TÜRK
ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XXII

MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ — ANKARA 1975

K

KETHÜDÂ İBRAHİM EFENDİ, Arabacıbaşı-zâde İbrahim Nesim (ölm. 1807), Osmanlı devlet adamı. Sultan III. Selim devrinde, padişaha yakınlığı ile tanınmış ve Nizam-ı Cedid'e karşı yapılan Kabakçı Mustafa ayaklanmasında Atmeydanı'nda linç edilerek öldürülmüştür. Hotin'deki bir camide imamlık etmiş olan Ahmed Efendi'nin oğludur. Anne tarafından, Hotin Kalesi Arabacıbaşısı Mehmet Ağa'nın torunudur. Küçük yaşta babasını kaybettiğinden, büyük babası tarafından yetiştirilmiştir. 1768'de, dedesinin, Dergâh-ı âlî Arabacıbaşılığına getirilmesi üzerine İstanbul'a gelmiş; 1774'te dedesinin aracılığı ile, Sadaret Mektûbî Kalemi'ne girmiştir. Bâb-ı âlî'de âdet olduğu üzere Nesîm, bâzı kaynaklarda Besîm mahlâsını almış ve kısa bir süre içinde çalışkanlığı, beceriklili̇ği ve zekâsı ile kendisini tanıtmıştır. Dedesinin ölümünden sonra annesinin yine Mehmed adını taşıyan ve arabacıbaşılığa getirilen birisi ile evlenmesi üzerine kendisine verilen Arabacıbaşı-zâde lâkabı, iyice yerleşmiştir. Bu arada, Bâb-ı âlî'deki görevinde de gittikçe yükselmiştir. Nitekim, 1787 seferi için ordunun cepheye hareketi sırasında, Rikâb-i hümâyunda kethüdâ olarak kalan İbrahim Efendi'nin mühürdarlığı ile adını duyurmuştur. Bir süre sonra Mektûbî Kalemi'nde baş-halife olmuş, İzzet Paşa'nın sadrazamlığında ise Sadâret Mektupçuluğu'na getirilmiştir. Nihayet, 1203 yılında, Sadâret Kethüdâlığı'na tayin edilmekle Bâb-ı âlî'nin yüksek dereceli memurları arasına katılmıştır. Ziya Paşa'nın Mısır seferine hareketi sırasında Rikâb-i hümâyûnda kethüda olarak İstanbul'da kalmış, ordunun dönüşüne kadar bu görevde bulunmuştur. 1802'de tekrar Sadâret Kethüdâlığı'na tâyin edildiği gibi, Beyhan Sultan'ın kethüdâlığı da kendisine verilmekle, saray nezdinde de sayılı kişilerden biri olmuştur. Özellikle sultan kâhyalığı görevinde, Sultan III. Selim ile doğrudan doğruya temas kurmak imkânını bulmuştur. Bu sayede gerek sarayda, gerek Bâb-ı âlî'de büyük bir nüfuz kurmuştur. Onun özellikle III. Selim üzerinde nüfuzlu olması, çevresinde kıskançlıkların doğmasına sebep olmuştur. K. İ. E. her ne kadar zekâsı ile şöhret yapmışsa da, kazandığı nüfuz ve tesir yavaş yavaş kendisini birtakım davranışlarda bulunmaktan kaçınmak gibi bir tedbirden yoksun bırakmıştı. Ona karşı ilk muhalefet, yeni Sadrazam Hâfız İsmail Paşa'dan geldi. K. İ. E.'nin devlet işlerindeki nüfuzunu ve tesirini sadâret müessesesi için haysiyetsizlik gibi gören İsmail Paşa, K. İ. E.'nin yolsuzlukları ve İrâd-ı Cedîd hazinesinden sağladığı imkânları halk arasında yaymağa başladığı gibi, Edirne Vakası'nın ortaya çıkması da K. İ. E.'nin azline yol açmıştır. Bâzı kaynaklar, gerek sadrâzamın, gerek K. İ E.'nin azilleri teklifinin bizzat K. İ. E. tarafından yapıldığını ileri sürerler. Ancak, K. İ. E.'nin görevden uzaklaştırılması, gerçekte, sözde kalmıştır. İki gün sonra verilen padişah emriyle, K. İ. E.'nin her gün veya gün aşırı Bâb-ı âlî'ye giderek devlet işlerini gözden geçirmesi istenmişti. Bu şekilde bir görevlendirme, K. İ. E.'ye karşı muhalefeti iyice kamçıladı. Devletçe yapılan iyi kötü bütün icraât, ondan bilinmeğe başlandı. Bu sırada, 1806 yılında Rus-Türk Harbi'nin tekrar başgöstermesi ile doğan sıkıntıların kaynağı, Mühimmât-ı seferiyye Nezareti'ni de kontrolü altında tutan K. İ. E.'den bilindi. Hattâ, onun tavsiyesi üzerine, Sadâret Kaymakamlığı'na getirilmiş bulunan Topal Mûsa Paşa da rakibleri ve düşmanları arasına katılarak, onu Nâzır-ı Devlet sanı ile teşhir etmeğe ve itibarını sarsmağa başlamıştı. Mûsa Paşa, bir taraftan da, K. İ. E.'ye riyakârlıkta bulunuyor; hukuk davalarına varıncaya kadar bütün konuları ona havâle ederek iş arasında bunalmasına ve durumu muhâkeme etmeğe fırsat bulamamasına çalışıyordu. Etrafında kurulan tuzakları fark edemeyen veya padişahın sevgisine güvenle aldırış etmeyen K. İ. E., kendisine yapılan nasihatleri de «kimse bizim ayağımızı ısıramaz» diye, değersiz tavsiyeler olarak görüyordu. Nitekim, Nizâm-ı Cedîd'e ve bu fikri benimseyen kendisi gibi devlet adamlarına karşı başlatılan Boğaz Yamakları ayaklanmasını da o, başlangıçta, bir «Karga derneği» olarak değerlendirmişti. K. İ. E., durumdan ancak Rumeli Kazaskerliği'nden azledilmiş Şemseddin Efendi'nin kırıcı sözlerini işitince ayıldı. Ondan sonra da, canını kurtarma çareleri aramağa girişti. Gerçekte Mûsa Paşa, Sultan III. Selim'e verdiği söz üzerine veya olayın başlangıcında padişahın nüfuzu henüz kırılmadığı için, K. İ. E.'nin Bâb-ı âlî'den evine dönmesine müsaade etmişti. Ama, ayaklanan askerin istekleri olarak kendisinin yazıp sunduğu on bir kişiden pâdişahın atabeyi derecesinde olan K. İ. E.'nin ve diğer Bîrûn ve Enderûn erkânının ele geçirilmesi için de gereken tedbirleri almıştı. K. İ. E.'nin bu arada konağından kaçışı, Kumkapı'da Dülger Gülâbîoğlu Agop Kalfa'nın evinde bastırılarak yakalanışı, Langa karakolunda tevkifi ve nihayet At Meydanı'na getirilerek linç edilmesi Osmanlı tarihinin ibret verici olaylarından biridir.

K. İ. E., XVII. yüzyıl başından beri, nüfuz ve iktidar gereklerini yerinde kullanamayarak ya bir saray veya Bâb-ı âlî entrikası ile, yahut da bir askerî ayaklanma ile telef olan yüzlerce devlet adamından biridir. Ama onun, Osmanlı târihinde, devletin ve ordunun modern tekniklere göre düzenlenmesi görüşünün öncülerinden biri olduğu da gerçektir.

KETHÜDAYERİ, Osmanlı İmparatorluğu'nda kapukulu ocaklarıyle kapukulu süvari ocaklarında ocak kethüdalarının yardımcılarına verilen unvan. Türk devletlerinde ortak askerî geleneklerle meydana getirilen ordu kuruluş, rütbe ve teşkilâtında yalnız Osmanlı İmparatorluğu'na mahsus bir görev olup, XV. yüzyılın 2. yarısında gereken lüzum ve ihtiyaç üzerine ihdas edilmiştir. Türkçe bir tamlama olarak «kethüda kaymakamı» anlamını taşımaktadır. Genellikle kulkethüdasının yardımcısı veya vekili yerinde kullanılmıştır. İlk defa II. Bayezid devrinde kulkethüdası-

nın sefere memur edilmesi üzerine ocakta onun işlerini görmek üzere ihdas edilmiş ve başbölükbaşı bu göreve tayin edilmiştir. Görev ve fonksiyonu değişmeden Yeniçeriliğin kaldırılışına kadar devam etmiştir. Ocakta katar ağaları denen 12, 13 yüksek rütbeli komuta heyetinin en kıdemsizini teşkil ediyordu. Görevleri kulkethüdasının görevlerine paralellik arz eder ve çoğunlukla onun bulunmadığı zamanlarda kulkethüdasının yerini tutardı. Ağa divanında kethüda bulunmadığı hallerde onun görevini yapardı. Ağa kapısında bulunan kul kârhane (atelye) sinde sanat erbabının, ağa kollukçuları ile ağa gediklerinin disiplininden sorumlu bulunurdu. Seferler de Yeniçeri ağasının sağ tarafında ata binmiş olarak yürür, ancak, ağa, saraya gittiği zaman kapı önünde attan inerek yaya ilerlerdi. K.'lerinin devşirmeye gitmeleri yasaklanmıştı. K.'lerinin belirli bir makamları ilk kuruluşta düşünülmemişti. Ağa bölüklerinden 7, 31, 33 veya 51. odalar K. için görev mahalli olarak kullanılmışsa da, daha sonra Ortakapı yanında, Ak Şemseddin makamı önünde bulunan oda K.'leri için ayrılmıştı. Genel silsilede baş bölükbaşılıktan terfi suretiyle K. olan kimse buradan muhzırbaşı veya yayabaşı olarak yükselirdi. K.'leri sadece yeni den tayin edilen Yeniçeri ağalarına bir gümüş topuz hediye vermek zorundaydılar. Yeniçeri ocağından başka diğer kapukulu ocaklarında ve kapukulu sipah bölüklerinde de K.'lerin görevleri vardı. Meselâ topçular arasında K., ocak kethüdasından sonra gelmekte ve ocağın dördüncü derecede komuta grupunda bulunmakta idi. Arabacılarda ise beşinci derecede sayılmaktaydı. Halbuki kapukulu süvarileri arasında K.'leri, bölük ağası ve kethüdadan sonra üçüncü derecede bir önem taşıyordu. Ayrıca, önemli kalelerde nöbetçi ve yerlikulu yeniçeriler ile diğer ocakların mensuplarının işleriyle meşgul olan ve İstanbul'da yeniçeri ağasına veya öteki ocakların ağalarına karşı sorumlu K.'leri vardı. Kapukulu süvari ocaklarının taşrada bulunan K.'lerinin görev ve sorumlulukları da ayni şekilde tayin edilmişti. K.'leri arasında teşrifat dereceleri ise başta yeniçeri K. olmak üzere her kapukulu ocağının derece ve önemine göre tespit edilmişti. K.'likleri 1826'dan sonra nizamî ordunun kuruluşu sırasında kaldırılmıştır.

KETON, aynı veya değişik iki hidrokarbon radikalleri ile birleşik karbonıl (= C) grupunu ihtiva eden karbon bileşimleri. Genel formülü: $\begin{matrix} R \\ R' \end{matrix}\!\!>\!C = O$ dır. R ve R', alkil, aril veya heterosiklik redikalleri ifade eder. R ve R' grupları, aynı, değişik veya karma olabilir. Radikaller aynı oldukları zaman, K.'lara basit, değişik oldukları zaman ise karma denir. Ayrıca bir K.'a, ihtiva ettiği radikale göre alifatik veya aromatik denebilir. Ayrıca, karbonil grupu, halkanın bir kısmını teşkil ediyorsa, siklik diye adlandırılabilir. Aseton gibi bazı K.'ların özel adları olmakla beraber, tariflerini belirten adlarını, ihtiva ettikleri hidrokarbon radikallerinden alırlar. Örnek olarak, asetona, iki metil radikali ihtiva ettiği için dimetil K. denir. Aseton gibi bazı K.'lar tabiatta bulunur. Bununla beraber ikincil alkollerin laboratuvarda, itidalle okside edilmeleri sonucunda da üretilmeleri mümkündür. Yağlı asitlerin damıtılması veya buharlarının thorin üzerinden geçirilmesi, organo-magneziyumlu türevlerin nitril veya amidler üzerine etkisi, organo-çinkolu türevlerin asit klorürlerin üzerine etkisi gibi metodlarla K.'lar elde etmek mümkündür. Bazı K.'lar sıvı halinde suda eriyebilirler, fakat katı olanları suda erimezler. Bütün K.'ların, kendilerine has karakteristik kokuları vardır. K.'lar kimyevî özellikleri bakımından, birincil alkollerin oksidasyonu ile elde edilen aldehidlere benzerler. Hidrosiyanik asidle, siyanohidrinler adı ile bilinen birleşimler meydana getirir, aldehidler gibi, amonyak, hidroksilamin, hidrazin v. s. gibi azotlu birleşimler ile birleşirler. K.'ların, aldehidlerden değişik olan tarafları ise kolayca polimerize olamayışlarındadır. Kuvvetli bir oksidan ile muamele gördüklerinde, K. molekülü, karbonil grupunda parçalanır ve içlerinde orijinal K.'dakinden daha az karbon atomu miktarı bulunan iki veya daha fazla miktarda asit elde edilir. Bazı maddelerin moleküllerinde iki karbonil grupu bulunduğu takdirde, bunlara diketonlar denir. K.'lar, endüstride, lastik, plastikler, sentetik elyaf, sunî deri ve yağlar üretiminde kullanılır.

KETOSİMLER (Beckmann çevrilmesi), keton ve hidroksilaminlerden elde edilen organık birleşimler sınıfı. Aldehidlerden üretilen benzer birleşimlere algoksimler adı verilir. Yağlı ve aromatik K.'in, amid asitlerine dönüşümü reaksiyonuna, 1886 yılında, Alman kimyageri E. Beckmann tarafından bulunduğu için Beckmann çevrilmesi adı verilmiş olup aşağıdaki şema ile ifadesi mümkündür:

$$\begin{matrix} R - C - R \\ \| \\ HON \end{matrix} \;\longrightarrow\; \begin{matrix} R - C - OH \\ \| \\ N - R \end{matrix} \;\longrightarrow\; \begin{matrix} R - C = O \\ | \\ H - N - R \end{matrix}$$

Burada R, aynı veya değişik olabilen radikalleri (CH_3, C_2H_5, C_6H_5 v. s.) ifade eder. Yeniden gruplara ayrılma, PCl_5 in, eter içinde çözeltisi, sülfürik asidi, sirke asidi karışımı ile diğer başka karışımların, K. üzerine etkileri ile gerçekleşir. Beckmann çevrilmesi esnasında, radıkallerden birinin azota bağlı hidroksil grupu ile mübadelesi olur ve bu arada radikal, azot atomu ile birleşir. Beckmann çevrilmesi süresince, jeometrik izomerleri olan değişik radikalli K., serbest kalan iki değişik karbon asidleri amidi yerini alırlar. Beckmann çevrilmesi, stereokimya ile ilgili problemlerin çözümlenmesinde olduğu gibi ketonlar yapısının ispatlanmasında da önemli rol oynar. Yerleri alınan karbon asidleri amidlerinin hidrolizleri esnasında, yapıları kolayca tespit edilebilecek asit ve aminler meydana gelir:

$$RCONHR \xrightarrow{H_2O} RCOOH + NH_2R$$

KETTENUS, Aloys (Verviers 1823 - Londra 1896), Belçikalı kemancı. Liège konservatuvarında okumuş ve V. Lachner'in öğrencisi olmuştur. 1845'ten itibaren Mannheim'de orkestra şefi olarak çalışmış, 1855'ten sonra da İngiltere'de Hallé orkestrasına ve Londra İtalyan operasına katılmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Stella Monti* (kadın adı) operası [1862]; bir keman konçertosu, bir keman, yaylı sazlar dörtlemesi ve orkestra için konçertino.

KETTERING [*ketöriŋ*], Orta İngiltere'de, Northamptonshire bölümünde bir şehir. Nüfusu 38 600 (1966) dür. Ayakkabı Endüstrisi merkezidir. Hafif endüstri de gelişmiştir.

KEUPER, trias formasyonunun ve özellıkle bunun Germanik şekilde en üst tabakası.

K., Orta Avrupa'da rengârenk marn (kireçli balçık), balçık ve alçıdan ibaret olup, üst K., orta K. ve alt K. diye üç tabakaya ayrılır. Bu tabakalara en çok Almanya'da rastlanır. Orta ve alt tâli tabakalar karada, üst tâli tabaka ise denizde meydana gelmiştir.

KEV (Fr. Kev; İng. Kev), nükleer fizikte kullanılan bir enerji biriminin kısaltması. 1 kev = 1 000 ev (elektron volt).

KEVEN: bk. GEVEN.

KEVSERÎ: bk. MUSTAFA KEVSERÎ.

KEYHATU (Biyog.): bk. GEYHATU.

KEYHUSREV I., Gıyaseddin (ölm. 1211): Anadolu Selçuklu devleti sultanı, II. Kılıç Arslan'ın oğlu. Kılıç Arslan, düşmanlarını yendikten ve millî birliği kurduktan sonra, ihtiyarlığını da düşünerek memleketini on bir oğluna taksim etti. En küçük oğlu I. K.'e de Uluborlu ve havalisinin idaresini verdi ve bir süre sonra da onu veliaht olarak seçti. Bu sırada I. K. Konya'da hüküm süren kardeşi Kudbeddin Melikşah'ın üzerine yürüyerek şehir halkının yardımı ile Konya'yı zaptetti. Aynı yıl, II. Kılıç Arslan öldüğünden I. K. de Konya tahtına oturdu (1192).

I. K.'in sultanlığını kardeşleri tanımamışlarsa da, o bir süre hiçbir güçlüğe uğramadan saltanatı muhafaza edebildi. Hattâ Bizans imparatoru III. Aleksios'a karşı sefer açarak Menderes vadilerine kadar yürüdü. Bu sıralarda Rükneddin Süleyman diğer kardeşlerini hâkimiyeti altına alarak Konya üzerine yürüdü ve I. K. ağabeyinin karşısında duramayacağını anlayarak maiyeti ile birlikte şehri terk etti (1197).

I. K. iki oğlu ile birlikte önce Kilikya Ermeni kralı II. Levon'a, daha sonra da Halep Eyyubî sultanı Melikü'z-Zahir'e iltica etti; burada da kalmayarak Diyarbakır, Ahlat yolu ile Trabzon'a oradan da Istanbul'a hareketle imparator III. Aleksios'un misafiri oldu. Istanbul'da kaldığı sırada, Rükneddin Süleyman ölmüş, yerine küçük yaştaki oğlu III. Kılıç Arslan geçmişti. I. K.'in Konya'da bulunan taraftarları, bunu fırsat bilerek, onu tekrar tahta geçirmek üzere teşebbüse geçtiler ve Konya'ya davet ettiler. I. K oğulları Keykâvus ve Keykubâd'la birlikte Anadolu'ya geçerek 1205 yılında ikinci defa Selçuklu tahtına oturdu. Büyük oğlu Keykâvus'u Malatya'ya, ortanca oğlu Keykubâd'ı da Danişmend iline vali olarak tayin etti. Selçuklu devletinin içte ve dışta itibarını artırdı. Bu sırada Eyyubî ve Artuklu melikleri I. K.'e tâbî olduklarını bildirdiler. Bizanslılar ve Trabzon Komnenosları ile yeni dostluk bağları kuruldu. Böylece Selçuklular, Anadolu'da millî bir birlik kurarken, diğer yönden ticaret yollarını da emniyetleri altına aldılar. Samsun ve Sinop limanları Selçuklulara tâbî oldu. Güneyde önemli bir liman şehri olan Antalya fethedilerek, Selçuklu donanmasının üssü haline getirildi. I. K. Kilikya-Ermeni kralı II. Levon üzerine seferler açarak onu mağlûp etti ve bazı şartlarla sulh yapıldı. Bizans imparatoru Laskaris'e karşı açtığı bir seferde Alaşehir'e doğru ilerlerken Nazilli-Denizli arasında düşmanla karşılaştı, yapılan savaşta Bizans ordusu mağlûp olup kaçmaya başladı. Bu sırada Selçuklu ordusu yağmaya koyularak sultanı yalnız bırakmıştı. Bunu fırsat bilen bir düşman askeri, kimse farkına varmadan sultana yaklaşarak şehit etti. Haber, Selçuklu ordusunu bozmağa kâfî geldi. Pek çok esir, ölü ve yaralı vererek geri çekildi (1211). I. K.'ın yerine oğlu I. İzzeddin Keykâvus tahta geçerek Bizanslılarla sulh yaptı.

I. K. şair ruhlu, âdil, bilgin bir sultandır. Zamanında Selçuklu devleti birliğe ulaşmış, memlekette huzur ve sükûn sağlanmıştır.

KEYHUSREV II., Gıyaseddin (ölm. 1246): Anadolu Selçuklu devleti sultanı, I. Alâeddin Keykubâd'ın oğlu. Annesi Mâh-peri Hatun'dur.

I. Alâeddin Keykubâd 1228 yılında, Mengücekleri Selçuklu sınırları içerisine aldıktan sonra, küçük yaştaki oğlu II. K.'i de Erzincan'a melik olarak tayin etti. I. Alâeddin Keykubâdın 1237'de ölümünden sonra, veliahd III. Kılıç Arslan'ın tahta geçmesi gerekirken, emir Sadeddin Köpek'in gayretiyle II. K. Kayseri'de Selçuklu tahtına oturdu. II. K. tahta çıktığı zaman Trabzon Rum imparatorluğu, Kilikya krallığı, Eyyubî ve Artuklu melikleri, Selçuklulara tâbî bulunuyordu. Genç sultan komşu devletlerle yeni antlaşmalar yaptı. Kendisinin tahta çıkmasına karşı olan Hârezmliler, köy ve kasabaları yakıp yıkarak Malatya'ya çekilmişler, oradan da Urfa, Harran ve Siverek'i işgal ederek Anadolu-Suriye sınırına yerleşmişlerdir. Vezir Sadeddin Köpek, bu olayda ihmali bulunanları bahane ederek, rakiplerini ortadan kaldırmak amaciyle devlet ileri gelenlerinden Atabek Şemseddin Altun-Aba'yı, Emir Taceddin Pervâne'yi ve sultanın iki üvey kardeşini ve daha birçok kimseleri öldürttü. Bir yandan da Selçuklu sultanları soyundan geldiğini iddia ederek, tecrübesiz ve zayıf genç hükümdarın tahtına oturmak istiyordu. Onun bu niyeti sezilir sezilmez, bir bahane ile sultanın Beyşehir gölü sahillerinde yazlık olarak kullandığı Kubâd-âbâd sarayına davet edildi. Orada boğduruldu. II. K. bu gaileden sonra, Anadolu-Suriye sınırı üzerindeki Harezmliler üzerine seferler açtı. Âmid (Diyarbekir) fethedildi. Doğu Anadolu'da asayişi kurmağa çalışırken, bu sefer başka bir gaile devleti temelinden sarsıyordu. Bu da Baba İshak adlı bir Türkmen şeyhinin etrafına toplanan müritlerine peygamberliğini ilân etmesi ve onları devlete karşı kışkırtması idi. Olay kısa zamanda büyüdü. Baba İshak'ın etrafına toplanan ve Babaî denilen Türkmen müritleri Malatya, Elbistan ve Sivas'ı fethederek, Tokat ve Amasya üzerine yürüdüler. II. K., Mübarizeddin Armağanşah'ı ordusuyle Babaî'lerin üzerine gönderdi. Selçuklu ordusu Amasya'yı işgal ederek Baba İshak'ı öldürdüler; fakat müritleri savaşı bırakmamış, Amasya'dan Kırşehir'e yürümüşlerdi. Selçuklu ordusu son bir gayretle Babaî'ler üzerine saldırdı, onları bozguna uğrattılar (1240). Babaî isyanları, devletin bünyesini sarstı ve evvelden beri Anadolu'ya sızmak isteyen Moğolları harekete geçirdi. Baycu Noyan kumandasındaki kırk bin kişilik bir Moğol ordusu, 1242 yılında Erzurum'u muhasara, şehri yağma ve tahrip etti, halkını kılıçtan geçirdi. Bu büyük tehlike karşısında II. K., komşularından da yardım isteyerek, seksen bin kişilik ordusuyle Sivas'a geldi. 1243 yılı Temmuz ayı başlarında, Sivas'ın 80 km kadar doğusundaki Kösedağı mevkiinde, iki büyük ordu karşı karşıya geldiler. Tecrübeli Türk kumandanları Moğolların taarruz etmelerini tavsiye etmesine rağmen, II. K. etrafındaki dalkavuklara uyarak hemen taarruz emrini verdi. Fakat daha Türk ordusunun öncüleri bozulur bozulmaz, ordusunun mağlûp olduğunu zanneden tecrübesiz sultan, Tokat yoluyle Konya'ya kaçtı. Bu haber Selçuklu ordusunun moralini bozmaya kâfî gelmişti. Ertesi sabah, Moğollar karşılarında boş Türk çadırlarını görünce önce şaşırdılar, bunun bir tuzak olduğunu zannederek üç gün beklediler. Sonra da meseleyi anlayınca ilerleyerek ordunun bıraktığı ganimeti yağma ettiler. Daha sonra da Sivas'a yürüdüler. Sivas'ı yağma ettikten sonra Kayseri'yi kuşattılar. Şehri yakıp yıkarak, halkı kılıçtan geçirdiler. Kösedağı bozgunundan sonra devlet iki buçuk ay başsız,

büyük bir karışıklık içinde kaldı. Halkın büyük bir kısmı güney illerine göç etti. Moğollarla ağır vergiler vermek suretiyle antlaşmalar yapıldı. II. K. Kilikya'daki Ermeniler üzerine bir sefer açtığı sırada, 1246 yılında, bir vahşî hayvan ısırması yüzünden, genç yaşında Alaiye (Alanya) de öldü. II. K., babası I. Alâeddin Keykubâd'dan aldığı Selçuklu tahtını gereği gibi idare edememiş, tecrübesizliği ve zayıf karakteri dolayısiyle devletin bir süre duraklamasına sebep olmuştu. Ölümünden sonra yerine oğlu II. İzzeddin Keykâvus geçti.

KEYHUSREV III., Gıyâseddin (1264 - 1283): Anadolu Selçuklu devleti sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın oğlu. Kösedağı bozgunundan sonra (1243), Anadolu Selçuklu devleti Moğolların idaresinde ve onlara tâbî bir devlet olmuştu. Moğolların hizmetinde bulunan Selçuklu veziri Muineddin Süleyman Pervane'nin IV. Kılıç Arslan ile araları açılınca, onu 1266 yılında, Aksaray'da Moğollara boğdurttu, yerine iki yaşındaki oğlu III. K.'i tahta oturttu. Bütün idare Süleyman Pervane'nin, dolayısiyle Moğolların elinde bulunuyordu. Diğer Selçuklu emirleri bu durumdan şikâyetçi idiler. Bunların yardımı ile Mısır Memlûk sultanı Baybars, 1277'de Kayseri'yi aldı. Süleyman Pervane, yanına 13 yaşındaki III. K.'i alarak Tokat'a kaçtı. Bu durumdan memnun olmayan Moğollar, 1279 yılında Süleyman Pervane'yi öldürttüler. Böylece, idarede serbest kalan III. K. bazı emirlerle memleketi idareye başladı. Fakat bundan telâşlanan Moğollar, Kırım'da oturan Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu II. Gıyâseddin Mes'ud'u sultan ilân ederek Sinop üzerinden Anadolu'ya gönderdiler. II. Gıyâseddin Mes'ud 1280 yılında Erzincan'a gelerek, Abaka Han'a sığındı. Abaka Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Ahmed İlhan, Anadolu Selçuklu devletini III. K. ile II. Gıyâseddin Mes'ud arasında taksim ettiyse de, III. K. buna razı olmadı, bunun üzerine Moğollar tarafından Azerbaycan'a çağrıldı. Orada iki yıl kalan III. K., tekrar Anadolu'ya döndüğü sırada 1283 yılında İlhan'ın emriyle Erzincan'da öldürüldü.

III. K. devrindeki önemli olaylardan biri de Cimri vakasıdır. Selçuklu ailesine mensup olduğunu ileri süren ve Cimri adıyle tanınan Gıyâseddin Siyavuş, Karamanoğlu Mehmet Bey'in desteği ile 1277 yılı Mayıs ayında Konya üzerine yürüdü, şehri zaptederek sultanlığını ilân ettiyse de, vezir Sahip Ata'nın oğulları karşısında Akşehir'de mağlûp olarak öldürüldü. Daha sonra Karamanoğulları, 1283 yılında III K.'in annesi ile anlaşarak ondan emirlik fermanını aldılar.

KEYKÂVUS (ölm. M. Ö. 558), İran'ın Keyaniyan sülâlesinden efsanevî bir hükümdar. Keykubad'ın oğlu veya torunudur. Kuruş (Kyros)'un büyük babasıdır. K., baba veya büyük babasına naiplik ettiği bir zamanda müşavirlerinin reylerini dinlemeyerek, Mazenderan (Hazar Denizinin güney - batısında bölge)'a sefer yapmış ve rivayete göre bir «beyaz cin» tarafından yenilmiştir. Bu efsanede derisi çok beyaz bir ırk söz konusudur. Sözü geçen savaşta İran ordusunun bir aralık körlüğe çarpıldığı da bildirilir. Burada Medyalılar kralı Keyaksar'ın Lidya'lılara karşı giriştiği bir savaşta, güneş tutu'ması sonucunda karanlıkta kalarak mağlûp olduğunu hatırlamamak mümkün değildir. Fakat adların farklı olması bu iki hükümdarın aynı kişi olduğunu düşünmeye engel olur. Sözü geçen güneş tutulması Miletos'lu Thales tarafından bildirilen (M. Ö. 28 Mayıs 585) güneş tutulmasıdır.

KEYKÂVUS I., İzzeddin (1187 ? - 1220), Anadolu Selçuklu hükümdarlarının dokuzuncusu (1211 - 1220). I. Gıyâseddin Keyhusrev'in büyük oğlu olup, tahminen, 1187 yılı civarında doğmuştur. Babasının, dedesi II. Kılıç Arslan'ı zehirleterek saltanatı ele geçirdiği bahanesi ile ayaklanan amcası Rükneddin Süleyman Şah'ın Konya'yı işgal etmesi üzerine, şehirden hemen kaçan babasından ayrı düşmüş ve kardeşi Alâeddin Keykubat ile birlikte, amcasının huzuruna çıkarılmıştı. Rükneddin, yeğenlerine iyi muamelede bulunmuş ve isterlerse babalarına katılmalarına izin vereceğini vaad etmişti. Amca ile yeğenler arasında geçen konuşmanın I. K. tarafından yapıldığı ve söyleyeceği sözlerin kendi adamları tarafından öğretildiği, Keykubat'ın söze karışmaması, Seyfeddin Ayaba'nın bu iki şehzâdeyi omuzunda taşıdığı haberleri göz önünde tutulursa, olayın geçmiş olduğu 1196 veya 1197 yılında I. K.'un henüz on yaşından küçük bulunduğu tahmin edilebilir. Buna göre de I. K., babasının Uluborlu'da (Sozopolis) melik olarak bulunduğu sırada dünyaya gelmiştir, denilebilir. I. K. ile küçük kardeşi Keykubat, amcaları Rükneddin Süleyman Şah'ın müsaadesi ile, Kilikya Ermeni hududu civarında bulunan babaları Gıyâseddin Keyhusrev'le buluştular ve Elbistan, Malatya, Haleb, Diyarbakır, Ahlat, Trabzon gibi şehirlerde bu ülkelerin melikleri yanında bir süre konukladıktan sonra, nihayet İstanbul'a geldiler. İstanbul'da Bizans İmparatoru III. Alexios'un misafiri olan düşük hükümdar ile oğulları, iyi bir şekilde ağırlandılar. I. K., burada, bir yandan tahsilini tamamladı; bir yandan da ata binme, avcılık, ok atma gibi sporlarla vücudunu geliştirdi. 1204'te İstanbul'un Lâtinler tarafından işgal edilmesi üzerine, babası ile birlikte, üvey annesinin babası Mavrozomes'in kalesine sığındı. Tam bu sırada Rükneddin Süleyman Şah'ın ölümü üzerine babası Gıyâseddin Keyhusrev ikinci defa Konya tahtına dâvet edilince, İznik Rum İmparatoru Teodoros Laskaris'in güvenliğini sağlamak amacı ile ve kardeşi Keykubat'la birlikte, rehin olarak İznik'te bırakıldı. Ancak, gerek I. K.'un, gerek Keykubat'ın rehin olarak tutuklanmaları pek kısa sürdü. İki şehzadenin maiyetinde kalan Hâcib Zekeriya'nın aldığı tedbirlerle şehzadeler kaçmaya muvaffak oldular ve babaları daha yolda iken onunla buluşup Konya'ya geldiler. Selçuklu tahtına oturan Gıyâseddin Keyhusrev, oğlu I. K.'u Malatya melikliğine tayin ve, onu yetiştirmek üzere de, yanına devrin büyük bilginlerinden Mecdeddin İshak'ı atabeg gibi verdi. K., babasının ölümüne kadar, altı yıl Malatya'da kaldı. 1211'de babasının Alaşehir önünde şehit düşmesi üzerine, sağ ve sol kol beylerinin, Kayı, Bayat, Bayındır, Salur ulularının yaptıkları kurultay sonunda, üç kardeşten İzzeddin Keykâvus, Alâeddin Keykubat ve Celâleddin Keyferidun arasından Maraş Hâkimi Nusretüddin Melik Hasan'ın «İzzeddin Keykâvus ulu oğuldur. Hem âkil, hem kâmil ve bahadırdır. Hem, Oğuz töresinde, ağa varken eniğe serverlik değmez. Pâdişahlık, Sultan İzzeddin'e lâyıkdır.» sözleri üzerine, hükümdar seçildi. İleri gelen Selçuklu beyleri Kayseri'de toplandılar ve, Malatya'ya haber salarak, I. K.'u tahta dâvet ettiler. I. K., Kayseri'de hanlandı ise de, kardeşi Alâeddin Keykubat bu kararı kabul etmedi. Amcası Erzurum Meliki Mugîsüddin Tuğrulşah ile Pervâne Dânişmend oğlu Zahirüddin İli'yi kendi tarafına çekerek, Tokat'ta kuvvetli bir ordu topladı. Ermeni kralı II. Levon'u da ittifakına alarak, ağabeyi I. K.'u Kayseri'de kuşattı. Zor duruma düşen I. K., Kayseri valisi Alemüddin Kayser'in aldığı tedbirler sonunda, kardeşinin

elinden kurtuldu. Alâeddin Keykubat, müttefiki bulunan Ermeni kralının ve amcasının kendilerine bağlı kuvvetleri alarak Kayseri önünden ayrılmaları üzerine, kendi kuvvetleri ile Ankara'ya çekildi. Bunun üzerine I. K., Aksaray yoluyla Konyaya gelerek resmen Selçuklu tahtına oturdu. Öğretmeni Mecdeddin İshak'ı Bağdad'a göndererek, Halife en - Nasır'dan saltanat menşûrunu aldı. Aynı zamanda, Bizans İmparatoru Laskaris'in müsâit tekliflerini kabul ederek barış yaptı ve Alaşehir savaşı ile bozulan Bizans - Selçuklu münasebetlerini düzeltti. Babasının Alaşehir'de Müslüman mezarlığına gömülmüş olan cenazesini getirterek, Konya'da Selçuklu sultanlarının yattıkları türbeye gömdürdü. Bundan sonra I. K., memlekete tam mânası ile hâkim olabilmek için Keykubat'ı yola getirmek maksadı ile, Ankara kalesi üzerine yürüdü. Şehri sıkı bir kuşatma altına alarak Keykubat'ı teslim olmaya zorladı. Keykubat'ın 1212'de teslim olması sonunda, Selçuklu ülkelerinde tam olarak hâkimiyetini sağlamış oldu. I. K., bundan sonra, ülkesinin ticarî ve ekonomik gelişmesini gerçekleştirmek ve çevresindeki devletlere karşı üstünlüğünü kabul ettirmek üzere çalışmalara girişti. Genellikle, babasının politikasını tâkip etti. İznik Rum imparatoru ile Trabzon Rum imparatorluğu arasında süregelen rekabetten faydalanarak, 1241 başlarında, Sinop'u fethetti. Selçuklular elinde gelişen doğu ülkeleri ticareti için bu limanın açılması, büyük imkânların doğmasına sebep oldu. Aynı zamanda, Trabzon Rum imparatorluğu da Selçuklu devletinin himayesini kabul etmiş oluyordu. Öte yandan, Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümünden beri isyan halinde bulunan Antalya üzerine yürüyerek, Kıbrıs Frenk şövalyelerinden destek bulan Antalya rumlarını yola getirdi. Gerek Sinop, gerek Antalya ve civarına Türkleri kitle halinde yerleştirmekle ekonomik bakımdan, ticarî münasebetler yönünden pek önemli olan bu iki limanla çevresinin güvenliğini sağladı. Ülkesi içinde otoritesini kurması, İznik Rum imparatorunu Sinop önünde püskürtmesi, Trabzon Rum imparatorunu himayesi altına alması sonunda I. K., güneydeki Ermeni krallığına saldırma fırsatını bulmuştu. 1216 - 1218 yılları arasında iki yıl süren Ermeni savaşlarında da I. K., büyük başarılar elde etti. Bu savaşlar sonunda Ermeni krallığı, Selçuklu devletinin tâbileri arasına katılmak zorunda kaldı. Ermeni krallığının Selçuklu devletine tâbiiyeti bu devletin Moğollar önünde bozguna uğradığı 1243'deki Kösedağ Savaşı'na kadar sürmüş ve bu barış devresinde güney yollarının güvenliği sağlanmış olduğundan, Anadolu'da ticarî ve ekonomik hayat büyük gelişme göstermiştir. Bundan sonra I. K.'un, atalarının takip ettiği Anadolu'nun güney sınırlarını ele geçirme tasarılarına el attığını ve Haleb üzerine seferlere çıktığını görüyoruz. Ancak, Eyyubî hükümdarı Melik el - Eşref'in kuvvetleri karşısında kendi öncülerinin Mübarâzüddin Behramşah komutasında yenilmesi üzerine I. K., Elbistan'a çekilmek zorunda kaldı ve bu tarihe kadar Haleb çevresinde ele geçirilen toprakları, kaleleri boşaltmak gibi bir durumla karşılaştı. O güne kadar zaferden zafere koşan genç hükümdar, bu yenilmenin tesiri ile hastalandı. Buna sebep olan komutanlarını ağır şekilde cezalandırırken, Erbil hükümdarı Muzafferüddin Gökbörü ve Diyarbekir Hâkimi Artuklu Bey'i Nasrüddin Mahmud'la, Melik el - Eşref'e karşı ittifaklar meydana getirdi. Savaş hazırlıklarını tamamladıktan sonra Malatya'ya geldi. Burada hastalığının şiddetlenmesi üzerine, hekimlerin tavsiyesine uyarak, savaştan vazgeçip Sivas'a gitti. Fakat, burada da rahat edemediğinden, Viranşehir'e götürüldü ve orada veremden öldü. I. K.'un ölüm tarihinin, en son araştırmalara göre, 1220 yılı Ocak ayında olması gerekmektedir. Cenazesi, vasiyeti üzerine, Sivas'ta yaptırmış olduğu Darüşşifâ'ya gömüldü. Çocukları pek küçük olduğundan Selçuklu tahtı bir süre önce hapisten çıkardığı kardeşi Alâeddin Keykubat'a kaldı.

Anadolu Selçuklu sultanlarının en başarılılarından biri olan I. K., dirâyetli, uzak görüşlü, cesur, enerjik bir devlet adamı idi. Politikasını daha çok ekonomik çıkarlar üzerine oturtmuş ve askerî faaliyetlerini de bu yolda planlamıştı. Anadolu'nun ticarî ve ekonomik durumu, onun takip ettiği bu politika sonunda, büyük gelişmeler göstermiştir. İznik Rum İmparatorluğu'nu müsâit anlaşmalarla barışa zorlamış Trabzon Rum İmparatorluğu'nu, Kilikya Ermeni krallığı'nı, Erzincan Mengücükoğlu'nu, Güney - doğu Anadolu'daki bâzı Eyyubî ve Artuklu beylerini Selçuklu Sultanlığı'na bağlamakla yarım - adanın siyasî bütünlüğünü sağlamış ve bu suretle, ekonomik hayatın gelişmesine fırsat vermişti. Bu başarılarından sonra Anadolu'nun güney sınırlarını gerçekleştirme hamlelerine kalkışmışsa da, uğradığı başarısızlık, hastalanmasına ve ölümüne sebep olmuştur. I. K., ayrıca, ülkesinin onarılmasına da önem veren bir hükümdardı. Zamanında, Anadolu'da sayısız medrese, hastahane, kervansaray, köprü v. b. tesisler meydana getirilmiştir. Bunlar arasında en büyük ve en parlak olanı, Sivas Darüşşifâ'sıdır.

KEYKÂVUS II., İzzeddin (1238 - 1278) Anadolu Selçuklu hükümdarlarının on ikincisi (1246 - 1261). Gıyaseddin II. Keyhusrev'in oğludur. Annesinin Konyalı bir Rum olduğu dayıları Khaya ile Kedid'in Kirye ünvânını taşımalarından anlaşılmaktadır. Babasının saltanatının ilk yılında, Kubadâbâd sarayında doğmuştur. Sultan Gıyâseddin II. Keyhüsrev'in 1246'da Alâiye'de belki de bir suikasd neticesindeki ölümü üzerine, küçük kardeşi Alâeddin II. Keykubat veliahd tâyin edilmiş olmasına rağmen, özellikle Emir Celâleddin Karatay'ın gayreti ile Selçuklu - Oğuz töresi göz önünde tutularak, 8 yaşında iken tahta çıkarılmıştır. II. K. henüz küçük yaşta olduğu için, devlet idaresi vezirlerin elinde kalmıştır. Bunların kendi aralarındaki çekişmeleri, Vezir Şemseddin Muhammed Isfahânî'nin, tek başına iktidara hâkim olma arzusunu uyandırmıştır. Bunun üzerine bir kısım emirler ayaklanıp Beylerbeyi Şerefeddin Mahmud çevresinde Erzincan'da toplandılarsa da, Konya'dan gönderilen Şemseddin Yavtaş bu âsileri dağıtmıştır. Bu sırada Karakurum'a Güyük Han'ın yanına gönderilen küçük şehzâde Rükneddin Kılıçarslan, Anadolu'ya II. K. ile veziri Şemseddin Isfahânî'nin azillerine dair bir fermanla dönmüştü. Büyük Kaanın fermanına uymağa gerek gören vezirler, Şemseddin Isfahânî'yi azl etmekle yetinmemişler; onu öldürerek, II. K.'un bu otoriter vezirinden kurtulmasını ve Karatay'ın aldığı tedbirlerle üç kardeşin bir arada Selçuklu tahtında oturmaları, saltanat sürmeleri imkânlarını sağlamışlardı. II. K., bu suretle, 1249 - 1254 yılları arasında yani Karatay'ın ölümüne kadar, diğer kardeşleri Alâeddin Keykubat ve Rükneddin Kılıçarslan'la birlikte saltanat sürmüştür. 1254'te Mengü Kaan'ın dâveti üzerine Karakurum'a hareket edip Sivas'a geldiği sırada, Karatay'ın ölüm haberini alınca, Kılıçarslan'ın hükûmeti ele geçirmesinden çekinerek, yerine küçük kardeşi Alâeddin'i yollamış ve geriye dönmüştür. Karatay'ın ölümü ile, II. K.'un yanında hıristiyan olan iki dayısının nüfuz

ve tesiri birdenbire artmıştır. Bu durum, özellikle bunların, Türk asıllı ve müslüman emirlere karşı çirkin davranışlarda bulunmaları, Karatay'ın sağlamış olduğu anlayış havasını bozmuştur. Bu sırada Alâeddin Keykubat'ın Karakurum yolunda öldüğü haberi de gelince, II. K.'a muğber olan emirler, Kılıçarslan'ı Konya'dan kaçırarak Kayseri'de hükümdar ilân etmişlerdir. II. K., hükümdarlığını sarsan bu hareket karşısında, önce, mutedil davrandı; hatta, devleti ikiye bölüp kardeşi ile barışmaya bile râzı oldu. Bir anlaşmaya varmak için Kılıçarslan'la buluşmak üzere Aksaray'a giderken, Kılıçarslan'ın anlaşmadan vazgeçtiğini haber alınca, savaşı kabul etmek zorunda kalmıştır. Kılıçarslan yenilerek kaçtı ise de Develi'de yakalanmıştır. II. K. onu önce Amasya, sonra da Uluborlu kalelerine hapis ettirmiştir. Bu suretle, tek başına hükümdar olmuş bulunuyordu. Ancak, bu durumunu korumak için gereken akıldan mahrum, buna karşılık sefâhate ve isrâfa düşkün olan II. K., az sonra, Moğolları gücendirdi ve Baycu Noyan'ın Anadolu üzerine bir sefer tertip etmesine sebeb oldu. Bu sırada Mengü Kaan, İran hanlığına kardeşi Hulâgû'yu göndermiş, İran'dan ayrılan Baycu da Anadolu'ya gelmişti. II. K., çevresindeki vezirlerin de yanlış görüşleri ile, Baycu'ya karşı cephe aldı. Türkmenlerden meydana getirdiği bir orduyu, Fahreddin Arslandoğmuş komutasında, Moğollara karşı sevk etti. Fakat öte yandan, komutanının yokluğundan istifade ederek sarhoş bir halde Arslandoğmuş'un ailesine tecavüze kalkışması ve bunun duyulması üzerine Arslandoğmuş, Baycu ile anlaşarak, Selçuklu ordusuna saldırdı. Ordusunun Sultanhan'ı önünde bozguna uğradığını haber alan II. K., Konya'dan kaçarak, İznik Rum imparatoruna sığındı. 1256'da Baycu Noyan'ın muvafakati üzerine Kılıçarslan, Uluborlu kalesinden alınarak, Arslandoğmuş ile Nizâmeddin Hurşid'in de desteklemesi sonucunda, Konya'da Selçuklu tahtına oturtulmuştu. II. K.'un tek başına hükümdarlığı ancak iki yıl kadar sürmüş bulunuyordu Baycu'nun Hulâgû Han'ın Bağdat seferine iştirak etmek üzere Anadolu'dan ayrılmasını fırsat bilen II. K., 1257'de, İznik Rumlarının da yardımı ile Konya'yı tekrar ele geçirdi ve bütün halkı putperest Moğollarla mücadeleye dâvet etti. Beylerbeyi Şemseddin Yavtaş komutasındaki II. K. ordusu, Kılıçarslan ile Baycu Noyan'ı Yıldızeli'nde yenerek doğuya çekilmeye zorladı. Bu suretle 1258'de II. K. bir kere daha Anadolu'ya hâkim olmuş oluyordu. Bu sırada, Alâeddin Keykubat'la Karakurum'a gitmiş olan elçilik heyeti oradan dönmüş ve Mengü Kaan'ın Selçuklu ülkesini iki kardeş arasında bölüştüren ferman ile gelmişti. Bu durumda gerek Kılıçarslan, gerek II. K., Büyük Han'ın arzusuna uyarak, Kızılırmak sınır olmak üzere, Selçuklu devletini aralarında bölüştüler. Ertesi yıl, 1259'da, Hulâgû Han'ın huzuruna giderek onun da onayını aldılar. II. K., bundan sonra dayıları ile birlikte Antalya'ya gitti ve orada bir sefâhat hayatı geçirmeğe başladı. Bu durumdan faydalanmak ve ülkeyi tekrar birleştirmek isteyen Kılıçarslan'ın atabeği Muînüddin Pervâne, II. K.'a karşı bir yandan Moğolları, bir yandan da Türkmenleri kışkırtmağa çalışıyordu. II. K., bu zor durumdan kurtulmak için, Güney - doğu Anadolu sınırlarındaki bâzı fedakârlıklara karşılık, Memlûk Sultanı Baybars'ı kazanmağa çalıştı. Ayrıca, Altın - Ordu hükümdarı olan teyzesinin kocası Berke Han'ın da yardımını sağlamıştı. Ama, Muînüddin Pervâne bu gelişme karşısında süratle hareket ederek, onun Baybars ile ittifakını Hulâgû'ya duyurdu ve tevkifine dâir bir ferman çıkarmağa muvaffak oldu. Alıncak Noyan'dan sağladığı yardımcı kuvvetlerle Konya önüne gelen Kılıçarslan'a karşı II. K.'un gönderdiği Fahreddin Ali de Kılıçarslan'ın vezirlik teklifini kabul edince, ümidleri kırılan II. K., önce Antalya'ya çekildi. Kendi birliklerinin Altunaba kervansarayı civarında yenildiğini haber alınca, artık Selçuklu ülkelerinde barınmasına imkân kalmadığını görerek, 1261 kışında deniz yoluyla İstanbul'a kaçtı. II. K., burada, Michael Paleologos tarafından karşılandı, daha önce Konya'da aynı şekilde misafir edilen Michael. onu önce gerektiği şekilde ağırlamışsa da, Hulâgû Han'ın gazabına uğrayan bu eski sultanı az sonra çocukları ile birlikte Rumeli'de bir kaleye haps ettirdi. Böylece II. K.'un hayatında yeni bir safha, sürgün ve felâket devri başlamış oldu. Yerli kaynaklar, Bizans imparatorunun bu şekilde davranışına sebeb olarak; II. K.'un yanındaki emîrlerle Michael'i tahttan indirip Bizans'ı ele geçirmek için bir komplo hazırlamak üzere iken, hizmetinde bulunan bir rum oğlanın durumu imparatora bildirmesini gösterirler ve Michael'in, II. K. ile oğullarını tecrid ettikten sonra, emîrlerinin kimini öldürttüğünü, kimini de gözlerine mil çektirterek zindana attırdığını, maiyetindeki Türk askerleri de Ayasofya'ya doldurarak din değiştirmeğe zorladığını yazarlar. II. K. uzunca bir süre, kalede mahpus kaldı. Nihayet, Berke Han'ın gönderdiği kuvvetlerle, 1270'de hapisten kurtarıldı. Kırım'da, sahil şehirlerinden birinde oturtuldu. Burada Altın - ordu ile Memlûk devletleri arasındaki ittifakın getireceği sonuçları ve bu suretle yurduna dönmeyi, tahtına kavuşmayı umutla bekledi. Fakat, 1278 yılında, sürgün yerinde öldü. Yerli kaynaklarda, onun üç oğlundan bahs olunmaktadır. Bunlardan Gıyâseddin Mes'ud, daha sonra ve bir süre için, Selçuklu tahtını elde etmeğe müvaffak olmuştur. Rükneddin Kılıçarslan ise, 1293 yılında, Kastamonu yöresinde saltanat dâvası ile ortaya çıkmıştır. Diğer oğlu Keyûmers (Ferâmurz) hakkında bir bilgi yoktur. Ayrıca, onun küçük oğlu ile kızlarından birinin hıristiyanlığı kabul ettiği ve bu çocuğun Melîk Konstantin adı ile Bizans'ta yaşadığı bildirilir. Öte yandan Dobruca'da yaşamakta olan ve Gagauz adını taşıyan hıristiyan Türklerin, Balkanlara geçen II. K.'a mensup kuvvetlerin artıkları olduğu kanaati yaygındır.

KËYKS (Yunan mit.) (Lat. Ceyx), Thessalia'da Trakhis şehrinin efsanevî kralı. Rüzgarlar tanrısı Aiolos'un kızı Alkyone (veya Halkyone) ile evlenmiştir. Bk. ALKYONE.

KEYKUBÂD, eski İran'da, Keyânîler'den efsanevî bir kral. *Şehnâme*'de kendisinden bahsedilmekte ve Rüstem'ın babası Zâl tarafından Turan hakanı Efrâsyâb'a karşı İran topraklarını savunması için tahta geçirildiği anlatılmaktadır.

KEYKUBAD ALÂEDDİN: bk. ALÂEDDİN KEYKUBAT.

KEYNES, John Maynard, (Cambridge 1883 - Firle, Sussex 1946) İngiliz İktisatçısı ve mâliyecisi. Pedagog John Neville Keynes (1852 - 1949) in oğludur. Devlet hazinesinde memur olarak çalışmış (1915 - 1919) ve Paris Barış Konferansı'na hazinenin baş - mümessili olarak katılmıştır. Fikirleri modern iktisat ilmine, malî ve ekonomik siyaset üzerine derin bir etki yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *The economic consequences of the peace* (Barışın ekonomik etkileri) [1919]; *Treatise on Money* (Para hakkında

ana kitap) [1930]; *The general theory of Employment, Interest and Money* (İş, fâiz ve para hakkında genel teori) [1936].

K. teorisi: Kısa vâde içersinde, gelir ve iş seviyesinin mümkün olan dalgalanmalarını anlatmak için kurulmuş bir teori. Bu maksatla bâzı bağımlı değişkenlerle üç bağımsız değişkenin işleyişine başvurur. Bu üç bağımsız değişken şunlardır: Tüketime eğilim, sermayenin marjinal etkililiği, likidite için olan tercih Bu üç faktör, mevcut paranın miktarı ile beraber etki yaparak, fâizin haddini tâyin eder.

J. KEYNES

K.'ın ekonomik düşüncesinin çıkış noktası, insan irâdesi dışında, dâimî bir işsizliğin mümkün olduğunu göstermektir. Klâsik bilginler için işsizlik, ancak ücretlerin yetmez elâstikliğinden meydana gelebilirdi. K.'e göre ise işsizlik, etkili talebin yetmezliğinden ileri gelmektedir. Çünki bu yetmezlik, bir az - iş (Fr. sous emploi, İng. underemployment) dengesi yaratır. Zamanımızın kapitalizminde, az - iş'e götüren eylemler şu üç faktörden doğar: 1. Tüketim masraflarının nisbî alçalışı (gelir dağılımındaki eşitsizliğinden doğar); 2. Sermayenin marjinal etkililiğinin tedricî azalması (bu gelişme, bir yandan tüketimin yetmezliğine, öbür yandan da, sermayenin tedricen azalan randımanlarına bağlıdır); 3. Fâiz haddinin çok yüksek olması. Bu had, sermayenin marjinal etkililiğine yaklaştıkça, o ölçüde sermayeyi yatırma isteği de azalır. Bundan çıkarılan sonuç şudur: İşsizliğe karşı otomatik bir çâre yoktur ve devlet, tam - iş (fr. plein emploi, ing. full employment) seviyesini muhafaza etmek sorumluluğunu üzerine almalıdır. Bu politikanın esasları şunlardır: Fâiz haddi alçaltılmalı ve, böylece, özel yatırımlar teşvik edilmeli; âmme yatırımları arttırılmalı gelirleri en fakir sınıfların lehine dağıtarak, tüketim eylemi çoğaltılmalı; nihayet, lüzumu halinde, gümrük himâyesine başvurulmalı. Bu politika, deflasyoncu tekniklere tam anlamda zıd olduğundan esas itibariyle nakdî (Fr. monetaire) dir. Böylece devlet, özel teşebbüse, muhtariyetini zedelemeksizin, etkili bir şekilde müdahale edebilir. Bütün modern iktisatcı yazarlar, az - çok, K.'in etkisinde kalmışlardır.

KEYSÂNİYYE Şia'nın bir bölüğü; Cemel savaşında Hz. Ali'nin bayrağının, oğlu Muhammed İbnü'l - Hanefiyye de bulunması dolayısıyla Hz. Ali'den sonra onun imam olduğunu iddia edenler. İbnü'l - Hanefiyye diye tanınan Muhammed'in anası, Ca'fer b. Kays'ın kızı Havleydi. Havle, Ebû - Bekir'in zamanında, dinden dönenler arasındayken esir edilmiş, Hz. Ali, onu alıp azad etmiş ve onunla evlenmişti. Havle'nin dokuzuncu atasının adı Hanefiyye olduğundan Muhammed, İbnü'l - Hanefiyye diye şöhret bulmuştu. Hz. Hasan ve Huseyn'den sonra Hz. Ali'nin evlâdı arasında en üstün tanınan Muhammed, hicretin 81. yılında (M. S. 700) altmış yedi yaşında öldü. Onun imametini iddiâ edenlere K. denmesine sebep, bunların başında, Keysan diye ün kazanan ve İmam Huseyn'in öcünü almak için Emevîlere karşı kıyam edip Kerbelâ'da İmam Huseyn'e karşı duranların çoğunu öldürten ve Hicretin 67. yılında (M. S. 686) Kûfe'de şehid edilen Muhtar b. Ebî - Ubeydet'is - Sakafî'nin bulunmasıydı, Muhtar çocukken Hz Ali, onu «Yâ keyyis - yâ keyyis» diye sevdiğinden «Keysan» diye anılmıştı. K.'nin Hz. Ali'nin Keysan adlı bir kölesine tâbi oldukları da rivayetler arasındadır. Bu fırkanın inancına göre Muhammed b. Hanefiyye ölmemiştir; Yemen'de, bir rivayette de Medîne civarında bulunan Radvâ dağında yaşamaktadır. Allah'ın izniyle âhır zamanda zuhûr edip âlemi adaletle dolduracağı müjdelenen Mehdî (b bk.) odur. Hattâ İmam Hasan ve İmam Huseyn, halkı Muhammed b Haneffiyye'nin imametine davet ettiklerini, asıl imamın o olduğunu söyleyenleri de olmuştur Bir kısmıysa onun öldüğüne, fakat sonra dirilip zuhûr edeceğine inanır. K.'nin, Muhtâr'a vahy geldiğine inandığı da rivayet edildiği gibi Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim'in (ölm. 98 yahut 99 M S. 716 717) imametine inananlar da vardır ki, bunlardan, Ebû Haşim'den sonra, Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın oğlu Abdullah oğlu Muham med'in imam olduğunu iddia edenler, Abbasiye fırkasını meydana getirmişler ve Abbasoğulları hilâfetini hazırlamışlardır. İmamiyye'nin Ricâl bilginleri Muhtar b. Ebî Ubeydet'is - Sakafî hakkındaki çeşitli rivayetleri tenkit edip inceledikten sonra Hz. Ali'nin Muhtar'a iltifatını İmam Huseyn'in oğlu Zeyn'ül Âbidîn Ali'nin, onun oğlu Muhammed'ül Bâkır'ın oğlu Ca'ferü's - Sâdık'ın Muhtar'ı övmelerini nazar - ı dikkate alarak, Muhtar'ın Ümeyyeoğullarına pek şiddetli davranması, Kerbelâ faciasının öcünü alması, Ehlibeyt'e bağlılığı dolayısıyle bu iddia ve rivayetlerin gerçeğe uymadığı ve birer iftira olup Muhtar'ın K.'yle bir ilgisi bulunmadığı kanaatine varmışlardır. K. fırkası tarihe karışmıştır ve bugün bu fırka yoktur.

KEYSERLİNG, Hermann Graf (Könno, Livonya 1880 - Innsbruck 1946), Alman filozofu ve yazarı. Bismarck'ın arkadaşı jeolog ve tabiat araştırıcısı Alexander K. (1815 - 1891)'in yeğeni, yazar Eduard von K. (1855 - 1918)'in torunudur. Rus ihtilâli yüzünden servetinin en büyük kısmını kaybeden K., Doğu'da yaptığı gezilerden sonra, Darmstadt'ta Hind felsefesinin prensiplerine göre bir Zekâ okulu (Schule der Weisheit) kurmuş (1920) ve felsefe dersleri vermiştir. Birçok ülkelerde konferans gezilerine çıkan K., 1928'de Amerika Birleşik Devletlerine de gitmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Das Gefüge der Welt* (Dünya yapısı) [1906); *Reisetagebuch eines Philosophen* (Bir filozofun günlük gezi hatıraları) [1919]; *Schöpferische Erkenntnis* (Yaratıcı anlayış) [1922]; *Das Spektrum Europa* (Avrupa'nın görüntüsü) [1928]; *Meditationen* (Düşünceler) [1932]; *Sur l'art de la vie* (Hayat sanatı üzerine) [1936]; *Kritik des Denkens* (Düşüncenin eleştirisi) [1948].

KÉZAI [*kēzai*], **Simon** (XIII. yüzyıl), Macar kralı IV. (Kun) Laszló'nun saray papazı ve tarih yazarı. İtalya'da okumuş, Macaristan'a döndükten sonra *Gesta Ungarorum* (Macarların efsaneleri) adlı eserini yazmıştır. Bu eserde K., Hunların tarihi üzerinde durmuştur. Yazar, Hunlardan bahsederken büyük Hun imparatoru Attila'yı ideal bir insan olarak tasvir etmiştir.

KEZZAP, klor asidi (HCl) nin suda çözeltisi. Üretimi için HCl, turıl adı verilen, seramikten yapılmış bir dizi kaplar içinden, su akımına karşı yönde geçirilerek, suyun HCl ile doyurulması sağlanır. Böylece elde edilen sarımtırak ham K., mineral yağlarda yıkanıp damıtıldıktan

sonra temizlenmiş olur. Normal ısıda, 1 hacim su, 450 hacim kadar HCl alır. Elde edilen renksiz, havada tüten ve kuvvetli bir asit olan bu sıvının özgül ağırlığı 1,2 dir. Normal ısıda bu asidin üzerinden hava geçirildiği takdırde, HCl in bir kısmı uçar ve elde % 25'lik bir asit kalır. Bu sonuncusu da kaynatılacak olursa, HCl oranı % 20'ye düşer.

K., en kuvvetli asitlerden biri olup çinko, demir, nikel, kalay gibi asal olmayan metalleri eritir ve bu arada hidrojen intişar eder. Boya endüstrisinde, metalürjide, klor üretiminde, evlerde temizlık işlerinde kullanılır.

KHALKEDON, İstanbul'a bağlı Kadıköy ilçesine eski çağlarda verilen bir ad. Bk. KADIKÖY.

KHALKİDİKE (Yun. *khalkos* = bakır; Lat. Chalcidice veya Chalcidica), Ege Denizi'nin kuzey batı kıyısında, Thermaikos ve Strymonikos körfezleri arasında bulunan Yunanistan'a bağlı büyük ve dağlık bir yarımada. Güney-doğu kıyısında üç parmak biçiminde doğuya doğru uzanan küçük yarımadalar vardır. Bunların, kuzey-doğudan güney-batıya doğru adları Athos, Longos, Kassandra'dır. Bütün yarımada, Akdeniz bitkileriyle kaplıdır. Taş Devri'nden beri çok insan barındıran Kh., Trakyalılar ve Paion'lar tarafından iskân edilmiştir. Daha sonra kıyısı boyunca Yunan sömürgeleri sıralanmıştır. Bu şehirlerin en önemlisi, bugün ancak harabesi kalmış olan Khalkistir.

KHALKİS, (Lat. Chalcidia), Yunanistan'da 35 m enindeki Euripos (Eğriboz bundan galattır) Boğazı üzerinde bir şehir ve Euboia (Eğriboz) eyaleti (nomos) nin merkezi. Nüfusu: 24 700 (1961) dür. Şehirde arkeoloji ve tarih müzesi vardır.

Bu şehir en önemli çağını M. Ö. VIII-VII. yüzyıllarda yaşamıştır. O yıllarda Khalkidike (b. bk.) yarımadasında, Napoli Körfezi'nde ve Sicilya'da sömürgeler kurmuştur. Napoli'ye yakın Cumae şehri yolu ile Khalkidik Alfabe'si Etruskler'e ve Romalılar'a gelmiştir. Bizanslılar'ın (1278), sonradan Venedikliler'in, daha sonra da Türkler'in (1470) bir kalesi ve ticaret şehri olmuştur.

KHĀNDĒŚĪ, Khandeş, yani «Khan'lar ülkesi» adını taşıyan ve Hindistan'ın Dekkan yüksek platosundaki bir bölgede kullanılan Bhīl dillerinden biri. Kh.'yi konuşanların sayısı 1 250 000'dir. Kh., Sanskrit ve onun sonraki şekli olan Prākrit'ten türemiş olan bir Hind-Avrupa dilidir. Bk. BHĪL DİLLERİ.

KHANDWA (Coğ.), Hindistan'da Madhya Pradesh devletinde bir şehir. Nüfusu 63 500 (1966) dür. Demiryolu kavşak noktasında olan şehir bir pamuk ticareti merkezidir.

KHARAGPUR (Coğ.), Hindistan'da, Batı Bengal'da, Kalkutta'nın güney-batısında bir şehir. Nüfusu 161 911 (1971) dir. Büyük bir demir yolu kavşak noktasında bulunan şehir, endüstri merkezi olarak gelişmiştir. Kimyevî maddeler ve ayakkabı fabrikaları vardır.

KHAṚİS'LER (Yun. Kharịtes; Lat. Gratiae), (Yun. mit.), ilk çağlarda, muhtemel olarak Hora'lar gibi, bitkilerin gelişmesini temsil eden tanrıçalar. Mitoloji ve sanatta çoğu zaman Aphrodite (Venus) nin maiyetini teşkil ederler. Homeros birkaç Kharis'ten söz eder. Hesiodos'a göre, bunlar üç olup adları Aglaia (Yun. = parıltı), Euphrosyne (= neşe) ve Thalia (= çiçek açma) dır. Sonraları Kh.'ler, şirinlik, neşe ve cazibe tanrıçaları haline gelmişlerdir. Bu sebepten dolayı onların ortak adını Romalılar Gratiae (sevimlilikler) olarak Latinceye çevirmişlerdir. Roma'da Vatikan'da bulunan bir kabartmada Kh.'ler elbiseli olarak gösterilmiştir. Sonraki sanatkârlar bunları dans eden çıplak üç kız olarak temsil etmişlerdir. Romalılar çoğu zaman bunlardan üç gratia olarak söz ederler. Şair Horatius ve Romalı sanatkârlar bunlara gençlik, güzellik ve cazibe sembolleri gözü ile bakarlar.

KHARKOV [*ḫarkof*] (Urk. **Ḫarkiw**), Ukrayna Sovyet sosyalist Cumhuriyeti'nde, Donetsk havzasının kuzey-batısında bir şehir. Nüfusu 1 280 000 (1972) dir. Ukrayna'nın büyük bir idare merkezi olan şehir, coğrafî durumu dolayısıyle büyük bir demir ve karayolu merkezi olarak gelişmiştir. Kh.'da dört hava alanı vardır.

1656 yılında kurulmuş olan şehir, XIX. yüzyılın 2. yarısından itibaren hızla gelişmeye başlamıştır. 1856'da nüfusu 30 600 iken, 1879'da 102 050'ye çıkmış, 1920'de 285 210, 1926'da ise 409 500'e yükselmiştir. Bugün Kh. Sovyetler Birliği'nin en büyük endüstri şehirlerinden biri olarak uçak ve traktör, lokomotif, tarım alet ve araçları, sanayi makineleri, kimyevi maddeler, gıda maddeleri (un, et, yağ), giyecek eşyası, dokuma, ayakkabı ve sigara fabrikaları vardır. Kiev şehri yanında Kh., Ukrayna'nın en büyük kültür merkezidir. Kh. Üniversitesi 1803 yılında kurulmuştur. Teknoloji enstitüleri ve çeşitli araştırma kuruluşları da vardır.

1656 yılında bir sınır kalesi olarak kurulan şehir, 1765-1921 yılları arasında eyalet merkezi idi. Kh. 1934 yılına kadar Ukrayna Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur. I. Dünya Harbi'nde şehir Alman kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir (1918). II. Dünya Harbi'nde de (1941) Almanlar tarafından zaptedilen Kh., bir süre savaş hareketlerinden uzak kalmışsa da, savaştan ağır hasar görmüştür. Savaştan sonra şehir geniş ölçüde bir onarım görmüş, birçok mahalleler modern üslûpta yeniden inşa edilmiştir.

KHAROṢṬHĪ Hindistan'da yazılardan biri (öbürü bundan daha eski olup, Brāhmī yazısı adını taşır). Her ne kadar elimizde olan edebî belgelerden bu yazıların M. Ö. VI-V. yüzyıllarda Hındistan'da kullanıldığı biliniyorsa da, yazıt olarak bu yazılara ancak M. Ö. III. yüzyılda rastlanır. Bu yazıtlar Buddhist imparator Aśoka'nın taş üzerine kazılmış meşhur iradeleridir. Yazıtların tarihi, metinde geçen Diyadok (Büyük İskender'in halefleri) adlarına dayanılarak tesbit edilmiştir. Yazıtlar üç Prākrit (Sanskritten türemiş olan dil) lehçesinde ve tam olarak birbirinden başka iki alfabe olan Kh. ve Brahmi yazıları ile yazılmıştır. Kh. ile, bu yazıtlardan öncede, Diyadoklar ve Hindli-İskit krallardan kalma madenî paralar ve değerli taşlar üzerinde ve kayaya kazılmış birkaç yazı halinde (aş. yu. M. Ö. 250-M. S. 100) karşılaşırız. Ama bu yazı, nisbeten küçük bir bölgede, Hindistan'ın kuzey-batısında ve M. S. III. yüzyıla kadar ancak kısa bir süre kullanılmıştır. Bundan sonra Brāhmī yazısı rakibini yenmiş ve yok etmiştir.

Kh. her şeyden önce bir kâtip ve iş (ticaret) yazısıdır. Harflerin biçimleri sade olup, yazılması kolaydır. İmlâ basitleştirilmiştir: uzun sesler için ayrı bir işaret yoktur. Çift ünsüzler de tek işaretle yazılır. Bundan başka, ünsüzlerin her biri bir kısa *a*'yı da içine alır; *i*, *u*, *e* ve *o*'nun ayrıca biçimleri vardır. Kh. sağdan sola yazılır. Bu yazının, Aram dili için kullanılan bir yazıdan türemiş olduğu bili-

niyor Hindistan'ın kuzey - batısı M. Ö. 500 - 331 yıllarının en büyük kısmında İranlılar'ın elinde bulunuyordu, Ahaimenid'ler zamanında ise bütün İran'da genel haberleşme dili olarak Aramcanın kullanılmış olduğunu biliyoruz. Bu sebeple, Aram dil ve yazısının birçok Hintli kâtiplerce öğrenilmiş olması ve sonra bu yazının, daha eski olan Brahmi yazısının kurallarına göre değiştirilerek Hindistan dillerine de uygulanmış olması akla yakın bir hipotezdir. Bk. BRĀHMĪ YAZISI.

KHEİRON (Mit.), Homeros ve Hesiodos'un bildikleri ünlü Kentaur, Kronos ve Philyra'nın oğlu. Pelion dağının eteğinde açılan bir mağarada yaşardı. Öbür Kentaurlardan farklı olarak, iyilikseverliği ve adalete bağlılığı ile ün kazanmıştı. Yaralı ve hastalara bakan K., tababetin mucitlerinden biri sayılırdı. Herakles, İason ve Argonautlar'ın arkadaşı olduğu gibi, Peleus'u da öbür Kentaur'ların elinden kurtarmıştı. Thetis ve Peleus'un düğünü Kh.'un mağarasında yapılmıştır. Akhilleus'un kazanacağı ünü kehanetiyle bildirmiş ve sonradan eğitimini kendisi idare etmiştir. Asklepios, Nestor, Meleagros, Odysseus ve başkalarının da öğretmeni olan Kh., ölmezliğini Prometheus'e bırakmıştır. Başka bir söylentiye göre, Herakles, öbür Kentaur'larla savaşırken, Kh.'u kaza olarak bir zehirli yayla yaralayınca, Kh., ölmek için Zeus'tan izin alarak ölmüştür. Bütün bu efsaneler şair ve sanatkârlara esin kaynağı olmuştur.

KHEOPS (Biyogr.): bk. ḪUFU (yun. Kheops).

KHERSON (Coğ.), Sovyetler Birliği'nde, Ukrayna'da bölge idare merkezi. Göl limanı ve aynı zamanda Dnyepr'in sağ kenarında ırmak limanıdır. K. bu ırmağın, Karadenizin liman veya Dnyepr - Bug limanı adını taşıyan körfezine aktığı noktanın 25 km yukarısında bulunur. Nüfûsu hızla artmaktadır: 58 800 (1926); 97 200 (1939); 134 000 (1956); aş. yu. 200 000 (1965). Dnyepr ağzının en önemli limanı olan K., Aralık ayından Mart'a kadar donar. Limanda tahıl ihracı tesisleri ve iki yüzer doklu bir gemi onarımı tersanesi vardır. Tarım makineleri, fabrikaları, yiyecek maddeleri, şekerleme ve içki gibi endüstri kolları da bulunur. yetler Birliği'nin en büyük pamuk kombinalarından birisi de, kısa zaman önce, burda kurulmuştur.

Şehir, 1778'de kale, amirallik merkezi ve harp gemileri inşa merkezi olarak kurulmuştur. Fakat çok geçmeden amirallik ve gemi inşa tesisleri Nikolayev'e taşınmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında da endüstri merkezi olmaya başlamıştır. 1917'den sonra birkaç kere el değiştirmiş; 1918'de Alman ordusu tarafından işgal edilmiş ve ancak 1920'de tekrar Sovyetler Birliğinin olmuştur. İkinci Dünya Harbi'nde K., Ağustos 1941'den Mart 1944'e kadar, yine Alman işgali altında kalmıştır.

KHERSONESOS (Lat. Chersonesus) [Yun. = yarımada], Eski Çağ'da, Yunanistan Yarımadalarında bulunan birçok şehrin adı. Bu şehirler, iç bölgelerdeki yabancı halka karşı daha kolay savunabilmesi için yarımadalarda kurulurdu. Bunların en iyi bilineni Taurikē veya Skythikē K. (Kırım K.'u), Sevastopol'un batısında bulunan bir şehirdir. Burası, Anadolu'nun güney - batısındaki Miletos'un bir ticaret merkezi (pazar yeri) olarak kurulmuş, sonra Pontikē Herakleia (Ereğli) nın sömürgesi olmuştur (M. Ö. V. yüzyıl). Bosporos devleti ve İskitlerle sık sık harb etmiştir. O zamandan kalma istihkâm kalıntıları hâlâ mevcuttur. Romalılar devrinde Kh. (M. S. II - IV. yüzyıllarda) önemli bir şehir olmuştur. M. S. Roma'ya bağlı Bosporos devletine aitti. Orta Çağda Kherson adı altında Bizans devletinin Sarmat, Got ve Hazar'lara karşı önemli bir kalesi olmuştur. Kiev devletinin Hıristiyanlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. M. S. XI. yüzyıldan itibaren önemini kaybetmiş ve XV. yüzyılın 2. yarısından sonra ise sakinleri tarafından terk edilmiştir.

Thrakikē Kh. (Trakya Kh.'u), Gelibolu yarımadasının, Kimrikē Kh. (Lat. Chersonesus cimbrica) ise Jylland'ın eski adıdır.

KHİMAİRA (Yun. = keçi; Lat. Chimaera) (Mit.), ateş püsküren bir ejder. Homeros'a göre Lykia (Antalya ve Fethiye arasındaki yarımadanın eski adı) kıyısında yaşayan ve muhtemel olarak bu bölgenin eski volkanlarını teslim eden bir canavardır. Yine Homeros'a göre Kh., Lykia'yı ve onun batısında Ege Denizi'ne kadar uzanan Karia bölgesini kasıp kavururdu. Ön ayakları ve başı bir arslanı, vücudunun orta kısmı bir keçiyi, kuyruğu da bir yılanı andırırdı. Hesiodos'a göre, üç başı olup her üçü de ateş püskürürdü. İskenderiye döneminde Kh. yer altı diyarında, yeni cehennem'de yerleştirilmiştir. Romalı şair Vergiliusa göre ise Kh., Cehennem kapısında bulunur. Kh.'yı, kanatlı at Pegasos'a binmiş olan kahraman Bellerophon, süngü ile öldürmüştür.

KHMEL'NİȚSKİY veya **ḪMEL'NİȚSKİY,** Kamenets - Podolskiy şehrinin yeni adı. Bk. KAMENEȚS - PODOLSKİY.

KHOİNİKS (Yun. Khoinix; Lat. Choenix), eski zamanda tahıllar için kullanılan bir hacim ölçüsü. Bir K., bugünkü ölçüye göre yaklaşık olarak birbuçuk litre kadardır.

KHOLİAMBOS (Yun = topallıyan iambos), Yunan ve latin şiirinde bir mısra çeşidi. Üç iambos'lu mısradan ayrılan tarafı, sondan önceki eleman üç iamboslu mısra (trimetros) da kısa, K.'da ise uzundur:

≚ — ⏑ —, ≚ — ⏑ —, ≚ — — —

K.'u ilk olarak Hipponax kullanmıştır. Hellenistik devrede çok sevilirdi (Herondas, Kallimakhos). Romalı şairlerden Catullus ve başkaları K.'u kullanmışlardır.

KHORANA, Har Gobind (Raipur, Hindistan 1922). Hind asıllı Amerikalı fizyoloji uzmanı. Madison'da Visconsi üniversitesinde okumuştur. 1968 Nobel fizyoloji ve tıp ödülünü Robert Holley ve Marshall Nirenberg ile paylaşmıştır.

KHRİSOPOLİS (Eski Coğ.) (Yun. = altın şehir), Üsküdar'ın eski adı. Bu kelime Lat. Scutarius (= bir şövalyenin kalkanı [*scutum*] ını taşımakla görevli soylu delikanlı) dan galat olup, İstanbul'a şövalyelik arfına dayanır. Eski Anadolu'nun Bitinya bölgesinde, Boğaziçi'nin kenarında ve İstanbul'un karşısında bulunurdu. Bk. ÜSKÜDAR.

KHRİSTOPHOROS, Hagios (Lat. Sanctus Christophorus = aziz Khr.; Yun. = İsa'yı, Mesih'i taşıyan), Hıristiyan azizi. Nerede ve ne zaman öldürüldüğü iyi bilinmemekle beraber, geleneğe göre Kh., Sicilya'da, İmparator Dagus veya Decius tarafından birçok işkencelerden sonra idam ettirilmiştir. M. S. 452'de kendisine Khalkedon (Kadıköy)'da bir kilise adanmıştır. Efsaneye göre, Repro-

bus adında köpek başlı bir yamyam vaftiz olup Kh. adını almış ve dile gelmiştir. Batı dünyasında Kh., Ken'anlı (Filistinli) bir dev olur. Bu dev önce bir kralın, sonra şeytanın en sonra da İsa'nın hizmetine girer. Hıristiyan hacılarını arkasına alıp bir ırmaktan geçirirken, bunların arasına İsa da karışır ve Kh.'u vaftiz eder. Kh., Bizans'ta azizler arasına sokulmuştur.

KHRİSTOS (Yun. = kutsal yağ sürülmüş; Lat. Christus), İbranice Messias (Mesih)'ın, *Eski* ve *Yeni Ahit*'te Yunancası. «Kutsal yağ sürülmüş» tabiri, *Eski Ahit*'te, din adamları, prens ve krallar için de kullanılır. *Yeni Ahit*'te ise Kh. bir asillik lâkabı olarak Tanrı'nın uyandırmış olduğu (*Havarilerin İşleri*, 2.36) Masireli İsa'ya veri lir ve bu zatın *Eski Ahit*'te Tanrı'nın insanlara vad ettiği Mesih'in kendisi olduğu ifade edilir. Havarilerin mektuplarında Kh. bir özel ad haline gelmiştir.

KHRONİKON (Yun. = *khronos* = zaman), olayların, sadece birbirlerini takip ettikleri sırada kaydedilmiş oldukları tarih. Özel olarak, Orta Çağ Avrupası'nda kullanılan bir tarih şeklidir. Kh.'nin Annales (= yıllık kayıtlar)' ten ayrılan yönü, olayları yıllara göre ayırması ve çoğu zaman bunları uzunca (birkaç yıllık) dönemler çerçevesinde toplamasıdır. Eski Dünya Kh.'ları, bütün dünya olaylarını gözden geçirirler, fakat ancak son zamanlara ait olanlarını tasvire çalışırlar. Dünya Kh'larından başka, çoğu zaman nesir, bazen de şiir olarak hükümdarlara, papalara, piskoposlara, ülkelere, şehirlere ve bazen de asılzade sülâlelerine ait Kh.'lar da vardır.

KHRYSEİS veya **ASTYNOMĒ**, Troia'lı Apollon rahibi Khryses'in kızı. Akhilleus'un, sonra Agamemnon'un kölesi olmuştur. Babası onu fidye vererek kurtarmağa çalışmış ise de, bunu başaramamıştır. Buna öfkelenen Apollon, Yunanlıları cezalandırmak için *İlias*'ın başında sözü geçen veba salgınını Troia'yı kuşatan orduya musallat etmiştir. Kh. sonradan babasının yanına dönmüş ve Agamemnon'dan olan ve Khryses adı verilen bir erkek çocuk doğurmuştur.

KHUEN - HÉDERVÁRY [*kün hēderı ārí*], **Károly** (Freiwaldau Silezya 1849 - Budapeşte 1918), kont (Mac. gróf), Macar devlet adamı. 1875'te parlamento üyeliğine seçilmiş, 1883'te Hırvatistan'daki anarşik durumu düzeltmek üzere kral tarafından Hırvatistan ve Dalmaçya banlığına tayin edilmiştir. 20 yıl süren bu görevde büyük bir başarı sağlamış, Hırvatistan'da partiler arasındaki ilişkileri düzene koymuş, tarım ve kültür alanlarında büyük reformlar yapmıştır. 1903'te kral tarafından Macaristan başbakanlığına getirilmiştir. Sürekli bir hükümet kuramayan K., 1910'da tekrar başbakanlığa tayin edilmiştir. Bu defa 22 Nisan 1912 gününe kadar hükümet başkanlığı yapmıştır.

KHULNẠ (Coğ.), Doğu Pakistan'da, Pusur ırmağı üzerinde bir şehir. Pusur ırmağı Sundarbans'dan geçerek Kh.'nın güneyinde Bengal Körfezine dökülür. Şehirde gıda maddeleri, dokuma ve sunî gübre fabrikaları ve ırmak gemilerine mahsus bir tersanesi vardır. Nüfusu 19 120 (1941) dir.

KIBLE (Ar.), müslümanların namaz kılarken, dua ve ibâdetlerini yaparken döndükleri yön. Arap yarımadasındaki Mekke şehrinde bulunan ve müslümanlarca kutsal sayılan Kâbe binasının bulunduğu yöne verilen ad. İnsanların, eski çağlardan beri, üstünlüğüne inandıkları bir şeye karşı dua ve ibâdet ettikleri bilindiği gibi; bu ibâdetlerini yaparken de, gelişigüzel bir yöne değil, belli bir yöne döndükleri de bilinmektedir. Bu yön, genellikle, üstünlüğüne ve kutsallığına inanılan şeyin yönüdür. Bütün Sâmî kavimler doğu yönüne dönerek, bâzıları da güneşe doğru yönelerek ibâdetlerini yaparlardı. Hıristiyanların da K.'si, genellikle, doğu yönüdür. Yahudiler'in K.'si ise, hep, Kudüs olagelmiştir. Hz. Muhammed de, bu geleneğe uyarak, kendisine bir K. tâyin etmeği düşünmüş; fakat, bu konuda vahye dayalı bir emir ve işâret olmadığı için, Hicret'ten 17 ay sonraya kadar, Tevrat hükümlerine uyarak Kudüs'e dönmüştür. Yalnız kendi dinine mahsus ve kendisinin arzu ettiği bir K.'nin vahiy yolu ile bildirilmesini de beklemiştir. İşte bu bekleyiş Hicret'ten 16 veya 17 ay sonra, Receb veya Şâban ayında arzuya göre sonuçlanmış ve Kâbe'nin müslümanlar için K. olduğu bildirilmiştir. Hz. Muhammed Mekke'de iken, Kâbe'yi önüne alıp, Kudüs'e dönerek namaz kılardı. Hicret'ten sonra bu mümkün olamayınca üzülüyordu. Nihayet, Bakara sûresinin 142, 143 ve 144 âyetlerinde bu değişiklik kesin olarak bildirildi. «Şimdi seni, herhalde hoşnud olacağın, bir K.'ye döndürüyoruz. Namazda, yüzünü artık Mescid - i Harâm (Kâbe) yönüne çevir. Ey mü'minler, siz de, her nerede bulunursanız bulunun, namazda yüzlerinizi o yöne döndürünüz....»

K. yönünün değiştiğini bildiren âyetlerin geldiği zaman ve yer hususunda değişik düşünceler vardır. Çoğunluğun kabul ettiğine göre Hz. Muhammed, bir kısım cemâati ile Benî Seleme mescidinde öğle namazının farzını kılarken bu âyetler indirilmiştir. Hattâ, namazın ilk iki rekâtı Kudüs'e ve diğer iki rekâtı da Kâbe'ye dönülerek kılınmıştır. Bu yüzden, bu mescide, Mescide'l - Kıbleteyn (iki kıbleli mescid) denilmiştir. Bu olayın Benî Hâris mescidinde, ikindi namazı kılınırken olduğunu ve Mescide'l - Kıbleteyn adının bu mescide verildiğini iddia edenler de vardır.

K.'ye dönüş yalnız namazlarda olmaz, diğer dua ve ibâdetlerde de buna dikkatle uyulur. Her çeşit dualarda, hac merasimine başlamadan İhrâm'a girilirken, yine bu merâsimden olan cemre taşları atılırken K.'ye dönülür. Kurban edilen hayvan; başı kesilirken; cenaze, mezara konulurken sağ tarafa yatırılarak yüzü K.'ye döndürülür.

Müslümanlık tarihi boyunca K. tâyini, önemli bir mesele olarak devam etmiştir. Fıkıh kitaplarında, bu tâyinin yapılışına ait birtakım kurallar ve hükümlerden bahs edilir. Câmi ve mescidlerin yapımı esnâsında da, ilmî yollarla, K. tâyini yapılırdı. Bugün, bu mesele daha kesinlikle ve daha kolay yapılabilmektedir. Müslümanların toplu olarak yaşadığı yerler dışındaki bir müslüman, K.'yi bilmiyorsa, bilen bir kimseye sorar; böyle bir kimse bulamazsa, kendi bilgisine dayanarak, bir tahminle yönünü tâyin eder ve namazını kılar. Tayinin yanlış yapıldığı namazdan sonra yanlış olduğu anlaşılırsa, yeniden namaz kılınması gerekmez. Fakat namaz anında yönünün yanlış olduğunu anlarsa, namazını bozmadan, doğru olan yöne döner. Eğer K. tâyininde mümkün olan çârelerden faydalanmadan hataya düşerse, namazını yeniden kılması gerekir.

Camilerde mihrab, K. yönünü gösterir. Mihrab, caminin K.'ye dik olarak yapılan ön duvarının tam ortasında yer alır. Minârelerin alemleri ve şerefelerine çıkılan kapılar da, K.'yi gösterir biçimde yapılır.

Pratik olarak K. yönünü tâyine yarayan Kıble - nümâ denilen, bir kutu içinde ve saate benzer bir âlet vardır. Bunu, birçok kimse, saat gibi yanında taşır. Bu âlet, Türkiye gibi Mekke'nin kuzeyine düşen ülkelerde faydalı olabilir.

Namaz, islâmın şartlarından biridir. K.'ye yönelmek de, namazın şartlarındandır. Namazda göğsünü K.'den başka bir yöne çeviren kimsenin namazı bozulur; yüzünü çevirenin ise mekruh olur. Fakat mecburiyet ve imkânsızlık halleri için, kolaylaştırıcı hükümler vardır.

Türkiye'nin dünya üzerindeki yeri dolayısıyle, güney yönüne de K. denilir. Denizcilikte ve meteorolojide de güneyle ilgili terimlerde K. kelimesi kullanılır.

KIBRIS (İng. Cyprus; Fr. Chypres; Alm. Cypern; İta. Cipro; Yun. Kypros), Doğu Akdeniz'de bir ada. Sicilya (25 710 km^2) ve Sardinya (24 090 km^2) dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adası (9 251 km^2) olan K., Türkiye ile Suriye arasına sokulmuş durumdadır. K. adasının Marmara denizi (11 500 km^2) nin içerisine rahatça sığacak kadar küçük olmasına karşılık, coğrafî yeri bakımından arz ettiği değer büyüktür. K., tarihi boyunca, medeniyetleri ve ekonomik yapıları temelden farklı, bu itibarla, büyük çapta ticarî mübadelelerde bulunmak suretiyle, birbirini tamamlayan Muson Asya'sı ve Akdeniz âlemlerini birbirine bağlayan en büyük kara ticaret yollarının sona erdiği kıyıların karşısında yer alır.

Son derece elverişli coğrafî yeri sebebiyle M. Ö. 1200 - 1000 yıllarında eski Yunanlılar, şimdiki Mağusa'nın 10 km kadar kuzey - batısına düşen Salamis'i, ayrıca Kurium'u (Episkopi'nin güney - batısında), Baf'ı, Soli (Gemikonağı batısı) ve Girne'yi; eski Yunanlıların çağdaşı Fenikeliler (M. Ö. 1000 - 700) ise, Kitium (eski Larnaka) ve Amathus (Limasol'un 6,5 km doğusunda) gibi, refahlarını sadece ticarete borçlu birtakım şehirler veya şehir krallıkları kurmuşlardı. Bunlar arasında en önemlisi, bir zamanlar K.'ın idarî merkezi görevini yapmış olan Salamis'di. Halife Osman devrinin Arap ordularınca tahrip edilinceye kadar (M. S. 647 yılında) Mısır, Suriye, Anadolu kıyılarıyle yürüttüğü ticarî münasebetler sayesinde gelişen ve sonradan deniz seviyesi alçalması veya akıntılar vasıtasıyle teşekkül etmiş kıyı kordonu gerisinde kalmış kısmın dolması sonucu, kara içinde kalan böyle büyük bir şehir ve canlı limanın yüzünü, kervan yollarının son bulduğu doğuya çevirmiş olması, o zamanki ticaretin ve ticarî yolların, K. bakımından arz ettiği önemi göstermeye yeter. K., Doğu Akdeniz'deki bu kilit mevkii yüzündendir ki, İlk Çağ'lardan beri komşu Ön Asya ülkelerinin olduğu kadar, bu denizin, K.'a göre batısında bulunan ülkelerin de sonu gelmez istilâlarına uğramış ve sık sık el değiştirmiştir.

K., tabiat şartları, beşerî ve ekonomik hayat bakımından farklı coğrafî bölgelere ayrılabilir.

I. *Kuzeydeki plato ve dağlar*: K. kıyılarında dikkati çeken ilk şey, geniş platolar ortasında kuzey kıyı dağlarının bir duvar gibi yükselmesidir. Batıda Omorfo, doğuda Mesarya ovalarına kadar uzanan bu kuşakta, platolar, kuzeyin dağ zincirine göre çok daha geniş bir alan kaplar. Son olaylardan sonra Türklerin düşmanla kuşatılmış belli başlı toplanma alanları, yerleşme merkezlerinin çoğu ve ekonomik faaliyet, bu platolar üzerinde toplanmıştır. Kuzey dağ sırasını dört bir yandan kuşatan platoların genişliği, dağlık kuşağın en çok büküldüğü Değirmenlik (Kitrea) köyü civarında 2 km den az iken, Karpas (15 km genişlik) ile Kormacit (Kormakiti) yarımadalarında azamî değerine ulaşır. Söz konusu platonun yükseltisi, kubbe yapısını andıracak şekilde, dağlık kuşaktan itibaren kenarlara doğru alçalır. Platoların yüksekliği sıradağ eteğinde genellikle 300 m civarındadır. Neojene ait marn, kalker; platolar kuşağının Mesarya - Omorfo ovaları kenarınca seyreden jipslerden başka kumtaşı ve konglomeralardan yapılı platolarda katlar, değişik açılarla kuzeye doğru dalar. Yalnız Girne dağları güneyinde onun uzanışına paralel, sıkışık antiklinal ve senklinal demetleri meydana getirir. Bu durum Karlıdağ ile Girne sırası arasında yan basınçlarla sıkıştırılmış deniz Neojen depolarının serbest hareket imkânını bulamamasın-

K I B R I S

KIBRIS: Girne

dan ileri gelmiştir. Söz konusu basınçların tesiriyledir ki, Neojen tortular kıvrılmakla kalmamış, Gönyeli köyü civarında görüleceği üzere, meridyen yönünde 10 m ye varan yatay yer değiştirmelere (Décrochement) uğramıştır. Karlıdağ üzerinde aynı yönde seyreden fayların bu devirde oluşmuş olması muhtemeldir.

Kıvrımlı ve monoklinal Neojen, devrim sonlarına kadar süren aşınma faaliyeti sonucunda bir peneplen düzeyi ile kesilmiştir. Söz konusu peneplen düzeyinin Lapta - Karava, Yalusa - Dipkarpas ve daha başka yerlerde eski birikinti konileri altına dalması, oluşumunu pleistosenden önce tamamlamış olduğunu gösterir. Düzeyin akarsularla yarılıp parçalanması sırasında Neojen katlar içinde marn gibi yumuşak katlar olukları teşkil etmek üzere hızla süprülmüş, gre (kumtaşı) ve konglomeralar, dayanıklılıkları sebebiyle, yüksekte kalarak dik alınları Omorfo ve Mesarya ovasına bakan ve Girne dağlarına doğru tatlı bir eğimle alçalan kuesta topografyasına vücut vermiştir. Merkezî oluğa (Omorfo ve Mesarya ovaları) doğru akan Obsekant derelerin doğu - batı yönlü kolları tarafından açılmış subsekant depresyonlarında ekim alanlarının varlığına karşılık kuesta alanlarının çıplaklığı bölgeye şeritli bir görünüş kazandırmıştır. Subsekant depresyonların en güzel örneklerine Karpas yarımadasında rastlanır. Bunlardan ikisi Kaleburnu (Galinoporni) - Aysimy (Agios Symeon) köylerini bağlayan şosenin kuzey ve güneyinde uzanır. Yol, subsekant depresyonları birbirinden ayıran 50 m nispî yüksekliğindeki bir kuestanın sırtını takip eder. Kuesta obsekant derelerle parçalanmış olup Kaleburnu köyünü kıyıya bağlayan yol, böyle bir yataktan faydalanır. Şose kuzeyine düşen subsekant depresyon Dipkarpası, Apostolos Andreas manastırına bağlayan şosenin faydalandığı başka bir subsekant olukla devam eder. Yükseltinin fazla, kat eğiminin az olduğu batıda, yüksek, geniş yer tutan kuesta sırtlarıyle ayrılmış subsekant depresyonlar, eğimin dikleşmesine karşılık yükseltinin azaldığı doğuda birbirine sokulmak suretiyle daha az belirli bir hal almaktadırlar.

Adanın kuzey kıyılarından içerlere gidildikçe önemsiz bazı farklılıklar belirir. Girne'de ılık geçen (1936 - 1963 ortalamalarına göre Ocakta 12,6°) kış mevsimi, Orta Çukura doğru biraz sertleşir (Lefkoşe'nin 1941 - 1970 devresi Ocak ortalaması 10,2 santigrattır). Nitekim iç kısımlarda zaman zaman görülen don olayları kıyıda yoktur. Buna karşılık kuzey kıyılarının yazı (Girne, Ağustos ortalaması 27,8°; Lefkoşe'de 28,9° dir) daha serin geçer. Kuzey - batı rüzgârlarının sürüklediği bulutlar en fazla yağışı (Girne'nin 27 yıllık yağış ortalaması 538.7 mm) bu kıyılara bırakır. İçerlere doğru azalan yağış, İç Anadolu peyzajına sahip Lefkoşe'de 369,3 mm ye kadar iner.

Ancak yağıştaki bu azalış, ziraî manzara ve tarım ürünlerinin çeşitleri üzerinde hissedilir derecede müessir olmaz. Esasen kıyı bölgesine, ürünlerin faydalanmadığı kış mevsiminde birkaç mm daha fazla yağış düşmesi, böyle bir farklılığı pek yaratamaz. Platoların sulanamayan veya sulanmayan her yerinde tahıl hâkimdir. Girne dağları güney yakasında tahılın hâkimiyetini yalnız yağış azlığına bağlamak yerinde olmaz. Kanlı ve Gönyeli kuzeyindeki obsekant boğazların önü tıkanmak suretiyle vücut bulmuş baraj veya regülatörlerle sulanan topraklarda, bol sulu, Girne (Kirini) de; çiftçinin tahıldan başka ürüne iltifat etmemesinin sebebini, sebze ve meyvecilik tekniğine yabancı olmasına hamletmek lâzımdır. Bu konuda yağış miktarı ağır bassa idi, zeytin, keçiboynuzu ve tahılla Katara dağlarının hem kuzey hem de güney eteğinde (Eftakomi - Bladan [Platani]) karşılaşılmaması gerekirdi.

Ada tarımına çeşitlilik kazandıran şey, Lapta (Lapithos) ve Karava gerilerindeki kalkerlerden fışkıran iki gür karstik kaynaktır. Bu bölge K.'ın en önemli meyve alanlarından biri olmuştur. Burada narenciye ve özellikle soğuklara karşı daha hassas olan limon; ayrıca incir, dut, ceviz, kayısıdan başka, yer fıstığı ve soğan geniş yerler kaplar. Sentetik liflerin keşfedildiği tarihe kadar çevresinde ipek böcekçiliği faaliyetiyle tanınmış Lapta'ya K.'ın Bursa'sı gözüyle bakılabilir. Karpas yarımadasında Yeşilköy (Agios Andronikos), Komyalık (Koma tou Yialou), sulama sayesinde bizim patatesi andıran *kolakas*; Yalusia (Yialousa) ve Dipkarpas (Rizokarpaso), esas itibariyle dahilde sarf edilmekle beraber, pipo tütünlerine bir miktar karıştırılmak üzere İngiltere'ye, sigara olarak Mısır'a gönderilen tütün hariç, ipek böcekçiliğinin yapıldığı zamanlardan kalma geniş dutluklara sahiptir.

Hükûmetin orman tahribini önlemek maksadıyle almış olduğu kararlara rağmen, Karpas yarımadasında keçi sürülerine rastlamak kabildir. Bol sütü ile yoksul halkın geçiminde büyük payı olan keçi, başka yerlerde bir nevi ahır hayvanıdır.

Kuzeyin başlıca yerleşme yerleri, tarım hayatının 300 m yukarısında sona erdiği kısımlarda, daha doğrusu platolarda toplanmıştır. Platolarda kasaba görünüşlü büyük köylerin nüfusu 3 500'ü geçmez. Bu bölümün en büyük ve önemli yerleşme yeri, Orta Çukurun kısmen iskelesi durumundaki Girne'dir. Kalesi, 5 km güney - doğusunda Lusignan'lar devrinden kalma Balabayis (Bella Pais manastırı), plajları (Karakum gibi) ve kışın ılık havasıyle, daha çok adaya uçaklarla gelen yaşlı İngiliz turistlerine hizmet eden bir merkezdir.

Sözü geçen platolar üzerinde, Pigadi - Panagra boğazları arasına da hilâli andıracak biçimde seyreden 2 - 4 km genişliğe sahip bir dağ sırası yükselir. Sıradağın çekirdeğini, yaşları karboniferden üst Kretase'ye kadar giden ve tabaka izi göstermeyen St. Hilarion kalkerleri teşkil eder. Onun etrafında riyolit, gabro ile denizaltı püskürmeleri sırasında vücut bulmuş yastık lavlar bulunduğu sırtlar yer alır. Önceleri bir antiklinali teşkil edecek biçimde kıvrılmış olan bu külteler, şiddetli Alp hareketleri karşısında kırılarak birbiri üzerine balık pullarını andıracak biçimde yamanmışlardır. Ondan dolayıdır ki, kuzeydeki dağların platolarla teması faylıdır. Bu fayların, Buffa Vento kalesi güneybatısında yaşları Orta Miyosen olan tortulları da kes-

KIBRIS: Lefkoşe'de Atatürk anıtı

tiklerine bakılırsa, kratojenik hareketlerin, Orta Miyosen'den sonra devam ettiğine veya eski fayların bu yeni dönemde yerlerinden oynadıklarına hükmetmek icap ediyor. Duvardan farksız, batıya yaklaştıkça yükselip Lapta güneyine rastlıyan Kiparisso tepesinde 1 024 m ye ulaşan bu dağları üç bölümde mütalâa etmek mümkündür. Dağsırasının Pigadi deresi ile kıvrım mihverinin alçalma yerlerinden birine tekabül ettiği Mersinlik (Mersinniki) arasındaki 30 km lik kısmına, bir tepeye izafetle, Kantara dağları; Mersinlik ile Lefkoşe - Girne yolunun verev bir fay çizgisinden faydalanarak aştığı boğaza kadarki 40 km lik bölümüne Beşparmak; Omorfo ovasını kıyıya bağlayan yolun içinde seyrettiği Panagra boğazına kadarki bölümüne de Lapta dağları adı verilir. St. Hilarion kalesi yakınında olduğu gibi, yer yer koyaklarla oyulmuş, maki ve iğne yapraklı ormanlarla kaplı bu dağlar, yakın bir jeolojik tarihte, yaşlı kütlelerin Aya Trias köyü civarında yüzeye çıkmış olmasından anlaşılacağı üzere, Karpas platosunun genç tortulları altından seyrederek İskenderun körfezini kuzeyden çeviren ve güney kısmı faylarla parçalanmış Misis dağlarına kavuşmaktaydı. Batıda ise, Antalya körfezinin iki yanı boyunca sıralanmış, jeoloğların İranid adını taktıkları tektonik kuşağa bağlı dağlarla bağlantıdaydı.

II. *Orta Çukur* (*Omorfo ve Mesarya ovaları*): Kuzeydeki platolar Yerolakku (Yerolakkos) eşiği vasıtasıyle Karlıdağ eteğine yaslanmış platolarla bağlantı sağlar. 150 m yükseklikteki bu eşik, iki ayrı yönde akan ırmaklar tarafından boşaltılmış Omorfo ve Mesarya ovaları arasındaki su bölümü çizgisini teşkil eder. Su bölümü çizgisinin doğusunda 50 km den fazla uzunluk ve Mağusa - Trikoma arasında 20 km ye varan genişliğiyle Mesarya, Omorfo ovasından (boyu ve eni 15 - 16 km) daha geniş bir alanı kaplar.

Omorfo ovası gibi Mesarya'nın da tabanı alüvyonlarla kaplı olduğuna göre, sınırları, alüvyonlarla daha yaşlı serilerin temas çizgisine tekabül eder. Aynı zamanda platoların kenarını takibetmekte olan bu sınır, Vadili (Vatili) ve Lisi (Lysi) üzerinden seyreden Lefkoşe - Mağusa şosesiyle ifade edilebilir. Bronz Çağı'nda liman olan Alasya'nın şimdi 3 km kadar içerde bulunmasından, ya Yerakolimba deresi dolgularını veya Akdeniz'in bu kıyılarında tarih çağları boyunca 2.5 m kadar olduğu söylenen deniz seviye alçalmasını sorumlu tutmak lâzımdır.

Batıya doğru gittikçe yükselen (Aşeridu veya Akhyritou'da yükselti 30; Lefkoşe'de 100 m) Mesarya oluğu, Omorfo gibi, adanın en yağışlı (Mağusa'nın 1941 - 1970, yıllık ortalama yağış tutarı 404.9 mm) alanlarından biridir. O sebepten ovada bütün yıl suyu bulunan akarsulara rastgelinmez. Kanlıdere (Pedhieos), Çakıllı dere (Yialias) gibi kaynaklarını Karlıdağın eteklerinden alan ırmakların çok yağışlı yıllarda denize kadar ulaşabilen suları, şimdi Kukla, Aynikola (Ayios Nikolaos) ve Singrasi rezervuarlarında taşkınları önleme ve sulama maksadıyle toplanıyor. K.'ın mevcut 64 baraj veya rezervuarından 26'sının Mesarya'da bulunması, ovadaki su ihtiyacını ortaya koyar. Bununla beraber, Mesarya ovasının bugünkü çıplak hali, insan oğlunun eseridir. Gerçekten Heradotos zamanında Mesarya, K.'ın diğer yerleri gibi meşe, ardıç, serviden müteşekkil ormanlarla kaplıydı. Fakat adadan elde edilen bakır ve gümüş cevherlerinin odun kömürüyle eritilmesi, gemi yapımı ve Mısır gibi ormandan mahrum ülkelere yapılmış olan kereste nakliyatı, Mesarya'yı bugünkü durumuna düşürmüştür. 1950'den sonra Mesarya'da okalüptüs ve diğer çabuk üreyen ağaç türlerini yerleştirmeye çalışılmaktadır.

Mesarya'nın başlıca yerleşme merkezleri 2 500 - 4 000 nüfuslu kasabalar halindedir. Bu kasabaların çoğu kenarlardaki platoların ova düzlüğüne intikal ettiği yerlerde bulunur. Kara yolları da dağlık ve platolar bölgesiyle ova arasındaki ticarî mübadeleleri düzenlemiş olan bu kasabalardan geçer. Yerleşme yerlerinin en önemlilerinden Lefkoşe ve Mağusa ise ovanın iki ucunda yer alır. Temellerinin M. Ö. 4 000 yılında atıldığı sanılan 109 bin nüfuslu Lefkoşe, yolların düğümlendiği bir noktada olup K.'ın en kalabalık şehridir. Mesarya oluğunun doğu ucunda, bir zamanlar Haçlı ordularının uğrak yeri haline gelmiş olan Mağusa, K.'ın Asya kıtasına en yakın, daha çok ithalâtla meşgul, en büyük limanıdır. Bir ara hürriyet şâirimiz Namık Kemal'in sürgün hayatını yaşadığı bu şehir, başlıca iki kısımdan ibarettir. 3 000 nüfuslu eski şehir, Venedik yapısı kalın surlarla çevrili olup bugün dahi Rum saldırılarına karşı kendini emniyette hissetmeyen Türklerle meskûndur. Kıyı boyunca 1,5 km devam eden Yenişehir (Maraş veya Varosha), otel ve plajlarıyle bir turist şehridir.

Omorfo ovası kabaca Filya - Paleokastru ırmağı - Gemi konağı (Karovostasi) üçgeni içine yerleşmiştir. Mesarya ovası gibi, Omorfo ovasının batı ucu, tarihî devirler içindeki deniz çekilmesi, Karlıdağ (Trodos) dan inen akarsuların taşıdığı alüvyonlarla sonradan dolmuştur.

1945 yılına kadar malaryanın yaygın olduğu Orta Çukurun sulanamayan kısımlarında tahıl, tarımın temelidir. Arpa başta gelir, onu, buğday takip eder. Mesarya ovasının sulanan kuzey yarısı ile Omorfo ovası doğusuna düşen kumlu topraklardan, patates ürününün önemli bir kısmı elde edilir. İhtiyaç fazlası patatesler İngiltere'ye yollanır. Mağusa ile Omorfo kasabaları civarında, yeraltı suyundan faydalanmak suretiyle, geniş narenciye sahaları tesis edilmiştir. Omorfo son yıllardaki gelişmesini narenciyeye borçludur.

Orta Çukur, bir senklinal olan İskenderun körfezinin batıdaki devamıdır. Mesarya ovası merkezi kısmına rastlıyan mağralar içerisinde IV. Zamanda yaşamış, adaya yüzerek geçmelerine imkân olmayan cüce su aygırları (Hippopotamus minubis) ve fil (Elephas Cypriotes) lere ait fosillerin bulunması; Anadolu'da yaşamakta olan yabani koyun, yabani domuz ve yabani kedilere K.'ta rastlanması, adanın yakın zamanlara gelinceye kadar Anadolu'ya bağlı bulunduğunu gösterir.

KIBRIS: Lefkoşe'de Girne kapısı

III. Orta Çukuru güneyden kuşatan platolar: Orta Çukurun güneyinde umumiyetle 100 - 300 m yeksekliğe sahip, azamî 20 km genişliğe ulaşan bir platolar zinciri uzanır. Sözü geçen platolar, Karlıdağ volkanik kütlesinin dış kenarını çeviren yastık veya torba lâvların meydana getirdiği dik yamaçta sona erer. Dağ ile plato sınırı, kabaca, Gemikonağı - Dali (Dhali) - Kiracıköy (Athienou) den geçerek Lisi'ye ulaşır. Burada güneye dönerek Larnaka körfezinin tepesine ilişmiş olan Dikilya'da (Dhekelia) denize kavuşur. Fano tepesi (174 m) civarında satha çıkmış, Karlıdağ volkanik kütlesinin genç tortullar altındaki devamını gösteren eski kütleler bir yana bırakılırsa, platolar, Neojen denizlerinde tortulanmış, kuzeye doğru eğimli marn ve marnlı kalkerlerden yapılmıştır. Güneyin platolarında, Orta Çukur ötesindeki kuestaların teşekkülünü hazırlamış gre, grawake ve konglomeralara rastlanmaz. K.'ın diğer yerlerinden çok yağış alan Karlıdağın dik kuzey yamacından doğmuş akarsuların aşağılarda taşıyamıyarak terketmek zorunda kaldıkları depolar, daha doğrusu eski birikinti konileri, güneydeki platoların bir özelliğidir. Lefkoşe milletlerarası hava meydanı, böyle bir birikinti konisi üzerine oturur. Karanın yükselmesi dolayısıyle bir zamanlar biriktirmiş oldukları birikinti konilerine gömülen akarsular, şimdi çakıllarla boğulmuş geniş yataklarında ancak yağışlı mevsim boyunca akış imkânlarını bulurlar. Verimli birikinti konisi topraklarına rağmen bilhassa yaz mevsiminde çekilen susuzluk yüzünden güneydeki platoların büyük kısmında tahıl ziraati yapılmaktadır. Küçük alanlı sebze bahçeleri, suyun güçlükle ulaşabildiği veya yeraltı suyunun bulunduğu birkaç vadi ağzına inhisar eder. Fakat bu hal kuşağın her iki ucunda değişikliğe uğrar.

Kaynaklarını Karlıdağ (Trodos) ın en yüce, dolayısıyle en yağışlı kısımlarından alan Gambo (Kambos) ve Maratasa ırmakları sayesinde, Gemikonağı ve Lefke civarında platoların merkezî kısmından farklı bir manzara doğmuştur. Gambo ırmağının ağzından itibaren yoğunluk kazanan zeytin, dere boyunca Karlıdağ eteklerine bir müddet tırmanır. Her iki derenin genişlik kazanmış aşağı çığırlarında sulamanın canlandırdığı çeşitli sebzeler; incir, şeftali, muz, hurma, narenciye yetiştirilir. Lefke, İngiltere'ye sevkettiği portakallarıyle tanınır. 4 bin nüfuslu bu Türk kasabası etrafındaki tarım alanları, Rumların Maratasa ırmağı üzerine inşa ettikleri barajda topladıkları suları elma ve kiraz bahçelerine israf derecesinde salmaları yüzünden, kuruma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu bölümde dikkati üzerine çeken diğer bir merkez, entansif ziraî faaliyeti yanında, K.'ın maden ihracı bakımından önde gelen limanı Gemikonağı'dır. Yanıbaşındaki İksero (Kseros) ile birlikte 2 000 kişinin barındığı kasaba, liman faaliyetlerinin gerektirdiği işçi talebinin bir kısmını, komşusu Dillirya bölgesinden karşılamaktadır.

Doğu uçta karstlaşmış kalkerlerle örtülü, 50 - 100 m yüksekliğindeki Ahna - Paralim (Athna - Paralimni) platosunun tabanında K.'ın zengin yeraltı su depolarından biri yatar. Sayıları bine yaklaşan yel değirmenlerinin çıkardığı su sayesinde yılda iki patates ürünü alır. Bu bölümde bağ ve bademlikler de önemli yer tutar.

IV. *Karlıdağ (Trodos)*: Lisi - Larnaka çizgisinin ötesinde batıya doğru gittikçe genişleyip (ortalama genişlik 50 km) yükselerek (en yüksek zirvesi 1953 m lik Şonistra) 80 km devam eden dağlık bir bölge başlar. K. adasının yarısına yakın bir kısmını kaplayan ve zirveleri Ocaktan Marta kadar karlarla örtülü bulunan bu dağlara Karlıdağ veya Trodos adı verilir. Karlıdağ'ın volkanik kütlelerden yapılı ana kütlesi ile, onu güneyden kuşatan tortul kütleler kuşağında hayat ve ekonomik faaliyet esaslı ayrılıklar gösterir.

A. *Karlıdağ'ın ana kütlesi*: Dağın ana kütlesi, merkezde plütonik kütlelerle (Serpantin, Dünit, Peridotit, Gabro) onu saran iç püskürük diyabazlardan müteşekkildir. En dışta II. Zaman sonlarına ait; diğerlerini bir çember gibi kuşatan yastık veya torba lavlar (pillow lavas) kuşağı bulunur. Truli (Troulli) civarında kendini belli eden doğu parçası istisna edilirse, bir yumurtayı andıran bu volkanik kompleks, Petunda burnu enlemine kadar daralarak devam eder. Gravitik araştırmalar, Karlıdağ'ın, kökleri derine inen eski bir mağmatik faaliyet merkezi olduğunu meydana çıkarmıştır. Karlıdağ ana çekirdeği etrafında volkanik serilerin bu tertibi ve ayrıca gittikçe gençleşen tortul kütlelerin iç içe halkalar teşkil etmesi, antiklinal bir yapının işaretleridir. Tortul kütle kuşaklarının kuzey yamaçta daralıp güneye dönük yamaçta genişlik kazanmasından anlaşılıyor ki, Karlıdağ, evvelce bağlı bulunduğu Amanoslar gibi asimetrik bir antiklinaldir. O yüzden Karlıdağ'ın kuzey yamaçları güneye nazaran diktir. Bu diklik, diyabaz sınırından itibaren fazlalaşır. Kuzeydeki dereler kısa boylu, hızlı akışlı, yatakları dar olup yamaçlar dağın öte yüzüne nazaran daha fazla parçalanmışlardır. Karlıdağ'ı güneyde örten tortuların 1 200 m ye ulaşması yanında, kuzeydekilerin 375 m yi aşamaması, bu yöndeki şiddetli aşındırma ve

KIBRIS: Lefkoşe'de güneşin batışı

süprülmenin delilini teşkil eder. Ancak, yamaçlarda dikkati çeken bu sert manzara, 1 800 m nin yukarısında yerini peneplenlerin hafif dalgalı ve yumuşak sarıhlarına bırakır. Bazı kısımlarda 1 800 m peneplenin, fayların tesiriyle, 1 000 m ye indiği vakidir.

Karlıdağ ana kütlesinin hususiyetlerinden biri volkanizmaya bağlı olarak teşekkül etmiş madenlerin varlığıdır. Maden yatakları, dağın ültrabazik çekirdeği ile yastık lavlar kuşağında bulunur. Şonistra tepesinin 1,5 km kuzeyine rastlayan ocaklar, ada krom cevheri üretiminin (21 000 ton) tamamına yakın kısmını verir. Klasik çağdan beri bilinen amyant yatakları ise Pano Amiandos köyü civarındadır. Yastık lavlar kuşağı, bir kısmı Bronz Çağı ve Romalılar devrinden beri işletilen bakır ve pirit cevherlerine yataklık eder. Amerikan, Yunan ve K. ortaklıklarınca çalıştırılan kuzeydeki yataklardan Poli doğusuna düşen Limni, Kinusa; kuzey etekteki Karadağ (Mavro Vouni), İpliç (Apliki), Skuryotissa, Mitsero; doğuda Matiyati (Mathiati) de bakır; Agrokipya, Kambiya, Sha ve güneydeki Kalavaso'dan demir piritleri çıkarılmaktadır ki, yıllık üretim 227 500 tonu bulur.

Karlıdağ yarı kurak bir alan ortasında yağışlı bir ada gibidir. 1 000 m nin üstünde yıllık yağış tutarı 800 mm yi geçer. Ayrıca, nadiren düşen yağışlar sebebiyle, Karlıdağ'da yaz mevsimi K.'ın diğer yerleri kadar kurak geçmez. Sıcaklık Orta Çukurda ortalama 26 - 29° ler arasında oynadığı ve hatta günün belirli saatlerinde 40° ye vardığı halde, yaz, Karlıdağ'da 8 - 10° daha serindir.

Karlıdağ'daki bitki örtüsü, vadilerin nemli tabanlarına yerleşmiş çınar, kızılağaç, akçaağaç, mersin ve sakız hariç, yükseltiye göre değişir. 300 - 600 m yükselti basamağını işgal etmiş olan yastık lavlar kuşağında zeytin; 600 - 1 200 arasında Halep çamının brutia varyetesi, cüce sedir; 1 200 m nin üstünde ise, araya ardıçların da serpiştirilmiş olduğu karaçamlar hakim durumdadır. Orman örtüsünün en yoğun olduğu bölüm, karaçam kuşağıdır.

Karlıdağ'ın kuzeyini takiben aşağılara inen vadilerin tabanında sebzeden başka, elma, armut, kiraz, kayısı, şeftali, erik; güney yamacında ise zeytin, badem, patates, soğan, domates en başta gelen ürünlerdir.

Dağlık kütlenin batı ucuna rastlıyan Dillirya, K.'ın en yoksul bölgelerinden biridir. Burada yerleşme, dik ve o yüzden derin kazılmış, geriye ince bir toprak örtüsünün kaldığı dar kıyı şeridine inhisar eder. Evvelce bura köyleri keçi beslemek ve orman ürünlerinden faydalanmak şartiyle geçinip gitmekteydi. İngilizler, her iki faaliyeti de durdurunca, köylü zor duruma düştü. Bunun üzerine domuz besleyiciliği önem kazandı. Kıyı taraçaları arpa tarlaları haline getirildi.

B. Karlıdağ'ın güneyine yaslanmış platolar ve kıyı ovaları: Karlıdağ'ın güneye dönük yüzünde 1 200 m ye kadar çıkabilmiş tortular, birbirine az çok paralel şeritler halinde denize veya alüvyonlardan yapılmış kıyı düzlüklerine intikal ederler. Kıyıya sokuldukça gençleşen bu tortular, Kretase - Üst pliosen yaşta olup, aşındırmaya dayanıklı kalkerlerden ve daha yumuşak marnlardan ibarettir. Karlıdağ çekirdeğindeki sert volkanik kütlelerle daha dayanıksız tortul kuşak ve bizzat tortul kütle içinde erozyona farklı direnç gösteren tabakalar, bir kuesta topografyasının teşekkülünü hazırlamıştır. O yüzden dik alınları dağa bakan kaş (corniche) lar önünde tortul tabaka uzanış istikametini takibeden subzekant depresyonlara, bu yörede sık sık rastlanır. Volkanik ve tortul kütleler arasında vücut bulmuş olan Subzekant oluk, Pano Lefkara - Poli arasında, 80 km den fazla bir uzunluğa sahiptir. Kuestalar, volkanik kütlelerin kıyıya bir kama gibi sokulduğu Dolo (Dolos) burnu ile batıda Diarizo (Dhiarizos) ırmağı arasında daha belirli ve daha devamlıdır. Aralarında, karstik kaynaklarla beslendiğinden dolayı, K.'ın en gür sulu ırmaklarından Kuris (Kouris) in de bulunduğu akarsu şebekesiyle yarılmış ve doğuya doğru alçalan bu platoların, batı bölümünü teşkil eden Ağama (Akamos) da durumu biraz farklıdır.

Hırsofu ırmağı ve kollarıyle yarılmış, batıya bir yarımada biçiminde uzanan Ağama platosunda tabakaların dalış yönleri akarsuyun her iki yakasında birbirine uymaz. Yeşil kütle, gre ve kalkerlerden ibaret Trias, Hırsofu ırmağının sol yamacında Karlıdağ'a; sağ yamacında ise akarsuya doğru dalmaktadır. Bu farklı dalış ve jeolojik haritada tabakaların sıralanış düzeni, tipik bir senklinal karşısında bulunduğumuzu haber verir. Hırsofu ırmağı, senklinalin tabanını örten Neojen tortuları içinde kendine bir yol bularak, adını taşıyan körfeze karışır.

Ağama platosu, adaya yağmur taşıyan kuzey - batı rüzgârlarına paralel seyrettiğinden dolayı, kurak bir bölgedir. Baf, 1946 - 1970 devresi ortalamalarına göre, yılda 402,1 mm yağış alır. Kuru platoda ardıçlar görünür. Keçiboynuzu adlı meyvesi çikolata ve şekerlemelere katıldığı gibi, hayvan yemi olarak da kullanılan haruplara rastlanır. Tahıl; Katika - İstrumbi arasındaki yoğun bağ alanları, tarımın esasını teşkil eder. Fazla tatlı olan bura üzümlerinden iyi cins şarap yapılmaz. Ayrıca, önemli miktarda davar beslenir.

Tarım hayatının canlı olduğu yerler kıyı düzlükleridir. Kıyı düzlüklerinden en önemlisi Kukla - Baf arasını kaplar. 15 km uzunluk 2 - 4 km genişlikteki bu ovada 30 ve 60 m yüksekliğinde iki kıyı taraçası yer alır. Bugün hem dere hem de yer altı sularıyle sulanan ova, Orta Çağ'da pamuk ve şeker kamışı ekimine tahsis edilmişti. Osmanlılar zamanında, pamukla şeker kamışının yerini tütün almıştı. Tütün ekiminin terk edilmesinden sonra, başta tahıl olmak üzere, sınaî ürünler (pamuk, susam, kenevir), adanın başka yerlerinde pek bulunmayan muz yetiştirilmeye; turfanda sebzecilik (patates, salatalık, kolakas, karnıbahar) gelişmeye; zeytin, incir, dut alanı genişlemeye başladı.

Bu bölümün göze çarpan kasabası, 10 bin nüfuslu Baf'dır. Romalılar zamanında adanın idarî merkezi olan

Augusta Claudia, şimdi kasabanın 2 km güneyinde bir limandır. Osmanlılar bu limana iltifat etmeyerek Baf'ı şimdiki yerine inşa etmişlerdir. 60 m yükseklik gösteren bir kıyı taraçası üzerine yayılmış olan şehirde 2 500 kadar Türk yaşar.

Diğer bir kıyı ovası, Poli etrafında bulunur. Derelerle sulanmasına rağmen kuzey rüzgârlarına açık olduğu için turfanda sebzecilik yapılamayan Poli ovasında arazinin yarısı tahıla, gerisi susam ve sebze ekimine ayrılmıştır. Bu arada önemsiz narenciye bahçeleri de vardır. Fakat büyük tüketim merkezlerine uzaklık, sebze ve meyve ziraatinin gelişmesini frenlemektedir. Poli, kıyıdan 1 km içerde, 1 700 nüfuslu küçük bir kasabadır.

Ağama platosundan Larnaka körfezine kadar, kalkerlerden yapılı diğer bir plato başlar. Karlıdağ doruklarına düşen yağışların serpintilerinden de yararlanan platonun batı yarısı, doğusuna göre daha nemlidir (Limasol'da 1941 - 1970 devresi ortalama yıllık yağış 456.9 mm). Evdim ovası, Limasol ve Larnaka tuz göllerinin etrafındaki ovalar, karaya sonradan eklenmiş alüvyal düzlüklerdir. Nitekim kuzeyden güneye doğru 8 km uzunluk, azamî 2 km genişlik gösteren Larnaka Tuz gölü, deniz suyunun sızma fırsatını bulduğu bir kıyı kordonu gerisinde kalmış lagünlerden biridir. Yazın kuruyan gölde, ada ihtiyacını karşılayacak kadar tuz (yılda 4 - 5 bin ton) elde edilir. K.'ın yegâne tuzlası burasıdır. 647 yılında K.'ı zaptetmeye gelen Arap kumandanının hanımına - rivayete göre Hazreti Muhammed'in halası - ait, göl kıyısındaki tekke, Müslümanlar için bir ziyaretgâh, yabancılar için de bir mesire yeridir.

Limasol batısında, mevcut iki küçük adayı karaya bağlayan çift kıyı kordonu arasına hapsolmuş diğer bir tuz gölü daha vardır. Kabaca 5 km uzunluk ve genişlikteki gölün, yaz mevsiminde kurumasıyle tabanda ince bir tuz tabakası kendini gösterirse de bu tuzlar kullanılmamaktadır. Gölün çalılarla örtülü çevresi, keçilerin otlağı durumundadır. Kuzeye doğru eski birikinti konilerinin verimli toprakları üzerinde Karis deresinden getirtilen sudan veya yeraltı suyundan yararlanmak suretiyle entansif bir tarım geliştirilmiştir. Bağ, incir, zeytin, narenciye, özellikle pamuk, susam, soğan, bostan, kolakas, patates, yetiştirilen ürünler arasında sayılabilir. K.'ta ayağını önce buraya atmış olan tütün, zamanla terk edilmiştir.

Lefkoşe'den sonra adanın ikinci büyük şehri, 49 bin nüfuslu Limasol'dur. Güney - batı rüzgârlarından Agrotur yarımadasıyle korunan Limasol, K.'ın en gözde limanı ve endüstri şehridir. Limandan ihraç edilen maddelerin başında keçiboynuzu, kuru üzüm, şarap ve meyveden başka, jips ve amyant gelir.

Güney kıyının işlek diğer bir limanı olan Larnaka, önemli bir Fenike şehriydi. Fenikelilerin bu limana verdikleri Kition (Chittim ve Kutim) adı, bir ara adanın da adı olmuştu. Osmanlılar, Orta Çukura yakınlığı sebebiyle, şimdiki 20 bin nüfuslu Larnaka'ya, K.'ın güney kapısı gözüyle bakmışlardır.

Kıyı düzlüklerinin gerisinde, genişliği 10 - 20 km arasında oynayan kuşağın en önemli ürünü keçiboynuzu ve zeytindir. Zeytin özellikle Lefkoşe - Limasol asfaltı boyunca ve Yerma Soya ırmağı yukarı çığırında yoğunluk kazanır. Keçiboynuzu - zeytin kuşağının da kuzeyinde, drenaj şartları bakımından elverişli kalker platolar, bağlarla hemen tamamen işgal edilmiştir. Bağlar, Pano Lefkara batısında ekili ve dikili toprakların % 80'ini kaplar.

K.'ın ekonomisi tarıma dayanır. Bununla beraber, K.'ın üretti̇ği ürünlerin çoğu, halkının ihtiyacını karşılamaz. Adada beslenen 600 bin davar da yetersizdir. K. bir miktar kuru üzüm, keçiboynuzu, zeytin yağı ihraç edebilmektedir. Bunlar 73 milyon dolardan ibaret ada ihracatının % 47,3'ünü, maden cevherleri ise % 32,7'sini teşkil eder. İthalâtı (143 milyon dolar) ihracatının bir katıdır. K. en çok mamûl madde ve makine satın alır.

Tarih: Jeolojik devirlerde Anadolu'dan, İskenderun körfezinden kopmuştur. K.'ın iklimi insanların yaşamasına çok elverişli olduğu ve karşı Hatay kıyılarındaki Samanlıdağ mağaralarında Eskitaş devri eserleri bulunduğu halde, K.'ta bugüne kadar Eskitaş devrinin yaşandığına dair deliller görülmemiştir. Böylece K. adasında Yenitaş (Neolitik) kültürü öncesiz olarak başlar. Başka bir deyimle ada, Neolitik kültüre erişmiş insanlar tarafından istilâ edilmiştir. Petra tou Dimniti kıyısında seramiksiz (Preneolitik) bir yerleşme keşfedilmiştir. Bu kültür Kuzey Suriye'deki Ugarit V seramiksiz neolitik kültürle mukayese edilebilir. Adanın kuzey - batısında da Lefkoşe - Limasol yolu üzerindeki Khirokitia'da da neolitik karakterde yerleşmeler tesbit edilmiştir. Bu suretle K. Neolitik kültürünün bir Erken (seramiksiz), bir de Geç (seramikli) olarak iki safhada geliştiği anlaşılmıştır. Fakat K. seramikleri Mersin ve Çatalhöyük neolitik kaplarına hiç benzemez (Bak. F. Kınal, *Belleten*, 111. 1964. s. 383). Khirokitia yerleşmesinde harçsız olarak üst üste konmuş taşlardan yapılmış daire planlı kulübe temelleri meydana çıkarılmıştır. Tholoi denilen bu yapıların ev, tapınak, mezar gibi türlü maksatlarla kullanıldığını gösteren kilden modeller de bulunmuştur. Tholoi'ların ortasında çatıya dayanak olarak taşlardan bir sütuncuk vardı. Öyle ki, çatı arı kovanı gibi konik bir tarzda olmalı idi. Bu tarz Tholoi'lara kuzey Mesopotamyada Arpacıya kazılarında da rastlanmıştır. Fakat burada bu yapılar yalnız kalkolitik devirlerde mezar olarak kullanılmıştır.

Khirokitia kültüründe kesici âletlerin imalinde kullanılan obsidyen (tabiî volkan camı) adada yoktur. Buna karşılık Kilikya'da bol olarak mevcuttur. Bu durum K. ile Çukurova arasında daha bu devirlerde ticarî münasebetlerin varlığını işaret etmektedir.

Khirokitia insanlarının taptıkları toprak anayı temsil eden idoller de Anadolu'nun Hacılar ve Çatalhöyük idollerinden tamamiyle farklıdır. K. neolitik kültürünün yaratıcıları M. Ö. IV. binyıl başlarında madeni tanımışlar ve küçük eşyaların imalinde kullanmaya başlamışlardır. Adanın kuzeyinde Kyrenia ve Troodos mevkilerinde kalkolitik nitelikte yerleşmeler keşfedilmiştir. Fakat adanın kalkolitik kültürünü Erimi yerleşmesi temsil eder. Adada Neolitikten Kalkolitiğe geçişin aralıksız olduğu Erimi kazılarıyle anlaşılmıştır. Erimi Kalkolitik kültürünün seram.kleri ile Anadolu'da aynı devre ait Hacılar kapları arasında benzerlik yoktur.

Bronz kültürleri: Kalkolitik çağ insanları bakırı keşfettikten ve onu yüzlerce yıl küçük eserlerin yapımında kullandıktan sonra bu cevheri eritmeye ve sıvı haline getirilen % 70 bakır cevherini % 30 kalay veya kurşunla karıştırarak bronzu elde etmiş ve bunu taş kalıplara dökmeyi başarmış idiler. K.'taki Bronz çağı üç bölümde tetkik edilir. K.'a Bronz çağı tekniği dışarıdan gelmiştir. Çünkü

Kalkolitik yerleşmelerin üzerinde bu kültür yoktur. Bilâkis Philia, Ambelika ve Vounos mezarlıklarında öncesiz, ileri bir şekilde birden meydana çıkar. Bu durum M. Ö. III. binyıl ortalarında adanın bronzu işlemesini bilen bir kavim tarafından istilâya uğradığını gösterir (Bk. V. Karayorgadis, *Treasures in The Cyprus Museum* 1962).

Diğer taraftan K.'ın Eski Bronz devri seramikleri ile Anadolu'nun Bakırçağı (Eski Bronz 1) seramikleri arasında gerek form gerek teknik bakımdan sıkı bir benzerlik vardır. Özellikle Troia - Yortan kapları ile Philia ve Ambelika seramikleri birbirine çok benzerler.

Aynı suretle Vounos kültürüne ait söğüt yaprağı biçiminde sivri uçlu, ortası damarlı bronz kama ile Alacahöyük kral mezarlarında bulunan kama arasında da teknik benzerlikler kabul edilmektedir (Bk. F. Cl. Schaffer, *Enkomi Alasia*, 337, *Ugaritica* 11, 63).

Bu arkeolojik deliller yanında Akkadca metinlerde Girit adasını gösteren Kaftor ile birlikte zikredilen URU KUG (= kalay memleketi) adının da K.'ı gösterdiği ileri sürülmüştür. Çünkü Lefkoşe'de Akkad devrine ait silindir mühürler bulunmuştur, fakat silindir mühürler, ait oldukları devirlerden sonraları da nazarlık gibi kullanıldığından, bu mühür buluntularına dayanarak adaya bir Akkad istilâsının olduğu ileri sürülemez.

K.'ta Eski Bronz devrindeki sosyal hayatı mezarlarda bulunan kil modellerden çıkarabiliyoruz. Takriben 1/2 m çapında ve leğen biçimindeki bir modelin içinde bulunan figürinlerle bir dinî ayin tasvir edilmiştir. Bu sahneden K.'ın Bakırçağı sakinlerinin Boğa Tanrı'ya taptıklarını ve tanrılara çocuk kurban ettiklerini anlıyoruz (F. Kınal, Belleten 111, 1964, 393). Yine bu modeller sayesinde Bakırçağı K.'lılarının tarım ekonomisi ile geçimlerini sağladıkları anlaşılıyor.

Eski Bronz III devrine gelince, bu devir Anadolu'da Asur ticaret kolonileri zamanıdır. Fakat Kültepe (b. bk.) tabletlerinde K.'ın o zamanki adı olan Alaşya adı geçmediği gibi, çağdaş K. şehirlerinde de bir tek Kültepe tableti bulunmamıştır. Bundan dolayı bu devirde adaya Mısır'ın XII. sülâlesi Firavunlarının hakim oldukları zannedilmektedir.

K.'ta Orta Bronz Çağı (M. Ö. 2000 - 1600) Eski Bronz devrinin aralıksız devamıdır. Bu devrin karakteristik yenilikleri Megaron planlı ev tipi ile dromoslu mezarlar ve silindir mühürlerdir. Bu kültür unsurları K.'ın komşu ülkeleri ile mukayese edildiğinde, daha çok Anadolu Orta Bronz Çağı medeniyetleriyle yakınlık gösterir. Orta Bronz devri (2000 - 1600) başlarında Anadolu'ya gelen Hititler, Asur ticaret kolonilerini ortadan kaldırarak Kuşşara krallığını, sonra da onun devamı olan Eski Hitit devletini kurmuşlardı. Fakat ne Kuşşara sülâlesi, ne de Eski Hitit devleti kralları K. ile meşgul olamamışlardır. Bundan dolayı bu eski devirlere ait Hitit belgelerinde, adanın o zamanki adı olan Alasya adına rastlanmaz. Esasen bu devirde Mısır'ın Yeni İmparatorluk zamanına, XVIII. sülâleden III. Tutmosis zamanına kadar devam eder. Nitekim bu fıravuna ait vergi listelerinde Alasya'dan vergi olarak Mısır'a bakır ingotları gönderildiği yazılıdır. K.'ta, adanın Mısır'la münasebetlerini doğrulayan arkeolojik deliller de bulunmuştur. Enkomi kazılarında III. Amenofis'in zevcesi kraliçe Teje'nin Skarabe (b. bk.) si ile IV. Amenofis'in gümüşten bir yüzüğü bulunmuştur. Bundan başka, geç bronz devrine ait bir mezarda da Mısır kral ve kraliçelerinin kullandığı altından iki göğüslük bulunmuştur.

Fakat IV. Tutmosis'in Hititli çağdaşı II. Tuthalia'nın Yeni Hitit devletini kurması üzerine, K. adasının siyasî statükosu da değişir. Hitit çivi yazılı belgelerinde K.'a Alasya denilir. II. Tuthalia yalnız Haleb'i zaptetmekle kalmaz, Alasya'yı da ilhak eder. Zira bu kral zamanına konulan Madduvattaš metinlerinde Hitit kralına Alasya'dan gönderilen vergileri Madduvattaš'in gasbettiği anlatılır. Metinde Hitit Kralı: «Alasya, Haşmetmeabıma ait olduğu için Alasya'lılar bana vergi gönderirler» demekte, Madduvattaš ise: «Haşmetmeabımın babası ve Haşmetmeab Alasya benimdir» (diye) bildirmediler demektedir. Fakat II. Tuthalia'nın ölümünden sonra Alasya tekrar bağımsızlığa kavuşmuştur. Zira M. Ö. 1400 - 1350 arasındaki Amarna çağında Alasya kralı; Firavun IV. Amenofisle mektuplaşır (EA 32). Mektuplarından birinde (Elamarna 35) «Memleketinde Nergalin eli bulunduğu için. bakır istihsal edilemediği, şimdilik 500 talent kadar gönderildiği» bildirilmektedir. Nergal, Babillilerin ölüm ve savaş tanrısıdır, böylece Alasya'da veba salgını olduğu anlaşılıyor. Nitekim Hitit kralı II. Mursili'nin «Veba duaları» metinleri de bunu doğrular.

K. adası ancak Muvatalli zamanında yeniden Hitit hakimiyetine girer (E. Forrer, MDOG 61 s. 32). Fakat Kadeş savaşında Hitit ordusunda çarpışan müttefikler arasında Alasya adı yoktur, buna karşı adayı daha Amarna çağında istilâ eden (EA 38) Luka kavimleri savaşta Hititler tarafında çarpışmakta idiler. Kral Muvatalli'ye halef olan III. Hattusili, yeğeni Urhi - Teşubu yendikten sonra Alasya'ya sürgüne yollaması, bu kral zamanında adanın hâlâ Hitit hakimiyeti altında bulunduğunu gösterir. Fakat III. Hattusili'nin ölümünden sonra Alasya isyan etmiş olmalıdır ki, IV. Tuthalia'ya ait bir muahede bulunmuştur (KBo XII 39 = H. Otten, MDOG 94 s. 10). II. Suppiluliuma zamanına ait başka bir metinde de (KBo XII 38) Tuthalia'nın adayı zaptı şöyle anlatılır: «Sonra onun karılarını, oğullarını, kölelerini aldım, malları ile beraber gümüş, altın, bakır ve NAM.RA (savaş esirlerini) toplayıp onları Hattusas'a sevk ettim. Böylece Alasya memleketini yine tab'a yaptım ve ona vergi koydum».

Aynı tabletin arka yüzünde ise II. Suppiluliuma'nın Alasya'ya karşı yaptığı deniz muharebesi şöyle anlatılmaktadır: «Alasya gemileri bana karşı çıktılar. Deniz ortasında üç defa muharebe oldu. Ben onları mağlup ettim ve gemileri yakaladım ve onları denizin ortasında yaktım».

Fakat II. Suppiluliuma'nın bu parlak zaferinden az sonra yalnız Alasya değil, bizzat büyük Hitit İmparatorluğu bile deniz kavimleri göçleriyle ortadan kalkacaktır. Bu göçleriyle ortadan kalkacaktır. Bu göçler hakkında Ugarit (Ras = Şamra'da bulunan çivi yazılı) belgeler yeni bilgiler vermiştir.

II. Suppilulima'nın mağlup ettiği bu K. kralının adını Ugaritte bulunan bir mektuptan (*Ugaritica* V, 22) öğreniyoruz. Alasya kralı Pagan, Ugarit kralına: «Denizde düşman gemileri göründü diye yazdın. Eğer bu doğru ise kapalı kal. Senin askerlerin ve harb arabaların neredeler? Onlar yanında değil mi? Şehirlerinin etrafını takviye et, askerlerini ve harb arabalarını ileri koy ve düşmanı kapalı olarak bekle» demektedir. Ugarit kralının bu mektuba verdiği cevap da ele geçmiştir (*Ugaritica* V, 23): «Düşman sahilleri yağmaladı, benim gemilerimin Lukka memleketinde, ordularımın Hitit memleketinde olduğunu bilmiyor musun?» demektedir.

Diğer taraftan Mısır'ın XIX. sülâlesinden III. Ramses'in Medinet-habu'daki ölü mabedinin kuzey duvarındaki kitabede: «Deniz kavimlerinin Qode (Kadeş), Hatti, Kargameş ve Alasya memleketlerini yakıp yıktıkları» bildirilir. Böylece Alasya kralı Pagan'ın Mısır'da III. Ramses, Hatti'de II. Suppiluliuma zamanlarında yaşadığını ve adanın Ege kavimleri tarafından istilâ edildiğini öğreniyoruz. Nitekim Enkomi kazılarında XII. yüzyıla ait tabakalarda büyük bir yangının izleri görülmüştür.

Böylece M. Ö. XII. yüzyılda başlayan Demir devrinde K. adasına Akaların geldiğini gösteren Myken kapları da Enkomi kazılarında bulunmuştur. Grek geleneklerine göre, bu yeni kavim dalgası, Troia savaşlarından dönen kahramanlardır. Bunlar adada Salamis gibi birçok şehirler kurmuş idiler. Bu yerleşmelerde artık hep Aka dili, dini ve gelenekleri hakimdir, öyle ki adanın adı bile İatnana olmuştur. Bu adın, Mısırlıların «ada» anlamında kullandıkları Yw ile Danuna adının birleşmesinden meydana geldiği kabul edilir (H. Th. Bossert, MAOG IV, 274).

Asur kralları da ananelerinde K.'a İatnana diyorlardı. Asur imparatoru Sargon II (722-705) adada 7 kralı mağlûp ettiğini ve K.'ı denizde bir balık gibi yakaladığını anlatır. Sargon'un oğlu ve halefi Sanherib (705-681) de K. hakkında bilgi verir ve «Denizin ortasındaki on krallığın adlarını sayar. Bu adların hemen hepsi artık Yunanca dır. Böylece Demir devri başlarında (M. Ö. XII. yüzyıl) adaya girmiş olan Akalar adayı Hellenleştirmişlerdir. Bu devirde adanın Suriye, Filistin ve Anadolu ile de ticarî münasebetleri vardı, lâkin daha çok Mısır ve Yunanistan arasında ticaret gemileri gidip geliyordu. Adada demir devrine ait kaya mezarlarında ölüler yakılmıştır.

Demir devrinde ada sakinlerinin önemli bir kısmını da Fenikeliler teşkil ediyordu. Daha Orta Bronz devrinde başlayan Suriye-Filistin münasebetleri, adadaki Asur hakimiyetinin başladığı VIII. yüzyıldan sonra daha da artmıştı. Fenikeliler de adada Cittium gibi koloni şehirleri kurmuşlardır. Böylece K. adası Akdeniz'in ortasında bir transit durağı gibi olmasından dolayı, Mısır, Asya, Anadolu ve Myken kültürlerinin etkisi altında kalmıştır. Adanın Fenikeli tüccar sakinleri bu komşu ülkelerin kültürünü de bir yerden ötekine taşıyorlardı. Fakat M. Ö. VI. yüzyılda Mısır'ın XXVI. sülâlesinden Apries (M. Ö. 588-568) in K.'a karşı başarılı bir sefer yapması ve ada şehirlerini vergiye bağlaması üzerine K. kültüründe Mısır'a doğru bir eğilim görülür. Özellikle Arkaik devir heykeltıraşlığı Mısır eserlerini taklide yönelir. Bununla beraber K. Yunanistan'la temasını daima sürdürür. Bu temasın etkileri de edebiyat alanında kendini gösterir. Özellikle muhtelif tanrılara veya Kahramanlara yazılan övgü (kaside) lerde görülen lirik şiir türü ile Stasinus'a atfedilen ve Kypria denilen epik (destanî) şiir tarzı bu devrin edebî mahsulleridir. Zevklerdeki bu incelik, seramik sanatında da görülür.

Fakat M. Ö. 576'da Pers kralı Kyrus (b. bk.) Yeni Babil devletine son verdikten ve 546'da Sardes (b. bk.) in düşmesinden sonra K. da Pers hakimiyeti altına alınmıştı. Büyük kral deniz kuvvetlerini Perslerin emrine vermek şartıyle ada şehir devletlerini ağır vergiye bağladı. I. Darius (M. Ö. 521-485) K.'ı beşinci satraplık yaptı ve adaya 350 talent altın vergi koydu. M. Ö. 499'daki büyük İon ayaklanmasına K. da iştirak etti. Salamis şehrinin kralı Gorgos koalisyona başkanlık ediyordu, sonra onun kardeşi Onesilos, Amathus'tan başka adanın diğer şehirlerini Pers baskısına karşı isyana ikna etti. Fakat olaylar K.'ın aleyhine gelişti ve Persler, Soli müstesna, adanın bütün şehirlerini zaptettiler. Darius Soliy'i de itaat ettirmesi emriyle Vouni kralı Marium (Doksandros) u görevlendirdi. Daha sonra Kserkses'in Yunanistan seferine K. da iştirak etmişti. Salamis deniz savaşına Fenike gemileri ile birlikte K.'ın 150 gemilik filosu da katılmıştı. Mykale (b. bk.) zaferinden sonra K. bağımsızlığını kazanmanın zamanı geldiği inancı ile 478'de Pausanias'ın idaresindeki Grek filosuna da katıldı ise de, K. filosu Perslerin eline düştü, fakat 460-458 yıllarında Atinalı Kimon 200 gemilik bir filo ile K.'ı zapta teşebbüs etti. Atinalılar Mısır'da Perslere isyan eden İnaros'a yardım etmesi için, filolarına K.'tan hareket etmeleri emrini verince, K. tekrar Perslerin eline geçti. Ancak Atinalı Kimon sürgünden döndükten sonra, 449'da 200 gemi ile K.'a hareket etti. Kimon ilkin Marium'u esir etti, onun yerine oturttuğu Staşioikos, Vouni sarayını ve Athena tapınağını yaptırmıştır. Citium'un kuşatılması sırasında Kimon'un ölmesi üzerine Grek filosu da dönmeye mecbur olmuştur.

Böylece Atina ve müttefiklerinin K.'ı Perslerden kurtarmak teşebbüsü boşa çıkmıştı. Ancak Kalias barışından sonra, Salamis kralı I. Evagoras zamanında ada için yeni bir devir başlamıştı. Salamis'te hüküm süren Fenikeli vali Abdemon'un Evagoras'ı öldürmeye teşebbüs etmesi üzerine, Evagoras Kilikya'ya kaçmış ve M. Ö. 411'de adaya çıkarak atalarının tahtını eline geçirmişti. Bununla beraber Evagoras da Parslere vergi vermeyi kabul etmişti.

Atina ile Sparta arasında vuku bulan Peloponnessos savaşlarında K. Atina'ya yardım etmiş ve Atinalılar Cnidus zaferinden sonra (394) Evagoras'ın bronzdan bir heykelini Basileios stuasına dikmişlerdi. Evagoras adayı Persler'den kurtarmak ve adanın bütün şehirlerini kendi egemenliği altına almak istiyordu, fakat 386'da Sparta ile Artakserkses arasında imzalanan Antalkidas barışına göre, bütün Küçük Asya şehirleriyle birlikte K. da Persler'e verilmişti. Bunun üzerine Evagoras Mısırlı müttefiki Akhoris ile birlikte Atina'nın yardımı olmaksızın, Persler'e isyan etti. Fakat Pers filosu Salamis'i kuşatınca, Evagoras yine vergi vermek şartı ile Perslere boyun eğdi (M. Ö. 380). Onun 374'te ölümü üzerine yerine küçük oğlu Nicocles geçti. Bu sülâleden Pnytagoras zamanında K. Fenike ve Mısır gibi Perslere isyan etmişti. Fakat Pers kralı III. Artakserkses (Ochos), Salamis limanını karadan ve denizden kuşatınca, Pnytagoras teslim oldu ve Salamis'i terk etti.

Büyük İskender zamanında K. filosu Fenike filosu ile birlikte İskender'e karşı kullanılmış ise de, onlar savaş sırasında Büyük İskender'in tarafına geçmiş idiler. 130 gemiden teşekkül eden K. filosu İskender'in Tyr kuşatmasına yardım etmişti. Buna karşılık İskender, Pnytagoras'a Tamassus şehrini vermişti. Bundan sonra K.'ta Pers sikkeleri yerine K.'da basılmış sikkeler kullanılmaya başlamıştır. Büyük İskender'in M. Ö. 323'te ölmesi üzerine, halefler arasındaki kavgalara K. da karışmış, 321'de Ptolemaios, Salamis, Paphos, Soli ve Amathus şehirlerinin kralları ile Perdicca'ya karşı ittifak anlaşması yapmıştır. Evmenes'in Antigones tarafından öldürülmesi üzerine K.'ta da karışıklıklar başlamıştır. Bazı şehirler Antigones'in, bazıları Ptolemaios'un tarafını tutmuşlardır. Salamis kralı Nicocreon, K.'ın Strategos'u yapıldı, fakat onun Antigones ile gizlice haberleştiği duyulunca, Nicocreon sarayında intihar etti, ailesi fertleri de kendisini ölümde takip ederek sarayı yaktılar. Bu

suretle Salamis'teki kral soyu sona erdi. Diğer K. krallıkları de buna benzer şekilde sona erdiler.

Ptolemaioslar zamanında Antigones'in oğlu Demetrius M. Ö. 306'da K.'a bir çıkarma yaptı ve Salamis'i kuşattı. Vuku bulan deniz savaşını kazandı. Böylece Antigonlar 12 yıl K.'a hakim oldular, fakat Antigones'in İpsus savaşını kaybetmesi üzerine Demetrius K.'a hakim olmuş ve Antigones'in ölümünden sonra kendi adına sikke bastırmıştır. VI. Ptolemaios Philometor ile kardeşi II. Evergetes arasındaki mücadelelerde K. ikiye ayrılmış, VI. Ptolemaios'un yerine küçük bir çocuk olarak geçen (M. Ö. 180) Epiphanes idaresinde K. çok zor günler geçirmiştir. 168'de Suriye kralı IV. Antiokhos adaya hücum etmişti. II. Ptolemaios Soter'in ölümünden sonra (M. Ö. 80) onun gayri meşru oğulları Mısır ve K. krallıklarını aralarında bölüştüler. K. kralı olan son Ptolemaios M Ö. 58'e kadar hüküm sürdü, sonra Roma Konsülü P. Claudius tarafından K. adası bir Roma kolonisi statüsüne indirildi. Cato, K. kralının Roma'ya itaat etmesini bildirmekle görevlendirildi. Ptolemaios, kendisini zehirleyerek öldürdü. Cato 7 000 talent tutan kral hazinesini Roma'ya götürdü. Julius Caesar kısa idaresi zamanında K.'ı restore ettirdi (M. Ö. 47). Kleopatra'nın M. Ö. 30 yılında intihar etmesinden sonra, Kilikya ile beraber K. da bir Roma eyaleti oldu. Bu eyaletin başına Cicero getirildi. M. Ö. 24 yılında İmparator ile Senato arasında yapılan Roma eyaletlerinin taksiminde K. imparatorun payına düşmüştü. Buna uygun olarak da Roma imparatorluğu ikiye ayrıldığında, K. adası Bizans'a kalmıştı.

Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye bölünmesi üzerine K. adası Doğu Roma İmparatorluğu'nun hissesine düşmüştü. Müslüman Arapların Doğu Akdeniz'de vurucu bir güç halinde kendilerini gösterdiği yıllara kadar ada oldukça sakin bir devre yaşadı. Adanın siyasî merkezi bu dönemde güneydeki Baf (Paphos) kasabasına kaymışsa da İlk Çağların büyük şehri Kostantiniye (Salamis) yine de önemini korumaya devam etmişti. 431'de Ephesus'ta toplanan Üçüncü Oecumenich konsil Nastorius'un görüşlerini reddetmekle, bu tarihe kadar Antakya patrikliğine bağlı bulunan K. kilisesi müstakil bir kilise haline getirilmişti. K. kilisesi günümüze kadar müstakil hüviyetini korumuştur. 551 yılında ada, bütün Doğu Akdeniz kıyılarını tahribeden deprem ve ertesi yılda yani, 552'de ise, şiddetli bir veba salgını ile karşılaşmıştı. K., Müslüman Arap akınlarına ilk defa 647 veya 649 yılında uğramıştır. Müslüman geleneğine göre Hazreti Peygamber'in işaret ettiği ve halazâdesi Ümmü Haram'a bu sefere katılacağını da bildirdiği akın, Hazreti Osman zamanında Şam valisi Muaviye tarafından düzenlendi. Filhakika Ümmü Haram bu seferde kocası Ubâd b. es - Sâmita ile birlikte bulundu ve Larnaka civarında giderken attan düşerek öldü. Ona izafe edilen mezar bugün K. Müslümanlarının en kutsal makamlarından biri olarak Hala Sultan adiyle tanınmaktadır. Muaviye'nin bu seferinin geçici bir akın olduğu ileri sürülür. Bâzı tarihçiler ise adada Arapların ilk hâkimiyetlerinin 647 - 649 yılları arasında iki yıl sürdüğünü, K.'a Müslüman halkın yerleştirilmesinin 653/54 yıllarında başladığını fakat Yezid devrinde adanın boşaltıldığını belirtirler. Abdülmelik zamanında Bizans İmparatoru II. Justinianus'un, 689 yılında barışı kabul etmek zorunda kalması üzerine K., iki devlet arasında eşit ölçüde bölünmüştür. Yine bâzı görüşlere göre iki devlet K. adasından toplanan verginin eşit olarak bölüşülmesinde anlaşmışlar, ada, Bizans İmparatorluğu'na tâbi topraklar arasında bırakılmıştı. Mamafih bu yıllarda Bizans devletinin K. ile birlikte Güney Anadolu kıyıları ile çevre adaları da içine alan Kibyraiton/Kybriot themasını kurması ve bu eyaletin bir donanma ile takviye edilerek Arap donanmasına karşı imparatorluğun güney kıyılarını korumak ve savaşmakla görevlendirilmesi, Bizans hâkimiyetinin adada devam ettiğini göstermektedir. Yine K.'ın 743, 790 yıllarında iki def'a daha Müslüman Arap saldırılarına ma'ruz kaldığı, 743'te Halife Velid'in bir kısım K.'lıları Suriye'ye sürgün ettiği bilinmektedir. K. üzerine Arap taarruzları özellikle Girit adasında yerleşen korsan Arap donanmaları ile hızlanmıştı. Abbasî halifeleri ise Tarsus deniz üssünü bu adaya karşı kullanmaktaydı. Bu akınlardan en meşhuru Halife Harun er - Reşid'in 802 yılında yaptığı seferdir. Bütün bu seferler adanın kesin surette işgali mahiyetinde olmayıp, her defasında da tabiatiyle Hıristiyan halkın Bizans devletini iltizam etmesi neticesinde akim kalmışlardır. Bizans devletinin Makedonya sülâlesi devrinde yeniden azamete kavuşması üzerine, Bizans donanmasının Doğu Akdeniz'de tekrar hâkimiyet kurması sonunda, K.'a karşı sürdürülen Arap akınları önce yavaşlamış, daha sonra da iyice durdurulmuştu. Bunun sonunda K. tekrar ve kesin olarak Bizans hâkimiyetine geçmiştir. İmparator I. Basileos 877 de Alexios komutasında adaya çıkardığı kuvvetlerle K.'taki Arap kuvvetlerini püskürtmüştü. 924'te Arap donanmasının Limni adası önünde hezimete uğraması K.'taki Müslüman kuvvetlerin durumunu iyice sarstı. 960'te Girit'in tekrar Hıristiyanların eline düşmesi, bu zor durumu daha da güçleştirdi ve nihayet 964/965 yıllarında İmparator Nikephoros Phokas, Nicetas komutasında sevkettiği birliklerle K.'ı kesin olarak zabtetti ve adada Kybriot themasını yeniden kurdu. Fatimîler'e mensup birliklerin 1027 ve 1035 yıllarında yaptıkları akınlar bu sonucu değiştirmedi. Ancak zaman zaman Bizans valilerinin kendi hükümetlerine baş kaldırmak gibi davranışları bu arada tespit olunmaktadır. Bunlar arasında 1047'de Theophilos'un, 1086'da Phaspomatis'in isyanları anılabilir. Bu ayaklanmalar karşısında İmparator Alexis Comnenos K.'ın idaresini yeniden düzenledi. Ada biri askerî, biri de sivil olmak üzere iki idarecinin idaresine bırakıldı. İmparator II. İoannes (1118 - 1143), Danişmendli emiri Melik Gazi'nin ölümü üzerine Türkler elinde bulunan Güney Anadolu kıyılarını ele geçirmek ve eski Kybriot themasını canlandırarak Antalya'yla birlikte K.'ta, müstakil bir prenslik kurmak amaciyle bir sefer tertip etmişti. İmparator bu seferin sonunda tasarladığı K. prensliğini oğlu Emmanuel'e vermek niyetinde idi. Ama Türkler, imparatorun bu tasarıyı gerçekleştirmesine fırsat vermediler. 1184'te adava gelen Bizans prenslerinden İsaakios Comnenos hileli yollardan adayı eline geçirdi ve Sicilya kralının kız kardeşiyle evlendikten sonra da adeta müstakil bir hükümdar gibi hareket etmeye ve metbu'u İstanbul imparatorunu dinlememeye başladı. 1191'de İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard I. Kudüs'ü Salâhaddin - i Eyyubî'nin elinden geri almak için Suriye kıyılarına doğru yöneldiği sırada, donanması Satalia körfezi civarında fırtınaya tutulmuştu. Fırtına kız kardeşi ile nişanlısının binmiş oldukları iki gemiyi Limasol önlerine sürüklemiş, bunları da İsaakios zabtetmişti. Bu gemilerin ve içinde bulunanların teslim edilmemesi bahanesiyle Richard I., K.'a asker çıkardı, Limasol'u zabtetti. İsaakios ada içerilerine kaçarken Tremithousia'da yakalandı. İngiltere kralı onu Hospitaliers şövalyelerine teslim etti. Onlar da Margat şatosuna kapadılar. Böylece K. tarihte ilk defa İngilizler'in eline geçmiş

oluyordu. Ancak, Richard I. paraya ihtiyacı olduğundan adayı yüzbin pezeta karşılığında Templiers şövalyelerine satmak zorunda kaldı. Şövalyeler paranın kırkbinini sağlayabildiler. Bunun üzerine ada yine aynı fiyata eski Kudüs kralı, Manş kontu Guy (Guido) de Lusignan'a devredildi. Ada, bu suretle Salâhaddin'in Suriye ve Filistin kıyılarından söküp attığı Doğu Latinliği'nin (Levantin) merkezi haline geldi. Arz - ı mukaddes'ten kovulan Latinler buraya yerleştirildi. Ada 1193 - 1573 yılları arasında aşağı yukarı dört yüzyıl süre ile, Fransız, Ceneviz ve Venedikliler'in elinde kaldı. Bu devirde Önasya ile Batı Akdeniz arasındaki deniz ticaretinin önemli uğrak noktalarından biri haline gelen ada, Orta Çağ'ın en müreffeh ülkelerinden biri oldu. Ama yerli halkla müstevliler bir türlü kaynaşamadılar. K. krallığı Orta Çağ'ın bütün prenslikleri gibi bir kadro kolonisi olarak adaya hükmetti. Yerli Rum halka kendi din, dil, yasa ve kültürlerinde yaşadıkları gibi hükmettiler. K. krallığının gerçek kurucusu Guy'nin halefi Amaury de Lusignan (1194 - 1205) dır. Onunla birlikte K krallığı Güney Anadolu kıyılarını tehdit eden bir kudrete ulaştı. Nitekim Hugues I. zamanında 1213'te Antalya'yı zabtetmeye muvaffak oldularsa da Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus şehri geri almıştır. K. krallığı 1324'te ana tarafından Lusignan olan Antakya prensi Hugues IV. e intikal etti. Bu kral adadaki şövalyeleri disiplin altına soktu ve mutlak otoriteyi kurdu. Lefkoşe'deki derebeyler konseyinin yetkilerini iyice kısıtladı. 1342'de Türkler'e karşı Papalık, Venedik ve Rodos şövalyelerinin katıldığı bir kutsal ittifak meydana getirdi. Ortaya çıkan yeni kuvvetle 1344'te İzmir'i Türkler'in elinden aldı. Oğlu Pierre I. Türkler'e karşı muhtelif cephelerde savaş açtı. 1361'de Antalya'yı tekrar eline geçirdi. Bu defa şehir 11 yıl kadar K. krallığı hükmünde kaldı ve ancak 1373'te Hamidoğlu Mehmed Bey şehri kurtarabildi. 1366'da Pierre I. bu defa Savoie kontu Amadée IV. ün idare ettiği Haçlı kuvvetlerine katıldı ve Gelibolu'nun geçici olarak Osmanlılar'ın elinden alınışına şahit oldu. Yine Anadolu kıyılarında Ermeni prenslerine yardım maksadiyle giriştiği İskenderun ve Korikos çıkartmalarında ise bir başarı elde edemedi. Onun K. kuvvetlerini Gelibolu'dan İskenderun'a kadar Anadolu sahillerini tahrip ve yağmalama yolunda harcaması, az sonra müttefiki Venedikliler'e karşı savaş açan Cenevizliler önünde yenilmesine ve esir düşmesine sebep oldu. K. krallığı en önemli limanı Magosa'yı Cenevizliler'e terketmek zorunda kaldığı gibi, Ceneviz senatosunun nüfuzunu da kabul etmek gibi bir durumla karşılaştı. K. krallığı bu durumdan ancak 1394 yılında kurtulabildi. Venedikliler'in desteği ile Magosa'yı da kurtararak eski hakimiyetine kavuştu. Kutsal ittifaka göre K. sularında bulundurulan Haçlı donanmanın Mısır ve Suriye sahillerine ve Müslüman gemicilere açtığı hasarı önlemek için Memlûk Sultanı Melikü'l - Eşref Baybars 1426 tarihinde adaya bir ordu çıkardı. Memlûk ordusu Kral Janus'un kuvvetlerini Stavruno (Cebelü's - salib) da ezdi ve onu esir aldı. Janus hürriyetini kurtarmak için yıllık 5 000 duka altın vergi ödemeyi taahhüd etti. Bu haraç oğlu Jean II. zamanında 8 000 dukaya çıkarıldı. Daha sonra adayı ellerine geçiren Venedikliler aynı haracı önce Memlûk sultanlarına, Yavuz Sultan Selim'den itibaren de Osmanlı divanına ödemeye devam ettiler. 1460'ta Memlûk sultanının desteğini elde eden Jacques II. le Bâtard adaya çıkarak Jean II. nin kızı Charlotte'u tahttan indirerek K. kralı oldu. Venedikliler'le sıkı bir işbirliğine girdi. Bunun için de Catherina Cornaro ile evlendi. 1472'de Fatih'e karşı Uzun Hasan Bey'i desteklemek üzere teşkil edilen Haçlı donanma da Venedikli Amiral Mocenigo emrinde görev aldı. Akliman'a, Korikos, Silifke'ye Sığın kalelerine saldırıda hizmet etti. Ama, Uzun Hasan Bey'in 1473'te Otlukbeli'de yenilmesi üzerine bu Haçlı ordusu geriye, K. adasına dönmek zorunda kaldı. Kral Jacques, doğan yeni şartlar karşısında Amiral Mocenigo ile geçinemedi ve öldürüldü. Onun ölümünden hemen sonra doğan oğlu Jacque III. kral ilân edildiyse de bu çocuğun daha yaşına basmadan ölmesi üzerine Catherina tek başına K. kraliçesi oldu. Ama, Venedik baskısı karşısında en sonunda hâkimiyet haklarını bu cumhuriyetin senatosuna devretmek zorunda kaldı. K. adasında Venedik hâkimiyeti 82 yıl sürmüştür (1489 - 1571). Adadaki Venedik idaresi Lusignanlar devrine göre daha da ezici olmuştur. Bu devrede Ortodoks kilisesi çok feci bir duruma düştü. Rum ruhanîler tamamiyle şehirlerden çıkarıldılar ve tahkir edildiler. Adanın yerli halkı bu durumda Fâtih'ten itibaren Türkiye'de ihya edilen Rum Ortodoks kilisesine bağlanabilme umudu ile Türk sultanlarına adayı fethetmeleri için gizli elçiler gönderecek hale geldiler. Öte yandan Doğu Akdeniz'de hâkimiyetini genişleten Osmanlı devleti içinde K.'ta kuvvetli denizci bir devletin yerleşmiş olması bir tedirginlik unsuru idi. Venedikliler genellikle Osmanlılar'a karşı yumuşak bir politika takip etmekte iseler de K.'ta üslenen gemilerin İstanbul - İskenderiye - Lazkiye - Beyrut arasında sefer yapan Türk gemilerine saldırmaları bu münasebetleri devamlı olarak bozuyordu. Venedikliler 1487'de Osmanlı hükümetinin Magosa limanını geçici bir üs olarak Memlûk sultanlığına karşı kullanma isteğini de tarafsızlık bahanesiyle reddetmişlerdi. Ancak K.'ın imparatorluğa katılması devletin Avrupa ve Asya kıtalarındaki geniş stratejik faaliyetleri yüzünden epeyce gecikmiştir. Bunda Venedikliler'in tutumunun etkisi büyüktür. Ama Sultan II. Selim'in daha şehzâdeliğinde Mısır'dan kendisine gönderilen atların K.'lı korsanlar tarafından gasbedilmiş olması ada üzerinde düşünülmeye bir sebep teşkil etti. Bu şehzâde padişah olunca da konu Dîvân - i hümâyunda müzakere mevzuu haline geldi. Divanda seferin açılmasına Sadrâzam Sokullu Mehmed Paşa muhalif kalmışsa da bu muhalefetin Lala Mustafa Paşa, Piyale Paşa gibi rakiplerin parlamalarını engellemekten ileri geldiği anlaşılmaktadır. Ancak Sultan II. Selim'in adanın fethi üzerindeki ısrarını Nakşe Dukası Yasef Nassi'nin özellikle K. şaraplarını tasvir etmesiyle açıklamak da ciddî bir izah tarzı olarak benimsenemez. Divanın kararı Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin fetvası ile tahkim olundu. Böylece azınlıkta kalan Sokullu Mehmed Paşa orduyu ve donanmayı hazırlamaya girişti. K. adası üzerine tertip edilen seferi idare etmeye Lala Mustafa Paşa memur oldu. Donanma ise Piyale Paşa komutasına verilmişti. Donanmanın bir kısmı Uluç (Kılıç) Ali Reis komutasında Sicilya sularında, bir kısmı Müezzinzâde Ali Paşa komutasında Serdar - ı ekrem'in emrinde, bir kısmı da Rodos'ta Murat Reis komutasında toplanmıştı. Böylece adaya deniz yoluyla ikmal imkânları kesilmiş bulunuyordu. K. seferi 16 Mayıs 1570'te Serdar Lala Mustafa Paşa'nın Beşiktaş'tan denize açılmasıyle başladı. Adaya çıkartılacak kara kuvvetleri Finike limanında toplanmıştı. Venedik donanmasının Zara'da hareketsiz yatmakta olduğunu tespit eden Piyale Paşa, Uluç Ali Reis kuvvetleri hariç, bütün gemilerle Finike'ye gelip, orduyu aldı ve süratle,

21 - 29 Haziran günleri arasında K.'a taşıyarak Tuzla'ya çıkartmayı yaptı. Adaya çıkan Türk kuvvetleri ilk ağızda Lefteri kalesini, onun ardından Girne kalesini fethe'tiler ve arkadan Temmuz 1570'te Lefkoşe kuşatılmaya başlandı. 50 günlük bir kuşatmadan sonra Eylül başlarında bu kale ele geçirildi ve adanın Venedikli valisi Nicolo Dandolo savaş sırasında öldürüldü. Lala Mustafa Paşa bundan sonra adanın en sağlam kalelerinden biri olan Magosa'yı kuşatmaya aldı. Magosa'nın kuşatılması oldukça uzun sürdü (26 Eylül 1570 - 1 Ağustos 1571). Bu arada Türk kuvvetleri adanın öteki kalelerini Limasol, Larnaka ve Baf'ı ele geçirmiş bulunuyorlardı. Magosa'nın 1 Ağustos 1571'de teslim olması ile K. fethi fiilen sona ermiş oldu. Kutsal ittifak donanmasının Osmanlı donanmasını İnebahtı'da yenmiş olması bu gerçeği değiştiremedi.

K. adası Osmanlı İmparatorluğu'na katıldıktan sonra bir eyalet olarak teşkilâtlandırılmıştı. Bu beylerbeyliğinin merkezi Lefkoşe idi. Yeni eyalete ilk beylerbeyi olarak Muzaffer Paşa tayin edilmişti. K. eyaleti Magosa, Limasol, Baf ve Girne sancaklarıyle birlikte Alaiye, Tarsus, İçel, Zülkadriye, Sis ve Trablus - Şam sancaklarını da ihtiva ediyordu. Bu sancakların hepsi Derya kalemine bağlanmış ve K. beylerbeyi dahil on sancakbeyi birer kadırga donatmakla yükümlü kılınmıştı. Böylece K. filotillası 12 kadırgalık bir deniz gücü meydana getiriyordu. Ancak, daha sonra 1573'te Trablus - Şam, bir süre daha geçince de Zülkadriye ve Sis sancakları K. eyaletinden alındılar. Adada ise 16 kadılık kurulmuştu. Zamanla K. adasının idaresinde bâzı değişiklikler yapılmıştır. Adada ekonomik şartların bozulması üzerine beylerbeyilik yükünün ada halkına ağır geldiğini gören hükûmet, adayı doğrudan doğruya Kapdan Paşa divanına bağladı ve ada Kapdan - ı Deryâ'nın gönderdiği bir müsellim tarafından idare edildi. 1685'te yerli kolu müsellimlerinden Boyacıoğlu Mehmed'e başkaldırınca sadrazam haslarına katılarak bu defa sadrazamların gönderdikleri muhassıllar eliyle idare edildi. 1785'te ada doğrudan doğruya Dîvân - ı Hümâyûn'a bağlı bir muhassıllık haline getirildi. Tanzimat'tan sonra ise Cezayir - i bahr - i Sefid vilâyetine bağlı 120 bin kuruş yıllık geliri olan bir livâ haline kondu ve 4 Türk, 2 Rum, 1 Marunî, 1 Ermeni temsilcinin katıldığı Liva meclisi vasıtasiyle idare edilmeye başlandı. 1861'de K. kaymakamlığı önce İstanbul'a, 1868'de ise Çanakkale mutasarrıflıklarına bağlandı. Nihayet 1870'te sadrazam olan K.'lı Mehmed Paşa'nın delâletiyle tekrar müstakil mutasarrıflık haline getirildi. 1878'de ada İngiltere'ye bırakılırken son Türk mutasarrıfı Ahmed Paşa idi ve sancak divanı 13 üyeden meydana geliyordu.

K.'ın fethinden sonra Osmanlı hükümeti adada sağlam bir Türk nüfus meydana getirmek için sistemli bir iskân politikası uygulamıştır. Karaman, Darende, Niğde, Konya, Kayseri, İçel, Bozok, Alaiye, Manavgat, Zülkadriye ve Teke'den yaptığı sürgünlerle burada yerleşmeyi sağladı. Nitekim yarım yüzyıl içinde adadaki Müslüman nüfus bütün nüfusun üçte birine ulaşmıştı. Adaya Türk nüfusun iskânı 1700 yıllarına kadar sürmüştür. En son Amucazâde Hüseyin Paşa bir kısım yörük ve Türkmenleri adada iskân etmiştir. 1777'de ise adanın 84 000'i bulan nüfusunun 47 000'ini Türkler teşkil ediyorlar ve çoğunluğa ulaşmış bulunuyorlardı. Ancak, Türklerin çoğunlukta kalışı uzun süre devam edememiştir. Fakat adadaki Türk mevcudiyeti, genellikle üçte bir oranını korumuştur.

İmparatorluğun idare sisteminde baş gösteren bozukluk K. adasında da zaman zaman bâzı ayaklanmalara sebep olmuştur. XVII. yüzyılın başlarında görülen ilk ayaklanmayı Dergâh - i âli kapıcıbaşılarından Frenk Mehmed Bey bastırmıştır. İkinci ve oldukça önemli bir ayaklanma ise 1685'te müsellim Boyacıoğlu Mehmed'e karşı olan isyandır. Bu ayaklanmayı Halepli Ahmed Paşa bastırdı. 1764'te baş gösteren bir isyan hareketi ise, K. muhassılı Silahtar Çil Osman Ağa'ya karşı olmuştur. Bütün adaya yayılan bu ayaklanma Teke sancağı mutasarrıfı Ahmed Paşa eliyle bastırıldı. Yunan ayaklanması sırasında K. Rumları da geniş ölçüde bir ayaklanmaya hazırlanmış bulunuyorlardı. Fakat, bu tarihlerde K. muhassılı olan Küçük Mehmed Bey'in uyanık tutumu ve isyanın tahrikçileri olan başpiskopos Kybrianos ile Baf, Tuzla ve Girne metropolitlerini 1821'de idam ettirmesi. Rum isyanının K. adasına sıçramasını önlemiştir. Ada 1832'de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın saldırısına uğradı ve ertesi yıl Mısır idaresine terkedildi ise de 1840'ta tekrar Osmanlı idaresine geçti. K. adası zaman zaman bir sürgün yeri olarak da kullanılagelmiştir. Meselâ Feyzullah Efendi vak'asında şeyhülislamın oğulları Nakibüleşraf Fethullah, Rumeli Kazaskeri Dede Mehmed, Anadolu Kazaskeri Mustafa, Bursa Kadısı Ahmed, Şehzâde hocası Mustafa Efendiler, III. Ahmed devrinde İstanbul Kadısı Beylerhocası Ahmed Efendi, eski veziriazamlardan Hekimoğlu Ali Paşa, Şeyh Osman Fazlı İlâhî ve nihayet Namık Kemal bu sürgünlere örnek gösterilebilir. K. adası üzerinde ilk dış tehlike 1772'de Kont Orlof komutasındaki Rus filosunun gözükmesi ile olmuştur. 1780'de ise Avusturya İmparatoru Josef II. ile Rusya Çariçesi Katerina II. arasında Mehilof'da hazırlanan Osmanlı devletinin bölüşülmesi projesinde ada tekrar Venedik Cumhuriyetine iâde ediliyordu. 1875 Temmuzunda Hersek isyanı ile başlayan Yakın Doğu buhranının getirdiği felâketli sonuçlar arasında Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna - Hersek'i işgal etme isteği arkasından İngiltere hükümeti de İstanbul'daki elçisi Sir Henry Layard aracılığı ile K. adasının İngiltere'ye bırakılması teklifini getirmişti. 4 Haziran 1878'de gerçekleşen bu teklifin gerekçesi şöyledir: «Osmanlı orduları mağlub olmuştur. Devlet çaresizlik içindedir. Asya'daki Osmanlı toprakları üzerine çöken Rus tehdidini bertaraf etmek için Rus tecavüzünü silâh kuvvetiyle önlemeye muktedir bir devletin kefaleti gereklidir. İngiltere bu kefaleti vermeye iki şartla râzı olabilir. Şartlardan biri Asya'daki Hıristiyan tebanın ıslah - ı hâli için hükümetin teminat vermesi, ikincisi de İngiltere'nin taahhüdünü yerine getirebilmesi için bir yerin İngiltere'ye bırakılmasıdır. Bu maksat için İngiltere K adasını münasip ve kâfi görmektedir. Bu statüde ada Osmanlı devletine ait olmakta devam edecek, vergilerini Osmanlı hazinesine ödeyecektir. İngiltere adayı sadece askerî ve stratejik maksatlar için kullanacaktır. Rusya, Anadolu'da işgal ettiği vilâyetleri iade ettiği vakit, İngiltere de K. adasını boşaltacaktır. «İngiltere'nin bu teklifi önce Mabeyn Müşiri ve Bahriye Nazırı Sait Paşa'ya duyuruldu. Bu teklif kabul edildiği takdirde Berlin Konferansı'nda İngiltere'nin Türk çıkarlarını koruyacağı eklendi. Elçi Layard, Sultan II. Abdülhamit'le gizli olarak görüştü. İngiltere'nin teklifi kabineye dahi duyurulmadı. Sadece eski sadrazamlardan Mehmed Rüşdi Paşa ile Namık Paşa'nın görüşleri soruldu. Bunlar teklif aleyhinde bulundular. Bunun üzerine padişah Berlin Konferansı sonuna kadar beklemeyi düşündü. Ama görüşmeler Sadrazam Sadık Paşa tarafından bir mazbata haline kondu. Hariciye Nazırı Saffet Paşa mazbatayı imzadan

kaçındı. Bu def'a, İngiltere elçisi adayı işgal etmek tehdidini savurdu. Padişah çaresiz «hukuk - ı şâhâneme aslâ halel gelmemek şartiyle muâhedenâmeyi tasdik ederim.» ibaresini yazarak onaylamak zorunda kaldı. Ayrıca İngiltere elçisinden teminat istedi. Layard «zât - i hazret - i Pâdişahî'nin tasdik - i hümâyûnları veçhile 10 Temmuz 1878 tarihli tedafüî ittifak muâhedesiyle hukuk - ı şahânelerine asla halel getirilmeyeceğini İngiltere sefir - i kebiri beyan eder» sözleriyle teminat verdi. Bu anlaşma gereğince ertesi gün Cezayir - i Bahr - i Sefid Valisi Sadık Paşa ile K. Mutasarrıfı Ahmet Paşa'ya yazılan fermanları Sami Paşa alıp götürdü. 10 Temmuz'da adaya gelen Sami Paşa, 12 Temmuz 1878 günü İngiliz işgal kuvvetleri komutanı Amiral John Hay önünde fermanı okutarak adanın idares'ni İngilizler'e bırakmış oldu. K.'ta İngiliz idaresinin kuruluşu mevzi'î de olsa bâzı direnmelerle karşılaşmıştır. Mesela Magosa'da bir Türk birliği İngilizler'e silâhla direnmiş, Limasol meclis - i idaresi ise, bu emri tanımamıştır. Yerli Rumlar ise, yeni efendilerini karşı koymaksızın memnunlukla kabul ettiler. 1881'de Düyûn - i umumiyenin teşkili sırasında K. adası vergisinin bu idareye bırakılmasiyle ada malî yönden de Osmanlı idaresinden kopmuş oldu. 1923 Lausanne Andlaşması ile adanın İngiltere'ye ilhakı kabul edilince, K. üzerindeki Türk hâkimiyeti kesin olarak sona ermiş oldu. Ada, 1925'te İngiltere krallık tacına bağlı sömürgeler statüsüne kondu.

K. fethedildiği tarihten terkolunduğu tarihe kadar Osmanlı - Türk kültürünün çeşitli eserleriyle onarılmıştır. Adanın bütün şehir, liman ve kalelerinin yapımı, onarımı yanında sosyal ve kültürel hizmetler için tesis edilen cami, mescit, tekke, imaret, sebil, çeşme, medrese, hastahane, han ve kervansaraylar bunlara birer örnektir. Lefkoşe surlarını Arap Ahmet Paşa ile Silahdar Osman Ağa, Larnaka surunu Ebu Bekir Paşa, Magosa kalesinin tamirini Muzaffer Paşa, Baf kalesini Ali Bey yaptırmışlardır. Ayrıca Arap Ahmet Paşa Cami i, Ebu Bekir Paşa cami'i, Mevlevihâne, Bayraktar ve Hala Sultan Türbesi, Lefkoşe'de Sultan Mahmud Kütüphanesi, hemen hemen her kasabada kurulan medreseler bu arada anılabilir.

K. adasının İngiltere idaresine geçişinden itibaren adanın geleceği üzerinde üç ayrı tutum kendisini göstermiştir. Ada Rumlarının Yunanistan'a katılma gayretleri ve İngiltere'nin bu politikayı dolaylı bir şekilde destekleyen idarî, ekonomik ve siyasî tutumuna karşı, ada Türkleri'nin bütün güçlüklere rağmen direndikleri görülür. Çöküş ve yeniden kuruluş döneminde Türk hükümetlerinin K.'taki Türk halkı destekleyici aktif bir politikası olamamıştır. Türkiye ancak 1950'lerden sonra yabancı idarelere terkettiği çevresindeki soydaşları ile ilgilenme imkânını bulabilmiştir. K. Türkler'i canlı ve dinamik bünyeleri icâbı bu durumu değerlendirmeyi Bulgaristan, Musul ve Kerkük hatta Lausanne Andlaşmasiyle bâzı haklara sahip Batı Trakya Türk cemaatlerinden çok daha iyi bir şekilde bilmişlerdir. Türk mutasarrıfı yerine geçen ilk İngiliz idarecisi Sir Garnet Volseley'den Lloyd George'a kadar K. konusu üzerinde duran İngiliz politikacıları adayı bir zaman aşımı içinde yunanlılaştırmak ve en sonunda Yunanistan'a maletmek yolunu takip etmişlerdir. Buna tabiatiyle Yunanlılığı temsil eden K. Rum Kilisesi de bütün gücüyle katılmıştır. Bu politika karşısında şimdi azınlık halinde mütalaa edilen Türk topluluğu, adadaki Türk vakıflarını korumak, millî eğitimi geliştirmek, İngiliz sömürgeler sisteminin sağladığı hakları kullanmak suretiyle sistemli ve devamlı bir direnme gösterdi. Buna rağmen sosyal baskılara dayanamayıp mal ve mülklerini satarak Türkiye'ye göç edenler öğrenim sebebiyle Türkiye'ye gelip yerleşenler, İngiltere ve Avustralya'ya iş için yapılan göçler, Türk vakıflarının zaman zaman çeşitli yollarla tahrip edilmeleri sonunda ada Türkleri'nin sosyal kayıpları önemli olmuştur. 1882 yılında tespit edilen statüye göre adanın idaresinden İngiliz yüksek komiserinin başkanlığında 18 üyeden kurulu ve Osmanlı devletinin Paşa Divanı'nın yerini alan Kavanin Meclisi sorumlu idi. Bu meclisin 6 üyesi hükümet memuru, 9 üyesi Rum ve 3 üyesi de Türk'tü. Yerli halkı temsil eden üyeler seçimle gelmekte idiler. 1936'da bu meclis kaldırıldı. Teşri'î ve istişarî bütün yetkileri Yüksek Komisere verildi. 1943'te ise adada belediye sistemi getirildi. Mahallî ihtiyaçların karşılanması belediyelere bırakıldı. Ancak belediyeler teşkili çoğunlukla Türkler'in aleyhine işleyen bir mekanizma oldu. Zira adanın Lefke hariç, hiçbir yerinde Türkler kesin çoğunluğa sahip bulunmuyorlardı. Sömürge idaresi bölge komiserleriyle temsil ediliyordu. Bölgeler Lefkoşe, Larnaka, Limasol, Magosa, Girne ve Baf'tı. 1821 Yunan isyanından beri Büyük Yunanistan'a katılmak arzusunda olan ve kilise tarafından sistemli bir şekilde bu amacın telkini altında kalan ada Rumları ilk defa, 1931 yılında İngiliz idaresine karşı ayaklandılar. Gösterilerden öteye geçemeyen bu ayaklanma sür'atle bastırıldı ise de Rumlar arasında Yunanistan'la birleşme arzusu devamlı olarak işlendi. İngiltere'nin adanın sömürge statüsünden çıkartılmasına yatkın tutumu en sonunda 1950 yılında üç devlet ve K.'ta yaşayan iki cemaat arasında bir problem doğmasına yol açtı. Rum kilisesi adada bir plebisitle halkın dilediği idareyi seçmesini öne sürdü. Buna adadaki Türk topluluğu şiddetli bir reaksiyon gösterdi. Türk kamu oyunun uyanık davranışı karşısında Türk hükümetleri de konuya girmek zorunda kaldılar. K.'ın geleceği, K. Rumlar'ı, Yunanistan ve İngiltere arasında bir problem olmaktan çıktı ve K. Türkler'i ile Türkiye'nin de ayni derecede konuyla ilgili olduğu kabul edilmek zorunu kendini gösterdi. Yunanistan'ın 1954'te problemi Birleşmiş Milletler'e götürüşü ve self - determination (toplulukların kaderlerini kendilerinin seçmesi) ilkesi K. Türkler'i için de vârid görüldü. Birleşmiş Milletler Siyasî Komisyonu bu durumda konunun Birleşmiş Milletler'de şimdilik görüşülmemesi kararını aldı. 1955'te İngiltere Türk hükümetini konuyu görüşmek üzere toplantıya çağırmakla ada üzerindeki Türkler'in hakkını resmen tescil etmiş oldu. Yunanistan'ın konuyu ikinci defa Birleşmiş Milletler'e götürüşünün sonucu ise, ilgili devletler arasında barışçı bir şekilde çözümlenmesi kararını getirdi. Bunun üzerine başlayan üçlü görüşmeler sonunda 1959 Zürich ve Londra andlaşmaları imza edildi. K. bağımsız bir cumhuriyet halinde 16 Ağustos 1960'da ortaya çıktı ve 82 yıllık İngiliz idaresi de adadan kalkmış oldu. Aynı gün 650 kişilik Türk alayı Mağosa'da karaya ayak bastı. Yalnız 1960 andlaşmalarına göre doğan K. Cumhuriyeti temelden sakat doğduğu için işleyemedi. Rumlar ve Yunanistan hükümetleri hiçbir zaman temel amaçları olan birleşmeden vaz geçmediklerinden K. anayasası gerçek anlamiyle uygulanamadı. K. Cumhuriyeti'nin kuruluşunda çoğunluğu temsil eden Rumlar andlaşmaların, garanti ve ittifak bağlantılarının kaldırılmasını istiyorlardı. Türkler'in cumhuriyete eşit haklarla katılmasına râzı olamıyorlardı. Bunun sonunda Türkler'i yıldırmak, Türkiye hükümetlerini çaresiz

bırakmak amaciyle 22 Aralık 1963'te adadaki Türkler'e karşı tedhiş ve katliâm uygulamaya kalkıştılar. Türkiye, garanti veren devlet olarak derhal müdahale etti. Türkiye'nin adadaki Türk halkın imha edilmesine müsaade etmiyeceğini kavrayan Rumlar saldırıyı durdurdular. Bu gelişme üzerine Birleşmiş Milletler, K.'ta taraflar arasında garanti veren devletlerin de katılmasiyle problemin barış yoluyla genişletilmiş cemaatler arası görüşmelerle çözümlenmesini ve adada güvenliği sağlamak üzere bir barış gücünün bulundurulmasını kararlaştırdı.

K. Türklüğü geçmişte olduğu kadar bugün de Anavatan Türklüğünün bir parçasıdır. K.'ta doğup yetişen ve ülkesine, milletine hizmet eden sayısız K.'lı arasında Kıbrıslı Mehmed Paşa ve Mehmed Kâmil Paşa sadrâzamlığa kadar yükselen devlet adamlarımızdandır.

Kıbrıs yazısı: K.'ta kullanılan en eski Yunan lehçesini yazmak için kullanılan bir hece yazısı. Bildiğimiz yazıtlar, M. Ö. VIII ve III. yüzyıllar arasında meydana gelmiştir. En uzun metin, Edalion'da meydana çıkan bir bronz levhanın üzerinde bulunmakta ve bunun da, M. Ö. V. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir (Paris'te Cabinet des Médailles'da bulunur).

K. yazısı 50 işaretten meydana gelir, bunlar, yerlere ve zamanlara göre bazı değişmeler gösterir. Özel olarak, Amathous (şimdiki Paloko - Limisso) tan ve adanın değişik yerlerinden gelen başka yazıtlar, aynı işaretleri kullanmakta olup henüz bilinmeyen bir dille yazılıdırlar. Bu dile, modern bilginler Eteokıbrıs (Fr. étéocypriote = öz Kıbrıs dili) dili adını vermişlerdir. Bu olay K. yazısının Yunancadan başka bir dil için hazırlanmış olmasının mümkün olduğunu gösterir. Bu hece yazısı, Girit ve Mykenai'nin daha Eski Çağ'lardan kalan hece yazılarına yakındır. K.'ta yapılan araştırmalar, K. yazısından daha eski olup, Bronz Çağı'nın sonlarında kullanılmış olan başka bir hece yazısını da meydana çıkarmıştır. Bunun da kaynağı Girit olsa gerektir. Henüz okunamayan bu yazıya uzmanlar Kıbrıs - Minos (Fr. cypro - minoen) yazısı adını vermişlerdir.

KIBRISÇIK, Bolu iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 8 869 (1970), merkez nüfusu 1 378 (1970) dir. 1946'da ilçe olan Seben'e bağlanmış ve 1958 yılında kendisi ilçe olmuştur. 641 km² lik bir alanı kaplayan ilçe, Köroğlu dağının güneyini işgal eder ve bu dağlık kütlenin ikinci yüksek tepesini teşkil eden 2 006 m yüksekliğindeki Mahiye tepesi kuzeyinde, çapı 3 km ye varan Peçenek krateri yamaçlarına kadar sokulur. İlçe toprakları hemen bütünüyle

KIBRISÇIK: Bolu Caddesi

bazalt lavları ve volkanik patlamalar sırasında parçalanıp ufalanmış kaya artık ve küllerinin yığılmasından ileri gelen aglomeralarla kaplıdır. Bundan dolayı, kasabanın güneyinden geçen Uludere ve kollarında, peri bacalarına sık sık rastlanır.

Köknar ve meşe ormanlarıyle kaplı alanın yüksek oluşu, tarımın dere boylarına sığınmasını gerektirmiştir. Uludere boyunca, taşkınlardan zaman zaman zarar gören çeltikler, yamaçlarındaki bağlar ile kuytu yerlerdeki tahıl tarlaları bu meydan anılabilir. İlçede 2 100 ton tahıl elde edilir. Yetiştirilen üzümlerin bir kısmından pekmez yapılır, fazlası Bolu, Düzce ve Adapazarı'na yollanır.

Birbirinden uzak 3 - 5 evli mahallelerde oturan halk asıl geçimini hayvancılıkla sağlar. Hayvanlar arasında tiftik keçisi (45 000) başta gelir. Türkiye'nin en vasıflı tiftikleri K. keçilerinden kırpılır. Bazı köy sakinleri, hayatlarını tiftik çorap ticaretiyle sağlarlar. Koyun (26 000 baş), tiftikten sonra gelir. Davarlar, yazı yaylalarda, kışı ise Beypazarı, Haymana, Polatlı ovalarında geçirirler.

K., ilçe olduktan sonra, köylerden gelip yerleşenlerle kalabalıklaşmaya başlamıştır. 1970 kasabanın elektriği ve 1959 da açılan bir orta okulu vardır. İl merkezine 65 km lik bir şose ile bağlanmıştır.

KIBRISLI MEHMED PAŞA: bk. MEHMED PAŞA, **Kıbrıslı.**

KIKIRDAK (Anat.) (Fr. Cartilage; Lat. cartilago), canlılarda bulunan bir doku. Dayanıklı (Fr. résistant), esnek, kıvrak, damarsız ve büyük (15 - 20) hücrelerden yapılmış olup, bu hücreler temel bir maddenin içinde yerleştirilmiştir. Bu madde, kireçlenme ve kemikleşmeye çok elverişlidir. K., embriyon'un iskeletini meydana getirir. Kemikleşen K.'lar (Fr. cartilage d'assification) dölüt (cenin) ün hayatında, insan veya hayvan yavrusunun ilk zamanlarında bazı kemiklerin yerini alır. Bunlar kemikler teşekkül ettikçe K.'ların yerine geçerler. Bağlantı K.'ları (Fr. cartilages de conjugaison) uzun kemiklerin diyafizi ve epifizleri arasında bulunur ve bu kemiklerin büyümesinin merkezidir. Bu K.'lar, büyüme sona erince kemikleşerek yok olurlar. Bâzı K.'lar bütün hayat boyunca o halde kalırlar. Bunlar kaburga kemiklerinde, gırtlakta, oynaklarda (mafsallarda) bulunurlar. Lifleri teşkil eden maddelere ve lif şekillerine göre üç çeşit K. vardır: 1. Hiyalen K. (Yun. camımsı; Fr. cartilage hyalin): Bunun kollajen liflerinin ışık kırma endeksi, temelsel maddeninkinden hemen hemen farksız olduğundan, normal ışık altında görünmez ve «maskeleşmiş» denir; ancak palorize ışıkta incelenebilir. Yaş ilerledikçe bu K. görülür hale gelebilir. Bu K., embriyon iskeletinin en büyük kısmını teşkil eder, mafsallarda, kaburgalarda, burunda, gırtlakta, hava borusunda ve büyük bronşlarda bulunur. 2. Elastiki K.: Bu, fazla lif ağlarına sahip olup, kulakta, gırtlak kapağında gırtlak K.'nın bâzı kısımlarında ve en küçük bronş K.'larında bulunur. 3. Lif K.'ı: Bunda kollajen bağlantı lifleri o derece çoktur ki, «maskelenme» ortadan kalkar; buna, omurgalar arasında ve oynaklarda rastlanır. Bir balık grupunda iskelet, bütün hayat boyunca kemikleşmeyen K.'tan yapılmıştır. Bunlar köpek balıkları, yassı balıklar ve destere balıkları olup, K.'lı balıklar (Fr. sélaciens; Yun. selakhos = bir K.'lı balık) alt sınıfını veya familyasını teşkil ederler.

KIL (Anatomi) (Lat. Pılus; Fr. Poil), bâzı hayvanların derisi üzerinde, ve insan bedeninin bâzı yerlerinde bulunan iplikimsi bir oluşum.

K. üst deri (Fr. épiderme)'ye ait bir teşekkül olup, omurgalılar dalında ancak memeliler sınıfında görülür. Memelilerin K.'ı üst derinin bir küçük boşluğu (Fr. gaine, yâni kılıf) nun dibindeki soğanımsı bir oluşum (Fr. bulbe pileus)'dan çıkar. Bu boşluğun duvarları yağ bezleri (Fr. glandes sébacées) taşırlar. Bu bezler Sebum (Lat.) denen bir yağ çıkarırlar. Lat. Arrector veya Horripilafor adını taşıyan bir kas, soğuk veya heyecanın etkisiyle K.'ı dışarı çıkarabilir (tüyleri diken diken olmak). K.'ın kendisi keratinden yapılmış olup, ölü ise de, dıbinden büyümeye devam eder. Bu keratin çeşitli renklerde olabilir, ama ihtiyarlıkta, doku boyası (Fr. Pigment) fagfagositozun etkisiyle rengini kaybeder ve K. beyazlaşır. Soğuk ülke hayvanları bâzen K.'larını kışın başında yenileştirirler. Bâzı türler karakteristik yünümsü (koyun), diken şeklinde (kirpi) veya iki tipteki K.'ları ile göze çarparlar. Bâzı türlerinde (denizde yaşayan memeliler: balinagiller; Fr. cétacés) hiç kılı yoktur. Birçok etobur veya kemirici memelilerin duyarlı K.'ları vardır. Bunlar bıyıklarını veya kaşlarını teşkil eder (Fr. Vibrisse).

Bu tipte daha sade K.'lar, bâzı böcek (gece kelebekleri)'lerde, örümcek (yer örümceği; Fr. mygale)'lerde ve halkalı kurtlar (Fr. Annélides)'da bulunur. Otsu bitkiler (holdan; Fr. bourrache; Lât. borrago)'in ve kaktüs (etli bitkiler) lerin bir kısmında da görülür. Bâzı böcek kurtları ile ısırgan'lardaki K.'lar zehirlidir. Kuşburnu (Fr. églantier)'ndaki K.'lar dalayıcı (Fr. İrritant)'dır. K.'lar, dokuma ve keçe yapımında kullanıldığı gibi bâzılarından elbise ve ressam fırçası (porsuk, yaban domuzu) da yapılır.

KILAVUZ KİTABI (eski ter. Rehber-i derya; İng. Sailing Directions), gemilerin denizlerde selâmetle seyir ve sefer edebilmeleri, limanlara, demir yerlerine emniyetle inebilmeleri için gemi kumandan ve kaptanlarının sefere çıkmadan önce okumağa mecbur oldukları kitap. K. K.'ları dünyanın bütün denizlerinin, kıyılarının, liman, koy ve en küçük demir yerlerinin her mevsimde tabiî ahvalinin, hava durumunun, çeşitli rüzgâr ve mahallî fırtınalarının, gelgit durumları ile akıntılarının, iklim durumunun, kömür, su, akaryakıt ve erzak sağlama imkânlarının, sığlık ve geçitler varsa şamandıra ve alâmetlerinin. kablo yerlerinin, gemi leşleri veya limana inişe lüzumlu kurtarma ve rehber hatları alâmetlerinin, bank ve sair sığlık yerlerin, inilecek yerde kullanılan para birimleri ile ağırlık ve diğer ölçü cinslerinin, hastahane ve karantina mahallerinin yerleri gibi seyir ve sefer için lüzumlu bilgi ile gidilecek memleket veya şehrin tarihçesi ve mahallî millî günleri hakkında lüzumlu bilgileri kapsar.

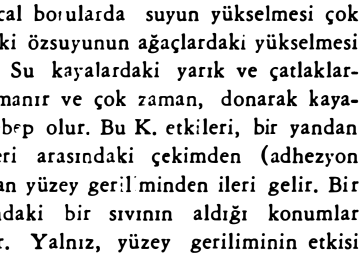
İlk K. K. Akdeniz kıyı ve limanları hakkında bilgilerle 1521 yılında büyük Türk denizcisi Piri Reis tarafından *Kitab-ı bahriye* adı ile meydana getirildi. Aslından suret çıkarılmak sureti ile çoğaltılan kopyaları kılavuz adı altında Türk donanmasında kullanılmağa başlandı. *Kitab-ı bahriye* daha sonraları yazarı tarafından bir daha elden geçirilerek bilgi ve portolonlar ilâveleriyle tekrar kaleme alınarak 1525 yılında Kanunî Sultan Süleyman'a sunulmak üzere Sadrazam damat İbrahim Paşaya takdim edildi.

Büyük masraflarla meydana getirilebilen K. K.'ları çok yıllar sonra başka denizci ülkeler tarafından da hazırlanmağa başlandı. Dünya denizlerinin gerek harita gerek portolonları ile K. K.'larının meydana getirilmesindeki büyük masraf ve emek, İngiltere Hidrografi Dairesince göze alınmış ve bütün dünya denizlerinin K. K.'ları hazırlanarak bu daire tarafından dünya denizcilerinin istifadesine sunulmuştur. Bugün her ülkenin kendi kıyıları hakkında bilgi veren ve kendi dilleri ile neşredilmiş K. K.'ları mevcut olmakla beraber İngiltere Hidrografi Dairesi K. K.'ları, bütün dünya denizcileri tarafından da kullanılmaktadır. İngiltere Hidrografi Dairesi dünya denizleri ve dünyada mevcut her devletin kıyı ve limanlarını 75 cildlik K. K.'nda toplamıştır. Bu kitaplardan Güney Amerika'ya ait olanı ilk defa 1829'da, Avusturalya'ya ait olanı 1830'da, Kanada kıyılarına ait olanı 1843'te, Afrika ve Kızıldeniz'e ait olanı ise ancak 1849'da hazırlanmışlardır. Osmanlı bahriyesi de uzun yıllar İngiltere hidrografi dairesinin K. K.'larını kullanmakla beraber kendi kıyıları için Türkçe rehber-i deryalar meydana getirmiştir. 1888 tarihinde Süleyman Faik Bey adında bir deniz subayının yazdığı rehber-i derya ile 1915'te Osmanlı Bahriye Nezaretince neşredilmiş rehber-i derya, uzun yıllar Türk donanmasında ve ticaret filosunda kullanılmıştır. Cumhuriyet devrinde de Deniz Yarbayı Ahmet Rasim Barkınay'ın hazırladığı Marmara denizi, Karadeniz, Adalar Denizi ve Akdeniz'in Türkiye kıyılarına ait bilgileri kapsayan K. K.'ları yayınlanmıştır.

KILCAL: bk. KILCALLIK.

KILCAL BORU (Fr. Tube capillaire; İng. Capillary-tube), iç çapları çok küçük borular veya tüpler.

KILCALLIK (Fr. Capillarité; İng. Capillarity), çok küçük çaplı (kılcal) borularda sıvıların yükselmesi veya alçalması olayı (bk. JURİN KANUNU, YÜZEY GERİLİMİ). Sıvılarda moleküllerarası kuvvetlerin (adhezyon) sebep oldukları üç özel etki vardır: *Viskozluk, yüzey gerilimi ve* K. Moleküllerarası kuvvetlerin etkilerinden birisi de *adhezyon'dur.* Adhezyon, bir cismin başka bir cisim üzerine yapışmasıdır. Su, cama yapışır; yağ, suva, boya ve duvarlara yapışır. Kılcal borularda suyun yükselmesi çok tanınan bir olaydır. Bitki özsuyunun ağaçlardaki yükselmesi kısmen K. etkisi iledir. Su kayalardaki yarık ve çatlaklardan yukarıya doğru tırmanır ve çok zaman, donarak kayaların parçalanmasına sebep olur. Bu K. etkileri, bir yandan sıvı ve katı molekülleri arasındaki çekimden (adhezyon kuvvetleri), diğer yandan yüzey gerilminden ileri gelir. Bir katının çeperi yakınındaki bir sıvının aldığı konumlar Şek. 1 de gösterilmiştir. Yalnız, yüzey geriliminin etkisi ile sıvı molekülleri minimum yatay bir yüzey almaya zorlanacaktır. Katı çeperinin çekimi ile de bu moleküller düşey bir zar halinde çepere tırmanırlar. Neticede bu iki etki ile sıvı yüzeyi belli bir 0 açısı ile yükselmiş olur. Bu O açısına, yani katının sıvı içindeki yüzeyi ile sıvının katı ile birleştiği yerde bu sıvı yüzeyine çizilen teget arasındaki açıya, değme açısı adı verilir. Bir yüzeyi *ıslatan sıvılarda* değme açısı dar açıdır.

KILCALLIK: Kılcal borularda bir sıvının yükseliş, alçalış ve değme açısı

Buna göre su, cam kılcal boruda yükselir. Halbuki civa bir cam kılcal boru içinde, yaklaşık olarak 150° lik bir değme açısı ile tümsek bir menisk hasıl eder ve civa kılcal cam boruda alçalır. Temiz bir cam yüzeyine düşen su damlala'ı yayılır ve camı ıslatır. Halbuki civa parçacıkları küçük yuvarlaklar halinde toplanır ve camı ıslatmaz.

Kılcal bir boru bir sıvı içine daldırılınca sıvı boru içinde yükselir (veya alçalır). Bu yükselme ve alçalma değme açısının değerine (veya sıvının yüzey gerilimine) ve sıvı ile boru arasındaki adhezyon kuvvetine tâbidir. Kılcal borunun sabit yarıçapı r, sıvının öz kütlesi g ve sıvı ile katı arasındaki değme açısı o olursa sıvının h yükselmesi

$$h = \frac{2 \delta \cos o}{r \rho g} \quad \text{veya} \quad \sigma = \frac{r \rho g h}{2 \cos o}$$

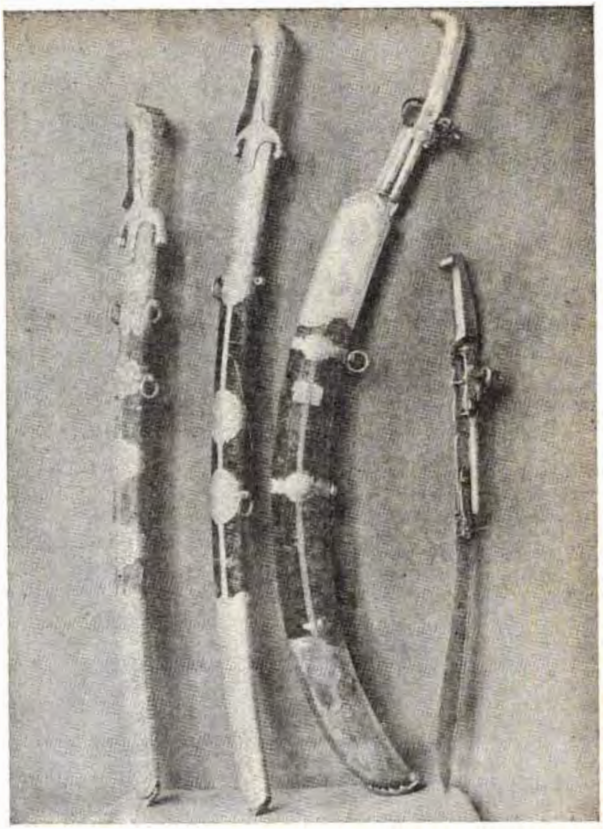
olur (bk. jurin kanunu). Burada gözönüne alınan sıvının yüzey gerilimi sabiti, g yerçekimi ivmesidir.

KILIÇ, ateşli silâhların, özellikle tabancanın yapılışına kadar, bütün dünya topluluklarında ayrı değer taşıyan bir silâh, silâhşorluk ve şövalyelik alâmetlerinden biri. Kudret ve hakımiyet timsalidir. K. hakkında Türk - İslâm dünyasında yazılan en dolgun eser, Ayıntabî Âsım Efendi'nin bir risalesidir. K. Türkçe'de hem bilinen silâhın adı, hem de değerine göre çeşitli deyim ve kavramların kaynağı olmuştur.

İnsanlık tarihi kadar eski ve pek çok çeşidi bulunan bu silâhın parçaları şunlardır: K. ağzı, yani yalımı, çelikten dövülen, boydan boya kesici kısmı; askı kayışı bel kayışına geçirilen K. veya kasaturayı tutturmaya yarayan kayış; askısı, omuza asılan kayış; kabzası, K.'ın tutulacak kısmı; kabza siperi, K.'la çarpışmalardan eli koruyan korkuluk; namlusu, K.'ın çelikten yapılma bütünü; yalman, K.'ın ucu, oluğu, sırt ve yalman üzerinde kanın sızması için açılan ve namlu boyunca uzanan yiv; sırtı, balçağın altında tabanın en kalın olduğu kısım; kılıfı, atın terkisinde bulunan K. mahfazası; kını K. mahfazası, K.'ın sağlam yeri, namlunun kabzaya en yakın yeri; demiri (demren) bütünüyle K. veya bir deyimle K.'ın iskeleti olup, buna taban da denir. K.'ın ağır K., iki elle kullanılabilen K., düz K., ok, balta, topuz, mızrak gibi silâhları kullanan askerlerin ihtiyaten taşıdıkları K., burma K., demiri yılankavi dövülmüş K., cirit K.'ı, kesici bir âlet olmaktan çok gösteriler için hazırlanmış ince K., çatal K.'ın sağlam yerinden hemen sonra çift namlusu olan K., doğru K., iki ağızlı ve herhangi bir eğriliği olmayan K., eğri K., K.'ın sağlam yerinden itibaren kavislenen K., şemşir, enli K., İspanyol K.'ı, kamış K., eni olmayan K., meç, kısa K., XIX. yüzyılda piyade ve topçuların kullandıkları K., gaddâre, rampa K.'ı denizcilerin borda savaşlarında kullandıkları K., tören K.'ı, zamanımızda törenlerde kullanılan K. gibi çeşitleri vardır.

Ayrıca, her ülkede kendi inanç ve tarihlerine göre kutsal sayılan K.'lar da vardır. Meselâ Hıristiyanlık âleminde papaların; imparator, kral ve şövalyelere din yolundaki hizmetlerine karşılık verdikleri K.'lar gibi. Müslüman Türklerde ise, Hazreti Peygamber'in, Çahar yar - i güzînin, aşere - i mübeşşere'nin ve Osman Gazi'den itibaren Fâtih, Yavuz gibi padişahların K.'ları kutlu sayılmıştır.

Bütün kesici silâhlar arasında tarihin bilinen devirlerinden itibaren hakimiyet ve istiklâl kavramlarını ifade

KILIÇ: XVIII. yüzyıl Türk kılıçları (Topkapı Sarayı)

eden K.'ın her ülkede ayrı tarihi vardır. Uzun yüzyıllar çelikten dövülme K.'ların pahalı bir silâh olmaları sebebiyle şimşir gibi sert ağaçlardan çekilen tahta K.'lar dahi ilk ve Orta Çağ insanları ve orduları tarafından kullanılmış olmak itibariyle K.'ın tarihi, Cilâlı Taş devrine kadar uzanmaktadır. Türk kavimleri arasında K.'ın tarihi, Türk tarihi ile birlikte başlamaktadır. Hunların yaşadıkları bölgelerden Aşağı Volga (İtil) bölgesinde Pokrovsk kurganında bulunan Hun K.'ı tek ağızlıdır. Öte yandan Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre, Çin ile Türkeli arasında gelişen ticarette Hunlardan ısrarla satın alınan ve Çin'e götürülen mallar arasında K. da bulunmaktadır. Hunları takip eden Avar Türk topluluklarının yayıldıkları alanlarda, Altay'lardan Macaristan'a kadar uzanan geniş topraklarda, meselâ Muslimova'da bulunan Avar K.'ı, Hun K.'ları ile daha sonraki çağı, Gök Türk devri K.'ları arasında bağlantı meydana getirmektedir. Gök Türk devrinden itibaren ise, ateşli silâhların K.'ın önemini yitirdiği devreye kadar bütün Türk kavimlerinin K. yapma ve kullanmada birbirlerine üstün oldukları belgeler ve kalıntılarla tespit edilmiş bulunmaktadır. Özellikle kuzey Türk illerinde, Hazar, Bulgar ve Kumanlar, anayurtta ise Kırgızlarla Uygurlar K. yapma işinde ün almışlardır. Harkov civarında Saltova'da çıkarılan Hazar K.'ı, Spassk ve Kazan'da ele geçirilen Bulgar ve Kuman eğri K.'ları Kuzey Türkleri'nin K. yapma sanatındaki maharetlerini ortaya koymuştur. Yapılan araştırmalar ve elde edilen kalıntılar Aşağı Yenisey bölgesinde yaşayan Kırgızların çok eskiden beri bu sanatta mahir olduklarını ve Gök Türk devresinde de kendilerini tanıttıklarını göstermektedir. K. yapma işini birçok Türk kavimlerinin Kır-

gızlardan öğrendikleri görüşü bir ölçüde gerçek sayılmaktadır. Uygurların özellikle çeliğe su vermekte pek mahir olduklarını Çinlilerin verdikleri bilgilerden anlıyoruz. Bütün Orta Çağ'da, Türkelinde Hami şehri K. sanayiinin en meşhur merkezlerinden biriydi. Moğollar Uygurların başarılı öğrencileri olmuşlardı. K. yapma işinde Karahanlılar, Müslüman Türkler arasında ilk temsilcilerdir. Selçuklu ve Osmanlı devrinde Ahlat, Divriği, Kayseri, Küre, Bursa ve daha sonra Rumeli'de Samokov, Saraybosna K. sanayiinin önemli merkezleri oldular. Ayrıca, Şam'da yapılan Dimeşkî, Dağıstan'da işlenen Dardarî K.'lar Selçuklu, Moğol, Memlûk ve Osmanlı devirlerinde ünlerini yüzyıllar boyunca korumuşlardı.

KILIÇ: Fâtih'e ait bir kılıç (Topkapı Sarayı)

Türklerde K. sanayii XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar parlaklığını korumuşsa da, bu tarihten sonra önemini kaybederek unutulmuş, yerini savaşta süngü, şahsî korunma silâhı olarak da tabanca almıştır.

Bütün Türk kavimlerinde K. aynı zamanda bir spor aracı idi. K. çalmak, K. talimleri yapmak için Türk devletlerinde çeşitli kuruluşlar meydana getirilmişti. Beri yandan K., bir şeref ve şan aracı olarak değer taşırdı. Herkes, hele ehl-i zimmet (Ehlü'z-zimme) K. taşıyamazdı. Hükümdarların huzurunda sadece hassa muhafızları K. taşımak hakkına sahip bulunuyordu. Meselâ Memlûklerde Candarlar gibi, diğer vezirler dahil kimse K. taşıyamazdı. Hattâ Osmanlı sarayında itimatnamesini sunan yabancı elçiler, Bizans sarayında olduğu gibi silâhsız ve K.'sız olarak huzura kabul edilirdi. Bu töre yüzünden Fransız elçisiyle çıkan anlaşmazlık, elçinin zorlanmasına sebep olmuştu. K., başarı gösteren komutanlara, beylere, vasal devletlerin başkanlarına kutlama amacıyle hediye edilirdi. Çoğunlukla bir çavuş veya kapucubaşı ile gönderilen bu hediyeler, bir berat ile K. ve kaftandan ibaret olurdu. Abbasî halifeleri ise, devlet kuran veya babasına halef olan bir Müslüman hükümdara istiklâl ve hâkimiyetini onaylama anlamında K.'la birlikte menşur gönderirlerdi. Bu çeşit değerli K.'lar hazinede ayrıca saklanmakta idi. Selçuklu, Moğol v. b. Türk törelerine göre kurulan devletlerde ordu ihtiyaçlarına cevap vermek üzere her eyalette daimî olarak K.'haneler ve K. ustaları teşkılâtlandırılmıştı. Osmanlı devletinde ise, K. ustaları ehl-i hıref arasında mutalâa edilmekte, Saray-i âmirî ve Edirne saraylarındaki atelyelerde çalışan ve Osmanlı merkez ordusunun ihtiyacına cevap veren bu ustaların sayısı 2 000'i bulmakta, Müteferrika, zümresine dahil bir cemaat teşkil etmekte idiler. Türk tarihinde ün yapan K. ustalarından biri, Barlas kabilesinden yetişen Moğol komutanı Kubilay, diğeri ise Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar-i Safevî'dir.

KILIÇ, Ali (1888 - İstanbul 1971), asker ve siyaset adamı. Birinci Dünya Savaşı'na binbaşı rütbesiyle katılan K., İstiklâl Savaşı'nda Maraş-Antep bölgesinde Kuvâ-yı Milliye kumandanı olarak çalıştı; bölgedeki ayaklanmaları, devlete bağlı birliklerle bastırdı. Büyük Millet meclisi'ne Antep-Maraş mebusu olarak girdi (1920). Bu arada, yine seçim bölgesine giderek Fransızlara karşı yapılan savaşlara katıldı. 1920-1938 yılları arasında Millet vekilliği yaptı. Ayrıca İstiklâl Savaşı ve Ağrı isyanı dolayısıyle kurulan İstiklâl Mahkemeleri'nde üye olarak bulundu. Ölümünden birkaç yıl önce, Tevfik Rüştü Aras ve diğer bazı arkadaşlarıyle Yeni Türkiye Partisi'ne girdi. Ünlü futbol antrenörü Gündüz Kılıç ve gazeteci Altemur Kılıç'ın da babalarıdır. *Hatıralarını Anlatıyor* [1955]; *Atatürk'ün Hususiyetleri* [1955] ve *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları* [1955] adlı eserleri vardır.

KILIÇ, Füreya (doğ. 1910), Türk seramik sanatçısı. İstanbul'da Notre-Dame-de-Sion Fransız lisesinde okumuş, daha sonra Edebiyat Fakültesine devam etmiştir. İsviçre ve Fransa'da resim ve seramik alanında çalışmış, yurda döndükten sonra İstanbul'da bir seramik atelyesi açmıştır. K. daha çok duvar dekarasyonu ve panolar yapmıştır. Yurt içinde ve dışında birçok sergiler açmıştır. Cannes (Fransa) sergisinde (1955) gümüş madalya, Praha (Çekoslovakya) sergisinde (1962) de altın madalya kazanmıştır. Eserleri arasında 1963'te Ankara'da Ulus çarşısında, 1966'da İstanbul'da Ziraat Bankası'na yaptığı panolar anılabilir.

KILIÇ ALAYI, Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarlık şiârlarından biri olarak cülûs-i hümâyundan sonra yapılan bir tören. Osmanlı padişahlarının din savaşçısı hüviyetlerini tescil eden dinî-askerî geleneklerden biridir. Bu tören iki safhalı olup birinci safhası törenin yapıldığı yere kadar gidiş ve gelişi ihtiva eden K. A.; diğerine de, kutsal sayılan kılıçlardan genellikle birinin, sosyo-politik sebeplerle bazan ikisini, hattâ üçünü kuşanma safhası olup buna da kılıç kuşanma (taklid-i Seyf) denilmekte idi,

K. A.'larının Osmanlı devletinde tören haline gelişi konusunda eski ve yeni çeşitli söylentiler vardır. Abbasî halifeleri siyasî üstünlüklerini kaybettikten sonra mahallî otoriteler olarak ortaya çıkan emirü'l-ümera vaya âmillere sahip oldukları manevî nüfuzun alâmeti olmak üzere gönderdikleri saltanat menşurunun yanında, sundukları hükümdarlık nişanları arasında bir de murassa kabzalı kılıç bulunmakta idi. İşte halife tarafından gönderilen bu kılıcın kuşanılması âderi gelenek olarak bazı farklılıklarla Osmanlı İmparatorluğu'na da intikal etmiş ve bu saltanatta kendine mahsus bir gelişme geçirmiştir.

Türk törelerinin devamı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarlık şiârı olarak kılıç kuşanma geleneğinin var oluşu bu bakımdan tabiî olmakla beraber, bu törenin nasıl başladığı kaynaklarda açık ve seçik olarak tesbit olunmamaktadır. Genellikle XIX. yüzyılın son yarısında veya XX. yüzyılın başlarında yazılan yerli ve yabancı tarihlerde bu törenin Konya'da Mevlâna'nın çocukları tarafından ihdas edildiği ve ilk defa Sultan Veled'in, babasının yıllık bac ve hediyelerini Konya'ya götüren Osman Gazi'ey

kılıç kuşatmak suretiyle başladığı, böylece Mevlâna dergâhının dünya saltanatını ona ve çocuklarına terk ettiği, fakat bu kutsal görevi ifa imtiyazını da elinde tuttuğu görüşü, sadece öteki tarikatlar arasında Mevlevîliğe ün sağlamak amacıyle ortaya atılmış olsa gerektir. Tarihî kayıtlara göre, Osmanlı devletinde ilk defa kılıç kuşanan, daha doğru bir deyimle K. A.'nı hükümdarlık şiârları arasına alan Yıldırım Bayezid'dir. Kahire'de bulunan Abbasî Halifesi el - Mütevekkil'in Bayezid'e Sultânü'r - Rûm unvanını tevcih etmesi neticesinde gönderdiği hediyeler arasında bulunan kılıcın Emir Buharî tarafından padişahın beline törenle takılması olayı, K. A., törenlerini, eski Abbasî hilâfeti gelenekleriyle ve İslâm dünyasındaki saltanat hukukuyla birleştirmektedir. Gerçekte Abbasî halifeleri Mısır'a göç ettikten sonra da manevî nüfuzları çok sarsılmış olmakla beraber, saltanata müteallik hususlara Memlûk sultanlarını vekil nasbettiklerini ifade maksadıyle, onlara kılıç kuşandırmakta devam ediyorlardı. Kılıç kuşanma töreninde Bektaşî - Mevlevî gelenekleri ve dinî - askerî unsurları üzerinde etraflı bir münakaşa F. V. Hasluck tarafından yapılmıştır. Kaynaklarda açıklanan ilk K. A. 1421'de II. Murad'ın cülûsunu takip eden günlerde Edirne'de Eski Cami'de yapılmıştır. Bu törende yine Emir Buharî yeni padişaha kılıç kuşatmıştır. Geleneklerde K. A.'nın gerçek yapıcısı Fâtih olarak görülür. İstanbul kuşatmasında keşfedilen Ebâ Eyyûb el - Ensarî'nin kabri üzerine bir türbe ve yanına da bir cami yaptırıldıktan sonra Fâtih, teberrüken burada, Ak Şemseddin eliyle kılıç kuşanmıştır. Ama K. A.'larının I. Ahmed'e kadar resmî bir tören haline geldiğine dair açık kayıtlara tesadüf edilmemektedir. II. Bayezid tahta otururken babasının cenazesini defnettikten sonra, başına tac koymuş, matem elbisesini çıkarmış, ipekli elbiseler giymişti. Aradan epeyce bir zaman geçtikten sonra babasının isrine uyarak Eyüp Sultan'da Nakilbüleşraf Efendi'nin eliyle kılıç kuşanmıştı. II. Bayezid'in kılıç kuşanma töreninin bu söylentiye göre, kardeşi Cem'in Mısır'a kaçmasından sonra, Konya dönüşünde (Ağustos 1481) olması gerekir. Yavuz Sultan Selim ile oğlu Kanunî Sultan Süleyman'ın K. A.'ları hakkında kaynaklarda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Eyüp türbesinden manevî lezzet aldığı ve burayı sık sık ziyaret ettiği halde, K. A. hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Sadece Mısır seferinden sonra İstanbul'a getirilen Abbasî Halifesi III. el - Mütevekkil ala'llah'ın hilâfet kılıcını Sultan Selim'e burada kuşattığına dair bir söylenti vardır. II. Selim ile oğlu III. Murad'ın ise Eyüp'te kılıç kuşandıkları bilinmektedir. Bundan sonra I. Ahmed'den (1603) itibaren K. A.'larının saltanat hukukuna müteallik bir nişane olarak muntazaman yapıldığına şahit olmaktayız I. Ahmed'den II. Mahmud'a kadar, Abdülmecid'den V. Mehmed Reşat'a kadar, ve Sultan Reşat'la Vahdeddin zamanlarında Osmanlı devletinin sosyal yapısındaki değişikliklere göre K. A. törenlerinin yapılışında az çok farklı uygulamalar olmuştur.

Geleneksel Osmanlı K. A.'ları için teşrifat defterlerinden en ince teferruata kadar bilgi almak kabildir. Bunlardan 1757 tarihinde icra edilen Sultan III. Mustafa'nın K. A. yayınlanmıştır. Tanzimat devrinde yapılan K. A.'larına örnek olarak Sultan Abdülmecid'in K. A.'nı gösterebiliriz.

K. A. törenlerinde tartışma konusu olarak yukarıda işaret olunan kılıç kuşatma yetkisi ve kuşatılan kılıçların kutsallıkları önemli yer tutar. Kılıç kuşatma yetkisini Sultan Veled'ten müntakil olarak Konya Mevlevî dergâhına mahsus bir hak olmadığı artık ispatlanmış bulunmaktadır. Bu törenin yapıldığı 600 yıllık süre içinde Emir Buharî, Ak Şemseddin, Aziz Mahmud Hudâyî, Seyyid Ahmed es -Senûsî gibi başka tarikatlara mensup şeyhlerin görev aldıkları tesb't olunduğuna göre, bu görevin Mevlevî veya Bektaşî şeyhlerine mahsus olmadığı anlaşılmaktadır. Gerçekte bu gibi tarikat şeyhlerine bu görevin verilmesi istisnaî sayılmaktadır. Kılıç kuşatma işi esas itibariyle Nakibüleşraf ve Silâhtar Ağa yardımıyle Müftü Efendi'nin görevi idi. Törene veziriazam, kazasker efendiler ve Yeniçeri Ağası da katılırdı. Duruma göre Nakibüleşraf, şeyhülislâma vekâlet edebilirdi. Tören yeri olarak Edirne'de Eski Cami, İstanbul'da Eyüp Sultan Camii seçilmişti. Tören, önceleri açıkta herkesin gözü önünde yapılırken daha sonraları Ebâ Eyyûb - i Ensârî Türbesi'nde daha mahdut bir topluluk içinde yapılmaya başlanmıştı.

K. A.'nda kullanılan kılıçlara gelince: bunlar, K. A.'larının dinî - askerî hüviyetine uygun olarak Hazreti Peygamber'in, Hazreti Ömer'in, Müslümanlığın meşhur kahramanlarından Halid b. Velid'in, Osman Gazi, Yavuz Sultan Selim gibi ünlü Osmanlı padişahlarının kılıçları idi. Tören, padişahın gelişinden sonra hazırlanan yere oturması üzerine Fetih suresinin okunması ile başlar, önce şeyhülislâm, ondan sonra da Nakib Efendi birer dua okur, bunları törene davet edilen üç şeyh (çoğunlukla Halvetî, Mevlevî ve Bektaşî) in duaları takip eder ve padişah kuşanılacak kılıcı saygı ile öptükten sonra Nakibüleşraf ile Silâhtar Ağa'nın yardımıyle beline kuşanırdı. Bundan sonra padişah törene katılanlara selâm vererek karayoluyla saraya dönerdi. Bu tören münasebetiyle kurban edilen 42 veya 50 koyun çevredekilere dağıtılırdı. Padişah ise saraya giderken türbe ziyaretinde bulunarak saraya gelir, töreni hazırlayan teşrifatcılardan itibaren görevlilere ihsanlarda bulunurdu. K. A.'ları Osmanlı padişahlarının hükümdar oluşlarıyle ilgili cülûs ve biat gibi törenlerin son halkasını teşkil eder, çoğunlukla cülûs - i hümâyundan sonra 2, 7, 9 ve 11. günlerde yapılmış olurdu. Mamafih politik arızalarla epeyce geciktiği de olmuştur. Nitekim II. Bayezid bu töreni padişah olduktan hemen hemen üç ay sonra, III. Ahmed ise, Edirne'deki cülûsundan İstanbul'a gelişine kadar geçen 26 günün sonunda yaptırmışlardır. Yeni padişahlar kılıç kuşanma törenini yapmadan Cuma selâmlığına çıkamazlardı. XVIII. yüzyılda benimsenen görüşü ise, III. Selim, «Kılıç kuşanma resmi, padişahların geleneğidir. Cuma farzı Tanrı'nın emridir» diyerek bozmuştu.

KILIÇ ALİ PAŞA Bk. ALİ PAŞA, Kılıç

KILIÇ ALİ PAŞA CAMİİ, İstanbul'da, Tophane semtinde bulunan ve Tophane Camii adıyle de anılan bir cami. Kapdan - ı Deryâ Kılıç Ali Paşa (b. bk.) tarafından 1580 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Bir kısım denizin doldurulması suretiyle elde edilen yere yapıldığı söylenir ve tek minarelidir. Halk arasında ve *Hadîkatü'l - Cevâmi*'de Tophane Camii diye anılırsa da, asıl adı K. A. P. C.'dir. Bu caminin Galata tarafında medrese ve hamamı, meydana bakan sebili de vardır. Bütün bunları yaptıran Kılıç Ali Paşanın türbesi ise, kıble tarafında yer alır.

K. A. P. C.'nin planı, dikdörtgen şeklinde düzenlenmiştir ve mihrap yeri ayrı bir çıkıntı meydana getirir. Camiin üstünü örten merkezî kubbesi dört büyük sütuna dayalıdır. Ayrıca, mihrap ve methal (giriş) kısımlarında iki yarım kubbe yer almaktadır. İçinin kıble kısmı hariç, üç

tarafı, gene sütunlara dayalı altlı ve üstlü mahfellerle çevrilidir. Kapı yönünde enlemesine bir dehliz bulunur. Son cemaat yeri, altı sütunlu ve beş kubbelidir. Ayrıca bunun önünde, on altı sütuna bindirilmiş geniş bir saçak bulunur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun «Yükselme devri» ne ait son eserlerden olan bu cami, planı bakımından Aya Sofya'-ya benzer. Evliya Çelebi'ye göre de Mimar Sinan bunu, biraz Aya Sofya'ya özenerek ve ona benzetmeye çalışarak yapmıştır. Avlusuna gelince, s kiz sütunlu ve üzeri kubbeli bir şadırvan ve karşı duvarında yine üstü örtülü muslukiar vardır. K. A. P. C.'nin son cemaat yeri ile içindeki çiniler ve yazılar, Türk süslemeciliği ve işlemeciliğinin en güzel örneklerinden biri olarak büyük bir değer taşımaktadır. Bu camiin doğusunda, dört yanı çok ince ve zevkli bir şekilde işlenmiş mermerlerlerle kaplı büyük bir meydan çeşmesi vardır. Asıl adı I. Mahmud Çeşmesi olan bu tarihî yapı da, Tophane çeşmesi diye anılır.

KILIÇ ARSLAN, Batı Türkleri tarihinde büyük ün yapmış bir kahramanın, Anadolu Selçuklu sultanlarının en yiğitlerinden ilkinin adı olup, ondan sonra bu aileden üç hükümdara, ve 1291 tarihinde Kastamonu ile çevresinde bağımsız bir hükûmet kurma teşebbüsünde bulunan bir prense de bu ad verilmiştir. Ayrıca, Anadolu Türk tarihinde isim bırakan II. Murad devrinde Erzincan hakimi, Fâtih zamanında Alâiye sancak beyi gibi tarihî şahsiyetlerin de adıdır.

1. **Kılıç Arslan, I.** (1074? - 1107): Türkiye devletinin ilk hükümdarı Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın ikinci çocuğudur. Babasının ölümü ile son bulan Suriye seferine katılmış, Anadolu Selçuklu ordusunu Taceddin Tutuş önünde 1086 yılında yenilmesi üzerine Antakya'da iken buraya gelen Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın emriyle kardeşi Kulanarslan Davut'la birlikte Isfahan'a gönderilmişti. Melikşah'ın 1092'de ölümüne kadar kendi ülkesinden uzakta kalan K. A., bu tarihte Anadolu'ya dönmüş ve ülkesini onların yokluğu sırasında elden geldiği kadar korumaya çalışan Ebü'l - Gazi'den devralmıştı. Ancak, Anadolu Selçuklu devletinin 1086 - 1092 yılları arasında 6 yıl hükümdarsız kalışı epeyce sarsıntı geçirmesine sebep olmuştu. Melikşah, Anadolu Selçuklularını itaat altına aldırmak için Emir Bozan komutasında bir orduyu İznik üzerine sevk etmiş, bu durum Süleyman Şah'ın ölümüyle esasen baskıdan kurtulan Bizans İmparatorluğu'nun Marmara Denizi'nin güney kıyılarına yeniden el uzatmasına fırsat vermişti. Öte yandan Anadolu'-nun doğu ve güney - doğu ile batısında bulunan Türk beylikleri de bağımsız hükümetler haline gelme yolunu tutmuşlardı. Anadolu Selçuklu tahtını bu genç, cesur ve enerjik yeni hükümdarını, batıda Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'un, Sivas'ta Danişmendlilerin, Erzincan'da Mengücük oğullarının, Erzurum'da Saltukluların, güney - doğu'da Artukluların düşmanlığı beklediği gibi, batı Anadolu'da Çaka Bey'le Tanrıbermiş Bey'in de muhalefetiyle karşı karşıya gelmesi mukadderdi. K. A. ilk iş olarak İznik üzerine saldırıya geçen Bizans kuvvetlerini buradan uzaklaştırdı. İlhan unvanını taşıyan beylerbeyi ile Balıkesir ve Kapıdağ bölgesini Bizanslılardan temizleyerek bu bölgeye kendisiyle beraber doğu illerinden alıp getirdiği Yıva kavmini yerleştirdi. İznik şehrini imar ederek ileri gelen devlet adamlarının ve tanınmış komutanlarının ailelerini burada yerletirdi. Bu ilk teşebbüsler Anadolu Selçuklu sultanlığı üzerinde hasıl olan tereddütleri izale etti, devlete kuvvet kazandırdı. Bu sırada İzmir ve çevresinde kuvvetli bir beylik kurarak Bizans İmparatorluğu için önemli tehlikelerden biri haline geldiği kadar, Marmara bölgesinde Selçuklu sultanlığına rakip bir varlık olan Çaka (Çakan) Bey'e karşı Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'la ortaklaşa yürüttüğü plan sonunda 1094'te onu ortadan kaldırdı. K. A. bu suretle batı sınırları üzerinde gereken tedbirleri aldıktan sonra babasının ülkesine ait olup elden çıkmış olan doğu topraklarına yöneldi. İlk iş olarak Malatya'yı kurtarmak üzere 1096'da bu şehre yöneldi. Selçuklu saflarında yer alan Hıristiyanların, özellikle Süryanîlerin yardımıyle kaleyi teslim alacağı sırada Haçlı sürülerinin batı sınırlarından ülkeye girdiklerini haber almakla süratle geriye döndü.

Türklerin Anadolu'da yeni bir yurt kurmak için uğraştıkları bu devrede Haçlı akınlarının başlaması ağır sarsıntılara yol açtı. Haçlı sürülerinin öncüsü olan ilk grup Pierre l'Ermite komutasında başı bozuk ve disiplinsiz insanlar yığınından ibaretti. Bizans imparatoru bu tehlikeli kalabalığı, Güney Marmara limanlarına sevk ederek sıkıntıyı bir dereceye kadar Selçuklu sultanı üzerine atmış oluyordu. Bunlar yollarda karşılaştıkları her şeyi, Müslüman, Hıristiyan ayırt etmeksizin tahrip ederek İznik üzerine yürürlerken, K. A.'nin kardeşi Davud Bey boğaz ve derbentlerde kurduğu pusularla çoğunu imha eyledi. Pek azı esir düşerek kılıç artıkları da Eylül 1906'da İstanbul'a ters geri edildiler. Bu başarı Selçuklu saflarında büyük güven yaratmıştı, ama arkadan gelen şövalye, kont ve düklerden ibaret Hıristiyan Avrupa'nın vurucu kuvveti karşısında Davud Bey çekilmek zorunda kaldı. K. A. İznik önüne gelebildiği halde kuşatmayı yaramadı. Şehir önünde ovada yapılan savaşta da gömgök zırhlara bürünmüş Haçlı şövalyeler karşısında ağır zayiat verdiğini gören K. A. İznik'i kendi haline bırakarak çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra K. A. Haçlı ordusunu ikinci defa Eskişehir'de karşıladı. Danişmendli Bey'i Gümüştekin ve Kayseri hâkimi Hasan Bey'le düşmana saldıran K. A., burada da fazla zayiattan doğan endişe ile çekilmek mecburiyetini duydu. Haçlılarla üçüncü defa, savaşı Konya Ereğlisi'nde kabul etti, fakat Haçlıların bir koldan Kayseri, bir koldan da Toros geçitleri üzerine yürüyüşlerini durduramadı. Kayseri, Hasan Bey tarafından savunuldu ise de, üstün düşman kuvvetleri karşısında boşaltıldı. Haçlı ordusu Kayseri, Göksun, Maraş üzerinden Antakya önüne inmek imkânını buldu. Böylece Haçlı saldırısı 1071 - 1096 yılları arasında 25 yıl içinde tamamiyle fethedilmiş olan Anadolu yarımadasında yeni bir siyasî durum hasıl etmişti. Türkler bu baskı karşısında Eskişehir - Konya - Ereğli hattının doğu ve kuzey bölgelerine çekilerek orta yaylada tutunma fırsatını buldular, Selçuklu devleti hükümet merkezini, İznik'in 26 Haziran 1096'da düşmesi üzerine Konya'ya taşımak zorunda kaldı ve Anadolu'nun Hıristiyanlar eline geçen güney - batı bölgelerini kurtarmak için yeni bir mücadele safhası açıldı. Anadolu'nun kuzey - batı ve batı bölgeleri Bizans İmparatorluğu tarafından işgal edilirken, Ermeniler de güneyde Çukurova ve Toros dağları üzerinde bir Ermeni devleti kurmaya muvaffak oldular. İoannes Dukas komutasındaki bir Bizans ordusu Çaka Bey'in oğlu Çaka'yı (?) İzmir'den çıkartmış, Efes önünde Tanrıbermiş Bey yenilmiş, Marmara kıyılarından Sakarya kaynaklarına kadar olan topraklar elden çıkmıştı. Ülkenin her yönünden sürülen Türklerin orta yaylada yerleştirilmeleri büyük bir problem oldu. K. A., bir yandan Bizans ve Haçlı saldırılarını durdurmaya çalışırken,

bir yandan da yerlerinden oynatılan Türk göçmenleri yerleştirmekle uğraşıyordu. Bu sırada, yani 1100 yılında Gümüştekin'in Malatya civarında bir Haçlı ordusunu yok ederek Antalya kontu Bohémond'u ve maiyetini esir alıp, Niksar'da hapse atması, Anadolu Türk toplumu üzerinde büyük bir tesir yaptı. Haçlılar karşısında çılgınlık alâmetleri göstermeye başlayan Türklere cesaret ve yeniden savaşma azmi kazandırdı. Fakat Danişmendler'in toplum arasında böylece yücelmeleri Anadolu Selçuklu sultanlığı için tehlike işareti taşıyordu. Öte yandan Bohémond'un esareti haberi Haçlılar arasında da heyecan uyandırmış ve 1101'de onu kurtarmak emeliyle yola çıkan Haçlı sürüsü Ankara, Sivas doğrultusunda ilerlemiş, önüne çıkan her şeyi tahrip etmişti. Bu sırada Ankara düşmüş ve şehrin Türk ahalisi olduğu gibi imha edilmişti. Bu Haçlı ordusunun öteki kolu ise güneye yönelmiş bulunuyordu. K. A., Haçlı ordusunu yine 1096 yılındaki taktiği ile karşıladı. Ama şimdi gerek kendi gerek ordusu pek çok tecrübe kazanmış, Haçlı savaşlarının tekniğini almış bulunuyordu. Danişmendlilerden, Suriye Selçuklu sultanı Rıdvan'dan ve öteki Türk beylerinden aldığı takviye kuvvetleriyle 300 000 kişilik Haçlı ordusunu önce İznik civarında karşıladı. Buradaki savaşta Haçlıların 100 000 kişi kaybettikleri söylenir. İkinci savaşı yine Ereğli önünde verdi ve burada tamamını yok etti. Öyle ki Haçlılardan Comte Poitou 300, Saint Gilles de ancak 400 şövalye ile Antakya'ya varabilmişlerdi. Öteki kola gelince, 100 000 kişilik bir kuvvet teşkil eden bu ordu Amasya önünde yok edilmiş, kılıç artıkları Bafra'ya kaçarak Bizanslılar'a sığınmışlardı.

K. A.'ın 1101 yılındaki bu başarılı savaşlarının çeşitli etkileri oldu. Haçlı komutanlar bundan sonra Anadolu üzerinde sefer tertibinde çok ihtiyatlı davranmak mecburiyetini duydular. Böylece Anadolu'dan Türklerin sökülüp atılamayacakları kesin olarak anlaşılmış oluyordu. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos 1096'dan sonra ele geçirebildiği yerlerle yetinmek ve K. A.'la barış yapmak gereğini anladı. Fakat asıl önemli olan Anadolu Türklerinin kaybolan güvenlerini bulmaları oldu. Düşman tehlikesi ortadan kalkarken Danişmendli beyliği ile olan dostluk da çözülmüştü. İki devlet arasında anlaşmanın bozulmasını, kendisini Anadolu'nun tek hükümdarı telâkki eden K. A. istiyordu. Bu vesileyi ise Danişmendli beyi Gümüştekin hazırladı. Danişmendlilerin Malatya'yı işgal etmeleri, Bohémond'un fidyesinden K. A.'a pay ayırmamaları iki tarafın bozuşmasına sebep oldu. 1103'te K. A. Malatya'yı Yağısıyan'ın (Yağıbasan) elinden alırken, bir yandan Danişmendlilerin yaygın ünlerini baltalamış oluyor, bir yandan da Doğu Anadolu'da yayılma yollarını açmış bulunuyordu. Bu sonuçlar üzerine Ön Asya Türk hükümdarları arasında şecaat ve kahramanlığıyle ün yapan K. A. bu çağda ekonomik üstünlüğü ile Anadolu'nun en önemli bölgesi olan Güney - doğu Anadolu'ya yöneldi. Önce Urfa önüne geldi, Emir Çökürmüş'in adamları tarafından yapılan davete uyarak oradan Harran'a geçip, burasını ülkesine kattığı gibi, Meyyafarikin (Silvan) i de alarak kudretini Diyarbakır bölgesinde gösterdi. Anadolu Selçuklu sultanlığının hakimiyeti Siirt'e kadar dayanmış oldu. K. A.'ın bu başarısı, Büyük Selçuklu tahtında oturmakta olan Sultan Mehmed'i tedirgin etmişti. K. A.'ın doğuda, asıl Selçuklu tahtı üzerinde atası Kutalmış gibi emeller beslemesi, başarılı geçen bu doğu seferiyle uyanmıştı. Bunda Emir Çökürmüş'ün rolü de büyük olmuştur. Onun K. A. tarafını tutması Sultan Mehmed'i harekete geçirmiş, Emir Çavlı'yı Franklara karşı başkomutan tayin ederek Musul'a göndermişti. Çavlı Musul'a gelerek Çökürmüş'ü öldürdü. Bu olay Musul halkının ve Çökürmüş'ün beylerinin K. A. tarafına geçmesine ve onu Musul'a çağırmalarına sebep oldu. Sultan bunun üzerine Musul'a doğru hareket etti ve Mart 1107'de bu şehre girerek Anadolu'nun en güney ilini teşkil eden bu bölgeyi ülkesine kattı. Ama bu başarı, çevredeki Türk hükümdarlarınca normal karşılanmamıştı. Çavlı Haleb'de Suriye hükümdarı Rıdvan ile birleştiği gibi, Artukoğlu İlgazi de onlara katıldı. Bunlar bölgeye giren bu kudretli hükümdarı aradan çıkarmak üzere Musul'a doğru hareket ettiler. K. A. oğlu Şehinşah'ı yerine bırakarak rakiplerini Habur ırmağı kenarında, Temmuz 1107'de karşıladı. Doğu ve güney - doğu Anadolu beylerinin K. A.'ı terk etmeleri savaşın kaybedilmesine sebep oldu. K. A. ise, bahadırlığını ve cesaretini son defa bu savaş meydanında gösterdi. Ordusunun bozulmasına rağmen savaş meydanından çekilmeyen, bizzat Çavlı üzerine atılan K. A., ok yağmuru altında delik deşik olan vücuduyla Habur suyuna gömüldü. Onun acı, fakat kahramanca ölümü yüzyıllar boyunca batı Türklerinin hafızalarında yaşadı. Bir süre sonra karaya vuran cesedini Atabeyi Mehmed Bey, Meyyafarikin'de yaptırdığı türbeye defnettirdi.

Genç yaşta ölümü çocukları arasında saltanat kavgalarının çıkmasına, Bizanslılarla Danişmendlilerin Selçuklu topraklarına yeniden saldırmalarına yol açtı. K. A., Türk tarihinin yetiştirdiği binlerce bahadır içinde en ünlülerinden biridir. Çok cesur, tedbirli, uzak görüşlü bir idareci idi. Isfahan'dan dönüp ülkesine geldiği zaman, başbuğlarının yokluğundan dağılıp çözülmeye başlayan Anadolu Türklüğünü yeniden birleştirmiş, fakat Haçlı sürüleri karşısında takatini aşan bir durumla karşılaşmıştı. Ama bu muazzam saldırı karşısında azim ve iradesinde fütur göstermeyen K. A., tedbiri elden bırakmadı. Soğukkanlıkla planını uyguladı, kopacak yerde geri çekildi. Fakat en sonunda Anadolu'yu Haçlılara mezar yaptı. Böylece devletini kurtardığı gibi, Türklüğün Anadolu'dan atılamayacağını ilk defa ispatlayan bir komutan oldu. Haçlıların nasıl bir yığın olduğunu o, «önceleri bütün Frankları yenerek zincire vurmayı düşünüyordum. Ama onlarla karşılaşınca ve bütün ova, vadi, dağ ve tepelerin mahşer misali insanlarla dolduğunu görünce, bizim bir orduyla değil, ayaklanmış yürüyen bir kavimle savaşacağımızı anladım» sözleriyle veciz bir şekilde anlatmıştı. Adaleti, alçak gönüllülüğü, hayırseverliği ve müsahaması ile tanınan K. A., insanlar arasında büyük bir sevgi kazanmıştı. Malatyalı Süryanîlerin K. A.'ı seçmeleri ve ona sığınmaları onun âlicenap varlığının ne derecede olduğunu anlatmaya yeter. Şehadeti sadece Türkler ve Müslümanlar arasında değil, Hıristiyanlar arasında da yasa sebep olmuştu. Kazandığı bu ün ve şanla büyük idealine, Büyük Selçuklu tahtına doğru gittiği yolda genç yaşta gelen ölüm her şeyi durdurmuş, Anadolu Selçuklu devleti ise, bu beklenmedik olayla yeniden bir buhran devresine girmişti.

2. **Kılıç Arslan, II., İzzeddin** (doğ. 1112?): Anadolu Selçuklu devletinin hükümdarlarından (1155 - 1192) biri. Sultan I. Mes'ud'un oğlu ve I. Kılıç Arslan'ın torunudur. K. A.'nın adına belgelerde ilk defa 1144 yılında babası tarafından Elbistan melikliklíğine tayin edilmesiyle rastlanır. Bu tarihte 30 yaşlarında olmasına rağmen hayatının daha önceki safhası hakkında şimdilik bir bilgimiz

yoktur. K. A.'nın Elbistan'daki melikliği oldukça başarılı geçmiş, babasının II. Haçlı Seferi'nden sonra Toros ve Antitoroslar üzerinde yaptığı seferlere katılmış, Haçlılardan geriye alınan Maraş, Göksun, Ayıntap, Raban ve Delük kalelerinin idaresini de eli altında toplamıştı. 1155'te babasının Selçuklu ülkesini üç kardeş arasında geleneksel Türk törelerine göre bölüştürmesi olayına katılmış ve bu toplantıda Konya sultanı ilân edilmişti. Sultan Mes'ud, oğlu K. A.'ı bizzat tahta oturtmak, başına taç giydirmek ve kardeşleriyle bütün emîrleri K. A.'a biat ettirmek suretiyle hükümdar ilân etmişti. Mes'ud'un bu törenden kısa bir süre sonra ölümü üzerine K. A., fiilen Selçuklu devletinin başına geçmiş oldu. Ancak K. A.'ın taht kavgalarını önlemek amacıyle ortanca kardeşi Dolat'ı(?) öldürmesi, küçük kardeşi Şehinşah'ın babasının kendisine bıraktığı Ankara ve Çankırı yöresine kaçmasına, bundan da öteden beri Selçuklu sultanlarıyle rekabet halinde bulunan Danişmendli beylerinin Yağıbasan çevresinde toplanarak ayaklanmalarına vesile teşkil etti. Memleketin içinde bu ayaklanma baş gösterirken, Ermeni prensi II. Toros'un kardeşi Stephan da Selçuklu topraklarına saldırıya kalkışmıştı. Bundan başka, Nureddini Zengî güney sınırlarından tecavüze geçmiş, Selçuklu devletinin karşılaştığı bu buhrandan faydalanmayı düşünen Bizans imparatoru Manuel ise, Eskişehir bölgesine saldırmıştı. K. A. hükümdarlığının ilk yıllarını alan bu saldırılara sükûnetle dayandı. 1155-1156 kışında Danişmendli ittifakını Aksaray'da yıktı. Ancak, iki Türk ordusunun boş yere kan dökmesine taraftar olmadığı için ulemanın araya girmesiyle tarafları memnun eden bir antlaşmayı kabul etti. Ondan sonra K. A., haddini aşan Ermeni prensi Stephan üzerine yürüdü. Göksun ve Behisni bölgesinde yerli Hıristiyan halkı adaletiyle kendisine hayran bırakacak bir icraatla bu problemi de halletti. Nureddini Zengî bu başarılar karşısında işgal ettiği toprakları boşalttı. Bunun üzerine, yani içte ve güney sınırlarında güvenliği sağlayan K. A., 1159'da Eskişehir önünde Bizans kuvvetlerini püskürttü. Süratle elde edilen bu sonuçlar başta Bizans İmparatoru Manuel olmak üzere çevresindeki bütün hükümdarları K. A.'a düşman hale getirmişti. Kardeşi Şehinşah'tan itibaren Yağıbasan, Zünnûn ve Zulkarneyn gibi Türk beyleri, Manuel ve Suriye Frankları tarafından ittifaklarla sıkıştırılan K. A., Anadolu Selçuklu devletine karşı desiseler çevirerek Türkleri birbirine kırdırmak siyasetini yürüten Manuel'le antlaşmak üzere 1162'de yanında beylerbeyi Nasreddin olduğu halde 1 000 süvariyle İstanbul'a gitti. Manuel tarafından fevkalâde bir şekilde karşılanan ve itibar gören K. A., bir antlaşma imza etti. Türkmenlerin Bizans topraklarına tecavüzlerini engelleyeceğine dair teminat veren K. A. böylece batı sınırlarında güveni sağladığı gibi, kendisine karşı yapılan ittifakları da parçalamış oluyordu. Bundan sonra diğer rakiplerine yönelerek, bir süre önce Danişmendlilere teslim etmek zorunda kaldığı Malatya, Darende, Kayseri ve Elbistan'ı geri aldı. Kardeşi Şehinşah'ı da Çankırı'dan çıkardı. Anadolu'da kendi otoritesine karşı olan bütün beyler, Şehinşah, Zünnûn, Afridun hepsi Musul ve Suriye atabeği Nureddin Mahmud'a iltica etmişlerdi. K. A.'ın karşısında bir kuvvet olarak sadece Nureddin kalmıştı. Nureddin'in Anadolu'dan sökülüp atılan beyler lehine toprak isteğinde bulunmasına karşılık K. A. ülkesinin bütünlüğünü bozacak her teklifi reddedeceğini, hele bir karış toprak bile vermesine imkân olmadığına bildirdi. Nureddin ile K. A. arasındaki münasebetler 1173 yılında savaşa gidecek kadar gerildi ise de, her iki taraf da buna cesaret bulamadılar. K. A.'ın Zünnûn'un Danişmendli ili (Sivas ve çevresi) üzerindeki hukukunu tanıması üzerine barışa geçtiler. Ancak 1174'te Nureddin Mahmud'un ölümü K. A.'a antlaşmayı bozma fırsatını verdi ve bir hamlede Sivas, Tokat ve Niksar'ı zaptederek Danişmendli Beyliği'ne son verdi.

K. A., Anadolu'da toplanan Türkleri kendi devleti çevresinde birleştirdikce Bizans sınırları önünde yığılan konar göçer Türkmenlerin sayıları da o nisbette artmakta, bunların Bizans toprakları üzerinde yayılma teşebbüslerinin önü alınamamakta idi. Türkmenler, özellikle Eskişehir ile Denizli uçlarında yığınaklar meydana getirmişler, 1071 Malazgirt savaşından öncesini hatırlatan akınlarla Bizans İmparatorluğu'nu tedirgin etmeye başlamışlardı. Öte yandan Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra K. A.'ın rakipleri olup, ülkeleri ellerinden alınmış bulunan Anadolu beyleri, kardeşi Şehinşah ve Danişmendli Zünnun da şimdi imparatora sığınmış bulunuyorlardı. Manuel, bu durumda çok kuvvetli bir duruma gelen K. A.'ı ezmek zaruretinin gelip çattığına kanaat getirdi. Biraz daha vakit kaybetmesinin imparatorluk için büyük tehlikeler getireceği kanaatini taşıyordu. Bu maksatla hazırlıklara basladı. Bir yandan Eskişehir-Seyitgazi üzerinden geçen Türk-Bizans sınırındaki müstahkem mevkileri takviye ettirirken, bir yandan da yanındaki iki Türk beyini emirlerine verdiği Bizans birlikleriyle Anadolu'ya gönderdi. Şehinşah daha Eskişehir'den K. A.'ın ülkesine girer girmez çevrildi ve ters geri İstanbul'a dönmeye mecbur edildi. Zünnûn Niksar önüne kadar gelerek bu kaleyi kuşattıysa da, halk tarafından yanındaki Bizans birlikleriyle birlikte geriye püskürtüldü. O da kuzey yoluyla tekrar imparatora sığınmak zorunda kaldı. Manuel bu başarısız teşebbüsler sonunda işi bizzat ele almak gereğini duydu. K. A. ise tedbir ve ihtiyatı elden bırakmıyor, Süleyman Bey adında başarılı bir diplomatını kıymetli hediyelerle İstanbul'a gönderiyor, barışı devam ettirmek istiyordu. Mamafih öte yandan batı uçlarındaki Türkmenlere işgal ettikleri yerlerden çekilmemelerini de kesin olarak bildirmiş bulunuyordu. Bu durum karşısında Manuel, K. A.'ı yola getirmek için bizzat harekete geçti. Rumlardan başka Frank, Sırp, Macar ve Peçeneklerden kurulu 100 000'i aşan ordusu ile yine Romanos Diogenes gibi Selçuklu devletini kökünden yıkmak, payitahtı Konya'yı işgal etmek azmiyle yola çıktı. Sultan K. A., bu büyük ordu karşısında Türk komutanlarının klasik taktiklerinden birini uyguladı. Maharetle yürüttüğü manevra ve sahte ricat sonunda Bizans ordusunu dilediği gibi Denizli civarında Hoyran gölü ile Kumdanlı arasında dar ve sarp Myriokephalon vadisine sokarak pusuya düşürdü. Bizans ordusu bütün mevcudu ile boğaza girişlerini tamamladıkları anda iki yanda bütün tepelerden Türkler gözüktüler. Bizans ordusunun ardını alarak çemberi daralttılar. Baudouin komutasındaki artçı kuvvetler, yolun nakliye arabaları ve savaş gereçleriyle tıkanması yüzünden hareketsiz kalarak ezildiler. Ağırlıkları (5 000 araba kadar tutmakta idi) Türkmenler yağma ettiler. Manuel'in bu durumda aldığı tedbirlerin hiçbiri fayda vermedi. Ordusu iyice sıkıştı ve savaş meydanını kaçın feryatları kapladı. İmparator bizzat kendisi için kurtuluş çareleri aradı. Türk saflarındaki bir aralanmadan faydalanarak savaş dışına çıktı. Ertesi sabah K. A.'ın elçileri Manuel'e barış şartlarını getirdiler. Bu şartlar sınırlarda statükonun muhafazası temel ilkesine dayanıyor, Dorileon ile Sub-

laion istihkâmlarının yıktırılması ve bir miktar tazminat ödenmesi isteklerinden ibaret bulunuyordu.

Manuel beklenenden daha hafif gelen bu şartları kabul etti ve sağ kalabilen askerleriyle Alaşehir üzerinden İstanbul'a döndü. Ancak bu yenilmeden sonra 1180'de ölümüne kadar bir daha gülmemiş, keşişler gibi kaba kumaştan yapılma elbiseler içinde kederli bir ömür sürmüştür. K. A.'ın Eylül 1176 tarihinde kazandığı bu zaferin Türkiye tarihinde Malazgirt kadar önem taşıdığı şüphesizdir. Bu bozgundan sonra Bizans, yüzyıldan beri beslediği Anadoluyu geri almak ümidini iyice kaybetti. Bu zafere kadar işgal altında bir Hıristiyan ülke olarak mütalaa edilen Anadolu'ya Hıristiyan Avrupa yeni bir ad vermek, Turkia (Türkiye) demek zorununu duydu. Bizans imparatorluğu ise üstünlüğünü tamamiyle yitirdi. Bundan sonra Türk topraklarına saldırmak cesareti kalmadı. Hattâ 1183 yılından itibaren Bizans imparatorları Türk devletlerine haraç ödemek gibi bir durumla da karşı karşıya geldiler. Zaferden sonra uclara toplanan Türkmenler hem batıda Marmara ve Ege Denizi kıyılarına doğru, hem Çukurova'da Akdeniz'e doğru gittikçe artan bir hızla yayılmaya başladılar. 1184'te Türkmenler Ege kıyılarına kadar 70 kaleyi ellerine geçirmiş bulunuyorlar, Kilikya Ermeni Krallığı'nı tamamiyle işgal ederek Silifke'yi zaptediyorlardı.

K. A., başarılı ve mücadeleli saltanat yıllarını Myriokephalan zaferiyle taçlandırmış ve bundan sonra Anadolu Türk devletinin tek hükümdarı olarak Selçuklu Devleti'ni en üstün seviyeye ulaştırmıştı. 1185'te yaşının da ilerlemiş olması sonunda ülkesini Türk töresine bağlı olarak on bir oğlu arasında bölüştürdü. Bu suretle son günlerini sükûnet içinde geçireceğini umuyordu. Kendisi on bir melikin sultanı olarak Konya'da oturuyor ve devleti veziri İhtiyarüddin Hasan idare ediyordu. Ama, bu bölüşme kardeşler arasında saltanat hırsını daha da artırdı. Özellikle bunların en muhterisi ve en büyükleri olan Sivas - Aksaray Meliki Kutbeddin Melikşah'ın davranışları bir problem oldu. K. A., veziri İhtiyarüddin'in telkinleri ile bu oğlunu yola getirmek üzere ona karşı askerî harekâta başlamaya karar verdi. Melikşah'ın askerleri bu şanlı hükümdara karşı gelmeyi kabul etmediler. Araya giren ve sultanın damadı olan Erzincan Meliki Mengücekli Behramşah, baba ile oğlun arasını buldu, ama bu olaya sebep olan veziri de görevinden uzaklaştırmaya muvaffak oldu. İhtiyarüddin Hasan, yolda Melikşah'ı tutan Türkmenler tarafından öldürüldü Bu sonuç üzerine Melikşah, Konya'ya kolaylıkla girerek babasına tahakküm etti ve zorla veliahd olarak kendisini tanıttıktan sonra babasını yanına alıp kardeşlerini ortadan kaldırmaya girişti. Tam bu sırada Kudüs'ün Salâhaddin Eyyûbî tarafından fethi, yeni bir Haçlı seferinin açılmasına sebep olmuş, karadan gelmekte olan Almanya imparatoru Friedrich Barbarosa, Selçuklu Devleti'ni böyle zor bir durumda yakalamış bulunuyordu.

K. A., yaklaşmakta olan tehlikenin büyüklüğü görerek Almanlar daha Edirne'de iken imparatorla bir anlaşma yapmak için temasa geçmişti. İmparator bu teşebbüsü müsbet karşılaşmış ve Selçuklu topraklarından muslihane geçişten memnun kalmıştı. Ancak Anadolu'da Türkmenler ve daha sonra kendi oğulları, K. A.'ın bu politikasını alt üst ettiler. Uluborludan Türk topraklarına giren Haçlı ordusunu Türkmenler taciz etmeye başladılar. Almanlar Akşehir'e geldikleri zaman Türkmen saldırıları felâket halini almıştı. Türmen saldırıları ile uğraşırken Akşehir önünde bizzat Selçuklu ordusu ve veliaht Melikşah'ı karşılarında buldular, Ankara Meliki Muhyiddin Mes'ud da 10 000 kişilik bir kuvvetle kardeşine yardıma gelmişti. Bu durumda K. A. ile Almanya imparatoru arasındaki anlaşmanın bir değeri kalmamış ve Haçlı ordusu saldırıya geçerek Melikşah'ın kuvvetlerini bozguna uğratmıştı. Konya'ya doğru çekilen Selçuklu kuvvetlerini takip eden Haçlılar, Meram önünden Konya'ya girdiler ve şehri boydan boya tahrip ettiler. Oğlu Melikşah ile kaleye çekilen K. A., barış teklifinde bulundu. İmparator da asıl amacının Kudüs'ün öcünü almak olduğunu, Selçuklu ülkesini işgal etmek niyetinde bulunmadığını, sultanın Edirne antlaşmasını bozduğunu ileri sürdü. K. A., şahsî durumunu belirtti, sorumluluğu oğlu Melikşah'a attı. Böylece başlayan görüşmeler sonunda Haçlı ordusuna Türk topraklarından serbest geçiş hakkı tanındı ve imparator Konya'da 5 gün kaldıktan sonra güneye doğru yoluna devam etti, Karaman'dan Türk topraklarını terk etti.

Haçlı tehlikesi geçtikten sonra Melikşah, ihtiyar sultanı yine tahakkümü altında tutarak kardeşlerine karşı saltanat kavgasına tekrar başladı. Bu maksatla Keyseri'yi kuşattığı sırada K. A., Melik Nureddin Sultanşah'ın yanına kaçmaya muvaffak oldu. Ama Sultanşah'ın da kendisini Melikşah gibi kendi çıkarı için bir âlet olarak kullanmak isteğini anlayınca, ondan da uzaklaşmak mecburiyetini duydu. Bütün oğullarını bir bir dolaşan K. A., en son, en küçük oğlu Uluborlu Meliki Gıyaseddin Keyhusrev'de aradığını buldu, onun yanında huzura kavuştu.

Bu sırada Kayseri'deki başarısızlığından, babasının kendisini terk etmesinden ipleri iyice kopan Melikşah, Konya'da tek başına sultanlığını ilân etmiş bulunuyordu. Bunun üzerine K. A., Keyhusrev'i kendisine veliaht seçti ve onunla birlikte Konya üzerine yürüdü. Konya halkı sevgili ve yaşlı sultanlarına kapıları açınca K. A. tahtına tekrar kavuştu ve Aksaray'a kaçan Melikşah'ı takip ederek Keyhusrev'le birlikte onu sıkıştırdı. Ama tam bu sırada hastalandı ve Konya'ya dönerken Ağustos 1192'de yolda öldü. Keyhusrev cenazesini Konya'da dedesi Sultan Mes'ud'un yatmakta olduğu türbeye defnettirdi. K. A.'ın Keyhusrev tarafından zehirletilmek suretiyle öldürüldüğü yolundaki söylenti herhalde Keyhusrev'e karşı saltanat mücadelesini sürdürmekte olan kardeşi Rükneddin Süleymanşah tarafından ortaya atılmış olsa gererir.

K. A., vücudunun, el ve ayaklarının alil olmasına rağmen, 80 yılı bulan uzun ömrü boyunca devletini yükseltmek yolunda mücadeleden yılmayan karakteriyle Anadolu Selçuklu sultanlarının en büyüklerinden biri olmuştur. Danişmendli devletini ortadan kaldırmak suretiyle Anadolu'da millî birliğin temelini atan ilk hükümdar olmak şerefini taşır ve kendisinden sonra Atatürk'e kadar bütün Türk devlet başkanlarının temel görüşü olan Anadolu'da millî birliği sağlamak ve devam ettirmek politikası böylece doğmuştur. K. A., resmî unvanlarında ilk defa Ebu'l-feth ve Sultanü l-muazzam lâkaplarını taşımakla Büyük Selçuklu sultanlığından ayrı, bağımsız Türkiye'nin de ilk hükümdarı sayılmaktadır. Konya ve çevresine kapanmış küçük bir ülkenin hükümdarı olarak iş başına gelmiş, uzun siyasî ve askerî mücadeleler sonunda bütün yarımadaya hâkim, iç ve dış düşmanları ezilmiş, güçlü bir devlet bırakmıştı. Memleketin iç yapısını güçlendirmek için göçebe ve yarı göçebe

Türkmenleri yerleşik hayata geçirmek, Anadolu Hıristiyanlarını Selçuklu Devleti'ne ısındırmak suretiyle ülkesinin ekonomik hayatında ileride büyük gelişmelere yol açacak tedbirler aldığı görülmüştür. Hıristiyanlara karşı ne kadar âdil ve şefkatli ise de, ordusunda gaza ruhunu canlı tutmakta aldığı tedbirlerle bir Müslüman sultanı olduğunu, Hıristiyan düşmanlarla çevrili ülkesinin kurtuluşunun İslâmiyete ve İslâm ilkelerine bağlı bulunduğunu da hiç bir zaman unutmayan K. A., tarihe İslâmın gazilerinden biri ve din mücahidi olarak geçmiş bulunmaktadır.

3. **Kılıç Arslan, III., İzzeddin** (? - 1205): Rükneddin Süleymanşah'ın oğlu olup babasının 1204'te ölümü üzerine daha ergen değilken Nuh Alp gibi babasını tutan ve seven emirler tarafından Konya tahtına oturtulmuştur. Ancak, bu olay bütün Selçuklu emirleri tarafından kabul edilmemiş, özellikle Uluborlu, Denizli, Kütahya çevresinde yerleşmiş bulunan Türkmenlerle Danişmendli Yağıbasan'ın oğulları eski melikleri Gıyaseddin Keyhusrev'i Selçuklu tahtına davette ısrar etmişlerdi. Bu durumda amcasına karşı Konya'da savunmaya çekilen K. A., emir ve kumandanlarının hizmetiyle bir ay kadar mukavemet etti. Keyhusrev beklemediği bu mukavemet karşısında Ilgın'a çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Aksaray halkının K. A.'ın valisini şehirden kovmaları durumu değiştirdi. Konya halkının da Keyhusrev tarafına geçmesine sebep oldu. Böylece babasının ölümüyle Temmuz 1204'te hükümdar olan K. A., Şubat 1205'te yedi aylık bir saltanattan sonra tahtan indirildi. Önce Konya - Beyşehir yolunda Gavele kalesine sürgün edildiyse da, az sonra ona taraftar olan emirlerle birlikte öldürüldü. K. A.'ın kısa süren saltanatında Selçuklu devleti tarihinde gelişen en önemli olay, Danişmendli Türkmenlerinin Isparta kalesini fethetmeleridir.

4. **Kılıç Arslan, IV., Rükneddin** (1238 - 1266): Gıyaseddin II. Keyhusrev'in ortanca oğlu olan K. A.'ın annesinin Türk olduğu söylenmektedir. Ölümünde 28 yaşında bulunması, onun büyük kardeşi II. Keykâvus ile aynı yılda doğmuş olduğu ve aralarında ay farkı bulunduğu kanaatini vermektedir. 1246'da babasının ölümünden sonra Celaleddin Karatay gibi vezirlerin II. Keykâvus'u tahta çıkarmaları üzerine kardeşini temsilen Büyük Moğol Hanı Güyük'ün cülûsu töreninde bulunmak maksadıyle Karakorum'a gitmişti. Buradan dönüşte Güyük Han'dan Vezir Şemseddin Muhammed İsfahanî ile II. Keykâvus'un azillerini bildiren bir yarlığ getirmiş ve buna dayanarak Sivas'ta sultanlığını ilân etmişti. Ancak, Karatay'ın aldığı tedbirle Alâeddin Keykubâd da dahil olmak üzere üç kardeşin ortaklaşa saltanat sürdürmeleri kararlaştırıldı. Fakat K. A.'ın maiyetindeki emirler, onu tahrik ettiklerinden Aksaray'da buluşacak olan kardeşler bir araya gelemediler ve Karatay II. Keykâvus adına hareket ederek K. A.'ı kolaylıkla yendi. Ortak saltanat tasarısını 1249'da ona kabul ettirmeye muvafak oldu. Mamafih bu ortak saltanat uzun sürmedi. 1254'te Karatay'ın ölümünü fırsat bilen K. A., Konya'dan kaçtı. Keykâvus'un sefihâne hayatından ve Hıristiyan dayılarının tahakkümünden bizar olan emirler de K. A.'ın çevresinde toplandılar. Bu tarihlerde Karakorum'a gönderilen küçük kardeş Keykubâd'ın yolda ölmesi ile Selçuklu tahtı üstündeki mücadeleye iki kardeş devam ettiler. K. A., Kayseri'ye gelerek burada yeniden sultanlığını ilân etti. İç çekişmelerden hoşlanmayan ve mücadeleden bıkan II. Keykâvus, Selçuklu ülkesinin ikiye bölünerek idaresine dahi razı olarak barışı sağlamak istedi. Bunun için yine Aksaray'da yapılacak toplantıya gidilirken K. A.'a bağlı emîrler sözlerinden döndüler. İki kardeşin orduları Ahmethisar'da karşılaştılar. Yine yenilen K. A., Ermeni kralının yanına kaçarken Develi'de yakalandı. Önce Amasya, sonra da Uluborlu kalesine hapsedildi. II. Keykâvus böylece tek başına Selçuklu tahtını elde etmişse de, bu durumu değerlendiremedi. 1256'da Baycu Noyan'ın Konya üzerine yürüyerek Selçuklu ordusunu Sultanhanı önünde bozguna uğratması sonunda İznik Rum imparatoruna iltica etmek zorunda kaldı. Bu durum karşısında emîrlerden Arslandoğmuş ve Nizameddin Hurşid'in Baycu'yu ikna etmeleri üzerine K. A., Uluborlu'daki zindandan çıkartılarak Konya'ya getirilip Selçuklu sultanı ilân edildi. Ama, Baycu'nun Anadolu'dan ayrılması II. Keykâvus'un dönmesine ve 1257'de tekrar Konya'ya girerek hükümdar olmasına fırsat verdi. Bu durumda doğuya kaçan K. A., Baycu Noyan'la iş birliği etti. Fakat Emîr Yavtaş komutasındaki Selçuklu kuvvetleri karşısında Yıldızeli'de yenilince Erzincan'a çekildi. Emîrlerinden Muinüddin Pervane Moğollar nezdinde teşebbüslerde bulunarak Alıncak Noyan komutasında bir Moğol ordusunun K. A.'a yardımını sağladı. Bu kuvvetle K. A., Niksar'ı işgal ettikten sonra Tokat'ı kuşattı. Bu sırada küçük kardeş Keykubâd'la Karakorum'a giden elçilik heyeti dönmüş ve Mengü Han'dan gönderilen bir yarlığla Kızılırmak sınır olmak üzere Selçuklu Türkiyesi'nin iki kardeş arasında bölündüğü anlaşılmıştı. Böylece barışan kardeşler, 1259'da Bağdad'a giderek Hülegü'nün önünde de bu kararı onayladıklarını bildirirler. Ama Muinüddin Pervane, Moğolları II. Keykâvus'a karşı çeşitli desiselerle teşvik etmekten hali kalmadı. II. Keykâvus'un tutumundan hoşnut olmayan Moğollar, Alıncak Noyan komutasında yeni bir ordu sevk ettiler. Muinüddin Pervane bu Moğol kuvvetleriyle birlikte hareket ederek ve II. Keykâvus'un veziri Fahreddin Ali'yi de K. A. saflarına çekerek en sonunda 1261 kışında Konya'yı ele geçirdi. II. Keykâvus, Bizans İmparatorluğu'na sığınmak zorunda kaldı. K A., 15 yıl süren bir mücadeleden sonra tek başına atalarının tahtına oturmuşsa da, Anadolu Türk kamu oyu müstevli Moğolların desteğiyle iktidara gelen bu hükümdarı tutmamıştı. Batı uclarındaki Türkmenler Denizli'de ilk tepkiyi gösterirlerken, Toros dağları ve Kilikya'da yerleşen Türkmenler de ayaklanmışlardı. Denizli - Antalya çevresindeki ayaklanma 1262'de bastırabildi, ama Karamanlıların ayaklanışı 1264'e kadar sürdü. Konya'da önemli görevlerde bulunan II. Keykâvus'u tutan emîrlerin hepsi öldürüldü, yerlerine Moğolların istedikleri kimseler getirildi. Uc Türkmenlerinin yatıştırılmasına, ileri gelen devlet memurlarının değiştirilmesine rağmen K. A., ülkede birliği sağlayamadığı gibi, Moğol baskınını da engelleyememişti. Öte yandan bu karışıklığı fırsat bilen Trabzon Rumları Sinop limanını işgal etmişlerdi. Moğollar ise, ülkenin önemli gelir kaynaklarına el atmış bulunuyorlardı. Bu durumda K. A.'ın hemen hemen hiç bir nüfuzu kalmamıştı. 1265'de Abaka Han'ın cülûsu törenlerine katılan K. A., gerçi sultanlığını devam ettirecek olan menşuru almışsa da, Moğollar Anadolu'nun idaresini vezir Pervane'ye ve güvenliğini de kendi ordularına bıraktıklarından K. A.'ın artık bir hükmü kalmamış bulunuyordu. Muinüddin Pervane, aynı yıl Sinob'u Rumların elinden kurtarınca, kendi eliyle hükümdar yaptığı K. A.'ı ortadan kaldıracak şartların hasıl olduğuna kanaat getirdi. Aksaray'da

Moğol komutanı ile konuşup anlaştıktan sonra buraya davet edilen K. A.'ı bir ziyafet sonunda Türk töresine göre yay kirişi ile boğdurdu. Cenazesi Konya'da atalarının türbesine gömüldü ve yerine henüz birkaç yaşında olan oğlu III. Keyhusrev getirildi.

K. A., yakışıklı, sportmen, neşeli ve kuvvetli olmakla beraber, muhteris ve o nisbette de zayıf karakterli ve iktidarsız bir kimse idi. Saltanat hırsı ile Celâleddin Karatay'ın tertip etmiş olduğu Moğol politikasını terk etmiş, tahta geçmek için ülkenin Moğolların kontrolü altına girmesine vesile teşkil edecek yanlış bir tutum içine düşmüş ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılması için devlet bünyesinde zararlı işler yapmaktan kaçınmamıştı. Böylece Selçuklu Devleti otorite ve etkisini kaybetmiş ve memleket tamamiyle Moğolların arzu ve menfaatlerine göre idare edilmiş, şekil almıştır.

KILIÇ BALIĞI (Xiphias gladius), Xiphiidae familyası'ndan vücudu geriye doğru incelerek uzamış, şekli torpil biçiminde olan bir balık. Ergin halde pulları yoktur. Alt ve üst çenesi ileriye doğru daralıp sivrilmek suretiyle uzamıştır. Üst çenenin uzunluğu alt çeneninkinden en az bir misli daha fazla ve âdeta yatay duran uzun bir kılıç biçimindedir.

Kuyruk yüzgeci, dikey duran ve iki ucu geniş bir şekilde açık olan büyük bir hilâl gibidir. Sırt yüzgeci ilk yıllarda başın üzerinden başlayıp kuyruk kısmına doğru uzanan tek bir yüzgeçtir. Yaşlandıkça biri geride ve küçük, diğeri önde ve büyük olmak üzere iki sırt yüzgeci görülür. Öndeki sırt yüzgecinin boyunun kısalması, balığın yaşlanması nisbetinde artar. Anüs gerisindeki yüzgeç de buna uygun bir karakter gösterir. Başın yan alt gerisinde üçgen şeklinde bir çift yüzgeç vardır. Göğüs yüzgeçleri yoktur. Rengi sırt tarafta mavimtırak, erguvanîden kurşuni mavi, hattâ siyaha kadar değişir. Karın tarafı gümüşî beyaz olup açık renktedir.

KILIÇ BALIĞI

Marmara'da, Nisan ortasından Temmuza kadar yumurtlar, yumurtalar pelajiktir. Akdeniz'de yumurtlama ise Haziran - Temmuz aylarında olur.

Boyları 4 - 5 m ye kadar büyür. Ağırlıkları 300 kg kadar olabilir, hattâ daha fazla olana da rastlanmıştır.

Akdeniz, Ege Deniz'i ve Marmara'da K. B. yaz kış bulunur. Kara Deniz'de yalnız yaz aylarında rastlanmaktadır. Bunlar geçici bir süre için göç etmişlerdir.

Yumurtadan çıkan larvalar ve gençler planktonla beslenirler. K. B.'ları kendinden daha ufak olan balıkları yerler. Uskumru, kolyoz, palamut, sardalya, hamsi, istavrit, ringa ve mürekkep balıkları başlıca besinlerini teşkil eder.

Taze olarak yenir, eti lezzetlidir, ayrıca fümesi de yapılır.

KILIÇ HAKKI, Osmanlı timar sisteminde başlangıçta verilen timar veya zeâmet hakkında kullanılan bir deyim. K. H. olan timar ki 3 000 akçadan 5 999 akçaya kadar değişen Kılıç timarlar veya buna mümasil Kılıç zeâmetlerdir, Osmanlı devletinde Eyalet askerleri, timarlı sipahiler v. b. adlarla tanınan ordunun çekirdek kuruluşları olup, hiç bir şekilde bir başkasına terakki veya başka bir namla verilemezdi. K. H. bir sipahi oğluna babasının kılıcının yüzü suyu hürmetine tevcih edilirdi. Her hangi bir timar boş (münhal) olduğunda, timar sahibinin yetişmiş veya sabi oğluna eyaletin beylerbeyi, meselâ Rumeli'de Rumeli beylerbeyi Sofya da dernek eylediği vakit, çoğunlukla Hızır gününden sonra, boşalan timarın K. H. olan 3 000 - 5 999 akçalık değerini tevcih eder, ölen sipahinin timarının geride kalan ve 19 999 akçaya kadar büyüyen diğer kısımlarını terakki v. b. tevcihler için alıkoyar, hükümete arz ederdi. Aynı şekilde 20 000 akçalık zeâmet de K. H. olarak parçalanamaz, dağıtılamaz, bir başka zeâmete eklenemez, K. H. olarak muhafaza olunurdu. Haslarda K. H. söz konusu değildi.

K. H. olarak saklanan timar ve zeâmetlerin ölçüleri illere göre değişebilirdi. Meselâ Gelibolu, Kocaeli ve Suğla sancaklarında mahlûl K. H. timarlar 5 000, 4 000 ve 3 000 akça olarak tespit olunmuştu. Koçi Bey'e göre K. H. zeâmet için tevcihe kıstas, sefer - i hümâyunda hadden aşuru bahadırlık gösterüb onbeş kadar baş ve dil getiren bir garip yiğit veya ehl - i timar K. H. zeâmet kazanur, devlet - i padişahıde sahib - zeâmet olurdu. K. H. timarlar seferlerde yararlık gösteren yiğitlere tevcih olunduğu kadar, ölen sipahi veya harem - i muhteremden, yeniçeri ocağından fârig olan kul oğullarına da verilebilirdi. Ancak bunlar için aranılacak şart, kılıca yarar olmak, yâni savaşçı bir ruha sahip, kılıç kullanmasını bilen kişiler olmaları idi.

K. H. sisteminin kuruluşu geleneğe göre vezaret ve beylerbeyilik rütbelerini ilk defa nefsinde toplayan Murad - i Hüdavendigâr devri devlet adamlarından Timurtaş Paşa'nın eseridir.

Dilimizde bir yemin olarak kalan «Kılıç, hakkı için» sözü de her halde bu tarihlerden gelen bir yemindir. Ayrıca, Kılıç ekmeği deyimi de K. H.'nı tanıtır. Nitekim şâir, Yavuz Sultan Selim'e şiirini sunarken *Kılıç ekmeğidir bu Mısır tahtı* deyimini kullanmıştır. K. H. daha sonraları, bir emeğin karşılığı olarak daha geniş bir anlam kazanmış bulunmaktadır.

KILIÇ KALKAN OYUNU, tarihî bir nitelik taşıyan ve Türk'ün savaşçı ruhunu canlandıran bir halk oyunu. K. K. O.'nun; halk arasında yaşayan rivâyetlere, hattâ bâzı eski yazma kaynaklara göre, 600 yıllık bir geçmişi vardır. Buna göre, Osman Bey (Gazi), oğlu Orhan Bey ile ilk Bursa kuşatmasına başladıkları yıllarda, Türk savaşçıları K. K. O. gösterileri yaparak şehir halkını dehşete düşürmüşlerdir.

İşte K. K. O., bu yılların yadigârıdır ve yüzyıllardan beri de raks âhengini, millî heyecanını kaybetmeden, günümüze kadar, eski şekli ve heybetiyle sürüp gelmiştir. Bu itibarla, o savaşı hattâ onu takip eden devirlerin savaşlarını da temsil eden bir savaş gösterisidir.

Eski devirlerin savaşlarını temsil eden K. K. O., (Bursa'da buna «*Dağlı*» da denilir) altı figürden ibârettir. Sekiz, on veyâ daha fazla kimse arasında ve iki takım (ekip) halinde oynanır. Her iki takımın da, solist denilebilecek, birer başları vardır. Zeybek elbisesi giyinmiş olan oyuncuların ellerinde eğri bir kılıç ile mâdenî bir de kalkan bulunur. Bu oyunun bugünkü oynanma şekli ve figürleri şöyledir:

1. *Figür* (tavır, tim‹âl) Askere çağırılan eratın uğur lanması, karşılanması ve seyiicileri selâmlama hareketıdir (peşrev). Bu sırada çift sayıdakı oyuncular, tek saf halindedirler. Ellerinde kılıç ve kalkanları olduğu halde, oyun meydanını çepeçevre bir dol‹şırlar.

2. *Figür*: Orduya katıldıktan sonra, erlerin and içme (yemin etme) törenidir. Yâni savaşçıların, savaşa girmeden önce, kılıçlarının üzerine ettikleri yemini temsil eder. Bu sırada savaşçılar kümelenerek, bir halka gibi, çevrelenirler. Kalkanlar ortada tutulur. Bu figüre, kılıç kabzalarının kalkanlara vurulmasıyle son verirler.

3. *Figür*: Karşılıklı iki saf haline geçil'p savaşa hazırlanış, yâni *cenk etme* sahnesidir. Önce, beden hareket leri ile mâdenî kurs biçimindeki kılıçlar, kalkanlara sürtülerek, bilenir. Bu, savaşa girişi temsil eder. Artık. cenk de başlamıştır. Hasımlar, ikişer ikişer, karşılıklı *Kı'ıç Kalkan* çarpışması yaparlar. Çınlayan ve tartımlı mâdenî bir ses gürültüsü alanı doldurur. Bu sırada, baştan ayağa kadar, bedenin istenilen noktasına serbestçe vuruş yapılabilir. Bu, seyircileri heyecana düşüren bir sahnedir. İki taraf da, kal kanları ile, hamleleri önlemeğe yâni kılıç darbelerinden kendilerini, ustalıkla korumağa çalışırlar. Hatta, fazla heyecan sonucunda, bâzen yaralanmalar bile olur. Halbuki, iyi oynayan ve iyi anlaşan oyuncular arasında yaralanmalar olmaz. Bu sessiz ve sözsüz hücumlar - kalkan ve kılıç şakırtılarına rağmen - âdeta, bir pandomima görünüşündedir.

4. *Figür*: Savaşın sonundaki *mütâreke*'yi temsil eder. Buradaki hareketler, sonuç itibariyle, bir mütâreke davranışıdır.

5. *Figür*: Mütârekeden sonra bâzı savaşçılar arasında, tehdit hareketleri ile başlayan, bir «başa vuruş» cengidir. Bu cenkte, vücudun her tarafına vurulamaz. Mütâreke gereğince, savaşçının yalnız başa bir tek vuruş hakkı vardır. Tuttuabilirse vurur, tutturamazsa bu hakkını hasma kaptırmış olur.

6. *Figür*: Her iki hasım tarafın takım başlarınca yapılan en canlı ve heyecanlı gösterilerdir. Bilhassa, kılıçlarını birbirlerine atarak silâh değiştirme hareketleri çok güzeldir. Bu sırada savaşçılardan biri hiyleye başvurarak karşısında kinin kılıcını ele geçirdiği halde, kendi silâhını ona kap tırmaz. Bu hiyleye düşen, aldanan cenkci, kendini kılıçlı hasmına karşı savunmak için birtakım çârelere başvurur. Birçok zekâ tedbirlerinden sonra hasmının ağzından kılıcını geri almağa muvaffak olan savaşçı, tekrar cenkleşmeye başlar ve karşısındakini bastırır.

Oyundaki bu cesurca saldırılar, çevik hareketler seyircilere çok heyecanlı dakikalar yaşatır. Bu sahneden sonra da, hep bir ağızdan bağırışlarak ve kılıçlar havada sallanarak, oyuna son verilir.

KILIÇ KALKAN OYUNU

K. K. O., daha çok Bursa - Balıkesir illeri içinde oynanan, mahallî bir oyundur. Bursa oyunu, bunun en orijinalidir. Bu oyun, hâlen, ulusal günlerde, törenlerde, hattâ düğün ve bayramlarda, iyi yetiştirilmiş takımlar tarafından, bütün Türkiye'de de oynanır. Bununla da kalmayarak, adı ve sanı Türkiye sınırlarını aşmış, uluslararası festivallerde de büyük takdirle ve heyecanla seyredilen, alâka çeken bir Türk halk oyunu olmuştur.

K. K. O., daha değişik şekil ve ölçülerde olmak üzere, Urfa, Elâzığ, Siirt illeri merkez ve çevrelerinde de, mahallî kıyafetlerle oynanmaktadır.

KILIÇLIOĞLU, Mehmed Safa (doğ. İstanbul 1911), tanınmış Türk gazetecisi ve Ansiklopedi yayımlayıcısı. Babası Abdünnâfi Bey, annesi Emine Mediha Hanım'dır. Lise öğrenimini tamamladıktan sonra gazetecilik mesleğine giren K., 16 Aralık 1948'den 30 Haziran 1964 târihine kadar günlük Yeni Sabah gazetesini çıkarmıştır. Kurucusu bulunduğu haftalık Pazar dergisini de 29 Ağustos 1956'dan Ocak 1965 târihine kadar yayımlamış, daha sonra Web Ofset Neşriyat Şirketi'ne devr etmiştir. K., merkezi Paris'te bulunan Larousse Yayınevi ile 1966 yılında bir anlaşma yaparak, tamamı 12 cild tutan *Meydan Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*'yi yayımladı.

M. S. KILIÇLIOĞLU

KIMIL (Aaelia rostrata), Eklembacaklı hayvanlardan, Böcekler (Insecta) sınıfının, Hortumlu böcekler (Rhynchota) takımının, Yarımkanatlılar (Hemiptera) alt takımına giren bir tür. Kalkan biçiminde bir vücudu olan K. zararlı bir hayvandır. Yumurtalarını ekinlerin taze yaprakları üzerine bırakır. Yumurtadan çıkan yavrular, ekinlerin büyümesine engel olurlar; hasat zamanında da tahıla zarar verirler ve pis bir kokuları vardır.

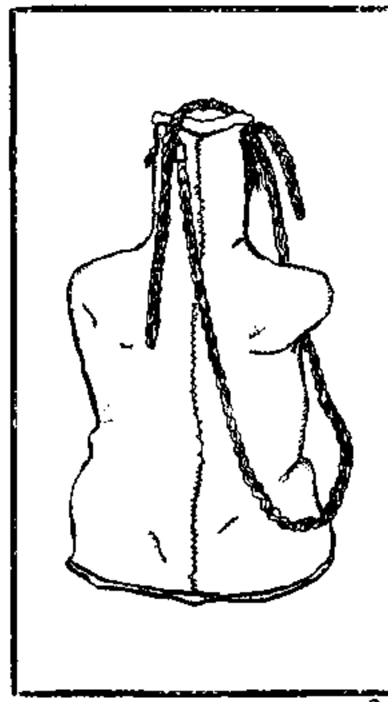
KIMIZ, kısrak sütünden yapılan en eski Türk içkisi. K., kutsal bakımdan da Türklerin tanrılar'a sundukları ve bugün bile bâzı Türk Boyları'nın bu geleneği koruyageldikleri tanrılar içkisidir.

Bilimsel araştırmalar, K.'ın verem, ülser, karaciğer, çeşitli mide ve bağırsak hastalıkları, kan yetersizliği gibi birçok hastalıkların en iyi ilâcı olduğunu ortaya koymuştur. Kırgızlar, «Güneş giren eve hekim girmez» atasözüne karşılık, «Kımız içen evin uçuğu = (sivilcesi) bile olmaz» derler. K., özetle, sağlık, dinçlik ve neşe sunan, kötümserliği yok eden, çalışma gücünü arttıran, besleyici bir içkidir.

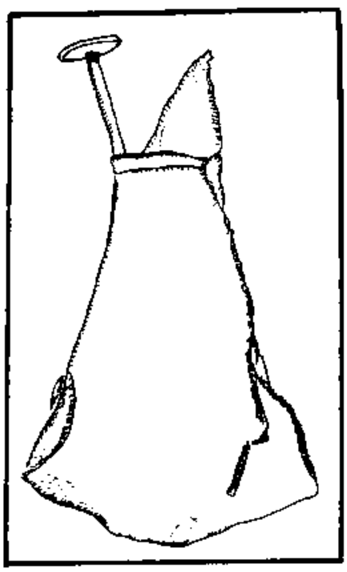
K. hakkında bulunan ilk bilgiye, M. Ö. yazılan eserlerden Homeros'un İlyada'sında, M. Ö. IX. yüzyıllarda Batı Ulusları'nın edebiyatında rastlanır. Yine M. Ö. V.

1

2

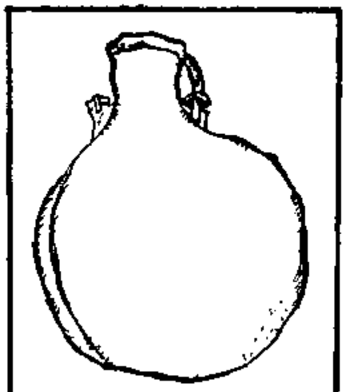
3

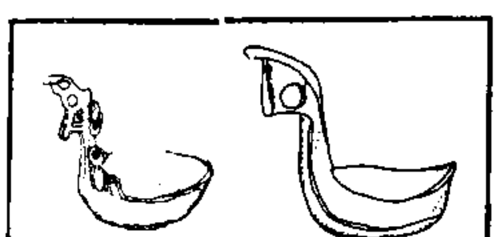
4

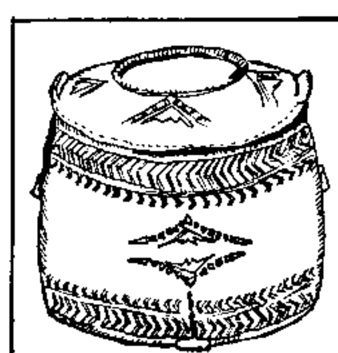
5

6

7

8

KIMIZ: 1. a) Saba, b) Bişkek, c) Kımız tanrısının sembolü (Marco Polo: c. 1; s. 258); 2. Kırgız Saba'sı; 3. Başkurtlarda Saba; 4. Kırgızlara has bir Kumgan; 5. 6. Uzaklara Kımız göndermek için deriden yapılma savgalık kaplar (Kumganlar); 7. Kımız sunma kapları (Çölpü veya ucav); 8. Kımız sağma kabı (Başkönek)

yüzyılda yaşıyan Herodot, K.'ın yapılışı hakkında pek özlü, bugünkü yapılışına oldukça yakın açıklamalarda bulunuyor. Çin târihçisi Sı - Ma - Çyen (M. Ö. 140 - 80) ise, K.'ın Hun Türkleri'nin içkisi olduğunu yazıyor.

Tang sülâlesi (M. S. 618 - 907) zamanında, Çin'in birçok bölgesinde de bu içkinin yaygın olduğu biliniyor.

Orta Asya'dan Avrupa'ya, Baltık Denizi'ne kadar akın eden ve başka yönde Küçük Asya, Suriye, Irak ve Mısır'a kadar yerleşen Türk kolları, kültür ve geleneklerini de birlikte götürmüşlerdir.

Dede Korkut kitabının birkaç yerinde, K.'dan bahs edilmektedir. Meselâ bir yerde, «İç Oğuz'un, Tış Oğuz'un beglerin üstin'e yığnak itgil; aç körsen toyurgıl; yalınçak körsen tonatgıl; depe kimi et yığ; köl kimi Kımız sağdır; ulu toy eyle. . . .» denilmektedir.

Orta Çağ İslâm dünyasında da Türk Beyleri (Memlûkler), Afrika ülkelerine kadar ulusal içkileri K.'ı götürmüşlerdir.

K., bugün yine Orta Asya'da Kırgız, Kazak ve Özbekler, Altay Türkleri, İdil - Ural Türkleri ve Başkurtlar; doğuda Moğollar; kuzeyde (Sibirya'da) Yakut Türkleri tarafından hem kutsal amaçlarla sevilen bir içki ve hem de en iyi bir besin olarak içilmektedir.

K. yapımında, maya önemlidir. Yurtlarda (çadırlarda) at derisinden torbalarda kurutulan K., maya olarak saklanır. Kimyaca K.'ın mikroorganizmaları yani basilleri, taneler teşkil etmektedir. Bu maya, yapılan tahlillere göre, saharamus ve asitlaktik basili kültürünün ürünüdür.

Herodot'a göre K.'ın yapılışı şöyledir: «İskitler, kölelerinin gözlerini bağlayarak, kısrağı sağdırırlar. Bu göremeyen köleler, ellerine verilen bir boruyu kısrağın dişilik organına sokarak üflerler. Diğerleri de sağarlar. Sağılan sütler yuvarlak tahta fıçılara doldurulup, gözü kapalı köleler tarafından süreli olarak ve nöbetleşe karıştırılır. Yüze çıkan kaymak üstün değer taşıdığından, K. yapıcısı bunları özel kaplarda toplar. Yakut Türkleri de daha çok süt elde etmek için bezden yaptıkları bir topacı kısrağın dişilik organına sokarak sağarlar».

Çağımızın Türk göçebelerinden Kırgızlar, sütü, *saba* dedikleri, tütsülenmiş at derisinden yapılan bir tuluma dol dururlar (Res. 1, 2, 3). Yeni sağılmış süte beşte bir oranında maya katarak, bir saate yakın karıştırırlar, çalkalarlar. Bundan sonra üç dört saat dinlendirirler. Bu ara, sütün yüzünü kaplayan kabarcıklardan, alkolleşmenin başladığı anlaşılır. Bu defa, bunun üzerine dört veya beş misli süt ekleyerek, daha kuvvetli çalkalanır ve 7 - 8 saat daha dinlenmeye bırakılır. Bu işlem, birkaç defa ve 3 - 4 saat ara ile süt katılarak, sürdürülür. K.'ın pıhtılaşmaması için, dinlendirme dışında, süreli olarak karıştırmak gereklidir. Mayalanan süt, K. kokusu vermeye başlar. Zaman geçtikçe, alkolleşme de artar. Üç dört gün sonra K. sertleşir, buna Kırgızlar Kara K. derler. Kara K.'a süt karıştırarak hafif ve orta dereceli K. yapılır.

Bir de, deve sütüne kısrak sütü karıştırılarak bir çeşit K. daha yapılır ki buna, Kımran veya Kumran adı verilir.

Sütü sağılacak kısrakta şu vasıflar aranır: 1. Hayvan, yayla veya bozkırda serbest otlayacak, veyahut yayla ve bozkır otları ile beslenecek; 2. Kesin olarak, yük işlerinde kullanılmayacak; 3. Süt bezlerinin kuvvetlenmesi için, en az, iki yavru doğurmuş olacak; 4. Doğurduktan ancak iki ay sonra sağılacak; 5. Temiz yerde yatırılacak, sık sık kaşağı yapılacak, suyuna ve yeminin temizliğine dikkat edilecek ve yorgun olmayacaktır.

K. çeşitleri ve içenler: 1. Sağmal K.: Mayası yeni tutmuş, taze K.'dır. 2. Erek K.: Kara K.'a benzer, süt karıştırılarak yapılır. 3. Kara K. veya eski, çok mayalanmış sert K.

Sağmal K ; çoğunlukla çocuklara, yaşlılara ve kadınlara verilir. Erek K.'ı zayıf yapılılar, Kara K.'ı da yiğitler içerler.

En iyi K.'ın rengi, açık mavi olur ve köpüklüdür. Tadı kekremsi olup, az olgunlaşmış kızılcığın tadını andırır. Hafif alkol kokusundadır. İçerken, dilde ve damakta çok hoş bir tad bırakır. Fransız yazarı Rubruque, bu tadı şöyle tarif eder: «Fransızların Vin Rapé dedikleri içki gibi, önce dile acı gelir, içtikten sonra ağızda badem sütü gibi çok hoş bir tat bırakır».

K., hafif keyif, neşe ve dinçlik verir. Kaygıları dağıtır, kötümserliği yener, sağduyuya yöneltir. Diğer içkilerin verdiği uygunsuzlukları vermez. K. hem keyif vericidir, hem de insan organları için gerekli bütün besinleri içinde bulundurur. Ayrıca meze ve ek yiyecekleri gerektirmez. Bunu yeteri kadar içen umutsuzluktan sıyrılır, mutluluk duyar. Fazla içenin de içi geçer, tatlı bir uykuya dalar, fakat çok dinç uyanır.

K. bayramı: Çeşitli Türk boylarına göre, bu bayramın özel önemi ve şekilleri vardır. Kırgız, Kazak, Özbek, v. b. Türk boyları tarafından Haziran ayında düzenlenen K. bayramı, en iyi K. çıkarma yarışları ile başlar. Uzaklarda bulunan akrabaya ve yakınlara, bayram gününde ulaşmak üzere, deriden yapılmış kaplarla (Res. 4, 5, 6) K. gönderilir. Cirit (= Cigit), Atlı yarışlar (Foto: 1, 2, 3, 4) düzenlenir. Canbazlıklar, ulusal oyunlar (folklor gösterileri), eski ve yeni gelenekler canlandırılır. Destanlar okunur, ozanlar kopuzları ile öğüt verici şiirler söylerler, geçmiş yiğitlikleri ve kahramanlıkları överler. Bu törenler, geceleyin, ateş etrafında yapılır. küpler kırılır, fenerler uçurulur, K. şarkıları söylenir. Böylece, yeni yeni ünler ortaya çıkar. Yurdun ünlü ozanları, üstün hatipleri özel olarak yarışmaya çağrılır.

Yakutlar, Altay Türkleri, Moğollar ve diğer Türk boyları da bunlara yakın benzerlikte bayramlar ve törenler düzenlerler.

K.'ın faydaları: K.'da asit karbonik bulunduğundan, mide hastalıklarına iyi gelir. Bulantıları keser, salgı bezlerini kuvvetlendirir. Bağırsakların hareketini arttırır, düzenler. K.'daki karbon asidi kana geçerek, akciğerden karbon gazı şeklinde dışarı atılır. Ciğerlerdeki balgamın kolayca sökülmesine yardım eder, veremlilerde kanlı balgamı hafifletir, sonra da keser. K. alkolü, sıtmalılara da faydalı olur. Bu alkol, ayni zamanda, vücut organlarının hareketlerini düzenler. Süt asidi, midedeki sindirimi kolaylaştırır. K., organlardaki değişimlerde de fizyolojik etkide bulunur. Besin maddelerinin verimliliğini yükseltir.

Doktor Dohman'a göre, veremliler üç ay içinde 6 - 7 kilo; zayıf olanlar da 7 - 11 kilo almışlardır. Sinirleri kuvvetlendirir. Akyuvarlarla, alyuvarlar orantılı olarak çoğalır. Bronşlarda salgı artar, balgam kolayca sökülür. Birinci devre tüberkülozunu, bozkırın sert, fakat temiz havasına dikkat edilerek kür yapılırsa, kısa zamanda iyileştirir. İkinci devre veremlilerin tedavisi biraz uzunca, iki veya üç ay sürer. Yine K.'ın anemi = kansızlık, raşitizm (= bir çeşit kemik hastalığı), şişmanlık ve sinir hastalıkları için de müspet etkileri kesin olarak görülmüştür.

K.'ın üstün faydalarını ilmî yönden inceleyen Rus ve başka kimyager ve doktorlar, çeşitli bölgelerde K.'la tedavi evleri kurmuşlardır.

K. mevsimi, baharın son ayı ile, güzün birinci ayı arasında geçen zamandır. Bu aylarda, çok çeşitli ve besinli bitkiler yetişir. Kısrakların yavruları da büyümüş olurlar. Bu sırada süt daha çok koyu, daha çok şekerli ve besleyicidir.

KINA (Lawsonia inermis), İkiçenekli ağaçsı bir bitkinin yapraklarının dövülerek elde edilen tozu.

Beyazımtırak kabuklu, dağınık dalları, uzun ve neftî yeşil renkli yaprakları vardır. Beyazdan tuğla kırmızısına kadar çeşitli renklerde, güzel kokulu, salkım şeklinde çiçekler açar. Olgunlaşan yapraklar kurutulup öğütülür, toz haline getirilir; tozdan hamur yapılır ve bununla, kadınlar parmak uçlarını veya ellerinin içini ve üstünü, erkekler sakalla'ını boyarlar. K. ile rastık karıştırılarak saçlara sürülürse, saçlar kestane rengine dönüşür. Bazen gelin olacak kızların tırnaklarına zifaftan bir gece önce K. konur ki, o geceye K. gecesi denir.

K. ağacı Afrika'da, Hindistan'da ve Avusturalya'da yetiştirilmektedir.

KINA ÇİÇEĞİ (Balsamina hortensis), Kınaçiçeğigiller (b. bk.) familyasından yıllık bir süs bitkisi. Çeşitli renklerde çiçek açar. Çiçekler salkım şeklindedir, bitkinin gövdesi etrafında salkım gibi sıralanmıştır. Sapı çok kısa olduğundan kesilip vazoya konulamaz. Daha çok kına rengine yakın kırmızımsı olan çiçekleri, Türk tezyinatının süs unsurudur. Bu bitkinin bazı türleri eczacılıkta kullanılır. Anayurdu Hindistan'dır.

KINA ÇİÇEĞİ

KINA GECESİ, düğünün (Velîme cemiyeti) en renkli, âhenkli bir safhası olup, genellikle çarşamba akşamı (perşembe gecesi) yapılan geleneksel bir tören. Düğünün tuzu - biberi demek olan K. G., bir yandan hısım - akrabanın şerefi, öte yandan da konu - komşunun bir eğlence vesîlesidir.

Kına koymak (yakmak), gözlere sürme çekmek, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in zamanına kadar inen, eski İslâm - Türk geleneklerindendir. Türkiye'nin her yerinde kadınlar, kızlar tarafından, mübârek günlerde olduğu gibi, evlenmelerde de uygulanan bir âdettir. Büyük şehirlerde ve kasabalarımızda yapılan K. G. törenlerinde uyulan âdet ve gelenekler esasta bir olmakla beraber, ayrıntılarda birtakım özellikler gösterir.

Evlenme bir kadının hayatında kutlu ve mutlu bir gün mahiyetinde sayıldığından, gelin olacak bir genç kızın ellerine, gerdeğe girmeden önce, kına konulur. K. G. denilen bu şarkılı, çengili tören, çoğunlukça kız evinde tertiplenir; oğlan tarafı ve diğer dâvetliler de hep bu evde karşılanarak ağırlanır.

Çarşamba günü, yâni düğünün başlamasından bir gün önce, güveyinin akrabasından birkaç kadın, çok defa gümüş bir tepsinin üzerine, karılmış (hamur haline getirilmiş) iki - üç topak *Kına* koyarlar ve en âlâsından iki de mum ekleyerek kız evine götürürler. Gelin kınası, bâzen toz kına halinde de gönderilir ve K. G.; ekseriya, «usta kadın» tarafından gümüş veyâ bakır bir tas içinde karılarak kullanılır. Gelinin kınasını getiren hanımları merâsimle karşılayan kız tarafı, fevkalâde ağırlayarak onları yemeğe ve gece yatısına alakoyar; önceden tertiplenmiş olan ziyafet ve eğlentiye katılmalarını diler.

K. G.'ne, kızın bütün akrabaları ve yakın arkadaşları katılır, kıza konulan kınadan kendileri de kına yakınırlar. Bütün gece çalgı, oyun (çengi) devam eder; sabaha karşı, gelini törenle ortaya getirip avuçlarına, parmak uçlarına ve ayağının yalnız başparmağına kına koyarlar (İstanbul). Anadolu'nun bâzı kasaba ve köylerinde güveyinin de sağ elinin serçe parmağına kına yakma âdeti vardı. Konulan kınaların «sıvama, yüksük, burmalı, kedipençesi, dilberdudağı ve kuşgözü» gibi türlü ad ve şekilleri vardır. Sıvama, bir eli bilek oynağına kadar tamâmen, yüksük, yalnız parmak uçlarını, kuşgözü de avuç içine tekerlek olarak konulan kına şekilleridir. Kınayı, ya bu işte mahareti olan (usta), ya da başından tek nikâh geçmiş kadınlar yakarlar.

Kına konulması bittikten sonra herkes odasına, yatağına çekilir. Fakat çekilmezden önce her kadın, kına tepsisinin içine, mâlî gücüne göre, bir para koyar. Toplanan bu paranın bütünü ile de geline bir hediye alınır, veya K. G.'nin masrafı karşılanır.

Bursa ve dolaylarında biri El K. G., diğeri de Has K. G. olarak, iki tören tertiplenir. İlki yâni kısası salı, en âhenklisi olan Has K. G. de çarşamba akşamı (perşembe gecesi) yapılır. İlk tören gecesi gelinin eline kınası konulur ve erken yatılır. H. K. G., ise saz, türkü, âhenk içinde, pek tantanalı, revnaklı olarak sabahlara kadar devâm eder. Bu eğlenceye, güveyi tarafı da katılır. Oğlan tarafı, kızın düğün elbisesi ile teferrüatını da bu akşam götürüp verirler. Gelinin kınası konulurken yüzü bir tül (Duvak) ile örtülür; kız, yanık türküler ve ilâhiler söylenerek, ağlatılır. Bu «*Gelin ağlatması*» âdeti, bütün yurtta yaygın bir gelenektir. Boyabat (Sinop) dolaylarında, gelinin kınası konulurken söylenilen ve söyletilen yanık türküye «Savu» denilir.

Muğla ve dolaylarında, düğünün son gecesi de gelinin eline kına yakarlar ve «Şeker paralama» töreninde toplanan parayı da avcuna koyarlar. Geline kınası konulurken, çalgılar çalınır; kendine hâs bir ezgi ile türküler çağırılır. Kına sırasında da, şu meşhur «Kına Havası» söylenir:

«Getirin gelini, kına yakalım;
Temizce, arıca kına karalım,
Gelinin sözünü hep tutalım.
A gelin, a güzel, kınan kutlu olsun!
Güveyinin yanında sözün tatlı olsun!

Hani bunun kaynanası?
Kireç ocağında yanası.
Kutlu olsun gelinin kınası.
A gelin, a güzel, kınan kutlu olsun!
Güveyinin yanında sözün tatlı olsun!»

Divriği (Sivas) ve dolaylarında da, düğünden birkaç gün önce, kızın yakın akrabalarından biri tarafından «Kına hamamı» tertiplenir. Akraba ve dostlar hamama dâvet edilir. Hamama güzel elbiseler giyinmiş ve süslerini de takınmış olarak gelen gelin kız, yıkandıktan sonra, göbek taşına oturtulup başına ve ellerine *Kına* yakılır. Bu sırada türküler söylenir, çalgı çalınır, dâvetlilere kahve ikram edilir.

K. G., genellikle, düğünden daha neşeli, kat kat parlak olur. Meselâ, İstanbul'un eski K. G.'leri tamâmiyle bu özelliği taşır. Bilhassa büyük konaklarda, sayfiyelerdeki köşklerde, geniş, ferah yalılarda kibar sınıfın kendi oğulları ya da kızları için tertipledikleri K. G.'leri, adetâ efsânevî birer hikâye gibi, günlerce ve aylarca dillerde dolaşırdı. Bu cümbüşlü gecedeki ziyafetlerde de, dâvetlilere nefis ve çeşitli yemekler ikram edilirdi. İstanbul düğünlerinin, kibar sınıfca tertiplenen, K. G.'lerinde kız tarafı, âhenk hususunda, selâmlık'tan yâni ayrıca erkekler arasında yapılan eğlentiden hiç de geri kalmazdı. Hele mânici kadınlar, zemin ve zamana uygun buluşları ile, pek çok başarı ve takdir kazanırlardı. Gelinin vücut yapısına yâni tombul, körpe oluşuna göre, birtakım mâniler söylerlerdi. Bu mâniler sâdece geline değil, anneler kaynanalar, görümceler, eltiler ve başka misafir bayanlar için de söylenirdi. Maksat, bu dâvetlilerden de bahşiş koparmaktı.

K. G. törenine ayrıca neşe katan çengiler de, bu toplantılarda, birbirileri ile cömertlik yarışına girişen gelin (kız) ve güveyi (oğlan) taraflarının bahşişleri sâyesinde, epey para toplarlardı. Bu çengiler, ekseriya Ayvansaraylı çingene veya Balatlı Yahudi kızları olurdu (Çengi kolları). Bu çengilerin içerisinde oyunları, adım atışları, göğüs ve omuz titretişleri, gerdan kırışları, yüz ve endam güzellikleri ile tanınmış olanları da vardı. Bunlar, o gece kırk-elli altın liraya para demedikleri gibi, şâyet erkekler tarafında da oyun gösterecek olurlarsa daha yüksek bahşişlere de kavuşurlardı. Çalgıcılar (sazcılar) da, eğer zanaatları bu ise, o geceki umumî neşenin yarattığı cömertlikten gereği kadar faydalanırlardı.

Saat gece yarılarına yaklaştıkça, klâsik şarkılara son verilir; *Köçekçe* faslına, oyun havalarına, çiftetellilere geçilirdi. Bu arada, hep bir ağızdan, meselâ:

«*Geline bir sözüm var, güveyi girdiğim gece*»

veya:

«*İndim yârin bahçesine, gülleri fincân gibi;*
Yanağında üç beni var, her biri mercân gibi;
Sarılalım, yatalım ikimiz bir cân gibi;»

tarzında, zemin ve zamana uygun türküler söylenirdi. Böylece gençler coşar, yaşlılar kendi güveyiliklerini yâd eder, sabahlarlardı. Ertesi gün (perşembe) ise, düğünün ayrı bir eğlenti faslı olan «Gelin Hamamı» olurdu.

Bugün Kına koymak, K. G. (çalgılı-çengili âhenk) tertiplemek geleneği, büyük şehirlerimizde hemen hemen tarihe karışmak üzeredir. Kasabalarımızda ise, bu geleneğin kalıntıları veya az çok değiştirilmiş şekilleri devam etmektedir.

KINAÇİÇEĞİGİLLER (Balsaminées). İkiçenekli bitkiler sınıfının bir familyası. Bu familyanın belirgin örneği kınaçiçeğidir. Süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilir. Çeşitli renklerde çiçek açarlar. Bâzı türleri eczacılıkta ve koku imalinde kullanılır.

K., Hindistan'dan dünyanın hemen hemen her yerine yayılmıştır.

KINAKINA (Peru yerli dilinde Quinaquina), Kökboyagiller (Rubiaceae) familyasına bağlı bir ağaç.

Bu cinsin bilimsel adı cinchona olup, cins üç türe ayrılır: Cinchona officinalis, gri K.; C. Calysaya veya ledgeriana, sarı K.; C. succirubra, kırmızı K. Bu ağaçların, acı ve ateş kesici etkilsidan kabukları vardır. Bu kabuğun ihtiva ettiği alkaloidlerin başlıcası kinin (Fr. quinine) dir. K.'nın yetiştirildiği başlıca ülkeler Cava, Sumatra, Seylan, tropikal Afrika ve tropikal Güney Amerika'dır.

KINALIADA, İstanbul ilinin Adalar ilçesine bağlı bir ada ve yerleşme yeri. K., Adalar (b. bk.) topluluğunun İstanbul şehrine en yakın olanıdır. Adanın kuzey bölümünde güzel bir kasaba oluşmuştur. İstanbul'un yazlık yerlerinden biri olan bu adada, kışın nüfus 1 500 - 2 000 kadar olursa da yazları kalabalıklaşır ve nüfus birkaç bini geçer. Ada, Anadolu yakasına 4 km uzaklıkta olup, boyu ve eni 2 km kadardır. Eski kıvrı'malara çok uğramış bulunan ada arazisi, Dördüncü Zamandaki çökmeler nedeniyle alçalan adalar topluluğu alanının, deniz seviyesi üzerinde kalmış tepeleridir. Yamaçların çok yeri fundalıktır. Vapur seferleriyle İstanbul'a bağlıdır.

KINALIZÂDE ALİ ÇELEBİ: bk. ALİ ÇELEBİ, [Kınalızâde].

KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ: HASAN ÇELEBİ, [Kınalızâde].

KINIK, İzmir iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 436 km², nüfusu 24 283 (1970), merkez nüfusu 8 700 (1970) dür. İlçeye bağlı bir bucak ve 32 köy vardır. Denizden yüksekliği 40 m dir. Kuzeyinde Balıkesir'in İvrindi, doğusunda Manisa'nın Soma, batısında İzmir'in Bergama ve güneyinde ise Manisa'nın merkez ilçeleriyle çevrelenen ilçe arazisi; doğu-batı yönünde uzanan Bakırçayı vadisinin çok verimli alüvyal topraklariyle; bu vadiyi kaplayan kuzeyde Madra dağının kuzeye, güneyde Kılıç dağının Bakırçayı vadisine bakan ve ormanlarla kaplı sırtları ve yamaçları vardır. K.'ın iklimi Akdeniz iklimi özelliğini taşır.

KINIK: Genel görünüş

Kasaba, Bakırçayı vadisinde, Yund dağları eteğinde ve ovanın güney kenarında, Soma-Bergama yolunun 23. km si üzerinde olup beş mahallesi vardır. 1948 yılında ilçe merkezi olmuştur. En yakın demiryolu istasyonu Soma (23 km) ve en yakın iskelesi Dikili (49 km) dir. İzmir'e uzaklığı ise 128 km dir. Kasabanın orta kısmında 10 000 m² lik bir belediye parkı vardır.

K.'ta yağhaneler, çırçır, un, buz fabrikaları ve Çamaltı tuzlarından getirilen tuzları öğüten tuz değirmenleri vardır. İlçenin geliri, özellikle tarla ve bahçe tarımı ile küçük sanayidendir. Çevrenin başlıca ürünleri tütün, pamuk, çekirdeksiz kuru üzüm, buğday ve diğer tahıl çeşitleri ile, zeytin, mazı ve palamuttur. Her çeşit meyve ve sebze de bol miktarda yetiştirilir.

Tarihî eserlerden önemli olanları Azade ve Dervişağa camileridir. Çoğu yıkılmış olan çeşmeler de vardır; bunların en önemlisi Karaosmanoğlu Hacı Ömer Ağa çeşmesidir.

KINIK (Tar.), Selçuklu hânedanının temeli olan Oğuz boyu. Yirmi dört Oğuz boyundan biri ve Anadolu'dakilerin en önemlisidir. Selçuklu hanedanını çıkarmış ve Anadolu'nun fethinde büyük bir rol oynamıştır. Ayrıca, XIII. yüzyılda Suriye'deki kalabalık Türkmen kümesi arasında yine bu boydan önemli bir kolun bulunduğu görülür. Gerçekten bu Türkmen kümesinin Üç - Ok kolunu, daha çok Yüregir, K., Bayındır ve Salurlar teşkil ediyordu. Üç-Oklar, Memlûk ordusunun yanında Çukurova'nın fethine katıldılar ve orasını yurt edindiler. Bu suretle Çukurova'daki en eski Türk halkının esası, bu Üç - Ok boylarından meydana gelmektedir. Bk. OĞUZLAR.

K.'lar, Yüregirler gibi, Çukurova'da geniş bir alanda yerleştiler. Burası, batıda Ceyhan ırmağından doğuda Gâvur dağlarına kadar uzanıyordu. Yani K.'ların yurdu, bugünkü Ceyhan ilçesinin bir kısım toprakları ile Osmaniye ilçesini içine alıyordu. K.'lar, Üç - Oklar'ın ve Çukurova'daki boyların en güçlü olanlarından birisi idi Fakat onların başındaki aileye dâir bugüne kadar hiçbir bilgi edinilememiştir. 1375 yılında Ermeni kralını Sis'te kuşatan Türkmen beylerinden Ebû Bekir'in, büyük bir ihtimalle K.'ların beği olduğu sanılmaktadır.

Başta Ramazan - oğulları'nın Yüregirleri olmak üzere Üç - Oklu Türkmenler de, Boz - Oklar gibi, Memlûk emirleri arasındaki mevki ve ihtiras mücadelelerini fırsat bilerek kendi gayelerine göre harekеt etmeğe başladılar Bunlar, 1378'de üzerlerine gönderilen Temür Bay kumandasındaki Memlûk ordusunu perişan ettikten sonra, Memlûk hâkimiyetinden tam anlamı ile kurtuldular.

H 783 (M. 1381 - 1382) yılında Haleb valisi olan Yel - Boğa, Üç - Oklar'ı yeniden kendi hâkimiyeti altına alabilmek için ilk tedbir olarak onlar arasında bölücülük ve kargaşalık çıkarma çabalarına girişti ve bunda başarılı oldu. Gerçekten 1383'te K.'lar, Yüregirler'e saldırmışlardır. K.'lar, bu olaydan birkaç yıl sonra, Üç - Oklar'a mensup bazı teşekküllerle birlikte Kadı Burhaneddin'in ülkesinde kargaşalık çıkardılar. Fakat XVI. yüzyıldan sonra bu K.' lardan bir daha söz edildiğini göremiyoruz. Onların niçin ve hangi sebeplerle siyasî önemlerini kaybettikleri şimdilik bilinemiyor.

Osmanlı fethinin ilk yıllarında K. yöresi beği olan Küç - Eri oğlu Hamza Beğ'in, K.'lardan olabileceği bir ihtimal ise de, bu konuda bir bilgimiz yoktur. Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında K.'ların toprağa bağlandıkları, yerleşik hayata geçtikleri görülür. K.'ların oturdukları yer, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar kendi adları ile anılan bir kaza idi. Fakat bugün Çukurova'da K. kazasının yeri bilinmemektedir. Oysa K., sadece bir yörenin değil, aynı zamanda bir kale ve kasabanın da adı idi. K. kalesinin, *Toprak Kale* olduğu anlaşılıyor. Kasabanın bulunduğu yerin ise, kalenin kuzey - doğusundaki yer olduğu tahmin edilmektedir (Faruk Sümer, *Oğuzlar - Tarikleri, boy teşkilâtı, destanları*, Ankara 1967, s. 360). Bu kasaba, 1522 yılında iki mahalleden meydana geliyordu. Zamanla gelişti ve 1547'de mahalle sayısı beşe çıktı. Kısacası, XVI. yüzyılda 75 köyü ve ekinliği olan K. kazası çok mâmur bir halde idi. Fakat XVII. yüzyılda, kasabası, köyleri ve ekinlikleri ile birlikte tahrib edildi. İşte bundan dolayı ne kazasının ne de köylerinden pek çoğunun yeri bilinmemektedir.

XVI. yüzyılda Haleb Türkmenleri, Ankara Yörükleri ve Aydın'daki Karaca - Koyunlu topluluğu arasında da K. adında bazı küçük oymaklar görülmektedir ve bunların en önemlisi, Haleb Türkmenleri arasında bulunan oymaktır. Bu oymak, K.'ların kuzey Suriye'de kalmış bir kalıntısıdır ve Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında üç kola ayrılmıştır. Haleb Türkmenleri, XVII. yüzyılın ortalarına kadar eski yaşayışlarını sürdürmüşlerdir. Ankara Yörükleri arasındaki K. oymağı, Seferi - Hisar (Sivri Hisar) yöresinde yaşamakta olan 123 vergi nüfuslu bir oymak idi. Aydın sancağındaki Karaca - Koyunlu topluluğu arasındaki K. oymağı ise, nüfusu çok az, 37 vergi evi bulunan küçük bir oymaktır. Onun, 11 evlik Alalar adlı küçük bir obası da vardı. Yine aynı topluluk arasında, *Kınuklar* diye anılan başka bir oymağa daha rastlanılır. Fâtih Sultan Mehmed devrinde bu K.'lar, biri 217, öteki de 65 vergi nüfuslu olmak üzere iki kol halinde yaşıyorlardı. XVI. yüzyılda ise K.'ların yeni kollara ayrıldığı ve bunların da çeşitli yerlerde yaşadığı görülür. Bu kollardan birisi Tire çevresinde, başka bir kol da Tire'ye bağlı Meskenci köyünde oturmaktadır. K.'ların öteki kolları ise, Ayasuluğ yöresindeki Karcılar, Beğlik Dere, Uzunluca, Kilise, Boz Alan, Küçük Kedfiye, Yedi Berguş gibi köylerde yerleşmişlerdir.

KINKANADLILAR (Coleoptera), çokgözeli hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) dalının Gerçek eklembacaklılar (Euarthropoda) alt dalının Böcekler (Insecta) sınıfının Kanatlılar (Ptetygota) alt sınıfına giren bir takım.

Büyüklükleri 0,25 mm den 15 cm ye kadar değişen 250 000 türü incelenebilmiş ve açıklanmıştır. Sürekli olarak yeni türleri de tesbit edilmektedir. Çift kanatlıdır, ön kanatlar elitra denen kın biçiminde kanat örtülerine dönüşmüştür. Bazan elitralar bulunmayabilir. Zar görünümündeki arka kanatlar ise uçmayı sağlar. Gelişmelerinde başkalaşım vardır. Okyanuslar ve kutuplar dışında, dünyanın bütün bölgelerine yayılmıştır. Orta göğüs büyüktür, ağız parçaları çiğneyici tiptedir. Sınıflandırılmaları kesinlik arz ettiğinden, başka böceklerden ayırd edilmeleri çok kolaydır.

• Mayıs böceği (Melolontha vulgaris), ateşböceği (Lampyrus noctiluca), geyik böceği (Lucanus cervus), kürk böceği (Attagenus pelio), altın böcek (Cetonia aurata), uğur böceği (Coccinella septempunctata), un böceği (Tenebrio molitor), buğday böceği (Calandra granaria), mercimek böceği (Bruchus lentis), su böceği (Hydrophilus caraboides), girinus, Gyrinus klaviger (Claviger) ve pislik böceği (Ateuchus sacer) bu zengin familyanın en iyi bilinenlerindendir.

KIPÇAK, bir Türk boyu. Orta Asya'da İrtiş ırmağı havzasında göçebe hayat sürmüş olan K.'lar XI. yüzyılın başlarında tarih sahnesine çıkmışlardır. Bu yüzyılın ortalarında batıya doğru göç ederek Güney Rusya bozkırlarını işgal etmişler, bu bölgeye «Deşt - i K.» denilmesine sebep olmuşlar ve kendilerinden önce bu alanda bulunan Uz (Oğuz), Türk ve Peçenek boylarını daha batıya ve güneye doğru itmişlerdir.

K. boyunu Ruslar Polovtsı, Bizanslılar Kuman, Macarlar Kun, Almanlar Falben adlarıyle tanımışlardır. Bu adların hepsinde «sarışın» anlamı bulunduğu malûmdur. K.'ların Avrupa kavimleriyle ilk temas eden öncü şubesi olan Kumanlar'ın adı bütün K.'lara yayılmıştır.

K.'lara etnik bakımdan Kanglı, Kimek, Yemek ve Oğuzlar kardeş boylardı. Kanglılar'ın kuvvetli çağında

Kanglılar onlardan bir şube, K.'lar'ın kuvvetli çağında ise Kanglılar onlardan bir şube sayılırdı. Kimek ve Yemek boyları hakkındaki bilgiler de böyledir. Büyük boyların askerî mağlubiyet veya büyük kıtlıklar sebebiyle dağılmaları neticesinde parçalanarak oymak oymak olup başka kabilelere girmeleri çok görülmüştür. Meselâ, Oğuzlar'ın çok önemli bir dalı olan Ulaş'lar, K.'larda bir oymak olarak bulunurlar. K. kabilesi de Moğol ve Rus istilâlarından sonra dağılıp muhtelif Türk boylarına oymak olarak girmişlerdir. Kırgızlar'da, Özbekler'de ve Başkurtlar'da büyük veya küçük K. zümreleri bulunmaktadır. K. adının asıl şekli *kıvcak* (*kıbcak*) olup, daha sonraları seslerin değişmesiyle *Kıfçak*, *Hıvcak*, *Hıfçah* şekillerinde söylenmiştir. Başka Türk boylarının adları gibi, K. kelimesinin etimolojisi ve ifade ettiği mana da şimdiye kadar açıklanmış değildir. Halk etimolojisine göre K. kelimesi kovı ve kovuk kelimeleri ile birleştirilmektedir. Efsaneye göre, K.'ların büyük babası bir çürük ağaç kovuğunda doğmuş, Oğuz Han da ona K. adını vermiştir. ***Oğuzname*** gibi destanî rivayetlere göre K.'ların bir kısmı Milâdın ilk yıllarında Kafkas çevresinde yaşamışlardır. Bir rivayete göre I. Husrev Anuşırvan'ın yanındaki dört melikten biri melik - i K. imiş.

K.'ların Doğu Avrupa'da ilk görünmeleri, Rus yıllıklarına göre 1030 - 1050 yıllarındadır. Karadenizin kuzeyndeki bozkırları işgal edince, daha önce sıkıştırdıkları Peçenek ve Oğuzlar'ın kalıntılarını da kendilerine katarak çok büyük birlik haline geldiler. 1061'de Ruslarla savaşıp onları korkunç şekilde yendiler. Aşağı Tuna'ya ulaşınca K.'ların Don ve Volga yanındaki yurtlarından ilerleyen boyları XI. yüzyılın sonunda Güney Rusya, Moldava ve Eflak bölgelerini ele geçirdiler. Buraları iyice işgal edip yerleşince komşu Hıristiyan devletlerin korkunç düşmanları oldular. Bizans'a, Macaristan'a, Güney Rusya prenslikleri topraklarına, hatta onların sınırlarını aşarak Lehistan'a akın ettiler. K.'ların bu şiddetli ve hızlı akınları XII. yüzyıla kadar devam etti. Bu devirde şimdiki Romanya, Ukrayna ve kısmen Macaristan K.'lar elinde bulunuyordu. Ruslar bu savaşçı kavmin saldırılarından kendilerini korumak için bunlarla dünürlük kurup akraba olmaya çalıştılar; 1093 ve 1107 yıllarında Rus prenslerinin K. hanlarının kızlarıyle evlenmiş oldukları bilinmektedir. 1079 da K.'lar Azak denizinin doğu kıyısındaki eski bir Hazar kenti olan ve X. yüzyılda Rusların eline geçen Tamutarkan'ı işgal ettiler. Rus prensi Roman savaşta öldürüldü. Bunun kardeşi Oleg K.'larla müttefik olup başka Rus prensleriyle savaştı. K.'lar XI. yüzyılın son yarısında mütemadiyen Ruslar'a saldırdıkları gibi, Avrupalı Hıristiyan komşularının da korkunç düşmanı oldular. Ruslar, sınırlarına barışçı Türk boylarından Karakalpak ve Berendi boylarını köy ve kasabalara iskân ederek onları sınır bekçisi yapmaya çalıştılar.

K.'lar 1078'de Peçeneklerle müttefik olup Bizansla savaştılar ve Edirne'yi kuşattılar. Aynı yıllarda K.'lar Rus prenslerinin kendi aralarındaki kavgalarından faydalanmayı iyi biliyorlardı. K.'lar büyük düşman saydıkları Kiev büyük prensi Monomah (1095 - 1125) a karşı yaptıkları savaşta onun rakipleriyle beraber hareket ettiler. 1094'te Monomah K. elçilerini barbarca öldürmüştü. Bu hadiseden biraz sonra Monomah K.'lara karşı bütün Rus feodallerini birliğe çağırdı ve K. saldırılarına karşı tedbir aldı. Fakat Stugne ırmağı boyunda yapılan savaşta Ruslar korkunç bozguna uğradılar, Rus prenslerinin pek çoğu ırmağı geçerken boğuldu. Rus prenslerinden bazıları K.'lar tarafında bulunuyorlardı. 1096'da K. Hanı Bonyak, büyük bir ordu ile gelip Kiev şehrini ateşe verdi, komutanlarından Toğurkan, Periyaslavl şehrini kuşattı. Bütün bunlar elçi öldürmenin cezası idi.

K.'lar Rus feodal prenslerinin kendi aralarındaki çekişme ve savaşlarından faydalanarak onlardan birine yardım etmek bahanesiyle başkalarını yağma ederlerdi. Karşı taraftaki feodal prensler de K. birliğine girmemiş olan Peçenek, Oğuz ve Berendi kalıntılarından istifade ediyorlardı. Bunları sınırlarına iskân edip K.'lara karşı bekçi olarak kullanırlardı.

K. hanlarından Konçak 1169 - 1183 yıllarında Ruslar'a iki defa saldırdı ise de mağlûp oldu.

Rusların *İgor alayı destanı*'nın kahramanı kuzey Novgorod prensi İgor, 1185'de K.'lara karşı yaptığı seferde yenilip Konçak tarafından oğlu ve kardeşi ile beraber esir alındı. Bir süre sonra İgor kaçmaya muvaffak oldu. Konçakhan «şahini kaçırdık, yavrusunu bağlayalım» diyerek oğlunu kızıyle evlendirdi. Galiba, rahat durmayan İgor ile akrabalık (dünürlük) kurmak istemiş olacaktı. İgor, son maceralarında dünürü Konçak'la beraber hareket etmiştir.

K.'lar XI. yüzyıl ortasından XIII. yüzyılın başlarına kadar, bir buçuk yüzyıl Rus, Bizans, Lehistan ve Macaristan devletlerini rahatsız etmişlerdir. Volga'nın batısındaki K.'ların bir kısmı Oğuz boylarıyle güneye gittiler. Nasır - ı Husrev (1003 - 1061)'e göre, Selçukluların İran'ı istilâsı Kıpçak ve Oğuz istilâsıdır. 1066'da Alp - Arslan Aral gölü kıyılarında başı bozuk K. ve Türkmenlerle savaştı. Müslüman K.'lar Selçuklulara, Hıristiyan K.'lar Kafkas yolu ile Gürcistan'a geçtiler. Türkistan'da Şamanist K.'ların merkezi Sığnak şehri idi. Bu K.'ların hanı Alpdirek (diğer adı: Alpkara) Hârezm'e gelip Tekeş (1172 - 1200)'e itaat etti, oğlunu Tekeş'in kızıyle evlendirdi. Tekeş K. hanları arasındaki düşmanlıktan faydalandı. Tekeş Bağdad halifesine düşman olduğu için din adamlarına dayanamazdı. Bundan dolayıdır ki o yarı Şamanist K.'lara dayanmaya mecbur oldu. K. kızı olan zevcesi Terken Hatun'un teşviki ile K.'lardan kurulan askerî kuvvet, tahtın nüfuzunu azalttı.

K.'ların Müslüman olanları Selçuklulara hizmet etmek maksadıyle Derbend yolu ile, Hıristiyanları da Gürcü kralları tarafından davet edilerek Daryal yoluyla mütemadiyen Kafkasya güneyine geçtiler. Sınırlarında müslümanların günden güne kuvvetlenmekte olduğunu gören Gürcü kralı II. David (1073 - 1125), Kafkasya kuzeyindeki Hıristiyan K.'ların hanı Şar hanın oğlu Otrar'ı 1121'de Gürcistan'a çağırdı; 40 000 kişilik bir K. ordusu kurdu ve Kür ırmağı kuzeyindeki Türkmenlere saldırdı. O tarihten itibaren K.'lar Gürcistan'da önemli bir mevki işgal ettiler. Nihayet Kraliçe Tamara (1184 - 1213) saltanatı devrinde K.'lar yalnız asker olarak değil, fakat bütün devlet teşkilâtında önemli rol oynadılar. Bunlardan Kutlu Arslan memleketin maliye işlerini eline geçirip Tamara'nın hükümranlık hakkını tahdit etti ve memleket idaresini bir devlet şurasına verdi. K. ordusunun kumandanı olarak Kubasar adında bir bey zikredilmektedir. Tamara'nın saltanat devri Gürcüstan'ın refah ve genişleme devri olmuştur. ***Dede Korkut*** hikâyelerinden birinde «densiz yaylı Kıpçak melike kan kusturan Karagüne oğlu Karabudak» adı geçmektedir. Bu, Gürcüstan kraliçesi hizmetindeki Hıristiyan K.'larla Müslüman Oğuzlar arasındaki savaşların yankısıdır.

XIII. yüzyılda şimdiki Kazakistan ülkesi baştan başa K. boyu tarafından işgal edilmekte idi. Moğol ordularının bu alanda ilk karşılaştıkları düşman K.'lar oldu. Hârezmşah Muhammed (1200 - 1220) in ordusunun da önemli savaşçılar kısmı K.'lardandı. Moğol hakanı Ögedey (1227 - 1237) Moğol ordusunu Mönke, Batu ve başka prensler komutanlığı altında K., As ve Rus ülkelerini fethetmeye batıya gönderdi. K.'ların mukavemeti çok şiddetli oldu. Bu savaşların kahraman kumandanlarından Kıpçak Baçman'ın adı tarihte zikredilmektedir. Moğol istilâsından sonra yukarıda kayded ldiği gibi, K.'ların bir kısmı İran ve Gürcistan'a bir kısmı da batıya çekildiler, diğer bir kısmı da Moğolların hizmetine gird.ler. Deşt - i K.'ta kalan K.'lar Moğollarla barışıp orduda ve Altın Ordu devletinde önemli mevkileri işgal ettiler. Altın Ordu devletinin en kültürlü unsuru olan Müslüman K.'lar Moğolların Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında amil oldular.

Moğol istilâsından sonra K.'lar büyük kütleler halinde Mısır'a gidip yerleştiler. Bunlardan Baybars (1259 - 1270) Mısır idaresini eline geçirip hükümdar oldu. Ondan sonra K.'lar 1380 yılına kadar Mısır'da hüküm sürdüler.

KIPÇAK DİLİ: bk. KIPÇAK TÜRKÇESİ.

KIPÇAK LEHÇELERİ, Türk dilinin büyük kollarından birine verilen ad. Bu ad özellikle Lajos Ligeti'nin yapmış olduğu sınıflamada kullanılmıştır (bk. Géza Bárczi, *Magyar szófejtő szótár*. Budapeşte, 1941). Bu lehçeler arasında Kırgızca (eski adı: Kara Kırgızca), Kazakça (eski adı: Kazak Kırgızca), Karakalpakça, Tatarca (Kazan ve Kırım), Mışerce, Tepterce, Başkurtça, Nogayca, Balkarca, Kumukça, Karaçayca, Özbekçe (Özbek A) gibi lehçeler yer alır. Bu duruma göre, K. L., W. Radloff'un yapmış olduğu sınıflamanın kuzey - batı Türk lehçeleri grupuna giren lehçeleri içine alır. Bk. BATI TÜRKÇE, KUZEYBATI TÜRKÇE.

KIPÇAK TÜRKÇESİ, Kıpçaklar (b. bk.) ın konuştuğu Türk lehçesine verilen ad. Bu anlamda Kıpçakça veya Kıpçak dili adları da kullanılır. Avrupa'da çıkan yayınlarda ise K. T. yerine Kuman Türkçesi, Kuman dili veya Kumanca gibi birtakım adlardan yararlanılır.

Kuman (veya Kıpçak) Türklerinin tarihinde Moğol akını önemli bir yer tutar. XIII. yüzyılda Eurasya kavimlerini baskısı altına alan Moğol akını, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kumanları da yurtlarından çıkarmıştı. Bu akın karşısında Kuman (Kıpçak) Türklerinin bir kolu Macaristan topraklarına sığınmış ve orada Büyük Macar Ovası (Mac. Alföld)'nda yerleşmişti. Bu bakımdan Macaristan'da Kumanların adı bugüne kadar saklanmıştır. Macaristan'da Kumanların yerleştiği bu bölgeye bugün de Nagykunság (= Büyük Kumanya) ve Kiskunság (= Küçük Kumanya) adları verilir. Macar topraklarında yerleşen Kuman (Kıpçak) lar aş. yu. XV. yüzyılın sonlarına kadar dillerini saklamışlardır.

Moğol akını sonunda Kıpçak Türklerinin bir kolu, özellikle köle olarak, Mısır ve Suriye'ye sürülmüştür. Doğu Avrupa topraklarından gelen Kıpçaklar (ve Çerkezler) sonraları Mısır ve Suriye'de siyasî hâkimiyeti ellerine geçirerek Kölemen (Memlûk) imparatorluğunu kurmuşlardı. Sultan Baybars, 1259'da Ayn Câlût (b. bk.) savaşında Moğol akınını durdurmuş ve Mısır ve Suriye'de Kölemen hâkimiyetini kurmuştu. Bu olaylar üzerine meydana gelen yeni şartlar karşısında Arapça konuşan yerli halk, yeni hâkimlerin ana dilini öğrenmek ihtiyacını duymuştu. İşte bu durum üzerine Mısır'da ve Suriye'de birtakım Kıpçakça dil kitapları (sözlükler, gramerler) yazılmaya başlanmıştır. Bu kitaplar Arap gramerlerine göre kaleme alınmıştır. Bu bakımdan bu kitaplar gramer yönünden bugünkü ihtiyaçlarımızı karşılamaktan uzaktır. Bununla birlikte Mısır ve Suriye'de yazılan bu dil kitaplarında Kıpçak dilinin kelime hazinesi geniş ölçüde tespit edilmiştir.

Büyük Moğol akınına rağmen Kıpçakların çoğunluğu eski yurtlarında, Deşt - i Kıpçak'ta kalmış, hatta bu topraklarda yerleşen Moğolları ve aslen Moğol soyundan gelen Altın Ordu imparatorluğunu da Türkleştirmiştir. Bu imparatorluğun sınırları içinde yaşayan Türkler sonradan birçok kollara ve dillere ayrılmakla birlikte, bu kollar arasındaki dil bağları zamanımıza kadar sürüp gelmiştir. Bu sebeple, Türkoloji alanında bugün de bu dillere Kıpçak lehçeleri (b. bk.) adı verilmektedir.

Kıpçakların dili üzerine en eski bilgileri Kâşgarlı Mahmud'a borçluyuz. Onun *Divanü lûgati't - Türk* adlı eserinde bu yolda birtakım bilgiler verilmiştir. Ancak, Tadeusz Kowalski'nin belirttiği gibi (*Karaimische Texte im Dialekt von Troki*. Kraków, 1929. LII. s.), Kâşgarlı Mahmud'un verdiği dağınık bilgilerin sağlamlığı kontrola muhtaçtır.

Macaristan'da bulunan Kıpçakça (Kumanca) dil kalıntılarını Gyula Mészáros toplamıştı (*Magyarországi kun nyelvemlékek*. Budapeşte, 1914). Ancak, Macaristan topraklarında elde edilen Kuman dil kalıntıları eski Kıpçak Türkçesinin özelliklerini belirtecek kadar zengin değildir.

Deşt - i Kıpçak topraklarına gelince: Kıpçak (veya Kuman) Türklerinin XI. yüzyıldan beri yaşadıkları bu bölge, Kıpçak (Kuman) dil anıtları bakımından daha zengindir. Uzun zamandan beri bilinen ve bu bölgenin bu tür kalıntılarının biricik örneği olarak büyük bir önem kazanan *Codex Cumanicus*, Deşt - i Kıpçak'ta yazılmıştır. *Codex Cumanicus* anonim bir eserdir. İtalyan tüccarlar ve Franciscus tarikatına bağlı Alman rahipler tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Ancak, eserin yazıldığı yer ve tarih kesin olarak bilinmemektedir. Karadeniz'in kuzeyinde uzanan bozkırlara yakın bir yerde meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Bu değerli eserin biricik yazması Venedik'te St. Marcus kilisesi kitaplığında saklanmaktadır. Bu yazma İtalyan şairi Petrarca (1304 - 1374, b. bk.) tarafından 1362 yılında, başka birtakım kitaplarla birlikte, Venedik Cumhuriyeti'ne armağan edilmiştir. Büyük bir kitapsever (bibliophile) olarak tanınmış olan şair Petrarca'nın kitaplığında bulunduğu için bu yazmaya «Petrarca *Codex*'i» adı da verilir. Bu *Codex*'in başında 1303 tarihi vardır. Bu bakımdan *Codex Cumanicus*'un bu tarih ile 1362 yılı arasında meydana getirilmiş olması gerekir. Bu yazmada yer alan metinler İtalyanlar ve Almanlar tarafından yazılmıştır. Franciscusçu oldukları anlaşılan bu kişiler, Franciscusçu misyonerlerin faaliyetlerine sahne olan aşağı Volga (İdil) boyunda çalışmışlardır. 1314 yılında «Tatar dinî temsilciliğinde» 17 Franciscusçu manastır bulunduğu malûmdur. Ayrıca, Özbek Han'ın 1338'de Franciscusçulara bir manastır arsası verdiğini de biliyoruz.

Sonradan bir cilt haline getirilmiş olan bu eser, birkaç yazmadan meydana gelmiştir. İlk 55 yaprağın (veya 110 sayfanın) Türkçe imlâsı, 56 - 82. yaprağın (111 - 164. sayfanın) yazımından farklıdır. Birinci bölüm İtalyanlar tarafından yazılmıştır. İkinci bölüm ise Almanların kaleminden çıkmıştır. Bu bakımdan 1. bölüme İtalyan bölümü, 2. bölüme ise Alman bölümü adı verilmektedir. İtalyan

bölümü, biri alfabe sırasına, biri de konulara göre sınıflanmış iki sözlük bölümüne ayrılmıştır. Sözlükler Latince, Farsça ve Kumanca olarak düzenlenmiştir. Alman bölümü ise karışık olarak Almanca - Kumanca ve Latince - Kumanca sözlükleri içine almaktadır. Bu bölümde, tercümeleri de verilen dinî metinler, ata sözleri, bilmeceler v. b. da vardır.

Codex Cumanicus ilk olarak Julius Klaproth'un dikkatini çekmiştir. Klaproth (b. bk.), *Vocabulaire latin, persan et coman de la bibliothèque de Francesco Petrarca* («Mémoires relatifs à l'Asie», III, Paris, 1828, 113 - 256. s.) adlı yazısında bu yazma üzerinde durmuştur. Daha sonra Kont Géza Kuun, bu yazmayı Latinceye çevirerek yayınlamış ve açıklamıştır (*Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis, notis et compluribus glossariis instruxit.* Budapeşte, 1880). W. Radloff da *Codex Cumanicus* üzerinde çalışmıştır (*Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus.* «Mémoires de l'Académie impériale des Sciences de St. Pétersbourg», VII. série, t. XXXV, no. 6. 1887, 2 - 5, 79 - 111. s.). Son olarak, Danimarkalı Türkolog Kaare Grønbech, 1936'da *Codex Cumanicus*'un faksimilesini yaydığı gibi (*Codex Cumanicus, cod. Marc. Lat. DXLIX, in Faksimile herausgegeben, mit einer Einleitung von K. Grønbech.* «Monumenta Linguarum Asiae Maioris», I, Kopenhagen, 1936), bu yazmanın Türkçe kelime indeksini de düzenlemiştir (*Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus.* «Monumenta Linguarum Asiae Maioris», Subsidia, I, Kopenhagen, 1942).

Uzun süre Deşt - i Kıpçak'tan kalma biricik Kuman (Kıpçak) dil anıtı olarak büyük bir önem kazanan *Codex Cumanicus* üzerinde W. Radloff, J. Németh, W. Bang, A. N. Samoyloviç, T. Kowalski, S. E. Malov gibi Türkologlar değerli araştırmalar yapmışlardır. Ancak, son zamanlarda bu alanda yapılan araştırmalar sonunda, Altın Ordu devletinin dağılmasından sonra meydana gelen Kazan Tatarları (veya Türkleri), Kırım Tatarları gibi toplulukların en eski dil kalıntılarının da K. T. bakımından değerli verileri kapsadıkları anlaşılmıştır (T. Halasi Kun, *Monuments de la langue tatare de Kazan.* «Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata», I, 138 - 155).

Deşt - i Kıpçak alanında ele geçen dil kalıntıları ne *Codex Cumanicus*'la, ne de bu dil anıtlarıyle bitmemektedir. Eski Kıpçak dili tarihi bakımından çağdaş Kıpçak lehçelerinin de büyük bir önemi vardır. Çağdaş Kıpçak lehçeleri üzerinde de birçok çalışmalar yapılmıştır. Bu bakımdan Kıpçak dil anıtları üzerinde dururken bu çalışmaları da göz önünde tutmak gerekir.

K. T. bakımından değerli eserlerin bulunduğu üçüncü bir yer de Mısır'dır. Mısır'da ve komşu ülkelerde kurulan Kölemen (Memlûk) hâkimiyeti, bu sülâlenin idaresi altında yaşayan Arap halkını, hâkim sınıfı meydana getiren Türklerin dilini öğrenmeye zorlamıştır. Bu durumda Araplar için Mısır Kıpçak lehçesinin kelime hazinesini içine alan birçok dil kitapları yazılmıştır. Ayrıca, doğrudan doğruya hâkim sınıf için Kıpçak dilinde yazılmış birtakım eserler de vardır (T. Halasi Kun, *Die mameluk - kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul.* «Kőrösi Csoma - Archivum», III, 77 - 83. s.). Bunlardan başka, Kutb'un Altın Ordu'da yazılmış olan *Husrev ü Şirin*'i de «Kıpçakça» bir eser sayılmaktadır (bk. Ananiasz Zajączkowski, *Najstarsza wersja turecka Ḫusräw u Šīrīn Quṭba.* Warszawa, 1958). Bu eser, Berke Fakih tarafından 1383'te İskenderiye'de Altın Boğa adına istinsah edilmiştir (Abdülkadir İnan: «Türk Dili Araştırmaları Yıllığı» 1953, 63. s.). Abdülkadir İnan'a göre, *Husrev ü Şirin*'in başına müstensihin eklediği manzume Mısır'da yazılan ilk Kıpçakça metindir. Kutb'un bu eseri dil bakımından M Necmettin Hacıeminoğlu tarafından işlenmiştir (*Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri.* İstanbul, 1968).

Son yıllara gelinceye kadar *Tercüman* adlı anonim eser, Mısır'da yazılan en eski Kıpçakça dil kitabı olarak biliniyordu. Bu kitabın XIII. yüzyılda (1245) yazıldığı kabul ediliyordu. Son yıllarda *Tercüman*'ın 1343 yılında yazıldığı anlaşılmıştır (Barbara Flemming, *Ein alter Irrtum bei der chronologischen Einordnung des Tarcumân turkî wa ʿacamî wa muğalî.* «Der Islam», 44, 1968, 226 - 229. s.). Leiden'de bulunduğu için Leyden yazması adıyle de anılan bu eser, 1894'te M. Th. Houtsma (b. bk.) tarafından yayınlanmıştır (*Ein türkisch - arabisches Glossar.* Leiden, 1894). Bundan birkaç yıl önce bu eserin yeni bir baskısı da çıkmıştır (A. K. Kurışjanov, *İssledovanie po leksike starokıpçakskogo pis'mennogo pamyatnika XIII v. — «Tyurksko - arabskogo slovarya».* Alma - Ata, 1970).

Bu alanda çalışan Alâeddin Beylik (veya Beylek) el - Kifcakî adlı yazarın eseri bugüne kadar ele geçmemiştir. Omeljan Pritsak'a göre (*Philologiae Turcicae Fundamenta.* I, 1959, 75. s.), Beylik, Carl Brockelmann'ın andığı Beylek b. Abdullah el - Kibcâk'ı (*Geschichte der arabischen Literatur.* I^2, 652. s.). Beylik aş. yu. 1250 - 1282 yılları arasında Kahire'de çalışmıştır.

Beylik'in çağdaşı olduğu anlaşılan İmadüddin Davud b. Ali b. Muhammed el - Varrâk el - Mısrî'nin dil kitabı da şimdiye kadar bulunamamıştır.

Ancak, bu eserlerin varlığı kesin olarak bilinmektedir. Çünkü daha sonra yetişen yazar ve bilginler, bu dil kitaplarından sık sık yararlanmışlardır.

Beylik veya Beylek'in kitabından geniş ölçüde yararlanan bir yazar, Esirüddin Ebû Hayyân'dır. 1256'da İspanya'da (Gırnata'da) doğmuş olan bu bilgin, 1312 (H. 712) yılında Kahire'de büyük bir dil kitabı yazmıştır. *Kitâbü'l - idrâk li - lisâni'l - Etrâk* adını taşıyan bu eser, K. T. bakımından zengin bir kaynaktır. 1345'te Mısır'da ölmüş olan yazarın bu eseri İstanbul'da bulunmuştur. Kıpçak dili üzerine en az dört eser vermiş olan Ebû Hayyân'ın bu kitabı ilk defa İstanbul'da Selânikli Mustafa Efendi tarafından Veliyüddin Efendi yazmasına dayanılarak yayınlanmışsa da, bu baskı, bilimsel bir yayın sayılamaz. Bu sebeple, bu eser İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'ndaki yazmadan da yararlanılarak Ahmet Caferoğlu tarafından tercümesiyle birlikte tekrar yayınlanmıştır (*Kitâb al - İdrâk li - lisân al - Atrâk.* İstanbul, 1931). Ancak, yazmanın sözlük bölümündeki çıkmalar bu baskıya girmemiştir. Bu çıkmalar sonradan Rifat Bilge'nin yardımıyle Velet İzbudak tarafından toplanmıştır (*El - İdrâk haşiyesi.* İstanbul, 1936).

Ebû Hayyân'ın daha eski çalışmalarının bir özeti olduğu anlaşılan *Kitâbü'l - idrâk*, Türk dilinin en eski gramerlerinden biridir. Eser, alfabe sırasına göre düzenlenmiş bir Kıpçakça - Arapça sözlük (isimler ve fiiller) ve gramer (fonetik ve morfoloji) olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Sözlük bölümü, başka eserlerle mukayese edilmeyecek kadar zengindir (aş. yu. 3 500 kelime). Eserde 60 - 70 kelime özellikle «Kıpçakça» olarak belirtilmiştir. Ayrıca, «Türkmence» olarak tefrik edilen kelimeler de vardır. Yazar, Türkçe kelimeleri açıklarken sık sık Beylik veya Beylek'in

«kitâb» ından yararlanmaktadır. Ebû Hayyân'ın elimize geçmeyen eserlerinde K. T.'nin türlü özel yönleri üzerinde durulmuştur.

Bulgatü'l - müştak fi lûgati't - Türk ve'l - Kifcak, XIV. yüzyılda Suriye'de yazılmıştır. Cemaleddin Ebû Muhammed Abdullah et - Türkî tarafından yazılan bu eser, Ananiasz Zajączkowski tarafından işlenmiştir (*Manuel arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks*. Warszawa, 1938. 2. bas. 1958; *Słownik arabsko - kipczacki*. Warszawa, 1954).

Türk ve Kıpçak dillerini tanıtan bu eserin biricik yazması Paris'te Bibliothèque Nationale'de bulunmuştur. Zajączkowski, eserde rastlanan İrbil (> İvril) adına dayanarak, Cemaleddin'in eserinin Suriye'de yazıldığı inancını ileri sürmüştür.

XIV. yüzyılda Suriye'de yazılan Kıpçakça dil kitaplarından biri de *Et - Tuhfetü'z - zekiyye fi'l - lûgati't - Türkiyye*'dir. Bu yazmayı ilk olarak Fuad Köprülü kullanmıştır («Kőrösi Csoma - Archivum», I, 3). 1940 yılında bu yazmayı Zajączkowski etraflı olarak tanıtmıştır (*Note complementari sulla lessicografia arabo - turca nell'epoca dello stato Mamelucco*. «Publicazioni dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli», Annali, Nuova Serie, I, Roma, 1940, 149 - 162. s.). Daha sonra (1942) bu yazma T. Halasi Kun tarafından yayınlanmıştır (*La langue des Kiptchaks d'après un manuscrit arabe d'Istanboul*. Partie II. Reproduction phototypique. Budapeşte, 1942. «Bibliotheca Orientalis Hungarica», IV). Besim Atalay da bu eser üzerinde çalışmıştır. Onun yaptığı tercüme 1945'te çıkmıştır (*Ettuhfet - üz - Zekiyye fil - Lûgat - it - Türkiyye*. İstanbul, 1945). Bu baskı, Halasi Kun ile Atalay arasında bir tartışmaya yol açmıştır («Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi», V, 1947, 1 - 37; VI, 1948, 87 - 121; VII, 1949, 415 - 465).

Et - tuhfetü'z - zekiyye iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm, alfabe sırasına göre düzenlenmiş bir Arapça - Kıpçakça sözlüktür. Bu sözlükte isimler ve fiiller ayrı altbölümlerde toplanmıştır. İkinci bölüm ise gramere ayrılmıştır.

XV. yüzyılın başlarında Mısır'da *El - kavânînü'l - külliyye* adlı anonim bir Kıpçakça gramer de yazılmıştır. Türk olmayan bir yazar tarafından kaleme alınan bu dil kitabı, Mısır'da Türkçeyi öğretmek üzere yazılmıştır. İstanbul'da Şehit Ali Paşa (Süleymaniye) kitaplığında bulunan bu eser, 1928'de Kilisli Muallim Rifat [Bilge] tarafından yayınlanmıştır (İstanbul, 1928). Fuad Köprülü'nün bir önsözü ile çıkan bu baskıda birtakım eksiklikler bulunduğu anlaşılıyor. Kilisli Rifat baskısına dayanan S. Telegdi, 1937'de bu eserin Avrupa gramerlerine göre Almanca bir taslağını yapmıştır (*Eine türkische Grammatik in arabischer Sprache aus dem XV. Jhdt.* «Kőrösi Csoma - Archivum», I. Ergänzungsband, 1937, 282 - 326. s.).

Molla Salih'in *Eş - şüzûrü'z - zehebiyye* adlı eseri de K. T. için değerli bir kaynaktır. XVII. yüzyılın 1. yarısında (aş. yu. 1619'da) yazılmış olan bu eser, Besim Atalay tarafından yayınlanmıştır (*Eş - Şüzûr - üz - Zehebiyye vel - Kitâbi'l - Ahmediyye fil - Lûgat - it - Türkiyye*. İstanbul, 1949).

İbn Mühennâ'nın *Hilyetü'l - lisân ve helbetü'l - lisân* adlı sözlüğü (Kilisli Rifat [Bilge] bas. İstanbul, 1340; bk. Abdullah Battal [Taymas], *İbnü Mühennâ lûgati*. İstanbul, 1934) Kıpçak alanı dışında kalmıştır. Bk. S. E. Malov, *İbn Muhanna o tureckom yazıke* («Zapiski Kollegii Vostokovedov», III, 1928, 221 - 248. s.).

K. T. üzerine yazılan Arapça eserlerde Kıpçakça kelimelerin yazımında Arap harfleri kullanılmıştır. Arap yazısının Kıpçakçada kullanılan bütün sesleri vermeye yetmediği malûmdur. Bu bakımdan yazarlar, *p*, *ç*, *g*, *ŋ* gibi birtakım sesleri yazmak üzere birtakım çarelere baş vurmak zorunda kalmışlardır.

Arapça - Kıpçakça eserlerde Kıpçakça *p* ve *ç* sesleri, *f* ve *ş* ile «karışık» *b* ve *c* olarak açıklanır. Bu seslerin yazımında Arapça - Kıpçakça eserlerde birçok harfler kullanılır: Kıpçakça *p* sesi Arapça *b* (*Tercüman*, *Bulgatü'l - müştak*) veya *f* (*Kavânîn*) harfiyle yazılır. *Kitâbü'l - idrâk*'te de Kıpçakça *p* için *b* harfi kullanılır. Bu harfin okunuşunu belirtmek için de üzerine *ş* (*el - meşûbe*) işareti eklenir. Arasıra bu ses için Farsça *p* harfinden de yararlanılmıştır (*Tercüman*, *Eş - şüzûru'z - zehebiyye*). Kıpçakça *ç* sesi Arapça *c* harfiyle (*Tercüman*, *Bulgatü'l - müştak*, *Et - tuhfet*), *ş* harfiyle (*Tercüman*, *Kavânîn*), üzerinde *ş* (= *el meşûbe*) işareti bulunan *ç* harfiyle (Ebû Hayyân, *Bulgatü'l - müştak*), üzerinde 3 nokta bulunan *c* harfiyle (*Bulgatü'l - müştak*) ve Farsça *ç* harfiyle yazılır (*Eş - şüzûru'z - zehebiyye*).

Kıpçakça *g* sesi bu eserlerde *ġ* ve *k* arasında yer alan bir ses olarak açıklanmış (*Tercüman*) veya «Bedevilere vergi *k*» (*el - kâfü'l bedevîye*) olarak belirtilmiştir (*Kavânîn*, Ebû Hayyân). Bu ses «bağlı *k*» (*el - kâfü'l - mefkude*) adıyle de açıklanmıştır (*Et - tuhfet*). Kıpçakça *g* daha çok Arapça *k* harfiyle yazılmıştır. Seyrek olarak Farsça *g* harfi de kullanılmıştır.

«Nazal *n*» (*en - nunü'l - magnûne*), yani *ŋ* sesi için de türlü yollara baş vurulmuştur. Kâşgarlı Mahmud da bu sesin «Türk olmayanlarca söylenmesi en güç bir ses» olduğunu belirtmiştir. *Tercüman*'da *ŋ* yerine *n*, *nk* veya *ġ* ve *g* harfleri kullanılmıştır. *Et - tuhfet*'te her yerde *nk* harfleriyle yazılmıştır. *Kavânîn*'de hece başında *ġ*, kelime sonunda *nk*, kelime içinde ise *nk* veya *nġ* işaretleri kullanılmıştır. Bu eserde *n* harfi de arasıra *ŋ* değerinde yer almıştır.

Arap harfleriyle yazılmış olan Kıpçakça eserlerde yazım bakımından üzerinde durulması gereken başka birtakım sesler de vardır.

Ünlülerin yazımında ünlü işaretleri yanında harekeden de yararlanılmıştır.

Kelime başında yalnız *b-* sesi kullanılmıştır. Bu durumda *p-* sesine rastlanmaz. Kelime başında *t-* sesi yanında arasıra *d-* sesi de kullanılır. Bunun gibi, *k-* yanında seyrek olarak *g-*'ye de rastlanır. Bu durumda *ç-* ve *y* sesleri kullanıldığı halde *c-* sesine rastlanmaz.

Kelime içinde *-d-* > *-y-* değişmesi yalnız Kıpçakça (Türkçe) kelimelerde şaşmaz bir kural olarak kalmamış, yabancı kelimelere de yayılmıştır. Örnek: Farsça *bâdâm* > Kıpçakça *bayam* [= badem].

Kelime başında *y-* sesi saklanmıştır: *yipek* (*Tercüman*, Ebû Hayyân) ∾ Türkçe *ipek*.

b- ve *p-* (yabancı kelimelerde) sesleri *m-*'ye çevrilmiştir: *men* (< *ben*); *mamuk* ∾ *mamık* (< Farsça) [= pamuk]; *munuŋ* (< *bunuŋ*).

k- sesi arasıra düşmüştür: *kurtka* ∾ *urutka* [= yaşlı kadın]; *kaya* ∾ *aya* [= kaya]; *kügürçin* ∾ *ügerçin* [= güvercin].

Kelime sonlarında *-ŋ* sesinin *-n*'ye çevrilip çevrilmediği tartışılmaya muhtaçtır.

e (açık *e*) ve *ė* (kapalı *e*) ünlüleri arasında fark gözetilmiştir: *kertme* [= armut] ve *dė-* [= demek].

Metatez: *yamgur* [= yağmur] (< yağmur); *yurmak* [= yumruk] (< yumruk) v. b.

Ünsüz düşmesi: Yabancı kelimelerde *-d* düşer: *serben* [= sarık] < Farsça *serbend*.

Akkusatif *-ni*, datif *-ga* ∾ *-ge* (arasıra *-a* ∾ *e*); genitif *-niŋ* v. b.

İyelik ekleri: Tekil 1. *-um* (∾ *-im*), 2. *-iŋ* (∾ *-uŋ*), 3. *-i* ∾ *-ı*, *-si* ∾ *-sı*; çoğul 1. *-muz* (∾ *-miz*), 2. *-ŋiz*, 3. *-ları* ∾ *-leri*.

Sayı adları: *bir*, *iki* (∾ *ikki*), *üç*, *tört* (∾ *dört*), *beş* (∾ *biş*), *altı*, *yeti* (∾ *yetti*, *yedi*), *sekiz* (∾ *sekkiz*), *tokuz* (∾ *tokkuz*), *on* ...

Küçültme ekleri: *-gına* ∾ *gine*; *-cık*, *-cıkaz*.

Fiilden isim yapmaya yarayan ekler: *-uş*, *-iş*. Alet adları: *-ku*, *-kı*.

Edatlar: *alt*, *yanıŋda* [= yanında], *üstüme*, *kibi*(*k*) [= gibi]; *beri* (ablatif), *degin*(*ce*) (datif) [= kadar], *bile* (nominatif) veya akkusatif [= ile].

Şahıs zamirleri: 1. *men*, *menim* ∾ *menüm*, *meni*, *maŋa*; 2. *sen*, *seniŋ*, *seni*, *saŋa*. 3. kişi *özi*, *kensi*, *kendözi* (< *kendi özi*) kelimeleriyle veya *ol* işaret zamiriyle veya *tigi* ile belirtilir. Bu arada *miz* [= biz] şekli de ilgi çeker.

İşaret zamirleri: *bu*, *munuŋ*, *munı*, *muŋa*; *munlar*, *munlaruŋ*; *ol*, *anıŋ*, *anı*; *anlar*, *anlaruŋ*; *tiyme* [= her].

Soru: *kim* (akk. *kimni*); *kimse*; *ne*; *neçe* [= kaç]: *neçük* [= nasıl]; *neniçün* [= nasıl].

Kişi ekleri: Tekil 1. *-men*, 2. *-sen*, 3. —; çoğul 1. *-biz*, 2. *-siz*, 3. *-lar*, *-ler*.

Tekil 1. *-m*, 2. *-ŋ*, 3. —; çoğul 1. *-k*, 2. *-ŋiz*, 3. *-lar* ∾ *-ler*.

Ortaç (partisip) 1: *-gan* ∾ *-gen*, *-kan* ∾ *-ken* (seyrek olarak *-an* ∾ *-en*) ve *-içi* (örnek olarak: *okıçı* [= okuyucu, okur]).

Ortaç 2: *-mış*.

Gelecek zaman ortacı: *-daçı* ve *-acak* ∾ *ecek*.

Mastar: *-mak* ∾ *mek*.

Emir: Tekil 1. *-ayım* ∾ *-eyim*; 2. *-gıl* ∾ *gil*, *-kıl* ∾ *kil*. *Et - tuhfet*'te *-gın* ∾ *-gin*, *-kın* ∾ *-kin*; çoğul 1. *-alık* ∾ *-elik*, *-alım* ∾ *-elim*; 2. *-iŋ*, *-iŋsiz* (Ebû Hayyân), *-ıŋız* ∾ *-iŋiz* (*Tercüman*, *Bulgatü'l - müştak*, *Et - tuhfet*, *Kavânîn*).

Gecmiş zaman: *-di-*; tekil 1. ve çoğul 1. (dudak ünlüsü ile): *-dum*, *-duk* (*Bulgatü'l - müştak*, *Kavânîn*).

Geniş zaman: Ünlü ile biten köklerde *-r-*, bir heceli köklerde *-ar-* ∾ *-er-* : *aç - ar*, *soy - ar*, *sök - er*, *şiş - er*, *tik - er*, *tut - ar*; *l*, *r*, *n* seslerinden sonra: *-ur-* ∾ *-ür-*: *al - ur*, *ber - ür*, *bil - ür*, *bul - ur*, *öl - ür*, *kal - ur*, *sın - ur*, *tur - ur*. Çok heceli köklerde: *-ur-* ∾ *-ür-*: *açıl - ur*, *aksur - ur*, *asıl - ur*, *arıd - ur* (< *arıt-*), *azdur - ur*, *tüken - ür*, *utan - ur*, *uzad - ur* (< *uzat-*). Soru: *kelir misen*.

Şimdıki zaman (hal): *Et - tuhfet*'te *-adır* (ünlü ile biten köklerde) ∾ *-ydir* (ünsüz ile biten köklerde), olumsuz *-meydir*; *Kavânîn*'de (yalnız iki yerde) *-eyor*: *kel - eyor*, *kel - eyorlar*.

Gelecek - istek: *-gay-* ∾ *-gey-* ve *-ga-* ∾ *-ge*.

Gelecek zaman: *Et - tuhfet*'te: *-ası-* ∾ *-esi-*: *kel - esi - men*.

Belirsiz geçmiş zaman: *Et - tuhfet* ve *Kavânîn*'de *-miş*: *ketmişmen*.

KIPTÎ DİLİ (Fr. Copte, yerli adı: Kıpt), eski Mısırca'nın devamı olan bir dil. Adını eski Yunanlıların kullandıkları Aigyptos (= Mısır) adından almıştır. Kıptî adı Türkçede «Çingene» anlamında kullanılırsa da, K. D.'nin Çingene diliyle bir ilgisi yoktur. Bu dil 451 yılında Katolik kilisesinden ayrılan Kıptî kilisesinin dili olarak kullanılır. Bu bakımdan *Kitâb - ı Mukaddes*, ilâhiler ve azizlere ait kitaplar bu dile çevrilmiştir.

K D. dört lehçeye ayrılmıştır:

1. Buheyre lehçesi, Aşağı Mısır'da konuşulmuş olan bir lehçedir. XI. yüzyıldan sonra Kıptî kilisesi yalnız bu lehçeyi kullanmıştır.

2. Saîd lehçesi, Yukarı Mısır'da, eski Thebai şehri bölgesinde kullanılmıştır. XI. yüzyıldan sonra gerilemiş olan bu kolun yerini Buheyre kolu almıştır.

3. Aḫmîm lehçesi, Yukarı Mısır'da, Aḫmîm şehrinde kullanılmış olan bir lehçedir.

4. Fayyûm lehçesi, Aşağı Mısır'da, Fayyûm şehrinde kullanılmıştır.

K. D. VII. yüzyıldan başlayarak Arapçanın karşısında gerilemiş, XII. yüzyılda yalnız köylüler arasında kullanılan bir dil durumuna gelmiştir. XIX. yüzyıl sonunda artık unutulmuş olan bu dil, bugün ancak Kıptî kilisesinin dili olarak kullanılmaktadır.

KIPTÎ KİLİSESİ, Mısır'ın millî Hıristiyan kilisesi. V. yüzyılda bu kilise, dogmatik ve millî sebeplerden dolayı, Ortodoks Bizans kilisesinden ayrılarak Monophysizm [451 Khalkedon (Kadıköy) Konsilinde reddedilen ve İsa'da, ilâhî ve beşerî tabiatların bir tek tabiat teşkil ettiğini öğreten doktrin] i kabul etmiştir. Böylece Hıristiyan Mısırlılar din alanında Bizanslılara karşı cephe a'mışlardır. Arap - İslâm idaresi altında K. K. müminlerinin bir çoğunu kaybetmiştir. 1500'den sonra Mısır nüfusunun ancak 1/10 bu kiliseye bağlı kalmıştır. Bugün (1970) bunların sayısı aş. yu. 4 milyondur. K. K. böylece önemini de kaybetmiştir. Bu kilisenin başında İskenderiye Patriği bulunur (bu zat XI. yüzyıldan beri Kahire'de oturur). Patrik 1959'dan beri IV. Kyrillos (doğ. 1902) olup, 20 piskopos, 8 manastır ve Kahire'de bulunan bir papaz okulu onun emrindedir. Kilise, son zamanlarda yeniden ve iyi bir şekilde teşkilâtlandırılmıştır. Etyopya kilisesi eskiden K. K.'ne bağlı idi, fakat 1909'dan beri Kıptî patriğinin ancak bir «şeref birinciliği» ni tanımaktadır.

KIPTÎ YAZISI, esasen Yunan alfabesi olup, Mısır'da yüzyıllardan beri süren kuvvetli Yunan kültür etkisine rağmen, Mısırlılarca Hıristiyanlıkla beraber kabul edilmiş ve Hıristiyanlığa âid metinlerin Mısır diline tercümelerini yazmak için kullanılmış bir yazı. Ancak Mısır dilinin, Yunancada olmayan bazı seslerini yazabilmek için, Yunan alfabesine, hiyerogliflerin demotik (b. bk.), yani en çok sadeleştirilmiş şekillerinden alınmış bâzı işaretler katılmıştır. En eski K. Y. örnekleri M. S. II ve III. yüzyıllardan kalmış olup, Yunan onsiyal (majüskül) larına dayanır. Kıptî kilisesinin Bizans kilisesinden ayrılmasından sonra (VI. yüzyıl) K. Y., Yunan minüsküllerine dayanan harfler de meydana getirmiştir. Bu metinlerde majüsküller ancak cümle başında kullanılır. K. Y.'nın Yunan yazısından en göze çarpan ayrılıkları şunlardır: 1. Çizgiler daha kalındır; 2. Harfler tıknaz ve sola doğru meyillidir, Bu son özelliğin sebebi, muhtemel olarak, önce demotik yazıyı kullanmış olan yazanların, eski yazı tarzlarını yeni yazıya tatbik etmeleridir. K. Y., genel olarak Kiril yazısını andırır.

KIRÂAT (Ar.), *Kur'an*'ın, Hz. Muhammed'den duyulduğu ve onun öğrettiği biçimde, kendine özgü kurallara göre okunuşu. Bu kurallardan bahseden bilgiler, K. bilgisi

(ilm i kıraat) ve tecvid bilgisi (ilm - i tecvid) diye iki bölümde toplanır. K. bilgisi, sünnet ve icmadan yararlanarak *Kur'an*'ın doğru ve dürüst yazılışı ve okunuşundan, bunlara ait kurallardan bahseder. Tecvid bilgisi ise, *Kur'an*'ın iyi, güzel ve etkili olacak biçimde okunuşunu sağlayan bilgi ve kurallardır (bk. TECVİD).

İslâm inancına göre, *Kur'an*'ın, gerek metin olarak gerek tecvid üzere okunuşu, Hz. Muhammed'e Allah tarafından melek aracılığı ile öğretilmiştir. Bu inanç, âyet ve hadislere dayanmaktadır. Ayrıca, namaz İslâm'ın şartlarından biri olduğu gibi, K. da namazın şartlarındandır; yani K.'sız namaz mümkün değildir.

K. ile ilgili bütün bilgi ve kuralları öğrenip uygulayabilen kişilere el - Kari (çoğulu: el - Kurrâ) denilir. Bugünkü bilgiler, başlangıçta, Peygamber'den dolaysız olarak öğrenen büyük imam (üstad) lardan, nesilden nesile devam edegelmiştir.

Kur'an K.'ı ile ilgili şöyle bir hadis vardır:« Gerçekte bu *Kur'an* yedi harf üzere indirilmiştir, size kolay geleni okuyunuz». Buradaki yedi harften maksadın ne olduğu konusunda İslâm bilginlerinin değişik görüşleri vardır. Fakat bütün bunlardan en doğru olanı, yedi harften maksadın yedi lehçe oluşudur. Bu lehçeler ise Kureyş, Huzeyl, Sakif, Havazin, Kinâne, Temim ve Yemen lehçeleridir. Bunlara bazan üç K. şekli (lehçe) daha eklerler ve buna da Kıraatü'l - aşere denilir.

Hicret'ten önce *Kur'an*, yalnız Kureyş lehçesiyle okunurdu. Daha sonraki yıllarda Müslümanlık bütün Arap yarımadasına yayıldı; değişik lehçeleri konuşan Araplar, Kureyş lehçesiyle okumakta güçlük çekince, kendi lehçelerine göre okumaya başladılar. İşte bunun üzerine Peygamber, yukarıdaki hadisle, bunun da mümkün ve makbul olduğunu bildirdi. Ancak bu da Arap dilinin fesahatından ayrılmamak, *Kur'an* metnini ve anlamını değiştirmemek, bu okunuş değişiklikleri Peygamber'den duyulmuş olmak gibi şartlara bağlıdır. Hz. Muhammed, gerekli gördüğü zamanlarda diğer lehçelerle de *Kur'an* okurdu. Bu K. ayrılıklarının *Kur'an*'ın metnini herhangi bir şekilde değiştirmesi söz konusu olmadığı ve ayrıca da bunun, bazı bölge halkı için bir zaruret olduğu göz önünde tutularak böyle kolaylaştırıcı bir yola gidilmiştir. Fakat *Kur'an*'ın yazılışında kesinlikle yalnız Kureyş lehçesi esas alınmıştır. Bu kararla da, *Kur'an* metninin gelecek çağlardaki değişikliğe uğrama ihtimali önlenmiş olmaktadır.

Kur'an K.'ının başka bir yönden de gruplandırılması yapılmıştır. Es - Suyûtî, İbnü'l Cezerî'ye dayanarak üç türlü K. olduğunu söyler:

1. Sahih olan K. şekilleri: Bunlar Sahabî'lerin icma'ına, sünnete ve tevatüre dayanır. Başlangıçtan zamanımıza kadar uygulanagelen bu K.'lardır. Bunlarla *Kur'an* okurken, bir harfin veya bir harekenin dahi değeri verilerek okunuşuna titizlikle dikkat edilir.

2. Şazz olan K. şekilleri: Bunlarda sünnet, icma ve tevatür şartları bulunmaz. Bunların uygulamada bir değeri yoktur.

3. Bid'at (uydurma, yanlış) olan K. şekilleri: Bunlarla ibadet kastı ile *Kur'an* okumak yasaktır.

Kur'an'ın müzik makamları ile K.'ı da öteden beri ciddî bir tartışma konusu olmuştur. Fakat Peygamber'in, buna izin verdiğine delil sayılabilecek sözleri vardır. Ancak bunun, dinsellik ve kutsallıkla uygun düşecek biçimde olması gerekir.

Kur'an'ı gerek okuyanlar gerek dinleyenler için, dikkatlice uymaları gereken birtakım saygı kuralları da vardır. *Kur'an* okunurken sükûnet, ciddiyet ve huşû ile dinlenmelidir. Hattâ bir âyette: «*Kur'an* okunurken onu dinleyiniz ve susunuz, belki merhamet ve rahmete nail olursunuz (VII - 204)» denilmektedir. Yalnız, dinlemeyenlerin veya dinlemek istemeyenlerin yanında, çarşı pazar gibi umumî yerlerde *Kur'an* okunmamalıdır.

Kur'an, anlamak ve bundan öğrenileni hayata uygulamak için okunur. Öyle ise anlamayı güçleştirecek şekilde (çok hızlı v. b.) okunmamalıdır. Müslümanlar için namaz dışındaki K. vacip olduğu halde dinlemek farzdır. Bk. KUR'AN.

KIRAĞI, havanın ısı derecesi sıfırın altına düşünce, havadaki buharın bitkilerde ve toprakta meydana getirdiği donmuş çiy. Bu, bazen kristalin (billursu) bazen de amorf (şekilsiz) bir yapı gösterir. Buhar, doğrudan doğruya buz haline (süblimasyon) geldiği gibi, bazen de su damlaları halinde çökerek sonradan donar.

KIRBAÇ, deriden yapılan tek parça, uzun ve esnek kamçıya verilen ad. Binek ve araba atlarını sürerken kullanılan uzun saplılarına ise kamçı denir. K.'lar şimdi genellikle çelik çubuk, balina kemiği, kurutulmuş sığır kamışı, Hint hurması dalı v. b. şeylerden yapılır. Bu maddelerin üzeri deriden, tabiî ve sentetik maddelerden yapılan şeritlerle kaplanır. Elle tutulan kısmı gövdeden daha kalıncadır. Gövde uç kısma doğru incelir, en dipte, katlanarak uç kısma bağlanmış meşin parçası vardır.

KIRCAALİ (Bulgarca adı: Kărdjali), güney Bulgaristan'da, Rodop dağlarının doğu bölümünde, Arda ırmağı kıyısında bir şehir. Nüfûsu 31 631 (1963) dir. Doğu Rodop bölgesinin idarî ve iktisadî merkezi olan K. şehri, çevredeki zengin maden yatakları sayesinde gelişmiştir. K. XIV. - XV. yüzyıllarda kurulmuş ve çevrenin iktisadî bir merkezi olarak gelişmiştir. 1878 Berlin anlaşmasına göre, K. Doğu Rumeli sınırları içinde kalmış, 1885'ten sonra ise Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Balkan Harbi'nden sonra (1912 - 1913) K. Bulgaristan'a verilmiştir. 1913 - 1925 yılları arasında Doğu ve Batı Trakya ve Güney Makedonya'dan gelen göçmenlerin yerleşme yeri olmuştur. 1944 yılına kadar küçük bir şehir ve ticaret merkezi olarak kalmıştır. Tütün depoları vardır.

KIRGIBAYIR (İng. Badlands), sağnak şeklinde yağmurların yağdığı bölgelerde, killi, marnlı tabakaların kapladığı alanlarda, özellikle dikçe yamaçlarda dilinmiş gibi görünen yerler. K., birbirine girmiş sayısız yivler ile alçak sırtların uzandığı bir yer biçimidir. Bu çeşit arazi her yerde olmaz. Bunun için toprağın bitkisiz olması, sağnak yağmurlarının sıkça yağması, yerin killi olması gerekir. K. yöreleri İç Anadolu'nun düz duruşlu Neojen tabakalarının kenarlarında, büyüklü küçüklü görülür. K.'ın örnek biçimlerine, önce Kuzey Amerika'nın Güney Dakota ve Nebraska bölgesinde rastlandığı için, buradan gelme bir terim ile buna Badlands denilmiştir.

KIRGIZ DİLİ: bk. KIRGIZ TÜRKÇESİ.

KIRGIZ EDEBİYATI, son zamanlara kadar şifahî edebiyat şeklinde devam etmiştir. Şekil ve öz bakımlardan çok zengin olan bu edebiyat, özellikle kahramanlık destanları (*comok*), türküler (*ır*), çoban türküleri (*ırıldaŋ*),

atasözleri (*makal*), bilmece (*tabışmak*) ve hikâye türleri alanında gelişmiştir. Türk destanlarının en güzel örneklerini Kırgızlar vermişlerdir. Kırgızlar arasında çok gelişmiş olan ve son zamanlara kadar çok elverişli bir ortam içinde canlı olarak devam eden destanlar, bir yandan Kırgızların muhtelif çağlardaki savaşlarını tasvir ederken, bir yandan da dinleyicilere millî bir savaş gücü vermiştir. Kırgızların bu alanda verdikleri en büyük eser, *Manas* destanıdır. Bu eserin Türk destanları arasında özel bir yeri vardır. Bk. MANAS.

Eski Türk anıtları arasında Kırgızlara borçlu olduğumuz birtakım yazıtlar vardır. Ancak, bu yazıtlarda kullanılan dil, eski yazı dilidir. Bu bakımdan bu anıtlarda Kırgız dilinin özelliklerine rastlanmaması tabiîdir.

Rus istilâsı Kırgızların sosyal yaşamını sarsmıştır. Rusların giriştikleri akınlara tekaddüm eden dönemde yetişen şairlerin eserlerinde umutsuzluk ve karamsarlık duyguları dile getirilmiştir. Kalıgul ve Arstanbek (aş. yu. 1824 - aş. yu. 1874) gibi tanınmış halk şairleri (*akın*'lar), eski edebî gelenekleri sürdürmüşlerdir. Onların açtığı çığırda yetişen Kılıç (XIX. yüzyıl sonu - XX. yüzyıl başı) da Kırgızistan'ın Rusya'ya bağlanmasına karşı çıkan Türkçü bir şairdir. Toktogul Satılgan (1864 - 1933) da şiirleriyle büyük bir ün sağlamıştır.

Kırgızların yazılı edebiyatı XX. yüzyılın başında gelişmeye başlamıştır. 1917 Rus ihtilâlinden önce ancak birkaç edebî eser çıkmıştır. Kırgız dilinde yazılmış olan ilk eser, Kılıç Mamırkanoğlı'nın *Zelzele* adlı eseridir. 1911'de yayınlanan bu eserde Arap alfabesi kullanılmıştır. Esenkali Arabay'ın alfabe kitabı ise 1913'te çıkmıştır. Osmanalı Sadıkoğlı'nın Kırgız tarihi (*Tarih - i Kırgıziyye*) de 1913'te yayınlanmıştır. Bu eseri 1914'te Manap Şabdan'ın tarihi (*Tarih - i Kırgız Şabdaniyye*) takip etmiştir.

1917 ihtilâ'inden sonra yetişen Kırgız yazarları (Sadık Karaşoğlı ve Kasım Tınıstanoğlı) Alaş Orda'nın üyeleri olarak çalışmışlardı (Alaş Orda, 1917 - 1920 yılları arasında Kazakistan'da faaliyet gösteren milliyetçi bir kuruluştur. Komünist ihtilâline karşı savaşan bu kuruluş, 1917 yılının Aralık ayında iktidarı ele geçirmiştir. Kızıl Ordu'ya karşı geniş bir cephe kuran Alaş Orda'nın direnişi 26 Ağustos 1920'ye kadar sürmüştür). Tınıstanoğlı, Kazak şairi Magcan Cumabayoğlı'nın yolunda çalışmış, 1920'den sonra Komünist Partisi'ne girmiştir. Kırgızistan Halk Eğitimi Komiserliğinde görev alan Tınıstanoğlı, hayatının sonuna kadar milliyetçi bir yazar olarak kalmıştır.

1924 yılında Kırgızistan'da Kırgızca ilk gazetenin çıkması, K. E. alanında hızlı bir gelişmeye yol açmıştır. «Erkin tō» (= «Hür dağ»; daha sonra «Kızıl Kırgızistan» adını almıştır.) gazetesinde Tınıstanoğlı, Alı Tokombay (doğ. 1904), M. Bayalın (doğ. 1902), Mukay Elebay (1904 - 1944) gibi şairlerin eserleri çıkmıştır. «Erkin tō» gazetesinden sonra «Cagı madaniyat colunda» (= Yeni medeniyet yolunda) adlı edebî bir dergi de çıkmaya başlamıştır. 1927 - 1928'de «Erkin tō» gazetesine bağlı olarak Kırgız Yazarları Birliği (Kızıl Uçkun) kurulmuştur. 1930 yılına kadar Kırgız yazarları, Kazak örneklerinin ve Alaş Orda ideolojisinin ağır baskısı altında kalmışlardır. Daha sonra Tınıstanoğlı, Bayalın, Tokombay ve Elebay'ın gazete ve dergilerde çıkan şiirleri ayrı ciltler halinde de yayınlanmıştır. 1927'de Kırgız şairlerinin eserleri *Kızıl Kol* adlı bir antolojide toplanmıştır. Tokombay'ın şiirleri ise *Ayal aynegi* [1928] adlı bir kitapta yayınlanmıştır. Bayalın'ın *Acar* adlı hikâyesi de 1928'de çıkmıştır. Bu hikâyede Kırgız kadınının Rus ihtilâlinden önceki hayatı işlenmiştir. 1929'da M. Tokombay'ın ve Kasımalı Cantoş'un oyunları temsil edilmiştir. Cantoş (doğ. 1904) özellikle *Kara çaç* adlı oyunuyle ün kazanmıştır.

1930 - 1938 yılları arasında Kırgızistan'da milliyetçi yazarlarla yeni rejim tarafıarı yazarlar arasında yoğun bir ideolojik savaş yapılmıştır. Resmî makamların desteği sayesinde bu savaş Alaş Orda'nın son taraftarlarının uzaklaştırılmasıyle sona ermiştir. Bu dönemde ün yapan yazarlar arasında *Ken - su* [1937] ve *Temir* adlı romanların sahibi Tugelbay Sıdıkbek (doğ 1912), *Uzak col* [1936] adlı otobiyografık romanın yazarı Mukay Elebay gibi yazarlar sayılabilir. Bu arada Cusup Turusbek de *Acal Orduna* [1938] adlı bir dram yazmıştır. Bu eserde Kırgız boylarının 1916 ayaklanması ve Çin'e kaçması üzerinde durulmuştur (Bu dram, Maldıbay tarafından bestelenmiştir). Şair olarak tanınmış olan Tokombay'ın «Kanlı Yollar» romanında da 1916 Kırgız ayaklanması işlenmiştir. Comart Bokonbay da *Altın kız* [1937] adlı dramında Kırgızistan'da çıkan iç savaşı tasvir etmiştir. Son olarak, genç kuşağın tanınmış bir yazarı olarak Çingiz Aytmatov (doğ. 1928) da anılabilir. Aytmatov'un *Cemile* [1958] adlı eseri batı dillerine tercüme edildiği gibi, Türkçe'ye de çevrilmiştir.

KIRGIZ SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ (resmî adı: **Kyrgyz Sovietik Sotsialistik Respublikasy**), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne bağlı bir cumhuriyet. Yüzölçümü, çarlık dönemindeki Yedisu veya Cetisu (bk. CETİSU; Rusça adı: Semireç'e), Sırdarya vilâyetlerinden Çu, Talas ve Narın ırmaklarının yukarı kısımları, Isıkgöl bölgesi ve Fergana vilâyetinden Alay ve Pamir yanındaki Celâlabad ve Oş bölgesi ile birlikte 198 500 km^2 dir. 1926 sayımında K. S. S. C.'nde Türklerin oranı % 81,9 iken 1936 sayımında Kırgızistan'a Rus göçmenlerinin yerleştirilmesi üzerine bu oran düşmüştür. 1972 sayımına göre ülkenin nüfusu 3 100 000'dir. Ülke, 3 bölgeye ayrılmıştır (Isıkgöl, Narın ve Oş). Rusya'da yeni rejimin yerleşmesinden sonra Kırgızistan, Sovyet Türkistanı içinde yer almıştır. Türkistan ise 1921 yılı Nisan ayında Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine bağlı özerk bir cumhuriyet olarak teşkilâtlanmıştır. 1921 yılında Orta Asya toprak bakımından millî esaslara göre teşkilâtlanırken Kırgızistan, Türkistan'dan ayrılmış ve Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti içinde özerk bir bölge haline getirilmiştir. 1 Şubat 1926'da Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri hükûmeti Kırgızistan'ı Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri içinde özerk bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline getirmiştir. Son olarak 1936 yılı Aralık ayında Kırgızistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği içinde bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilân edilmiştir. 1971'de seçilen yüksek şura, 339 milletvekilinden kurulmuştur. Kırgızistan Tiyanşan dağları bölgesini içine almaktadır. Doğuda Çin, batıda Kazakistan ve Özbekistan, kuzeyde Kazakistan ve güneyde Tacikistan ile çevrilidir.

KIRGIZ TÜRKÇESİ, Türk dilinin kuzey - batı grupuna giren lehçelerden birine verilen ad. L. Ligeti'nin sınıflamasında K. T., Kıpçak lehçeleri arasında yer alır. Bk. KIPÇAK LEHÇELERİ. K. H. Menges (*Philologiae Turcicae Fundamenta*. I, 1959. 434 - 488. s.) Kırgızcaya Türk dilinin Aral - Hazar grupu içinde yer vermiştir. Bu

grupta Kırgız dilinin yanında Kazakça, Karakalpakça, Kıpçak Özbekçesi ve Nogayca da vardır. K. T. ses ve gramer yapısı bakımlarından Kazakçaya yakındır.

Kırgız dili bugün Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin esas halkını meydana getiren Kırgız Türklerinin resmî dilidir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde Özbekistan'da (Nemengân, Andican ve Fergana bölgelerinde), Tacikistan'da (Bedahşân, Garm ve Pamir bölümlerinde) ve Kazakistan'ın kuzey Kırgızistan'a komşu bölgelerinde de Kırgızca yaygın bir dildir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin sınırları dışında Çin'de, Moğalistan'ın batı bölümlerinde, Afganistan'ın ve Pakistan'ın kuzey-doğu bölümlerinde de Kırgızca konuşulur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde Kırgızca konuşanların sayısı 968 700 (1966) dür.

K. T. her yandan Türk lehçeleriyle çevrilmiştir. Yalnız güney-batıda, Alay ve Karategin dağlarında Tacikçe, Pamir dilleri ve Transhimalaya ve Karakorum dağlarında Dardistan dilleri ve dar bir alanda Buruşaski ve Tibet dilleri ile temas etmektedir. Tiyanşan'ın doğu bölümünde Moğolca konuşan Oyrot boyları da Kırgızlarla temas sağlamışlardır. Oyrotların Torgut ve Ḫoşut kolları ve Boro Tala vadisinde de Çaḫar'lar Kırgızlarla yakın komşuluk kurmuşlardır. K. T. doğu ve kuzeyde Kazakça, batı ve güney-batıda Özbekçe (dağlık bölgelerde doğrudan doğruya Kıpçak Özbekçesi), güney-doğuda Özbekçe, Tacikçe, Pamir ve Dardistan dilleri ve güneyde Yeni Uygurca ile sınırdaştır.

K. T.'nin tarihî gelişmesi üç ana evreye ayrılabilir: Eski Kırgızca (en eski çağlardan VIII-IX. yüzyıla kadar), Orta Kırgızca (X-XV. yüzyıl), Yeni Kırgızca (XV. yüzyıldan günümüze kadar).

Son yıllarda yapılan araştırmalar sonunda Kırgız dilinin iki ana kola ayrıldığı anlaşılmıştır: 1. Kuzey Kırgızca; 2. Güney Kırgızca. Uzmanlara göre, Güney Kırgızca da doğu ve batı olmak üzere iki bölüme ayrılır. Güney Kırgızcada, Kuzey Kırgızcada kullanılan 8 ünlüye karşılık 9 ünlü vardır. Bundan başka bu bölümde bir heceli kelimelerin sonundaki *-v* sesi de muhafaza edilir. Örnekler: *tō* yerine *tov*, *sū* yerine *suv*.

Son yıllarda ortak bir Kırgız yazı dili gelişmiştir. Bu dil Kırgız lehçelerinin ortak ses ve sözlük özelliklerinin göz önünde tutulması sonunda meydana getirilmiştir. Ancak, Kırgız yazı dilinde daha çok Kuzey Kırgızca'nın rolü vardır.

Eskiden Kırgızların Arap alfabesine dayanan bir yazı sistemleri vardı. 1923 yılında şair Kasım Tınıstanoğlı'nın teklifi üzerine bu yazı sisteminde Kırgız dilinin fonetik özellikleri göz önüne alınarak birtakım değişiklikler yapılmıştır. 25-27 Mayıs 1925'te Pişpek (yeni adı: Frunze) şehrinde yapılan bir toplantıda Kırgız Özerk Bölgesi için yeni bir yazı sistemi kabul edilmiştir. 24 harften meydana gelen bu yazı sistemi 1927'ye kadar kullanılmıştır. Ancak, Arap alfabesine dayanan bu yeni sistem, Kırgız dilinin fonetik özelliklerini yansıtamamış ve gittikçe artan ihtiyaçları karşılayamamıştır. Bunun üzerine Arap alfabesi yerine Latin alfabesine dayanan yeni bir yazı kabul edilmiştir. Bu alfabe reformu tasarısı da Tınıstanoğlı tarafından işlenmiştir. Bu tasarı 12 Aralık 1927'de kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Başlangıçta yeni sistemde de 24 harf vardı. Ancak, sonradan harflerin sayısı 3?'e çıkmıştır. 1938'de çıkan yeni yazım kılavuzu, Kırgızcada kullanılmadığı için *h* harfini kaldırmıştır.

1939'da «Kızıl Kırgızistan» gazetesinde çıkan kolektif bir yazıda Rus alfabesine dayanan yeni bir yazı sisteminin kabul edilmesi üzerinde durulmuştur. Bunun üzerine düzenlenen yeni yazı sistemi, 12 Eylül 1941'de kabul edilmiştir. Rus alfabesinden yararlanarak meydana getirilen bu alfabede 36 harf vardır. Yeni yazı sisteminde Rus dilinde bulunmayan *ö*, *ü* ve *ŋ* sesleri için özel harfler kabul edilmiştir.

Fonetik: Kırgız yazı dilinde 8 ünlü vardır (*a*, *e*, *ı*, *i*, *o*, *ö*, *u*, *ü*). Uzun ünlüler için ikili harfler kullanılır (*aa*, *ee*, *ıı*, *ii* gibi). Buna karşılık, ünsüzlerin sayısı daha çoktur (*b*, *v*, *g*, *d*, *j*, *z*, *y*, *k*, *l*, *m*, *n*, *ŋ*, *p*, *r*, *s*, *t*, *f*, *ḫ*, *ts*, *ç*, *ş*). Kırgızcada ötümsüz *p* sesi yazı dilinde yalnız yabancı (Arapça, Farsça, Rusça) kelimelerde kullanılır. Kırgızca (Türkçe) kelimelerde yalnız ötümlü *b* sesine rastlanır. Bu ses birçok hallerde *m*'ye çevrilir. Kelime içinde *-p-* ve *-b-* sesleri açık olarak tefrik edilir. Kelime sonunda yalnız *-p* sesine rastlanır. Örnekler: *kitap* (< *kitāb*), *esep* (< *hisāb*). Ancak, iki ünlü arasında bu sesler ötüm kazanır (*kitebim* [= kitabım]).

K. T.'nin kollarında kelime başında *t* ve *d* ünsüzleri arasında açık bir fark gözetilmez: *tarbız* ∾ *darbız* [= karpuz], *tām* ∾ *dām* [= tat]; *tala* ∾ *dala* [= ova]. Ancak, kelime içinde bu sesler birbirinden ayrılır: *kata* [= hata], *kada-* [= çakmak, dikmek].

Kırgızcada *k* ve *ḳ* (veya *q*) sesleri kullanılır: *kel-* [= gelmek], *köl* [= göl], *kül-* [= gülmek], *kir-* [girmek]; *ḳal-* [= kalmak], *ḳol* [= kol], *ḳıl-* [= kılmak, yapmak], *ḳul* [= kul]. Kırgızcada *ç* sesi çok kullanılır ve kullanıldığı durumlara göre bir özellik göstermez. Buna karşılık *f* sesine yalnız Rusçadan alınan kelimelerde rastlanır: *fabrika*, *front* [= cephe]. Arapça ve Farsça gibi yabancı dillerden alınan eski kelimelerde *f* sesi *p*'ye çevrilir (*fil* > *pil*). Kuzey Kırgız ağızlarında ve birtakım Güney Kırgız ağızlarında *s* ve *z* sesleri arasında açık bir fark gözetilmez: *ḳızıl* ∾ *ḳısıl* [= kızıl], *ḳazan* ∾ *ḳasan* [= kazan]. Kelime sonunda *-z* sesinin birçok hallerde ötümünü kaybettiği göze çarpar: *jaz* > *jas* [= bahar]. Bu ağızlarda *s* iki ünlü arasında arasıra ötüm kazanır: *balası* > *balazı* [= çocuğu], *atası* > *atazı* [= babası]. *s* ve *z* sesleri her yerde kullanılır. Ancak, *z* sesine kelime başlarında yalnı yabancı kelimelerde rastlanır. Kırgız ağızlarında *s-* sesi *ş*'ye çevrildiği gibi (*sayla-* [= seçmek] > *şayla-*), *ç*'ye de dönebilir (*sağız* [= sakız] > *çağız*). Kırgızcada *ş* sesi hem Türkçe, hem de yabancı kelimelerde kullanılır. Kırgızcada *m* de her durumda yaygın olarak kullanılır. Nazal seslerin baskısı altında *b*'ler *m*'ye çevrilir: *ben* > *men* [= ben], *taban* > *taman* [= taban]. Bu bakımdan ağızlarda *müŋ* ∾ *buğun* [= diz], *mıḳın* ∾ *bıḳın* [= yan, böğür] gibi biçimlere de rastlanır. Yabancı kelimelerde *p-*'nin yerini *m-* alabilir: *piyaz* [= soğan] (< Farsça) > *biyaz* > *miyaz-*. Bugün *n* sesi yazı dilinde yaygın olarak kullanılır. Eskiden bu ses kelime başlarında çok seyrek olarak geçerdi. Bu bakımdan Kırgız ağızlarında bu ses kelime başlarında düşmüştür: *nayza* > *ayza* [= mızrak]. Kırgızcada *ŋ* sesi de yalnız kelime içinde ve sonunda kullanılır. Bunun gibi, *l* ve *r* seslerine de kelime başlarında rastlanmaz. Kırgız ağızlarında *l-* veya *r-* ile başlayan yabancı kelimelere *ı-* sesi getirilir (*lampa* > *ılampa* [= lamba]).

K. T.'nde vurgu normal olarak kelimelerin sonuna rastlar. Üç ve daha çok heceli birleşik kelimelerde ikincil bir vurgu da göze çarpar. Normal olarak ikincil vurgu birinci heceye rastlar: *àlakân* [= el ayası, avuç içi], *àkırın*

[= ağır olarak], *döngölök* [= tekerlek]. Konuşma şartlarına göre ana vurgu yer değiştirebilir: a) Sayılarda: *bir, éki, üç, tört, beş, âltı, jéti, ségiz, téguz.... âltımış*; b) Sorularda: *káyısı* [= hangisi], *káyda* [= nerede], *kânaça* [= kaç]; c) Pekiştirmelerde: *sápsarı, kâpkara.*

Kırgızca (Türkçe) kelimelerde ünlü uyumu her bakımdan saklanmıştır. Arapça - Farsça alıntılarda da bu bakımdan birtakım «düzeltme» ler yapılmıştır.

Morfoloji: *-lar* ∾ *-ler* çoğul ekinin isimlerin köklerine göre 8 biçimi vardır: *atalar, kişiler, attar* [= atlar] v. b.

Nominatif durumunda özel bir takı kullanılmaz. Genitif durumunda kullanılan *-nın* takısının 12 biçimi vardır. Datif durumunda *-ga* ∾ *-ge* takısı kullanılır. Bu takının da 8 biçimi vardır. Akuzatif durumunda *-nı* ∾ *-ni* takısı muhafaza edilmiştir (12 biçim). *-da* ∾ *-de* lokatif takısının da 8 biçimi vardır. Ablatif durumunda da 8 biçime giren *-dan* ∾ *-den* takısından yararlanılır.

Sayı adları: *bir, eki, üç, tört, beş, altı, jeti, segiz, toguz, on, jıyırma* [= yirmi], *otuz, kırk, elü, altımış, jetimiş, seksen, toksan, cüz* [= yüz], *min* [= bin].

Sayı sıfatları *-nçı* ∾ *-nçi* takısıyle yapılır: *beşinci.* Üleştirme sıfatları *-dan* ∾ *-den* veya *-lap* ∾ *-lep* takısıyle yapılır: *birden* [= birer], *ekiden* [= ikişer]; *ondop* [= onar].

Zamirler: *men* [= ben], *sen, al* (lehçelerde *ol*), *biz, siz* (*siler*), *alar* (lehçelerde *olor*]. Kişi zamirlerinin çekimi: Tekil 1. *men,* 2. *sen,* 3. *al, ol*; çoğul 1. *biz,* 2. *siz, siler,* 3. *alar, olor.*

Akuzatif: 1. *meni,* 2. *seni,* 3. *anı, onu,* 1. *bizdi,* 2. *sizdi, silerdi,* 3. *alardı, olordu.*

Datif: 1. *maga, maŋa,* 2. *saga, saŋa,* 3. *aga, ogo*; 1. *bizge,* 2. *sizge, silerge,* 3. *alarga, olorgo.*

Genitif: 1. *menin,* 2. *senin,* 3. *anın, onun*; 1. *bizdin,* 2. *sizdin, silerdin,* 3. *alardın, olordun.*

Lokatif: 1. *mende,* 2. *sende,* 3. *anda, ondo*; 1. *bizde,* 2. *sizde, silerde,* 3. *alarda, olordo.*

Ablatif: 1. *menden, mennen,* 2. *senden, sennen,* 3. *andan, ondon*; 1. *bizden,* 2. *sizden, silerden,* 3. *alardan, olordon.*

İşaret zamirlerinin *-l*'li ve *-l*'siz olmak üzere iki biçimi vardır: *bul, bu* [= bu]; *uşul, şul, uşu, şu* [= şu]; *oşol, şol, oşo, şo* [= şu].

Soru zamirleri: *kim, emne, nemne* [= ne], *ne, kayısı* [= hangisi], *kayda* [= nerede], *kança* [= kaç]; *kana* [= nerede], *kaydan* [= nereden], *kaçan* [= ne zaman].

Fiillerde olumsuzluk *-ba, -be,* ekiyle yapılır: *jaz* [= yaz], *jazba* [= yazma].

KIRGIZ'LAR, Orta Asya'nın en eski Türk boylarından biri. Eski K.'lar etnik bakımdan Orta Tiyanşan'ın Usun ve Türgiş'lerine yakın bir kavim olmuştur. Eski zamanda K.'lar Aral gölünün kuzeyinde, şimdiki Tobol ve Başkurdistan'ın sınırlarında bulunmuşlardır. M. Ö. III - I. yüzyıllarda da o bölgede bulunuyorlardı. Fakat daha o zamanlarda bile bâzı bölümleri doğuya gelerek Yenisey havzasında yerleşmişlerdi. Bunlar bizce bilinmeyen pek eski bir çağda, eski Türk (Orhon) alfabesini kullanmışlardır. Uygur hakanlığı devrinde K.'ların büyüklerinin, Uygur hakanı hizmetinde bulundukları Suçi yazıtından anlaşılmaktadır. Adına yazıt dikilen kişi «Kırgız oğluyum, Boyla Kutlığ Yargan'ım» diyor.

Bu K. beyinin Uygur hakanı gibi Manihaist olduğu Süryanice «hoca, üstat» anlamına gelen *mar* kelimesini kullanmasından anlaşılmaktadır.

Orta Asya'da yaşayan Türk boylarından hiç birinin adı K.'lar kadar eski değildir. Çin kaynaklarının en eskisi olan *Şi - tzi* yazarı Si ma - tsen'e göre, M. Ö. 201 yılında Hunlar Ge - gun veya Kik - k'un hiyeroglifi, K. adını ifade etmektedir. Yine I. yüzyılın tarihçisi Bangu (ölm. M. S. 92) «Büyük Han sülâlesi tarihi» nde Usun ve Kanguy'larla beraber K.'ları zikrediyor. Tan sülâlesi (618 - 960) tarihi (*Tanşu*) ne göre K.'lar Din - lin (Ting ling) lere karıştılar ve Bo - ma (yani «ala atlı», «ala yontlu») adını aldılar. VII - X. yüzyılların Çin tarihleri K.'lardan söz ederken adlarını Keges şeklinde yazmışlardır. Çin kaynaklarına göre K.'lar «sarışın, sarı yüzlü, gök gözlü» idiler. Eski K.'ların boy başbuğlarına *aco* denirdi. Bu unvanın Yenisey K.'ları arasında XVIII. yüzyılın başlarına kadar muhafaza edilmiş olduğu o devre ait Rus belgelerinden anlaşılmaktadır. XIII. yüzyılda, Moğol istilâsı devrinde Çingiz Han'a itaat eden K.'ların başbuğu *inal* unvanını taşıyordu (Urus İnal).

Yenisey K.'ları Rus istilâsına karşı uzun zaman direndiler. Sonra Yenisey K.'larının meydana getirdiği birlik dağılıp oymaklar halinde Altay - Yenisey Türk boylarına karıştı. Bugün muhtelif Türk birliklerinde (Özbek'lerde, Başkurt'larda, Sagay'larda, Kaç'larda v. b.) K. adıyle anılan oymaklar bulunur.

IX. yüzyıl yazarlarından Ebû Dulaf'a göre K.'lar, pirinç ve darı ekerlerdi Yazıları ve tapınakları vardı. Dinî âyinlerinde güneye bakarlar, mevzun dua ve ilâhîler terennüm ederlerdi. Bayrakları yeşildi.

K.'ların Yenisey havzasında bıraktıkları yazıtlar Gök Türk (Orhon) harfleriyle yazılmıştır. Çan - Çun (1148 - 1227) a göre, Kemcik kent (yukarı Yenisey) K.'ları usta demirci idiler. Dokumacılığı da çok iyi bilirlerdi. Çinliler gibi ipek kumaş da dokurlardı. 840 yılında K.'lar Uygur Hanlığını ortadan kaldırıp Moğolistan'da K. Hakanlığını kurdular.

K.'lar Tiyanşan'da, yani bugünkü yurtlarında, X - XII. yüzyıllarda görülüyorlar. Bu çağlarda K.'lar Karahanlılar'a tâbi idiler. Orta Çağ'da K.'ların Özgend şehri, Bizans'tan doğu Avrupa, Asya ve Çin'e giden büyük ticaret kervanlarının geçtiği yolun üzerinde bulunuyordu. XII. yüzyılda K. ülkesi Karahıtay'ların istilâsına uğradı. Bugünkü Tokmak civarında harabesi bulunan Balasagun şehri Karahıtay'ların başkenti idi. XIII. yüzyılda K.'ların ülkesi Moğol devletinin Çağatay ulusuna dahil oldu. Yine XVII. yüzyılda bu ülke Oyrat - Kalmuk hanı Galdan Boşoḫtu tarafından işgal edildi. Oyrat hâkimiyeti 1758'e kadar sürdü. Fakat K.'lar Oyratlar'a karşı isyan halinde idi. *Manas* destanının önemli bir bölümü bu savaşın hikâyesidir. 1830'da K. ülkesi Hokand hanlığının idaresine geçti. Bu hanlığın tarihinde K.'ların rolü büyük olmuştur. Hokand hanlığının Ruslar tarafından işgali ve zaptı (1865 - 1876) üzerine K.'lar da Rus tebaası oldular. 1917 ihtilâlinden sonra bütün Batı Türkistan bir cumhuriyet olarak teşkilâtlanmıştı. Ancak, sonradan Türkistan Cumhuriyeti beş «cumhuriyet» olarak parçalandı. bunlardan biri Kırgızistan Cumhuriyeti oldu. Bk. KIRGIZ SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ.

KIRIK (Kemik kırığı) (Fr. Fracture; Lat. Fractura), bir katı madde kitlesinin (kemiğin) iki veyâ daha çok parçaya ayrılması. K.'ın şekli, K.'ın sebebine, parçaların yer

değiştirmesine, bulunduğu yere, kırılan kemiğin çevresindeki yumuşak kısımların etkilenip etkilenmemiş olmasına göre çok değişir. Meselâ, direkt K.'lar, kemiği çarptığı yerde meydana çıkan K.'lardır. İndirekt K.'lar, öbürlerine nazaran daha çok olup, şu dört mekanizmaya göre meydana gelebilir: 1. Çekme, 2. Basınç, 3. Bükme, 4. Burma. Bâzı K.'lar kasların kasılması (Fr. Contraction) ile meydana gelir; diğer bâzı K.'lar çok küçük bir örselenme (Fr. Traumatisme) sonucu olarak ve ancak kemiklerin kırılmağa özel bir eğilimi halinde olurlar (tabes, ikinci derecede kemik kanseri). K.'lar görünüşlerine göre, tam K.'lar ve tam olmayan K.'lar diye, iki gruba ayrılır. Tam olmayan K.'lar, çocuklarda görülür. Büyüklerde, hemen hemen, hiç görülmezler. Bu tam olmayan K.'larda şu üç şekil, görülür: 1. Kemiğin kıvrılması (Fr. Courbure), 2. Kemiğin ancak yarısını etkileyen K., 3. Kemik zarını zedelemeden meydana gelen K. Tam K.'ların merkezi, direkt K. halinde, çarpmanın olduğu noktadadır. Eğer K. indirekt ise, merkezi kemiğin zayıf noktasıdır. K.'ın çizgisi enine (Fr. Transversal), boyuna (Fr. Longitudinal) çapraz (Fr. Oblique) ve hattâ spiral (sarma) şeklinde olabilir. Kemiğin parçaları yerlerinde kalabilir veya, bunlara yapışan kasların etkisi ile, yer değiştirebilirler. Bu yer değiştirmeleri şu çeşitlerde olabilir'ler: 1. Açılanma (Fr. Angulation), 2. Çevrilme (Fr. Rotation), 3. Kayma (Fr. Taranslation), 4. Yükselme (Fr. Ascension). Bu son tipte, kemik parçaları biribirinin üzerine kayar (Fr. Chevauchement). Bu tipler, ayrı ayrı meydana gelebildikleri gibi, bir arada da görülebilirler. K.'ın, kırılan kemiğe ve kemiğin kırılan yerine göre, durumu çok değişebilir. Yassı kemiklerlerin kırılması, öbür kemiklerinkinden çok farklı bir durum gösterir. Meselâ, Çökertme K.'ı (Fr. Fracture par enfoncement), özel olarak kafa tası kemikleri için kullanılan bir terimdir. Uzun kemiklerdeki K.'lar, diyafiz K.'ları ile epitiz K.'ları olarak ayrılır. Epitiz K.'ları da, oynak içi ve oynak dışı (Fr. intra-, extra-articulaire) K.'lara ayrılır. K.'larda, çevredeki yumuşak organların zedelenmiş olup olmaması çok önemli rol oynar. Bâzen mafsallar zedelenmiş olabileceği gibi, bâzen de kaslar veya damarlar ve sinirler yırtılmış olabilirler. Eğer derideki bir yara K.'ın merkezini dışarısı ile temasa geçirirse, bu tehlikeli bir enfeksiyon yolu olabilir. Bu K.'lara «açık» (Fr. Ouverte) denir. Bunlara, vakit geçmeden, cerrahî müdahalede bulunulmalıdır. K.'ların biribirinden çok farklı olması, şematik bir klinik tablonun çizilebilmesine engel olur. Buna rağmen, başlıca belirti olarak, şunlar sayılabilir: 1. Büyük acı (buna en küçük bir hareket sebep olabilir), 2. Organın fonksiyonunu yerine getirememesi, 3. Organın şeklinin değişmesi (*Kemik parçaları yer değiştirmiş iseler*). Bugün radyoloji, K. merkezinin kesin bir şekilde incelenmesini mümkün kılmaktadır. Geri kalan klinik araştırmanın amacı, komplikasyonları meydana çıkarmak, yâni damarlarda ve sinirlerdeki zedelenmeleri incelemektir. Lâyıkıyle tedâvi edilen K., kemiğin bir nevi kabalaşması ile iyileşir. Bâzı hallerde kemik parçaları birbiriyle geç yapışır veya hiç yapışmaz. Bu durumda, parçalar biribirinden ayrı kalırlar, lâkin hiçbir ağrı duyulmaz. Bakım ise iki safhayı içine alır: 1) Tekrar yerine getirme (Fr. Réduction) safhası: Ayrılmış parçalar yaklaştırılıp biribirinin üzerine bastırılır. 2) Yerinde tutma (Fr. Contention) safhası: Parçaların biribiri ile kaynaşıncaya kadar, hareket etmeleri engellenir. Bu iki safha, ortopedik veya cerrahî usullerle başarılabilir. Ortopedik usuller: El ile çekmeden, alçıya koymadan ve bükülmeye engel olan değneklerin kullanılmasından ibârettir. Cerrahî tedâvide, parçalar biribirinden ayrılıp, bir protezle yine biribirine bağlanırlar. Bu bağlanma, çeşitli metodlarla elde edilir: Vidalama, Çemberleme, Çivileme (Fr. Enclouage cento-médullaire) gibi. En önemli olan, çabuk müdahaledir. Büyük hayvanlarda K.'lar, ekonomik ve pratik sebeblerle, ölümlere yol açarlar. Küçük hayvanlarda ise, insanda kullanılan tekniklerden yararlanılır.

KIRIK (Jeol.) (eski ter. **İnşikak, Fay;** Alm. Bruch, Verwerfung, Fr. Faille), yer kabuğunun türlü yerlerinin yarılması, kırılması ile meydana gelen kırık yerler. Kırılma yerinin her iki kanadında yer değiştirmeler, seviye değişikliği olur. K.'lar bazı yerde pek, çok yerde de birbirine oldukça paralel, dizi dizi sıralanmış olarak bulunur. Dizi dizi sıralanmış durumda, K.'lar boyunca basamaklı bir uzanış meydana gelir. Bunlar üst üste birkaç merdiven basamağının sıralanışını andırır.

Kırık basamağı, yer kabuğunun kırılmaya uğramış yerlerinde, K., cizgisi boyunca beliren yükselme ve çökmelerden meydana gelmiş, dik veya dikçe yamaç ile üstündeki düz yerlerdir. Böyle yerlerde ova ile dağ arasına düşen alanda bir K bulunur. K.'ın çökmüş kanadının yerinde çukur yerler (ova), yükselmiş kanadının yerinde ise dik yamaç, yayla, dağ bulunur. Böyle bir yerde çökme ile yükselme ne derece büyük olursa, bu basamak da o kadar yüksekte bulunur. 15-20 m den yüzlerce m ye kadar olan basamaklara rastlanır. K. basamakları, düz duruşlu tabakaların bulunduğu yerlerde meydana gelebildiği gibi, kıvrımlı yerlerde de olabilir. K., birbiri yanında dizi dizi uzanıyorsa, öyle yerlerde sıra sıra K. basamakları bulunur.

Kırık boyu vâdisi, K.'ların uzandığı yerlerde açılmış vâdilerdir. Bunlar, akarsuların aşındırmasıyle doğarlarsa da, yer kabuğunun kırılmış olduğu yerlerde akarsular, bu çürük çizgilerden veya dayanıksız yerlerden faydalanarak yataklarının türlü bölümlerini K.'lar boyunca geçirirler. Ancak öyle yerler vardır ki belirgin bir K. yeri bulunduğu halde, orası bir vadiye yatak olmamış, onun çok yakınında K.'sız bir yerden akarsu yatağını geçirmiştir.

Kırık dağları, K.'larla çevrili dağlardır.

Kırıklı bölgeler, ana yapısı kırılmalarla belirmiş, özelliği de bu yüzden olmuş bulunan bölgelerdir.

Kırıklı kıvrılma, hem kıvrılmaya hem de kırılmaya uğramış, belki de aynı zamanda meydana gelmiş tabaka yapılarına ve yerinden oynamalara verilen addır. Böyle bir yapıda K.'lı kemer ve K.'lı tekne vardır. K.'lı kemerlerde kıvrılma yeri yukarı doğru kemer biçiminde yükselmiş, K.'lı teknelerde ise kıvrılma yeri aşağı doğru çukurluk yapmıştır. Böyle yerler yarı pekleşmiş yer kabuğu bölümlerinde meydana gelir.

Kırıklı şekiller, yeryüzünün biçimleri olan kabarıklıkların, çukurlukların, kırılmalar yüzünden meydana gelmiş olanlarına verilen addır. K. basamağı, K.'lı dağlar, horst, çöküntü hendeği, K. boyu vadisi gibi.

Kırıklı yapı, yerkabuğunun K. dizileri veyâ K. çizgileri ile sınırlanmış bölümleridir. Böyle yerlerde kırılmanın uzanışına göre, K. basamağı, K.'lı dağlar, çöküntü hendeği, K. boyu vâdisi meydana gelmiştir.

KIRIK UYGU, armonide, bir uygunun notalarının biribiri ardından sırasız olarak işittirilmesi.

KIRIKHAN, Hatay iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 60 709 (1970), merkez nüfusu 32 050'dir. Hatay ile birlikte Anayurda katılmıştır.

İlçe toprakları Amanos dağlarının bir kısmını içine aldıktan başka, Amik ovasında da uzanır. Bir antiklinal olan Amanoslar'ın Amik ovasına bakan yüzü dik ve makilerle kaplıdır. Buna karşılık Amik ovası düz ve göle yakın kısımları bataklıktır. Bu çöküntü hendeğinin tabanı verimli alüvyal topraklarla ve Yalangoz bucağı civarında, Hassa ilçesi kraterlerinden çok yakın zamanda çıkmış bazalt lâv larıyle örtülüdür.

Pek çok hüyüklerin varlığından da anlaşılacağı üzere Amik ovası tarih çağları boyunca insanların yerleşme sahası olmuştur. Halen ilin en büyük yerleşme merkezi Amanoslar ile Amik ovası arasındaki bir birikinti konisi üzerine kurulmuş olan K.'dır. K., çoğu tek katlı, kerpiçten yapılmış 5 572 haneden ibarettir. Kasabada yazların sıcak geçmesi, bir kısım halkı bu mevsimi Soğukoluk yaylasında geçirmeye sevketmektedir. Halen 32 000 nüfuslu kasabanın başlıca fonksiyonu, zengin çevresinin ziraî pazarı olmasıdır.

Amik gölü çevresindeki bataklık kısımlar, daima yeşil otları sebebiyle ilçenin belli başlı sığır yetiştirme alanıdır. İlçe sığırlarının (12 432 baş) en büyük kısmı burada top lanmıştır. Amik gölü civarı, Karasu boyları aynı zamanda önemli bakliyat (560 ton), özellikle mercimek, pirinç, (387 ton) ve pamuk (7 250 ton) yetiştirme bölgeleridir. K. çevresinde portakal ağaçlarının daha çok olduğu narenciye bahçelerine rastlanır. Yılda 100 ton mahsul alınan zeytinlikler kuru alanları tercih etmişlerdir. Ziraat alanlarının hemen hemen bulunmadığı Amanoslar, davarların otlağı durumundadır. K.'da ekserisi koyun (koyun 34 797, keçi 29 297 baş) olmak üzere önemli miktarda davar beslenir.

KIRIKHAN: Genel görünüş

KIRIKKALE, Ankara iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 129 688 (1970) dır. K.'nin adı, ilçe merkezinin 1,5-2 km kuzeyindeki Kırık köyü ve kasaba içindeki Kale tepesi adlarının birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Kale tepesi, gerçekte yığma bir tepe, bir hüyüktür. Hüyük üzerinde Hitit ve Romalılar yerleşme merkezleri kurmuşlardı. Roma yer leşme yerinin terk edilmesinden sonra, uzun süre boş kalan bu alana K.'nin yerleşmesi 1925 yılına rastlar. O tarihte ilçe merkezinin bulunduğu yere, Millî Savunma Bakanlığı, ordumuzun silâh ve muhimmat ihtiyacını karşılamak üzere, askerî fabrikalar inşa ettirmişti. K., temelleri atılmış fabrikaya işçi temini bakımından elverişli bir yerde bulunmuyordu. Çünkü kendisine en yakın yerleşme merkezi olan

KIRIKKALE: Cumhuriyet meydanı

Kırık köyü, ancak 12 evli idi. Yakın çevrede, askerî fabrikaların maden cevheri ihtiyacını karşılayacak önemli yataklar da yoktu. Kılıçlar köyünün Yığılıtaş mevkiindeki manganez damarları, Yahşihan'da Kızılırmak köprüsü yakınındaki pirit; Beyobası bucağı ve Kulaksızköy'deki demir yataklarının ekonomik bir değeri yoktu. Kılıçlar Köyü Aktaş tepesinde, tahminen 5 - 10 bin ton; içindeki saf maden oranı ise % 30 - 40 olan demir cevherleri (Hematit) ancak özel işletmeye elverişliydi. Askerî makamlarımızı K.'de fabrika kurmaya sevk eden hususlar, o sıralarda Yahşihan'a kadar ulaşmış demiryolu ile, üzerinde küçük bir hidroelektrik santralı kurulması düşünülen Kızılırmak'ın yakınlığı ve K.'nin henüz bugünkü kadar gelişmemiş olan uçakların saldırısına karşı emniyetli bir yerde bulunmasıydı. 1950 yılında Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na devredilen ve halen askerî malzemeden başka pek çok alet, makina, yedek parça yapan fabrikaların sayısı, Çoraközü vadi tabanında arttıkça, K. âdeta yakın çevre (Kalecik, Keskin, Kaman, Balâ), hattâ İç Anadolu ve onun coğrafî sınırları dışında kalan yerleşme merkezleri halkının, akınına uğradı. K.'nin 4 km kadar güneyindeki Yuva sakinleri, fabrikaya kolay gidip dönebilmek için köylerini terk ederek K.'de, demiryolu yakınına yerleştiler. 1927 - 1931 devresinde, kasabanın nüvesini teşkil eden ve işçilerle demiryolu memurlarının oturduğu İstasyon ve Fabrika mahalleleri vücut bulmuştu. 1929'da K., Keskin'in bucaklarından biri oldu. 1940 sayımında 11 484 nüfusluydu. 1944'te Ankara ilçeleri arasına girdi. Yerleşme alanı, 1931 - 1945 devresinde Çoraközü yatağı boyunca doğuya doğru genişledi. Ovacık, Yenidoğan, Hüseyin Kâhya, Tepebaşı, Gürler mahalleleri bu devrede teşekkül etti. Şehir nüfusu 1945'de 15 bini bulmuştu. 1945 - 1955 devresinde kasaba, kuzeydeki Sivritepe'ye doğru yayıldı. Sanayi, Kaletepe, Gültepe, Çallıöz, Yaylacık mahalleleri türedi. Hemen her evde kuyu bulunmasına rağmen, artan ihtiyacı karşılayabilmek üzere 1949'da 14 km ötedeki Halfeli kaynaklarından getirtilen su meseleyi halletmedi. Çünkü 1955'te şehirde 23 000 kişi yaşıyordu. Endüstri kuruluşlarının genişlemesi ile 1960'ta nüfus 42 900; 1970'te 91 694'e yükseldi. Kızılırmak, demiryolu güneyindeki Karşıyaka mahalleleri eskilerine eklendi. Yarısı kiremitli 4 500 ev, sayıları 7 000'i aşan tek katlı gecekondularla sarıldı. Faal nüfusun büyük kısmının fabrikalarla, kendine bağlı köylerin ihtiyacına cevap vermek üzere doğan, bakır, demir, araba ve kereste tesislerinde çalıştığı K., hastahaneleri, okullarıyle çevrenin kültür ve

sağlık merkezi rolünü görmeye devam etti ve modern bir şehir manzarası kazanmaya başladı.

Bununla beraber, şehir dışındaki yerleşme yerlerinin hakim ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılık olmakta devam etti. Bunlar arasında bağlar büyük yer tutar. K.-Sulakyurt arası platoların güneye bakan yamaçlarında granitlerin ayrışmasından meydana gelmiş kumlu topraklarla Neojenin geçirimli kısımlarına yayılmış bağlardan yılda 34 100 ton üzüm alınır. Bunun bir kısmından pekmez, diğer kısmından da şehirdeki 3 fabrikada şarap yapılır. K. şarapları Yozgat, Çorum ve Adana'da sarf edilmektedir.

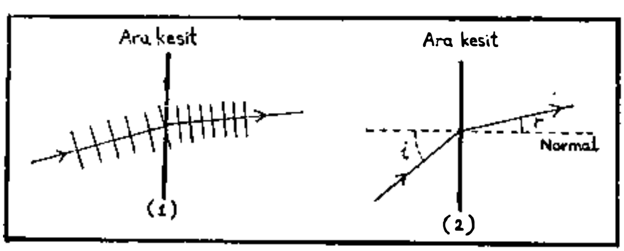
K.'nin büyümesi sebze ve meyve alanlarının genişlemesine yol açmıştır. Akarsu boylarına yerleşmiş bahçelerden yazın 5 200 ton patates, 1 400 ton domates, 700 ton kabak, 350'şer ton fasulye ve patlıcan; 350 ton elma, 450 ton zerdali ve kayısı, 210 ton armut elde edilir. Kışın ise 500 ton pırasa ile 165 ton ıspanak şehre sevk edilir. Kuru zeminli tarlalardan her yıl 4 540 ton buğday elde edilir.

Platolarda koyun (56 756 baş) ve tiftik keçileri (43 520 baş); vadi tabanlarında sığırlar (19 650 baş) yayılır. Koyunlar, yaz mevsimini Koçu ile Küre (Modar), Bedesten, Kamışlı, Sarıkaya yaylaları ve Denek (Gümüşpınar) yaylalarında geçirirler. Her yıl K.'de 5 - 10 Ekim arasında panayır kurulur. Derilerin bir kısmı Kızılırmak kıyısına kurulmuş Yenidoğan kösele fabrikasına, bir kısmı da tiftik, yapağı ve bağırsakla beraber Ankara ve İstanbul'a yollanır.

KIRILAN IŞIN: bk. KIRILMA.

KIRILMA (Fr. Réfraction, İng. Refraction), ışık ve diğer dalga hareketlerinin, iki ortamın ara kesitine eğik olarak geldikleri vakıt, daha yoğun ortama girerken bükülerek doğrultularını değiştirmesi olayı. K.'nın nedeni dalga hareketinin bu ortamlardaki yayılma hızının farklı olmasıdır. Buna göre, bir dalga treni bir ortamdan başka bir ortama geçerken doğrultusunu değiştirir (Şek. 1 ve 2).

K., ışık, ses, radyo ve öteki dalga hareketlerinde gözlenen genel ve önemli bir fiziksel olaydır. K., *basit K.* ve *çift K.* şeklinde ortaya çıkabilir. K.'dan önceki dalgaya (veya ışına) *gelen dalga* (veya *gelen ışın*), kırıldıktan

KIRILMA: 1. Dalga boyunun ve Dalga treninin yeni ortama girmesinde doğrultusunun değişmesi, 2. i gelme açısı ve r kırılma

sonraki dalgaya (veya ışına) *kırılan dalga* (kırılan ışın) adı verilir (Şek. 2). Kırıcı ortama gelen ışının girdiği noktada ara kesite çizilen dike *normal* denir. İ açısına *gelme açısı* ve r *açısına kırılma* açısı denir.

Kırılma kanunları: Dalga hareketi olarak ışığı göz önüne alırsak, 1. gelen ışın, kırılan ışın ve iki ortamı ayıran ara kesite gelme noktasındaki normal aynı düzlemde bulunur, 2. gelme açısının sinüsünün, kırılma açısının sinüsüne oranı iki ortamın tabiatına bağlı bir sabittir (kırılma indisi). Bu ikinci kanuna *Snell kanunu* adı da verilir (Bk. KIRILMA İNDİSİ).

KIRILMA (Alm. Verwerfung, Fr. Faille, İng. Faulting, eski ter. Teşekkülü inşikak), Yer kabuğunun bir kısmının kırılıp yarılmasıyle birlikte kırığın iki yanının, iki K. kanadının yerinden oynaması olayı. Bu yerinden oynama durumu yer çekiminin etkisinden ileri gelir. Tabakalar en çok gergin oldukları yerlerden kırılırlar. Kırılan yerin iki yanında birer K. kanadı belirir. Kırığın iki yanındaki parçalar, K. yüzeyi adı verilen bir yüzey boyunca yer değiştirir. Bu yer değiştirme, ya yarığın belirmesi sırasında olur veya sonradan kendini gösterir. Kırığın iki yanının yer değiştirmesiyle yanlardan biri yükselir, diğeri çöker. Yükselen yerlerde basamaklı yerler, dik yamaçlar, yüksek yaylalar meydana gelir. Çöken yerlerde ise çöküntü hendekleri ortaya çıkar.

Kırılma aynası: yer kabuğundaki yer yer K.'lar, oynamalar sırasında, birbirine sürtünerek kayan yerlerde cilâlanmaların, çizilmelerin belirdiği dik yer.

Kırılma çizgisi: bir K. yerinin yer yüzündeki yeri. K. yeri henuz aşınmamış ise, burada çeşitli yükseklikte bir dik yamaç belli olur. Bu diklik K. yüzünden meydana gelen yerinden oynamadan doğmuştur. Böyle diklikler, çok kere dümdüz uzanışlı veya oldukça düz yamaçlar olarak uzanır. Fakat aşınmalar uzun zaman devam etmiş ise, K.'nın iki kanadı arasında önceden belirmiş olan yükseklik farkı çok azalır, iyice silinir, hattâ bu fark tersine bile döner. Böyle yerlerde K. yerinin varlığı, ancak başka başka yaştaki tabakaların hemen yan yana gelmiş olmasından anlaşılır. Jeologlar bu iki ayrı tabakanın sınırını takip ederek K. çizgisini topografya haritasına geçirirler. Bu çizgi uzunca bir yer boyunca düzgün olarak uzandığı gibi, keskin köşeli de olabilir.

Kırılma çöküntüsü: etrafı kırıklarla çevrili çöküntü çanağı.

Kırılma dağları: etrafı veya bir yanı kırıklarla çevrili bulunan ve bu sebeple meydana gelmiş dağlar. Kırık çizgilerin uzanışına göre bu dağların çok çeşitleri vardır. Bazısı uzunlama bir biçim göstererek bir sıradağ durumunda bulunur. Bazısı değirmi biçimindedir. Bazısı da bir yanı batmış kayık gibi tek yanlı bir uzanıştadır. Bu türlü dağlar, tabakaların eskidikçe sertleşmiş yerlerinden doğmuştur.

Kırılma yüzeyi: yer kabuğunun bir bölümünde K.'lar sonucunda beliren yerinden oynamalarda kanatların yer değiştirdiği K. yüzeyi. Bu yüzeyin bir bölümü düzdür. Geri kalanı ise düzensiz bir yüzeydir. Bu kırılmış yüzey boyunca olan yer değiştirmeler sırasında, bazı yerde çok büyük yığınlar, sürtünerek kayar, buraları cilâlanır, hareketin doğrultusu boyunca çizilir. Böyle yerlere K. aynası denir. Bu yüzeyin yakınındaki tabakalar, çekilmeler yüzünden çengel biçiminde bükülür.

Yine bu K. yüzeyi, yer değiştirme sırasındaki sürtünmeler yuzünden, yanlardan koparılmış taş parçaları ile dolu bulunur. Bunlara sürtünme breşleri adı verilir. Kırığın iki yanından koparılmış olan parçalar, bazı zaman toz gibi olur. Bunlara da K. kili denir. Bazı zaman kırılarak yarılmış olan yerler, maden damarları veya püskürük taş damarları halinde doldurulmuş bulunur.

KIRILMA AÇISI: bk. KIRILMA.

KIRILMA İNDİSİ (Fr. Indice de réfraction, İng. Indexe of refraction), bir ortamın kırılma indisi (n), ışığın boşluktaki (çok yaklaşık olarak havadaki) yayılma hızının (V_B) göz önüne alınan ortam içindeki yayılma hızına (V) oranı: $n = \frac{V_B}{V}$ · Kırılma kanunlarına uygun olarak, ışık *boşluktan* veya çok yaklaşık olarak *havadan* başka bir ortama girdiği vakit bu ortamın K. İ., gelme açısının sinüsünün kırılma açısının sinüsüne oranına eşit olur;

$$n = \frac{\sin i}{\sin r}.$$

Işık bir ortamdan başka bir ortama girdiği vakit, genel olarak, hızı değişir. *Işığın birinci ortamdaki yayılma hızının ikinci ortamdaki yayılma hızına oranına, bu iki ortamın bağlı* K. İ. denir: $n_{21} = V_1/V_2$. Işığın boşluktan bir ortama girmesinde yukarıdaki $n_1 = V_B/V_1$ oranına «mutlak K. İ.» demek daha doğru olur. 1 ve 2 ortamları için mutlak K. İ 'leri n_1 ve n_2 olursa, *ikinci ortamın birinci ortama göre* bağıl K. İ. $n_{21} = V_1/V_2 = n_2/n_1$ olur. Meselâ, suyun ve camın mutlak K. İ.'leri 4/3 ve 3/2 olduğuna göre suyun cama göre veya ışığın camdan suya geçmesindeki K. İ. 8/9 olacaktır.

Bütün saydam adi cisimler için mutlak K. İ. 1'den büyüktür. Bazı metaller (gümüş gibi) için 1'den küçüktür. Havanın mutlak K. İ. 1,0003 olduğundan, katı ve sıvıların havaya göre bağlı indisleri, çok yaklaşık olarak, onların mutlak indislerine eşit olur. K. İ.'leri ışığın dalga boyu ile değişir (bk. DAĞILMA) ve buna göre K. İ.'lerinin doğru değerleri için ışığın dalga boyunun nitelenmesi gerekir. K. İ.'lerinin bazı tipik değerleri ($\lambda = 5893$ angstrom için) aşağıda verilmiştir.

MADDE	MUTLAK İNDİS	MADDE	MUTLAK İNDİS
Hava	1,00029	Gliserin	1,47
Brom	1,66	Helyum	1,00007
Karbondioksit	1,00097	Buz	1,3
Elmas	2,419	Kaya tuzu	1,54
Cam	1,5 - 1,7	Su	1,33

KIRIM, Genel Türk tarihi içinde olduğu kadar, Türkiye tarihi bakımından da ayrı önem taşıyan K.'ın mahallî tarihi çok eski devirlere kadar uzanır. K. kelimesinin menşei henüz çözülmüş değildir. Barthold, kelimenin aslını meçhul olarak işaret ederken, Z. V. Togan, K.'ın Türkistan'daki Kurum ile ilgili olabileceğini belirtmektedir. Öte yandan XIV. yüzyıl Türkçesinde «Kırım» sözünün Arapçadaki hendek veyâ *Kur'an*'daki «uhud» karşılığı kullanılmış olmasını dikkate alan bazı Türk tarihçileri de kelimenin «müstahkem mevki» anlamına geldiğini beyan ederler. Öte yandan Türk destanlarında K., «kerü K., kırkbin mescidli, kırk kaleli K.» şekillerinde tanıtılır. «Kırım» kelimesinin tam kökü bulunamadığı gibi «kerü» kelimesinin de açıklanması henüz yapılamamaktadır. Bundan başka sonradan Feodosya adını alan Eskikırım şehrinin ününden dolayı bütün yarımadaya yayılan bir isim haline gelmiş olduğu da ileri sürülebilir. Ama bu gelişme Moğol devrinden sonra olduğundan, K.'ın efsanelere kadar yerleşen adının izahı için yeterli olamaz. Orta Asya'da doğan Türk destanlarında K., coğrafî bir yer olarak kendini gösterir ve çoğunlukla Urum ülkesiyle yan yana, destanî devirlerdeki Türk düşüncesinde batı sınırlarını işaret eder. Manas destanında Aşbara Han'ın oğlu Ejder bu yöreye çekildiği gibi, Er-Töştük destanında da Kahraman'ın savaştığı düşmanlarından birisi, batıdaki Kırım Han'dır. K.'ın Türk tarihi M. Ö. VIII. yüzyılda Orta Asya'da, Tanrı dağlarının orta yöresinde doğan ilk büyük Türk imparatorluğuna, Şu-Saka devletine bağlanır. Bu görüşe göre K.'ın ilk halkı olarak bilinmesi gereken, bu Saka Türkleridir. Yunanlı tarihçiler Saka imparatorluğunun çeşitli kavimlerden meydana geldiğini açıklamakla beraber, Şuları, İskit-Saka topluluğunun en kudretli zümresi saymaktadırlar. Bugüne kadar derlenen bilgilere göre K.'da yerleşen ve Saka topluluğuna giren çeşitli kabileler vardır. Bunlardan, yarımadaya, batı kaynaklarında yaygın adı olan Tavrida ismini verdiren Tavrlar, Germen ve Grekler arasında eriyip kaybolmuşlardır. Bunlardan kalan tek hatıra, Toas adlı bir kralları olduğu ve gökte Ay Tanrıya taptıkları şeklindedir. Yarımadanın doğusunda yerleşen Sakalarla ilgili olarak da Karum paluk adıyle bir balık ismi ve Azak Denizi'ne izafe edilen «temerinde» kelimesinin Türkçe ve deniz anlamında olduğu bilgileri derlenebilmiştir. Bunun yanında yine K.'a yerleşen Saka boylarının eski Yunanca kaynaklarda görülen Targutae, Sokolot ve Paralat adlarının Türk boylarından Türküt, Sikilot ve Barulatları temsil etmeleri kuvvetle muhtemeldir. Ama bu devir için en önemli haber, yarımadanın kuzey bölgelerinde ve Nogay kırında yaşayan Sakalar için Yunanlı tarihçi Herodot'un onlara «Hükümdar İskitler» ünvanını vermiş olmasıdır. Bu ünvanı olan Türk boyunun Barsl (Barsula, Baslug, Barsıl-vasil) lar olması ve Yunancadaki «vasilikhos-hükümdar» kelimesi ile büyük tarihçinin bir açıklama yapmış bulunması kabul edilebilir. Kaldı ki Barsluların çok sonraki yüzyıllarda yine bu çevrede, İtil boylarında yaşadıkları, hattâ Hazar hanları ile yakınlık kuracak derecede de önem taşıdıkları bilinmektedir. K., Saka topluluğunun dağılışı üzerine, ilk defa, Germen oldukları kuvvetle tahmin edilen Kimerlerin saldırısına uğradı. Ancak bu saldırıdan günümüze kadar gelen tek isim Kerç boğazına verilen Bosphorus Cimmericus'tur. K.'ın Akdeniz ülkeleriyle ilişki kurması, şüphesiz ki Yunanlı gemicilerin bu yarımada kıyılarına çıkmalarıyle başlar. K. sahillerinde ilk Yunan kolonilerinin M. Ö. VI. yüzyılda kurulmaya başlandığı bilinmektedir. Pantikapea (Kerç), da-

ha sonra da Khersones (Akyar), Karkantida (Gözleve), bu kolonilerin en önemlileridir. Bununla birlikte Yunanlılar yarımada üzerinde bir egemenlik kurmayı başaramamışlardır. Ancak K.'ın yerli halkı, Sakalarla ticarî münasebetlerini sürdürebilmişlerdir. Roma ve onu izleyen Bizans egemenliği de K.'ın kıyı boylarında kalmıştır. Gerek yarımadanın iç bölümü, gerek yarımadayı çevreleyen kır, genellikle konar göçer Türk, Slav ve Germen kabîlelerin ellerinde kalmıştır. Nitekim bunlardan Gotlar II. yüzyılda K. yarımadasını baştan başa istilâ etmişlerdir. Got akınlarını bir süre sonra Batı Hunları durdurmuştur. 374'te Hun orduları İtil ırmağını aşarak batıya yöneldikleri zaman, K. ve Azak denizi kıyılarında Alanlar yaşamakta idiler. Büyük Hun hakanı Oktar'ın oğlu Aybars'ın giriştiği harekât sonunda Alanlar, K.'ın dağlık bölgelerine çekilmişler, Got ve Alanların boşalttığı bölgeleri bu defa Hun topluluğuna bağlı Türk boyları kaplamıştır. Bunlar arasında özellikle Kara Bulgarlar ile Akaçeriler önemli bir yer tutarlar. Büyük Hun akınlarını izleyen Avar akınları devrinde de K., yeni Türk kavimlerinin yerleştiği veya bir süre için kaldığı bir ülkedir. IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar K., bütün kuzey Türklüğü genel tarihinin akışı içinde biribirini izleyen Türk boylarının konup göçtüğü ülkelerden biri olmuştur. VII. yüzyılda kıyıda Soğdak, Kerç, Sarıkirman gibi limanlar Bizans imparatorluğu'nun kontrolünde ise de, asıl yarımada Hazar imparatorluğu'na bağlanmış bulunuyordu. Hazarların K.'a kesin olarak hâkim oluşları, VII. yüzyılın ortalarına rastlar. Bu hakimiyet yavaş yavaş kurulmuştur. Got ve Alanlar'ı yenilgiye uğratan Hazarlar, önce bu kavimlere yaşadıkları bölgelerde muhtariyet tanımışlardı. Fakat K.'da iyice tutunduktan sonra verilen bu haklar kaldırılmış, Doros ve Khersonnes'in zabtı ile de bütün K.'a hâkim olan Hazar devleti, burasını bir eyalet haline getirmiştir. K.'ın bundan sonraki tarihî gelişimi, K. Hanlığı'nın doğuşuna kadar İtil boylarında yaşayan Türk egemenliklerine bağlı kalmıştır. Ancak büyük bozkırın kuzey ucunda yeni bir siyasî gücün doğmasıyledir ki, K.'ın tarihî âkıbeti önce güneyde İstanbul'a, sonra da kuzeyde Petersburg veya Moskova'ya bağlanmıştır. Hazar hanları K.'ı Tudun/Tuyun ünvanını taşıyan bir genel vali ile idare etmiştir. Hazarların K. üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Bu etki sonunda Büyük Hazar hanlığı yıkıldığı halde K.'da Hazaria/Gazaria adı ile küçük Hazar hanlığı bir süre daha devam etmiştir. Hazar egemenliği devrinde K.'da görülen en büyük gelişme, kıyılardaki Rum ticaret şehir ve merkezleri yanında, asıl yarımadada yerleşmenin ve Türk şehirlerinin doğmaya başlamış olmasıdır. Küçük Hazar devleti Bizansla olduğu kadar Anadolu Selçuklu Sultanlığı ve Mısır ile hem ticarî, hem de siyasî münasebetler kurmuş idi. Hazarların K.'da kurdukları en önemli şehirler arasında Taman Tarhan, Kırkyar anılabilir. Yine bu tarihlerde K.'a karşı kendini gösteren ilk Rus saldırısı, K.'ın ticarî önemi dolayısıyle Selçuklu emiri Hüsameddin Çoban eliyle durdurulmuştur. 1221'de Ruslar'ı Taman'da yenilgiye uğratan Emir Çoban, Soğdak kalesini de almıştır. Küçük Hazar hanlığının ne zaman dağıldığı kesin olarak bilinmiyor. Ancak, Hazar devletinin yıkılışından sonra bölgenin Kıpçak (b. bk.) adı altında toplanan Türk boylarının akınlarına uğradığı bellidir. K., bu dönemde Kıpçakların yayıldığı beş bölgeden birini teşkil etmekte idi. K. üzerindeki Kıpçak hakimiyeti, 31 Mayıs 1223'te Halka ırmağı boyunda yapılan savaş sonunda ortadan kalktı. Kıpçakların yerini alan Altınordu Türkleri K.'a girdikleri zaman, kıyı şeridi dışında burasını baştan başa bir Türk ülkesi olarak buldular. Çoğunlukla müslüman olan bu Türkler arasında yahudiliği benimseyen Hazarlar ise, zamanımıza kadar hem varlıklarını hem de Türk kültürüne bağlılıklarını devam ettirmişler ve Karaim (b. bk.) Türkleri adıyle tanınmışlardır. K., Altınordu ilhanlığına bağlandıktan sonra, bu imparatorluğun seçkin bir eyaleti oldu. Berke Han (ölm. 1266) zamanında K., sistemli bir iskân politikası sonunda tamamen türkleştirildi. Bu dönemde K.'dan başka Kara Buğdan, Akkirman, Kili ve çevresi bir çok köy ve şehirlerle donatılmıştı. Tarhan yazısı, Yalı köyü, Kutlu Boğa gibi şehir ve kale isimleri bu dönemdeki yerleşmeden kalan izlerdir. Yine K.'dan sefere çıkartılan bir ordu, tahminen 1265 yılında ilk defa Macaristan'a girmiş ve Mohaç'ta Macarlarla Türkler arasındaki ilk savaşı yapmıştır (Hasan Beyzâde, *Tarih*). Bu haberler, K.'ın Altınordu devletinin Bizans, Orta Avrupa ve Balkanlar üzerindeki hâkimiyetini ve üstünlüğünü sağlayan bir üs olduğunu açıklamaktadır. XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise K., Altınordu hanzadeleri arasındaki taht kavgalarında başlıca merkezlerden biri olmuştur. 1380'de Mamay, Toktamış Han'a yenilince K.'a çekilmişti. Edüge de aynı şekilde K.'ı Altınordu hanlarına karşı bir üs olarak kullanmıştı. Altınordu'nun çöküşü sırasında Toktamış ile Tokay Timur arasındaki mücadele sonunda K. ayrı bir Türk devleti olma yoluna giriyordu. Nitekim Batu Han uruklarından Künce oğlan soyundan gelen hanzadeler bu yeni Türk devletinin temelini atmışlardır (bk. KIRIM HANLIĞI). Ancak, K. hanlığı istikrar buluncaya kadar ülke, 1398'de Edüge Beg'in, 1419 - 1424 yılları arasında ise Ulug Muhammed Han'ın eline geçti. Anarşi daha bir süre devam etti. Bundan faydalanan kıyı boyundaki Cenevizliler de bütün Karadeniz sahillerini ellerine geçirdiler. Kongerat beylerine dayanarak Altınordu hanlığına hâkim olan Seyyid Ahmed Han, Kırım Hanlığını kuran Hacı Giray'ı K.'dan çıkardıysa da, ülkenin yönetimi Şirin kabilesi beyi Tekene'nin elinde kaldı. O da ilk fırsatta Hacı Giray'ı tekrar K.'a çağırdı ve K. Hanlığı gerçekleşmiş oldu.

K., İlk ve Orta çağlarda konumu bakımından kuzey bozkırlarını Akdeniz'e ileten bir iskele durumunda idi. Akdeniz ülkeleriyle kuzey Avrupa ve Asya, hattâ Çin'e kadar uzanan ticaret ilişkileri geliştikçe K.'ın ekonomik değer ve önemi de artmış oldu. Şüphesiz ki K.'ın taşıdığı bu önemi ilk sezen kavim, Eski Yunanlılar olmuşlardır. K.'ın güney kıyılarında kurmuş oldukları kolonilerle asıl yarımada ile alışverişi geliştirirken, bu ticareti yavaş yavaş iç ülkelere, bir yandan Litvanya, öte yandan İtil ve daha doğuda İli ırmakları boylarında yaşayan Türk boylarına kadar götürmüşlerdi. Eski Yunanlılarla dehşetli savaşçı olan bu kavimler arasındaki ilişkiler hep dostçasına geçmiştir. Daha sonra bu tüccar milletin ana sitelerine hâkim olan Roma ve Bizans imparatorlukları da, K.'la ilişkilerini aynı gelenekler içinde yürütmüşlerdir. Hatta K.'a kuvvetle yerleşen Hazar, Kıpçak ve Altınordu egemenlikleri döneminde de bu ilişkiler genel planda büyük değişiklik göstermemiştir. Büyük bozkırda kuvvetli bir devletin doğuşu, K.'ın güney kıyılarındaki ticaret limanlarının daha iyi iş yapmalarını kolaylaştırmaktaydı. Azak, Kefe, Menkup ve Soğdak gibi liman şehirlerini yönetenler, ticarî serbestlikleri karşılığında K.'a hâkim olan devlete belli bir haraç ödemede direnmemişlerdir. Zira Çin'e kadar uzanan bu ticaret yolunun ge-

tirdiği gelir, her zaman için kârlıydı. Roma İmparatorluğunun parçalanışından sonra Bizans'a bağlanan bu limanlar, 1204'te İstanbul'un Latinlerin eline geçmesi üzerine Trabzon'da kurulan Rum İmparatorluğuna bağlandılar. Trabzon Rum İmparatorluğunu bir süre himayesi altına alan Anadolu Selçuklu Sultanlığı da, aynı ticarî çıkarları sağlamak için K.'ın güney limanlarına karşı ilgisiz kalmamıştır. 1261'de İstanbul'un, İznik imparatorlarının eline geçmesi sırasında kuzey Karadeniz'den akıp gelen ticaret faaliyetinin, Venediklilere tanınan imtiyazlarla Bizanslıların elinden çıktığı görülür. Buna karşılık rakip şehir Cenova, Altınordu Hanı Mengü Timur'dan aldığı imtiyazlarla önce Kefe'de daha sonra yarımadanın merkezi Eskıkırım'a kadar bütün ticaret sitelerinde nüfuzunu kabul ettirdi. Bu durum Osmanlı devletinin 1475'teki müdahalesine kadar sürdü. Kefe, Cenevizlilerden alındıktan sonra bir sancakbeyliği olarak teşkilâtlandırıldı. Eski ticaret yollarının güvenliğini korumakla birlikte, artık Osmanlı devletine bağlı bir Hanlık haline gelen K.'da, askerî komiserlik görevini yapmakla yükümlendi.

Çarlık Yönetiminde Kırım. 8 Nisan 1783 tarihinde Rus generali Potemkin, kanlı bir sürgün hareketinden ve 30 000 K.'lının yok edilişinden sonra halkı iyice sindirince, Karasubazar'da yayınladığı bir manifestle ülkenin doğrudan doğruya Çarlığa bağlı bir eyalet haline konduğunu ilân etti. 1784'te Çariçe II. Katerina yeni feth eylediği ülkeye geldi. Yanında Avusturya imparatoru da bulunuyor ve hıristiyanlığın müslümanlığa karşı elde ettiği zaferi kutluyordu. Bu seyahat sonunda K., Çarlığın Novorossiysk eyaletine katılmıştı. 1802'de ise K., bu eyaletten ayrıldı ve en eski adıyle, Tavrida vilayeti adı altında, ayrı bir idarî bölge haline getirildi. Batıda Özi ve Buğ (Ocakov, Dnepr) kıyıları, doğuda Berda suyu, kuzeyde Konka çayı ile sınırlandırılan Tavrida vilayeti, Nogay kırındaki Dneprovsk, Melitopolsk ve Berdiansk ilçeleri dışında, asıl yarımadada Orkapı Gözleve, Akmesçit, Kefe ve Yalta olmak üzere beş ilçeye bölünmüştü. K., Çarlık idaresine geçer geçmez hızla Ruslaştırılmak üzere gerekli tedbirler alındı. Müslüman ve Türk halkı bir yandan Türkiye'ye göçe veya Rusya içinde göç etmeye zorlayan bu politika, 1943 yılına kadar aralıklı olarak uygulanmış ve bugün için kesin sonuca varmıştır. 28 Haziran 1783'de yayımlanan ve Knez Potemkin Tavricevsky imzasıyle duyurulan emirnamede, K. halkının dinlerinin korunması belirtildiği halde, Soğdak'ta Ulucami ile Taman'da kale içindeki cami hemen ortodoks kilisesi haline konuluvermişti. Bu tutum aksatılmadan devam etmiş ve 1805'te Yalta hariç, bütün K.'da 1558 cami ile 5139 müezzin, imam ve hatip gibi görevli varken, 1914'te bu sayılar 729 cami ile 942 din görevlisine düşürülmüştü. 1794'te ise genellikle halkı, Rus kültürüne alıştırmak, dağlık bölgede yaşayanları yurtlarından etmek, bozkırda yaşayanlardan kimseyi barındırmamak, eski mirzalardan da düzenlenen plana göre gitmek isteyenleri 24 saat içinde evlerinden çıkarmak kararı alınmıştı. Daha 1790'da 350 000 desetinadan fazla han, sultan ve vakıf toprakları, Rus büyük memurlarına, hatta Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden getirtilen kolonizatörlere üleştirilmişti. Yerli halkın çeşitli sebep ve bahanelerle sıkıştırılması, siyasî, iktisadî ve sosyal baskı, K. halkının ellerinde avuçlarında olanı yok pahasına çıkararak göçlerine sebeb oldu. İlk önce 1785 - 1788 yılları arasında kıyı halkı, liman ve iskeleler çevresinde yaşayanlar, Anadolu'ya ve Rumeli'ye göçe koyuldular. Bunlar arasında Giray soyundan gelenlerle ülkenin eşrafı önde bulunuyorlardı. Yurtlarını bırakıp gidenlerin topraklarına ise Rus knezleri ile yüksek rütbeli memurlar konmakta idiler. 1789'dan sonra başlayıp 1800'e kadar süren ikinci göç dalgası, 500 bine yakın bir halk kitlesinin ata yurdundan ayrılmasıyla kapanmıştı. Yapılan araştırmalara göre 1770 yıllarında bir buçuk milyon civarında olan K. nüfusu, %23 - 33'ünü sürgün, baskı ve göç hareketleriyle kaybetmiş bulunuyordu. Böylece boşaltılan K. topraklarından resmî istatistiklere göre 288 064 desetina zadegâna, hâkimlere ve subaylara dağıtılmıştı. Bu göçleri 1812, 1828, 1860 - 1861, 1891 - 1893, 1902 - 1914 yıllarındaki toplu göçler izlemiştir. Bunun sonucunda K.'dan Çarlık yönetimi kalkarken, yarımadada Türk unsur olarak 238 bin kişi kalmıştı. Çarlık idaresi öteden beri hür yaşamağa alışan ve ülke topraklarının büyük bir kısmı kendisine ait olan K. halkına, Rusya'da yürütmekte olduğu sistemi, köylüyü ve çiftçiyi eşya ve köle haline koyan bir rejimi getirmişti. Her ne kadar 1790'da Genel vali Zuev, toprak konusunda çıkacak anlaşmazlıkların mollalarca çözülmesini öngören bir emirname yayınlamışsa da, ve bunu 1797'de Horvat'ın 1800'de Mihelson'un emirleri izlemişse de, K.'ın yeni hâkimleri, gaspettikleri topraklar üzerinde yaşayan halka, Hanlar devrinde 3 - 8 gün kadar kabul edilen imeceyi arttıra arttıra, köylüden alınan vergiyi yükselte yükselte, hayatı çekilmez hale getirmişlerdi. Bu suretle yeni hâkimlerle halk arasında devamlı bir anlaşmazlık sürüp gitmiş ve her defasında yerli halk haksız çıkmıştı. Çarlık hükümetlerinin halkı göçe zorlayan bu tutumu, K.'daki Türk kültürünün sönmesine ve çökmesine başlıca sebep olmuştur. Mülkiyet hakları ile birlikte özgürlüklerini de yitiren K.'lılar, düzensiz ve desteksiz göçlere razı olacak hale gelmişlerdi. Nitekim 1800 yılına kadar K.'dan ayrılan 500 bin insandan, Bâb-ı âli kayıtlarına göre, ancak 300 bini Türkiye'ye ulaşabilmişti. K.'daki vakıf mal ve toprakları da, halkın karşılaştığı uygulamaya paralel bir gelişme göstermiştir. K.'ın Rusya'ya katılmasından hemen sonra, vakıf emlâkin 3/4'ü Rus hükümeti adına zaptedilmiştir. Halka bırakılan vakıfların da şartları bozduruldu. K. müftülüğü ve vakıf idaresi çığırından çıkartıldı. 1796 ve 1831 tarihli emirnâmelerle dinî işleri yürütmekle görevli müftünün seçilmesinde Çarlığa bağlılığı belli olan birkaç Türk zadegânın oyu alınır, seçilen müftü, hükümetin onayı ile göreve başlardı. Aslında müftülük, Çarlık idaresine boyun eğen, hükümetle birlikte kendi soydaş ve dindaşlarını ezmekte sakınca görmeyen, K. soylularına has görevlerden biri olmuştu. Bunlardan bazıları dinî bilgiler bir yana, okuma ve yazma bile bilmezlerdi. Vakıfların böylece perişan edilmesi sonunda, ülkedeki bütün dinî kurumlar, okullar, medreseler sönmüş, K. halkı zorba bir idarenin altında aç, sefil, topraksız ve her şeyden önce bilgisiz bir yığın haline getirilmişti. Bu suretle Hanlık devrinin bütün kurumları yıkılmakla, millî mukavemetin doğmasına da imkân bırakılmamış oluyordu. Nitekim 1853 - 1856 K. savaşının sonuçlarından, tamamen teşkilâtsız hale gelen K.'lılar hiçbir şekilde faydalanamadılar. Çarlık idaresi bu dönemde yıkılan okulların, kapanan medreselerin ıslâhına kesin olarak karşı idi. Eğitim sadece Ruslaştırma için bir araç olarak ele alınıyor, Türk çocuklarının, papazların yönetimindeki Rus okullarına gitmeleri zorlanıyordu. İlminsky yönetiminde 1870'de açılan Tatar Muallim Mektepleri, bu yüzden ilgi görmedi. K.'ın Türk halkı, ancak, Çarlık yönetiminde görülen genel zayıflığın

getirdiği imkânlarla fikren uyanma safhasına girebildi. 1861'de II. Alexandre genel af ilân etti. Ancak bu af ve verilen vaadler hiçbir zaman uygulanmadı. Aksine, boşalan K.'da geniş bir kolonizasyon politikası izlendi. Türkler'in ellerinden alınan topraklar Rus, Ukraynalı, Alman ve Bulgar kolonizatörlere dağıtıldı. Çarlık hükümetinin bu tutumuna rağmen, Rusya'da yavaş yavaş yayılan liberalleşmeden K. Türkleri de faydalanmasını bildiler. Bu yolda büyük hamleler yaptılar. Özellikle millî kültürün yeniden yaratılması ve kalkındırılması konusunda başta Gaspıralı İsmail Bey (b. bk.) olmak üzere, K'lı aydınların, Cemiyet-i hayriyelerin çalışmaları sonunda K. Türklerinin millî, medenî ve iktisadî seviyeleri yükseldi. Bir çeşit kaçmak demek olan göç hareketi yavaşladı. 1905 İnkılabı K.'a da oldukça serbestlik getirmişti. Bu gelişmeler bir yandan da K.'ın Çarlık idaresinden ayrılması ve bağımsızlığa kavuşması düşüncelerine fırsat verdi, çalışmalara yol açtı.

Kırım Cumhuriyeti: Çarlığın çökmesi üzerine K.'lı'lar, ülkelerinde demokratik bir yönetim kurma deneyine girmişlerdi. Vatan Cemiyetinin önderliğinde, 7 Nisan 1917'de Bağçesaray'da toplanan K. Müslümanlarının Birinci Kongresinde, K.'ın muhtariyeti ilân edildiği gibi, eski müftülük ve vakıf idaresi de kaldırılarak yeni müftü seçimi yapılmış, vakıflar yeni bir nizama sokularak millet malı olarak ilân edilmişti. Çelebi Cihan müftü seçilmiş, yanına 45 kişilik bir icra heyeti atanmıştı. Bu yıllarda Çarlık Rusyasındaki sosyal ve politik kargaşalığın dışında kalamayan K., bu karışık devrede birçok safhalar geçirdi. Ekim 1917'de Akmesçid'de toplanan Müslüman Cemiyetleri Kongresi, Millî Kurultayın yani Kurucular Meclisinin çağrılmasına karar verdi. Bu arada Ukrayna'nın Rusya'dan ayrılarak istiklâlini ilân etmesi, K.'da da etkisini gösterdi. 9 Aralık 1917'de toplanan Kurultay, kabul ettiği 18 maddelik Anayasa ile K. Halk Cumhuriyeti'ni ilân etti. Yeni millî hükümetin başına Çelebi Cihan geçirildi. K. Cumhuriyeti, Akyar dışındaki bütün ülkeyi kontrol edebiliyordu. Ancak bu hükümetin dışında bolşeviklerin meydana getirdikleri örgüt, az zaman içinde K.'a hâkim oldu. Eski Tavrida eyaletini kapsayan bir Sovyet cumhuriyeti kuruldu. Çelebi Cihan yakalanarak öldürüldü. Millî Meclis haline gelen Millî Kurultay dağıtıldı. Millî hükümet bu kısa devrede K.'ın yeniden türkleştirilmesi için oldukça başarılı çalışmalar yapmıştır. Millî süvari alayları ile bir piyade alayının kurulması suretiyle K. İnkılap Erkân-ı harbiyesinin kurulması, Rus-Türk okullarının türkleştirilmesi, halk mekteplerinin ıslahı, Muallim Mektebinin, Akmesçit Medresesinin ve Bağçesaray'da Millî Müzenin kuruluşları bu döneme rastlar. Tavrida Sovyet Cumhuriyeti, Alman ordusunun ülkeye yaklaşması üzerine iktidarı kaybetti. Millî kuvvetler harekete geçerek 8 Mayıs 1918'de Millî Kurultayı tekrar açtılar. Sulkevic'in başkanlığında kurulan karma hükümet, K.'da yaşayan bütün toplulukların temsilcisi oldu. K.'ın istiklâlini Ukrayna'ya karşı koruduğu gibi, bunun Osmanlı ve Alman hükümetlerince tanınmasını da sağladı. Fakat Almanya ile bağlaşıklarının yenilmesi üzerine hükümet dış desteğini kaybedince düştü. Bu kez Millî Kurultay K.'ın muhtariyetini korumak için bir yandan Beyaz Rus generali Denikin'e, bir yandan da Solomon Kırımszak başkanlığındaki Tavrida hükümetine direnmek zorunda kaldı. Bu arada K., 30 Nisan/24 Haziran 1919 günlerinde Lenin'in kardeşi Ulyanov'un başkanlığındaki bolşeviklerin istilasına uğradı. Denikin ise 24 Haziranda K.'a girerek, Millî Kurultayı ve kurduğu bütün müesseseleri ortadan kaldırdı. K.'ı tekrar Çarlık devri kanunlarına bağladı. Millî Kurultay kanun dışı ilân edildi. Ama az sonra Beyaz ruslar yerlerini bolşeviklere bıraktılar. Bolşevikler ilk önce K. halkını kendilerine ısındırmak için onların mahallî dileklerine yön verdiler. 18 Ekim 1921'de ilân edilen kararname ile, K. yarımadası Sovyetler Birliğinin bir parçası olmak üzere, Muhtar Sovyet Cumhuriyeti haline kondu. Böylece K.'da Türk çoğunluğuna dayanan bir hükümet kuruldu. K. sovyetlerinin birinci kurultayı, devlet dilinin Türkçe olmasına, Türklerin devlet hizmetlerinde görev almalarına, köylüye, zorla alınan toprakların dağıtılmasına Çarlık devrinde sürgüne gönderilenlerin yurtlarına dönmelerini sağlamaya karar verdi. 1928 yılına kadar süren bu yönetim şekli K.'da Türk kültürünün canlanmasına yardımcı olmuştur. Ülkenin onarılması, eğitimin yaygınlaştırılması, toplumun çağdaş kuruluşlara, tiyatro, opera, konservatuvar'a kavuşması, sanatçıların yetiştirilmeleri, dinî yaşayışın düzenlenmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Ama bunun yanında K. Türkleri önce 1921-1922 büyük kıtlığında 100 000'e yakın bir nüfus kaybı ile karşılaşmış, ayrıca sinsice girişilen, K.'ı bir yahudi sovyet cumhuriyeti haline getirme politikası yüzünden komünist parti ile çatışma zorunda kalmışlardı. Bunun sonunda 1928'den sonra K. Türkleri günümüze kadar uzanan bir yok etme (imha) politikası ve sistemi içinde eritilmişlerdir. İlk hareket K. Sovyet Cumhuriyetinin yönetiminden Türklerin uzaklaştırılmasıyle başlamıştı. Stalin'in yürüttüğü bu politika ile mahallîlik ve mahallî medenîleşme şiddetle cezalandırıldı. K.'da tatarlaştırma resmen yasaklandı. Bu alanda tanınan 3 500 kadar aydın öldürüldü. Bunu kollektiflestirme programı izledi. Kulak ve aşağı kulaklar, yani, büyük ve orta çiftlik sahipleri olarak tanınan 35-40 bin K. Türkü, Ural bölgesine sürüldü. Stalin'in bu politikasına ve uyguladığı programa karşı çıkan ve Aralık 1929'da güney K.'da Alakat'ta ayaklanan halk, hiç acımasız imha edildi. Kollektifleştirme 1931-1933 yıllarında K.'da yeni bir kıtlığa yol açtı. K.'lılara karşı yürütülen bu politikaya, ilk önce, Merkez İcra Komitesi Başkanı K.'lı Mehmet Kubay itiraz etti, fakat onun protestosu kendisinin sürgün edilmesinden başka sonuç vermedi. Aksine 1936'ya kadar K. Türklüğünü istilâcıya karşı ayakta tutan bütün dinî kurumlar, okullar tamamen kapatıldı. Din adamları yarımadadan çıkartıldılar. K. Türkçes'nin özleştirilmesi gerekçesiyle rusça kelimelere yer verilmesi kararlaştırıldı. Slav alfabesinin kabulü, millî ve ailevî gelenek ve göreneklerin uygulanması yasaklandı. Ruslaştırma çabası, K.'ı sovyetleştirme planı adı altında geliştirildi. Ortak Sovyet kültürü politikası, 1868'de Gaspıralı İsmail Bey'in açmaya başladığı yeni çığırın ortaya koyduğu sanat ve edebiyat eserlerinin yok edilmesine, millî sanat kuruluşlarının ruslaştırılmasına ve bu arada sayısız bilgin, yazar, düşünür ve sanatkârın yok edilmesine fırsat verdi.

K., İkinci Dünya Savaşına bu sosyal çöküntü içinde girdi. Hızla Nazi kuvvetlerinin işgaline uğradı. Bu kez 1941'den 1943'e kadar Almanlar, K.'ı kendi iskân politikaları için değerlendirmeye kalkıştılar. K. Türklerini Şark İşçisi adı altında Alman sanayi bölgelerine sürerlerken, yerlerine Güney Tirol almanlarını yerleştirmeye giriştiler. Nazi Almanyasının bu politikasına karşı çıkan Türkleri de ezdiler. Bunun sonunda 128 Türk köyü tamamen yıkıldı. Fakat Almanların K.'dan çekilmeleri, K. Türkü için bir

kurtuluş olmaktan çok, son ve kesin felâketin başlangıcına yol açtı. K.'ı işgal etmek üzere 1942'de güney kıyılarına ayak basan Sovyet ordusu, yerli halkın direnmesini önlemek gerekçesiyle K. Türklerini sıkı bir göçe zorladı. 1943 yılının sonlarında başlayan ve 1944 şubatından haziranına kadar uygulanan, ancak 1946'da resmen yayınlanan kararname gereğince Sovyet birliklerine direnenlerin yok edilişiyle birlikte, söz konusu göç aksatılmadan yürütüldü. Bu sürgünde K. Türklerinin çoğu Uralların Swerdlowsk, Özbekistan'ın Taşkent, Kareli burnunun Wıborg bölgelerine sevk edildi. Ayrıca 50 000 kadarının Vilna - Grodna topraklarına yerleştirildiği de söylenmektedir. Bu sürgün K.'lılarla birlikte Kuzey Kafkas Türk topluluklarından Çeçen ve İnguşlar'a, Karaçay ve Balkarlara (b. bk.), azınlıklardan da yahudi ve rumlara da uygulanmıştır. Bu suretle K.'ın en az 1 500 yıllık etnik yapısı tamamen değiştirilmiştir. Bu sebepledir ki, Sovyet hükümeti önce K. Sovyet Cumhuriyetini kaldırmış, 1954'te de K.'ın Rusya federasyonundan ayrılarak Ukrayna'ya katılmasına karar vermiştir. Aradan 25 yıl geçtikten sonra Sovyet Yüksek Prezidyumu, sürgün edilen topluluklara yurtlarına dönme iznini tanımışsa da bunu fiilen uygulama alanına koydurmamıştır. Hattâ bu konuda hak isteğinde bulunan general, yazar v. b. aydınları akıl hastahanelerinde tutmak, halkı ise yeniden cezalandırarak, başka yerlere sürmek gibi işlemlerden de kaçınmamakta, bunda tereddüt etmemektedir. Böylece K.'ın M. Ö. VIII. yüzyıldanberi gelen Türk tarihi, şimdilik kapanmış bulunmaktadır. Coğrafya için bk. SOVYETLER BİRLİĞİ.

KIRIM GOTÇASI, Kırım Gotlarının kullandığı dil. M. S. VII. yüzyılda Kırım'ı istilâ eden Gotlar, Kerç boğazının doğu yanında uzun zaman tutunmuşlardır. Yerleşme yerleri güney kıyısında idi (büyük Suuk - Su = soğuk - su mezarlığı da buradadır). K. G.'nın başkenti ilk zamanlarda Doros (Eski Kerman) idi, sonradan Mankup olmuştur. Bu şehir 1475'te Türkler tarafından fethedilmiştir. İmparator V. Karl'ın elçisi Ogier Ghislain de Busbecq (b. bk.) 1562'de K. G.'nın kullandığı dile ait birkaç kelime, cümle ve 1 - 7 sayılarının listesini toplamıştır. Bu dile ait başka hiç bir belge yoktur.

KIRIM HANLIĞI, Yeni Çağ Türk ve Doğu Avrupa tarihinin mühim devletlerinden biri. Ömrünün en büyük kısmını Türkiye imparatorluğu içinde yaşadığı için, Osmanlı tarihi ile olan alâkası da fevkalâde fazladır. Bu devlet, 1427 yıllarından 8 Nisan 1783'e (ismen 1789 Şubatına) kadar yaklaşık olarak 356 yıl kadar devam etmiştir. 1 Haziran 1475'ten 21 Temmuz 1774'e (Kaynarca Muahedesi) kadar 299 yıl, 1 ay, 20 gün, Türkiye'ye tâbî bir Türk krallığı olarak yaşamıştır.

Devletin taht şehri, Kırım yarımadasında Bağçesarayı şehridir (XV. yüzyılda: Kırkyer). Hükümdarlarına «han», veliahdlerine «kalgay», 2. veliahdlerine «nûreddin» denir. Kalgay ve nûreddin'in saltanat sürmekte olan han'ın oğulları olması gerekli değildir. Hânedânın herhangi bir prensi bu makama getirilebilir. Han tâyini gibi, kalgay ve nûreddin'i tâyin etme hakkı da Osmanlı padişahına aittir. Kırım prenslerine «giray», prenseslerine «hanım» denir. Kalgaylık makamı resmen 1466'da, nûreddinlik ise 1584'te ihdâs edilmiştir. Kalgay, hanın oturduğu Bağçesarayı'nda değil, Kırım'ın en büyük şehri olan Akmescid'de (Rusça: Simferepol) oturur. Nûreddinin merkezi ise, hanınki gibi Bağçesarayı'nda, Kadı Sarayı'ndadır. Devletin esas toprağı, 26 000 km^2 ve 1,5 milyon nüfuslu Kırım yarımada idi. (hanlığın başladığı 1427 tarihlerinde İngiltere'nin nüfusu 2,4 milyon, son bulduğu 1774 tarihinde ise - İskoçya hariç - 7 milyon idi). Fakat Kırım hanlığı, bu yarımadadan ibaret değildir. Doğu Avrupa'nın en büyük kısmını, 2 milyon km^2 kadar büyüklükte bir araziyi kapladığı anlar olmuştur. Fakat XV - XVI. yüzyıllarda umumiyetle büyüklüğü 1 milyon km^2-den ibaret kalmış, sonra gittikçe küçülmüştür. Bugünkü Ukrayna'nın en büyük kısmı, bilhassa bütün güneyi, doğusu ve kuzeydoğusu, Kırım'daydı. Polonya krallığı ve Rusya imparatorluğu (evvelce: büyük - prensliği) Kırım'a yıllık vergi verirlerdi. Yani XVI. yüzyılda K. H., bu iki büyük devletten daha kudretliydi.

Kırım Hanları, Cuci Ulusu'ndan, yani Cengiz'in büyük oğlu Cuci (Coçı) Han neslindendir. Türkleşmiş Moğoldurlar. Mezhepleri Sünnî/Hanefî'dir. İlk Kırım hanı sayılan Devlet - Berdi (Türkiye Türkçesinde: Verdi), Cengiz'in on birinci kuşaktan torunudur. Şöyle: Devlet - Berdi b. Taş - Timur Oğlan b. İçkili - Hasan b. Çıgay (Cinse) b. Tülek - Timur b. Künçe b. Sarıca b. Abay b. Öreng (Oran) - Timur b. Tokay - Timur b. Cuci b. Cengiz. Öreng - Timur, 1270'e doğru Altın Ordu (Doğu Avrupa) Türk hâkanlığının Kırım genel valisi idi. Esasen Cuci Han (ölm. 1227), 13. oğlu olan Toka(y) - Timur'a Kırım'ı «yurd» vermişti. Tokay - Timur'un Öreng - Timur'dan başka Kiü - Timur adlı bir oğlu daha vardır. Künçek'in de Tülek - Timur'dan başka bir oğlu, Tokkul - Hoca Han vardır ki, bir rivayete göre Altın Ordu hâkanı ve Büyük Timur'un rakibi Toktamış Han, bundan inmektedir. Nitekim Toktamış'ın oğullarından Altın Ordu hâkanı Seyyid - Ahmed Han, 2. Kırım hanı sayılmaktadır. Baş (Taş) - Timur Oğlan da Kırım valiliğinde bulunmuştur. Bunun kardeşi Uluğ - Muhammed Han, Altın Ordu hâkanı, aynı zamanda Kazan Hanlığının kurucusudur. 1439'da Moskova'yı yakması ve 1445'te Rus büyük - prensi Vasiliy Temnıy'ı esir etmesiyle meşhurdur. Uluğ - Muhammed Han'ın oğulları, Mahmud, Kasım ve Yâkub (Yusuf) dur. Kırım hanları, Uluğ - Muhammed'in kardeşi Baş - Timur'dan inmişlerdir.

Baş - Timur'un oğlu Devlet - Berdi ve Toktamış'ın oğlu Seyyid - Ahmed Hanlar'dan sonra tahta, Devlet - Berdi'nin kardeşi Gıyâseddin Giray (diğer kardeşleri: Cemâleddin ve Ali - Beğ Giray) geçmiştir. Gıyâseddin Han'ın çocukları, halefi olan I. Hacı Giray Han, Cânay (Cân - Cihân) Giray, Şâh - Neseb Hanım ve Sultan Neseb Hanım'dır. Hacı Giray'ı, oğulları Haydar Giray, Nûr - i Devlet Giray (oğlu: Satılmış Giray), I. Mengli (Benli) Giray tâkib etmişlerdir. Diğer oğulları, Öztimur, Yamgurçı, Kildiş (Kildıbay), Devletyâr ve Kutluğ - Zamân Giraylar'dır. Hânedan, Mengli (Türkiye Türkçesi'nde: Benli) Giray'dan yürümüştür. Bu zat, 4 defada 44 yıl saltanat sürerek en fazla tahtta kalan han olmuştur. Gene ilk «kalgay», bu zattır. Yavuz Sultan Selim'in kayınpederidir. En büyük Kırım hanlarındandır. Devlet, bunun ve ağabeyi Nûr - i Devlet'in zamanında Türkiye'ye, Fâtih Sultan Mehmed'e tâbî olmuş ve Kefe'yi bir eyalet merkezi olarak, doğrudan doğruya Türkiye'ye terk etmiştir.

Mengli Giray ve ağabeyleri 48 yıl, Mengli Giray'ın 4 oğlu ise 36 yıl Kırım tahtını işgal etmişlerdir. Mengli Giray'ın oğullarından Yavuz'un kayınbirâderi I. Saâdet Giray, 1516 - 1518 Mısır sefer - i hümâyûnunda Yavuz'un maiyetinde bulunmuştur, Kardeşi I. İslâm Giray, 1527'de Ruslardan Ryazan'ı fethetmiştir (Oka'nın güney kıyısında ve

Moskova'nın 160 km güneydoğusunda). Diğer kardeş I. Sâhib Giray, en büyük Kırım hükümdarlarındandır. 1521-1524 arasında Kazan hanı olmuş, 1524'te Gorky (Nijny Novgorod) şehrini fethetmiştir (Volga ile Oka'nın birleştiği yerde güney kıyısında, Moskova'nın 360 km kuzeydoğusunda).

Mengli Giray'ın oğullarından Mübârek Giray (ki I. Devlet Giray'ın babasıdır), 24 Ocak 1517 Kahire muharebesinde şehîd olmuştur. En büyük hanlardan olan Devlet Giray, Moskova'yı fethettiği için «Taht-Algan» (Türkiye Türkçesi'nde: Taht-Alan) unvânını almıştır. Mengli Giray'ın oğullarından Feth Giray'ın oğlu Safâ Giray, 1536'da Nijniy Novgorod (Gorky) u fethetmiş, 23 yıl Kazan hanlığı yapmıştır. Mengli Giray'ın 4'ü han olan 9 oğlu arasında hânedan, ne han, ne kalgay olan şehit Mübârek Giray'dan ve onun oğlu, I. Devlet Giray'dan yürümüştür. Devlet Giray'ın 5'i han, 3'ü kalgay olan 10 oğlu olmuş, 5 oğlu, 33 yıl Kırım tahtını işgal etmiştir. Kızı, Şirvan-Şahlar'dan Sultan Burhân'ın oğlu, Osmanlıların Şirvan beylerbeyisi Ebû-Bekr Paşa (Mirza) ile evlenmiştir.

XVI. yüzyıl son ve XVII. yüzyılın ilk yıllarının büyük hükümdarı, büyük bestekâr, sâzende, şair, hattat, bilgin, devlet ve harb adamı II. Gazi Giray'dır ki, «Ebu'l-Feth» ve «Bora» unvanlarıyle meşhurdur. Mahlası «Gazâyî» dir. Türkçe, Arapça, Farsça güzel şiirler yazmış, pek üstâdâne besteler bırakmıştır «Bora» unvânını, 1591'de Moskova surları önünde yaralanmasıyle kazanmıştır. Hem Almanya'da hem Kafkasya'da savaşmıştır.

II. Gazi Giray'ın oğullarından İnâyet Giray Han, 1637'de İstanbul'a çağırılıp IV. Murad tarafından idam ettirilmiştir. Hânedan, I. Devlet Giray'ın 10 oğlu arasından I. Selâmet Giray Han'dan yürümüştür. Bu zâtın da 25 yıl saltanat süren 3'ü Han, 3'ü Kalgay, 2'si Nûreddîn olan 9 oğlu vardır. Hânedan, bu 9 kardeşten, 2.'leri olan I. Bahadır'dan yürümüştür. Bu zat, «Rezmî» mahlası ile Türkçe şiirler yazmıştır. II. Gazi Giray'ın, yani amcasının kızı Hanzâde Hânî ile evlenmiştir. Kardeşi Sofu IV. Mehmed Giray Han da «Kâmil» mahlasıyle Türkçe şiirler yazmıştır. 2 defada 19 yıl, 8 ay tahtta kalmıştır. Diğer kardeş III. İslâm Giray ise esir olup 7 yıl Polonya'da kalmış, sonra gelip tahta çıkmıştır. Esir olduğu zaman kalgay (veliaht) idi.

I. Bahâdır Giray Han'ın oğlu, en büyük Kırım hanlarından olan ve 4 defada 23 yıl tahtta kalan Hacı Gazi I. Selim Giray'dır. Ana tarafından da II. Gazi Giray'ın torunu olur. «Selîm» mahlasıyle Türkçe şiirler yazmış, 70 yaşında tahtta iken ölmüştür. En büyük klasik Türk bestekârı Itrî'nin hâmîsi olarak da ünlüdür. Bağçesarayı'nda Selim Giray Han Camii'nde gömülüdür. Kırım vezîri Ali Merdân Ağa'nın kızı ile evliydi (I. Kaplan Giray'ın annesi). 4'ü kalgay, 2'si nûreddin ve 6'sı han 12 oğlu ve 10 kızı olmuştur.

I. Selim Giray'ın oğullarından II. Mengli Giray, 2 defa tahta çıkmış, han olarak 58 yaşında ölmüş, «Nevâî» mahlasıyle şiirler yazmıştır. Hânedan, I. Selim'in büyük oğlu II. Devlet Giray'dan yürümüştür. Cem'an 15 yıl tahtta kalan 3 han, 3 kalgay, 4 nûreddin olmak üzere 12 oğlu, Âsıye-Sultan Beğim adında bir kızı vardır. Oğullarından II. Feth Giray'ın oğlu III. Selim Giray, 3 kere han olmuş, 1786 Eylülünde 70 yaşında ölmüştür. Bunun oğlu Kırım Giray Han, ikinci defa tahtta iken 1768 Martında 50 yaşında ölmüş, Bağçesarayı'nda Han Camii'ne gömülmüştür. Kırım Giray'ın oğlu Baht Giray Han, 1771 Temmuzunda Osmanlı hükümeti tarafından Kıpçak, Kuban, Kabarta, Çerkes, Lezgi, Kumuk, Kaytak, Dağıstan ve Kazak, yani bütün Kuzey Kafkasya hanı tâyîn edilmiştir.

II. Devlet Giray'ın oğlu Arslan Giray Han'ın oğlu Şehbâz Giray Han'ın oğlu Halîm Giray, tarihçi ve *Gülbün-i Hânân* (=Hanların Gülbahçesi) müellifidir. II. Devlet Giray'ın oğlu Ahmed Giray'ın oğullarından Şâhin Giray, Ruslar'ın oyuncağı ve Rus medeniyetinin hayrânı olarak 3 kere han olmuş, sonra 1787 Temmuzunda Rodos'a gönderilerek Bâbıâlî'nin emriyle orada idam edilmiştir.

13 Temmuz 1771'de Ruslar, Kırım'ı işgal etmişlerdir. Türkiye, 21 Temmuz 1774 Kaynarca Muahedesi ile, Kırım'ın istiklâlini tanımak mecburiyetinde kalmıştır. 8 Nisan 1783'ten 1787 Ağustosuna kadar 4 yıl, 4 ay saltanat fâsılası vardır, hiçbir han tayin olunmamıştır. 8 Nisan 1783'e kadar hanlık, istiklâl yaftası altında Rus tahakkümünde bulunmuş, bu tarihte Ruslar, hanlığı ilga ve ülkeyi bir vilâyet şeklinde imparatorluklarına ilhâk etmişlerdir. Bundan sonra Türkiye, birkaç defa Kırım'ı geri almak istemiş, titulaire Kırım hanları tâyin etmiş, fakat muvaffak olamamıştır. Tedrîcen bir milyon Kırım Türkü, İstanbul'a, Anadolu'ya Balkanlar'a, Kafkasya'ya göçmüştür. Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) büyük donanmasını, muhtemel Rusya ile savaşta, Kırım'ı geri almak ümidiyle yaptırdığı bilinmektedir. «Giraylar» denen Kırım Hânedânın nesli, hâlâ Türkiye'de yaşamaktadır.

Kırım Hanları (1427-1789)

1. Devlet-Berdi (-Verdi) Giray Han (1427?-1436?)
2. Seyyid-Ahmed Han (1436)
3. Gıyâseddin Giray Han (1436?-1446?)
4. Hacı Giray Han I. (1446?-1456 + 1456?-1466)
5. Haydar Giray Han (1456)
6. Nûr-i Devlet Giray Han (1466-1467 + 1474-1475 + 1476-1478)
7. Mengli (Benli) Giray Han I. (1467-1474 + 1475-1476 + 1478-1514)
8. Mehmed Giray Han I. (1514-1523)
9. Gazi Giray Han I. (1523-1524)
10. Saâdet Giray Han I. (1524-1532)
11. İslâm Giray Han I. (1532)
12. Sâhib Giray Han I. (1532-1551)
13. Devlet Giray Han I. («Taht-Alan») (1551-1577)
14. Mehmed Giray Han II. (1577-1584)
15. İslâm Giray Han II. (1584-1588)
16. Ebu'l'Feth Bora Gazi Giray Han II. («Büyük») (1588-1596 + 1596-1607)
17. Feth Giray Han I. (1596)
18. Toktamış Giray Han (1607-1608)
19. Selâmet Giray Han I. (1608-1610)
20. Mehmed Giray Han III. (1610 + 1623-1624 + 1624-1627)
21. Cânbey Giray Han (1610-1623 + 1624 + 1627-1635)
22. İnâyet Giray Han (1635-1637)
23. Bahâdır Giray Han I. (1637-1641)
24. Sofu Mehmed Giray Han IV. (1641-1644 + 1654-1666)
25. İslâm Giray Han III. (1644-1654)
26. Âdil Giray Han (1666-1671)

27. Hacı Gazi Selim Giray Han I. (1671 - 1678 + 1684 - 1691 + 1692 - 1699 + 1702 - 1704)
28. Murad Giray Han (1678 - 1683)
29. Hacı Giray Han II. (1683 - 1684)
30. Saadet Giray Han II. (1691)
31. Safâ Giray Han (1691 - 1692)
32. Devlet Giray Han II. (1699 - 1702 + 1708 - 1713)
33. Gazi Giray Han III. (1704 - 1707)
34. Kaplan Giray Han I. (1707 - 1708 + 1713 - 1716 + 1730 - 1736)
35. Kara Devlet Giray Han III. (1716)
36. Saâdet Giray Han III. (1716 - 1724)
37. Mengli (Benli) Giray Han II. (1724 - 1730 + 1737 - 1739)
38. Feth Giray Han II. (1736 - 1737)
39. Selâmet Giray Han II. (1739 - 1743)
40. Selim Giray Han II. (1743 - 1748)
41. Arslan Giray Han (1748 - 1755 + 1767)
42. Halîm Giray Han (1755 - 1758)
43. Kırım Giray Han (1758 - 1764 + 1768 - 1769)
44. Selim Giray Han III. (1764 - 1767 + 1770 - 1771 + 1777 - 1778)
45. Maksûd Giray Han (1767 - 1768 + 1771 - 1772)
46. Devlet Giray Han IV. (1769 - 1770 + 1775 - 1777)
47. Kaplan Giray Han II. (1770)
48. Sâhib Giray Han II. (1772 - 1775)
49. Şâhin Giray Han (1778 - 1778 + 1778 - 1782 + 1783)
50. Bahâdır Giray Han II. (1782 - 1783)
51. Şâhbâz Giray Han (1787 - 1789)
(Saltanat Fâsılası: 1783 - 1787)

KIRIM HARBİ: bk. KIRIM SAVAŞI

KIRIM KONFERANSI (4 - 11 Şubat 1945). Amerika Birleşik Devletleri başkanı D. Roosevelt, Büyük Britanya başbakanı W. Churchill ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Halk Komiserleri Kurulu başkanı Mareşal Stalin arasında savaş güdümü ve savaş sonrası işleri görüşmek üzere Kırım'da, Yalta şehrinde yapılan bir konferans. Stalin'in teklifi üzerine bu konferansa K. K. adı verilmişse de, konferans milletlerarası kullanışta daha çok Yalta Konferansı adıyla tanınmıştır. Bk. YALTA KONFERANSI.

KIRIM SAVAŞI, Son çağların en büyük savaşlarından biri. Rusya'ya karşı Türkiye, İngiltere, Fransa ve Sardunya tarafından yapılmıştır.

Savaşın Menşei: Kudüs, her üç semâvî dinde (Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Mûsevîlik) de kutsal bir şehirdir. Hazret - i Îsâ ile ilgili yerlerin ve bu yerlerdeki hizmetlerin paylaşılması üzerinde Ortodoks ve Katolik mezheplerinin eskiden beri rekabeti vardır. Bu devirde rekabet, bir düşmanlık hâlini almıştır. Ortodokslar'ı Rusya, Katolikler'i Fransa desteklemektedir. Bâb - ı Âlî, her iki mezhebe karşı tarafsız davranmaya çalışmakta, ancak, çok mutaassıp bir adam olan ve Tanzimât Türkiye'sini yıkmak istiyen Çar I. Nikola, Ortodokslar'a haksız muamele edildiğini ileri sürmektedir. Bu sebeple, İstanbul'a fevkalâde bir büyükelçi göndermek lüzumuna inanmıştır. Bu büyükelçi, Makaamât - ı Mübâreke meselesini, Rusya lehine halledecektir. Seçilen büyükelçi, Prens Mençikof'tur. Finlandiya umumî valisi, bahriye nâzırı ve büyük - amiraldir. Bu gergin hava içinde 28 Şubat 1853'te İstanbul'a gelmiştir.

Tanzimat liderleri, artık Türkiye'nin millî siyaseti hâline gelmiş bulunan Rus düşmanlığı ile tanınmıştır. Bilhassa Reşid ve Fuad Paşalar, tamamen Rus düşmanı olarak tanınmışlardır. Kendisini birçok meselede atlatan bu diplomatlara karşı I. Nikola, diş bilemektedir. Âlî Paşa'nın Rus düşmanlığı daha mûtedildir. Reşid Paşa, İngiltere, Âlî Paşa ise daha çok Fransa dostudur. Bu sırada İngiltere ve onun ardından Fransa, dünyanın birinci ve ikinci devletleri hâlindedir. Rusya, kudret bakımından onları tâkib etmektedir. Victoria İngiltere'si ile III. Napoléon Fransası, büyük gelişme içindedirler. Sultan Mecid Türkiyesi de kendi imkân ve şartları içinde gelişmekte ve dünya devletleri arasında, yukarıda anılanlardan sonra, dördüncü derece*y*i muhafaza etmektedir. Modern ordusunu, Rusya'ya karşı başarılı bir savunma savaşı verebilecek dereceye getirebilmiştir. Ancak muhtemel bir savaşta taarruz harbiyle Rusya'yı yenmesi, bahis mevzuu değildir. Türk kara ordusu, Fransa ve Rusya'nınkinden sonra dünyada üçüncüdür. Kudretiyle mütenasip bir kara kuvveti olmıyan İngiltere, muazzam donanmasına güvenmektedir. Bu donanmanın gücü, dünyanın geri kalan bütün donanmalarının toplam gücünün üzerindedir. Ticaret filosu için de İngiltere aynı erişilmez seviyededir.

Prens Mençikof'un İstanbul'a gelmesi üzerine hâriciye nâzırı Keçeci - zâde Büyük Fuad Paşa, istifa etti. Rif'at Paşa, onun yerine getirildi. III. Napoléon da, muhalifleri olan kralcıları elde etmek için, Katolik siyaseti güdüyordu. Bâb - ı Âlî'yi, Katolikler aleyhine Ruslar'a tâviz vermemesi için sıkıştırıyordu. İki ateş arasında kalan Bâb - ı Âlî, Hıristiyan Kutsal Makamları'nın Müslüman dinince de kutsal olduğunu, bundan böyle bu makamlardaki hizmetlerin Katolik ve Ortodokslar'ca değil, Müslümanlar'ca ifa edilmesine karar verdi. Sultan Mecid, bu mealde bir ferman yayınladı. Paris ve Petersburg, şaşırdı. Çar ve Mençikof, fena halde kızdı. I. Nikola, Türkiye için meşhur «hasta adam» tâbirini ilk defa kullanarak, İngiltere'ye Osmanlı imparatorluğunu paylaşma teklifinde bulundu. Rusya'nın Akdeniz'e ineceğinden ürken İngiltere, bu gizli teklifi Bâb - ı Âlî'ye bildirmekle yetindi. 10 Martta huzûr - ı hümâyûna kabûl edilen Mençikof, padişahtan da yüz bulamayınca, Bâb - ı Âlî'ye 5 gün içinde kabûl veya reddedilmesi isteğiyle bir ültimatom verdi. Reddi hâlinde savaşı göze alacağı tabiî olan bu ültimatoma göre Türkiye, Makaamât - ı Mübâreke'de Ortodokslar'a takaddüm hakkı tanıyacaktı. Bâb - ı Âlî, 5 gün sonunda, 10 Mayısta, Rif'at Paşa eliyle Prens Mençikof'a cevap verdi. Türk imparatorluğunda Ortodokslar'ın durumunun Fâtih ve Kanûnî'nin fermanları ile belirtildiği, bu fermanların hükümleri dışına çıkılamıyacağı bildiriliyor, yani ültimatom reddediliyordu. Savaş demek olan bu kararı 43 kişilik fevkalâde bir meclis, Sadrâzam'ın başkanlığında, tek muhalife karşı 42 reyle almıştı. 21 Mayısta Prens Mençikof, yanına Rusya'nın İstanbul'daki bütün büyükelçilik mensuplarını alarak, Türkiye'den ayrıldı. İki imparatorluk arasında siyasî münasebetler kesilmişti. Bir Ortaçağ hükümdarı derecesinde mağrur olan I. Nikola, ültimatomun reddedildiğini öğrendiği zaman: «Sultan'ın elini yanağımda hissediyorum» diyerek savaş kararını açıkladı.

13 Mayısta Dâmâd Mehmed Ali Paşa'nın 7 ay, 11 gün süren sadâreti sona erdi. 30 yıl Girit valiliğinde bulunduğu için «Giritli» denen Mustafa Nâilî Paşa, sadrâzam oldu. Ancak böylesine nazik bir durumda hükûmet başkan-

lığını yapacak bir şahsiyet olmıyan ihtiyar Mustafa Nâilî Paşa'nın sadâreti, bu sırada hâriciye nâzırlığına getirilen eski sadrâzam ve Tanzimat'ın kurucusu Büyük Mustafa Reşid Paşa'nın vesâyeti altında geçiyordu. Dış siyasette Reşid Paşa mutlak şekilde hâkimdi ve Rusya'yı ezmenin, hiç olmazsa çeyrek asır için Türkiye'yi tehdid edemez hâle getirmenin tam zamanı olduğu fikrindeydi.

Türkiye - Rusya Savaşının Fiilen (3 Temmuz) ve *Hukukan* (4 Ekim 1853) *Başlaması*: 3 Temmuzda Rusya, 35 000 asker ve 72 topla, bir Türk eyaleti olan Romanya'yı işgale başladı. Bu işgalin Türkiye'ye sayaş açılması demek olmadığı, bütün Avrupa başkentlerine resmen tebliğ edildi. Türkiye, Ortodokslar'a haklarını tanıyınca Rusya, Romanya'yı boşaltmayı kabûl ediyordu. Ancak bu söz, Çar'ın daha birkaç hafta önce İngiltere'ye yaptığı Türk imparatorluğunu paylaşma teklifiyle çelişiyordu. Rus ordusuna, Başkumandan Prens Gorçakof kumanda ediyordu.

Bunun üzerine Avusturya imparatorluğu ile Prusya krallığı, İstanbul ve Petersburg'a, kendi hakemliklerinde bir konferans toplanıp savaşın önlenmesini teklif ettiler. Rusya bu konferans teklifini kabûl etti. Rusya'ya baş eğdirmek için bir daha böyle bir fırsat yakalıyamıyacağını bilen Reşid Paşa, teklifi reddetti. 26 Eylülde Bâb - ı Âlî'de toplanan 163 kişilik bir meclis, Rusya'ya savaş açılmasına karar verdi. 29 Eylülde bu karar, irâde - i seniyye'ye iktirân etti ve 4 Ekim 1853'te Rusya'ya harb ilân olunduğu, bütün başkentlere bildirildi.

Bu müddet içinde Tuna boyunda ve Kafkasya'da her iki devlet yığınak yapmıştı. Serdâr - ı Ekrem Müşir Ömer Paşa'nın kumandasındaki Tuna ordusunda, Prens Gorçakof'un 152 000 askerine karşılık 133 000 Türk askeri vardı. Kafkasya'da Müşir Abdülkerim Nâdir Paşa'nın kumandasındaki 150 000 kişi, Muraviev'in kumandasındaki 160 000 Rus askerinin karşısındaydı. İyi Türk birlikleri Tuna boyunda olup, Kafkasya cephesindekilerin ancak bir kısmı modern şekilde yetiştirilebilmiş ve teçhiz olunmuştu. Tunus ve Mısır valileri de, istenen birlikleri yollamışlardı. Ancak Rusya'nın tedrîcen Türk cephelerine getirebileceği ihtiyat asker sayısı, Türklerin sağlayabileceği rakamdan çok daha üstündü.

23 Ekim 1853'te Türk topçu ateşiyle savaş başladı. O gün Ruslar, 300 asker kaybettiler. 27 Ekimde Ömer Paşa, Vidin'den doğuya doğru Tuna direğini atlayarak Romanya'ya geçti ve Kalafat'ı işgal etti. Tutrakan ve Yerköyü'nden de Romanya'ya asker sokan Ömer Paşa, düşmana Bükreş üzerine yürüyeceği zannını verdikten sonra, duruma tamamen hâkim oldu ve teşebbüsü her zaman için elinde tuttu. 5 Kasımda Olteniça'da, Bükreş'in güneydoğusunda ve Tutrakan'ın karşı yakasında Ömer Paşa, General Dannenberg'in kolordusunu kesin şekilde bozdu. 1 200 ölü ve binlerce yaralı veren Ruslar, bozgun halinde Bükreş'e kaçtılar.

Kafkasya cephesinde Abdülkerim Nâdir (Abdi) Paşa, Şeyh Şâmil'in desteğine rağmen Ömer Paşa'nınkine benzer bir başarı elde edemedi. Bunun üzerine yerine, kurmay başkanı olan Ahmed Paşa, cephe kumandanı oldu.

30 Kasım 1853'te Karadeniz donanması başkumandanı Amiral Nahımov, Osman Paşa'nın kumandasında Sinop'ta yatmakta olan 12 parçalık bir Türk filosunu bastı. Rus filosunda 318, Türk filosunda ise 282 top vardı. Baskın tamamen başarılı oldu. Bütün Türk filosu batırıldı. 2 000 küsur Türk şehid oldu; 3 Türk subayı ve 125 er Ruslara esir düştü. Sinop şehri büyük hasara uğradı. Yaralı olan Amiral Osman Paşa da esirler arasındaydı. Rus gemilerinin ekserisi, ağırca isabetler almıştı. Sinop limanında yatan 6 Türk ticaret gemisi de batırıldı. Sinop'ta 2 500 ev, oturulmayacak derecede Rus bombardımanından zarar gördü ve halktan ölenler oldu.

Reşid Paşa'nın, eski gemilerden seçilmiş böyle bir filoyu Sinop'a göndermesinin diplomatik bir manevra olduğu söylenmiştir. Böylece tereddütler içinde bulunan İngiltere ile Fransa'yı Rusya'ya karşı savaşa sokmak istediği iddia olunmuştur. Gerçekten Sinop baskını liberal Avrupa basınında Ruslara karşı ağır bir kampanya açılmasına vesile vermiştir. Ancak bu rivayetin doğrulanması imkânsızdır. Amerikalıların da umumî efkâra karşı savaşı haklı göstermek için, Pearl Harbour'daki filolarını isteyerek Japon baskınına açık bıraktıkları pek çok söylenmiştir.

5 Ocak 1854'te Romanya'da Tuna boyunda Kalafat yakınlarında Çatana'da Ömer Paşa'nın kurmay başkanı Ferik Nâzır Ahmed Paşa, Ruslar'ı tekrar bozdu. Ruslar, bu bozgunu telâfi edip Kalafat'ı almak ve Türkleri Tuna'nın öte yakasına (Romanya'dan Bulgaristan'a) atabilmek için, 5 günlük büyük bir taarruza geçtiler. Bu taarruz da bir netice vermedi. Bozulan Ruslar, Bükreş'e çekildi. Bunun üzerine Çar, Prens Gorçakof'u başkumandanlıktan aldı ve yerine Mareşal Paskieviç'i tayin etti.

27 Şubat 1854'te III. Napoléon, Çar Nikola'ya, savaşa son verilmesini teklif etti. Bu teklif, Reşid Paşa'nın Fransız imparatorunun aracılığını rica etmesi üzerine oldu. Türkler üstün durumdayken savaşa son vermeye yanaşmayan Çar, teklifi reddettiği gibi, yayınladığı bir beyannâme ile Fransız ve İngilizlerin Hıristiyan dinine ihanet ederek Müslüman Türklere yardakçılık ettiklerini söylemek basîretsizliğinde bulundu. XIX. yüzyılda prestij diplomasisi yürürlükte idi. Fena halde kızan III. Napoléon, Londra'ya, Rusya'ya savaş açılması teklifinde bulundu. Böyle bir şeyi çoktan isteyen, Rusların güneye doğru ilerleyişlerinden her zaman ürken İngiltere, III. Napoléon'dan çekiniyordu. Onun açık desteğini kazandıktan sonra, savaşa girmemesi için hiçbir sebep kalmamıştı. Sonradan K. S.'nda ağır kayıplar veren III. Napoléon, böyle bir kombinezon kurarak Fransa'yı savaşa soktuğu için Reşid Paşa'ya kızmış ve Tanzimat'ın kurucusu tarafından atlatıldığını açıkça söylemiştir.

6 Şubat 1854'te İngiltere ve Fransa büyükelçilerinin Petersburg'dan ayrılmaları ile Rus - İngiliz ve Rus - Fransız siyasî münasebetleri kesilmiş oldu. Çar, birbiri üzerine siyasî gaflar yapmış ve savaşı daha başından diplomatik yoldan kaybetmişti.

O zaman şimdikinin toprakça üçte biri kadar olan küçücük Yunanistan, dev devletlerin birbirine düştüğü bu hengâmede bir şeyler elde etmek için ileri atılmaktan çekinmedi. Türkiye'nin Rusya ile ölüm kalım savaşı içinde kendisine tâvizler vereceğini, İngiltere ve Fransa gibi eski ve devamlı koruyucularının da kendisini destekleyeceklerini umuyordu. Halbuki büyük bir savaşın eşiğinde İngiltere ile Fransa, müttefikleri Türkiye'nin aleyhinde bir davranışta bulunamazlardı.

Rus desteğini kazanan Yunanlılar, Türk imparatorluğundan Tesalya'yı, mümkünse Epir'i koparmak istiyorlardı. Her iki vilâyette de Yunanlılar, %50'nin üzerine çıkamayan bir azınlık halindeydiler. Türkiye ile savaşa girişmek bahis konusu olamayacağı için, çete savaşıyla bu vilâyetlerde huzursuzluk çıkarmaya başladılar. Müdafaasız Türk ve Arnavut köylerini basıp katliam yapıyorlardı. Yunan çetelerini

General Grivas'la General Tsavellas idare ediyorlardı. 9 Martta Bâb-ı Âlî, Yunanistan elçisine pasaportunu verdi ve Atina'daki elçisini çağırdı. Türkiye'deki bütün Yunan gemi ve mallarına el konuldu. Fuad Paşa, Yenişehir ve Epir'e fevkalâde salâhiyetlerle gönderilerek huzursuzluğu gidermeye çalıştı.

12 Mart 1854 İstanbul Muahedesi ile, Kraliçe Victoria ve İmparator III. Napoléon, Sultan Mecid'in daveti üzerine, Rusya'ya karşı Türkiye ile müttefik olmayı kabul ettiler. Reşid Paşa'nın imzaladığı bu muahedeye göre, üç müttefik, Rusya ile ayrı ayrı sulh yapamayacak, savaş, üç devletin başkumandanlarının ittifakı ile yürütülecek, her üç müttefik orduya şâmil bir başkumandan olmayacak, Türkiye'ye gelecek İngiliz ve Fransız kara ve deniz kuvvetleri, Türk kanunları çerçevesinde hareket edecek, savaşın sonunda fütuhat yapılmayacaktı.

Bunun üzerine Ruslar, Müttefikler yetişmeden Türkler'e mümkün olabilen darbeyi vurmak istediler. 23 Martta birkaç bin ölü vermek bahasına Dobruca'yı işgal ettiler. 27 Martta İngiltere ile Fransa, Rusya'ya resmen harb ilânı notalarını verdiler. 31 martta ilk Müttefik kuvvetleri, Gelibolu'ya ayak bastı. Fransızlar'a harbiye nâzırı Mareşal Leroy de Saint-Arnaud, İngilizler'e ise Mareşal Lord Raglan kumanda ediyordu. Bu sırada 17 Nisan 1854'te Ömer Paşa, Kalafat meydan muharebesini kazanarak, Ruslar'ı Karayova'ya kadar 80 km kovaladı. 22 Nisanda Müttefik Donanma, Odesa'yı bombardıman etti ve limanda yatan 13 gemi zabtedildi. Odesa harekâtında Müttefik zâyiâtı 2 ölü ve 18 yaralıdan ibaret kaldı. 5 Mayısta bir Fransız kolordusu Pire'ye çıktı ve 3 yıl süreyle Pire ve Atina'yı işgal etti. Rus tarafdarı olan Yunan hükûmeti düştü.

Silistre Muhasarası (15 Mayıs-25 Haziran 1854): 15 Mayısta Ruslar, Güney Dobruca'da, Tuna üzerinde mühim bir Türk kalesi olan Silistre'yi muhasaraya başladılar. Muhasaranın başında bizzat Başkumandan Mareşal Paskieviç bulunuyordu. 130 Rus topu, Ferik Mûsâ Paşa'nın kumandasında 10 000 Türk askerinin savunduğu kaleyi dövmiye başladı. Savaş, çok şiddetli oldu. 9 Haziranda Mareşal Paskieviç ağır şekilde yaralandı ve Rusya'ya dönmiye mecbur oldu. Çar, onun yerine, tekrar Prens Gorçakof'u getirdi. Ancak Ruslar, Silistre önlerinde çakıldılar ve gittikçe ağırlaşan ölçüde zâyiat verdiler. 13 Haziranda Prens Gorçakof da yaralandı. Orgeneral Schilder öldü ve Orgeneral Luders ölüm derecesinde yara aldı. O günkü taarruzda Rus zâyiâtı 1 000 ölü ve 2 000 yaralı, Türk zâyiâtı 900 şehit ve yaralıydı. Rus top ve bayrakları, Türkler'in eline geçti. 80 000 Rus, 10 000 Türk'ün karşısında mıhlandı. Nâmık Kemâl'in *Vatan yahut Silistre* piyesi, bu muhasarayı ebedîleştirir.

15 Haziranda Türkler'in hurûcuyle büsbütün sarsılan Ruslar, 25 Haziranda, 41 günlük muhasarayı kaldırdılar. 15 000 ölü ve 25 000 yaralı veren 80 000 kişilik Rus ordusu, perişan bir şekilde çekildi. 9 general ölmüş, iki general ve bir mareşal çok ağır şekilde, diğer bir mareşal hafif şekilde yaralanmıştı. Muhasaranın kaldırılmasından üç gün önce müşir (mareşal) pâyesi verilen Silistre'nin muzaffer müdafii Mûsâ Paşa, bu pâyeyi aldığının ertesi günü, bir Rus güllesiyle şehid oldu. Silistre bozgunu üzerine Ruslar, Ömer Paşa'nın zinde ordusundan büyük bir darbe yememek için Eflâk'ı boşaltarak Boğdan'a (Moldavya) çekildiler. Bu günlerde, 29 Mayıs 1854'te Mustafa Nâilî Paşa, 1 yıl, 17 gün süren bir sadâretten sonra azledildi. 41 yaşındaki Kıbrıslı Mehmed Paşa, sadrâzam oldu.

8 Temmuzda Yerköyü meydan muharebesini de kazanan Ömer Paşa, Ruslar'a ikisi general olmak üzere 6 000 ölü verdirdi. Türkler, Eflâk'ı işgale başladılar. 6 Ağustosta Türkler, Rus zulmünden bunalan Romenler'in büyük tezâhürâtı arasında Bükreş'e girdiler. Bu sırada Varna'ya 40 000 Fransız ve 15 000 İngiliz askeri çıktığı gibi, Müttefik Donanma da Karadeniz'deydi. 21 Temmuzda Varna'da toplanan Müttefik Dîvân-ı Harbi, Kırım'a çıkarma yapmıya karar verdi. Bu suretle, Türk ordusu, Ruslar'a karşı tek başına savaştığı devreyi kapattı. Şimdi, müttefiklerle beraber savaşılacaktı.

Kırım Çıkarması (14 Eylül 1854): 14 Eylülde Kırım'a çıkan ilk kuvvetler, 24 000 Fransız, 22 000 İngiliz ve 7 000 Türk'ten ibarettir. Türk askerine Ferik Rüstem Paşa kumanda etmektedir. Bu kuvvetleri 15 Fransız, 10 İngiliz ve 9 Türk harb gemisi desteklemektedir. Türk filosunun kumandanı Kayserili Ahmed Paşa'dır. Ancak az zamanda Kırım önlerinde Müttefikler'in 50'den fazla harb ve 300'den fazla nakliye gemisi birikmiştir. Kırım'da 40 000 Rus askeri ve bu kuvvetin başında, fevkalâde büyükelçilikle İstanbul'a gelmiş olan Prens Mençikof vardır. Zamanla iki tarafın kuvvetleri artacak ve gittikçe devleşecektir.

20 Eylülde Müttefikler, Alma meydan muharebesinde Ruslar'ı bozdular. Düşman 7 000 kişi kaybetti ve 600 esir verdi. Müttefik zâyiâtı, 3 314'ten ibaretti. Bundan sonra Müttefikler'in hedefi, Ruslar'ın alınamaz bir kale hâline getirdikleri, Karadeniz'deki donanma merkezleri Sivastopol limanı oldu. 10 Ekimden itibâren, kalenin muhasarasına başlandı. Müttefikler, devamlı şekilde Kırım'a yeni kuvvetler çıkarttıkları gibi, Rusya'dan da Prens Mençikof'a büyük kuvvetler gönderiliyordu. Sivastopol'da ekim sonunda 54 000 Rus askeri toplanmıştı. 250 topları vardı. Müttefikler'in 126 kara ve yüzlerce deniz topu bulunuyordu. 17 Ekimde Sivastopol kalesi kumandanı Amiral Kornilof vurularak öldü. 25 Ekimde Balaklava ve 5 Kasımda İnkerman meydan muharebelerini de Müttefikler kazandılar. Bu ikinci zaferde Türk birliklerinin payı büyük oldu. İnkerman'da Ruslar 11 000 asker kaybettiler ve 850 esir verdiler. Müttefik zâyiâtı 4 680 kişiydi. Prens Mençikof kederinden öldü ve yerine Prens Gorçakof, Rus başkumandanlığına geçti.

Bu sırada Avusturya, Müttefikler'in rızâsıyle, savaş bitince Türkiye'ye iade etmek üzere Romanya'yı işgal etti. Avusturya imparatorluğu ile de savaşa girmek istemiyen Rusya, birliklerini Moldavya'dan Besarabya'ya çekti. 23 Kasım 1854'te Kıbrıslı Mehmed Paşa, 5 ay, 25 günlük bir sadâretten sonra azledildi ve Büyük Reşid Paşa, hâriciye nâzırlığından 4. defa sadârete geldi. Reşid Paşa'nın tahakkümünü çekemiyen Kıbrıslı, sadâretten ayrılmıya mecbur oldu. Bu suretle 1854 yılı kapandı.

Kırım'da 1855 Kış ve Bahar Harekâtı: Bütün Karadeniz ve Azak Denizi'ndeki Rus limanları, Müttefik donanmasının ablukası altındaydı ve iki liman arasında Rus gemilerinin işliyebilmesi imkânsız hâle gelmişti. O Karadeniz ki, daha bir, hattâ üç çeyrek asır önce tamamen Türk gölü idi ve Rusya'nın bu denizde hiçbir kıyısı yoktu.

Şubat başlarında Serdâr-ı Ekrem Müşir Ömer Paşa, Tuna boyundan Kırım'a geldi. 17 Şubatta Kırım'daki Türk ordusuyla, Gözleve meydan muharebesini kazandı. Sivastopol muhasarası devâm ediyor, Ruslar'ın devamlı takviye almaları sayesinde kale düşmek bilmiyordu. Kışın sonunda Kırım'a yığılan Müttefik kuvvetleri, 55 000'i Türk olmak üzere, 202 000 askeri bulmuştu. 2 Martta Çar I. Nikola

öldü ve yerine oğlu II. Aleksandr geçti. Çar, hasta hasta bir birliği teftişe çıkmak suretiyle intihâr etmişti. Amansız bir Türk düşmanı idi. Bilhassa II. Mahmud'u ve Reşid Paşa'yı şahsî düşmanı bilmişti. Sayısız Türk, Leh ve Macar'ın kanına girmiş olan mutlakıyetin müşahhas timsâli bu hükümdar, Rus milletine de acıklı ve ağır günler yaşatmıştır. Oğlu II. Aleksandr, liberal karakteriyle ünlüdür.

15 Martta Sardunya Krallığı ile Türkiye arasında, Rusya'ya karşı bir ittifak muahedesi imzalandı. Bu İstanbul Muahedesi'ne Sadrâzam Reşid ve hâriciye nâzırı Âlî Paşalar imza koydular. Buna göre İtalyan birliğini kendi tâcı etrafında gerçekleştirmek isteyen II. Vittorio - Emanuele, General de la Marnora'nın kumanda ettiği 16 000 kişilik bir kuvveti Kırım'a göndermeyi kabûl ediyordu. Bâb - ı Âlî, İtalyanlar'a, İngiliz ve Fransızlar'a yaptığı aynı muameleyi yapacaktı. Merkezi Torino olan krallık, henüz büyük devletler arasında değildi.

2 Mayısta Reşid Paşa'nın yerine, 2. defa hâriciye nâzırî Âlî Paşa, sadrâzam oldu. Reşid Paşa'nın bu 4. sadâreti 5 ay, 9 gün sürdü. Bu sırada Viyana'da bulunan Âlî Paşa'ya, 17 Hazirana kadar maliye nâzırı Şefik Paşa kaymakamlık (vekâlet) etti. Reşid Paşa, Süveyş Kanalı'nın açılmasına muhalif olduğu için istifa etmişti. Büyük diplomat, bu kanalın açılmasiyle Mısır'da Türk hâkimiyetinin sona ereceğini, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a göz dikeceklerini çok iyi kestirmişti.

1855 Yaz Harekâtı: 24 Mayısta Müttefikler, Karadeniz'le Azak Denizi arasındaki Kerç Boğazı'na, Kerç şehrini işgal etmek suretiyle hâkim oldular. Bunun üzerine Ruslar, 28 Mayısta Kuban ırmağının güney ağzındaki Anapa kalesini de bıraktılar. 7 Haziran, Sivastopol muhasarasının dönüm noktalarından biri oldu. Bugünkü taarruzda yeni gelen İtalyan birliklerinin de katılmasıyle Müttefikler, Ruslar'a 20 000'den fazla zâyiat verdirdiler ve 73 Rus topunu ele geçirdiler. Müttefik zâyiâtı 5 000 idi.

28 Haziranda İngiliz başkumandanı Mareşal Lord Raglan öldü. Orgeneral Simpson, yerine geçti. Fransız başkumandanı Mareşal Saint Arnaud daha 29 Eylül 1854'te ölmüş, yerine Orgeneral Canrobert, 19 Mayıs 1855'te onun istifası ile de Orgeneral Pélissier geçmişti.

Bu sırada 28 Haziranda Bâb - ı Âlî, Türkiye tarihinde ilk defa olarak dış borçlanmaya gitti. Savaş giderlerini karşılamak üzere İngiltere'den, % 5 faizle 5 milyon İngiliz altını alındı. Bundan böyle dış istikrazların sonu gelmiyecektir.

16 Ağustos Traktir meydan muharebesini de düşmana 7 400 zâyiat verdirerek Müttefikler kazandı. Rus orgenerali Read ölüler arasındaydı. 800 Müttefik topuyla döğülmesine rağmen Sivastopol düşmüyordu. Ancak Prens Gorçakof, kalenin âkıbetinin ümitsiz olduğunu yeni çara resmen bildirmişti. Nitekim 8 Eylülde, Sivastopol'u savunan en mühim istihkâm, Malakof tabyası düştü. Önce Mareşal Duc de Mac - Mahon bu tabyaya girdi ki, kralcı olan bu zat, 1873'te Fransa cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu muharebede Ruslar 13 500, Müttefikler 12 340 zâyiat verdiler.

Sivastopol'un Düşmesi (9 Eylül 1855): Prens Gorçakof, Malakof'un düşmesi üzerine Sivastopol'u boşalttı. 9 Eylülde Müttefikler, dünyanın en müstahkem kalelerinden biri olan Sivastopol'a girdiler. Şehir, tamamen yanmıştı. Sonradan mareşal olan Fransız generali Bazaine, Sivastopol kumandanlığına getirildi. Sivastopol muhasarası, tam on bir ay sürmüş ve büyük savaşın kudreti, burada tecellî etmiştir. Sivastopol'a 800 Müttefik topu bu müddet içinde 1 600 000 mermi yağdırmıştır. Ruslar'ın 1 100 kale topunun attığı mermi sayısı da bundan az değildir. Sivastopol'da verilen pek ağır zâyiat, Rusya için savaşa devamı imkânsız kılmıştır. Zira bu sırada İngiliz donanması, Baltık Denizi ile Botni Körfezi arasındaki Rusya'ya ait olan Finlandiya'nın Aland Adaları'nı da zabtetmiş ve Rus taht şehri Petersburg'un denizle bağlantısını kesmişti.

Ruslar'ın Kars Muhasarası (15 Temmuz - 28 Kasım 1855): Sivastopol'un düşmesinden sonra Müttefikler, daha birçok mühim mevkileri işgal ettiler. Tuna boyunda Türkler'e, Kırım'da Müttefikler'e (Türkiye - İngiltere - Fransa - Sardunya) devamlı şekilde yenilen Rusya'nın tek ümidi, Kafkas cephesinde, Kuzeydoğu Anadolu'da idi. Türkler bu cephede taarruz kabiliyetlerini kaybetmişler, teşebbüs Ruslar'a geçmişti. Nitekim Doğubeyazıt'ı alan Ruslar, 15 Temmuz 1855'te Kars'ı muhasaraya başladılar. Kars'ı Müşir Mehmed Vâsıf Paşa savunuyordu ve 15 000 askeri vardı. Türk kalesini kuşatan Kafkasya umumî valisi Muraviyef ise 40 000 asker getirmişti ve devamlı takviye alıyordu. Muhasara, pek çetin geçti. Kars'ın tahkimatı pek iyi değildi. Buna rağmen Ruslar'ın 29 Eylülde yaptıkları umumî taarruz 7 000 ölü, 10 000'den fazla yaralı vermelerine rağmen kaleyi düşüremedi. Ancak Kars'ta cephane, bilhassa erzak tükenmek üzereydi. Serdâr - ı Ekrem Ömer Paşa, Ruslar'ın Kafkas cephesini kuzeyden tazyik etmek için, Kırım'dan Gürcistan'ın en kuzeybatısına, Sohumkale'ye çıkarma yaptı. Şeyh Şâmil'in Dağıstan'daki baskısı, Türkler'e büyük yardımcı oluyordu. 6 Kasımda İngur'da Ruslar'ı yenen Ömer Paşa, Gürcistan'ın Tiflis'ten sonra en büyük şehri olan Kütayis'e girmek üzereyken, Kars'ta durumun kritik olduğunu öğrenip yolunu değiştirdi. Ancak Kars'a yetişemeden, şehir, açlık sebebiyle teslim olmaya karar vermişti.

Kars, muhasaraya ancak 4 ay, 15 gün dayanabildi. Kalede yenecek ot ve kök bile kalmamıştı. Ruslar, büyük zâyiatlarına rağmen, savaşı küçük bir başarıyla kapatmak için, Kars önlerinde direniyorlardı. Nihayet Vâsıf Paşa, kaleyi teslim etmek üzere müzakereye girişti. Sivil halka hiçbir suretle dokunulmamak, Türk subaylarının kılıçları alınmamak şartıyle garnizon ve kale, 28 Kasımda teslim oldu. Bu suretle 1828'de Ruslar tarafından işgal edilen Kars, 27 yıl sonra aynı faciaya mâruz kaldı.

Kars'ın düşmesiyle savaş fiilen bitti. Ancak Rusya, sulha yanaşmak istemiyordu. Avusturya'nın ültimatomu üzerine, bu devletle de savaşa girişmemek için Rusya, sulhu kabûl etti. 1 Şubat 1856 Viyana Protokolü ile, sulhun ana hatları kabûl edildi ve savaş sona erdi. Sulh konferansı Paris'te toplanacak ve III. Napoléon, amcası Büyük Napoléon'dan sonra, Avrupa'da siyasî dengeyi tayin eden en mühim kuvvet olacaktı. K. S. sonundaki sulhun şartları için bk. PARİS ANLAŞMASI.

Napoléon Savaşları ile Fransa - Prusya Savaşı arasındaki (1815 - 1870) en büyük savaş olan K. S. bu suretle 2,5 yıl sürdü. 3 Temmuz 1853'ten 14 Eylül 1854'e kadar bir yıldan fazla Türkiye, tek başına ve başarıyla Rusya ile savaştı. Sonradan İngiltere, Fransa ve Sardunya'nın desteğini kazandı. II. Mahmud'un kurup Sultan Abdülmecid'in geliştirdiği modern Türk ordusunun savaş kabiliyetinin Rus ordusundan geri olmadığı anlaşıldı. Avusturya İmparatorluğu da Müttefikler'e dost ve Rusya'ya karşı bir siyaset

tâkib etti. Yalnız Alman birliğini kendi lehine yapmaya ve bunun için Avusturya'yı bertaraf etmeye hazırlanan Prusya, Rusya'ya dost bir tutumdaydı.

KIRIM TATAR EDEBİYATI, Hanlık dönemi: Altın Ordu'dan ayrılarak Giray (veya Gırey) soyunun yönetiminde Kırım yarımadasında bir hanlık kuran Tatarlar, yeni yurtlarında toplu olarak yerleşmeye başlamışlardı. Kırım'da yerleşen Tatarların dili, Kıpçak (Kuman) Türkçesine bağlı idi. Ancak, bu Türk lehçesi, özellikle yarımadanın dağlık bölümünde Oğuz lehçesinin baskısı altında kalmıştı. Fakat yarımadanın kuzey bölümü bu baskının dışında kalmıştır. Bu bakımdan Kırım Tatarcası az çok eski Kıpçak özelliklerini saklamıştır. Bk. KIRIM TATARCASI. 1428 yılında Kırım yarımadası Altın Ordu devletinden ayrılarak bağımsızlığını ilân etmiştir. Ancak, bu bağımsızlık uzun sürmemiştir. Kırım hanı I. Hacı Giray (1420 - 1466) handan sonra tahta çıkan I. Mengli Giray (1467 - 1474) Fatih Sultan Mehmed'e baş vurarak hanlığın Osmanlı devletine bağlanmasını kabul etmişti. Bunun üzerine Kırım'da İstanbul'un kültürel baskısı gittikçe artan bir ölçüde duyulmaya başlamıştır. Kırım'da ilk edebî ürünler hanlık sarayında hanlar ve prensler tarafından yazılmıştır. Resmî belgelerde kullanılan dil, Uygurca kelimelerle karışık bir Kıpçak lehçesidir. Ancak, edebî eserlerin dili Osmanlı Türkçesinin baskısı altında kalmaktan kurtulamamıştır.

Kırım hanı I. Mengli Giray'ın birtakım şiirler yazdığını biliyoruz. Tarihçi Seyyid Muhammed Rıza ve *Gülbün-i Hânân* yazarı, Mengli Giray'ın oğlu Saadet Giray (1523 - 1532) da bir şair idi. Onun kardeşi I. Sahip Giray (1532 - 1551) ve I. Devlet Giray (1551 - 1577) da şair olarak tanınmışlardı. Ancak, bütün Kırım hanları arasında I. Devlet Giray'ın oğlu II. Gazi Giray (1588 - 1596 ve 1596 - 1607) şair olarak özel bir yer tutmuştur. *Gülbün-i Hânân* yazarına göre divan sahibi bir şair olan II. Gazi Giray, Fuzulî'ye nazireler de yazmıştır. Onun lirik şiirlerinin bir bölümü edebî Kıpçak - Çağatay Türkçesiyle, bir bölümü de Osmanlı Türkçesi veya Osmanlı Türkçesine yakın bir dil ile yazılmıştır. Gazi Giray 1553'te doğmuş ve 1607'de ölmüştür. Bahçesaray'da gömülmüş olan Gazi Giray, bu dönemin en seçkin bir sanatçısıdır.

I. Selâmet Giray (1608 - 1610) ın oğlu Bahadır Giray (1637 - 1641) da Rezmî mahlası ile şiir yazmıştır. Fakat onun şiirleri sanat değeri bakımından Gazi Giray'ın eserleri ile mukayese edilemez. *Gülbün-i Hânân*, şair olarak IV. Mehmed Giray (1641 - 1644) ın adını da anmıştır. Mehmed Giray da Türkçe şiirler yazmıştır. 1739'da ölen II. Mengli Giray (1724 - 1730 ve 1737 - 1739) ın da Osmanlıca gazelleri vardır.

Bu duruma göre, Kırım'da hanlık döneminde gelişen edebiyat, yüksek sınıfların edebî ihtivacını karşılayan eserlerden meydana gelmişti. Osmanlı damgasını taşıyan bu edebiyat XVIII. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür.

Kırım'da han saraylarında gelişen bu edebiyat yanında halk sınıflarının edebî zevkine uygun şifahî bir edebiyat da vardı. Bu şifahî geleneklerin temsilcileri *keday* veya *akay*'lardı. Bu halk şair ve hikâyecileri *batır*'ların hayat ve serüvenlerini anlatan destanlar anlatırlar, türküler söyler, hikâye (*irtek*) ler naklederlerdi. Kırım Tatarlarının halk edebiyatı konuların zenginliği türlerin çokluğu bakımından dikkate değer. En tanınmış kahramanlık destanları arasında Edige ve Çora Batır destanları anılabilir. Kırım'da yetişen en büyük halk şairleri arasında İşmurza Kart, Seyim Mambay, Kırtambet ve Ahmet Akay'ın adları anılabilir.

Rus hakimiyeti dönemi: Ruslar Kırım'ı 1783'te almışlardı. Yarımadanın ilhakını takip eden dönemde Türkler arasında kültür alanında anılmaya bir değer hareket göze çarpmaz. Bu dönemde en öneli olay, Tatarların Osmanlı topraklarına sürekli olarak göç etmeleridir. Eski yurtlarını terk eden Tatarlar, duygularını halk türkülerinde dile getirmişlerdir. Böylelikle bu dönemin en önemli türü, yurt özlemini belirten bu türküler olmuştur. Bu eserlerin büyük bir bölümü Rus folkloristleri tarafından tesbit edilmiştir (A. Olesnitskiy, A. N. Konçevskiy, A. N. Samoyloviç).

Bu dönem, medrese ve tekke çevrelerinde gelişen dinî ve tasavvufî bir edebiyat bakımından da zengindir. Bu edebî eserler cönklerde saklı kalmıştır.

«Tercüman» dönemi: 1883 yılında, yani Kırım'ın Rusya'ya ilhakının 100. yıl dönümünde İsmail Gaspralı (Gasprinskiy, 1851 - 1914, bk.) Bahçesaray'da «Tercüman» adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Bu küçük gazete ideolojik bakımdan büyük bir rol oynayacaktı. Yaydığı prensip ve ülküler Rus hakimiyeti altında yaşayan bütün Türk toplumunu ilgilendiriyordu. Bu gazete Kırım'da yaşayan Tatarların millî uyanışında önemli bir organdır. Gaspralı İsmail Beyin yaydığı düşünceler, genç aydınları harekete getirmiştir. Genç yazarlar bir yandan modern çığırda şiir ve hikâyeler yazmaya başladıkları gibi, batı yazarlarının eserlerini de çevirmeye girişmişlerdir. «Tercüman» bu gençlerin eser ve yazılarına sayfalarında yer veriyordu. Ayrıca, gazetenin basımevinde küçük kitaplar da baskıya veriliyordu. «Tercüman» edebiyatı adıyle anılan bu edebî çalışmalar, 1905 Rus ihtilâlinden sonra beliren edebî hareketi hazırlamıştır.

Bu yeni edebî hareketin lideri, «Tercüman» gazetesi sahibi Gaspralı İsmail Bey'dir. İsmail Bey, gazetesinde politik yazıları yanında edebî eserlerini de yaymıştır. *Kadınlar ülkesi*, *Arslan kız*, *Gündoğdu* gibi hikâveleri «Tercüman» da tefrika edilmiş veya gazeteye ek olarak verilmiştir. Osman Akçokraklı'nın *Nenkecan Hanım türbesi* [1899] ve *Kırım gonçaları* adlı hikâyeleri de bu dönemde çıkmıştır. Abdullah Özenbaşlı (ölm 1908?) da *Olacağa çare olmaz* [1901] adlı oyununu da bu dönemde yazmıştır. Hasan Sabri Ayvaz'ın *Neden bu hale kaldık?* [1901] adlı tiyatro piyesi de bu dönemin eseridir.

1905 ihtilâlinden sonra: 1905 Rus ihtilâli, Rusya'da yaşayan bütün Türkler arasında olduğu gibi, Kırım'da da millî edebiyat yolundaki çalışmalara hız vermişti. «Tercüman» gazetesinin ölçülü tutumunu tasvip etmeyen genç aydınlar, 1906 yılında Karasubazar'da çıkmaya başlayan «Vatan Hâdimi» gazetesi çevresinde toplanmışlardı. Bu gazetenin kurucusu Reşid Mehdiev (1880 - 1912) idi. Hasan Sabri Ayvaz (1937 veya 1938'de tutuklanmıştır), Yahya Bayburtlu, Hüseyin Baliç (1927'de tutuklanarak sürgüne gönderilmiştir; muhtemel olarak 1947'de ölmüştür), *Kırım kadınları hayatından* [1917] adlı bir eser veren şair Hasan Çergi ve Yakup Davidoviç, bu gazete çevresinde birleşmişlerdi.

1906'da Bahçesaray'da «Uçkun» (= Kıvılcım) adlı bir dergi de çıkmaya başlamıştı. Bu suretle, 1905 ihtilâlinin getirdiği fikir ve esinleri dile getiren genç kalemler için edebiyatın bütün türlerinde eser yayacak organlar artmıştı. Gazeteci ve yazar olarak bu dönemde çalışmaya başlayanlar arasında İstanbul'da öğrenim görmüş gençler vardı. Bu

yazarların bir bölümü ise Osmanlı rüşdiye'lerine benzer modern Tatar okullarında yetişmişti. Akmescit (Simferopol) te okumuş yazarlar da vardı. Hüseyin Toktargazi Şamil, yerli Tatar ağzında, Rus şairlerinin verdiği örneklere benzer şiirler yazmıştır. Akmescit'te yetişen şair Hasan Çergi Mirza ve Gaffar Şerefeddin (ölm. 1921 veya 1922) de Tatar dilinde edebî eserler vermişlerdir.

İstanbul'da yetişen veya Osmanlı örneklerine benzer Tatar okullarında okuyan birinci grupa gelince: Bu gençler eserlerinde Türkçeyi kullanıyorlardı. Osmanlı çığırında eser veren bu yazarlar arasında Çelebi Cihan Numan (ölm. 1918), Cafer Seydahmet (Kırımer, doğ. 1890), Habibullah Odabaş, Cemil Germencıkli, Osman Akçokraklı, Hamdi Gıray - Bay (1930'da Moskova'da kurşuna dizilmiştir) gibi adlar vardır. Ancak, bu yazarların büyük çoğunluğu «iki dillı» idi. Örnek olarak, Çelebi Cihan politık ve sosyal yazılarını Türkçe kaleme alıyordu, fakat şiirlerinde yerli Tatar ağzını kullanıyordu. Cemil Germencikli, Habibullah Odabaş gibi yazarlar da aynı yolu takip ediyordu. Bu yazarlar Tatarca yazanlarla yalnız Türkçeyi kullananlar arasında yer almışlardır. Bu bakımdan «Orta yolakçılar» adıyle ün yapmışlardır.

Bu üç akım 1905'ten 1916'ya kadar sürmüştür. 1915'te savaş dolayısıyle Türk - Rus ilişkilerinin kopması üzerine İstanbul'un yerini Kazan almıştır. Böylelikle yerli Tatar ağzına dayanan modern Tatar (Kazan) edebiyatı Kırım edebiyatını baskısı altına almıştır. Abdullah Tukay'ın şiiri genç Tatar edebiyatının Kırım'da yayılmasında büyük bir rol oynamıştır. Bu surette 1915 yılından başlayarak yerli dile dayanan bir edebiyat doğmuştur.

Bu yazarlar arasında yer alan Çelebi Cihan Numan, İstanbul'da Hukuk Mektebinde okumuştu. Yazar ve şair olarak Kırım Tatarcasını kullanmıştır. Çelebi Cihan 1917 - 1918'de Kırım'da millî hareketin en çalışkan militanları arasında yer almıştır. 1918'de Bolşeviklerle savaşırken ölmüştür.

Şair ve dil bilgini olarak tanınmış olan Bekir Sıtkı Çobanzade, 1893'te Kırım'da Karasubazar'da doğmuştur. 1915'te İstanbul'da liseyi bitiren Çobanzade, Budapeşte Üniversitesinde okumuştur. Macar edebiyatı üzerine bir tez veren genç bilgin, 1920'de Kırım'a dönmüştür. Kırım'da ve Bakû'da Türkoloji Profesörü alarak görev almıştır. *Türk - Tatar lisaniyyatına medhal* [1924], *Türk dili sarflarının umumî kusurları* [1924], *Kırım - Tatar ilmî sarfı* [1925], *Fuzulî monografisi* [1925], *Nevaî monografisi* [1926], *Türk dil ve edebiyatının tedris usuli* [1926], *Kumuk dili ve edebiyatı tetkikleri* [1926], *Türk - Tatar diyolektologisi* [1927], *Türk grameri* [1930] adlı eserleri yazmıştır. Çobanzade yalnız dil bilgini olarak kalmamış, Türk - Tatar kavimlerinin politik durumunu da ilgi ile takip etmiştir. Çobanzade daha Budapeşte'de öğrenci iken Tatarca (Kırım) şiirler yazmaya başlamıştır, Şiirlerinden bir bölümü «Kırım Mecmuası» nda çıkmıştır. Şiirlerinde arasıra Bavbek takma adını kullanmıştır. *Kök Kitap* ve *Kırım Şiirleri* gibi antolojilerde de şiirleri vardır. Çobanzade'nin şiirleri dergi sayfalarında dağınık olarak kalmıştır. Çobanzade 1935'te Bakû'da tutuklanmış ve sürgüne gönderilmiştir.

Cafer Seydahmed (Kırımer) 1890'da Yalta'ya bağlı Kızıltaş köyünde doğmuştur. İstanbul'da özel bir okulda (Numune - i Terakki) ve İstanbul Lisesinde okumuştur. Hukuk Mektebine girmişse de Paris'e kaçmak zorunda kalmıştır. Fransa'da hukuk öğrenimini I. Dünya Savaşına kadar sürdürmüş, daha sonra Rusya'ya dönmüştür. *Unutulmaz gözyaşları*, *İslâm Akça*, *Cin Mambat* adlı hikâyelerin yazarı olarak tanınmıştır. Köstence'de çıkan «Emel» dergisinde de yazıları çıkmıştır. «Tercüman» da Gaspralı İsmail Beyin ölümü üzerine yazdığı bir yazısıyle gazeteciliğe başlamıştır. İstanbul gazetelerinde de yazıları çıkmıştır. *Gaspralı İsmail Bey* [1934] adlı eseri Kırım Tatarlarının kültür tarihi bakımından değerli bir çalışmadır.

Yukarıda anılan şair ve yazarlar listesini bütünlemek üzere Mehmed Niyazi ile Şevki Bektöre'yi de anmak gerekir.

Mehmed Niyazi 1878'de Dobruca'da Aşçılar köyünde doğmuştur. Aslen Kırımlı olan bir ailenin çocuğu olarak şiirlerinde Kırım özlemini dile getirmiştir. *Kök Kitap* ve *Kırım Şiirleri* gibi antolojilerde şiirleri vardır. Şiirlerinin büyük bir bölümü *Sağış* [1931] adlı bir kitapta toplanmıştır.

Şevki Bektöre de Romanya'da Karlaklar köyünde doğmuştur (1888). Ailesiyle birlikte Türkiye'ye gelen Şevki Bektöre, Ankara'ya bağlı Haymana'da yerleşmiştir. Bir süre İstanbul'da hukuk öğrenimi görmüştür. Bektöre 20 yaşından itibaren şiir yazmaya başlamıştır. Şiirlerinin bir bölümünde Kırım Tatarcasını kullanmıştır. Onun şiirleri Kırım Tatar edebiyatının en orijinal örnekleri arasında yer alır. 1917 ihtilâlinin ilk günlerinde Kırım'a giden Bektöre, gazeteci, öğretmen ve şair olarak çalışmıştır. 1925'te Dağıstan'da öğretmenlik görevine tayin edilmiş, 1926'da Türkmenistan'da öğretmenlik görevi almıştır. 1932'de Aşkabat'ta tutuklanmış, Taşkent yakınında bir kampa gönderilmiştir. 1948'de tekrar tutuklanarak Sibirya'ya gönderilmiştir. Türk hükûmetinin yaptığı bir teşebbüs üzerine 1956'da serbest bırakılmıştır.

Ahmed Özenbaşlı da bu dönemde yetişen bir yazardır. 1917 ihtilâlinden sonra yazarlığa başlayan Özenbaşlı'nın *Yıkıntılar arasında* adlı bir eseri vardır. Özenbaşlı, Kırım Tatarlarının göçleriyle ilgili belgeler üzerinde de çalışmıştır.

1917'den sonra yetişen yazarlardan Ömer İpçi (muhtemel olarak 1937'de ölmüştür), Cemil Germencikli, Mehmed Nüzhet, Hüseyin Cahid, Z. Cartöbeli de anılabilir.

KIRIM TATARCASI, Kırım yarımadasında yaşayan Türklerin diline verilen ad. Bugün Kırım Türklerinin ana kitlesi Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yerleştirilmiştir.

1926 sayımına göre Kırım Tatarlarının sayısı 180 000 idi. 1939 sayımında Kırım Tatarlarının sayısı artmıştır (280 000).

11 Şubat 1957 tarihli kararname, II. Dünya Savaşından sonra yurtlarından sürülen birtakım Türklerin geri dönmelerine imkân vermişti. Buna rağmen Kırım Tatarlarına bu hak tanınmamıştır.

Kırım yarımadasında yaşayan Tatarlara genel olarak Kırım Tatarları adı veriliyordu. Ancak, yarımadanın bütün kuzey (bozkır) bölümünde yaşayan Tatarlar, Nogay Tatarları adını da kullanıyorlardı. Kırım'ın güney kıyısında yaşayan Tatarlar ise arasıra Tat adıyle de anılıyorlardı.

K. T. Türk dilinin Kıpçak lehçeleri grupuna girer. Bk. KIPÇAK LEHÇELERİ. K. T.'nın kollarında yer yer

Oğuz lehçelerinin baskısı da göze çarpar. Oğuz baskısı özellikle fonetik ve sözlük alanlarında kolaylıkla fark edilebilecek bir açıklık kazanmıştır.

Yazı dili orta ağızlara (Tat. Orta yolak) dayanır. Bu ağızların kökleri Karadeniz'in kuzey kıyılarında konuşulan Kuman (Kıpçak) lehçelerine uzanır. Daha sonra bu ana çekirdeğe güney ve güney-doğu Karadeniz kıyısındaki ağızlar da katılmıştır. Son olarak, orta ağızların baskısı altında kalan Nogay ağızları da K. T.'nın oluşmasında yer almıştır.

K. T.'nın en eski anıtları XVII ve XVIII. yüzyıllardan kalmıştır (Daha eski çağlardan kalma han yarlığları doğrudan doğruya K. T.'na verilemez). K. T.'nın ilk anıtları çağdaş Osmanlı yazı dilinin damgasını taşımaktadır. Sonraki dönemlerde Kırım Tatarlarının yazı dilleri birliğini kaybetmiştir. Basının ve ders kitaplarının dili Türk (Osmanlı) yazı dilinin baskısını sürdürmüştür. Ancak, edebiyatın başka alanlarında dil birliği daha geniş ölçüde sağlanmışsa da, bu dil de yabancı baskısından büsbütün kurtulamamıştır. Bu bakımdan Gaspıralı İsmail Beyin çıkarmış olduğu «Tercüman» gazetesi güzel bir örnek teşkil eder. Bundan başka, onun yazmış olduğu Tatarca gramer kitabının dili de dikkate değer. Bu durum 1917 ihtilâlinden sonra da devam etmiştir. K. T.'nın diyalektolojik özellikleri açık olarak tespit edildikten sonra yeni yazı dili ana çizgileriyle yaygınlık kazanmıştır.

Rusya'da çarlık döneminde K. T. üzerinde değerli çalışmalar yapılmıştır. Yeni rejim döneminde de bu yolda sürekli olarak çalışılmıştır. Bu bakımdan 1935 - 1936 yılları arasında N. K. Dmitriev (b. bk.) in yönetiminde yapılmış olan araştırmalar değerli sonuçlar vermiştir.

1928 yılına kadar Kırım Tatarları Arap alfabesini kullanmışlardır. 1928'de Latin yazısına dayanan bir alfabe kabul edilmiştir. 1938'de Latin alfabesi yerine Rus yazısına dayanan yeni bir yazı sistemi kabul edilmiştir.

Fonetik: K. T.'nda 8 ünlü vardır (*a, e, ı, i, o, ö, u, ü*). K. T.'nda kapalı *e* (*ė*) ünlüsü saklanmamıştır. Buna karşılık ünsüzler bakımından K. T. öbür Türk diyalekt ve ağızlarına benzer. Kırım'da *ŋ* sesi olduğu gibi kalmıştır.

Türk diyalektlerinin ortak bir özelliği olarak ses uyumu Kırım'da da kalmıştır. Türkçe kelimelerde ve eski alıntılarda bu kurala uyulur: *çegertke* [= çekirge], *tolkunlamak* [= dalgalanmak]. Bu kurala uygun olarak hemen bütün eklerin ince ve kalın biçimleri vardır. Ancak *-daş*, *-maç* ve *-day* gibi birtakım eklerin yalnız kalın biçimleri kullanılır.

K. T.'nda kelime başında daha çok ötümsüz *k-* ve *t-* sesleri kullanılır. Bu bakımdan bu dil Kıpçak lehçelerine bağlanır. Ancak, arasıra ötümlü *g-* ve *d-* seslerine de rastlanır. Buna göre K. T.'nın Oğuz lehçelerinin baskısı altında kaldığı açıktır. Oğuz dillerinin baskısına örnek olarak *gemi*, *göl*, *gizli*, *diŋle-*, *dört*, *dol-* kelimeleri verilebilir. Bu kelimeler Kıpçakçada *keme* ∾ *kema*, *köl*, *kizli*, *tıŋla-*, *tört*, *tol-* olarak kullanılır. Kelime başında *m-* yerine *b-* sesinin kullanılması da Oğuzcanın özelliğidir: *biŋ*, *boyun*, *burun*, *boynuz* gibi. Kırım'da kullanılan *ol-* da Oğuzcadır.

K. T.'nda Türk kökünden gelen kelimelerde *r-* ve *l-* sesleri kullanılmaz. Kelime sonlarında yalnız ötümsüz ünsüzlere rastlanır. Bu bakımdan yabancı kelimelerin sonundaki *-d*, *-b* gibi ünsüzler ötümsüzleşir.

Benzeşme: *çoban-nar* (< *çoban-lar*), *aŋna-* (< *aŋla-*). Kelime sonlarında normal olarak iki ünsüz kullanılabilir: *sırt*, *ters*, *silk-*, *aşayt* [= yiyecek]. Alıntılarda sondaki ünsüzlerin arasına bir ünlü girer: Ar. *sınf* > Tat. *sınıf* Kelime içinde üç ünsüz de yan yana gelebilir. Ancak, yukardaki örneklerde olduğu gibi, birinci hecede iki ünsüz bulunması gerekir: *arslan* örneğinde olduğu gibi.

Eski alıntılarda *st-*, *sp-*, *br-* gibi ünsüz düğümleri *ı* veya *i* ünlüsünün yardımıyle çözülür: Rusça *stakan* > Tat. *ıstakan* [= bardak], Rusca *stol* > Tat. *ustol* [= masa] . . .

Türkçe kelimelerin çekiminde *-t*, *-ç*, *-p* ünsüzleri ötüm kazanabilir: *at*: > *ad-ı*, *uç*: > *ucu*, *kap*: > *kab-ı*. Tat. *aç* (: > *aç-ı*), *küç* (: > *küç-ü*) kelimeleri bu kurala uymaz. Tat. *kök* kelimesi ise *kök-ü* ve *kög-ü* biçimlerine girebilir.

K. T.'nda *burun*, *boyun*, *koyun* gibi Türkçe isimlerin çekiminde ikinci hecedeki ünsüz düşer: *burun*: > *burnu*, *boyun*: > *boynu*, *koyun*: > *koynu*. Ağızlarda bu kural *kömür*: > *kömrü*, *oyun*: > *oynu* kelimelerini de kapsar. Buna karşılık, ağızların bir bölümünde *burunu*, *boyunu*, *koyunu*. İç hecelerde de ünlü düşmesine rastlanır: *oturşuv* < *oturuşuv* [= oturum], *yaşna-* < *yaşına-* [= şimşek çakmak]. Bütün lehçe ve ağızlarda kelime başında ve hatta kelime içinde dar ünsüzler düşebilir: (*i*) *lâç*, (*İ*)*smail*, (*i*)*şte*, (*u*)*sta*, *k*(*i*)*rerim* [= girerim], *ş*(*i*)*şesi* v. b. Bu arada *alket-* ∾ *apket* (< *alıpket-*) [= götürmek], *Apselâm* (< *Abdüsselâm*), *Apkerim* (< *Abdülkerim*) gibi örnekler de vardır.

Vurgu normal şartlar altında son heceye düşer. Alıntılarda aslî vurgular kalmıştır. K. T.'nda vurgu, gramer bakımından ayırıcı rol oynar: *témiz* [= büsbütün] ∾ *temíz* [= arı]; *yálıŋız* [= ancak; yalnız] ∾ *yalníz* [= yanında başkaları bulunmayan, yalnız]; *arkadaşím* [= (benim) arkadaşım] ∾ *arkadáşım* [= (ben) arkadaşım]; *almá* [= elma] ∾ *álma* [= alma!].

Morfoloji: K. T.'nda isimlerde *-lar*, *-ler* çoğul eki, çokluk, bolluk ve topluluk bildirir: *evler*, *duygular*. Çoğul eki almamış isim kökleri bir varlığı belirttiği gibi, çift organları da bildirmeye yarar: *köz* [= göz; gözler]. Çoğul eki, sayılmasına imkân olmayan eşya ve olaylarda çokluk, bolluk bildirir: *karlar*, *yağmurlar*.

İsim durumları: Nominatif durumunda isimler özel bir ek almaz (*taş*, *töpe* [= tepe]).

Genitif durumunda *-nıŋ*, *-niŋ* eki kullanılır: *taş-nıŋ*, *töpe-niŋ*.

Datif durumunda *-ka*, *-ke*, *-ga*, *-ge* ekleri kullanılır: *-taş-ka*, *töpe-ge*.

Akkusatif durumunda *-nı*, *-ni* ekleri kullanılır: *taş-nı*, *töpe-ni*.

Lokatif durumunda *-da*, *-de*, *-ta*, *-te* ekleri kullanılır: *taş-ta*, *töpe-de*.

Ablatif durumunda *-dan*, *-den*, *-tan*, *-ten* ekleri kullanılır: *taş-tan*, *töpe-den*.

İyelik ekleri: 1. Ünlü ile biten köklerde: Tekil 1. *-m* (*oda-m*), 2. *ŋ* (*oda-ŋ*), 3. *-sı*, *-si* (*oda-sı*); çoğul 1. *-mız*, *-miz* (*oda-mız*), 2. *-ŋız*, *-ŋiz* (*oda-ŋız*), 3. *-sı*, *-si*, *-ları*, *-leri* (*oda-sı*, *oda-ları*).

2. Ünsüz ile biten köklerde: Tekil 1. *-ım*, *-im* (*aş-ım*), 2. *-ıŋ*, *-iŋ* (*aş-ıŋ*), 3. *-ı*, *-i* (*aş-ı*); çoğul 1. *-ımız*, *-imiz* (*aş-ımız*), 2. *-ıŋız* *-iŋiz* (*aş-ıŋız*), 3. *-ı*, *-i*, *-ları*, *-leri* (*aş-ı*, *aş-ları*).

Güney ağızlarında iyelik eki almış isimlerin çoğul biçimi de kullanılır: *baba- m- lar*. Arasıra iyelik ekinden sonra *-a-* eki de getirilir: *kardaş-ıŋ -a- lar*. İyelik ekiyle yapılan biçimlerin çekimi yukarıda belirtilen kurala göre yapılır. Yalnız datif ve ablatif durumlarında 3. kişide iyelik ekinden önce *-n-* sesi gelir: *baba- sı- n- a, baba- sı- n- dan*. Akkusatif durumunda iyelik eki 3. kişide daha çok kısaltılmış biçimde kullanılır: *baba- sı- n* [= babasını]. Kelime yapımı. İsim köklerinden yeni isimler yaparken *-lık, -lı, -çık* gibi eklerden yararlanılır. Fiil köklerinden isim yaparken *-(y) ıcı, -(y-) ici, -cı, -çı, -(a) mamazlık, -(e) memezlik* gibi ekler kullanılır.

Bu arada bugün artık işlekliğini kaybetmiş birtakım ekler de vardır. İsimlerde *-daş (soy-daş)*; *-ak, -ek (yol-ak)*. Fiillerde *-k, -ık, -ı, -i, -kı, -gi, -kan, -gan, -kıç, -ın, -ı* v. b. *ora-k* (< *ora-* [= biçmek]); *ak-ın, keç-it* v. b. Sıfatlarda *-ca, -ce, -ça, -çe*; *-carak, -cerek* ve *-ıltım* gibi ekler kullanılır.

Pekiştirme sıfatları: *tim-tik* [= dimdik]; *bom-boş*.

Sayı adları: *bir, eki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on, yigirmi, otuz, kırk, elli, altmış, yetmiş, seksen, doksan, yüz, biŋ*. Sıra sıfatları *-(ı, u) ncı, -(i, ü) nci* ekleriyle yapılır. *Altı-ncı*; *ilk-inci, soŋuncu, ortancı* [= ortanca], *kaçıncı?* Üleştirme sıfatlarında *-ar, -er* ve *-şar, -şer* ekleri kullanılır: *bir-er, altı-şar, yarım-şar*.

Zamirler: *men* [= ben], *sen, o*; *biz, siz, onlar*.

İşaret zamirleri: *bu, şu*; *bunlar, şunlar*. Çekim: *bu, bu- -nıŋ, bu- ŋa, bu- nı, bu- n- da, bu- n- dan*.

Edatlar: *sayın* [= her]: *kün sayın* [= her gün]; *kibi* [= gibi]; *-ile* (*-la, -le*), *nen* [= ile]; *kadar*; *doğru, taba*; *soŋra*; *burun* [= önce]; *berlî* [= beri]; *başlap* [= itibaren]; *ötrü* [= dolayı]; *başka*.

Bağlaçlar: *ve, nen, ile*; *em* [= hem], *em de* [= hem de]; *ve em de* [= ve hem de]; *yoksa*; *yahut, yada*; *ya... ya... kimerde... kimerde* [= bazen... bazen...]; *çünkü*; *ne... ne...*

K. T.'nın kelime hazinesi esas itibariyle Kıpçakçadır. Ancak, Kırım Tatarlarının diline güney-batı diyalektlerinden de birçok kelime girmiştir. Bu suretle Kırım diyalektinde birçok sinonimler meydana gelmiştir: *tüs* (Kıpçakça) ∾ *renk* (Oğuzca); *cez* ∾ *bakır*; *koz* ∾ *ceviz*; *çoçka* ∾ *domuz*; *ciber-* ∾ *yolla-*; *asra-* ∾ *yetiştir-*; *ayt* ∾ *söyle-*; *nen* ∾ *ile*; *day* ∾ *kibi*. Bu arada doğrudan doğruya Oğuzcadan gelen unsurlar da vardır: *alın* (*manlay* da kullanılır), *ancak* [= «yalnız»], *alış-, ada-, ara-* gibi.

Altın Ordu döneminden başlayarak K. T.'na birçok Arapça ve Farsça alıntı girmiştir. Bu kelimelerin sayısı son yıllarda azalmıştır.

Kırım Tatarcasının ağızları: X. yüzyıldan sonra Kırım yarımadasına Kıpçak boylarının geldikleri anlaşılıyor. Kırım'daki yer adlarının büyük bir bölümü Kıpçaklardan kalmıştır. Baydar'dan Kefe (Feodosiya) ye kadar uzanan kıyı kesimi etnik bakımından karışıktır (Bizanslılar, Cenevizliler, Ermeniler v. b.). Bu etnik unsurlardan kalma birtakım yer adları da vardır. XV-XVI. yüzyıllarda Anadolu'dan da birtakım göçmenlerin gelip yerleştiklerini biliyoruz Daha sonraki dönemlerde de Kırım'ın bozkır bölgelerine Nogaylar yerleşmişlerdir.

Bütün bu yerleşme ve göçler, Kırım'ın diyalektolojik yapısını meydana getirmiş ve Kırım yazı dilinin oluşmasına yardım etmiştir.

K. T. üç ana kola ayrılabilir: 1. Kuzey (bozkır) kolu, 2. Orta kol, 3. Güney kolu. Bütün bu kollar içinde de birçok ağızlar ayırt edilebilir. Kuzey (bozkır) kolunun güney sınırı takriben Evpatoriya (Kozlov) - Büyük Onlar-Kefe (Feodosiya) - Kerç yarımadası çizgisini takip eder. Güney kolu takriben Baydar'dan Kefe'ye kadar uzanan kıyı kesimini ve dağ bölgesini içine alır Bu iki kol arasındaki topraklarda ise orta kol yer alır.

K. T.'nın kolları arasında birçok ses ayrılıkları göze çarpar:

1. Kelime başında *y-* ∾ *c-*: Güney kolunda *yol, yel, yay-, yayan, yığ-, yer, yoḫ*; Orta kolda *yol, yel, cay-, cayav, cıy-* (bunun yanında *yığın*), *yer, yok*; Kuzey kolunda *col, cel, cay-, cayav, cıy-, cer, cok*. Buna karşılık hemen bütün kuzey ağızlarında *yipek* [= ipek], *yaz-, yakşı, yıldırım* biçimleri kullanılır.

2. Kelime başında *t- d-*: Güney kolunda *dağ* [= dağ; orman]; *dalga, dat* [= tat], *düş-, diş, dol, dur-*; Orta kolda *dağ, dalga, dat, tüş-, tiş, tol, tur-* (bunun yanında *durul-*); Kuzey kolunda *tav, tolkun, tat, tüş-, tur-, de-, deniz* biçimleri kullanılır.

3. Dudak benzeşmesi: Güney kolunda *tuzluḫ* [= tuzluk], *çürüklük ḫuruluş, öldürül-, tütüncülük, kürksüz* [= kürksüz], *gümüş* ∾ *kümüş, oldu*; Orta kolda *tuzluk, çürüklık, kurulış, öldiril-, tütüncilik, kürksüz, kümüş, oldı* ∾ *oldu*; Kuzey kolunda *tuzlık, çüriklık, kurılış* ∾ *kurulış, öldüril-* ∾ *öldiril-* ∾ *öltiril-, gümüş* ∾ *kümüş, oldı*.

Diyalektler arasında morfoloji bakımından da birtakım ayrılıklar vardır:

1. Kişi zamirlerinin datif durumu: Güney kolunda *mana* ∾ *mā* (seyrek olarak *bana*), *sana* ∾ *sā, una* ∾ *uğa*, Orta kolda *maŋa, saŋa, oŋa*, Kuzey kolunda *maga* ∾ *mā, saga* ∾ *sā, oğa*.

2. İşaret sıfatları: Güney kolunda *bu, şu, u* (seyrek olarak *ol*), *abu* (< *ha bu*), *avu* (< *ha u*), *ebir* (< *o bir*), *bu (y) le, uyle*; Orta kolda *bu, şu, o*; *boyle* ∾ *bunday, şoyle* ∾ *şunday, oyle* ∾ *şay*; Kuzey kolunda *bo* ∾ *bı, şo* ∾ *şı* (seyrek olarak *so*), *o, osı*; *bon*; *bondıy, şonday, şay*.

KIRIMÇAK'LAR, Kırım yarımadasında, Belogorsk ve Simferopol gibi şehirlerde yaşayan Yahudilere verilen ad. Küçük bir etnik topluluk meydana getiren bu Yahudiler son yıllara kadar Tatarca (Kırım Tatarcası) dan yararlanırlardı. Bugün Tatarcanın yerini yavaş yavaş Rus dili almıştır.

KIRIMER, Cafer Seyidahmed (Yalta 1889 - İstanbul 1960), Türk düşünür ve yazarı, Kırım istiklâl davâsının lideri ve ideoloğu. Yalta'nın Kızıltaş köyünden soylu ve zengin bir ailenin çocuğu olan K., ilkokulu Kırım'da, ortaokul ve liseyi İstanbul'da tamamlamıştır. Milliyetçi Türk edip ve şairleri ile hürriyet mücahitlerinin tesirinde gelişen K., 1908'den sonra arkadaşları Çelebi Cihan, Âlim Seyyid, Abdulhakim Hilmi ve Abdurrahim Sükûtî ile İstanbul'da Kırım Talebe Cemiyeti'ni kurmuştur. Kırım Türkünün medenî, sosyal seviyesini yükseltmeyi ve onun kendi mukadderatına sahip olmasını ülkü edinen K., 1909'da Çelebi Cihan, Yakup Kerçî ve Ahmed Şükrü ile gizli «Vatan Cemiyeti» ni kurmuş ve Kırım'a gizli yayınlar göndermiştir.

1910'da Kırım'a giderek orada aydınlar ve geniş halk kitleleriyle temasa geçen K., İstanbul'a dönüşünde Şahab Nezihî takma adı ile *Yirminci asırda Tatar millet-i maz-*

lûmesi adlı ilk eserini yayınlamıştır. Rus elçisi Çarikov, onun tutuklanması için Bâb-ı Âlî'ye baş vurunca K., Türkçülerin yardımı ile 23 Nisan 1911'de Paris'e giderek orada Seignobos'un *Rus Hükûmeti veya Kamçı Saltanatı* adlı eserini Türkçeye çevirmiştir. Sorbonne'da Hukuk Fakültesinde öğrenimini tamamlayan K., gazetecilik, siyasî ve sosyal ilimler bölümlerindeki derslere de devam etmiştir.

C. S. KIRIMER

I. Dünya Harbi başlarken Türkiye yoluyle Odessa'ya geçen K., Akmesçit'te Çelebi Cihan ve diğer arkadaşları ile, Kırım'da gizli inkılâpçı bir teşkilât kurmuşlardır.

Askere alınarak Besarabya cephesine gönderilen K., burada *Millî Duygu* eserini yazmıştır.

1917 İhtilâli arefesinde, Kırım'daki gizli kuruluş mensuplarının çabaları ile 7 Nisan 1917'de Akmesçit'te 2 000 kadar Kırım Türkünün temsilcileri toplanmış ve Kırım Müslümanları Merkezî İcra Komitesi üyelerini seçmişlerdir. K., Vakıf İşleri Başkanı ve Çelebi Cihan da müftü olmuştur.

Rusya'da çarlık yıkılmaya, milisler teşkil edilmeye, Bolşevik ve sosyal-demokratlar diktatörlüklerini kurmaya çalışırlarken K., federasyon ve mülkî muhtariyet taraflısı görünen inkılâpçı sosyalistlerle iş birliği yapmayı uygun görmüştür.

Kırım'ın muhtariyetini ve toprak davâsını savunan K., Moskova'da toplanan Rusya Müslümanları Kongresi'ne katılmış; millî-mahallî muhtariyetçilerin tezlerinin mutlak çoğunlukla kabulünde rolü olmuştur. 1917 Temmuzunda arkadaşı Ahmed Özenbaşlı ile Ukrayna'da resmî görüşmeler yapmış, 21 Eylül 1917'de Federatifçilerin Kiev toplantısında «Kırım Kırımlılarındır» prensibini kabul ettirmiştir. Seçim kanunu ve yönetmeliği tasarılarını da hazırlayan K., Odessa ve Kerson'a giderek Kırım askerlerinin memleketlerine dönmelerini sağlamıştır. K.'in, Kurultay seçimlerinin yapılması ve Kırım Anayasası'nın hazırlanmasında büyük hizmeti olmuştur. 26 Kasım 1917 Kurultayı'nda Kırım'ın Harbiye ve Hariciye vekilliklerini üzerine alan K., Kırım genel kurmayını kurmuştur.

Bolşeviklerin saldırıları karşısında K., Kafkasya üzerinden İstanbul'a geçmiş, Talât ve Enver paşalarla görüşmüş, Alman ordusunun Kırım'a girmesi üzerine tekrar Kırım'a dönmüştür. Kırım'ı Ukrayna'ya katmak gayesiyle harekete geçen General Skoropadski'nin, adayı iktisadî abluka altına alması üzerine K., Berlin'de bulunan Talât Paşa ile görüşerek bu ablukayı kaldırtmıştır.

K., 1919'da Millî Mücadele'cilerle gizli temaslarda bulunduğu gerekçesiyle Dâmâd Ferid hükûmeti tarafından Türkiye'den sınır dışı edilmiştir. Bolşevik işgalinden sonra 1921-1922 yıllarında baş gösteren açlık felâketi sırasında K.. Türkiye'den, İtalya (Papalık) dan Kırım'a maddî yardımlar sağlamıştır. Dünya devletlerine, Cemiyet-i Akvam'a muhtıralar vermiş, II. Dünya Harbi sırasında gerek Kırım'dan gerek Rus yönetimi altındaki diğer Türk ülkelerinden çıkan göçmenlerin Türkiye'ye alınmalarını sağlamıştır. Kırım'ın istiklâli davâsı konusunda Türkiye dışındaki çalışmaları Romanya ve Polonya'da da teşkilâtlandırmış, istiklâl ve Türkçülük üzerinde konferanslar vererek, yazı ve kitaplar yayınlamıştır.

Başlıca eserleri şunlardır: *Unutulmaz Gözyaşları* [1918]; *La Crimée, Passé-Présent, revendications de Tartars de Crimée* [1921]; *Rus İnkılâbı* [1930]; *Gaspıralı İsmail Bey* [1934]; *Mefkûre ve Mefkûrenin Ferd ve Cemiyet Hayatındaki Tesiri* [1936]; *Rus Tarihinin İnkılâba, Bolşevizme ve Cihan İnkılâbına sürüklenmesi* [1948]; *Sovyet Cehenneminde Köylü ve İşçi Durumu* [1948].

KIRIMÎ AZİZ BEY: bk. AZİZ İDRİS BEY [Kırımî].

KIRIMÎZÂDE NEŞ'ET MOLLA: bk. NEŞ'ET MOLLA.

KIRIMTARTAR, şarap tortusundan çıkarılan buruk bir madde. Asitsi potasyum tartaratı olan K., hekimlikte de kullanılır.

KIRINIM (Fr. Diffraction; İng. Diffraction), dar yarıklardan veya bir ışık geçirmez engelin kenarlarından geçen bir *ışık* demetinin bükülerek başka doğrultularda dağılması ve bir perde (ekran) üzerinde *kırınım örneği* denilen karanlık-aydınlık ve renkli şeritler meydana getirmesi olayı. Işıktaki girişimin özel bir hali olan bu olay, ışığın dalga tabiatlı olduğuna bir delildir ve bütün dalga hareketlerinde gözlenir. Bunun en önemli örneği *elektron kırınımı*'dır (bk. GİRİŞİM, YOUNG DENEYİ). Yolu üzerinde bir engele rastlayan bir ışık ışını bir doğru boyunca gidemez; geometrik gölgesinin içine doğru biraz eğilir, yayılır. Oldukça uzun dalga boylarına sahip olan radyo ve ses dalgaları cisimlerin etrafında daha kolay eğilirler. Işığın engeller etrafından geçerken eğilmesi Huygens prensibi ile açıklanır. Bu prensibe göre, herhangi bir dalga hareketinde, bir dalga cephesi üzerindeki bütün noktalar, yeni birer dalga kaynağı gibi davranırlar. Bu kaynaşmış kaynaklardan çıkan dalgalar birbirleriyle girişirler ve K. olayını hasıl ederler.

Önce bir yarıktan çıkan ıraksak bir ışık demeti saydam olmayan bir perdenin bir yan kenarını yalayarak geçince, bu kenara paralel bir sıra aydınlık ve karanlık şeritler (K. örneği, K. şekli) gözlenir (kullanılan ışık tek renkli ise). Beyaz ışık kullanılırsa K. şekli renkli olur. İnce *bir telin* kenarlarından geçen ışıkta K. ve K. örneği gözlenir. İnce *bir yarıkta* da K. olur. *Dairesel bir delikde* K. halkaları meydana getirir.

KIRINIM AĞI (Fr. Réseau de diffraction, İng. Diffraction grating), bir ışık demetini, *X-ışınlarını* veya öteki *elektromağnetik dalgaları* (veya elektromagnetik ışınımları) bileşik oldukları *dalga boylarına*, yani tayflarına ayırmak için kullanılan bir tertip. Bir K. A. optik olarak işlenmiş bir cam levha üzerine (geçirmeli ağ) veya bir metal levha üzerine (yansımalı ağ) bir seri eşit aralıklı paralel çizgiler çizilerek elde edilir. Çizgi veya yarık aralıkları, gelen ışınımın dalga boyu mertebesinde olmalıdır. Bu çizgiler elmas uçlu bir bölmeleme makinesi ile yapılır. Elde edilen çizgilerin sayısı, milimetre başına, 1 000 - 1 200 kadar olduğuna göre toplam çizgi sayısı 200 000 yakınındadır. Uygulamada kullanılan ağların çizgi sayısı, milimetre başına 300 - 600 kadardır. Bazen bu ağlar tümsek (konkav)

olur ve ışınları odaklar. İki çizgi aralığı saydamdır, çizgiler saydam değildir.

Ağ üzerine, ağa dik olarak paralel bir ışık demeti düşürülmüş olsun. İki çizgi aralığının kurduğu çeşitli yarıklar (fantlar) *senkson ışık kaynakları* olurlar ve bütün doğrultulara ışık gönderirler. Bu ışığın sabit doğrultusu ağa çizilen normal ile bir α açısı yaparsa, ardı sıra gelen iki ışık ışını arasındaki yol farkı, iki çizgi aralığı d olduğuna göre, $\delta = \sin \alpha$ olur. δ yol farkı λ olunca maksimum ışık olur: $d \sin \alpha = k\lambda$ (bk. girişim). Burada K. tam bir sayıdır ve elde edilen tayfın *mertebesini* gösterir.

KIRK BUDAK, mum konacak kırk kolu bulunan büyük şamdan. Bu şamdanların biri Hacı Bektaş tekkesindeki Kırklar meydanında, öbürü de Balım Sultan türbesinde bulunurdu ve kollarına konon mumlar, yılda iki kere, Muharremin on birinci gecesiyle Nevruz (b. bk.) bayramının akşamında yakılırdı. Her iki şamdanın da üstlerinde büyük Elifî tac şekli vardır (Bk. TAC). Yapılışları sonraki devirlere aittir. K. B.'ın, Hacı Bektaş'a, Güvenc Abdal'la Hindistan'dan bir sarraf tarafından gönderildiği hakkındaki söylenti doğru değildir. Kırk Budak'ın kırk koluyla Kırk Makam (b. bk.) arasında bir münasebet düşünülebilir.

KIRK BUDAK

KIRK MAKAM, Bektaşî deyimi. Sözlüklerde «durak, kalkılacak yer, örfte yüce bir zatın huzuru, yüksek bir mevki, aynı zamanda ölmüş bir kişinin, bir erenin anılması, ruhuna Fâtiha okunması için gömülü olmadığı yere yapılan mezar ve türbe» anlamlarına gelir. Tasavvufta, istenmeden, çalışılmadan sâlike, yani gerçek yolcusuna gelen hüzün, neşe, sevinç, sıkıntı, yahut ferahlık gibi şeylere «Hâl» derler; hâl, bir süre sonra geçer gider. Hâl, insanda daimî olursa «Makam» adı verilir; hâller, kendiliğinden olur, fakat makamlar, insanın çalışmasıyla elde edilir (Seyyid Şerif: *Ta'rîfât*; İstanbul, H. 1300 s. 55).

Hacı Bektaş'ın Arapça yazılmış olan ve aslı şimdiye kadar bulunamayan *Makaalât* [669/1270]'ının, Said Emre (b. bk.) tarafından nesirle, Hatiboğlu tarafından 812 (1409) de nazım tercümesinde dört kapının, yani «şeriat, tarikat, marifet ve hakikat»'in onar makamı bulunduğu bildirilmektedir. «Şeriatin on makamı» «inanmak, bilmek, namaz, oruç, zekât, hac v. b. ibadetleri yerine getirmek, helâlinden kazanmak, dünya evine girmek, haramdan kaçınmak, sünnetlere riayet etmek, halkı esirgemek, temiz yemek ve giymek, doğruyu buyurup kötüyü nehyetmek» tir. Tarikatın, yani dinin dış yüzünde özüne giden manevî yolun «on makamı», el tutup tövbe etmek, mürid olmak, saçını tıraş ettirip derviş kisvesine bürünmek, mücahede, hizmet, korku, ümit, tarikat cihazına sahip oluş, sohbet ve cemiyete sahip oluş, aşk ve şevktir. Marifetin, yani hakikatle şeriati birleştirmenin on makamı «edep, korku, çekinmek, sabır, utanmak, cömertlik manevi yokluk, bilim sahibi oluş, marifet, yani irfan ve kendini bilmek» tir. Hakikatin on makamı da şunlardır: «Yoklukta âdeta toprak kesilmek, yetmiş iki milleti hoş görmek, elinden geleni men etmemek, halkı kendisinden emin etmek, Tanrıya karşı daima alçalmak, sohbetlerde sır söylemek, her an Tanrı'nın kudret ve hikmetini seyretmek, Tanrı varlığıyla var olmak, Tanrı'ya münacatta bulunmak, müşahedeye, yani her şeyde ve her yerde Tanrı'nın kudretini, hikmetini, sıfatlarını, varlığın görmek makamına ulaşmak» (*Vilâyet-Nâme* adıyla basılmış olan *Makaalât*; İstanbul 1288, s. 16-22. Bizdeki manzum tercemenin yaz. nüshası; s. 22-25). Ayrıca sonlarında *Makaalât*'ta olduğu gibi (s. 22) Sa'deddin'in yani Said Emre'nin şiirinden üç beyit alınan ve dervişliğe, hırkaya, tarikat ebcedine, sakalığa, miyan-besteliğe, dört pîr ve dört tekbîre, kıbleye, fakre, seccadeye, mürîde dair bilgileri ihtiva eden, dili bakımından XIV. yüzyıla aid olduğunu sandığımız yazarı bilinmeyen on beş sahifelik *Fütüvvet-Nâme* diyebileceğimiz risalede de bu K. M., aynen geçmektedir. Onar makamdan kırk makam kabul edilişinde, on sayısının kâmil sayı oluşunun (Kur'ân-ı-Kerim; II, 196) ve Mûsâ Peygamber'e otuz gecelik vâde verilip on geceyle bu vâdenin tamamlanışının (VII, 142) tesiri de düşünülebilir. Nitekim halk arasında da *kırk kere söyledim*; *kırk yıldır bu böyle* gibi sözlerde *kırk*, çokluk anlamını ifade eder. Riyâzatların da kırk gün olduğu ve «Erbaîn, Çihle» diye anıldığı malûmdur.

KIRKAĞAÇ, Manisa iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 543 km², ilçe nüfusu 33 467 (1970), merkez nüfusu 13 078 (1970) dir. Bakırçay vadisinin yukarı kısmında yer alan K., önceleri Balıkesir'e bağlı iken, idarî bir değişiklikle Manisa'ya katılmıştır.

Çam ve meşelerle örtülü dağlık bir alanı kaplayan ilçe topraklarının tarıma elverişli kısmı, Gelenbe bucağı etrafındaki düzlük ile, ondan bir birleştirme boğazıyle ayrılan ve adeta Bakırçay'ın kabul havzası durumunda bulunan K. ovasıdır. Yükseltisi 250 m yi geçmeyen bu ovalarda bağlar geniş yer tutar. Özellikle ilçe merkezi yakınlarında toplanmış olan bağlık alan dışındaki toprakların Bakırçayı

KIRKAĞAÇ: Atatürk heykeli ve Cumhuriyet alanı

civar kısımları bostan ile koker ve akala cinsi pamuk ekimine ayrılmıştır. K., sulu ve tatlı kavunlarıyle üne ulaşmıştır. Ova kenarının kuru tarlalarını tütün tarlaları ve zeytin ağaçları işgal eder. K., yılda 6 300 ton zeytin üretir.

Çamlıca dağı (1250 m) nın doğu eteğinde 200 - 350 m lik bir kısmına yerleşmiş olan kasaba, Osmanlılar zamanında gelişme göstermiştir. 24 Haziran 1920 tarihinde Yunan işgaline uğrayan K., ilk sayımın yapıldığı 1927'de 9 811 nüfusluydu. Zeytin yağı, çırçır imalâthanelerinin bulunduğu kasaba, çevresinin pazarı durumundadır. Çevresiyle olan ticarî bağların kuvvetlendirilmesi maksadiyle, belediyenin Soma asfaltı üzerindeki 1 000 dönümlük çamlığında Mayıs ayı içinde bir hafta süreyle mesir şenlikleri (b bk.) düzenlenir. Bandırma - İzmir demiryolunun geçtiği kasabada, birçok ilkokuldan başka ortaokul da vardır.

KIRKAYAK (Julus terrestris), Eklembacaklı hayvanlardan Çokbacaklılar sınıfına giren bir tür. Vücudu yuvarlak, uzun ve birçok halkanın birleşmesinden meydana gelmiştir. İlk üç, dört halka ile son bir halka hariç, her halkada iki çift bacak vardır. K.'ların bazı çeşitlerinde bacak sayısının 115 çifti bulduğu olur. Büyüklükleri çeşitlidir. 1 - 2 cm den 20 - 25cm-ye kadar olanları vardır. Sırtlarında uzunlamasına iki sarı çizgi bulunur. Başları yuvarlak olup, ucunda bir çift duyarga bulunur. Genellikle çürük bitkileri yiyerek beslenirler ve taşların altında yaşarlar. K.'ların çeşitleri birkaç bini bulur. Kutuplar hariç dünyanın her yerinde yaşarlar.

KIRKAYAK

KIRKBAYIR (Zoo.), Geviş getiren hayvanların midelerinin üçüncü bölümü. İç yüzünün kat kat ve kıvrımlı olması dolayısıyle bu adı almıştır.

KIRKLARELİ (eski adı: **Kırkkilise**), Marmara bölgesinde, Trakya'da bir il. Yüzölçümü 6 550 km², il nüfusu 257 477 (1970), merkez nüfusu 28 290 (1970) dır.

K. ili, kuzeyde 1913 İstanbul ve 1919 Neuilly antlaşmalariyle tesbit edilen ve Yıldız dağları (Istranca) nın kuzey etekleriyle Rezve deresini takibeden Türk - Bulgar sınırına kadar dayanır. Yıldız dağlarının yükseltisini kaybedip fasılaya uğradığı Kıyıköy - Saray geçidinde sona erer. Güneyde Ergene ırmağına kadar uzanan il, batıda Edirne'ye komşudur. Alan bakımından K. Trakya'daki en büyük ilimizdir.

İlin kuzeyi, kuzeybatı - güneydoğu yönünde seyreden Yıldız dağlarıyle işgal edilmiştir. Granit, gnayş gibi yaşlı bir çekirdeğe sahip olan Yıldız dağlarının, Büyükdere ile Rezve dereleri kaynak kısımlarının kuzey - batısındaki kısmı daha alçak ve daha yayvandır. Bu bölümde yükselti 750 m yi geçmez. Güney - doğu kısmı ise nisbeten daha dar ve yüksektir. Dağın 1 030 m lik zirvesi (Mahya tepesi) bu bölümde bulunur.

Birbiri üzerine gelmek suretiyle kıvrımların kuzeye doğru itilmiş olduğu Yıldız dağları, asimetrik bir görünüşe sahiptir. Su bölümü çizgisinin kuzeye daha yakın olması sebebiyle bu yakada (kışın ve ilkbaharda kabaran) akarsular kısa boylu ve hızlı akışlıdır. İğneada güneyindeki akarsu ağızlarının Kocagöl, Hamam gölü, Sakpınar gölleriyle işgal edilmiş bataklık düzlüklerinden bakıldığı zaman gerçek bir dağ manzarası arz eder. Kuzeyin nemli ve serin rüzgârlarına açık olan kuzey yamaç, dağın uzanışına paralel, bu yüzden yağmur gölgesinde kalmış oluklar (meselâ böyle bir oluk içindeki Dereköyün yıllık ortalama yağışı 408,5 mm dir) hariç, yağış eteklerden (İğneada, Demirköy'de 828 mm nin üstünde) zirveye doğru gittikçe artarak 1 400 mm yi (Mahya tepesi) geçer. O sebepten Yıldız dağlarının kuzeye bakan nemli ve serin yamacı kesif, altta orman güllerinin yer aldığı gür kayın ormanlarıyle örtülüdür; sık ormanlar, bu dağlık ve arızalı bölümde seyrek olan köylerin yollar üzerinde kurulması sonucunu doğurmuştur.

Kıyı kesiminde altı ahır veya ambar olan çift katlı, yüksek kısımlarda ise taş ve kerpiçten tek katlı, toplu halde 50 - 60 haneli köylerde oturan bölge halkının başlıca meşgalesi hayvancılıktır. Davar arasında ön sırayı koyun işgal eder, onu keçi ve sayısı doğudan batıya doğru artan sığır takip eder. Ormandan temizlenmiş sınırlı tarım alanlarında bir miktar tahıl, patates, fasulye; dere yataklarında elma, armut ve ceviz yetiştirilir. Tarım alanlarının sınırlı oluşu, bir kısım halkı ormandan faydalanmaya yöneltmiştir. Nitekim Kıyıköy ahalisinin çoğu, odun kömürü yapımı ve ticaretiyle uğraşır.

Yıldız dağlarının doruk çizgisi güneyinde yüksek ve arızalı dağ görünüşü yerini tatlı eğilimli, yayla görünüşlü sırtlara terk eder. Güneye dönük olan bu yamaçta yağış azalır (K.'nde 579,6 mm); kuzeydeki kayınlar, yerlerini

KIRKLARELİ: İstasyon Subayevleri ve Orduevi

orman altı örtüsü bakımından fakir meşe ve gürgenlere terk eder. Orman, insan oğlunun tahribi sonucu, takriben Koçfaz - Vize çizgisinin güneyinde devamlılığını kaybederek münferid lekeleri teşkil eder. Yerleşme merkezlerinin yola bağlılığı bu kısımda da devam eder. Fakat onun yanısıra akarsu yataklarına doğru kayma dikkati çeker. Sergen - Lalapaşa çizgisinde Yıldız dağlarının eski çekirdeği III. Zamanın ilk yarısına ait tortul tabakalar altında kaybolur. Güneye doğru eğimli, altta marn ve kumtaşı gibi yumuşak, üstte sert kalkerlerden yapılı bu devir tortulları, eski temel üzerinde nispî yükseltisi 40 - 50 m yi bulan bir alın meydana getirir. Sergen'in üzerinde bulunduğu alan ile eski temel arasında, dağ uzanışına uygun seyreden çukur alandan akarsuların talî kolları gibi, yerleşme noktalarını birleştiren yollarda faydalanır. Derelerin derince yardığı III. Zamanın ilk yarısına ait kuşak, bir yayla (plato) dır. Yaylanın en önemli ürünleri tahıl, ay çiçeği, patates ve üzümdür. Yüksek evsaflı şarap imal edilen papazkarası üzümlerinin yetiştirildiği bağların yarısı, 1907 yılında filoksera tarafından tahrip edilmiştir.

Süloğlu - K. - Pınarhisar - Vize çizgisinde III. Zamanın ilk yarısına ait depolar, Ergene çanağını dolduran tortuların meydana getirdiği alnın altına dalar. Yıldız dağlarından taşınan alüvyonların ağırlığı altında tedricen çöken Ergene havzası dolgularının kalınlığı 500 m yi bulur. Bunlar, altta kumtaşları, marnlar (killi kireçtaşı), üstte ise kum ve çakıllardan ibarettir. Saray - Vize - Pınarhisar - K. üzerinden geçen tarihî İstanbul - Edirne yolu, söz konusu alnın önündeki oluğu takip eder. Vize, Pınarhisar - K., III. Zamanın 2. yarısına ait tabakaların meydana getirdiği kaş üzerine kurulmuşlar, sonra da kaşın etek veya sırtına doğru yayılmışlardır.

Alnı yararken açtıkları dar ve derin boğazlardan sonra geniş yataklar içinde akan ırmaklarla yarılmış, daha az alçak yaylalar alanı, Ergene'ye doğru tedricen alçalır. Yağışlar da bu yönde azalır. Lülebur'gaz'ın ortalama yağış tutarı 604,2 mm dir. Bu miktar, yaradılıştan bozkır olan alanlardaki yağışlardan fazla olduğuna göre, Ergene havzasının çıplaklığı ormanın tahrip edilmesinin bir sonucudur. Fakat sıcaklığın güneye gidildikçe artması, kenar bölgedeki patatesin yerini şeker pancarının almasına imkân vermiştir. Ergene suyunun her iki yakasındaki düzlüklerde davar ve sığır sayısında yeniden bir artış görülür ve hayvancılık, tarım kadar önemli bir geçim vasıtası haline gelir.

İlin en büyük yerleşme merkezi olan K., III. Zamanın 2 yarısına ait tabakaların meydana getirdiği kaşın önündeki bir olukta kurulmuş, yarısı tek katlı taş ve tuğladan yapılmış, çatılı 3 500 haneden ibaret bir yerleşme yeridir. Lausanne antlaşması gereğince şehirdeki Rumlar Yunanistan'a gitmiş, onların yerini oradan gelen ırkdaşlarımız almıştır. Bunlara 1934 - 1935 ile 1951 - 1952 yıllarında Bulgaristan ve Romanya'dan gelen göçmenler eklenmiştir. Ancak, Edirne ve özellikle İstanbul'un yakınlığı sebebiyle K. bir türlü gelişememiştir. Şehirde Mayıs ve Eylül aylarında 3 gün süreyle hayvan ve emtia panayırı kurulur. Şehrin merkezi, baharlarda taşan Okluca veya Bağlıça deresi tabanına 1395'te inşa edilmiş Büyük caminin etrafına toplanmıştır. Un, nebatî yağ fabrikaları, şarap imalâthanelerinin yer aldığı şehir, bugün güney - batıdaki istasyona doğru gelişmektedir.

Tarih: K. toprakları, tarih öncesi çağlarından beri meskûndur. K. - Aslıbey yolunun doğusunda, Höyükler'de, üç sun'î tepe olduğu gibi, Aşağıpınar ile Eriklice köyleri arasında da tarih öncesine ait höyük ve mezarlar bulunmuştur. Bunlar, Ârif Müfid Mansel tarafından incelenmiştir. Traklar ile bu bölge, tarih çağına girmiştir. Traklar, Trakya'ya adını veren ve şimdi yok olan eski bir kavimdir. Anadolu'da imparatorluk kuran Hititler, Boğazlar'ı ve Marmara'yı atlayamadıkları için, bu topraklara ayak basamamışlardır. Ancak Friklerin, buralardan M. Ö. 1200'lere doğru Anadolu'ya geçtikleri sanılmaktadır.

Trakların ve Makedonyalıların krallıkları Yunan kültürünün tesiri altında, buraya kadar uzanmıştır. İran Pers şehinşahı Büyük Dârâ, Trakya ile beraber burasını da fethedip imparatorluğuna bağlamıştır. Bu topraklar gittikçe Yunanlılaşmış ve Makedonya devletine geçmiştir. M. S. 46'ya doğru Roma imparatorluğuna katılmıştır.

M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, burası Doğu (Bizans) imparatorluğunun payına düşmüştür. Bu çağda şimdiki K. şehrinin yerinde Saranta Ecclesies bulunuyordu. Şehir ve çevresi, bin yıla yakın Bizans hâkimiyet ve idaresinde kalmıştır. Bununla beraber, Avrupa ve Balkanlar'dan, Bizans'ı tehdit eden kavimler, bu bölgeye de akınlar yapmışlardır. Bunlar, Attila'nın Hunları, Orta Avrupa'da onların yerini alan Türk kavmi Avarlar, sonra Doğu Avrupa'dan gelen Bulgarlar, Peçenekler v. s. dir. Osmanlı Türkleri, Avrupa'dan gelen bu Türk akınlarının takipçisi olmuşlardır.

Türklerin «Kırkkilise» dedikleri K., I. Sultan Murad Hudâvendigâr tarafında saltanatının ilk aylarında fethedilerek Osmanlı Türk imparatorluğuna katılmıştır. Türkler, şehre eski adı «Saranta Ecclesies» in tercümesi olan «Kırkkilise» demişler, Cumhuriyet çağında bu ad, şehri fethettiği söylenen 40 Türk kahramanına izâfetle «Kırklareli» yapılmıştır.

I. Murad, 1362 Temmuzunda, Bizans'ın elinde bulunan Edirne'yi ve bundan birkaç ay, belki birkaç hafta sonra da K.'ni fethetmiştir. Fetret Devri'nde 1402'den 1411'e kadar I. Süleyman'ın, 1413'e kadar kardeşi Mûsâ Çelebi'nin idaresinde kalan bölge, bu tarihte, Osmanlı devletini birleştiren diğer kardeş I. Sultan Mehmed tarafından alınmıştır. Çelebi Sultan Mehmed ile halefi ve oğlu II. Murad'ın ilk zamanlarında Mustafa Çelebi, Rumeli ile beraber burasını da ele geçirmiş, fakat tutunamamıştır.

Bundan sonra K., Türkiye imparatorluğunun sınırlardan çok uzak sakin bir şehri olmuştur. Edirne ve İstanbul gibi iki dev şehir arasında bulunan K., hiçbir zaman fazla gelişememiştir. Osmanlı çağında Kırkkilise, merkezi Sofya olan pek geniş Rumeli beylerbeyiliğinin (eyaletinin) 26 sancağından (vilâyetinden) birinin merkezi idi. Güneydoğudaki Vize de, bu beylerbeyiliğe bağlı bir sancak merkezi idi; fakat bu sonuncusu daha çok, bugünkü Tekirdağ vilâyetinin topraklarını içine alıyordu.

Tanzimat'tan sonra Kırkkilise, Edirne vilâyetinin (eyaletinin) 6 sancağından birine merkez oldu. 7 kazâsı vardı. Cumhuriyet devrinde bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet = il» adı verilince, Kırkkilise de bir vilâyet merkezi oldu ve adı, 1924'te «Kırklareli» ne çevrildi.

K., Osmanlı çağının son yıllarında çeşitli düşman istilâları gördü. 1878'de birkaç ay Rus işgalinde kaldı. Hattâ Ayastefanos Muahedesi'ne göre K., Türkiye'ye bağlı, fakat iç idaresinde muhtar Bulgaristan prensliğine veriliyordu. Fakat birkaç ay sonra Ayastefanos Muahedesi hükümsüz sayılarak akdolunan Berlin Muahedesi, K.'ni Türkiye'ye bıraktı. İkinci istilâ, Balkan Harbi sırasındaki Bulgar

işgalidir. Bulgarlar, 28 Eylül 1912'de şehre girdiler. 8 Temmuz 1913'te şehirden çıkarıldılar. Bu suretle şehir, 9 ay, 10 gün Bulgar işgalinde kaldı. Balkan Harbi'nin mühim vuruşmaları, bugunkü K. topraklarında geçti. Pınarhisar ve Lüleburgaz civarında yapılan muharebeler çok kanlı oldu ve Türk ordularının çözülmesi ile neticelendi. I. Dünya Harbi'nden sonra da Yunanlılar, şehri ve çevresini işgal ettiler. 2 yıl kadar da Yunan işgalinde kalan şehir, 10 Kasım 1922'de Türkler tarafından geri alındı. Gerek Bulgarlar, gerek Yunanlılar, K. ve çevresinde büyük tahribat yaptılar. Lozan Muahedesi'ne göre buradaki azınlıklar. Yunanistan'daki Türklerle değiştirildi. Bu suretle bu topraklarda yaşayan Yunan ve Bulgar azınlığı kalmadı. Mübadeleden önce şehirde, Rumlar oldukça kalabalıktı. Küçük bir de Yahudi cemaati vardı.

İstanbul - Edirne yolunun ve demiryolunun dışında kalan K., bir şube hattı ile esas hatta bağlanmakla beraber, fazla kalkınamadı. Onun için şehir nüfusundaki artış yavaş oldu. 1900'de 20 000 olan bu nüfus 1927'de 13 000, 1935'te 21 000, 1940'ta 32 000, 1945'te 14 000, 1950'de 15 000, 1955'te 19 000, 1960'ta 20 000, 1965'te 26 000, 1970'te 28 000 idi.

Güneyde aynı nüfusa erişen Lüleburgaz'ın, ikinci derecede Babaeski'nin gelişmesi K.'nin fazla inkişafını engelledi. Bizans ve Osmanlı çağında mühim olan Vize şehri, şimdi kenarda kalmış bir kasaba durumundadır. Türkiye'nin Avrupa sınırının bu çevreye yaklaşması, bölgedeki iskân yerlerinin büyümesine birinci derecede engel olmuştur. Bu arada K. şehri, bütün ticarî çevresini kaybetmiş, Bulgaristan sınırına iyice yaklaşmıştır. İlin Karadeniz sahillerinde hiçbir zaman mühim bir liman ve işlek bir iskelesi bulunmaması da, ticaretini kösteklemiştir. Osmanlı çağında çevrenin iskelesi, şimdi Bulgaristan'da kalan Burgaz idi.

K. şehrindeki başlıca tarihî Türk eserleri camilerdir. Şimdi şehirde 8 cami vardır. «Büyük Cami» de denen Hızır Bey Camii, 1407'de yani Fetret devrinde I. Süleyman'ın zamanında yapılmıştır. Kadı Camii 1598'de (III. Murad devri), Paşa Camii 1622'de (II. Osman devri) Güllâbî Ahmed Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Kapan Camii, Kara İbrahim Bey'in eseridir. Nihayet tarihî Hamam 1683'te, IV. Mehmed devrinde, Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Türk eserleri arasında, Bedesteni de saymak lâzımdır.

KIRKPINAR, güreşleri ile Türk spor tarihinde ün salan yarışma yeri. Edirne'nin Türkler tarafından fethinden sonra kurulduğu söylenen K. güreşlerinin eski yeri Edirne'nin 6 saat batısında, Ahırköy civarında K. adını taşıyan bir yer olup bugün millî sınırlarımızın dışındadır ve Yunanlılar elindedir. K.'ın kurulduğu tarihî yer Samona köyü merası içindedir. Asıl meydan Nafiz Ağa tarlası denilen yerdir. Bu meydan, Topçuoğlu Ali Ağa tarlası, Çayırlık, Tikioğlu Recep Ağa tarlası, Çilingiroğlu sebze bahçesi ile sınırlıdır ve bir tarafı da Kırklar Çeşmesi'nin ayakları olan deredir.

KIRKPINAR GÜREŞLERI

Güreşlere hazırlık olarak, Hıdırıllez'den 10 - 15 gün önce Samona köylüleri K.'da seyirciler için çardaklar, satıcılar için salaş dükkânlar ve barakalar yaparlar; Edirne'den, Ortaköy'den, Koşukavak'tan satıcılar ve esnaf gelerek bu yerlere yerleşirler; satacakları şeylerle sergilerini hazırlarlardı. K. ağası, ağa çadırını, pehlivanların ve korukların çadırlarını Hıdırellez'den bir hafta önce meydanın en uygun kenarına kurdururdu. Erken gelen pehlivanlar K. civarındaki Samona, Körümit, Seymen, Delcaarız köylerindeki köy ileri gelenlerine konuk olurlar; başpehlivanlar Körümit köyünde iki kardeş olan ve beş göbek yukarı cedleri hep pehlivan bulunan Ali ve Said pehlivanların odalarında kalırlardı.

Balkan Harbi ve I. Dünya Harbi sonunda, K. güreşleri artık Edirne ile Mustafapaşa yolu arasındaki Virantekke denilen yerde düzenlenmiştir. Daha sonra Edirne Çocuk Esirgeme Kurumun'dan Rasim. Kavaf Recep, Terzi Şevket, Bedestenli Mehmed, Kıyıklı Rıza efendiler ve Çubukçu Rasim Çavuç K.'ı Edirne'de Sarayiçi'ne getirerek daha hareketli hale getirmişlerdir. Bk. GÜREŞ, HALİL PEHLİVAN.

KIRKYER, Kırım yarımadasında bir şehir. Bk. ÇIFIT KALE.

KIRLANGIÇ BALIĞI (Trigla hirundo). Kemikli balıklar takımının Kırlangıç balığıgiller familyasından bir balık türü. Uzunluğu 37 - 75 cm dir. Vucudu sert pullarla kaplıdır ve rengi kırmızıdır. Başı sağlam dikenli ve serttir. Geniş bir ağzı vardır. Başının altındaki parmak gibi ince çıkıntılarla kumun üzerinde çok yavaş yer değiştirir. Mavi yelpaze biçimindeki, yüzgeçlerinin uçları dikenlidir. K. B. olta veya pareketa ile avlanır. Sudan çıkınca inilti gibi bir ses çıkarır. Lezzetli beyaz bir eti vardır. Haşlaması ve çorbası yapılır. Kışı derin sularda geçiren K. B. sıcak aylarda kıyıya yaklaşır. Atlantik Okyanusu, Akdeniz ve Marmara Denizi'nde derin sularda yaşar.

KIRLANGIÇ BALIĞIGİLLER (Triglidae), Omurgalı hayvanlardan balıklar sınıfının Kemiklibalıklar takımının Dikenli yüzgeçliler alt takımına giren bir familyası.

Gögüs yüzgeçleri çok büyüktür. Uçar gibi yüzerler. Kırlangıç balığı (b. bk.), öksüz balığı, mazak, uçar balık gibi türleri tanınmıştır.

KIRLANGIÇ KUYRUĞU (Fr. Queue d'aronde), marangozlukta kullanılan bir terim. Ağaçları birbirine geçirmek için yapılan kertmelerde, zıvana deliği ve zıvana dilinin K. K. şeklinde yapılanına denir. Böyle birbiri içine geçerek birleştirilen parçalara geçme veya zıvanalı geçme de denir.

KIRLANGIÇFIRTINASI, Mart ayının yirmisi ile Nisan'ın ilk günleri arasında esen sayılı bir fırtınaya verilen ad. Bu fırtına, kırlangıçların geldiği zamana rastladığı için bu adı almıştır.

KIRLANGIÇLAR (Hirundinidea), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının Ötücü kuşlar takımının ötücüler

üst familyasından bir familya. Küçük ve ince yapılı ötücü kuşlardandır. Gagaları kısa ve ucu yassıdır. Kanatları çok uzun, kuyruğu çatallıdır. 100 kadar türü vardır. Göçücü kuşlardandır. Göç ederken büyük topluluklar halinde giderler. Amerika'da yaşayan bir kırlangıç cinsinin göç mevsiminde 15 000 km uçtuğu tespit edilmiştir. Dişi kırlangıçlar yılda 3 - 9 yumurta yapar. Dişi ve erkek kırlangıç yumurtadan çıkan yavruları sıra ile böcek taşıyarak besler. Bâzı çeşitlerin yumurtası süt beyaz, bâzılarınınki kahverengi beneklidir. En çok tanınanları: **Pencere kırlangıcı** (Delichon urbica), Uzunluğu 140, kanat uzunluğu erkekte 110 - 116, dişide 108 - 115 mm dir. Kuyruk sokumu ve karnının her tarafı beyazdır. Ayak parmakları da beyaz tüylerle örtülüdür. Sırtı parlak mavi - siyahtır. Kuyruğu az çatallıdır. Kayalıklarda kuluçkaya yatar. Böcek yer. Doğuda, güney - batı Çin, Kolıma, Sahalin ve Japonya'ya kadar olan yerlerde ve Türkiye'de bulunur. 6 ırkı vardır.

KIRLANGIÇ

Kır kırlangıcı: (Hirundo rustica), uzunluğu 180, kanat uzunluğu erkekte 121 - 130, dişide 117 - 126 mm dir. Ağırlık erkek ve dişide 18,5 - 20,5 gr dır. Sırt tarafı ve kursağındaki dar bir çizgi parlak madenî mavi, gerdan ve alnı kırmızı - kahverengidir. Kuyruğu çok çatallıdır ve beyaz lekelidir. Her nevi yükseklikteki yerlerde, ev, şehir ve köylerin yakınında da bulunur. Göç edecekleri zaman büyük sürüler halinde sazlıklarda gecelerler.

Küçük böcekleri yiyerek yaşarlar. Böcekleri uçarken yakalarlar. Fena havalarda uçmayan böcekler ve örümcekleri avlarlar.

Böceklerin sindirilmeyen artıklarını küçük yumaklar halinde ağızdan dışarı atarlar. Bu kırlangıcın arılar için zararlı olduğu söylenmekte ise de, yalnız iğnesi olmayan erkek arıları avlar.

Kuzey Asya hariç, bütün palearktik bölge (Asya'da Kuzey Yenisey, Stanovoy Dağları ve Kamçatka'ya kadar) ve buralardan başka Kuzey Birmanya, Manipur ve Kuzey Amerika'da bulunur. Afrika ve Hindistan'da kışlar. Türkiye'de de bulunur. 6 ırkı vardır.

Kızıl kırlangıç: (Hirundo Daurica), uzunluğu 180, kanat uzunluğu erkekte 117 - 126, dişide 115 - 123 mm dir. Ergin erkek ve dişinin kuyruk sokumu pas kırmızısı rengindedir. Ensesinde de pas kırmızısı renginde geniş bir bant vardır. Karnı beyaz üzerine koyu renk çizgilidir. Sırtı ve tepesi parlak mavi - siyahtır. Kuyruğu çok çatallıdır.

Yuvasını kaya oyuklarına yapar. Dağların yüksek yerlerinden çok alçak yerlerini seçer. Kızıl kırlangıç da diğerleri gibi böcek yer. Fas, Cezayir, Balkan Yarımadası'nın güneyi, ön. orta ve Güney Asya, doğuda Japonya güneyde Seylan ve Malaya yarımadasında, Cava ve Sunda adalarında bulunur. Türkiye'de bazı ırkları yaşar. Göçlerini Mısır ve Batı Habeşistan doğrultusunda yapar.

Kum kırlangıcı: (Riparia riparia), uzunluğu 130, kanat uzunluğu erkekte 103 - 106, dişide 102 - 108 mm dir. Ağırlığı ortalama 14,5 gr dır. Kırlangıçların en küçüğü olan kum kırlangıcının sırt tarafı gri - kahverengi karın tarafı açık renktir. Uçma ve kuyruk tüyleri koyu kahverengidir. Kursak bölgesinde koyu kahverengi bir bant vardır. Kuyruğu az çatallıdır.

Kum ve balçıktan meydana gelen hafif meyilli ırmak ve göl kenarlarında, kum ve balçık çukurlarında, eski duvar oyuklarında yaşar. Kır Kırlangıçları ile birlikte sazlıklarda geceler. Uçan böcekleri yer.

5 ırkı olan bu kırlangıç Palearktik bölge, Kuzey Amerika, Kuzey ve Kuzey - batı Hindistan ve güney Çin'de bulunur. Türkiye'de de bâzı ırkları vardır.

Kaya kırlangıcı: (Piparia rupestris Scopoli) uzunluğu 150, kanat uzunluğu 124 - 136 mm dir. Kum kırlangıcına çok benzemekle beraber ondan daha büyüktür. Kursak bölgesinde kahverengi bandı yoktur.

Kuyruğunu yelpaze gibi açtığı zaman bir sıra beyaz leke görünür. Uçuşu kum kırlangıcına nazaran daha ağırdır. İki tarafı uçurum olan sarp kayalıklarda yaşar. Küçük böcekleri yer ve bunları kayalar üzerinde avlar.

Kuzey - batı Afrika dağlarında, Güney Avrupa'da, Türkistan'da, güney Altay dağlarında, Moğolistan'da, Tibet'te, Himalaya dağlarında ve Türkiye'de bulunur Büyük Sahra'nın kuzeyine kadar olan Kuzey - batı Afrika'da, Habeşistan'da ve Mısır Sudan'ına kadar olan Kuzey - doğu Afrika'da kışlar. Bunlardan bâzıları göçücü değildir. 2 ırkı vardır.

KIRLANGIÇOTU (Bot.) [Lât. Chelidonium], deniz kıyılarında ve kumsal yerlerde yetişen Gelincikgiller'den bir bitki. Geniş ve parçalı yapraklıdır. Çiçekleri altın ve limon sarısı rengindedir. Tohumundan haşhaş yağına benzer asitsiz bir yağ elde edilir; haşhaş yağı gibi de kullanılır. K.'nun harabelerde yetişen yumuşak yapraklı ve tüylü, sütü sarı ve yakıcı olan bir cinsi daha vardır.

KIRMIZ, sarı çiçekli, boyu 0,30 - 1,50 m olan bir bitki. Ormanlar ve çalılıklarda yetişir. Bu bitkinin kökü ve bu kökten elde edilen kırmızı boyaya da K. adı verilir.

Familya adı Rubiaceae, cins adı Rubia olan bu grupun asıl kırmızı boyayı veren türlü Rubia tinctorum (boyacılar rubiası) adını taşır. Uzun kökler taşıyan ve küçük dikenli dört köşeli saplar veren sürüngen kırmızı köksapları vardır. Çiçekleri yeşilimtıraktır. Doğu asıllı olup, verdiği boyadan dolayı Hollanda'da, Fransa'nın Rhein'e yakın bölgelerinde ve Vaucluse bölümünde yetiştirilmiştir. Sunî alizarin, bundan çok daha kuvvetli boya verdiğinden K.'a tercih edilmiştir.

KIRMIZI BAYRAK, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kapıkulu ocaklarından süvari ocağının altı bölüğünden biri olan Sipahî bölüğüne verilen ad. Bu ad bu bölüğün taşıdığı bayrağın adından dolayı verilmiştir. Bk. BAYRAK, SİPAHİ BÖLÜĞÜ.

KIRMIZI DUT: bk. DUT.

KIRMIZI GAGALI DAĞ KARGASI (Pyrrhocorax pyrrhocorax), Ötücü kuşlar takımının Kargagiller familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 40, kanat uzunluğu 27 - 31, gaga uzunluğu 4,5 - 5,8 cm dir. Güvercin büyüklüğünde olan K. G. D. K.'nın ergin erkek ve dişisi siyah renkte

olup, ayakları kırmızıdır. Gagası kırmızı ve kirli turuncudur. Gaganın uzunluğu başından büyük ve kavislidir. Gençlerin tüyleri erginlere nazaran daha donuktur. Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'da kayalık yerlerde toplu olarak yaşarlar. Genellikle böceklerle beslenirler bazen meyve de yerler.

KIRMIZI KEKLİK: bk. KEKLİK.

KIRMIZIALTI IŞINIMLARI (Fr. Radiation infrarouges; İng. Infrared radiation), görünen ışık tayfının kırmızı ucunun hemen dışında bulunan bir elektromagnetik dalgalar bölgesi. Bu ışınların dalga boyları görünen ışınımlarınkinden büyük, radyo dalgalarınınkinden daha küçüktür (0,75μ - 300μ arasında). Bu ışınımlara görünmeyen *ısı ışınımları* da denir (Bk. MOR ÜSTÜ IŞINIMLARI). Bu ışınımlar, bolometre, radyomikrometre ve çeşitli tipte radyometreler gibi çok duyar termik detektörler yardımıyle gözlenir ve ölçülürler. Bu ışınımlara *kızılötesi ışınımları* (b. bk.) adı da verilir.

KIRNÂTA («tı» ile), XVII. yüzyıl Türk Musikisi'nde kullanılan ve «ağız düdüğü» çalan san'atkârların çaldığı, İngiliz menşeli bir nefesli saz.

KIRSIÇANIMSILAR (Hyracoidae), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etenliler alt sınıfının Tovnaklılar üst takımına giren bir takımı. Ön ayaklarında dört, arka ayaklarında üç parmak vardır. Tabanları ile yürüyen K.'ın parmakları geniş tırnaklarla örtülüdür. Kesici dişleri kemirici hayvanlarınkine benzer. Kuyrukları körelmiştir. Kırsıçanımsıgiller olmak üzere bir familyası vardır.

KIRŞEHİR (eski adı: Gülşehri), İç Anadolu bölgesinde bir il merkezi. Yüzölçümü 6570 km², il nüfusu 212 083 (1970), merkez nüfusu 32 580 (1970) dir. K., 1867 yılında bucak, iki yıl sonra ilçe ve 1870'de de sancak olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ankara'nın bu sancağına Keskin, Çiçekdağ, Avanos kazaları bağlıydı ve Hacıbektaş ile Mucur, o sıralarda birer bucak merkezi durumundaydı. 1921'de bağımsız mutasarrıflık haline getirilen K., Cumhuriyet devrinde, sancak ve mutasarrıflıkların vilâyete çevrilmesiyle de il oldu. 1944'te Kaman'ın bucaklıktan kurtulmasıyle ilçe sayısı beşe yükseldi. 20 Temmuz 1954'de il merkezi Nevşehir'e nakledildi. K., Nevşehir'in ilçesi haline getirildi ise de, 1 Temmuz 1958'de Çiçekdağ, Kaman, Mucuru içine almak üzere, yeniden il oldu.

KIRŞEHİR: Genel görünuş ve Caca Bey külliyesi

Delicеırmak - Kızılırmak ile batıda Kılıçözü, doğuda Kalaycık dereleri arasını işgal eden il toprakları esas itibariyle, ortalama yüksekliği 1 000 - 1 200 m arasında değişen bir yayla (plato) dır. Kızılırmak, Delicеırmak ve kollarının ve bir kısmı Seyfe gölüyle işgal edilmiş havzaların içine gömüldüğü bu plato üzerinde, adları dağ olmasına rağmen, nispî yüksekliklerinin azlığı dolayısıyle tepe görünüşlü birtakım ârızalar yer alır.

Yayla alanına gömülmüş havzalar içinde en önemlisi, kuzeybatı - güneydoğu yönünde 26 km uzunluk, azamî 20 km genişlikte, en çukur kısmı Seyfe gölüyle işgal edilmiş olan çanaktır. Tabanı alüvyonlar, fakat daha çok III. Zamanın 2. yarısına ait kütlelerle kaplı Kızıldağ (1 341 m) ın bir ada tepe gibi yükselmesinden de anlaşılacağı üzere, bu çanak, teşekkülünü karstik olaylara borçludur. Çanak ortasında, Kızıldağ eteğinden çıkan bir kaç pınar, kuzeyde önemli bir karst kaynağıyle beslenen Seyfe gölü (1 080 m) bulunur. Eni 4 km olan gölün boyu, mevsimlere göre değişir. Kış ve ilkbaharda yağışların artmasıyle alanını, özellikle güney - doğuya doğru genişletir. En çok 5 m derinliğe sahip Seyfe gölünün suları gür bir ırmakla beslenmesi ve sularını dışarıya boşaltması, kendisine karışan kaynakların çanak içindeki Acıkuyu kokurdanı adından da anlaşılacağı üzere, tabanda tuzu da ihtiva eden tabakalardan gelmesi dolayısıyle tuzludur. Tuzlar, sığ ve yazın tamamiyle kuruyan gölün güney ucunda toplanmıştır. Bu tuzların üretimi, civar illerin ihtiyacını karşılar. Çevre halkının, kalkerlerden yapılı bir arazide suların yüzeyde eğlenemeyerek aşağılara sızmasından doğan kuraklığa, mevcut göl ve bataklıkların acı veya tuzlu olmasına, çanağın bozkır bitkileriyle örtülü bulunuşuna dayanarak Çerçiçölü adını verdiği, bu yörenin, çöl ile hiç bir ilgisi yoktur. 15 km kuzeyde, yıllardan beri K.'in yakacak ihtiyacını karşılayan, Çiçekdağın meşelerle kaplı tepeleri de burada çölden söz edilmeyeceğini göstermektedir. 1942'de kurulmuş olan Malya Devlet Üretme Çiftliğinin arazisi bu çanak içinde yer almakta ve Çiçekdağ'daki Tilkilik Üretme Çiftliği ile birlikte 7 284 ton buğday, 765 ton arpa üretmiş bulunmaktadırlar (1970).

Buna karşılık, platoyu yarmış geniş tabanlı vâdi boyları, çeşitli ürünlerin elde edildiği önemli tarım alanlarıdır. Mucur'un içinden geçtiği Acıözü, K.'den akan Kılıçözü deresinin Kışlapınar köyü Kızılırmak arasında kalan bölümü, baklagiller (nohut, mercimek), patates, her çeşit meyve bahçeleri, özellikle bağlarla kaplıdır. Daha batıdaki Büyükçay, Hamamözü gibi ırmaklar boyunca da durum aynıdır. Çıplak manzaralı platolar içinde vahaları andıran akarsu boyları, ilin 1970'de, çoğu fasulye ve mercimek olmak üzere, 4 000 tonu geçen baklagillerini, 3 000 tona yaklaşan patatesini, elma (8 540 ton), ceviz (2 287 ton), armut (1 985 ton) ve kayısıdan (525 ton) ibaret meyvesini yetiştirmişlerdir.

Kaman'ın İsahocalı köyü çevresinde olduğu gibi, sınırlı bağ alanları dışında, III. Zamana ait kil, kum, marnlardan yapılı platolar tahıl alanlarıdır. Tahıl içinde en önemli yeri 181 500 ton ile buğday, sonra arpa (22 225 ton) işgal eder. Buğday üretiminde Çiçekdağ, arpada Kamanın özel bir yeri vardır. Merkez ilçe hem buğday, hem de arpa üretimi bakımından önemli bir yere sahiptir.

Granit gibi iç püskürük, mermer gibi geçirimli ve o yüzden de aşındırmaya karşı dayanıklı kütlelerden yapılı dağlık kısımlar, platoların ekilmeyen kısımlarıyle birlikte

hayvancılık alanlarıdır. Kuraklıktan hoşlanan ormanları sonradan ortadan kaldırılmış kısımlarla, yaradılıştan bozkır alanların kısa boylu otları davarcılığa elverişlidir. Kızılırmak ile Delicеırmağa yaklaştıkça. akarsu boylarının oldukça gür ve yeşil otlarla kaplı kısımlarında sığırların sayısı artar. Koyun sürüleri itibariyle Kaman ve Çiçekdağ (yüzer bin başa yakın) diğer merkezleri geride bırakmıştır. Kılkeçi her yerde azdır. Onun yerini tiftik keçiler alır. Tiftik keçisinin sayısı Kaman'dan (39 830 baş) Çiçekdağ'a (48 900 baş) doğru çoğalır. Yünlerin bir kısmı mahallinde halı, kilim yapımında kullanılır. Çoğu K. ve Mucur'da olmak üzere 3 500 halı ve kilim tezgâhı yılda 35 000 m^2 halı dokur. Halılar Samsun, Mersin, Konya ve Aksaray'da alıcı bulur. Tiftiğin dörtte biri Ankara ve bir kısım yünle birlikte Yozgat'a sevk edilir.

İl merkezi K. batısını kuşatan Akbayır üzerindeki hüyüklerden de anlaşılacağı üzere, çok eskiden beri bir yerleşme merkezi olmuştur. Bizanslılar zamanında Mokissos adlı önemsiz bir kasabaydı. VI. yüzyılda imparator Justinianus tarafından imar edilerek İustiniapolis adını almıştır. Şehir ilk defa Selçuklular zamanında gelişmiştir. Selçuklular 1272'de Cacabey camii ve astronominin de okutulduğu Caca Bey medresesini yapmak suretiyle K.'i bir kültür merkezi haline getirmişler ve böylece K. kârgir evlerden yapılı bir şehir hüviyetini kazanmıştır.

XIV. yüzyıl ortalarında Osmanlıların eline geçen, savunması kolay bir hüyük üzerine yerleşmiş, surlarla çevrili K., zamanla önemini kaybederek Bağdad yolu üzerinde küçük bir menzil kasabası durumuna düşmüştür. O sıralarda kasabada oturanların sayısı 3 500'ü geçmiyordu. XIX. yüzyıl sonlarında K. tek katlı, kerpiç ve düz damlı, bahçeler içine dağılmış 1 623 haneli ve 8 462 nüfuslu bir yerleşme merkeziydi. Bugün de Kılıçözü deresi boyunca bahçeler arasına serpilmiş 5 000 haneli bir şehirdir. Evlerin % 80'i ahşap, kerpiç ve düz damlı, lisesi, öğretmen okulu olan bir il merkezimizdir. Şehirde 4 un fabrikası, halı tezgâhları ve Hacıbektaş taşını işleyen 10 atelye vardır. Bu adla anılan travertenler dünyaca ün salmış olan Terme kaplıcası bitişiğinde bulunur. Fakat kaplıca suyunun derinlere kaçması korkusuyla bu travertenler halen işletilmediği için söz konusu atelyeler, ihtiyaçlarını 10 km kuzey - batıdaki Karıncalı, Özbağ (Helvacılar) köylerinin yataklarından temin ediyor. K. bugün çevre halkı için bir kaplıca şehridir. Terme kaplıcası, şehrin güney bitişiğinde olup su sıcaklığı 41,5° dir. Çelikli olan bu su, romatizma, cilt, kalp ve damar hastalıklarına iyi gelir. Şehrin 16 km güney - batısındaki Kurakurt kaplıcası Selçuklular tarafından imar edilmiştir.

K., elektriğini Hirfanlı hidro - elektrik santralinden alır. Bk. HİRFANLI BARAJI.

Tarih: Bugün Kırşehir ilinin bulunduğu topraklar, tarihte ilk defa Anadolu topraklarını birleştiren Hitit imraparatorluğuna dahil olmuştur. Hitit devletinin dağılmasından sonra Âsurlular'ın nüfuzu buraya kadar uzanmış, M. Ö. VI. asırda bütün Anadolu gibi İran (Pers) imparatorluğuna katılmış, M. Ö. IV. asırda da bütün İran imparatorluğu ile Büyük İskender tarafından Makedonya devletine ilhâk edilmiştir. İskender imparatorluğu parçalanınca bu topraklar Selevkos (Asya) devletinin nüfuzuna girmişse de, daha çok Kapadokya krallığına ait olmuştur. Bu krallık önce Roma'nın yüksek hâkimiyetini tanımış, sonra tamamen Roma'ya katılmıştır. M. S. 395'te Roma ikiye bölününce, bütün Anadolu gibi Kapadokya da Doğu (Bizans) imparatorluğunun payına düşmüştür.

Bu sıralarda Kırşehir, «Mokissos» adında ehemmiyeti az bir kasaba idi. VI. asırda İmparator Justinianus, bu kasabayı yeniden kurmuştur; bu vesileyle şehir bir ara da «Justinianopolis» diye anılmıştır.

Müslüman Araplar, VII. asır ortalarından başlıyarak bu bölgeye birçok defalar akın yapmışlar, fakat hiçbir zaman devamlı şekilde elde tutamamışlardır. Burası da bütün Anadolu gibi Sultan Alp - Arslan'ın Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu Fâtihi ve Türkiye (Anadolu Selçuklu) devletinin kurucusu Kutalmışoğlu I. Süleyman - Şâh'ın Selçuklu Türk Oğuz orduları tarafından fethedilmiş ve 1077'de kurulan genç Türkiye devletine katılmıştır. Türkler, «Kırşehri» ve bazan «Gülşehri» dedikleri yeri, mütevazı bir kasaba hâlinde Bizans'tan almışlar. büyük bir şehir durumuna getirmişlerdir. Son zamanlarda «Kırşehri» adı «Kırşehir» olmuştur.

Kırşehir, birkaç kere Selçuklular'a bağlı Dânişmendliler'in eline geçmişse de, daha çok Konya Selçukluları'nın bir vilâyeti olmuştur. XIII. asrın 2. yarısında şehir ehemmiyet kazanmış ve Anadolu'nun büyük merkezlerinden biri derecesine yükselmiştir. Hattâ XIV. asrın başlarında buradaki darbhânede, İlhanlı imparatorları, yani Anadolu Selçukluları'nın metbûu olan İran'ın Türk'leşmiş Moğol hükümdarları nâmına sikke kesilmiştir. Kırşehir'in Anadolu'da «ahilik» denen tasavvufî esnaf teşkilâtının en mühim merkezlerinden biri olması, şehri XIV. asırda bir kat daha inkişâfa mazhar kılmıştır. Meşhur Ahi Evren, Kırşehir'de yerleştiği gibi, büyük mutasavvıf Türk şairi Âşık Paşa da burada yaşayıp ölmüştür. Bu sıralarda Mevlevî tarîkatı de Kırşehir'de çok gelişmiştir. Bu en parlak çağında şehrin nüfusu 180 000'i bulmuş, Türkiye'nin en parlak kültür merkezlerinden biri olmuştur.

XIV. yüzyıl 2. yarısında şehir bir ara Eretnoğulları'na yani Sivas'a bağlanmış, sonradan Karamanoğulları'nın eline geçmiş, fakat Osmanlı nüfuzu gittikçe daha fazla duyulmuş, nihayet Osmanlı birliğine dahil olmuştur. XIV. yüzyıl 2. yarısında şehir yavaş yavaş nüfusunu ve eski parlaklığını kaybetmiş, ikinci derecede bir merkez derecesine düşmüştür. Osmanlılar devrinde Karaman (Konya) beylerbeyiliğinin (eyaletinin) 7 sancağından (vilâyetinden) birine merkez olmuştur. Tanzimat'tan sonra, Cumhuriyet'e kadar, Ankara vilâyetinin (eyaletinin) 5 sancağından biri olmuştur. Daima «Kırşehri» denen sancağın 4 kazâsı vardı. Cumhuriyet devrinde bütün sancaklara (mutasarrıflıklara) «vilâyet - il» denince, Kırşehir de bir vilâyet olmuştur. Şehir nüfusu 1915'te 15 000 iken, 1927'de 13 000, 1935'te 14 000, 1940'ta 13 000, 1945'te 14 000, 1950'de 14 000, 1955'te 17 000, 1960'ta 20 000, 1965'te 25 000, 1970'te 33 000 olmuştur. 1954'te Kırşehir'in bir kazâsı olan Nevşehir, ayrı bir vilâyet hâline getirilmiştir.

Kırşehir, Türk âbideleri bakımından zengin şehirlerimizden biridir. Kırşehir'deki Selçuklu valisi Cacaoğlu Emîr Nûreddin, şehirde meşhur medresesini yaptırmış ve başka yapılarla da büyük bir imar hareketine girişmiştir. Bu medrese bugün cami şeklinde kullanılmaktadır. Medresenin 1272 tarihli Arapça - Moğolca vakfiyesi, Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmış olup çok değerli bir ictimaî tarih vesikasıdır. Caca Bey'in türbesi de medresesinin yanındadır. Medreseye bağlı cami, imaret ve tekkeden bugün eser kalmamıştır.

1333'te ölen Âşık Paşa'nın Eretnaoğulları tarafından yaptırılan türbesi de ünlü ziyaret yerlerindendir; 1935'te onarılmıştır. Gene Selçuklu eserleri arasında II. Sultan Alâeddin Keykubâd'ın yaptırdığı XIII. yüzyıl ortalarından kalma cami, 1893'te mutasarrıf bestekâr Ahmed Ârifî Bey tarafından yıktırılıp yeniden inşâ ettirilmiştir. Bugün ibadete kapalı olan bu âbide, Kırşehir Müzesi'nin deposudur. 1864'te Hüseyin Bey'in yaptırdığı Çarşı Camii de son devir Türk eserleri arasında yer alır. Bunlardan başka Kırşehir'de daha pek çok cami, medrese, tekke varsa da, bu değerli eserlerin çoğu harabe hâlindedir.

KISA DALGALAR (Fr. Ondes courtes, İng. Short Waves), dalga boyları 100 m - 10 m (frekansları 3000 kc/s - 30 000 kc/s) arasında olan radyo dalgalarına verilen ad. K. D.'a yüksek frekanslı dalgalar adı da verilir (bk. ORTA DALGALAR, UZUN DALGALAR).

KISA DEVRE (Fr. Court - circuit, İng. Short - circuit), küçük bir direnç üzerinden kapanan bir elektrik devresi. Çok zaman bir arıza sonucu meydana gelen bir K. D.'deki direnç son derece küçük olur ve devreden geçen akım şiddetinin çok büyük olması nedeni ile yangın tehlikesi ortaya çıkar. Bunu önlemek için elektrik güç devrelerinde devre kesiciler ve sigortalar kullanılır (bk. SİGORTA).

KISAKÜREK, Necib Fâzıl (doğ. İstanbul 1905), Türk şair ve yazarı. İlköğrenimini İstanbul'da, önce Amerikan, sonra da Fransız kolejinde yaptı. 11 - 12 yaşlarında Bahriye mektebine girdi ve orada bir süre okudu. 1922'de İstanbul Dârülfünunun felsefe bölümüne yazıldı. 1925'de Maarif Vekâleti hesabına Paris'e gönderildi, Sorbonne Üniversitesine devam etti, fakat ertesi yıl öğrenimini yarıda bırakarak geri döndü, bankacılık mesleğine girdi (1926). On dört yıl Hollanda, Osmanlı ve İş bankalarında çalıştı (1926 - 1939). Güzel Sanatlar Akademisi ve Devlet Konservatuvarında dersler verdi, Türkçe öğretmenliği yaptı (1939 - 1943). Sonunda memurluktan ayrılarak gazeteciliğe ve yazarlığa basladı. «Ağaç» [1936] ve «Büyük Doğu» [1943] dergilerini çıkardı. «Son Posta» ve «Yeni İstanbul» gazetelerinde fıkralar yazdı, «Yeni İstanbul» da, Adı Değmez imzasını kullandı. Bir ara «Büyük Doğu» yu tekrar çıkardı (1965).

N. F. KISAKÜREK

Kurtuluş Savaşı yıllarında yazmağa başladığı şiirlerini «Yeni Mecmua», «Millî Mecmua», «Hayat» ve «Varlık» dergilerinde yayımladı. 1933'ten sonra tiyatro eserleri ve hikâyeler de yazdı. 1943'ten itibaren de, daha çok din ve siyaset konularında yazılar ve eserler yazmayı tercih etti. Gazetecilik ve siyaset hayatında birkaç defa mahkûm oldu.

K., şiirlerinde soyut insanın evrendeki yerini, madde ve ruh meselelerini, insanın iç dünyasına ait çeşitli yönleri, gizli duyguları işledi. Şiir sanatı ile ilgili düşüncelerini, geniş ve sistemli bir şekilde, *Çile* [1962] adlı 5. şiir kitabının sonuna koyduğu *Poetika* bölümünde anlatır. Ona göre şair, «sınırlı bir duygulanma» çerçevesinde kalmayan, «üstün idrak» seviyesine erişen, «mutlak hakikat» i arayan kimsedir. O halde şiir de, «varlığı çeviren sırların ve güzelliklerin yolundan» giderek «mutlak hakîkat» i yâni Allah'ı arama işidir. K.'e göre, şiiri meydana getiren başlıca iki iç unsur vardır: His ve fikir. Şiirlerinde sağlam bir dil ve üslûp, çok kuvvetli bir lirizm ve sağlam bir teknik göze çarpar. K.'in daha çok kuruntu ve korku psikolojisinin başarı ile işlendiği ve yer yer metafizik konuları ele alan piyesleri de, teknik bakımdan oldukça kuvvetlidir. Onun ayrıca, hikâye ve incelemeleri, dinî ve siyasî konulu eserleri de vardır. Şiir kitapları: *Örümcek Ağı* [1925]; *Kaldırımlar* [1928]; *Ben ve ötesi* [1932]; *Sonsuzluk Kervanı* [1955]; *Çile* [1962]; *Şiirlerim* [1969]; Piyesleri: *Tohum* [1935, aynı yıl İstanbul Şehir Tiyatrosunda oynandı]; *Bir Adam Yaratmak* [1938, İstanbul Şehir Tiyatrosunda 1937 - 1938'de oynandı]; *Künye* [1940]; *Sabır Taşı* [1940, C. H. P. piyes yarışması birinciliği: 1947]; *Para* [1942, aynı yıl Şehir Tiyatrosunda oynandı]; *Nâm - ı Diğer Parmaksız Salih* [1949, Şehir Tiyatrosunda 1948'de oynandı, ayrıca filme de alındı, 1950]; *Reis Bey* [1964]; *Siyah Pelerinli Adam* [1964]; *Ahşap Konak* [1964]; *Ulu Hakan II. Abdülhamid Han* [1965]. Hikâye kitapları: *Birkaç Hikâye-Birkaç Tahlil* [1933]; *Ruh Burkuntularından* [1965]. Monografileri: *Namık Kemal* [1940]; *İlim Perdesinin Kapısı Hazreti Ali* [1964]. Fıkraları, dinî ve siyasî konulu eserleri: *Çerçeve* [1940]; *Halkadan Pırıltılar* [1948]; *Çöle İnen Nur* [1950]; *101 Hadis* [1951]; *Cinnet Mustatili* [1955]; *At'a Senfoni* [1956]; *Büyük Doğuya Doğru* [1959]; *O ki O Yüzden Varız* [1961]; *Her Cephesiyle Komünizma* [1961]; *İman ve Aksiyon* [1964]; *Büyük Kapı* [1965]; *Peygamber Halkası* [1968]; *Tanrı Kulundan Dinledikleri*m [2 cilt, 1968].

KISAS (Lât. lus talionis), cinayette ödeşme (misli ile mukabele). Bir insanı öldüreni, öldürdüğü kimsenin karşılığında öldürme; yaralayanı yaraladığı ölçü ve biçimde yaralama; bir uzvunun yok edilmesi veya işe yaramaz hale getirilmesine karşılık, onun da aynı biçimde cezalandırılması esasına dayalı bir ceza kuralıdır. K., esasen eşitlik anlamına gelir ve belli yasalara uyularak onun benzerini yapmaktır. Suç ile ceza arasında bir eşitlik olması temel isteğine dayanır.

İslâm hukuku, kötü olan her işin ve hareketin karşılığını verme görüşünü benimser. Buna göre, işlenen suçun yapıldığı biçim ve nitelikte, işleyene uygulanması gerekir.

K.'ın işlenen suçun ölümle sonuçlanması ve yaralama durumlarına göre iki türlü uygulaması vardır.

1. Adam öldürmede uygulanan K. (K.'u fi'n - nefs): Burada cana karşı K. yine candır. Yani birisini öldürmüş olan kimse, öldürülür. Ancak bu uygulama, İslâm hukukunda birtakım kesin kurallara bağlanmıştır; herkes bu haktan arzu ettiği gibi yararlanamaz. Müslümanlık, Arapların cahiliye devrinden devam edegelen kan davası geleneğini önlemek ve hattâ buna son vermek için konuya gereken ciddiyetle eğilmiştir.

K.'ta temel kural eşitliktir. Bunun için de, hür insan için hür insan, kadın için kadın, ve köleye karşı da köle olması gerekir. Müslüman olmayan bir kimse bir Müslümanı öldürürse K. mutlak uygulanır. Bir Müslümanın, Müs-

lüman olmayan birini öldürmesi halinde de diyet gerekli ve yeterli görülür. Bir Müslüman diğer bir Müslümanı öldürürse yine K. gereklidir.

Ölen kimsenin en yakınına velîü'd-dem (öç alıcı) denir. Bir türlü cezalandırmanın bünyesinde, kişinin kendi öcünü alma düşüncesinin gizlenebileceği ihtimali gözönünde tutularak bu hak, belli kurallara bağlanarak düzenlenmiştir. İslâm hukukuna göre K.'ın uygulanabilmesi için şu şartların bulunması gerekir:

a) Suçlunun suçu bilerek ve isteyerek (taammüden) işlemiş olması gerekir. Hangi durumlarda, suçun bu nitelikte olduğunun kabul edilebileceği de kurallarla tesbit edilmiştir. Ayrıca katilin, suçu işlediği zaman, din ve hukuk yönünden sorumluluk çağında (mükellef) olması da gerekir. Akıl hastalarına ve çocuklara K. uygulanamaz.

Öldürülen kimsenin hayatı şeriat tarafından sürekli olarak korunmuş bulunması, yani o kişinin Müslüman veya Zımmî olması ve Dârü'l-İslâm veya Dârü's-Sulh'ta olması; ayrıca, öldürülenin, öldüren kimsenin torunu, yeğeni, kölesi, torununun kölesi olmamalıdır.

b) İslâm dinine yeni giren bir kimsenin önceki suçları bağışlandığından ona karşı K. uygulanmaz. Ancak Müslümanlığı kabul edişinde dürüst olup olmadığı araştırılır.

c) Bir kimseyi yanlışlıkla (hataen), yani fiili bile bile işleyip sonucunu istemeyen; aslında öldürücü olmayan bir fiili bile bile işleyerek ölüme sebep olan; bir fiili istemeyerek (zorlanarak) işleyen ve böylece ölüme sebep olan ve doğrudan doğruya bir kimseyi öldürmek için işlenmemiş olan bir fiil sonucunda ölüme sebep olan suçlular için K. uygulanmaz.

d) Toplu olarak adam öldürenlerden birine herhangi bir sebepten dolayı K. uygulanamıyorsa diğerleri de K.'tan kurtulur.

e) Adam öldüren kimse K.'tan önce ölürse, ölenin yakınının K. isteği yerine getirilmez.

f) K. esnasında, ölenin bütün varisleri hazır bulunmalıdır.

g) K.'ın uygulanmasında işlenen suçun kesin olarak bilinmesi, delillerin ve gerekli belgelerin toplanması gereklidir. K., hiç bir zaman *Zan*'na dayanılarak uygulanamaz.

h) Ana ve çocuk ölmüş olsa da, çocuk düşürmeye sebep olanlar; yanlış veya yalan tanıklıktan dolayı bir kimsenin öldürülmesine sebep olanlar için de K. uygulanmaz, fakat diyet öderler.

i) K.'ı uygulamak, K.'ı istemeye hakkı olana, yani varislerine düşer; ancak önceden suçun ispat edilmiş ve yargıç tarafından K.'a hükmedilmiş olması gerekir. Fakat en yakın akraba K. veya diyet istemekte serbesttir. Bunlardan birisinin K.'tan vazgeçmesiyle K. düşer, bunun yerine diyet ödenir. Hattâ tamamen bağışlayıp diyetten de vazgeçilebilir. Eğer bunlardan, diyet isteyen olursa veya içlerinde akıl hastası ya da küçük çocuklar varsa onların diyet hissesi ödenir.

Varisler bir kimseyi hakem tayin etseler ve o da K.'a hükmetse bu hüküm geçerli sayılmaz, zira K.'a ancak yargıç (kadı) hükmedebilir.

Katil, K. ve diyetten bağışlanmış olsa da yine dinen kendisine kefaret gerekir. Adam öldürmenin kefareti, ya bir köle azat etmek veya 60 gün oruç tutmak veyahut 60 fakire elbise giydirmek ya da yiyecek vermektir.

2. Ölümle sonuçlanmayan yaralamalar için (K.'u fi madunu'n-nefs) de K. uygulanmasını istemek karşı tarafın hakkıdır. Bir kimse diğer bir kimseyi bilerek veya isteyerek ve haksız olarak, öldürmeyecek biçimde yaralarsa, kendisinin de aynı biçim ve nitelikte yaralanmasına hükmedilir. Bu hükmü, haksızlığa uğrayan isterse kendisi yerine getirir. Bu tür K.'ta yine cana karşı olan K.'ın şartları aranır. Yalnız bu K. köleler arasında uygulanmaz.

Burada da K. uygulaması hak sahibinin isteğine bağlıdır, tamamen bağışlayabileceği gibi diyeti de kabul edebilir. Ancak, diyet ödemediği takdirde yine K. istenebilir.

K. ve K. uygulamaları husususunda İslâm mezheplerinin değişik görüşleri, esasta olmayıp ayrıntılara ait meselelerdedir. Eski İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlı imparatorluğu devrinde de şeriatın tayin ettiği cezalar uygulanmıştır. Sonradan kabul edilen ceza kanunlarıyle cezalandırma kuralları değiştirilmiş, idam cezası birtakım kayıt ve şartlara bağlanmış ve diyet kaldırılmıştır.

K., Müslümanlığın doğuşu ile ortaya çıkan bir ceza şekli değildir. İlkel dinlerin ve toplumların birçoğunda ve ilâhî dinlerden Mûsevîlikte de vardır; üstelik çok katı bir anlayışta uygulanmıştır. Müslümanlıktaki K.. diğerlerinin aksine daha insanî ve hak mefhumuna daha saygılı biçimde ele alınmış ve uygulanmıştır. Bir taraftan insan öldürmeyi önleyici bir ceza şekli olarak düşünüldüğü gibi, diğer taraftan insan hayatını koruyucu, yani, K. içinde hayat olduğu inancı ile hareket edilmiştir. Bu ceza şeklinde, öldürecek olanın da ölecek olanın da hayatının koruyucu olacağı düşüncesi hâkimdir.

Eski totem inancına bağlı ilkel toplumlarda ve daha sonra Mûsevîlikte K., geçerli ve toplumsal bir kuraldı. Totemci toplumlarda suçlar kişilerden ziyade onların bağlı bulundukları totemlere karşı işlenmiş sayılırdı. Suçu işleyenin ait olduğu toplumdan, karşı toplumun öç alma hakkı vardı. Suçu işleyen kim olursa olsun, onun bağlı olduğu totem toplumu gerçek sorumlu sayılırdı ve cezalandırma işlemi de bütün topluma uygulanırdı. Zamanla, bu uygulama öç alma duygusuna dönüşerek, insanlar arasında bir kan davası meselesi doğdu. İnsanlığın geçirdiği gelişme aşamaları, suçtan doğan sorumluluğu, suçu işleyene yüklemeye başladı. Eski İran, Hint, Çin, Mısır, Sümer, Babil, Hitit ve komşularında suçu işleyenin cezalandırılması dinî bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Yunan, Finike ve Roma toplumlarında da benzeri inanç ve uygulamalar vardı. Musa'dan önceki İbraniler'de de durum aynı idi. Musa'nın getirdiği din kurallarında, K.'ın en açık biçimi olan «göze göz, dişe diş ve kana kan» ifadesini buldu. İsa ise bunu benimsemedi ve bu konuda «bir yüzüne vurulursa diğerini çevir» anlayışı ile bu düşünceye karşı çıktı.

İbranilerle aynı bölgede, aynı kültür ve inançların hakim olduğu ortamda yaşayan müslümanlıktan önceki cahiliye devri arapları, K.'ı onlardan aynen alıp benimsemişlerdi. Müslümanlık, kendisinden önceki din ve inançlardan oldukça farklı bir ahlâk anlayışı ve yeni bir toplum düzeni ile geldi. K. konusunda getirdiği anlayış ve uygulamalar daha insanî ve daha uygarca olmuştur. Büyük mezhep imamları ve diğer müslüman bilginlerin çalışmalarıyle, zamanla şahsî bir uygulama olmaktan çıkarıldı; K.'ı gerektiren suçlar kime karşı olursa olsun, toplum düzenine karşı işlenmiş kabul edildi. Bu biçim cezalandırmalar kesinlikle devletin denetimi ve kontrolüne girdi. Daha sonra

bütün uygulamalar devletin koyduğu yasalara devredildi. Zamanımızda, şeriatla yönetilen birkaç İslâm devleti dışında, en eski kültürlerin vârisi olmalarına rağmen, artık K., İslâm toplumlarında sadece hukuk tarihlerinde yer almaktadır.

KISIRLIK, insanlarda, erkek veya kadınlarda, çeşitli sebeblerle çocuk yapma yeteneğine sahip olamama hali, hayvan ve bitkilerde ise yine çeşitli sebeblere dayanan üreyememe durumu.

K., ana ve babadan gelen genlere bağlı (genetik K.), her türün çekirdeklerinde bulunan genom sayısının kromozomlarda meydana getirdiği farklılıktan (kromozomlara bağlı K.), iki türün çeşitli sebeblerle çiftleşme yeteneksizliği (turler arası K.) nden olabilir.

K., erkekte erkeklik bezinin kadın yumurtacığı ile birleşip çocuk yapmaya yarayan spermayı yapamamasından, spermadaki bozukluklardan, erbezinin olmayışından veya torbalara kadar inmeyişinden meydana gelebilir. Ayrıca erbezinin tüberküloz, kanser gibi hastalıklar sebebiyle soysuzlaşması sonucu erkek kısırlaşır. Sperma yollarındaki lezyonlar da K.'lığa sebeb olabilir. Psikolojik iktidarsızlık, verem, frengi, belsoğukluğu, kabakulak da erkekteki K. sebeblerindendir.

K., kadında çok çeşitli sebeblere dayanır. Bunlar ilkel veya ikincil olabilir (bir veya birkaç doğumdan sonra meydana gelen kısırlık). Çok görülen döl yatağı (rahim) borularındaki tıkanıklık, yumurtanın olmayışı, üreme yollarının daralması, kısılması, iltihaplanması, dölyatağı eğrilikleri, tümörler, yumurtalıkların yumurta yapamayacak durumda olması, kadındaki K.'ın başlıca sebeblerindendir.

Ayrıca çocuk düşürmek için yapılan müdaheleler üreme organlarında çeşitli bozukluklar doğurarak kadında K.'a yol açar. Herhangi bir sebeble yumurtalık dokusunun bozulması, yumurtalığın ameliyatla çıkarılması, veya röntgen, radyum ışınlarıyla kurutulması da kadını kesin olarak kısır yapar. Çocuğu olmayan bir ailede K.'ın kadında mı, yoksa erkekte mi olduğunu araştırmak ve sebep tam olarak teşhis edildikten sonra tedaviye başlamak gerekir.

Son yıllarda yapılan çeşitli araştırmalara göre çağdaş toplumlarda K.'ın %48 inin erkeklerde, % 52 sinin kadınlarda olduğu sanılmaktadır.

Erkekte azoospermi (spermatozoid yokluğu) spermasteni (spermatozoid güçsüzlüğü) gonadotrop hormonlarla tedavi edilir. Sperma kanallarının tıkanmaları ise çoğu zaman tedavi edilemez.

Kadınlarda çok görülen dölyatağı borularındaki tıkanıklık, hava vermek suretiyle histerografi veya salpingografi ile kontrol edilebilir.

Bu iki usul ile çok ağır olmayan olaylar ortadan kaldırılır. Aksi halde bir salpingostomi ameliyatı yapılır.

Yumurtlama noksanlığı ve mukozadaki yetersizlikler ise hormonlarla tedavi edilir.

Diğer K.'lar için de çeşitli yollarla tedavi yapılmaktadır.

K. evcil bütün hayvanların dişilerinde de görülebilir. Bu bazen yer yer, bazen de yöresel bir hastalık olarak ortaya çıkar. Bu durum bazen devamlı olur, fakat çoğu zaman geçicidir.

Hayvanlarda K. doğuştan olabilir, ancak sonradan olan K., dölyatağındaki tümör, iltihaplar ve yaralardan meydana gelir. Üreme organının görevleriyle ilgili K. ise genetik olabilir.

Hayvanlardaki K.'ın sebeplerinden en önde geleni, beslenme bozuklukları yüzünden çeşitli hastalıklara yakalanmalarıdır. Bu hal de çoğu zaman salgı bezleri sinirlerindeki düzensizliğe yol açar.

Hayvanlardaki K.'ın özellikle kış mevsiminin sonunda görülmesi, beslenme bozukluklarıyle izah edilebilir.

Hayvanlardaki K.'ın tedavisi de bozukluğun kaynağına göre yapılır.

Bitkilerdeki K., çiçeğin başlıca organlarının gelişmeme durumunda olmaları sebebiyle meydana gelir. Ayrıca çiçeklerin üretici organlarında meydana gelen durum değişikliğinden de ileri gelebilir. Netice olarak bitkilerdeki K., tabiî veya tarım bitkilerinden elde edilen melezlerin birçoğunda sık sık görülür.

Bitkilerin üretici organları veya diğer kısımlarındaki hayvansal veya bitkisel bir asalak da birçok bitkiyi kısır hale getirir.

KIŞ, yılın dört mevsiminden biri. Sonbaharla ilkbahar arasına rastlayan bu mevsim, K. dönencesinden ilkbahar ılımına kadar sürer. K., Kuzey yarımkürede 22 Aralık ile 21 Mart, Güney yarımkürede ise 22 Haziran ile 22 Eylül günleri arasında hüküm sürer. K., mevsimlerin en kısası olup 89 gündür. Güneş, kuzey yarımkürede güneye göre 8 gün fazla kalır ve K. boyunca dünyaya daha yakın olur; fakat ışınlarının eğik gelmesi ve gündüzlerin kısa olması yüzünden K. mevsiminin şartları doğar. Bk. MEVSİMLER.

KIŞ, Tevfik (Çorum 1935), Türk güreşçisi. Yaşar Doğu'nun öğrencisi olan K., Grekoromen gureşinde başarılı olmuş ve ün kazanmıştır. 1958'de 87 kiloda Türkiye şampiyonu, 1960'da Millî Güreş Takımı'na seçilerek, Balkan ikincisi ve Akdeniz şampiyonu olmuştur. 1960 Olimpiyat'larında, Olimpiyat ve Dünya Grekoromen şampiyonluklarını kazanmıştır. 1962 - 1963'de sakatlanarak bir süre güreşememiş, 1966'da Avrupa Grekoromen şampiyonu ve Dünya ikincisi olmuştur.

KIŞ UYKUSU, memeli hayvanların birçoğunda ve bazı kuşlarda görülen kış dinlenmesi. Bu uyku hayvanların kışın şiddetli soğuğuna ve açlığa dayanabilmesini sağlar. Aylarca süren bu uykudan sonra hayvanlar bazı değişikliklere uğrarlar. Bu uykuya yatan hayvanın ölü bir hayvandan farkı yoktur. Kış boyunca hayatla ilgisi kalmaz. Hayvanların kış uykuları cinslerine göre değişik özellikler gösterir. Genel olarak K. U.'na yatan bütün hayvanlar kış gelir gelmez kuytu bir yere çekilirler. Bu sırada hayvanların hareketleri yavaşlar, şişmanlar, gürültüden kaçarlar, uyuşuk olurlar, hemen hemen hiç nefes almazlar, kalpleri çok yavaş atar. Bu sebeple K. U.'nda olan bir hayvan birdenbire uyandırılırsa ölebilir. K. U. sırasında hayvanların ısıları çok düşük olur. Hatta bazılarında bu ısı çevrenin ısısına eşittir. Hayvan kendisini çevrenin düşük ısısına alıştırmış olduğundan kış günü sıcak bir günde hayvan uyanabilir. Genellikle hayvanların uyanışları ısı değişikliğinden çok acıkmasından olur. K. U. sırasında hayvanlar yazın vücutlarında toplanmış olan yağı sarf ederler. Bu yüzden uyku sonuna doğru kilo da kaybederler.

K. U. en çok ılıman ve soğuk iklimlerde görülür. Buna karşı çok kuru ve sıcak iklimli bölgelerde de bir kısım hayvanlarda yaz uykusu denen bir uyuşukluk görülür.

K. U.'na yatan hayvanların çoğu otçul hayvanlardır. Yuvaları toprak altında veya oyuklarda olan hayvanlar

genel olarak K. U.'na yatarlar. Çok soğuk yerlerde yaşayan hayvanlar K. U.'na yattıkları halde, bunların sıcak yerlerde yaşayanları K. U.'na yatmazlar. Böceklerin çoğu kuru yaprakların veya toprağın altına girerek K. U.'na yatarlar. Kelebekler ve güveler vücutlarının etrafına koza örerek uykuya çekilirler. Kelebeklerin bazı cinsleri kışı, bir böcek şekline girerek ağaç kabukları içinde geçirir. Bunların çoğu kışın sıcak günlerinde uykularından uyanıp dışarı çıkarak güneşlenir, hava soğuyunca içeri çekilirler.

Balıklar arasında da, tatlı su balıklarından olan sazan gibi bazı çeşitli balıklar K. U.'na yatarlar. Sazan'a kışın bir durgunluk gelir ve suyun dibine çekilerek soğuk günler boyunca hemen hemen hiçbir şey yemez.

Bir çeşit pisi balığı, kurbağa balığı da kışın kıyıya daha da yaklaşarak, kendilerini denizin dibindeki çamura gömerler ve böylece kışı geçirirler.

Kurbağaların bazı cinsleri bulundukları sulardaki taşların altında, toprağı oyarak meydana getirdikleri çukurlarda, ağaç kovuklarında uykuya yatarlar.

Yılanlar ise K. U.'sunu, yer oyuklarında kayaların arasında, kovuklarda geçirirler. Yılanların K. U.'sunu geçirdikleri bu yerlerde bazen yüz tanesi birden bulunabilir.

Kuşlar ise K. U.'sunu yuvalarına çekilerek geçirirler. Yalnız kışın tembelleşen, durgunlaşan, hatta zaman zaman uykuya dalarak uzun bir süre uyanmadan yatan kuşlar da vardır.

Memeli hayvanlardan dağ sıçanı K. U.'nu toprağın 1,5 m derinliğine kazdığı bir çukurda geçirir. Dağ sıçanı, sincap ve fareler hiç uyanmadan dört ayla yedi ay arası sürekli olarak uyurlar.

Ayılar kışın sürekli olarak uyuyan hayvanlardan değildir. Ancak çok soğuk bölgelerdeki ayıların dişileri, kış gelince inlerine girerek, haftalarca, hatta bazan aylarca uyurlar. Bunlar ancak yavrulayacakları zaman uykudan uyanırlar.

K. U.'na yatan hayvanların bazısı ısı çok düştüğü zaman fazla soğuktan uyanır, çıkar, böylece biraz ısındıktan sonra yeniden uykuya yatarlar. Ancak, fazla soğuğu hissedemeyecek kadar derin uykuda olanlar ölebilir.

KITA [Coğ.] (Fr. Continent; Lat. *continens*; *con* = birbirine, *tenens* = bağlı), başka topraklardan ayrı, su ile çevrili nisbeten küçük bir toprak parçası olan ada'nın aksine olarak toplu, nisbeten büyük bir toprak parçası. Avrupa, Asya, Afrika, Amerika birer K.'dır; Büyük Britanya, Sicilya, Kıbrıs birer adadır. Avustralya'ya gelince, yüz ölçümünün büyüklüğüne göre, bazen K., bazen de ada olarak vasıflandırılır.

K.'ların kenarları şelf (İng. shelf = raf) ler gösterir. Bunlar eni 0 ile 200 m veya daha çok olan sığ denizlerdir. Şelf'in dış kenarından başlayarak derin denizlerin dibine çöken denizaltı yamaçları bulunur. Bunların eni 200 - 2 400 m veya daha fazladır. Bunun altında, yer yüzeyinin % 57'-sini kaplayan deniz dibi başlar.

KIT'A, «bölük ve parça, kesinti, kısımlara ayrılmış toprak, Arz'ın muhtelif bölümleri, has ve beyaz ekmek» mânâlarına gelir (Âsım, *Kāmûs* terc., c. II., s. 651); bunlardan sonuncusu dışında, geri kalanların birleştikleri husus, «bölüm» mânâsını ifâde etmektedir. K., edebî terim olarak da «bölüm» mânâsını taşır; ayrıca Dîvân nazım şekillerinden birinin adıdır.

Edebiyatımızda, nazmın esas ölçüsü dörtlüktür; başka bir deyimle, Türk şiiri dörder mısrâlık K.'lardan meydana gelmiştir. Ölüyü gömme törenlerinde, sığır avları, şölen v. b. dinî âyinlerde ozanlar, baksılar tarafından söylenilen *sağu*, *destan* gibi en eski Türk şiirlerinde dörder mısrâlık bölümler, dolayısıyle K.'lar mevcuttur; bunların en eski örneklerini, Kâşgar'lı Mahmud'un *Dîvânü Lûgâti't - Türk*'ünde görmekteyiz. İslâm edebiyatındaki nazım şekillerine gelince, bunlar, esas bakımından hemen tamâmıyle Arap edebiyatından alınmıştır. Araplar, arûz ilminden sonra, beyitlerinin ikinci mısrâları bibiriyle kâfiyeli, dolayısıyle tek kâfiyeye bağlı *kaside*, *gazel* gibi nazım şekillerinin değişmez tekni-kini, kâfiye ilmini de tesbit etmişlerdi; bu şekiller, ikinci mısrâları kâfiyeli beyitlerden meydana geldiği için K.'lara ayrılmıyordu. Bu şekil istibdâdı, halk edebiyatının tesiriyle uzun sürmemiş, kâfiyece muhtelif K.'lardan ibaret şiirlerin yazılması hoş görülmeğe başlanılmıştır. Şiirin K.'lara ayrılması tarihi, kesinlikle bilinemiyorsa da, Hicret'in beşinci yılında, Müslümanların, Medîne çevresinde hendek kazarken söyledikleri *şarkılar* göz önüne alınarak, bu zamanda K.'lara ayrılan şiirler bulunduğu söylenilebilir. İbn Haldûn v. b. müelliflerin verdiği bilgiye göre. *Fünûn - ı Seb'a* adı verilen, *muvaşşah* v. b. yedi nazım şekli vardır ki, K.'lardan meydana gelmektedir. K.'ları, muhtelif kâfiyeli mısrâlardan ibâret ve son mısrâlarıyle birbirine bağlanan *musammat*'lar, bu yeni nazım şekillerinden önce meydana gelmişti; mısrâların K.'lardaki sayısına göre *üçlü* (*müselles*) den *onlu* (*muaşşer*) ya kadar sekiz nazım şeklini içine almaktadır ve bunların en meşhuru *murabba'*lardır (Fuad Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyâtı Hakkında Araştırmalar*, İst., 1934, s. 1; *Türk Edebiyâtı Tarihi, İkinci Kitap*, İst., 1921, 191 - 94; *Türk Edebiyâtı Tarihi*, İst., 1928, s. 81, 87 v. d.).

K., bir şiirin bölümlerinden başka, Dîvân nazım şekillerinden birinin de adıdır; ilk beytinin kâfiyeleri kendi aralarında olmayan, öteki beyitlerinin ikinci mısrâ veyâ mısrâları, bu ilk beytin son mısrâıyle kâfiyeli nazım şeklidir; matla' beyti bulunmayan tek kâfiyeye bağlı nazım şekli diye de târif edilebilir. K.'nın kâfiye düzeni bu şekilde (*a b*, *c b*, *d b*, *e b* v. d.) olduğunda, en az iki beyitten ibâret bulunduğundan hemen bütün kaynaklar birleşir. Ali Ekrem Bolayır, «İki beyitten ibâret nazımdır ki. ekseriyâ ikinci ve dördüncü mısrâları kâfiyeli olur; matla'ı kâfiyeli olan iki beyitlik nazımlara da *kıt'a* denilir» yollu târifiyle, bu şeklin hem kâfiye düzeni, hem mısrâ sayısı bakımından hatâya düşmüştür (*Nazariyât - ı Edebîyye Dersleri*, İst., 1332, s. 222 - 28). Muallim Nâcî, ilk beytinin mısrâları kendi arasında kâfiyeli, bu şekildeki şiirlere K. değil *nazım* denildiğine bilhassa dikkati çeker (*Istılâhât - ı Edebîyye*, İst., 1307, s. 179 v. d.). K.'ların kaç beyte kadar olabileceği henüz kesinlikle tesbit edilmiş değildir. Dokuz beyte varıncaya değin (Ahmed Hamdî, *İlm - i Bedâyi'*, Terakkî Matbaası, 1289, s. 36), on iki beyte kadar olan K.'ların bulunduğu, dörtten çok beyti içine alanlarına *kıt'a - i kebîre* denildiği kaydediliyor (Fuad Köprülü - Şahâbeddin Süleyman, *Mâlûmât - ı Edebîyye*, c. I., İst., 1330, s. 109). Tâhir Olgun'a göre, iki beyitten çok olanlarına *kıt'a - i kebîre* denilmektedir (*Edebiyât Lûgati*, İst., 1936, s. 65 v. d.). Bilindiği gibi, Dîvân edebiyatının hemen her nazım şeklinin kendine göre belli konusu vardır; K.'dan söz edilen eserlerde, bu hususa dokunulmadığı görülüyor. Yalnız, Ali Ekrem, tenkid ve hiciv yollu, hakîmâne, ârifâne şiirlerde bu nazım şeklinin tercih edildiğini yazmıştır. Bu konular-

daki K.'lar az olmamakla beraber, bu şekil, hemen dâimâ *tarih düşürme*'lerde kullanılır; matla' beytinin bulunmayışı, *tuyug*, *rubâ'î* gibi belli bir vezni olmayışı, *tarih düşürme*'nin güçlüğünü kolaylaştırmaktadır. *Tarih kıt'a*'ları, *dîvânlar*'da genellikle *medhiyeler*'den sonra, veya sonda, *Beyit* ve *Müfredler*'den önce yer alır. Dîvân edebiyatının birçok kaidelerini hiçe sayan Nedîm'in otuz beyti aşan *tarih kıt'aları* da vardır (*Dîvân*, İst., 1338 - 40, s. 95). K., Millî Edebiyât Devri'nde de önemini kaybetmemiş, bilhassa makta' beytinde yer verilmeksizin Yahyâ Kemâl, Fâruk Nâfiz bu nazım şeklini birçok şiirlerinde kullanmışlardır.

KITA ABLUKASI (Tar.) (Fr. Blocus continental), Napoléon'un İngiltere'ye karşı açtığı harbde, Avrupa kıtasını bu ülkeye iktisadî bakımdan kapatmak için aldığı tedbirlerin bütününe verilen ad. Bu tedbirlerin birincisi, Napoléon'un Berlin Kararı'dır (21 Kasım 1806). Bu karar, Avrupa kıtası ülkelerine, Büyük Britanya ile ticareti ve İngiliz malları almasını yasak ediyordu. Berlin Kararı, 1810'da, Trianon ve Fontainebleau kararları ile tamamlanmıştır. İngiltere'nin cevabı şu olmuştur: 1807'de bütün tarafsız gemilere Fransa'nın ve bu ülke ile müttefik ülkelerin limanlarına girmeyi yasak etmiş ve Fransa ile müttefiklerinin limanlarını abluka etmiştir. Bunun sonucu, çok geniş ve kâr getiren bir kaçakçılık olmuştur. K. A., İngiltere'nin ekonomik hayatını ağır bir şekilde sarsmıştır, fakat aynı zamanda kıta ticaretinin de düzenini fazlasıyle bozmuştur. Başka bir sonucu da, himayeli Fransız endüstrisi lehine olarak, kıta endüstrisinin gelişmesini engellemiştir. Diğer taraftan İngiltere, bu büyük ekonomik harbin sonucunda, sömürgelerden gelen bütün malların tekelini kazanmış ve Güney Amerika'nın pazarlarını elde etmiştir. K. A. ile Avrupa kıtasında İngiltere ticarî rekabetinin yok olması, Almanya ve Fransa'da dokuma ve şeker kamışı endüstrilerinin gelişmesini hızlandırmıştır. Rusya'nın K. A.'na karşı direnmesi, 1812 harbinin patlamasına yolaçan faktörlerden biridir. Aynı zamanda İngiltere, denizlere olan hakimiyetini tarafsızlara karşı amansızca kullanırken, Birleşik Amerika ile bir harbe girişmiştir.

KITAY, Orhon yazıtlarında Çi - danlara verilen ad. Bk. Çİ - DAN.

KIVÂMÎLER veya SEYYÎDLER. Bir İranlı hânedan. 1359'dan 1596'ya kadar 237 yıl önce Timurlular'ın, sonra Safevîler'in tâbii olarak Hazar Denizi'nin güneyindeki Mâzenderân'da saltanat sürmüşlerdir. Resmî dilleri Farsça'dır. Hânedânın atası Seyyid - Sâdık, Hazret - i Hüseyn neslinden olduğu iddiasında idi. Bunun oğlu «Mîr Büzürg» denen Kıvâmüddînü'l - Mar'aşî (1359 - 1379) hânedânın ilk hükümdârıdır. Yerine oğlu Kemâlüddin (1379 - 1406), sonra bunun oğlu Âlî (1406 - 1418), bunun oğlu Murtazâ (1418 - 1427), bunun oğlu Muhammed (1427 - 1452), bunun oğlu I. Abdülkerim (1452 - 1460), bunun oğlu I. Abdullah (1460 - 1467), I. Abdülkerim'in kardeşi Kemâlüddin'in oğulları Zeynülâbidîn (1467 - 1480) ve Şemsüddin (1480 - 1502), bu sonuncunun oğlu II. Kemâlüddin (1502 - 1506), I. Abdullah'ın oğlu II. Abdülkerim (1506 - 1532), bunun oğlu Mîr - Şâhî (1532 - 1561), bunun kardeşi Sultan - Mahmud'un oğlu II. Abdullah (1561), Mîr - Şâhî'nin oğlu Sultan - Murad (1561 —?), 15. ve sonuncu olarak da II. Abdullah'ın oğlu Sultan - Mahmud (?— 1596) tahta geçmişlerdir. Safevîler tarafından İran Türk imparatorluğuna doğrudan doğruya ilhâk edilmişlerdir.

KIVILCIM (Fr. Étincelle, İng. Spark), bir dielektrik veya yalıtkanda, ışık ve sesle birlikte, meydana gelen bir elektrik boşalması. Buna elektrik K.'ı da denir. Elektrik K.'ı, iki elektrodu aynen dielektriğin yalıtma gücünün birdenbire yıkılması ile ortaya çıkar. K. aralığındaki kuvvetli elektrik alanı sebebiyle K.'ın atlamasını sağlayan iyonlar oluşur. K. süresi çok kısadır. Bir K. aralığının uçları arasındaki voltaj yavaş yavaş artırılırsa, voltaj yeter bir değere ulaşınca hemen bir K. çakar.

KIVIRCIK, yağsız, uzun ve ince kuyruklu bir koyun cinsi. Balkanlar ve Rusya'da yetişen Çığaya koyunu ile akrabadır. Eti lezzetlidir. Ağırlığı 30 - 40 kg dır. Dağlıç koyunu koçları ile birleştirilerek kama kuyruk adı verilen melez koyunlar yetiştirilir. Rengi genellikle beyazdır. Yurdumuzda Trakya, Bursa, Balıkesir'de yoğun olarak yetiştirilir. Bk. KOYUN.

KIVRILMA, düz tabakaların kıvrımlı bir biçim almasına sebep olan olay. K., bir çeşit yerinden oynamadır. Önceleri düz ve yatay duruşlu olan kat kat tabakaların, yandan gelen sıkıştırmalar sebebiyle buruşmaları bu olayın sonucudur. K.'lar çok şiddetli olursa, sıkışık K.'lar, aşmalar meydana gelir. K. sonucu meydana gelen yükselmelerle türlü yükseklikteki yeryüzü kabarıklıklarının ana çizgileri belirir.

K.'lara uğramış geniş bölgeleri içine alan kuşaklar biçiminde uzanan yerlere K. kuşağı denir. Avrupa'da Pirene, Kuzey Afrika'da Atlas dağlarından başlayıp, Alpler, Karpatlar, Apeninlerden Anadolu'ya geçen, oradan da İran ve Himalaya dağları boyunca Cava adasına doğru uzanan dağ sıraları bölgeleri yeryüzünün en genç K. kuşağıdır.

Kuzey ve Güney Amerika'nın batı bölgelerinde uzanan sıradağlar da ikinci K. kuşağıdır. Bu iki K. kuşağından çok büyük dağlar meydana gelmiştir.

KIYAMET, dünyanın ve dünyadakilerin sonu gelince bütün canlıların ölmeleri, sonra da Allah tarafından diriltilmeleri, cesetlerinin yeniden canlanıp yattıkları yerlerden kalkmaları. Sözlükte «kalkmak, ayağa kalkmak» anlamlarına gelen K. sözü, dinî ve şer'î bir terimdir; *Kur'an*'da çeşitli sûrelerin âyetlerinde yetmiş kere geçer. Bu âyetlerde K. gününde kâfirlerin çetin bir azâba uğrayacakları, aralarındaki ayrılıklar hakkında o gün hüküm verileceği, Allah'ın o gün onlara lûtfetmeyeceği, onları arıtmayacağı, K. gününe dek de aralarında ihtilâf bulunacağı, o günün geleceğinde hiçbir şüphe olmadığı, insanların mahşerde toplanacakları, yaptıkları işlerin yazıldığı kitapların müminlere sağ yanlarından, kâfirlere sol yanlarından ve artlarından verileceği, kâfirlerin yüz üstü, kör, dilsiz ve sağır olarak haşredilecekleri, amellerinin adaletle tartılacağı... bildirilmekte, LXXV. sûrenin ilk âyetinde K. gününe and içilmektedir. Bu âyetler içinde VII. sûrenin 187., XXXIII. sûrenin 63., XLIII. sûrenin 61. ve 86. âyetlerinde, K.'in ne vakit kopacağını ancak Allah'ın bildiği beyân edilmekte, XXXI. sûrenin 34. âyetinde de yağmurun ne vakit ve nereye yağacağını, rahimlerdekini, yarın ne elde edileceğini, kimin nerde öleceğini ancak Allah'ın bildiği anlatılırken ilk olarak K.'in ne vakit kopacağı belirtilir ki bunlara, bilinemeyen beş şey anlamına «Mugayyabât - ı Hams» denmiştir.

Kur'an'da K.'in adları şunlardır:

1. Âhiret. El - Âhıre «son» anlamına *Kur'an*'da yirmi altı âyette geçer.

2. Gaaşiye. «Bir şeyi örten» anlamına gelen bu söz, XII. sûrenin 107. âyetinde azap hakkında, fakat «Sâa» ile beraber kullanıldığı gibi LXXXVIII. sûrenin 1. âyetinde, «Herkesi kavrayıp kaplayan felâket» yani K. anlamına kullanılmıştır.

3. Sâa. «Zamânın bölümlerinden bir parça, bir an» anlamına gelen bu söz, *Kur'an*'da kırk iki âyette geçer ve birdenbire, bir an içinde kopacak K.'e denir; XXII. sûrenin 1. âyetinde de «Sâa» nın depreminin pek büyük olduğu bildirilir. «Zaman ve ölüm anlamına da geçmiştir (Râgıb - ı Isfahânî, *el - Müfredât Fi Garîbi'l - Kur'ân*; Muhammed Seyyid - i Geylânî bas. Tahran Murtazaviyye K. s. 248).

4. Haakka. Gerçek olan, cezânın hak edileceği gün bulunan K. hakkında XLIX. sûrenin 1 - 3. âyetlerinde bu ad kullanılmıştır.

5. Kaarıa. *Kur'an*'da XIII. sûrenin 31. âyetinde, «belâ» anlamında geçen bu söz, LXIX. sûrenin 4., CI. sûrenin 1 - 3. âyetlerinde, yani üç yerde, «insanların başlarına kopan, akılları dağıtan belâ şiddetli bir gürültüyle gelip çatacak, yürekleri koparacak felâket», yani K. anlamında geçer. «Kar» ın asıl mânâsı, birşeyi bir şeye vurmaktır (*el - Müfredât*, s. 401).

6. Sâhha. LXXX. sûrenin 33. âyetinde. «kulakları sağır edecek bir bağrış» anlamına geçer ve mecaz olarak K.'ten söz eder.

7. Maâd. «Dönülüp tekrar gelinecek yer» anlamına gelen bu söz, *Kur'an*'ın XXVIII. sûresinin 85. âyetinde, «Şüphe yok ki sana Kur'an'ın hükümlerini farzeden, elbette döneceğin yere döndürecek, getirecek seni. De ki: Rabbim yalancıları da mutlaka bilir» meâlinde geçmektedir. Bu âyet. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında, yolda, Çuhfe'de indiğinden Hz. Peygamber'in tekrar Mekke'ye üstün olarak döneceğini bildirme mahiyetinde tefsir edildiği gibi «maâd» ın âhiret âlemi olduğu tarzında da tefsir edilmiştir (Tebrîzî, *Mecma'ul Beyân*, c VII Tahran - 1379 H. 1329 H. Şemsî; 269) ve bu yüzden, bilhassa Şiâ'da (Bu mad. ye ve İsnâ - Aşeriyye'ye bk.), ölümle başlayan hayata, K.'e, haşre ve teferruatına, tek bir sözle Maad denmiştir ve maada inanmak, beş Usul - i Dîn'in biridir ki Ehlisünnette, Yevm ül - Âhır ve Ba'sü bâd'el mevt'e inanmak da aynıdır.

8. Tâmmet'ül Kübrâ. «Her şeyi ve herkesi kaplayan büyük felâket» anlamındadır. «Tamma» suyun kabarıp her yanı kaplamasına denir. «Herkesi kavrayıp kaplayan büyük felâket» anlamına LXXIX. sûrenin 34. âyetinde K.'e bu ad verilmiştir.

9. Vâkıa. «Vuku', bir şeyin sübûtu ve düşmesi» anlamına gelir. Vâkıa ancak şiddetli ve istenmeyen, hoşlanılmayan şey hakkında kullanılır. *Kur'an*'ın LVI. sûresinin 1., LXIX. sûresinin 15. âyetlerinde, «ansızın kopacak olan K.» anlamında geçmektedir (*el - Müfredât*, s. 530).

10. Yevm. «Gün» anlamını veren bu söz, «Yevm'ül Kıyâme» tarzında K.'e izafe edildiği gibi «Kebîr (pek büyük), Haşr (toplamak), ba's (göndermek, tekrar hayata getirmek), azîm (ulu), elim (çetin), muhit (çevreleyip kaplayan), mecmu (toplanmış), meşhûd (görünen, görünmüş), hisâb (sorgu), vaktü'l - ma'lûm (bilinen vâkit), hasre (yanış), telaak (kavuşma), cezâ (yapılanların karşılığının verilişi), âzife (yaklaşmakta olan) tenâd (boşuna bağırıp söylenme), cem (toplamak), Lâ meredde leh (reddine imkân bulunmayan), fasl (ayrım), vâîd (kötülüğe verilecek mücâzât) hulûd (dâimîlik), huruc (çıkış), asîr (pek güç) ma'lûm (bilinmiş), tegaabün (aldanan ve aldatanın kâr ve ziyan edenin meydana çıkacağı gün), hak (gerçek), mev'ud (va'dedilmiş) sözleriyle de tavsif edilmiştir.

11. Yevmü'l - Ahîr. *Kur'an*'da yirmi altı âyette, «son gün» anlamına gelen bu adla geçer.

12. Yevmü'd - din. «Herkesin, yaptığının karşılığını elde edeceği gün, cezâ günü». I. sûrenin 4; XV. sûrenin 35; XXVI. sûrenin 82; XXXVII. sûrenin 20 ve 78; LI. sûrenin 12; LVI. sûrenin 56; LXX. sûrenin 26.; LXXIV. sûrenin 46; LXXXII. sûrenin 9, 15, 17 ve 18., LXXXIII. sûrenin 11. âyetlerinde geçer.

Kur'an - ı Kerîm insanların ölümden sonra insana, K.'e dek bir yaşayış kabul etmektedir, Berzah denen ve keyfiyetini bilemediğimiz bu yaşayış (XXIII, 100), K.'e dek sürer (Süvutî. *Câmi'us Sagıyr*; Mısır - 1321, c. I, s. 29; Şeyh Abbas'ül Kummi. *Sefînet'ül - bihâr ve Medînet'ül - Hikemi ve'l Âsâr*; Necef 1355 taşbasması; c. I, s. 71, c. II, s. 395 - 396). Hz. Peygamber'in, ümmeti ta'lim için kabir azâbından Allah'a sığındığını söylediği birçok hadislerle sabittir (*Câmî'*, c. I., s. 48 - 51). O cümleden olarak kabrin, cennet bahçelerinden bir bahçe yahut cehennem çukurlarından bir çukur olduğu bildirilmiştir (*Meclis - i Bihârü'l - Envâr*; c. VI., s. 205).

Kur'an - ı Kerîm'de K. hakkındaki âyetlerin çoğu Mekke'de nâzil olmuştur. Bu âyetlerde, Allah'ın, halkı, inanan ve iyi işlerde bulunanları, adaletiyle mükâfatlandırmak üzere, ölümlerinden sonra tekrar hayata iade edeceği bildirilmekte (X,4), kemik ve toz haline geldikten sonra hayata kavuşmaktan ümit kesenlere, evvelce hiç yokken yaratıldıkları hatırlatılmakta (XVII, 49 - 51), insanların topraktan yaratıldıkları, sonra toprağa iade edilecekleri, sonra da bir kere daha topraktan çıkarılacakları (XX, 55), bunun Allah'a pek kolay olduğu (XXX, 26 - 27) beyan edilmektedir ki bu mealdeki âyetler pek çoktur. XXIII. sûrenin 99 - 118 âyetleri, XXXIX. sûre ve LXIX. sûrenin 13 - 38. âyetleri, K. ahvalini bildirir. VI. sûrenin 60 - 72 âyetleri haşri ve haşredildikleri zaman kâfirlerin hallerini, XIX. sûrenin 60 - 72. âyetleri aynı halleri ve herkesin cehennemi göreceğini, çekinenlerin kurtulacaklarını anlatır.

K., büyük bir sarsıntıyla, ardından onun gibi başka bir sarsıntıyla gelecek, emzikli kadınlar bile çocuklarını atacaklar, gebeler çocuklarını düşürecekler, yıldızlar dökülüp saçılacak, gök yarılacak, insan, kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve çocuğundan kaçaçak, güneş ayla birleşecek, kabirler içlerindekileri atacak, dağlar, atılmış renkli pamuklara, insanlar, ateşe atılan pervanelere dönecekler. Herkes, yaptığının karşılığını, zerre kadar bile olsa görecektir. (XXII, 1 - 2, LXXV, 1 - 15, LXXVII, 7 - 19, LXXVIII, 38 - 40, LXXIX, 6 - 9, 34 - 42, LXXX, 33 - 42, LXXXI, 1 - 13, LXXXIII, 1 - 15, XCIX, 1 - 8, CI, 1 - 11) Bütün bu âyetler, *Ahd - ı Atîk*'teki gibi çok müphem ve çeşitli şekillerde yorumlanabilecek anlatışlara benzemediği gibi (meselâ Eyyüb; XIV. Eş'iyâ, XXXIV) *Ahd - ı Cedîd*'de olduğu gibi vuzuhsuz da değildir (Matyus, XIII, 36 - 50).

K.'in alâmetleri vardır ki bunlar, küçük alâmetler, büyük alâmetler diye ikiye ayrılır ve hepsine birden Eşrât - ı Sâat denir. XLVII. sûrenin 18. âyetinin meali şudur: «Onlar, kıyametin gelmesinden, apansızın başlarına kopuvermesinden başka bir şey mi bekliyorlar? Gerçekten de alâmetleri geldi; onlara gelip çatınca ibret almaları neye

yarar? Hz. Peygamber şehadet parmaklarıyle orta parmaklarını bitiştirerek «Ben gönderildim; benimle kıyametin arası da şunun gibi» buyurup K.'in yaklaştığını bildirmiştir (*Câmi'*, I., s. 105). Bu yüzden, Hz. Peygamberin gönderilmesi, mucize olarak Ay'ı ikiye bölmesi, son kitap olan *Kur'an*'ın inmesi, K.'in alâmetlerinden sayılmıştır (*Mecma'ul-Beyan*, c. IX, s. 102). Fitnenin, kalblere tesir etmesi, ilmin kalkması ve âlimlerin ölmeleri, bilgisizliğin yayılması, adam öldürmenin, neden öldürüldüğün, ölenin, niçin öldürüldüğünü bilmeyecek kadar önemsenmez bir hale gelmesi, nekesliğin, bencilliğin, gönüllere yerleşmesi, Ye'cuc ve Me'cuc (b. bk.) un, Zu'l-Karneyn (b. bk.) tarafından yapılan seddi aşıp âleme yayılması, Kâ'be'nin tahrîbi, Yemen'de çıkan ateşin, halkı, toplanacakları yere sürmesi, doğuda, batıda ve Arap yarımadasında olmak üzere üç yerde toprağın çöküp halkın yere batması, K. alâmetlerindendir. Deccâl'in çıkması, İsâ Peygamber'in gökten inmesi, Mehdî'nin (b. bk.) zuhuru, Deccâl'in öldürülmesi, XXVII. sûrenin 82. âyetinde bildirildiği gibi müminle kâfiri ayırdedecek birisinin yahut insan yüzlü, fakat kuş yahut hayvan vücutlu bir mahlûkun (Dabbet'ü'l-Arz) çıkması, kırk gün süren ve kâfire, nefes almaya meydan bırakmayan, inananaysa nezle gibi tesir eden kesif bir dumanın her yeri bürümesi ve nihayet güneşin batıdan doğması, K.'in büyük alâmetlerindendir. Güneş batıdan doğunca artık tövbe de kabul edilmez ve şiddetli bir depremle K. kopar, sûr üfürülür, canlılar ölür; ikinci üfürülüşte herkes canlanır ve âhiret hayatı başlar.

Ölüm, berzah hayatının ilk konağıdır. Ölümden sonra dirilmekle de âhiret hayatı başlamış olur. Sura üfürülünce herkesin dirilmesi, mahşerde herkese amel defterlerinin verilmesi, iyilik ve kötülüklerin tartılması, insanın uzuvlarının yaptıklarına tanıklıkta bulunması, K. gününün durakları, şefaat, sırattan geçiş yahut cehenneme düşüş, cennet ve cehennem, birçok âyetlerde geçtiği gibi hadislerde de bunlar hakkında tafsilât vardır.

Âyetleri ve hadisleri te'vîl etmeyen Ehlisünnetle Şîa ve özellikle İmâmiyye (İsnâ-Aşerîyye) arasında, bu hususlarda hemen hiç bir ayrılık yoktur (Meclisi'nin *Bihârü'l-Envâr*'nın «Maâd» bâbına bk. c. V. Hacı Seyyid Cevâd'ül Alevî Hâcc Şeyh Muhammedü'l-Ahandî haşiyeleriyle; Tehran-1376, s. 319-330, c. VI., s. 295-326; C. VII., s. 54-130, 242-277, 306-340; VIII, Tehran H. 1377 Baştan sona dek). Yalnız Mehdî, İsnâ-Aşerîlerce Onikinci İmâm'dır (bk. ONİKİ İMAM ve MEHDÎ); İsâ inince Mehdî'ye iktidâ edecektir; Deccâl'i de Mehdî öldürecektir. Ehlisünnete göreyse bazı hadislerde Mehdî, Hz. Fatıma'nın evlâdından, Ehlibeyt'tendir; fakat Hz. Peygamber'in amcası, Abbas'ın soyundan olacağına dair de hadis vardır (Câmi, II. s. 173), Deccâl'i öldürücek olansa İsa'dır (Müslim; VIII, s. 176). İsnâ-Aşerîlerce Dâbbet'ül-Arz'dan maksat Ali'dir; bir kavle göreyse Mehdi'dir (*Sefinetü'l-Bıhâr*; I., s. 438; *Mecma'ul-Beyân*; VII, s. 234).

Görünüşte Sünnî olsun, Şiî olsun, Sûfiyye'den (bk. TASAVVUF), Batınî inançları benimseyenlere göreyse K., insanın ölümüdür. H. 680 (1281) den sonra vefat eden Azizüddin Nesefî (b. bk.), kemale erişmiş olan kişinin ruhunun, ölümden sonra, mücerred akıllar ve nefisler âlemine alacağını, kemale erişmemiş kişinin ruhununsa, cehennem olan Ay göğünün altında, bir süre, yahut ebedî olarak kalacağını bildiriyor. Ulvî âlemin, ölenin ruhunu çekmesi de ona göre şefaattır. Tenasuh (b. bk.) inananlara göreyse, Ay'ın altında, tabiat âleminde kalanlar, tekrar insan yahut bulunduğu mertebeye göre hayvan, nebat, yahut da maden âlemine reddedilirler ve devre düşerler, kemâle ermelerine dek, bu böyle sürer gider. IV. sûrenin, «Şüphe yok ki âyetlerimizi inkâr edenleri, yakında ateşe atarız, derileri yanıp eridikçe de azabı tatsınlar diye yerlerine yeniden yeniye deri bitiririz şüphe yok ki Allah üstündür hüküm ve hikmet sahibidir» meâlindeki âyet buna işarettir. Tenasuhu kabûl etmeyenlere göreyse, Ay göğünün altında kalanlar, cin olurlar; fakat cin'in varlığını tevil edenlerce cin, bilgi sahibini tanımayan sözlerini dinlemeyen hayvan makulesi insanlardır (*Kitabü'l İnsâni'l-Kâmil*; Marijan Molé'nin önsözüyle, Tehran-İran ve Fransa Enstitüsü; İran Şinasi kısmı yayını-1941-1962 Risâle. IV; s. 76-85). Nesevî, cennetin sekiz kapısını, cehennemi ve yedi kapısını, Adem'i, Havva'yı, Şeytanı da Batınî inançlarına göre tevil eder (XXII; s. 294-309) ve tenâsuha inananlara göre sırâtın, Akl-ı Küll'den insana geliş (mebde'), insan sûretinden gene Akl-ı Küll'e urûc olduğunu, bazı yerlerde hayatın bitmesine «Kıyâmet-i Sugrâ (= küçük K.), hayatın umumî olarak bitmesine, fakat geçmişlerin eserlerinin kalmasına kıyamet-i Kübrâ (= büyük K.), önceki hayatın, hiçbir eseri kalmamacasına bitmesineyse Kıyamet-i Uzmâ (= en büyük K.) dendiğini söyler, sonra yeniden, müsait bir yerde hayatın başladığını ve bunun böylece devam ettiğini bildirir ki bu suretle Hukema mesleğine göre âlem, yaratıcı kudrete göre hâdis (= sonradan olan), fakat hadd-i zatında kadîm (= evveli olmayan) sayılmakta, sonuda kabul edilmemektedir. İsmâilî Batınîlerinin inancında da her yedi İmâm'dan sonra K. kopmaktadır ve her devirde, yedinci İmâm'a «Hodâvend-i Kıyâmet» denmektedir (bk. İSMAİLÎLER).

Bayramî Melâmilerinden Oğlanlar şeyhi İbrahim (bk. İBRAHİM, OĞLANLAR ŞEYHİ) in tasavvufî sohbetlerinin, halifesi Gaybî Sun'ullah tarafından zaptından meydana gelen *Sohbet-Name*'de de, «Der beyan-ı Maad» faslında «Ve dahi zât-ı Hak'la mütehakkık olmaya ba'del-müfaraka, hulûl ve tenasuhsuz kenduyi sıfat-ı gaalibesine münasib aynın aynı bulur nitekim bir kimse rüyasında bir bir esb veya bir har görse anda hulûl ve tenâsuh bulunur mu? sözleriyle tenâsuh reddedilmekte ve ruhun, «misâlı» bir cesede bürüneceği kabul edilmekte ise de (bk. MİSAL ALEMİ) «Nefes-i ahirde her ne sıfat gaalib ise ol sıfat sûret ve don olup anınla mahşur olduğunu cemi, kaillerdir; Mü'min mezhebin illâ ve fihi kademin râsihin mine't-tenasuhu dedikleri budur buyurdular. Ve dahi kemal-i âdemî oldur ki hakıykatin idrâk edüp dehrde fânî olup ba'del mufaraka nüfüs-i âliye ve seb samâvâta güzer eylemek ki hakıykatte alâ tarîk'ıl-büruz evliyâ ullahda zuhur eylemekten ibâretdir mahcubin gibi meniden meniye devrden halas bulur. . . sözleri (bizdeki yaz s. 31-32), tenâsuhu göstermektedir. Oğlanlar şeyhi İbrahim'in «Kaside-i Tâiyyesinde ve «bir bir» redifli «Kaside-i Râiyye» sinde (bizdeki yaz. 33 a; beyit 21-23; 41. a; beyit. 35-42) ve Gaybî Sun'ullah (ölm. 1091 H. 1680-1681'den sonra)'ın (Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu, Hazırlayan: A. Gölpınarlı, c. II., 1971 s. 478) «Keşf'ül-Gıta» kasidesinde de aynı kanaati görmekteyiz (Bizdeki yaz. 75. a- 76. b. Matbu «Gaybî Divanı İst. Büyük Matbaa s. 13-15 beyit 80-92). Bayrâmî Melâmîleri (Hamzavîler) bu inancı kabul etmemişler, şeriattan ayrılmamışlardır. Onların aleyhlerinde bu-

lunanların takıldıkları en önemli şey, Ehlibeyt mahabbetinde, Ehlisünnetten ileri gitmeleridir. Esasen Oğlanlar şeyhi ve halifesi, Hamzavîler içinde zaman zaman türeyen ayrı kollardan birini temsil edenlerdendir.

Tenâsuh inancını benimseyen Bektaşîler, bu inanca göre, ölen kişi hakkında, «Hak erenler devrini âsân etsin» diye dua ederler ve ölümü, «göçmek, göçünmek, kalıbı dinlendirmek, kalıbı değiştirmek» gibi deyişlerle bildirirler. Bu Batınî inançların Sünnî ve Şiî İslâm inancıyla bir ilgisi yoktur.

Dilimizde K., «çok önemli, görültülü, korkunç şeyler» hakkında da mecazen kullanılır.

KIYAS (Ar., Fr. Analogie), iki şeyi birbiri ile ölçmek, genel bir kuraldaki hükmün, yorum ilkesine dayanarak, benzer nitelikteki özel bir olaya uygulanması. K.'ta iki ayrı hukukî davranış veya ilişki vardır. Bu davranış veya ilişkilerden biri hakkında kanunda hüküm vardır, diğeri ise kanunda düzenlenmemiştir. K.'ın mümkün olabilmesi için söz konusu iki davranış veya hukukî ilişki ile kanunun düzenlediği ilişki arasında hukukî unsur, yani mahiyet benzerliği bulunmalıdır.

K.'tan genellikle yorum alanında olduğu gibi kanunlardaki boşlukların doldurulmasında da faydalanılır. K. uygulanırken çok titiz davranılmalıdır, zira bu yol, kolay hata yapılmasına sebep olan bir yoldur. K., hukukun bütün dallarında kullanılmaz, nitekim ceza hukukunda K.'ın yeri yoktur.

Hukukta, kanunî K. ve hukukî K. olmak üzere iki tip K. vardır. Kanunî K., kanunun belli maddesinden hareket etmektir. Madde hükmünün kapsamına giren davranış veya ilişkilerin ana unsurlarını bulmakta ve benzer unsurlara sahip davranış veya ilişkilere kanun hükmünü uygulamaktır. Hukukî K. ise, birden çok kanun hükmüne dayanmakta ve birden çok hukuk kuralından (tüme varım volu ile) bir genel prensip ortaya kovmaktadır. Bu genel prensip de, hakkında kanun hükmü bulunmayan davranış ve hukukî ilişkilerle uygulanmaktadır.

K.'ın İslâm hukukunda, yani fıkıhta da önemli bir yeri vardır. Fıkhın, *Kur'an*, sünnet ve icmaadan sonra dördüncü kaynağı sayılmaktadır. Fıkıh terimi olarak K., *Kur'an* veya sünnette bir meselenin çözümlenmesi için konulmuş ve kullanılmış olan bir kuralın, aynı kaynaklarda yer almamış bulunan başka bir meseleyi çözmek için benzetilerek uygulanmasıdır. Hakkında nass bulunan, yani kitap ile sünnette hükmü açık ve seçik olan meselelerde K. geçerli değildir. Aynı şekilde, hakkında icma olanlar için de, nass olduğu kesinlikle kabul edildiğinden, K. yolu yine lüzumsuzdur.

Modern hukukun ceza bölümünde K.'ın yeri olmadığı gibi, fıkıhta şer'î ceza meselelerinde de kullanılmaz.

K.'ın, fıkhın bir kaynağı sayılıp sayılmaması, İslâm tarihinde uzun zaman önemli bir tartışma konusu olmuştur. Hattâ sünnî mezheblerin doğmasına da bu tartışmalar sebep olmuştur. Çünkü bazı fıkıhçılar, daima yanılabilecek olan insan mantığına yer verilmemesini savunuyorlardı. Fakat İslâm imparatorluğu zamanla çok genişleyip yeni yeni kültürlerle karşılaşınca çok ve çeşitli meseleler ortaya çıktı. Bu durum karşısında İslâm hukukçuları K.'a baş vurmak ve K.'ı fıkhın dördüncü kaynağı olarak kabullenmek zorunda kaldılar. Bunlara Ehl-i rey, bunların karşısında olanlara, yani K.'ı kabul etmeyenlere de Ehl-i hadis denildi. Fakat zamanın getirdiği şartların zorlaması ile bütün sünnîlerce K.'a gitmekten başka çare olmadığı anlaşıldı ve K. da fıkhın kaynakları arasında kesin yerini aldı.

KIYI (Fr. côte, İng. coast, eski ter. sahil), kara ile deniz, göl ve akarsular arasındaki sınır çizgisi, karaların denizler boyunca uzanan kısmı.

K., türlü genişlikte olabilir. K., denizin ve başka dış olayların çarpıştığı bir tepki alanı olup, sürekli olarak değişikliğe uğrayan bir yerdir. Dalgaların etkisiyle dık K.'lar geriler, akıntılarla birikme ve aşınma yerleri belirir. Akarsuların getirdiği parçacıklarla deltalar büyür. Yerkabuğunun yaylanmalariyle K. bölgesinde eğrilmeler olur, bu yüzden deniz ilerler veya çekilir. K.'lar yatay doğrultuda az veya çok girintili çıkıntılı oluşlarına göre kırık K.'lar ve tekbiçim K.'lar olarak ikiye ayrılırlar.

K.'lar dikey profillerine göre de iç bölge yükseltilerinin uzantılarından veya K dağ ve tepelerinden meydana gelen yüksek K.'lar, denizle aşağı yukarı ayni düzeyde ovalardan meydana gelen alçak K.'lar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Yüksek K.'lar üçe ayrılır: 1. Fiyordlu K.'lar; Norveç, Güney Şili, İskoçya, İsveç ve Danimarka K.'larında görülen fiyordlar tektonik olaylarla alçalmış yerlerdeki eski buzul yataklarını denizin basmasiyle meydana gelmişlerdir. İspanya ve İstria K.'larının fiyordları da, vadilerin, kanalların ve derelerin deniz hücumuna uğramasıyle oluşmuşlardır. 2. Tekbiçim kayalık K.'lar; Fransa'nın Bretagne bölgesi K.'ları ile İngiltere'nin Manş Denizi'ne açılan K.'ları gibi yüksek K.'lar. 3. Skierli K.'lar (karşısında kayalıklar yükselen K.'lar ki bu kayalıklar buzulların oluşturduğu ve çevreleri daha sonra denizin hücumuna uğramış tepelerdir).

Alçak K.'lar da şu şekilde gruplanır: 1. Düz ve kumsal K.'lar; karanın hafif bir meyille suya girdiği ve K.'nın biraz açığında, bâzen kumluk şerit halinde yeniden yükseldiği K.'lar. Bu şeritler iki yandan K. ile birleşerek K. gölleri (b. bk.) ni meydana getirirler. 2. Deltalı K.'lar; akarsuların denize döküldüğü yerlerde, bu akarsuların taşıdığı tortullarla meydana getirdiği K.'lar. 3. Bataklık K.'lar; bu K.'lar, deniz suyunun durgun, derinliğin az olduğu bataklık görünümde K.'lardır. 4. Organik kökenli K.'lar; bu tip K.'lar organizma kalıntıları ile örtülür.

Ayrıca bir de haliç biçiminde K.'lar vardır. Bunlar denize genişleyerek ve haliç meydana getirerek dökülen akarsu ağızlarındaki alçak K.'lardır.

Değişik tip K. biçimleri, K. bölgelerini ve bölgenin iç kısımlarını etkiler. Meselâ yüksek ve girintili çıkıntılı K.'larda sık sık limanlara rastlanır. Alçak ve deltalı K.'larda ise limanlar karalara daha çok sokulmuş durumdadır. Alçak, tekbiçim, ve kumsal K.'lar deniz ulaştırması için elverişli değildir, fakat karayollarının takibedebildiği bu tip K.'lar turistik bakımdan önemlidir.

Alçak ve bataklık K.'lar her bakımdan olumsuz ve yararsızdır. Ekonomik faaliyetler çok sınırlı olup, sadece küçük çapta balıkçılık yapılabilir.

Kıyı akıntısı: (Fr. courant littoral, İng. littoral current, eski ter. sahil cereyanı), K. boyunca, uzanan, burada yer yer taşıma ve biriktirmeye yol açan deniz akıntısı.

Kıyı aşınma ovası: (Fr. plaine d'arbrasion, İng. plain of marine erosion, eski ter. sahil îtikâl ovası), K.

çizgisinin yer değiştirmesiyle ilgili olarak K. boyunca aşınmalarla düzleşmiş yerler ki, bunlaıa kıyı boyu yontukovası da denir.

Kıyı bölgesi: (Fr. région littorale, İng. coast region, eski ter. sahil mıntıkası). K. boyunun hemen gerisinde uzanan ve çeşitli yönlerden denizin etkisi altında bulunan yerler.

Kıyı Çizgisi: (Fr. Ligne du rivage, İng. shoreline, eski ter. sahil hattı), açık deniz boyunca uzanan K. çizgisi. Bunun önünde adalar, gerisinde koylar bulunur.

Kıyı Dalga Düzlüğü: (Fr. plate - forme littorale, İng wawe - cut plattorm, eski ter. sahil plâtformu), yüksek K.'ların önünde, dalga çatlamaları yüzünden yarın, aşınarak gerilemesi yüzünden meydana gelmiş düzlük yere verilen addır.

Kıyı Değişmesi: (Fr. déplacement du rivage), kumlu K.'larda, eski kumsalların, K. şekillerinin kum, çakıl yığıntıları halinde o andaki deniz yüzünden yüksekte görülmeleri veya deniz dibinde yer almış olmaları. Eğer deniz kumlu bölgeyi örtmuş ise buna K. çizgisinin olumlu değişmesi denir. Eğer deniz kumsaldan geri çekilmiş ise buna da K. çizgisinin olumsuz değişmesi adı verilir. Olumlu değişme, denizin kabarmasından veya karanın çökmesinden ileri gelir. Olumsuz değişme ise, denizin alçalmasından veya karanın yükselmesinden doğar.

Kıyı Dili: körfez ve koyların önünde, deniz kumları ve çakıllardan meydana gelen ve bir dıl gibi uzanan alçak, yassı bir yer biçimi. Bunlara kıyı kordonu da denir. İstanbul yakınındaki Küçük Çekmece ile Büyük Çekmece göllerinin önünde böyle birer K. D. vardır.

K. D.'nin iyice belirmemiş olanlarına kıyı oku veya sadece ok denir.

Kıyı Düzenlenmesi: (Fr. fortifier les rives), taşkınları önlemek, akarsuyun, kemirici gücünü azaltmak için, akarsu K.'larında alınan tedbir.

Bunun için K. suların taşımayacağı şekilde yükseltilir, hendekler açılır. Ayrıca akarsu K.'ları çimen ve başka bitkilerle toprağa iyice bağlanır. Bunların hepsine birden, dere düzenlemesi veya dere ıslâhı denir.

Kıyı Gölü: (Fr. lagune, İng. lagoon), kumsallı K.'larda K. dili (b. bk.) gerisinde bulunan göl. Bu gölün ya denizle hiç ilgisi yoktur yahut dar bir su yolu ile denizle birleşir.

Kıyı kordonu: bk. Kıyı Dili.

Kıyı ovası: (Fr. Blaine littorale, İng. strandplain), deniz ile gerideki dağlar arasında bulunan ve buralardan kopmuş taş parçalarından meydana gelen ova.

Kıyı platformu: bk. Kıyı dalga düzlüğü, kıyı aşınma ovası.

Kıyı Sisi: (Fr. brumes. İng sea fog), karalardan denize doğru esen soğuk rüzgârların, sıcak ve buharla dolu hava ile deniz üstünde karşılaşmasından meydana gelen sis.

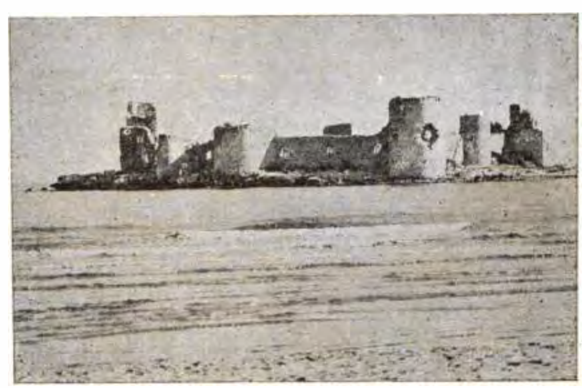
Kıyı Sürüntüleri: (Fr. migration des matériaux), çeşitli sebeplerle parçalanmış taşların sürüklenerek K. boyundaki bâzı yerlerde birikmiş durumu.

KIYMET: bk. NOTA.

KIZ BÖCEĞİ (Libellula depressa), Eklembacaklı hayvanlardan böcekler sınıfının Kız - böcekleri takımından bir türdür. Vücudu ince yapılı, karnı geniş ve yassı, başı geniştir. Dinlenme halinde kanatları yatay ve yana açık vaziyette durur. Başının alt kısmında bulunan esnek ve hareketli ağzı yüzünü bir maske gibi örter. Etçil bir böcek olan K. B., başka böceklerle beslenir.

KIZ - BÖCEKLERİ (Odonata), Eklembacaklı hayvanlardan gerçek - eklembacaklılar (Euarthropoda) alt dalının böcekler (İnsecta) sınıfının kanatlılar (Pterygota) alt sınıfına giren bir takımı. Uzun vücutlu, böyük gözlü, ağız parçaları çiğneyici tipte, kanatları damarlı ve çok büyüktür. Kurtçukları etçildir. Kurtçuğun başında bir maske ve gövden kısmında solungaç vardır. Devamlı olarak hızlı uçarlar. Kız Böceği (b. bk.) en çok bilinen türüdür.

KIZ KALESİ, Silifke - Mersin kıyısında Gorgos (= Korykos) limanı (b. bk.) ağzındaki adacık üzerinde bir kale. Karadan az uzaklıkda alçak bir kayalık üstüne kurulan K. K.'nin aslında karaya ince bir yol ile bağlantılı olduğu söylentisi esassızdır. Adacığın biçimine uydurulan K. K.'nin en uzun yeri 70 m, en geniş yeri ise 40 m dir. Bir uçtaki ufak bir kara parçası istisna edilecek olursa, kale, adacığı tamamiyle kaplamaktadır. Başkulesi kapısı üstündeki bir parçası kayıp Ermenice bir kitabe, Küçük Ermenistan krallarından Hethum'un adını vermektedir. Aynı kulede bugün ortada olmayan ikinci bir Ermenice kitabede de, 1206'da burayı kral Levon'un yaptırdığı bildiriliyordu. Ancak K. K.'ni etraflı surette inceleyen Herzfeld ve Guyer'in görüşlerine göre, burada her halde daha eski bir kale olmalıdır. Kuvvetli bir ihtimalle Bizans deniz kuvvetlerine kumanda eden Eusthatios'un 1104'e doğru, Akdeniz kıyı emniyeti için yaptırdığı kalelerden biri de K. K. olmalıdır. Sonraları bölgeye Küçük Ermenistan hâkim olunca K. K. de yenilenmiş ve kuvvetlendirilmiştir. K. K.'nin

KIZ KALESİ (Mersin - Silifke)

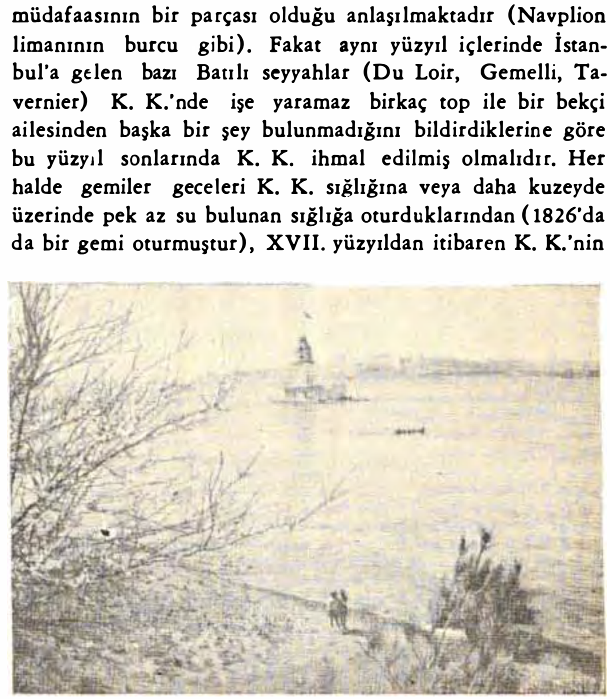
Karamanoğulları idaresinde de görevine devam ettirildiğine ihtimal verilir. Fakat Osmanlı devri içinde, karşısındaki Gorgos kalesi ile beraber burası da boş bırakılmıştır. 1671'de bu bölgeden geçen Evliya Çelebi, kıyıda Türkmen aşiretlerinin eski harabelerin içlerinde konakladıklarından bahseder, fakat K. K.'ni hiç anmaz. Kıyıdaki eski harabeler ve Korykos kalesi ile beraber çok güzel manzaraya sahip olan K. K., bugün turistik tesislerin ve kampların yakınında bulunmaktadır.

İlk Çağa ait devşirme parçaların kullanılması suretiyle yapılan K. K., bir tarafında üç kare, diğer taraflarında yuvarlak veya yarım yuvarlak kulelere sahiptir. Ortasındaki avlunun bir kenarı boyunca bir galeri uzanır. Avluda 7 m 65 × 5 m ölçüsünde bir sarnıç ile küçük bir kilise vardır. Bu avluda evvelce başka bir bina olmadığı ve muhafızların kulelerin içlerinde barındıkları sanılmaktadır.

KIZ KALESİ, Kastamonu ilinde, Taşköprü'nün doğusunda bir kale kalıntısı. 810 - 790 m yüksekliğindeki bir tepenin üstü 80 × 20 m ölçüsünde bir alan halinde düzlenerek etrafı bir duvarla çevrilmiş ve küçük bir kale haline getirilmiştir. Bu duvardan ileri taşan kuleler tuğladan yapılmıştır. Kalenin girişi güneyde olup, içeride bir de sarnıç vardır. Kesin olarak devri ve tarihi bilinmemekle beraber, Bizans devrinin ortalarına ait olduğu sanılmaktadır.

KIZ KULESİ (Alm. Leander [veya Mädchen] - turm, Fr. tour de Léandre, İng. Leander [veya Maidens]'s tower), Marmara'dan Karadeniz boğazına girerken Üsküdar kıyısı önündeki bir topuk üzerinde bulunan fener kulesi. Anadolu yakası burada batıya doğru küçük bir burun halinde ileri taşmaktadır. K. K. bu burnun 200 m kadar ötesinde, su yüzeyinden pek az dışarı çıkan bir sığlık üzerinde kurulmuştur. Batılıların K. K.'ne verdikleri *Leandros kulesi* adı, Ovidus tarafından anlatılan bir efsane ile ilgilidir. Sestos'da, Afrodit rahibesi olan sevgilisi Hero'yu görmek için her gece yüzerek Boğazı geçen Abydos'lu Leandros bir gece boğulmuş, ertesi gün cesedi kıyıda gören Hero da denizde intihar etmiştir. Bazılarınca bu olayın cereyan ettigi yer, Karadeniz (İstanbul) boğazı zannedilmiş ve K. K.'ne de böylece efsane kahramanının adı yakıştırılmıştır. Halbuki Abydos ile Sestos, Çanakkale boğazında olduğuna göre bu efsanenin K. K. ile ilgisi yoktur. Anadolu'daki bu adla veya *Kız kalesi* diye adlandırılan birçok yerler gibi (meselâ: Mersin kıyısında *Kız kalesi*, İzmir - Kemalpaşa arasında *Kız kulesi* v. b.) K. K.'nin de bu adı, Türk devrinde ortaya çıkmış birtakım efsane ve hikâyelere bağlanır. Bunların birine göre Fetihten sonra buraya Hıristiyan bir prenses hapsedildiğinden bu ad verilmiştir; çok yaygın olan bir diğerine göre ise Fâtih II. Mehmed'in çok güzel bir kızının ileride birisini sevdiği takdirde yılan sokması ile öleceği kehanetinde bulunduğundan, babası onu bu kuleye kapatmış ise de sevgilisinin gönderdiği bir çiçek demeti arasına gizlenen küçük bir yılandan koruyamamıştır. Nihayet daha az yaygın üçüncü bir rivayet, Seyyid Battal Gazi'nin Üsküdar'a kadar geldiği ve K. K'ne kapatılmış olan Üsküdar tekfurunun kızı ile bir gönül ilişkisi olduğu yolundadır. İlk Çağ'da K. K.'nin tarihi karanlıktır. Khares'in karısı Damalis için yaptırdığı mezar anıtının da K. K.'nin yerinde değil, kıyıdaki burun üzerinde olduğu kuvvetle tahmin edilmektedir. *Khrysopolis* (Üsküdar) önündeki bu burun M. Ö. 340'ta üzerine konulan bir inek heykelinden dolayı *Damalis* burnu olarak adlandırılıyor ve denizdeki sığlığa da *Damalis* deniliyordu. Peloponesos savaşları sırasında, M. Ö. 411'de Atina ile Sparta arasındaki çatışmada Byzantion (İstanbul) Sparta'nın tarafını tuttuğundan Boğazın Rumeli kıyısı Sparta, Asya kıyısı Pers egemenliğini tanımıştır. Atina, Sparta'yı yenince Byzantion'u idaresi altına almak yerine Boğaza giriş ve çıkışı kendi kontrolu altında bulundurmayı tercih etmiş ve Alkibiades tarafından bu kara parçası üzerinde bir gümrük istasyonunun kurulması ile K. K.'nin tarihi başlamıştır. Boğaza giren veya çıkan her gemi, hamulesi değerinin % 10'u tutarında bir geçiş rüsumunu burada ödemeğe mecbur idi. Atina'nın 30 gemilik bir filosu da bu istasyonun emniyetini sağlıyordu. Az sonra K. K., Atina'nın, Asya yakasında egemenlik kurması için bir köprü başı olmuş, önce *Khalkedon* (Kadıköyü) alınmış, sonra da Byzantion kuşatılmıştır. İlk Çağ'ın devamında ve Bizans devri boyunca bu ufak kara parçası üzerinde nasıl bir tesis bulunduğu bilinmez. Her halde gümrük istasyonu faaliyetine devam etmiş olmalıdır. Tarihçi Niketas Khoniates'in yazdığına göre, İmparator Manuel Komnenos (1143 - 1180) burada *Arkla* (Hisarcık) denilen küçük bir kale yaptırmıştır. Arkla'nın etimolojisinin «kale, hisar» anlamındaki *arx*'ın dimunutif'i olan *arcula*'dan geldiği ileri sürülür. Karşıda Sarayburnu'nda, Mangana'da bir kule yaptıran Manuel bunların arasında bir zincir çekerek Boğaza giriş ve çıkışı kontrolü tasarlamıştı. Manuel'ın *Leandra* adındaki bir kızının buraya kapatıldığı yolundaki iddia ise yeni uydurulmuş bir yakıştırmalıdır. Rivayete göre, kalenin içme suyu kıyıdan denizin dibinden gelen bir kanal ile sağlanmıştı; ayrıca kara ile K. K. arasında bir de duvar bulunduğu yolunda ötedenberi bir söylenti vardı. XVIII. yüzyılda İnciciyan, bu duvarın Kanunî Sultan Süleyman devrinde yıktırıldığını, sadece temel kalıntılarının durgun havalarda görüldüğünü yazar. 1453'te İstanbul kuşatması esnasında K. K.'nin savunmasının, Venedikli donanma kumandanı Trevizano idaresine bırakılmış olması, Fetih sırasında bu kalenin faal olduğunun delilidir.

Fetihten sonra K. K. yeniden yapılarak Boğaz ve İstanbul müdafaasının bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. Buondelmonti'nin esası XV. yüzyıl sonlarına ait olmakla, şimdilik bilinen en eski örneği 1520'ye doğru Vavassore eliyle basılan İstanbul manzarasında, Üsküdar önlerinde ufak bir kale biçiminde bir yapı gösterilmiştir. *Hünernâme* ile Pîrî Reis'in çeşitli İstanbul haritalarında da bu kale belirtilmiştir. Bu, etrafı mazgallı duvarla çevrili küçük bir köşede yükselen, sivri külâhında pencerelere sahip bir kuleden ibarettir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi K. K.'nin dört köşe, 80 arşın yüksekliğinde bir kale olduğunu, çevresinin ise 200 adım olduğunu, içinde dizdarı (muhafız kumandanı), yüz muhafızı, cephaneliği ve topları bulunduğunu yazmaktadır. Böylece K. K. bataryalarının Sarayburnu'nda Topkapısı ve Galata tarafında Tophane önünde kıyıya mevzilenmiş topların ateşi ile Halic'e girişi önlediği ve İstanbul müdafaasının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır (Navplion limanının burcu gibi). Fakat aynı yüzyıl içlerinde İstanbul'a gelen bazı Batılı seyyahlar (Du Loir, Gemelli, Tavernier) K. K.'nde işe yaramaz birkaç top ile bir bekçi ailesinden başka bir şey bulunmadığını bildirdiklerine göre bu yüzyıl sonlarında K. K. ihmal edilmiş olmalıdır. Her halde gemiler geceleri K. K. sığlığına veya daha kuzeyde üzerinde pek az su bulunan sığlığa oturduklarından (1826'da da bir gemi oturmuştur), XVII. yüzyıldan itibaren K. K.'nin

KIZ KULESİ (İstanbul)

bir köşesinde yağ kandilli bir fener yakılmaya başlanmıştır. 1719'da bu fenerden çıkan yangın ile K. K.'nin ahşap kısmı yandığından, Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa (İnciciyan'a göre H. 1138/1725 - 1726'da) buradaki küçük kaleyi ve feneri kâgir olarak yeni baştan yaptırmıştır. Kulenin üstünde örtüsü sütunlara oturan camlı bir köşkü vardı. İmar edilen K. K.'nin, XVIII. yüzyılda gözden düşen bazı devlet adamları için, kesin karar verilinceye kadar kapatıldıkları bir ceza bekleme yeri olarak da kullanıldığı bilinir. Kızlar ağası Beşir Ağa, H. 1165 (1751 - 1752) de burada hapsedildikten az sonra yine burada idam edilmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa da 53 gün süren üçüncü Sadaretinden azlinde H. 1168'de, 16 Şubat 1755 günü çok kısa süren (24 saat veya 2 saat) K. K.'nde hapsedildikten sonra idamından vazgeçen III. Osman tarafından Kıbrıs'a sürgün edilmiştir. Boğaz istihkâmlarını ıslah ile görevlendirilen Baron de Tott, K. K. bataryalarının atış yaptığını 1755'te gördüğüne göre buranın imparatorluğun zayıflaması ile yeniden askerî değer kazandığına ihtimal verilir. II. Mahmud (1808 - 1839) devrinde tamir edilen K. K., bu padişahın son yıllarında kurulan Karantina teşkilâtı tarafından bir süre kontrol istasyonu olarak kullanılmıştır. K. K.'nin kapısı üstünde üçgen bir çerçeve içinde hattat Râkım'ın imzası ile Sultan II. Mahmud'un tuğrası ve H. 1248 (1832 - 1833) tarihi bulunmaktadır ki bu tamire işaret eder. Burası fener olarak işe yaramaya devam etmiştir. Millî Savunma Bakanlığı'nın isteği üzerine 7 Haziran 1965'te Denizcilik Bankası'ndan Millî Savunma Bakanlığı emrine devredilmiş ve Deniz Kuvvetleri'nin bir tesisi haline getirilmek üzere çalışmalara başlanmıştır.

Deniz yüzeyinden pek az çıkan, yaklaşık olarak 35 - 36 m kenarlı bir kare düzlük üzerinde olan K. K., herbir kenarı 18 - 21 m arasında değişik ölçüleri olan küçük bir kaledir. Mazgallı kalenin, kare plânlı burcunun tepesinde pencereli ve etrafı balkonlu bir köşkü bulunmaktadır. Poligon biçimindeki bu köşkün üstü dalgalı saçak çıkmasına uygun olarak dilimli bir kubbe ile örtülüdür ve ortasında bir bayrak direği yükselir. Kule ve köşk kısmında açıkça Barok üslûbun tesirleri görülür. Bitişiğinde yakın tarihe gelinceye kadar iki mermer sütuna dayanan bir girişi olan, ahşap tek katlı bir bina vardı. Böylece K. K.'nin şimdiki biçimini, II. Mahmud devri tâmirinde aldığı anlaşılmaktadır. Zaten 1835'e doğru yapılan gravürlerde (Allom, Bartlett, Miss Pardoe) K. K. şimdiki biçimindedir. Fener ise ayrı bir direk üzerinde, kalenin bir köşesi üzerinde yükselmektedir. Halbuki daha eski bir resminde K. K.'nin, üstünde çıkmalara oturan dışarı taşkın bir tepelik vardır. Bunun üstü, ortası sivri bir külâh halinde yüselen basık bir çatı ile örtülüdür.

KIZ KULESİ, İzmir'in doğusunda Kemalpaşa (eski adı: Nymphaion = Nif) ilçesi girişinde yükselen Bizans sarayı kalıntısının halk arasındaki adı. Geçen yüzyılda, bu harabenin bir Türk derebeyi konağının taş kulesi olduğu yolunda bir söylenti vardı. Fakat K. K. denilen bu büyük yapıda XIII. yüzyılda İznik prensi olan Laskaris'lerin çoğu zaman da yaşadıkları bilinmektedir. Sarayı genellikle ilk prens I. Theodoros Laskaris (1204 - 1222)'in yaptırdığı kabul edilmektedir. Şehrin dışında, geniş bir düzlükte olan ve K. K. denilen yapı, 26 × 11 m ölçüsünde dikdörtgen biçimde yüksek bir yapıdır. Bodrum katı, daha eski inşaatlardan çıkarılmış devşirme taşlarla yapılmış, üst katlarda ise taş ve tuğla beraberce kullanılmıştır. Hatta bir köşede tuğladan cephe süslemesine girişilmiş ise de, sonra bundan vazgeçilmiştir. Alt kattaki bodrum, hava ve ışığını ince mazgallardan almaktadır. Böylece binanın emniyeti de sağlanmıştır. Kapının nerede olduğu anlaşılmamaktadır. Bugün içeriye şekilsiz iki yıkıntıdan girilir. Bu bodrumun aslında sütun veya payeler ile kare bölümlere ayrıldığı, bunların her birinin de birer tuğla tonoz ile örtülü olduğu, yan duvarlarda kalan izlerden öğrenilmektedir. İçeride dar kenarlardan birine bitişik, yukarıya çıkışı sağlayan bir kârgir merdiven veya rampanın kalıntısı da görülebilir. Yukarı katlar sıra halindeki pencereler ile aydınlanıyordu. Bodrumdan başka hiç değilse iki kat daha olduğu sanılmaktadır. Ortalarda pencereler araları sütunlarla ayrılan ikiz veya üçüz pencere şeklinde olmalıdır. Yoksa bu kısımlardaki büyük ölçüdeki yıkılmayı başka bir sebebe dayandırmağa imkân yoktur. İstanbul'daki Tekfur Sarayı (b bk.) na nazaran çok daha mütavazi olmakla beraber, K. K.

KIZ KULESİ (İzmir - Kemalpaşa)

denilen bu saray onunla aynı prensiplere ve mimari özelliklere sahiptir. Bizans saray mimarisinin ayakta kalabilmiş nadir örneklerinden olan bu tarihî eser hakkında bir inceleme Freshfield tarafından «Archaeologia» (1884) dergisinde, başka bir inceleme ise Semavi Eyice tarafından Belleten (1961) dergisinde yayınlanmıştır.

KIZ KULESİ, Türk idaresine girmiş olan yerlerin çoğunda karşılaşılan ve eski devirlere ait kale, burç, kule ve hattâ yapı kalıntılarına halk tarafından verilen ad. Genellikle K. K. adı, bu kale veya kuleyi kuşatan genç bir Müslüman veya Türk emiri ile ona âşık olan Hıristiyan kale sahibi veya kumandanının kızı arasındaki gönül macerası efsanesine dayanır. Az farkla anlatılan bu efsane, gerek Anadolu'nun gerek Rumeli'nin çeşitli yerlerinde hâlâ yaşamaktadır.

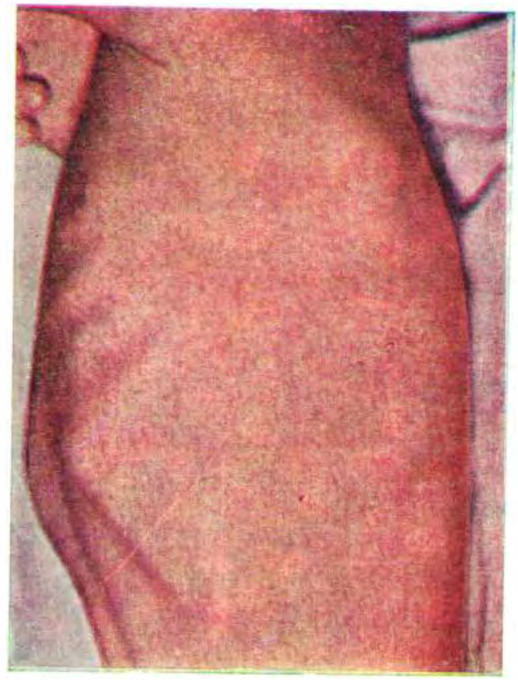
KIZ KULESİ, Afyon Karahisar kalesinin şehre hâkim ucundaki bir kulenin adı. Bu üstü konik bir kârgir külâhla örtülü, küçük, yuvarlak bir gözetleme kulesidir. Başka K. K.'lerinin benzeri bir efsanesi olan bu kulenin yerli inanışa göre evlenme çağına gelen genç kızların talihlerini açan bir özelliği vardır. K. K. bugün hâlâ bu bakımdan ziyaret edilen bir yerdir. Son yıllarda onarılmıştır.

KIZ NEYİ, Diapazon lâ'sını bir yedili tizindeki gerdâniye (sol) itibar eden ney'e ve bu esasa dayanan düzene verilen ad. Bk. ÂHENK ve NEY.

KIZAK, kar ve buz üstünde kayarak giden, yük ve yolcu taşımada, ayrıca spor ve eğlence aracı olarak da kullanılan, amaca göre çok çeşitli biçim ve ölçülerde yapılan

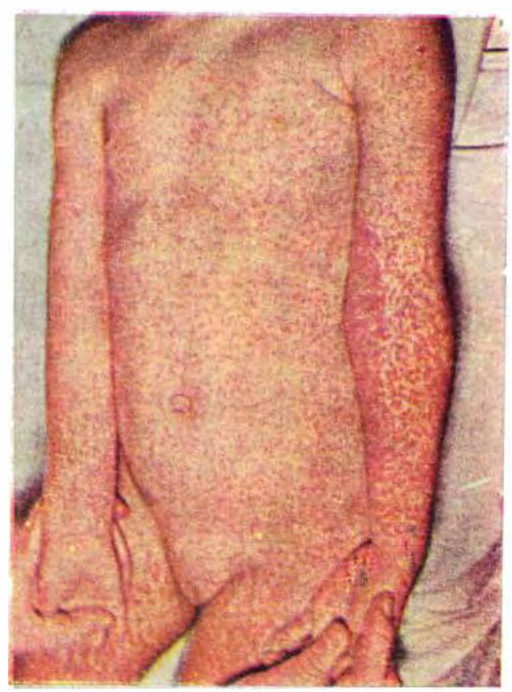
KIZAMIK: Yüzde ve vücutta döküntü

KIZAMIKÇIK: Vücuttaki Rubeola Scarlatinosa şeklinde döküntü

KIZIL: Yüz görünüşü

KIZIL: Vücutta döküntü ve sol kolda kuvvetle pozetif Rumpel - Leede fenomeni

KIZAK: Çeşitli kızaklar

bir araç. Kış mevsimi ağır geçen ve uzun süren kuzey ülkelerinde önemli bir taşıt aracıdır. K.'ların çekiminde at, köpek ve ren geyikleri kullanılır. Rusların troyka (b. bk.) dedikleri ve araba biçimindeki K.'larını üç at çeker. Donmuş göllerde ve benzeri donmuş düzlüklerde yelkenle hareket eden K.'lar da kullanılır. Böyle yerlerde K.'lar, motorla dönen pervanenin sağladığı rüzgârla da hareket ettirilir.

K.'ların altına, kolayca kaymasını sağlayan patenler de konur. Sert ve kuvvetli ağaçlardan, alüminyumdan veya ikisinin de kullanılması ile K.'lar yapılır.

K.'ın taşıt aracı olarak kullanılışı çok eski olmasına karşılık, kurallara bağlı bir spor aracı olarak kullanılması pek yenidir.

Tersanelerde gemilerin suya indirilmesini veya sudan çekilmesini sağlayan tertibata da K. denir. Bu K.'lar suya kadar inen bir eğik düzlem üzerine yerleştirilmiş raylarla su üstünde gidip gelen bir gövde ve geminin zemini üzerine oturtulan bu gövdenin iniş ve çıkışlarını yöneten bir bocurgattan meydana gelir. Gemi ekseninin kıyıya dikey veya paralel oluşuna göre K.'lar da enine veya boyuna olurlar (bk. TERSANE). Maden ocaklarında da K. yolu denilen bir teşkilât vardır. Düşey kuyularda ve bürlerde inip çıkan kafeslerin veya skiplerin doğrultusunu ayarlayan düşey parçaların hepsine bu ad verilir. Sert ağaçtan, madenî raylardan veya kalın telli madenî kablolardan yapılır. Ağaç veya madenden yapılan K. yolu kafesin büyük ekseni boyunca uzunlamasına yerleştirilir. Her kafes için iki K. yolu bulunur (bk. MADEN OCAKLARI).

KIZAMIK (Fr. Rougeole, fièvre morbilleuse), derinin üzerinde ufak çapta kızıl lekelerin meydana çıkmasıyle beliren ateşli ve bulaşıcı bir hastalık. Aşırı derecede bulaşıcı olan bu hastalığa bir virus sebep olur. Hastalığa bir defa tutulmuş olmak sağlam bir bağışıklık sağlar. Salgınlar çoğu zaman ilkbaharda başlar ve özellikle 15 yaşından küçük çocukları etkiler. 10 - 12 günlük bir kuluçka döneminden sonra hastalık kendini titreme, ateş, baş ağrısı, döküntü (Koplik lekeleri, yani hakiki mukoza döküntüleri) çeşitli nezleler (göz yaşarması, bronşit), boğuk öksürük ve şiddetli susama ile gösterir. Mukoza ifrazları dolayısıyla hastalık en çok bu dönemde bulaşıcıdır. Aş. yu. 4 gün sonra ateş artar ve aynı zamanda döküntüler başlar. Döküntüler düzensiz biçimler gösteren ve çoğu zaman biraz kabarık küçük leke-

lerden ibarettir. Bazen bu lekeler birbirine yakın olup bir tabaka teşkil ederler, ama aralarından normal deri görünür. Döküntüler yüzde başlar ve 24 - 36 saatte göğüs, karın, kol ve bacaklara yayılır. Sonra ateş düşer, lekeler kızıllıklarını kaybeder ve 3 - 4 gün sonra yok olur. Bu dönemden sonra çoğu zaman derinin üst tabakası pullanarak kepek halinde dökülür. Hastalığın seyri çok değişiktir. Çoğu zaman bir iç ve dış döküntüden ibaret kalan K., bazen de şiddetli durumlar gösterir (Boğucu K., kanamalı K., ansefalitli atakso - adinamek K., gibi). Bazen de K., doğurduğu komplikasyonlardan dolayı tehlikeli bir hal alır. Bu komplikasyonların başlıcaları şunlardır: Otit (kulak yangıları), laranjit (gırtlak yangıları) ve bronko - pnömoni (akciğer soluk alma borularının yangısı). Korunma, her şeyden çok hastayı ayrı tutmakla mümkündür. Nekahat dönemindeki hastaların serumuna dayanan koruma metodu, çok küçük çocuklar ve güçten düşmüş büyükler için tavsiye edilir. Enfeksiyonlu komplikasyonlar durumunda antibiyotikler kullanılır.

KIZAMIKÇIK (Fr. Roséole) [Tıp], deride, mercimek büyüklüğünde, veremli tükrüğünü andıran bir görünüşte (Fr. Lenticulaire - Nummulairi) ve kırmızı kabarıklarla (erüpsyon) karakterize olan bir hastalık. K. şu durumlarda görülür: 1. Kızamık veya rübeol (Fr. Rubéole), kızamığa benzer ve bundan ancak ateşin düşük olması, gözleri ve burnu etkileyen bir katar'ın olmaması, ense ve boyun bölgesinde hipertrofiye düğüm (Fr. Ganglion) lerin hasıl olmasıyle ayrılan bir hastalık gibi erüpsyonlu ve ateşli hastalıklar seyrinde; 2. Tifoid, çiçek, kolera ve frengi cinsinden bulaşıcı hastalıklarda (özel olarak frenginin ikinci devresinde); 3. Santal terementi, kinin, antipirin gibi bazı ilâçların alındığında; 4. Bazı heyecanlı durumlarda (göğsün üst bölgesini etkileyen bir heyecan).

KIZANLIK: bk. KAZANLIK.

KIZIL (Fr. Érysipéle) [Tıp], streptokok'un bulunmasından ileri gelen deri flüksyonlarıyle karakterize olan bulaşıcı bir hastalık. Eskiden iki çeşit K. ayırdedilirdi: 1. Yüzde spontan (kendi kendine, sebebi bilinmeksizin) hasıl olan K.; 2. Bir yara sonucunda hasıl olan tromatik veya cerrahi K. Şimdiki bilgimize göre K, daima streptokok adını taşıyan patojen bir bakteriden ileri gelir. Bu bakteri, normal olarak havada, suda ve toprakta ve hattâ derinin üzerinde bulunur, ama derinin veya mukozanın bir çatlağından faydalanarak organizmaya girer ve onu hasta eder. Tedavisinde, bulaşıcı hastalıklarda kullanılan tedbirler (ayırma, dezenfeksyon) in alınması yerinde olur. Kuluçka devresi 2 - 12 gün arasında değişir (ortalama 4 gündür). Hastalık bir titreme, baş ağrısı ve mahallî gangliyon ağrılarıyle başlar. Sonra, ateş ansızın 40 dereceye yükselir. Tehlikeli bir hastalık değildir. Alkolikler, za'fa uğramış kimseler, yaşlılar ve çocuklarda bile sülfamidli tedavi iyi sonuç verir. Bazan hastalık yeniden başlar. Komplikasyonlar şunlardır: Anjinler, nefritler ve septisemi. Genel olarak sülfamidli ve antibiyotikli tedavi hastalığı daima yener.

KIZIL (1917'ye kadar Belotşarsk adıyle anılmış, 1926'ya kadar Hem Beldır adıyle adlandırılmıştır), Rus Sovyet Fedaratif Sosyalist Cumhuriyetleri'ne bağlı Tuva Cumhuriyeti'nde bir şehir, Tuva Cumhuriyeti'nin başşehri. Tuva havzasının doğu bölümünde bulunan şehir, Yenisey nehrini meydana getiren Biy Hem ile Ka Hem ırmaklarının birleştiği yerde kurulmuştur. Abakan demiryolu durağının 450 km güney - doğusundadır. K. şehri 1914 yılında kurulmuştur. K.'da birçok endüstri kuruluşları vardır. Tuva Cumhuriyeti'nin kültür merkezidir.

KIZIL ARSLAN (Far. Şîr - i ḫorşid - i sorḫ = kızıl güneş arslanı), İran Kızılay veya Kızılhaç örgütünün adı. İran hükûmeti, 1864'te Cenevre'de yapılan Kızılhaç toplantısında bu topluluğa prensip itibariyle girmeyi kabul etmiş ise de, K. A. ancak 1923'te kurulmuş ve 1929'da milletlerarası kuruma üye olarak katılmıştır. Merkezi Tahran'da olup, Şah'ın kız kardeşi prenses Şems Pehlevî 1946'dan beri K. A.'ın başkanıdır. İran'da 294 şubesi olup bunlar arasında hastahane, doğumevi, hemşire yetiştirme okulu da bulunur. K. A.'a bağlı olarak Tâc - ı Pehlevî (kanser) Enstitüsü, Veremle Savaş Derneği, Örnek Çocuk Evi (Tahran) çalışmaktadır. K. A.'ın yıllık geliri 270 milyon riyal olup, bağışlardan, millî piyangodan, devlet yardımından, döviz gelirinin $\frac{1}{4}$ inden, noter pullarından ve başka gelirlerden faydalanır. K. A.'ın gayrimenkul serveti de vardır.

KIZIL ÇAYLAK (Milvus Milvus), Kartallar takımının Kartalgiller familyasından bir kuş türü. Kanat uzunluğu erkekte 47,5 - 50, dişide 48 - 53 cm dir. Ağırlığı 1 000 gr dır. Şahinden daha büyük olan K. Ç.'ın kuyruğu çatallı, başı ve boynu açık renktir ve üzerinde koyu kahverengi çizgiler vardır. Kanadının alt tarafında beyaz bir leke bulunur. Sırt tüyleri kahverengi, kenarları pas rengidir. Pas kırmızısı olan kuyruk üstü tüylerinin eksenleri siyahtır.

Yaşlı ağaçların bulunduğu yerlerde yaşarlar. Bazan şehir içlerinde de görülürler. Dağlık yerlerde bulunmaz. Daha çok ovalardaki ormanları severler.

Fare, köstebek, kertenkele, kurbağa, böcek, balık, solucan ve küçük kuşlarla beslenirler. Kuluçka zamanında da çok defa atmaca, kerkenez, balık kartalı ve diğer yırtıcı kuşların yiyeceklerine ortak olurlar. Ayrıca leşleri de yerler.

Akdeniz ülkelerinde yaşayanlar yerli ve gezici kuşlardandır. Diğer ülkelerde yaşayanlar ise göçücüdür. İspanya, İtalya, Yunanistan ve kuzey - batı Afrika'da kışlarlar.

Yeşil Burun, Kanarya Adaları, kuzey - batı Afrika; batı, orta ve güney Avrupa ve Anadolu'da bulunurlar. İki ırkı vardır. Bk. ÇAYLAK.

KIZIL DİYELEĞİ, Türk dilinin doğu kolunda yer alan Abakan diyeleklerine bağlı diyeleklerden birine verilen ad. Dil bakımından Abakan Türkleri arasında bulunan Kaç (Kaş), Koybal Sagay, Beltin gibi boylara benzer. Gramer yönünden özellikle Kuzey Abakan bölümünde yer alan Kaç diyeleğine yakındır. Bk. ABAKAN. 1917 ihtilâlinden sonra Abakan (veya Minusinsk) Türklerine Hakas adı verilmiştir. Bk. HAKAS.

KIZIL ÖZEN, İran'ın kuzey - batısında, Güney Azerbaycan'ın en büyük ırmağı. Uzunluğu aş. yu. 720 km dir. Rezâiye (Urmiye) gölünün güneyindeki dağlık bölgeden çıkar. Önce kuzey yönünde aktıktan sonra büyük bir yay çizerek Elburz dağlarından geçer ve Reşt'in doğusunda Hazar Denizine dökülür. Aşağı yatağında Sefid Rud adını alır.

KIZIL SU TAVUĞU (Crex - Crex), Bataklık kuşları (b. bk.) takımının, Sutavuğugiller familyasından bir kuş türü. Vücut uzunluğu 29, kanat uzunluğu 125 cm dir. Gaga

gözlere kadar yarıktır. Ayaklar kahverengidir. Ekin tarlalarında yaşar ve eti çok lezzetlidir. Dünyanın her yanında bulunur.

KIZIL YILAN (Cylindrophis rufus), Pullu sürüngenler takımının Çamuryılangiller (b. bk.) familyasından bir sürüngen. Zehirsiz olan K. Y., Cava, Borneo ve Sumatra'da yaşar.

KIZILAĞAÇ (Bot.) [Lat. Alnus], nemli yerlerde yetişen Huşağacıgillerden bir ağaç veya ağaççık. Yaprakları almaşık, yuvarlak ve kabartılı, çiçekleri ise tırtılsı başak şeklinde, yeşilimsi veya kırmızımsıdır. Başlıca üç cins K. vardır. Bunlardan en önemlisi yapışkan K.'tır. Odunu kırmızımsıdır, kolay cilâlanır ve zamanla siyah bir renk alır. İnce marangozluğa elverişlidir. Su içinde uzun zaman bozulmadan kalır; bu özelliğinden dolayı kuyu ağızlarının kaplanmasında, temel kazıkları ve nalın yapımında, ayrıca bu özelliğin gerektirdiği diğer doğrama işlerinde kullanılır.

Beyaz K. ve yeşil K. cinsleri ise, kökleri yatay olan ağaççıklardandır. Bol sürgün verir; bunlardan, yamaçlarda toprak kaymalarını önleyici olarak faydalanılır. K.'ın köklerinde havanın azotunu tutan yumrucuklar vardır.

KIZILAY, Türkiye Kızılay Derneği adı altında çalışan, ulusal ve uluslararası bir yardım kurumu. Kuruluşu 11 Haziran 1868 tarihine rastlar.

Bu tarihten 5 yıl önce kurulmuş bulunan Kızılhaç'ın, insaniyetçi bir fikir olarak doğuşunu daha eski tarihlerde aramak gerekir.

Salâhaddîn - i Eyyûbî'nin 1192 yıllarında, III. Haçlı seferinde Saint Jean şövalyelerine, Müslüman Türk karargâhına gelerek Hıristiyan yaralılarıyle meşgul olmalarına müsamaha etmesi, insaniyetçi K.'cılık fıkrinin ilk pırıltısı olarak görülebilir. Ancak Salâhaddîn - i Eyyûbî'nin bu asil jesti istisnaî bir davranış olarak kalmış, K , Kızılhaç esprisinin doğuşu ve yazılı metin haline gelebilmesi için, insanlık âlemi XIX. yüzyılın 2. yarısına kadar beklemek zorunda kalmıştır.

K., Kızılhaç fikrinin yazılı metin haline gelmesinden önce J. J. Rousseau; «Harp, fertler arasında şahsî bir mesele değil, devletler arasında bir meseledir, fertler, ancak bir tesadüf sonucu olarak birbirlerine düşman olurlar. O zaman da tek fert olarak ve hattâ vatanperver olarak değil, üniformalı askerler olarak düşman olurlar. Harbin gayesi, ellerinde hâlâ silâh taşıdıkları müddetçe müdafilerini öldürmek hakkına sahip olduğumuz düşman devleti tahrip etmektir. Ancak, bu müdafiler silâhlarını indirdikten ve teslim olduktan sonra artık onlara düşman nazarıyle değil, kendilerini öldürme hakkımız olmayan insanlar nazarı ile bakmak lâzım gelir» demek suretiyle ilk defa K. - Kızılhaç fikrini açık olarak ortaya atmak şerefine nail olmuştur.

Rousseau'nun bu düşüncesi bugün Kızıhaç'ın kurucusu olarak anılan İsviçre'li Jean - Henri Dunant (b. bk.) ın,

KIZILAY MERKEZ BİNASI

24 Haziran 1859'da, Solferino'da harp tarihinin en kanlı savaşlarından birinin sonuçlarına şahit olması ve kızgın güneş altında can çekişen 40 000'e yakın yaralının ıstırabına civar halkın yardımıyla çare bulmak üzere bizzat çalışması ve bu korkunç sahneden duyduğu derin acı ve üzüntüyü, İsviçre'ye dönüşünde *Bir Solferino Hatırası* adlı eseri yayınlamasıyla insanlığın harekete geçmesine vesile olabilmiştir.

Bu eserde telkin edilen fikir, bugünkü K. ve Kızılhaç derneklerinin kuruluş amaçlarını ortaya koyması bakımından, Jean - Henri Dunant, Kızılhaç'ın kurucusu olarak kabul edilmiştir.

Dunant'ın insanlık âlemine duyurmak istediği ve sonradan K. ve Kızılhaç'ın kuruluş gayesi olan ana fikir şuydu:

Barış zamanından itibaren, gayesi harp zamanlarında gönüllüler tarafından yaralıları tedavi ettirmek olan cemiyetler kurmak mümkün olamaz mı?

Dunant'ın bu çağrısı 1863'te ilk kurulan millî Kızılhaç derneklerinin ve 1864'te I. Cenevre Konvansiyonu'nun kaynağı oldu (22 Ağustos 1864 - I. Cenevre Konvansiyonu).

İsviçre hükûmetinin dâveti üzerine 16 devletin katılmasıyla yapılan 22 Ağustos 1864 tarihli Cenevre sözleşmesi, 12 hükûmet adına imzalanmıştır. Amblem olarak da, İsviçre Hükûmetine bir cemile olmak üzere, İsviçre bayrağının tersine, beyaz zemin üzerine kırmızı haç işareti kabul edilmiştir.

Cenevre sözleşmesini imzalayan ülkelerde kısa zamanda bugün Kızılhaç diye anılan dernekler kurulmaya başlandı.

Osmanlı Hükûmeti, bu hayatî ve uluslararası anlaşmaya önem vermediğinden, Cenevre toplantısına dâvet edildiği halde delege göndermedi.

Ancak, delege göndermeyen hükûmetlere bir yıl içinde Cenevre Mukavelenâmesine imza edebilmek hakkı tanınınca, Osmanlı Hükûmeti bundan bir fayda ummamakla beraber. bir zarar da gelmeyeceğini düşünerek, 5 Temmuz 1865'de Cenevre Mukavelenamesini imzaladı.

1867 yılında Paris'te düzenlenen Sağlık sergisi ve bu sergi münasebetiyle düzenlenen Milletlerarası Kızılhaç Sıhhiye konferansına, Osmanlı İmparatorluğu adına Mekteb - i Tıbbiye tatbikat muallimi Miralay Dr. Abdullah Bey katıldı. Abdullah Bey, dönüşünde Cenevre sözleşmesinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından da uygulanması için teşebbüse geçti. Karşılaştığı çeşitli zorluklar üzerine Serdâr -ı Ekrem Ömer Paşa'nın delâlet ve müzâharetini sağlamak lüzumunu duydu. Ömer Paşa'nın emriyle Tıbbiye Nâzırı Dr. Marko Paşa ile görüştü.

19 Eylül 1867 tarihinde Milletlerarası Yaralılara Yardım Komitesi Başkanlığı, Osmanlı İmparatorluğu için bir Yaralılara Yardım Derneği kurulması için Miralay Dr. Abdullah Beye yetki verdi. Serdâr - ı Ekrem Ömer Paşa, Dr. Marko Paşa ve Dr. Kırımlı Aziz Bey'in delâlet ve teşebbüsleriyle, Serdâr - ı Ekrem Ömer Paşa'nın himâyesinde, Dr. Marko Paşa'nın başkanlığında bir geçici komite kuruldu.

Dr. Abdullah Bey, geçici komitenin genel sekreteri oldu. 11 Haziran 1868 tarihinde imzalanan taahhütname ile Mecruhin ve Mardâ - yı Askeriyeye İmdad ve Muâvenet Cemiyeti adı altında K. 11 Haziran 1868 tarihinde resmen kurulmuş oldu. 1877'de Osmanlı Hilâliahmer Cemiyeti, 1923'de Türkiye Hilâliahmer Cemiyeti, 1935'te Türkiye Kızılay Derneği adını alan bu teşekkül, kuruluş tarihi olan 11 Haziran 1868 tarihinden sonra 1869 tarihinde merkez komitesini kurdu. Derneğin ilk idare kurulu diyebileceğimiz merkez komitesi, aşağıdaki kişilerden meydana geliyordu: Başkan Dr. Marko Paşa; başkan vekili Dr. Monceri; Başkâtip Dr. Abdullah Bey; Kâtip yardımcısı J. Dekastro; Kâtip Limonides Bey; Hazinedar Rahip Şarl Kördis.

Bu suretle kurulan cemiyet, 1877'ye kadar olumlu bir faaliyet gösteremedi. 14 Nisan 1877'de Osmanlı Hilâliahmer Cemiyeti adı altında Salîbiahmer (Kızılhaç) e paralel olarak Hilâl'i sembol almak suretiyle tekrar faaliyete geçti ve aşağıda adları yazılı zevat Umumî Merkez âzâlıklarına seçildiler:

Başkan Meclis - i Umûr - u Sıhhiye ikinci başkanı Hacı Ârif Bey; başkan vekili P. Sarell; başkan vekili Devlet Şûrası âzâsından Nuryan Efendi; veznedar Osmanlı Bankası Umum Müdürü M. Foster; Umumî kâtip Hariciye Nezareti Umûr - u Sıhhiye Md. Feridun Bey; Üyeler: Sıhhiye Müfetttişi Dr. Bartoletti; Dr. Dickson; Dellasuda Faik Paşa; M. Von Has; M. Leral; Amerikalı General Mott; Dr. Baron Munddy; Mâbeyn kâtiplerinden Nuri Bey; Dr. Peştemalcı Efendi; Ayandan Serviçen Efendi; Dr. Servastopoli.

Osmanlı Hilâliahmer Cemiyeti, 1877'deki Osmanlı - Rus savaşında, cephe gerisinde 9 seyyar hastahane, İstanbul'da 4 hastahane açarak buralarda 25 bin yaralı ve hasta askere bakmıştır. 1897'deki Türk - Yunan Harbi'nde de cemiyet iki hastahane vapuru kiralıyarak yaralı ve hasta askerleri İstanbul'a taşımış ve tedavi ettirmiştir.

Hilâliahmer'in devamlı ve yoğun çalışmaları Meşrutiyet'in ilânıyle başlamıştır.

İstanbul'da baş gösteren kolera salgını ve 1911'deki Aksaray büyük yangını Hilâliahmer'in barış yıllarındaki

KIZILAY: I. Dünya Harbi'nde yaralı taşıyan bir kızılay sıhhiye eri

1

2

3

4

5

6

KIZILAY: 1. İlk kuruculardan Dr. Abdullah Bey; 2. Kuruculardan Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa; 3. Kuruculardan Marko Paşa; 4. Kuruculardan Ethem Paşa; 5. Kuruculardan Dellasuda Faik Paşa; 6. Kuruculardan Hüseyin Hilmi Paşa

kayda değer ilk ve geniş faaliyetine vesile olmuştur. Bundan sonra hemen hemen arka arkaya gelen Trablusgarp, I. ve II. Balkan hapleriyle I. Dünya Harbi, Hilâliahmer'in üç kıta üzerindeki aralıksız, çok geniş ve sıkışık fedakârlıklar ve kahramanlıklarla dolu uzun faaliyet devresini teşkil eder.

Trablusgarp harbinde Giryan Humus ve Bingazi K. hastahanelerinde 3013 yaralı ve hastaya bakılmıştır. Balkan Harbi'nde çoğu 1 000 ve daha fazla yataklı olmak üzere 15 K. hastahanesi çalışmış ve «Gülnihal» vapuru da K. hastahane gemisi olarak yıllarca kullanılmıştır.

I. Dünya Harbi'nde muhtelif cephelerde Erzurum, Erzincan, Sivas, Samsun, Gelibolu, Şarköy, Tekirdağ, Medine, İstanbul'da Tıp Fakültesi, Beyoğlu, Taksim, Galata, Cağaloğlu, Kadırga ve Darüşafaka'da K. hastahaneleri açılmış, Erzurum, Erzincan, Kemah ve Zencidere nekahathaneleri kurulmuş ve ayrıca Derince, Eskişehir, Ankara, Konya ve Ulukuşla'da imdat mevkileriyle misafirhaneler vücuda getirilmiştir. Bunların da bir kısmı sonradan hastahaneler haline getirilmiştir. «Gülnihal» ve «Edremit» vapurları Hılâliahmer tarafından kiralanarak hastahane gemisi haline getirilmiş, Şirket-i Hayriye'nin 60, 61 ve 63 numaralı vapurları da Hilâliahmer gemileri olarak hasta ve yaralı taşıma işlerinde kullanılmıştır.

Harp yaralı ve hastalarının tedavisinden başka salgın haldeki tifüs, kolera, tifo ve dizanteri mücadeleleri ile geçen birçok yoğun çalışmalar, o zamanki durumda memleketin hemen hemen bütün sağlık teşkilâtını temsil ediyordu. Topkapı, Üsküdar, Eyüp ve Fatih semtlerinde açılan büyük aşhanelere Anadolu'da Hilâliahmer'in kiraladığı çiftliklerde yetiştirilen mahsuller ve hayvanların etleri koşturuluyor, devletçe tahsis edilen ormanlardan kesilen odun ve hazırlanan kömürler Hilâliahmer'in vasıtalarıyle buralara yetiştiriliyordu. Ancak bu şekilde çalışması sayesinde Hilâliahmer günde 30 bin kişiye yemek vermek imkânını bulmuş oldu. İki günde arka arkaya çıkan Kumkapı ve Fatih yangınları ve ikinci günün akşamı başlayan Cibali yangını yüzünden buralarda da aşhaneler kurularak yangından zarar görenler beslendi.

Millî Mücadele yılları, artık K.'ın hizmet ve fedakârlığının zirvesine ulaştığı ve aralıksız günde 24 saat çalıştığı en şerefli dönemidir. 33 172 yaralı ve hastanın tedavi edildiği birçok K. hastahaneleri, o günlerin ulaştırma şartları ile ilâç ve malzeme kıtlığına rağmen başarılı hizmetler görmüştür.

Millî Mücadeleden günümüze kadarki zaman içinde de K.'ın değerli hizmetleri olmuştur. Erzincan, Dikili, Adapazarı, Fethiye, Varto, Gediz gibi bölgelerimizde ortaya

çıkan ve pek çok vatandaşımızın ölümüne, yaralanmasına, sakat kalmasına, evini ve malını kaybetmesine sebep olan deprem felâketleriyle, Eskişehir, Adana, Düzce, Ankara gibi bölgelerimizde görülen büyük sel ve Gerze gibi büyük yangın felâketlerinde, yurdun muhtelif bölgelerinde ortaya çıkan tabiî âfet ve felâketlerde K. bütün imkânlarıyle felâketzedelerin ilk ve âcil yardımlarına koşmuş, vatandaşlarımızın barınmaları, beslenme ve tedavileri, K. malzeme ve ekipleri vasıtasıyle karşılanmıştır.

Bunun yanı sıra yurt dışında ortaya çıkan çeşitli âfet ve felâketlerle savaşlar sonucu himayeye muhtaç hale gelen insanların yardımına, insaniyetçi hukuk prensiplerine uyularak koşulmuştur.

K.'ın görevlerini, savaşta, barışta ve uluslararası yardımlaşmalarda olmak üzere üç bölümde incelemek yerinde olur.

A. *Savaşta veya hükûmetin ilân ettiği olağanüstü hallerde*: 1. Hükûmetin gösterdiği lüzum ve ihtiyaca göre cephede ve cephe gerisinde Türk milleti ve silâhlı kuvvetlerine K. amacına uygun yardımlarda bulunur.

2. Savaş görevlerini yerine getirecek araç ve gereçlerle ilâçları daimî kontrol altında bulundurur, bozulma ve eksilmeye yer bırakmadan gerekenleri elden çıkarır; yerine tazelerini, yenilerini koymak suretiyle stok seviyesini muhafaza eder.

3. Silâhlı kuvvetlerle bağlantıyı sağlamak için gerektiği kadar Genel Merkez Kurulu üyesini veya duruma göre Genel Merkez Kurulunun tayin edeceği diğer görevlileri silâhlı kuvvetler yanına delege olarak gönderir.

4. Silâhlı kuvvetlerde görülecek bulaşıcı hastalıklara karşı açılacak mücadeleye katılır.

5. Türk, dost ve düşman savaş esirleriyle, göz altına alınanların ve mültecilerin değiştirilmelerine ve aileleriyle haberleşmelerine, para ve eşya ulaştırılmasını sağlamaya aracılık eder, bunun için gerekli araştırma ve haberleşme teşkilâtını kurar.

6. Tehlikeli bölgelerde bulunan çocukların ve korunmaları gerekenlerin, hükümetin göstereceği yerlere taşınmalarına ve yerleştirilmelerine yardım eder.

7. Hükümetin isteği üzerine, göstereceği yerlerde hastahaneler açar.

B. *Barışta*:

1. Hemşireler ve hasta bakıcılar yetiştirir. Dispanserler, sağlık merkezleri, hastahaneler, öğretici merkezler ve rehabilitasyon kuruluşları açar, idare eder.

2. Kan yardımı ile, kan türevleri sağlayacak teşkilâtı kurar, idare eder ve teşkilâtın yurt içinde gelişmesi için gereken tedbirleri alır.

3. Salgın hastalıklara, halk sağlığını ilgilendiren benzer afetlere ve çocuk ölümlerine karşı mücadelelere katılır ve yardım eder.

4. Barışta ve savaşta görevlerini yerine getirebilmek için gereken araç ve gereçleri hazırlar.

5. Yoksullara yardımlarda bulunur.

6. Yardıma muhtaç, hasta, malûl ve sakatlara, noksan veya arızalı organlarının fonksiyonlarını tamamlayıcı ve hastalıklarını giderici cihaz ve araçları hazırlar.

7. Büyük yangın, afet, yer sarsıntısı, su baskını, kıtlık, topluca veya savaş dolayısıyle göçler gibi olaylarda gerekli yardımlarda bulunur.

8. Kurtarıcı ve ilk yardımcıları yetiştirir.

9. K. gönüllü teşkilâtını kurar.

10. Sivil savunma planlanmasına ve eğitimine yardım eder.

11. Derneğin tekel ve imtiyazında bulunan maddeleri genel çıkarlara uygun bir anlayışla düzenlenecek yönetmelikler çerçevesinde ticarî birer kurum olarak düzenler ve işletir.

12. Türk medenî kanununa göre tüzel ve özel kişiler tarafından K. eliyle kurulmak istenilen tesisleri kabul eder ve işletir.

13. Derneğin amacına uygun hükûmet karar ve isteklerini yerine getirir.

C. *Uluslararası yardımlaşmalarda*:

1. Dernek, Uluslararası Kızılhaç Komitesi, K., Kızılhaç, Kızılarslan ve Güneş Dernekleri Birliği ile bu Birliğe dahil millî derneklerin âfet ve felâket yardımları çalışmalarına katılır, ekipler gönderir, aynî ve para yardımlarında bulunur.

2. Dernek, savaşta ve barışta Uluslararası Kızılhaç Komitesiyle K., Kızılhaç, Kızılarslan ve Güneş Dernekleri Birliği ile bu birliğe dahil millî derneklerin gönderecekleri kurullara gereken yardımlarda bulunur. Bunların sivil ve askerî makamlarla ilişkilerini kolaylaştırır.

K.'ın yurdun dört bucağına yayılmış 644 şubesi, 7 kan merkezi, 1 Hemşirelik Koleji, 1 Afyon Madensuyu İşletmesi, yurdun muhtelif bölgelerine yayılmış merkez ve transit depoları, 20 seyyar ve sabit harp hastahanesi, 6 sabit tesisli gençlik kampları, 1 kontrol ve araştırma laboratuvarı, 1 fraksionasyon laboratuvarı, kara yolları üzerinde ilk yardım istasyonları, pek çok il ve ilçe merkezinde dispanser, aş ocağı, öğrenci yurdu gibi sosyal tesisleri vardır.

Bugün bir ilim haline gelen insaniyetçi hukuk prensiplerini kapsayan Cenevre anlaşmalarının ışığı altında çalışan ulusal K., Kızılhaç, Kızılarslan ve Güneş (İran'daki derneğin adı) dernekleri, Cenevre'de bulunan Uluslararası Kızılhaç Komitesi ve Kızılhaçlar Birliği (Ligue) ile sürekli temas ve iş birliği halinde çalışmaktadır. Ulusal dernekler, Uluslararası Kızılhaç Komitesi ve Kızılhaçlar Birliği, hep birlikte Uluslararası Kızılhaç'ı meydana getirirler. Uluslararası Kızılhaç'ın en yüksek organı (her 4 yılda bir toplanan) Uluslararası Kızılhaç Konferansı'dır.

Kızılhaç XXI. Uluslararası Konferansı 29 Ağustos - 13 Eylül 1969 tarihleri arasında İstanbul'da toplanmış ve insanlık hizmetinde çok önemli tarihî kararların alınmasında Türkiye K. Derneği'nin büyük gayretleri, bu şerefli olaya vesile olmuştur.

Temel prensipler:

Hiçbir fark gözetmeksizin savaş meydanları yaralılarına yardım arzusundan doğmuş olan K.'cılık, millî ve milletlerarası cepheleriyle her türlü şartlar içinde insanların ıstıraplarını önlemeye ve hafifletmeye çalışır. İnsan hayat ve sağlığını korumaya ve insanlık haysiyetine saygıyı sağlamaya gayret eder. İnsan toplulukları arasında karşılıklı dostluk ve sürekli barış anlayışını destekler.

Hiçbir milliyet, ırk, din ve sosyal şart ve siyasî inanç farkı gözetmeksizin, fertlere, ıstırapları ölçüsünde ve felâketlerin şiddet derecesi önceliğini esas alarak yardım eder.

Herkesin güvenini muhafaza amacıyla düşmanlıklara, siyasî, dinî, ırkî ve felsefî mahiyetteki tartışmalara karışmaktan sakınır.

K., bağımsızdır. Ülkelerinin kanunlarına tâbi olarak insanlık faaliyetlerinde kamu otoritesinin yardımcısıdır. Bununla beraber millî K. dernekleri, K. prensiplerine göre hareket imkânını veren bir muhtariyeti muhafaza etmek mecburiyetindedirler.

K. menfaatla ilgisiz, gönüllü bir yardım kurumudur. Her ülkede ancak tek K. derneği bulunabilir. Bu derneğin herkese açık ve bütün memlekete yayılmış olması lâzımdır.

K. evrensel bir kurumdur. Onun bağrında bütün millî dernekler aynı haklara sahiptir ve aralarında yardımlaşmakla görevlidirler.

1869 - 1974 yılları arasında K. genel başkanlığı yapmış olan kişiler

Dr. Marko Paşa	1869 - 19 Nisan 1877
Dr. Ârif Bey	2 Eylül 1327
Rifat Paşa	
Talât Bey	
Hüseyin Hilmi Paşa	4 Mayıs 1328 - 28 Mart 1336
Tevfik Paşa	28 Mart 1336 - 19 Şubat 1340
Abdurrahman Şeref Bey	19 Şubat 1340 - 18 Şubat 1341
Dr. Refik Saydam	22 Ağustos 1341 - 25 Nisan 1939
Dr. Hüsamettin Kural	25 Nisan 1939 - 5 Mayıs 1941
Ali Rana Tarhan	5 Mayıs 1941 - 1 Aralık 1950
Prof. Dr. Nihat Reşat Belger	1 Aralık 1950 - 29 Nisan 1953
Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu	29 Nisan 1953 - 28 Nisan 1956
Şemi Ergin	28 Nisan 1956 - 27 Nisan 1958
Rıza Çerçel	27 Nisan 1958 - 30 Nisan 1960
Şemi Ergin	30 Nisan 1960 - 16 Haziran 1960
Prof. Dr. Nusret Karasu	16 Haziran 1960 - 29 Nisan 1961
Ahmet Yıldız	29 Nisan 1961 - 2 Aralık 1961
Prof. Dr. Nusret Karasu	2 Aralık 1961 - 2 Mayıs 1964
Dr. Fikret Pamir	2 Mayıs 1964 - 16 Nisan 1966
Mecdi S. Sayman	16 Nisan 1966 - 1 Ekim 1966
Mehmet Nomer	1 Ekim 1966 - 23 Eylül 1967
Rıza Çerçel	23 Eylül 1967 - 1 Kasım 1969
Dr. Fikret Pamir	1 Kasım 1969 - 2 Mayıs 1970
Prof. Dr. Recai Ergüder	2 Mayıs 1970 -

KIZILAYCI HÂMİD BEY [**Abdülhamid,** soyadı: **Hasancan**] (İstanbul 1870 - İstanbul 28 Kasım 1943), Türk iktisatçısı ve Millî Mücadele'de Hey'et - i Temsîliye' nin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin İstanbul'da büyük hizmetler gören diplomatik temsilcisi. Yavuz Sultan Selim'in nedîmlerinden ünlü Türk bilgini ve bestekârı Hasan Can Çelebi ahfâdından Şeyhülislâm Hoca Sa'deddin Efendi'nin torunlarından Mehmed Ârif Hikmet Bey'in oğludur. Orta öğrenimini Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'nde, lise öğrenimini Mülkiye'nin İdâdî bölümünde tamamlayan K. H. B., Mülkiye'nin yüksek bölümünden mezun olunca, Ocak 1891'de Maliye Nezareti Muhasebât Umum Müdürlüğü Merkez Hesapları kalemi kâtipliğinde devlet hizmetine girmiştir. Buradan maarif kadrosuna geçerek Şubat 1892'de İstanbul Kandilli, Ekim 1894'te Selânik Vilâyeti, Mayıs 1896'da tekrar Kandilli, Nisan 1899'da Bursa Vilâyeti, Kasım 1905'te Edirne Merkez İdâdileri müdürlüklerine tâyin edilen ve umumî tarih, geometri, Türkçe, fizik - kimya, cebir, mekanik, idarî kanunlar, kitabet, ekonomi dersleri okutan K. H. B., Şubat 1906'da maariften ayrılarak İstanbul'da Dârü'l - hayr - ı Âlî Medresesi muhasebecisi olmuştur. Aynı yılın Ekiminde Maarif Nezareti ilk ve orta okullar genel müdürlüklerine tâyin edilen ve aynı zamanda İstanbul Hukuk Mektebi'nde genel ekonomi müderrisliği yapan K. H. B. Ekim 1911'de Yüksek Ticaret Mektebi'nde maliye dersi okutmayı da üzerine almıştır. Aynı yıl Aralığı'nda Maliye Nezareti Düyun - u Umumiye Şubesi Müdürü ve 17 Haziran 1912'de Osmanlı Bankası İdâre Meclisi'nde Maliye Nezareti'ni temsil eden üye olmuştur. Bu son görevinde 31 Aralık 1925 tarihine kadar kalan K. H. B. I. Dünya Harbi sırasında profesörlük ve Osmanlı Bankası İdare Meclisi üyeliği ile birlikte 15 Mart 1329 (1913) tarihinden itibaren Merkez Kurulu'na üye seçildiği Kızılay'da Besim Ömer (Akalın), Celâl ve Âkil Muhtar (Özden), Adnan (Adıvar), Aynizâde Tahsin, Prof. Nuri (Birgi), Ahmed Nesimî ve Yusuf Râzî gibi arkadaşları ile başarılı hizmetler görmüş, Hilâl-i ahmerci (= Kızılaycı) diye anılmaya başlanmıştır. 5 Şubat 1918 tarihine kadar Kızılay'da muhasip üye olarak çalışan ve Merkez Kurulu maliye komisyonuna da seçilen K. H. B. Hüseyin Hilmi Paşa başkanlığındaki Merkez Yönetim Kurulu'nda Dr. Âkil Muhtar (Özden) ile birlikte başkanvekilliklerine seçilmişlerdir. 1919 Şubat'ı sonlarında Âyan Başkanı Ahmed Riza Bey, eski Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmud Paşa, Abdurrahman Şeref, Mustafa Ârif, Dr. Celâl Muhtar, eski Başkâtip Cevad, Ali Haydar Midhat, Rasadhâne Müdürü Fatin (Gökmen) bey ve efendilerin teşkil ettikleri Vahdet - i Millîye Hey'eti adlı «Millî Blok» un kurucuları arasında, o sıra Osmanlı Bankası İdâre Meclisi'nde bulunan K. H. B. de vardır. Bu sıralarda İstanbul'da kurulan Sulh Hazırlık Komisyonu'nda görev alarak diplomatik hizmetlere de başlayan K. H. B.'in 28 Kasım 1335 (1919) tarihli «İkdam» da yayınlanmış Millî Kongre Başkanlığı tebliğinde gerekli vasıflar taşıyan 16 adayın üçüncüsü olarak Millî İktisad Fırkası'ndan seçimlere katıldığı ve 12 Ocak 1920'de açılarak 11 Nisan 1920'de kapatılan son Osmanlı Meclis - i Meb'usanı'nda İstanbul mebusu bulunduğu anlaşılmaktadır. K. H. B., 8 Kasım 1920 tarihinden, düşmanların çekilmesine kadar işgal altındaki İstanbul'da yabancı temsilciler'e Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ve arkadaşları adına son derece önemli görüşmeler yapmıştır. Millî Mücadele'nin diplomatik cephesinde K. H. B. çetin işler başarmıştır (bk. Atatürk, *Nutuk*, İstanbul, 1938 bas. 178, 246 - 247; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, Ankara, 1959, 22; Ernest Hemingway, *By - Line*, New York, 1967, 49 - 50; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970, 127, 164, 178 - 179, 183 - 184, 187, 191, 195 - 196).

KIZILAYCI HÂMİD BEY

Lausanne Konferansı'na Türk heyetinin malî müşaviri olarak katılan K. H. B. 1926 - 1929 yıllarında Fransa'da kalmış; 1930'da Umûmî Murâkebe Hey'eti üyeliğine getirilmiş ve 1939'da Denizbank İdare Meclisi reisi olmuştur. Emekli iken İstanbul'da ölen K. H. B., Karacaahmed'deki âile kabristanına gömülmüştür.

K. H. B. ilk yazısında Ahmed Midhat Efendi ile Türk dokumacılığı ve sanayileşme konusunda tartışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Nasîhat* [1905]; *Çocuk kıraat kitabı*, 1. sene [1905]; 2. sene [1911]; *İlm-i İktisad* [3 c. 1914].

KIZILBAŞ: bk. ŞÎÎLİK.

KIZILCAHAMAM (eski adı: **Yabanabat**), Ankara iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1712 km^2, ilçe nüfusu 35 801 (1970), merkez nüfusu 5 951 (1970) dir. İlçe merkezi de K. kasabası güneyinde, Hamamçayı yatağı yakınındaki Demirci Ören veya Demirci Viran köyü idi. Bu merkez 1880'de, o sırada bucak olan Pazar'a, 1915 yılında da K.'a taşındı.

1927 yılının 535 nüfuslu köyünü bugünün 5 951 kişilik bir kasabası haline getiren etkenler, ormanlık oluşu, şifalı suların varlığı ve bunların hepsinden daha önemlisi Ankara gibi nüfusu milyonu aşmış bozkır ortasındaki büyük bir şehrin yakınlığıdır.

Ankara'nın yılda ortalama 359.3 mm lik yağışına karşılık K.'a 537,3 mm yağış düşmesi, bütün aylar sıcaklığının daha düşük olması, Kurtboğazı barajını geçince önce meşeler, sonra da karaçamların belirmesi sonucunu doğurmuştur. K.'ın bitişiğinde çocuk bahçesi, piknik yerleri, orman müzesiyle 1 030 ha lık Soğuksu millî parkı, Ankara'ya 120 km mesafedeki Çamkoru, hükûmet merkezi halkı için tatil günlerinde ziyaret edilen birer mesire yeri olmuştur. Yağışın kuzeye gidildikçe artması, bu kısımda akarsuların daha fazla su taşımasına imkân vermiştir. 51,5 m yüksekliğindeki toprak dolgusu gerisinde 830 milyon m^3 suyun birikmiş olduğu Kurtboğazı barajının Ovaçayı üzerine inşa ediliş sebeplerinden biri budur. Mürtet ovasını sulama maksadıyle yapılan baraj, 1973 yılı Ağustosundan itibaren Ankara'nın bir kısım su ihtiyacını karşılamaya başlamıştır.

K. aynı zamanda bir kaplıca mahallidir. Kasabanın içinde modern cihazlarla donatılmış, su sıcaklığı 47° olan büyük kaplıcadan başka, ondan 100 m daha yukarıda, sıcaklığı 49° yi bulan küçük kaplıca bulunur. Kasabanın 3 km kuzey - batısında, çamur banyolarıyle birlikte bir ılıca vardır. Burada, yurdumuzun her tarafına dağıtılmakta olan maden suyu tesisleri yer alır. Güven bucak merkezi yakınındaki Seyhamamı'nın 43°'lik kükürtlü suları bunlara eklenebilir. Böylece, özellikle yaz mevsiminde yüzlerce kişinin kaplıca ve mesire yerlerini ziyaretleri, K. ve çevresinin gelişmesine küçümsenemeyecek yardımda bulunur.

KIZILCAHAMAM: Kasabanın batıdaki Alıç dağından görünüşü

Bununla birlikte, halkın geçim kaynağı tarımdır. Hamamçayı boyunca sulanabilen 1 689 ha lık toprakların bir kısmı çeltik, patates (yılda 8 000 ton) ve fasulye ekimine tahsis edilmiştir. Kuru tarlalar yılda 17 bin ton buğday, 10 bin ton arpa verir. Ormanlık alanlar, sayıları 55 bine yaklaşan koyun, 30 bini geçen tiftik keçilerinin otladığı kısımlardır. Dere boylarında 40 bine yakın sığır beslenir. Ormanlık, onun yanı sıra bol çiçekli otların kırları süslediği K., aynı zamanda arıcılığın gelişmesini mümkün kılmıştır. K.'da yılda 120 ton bal elde edilir ve çoğu Ankara'ya gönderilir.

KIZILCIK (Bot.) [Cornus], İkiçeneklilerin Kızılcıkgiller familyasından, orta büyüklükte ve bazan da ağaççık halinde olan bir meyve ağacı. Soğukça bölgelerde, özellikle dağ ormanlarında yetişir. Kerestesi sert ve sağlamdır. Bir cinsi, ilkbaharda yapraklamadan önce sarı çiçekler; Avrupa'da yetişen diğer bir cinsi ise yapraklandıktan sonra beyaz çiçekler açar. Meyvesi zeytin büyüklüğünde olup tek çekirdekli ve kırmızı renklidir, pembe ve mor renkli olanları da vardır. Sonbaharda olgunlaşır, çok ekşi ve buruk bir tadı vardır; çiğ olarak yenilmez, reçel, komposto ve şurup yapmakta kullanılır.

KIZILCIK

K. her yerde yetişen yaygın bir ağaç değildir. Meyvesi ise önemli bir ihtiyaç maddesi olmadığından iktisadî bir değeri de yoktur denebilir. Türkiye'de en çok yetiştiği yerler Erzincan, Çorum ve Isparta çevreleridir.

KIZILCIKGİLLER (Cornacae), Şemsiye çiçekliler takımından çokyıllık bir bitki familyası. Basit olan yaprakları karşılıklı dizilmiştir. Çiçeklerinde dört taçyaprak, dört erkek organ ve iki bölümlü bir yumurtalık bulunur. Sert çekirdekli, zeytine benzeyen bir meyvesi vardır. Kısa boylu ağaçlardır. Familyada 12 cins ve 95 tür vardır. Örnek bitkisi kızılcık (b. bk.) ağacıdır.

KIZILCIKLI MAHMUD PEHLİVAN (Kızılcık köyü Silistre - Bulgaristan 1880 - Eskişehir 1931), Türk güreşçisi. Konya'dan Bulgaristan'a göç eden bir aileden gelen Hoca Salih Efendi'nin oğludur. Yağlı güreşi, köylüsü Âdil Pehlivan'dan öğrendi.

1900 yılında başpehlivanlardan Erikli'li Küçük Yusuf ile karşılaştı ve ezilerek yenildi. İyileşince Madaralı Ahmed Pehlivan'ı yendi. 1901'de Balıkesir ve Bursa yörelerinde yaptığı güreşleriyle ününü Türkiye'de duyurdu. 1904'te tekrar Türkiye'ye gelerek yağlı güreşler yaptı.

KIZILCIKLI MAHMUD PEHLİVAN

1905'te, Rio De Janerio'da güreşler yaptıktan sonra Bulgaristan'a dönen Küçük Yusuf ile Enberler köyünde ikinci defa karşılaştı. Küçük Yusuf güreşi K. M. P.'a bıraktı ve bu güreşin etkisiyle bir kaç gün sonra öldü.

Paul Pons, Chorela, Eigemann gibi Avrupa'nın tanınmış güreşçilerinin iştirak ettiği Bükreş Sergisi güreşlerine katıldı (Ağustos 1906). K. M. P.'ın bu güreşlerdeki başarısını işiten Rum güreşçisi Pierre'in daveti üzerine Paris'e gitti. Folies - Bergère'de yapılan güreşlerde; Petersen, Padoubny, Müller ve Emil Deriaz'ı yendi. Daha sonra, Lyon, Bordeaux, Berlin ve Leningrad şehirlerinde güreşler yaptı. K. M. P.'ın güreşlerinden memnun kalan Pierre, Kızılcık köyüne kadar beraber geldi.

1907 yılı sonlarında Pierre ile Amerika'ya gitti. Bu ilk Amerika güreşlerinde, New York'da Tom Jenkis'i, Kanada'da Yanki Rojers'i, Chicago'da Fererbil'i, Minneapolis'de Otoman'ı, Kansas City'de Robert'i yendi. Yalnız Chicago'da dünya şampiyonu Franc Gotch'a yenilerek, güreş hayatında ilk ve son defa mağlûp oldu.

1909'da Amerika'dan dönen K. M. P., Temmuz ayında İstanbul'a gelerek Ankaralı Ali, Çorlulu Kara Mustafa, Nakkaşlı Eyup, Edirneli Emin, Silivrili İzzet, Karpuz Ahmed, Aydınlı İsmail, Ali Ahmed, Şumnulu Maksud, Şefelli Hüseyin pehlivanların katıldıkları ve Şehzade Vahdeddin Efendinin seyrettiği Yıldız Güreşi'nde bütün hasımlarını yendi (7 - 9 Ağustos 1909). Bir süre Hürriyet Bahçesi'nde, Saraçhanebaşı'nda ve Yenibahçe (Nihal Bağı) de yağlı güreşler yaptıktan sonra Şumnulu Osman Pehlivan ile Londra'ya gitti. 28 Eylül 1910'da Pol Belling'i yendi. İkinci defa Amerika'ya gitti. Taksim güreşlerinde birinciliği kazanıp Pierre ile Amerika'ya gelen Kurtdereli Mehmed Pehlivan'ın da katıldığı güreşlerde Petersen'i ve Rus Hackenschmidt'i yendi.

1913'te tekrar Paris'e gitti ve altmış güreşçinin katıldığı müsabakalarda güreşerek başarı kazandı. I. Dünya Savaşı'nın çıkacağı günlerde Hollanda'da bulunuyordu, Romanya'ya döndü. Türk ordularının Romanya'ya gelmesi üzerine er olarak iki yıl Varna ve Pravadi'de askerlik yaptı.

1920'de üçüncü defa Amerika'ya gitti. Yunan, Sırp, Kanada, İsveç, Minneapolis şampiyonlarını yendi. Franc Gotch'dan sonra Cihan Şampiyonluğunu kazanan Stanislaus Zbyszko'yu 16 Aralık tarihinde Chicago'da yenerek Cihan Şampiyonu unvanını ve kemerini aldı. 1922'de Silistre'ye döndü. 1923'te Bükreş'te yapılan güreşlerde güreşti. Paris'den Silistre'ye gelen Romalı güreşçi Sonda'yı 9 dakikada yendi.

1924'te Sonda ile birlikte Cenevre, Madrid, Paris'e giderek bütün cihan pehlivanlarına meydan okudu ve karşısına çıkanları yendi. 17 Aralık 1924 tarihinde Belçika şampiyonu Garanspen ile yaptığı müsabakada hasmının bacağı kırıldığından diskalfiye edildi. Bu güreşten sonra İstanbul'a geldi (Ocak 1925). İstanbul'da karşısına çıkan Fehim, Benli Ab dullah ve Nakkaşlı Hüsnü pehlivanları yendi.

1928'de Eskişehir'e yerleşti ve burada Suriye şampiyonu Yusuf Berzî'yi, Rus güreşçisi Slaviç'i ve Mısırlı Hasan Tahsin'i yendi.

1930 yılı Aralık ayında hasta olmasına rağmen, Çocuk Esirgeme Kurumu yararına düzenlenen güreşlerde güreşmeyi kabul etti. Bu güreşler sebebiyle hastalığı arttı. Memleket hastanesinde tedavi edildi ise de, kurtulamadı.

KIZILDENİZ (eski Latince adı: Sinus Arabicus [= Arabistan körfezi], Asya'yı Afrika'dan ayıran ve Hind Okyanusu'nun bir körfezini teşkil eden deniz. Hind Okyanusu'na Bâbü'l - Mandeb boğazı ile bağlıdır; 1869'da açılan Süveyş Kanalı da K.'i Akdeniz'e bağlar. Hind Okyanusu'na bağlandığı noktada ancak 30 km genişliğinde olan K., Masaua (Eritre) enleminde en büyük genişliğine (320 km) ulaşır. Mekke enleminde 2 000 m lik bir derinlik gösterir. Suyu çok tuzludur. Eskiden milletlerarası ticarette büyük önemi olan K., Süveyş Kanalı'nın açılmasından beri bu bakımdan çok büyük bir önem taşır.

KIZILDERİLİ'LER, Amerika kıtasının yerli nüfusuna verilen ad. Bu adın, İspanyolca bir tâbirin yanlış yorumuna dayanması muhtemeldir. İspanyollar Amerikadaki Avrupalılara gente blanca (beyaz insanlar), yerlilere de gente colorada (renkli insanlar) derlerdi. Colorado kelimesinin ise bir geniş («renkli»), bir de dar («kızıl») anlamı vardır. Kuzey Amerika yerlilerinin ilk Avrupalıların önüne, âdetleri üzere, bedenlerini kırmızıya boyayarak çıkmış olmaları da bu yanlış fikri takviye etmiş olsa gerektir. Amerika yerlileri, bedenleri bakımından, o derece büyük farklar göstermektedirler ki, bir tek K. ırkından bahsedilmesi doğru olmadığı sık sık ortaya atılmıştır. Öbür yandan da, çok geniş olan bu kıta üzerindeki coğrafî şartların farklılığı, elbetteki yerlilere derin etki yapmış, onları değiştirmiştir.

Avrupalıların Amerika kıtasına ayak basmalarından bu yana, kıtanın insan ırkları bakımından gösterdiği manzara çok değişmiştir. Avrupalı'lar, Afrika'dan da zencileri Amerika'ya getirmişler, neticede başka ırklara karşı çok az direniş gösteren K., geniş bölgelerden çekilmişler ve hattâ yok olmuş gitmişlerdir. Eski bilginler Amerika yerlileriyle Sarı (Moğol) ırk arasındaki benzerlikleri birçok hallerde mübalâğa etmişlerdir. Bu benzerlikler şunlardır: Düz saçlar, derinin bazen hafif bir sarı renk göstermesi, K.'lerde çocukların bazen «Moğol lekesi» (Mongolen fleck) veya «mavi leke» yi göstermeleridir. Öbür yandan da göze çarpan büyük farklar bulunur: Kuvvetle öne doğru uzayan burun (bu birçok hallerde kartal gagası şeklini ve bazen de hemen hemen Sâmi tipini gösterir), göz kapakları yarığının hemen hemen hiç eğik olmaması, saç renginin çoğu zaman kahve rengi olması (bazen kıvırcık saça da rastlanır). Kafatasının şekli pek büyük farklar gösterir. Meselâ Delavar'larda kuvvetli bir uzun kafa bulunur, şimdiki Pueblo milletleri, bunların cedleri ve Patagonyalıların kafaları ise kısadır. Çoğu zaman eski Maya ve Peru'lularda görüldüğü gibi, kafatası şekli sunî bir şekilde değiştirilmiştir. K.'in menşei hakkında birçok hipotezlere baş vurulmuş ise de, hiçbir kesin neticeye varılamamıştır. Daha eski tiplere ait bilgiler

KIZILDERİLİLER: Erkek ve kadın tipi

şunlardır: Venezuela'da pigme (cüce ırk)'lere rastlanmıştır. Keza bunlara çok az sayıda Ateş ülkesindeki Yahgan'larla Araukan'larda da rastlanır. Botokud'lar ise muhtemel olarak antropolojik bakımdan eski bir tip özelliği göstermektedirler. Amerika yerlilerinin dilleri aş. yu. birbirinden tam anlamda farklı 150 dil familyalarına ayrılır. Hâlâ yaşayan yerlilerin aş. yu. 10 milyondan ibaret olmaları bu farklılığı hiç de bekletmiyordu. Bu diller, Wilhelm von Humboldt'un çalışmalarından beri, geniş ölçüde incelenmişlerdir. Bazı hallerde coğrafî bakımdan birbirinden çok uzak diller arasında yakınlıklar bulunmuş ve tarih öncesi zamanlarda geniş ölçüde halk göçlerinin yer almış olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda bu dillerin yapısı da incelenmiş, eski dil bilginleri bütün Amerika yerli dillerini «incorporating» (içine alıcı) deyimi ile birleştirmeğe çalışmışlardır. Sonradan bu özelliğin (nesnenin fiilin içine alınması) ancak bazı dillerde gerçek olduğu anlaşılmıştır. Fakat bunun yanında bambaşka dil tipleri de vardır. F. Boas «içine alıcı» dilleri polisentetik dillerden ayırmıştır. Bunlarda, kökün anlamı, katılan birçok ekler yolu ile tam anlamda değiştirilir. Bazı diller, meselâ Otomi, Miatek ve Tzapotek, konuşmada Çinceyi hatırlatan perde (Tonstufe) ler kullanırlar. Başka diller Türkçenin de gösterdiği bitişkenliği gösterirler. Bütün farklara rağmen Amerika'nın yerli dilleri birçok bakımlardan bir tek grup teşkil ederler.

Genel olarak eski dünyada konuşulan dillerle Amerika dilleri arasında bağıntılar kurulamamış, benzerliklerin, Kuzey Amerika ile Doğu Asya arasında her iki istikamette yer alan göçlerden doğduğu tahmin edilmiştir. Güney Amerika'nın Titicaca gölü civarında kullanılan Quechua dilinin Türkçeye olan benzerliği dikkati çekmiştir.

KIZILELMA, Özellikle Oğuzlar arasında Cihan hakimiyetinin sembolü olarak ifadesini bulan ülkü. K.'nın bir kavram olarak gittikçe arzulanan bir emel, amaç haline gelişi, daha çok Osmanlı Türklerinde kendini gösterir. Oğuzların müslüman olmadan önce de K. ülküsünü gönüllerinde yaşattıkları anlaşılmaktadır. K., Türklerin yaşadıkları bölgeye göre batı yönünde ulaşılması gereken bazan bir belde, bazan da bir ülkedeki taht veya mabed üzerinde parıldayan ve cihan hakimiyetini temsil eden som altından yapılma bir yuvarlak, bir toptur. Onun içindir ki, XIV. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklarda da sıkça anılan K. tarifinde, onu bazan İstanbul İmparatorunun yaldızlı tahtında Hazreti İsa'ya mahsus taht üzerindeki altın top yahut, Ayasofya kilisesinin mihrabında İmparatora mahsus yerde kubbeden sallandırılan som altın yuvarlak, bazan da Roma'da Saint-Pierre katedralinin mihrabındaki altın top olarak tanıtıldığına şahit olmaktayız. Adlarının ilk defa görüldüğü Yenisey yazıtlarına göre, Barlık çayı boyunca oturan Oğuzları buradan hep batıya doğru yönelten ülkü K. olmuştur. K., son yüzyıl Türk yazarlarına göre Türklük ülküsünü temsil eden rustaî (kırsal) bir kavramdır. Ulaşılması gereken, ülkeleri ele geçirmek için fetihleri amaç haline getiren semboldür. Oğuzlar hangi yöne yönelirlerse yönelsinler ulaşacakları zafer ve başarı, ulaşılmadan önce K.'dır. Bu tarif çok soyut kalmaktadır. Oğuz boyları arasında doğan bu ülkünün daha somut ifadesi, ülkünün bir yerde ve maddede canlandırılması gereğini ortaya koyar. Ülkeye verilen ad da bunu gösterir. Kızıl kelimesinin Türkçedeki çeşitli anlamlarından altın rengi ile değerlendirilmesi, elma isminin de bir şekli canlandırması düşünülmelidir. Buna göre İlk ve Orta Çağ dünyasında mutlak egemenliğin temsilcileri Roma ve Bizans imparatorluklarının, İç ve Orta Asya kırlarında dolaşan Oğuz boyları arasında erişmiş oldukları şöhretin tanımlanması kolaylaşmış olur. Nitekim Selçukluların ve İstanbul'un fethine kadar ilk Osmanlıların amaçlarına sembol olan K., İstanbul'a sahip olmak, Ayasofya'da İmparator makamı üzerinde asılı duran altın topu ele geçirmek, yani, bir kelime ile Bizans imparatorluğuna hakim olmak ülküsü idi. Anadolu'nun ilk Türk hükümdarı Süleyman Şah'ın, oğlu I. Kılıç Arslan'ın faaliyetlerinde bu amaca ulaşma çabalarını rahatlıkla tespit ettiğimiz gibi, Osman Gazi'ye atf olunan vasiyetlerde, Yıldırım Bayezid'e bağlanan söylentilerde K., hep İstanbul'un fethine ilişkin emelleri ifade eder. İstanbul'un fethinden sonra doğan yeni durumda da, bu kez, amacın yine batıya kaydığını ve hıristiyanlığın merkezi Roma'ya yöneldiğini görüyoruz. Osmanlı sipahileri, yeniçerileri, devlet adamları ve padişahları için varılacak ülkü artık Rim Papa K.'sı olmuştur. Gedik Ahmet Paşanın Otranto seferi, Kanunî Sultan Süleyman'ın Korfu seferi, bunu takip eden Pulya seferi, Barbaros Hayreddin Paşanın Reggio seferi ve nihayet Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın büyük tasavvurları, hep K. ülküsü ile açıklanır. Oğuzlar arasında doğan bu ülkü, anlaşıldığına göre medenî dünyanın hakimiyetini temsil eden iki büyük şehrin, İstanbul ve Roma'nın ele geçirilmesiyle, cihanın tek hakimi olma ülküsünün ifadesi olmaktadır. Bu ideal Oğuzlar müslüman olduktan sonra İslâmın İlâyı Kelimetu'llah (Tanrı adını yüceltme) ülkü-

süyle aynı değerde tutulmuş ve korunmuş, böylece Selçuklular ve Osmanlılar biri millî. biri dinî iki heyecan verici ülkü tesirinde, dünya tarihine yön veren hakimiyetler kurmuşlardır. K. ülküsünün, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra bir yandan dinî baskı, bir yandan da sosyal çöküntü sonucu bir süre küllendiği, unutulmaya yüz tuttuğu söylenebilir. XX. yüzyılın başında Osmanlı imparatorluğunun dağılmasının kaçınılmaz bir hal aldığı dönemde ise, millî şuura ulaşan Türk aydınları bu ülküye yeniden sarılmışlardır. Ancak, başta Ziya Gökalp tarafından yeniden canlandırılan K., artık gelenekleşmiş şeklinden başka bir kavram olarak ortaya konmuştur. Yeni K. ülküsü, Türklerin bütün kavim ve topluluklarını içine alan, Türklerin yaşadıkları topraklara dönük, yeniden kuvvetli bir Türk devleti kurarak, bu devletin içinde Türk milletini bolluğa, mutluluğa ve bahtiyarlığa ulaştırmaktır. Böylece yeni K. kavramı, milliyetçi Türklerin millî ülkülerinin sembolü olmuştur. Ziya Gökalp:

Demez taş, kaya
Yürürüz yaya
Türküz gideriz
Kızılelma'ya

veya

Son arzûmuz budur fânî dünyâdan
Türküz varacağız Kızılelma'ya

derken muhakkak ki artık XIV. veya, XVI. yüzyıl Osmanlı sipahilerinin hayal ettikleri Rim Papa K.'sı yahut da Yıldırım Bayezid'in atının yularını Ayasofya mihrabındaki K.'ya bağlamak düşüncesinde değildi. Ziya Gökalp'ın uyandırdığı K. ülküsünün onun birçok eserlerinde Turan ile eş anlamda kullanılmış olması, bu görüşü kuvvetlendirdiği gibi, onun açmış olduğu çığırdan giden şair ve yazarlarda da bu ülkü, Türk milliyetçiliğini açıklayan unsurlardan biri olmuştur. Ziyaeddin Nadir, Nihal Atsız, Necdet Sançar gibi şair ve yazarlar, hep bu yeni kavramı tanıtmışlardır.

Bağrını aç Kızılelma ben geldim

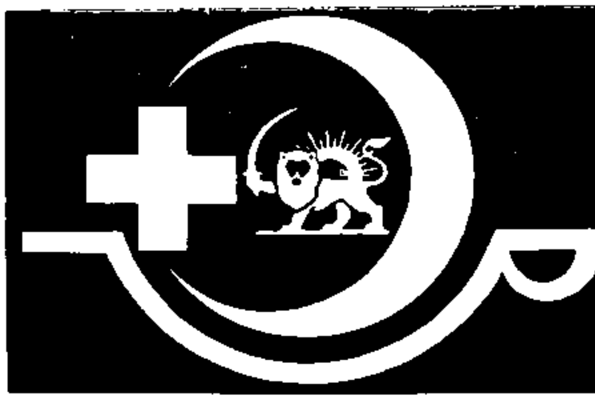
*
**

Akın olacak bir gün bölük bölük
Sana hasret kaldık diyenlerdenim

mısra ve beyitleri ile hep bu yeni kavram terennüm edilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı ve Türk kültürünün en büyük temsilcilerinden Yahya Kemal Beyatlı, Gedik Ahmet Paşa'ya ithaf ettiği gazelinde K.'yı gerçek kavramı ile aksettirmekte devam etmiştir. Öte yandan Merzifon, Turhal köylerinde efsanesi hâlâ anlatılan ve türbesi ziyaret edilen Çoban Dedenin, Sultan Murad (?) zamanında «elindeki şişle küffârı ne denlü kırarak İslamın sancaklarını K.'ya dek ulaştırdığı» teması, Türk folklorunda bu ülkünün, içten gelen özelliği ile yaşamakta olduğunu, unutulmadığını belirtmektedir.

KIZILGÖZ veya ÇAMÇAK (Leuciscus rutilus), Kemikli balıklar takımının Sazangiller familyasından bir balık türü. Uzunluğu 36 - 60 cm arasında değişir. Sırt ve anus yüzgeci kısa, bıyıksız bir balıktır. Üstü pembe ve parıltılı yeşilimsi, yanları açık kül rengi, karnı gümüşî renktedir. Avrupa'da bütün tatlı sularda çok yaygın olarak bulunur. Yurdumuzda göllerde yaşar. Yumurtasından tarama yapılır. K.'ü avlamak için yem olarak kenevir tohumu, buğday, patates ve buğday hamuru, pirinç, ekmek kırıntısı, et kurdu, çamur kurdu, yer solucanı kullanılır.

KIZILHAÇ (Fr. Croix - Rouge), savaş kurbanlarına yardım maksadiyle kurulmuş milletlerarası örgüt. 1863'te Solferino muharebesi (1859) nin tepkisi altında hareket eden Cenevre'li Henri Dunant (b. bk.) tarafından kurulmuştur. Tam manasiyle politika dışı ve tarafsız olan bu örgüt, barış zamanında da hayırseverlik alanlarının hepsinde (sosyal hekimlik, felâket halinde millî ve milletlerarası yardımlaşma) bütün dünyayı içine alan bir dayanışma idealine hizmet eder. I. Cenevre anlaşması (Convention de Genève) ile Dunant ve İsviçre'li arkadaşları (Moynier, Appia, Maunoir ve general Dufour) harbin insanîleşmesine giden bir anlaşma teklifi hazırlamışlar ve bunu başta Fransa olmak üzere bütün devletlere kabul ettirmişlerdir. Bu anlaşmanın esası, savaş kurbanı (yaralı) nın tarafsız

KIZILHAÇ: XXI. Uluslararası Konferansı amblemi

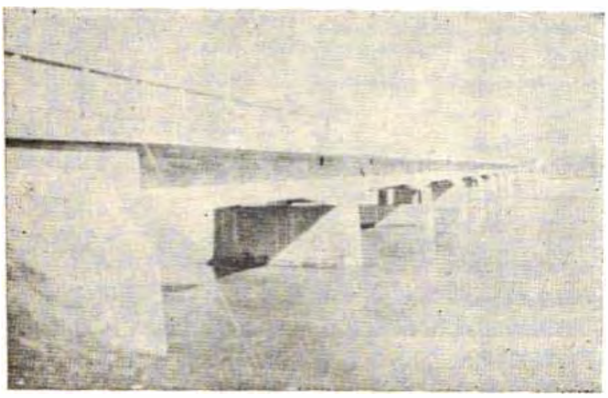
sayılması ve bunu kurtarmaya çalışan memurların, anlaşmayı kabul etmiş devletlerce korunmasıdır. K.'ın işareti, beyaz zemin üzerinde bir kızıl haç taşıyan ve esasen İsviçre bayrağı (kızıl zemin üzerinde beyaz haç) ndan ilham alarak yapılmış bir bayraktır. Anlaşmaya katılırken Müslüman devletleri K.'ın yerine bir kızıl ay (hilâliahmer), İran devleti ise kendi bayrağından almış olduğu bir kızıl arslan ve güneş koymuştur. Bk. KIZILAY.

KIZILIRMAK, Türkiye'nin en uzun ırmağı. Başlangıç yerinden Karadeniz'e döküldüğü Bafra Burnu'na kadar olan uzunluğu 1 182 km, ırmağın beslendiği yağış alanı 75 000 km^2 dir. K., Sivas'ın Zara ilçesinin doğusundaki dağlardan doğar, İç Anadolu'da geniş bir büklüm çizer, Sivas, Kayseri ve Ankara yakınlarından geçer, bu bölümündeki başlıca kolu olan Delice Irmağı alır, Kuzey Anadolu dağlarındaki boğazlara girer. Bu bölümde Devrez çayını ve Gökırmak'ı alır, kendi deltası olan Bafra ovasını geçerek Karadeniz'e dökülür.

Geçtiği bölgeler ve aldığı kollar göz önüne alındığı zaman, K.'ın iki ana bölümü olduğu görülür: Biri, bütün beslenme alanının dörtte üçünü tutan kurak iç bölgeler bölümü, ötekisi, nisbeten az yer tutan Kuzey Anadolu yağışlı dağlık bölümü. Bunlardan birincisinde (iç bölgelerde) yağış az, yaz kuraklığı uzun, buharlaşma şiddetlidir. Sızmalarla da su kaybı olur. Bu nedenle gür kaynaklarla beslenebilen akarsular dışında (Sızır kaynaklarının beslediği Göksu, Bünyan kaynağının beslediği Sarımsaklı Suyu gibi), birçok akarsular bu olayların etkisi altında su kaybına uğrar, çok çekilir, hatta kuruyacak duruma gelirler. Irma-

ğın bu kesimdeki en uzun kolu Delice Irmak (b. bk.)'tır. Bu ırmak, geçtiği kurak iç bölgede *öz* adıyle anılan, çoğu zayıf, birdenbire kabarma ve çekilmeler gösteren kollar alır. Irmağın çekilmeleri ve kabarmaları anî olur. Yazın çok çekilir, ilkbaharda 1 m ve daha çok kabarır. Sağanak yağmurları ardından veya kar erimeleri sonunda kabaran dereler, bu bölgenin çıplak yamaçlarından çamurlu bir halde aşağılara hızla iner, sel rejimli dereler olarak yıkıcı etkiler yaparlar. Bu iç bölümde K.'ın birçok kolları bu çeşit akarsular olduğu için, bunların kabarmaları hemen etki yapar, anî kabarmalara yol açarlar.

K.'ın aşağı kesiminde durum farklıdır. Burada yağışlar oldukça boldur. Bu kesimde ırmağa batıdan karışan Devrez Çayı (b. bk.) ve Gökırmak (b. bk.) da yaz aylarında oldukça çekilirler. Bütün bu özellikleriyle K., kabarma zamanları dışında çok yerde orta derecede bir ırmak görünüşündedir. Uzun süren yaz kuraklıkları sırasında ırmak yer yer geçit verir, bu sıralarda dibindeki kum ve çakıl yığıntı yerleri su üstüne çıkar, geniş kum adaları sıralanır.

KIZILIRMAK: Çorum - İskilip yolu üzerindeki Kızılırmak köprüsü

K., kaynak kesiminden İç Anadolu'nun içerilerine kadar jips (alçıtaşı) li ve kolay aşınabilen yerlerden geçer. Bu sebeple suları bu kesimde biraz acı ve tuzlucadır. Irmağa dökülen derelerin adları da bunu belirtir: Acısu, Acıırmak, Acıöz, Acıçay gibi. Adları böyle olmayan birçok derelerin suları da yine acı ve tuzludur: Gölevi deresi, Ulaş deresi, Delice ırmak gibi. K.'ın suyuna, pek az da olsa, acılık ve tuzluluk getiren bu türlü akarsular dışında bol tatlı sular taşıyan çaylar da vardır: Göksu, Devrez çayı, Gökırmak gibi. Bu arada Hirfanlı ve Kesikköprü barajları da tuzluluğu düşürmektedir.

K., yolu boyunca birçok yerlerde derinde akar, yer yer dar ve derin boğazlardan geçer. İşte, bir yandan sulamaya elverişli bir durum hazırlamak, bir yandan da enerji sağlamak için barajlar yapımına girişilmiştir. Hirfanlı barajı, Kesikköprü barajı, daha aşağı kesimde projeleri düzenlenmiş barajlar, ırmağın orta kesimi kollarından biri üzerinde Sarımsaklı barajı, gür Sızır kaynaklarıyle beslenen Göksu üzerindeki hidro - elektrik santrali, Bünyan hidro - elektrik santrali bulunmaktadır.

KIZILKANAT (Scardinus erythrophalmus), Kemikli balıklar takımının Sazangiller familyasından bir balık türü. Sırtı kahverengi yeşil, karnı beyaz ve gümüş rengidir. Yüzgeçleri kırmızıdır. Uzunluğu 25 - 30 cm dir. Ağırlığı 500 - 800 gr dır. Avrupa ve Anadolu'nun tatlı sularında yaşar. Sürüler halinde yaşarlar. Eti çok kılçıklı ve lezzetsiz olduğu için pek makbul sayılmaz. Kuyruğunun ucu açık çataldır. Vücudu geniş, beyzî ve yanlarından doğru basıktır. Başı ve ağzı ufak, burnu yuvarlaktır. Yanakları ve kulakları altın yaldızlıdır. Gözleri büyük ve birbirinden uzakçadır. Yelesi yoktur. Soğuk ve berrak sularda yaşadığı için yavruları özel havuzlarda beslenen alabalıklara yem olarak da kullanılır. Nisan ve Mayıs aylarında zemini taşlı ve otlu sularda yumurtasını bırakır ve 15 gün içinde yumurtaları açılır.

KIZILKANAT

Orta büyüklükteki bir dişi K.'tan 85 000 yumurta çıktığı söylenmektedir. İlkbaharda bu balıklar erkek ve dişileri ayrı ayrı sürüler teşkil ederek önden erkek, arkadan dişileri olduğu halde suyun üstüne çıkarlar. Bu esnada erkek ve dişiler birbirlerine karışmazlar.

K., küçük bitkiler ve onların üzerindeki hayvancıklarla beslenir.

KIZILKUM (Coğ.), Sovyetler Birliği'ne bağlı Orta Asya'da, Özbek ve Kazak cumhuriyetlerinde, Aral gölünün güney - doğusunda, Amuderya ve Sirderya ırmakları arasında bir çöl. Aş. yu. 300 000 km^2 lik bir alan kaplar. Güney - batı bölümü Karakalpak Cumhuriyetine, kuzey ve doğu bölümleri Kazak Cumhuriyeti'ne, güney ve orta bölümleri ise Özbek Cumhuriyeti'ne bağlıdır.

KIZILKUYRUK (Phoenicurus), Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Karatavukgiller (Turdidae) familyasından bir kuş türü. Erkeğin tüyleri külrengi - kara, kızıl ve ak, dişininki düz esmer, fakat hepsinin kuyruğu kızıldır. Erkeğin başı da karadır. Avrupa'da, Orta ve Ön Asya'da ova ve dağlarda yaşar. Yurdumuzda bahçe kızılkuyruğu (Phoenicurus phoenicurus) türü yaygındır.

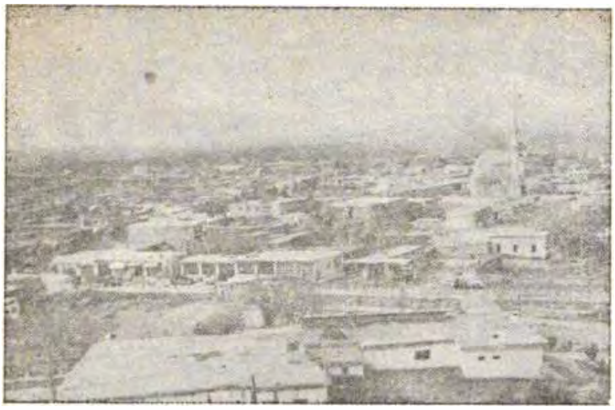
K.'un uzunluğu 15 - 16 cm dir. Yalnız böcekle beslenir. Yuvalarını deliklerde yapar.

KIZILORDA, Sovyetler Birliği'nde, Kazakistan'da bir şehir. Nüfusu 66 000 (1966) dir. Sirdarya ırmağı üzerinde bir barajı vardır.

KIZILÖTESİ IŞINIMLARI: bk. KIRMIZIALTI IŞINIMLARI.

KIZILSU, Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde bir ırmak. Uzunluğu 210 km dir. Vahş dağlarından çıkan ırmak, yukarı kesiminde bir dağ suyu olarak hızlı bir akışa sahiptir. Nisan - Haziran aylarında en kabarık durumuna erişir; Ağustos - Eylül aylarında suyu azalır. Sulama işlerinde kullanılır.

KIZILTEPE (eski adı: Koçhisar), Mardin iline bağlı bir ilçe. Mardin eşiği ile Suriye sınırı arasında, 1 403 km^2 lik bir alanı kaplar. Nüfusu 16 300, köyleriyle birlikte 53 295 (1970) tir. İlçeye bağlı 97 köy muhtarlığı ve bu muhtarlıklara bağlı 86 mezraa vardır. İlçe arazisi III. Zaman'a ait kütlelerle Karacadağ volkanından yakın jeolojik devirde çıkan lavlarla örtülüdür. Bu kütleler, Habur suyunun, kaynaklarını yurdumuzdan alan Zerkan, Büyük ve Küçük Çırcip gibi akarsularla yarılarak bir plato görünüşünü kazanmıştır. Bu platonun yüksekliği Mardin eşiği eteğinden (600 m) Suriye sınırına doğru (400 m) giderek azalır.

KIZILTEPE: Genel görünüş

K., yurdumuzun az yağış alan bir bölümünde yer alır. İlçe topraklarının kuzeyinde 400 - 500 mm olan yağışlar, güneyde 300 - 400 mm ye kadar iner. Esasen yetersiz olan bu yağışlardan bir kısmının da buharlaşma yoluyle kaybolması, fazla suya ihtiyaç gösteren ağaçların yaşamasını imkânsız kılar. O yüzden Mardin eşiğinin yüksek bölümlerinde görülen meşeler, plato bölümünde yerini, sadece İlkbaharda yeşeren bozkıra terk eder.

Yağış azlığı, tesirini yerleşme üzerinde de gösterir. Yerleşme merkezleri, suya yakın olmak için ya yatağında bütün yıl az veya çok su taşıyan ırmak boylarını veya yükseklik dolayısıyle biraz daha fazla yağış alan plato yüzeylerini tercih etmişlerdir.

Köylerde yaşayan halkın başlıca geçim kaynağı, tarım ve hayvancılıktır. İlkbahar yağışları sayesinde, ilçede 36 bin ton buğday, onun yarısı kadar arpa yetiştirilir. Plato yüzeyine gömülmüş kuytu yamaçları örten zeytinliklerden yılda 125 ton ürün toplanır. Akarsu boylarında baklagiller ekilir ve 280 ton ürün elde edilir. Elma, armut, ceviz ağaçlarının çoğunlukta olduğu bahçelerden elma (75 ton), armut (75 ton), ceviz (60 ton) toplanır.

Köylü çiftliğine destek olması için hayvancılıkla da uğraşır. En fazla beslenen hayvan, bozkırdan hoşlanan koyun (46 bin baş), Mardin eşiği eteklerinde otlayan kıl keçi (32 bin baş) dir.

İlçe merkezi K., Zerka deresinin içinden açtığı aluvyal bir ova ve eski bir hüyüğün yanında, Mardin'i Gaziantep, Kahraman Maraş gibi daha büyük merkezlere bağlayan bir yol üzerindedir. Sınır bölgesinin ticaret ve tarım pazarı olması sebebiyle K. kasabasının nüfusu gittikçe artmakta ve üç mahalleden ibaret olan yerleşme alanı genişlemektedir.

KIZKALBİ [Bot.] (Dicenra spectabilis; Fr. giroflée des murailles; İng. bleeding heart), Fumeriacea familyasından Kuzey Amerika ve Asya asıllı bir ot cinsi. Yaprakları kesintili, çiçekleri de düzensizdir. Zarif bir bahçe bitkisi olup, pembe renkte, sarkan yürek şeklinde çiçekleri vardır. Bunlar demet (racemus) biçiminde toplanmışlardır.

KIZLAR MANASTIRI, Trabzon'da Pontos Rumlarından kalma büyük bir tesis. Esas adı Theoskepastos manastırı olan K. M.'na halk, burada rahibeler yaşadığından eskiden beri bu adı vermiştir. K. M., şehrin doğu tarafında, Boztepe üzerindedir. Bu tesisin esası, Trabzon Rum hükümdarlarından III. Aleksios (1349 - 1390) devrine kadar inmektedir. Kilisenin giriş kısmında 1843'e kadar görülebilen fresko bir duvar resminde III. Aleksios ile beraber, karısı Theodora ve annesi Eirene tasvir edilmiştir. Bu resimde Eirene'nin elinde bir kilise modeli tutar vaziyette olması, tesisin başlangıcının bu kadın tarafından kurulduğunu ispatlar. Zaten K. M. III. Aleksios devrinden önceki kaynak ve kayıtlarda anılmamaktadır. Etrafı bir kale gibi sur duvarları ile çevrili geniş bir alanın içinde, kayadan oyulmuş bir mağara - kiliseden başka, çeşitli manastır yapıları varsa da, bunların hepsi de geç devirlerde, Trabzon'da Türk hâkimiyeti başladıktan çok sonraları yapılmıştır. K. M.'nın çevre duvarında, şimdi kayıp bir kitâbeden, bu koruyucu duvarı III. Aleksios'un yaptırttığı öğreniliyordu. Kilisenin narteksinde, III. Aleksios'un, 14 Mart 1376 günü Trabzon sarayının bir penceresinden düşerek ölen evlilik dışı oğlu Andronikos'un da mezarı vardı. Ayrıca kilisenin bir duvarındaki uzun bir yazı bu olayı anlatıyordu. Tahmin edildiğine göre, annesi Eirene tarafından esası kurulan bu manastırı, oğlunun ölümü ve buraya gömülmesi üzerine III. Aleksios, genişletmiş ve bilhassa iç duvarlarını fresko resimler ile süsletmiştir. XV. yüzyılda Trabzon Komnenos'larından iki hükümdar da buraya gömülmüştü. 1412'de III. Manuel, 1445'e doğru da IV. Aleksios, K. M.'na gömülmüşlerdi. Trabzon'un fethi ve Türk idaresine geçmesinden sonra K. M., Ortodoks Rumların elinde kalmış ve manastır olarak kullanılmağa devam etmiştir. Bu arada şimdi harabeleri görülen binalar da yapılmıştır. 1843'te, kilisenin içindeki fresko resimlerin bir kısmı bir kilise ileri geleni tarafından tahrib ettirilerek, bunların yerlerine yeni resimler yaptırılmıştır. Trabzon Rumları Yunanistan'a gönderildikten sonra boş ve sahipsiz kalan K. M.'nın bazı kısımları ev haline getirilmiştir.

K. M.'nın en eski kısmı, kaya içine oyulmuş, belki de tabiî bir mağaranın biraz şekillendirilmesi suretiyle elde edilmiş bir mağara - kilisedir. Önünde bir narteks (giriş holü) olan bu kilise, doğu kısmında intizamsız bir yarım yuvarlak şeklindeki bir apsisle biten tek mekândan ibarettir. Kaya kütlesi muntazam yontulmadığından, gerek kilisenin şekli ve gerekse duvarların yüzeyleri düzgün değildir. Mağara kilisenin bütün iç yüzeyleri fresko resimler ile süslenmiş bulunuyordu. XIV. yüzyıl sonlarına ait olarak tarihlenen bu resimler bugün büyük ölçüde tahrip edilmiş, kalanları da isten kararmış ve teşhis edilmez bir hale gelmiştir. K. M.'nın diğer binaları arasında başka kubbeli bir kilise ile bir şapelden başka, bir çan kulesi, bir havuz ve bir mezar binası dikkati çeker. Ayrıca, manastırda yaşayanların barınması, erzaklarını depo etmeleri için de binalar vardır. Bunların hepsi çok yeni, genellikle XIX. yüzyılda yapılmış yapılardır. K. M.'nın tarihçesi ve resimleri G. Millet ve D. Talbot Rice tarafından incelenerek yayınlanmıştır.

KIZLAR SARAYI. Konya Ereğli'si doğusunda, İvriz yakınında, Ambar deresi veya Karanlık dere denilen dar bir boğazın içindeki harabelere halkın verdiği ad. K. S.'na, İvriz suyu başındaki Geç Hitit kabartması yanından, Ardos dağını aşarak kestirmeden gidilebileceği gibi, dağı dolanarak taşlık vâdinin içinden de ulaşmak kabildir. Esas yolunun da buradan olduğu sanılır. Çünki yol üstünde bir kaya kitlesine oyulmuş ufak bir niş içinde bir Meryem tasviri vardır. K. S. harabesi, vâdinin çok darlaştığı bir yerde bulunmaktadır. Buranın tarihin erken çağından beri kutsal olduğu, vadinin aşağı kısmında, kaya yüzüne işlenmiş ve su başındaki tanınmış kabartmaya çok benzeyen, ikinci bir Hitit kabartmasından anlaşılmaktadır. Bu dar boğaz yaz

KIZLAR SARAYI: Konya Ereğlisi, İvriz civarı

aylarında bile pek az aydınlanmakta ve güneş ancak öğle saatlerinde içine vurmaktadır. K. S. denilen harabeler, boğazın iki yamacına karşılıklı olarak yapılmış iki Bizans manastırı kalıntısıdır. Vadinin aşağıdan girişinde hakim bir yerde bulunan bir gözetleme yeri, bunun tahkim edilmiş bir manastır olduğunu ispatlar. Aşağıdan gelindiğinde sol taraftaki yapı, apsis kısmı kaya içine oyulmuş, batı kısmı taş ve tuğladan yapılmış, büyükçe ve aslında kubbeli olduğu sanılan tahminen 12 x 8 m ölçüsünde bir kilisedir. Yapının büyük bir kısmı yıkılarak yamaçtan aşağıya devrildiğinden, tam planını öğrenmek mümkün olmamaktadır. Henüz kalan parçalarında, ziyaretçiler tarafından bozulmuş fresko resim kalıntıları görülebilir. Karşı yamaçtaki yapı ise, 10 m genişlik ve 14, 50 m derinliğinde tabiî bir mağaranın ağzının duvarla kapatılması suretiyle yapılmış bir şapeldir. Bu duvarda, ortada, dışarı taşan bir apsis çıkıntısı vardır. Kilisenin etrafındaki duvar yıkıntıları herhalde buradaki keşişhanenin kalıntıları olmalıdır. Yaşama şartları çok zor olan bu ücra vadideki K. S. denilen harabenin Orta Bizans devrine ait bir tahkim edilmiş manastır olarak önemi olduktan başka, bir yerin değişik inançlarda da kutsallığının sürdürülmesine örnek teşkil etmesi dikkat çekicidir. Ambar deresi vadisindeki K. S. harabesi E. Dalleggio tarafından incelenerek Revue des Etudes Byzantines (1966) de yayınlanmıştır.

KIZLIK ZARI (Anat.) (Fr. Hymen), kızlarda, hazne (Osm. mehbil, Fr. vagin) nin dış deliğini daraltan zar. Çoğu zaman yarım ay biçiminde bir supapa benzer ve haznenin dış deliğinin kenarlarına yapışıktır. Kalınlığı ve şekli değişebilir. Sümük zarı (Fr. muqueuse; Lat. mucosa) nın bir kıvrımından ibarettir. İlk cinsî münasebette K. Z. yırtılır. Yara izlerine K. Z. lopcukları (Fr. lobules hyménéaux) adı verilir. Doğum esnasında yırtıkların derinliği artar ve lopcukların yerine mersin şekilli etçikler (Fr. caroncules myrtiformes) geçer.

Bâzı kızlarda K. Z. pratik bakımdan doğuştan yoktur. Bâzı kızlarda ise büyük bir esnekliğe sahip olup, yırtılmadan cinsî münasebetlere elverişlidir. Buna göre K. Z., güvenilir bir kızlık delili teşkil etmez. Buna karşılık lopçuklar cinsî münasebetleri, keza etçikler de bir doğumun yapılmış olduğunu gösterir.

KIZTAŞI, İstanbul'da Geç Roma çağına ait bir anıt. Şehrin ortasında, Saraçhanebaşı semtinde dörtyol ağzı olan bir ufak meydanın ortasında yükselmektedir. Kaidesinin bir yüzünde dört satır halinde latince şu kitabe vardır:

PRINCIPIS HANC STATVAM MARCIANI
CERNE TORVMQVE
PRAEFECTVS VOVIT QVOD TATIANVS
OPVS

Bu kitabe, aslında altın yaldızlı bronz harflerin mermere çakılması suretiyle yazılmış, bugün ise sadece bunların çukur yuvaları ve kenet delikleri kalmıştır. Bu yazıdan, anıtın, tepesindeki heykel ile, Doğu Roma imparatoru Marcianus (450 - 457)'un adına vali (*praefectus*) Tatianus tarafından dikildiği öğrenilmektedir. Tatianus bu makamda 450 - 452 yılları arasında bulunduğuna göre, K.'nın da her halde bu tarihler içinde yapılmış olması gerekir. K. anıtının üstünde aslında imparatorun bir heykeli bulunuyordu. Bugün heykel yoktur. Bir hipoteze göre, XIII. yüzyılda Latinlerin İstanbul'u yağmaladıklarında, İstanbul'dan götürülen eserler arasında olan bu heykel, içinde bulunduğu geminin karaya vurması ile güney İtalya'da bir kumsalda kalan bronz heykel ile aynıdır. Bugün Barletta kasabasında olan bu heykelin İmparator Marcianus'u tasvir edip etmediği kesin olarak bilinmez. Ancak heykelin 5 m boyu, kaidesi ile sadece 17 m yüksekliğindeki bir anıt için fazla ve nisbetsiz görülmektedir. Bizans kaynaklarında hiç adı geçmeyen K., Türk devrinde daima merak çekmiştir. Evliya Çelebi bundan bahsettiği gibi, yabancı seyyahlar da kitaplarında bu anıtı anarlar (Gyllius, Spon ve Wheler, Lechevalier, Pococke, Pertusier, Salzenberg, Kondakoff v. b.). Bunlardan bazıları anıtın görebildikleri kadarı ile resmini de yaparak yayınlamışlardır. K., uzun süre bir evin bahçesinde yükseldiğinden, yabancı seyyahların çoğu yanına sokulamamışlardır. Ancak 23 Ağustos 1908 Çırçır yangını ile K., tamamen ortaya çıktıktan sonra, yeni imar planında bir meydanın ortasında bırakılmıştır.

KIZTAŞI

K., anıtı üç mermer basamaklı bir temel kısmına oturan kare bir kaideye sahiptir. 2 m 40 cm yüksekliğindeki bu kaidenin üç yüzünde yuvarlak birer çelenk içinde İsa'nın adının bir marka haline sokulmuş şekli olan altı kollu bir haç (*) işlenmiştir. Bir yüzde ise, karşılıklı duran iki zafer tanrıçası (Nike) -melek, ellerinde gene aynı biçimde bir madalyon tutmaktadır. Kuzeye bakan ve esas yüz olduğu anlaşılan bu tarafta, üst kısımda bazı kısımları kırılmış ve birkaç harfi kaybolmuş olan kitabe izi görülebilir. 50 cm yüksekliğindeki bir esas kaidenin üstünde yükselen sütun gövdesi ise, gri rekte granit (syenit)'ten yontulmuş olup, 8 m 74 cm yüksekliğinde, altta 1 m 13 cm, yukarıda ise 1 m çapındadır. Bunun tepesinde 1 m 50 cm yüksekliğinde Korint üslûbunda bir başlık bulunmaktadır. Onun da üstüne, 1 m 60 cm yüksekliğinde, dört köşesine kanatları açık vaziyette dört kartal kabartması işlenmiş, gene mermerden büyük bir kitle oturtulmuştur. Bunun üstünde şekilsiz bir mermer blok daha bulunmaktadır. Böylece anıtın bugünkü durumu ile tam yüksekliği 17 m yi bulmaktadır. Evvelce tepedeki heykelin bu bloka demir veya bronzdan kenetler ile bağlandığı ve heykel devrilirken bu taşın bazı parçalarını da kırarak beraber sürüklediğine ihtimal verilir. Kaidenin bir yüzüne kabartma olarak işlenmiş olan iki Zafer tanrıçası ve aynı zamanda melek olarak kabul edilen tasvirler, anıtın Türk devrindeki adının esası olmuştur. Bu kabartmalardan sağdaki, yangınlar yüzünden çok yıpranmış ve büyük ölçüde ufalanmıştır. Bugün sadece kanadı ve gövdesinden bazı kısımlar fark edilebilir. Soldakinin başı noksan olmakla beraber gövdesi oldukça iyi bir haldedir. Burada şiddetli bir hereket halinde olarak tasavvur edilen tanrıçanın elbise kıvrımları rüzgârla gerilmiş gibidir. K. anıtı, yangından sonra Ebersolt ve Thiers tarafından incelenerek ölçüleri alınmış (1909), sonraları bir daha Kollwitz ve Schazmann tarafından da etraflı surette incelenerek yayımlanmıştır (1941).

KİANG'LAR, Doğu Asya'da yaşayan bir topluluk. Çin kaynaklarında M. Ö. II. yüzyıldan beri adı geçer. K.'lar arasında hayvancılık gelişmiştir.

KİANG - Sİ, güney Çinde, bir idarî bölümü. Yüzölçümü 164 800 km², nüfusu 25 000 000 (1971) dur. Merkezi Nançang (İng. Nanchang) dır.

KİANGSU (Coğ.), doğu Çin'de bir eyalet. Yüzölçümü 102 200 km², nüfusu 45 230 000 (1966) dir. Merkezi Nanking'dir.

KİAO - ÇEV (Fr. Kiao-tcheou, İng. Kiaochow) Çin'de, Çin Denizi kıyısında, Şan-tung körfezinde bir şehir ve liman. 1898'de Almanya'ya «kiralanmış» tır. 1914'te japonya tarafından işgal edilmiş ve 1922'de Çin'e geri verilmiştir.

KİBRİT (Fr. Allumette), ateş yakmaya veya nakletmeğe yarayan, çoğu zaman tahta, bazen de karton veya balmumundan yapılmış çöp. En eski K.'ler erimiş kükürte batırılmış uzun tahta parçaları idi. Bunlar ancak yanmakta olan bir cisme yaklaştırılarak ateşlenebilirdi. Doğrudan doğruya ateşlenebilen ilk kimyevî K.'ler ancak 1809'da meydana gelmiştir. Bunlar uçları önce kükürtlenmiş ve sonra bir potasyum kloratı, likopod, kükürt ve kola karışımını içine alan suya batırılmış olup, ancak koyulaştırılmış sülfürik aside batırılarak ateşlenirdi. Bunların yerine, Avrupa'da «congrève» adı verilen ve sürtülerek ateşlenen K.'ler geçmiştir. Bunların macunu potasyum klorat ve antimuan sülfüründen ibaret olup, zımpara kâğıdına sürtülerek ateşlenirdi. 1831'de Charles Sauria adında bir Fransız, fosforlu K.'leri icat etmiş, ardından Alman Friedrich Kammerer de bunları ilk olarak endüstrileşmiş bir şekilde imal etmiştir (1832). İsveç'li Carl Frans Lundström, beyaz fosforum yerine kırmızı fosforu koymuş ve böylece zehirlenme tehlikesini önlemiştir. Şimdiki K.'ler iki cinstendir: 1. seskvisülfürlü K.'ler, 2. Emniyetli K.'ler. Birinciler önce kükürtlenmiş olup sonra fosfor seskvisülfür, potasyom klorat ve cam parçacıklarından ibaret bir macuna batırılmıştır. Bunlar her cins kaba bir yüzeye sürtülerek ateşlenebilir. Öbürleri ise (bunlara uzun zaman İsveç K.'leri de denmiştir), önce parafine batırılır ve sonra uçlarına potasyum klorat, manganez bioksid, potosyum bikromat, antimuan sülfür ve cam parçacıklarından ibaret bir macun parçası tesbit edilir. Bunlar ancak kırmızı fosforlu, kola ve bir abrazif'li yüzeye sürtülerek ateşlenirler. Şimdi kılıflar içersinde, bir ucundan birbirine bağlı olup ancak kullanılmadan önce koparılarak ayrılan yassı K.'ler de kullanılır. Bunlar aş. yu. «İsveç» K.'leri gibi hazırlanmıştır.

K. küçük veya büyük kutular içinde piyasaya arz olunur. Çöpü kavak ağacından yapılır.

K. fabrikalarda imal edilir. Türkiye'de 1929 yılına kadar K. yapılmazdı; Avrupa ülkelerinden ithal edilirdi. 1 Haziran 1929 tarihinde çıkan bir kanunla K.'in yapımı, ithali ve satışı Tekel Genel Müdürlüğü (İnhisarlar Umum Müdürlüğü) ne bırakıldı. Yurdumuzda ilk K. fabrikası İstanbul'da Büyükdere'de kuruldu (193:). 30 Ocak 1952 tarihinden itibaren K. yapımı, ithali ve satışı serbest bırakıldı. Bunun üzerine Tekel'in Büyükdere fabrikası yanında özel teşebbüse ait K. fabrikaları da kuruldu.

KİBRİTOTU (Lycopodium clavatum), Eğreltiotuna ve atkuyruğuna benzeyen küçük bir bitki. Eğreltiler şubesinden Kibritotları takımının Kibritotugiller familyasının örnek bitkisidir. K. dik veya sürüngen dallı bitkilerdendir, daha çok sıcak ülkelerde, Avrupa'nın bazı bölgelerinde yetişir; yüz kadar türü vardır. Sporları dalların ucunda ve kozalak biçiminde toplanmış döl verici yaprakların üzerlerinde bulunur; spor keseleri pek sıkı olup küçücük ve çoktur. Eczacılıkta ve fişek sanayiinde kullanılan K. tozu bu sporlardan yapılır.

KİBUTZ (topluluk, ortaklaşma), İsrail devletinde tarım üretim kooperatifleri. İsrail millî hazinesince satın alınarak Arap sınır topraklarında kurulan K.'lar hem askerî hem de zıraî niteliktedir ve çok yaygındır.

Bu işletmelerde özel mülkiyet olmayıp mal birliği esasına dayanılır. Kişilere eşit muamele uygulanır. İşin düzenlenmesi ve dağıtımı seçimle meydana gelen bir komite tarafından yürütülür. Çocukların bakımını ve eğitimini topluluk yapar. Eğitim işinde özel suretle yetiştirilmiş uzmanlar görevlidir.

KİBYRA (Lat. Cibyra), Eski Anadolu'da, Büyük Phrygia'da, Karia'nın sınırında bir şehir. Lydialılar tarafından kurulmuş, Pisidialılar tarafından tekrar inşa edilmiştir. M. Ö. 83'te Romalı general Murena tarafından alınmış ve Roma imparatorluğuna katılmıştır.

KİDAN (Tar.): bk. Çİ-DAN.

KIDD, Benjamin (1858 - Croydon 1916), İngiliz sosyologu. 1877'de Inland Revenue'da memur olmuş, fakat *Social Evolution* (Toplumsal gelişme) [1894] adlı ve sosyalizme karşı cephe alan eseri başarı kazanınca, istifa etmiştir. Prensibi, toplumları biyoloji'nin prensiplerine göre incelemektir. *Principles of Western Civilization* (Batı medeniyeti prensipleri) [1902] adlı eseri de tanınmıştır.

KIEL [*kīl*] (Coğ.) Almanya'da bir şehir. Kiel kanalının Baltık Denizi ile birleştiği noktadadır. Batı Almanya'da, Schleswig - Holstein bölümünün başkentidir. Nüfusu 271 042 (1970) dir. Üniversitesi vardır, ticaret ve balıkçılık limanıdır. Kimyevî madde endüstrileri merkezidir ve tersaneleri vardır.

KIEL KANALI (Coğ.) [Alm. Nord - Ostsee - Kanal = Kuzey Denizi, yani Baltık Denizi Kanalı; eski adı: Kaiser - Wilhelm Kanal = imparator Wilhelm Kanalı], Almanya'da bir kanal. Danimarka'nın Zylland yarımadasının güneyini keserek Baltık Denizini Kuzey Denize bağlar.

KIELCE [*kieltse*] (Coğ.), Polonya'da bir şehir K. voyvodalığının baş şehri. Nüfusu 129 000 (1971) dir. Piskoposluk, zarif binaları, ağır endüstrisi, gıda ve kimya maddeleri fabrikaları vardır. K. 1173 yılında kurulmuştur. K. voyvodalığının yüzölçümü 19 500 km² dir.

KİEN LUNG veya **CH'İEN LUNG** (1711 - 1799), [doğduğunda verilen ad: Hung - Li ve sülâle adı: Kao - Tsung], Çin imparatoru (1736 - 1796). Ch'ing Mançu sülâlesinin dördüncü imparatorudur. Yung Chêng'in oğlu ve K'ang - hsi'nin torunu olup, Mançu imparatorlarının en beceriklilerinden biridir. 1736'da eline, iyi idare edilen ve asıl Çin'in dışında Mançurya, Moğolistan, Kokonor ve Tibet'i içine alan bir ülke geçmiş ve o, bu ülkeyi daha da genişletmiştir. 1731'de Tibet'i imparatorluğa bağlamış. İli vâdisi bölgesiyle Kâşgar'ı fethetmiş (1755 - 1760); batı devletleriyle dostane ilişkiler kurmuş ve 1784'de Birleşik Devletlerle Kanton'da ticaret anlaşması imzalatmış; Lord Macartney'in başkanlık ettiği İngiliz heyetini kabul etmiş (1793); Birmanya'yı (1765 - 1769) ve Nepal'ı (1792) istilâ etmiştir. Onun zamanında Çin'in prestiji yüksek idi. Ülkenin nüfusu artmış, sanatlarda gelişme görülmüş, Kanton yolu ile yapılan dış ticaret artmış, Çin üslûpları peyizaj resim sanatında ve kuaförde Avrupa'da taklid edilmiştir. Ülke bayındırlık alanında ilerlemiş ve geniş ölçüde edebî ve fennî araştırmalar yapılmıştır. Hazine dolu idi. Bu uzun refah devri, imparatorun gururunu gittikçe arttırmıştır. 1780' den sonra Ho - şen'e gösterdiği itimat, bir memurun yolsuzluklarıyle neticelenmiş ve sülâlenin prestiji kırılmıştır. K. L.'un kendisi daima sağlam bir sıhhatten faydalanmış ve çok düzgün bir hayat sürmüştür. İmparator ata biner ve ok atardı. Çincede âlim olup, Mançu ve Moğolcayı da mükemmel konuşur, hatta biraz da Türkçe bilirdi. Ressam, hattat ve şair olarak da ün kazanmıştır. Resmen 1796'da 15. oğlu lehine tahttan feragat etmişse de, gerçekte Ho - şen'in yardımıyle ölümüne kadar ülkeyi idareye devam etmiştir.

KIEPERT, Johann Samuel Heinrich (Berlin 1818 - Berlin 1899), Alman coğrafyacısı ve haritacısı. Eski ve modern coğrafya ile ilgili kartografik çalışmalarıyla insanlığa hizmet etmiştir. 1845 - 1852 yılları arasında Weimar Coğrafya Enstitüsünde müdürlük yapmış, 1853'te Berlin'e gitmiş, 1859'da Ber'lin Üniversitesinde coğrafya profesörlüğüne tayin edilmiştir. En önemli haritaları şunlardır: *Karte von Kleinasien* (Küçük Asya haritası) [1843 - 1845]; *Karte der europ. Türkei* (Avrupa Türkiyesinin haritası) [yeni bas. 1880]. Ayrıca, *Lehrbuch der alten Geographie* (Eski coğrafya ders kitabı) [1878] adlı eseri vardır.

KIEPERT, Richard (Weimar 1846 - Berlin 1915), Alman haritacısı. Heinrich K.'in oğludur. Babasının çalışmalarını devam ettirmiştir. Eserleri: *Deutscher Kolonialatlas* (Alman sömürgeleri atlası), *Karte von Deutsch - Ostafrika* (Alman Doğu Afrikası haritası), *Karte von Kleinasien* (Anadolu'nun haritası) dir. 1875 - 1887 yılları arasında «Globus» dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır.

KIEPURA [kyepura], **Jan Sosnowitz** [Sosnowice] (1902 - Harrison, New York 1966), Polanyalı şarkıcı. Aktiris Marta Eggerth (b. bk.) ile evlenmiştir. Meslek hayatına 1925'te Varşova Operası'nda başlamıştır. Varşova'dan sonra Viyana, Milano (Scala), Paris, Chicago ve Berlin Devlet Operasında çalışmıştır. *Das Lied einer Nacht* (Bir gecenin şarkısı) [1932]; *Ein Lied für Dich* (Senin için bir şarkı) [1933]; *Ich liebe alle Frauen* (bütün kadınları severim) [1935]; *Das Land des Lächelns* (Tebessümler Diyarı) [1952], adlı filmlerde baş rolü oynamıştır. Polonyanın bağımsızlığı için gayret sarfetmiştir.

KIERKEGAARD [*kergögör*], **Sören Aabye** (Kopenhag 1813 - Kopenhag 1855), Danimarkalı din bilgini ve filozof. Hegel'in objektif felsefesini kabul etmeyerek, kendi felsefesini inanç ve bilgi, düşünce ve gerçek üzerine kurmuştur. Dinin bireysel bir soru olduğunu ve insanla yaratan arasındaki münasebetin daima ızdırabı içine aldığını iddia etmiştir. Dinî individualizmin bütün dünya edebiyatında en ileri gelen temsilcisi olmuştur. Başlıca eserleri: *Om Begrebet Ironi* (İroni kavramı hakkında) [1841]; *Enten - Eller* (Ya böyle - Ya öyle) [1843]; *Frygt og Baeven* (Korku ve titreme) [1843]; *Stadier paa Livets Vej* (Hayat yolunda konaklar) [1845].

A. S. KIERKEGAARD

KIESELGUHR (Alm.), jeolojik devirler boyunca, diatomelere ait, mikroskopik silisli kabukların, sularda çökmesi ile meydana gelen, yeşilimsi beyaz renkte, yumuşak ve % 90 - 100 SiO_2 ihtiva eden tortul kayaçlar. Teknikte, sıvıları kolayca emme özelliği dolayısıle, bol miktarda nitrogliserin emdirilmek suretiyle dinamit yapımında kullanılır. K., iyi bir izolasyon, cilâlama ve filitraj maddesi olup su camı, çimento ve emaye yapımında kullanılır.

KIESINGER, Kurt Georg (Ebingen, 1904), Alman siyaset adamı. Avukatlık yaptı. 1949'da Hıristiyan - Demokrat partiden Federal Parlemento (Bundestag) ya seçildi. 1958'de Baden - Württemberg eyaleti başkanı; 1962 - 1963 yılları arasında Federal Meclis Başkan (Bundesfag) ı oldu. 1 Aralık 1966'da Hıristiyan - Demokratlar ve Sosyol - Hıristiyanlar tarafından Başbakan (Şansölye) seçildi. 23 Mayıs. 1967'de Hıristiyan - Demokrat Parti'nin başkanı oldu.

1969 seçimlerinden bonra Hür - Demokrat Parti ile Sosyal - Demokrat Parti'nin bir Koalisyon hükümeti kurması üzerine görevinden ayrıldı.

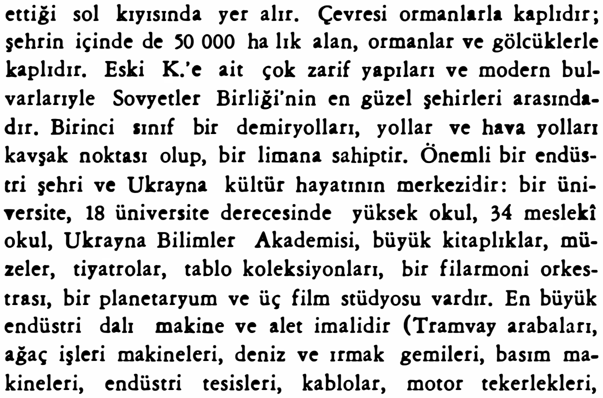

K. G. KIESINGER

KİETİZM [Fr. Quiétisme, Lat. *quietus* = sakin, rahat], bir nevi mistisizm. Buna göre ruh gerek duygular, gerek örf ve âdetler bakımından tam anlamıyle pasif kalmak şartıyle, Tanrı aşkı ve Tanrı ile birleşmeye kavuşabilir. Bu fikirleri besleyen ve yayanların başlıcaları, İspanyol rahibi Miguel de Molinos (1628 - 1696), Fransız asılzadesi Madame Guyon (1648 - 1717) ve Fransız rahibi ve yazarı Fénelon (1651 - 1715) olmuştur. Papa XI. Innocentius, K.'i 1687'de reddetmiştir. K.'in Protestanlarda baş gösteren Piétisme hareketi üzerinde etkisi olmuştur. Bk. PİETİZM.

KİEV, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nde, Dnepr ırmağı üzerinde bir şehir, Ukrayna'nın başkenti. Nüfusu 1 764 000 (1972) dir. Şehrin merkezi ırmağın sağ kıyısında bulunur; yeni endüstri semtleri ise, alçak çayırların işgal ettiği sol kıyısında yer alır. Çevresi ormanlarla kaplıdır; şehrin içinde de 50 000 ha lık alan, ormanlar ve gölcüklerle kaplıdır. Eski K.'e ait çok zarif yapıları ve modern bulvarlarıyle Sovyetler Birliği'nin en güzel şehirleri arasındadır. Birinci sınıf bir demiryolları, yollar ve hava yolları kavşak noktası olup, bir limana sahiptir. Önemli bir endüstri şehri ve Ukrayna kültür hayatının merkezidir: bir üniversite, 18 üniversite derecesinde yüksek okul, 34 meslekî okul, Ukrayna Bilimler Akademisi, büyük kitaplıklar, müzeler, tiyatrolar, tablo koleksiyonları, bir filarmoni orkestrası, bir planetaryum ve üç film stüdyosu vardır. En büyük endüstri dalı makine ve alet imalidir (Tramvay arabaları, ağaç işleri makineleri, deniz ve ırmak gemileri, basım makineleri, endüstri tesisleri, kablolar, motor tekerlekleri, makine - aletler, daktilo makineleri, fotograf aletleri v. b.). Eski K.'de, tekstil, gıda maddeleri, giyim endüstrileri, kerestecilik, inşa malzemesi ve çanak çömlek imali varken, II. Dünya Harbi'nden sonra bunlara sunî elyaf, laka ve boya fabrikaları da katılmıştır.

Eski K. bir plato üstünde uzanır. Bunun çevresinde modern semtler yer alır. Eskiden Peçersk (şimdi: Leninsk)

KİEV: Kalinin meydanı

adını taşıyan semt, plato üzerinde, şehrin güney - doğusunda uzanır ve kaleyi ve Rusça Kievo - Peçerskaya Lavra adını taşıyan mağara'lı manastırı içine alır. Bu manastır ve yine eski K.'de bulunan ve 1073'te yapılan Sofiya Katedrali eskiden birçok hacı ve dilenciyi çekerdi. Eski şehrin kuzeyinde Petrovskiy ticarî semti uzanır.

Tarihçe: K.'in Hazar Türkleri tarafından kurulduğu rivayet edilir. İlk defa olarak 860'ta adı geçer, ama yerleşmenin daha eski olduğu muhakkaktır. Bir efsaneye göre, şehir, adını kurucusu olduğu söylenen Kiy'den almıştır. Prens Oleg'in idaresi altında K. geniş bir devlet (Kievskaya Rus') in merkezi haline gelmiştir.

K., X ve XI. yüzyıllarda, özel olarak Bizans ticaretinin etkisiyle çok gelişerek, Avrupa'nın en büyük ve en zengin şehirlerinden biri haline gelmiştir. 1037 - 1300 yıllarında K., Rusya'nın dinî merkezi idi. Çok muhteşem Sofiya Katedrali, XI. yüzyılda yapılmıştır.

1054'ten sonra devlet kuvvetten düşünce, K. yavaş yavaş önemini kaybetmiştir. Buna rağmen prestiji yüksek kalmış ve zamanın prensi, K.'e de sahip olmadıkça, itibarı tam olmamıştır. Bu sebeple şehir için çok harb edilmiştir.

1169'da bir Vladimir - Susdal' prensi K.'i zaptetmiş, ama şehirde yerleşmemiştir. 1300'e kadar K., yok olan Kievskaya Rus' devleti topraklarının kilise merkezi olarak kalmıştır. Şehrin ekonomik hayatı XI. yüzyılda dış ticaretin yok olması ve 1139'dan sonra prenslerin sık sık değişmesi sonucunda gittikçe daralmış, nihayet şehir Moğolların eline düşüp tahrip olunca, sönmüştür (1240). Moğol hakimiyeti (1240 - 1362) boyunca K. önemsiz kalmış, sonra Litvanyalıların eline geçince (1362 - 1569) ve Polonyalıların idaresinde (1569 - 1654) yavaş yavaş eski seviyesine yükselmiştir.

1490 - 1500 yıllarında Magdeburg şehir haklarını elde etmiş, orta Dnepr bölgesinin tekrar idarî ve ekonomik merkezi olmuştur. XVII. yüzyılın 1. yarısında Ruhanî Akademinin kurulması (1632) ile K.'in kültür bakımından önemi tekrar arttı. 1654'de şehir Rusların hakimiyeti altına geçti; idarî merkez oldu ve bir kale haline getirildi. K., üniversitesi 1834'te kurulunca ve şehir demir yolu ağına bağlanınca (1869 - 1871) kısa süre içinde önem kazandı. Milliyetçiliğine meyleden Ukraynalılar, K.'e, ülkelerinin başkenti gözü ile bakıyorlardı. 1917'de burada millî Ukraynalı askerî birlikler kuruldu. 1918 - 1920 yıllarında K.'i ele geçirmek için savaşlar yapıldı. Nihayet şehir Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olarak ilân edildi. 1914 ve 1943 yıllarında K. Alman işgali altında kalmıştır.

KİGALİ, Rwanda Cumhuriyeti'nin başşehri. Nüfusu aş. yu. 7 000'dir.

KİĞI, Bingöl iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 2 162 km^2, nüfusu 53 277 (1970) olup ilçe merkezinin denizden yüksekliği 1 700 m dir. İlçe nüfusunun 48 000'den çoğu köylerde oturur. Kasabada oturanların sayısı 5 148'dir. Merkez bucağından başka, Adaklı, Yayladere, Yedisu adlı üç bucağı ve 105 köyü vardır. K., Cumhuriyet'ten önce kurulmuş eski ilçelerdendir. Burada köylerin çoğu 200 - 300 nüfuslu küçük yerleşme yerleri ve dağ köyleridir. Nüfusu 600 - 1 000 kadar olan köylerin sayısı pek azdır.

K. ilçesi, Bingöl ilinin kuzey - batı bölümünü içine alır. Bu arazi, yüksek, dağlık ve derin vadilerin bulunduğu bir yerdir. Kuzeyde Şeytan dağları (2 906 m), daha güneyde Seyitkasım Dağı (2 400 m) ve Çiçek Dağı (2 500 m) başlıca yükseklerdir. İlçedeki dağların bazı yerleri düzlük

veya dalgalı arazi görünüşündedir ki, buralarda da yükseklik 2 000 - 2 200 m yi bulur. Bu yüksek düzlükler otluk ve yer yer çalılıktır. İlçenin bu dağlık yerleri Peri Suyu ve kollarıyle derin bir şekilde yarılmış, çok yerde dar tabanlı, dik yamaçlı vadiler oluşmuştur. Derin vadisi içinden akan ve sularını ilçenin dağlarından ve daha uzak yerlerden toplayan Peri Suyu'nun 120 km ye yaklaşan orta bölümü K. ilçesinden geçer. Bu akarsu vadisinin yamaçları meşeliklerle örtülüdür. Bu ırmak, Keban Barajı'nı besleyen ana kaynaklardan biridir. Bu suya, ilçe topraklarında Adaklı bucağı taraflarından gelen Karabaş deresi sularını katar.

Sayıları çok olan duru sulu derelerden biri ilçenin hemen batı bölümündeki Kelek deresidir ki, bol ve soğuk suları, çevresindeki iri ceviz ağaçları ile turistik yerlerdendir. İlçenin kuzey kesimindeki Kelhaç deresi de doğal güzelliklerin toplandığı sarp dağların ve ormanların bulunduğu, dağ keçisinden kekliğe kadar birçok av hayvanlarının yaşadığı turistik bir çevredir. İlçe dağlarında ve vadilerinde çok sayıda su kaynakları vardır. İlçede yer yer küçük göller de vardır ki, K. - Yayladere yolu yanındaki Şeyhan Gölü bunlardandır. İlçenin batısında Sabırtaşı şifalı suları çevrece

KİĞI: Genel görünüş

tanınmıştır. Orman içindeki bu kaplıca, ilçenin görülmeye değer turistik yerlerinden biridir.

K. ilçesi arazisinde çeşitli jeolojik oluşuklar bulunmaktadır. Güney bölümünde Miyosen devrinde oluşmuş ve duruşları değişmiş tabakalar, doğu ve batısında çoğu andezitlerden meydana gelmiş volkanik arazi, ilçe merkezi yakınında da Eosen devri arazisi ve bu arada fliş oluşukları yer tutmuştur. Yedisu bucağı ve çevresinde ise Mezozoik ofiolitli seri, çoğu Kretase devrine ait tabakalar ve andezitler bulunmaktadır.

İlçe arazisi, denizden uzak kalmış yüksek bir bölgenin iklim özelliklerini kendinde toplamıştır. Burada kışlar uzun ve karlı geçer. Yılın yarısı soğuk ve karlıdır. Kar örtüsü kalınlığı, birçok yerlerde her yıl 30 - 50 cm olur, dağlarda 1 m yi de geçer. Karlı günlerin sayısı yılda 120 yi bulur; kar ile örtülü süre ise yılına göre 2 - 3 aydır. Kışın kar örtüsü ve tipiler yüzünden yolların kapandığı, ilçe merkeziyle köyler arasında gidiş gelişin zorlaştığı, hattâ kesildiği olur. Bu bölgede yıllık yağış tutarı 500 - 600 mm dir ki, yağışlı geçen yıllarda daha da çok olur. En çok yağış, güz sonu ile Mart arasındaki sürede olur. Öteki aylar da büsbütün kurak değildir. Bu yüksek bölgede yazlar orta sıcaklıkta geçer, kışın ise çok soğuk olur.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Bugün çok yeri ormandan yoksun kalmış bulunan dağlarda gür otluklar vardır ki, buralarda yazın sürüler otlatılır. Hayvancılıktan sonra gelmek üzere, tarım geçimde yer tutar. İlçede yer yer tahıl, meyve, sebze ve fiy ekimi yapılır. Yetiştirilen hayvan cinsleri en çok koyun (85 000) ve keçi (100 000) ile sığır (50 000) dır. Elde edilen ürünler (süt, yağ, peynir, yün, yapağı, keçi kılı, ham deri) yerinde tüketildiği gibi, başka yerlere de satılır. Keven (veya geven) adı verilen yastık biçimli dikenli bitkiden elde edilen kitre de başka yerlere gönderilir.

İlçe merkezi olan K. kasabası, Peri Suyu vadisinin 3 km batısındaki Kerek deresi vadisinde, eski bir heyelân kütlesi üzerinde ve çevre yamaçlarında kurulmuştur. 12 mahalle halinde bir yerleşme yeridir. Bu mahalleler, vadinin iki yamacına doğru uzanır. Kasabanın çok yeri meyve ve sebze bahçeleriyle çevrilidir. Son yıllarda kasabada gelişme olmuştur. Kasabanın kuzey - doğusunda K. kalesi vardır ki, burası yüksek bir kaya üzerine kurulmuş sağlam bir yapıdır. Kalenin çevresinde eski yapı kalıntıları vardır. Kasabanın çarşısı, meydanı ve başlıca caddesi Orta Mahalledir. Orta ve ilk okullar, yatılı bölge okulu (1968'de açılmıştır, 550 öğrencisi vardır), sinema, dispanser vardır. Günlük bir gazete çıkar,

K.'nın başlıca sorunu yol olmuştur. Son yıllarda Elazığ - Bingöl karayolundan Karakoçan'a yapılan bir yol, K.'ya uzatılmıştır. Dağlık yerlerden geçen bu stabilize yol boyunda birçok dönemeçler vardır. Köyler arasında ise kışın çok vakit kapanan, toprak yollar bulunmaktadır. Kasabanın içme ve kullanma suyu kaynaklardan sağlanır. K., Elmalı deprem çizgisinin etkisi altındadır. 22 Mayıs 1971 Bingöl depreminde ilçenin 24 köyü zarar görmüştür. Daha önce de 1880, 1909, 1949 da yer sarsıntıları olmuştur.

KİK (İng. gig), ince uzun olup, yük taşımak veya iş görmekten çok, çabuk ilerlemek için yapılmış bir kürekli kayık. Yatlarda, sahibe veya davetlilerine mahsus bir K. bulunur.

KIKINDA veya VELIKA KIKINDA (Macarca adı: **Nagy - Kikinda**), kuzey Yugoslavya'da, Vojvodina özerk bölgesinde bir şehir. Nüfusu 37 487 (1971) dir.

KİKLON: bk. SİKLON

KİKUYU'LAR, Kenya'da bulunan Bantu (b. bk.) kabileleri. K., Nairobi'nin kuzeyinde yaşarlar. Bu bölgeye 100 yıl kadar önce yerleşen K.'ın sayıları 1 milyonu bulur. Bir ara güneye doğru yayılmayı istemişlerse de Missai'ler tarafından durdurulmuşlardır. K. bu sırada tarla kazanmak maksadıyle ormanları yakmışlardır. Daha çok darı ve mısır tarımı yaparak geçinirler. Verimli olan topraklarını Avrupalı sömürgecilere kaptıran K.'ın nüfus artışları sosyal ve politik bazı sorunların meydana çıkmasına sebep olmuştur. 1954 - 1956'da Mau - Maular'ın ayaklanması bu huzursuzluğun en önemli ve kuvvetli belirtilerindendir. K., bir Bantu lehçesi olan Gikiyuca konuşurlar.

KİL, genellikle Üçüncü Zaman (Tersyer) a ait linyit teşekküllerinden sızan suların, feldspat ihtiva eden granit, gnays, mikaşist gibi taban kayaçları, kimyasal ve fiziksel etkilerle çürütmesinden meydana gelen yağlı, kolloidal bir toprak türü. Kuru durumda dile yapışır, özgül ağırlığı 2,3 - 2,5 dur. İhtiva ettiği oksitlerle değişik renkler alır. Zamanla, birincil yataklardan suların etkisi ile sürüklenen K., içindeki kaba kuvarstan arınarak, ince taneli çeşitli minerallerle karışık olarak, ikincil yataklar meydana

getirir. K. tabakaları su geçirmez. En temiz ve önemli K. minerali *kaolinit*'tir ($2SiO_2Al_2O_32H_2O$). Kalsiyum karbonat ihtiva eden K.'lere *marn* adı verilir. K., doğada bol miktarda bulunduğu, plastik olduğu ve piştiği zaman sertleştiği için, insanoğlunun işlediği en eski hammadde olma vasfını taşır. K., akkor haline getirildiği zaman sertleşir, mesamatlı ve camlaşmış duruma dönüşür, hacmi azalır ve su kayıbı dolayısıyle de hafifler. Normal K.'ler, sular tarafından sürüklendikleri yerlerde ikincil tortul yataklar halinde teşekkül ederken, kaolenler birincil yataklar olarak tezahür ederler. K.'ler, refrakter ve refrakter olmayanlar olarak da sınıflandırılabilirler. Refrakter olanlar ancak 1580° C üzerinde ergirler. K.'ler, alüminyum ham maddesi olarak gittikçe önem kazanmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile K.'lerin kullanma alanları gittikçe genişlemektedir. Bellibaşlı kullanma yerleri: Çimento, çömlekçilik, seramik, fayans, tuğla, kiremit yapımı ile heykeltıraşlık.

KİLE (Ar. keyl), tahıl ölçmede kullanılan belirli hacimdeki bir kap, ölçek. Bu ölçeğin hacmi, bölgelere göre ufak değişiklikler gösterir. Ölçülen tahılın cinsine göre değişirse de, genel olarak 24-25 kg civarındadır. K.'nin küçük ve büyük birimleri de (katları ve askatları) vardır. Yelkenli gemilerin kullanıldığı eski çağlarda gemi ölçeği, yani «geminin tonilatosu» anlamında da kullanılırdı.

KİLER, bir ev için gerekli olan yiyecek ve içecek gibi her türlü erzakın saklandığı oda, dolap, ambar veya benzeri yer. Modern binalarda da bazan bu maksatla yapılan ve ofis denilen yerler bulunur.

KİLERCİBAŞI, Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahın ve Harem-i hümâyunun yemekleri, yiyecek ve içecekleri konusundan sorumlu olan iç ağalardan biri. Kapu ağası, odabaşı, hazinedarbaşı ve saray ağası gibi arz ağaları (b. bk.) arasında bulunmakta, saray ağasından kıdemli olup hazinedarbaşından sonra gelmekte idi. Bu görev diğer arzağalıkları ile birlikte II. Murad devrinde ihdas edilmiş, Fâtih zamanında yetki ve sorumlulukları kanunnâme ile tesbit olunmuştur. Daha sonra saray Türkçesi Farsça ve Arapçanın etkisi altında karışık bir dil haline geldiği zaman K.'lık da ser kilâryan ağa veya ser kilârî-i hassa adını almıştır. K.'lık şüphesiz ki Türk-İslâm devletlerinde görülen emâret-i çaşnî gîriye, çâşnîgîr (b. bk.) ve zevvâk (b. bk.) hizmetlerine karşılık ihdas edilmiştir. Gerçi Osmanlı saraylarında da çaşnigîr veya zevvâkini hassa adıyla aynı görevler bulunmuş ise de K.'lık, Osmanlı sarayının özelliklerine göre bazı ayrıntıları olan bir görev olmuştur. Ak ağalar arasından seçilen K.'lar, padişahın sofrasından olduğu kadar, matbah-i âmire (b. bk) nin hizmetlerinden saray kilerlerine alınacak malzemenin sağlanmasından, kilerin reçel, şerbet, et, ekmek, meyve ve tatlı ikmalinden sorumlu idi. Bu işleri görmek için kiler koğuşu acemi oğlanları, tabl-ü alem mihterleri emrinde olduğu gibi, yardımcı olarak kethüdası, kiler ağası, aşçıbaşı, helvacıbaşı, ekmekçibaşı ve K. baltacısı olmak üzere kalabalıkça bir maiyeti vardı. Ayrıca padişah tarafından zamansız veya yemek listesi dışında olacak özel isteklere cevap vermek üzere yine maiyetinde özel bir aşçı da bulundururdu. Baltacısı, zülüflü baltacıların dördüncü derecede komutanı olduğu gibi, görevi matbah-i âmire'nin korunması ve disiplinin'nin sağlanması olduğundan, K.'ya karşı sorumlu idi. K., günlük hizmetler arasında Fâtih kanunnâmesinde tesbit edildiği şekilde padişah sofrasının tertip işinden, yemeklerin seçiminden, pişirilmesinden, sıhhî oluşlarından, sofranın tanzimine ve nihayet her kap yemeği hükümdara sunmaya kadar sorumlu idi. Ancak, padişah harem'de yemek yediği vakit sofra hizmetlerinden muâf olurdu. Bundan başka XVII. yüzyıla kadar Dîvân günlerinde mîr-i alem, kapu ağası ve hazinedarbaşı ile birlikte padişahın tahtı yanında ayakta divan tutmakla da yükümlü idi. Daha sonra bu tören şekli değiştirilmiş ve K.'lar bu bakımdan serbest kalmışlardı. XVI. yüzyılda K.'ların gündelikleri 50 akça idi. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde bu ücret 62 akçaya kadar yükselmişti. Yıllık gelirleri ise diğer iki yoldaşı kapu ağası ve hazinedarbaşı ile aynı idi. K.'lar sarayda terfi ederlerse hazinedarbaşı olurlardı. Taşraya çıkmaları gerekiyorsa beylerbeyilik rütbesiyle ayrılırlardı. K.'lar ayrıca kiler-i hassa koğuşundan ve bu koğuşta uygulanan eğitim ve öğretimden, koğuş oğlanlarının görevlerinden de sorumlu idi (bk. ENDERÛN-İ HÜMÂYÛN). K.'lık, daha sonra şehzade saraylarında, vezir konaklarında da aynı ölçülerde şekillenen bir görev haline gelmişti. Sancağa çıkan şehzadelere tayin edilen kapu halkı arasında bir K. da bulunuyordu. Bu hizmet Osmanlı saltanatının kaldırılışına kadar devam etmiştir.

KİLİKİA (Coğ.) [Yun. Lat. cilicia], Anadolu'nun güney-doğu kısmında eski bir bölge ve ülke. Toros dağlarının güneyinde, doğuda Amanos dağlarından, batıda Pamphylia (Antalya civarı)'ya kadar Akdeniz kıyısı boyunca uzanır. Hititlerin zamanında Kizvatna adını taşırdı. M. Ö. IX. yüzyılda Asurîlere tâbi oldu. Bunlar K.'ya Kue derlerdi. Sonra İran kralı Kuruş (Kyros) tarafından fethedilerek İran'ın bir satraplığı olur. Toros dağlarının kuzeyinden ilerleyip bu dağları Gülek (= K.) boğazı yoluyle aşan Büyük İskender (M. Ö. 333) K.'yı fethetmiştir. Pompeius, M. Ö. 62'de bu bölgeyi zaptederek Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline getirmiştir. K. eyaleti, önceleri Pamphylia ve Isauria (Silifke civarı)'yı da içine alırdı. M. S. 710-711 yıllarında Araplarca istilâ edilmiştir. Bizans imparatorluğunun bir thema (= eyalet) sını teşkil etmiş; 1080'de burada Küçük Ermenistan denilen bir Ermeni prensliği kurulmuş. Haçlılara, Bizanslılara karşı yardım etmiş ve 1198'de krallık olmuştur. XV. yüzyılda Türkler tarafından fethedilmiştir. Şimdiki İçel ilini ve Seyhan ile Maraş illerinin bölümlerini içine alır.

KİLİM (Farsça gilim'den), genellikle köy evlerinde ve yörük çadırlarında yere veya sedir üzerine serilen renkli ve nakışlı yün dokuma. K.'ler ayrıca erzak çuvalı, heybe v. b. şeylerin yapımında kullanıldığı gibi, son yılların şehir hayatında ev, otel, büro v. b. yerlerde dekoratif bir unsur olarak da çokça kullanılmaktadır. K., el sanatları alanında, en eski dokuma işlerinden biridir. Eski çağlardan beri Ortaasya, İran, Anadolu ve Kafkasya'da hayvancılıkla yaşayan göçebe aşiretlerin yapıp kullandıkları bir dokuma olup, bugün dahi önemini kaybetmemiştir. Bu ülkelerden başka Avrupa'da Balkan ve İskandinavya ülkelerinde, Kuzey Amerika'da Navajo adı verilen kızılderili aşiretlerinde ve Güney Amerika'da Peru halkı arasında, dokunuş ve desen yönünden K.'e çok benzeyen ve aynı amaçlarla kullanılan dokumalar da vardır.

K., köylerde ve göçebe aşiretlerde, genellikle kadınlar tarafından, *istar* denilen ilkel ve kolay taşınabilir tezgâh-

KİLİM: Çeşitli örnekler

larda dokunur. Bu tezgâhlar dik veya eğik olarak yerleştirilir. Arış ve argaç denilen dikey ve yatay iplık atkıların meydana getirdiği ana kasnak üzerinde, motiften motife geçilerek dokunan K.'lerde, gerek atkı ve gerekse çözgü telleri hep yündendir. Bu yün iplikler, bitki köklerinin ve yapraklarının kaynatılmasıyla elde edilen boyalarla boyanır. Bu boyalar solmadığı gibi zamanla güzelleşen renkleri de meydana getirir.

Nakışlar, K. tezgâhta dokunurken aynı zamanda renkli atkı ve çözgü iplikleriyle meydana getirilir, yüzleriyle ters tarafları aynı biçim ve renkte olur. Süsleme iplikleri ve oluşan desenler, K.'in arkasında da ters olarak görünür, yani yüzdekı renkli iplikler alttan ve alttakiler üstten görülmez, renkleri başka olan ters biçimler oluşur. K.'lerde kullanılan motifler, genel olarak halı ve çinide, mermer ve tahta oymacılığında, süsleme (tezhip) de kullanılanların aynıdır. Yalnız bütün bu motifler, K.'de kullanılan dokuma tekniğinin gereği olarak köşeli ve geometrik karakterde olurlar. Bu karakter, sitilizasyona geniş ölçüde imkân vermiştir. K. nakışları arasında, tarih öncesi (prehistorik) motifler, soyutlanmış sembolik motifler (dağ, ırmak, ev, taht. hayat ağacı v. b. gibi), sitilize insan, hayvan ve bitki motifleri, salt geometrik motifler bulunabilir. Bu nakışların bazı belli anlamları olduğu gibi, birtakım hikâyelerle ilişkili olduğu da söylenir. Bazen bu motifler arasına, bazı aşiret K.'lerinde olduğu gibi, o aşiretin özel işaret damgaları da katılır. K.'lerde nakışların bağıntıları belli bir düzene göre kurulur; bazılarında motifin tekrarı veya alternatif olarak tekrarı, bakışım (simetri), motifin iç içe büyütülmesi yahut motiflerin girişik olarak düzene konması esas alınmıştır. K.'in şemaları geleneksel olduğu için kolayca değişmez; fakat K. motiflerine bazen çağın getirdiği zevkler de etki yapar ve bazı yenilikler karışır.

Anadolu'nun doğu, orta ve batı bölgelerinde değişik özellikleri olan K.'ler dokunur. Bunlar Türk, Türkmen, Yörük ve Kürt K.'leri diye sınıflandırılır. Bundan başka, dokunduğu yerlerin adlarına göre de sınıflandırmalar yapılır. Bugün Anadolu'nun en güzel K.'leri, Malatya, Gaziantep, Sivas, Kayseri, Niğde, Konya, Afyon, Manisa ve Bergama yörelerinde dokunmaktadır. Avşarların dokuduğu «Sandıklı ve Kuşlu», doğuda Dirijan aşiretinin «yedi dağ çiçeği» adlı K.'leri çok ünlüdür.

Bazı kimseler halıdan ince olması, yapım ve desen yönünden benzerlikleri bulunması dolayısıyle cicim (b. bk.) ve zili (b. bk.) yi de K. sayarlar ama yanlıştır. Her ne kadar benzerlikleri varsa da cicimler ve bunların daha kalınca bir türü olan zililer, işleniş ve görünüşlerinde bazen de kullanma amaçlarında farklılıklar gösterir. Bunların tersi, K.'lerde olduğu gibi yüzüne benzemez. Halı dokumacılığı ise K.'e göre daha yenidir. Hattâ halıcılık, K.'ciliğin bir aşaması olarak kabul edilir. Başlangıçta halılar da K. gibi dokunurdu (bk. HALI ve HALICILIK).

Son zamanlarda yabancıların halıya olduğu kadar K.'e de ilgi duyması, yurdumuzda bu konuda bazı yeni çalışmalara yol açmıştır. K. dokumacılığının bölgelere ve zümrelere mahsus bir iş olmaktan çıkıp daha yaygın ve ticarî alanda daha etkin olabilmesini sağlamak için çalışmalar vardır. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin öğretim üyelerinden Kenan Özbel'in öncülüğü ile Bursa'nın Umurbey köyünde bir deneme okulu açılmış, çevrenin tanınmış

K. dokuyucu kadınlarının da yardımıyla Umurbey ve çevresindeki kızlara ve genç kadınlara K. dokumacılığı öğretilmiştir. Öğrenenlere krediyle tezgâhlar verilmesi de sağlanmıştır. Bu tür çalışmalara Orhangazi ve çevresinde de başlatılmıştır. Buralarda dokunan K.'ler zevk ve kalite yönünden oldukça başarılı olmuştur.

KİLİMANDJAR veya KİLİMANJARO (Coğ.), Afrika'da sönmüş bir yanardağ. Tanganyika'nın kuzeyinde, Afrika'nın en yüksek doruğudur. Üç yanardağın birleşmesinden meydana gelmiştir (Şira 4000 m, Mawensi 5270 m, Kibo). Yüksekliği 5895 m dir. 1848 yılında keşfedilen bu dağa ilk defa 1889'da Hans Meyer ile M. Purtscheller tırmanmışlardır.

KİLİMLİ, Zonguldak ili merkez ilçesine bağlı bucak. Zonguldak'ın 8 km doğusundadır. Bucak merkezinin nüfusu 21 020 (1965), 7 köyü ile birlikte nüfusu 35 392 (1965) dir. Karadeniz kıyısında Zonguldak ile Çatalağzı arasındadır K.'nin yakınlarında maden kömürü yatakları vardır. Bu kömür yatakları işletilmekte olup, civardaki nüfusun büyük bir kısmı burada çalışmaktadır.

KİLİS, Gaziantep iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 243 km², nüfusu 83 609 (1970), ilçe merkezinin denizden yüksekliği 700 m dir. İlin güney bölümündeki ilçelerden olan K.'in, güneyinde Suriye toprakları (80 km) uzanır. Bu sınır çok yerinde, düzlük ve hafif dalgalı arazi görünüşündedir. K. şehrinin bu sınıra olan uzaklığı birkaç km kadardır. Bu sınır boyunda sınır gümrük kapıları (Öncüpınar, Islahiye) vardır. İlçenin kuzeyinde Gaziantep merkez ilçesi, doğusunda Oğuzeli, batısında Islahiye ilçeleri vardır. İlçenin merkez bucağından başka, Musabeyli (merkezi Murathüyüğü) ve Polateli (merkezi Güldüzü) bucakları vardır. İlçeye bağlı köy sayısı 108'dir.

K. ilçesinin toprakları Toros dağlarının dış sırası ile Suriye düzlükleri arasındaki geçiş alanındadır. İlçenin batı ve kuzey - batısında Toroslar'ın kıvrım dağlarından bir bölüm uzanır (yükseklik 1 000 - 1 050 m). Kuzey ve kuzey - doğu kesiminde ise az yüksek tepelikler sıralanır. Bu tepelikler güneye doğru alçalarak siyasî sınıra ulaşmadan ovaya geçer. İlçe topraklarının çok yerinde bazalt örtüsü yaygındır. Batı ve kuzey yanlarında ise Eosen tabakaları ve Kretase oluşukları bulunur. Vadi tabanlarında ve Öncüpınar taraflarında alüvyonlarla örtülü arazi vardır.

K.'te yazlar pek sıcak, kışlar serin geçer. Bu iki mevsim arasındaki sıcaklık farkları oldukça çoktur. Yağışlar kışın olur. Yıllık yağış tutarı ortalama olarak 560 mm

KİLİS: Hükümet binası ve Atatürk heykeli

kadardır. Yaz ayları kurak geçer, bu aylardan her birinde 2 - 6 mm yağış düşer (Ocakta ise 108 mm).

Batı bölümündeki bazı bozuk orman ve fundalıklar dışında arazi bozkır görünüşündedir. Fakat şehrin uzak çevrelerine kadar bağlık, bahçelık, zeytinlik yerler çok yer tutar. İlçenin başlıca geçimi tahıl ürünü ile üzüm ve zeytine dayanır. Pekmezcilik, el dokumacılığı, çeşitli alışveriş de önemli yer tutar. K.'in merkez bucağında 20 000 ha'dan çok zeytinlik vardır Her bir ha'da 500 kadar ağaç bulunur. İlçede zeytin yağı fabrikaları bulunmaktadır. Zeytin ürününün bir kısmı İskenderun ve Nizip'e gönderilir. Ayrıca, sabunluk zeytin yağı da çıkarılır. Bağlar ilçede geniş yerler kaplar. Şehirde şarap fabrıkası vardır.

İlçe merkezi K., Keferdiz Dağı'nın (1 057 m) güney eteklerinde kurulmuş, orta büyüklükte bir şehirdir. Nüfusu 43 597 (1970) dir, 1927'de ise 22 500 kadardı. Son yıllarda şehirde gelişme olmuştur. Şehir, bazalt taşlarının çok yer tuttuğu ve Eosen tabakalarının da bulunduğu bir çevrede büyümüştür. Bütün çevresi zeytinlikler, bağlar ve bahçelerle çevrilidir. Bunlar, şehrin bulunduğu yerden 5 - 10 km mesafelere kadar uzanırlar. Zeytinlikler, en çok güneydedir.

Gaziantep il merkezine 50 km kadar uzaklıktaki K., önemli sınır şehirlerimizdendir. Buradan geçen karayolu, sınırımız ötesindeki Azez'den geçip Haleb şehrine uzanır.

Son 15 - 20 yılda gelişen K.'te evlerin çoğu taştan yapılmadır. Şehirde beton ve tuğla evler yapılmış, düzgün cadde ve sokaklar, meydanlar açılmış, çarşısı genişlemiştir. Şehrin eski bölümlerinde dar sokaklar, tek katlı ve düz damlı evler de az değildir. Şehirdeki sanayi arasında zeytin yağı ve sabun yapımevleri, pamuklu ve ipekli dokuma tezgâhları, dericilik vardır. Her hafta pazar kurulur. Ticaret canlıdır.

Eski bir tarihi bulunan ve Haçlı Seferleri sırasında istilâya uğrayan, sonra yine İslâm egemenliğine geçen K.'te asıl gelişme XVI. yüzyıl başlarında Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı topraklarına katılmasından sonra başlamıştır. Şehirdeki eski eserler bu çağdan kalmadır. I. Dünya Harbi sonunda İngiliz işgaline uğrayan (6 Ocak 1919) K , aynı yılın Ekim ayı sonunda Fransız kuvvetlerine bırakılmış, 20 Ekim 1920 de Ankara'da imzalanan antlaşma ile 23 Aralık 1920'de geri alınmıştır.

K. belediyesi 1877'de kurulmuştur. Şehirde orta büyüklükte 6 park ve çocuk bahçesi vardır. İçme ve kullanma suyu kuyu ve kaynaklardan sağlanır. Şehrin birçok yerinde çeşmeler vardır. Elektrik 1936'da elde edilmiştir. Şehirde Memleket Hastahanesi, verem ve göz hastahaneleri, dispanser bulunmaktadır. Lise, kız ve erkek sanat enstitüleri, aksam kız sanat okulu, orta ve ilk okullar, kitaplıklar vardır. K., Türk millî kültürünün birçok gelenek ve göreneklerini saklayan yurt köşelerinden biridir.

Tarih: Gaziantep'ten sonra vilâyetinin ikinci şehri olan K., Adana - Halep demiryoluna çok yakındır. Zamanla Azâz (Azez)'ı ikinci derecede bırakıp ehemmiyet kazanan K., çok eski bir şehirdir. Asur tabletlerinde «Kiliz» şeklinde geçmektedir. Araplar «Kiliz», Türkler «Kilis» demişlerdir. Halife Ömer çağında İslâm imparatorluğuna dahil olmuş, I. Haçlı Seferinde Urfa kontluğuna katılmıştır. Bir müddet sonra Türkler tarafından geri alınmıştır. Timur Azâz'ı tahrip edince ehemmiyet kazanmış, XVIII. yüzyılda bu kasabayı gölgede bırakmıştır. Yavuz devrinde bütün bu

bölge ile beraber Türk - Osmanlı birliğine girmiştir. Osmanlı devrinde sancak (vilâyet) merkezi idi. Şehir, 2 km kadar güney - doğusunda bulunan İlizi bahçelerine kadar uzanıyordu. XVII. yüzyıl ortalarında 47 000 nüfusu vardı. XIX. yüzyıl sonlarında şehirde 51 cami, 8 medrese, 4 hamam, 15 han, 2 170 dükkân bulunuyordu. XVI. yüzyıl ortalarında Canbulat Bey tarafından yaptırılan Tekke camii, âbidelerinin en mühimmi idi Mâbedin yanında bir Mevlevîhane verdı. Bedesteninde 100 kadar dükkân mevcuttu.

1831'de K., âsi Kavalalı İbrahim Paşa tarafından işgal edildi. İbrahim Paşa, halktan aldığı paralarla büyük bir kışla yaptırmıştı. XX. yüzyıl başlarında şehirde küçük bir Ermeni ve Arap azınlığı vardı, ezici çoğunluk Türkler'de idi.

6 Ocak 1919'da İngilizler tarafından işgal edilen K., 30 Ekim 1919'da Fransızlar'a bırakılmıştı. 23 Aralık 1920'de Türkiye'ye iade edildi. Fakat K. bahçelerinin çoğu Suriye topraklarında kalıyordu. 1926'da hudut tashihinde bu bahçelerden birkaç köy K.'e verildiyse de, şehir bütün ticarî alanını Suriye'ye bıraktığı için çok sarsıldı. Bununla beraber Cumhuriyet çağında yavaş, fakat muntazaman kalkınmasına devam etti. K.'liler içinde pek çok tanınmış adam yetişmiştir.

KİLİSE (Yun. Ekklēsia; Lât. Ecclesia = toplantı, meydan, kilise), 1. Hıristiyanların dinî törenlerini yaptıkları bina; 2. Tarihî ve soyut anlamda, Hıristiyan dinini kabul etmiş olanların topluluğu. Hıristiyanlar üç mezhebe (Katolik, Ortodoks, Protestan) ayrıldıklarına göre, K.'nin anlamını da bunların her birine göre anlatmak gerekir.

Katolik doğmasına göre K., İsa tarafından kurulan, temeli İsa olan ve İsa'ya inananların meydana getirdiği topluluktur. Bu da üçe ayrılır: a) Yeryüzündeki çarpışan K.; b) Âraf'taki çile çeken K.; c) Cennetteki şanlı K. Yine, Katolik doğmasına göre, yeryüzündeki görünür K.'nin dört kriteri vardır:

1. Birlik: Bu birlik, Papa'dan ayrılan Hıristiyan K.'lerden dolayı, henüz tam olarak yerine gelmemiştir.

2. Kutsallık: Bu kutsallık da inananların ahlâkî kusurlardan ötürü, henüz bulanık bir haldedir.

3. Genellik: Katolik kelimesi Yunanca olup, anlamı «bütün dünyaya ait, genel din» demektir. Bu kriter, misyonerlerin temel taşıdır.

4. Apostolluk: Yani havârilik, hilâfet. Katolik K.'si hiç bir yanlışlığa düşmeden ilâhî bildiriyi korur ve bunu, bütün insanlara, Cennete giden doğru yol olarak gösterir.

İsa'nın K.'sinin Eski Ahid'in Allah Halkı (yani Yahudiler) ile olan ilişkisini, İkinci Vatikan Konsili şöyle ifade etmiştir: «İsa Mesîh'in K.'si Yeni Allah Halkı olduğundan, Eski Allah Halkı buna karışıp onun içinde kaybolmalıdır; çünkü Allah'ın Eski Ahit'te verdiği sözler, İsa'nın şahsında yerine gelmiştir».

Ortodoks K.'sinin K. anlamı, yani görünür ve görünmez dünyaya, Âraf ve Cennete ait K.'lerin, bir tek birlik teşkil ettiklerine dair doğması, Katolik K.'sininkine yakındır. Ama, birlik anlamının tâyininde, K.'ler birbirinden ayrılır. Şimdiki Protestan ilâhiyâtı, K. anlamının tâyininde, geniş ölçüde Reformcular'ın düşüncelerine dayanır.

Buna göre K., Allah sözünün sunuluşunu benimseyip ve sacramentum (dinsi eylem) lara katılmak yolu ile toplanarak, mânevî hayatlarını bu iki şeye dayayan, İsa'yı Mesîh olarak kabul eden ve söyledikleri her sözle, yaptıkları her

KİLİSE: Santiago Compostella katedrali

hareketle, İsa'ya sadâkatlerini gösteren insanlar topluluğudur. Bu görüşe göre K., tarihî - dinamik bir karakter kazanıyor ve Katoliklerin görünür ve görünmez, açık ve gizli K.'ler zıddiyeti ortadan kaldırılarak, bunun yerine, eskatolojik (eskatoloji = son erekler bilimi) ve fonksiyonel bir K., yani hakka ve ödeve dayanan bir K. geçiyor. Haklı çıkarılmış günahlı insanlar ve Allah'ın çocukları olarak, K.'nin bütün üyeleri aynı şekilde, Allah'ın sevgisinden yararlanırlar. Buna göre, hiç bir hiyerarşi, iman edenler arasında, K. adamları ve alelâde Hıristiyan olarak, hiç bir fark yoktur. Şimdiki bir Protestan din adamı K.'ye, Hıristiyan geleneğinin bir forumu gözü ile bakar. Bu forum'da, bu gelenek tenkid edilerek kurulacak ve şimdiki zaman ve gelecek ile daimi bir şekilde konuşma ve tartışma halinde tutulacaktır. Anglikan K.'sinin (yani İngiltere K.'sinin) K. nin anlamı hakkındaki görüşü, Katolik ve Protestan görüşleri arasındadır.

KİLİSE BABALARI (Fr. Pères de l'Eglise), kilise tarafından benimsenen yazarlar.

1. Katolik dininde: Hıristiyanlığın ilk çağlarında dinî konular hakkında yazı yazmış olup, öğretilerinin doğruluğu ve hayatlarının ahlâka uygunluğu kilise tarafından tanınmış olan bazı yazarlar. İnanç ve ahlâk sorunları hakkında K. B.'nın bağdaşması halinde, ortak inançlarına muhakkak gözü ile bakılır. K. B., kullandıkları dil bakımından Yunanlı ve Latin olarak iki grupa ayrılır. Konu bakımından da iki

kategoriye ayrılırlar: «Apolojistler», Hıristiyanlığı paganlara karşı savunmuştur; «Doğmacılar» ise doğru inancı, fikrî sapıklara karşı tutmuşlardır.

Başlıca apolojistler: St. Justinus, Klemes ho Aleksandreus, Origenes, Arnobius, Lactantius, St. Cyprianus.

Başlıca doğmacılar: St. Athanasios, St. Gregorios, Nazianzou, St. Basilios, St. Khrisostomos, St. Hilarius, St. Hieronymus, St. Augustinus ve St. Bernard'dır. K. B.'nın bazılarına «doctor», yani «kilise öğretmeni» lâkabı da verilir.

2. Ortodoks kilisesinde: K. B. ve öğretmeni anlamı, hukukî bir şekilde tesbit edilmemiştir. Bununla beraber, K. B.'nın yazıları inanç (dogma) için başlıca kaynaklardan biridir.

KİLİSE CAMİİ, İstanbul'da, Vefa - Şemseddin Güranî sokağında bir cami. Bizans devrinde yapılan bu tapınağın, Hagios Theodoros kilisesi olması muhtemeldir. Bundan dolayı K. C. adıyle anılır. Aslı X - XI. yüzyıllara ait olan K. C.'nin, iki ayrı devrin ve iki ayrı mimarî tarzının özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Birinci kısım dört sütun üzerinde, kubbelidir ve kubbe kasnağı üzerinde 12 pencere bulunur. Bir de narteks (kilise holü, dış dehliz) i vardır. Buna XIV. yüzyılda bir dış narteks eklendiği ve böylelikle camiin genişletildiği anlaşılmaktadır.

Bu tapınak, İstanbul'un fethi (1453) nden sonra Şeyhülislâm Şemseddin Molla Güranî tarafından cami haline getirilmiştir. Minarenin şerefeye kadar olan kısmı tuğla ile ve şişhane şeklinde yuvarlak dilimli olarak yapılmış, minberini ise Müderris Ahmed Efendi koydurmuştur.

Bu camiin dış narteks kubbelerinde 1937 yılında yapılan bir araştırmada, sağdan birinci kubbede sekiz tane azize (ermiş kadın) resmi bulunmuştur. Renkli taşlardan yapılmış olan bu resimler özellikle çehrelerdeki ifade yönünden değer taşır (Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, I. cilt, Türk Tarih Kurumu yayını, Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara 1962, s. 89 - 90).

KİLİSE MUSİKİSİ, Hıristiyanların âyinlerinde kullanılan musiki. Musikinin bu törenlerde oynadığı büyük rol ve ifade ettiği anlam, onun topluluğu teşkil eden fertleri biribirine yakınlaştırmakta ve, kutsal sembolizmi ile, birliklerini sağlamlaştırmaktaki gücüne dayanır. Bunun dışında K. M., bâzı törenlerde, süsleyici bir rol de oynar. Hıristiyan olmayanların âyinleri ile olan temasları sonucunda veya reform eylemi ile, kiliseler tekrar musikinin rolünü sınırlandırmağa çalışmışlardır. Ama, hiçbir zaman, K. M.'ni tam olarak kaldırmak söz konusu olmamıştır. Batı dünyasının polifonik (çok sesli) musikisinin tarihçesi, sıkıca K. M.'ne bağlıdır. İnsan sesi dâima ön plânda kalmakla beraber, 1600'den beri, âlet ve bilhassa org musikisi kilisede kendisine hâs bir önem kazanmıştır. Hıristiyanlığın ilk çağlarından beri kullanıldığını, vesikaların gösterdiği çan sesleri, K. M.'nin bir kısmını teşkil eder.

Roma Kilisesi'nde K. M., başka hıristiyan kiliselerine nazaran, âyinlerin daha çok ayrılmaz bir parçasıdır. Bunu İkinci Vatikan Konsili de tasdik etmiştir. Bir âyin damgası taşımakla beraber K. M., kendi başına, musiki tekniği bakımından bir sanat eseridir. Katolik Kilisesi'nin başlıca musiki elemanı Gregoryen şarkı olup, buna asıl dinî musiki gözü ile bakılır. Ama bu başka K. M. türlerinin hoş karşılanmadığı anlamına gelmez. Bu bakımdan Katolik Kilisesi, şimdi, eskisinden daha serbestçe düşünüyor ve yeni ezgileri (melodi) ve modern musiki âletlerini, dinin ağırbaşlılığına uydukları ölçüde, kabul ediyor. Aksine, Vatikan Konsili çeşitli milletlerin musiki geleneklerinin incelenmesini ve değerlendirilmesini istemiştir. Ayrıca, dua ve ilâhi dili olarak yalnız Lâtince'nin kullanılması geleneğine son verip, bütün hıristiyan milletlerin dillerinin de âyinlerde kullanılabileceklerini kararlaştırmış olduğuna göre, Katolik K. M. uzmanlarından ve müzisyenlerinden, bu hususda Katolik K. M.'ine yeni yeni katkılar yapmaları bekleniyor.

Ortodoks Kiliselerinin musikisi, Batı K. M.'nden bağımsız olarak gelişmiştir. K. M., musiki âletlerini kullanmadığı gibi, çok sesliliğe de yer vermez, melodiler tek seslidir. Ama biribirine cevap veren, karşılıklı korolar da kullanılır. Protestan Kiliseleri ise, Kilise korosundan ve Arombon korolardan faydalandıkları gibi, âletler de kullanabilirler. Protestan K. M.'nin bir özelliği de, bütün cemaatın katıldığı ilâhilerdir.

KİLİSLİ RİFAT: bk. BİLGE, **Rifat.**

KİLİTBAHİR, Çanakkale Boğazı (b. bk.) nın en dar yerinde, Gelibolu bölgesinde bir kale. İstanbul'un savunulması amacıyla Gelibolu Sancakbeyi Yakup Bey tarafından yaptırılan K.'in inşasına 1462 - 1463 yılları arasında başlanmıştır.

1551 yılında onarılmış, 1659 - 1660 yıllarında da Çimenlik Kalesi ile birlikte genişletilmiştir. İki yuvarlak kulesi ve yüksek surları vardır. K.'in güneyinde kıyıda Namazgâh, Hamidiye ve Mecidiye tabyaları bulunmaktaydı. Mecidiye'nin batısında ise Yıldız tabyası vardı. Kuzeyinde de Değirmendere tabyası yapılmıştır. Bk. ÇANAKKALE SEFERİ.

KILMARNOCK [*kilmarnok*], Büyük Britanya'da güney - batı İskoçya'da, Ayr kontluğunda, Glasgow'un güney - batısında bir şehir. Nüfusu 48 992 (1971) dir. Halı ve ayakkabı, şapka fabrikaları ve makina (lokomotif) yapımı merkezidir.

KİLO (Yun. *khilioi* = 1 000'den [kısaltması: K.], bir ölçü bildiren kelimenin başına getirildiğinde, bu ölçüyü bin (1000) ile çarpar. Meselâ: metre - kilometre (km); gram - kilogram (kg) v. b.

KİLOAMPER (Fr. Kiloampère), elektrik akımı şiddeti birimi amper (b. bk.) in 1000 katı olan bir akım şiddeti birimi. 1 kiloamper = 1000 amper'dir.

KİLOGRAM (kg) [Fr. kilogramme, İng. kilogram], 1. SI (veya M. K. S. A.) ölçü birimleri sisteminin temel kütle birimi. K., Milletlerarası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosunda saklı bulunan platin - iridyumdan yapılmış bir silindirin (ana kilogram, kilogram etalonu) kütlesidir. K. etalonu, 1 cm^3 arı suyun + 4° C ve 760 mm Hg basıncı altındaki kütlesinden hemen hemen 27 - 28 mgr daha fazladır.

26 Mart 1931'de çıkarılan 1782 sayılı Ölçüler Kanunu ile yurdumuzda *ondalık* metre sistemi kabul edilmiştir. Bu kanunun 1. maddesinde «Türkiye'de kullanılacak ölçüler için asrî metre sistemi kabul edilmiştir» denilmektedir. Bu kanunun *etalon metre* ve *etalon K.* hakkındaki tarifleri 6 ve 8. maddelerindedir. 8. maddede «bir K, beynelmilel K.'ın kütlesidir» denilmektedir. *Milletlerarası etalon K.*, yüksekliği taban yarıçapına eşit (39 mm kadar) olan iridyumlu platinden yapılmış, Milletlerarası Ağırlıklar ve Öl-

çüler Bürosunda saklanan bir silindirin kütlesidir. Millî etalonumuz olan K. (No. 42), Ankara'da Türkiye İş Bankasında saklanmaktadır.

2. K., aynı zamanda, M. Kf. S (metre) sisteminin kuvvet birimidir ve bu zaman adı *kilogram - kuvvet* (kgf) olur. Kilogram - kuvvet, ana K.'ın Paris'teki (g = 980, 665 cm/s^2) ağırlığına eşittir. 1 kg = 1000 gr = 2,2046 1 b (bk. BİRİMLER, BİRİM SİSTEMLERİ).

KİLOGRAMMETRE (Fr. Kilogrammètre), M. K. F. S. (= metre sistemi) sisteminin iş birimi. 1 kgm = 1 K., değeri 1 kg. olan bir kuvvetin tatbik noktasının kuvvet doğrultusunda 1 m yol almasıyle yapılan iştir (bk. KİLOGRAM, KİLOGRAM - KUVVET, BİRİMLER).

KİLOJUL (Fr. Kilojoule), iş ve enerji birimi joule'ün 1000 katı (bk. JOULE). K., eski M. T. S. (metre, ton, saniye) sisteminin iş birimi idi. 1 K.= 1000 joule'dür.

KİLOKALORİ (K Cal) [Fr. Kilocalorie], (İng. kilogram calorie), ısı miktarı birimi kalorinin 1000 katı olan bir ısı birimi Buna *kilogram kalori* adı da verilir ve 1 kg arı suyun sıcaklığını 1° C (doğru olarak 14,5° C den 15,5° C ye çıkarmak için) yükseltmek için verilen ısı miktarına eşittir (bk. ISI). K., SI birimler sisteminin ısı miktarı birimidir. 1 k cal = 1 K. = 1 kilogram kalori = 1000 cal'dir.

KİLOMETRE (Fr. Kilomètre), 1000 metre. M. T. S., M. K. f s., veya SI (M. K. S. A) birim sistemlerinin uzunluk birimidir. Kısaltması km dir. 1 km = 1000 m = 0, 6214 mil = 1094 yarda (bk. BİRİMLER, BİRİM SİSTEMLERİ).

KİLOOM (Fr. Kiloohm), elektrik direnci birimi Ohm (b. bk.) un 1000 katı olan bir direnç birimi. 1 K. = 1000 ohm'dur.

KİLOPARSEK (Bin Parsek): bk. PARSEK.

KİLOSİKL (Fr. Kilocycle; İng. Kilocycle), frekans birimi sikl/s nin 1000 katı olan bir frekans birimi. Terim doğru olarak K./S = KC/S diye kullanılır. Bilindiği üzere, küçük frekanslar, çoğu kez sikl/S = C/s ile ifade edilir. Meselâ şehirlerimizdeki alternatif akımın frekansı 50 C/S dir. Daha yüksek frekanslar, çoğu kez, saniyede K. (kc/S) ve saniyede megasikl ile ifade edilir. 1 KC/S = 1000C/S.; 1. megasikl/S = 1000 KC/S = 106 C/S'dir.

KİLOTON, Sembolü kt, değeri 1000 ton olan kütle birimi; bir nükleer bomba veya merminin gücünü, bu bomba veya merminin patlamasıyla meydana gelen enerjiyi 1000 ton trinitrotolüen'in (T. N. T.) patlamasıyla meydana gelen enerjiyle karşılaştırarak değerlendirmeye yarayan birim.

KİLOVOLT (Fr. Kilovolt), elektrikte potansiyel farkı birimi volt (b. bk.) un 1000 katı. 1 K.= 1000 volttur.

KİLOVOLT AMPER (KVA) (Fr. Kilovolt - ampère), bir görünür güç birimi ve volt - amper (b. bk.) in 1000 katı. Doğru akımda güç P = VI dir. Alternatif akımda ise P = VI cosY olur. Burada cosY ye *güç çarpanı* adı verilir. Bunun için, VI'ye alternatif akım devresindeki *görünür (zahirî) güç*, VI CosY'ye de güç veya *gerçek güç* adı verilmektedir. Buna göre güç çarpanı = cosY

$$= \frac{\text{gerçek güç}}{\text{görünür güç}} = \frac{\text{VI cosY}}{\text{VI}} = \text{CosY}$$

olur. Görünür güç, *volt - amper* veya K. A. ile ve gerçek güç de vatt veya kilovatt ile ölçülür.

KİLOWATT (Fr. Kilowatt), güç birimi watt (b. bk.) ın 1000 katı olan bir güç birimi. 1 K W = 1 K. 1000 vatt. Saniyede 1 kilojullük iş yapan bir makinenin gücüne de K. denir. Eski M. T. S. birimlerinde güç birimi olarak kullanılır.

KİLOWATT - SAAT (Fr. Kilowatt - heur; İng. kilowatt - hour), endüstride kullanılan ve güç birimlerinden türetilmiş olan bir iş veya enerji birimi. Gücü 1 kilowatt olan bir makinenin bir saatte yaptığı iş (bk. WATT - SAAT), 1 K. S. = 1000 watt - saat = 3 600 000 joule'dür.

KİLTAŞI, yanardağ küllerinin tabakalaşmasıyle meydana gelmiş, beyaz renkli ve yağlı bir kil çeşidi. Kömürlü arazilerde görülür. Maden kömürünün oluştuğu çağda, kömür çanaklarının birçoğunda K. birikintileri meydana gelmiştir.

KİLÜS (Fr. Chyle; Lât. Chylus; Yun. Khylos = Bitki özsuyu), ince bağırsağın lenf damarlarında, çok yağlı yiyeceğin hazmından sonra meydana gelen bulanık, beyazımsı sıvı. Damarlarda normal olarak bulunan bu lenf, yağı içine aldıktan sonra, yüksek sayıdaki yağ damlacıkları ile, kendine hâs rengi alır. K., bağırsak püsküllerinin en küçük lenf damarlarından geçip, toraks'ın arka duvarında bulunan ve toplayıcı depo rolü oynayan göğüs lenf kanalını takip ederek sol köprücük kemiğindeki kan damarına akar ve böylece, kan dolaşımına katılır.

KİLYE [Romence adı: Chilia], Tuna deltasının kuzey kolunu teşkil eden bir ırmak. Uzunluğu aş. yu. 100 km dir. Doğu Romanya'da, Tuna'nın Sulina kolu ile beraber Letea adasını meydana getirir ve Romanya ile Sovyetler Birliği arasındaki sınırı teşkil eder.

KİLYOS, İstanbul ili Sarıyer ilçesi merkez bucağına bağlı bir köy ve plaj yeri. Bugünkü adı Kumköy (b. bk.) dür.

KİLYOS: Plaj

KIMBERLEY [*kimbörli*] (Coğ.), Kanada'da ve Güney Afrika'da iki şehir. 1. Kanada'nın British Comlumbia eyaletinde bir şehir. Nüfusu 6000 (1966) dür. Demir, kurşun ve çinko yatakları bulunur.

2. K., Güney Afrika'da Kap eyaletinde şehir. Nüfusu 107 104 (1970) dür. Dünyanın büyük elmas merkezlerinden biri olarak tanınmıştır. Demiryolu kavşak noktasında bulunur.

KİMEK'LER, İrtiş ırmağı boyunda yaşayan eski Türk kavimlerinden birine verilen ad. Bu ad yanında eski kaynaklarda İmek (veya Yimek) adı da kullanılır. *J. Marquart,* K. adını İki İmek'ten getirmek istemiştir. (*İki İmek > Kimek*). Eski Türk yazıtlarında K. adına rastlanmaz. Bu bakımdan K.'lerin VIII. Yüzyılda başka bir ad taşıyan bir kavmî birliğe bağlı bulundukları anlaşılıyor. Bu yazıtlarda İrtiş ırmağının adı geçiyorsa da, bu ırmak boyunda hangi kavmin yaşadığı bildirilmemektedir. Oysa Arap yazarlarının eserlerinde İrtiş ırmağı boyunda K. adlı bir kavmin yaşadığı belirtilmektedir. Arap yazarlarına göre, K. kavmi Oğuzların kuzeyinde çok geniş bir alana yayılmış bulunuyordu. Bu kavmin birçok kollardan meydana geldiği anlaşılıyor. Bu kollar arasında İmek (Yimek), Kıfçak (Kıpçak), Tatar, Nilhaz (?) ve Ecled (?) lerin önemli bir yer tuttuğu biliniyor. Bu duruma göre, K.'lerin bir kavmî birlikten çok, bir siyasî birlik meydana getirdikleri ileri sürülebilir.

Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü lûgati't-Türk* adlı eserinde de K. adı geçmez. Onun yerine *Divanü lûgati't-Türk*'te İmek (Yimek) adı verilmiş ve bu adla Kıpçakların bir kolunun adlandırıldığı bildirilmiştir. Daha sonra Kıpçak kavmi ile birlikte Kanglı kavminin adı da anılmaktadır.

K.'lerin daha IX. yüzyılda dağılmaya başladıkları anlaşılıyor. XI. yüzyılda ise K. adı artık büsbütün ortadan kalkmış ve eski K. eli başlıca Kıpçak ve İmekler (Yimekler) tarafından temsil edilmiştir. İmekler bu çağda da İrtiş Irmağı boylarında yaşıyorlardı.

IX. yüzyılda K. elinden ayrılan Kıpçaklar batıya doğru göç etmiş ve Oğuzlara kuzeyden komşu olmuşlardı. Bir yandan nüfuslarının artması, bir yandan da K.'lere bağlı bir takım kolların katılması üzerine güç kazanan Kıpçaklar, X. yüzyıldan itibaren Oğuz boylarını baskı altına almışlar ve onların yurtlarından göç etmelerine yol açmışlardır.

KİMMER'LER (Yun. Kimmerioi) 1. Homeros'un şiirlerinde, dünyanın çevresinde akan Okeanos ırmağı kıyılarında, Hades (= Cehennem, yeraltındaki ölüler ülkesi)'e götüren girişe yakın yaşayan bir topluluk. Dünyanın ucunda olan bu ülkede güneş doğamaz ve daimî karanlık (K. karanlığı) hüküm sürer.

2. Eski zamanda, Rusya'nın güneyinde yaşayan atlı bir göçebe topluluk. Bu topluluğun kökeni bugüne kadar meydana çıkarılamamıştır. Thrakya'lılara yakın oldukları öne sürülmüşse de, muhtemel görünmüyor. İskitler tarafından ülkelerinden kovulan K.'ler, Kafkasya'dan geçerek güneye akın etmişlerdir. M. Ö. 714'te Urartu devletini tehdit etmişler; M. Ö. aş. yu. 680'de Asur kralı Asarhaddon tarafından yenilgiye uğratılınca Batı'ya yönelmişlerdir. Burada Büyük Phrygia ülkesini yok ettikten sonra Lydia krallığına saldırmışlar, Trer'lerle birlikte Ege Denizi kıyısında Yunan şehirlerini yağma etmişterdir. Ancak Lydia kralı Alyattes onları M. Ö. 600'de ülkesinden kovmuş ve yok etmiştir.

KİMON (M. Ö. 510 - 450) Atinalı strategos. Babası Miltiades, annesi Trakyalı bir prensestir. Miltiades Khersonesos'taki mevkiini kaybedince K., Atina'ya giderek orada Alkmeon'un soyundan bir kızla evlenmiştir. M. Ö. 497 - 478'de Aristides'in yardımıyla Delos konfederasyonunun Strategos'u olmuş, 477 de Bizanslı Pausanias'ı yenmiştir. 475 de bir Med garnizonunun bulunduğu Trakya kıyılarındaki Eion'u ele geçirmiştir. 472 - 471'de Themistokles'i sürgün cezasına çarptırmış, Argos'a sığınan Themistokles Pausanias ile ilişki kurmuşsa da, Pausanias Isparta'da idam edilmiştir. Pausanias ile ilişki kurmakla da suçlandırılan Themistokles'i iktidardan tamamen uzaklaştırmıştır.

Aristides ölünce K., Atina'nın tek hâkimi olmuş, korsanları dağıtmış, Karystos'u Delos Birliği'ne sokmuştur (472 - 471). 470 - 469'da Naksos'u Delos Birliği'nde kalmaya mecbur etmiş, 468 de Persler'e karşı Eurymedon zaferini kazanarak onları Anadolu kıyılarından uzaklaştırmıştır. 465 - 462 yılları arasında Thasos ile savaşarak Trakya kıyılarındaki madenleri ele geçirmiştir. Isparta'nın müttefiki olan K., 462 de Isparta'ya yardım teklifinde bulunmuştur. Bu yüzden, Aristokratlar'ın başkanı olan K., Demokratlar'dan Ephialtes ye Perikles'in saldırılarıyla karşılaşmıştır.

Demokratlar 461 - 460'da K.'u sürgün etmişler fakat K. yine Perikles'in yardımıyla sürgünden dönmüştür. 451 de Isparta ile bir saldırmazlık antlaşması yaparak, Persler'e karşı savaş açmıştır. Kıbrıs önlerinde Persler'i yenmiş, fakat Kallias barışından az önce Kition önünde ölmüştür. K. zamanında Atina hareketli bir şehir haline gelmiştir. K., Parthenon'u yeniden yaptırmaya teşebbüs etmiş, Akropolis'in güney duvarını yükseltmiştir. Uzun surları bitirerek Agora ve Akedemia'yı ıslah etmiştir.

KİMONO (kıyâfet), Japonya'da hem erkeklerin, hem de kadınların giydiği, kaftanı andıran bir mintan. İki kumaş parçasından ibaret olup, bunlar biribirine dikilir ve bu dikiş arkaya gelir. Kollar geniştir. Belde, obi adını taşıyan enli bir kuşakla sıkıştırılır. Her ne kadar Joponya'da gittikçe az kullanılıyorsa da, XX. yüzyıl başlarından beri Avrupa modasını da etkilemiştir.

KİMOZİN [Fr. Chymosine; Yun. khymos = suyuk, fr. humeur] en çok, memelilerin midesinde, mide özsuyu (fr. suc gastrique) nda rastlanan bir pıhtılaştırıcı diyastaz. K., yalnız mide hücreleri tarafından salgılanmayıp, bâzı bitkilerde de bulunur. Bunların başlıcaları şunlardır: Enginar, dikenli bileşikgillere âid bir yaban enginarı (Fr. chardonnette) ve bâzı mantarlar. Memelilerin midesindeki K.'e, yoğurt mayası (Fr. lab veya présure) da denir. Sütü pıhtılaştırır, yani yoğurt haline getirir. Böylece, kazeini, pepsin'in hidrolize edici etkisine daha fazla açarak, hazmı kolaylaştırır.

KİMRİ DİLİ, Büyük Britanya'nın güney - batısında, Gal ülkesi (İng. Wales)'nde kullanılan bir Kelt dili. Bunu kullananlar kendilerine Cymry, dillerine de Cymraeg adını verirler. Bu dil ülkenin resmî dili olarak tanınmış değildir; 1961'de 656 000 kişi tarafından kullanılırdı; bunların 26 000'i yalnız bu dili kullanır, öbürleri ise İngilizce de bilirlerdi. Dil tarihi bakımından K. D., Keltçenin batı Bretonca grupundan ayrılmasından beri, dört safhadan geçmiştir. M. S. VI. yüzyıldan sonra en eski K. D., VIII. yüzyıldan sonra eski K. D., XII. yüzyıldan sonra orta K. D. ve XIV - XV. yüzyıllardan beri yeni K. D. Gal ülkesinin kuzey ve güneyinde kullanılan lehçeler arasında büyük ayrılıklar vardır.

KİMÜS (Fr. Chyme; Lât. Chymus; Yunanca Khymos = et suyu, salça'dan) yenen yiyeceklerin midedeki lapamsı durumu. K., ağızdaki çiğneme ve mide kaslarının hareketleri ile yiyeceklerin parçalanması, bunlara tükürüğün mide özsularının karışıp maya rolü oynaması sonunda olur. K., çok ekşi bir lapadır. İçindeki karbon hidratlar ve albüminler de hazım sırasında kısmen parçalanırlar.

KİMYA, kesin tabiat bilimlerinin, maddelerin özellikleriyle şekil değiştirmelerini içine alan dalı. Enerji şekillerini inceleyen fizik ile K. arasında, her ikisine ait sınır bölgeleri olup, bu iki bilim dalı birbirinden kesin olarak ayrılamaz. Şu son yıllarda, fiziko - K. adı altında bu sınır bölgelerini içine alan üçüncü bir bilim dalı da kurulmuştur. K.'nın biyoloji'den ayrılan sınır bölgeleri de vardır. Yine son yıllarda bunların incelenmesine mahsus biyo - K. adı altında yeni bir bilim kurulmuştur. K.'nın esas anlamı K.'sal madde anlamıdır. Bu, şekli ve hareketi ile değil, ancak değişmez, kendisine mahsus (spesifik) özelliklerle karakterize edilmiştir. Bir kimyasal ifade, şu şekli alır: Şeker, daima aynı kristalleri teşkil eder, tatlıdır, ısıtılınca da kömür haline gelir. Şeker'e tekabül eden fiziksel bir ifade ise şudur: Belirli bir şeker parçası ısıtılabildiği gibi, soğutulabilir ve parçalanabilir. K.'nın ödevi: maddesel nesnelerin terkibi (yapı)'ni bulmak; mürekkep nesneleri, bilinen parça (eleman)'lara ayırmak (analiz); atomik parçacıkların boşlukta kapladıkları yerleri anlatmak (yapı analizi); bilinen madde cinslerinden başka madde cinsleri yapmak (sentez); maddesel değişmeleri incelemek ve kimyasal bağlantıların yapılmasını ve reaksiyonlarını kontrol eden kanunları bulmaktır.

K. iki kısma ayrılır: Anorganik K. ve organik K. Anorganik K., karbonu içine almayan bütün kimyasal bağlantıları, cansız tabiatta bulunan maddeleri inceler. Karbon bağlantılarından ancak karbonik asitin oksitleri, metal bağlantıları ve tuzları anorganik K.'ya aittir. Organik K., öbür karbon bağlantılarının hepsiyle uğraşır. Bu nedenle buna karbon bağlantıları K.'sı demek daha doğru olur. Eski adı şu yanlış düşünceye dayanır: Bu karbon bağlantılarının ancak yaşayan organizmada ve burada da ancak özel bir vis vitalis (yaşam gücü)'in etkisiyle meydana geldikleri ve buna göre sunî yoldan elde edemedikleri sanılırdı. Ama, karbon bağlantılarının ayrı olarak incelenmesi, öbür bağlantılardan karakteristik bir şekilde yayıldıkları için, pratik bakımdan elverişlidir. Çok geniş bir alan kaplayan organik K., birtakım başka kısımlara da ayrılmıştır: Alifatik K., aromatik K., şeker K.'sı, albümin K.'sı, büyük molekül K.'sı v. b.

K., şu kısımlara da ayrılabilir: Analitik, sentetik ve preparatif K.

Analitik K.'nın ödevi, maddelerin veya madde karışımlarının parçalanması ve bilinmeyen maddelerin teşhisidir.

Sentetik K.'nın ödevi, karmaşık bağlantılar meydana getirmektir. Preparatif K.'nın ödevi de bir belirli maddeyi, içinde bulunduğu bağlantılardan ayırarak meydana çıkarmaktır. K.'nın bu üç kısmı bütün madde şekillerini içine alır.

Yeni bulunan bağlantı ve reaksiyonların sayısı çok yüksek olduğundan, bunların rasyonel bir şekilde adlandırılmasını ve bunlar hakkında dokümantasyonu mümkün kılmak için K. nomenklaturu kurulmuştur. K. nomenklaturu ile bazı kurumlar uğraşır.

Pratik K. çalışmalarının dışında teorik veya genel olarak vasıflandırılan K., kimyasal olayların kanunlarını inceler ve durmadan yeni teoriler kurar ve geliştirir. Bu alanda K. ile fizik arasındaki ilgi büyük bir rol oynar. Fiziko - K. özel olarak kimyasal gelişmelerin fiziksel olaylarını araştırır.

Bunun kısımlarının başlıcaları şunlardır: Termodinamik, Elektro K., Foto K., Magneto K. ve kristaller K.sı.

Pratik K.'nın ödevleri, K.'nın buluşları için pratik amaçlar bulmaktır. Teknik K. adını da taşıyan bu K. dalı, modern endüstrinin temelini teşkil eder. Dünya halkının beslenmesi ancak teknik K.nın sunî gübreleri, bitki koruyan maddeleri ve konserve metodlarıyle mümkündür.

Mineraller K.'sı, mineroloji ve petrografi (jeoloji)'nin bir yardımcı bilimidir. Bu son yıllarda tarım K.'sı ve gıda maddeleri K.'sı da gelişmiştir. Hayat K.'sı, biyolojik araştırmalara yeni bir ilham kaynağı olmuştur. Fizyolojik K., tıbba ait fizyolojik gelişmeleri incelemektedir.

Tarihçe: Eski zamanın simya (b. bk.) sından doğan K., ancak XVII. yüzyıldan beri şimdi bildiğimiz şekle gelmiştir. XVIII. yüzyılda, Becher ve Stahl'ın kurup geliştirdikleri flogiston teorisinin yerine Lavoisier'nin oksidasyon teorisi geçince, K. araştırmalarında büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. XIX ve XX. yüzyıllarda yeni alanlara uygulanarak gelişen ve dallanan K., moleküler teorisi sayesinde yine birleşmeğe yüz tutmuştur.

KİMYA GÖÇÜMÜ (Biyol.) (Fr. Chimiotactisme), hareket edebilen çeşitli hücrelerin, bulunduğu ortamdaki maddelerin etkisiyle yer değiştirmeye yönelmesi. Madde hücreyi çekerse K. G. pozitif, iterse, negatiftir.

K. G. olayları çok ve çeşitlidir. Spermatozoitler, dişi gamet tarafından sızdırılan kimyevî maddelerin etkisiyle gamete doğru giderler. Eğreltiotunun spermatozoitleri malik asit tarafından çekilirler. Memeli hayvanlarda epididim ve kanal deferan tarafından hazırlanan kimyevî maddeler spermatozoitlerin hareketlerini sürdürürler. Bazı bakteriler oksijen, potasyom karbonat, et suyuna karşı pozitif bir K. G. gösterirler.

KİMYASAL BAĞLANTI, atomların, molekül meydana getirmek üzere birbirine bağlanması (kimyasal birleşimler) ve daha büyük kümeler teşkil etmesi. K. B. kuvvetleri, atomların birbirine yaklaştığında, elektron kılıflarının şekil değiştirmesinden doğar.

Molekül içi bağlantılar grupu üç çeşit bağlantıya ayrılır: Kutupsal, kutupsal olmayan ve metalik bağlantılar. Metalik bağlantılara birleşme değeri elektronlarının, bağlı atomların çekirdeklerine değişkin bir dağıtımının, esasen farklı olmayan bazı sınır durumları gözü ile bakmak mümkündür.

Meselâ iki atomu birbirinden çok uzak olup, birbirini etkileyememesini farz edelim; bunlar birbirine yaklaşırsa, sonunda elektron bulutları birbirinin içine girer ve birbirini etkiler. Başka bir deyimle, negatif yükler (elektron'lar) ve pozitif yükler (çekirdekler) boşlukta başka bir tarzda dağılarak, kvantlar mekaniği ve özel olarak Pauli prensibini yerine getirirler. Üç başlıca bağlantı şekilleri şöyle anlatılabilir: 1. Kutupsal bağlantı veya elektrik birleşme değeri bağlantısı, NaCI şeklindeki moleküller halinde etkilidir. Burada sodyum atomunun birleşme değeri atomu tam olarak klor atomuna geçer ve bunu yapmakla, her iki ion'a bir asıl gazda görülen istikrarlı elektron gruplaşmasını, kazan-

dırırlar: Na^{+}, neon'un gruplaşmasını, Cl^{-} da argon'unkini elde eder. Bu iki ion arasında hemen hemen sırf elektrostatik çekim vardır.

2. Kutupsal olmayan bağlantı, meselâ H_2 molekülünde yerine gelmiştir. Burada her iki elektron da tam bir eşitlik içerisinde hidrojen çekirdeklerinin her birine aittir. Çekim şöyle hasıl olur: Moleküldeki her elektron'a, kendisine atom'da verilmiş olan hareket boşluğundan daha büyük bir boşluk verilmiştir; keza molekülde birleşmiş olan iki hidrojen atomunun her biri, helium'un elektron gruplaşmasına sahiptir. Kvantlar mekaniğine dayanan hesap, (H_2) molekülü için, birbirinden ayrı (H) atomlarına nazaran daha küçük bir enerji mikdarı bildirir. Bunların birleşmeleri de bundan doğar.

3. Metalik bağlantı, kutupsal olmayan bağlantıya şu bakımdan benzer: Her iki bağlantı tarzında da oldukça geniş bir bölgeden elektron alınır ve sonradan bu elektronlar atomların hepsine ait kalırlar ve elektron gazı denilen bir çeşit gaz teşkil ederler. Bu elektronlar kolayca harekete geçtiklerinden, bu durum metallerin elektrik iletiliğini izah eder.

Bu üç molekül içi bağlantı tarzı, çoğu zaman ayrı ayrı husule gelmeyip, bir belirli bağlantıya hep birden, ama çeşitli ölçüde katılırlar.

KİMYASAL İLGİ: bk. KİMYASAL BAĞLANTI.

KİMYON (Carum Carvi), Maydonozgillerden olup, tohumları bahârat olarak kullanılan, 15 - 20 cm boyunda, ıtırlı, otsu bir bitki. Yaprakları dar, ince şeritler halinde parçalıdır. Bu bitkinin anayurdu, Doğu Asya'dır. Fakat şimdi, Avrupa'nın her yerinde yetiştirilmektedir. Tohumu keskin, hoş kokulu ve aromatiktir. Sinirleri uyarıcı, mideyi yatıştırıcı ve bağırsak gazlarını giderici nitelikleri vardır. Kuzey Avrupa milletleri, ekmek ve benzeri besinlere de K. korlar. Hollandalılar, peynire koku vermek için faydalanırlar. K., likör yapımında kullanıldığı gibi, çorba, turşu ve et yemeklerine de karıştırılır. Türk mutfağında da K. çok kullanılır.

K.'un dağ (veya çayır) K.'u, yabani K. ve Karaman K.'u gibi cinsleri vardır. Dağ K.'u 2 000 m yükseklikdeki çayırlarda yetişir; çiçekleri, beyaz ve nâdiren de pembe olur. Hekimlikte kullanılmak üzere bahçelerde de yetiştirilir. Yabanî K., Anadolu'da yetişir; kalın karşıt yapraklı, uzun ömürlü bir bitkidir. Keskin kokulu, tadı buruk ve acıdır; peklik verici, solucan düşürücü ve yara iyileştirici nitelikleri vardır.

Karaman K.'u da otsu bir bitki olup, kumsal yerlerde yetişir. Temmuzdan Eylüle kadar, beyaz çiçekler açar. Bu bitkide, vitiligo'ya karşı deri karartıcı olarak kullanılan, melanin vardır.

KİN, Çin hanedanı (1115 - 1211). Tunguz asıllı Curcen ailesinin kuzey Çin'de kurduğu hanedanın Çince adıdır. Tarihin saydığı 25 Çin hanedanının 22.'si olan bu hanedan, 9 imparator vermiştir.

KİN, Japon ağırlık ölçüsü birimi. Yaklaşık olarak 601 gr dır.

KİNDÎ, EL (Ebu - Yusuf Yakub ibn İshak El - Kindî; ölm. 870'e doğru), ilk Arap filozofu. Basra'da doğmuştur. Kinda kabilesinden olduğu için, kendisine Arapların veya Bedevîlerin filozofu adı verilmiştir. Bu adın verilişine sebep diğer Müslüman filozoflarından çoğunun İran yahut Türk asıllı olmalarıdır. Kûfe, Basra ve Bağdad'da yaşamıştır. Bu son şehirde Abbasî halifelerinin sarayında Yunanca eserler çeviricisi, müneccim ve şehzadelerin öğretmeni olarak çalışmıştır.

Arap filozoflarının hemen hepsi gibi K. de aynı zamanda bilgin olup, fizik ve astroloji üzerine birçok yazılar yazmıştır. Çoğu kısa olan yazılarının 270'inin başlıkları biliniyorsa da, bunların ancak birkaçı Orta Çağ'da yapılan başlıca Latince çevirileri yolu ile ele geçebilmiştir. Son zamanlarda ise, Arapça birçok yazıları, İstanbul'da bulunan yazmalar arasından çıkmıştır. K., Yunan felsefesi ile olan bağını pek çözememiştir. Fakat, sonradan Fârâbî'nin yaptığı gibi, yalnız Aristo'nun eserlerine bağlanmış değildi. Daha ziyade, Aristo'culuğun Yeni Platon'cular ve yeni Pythagor'cularca yapılan tefsirlerine bağlı kaldı. K.'nin felsefesinin en orijinal karakteristiği, zekâyı, Aristo'nun tefsircisi Aphrodisia'lı Alexandros'un üçe bölünmesinden farklı olarak, dörde bölmüş olmasıdır. Yeni bulunan yazılardan, K.'nin, geleneksel dine karşı gelişi daha açık olarak belirmiştir. Fakat, Yunan felsefesine uyan bazı Arap filozofları gibi, dine karşı kayıtsız kalmayıp, vahiy ve zekâ ile erişilen spekülasyonlar arasında da ahenkli bir bağlantının bulunduğunu göstermeye çalışmıştır. İlâhiyatçı olarak da K., Tanrı'nın, özü (essentia) dışında, ölümsüz özelliklere sahip olması görüşüne karşı çıkmıştır. Ayrıca hıristiyanların «üçleme» inançlarına karşı olan bir yazısı ile, göğün mavi rengini ve gelgit olayını anlatan yazıları da vardır.

KİNDİGA, Afrika'da, Tanzania devletinin Tanganika bölümünde, İraku - Usukuma bölgesinde kullanılan bir dil. Afrika kıtasının güney - batı ucunda kullanılan Ḫoiǹ - San dillerine giren bu dili konuşanların birkaç bin kişi olduğu anlaşılıyor. Wa - Nege ve Wahi dilleri K.'nın lehçeleri sayılır (bk. BUŞMAN - HOTENTOT DİLLERİ).

KİNEMATİK (Fr. Cinématique; İng. Kinematici), mekaniğin, yalnız cisimlerin hareketlerini inceleyen bir kolu. K.'te hareketli cismin kütlesi ve hareketli cisme etki eden kuvvetler hesaba katılmazlar (bk. KİNETİK). Yalnız alınan yollar ve geçen zamanlar göz önüne alınır. K.'in temel kavramları hız ve ivmedir. K.'te maddî noktanın hareketleri ve katı cisimlerin hareketleri incelenir. Bir maddî noktanın hareketini belirtmek için bunun üç dik koordinat ekseni üzerindeki x, y, ve z koordinatları t zamanının fonksiyonu olarak,

$$x = f_1(t) \qquad y = f_2(t) \qquad z = f_3(t)$$

şeklinde verilir. Bu denklemlere hareketin parametrik denklemleri denir. Bu denklemlere göre lineer hız ve ivmenin eksenler üzerindeki bileşenleri hesaplanır. Örneğin, ivmenin x bileşeni sabit ve a'ya eşit olursa $\frac{d2\,x}{d\,t^2} = a$ diferensiyel denklemi yazılır ve bunun integrali alınırsa, düzgün değişen doğru hareketin $x = x_0 + V_0 t + \frac{1}{2} a t^2$ denklemi elde edilir. Burada integral sabitleri olarak kullanılan x_0 ve V_0, sıra ile ilk uzaklığı (t = o için x'in değeri) ve ilk hızı gösterir. K.'te hareketleri yörüngelerine ve hareket denkleminin şekline göre sınıflamak mümkündür: Doğru hareketler, eğri hareketler, düzgün hareketler ve değişen hareketler. Yörüngesi doğru ve ivmesi uzanımla orantılı ve hareketliyi geri çağırıcı olan bu hareket basit titreşim hareketidir. Buna göre $\frac{d^2\,y}{d\,t^2} = -k^2\,y$ yazılır ve bunun

integrali ile $y = A \sin kt + B \cos kt$ bulunur. Bu denklem, bir basit titreşim hareketinin genel denklemidir (bk. HIZ, İVME).

Üç boyutlu bir katı cismin altı serbestlik derecesi vardır. Buna göre altı hareket denklemi olur. Meselâ, cismin ağırlık merkezinin lineer hareketinin üç bileşeni ile aynı eksenlere göre açısal hareketinin üç bileşeni gibi. Böyle bir hareket vektör metodu ile de incelenir.

KİNESARI, Kazak ve Türkistan Türklerinin millî önderi. Kazak Türklerinin meşhur son müstakil hanı Abılay (1771 - 1781) ın ölümünden sonra Ruslar, Kazakistan'ın iç işlerine ciddi surette karışmaya başladılar. Abılay'ın halefi Uvali Han (1781 - 1824) ın ölümünden sonra, yerine Ubeydullah Han geçti. O sırada Rus hükümeti, Abılay Han'ın atalar mirası olan ve yaylâları, obaları, sarayları bulunan Gökçe Tav çevresini zapt ederek, üzerinde müstahkem kaleler yapmak teşebbüsünde bulundu. Ubeydullah Han, Rusların maksadının çok fena olduğunu anlayarak, yaptıkları «ziyafet» dâvetlerini, gönderdikleri hediyeleri, albaylık rürbesini ve kılıcını red ederek, Çin'le münasebet kurdu ve Ruslara saldırıya başladı. Çin sınırına gelip, imparatordan yardım istedi. Ruslar, 1824 yılında, Grigorovski kumandasında bir tümen askerle gelip Gökçe Tav kalesini yapmağa başladılar. Ubeybullah Han, Çin sınırına giderken, kardeşi Kasım'la onun oğlu K. Sultan'a burada kalıp Ruslara mukavemet göstermelerini emr etti. Ubeydullah Han, Bayan Avul denilen yerde Ruslarla savaşıp yenildi ve doksan kadar beyi ve kumandanı ile esir düştü. K. ile babası Kasım Sultan, daha önceden, Rusların isteklerine karşı mukavemet gösteriyorlardı. Ubeydullah Han'ın Ruslara esir düştüğünü öğrendikten sonra Kasım ve oğlu K., 40 000 aile kadar il ile, Çu havzasına göçüp Hokand hükümeti ile anlaştılar. K., orta Sırderya havzasında, Karnak'ta yerleşti. Bir müddet sonra, Kasım Sultan da geldi. Bu sırada, K. tarafından Türkistan hanlarına elçi olarak gönderilen Sarıcan ve Esengeldi'yi Taşkent Beylerbeyi Evliya - Ata'da hâince öldürdü. K.'nın kendisi de Karnak'ta yakalanarak Taşkent'e getirildi. Bir yıl sonra K., Hokand hanı Mehmed Ali'ye müracaatla yakasını kurtarıp, Suzak şehrine geldi. Orada bulunan Hokand beylerini ve askerlerini öldürüp, kardeşlerinin öcünü aldı. 1837'de, Turgay ırmağına gelerek, Taşkent'te öldürülen sultanların «yog» törenini yapmak bahanesiyle, Orta ve Kiçi Yüz kabilelerini toplayıp kendisini han ilân etti. Oradan Orenburg yakınlarına gelip Abılay Han'ın eşitlik şartları üzerine Ruslarla yaptığı antlaşmayı yenilemek istediyse de, muvaffak olamayıp, Ruslara karşı mukaddes cihadına burada başladı. Bu «mukaddes cihad» ın ilânı, bütün Kazakistan yurtseverlerinin Ruslara karşı ayaklanmasına sebep oldu. 1837 - 1840 yıllarında, bütün Kazakistan ayaklanmış bulunuyordu. K., artık, bütün Orta Asya müslümanlarının millî kahramanı olmuştu. Orta Asya hanlıkları, «mukaddes cihad» ile çok ilgileniyorlardı. Bilhassa Hive Hanlığı, K. hareketi ile yakından ilgilendi. K.'nın asıl dayandığı boylar, Argın, Kıpçak ve Hayman'lardı. Sonra, bu harekete, Aral gölü çevresindeki bütün beyler katıldılar. 1838'de bu ordu, Sibirya ve Orenburg'dan gönderilen Rus orduları ile savaştı. Bu savaşta K. yaralandı ise de, Sibirya'dan gelen orduyu mağlup edinceye kadar, askerlerinin başında kaldı. Aynı gün, Kaybalı Sultan kumandasındaki 3000 kişilik bir birlik Cayık (Ural) ırmağı boyunda savaşıyordu. K. ordusunun Başkurt sınırında harekât yapması, Rus hükümetini çok kuşkulandırıyordu. K. hareketinin Başkurt ülkesine sıçramasından korkuyorlardı. K. hareketine yardım edenin Hive Hanlığı olduğunu bilen Rus hükümeti, general Perovski kumandasındaki bir orduyu Hive'ye gönderdi. Fakat bu ordunun bütün nakil vasıtaları, üç binden fazla deve ve at, yolda, soğuk, kar ve açlık yüzünden helâk oldu. Bütün ordu, Hive'nin yarı yoluna gelmeden, hasta ve bitkin bir hale düştü. General Perovski, tam bir fiyasko ile, geri döndü. Bu sırada, K.'nın durumu da iyi değildi. Ruslar, K.'nın güç durumundan faydalanıp, Cappas ve Alaça kabilelerini ayaklandırmağa muvaffak oldular. Bu sırada K.'nın karargâhı, Tili Göl ile Sırderya arasında bulunuyordu. Bu sırada, Orenburg'da Rus hizmetinde bulunan Baymembet Sultan, Cörte adlı bir adamını, K. karargâhına elçi olarak gönderdi. Yazdığı mektubda, Ruslara teslim olmasını tavsiye ederek, şöyle diyordu: «Büyük boynuzlu koç, koyun kalabalığına baş olmakla, arslanı yenebilir mi? İsyanın sonu hayır olmaz!». K., bu mektubu okuduktan sonra, Cörte Bey'e: «Kapanı kurmasını bilmeyen ut yerini kapana kaptırır derler. Sizin Sultan dediğiniz bu âciz herif, kendisinin esir olduğu kâfi gelmeyip, şimdiki güç durumuma bakarak beni de kapana düşürmek istiyor. Geniş bozkırımızda yahut savaşta ölmek, esir olup yaşamaktan daha iyi değil mi?» diyerek, Baymembet Sultan'ın mektubunu parçalayıp attığı meşhurdur. Bununla beraber, ihtiyatı elden kaçırmayarak, Ruslarla bir mütâreke anlaşması yaptı. Bu mütâreke ve barış teklifi dolayısiyle yazdığı mektupta K., 1820 - 1840 yılları arasında Rusların kendisine karşı yaptıkları on beş seferi sayıp bunları bütün ayrıntıları ile anlatır. K., bu mütârekeden faydalanarak, Hive'ye gitti. Orada büyük saygı gördü. Oradan, yanındaki üç yüz kadar askeri ile, Magacar dağları sınırına geldi. Birçok boylar daha ona katıldılar. Böylece, kendisine katılan savaşçıların sayısı on bini geçti. Bu askerlerle Başkurt ülkesi sınırındaki Orsk kalesine yaklaşıp, 10 Haziran günü, general Lebedov kumandasındaki Rus askerleri ile çarpıştı. Ruslar, Lebedov'un yardımına genel vali general Obruçev kumandasında önemli sayıda asker gönderdiler. Hedef, K.'yı tamamen ezmekti. K., burada bulunduğu ve savaştığı günlerde, Orski'li ve milliyetçi bir Kazanlı Tatar tüccarın yardımı ile askerlerinin yiyeceğini temin etti. O zaman, Kazakistan sınırına çok yakın olan yerlerde, Rus köylüleri de Rus hükümetine karşı isyan ederek, K. hareketini desteklediler. Başkurt ülkesindeki kımıldamalar da Rus hükümetini epeyce endişelendirdi ve, K.'ya elçiler gönderip, barış teklif etti. Bu harekete iştirak eden sultan ve beylere Orenburg çevresinde malikâneler verileceği ilân edildi. Rusların siyasî durumu oldukça nâzikti. General Perovski'nin Hive seferinin başarısız sonuç vermesi, Orta Asya hanlıklarında ve bütün Rusya Müslümanlarında derin bir tepki yapmış, millî ve dinî heyecana sebep olmuştu. Kazak sultanlarından Rus hizmetinde olanların idaresindeki bir iki kabile kaldı ise de önemi yoktu. Rusların barış teklifi K. tarafından red edildikten sonra, general Obruçev kumandasında büyük bir ordu K. üzerine yürüdü. K., Turgay ırmağı kıyısına çekilmeye mecbur oldu. Burada, büyük bir savaş oldu. K., bu savaşta, iki kardeşini şehit verdi. Nihayet, Sırderya kıyısına çekilerek, karargâhını Akmescid

şehrinde kurdu. Yılancık ırmağı havzasındaki Kıpçak oymaklarının Ruslara yardım ettiklerini öğrenip, onları cezalandırmak için, asker gönderdi. Karargâhını Ulu Tav (Uludağ)'a kurdu. Kazakistan'ın her tarafından gayretli, vatansever gençler K. ordusuna katılıyorlardı. 1843 - 1844 yıllarında, aralıksız olarak, Rus sınırına hücumlarda bulundu. Bir defasında 5 000 kişilik bir kuvvetle Başkurt ülkesi sınırındaki Troysk şehrine kadar gelerek, Rus kasabalarını ve köylerini yağma etti. Buhâra ve Hive hanlıkları ile iyi münasebetler kurdu. Buhâra Emîri de, birkaç top ve önemli miktarda tüfek gönderdi. Bu yardımlar savaşçıların mâneviyatını kuvvetlendiriyordu. Ruslar, bir müddet sonra, ancak bazı oymak ve boyları elde edebildiler. Hele, Aral Gölü civarındaki boylar savaş istemiyorlardı. 1846 yılında K., 20 000 aile ile Doğu Kazakistan'a geçerek, Çu ırmağı dolaylarını işgal etti ve Çin devleti ile temas kurdu. 1846'da K., bütün Kazakistan'ın hanı ilân edildi. Rus hükümeti çok müşkül duruma düşmüştü. K. hareketinin Rus - Türk savaşı zamanına rastlaması da, çar hükümetinin Dışişleri Bakanlığını düşündürüyordu. Kazakistan'da, Rus hâkimiyetinden eser kalmamıştı. K., büyük babası Abılay Han'ın çağında olduğu gibi, göçebe devlet usulüne uygun bir devlet mekanizması kurmuştu. Hive Hanlığı'ndaki ustalara silâh yaptırıyor, Talas ve Çu boyunda arıklar açtırıp ordunun yiyeceği için tarım yaptırıyordu. Hareketinin ilk yıllarında o, yalnız Kazakların millî kahramanı sayılıyordu. 1840'tan sonra, bütün Türkistan'ın millî önderi ve kahramanı oldu. 1847 yılında, bazı Hokand beylerinin ve Rus ajanlarının kışkırtması ile, Kırgızlar K.'ya kafa tutup saldırmaya başladılar. Nihayet K., bunları yola getirmek ve kardeşçe anlaşmak için, bizzat kendisi Kırgızların üzerine yürüdü. Fakat, gafil avlanıp Kırgızlara esir düştü ve öldürüldü. Büyük liderin ölümünden sonra, millî hareket de sona erdi. Ordunun bir bölüğü Hokand Hanlığı'na, bir bölüğü de Hive Hanlığı'na uyruk oldular. K.'nın hayatını ve giriştiği hareketin tarihini yazan düşmanları bile, onun, Kazakların millî bağımsızlığı için savaştığını kabul ediyorlar. Ölümünden sonra yakılan ağıtlarda ve destanlarda o, büyük bir millî kahraman olarak nitelendirilmektedir. Onun hayatını yazan bir Rus yazarı da: «K.'nın adı ve hayatı, ölümünden sonra, derhal efsaneleşti; hayatı ve mücadelesi, destanların konusu oldu» demektedir.

KİNEŞMA (Coğ.), Sovyetler Birliği'nde, Volga ırmağının sağ yakasında, Moskova'nın kuzey - doğusunda bir şehir. Nüfusu 84 000 (1966) dir. Kimyevî maddeler ve dokuma fabrikaları vardır.

KİNETİK (Fr. Cinétique; İng. Kinetics), mekaniğin bir bölümü. K.'te hareketle beraber, hareketlinin kütlesi ve hareketli üzerine etki yapan kuvvetler de hesaba katılır ve bu kuvvetlerle hareketler arasındaki bağıntılar incelenir. Kinematiğin temel kavramları *hız* ve *ivme* idi. K., bunlara ek olarak, *kütle* ve *kuvvet* terimleri ile nitelenir (bk. DİNAMİK).

K.'te incelenen belli başlı konular: Dönmenin dinamiği, eylemsizlik momenti, güç, merkezcil ve merkezkaç kuvvet, sarkaçlar v. b. dır. K.'in başında, dinamiğin üzerine kurulmuş olduğu Newton'un hareket kanunları veya dinamik prensipleri ele alınır; K.'in temel formülü, kütle ve ağırlığın ayırt edilmesi üzerinde durulur. K. denge için d'Alembert prensibinden söz edilir. Momentum, impülsiyon, çarpma ve çarpışmalar, momentumun ve enerjinin korunumu prensipleri de önemli konulardır (bk. MEKANİK, KİNEMATİK, STATİK).

KİNETİK ENERJİ (Fr. Énergie cinétique; İng. Kinetic energy), bir cismin veya bir sistemin hareketi gereği sahip olduğu enerji. Buna *hareket enerjisi* adı da verilir. Meselâ akar sular, rüzgâr, atılan mermiler bir iş yapabilirler ve bunun sonucu birer K. E.'ye sahiptirler.

Mekanik sistemlerden alınan enerjiler iki halde bulunur: potansiyel enerji, K. E. Kütlesi m olan bir maddî noktanın veya bir partikülün hareket hızı v olduğu vakit sahip olduğu K. E. $E_k = 1/2\ mv^2$ dir. Maddî bir sistemin K. E.'si ise $E_k = 1/2 \Sigma\ mv^2$ ile verilir. Maddî sistem veya cisim v hızı ile bir ötelenme hareketi yaparsa K. E.'si $E_k = 1/2\ v^2 \Sigma\ m = 1/2\ mv^2$ olur. Burada $M = \Sigma\ m$, cismin toplam kütlesidir. Göz önüne alınan katı cisim sabit bir eksen etrafında bir dönme hareketi yaparsa, K E.'si $E_k = 1/2\ I\omega^2$ olur. Burada I, cismin dönme eksenine göre eylemsizlik momenti (b bk.) ve ω, cismin dönme ekseni etrafındaki açısal hızı'dır (bk. AÇISAL HIZ).

Katı cisim, bir otomobil tekerleği gibi, hem bir ötelenme hem de bir dönme hareketi yaparsa, toplam K. E.'si $E_k = 1/2\ mv^2 + 1/2\ I\ \omega^2$ olur.

KİNETİK KURAM: bk. KİNETİK TEORİ.

KİNETİK TEORİ (Fr. Théorie cinétique; İng. Kinetic theory), küçük parçacıkların, moleküllerin, atomların veya elektronların, gelişigüzel, durmadan hareket halinde olduklarını kabul eden ve bu suretle bazı olayların açıklanmasına yarayan bir teori. Bu kabul, birçok sonuçları ile, fiziğin çeşitli kollarında denel olarak doğrulanmıştır (küçük parçacıkların sürekli hareketleri, Brown hareketleri bk. BROWN, Robert). Katı ve sıvıların K. T.'lerine kıyasla, gazların K. T.'si büyük bir gelişme göstermiştir. Genel olarak, bu teoride maddeyi oluşturan atom ve moleküllerin sürekli hareket halinde olduğu kabul edilir ve özel olarak, gazların davranışları bu teori ile kinetik bakımdan matematik yolla açıklanır.

Gazların K. T.'sinin temel postülatı, bir gazın muazzam sayıda, çok küçük, tamamiyle esnek partiküllerden yapılmış olmasıdır. Bu partiküller bütün doğrultularda büyük hızlarla gelişigüzel termik hareketler yapan kimyasal moleküllerdir.

Gazların K. T.'si, XIX. yüzyılın 2. yarısında J. C. Maxwel (1831 - 1879), L. Boltzmann (1844 - 1906) v. b. tarafından, teorik fiziğin en önemli kollarından birisi olarak geliştirilmiştir. Gazların bu mikroskopik modelinin kurulmasında, XIX. yüzyılın 1. yarısında, Dalton, Gay-Lussac, Avogadro ve başka pek çok bilim adamı tarafından kurulan kimyanın molekül teorisi ve ısının mekanik tabiatı hakkındaki denel sonuşları önemli kılavuzlar olmuşlardır. En basit şekli ile bu teori, gaz moleküllerini ve onların termik davranışlarını kapsayan aşağıdaki temel kabuller üzerine dayanır: 1. Bir gaz, molekül adı verilen partiküllerden oluşmuştur. Birbirlerinin aynı olan moleküller bir veya çok atomlu olabilir. Moleküllerin sayısı pek çok büyüktür. Moleküller minik, bağımsız, sert küreler gibidir. Sabit sıcaklıkta, kapalı bir gazın molekülleri, tam gelişigüzel bütün doğrultularda yüksek hızlarla sürekli olarak hareket ederler. Moleküllerin hareketleri Newton'un hareket kanunlarına uyar.

2. Gaz moleküllerinin kendi hacımları, gazın toplam hacmı yanında, tam olarak ihmal edilebilir.

3. Çarpışmalar süresince ortaya çıkan impülsiyon kuvvetleri hariç, moleküller birbirleri üzerine kuvvetler uygulamazlar.

4. Moleküllerin birbirleri ile ve içinde bulundukları kabın çeperleri ile olan çarpışmaları tam olarak esnektir. Başka bir deyimle, çarpışmada kinetin enerji kaybı olmaz. Gazı oluşturan moleküller topluluğunun, kabın çeperleri ile çarpışmaları nedeni ile bu çeperler üzerine bir basınç uygulanır. Bu basıncın değeri:

$$p = \frac{1}{3} \varrho\, \overline{u^2} = \frac{1}{3} n\, m\, \overline{u^2}$$

formülü ile verilir. Burada ϱ → ro, gazın öz kütlesi, $\overline{u^2}$, bir molekülün ortalama kare hızı, n, cm^3 başına molekül sayısı ve m, bir molekülün kütlesidir. K. T.'nin bu çok önemli bağıntısı ile sıcaklığın kinetik yorumu yapılır, Boyle kanunu (b. bk.), genel gaz denklemi, Avogadro kanunu, Dalton kanunu bir ideal gazın öz ısıları v. b. birçok olaylar açıklanır (bk. SERBESTLİK DERECESİ, BOLTZMANN SABİTİ, MOLEKÜLER HIZLAR, MOLEKÜLER HIZLARIN MAXWELL DAĞILIMI, ORTALAMA SERBET YOL).

KING, Ernest Joseph (Lorrain, Ohio 1878 - Portsmoth, New Hampshier, 1956), Amerikan amirali. Amerika - İspanya savaşına katıldı. I. Dünya Savaşı'nda Atlantik filosu kurmay yardımcılığı yaptı. 1930'da albay oldu ve uçak gemileri uzmanlığına getirildi. 1938'de bir uçak gemisi filosuna kumandanlık yaptı. II. Dünya Savaşı başlarken, Atlantik filosunu kumandanı idi. Japonların Pearl Harbor'a yaptıkları baskından az sonra Başkan Roosevelt, K.'i Amerikan deniz kuvvetlerinin başkumandanlığına getirdi. 1942'de deniz kuvvetleri genelkurmay başkanı oldu. Bu görevde hem harekât planlarının hazırlanmasından ve hem de deniz savaş araçlarının yapımından sorumlu idi. A. B. D.'nin katıldığı savaşların yürütme ve yönetiminde önemli hizmetleri olmuştur.

KING, Louis Vessot (Toronto, 1886), Kanadalı fizikçi. Öğrenimini Mc Gill ve Cambridge üniversitesinde yaptı. 1912'de Mc Gill üniversitesi fizik kürsüsü öğretim üyesi yardımcısı, 1915'te öğretim üyesi ve 1920'de de fizik profesörü oldu. Yine bu sıralarda İngiliz Buluşlar yönetim meclisi'nin, Elektrik ve Denizaltı komisyonunda, denizaltı akustiği üzerinde çalıştı (1915 - 1920). 1919'da kızgın telli anemometreyi icat etti ve bu buluşundan dolayı Franklin Enstitüsü'nün Howard N. Potts madalyasını, yine bilim alanındaki diğer önemli çalışmalarından dolayı Kanada Kraliyet derneği'nin Flavelle madalyasını kazandı. 1913'ten bu yana sis alarmları, denizde sesin ölçülmesi veya hızının, kendi icadı olan kızgın telli anemometre ile ölçülmesi gibi çeşitli konularda çalışmalarını sürdürdü. Bunlardan başka, gökten gelen ışığın şiddeti ve dağılımı konusundada incelemeler yaptı.

M. L. KING

KING, Martin Luther, Jr. (Atlanta, Georgia 1929 - Memphis 1968), Amerika'lı protestan ve zenci din adamı. Southern Christian Leadership Conference kurumunun kurucusudur. Şiddeti reddetmiş, ırklar arası kardeşliği savunmuş ve 1964 Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır. 1968'de öldürüldü.

KİNGAN DAĞLARI: bk. HİNGAN DAĞLARI.

KINGSLEY, Charles (Holne, Dartmoor, Devonshire 1819 - Eversley, Hampshire 1875), İngiliz yazarı. Bir Protestan râhibin oğlu olan K., Londra ve Cambridge'de okumuş, râhip ve Kraliçe Victoria'nın saray râhibi olmuştur (1859). 1848'de *The Saint's Tragedy* (azize'nin faciası) başlıklı bir uzun sahne şiiri yazmıştır.

Romantik, idealist ve liberal fikirlere açık olan genç râhip, arkadaşları ile birlikte, «Christian Socialists» (Hıristiyan sosyalistler) grupunu kurdu. 1860 - 1869 yıllarında, Cambridge'de, tarih profesörü olarak çalıştı. Birçok eserler bırakmıştır. Bunların en sevilenleri şunlardır: *Yeast* (maya) [1851], dinî ve siyasî konuda bir propoganda romanıdır. *Hypatia* (kadın adı) [1853], bir tarihî romandır. Çocuklar için de çok başarılı hikâyeler yazmıştır: *The Heroes* (Kahramanlar) [1860]; *Water - babies* (Suda yaşayan bebekler) [1863].

KINGSTON (Coğ), İngiliz dilini kullanan ülkelerde şehir ve kasaba adı olarak çok karşılaşılan bir ad. 1. Amerika Birleşik Devletlerinde, Rhode Island devletinde bir şehir. Nüfusu 2 600 (1960) dür. Rhode Island devlet üniversitesi buradadır.

2. Amerika Birleşik Devletleri'nde, Pennsylvania eyâletinin doğusunda, Luzerne kontluğunda, Wilkes - Barre'ın 4,5 km kuzeyinde bir kasaba. Nüfûsu 20 000 (1963) dir. Kömür ocakları bulunur. 1778 deki Wyoming Valley Kızılderili kıyımında rol oynamıştır.

3. Kanada (Ontario) da, Saint - Lawrence'ın kıyısında ve Ontario gölü üzerinde bir şehir. Nüfusu 53 500 (1966) dür. Baş piskoposluğu, üniversitesi, askerî okulu vardır. Irmak üzerinde bir liman ve endüstri merkezi (gemi ve demir yolu malzemesi inşaatı) dir. Alüminyum fabrikası, tekstil fabrikaları vardır. K. şehri, 1841'den 1844'e kadar, Kanada'nın başkenti olmuştur.

4. Jamaica adasının başkenti ve en büyük ticaret merkezi. Nüfusu 511 000 (1966) dir. Mükemmel bir limana sahiptir (boksit, şeker, muz ve rum [içki] ihracatı). 1907 depreminden sonra modern bir şehir olarak yeniden kuruldu.

KINGSTON UPON HULL (Coğ.): bk. HULL.

KİNGU (Babil mit.), Babillilerin yaradılışı anlatan destanlarında rol oynayan tanrısal bir kişi. Tanrılar anası ve «Derinlik» tanrıçası Tiamet'in kocasıdır. Denizler, sanatlar ve bilimler tanrısı Ea'nın yönetiminde, güneş tanrısı Marduk (veya Merodakh) dünyayı yaratır. Tiamat, eşi K. ile beraber ona karşı ayaklanır. Marduk, K.'yu öldürür ve onun kanından insanı yaratır.

KİNİN, Kınakına (Cinchona) türünden olan bitkilerin kabuğundan elde edilen bir alkoloit ve bunun bazı tozlarına verilen ad. Bu bitkilerin en önemlisi, Güney Amerika'nın And dağlarında bulunan, Hindistan, Cava ve Seylanda yetiştirilen bir bitkidir (cincon'a officinalis). Boyu 25 - 30 metreye kadar yükselir. Yaprakları oval ve alt yüzleri parlaktır. Çiçekleri küçük ve beş taç yapraklıdır, meyvesi kapsül biçimindedir.

Bu bitki Avrupa'ya XVII. yüzyılda getirilmiştir. Kabuğunda sıtmayı tedavi edici bir özellik vardır. Bu özelliğini, Güney Amerika yerlilerinin daha önce bildikleri sanılıyor. Avrupa'da bunun sıtmayı tedavi edici özelliği, birçok bilgince başlangıçta kabul edilmemiştir. Buna rağmen bu maddenin tedavide kullanılmasına devam edilmiş ve başarı da sağlanmıştır. Yalnız, sıtmadan korunmak için yararlı olmaz.

K., kınakınanın en önemli alkoloidi olup kinoleinden türetilir. İlk olarak Pelletier ve Caventou tarafından bulunmuştur. Suda eriyen (ayrışan) tuzlar, özellikle bromhidratlar, klorhidratlar ve sülfatlar şeklinde kullanılır.

K., tekhücreliler, amipler ve haşlamlılar için bir zehirdir. Sıtma tedavisi için yararlı oluşu da bundandır. Genel metabolizma üzerindeki etkisinden dolayı yüksek ateşi düşürücü olarak da kullanılır. Kasların uyarılma yeteneği üzerinde çökertici etki yaptığı için, doğuştan olan miyotini (kasın gevşemesinin anormal bir yavaşlık göstermesi) olaylarında, yakıcı etkisinden ötürü varis hastalıklarında da yararlanılır. K. kalp atışlarını yavaşlattığı için tedavide bunun yerine başka türevi olan kinidin kullanılır. Acı tadından dolayı da sindirim salgılarını harekete geçirmekte etkili olur. Fitil, kaşe ve en çok komprime olarak alındığı gibi, nadir olarak şırınga ile de alınır.

K. fazla kullanıldığında kulaklarda uğultu yapar, uykusuzluk verir.

KİNİN AĞACI (Cinchona), kabuğundan kinin elde edilen ve Kökboyasıgiller (Rubiaceae) familyasına bağlı çalımsı bir bitki. Bu ad, 1630'da K. A. ile ateşi giderilen ilk Avrupalı olduğu sanılan ve Peru kral naibi Fernandez de Cabrera'nın eşi olan Chinchon Kontesi'nin adından galattır, K. A. da yine bunun kısaltılmış şeklidir.

KİNİZM (Yun. Kynismos; eski ter. Kelbiye), bir hakikatın üzerinde, davranış inceliği (Fr. tact)'ni ve yol yöntemini çiğneyerek durulması. Bu davranış, Sokrat'ın Atinalı bir öğrencisi olan Antisthenes tarafından kurulan bir felsefe ekolünü karakterize eder. Bunlar, Kynosarges (= köpek eti) adını taşıyan bir gymnasionda toplandıkları ve genellikle kabul edilmiş fikirlere ve kurallara önem vermedikleri, başıboş yaşadıkları için, Kynikoi (köpek gibi davrananlar) adını almışlardır. Bu filozofların en tanınmışı Sinoplu Diogenes'tir.

KİNONLAR [Kim.] (Fr. Quinone), difenol orto veya difenol paraların oksidasyonu sonucu olarak meydana çıkan α ve γ bietilenik ve siklik diketonların cin adları. Benzen serisinde iki K. ayırd edilir. Bunlar orto benzo K. ve para benzo K. olup, çoğu zaman sadece K. olarak adlandırılırlar. Orto benzo K., pirokateşin'in gümüş oksid yardımıyle oksidasyonundan elde edilir. Çok kararsız, portakal renginde bir katı olup, erimeden ayrışır.

Para benzo K., hidrokinon'un ve birçok aromatik bileşiklerin oksidasyonundan doğar. Çoğu zaman Anilin'in kromik asit ile oksidasyonundan elde edilir. Kahverengi, yeşilimtırak iğneler meydana getirir. Bunlar suda eriyerek sarı bir renk hasıl ederler. 116° C da erirler. Bu maddenin kokusu klorunkini andırır. Yakıcı zehirlidir. Suda eritilmiş kükürtlü gaz da aynı sonucu verir, ama bu son halde, hidrokinondan önce kinhidron meydana gelir.

Naftalin (Fr. naphtalène) serisinde üç nafto K. ayırd edilir. Bunların ikisi, benzokinon'larla aynı yapıdadır. Antrakinon antrasenden, fenantren K. da fenantrenden elde edilir. Birkaç polikinon da vardır. Örnek olarak dikinoil C_6H_2O ile trikinoil C_6O_6'i anmak mümkündür. Benzokinonun tabaklayıcı özellikleri 1899'da Fransız L. Meunier tarafından keşfolunmuştur. Kinonun pahası yüksek olduğundan, ancak tabaklamadan önce yapılan bir işlem için kullanılır.

KINROSS, John Patrick Douglas Balfour, Lord (doğ. Glasclune 1904), İngiliz yazarı ve gazetecisi. Öğrenimini Winchester ve Oxford (Balliol College)'da yapmış ve 1925'te B. A (Bachelor of arts) unvanını almıştır. Aralarında mizah dergisi (Punch) de bulunan günlük gazetelerde çalışmıştır. Birçok geziler yapmış, özellikle Orta Doğu ve Afrika'yı incelemiştir.

1940 - 1944 yılları arasında İngiliz Hava Kuvvetlerinde, 1944 - 1947 yılları arasında da İngiltere'nin Kahire büyük elçiliğinde bulundu.

Eserlerinin bir kısmını Patrick Balfour, bir kısmını da L. K adıyle yayınlanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Grand Tour* (Büyük gazi) [1934]; *Lords of the esquator* (Ekvatorun hükümdarları) [1937]; *The orphaned realm* (Öksüz kalmış krallık) [1951]; *Within the Tourus, a journey in Asiatic Turkey* (Torosların içerisi, Asya Türkiye'sinde bir gezi) [1954]; *Europa Minor, Journey in Coastal Turkey* (küçük Avrupa, Türkiye kıyılarında bir gezi) [1956]; *Portrait of Greece* (Yunanistan'ın portresi) [1956]; *Atatürk, the rebirth of a nation* (Atatürk, bir milletin yeniden doğuşu) [1964]; *Portrait of Egypt* (Mısır'ın portresi) [1966]; *Hagia Sophia* (Ayasofya) [1972].

KINSEY, Alfred Charles (Hoboken, New Jersey 1894 - Bloomington, Indiana 1959), Amerikalı biyoloji ve istatistik bilgini. 1942 yılından başlayarak Rockfeller vakfından faydalanılmak suretiyle, İndiana Üniversitesi tarafından cinsel konularla ilgili anketler yapmakla görevlendirilmiştir. Kadın ve erkeklerin cinsel davranışlarını incelemesi sonunda, bu konuyla ilgili iki ciltlik bir eser yayınlamıştır. Eserleri şunlardır: *Sexual Behavior in the human Male* (erkekte cinsel davranış) [1948]; *Sexual Behavior'in the human Female* (kadınlarda cinsel davranış) [1953].

KİNŞASA [İng. **Kinshasa**] (Léopoldville'in 1966' dan beri kullanılan yeni adı), Zaïre (Kongo) nin başkenti. Zaïre (Kongo) ırmağının sol yakasında, Stanley Pool'un ucunda, Brazzaville'in karşısında bulunur. Nüfusu 1 323 039 (1970) dur (1930'da 41 000). Büyük K. bir eyalet teşkil eder (yüzölçümü 1 977 km^2). Ülkenin idarî, ekonomik ve kültür merkezini teşkil eder. Hükûmet ve parlamento da K.'da bulunur. Bilim enstitüleri, Goethe Enstitüsü, iki üniversitesi, kütüphane ve müzeleri vardır. Ülkenin ticarî merkezi ve Zaïre gemiciliğinin terminalidir.

KİOKO, eski Belçika Kongosu (bugün Kongo devleti) topraklarında Kwango ve Kasai ırmakları havzalarının yukarı bölümünde yaşayan bir topluluk. K.'lar Bantu'lara bağlıdır.

KİP: bk. FİİL.

KİP, Târık (doğ. 1927), Türk bestekârı. Samsun'da doğdu. Liseyi bitirdi. Çocukken dayısından Batı musikisi üzerine keman çalmayı öğrendi. Arel'ın talebesi oldu. Armoni ve kontrpuan çalıştı. 1956 da Istanbul da keman öğretmeni iken o yılın sonunda Ankara radyosunda violonsel

çalmaya başladı. Ud, biraz tanbur da çalmaktadır. 1960'da Ankara radyosunda müzik yayınları şefi oldu. Şimdi TRT Türk musikisi uzmanıdır. Ankara Radyosu Repertuar Kurulu'na, 3 devresinde de üye oldu. 1955'te bestekârlığa başlayan K., musiki anlayışı bakımından, Türk musikisinin otoriteleri arasındadır. Şu eserler onundur: Peşrevler: 1. *Hüseynî Muhammes*, 2. *Hüzzâm Sofyân*, 3. *Sabâ Muhammes*; Saz Semâileri: 4. *Acem - Aşîrân*, 5. *Ferahfezâ*, 6. *Hüzzâm*, 7. *Mâhûr*, 8. *Muhayyer - Kürdî*, 9. *Rast*, 10. *Sultânî - Yegâh*, 11. *Sûz - i Dil*; Medhaller: 12. *Nihâvend Sofyân*, 13. *Rast Sofyân*; Oyun Havaları: 14. *Hümâyûn Nîm Sofyân*, 15. *Nihâvend Nîm Sofyân*; Şarkılar: 16. *Sabâ Curcuna*, 17. *Segâh Düyek değişmeli*. Türk musikisine ait birçok eseri de çokseslilendirmiş ve bunlar Ankara radyosunda yayınlanmıştır. Devlet Konservatuarı lütiyelerinden Câfer Açın'dan keman yapmasını öğrenmiştir. 1958'de (doğ. İstanbul 1937) İstanbul Konservatuarı mezunu Yüksel Esen'le evlenmiştir. Ankara radyosunda solist olan Yüksel Kip, şarkılar bestelemiştir.

KIPLING, Rudyard (Bombay 1865 - 1936), İngiliz şâiri, romancısı ve hikâyecisi. İngiliz dilini büyük bir ustalıkla kullanmış, romatizm ile realizmi en güzel şekilde birleştirmeğe muvaffak olmuştur. 1907'de Nobel Edebiyat Armağanı'nı kazanmıştır.

R. KIPLING

Babası Bombay'da bir sanat okulu müdürüydü. Hayatının ilk yılları Hindistan'ın egzotik ve esrarlı güzelliği içinde geçen K., öğrenimini İngiltere'de yaptıktan sonra, 17 yaşında iken tektar Hindistan'a dönmüş ve «Lahor Sivil ve Askerî Gazetesi» yazıişleri kadrosuna alınmıştır. İlk şiir ve hikâyeleri bu gazetede yayınlanmıştır. 1889'da İngiltere'ye dönüp Londra'ya yerleşti. Henüz yirmi yaşında iken yayınlamış olduğu şiir ve hikâyeleri ile, Hindistan ve İngiliz basınında, kendisinden yeni bir dehâ olarak bahs edilmeğe başlanmıştır. Hindistan'daki İngiliz askerlerinin yaşayışlarını anlatan *Departmental Ditties* (Vilâyet türküleri) [1886] ve *Barrack - Room Ballads* (Baraka şarkıları) [1892] adındaki şiir kitapları ile üne kavuşan K., daha sonraları yayınladığı *The Seven Seas* (Yedi deniz) [1896] ve *The Five Nations* (Beş millet) [1903] adlı manzûm eserleri ile de, İngilizlerin millî şâiri olarak kabul edilmiştir.

K.'in ilk kısa hikâyeleri, Hint halkının günlük hayatını işlediği ve *Plain Tales From The Hills* (Tepelerden basit hikâyeler) [1888], *Soldiers Three* (Üç asker), *The Phantom Rickshaw* (Hayâlet Rickshaw) adları altında yayınlandı.

K.'in en önemli özelliği, edebiyata romantik unsuru getirmesi fakat bunu realist bir görüşle işlemesidir. Romantizme hiç yer vermeyen Victoria devri edebiyatından sonra K.'in romantizme dönüşü, tutulmasına sebep olmuştur. K., XX. yüzyıl insanına Uzak Doğu'nun güzelliğini tanıtmış; tabiatın muhteşem manzaralarını ve hayvanlar âlemini temiz bir dil ve alışılmamış tasvirlerle okuyucunun önüne sermiştir.

K.'in gerçek edebî dehâsı, kendini, şiir ve romanlarından ziyâde hikâyelerinde göstermiştir. Devrinin en büyük hikâye yazarı olarak kabul edilen K., küçük hikâye sanatını çok iyi biliyor ve Amerikan hikâye yazarı Poe gibi, esas unsur olarak «tesir» i kabul ediyordu. Hikâyelerinde, mizah ile korkuyu büyük bir ustalıkla bağdaştırmıştır. Okuyucular acıma, gülme ve korku hislerini birlikte duyarlar. Bu hikâyeler; parlak renkler, realist ayrıntılar, tesadüfler ve unutulmaz karakterlerle doludur.

Roman ve hikâyeleri şunlardır: *The Light That Failed* (Sönen ışık) [1891]; *The Jungle Books* (Orman Kitabı) [1894 - 1895]; *Kim* [1901]; *Captain Courageous* (Cesur kaptan) [1897]; *Life's Handicap* (Hayatın zorlukları) [1891]; *The Day's Work* (Günlük işler) [1898]; *Actions and Reactions* (Eylemler ve tepkiler) [1909].

KİRA, taşınır (menkul) veya taşınmaz (gayri menkul) bir şeyin veya hakkın, bir ücret karşılığında bir süre sınırlı veya sınırsız olarak bir başkasının kullanılmasına terk edilmesi için yapılan sözleşme. K., hukuk dilimizde öteden beri kullanılan icar kelimesinin yerini almıştır. Kanunlarımızda, K. yerine icar dendiği gibi, «kiralayan» karşılığı mûcir, «K.'cı» karşılığı müste'cir, «K.'lanan şey» karşılığı olarak da me'cûr kelimeleri kullanılmaktadır.

Ya bir şey K.'lanır, ya da o şeyin hasılat veya semereleri devşirilmek üzere K. akdi yapılır. Hasılat veya semere K.'lanan bir bahçenin meyveleri gibi tabiî semere veya bir otelin işletilmesi ile elde olunan medenî semere olabilir. Bir şeyi kullanmak maksadıyle yapılan akde adî K. akdi, semerelerini devşirmek maksadiyle yapılan akde de hasılat K. akdi denir. Her iki halde de K.'layan, K.'lananı, kullanmaya elverişli bir surette K.'cıya teslim ve K. süresi boyunca bu şekilde bulundurmakla; K.'cı ise, sözleşmeye uygun olarak kullanmak ve K. bedellerini zamanında ödemekle yükümlü olur.

Borçlar Kanunu'muzun 248. maddesi adî K.'yı şöyle tarif eder: «Âdî icar, bir akiddir ki, mûcir onunla müstecire ücret mukabilinde bir şeyin kullanılmasını terk etmeyi iltizam eder». Hasılat K.'sı ise, aynı kanunun 270. maddesinde tarif olunmuştur: «Hasılat icarı, bir akiddir ki, onunla mûcir, müstecire ücret mukabilinde, hasılat veren bir malın veya hakkın (meselâ maden işletme hakkının) kullanılmasını ve semerelerinin iktitafını (devşirilmesini) terketmeyi iltizam eder.» Aynı maddenin 2. fıkrası, Kira bedelinin para olabileceği gibi, devşirilecek semere veya hasılattan bir hisse de olabileceğini anlatır. K. bedeli olarak böyle bir hisse kararlaştırılmışsa, buna «iştirakli K.» denir.

K. akdinin başlıca özelliği, bir şeyin kullanma hakkının, K.'layan tarafından bir ücret karşılığında bir başkasına (kiracıya) terk edilmesidir. Ücret yani K. bedeli söz konusu olmasaydı, akid, âriyet akdi olurdu. K. akdinin karz akdinden farkı ise, karzda verilen şeyin mülkiyetinin alan kimseye geçmekte olmasıdır. Halbuki K.'da, K.'lanan şeyin mülkiyeti K.'cıya geçmez.

Kanun K. akdi için bir şekil göstermemiştir. Bu itibarla akid, sözlü olarak da yapılabilir. Ancak, Hukuk Usûl - ü Muhakemeleri Kanunu'nun 288. maddesi, 50 liradan yukarı alacakların yazılı belge ile ispat olunabileceği hükmünü ihtiva ettiğinden, anlaşmazlık halinde ispat kolaylığı sağlamak bakımından, K. sözleşmelerinin yazılı olarak yapılması tercih edilir.

«Belediye teşkilâtı olan yerlerle iskele, liman ve istasyonlardaki gayri menkullerin (musakkaf = üstü çatı veya dam ile örtülü olmayanları hariç) K.'lanmalarında, K.'layanla K.'cı arasındaki hukukî münasebetlerde», 6570 Sayılı Gayrı Menkul Kiraları Hakkında Kanun hükümleri göz önünde tutulur. Kanun hükmünde geçen yerlerdeki binaların K.'lanmasında ve K.'layanla K.'cı arasındaki hukukî münasebetlerde, Borçlar Kanunu'nun, ancak sözü geçen kanuna aykırı olmayan hükümleri uygulanır.

K. akdinde, K.'layan ile K.'cı, K. şartlarını ve bu arada K. bedelini serbestçe kararlaştırırlar. Akdin konusunun ve şartlarının, taraflar arasında serbestçe tayin olunması, akid serbestîsinin - Anayasa deyimiyle sözleşme hürriyetinin - tabiî bir gereğidir. Ancak, şehirlerde yaşayan dar ve sabit gelirli vatandaşların, yükselen K.'lara karşı korunması amacıyle, 6570 Sayılı Gayri Menkul Kiralar Hakkında Kanun kabul olunarak, 1 Haziran 1955 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Bununla beraber, Kanun'un K. bedellerini frenleyen veya sınırlandıran 2 ve 3. maddeleri, Anayasa'nın tanıdığı sözleşme hürriyetine aykırı görülerek, Anayasa Mahkemesi tarafından 26 Eylül 1963 tarihinde iptal olundu. Bu maddeler yerine yeni maddeler getirilmediğinden, hasıl olan boşluk Yargıtay'ın konu ile ilgili İçtihadı Birleştirme Kararları ile doldurulmuştur.

26 Eylül 1963'ten önce kararlaştırılan ve o tarihten sonra da hukuken devam eden K. bedellerinin yeniden tespiti isteğiyle K.'layanların açacakları K. tespit davalarında, sözü geçen İçtihadı Birleştirme Kararlarına göre, K.'lanan şeyin (mecurun) bilirkişi tarafından tespit olunacak rayici veya bu mümkün olmazsa iktisat, hak ve nısfet (insaflılık) esasları göz önünde tutularak bilirkişi tarafından beyan edilecek K. bedeli esas alınmak suretiyle hakim, K. bedelini takdir ve tespit eder. 26 Eylül 1963 tarihinden sonraki K.'lamalarda ise, K. bedeli, akdin diğer şartları gibi, K.'layanla K.'cı arasında serbestçe kararlaştırılır. 6570 sayılı kanun, binaların mobilyalı olarak K.'lanmasında, K. bedeline «mobilya için belediye encümenlerince takdir edilen kıymetin % 20'sinden fazla zam» yapılamayacağını ve bu zammın, yıllık K. bedeli tutarını geçemeyeceğini de hükme bağlamıştır.

K.'lanan bir taşınmaz malın, maliki tarafından bir başkasına temliki halinde, K. akdinin yeni malike karşı da geçerli olması isteniyorsa, bu hususun, taşınmaz malın tapu siciline şerhi gerekir. Aksi takdirde, eski malikle yapılmış olan K. sözleşmesi, yeni maliki bağlamaz.

Borçlar Kanunu'na göre, süresiz adî veya hasılat K. akdi, K.'layanın veya K.'cının kanunda belirtilen esaslara uygun olarak feshi ihbar etmesiyle (öteki tarafa haber vermesiyle) son bulur. Bir sürenin söz konusu olduğu K. akidlerinde dahi, haklı sebepler varsa, her iki taraf da akdi feshedebilirler. Halbuki, 6570 sayılı kanun, K.'layanın hangi sebeplerle, K.'lanan binayı tahliye ettirmek üzere dâvâ açabileceğini altı bendde tespit ve tahdit etmiştir. Altı tahliye sebebi dışında kalan şartlara, K. sözleşmelerinde yer verilemez. Aynı kanuna göre, K.'cı, K. süresinin bitiminden en az on beş gün önce, binayı tahliye edeceğini yazı ile bildirmediği takdirde, sözleşme aynı şartlarla bir yıl uzatılmış olur.

Borçlar Kanunu, adî K.'da ve bazı şartlarla hasılat K.'sında K.'cının, K.'lanan şeyi bir başkasına K.'lamasına veya adî K.'da «K.'yı bir üçüncü şahsa ferağ» etmesine cevaz verdiği halde; 6570 sayılı kanun, sözleşmede açık hüküm bulunmadıkça, otel, pansiyon, talebe yurdu ve benzeri binalar dışında, K.'cı tarafından ikinci bir K.'lamaya müsaade etmemiştir. Bu sonuncu kanuna göre, K.'cı «istifade hakkını veya mukavelesini» bir başkasına devredemeyeceği gibi; binanın «kısmen veya tamamen başkalarına işgal» ettirilerek bir olup bitti yaratılmasına da imkân yoktur. Buna karşılık, K.'layan da, tahliye sebeplerinden «dolayı tahliye ettirdiği gayri menkulü, mücbir (zorlayıcı) sebep olmaksızın üç sene müddetle eski K.'cısından başkasına K.'layamaz » «Yeniden inşa veya esaslı şekilde tadil veya tevsi edilen (genişletilen) gayri menkuller» de, bu sebep ileri sürülerek tahliye vaki olmuşsa, eski K.'cıya tercih hakkı tanınmıştır. Eski K.'cının tercih hakkını kullanmayacağı, yani yeniden K. sözleşmesi yapmayacağı anlaşılmadıkça, diğer bir ifade ile «tercih hakkı bertaraf edilmedikçe, gayri menkul üç yıl müddetle başkasına K.'lanamaz».

KİRALAMA VE ÖDÜNÇ VERME KANUNU (İng. Lend - Lease Act), 11 Mart 1941'de Amerikan Kongresi tarafından kabul edilen bir kanun. Başkan F. D. Roosevelt'in talebi üzerine kabul edilen bu kanun, II. Dünya Savaşında Amerikan askerî yardımının sürdürülmesini sağlamıştır. İngiltere savaşın başlangıcında bir süre kendi kaynaklarına dayanarak ihtiyaçlarını karşılamıştı. Ancak, altın ve döviz rezervlerini kullandıktan ve Sovyetler Birliği de savaşa girdikten sonra, cephelerde geniş ölçüde askerî malzemeye ihtiyaç duyulmuştur.

Başkan Roosevelt, İngiltere'ye ve Almanlara karşı savaşan küçük devletlere askerî yardım sağlamak üzere K. Ö. V. K.'nu teklif etmiştir. Bu kanun daha sonra Çin'i, Sovyetler Birliği'ni ve General de Gaulle'ün başkanlığındaki Fransız hükümetini de kapsamına almıştır. 1941 yılı Kasım ayından 1945 yılı Ağustos ayına kadar Amerika Birleşik Devletleri bu kanun çerçevesinde aş. yu. 42 milyar dolar tutarında bir askerî yardım yapmıştır. İngiltere bu yardımdan % 42, Sovyetler Birliği ise % 28 oranında yararlanmıştır. Bu kanun 27 Eylül 1945'te sona ermiştir. Onun yerini Marshall Planı almıştır. Bk. MARSHALL PLANI.

KİRÂMÎ EFENDİ, Tanbûrî Hacı (İstanbul 1840 - İstanbul 1909), Türk bestekârı ve musiki hocası. Mevlevîhâne Kapısı'nda Kılıççı dergâhında doğdu. Önce Hacı Fâik Bey'den, sonra Bolahenk Nûri Bey'den ders aldı. Aynı zamanda iyi bir tanburî ve hanende olarak tanındı. Tekkelerde ilahî ve durak okurdu. Bâb - ı Seraskerî (Savunma bakanlığı) birinci sınıf kâtibi idi. Veliahd Mehmed Reşad Efendi'nin de müezzinbaşısı idi. Surre emîni Âsaf Paşa ve Sâdî Abdüsselâm dergâhı şeyhi Yahyâ Efendi ile beraber hacca gitti. 1908'de Sultan Reşad tahta çıkınca, hünkâr başmüezzini olacağını ümid etti. Bu göreve getirilmeyince evinin bahçesindeki dut ağacına kendisini asarak intihar etti. Mevlevîhâne Kapısı'nda Bağdadlı Kadirî tekkesinin hazîresine gömüldü. Mezar taşı yoktur. Fehmi Tandaç, ölümüne 19 beyitli bir tarih söyledi. Son tarih mısraı şudur: Eyledî Hâcî Kirâmî evc - i Cennet'dê karâr (1327).

Musikî bilgisiyle tanınan K. E., çok değerli talebeler yetiştirmiştir. Ahmed Avni Konuk, Subhi Ziyâ Özbekkan, Hâfız Kemal, Âmâ Hâfız Hasan bunlardandır.

KİRAZ (eski adı: **Keles**), İzmir iline bağlı bir ilçe. Kasaba, Bozdağlar'ın güney eteğinde ve Ödemiş'in doğusunda kurulmuştur. Nüfusu 5 005 (1970) ve köyleriyle bir-

KİRAZ: Çolak İbrahim caddesi

likte 32 631 (1970) tir. Ödemiş üzerinden 150 km lik bir yolla İzmir'e bağlanır. En yakın demiryolu istasyonu 33 km uzaklıktaki Ödemiştir İlçeye bağlı 43 köy vardır. Denizden yüksekliği 310 m dir K. 1948'de ilçe merkezi olmuştur.

Yüzölçümü 533 km² olan ilçe toprakları, İzmir ilinin güney - doğu kesimindedir. Kuzey ve doğuda Manisa'nın Alaşehir, batıda İzmir'in Ödemiş, günevde yine Ödemiş ve Aydın'ın Kuyucak ilçeleriyle çevrilidir. Küçük Menderes vadisinin yukarı bölümündedir. İlçe topraklarının ortasında K. ovası uzanır.

Bu ova kuzeyden Bozdağlar, güneyden de Aydın dağlarıyle kuşatılmıştır Bölgede karasal Akdeniz iklimi hüküm sürer. Orman bakımından zengin değildir; daha çok makiler ve çalılıklar bulunur. Bölgenin başlıca akarsuyu Küçük Menderes ırmağıdır.

Halk, geçimini tütün buğday v. b. tarımı ile sebze ve meyvecilikten sağlar. Çevrede keklik, ördek ve tavşan gibi av hayvanları da vardır.

KİRAZ (Prunus avium). Gülgiller'den bir meyve ağacı. Botanik bilginlerinden bazısı K.'ı, eriğin bir türü sayarlar. Asya, Avrupa ve Amerika'da yetişen yüzden fazla K türü vardır. Fakat K 'ın asıl yurdu Anadolu'dur. Yaygın bir rivayete göre K.'ın yurdu Giresun'dur.

K , düz kabuklu ağaç veya ağaççıklar halindedir. Kabukları, derimsi şeritler halinde halka halka gövdeden koparak dökülürler. Kerestesi sağlam ve dayanıklı olup kırmızı renklidir; pipo, ağızlık yapımında ve ince marangozluk işlerinde kullanılır.

Çiçekleri pembe ve beyazdır, genel olarak yapraklanmadan önce açar; sapları ince ve uzun olup çenek ve taç yaprakları beşer tanedir. Erkek organları sayısı 20 - 30 kadardır. Yumurtalık bir meyveyapraktan yapılmıştır ve bir gözlüdür. Yumurtalığın rengi, meyve ham iken yeşil ve olgunlaştıktan sonra ise cinsine göre beyaz, siyah, sarı, pembe ve kırmızının çeşitli tonlarında olur Orta boy bir ağaçtan yaklaşık olarak 25 kg civarında meyve elde edilir. C vitamini yönünden oldukça zengin bir meyvedir Az dayanıklı olduğu için

KİRAZ

daha çok taze olarak yenilir. Pastacılıkta, komposto ve reçel yapmakta ve ayrıca Avrupa'da K. rakısı yapımında da kullanılır. K rakısı en çok Almanya'da (Alm. Kirsch) kara K.'dan yapılır.

K. ağacın ortalama ömrü 60 - 70 yıldır. Türkiye'nin hemen her yanında yetiştirilir. Aşılama yolu ile birçok çeşitleri geliştirilmiştir. Mese â Yarımca'nın dalbastı, Amasya'nın siyah renkli tabanıyarık K 'ı, aşlama, ak, ballı, elifî, sultanî gibi daha birçok K. çeşitleri vardır. Sarı K. da yurdumuzda yetişen çeşitlerdendir. Elifî (veya elifli) K ise meyvenin renginden daha koyu renkte olarak sap yerinden aşağıya doğru uzanan çizgili çeşididir. Bu cins K., iri, tatlı ve makbuldür.

Yağmur'un, K 'ın kendi yapısında kurt yapmaya sebep olduğu hakkındaki halk inancı yanlıştır. Gerçi K.'ın kurtlanmasına başlıca amilin yağmur olduğu doğrudur. Ancak, kurt; yağmurun etkisiyle berelenmiş, sapı gevşemiş veya sapından büsbütün ayrılmış K.'lara girer, sağlam ve sapına sıkı sıkıya bağlı K.'larda kurt bulunmaz.

K.'ın çekirdeği apandisit yapmaya pek elverişlidir. Bu bakımdan, özellikle çocukların K. çekirdeklerini yutmamalarına çok dikkat etmelidir İçinde kurutulmuş K. sapları kaynatılan su müdrir olup kanı temizlemeye yarar.

KİRAZ KUŞU (Emberiza melanocephala), Ötücü kuşlar takımının Yelvegiller familyasından bir kuş türü. K. K.'nun gövde uzunluğu 17 cm, kanat erkekte 9 - 10, dişide 8 - 9 cm dir. Ağırlık erkekte 35 gr dır.

Ergin erkek K. K.'nda tepe ve başın yanındaki tüyler siyah, karın tarafı parlak sarıdır. Kursak bölgesinin yanları, sırt, omuz tüyleri ve kuyruk sokumu pas kırmızısıdır. Boynuzda az veya çok belirli sarı bir band vardır.

Ergin dişinin karın tarafı kirli sarı - beyazdır. Sırtı kahverengidir. Fundalık ve seyrek ağaçlı tepe ve ovalarda yaşarlar.

Göçücü kuşlardan olan ve Mayıs başlarında kuluçka yerine gelen K. K.'ları, Ağustosta büyük gruplar halinde kuzey - batı Hindistan'a göç ederler. Tohum, tane ve böceklerle beslenirler.

KİRAZLI BARAJI, İstanbul'da Belgrat ormanlarının kuzeyinde, Kirazlı deresi üzerinde II. Mahmud devrinde 1818'de işletmeye açılan şehir suyu barajı. K. B.'nın drenaj alanı 2842 km², temelden yüksekliği 13 m, âzamî depo hacmi 103 080 m³ tür. Kret uzunluğu 5945 m dir.

K. B.'nın seddi daha sonra 105 cm yükseltilerek depo hacmi genişletilmiştir.

KIRCHER, Athanasius (Geisa, Fulda 1601 - Roma 1680), Alman Jesuiti ve fizikçisi. Laterna magica (= sihirli fener) denilen bir projeksiyon aleti, bir hesap makinesi ve bazı başka aletler icat etmiştir.

KIRCHHOFF [*kirhof*], **Gustav Robert** (Königsberg 1824 - Berlin 1887), Alman fizikçisi. Breslav (1850), Heidelberg (1854) ve Berlin (1875) üniversitelerinde profesör olarak çalışmıştır. 1859'da ışıldama olayının prensiplerini ortaya koymuş ve bu sırada kara cisim (Alm. schwarzer Körper, Fr. corps noir) anlamını ortaya atmıştır. Çok geçmeden spektroskop'u icad etmiş ve R. W. Bunsen (b. bk.) ile birlikte çalışarak bu aleti spektrum analizleri için kullanmıştır (1859). Spektrum çizgilerinin tersine çevrilmesi (renversement) deneyini yapmıştır. Bu olay, parla-

ma derecesine (incandescence) kadar ısıtılan gazların, yayınlamağa muktedir oldukları ışınları yutmağa da muktedir olduklarını göstermiştir. Bu konuda yaptığı araştırma ve deneylerin astronomi, kimya ve fizik bakımından büyük önemi vardır. Bir ana akımdan ayrılan ikinci derecede akımlara uygulanabilen genel formülleri de hazırlamıştır.

KIRCHHOFF KANUNLARI (Fr. Lois de Kirchhoff; İng. Kirchhoff's law), doğru akımlı elektrik ağlarına (veya elektrik şebekelerine) aid iki kanun:

1. Bir elektrik ağının bir düğüm (veya birleşme) noktasında akım şiddetlerinin cebirsel toplamı sıfıra eşittir. Yahut düğüm noktasına yaklaşan (düğüm noktası yönlü) akım şiddetlerinin toplamı, o düğüm noktasından uzaklaşan akım şiddetlerinin toplamına eşittir.

2. Elektrik ağının bir kapalı devresinde elektromotor kuvvetlerin (e. m. k.) cebirsel toplamı, devrenin her kolunun direnci ile bu koldan geçen akım şiddeti çarpımlarının cebirsel toplamına eşittir. K. K.'nın uygulanması ile karışık elektrik devrelerindeki kollardan geçen akım şiddetleri hesap edilebilir. Bu ikinci kanunun uygulanmasında kapalı elektrik devresi dolaşılırken dönme yönümüzde olan akımlar pozitif ve e. m. k. lerden + geçildiği vakit pozitif sayılır.

KİREÇ, kimyasal olarak kalsiyum karbonatdır ($CaCo_3$). Harç ve badana yapımında kullanılır. Yanmış K. ve K., olmak üzere iki türü vardır. Yanmış K. kireçtaşı (kalker)'nın, K. ocağında, cürufIaşma sınırı altında, 1200 - 1400° C ısıda yakılması ile elde edilir. Bu arada Karbonik asit (Co_2) çıkar ve geriye kalsiyum oksit (Cao) kalır. Yanmış K., gözenekli, gevrek ve higroskopiktir. Bu nedenle su ve nemden korunarak depolanmalıdır. Sönmüş K., yanmış K. üzerine su dökülmesi ile elde edilir. Bu arada kalsiyum hidroksit, $Ca (OH_2)$ ve su fazlasını buharlaştıran bol miktarda ısı meydana gelir. Sönmüş K., havadaki karbon dioksiti alarak sert ve kristalen bir kütle olarak tekrar kalsiyum karbonata dönüşür. Bu niteliğiyledir ki sönmüş K., su ve kum katkısı ile harç yapımında kullanılır. Sönmüş K. üretiminin büyük bir kısmı inşaat, demir izabesi, tarım ve kimya endüstrisinde tüketilir.

KİREÇ KAYMAĞI, bileşiminde kalsiyum hipoklorit bulunan, krem renkli toz veya sulandırılmış bir madde. Sönmüş kireç az su ile karıştırılmak suretiyle meydana gelen maddeden klor geçirilerek elde edilir. K., kalsiyum hipoklorit, kalsiyum klorür ve kalsiyum hidroksitin karıştırılmasıyle meydana gelen bulamaç kıvamında bir maddedir.

K.'nın kesin bir formülü yoktur. Birleşiminde + 1 değerli klor bulunduğundan renk giderici ve mikrop öldürücü olarak kullanılır. Renk gidericiliğinden yalnız pamuklu kumaşlarda faydalanılır. Çünkü K. yün, ipek, naylon ve sentetik maddelerden yapılan kumaşları parçalayarak bozar. Koku giderici olarak kullanıldığı gibi, beyaz mermer ve cilâsız tahtaları temizlemekte de kullanılır.

KİREÇÇİ, Ahmed (Mersinli), (Mersin, 1914), Türk güreşcisi. Spora boksla başlayan K., daha sonra atletizmle de ilgilenmiş, ancak bir koşu sonucu hastalanınca, atletizmi de bırakmak zorunda kalmıştır. Bu defa güreşe başlayan K., İstanbul'da Kumkapı kulübü'nde çalışmış, 1933'te millî güreşci olmuştur. 1933, 1937, 1940 yıllarında üç defa Balkan şampiyonu olmuş, 1936 Berlin Olimpiyatları'nda ise 73 kilo serbest güreş Dünya üçüncülüğünü kazanmıştır. 1948 Londra Olimpiyatları'nda, ağır siklette Grekoromen Dünya şampiyonu olmuştur.

KİREÇTAŞI, ana maddesi kalsiyum karbonat olan bir taş türü. Buna kalker (Fr. calcaire) de denir. Jeolojik çağlarda yaşamış tek hücreli hayvanların bazıları ile çok hücrelilerden mercan, midye ve istiridye türünden kabuklu hayvanların meydana getirdiği kitleler, yeraltında büyük basınçlar tesiriyle K. kayaları oluşturur. K.'nın yapısında bulunan kalsiyum karbonat, kalsit adı verilen kristaller meydana getirir. Bu kalsit kristalleri, taşların türüne göre, büyük veya küçük olurlar. Meselâ mermerde bulunanlar gözle görülebilecek kadar büyüktür.

K. kitleleri yeryüzünde büyük sıradağlar halinde çokça bulunur. Yurdumuzun güney bölümünde batıdan doğuya uzanan Toros Dağları ve diğer dağ kitlelerinin birçoğu bu tür taş ve kaya kitlelerinden ibarettir. Dünyanın her yerinde bol miktarda bulunan K., gerek endüstride gerek eski çağlardan beri yapı işlerinde çok ihtiyaç duyulan bir maddedir.

K.'ndan endüstride sönmemiş kireç, kalsiyum siyanamit, kalsiyum karbür ve diğer kalsiyum bileşikleri elde edilir. Çimento ve cam yapımında, tarımda ve demir sanayiinde çokça kullanılır.

K. sertlik, yumuşaklık, renk v. b. bakımlardan birçok türlere ayrılır; buna göre de değişik yerlerde ve biçimlerde kullanılır.

KİREMİT (Yun. keremos'tan), birbiri ucuna ve yanyana dizilerek, binaların çatılarını örtmeye yarayan, yağmur ve kar sularını, alta geçirmeden dışarıya atılmasını sağlayacak biçimde olan, pişirilmiş kırmızı topraktan yapılmış, ortası şişkin veya oluklu levha. K.'i ilk kullananların Eski Yunanlılar olduğu söylenir.

Aynı amaçlarla kullanılmak üzere tahtadan, kayağantaşından veya eternit gibi maddelerden yapılanlarına K. denmez. Bunların tahtadan olanlarına hartama ve taştan olanlarına da kayganüstü denir. Eski mimarlar, K. ve diğer her çeşit çatı örtülerine puşide derlerdi (kurşun puşide, tahta puşide K. gibi).

K.'ler, killi toprak ve ham toprak karışımından yapılır. Kullanılacak kil önce tokmak veya ezici makineler gibi mekanik bir etkiyle; yahut yağmur, rüzgâr, güneş, don gibi doğal etkenlerle istenen incelikte kıvamlı bir hamur haline getirilir. Kontrollü bir nemlendirmeden sonra bu hamur, çekme makinelerinden geçirilerek topaklar yapılır. Bu topaklara preslerde şekil verilir ve iyice kurutulduktan sonra fırınlarda pişirilerek K. elde edilir. K.'ler yapıldığı toprağın niteliğine ve pişme derecesine göre canlı kırmızı, açık pembe ve koyu pembe renklerinde olur.

K.'lerin, yapılış tekniği ve biçimine, yapıldığı ülke ve yapan uluslara göre adları olduğu gibi kullanılış yerlerine göre de değişik adları ve türleri vardır: 1. **Osmanlı kiremiti:** Bir ucu diğerinden daha dar olan bir yarım silindir biçimindedir. Bu tip K.'ler Anadolu'da çok eski devirlerden beri kullanılmaktadır. Anadolu'da kullanılan çatı tiplerine de çok uygun düşmüş olmalı ki, uzun zaman biçimi değiştirilmemiştir. Türk mimarisinin karakteristik bir unsuru olan bu K.'ler, değişik yöndeki meyilli çatı yüzleri arasında, eğik mahya yapmadan, dönme imkânını vermektedir. Osmanlılar zamanında bu K.'lerin boy ve ağırlıkları belli ölçülerle kayıtlanmıştı (bir ucu 8, diğer ucu da 7

parmak ve ağırlığı ise 460 dirhem). Yapılan K.'ler kontrol edilir ve bu ölçülere uygun olanlar damgalandıktan sonra satışına izin verilirdi. Bugün dahi hemen hemen aynı ölçülere uygun olarak yapılmaktadır.

2. **Roma kiremiti:** Biri düz ve diğeri yuvarlak olmak üzere iki türlü idi. Düz olanların uzun taraflarında kıvrılmış ve kalkık bir kenarları vardı. Bunun yanına konan K., onun üstüne biner ve böylece aralık kalmamış olurdu. Yuvarlak olan K.'ler ise yarım s lindir biçiminde ve Osmanlı K.'i gibi oluklu olup, düz K.'lerin aralıklarını kapatmak için üstlerine konurdu. Çatıların tepesine konan mahya K.'leri ise genellikle kabartma süslemeli olarak yapılırdı. Daha sonraları çatı üstündeki ağırlığı azaltmak amacıyla alt ve üst K.'ler tek parça halinde birleştirilerek flaman K.'leri yapılmıştır.

3. **Düz kiremit:** Dikdörtgen biçiminde veya alt kenarları yuvarlak olan bu K.'lerin, eğik yüzeyleri kaplamak için, bir kenarı diğerinden daha dardır ve çıtalara takılarak durması için de topuk denen bir çıkıntısı vardır. Bazılarında ise, çivi ile tutturulması için delikler bulunur.

4. **Makine kiremiti veya geçme kiremit:** Çatıdaki K. örtüsü ağırlığını azaltmak amacıyle, XIX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Xavier Gilardoni tarafından yapılmış olan bu K.'lerin üst yüzeylerinde bir oluk, kenarlarında ise bitişeceği K.'in tırnağına geçmek üzere bir yer bulunur. Dikdörtgen biçiminde olan bu K.'lerin çapraz ve düz bağlantılı olan iki önemli çeşidi vardır.

5. **Alt kiremit veya taban kiremidi:** Çatılarda alta dizilen ve üstüne kapak K.'ler gelen K.'ler. Bunlara dişi K. de denir.

6. **Dere kiremidi:** K.'lerden gelen suların, oluklara akması için konulan ve bir dere biçimi meydana getiren, iki kenarı genişçe kıvrık olan K.'ler.

Kiremit harmanı: K. yapılan ve pişirilen yer. Burada K. yapımına yarıyan çamuru hazırlamak için havuzlar, tekneler, kalıplar ve pişirme fırınları bulunur.

Kiremit tozu: K. parçaları dövülerek elde edilen ince toz. Bu toz kireçle karşılaştırılarak horasan denen harç yapılır.

KİRENAİKE (Yun.; Lât. Cyrenaica) Kuzey Afrika'da, Libya'nın doğu kısmında bir bölge. Büyük Sidra Körfezi'nden güneyde Sudan sınırına, doğuda da Mısır sınırına kadar uzanır. Adını. M. Ö. VII. yüzyılda kurulan Kirene şehirinden almıştır. Yunan sömürgesi olup 331'de Büyük İskender tarafından zapt edilmiş, 322'den 96'ya kadar Mısır kralları Ptolemaios (Batlamyos) ların idaresi altında yaşamış ve M. Ö. 74'te bir Roma eyâleti olarak ilân olunmuş, M. Ö. 641 - 643 yıllarında Arapların eline geçmiş ve bütün Kuzey - batı Afrika'sı (Mağreb) nın fethi için bir çıkış noktası olmuştur. 1517'de Mısırla beraber Türkler tarafından feth edilmiş, 1855'te Sünûsî'lerin nüfuzu altına girmiş. I. Dünya Harbinde bölgenin en büyük kısmı Sünûsîlerin eline geçmiş ve İtalyanlar tarafından 1923 - 1931 yıllarında tekrar feth edilmiştir. İtalyan generali R. Graziani'nin başlıca hasmı olan Ömer el - Muhtar (1862 - 1931) ın 1931'de Bingazi'de idamından sonra K., 1934'te, Tripolitanya ile birleştirilerek, Libya sömürgesini teşkil etmiştir. II. Dünya Harbi'nde, 1940 - 1942 yıllarında, K. İtalyan ve Almanların 8. İngiliz ordusuna karşı mücadelelerine sahne olmuştur. 1942'de İngilizler K.'yi işgal etmiştir. 1949'da, İtalyanlar kovulduktan sonra, devlet İngilizler tarafından Sünûsî'lerin yönetimine verilmiş ve 1951'de, Tripolitanya ve Fîzan'la beraber, yeni Libya Krallığı olarak adlandırılmıştır. 1963'te K., üç eyâlete ayrılmıştır. 1 Eylül 1969'da, Kıal İdris tahttan indirilmiş ve Libya Cumhuriyeti kurulmuştur.

KİRENE [coğ.] (Yun.; Lât. Cyrene) adını Kyra (şimdi Ain Şahat = Ebedî Kaynak) kaynağından almıştır.

Kuzey Afrika'da, Libya'nın bir kısmını teşkil eden Kirenaike (b. bk.) nin merkezi. Ak Deniz'den 15 km uzaklıktaki bir vâhada, Battos adında bir Tera (Santorin) li ve arkadaşları tarafından, M. Ö. 630'da kurulmuş, 580'de de Peloponnezos'tan gelmiş sömürgeciler tarafından takviye edilmiştir. 456'ya kadar K.'yi kurucusu Battos'un torunları idare etmiş ve yüksek bir refah derecesine yükselmiştir. M. Ö. VI. yüzyılda K.'den vazo ihracâtı yapılmıştır. K. 331'de İskender, 322'de de I. Ptolemaios (Batlamyos) tarafından feth edilmiş, M. Ö. 96'da, Romalıların eline geçmiştir. Burada doğan ünlü kişiler şunlardır: Matematikçi Teodoros, filozof Aristippos (K. okulunun kurucusu), filozof Karneades, şâir Kallimahos ve yazar Eratostenes.

KİRHESTİKE [Eski zaman tarihi - Coğ.] (Yun.; Lat. **Kyrrhestika**), Suriye'nin kuzeyinde bulunan ve başkenti Kirrhos'tan adını alan bir bölge. Batıda Alma Dağı (eski Amanos), kuzeyde Kommagene bölgesi, doğuda Fırat Irmağı, güneyde de Suriye'nin Halkidike bölgesi ve Âsi Irmağı'nın arasında bulunuyordu.

KİRİL (KYRİLLOS) **ile METOD** (METHODİOS), Yunan asıllı Selanikli iki kardeş. Slavların öğretmenleri olarak tanınmışlardır.

K. (826 - Roma 869) ölümünden az öncesine kadar Konstantin adını taşımıştır. Rahip ve öğretmen olup, Filozof unvanıyle de tanınmıştır.

M. (820'den az önce doğmuş, Staré Mesto [veya Velehrad'da] 885'te ölmüştür) önce devlet memuru, sonra keşiş ve papaz olarak çalışmıştır. 863'te iki kardeş, Prens Rotislav'ın çağrısı üzerine Moravya'ya gitmişlerdir.

K., Yunanca kilise metinlerini Selânik bölgesinde konuşulan Slav lehçesine çevirmiştir. Bu Slavca metinlere dayanarak Bizanstan gelen misyonerler Slav milletlerini Hıristiyanlaştırmışlardır. Bundan sonra K., Slavlar için Glagolitsa adını taşıyan yazıyı meydana getirmiştir. M.'un faaliyeti, Bavyera'dan gelen Latin misyonerlerini kızdırmış ve sonuçta K. ve M. kendilerini Papa huzurunda müdafaa etmek için Roma'ya gitmişlerdir (868). M., Roma'da Papa II. Hadrianus tarafından Pannonya ve Moravya başpiskoposluğuna seçilmiştir. Roma'dan geri döndükten sonra Bavyeralılar ve M. arasındaki anlaşmazlıklar devam etmiş, bunlar M.'u yakalatmışlardır (870 - 873). Her ne kadar iki kardeşin ve özel olarak M.'un Moravya bölgesindeki çalışmaları sonuç vermemişse de, M.'un Moravya'dan kovulan öğrencileri Güney Slavlar ve özel olarak Bulgarlar arasında verimli bir şekilde çalışmışlar, Slav edebiyatı, kilise dili ve Hıristiyan kilise toplulukları kurulmuştur. Sonradan bu çalışmalar Doğu Slavları arasında da yayılmıştır.

KİRİLİTSA, eski Slav alfabelerinden birine verilen ad. Bugün Bulgarlar, Sırplar, Ruslar gibi Ortodoks Slavların kullandıkları yazı sistemleri bu alfabeye dayanmaktadır. Polonyalılar, Çekler, Slovaklar, Vendler, Slovenler ve Hırvatlar gibi Katolik Slavların ise Latin yazılarına dayanan yazı

sistemleri vardır. Bu alfabe, rahip Kyrillos ile Methodios (b. bk.) kardeşler tarafından düzenlenmiştir. Kyrillos ile Methodios kardeşler bu yazı sistemini düzenlerken unkial denilen kıvrımlı majüskül Yunan yazısını göz önünde tutmuşlardır. Bu bakımdan K.'da yer alan harflerin çoğu Yunan alfabesinin ilgili işaretlerine benzemektedir. Geri kalan harfler ise Glagolitsa adıyla anılan öbür Slav yazı sistemindeki işaretlerle ilgili bulunmaktadır. Bu şekildeki Glagolitsa yazısı Yunan minüskül alfabesine dayanmaktadır. K. yazısının düzenlenmesiyle ilgili bütün konular şimdilik kesin olarak açıklanamamıştır. Rahip Kyrillos daha çok Glagolitsa'nın düzenleyicisi olarak tanınmıştır. Bu bakımdan Glagolitsa yazısına başlangıçta K. adının verildiği anlaşılıyor. Glagolitsa alfabesi bir süre sonra bırakılarak K. bütün Ortodoks Slavlar tarafından kabul edilmiştir. Bulgarlar, Sırplar, Ruslar bu alfabeye birtakım katmalar yapmışlardır. Rumenler de başlangıçta dillerinin özelliklerine göre birtakım katmalar yaparak K. yazısını kullanmışlardır. Ancak, 1860'ta Rumenler bu alfabeyi bırakmışlardır.

K. yazısı bugün Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin sınırları içinde yaşayan Türkler arasında da kullanılmaktadır. Çarlık döneminde Rusya Türkleri arasında Hıristiyanlık propagandası Rus misyonerleri, yazısız kalmış olan Türkler için Rus Alfabesine dayanan yazı sistemleri düzenlemişlerdir. Rusya'da yaşayan Müslüman Türkler ise Arap alfabesinden yararlanıyorlardı. 1917 ihtilâlinden sonra Türklerin yazıları Latin esasına dayanan bir sisteme çevrilmişti. Ancak, 1939'da çıkan yeni bir kanunla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde yaşayan Türkler (Tarlar, Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar, Nogaylar, Balkarlar, Kumuklar, Özbekler, Türkmenler...) Rus alfabesine dayanan yeni bir sisteme dönmüşlerdir.

KİRİLLOS [Yun.; Lat. Cyrillus] (Kudüs aş. yu. M. S. 315 - Kudüs 386), Kudüslü bir Hıristiyan azizi. Katolik din adamı ve kilise doktorudur. 350'de Kudüs piskoposu olmuş, Arius sapıklığına karşı çıkmış ve bu sebeple 357'de piskoposluğu kaybetmiştir. Her şeye rağmen Ortodoksluğu savunmaya devam etmiş, ve aş. yu. 379'da, tekrar piskopos olmuştur. 381'de İstanbul Konsili'ne katılmış, İznik Konsili'nde (325) alınan kararları savunmuştur.

KİRİLLOS [Yun.; Lat. Cyrillus] (İskenderiye M. S. 376 - İskenderiye 444), İskenderiyeli bir Hıristiyan azizi. İlk Katolik din adamlarından biri ve kilise doktorudur. 412'de, İskenderiye başpiskoposluğuna getirilmiştir. Ortodoksluğu kuvvetle savunmuş, Novatianus'cuların sapıklığına karşı cephe almış ve bunları takip ettirmiştir. Yahudileri İskenderiye'den kovmuş, Nestorios'culara karşı cephe almış, Efes Konsili (431) ne başkanlık etmiş ve burada Nestorios'u dinî sapık olarak ilân ettirmiştir.

KİRİN veya KİLİN, kuzey doğu Çin'de bir il. Yüzölçümü 187 000 km^2, nüfusu 12 550 000 (1966) dir. Başşehri Çangçun (İng. Changchun) şehridir. Bk. ÇANGÇUN.

KİRİŞ (Fr. Corde), hayvan bağırsaklarından yapılarak bazı müzik aletlerinde kullanılan, ok yaylarının iki ucuna takılıp gerdirilerek. okların uzak mesafelere atılmasını sağlayan ip veya tel. K.'lerin çeşitli konularda değişik rol ve yerleri vardır:

1. Anatomide kasların uçlarında bulunan ve bunları kemiklere veya başka organlara bağlayan kordonlara K. adı verilir. Bu K.'ler değişik uzunluklarda olup sedef beyazlığındadır. Kemik dışı zarının üstüne çok kuvvetli olarak yapışık olup, kısa, uzun, yassı ve yuvarlak olanları vardır. Kasların meydana getirdiği kuvveti naklederler, katılgan doku tellerinden yapılmışlardır.

2. Vagon şasilerinin ana direğine de K. adı verilir. Ayrıca, rayların altlarına uzunlamasına yerleştirilerek raylara binen yükü altyapıya nakleden, çelik köprülerde ağaçtan, demiryolu boyunca, enlemesine konulan kalasların yerine, betonarme olarak yapılan K.'ler de vardır.

3. Döşeme ve tavan tahtalarını tutturmak için iki duvar arasındaki boşluğa kıiçlamasına ve yatay olarak yerleştirilen kalınca kereste veya demirler de K. adiyle anılır. K.'lerin iki ucu, duvarlar üzerine uzatılan taban K.'lerine bindirilir. Bazen de duvarlarda bu maksatla açılmış olan kovuklara yerleştirilir. Dülgerlikte çeşitli yerlerde kullanılan, değişik görevleri ve adları olan birçok K. çeşitleri vardır. Modern yapılarda ise betonarme K.'ler kullanılmaktadır.

4. Matematikte bir eğrinin iki noktasını birleştiren doğru parçasına da K. adı verilir.

KİRİYAKOS (Yun.; Lat. Cyriacus), Hıristiyan azizi. M. S. IV. yüzyılda, altı kardeşi ile birlikte Ermenistan'da imparator Galerius'un Hıristiyan takibatına kurban gitmiştir.

Bu adı taşıyan başka azizler de vardır.

KİRİZME veya KİRİZMA (Yun. koilisma'dan), toprağın derince ve altının üstüne geleceği biçimde kazılması veya sürülmesi. Bu işlemi yapmak için kullanılan büyük pulluklara da bu ad verilir. Toprağın alt tabakalarında bulunan işlenmemiş, az işlenmiş veya dinlenmiş toprak, K. işlemiyle üst kısma çıkarılır. Bu işlem, toprağın fiziksel ve kimyasal niteliklerini, ekim ve dikim için, bol ve kaliteli ürün için daha elverişli hale getirir. Her yıl ürün alındıktan hemen sonra veya belirli sürelerlerle tarla K. yapılır. K., pulluk, sapan ve bel küreğiyle ve genellikle sonbaharda veya kışa doğru yapılır. Derinliği ise amaca göre 40 - 100 cm arasında değişir.

Bundan başka meyve fidanlarını, asma çubuklarını v. b. dikmeden önce, dikimin yapılacağı yerin derince kazılıp hazırlanmasına, ayrıca yonca, hindiba v. b. gibi uzun kazık köklü bitkilerin kolayca gelişip büyümesini sağlamak için yine ekimden önce toprağın hazırlanmasına K. denilir.

KİRKE (Yun.; Lat. Circe), Homeros'a göre, Aia adasında oturan ve Helios'un kızı olan bir büyücü dişi yaratık (kadın). Adasına gelen Odysseus'un arkadaşlarını domuz haline getirmiş, fakat Odysseus, Moly adını taşıyan bir sihirli otun etkisiyle arkadaşlarına tekrar insan şeklini iade etmiştir. Odysseus bir yıl K. ile beraber yaşamış ve ondan Telegonos adlı bir oğlu olmuştur. Bu gencin, sonradan bir yanlışlık sonucunda babası Odysseus'u öldürdüğü söylenir. Bir masal kahramanı olan K., Aietes'in kız kardeşi olarak Argonaut'lar efsanesinde de bir rol oynar. Bu hikâyede Medea ile Jason'u Kolkhis kralı Aietes'in oğlu Apsyrtos'u öldürmekle, üzerlerine aldıkları suçtan kurtarır. Hesiodos K.'nin batıda yaşadığını yazar. Sonradan Orta İtalya'daki Monte Circeo'da bir kült sahibi olmuştur.

Sanatta K. sık sık tasvir edilmiştir: D. Dossi, Pierre Corneille, Purcelle ve Egk, eserlerinde onu tasvir etmişlerdir.

KİRKOR ÇULHAYAN [Kemânî ve Nısfîye - zen] (İstanbul 1868 - İstanbul 1938), Ermeni asıllı şarkı bestekârı. «Muallim» ve «Notacı» diye de anılır. Van'ın Aykestan köyünden dokuyucu Sahak'ın torunu ve gümrük memuru Simon Çulhayan'ın oğludur. 1876'da Kumkapı dışında Boğosyan - Varvaryan Ermeni mektebine devama başladı ve burada Aristakes Ohannesyan (Aris Şalcıyan, 1812 - 1878), dan musiki öğrenmeye başladı. 10 yaşında hocası ölünce, Nikogos Taşcıyan'ın hususî talebesi oldu. Kumkapı Surp Arutyun kilisesi rahibi Der Bağdasar'dan dinî musiki öğrendi. Bezciyan orta mektebine girdi, 4 yıl okudu, bitirmeden ayrıldı. Kapalıçarşı'da fistancı Dakes Berberyan'ın dükkânında 4 yıl çalıştı. 1885'te Patrikhâne Kilisesi'nde okuyucu oldu. 1885'te Nikogos ölünce Hampartzum Çerciyan (Küçük Hamparsum) ın talebesi oldu. Birkaç yıl sonra okuyucu olarak 4 ay Rumelihisarı Surp Santuht kilisesine devam etti, 1891'de Tekirdağ'da Surp Takavor kilisesi baş okuyuculuğuna getirildi, 18 ay devam etti. 1893'te İstanbul'a döndü. Rumelihisarı Surp Takavor kilisesi baş okuyuculuğuna tayin edildi. Vırtanes Hisarliyan'dan ders aldı, dinî musikide ilerlemeye devam etti. Bahçekapısı'nda dükkân kiraladı. Musiki öğretmeye ve Türk musikisi eserlerini notaya alarak geçinmeye başladı. Türk müzisyenleri ile tanıştı. Birkaçına Hamparsum notası öğretti. Rauf Yektâ tarafından tekkelere götürülerek dinî Türk musikisini de tanıdı. Yenikapı, Samatya, Narlıkapı, Altımermer kiliselerinde de, hânendelik yaptı. 1910 - 1916'da Balat kilisesinde, 1916'da Gedikpaşa'da, birkaç yıl sonra tekrar Balat'ta, 1923'ten ölünceye kadar 15 yıl Samatya Surp Kevork ve Altımermer Surp Agop kiliselerinde başokuyucu oldu. Türk mekteplerinde de musiki öğretti: 1898'de Kasımpaşa'da, Zencirlikuyu'da Hadîka - i Mârifet, sonra Aksaray'da Şinâsî, Erenköy, Büyükada, Heybeli Türk mekteplerine devam etti. 1910'da plak doldurmaya başladı. Hahambaşı'nın teklifi üzerine Yahudi âyînlerini Batı notasına aldı. Ermenice dinî besteleri, Mayıs 1908'de bir badarak (Ermeni âyîni) ı ün kazandı. Ölümünden bir yıl önce musiki hayatının 50. yıldönümü jübilesi yapıldı. Bedros Karabetyan, hayatı ve eserleri hakkında 80 sayfalık bir eser yazıp bastırdı. 70 yaşında, yoksulluk içinde Kumkapı'da öldü. Balıklı Ermeni mezarlığına gömüldü. Keman ve nısfîye çalan iyi bir hânende idi. Epey talebe yetiştirdi. Şarkıları zararsız olmakla beraber bir hususiyet taşımaz.

KİRKOR KÂHYAYAN (1855 - 1922), Ermeni asıllı tanınmış ud yapıcısı. 67 yaşında öldü.

KİRMAN: bk. KERMAN.

KİRMANŞAH: bk. KERMANŞAH.

KİRMASTI: bk. MUSTAFAKEMALPAŞA.

KİRMASTI ÇAYI, Güney Marmara bölgesinin göllerinden Ulubat (Apolyont) gölüne dökülen çayın eski adı. Bu ad, yanından geçtiği eski Kirmastı kasabasına göre (şimdiki adı: Mustafa Kemalpaşa) adlandırılmış, bu ad yakın bir geçmişedek kullanılmıştır. Kirmastı kasabasının adı Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Mustafa Kemal Paşa olarak değiştirilmiş, ancak çayın adı uzun süre Kirmastı olarak kalmıştır. Son yıllarda çayın da adı Mustafa Kemalpaşa Çayı (b. bk.) olarak kullanılmaya başlanmıştır.

KİROV (eski adı: **Uyatka**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nde, Kazan şehrinin kuzeyinde, Uyatka ırmağının sol kıyısında bir şehir. Nüfusu 349 000 (1972) dir. Ağır endüstri (makine yapımı) gelişmiştir. Teknik öğretim araçları, spor aletleri ve giyim eşyası fabrikaları da vardır.

1797 yılında Uyakta, eski bir Guberniya'nın başşehri idi. Şehir 1780'e kadar Hlınov adıyle anılmış, dahı sonra Uyatka adını almıştır. 1934'te şehre S. M. Kirov (b. bk.) un adı verilmiştir. XIX. yüzyılda siyasî sürgünlerin gönderildiği bir yer olarak tanınmıştır. XX. yüzyılda büyük bir şehir olarak gelişmiştir.

KİRPİ (Erinaceus europaeus), Böcekçiller takımının Kirpigiller familyasından bir memeli türü. Vücudu sırtından kulaklarına kadar sık dikenlerle kaplıdır. Bu dikenler yüzde, bacaklarda ve vücudun alt kısımlarında yumuşar. Renkleri koyu kahverengi, dikenlerin ucu sarı - aktır.

Uzunluğu 25 - 30, kuyruğu 4 - 5 cm dir. Kulakları yuvarlak, burnu uzun ve sivri uçludur. Azı dişleri çok sivridir. Burunlarının sivriliği sebebiyle böcekleri ve solucanları kolaylıkla yakalarlar. K., bir tehlike ile karşılaşınca, top gibi yuvarlanarak, başını dikenli derisinin içine ç e k e r. Böylece gizlenip kendini korur. Yılda iki kere yavrular. Çiftleşmeden 48 gün sonra 5 - 7 yavru doğurur. Yavrular gözleri kapalı doğar, bir hafta sonra gözleri açılır.

KİRPİ

Gece hava karardıktan sonra yiyecek aramaya çıkarak, pek çok zararlı hayvanı, fare, salyangoz ve mayıs böceğini yok eder. Gündüzü yuvasında geçirir. Yılanlarla da mücadele eden K.'nin yılan zehrine karşı bağışıklığı vardır. Güzün havalar soğumaya başlayınca toprak altındaki bir kovuğa çekilerek kış uykusuna yatarlar. Avrupa ve Asya'da yaşarlar.

KİRPİ BALIĞI (Diodon hystrix), Kırpibalığıgillerden bir balık türü. Bedeni kısa ve yuvarlak olup uzun ve sık dikenlerle kaplıdır. Bu dikenlerin uzun olanları hareket edebilir, kısaları sabittir. Her iki çene kemiğinin dişleri bir tek gaga halinde birbiriyle birleşmiştir. Balığın midesi, tehlike halinde hayvanın su yutması sonucunda şişer ve bütün beden bir dikenli top haline gelir. K. B., bütün tropik denizlerin kıyıya yakın bölgelerinde bulunur. Cinsi Diodon, 15 türü içine alan familyası Diodontidae, takımı ise Plectognathi veya Tetraodontiformes adını taşır. Bk. KİRPİ BALIĞIGİLLER.

KİRPİ BALIĞIGİLLER (Diodontidae), kısa ve yuvarlak bedenli bir balık familyası. Özellikle bu familyaya bağlı Diodon cinsinden olan balıklara bu ad verilir. Bu balıklar uzun ve sık dikenlerle kaplıdır. Bu dikenlerin uzun olanları hareketlidir. Her iki çene kemiğinin dişleri bir tek gaga halinde birbiriyle kaynaşmıştır. Diodon hystrix ve Diodon holacanthus türlerine ılık denizlerde çok rastlanır.

KİRPİ DİKENİ (Lat. Onopordon L), Carduaceae (Compesitae, yani Bileşikgiller'in dikenli grupu) familyasına bağlı küçük bir cins. Avrupa ve Asya'da yetişen küçük

otlardır. Yaprakları keçe gibi birbirine karışmış kıllarla ve dikenlerle kaplı olup, erguvan renginde büyük çiçekleri vardır.

KİRPİGİLLER (Erinaceidae), Omurgalı hayvanlardan Memeliler sınıfının Böcekçiller takımının bir familyası. Sırtları dikenlidir. Kendilerini korumak için tostoparlak olurlar. Etçil ve otçuldurlar. Kirpi (b. bk.) ve Malaya Kirpisi gibi türleri tanınmıştır.

KİRPİK (Cillium), göz kapaklarının kenarlarındaki kıllara verilen ad. K.'ler sert tüylerdir, üst kapaklarda daha çok sayıda bulunurlar. Gözü terden, fazla ışıktan ve özellikle tozlardan korurlar. K.'lerin dökülmesine sebep olan göz kapağı yangısı, dıştan gelen tehlikelere karşı gözü çok duyarlı yapar. Bazan içe doğru kıvrılırlar ki buna trikiyazis (Fr. trichiasis) denir. Bk. GÖZ.

Kadınlar, K.'lerinin daha uzun ve gür biçimde gözükerek, güzel görünmelerine katkıda bulunması maksadıyle takma K.'ler de kullanırlar. Bunlar, hafif bir şerit üzerine saç telleri yapıştırılarak ve uygun renge boyanıp kozmetiklenmek suretiyle elde edilir.

KİRPİKLİLER [Lat. Ciliata], Birhücreli hayvanlar kolunun bir bölüm (subphylum) ü. Bunların en çoğu parazittir veya tatlı suda yaşır. Eski adları Infusoria idi. Karakteristik yapıları, titreşen kirpiklerin ve hacim bakımından farkı iki çekirdeğin bulunmasıdır. Bunların en küçüğü (mcronucleus), soy soplarının izogam girift çiftleşme yolu ile gençleştirilmesine yarar. K., kirpiklerinin dağılımı bakımından birkaç bölüme ayrılırlar Başlıca K. olarak Paramaecium, Vorticella colpodus anılabilir.

KİRUM veya Kİ - LONG (İng. Keelung), Tai - Wan (Formosa) da bir liman şehri: Nüfusu 145 200 (1966) dür. Şehir bir askerî üs olup gıda maddeleri ve suni gübre fabrikaları vardır.

KİRVE veya KİVRE, çocuk sünnet edilirken, çocuğu sünnetçi önünde tutan ve sünnetle ilgili masrafları üzerine alan kimseye verilen ad. İslâm dinine girdikten sonra Türklere geçmiş ve bugüne kadar gelmiş olan K.'lik, zamanımızda da toplumumuzun değer verdiği eski bir gelenektir.

Bir kimse, sevdiği ve güvendiği bir yakınına K.'lik teklif ederse bu teklif genellikle kabul edilir. Bazen bu teklif K. olmak isteyen kişiden de gelebilir. Bu konuda bir karara varıldıktan sonra çocuğun babasıyle K. olan kişi birbirlerini K. diye çağırırlar. Çocuk da K.'sine aynı şekilde hitap eder.

K.'liğine karar verilmiş olan kimse çocuğa önce bir kat elbise götürür, bir süre sonra da sünnet yapılır ve bütün masraflar K. tarafından karşılanır. Sünnet işlemi sırasında K.'nin üzerine kan damlarsa, K. ile çocuk arasında akrabalık derecesinde manevî bir yakınlık doğduğu kabul edılir, hattâ sünnet olan çocuğun kızkardeşleriyle K.'nin oğulları evlenemezler.

Yurdumuzun özellikle doğu bölgelerinde K.'liğe çok önem verilir. K 'nin çocuğa yapmış olduğu masraflara eşit miktarda, çocuğun ailesi tarafından da K.'ye hediyeler alınır. Çocuk, hayatı boyunca K.'si tarafından korunur ve gözetilir, bayramlarda ve diğer gerekli görülen zamanlarda ona hediyeler alınır.

KİRYÛ (Coğ.) Japonya'da, Honshu adasının ortasında, Tokyo'nun aş. yu. 75 km kuzey - batısında bir şehir. Nüfusu 127 000 (1965) dir. Dokuma fabrikaları vardır. K. Japon ipekli kumaşlarının dokunduğu bir yer olarak tanınmıştır.

KIS - BALATUM [*kis - bɒlɔton*], Macaristan'da, Balaton Gölü (b. bk.) nün güney - batı ucunda, Keszthely'in güneyinde, Zala ırmağının ağzında bir bataklık. Bu bataklık soyu tükenmek üzere olan su kuşlarına ayrılmış bir yerdir.

KİSELËV [*kiselyof*], **Sergey Vladimiroviç** (doğ. 1905), Rus arkeoloğu. 1939 yılında Moskova Üniversitesinde arkeoloji profesörlüğüne tayin edilmiştir. K., Sibirya, Orta Asya ve Uzak Doğu tarihi ve arkeolojisi alanlarındaki çalışmalarıyle tanınmıştır. 1927 yılından itibaren Güney Sibirya'da, Yenisey ve Altay çevrelerinde sistemli arkeolojik araştırmalar ve kazılar yapmıştır. 1948 - 1949 yıllarında Moğolistan'da araştırmalar yapan bir kurulun başkanlığında bulunmuştur. En büyük eseri olan *Drevnyaya istoriya Yujnoy Sibiri* (Güney Sibirya'nın eski tarihi) [1949], 1950 de armağan kazanmıştır. K.'un çalışmaları eski Türk tarihi ve Türk kültürü bakımlarından önemlidir.

KISELYON, Pavel Dmitriyeviç (Moskova 1788 - Paris 1872), Rus siyaset adamı, diplomatı ve generali. 1807 ve 1812 savaşlarına katılan K., 1828'de Osmanlılar'a karşı savaş plânlarını hazırlamıştır. 1829'da Eflâk ordusu komutanı olmuş, Tuna eyaletlerinden Moldavya ve Eflâk'ı idare etmiştir (1829 - 1834). Rusya'ya dönüşünde Kont Koçubey'in başkanlık ettiği gizli bir komite tatafından hazırlanan, devlet serflerinin hürriyete kavuşmasına ait reformu gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir. K., volostileri kurmuş, tarım metodlarını islah etmiş, köylülerin eğitimini geliştirmiştir. 1856'dan 1862'ye kadar Paris'te büyükelçilik yapmıştır.

KISFALUDY [*kiʃfludi*], **Károly** (Tét, Györ 1788 - 1830), Macar oyun yazarı ve şairi, Sándor Kisfaludy (b. bk.)'nin kardeşi. Öğrenimini sona erdiremeden asker olmuş, sonra ressamlık yapmıştır. Daha çok Viyana'da yaşamış, 1815'te İtalya'da bir gezi yapmıştır. Dağınık bir hayat süren K., 1817'de Peşte'de yerleşmiştir. 1819'da *Atatárok Magyarországon* (Tatarlar Macaristan'da) adlı tarihî trajedisi Peşte'de oynanmış, bilinmeyen yazarına büyük bir ün sağlamıştır. Güçlü bir teşkilâtçı olan K., yazarları etrafına toplamış, 1822'den itibaren «Aurora» adlı edebî bir yıllık çıkarmış, Vörösmarty, Bajza, Czuczor, Toldy gibi yazarları bu dergi çevresinde toplamıştır. Birçok oyun yazmış olan K., trajedilerinin konularını daha çok Macar tarihinden almıştır. Güçlü bir yurt havası ile dolu olan trajedıleri coşkunlukla takip edilmiştir. İlk oyunun kazandığı başarı üzerine K. birçok trajediler yazmıştır. Başlıca: *Ilka vagy Nándorfehérvár bevétele* (Ilka veya Belgrad'ın zaptı); *Szécsi Mária* (ad) [1817]; *Zach Klára* (ad) [1812]; *Kemény Simon* (ad) [1819]; *Stibor vajda* (Voyvoda Stibor) [1818] ve *Iréne* (ad) [1820]; Yazar *Iréne*'de sanat gücünü ispat etmiştir. Bu oyunun konusu Türk tarihinden alınmıştır. İstanbul'u alan Fatih, Iréne adında Bizanslı bir kızın güzelliğine vurulur. Fatih'in savaştan vazgeçmek üzere olduğunu sezen askerler, Iréne'nin idam edilmesini isterler. Fatih, kızın hâlâ eski nişanlısı Leo'yu sevdiğini öğrenince askerlerinin dileğine uyarak Iréne'yi öldürtür.

K., trajedilerden başka, komediler de yazmıştır: *Kérők* (Görücüler) [1819]; *Pártütők* (Asîler) [1819]; *Csalódások* (Aldanışlar, Türkçe çev. 1948) [1828] gibi.

KISFALUDY [*kiʃfıludi*], **Sándor** (Sümeg, Zala 1772 - 1844), Macar şairi, Károly Kisfaludy (b. bk.)'nin kardeşi. 1793 yılında Viyana'da imparatorun muhafız kıtasında görev almıştır. 1796'da Milano kuşatmasında Fransızlara esir düşmüş, Provence'a götürülmüştür. Fransa'da Fransız şairlerinin ve Petrarca'nın şiirlerini okumuştur. Macaristan'a döndükten sonra Sümeg kasabasına çekilerek kendini edebiyata vermiştir. Şair olarak *Himfy szerelmei* (Himfy'nin aşkları) adlı manzum hikâyesiyle ün kazanmıştır. Bu eserin birinci bölümü *Kesergő szerelem* (Ağlayan aşk) adıyle çıkmıştır [1801]. İkinci bölümü ise *Boldog szerelem* (Mutlu aşk) adı altında yayınlanmıştır [1807]. K. bu eserinde Petrarca'nın manzumelerinden örnek almıştır. K.'nin Balaton gölü çevresindeki kale kalıntılarıyle ilgili romantik manzum aşk hikâyeleri de vardır.

KISKUNDOROZSMA [*kiʃkundorojmɔ*], Güney Macaristan'da, Szeged (Segedin) şehrinin kuzey - batısında bir kasaba.

KISKUNFÉLEGYHÁZA [*kiʃkunfēled'hāzɔ*], Macaristan'da, Bács - Kiskun il (megye) inde bir şehir. Nüfusu 33 096 (1966) dır. Eskiden bir tarım merkezi (şarap, meyve, sebze, evcil hayvanlar) olarak tanınmıştı. 1950 yılından sonra demir ve çelik fabrikaları kurulmuştur. Endüstri kolunda çalışan işçilerin sayısı 3 500'dür.

KISKUNHALAS [*kiʃkunhɔlɔʃ*], Macaristan'da, Bács - Kiskun il (megye) inde bir şehir. Nüfusu 28 154 (1966) tür. Çevresinde sebze, üzüm, meyve ve evcil hayvanlar yetiştirilir. Tarım endüstrisi alanında çalışan işçilerin sayısı 2 300'dür.

KISLING, Moise (Kraków 1891 - Sanary - sur - Mer 1953), Polonya asıllı Fransız ressamı. 1910'da Paris'e gelmiş ve orada Juan Gris, Picasso, Derain ve Vlaminck gibi ressamların arkadaşı olmuştur. 1914'te Fransız yurttaşı olmuş, savaşa iştirak etmiş, 1915'te İspanya'da bir gezi yapmış, 1919'da Blaise Cendrars'ın *Guerre au Luxembourg* (Luxembourg'da savaş) adlı eserini resimleriyle canlandırarak kendi üslûbunu bulmuştur. Özel olarak peyizaj, natürmort ve portreler bırakmıştır. Kesin çizgiler ve parlak renkler en karakteristik özelliklerini teşkil eder. *Jeune femme au châle Polonais* (Polonya şal'lı genç kadın) [1928] (Paris) en tanınmış eserleri arasındadır. 1940'ta New York'a kaçan K. Michèle Morgan ve piyanist A. Rubinstein'in portrelerini de yapmıştır.

KISLOVODSK (Coğ.), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Karasnoyarsk bölümünde, Kafkas dağlarının kuzey yamacında bir şehir. Nüfusu 84 000 (1967) dir. Maden suyu kaynakları ve kaplıcaları vardır.

KISPEST [*kiʃpeʃt*] (= Küçük Peşte), Macaristan'da Budapeşte (Budapest) şehrinin XIX. bölümü. Nüfusu 70 000 (1965) dir. Dokuma endüstrisi alanında çalışan işçilerin sayısı 12 000 dir. 1950 yılında idarî bakımdan Budapeşte'ye bağlanmıştır.

KİST (Hekimlik) (Fr. kyste, Yun. kystis = torba kese), vücutta genel olarak, koloit veya iç yağı niteliğinde sıvı veya yarı sıvımsı madde ile dolu kese. K.'ler, bulunduğu yer ve içindeki madde bakımından birbirinden çok farklıdırlar. Gözdeki sistiserklerle, karaciğer, dalak ve akciğerlerde görülen K.'ler gibi bazı özel K.'lerin orijini paraziter'dir. Başka K.'ler (bunlara konjenital = doğuştan, adı verilir), gelişmede bir kaza, ektoderm'in bir kuşatılması (Fr. enclavement) sonucunda hasıl olurlar. Bunlar, doğuştan boyunda bulunan K.'ler gibi, sümüksü madde veya iç yağı ile karışıktır. Alt deriye kadar bazı maddeler, saçlar ve dişler ihtiva ederler. Bu cins K.'ler, özel olarak kaşlarda ve yumurtalıkta hasıl olan dermoit K.'lerdir. Doğuştan olan K.'lerden başka, bezler'in, sinovyal bir kesenin veya kiriş dokusunda bulunan bir kesenin aşırı gerilmesinden de ortaya çıkanlar vardır. Bunların başlıcaları başın saçlı kısmında çıkan sabase K.'ler, tükrük bezlerinde hasıl olan K.'ler, pankreas K.'leri ve bilekte görülen sinovyal K.'lerdir. Bazı K.'ler de, hücrelerin urumsu bir çoğalmasından ileri gelir. Bunlar bazen yumurtalıkta ortaya çıkarlar. K.'ler büyüyünce, çevredeki organlar üzerine yaptığı basınçla kazalara yol açabilirler. Bazen K.'ler çok büyür ve meselâ yumurtalıkta, karnın derisini gererek bir gebelik görünüşü yaratır. Bazı K.'ler de tekrar yok olabilirler; başkaları patlar, cerahatlenir ve kanser meydana getirebilirler. Cerrahi ile alım'dan başka hiçbir tedavi şekli yoktur.

KİSTNĀ [Coğ.] (eski adı: **Krişnā**), Hindistan'ın güneyinde, Dakkan'da bir ırmak. Uzunluğu 1 280 km dir. Batı Ghāt dağlarından çıkar ve güney - doğuya doğru akarak Hayderâbâd'dan geçer, Bengal Körfezine dökülür. Orada, Masulipatam'ın güneyinde bir delta meydana getirir. Gemiciliğe elverişli değildir, fakat bazı kanal ve sulama sistemlerine su verir. Kuzeyden gelen Koyna ile Bhima ve güneyden gelen Tungabhadra ırmakları K.'ya karışır.

KİSTOPHOROS [*kistoforos*] (Lat. Cistophorus; Yun. *kistē* = sepet, *phoros* = taşıyan): 1. Ayinlerde kutsal sepet taşıyan genç kız. 2. Eski Çağ'da Küçük Asya'da eski Bergama krallığının topraklarında yaşayan devletler tarafından çıkarılan gümüş akçeler. Aş. yu. 12,50 gr ağırlığında olan bu akçeler, M. Ö. III. yüzyılın sonundan itibaren bastırılmış ve M. Ö. 123 yılından sonra Romalılar tarafından çıkarılmıştır.

KİŞ, Aşağı Mesopotamya'da eski Sumer şehirlerinden biri. M. Ö. IV. bin'in sonu ile III. bin'in başlarında komşuları olan Ur, Uruk, Lagaş ve Nippur şehirleriyle birlikte Mesopotamya'nın siyasî ağırlık merkezlerinden birini teşkil etmiştir.

K. sülâleleri hakkında kesin ve fazla bilgi olmamakla beraber, ancak III. K. sülâlesi ve bu sülâlenin en büyük krallarından Mesilim hakkında bilgi bulunmaktadır. Mesilim'in Umma ve Lagaş siteleri arasında bir anlaşmazlıkta arabuluculuk ettiği bilinmektedir.

Yeri, tahminî olarak bilinen şehir, XX. yüzyılda birkaç kere kazılmış, tam yeri ancak 1912'de, daha sonra da 1923 ve 1933'te düzenli olarak yapılan bir kazı neticesinde tesbit edilmiştir.

«A» tepesinde bir Sumer sarayı bulunmakta olup bu sarayın yıkıntılarındaki Sargon öncesi mezarlıkta birçok çanak, çömlek ve heykelciklerle dolu 154 mezar ortaya çıkarılmıştır (III. bin'in ilk yarısı).

El Oheymir tepesinin altındaki tanrı Zababa'ya adanmış tapınak ve Ziggurat, önce Hammurabi sonra II. Nabukadnesar tarafından onarılmıştır. İngahra tepesinde bir Yeni Babil tapınağı, iki ziggurat ve «H» tepesinde de zengin köşklerini içine alan bir Sasani mahallesi ortaya çıkarılmıştır.

K. Mesopotamya'nın çok önemli şehirlerinden biri olmuş ve bütün devirlerde bu önemini muhafaza etmiştir.

KİŞİ, hak sahibi olan, sorumluluğu ve yükümlülüğü bulunan hukukî bir varlık. Bu, toplum ve toplumsal çevrenin evrimleşerek oluşturduğu bir kavramdır. Toplumun çeşitli devirlerinin hukuk düzenlerinde K. kapsamına giren varlıklar aynı olmamıştır; bazan dar bir biçimde anlaşılmış, bazan da geniş bir anlam verilmiştir. Eski hukuk sistemlerinin birçoğunda insanlardan başka ilâhların, mukaddes hayvanların veya eşyanın da birtakım hakları olduğu kabul edilmiştir. Daha sonraları, ancak insanın hak ve sorumluluğu söz konusu olabileceği düşünülmüş; fakat zamanla, insandan başka ve onun gibi hak ve sorumlulukları bulunan bazı kurumların ve soyut (mücerret) varlıkların da K.'liği olduğunun kabul edilmesi bir zorunluluk olmuştur. Devletin varlığı, belirli bir amaç için bir araya gelen insanların meydana getirdiği kuruluşlar, hattâ sürekli bir amaç için ayrılan mal ve varlık topluluklarının bile K. anlamında düşünüldüğü görülmektedir. K.'lik hukukî yani hukuk nizamının tanıdığı bir niteliktir.

Korunmak istenen yararın ve gerçekleştirecek olan iradenin sahibi ya tek bir varlık olur, yahut da kollektif, toplu bir varlık olur. Tek varlıklar insanlardır; bunlara (gerçek) K. (hakikî sahıs), kollektif varlıklar ise insan ve mal topluluğu biçiminde gözükür ki bunlara da tüzel K. (hükmî şahıs) denilir.

1. *Özel kişiler* (hakikî şahıslar): Bunlar sadece insanlardır. Çağımız hukuk sisteminde bütün insanlar hak ehliyetine sahip oldukları için hepsi de bir K.'dirler. Bunların fizikî, gerçek hir varlıkları olduğu için bunlara özel K. denir. Modern toplumlarda, aralarında hiçbir ayrılık yapılmaksızın, her insan bir K.'dir. Fakat eski toplumlarda hep böyle düşünülmemiştir. Köleliğin hukukî bir kurum olarak yaşadığı toplumlarda köleler, kullar, esirler bütün haklara sahip değillerdi; onlar sadece birer eşya işlemi görüp hukukun ancak konusunu teşkil ederlerdi. Orta Çağ'da, tam kölelerden başka yarı köle olan insanlar da vardı. Bunlar hukukî K. olmak niteliğinden tamamen yoksun değillerdi, fakat birçok yönden hakları sınırlı idi. Kadınlar hep vesayet altında bırakılırdı. Son zamanlara kadar bazı ülkelerde ırk ve inanç ayrılığı dolayısıyle K.'lik haklarının bir kısmından yoksun bırakılan insanların bulunduğu bilinmektedir.

İlk ve Orta çağlarda insanlardan başka varlıkların da birtakım haklara sahip olduğu görülmüştür. Bazı hayvanlara ceza bile verilirdi. Roma imparatorlarından Caligula, atını konsül tayin etmiştir. Fakat çağımızın ahlâk anlayışı ve felsefesi, insanlardan başka varlıklara özel K. niteliğini vermemektedir.

Türk Medenî Kanunu'nun 8. maddesinde, medenî haklardan yararlanma hususunda herkesin eşit olduğu açıkca söylenir. Bu ifade, bir yönden bütün insanların hak sahibi olacaklarını, diğer yönden de, insandan başka varlıkların özel K. niteliğiyle hak sahibi olamıyacağını gösterir.

Özel K.'lerde haklardan yararlanma ehliyeti yani K.'lik, doğumla başlar ve ölümle sona erer. Çocuk sağ doğmak şartıyle, ana rahmine düştüğü andan itibaren medenî haklardan yararlanılır (Türk Medenî Kanunu, mad. 27). Yine, cenin (b. bk.) sağ olarak doğarsa mirasçı olur (Türk Medenî Kanunu, Mad. 24).

Orta çağda ölülerin de hak sahibi olduğu, ölülerin mezarından çıkarılıp cezalandırıldığı görülmüştür. Fakat bugün ölünün ne hak sahibi olduğu ne de bir yükümlülüğü söz konusudur.

Bugünkü hukukta haklardan yararlanma yeteneği (ehliyeti) yle onları kullanma yeteneği birbirinden ayrılmıştır. Ancak hakları kullanabilmek için hem irade sahibi (temyiz kudreti) olmak ve hem de belli bir yaşa (reşid olmak) gelmiş bulunmak gerekir. Bu şartlardan birini veya her ikisini taşımayan K.'lerin haklarını, onlar adına kanunî temsilcileri kullanılır.

2. *Tüzel Kişilik* (hükmî şahışlar): İktisadî, meslekî ve toplumsal birtakım zorunluluklar dolayısıyle, varlıkları hukuk nizamınca kabul edilmiş olan sosyal varlıklar. Bu varlıklar iradî bir biçimde tesbit edilmiş olan bir amaca bağlıdır, bu amaç ortadan kalkınca tüzel K.'lik de sona erer. Tüzel K.'lerde haklar, hukuk kurallarının koymuş olduğu şartlar yerine getirilince başlar. Sona ermesi ise yine bu kurallara bağlıdır. Kendi varlıklarına yine kendileri son verebildikleri gibi, yargıç tarafından verilen bir kararla da sona erer. Yahut kuruluş amacı gerçekleşmiş ya da ortadan kalkmış olmasıyle de varlığı kendiliğinden son bulur (münfesih olur).

Toplum hayatındaki bütün çalışma ve çabalar, yalnızca özel K.'ler arasındaki karşılıklı ilişkiler biçiminde olmayıp, topluluk halinde, kollektif bir biçimde olanlar da vardır. Hattâ toplumlar evrimleştikçe tüzel K.'liği olan kurum ve kuruluşlar da hem çoğalmakta, hem de toplumdaki fonksiyonları artmaktadır.

Özel K.'lerin birçoğunun, tüzel K.'liği olan kurumlarla uzak-yakın ilişkileri elbette olacaktır. Toplum içinde bulunan bir insan, devletin uyruğu, köy veya kentin nüfusundan biri; bir ortaklığın, bir derneğin bir kulübün üyesi olabilir.

Tüzel K.'lerin maddî varlıkları yoktur. Fakat bunların herbirinin sosyal varlıkları bulunduğu ve kendilerini meydana getiren insanlardan ayrı bir hayatiyete ve özel bir yarara sahip oldukları kabul edilmektedir. Türk Medenî Kanunu'nda bu varlıklar, birer şahıs, yani birer hak süjesi olarak tanınmaktadırlar (mad. 45). Ayrıca insanlara özgü olanlardan başka, bütün haklara sahip olma ve borçları üzerlerine alma hususunda tüzel K.'lerin yetkili olduğu da kabul edilir (mad. 46).

Devletler, belediyeler, üniversiteler, vakıflar v. b. kurum ve kuruluşların tüzel K.'likleri olduğu, birtakım hakları ve sorumlulukları bulunduğu kanunlarda belirtilmiştir. Özel hukuk ve kamu hukuku hükümlerine bağlı kuruluşlardan başka, aynı zamanda her iki hukuk kurallarına birden bağlı olan karma kuruluşlar da vardır. Bunlara iktisadî devlet kuruluşları deniyor. Bunların da birer tüzel K.'liği olduğu, kuruluş kanunlarıyle kabul edilmiştir.

KİŞİ ADLARI BİLİMİ (Fr. Anthroponymie), insan adlarını inceleyen bilim. Onomastik (Fr. onomastique) adını taşıyan özel adlar biliminin bir kolunu meydana getirir, öbür kısmı yer adları bilimi (Fr. toponymie) dir.

KİŞNEV [*Kişinev*] (Romence adı: **Chişinâu**), Eskiden Romanya'ya ait bir şehir. Şimdi Moldavya Sovyet Cumhuriyeti'nin başkentidir. Byk ırmağının sağ kenarında, üzüm ve başka meyveler yetişen verimli bir ovada yer alır. Nüfusu 302 000 (1967) dir. Çeşitli gıda maddeleri ile meyve ve sebze konserve sanayii, şarap gibi alkollü içki, tütün, un, elbise ve makina fabrikaları vardır. Moldavya'nın aynı zamanda kültür merkezi olup üniversitesi, iki enstitüsü, konservatuarı, meslekî okulları, tiyatroları, müzeleri ve bir filârmoni orkestrası vardır. K., Moldavya Sovyet Cumhuriyeti Bilimler Akademisi'nin de merkezidir. K., 1555'te Türklerin hâkimiyeti altına alınmışsa, da 1812'de, bütün Besarabya ile beraber, Rus'ların eline geçmiştir. 1919 - 1944 yıllarında Romanya'nın hâkimiyeti altında idi. Halkı Romen'dir

KİŞNİŞ (Bot.) [Yun. koriandron; Lât. coriandrum], Maydanozgiller (ombelliferae) familyasına âid bir bitki cinsi. Bu cins, 10 kadar türü içine alır. Bunlar, en çok, Akdeniz kıyılarında ve Kuzey Amerika'da bulunur. En iyi bilinenleri olan coriandrum sativum, her yıl yeniden yetiştirilen, pembemsi beyaz çiçekli bir bitkidir. Orta Avrupa ve Akdeniz kıyılarında bulunur ve birkaç bölgede yetiştirilir. Meyveleri, yeşil iken, tahta kurusu gibi kokar, fakat kuruyunca hoş bir koku çıkarır ve bâzı yemeklere de katılır. K. yağı, bu bitkinin tohumlarından elde edilir. Bu bitki, kaynatılıp, mide için ve gaz giderici olarak da kullanılır.

KİTÂB - I DEDE KORKUT: bk. KORKUT ATA.

KİTÂB - I MUKADDES (= Kutsal Kitap; bu ad K. M.'i *Kur'an*'dan ayırd etmek maksadıyle, teknik terim olarak kullanılmıştır), Hıristiyan, yani, Katolik, Protestan ve Ortodoks kiliseleri tarafından, Tanrı'nın insanlara bildirileri olarak tanınmış yazıların toplamı. Hıristiyan milletlerce bu kitaba verilen adlar (Fr. ve İng. Bible; Alm. Bibel, Rus. Bibliya) ın hepsi Yun. *ta biblia* (= kitaplar) sözünden bozulmadır. K. M. iki bölüme ayrılır: Eski Ahit (*Ahd - i Atîk*) ve Yeni Ahit (*Ahd - i Cedîd*). *Ahit* kelimesi, «Tanrı'yı temsil eden bir peygamber ile insanlar arasında yapılan bir anlaşma» anlamını taşır. *Eski Ahit*, Yahudilerin en büyük peygamberi olan Musa'ya atfolunan *Tevrat*'la başlar. *Tevrat* beş fasıldan ibaret olup, dünyanın Tanrı tarafından kuruluşunu, Tanrı'nın İbrahim'i ve ondan türeyen Yahudi milletini özel olarak seçmesi hikâyesini ve Yahudilerin tarihine ait bazı parçaları içine alır. *Eski Ahd*'in asıl metni İbranice ve kısmen Aramcadır (Aramca, İbranice gibi Arapçaya yakın bir Sami dili olup, sonradan Yahudilerin halk dili olarak İbranicenin yerine geçmiştir). *Yeni Ahit*, İsa'nın etrafında toplanır ve K. M.'in asıl Hıristiyanlara ait bölümüdür. Buna ve bazen de bütün K. M.'e verilen *İncil* (Yun. *ev - angelion* = iyi havadis, müjde), doğru olarak ancak İsa'nın hayatını, öğretimini ve yaptığı işleri içine alan yazılardır. Matta, Markos, Lukas ve Yohannes adını taşıyan havârîlere izâfe edilen bu dört *İncil*, *Yeni Ahd*'in başında bulunur. Geri kalan yazıların en çoğu ilk Hıristiyanların İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonraki tarihine aittir. *Yeni Ahit*, şimdi İngilizcenin oynadığı milletlerarası rolü o zaman oynayan Yunan dilinde yazılmıştır (Ancak Matta'nın İncil'inin, önce Aramca yazılıp sonradan Yunancaya çevrilmiş olduğu sanılmaktadır). Yahudilerin K. M.'i, *Eski Abit*'ten ibarettir. Hıristiyanların asıl kendilerine ait olan *Yeni Ahd*'e, eskisini de katmalarının bir sebebi vardır: İsa bir Yahudi peygamberi olarak hayata atılmıştır. *Yeni Ahit* birçok yerlerde *Eski Ahd*'i anar ve ondaki olaylara dayanır.

K. M.'in tarihî bir önemi de vardır. XIX. yüzyıldaki arkeolojik keşiflerden önce, Hititlerden söz eden biricik belge K. M. idi.

KİTÂB - I MUKADDES CEMİYETLERİ, *Kitâb - ı Mukaddes*'in metnini tam olarak veya onun kısımlarını çeşitli dillerde basarak dağıtmak maksadıyle kurulmuş birlikler. Bunların en eskisi Halle (Almanya) de, 1710'da kurulan Von Cansteinsche Bibelanstalt, en büyük ün kazananı ise 1804'te Londra'da kurulan British and Foreign Bible Society'dir.

KİTAP: bk. BASIM, TÜRK SANATI.

KİTAPLIK: bk. KÜTÜPHANE.

KİTERA [Coğ.] (Yun.; Lat. Cythera; İt. Cerigo), Peloponnesos ile Girit arasında bulunan bir ada. Yüzölçümü 274 km^2, nüfusu 9 900 (1966) dür. En yüksek tepesi 500 m'ye yükselir. Adanın kaplıcaları olduğu gibi, zeytin ve üzüm de yetiştirilir. En büyük köyü, aynı adı taşır. Ada, Fenike'li Murese (Erguvan rengi çıkarılan yumuşak kil) avcıları tarafından iskân edilmiş (M. Ö. X. yüzyıl) ve burada Afrodite tanrıçasının kültürünü kurmuşlardır. Önce Argos'lular adaya hâkim olmuş, Dor'lar tarafından istilâ edilen ada, Isparta'lıların eline geçmiştir. 1363'te Venedikliler K.'yı Bizanslılardan almışlar ve, 1864'te, ada Yunanistan'a verilmiştir. Türkler «Çuha Adası» demişlerdir.

KİTRE, Türkçede geven veya keven adlarıyle anılan bir bitki cinsi. Bk. GEVEN. Yurdumuzda yetişen bazı K. türlerinden eczacılık ve sanayide kullanılan K. zamkı (Tragacantha) elde edilir.

K. zamkını veren tür, asıl K. adını taşır, Anadolu ve İran'da bulunur. Girit K.'si ve Lübnan K.'si adını taşıyan iki tür de çeşitli işlerde kullanılan zamk çeşitleri verir. *Astragalus tragacanthoides* adlı türün zamkını Kalmuklar, sıtma ve başka hastalıklara karşı kullanırlar.

K'İ - TAN (Tar.): bk. Çİ - DAN.

KİTARA: bk. GİTAR.

KITCHENER, Horatio Herbert (Bally Longford, Kerry, Güney İrlanda 1850 - bulunduğu geminin batmasıyle kaybolmuştur 1916), Hartum ve Aspel kontu, İngiliz mareşali. 1881'de, Mısır ordusuna girmiş ve orduyu reorganize etmiştir. 1898'deki Dervişler ayaklanmasını Omdurman'da bastırmış ve, Fransız komutanı Marchand ile beraber, Faşoda'ya girmiştir. 1900'de Transval ordusunun başına geçmiş ve Boer'lerle yapılan harbi sona erdirmiştir. 1902'de, Hindistan ordusunu reorganize

H. KITCHENER

etmiş ve aynı yıl Mısır'da, İngiliz hükümetinin mümessili olmuştur. 1914'te, Millî Sa- vunma Bakanlığına getirildi ve İngiliz kuvvetlerini harbe hazırladı. Fakat Selânik seferini tasvip etmemiş, Rusya'ya gönderilmiş, bindiği Hampshire gemisinin Orkney adalarına yakın bir yerde torpillenip batması onunda boğularak ölmüştür.

KİTİN (Fr. chitine; Yun. khitōn = mintan, gömlek, zırh), Böceklerin ve kabukluların kabuğuna sertlik veren destek maddesi. Bu maddeye, bâzı kurt ve Selentere (Fr. célentéré) lerde olduğu gibi, bâzı mantar ve likenlerde de rastlanır. Kimya bakımından bir polisakarid amine (Fr. polysaccharide aminé) olup, selüloz ile akrabadır. Analiz edildiğinde, asetik asid ve glukos amin (azotlu bir şeker) elde edilir.

KİTİON (Yun. Lat. **Citium**; Kitâb-ı Mukaddes'teki adı **Kittim,** şimdiki adı **Kiti**), Kıbrısta, adanın güneydoğu kıyısında, Fenikelilerin eski bir şehiri ve sömürgesi. Fenikelilerin bu adadaki merkezi idi. Şehirin bulunduğu yerin bir kısmında, şimdiki Larnaka limanı bulunur. Fenikelilerin adaya gelmelerinden önce kurulmuş olan K., M. Ö. VII. yüzyılda Asurîlerin, sonradan da İranlıların eline geçmiştir. Yunanlıların İran'a karşı ayaklanmaları esnasında, İran'a bağlı kalmıştır. Stoik filezof Zenon'un doğum yeridir.

KİTRE ZAMKI (Fr. Gomme adragante), Kitre cinsine bağlı bir türden elde edilen bir zamk. Beyaz olup, soğuk suda bir pelte görünüşünü alır. Eczacılar bunu pastiller ve benzer müstahzarlar yapmak için, pastacılar da krema (kaymak) için kullanırlar. Nihayet sulu boya (aquarelle) yapımında ve kumaşlara apre vermede kullanılır.

KİVANGSİ - ŞUANG (Kuang - si), Çin'in güneyinde, 1957'den beri muhtar olan bir bölge. Yüzölçümü 220 400 km², nüfusu 19,5 milyon (1965). Merkezi: Nan - ning. Bölgenin iklimi yazın rutubetli olup, pirinç, şeker kamışı, tarçın yetişir. Bölgenin batısında, ormanlarla kaplı dağlar yükselir. Burada eski yerlilere (Yao, Miaotse) ait kalıntılar bulunur.

KİVANGTUNG (Kuang - Tong), Çin'in en güneydeki eyâleti. Dağlık bir bölgedir. Hainan Adası ile beraber, yüzölçümü 231 400 km², nüfusu da aş. yu. 37,9 milyon (1965) dur. Merkezi: Kanton. K., bol sulu ırmak vâdileri sâyesinde, küçük gemi trafiğine açıktır. Kuzey - batısını kaplayan ve merkezden uzak, ormanlı dağlarda eski yerlilere (Yao, Miaotse) âid kalıntılar vardır. Bölgenin doğusunda da, kendi lehçelerini kullanan ve kendi kültürlerine sâhip Hakka'lar yaşar. Bölgede geniş ölçüde pirinç, şeker kamışı, muz, çam fıstığı, dut ve başka ürünler yetiştirilir. Kıyılarda, müreffeh balıkçı toplulukları yaşar. Buralarda, eskiden, korsanlar da barınırdı. Portekizliler buraya 1557'de (Macao), İngilizler de 1842'de (Hongkong) gelmişlerdir.

KİVEİŞOV (Kuei - Çeu), Çin'in güney - batısında bir eyâlet. Yüzölçümü: 174 000 km², nüfusu: aş. yu 16,9 milyon (1965) dur. Merkezi: Kuei - Yang. Eyâlet, deniz üstünde 1 000 - 1 200 m yüksekliğinde bir yaylayı içine alır, bu ise doğu ve güney - doğuya doğru bir meyil gösterir. Güney - batıda, bundan da daha yüksek olan, Yün - nan yaylası yükselir. Eyâletin ortasında otlaklar bulunur. Sâhanın ancak % 12'si tarıma ayrılmıştır. Burada pirinç, mısır, tütün yetişir. Eyâletin nüfusunun yarısına yakın bir kısmı, Çinli olmayan eski yerliler (Miaotse ve Lolo) dendir. Yeraltı serveti: Kömür, cıva, tuz, demir, bakır, manganezdir.

KİVEİYANG (Kuei - Yang) Çin'de bir şehir. Kuei - çeu eyâletinin merkezi. 1 075 m deniz üstünde yükselir. Nüfusu aş. yu. 500 000 (1965). Yol ve demiryolu kavşağı. Hızla gelişen bir endüstrisi vardır. Bilhassa makine yapılır. Şehire yakın bölgelerde, cıva mâdeni ocakları da bulunur.

KİVİ (Zoo), bilimsel adı Apteryx (= kanatsız) olan kuşa verilen bir ad. Bk. APTERİKS. Ayrıca, Yeni Zelanda rugby oyuncuları ekiplerine de K. adı verilir.

KİVİ [Asıl adı **Aleksis Stenvall** olup, **Aleksiskini** diye anılır] Palojoki (Nurmijärvi), Ulusimaa eyâleti 1834 - Tuusula 1872) Finlandiya'lı yazar. Finlandiya'nın iki resmî dili olan Fince ve İsveççe'den Fince'yi kullanmıştır.

A. KİVİ

Başlıca eseri olan ve büyük bir şah - eser gözü ile bakılan *Yedi kardeşler* [1870] adlı köy romanı, onu Fin edebiyatının en büyük klâsik yazarı haline getirmiştir. Romanın başlıca şahısları olan Yedi kardeş, topluluğun kendilerine zorla kabul ettirmek istediği kültüre karşı isyan ederek ormanlara kaçarlarsa da, orada geçirdikleri maceralar sonunda kendilerine gelirler ve yeniden toplumla barışarak sâkin bir hayata dönerler. K. bu insanların ümidlerini ve hayâl kırıklıklarını, humorla ve insan zaaflarına karşı anlayış göstererek, çok zarif bir üslûpla canlandırır. K., Fin tiyatrosunun da kurucusudur.

KİVU (Coğ), Kongo ile Ruanda devletleri arasında, Afrika'da bir göl. Deniz seviyesinden yüksekliği 1 500 m ve yüzölçümü 2 650 km² dir. Bölgede metan yatakları vardır.

KİYAHTA (coğ.) Sovyetler Birliği'nde bir kasaba. Buryat - Moğol Muhtar Cumhuriyeti'nde ve Baykal Gölü'nün güneyindedir. Nüfusu 15 000 (1963) dir. Eskiden Çin yolunda büyük bir kervansaray rolü oynayan K., eski fonksyonuna modern bir şekilde tekrar kavuşmuştur. Moğolistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Ulan - Batur'dan geçen ve Irkutsk'u doğrudan doğruya Pekin'e bağlayan demiryolunun üzerindedir.

KİYÂME KİLİSESİ [Ar. kıyâme = yeniden dirilme] Kudüs (Yeruşalâyim) de İsa'nın mezarı ve çarmıhının bulunduğu bölgede inşa edilen yapılar topluluğuna verilen ad. Konstantinos tarafından bir duvarın içerisinde inşa edilen yapılar, birçok defa, özel olarak Haçlı Seferleri zama-

nında yeniden inşa edilmiştir (orada Roman üslûbunda bir kilise yapılmıştır). 1808'de Konstantinos'un yaptırdığı ve İsa'nın mezarını içine alan kubbe yanmış, fakat Rum kilisesi tarafından tekrar inşa edilmiş ve bu münasebetle Haçlıların kilisesi de yeni bir şekle sokulmuştur.

KİYOTO (Coğ), Japonya'da bir şehir. Honşu Adası'nın güneyinde Kamo Irmağı'nın üstünde. Nüfusu 1,4 milyon (1965). Aynı adı taşıyan eyâletin merkezidir. Eski japon kültürünün geleneksel merkezidir. Üniversite, geleneksel endüstriler (porselen, çini, mine, ipekli, lâka), modern endüstriler (havacılık, elektrik âletleri, kimya maddeleri) merkezi olan K., endüstri sâhası olarak, Osaka ve Kobe'ye bağlıdır. M. S. VIII. yüzyılda kurulan şehir, 1868'e kadar, Japonya'nın başlıca sanat ve kültür merkezi ve taht şehri idi.

KİZİKOS (Coğ). (Yun., Lât. Cyzicus; şimdiki adı Kapıdağı): 1. Anadolu'nun kuzey - batısında, Balıkesir ilinde, Marmara Denizi'nin güney kıyısında üçgen biçiminde bir yarımada. En eski zamanlarda bir ada teşkil ettiği sanılır.

2. Eski Anadolu'nun Misia bölgesinde K. yarımadasını Anadolu'ya bağlayan kıstağın üzerinde Miletos'lu Yunanlılar tarafından M. Ö. 756'da kurulan bir şehir. Bunun karşısında, M. Ö. 410'daki bir deniz savaşında Atina'lı Alkibyadis Isparta'lıların donanmasını yok etmiştir.

KLADNO, Çekoslovakya'nın doğu bölümünde, Praha şehrinin batısında bir şehir. Nüfusu 51 698 (1961) dir. K. kömür havzasının merkezi olan bu şehirde, demir ve çelik kuruluşları, kimyevî madde fabrikaları vardır.

KLAGENFURT, Avusturya'da bir şehir Karintya (Kärnten) 'nın başkenti. Nüfusu 69 200 (1966) dür. Kış sporları merkezi (deniz üzerinde 446 m yükseklikte) dir. Yün işlemeler ve elektrikli âletler yapımı ile tanınır.

KLAKTONİYEN (Fr. Clactonien; İng. Clactonian), en eski pololitik devirden kalan âletlere verilen ad. Bunlar, çakmak taşı (silex) 'ndan yapılmış, düz ve geniş çarpma düzlemi (plan de frappe) dan, çok basit âletlerdir.

KLAN (Fr.; İng. Clan; İrlandaca Clann = torun), aynı kandan olan ferdlerin teşkil ettiği sosyolojik topluluğun adı. Birçok aileleri içine alabilir. Bu kan yakınlığı; bir genel ad, bir işaret veya bir arma ile, bazen de bir döğme ile, veya bir totem ile ifade olunur. Bu totem, bir hayvan veya bitki şeklinde olup, K.'ın çeşitli üyelerinin müşterek dedesini temsil eder.

K. çoğu zaman bir toteme dayanmakla beraber, bunun böyle olması şart değildir. K.'ın üyeleri arasındaki kan yakınlığı, hemen hemen, genellikle ekzogami (K. dışında evlenme prensibi) yi de beraberinde getirir, Bu hususta, soy zincirinin ataerkil veya anaerkil olması, hiçbir farklılık göstermez. K.'ın sayı bakımından, durumu çok değişiktir: Kendi içinde birçok insanı toplayabildiği gibi (meselâ eski İskoçya'da), birkaç kişiden de ibaret olabilir (Avustralya'da). K. teşkilâtına ait bazı kalıntılar, İrlanda ile Kuzey İskoçya'da uzun süre yaşamıştır. Bunlardan bazılarında topluluğun üyeleri birbirlerine karşı büyük bir dayanışma gösterirler. Bazılarında ise, K.'ın bir başkanı olup, üyeler üzerinde, hukukî bakımdan onun büyük bir nüfuzu görülür (bu başkanlık ya babadan oğula geçer, veya başkan hayatta iken halefini seçer). Bazılarında da, K.'ın bir arması ve belirli renkleri vardır. Bunların dışındaki kalıntılar, İskoçya'da, 1747'de resmen kaldırılmıştır.

O veya Mac (Mc) (yani oğulları) ile başlayan soy adları da, böyle bir kalıntılar arasındadır.

KLAPROTH, Julius von (1783 - 1835), Alman asıllı dil, tarih, coğrafya ve etnografya uzmanı ve gezgin. 1 Eylül 1804'te Petersburg Bilimler Akademisi tarafından Rusya'ya çağrılmış, 1805 yılında Petersburg'a gelmiştir. Dil bilimi, tarih, coğrafya ve etnografya alanlarında çalışan K., Mançu, Moğol, Türk, Çin, Gürcü, Ermeni dilleri üzerinde durmuştur. Rusyada yedi yıl kalmış olan K., Sibirya ve Kafkasya'da araştırma gezileri yapmak imkanını bulmuştur. 1805 yılında Yu. A. Golovkin'in başkanlığındaki bir bilim kuruluna katılmış, Çin'e gitmek üzere yola çıkmışsa da Urga'dan İrkutsk'a dönmek durumunda kalmıştır. Dönüş yolunda doğu ve batı Sibirya'da dil, etnografya ve coğrafya araştırmaları yapmıştır (1805 - 1806). 1807 - 1808 yıllarında Petersburg Bilimler Akademisinin yardımıyle yapmış olduğu Kafkasya gezisinde Türk dilleri yanında birçok kuzey Kafkas ve Gürcistan dilleri üzerinde çalışmıştır. K. bu gezisinde topladığı bilgi ve gözlemleri *Reise in den Kaukasus und nach Georgien in den Jahren 1807 und 1808* (1807 ve 1808 yıllarında Kafkasya'da ve Gürcistan'da bir gezi) [I. II., 1812 - 1814] adlı eserinde yaymıştır. Bu eser 1832'de Fransızcaya da çevrilmiştir (*Voyage au Cancase et en Georgie*). *Asia Polyglotta* [1823, 2. bas. 1831] adlı eserinde Başkurt, Kazak Kırgız, Yakut, Tunguz dilleri ve etnografyası bakımından değerli veri ve bilgiler vardır. Bu eserde Alman gezgini Dr. G. Messer schomidt (b.bk.) in Çulım Türkçesi üzerine topladığı sözleri de vermiştir. (224 - 226). *Sur quelques antiquités de la Sibérie* (Sibirya'da bulunan birtakım eski eserler üzerine) [1824] adlı çalışmasından sonra *Sur la langue des kirgbiz* (Kırgız [= Kazak] ların dili üzerine) [«Journal Asiatique» VII, 1825, 321 - 344] adlı bir yazı yazmış, Kazakça bir sözlük vermiştir. *Reise* adlı eserinde ise Kafkasya'da konuşulan Türk dillerinin sözlükleri vardır. K., *Baburname*, *Codex Cumanicus* gibi eski eserler ve Bulgar şehrindeki Türk ve Arap yazıtları üzerinde de çalışmıştır. *Archiv für asiatische Literatur, Geschichte und Sprachkunde* (Asya edebiyatı, tarihi ve dil bilgisi arşivi) [1810] adlı eserinde *Baburname*'nin Fergana bölümünü Almancaya çevirmiştir. *Comparaison de la langue des Tchouvaches avec les idiomes turks* (Çuvaşların dilini Türk lehçeleriyle karşılaştırma) [«Journal Asiatique» 1828, 237 - 246 adlı yazısında Çuvaşçanın bir Türk dili olduğunu tesbit etmiştir. 1811'de Bilimler Akademisi tarafından görevlendirilerek Berlin'e giden K.' 25 Haziran 1912 tarihli mektubunda akademiyi suçlamış ve Rusya'ya dönmemiştir. Bunun üzerine 24 Mart 1813'te akademi üyeliğine son verilmiştir. *Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren* (Uygur dili ve yazısı üzerine) [1820] adlı çalışması da Uygurlar bakımından değerli bir katkıdır.

KLAPROTH, Martin Heinrich (Wernigerode 1743 - Berlin 1817), Alman kimyageri ve mineralogu. Zirkonyumu, uranyumu, titanı ve ceryumu keşf etmiştir.

KLARNET, Batı Musikisi'nde bir nefesli saz. Asrımızın ilk yıllarında esaslı şekilde Klarnetçi İbrahim (b. bk.) tarafından musikimize sokulmuştur. Bugün bilhassa fasıl musikimizde aranan sazlardandır, hattâ ney'in yerini almıştır. Klarnet ilk defa XVII. yüzyıl sonlarına doğru Batı Musikisi'nde ehemmiyet kazanmış, sonradan çok geliştirilmiştir. Bilhassa 1791'de X. Lefébvre, 1811'de Muller, 1831'de Gentelet ve Boehm, 1843'te Buffet ve daha yeni olarak başkaları tarafından yapılan tâdilât mühimdir. Tahta nefesli bir sazdır. Son zamanlarda mâdenîleri de yapılmıştır. Orkestrada ve cazda yeri mühimdir. Ucuna takılan bir ağızlık ile çalınır. Soprano klarnet temiz üflenirse, kemanınkine çok yaklaşan bir ses verir. Klasik klarnet metodlarının en ünlüleri Beer ve Klosé'ninkilerdir. Şükrü Tunar, musikimizde yetişmiş bir klarnet virtüozu idi. İbrahim'den sonra Şeref, müzikalite ile çalardı.

Çeşitli klarnetler vardır. 3 grup hâlinde toplanabilirler: soprano, alto ve bas klarnetler. Bunların herbirinin çeşitleri bulunur. Bandolarda kullanılan ve nâdiren orkestraya giren küçük klarnet istisna edilirse, soprano klarnetler 67 - 68 santim boyunda lâ klarnet ile 79 santim boyunda si b klarnetten ibarettir. Soprano klarnet kaba aşirân (mi) ile tîz muhayyer (lâ) arasında 3,5 sekizli alır. 87 santim boyundaki fa alto klarnet, kaba kaba dügâh (lâ) ile acem (fa) arasında 3 sekizliye yakın ses alır. Çok tesirli sesi olan bas klarnetlerin si b'ü 92 ve lâ'sı 98 santimdir. İlki kaba kaba yegâh (re) ile kürdî (si b) arasında 3 sekizliye yaklaşan ses sahasını içine alır. Bk. bir de: KONTRBAS KLARNET.

Klarnet, bir göçürücü çalgıdır (instrument transpositeur). Do çalınca, bir üçlü pesti olan lâ sesini verir. Klarnetçiler, az çalışma ile saksafon da çalabilir (Şükrü Tunar da çalardı). Klarnet çalmak saksafon çalmaktan zor, fakat obua çalmaktan kolaydır. Mi bemol küçük klarnetin ses sahası, soprano klarnetin aynıdır; âletin rengi farklıdır.

KLASİK (Lat. classicus = yurttaşların birinci sınıfı'ndan Fr. classique), üzerinden çok zaman geçtiği halde değerinden bir şey kaybetmeyen eser veya sanatçı. Ayrıca K. terimi, "sanatta kuralcı, gelenek halini almış, klassisizm akımının ilkelerine uyan eser veya sanatçı" anlamlarını da içine alır.

Birçok bilim ve sanat dalı ile ilgili olarak K. teriminin kullanıldığını görüyoruz: 1. *Klasik dil:* Bir dilin okullarda öğretime esas olan biçimi (K. Arapça, K. Latince...). 2. *Klasik mantık:* Üçüncü ihtimalin imkânsızlığı ve çelişmezlik gibi bazı ilkeleri kapsayan mantık, Aristo mantığı. 3. *Klasik Türk musikisi:* Türk musikisi sistemi içinde, Türk usulleri ve makamlarıyle, Türk beste şekillerinde kurallara uygun olarak yapılmış, sanat değeri taşıyan musiki, Türk sanat musikisi. 4. *Klasik okul (İktisat):* Eserleri aşağı yukarı 1776 - 1850 yılları arasında yayımlanan ve ekonomiyi, bir bilim derecesine yükseltmeyi amaçlayan, bu uğurda çalışmalarda bulunan İngiliz ve Fransız iktisat bilginleri grubu. K. okul, iktisatta tabiî bir düzenin varlığına inanır. Ona göre, toplumun örgütlenme şekli ne olursa olsun, bu düzenin her zaman ve her yerde geçerli olabileceği yasalarını bulmak gereklidir. Böylelikle, iktisadı bir bilim olarak kurmak mümkündür. K. okul, kişisel hürriyet ve çıkarları ön planda tutar. Bu şekilde, piyasada bir denge sağlanabilir. Devletin ekonomik hayata müdahalede bulunmaması ve piyasa hareketlerinde serbest rekabet, onların temel dayanaklarıdır. Ancak rekabet biçimi sayesinde üretim en yüksek noktaya ulaşabilecektir.

5. *Klasik sanat:* Eski Yunan ve Roma sanatı. K. sanatçı ise, eski Yunan - Roma medeniyetine ve sanatına taparcasına bağlı bulunan ve o sanatı yeniden diriltip yaşatmağa çalışarak örnek alan, başlıca ilham kaynaklarını orada arayan sanatçıdır. Pierre Lescot, Philibert Delorme ve Germain Pilon gibi sanatçılarla Fransa'da XVI. yüzyılda doğan K. sanat anlayışı, XVII. yüzyılda en yüksek gelişme noktasına ulaştı. Barok üslûbun hüküm sürdüğü XVIII. yüzyılın ilk yarısında bir ara durgunluk devresi geçiren bu sanat anlayışı, antik sanata dönüş ve neo - klasisizm eğilimleri ile yeniden ilgi görmeğe başladı. Bu devrin başlıca sanatçıları, Jacques Ange Gabriel, Edme Bouchardon, Louis David... dir. Bu devirde romantiklerle K.'ler arasında önemli tartışmalar oldu.

Heykelcilikte K. terimi, antik çağlar çizgisinin devamı olan eserleri nitelendirir. Mimarlıkta ise, antik sanat (b. bk.)'ın düzen ilkesine uyan yapıları gösterir.

6. *Klasik yazar:* Eserleri 1660 yıllarında yayımlanmağa başlayan yazarlara (La Fontaine, Molière, Boileau, Racine) verilen ad. Bu yazarlar, bir bildirge çevresinde toplanan gerçek bir okul oluşturmadan, zevk ve ilke birliği ile birleştiler. Eski Yunan ve Roma yazarlarının (Virgilius Ovidius, Seneca, Terentius, Çiçero, Horatius...) örnek alınması, doğruluk ve tabiilik kaygısı, olağanüstü durumlardan ve kişisel lirizmden uzak durma, daha çok ahlâkî sorunlarla uğraşma, hayalin ve duyguların akıl aracılığı ile düzene konması, çeşitli türlere hakim olan kurallara uyma, açıklık ve uyum peşinde koşma, onların esas aldığı başlıca ilkelerdir. Bk. KLASİSİZM. K. yazar teriminin kapsamı, daha sonraki yüzyıllarda genişlemiştir. Fransız K. yazarlarının çekiciliği ve geniş etkileri, Fransız edebiyatının XVII. yüzyıldan başlayarak yabancı edebiyatları büyük ölçüde etkilemesine yol açmıştır.

KLASİK DOĞU, M. Ö. V - IV. yüzyıllarda Grek medeniyetinin fikir ve sanat alanında eriştiği yüksek kültür ile bu kültüre vâris olan Roma'lıların yarattıkları medeniyete verilen ad. Bu medeniyet, rönesanstan beri "güzel, doğru ve iyi" nin örneği sayılmış ve buna K. D. medeniyeti denilmiştir.

Bilindiği üzere, M. Ö. II. bin yılda Aka'lar Hellas'a göçmüşler ve başlangıçta Ege kültürünün etkisinde kalarak Miken (b. bk.) medeniyetini yaratmışlardı. Sonra 1200'lerde, Dor'ların Peloponnesos yarım adasını istilâları üzerine Aka'ların önemli bir kısmı Ege adaları üzerinde Anadolu'nun batı kıyılarına göçtüklerinde, burada kökünü Bâbil medeniyetinden alan Hitit şehir devletleri ile karşılaşmışlardı. Bu temas sonunda, Arkaik Grek sanatı doğmuştu. Bu sanatın karakteristiği olan "Geometrik Stil", soyut sanatın öncüsü sayılır ve özellikle, bu devrin seramiklerinde görülür. Arkaik devir Grek heykelleri de, eski Mısır heykellerinin cansızlığını, taşlaşmasını aks ettirirler. Yüzyılımız başlarında yapılan Ras - Şamra (Ugarit) kazılarında bulunan alfabetik çivi yazılı tabletler de, eski Bâbil ve Hurri mitolojilerinin Greklere bu yoldan geçtiğini gösteren deliller vermiştir. Nitekim M. Ö. VIII. yüzyılda yaşayan Chios (Sakız)'lu büyük Grek şairi Homeros, eski destanları toplamış, bunlardan monumental insan tasvirleri yaparak, İlyada ve

Odise'yi yaratmıştı. Aynı suretle Hesiod'un Teogonia'sı da, Sümer ve Bâbillilerin Yaradılış destanı (Enumaelis) na paralellik gösterir. Böylece arkaik devirde Pitagoras, Parmenides ve Tales gibi Grek filozofları ve düşünürleri, önce Eolia ve İonia'da İon felsefesinin temellerini attıkları sırada, Arkilahos, Safo, Solon ile Anakreon ve Pindaros gibi Grek düşünür ve şairleri de Arkaik devir edebiyatında lirizmi yarattılar.

Fakat M. Ö. VI - V. yüzyıllarda doğuda Persler bütün Önasya memleketlerini hakimiyetleri altında topladıkları zaman, Batı Anadolu'daki Grek koloni şehirlerini de zapt etmişlerdi. Ana vatandaki Greklerin bu şehirlere yardım etmesi üzerine Persler, Çanakkale (Dardanella) Boğazı'nı geçerek, Yunanistan'ı tehdide başlamışlardı. Maraton (M. Ö. 490) ve Salamis (480) savaşlarından sonra, Grek şehir devletleri (Polisleri), Mikale'de Pers donanmasını yenilgiye uğrattılar. Bu savaşlarda Atina şehri büyük bir siyasî nüfuz kazanmıştı. "Greklerin İstiklâl savaşları" da denilen Pers savaşları, Perikles Atina'sını bir ilim ve fen merkezi halinde yükseltmişti. Sofokles, Evripides gibi trajedi yazarları, ölümsüz eserlerini bu devirde yazmışlardır.

Fakat tarihinin en parlak çağını yaşayan Atina şehrinin maddî ve mânevî alanda yükselmesi, Ispartalılarla arasının açılmasına ve nihayet M. Ö. 404 yılında kardeş savaşlarına yol açmıştı. Ortaya çıkan Peloponnesos savaşlarında Atina yenildi. Fakat, bu yüzyılda yetişen Demostenes ve İzokrates gibi hatipler ve Platon, Aristoteles gibi filozoflar sayesinde, Atina yine ilim ve kültür merkezi olmakta devam etti.

Nihayet, M. Ö. IV. yüzyılın sonunda, Makedonya kıralı Filip ile oğlu Büyük İskender, Yunanistan'ı istilâ ederek şehirler arasındaki rekabet ve huzursuzluğa son verdiler. Sonra Büyük İskender, babasının tasarladığı büyük Doğu Seferi'ne çıktı ve Pers imparatorlarının elinde bulunan Anadolu'yu, Mısır'ı ve Mezopotamya'yı zapt etmekle kalmayıp, Pers devletini de ortadan kaldırdı. Bu seferler neticesinde eski Batı dünyası, eski Doğu medeniyetleri ile temasa gelmiş oluyordu. Esasen Büyük İskender'in Doğu Seferi'nin gayesi, buradaki eski kültür merkezlerine Grek medeniyetini götürmek ve Doğu memleketlerini de elenleştirmek idi. Modern tarih incelemelerinde, bu harekete "Ellenizm" denilir. Grek medeniyetinin taşralı bir kolu olan Makedonya'nın Doğu dünyasının en büyük imparatorluğunu ilk vuruşta çöktürmesinin nedenini, Büyük İskender'in tarihini yazan Alman tarihçisi Droysen, iki ayrı devlet sisteminin bünyeleri arasındaki farkta bulmaktadır. Yani Batı kültürünün devlet şekli olan "Demokrasia", Doğulu "Monarkia" yı yenmişti. Bununla beraber, Doğu medeniyetleri de Elenleri çok etkilemişti. Öyle ki, bizzat Büyük İskender bile, sefer arkadaşlarına, hemşehrilerine karşı artık başka türlü davranıyordu. Neticede, Elenizm doğuyu elenleştirmek isterken, kendi bünyesini de değiştirmişti. Nitekim Elenistik devrin sonunda yükselen Roma devleti, tam bir doğu monarşisi haline gelecekti.

Gerçi, Romalıların Doğu medeniyeti ile ilk temasları Etrüskler vasıtası ile olmuştu. Sonra, M. Ö. II. yüzyılda, Yunanistan'ı istilâ ettikleri zaman, yüksek Grek medeniyetini memleketlerine aşılamak için, köle olarak evlerine aldıkları Yunanlı şair ve düşünürler sayesinde, Grek fikir dünyasına girmeyi başardılar. Afrika'nın Romalı fâtihi Scipio Africanus, Romanın dünya tarihindeki misyonunu, kölesi ve hocası Pindaros'tan öğrenmişti. Böylece, İskender'in Elenizmi Doğu ülkelerinde yeşeremediği halde, Batıda Roma imparatorluğu Grek kültürü çevresine girmiş ve onu yeni bir aşamaya ulaştırmayı başarmıştı. Bu aşamada Romalı sanatçılar, eski Grek heykellerinin kopyalarını yapıyorlar, eski Grek filozoflarının eserlerini Lâtinceye çeviriyorlar, Roma mimarî yapıtlarında Grek mimarisini taklit ediyorlardı. Grek plastik sanatı, özellikle, dinde ifadesini bulmuştu. Greklerin insan şeklindeki tanrılarını, Romalılar kendi soyut tanrı kavramlarının ifadesinde kullandılar. Böylece de, hıristiyanlık hazırlanmış oluyordu. Ne yazık ki, hıristiyanlık doğduktan ve hızla yayıldıktan sonra, fanatik rahipler elinde, Eski Şark'ta doğup Ellas ve Roma'da en yüksek noktasına erişen Eski Çağ medeniyeti, Orta Çağ'ın karanlıklarına gömülecek ve, bu karanlıklardan, ancak Rönesans devrinde kurtulabilecekti.

KLASİK KORO, Ankara ve İstanbul Radyoları'nda klasik musikimizi icrâ eden koro. Mes'ud Cemil (b. bk.) tarafından Ankara'da kurulmuş, sonra İstanbul Radyosu'na nakledilmiş, onun ölümünden sonra koroya Dr. Nevzad Atlığ şef olmuştur. Ankara Radyosu'nda da Rûşen Kam'ın idaresinde böyle bir koro vardır. İstanbul Belediye Konservatuarı'nın korosu "İcrâ Hey'eti" adını taşır. Klasik Koro, haftada bir yayın yapmaktadır. Mes'ud Cemil zamanında 45 dakika olan yayın süresi, şimdi 30 dakikaya inmiştir ki, bir konser programı için yetersizdir. Başta beste ve semâîler, sonra klasik ve romantik ekole ait şarkılar okunmaktadır. Kalabalık bir korodur (25 - 30 okuyucu, 10 - 15 ve daha fazla saz). Radyolarımızda klasik musikimizi icrâ eden başka teşekküller de kurulmuştur.

KLASİK MUSİKİ, Klasik kaidelere uygun olarak yapılmış musiki (bk. bir de: KLASİK). "Klasik Musiki", gerek Batı, gerekse Türk musikilerinde hiçbir zaman "eski musiki" mânâsına gelmez. Zira "eski musiki", bugün yaşamıyan ve kullanılan musiki sistemi ve hususiyetlerinden başka sistem veya hususiyetlere dayanan musiki demektir. Batı Musikisi'nde "klasik devir", Bach ile Beethoven arasındaki devirdir. Bir yüzyıldan az fazla sürmüş, XIX. yüzyıl'ın başlarında yerini "romantik devir" e bırakmıştır. bk. ROMANTİZM. Klasik Türk Musikisi'nin ise nerede başlayıp nerede bittiğini belirtmek kolay değildir. Çünkü daha XVIII. yüzyılın sonlarında III. Selim (b. bk.), klasik kaideleri zorlıyan bir musiki akımını teşvik etmiştir. Aşağı yukarı 30 yıl süren Üçüncü Selim Devri (b. bk.) Türk Musiki ekolünde, en ciddî bestekârlar bile yenilik peşinde koşmuşlardır. Bilhassa şarkı formunda çalışılmıştır. Bk. ŞARKI. Bu akımın menşeleri Lâle Devri'ne (b. bk.) kadar götürülebilir. Zira Lâle Devri'nde (1718 - 1730) ve I. Mahmud zamanında (1730 - 1754) musikimiz teşvik edilmiş ve yenilik hareketleri heves hâlinde de olsa kendini göstermiştir. Bu akımın XVIII. yüzyıl ortalarına doğru durakladığı kabûl edilebilir. Bu yenilik akımı, XVIII. yüzyıl sonlarında saz eserlerinde bile kendini göstermiştir. Emin Ağa (b. bk.) parlak bir yenilik teşebbüsü yapmış, fakat tâkib edilmemiştir. Ancak XIX. yüzyılın başlarında Rızâ Efendi (b. bk.), aynı yolda yürümüştür. Zaten bu sıralarda bestekârlarımız saz musikisi ile fazla uğraşmıyorlardı. XIX. yüzyılın ilk yıllarında yapılan Şedd-i Arabân faslına, Gazi Giray Han'ın XVI. yüzyıl sonlarından kalma peşrevi çalınıyordu.

II. Mahmud devrinde (1808 - 1839), klasik kaideler dışında eser vermek moda oldu. III. Selim devrinde Sâdullah Ağa, sıkı sıkıya klasik kaidelere yapışmış, fakat lirizm un-

surunu geliştirmişti. Mehmed Ağa, romantik ruha daha fazla yaklaşmıştı. İşte bu sıralarda Dede Efendi sivrildi ve bütün çağdaşlarını gölgede bıraktı. Her çeşitten eser vererek, halk tabakalarına kadar ün yaptı. Birinci sınıf bestekârlardan beşinci sınıf mukallitlere kadar taklid edildi. Sonra Dellâl-zâde sivrildi. Beste ve semâîlerinde üstâdı Dede'den daha klasik, fakat şarkılarında, her iki yolu kollar bir hüviyet gösterdi. Bu suretle menşeleri Lâle Devri'ne kadar uzayan romantik akım, XIX. yüzyılın tam ortasında artık meyvesini vermek üzereydi.

Ârif Bey'in 1850'lerde başlıyan bestekârlığı ile musikimizde yeni bir devir açılır. Arif Bey ekolüne "romantik ekol" veya "neoklasik ekol" dememiz mümkündür. Zira onunla beraber artık şarkı formu, kesin bir öncelik kazanmıştır. Beste ve semâî yapan bestekârlar azalmıştır. Ârif Bey'den sonra klasik ekol gittikçe rağbetten düştü. Zekâi Dede, son büyük klasik oldu. Fakat zaten Ârif Bey'den daha yaşlıydı. Onun talebesi arasında Ahmed Avni Konuk, Dr. Subhi Ezgi, Rauf Yektâ Bey gibi klasik ekolü devam ettirmek istiyen bestekârlar, XX. yüzyıla kadar geldiler. Ancak şarkı formu, Ârif Bey, talebesi Şevkı Bey ve sonra gelenlerle iyiden iyiye yerleşti. Gerçi halka inmek bakımından musikimiz yeni bir güç ve ruh kazandı. Fakat klasik değerlerin çoğu muhafaza edilemedi ve musikide mutlaka çağdaş bir reform yapılması ihtiyacı tamamen kendini duyurdu. Arel, bu mutlak ihtiyaca cevap veren bestekârdır. bk. NEOKLASIK TÜRK MUSIKISİ.

KLASİSİZM, geniş anlamıyle, ölçülü olma, eser meydana getirirken dengeli ve sağlam kalma, biçimlerde uyuma önem verme ve anlatımda edep dışına çıkmama isteklerini esas alan sanat eğilimi, eski Yunan ve Roma sanatında görülen üslûp ve ilke görüşü. Dar anlamıyle ise, XVII. yüzyıl ortalarında (1660) Fransa'da ortaya çıkan bir edebiyat akımıdır. Esaslarını Boileau'nun *L'art Poétique* (Şiir Sanatı) [1674] adlı manzum eserinden alan K., sanatta başlıca şu ilkelere yer verir: 1. Akıl'ı ve sağduyuyu esas alma, 2. İnsan tabiatına, insanların iç dünyasına saygı gösterme, 3. Şekil'de, dil ve anlatımda, söyleyişte en kusursuza ulaşma.

Klasiklere göre insanı insan yapan güç, akıl ve sağduyusudur. Akıl ve sağduyuya dayanan eserler, herkesin anlayabileceği nitelikte, güzeli ve gerçeği yaşatan eserlerdir. Gerçek, tabiatta vardır, öyle ise sanatçı tabiata saygı göstermek, onu örnek tutmak zorundadır. Sanatçı tabiatı örnek alırken, ahlâkçı bir yol tutar. Ancak bu tabiat, insanı hayvandan ayıran yönleri, iç dünyası, karakter ve davranışlarıdır, dış dünya değildir.

Klasikler, kişilerin her zaman, her yerde, her toplumda aynı duygu ve düşüncede olduğunu kabul ederler. Bundan dolayı eserlerinde değişmez tip'ler yaratırlar. Konularını genellikle eski Yunan ve Latin kaynaklarından alırlar. Klasiklere göre bir eserde önemli olan, konunun ilgi çekici olması değildir. Konunun en güzel şekil içinde, en olgun bir dil ve anlatımla ortaya konması ve insanlığa seslenmesi gerekir. Onların eserlerinin bugün bile beğenilip tutulması, klasiklerdeki insanlık ülküsünden ve değişmeyen akıl ilkelerine bağlı olmalarından ileri gelir.

Klasikler, eski Yunan yazarlarında olduğu gibi tiyatro eserlerinde "üç birlik" (yer, zaman, ana olay birliği) kuralına uyarlar. Başlıca klasik sanatçılar: Şiir alanında Boileau, fabl türünde La Fontaine; tragedyada Racine, Corneille; komedyada Molière, romanda Madame de La Fayette, hitabet alanında Bossuet'dir.

Türk edebiyatında K.'in etkisini tam olarak göremiyorum. Bununla birlikte Şinasi'nin La Fontaine'den yaptığı çeviriler ve Ahmed Vefik Paşa'nın da Molière'den yaptığı adapteler, K.'i edebiyatımızda tanıtmıştır.

KLAUDİOS PTOLEMAİOS (Lât. Claudius Ptolemaeus) [Muhtemel olarak **Ptolemais**]. (Hermiu'da, M. S. aş. yu. 90'da doğmuş ve Kanobos'ta aş. yu. 168'de ölmüştür), Yunanlı astronom, matematikçi ve coğrafyacı. Bütün hayatını İskenderiye'de geçirmiş olduğu sanılır. Astronomi, matematik, kronoloji (tarihî olayların tarihlerinin tesbiti), optik, gnomonik (güneş saatlerinin teorisi ve imali), coğrafya ve musiki hakkında birçok eserler bırakmıştır. Bunların en önemlisi *Meğâli sintaksis tis astronomias* (Büyük astronomi sistemi) olup, kısmen arapçalaştırılmış bir başlıkla, *Almagest* (Arapça harf-ı târif "al" ve megisté = en büyük) diye anılır. 13 kitap veya fasıldan mürekkep olan bu eserin içine aldığı kısımlar şunlardır: 1. Kâinatın tasviri, 2. Düz ve kürevî trigonometri ana kitabı, 3. 24 saat içerisinde geçen bütün gök olaylarının anlatılması ve hesabı. Bunun kadar şöhret bulmuş ikinci bir eseri de *Geoğrafiki afēgēsis* (Coğrafyanın hikâyesi) dir. Bu eseri, XVI. yüzyılda, birçok defa basılmıştır. Eseri canlandırmak için XVI. yüzyılda hazırlanmış haritalar, keşif seyahatlerinin tarihi bakımından çok değerli bilgiler vermektedir. Başka eserleri arasında şunlar da anılabilir: *Tetravivlion* (Dört kitaplık eser), bir astroloji ana kitabıdır; *Pinakes* (Cetveller) veya *Kanôn iastikon* (İdare devreleri metodu), bir kronoloji rehberidir; *Harmonikôn vivlia* (Musikiye dair üç kitap), Yunan musikisinde kullanılan seslerin matematik teorisini içine alır. K. P., çeşitli astronomi âletleri, gök küreleri ve özel olarak adını taşıyan usturlab'ı icad etmiştir.

KLAVSEN, XV. yüzyıl sonlarından XVIII. yüzyıl sonlarına kadar kullanılmış bir Batı çalgısı. Piano'nun atalarının en ünlüsüdür ve piano icad edilinceye kadar onun yerini tutmuştur. Batı Musikisi'nde muazzam bir klavsen edebiyatı teşekkül etmiştir. Bugün de fantezi kabîlinden klavsen çalıcıları, hattâ virtüozları vardır. Piano vurma telli saz (instrument à cordes frappées) olduğu halde, klavsen, dokunucu telli saz (instrument à cordes pincées)'dır. Onun için piano'da nüans kabildir; fakat bir sesi uzatmak mümkün değildir. Klavsende ise nüans yapılamaz; çünkü tuş'a dokunur dokunmaz, sâzendenin o ses üzerindeki rolü tamamlanır. Fr. clavecin (klavsen çalan = claveciniste), İng. harpsichord, Alm. Spinett, Keilflügel, Cembalo, Clavicimbel, İt. clavicembalo, arpicordo, İsp. clavicordo. Bk. PİANO.

KLÉBER, Jean-Baptiste (Strasbourg 1753 - Kahire 1800), Fransız generali. Mimar ve sonra Avusturya ordusunda subay (1777) olan K., 1785'de istifa etmiş ve Alsace'ta binalar müfettişi olmuştur. Tekrar orduya dönen K., Millî muhafız alayına katılmış, 1792'de yarbaylığa yükselmiş ve 1793'de Mainz kuşatmasına katılmıştır. Generalliğe terfi eden K., Vendée'de çarpışmış (1793), Sambre-et-Meuse ordusuna katıldıktan sonra, Fleurus'te kendini göstermiş (1794) ve Frankfurt'u zabtetmiştir (1796). Jourdan ile uyuşamayınca, istifa etmiştir. 1798'de Mısır seferi için

hazırlanan orduya katılmış ve, Bonaporte'ın Fransa'ya dönüşünden sonra, Fransız ordusuna kumandan olmuştur. İngilizlerle El-Ariş anlaşmasını imzalamış, Heliopolis'te Türkleri yenmiş (1800), bir Türk tarafından Kahire'de öldürülmüştür.

J. B. KLEBER

KLEIN, Felix (Düsseldorf 1849 - Göttingen 1925), Alman matematikçisi. Erlangen (1872 - 1875), Münih (1875 - 1880), Leipzig (1880-1886) ve Göttingen (1886 - 1913) üniversitelerinde profesör olarak çalışmış ve Göttingen'de bir tatbikî matematik enstitüsü kurmuştur. Alman matematik okulunun başı olmuştur. Başarı ile geliştirdiği başlıca alanlar şunlardır: Hipergeometrik diferansyel denklemler, Abel fonksiyonları gruplar teorisi'nin geometriye tatbiki (Erlangen programı), düzgün ikosahedron grubu, eliptik fonksiyonlar (modüler fonksiyon).

F. KLEIN

KLEIO [Fr. clio Yun. *Kleiō*], dokuz ilham perisinden ilki, Mnémosyne ile Zeus'un kızı. Adı Yunanca'da kutlamak manâsına gelir. Ayakta veya oturmuş olarak, başında defneden bir taç, elinde bir rulo ile birçok heykellerle tasvir edilmiştir. Herodot ilk kitabına K. adını vermiştir. Linos ve Hyménée'nin K.'nun çocukları olduğu söylenilir.

KLEON (ölm. Amphipolis, M. Ö. 422), Atina'lı siyaset adamı. 429'da rakibi Perikles ölünce Halk partisinin başkanı olmuştur. 428'de isyan eden Midilli halkını idama mahkûm etmiş fakat bu, Diodotos sayesinde gerçekleşmemiştir. Savaş taraftarı olan K., 425'te Sphakteria'yı almış ve Atina'nın siyasî hayatına hakim olmuştur. 423'te Ispartalı general Brasidas'a karşı savaşmak için Kalkidika'ya gönderilmiş olan K., önce yararlık göstermiş, sonra da Amphipolis'te yenilmiş ve rakibiyle aynı zamanda ölmüştür.

KLEIST, Ewald Christian von (Zeblin, Pomeranya 1715 - Frankfurt - Oder 1759), Alman şâiri. Başlıca eseri olan *Der Frühling* (İlkbahar) [1749]'de, tabiata olan sevgisini ifade etmiştir. Lessing'in arkadaşı idi. Lessing ona, *Briefe die Neuste Litteratur Betreffend* (En yeni edebiyat hakkında mektuplar) [1759] başlıklı eserini ithaf etmiştir. Subay olan K., Kunersdorf savaşında yaralanmış ve ölmüştür.

KLEIST, Friedrich, Kont Kleist von Nollendorf (Berlin 1762 - Berlin 1823), Prusya mareşali. Parlak bir taktikçi olan K., Kulm, Leipzig (1813) ve sonra Laon (1814)'da, Fransa'ya karşı yapılan savaşların kazanılmasında rol oynamıştır.

KLEIST, Heinrich Wilhelm von (Frankfurt, Oder 1777 - Wannsee, Berlin 1811), Alman yazarı, Ewald von K.'nin yeğeninin oğlu olan K. de askerdi. Fakat, 1799'da istifa etti. Bundan sonraki hayatı, maceralarla ve üzüntülerle doludur. Fransa ve İsviçre'de gezmiş ve *Robert Guiscart* (ad) [1803] adlı bir dram ve *Der zerbrochene Krug* (Kırk testi) isimli bir komedi [1806] yazmıştır. Fransa'da casuslukla itham edilerek Joux ve Châlons - sur - Marne hapishanelerinde yatmış, serbest bırakıldıktan sonra Almanya'ya dönmüş ve, yurdunun geçirdiği felâketlerin etkisi ile, şah-eserleri sayılan şu iki dramını yazmıştır: *Die Hermannsschlacht* (Arminius savaşı) [1808] ve *Der Prinz von Homburg* (Homburg Prensi) [1810]. Sefalet ve ümitsizlik içerisinde, genç bir kadın olan Henriette Vogel ile birlikte intihar etmiştir.

H. W. KLEIST

KLEIST, Paul Ewald von (Braunfels, Hesse 1881 - Vladimirovka kampı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 1954), Alman mareşali. I. Dünya Harbi'nde yüzbaşı iken yararlık göstermiştir. 1937'de Breslau bölge komutanlığı yapmıştır. 1938'de Hitler'e karşı cephe aldığı için ordudan ayrılmış, bir yıl sonra tekrar göreve çağrılmıştır. Polonya savaşında önemli bir rol oynamıştır. 1940'ta başkumandanlığın kesin sonuç almak istediği Ardennes'ler bölgesinde beş zırhlı tümenden meydana gelmiş bir grupla yarma harekâtına girişmiş, 1941'de Balkan harekâtı sonunda Belgrad'ı almış, 1941 doğu harekâtı sırasında Rostov (Don)'a kadar ilerlemiştir. 1942'de komutası altındaki I. Zırhlı Tümeni Orta Kafkasya (Terek) bölgesine kadar uzanan toprakları ele geçirmiştir. 1943'te mareşalliğe yükselen K., 1942 - 1944 yıllarında Doğu Cephesinin güney kesimindeki ordu grubunun başkomutanlığını yapmıştır. Molinovskiy ve Tolbuhin'in saldırıları karşısında geri çekilmek zorunda kalmış ve Hitler onu komutanlıktan uzaklaştırmıştır. 1946'da İngiliz birlikleri tarafından esir alınan K., daha sonra Yugoslavlara teslim edilmiş, 1948'de Ruslar'a verilmiştir.

KLEİSTHENES, 1. Sikyon'lu K. (M. Ö. 601 - aş. yu. 570), Peloponnesos'un kuzey - doğu kısmında Sikyon şehrinin tiranos (= halk tarafından seçilmiş hükümdar, diktatör)'u. Halkın alt tabakalarına dayanarak Dor asillerine karşı bir demokratik düzen kurmağa çalışmıştır. Şehri ekonomi ve sanat bakımından geliştirmiştir. Yerine geçecek bir oğul bırakmadan ölmüş ve ondan sonra şehir önemini kaybetmiştir.

2. Atina'lı K.'in torunu (M. Ö. VI. yüzyılın 2. yarısı), devlet adamı. Hippias'ın tiranlığını ortadan kaldıran, 510 tarihindeki devrime katılmıştır. Halkın haklarını asillerin tepkisine karşı savunmuş ve Solon'un anayasası lehine olarak kendi ağırlığını koymuştur. 508'de yenilmişse de, millî bir ayaklanma onu tekrar iş başına getirmiştir. Bundan sonra, kendisini reformlara vermiştir. Solon ve Peizistratos'tan sonra K., Atina'yı demokratlaştırmak için, en büyük rolü oynamıştır. Bu işi ondan sonra Efialtes ve Perikles tamamlamışlardır. Ostrakizmos adını taşıyan ve diktatörlüğü he-

def almaktan sanık kimseleri bir süre için Atina'dan sürmek amacıyle kullanılan bir müesseseyi de K.'in kurduğu sanılır.

KLEMES, ho Alexandreus, Titus Flavius [Lât. Clemens Alexandrinus] (muhtemelen Atina, M. S. 140/150 - 215/16), Hıristiyan din adamı, filozof ve yazar. İskenderiye Din okulunun başkanı idi. Hayatı hakkında pek az bilgimiz vardır. Başlıca eserleri: *Protreptikos* (Teşvik), *Paidagogos* (Öğretmen), *Stromateis* (Halılar). Zamanına göre kültürlü bir kişi olan K., hıristiyanlığı felsefe ile bağdaştırmağa çalışmış ve hıristiyanlığa dayanan bir gnosis (mistik felsefe) kurmak istemiştir.

KLEOPATRA (İskenderiye M. Ö. 69 - İskenderiye M. Ö. 30), Yedi eski Mısır kraliçesinin adı. Bunların en meşhuru VII. K.'dır. Mısır kraliçesi XII. Ptolemaios (Batlamyos) Auletes'in kızı (M. Ö. 51-30) dır. Lagis (yani Ptolemaios'lar) sülâlesinin en belirgin şahsiyetlerinden biridir. Bu sülâlenin prestijini eski haline getirmeğe gayret etmiştir. Kardeşi ve eşi XIII. Ptolemaios'un gözdelerine karşı savaşmış, Farsalia muharebesi (M. Ö. 48)'den sonra İskenderiye'de yerleşen Julius Caesar'ı kendine âşık etmiş ve ondan bir oğlu (Caesarion) olmuştur. M. Ö. 45'te Caesar'la beraber Roma'ya gitti. Caesar'ın ölümünden sonra K., Antonius'la sevişmiş ve ondan da üç çocuğu olmuştur: Alexandros, Kleopatra Selene ve Ptolemaios. Kleopatra Selene, Mauritania Kralı II. Juba ile evlenmiştir. O aralık Lagis sülalesinin şöhreti ve kuvveti en yüksek düzeye çıkmıştır. Fenikya, Koilesiria, Kıbrıs, Kilikya'nın bir kısmı, Yahudiye ve Arabistan, Mısır'ın sınırları içine alındı. Ermenileri yendikten sonra Antonius K.'yı tanrılaştırmış ve onu "Yeni İsis" olarak ilân etmiştir (M. Ö. 34). Actium yenilgisinden sonra (M. Ö. 31) K. ve Antonius Mısır'a kaçmışlar ve orada intihar etmişlerdir. K.'nın kendisini bir engerek yılanına sokturduğu söylenir.

KLEPTOMANİ (Fr. cleptomanie; Yun. kleptain = çalmak; mania =delilik), bir insanın, marazî bir isteğin baskısı altında, kendisinde ahlâkî bir aksaklık olmaksızın, hırsızlık yapmasına verilen ad. Böyle hareket eden insan, yaptığı şeyler için mantıkî nedenler göstermekten âcizdir. K.'nin karakteristiği şudur: Hırsızlık sırf hırsızlık için yapılır; zenginleşmek maksadı ile değil. Bu husus, birçok hallerde, çalınıp saklanan şeylerin değersizliklerinden de anlaşılır. Budalaların, rûhen anormal olanların ve ahlâkî eğitimleri ihmâl edilenlerin hırsızlıkları bu kategoriye girmez. Bu hastalığa tutulanlara Kleptoman denir. Gerçek kleptoman'lara tam bir sorumlu gözü ile bakılmaz. Bunlar ya hiç sorumlu değildirler, veya pek az sorumlu sayılırlar.

KLEVE (Coğ.): 1. Batı Almanya'nın Kuzey Rhein - Vestfalya eyaletinde bir şehir ve yönetim merkezi (Kreisstadt). Nüfusu: 45 100 (1969) dür. Rhein'in aşağı kesiminin solunda olup bununla, XV. yüzyıldan beri Spoykanal adını taşıyan ve gemi işletilmesine elverişli bir kanalla bu ırmağa bağlıdır. Reichswald'ın kuzey ucunda, denizden 46 m yüksektedir. İki mahkemesi, dört Yunanca ve Latince, iki modern diller (İngilizce, Fransızca) lisesi, meslek okulları vardır. Theater am Niederrhein adını taşıyan bir tiyatrosu, yiyecek maddesi, kundura fabrikaları işletmeleri olduğu gibi, Haus Koekkoek adını taşıyan bir müzesi de vardır. K. şatosu ovaya hâkim bir tepede [Klive, yani Kliff (=sarp kaya) şehre adını vermiştir] kurulmuştu. Daha sonra XIII. yüzyılda bu şatonun yerine Schwanenburg şatosu yapılmıştır. Bu şato XIV, XV ve XVII. yüzyıllarda genişletilerek yargıtay olarak kullanılmıştır. Orta Çağ'dan kalma gözetleme kulesi muhafaza edilmiştir. Bunun yakınında Burgstadt veya Burg - Ober - Stadt adını taşıyan bir semt doğmuştur. Burada Mariä Himmelfahrt kilisesi bulunur ve basilika taklidi bir şekil gösterirdi. 1341 - 1426 yıllarında yapılmış, 1944 - 1945'te tahrib edilmiş ve kulesiz olarak tekrar yapılmıştır.

1944'te K.'nin % 80'i bombardımanlarda yıkılmıştır.

2. Kuzey Rhein - Vestfalya'nın bir ilçesi (Landkreis). Yüz ölçümü 501 km². Nüfusu 108 200 (1968) dür. Rhein'ın aşağı bölgesinde, Rhein ile Hollanda sınırı arasında bulunur. Endüstrisi, K., Uedem ve Goch şehirlerinde toplanmıştır. Ayakkabı, yiyecek maddeleri, konserve, dokuma ve deri fabrikaları vardır. K. ilçesinde sığır da yetiştirilir.

3. **Kleve dukalığı.** XIII. yüzyılda, eski K. kontluğu (K., Kalkar, Monreberg), Reich'ten ve Köln (Kolonya) başpiskoposluğundan alınan topraklarla genişletilmiştir. Yine XIII. yüzyılda K. dukalığı Rhein'ın sağ kıyısına da geçmiş ve Wesel, Dinslaken ve Duisburg'u içine almıştır. XIV. yüzyılda Emmerich de K. dukalığına bağlanmıştır.

KLİMAKTERYUM (Lat. Climacterium; Yun. *klimakter* = merdiven basamağı), kadının hayatında 45 - 50 yaşı arasında yer alan ve yumurtalıkların faaliyetinin azalmağa başlamasının etkisiyle meydana gelen bir değişme. Nadir olarak 45 yaşından önce yer alır. Bugün çoğu zaman 50 yaşından sonra görülür. Genel olarak ruhen ve bedenen sağlam kadınlarda K., ne bir önemli rahatsızlık doğurur ne de çalışma gücünün azalmasına sebep olur. Ancak adet'in azalması ve tam olarak kesilmesi ile belirir. Ama sağlık dengeleri iyi olmayan kadınlarda K., birtakım rahatsızlıklara yol açabilir. Böyle hallerde, yumurtalığın faaliyetinin düzensizliği, menoraji (adette fazlasıyle kan kaybı) veya metroraji (iki adet arasında yer alan bir kanama)'ye sebep olur ve bu durum menopoz (adet'in kesilmesi)'a kadar sürer. Bu çok bol ve düzensiz kanamalara hekimin dikkat etmesi gerekir. Çünkü bazı hallerde bu kanamaların nedeni rahim miyomu (sâlim bir ur) veya kanseri olabilir. Yumurtalık hormonlarındaki duraklama, küçük kan damarlarının çalışmasında sinirlerden ileri gelen bozulmalara sebep olabilir. Bunlar da yüzün kızarmasına, sonra terlemelere, bayılmalara, kalp çarpıntılarına, baş dönmelerine ve soluma sıkıntılarına yol açabilir. İç salgıların düzen değiştirmesi, cinsel organların büzülmesine sebep olur. bazen de mevziî bir kaşıntı hasıl olur (Pruritus vulvae). Birçok hallerde de yağ bağlanması ve saç dökülmesi görülür. Hormonların organizmada azalması çoğu zaman mafsal hastalıklarına yol açar. K.'da ruh hastalıkları da sık sık görülür. Kadın yalnız beden bakımından değil, ruh yönünden de ortama yeniden adapte olmak zorundadır. Evli kadınlar bunalım geçirirler ve kocalarının kendilerinden uzaklaşmasından korkarlar. Evlenmemiş kadınlarda, erkeklere yaklaşmak, kendilerini beğendirmek için paniksi çabalar müşahede edilir.

Kadınların hayatında yumurtalıkların faaliyetinin duraklaması büyük bir bunalım teşkil eder. Buna karşılık erkeklerde erkeklik bezleri çok ileri bir yaşa kadar çalışmağa devam eder. Bu sebeple erkek K.'u (Klimakterium virile)'ndan söz etmek doğru değildir. Ama erkeğin de 50 yaşına doğru veya ondan sonra organizması bakımından yeni bir düzene girdiği bir gerçektir. Bazı erkeklerde cinsel istek

ve güç azalır. Onlarda da hormon salgılanmasının azalması sonucu olarak damar ve kalp düzensizlikleri kendini gösterebilir.

KLİMATOLOJİ (Fr. climatologie; Yun. *klimaks* = merdiven, ölçek), iklimler bilimi. K., meteoroloji ile coğrafya arasında yer alan bir bilimdir. K.'nin birinci safhası tasvir edici olup, daha çok klimatografi denmesi yerinde olur. Klimatografi uzun yıllar boyunca sürdürülmüş olan gözlem sonuçlarına dayanır. Yağışlar, ısı derecesi gibi iklim elemanları tespit edilir, homojenlikleri bakımından kontrol edilir ve aynı zaman süresine göre değerlendirilir. Bu elemanların statistik dağıtımı da göz önünde tutulur. Kullanılabilecek gözlemler yok ise, toprağın ve bitkilerin durumu, hiç değilse kalitatif bazı sonuçlara imkân verir. Ortalama rakamlara, en yüksek ve en alçak rakamlara ve başka verilere dayanılarak K. haritaları kurulur. Toplum hayatının gittikçe çoğalan ihtiyaçları (tarım, teknik, hava yolculuğu, tıp, şehircilik) ancak K. ile değerlendirmelere göre karşılanabilir. Bu ihtiyaçlara cevap vermek için tatbikî K. kurulmuştur. Teknik K.'nin görevlerinden biri, binaların klimatizasyonu ve ısı derecesinin tesbitidir; ikinci bir görevi, rüzgâr, güneş v. b. güçlerin kullanılmasına yol açmaktadır. Bu, özellikle az gelişmiş ülkeler için önemlidir. Şimdiki halde fiziksel K., iklim elemanlarını yer yüzeyine yakın hava tabakalarının radyasyon ve ışık değişmeleri bakımından inceler; teorik K. ise atmosferin ısıyle ilgili durumunu ve dolaşımını inceler. Bunun uzak amaçlarından biri, geleceğe ait uzun vadeli hava raporları ve öbürü de iklimin insan tarafından değiştirilmesidir.

Eskiden K. bir bilim karakteri taşımazdı. Ancak XVII ve XVIII. yüzyıllarda bulunan birtakım aletlerle yapılan gözlemler, bilimsel K.'nin başlangıcını teşkil etmiştir.

KLİMENT OHRİDSKİ (ölm. 916), Ohri (Ohrid) piskoposu ve ilk Bulgar krallığı zamanında yaşamış olan bir yazar. Moravya'dan, Kiril ve Method'un öbür müridleri gibi, Frenk din adamları tarafından kovulunca Bulgaristan kralı Boris tarafından kabul edilmiştir. Boris ve oğlu Büyük Simeon zamanında Makedonya'da öğretmen, vâiz ve yazar olarak çalışmıştır. Halk tabakalarının Hıristiyanlaşmasında önemli rolü vardır.

KLINGENSTIERNE, Samuel (Tolefors, Linköping civarında 1698 - Stockholm 1765), İsveç'li matematikçi. Diferansiyel lineer denklemler teorisi üzerinde çalışmıştır.

KLINGER, Friedrich Maximilian [1780'den itibaren von] (Frankfurt - Main 1752 - Dorpat 1831), Alman yazarı. Edebiyat tarihinde, klasikliğin düşmanı ve ismini bir piyesinin adından [*Sturm und Drang* (Hücum ve Hamle)] alan bir cereyânın kurucusu olarak önemli bir rol oynamıştır. Bu piyes, 1776'da oynandı. Bundan başka, *Otto* (erkek adı) [1775]; *Das leidende Weib* (Hasta Kadın) [1775]; *Simsone Grisaldo* (erkek adı) [1761] adlı dramları da vardır. Goethe ile Weimar'da tanışan K., heyecanlı üslûbu ile, Schiller'i etkilemiştir.

F. M. KLINGER

KLINGER [*kliŋgör*], **Max** (Leipzig 1857 - Grossjena, Naumburg 1920), Alman ressamı, gravürcüsü ve heykeltıraşı, Karlsruhe, Bruxelles ve Paris'te yetişmiş ve 1888-1893 yıllarında Roma'da yaşamıştır. Burada A. Böcklin'in etkisini almıştır. 1893'ten sonra Leipzig'de yaşamıştır. En önemli eserleri hâk edilmiş resimleridir. Bunlar çok kuvvetli gravürlerdir. Ressam olarak, gravürlerinin tabiîliğini büyük tablolarda neoklasik üslûp ile ifade etmek istemiştir. Bunların en çok beğenileni "Paris'in hükmü" dür [1886 - 1887, Viyana Kunsthistorisches Museum, 1320 × 720 cm]. Eski zamanın renkli plastiğini tekrar yaşatmak için sarf ettiği gayretler, Beethoven'in oturan heykelinde en güzel ifadesini bulmuştur. Bu heykel de bronz, fildişi ve renkli cam parçalarından mürekkeptir. Portre büstleri, büyük bir kabiliyetin ifadeleridir. Bunlardan biri Friedrich Nietzsche'nin büstüdür (1902). Başka eserleri arasında şunlar ayrıca anılabilir: Gravür: "Havva ve gelecek" [1880]; "Bir eldiven" [1881]; "Bir hayat" [1883]; "Bir sevgi" [1887]; "Ölüme dair" [1889]; "Çadır" [1916]. Tablo: "Çarmıha gerilme" [1890, Leipzig Müzesi]; "İsa Olimpos dağında" [1897, Viyana Moderne Galerie]; "Yunanistan'ın çiçeği" [1909, Leipzig]. Heykel: "Salome ve Kassandra" [1893 - 1895, Leipzig müzesi]; "Beethoven" [1886 - 1902, Leipzig]. Nietzsche, W. Wundt'un büstü.

M. KLINGER

KLİNOMETRE (Havacılık, gemicilik ve topoğrafya) [Yun. *klinein* = eğmek; *metron* = ölçü]: 1. Uçak ve uçan gemi (Fr. aéronef; Alm. Lutschiff) lerde, bunların yataylığını doğrulamak; veya, bulutlar ve sis içerisinden uçarken ve ufkun görülmediği anlarda, meylini ölçmek için kullanılan bir araç.

2. Gemicilikte, gemi omurgasının yatay düzleme nazaran meylini ölçmek için kullanılan bir araç. Bu araca klinoskop (= eğilme gösteren) da denir.

3. Genel olarak, pusulaya eklenen ve nişan çizgisinin uzatılmasının açısını ölçmek için kullanılan araç.

KLİRİNG [Banka] (İng. ve Fr. Clearing), Bu kelimenin ingilizcedeki anlamı telâfi'dir. Anglosakson ülkelerde clearing - house, yani K. evi adı verilen kurumlar, "telâfi kurumu" olarak da adlandırılabilir. Burada, iki ülke arasındaki karşılıklı borçlar, iki ülke arasındaki dövizler kesin kontrol. altında ise, altın veya döviz nakline baş vurulmaksızın tasfiye edilir. Bu maksatla yapılan anlaşmalara da K. anlaşması (clearing agreement) adı verilir.

KLİŞECİLİK (Fr. Clichage), basım (matbaa) cılıkta, klişe (cliché) hazırlama usulü. Klişe, üzerinde bir kompozisyonun veya bir resmin kabartma ile kopyasını gösteren ve basılmağa hazır olan bir metal plakadır. Klişeler çinko veya bakırdan yapıldığı gibi, tahtadan, taştan da olabilir.

KLOOS, Willem Johan Theodoor (Amsterdam 1859 - La Haye 1938), Hollandalı şâir. Nieuwe Gids (Yeni rehber) başlığı altında bir dergi kurmuş; empresyonist sone'ler bırakmıştır. Başlıca eserleri: *Verzen* (Şiirler) [1894 - 1913]; *Nieuwe Verzen* (Yeni şiirler) [1895]; *Veertien jaar literatuur geschiedenis* (14 yıl edebiyat tarihi) [1904].

KLOPSTOCK, Friedrich Gottlieb (Quedlinburg 1724 - Hamburg 1803), Alman şâiri. Henüz on beş yaşında iken, İsa (Mesih) hakkında; Homeros ve Milton'un destanlarıyle mukayese edilebilecek bir destan yazmayı kendisi için hayat ödevi saymış, 1745'te Jena üniversitesinde ilâhiyat öğrenimine başlamıştır. Orada Messias (Mesih)'ın ilk kantolarını önce nesir olarak yazmış ve sonra, 1746'da Leipzig'e giderek nazıma çevirmiştir. Bunun için Yunanlıların hexametros yani altı uzun veya vurgulu heceli veznini seçerek, M. Opitz'ten beri kullanılan 12 heceli alexandriner'in yerine, bu vezni Alman edebiyatına sokmuştur. 1748'de çıkan ilk üç kanto büyük ilgi uyandırdı. 1751'de Danimarka Kralı, K.'u Kopenhag'a davet etmiş ve kendisine maaş bağlayarak, eseri üzerindeki çalışmalarının devamını sağlamıştır. K., 1754'te evlendi. 1770'te Hamburg'da yerleştikten sonra Almanya'da bir gezi yapmış, Goethe ile tanışmış ve hayatında büyük şâir olarak herkesçe takdir edilip övülmüştür. *Der Messias* (Mesih) destanı, İsa'nın çilesini ve öldükten sonra tekrar dirilişini anlatır. Olayları. Tanrı'nın ve şeytanın açısından tasvir eder. Dil lirik ve âhenklidir. Kişilerin hareketleri ve karakterleri, bu tantanalı anlatış tarzından biraz geride kalır. Şâirin maksadı, okuyucunun ruhuna derin bir etki yapmak ve ruhu yükseltmektir. Eserin derin ve asil duygularla dolu olan dili, rasyonalizmin ve şüpheciliğin hâkim olduğu bir zamanda, peygamber sözü gibi karşılanmıştır. Bu destandan başka, okuyucuları şimdi de çok canlı ve zarif olarak etkileyen *Ode* (şarkı) lar bırakmıştır. K., Romalı ve Yunan şâirlerinin etkisiyle kafiyesiz mısraı tercih etmiştir. Tiyatro eserleri de yazmışsa da, bunlar pek sevilmemiştir. Buna rağmen, *Der Tod Adams* (Hazreti Âdem'in ölümü) adlı trajedisine, "Sturm und Drang" devresinin örnek tiyatro eseri gözü ile bakılmıştır. K., ayrıca Yunan ve Roma mitolojisinin yerine Cermen mitolojisini geçirmeğe çalışmış, Alman dili ve edebiyatı hakkında da yazılar bırakmıştır.

F. G. KLOPSTOCK

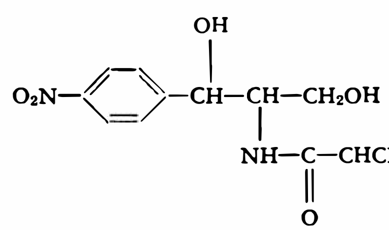
KLOR [Kimya] (Fr. Chlore; Yun. *khloros*=yeşilimsi sarı renk), gaz halinde bir madensi (Fr. métalloïde). Atom sayısı 17 ve atom ağırlığı Cl = 35, 46'dır. 1774'te Alman Scheele tarafından keşfedilmiştir ve önceleri bir bileşik olarak kabul edilmişti.

Fransız Gay - Lussac ve Thenard ile İngiliz Davy, 1809'da bunun bir eleman olduğunu ispat etmişlerdir. Yeşilimsi - sarı bir renkte bir gaz olup kokusu çok keskin ve boğucudur. Nefes borularında yaptığı tahribat tehlikelidir. Yoğunluğu 2, 5 olup, kolayca sıvı haline getirilebilir. Sıvı olarak — 35° C'da bir atmosfer basıncı altında kaynar. K., sıvı halinde depo edilir veya metal kaplarda taşınır. Gaz halindeki K. suda kolay erir. Bir litre su, 10° C'de 3 litre K. çözer. Bu ısı derecesinde bir K. hidratı kristalize edilebilir. Çözelti, K. suyu (Fr. eau de chlore) adını taşır.

K. çok büyük bir kimyevî faaliyet gösterir. Birçok hallerde, soğukta öbür elementlerin büyük bir kısmı ile birleşir. Doğrudan doğruya idrojen ile birleşerek hidroklorik asit (HCl) meydana getirir. Bu iki gazın karışımı soğukta ve güneş ışığı karşısında büyük miktarda ısı açığa çıkararak şiddetle patlar. K., hidrojenli maddelerin çoğunu tahrip eder. K.'un soğukta, ışığın etkisiyle yavaş yavaş suya tesir etmesiyle hidroklorik (HCl) ve hipoklorö (Fr. hypochloreux) (HClO) asitleri hasıl olur. Bu son asidin parçalanmasından da oksijen meydana gelir.

K. mikrop öldürücü ve renk giderici olarak kullanılır. K. eczacılıkta yakıcılığından dolayı gaz halinde doğrudan doğruya kullanılamaz.

KLORAMFENİKOL, bir antibiyotiğin genel adı. Streptomyces Venezuela (veya griseus) adındaki bir mantardan elde edilen sentetik olarak da yapılan bu madde, ağızdan alınır. Ticarette taşıdığı adı Kloromisetin (Fr. Chloromycétine) dir. Formülü şudur:

Önce Venezuela'da, sonra A. B. D.'nde Burkholder, Ehrlich ve Gottlieb tarafından 1947'de keşfedilmiştir.

KLORETİL bk.: ETİL KLORÜR.

KLOROFİL (Fr. Chlorophylle, İng. Chlorophy), bitkilerin yapraklarında ve taze saplarında bulunan dokulara yeşil renk veren özümleyici madde. Hemen hemen toprak üzerindeki bütün bitkilerde diğer boya maddeleriyle karışık olarak bulunur. Yaprakta, orta kısmı tamamen kaplar. Protoplâzmada kloroplast adı verilen özel protein cisimciklerinde bulunur.

Genel olarak, K.'in teşekkülü için ışık şarttır. Karanlıkta yetişen bitki solgunlaşır, kloroplastlarına sarı bir boya maddesi siner. Bazı bitkiler karanlıkta da yeşerebilirler (fıstık çamı, diğer kozalaklılar, eğreltiotları v.b.). Taze bir bitkide K.'in meydana gelmesi için topraktan bazı kimyasal maddelerin alınması gereklidir. Eriyik halinde demir, mağnezyum ve nitratlar çok lüzumludur. Bunların bitkide eksikliği sarılığa yol açar. Karışık bir madde olan K.'in ya-

pısında, karbon, hidrojen, oksijen, azot ve mağnezyum bulunur. Eterde ve kloroformda erir.

K.'nin en önemli özelliği güneş ışınlarını emmesi ve onların enerjisinin şeklini değiştirmesidir.

K., kansızlığı giderici, yaraları iyileştirici ve fena kokuları giderici olarak kullanılır.

Yeşil bir bitkinin ışıkta oksijen çıkardığını ilk defa gösteren Priestley olmuştur. Daha sonra Senebier, Ingenhousz yeşil bitkilerin oksijen çıkarırken karbondioksit aldıklarını ispatlamışlardır. Bitki aldığı bu karbondioksit ile bünyesinde karbonhidrat (selüloz, şeker, nişasta) ları yapar (bk. ÖZÜMLEME).

KLOROFORM (Fr. Chloroforme), asıl kimyevî adı triklorometan (Fr. Trichlorméthane) olup formülü $CHCL_3$ olan bir anestezik madde.

Ağır, tatlıca bir kokusu olan, yanmayan, su ile karışmayan, kolayca buharlaşan bir sıvıdır. 61° C'da kaynar. Işığa açık durursa, havadaki oksijenin etkisiyle yavaş yavaş bozulur ve hidroklorik asitle çok zehirli olan fosjen doğar. K.'u oksidasyona karşı korumak maksadiyle, içine alkol katılarak stabilize edilir. K. birçok kimya maddelerini eritebildiği için, özellikle antibiyotik'lerin hazırlanmasında da kullanılır. Politetrafluoretilen (teflon)'in hazırlanmasında temel maddedir.

K.'dan çıkan buharlar koklanınca insan kendini kaybeder. Buna göre K. 1847'de ilk defa olarak İngiliz hekimi Sir J. Simpson (1811 - 1870) tarafından narkotik olarak kullanılmıştır. Simpson'un kullandığı K., yakıcı soda çözeltisi (Fr. solution de soude caustique)'nin kloral üzerinde etkisinden kazanılan saf K. olmuştur. Buna eczacılıkta chloroformium pro narcosi (uyutmağa mahsus K.) adı verilir. Bu madde kolayca bozulduğundan, azami 60 cm³ alan, hemen hemen ağzına kadar doldurulmuş, karartılmış camdan yapılmış şişelerde saklanır. Karaciğer ve kalb üzerine toksik zehirleyici etkisinden dolayı artık kullanılmamaktadır. Bunun yerine 1959'dan beri Halotan (Fr. Halothane) kullanılmaktadır.

KLOROMİSETİN (Fr. Chloromycétine), bir antibiyotik olan kloramfenikol'un ticaretteki adı.

KLOSTERCAMP, (Fr. Clostercamp), Batı Almanya (Vestfalya)'da, Düsseldorf'a yakın bir şehir. Nüfusu 1 490 (1925) dır. 15 - 16 Ekim 1760 gecesinde burada yapılan bir savaş. Fransa tarihinde de yer alır.

KLOSTERNEUBURG (Coğ.), Avusturya'da, Viyana'nın bir kenar semtini teşkil eden şehir. Tuna'nın sağ kıyısındadır. Burada, Augustinus'cu rahiplerin bir manastırı ile XII - XIV. yüzyıllara ait revaklar, barok üslûbunda bir kilise ve imparatorun ikametgâhı vardır.

KLOVIĆ [*kloviç*], **Juraj** [daha çok **Giulio Clovio** adıyle tanınmıştır] Grižane, Hırvatistan, 1498 - Roma 1578), Hırvat asıllı İtalyan minyatürcüsü. 1516'da İtalya'ya gelmiş ve canonicus (psikoposluk meclisi üyesi) olarak kardinal Alessandro Farnese'nin hizmetine girmiştir. Giulio Romano'nun yanında minyatürcü olarak yetişmiştir. 1524 - 1526 yılları arasında Macaristan'da yaşamış, daha sonra Roma ve Floransa'da çalışmıştır. Minyatürcü olarak, çağdaşları Rafael, Michalangelo, Dürer ve başkalarının eserlerinin küçük kopyalarını yapmakta büyük ustalık göstermiştir. Dokuz yıl çalıştığı *Breviario Farnese* (F. dua kitabı)'si, Napoli kitaplığındadır. V. Karl'ın zaferlerini gösteren on iki minyatürü British Museum'dadır.

KLUCK, Alexander von (Münster 1846 - Berlin 1934), Alman generali. 1914'te Alman I. Ordusuna kumanda ediyordu. Paris üzerine yürürken, ordusunun hareketini Paris'in doğusunda bir doğru yönden uzaklaştırmış ve bundan faydalanan Joffre, Marne (Eylül 1914) zaferini kazanmıştır. 1915'te yaralanan K. 1916'da faal hizmetten ayrılmıştır.

KLUGE [*klugö*], **Friedrich** (Köln 1856 - Freiburg 1926), Alman Germanisti. 1884 - 1892 yılları arasında Jena Üniversitesinde Alman Filolojisi profesörü olarak çalışmış daha sonra Freiburg'da görev almıştır. Germanistik alanında ve özellikle Alman ve İngiliz dilleri tarihi ve etimolojisi üzerinde çalışmış olan K., *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (Alman dilinin etimolojik sözlüğü) [1. bas. 1883, 20. bas. 1967] adlı eseriyle ün kazanmıştır. Bu sözlüğün yeni baskıları Alfred Götze (b. bk.) ve Walter Mitzka (b. bk.) tarafından yayınlanmıştır. Bundan başka, Alman ve İngiliz dillerinin tarihi üzerinde de çalışmıştır.

KLUGE, Hans Günther von (Poznán 1882 - Metz yakını 1944), Alman mareşali. Prusya'lı bir generalin oğludur. 1901'de topçu subayı olarak orduya girmiş olan K., 1910'da kurmay olmuştur. I. Dünya Harbi'nde yararlıklar göstermiş ve 1916'da Verdun önünde yaralanmıştır. 1933'te Hitler iktidara gelince haberleşme müfettişi olmuştur. 1936'da Münster bölge kumandanı olan K., 1939'da IV. Alman ordusunun başına getirilmiş, bu orduya önce Polonya, sonra Fransa'da kumanda etmiştir. 10 - 20 Mayıs 1940'ta Meuse nehri geçitlerini zorlayarak Abbeville'e ulaşmış ve mareşal olmuştur. 1941 Aralığında Moskova önünde başarı kazanan K., sık sık Führer'in emirlerine karşı çıkmıştır. 1944'te Batı cephesi kumandanlığı yapmışsa da başarısızlığa uğrayınca geri çağırılmıştır. Naziler tarafından tutuklanacağı korkusuna kapılmış ve Hitler'e Batı ile barış yapılmasını öğütleyici görüşünü yazılı olarak bildirmiştir. 18 Ağustos 1944'te intihar ederek ölmüştür.

KLYAZMA (Coğ.), Sovyet Rusya'nın Avrupa bölümünde, Orta Rusya'nın batı kısmında bir ırmak. Uzunluğu aş. yu. 47 km. Moskova'nın kuzeyinden çıkar, doğuya doğru akar, Gorkiy'in batısında Oka ırmağına karışır.

KLYTAİMNẸSTRA veya KLYTAİMẸSTRA (Lat. Clytaemnestra veya Clytaemestra), bir Yunan efsanesine göre Sparta kralı Tyndareos ile Leda'nın kızı. Helene, Kastor (Castor) ve Polydeukes (Pollux)'in kardeşi ve Agamemnon'un eşidir. Agamemnon'dan bir oğlu (Orestes) ve üç kızı (Elektra, Iphigeneia ve Khrysothemis) olmuştur. Agamemnon Troia savaşına başlarken, tanrıların yardımını elde etmek için Iphigeneia'yı kurban edince, kocasına kızan K., savaş süresinde, Aigisthos ile gayri meşru hayat sürmüştür. Agamemnon geri gelince K., Aigisthos'un yardımıyle onu banyosunda bıçaklamıştır. İki katil sonradan Orestes tarafından öldürülmüştür. Bk. AGAMEMNON.

KLYUÇEVSKİY, Vasiliy Osipoviç (1841 - 1911), Rus tarihçisi. 1882 yılında Moskova Üniversitesinde profesörlüğe getirilmiş, Rus tarihçiliğinin en seçkin uzmanı olarak tanınmıştır. Yeni ve zengin belgelere dayanarak Rus tarihi

ve Rus kültürü tarihi alanında büyük eserler vermiştir. *Kurs russkoy istorii* (Rus tarihi dersleri) [1904 - 1910] adlı eserinde Rus tarihi başlangıçtan XIX. yüzyıla kadar işlenmiştir.

KMETY, György (sonra **İsmail Paşa** adıyla tanınmıştır; Pokorágy, Gömör 1810 - Londra - 1865), Macar ve Türk generali. 1848 - 1849 yıllarındaki Macar bağımsızlık savaşında kabiliyetiyle beliren K., Görgey'nin Világos'ta teslim olmasından sonra Türkiye'ye sığınmış, Müslüman olmuş, Haleb'de yerleşmiştir. 1851'e kadar Haleb'de kalan K., İngiltere'ye gitmiş, fakat Kırım Harbi'nin çıkması üzerine Türkiye'ye dönerek 1855 yılında Kars kalesi'ni general Muraviev'in komutasındaki Rus kuvvetlerine karşı savunmuştur. Ancak kalede açlık belirtileri başlayınca savunmayı İngiliz asıllı komutan William'a bırakarak Erzurum'a çekilmiştir. K. bu savaşların tarihini *A narrative of the defence of Kars on the 29. op sept. 1855* [Londra, 1856] adlı eserinde yazmıştır. 1855 yılında dağlık bir bölgede 30 000 kişilik bir Rus kuvvetini yok eden K., İsmail Paşa adını almıştır. 1861'de Batı Avrupa ülkelerinde bir geziye çıkan K., her yerde büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. K. hayatının son yıllarını Londra'da geçirmiştir.

KMOSKÓ [*kmoşkō*], **Mihàly** (İllava 1876 - Pusztazàmor 1931), Macar asıllı doğu bilimleri uzmanı.

Viyana'da ilâhiyat öğrenimi görmüş, Viyana üniversitesinin verdiği bir burstan yararlanarak Beyrut, Kudüs ve daha sonra Oxford ve Londra'da doğu bilimleri alanında araştırmalar yapmıştır. 1910 yılında Budapeşte Üniversitesinde İbranî dili profesörlüğüne getirilmiştir. Daha sonra Doğu Dilleri kürsüsünde profesör olarak çalışmış, 1923'ten itibaren Samî dilleri profesörlüğü yapmıştır. K. doğu (Arap, Fars) kaynaklarında eski Türk kavimleriyle ilgili bilgi ve verilerin toplanması ve işlenmesi üzerinde de çalışmıştır. Bu bakımdan *Die Quellen Istachri's in seinem Berichte über die Chasasaren* (İstahrî'nin Hazarlarla ilgili verilerinin kaynakları) ["Körösi Csoma - Archivum" dergisinde I, 1921]; *Araber und Chasaren* (Araplar ve Hazarlar) ["Körösi Csoma - Archivum" dergisinde I, 1924; Türkçe çevirmesi "Türkiyat Mecmuası" nda çıkmıştır.] adlı çalışmaları anılabilir.

KNEBEL, Karl Ludwig von (Vallerstein, Nordingen yakınlar 1744 - Jena 1834), Alman şairi ve mütercimi. 1763 - 1774 yılları arasında Prusya ordusunda subay olan K., 1774 - 1779 yıllarında Saksonya - Weimar prensi Konstantin'in özel öğretmenliğini yapmıştır. Öğrencisi ve öğrencisinin Saksonya veliahtı olan kardeşi Karl August ile Paris'e yaptığı bir yolculuk sırasında Frankfurt - Main'da Goethe'yi ziyaret etmiş, öğrencisini ve Karl August'u Goethe ile tanıştırmıştır. Bu tanışmadan sonra Karl August Goethe'yi himayesine almış, K. de şâirin yakın dostlarından biri olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Kleine Gedichte* (Küçük şiirler) [1815]; *Distichen* (Beyitler) [1821]; *Briefwechsel mit Goethe* (Goethe ile mektuplaşma) [1851, 5 cilt]; Kızkardeşi "Henriette ile yazışmaları" [1858]; "Saksonya - Weimar-Eisenach dükası Karl August ile yazışmaları" [1883]. Ayrıca 1798'de Sextus Propertius ve 1821'de Lucretius'tan yaptığı tercümeler başarılı çalışmaları arasındadır.

KNİDOS (Yun: Lat. Cnidus), Anadolu'nun güney - doğu köşesinde, Reşâdiye (Muğla) yarımadasının ucunda, zenginliği ve güzelliği ile ün kazanmış bir eski Yunan şehri. Yeni araştırmalar, şehirin eskiden yarım - adanın güney kıyısında Reşâdiye (Datça)'ye yakın bir yerde bulunup, M. Ö. 330'a doğru İskandil Burnu'nun güneyindeki yerine nakl edildiğini göstermiştir. Şehir 1 1/2 km uzunluğunda olup, bir büyük tiyatrosu, odeion (musiki evi) u ve birkaç tapınağı ile başka genel yapıları vardı. Demeter tanrıçasının oturur durumdaki zarif bir mermer heykeli İngiliz C. T. Newton'un yaptığı kazılar (1857 - 1959) sırasında bulunmuş olup British Museum'dadır. Burada bulunmuş olduğu bilinen meşhur Aphrodite heykeli ise kayıptır. Knidos'lular Dor aslında olup, Yunanistan'daki Isparta'dan gelmiş olduklarını iddia ederlerdi. Yarımadalarını, İranlılara karşı savunabilmek amacı ile, Anadolu'dan bir kanal ile ayırmağa çalışmışlar, fakat teşebbüs başarısız kalınca (M. Ö. 546'dan az sonra) İranlıların hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. M. Ö. IV. yüzyılda, oligarşik idarenin yerine demokrasi geçmiştir. K. önemli bir ticaret limanı olup, şarab ihrac ederdi. Aynı zamanda kamış, soğan ve hekimlikte kullanılan ot ve tohumları ile de ün kazanmıştı. K.'da bir ünlü hekimlik okulu da vardı. K.'un büyük şöhret kazanmış yurttaşları arasında, hekim ve tarihçi Ktesias (M. Ö. V. yüzyıl), matematikçi ve astronom Evdoksos (M. Ö. IV. yüzyıl) ve İskenderiye'nin Pharos deniz fenerini yapan mimar Sostratos (M. Ö. III. yüzyıl) sayılabilir.

KNİTTEL, John (asıl adı: **Hermann K.**) (doğ. Dharwar, Hindistan 1891), Alman ve İngiliz yazarı. Babası Basel'li bir misyonerdir. Basel ve Zürich'te okuduktan sonra Londra'da tüccar olarak çalışmış, Avrupa, Afrika, özel olarak Mısır'da geziler yapmıştır. 1933'ten beri Kahire ve Mainfeld (İsviçre)'de yaşar. Institute of Oriental Psychology'yi kurmuştur. Roman ve oyun yazarı olarak tanınmıştır. Önce İngilizce, sonra Almanca yazmıştır. Çok sevilen romanlar, çoğu zaman Asya veya Afrika'da geçen maceralarla dolu, bazen hissî, bazen de dedektif hikâyeleridir. Başlıca eserleri: *The travels of Aaron West* (A. W.'in gezileri) [1920]; *A traveller in the night* (Gece karanlığında bir yolcu) [1924]; *Therese Etienne* (ad) [1927]; *Der blaue Basalt* (Mavi bazalt) [1929]; *Abd-e l-kader* (ad) [1930]; *Protektorat* (Protektora) [piyes 1935]; *Via mala* (Korkunç yol) [1934]; *El Hakim* (ad) [1936]; *Amadeus* (ad) [1939]; *Terra magna* [2 cilt, 1948]; *Jean Michel* (ad) [1953]; *Arietta* [1959].

KNOLLES, Richard (Northamptonshire, aş. yu. 1545 veya 1550 - Sandwich, Kent 1610), İngiliz türkoloğu. Oxford (Lincoln College)'da okumuş ve ölümüne kadar, Sandwich'te öğretmenlik yapmıştır. 1603 veya 1604'te *Generall Historie of the Turkes* (Türklerin genel tarihi) başlıklı eserini bastırmıştır. Birkaç kere basılan bu eserin en iyi metni, Sir Paul Rycaut tarafından, 1700'de yayınlanmıştır. Bu baskıda tarih, 1699 yılına kadar getirilmiştir. Bu eserinde K., Jean Jacques Boissard'ın Frankfurt'ta çıkan *Vitae et Icones Sultanorum Turcicorum* (Türk Padişahlarının hayatları ve resimleri) [1596] adlı eserinden geniş ölçüde faydalanmıştır.

KNORR, Ludwig (München 1859 - Jena 1921), Alman kimyacısı. Organik kimyanın öncülerinden biri olmuş ve 1883'te antipirin'i keşfetmiştir.

KNOSSOS veya KNŌSOS (eski coğ.) (Yun.; Lat. Cnossus), Girit'te bir şehir. Kairatos ovasında, adayı kuzeyden güneye doğru ikiye bölen yolun üzerinde, denizden ve Amnisos limanından 5 km. uzaklıktadır. K. sarayı, Minos sülâlesinin olup, M. Ö. 2200 yılında yapılmıştır. Bulunduğu yer, Yeni Taş Çağı'nın sonundan beri meskûn idi (M. Ö. 3000). Orta Bronz Çağı' (M. Ö. 2200 - 1600) nda, saraya birçok yeni yapılar katılmıştır. Ortada bulunan büyük bir avlunun ve daha küçük bâzı avluların etrafında, kabul salonları, erkeklere ve kadınlara mahsus odalar, merdivenler, mahzenler, uşaklar ve hizmetçiler için odalar vardı. Büyük Avlusunda, bâzı bayramlarda, boğa güreşleri yapılırdı. Aş. yu. M. Ö. 1700'de saray, bir depremde kısmen yıkılmış ve daha muhteşem bir şekilde yeniden yapılmıştır. M. Ö. 1600'deki başka bir depremde yine yıkılır ve yerine yapılan daha büyük sarayın etrafında özel evler toplanır. Aş. yu. M. Ö. 1500'de saray, Yunanca'yı kullanan Ahai'lilerce işgal edilir. 1400'de, Giritliler sarayı tekrar ellerine geçirirler ve geniş ölçüde tahrib ederler. Asıl Yunan devrinde K. şehri, Girit'teki şehirlerin en büyükleri arasına girmiş ve Gortyna'nın rakibi olmuştur.

İngiliz arkeologları Arthur Evans ile Pendlebury, **XIX.** yüzyılda K.'ta kazılar yapmışlar ve saray ile yakınındaki mezarları restore etmişlerdir. Resim için bk. GİRİT.

KNOXVILLE [*nŏksvil*] (coğ.), Amerika Birleşik Devletleri'nde, Tennessee devleti'nde bir şehir. Tennessee ırmağı üzerindeki gemiciliğin merkezidir. Nüfûsu 190 502 (1970) dir. 1794'te kurulan bir devlet üniversitesi vardır. K., tütün pazarı ve dokuma, giyecek, gıda maddeleri, kereste ve kâğıt endüstrileri gelişmiştir. Bunlardan başka, çelik ve makina fabrikaları vardır. 1786'da kurulan K., 1843'e kadar devlet merkezi idi.

KNUD veya CANUTUS (Aziz). IV. K. adı altında Danimarka kralı (1080 - 1086). Danimarka kralı II. K. (Büyük K.)'un yeğeninin oğlu. Katolik Kilisesi'nin büyük koruyucusudur. 1085'te İngiltere'yi istilâya teşebbüs etmiş, fakat âsiler tarafından öldürülmüştür. 1100'de Kilise onu, Sanctus Canutus adı altında, aziz ilân etmiştir. Danimarka'nın koruyucu azizidir.

KNUD'LAR, Danimarka, İngiltere ve Norveç Kralları. I. K. veya Knut veya Canute, K. den Store (Danca: Büyük K.). aş. yu. 995'te doğmuş, (Shaftesburg - İngiltere 1035), İngiltere kralı (1014 - 1035); Danimarka kralı (1018 - 1035). Babası Svend Tveskaeg'in İngiltere'de yaptığı fetihlerden yararlanarak kendisini kral olarak kabul ettirmiştir. Kardeşi Danimarka kralı Harald ölünce (1018), Danimarka'yı miras olarak almış, Norveç kralı Olav'ı harpte mağlub ederek Norveç'i de topraklarına katmıştır. Kilise ile dostça bir siyaset tâkib etmiş, Danimarka'yı ilk olarak dinî illere ayırmış ve orada atölye halindeki ilk darbhâneleri kurmuştur. Fakat, Danimarka'dan çok İngiltere ile ilgilenmiş ve İngilizleri kendilerini serbestçe idare etmeğe teşvik etmiştir. Kurduğu hükümdarlık, Avrupa'nın kuzeyinde görülenlerin en genişidir. Fakat bunun kısımları arasındaki bağlılık kuvvetli olmadığından, ölümünden sonra, ülkesi parçalanmıştır. K. Hardeknud, Büyük K.'un oğlu. Lambeth, İngiltere'de ölmüştür (1042). Danimarka kralı (1035) ve İngiltere kralı (1040 - 1042). Babasından Danimarka'yı miras almış ve, sonradan, kardeşi Harald ölünce, İngiltere'yi de devletine katmıştır. Fakat, 1038'de, Norveç'i kaybetmiştir. II. K. den Hellige (Aziz) (1040 - Odense, Danimarka, 1086). II. Sven Estridsson'un oğlu. Kardeşi Harald Hen'in 1080'de yerine geçmiş, Kilise'yi teşvik etmiş ve Estonya'lılara karşı harb etmiştir. Odense'deki Sankt - Albans kilisesinde, halk tarafından öldürülmüş, Danimarka'nın millî azizi ilân edilmiştir. III. K. Magnusson (Roskilde'de ölmüştür), Danimarka kralı (1146 - 1157), Magnus Nilsson - (ölm. 1134)'un oğlu. Sjaelland'da kral ilân edilmiş (1146) tir. Fakat, Sjaelland adasını ve Skåne yarım - adasını elde etmek maksadıyle, III. Sven'e karşı savaşmak zorunda kalmıştır. 1157'de Sjaelland'ı elde etmişse de, rakibi tarafından öldürülmüştür. IV. K. Valdemarsson (1163 - Ringsted 1202), Danimarka kralı (1182 - 1202), Büyük Valdemar'ın oğlu ve halefi. İdareyi Piskopos Absalon'a terk etmiştir. 1200'de çıkarttığı bir kanunla, kendisine mutlak bir iktidar verdirmiştir.

KOALİSYON (Lât. coalescere = kaynaşmak'tan, Fr. coalition), çeşitli partilerin katılmasıyle kurulan karma kabine; ortak bir düşmana karşı birkaç devlet arasında yapılan birlik. Parlamentoda bulunan partilerden herhangi birisinin tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğa sahip olamaması halinde, değişik parti ve grupların ortaklaşa kurdukları hükümete K. veya K. hükümeti denir.

Türkiye'de ilk olarak 1961 seçimlerinden sonra, partilerden hiçbirisi, tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu sağlayamadı ve bir K. zorunluluğu doğdu. En çok milletvekiline sahip Cumhuriyet Halk Partisi (173) ile Adalet Partisi (158), İsmet İnönü'nün başkanlığında ilk K. hükümetini kurdular (20 Şubat 1961). Bu hükümet bazı güçlükler yüzünden kısa bir süre sonra istifa etti (31 Mayıs 1961). İkinci K. da yine İsmet İnönü'nün başkanlığında, Cumhuriyet Halk Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi arasında kuruldu (25 Haziran 1961). Ancak bu kabine de uzun ömürlü olmadı ve bu hükümet de görevden çekilmek zorunda kaldı (2 Aralık 1963). Bundan sonra da çoğunluk partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi ile bağımsızlar arasında ve yine İnönü'nün başkanlığında üçüncü K. hükümeti kuruldu (25 Aralık 1963). Fakat bu K. da, bütçe kırmızı oy alınca istifa etti (3 Şubat 1965). Dördüncü K.'u ise, Senato bağımsız üyesi Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi kurdular (20 Şubat 1965) ve bu hükümet 22 Ekim 1965 seçimlerine kadar göreve devam etti.

12 Mart 1971'den sonra, 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar olan süre içinde de ortak hükümetler kuruldu, ancak bu dönemdeki hükümetler daha çok partiler üstü bir nitelik taşıyordu.

14 Ekim 1973 seçimlerinde de yine partilerden herhangi biri tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu sağlayamadı. Üç aya yakın bir süre, değişik kişilerin başkanlığında K. hükümeti kurma çalışmaları oldu. Sonunda Cumhuriyet Halk Partisi genel başkanı Bülent Ecevit'in başkanlığında Cumhuriyet Halk Partisi ile Millî Selâmet Partisi bir K. hükümeti kurdular (7 Şubat 1974).

KOATİ (nasua rufa), Etçiler (Cornivora) takımının Küçükayıgiller (Procyonidea) familyasından bir memeli hayvan. Uzunluğu 50 cm, kuyruğu ise 47 cm dir. Tır-

manıcı bir hayvan olup Güney Amerika ormanlarında yaşar. Kalın ve kırmızı postu vardır. Bitkisel ve hayvansal bitkilerle beslenen bu hayvan, eti ve postu için avlanır. Kümeslerde de yetiştirilir.

KOB (kobus ellipsiprymnus = hilâl boynuzlu kob), büyük boylu ve tıknaz gövdeli Afrika antilopu. Boer'ler buna su tekesi derler. Güney Afrika'da, bataklık ormanlarda yaşar.

KOBALT (Co), atom ağırlığı 58, 94, atom numarası 27, ergime noktası 1 494° C, kaynama noktası 3 185° C, yoğunluğu 8, 9 gr/cm^3 olan bir metal. K., doğada, genellikle kendisinden 15 kat oranında fazla bulunan nikele eşlik eder. En önemli K. cevherleri: Smaltin ($CoAs_2$), kobaltin (CoAsS), lineit (Co_3S_4), asbolan ($CoMn_2O_5 . 4H_2O$)dır. Saf K.'ın üretimi, içinde bulunduğu cevherlerin kavrulması yolu ile sağlanır. K., nikel gibi gümüş rengindedir. Metal yüzeylerinin K.'la kaplanması, organik asitlere karşı korunmaları bakımından daha elverişlidir. K.'ın en önemli özelliği, alaşım metali olarak uygulanmasıdır. Takım çeliklerinin birçoğunda % 40 civarında K. bulunur. K., demir kadar olmamakla beraber, ferromagnetiktir. Birçok K. bileşimleri boya olarak kullanılır (K. mavisi, K. kırmızısı gibi).

KOBAY (Zool.) [Amerika yerli dilinde cabiai (Kabiai)'den b o z m a], Hind domuzu da denilen bir hayvan. Tıknaz ve kısa bacaklı bir kemiricidir. Ön ayaklarında dörder, arka ayaklarında üçer parmağı vardır. Güney Amerika'da yaşar. Bilimsel adı Cavia olan cinse bağlı birkaç türü vardır. Bunların en iyi bilineni, evcil K. veya Hind domuzu (Cavia cobaya)'dur. En eski zamanlardan beri Peru'da evcilleşmiş olan K., XVI. yüzyıldan beri Avrupa'da da yetiştirilmiştir. Vahşi kökeni iyi bilinmiyor. K. aparea (Cavia veya porcellus) adını taşıyan başka bir tür de, Brezilya, Bolivya, Paraguay ve Güney Amerika'nın başka bölgelerinde yaşar. K.'ların mikroplara karşı tepkileri insanınkine çok benzediğinden bu hayvanlar laboratuvar denemeleri için yetiştirilir.

KOBAY

KOBE (Coğ.), Japonya'da Honshu adasında Osako koyu kıyısında bir şehir. Nüfusu 1 289 000 (1970) dir. K., önem bakımından Japonya'nın ikinci limanıdır. Üniversitesi vardır. Büyük bir demircilik merkezidir. Gemi yapımı, kimya ve gıda maddeleri, dokuma endüstrileri gelişmiştir.

KOBEZ (falco minor), Kartallar (Falconiformes) takımının Kartalgiller (Falconidea) familyasından bir kuş türü. K.'e küçük doğan da denir. Tüyleri mavi - külrengi, kırmızı - kahverengi ve ayakları kırmızıdır. Erkeği arduvaz grisi, dişisi ise esmer olur. Göçmen kuşlardan olup güney Avrupa, kuzey Afrika, Önasya ve Ortaasya'da yaşar.

KOBLENZ [*kọlbents*] (Coğ.), Batı Almanya'da, Rhenania - Palatinat (Rheinlan - Pfalz)'da Mosel ile Rhein ırmaklarının birleştiği noktada bir şehir. Nüfusu 120 079 (1970) dur. Önemli bir idarî ve ticarî merkezdir. Özel olarak cam, deri ve makine endüstrileri vardır. Bağları meşhur olup, burada bir çeşit şampanya yapılır. Rhein'ın sağ yakasında Ehrenbreitstein kalesi yükselir.

Tarihçe: Şehir, M. Ö. 9'da Drusus tarafından Confluentes (Lat. = ırmakların birleştiği yer) adı altında kurulan istihkâmlı bir ordugâhtan doğmuştur. Büyük Karl'ın imparatorluğunun paylaşılmasına dair anlaşmayı hazırlamak için 843'te burada bir imparatorluk diyeti (parlamento) toplanmıştır. K. önce Lotharingia'ya, sonra Alman imparatorluğuna katılmıştır (978). Orta Çağda kilisenin Rhein bölgesindeki merkezlerinden biri olmuştur. 1792'de Fransız ihtilâlinden kaçan asılzadeler, liderleri Condé'nin etrafında K.'de toplanmışlardır. 1798 - 1813 arasında Fransa'ya bağlanmış, 1815'ten sonra Prusya'ya verilmiş, I. Dünya Harbi'nin sonunda (1918) Müttefiklerce işgal olunmuştur. II. Dünya Harbi'nde kısmen tahrip edilmiş ve müttefiklerin eline geçmiştir (9 Mart 1945). Savaştan sonra kısa bir süre içinde onarılmıştır.

KOBRA: bk. KOBRAGİLLER.

KOBRAGİLLER (Elapidae), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler sınıfının Pullu sürüngenler takımından, Yılanlar alttakımının Suyılanları bölümünün Oyluklular grubuna giren bir familyası. Çok zehirli yılanlardır. Uzunluğu 1 - 2 m arasında değişir. Ensesinde gözlüğe benzeyen sarı bir süsü vardır. Boynunun arkasındaki uzun kaburgaları kaldırıp öne iterek kafasını genişletir ve düşmanına, iki zehir dişinden zehir püskürür. Ayrıca, düşmanını ısırmak suretiyle de öldürebilir. Geceleyin ve alacakaranlıkta avlanan, çevik ve cesaretli bir hayvandır. Sık ormanlarda olduğu kadar, açıklıkta ve evlerin yakınlarında da gezer. Sazlı damlarda ve fare bulunan evlerde yaşar. İnsana saldırmaz fakat insandan da kaçmaz. Fare, kurbağa ve diğer yılanlarla beslenir. En tanınmış türlerinden olan ve gözlüklü yılan da denen Hind kobrası, en tehlikelilerindendir. Hindistan'da her yıl binlerce insanın ölümüne sebep olur.

KOBRA

Ocak ve Şubat aylarında çiftleşen Hint kobrası, yumurtalarını Mayıs ayında toprakta bir deliğe bırakır. Yavrular yumurtadan çıkana kadar dişi ve erkek sırayla yumurtaları bekler. Yavrular 25 - 30 cm uzunluğunda olur. Hintliler için kobra kutsal bir hayvan sayılır. Yılan oynatıcıları genellikle Hint kobrasını oynatırlar.

K.'in bir başka türü de, uzunluğu 225 cm olan Mısır kobrası (Naja Haje) dır. Büyük Sahra, Afrika'nın kuzey kıyıları, Doğu Afrika ve Angola'ya kadar inen bölgelerde yaşar. Sırtı sarı renkli olan bu türün zehiri çok kuvvetli olup, zehirlediğini 10 dakikada öldürebilir.

Doğu Hindistan, Seylan ve Çin'de yaşayan ve uzunluğu 175 cm olan Pama (Bungarus fasciatus) da K.'in tanınmış türlerindendir.

KOBRAT: bk. KUBRAT.

KOBUZ: bk. KOPUZ.

KOCA (veya **DELİ**) **HAKKI PAŞA** (1747 - Eğriboz 1811), Sultan III. Selim devri vezirlerinden. Türkiye tarihinde sert ve amansız tedbirleriyle olduğu kadar, Türk edebiyatında da veciz ve secîli yazılarıyle tanınmış bir devlet adamıdır. Asıl adı Mehmed'dir. Hakkı mahlâsı olup, bunu Bâb-ı Âlî'de çalışırken almıştır. Eski Osmanlı vezirlerini hatırlatan tutum ve azametiyle Koca, sert ve haşin davranışı, akla gelmedik kararlarından ötürü de Deli diye anılmıştır. Babası bir yandan Sokullu Mehmed Paşa torunlarından, bir yandan da Kastamonu'nun Kargı kasabasından İsmail Ağa'nın oğlu bulunan Vezir Ahmed Kâmil Paşadır.

K. H. P., İstanbul'un tanınmış ailelerinden birinin oğlu olarak iyi bir öğretim gördü. Zamanındaki usullere göre küçük yaşta Bâb-i Âlî'ye intisap etti ve keskin zekâsıyle, hızla yükseldi. Genç yaşta, babasının Mısır valiliği sırasında Mekke'ye giderek hacı oldu. Bâb-i Âlî'deki çeşitli bürolarda süratle yükseldi. Bilgisi, dindarlığı ve temiz ahlâkı göz önünde tutularak, 1792'de Sadaret kethüdalığına getirildi. Ancak, savaş dolayısıyle gerek ordunun, gerek İstanbul'un erzak ihtiyacını karşılamada çok sert davranışlarda bulunması, bu görevde 5 - 6 ay kadar tutunmasına sebep oldu ve emrini yerine getirmediği için şiddetle sıkıştırdığı Ebu Bekir Ağa'nın, kendi yerine tayin edilmesi üzerine de bu görevden ayrıldı. Az sonra, yine bu devirde çok doğru ve sağlam karakterli bir kimsenin yapabileceği bir iş olan Eyaletlû nezaretine, yani Osmanlı devletinin temellerinden biri olan timar ve zeamet işlerinin yönetimine görevlendirildi. 1 Ocak 1796 günü ise vezirlik rütbesi ve geniş yetkilerle Rumeli eyaletine tayin edildi. Bir süreden beri Osmanlı devlet örgütünde gözüken ihmal, kanunları önemsememek, adam kayırmak v. b. gibi sebepler sonunda, bütün imparatorluğun her yönünde olduğu gibi, Rumeli'de de her üç kolda mütegallibe ve âyân ile birtakım eşkıya türemiş bulunuyordu (bk. RUMELİ). III. Selim hükümdar olduktan sonra, devlet otoritesini yeniden kurmak amacı ile taşralarda türeyen ve merkezî hükûmetin nüfuz ve tesirini hiçe indiren bu derebeyleri temizlemeye karar vermiş ve ilk uygulamayı yapmaya da K. H. P.'yı görevlendirmişti. Ancak, onun başarıya ulaşması için bütün şartlar hazırlanmış değildi. Önce dağlı eşkıyası adıyle tanınan Rumeli'deki âyân ve mütegallibenin İstanbul'da Saraya ve hükûmete tesir edecek ulakları vardı ve bunlar çeşitli çıkarlarla biri birilerine bağlı olduklarından, K. H. P.'nın eşkıyayı bastırma işinde başarısızlığa uğraması için gereken tedbirleri almakta el birliği etmişlerdi. K. H. P. için ikinci bir engel, Bâb-i Âlî'de ve Saray'da bulunan rakipleri idi. Bunlar Paşa'nın, III. Selim'in gözünden düşmesi için ne gerekse onu yapmakta tereddüt etmiyorlardı. K. H. P.'nın rakiplerinin başında Valide kethüdası Yusuf Ağa'nın bulunması, büyük şanssızlık oldu. Bu ağa, gerek III. Selim, gerek Valide Sultan katında, K. H. P.'yı iki yönden etki ve telkin altında tuttu. Bunlardan biri, K. H. P.'nın deliliği konusu idi. Gerçekten paşa'nın bazı tutumları, ancak delilikle açıklanabilirdi ama, onu padişahın katında gözden düşüren asıl etken, paşanın Nizâm-i Cedîd'e karşı aldığı davranış ve ileriye sürdüğü eleştirilerdir. K. H. P., kısa bir süre sonra, padişah katında Ocaklı (Yeniçeriler) yı koruyan ve savunan tehlikeli bir adam haline getirilmişti. İstanbul'da kendisine karşı yürütülen bütün entrikalara aldırmadan Rumeli'de işe koyulan K. H. P., kısa bir süre sonra çalışmalarının ilk sonuçlarını almaya başladı. Önce Gümülcine'de Hacı Manav takımını temizledi. Ondan sonra Edirne, Dimetoka, İştip ve Samokov'daki şakîleri, âyân ve eşrafı yola getirdi. Bu gelişme öteki eşkıyayı harekete geçmeye zorladı. Konu, Paşa'nın Rumeli'den uzaklaştırılması idi. Sarayda, padişaha etkide bulunacak kişilere, özellikle Yusuf Ağa'ya gönderilen para ve hediyeler en sonunda sonucu sağladı ve Mayıs 1797'de Haleb eyaletine gönderilmekle K. H. P., hem Rumeli'den, hem de bir ara söylentileri yayılmış bulunan sadrâzam adaylığından uzaklaştırılmış oldu.

Bu konuda K. H. P.'nın rakiplerinin, özellikle onun Nizâm-ı Cedîd'e karşı olduğu telkiniyle III. Selim'in gözünden düşürmede başarılı oldukları bir gerçektir.

K. H. P., yeni görevi olan Haleb'e giderken Söğüt kasabasında beklenmedik bir olayla karşılaştı. Bir süreden beri kendisi de bir çeşit Celâlî eşkıyasını andıran vezir kapıkullarından bıkmış bulunan Anadolu insanı gibi, Söğüt'lüler de K. H. P.'yı kasabalarına uğratmak istememişlerdi. Buna sinirlenen K. H. P. Delibaşı Kara Ömer'i bir miktar askerle Söğüd'e göndermiş ve kasabanın bir kısmını yaktırmıştı. Memlekette huzur ve sükûnu, adaleti kurmak isteyen III. Selim bu olayı duyunca K. H. P.'dan iyice soğumuş, onu Halep valiliğinden aldığı gibi, İstanköy adasına sürgüne göndermiştir. İstanköy'de bir yıl sekiz ay kadar kaldı. Mart 1799'da önce Hanya, sonra da Eğriboz valiliklerine tayin edildi. Eğriboz'a geldikten kısa bir süre sonra ise, Bosna valiliğine nakl edildi. Henüz Bosna'nın merkezi Travnik şehrine gitmeden, Yenipazar'da iken, Rumeli eyaletindeki eşkıya takımının ortaya çıkardığı gailenin halli için yine K. H. P.'ya ihtiyaç duyularak, 5 yıl süre ile ve geniş yetkiler verilmek suretiyle buraya gönderildi. Kendisine ayrıca Seraskerlik unvanı da verildi. Gerçekte onun Rumeli'deki ilk valiliğinde aldığı tedbirlerle memlekette huzur yeniden kurulmaya başlamıştı. Ama, onun ayrılışından sonra durum iyice bozulmuş, Dağlı eşkıyasının temizlenmesi şöyle dursun, iş daha da büyüyerek Pazvantoğlu, ülkenin yarısını ele geçirmişti. Bunlara karşı görevlendirilen Gürcü Osman Paşa'nın kuvvetleri ise Dağlı eşkıyasından beter olduklarından, Rumeli'de durum iyice karışmıştı. K. H. P.'nın Rumeli'deki ikinci görevi 10 ay kadar sürdü. Bu süre boyunca ortaya bir de Rumeli'den ayrılmak istemeyen eski vali Gürcü Osman Paşa problemi çıktı. İstanbul'da ise, K. H. P.'nın padişahın gözünde tekrar yükselmesini istemeyen düşmanları, Sadarat Kethüdası İbrahim Nesîm, Hacı İbrahim ile Yusuf ağalar ve sadaret makamı için kendine rakip gören Yusuf Ziya Paşa, tekrar faaliyete geçtiler. K. H. P.'yı tutan ve değerini takdir eden Kapdân-ı Deryâ Küçük Hüseyin Paşa'yı dahi aldattılar. Onun kethüdası Filibeli Çelebi Ömer Ağa'yı kandırarak, Paşasına karşı harekete geçirdiler. K. H. P.'nın kendisine karşı yürütülen bu komploya şiddetle karşılık vermesi, Sakız'a sürgün edilmesine yol açtı. Düşmanları kendisine karşı pek amansız davrandılar ve Paşayı Sakız'a tek bir entari ile yolcu ettirdiler. K. H. P., Sakız'da rahatsızlandı. Bunun üzerine sürgün yeri, Temmuz 1803'te İzmir'e çevrildi, 5 yıl sürgünde kaldı. Bu arada III. Selim tahtan indirilmiş, IV. Mustafa padişah olmuştu. Böylece kendisini İstanbul'dan uzaklaştırdıkları yetmiyormuş gibi taşrada da rahat bırakmayan Bâb-ı Âlî'deki eski devlet ricali ortadan kaldırılmıştı. Ama başlıca rakiplerinden Yusuf Ziya Paşa onu yine de izlemekte idi. Bu devirde ve ondan sonra II. Mahmud zamanında, bu çalışkan vezire yeniden hizmet vermek lüzumu duyuldu. Adana valiliği ile Akdeniz boğazı muhafızlığına getirildi.

K. H. P., Boğaz muhafızlığını aldığı zaman, burayı pek ihmal edilmiş buldu. Derhal tahkimata başladı. Kendisi de geceleri tabyalarda yatarak, işleri hızla gördü. Buradaki askeri disiplin altına aldı. İstanbul'da III. Selim'in ölümüyle ve Alemdar Mustafa Paşa'nın şehadetiyle biten olaylara, komutasındaki askerleri karıştırmadı. Haziran 1808'de Girit valiliğine getirildi. Fakat Yusuf Ziya Paşa'nın düşmanlığına, bir kere daha uğradı ve Nisan 1809'da emekliye sevk edilerek İstanköy'de oturmak emrini aldı. Bu sırada Girit Rumlarında ayaklanma alâmetleri görüldüğünden, kendisinden daha güçlü bir vezir de bulunmadığından, Ekim 1809'da yeniden Girit valiliğine tayin edildi. Kandiye Rumlarının ve yeniçeri serdarı Abdi'nin isyankâr tutumlarını bastırdı. Bunun üzerine Mora Rumlarında da görülen ayaklanma haline bir çare bulmak amacıyle Karlı ili ve Eğriboz sancakları muhafızlığına getirildi. Burada hastalanarak Eylül 1811'de Eğriboz'da öldü. Mezarı bu adada kalmıştır.

K. H. P.'nın hayat hikâyesi, Osmanlı imparatorluğunun dağılma devrinde, devleti yönetenler arasında görülen ahlâk düşkünlüğünü tanıtan en belirli bir belgedir. Dürüst, çalışkan, namuslu ve bilgili bir devlet adamı ile çeşitli zaaflar içinde çırpınan, kıskanç, çıkarcı insanların çekişmeleri, onun hayatında akislerini göstermektedir. Ancak, K. H. P.'nın büyük zaafı vardı. Şiddetli icraatında Köprülü Mehmed Paşayı andırırsa da, onun gibi gerektiğinde fikir ve duygularını saklayamaz, aksine coşup taşarak ateşler saçardı. Böylece düşmanlarının istediği açıkları vermiş olurdu. "Sopa salan" diye tanınan babasından daha sert olan K. H. P. gereğinde eğilmesini bilmeyecek kadar dürüst, sağını solunu kollamaz bir vezirdi. Zamanında Nizâm-ı Cedîd'e muhalif olarak tanınmıştı. Aslında Paşa bu yenileşme hareketine değil, onun başına geçerek III. Selim'i avuçları içine almış bulunan şımarık devlet adamlarına, riyakârlara muhalif idi. Arapça ile Farsçayı bilen, doğu kültürünü sindirmiş bulunan K. H. P. Kadirî tarikatını intisap etmiş idi. Dostları arasında zamanının tanınmış edip ve şairleri vardı. Bunlardan biri de Mütercim Âsım Efendi (b. bk.) idi. K. H. P.'nın Türk edebiyatında nesir türündeki ünü ise, vecîz ve selîs yazı yazmakta örnek olmasıdır. Yazarken hiçbir şeyden çekinmez, o andaki duyduklarını en açık bir şekilde ifade eder ve bunları devrin padişahına kadar göndermekten de kaçınmazdı. Nitekim böyle tenkid yazılarından birine III. Selim "Fesübhanallah böyle tâbir akrana değil, hizmetkâra yazılmaz" demek zorunda kalmıştı. En kuvvetli rakiplerinden biri olan Kethüda İbrahim Nesîm Efendi'ye ise "Âtıfetlü Kethüda Bey bendeleri Tatar ağasına ve Odabaşısına kavmini terbiye eylemesini muhkem tenbih buyursunlar. Zira o makule süfehâya ne mahalde rast gelirsem burunlarını ve kulaklarını keserim" diyerek ihtar etmekten çekinmemişti. K. H. P.'nın Türk edebiyatına veciz ve secîli yazı örneği olarak gösterilen "Silivri nâibi, şeriat hâini, ilâmını gördüm, kahkahayla güldüm. Meâli hezeyan, hükmü Hilâf-i Kur'ân'dır. Mühr-i müeyyedimi basarım. Seni mahkeme kapısına asarım" şeklindeki mektubu ve Hakkı Paşa'nın namusu diyerek günümüze kadar gelen rüşvet fıkrası pek meşhurdur.

KOCA HAYDAR PAŞA: bk. HAYDAR PAŞA, Koca.

KOCA MUSTAFA EFENDİ [Hacı, Frenk] (1603-İstanbul 1695), Reisülküttap. Enderûndan yetişerek 1647 yılından 1656 yılına kadar Melek Ahmed Paşa'nın Kethüdâlığında bulunan K. M. E., daha sonra Hocegân sınıfına dahil olmuştur. 1662'de Defter Emîni ve bir defa da Rikâb-ı Hümâyun'da reis vekili olan K. M. E., Sadrâzam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ile Girit seferine katılan Reisülküttap Acemzade Hüseyin Efendi'nin yerine 1666'da ikinci defa Rikâb-ı Hümâyun reisi olmuştur. Vezir-i âzam seferden dönüşünde, Acemzade'yi başka bir memuriyete vermesi üzerine 1670'te asil olarak Reisülküttaplığa gelen K. M. E., vekâlet ve asalet suretiyle altı yıl bu görevde kalmıştır.

1672'de yapılan Leh seferine katılmış ve IV. Mehmed'in bu seferinde K. M. E. de yanında bulunmuştur.

1677'de Yeniçeri kâtibi ve 1683'te idam edilen Reisülküttap Telhisîzade yerine ikinci defa Riyasete getirilen ve iki yıl kadar daha bu görevde kalan K. M. E., 1685 - 1686 yıllarında Mevkufatcı ve Defter Emini olmuştur. 1688'de üçüncü defa Reisülküttap olan ve bu sefer 9 ay 17 gün süre ile görev yapan K. M. E.'nin üç riyaset süresinin toplamı 9 yılı aşkındır. K. M. E., Eyüb'de gömülüdür.

KOCA MUSTAFA PAŞA : bk. MUSTAFA PAŞA.

KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ, İstanbul'da, Sünbül Efendi Camii adıyle de tanınan bir cami. Bu tapınağın aslı, VI. - VII. yüzyıllara ait Andres manastırı olup, Basil I ve Mikhail VIII zamanlarında onarım görmüş, kilise halini almıştır. Kubbesi dört sütun ve filayağına dayalıdır, biri büyük, ikisi küçük apsidi ve iki narteksi vardır. Sütun başlıkları yapraklı ve monoğram (imza yerine kullanılan ve özel adın harflerinden meydana gelen marka) lıdır. Bu tarihî yapının, Osmanlı padişahı II. Bayezid'in sadrâzamı Koca Mustafa Paşa tarafından H. 895 (M. 1489)'de cami haline getirildiği ve vakfiye (b. bk.) sinin de bir yıl sonra ortaya çıktığı bilinmektedir ve adını buradan alır.

Camiin sağ kapısı üstündeki 895 tarihli Arapça yazıt, şeyhülislâm Hüsameddin Efendi'nin; sol kapısı üstünde bulunan 896 tarihli Arapça yazıt da, Heşt - Behişt sahibi İdris-i Bitlisî'nin eserleridir. Camiin avlu kapısının önünde sultan II. Mahmud tuğralı (1250/1834) ve sultan Abdülmecid tuğralı (1264/1847), Sünbül dergâhına ait gösterişli yazıtlar bulunmaktadır. Defterdar Ekmekçi - zade Ahmed Paşa, camiin sağ tarafına bir yer ve mahfel ekleterek binayı genişletmiş ve bu yüzden minare ortada kalmıştır. Camiin yanında bulunan medrese, imaret (b. bk.), mektep ve muvakkıthane (b. bk.), çeşitli tarihlerde yapılmışlardır.

K. M. P. C.'nin sağ yanındaki tek kubbeli türbeye, Koca Mustafa Paşa'nın kızı Safiye Hanım gömülmüştür. Avluda bulunan türbede, 1493 yılında ölen ve Sünbüliye tarikati sahibi olan şeyh Yusuf Sünbül Sinaneddin Efendi gömülüdür. İşte bundan dolayı, Sünbül Efendi camii diye de anılır. Aynı türbenin methaline II. Abdülhamid devri seraskeri Rıza Paşa, avluya ise tanınmış hattat Hafız Osman gömülmüştür.

K. M. P. C.'nin avlusunun ortasında, kurumuş ve çok büyük bir selvi ağacına asılı bulunan zincirle ilgili olarak çeşitli söylentiler vardır ve zincir, bugün İnkılâp müzesindedir. Yine avluda, sütun şeklinde ve eşine az rastlanır bir tipte, 1737'de Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırılmış çeşmecik bulunur (Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, C. I, s. 92, Ankara 1962).

Koca Mustafa Paşa Camii: İstanbul'da, Ayvansaray kapısında bir cami. Hazreti Cabir camii, Atik Mustafa Paşa camii adları ile de anılır. Aslı, St. Pierre ve Ste Maria

kiliseleridir. II. Bayezid devri veziriazamı Koca Mustafa Paşa tarafından cami haline getirilmiştir. Minberi ve son cemaat yeri ahşaptır, minaresi taştandır. Esas planı haç şeklinde olup, cami tek kubbelidir. Son yıllarda, dış duvarlarında Bizans devrine ait fresk (duvar resmi) ler bulunmuştur. Camiin içinde, eshabdan Hazreti Cabir'e mal edilen bir sanduka bulunmaktadır. Bu camiin önünde bulunan ve mermerden olan büyük bir vaftiz taşı, İstanbul Arkeoloji müzesine kaldırılmıştır. Binanın karşısında Şatır Hasan Ağa çeşmesi bulunur.

KOCA RAGIP PAŞA: bk. RAGIP PAŞA, Koca.

KOCA REŞİD PAŞA: bk. REŞİD PAŞA, Koca.

KOCA SİNAN PAŞA: bk. SİNAN PAŞA, Koca.

KOCA YUSUF PAŞA: bk. YUSUF PAŞA, Koca.

KOCA YUSUF PEHLİVAN (Karalar köyü, Şumnu, Bulgaristan 1858 - Atlas Okyanusu, 1898), Türk güreşçisi. Yağlı güreşi önce Şumnulu İsmail Pehlivan'dan, daha sonra da Pomak Osman Pehlivan'dan öğrendi. Vücudunun iri ve güçlü olması sebebiyle 20 yaşına gelmeden başpehlivanlar arasına katıldı. Bu sıralarda Sultan Abdülaziz zamanı pehlivanlarından Kavasoğlu İbrahim, ve Makarnacı Halil pehlivanlar güreşi bırakmış, Kara İbo, Aliço, Hançoğlu Halil, Katrancı Halil ve Cemil pehlivanlar da Rumeli'de güreşe devam etmekteydiler. Bu güreşçilerden Aliço, Kırkpınar güreşlerine iştirak ederek başpehlivan unvanını korumaktaydı.

K. Y. P., Türkiye başpehlivanlığını ancak Aliço ihtiyarlayıp güreş meydanlarından çekildikten sonra aldı. Başpehlivan olduktan sonra da yıllarca Adalı Halil, Hergeleci İbrahim, Katrancı Halil, Şumnulu Rüstem, Çolak Mollâ Mümin gibi güreşçilerle güreşler yaptı ve üstünlüğünü daima ispat etti. 1894 yılı Eylül ayında Çardak'ta yapılan güreşlerde Adalı Halil'i ve Kurtdereli Mehmed pehlivanları yenerek "Baş" ödülü aldı. Bu güreşlerden 2 - 3 ay sonra Fransız sirk güreşçisi Doublier ile tanışıp yanına Filiz Nurullah, Kara Osman ve Koç Mehmed'i de alarak Paris'e gitti. Kısa bir süre greko - romen güreşini öğrendikten sonra, güreşlere başladı.

K. Y. P.'ın karşısına ilk çıkan Fénélon oldu, kısa zamanda yenildi. Ertesi gece Paul Fournier çıkarıldı, o da yenilmekten kurtulamadı. Üçüncü karşılaşma Fransa'nın en teknik güreşçisi Sabas ile yapıldı. Bu güreşte K. Y. P. büyük bir tehlike atlattı. Sabas'ın kol kapma oyunu ile bir omuzu yere geldi ise de, K. Y. öbür eliyle dekorlara tutunarak kurtuldu. Güreş başka bir geceye bırakıldı. İkinci karşılaşmada daha önce kendisini tehlikeli duruma düşüren bu pehlivanı çabucak yendi.

K. Y. P., daha sonra Fransa'nın başka şehirlerinde güreşler yapmak üzere turneye çıktı. Bordeaux'da Paul Pons'u ve karşılaştığı bütün güreşçileri yenerek "Türk gibi kuvvetli" Fransız atalar sözünün doğruluğunu ispat etti.

K. Y. P.'ın hasımlarını acı kuvvetiyle ezerek kısa süreler içinde yenmesi Fransız güreşçilerini o kadar korkutmuş idi ki, bunlardan Paul Pons 1912'de yayınladığı *La Lutte* kitabında çoğunlukla K. Y. P.'dan bahsetmiştir. K. Y. P. gerek Türkiye'de gerek Avrupa ve Amerika'da yaptığı güreşlerde güreşi ve sporcu ahlâkını daima ön planda tutmuştur.

5 Aralık 1895 günü Cirque d'Hiver'de K. Y. P.'ın karşısına çıkarılacağı ilân edilmiş olan Hergeleci İbrahim ve Kara Ahmed, zamanında Paris'e gelemeyince Kara Osman, K. Y. P. ile güreştirildi. Yağlı güreş şeklinde yapılan bu müsabakada K. Y. P. Kara Osman'ı kurtkapanı oyunu ile ezerken Fransız polisi ve Paul Pons, kamçı ve baston vurarak K. Y. P.'ın altından Kara Osman'ı almıştır.

1898 yılı başlarında Rum güreşçisi Pierre ve İngiliz Tom Canon ile Amerika'ya gitti. Amerika şampiyonu Robert ile Madison Square Garden'da 26 Mart 1898 ve Metropolitan Opera'da 30 Nisan 1898 tarihlerinde yaptığı iki karşılaşmada, Robert'in kaçak güreşmesi ve taraftarlarının hileleri ve kavga çıkarmaları yüzünden sonuçlanamadı. Daha sonra Jenkins'i ve Evan Lewis'i yendi.

Türkiye'ye dönmek üzere New York'tan 2 Temmuz 1898 günü "Bourgogne" transatlantiği ile ayrıldı. Gemi, 4 Temmuz 1898 pazartesi günü sabahı sis içerisinde giderken, Cnomartyshire adlı bir yelkenli ile çarpıştı. "Bourgogne" 20 dakika içinde battı ve K. Y. ile beraber 667 yolcu boğuldu. Ancak 104 gemi tayfasıyla 61 yolcu kurtulabildi.

KOCAALBACAK (tatanus fuscus), Lağmurkuşları (Charadriiformes) takımının Yağmurkuşugiller (Charadriidae) familyasından bir kuş türü. 30 cm boyunda, ince uzun bacaklı, gagası hafif kalkık, ince ve uzun olan K., Avrupa, Asya ve kuzey Afrika'da yaşar.

KOCABAŞ (Coccothrautes), Ötücü - kuşlar (Passeriformes), takımının İspinozgiller (Fringillidae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 18 cm olup, çok iri, sivri bir gagası ve kısa kuyruğu vardır. Tüyleri parlak siyah ve kahverengi, karnı ise pembedir. Palearktik bölgede ağaçlık yerlerde yaşar.

KOCAÇAY, Kütahya'nın güney - batısındaki dağlık yerlerden çıkan bir akarsu. Uzunluğu 160 km olan, Kütahya'nın 30 km batısından geçen K., Domaniç yaylalarından ve Yirce Dağları'ndan inen birçok derelerle beslenir. Ulubat gölünün 20 km güneyinde, bu göle dökülen Kırmastı çayına karışır.

KOCAÇİMEN TEPESİ, Gelibolu yarımadasının güney - batı ucuna yakın, Anafarta - Kocadere köyleri arasında, Maydos kasabasının 8 km kuzeyinde bulunan, denizden yüksekliği 303 m olan bir tepe. Yamaçları çok dik meyilli ve makilerle kaplıdır. Güney yamaçlarındaki Conk Bayırı ile kuzey ve batı yamaçlarındaki Anafarta sırtları; I. Dünya Savaşı (1914 - 1918)'nda Türk ordusunun, Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) kumandasındaki birliklerinin büyük kahramanlıklar gösterdiği bir savaş alanıdır.

KOCAELİ, Marmara bölgesinde bir il. Yüzölçümü 3 626 km²; il nüfusu 383 552 (1970), merkez İzmit nüfusu 123 016 (1970) dır. K. adı XIV. yüzyıl başlarında bu toprakları bizlere kazandırmak gayesiyle İzmit havalisine akınlarda bulunmuş olan Türk mücahitlerinden Akça Koca'dan gelir. Fakat bu bölgenin ele geçirilmesi Orhan Gazi'ye nasip olmuştur. Orhan Gazi, hükümdarlığının ilk yıllarında, İzmit'i kuşatıp ele geçirdiği zaman Akça Koca ölmüş (1327 - 1328) bulunuyordu. Orhan Gazi, sancak yapıp K. adını taktığı bu toprakların idaresini, önceleri, büyük oğlu Rumeli fâtihi Süleyman paşaya vermiştir. K. bir ara (1419) Bizanslıların eline geçmiş ise de, Gazi Timurtaşoğlu Umur bey, Hereke, Gebze ve Pendik'i düşmandan geri almıştır.

KOCAELİ : İl merkezi İzmit'in karşıdan görünüşü

Osmanlılar zamanında K., sancak olarak, önce Anadolu eyaletine, XVI. yüzyıl sonlarına doğru Kaptan paşa eyaletine (Gelibolu) bağlanmıştır. XIX. yüzyıl başlarında K., Hüdâvendigâr eyaleti (Bursa) nin sınırları içerisine alınmış; 1862'de vilâyet taksimatına geçilince, Sancak, İzmit'in ismiyle anılmış; bir ara İstanbul vilâyetine bağlanmış; fakat çok geçmeden (1888'de) doğrudan doğruya Dahiliye Nezâretine bağlı ayrı bir mutasarrıflık olmuştur. Bu sıralarda Adapazarı, Karamürsel, Kandıra, İzmit kazalarında yaşayan halkın sayısı, 129 bini müslüman, 49 bini ermeni, 41 bini rum ve 2 500 kadarı musevi olmak üzere, 233 binden ibaretti. Daha sonra kaza olan Yalova, İstanbul vilâyetine bağlı Gebze, İzmit'e verilmiş; Hendek, Akyazı, Karasu, Değirmendere ilçeliğe yükselmiş; fakat bu defa da Yalova İstanbul vilâyetine bırakılmıştır.

1922'de Umumî Meclis üyelerinden Hendek'li bir zâtın teklifiyle İzmit Sancağının adı, yeniden K.'ne çevrilmiş; 1954'de merkezi Adapazarı olan Sakarya vilâyeti kurulunca, K.'nin Karasu, Akyazı, Hendek, Geyve ilçeleri oraya bağlanmış, bu yüzden de alanı düşmüştür.

Coğrafya: İl toprakları coğrafî bakımdan kuzeyde platolar; merkezde İzmit körfezi - Sapanca oluğu; güneyde tepelik ve dağlık kuşak olmak üzere üç bölüme ayrılabilir.

Kuzeydeki K. yarımadasının çekirdeğini I. Zaman arazisi teşkil eder. Bu eski çekirdek, yaklaşık olarak Darıca - Şile çizgisinin doğusunda, İzmit'e yaklaştıkça gençleşen depolar altına dalar. Çeşitli yaş ve tabiattaki külteler, akarsular tarafından birçok kereler tesfiye edilmiştir. Bu sırada aşındırmaya karşı dayanıklı külteler, tesfiye sathının üzerinde kabartılar meydana getirmeye devam etmiştir. Gebze civarında gördüğümüz doğu - batı yönlü Beylik ve Gazi dağları, monadnock adını verdiğimiz bu kabil topoğrafyadan sadece ikisidir.

Aşındırmaların rendelediği bu tesfiye sathı, IV. Zamanın başlarında yükselmeye maruz kalmış, yükselme oranı Marmara kıyılarında, Karadeniz kıyılarına göre daha fazla olmuştur. Böylece Subölümü çizgisinin güneyde yer almasının sonucu, kuzeye doğru akmaya başlıyan nispeten uzun ırmaklar (40 - 50 km), yükselmenin tesiriyle tesfiye sathına gömülmüşler ve platoların vücut bulmasına sebep olmuşlardır.

Söz konusu su bölümünün kuzey ve güneyi, birbirinden farklıdır. Bir kere Marmara kıyıları, Karadeniz'e, civar kısımlara nazaran daha ılık kışlara (Kartal'da Ocak sıcaklık ortalaması 6, 8°, Şile'de 5,4°), daha belirli yaz'lara (Kartal Ağustos sıcaklık ortalaması 23,4, Şile 22,7) sahiptir. Buna karşılık kuzey bölüm daha yağışlıdır (yıllık yağış ortalaması Şile'de 745; Kartal'da 671,4 mm). Sadece yağış tutarı değil, yağışların mevsimlere dağılışı da her iki bölümde birbirinden farklıdır. Nitekim kuzey bölümde yılın en yağışlı mevsimi sonbahar, güneyde ise, Akdeniz'de olduğu gibi, kıştır.

Bu durumdan faydalanan nemcil, aynı zamanda soğuktan hoşlanmayan yabani fındık, kocayemiş, akçakesme, kızılcık gibi bitkiler, yalı bölgelerini kaplamıştır. Yukarı kısımlar, Batı Karadeniz bitkilerinin yaşama alanıdır.

Yazın bile serin ve nemli olan kıyı bölümü, bu tabiat şartlarından hoşlanan mısır, patates tarlaları ile fındık bahçeleri halindedir. İl mısırının yarıdan çoğunu; patatesinin 1/4; fındığının % 27 sini kıyı kuşağı yetiştirir. İl sığırlarının 1/3'e yakını, mısır - fındık kuşağı diyebileceğimiz şerit dahilinde beslenir. Güneye gittikçe mısır - patates - fındık, kuru zeminlerde yerlerini tahıla; sığırlar ise davara terkeder. Burası ilin tahıl anbarı sayılır. Tek başına Kandıra, K. buğdayının yarısını, davarının 1/3'ünü yetiştirir.

Su bölümü çizgisinin güneyinde kalan, daha fazla yükselmiş, onun için de akarsularla derince yarılıp dağlık bir görünüş kazanmış kısımlar; Tütün çiftliği - Derince gibi mahdut bazı düzlükler dışında, Marmara'ya dik bir yar ile iner. Bu yar, İzmit körfezine varlık veren faylardan birine karşılıktır. Yalı bölgesinde yer yer, IV. Zaman boyunca şimdiki sınırlarını aşmış Marmara'nın terkettiği kıyı taraçalarına rastlanır. Bir kısmı denizel depoların dalgalarla yontulması sonucu oluşmuş kıyı taraçalarının yükseltileri 1,5 - 2 m ile 40 - 42 arasında oynar. Sayıları İzmit (İzmit'te 1 - 2 ve 7 - 8 m lik 2 taraça) ve Tuzla'da (Tuzla'da 18 - 20 m lik tek bir taraça) azalan taraçalar Hereke'de 3'ü, Yarımca fenerinde 4'ü (1,5 - 2; 7 - 8; 18 - 20 ve 40 - 42 m lik) bulur.

Kuzeyin serin rüzgârlarına karşı nisbeten kapalı, güneyde kış mevsimi daha ılık (Ocak sıcaklığı Şile'de 5,4; İzmit'te 7,7° C), yazlar daha sıcaktır. Bu yüzden maki örtüsü 200 - 250 m ye kadar çıkabilir. Akdeniz ikliminin tanıtıcı unsurlarından zeytin ağacı, kuytu köşelerde belirir. Bura zeytinliklerinin il zeytin üretimine katılma payı % 12'yi pek geçmez. Kuzey Marmara'nın yalı kuşağı, meyve sahasıdır. Meyveler arasında kiraz başta gelir. K. kirazlarının 1/3'ünü, armut ile elmasının 1/4'ünü yalı boyu bahçeleri sağlar. Yamaçtaki bağların toplam üretimleri 16 bin tonu biraz geçer.

Endüstri: İstanbul gibi büyük bir tüketim merkezine yakınlık, hünerli işçi bulmadaki kolaylık, ulaşım ve enerji sağlama imkânlarıyle fabrika kurmaya elverişli arsalar, endüstriyi yalı boylarına çeken başlıca etkenlerdir. Sanayi, Gebze, Yarımca, Tütün çiftliği - Derince ve İzmit'te olmak üzere başlıca 4 bölgede toplanmıştır.

İldeki endüstriyel tesislerin % 11'i Gebze'de bulunur. Bunların başlıcaları, Darıca, Pınarhisar, Hereke çimento; 1966'da Gebze yakınında faliyete geçen cam pamuğunun yanısıra, Nasaş alüminyum fabrikalarıdır. Darıca, yılda 435 300; Hereke fabrikası 475 883 ton çimento üretir. Hereke'de bundan başka eski bir dokuma fabrikası bulunur. 1843'te 50 pamuklu, 25 ipekli dokuma tezgâhı ile işe başlıyan bu fabrika, pamuklu tezgâhlarını 1845'te Zeytinburnu fabrikasına naklettikten sonra faaliyetini, Sarayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere, ipekli dokumacılığa ayırmıştır. Hereke fabrikası, 1891'den itibaren kendisine dünya çapında ün kazandıran halılar dokumaya başlamış; 1902'den sonra yünlü kumaş imalâtına önem vermiş; 1932'den sonra hemen hemen hep yünlü kumaş dokuyan bir müessese haline gelmiştir. Bu tesisler yılda 874 bin yünlü, 1366 ipekli kumaş dokuyor.

KOCAELİ : İl merkezi İzmit'te saat kulesi

Yarımca, çelik - döküm, nişasta - glikoz'dan başka 1961'de çalışmaya başlıyan gübre (Süperfosfat), 1962'de hizmete giren İpragaz; 1967'de açılan seramik ve 1970'de üretime geçen petro - kimya fabrikalariyle, il endüstri tesislerinin % 3'üne sahiptir. İpraş rafinerisi Tütün çiftliğinde bulunur. 1961'de güneydoğu Anadolu ve ithal petrolünü işlemek için 1 milyon ton kapasite ile kurulan bu tesislerin gücü, 1968'de 5,5 milyon tona çıkarılmıştır. Kapasitesi 1975'te 8 milyon tona çıkarılacak İpraş, memleketimizin en güçlü rafinerisi olacaktır. Koruma tarım ilâçları, kablo, çelik sanayii, Shell'in motor yağları tesisleri Derince'dedir. K. sınırları içindeki sınaî tesislerin % 19'u Derince'dedir. Fakat fabrikaların (% 42'si) ve işçilerin (% 46,9) çoğu İzmit'e yerleşmiştir (bk. İZMİT).

Orta Çukur, en dar yeri Diliskelesi - Hersek fenerleri arasında 3; en geniş yeri Hereke - Karamürsel arasında 9,6 kilometre; Yelkenkayası - Çatalburnu hattından itibaren doğuya doğru 50 km uzanan İzmit körfezinin sığ sularıyle kaplanmıştır. Körfezin derinlik haritaları, denizin her iki yakada da kıyının biraz açığında birden derinleştiğini, bu deniz altı yamacının 70 - 80 m lik (en derin kısmı Aşağı Ulaşlı - Yarımca arasında 183 m) bir oluk tabanında ortadan kalktığını gösteriyor. Bir tekneyi andıran bu durum, İzmit körfezinin bir çöküntü hendeğine veya kırıklı bir senklinale tekabül ettiğini ortaya koymaktadır.

Sapanca Gölü çevresi, Orta Çukurun deniz istilâsından kurtulmuş bölümünü teşkil eder. Sapanca 17 km uzunlukta, 5,5 km genişliğe sahip, derin ve tatlı sulu bir göldür. Zemini 40 - 50 m derinlikte olup bir tekneyi andırır. Bu düz taban, İzmit körfezi gibi, kuzey ve güneyden dik yamaçlarla sınırlanmış olduğuna göre, tektonik menşelidir. Samanlı dağlarından inen akarsuların birikinti konileri dışında, batıya doğru eğimli ova, İzmit civarında hemen hemen deniz seviyesindedir. Bataklıklarla kaplı ova, kışın bol, gür akan derelerin sularını boşaltamaması neticesinde sulara gömülür.

Her zaman yeşilliğini koruyan otlarla kaplı ova, bilhassa sığırların beslendiği bir otlaktır. İl sığırlarının yarıdan fazlası bu olukta toplanmıştır. Ovanın doğuda kuru zeminli kısımları, ucuz arsa arayan birkaç endüstri tesisini kendine çekmiştir. K. endüstri tesislerinden % 9, 4'ü Köseköy civarında toplanmıştır. Türk Pirelli fabrikası, otomobil, kamyon, otobüs ve traktörler için yılda 400 bin dış, 325 bin iç; Good Year, 340 bin dış ve 280 bin iç lâstik imâl ediyor. Philips'in 1970'de 100 bin ton kapasiteli Ansa antibiyotik fabrikaları da buradadır ve yakında Rabak elektrolitik bakır tesisleri işletmeye açılacaktır.

Merkezî oluğun güney kanadında kıyı ovası, tepelik bölge ve dağlık kuşak birbirini izler. Hersek ve benzeri akarsuların deltaları dışında yer yer daralıp genişliyen kıyı ovası kuşağı, doğuya doğru boğazlar halinde tepelik bölgeye sokulur. Bir kıyı kordonu ile denizden ayrılmış, alanı 1.5 km² yi bulan Hersek gölü, daha ziyade bir bataklığı andırır.

Kıyı ovası, tepelik kuşağı 12 - 18; 42 - 48 ve 60 - 74 m lik 3 kıyı taraçasıyle geçer. Bu basamaklı deniz taraçaları, IV. Zamanda şimdiki seviyesinin 74 m üstüne yükselmiş Marmara denizinin alçalma safhalarına tekabül eder.

Tarla açmak maksadıyle maki örtüsünün geniş ölçüde tahribe uğradığı kıyı ovası, tarihî devirlerden beri önemli yerleşmelere sahne olmuştur. Hersek deltasında Bitinya devrine ait Drepanum, Bizans devrinde onun yerini alan büyük bir liman yerleşme merkezi Helenepolis; Karamürsel'in şimdiki yerindeki Praenetus; Gölcük güneyindeki Eribulum, bunlar arasında sayılabilir. Bugün de kıyı ovasında Karamürsel (12 200 nüfuslu) ve Gölcük (29 700 nüfuslu) önemli yerleşme merkezleridir. XIX. yüzyıl sonlarına doğru yalı bölgesi kasabalarında azınlıkların sayısı Türklerinkinden fazla idi. Fakat bu durum, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'dan göç eden Türk unsurların havaliye yerleştirilmesiyle temelden değişmiştir. İskânın daha çok geleneklere bağlı olarak dağılma eğilimi gösterdiği kıyı kuşağında Karamürsel ve Gölcük gibi büyük kasabaların varlığı, çeşitli bir ziraat ile endüstriden ileri gelmiştir.

Kıyı kuşağı, bilhassa meyve ziraatinin yaygın olduğu bir sahadır. İl şeftalisinin % 84'ü, elmasının % 70'i, kirazının % 69'u, eriğinin % 58 ve üzümünün % 52'si, zeytin, bağ ve meyve ağaçlarının içe içe bulunduğu bu yalı kuşağından elde edilir.

Karamürsel ile Gölcük, çevrelerinin mahallî pazarı olduktan başka birer endüstri merkezidirler. Karamürsel'de çok sayıda zeytinyağı imalâthaneleri vardır. Gölcük, bir donanma üssüdür. Deniz kuvvetlerinin ihtiyacını kısmen karşılamak üzere Gölcük'te ilk tersane ve deniz fabrikaları 1925'te kurulmuş; fakat 1950'den sonra modernleştirilmişlerdir. Gölcük halen, küçük çapta savaş ve ticaret gemisiyle bir kısım malzemesini yapabilmektedir.

Kıyı kuşağı gerisinde bir kırık hattıyle yükselen tepeler bölgesi, eski tesfiye sathının akarsularla parçalanması sonucu bugünkü görünüşünü kazanmıştır. Doğuya doğru yavaş yavaş yükselen tepeler kuşağında maki örtüsü genellikle 250

m den sonra kaybolur ve onun yerini gürgen, kestane, akca ağaç, ıhlamur'dan müteşekkil ormanlar alır. Bu kuşağın başta gelen ürünü kestane, tütün, fındık, tahıl ve az miktarda ayçiçeğidir. İl kestanesinin % 75'ini, fındığının % 70'ini tepelik kuşak karşılar.

Tepelik kuşak gerisinde Uludağ göknarının, karaçam ve sarıçamın yoğunluk kazandığı dağlık bölge, İzmit körfezi ile İznik gölü arasında daralıp - genişleyen kırıklı bir antiklinal durumundadır. Dağlık alan, doğuya doğru gittikçe yükselerek Keltepe'de (1602 m) en yüksek seviyesine ulaşır.

Tarih : Kocaeli çevresi, eski çağlarda Frikya krallığına dahildi. M. Ö. VIII. yüzyılda Megaralı Yunanlılar, İzmit Körfezi'nin ucuna yerleşmişlerdir. Yunanlılar'ın, reisleri Astakos'un adını verdikleri yerleşme yeri, İzmit'in 6 km güneydoğusunda yani İzmit Körfezi'nin tam ucundadır. Şehir, M. Ö. III. yüzyılda Balkanlar'dan gelen Trakya kralı Lysimachos tarafından tahrîb edilmiştir. Traklar'ın daha önce de bu çevreye geldikleri söylenebilir. M. Ö. IV. yüzyılda İran (Pers) hâkimiyet ve nüfuzundan kurtulup Makedonya (İskender) imparatorluğuna katılan bölge, az sonra Bitinya krallığına geçmiştir. Bitinya kralı I. Nikomed, M. Ö. 262'de şimdiki İzmit şehrini kurmuş, şehre kendi adını vermiş ("Nikomedia"), taht şehri yapmıştır. Anibal, M. Ö. 148'de buraya gelip Bitinya kralına sığınmış ve Gebze'de gömülmüştür.

Zaman zaman Bitinya krallığı, Bergama krallığının hücumlarına mâruz kalmıştır. M. Ö. II. yüzyılın son yarısında Roma'ya tâbî olan Bitinya krallığı, M. Ö. 74'te tamamen Roma'ya geçmiştir. M. S. 258'de Gotlar ve 284'te İranlılar, bölgeyi ve İzmit şehrini yakıp yıkmışlardır. İmparator Diocletianus, İzmit'i imparatorluk başkenti yapmayı bile düşünmüştür. Büyük Konstantin, Roma imparatorluğunun başkentini İstanbul'a naklettikten sonra, İzmit civarında ölmüştür. 395 yılında Roma imparatorluğu ikiye ayrılınca, bütün Anadolu gibi bu çevre de Doğu (Bizans) imparatorluğunun payına düşmüştür.

Diocletianus'tan sonra VI. yüzyılda İzmit'in büyük imarcısı İmparator Justinianus olmuştur. Devamlı zelzelelerle çok zarar gören İzmit'i, bu hükümdar bir dereceye kadar kalkındırmıştır. VII. yüzyılda Müslüman Araplar, Anadolu akınları sırasında, İstanbul yolu üzerinde bulunan bu çevreye de sokulmuşlardır.

Sultan Alp - Arslan'ın 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu fâtihi ve Türkiye devletinin kurucusu Kutalmışoğlu I. Süleyman - Şâh'ın başkumandanlığındaki Türk Selçuklu Oğuz orduları, bu bölgeye de geldiler. 1077'de Büyük Selçuklular'a tâbî olarak Türkiye (Anadolu Selçuklu) devleti kurulunca, İznik şehri başkent oldu. İznik'e çok yakın olan bölge de Türk hâkimiyetine girdi. 1097'de Haçlılar, İznik'i alıp Türkiye'nin başkenti Konya'ya nakledilince, Kocaeli bölgesi tekrar Bizans'a geçti. İstanbul'da 1204'te Latin İmparatorluğu kurulunca, 1204'ten 1207'ye kadar Latinler, İzmit'i de elde tuttular. Fakat bu tarihte İznik'e çekilen Bizans imparatorlarına bırakmıya mecbur kaldılar.

Bölge, ancak Osmanlı Türkleri'nin fethi ile kesin şekilde Türk hâkimiyetine girmiştir. İzmit'i Orhan Gazi fethetmiştir. 1331'de şehri kuşatan Türk hükümdârı, Bizans imparatorunun derhal imdada gelmesi üzerine muhasarayı kaldırmış, fakat 6 yıl sonra 1337'de tekrar gelerek şehri fethetmiştir. Orhan Gazi, İzmit'i, sancak (vilâyet) olarak büyük oğlu müstakbel Rumeli fâtihi Veliaht - Şehzâde Gazi Süleyman Paşa'ya vermiştir. Bundan sonra bölgeye adını veren ("Koca İli/Kocaeli") Türk kumandanlarından Akça Koca, şehrin bütün çevresini Osmanlı devletine katmış, devlet ilk defa olarak Karadeniz'e erişmiştir.

28 Temmuz 1402 Ankara felâketinden sonra Timur'un askerleri İzmit'e de girmişler, Kocaeli topraklarını çiğnemişlerdir. Fetret Devri'nde Osmanlı şehzâdeleri arasındaki taht kavgalarından faydalanan Bizans, çok kısa bir zaman için İzmit şehrini ele geçirmiş, fakat 1419'da Gazi Timurtaşoğlu Umur Bey, Hereke, Pendik, Gebze, Kartal gibi kasabalarla beraber İzmit'i de geri almıştır. 1481'de Fâtih Sultan Mehmed, Kocaeli'nde Gebze yakınlarında "Sultan Çayırı" veya "Hunkâr Çayırı" denen yerdeki ordugâhında zehirlenerek ölmüştür.

Osmanlı Türkiyesi'nde İzmit, bir sancak (il) merkezi olmuş, bu sancak, önce Anadolu, sonra Kapdan - Paşa eyaletlerine bağlanmıştır. Tanzimat'tan sonra müstakil yani hiçbir eyalete bağlı olmaksızın doğrudan doğruya dâhiliye nezâretine bağlı bir sancak merkezi olmuştur. Adapazarı, Kandıra, Geyve, Karamürsel, Yalova, Gebze kazâları, 1888'de kurulan Kocaeli müstakil sancağına bağlı idi. İmparatorluğun sonuna doğru, 1910'da, İzmit müstakil sancağı 8 100 km² ve 349 000 nüfuslu idi. Nüfus yoğunluğu 43 idi. 6 kazâsı vardı. 1640'ta 35 000, 1800'de 35 000, 1915'te 40 000 tahmin edilen İzmit'in nüfusu 1927'de 15 000'e düşmüş, sonra çok büyük bir gelişmeyle şehir nüfusu 1970'te 123 000'e çıkmıştır.

Osmanlı Türk idaresinde İzmit, Üsküdar'dan doğuya giden büyük ticaret yolu üzerindeki mühim konaklardan biri olmuştur. Şehirde birçok kervansaraylar ve ticaret hanları yapılmıştır. II. Selim'in 2. vezîri Pertev Paşa'nın XVI. yüzyıl sonlarında Mimar Sinan'a yaptırdığı kervansaray ve cami ünlüdür. İzmit'te, bir tersane de vardı. Şehir aynı zamanda kereste ticaretinin büyük merkez ve pazarlarından biri idi. İzmit tersanesinde hem harb, hem ticaret gemisi yapılırdı. Tersane, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar faaliyetine devâm etmiştir. Cumhuriyet devrinde Körfez'in karşı kıyısında Gölcük kurulmuş, buradaki tersane ve tesisler, tarihî İzmit tersanesinin yerini almıştır. XIX. yüzyıl başlarına kadar husust teşebbüs tarafından işletilen tuzlalar da bölgenin başlıca zenginlikleri arasında bulunuyordu. Devlete ait askerî kumaş ve fes fabrikaları da İzmit civarında idi.

Türkler'in "Macar Kralı" dedikleri Türkiye'ye bağlı son Orta Macar prensi Emerich Thökely, Almanlar'a yenilince Türkiye'ye sığınmış, hükûmet kendisine İzmit civarında malikâne vermişti Türkler'in "Tökeli İmre" dedikleri bu prens, 13 Eylül 1705'te burada ölmüş ve buraya gömülmüştür. 1906'da kemikleri, Macaristan'a nakledilmiştir Meşrutiyet'ten sonra şehrin en büyük caddesine bu Macar mücâhidin adı verilmiştir.

1873'te Haydarpaşa - İzmit demiryolunun açılması, bir müddetten beri canlılığını kaybeden İzmit şehrine ve Kocaeli bölgesine bir kalkınma hızı vermiştir. İzmit, 6 Temmuz 1920'de İngilizler ve Yunanlılar tarafından işgal edilmiş, 27 Haziran 1921'e kadar 11 ay, 22 gün devâm etmiş, Ankara hükûmetince geri alınmıştır.

KOCAKARI SOĞUĞU (Ar. berdü'l - acûz), Mart ayının 11 - 17. (Rumî 26 Şubat - 4 Mart) günleri arasına kadar süren soğuğa, halk arasında verilen ad.

KOCAMEMİ, Zeki (İstanbul 1901 - İstanbul 1959), Türk ressamı. Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi (Güzel Sanatlar

Z. KOCAMEMİ: Çayır yolu

Akademisi) nde Çallı İbrahim'in öğrencisi olarak yetişmiştir. Okulu birincilikle bitirdikten sonra Türk Ocağı hesabına resim öğrenimi için Almanya'ya gönderilmiş (1922), iki yıl sonra da devlet adına öğrenimini sürdürmüştür. München'da H. Hoffmann'ın atölyesinde 1927 yılına kadar çalışmıştır. Yurda dönüşünde Trabzon Lisesi'nde kısa bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüş, iki yıllık bir aradan sonra, Sanayi-i Nefise'nin iç mimarlık bölümüne asistan olarak atanmış, okulun Akademi'ye çevrilmesi üzerine de resim bölümü asistanlığına, sonra da öğretim üyesi olarak atölye şefliğine getirilmiş ve ömrünün sonuna kadar bu okulda öğretmenlik yapmıştır.

Eserleriyle Türk resminde değerli bir yer almış olan K.'nin sanatında geometrik bir düzenle sağlanmış inşacı bir form anlayışı üstünlük kazanmıştır. Bütünün sadelik içinde değerlendirilişini olumlu kılan sağlam bir teknik, titiz ve dikkatli bir çalışma eserlerinin başlıca özelliğini yapmaktadır. 1933 - 1944 yılları arasında yaptığı "Atatürk'ün cenaze merasimi" ile "Mekkâre erleri" kompozisyonları güzel eserleri arasında yer alır. "Atatürk'ün cenaze merasimi" tablosu, 1939 Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde birinci ödülü kazanmıştır. Daha çok resmî sergilere katılmış olan K.'nin özel koleksiyonlarda, Millî Kütüphane koleksiyonunda, Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde birçok eserleri bulunmaktadır. İlk özel sergisini Asmalı Mescit (İstanbul) atölyesinde (1947) açmış olan K., yeni bir sergi hazırlarken ölmüştür. Bu sergi ölümünün birinci yıl dönümünde Millî Kütüphane Galerisi (Ankara) nde açılmıştır (1960).

KOCAOĞLU veya HOCAOĞLU, Osman (Oş, Fergana 1878 - İstanbul 1968), Buhârâ Cumhuriyeti (bk. BUHÂRÂ HANLIĞI) cumhurbaşkanı. Yedi yaşında iken ailesi Buhârâ'ya taşındığından eğitimini buradaki mektep ve medreselerde görmüştür. Türk tarihine, Türkistan tarihine, Fars dili ve edebiyatına derin merak sardırmış, kendi kendini yetiştirmiş, Türk edebiyatı üzerinde geniş bilgiye sahip olmuştur. 1898'de Fergana'da Çarlık Rusyası'nın sömürme siyasetine karşı Dükçü (İğci) İşan adı ile tanınan Şeyh Mehmet Ali önderliğindeki tarihî büyük ayaklanma hareketine katılmıştır. Modern ateşli silâhlar elde etmek için Andican'da Rus kışlasına hücum ederek birçok Rus askerini öldüren Türk isyancılar birkaç günde bastırılmışlar; Dükçü İşan ve yakınları idam edilmiş, K. ve yüzlerce kişi tutuklanmışlardır. Buhârâ Hükûmeti'ne teslim edilen K., Buhârâ şehrinden dışarı çıkmamak üzere serbest bırakılmıştır. Kırım, İdil - Ural, Kafkasya, Azerbaycan, Türkiye ve İran Türkleri arasında gelişen inkılâp ve fikir hareketlerinin de etkisiyle, Türkistan'da yeni okulların açılmasında, Buhârâ Neşr-i Maarif, daha sonra Turan Neşr-i Maarif derneklerinin kurulmasında K.'nun önemli rolü olmuştur. 1908'de gizlice kurulan Terbiye-i Etfal Derneği'nin kurucularından biri de K. idi. Bu dernek evlerde gizli yeni usul öğretim yapan okullar açmış, yenilik fikirleri aşılamıştır. İstanbul'da da şube açan bu dernek, Türkiye'ye 1911'de 15, 1912'de 30 öğrenci göndermeyi başarmıştır. Türkiye'den öğretmen, kitap ve eğitim araçları sağlamak için daha 1908'de arkadaşı Hamid Hoca ile İstanbul'a gelen K., 1912'de Buhârâ'da yeni usul okullar açmayı başaranların önünde bulunuyordu. K. ve arkadaşları çıkarmaya başladıkları "Buhârâ-i Şerîf" ve "Turan" gazeteleri ile halkı uyarmaya çalışırlarken, yalnız kendi çıkarını düşünen Buhârâ emîrî Âlim Han 1914'de gazeteleri ve yeni usul okulları kapattırmıştır. 1917 Şubat İhtilâli'nden sonra çıkan kargaşalık ve çatışmalar sonunda Buhârâ'yı terk eden K., Millî Muhtar Türkistan Hukûmeti zamanında Hokand'da çalışmıştır. Taşkent, Semerkand v. b. şehirlerdeki gençlerin Sovyetler'den yardım isteyerek Buhârâ emîrine karşı 1918'de yaptıkları hareket başarısız kalmış; 1920'de emîr yönetimine karşı Sovyetlerce düzenlenen ayaklanmalar sırasında, Sovyet kuvvetleri 30 Ağustos'ta Buhârâ'ya saldırmışlar; Eylûl'de Buhârâ emîri Doğu'ya kaçmış ve kurulan geçici hükûmette K. maliye bakanı olmuştur. Daha sonra toplanan II. Buhârâ Kongresi, hükûmet şeklini Halk Cumhuriyeti olarak ilân etmiş ve K.'nu da Cumhurbaşkanlığına seçmiştir. Lenin Türkiye'ye para ve silâh yardımı için o sırada Moskova'da bulunan K. ile Başbakan Feyzullah Hoca'yı kabûl etmiş ve Türkiye'ye ne şekil ve miktarda yardım edilebileceği imkânını sormuştur. Buhârâ'da sağlanan 100 milyon değerinde Buhârâ altını Moskova darphanesinde Rus sikkesi haline getirildikten sonra Anadolu'ya gönderilmiştir. K., ayrıca Buhârâ'dan Ankara Hükûmeti nezdine bir heyet ve tahsil için 50 öğrenci ile en değerli cinsten kalpaklık astragan göndermiştir. Sakarya Zaferi üzerine de, biri Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'ya diğeri İsmet Paşa (İnönü)'ya olmak üzere birer altın kılıç göndermiş; Ankara hükûmeti nezdine bir heyet yollayarak, Buhârâ Halk Cumhuriyeti'ne bir elçilik heyeti gönderilmesini istemiştir. Elçi olarak seçilen Abdullah Paşa, elçilik müsteşarı Ruşen Eşref (Ünaydın), araştırma için heyete katılan Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Ruslar tarafından Batum'dan ileri geçirilmemişlerdir. K., Buhârâ Cumhurbaşkanı sıfatı ile 1921'de teftiş ve tetkik için Doğu Buhârâ'da bulunduğu sırada, Sovyet Rusya'nın askerî istilâsına karşı baş kaldırmıştır. 10 Aralık 1921'de Düşenbe'deki Rus garnizon komutanından silâhlarını bırakarak Buhârâ topraklarını terk etmesini isteyen K., Sovyet kuvvetlerine karşı çarpışan millî istiklâlciler safına geçmiştir. Bu sıralarda Enver Paşa da Bolşeviklere karşı mücadele için Doğu Buhârâ'ya gelince, K. da bir süre onunla birlikte çalışmış, daha sonra istiklâl hareketlerine yardım sağlamak için Afganistan'a geçmiş; Enver Paşa başkanlığındaki istiklâlcilerin acı sonuçları üzerine K. 1923'te Türkiye'ye gelmiştir. Türkistan'ın istiklâli için, Türkiye'de ve Avrupa'da çaba harcayan dernek

O. KOCAOĞLU

ve çalışmalara bütün gücü ile katılan K., İstanbul'da çıkarılan "Türkistan" ve "Yeni Türkistan" dergilerinin imtiyaz sahibi idi. K.'nun İstiklâl Harbi sırasında Türkiye'ye Rusya'dan gönderilmiş para yardımının Türkler tarafından sağlandığı hakkında basında yer alan açıklamaları büyük bir ilgi uyandırmıştır.

KOCATAŞ, NECMEDDİN MOLLA: bk. NECMEDDİN MOLLA, Kocataş.

KOCATEPE, Afyonkarahisar şehrinin 12 km güneyinde bir tepe. Kuzey - doğuda Afyon ovasına, kuzeyde Tete yaylasına ve Büyük Sincanlı ovasına hakim olan K., İstiklâl Savaşı (Büyük Taarruz, 1922)'nda, Garp cephesi ve I. Ordu kumandanlıklarının savaş idare yeriydi. Sakarya Savaşı (1921)'ndan sonra Türk ve Yunan kuvvetleri Afyon bölgesinde toplandı. Önce Yunanlılar'ın elinde olan K. (Nuri Bey mevzii), kış mevsiminde ikmal güçlükleri dolayısıyle savunma hattı dışında bırakıldı ve Türk birlikleri tarafından kolaylıkla ele geçirildi. 26 Ağustos 1922'de başlayan, 26 ve 27 Ağustos günleri devam eden savaşların başarı ile yürütülmesinde K.'nin büyük rolü olmuştur.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir (Gümüşhane 1907 - Ankara 1961), Türk şairi ve edebiyat tarihçisi. İlköğrenimini İstanbul'da, Koca Mustafa Paşa ilkokulunda; ortaöğrenimini, 1921'de sınavla girdiği Darüşşafaka Lisesinde yaptı (1927). Mülkiye Mektebini bitirdi (1930). Ankara, İstanbul - Kabataş, Kastamonu liselerinde edebiyat öğretmenliği, Malatya ve Eskişehir liselerinde müdürlük ve ayrıca Millî Eğitim müfettişliği yaptı. 1950 - 1954 yılları arasında Gümüşhane milletvekili olarak çalıştı. Daha sonra Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı (1954 - 1961).

Sanat hayatına "Yedi Meşale" şairlerinden biri olarak 1928 yılında atılan K., epik şiirleriyle tanındı, manzum tiyatro eserleri yazdı, antolojiler düzenledi. Edebiyat incelemeleri, liseler için edebiyat ders kitapları hazırladı, çeviriler yaptı. 1945 yılında "Divan" adında aylık bir edebî dergi çıkardı. 79 eserinin tam listesi, "Yeni Yayınlar" dergisi (cilt VII, sayı 1, Ocak 1962) ndedir. Şiir kitapları: *Tunç Sesleri* [1935], *Geçmiş Geceler* [1936], *Bizim Türküler* [1937], *Ergenekon* [1935]. Manzum piyesleri: *On İnkılâp* [1933], *Yaman* [1933], *Sanatkâr* [1965]. Edebiyat incelemeleri: *Fransız Edebiyatı* [1934], *Yeni Türk Edebiyatı* [1936]. Antolojileri: *Şaheserler Antolojisi* [1934], *Divan Şiiri Antolojisi* [1947]. Çevirileri: *Hikâyeler* (La Fontaine'den, 1934), *Şarkılar Kitabı* (Heinrich Heine, 1948), *Elem Çiçekleri* (Baudelaire'den, 1957). Başlıcalarını saydığımız bu eserlerinden başka liseler için yazdığı *Metinlerle Türk Edebiyatı* I-II, III [1952] ve ölümünden sonra yayımlanan, başlangıçtan bugüne kadarki Türk edebiyatını ele alan büyük bir eseri daha vardır: *Türk Edebiyatı Tarihi* [1964].

KOCAYEMİŞ veya HOCAYEMİŞ (Arbutus), Fundagillerden küçük bir ağaç. Çiçekleri beyaz ve pembedir, meyvesi ise çileğe benzer. Kuzey yarımküresinde yetişir, on kadar çeşidi vardır. En çok görülen cinsi, Avrupa'nın güney ormanlarında makiler arasında yetişir. Dalları koyu kırmızıdır; yaprakları parlak ve güzel olup kış mevsiminde dökülmez. Meyvesinden, idrar söktürücü ve sindirimi kolaylaştırıcı olarak faydalanılır. Avrupa'da şarap ve likör yapımında da kullanılır.

KOČEVJE [*koçevye*] (Almanca adı: Gottschee), Yugoslavya'nın Slovenya cumhuriyetinde Rinza ırmağı üzerinde bir şehir. Deniz yüksekliği 460 m dir. Şehrin yakınında Friedrichsteiner Eishöhle (buzlu mağara) vardır. II. Dünya Harbi'nde Partizan'lar hareketinin merkezi K.'ye yakın bir yerde idi. K., XVI. yüzyıldan kalma sarayı ile, 1941'e kadar Ortenburg kontlarının kurduğu Alman dil adasının merkezi olarak tanınmıştır.

KOCH, Johan Peter (1870 - 1928), Danimarka'lı keşifçi. Grönland'a yapılan inceleme gezisine katıldı (1906 - 1908). 80° kuzey enlemini aşarak Peary toprağını buldular. Bu inceleme sonunda Grönland'ın bir ada olduğu kesinlikle anlaşıldı. Bu gezi sırasında K., 88 günde 1 400 mil yol aldı. 1913 yılında A. Wegener ile Grönland'ı en uzun yerinden (1 200 km) aştı.

KOCH, Robert (Clausthal 1843 - Baden Baden 1910), Alman hekimi ve bakteryologu. Göttingen üniversitesinde okumuş (1862 - 1866) Wollsten (Posen, Poznan)'da belediye hekimi iken, kendisini bütün dünyada meşhur eden bakteryolojik incelemelerin temeli olan bakteri yetiştirme ve boyama metodlarını bulmuştur. 1880 - 1904 yıllarında Berlin'de çalışmış ve yeni kurulan, bulaşıcı hastalıklar enstitüsünün müdürü olmuştur. Hindistan ve Afrikaya inceleme gezilerine gitmiştir. 1882 de adını taşıyan verem basili (K. basili)'ni, 1883'te de koleraya sebep olan basili bulmuştur. Bundan sonra uyku hastalığı, sıtma, akciğer veremi (tüberküloz) ve bu hastalıkların önüne geçme ve iyi etme metodları üzerinde çalışmıştır. Çalışmalariyle modern hekimliğe derin bir etki yapmış ve modern bakteryolojinin en önemli kurucularından biri olmuştur. 1905'te tıp Nobel ödülünü almıştır.

R. KOCH

KOCH BASİLİ [mikrobiyoloji] (Alm. Kochscher Bazillus; Fr. Bacille de Koch), akciğer veremi basiline verilen ad. Bu basil 1882'de Robert Koch tarafından bulunmuştur.

KOCHANOWSKI [*kohanovski*] **Jan** (Sycyna, Radom çevresi 1530 - Lublin 1584), Polonyalı şair. Eski Polonya'nın en büyük şairi olarak ün almıştır. Şâheseri sayılan *Threny* (Mersiyeler) [1580] adlı külliyatı, kızı Ursula'nın ölümünün etkisi ile yazılmıştır. *Psaterz Dawidow* (Davud'un mezamiri) [1578] adı ile, *Kitâb-ı Mukadde̕s'in* bu kısa kısmını tercüme etmiştir. Başka eserleri, *Fraszki* (Kısa şiirler) [1584] ile, *Odprawa poslów greckich* (Yunan elçilerinin geri gönderilmesi)

J. KOCHANOWSKI

[1578] adlı piyesidir. Latince yazılmış eserler de bırakmıştır. Bunlar arasında, Fransız şairi Desportes'un *Adieu à la Pologne* (Polonya'ya elveda) adlı şiirine karşılık olarak yazdığı şiiri ayrıca anılmaya değer.

KOCHANOWSKI [*kohanovski*], **Piotr** (Sycyna 1566 - Kraków 1620), Polonyalı şair Jan K. (b. bk.) nin yeğenidir. Malta Şövalyesi olarak bir yıl Malta'da yaşamış ve çeşitli deniz savaşlarına katılmıştır. Sonra hayatının uzunca bir dönemini İtalya'ya geçirmiştir. Tasso'nun *Gerusalemme Liberata* (Kurtarılmış Kudüs)'sını [1618'de basıldı] ve Ariosto'nun *Orlando Furioso* (Delirmiş Roland)'sunu çevirmiştir. Sonradan Polonya kralı Zygmunt'un sekreteri olmuştur. Polonya şiir edebiyatında en büyük şiir mütercimi olarak tanınmıştır. Her ne kadar asıl metnin seviyesine erişmiyor ise de, mecazlarla dolu dilinin kıvraklığı, ifade şekillerinin çeşitliliği, onu, o zamana kadar görülmüş mütercimlerin en mükemmeli kılmaktadır. Polonya edebiyatına, şimdiye kadar erişilmemiş bir destan örneği bırakmıştır. İtalyanca stanza (Pol. zwotka) denilen mısra grubunu Polca destanın en sevilen şekli haline getirmiştir.

KOCHER [*kohör*], **Theodor Emil** (Bern 1841 - Bern 1917), İsviçreli cerrah. 1909 Nobel fizyoloji ve tıp armağanını almıştır. Guatr cerrahisinin kurucusu olup, tiroid bezinin çalışmasında iod'un oynadığı rolü göstermiştir. K. kıskacı (pinces de K.) adını taşıyan ve akan kanı durdurmağa yarayan tırnaklı âleti icat ettiği gibi, yerinden oynayan omuz kemiklerinin yerine getirilmesi için de bir metod bulmuştur.

T. KOCHER

KOCK [*kok*] **Charles Paul de** (Passy 1793 - Paris 1871), Fransız romancısı ve tiyatro yazarı. Orta sınıf çevrelerini alaycı ve kaba bir dille tasvir eden K., gerek Fransa'da, gerek dış ülkelerde çok büyük bir ün kazanmıştır. Pek çok eseri vardır (kendisi 400 kitap yazmış olduğunu söylerdi). Bütün eserleri 299 ciltte toplanmıştır (1902 - 1905). Başlıcaları: *Gustave le mauvais sujet* (Yaramaz Gustave) [1821]; *La laitière de Montfermeil* (Montfermeil'li sütçü kadın) [1827]; *L'homme aux trois culottes* (Üç külotlu adam) [1842]; *La fille aux trois Jupons* (Üç eteklikli kız) [1838]. Tiyatro için de çalışmış ve 200 piyes bırakmıştır. Bunlar melodram, vodvil ve komik opera türlerindedir. K.'un birçok eserleri Türkçeye çevrilmiştir.

KOÇ, damızlık erkek koyun. İyi cins koyun yetiştirmede büyük etkisi olan K.'un seçilmesi çok önemlidir. Bu bakımdan iyi bir K.'un, ırkının bütün özelliklerini göstermesi gerekir.

K., sert huylu, mücadeleci ve kavgacı bir hayvandır. Deşına kadar damızlık olarak kullanılabilir. Yalnız ilk yıl 30, diğer yıllarda 50 - 60 koyundan fazla aşım yapılmaması gerekir.

K., sert huylu mücadeleci ve kavgacı bir hayvandır. Devamlı olarak birbirleriyle toslaşmaktan hoşlanırlar. Birçok yerlerde K.'lar döğüştürülerek yarışmalar yapılır.

KOÇ, kuzey yarıküresinde burçlar kuşağı takımyıldızlarından biri. Balık ve Boğa takımyıldızlarının arasındadır. K. grubu 70 yıldızdan meydana gelmiştir. En parlak yıldızı, Arapça "koç" anlamına gelen Hamel diye adlandırılmıştır. Bu yıldıza bazen, (♈ ilkbahar noktasının bir süre önce bu yıldız üzerinde bulunması nedeniyle) Gama (♈) veya K. başlangıç noktası adı da verilir.

KOÇ, Ahmed Vehbi (doğ. Ankara 1901), Türk iş adamı. Babası Koçzade Mustafa Efendi, annesi Fatına Hanım'dır. 1916 yılında ortaokulu bitiren K., aynı yıl babası ile beraber Ankara'da küçük bir dükkân açarak ticaret hayatına girmiştir. Ankara başkent olduktan sonra yapı malzemesi ticaretine başlamıştır. 1926'da babasının ölümünden sonra Koçzade Ahmed Vehbi olarak Ankara'daki parakendeci dükkânının başına geçerek firmasının işini devam ettirdi. 1937'de bugün sayıları 37'yi bulan K. ortaklıklarının nüvesi olan Koç Ticaret Ortaklığını ve 1963'te Koç Holding'i kurmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra imalâta yönelmiştir.

V. KOÇ

Koç Grubunun kapsadığı imalât dallarından başlıcaları: Otomobil endüstrisi, elektrikli ev âletleri, likid petrol gazı, döküm sanayii, tarım âletleri, dokuma, cam yünü, ampul, motör, kibrit, konserve gıda endüstrisi ve turizmdir.

K., eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmet alanlarında hayır işleri yapmak amacı ile 1968'de Vehbi Koç Vakfını kurmuştur.

KOÇ BURCU (astr.): bk. KOÇ.

KOÇAKLAMA, Türk halk şiiri ve musikisinde bir şekil. Hususî bir formu yoktur. Koşma (b. bk.) şeklinde, nâdiren diğer bir şekilde (semâî, varsağı) olur. Mevzu bakımından ayrılır. Umumiyetle bir güzel, bir sevgili vasfında söylenmiş olan güzelleme'ye (b. bk.) karşılık, koçaklama, bir kahramanlık olayı hakkında söylenmiş halk şiiridir. Sazşairi tarafından bestelenip terennüm edilirse, halk musikisinde de aynı adla anılır.

KOÇARLI, Aydın iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 5 039 (1970), köyleriyle birlikte 31 691 (1970) ve yüzölçümü 471 km² dir. Bir bucak (Çakırbeyli) ve 45 köyü vardır. Denizden yüksekliği 80 m dir. Daha önce Aydın'ın bir bucağı iken 1946'da ilçe olmuştur. Güneyde Çomak dağı (1273 m) eteklerinden kuzeyde Büyük Menderes ırmağına kadar uzanan ilçe arazisi, bir çöküntü hendeğine tekabül eden ve alüvyonlarla kaplı Büyük Menderes ovasındaki mahdut bölüm hariç, gnayslerden ibarettir. Güneydeki dağlık bölüm, esas itibariyle, Akdeniz iklimine uymuş ormanlarla örtülüdür. Ormanın tahribiyle açılan kısımlarda gnayslerin

KOÇARLI: Hükûmet konağı

ayrışmasiyle vücut bulmuş kumlu ve ince topraklarda, her yıl 720 ton arpa yetiştirilir. Bu bölümün Büyük Menderes'e dönük alçak yerlerinde zeytinlikler yer alır. Sayıları 30 bine yaklaşan zeytin ağaçlarından alınan ürün ilçe merkezindeki 3 zeytin yağı fabrikasına yollanır. Dağlık alan ile ovanın temas kuşağında, 300 ton ürün veren portakal bahçeleri, fakat bilhassa bağlar bulunur, ova tabanında yer yer pamuk tarlalarına raslanır. K. kasabasındaki 3 çırçır fabrikası olup yılda 500 ton pamuk çırçırlanır. Büyük Menderes kıyılarında 16 binden fazla sığır beslenir.

K. kasabası, Büyük Menderes'i geçen bir yol ile demiryolu istasyonu İncirliova'ya, diğer asfalt bir yolla da Aydın - Muğla şosasına bağlıdır.

KOÇBAŞI, eski bir savaş aracı. Topun icadından önce, kuşatılan şehir ve kalelerin kapılarını kırmak veya surlarında, içeriye girebilecek gedikler açmak için bu araç kullanılırdı. Çok kuvvetli, kalın ve uzun bir ağaç kütüğün ucuna K. biçiminde, demirden bir topuz yerleştirilir, ortasından bir ip veya zincirle, hareketli bir iskeleye asılır; ayrıca, aracı kullananları, savunma yapan askerlerin attıkları ok veya ağır cisimlerden korumak için, tekerlekler üstüne oturtulmuş ağaçtan bir çatı eklenerek elde edilen bu araç, yeteri kadar askerle ileri - geri hareket ettirerek açılması istenilen kapı veya duvara devamlı vurmak suretiyle kullanılırdı.

KOÇHİSAR: bk. ŞEREFLİKOÇHİSAR.

KOÇİ (İng. Kochi), Japonya'da, Şikoku arasında, Tosa körfezi yakınında bir şehir. İl idare merkezi olup, nüfusu 180 200'dür. K.'nin çevresinde yılda iki defa pirinç ürünü alınır. Balıkçılık, özellikle ton balığı konserveciliği; kereste, çimento endüstrilerinin bulunduğu ve bu endüstrilere ait ürünlerin ihraç edildiği önemli bir limandır.

KOÇİ BEY (Koçu - Koççu), XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Türk düşünce hayatında Sultan IV. Murad'a ve İbrahim'e sunduğu lâyihalarla tanınan bir yazar. Hayatı, hattâ ismi üzerindeki tereddütler — belgelerin noksanlığı sebebiyle — henüz tam açıklığa kavuşamamıştır. Genellikle, K. B.'in, Arnavutluk'taki Görice yöresinden devşirilerek Sarây-i Hümayûn'da yetiştirildiği ve, zamanla, "musâhib-i Şehriyarî" liğe veya "Sır kâtipliği" ne yükseltildiği kabul edilir. Ancak, saray kayıtlarında onun adına rastlanmayışı üzerine, Koçi sözünün K. B.'in lâkabı olduğu, asıl adının Mustafa olması gerektiği, Bursalı M. Tahir'in Hidiv Kütüphanesi fihristinde rastladığı bir kayıd ile (Osmanlı Müellifleri III, 119) Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde rastlanan "Musâhib Silâhdâr-ı sâbık Mustafa Ağa" ifadesine dayanılarak (Seyahatname I, 245) ileri sürülmektedir. Bu görüş Babinger tarafından da kabul edildiği gibi (Die Geschichteschreber der Osmanen, 414) M. Çağatay Uluçay da — saray kayıtlarında bulunan Mustafa'ları araştırarak — onun adını belgelendirmeğe çalışmıştır (İslâm Ans. Madde Koçi Bey). K. B. hakkında yapılan bütün yayınlar da bu görüşü benimsemişlerdir (En yenisi Zuhuri Danışman Koçi Bey Risâlesi. İstanbul 1972). Osmanlı Türklerinde takma isim sisteminin yaygınlığı ve bunu gerektiren sebepler göz önünde tutulursa, K. B.'in asıl adı Mustafa ve Koçi de lâkabı olsaydı, çeşitli örneklerle kıyaslayarak, yüzlerce Mustafa'dan K. B.'i ayırmak için bütün belgelerde Koçi Mustafa adını rahatlıkla görmemiz çok tabii olurdu. Böyle bir durum olmadığı gibi, Koçi adına ilk defa da tesadüf etmemekteyiz. Paşa livâsında H. 880 (1475) tarihli bir mukarrernâmede Malkoç Oğullarından İlyas Bey'in oğlunun adı Koçu olarak tesbit edildiği gibi, H. 976 (1568) tarihli vakıf icmâl defterinde ise, Subaşı Halil'in oğlu başka bir Koçu Bey'e daha rastlamaktayız (Tayyip Gökbilgin, XV. ve XVI. yüzyıllarda Edirne ve Paşa Livâsı. İstanbul 1952, 276, 277). Bundan başka, Bursa sancakbeyi olarak 1516'da Mısır seferine katılan ve 1527'de Kalender harekâtından Karaçayır çarpışmasında ölen Amasya sancakbeyi ile, H. 1004 (1595) yılında Eflak'ta Tirgovişte önünde Mihal Voyvoda'nın şişe geçirerek kebab etmek suretiyle şehit ettiği (Bk. EFLAK) diğer Amasya sancakbeyinin adının da Koçu olduğunu tesbit etmekteyiz (Naîmâ, Tarih, I, 136). Şu halde Koçi isminin, tahmin edildiği gibi, Arnavutça Kuç (Kırmızı) sıfatından yapılmış bir nispet ve lâkab olmadığı, Türkçe bir isim olduğu ve K. B.'in yaşadığı yıllarda Türk toplumunda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Doğru şekli ile Koççu/Koçu olarak okunması gerekirken, eski alfabenin yetersizliği yüzünden Koçi şeklinde yazılması neticesinde, bu adın, Türkçeye yakıştırılamayarak, Arnavutça Kuç'tan, hattâ Slav isimlerinden Koço'dan geldiği iddialarının bile itibar bulması tabiî karşılanmalıdır. K. B.'in künyesine saray kayıtlarında rastlanmayışı, ancak bir gerçeği ifade eder. O da K. B.'in Sultan IV. Murad'a ve İbrahim'e sunduğu arîzalar dolayısı ile, behemehâl saraya mensup ve devşirme, yahut da "Harem-i muhteremde yetişen bir kapıkulu" olmadığını ortaya koyar. Gerçekte, K. B.'in taşıdığı "Bey" ünvanı da tartışılması gereken bir konudur. Osmanlı rütbe ve ünvanlarının değerlendirilmesi ile, K. B.'in hangi rütbede ve görevde bir kimse olduğu kolaylıkla anlaşılır. O takdirde, K. B.'in saray mensuplarından biri olması ihtimali bir parça daha zayıflar. Herhalde bu hususlara dikkat etmiş olacaktır ki, Ahmet Vefik Paşa, onu, öteki araştırıcıların "musâhib-i şehriyârî" olduğu iddialarına karşılık, sadece "mahrem-i hâs" tâbiri ile tavsif etmiştir. K. B.'in Gümülcüneli veya Görice'nin Kolonea kazasına bağlı Helmis köyü halkından olması, hiçbir şekilde, devşirme olmasını veya olmamasını gerektirmez. Ancak, açıklandığı gibi, Türkçe bir ad taşıması ve Bey ünvanını ihrâz etmiş bulunması, Görice kasaba ve kalesinin tarihi ve kuruluşu da göz önünde tutulduğu takdirde (bk. GÖRİCE), onun, aile itibariyle, hâs veya zeâmet tasarruf eden Türk beylerine mensup olmasını gerektirir. Nitekim kendisi de oğluna, Seferşah gibi, Rumeli fütuhâtına katılan Türk beylerinin geleneklerine uygun bir ad koyacak kadar öz geleneklerimize bağlı bir kimse olduğunu göstermiştir. İstanbul'a ne zaman, nasıl ve

niçin geldiği, kesin olarak bilinmediği gibi, henüz bir açıklığa da kavuşturulmamıştır. Bir arîzasında *"Bu abd-i Fakîr-i zerre - sân İstanbul'a geldüğünde eğerci ulemâ-i izâm şimdiki gibi hadem ve haşem eshâbı değil idi"* dedikten biraz önce *"1003 tarihine gelince Sahn muîdlerinin şimdiki müderrisler kadar vak'u i'tibârı var idi."* (A. K. Aksüt, neşr. 34 - 35) sözlerine bakılarak onun, en erken, 1003 (1594/1595) yılında pâyitahta gelmiş olması tahmin olunabilir. Yine arîzalarında irtibâtı olduğu anlaşılan isimlerden bahs ettikleri arasında Ferhad Paşa'nın katli olayında hizmet gören Süleyman Ağa'nın 1004 (1595) yılında Kapucubaşı olduğu, Mataracıbaşı Murtaza Ağa - zâde ile Kapucular Kedhüdâsı Hüseyin Ağa'nın da 1055 (1644/1645) yıllarında bu görevlerde bulundukları tesbit edildiğine göre, K. B.'in İstanbul'da uzun bir süre kaldığı, saraya mensup bazı ağalarla ilişkiler kurduğu, belki de onların tavsiyeleri üzerine devlet teşkilâtı ve nizâmı hakkındaki görüşlerini arîzalar halinde devrin hükümdarlarına, Sultan IV. Murad ile Sultan İbrahim'e sunduğu söylenebilir. Fakat, sarayla ve hükümdarlarla münâsebetlerinde yüz yüze gelinmediği de ifadelerinde açıkca görülmektedir. Sultan IV. Murad'a hitab ederken daha resmî olan K. B., Sultan İbrahim'e yazdıklarında daha samimî ve candandır. *"Benüm devletlu hünkârım, az çok yazdığımız mübârek hâtırınıza bir hoşça yakışsın içindir. Ol ecilden, suâl buyurduğunuza heman cevab yazılır."* (Aynı eser. 126). *"Merhum hünkâr karındaşınız bir günde gâh olurdu ki, beş altı kere suâl iderlerdi. Pâdişahıma lâzım olan cümle umûru yabca yabca öğrenmektedir"* (Aynı eser. 111). Yine bu arîzalarda açıklanan *"Kitâbı tîz gönder deyu fermân-i şerîfiniz"* (123) veya *"Huzur-i hümâyûne bir okunmuş ekmek gönderdim"* (155) ya da *"Benüm devletlu hünkârım, çokluk hekimlerin ilâcı ile mukayyed olman, hemân gehice kayık ile deryâya, bağçelere seyr eylen ve gâhi ata binüb cilve eylen, mübârek mizâcınız küşâde olsun."* (155) gibi sözler, onun, bu iki padişâhın müsâhabeti hizmeti ile sarayda yaşamadığını; ancak, Ahmed Vefik Paşa'nın dediği gibi, "mahrem-i hâs" sayıldığını göstermektedir. K. B., arîzalarını, Sultan IV. Murad'dan veya Sultan İbrahim'den gelen istek ve sorular üzerine, konuyu büyük bir açıklık ve gerçekçilikle inceleme ve değerlendirme şeklinde yazmıştır. Bu yazdıklarını, ancak Sultan İbrahim'in isteği üzerine, derlemeyi düşünmüştür. *"Benüm merhametlü hünkârım, müsveddeleri ile yazmağa başladığım kitâbı gönderdim. Manzûr-i hümâyûnunuz olduktan sonra, yine kulunuza gönderin. Müsveddeleri ile temâm oldukta rikâb-i hümâyûnunuza gönderelim."* (124)... *Zîrâ, ikisi bir ola, biri kulunuza yazmağa gönderildikte, biri yanımızda kalsın"* (123). Bu sözlerden K. B.'in görüşlerini arîzalar halinde sunmakta iken, Sultan İbrahim'in emri gereğince, iki nüsha olarak derlediği anlaşılmaktadır. K. B.'in risâlelerini yazmağa başladığı tarihlerde, bilgi ve görgü bakımından, Kanunî Sultan Süleyman devri ile kendi yaşadığı zamanı kıyaslayacak, ölçecek ve tavsiyelerde bulunacak bir olgunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Sultan IV. Murad'a hitap ederken daha kitabî ve resmî olan K. B., Sultan İbrahim'e yazdıklarında zamanının konuşma diline yakın bir üslûp kullanmıştır. K. B. Risâlesi, adlarına yazılan iki hükümdar hâriç, zamanında pek benimsenmemiştir. Nitekim, kendisi de, Sultan IV. Murad'a gönderdiği bir arîzasında *"Bu abd-i nâçîzden sudûr iden bunca kıyl-ü kal, câmi-i cihân - nümâ-yi zamîr-i pür - nûrlarına jeng-i küdûret olmasun ki, her neki yazdım ise hazz-i nefsim içün veya kimesneye taassub içün yazmadım, akl-i kasîrüm iriştüğü kadar."* (65). demektedir. Böylece hazırlanan K. B. risâlelerinin veya kendisinin, meşhur tarihçi Naîmâ Mustafa Efendi'ye öğretmenlik etmesine ise ne zaman, ne de şartlar bakımından imkân yoktur. (bk. İs. Ans. Madde). K. B., arîzalarından dolayı hiçbir şey beklemediği gibi, hiçbir şey de almamıştır. Sadece Sultan İbrahim'in zaman zaman lûtfuna mazhar olduğu, *"benüm devletlü hünkârum, bu ednâ kulunuzu topraktan kaldırub cümle âleme dobdolu olan ihsânınızla sevindirmişsünüz."* (94) demesinden anlaşılmaktadır. Ancak, "ihsan" tâbirinden, bunun rütbe ve görev olmadığı, para olduğu tahmin olunabilir. K. B. ile eseri, daha çok XIX. yüzyılda, hem Türk, hem de batılı araştırıcıların dikkatini çekmiştir. Ondan ilk defa Şânî - zâde Mehmed Ataullah efendi (ölm. 1826) bahs etmekte ve eserini Ebu'n Necîb es - Suhreverdî'nin "Nehcü's - sülûk fî siyâseti'l mülûk" ine benzetmektedir. Bundan sonra Şinasî, K. B. Risâlesi'nin 1860 yılındaki yayını münâsebetiyle onunla ilgilenmiş; Ahmed Vefik Paşa ise, bu risâleyi 1862'de Londra'da yayınladığı gibi, K. B. hakkında kuvvetli ve doğru teşhisler de koymuştur. K. B. Risâlesi 1885/1886 tarihinde Ebuzziya Tevfik tarafından yeniden yayınlanmış ve K. B.'in, başında miğfer bulunan, temsilî bir resmini bastırarak, resim gerçekmiş gibi, "Bağdad seferinde Pâdişah IV. Murad'ın emriyle aldırmıştır." kaydını koymuştur. Bundan sonra, K. B. hakkında, A. K. Aksüt 1939 yılında yeni bir yayım yaparak, bu tarihe kadar yazar hakkındaki görüşleri derlemiştir. 1972'de Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan yayın ise, A. K. Aksüt yayınının hemen hemen bir tekrarıdır (Zuhuri Danışman, "Koçi Bey Risâlesi", Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi). K. B. üzerinde batılılar, Türklerden çok daha önce durmuşlardır. 1725'te Pétis de la Croix tarafından Fransızcaya çevrilen K. B.'in eseri, daha sonra Almanca, Macarca, Rusça'ya da tercüme edilmiştir (A. K. Aksüt. Aynı eser). Batılılar arasında Von Hammer, K. B.'den geniş ölçüde yararlanmış; Türk araştırıcılarından M. Ç. Uluçay da özellikle Sultan İbrahim'e sunduğu arîzalar üzerinde çalışmıştır (İs. Ans. Madde). K. B. Risâlesi'nin yazma nüshalarının henüz tam bir envanteri yapılamamıştır (Topkapı Sarayındaki nüshalar için bak. F. Edhem Karatay. Topkapu Sarayı Müzesi Kütüphanesi. Türkçe Yazmalar I. 906, 907, 1533, 1840). Bundan başka Veliyüddin, Nurosmaniye, Esad Efendi, Hüsrev Paşa, Hüseyin Hüsnü Paşa, Fâtih Camii ve Ali Emirî Kütüphanelerinde de nüshaları vardır. Ayrıca, Batı ülkelerinde bulunan nüshaları için bak. F. Babinger, Aynı eser, 184 ve 414. K. B.'in metinde Sultan İbrahim için hazırladığını söylediği iki nüsha hakkında bugüne kadar bir bilgimiz yoktur. Ali Emîrî nüshasındaki derkenarın K. B.'e ait olduğu iddiası ise, tamamen yanlıştır. M. Ç. Uluçay'ın saray vesikalarında yaptığı araştırma sonunda; Topkapı Sarayı Revân 1323 numaralı nüshanın en gerçek nüsha olduğu anlaşılmakla beraber, son yayında dahi böyle bir nüsha kritiği düşünülmemiştir. K. B.'in Sultan İbrahim'in tahttan indirilişi üzerine Görice'ye döndüğü ve burada 1648 yılından sonra, herhalde zeâmetinin bulunduğu köyde öldüğü söylenebilir. Nitekim Bursalı M. Tahir, onun Görice - Manastır yolu üzerinde Plament köyünde defn edilmiş olduğu söylentisini ileri sürmektedir (Aynı eser, III, 119). Karısı ile oğlu Seferşah'ın kabirlerinin ise Görice'de, bu kasabayı kuran İlyas Bey Câmiinin bahçesinde olduğu ve yine Görice evkafı arasında K. B.'e ait bir vakfın da bulunduğu söylenmektedir. K. B. ile Rus araştırıcıları da meşgul olmuşlardır. Bunda bir haksızlıktan duyduğu kırgınlıkla Ukrayna kazaklarına sığınan ve orada hıristiyanlaşarak yerleşen K. B.'in kardeşi Hurrem'in

etkisi önemli rol oynamıştır, denilebilir. Ancak, V. D. Smirnov'un söz konusu ettiği Koçu Bey, Gömülcineli olarak görüldüğüne göre (Koçi Bey Gümülcinskiy, Petrograd 1873) ve Koçu adının yaygınlığı konusunda verilen örnekler gözönünde tutulduğu takdirde, bir iltibas da söz konusu olabilir. Türklerin Monteskiyösü şöhreti ile anılmakta bulunan bu yazarımızın, herhalde, iyice incelenmesi gerekmektedir.

KOÇU (aslı: *koşi),* eskiden kullanılan bir araba türü. Dört tekerlek üzerine oturtulmuş, oda biçiminde, üzeri eğri denilen çemberlerle kapatılmış, pencereleri kafesli, dışı sade, içi ise oyma, kaplama ve boyama yollariyle çeşitli biçimde süslemeli olan K.'nun girişi arkadan olur. Üç - dört basamaklı ve arabanın yanında taşınabilir bir merdivenle girilir. Kapı kanatlarının iç yüzü aynalıdır. İçindeki minder, yastık ve örtülerin kalite ve süsleri, sahibinin durumuna göre değişirdi. K.'da şimdiki arabalarda olan yay ve makas yoktu, iki at ile çekilirdi.

K.'ya genellikle kadınlar binerdi. Devlet büyüklerinden Şeyhülislâm ile kazaskerlerin de özel binek K.'ları vardı. Şeyhülislâmınkinin dış yüzü kırmızı, kazaskerlerinkinin ise yeşil çuha ile kaplı olurdu.

Saray mensuplarının, devlet büyüklerinin ve halktan zengin olanların özel harem K.'ları bulunurdu. Bunlardan başka halktan bazı kimseler kiralık K.'lar da çalıştırırdı. K., şehirlerarası ulaşımda da kullanılırdı.

KOÇU, Reşat Ekrem (İstanbul 1905), Türk yazar ve tarihçisi. Bursa lisesini (1921) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesini (1931) bitirdi. İstanbul Kuleli Askerî lisesinde, Pertevniyal ve Vefa liselerinde öğretmenlik yaptıktan sonra emekliye ayrıldı. Öğretmenliği süresi içinde, çeşitli gazete ve dergilerde yayımladığı hikâye, şiir ve çocuk romanlariyle yazarlığını da sürdürdü. Yazar olarak tanınmasını sağlayan, özellikle tarih konularındaki fıkra, hikâye, roman ve inceleme yazılarına ait çalışmalardır. 1944'den beri *"İstanbul Ansiklopedisi"* ni 10. cildine kadar yayımladı. Diğer eserleri: *Çocuklar* (şiir ve hikâyeler) [1938], *Eski İstanbul'da Meyhane ve Meyhane Köçekleri* (inceleme) [1947], *Osmanlı Padişahları* (inceleme) [1960], *Forsa Halil* (tarihî uzun hikâye) [1962], *Haşmetli Yosmalar* (hikâyeler) [1962], *Erkek Kızlar* (tarihî hikâyeler) [1962], *Dağ Padişahları* (inceleme) [1962], *Yeniçeriler* (inceleme) [1964], *Patrona Halil* (roman) [1968], *Kabakçı Mustafa* (roman) [1968], *Türk Giyim - Kuşam ve Süsleme Sözlüğü* [1969].

R. E. KOÇU

KOÇUBEY, Viktor Pavloviç (1768 - 1833), Rus siyaset adamı. 1792 - 1798 yılları arasında İstanbul büyükelçiliği yaptı. 1798'de kançılar yardımcısı oldu. Yakın dostu olan Çar I. Aleksandr'ın tahta çıkışından hemen sonra, liberal eğilimli Kamu Selâmeti Komitesi'ne üye oldu. 1802 - 1807 yılları arasında ve 1819'da içişleri bakanlığı yaptı. 1827'de Yüksek Meclis başkanı, 1831'de prens ve 1834'te de kançılar oldu. Uygun olmayan şartlara rağmen, az da olsa liberalizmin savunuculuğunu yapmıştır.

KODA (Lat. cauda; Fr. coda), Batı Musikisi'nde, bir musiki parçasının sonunda, parçanın biteceğini duyuran musiki cümleciği olup, lûgat mânâsı "kuyruk" tur. Füg'de hususî mânâsı vardır. Vaktiyle Türk Musikisi'nde aranağmesi (b. bk.) yerinde kullanılmış olması, tamamen yanlıştır (musikimizde "aranağme" sine mutlaka bir karşılık bulunmak istenirse, daha fazla Fransızca "ritournelle" veya "interlude" kelimeleri gösterilebilir).

KODALLI, Nevit (Mersin, 12 Ocak 1924), Türk müzisyeni. İlk ve orta öğrenimini Mersin'de yaptı. 1939 yılında Ankara Devlet Konservatuarı'nın kompozisyon bölümü sınavını kazanarak bu okula girdi. Necil Kâzım Akses'in öğrencisi olarak kompozisyon öğrenimine başladı. Aynı zamanda Ferhunde Erkin'le piyano, Praetorius ve Ferid Alnar'la orkestra şefliği, Muzaffer Sarısözen ile halk müziği, Mesut Cemil ile de Klasik Türk müziği çalıştı. Bir sınıf atlayarak 1947 yılında ileri devre kompozisyon ve orkestra şefliği bölümlerinden mezun oldu. Aynı yıl içinde Millî Eğitim Bakanlığı'nın açmış olduğu bir Avrupa konkurunu kazanarak Paris'e gitti. Orada, Ecole Normale de Musique'te çağımızın ünlü kompozitörlerinden Arthur Honegger ile kompozisyon çalışmalarını ilerletti. Aynı okulda Jean Fournet ile orkestra şefliği çalışmalarına devam etti. Ayrıca özel olarak Nadia Boulanger ile çalışmalarını sürdürdü ve Charles Koechlin ile Fransız kontrpuanı çalıştı. 1953 yılı sonlarında Fransa'daki öğrenimini tamamlayarak yurda döndü ve Ankara Devlet Konservatuarı'na yüksek kısım kontrpuan ve füg, form bilgisi, enstrüman bilgisi öğretmenliklerine atandı. 1954 yılı sonlarında Konservatuar'dan ayrılarak Ankara Devlet Tiyatro ve Operası'na intisap etti. Bu müessesede orkestra şefi ve kompozitör olarak çalıştı. 1956 - 1958 yıllarında yedek subay olarak askerlik görevini yaptı. 1962 - 1965 yılları arasında Genel Müdür Yardımcısı olarak Devlet Opera ve Balesini yönetti. Halen Ankara Devlet Opera ve Balesinde orkestra şefidir ve Genel Müdürlük müşaviri olarak da Devlet Balesi'ni yönetmektedir.

N. KODALLI

K.'nın başlıca eserleri şunlardır: Piyano parçaları [1945]; *Passacaglia ve Füg* (yaylı çalgılar orkestrası için) [1945]; *Yaylı çalgılar seyet'i* [1945]; *Ostinato* (çocuklar için 6 parça) [1946]; *Süt* (Edition Mills) (Büyük orkestra için) [1946]; *5 Lied* (Şan ve piyano için) [1946].

Yaylı çalgılar I inci kuarteti [1947]; *Senfoni* (Büyük orkestra için) [1947 - 1948]; *Benzetmeler* (Pastiches) (Şan ve Piyano için) [1949] (Konservatuar yayınları); *Sinfonietta* (Yaylı çalgılar orkestrası için) [1949]; *Piyano Sonatı* [1950] (konservatuar yayınları); *Atatürk Oratoryosu* (Sololar, koro ve büyük orkestra için) [1950 - 1952].

İlk icrâ 9 Kasım 1953 yılında Atatürk'ün Anıt - kabre nakli törenlerinde Hans Hörner yönetiminde, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası eşliğinde Devlet Operası solist ve korosu tarafından yapılan Atatürk Oratoryosu ün yaptı.

Poem (Solo keman için) [1954] (Konservatuar yayınları).

2 Lied (şan ve piyano için) [1954] (Yapı Kredi Bankası Birinci ödülü); *Van Gogh* (5 Tabloluk Dramatik Opera) [1954], [1955]; *Antigone* (Balet Pantominim müziği) [1958]; Büyük orkestra için. *Garip Şarkılar Albümü* (şan ve piyano için) [1958]; *Gilgameş* (4 perdelik opera) [1960 - 1962]; *II nci yaylı çalgılar kuarteti* [1966]; *Telli Turna* (Küçük Suite) [1969] (Küçük orkestra için). *Quintet* [1971] (2 keman, viola, violonsel ve piyano için).

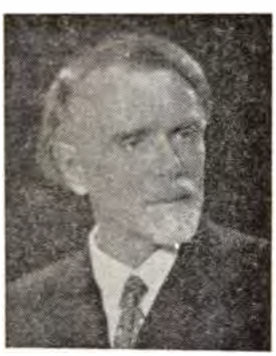
Anıt - Kabir Ses ve Işık gösterisi müziği (Büyük ork. için) [1973]; 1973 yılında Cumhuriyetin 50. yılını kutlama törenleri için. *Sultan Ahmet Camii Ses ve Işık gösterisi müziği* (Büyük orkestra ve koro için) [1973];

Güzelleme (küçük süit) (Küçük orkestra için) [1974]; (Halkevleri orkestrası için yazılmıştır). Ayrıca, *Kral Oedipus, Güzel Helena, 12. gece, Deli İbrahim, IV. Murad, Meçhul Asker, Atçalı* v. s. gibi 100'ü aşkın tiyatro müzikleri.

İstanbul Efendisi, Yedekçi, Kaşıklar, Fadik kız, Menevşe yaprağından incinen kız, Lysistrata gibi müzikal komediler için müzik.

Murad'ın Türküsü, Pembe kadın, 501 No.lu Hücre, Film müzikleri v. b.

KODÂLY [*kodāy*], **Zoltán** (Kecskemét 1882 - Budapeşte 1967), Macar bestecisi, müzikoloğu, musiki folklorcusu ve musiki eleştirmecisi. 1900 - 1905 yılları arasında Budapeşte Konservatuarında kompozisyon derslerine devam etmiş, 1907'de bu okulda öğretmen ve daha sonra da profesör olarak görev almıştır. Konservatuaı profesörü olarak K., birçok öğrenci yetiştirmiştir. K., Béla Bartók (b. bk.) ile birlikte Macar halk musikisinin en seçkin uzmanı olarak tanınmıştır. K. musiki folkloru alanındaki çalışmalarına Bartók ile birlikte başlamıştır. 1905-1906 yıllarında Macar köylerinde uzun araştırma gezileri yapmış ve birçok Macar köylü ezgileri toplamıştır. Onun Macar musiki folklorunun toplanması, araştırılması ve yayımlanması alanındaki sürekli çalışmaları, çağdaş Macar musikisinin hızla gelişmesine yol açmıştır. Bu gezileri sonunda bütün Macaristan'ı dolaşmış olan K., toplamış olduğu halk ezgilerini bilimsel bakımdan araştırmış ve sınıflandırmıştır. K. Macar halk ezgileri üzerine birçok kitap ve etüdler yazmıştır. Besteci olarak K., en güzel eserlerini Macar halk ezgilerine dayanarak vermiştir. Bu arada halk melodilerinden yararlanarak koro için birçok eserler yazmıştır. Bu yolda meydana getirdiği en tanınmış eser olarak *Psalmus hungaricus* [1923] anılabilir. Onun *Háry János* (ad) [1926] adlı operası da büyük bir ün kazanmıştır. Bu opera, Macar halkının temsilcisi olarak bir asker kahramanın hayatı etrafından toplanmıştır. K.'ın Marosszék [1927] ve Galánta [1933] dansları da tanınmış eserleri arasında yer alır. Bunlardan başka, K. musiki öğretimi alanında da birçok eserler vermiştir. Musiki folkloru alanında Bartók'la işbirliği yapmış ve birçok çalışmalar yayınlamıştır. Bartók, *Erdélyi magyar népdalok* (transilvanya [Mac. Erdély] Macar halk şarkıları) [1923], *A magyar népdal* (Macar halk şarkısı) [1924], *Hungarian Folk - Music* (Macar halk musikisi) [1924], *Slovakian Folktunes* (Slovak halk melodileri) [1924 - 1925], *Népzenénk és a szomszéd népek zenéje* (Halk musikimiz ve komşu kavimlerin musikisi) [1934] adlı eserlerini K. ile birlikte meydana getirmiştir. II. Dünya Harbi'nden sonraki yıllarda Macar musiki öğretiminin geliştirilmesinde büyük bir rol oynamış, olan K., Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçildiği gibi, 1946 - 1949 yılları arasında Macar Bilimler Akademisinin başkanlığını da yapmıştır.

Z. KODÂLY

KODEİN (Kodeks: Codeinum; Fr. Codéine) [Yun. *kodeia* = afyon], afyon tozu (poudre d'opium)'nda (%0,5-2) bulunan fenantren sınıfından tabiî bir alkaloid. C H_3 0. C_{17} H_{17} ON. OH formülündeki K., renksiz, kokusuz, acı lezzetli, saydam, billûrlar veya biraz çiçeklenmiş, beyaz, billûrsu bir tozdur. 100 k 20^0 deki suda, 2 k alkolde, eterde erir.

K. fosfat, K. hidroklorat, K. sulfat tıpta, eczacılıkta kullanılan K. şekilleridir. K., sarhoşluk yapmaz ve K.'e alışkanlık olmaz.

K. ağrıları biraz azaltır. Dolaşım sistemine, mide ve bağırsaklara etkisi de pek hafiftir. Özellikle öksürük merkezini, hassas sinirlerin uçlarını morfinden daha çok uyuşturur. Bu sebeple K. en çok öksürüğe karşı kullanılır.

KODEKS (Lat. Codex, daha eski Lat. Caudex = ağaç gövdesi'nden), sözün asıl anlamı, "üzerine balmumu sürülmüş tahta levha" olup, sonra kitap anlamını almıştır:

1. Eski el yazısı. Romalılarda, kenarları metal tel veya kayıştan şeritle birbirine bağlanmış ve şimdiki kitaplar şeklinde açılıp okunan balmumu levhalar. Katlanmış parşömen (üzerine yazılmak üzere hazırlanmış deri)'e de bu ad verilir ve böylece tomar (Lat. volumen) şeklinde yuvarlanmış parşömenden ayırt edilirdi. Avrupa'da M. S. VI. - XV. yüzyıllarda tipik kitap, böylece kenarları birbirlerine bağlanmış ve iki tahta levha arasına yerleştirilmiş bir el yazısı idi. Sonradan parşömenin yerine kâğıt, tahta kapakların yerine de karton geçmiştir.

2. Kanun külliyâtı veya ilâç listesi. Türkçede özellikle bu son anlamda kullanılır.

KODİKOLOJİ (Lat. codex = kitap ve Yun. *logos* = bilim'den Fr. codicologie), elyazması kitap v. b. eserleri inceleyen bir bilim dalı. Paleografiden türemiş olan K., elyazmalarını birer nesne (şey) olarak ele alır, bu eserlerin bulunduğu yerler ve koleksiyonlar, bunlara ait kopyalar ve bunların ciltleri v. b. konularda araştırmalarla uğraşır. Bu eserlerin metinlerine ait incelemeler ve araştırmalar K.'nin çalışma alanına girmez.

KODOK (eski adı: **Faşoda**) (Coğ.), Sudan'da, Nil ırmağı üzerinde bir kasaba. 1898'de bu kasaba İngiltere ile Fransa arasında diplomatik bir çatışmaya sebep ve sahne olmuştur. Bk. FAŞODA: Faşoda çatışması.

KOECHLIN, Charles (Paris 1867 - Le Canadel, Var 1950), Fransız musikişinası, kompozitörü ve musiki teoricisi. Massenet, Gédalge ve Fauré'nin öğrencisi olan K., musikinin dili, şekli ve yazılış tarzına ait bütün problemlerle uğraşmış ve kazandığı tecrübeleri, senfonik musikiye, oda ve film musikisine ait eserlerinde ve çok derin bir bilgiye dayanan teorik yazılarında kullanmıştır.

KOEDOES veya KUDUS, Orta Cava'da Semarang şehrinin 56 km kuzey - doğusunda bir şehir. Nüfusu 54 524 (1963) tür.

KOENİG, Friedrich (Eisleben 1774 - Oberzell 1833), Alman mekanikcisi ve mucidi. Tipo baskı (matbaa) makinesini ilk icad eden K.'dir. Yine bir Alman olan mekanikci ve optik aletler uzmanı F. A. Bauer (1783 - 1860) ile işbirliği yaparak, patentini Londra'da aldıkları ilk baskı makinesini yaptı (1811). Bauer'le birlikte Times'tan iki makine siparişi aldı (1812). Bu makinelerle bir gecede (28 - 29 Kasım 1914) Times'in bütün tirajı olan 1100 yaprağı basmayı başardı. Bundan sonra kâğıdın iki yüzüne de basan makineyi yaptı (1816). 1817 de ise yine Bauer ile birlikte Kloster Oberzell'de ilk baskı makineleri fabrikasını kurdu. Daha sonraki yıllarda bu makinelerin birçok mekanizmalarının geliştirilmesiyle ilgili başarılı çalışmaları oldu.

KOENIG [*kọnig*], **Fritz** (doğ. Würzburg 1924), Alman heykeltıraşı. 1946 - 1952'de München Güzel Sanatlar Akademisinde öğrenim görmüş ve burada Anton Hiller'in en ileri gelen öğrencileri arasında yer almıştır. 1951'de Güney Fransa'da staj yapmış ve sonra Belçika, İtalya, Yunanistan ve Mısır'ı gezmiştir. 1952'de "Bilinmeyen siyasî esir" e dikilecek bir anıt için açılan milletlerarası bir heykel yarışmasında bir accessit (= muvaffak oldu) manevî ödülü kazanmıştır. 1957'de Bremen'de Kunstpreis der Böttcherstrasse adlı ödülü aldı. 1958'de milletlerarası litürjik enstitüsünün heykeltıraşlık ödülünü ise, Venedik Biennale'si münasebetiyle düzenlediği sergi için almıştır. Yine 1957'de Roma'daki Villa Massimo için bir burs kazanmıştır. Almanya'da açılan sergilere katıldığı gibi milletlerarası sergilere de katılmıştır. 1959'da München'deki Günther Franke Galerie'de bütün eserlerini toplu olarak sergilemiş, 1960'da da München şehri "teşvik" ödülünü almıştır. 1961'de New - York'ta da bütün eserleri toplu olarak sergilenmiştir. Almanya'nın genç heykeltıraşlar kuşağından olan K., büyük bir ün kazanmıştır. Genç Herbert Hajek gibi, K. de belirli bir mimarlık üslûbuna uygun heykel siparişleri almıştır. Serbest eserlerinde her şeyden çok München okulunun etkisi vardır. Heinrich Kirchner'in etkisi de özel olarak göze çarpar. 1957'de *Luadriga* (Dört atlı araba) adlı eserinde, atları, insanı ve arabayı bir tek şekil halinde toplamakta büyük bir başarı kazanmıştır.

KOENIG [*kọnig*], **Samuel** (Büdingen, Isenburg 1712 - Zuilestein 1757), Alman matematikçisi. Jean Bernouilli ve Wolf'ın öğretmeni, sonradan Châtelet markisinin hocası ve sekreteri olmuştur. 1749'da La Haye'de matematik, felsefe ve tabiî hukuk dersleri vermekle görevlendirilmiştir. Arkadaşları arasında Voltaire ve Réaumur de vardı. Birçok konulara âid muhtıralar bırakmıştır. Prusya kralı II. Friedrich'in arkadaşı Maupertius (b. bk.) ile "en küçük etki prensibi" (Principe de la moindre action) konusundaki tartışması, onun ününü artırmıştır. Voltaire'in de katıldığı bu tartışma Voltaire'i *Diatribe du Docteur Akakia* (Doktor Akakia'ya karşı eleştirme hicvi) [1751] adlı eserini yazmağa zorlamış ve bu yazısından dolayı Friedrich ile arası açılmıştır.

KOENİGS, Gabriel (Toulouse 1858 - Paris 1931), Fransız matematikçisi. Matematik doktoru olduktan (1882) sonra Besançon (1883) ve Toulouse (1885) Fen fakültelerinde öğretim görevlisi olarak bulundu. 1886'da matematik okutmak üzere Sorbonne'a ve aynı zamanda da Ecole Normale Supérieure'e öğretim görevlisi olarak tayin edildi. 1887'de Collège de France'ın profesörlüğüne ve 1895'te de Fen Fakültesi profesörlüğüne tayin oldu. Doğru geometrisi, mekanik ve özellikle kinematik ve mekanizmalar üzerinde çalıştı. Sabit bir eksen veya nokta çevresindeki dönmeleri incelemek için, eklemli bir uzay sistemi yardımıyle bir düzlem bölgesi çizmeyi mümkün kılan bir planigraf tasarladı. Daha sonra, eklemli bir sistemle, bir noktanın veya bir katı cismin hareketine uygulanan bütün cebirsel şartları sağlamanın mümkün olduğunu açıkladı. K.'in en önemli çalışması, termodinamik, motorlar ve deneyleme metotlarının bilimsel olarak düzenlenmesiyle ilgili çalışmalar yaptığı bir mekanik laboratuvarı kurmasıdır.

KOESTLER [*köstlör*], **Arthur** (doğ. Peşte 1905), Macar asıllı İngiliz yazarı. Babası Yahudi asıllı bir Macar tüccarı, annesi Avusturyalıdır. Gençliğini Macaristan, Avusturya ve Almanya'da geçirmiştir. Lise öğrenimini Baden şehrinde bitirdikten sonra Viyana Teknik Üniversitesine devam etmiştir (1922 - 1926). 1926'da Filistin'e göçmen olarak gitmiş, 1926 - 1929 yıllarında Yakın Doğu ülkelerinde muhabir olarak çalışmış, 1929 - 1930 yıllarında tanınmış Alman gazetelerinin yazarı olarak Paris'te kalmıştır. 1931'de "Graf Zeppelin" in kutup seferine katıldıktan sonra 1931'de İspanya'ya gitmiş, 1932 - 1933'te gazeteci olarak Sovyetler Birliği'nde bulunmuştur. K. 1931 - 1937 yıllarında Komünist Partisi üyeliğine girmiştir. 1933'te Paris ve İsviçre'ye giderek 1936'da İspanya iç savaşında gazete muhabirliği yapmıştır. 4 ay tutuklu kaldıktan sonra ölüme mahkûm edilmişse de, daha sonra affedilerek Fransa'ya sürülmüş ve kaçmıştır. 1940'ta gönüllü olarak Fransız ordusunda, 1941 - 1942'de de İngiliz askerî birliklerinde hizmet etmiştir. Bugün Londra'da yaşayan K., eserlerinde, siyasî kavramlarla boğuşmaya mahkûm ferdin faciası üzerinde durmuş ve bir süre Komünist Partisi üyeliği yaptıktan sonra komünizm, totalitarizm gibi baskı rejimlerine karşı savaşmıştır. Başlıca eserleri: *Spanish Testament* (İspanyol Vasiyetnamesi) [1938]; *The Gladiators* (Gladyatörler) [1939]; *Darkness at Noon* (Öğle vakti karanlığı) [roman, 1940]; *Arrival and Departure* (Geliş ve Gidiş) [roman, 1943]; *Thieves'in the Night* (Geceleyin hırsızlar) [roman, 1946]; *The Yogi and the Commissar* (Yogi ve Komiser) [denemeler, 1945]; *Twilight Bar* (Alaca Karanlık Barı) [dram, 1945]; *Promise and Fulfilment* (Vait ve ifa) [1949]; *The Invisible Writing* (Görünmez yazı) [otobiyografi, 1953]; *Reflections on Hanging* (idam üzerine düşünceler) [deneme, 1956]; *The Sleepwalkers*

(uyurgezenler) [araştırma, 1959]; *The Lotus and the Robot* (Lotus ve Robot) [1960]; *The Act of Creation* (Yaratma hareketi) [1964].

KOFÇAZ, Kırklareli iline bağlı bir ilçe. İlçe nufüsu 6 883 (1970), merkez nüfusu 865 (1970) dir. Yıldız (İstranca) dağlarının kuzey - batı ucunda bulunan K. 1960'da ilçe haline getirilmiştir. Yüzölçümü 551 km² ve Pehlivanköy'den sonra ilin alan bakımından en küçük ilçesidir.

Denizden yüksekliğinin 750 m yi pek aşmadığı ilçe topraklarının meşe ve gürgenlerle kaplı olması, halkı tarımdan çok hayvancılığa sevk etmiştir. K., 45 943 baş koyun ile, Lüleburgaz'dan sonra ilin en çok davar besleyen ilçesidir. Bu engebeli bölgede 7 845 baş kıl keçi yayılır. Sığır yetiştiriciliği bakımından K. (4 454 sığır ve 2 080 manda), Vize ve

KOFÇAZ : Genel görünüş

Pınarhisar'dan sonra üçüncü sırayı alır. Bunun yanı sıra orman açıklıklarındaki tarlalardan yılda 4 400 ton tahıl, akarsu yatakları ve taraça üzerindeki bahçelerden 800 ton patates, 300 ton fasulye elde edilir.

Tek katlı taş ve kerpiç evlerden meydana gelen ilçe merkezi, küçük bir köyden farksız olup, toprak bir yolla Kırklareli'ne bağlıdır.

KOFFKA, Kurt (Berlin 1886 - Northampton, Massachussetts 1941), Alman asıllı Amerikan psikoloğu. Öğrenimini Almanya'daki değişik üniversitelerde yaptı. Wüzburg, Frankfurt ve Geissen üniversitelerinde ders verdi. Daha sonra Amerika (A. B. D.)'ya göç etti. Birkaç üniversitede çalıştıktan sonra 1927 de Smith kolejinde psikoloji profesörü oldu ve ölümüne kadar da burada kaldı. Algılama konusunda araştırmalar yaptı. Tanınmış psikologlardan Wolfgang Köhler ve Max Wertheimer'le birlikte *gestalt* psikoloji okulunu kurdular.

KOFOİD, Charles Altwood (Granville, Illinois 1865 - Berkeley, California 1947), Amerikalı zooloji bilgini. Öğrenimini bitirdikten sonra Oberlin akademisinde ders vermeye başladı. Sonra aynı akademinin öğretim üyesi oldu (1890 - 1891). Michigan Üniversitesi'nde Omurgalılar Morfolojisi dersleri verdi (1894 - 1895). Daha sonra Illinois Üniversitesine bağlı olan Havana'daki Illinois Biyoloji İstasyonu'nun başında çalışmalarını sürdürdü (1895-1900). California Üniversitesi'nde de görev aldı, zooloji profesörlüğü (1910 - 1936) ve bu süre içinde zooloji bölümünün başkanlığını da yaptı. Büyük Okyanus'un doğu tropikal bölgesinde yapılan Agassiz inceleme gezisine katıldı. Bazı plankton ağları ve derin denizlere özgü örnekler buldu. Önemli çalışmalarından dolayı kendisine Saint Louis Exposition altın madalyası verildi (1904).

KOFU (Coğ.), Japonya'da, Honşu adasında bir şehir. Nüfusu 162 000 (1966) dir. Ticaret merkezi olarak tanınmıştır.

KOGALNICEANU, Mihail (Yaş 1817 - Paris 1891), Romanyalı tarihçi ve siyaset adamı. Öğrenimini Luneville ve Berlin'de yaptıktan sonra ülkesine döndü. *Dacie* adlı edebiyat dergisini çıkardı (1840). Bir ara iki arkadaşiyle birlikte Yaş tiyatrosunun idareciliğini yaptı. 1843'te Mihaileana akademisi tarih profesörlüğüne atandı; fakat açış dersine kızan Rus konsolosu bu kürsüyü kaldırttı. K.'nun da katıldığı 1848 hareketi başarısız olunca ülkeden kaçtı. 1855'te yine Moldavya'ya döndü ve *Tuna Yıldızı* gazetesini çıkardı. Divan an Hoc'a üye seçildi ve etkili çalışmaları oldu. Bir süre sonra da başbakan oldu. 1866'da siyasetten çekildi. 1877'deki bağımsızlık savaşlarında yine siyasete döndü ve dışişleri bakanı olarak Berlin konferansında ülkesini temsil etti (1878). 1880'de emekliye ayrıldı. Tarih, dil ve edebiyat konularında önemli eserleri vardır.

KOGRABEN (Tar., Coğ.), Danevirke adlı Danimarka kralı Godfred tarafından 808'de İmparator Büyük Karl'a karşı kurulan savunma sisteminin Kurburg ve Selker Noor arasında uzanan güney kısmı. 1 m kadar yüksek toprak duvar ile, 6,5 km uzunluğundaki hendekten meydana gelir.

KOHELET [*Qohelet*] (İbranice Vâ'iz; Yun. Ekklesiastes), *Kitab-ı Mukaddes*'in Eski Ahid adlı kısmında, Hazret-i Süleyman'ın olduğu söylenilen bu bölümünün başlığı. M. Ö. III. yüzyılda yazılmış, şüphecilik ruhu ile dolu olan bu eser, okuyucuyu zevk ve sefaya teşvik eder ve eski Doğu'da ve Mısır'daki "felsefî edebiyat" (Weisheits - literatur) ile benzerlik gösterir.

KOHEZYON (Fr. cohésion; İng. cohesion), Aynı cinsten moleküller arasındaki çekim kuvveti. K. kuvvetleri, katı ve sıvılarda molekülleri bir arada tutar ve kısa uzaklıklarda etki gösterir. Bu kuvvetlere, *moleküller arası çekim kuvvetleri* adı da verilir. Bu kuvvetler sıcaklıkla azalır. Sıvılardaki K., katılardakinden küçük, gazlardaki K. ise katılardakinden pek çok küçüktür. K.'un varlığına en açık delil, termik genişleme için gerekli iş ve yüzey gerilimi olayıdır ((bk. KILCALLIK, YÜZEY GERİLİMİ).

KOHLRAUSCH, Rudolf Hermann (Göttingen 1809 - Erlangen 1858), Alman fizikçisi. Alman fizikçisi Weber (1804 - 1891) ile beraber elektrostatik ve elektromanyetik birimlerin oranlarını ölçmüş ve ışığın hızına yakın bir değer bulmuştur (1832). Ayrıca, direnirlik (resistivité) in anlamını da açıklamıştır (1848).

Oğlu Friedrich K. (Rinteln 1840 - Marburg 1910) da fizikçidir ve elektrolitler üzerinde çalışmış, bunların iletkenliğini (conductivité) tespit etmiş ve ion'ların hareketlilik (mobilité) lerinin değerlerini çıkarmıştır (1874).

KOİMBATOR [Coğ.], Hindistan'da şehir. Dekkan'da, Madras eyaletindedir. Nüfusu 330 500 (1966) dür. Tekstil endüstrisi ve ziraî ürünleri işleyen fabrikaları vardır.

Palghât geçidinin ağzında bulunan bu şehir, üç defa İngilizler tarafından zapt edilmiştir. 1799'da Tippu - Sâhib ölünce, İngilizler'e bırakılmıştır. Şehire yakın bir yerde, meşhur Perur tapınağı (XVIII. yüzyılın başları) yükselir.

KOİNE (Yun. = *genel* [*dil*]), Hellenistik devirde Yunan diline verilen ad. Atina lehçesi (Attikē)'ne dayanan bu dil, Diadokh'ların yani Büyük İskender'in mirascılarının kurdukları devletlerin ortak dili idi. Bu ad, genel olarak, lehçe farklarının aşınması ile veya yok edilmesi ile meydana gelen herhangi bir genel veya müşterek dile de verilir. Meselâ, yeni Lâtin dilleri (fransızca, italyanca, ispanyolca, portekizce, romence) ni doğuran Halk Lâtincesi'ne ve Halk Arapçası'na K. denir.

KOİVİSTO (Coğ.), Fin Körfezi'nde ada. İsveççe adı Björkö olan adanın Fince adı. Şimdi Sovyetler Birliği'nin elinde bulunan Beresoviy adalarından biridir ve Ruslar tarafından 1940'ta zapt edilmiştir.

KOJEVE [*kojev*], **Alexandre (asıl soyadı: Koşevnikov;** Moskova aş. yu. 1900 - Paris 1968), Rus asıllı düşünür. Almanya'da Karl Jaspers'in ve Fransa'da A. Koyré'nin yanında yetişmiştir. 1933 yılından başlayarak Paris'te profesör olarak çalışmıştır. Sorbonne üniversitesinde Alman filozofu Hegel'in din felsefesi üzerinde vermiş olduğu derslerle ün kazanmış ve Fransa'da J. Hyppolite ve G. Fessard ile birlikte Hegel araştırma ve yorumlarının öncüleri arasında yer almıştır. Bu konudaki *Introduction à la lecture de Hegel* (Hegel'in okunmasına giriş) [1947] adlı eseri büyük ilgi uyandırmıştır. *De la tyrannie* (Zorbalık üzerine) [3. bas. 1954], *Essai d'une histoire raisonnée de la philosophie païenne* (Payen felsefesinin açıklamalı tarihi) [1968] gibi eserleri de vardır.

KOK KÖMÜRÜ: bk. KÖMÜR.

KOKA (Bot. ve Tıp) (Lât. coca; bu söz, bir Güney Amerika yerli dilinden alınmıştır), And dağlarında yetişen ve kokain (b. bk.) veren bir bitki. Bu çalı, 1 - 3 m yüksekliğine erişir. Çiçekleri küçük ve sarımtıraktır; meyveleri kırmızı olup, kiraza benzer. And dağlarında (Peru, Bolivya, Yeni Granada bölgelerinde) yaban olarak yetişirse de, gün geçtikçe daha çok yaprakları için insanlar tarafından yetiştirilmektedir. Yaprakları, kokain denilen anestezik (acı dindirici) alkoloidi ihtiva ederler. Yerliler, bu yaprakları çiğneyerek, az gıdalanmadan doğan ağrıları giderirler.

Yapraklardan elde edilen maddeye de K. adı verilir.

KOKAİN, Koka (coca)'nın yapraklarından elde edilen bir alkaloid. K., sol metilbenzoylekgonin (Fr. méthylbenzoylecgonine gauche)'dır. Ekgonin'den itibaren, parçasal sentez yolu ile elde edilir. Ekgonin'in kendisi de, çeşitli kokaların tam alkaloidlerinden kazanılır. K., uygulandığı bölgelerin duygusunu yok eder. Ayrıca, midriyaz (Fr. mydriase, yani göz bebeklerinin anormal ve devamlı genişlemesi), damar büzülmesi (Fr. vaso - constriction) nde kullanılır. Yüksek dozlarda kullanılırsa, atardamarlarda yüksek tansiyon meydana getirir. Damar büzülmesi, K.'in olduğu gibi, adrenalin'in etkisiyle de ortaya çıkar (esas itibariyle K. ve adrenalin birbirlerinin etkisini kuvvetlendirir gibi görünüyorlar). Baz olarak K. az kullanılır. Ancak göz cerrahisinde, yağlı çözelti halinde önemli bir rol oynar. Buna karşılık, suda çok kolay çözülen K. klorhidratı, bölgesel anestezik olarak, özellikle kulak - burun - boğaz cerrahisinde çok kullanılır. Her şeye rağmen, çok zehirli olduğundan ve hasta kolayca buna alıştığından dolayı, prokain gibi daha az tehlikeli sentetik maddeler K.'e tercih olunurlar. Esasen prokainin kimyasal yapısı da K.'inkine benzer.

KOKANADA veya KAKİNADA (Coğ.), Hindistan'da şehir. Andhra Prades devletinde, Godavari ırmağı halicinin kuzey kolu üzerindedir. Nüfusu 122 900 (1960) dür. Eskiden çok işlek olan limanı, şimdi kumla dolmaktadır.

KOKARCA (Mephitis mephitis), Etçiller takımının sansargiller familyasından bir memeli türü. Gövde uzunluğu 40, kuyruğu 24 cm dir. Rengi siyah olup, sırtında üç beyaz çizgi bulunur. Ağırlığı 2,5 kg dır. Düşmanından korunmak için, kuyruk çıkışında bulunan iki iri misk bezinden, yağlı, sarı ve pis kokulu bir sıvı püskürtür. 2 - 3 m uzaklığa kadar giden sıvının kokusu, rüzgârla 800 m ye yayılabilir. Bu yüzden K. adı ile anılır.

KOKARCA

Gündüzleri dinlenir veya uyur. Ağaç kovuğundaki yuvalarda, toprak içindeki deliklerde yaşar. Yılan, kurbağa, fare, eşek arısı kurtçukları, çileğimsi meyve ve tahıl ile beslenir. İlkbaharda, çiftleşmeden 50 gün kadar sonra, 4 - 8 yavru kör ve kürksüz olarak dünyaya gelir. Yavruların yakalanması ve evcilleştirilmesi kolaydır. Rafine edilmiş salgısından ve postundan faydalanılır.

K.'lar her çeşit tuzakla, özellikle çarpma kapanla avlanırlar.

Orta, Kuzey Amerika ve Avrupa ile Asya'nın bazı bölgelerinde yaşar.

KOKÇETAV (Kazakça adı: Kokşitau), kuzey Kazakistan'da bir şehir. Nüfusu 76 000 (1969) dir. Gıda maddeleri, yapı malzemesi, alet ve cam fabrikaları vardır.

KOKKUS [Zool., Tıp] (Lât. coccus; Yun. *kokkos* = dane, tohum'dan), yuvarlak bir bakteri. Coccoceae familyasına ve micrococcales takım (ordo)'ına adını vermiştir.

KOKO NOR (Yerli dilde kûkû nôr; Çince Tsinghai veya Çinghai), Orta Çinin batı kısmında bir eyalet. Şimdi asıl Çin'e bağlı bir eyalettir. Eskiden Çin'in buyruğu altında bir dış bölge gözü ile bakılırdı. Nüfusu yaklaşık olarak 1 512 823 (1940) olup merkezi Sining'tir. Bu kent ülkenin biricik önemli şehridir. Ülke, kuzey batıda, Sinkiang; kuzey, kuzey doğu ve doğuda Kansu eyaleti; güneyde Sikang; güney batıda Tibet; batıda Tibet ve Sinkiang tarafından sınırlanır. Ülkenin güney batı sınırı 1944 de yeniden çizilmiş ve Tibet'in kuzey doğu kısmının büyük bir parçası K. N.'a katılmıştır. K. N., Tibet platosunun kuzey doğu kısmını teşkil eder. Ülkenin kuzey batısı ve ortasında Tsaidam bataklığı bulunur, kuzey sınırı boyunca Non Shan sıra dağları uzanır. Bunların bir kısmı Kansu eyaletindedir. Ülkenin ortasının batı kısmında Kunlun sıra dağlarının doğu ucu bulunur.

Hwang Ho ırmağının kaynağı burada olup, üst kısmı, K. N.'un doğu ucundan, korkunç boğazlar teşkil ederek akar. Bölgenin kuzey doğu kısmında K. N. veya Tsing Hai adını taşıyan bir büyük göl bulunur. Bölgenin başlıca sakinleri Müslümanlar ve Tibet'li göçebe Budhist kabileleridir.

KOKOMO (Coğ.), Amerika Birleşik Devletleri'nde bir şehir. Indiana eyâletinde olup, nüfusu 47 000 (1970) dir. Yiyecek maddeleri ve mâden endüstrilerinin merkezidir.

KOKOSCHKA [*kokaşka*], **Oscar** (Pöchlarin, Avusturya 1886), Avusturya'lı ressam. Viyana dekoratif sanatlar okulunda bir süre çalıştıktan sonra (1904), artistik formasyonunu daha serbest ve aydın çevreler içinde geliştirmiştir. İmparatorluğun son günlerini yaşadığı bu dönemde, entellektüel bir merkez olarak varlığını henüz korumakta olan Viyana'da K., önceleri zamanın ünlü dekoratif ressamı Klimt'in etkisi altında kalmış, daha sonra artistik bir hareketin öncülüğünü yapan "Jugendstil" (1869) topluluğunun içinde yer almış, bu öncü grupla yaşantısını paylaşmış, resimle birlikte şiirler, tiyatro piyesleri, denemeler yazmış, hamleli çalışmaları ile ekspresyonist akım içinde kişiliğini kabul ettirmiştir. K., 1908-1914 yılları arasında Viyana, İsviçre ve Berlin'de çalışmıştır. "Der Sturm" (Fırtına) dergisini yayınlayan H. Walden'in çağrısı üzerine Berlin'e gelen K. (1910), burada "Sturm" öncü sanat grubu ile çalışmalarını sürdürmüştür. Bu dönemde güçlü bir ekspresyonist anlatımla işlediği portreler, siyah ve bazı defa da mavi ile kırmızı karışımı çok karanlık renklerle sağlanmış bir uyum içinde meydana getirilmiş, hususiyle yazar ve aktörlerin portrelerinde psikolojik yönde güçlü bir davranış üstünlük kazanmıştır. Bu dönemin önemli bir eseri olarak "Girdap" (1914) kompozisyonu romantik lirizmin bir örneği olarak tanımlanmaktadır. Savaşta ağır surette yaralanan K., Dresden'de oturduğu sırada (1918) akademi profesörlüğüne getirilmiş (1920), buradan ansızın ayrılarak yedi yıl süren bir geziye çıkmıştır (1924). Bu gezi sırasında İsviçre, Paris, İspanya, Portekiz, Filistin, Mısır ve İstanbul'dan yaptığı manzara resimleri, portrelerinde olduğu gibi aşırı bir fantezi duygusu içinde işlenmiş manzara, dağlar ve hususiyle şehirler tıpkı canlı yaratıklar gibi masalları, tarihleri ve esrarları ile, anlamlı bir görünüş halinde anlatım kazanmıştır. Viyana'ya yeniden dönüşünde (1931), Nazilerin Dollfuss'u öldürmesi üzerine Praha'ya, sonra da Londra'ya kaçarak (1938), İngiliz uyruğuna girmiştir. Bu yıllarda ve savaş sıralarındaki ideolojik çatışmalar K.'nın sanatında etkili bir rol oynamış, zamanının dramatik olayları, büyük kompozisyonlarına konu olmuştur (Loreley, Anchluss). Savaş sonrası eserlerinde, dere - tepe, İtalya manzaralarında, aydınlık renklerle sağlanmış, rahat ve sakin bir hava yer almıştır. Londra'daki çalışmaları arasında büyük bir tavan resmi ("Mythe de Prométhée", 1950) ünlüdür. Eserleri arasında: "Müziğin kudreti" (1918) Stedelijik van Abbe Museum (Eindhoven); Kendi ve Alma Mahler - çifte portre (1912) (Prof. Horstmann koleksiyonu - Hamburg); Tower Bridge (Londra); "Mont - Blanc" (1927) (Mme H. Lütjens Koleksiyonu, Zürich) vardıı

KOKTEYL (İng. Cocktail = horoz kuyruğu), Amerika Birleşik Devletleri'nden Avrupaya getirilen, uyarıcı fakat çok başa vuran bir içki. Birçok formüllere göre hazırlanır. Fakat, çoğu zaman, alkol ve likörlerin karışımından elde edilir.

Süt ve meyve sularından yapılan K.'ler de vardır. Öğleden sonra veya akşam düzenlenen içkili bir dâvete de bu ad verilir.

KOKU, canlı ve cansız varlıklardan yayılan bazı zerreciklerin, burun zarı üzerindeki K. alma sinirlerinde meydana getirdiği duyum. K., iyi, kötü veya çeşitli nitelikte olabilir. Bu duygunun canlılarda korunma, savunma v. b. durumlarda çok önemli rolü vardır. K., rahipler tarafından dinî telkin için de kullanılmıştır. Duyguları uyarmak ve düşünce gücünü artırmak için kullanılan K.'lar da vardır.

K. alma duyumu, insan ve hayvanlarda burun (b. bk.) ve hayvanların bir kısmında bu görevi yapan organlarla algılanır. K.'ların beyindeki merkezi XVIII. yüzyılda bulundu ve burundaki K. mukozalarının varlığı ise XIX. yüzyılda tesbit edildi. Hayvanlardaki K. alma duyumu insandakinden kuvvetlidir.

Bir cismin K. yayabilmesi için uçuculuk, eriyebilme ve en az iki atomdan meydana gelmiş olması gibi niteliklerinin bulunması gerekir. Bu şartları taşıdığı halde K. yaymayan cisimler de vardır. Bu konuda, K. alıcı hücrelerin kimyasal yapısı da önemlidir. K. veren cisimlerin sayısının 10^6 olduğu tesbit edilmiştir.

K.'lar doğal (tabiî) ve sentetik olmak üzere iki türdür:

1. **Doğal kokular:** Bitkisel ve hayvansal K.'lar olmak üzere iki grupta toplanır. Bitkisel K.'lar, doğal olan uçucu yağlardır; bitkilerin odun, kök, kabuk, çiçek, meyve ve tohumlarından; damıtma, sıkma, terletme v. b. yollarla elde edilir. Bu uçucu yağların antiseptik özellikleri de vardır.

Hayvansal K.'lar ise bazı hayvanların midelerinden veya buralarda bulunan keselerden ve salgı bezlerinden, alkole emdirilirelek elde edilir. Bu K.'lar, esansa kalıcı bir özellik kazandırılmak için kullanılır.

2. **Sentetik kokular:** Bunların da yine iki türü vardır. Birincisi taşkömürünün damıtılması yolu ile elde edilen ve tamamen sentetik kimyasal bir üründür. Benzil asetat, yasemin K.'suna ve keton misk ise portakal çiçeği K.'suna benzer. İkinci türü de doğal esans özlerinin kimyasal dönüşümü ile elde edilen K,'lardır.

K. hakkında bilgi veren en eski metnin, Hint kutsal kitaplarından Yajur - Veda olduğu söylenir. Hintliler çok eski çağlardan beri gülden ve bazı bitkilerden K. elde etmesini bilirlerdi. Persler, Babilliler ve Eski Mısırlılar da K. çıkarmayı ve kullanmayı biliyorlardı. M. Ö. 1500'de yazılmış olan ve 1874'te bulunup okunan Ebers papirüsünde yüzden fazla K.'nun formülünden sözedilir. Mısırlıların mumyalama tekniğinde de K.'nun önemli rolü vardır.

K. ve K.'dan yararlanma bilgisinin Persler aracılığı ile Yunanlılara ve Romalılara geçmiş olduğu sanılır. Roma İmparatorluğu zamanında K.'ya çok önem verilmiştir. Fakat Hıristiyanlık döneminde kilisenin etkisiyle bu ilgi azalmıştır. Ortaçağ'da İslâm ülkelerinde de K. önemini sürdürmüştür. Hattâ Uzakdoğu ile K. ticareti bile yapılırdı.

KOKURA, Japonya'nın Kyuşu yönetim bölgesinde bir liman şehri. Şimonoseki boğazı kıyısında olan K.'nın nüfusu 242 300 dür. Eski bir derebeylik şehridir. Fakat şimdi, yüksek fırınlar, çelik, pamuk, kimya ve porselen endüstrileri K.'nın büyümesini ve gelişmesini sağlamıştır.

KOL (Coğ.) [Eski adı: Collo], Cezayir'in kuzey doğusunda, Constantine bölgesinde, Constantine şehrinin kuzeyinde bir liman şehri. Nüfusu 12 184 (1960) dür. Kurşun, cıva ve demir mâdeni ocakları vardır. Fenikelilerin bir yerleşme merkezi olan K., sonra Romalıların eline geçmiş, Orta Çağ'da Sicilyalılar ve Aragonlular tarafından işgal edilmiş, XVII. yüzyılda Fransızların Afrika'daki şirketlerinin (Compagnie Française d'Afrique) merkezi olmuştur.

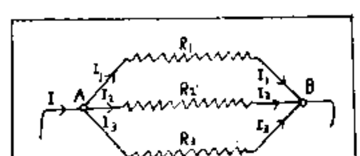
KOL. Fransızca "mode" un Türkçe karşılığı olarak gösterilebilir; "ton" ve "tonalité" nin karşılığı Türkçe'de "ün" dür. Tafsilât için bk. MAKAM.

KOL: bk. ANATOMİ.

KOL AKIMLARI (Fr. Courants dérivés; İng. Parallel circuits, branched circuits), bir elektrik üreteci tarafından verilen akımın ayrı ayrı kollara bölünmesi (bk. ELEKTRİK). Bir I akım şiddetinin, bir devrenin A ve B noktaları arasına bağlanmış, dirençleri R_1, R_2, R_3, ...R_n ve her koldan geçen akım şiddetleri I_1, I_2 I_3,.. I_n olan n sayıda kola bölünmüş olduğunu kabul edelim. Elektrik akımı hiçbir yerde toplanmayacağına göre, *ana koldan geçen akım şiddeti kollardan geçen akım şiddetlerinin toplamına eşit olur:* $I = I_1 + I_2 + I_3 + \ldots I_n$ kolların sayısı ne olursa olsun *A ile B arasındaki potansiyel farkı (P. F.) her kol için aynı olacağından* $V = R_1 I_1 = R_2 I_2 = R_3 I_3 = \ldots = R_n I_n$ olur (şek. 1). Buna göre *kollardan geçen akım şiddetleri bu kolların dirençleri ile ters orantılıdır.* Bu kolların eşdeğer direnci R ile gösterilirse. Şek. 1. Kol akımları.

$$\frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} + \frac{1}{R_3} + \ldots + \frac{1}{R_n}$$

olduğu görülür. Bir direncin tersine *iletkenlik* denildiği hatırlanırsa, bu sonuç şöyle ifade edilir: Bir devrenin A ve B noktaları arasına paralel olarak bağlanmış bir iletkenler sisteminin iletkenliği, bu kolların iletkenlikleri toplamına eşittir. Kol akımlarında, kollarda elektromotor kuvvetler (emk) bulunacak olursa, K. A.'nın genel kanunları Kirchhoff Kanunları olur (bk. KIRCHHOFF KANUNLARI, ŞÖNT) Kollardan geçen akım şiddetleri:

KOL AKIMLARI

$$I_1 = I\frac{R}{R_1},\ I_2 = I\frac{R}{R_2},\ I_3 = I\frac{R}{R_3},\ \ldots\ldots,\ I_n = I\frac{R}{R_n}$$

olur. *İki kollu akım halinde:*

$$\frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} \text{ den } R = \frac{R_1 R_2}{R_1 + R_2}$$

ve

$$I_1 = I\frac{R_2}{R_1 + R_2},\ I_2 = I\frac{R_1}{R_1 + R_2}$$

KOL KEMİĞİ: bk. ANATOMİ.

KOLA (Fr. cola veya kola), Kola ağacı (Cola nitida ve buna yakın başka türler)'nın meyvası. Bu bitki, sterculiaceae familyasına bağlı olup, Afrika'nın batı kıyısı ve Sudan bölgesinde bulunur. 10 - 15 m kadar yüksekliğe ulaşır. Meyvaları beyaz veya kırmızı olup, bir küçük ceviz büyüklüğündedir. Bu meyvalar taze iken, kafein ve kolatin'den oluşan, suda erir ve tonik, iştah verici bir maddeyi içinde bulundururlar.

KOLA YARIMADASI (Coğ.), Sovyetler Birliği'nde, Rusya'nın kuzeyinde bir bölge. Laponya'da, Kuzey Buz Denizi'nin bir kısmı olan Barents Denizi ile Beyaz Deniz arasında doğuya doğru uzanır. Tundra ile kaplı eski bir masiftir. Çeşitli yer altı kaynakları vardır: Fosfat, bakır, nikel. Murmansk bölgesinin ekonomik merkezi olup, ılık suları sayesinde, bütün yıl açık olan tek Kuzey Buz Denizi limanıdır.

KOLAROV, Vasil (Şumnu [Kolarovgrad] 1877 - Sofya 1950), Bulgar devlet adamı. İsviçre'de hukuk öğrenimi görmüştür. (1897 - 1900). Bulgar Komünist Partisinin genel sekreterliğine seçilmiş (1913), Komintern'in genel sekreterliğine getirilmiştir (1926). Georgi Dimitrov (b. bk.) ile birlikte 1923'te Eylül ayaklanmasını düzenlemiştir. Bu ayaklanmadan sonra Yugoslavya'ya kaçmıştır. II. Dünya Harbi'nden sonra (1945) Bulgaristan'a dönmüş, Millet Meclisi başkanlığı görevine getirilmiştir. Dimitrov'un ölümünden sonra (20 Temmuz 1949) başbakan olarak Bulgaristan'da idareyi ele almıştır. 1950'de Şumnu (Bulg. Şumen) şehrine onun adı verilmiştir. Bk. KOLAROVGRAD.

KOLAROVGRAD, Şumnu (b. bk.) şehrinin yeni adı.

KOLAS, Yakul (asıl adı: Konstantsin Mihayloviç Mitskeviç; Akinçıtsı, Minsk çevresi 1882 - Minsk 1956), Beyaz Rus şairi ve yazarı. Öğretmenlik yapmış, 1906'da illegal bir öğretmenler kongresi düzenlemiştir. Bunun üzerine ihtilâlci olarak Vilnius (Wilna) ta hapis cezasına çarptırılmıştır (1908 - 1911). I. Dünya Savaşı'na subay olarak katılan K., 1921 yılına kadar eski Kursk eyaletinde öğretmenlik görevinde bulunmuştur. Yurduna döndükten sonra K., sık sık Sovyet rejimiyle anlaşmazlığa düşmüş ve daha çok milliyetçi çevrelere yaklaşmıştır. 1929'da Minsk'te Bilimler Akademisi başkanlığına getirilen K., 1930'da kesinlikle komünizmi kabul etmiştir. K., J. Kupala (b. bk.) ile birlikte yeni Beyaz Rus edebiyatının kurucusu sayılır.

K.'ın ilk şiirleri 1906 yılında çıkmıştır. 1910'da *Pesni Jal'bı* (Hüzün şarkıları) adlı bir şiir kitabı yayınlamıştır. Daha sonra *Naşı dni* (Bizim günlerimiz) [1937], *Golas Zyamli* (Toprağın sesi) [1943], *Mayskie dni* (Mayıs günleri) [1946], *Rıbakova hata* (Balıkçı kulübesi) [1947] gibi eserleri çıkmıştır. K. birkaç roman da yazmıştır. Bunlardan başka, oyunları da vardır. Bütün eserleri Rusça olarak da yayınlanmıştır [1951 - 1952 ve 1958 - 1959].

KOLAYLI, Tevfik (Neyzen) (Bodrum 1879 - İstanbul 1953), Türk şair ve neyzeni. Bodrum Rüşdiyesi öğretmenlerinden Hasan Fehmi Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Bodrum'da yapmış, babasından Gülistan okumuş ve Farsça çalışmıştır. Bir ara İzmir İdadisi'ne devam etmiş, İstanbul'da da Fatih medresesinde okumuştur. Urla'da bir berberden ney çalmayı öğrenmiştir.

Bundan sonra şiir ve musiki ile meşgul olan K., İzmir'de Eşref ve Tokatizâde Şekip ile arkadaşlık kurmuş, İstanbul'da Mehmed Âkif ile dost olmuştur. Mehmed Âkif'ten aruzu öğrenmiştir. 1908'de Mısır'a gitmiş, orada bulunduğu beş yıl içinde, ney çalmada gösterdiği başarı sebebiyle büyük şöhret kazanmıştır.

Düzenli bir öğrenim yapmayan K. tasavvufla da meşgul olmuş, etrafındakilerden tasavvufa ait geniş bilgi edinmiştir. Bir ara, fazla alkol kullanması yüzünden akıl hastanesinde tedavi görmüştür.

Aruz ölçüsü ile yazdığı ve belli bir görüşü olmayan şiirlerinde vezin ve kafiye bozuklukları da göze çarpar.

Hiciv türünde başarılı örnekler veren K.'nın şiirlerinde duygusal ve kişisel öfkelerin yeri yoktur. Bu türde yazdığı şiirler de sanat yönünden yeni ve önemli sayılmaz.

Bazı şiirlerinde hayatın üzücü tarafları, başından geçen acı hatıralar, çağındaki düzen bozuklukları geniş yer alır. Kullandığı dil bazen çok açık Türkçe, bazen çok ağdalıdır. Mehmed Âkif'in K. için yazdığı güzel bir şiiri vardır.

Eserleri: *Hiç* (1919), *Azâb-ı mukaddes* (1919). Ayrıca bir de *Nihâvend Saz Semâisi* vardır. Plâğa, bestenigâr, hüseynî, nihâvend ve rast taksimler doldurmuştur.

KOLÇAK, Aleksandr Vasilyeviç (1873 - Irkutsk 1920), Rus amirali ve diktatörü. 1918'de Sibirya'da bir ordu toplayarak aynı yılın Ekim'inde kendisini Devlet Nâibi ve başkumandan ilân ettirdikten sonra, Omsk'ta Sosyal - İhtilâlciler ve Kadet'ler tarafından teşkil edilen Direktorium'u devirmiştir. Büyük başarılardan sonra Bolşeviklere yenilmiş ve müttefiklere sığınmıştır. Müttefikler K.'ı komünist düşmanı, fakat aynı zamanda diktatörlüğü kabul etmeyen bir gruba teslim etmişler, bunlar da onu kurşuna dizmişlerdir.

KOLDEWEY, Karl (Bücken, Hannover 1837 - Hamburg 1908), Alman kutup keşifçisi. 1868'de Grönland'ın doğu kıyılarına yapılan seferi yönetti. Bu kıyılara 1869 - 1870 yıllarında ikinci defa gitti. Adalar ile kıyıdaki dağları 71° kuzey enlemine kadar taradı. Bu incelemelerinde topladığı bilgilerin, meteoroloji ve hidrografya ile ilgili sonuçlarını yayımladı. Daha sonra Hamburg'da Alman amiralliği müdürü oldu (1875).

KOLDEWEY, Robert (Blankenbung 1855 - Berlin 1925). Alman Arkeoloğu. Amerikalıların Assos'ta yaptığı kazılara katıldı. Midilli'de incelemeler yaptı. Neandreia'da Aioleis sütun başlığı stilini buldu. 1887 - 1917 yılları arasında Mezopotamya'da uzun araştırma ve incelemeleri oldu. Güneydoğu Anadolu'daki Hitit şehirlerinden Zincirli'de kazılar yaptı. K.'in çalışmaları Berlin müzesine birçok değerli eserler kazandırdı. Mesleğiyle ilgili eserleri de vardır.

KOLEMANİT, kimyasal birleşimi $2CaO . 3B_2O_3 . 5H_2O$ olan bir mineral. K., bor üretimine esas olan minerallerin en önemli olanlarından biridir. Monoklinal sistemde kristalleşen K., gri beyaz ve yeşilimsi gri renklerde olup sertliği 4,5, özgül ağırlığı ise 2,52 dir. Suda çok yavaş, asitlerde ise çabuk erir. Isıtıldığında çatlayarak, çatırdayarak kavrulup toz haline dönüşür. Saf halde yaklaşık olarak % 51 B_2O_3 ihtiva eder.

Yurdumuz, K. cevheri bakımından dünyanın en zengin nadir ülkelerinden biri sayılmakta olup rezervleri, 17 000 000 tonu görünür ve 156 000 000 tonu muhtemel olmak üzere, toplam olarak 173 500 000 tondur. Türkiye'nin K. yatakları, Kütahya ve Balıkesir illerinde bulunmaktadır.

KOLERA, şiddetli ishal, kusma, kas krampları ve idrar tutukluğu ile başlayan, bulaşıcı, salgın, birkaç saat ile birkaç gün arasında öldüren bir hastalık. Virgüle benzeyen K. mikrobunu 1883'te R. Koch bulmuştur.

Koch koma basili barsağa yerleşerek orada çoğalır. Bu mikrop, K.'lı hastaların dışkılarında devamlı olarak bulunur. Genellikle bu mikrobun bulunduğu su vasıtasiyle yayılır. Ayrıca hasta ile doğrudan doğruya temas da hastalığın bulaşmasına sebep olur. K., insanda genellikle karın ağrısı ve basit ishalle kendini gösterir. İshal gittikçe sıklaşarak günde 15 - 20 defaya çıkar, kısa bir süre sonra dışkıda beyazımtrak parçalar görülür. Bununla birlikte safralı kusmalar başlar. Hastada idrar tutukluğu, nabız zayıflaması gibi belirtiler başgösterir ve aralıksız olarak artmaya devam eder. Çok şiddetli bir susuzluk ile birlikte deri kurur, ısı düşer, hasta donma derecesinde üşüme hisseder.

Hastanın harareti 36° C tan 32° C'a kadar düşebilir. Bu hal K. zehirlenmesinin en tipik belirtisidir. Bundan sonra baldırlarda kramplar başgösterir, deri morarır, gözler içeri çöker ve terlemeler olur.

Eğer hasta bu üşüme anında ölmezse, hararet yükselmeye başlar, hastalık belirtileri kaybolur ve sekiz on gün içinde iyileşme görülür. Hastalık tedavi edilmezse ölüm oranı, 50 yaşından yukarı olanlarda % 85, aşağı olanlarda ise % 60'tır. Alkol kullanan, müzmin mide ve barsak hastalığı olanlar K.'ya daha çabuk yakalanırlar.

K. tedavisi, hastaya sıcak banyolar yaptırılmak, kusmayı hafifletmek için tuzlu su ve gazlı yiyecekler vermek, adrenalin şırıngası yapmak, damara binde 7 - 13 tuz eriyiği enjekte etmek, vücuda sıcak kompresler yapmakla sağlanır.

K. salgını sırasında ön tedbir olarak: 1. Kaynamış su içmeli, 2. Pişmiş yemekler yemeli, 3. Kirli çamaşırlar dezenfekte edilmeli, 4. Kaplar, oturaklar dezenfekte edilmeli, 5. Tuvaletler dezenfekte edilmeli, 6. Hasta ile temas edildikten sonra eller dezenfekte edilmeli, 7. Hastalar ayrı tutulmalı, 8. Salgın esnasında aşı yaptırılmalıdır. K.'nın yayılmasında içme suları, açıkta satılan besin maddeleri, açıkta kalan çöpler ve sinekler etkin bir rol oynamaktadır.

K.'nın birkaç ayrı çeşidine de rastlanmaktadır. Âni K. denilen K. çeşidinde belirtiler birdenbire ortaya çıkar. Fakat ishal son devrede kendini gösterir. Kuru K.'da ise ishal yoktur. K. nostras denilen yerleşik K. hastalığının belirtileri daha hafif şekilde olup, önemsiz bir hastalıktır. Kırk sekiz saat içinde geçer.

K. İlk Çağlar'dan beri görülen bir hastalıktır. Özellikle Hindistan'da her zaman rastlanır. Avrupa'da ilk defa 1832'de salgın halinde görülmüş ve aynı yılın mart ve ekim aylarında Paris'te 18 400 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Bundan sonra 1851 - 1865, 1884 ve 1892'de Avrupa'ya gelen büyük gruplarla bütün kıtaya yayılmıştır. 1832, 1848 ve 1865'te de Afrika'nın yalnız doğu ve kuzey kıyılarında bazı K. olaylarına rastlanmıştır. Amerika'da ise K. salgını kuzey ve merkezî kısımlarında 1832, 1892 yıllarında görülmüştür. 1923'ten beri K.'nın Batı Avrupa, Amerika ve Nil vadisi hariç Afrika'da tamamen yok olduğu söylenebilir. Ancak Batı Pakistan, Birmanya, Güneydoğu Asya ve Çin'de yılda en az üç, en

çok sekiz ay K. hastalığına rastlanır. Suriye, İran, Afganistan, Japonya ve İndonezya'da ise ortalama bir ay bu hastalık görülür.

Bütün ülkelerde hastalığın en az görüldüğü veya tamamen yok olduğu aylar, ocaktan nisana kadar süren en kurak aylar, en çok görülen aylar ise hazirandan kasıma kadar olan aylardır. Bu da K. hastalığının nemli aylarda daha fazla olduğunu göstermektedir.

Yurdumuzda yerleşmiş durumda K. yoktur. Bütün salgınlar başka ülkelerde başlayarak Türkiye'ye bulaşmıştır. Özellikle hac sırasında çeşitli gezginler yoluyle yurdumuza girmiştir.

Türkiye K. ile ilgili olarak bütün milletlerarası toplantılara katılmakta, ve hastalığın sınırlarımızdan girmemesi için sınır girişlerinde gerekli tedbirleri almakta, ayrıca K. aşısına da büyük önem vermektedir.

Türkiye'de de birçok K. salgınları olmuştur. Bu salgınların en önemlileri 1830, 1865, 1912 - 1913 ve 1970 yıllarında olanlarıdır. 1830 salgını Irak'tan Anadolu'ya ve oradan İstanbul'a geçmiş, 1865 salgınında İstanbul'da günde 1 000 kişiden fazla sayıda ölüme sebep olmuştur. 1912 - 1913 salgını Balkan Savaşı sırasında olduğundan, sağlık şartları gerektiği gibi uygulanmamış, özellikle askerler arasında büyük çapta ölüme yol açmıştır. 30 000 asker hastalığa yakalanmış, 10 000 kadarı ölmüştür. Son 1970 salgını, Türkiye'de İstanbul'un Sağmalcılar ve Esenler bölgesinde 50 kişinin ölümü ile sonuçlanmıştır.

KOLERA MADALYASI, Abdülaziz zamanında, İstanbul, Suriye ve Irak'taki kolera salgını sırasında, hastalığın önüne geçilmesi için çalışanlara ve yardımda bulunanlara verilmek üzere 1865'te çıkarılan madalya.

K. M. gümüşten, 36 mm çapında, 23.69 gr. ağırlığındaydı. Madalyanın hakkâk ve hattatlığını Abdülfettah efendi yapmıştır.

Madalyanın ön yüzünde Abdülaziz yazısı bulunmaktaydı. Arka yüzünde ise Osmanlı devletini temsil eden büyük bir ağaca bulutlardan şimşeklerin gelişi tasvir edilmekte idi.

KOLESTERİN (Fr. cholestérine), kolesterol (b. bk.) un daha az düzgün bir eş anlamı.

KOLESTEROL (Fr. cholestérol; Yun. *khole* = *safra'dan),* kaynağı tamamen hayvansal olan bir alkol. Petrolların çoğunda bulunduğu için, K.'e petrolün kaynağının organik ve hatta hayvansal olduğunun delili gözü ile bakılıyor. K., bazı vitamin ve hormonların parçalı sentez (Fr. synthèse partielle) inin çıkış noktasıdır. K., Fransız bilgini Poulletier de La Salle tarafından aş. yu. 1769'da izole edilmiştir. Suda erimeyen parçacıklar halinde billurlaşır. Bunlar ısıtılınca 148° C de erirler. Bazı hayvanların dokularının hepsinde bulunur. Gerek serbest olarak, gerek sahip olduğu alkol fonksiyonları sonucunda, yağlı asitler tarafından esterleştirilmiş olarak bulunur. K.'u organizma hem dışardan (yiyeceklerle) alır, hem de içerde asetik asit ve asetatlardan itibaren hazırlar. Bunun organizma tarafından atılması karmaşıktır. Bir kısmı koprosterol halinde dışkı ile, bir kısmı da, safrasal asit (Fr. acide biliaire)'ler haline getirildikten sonra, karaciğer tarafından atılır. Eczacılıkta K. bazı pomatlara katılır ve böylece bu pomatlar suyu ve suda çözülmüş maddeleri içerlerine alacak hale gelirler. Böylelikle bu ilâçlar deri tarafından daha kolay emilirler.

KOLHAPUR (Maharaştra eyâletinde), Hindistan'da şehir. Nüfusu 194 000 (1966) dir. Tarım ürünleri pazarı olup, gıda maddeleri ve tekstil endüstrileri ile de tanınır.

KOLHİS, [Coğ. ve Yun. Mit.] (Yun. Kolkhis; Lât. Colchis), Karadeniz'in doğu kısmında, Büyük ve Küçük Kafkaslar arasından akan Rion (eski adı Phasis)'un alt mecrâsı boyunca uzanan aş. yu. 100 km. uzunluktaki alüvyon ovası. Şimdiki Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ndedir. İklimi sübtropikaldir. Çay, nârenciye ve dut ağaçları yetişir. Yunan mitolojisinde K., Medea'nın yurdu ve Argonaut'lar Seferi'nin yapıldığı yerdir. Bu bölgenin en önemli şehri Dioskurias (sonradan Sebastopolis)'tır. M. S. I. yüzyılda K., Pontus kralı IV. Mitridates tarafından feth edilmiştir. Sonraları, doğrudan doğruya Romalıların sömürgesi olarak değilse de, yarı bağımsız bir devletçik olarak yaşamıştır.

KOLHOZ (Rusça *kollektivnoe hozyaystvo* [= Kollektif tarım işletmesi] adından), Sovyetler Birliği'nde köylülerin ortak olarak çalıştıkları tarım işletmelerine verilen ad. Sovyetler Birliği'nde köylü, tarım kooperatifinin bir işçisi sayılmış ve siyasî rejim, K.'lar vasıtasıyla tarım işletmeciliğini düzenlemiştir. Ürün yılının başında K. topraklarının nasıl kullanılacağı merkezî plânlama teşkilâtı tarafından tesbit edilir. K. idaresi bu plâna göre yapılacak işleri düzenler. Yıl sonunda elde edilen kazançtan vergiler ödenir, tohum bedeli ve tarım âletlerinin kirası ayrılır, geri kalan kısım K. idaresi tarafından ücretlere, sosyal giderlere ve işletme fonlarına tahsis edilir.

K.'a bağlı köylülerin geliri yalnız aldıkları ücretten ibaret değildir. Köylünün ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendisine verilmiş olan mal ve hayvanların işletmesinden de kazanç sağlaması kabildir. Köylü, ortak çalışmalar dışında, 1 000 m³ lük bahçe ve ahırından elde ettiği mahsülü satma hakkına sahiptir. Ancak, ahırında besleyeceği hayvanların sayısı sınırlanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin muhtelif bölgelerindeki K.'lar arasında teşkilât bakımından hemen hemen fark yoktur.

K.'lar 1922 yılında kabul edilen tarım kanunu ile kurulmuştur. 1931'de kabul edilen Birinci Beş Yıllık Plân K.'lara büyük önem vermiş ve köylüler sert tedbirlerle K.'lara girmeye zorlanmışlardır. Bk. SOVHOZ.

Diğer Komünist ülkelerde de K.'lara benzer kuruluşlar vardır. Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde bu kuruluşlara Landwirtschaftliche Arbeitsgenossenschaft, Bulgaristan'da TKZS ve Çin Halk Cumhuriyet'inde Halk Ortaklıkları adı verilir. Bk. TARIM İHTİLÂLİ.

KOLİ BASİLİ (Fr. colibacille; Lat. bacterium coli commune; Yun. Kōlon = kalın bağırsak), değnekcik biçiminde, yuvarlak uçlu küçük bakteri. Kokkobasi'ler grupuna bağlıdır. Alman çocuk hekimi Th. Escherich (1857 - 1911) tarafından 1884'de bulunan K. B., polimorf (çok şekilli) ve hareketli olup, her iki ucunda flagellum (kırbaçcık)'lar gösterir. Kolayca boyanır, ama gram negatif'tir (Danimarkalı hekim Hans Gram (1853 - 1938)'ın iod'lu boyama metodu ile boyanamaz). Özel olarak aerobi halinde yani hava içerisinde yetiştirilir. Genel ortamlarda ve 20 - 37° C ısı derecelerinde gelişir. K. B. çok yaygın olup, aldığı şekillerin çokluğu ile göze çarpar yani aynı tür içersinde birçok çeşitleri vardır. Çoğu zaman saprofit (kokuşmuş maddeler-

de yaşayan bitki veya bakteri) olarak insanın bağırsağında yaşar. Bazı hallerde hastalıklara sebep olabilir. Bu hastalıklar kolibasiloz (Fr. colibasillose) adı altında gruplaştırılmıştır.

KOLİBRİ, Sağanlar takımının Kolibrigiller familyasından bir kuş türü. Gövdeleri küçük, gagaları genellikle düz, ince ve değişik uzunlukta, bacakları ise kısadır. Kanatlarındaki kol ve önkol kemikleri çok kısa olduğundan, uçuşu bazı böceklerin (ölübaş kelebek) uçuşuna benzer. Kanatlarının yapısı sayesinde her yönde, hattâ geriye doğru bile uçabilir; havada, olduğu yerde de durabilmektedir. Kuyruğunda çok güzel süs bezekleri vardır. Tüyleri çok renklidir. Boynundaki pul görünümündeki tüyler, bazı ışıklarda canlı ve türlü renk yansımaları meydana getirir. Bu kuşlar balözü ve küçük böceklerle beslenirler. Erkek ve dişi hep ayrı yaşarlar. Yuvayı yapan ve yuvaları büyüten dişidir. K., Amerika'ya özgü kuşlardandır.

KOLİK (Fr. colique), genellikle karın boşluğunda, içi boş bir organın kasılmasından meydana gelen her türlü karın ağrısı. Çeşitli organlarda değişik biçimlerde K.'ler vardır:

1. **Böbrek koliği:** İdrar borusunun içindeki taşlardan dolayı bu boruda meydana gelen kasılmanın doğurduğu ve arada bir gelen çok şiddetli sancı. Bel çukurundan başlar, bacağa, uyluk köküne ve üreme organlarına doğru yayılır. Süresi, hastalığın sebebine göre değişir.

2. **Dölyatağı koliği:** Doğum esnasında veya ay (regl) hallerinde dölyatağının sancılı kasılmaları.

3. **Karaciğer koliği:** Öd kesesi yollarında bir taşın yer değiştirmesi veya öt kesesinin basit fakat şiddetli kasılmalarının meydana getirdiği sancı. Ansızın başlar, karnın sağ tarafında duyulur ve omuza doğru yayılır.

4. **Öd kesesi koliği:** Öd kesesinin kasılmaları sonucu sağ böğürde duyulan sancı. Bu, karaciğer K.'nin bir çeşididir.

K.'ler genellikle arada bir ve bazan ansızın gelen, beniz sararması, kol ve bacaklarda soğuma, kusma ve ishal ile beraber görülen şiddetli, kıvrandırıcı ağrılardır. K., zehirlenmelerde, bağırsak iltihaplarında ve büyük abdeste engel olan durumlarda da görülür. K.'lerin tedavisi, sebeplerinin ortadan kaldırılmasıyle mümkündür. Geçici olarak lapalardan, sıcak uygulamalarından ve afyonlu ilaçlardan da yararlanılır.

K.'ler hayvanlarda da çok görülen ve öldürücü olan bir hastalıktır. Evcil hayvanlardan en çok atlarda görülür. Köpeklerde ve geviş getiren hayvanlarda ise az olur. Hayvanlardaki K.'lerin öldürücü oluşu, teşhisin güçlüğünden ileri gelmektedir.

KOLİMA, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde, Rusya'da Doğu Sibirya'nın Magadan bölge (oblast)'sinde ve Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir ırmak. Uzunluğu 2 763 km. dir. Kulu ırmağının Ayan Yuryaḫ ırmağı ile birleşmesinden meydana gelen K., Doğu Sibirya Denizine dökülür. Büyük bir delta meydana getirir. Orta kesiminden başlayarak kollara ayrılır. Ekim ayından hazirana kadar donar. 2 000 km. lik bir kesimi gemi işletmeye elverişlidir.

KOLİMASYON HATASI, bazı astronomi gözlem araçlarında (meridyen dürbünü, sekstant, v. b.) olabilen ve yapımından ileri gelen bir araç hatası. Aracın odak düzleminde bulunan retikül sistemindeki merkez teli, objektif merkezinden geçen ve doğu - batı dönme eksenine dik olan K. düzlemi içinde değildir. Bunun sonucu olarak, objektif merkezinden geçen ve dönme eksenini kesen K. ekseninin, düşey telin orta noktasını objektifin merkezine birleştiren doğru ile meydana getirdiği açıya K. H. denir.

KOLİMATÖR, optik araçlarda paralel ışık demeti elde etmek için kullanılan küre biçiminde ayna veya merceğe verilen ad. Genellikle spektroskopide, fizik ve geometrik optik ölçmelerinde ve ayrıca ışığın kolimasyonunun gerektirdiği teknik alanlarda kullanılır. Bu uygulamalarda K., genellikle objektifinin birinci odağına bir yarık yerleştirilmiş bir dürbün yapısındadır. Bir ışıklı kaynaktan gelen ışınlar, odak uzaklığı objektifin aynı olan ve yarıktan odak uzaklığı mesafesine konulmuş bir mercek tarafından toplanır ve yarık üzerinde odaklanır. Böylece yarık bir aydınlatılmış cisim rolü oynayıp, arkasındaki mercekten, bu cismin kolime edilmiş ışığı çıkar.

KOLKASRAGS [Coğ.] (Alm. Domesnäs Burnu'nun Letçe adı), Letonya'da, Kurland'ın kuzey ucunda bir burun. Dar ve 8 km uzunlukta bir kaya halinde, Baltık Denizi'nin içine doğru uzanır.

KOLLÁR [*kọllār*], **Jan** (Mošovce, Slovakya 1793 - Viyana 1852), Slovak şâiri. Romantik Panslavizmin kurucusu olarak tanınmıştır. 1817 - 1819 yıllarında Jena Üniversitesinde ilâhiyat öğrenimini görmüştür. Herder (b. bk) ın etkisinde kalan K., 1819'da Neusohl'da köy papazı olarak çalışmış, 1849'da Viyana Üniversitesinde Slav Eski Çağı alanında profesörlüğe getirilmiştir. "Ossian" ın etkisi altında kalan K., Slavların geçmişine karşı derin bir özlem ve ilgi duymuştur. *Slávy dcera* (Ün tanrıçası Sláva'nın kızı) [1824] adlı sone dizisinde, bir köy papazının kızı olan Friederike'yi ideal bir tip olarak övmüştür. Dante'nin Beatrice'yi veya Petrarca'nın Laura'yı övmesi gibi.

K. bilim alanında da çalışmıştır. Ancak, bu çalışmaları yanında Königinhof yazmasına dayanarak sahte bilim çalışmaları da yapmıştır.

KOLLEKTİF ŞİRKET: bk. ORTAKLIK.

KOLLEKTİVİZM (Fr. collectivisme = toplumculuk), ürün araçlarını topluma mal etmek olan bir ekonomik sistem. Toplum anlamı mevziî olabildiği gibi bölgesel, millî ve evrensel olabilir. İlk kolektivistler, sosyalist olup, sosyal problemin çözümü için, üreticilerin birleşmesinin kesin olarak yetmediğine inanmış kimselerdi. 1879'da Marsilya'da toplanan işçiler kongresi "yer üstünün, yer altının, çalışma araçlarının ve ham maddelerin topluluğa ait olup herkese dağıtılması gerektiğini, lâkin hiç kimse tarafından satılmasına izin verilmeyip, sonunda yine topluma geri verilmeleri gerektiğini" ilân etmiştir. Ürün ve değiştirme araçlarının topluma verilmesi yoluyle her işçi gördüğü işin tam değerine erişir, kapitalist değer katımı yok olur. K.'e dayanan bir toplumda, ferdler için hazır olan tüketim malları, her işçinin gördüğü işin miktarına ve kalitesine dayanarak işçilere dağıtılacaktır; çünkü iş, her dağıtımın çıkış noktasını teşkil etmelidir.

KOLLEKTÖR (Fr. collecteur; Lat. collector = elektrik toplayıcı), bir düz akımlı elektrik makinesinde (jeneratör veya motör), bir sargı bobinine bağlı, üzerine fırçalar dayanan birbirinden yalıtılmış iletken levhacıkların tümü. Bu levhacıklar birbirine sıkıştırılmış olup, silindir şeklinde bir blok teşkil ederler. K.'ün yapılışı özen gerektirir. Fırçalar eskiden demet halinde birbirine bağlı pirinç tellerden yapılır ve gerçek fırçalara benzerlerdi. Şimdi ise bunlar paralelepipet veya silindir şeklinde grafit bloklardan yapılırlar. K. 1869'da Belçika'lı fizikçi Zénobe Gramme tarafından bulunmuştur.

KOLLOİD (Fr. colloïde; İng. colloid; Yun. kolla = kola, zamk ve - oid = benzer), görünüşte suda veya başka bir sıvıda erimiş olduğu halde, bir zardan ya hiç yayınmayan, veya pek yavaş yayınan ve eritici sıvının donma derecesi veya buhar basıncı üzerine, hiçbir beliren etki yapmayan bir madde.

KOLMAR: bk. COLMAR.

KOLODYUM PAMUĞU, pamuk barutu (Fr. fulmicoton; İng. guncotton)'na yakın bir alçak nitroselüloz. Zayıf asitlerle yapılır, patlayıcı maddeler ve boyaların yapılmasında kullanılır. Piroksilin (Fr. pyroxyle; İng. pyroxylin) adı da verilir.

KOLOMBİYA (İsp. Colombia), Güney Amerika kıtasının kuzey - batı ucunda bulunan ve cumhuriyet rejimi ile yönetilen bir ülke. Yüzölçümü 1 127 372 km², nüfusu 19 milyon (1967) dur. Başkenti Bogotá (nüfusu 1 800 000), başlıca şehirleri Cali, Medellín ve Barranquilla (nüfusu yarımşar milyonu aşkın)'dır. Bu şehirler, ticaret ve sanayi merkezleridir. Ayrıca Barranquilla, ülkenin başta gelen limanıdır. Öteki önemli şehirleri: Manizales, Bucaramanga, Cucuta, Cartagena ve Paso'dur. Barranquilla ile Cartagena'dan gayrı, bütün bu şehirler dağ kentleridir. Güney Amerika kıtasında her iki okyanusta da kıyıları bulunan tek ülke K., topraklarının kuzeyinde Atlantik Okyanusu'nun bir kolu olan Karaib Denizi, kuzey - doğusunda Venezuela, güney - doğusunda Brezilya, güneyinde Peru, güney - batısında Ecuador vardır. Karaib Denizi'ndeki Andrés ve Providencia gibi bâzı küçük adalarla Pasifik'teki Malpeo Adası da K.'ya âidtir.

K., Güney Amerika'nın en değişik yüzey şekilleri gösteren ülkesidir. Ülkenin batıdaki üçte bir bölümünü kaplayan And Dağları (İsp. Los Andes), birbirine paralel üç sıradağ halinde, K.'yı biri ötekine benzemeyen beş büyük bölgeye ayırırlar. Halkının dörtte üç kadarı, kara ve demir yolları yapımının çok güç olduğu, 1 000 m yi aşkın yükseklikteki dağlarda yaşar. Uçaklı ulaşımın başlamasına kadar dağlar, bölgeleri biribirinden ayırarak, K.'lıların millî birlik halinde yaşamalarını engelliyordu. Fakat bu dağlar değerli mâden yatakları ile doludur. Öte yandan, ülkenin güney bölümü Ekvator çizgisi üzerinde bulunmakla beraber, arâzinin dağlık olması dolayısıyle yüksek yamaçlarda ılımlı iklim ürünleri de yetiştirilebilmektedir.

Fizikî coğrafya (Nehirler, iklim, tabiî kaynaklar, bitki örtüsü, vahşî hayvanlar): K.'nın üçte biri And bölgesindedir. Burada dağlar, derin vâdilerle ayrılmış yüksek havzaları barındıran üç muhteşem sıradağ halinde, kuzey - güney doğrultusunda uzayıp giderler. Güney Amerika kıtasının başka hiçbir yerinde böyle ovalardan, tropikal yağmur ormanlarından ve dorukları sürekli olarak karla kaplı ve yükseklikleri 6 280 m yi aşan tepelerden meydana gelmiş aşırı bir şekilde çelişkili tabiat manzaraları yoktur. Pasifik Okyanusu yakınlarındaki Batı sıradağları, 1 980 m ile 3 300 m arasında değişen yükseltileri ile, üç sıradağın en alçak olanıdır. Bu sıradağlara paralel olarak, doğuda, ülkenin belkemiği durumunda bulunan, Merkezî sıradağlar yer alır. Bu iki sıradağlar arasında, Cauca adını taşıyan, geniş bir vâdi vardır. Bu vâdi, kuzeye doğru daha da genişleyerek, şehirleri ile ünlü Antioquia havzasını meydana getirir. Dağlar, birçok yerde, geçit verir. Bunlardan biri olan Quindío geçidi, Cauca havzasının ve bu havzanın başlıca şehiri olan Cali'nin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Doğudaki Doğu sıradağlarında yer alan yüksek bir yaylâda, K.'nın başkenti Bogotá bulunur.

Ülkede, And Sıradağları'ndan başka sıradağlar da vardır: Kuzeyde, Pasifik Okyanusu kıyılarında yer alan dar ve nispeten alçak Serranía de Baudó sıradağları; Karaib Denizi kıyı ovalarının doğu ucu kenarında uzanan Sierra Nevada de Santa Marta adındaki ihtişamlı dağlar. K.'nın en yüksek tepesi olan 6 280 m yüksekliğindeki Pico Cristóbal Colón, bu sonuncu dağlardadır.

Panama Berzahı doğusundaki alçak düzlükler Karaib Denizi kıyılarına doğru uzanırlar. Bu ovalar ya kızgın tropik güneşi altında kavrulur, ya da şiddetli yağmurlarla suya boğulurlar. Pasifik kıyısındaki dağ etekleri, hemen hemen sürekli olarak yağmur alır. Buralarda yılda 10 m yağmur alan bâzı yerler, dünyanın en yağışlı noktaları arasında yer alır. Her iki kıyıda yaşayan halk, Baranquilla, Buenaventura, Cartagena ve Santa Marta adındaki liman şehirlerinde veya bunların çevresinde kümelenmiş durumdadır. And'ların doğusundaki ovalar, ülke topraklarının yarısından fazlasını teşkil ettiği halde, nüfusun ancak % 2'ye yakın bir bölümünü besleyebilmektedir. Tam doğuda, arâzinin yukarı Orinco vâdisine doğru alçaldığı yerde geniş ovalar (İsp. llanos) vardır. Güneydeki tropikal yağmur ormanları (İsp. selvas) nda, Amazon nehrinin kaynakları bulunur.

K.'nın başlıca nehri olan Magdelena, Güney Amerika kıtasının dördüncü büyük nehridir. Merkezî ve doğu sıradağları arasından akarak kuzeydeki Karaib Denizi'ne dökülen bu su, aynı zamanda, K.'nın en önemli ticaret yoludur. Magdelena'nın en büyük kolu olan Cauca, merkezî ve batı sıradağları arasında aynı adı taşıyan vâdiyi izleyerek kuzeye yönelir. Batı sıradağlarından gelen Patía nehri, Pasifik'e dökülen tek önemli sudur. Ülkenin kuzey - batı ucundaki San Juan ve Atrato nehirleri Serrania de Baudó dağlarında derin vâdiler meydana getirirler. Atrato vâdisi, Pasifik ve Atlantik okyanusları arasında açılacak bir kanalın yeri olarak düşünülmüştür. Güneyde ve doğuda, Amazon ve Orinco nehirlerinin birçok kolu doğu sıradağlarından kaynar.

Ekvator çizgisi K.'nın güney - doğu kesiminden geçtiği için, ovalar, normal olarak çok sıcaktır. Pasifik Okyanusuna bakan yamaçlarda çok şiddetli olan yağmurlar, Karaib Denizi kıyılarındaki ovalara ve Amazon yağmur ormanlarına doğru azalır. Ülke ikliminin yerine göre çok değişik nitelikte olması, her bir yerin yükseltisi ile ilgilidir. 1 000 m yükseltiye kadar, iklim tropikaldir. Daha üstteki bölgelerde, kahve üretimine elverişli, sübtropikal iklim hüküm sürer. 1 500 ilâ 2 000 m lik yükseltilerde, bütün yıl, boyun-

ca, her taraf ilkbahar ikliminden yararlanır. Daha yukarılarda, serin bir ılımlı bölge başlar. 3 300 m lik yükseltilerden yukarıda, dondurucu soğukların hüküm sürdüğü, rüzgârlı yaylâlar yer alır. Bununla beraber ülkede iki kuru, iki de yaş mevsim ayırd edilebilir. Dâima yaş olan Pasifik Okyanusu kıyıları dışında, yağmurlar mart - mayıs ve ekim-kasım dönemlerinde yağar.

And'ların hemen hemen her tarafında altın vardır ve K., bu değerli mâdenin başta gelen ihraççılarındandır. Plâtin ilk olarak K.'da bulunmuştur ve dünyada plâtin üreten başlıca ülkeler arasındadır. Bogotá'nın kuzeyindeki kaya - tuzu yatakları da, dünyanın en büyük yataklarındandır. Demir cevheri, taş - kömür ve kireç - taşı da pek boldur. Venezuela sınırı yakınlarında ve daha başka yerlerde, petrol üretilmektedir. And'larda zümrüt ve yarı kıymetli çeşitli taşlar vardır. Öteki mineraller arasında, sülfür, civa, bakır, kurşun ve çinko zikredilebilir.

K. ormanları ülkenin yarısından fazlasını kaplarsa da, bunlar çok ücra yerlerdedir. Yağmur ormanları, hemen hemen, el değmemiş durumdadır. Vâdilerin ve yaylâların toprakları, son derecede verimlidir. K.'da, yüz bini aşkın çeşitte bitki yetişmekte olduğu tahmin edilmiştir. Ülkede kuşlar ve böcekler de çok çeşitli ve çok boldur. Büyük baş vahşi hayvanlar, avcılık yüzünden, hayli azalmıştır. Bugün jaguar, yaban kedisi, puma ve yaban domuzu gibi hayvanlar, genellikle, yalnız çok ücra bölgelerde yaşamağa devam etmektedirler. Magdalena'da, öteki nehirlerde ve her iki okyanusun kıyılarında çeşitli balık türleri kaynaşmaktadır.

Etnoloji (Dil, yaşayış, din, eğitim, kültürel hayat): K. halkının % 20'si, İspanya asıllıdır. Bunların çoğu, ülkeye yerleşmeğe gelmiş olan İlk İspanyolların torunlarıdır; fakat aralarında az sayıda Alman, İtalyan ve Suriyeli de vardır. Beyazlar, genellikle, dağlık bölgelerdeki vâdilerde ve liman şehirlerinde yaşarlar. Nüfusun % 10 kadarı başkaları ile hiç karışmamış olan, yerlilerdir. Bunlar, hâlâ, cedlerinin hayatını yaşarlar. Ülkede % 5 oranında da zenci ve bunların yerlilerle veya Avrupalılarla karışmasından türemiş melez insan vardır. Zenciler ovalarda ve özellikle limanlar çevresinde kümelenmiş durumdadırlar. Halkın geriye kalan ve "mestizo" denilen % 65'i, yerli - Avrupalı karışımı insanlardır. Yerlilerle mestizo'ların çoğu, dağlarda ve "manos" denilen kıyı düzlüklerinde yaşarlar. Yerlilere ve zencilere karşı, pek az olarak, ırk ayırımı muamelesi uygulanır.

Resmî dil İspanyolcadır. K.'lılar, İspanyol dilini sâf hali ile muhafaza etmiş olmakla övünürler. Ücra bölgelerde yaşayan az sayıdaki yerliler, kendi dillerini konuşurlar.

K., Roma Katolik Kilisesi'nin Güney Amerika kıtasındaki kalelerinden biridir. Katoliklik, devletin resmî dinidir. Hıristiyanlık ahlâkına ve kanunlarına aykırı olmamak şartıyle, öteki dinler de hoş görülmektedir. Büyücek şehirlerde, Protestan kiliseleri ve Yahudi sinagogları da vardır. Sosyal hayat, özellikle köylerde, çeşitli din şenlikleri etrafında görülür. Ücra yerlerdeki yerliler, katoliklikle birlikte, hâlâ ilkel animizm inanışlarına da bağlıdırlar.

K. halkının ancak % 60 kadarı okuma - yazma bilir. Birçoğu ilkokuldan yoksun olan köylerde, bu oran % 20'ye düşer. Şehirlerde bile, yeterince okul ve yetişmiş öğretmen yoktur. İlk öğrenim parasızsa da zorunlu değildir ve, bu yüzden, okuma çağındaki çocukların % 70'i okula gitmez. K.'da birçok yüksek öğrenim kurumu vardır. Bunların 22'si üniversiteler halinde örgütlenmiştir. Bogotá'daki Kolombiya Millî Üniversitesi, ülkedeki üniversitelerin en büyüğü ve en eskisidir (1572).

Bogotá, Güney Amerika kıtasında, kültürel hayatın canlılığı bakımından başta gelen şehirler arasındadır. Bu sebeple Bogotá'ya, çoğu zaman, "Lâtin Amerika'nın Atina'sı" denilir. K., tarihi boyunca, değerli yazarlar yetiştirmiştir. Bogotá'nın kurucusu olan Jiménez de Quesada, birçok tarih kitabı yazmış olan bir bilgindi. Bağımsızlık hareketinin liderleri Paula Santander ile Simón Bolívar da kuvvetli birer yazardı. Gerçekten, K.'lılarda siyasete karşı ilgi ile sanat yeteneği el ele yürümüştür. Bu durumun yüzyılımızdaki ispâtı, German Arciniegas ile eski cumhurbaşkanı Alberto Lleras Camargo gibi seçkin edebiyatçılardır. *Marta* adındaki popüler eserin yazarı Jorge Isaacs, XIX. yüzyıl romancılarının en tanınmışıdır. Bu yüzyılın olağanüstü başarılı K.'lı yazarlar arasında José Eustacio Rivera'yı, lirik şâir Guillermo Valencia'yı, Luis Carlos Lopez'i, Antonio Gomez Restrepo'yu ve Tomas Carrasquilla'yı saymak gerekir.

Avrupalıların görünmesinden çok önceleri K.'da yaşayan Şibşa'lar, altından ve gümüşten yapılmış yüksek birer sanat eseri niteliği taşıyan eşyalar meydana getiriyorlardı. San Augustin vâdisindeki yerliler, yetenekli heykelciklerdi. Sömürge devrinde gelişen resim sanatını, Lâtin Amerika'nın en iyi sömürge devri ressamı olan Gregorio Vásquez de Acre y Caballos ve ünlü Figueora ailesi temsil ederler. Günümüz sanatçıları olarak da, Santiago Martinez Delgado, Jesus Maria Zamora ve Alejandro Obregon'u zikr etmek gerekir. Ülkedeki kültürel çalışmalar sırasında, K. halk musikisini derleyip saklama yolunda büyük çaba harcanmaktadır. Bâzı yetenekli mimarların yarattığı eserler, şehirleri süslemektedir.

Ekonomi (Tarım, mâdencilik, sanayi, ticaret): K. ekonomisi, öteden beri, tarıma dayanma eğilimindedir. İspanyollar, K.'ya kendi ülkelerinden, tahıl ile beraber, sığırı, koyun ve domuzu da sokmuşlardır. XIX. yüzyılda ülkeye getirilip ekimine başlanan kahve, her zaman, büyük bir ihraç malı olmuştur. Kahve ihracında, Brezilya'dan sonra K. gelir. Öteki ihraç malları: muz, tütün, pamuk, sığır, koyun ve yündür. K., Güney Amerika kıtasında, sığır ihrâcâtında üçüncü ve koyun ihrâcâtında da dördüncüdür.

Ekonominin tarıma bağlı olmasına rağmen, tarım ürünleri artan nüfusun ihtiyacını sağlayamaz durumdadır. Bunun başlıca sebepleri; tarım yöntemlerinin ilkelliği, çiftçi topraklarının makine çalıştırmağa elvermeyecek kadar küçük parçalar halinde olması ve ülkenin ulaştırma şisteminin yetersizliğidir. K. halkının yarısından çoğu geçimini topraktan sağlamakla beraber, ülke topraklarının ancak % 3'ü işlenmektedir. Ülkenin içerilerinde ve dağların doğu taraflarında, çok verimli fakat oturulmayan geniş topraklar vardır.

K.'da en eski zamanlardan beri altın üretilir ve ülke bu konuda Güney Amerika kıtasında başta gelir. Muzo ve Chiver mâdenlerinden zümrüt çıkarılır. Zipaquirá kaya tuzu mâdenleri, dünyanın en verimli yatakları arasındadır. Gerek Magdalena vâdisinde, gerekse Venezuela sınırı boyunda bol miktarlarda petrol vardır. Çoğu yabancılarca çıkarılan bu petrolün yarısı ihraç edilir. K., Güney Amerika kıtasında, büyük miktarda yüksek dereceli taş - kömürü üreten tek

ülke sayılabilir. Bu kömürün demir ve kireç - taşı yatakları yakınlarında (Pazdel Rio'da) bulunmasından da yararlanılarak, 1954'de, demir ve çelik endüstrisi kurulmuş; fakat, taşıma masraflarının ağırlığı yüzünden, bu endüstri istenilen derecede gelişememiştir.

K., sanayileşme yolunda ilerilemektedir. Bu hareket XIX. yüzyıl ortalarında başlamış, II. Dünya Harbi'nden sonra hızlanma yolunu tutmuştur. Ülkede üretilen pamuklu, yünlü ve ipekli giyim eşyaları, Güney Amerika'da, yüksek kaliteleri ile ün kazanmıştır. Öteki sınaî ürünler; ayakkabı ve eldivenden başlayıp, ilâçlara, kimyevî maddelere, çimentoya, kauçuktan yapılmış mallara ve cama kadar çeşitlenir. Ayrıca, yerli petrole dayanan bir petro - kimya endüstrisi hükûmetten teşvik görmekte, sanayide kullanılan sun'î fiberler, tarım için çeşitli sunî gübreler üretilmektedir.

K.'nın ticaret yaptığı ülkelerin başında Amerika Birleşik Devletleri ile Batı Almanya gelmekte, bunları Hollanda, İngiltere ve Japonya tâkib etmektedir. K., Lâtin Amerika Serbest Ticaret Birliği üyesi olmakla beraber, bütün Lâtin Amerika ülkeleri ile olan ticareti dış ticaretinin ancak % 10'u kadardır. Petrol, muz, deri, et, tütün, çeşitli mineraller ve şeker ihraç eder. Buna karşılık besin maddeleri, makineler, taşıtlar, kimyevî maddeler ve çeşitli mâdenler ithâl eder. Harita için bk. AMERİKA (Güney).

Tarih: *1. Sömürge devri:* K., adını Kristof Kolomb'dan almış olmasına rağmen, bu kâşif, K. kıyılarını hiç görmemiştir. Ülkeyi ilk gören Avrupalı, Alonso de Ojeda'dır (1500). Ojeda'nın 1509'da Cartagena yakınlarında kurduğu ilk İspanyol kolonisi kısa ömürlü olmuş, ilk dâimî koloni Rodrigo de Bastidas tarafından 1525'te Santa Marta'da kurulmuştur. İspanyollar, Gonzalo Jiménez de Quesada yönetiminde güneye doğru ilerileyerek, ülkenin iç taraflarındaki yüksek yaylâlarda sokakları altın döşeli Eldorado'yu aramağa koyulmuşlar; 1538'de, Şibşa yerlilerini yenerek, onların altından yapılmış süsleme eşyalarını ellerinden almışlar ve, Şibşa'ların yaşadığı bölge ile And havzasını İspanya tahtına kattıklarını ilân ederek, Bogotá şehrini kurmuşlardır. Aynı yıl, ülkeye, iki işgal grubu daha gelmiştir. Bunlardan biri, Venezuela'dan gelip, başında Alman asıllı ücretli bir asker olan Nikolaus Federmann bulunuyor; öteki ise, Peru'dan gelip, Peru Fâtihi Francisco Pizarro'nun adamlarından Benalcázar tarafından yönetiliyordu. Her üç grup da, hastalıklardan, yerlilerin saldırılarından ve And Dağları'na tırmanma sırasında uğradıkları kazalardan çok sıkıntı çekmiş, bütün bunlara rağmen, ülkeyi geniş ölçüde gezip görmüş ve altın bulmuşlardı. Altının bulunması, ülkeye yeniden birçok göçmenin gelip yeni yeni yerleşme yerleri kurmalarına yol açtı. Yeni Granada Krallığı adı verilen sömürge, Peru'daki kral nâibinin yönetimine bırakıldı.

İspanya'nın Yeni Dünya'daki başlıca amaçlarından biri de, yerlileri Hıristiyan yapmaktı. Böylece ülkeye, fâtihlerle birlikte, misyonerler de geldi. Misyonerlerin birçoğunun insanca çalışmalarına rağmen, yerliler zalimce istismar edildi ve, bu yüzden, binlercesi öldü. Özellikle şeker kamışı yetiştirme alanlarının genişlemesi sebebiyle daha çok işçi bulma zorunu ortaya çıkınca, Afrika'dan zenci köleler getirildi ve bunlar da Hıristiyan edildi. Çok geçmeden, bütün ülke geniş bir tarım alanı halini aldı ve ülkenin, tarım ürünleri ile beraber, altınları da, iki yüzyıl süre ile, Avrupa'ya ve özellikle İspanya'ya aktı. 1550 ve 1740 yılları arasında Yeni Granada, çoğu zaman, en büyük sömürge dîvânı olan, Audencia tarafından yönetildi. Yeni Granada, 1740'tan sonra, şimdiki K.'dan gayrı Panama'yı, Ecuador'u ve bir ara Venezuela'yı da içine alan ve kral nâibliği şeklinde yönetilen bir ülkenin bir bölümü halini aldı. Ispanyol sömürge yönetimi altında hayat sâkin geçmekle beraber, Karaib Denizi kıyılarındaki liman şehirlerinde durum böyle değildi. Bu limanlar, zaman zaman, bölgenin altınını, zümrüdünü ve incisini ele geçirmek isteyen korsanlar veya rakip milletlerin donanmaları tarafından basılıp yağma ediliyordu. Santa Maria ile Riohacha şehirleri birkaç defa düştü. İngilizler, 1585'de, Francis Drake komutasında Cartagena'yı; 1668'de de, Henry Morgan komutasında, Porto Bello'yu aldılar. 1697'de, Baron Pointis'in emrindeki Fransızlar saldırdılar. İngilizlerin 1741'de giriştiği yeni bir saldırı başarısızlıkla sonuçlandı. Esasen bu hareketlerin hiçbirinin amacı, ülkeyi sürekli olarak işgal etmek de değildi. XVIII. yüzyılın sonuna doğru, özellikle criolla'lar (ülkede doğup büyümüş olan beyazlar)'da İspanyol yönetimine karşı hoşnutsuzluk çok arttı. O zamanlar nüfus iki milyon kadardı ve bu nüfusun temelini, başta mestizo'lar olmak üzere, câhil kütleler oluşturuyordu. Toplumun en üst basamağında, İspanya'dan gelmiş yöneticiler, yüksek rütbeli râhibler, subaylar, zengin tüccarlar ve toprak sahipleri yer alıyordu. Bu iki sınıf arasında da criolla'lar bulunuyordu. Criolla'ların birçoğu, zengin ve iyi eğitim görmüş olmalarına rağmen, Avrupa doğumlu İspanyollarca sosyal ve politik bakımdan aşağı görülüyorlardı. Bu sebeble, bağımsızlık dâvası, en çok, Amerikan ve Fransız ihtilâllerinden de ateş alan criolla'lar tarafından yürütülüyordu. Criolla'lar İspanya'ya karşı açılan bağımsızlık savaşının başına geçtiler ve, böylece, K.'da hayata hâkim oldular.

2. Bağımsızlık devri: Napoléon'un İspanya'yı istilâ etmesi isyancılara bekledikleri fırsatı verdi ve, 20 Haziran 1810'da, bağımsızlık savaşı başladı. Fakat bu ilk teşebbüsü yapan iki criolla arasında çıkan anlaşmazlık, bağımsızlık hareketini ikiye böldü. Bunun üzerine İspanyollar da, 1815'te, ülkeyi yeniden ele geçirdiler. Sonunda, 7 Ağustos 1819'daki Bogotá Savaşı'nda İspanyolları kesin bir yenilgiye uğratan liderler, Simón Bolívar adında bir Venezuela'lı ile yardımcısı Francisco de Paula Santander oldu. Fakat ülkenin yönetimi konusundaki uyuşmazlık yeniden canlandı. Bolívar başkan, Santander de başkan yardımcısı oldu. 1828'de Bolívar'a karşı bir suikast yapılınca, gevşek bir federatif sistem taraflısı olan Santander suçlanarak sürgüne gönderildi. Bunun üzerine, federalistler Bolívar'ı diktatörlükle suçlayarak başkanlıktan çekilmek zorunda bıraktılar. Santander iktidara geldi. Ecuador ile Venezuela, K.'dan ayrıldılar. Santander de ölümüne (1840) kadar, ülkeyi ustalıkla yönetti.

Ondan sonra, yüzyıl boyunca, ülke iç savaşlar, ayaklanmalar, ana siyasî partiler olan Muhafazakârlarla Liberaller arasındaki çatışmalar içinde çalkalandı. Hâlâ yatışmamış bulunan yönetim şekli konusundaki anlaşmazlıktan başka, devlet - kilise ilişkilerinde ve seçmen olma yetkisi konusunda da şiddetli uyuşmazlıklar hüküm sürüyordu. Santander'in yolundan yürüyen liberaller, adem-i merkeziyetçilikten başka, eğitimin ve diğer "medenî" işlerin kilise yerine devletin yönetim ve denetiminde bulunmasını ve vatandaşlara geniş özgürlükler tanınmasını istiyorlardı.

Ülkede anarşinin artmasına rağmen liberaller, 1880 yılına kadar, en güçlü parti olmakta devam ettiler. O yıl başkanlığa gelen Rafael Núñez, mutedil liberaller tarafından

seçilmiş olmasına rağmen, âsâyişi sağlayabilme gerekçesi ile, muhafazakârlarla güç birliği yaptı. 1886'da, kendi düşüncelerine uygun bir anayasa çıkarttı. Bu anayasa, ülkenin adını K. olarak tespit ediyordu. Núñez, 1894 yılında ölünceye kadar ülkeyi bir diktatör gibi yönetti. Muhafazakârlar da 1930 yılına kadar iktidarda kaldılarsa da, bu süre içinde, şiddetli muhalefetlere uğradılar. 1899'da, muhafazakârların zayıf yönetiminden şikâyetçi olan liberallerin başlattıkları isyanlar, Bin Gün Savaşı adı ile, 1903'e kadar sürdü. Yüz bini aşkın cana mal olan bu savaş, aynı zamanda, Panama'nın elden çıkmasını da hazırladı ve, sonunda, General Rafael Reyes ülkede âsâyişi sağladı. K. ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki 1903 antlaşması, bu devlete, Panama Berzahı'nda bir kanal açma hakkını tanıdı. K. Kongresi antlaşmayı reddedince, Panamalılar ayaklandılar ve çok geçmeden bağımsızlıklarını ilân ettiler.

XX. yüzyıl: 1906'da nisbî temsil sisteminin kabul edilmesi sayesinde, liberaller bütün meclislerde sandalyeler kazandılar. O zamandan sonra liberaller, muhafazakâr hükûmetlerde de görev alır oldular. Eski ayırıcı sorunlar şiddetini kaybetti. Kahve üretiminin gelişmesine paralel olarak, I. Dünya Harbi sonuna kadar, K. nisbî bir sükûn ve refah içinde yaşadı. Bir taraftan da, sayıları çok yükselmeğe başlayan sanayi işçilerinin gitgide bilinçlenmesi sonucu olarak, ortaya işçi sınıfı problemleri çıktı.

1929 yılında dünyayı saran iktisadî bunalım, 1930 seçimlerinde K.'da liberallerin iş başına dönmesini sağladı ve Enrique Olaya Herrara cumhurbaşkanı oldu. Kurulan siyasî huzur, II. Dünya Harbi sonuna kadar devam etti. 9 Nisan 1948'de Bogotá'da toplanan bir Panamerikan konferansında liberallerin lideri Jorge Gaitán'ın öldürülmesinden sonra, bu çeşit cinayetler biribirini kovaladı ve ülkede gerilla savaşı ve eşkiyalık aldı yürüdü. On yıl kadar süren bu kargaşalıkda, 300 000 kişi öldü. Halk korunmak maksadı ile şehirlere ve hattâ dış ülkelere kaçtığı için, köyler boşaldı. 13 Haziran 1953'te, Gustavo Rojas Pinilla'nın liderliğindeki bir askerî grup iktidarı ele geçirdiği zaman, huzur ve güven ümitleri belirmişti. Fakat Pinilla, giriştiği işi başaracak çapta bir lider değildi; kargaşalığın devam ettiğini görünce, yönetimini daha diktatörce yürüttü ve 10 Mayıs 1957'de istifa etmek zorunda bırakıldı. O sırada, liberallerle muhafazakârlar, 1886 anayasasının ıslah edilmesi konusunda anlaşmışlardı. Bu partiler, 1968'e kadar (bu süre sonradan 1974'e kadar uzatıldı), gerek seçimle kazanılan görevleri, gerekse idarî görevleri aralarında paylaşacaklardı. 1 Aralık 1957'de, ilk defa olarak kadınların da katıldığı bir plebisit bu anlaşmayı onayladı ve onu bir anayasa hükmü haline getirdi. 1 Mayıs 1958'de, XX. yüzyıl Lâtin Amerikası'nın en büyük devlet adamlarından biri olan, Alberto Lleras Camargo cumhurbaşkanlığına seçildi. Bu başkanın yönetiminde eski yaraların birçoğu sarıldı ve K. yeniden reformlara ve ilerlemeye doğru yöneldi. Fakat, Camargo'nun halefi Guillermo León Valencia'nın yönetimi sırasında, iki büyük partide çatlaklar meydana gelmeğe başladı. Millî Cephe (koalisyon) hükûmetinin birlik halinde çalışmağa devam ettiği sırada, parti hizipleri Kongrenin iş görmesini engelliyordu. Valencia, devleti kararnamelerle yönetmek için, cumhurbaşkanlığının son iki yılında, sıkıyönetim ilân etti. 1 Mayıs 1966'da Liberal Parti'nin adayı Carlos Lleras Restrepo, ezici bir çoğunlukla başkan seçildi. Birlikte çalışacağı kongrenin hâlâ hiziplere bölünmüş olmasına ve kendisinin de işleri kararnamelerle yürütmek zorunda kalmış bulunmasına rağmen, Restrepo bâzı sosyal ve ekonomik reformları başlatmayı başarmıştır.

Kolombiya devletinin nihaî yönetim şekli: K., birkaç defa değişiklikler geçirmiş olan 1866 anayasası ile yönetilen bir cumhuriyettir. Bu değişikliklerden biri olan "1955 Reformu" gereğince, liberal ve muhafazakâr partiler, 1974 yılına kadar, hükûmet teşkiline eşit sayıda bakanla katılma hakkına sahiptirler. Cumhurbaşkanlığı, iki parti arasında sıraya konulmuştur. Yürütme organının başı olan cumhurbaşkanı, 4 yıl için, doğrudan doğruya halk tarafından seçilir ve üst üste, iki devre seçilemez. Halkça seçilen, Senato ile Temsilciler Meclisi, Kongre'yi meydana getirirler. K.'nın 19 vilâyetinden her biri, 4 yıl için, en az 4 senatör seçer. Her biri 90 000 seçmeni temsil eden Temsilciler Meclisi üyelerinin görev süresi iki yıldır.

Yüksek Mahkeme'nin 20 yargıcı, Kongre'ce ve 5 yıl için seçilir. Bu mahkeme anayasa sorunlarını çözümler ve son mercidir. Ülkede, mûtad mahkemelerden başka, vilâyet mahkemeleri, iş mahkemeleri ve idarî mahkemeler de vardır.

19 vilâyetin valileri cumhurbaşkanı tarafından atanır, onlar da belediye başkanlarını atarlar. Her vilâyetin ve belediye yönetim bölgesinin, halk tarafından seçilip iki yıl çalışan, birer meclisi vardır. K.'lılar, okuma - yazma bilsinler bilmesinler, 21 yaşından itibaren, seçimlere katılabilirler. Kadınlar, ilk defa, 1957'de seçmen olmuşlardır.

KOLOMBO (İng. Colombo), Hind yarımadasının güneyindeki Seylan adasının ve dolayısıyle bu adayı kaplayan Seylan (İng. Ceylon) devletinin başkenti. Nüfusu 511 644 (1963) tür. Kelani ırmağı ağzında yer alan şehir genellikle deniz düzeyinden 8 m kadar aşağıdadır. Tropikal ve nemli bir iklimin hüküm sürdüğü K. çevresinde pirinç, Hindistan cevizi, tarçın, daha başka baharat, sitronella, kauçuk ve mango yetiştirilir.

Şehir M. Ö. 543 yılından az sonra kurulmuşsa da, daha önceleri Araplarla Çinlilerin oralarda mal alışverişi yapmış oldukları sanılıyor. Avrupa'dan gelen ticaret yolu üzerinde bulunan K., 1517'de Portekizlilerce zapt ve tahkim edilmiş, 1656'da adanın tümü ile beraber Hollandalıların eline geçmiş, 1796'da İngilizler tarafından işgal edilmiş, 1948'de de Seylan Dominyonunun ve daha sonra İngiliz Milletleı Topluluğu üyesi bağımsız Seylan devletinin başkenti olmuştur.

Seylan'ın demiryolları ve karayolları şebekelerinin terminüsü olan K., Seylan'ın en büyük ticaret limanıdır. Buradan başlıca kauçuk, Hindistan cevizi lifi, kopra, çay ve grafit ihraç edilir. Şehir son zamanlarda çok gelişmiş, Portekizlilerin ve Hollandalıların yerleşme yerleri gözden silinmiştir. K. halkı arasında Portekizli ve daha çok Hollandalı göçmenlerin torunları olup Burgen denilen bir azınlıktan başka, birçok da Müslüman Magribî yaşamaktadır. Şehirde konuşulan başlıca diller Simhala (= Seylan) dili, Tamil, Hindustanî ve İngilizcedir.

KOLOMBO PLANI, Güney ve güneydoğu Asya'da işbirliğine dayanan ekonomik gelişme için (İng. Colombo Plan for Cooperative Economic Development in South and South - East Asia), Avustralya, Kanada, Japonya, Yeni Zelanda, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nin teknik ve malî yardımlarıyle, Burma, Kamboçya,

Seylan, Hindistan, İndonezya, Laos, Malaysia, Nepal, Pakistan, Filipinler, Tayland ve Güney Viyetnam'ın, işbirliğine dayanan ekonomik gelişmelerini hedef tutan plan. Gevşek bir örgütlenmeyi temsil eden bu teşebbüsün, ne bütün bölgenin ekonomik durumunun toptan ıslah edilmesini düzenleyen bir ana planı, ne de iştirakçi ülkelerin yararlanabilecekleri ortak bir fonu vardır. Bunun yerine, yardımcı ülkeler yardımlarını ikili görüşmelerle sağlamakta ve bölgedeki her bir ülke kendine ait gelişme programını uygulamaktadır. Fakat dış ülkelerin sağladıkları bütün teknik ve malî yardımlar Plan örgütünce tespit ve kaydolunmakta ve her yıl, bölge ülkelerine mensup bakanların da katıldığı yüksek dereceli devlet görevlilerinden oluşan bir Danışma Kurulu (İng. Consultative Committee), teknik gelişmeleri gözden geçirdikten sonra bir sonraki yılın yardım planlarını düzenlemektedir.

K. P., İngiliz Milletler Topluluğu bakanlarının 1950 yılında Seylan'ın Kolombo şehrinde yaptıkları bir toplantıda düzenlenmiş ve başlangıçta Danışma Kuruluna yalnız İngiliz Milletler Topluluğu bakanları katılırken, aynı yıl Amerika Birleşik Devletleri de bu kurulda temsil edilir olmuştur. 1 Temmuz 1951'de yürürlüğe giren Planın 30 Haziran 1957'ye kadar uygulanması öngörülmüştür. Başarılı sonuçlar vermiş olan planın süresi son olarak 1976 yılına kadar uzatılmıştır.

KOLOMNA, Sovyetler Birliği'nde, Moskova şehrinin güney - doğusunda bir şehir. Nüfusu 138 000 (1972) dir. Lokomotif fabrikaları vardır. 1380 yılında Moskova büyük prensi Dimitriy Donskoy, Kulikovo Savaşı (b. bk.) münasebetiyle Rus askerî kuvvetlerini K.'da toplamıştır.

KOLON (Lat. colonus; Fr. colon), bir koloniye göç etmiş çiftçi; kendi yurdundan uzakta, fakat kendi yurttaşlarının manevî ve siyasî vesayeti altında tuttuğu bir ülkede yerleşmiş kimse veya bakir bir toprağa yerleşmiş yahut yenik düşmüş bir kimsenin toprağını elinden almış olan bir tarımcı. K. sözü yalnız bir sosyal tipi anlatmaz; kapsamına çeşitli sosyal tipleri de alır. K., yerleşeceği yeri genellikle kendisi seçer ve yerleştiği yerde, belli bir ölçüde, özlemine uygun bir toplum yaratmak umudunu taşımasıyle de diğer göçmen çeşitlerinden ayrılır. Yerleştiği toprakta emeğiyle derin etkiler yapar ve toprakla kaynaşır. Fakat buna rağmen zamanla bu yerlerden tek tek veya toplu olarak kovuldukları da olmuştur. Tarihte, bu tür uygulamalara örnek olan birçok olaylar vardır.

K.'un bu göç eylemini seçmesi birçok sebeplere dayanır ve bu sebeplerden birinin veya birkaçının etkisiyle bu göçe karar verir. Bu sebepler, çağlara ve bu çağlar içindeki toplumların özel yapılarına göre değiştiği gibi, kişilerin kendilerine özgü durumlarına göre de değişebilir. Siyasî veya dinî baskılar, aşırı nüfus artışı, bir inancı veya fikri yaymak, yeni geçim kaynakları bulmak, ün kazanmak, macera hevesi v. b., bu tür göçe ortam hazırlayan sebeplerdir.

K.'lar, gittikleri yerlerde birçok problemlerle karşılaştıkları gibi, kendileri de, gerek varlıkları ve nitelikleri ve gerekse özlem ve arzularıyle yerli halk için çok önemli problemler yaratırlar. Bazan kısa bir süre sonra uyum sağlanır ve beraberce daha güçlü bir toplum ve düzen kurarlar. Bazan da, aralarındaki mücadele yıllarca devam eder. Çok kere K.'lar yerli halkı sindirip bir kenara itmişler ve hattâ yurtlarını terke bile mecbur etmişlerdir. Fakat elbette bunun tersi de olmuştur. K. ile yerli halk arasında her bakımdan büyük farklılıklar vardır. Bu farklılıklar, beraber veya komşuluk biçiminde yaşamanın sonucu, birbirlerine hem olumlu ve hem de olumsuz etkilerde bulunmalarına yol açmıştır.

KOLONİ: bk. SÖMÜRGE.

KOLONYA (Fr. *Eau de Cologne* = Cologne [Alm. Köln] suyu; Alm. Kölnisch Wasser), Alkohol ve sulu bir çözelti veya damıtma. Bunun başlıca elemanları şunlardır: Bergamotte, limon, portakal ve özel olarak portakal ağacı çiçekleri eterik yağları. Bunlara az miktarda lavanta yağı ve biberiye (Fr. romarin) yağı da katılır. Söylentiye göre bu preparatın ilk reçetesi, XVII. yüzyılın sonlarında Giovanni Paolo (de) Feminis (aş. yu. Crana, Santa Maggiore, Kuzey İtalya 1660 - Köln - 1736) tarafından Köln'e getirilmiştir. Burada, "eau admirable" (= hayranlığa değer su) adı altında yaptığı ve 1727'de Köln Tıp Fakültesince müsaade edilen preparat ile büyük bir servet kazanmıştır. Ölümünden sonra, bu suyun yapımını Gianmaria Farina (1685-1766) sürdürmüştür. Bu zat 1730'a doğru Feminis'e çıraklık etmişti. Fransızca eau de Cologne adına ilk olarak 1742'de, Almanca Köllnisch Wasser adına da 1764'te tesadüf edilir. İlk zamanlarda bir nevi panzehir olarak satılan K., I. Napoléon'un 1810 tarihli bir kararnamesi üzerine ancak parfüm (koku) olarak satılabilmiştir. Bugün Köln'de çalışan Johann Maria Farina firması, eski reçetelerden birini uygulamakta olup, Eau de Cologne - Parfumerie - Fabrik Glockengasse No: 4711 adını taşıyan fabrikaya sahiptir.

KOLONYA: bk. KÖLN.

KOLORDU, üç veya dört tümen ile diğer savaş destek birliklerinden oluşan büyük çaplı özel görev kuvveti. Bu kuvvete korgeneral rütbesinde bir subay komuta eder ve kumanda zinciri yönünden ordu komutanına bağlıdır. Bir K., eğer emrine yönetim destek unsurları verilerek takviye edilirse, küçük bir ordunun yetenek ve özelliklerini taşır. Böyle bir K. bağımsız sayılır, komutanları ise doğrudan kara kuvvetleri komutanlığına bağlı olur. K., ordunun bir parçası olarak harekâtta bulunursa, yönetim destek sorumluluğu azalır ve bu desteği bağlı olduğu ordu birliklerinden alır.

KOLOSOVA, Evgeniya Jvanovna (1780 - 1864), şöhretli bir Rus dansözü. 1799'da, İvan İvanoviç Lesogorov (Walberg) (1766 - 1819)'un sınıfında, Petesburg bale okulunu bitirmiş ve Petersburg Balşoy Teatr trupuna alınmıştır. Olağan üstü kabiliyette bir dansöz olup, özellikle trajik pantomimde başarılı olmuştur. 1812 millî savaş içerisinde Rus millî dans mümessili olarak büyük şöhret kazanmıştır. Puşkin *Moi zameçaniya ob russkom teatre* (Rus tiyatrosuna dair gözlemlerim) (1820) başlıklı yazısında millî dansöz olarak K.'nın önemine işaret eder. Rus balesinin gelişmesi üzerine öğretimi büyük etki yapmıştır.

KOLOSSOS (Ark.) [Yun.; Lat. Colossus], dev heykel, özel olarak *Rodos K.'u:* güneş tanrısı Apollon'u temsil eden ve Rodos şehri limanında bulunan 32 m yüksekliğinde bir heykeldi. "Dünyanın yedi hârikası" ndan biri sayılırdı. Bu heykelin resmi kalmamıştır. K.'u yapan heykeltıraş Lindos'lu Khares (aş. yu. M. Ö. 300'de yaşamıştır) olup, Sikyon'lu Lysippos'un öğrencisi idi.

KOLŞİSİN (Fr. colchicine), çiğdemden elde edilen bir alkoloid. Çok zehirlidir, damla tedavisinde, iltihapları önleyici ve ağrı dindirici olarak kullanılır. K., bölünen hücre (mitoz) de kromozomlarda sapmalara yahut kromozom sayısında değişiklik yaparak dev hücrelerin meydana gelişine sebep olur. Bitki türlerinin ıslahında K.'in bu özelliğinden yararlanılır. Hayvansal hücrelerin gelişmesine ve çoğalmasına da engel olduğundan, kötü huylu (habis) urların ve bazı lösemilerin tedavisinde de kullanılır.

KOLUMBİYUM [Cb] (yeni adı: **NİYOBİYUM,** [Nb], kimyasal ana madde, oldukça nadir, çelik grisi parlak biç metal. Atom numarası 41, atom ağırlığı 92, 99, ergime noktası 1950° C, kaynama noktası 2900° C, yoğunluğu 8,4/cm³. Doğada pek az bulunan cevherleri genellikle demir ve manganez niobotantalatlardır $(NbTa)_2 0_5$ (FeMn)0. Cevher içindeki Nb veya Ta elementi oranı üstünlüğüne göre cevher, Niobit veya Tantalit adını alır. Birtakım karışık proseslerle elde edilen $Nb_2 0_5$, alüminyum yardımıyle redüksyona tâbi tutulur ve alaşım durumuna gelen alüminyum, vakuum içinde ısıtılmak suretiyle giderilir. K., yalnızca bazı özel amaçlar için ((magnetik çeliklerde alaşım olarak, atom enerjisi kuruluşlarında) kullanılır. K. ve bazı bileşimleri, 9 - 23° K (Kelvin) da, suprailetkenlik kazanırlar. K.'a, flur asidinden başka hiçbir asit etki yapmaz.

KOLVA (Coğ.), Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Molotov bölgesinde bir ırmak. Kama havzasına bağlı Vişera ırmağının sağ koludur. Uzunluğu 490 km dir.

KOLZA (Brassia napus oleifera), yağlı tohumlu ve mevsimlik bir bitki. Yağ ve yem bitkisi olarak yetiştirilir. Şişkin ve kazık köklüdür; yan kökleri toprağın derinliklerine kadar iner. En verimlisi Ağustos ve Eylül aylarında ekilen kış çeşitleridir. Ürün toplama zamanı ve verimliliği, iklime göre değişir. Çok az dallanır, böceklere karşı fazlaca duyarlı olduğundan, verimi daha önceleri tesadüfe bağlı olurdu: bugün çeşitli ilâçlar ve ilmî usullerle daha yüksek verim elde edilmektedir. Fransa, Almanya, İsveç gibi Avrupa ülkelerinde, Kanada'da ve Çin'de çokça yetiştirilmekte ve çok iyi yemeklik yağ elde edilmektedir. Türkiye'de II. Dünya Savaşı'ndan sonra Trakya'da K. ekimine başlanmış ve daha sonra Marmara'nın güneyindeki illere de yayılmıştır. Yağ elde etmek için K. tohumları presten geçirilir. Rafine K. yağı yemeklerde kullanılır. Margarin yapımında katılaştırılmış K. yağından yararlanılır. Işık aletlerinde yakacak olarak da kullanılır. K. yağı özellikle kauçuk yapımında geniş ölçüde kullanılır.

KOMA, optik gözlem araçlarında bir yıldızın noktasal görüntüsü yerine, genel şekli bir damlaya benzeyen küçük bir leke görüntüsü veren ve optik eksen dışında meydana gelen âletsel aberasyon. Teşekkül eden görüntünün ucu optik eksene yönelmişse iç K., aksi konuma yönelmişse dış K. adı verilir. K. genellikle yıldız görüntüleri için ilginç bir aberasyondur. Bu halde yıldız görüntüleri çok ufak bir açı kadar teleskop ekseninin dışındadır.

K. deyimı, yıldız görüntülerinin kuyruklu yıldıza benzemesinden dolayı kullanılmaktadır. Aberasyon bir merceğin veya aynanın farklı bölgelerinde meydana gelen büyütmenin farklı olmasından ileri gelir. Basit bir merceğin merkezî bölgesinin diğer bölgelerden daha az büyütüldüğü görülmektedir. K. şebekesinin görünüşünde üçgenin en keskin yeri şebekenin en parlak parçasıdır. Belli bir mercek için K. görüntüsünün alanı fotoğraf plağının merkezinden yıldız görüntüsünün uzaklığı ile orantılıdır. Optik eksenden 10° deki aberasyon, eksenden 5° dekinin iki katıdır. Mamafih farklı mercekler için optik eksenden belli bir açıdaki K., mercek çapının karesi ile orantılıdır.

KOMA, musikide bir tam sesin dokuzda birine eşit küçük aralık. Fr., İng. vs. comma. - Batı Musikisi'nin temperemanlı sisteminde bir tam aralığı veren ilk sesin diyezi ile ikincisinin bemolü (meselâ do diyez'le re bemol) aynı sestir ve meselâ pianoda fiilen aynıdır. Fakat virtüozlar, meselâ keman, violonsel gibi sazlarda asla iki sesi aynı perdeden basmazlar ve do diyez'le re bemol'ü bir koma farkla duyururlar. "Yarım ton majör = 5 koma, yarım ton minör = 4 koma" şeklinde Batı Musikisi nazariyat kitaplarında görülen izahat ilgi çekicidir. Çünkü gerçekte ikişer türlü diyez ve bemole ihtiyaç duyurur ve Batı Musikisi'ni Türk Musikisi sistemine yaklaştırır. - Türk Musikisi'nde koma aralığı "F" (fazla), "K" (koma), eskiden "Z" (zâid) kısaltması ile gösterilir. Küçük mücenneb'den bakıyye'yi veya tanînî'den büyük mücenneb'i çıkartarak elde edilir. Kesirle ifadesi şöyledir. 531.441/524.288. Bu kesir, takriben 81/80'e tekabül eder. Bu, "Pitagor koması" denen hesaptır. Kelimenin aslı da Yunanca'dır.

KOMA (Fr. coma; Yun. *kōma* = derin uyku), hastanın derin bir uykuya dalmasiyla karakterize olan bir hastalıklı hal. Tam olarak veya kısmen aklını, duygusunu ve isteğe bağlı hareketliliğini kaybetmekle beraber, hasta solumağa, yüreği de atmağa devam eder. Coma vigil (Lat. vigilia = uyanıklık'tan) denilen ve asıl K.'nın bir çeşidi olan hâlde hasta uykuda çırpınır, söz söyler ve sayıklar; çağırılınca da gözlerini açar. K.'nın en derin şekline K. Karus (Fr. coma carus) adı verilir.

K., sinir merkezlerindeki organik bir doku bozukluğunun etkisiyle meydana gelebildiği gibi, damarlarda bir arıza (beyin veya beyin zarı kanaması, veya gevşeme)'dan mikroplu hastalıktan, bir urdan veya bir trauma (yara, ezilme)'dan meydana gelebilir. Şu nedenlerden de ileri gelebilir: 1) Anoksi (Fr. anoxie, yani oksijensizlik)'nin etkisiyle sinir hücrelerinde meydana gelen bir fonksiyon bozukluğu; bu çeşit K.'ya, duruma göre verilen adlar şunlardır: dolaşım yetersizliği K.'sı, soluk tıkanımı (Fr. Asphyxie) K.'sı veya karbon monoksidi zehirlenmesi K.'sı; 2) Barbiturikler veya başka zehirlerden ileri gelen zehirlenme; 3) Organizmadaki sıvılar (Fr. humeurs)'da hasıl olan yetersizlik veya bozukluk (şeker hastalığından doğan asido - setoz, karaciğer yetersizliğinden doğan amonyak fazlalığı).

Şeker hastalarındaki asidozun en ağır gösterisi, diyabetik K.'dır. Bu, organizma'da setonik asitlerin birikmesinden doğan hümoral (organizma'nın sıvılarına ait) bozukluktan ileri gelir. Bir şeker hastası, rejim değişmesine, yorgunluğa, zehirlenmeye, traumatizme, operasyona tabi tutulunca, bu tehlike mevcuttur. Bununla beraber diyabetik K.'ya en çok sebeb olan hadise, insulin tedavisinin sırasız olarak durdurulmasıdır.

Diyabetik K.'yı bildiren iki hadise şunlardır: İdrarda setonik cisim (Fr. corps cétonique)'lerin bulunması ve organizmada alkolin ihtiyacının azalması. Buna karşı alınması gereken tedbirler şunlardır: Hiç vakit kaybetmeden hastaya insulin ve kokarboksiloz verilmeli ve kurumuş olan organizma tekrar hidrate edilmeli (Fr. réhydratation).

KOMA ARALIĞI: bk. KOMA.

KOMA BEMOLÜ, Türk Musikisi'nde, bir sesi bir koma (b. bk.) yani bir tam sesin dokuzda biri nisbetinde alçaltan (pestleştiren, kalınlaştıran) bemol çeşidi. Türk Musikisi'nde koma aralığı, biribirini müteâkıben kullanılmaz. Yani meselâ bûselik perdesinden sonra asla segâh perdesi yanyana gelemez.

KOMA DİYEZİ, Türk Musikisi'nde, bir sesi bir koma (b. bk.) yani bir tam sesin dokuzda biri (takriben) nisbetinde yükselten (tizleştiren, incelten) diyez çeşidi.

KOMADOUGOU YOBÉ veya KOMADUGO YOBE (Coğ.), Batı Afrika'da bir ırmak. Uzunluğu 320 km dir. Çad gölünü besler ve Nigerya ve Çad devletlerini birbirinden ayırır.

KOMAN, İlhan (doğ. Edirne 1921), Türk heykelcisi. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi mezunudur. Heykelci Zühtü Müritoğlu'nun öğrencisidir. Kısa bir süre, Akademi'de asistanlık yapmıştır. Devlet hesabına altı ay için İsveç'e gitmiş, Avrupadaki üç yıllık etüd gezisi (1947-1950)'nde daha çok Paris'te kalmıştır. Şimdi, yerleştiği İsveçte çalışmalarını sürdürmektedir. K., Türkiye'de heykel sanatının çağdaş anlayış içinde gelişimine, aynı kuşaktan sanatçılarla birlikte, olumlu katkıda bulunmuş ve uluslararası "Espace" sanat grubunun kurucuları arasında yer almıştı. K., Türkiye'deki abstre heykel akımının temsilcilerinden biri olarak, çelikten, bronz ve ağaçtan meydana getirdiği eserlerinde, bilhassa ritm ve plâstik sâdelik içindeki biçimlendirme araştırmaları ile dikkati çekmiştir. 1955'de Devlet Resim ve Heykel Sergisi birinci ödülünü kazanan K., İstanbul'da özel bir sergi açmış (1968), Venedik biyenali ve Sao-Paulo (les Réalistes Nouvelles) sergileri ile Brüksel'de açılan 50 yıllık modern sanat sergisine de katılmıştır. İstanbul, Zürih ve Malmö'de sergiler açmıştır. Eserleri, Resim ve Heykel Müzesi (İstanbul) nde Modern Sanat Müzesi (New York) nde, Seattle Sanat Müzesi ile J. Batlle Anıtlar Müzesi (Montevideo) nde ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Eserleri arasında: "Yaratık" (Resim ve Heykel Müzesi, İstanbul); Röliyef (demir) (1955) en tanınmışlarıdır.

KOMANA (Lat. Comana), güney Kappadokya'da Seyhan ırmağının yukarı kısmında, Toros dağlarında bir şehir. Bulunduğu yer kesin olarak bilinmiyor. M. Ö. I. yüzyılda önemli bir dinî merkez idi ve burada Bellona (Romalıların savaş tanrıçası) veya Astarte (İştar, aşk tanrıçası)'ye ait bir tapınak vardı.

KOMANÇİLER, Amerika'nın eski halkından bir aşiret. Bunlar, bugünkü Wyoming bölgesinde yaşarlardı, fakat sonradan güneye sürüldüler ve Oklahoma'da bunlar için ayrılan bölgeye yerleştirildiler. Sayıları devamlı azalmıştır ve bugün 2 000 dolaylarındadır. Koni biçiminde olan deriden çadırlarda yaşarlardı. Elbiseleri ve kalkanları da deridendi. K., usta avcı ve cesur savaşçılardı. Mimiklerle dolu bir dilleri vardı. Bu dil bugün, bazı törenlerde hâlâ kullanılır.

KOMANDİT ŞİRKET: bk. ORTAKLIK.

KOMANDO (Port. *commando* = müfreze, bağımsız insan grubu), anî taarruzlar için uzmanlaşmış ve tehlikeli veya güç hareketleri yerine getirmekle görevlendirilmiş küçük grup. Bu hareketlerin amaçları zaman ve mekân bakımından sınırlanmış olup, kara, hava veya her iki karakteri de taşıyan hareketlerdir.

KOMÁROM [*komrārom*], Macaristan'ın kuzey-batı bölümünde, Tuna ırmağının sağ kıyısında bir kasaba. Nüfusu 11 038 (1966) dir.

KOMDU, dört arşın boyunda, bir karış eninde bir bez parçası. Üzerine Uygur hakanının mührü basılmış olup alışverişte para yerine kullanılırdı. Bu bez eskirse, her yedi yılda bir yamanır, sonra yıkanır, yeniden üzerine hakanın mührü basılırdı (Kâşgarî, *Dîvân,* I, 418).

KOMEDİ (Fr. comédie; Yun. *kōmōidia* = şenlik türküsü; *Kōmos* = şaraplı şölenden sonra yapılan danslı şenlik; *ōdē* = türkü; lat. Comoedia), Nazım veya nesir şeklinde yazılmış ve maksadı seyirciyi güldürmek olan tiyatro eseri. Bu maksada, ya şahıslar gülünç durumlara sokularak, ya çağdaş örf ve âdetlerle alay edilerek veya insanların kusurları hicv olunarak erişilir. K.'nin alanı, trajedininkinden çok daha geniş olup, klâsik teknik ve üslûbla yazılmış olanlardan kaba farslara, soytarıca oyunlara, tulûâta ve modern skeçlere kadar uzanır. Temalar bakımından da, sosyal ve siyasî durumların tenkidini içine aldığı gibi; erotik yaşayışa, hayâlperesliğe ve günlük hayattaki saçmalıklara ve bunlarla alay edilmesine de yönelir.

Tarihçe: K.'nin isminden ve bunun etimolojisinden de anlaşılacağı gibi, bu edebî türün beşiği Yunanistan'dır. Yunan K.'si çok eski mimik unsurlarla Dionysos âyînlerinin içkili alaylarının ve türkülerinin karışmasından doğmuştur (M. Ö. aş. yu. 500). Şâir Epiharmos (M. Ö. 530-440)'un etkisiyle bir edebî şekil almış ve M. Ö. 486'da resmî Dionysos âyinlerinin tamamlayıcı bir bölümü hâline gelmiştir. Peleponezos harbi esnasında Eski Yunan'da (Attike) K. edebî bir değer kazanmış ve Aristofanes (M. Ö. aş. yu. 445-385) in dehâsı sayesinde, mitolojik fanteziyi, çağdaş siyasî ve kültürel durumla ve sorumlu kişilere karşı yöneltilmiş nükteli ve düşündürücü bir alayla karıştıran şâheserler vücuda gelmiştir. Bu şairin *Kurbağalar* adlı K.'si, Batı medeniyetinin en mükemmel edebî K.'sidir. Yine Aristofanes'in *Kadın Adı* başlıklı ve kadınların harplemeşgul kocalarına karşı isyanını sahneye koyan K.'si, belirli bir zamanda hüküm süren yanlış düşünce ve hareketleri protesto etmek için yazılmış K.'lerin örneği olarak kalmıştır. M. Ö. 404'te eski demokrasi tarihe karışınca, Eski K.'nin sosyal temeli de yıkılmış; Orta Yunan K.'si adını taşıyan komedi çeşidi meydana çıkmıştır. Buna ilk belirtileri Aristofanes'in son piyeslerinde görülebilir. Şair, orta sınıfın yaşayışını konu alarak, insan za'fları ile alay eder veya trajedinin bir parodisini verir. Menandoros'un kurduğu Yeni Yunan K.'si ise (M. Ö. aş. yu. 320-260), kaba-

lıklardan ve sosyal siyasî tenkitten çekinerek, Rönesans'tan XX. yüzyıla kadar süregelen salon ve sosyete K.'si geleneğinin kaynağı olmuştur.

Roma K.'sinin de, muhtemel olarak dinî ve siyasî karakter taşıyan, ilk safhaları karanlıktadır. Livius Andronicus tarafından M. Ö. 240'ta kurulan sanat K.'si tam olarak, Yeni Yunan K.'sine dayanır. Andronicus, önce, Yunan eserlerini lâtinceye çevirmiş; sonra da, Yunan isimlerini ve kostümlerini değiştirmeden, serbestçe taklid etmiştir. Bu K.'ye "fabula palliata" ve Romalıların yaşayışını tasvir eden K.'ye ise "fabula togato" adı verilmiştir. Romalılarda K., Plautus (M. Ö. aş. yu. 251 - 184) ve Terentius (M. Ö. 195 - 159) un klâsik eserleri ile, zirveye yükselmiştir. Bu piyeslerde, Romalıların nükteciliği ile Yunanlıların insancılığı ve zerafeti biri birine karışır. Plautus, Shakespeare ile Molière'i; Terentius ise, sâdece Molière'i etkilemişlerdir. Bu edebî K.'nin yanında bir de "Atellana fabula" (Atella, bir şehir) adını taşıyan ve dili de, olayları da kaba olan bir K. daha vardır. Bu K., Orta Çağ'da devam ettiği gibi (Katolik kilisesince tekrar tekrar yasak edilmiştir), Rönesans'ta da fars'ları meydana getirir, hattâ İtalya'da "Commedia dell árte" (Tulûat oyunu) yi bile yaratarak, zamanımızda, Paris'teki Bulvar Sahnelerinde ve Viyana'daki halk oyunlarında yaşamağa devam eder.

Kilisenin hâkimiyeti altında bulunan Batı Orta Çağı'nda, yukarıda da belirtildiği gibi, bütün sahne edebiyatı ile birlikte, K. de yok olmuştur. Ancak Orta Çağ'ın sonlarına doğru, Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan olayları canlandıran dinî piyes (mystère) lerin sahneleri arasına, halkı güldürüp dinlendirmek maksadiyle, K. sahneleri de sıkıştırıldı.

Rönesans'ta, ilk olarak İtalya'da, modern Sanat K.'si ortaya çıkar. Orta Çağ İtalyasında "Commedia" kelimesi, "sonu iyi biten herhangi bir hikâye" anlamına gelirdi. Bu sebeple Dante, büyük destanına Commedia adını vermiş ve, sonradan, hayranları bunun başına divina (= ilâhî) sıfatını da katmışlardır. Daha sonraları kelime, "sahnede okunan şiir" ve özel olarak da "güldürücü mahiyette bir sahne eseri" anlamını almıştır. İspanyol ve Portekiz edebiyatının en parlak döneminde ise comedia kelimesi, "sanatla ilgili bütün sahne eserleri" ni içine almıştır. Keza Almanya'da ve Fransa'da Komödie ve Comédie kelimeleri, dar olarak bugünkü anlamda ve, geniş olarak da, bütün tiyatro eserleri anlamına gelmektedir. İngiltere'de ise comedy, yalnız bugünkü anlatımda kullanılmıştır.

İlk olarak İtalya'da ortaya çıkan ve öbür Avrupa ülkelerine de geçen Sanat Komedisi, ancak ahlâkî, siyasî ve estetik normlar ve idealler üzerinde birleşen hakim bir sosyal sınıfça desteklenen ülkelerde lâyıkıyle gelişebilmiştir. Sanat Komedisi; İtalya'da Rönesans döneminde, İspanya'da 1600'e doğru, İngiltere'de I. Elizabeth devrinde Shakespeare'in ve Fransa'da da XIV. Louis devrinde Molière'in dehâları ile şaheserler meydana getirmiştir. Bilhassa bu son iki ülkede, K.'nin temaları, derebeylik devri eğlencelerinin sınırlarını bir hayli geçmiştir. Komedi; gölgede kalmış köşe ve bucakları hicivle, alayla, maskeleri yüzlerden çıkararak, yahut şâirâne bir tarzda aydınlatır.

İtalya'da Rönesans'ın en parlak dönemini süsleyen K. yaratıcıları, Machiavelli, Aretino ve Bibbiena'dır. XVIII. yüzyılda Goldoni, hayatiyetini kaybetmiş olan Commedia dell'arte'yi, onun geleneksel elemanlarını, sanat K.'sinde ve bilhassa Molière'in K.'sinden aldığı ilhamlarla tekrar canlandırmağa ve yeni şekillerle geliştirmeğe çalışmıştır. Carlo Cozzi ise, bu sanat türünün geleneksel karakterini Goldoni'ye karşı müdafaa ederek, bu temel üzerine romantik masallar kurmuş ve, böylece, Alman Romantiklerini de etkilemiştir.

I. Elizabeth'in İngiltere'sinde Shakespeare'in piyesleri, K.'yi, yeni bir mükemmellik zirvesine yükseltmişlerdir. Bu şairin yarattığı karakterler, idealizm ile realitenin eserlerinde kaynaşması, sahneden sahneye en hafif şakaların ve en derin ciddiyetin birbirini takib etmesi, insanî gerçeklerin estetik bir görünüşe bürünmeleri o derecede zarif sanat eserleri meydana getirirler ki, bu sanat seviyesine bir daha erişilememiştir. Shakespeare'in büyük çağdaşı olan Ben Jonson, öğreti mahiyetteki töre K.'lerinde, bile bile, eski şekil geleneklerine dönmüştür.

XVI. yüzyılın sonlarında İspanyol K.'si, Lope de Vega ile zirveye yükselmiştir. Bu yazarın yarattığı K.'ler, geçici ve maddî dünya ile ebedî ve ilâhî âlem üzerine kurulmuştur. Bunlar, gerek yaşama zevkini, gerek aşkın güzelliğini, gerek şan ve şeref duygusunun mukaddesliğini büyük bir zariflikle ifade ederler. Lope'nin büyük halefleri olan Tirso de Molina, Alarcón y Mendoza ve Calderón de la Barca ve Alarcón y Mendoza, İspanya'da karakter K.'sini yaratmışlar ve Fransız sahne şairi Corneille'i etkilemişlerdir.

Pierre Corneille'in *Yalancı* adlı karakter K.'sine, Fransa'nın bu alandaki ilk şaheseri gözü ile bakılır. Bu, Molière'in de ilk örneği ve ilham kaynağı olmuştur. Molière, gençliğinde aktör olarak çalıştığı sırada, İtalyan Commedia dell'arte'sinin tekniğini, sanat K.'sinin artistik ve mânevî değerleri ile kaynaştırarak, XIV. Louis'nin himayesi altında, zamanının en şiddetli sosyal tenkidini teşkil eden K.'lerini yaratmıştır. Etrafında gördüğü insanların zaaflarını işlemiş ve seyircilerini bazen acı acı güldürmüştür. Molière'in komiği, birçok piyeslerinde, trajiğe yaklaşır.

Son piyesleri baleli K.'lerdir. Almanya'da, uzun zaman siyasî ve dinî bir birliğin kurulmaması, aynı tipte bir K.'nin meydana gelmesini önlemiştir. XVII. yüzyılın ortalarında A. Gryphius, realist ve popüler motifleri kullanarak ve şahıslarını değişik Alman lehçeleri konuşturarak, bir millî K. vücuda getirmeğe çalışmış ise de başaramamıştır. Johann Christoph Gottsched (1700 - 1766), Fransız edebiyatını örnek alarak, Alman sahnesini teorik yazıları ve piyesleri ile geliştirmeğe çalıştı. Nihayet Léssing, yedi yıllık harbin sonrasını zekâsı ve realisttiği ile canlandıran, *Minna von Barnhelm* (özel ad) [1767] isimli K.'sini yarattı. Bu şahaser, Alman K.'sinin örneği olmuştur. Lessing'in yolunda yürüyen Heinrich von Kleist *Kırık desti* [1806] adlı K.'si ile, onun eserinin sayesinde, ikinci bir şaheser yazdı. Tieck, Brentano, Büchner ve Grabbe gibi romantikler ise, gerçek hayattan uzaklaşan, muhayyile ve ironi ile dolu K.'ler yazmışlardır.

XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak, K.'nin çeşitli Avrupa ülkelerindeki gelişmesi kısaca şöyledir: Fransa'da E. Scribe, *İyi yazılmış piyes* adı altında, nükteli konuşmalar, hayranlık verici şahıslarla dolu olup, vakası saat gibi işleyen ve seyirciyi bir dedektif romanı gibi büyüleyen K.'ler yazdı. Bu gelenek, XX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. XIX. yüzyılda Fransız K. yazarları arasında en parlak adlar şunlardır: Victorien Sardou, Alexandre Dumas Fils, Emile Augier. Buna yakın fakat asıl karakteristiği "olayların görünüşte mantıkî bir mekanizmaya göre

birbirini takib etmeleri" olan bir ikinci K. tipi, Fransa'da G. Feydeau ve G. Courteline; İngiltere'de de, B. Thomas tarafından geliştirilmiştir. Bu alanda, iki Dünya Harbi arası sonuna kadar başarı ile eser veren Fransız yazarları T. Bernard, S. Guitry, L. Vernail; İngiliz yazarları: S. Maugham, N. Coward ve Macar yazarları da: F. Molnar ve M. Lengyel'dir. K. sahnesinde realizme yöneliş hareketi, Rusya'da, N. Gogol'un *Müfettiş* [1836] adlı K.'si ile başlar ve, A. N. Ostrovskiy ile devam ederek, A. P. Çehof'ta en yüksek şeklini bulur. Çehof'un sözüne göre K., "modern hayatın bir ansiklopedisini sahneye koymak imkânını sağlar". Almanya'da F. Wedekind ile A. Schnitzler de bu yolda yürüdüler. Bu gelişmesi sonunda, K. ile dram arasındaki fark gittikçe silinmiş ve Alman F. Dürrenmatt şöyle bir tez ortaya atmıştır. "Modern dünya, ancak K. yolu ile tasvir edilebilir." İngiltere'de ise Oscar Wilde, "Salon konuşması K.'si" ni işlemiş ve son derece de inceleştirmiştir. Onu takib eden Bernard Shaw, aynı şekilde hicivlerini, tenkidlerini ve sosyal reformlar hakkındaki düşüncelerini çok eğlendirici ve zarif bir şekilde belirtmiştir. Alman K.'sinde G. Hauptmann, C. Sternheim ve Ö. von Horváth aynı yoldan yürüyerek orta sınıfın bencil rahatını bozmağa çalışmışlardır. İtalya'da L. Pirandello "Kara K." yi kurmuştur. Fransa'da J. Giraudoux ve J. Anouilh şüpheciliği ve hafif şakayı şâirâne bir tarzda birleştirmişlerdir. Hugo von Hofmannsthal (Birlikte yaşaması güç adam, 1921), T. S. Eliot (Özel sekreter 1953), B. Brecht (Bay Pantila ile uşağı Matti, 1940), F. Garciá Lorca (Doch Perlimplin'in aşkı, 1931), G. Schehade (gezi, 1961), J. P. Sartre (Nekrassow, 1956), K. alanında tanınmış adların birkaçıdır. Genel olarak bu K.'lerde komik, grotesk (korkunç) e doğru gelişir, seyircilerin gülümsemesi bir sırıtma olur. Fransa'da A. Jarry'nin *Kral Ubu* [1896] adlı fars'ından (Ubu'nün ilk temsili, aktörler kendilerini gülmekten alamadıkları için yapılamamıştır) başlayan gelenek, G. Apollinaire ve R. Vitrac'dan geçerek, E. Jonesco ve J. Audiberti, A. Adamov'un "Saçmalıklar Tiyatrosu" na (Théâtre de l'Absurde) kadar gider. Bu gelişme Almanya, İngiltere, İrlanda ve Amerika'da da görülür.

Türk edebiyatına, batılı başka edebî türler gibi, tiyatro da Tanzimât'tan sonra girer ve komedi çeşidinde ilk örneği, *Şâir evlenmesi* (1860) adlı bir eseri ile, Şinâsi verir. Bu eser, Türk halk komedisi olan Orta Oyunu'na âid bâzı teknik özelliklerle batılı tekniği birleştiren ve sosyal tenkide (görücü usulü ile evlenmenin tenkidi) yönelen bir komedi türündedir. Bu türü, edebî Tanzimât döneminde (1860 - 1896) *Açık baş* (1872, bâtıl inanışlar) komedisi ile Ahmed Midhat, *İşte alafranga* (1872, yanlış batılılaşma) komedisi ile M. F., nihayet *Zamâne şıkları* (yanlış batılılaşma) komedisi ile Nuri, *Sanki aşk* (1882, kültür züppeliği) komedisi ile Ahmed Hamdi devam ettirirler. Fakat Tanzimât devrinde asıl ağır basan komedi türü, Molière komedisidir. Ahmed Vefik Paşa Molière'in birçok komedilerini ya tercüme veya adaptasyon olarak türkçeye aktardığı gibi, bu türde te'lif eser yazanlar da çıkmıştır. Bunlar arasında Direktör Âli Bey (*Kokona yatıyor,* 1870, 1965; *Misâfiri istiskal,* 1870; *Geveze berber,* 1872), Recâi - zâde Ekrem (*Çok bilen çoy yanılır,* 1914, 1941), Osman Hamdi (*İki karpuz bir koltuğa sığmaz,* 1871), Şemsî (*Kendim ettim kendim buldum,* 1874), Manastırlı Rıfat - Hasan Bedreddin (*Nedâmet,* 1875), Ali Haydar (*Rûyâ oyunu,* 1876), Ferâizci - zâde Mehmed Şâkir (*Evhâmî,* 1884; *İcbâr-ı gurur,* 1884; *İlk göz ağrısı,* 1885; *Çöp çatan,* 1885; *Kırk yalan köse,* 1885; *Yalan tükendi,* 1885) sayılabilir.

Devrin en büyük ve en ciddî tiyatrosu olan İstanbul'un Gedik Paşa semtindeki Osmanlı Tiyatrosu'nun 1884'de yıkılması ve edebî değerdeki tiyatro eserlerinin oynanmasına imkân kalmaması, Türk sahnesini tulûat kumpanyalarının işgal etmesi, bu sebeble Abdülhak Hâmid ve Ahmed Midhat gibi tiyatro yazarlarının bile artık sâdece "okunmak" için piyes yazmağa başlamaları üzerine, ciddî tiyatro eserlerinin yazılmasına imkân göremeyen Servet-i Fünûn yazarları, bu türe ancak 1908'den sonra yönelebildiler. Türk tiyatrosundaki Fransız tesiri, 1908'den sonra da devam eder ve bilhassa vodviller büyük bir rağbet görür. Takrîben 1930 yılına kadar devam eden bu tesirle eser veren başlıca komedi yazarları: Hüseyin Suad Yalçın (*Devâ-yı aşk,* 1910; *Hulle,* 1910; *Çifteli mikroblar,* 1920), Safvetî Ziya (*Haralombos Cankıyadis,* 1912), Mehmed Rauf (*Diken,* 1917), Cenâb Şehâbeddin (*Körebe,* 1917), Ali Ekrem Bolayır (*Mama dadım darılır,* 1919), Saffet Nezihî (*Garîbeler,* 1908; *Îzâh ve istîzâh,* 1910), Şehâbeddin Süleyman (*Aralarında,* 1908), Müfid Râtib (*Sayfiyede,* 1908), Tahsin Nâhid (Şehâbeddin Süleyman ile birlikte: *Ben... başka!,* 1913), İbnürrefik Ahmed Nuri Sekizinci (*Gücü gücü yetene,* 1918; *Kadın tertibi,* 1918; *Açık bono,* 1919; *Üç misli,* 1919; *Tecdîd-i nikâh,* 1920; *Yeni dünya,* 1920; *Çürük merdiven,* 1921), Yusuf Ziya Ortaç (*Şüphe,* 1920), konularını Osmanlı tarihinden almış ve bâzıları müzikli olan töre komedileri de yazmış, fakat çoğu 1930'dan basılmış bulunan Müsâhib - zâde Celâl (*Köprülüler,* 1912; *İstanbul efendisi,* 1920; *Lâle devri,* 1921; *Kafes arkasında,* 1936; *Aynaroz kadısı,* 1936; *Bir kavuk devrildi,* 1936; *Mum söndü,* 1936; *Balaban Ağa,* 1936), Ömer Seyfeddin (*Mahcubluk imtihanı,* 1938) dir.

Cumhuriyet'ten sonraki dönemde de Türk tiyatrosunda komediye rağbet devam eder. Bazan hafif komedi, bazan vodvil, bazan müzikli komedi türlerinde olan ve bazan da sosyal tenkide yönelen bu eserlerin başarılı yazarları arasında Faruk Nafiz Çamlıbel (*Dev aynası*), Vedat Nedim Tör (*Görücü*), Mahmut Yesâri (*Sürtük*), Ekrem Reşid Rey (*Olan oldu*), Haldun Taner (*Keşanlı Ali destanı, Zilli Zarîfe, Eşeğin gölgesi*), Refik Erduran (*Bir kilo nâmus, Cengiz Han'ın bisikleti*), Selçuk Kaskan (*Almanya'dan bir yâr gelir bizlere*) sayılabilir.

KOMEDYA: bk. KOMEDİ.

KOMENSKY [*komenski*], **Jan Amos (latince adı Comenius** [Niwnitz (Uherský Brod), Moravya 1592 - Amsterdam 1670], Çek gramercisi ve öğretimcisi. Heidelberg'de okumuş, Almanya ve İngiltere'yi gezdikten sonra, Převov ve Fulnek (Moravya)'te profesör olarak çalışmıştır. Moravyalı kardeşler (Reform hareketi)'e bağlı olduğundan Polonya'ya kaçmak zorunda kalmış (1628), burada Leszno okulunun müdürü olarak çalışmış ve özel olarak diller için yeni öğretim usulleri bulmuştur.

Çocukların ve gençlerin öğretimi için görüşlerini *Didactica magna* [1627 - 1632] adlı eserinde toplamıştır. Bu eseri önce Çekçe yazmış, sonra Latinceye çevirmiştir. Bu kitabın Latinceye çevrilmesi onun hümanist ve pedagog olarak ününü bütün Avrupa'ya yaymıştır. *Pansophiae Prodromus* (Genel bilgi müjdecisi) [1630] ve *Janua linguarum reserata* (Dillere götüren açık kapı) [1628 - 1631] adlı iki

eserini çıkardıktan sonra, İsveç öğretim sistemini ıslah etmek için İsveç'e çağrılmıştır (1642). Leszno yangınında değerli yazı ve mallarını kaybeden K., Amsterdam'a gitmiştir. 1654'te çıkardığı *Orbis Pictus* (Resimli dünya), çocuklara mahsus ilk öğretim kitabıdır. Bu eser Macarcaya da çevrilmiştir. Pedagojiyi bağımsız bir bilim haline getiren K., bu alanda çağdaş düşüncenin öncüsü olmuştur. Daha o çağda devletler Amsterdam senatosu K.'nin toplu eserlerini şu adla yayımlamıştır: *J. A. comenii Opera didactico omnia* (J. A. K. nin öğretim hakkındaki bütün eserleri) [1657].

KOMİ ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ, Sovyet Rusya'da bir Cumhuriyet. Yüzölçümü 415 900 km ve nüfusu 984 000 (1972) dir. Genel nüfusun % 28,6'sı Komi, % 53,1'i Rus, % 11,2'si Ukranyalı ve Belorusyalıdır. Kuzey Ural'da ve Rusya'nın kuzey - doğu ovalarında, kutup dairesinin 100 km kuzeyine kadar uzanır. Peçora ırmağı ile Viçegda ve Mesen ırmaklarının yukarı kesimlerini içine alır. Ural dağları bölgesi dışında ülkenin denizden yüksekliği 100 - 200 m dir. K. Ö. S. S. C.'nde kıta iklimi hüküm sürer. Başkenti Sıktıvkar'dır (nüfusu 136 000) Komi'ler, eski adları: Züryen), ren geyiği yetiştirilirler; avcı ve özellikle balık avcısıdırlar.

K. Ö. S. S. C. toprakları XIV. yüzyılda Moskova prenslerinin eline geçmiştir. 1918 - 1919'da İngiliz ve Amerikan kuvvetlerinin işgali altına giren bu bölge, 22 Ağustos 1921'de "bağımsız bir bölge" olarak Sovyetler Birliği'ne bağlanmıştır. 5 Aralık 1936 tarihinde bu bağımsız bölge, K. Ö. S. S. C. olarak ilân edilmiştir.

KOMİK OPERA: bk. OPERA.

KOMİNFORM: bk. İNTERNASYONAL III.

KOMİNTERN: bk. İNTERNASYONEL III.

KOMİS'LER (Lat. comitia; Fr. comices), Eski Roma'da yasama gücü. K., halk meclisleri olup adlî ve dinî alanlardaki problemleri çözümlemek ve yüksek memurları seçmekle görevlidir. Roma tarihinin ilk çağlarında değişik K. ortaya çıkmıştır. Daha sonraları yetki paylaşması yaparak varlıklarını sürdürdüler. Bunların başlıcaları Curia K.'i, Centuria K.'i ve Tribus K.'idir. Bu meclisler, toplumun askerî ve malî kadrolara bölünmesi esasına dayanıyordu. Bunlardan Curia K.'i, yasama yetkisini elinde tutan en üstün yargı organı idi. Centuria ve Tribus K.'inin varlıkları ve görevleri Augustus'a kadar devam etti, ancak bundan sonra adlî görevleri kaldırıldı. Fakat .yüksek memurları seçmeye ve kanun yapmaya devam ettiler. Daha sonra Tiberius, K.'in seçicilik görevini senatoya verdi. Caligula devrinde geçici bir değişiklik daha yapıldı. Böylece K.'in yasama yetkileri nazarî olarak yürürlükte kalmış oldu. Yani bu yetkiler de, senato lehine gelişti ve sonunda K. ortadan kalktı.

XIX. yüzyılda, siyasî meclislerin üyelerini tesbit ve tayin etmek üzere toplanan seçiciler kuruluna; ticarî, sınaî, v. b. konularda aynı işleri yapan kişilerden oluşan ve konularıyle ilgili meseleleri inceleyen kurullara da K. denir. Ayrıca, tarımın gelişmesini sağlamak için toprak sahipleriyle çiftçiler tarafından kurulan özel derneklere de tarım K.'i denmektedir.

KOMİSYON, Batı dillerinden Türkçeye geçmiş bir kelime olan K. baş tarafına geldiği kelimelerde iştiraki anlatan *co* öneki ile, "görev, özel görev" anlamına gelen *mission* kelimesinden meydana gelmiştir. K. kelimesinin kullanıldığı yerlerde bu sözlük anlamı arasında tam bir yakınlık görülür. K., "toplu halde görüşüp tartışarak birlikte çalışan kimselerden meydana gelen geçici veya devamlı kurul" anlamına geldiği gibi, "kendi adına ve müvekkili hesabına, ücret karşılığında hukukî ve ticarî işler yapma" anlamına da gelir. Bu arada, söz konusu ücrete de K. denir.

Kurul (veya heyet) karşılığında kullanılan Komisyon: Kamu hukuku kanunlarımızda yer almıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kanun tasarı ve teklifleri, Millet Meclisi veya Cumhuriyet Senatosu genel kurullarına gelmeden önce, K.'larda görüşülür, tartışılır. 1973 sonuna kadar yürürlükteki içtüzüğe göre "her içtimaın başlangıcında, vazifeleri ertesi içtimaa kadar devam etmek ve azası (üyeleri) Umumî Heyetçe (Genel Kurulca) izafî reyle intihap olunmak üzere" 20 K. vardır. K.'ların üye sayısı İçtüzük'te belirtilmiş olmakla beraber, gerektiğinde daha az veya daha çok sayıda da olabilirler. Her bakanlıkla ilgili bir K. bulunur. Bunların dışında Dilekçe K.'u, Sayıştay K.'u, Meclis Hesapları Tetkik K.'u, Meclis Kütüphanesi K.'u, Anayasa K.'u ve Bütçe K.'u vardır. Mevcut K.'larla karşılanmayan dairelerle ilgili tasarı ve teklifler, malî işlerden ise Bütçe ve Maliye K.'larında, bundan başka bütün tasarı ve teklifler İçişleri K.'unda görüşülür. Meclis veya Senato Genel Kurulları, lüzum görürlerse karma veya geçici K.'lar kurabilirler. Her K., kendine gizli oyla bir başkan, bir raportör ve bir de kâtip seçer. Karma K.'a, İçtüzük'teki sıralanışta önce gelen K.'un başkanı başkanlık eder. Karma K.'ların en önemlisi, Bütçe ve Plan Karma K.'udur. Anayasa'nın 94. maddesi, bu K.'un 35 milletvekili ve 15 senato üyesinden meydana geleceğini ve en az 30 üyeliğin iktidar grubuna verileceğini hükme bağlamıştır. Millet Meclisi yeni iç tüzüğünde komisyonlar azaltılmıştır.

Millet Meclisi'nin, Cumhuriyet Senatosu'nda değişikliğe uğrayan kanun tasarısı veya teklifi metnini benimsememesi halinde de, Anayasa'nın 92. maddesi gereğince "her iki meclisin ilgili K.'larından seçilecek eşit sayıdaki üyelerden bir karma K. kurulur." Başbakan veya bakanlar hakkında yapılacak Meclis soruşturmasının görüşülmesi için de, aynı suretle karma K. teşkil edilir. Genel olarak, karma ve geçici K.'lar, her ihtiyaç duyuldukça ve işleri süratlendirmek maksadıyle kurulurlar. K.'larca teşkil olunan geçici nitelikteki küçük K.'lara ise alt K. (veya tâlî K.) denir.

İllerde, İl Genel Meclislerince seçilen ve valinin başkanlığında toplanıp çalışan İl Daimî K.'ları bulunur. Kamu kuruluşlarında, belli konuları incelemek ve icra yetkisi olanlar için gerekli hazırlayıcı çalışmalarda bulunmak üzere gerektiğinde K.'lar teşkil edilir. Dernekler, ortaklıklar, diğer özel kuruluşlar da, K.'lar meydana getirirler.

Komisyonculuk: Kendi adına, başkası hesabına bir ücret karşılığında ticarî işler yapan kimseye K.'cu; K.'cunun yaptığı işe de K.'culuk veya sadece K. denir. Nitekim, Borçlar Kanunumuzun Onbeşinci Bab başlığı olarak "Komisyon", bu anlamda kullanılmıştır. K., bir akid olup âmir veya müvekkil denen ve K.'cuya bir iş yaptırmak isteyen kimse ile K.'cu arasında meydana gelir. Bu bakımdan, öncelikle K.'culukla ilgili hükümlere, genellikle de vekâlet akdi ile ilgili hükümlere tâbidir.

Türk Ticaret Kanununun 12. maddesi 12 numaralı bendine göre, K.'culukla uğraşmak üzere kurulan müesseseler ticarethane, K.'cu da aynı kanunun 14. maddesi gereği olarak, bir ticarî işletmeyi kendi adına işlettiği için tacirdir.

Kanunlarımız, iki çeşit K.'culuğa yer vermiştir: Bunlardan "Kıymetli evrak ve menkul (taşınır) eşya" K.'culuğu Borçlar kanununda (Madde 416 - 430), "taşıma işleri K.'culuğu" da Türk Ticaret Kanununda (Madde 808 - 815) düzenlenmiştir. Her iki nevi K.'culukta da, K.'cu, kendi adını (ticaret unvanını) kullanarak müvekkili (kendine vekâlet veren bir başkası) hesabına, kendi iş alanına giren akidleri (ticarî muameleleri) yapar. Kendi hesabına K.'cuya ticarî muamele yaptıran kimse (müvekkil), bu suretle, K.'cunun meslekî maharet ve ihtisasından yararlanmış veya alımsatım muamelelerinde kendi adını gizlemiş olur. Bu sonuncu husus, özellikle kıymetli evrak (esham-ı tahvilât) alımsatımında önem taşır. K.'cu, K. işlerini bir ücret karşılığında yapan — ki, bu ücrete de K. denir — ve K.'culuğu kendisine meslek edinmiş, bağımsız bir tacirdir. Bir tacire tâbi olarak çalışan aracı veya yardımcılar, K.'cu, ücretsiz yapılan iş de K.'culuk sayılmaz.

K.'cu, hesabına muamele yaptığı kişiden (müvekkilinden) aldığı talimata göre, tedbirli bir tacir gibi hareket etmek, iş konusu ile ilgili tedbirleri alarak müvekkilinin menfaatlerini korumakla mükelleftir. Kıymetli evrak ve menkul (taşınır) eşya K.'cusu müvekkiline ait malı veresiye satamaz; malı teslim almadan müvekkili hesabına para ödeyemez. Yetkisi dışında hareket etmedikçe, herhangi bir sorumluluğu da yoktur. Ancak, kefil olmuş veya belli bir sorumluluk yüklenmiş ise, sorumlu olur ve ayrıca ek ücret almağa hak kazanır. Taşıma işleri K.'cusu, eşyayı, müvekkili hesabına taşıtan kimsedir. Taşıma işini bizzat yaptığı takdirde, K.'cu, taşıyıcı sayılır. Taşıyıcılara karşı rücû hakkını (onlardan tazminat isteme hakkını) kendi kusuru yüzünden kaybeden K.'cu, müvekkiline olan sorumluluktan kurtulamaz.

Kanun K.'cuya, ücret ve yaptığı masrafları isteme hakkına ilâve olarak, müvekkiline ait olup elinde bulunan mal ve para üzerinde hapis (alacağını alıncaya kadar yanında alıkoyma) hakkı da tanınmıştır.

K. işlerini ârızî (geçici) olarak yapanlar hakkında, Borçlar Kanununun K.'la ilgili Onbeşinci Bab hükümleri uygulanır.

Ücret Olarak Komisyon: K.'cunun, yaptığı hizmete (K.'culuğa) karşılık olarak müvekkilinden aldığı ücrete K. denir. K., sadece, K.'culuk teşkil eden hizmetin karşılığıdır. Bundan ayrı olarak bir sorumluluk, bir kefalet yüklenilmişse veya konu olan mallar sigorta ettirilmişse, ayrıca ücret ödenir.

Bununla beraber, kanunlarımızda, K.'culuk sayılamayacak hizmetler veya külfetler karşılığı olarak alınan veya ödenen paralara K. dendiği de vâkidir. Meselâ, alacağını muhataptan (borçludan) alamayan ve poliçe sorumlularına müracaat hakkını kullanan hâmil "poliçe bedelinin binde üçünü aşmamak üzere K. ücreti isteyebilir" (Türk Ticaret Kanunu 637). Bankacılıkta da, K. kelimesinin bu anlamda kullanıldığı haller ve muameleler vardır.

KOMİTA, siyasal bir amaca ulaşmak için silahlı bir mücadeleye atılan gizli örgüt. Bu örgüte bağlı kimseye *komitacı* ve bu tür çalışma tarzına da *komitacılık* denir.

KOMMAGENE, Büyük İskender'in mirascıları Seleukos sülâlesinin idaresi altında bulunan Suriye krallığı'nın bir eyaleti. Toros'un eteğinde, Kilikya ve Fırat ırmağı arasından Kapadokya'nın güney - doğusunda yer alırdı. Merkezi Samosata (Samsat)'dır. Seleukos'lar ülkesinin tamamlayıcı bir unsuru olan bu eyalet, M. Ö. 162'de, isyan eden vali Ptolemaios (Batlamyos) tarafından bir bağımsız krallık haline getirilmiştir. Askerî önemi Romalıların dikkatini çekmiş, imparator Tiberius, K.'yi M. S. 17'de ülkesinin sınırları içine katmıştır. İmparator Caligula bu ülkeye tekrar bağımsızlığını vermiş, fakat imparator Vespasianus, K.'yi M. S. 72'de tekrar Roma imparatorluğuna bağlamıştır.

KOMMUNARSK (**eski adı: Alçevsk; 1931-1959 yılları arasında Voroşilovosk** adıyla anılmıştır), Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde, Lugansk bölgesinde bir şehir. Nüfusu 125 000 (1972) dir. Kömür madeni işletmeleri, kimyevî maddeler fabrikaları vardır.

KOMNENOSLAR: bk. BYZANTİON.

KOMODO (Coğ.), İndonezya'nın Küçük Sunda adalarından biri. K., aş. yu. 40 km uzunluğunda ve 19 km eninde bir küçük ada olup, Sumbawa adasının doğusunda ve Flores adasının batısında bulunur. Çok vahşi ve kayalık bir tabiata sahip olan K., 1912 yılına kadar az incelenmişti. Bu yılda orada Varanus komodoensis olarak adlandırılan bir dev kertenkele türü bulunmuştur. Bu, Sunda adalarında bulunan Varan familyasına bağlı kertenkelelerin en büyüğü olup, 3 m uzunluğundadır.

KOMODOR, emrine verilen filotillanın eğitim ve savaşa hazırlanmasından ve savaşta filotillayı sevk ve idareden sorumlu yüksek rütbeli deniz subayına verilen unvan. K.'lar emirlerindeki filotillanın sınıfına göre adlandırılırlar. Muhrip filotilla K.'u, denizaltı filotilla K.'u, hücum botları filotilla K.'u gibi. K.'ların bulunduğu gemiye K. gemisi denir ve bu gemi iki direkli ise grandi direğine, tek direkli ise pruva direğine rütbesinin karşılığı ve gidon biçimindeki K. forsu çekilir ve bu fors K. başka bir gemiye geçinceye kadar geceli gündüzlü direk şapkasında toka durumda kalır. Bazı bahriyelerde K.'luk albaylık ile amirallik arasında ayrı bir rütbe olup bu rütbe sahipleri kollarına amiraller gibi bir kalın sırma takarlar, krozları bu kalın sırma üzerine dikilir.

Osmanlı İmparatorluğu kıyılarını ve denizaşırı ülkelerini bölgelere ayırmış ve bu bölgelerde bulundurduğu savaş gemileri ile yardımcı araçları bir K.'un emrine vermişti. Barışta o bölgede asayişin muhafazası, kaçakcılıkla mücadele, savaşta ise bölgenin savunulması K.'lara verilmiş bulunuyordu. Bu K.'luklar, İzmir, Selânik, Trablusgarp, İşkodra, Preveze, Bahr-i Ahmer (Kızıldeniz) ve Basra K.'lukları olup bölgelerindeki limanlara mütaallik işler hususunda İstanbul merkez liman reisliğine bağlı idiler. Savaşta ise Bahriye nezaretinden alacakları emre göre, emir alamadıkları takdirde müstakil olarak hareket serbestisine sahip bulunuyorlardı.

KOMOR ADALARI, Hind Okyanusu'nda, Afrika ile Madagaskar arasında bulunan takım adalara verilen ad. Deniz aşırı bir Fransız toprağı teşkil ederler. Yüzölçümleri: 2 171 km², nüfusları 207 000 (1966) dir. İdarî merkezleri Moroni, adaların en büyüğü olan Büyük Komor adasında bulunur. Başlıca adalar güney - doğudan kuzey - batıya doğru şunlardır: Mayotte, Anjouan, Moheli ve Büyük Komor.

Bu adalar volkanik bir karakter taşırlar (Karthala, 2 400 m). İklimleri tropikal olup, kuzeyden esen muson rüzgârı başlıca karakteristiğidir. Kuru mevsim Mayıstan Ekime kadar sürer. Rüzgâra açık bölgeler daha yağmurlu, rüzgâra kapalı bölgeler daha kuru olup, bu ikisi arasında büyük bir fark görülür.

Bitki örtüsü zu zıtlığı aksettirir. Yerleşme yoğunluğu da yer yer değişir. Mayotte'nin nüfusu 26 000, Anjouan'ınki 69 800, Mohēli'ninki 8 000, Büyük Komor'unki de 126 205'-dir. Ortalama nüfus yoğunluğu km² başına 200'e yakındır. Yerliler Müslüman olup, Arapçayı kullanırlar, fakat ırk olarak çok karışıktırlar (zenci, Malaya'lı, Arap, İranlı v.b.). Hindistan cevizi, mısır, manyok, patates ve pirinç elde edilir. Muz, narenciye ve kahve yetiştiren bölgeler de vardır.

Tarihçe: 1886'da Fransa'nın himayesini kabul eden K. A., 1912'de sömürge olmuş ve 1914'te Madagaskara bağlanmışlardır. 1947'de muhtariyetine kavuşan adalar, 1958'de deniz aşırı Fransız toprakları statüsünü seçmişlerdir.

KOMOR [Büyük] ADASI, Komor adalarına bağlı ada. Yüzölçümü 1 148 km² ve nüfusu 126 205 (1966) dür. Merkezi Moroni (nüfusu 11 515), aynı zamanda bütün K. adalarının idarî merkezidir.

KOMORİN BURNU (Coğ.), Hindistan'ın güney ucunda, Dekkan yarımadasında Kerala devletinde bir burun. Sığ kayalıklar, bu burnu gemiler için tehlikeli bir yer haline getirir.

KOMOTİNE veya KOMOTĒNĒ (Coğ.), Yunanistan'da, Trakya'da bir şehir. Rhodope nomos'unun idarî merkezidir. Nüfusu 28 896 (1971) dır. Tütün satış yeridir. Bk. GÜMÜLCİNE.

KOMPARATÖR (Fr. comparateur), bir parçanın boyutunu bir ölçeğin boyutu ile karşılaştırmaya yarayan bir alet. Bu aletle, iki boyut arasındaki fark $\frac{1}{100}$ mm'den $\frac{1}{1000}$ mm'ye kadar olan bir duyarlıkla ölçülebilir. Çeşitli K.'ler vardır ve başlıcaları şunlardır:

1. *Mekanik komparatör:* Kontrolü yapılacak parçaya değen bir ibreyi, bir kadranın önünde hareket ettiren bir palpörden ibarettir. Bu adet $\frac{1}{100}$ mm'ye kadar okunma yapabilir.

2. *Optik komparatör:* Mekanik ve optik büyütme ve büyük boyutlu bir dereceleme üzerindeki ışıklı bir lekeye kumanda eden bir palpörden meydana gelir, duyarlığı ise $\frac{1}{1000}$ mm oranındadır.

3. *Elektronik komparatör:* Palpörün bir ucu ölçülecek parçaya değer, diğer ucu ise bir bobin içinde yer değiştirir. Bu çekirdeğin yer değiştirmesiyle, hasıl olan elektrik alanı değişikliği artar ve derecelenmiş bir kadran üzerindeki galvanometre ibresini saptırır.

4. *Çevirici komparatör:* Bir işaretin fizikî niteliğini değiştiren çevirici elemanın göreviyle K.'ün görevini birleştirmeye yarar.

KOMPAS veya KUMPAS (Fr. compas), küçük uzunlukları, kalınlıkları ve çapları ölçmeye yarayan bir alet. Uç tarafında, kendisine dik ve sabit bir gagası olan dereceli bir cetvel ve bu cetvel üzerinde kayan ve uçtaki gaga ile tam karşı karşıya bulunan bir sürgüden ibarettir. Ölçülecek şey bu iki gaga arasına yerleştirilip hafifçe sıkıştırıldıktan sonra $\frac{1}{10}$ mm veya daha hassas olanlarında $\frac{1}{50}$ mm ye kadar ölçme yapabilir. Bir cismin dış çapını ve silindir biçimindeki herhangi bir cismin iç çapını ölçmeye yarayan değişik K.'lar vardır. Tesviye ve torna atölyelerinde çok kullanılan bir alettir.

KOMPAUND (İng. Compaund engine), "bileşik" anlamına gelen İngilizce bir kelime. Özel olarak İngiliz mühendisi Alfred de Glehn'in iki Fransız mühendisi (Bousquet ve Henry) ile beraber çalışarak meydana getirdiği dört silindirli ve çift eksenli lokomotofe de K. adı verilir. Genel olarak bir K. buharlı makine, buharın giriş ve çıkışı arasındaki basınç farkı çeşitli silindirlere taksim edilen bir makinedir. Bunlarda çoğu zaman iki silindir, bazen de üç ve hattâ dört silindir kullanılır.

KOMPLEKS SAYILAR: a, b, c ve d sayılar reel sayılar olsun. (a, b) ve (c, d) sayı çiftlerini düşünelim. Eşitlik, toplam ve çarpım işlemini şöyle tanımlayalım:

Eşitlik, $(a, b) = (c, d) \longrightarrow a = c$ ve $b = d$

Toplama işlemi:

$$(a, b) + (c, d) = (a + c, b + d)$$

Çarpma işlemi:

$$(a, b) \cdot (c, d) = (ac - bd, ad + bc)$$

Bu şartlara uyan sayılar cümlesine K. S. cümlesi denir. Bu cümleyi K. ile gösterelim.

K. S. toplama işlemine göre bir komutatif grup, yani Abeliyen gruptur.

A_1. K. S. cümlesi toplama işlemine göre kapalıdır. Yani

$Z_1 \in K$ ve $Z_2 \in K$ ise $(Z_1 + Z_2) \in K$ dır.

A_2. Toplam asosyatiftir.

$$Z_1 + (Z_2 + Z_3) = (Z_1 + Z_2) + Z_3$$

A_3. Toplama göre özdeş eleman vardır.

$Z_0 = (0,0)$ dır. $Z = (a, b)$ rastgele bir komple sayı olmak üzere,

$$(a, b) + (0, 0) = (0, 0) + (a, b) = (a, b)$$

A_4. Her kompleks sayısının toplama göre bir ters elemanı vardır.

$Z = (a, b)$ olsun

$$(a, b) + (-a, -b) = (0, 0)$$

A_5. Toplam komutatiftir.

$$Z_1 + Z_2 = Z_2 + Z_1$$

K. S.'ın çarpımı aşağıdaki aksiyomları gerçekler:

M_1. K. S. cümlesi çarpım işlemine göre kapalıdır.

Z_1 ve $Z_2 \in K$ ise $Z_1 \cdot Z_2 \in K$ dır.

M_2. Çarpım asosyatiftir.

$$Z_1 \cdot (Z_2 \cdot Z_3) = (Z_1 \cdot Z_2) \cdot Z_3$$

M_3. Çarpıma göre özdeş eleman vardır ve $U = (1, 0)$ dır.

$Z \in K$ olsun.

$(1, 0) \cdot Z = Z \cdot (1, 0) = Z$ dır.

M_4. Çarpıma göre her kompleks sayının bir tersi vardır.

$Z \in K$ olsun,

$$Z \cdot Z^{-1} = Z^{-1} \cdot Z = U = (1, 0) \text{ dır.}$$

Z^{-1} şöyle hesaplanır:

$(a, b)\ (x, y) = (1, 0)$ olsun.

$(ax - by,\ ay + bx) = (1, 0)$

$$\left.\begin{matrix} ax - by = 1 \\ bx + ay = 0 \end{matrix}\right\} \rightarrow X = \frac{a}{a^2 + b^2},\ y = \frac{-b}{a^2 + b^2}$$

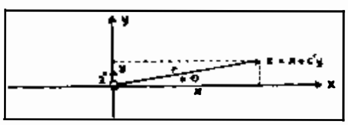
$$(a, b) \left(\frac{a}{a^2 + b^2}, \frac{-b}{a^2 + b^2} \right) = (1, 0) \text{ dır.}$$

O halde

$$Z^{-1} = \left(\frac{a}{a^2 + b^2}, \frac{-b}{a^2 + b^2} \right)$$

Bu özelliklerinden dolayı K bir cisimdir ve R reel sayılar cismini içine alır. RCK şeklinde gösterilir.

K. S.'ın geometrik gösterilişi: Birbirini dik kesen eksenden yatay olana reel eksen, diğerine imajiner eksen denir. Düzlemde her nokta bir kompleks sayıyı gösterir.

KOMPLEKS SAYILAR

İmajiner eksen üzerinde uzunluğu bir olan vektörün ucu $\sqrt{-1} = i°$ sayısını gösterir. İ = (0, 1) olmak üzere şu sonuçlar elde edilir:

$$i^2 = -1$$
$$i^3 = i^2 \cdot = -1 \cdot i° = -i°$$
$$i^4 = i^2 \cdot i^2 = (-1)\ (-1) = 1$$
$$i^5 = i^4 \cdot i° = 1 \cdot i° = i°$$
$$i^6 = i^5 \cdot i° = i°\ i° = -1$$

Kompleks sayının $(a + ib)$ formu:

$\sqrt{-1} = i°$ ile gösteririz.

$(a, 0) = a\ (1, 0)$ ve $(0, b) = b\ (0, 1)$

$(a, b) = (a, 0) + (0, b)$

$= a\ (1, 0) + b\ (0, 1) = a + b\ (0,1)$

$Z = a + ib$ yazarız.

Θ açısına kompleks sayının argumenti denir.

$$x = r.\ \text{Cos}\ \Theta$$
$$y = r.\ \text{Sin}\ \Theta$$

dır. $r = + \sqrt{x^2 + y^2}$, $\quad tg\Theta = \frac{y}{x}$ bulunur.

Z kompleks sayısı

$$Z = (x, y) = X + iy = r\ (\text{Cos}\ \Theta + \text{Sin}\ \Theta)$$

şeklinde gösterilir. Bu yeni notasyonla eşitlik, toplam ve çarpım şu şekli alır:

$Z_1 = a + ib \qquad Z_2 = c + id$

olsun,

Eşitlik $: Z_1 = Z_2 \rightarrow a = c$ ve $c = d$

Toplam: $Z_1 + Z_2 = (a + b) + (c + d)\ i =$
$(a + C) + i\ (b + d)$

Çarpım: $Z_1 \cdot Z_2 = (a + ib)\ (c + id) =$
$(ac - bd) + i\ (bc + ad)$

olur.

$$Z_1 = r_1\ (\text{Cos}\ \Theta_1 + i\ \text{Sin}\ \Theta_1)$$
$$Z_2 = r_2\ (\text{Cos}\ \Theta_2 + i\ \text{Sin}\ \Theta_2)$$

olması halinde,

Eşitlik $Z_1 = Z_2 \rightarrow r_1 = r$ ve $\Theta_1 = \Theta_2$

Toplam $Z_1 + Z_2 = (r_1\ \text{Cos}\ \Theta_1 + r_2\ \text{Cos}\ \Theta_2) + i\ (r_1\ \text{Sin}\ \Theta_1 + r_2\ \text{Sin}\ \Theta_2)$

Çarpım $Z_1 \cdot Z_2 = r_1 \cdot r_2\ [\text{Cos}\ (\Theta_1 + \Theta_2) + i\ \text{Sin}\ (\Theta_1 + \Theta_2)]$

Bu halde modüller çarpılır. $\quad r = r_1 \cdot r_2$ olur.

Argumetler toplanır $\quad \Theta = \Theta_1 + \Theta_2$ olur.

$Z = a + ib$ ise $\overline{Z} = a - ib$ ye Z nin eşleniği denir.

$$Z \cdot \overline{Z} = a^2 + b^2$$
$$\sqrt{Z \cdot \overline{Z}} = \sqrt{a^2 + b^2} = r \quad \text{dir.}$$

Bölme işlemi: $\quad \frac{Z_1}{Z_2} = \frac{r\ (\text{Cos}\ \Theta_1 + \text{Sin}\ \Theta_1)}{r\ (\text{Cos}\ \Theta_2 + \text{Sin}\ \Theta_2)}$

$(\text{Cos}\ \Theta_2 - \text{Sin}\ \Theta_2)$ ile pay ve payda çarpılırsa,

$$\frac{Z}{Z} = \frac{r}{r} \cdot [\text{Cos}\ (\Theta_1 - \Theta_2) + \text{Sin}\ (\Theta_1 - \Theta_2)]$$

Burada modüller bölünür, argumetler çıkarılır, yani

$$r = \frac{r_1}{r_2} \qquad \Theta = \Theta_1 - \Theta_2 \quad \text{olur.}$$

Bir kompleks sayının kuvveti:

$Z = r\ (\text{Cos} + i\ \text{Sin})$ ise $Z^n = r^n\ (\text{Cos}\ n\Theta + i\ \text{Sin}\ n\Theta)$ dır. Eğer $r = 1$ ise

$$(\text{Cos}\ \Theta + i\ \text{Sin}\ \Theta)^n = \text{Cos}\ n\Theta + \text{Sin}\ n\Theta$$

yazılır. Buna Moivre formülü denir.

KOMPLEMAN (Tıp), bir antikor'un bir antijen üzerine tepki yapabilmesi ve antijen'in liz (Fr. lyse)'inin husule gelebilmesi için orada bulunması gereken bir karmaşık madde. K., serum lemf, sefalo - raşidyen sıvı cerahat gibi organik sıvıların çoğunda bulunur, ama biyolojik kaynağı hakkında bilgi yoktur. Ancak protidik (organik maddelerin birbirinden hasıl olanlarına verilen ad) olduğu muhakkaktır. C, C2, C3 C4 ve C5 adlarını taşıyan beş maddeden meydana gelir. Bunlardan C bir globülin, C3 ise bir fosfolipit'tir. K.'ın başlıca karakteristikleri, spesifik olmayışı ve kolayca yok olmasıdır. Antikor - antijen sistemlerinin sayısı çok yüksektir. Aşağıda sayılı faktörler K.'ı yok edebilirler: Yaşlanma, çalkalanma, ültraviyole ışınları, proteolitik maya (ferment) lar ve özel olarak ısı. K., + 56°C'a kadar ısıtılınca birkaç dakika içinde yok olur.

KOMPOSTO (İtal. composta'dan), şeker şurubunda bütün olarak veya dilimler halinde kaynatılmış meyve. Hoşaf (b. bk.)'tan farkı, şekerinin biraz fazla oluşudur. K., hem kuru ve hem de taze meyvelerden yapılır. Sert meyveler (armut, ayva, elma) önce haşlanır sonra şekeri konur. Yumuşak meyveler (çilek, erik, kızılcık, vişne) ise doğrudan doğruya kaynamakta olan şuruba katılarak K. yapılır. Kuru meyveler, önce suda bir süre yumuşamaya bıra-

kıldıktan sonra K.'su yapılır. Taze meyvelerde şeker, 1 kg. meyve için 500 - 700 gr; kuru meyvelerde ise 1 kg. olarak kullanılır.

Bitkilerin veya çeşitli maddelerin artıklarından yapılan gübre çeşidine de K. denir. Bu artıklar, birtakım fizikî ve kimyevî işlemlere tabi tutularak K. elde edilir.

KOMPOZİSYON, bestekârlık ilmi. Musikide formlar ve bunların teknik ve estetik inşası hakkında bilgi veren en mühim ilimdir. Konservatuarlarda, çoksesli bilgilerden sonra okunur. Hemen hemen tahsil edilen son musiki ilmidir. Dr. Subhi Ezgi'nin *Nazarî ve Amelî Türk Musikisi* adlı eserinin III. cildi, teksesli Türk Musikisi kompozisyonu üzerinde yazılmış tek kitaptır. Kompozisyon kelimesi, herhangi bir telif eser, bilhassa bir musiki parçası için de kullanılır. Fr. composition, İng. composition, Alm. Komposition, İt. composizione, İsp. composicion.

KOMPRESÖR (Fr. compresseur; Lat. compressor = sıkıştırıcı), yüksek basınçlar elde etmeğe yarayan bir sıkma aleti. K.'ler havayı, gazları veya buharları sıkmak için elverişli olmakla beraber, en çok havayı sıkmak için kullanılırlar. En eski ve hâlâ en çok kullanılan K., pistonlu K. olup, yüksek basınçlar için elverişlidir. Genellikle bununla, birden elde edilen basınç 7 kg cm^2 olmakla beraber, işlem tekrarlanarak daha yüksek basınçlara kadar ilerlenebilir. Başka tip K.'ler de vardır.

KOMPROMİ (Fr. Compromis) [Devletler hukuku], iki veya daha fazla devletin, aralarındaki bir anlaşmazlığı çözmek için, tarafsız bir yargıcı (hakem) ya başvurmak maksadıyle yaptıkları anlaşma. Aynı zamanda bu anlaşma ile aralarındaki anlaşmazlığın karakter ve konusunu tesbit eder, baş vuracakları yargıcıyı tâyin eder ve bunun yetkilerini sınırlarlar.

KOMSOMOLSK NA AMURE (Coğ.), Sovyetler Birliğinde, Sibirya'nın doğusunda Ohotsk Denizi'ne dökülen Amur (Çince adı: Heilung - kiang) ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 226 000 (1972) dir. Şehir 1932'de kurulmuştur. Demircilik ve genel olarak madencilik merkezidir. Petrol tasfiyehaneleri de vardır. Balıkçılık ve balık konserve fabrikaları, kâğıt fabrikaları bulunur.

KOMUL: Doğu Türkistan'da bir şehir. Bk. HAMİ.

KOMÜN (Fr. Commune, veya Commune de Paris), Paris belediye meclisi. Fransa büyük ihtilâlinde 1792 - 1794 yıllarında, baskı rejimi altında radikallerin organı olarak önemli bir rol oynamıştır. 15 Mart 1871'de, bir yandan Fransa'nın Almanlar'la aktettiği ön barışa karşı beliren millî direnme, öbür yandan, Cumhuriyetci Parislilerin, hükümdarlık (Fr. monarchie) taraftarı millî meclise karşı cephe alması, K. veya Paris K.'ü adını taşıyan ayaklanmaya götürmüştür. Harbe katılmış olan bazı askerlerin iki generali (Lecomte ile Thomas), öldürmesiyle başlamıştır. A. Thiers'in hükûmeti alelacele askerleri Paris'ten geri çekmiş, Paris millî muhafızların merkez meclisi proletaryanın sosyal bakımından özgür tanınması (Fr. Emancipation du prolétariat)'nı ilân etmiştir. Aynı yılın Mart sonlarında yapılan belediye meclisi seçimleri, orta sınıf - radikal bir çoğunlukla neticelenmiştir. Milletlerarası sosyalizm taraftarları küçük bir azınlık teşkil ediyorlardı. K. meclisinin kararlarının en çoğu da orta sınıf - radikal bir karakter taşımaktadır. Bu kararlar şunlardır: Devlet ve Kilise'nin ayrılması; manastırlara ait mallara el konulması; kira borçlarının bağışlanması; keşide edilmiş poliçeler moratoryumu. Bunlara, işçi atölyelerinin kurulması gibi, bazı sosyal kararlar da katılmıştır. Fabrikalar, ancak sahipleri tarafından terk edilmiş olmaları hâlinde, işçi sendikaları tarafından devralınacaktır. Ama K., ne politik, ne de askerî bakımından, idareyi organize edecek imkânlara sahip değildi. Hükümet ordusu ile 2 Nisan'da başlayan çarpışmalar, daima K.'ün yenilgisinden sonra hükümet bu ayaklanmaya katılanda derhal kurşuna diziliyorlardı. Buna karşılık K. rehinler tutuklamıştır. Ayaklanmanın 28 Mayıs'ta yer alan ezilmesinden az önce, bu rehinlerin 10'u kurşuna dizilmişti. Paris başpiskoposu G. Darboy kurşuna dizilenlerden biridir. Bunlardan başka 470 kişi yargılanmadan öldürülmüştür. K.'ün yenilgisinden sonra hükümet bu ayaklanmaya katılanları cezalandırmıştır. "Kanlı hafta" (Fr. la semaine sanglante)'nın kurbanları 17 000 ve 20 000 arasındadır. 46 000 dava açılmış ve 1875'e kadar devam eden 26 idam ve çok yüksek sayıda sürülmeler yer almıştır. Neticede Paris, bütün Fransa adına hareket etmek ve karar vermek iddiasını kaybetmiştir. Radikal sol kanad, özel olarak işçiler, birçok insan kaybetmiş ve zafa düşmüş olarak bu olaylardan çıkmış ve uzun zaman bu darbeden kalkınamamışdır.

Bu olayları Karl Marx, 30 Mayıs 1871'de, Enternasyonal karşısında, tarihî hadiselerin gerçek karakterini hesaba katmayarak sosyal bir devrimi gerçekleştirmek için yapılmış planlı bir teşebbüs olarak göstermiştir. Alman Sosyaldemokratlar (A. Bebel) bu görüşü benimseyerek şimdiye kadar bu efsaneyi yaşatmaktadır.

KOMÜNİZM: bk. MARKSİZM, SOSYALİZM.

KOMÜTASYON (Fr. commutation), telefon santrallarında iki aboneyi birbirine bağlamak için yapılan işlemlerin tümüne verilen ad. Yakın zamanlara kadar elle yapılan bu işlemler şimdi otomatik ve elektronik cihazlarla yapılmaktadır. K.'da iki esas işlem vardır: Biri, gelen bilgilerin birçok işlemlere tabi tutulup değerlendirilmesi, diğeri ise bağlantının kurulmasıdır. Klasik otomatik santrallarda bu iki işlem birbiriyle çok karışmıştır. Oysaki modern telefon sistemlerinde, görevleri çok önemli olan kumanda organları ve bunların kumanda ettikleri basit bağlantı organları birbirinden ayrılmıştır. Hattâ şimdi elektromekanik K. yerine elektronik K. uygulanmaya başlanmıştır. Bu sistem, verilen bilgileri, gerekli olan bütün yönlerden değerlendirebilecek elektronik grupların çok gelişmesiyle gerçekleştirildi. Eletkronik K.'da, sistemin beyni sayılan bir hesaplayıcı, kendisine iletilen bilgileri değerlendirir ve sonra da tesbit ettiği bağlantı yolunun sağlanması için santralın hizmet bölümüne emirler verir. Bu işlemler, yarı veya tam elektronik olarak yapılır. Fakat tam elektronik sistemler bugün için çok pahalı olduğundan, kullanılışı yaygın değildir. Elektrik santrallarında ve makinelerinde de K. işlemleri vardır. Bazı kontakları açarak veya kapayarak bir veya birçok devrenin durumunu değiştirme işlemine K. denir. Döner elektrik makinelerinde, kısa devre süresince, kısa devre sargılarındaki akım yönünün, fırçalar tarafından değiştirilmesiyle ilgili olan olayların hepsine de yine bu ad verilir.

Komütasyon kutbu: K.'u kusursuz hale sokan, sargılı veya sargısız yardımcı manyetik kutup.

Komütasyon sargısı: Kolektörlü bir makinede, K. iletkenlerinde meydana gelen elektromotor kuvvetlerin nötrleştirilmesine yarayan sargı.

KOMÜTATÖR (Fr. commutateur), elektrik devrelerini açıp kapamaya veya birçok devrenin bağlantılarını sıra ile değiştirmeye yarayan alet. Yapısı bakımından devre kesen (enterüptör)'e benzemekle beraber onun yaptığı görevi yaptıktan başka, bu konuda daha karmaşık işlemleri de yapmaya yarar. K., iç yapısına göre, bir ölçü aletini bir devreden diğerine sokabilir; bir elektrik motoruna elektrik enerjisini getiren iletkenlerin bağlantısını ters çevirip, motorun dönme yönünü değiştirebilir.

K.'lere bulundukları yerden elle kumanda edilebildiği gibi, elektromıknatıs (telekomünatör) vasıtasıyle uzaktan da kumanda edilebilir. Otomatik telefonlar bu sistemle çalışır.

Doğru akım makinelerinin toplaçlarına da K. denir. Bunlar birbirlerinden ve makinenin gövdesinden yalıtkanlarla ayrılmış ve içi boş bir silindir meydana getirecek biçimde düzenlenmiş bakır levhacıklardan oluşurlar. Levhacıklar sırayla makinenin başlangıcına bağlanırlar. K., dönen sarımların tellerindeki ters yönlü indüklenmiş akımları, dış devreye hep aynı yönde verir.

K.'lerin, kullanıldıkları yere ve gördükleri işe göre birçok çeşidi vardır:

1. *Bağlama komütatörü:* Benzer alet veya makinelerin elemanları arasında çeşitli bağlantılar kurmaya yarar.

2. *Kesici komütatör:* Açık durumda, çevre parçalarının ana devre ile bağlantısını, bir kesici kadar güvenlikle keser.

3. *Evirici komütatör:* Bir devre parçasının uçlarını evirmeye yarayan ve bir devre parçasını evirmeyen fakat iki doğrultusu olan K.

4. *Kademeli komütatör:* Bir transformotörün bir sargısının sarım sayısını kademeli olarak değiştirerek çevirme oranını ayarlar ve kapalı devre durumunda çalışabilir. Alternatif akımla çalışan lokomotiflerde ilk hareket dirençleri yerine kademeli K. kullanılarak gerilim değişmeleri sağlanır.

5. *Bıçaklı komütatör:* Kontakları hareketli ve bıçak biçimde olan K.

6. *Kumanda komütatörü:* Kontakları, yalnız tesisatın yardımcı devrelerini değiştiren K.

7. *Şöntleme komütatörü:* Birçok devre elemanı arasında paralel bağlama kurmaya yarar.

8. *Direnç komütatörü:* Direnç elemanlarını devreye sokar veya devreden çıkarır.

9. *Tamburlu çevrimsel komütatör:* Kontaktörü bir düzene bağlı olan ve belli bir programa göre bir dizi işlemin sırayla yapılmasını sağlayan K.

10. *Yıldız üçgen komütatörü:* Üç fazlı bir sisteme ait üç devreyi üçgen veya yıldız biçiminde bağlamaya yarar.

11. *Toplam akım komütatörü:* Kontaklarının hepsi veya bir kısmı bir tesisin ana devrelerini değiştiren alet.

12. *Fişli komütatör:* Hareketli kontakları fişlerden ibaret olan K.

KONAK [Fr. Hôtel], 1. (Mimarî): saraydan küçük, normal evden büyük olan gösterişli yapı. Devlet dairelerinin birkısmına (Hükûmet K.'ı, belediye K.'ı, Vali K.'ı) bu ad verildiği gibi, özellikle Osmanlı İmparatorluğu devrinde, askerî veyâ sivil, devlet büyüklerinin ve zengin kimselerin yaptırıp oturdukları yapılara da yine bu ad verilir. Bu tür yapılar, Osmanlı Türklerindeki varlıklı âile yapısının ve sosyal durumunun ortaya koyduğu bir mesken tipidir. K.'ın evden ayrılan en bâriz yönü çok odalı, haremlik ve selâmlık diye başlıca iki bölümü oluşu, sahibinin varlığına ve zevkine göre gerekli yerlerinde çeşitli süslemelerin bulunuşudur. İki ana bölüm olan haremlik ile selâmlık, genel olarak bir duvarla ayrılır ve bir kapı ile de birbirine bağlanır. Bâzılarında kapı yerine, duvar içine dönme dolap denilen döner kapılar konur. Bu tip kapılar iki bölüm arasındaki gidip gelme, yiyecek ve eşya taşıma esnasında, haremin ve haremdeki kadınların selâmlık tarafından görülmelerini önlerdi. Harem ve selâmlığın herbirinin dışarıya açılan ayrı kapıları vardır. Selâmlık, yabancıların girdiği yer olduğu için, K. sahibinin durumu ile uygun düşen biçimde yapılır ve döşenirdi. K.'ın en çok dikkati çeken yeri de burasıdır.

K.'lar daha ziyade şehir içi binalarıdır. Bahçeleri pek büyük olmaz; bâzan da bahçe yerine, K.'ın çevresinde parke ve benzeri şeylerle döşenmiş ve düzenlenmiş avlular bulunurdu. Bu binalarda çok sayıda işçi ve hizmetçiler çalıştırılırdı. Bunların birçoğu K.'ta devamlı kaldığından K.'ın içinde bunlar için yapılmış odalar veya bahçede ayrı binalar bulunurdu. K.'ın mutfağı selâmlık bahçesinin yahut avlusunun bir yanında ve genellikle esas binadan ayrı yapılırdı. Bu mutfakların yanında veya yakınında yangın mahzeni, su deposu, ahır ve arabalık gibi yerler de bulunurdu. Her K.'ın bir de haremlik bölümünden girilen özel bir hamamı olurdu.

K.'lar genellikle iki, üç katlı yapılardı. Zemin katlardaki odalar günlük yaşama ve hizmet için; üst katlardakiler ise dinlenme ve yatak odaları olarak kullanılırdı. Sanat ve tarih bakımından büyük değer taşıyan bu binaların bir kısmı yandıkları için pek azı zamanımıza kadar gelebilmiştir. İstanbul, Bursa, Konya ve diğer önemli Anadolu şehirlerinde az da olsa, hâlâ ayakta durabilenleri vardır.

2. (Ulaştırma): Eski çağlarda araba veya hayvan ile yapılan yolculuklarda geceyi geçirmek, dinlenip ikmal yapmak için durulan yere de K. adı verilirdi. Yine bu tür yolculuklarda, bir günde alınan yol için de, bir K. veya bir K.'lık yol denilirdi. M. Ö. IV. yüzyılda I. Dârâ tarafından yaptırılan yolun, tarihte ilk büyük yol olduğu söylenir. Bu yol üzerindeki bütün K.'larda, yolcuların ve posta teşkilâtının her türlü ihtiyacını karşılayan hizmetler ve bu teşkilâtın güvenliğini sağlamak için de askerî karakollar bulunurdu.

Osmanlı devletinde gerek Anadolu'da ve gerekse Rumeli'de önemli anayollar ve bunlara bağlı yanyollar vardı. Bu yol şebekesinde imparatorluk başkenti olması dolayısı ile, merkez İstanbul idi. Anadolu ve Rumeli'nde "Kol" adı verilen üçer anayol vardı. Bu kolların üzerinde de K.'lar bulunurdu. Meselâ, Anadolu'da sağ kol üzerinde 30, orta kol üzerinde 38 ve sol kol üzerinde 31; Rumeli'nde de, sağ kol üzerinde 38, orta kol üzerinde 21 ve sol kolda da 34 K. yeri bulunurdu. K. yerlerinde hertürlü ihtiyacı karşılayan hizmetler ve güvenlik işleri en mükemmel şekilde sağlanırdı. Osmanlı Türklerindeki bu teşkilât, tarihte bir başka örneği gösterilmeyecek ölçüde mükemmeldi. Bu hizmet devletin en ciddî ve önemli işlerinden biri sayılırdı.

3. (Askerlik): birliklerin geçici olarak barındırılmasını sağlamak maksadı ile kurulan portatif barınaklar ve teşkilât. Buralarda çok kısa süreler için kalınır ve yine harekete devam edilir.

4. (Ticaret): Orta Çağ İngiltere'sinin Tudorlar devrinde ham yün, kumaş, deri, kurşun gibi mallarla ilgili ticaretin yapıldığı yer veya kralın, bu ticaretin tekelini verdiği tüccar birliklerine verilen ad. Bu teşkilât XVII. yüzyılın başlarına kadar önemini korumuştur.

5. (Asalak): bir asalağın, üzerinde veya içinde yaşadığı ve zarar verdiği hayvan veya bitki.

6. (Pellicules de la tête): küçük çocukların başlarının üst kısmında meydana gelen kepek tabakası.

KONAKRY, Gine'nin başkenti ve bölge yönetim merkezi. Tumbo yarımadası kıyısında olup karaya bir setle bağlıdır. Nüfusu 112 500 olan K., Kankan demiryolunun başlangıç noktasındadır. Bölgedeki demir ve diğer madenlerin ihraç edildiği önemli bir limandır. K.'de madenî eşya yapımı, plastik maddeler, besin ve ağaç işleri endüstrileri, ticarî işler oldukça gelişmiş durumdadır.

II. Afrika - Asya dayanışma konferansı (11 - 15 Nisan 1910), Gana ile Mali arasındaki konferans (23 - 25 Aralık 1960) ve Brazzaville konferansı K.'de toplandı ve bu şehrin adı ile (Konakry konferansları) anılırlar.

KONCİVERAM (İng. **Congeeveram;** asıl adı: **Kanchipuram** (Kançipuram), güney Hindistan'da, Madras eyaletinin kuzey - doğusunda bir şehir. Nüfusu 74 635 (1941) tir. İpekli ve pamuklu kumaşlarıyle ün kazanmıştır. Çok eski bir şehir olup, birçok tapınakları vardır. Hindu'lar tarafından Hindistan'ın kutsal yedi şehrinden biri sayılır.

Milâdın ilk yüzyıllarında Pallava hanedanının başkenti idi. 1310'da Delhi'nin idaresine geçmiş ve 1646'da da Timurlu İmparatorluğuna girmiştir. 1752'de Clive tarafından zaptedilmiştir.

KONÇERTİNO (Ita. Concertino; bunun aksi concerto grosso [= büyük konçerto.], konsertoya nazaran daha kısa veya daha hafif bir üslûpta yazılmış bir musiki parçası. Bk. KONSERTO.

KONÇERTO: bk. KONSERTO.

KONDANSATÖR (Fr. Condensateur; İng. Capacitor, electrical condenser), önemlice bir elektrik sığası sağlayan, elektrik iletken ve yalıtkanlarından meydana gelen bir tertip. Bu tertibin temel niteliği onun sığasıdır. K.'ün en basit şekli, bir hava tabakası veya mika gibi başka yalıtkan bir madde (dielektrik) ile ayrılmış iki paralel metal levhadan ibarettir (paralel levhalı düzlem K.). K.'lerin en eski şekli, ağır elektrik boşalmaları için halâ kullanılmakta olan Leyden şişesidir (b. bk.). Birçok modern K. ardı sıra gelen metal ve dielektrik levhalardan yapılmıştır. Dielektrik olarak, bazen, metal yapraklar veya parafinli kâğıtlar kullanılır (çok levhalı ve kâğıtlı K.'ler). Dielektriki hava olan ve sığası ayarlanabilen K.'ler (değişken K.'ler), radyo ve titreşim devrelerinde çok kullanılır. Sığası doğru olarak bilinen standard K.'ler elektrik ölçmelerinde kullanılır. Alüminyum elektrotlu bir amonyum borat çözeltisinden bir doğru akım geçirilirse, pozitif alüminyum levha üzerinde çok ince bir alüminyum oksit zarı meydana gelir. Kararlı ve yalıtkan olan bu oksit zarı, dielektrik, levhalarından biri anot, ötekisi çözelti olan böyle bir K.'e elektrolitik K. adı verilir. Dielektrik olan oksit zarının kalengi çok küçük olduğu için elektrolitik K.'lerin sığaları çok büyük olur.

Bir K.'ün sığası, Q elektrik yükünün levhaları arasındaki V potansiyel farkına eşittir $= C = Q/V$. Bir K.'ün sığası, K.'ün s yüzeyine, dielektriğin d kalınlığına ve Σ dielektrik sabitine tâbidir. C. G. S. E. S. sisteminde paralel levhalı düzlem bir K.'ün sığası $C = \frac{\Sigma S}{4\pi d}$ santimetre, SI birimler sisteminde $C = \frac{\Sigma S}{d}$ farad olur.

K.'lerin sığaları, farad, mikro farad (μF) veya mikro mikra farad ($\mu\mu$) yahut piko farad ile ölçülür.

$$1\ \mu F = 10^{-6} F,\ 1\ \mu\mu = 10^{-12} F.$$

Kondansatörlerin seri ve paralel bağlanması: Seri bağlamada bir K.'ün (—) levhası ötekisinin (+) levhasına bağlanmak suretiyle bir dizi kurulur. K.'lerin sığaları $C_1, C_2, C_3 \ldots$ olursa eşdeğer sığa $\frac{1}{C} = \frac{1}{C_1} + \frac{1}{C_2} + \frac{1}{C_3} + \ldots$ olur. Paralel bağlamada K.'lerin (+) levhaları bir noktada ve (—) levhaları başka bir noktada toplanır. K.'lerin sığaları $C_1, C_2, C_3, \ldots$ olursa eşdeğer sığa

$$C = C_1 + C_2 + C_3 + \ldots \text{ olur.}$$

Daha büyük bir sığa elde edilmesi için mevcut K.'lerin paralel bağlanması gerekir.

Kondansatörlerde toplanan enerji: Bir K. doldurulduğu vakit içinde belli bir elektrik enerjisi toplanmış olur. K. boşalınca levhalarını bağlayan telden bir akımın geçtiği görülür ve neticede bir elektrik enerjisi elde edilir. Bir K.'de toplanan enerji $W = \frac{1}{2} QV = \frac{1}{2} CV^2 = \frac{1}{2} \frac{Q^2}{C}$ dir.

Burda Q, K.'ün elektrik yükü, V, levhaları arasındaki potansiyel farkı, ve C, K.'ün sığasıdır.

KONDANSÖR (Fr. Condenseur; İng. Condenser), 1. damıtma esnasında buharı sıvı haline çevirmek için kullanılan âlet. En basit şekli ile bu âlet, içerisinden buhar geçen ve soğutulan bir cam borudan ibarettir. Çok zaman bu boruyu saran bir dış kaptan (gömlek) soğuk su geçirmek sureti ile soğutma yapılır (Liebig K.'ü).

2. Işık ışınlarını istenilen bir yerde toplamak için optik âletlerinde kullanılan bir mercekler sistemi (optik K.). Meselâ, mikroskopta gözlenen cisim üzerine ışığı toplamak için bir K. merceği, daha doğrusu, mercekler sistemi kullanılır. Projeksiyon âletinde cismin iyice aydınlanması için, yani ışık ışınlarını cisim üzerinde odaklamak için, bir veya birçok yakınsak mercekten ibaret bir K. kullanılır.

3. İslim ile çalışan makinelerde (buhar makinesi, türbin gibi) önemli bir parça (buhar veya islim K.'ü). Bir islim veya buhar K.'ü, buhardan ihtiva ettiği buharlaşma ısısını çıkarmak suretiyle onu sıvıya çevirmek üzere çalışan bir düzenektir. K. ağır bir parça olduğu için, çoğu zaman, sabit makinelerde kullanılır. Lokomotiflerde buhar açık havaya verilir ve açık hava K. rolünü oynar.

KONDOR: bk. TEPELİ AKBABA.

KONDRİYOMA [Biyo.] (Fr. Chondriome; Yun. Khondrios = kıkırdak), Hücre'nin sitoplazmik (hücrenin esas kısımlarından) parçacıklarına verilen genel ad. Bunlar birbirinden ayrı tanecikler (mitokhondri - Fr. mitochondrie) veya yanyana sıralanmış tanecikler (Kondriyomit; Fr. chondriomite) deynekçikler ve iplikçikler (Fr. chondrioconte) olup, özellikleri birbirinin aynıdır. K.'nın fonksiyonu hâlâ problem teşkil eder. İfrazda rol oynadığı, katalizatör olarak katkısı bulunduğu ve redükleme ajanı olduğu sanılır.

KONDYLİS, Georgios (Tesalya 1897 - Atina 1936), Yunan generali ve siyaset adamı. Er olarak orduya giren K., Balkan ve I. Dünya savaşlarına katıldı, ve rütbesi albaylığa kadar yükseltildi (1917). Kral Kostantinos'un ülkeye dönüşü (1920) nden sonra görevinden ayrılıp İstanbul'a geldi. Türk İstiklâl Savaşı'nda, Yunanlıların mağlûp olmasından sonra Yunanistan'da bir isyan çıkartarak kralın oğlu II. Yorgi'nin tahttan ayrılmasını sağladı. 1923'te Yunanistan'a döndü ve milletvekili seçildi; savunma bakanı ve sonra da içişleri bakanı oldu. General Pangalos K.'i tutukladı ve sürgüne gönderdi. Fakat 22 Ağustos 1926'da bir hükümet darbesiyle Pangalos'u devirerek iktidarı ele geçirdi. 1932'de isteğiyle görevinden çekildi. 1935'te Venizelos taraftarlarının isyanını bastırdı ve başbakan oldu. II. Yorgi'nin yeniden kral olmasını sağladı ve kendisini de kral naipliğine seçtirdi. Bir plebisitle krallığın yeniden kurulmasını da onaylattı. Fakat kral Atina'ya dönünce K.'i tutmadı ve kısa bir süre sonra da öldü.

KONFEDERASYON, içişleriyle ilgili muhtariyetlerini ve dışişleriyle ilgili bağımsızlıklarını muhafaza ederek ayrı ayrı kişilikler halinde hareket eden ve bu hareketlerindeki hürriyetleri ancak aralarındaki sözleşme hükümleriyle sınırlanan devletlerin meydana getirdiği siyasî topluluk. K. adını taşıyan teşkilâtlanma tipi için bugün var olan bir örnek gösterilemezse de bâzı devletler tarihlerinin başlangıcında bu sistemden yararlanmışlardır. K. sisteminin ayırdedici özelliği, üye devletlerin hakimiyetlerini muhafaza etmeleri ve K. hükûmetinin de özellikle savunma için ve mümkün olduğu kadar da dış münasebetleri idare etmek için kurulmuş merkezî bir ortak teşkilât olmasıydı. Uygulamada bu teşkilâtlanma, üye devletlerin her birinin hâkim olması sebebiyle, antlaşma olarak nitelenebilecek bir anlaşmaya dayanıyor ve üyelerin keyfine göre değiştirilebiliyor veya bozulabiliyordu.

K.'da bilinen anlamda merkezî bir yasama organı yoktu; kongre veya diyet meclisi bir çeşit diplomatik konferans meclisi idi. Kongre veya diyette kararlar ittifakla verilirdi ki bu da sistem için bir zaaftı (1815 Cermen K.'unda kararların ekseriyetle verilip zorla uygulandığı görülmüştür ki bu da başka bir zaaf delilidir). K.'un merkez organlarının birer ferd olarak vatandaşlara sözünü geçirecek bir yetkisi ve gücü ve dolayısıyle bir gelir ve askerî güç kaynağı yoktu. Bundan dolayı K.'lar genellikle kısa ömürlü oluyor, ya üye devletlerin ayrı birimler halinde ayrılması ya da aralarında federasyonlar meydana getirmesiyle sona eriyordu.

Tarihte K.'ların bellibaşlı örnekleri: Eski İsviçre K.'u (1815 - 1848), Amerika Birleşik Devletleri K.'u (1778 - 1787) ve Cermen K.'u (1815 - 1866) dur.

KONFERANS (Fr. Conférence), devlet temsilcilerinin, bu tasvibe sunulacak bir antlaşmayı hazırlamak için yaptıkları toplantı. K., ikinci derecede bir önem taşıyan veya özel bir teknik soruların araştırılması için yapılan diplomatik toplantılar için kullanılır. Kongre adı ise, devlet başkanı, başbakan veya hiç değilse dışişleri bakanları gibi önemli görevlilerin katıldıkları araştırılacak soruların önemi ve temsil edilen devletlerin sayısı büyük olan toplantılara verilir. Bununla beraber, II. Dünya Harbi'nden beri K. terimi, kongre teriminin yerine geçmektedir. Örnek olarak devlet başkanlarının katıldıkları Yalta (1945), Potsdam (1945) ve Cenevre (1954) K.'ları zikredilebilir.

KONFORM TASVİR (Fr. Représentation conforme), belirli bir beraberlik (Fr. Ensemble)'in elemanları ile ikinci bir beraberliğin elemanları arasında bir uygunluk kurulurken açıların değişmeden birinden öbürüne naklini sağlayan usul. Bu problemi inceleyen başlıca bilginler Riemann ve Schwarz'dır. K. T. akışkanlar mekaniğinde ve elektrikte önemli rol oynar.

KONFUÇYUS [Lat. Confucius; Çince: K'ung-fu tse = K'ung üstad] (aş. yu. M. Ö. 551-479), asıl adı K'ung Ç'in olan bir Çinli filosof.

KONFUÇYUS

Çou (Lu kontluğu, Batı Şantung) valisi Şu - liang - ho'nun ikinci oğludur. Önceleri Lu'da memur olarak çalışan K., sürülmüş ve ancak yaşlanmış olarak birçok gezilerden sonra yurduna dönmüştür. Etrafında birçok öğrenciler toplamış ve onlara öğreti (doktrin) sini vermiştir. Biyografisi, ölümünden çok önce efsanelerle süslenmiştir.

K.'un kendisi hiçbir yazılı eser bırakmamıştır. Çok kısa yazılmış Lu Kroniki Ç'un - tsiu (=İlk ve son bahar kroniki) kendisine atfedilir. Düşünceleri, Si - Çu (Dört kitap) başlıklı ve öğrencileri tarafından yazılmış eserde toplanmıştır. Bu yazılar, şu kısımları içine alır: 1) Lun-yû (= Konuşmalar); 2) Ta - hsio (= Büyük öğretim); 3) Çung - yung (Orta yoldan ilerleme), bu eser K.'un torunu tarafından yazılmıştır; 4) Meng - Tse'in eserleri. Kuralsal yazıların K.'un kendisi tarafından kaleme alınmış olduğu sanılıyor. İmparator Şi - Huangti'nin idaresinde K.'a atfolunan yazılar yakılmıştır (M. Ö. 221); çünkü burada tarif olunan ideal devlete Ts'in hanedanı devletinin bir tenkidi gözü ile bakılıyordu. K.'un öğretimi Çin kültürü üzerine büyük etkiler yapmıştır. Bu kültürde aldığı özel yere Han hanedanı zamanında (M. Ö. 206 - M. S. 220) getirilmiştir.

M. Ö. 174'te birinci Han imparatoru, ilk defa olarak K.'ün şimdi de gösterilen mezarı üzerinde dinî törenler yapmıştır. Halefleri de özel olarak 21 Mart'ta (gece ve gündüzün eşit olduğu), böyle törenler yapmağa devam etmişlerdir. Elli yıl sonra doğduğu yer olan Küfu'da K.'e bir tapınak yapılmıştır. İmparator, M. S. 555'te ülkesinin eyaletlerinin merkezlerinde K.'a ait tapınakların yapılmasını emretmiştir. 1906 tarihini taşıyan bir kararname K.'u gök ve yeryüzünün en yüksek tanrılarına eşit ilân etmiştir.

K. bir din kurucusu değildir. Ama bir pratik ahlâk hocasıdır demekle de bütün önemi ifade edilmez. Ahlâka ait öğretileri bir dinî fikre dayanır, bu fikir şudur: İnsan eğer gerektiği gibi hareket ederse, ebedî dünya düzeni ile ahenk halinde yaşar. Bu düzen'e K., gökyüzünün Tao'su adını verir. Bu iyi hareket tarzı, şu faziletlere bağlı kalmaktan ibarettir. Kendisi ve başkalarına karşı sadakat (çung); başkalarını düşünme (Fr. altruisme) (şu); insaniyet (jen); âdillik (iyi); yolundalık (Fr. décence) (li); zekâ (Fr. sagesse) (çi); samimîlik (Fr. franchise) (hsin).

KONGLOMERA (Fr. Conglomérat), çakılların tabiî bir çimento ile birleşmesinden meydana gelen taş çeşidi. Çakılları birbirine yapıştıran çimento cinsinden yapıştırıcı olan bu madde, genellikle kireçtaşı ve silis olabilir. En çok görüleni de bu çeşit K.'lardır.

KONGO (Coğ.), Ekvator Afrika'sında bir nehir. Dünya nehirlerinin en çok su taşıyanlarından biridir. Uzunluğu 4 640 km olup, sularının toplandığı havzanın yüz ölçümü 3 700 000 km² dir. Katanga bölgesinin güneyinden doğan nehir, önce Lualaba adıyle, güneyden kuzeye doğru Ekvator'a kadar akar, batı ve güney batıya doğru geniş bir yay çizer, Stanley Pool gölcüğünü meydana getirir, Atlantik kıyısı boyunca uzanan dağlık bölgeyi derin bir boğaz yolu ile aştıktan sonra Atlantik Okyanusu'na dökülür. Kolları Ekvator'un hem güneyinde hem de kuzeyindeki bölgelerden geldiklerinden, su hacmi hemen hemen daima aynı kalır ve bâzen saniyede 80 000 m³ e varır. Bununla beraber K.'ya elverişli bir su yolu denilemez; çünkü akışı, birkaç yerde ulaşıma müsait değildir. Buralarda yolcu ve mallar demiryolları vasıtasıyle nehrin bir kısmından öbür kısmına nakledilir.

KONGO, Kongo devletine 1971'de Zaire adı verilmiştir. Bk. ZAİRE.

KONGO BAĞIMSIZ DEVLETİ (Etat Indépendant du Congo), şimdiki Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin selefi olan devlet ki, Belçika Kralı II. Leopold'un hâkimiyeti altında 1885'ten 1908'e kadar yaşamıştır. Bu devlet 1878'den itibaren Kongo Milletleri Birliği adıyle bilfiil var olmuş ve Amerika Birlişek Devletleri ile Fransa tarafından da tanınmış olmakla beraber resmen bir devlet olduğu ancak 1885 Berlin Batı Afrika Konferansı'nda kabul edilmiştir. 1890 yılları ortalarında K. B. D. yakın zamanlar sömürge tarihinin en kötü skandallarına sahne olmuş, insanların cebir yolu ile çalıştırıldığı ve katliamlar yapıldığı yolundaki söylentiler medenî milletleri çok üzmüş, yapılan soruşturmalar sonunda Belçika parlamentosunun kararıyle ülke Belçika Kongosu adiyle bir Belçika sömürgesi haline getirilmiştir.

KONGO CUMHURİYETİ (Brazzaville Kongosu), Orta Afrika'da bir devlet. Ekvator'un iki yanında ve Kongo nehrinin sağ kıyısında yer alan bir devlet. K. C.'nin yüzölçümü 342 000 km², nüfusu 826 000, başkenti Brazzaville'dir. Batısında Atlas Okyanusu ile Gabon, kuzeyinde Kamerun ile Orta Afrika Cumhuriyeti, doğusunda ve güneyinde Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Angola'nın bir bölümü olan Cabinda vardır.

Güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda uzanan K. C. toprakları alçak ve çıplak bir kıyı ovasından sonra yükselmeye başlayarak sarp Mayombe dağlarına ulaşır, oradan da Brazzaville şehrini çevreleyen ve çıplak tepelerden, düz çayırlardan veya otlaklardan meydana gelen Stanley Pool bölgesine varır, daha doğuya doğru da Kongo nehrinin kuzey kollarının açtığı derin vâdilerle kesilen Bateke plâtoları yer alır. Daha kuzeyde ve doğuda bu plâtolar nemli Kongo havzasına doğru alçalıp yok olurlar. Birkaç ırmağın suladığı bu havza çoğu zaman su altında kalan yoğun ormanlarla kaplıdır. İklim tamamen tropikaldir. Isılar + 21 ve + 28° ler arasında, yağışlar da 150 ve 245 cm ler arasında değişir. Başlıca şehirleri Kongo nehri üzerindeki Brazzaville, Atlas Okyanusu kıyısındaki Pointe - Noire, Kongo - Okyanus demiryolu boyundaki Dolisie'dir. Bu üç şehir ülkenin güney sınırları bölümündedir.

1930 yılından başlayarak halk kuzeydeki dağlık ve ormanlık bölgelerden şehirlere göç ettiği için bu bölgeler hemen hemen tamamen boşalmış, şehirler kalabalıklaşmıştır. Halk üç etnik gruba ayrılmış durumdadır. Bunların en önemlisi olan ve Brazzaville'in güneybatısındaki bölgeyi işgal eden Bakongo grubu monarşik ve maderşahî bir kavimdir. Bakongo'lar Avrupa'lıların temas etmiş olduğu ilk Afrika'lılardır. XV. ve XVI. yüzyıllarda Bakongo'ları keşfeden Portekiz'liler yoğun bir Hıristiyanlaştırma çalışmasına girişmişlerdir. Sonunda ünlü Kongo Hıristiyan Krallığı gibi monarşiler ile Portekiz Krallığı arasında diplomatik münasebetler kurulmuştur. Bakongo'ların önemli bir bölümü Kongo nehri ötesinde, eski Belçika Kongosu'nda yaşar. Brazzaville kuzeyinde yaşayan başlıca etnik grup, pederşahî ve Bakongo'lara oranla geleneklerine daha bağlı bir kavim olan Bateke'lerdir. Üçüncü önemli grup Kongo havzasında yaşayan Mboşi'lerdir. Bunlar büyük sayıda şehirlere göç etmişlerdir. Bu üç grup arasında hüküm süren sürekli düşmanlıklar K. C.'nin liderleri için çözülmesi güç problemler yaratmaktadır. K. C. halkı çeşitli Bantu lehçeleriyle konuşur. Resmî dil Fransızcadır.

Eğitim: Okul çağındaki çocukların büyük çoğunluğu okullara kayıtlıdır. 1961'de Brazzaville'de, eski Fransız Ekvator Afrikası'nın bölünmesiyle meydana gelmiş bulunan bütün cumhuriyetlerden gelen öğrencilere yüksek öğrenim imkânı sağlayan bir üniversite açılmıştır. Brazzaville'de ayrıca birkaç orta öğretim, meslek ve teknik okulları da vardır.

Ekonomi: K. C. tabiî kaynaklar bakımından zengin değildir. Pointe - Noire şehri kuzeyinde keşfedilen petrol, Okoumé ve Limba'da üretilen kereste ve az miktarda kurşun dışında ihraç edilmeye elverişli tabiî kaynak ürünleri pek önemsizdir. Ülkede bir miktar altın da üretilir. Başlıca tarım ürünleri yerfıstığı, kahve ve kakaodur. Niari vâdisi gibi bâzı bölgeler müstesna olmak üzere toprak verimsizdir ve ziraî ürünlerin çoğu ülkede tüketilmek üzere yetiştirilmektedir. K. C. kuzeybatı komşusu Gabon'a oranla fakir-

dir. Brazzaville şehrinin Fransız Ekvator Afrikası'nın idare merkezi olduğu günlerde karayollarının, demiryollarının, dokların ve ulaştırma araçlarının yapımı için federal bütçeden nispetsiz harcamalar yapıldığı için ülkenin yoksulluğu belli olmuyordu. Böylece ülke, federasyonun öteki üyelerine oranla büyük avantajlardan yararlanmıştı. Bugün Pointe - Ville'de mükemmel bir liman ve doklar, Brazzaville ile Pointe - Noire arasında bir demiryolu ve II. Dünya Harbi'nden sonra kurulmuş sağlık ve eğitim tesisleri vardır. Orta Afrika'nın en modern ve en büyük hastahanelerinden biri Brazzaville'de, biri de Pointe - Noire'dadır. Eskiden federal bütçeden aldığı yardımlar ve öteki Ekvator ülkelerine giden ticaret mallarından sağladığı transit gelirleri kesilmiş bulunduğu için şimdi K. C. kararlı bir mal ihracı sistemi kurma gayreti içindedir ki bu da tarımın modernleştirilmesi ve endüstrinin geliştirilmesi çalışmalarını kapsamaktadır. Ülkede sanayi şaşılacak kadar çeşitli olmakla beraber güçlükle gelişmektedir. Ülkenin pek büyük olan elektrik enerjisi potansiyelinin çoğu Brazzaville çevresinin istifadesine ayrılmış olmakla beraber bölge bunu kaldıracak durumda bulunamamıştır. Cumhuriyet büyük ekonomik ve sosyal problemlerle karşı karşıyadır. Sömürge günlerinde federal idarenin hazırladığı tasarılar bugünün maddî imkânsızlıkları yüzünden gerçekleştirilememektedir. Genel inanışa göre K. C.'nin pek büyük olan ekonomik problemleri ancak merkezî bir plânlama ile çözümlenebilecektir. Fakat ülkenin liderleri Marksist eğilimli ve özel teşebbüse karşı olduklarını da göstermişlerdir.

İdare: İkinci Cumhuriyet anayasası 8 Ocak 1963'te yapılan bir referendumla onaylanmıştır. Görev süresi 5 yıl olan cumhurbaşkanını yasama meclisi ile şehir ve vilâyet meclisleri seçer. Yürütme gücü cumhurbaşkanı tarafından atanan ve yasama meclisine karşı sorumlu olan bir başbakan ile bakanlar kuruluna tevdi edilir. Bir Millî İhtilâl Meclisi devletin genel idare siyasetini tesbit yolu ile hükûmete yardım eder. Millî Meclis'in 55 üyesi 5 yıl için ve doğrudan genel oylama ile seçilir. Afrika kıtasında siyasetin daima kabile ve şahıs meselesi halini alma eğiliminde olduğu düşünülerek 1963'te başkan Youlou'nun iş başından uzaklaştırılmasından sonra, K. C.'nde rakip siyasî partilere yer olamayacağına karar verildi. Buna göre ülke 1964 Haziranında tek partili devlet halini aldı. Şimdi biricik meşrû siyasî teşkilât Millî İhtilâl Hareketi adını taşıyan partidir.

Çok sıkı ekonomik ve kültürel münâsebetlerle Fransa'ya bağlı olan K. C., Communauté Française denilen milletler topluluğunun güvenilir bir üyesidir ve 1964'ten beri de Çin Halk Cumhuriyeti ve komünist Küba ile sıkı münasebetler kurmuştur. Cumhuriyet, Afrika kıtasında Afrika Birliği teşkilâtının da üyesi olduktan başka, özellikle eski Fransız Ekvator Afrikası federasyonunun üyeleriyle olmak üzere komşu devletlerle ekonomik ve politik münâsebetler kurmuş bulunmaktadır. Yine komşu bir ülke olan Demokratik Kongo Cumhuriyeti ile olan münâsebetler ise gergindir.

Tarih: K. C.'nin yakın zamanlardaki tarihi 1877'de Stanley Pool'un ülkenin içerilerine girip araştırma ve incelemeler yapması ve 1880'de Fransız kâşifi Pierre Savorgnan Brazza'nın Brazzaville şehrini kurması ile başlar. Başlangıçta Orta Kongo (Congo Moyen) adıyle anılan ülke 1908 yılına kadar Gabon'daki Libreville şehrinden idare edilmiş, bu tarihte Fransız Ekvator Afrikası adı verilen bir federasyonun üyesi olmuştur. K. C. tarihinin en anlamlı bir safhası 1940'ta general De Gaulle'un güttüğü dâvaya bu ülkenin katılmış olmasıdır. Genel vâli Félix Eboué'nin liderliğinde ilkin Orta Kongo ve sonra da bütün Fransız Ekvator Afrikası müttefiklerin savaş gayretlerine önemli katkılar yapmışlardır. Bu katkıların bir sonucu olarak Orta Kongo sonradan bağımsızlığa dönecek olan kendi kendini idare imtiyazını kolayca elde etmiş, 1958'de de De Gaulle'ün düzenlediği referendumda Fransız Milletler Topluluğu'na katılma konusunda en çok olumlu oy veren Fransız sömürgesi olmuştur. Kabileler arasındaki anlaşmazlıkların ve siyasî mücadelelerin bâzı kargaşalıklara ve özellikle 17 Şubat 1959'daki korkunç Brazzaville ayaklanmasına yol açtığı ülke, 15 Ağustos 1960'da Fransız Milletler Topluluğu'nun aldığı yeni şekle göre tam bağımsız olmuş, 20 Eylül 1960'da da Birleşmiş Milletler'e kabul edilmiştir.

Bağımsızlığın ilk üç yılında, aynı zamanda başbakanlık da eden başkan Youlou'nun idaresi çok başarısız geçmiş, ülkenin maliyesi çıkmaza girmiş, işsizlik son derecede artmış, bakanlar şahsî servet sağlamakla suçlanmış ve Ağustos 1963'te, evvelce millet meclisinde kabul edilmiş olan tek partili devlet sistemine geçme plânının uygulanmasına başlanınca iç durum patlama noktasına gelmiştir. Dört işçi liderinin tutuklanmasına kızan Brazzaville halkı şehir hapishanesini ele geçirerek beş yüze yakın tutukluyu serbest bırakmış ve hükûmet üyelerinin evlerini kundaklamıştır. Bu ayaklanma 15 Ağustos'ta Youlou'nun istifa etmesiyle sona ermiş, Alphonse - Massamba - Deba'nın başkanlığında geçici bir teknisyenler kabinesi kurulmuş, anayasada yapılan değişikliklerin ardından düzenlenen yeni seçimlerle Massamba devlet başkanlığına getirilmiş, çok geçmeden de yeni rejimin Marksist eğilimli olduğu görülmüştür. Çin Halk Cumhuriyeti ile sıkı ekonomik münasebetler kurulmuş, Brazzaville'e gelen Çinli yardım heyetleri ülkeyi siyasî bakımdan çok etkilemişlerdir. Daha sonra, başkanlık emrinde bulunacak özel bir ordu kurulması için Havana'dan Küba'lı zenciler getirilmiş, bu ordu sayesinde hükûmet bildiği gibi hareket edebilmiş, 1966 yılı ortalarında Massamba'nın ülke dışında bulunduğu sırada nizamî ordu ayaklanmış, fakat Küba'lıların yardımiyle bu ayaklanma bastırılmıştır.

KONGO DEMOKRATİK CUMHURİYETİ: bk. ZAİRE.

KONGO KIRMIZISI TECRÜBESİ, Kongo kırmızısına batırılmış bir kâğıdın asit etkisiyle, kırmızıdan maviye değişmesi. Bu tecrübe bir çözeltide bir asidin bulunup bulunmadığını gösterir. K. K. T., en çoğu benzidin'den kazanılan ve iki azot atomu ihtiva ettiğinden dolayı azo boyası adı verilen bir boyalar grupuna bağlıdır. Pamuk ve yünü kırmızıya boyamak için de kullanılır.

KONGRAT HARZEM - ŞÂHLARI, Harzem (Hvârizm)'de (Aral Gölü'nün güneyi, Karakalpakistan) bir Türk devleti. 1260 yıllarından 1511'e kadar takriben 251 yıl süren bu IV. Harzem - Şâh hânedânı, XIV. asır sonlarına kadar Cengizliler'e, sonra Timurlular'a tâbî olmuş, hiçbir zaman tam müstakil yaşamamıştır. Noyan Kongrat, 1260 yıllarına doğru, Cengizliler'in Harzem valisi olmuş ve sonra "Harzem - Şâh" sanı takılmıştır. Yerine oğlu Beytimur Toktagu geçmiş, bunun kızkardeşi Bayalun Hanım'dan Altınordu hanı Özbek Han doğmuştur. Beytimur'u oğlu Kut-

luk - Timur tâkîb etmiş ve 1321'den 1336'ya kadar 15 yıl tahtta kalmıştır. Oğlu Nagaday (Nangıday) Noyan Kongrat, 1355'e kadar 19 yıl hüküm sürmüş, Altınordu hâkanı Özbek Han'ın kızı ile evlenmiştir. Yerine oğlu Ak - Hüseyn Sûfî geçmiş ve 1381'e kadar 26 yıl tahtta kalmıştır. Sonra bunun kardeşleri Yûsuf Sûfî ve Ali (Ak) Sûfî, harzem-şâh olmuşlardır. Yûsuf Sûfî'nin kızı Süyün - Beğ Hanım Han - zâde, 1374'te Büyük Timur'un büyük oğlu Cihangir Mîrzâ ile evlenmiştir. Ali Sûfî'nin neslinden, Hıyve'nin Kongrat hanları türemiştir. Onu Musaka Bey Nüküz, sonra 1414'ten 1426'ya kadar 12 yıl için Emîr Şâh - Melik Bilgüvüt izlemiştir. Onu oğlu Nâsırüddin İbrahim (1426 - 1430), onu oğlu Mîr Saîd Bey (1430 - 1467), onu oğlu Mîr Sâlih Bey tâkîb etmiştir. Saîd Bey Farsça'da, Sâlih Bey Türkçe'de şairdir. Sonra Ali (Ak) Sûfî neslinden olduğu sanılan Çın Sûfî Bey, bunun kardeşi Hayder Râzî Bey, Çın Sûfî'nin oğlu Şerîf Sûfî Bey tahta geçtiler. Bu sonuncusu, 1511'e kadar saltanat sürdü.

KONGRATLAR, Hıyve hanlık hânedânı. 17 Kasım 1804'ten 1919'a kadar 114 yıl Harzem'i idare etmişlerdir. Türk ve dili Türkçe olan hânedânın mezhebi Sünnî/Hanefî'dir. Taht şehirleri Hıyve'dir. 1873'te Rusya'ya tâbî olmuşlardır. Murgaab'dan Sır - Deryâ mansabına kadarki Harzem sahasında hüküm sürmüşlerdir.

Hânedânın atası Muhammed Emin 1785'te ve onun oğlu Aız İnak 1795 başlarında ölmüşlerdir. İlk kral olan İltüzer Han (17.XI.1804 - 1806), bu sonuncunun büyük oğludur. Yerine oğlu Muhammed Rahîm Han (1806-1825) geçmiştir; Türkçe şiirleri vardır. Sonra bunun büyük oğlu Allaah - Kulu Han (1825 - 1842), sonra bunun oğulları Rahîm - Kulu (1842 - 1846) ve Muhammed Emin (1846-1855) Hanlar, sonra İltüzer Han'ın oğlu Kutluğ Murad İnak'ın oğlu İbâdullah'ın oğulları Abdullah (1855) ve Kutluğ Murad (1855 - 1856) Hanlar, sonra Rahîm Han'ın küçük oğlu Seyyid - Muhammed Han (1856 - 1864) tahta geçmişlerdir. 9. han, Emin Han'ın büyük oğlu Seyyid - Muhammed II. Rahîm Han Bahâdır (1864 - 1910)'dır. 1 Eylül 1910'a kadar 46 yıl tahtta kalmış, 65 yaşında ölmüştür. Hıyve Hanlığı, onun devrinde Rusya'ya tâbi olmuştur. "Fîrûz" mahlasıyle Türkçe ve Farsça şiirler yazmış, Türkçe olanlarını bir Dîvân hâlinde toplamıştır. Amcası Rahîm - Kulu Han'ın kızı Ma Poç Bike (Seyyid - Asker'in annesi) ve Siyâde Bike (Muhammed - Yâr, Abdullah ve İbâdullah'ın anneleri) ile evlenmiştir. Kardeşi Seyyid - Ahmed Töre'dir. Yerine 4. oğlu İsfendiyâr Töre geçmiş, 1918 martına kadar 7 yıl, 6 ay tahtta kalmıştır. 1871 doğumludur. Kardeşleri Seyyid - Asker Mahmud Süreyyâ (1866), Seyyid - Muhammed - Yâr (1868), Abdullah (1870), İbâdullah (1873) ve Muhammed Yûsuf (1877)'tur. Büyük oğlu Temir - Gazi, 1904 doğumlu ve son veliahddir. Küçük oğlu Abdullah, on birinci ve sonuncu han olmuş, 1919'a kadar takrîben bir yıl tahtta kalmış, Moskova'ya götürülerek Ruslar tarafından orada aç bırakılmak suretiyle öldürülmüştür. Muhammed - Yâr'ın oğulları Seyyid - Nâsır (1889) ve Abdürresûl (1902), Abdullah'ın oğulları da Sâdullah (1889), Rahmetullah (1892), Gazi (1904)'dir .Emîr Sâdullah'ın da çocukları vardır.

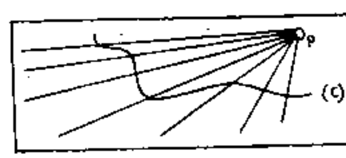
KONGRE POLONYASI: bk. POLONYA, (tarih).

KONGREGASYON (Fr. Congrégation = topluluk, tarikat), uzun zaman, erkeklere ve kadınlara mahsus Katolik tarikatlarının tamamına verilmiş olan ad. 1917'de çıkarılan "Kilise kanunları Dergisi"ne göre K., üyelerinin "sade adak" larına (resmen ve törenle yapılmayan) dayanan herhangi bir dinî birliğe verilen addır. K.'ların başlangıcı XVII. yüzyıldan daha eski değildir. K.'ların gücü, zenginliği ve milletlerarası karakteri devletleri daima kuşkulandırmış ve bâzen K.'lara karşı tedbir almaya sevk etmiştir. Fransa'da 1817'de erkek K.'larının ancak kanun izniyle kurulabileceği ilân edilmiştir. 1901'de bu mecburiyet bütün K.'lara teşmil edilmiştir. 1904 tarihli Combes kanunu da, K.'lardan öğretim hakkını almıştır. Ama bu yasak 1940'ta yine kaldırılmıştır. Vichy hükûmeti, 8 Nisan 1942 tarihli kanunla K.'ların kurulmasında kanunî izin mecburiyetini kaldırarak Danıştay kararıyle yetinileceğini ilân etmiştir.

K. adı, Katolik kilisesinin idaresinde çalışmak üzere Papa tarafından seçilmiş ve kardinallardan mürekkep komisyonlara da verilir.

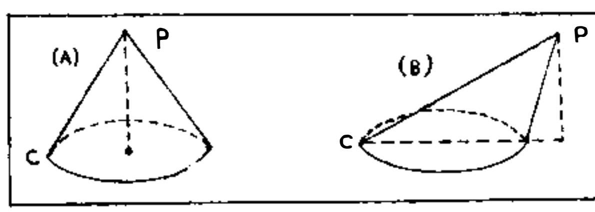
Yine K. adı, XIX. yüzyılın başlarında XVIII. Louis'nin idaresinde kurulan ve birçok önemli şahsiyetlerin katıldığı bir dinî birliğe de verilmiştir.

KONİ, Genel olarak sabit bir P noktasından geçen C eğrisine değerek hareket eden bir doğrunun meydana getirdiği yüzeye K. yüzeyi denir.

KONİ

Eğer bu c eğrisi bir daire ise yüzey kapalı olur. Bu kapalı K. yüzeyi ile dairenin sınırladığı hacime K. denir.

KONİ

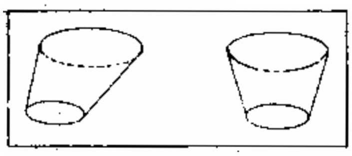
Daireye K.'nin tabanı, P noktasına K.'nin tepesi, taban hariç diğer yüzeye K.'nin yanal yüzeyi denir.

P den tabana inen düşey doğrunun ayağı tabanın merkezinde ise Dik K., aksi halde Eğik K. denir. Şekilde A dik K., B eğik K.'dir.

Hareketi ile K.'yi meydana getiren doğruya K.'nin anadoğrusu veya sadece doğurayı denir.

K. tepesinden tabana inen dikmenin uzunluğuna K.'nin yüksekliği denir.

Bir K. tabana paralel bir düzlemle kesilirse meydana gelen hacime kesik K. denir.

KONİ

gibi.

Konikler: Bir dik koninin bir düzlemle kesilmesinde meydana gelen eğrilere konikler denir. Bunlar genel olarak çember, ellips, hiperbol ve paraboldur.

KONİEV, İvan Stepanoviç (doğ. Lodeino, Kirov 1897), Sovyet mareşali. 1938'de Çin'de harb ettikten sonra ordu kumandanlığına yükseltilmiş (1941), Smolensk ve Moskova savaşlarında askerî kabiliyetini göstermiştir. Harkov'a karşı yapılan karşı saldırıyı başarı ile idare etmiş (1943) ve, Jukov ile beraber, Güney Polonya'yı işgaletmiştir (1944). Vistül nehrini aştıktan sonra Oder nehrine varmış ve Elbe nehri üzerinde Amerikalılarla buluşmuştur (25 Nisan 1945). Bundan sonra Berlin muharebesine katılmış, Prag'ı ve Bohemya'yı da işgal etmiştir. Daha sonra da, sıra ile, Avusturya'daki Sovyet orduları (1945) ve Sovyetler Birliği'ndeki kara kuvvetleri (1946) komutanlıklarına, Millî Savunma Bakan yardımcılığına (1950 - 1955), Varşova Paktı orduları komutanlığına (1956 - 1960) ve son olarak da Doğu Almanya'daki Sovyet kuvvetleri komutanlığına getirildi (1961).

KONİK: bk. KONİ.

KONİŞMENTO, İtalyancadan dilimize geçmiş bir Deniz Ticaret Hukuku terimi. Teslim ve ciro yolu ile tedâvül kabiliyetini hâiz bulunan K., gemi ile taşınan veya taşınacak olan malı temsil eden bir kıymetli evraktır. K., esas itibarıyle, taşıyan (nakliyeci) tarafından tanzim olunur. Bununla beraber, kaptan veya donatanın bu hususta yetkili herhangibir temsilcisi de K. tanzim edebilir.

Bir malı düzenleyip imzaladığı K. ile taşıyan kimse veya kaptan:

1. Gemiye yüklenen veya yüklenmek üzere getirilen malları teslim aldığını beyân;

2. Malın boşaltılacağı limanda, K.'yu hâmiline teslim edeceğini taahhüt eder. K., istenildiği kadar nüsha düzenlenebilir. Nâma, emre, hâmiline yazılı K. tanzimi mümkündür. Sâdece emre tanzim edilmiş K., malı yükletenin emrine düzenlenmiş olur. Taşıyıcısı istediği takdirde, malı yükleten, K.'nun kendisi tarafından imzalanmış bir nüshasını taşıyıcıya vermeğe mecburdur.

Türk Ticaret kanununun 1098. maddesi gereğince, K., taşıyıcının, yükleyicinin ve alıcının ad ve soyadlarını veya ticaret ünvanlarını, kaptanın ad ve soyadını, geminln adını ve milliyetini, yükleme limanını, boşaltma limanını veya — bir liman gösterilmemişse — buna dâir tâlimâtın nereden alınacağını, taşınan veya taşınacak olan malların cins, miktar ve mâhiyetini, navluna (taşıma ücretine) âit şartları, tanzim olunduğu yer ve günü, kaç nüsha tanzim olunduğunu belirten kayıtları ihtivâ eder. K. nâma yazılı ise, adına yazıldığı kimse veya onun kanunî halefi; emre yazılı ise, muntazam ciro ile senedi elinde bulunduran kimse; hâmiline yazılı ise, teslim yolu ile senedi elde etmiş olan kimse, gemiye yüklenen veya taşınan ve kaptanın veya donatanın yetkili temsilcisi tarafından teslim alınan malları boşaltma limanında, teslim almak (tesellüm etmek) hakkına ve yetkisine sahiptirler. K.'nun yetkili birden fazla hâmili aynı zamanda müracaat ederse, kaptan, hepsinin de isteklerini red ederek, malları bir umumî ambara veya güvenilir bir yere bırakır. Kaptan, malı, K.'nun tek yetkili hâmiline teslim etmekle mükelleftir.

K.'nun, gemi ile taşınan veya taşınacak olan malı temsil eden bir sened olması dolayısıyle, Medenî Kanun'un 871. maddesi çerçevesinde, "Teslimi meşrut şekilde (teslim şartlı olarak) rehin edilmesi" mümkündür. K.'nun rehin alana teslimi, malın teslim şartlı olarak rehin edilmesi demektir. Medenî Kanun'un 893. maddesine göre ise, "malı temsil eden kıymetli evrâkın teslimi, o malın teslimi demek" olduğundan, K., ciro veya teslim yolu ile bir diğer kimseye devr olundukta, K.'nun temsil ettiği mal da o kimseye teslim edilmiş olur. Çünkü, senetle, senette temsil olunan malı talep etme hakkı ne biri diğerinden ayrı olarak ileri sürülebilir, ne de başkasına devr edilebilir (Türk Ticaret Kanunu: 557). Bu itibarla, K.'nun rehini veya temliki, malın rehini ve temliki sonucunu doğurur.

KONJONKTÜR, iktisadî hayatta görülen dalgalanmalar. İktisadî hayat, bir doğru çizgi üzerinde yürümez, birtakım değişmelere ve dalgalanmalara uğrar. Bu değişme ve dalgalanmaların bir kısmının sebebi, millî ekonominin yapısıdır. Bunun yanında, iktisadî hareketleri etkileyen demografi, hukuk, siyaset ve teknik alanlardaki değişiklikler, mevsimlik tesirler veya olağanüstü tabiî (deprem gibi) veya sosyal (savaş veya ihtilâl gibi) ve geçici olaylar da yer alır. Ancak iktisadî hayatta, bu sebepler dışında veya bu sebeplerle izah edilemeyen birtakım değişme ve dalgalanmalar da görülür. Belli safhaların, devrî (périodique) bir görüntü içinde arka arkaya gelmesi ve zaman zaman aynı sırayı tâkib ederek tekrarlanması şeklinde beliren bu değişme ve dalgalanmalar, K. kelimesi ile ifâde olunur. Sâdece iktisadî bir nitelik taşıyan ve daha ziyâde kapitalist iktisat düzenine bağlı bir olay olduğu iktisatçılar tarafından genellikle kabul edilen K., dört safha veya devre gösterir:

1. Durgunluk (depression),
2. Gelişme veya kalkınma,
3. Refah,
4. Gerileme veya alçalma. Biri diğerinin ardından gelen, süreleri itibarıyle biribirine eşit olmayan aralıklarla tekrarlanan bu dört safhada tamamlanan K. hareketleri, millî iktisadın üretim ve tüketim hacmi ile ve millî üretim güçlerinin, bilhassa işgücünün kullanılma derecesi ile orantılı olarak kendilerini his ettirirler; şiddetli veya hafif olarak yaşanırlar. Bununla beraber K. teriminin, genel olmayan, iktisadî hareketleri; piyasa, fiat, arz ve talep, üretim veya tüketim durumlarını veya eğilimlerini anlatmak üzere kullanıldığı da görülmektedir. Fakat, terimin bu anlamda kullanılması doğru sayılamaz. Çünkü K. safhaları, iktisadî hayatın bütününü kapsayan genel bir nitelik taşır; K. ile ilgili değişmeler ve dalgalanmalar, millî iktisadı, bütünü ile etkiler.

Durgunluk (depression) safhası, millî iktisadın düşük bir seviyedeki durgunluk devresini ifâde eder. Bu devrede, üretim araçlarının ve iş gücünün kullanılmasında tam verimden çok uzak bulunulmaktadır. Bu itibarla, işsizlik genişler, mâliyetler yükselir, fiatlar düşük seviyede kalır; piyasanın durgunluğuna rağmen, üretimin çeşitli dallarında, piyasaya mal arzı sınırlandırılamaz; çünkü içinde bulunulan güç durum, stokları muhafazaya engel olur. Kârlar azalır; iflâslar başlar. Bu hal karşısında, devletlerin duruma müdâhale ettikleri görülür. İskonto haddi ve uzun vâdeli kredilerin faiz nisbeti düşer. Durgunluk safhasının sonuna doğru ise teşebbüs sahipleri, üretimi rasyonelleştirmek, bu sûretle mâliyeti düşürmek için tedbirler alırlar; yeni teknolojik gelişmeleri üretim alanına aktarırlar. Yeni üretim usûlleri ve yeni teknik vasıtaların ortaya çıkması, yeni piyasaların bulunması, devletçe alınan olumlu malî - iktisadî tedbirler, sağlam ve cesur müteşebbislerin ilk adımları, durgunluk safhasından çıkmağa ve kalkınma safhasına yönelmeğe imkân hazırlar.

Kalkınma safhasında, üretimin hızı gittikçe artar. Üretim vasıtaları ve iş gücü, gittikçe artan bir kapasite ile kullanılır, çalıştırılır. İşsizlik geriler, mâliyetler düşmeğe başlar; yükselen satınalma gücü talebi çoğaltır, fiatlar yükselir. Artan kârlar ve kâr payları (temettüler), hisse senetleri satın almağa yönelmeyi teşvik eder. Teşebbüs sahipleri yeni yatırımlara girişirler. Bu da sermaye ve kredi ihtiyacını artırır; dolayısıyle, kredi ve para hacmi genişler, faiz ve iskonto haddi yükselir, bankaların mevduâtı yüksek seviyelere ulaşır.

Kalkınma safhasından, bir noktada, refah devresine geçilir. Refah safhası, kalkınmanın, yüksek bir seviyede devamlılık göstermesi halidir. Refah safhasında, fiatlar ve ücretler yüksek seviyededirler. Faiz ve iskonto haddi de aynı durumu gösterir. Buna karşılık, genel sâbit giderleri azaltmak, dolayısıyle üretimi alabildiğine arttırmak ve mâliyetleri alabildiğine düşürmek imkânsızlığı karşısında, kalkınma safhasındaki ve refah devresi başındaki yüksek kârlar aynen devam ettirilemez. Piyasa ihtiyaçlarının zamanında karşılanamaması ve yeni yatırımlar için gerekli sermayelerin bulunamaması gibi sebepler, refah safhasının sonuna doğru, gergin bir durum yaratır, gerginliği (tansiyonu) arttırır. Daha sonra da, hisse senetlerinde düşme görülür. Temel üretim dallarında gevşeme ve gerileme başlar.

Böylece, refah devresinden gerileme veya alçalma safhasına geçilir. Refah safhasından gerileme safhasına geçiş, genellikle ve çoğunlukla, bir iktisadî bunalım (buhran, kriz) ile birlikte olur. Bu takdirde, gerileme, daha ânî ve daha şiddetli his edilir. Bu itibarla, gerileme safhasına iktisatçılar, bir "dönüm noktası", bir "ânî hâdise" gözü ile bakarlar. Gerçekten gerileme safhası, K.'ün öteki safhalarına kıyasla çok kısa olmakla beraber, etki itibarıyle iktisadî hayatı felce uğratacak bir şiddete sahiptir. Bu safhanın başlıca özelliği, kredinin sarsılması, kredi mekanizmasının işlememesi, borçların vâdesinde ödenememesi veya ertelenmesi, üretimin azalması, mâliyetin yükselmesi, buna mukabil işsizliğin genişlemesi ve ücretlerin düşürülmesi sonucu olarak, talep hacminin daralmasıdır. Stoklar, kredi tedârikinde karşılaşılan ve artan güçlükler nispetinde, erimeğe başlar. Refah safhasının sonlarına doğru, hisse senedlerinde görülen düşüklük sür'atlenir; iflâslar biribirini tâkip eder. Gerileme safhası hızını kaybederek sâbitleşen bir karakter kazanınca, artık durgunluk (depression) devresi başlar.

K.'ün mâhiyetini, çeşitli safhalarını, değişme ve dalgalanmaların sebep ve âmillerini açıklayan, tahlil eden birtakım nazariyeler ortaya atılmıştır. K.'ü, para ve kredi politikası ile, birbirini tâkip eden enflâsyon ve deflâsyonla, psikolojik veya ekonomi dışı diğer âmillerle izah eden nazariyelerin yanında; K.'e, kapitalist ekonomiyi kesin yıkılışa götüren geçici belirtiler gözü ile bakan marksist izahlar da vardır. Bu sonuncu izahın yanlışlığı, liberal ülkelerin, devamlı yenilenen ve gelişen ekonomik güçleri ile sâbittir. Bu itibarla, K.'deki dalgalanmaların, hafif veya şiddetli olarak atlatılan bunalımların, kesin bir yıkıntı yaratacağı ne iddia olunabilir, ne de beklenebilir.

K.'deki dalgalanmalara ve hele bunalımlara, iktisatçılar, daha çok, iktisadî hayatta meydana gelen dengesizliğin, daha yerinde bir deyişle millî iktisadın yapısındaki nispetsizliklerin bir sonucu olarak bakmaktadırlar. Nispetsizlik denen hâl, bilhassa, üretimin çeşitli dalları ve üretimle tüketim arasında ortaya çıkar. Bu arada, millî gelirin adaletsiz bir surette gelişmesini ve dağılmasını; geniş kitlelerin satın alma güçlerinin üretim hacmine ve arz'a kıyasla gittikçe daha geride kalmasını; tasarruf, tüketim ve yatırım arasındaki ilişkileri K.'deki dalgalanmaların sebebi olarak gösteren izahlar da mevcuttur. Bundan dolayı, K.'ü tek sebebe bağlamak, ondaki dalgalanmaları ve bunalımları tek sebeple izah etmek doğru görülmemektedir.

K. ile ilgili gelişmeleri yakından tâkip etmek, muhtemel gelişmeleri önceden tespit ederek gerekli tedbirleri almak, refah hâlinin devamını sağlamak, gerileme ve durgunluk safhalarını mümkün olduğu kadar hafif ve kısa zamanda atlatmak, bilhassa muhtemel bir bunalımı önceden haber vermek ve gerekli tedbirlerin alınmasına imkân sağlamak amacı ile üniversiteler; iktisat fakülteleri araştırma enstitüleri kurmuşlardır. Devletlerin de, bu konu ile ilgili daire ve kuruluşlar vücuda getirdiği görülüyor. Nitekim Türkiye'de, Ticaret Bakanlığı'nda bir "Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü" vardır. Bu müdürlük, "Konjonktür" adlı bir dergi yayınlar. Dergide üretim, fiatlar, tüketim, istihdam ve işsizlik, bankalar mevduâtı ve diğer iktisadî olaylarda müşâhede olunan eğilimler ve muhtemel gelişmeler ile ilgili rakamlara, mukayeseli olarak yer verilir. Bu husus, Ticaret Bakanlığı Teşkilât ve Vazifeleri Kanunu'nun, Bakanlığa verdiği görevler arasındadır. Diğer taraftan, Devlet Plânlama Teşkilâtı tarafından hazırlanan, Parlâmento'dan geçerek kanunlaşan ve hükûmetçe uygulanan beşer yıllık plânlarla ve devletçe alınan diğer hukukî, iktisadî, malî, idarî tedbirlerle, millî ekonomiyi K.'deki dalgalanmalardan ve hele bunalımlardan esirgemek, millî geliri arttırarak, millî gelirin daha âdil bir surette dağılımını sağlayarak refahı genelleştirmek konusunda gösterilen gayretlere de, bu arada, dikkatleri çekmek yerinde olur. Zamanımız iktisatçılarının çoğunluğu, devletlerin, K. hareketleri üzerinde etkili olabileceği ve olması gerektiği görüşünde birleşmektedirler. Devletin plânlayıcı, düzenleyici, kurucu, işletici veya yol gösterici, yerine ve gereğine göre teşvik edici, zorlaştırıcı veya engelleyici nitelikteki teşebbüsleri, tedbirleri, müdâhaleleri — isâbetli oldukları ölçüde — millî ekonomiyi daha sağlıklı bir yapıya kavuşturacağı gibi, K.'deki dalgalanmaları ve muhtemel bunalımları da önler veya hiç olmazsa, hafifletir. Bu suretle, refahın ârızasız veya fazla sarsıntılara uğramadan devamlılığının sağlanması konusunda başarı şansı artmış olur.

KONJONKTÜR DEVRESİ: bk. KONJONKTÜR.

KONKAV AYNA: bk. AYNA (Konkav, çukur).

KONKAV MERCEKLER: bk. KALIN KENARLI MERCEKLER, MERCEKLER.

KONKORDA, Papalık ile başka bir devlet arasında yapılan, konusu belli, özel andlaşma. Bu andlaşmayı imzalayan devlet, kendi ülkesinde, katolik mezhebinin ve kilisesinin hukukunu tanımış ve bu mezheple ilgili âyinlerin usûlü dairesinde serbestçe yapılmasına izin vermiş; katolik din adamlarının hak, yetki ve görevlerine uymayı Papalık makamına karşı taahhüt etmiş olur.

K., bu hususlardan başka, andlaşmayı imzalayan ülkedeki katolik kilisesi ile Papalık arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümleri de içinde bulundurur.

KONKORDATO, borçlarının tamamını ödeyemeyecek duruma düşen, iyi niyet sahibi borçlu ile alacaklıları arasında varılan ve "borçların en az yüzde ellisinin" ödenmesi imkânını sağlayan uzlaşma. K. talebinde bulunmak için, iflâs hükümlerine tâbi olmak yani tacir olmak gerekmez. Tâcir olmayan, iflâsa tâbi bulunmayan borçlular da K. isteyebilirler. Tâcir olan borçlunun, hakkında iflâs kararı verilmeden önce olduğu gibi, verildikten sonra da K. talebinde bulunması mümkündür. Ancak, kusurlu veya hileli olarak iflâs edenler, K. talebinde bulunamazlar.

K. için, İcrâ Tetkik Mercii'ne başvurulur. İcrâ ve İflâs Kanunu'nun 286. maddesi, K. isteğinin dikkate alınabilmesi için aranan şartları tespit etmiştir. İcrâ Tetkik Mercii, borçlunun "durumunu, hesaplarını, işlerindeki doğruluğu, taahhütlerini yerine getirmesine mâni olan sebepleri" gözönünde tutar; borçlarının ödenmesi ile ilgili olarak, borçlu tarafından hazırlanan projenin, "alacaklıları zarara sokmak kasdından uzak ve borçlunun aktifi ile ölçülü olup olmadığına ve aktifinin yüzde elliyi ödemeğe yetişip yetişmediğine" bakarak kararını verir. K. talebi uygun görülürse, borçluya iki aylık bir süre verilir ve bir de "bilgili ve tecrübeli" bir komiser tâyin olunur. Bu süre içinde verilen ilân üzerine yapılan müracaatlara göre alacaklı oldukları anlaşılanlar, ilânda belirtilen tarihte, komiserin başkanlığında toplanırlar. "K., kayıda geçmiş olan alacakların üçte ikisine sâhip ve alacaklılarının üçte ikisine varan bir çoğunluk tarafından imza edilmişse, kabul olunmuş sayılır" (İcra ve İflâs Kanunu: 297). K., ilgili mahkemenin, bu hususu tespit eden kararı ile kesinleşir. Kesinleşen K., üçte iki dışında kalan alacaklar ve alacaklılar için de geçerlidir.

K., borçlu lehine olan bir hukuk müessesesidir. Borçlarından kurtulmak isteyen borçlulara tanınan K. imkânından, yalnız, mahkemece bu imtiyazlı işleme lâyık oldukları tespit olunan, iyi niyet sahibi ve dürüst borçlular yararlanabilirler. K. ile, borçlu hem borçlarından kesinlikle kurtulmuş olur; hem de borçlarını bizzat kendisi tasfiye eder. Halbuki, iflâs halinde, tasfiye "İflâs idaresi" tarafından yapılır; bundan başka, alacağının tamamını alamayan alacaklı, yeni ödeme gücü kazanan borçlusu hakkında geri kalan alacakları için de işlem yaptırma hakkını muhafaza eder.

K., borçlu ile alacaklıları arasında varılan, borç ve alacak ilişkisini barışçı yoldan düzeltme amacı güden ve yargı organının kararı ile kesinleşen bir uzlaşmadır. Bu niteliği ile K., iki taraf arasında yapılan bir sözleşmeden çok, bir yargı kararı, dolayısıyle ve konusu bakımından bir cebrî icrâ yoludur. Bununla berâber, bir borçlunun, alacaklıları ile özel sûrette görüşüp anlaşarak K. niteliğinde bir sözleşme yapması imkânı da vardır. Ancak, bu takdirde, bu özel K. sâdece onu kabul edenler için geçerli olur. K.'yu kabul etmeyen alacaklılar, alacakları için borçluyu tâkip etmek, hattâ onun iflâsına karar verilmesini mahkemeden istemek haklarını muhafaza ederler. Bu özel K.'ya, "mahkeme dışı K." denir. Bk. İFLÂS.

KONON (M. Ö. aş. yu. 444 - M. Ö. 390), Atinalı general. Atina filosunun komutanı idi. Alkibiades'in yardımcısı oldu ve Andros adasını kuşatmakla görevlendirildi. Nation yenilgisinden sonra Alkibiades'in yerine geçti. İonia'ya başarı akınları oldu. Fakat Kallikratidas K.'u Midilli limanında sıkıştırdı, yardımcı kuvvetler gelinceye kadar orada kaldı ve kurtarıldı. Daha sonra Aigos ırmağının ağzında yine baskına uğradı ve yenildi. Bu yenilgi Atina imparatorluğunun çökmesine sebep oldu. Bu olaydan sonra Salamis ve Kıbrıs kralı Euagoras'a sığındı (405). Sonra Perslerin hizmetine girdi ve Knidos'ta İspartalıları mağlûp ederek yeniden Atina'ya döndü. Bir süre sonra tutuklandı; fakat yine Kıbrıs'a kaçmayı başardığı ve orada da öldüğü sanılıyor.

KONONOV, Andrey Nikolaeviç (doğ. Peterburg (Leningrad), 1906), Rus Türkoloğu. 1924 yılında orta öğrenimini bitirdikten sonra Leningrad'da bir fabrikada çalışmaya başlamış, 1926'da Leningrad Doğu Enstitüsü'nün yarışma sınavını kazanarak Enstitü'nün Osmanlı Türk Koluna yazılmıştır. Leningrad Doğu Enstitüsü'nün öğretim üyeleri arasında W. Barthold, N. ya Marr, F. İ. Şçerbatskoy, B. ya Vladimertsov, V. M. Alekseev, İ. Yu. Kraçkovskiy, A. N. Samovloviç, S. E. Malov, A. A. Romaskeviç, E. E. Bertel's, A. P. Barannikov, N. K. Dmitriev gibi tanınmış bilginler vardı. Bu enstitünün Osmanlı Türk kolunda K., Barthold, Marr, Samoyloviç, Malov, Dmitriev ve Bertel's'in derslerine devam etmiş ve Hikmet Cevdetzade'den Türkçe öğrenmiştir.

A. N. KONONOV

Doğu Enstitüsü'nü 1930 yılında bitiren K., asistanlığa tayin edilmiş, 1933 - 1936 yıllarında Dmitriev ile Malov'un yönetimi altında çalışmıştır.

1937 yılında Leningrad Üniversitesinde Türk dili dersleri vermeye başlayan K., Leningrad Doğu Enstitüsü'nün Moskova'ya taşınması üzerine (1938) de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü uzmanlığına tayin edilmiştir. K., Türk yazarlarına göre Türk gramer sistemi üzerine bir tez yazarak 1939'da filoloji adayı sanını kazanmıştır. 1948 yılında *Hive hanı Ebülgazi'nin Şecere-i Terâkime*'si adlı teziyle filoloji doktoru sanını almış, 1950'de Leningrad Üniversitesi Profesörü sanını elde etmiştir. Bundan sonra Türkoloji alanındaki bilimsel çalışmalarını sürdüren K., 1958'de Bilimler Akademisi haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

K. daha çok Türk grameri alanında çalışmıştır. Onun bu yolda verdiği ilk eseri 1934'te çıkmıştır *(Gramatika sovremennogo turetskogo yazıka* [Çağdaş Türk dili grameri] Leningrad, 1934). Cevdetzade ile birlikte yazdığı bu eserden sonra K. 1941 yılında *Gramatika Turetskogo yazıka* (Türk dili grameri) adlı yeni bir eser vermiştir. Bu gramer kitaplarından sonra K., 1948'de *Grammatika uzbekskogo yazıka* (özbek dili grameri) adlı eserini yazmıştır. Onun 1956 yılında çıkan *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka* (çağdaş Türk yazı dilinin grameri) adlı büyük eseri, Türk grameri alanında çalışanlar için sağlam bir yardımcıdır.

K. 1958 yılında Ebülgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'sini geniş bir girişle birlikte yazmıştır *(Rodoslovnaya turkmen. Soçinenie Abu-l-Gazi, hana hivinskogo)* [Moskova - Leningrad 1958].

Bu çalışmalar dışında K.'un türlü dergilerde Türk dili üzerine birçok yazıları da vardır. Bu yazılarında K. Türkçe *mış* eki, *tiyin* kelimesinin *syntactique* görevleri, *değil* kelimesinin kökeni, *Türk* adının açıklanması, *diye* kelimesinin rolü, Türk yer adlarında *ak* ve *kara* kelimelerinin *sémantique* değeri gibi konular üzerinde durmuştur. Bunlardan başka, K. Rus Türkolojisinin tarihi üzerinde de çalışmıştır. Bu yolda birçok yazılar verdikten sonra K., 1972 yılında *İstoriya izuçeniya tyurkskih yazıkov v Rossii* (Rusyada Türk dillerinin araştırılması) adlı eserini vermiştir. Bu eserde yazar Rusya'da yetişen Türkologların çalışmalarını toplu olarak tanıtmıştır. K.'un *Türkische Philologie in der USSR 1917 - 1967* (SSCB.'nde Türk filolojisi 1917 - 1967) ("Mitteilungen des Instituts für Orientforschung", XVII, 1971, 293 - 317) adlı yazısı bu eserde verilen bilgileri bütünlemiştir.

KONOTOP, Sovyetler Birliği'nde, Ukrayna'da şehir. Kiev ile Kursk arasında, Kiev'in 20 km kadar kuzeyindedir. Nüfusu 53 000 (1962) dir. Un ve bira fabrikaları vardır.

KONOTOP MEYDAN MUHAREBESİ, büyük Türk zaferlerinden biri. XVII. yüzyıl ortalarında gittikçe ehemmiyet kazanan ve Polonya'nın yerine Doğu Avrupa'nın birinci devleti olmaya hazırlanan Rusya ile Türkiye'nin münasebetleri iyi değildi. Osmanlı devleti, Rusya'nın bilhassa Ukrayna'ya müdahalelerini önlemek istiyordu. Ukrayna Kazakları hetmanı (prensi) Vygovsky'nin himaye edilmesini istemesi üzerine, Kırım hanı Mehmed Giray, Kuzey Ukrayna ve Doğu Beyaz Rusya'da dolaşan Ruslar'ın üzerine yürüdü. Karşılaşma, 12 Temmuz 1659'da Pripet bataklıklarının doğusunda, Çernigov şehrinin 150 km. kadar batısında Konotop'ta oldu. Ukrayna ile Beyaz Rusya ve Rusya sınırlarının birleştiği bu yer, 52° arzındadır. Rusya başkumandanı Prens Trubeçkoy burada Ukrayna Kazakları'na ait Konotop kalesini muhasara ediyordu. Mehmed Giray Han, Kefe'deki Osmanlı birliklerini de yanına alarak Kırım ordusuyle Ruslar'ın üzerine yürüdü. Rus ordusu 350 000 kişiydi ve askerliğin hiçbir kaidesinden haberi olmayan, talim ve terbiye görmemiş bir başıbozuk yığını hâlindeydi. Vukua gelen büyük meydan muharebesinde Mehmed Giray Han, Ruslar'ı az zâyiat vererek ve kolaylıkla dehşetli bir bozguna uğrattı. 120 000 Rus ölüsü muharebe meydanında kaldı. 50 000'i esir edildi. Gerisi, perişan bir şekilde kaçtı. Maktuller içinde, Başkumandan Prens Trubeçkoy ve bütün maiyeti de bulunuyordu. Bu zafer, Ruslar'ın yarım asra yakın bir müddet Ukrayna'ya müdahalelerini önledi (Naîmâ, VI, 406 v. dd.; Hammer, XI, 69 - 73). Bu zafer üzerine 1661'de Ukrayna'da Seddülislâm kalesi inşa edildi ki, Hammer'in tâbirince "Tataristan çölünün ortasında Osmanlı devri azametinin bir âbidesiydi" (XI, 79). "Doğangeçidi" de denen bu Osmanlı kalesi sayesinde, yalnız Ukrayna değil, Kuzey Kafkasya'ya giden yollar da Ruslar'a kesilmiş oluyordu.

KONOW [*kunū*], **Sten** (Söndre Aurdal, Valdres, Norveç 1867 - Oslo 1948), Norveçli Hindolog. 1906 - 1908 yılları arasında Norveç'in resmî Hindistan epigrafi uzmanı olarak görev yapmış, 1908'de Oslo Üniversitesinde profesörlük görevine getirilmiş, 1914'te Hamburg Üniversitesinde görev almıştır. Daha sonra tekrar Oslo Üniversitesindeki görevine dönmüştür (1919). K. Hint yazıt ve lehçeleri üzerindeki çalışmalarıyle tanınmıştır. Bundan başka, Saka dili alanında da değerli çalışmaları vardır. K.'nun belli başlı yayınları şunlardır: *Linguistic Surney of India* (Hindistan'da dil araştırmaları) III. 1902 - 1908; IV. 1906; VII. 1905 IX. 1907 XI. 1922); *Bashgali dictionary* (Başgali sözlüğü) [1913]; *Das indische Drama* (Hint dramı) [1920]; *kharosthi Inscriptions* (Haroşti yazıtları) [1929]; *Saka Studies* (Saka araştırmaları) [1932]; *Khotan - Sakische Grammatik* (Hoten - Saka grameri) [1941]. Bunlardan başka, K. "Epigraphica Indica" (1908 - 1916) ve "Acta Orientalia" (1922 - 1948) dergilerini çıkarmıştır.

KONRAD, Almanya kral ve imparatorları:

I. Konrad (krallığı 911 - 918): Konradin'ler sülâlesine bağlıdır. (ölm. 918). Piskoposlara dayanarak, bağımsızlık için savaşan eski dukaların ayaklanmasını bastırmağa çalışmış, fakat başaramamıştır.

II. Konrad [aş. yu. 990 - Utrecht 1039]. (krallığı: 1024 - 1039), Alman kralı.

Önce, 1024 de, Mainz yakınlarında, Alman kralı ilân edilmiş, sonra 1026'da da Milano'da İtalya krallığına seçilmiştir. 1027'de ise, Roma'da imparator tacını giymiştir. K., en metin, en realist Alman imparatorlarından biridir.

III. Konrad [1093 veya 1094 - Bamberg 1152]. (krallığı: 1138 - 1152), III. Lothar'ın ölümünden sonra 7 Mart 1138'de krallığa seçilmiştir.

IV. Konrad [Andria, İtalya 1228 - Lauello 1254], (krallığı: 1250 - 1254): 1237'de Viyana'da kral seçilmiştir. Kendisine karşı kral seçilen rakipleri Heinrich Raspe ve Hollanda'lı Villem'e karşı Almanya'da başarı kazanmıştır.

KONSER, bir dinleyici kitlesine hitâben, önceden hazırlanmış belirli bir programa tâbi, çeşitli saz veya söz yahut saz - söz parçalarından müteşekkil musiki icrası. Fr. concert, İng. concert, Alm. Konzert, İt. concerto, İsp. concierto.

KONSER SAZ SEMÂİSİ, Saz Semâisi (b. bk.)'ne Arel tarafından verilmiş geliştirilmiş ve hususî bir şekil. Diğer saz semâileri gibi fasıl sonunda çalınmak için değil, bilhassa solo bir sazın konserde çalması maksadıyle bestelenmiştir. Bu sebeple, teknik ve san'at bakımlarından birçok zorlukları ihtiva eder. Bunları çalacak san'atkârın da virtüoz

derecesinde olması lâzımdır. Diğer saz semâîlerimizde bu çeşit zorluklar yoktur. Arel (b. bk.), bu şekilde 30'a yakın konser saz semâîsi bestelediği gibi, Uysal, Atasoy ve Öztuna gibi talebeleri de birkaç konser saz semâîsi yazmışlardır. Bir iki bestekârın da saz semâîsi bu tarza dahil edilebilir. Arel'in konser saz semâîleri 6 mouvement'lı (hâneli) büyük eserlerdir.

KONSERTO, Batı Musikisi'nde bir (bazan birkaç) saz solosu için, orkestra eşliğinde yazılmış saz musikisi eseri (eskiden söz musikisi için de yazılırdı). Batı Musikisi'nin büyük ve muhteşem formlarından biridir. 1700 yıllarından beri bugünkü şekliyle kullanılmaktadır. Bilhassa en çok sırasıyle piano, keman ve violonsel için konçertolar yazılmıştır. Üstat bestekârların, senfoni'den önce yüksek bestekârlık kabiliyetlerini göstermek için besteledikleri büyük şekildir. İt. concerto'dan milletlerarası kullanılan bir kelimedir; Almanlar "Konzert" derler.

KONSERVATUAR, yüksek musiki okulu. İlk basamağından son basamaklara kadar bütün musiki tedrisatını verirler. Bu isimle ilk mektepler XVI. yüzyılın ortalarına yaklaşırken İtalya'da (Napoli vs.) açılmışsa da, bunların bugünkü konservatuarlarla ilgisi yoktur. Bugünkü mânâsıyle ilk konservatuarlar, XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde İtalya'da, sonra Almanya'da açılmıştır. 1784'te XVI. Louis'nin kurduğu Paris Konservatuarı (bugünkü Conservatoire National de Musique) da ilk konservatuarlar arasındadır. Sonra Paris'ten başka 12 Fransız şehrinde şubeleri açılmıştır. XIX. yüzyıl boyunca konservatuarlar, Avrupa ve Amerika'nın belli başlı şehirlerinde kurulmuştur. Ayrıca bu ismi taşımıyan musiki mektepleri de daha alt kademede ve küçük ölçüde tedrisat vermek durumunda mevcud olmuştur. XX. yüzyılda Birleşik Amerika konservatuarları çok gelişmiş, büyük bağışlarla muazzam imkânlara erişmiş ve Avrupa'dan çektiği en değerli hocalarla beslenmiştir. Fakat dünyanın en ünlü konservatuarları gene Paris ve Alman, sonra İtalyan ve Rus (Moskova ve Leningrad) konservatuarları olmuştur. Bir yandan üniversitelerin musiki, müzikoloji ve musiki tarihi tedris eden enstitüleri, güzel san'atlar akademilerinin musiki kısımları, hususî mektepler, musiki öğretim ve eğitiminde konservatuarların yanında yer almışlardır. Dünyanın büyük konservatuarları arasında şunlar sayılabilir: Almanya'da Berlin, Leipzig, Münih, Hamburg, Dresden, Fransa'da Paris, İngiltere'de Londra, Rusya'da Moskova ve Leningrad, Çekoslovakya'da Prag, Avusturya'da Viyana, Birleşik Amerika'da New York, Boston, Los Angeles, Chicago, Philadelphia, Detroit, Belçika'da Brüksel, İspanya'da Madrid ve Barselona, İtalya'da Roma, Milano, Napoli, Bologna, Arjantin'de Buenos Ayres, İsviçre'de Zürih, Cenevre, Macaristan'da Budapeşte, İsveç'te Stockholm, Danimarka'da Kopenhag, Holanda'da Amsterdam, Polonya'da Varşova...

Konservatuarlar, geniş bir çevre yardımı içinde gelişmektedirler. Birleşik Amerika'da 1954'te 380 ve 1955'te 435 milyon dolarlık musiki âleti ve nota satılmıştır. Buna plak, radyo vs. satışı dahil değildir. Aynı yıllarda gene A. B. D.'nde küçük çalgılar dışında 28 600 000 musiki âleti vardı. Son yıllarda bilhassa piyano, org ve armonyum satışlarında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Böylesine musiki ile ilgili bir çevre, musiki eğitimini çok kolaylaştırmakta ve konservatuarların yükünü hafifletmektedir.

Fr. conservatoire (de musique), İng. conservatory, Alm. Konservatorium, İt. conservatorio.

KONSERVE, besin maddelerinin korunup saklanması usulü. Besin maddeleri, zamanla bozulur. Zamana ya az, ya da biraz fazla dayanırlar. Halbuki, ihtiyaçlar zamanla bağlı değildir. Her türlü besine, her zaman ihtiyaç vardır. Bu itibarla, üretilen nebatî veya hayvanî menşeli besin maddelerinin, yetiştirilmedikleri mevsimlerde veya az ürettildikleri zamanlardaki yokluğunu gidermek üzere, saklanması gerekir. Besin maddelerinin hangi sebeplerle tâzeliklerini kaybettiklerinin ve bozulduklarının bilinmediği eski çağlarda bile, bir süre korunabilmeleri, kiler veya ambara konarak saklanabilmeleri için "kurutma, tütsüleme, tuzlama, mayalama, turşu veya salamura yapma, ezip suyunu çıkarma veya pestil haline getirme, kavurma, koruyucu eriyik (mahlûl) lere banma, soğuk veya serin yerlerde tutma, dondurma" usûlleri kullanılmıştır. Besin maddelerinin korunup saklanması ile ilgili bu usûller, zamanımızda da uygulanmaktadır. Konserve de, bu usullerden biridir. Zamanımızda en yaygın, en geliştirilmiş, sanayide en geniş surette uygulanan usuldür.

K. (aslı: conserve), "muhafaza etmek, korumak" anlamınadır. Bu itibarla, besin maddelerinin korunması ve saklanması imkânını sağlayan bütün usûller ve tedbirler, K. kavramına girer. Ancak memleketimizde bu kelime, yalnızca, "ağızları hava almayacak şekilde kapatılmış teneke kutulara veya cam kavanozlara konan ve yüksek derecelerde ısıtılarak pastörize veya sterilize edilen besin maddelerini" ifâde etmek için kullanılmaktadır. Nitekim, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Özel İhtisas Komisyonu tarafından düzenlenen raporda K.'cilik ve K. şu şekilde târif olunmuştur: "Kapatıldıktan sonra hava girmeyecek şekilde imâl edilen kaplar içerisine, muhtelif işleme şekillerini tâkiben konarak kapatılan gıda maddelerinin yine bu kaplarla birlikte pastörize ve sterilize edilmek sûretiyle muhafaza usûlüne K.'cilik ve bu şekilde muhafaza edilen gıda maddelerine de K. adı verilir." K.'cilikte, yalnızca bu anlamı ifâde etmek üzere "Kutu K.'ciliği" deyiminin kullanıldığı da görülmektedir.

Konservecilik: geniş anlamda, besin maddelerinin yukarıda belirtilen koruma ve saklama usullerinden biri ile muhafazası demek olduğu halde, dar anlamda, kutu K.'ciliğinden ibârettir. Koruma ve saklama usullerinin hepsi de, besin maddelerinin zamana dayanmasını sağlar. Bu dayanma süresi, uygulanan usule göre, kısa veya uzun olur. Kutu K.'ciliği veya tek kelime ile ve yaygın anlamıyle K.'cilik, en geniş uygulama alanı bulunan besin maddelerini muhafaza usulüdür.

K.'cilik ve K. besin maddeleri, özellikle, nebatî veya hayvanî ürünlerin bol ve ucuz olduğu mevsimde konserve edilerek uzun süre bozulmadan saklanmaları, bu ürünlerin bulunmadığı mevsimlerde veya az olduğu zamanlarda ihtiyaçları karşılamaları ve bu suretle değerlendirilmeleri yönünden önemlidir. Sebze, meyve, et veya balık gibi besin maddelerinin konserve edilmeleri, gelecekteki ihtiyaçları karşılamak bakımından olduğu kadar, bu maddelerin uzak yerlere taşınmalarına imkân vermek bakımından da yararlıdır. Diğer taraftan, K.'cilik sayesinde, üretici üretim ve hasat mevsimindeki bol ürün dolayısıyle meydana gelen fiat düşüklüklerinden korunmuş, piyasaya sürülemeyen mallar heder olmaktan kurtarılmış; tüketiciler de, ihtiyaç duyduk-

ları besin maddelerini, her istediklerinde, bozulmamış olarak tedârik etmek imkânını elde etmiş olurlar.

K.'cilik alanındaki ilk denemeler XVIII. yüzyıl ortalarında yapılmış, XIX. yüzyılın başında ise başarılı sonuçlara ulaşılmıştır. Fransız imparatoru Napoléon Bonaparte, savaşlarda ordunun yiyecek sıkıntısı çekmemesini sağlamak amacıyle, 1795'de bir besin muhafaza usulü bulunmasını istemiş ve bunu bulana da 12 000 frank mükâfat verileceğini ilân etmişti. Bu vaad ve ilân üzerine harekete geçen Nicolas Appert, 14 yıl süren azimli bir çalışmadan sonra, 1809 yılında başarıya ulaştı. Besin maddelerini şişe veya kavanozlara koyarak ağızlarını mantarla sıkıca kapatan Appert, bunları su dolu, kapalı bir kazan içinde, değişik ısı derecelerinde ısıttı. Bu suretle, şişe ve kavanozlardaki besin maddelerinin bozulmadığını tespit etti. Ancak, ne Nicolas Appert, ne de daha sonra besin maddelerinin bozulma sebeplerini araştıran Gay - Lussac, bu usulle, nasıl olup da besin maddelerinin bozulmaktan alakonulduğuna doğru teşhis koyamamışlardı. 1860'da, Pasteur, besin maddelerinin bozulmalarına mikroorganizmaların (bakterilerin) sebep olduklarını; ısıtma suretiyle bunların tamamen öldüğünü veya faaliyet gösteremeyecek hale geldiğini tespit etti.

Besin maddelerinin zamanla bozulup kokuşmasının gerçek sebebi böylelikle anlaşıldıktan ve basınca dayanıklı kapalı bir kazan içinde 110 dereceye kadar ısıtılan besin maddelerindeki bütün mikroorganizmaların öldüğü görüldükten sonra, kutu K.'ciliği süratle gelişti. 1861'de Issac Salamon, K. kutularının ısıtıldığı su kazanına klorlü kalsiyum ($CaCl_2$) ilâve ederek daha yüksek derece ısı elde etmek suretiyle, ısıtma süresini, 5 - 6 saatten 25 - 30 dakikaya indirdi. 1874 yılında Shriver ise, bugünün ısıtma cihazı olan otoklav'ı yaptı.

Otoklav, ağzı sıkıca kapanabilen, basınca dayanıklı bir kazandır. K.'cilikte çok önemli bir buluş olan otoklav sâyesinde, normal şartlarda 100 derecenin üstüne çıkarılamayan ısıyı, kolaylıkla 100 derecenin üstüne çıkarmak mümkün olur. Otoklav, besin maddesinin tür ve cinsine göre, istenilen derecede ısıtılır ve konserve kutuları gerekli görülen süre otoklavda tutulur. İçinde besin maddeleri bulunan ağzı kapatılmış kutuların belli bir ısı derecesinde, belli bir süre otoklavda bırakılmaları suretiyle, konserveler, pastörize veya sterilize edilmiş olurlar. Besin maddelerinin, ışınlarla veya atom enerjisi ile de sterilize edilip edilemeyeceği yolunda halen araştırmalar yapılmaktadır. Isıya karşı direnen bakterilerin ışınlara karşı da direndikleri görülmüştür. Bu cins bakterileri yok etmek maksadıyle daha fazla ışına tutulan besin maddelerinde ise hoş olmayan kokular husûle gelmiştir. Bu itibarla, otoklav vasıtasıyle sterilize etme usûlü henüz aşılmış değildir. Bununla beraber, besin uzmanları bu konuda araştırmalarına devam etmektedirler.

K.'cilikte, nebatî veya hayvanî besin ham maddesinin tam ve uygun mevsimde tedârik olunması önem taşır. Meyve, sebze, et veya balık, besin değeri yönünden en elverişli olduğu zamanda alınmalı veya üretilmeli ve, fazla bekletilmeden, mümkün olan süratle kutulara konarak sterilize olunmalıdır. Bundan dolayı konserve fabrikalarının üretim bölgelerine çok yakın olmaları veya, hiç olmazsa, konserve edilecek besin maddelerinin, imâlât sırası gelinceye kadar tâzeliklerini muhafaza etmek üzere, soğuk hava depolarında bekletilmeleri gerekir.

Her besin maddesinin, kendine göre özellikleri bulunmakla beraber, imâlât, genellikle, konserve edilecek maddelerin standard olarak üretilip devşirilmesi, sınıflanması, temizlenip ayıklanması, yıkanması (hazır yemeklerde: pişirilmesi), kutulara konması, besin maddesinin türüne göre şurup, salamura veya yağ ilâve edilmesi, havasız hale getirilen kutuların kapatılması, otoklavda sterilize edilmesi, kutuların soğutulması, temizlenip kurutulması işlemlerini takip eder. Konserve kutuları, bu ameliyelerin sonunda piyasaya sevk ve arzolunacak hale gelir.

K.'cilik, imâlâtın hacmi ve hedefi yönünden, üçe ayrılır: 1. Ev K.'ciliği, 2. Halk K.'ciliği, 3. Sınaî K.'cilik.

Ev K.'ciliği, ev ihtiyaçlarını karşılar, ticarî bir niteliği yoktur. Halk K.'ciliği, köylerde ve köylük bölgelerde kurulan halk K.'ciliği merkezlerindeki imâlâtı ifâde eder. Bu suretle, köylük bölgelerin, mevsiminde tüketilemeyen veya piyasaya sürülemeyen besin maddeleri ziyan olmaktan kurtarılmış; bölge halkı, sağlıklı bir beslenme düzenine kavuşturulmuş olur. Sınaî K.'cilik ise, gıda sanayiinin bir dalıdır; fabrikalar, yurt ve dünya piyasaları için üretim yaparlar.

Türkiye, konservesi yapılan besin maddelerinin, yılın pek az ayında tâzesinin bulunmadığı bir memlekettir. Diğer taraftan, gelenekleşmiş ve özellikle evlerde uygulanan başka konserve usulleri yanında, kutu K.'ciliği, Türkiye'de, Avrupa'da olduğundan daha da yeni bir usuldür. Memleketimizde, ilk konserve imâlâthanesi, 1892 yılında İstanbul'da, Büyükada'da kuruldu. Bu küçük imâlâthaneyi, 1904'de Selânik'de, 1910'da İzmir'de ve 1907 - 1919 yılları arasında İstanbul'da kurularak faaliyete geçirilen fabrikalar tâkip etti. 1948 - 1950 yılları arasında, Türk konserve sanayininin hamle yaptığı ve sonraki yıllarda ise önemli bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Bu gelişmede, iç ve dış finansman kaynaklarının bollaşmasının olduğu kadar, yeni fabrikaların ham madde üretim bölgelerinde kurulmasının ve maliyeti düşürücü nitelikte alınan diğer rasyonel tedbirlerin de rolü olmuştur. Diğer taraftan, tüketimin artması da konserve sanayiini kamçılamıştır. Gerçekten, konserve imâlâtı 1960'da 11 milyon 500 bin kutu iken, bu rakam 1965'de 23 milyon 500 bin kutuya ulaştı. Son yıllarda ise, imâlât 40 milyon kutu civarında gelişmektedir.

Buna karşılık, aynı yıllarda, üretim ile birlikte tüketimde de bir artma olmuştur. 1960 da halkımız fert başına ancak 415 gram konserve tüketirken, bu rakam 1965 de 741 grama yükseldi. İçinde bulunduğumuz yıllarda ise, fert başına konserve tüketimi 1000 gramın (1 Kg.'ın) üstüne çıkmaktadır.

Türkiye, her türlü sebze ve meyvenin, hayvanî menşeli besin maddelerinin üretilip yetiştirilmesine elverişli iklime, topraklara, deniz ve göllere, akarsulara, kara avcılığına elverişli av alanlarına sahip bir memlekettir. K.'ciliğe uygun standardlarda üretim yapıldığı, tüketim ve sürüm imkânları arttırıldığı, ihraç imkânları sağlandığı takdirde, K.'cilik, özellikle tarım bölgelerimizin kalkınmasına, daha sağlıklı bir beslenme düzeninin kurulmasına, döviz gelirimizin artmasına önemli ölçüde katkıda bulunabilecektir.

Konserve besin maddelerinin, tâze besin maddelerine göre, besleyici değerinde bir eksilme olup olmadığı ve birtakım hastalıklara sebebiyet verip vermediği genel bir merak konusudur. Bu alandaki araştırmalar devam etmektedir. Bayatlamış ve bozuk konservelerin ise, birtakım hastalıklara ve zehirlenmelere sebep olduğu biliniyor. Konserve kutusu, tabiî halinde değilse, kapakları basık değil de kabarık duruyorsa, bu durum, konservenin bozulduğunu gösterir. Bozulan konserve kutularında bakterilerin faaliyet göstermiş olduğu, konserve açacağı ile kapak delindiğinde, biriken gazların ses vererek çıkmasından ve hoş olmayan kokuların etrafa yayılmasından anlaşılır.

Bu itibarla, K.'cilikte kullanılan bütün besin ham maddelerinin ve yardımcı maddelerinin insan sağlığına uygun ve temiz olarak işlenmesinde, imâlâtın usulüne göre yapılmasında titizlik gösterilir. Özellikle, konserve yapılacak besin maddelerinin ağartılmasında, boyanmasında veya parlatılmasında kullanılan yardımcı kimyevî maddelerin ve tad veya lezzet kazandırmada kullanılan baharât ve benzeri maddelerin besin maddelerine eklenecek âzamî miktarlarına imâlâtta titizlikle dikkat olunması gerekir. Aksi takdirde, güzel görünüşlü ve lezzetli, fakat sağlığa aykırı maddeler imâl edilmiş olur.

Bu konuda gerekli kanun tedbirleri alınmalı, geçerli ve etkili bir denetleme yürütülmeli, aykırı hareket eden imâlâtçılar hakkında cezâî ve hukukî yollara gidilmelidir. İhracâta yönelen kurumların, ayrıca, ithalâtçı ülkelerin K.'cilikle ilgili mevzuâtını da gözetmeleri yerinde olur.

Memleketimizde, bu amaçla yürürlüğe konmuş Gıda Maddeleri Tüzüğü vardır. Türk Ceza Kanunu'nun "Umumun sıhhatine, yenecek ve içilecek şeylere müteallik cürümler" başlığını taşıyan üçüncü faslının 394, 395, 396, 398 ve 399. maddeleri, insan sağlığına aykırı besin maddelerinin imâli ve satışı ile ilgili hükümler ihtiva etmektedir. Ayrıca, Türk Ticaret Kanunu'nun 57. maddesinin 10. bendine göre "Rakipler hakkında da cârî olan kanun, nizamname (tüzük), mukavele yahut meslekî veya mahallî âdetlerle tâyin edilmiş bulunan iş hayatı şartlarına riâyet etmemek" haksız rekabettir ve haksız rekabete engel olucu hukukî ve cezaî hükümlere, kanunun sonraki maddelerinde yer verilmiştir.

Konserve besin maddelerinin insan sağlığına ve imâlât için esaslar koymuş bulunan tüzük hükümlerine uygun olarak imâl edilmesinin, devamlı ve etkili bir denetleme sistemini ve besin maddeleri muâyene ve tahlil lâboratuvarlarını gerektirdiği açıktır.

KONSEY (Fr. conseil; Lat. consilium = danışma, beraberce araştırma), bâzı işleri yöneltmek, bunlara rehberlik etmek için toplanan kimselerin toplantısına verilen ad.

KONSİL (Lât. concilium; Fr. concile), doktrin meseleleri ve kilise disipliniyle ilgili kararlar alan piskopos ilâhiyatçılar kurulu. Dinler tarihinden bu tür kurullar hıristiyanlık ve Buddha dini teşkilâtında görülür.

Hıristiyan konsilleri: Hıristiyanlığın doğuşundan iki yüzyıl sonra, K.'ler toplanmaya başladı ve bu kurullarla ilgili kurallar zamanla geliştirilerek tamamlandı. Hıristiyanların dinleri ve dinsel yönetimleriyle ilgili bütün meseleler, K.'lerde görüşülüp tartışılarak kararlara bağlanır. Kardinallerin, piskoposların ve rahiplerin K.'lere katılmak ve konuşma hakları vardır. Eskiden, din adamlarından başka hükümdar ve elçileri de bu toplantılara katılırdı, fakat bu hak şimdi kaldırılmıştır. K.'lerde alınan kararlara, konularına ve biçimlerine göre, kanun veya kararname adı verilir.

Hıristiyanlıkta iki çeşit K. vardır: 1. Kiliselerarası (ökümenik) K.'ler; 2. Özel (millî) K.'ler. Kiliselerarası K.'ler, papa tarafından toplantıya çağrılır ve başkanlığını da yine bizzat papa veya vekili yapar. Alınan kararlar papa tarafından onaylandıktan sonra geçerlilik kazanır ve artık değiştirilmez. Kabul edilen kanunlara bütün hıristiyanlar ve rahipler uymak zorundadır. K.'in toplanacağı piskoposlara bildirilir, fakat onlar mutlaka katılmak zorunda değildir.

Özel K.'ler ise belli bir bölgedeki topluluğun temsilcilerinin yaptığı kurullardır. Bunlar, papanın onayı olmadan toplanamaz; alınan kararlar papanın onayına sunulur, papa onaylar veya iptal eder. Bu K.'lerde alınan disiplinle ilgili kararlar, yalnız, bu kararları alan din adamlarının yönetimindeki hıristiyanlar için geçerlidir.

Eskiden hükümdarlar, patrikler, metropolitler sık sık özel K. toplar ve başkanlığını da kendileri yaparlardı. İmparatorların ise genel K. toplama yetkisi vardı. Bizans imparatoru Konstantin (Constantinus), kiliselerarası ilk K.'i İznik'te topladı (325). Bugüne kadar 19 defa kiliselerarası K. toplanmıştır. Aslında bu K.'lerin sayısı daha fazladır, fakat bunların birkısmının genel K. olduğu bazılarınca kabul edilmez. Hattâ Yunan Ortodoks kilisesi yalnız ilk yedisinin genelliğini kabul eder. İznik'ten sonra yapılan kiliselerarası K.'lerden bazılarının yapıldığı yerler ve tarihleri şunlardır: İstanbul (381), Efes (431), Kadıköy (451), İznik (787), Laterano (1123, 1139, 1179, 1215), Trento (1545, 1563), Vatikan I. (1869 - 1870), Vatikan II. (1962).

Buddha konsilleri: Buddha'nın ölümünden kısa bir süre sonra, ona inananların meydana getirdiği cemaat, inançlarıyle ve cemaatlarının yönetimiyle ilgili kararları ve kanunları tesbit için Rajagriha'da ilk K.'i topladılar (M. Ö. 478?). Bu K.'e 500 rahip katıldı ve başkanlığı da ilk müridlerden Mahakasyapa yaptı. Bundan yüzyıl sonra (M. Ö. 367 veya 377) Vaisali'de ikinci K. toplandı; buna da 700 rahip katılmıştır. Bu ikinci K.'in aldığı en önemli karar, din adamlarının dilenmelerinin yasak edilmesidir. Bu iki K.'den başka milâdî yıllara kadar üç ve M. S. II. yüzyılda da bir (Keşmir'de) olmak üzere dört K. daha toplanmıştır.

KONSOLOS (Milletlerarası hukuk) [Lat. consul, consuler = nezaret etmek, korumak], dış ülkelerde, yurtdaşlarının kendilerini ve çıkarlarını korumakla görevli memur. K.'lar, diplomat ve diplomatik memurlar gibi, bağlı oldukları devleti temsil etmezler. Bununla beraber, bâzı dokunulmazlıklardan da faydalanırlar. Büroları ve arşivleri, bulundukları devletin ajanları tarafından araştırılamaz. Suç-üstü yakalanmadıkça bir K.'un şahsına dokunulamaz ve ödevlerinin yerine getirilmesinde mahallî yargı kurumlarına bağlı değildirler. Ticareti ve gemiciliği de içersine alan koruma fonksiyonu dışında K.'lar, yurtdaşlarına karşı, kendi devletlerini temsil ederler ve yurtdaşlarını lüzumu hâlinde kendi yurtlarına geri göndermek yetkisine sâhiptirler. Bulundukları ülkedeki yurtdaşlarının adlarını, adreslerini ve askerî durumlarını gösteren bir listesini tutarlar.

KONSTANS II, Heraklios (Lat. Constans II Heraclius) [630 - Syracusae - 668], Bizans imparatoru. 641 - 668 yıllarında hüküm sürmüştür. Arapların istilâsına karşı savaşmış ve dinî kaynaşmayı yatıştırmaya çalışmıştır. 660'da, Afrika ve İtalya'da bir kontrol gezisi yapmak üzere İstanbul'dan ayrılmış, Syracusae'de iken bir saraylısı tarafından öldürülmüştür.

KONSTANTİN (Coğ.), Cezâyir'de bir şehir. Vâdî Rummel'in K. dağlarını meşhur bir kanyon yolu ile aştığı noktadadır. Nüfusu 550 000 kadardır. Şehir, bir kayanın üstündedir. Tam mânasıyle bir kartal yuvası teşkil eden ve Rummel'in vâdisini kesen tipik bir kaledir. Etrafı uçurumlarla çevrili olduğundan, savunması kolaydır. Şehirin gelişebilmesi için büyük bir toprak düzeltme işlemi gerekmiştir. Orta Çağ'dan kalma surları ve kapıları vardır. Yakınında da Romalılara âid kalıntılar görülür. Önemli bir zanaat merkezidir.

Tarihçesi: Kartacalılar bu şehire Sârim Batim adını verirlerdi. Sonradan, Romalıların sömürgesi olmuştur. 311'de bir ayaklanma sonucunda yıkılan şehir, yeniden yapılmıştır. Vandaller tarafından yağma edilmiş, müslüman devletleri arasında sık sık el değiştirmiş, nihayet bağımsız bir beyliğin başkenti olmuştur. 1837'de Fransızlar tarafından feth, 1942'de Amerikalılar tarafından işgal edilmiştir.

KONSTANTİNOS (Lat. Constantinus), Roma ve Bizans İmparatorlarından on birinin taşıdığı ad.

Konstantinos, I. (270 - 288 arası Naissus [Niş] - 337 - Nikomedia [İzmit]) "Büyük" lâkabı ile tanınan ve 306 - 337 yılları arasında hüküm süren Roma imparatoru. Resmen hıristiyanlığı kabul eden ilk Roma imparatorudur. İmparatorluğun merkezini Roma'dan Bizans'a nakl etmiştir. Bu hareket, imparatorluğun paganlık geçmişine arkasını dönmesini ve hıristiyanlık çağına yönelmesini de sembolize eder. Bizans'ı imar etmiş ona kendi adını (Lat. Constantinopolis, Yun. Konstantinou - Polis [= K. şehri]) vermiş ve 11 Mayıs 330'da orasını başkent ilân etmiştir.

Konstantinos, II. (Lat. II. Constantinus), (Arelate [Arles] 317 - Aquileia 340). Büyük K.'in oğlu. Roma (Bizans İmparatoru (337 - 340) olarak hüküm sürmüştür. K., 340 yılının başlarında İtalya'yı istilâ etmiş ve Aquileia'ya gelmiş ise de, Naissus (Niş) te bulunan Constans'ın ordusu K.'a karşı yürümüş ve çarpışmada K. öldürülmüştür.

Konstantinos Hērakleios, III. (612 - Khalkedon [Kadıköy] 641), dinî bakımdan Roma kilisesi ile dostça bir politika gütmeğe başlamış fakat geliştiremeden ölmüştür.

Konstantinos, IV. (654 - 685), Halife Muâviye'nin kumandasındaki Arap ordusuna karşı direnmiştir.

Konstantinos, V. (718 - 775), **Kopronimos** (= adı boklu) lâkabını taşır. 720'den itibaren devlet idaresine katılan K., 740'ta Araplara karşı yapılan Akroïnon muharebesini kazanmakta rol oynamıştır. Rahiplerin şerrine uğrayan imparator, onların kendisine verdiği Kopronimos ve Kaballinos (= at gübresi) lâkaplarını hâlâ taşımaktadır.

Konstantinos, VI. (771 - 805), Bizans imparatoru (780 - 797). 790'da, ordu K.'u tek imparator ilân etmiştir. K., İsauria'lı sülâlesinin sonuncu imparatorudur.

Konstantinos, VII. (905 - 959). Ancak 945 ten 959'a kadar devleti yalnız olarak idare etmiştir. Yazar ve sanatkârları koruyarak, kültür alanında çok olumlu bir rol oynamıştır. Kendisi de önemli eserler yazmıştır.

Konstantinos, VIII. (aş. yu. 960 - 1028). 976'da kardeşi II. Basillios ile birlikte tahta çıktı. Fakat eğlenceye çok düşkün olduğundan idareyi kardeşine bırakmıştır. Kardeşi öldükten sonra (1025) tek başına imparator olmuş (1025 - 1028), fakat işleri beceriksiz yardımcılara bırakmış ve halka ağır vergiler yüklemiştir.

Konstantinos, IX. Monomahos (= gladyatör). (aş. yu. 980 - 1055). K., İmparatorluğun savunmasını ihmâl etmiş ve orduyu azaltmıştır. İdaresi imparatorluk için felâketlerle doludur. Batıda Normanlar, Bizans'ın İtalya'daki topraklarını feth etmişler ve Papa ile İstanbul Patriki arasında çıkan anlaşmazlık, Roma ile Bizans arasında devamlı bir dinî ayrılığa yol açmıştır. Selçuklular'a karşı imparatorluk müdafaasız bırakılmıştır.

Konstantinos Doukas, X. Bizans imparatoru (1059 - 1067). Askerlerinin ayaklanmalarına karşı tedbir alırken, imparatorluğu dış düşmanlarına karşı müdafaasız bırakmıştır. Onun zamanında Alp Arslan Ermenistan'ı istilâ etmiş (1064), Macarlar da Belgrad'ı almıştır. Peçenek'ler ve Kuman'lar Tuna'yı geçerek Balkanları ve Yunanistan'ı istilâ etmiş, Normanlar da Bizanslıları İtalya'dan kovmuşlardır. K., vaktini bilgin ve hatiplerle geçirmeğe devam etmiş ve hiçbir tedbir almamıştır.

Konstantinos, XI. Dragases Palaiologos (1404 - 1453), son Bizans İmparatoru. Osmanlı hükümdarı II. Mehmed (Fatih) tahta çıkınca (1451) İstanbul'u tehdide başladı. Parasız ve askersiz olan K., kiliselerin birleşmesini istemeyen iç düşmanlarının tehdidine karşı koyarak, İstanbul-un müdafaasına elinden geldiği kadar çalışmış ve, 29 Mayıs 1453'te, İstanbul surları önünde ölmüştür.

KONSTANTİNOS, I. (1868 - 1923), Yunan kralı (1913 - 1917 ve 1920 - 1922). Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in kız kardeşi Sophia von Hohenzollern ile evlenmiştir. I. Dünya Harbi'nde Almanlarla olan dostluğu, onu, 1917'de, oğlu Alexandros lehine tahttan vazgeçmeğe zorlamıştır. Alexandros ölünce 1920'de tekrar tahta çıkmış, fakat Yunanlıların yenilgisinden sonra yine tahttan indirilmiş ve krallığı büyük oğlu Yorgos'a bırakmıştır.

Konstantinos, II. (doğ. 1940), Yunan kralı. 1964'-te tahta çıkmış ve aynı yıl Danimarka prensesi Anne - Marie ile evlenmiştir. 1965'te başvekil G. Papandreu ve kral arasında bir gerginlik belirmiş, 1967'de muhafakâr subayların yaptığı hükûmet darbesinde K. sonucu bekler bir tavır almıştır. Kendisinin yönettiği karşı hükûmet darbesi başarısız kalınca, 13 Aralık 1967'de Atina'dan Roma'ya gitmiştir. 1972'de cumhuriyet ilân edilince krallıktan düşmüştür.

KONSTANTİNOS SÜTUNU: bk. ÇEMBERLİ TAŞ.

KONSTANTİNOV, Aleko (Sviştov 1863 - Peştera 1897), Bulgar yazarı. Odessa Üniversitesinde okumuştur. Puşkin, Lermontov, Nekrasov, Molière gibi şairlerin eserlerini bulgarcaya çevirmiştir. 1893 yılında yapmış olduğu Amerika gezisi üzerine ilk orijinal eserini vermiştir *(Do Cikago i nazad)*. K. yazar olarak ününü *Bay Gan'o* (ad) adlı eserine borçludur (Türkçe'ye çevrilmiştir). Bu eser Bulgar edebiyatında ilk hiciv romanı örneğidir. Gezi türünde yazdığı yazılarıyle K., Bulgaristan'da turizmin gelişmesine hizmet etmiştir.

KONSTANZ veya KOSTANZ [Coğ.] (Lat. Constantia adını Chlorus'tan almıştır.), Batı Almanya'da, Baden-Württenberg eyâletinde bir şehir. K. gölü (Alm. Bodensee)'nün güney kıyısında, denizden 407 m yüksekliktedir. Nüfusu 60 100 (1969) dür. Bu nüfusun % 61'i de katoliktir. 1966'dan beri, bir de üniversitesi vardır. Ayrıca, bir devlet mühendis okulu, K. gölünün araştırılmasına mahsus Mase - Querbach Enstitüsü, Orta Çağ tarihi çalışma merkezi, müzeleri, kitaplıkları vardır. Almanya'nın en eski tiyatrosu da buradadır. Orta Çağ'da taşıdığı ulaşım noktası olma önemini XVI. yüzyılda kaybetmiştir.

KONSTANZ KONSİLİ, 5 Kasım 1414 - 22 Nisan 1418 yıllarında Kostanz'da toplanan konsil. Kilise tarihinin 16. genel konsilidir. Polonya kralı Zygmunt'un ricası ile Papa XXIII. Johannes tarafından toplanan bu konsil, batılı hıristiyanlardaki büyük schisma'yı (din ayrılığı) ortadan kaldırmak maksadını güdüyordu. Hıristiyan milletler, ayrı ayrı gruplar hâlinde, konsile katılmışlardı (İtalyan, Fransız, Alman, İngiliz, İspanyol). Bu konsil, batı dünyasının en büyük toplantısını teşkil etmiştir. Schisma'nın yok edilmesinden gayri, sapıklığın ezilmesi ve Kilise reformu programa alınmıştı, XXIII. Johannes papalıktan konsilce azl edildikten sonra, Papa XII. Gregorius (Roma'ya bağlı) istifa etmiş, XIII. Benedictus da azl edilmiştir. Nihayet konsil Kardinal Oddo Colonna'yı V. Martinus adı altında papalığa seçti. Martinus, çeşitli hıristiyan milletleri ile anlaşma (concordatum)'lar imzaladı.

KONSTRÜKTİVİZM (Fr. constructivisme), Rusya'da heykeltraş A. Pevzner ve kardeşi Naum Gabo'nun temsil ettikleri bir san'at hareketi. Bunlar, Moskova'da 1920'de çıkardıkları bir konstruktivist bildirisi ile, şu tezi savunmuşlardır: Heykel sanatında, kütle heykelciliği yerine, artık boş fezayı çeviren çizgi ve düzlemler heykelciliği geçmelidir. Bu hareket felsefî ifadesini her ne kadar ancak 1920'de bulmuş ise de, 1918'den 1924'e kadar; heykelcilikte ve mimarlıkta özel olarak Sovyetler Birliği'nde, Proleterler Kültür Devrimi hareketinin hizmetinde kendini göstermiştir. Stalin'in zamanında, K. hükûmetçe hoş görülmeyerek yok edilmiştir. K. terimi heykelcilikte özel olarak A. Pevzner ve N. Gabo'nun eserleri için, mimarlıkta da W. Tatlin, A. Rodschenko, W. Wesnin, N. Ladovskiy, K. Melnikov, I. Leonidov ve, hepsinden fazla, E. Lissitzky'nin eserleri için kullanılmıştır. Lissitzky'nin etkisi ile K., milletler arası bir kavram haline de gelmiş ve. 1925'te, ekspresyonist hareketleri etkisiz bırakmakta rol oynamıştır. Daha geniş bir anlamda K. sırf geometrik olup, figüratif olmayan elemanların birleştirilmesinde veya onlara şekil vermede, teknik elemanların açıkca gösterilmesine verilen addır. K. etkileri, Max Bill'in Somut sanat'ında, Amerikalıların Op Art (Optical art) yani özel olarak göz yanılsama'larının rol oynadığı sanatta; kinetikde, tipografide, filmcilikte, fotoğrafçılıkta, modern mimarlıkta ve endüstride görülür.

KONSÜL (Fr. consul), Napoléon'un 18 Brumaire (9 Kasım) 1799 tarihli darbesi ile kurduğu hükûmet şekli (consulat) nin en yüksek üç memuru. Consulat 1799'dan 1804'e kadar sürmüş ve yerine imparatorluk yönetimi geçmiştir. K.'ler, Napoléon Bonaparte, Cambacérès ve Lebrun idiler. Bu rejim, Cumhuriyetin 8. yılı Anayasası ile kurulmuştur.

KONTRALTO, Alto (b. bk.) nun bir diğer adı, kalın kadın sesi. Bk. SES.

KONTRAPUNT: bk. KONTRPUAN.

KONTRBAS, Keman ailesinin en büyük, en kalın sesli, 4 numaralı çalgısı. 1750'de son şeklini almıştır. Ancak ayakta çalınabilir. Bu şekilde, alt kısmı yere dayanır ve saz, hafifçe göğse dokunur. Yayla çalındığı gibi, bazan parmaklarla çalınmak tercih edilir ve mükemmel bir batterie âleti şeklinde de kullanılabilir. Pizzicato ve tremolo'nun en iyi yapılabildiği sazdır. Kontrabas için tabiatiyle dördüncü çizgi üzerindeki fa (bas) anahtarı kullanılır. Fakat tellerde çıkan sesler, notada gösterilenlerden bir sekizli pesttir. Orkestranın en pest sazıdır. Violonselden bir sekizli pesttir. Telleri do, sol, re ve lâ şeklinde düzenlenir. Ses sahası 3 sekizlidir (kaba kaba aşîrân ile aşîrân). Dörtlü aralıklarla mi, lâ, re, sol şeklinde (kaba kaba aşîrân, kaba kaba dügâh, kaba kaba yegâh, kaba kaba rast) düzenlenen kontrbaslar da vardır. Boyu 1 95 - 2 00 metre, en geniş yeri 62 cm dir. Bk. KEMAN. Başlıca kontrbas metodları: Verrinst, Labro, Bottesini, Gouffé. Türk Musikisi'ne violonsel girdiği halde, henüz kontrbas girmemiştir. Fakat kolayca girebilir. Fr. contrebasse, İng. double - bass, Alm. Kontrabass, İt. contrabasso, İsp. contrabojo. — Kontrbas bir virtüozluk çalgısı sayılmamakla beraber, bazı bestekârlar, bu âlet için saz eserleri de yazmışlardır. K., caz musikisine de girmiştir.— Bu ad verilen bir nefesli çalgı için bk. BOMBARDON, TUBA.

KONTRBAS

KONTRBAS KLARNET, Klarnet (b. bk.) sazının en pesti ve en büyüğü. Pek nadiren orkestraya girer. Bas klarnetten bir sekizli pesttir. Fr. clarinette contrebasse. 1829'da Streitwolf tarafından yapılmıştır. 2,5 sekizli alır ve fa'ya kadar iner.

KONTRBASİST (Fr. contrebassiste), Kontrbas çalan san'atkâr.

KONTRBASON (Fr. Contre - basson): bk. FAGOT.

KONTRBATÖR, bir tarım aleti. Harman dövücünün sabit bir parçasıdır. Dövücü buna çarparak döner.

KONTRFAGOT: bk. KONTRBASON.

KONTRPLAK (Fr. *contre - plaqué;* İng. plywood), tellerinin doğrultusu genel olarak biribirine dikey gelmek üzere üst üste yapıştırılmış incecik tahta tabakalarından meydana gelen, esnek ve dayanıklı levha. K.'ların standart şekilleri, lifleri biribirine dikey gelecek biçimde iyice yapıştırılmış, tek sayıda birkaç ince tabakadan ibarettir. Bükülmeye elverişli olan veya kırılmaksızın burulabilen K.'ların yapımında, tabakaların lifleri biribirine dikey oldukları yerde, aralarında 30, 45 veya 60 derecelik açılar meydana getirirler (bu durumda burucu etki, K. levhasının her noktasına dengeli olarak dağılır). Bütün tabakaların lifleri birbirine paralel olduğu zaman, K.'a, haddeden geçmiş tahta da denilir. K. levhasının kendiliğinden eğrilip çarpılma eğilimini azaltabilecek olan dengeli bir yapımda, orta tabakanın her iki yanındaki yâni altında ve üstündeki tabakalar ikişer ikişer özdeş nitelikte ve özdeş açılı olur. 3 tabaka, 5 tabaka, 7 tabaka olarak tanımlanan standart K.'ın yapımında ilke budur.

Yapım: yapıştırıcı maddeler ile tutkallar mekanik olarak karıştırıldıktan sonra metalden veya sert kauçuktan yapılmış oluklu merdanelerle biribirine tutturulacak yüzeylere sürülür veya serpilir. Sonra birbirine tutturulan katlar hidrolik veya pnömatik cendere ile iyice sıkıştırılır ve çeşitli yöntemlerle kurutulur.

Özellikler: Ağaç tomruklarının bu işlemlerle ince kaplama tabakaları ve K. haline getirilmesi, eldeki ham maddenin verimini ıslah eder; normal kerestenin "faydalı" genişliği artar, çekme ve şişme azalır, çatlama hemen hemen ortadan kalkar, dayanıklılık bütün yüzeye eşit olarak dağılır ve incecik kaplamalara da güvenilir bir zemin sağlanır.

K. suya dayanıklı yâni su geçirmeyen yapıştırıcılarla hazırlanacak olursa, dış etkenlerin şiddetine karşı normal tahtadan daha dayanıklı olur. Yapıştırıcı maddeler ve tutkaller suya dayanıklılık bakımından çok çeşitlidirler. Bu maddeler K.'ın kullanılacağı yerin gerektirdiği niteliğe göre seçilmezlerse, K.'ın tabakaları biribirinden ayrılabilir (Bk. ORMAN ENDÜSTRİLERİ).

KONTRPUAN, çoksesli musiki ilimleri arasında, armoniden sonra öğrenilen pek mühim bir bilgidir. Kontrpuandan sonra füg (b. bk.) okunur ki, bir bakıma bağımsız değildir, kontrpuanın devamı ve en yüksek kısmı, âdetâ bir kompozisyon bahsidir.

Kontrpuan, lahnin lahne eşlik etmesi için uyulacak kaideleri gösterir. Armonide, hazır yapılmış uygular, esas malzemeyi teşkil eder. Kontrpuanda ise, uygular esas değildir. Lahinlerin aynı zamanda işittirilmesinden doğan bir netice sayılır. Armonideki yasaklar, kontrpuanda daha sıkı şekilde tatbik edilir. Her kısım'daki lahnin güzel olmasına da bilhassa dikkat edilir.

Kontrpuan kelimesi, Latince'de "noktaya karşı nokta" demek olan "punctus contra punctum" tâbirinden gelir. Bu isimle anılması, ilk kontrpuan tatbikatında, her noktaya karşı bir nokta şeklindeki notaların karşılıklı konulması sebebiyledir. Orta Çağ'da kullanılan *organum*'larda, kontrpuanın başlangıcı görülür ve burada notaya karşı notanın kullanıldığı malûmdur. İki türlü kontrpuan vardır: sıkı kontrpuan ve serbest kontrpuan.

Sıkı K., Palestrina ve onu devam ettirenlerce uygulanmış, belirli kaidelerle yapılmış bir san'attır. Serbest K. ise J. S. Bach'ın elinde daha yumuşak ve daha geniş imkânlı hale gelmiş K. san'atıdır. Bunda, öncekine nisbetle daha hürriyet vardır. Serbest K., iki yüzyıl boyunca gelişerek, modern K.'ı doğurmuştur.

Kontrpuan, Batı'da teksesli musikiden çoksesli musikiye geçişin belirtisi olarak IX. yüzyılda ortaya çıkmış, fakat XII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamıştır. XIV. yüzyılda "ars contrapunct" tâbiri görülür.

Kontrpuan, basit (iki kısımlı) ve çok kısımlı (2,3 vs.) yahut çevrilebilir mahiyette olabilir.

KONU [Mus.] (Fr. sujet), Füg'ün başlıca elemanı. Ona, "Füg'ün temi" gözü ile bakılabilir. K.'yu seslerin biri ifade eder, sonra bu ifade sırasında seslerin her biri onu tekrarlar. Bu tekrarlama ya aslını tekrar şeklinde, ya da bir cevap şekline transpoze edilmiş olarak yapılır. Genel olarak, K. ile beraber, bir mukabil K. (Fr. contre - sujet) kullanılır. Bu da, tersine döndürülebilen bir kontrpuan şeklinde yazılabilir.

KONUK [Ahmed Avni] (1871 - 19.III.1938), Türk bestekârı ve bilgini. İstanbul'da doğdu. Kadı Ali - zâde İbrahim Efendi'nin oğlu balmumu taciri Mûsa Kâzım Efendi ile tacir Buhârâlı Hâfız Mustafa Efendi'nin kızı Fatma Zehrâ Hanım'ın oğludur. 9 - 10 yaşlarında iken babasını ve birkaç ay sonra annesini kaybetti. Öksüz kaldığı zaman mahalle mektebini (ilkokul) bitirmiş, Galata rüşdîyesine (ortaokul) gidiyordu. 1884'te imtihanla Dârüşşafaka'ya girdi. 6 yıl okuyup 1890'da bitirdi. Bu sırada hâfız da olmuştu. Cami derslerine devam etti ve Arabça öğrenerek icâzet (diploma) aldı. 19 yaşında Galata İttihad Postahanesi'ne 400 kuruş maaşla müdürlük kâtibi olarak memuriyete başladı. Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'yi 1898'de birincilikle bitirdi. Derece derece yükseldi. 1909'da Posta Nezâreti'nde kalem müdürü oldu. 1922'de İstanbul'da kalmak şartıyle, Ankara hükûmetinin Posta umum müdür muavini oldu ve 8 yıl bu görevde kaldı. 1 Eylül 1930'da umum müdürlük hukuk müşaviri oldu. 376 sayılı Posta Kanunu'nu, mucip sebepler lâyihası ve nizam - nâmesi ile beraber hazırladı. İsteği üzerine 1933'te 62 yaşında, 43 yıllık bir postacılık hizmetinden sonra emekli oldu. Posta ve Telgraf Yüksek Mektebi ile Yüksek Mühendis Mektebi (Teknik Üniversite)'nde uzun yıllar postacılık kürsüsünü işgal etti. 67 yaşında öldü. Merkezefendi'ye gömüldü. Büyük bir postacı olarak tanınmıştı. Postacılık üzerinde önemli yazıları ve incelemeleri vardır.

1911'de ölen Selânikli Es'ad Dede - Efendi'den *Mesnevî* okudu, Farsca öğrendi ve icâzet aldı. Arabca, Farsça ve Fransızca'yı mükemmel biliyordu. Musikiyi Zekâi Dede'den öğrendi. Kirâmî Efendi'den de meşk etti. Nota bilmez ve saz çalmazdı. Fakat iyi bir hânende idi. Musiki bilgisine de ilgi gösterdi. Mamafih gençliğinde uğraştığı musikiyi uzun yıllar için tasavvufla meşgul olmak üzere bıraktı. Ancak son zamanlarında gene musikiye döndü. Siyah bıyıklı, orta boylu, zayıf, hafif öne eğik, çalışkan, çok terbiyeli, fevkalâde mütevazı idi. Şiir de yazmış ve güftelerinin ekserisini kaleme almıştır. Gençliğinde Zekâi Dede'nin talebesi olarak birkaç yıl, yakın arkadaşları Dr. Subhi Ezgi ve Rauf Yektâ Bey'le beraber çalışmıştır. Konservatuar'ın yayınladığı Âyîn'lerin bir kısmının güftesini Türkçe'ye çevirmiştir. Kendi bestelediği Âyîn-i Şerîfler de Mevlevî - hâneler'de okunmuştur.

Dilkeşîde ve Bend-i Hisâr makamları, K.'un 1900'-den az önce yaptığı terkiplerdir. Büyük bir bestekâr sayılması mümkündür. Tamamen klasik ekoldendir; Zekâi Dede'yi tâkib etmiştir. Bununla beraber Kâr-ı Nâtık (b. bk.)'ı, muvaffak olmuş bir eser değildir. Tevfik Fikret'in *Târîh-i Kadîm*'ine manzum bir reddiye yazan K., *Hânende*'nin toplayıcısıdır. Elimizdeki en iyi güfte mecmuası olan *Hânende,* san'atkâr 28 yaşında iken 1317 (1899)'de İstanbul'da Mahmudbey Matbaası'nda basılmıştır. 720 + 38 (fihrist) + 8 ((bestekâr resimleri) = 766 büyük sayfa ve çift sütunludur. Başında kısa nazarî bilgi de vardır. 95 makamdan 2 706 parça eserin güftesini verir. Bu eserlerden bazılarının bestesi bugün elimizde değildir.

Konuk, çok büyük bir tasavvuf bilginidir. 3 eseri dışında büyük eserleri basılmamıştır ve Konya Kütüphanesi'ndedir. En büyük eseri 36 cilt ve 7 534 sayfa tutan *Mesnevî Tercümesi ve Şerhi*'dir. *Mesnevî*'ye yapılmış şerhlerin en büyüğüdür. 15 kadar olan diğer eserlerinin mühimleri şunlardır: Muhyiddin İbni'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'inin ve gene onun *Et - Tedbîrâtu'l-İlâhiye*'sinin Arabça'dan tercüme ve şerhleri, Fahreddin Irâkî'nin *Leme'ât*'ının Arabça'dan, *Risâle-i Sipehsâlâr*'ın Farsça'dan tercümeleri.

K.'un bilinen musiki eserleri 41 parçadır: 3 Âyîn (Bûselik - Aşîrân, Dilkeşîde ve Rûy-i Irak) dışında dinî eseri bilinmiyor. Hepsinin güftelerini yazdığı dindışı 39 parça şöyle tasnif edilebilir: 1 Kâr-ı Nâtık, 3 Kâr, 8 Beste, 5 Ağır ve 5 Yürük Semâî ile 16 Şarkı. Dilkeşîde ve Râhatu'l-Ervâh'tan birer fasıl yapmıştır. Kâr-ı Nâtık ve Hicâz Kâr ihtiyarlık eseridir. Diğerlerinin hemen hepsini 19 - 30 yaşlarında bestelemiştir.

KONUM, Fransız müzikçisi ve dansörü Pierre Beauchamps (1630 - 1635/1695 veya 1705) tarafından icad edilen ve Fransız balesini karakterize eden, ayağı yere koyma şekli. Beauchamps 5 K. uydurmuş, bunlara dâir fikri, tavan arasında beslediği kumrulardan aldığını söylemiştir. Kumrularına yem verdiği zamanki koşuşmaları ve itişmeleri, Beauchamps'a dansa dair ilham vermiştir.

KONUT (Mesken), kişinin barındığı, günlük özel hayatını içinde yaşadığı yerlere verilen ad. Bu yer, tek başına bir ev veya apartman dâiresi olabileceği gibi, en basit anlamda bir dam altı veya çadır, mağara veya ağaç kovuğu da olabilir. Yeter ki orada barınılsın, günlük özel hayat orada yaşansın. Hukuk yönünden kişi, K.'suz düşünülemez. Kişinin kimliğini tespit eden unsurlardan biri de, onun "ikametgâh" ıdır. Türk Medenî Kanunu'na göre, kişinin, "yerleşmek niyeti ile oturduğu yer" e ikametgâh denir. Bununla beraber, bu niteliği taşıyan yani yerleşmek niyeti ile oturulan bir yere sahip olmayan bir kişinin "elyevm sâkin olduğu mahâl" de o kişinin ikametgâhı sayılır. Kişinin ikametgâhsız (adressiz) olması kadar, birden çok ikametgâhı olması da resmî ve hukukî işlemlerde karışıklık yaratır. Bu itibarla, "Bir kimsenin, aynı zamanda, birden ziyâde ikametgâhı olamaz." Ancak, "ticarî ve sınaî müesseselerin" birden çok ikametgâhı olabilir (Medenî Kanun, madde 19, 20). Gerçek kişilerde olduğu gibi, tüzel kişiler için de bir ikametgâha bağlı olmak gerekir. Tüzel kişinin ikametgâhı, "muamelelerinin tedvir olunduğu (yürütüldüğü) mahâldir." (Medenî Kanun, 49). Geçici olarak içinde yaşanılan okul, hastahane, kışla, otel, öğrenci yurdu, ceza evi gibi yerler ikametgâh sayılmazlar. Medenî Kanun, bazı kimselerin ikametgâhlarını bizzat tespit ve tâyin etmiştir. Buna göre, "Kocanın ikametgâhı karının, ana - babanın ikametgâhı velâyetleri altındaki çocuğun ve mahkemenin bulunduğu yer, vesâyet altındaki kimsenin ikametgâhı addolunur." (Madde 21). Medenî Kanun'un 152. maddesinde ise, "ev" kelimesi kullanılmış ve "evin intihabı" nın, kocaya ait olduğu hükmüne yer verilmiştir.

K., içinde yaşanılan, barınılan yerdir. İkametgâh ise, resmî ve hukukî işlemlerde aranan, söz konusu edilen ve geçerli olan yerdir. Bir "yer" in, aynı zamanda K. ve ikametgâh olması tabiî ve aslî haldir. Ancak, ayrı olmaları da mümkündür. Geçici olarak kalınan yerlerin ikametgâh sayılmaması, "mahkemenin bulunduğu yerin vesâyet altındaki kimsenin ikametgâhı" sayılması bunu gösterir. Diğer taraftan, "ticarî ve sınaî müesseselerin", tüzel kişi olan şirket, vakıf, dernek veya partilerin ikametgâhları vardır. Fakat, bunların K.'larından, elbette bahsedilemez. Dairelerce, resmî veya özel kurumlarca kendi personeline kiralanan veya bedelsiz tahsis olunan lojmanlar da K. ve içinde barınanların ikametgâhlarıdır.

K., çatısı altında, kişinin güvenlik ve huzur içinde özel hayatını yaşadığı bir yer olmalıdır. Bu itibarla, anayasa'lar, kişi dokunulmazlığı yanında ve onun tamamlayıcısı olarak "K. dokunulmazlığına" da yer verirler. Nitekim, Anayasamızın 16. maddesi, "Ka.'a dokunulamaz" dedikten sonra, "hâkim kararı olmadıkça; millî güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça" K.'a girilemeyeceğini, arama yapılamayacağını, K.'taki eşyâya el konulamayacağını hükme bağlamıştır. Hâkimin karar veya yetkili merciin emir verebilmesi için, "kanunun açıkça gösterdiği haller" den birinin mevcut olması gerekir.

K. dokunulmazlığı, kişinin temel kamu haklarındandır: diğer temel hak ve hürriyetlerle bir bütün teşkil eder. K. dokunulmazlığının Anayasa'da yer alması, sâdece diğer kişilere karşı değil, bizzat devlete karşı da bir teminâttır. Anayasamızın 8. ve 11. maddeleri, bu konuda şüphe bırakmaz. Türk ceza kanununun 193. maddesi, K. dokunulmazlığını ihlâl eden kişiler; 194. maddesi ise aynı suçu işleyen memurlar hakkında cezâî müeyyideleri ihtiva eder. K. dokunulmazlığını ihlâl eden kişi bir aydan altı aya kadar hapis olunur. Suç, geceleyin, şiddet kullanarak, silâhla veya bir çok kimseler tarafından toplu olarak işlenirse, hapis cezası altı aydan üç yıla kadar uzar. Bu takdirde, suçlular savcılıkça re'sen tâkip olunur; K. dokunulmazlığı ihlâl olunan

kişinin şikâyeti gerekmez. Devlet memurlarının görevlerini kötüye kullanarak veya kanunda belirtilen usûl ve şartlar dışında K.'a ve müştemilâtına (eklentilerine) girmeleri, üç aydan üç yıla; bu iş, evin içini araştırmak gibi başka keyfî bir muamele için yapılmışsa altı aydan üç yıla kadar hapislerini gerektirir. Eğer bu suç özel bir maksat uğrunda işlenmişse, cezâlar altıda birden üçte bire kadar arttırılır. Kanun, K. olmayan ticarethane ve idarehane gibi "hususî mahaller" in usulsüz araştırılmasını da cezaî müeyyide altına almış; bu suçu işleyen memurların iki aydan iki yıla kadar hapis olunacağını hükme bağlamıştır.

Çağımızın hukuk anlayışı, devletleri, vatandaşlarına karşı birtakım sosyal ve ekonomik hizmetler yüklenmeğe; onlara sosyal ve ekonomik haklar tanımağa sevk etmiştir. Anayasalarda, kişilere tanınan temel kamu haklarına ilâveten, sosyal haklara da yer verilmiştir. Nitekim, Anayasamızın 49. maddesinin ikinci fıkrası, devleti, "yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun olarak K. ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirler" almakla yükümlü kılmıştır.

K.'la ilgili bulunan ve sosyal nitelik taşıyan diğer bir hüküm de, İcrâ ve İflâs Kanunumuzun 82. maddesinin 12 numaralı bendi hükmüdür. Bu bend hükmüne göre, "borçlunun hâline münâsip evi" hacz edilemez. Evin değeri fazla ise, satılmasından hâsıl olan paradan "hâline münâsip bir yer alınabilecek miktarı" nın borçluya bırakılması gerekir.

Bir K.'un, içinde yaşayanların barınma, sağlık, dinlenme ve sâir bütün ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olması gerekir. K., medenî hayatın gereklerine uygun olmalıdır. Eski hukukumuzun "mesken-i şer'î" deyimi, içinde oturulmağa, yaşanmağa elverişli, mutfak, hamam, helâ gibi müştemilâtı (eklentileri) ihtiva eden bir K.'u ifâde eder. İslâm hukukuna göre, ancak bu niteliği hâiz bir yer K. sayılabilir.

Kalkınan bir memleket olarak Türkiye, K. sorununu henüz çözümleme yolundadır. Bununla beraber, İkinci Cihan Savaşı'nın yıkıntıları, bu savaştan sonra artan nüfus ve çağdaş teknolojik değişmeler, dünyanın bütün ülkelerinde bir K. sorunu yaratmıştır.

Türkiye'de K. ihtiyacını yaratan ve arttıran sebeplerin başında, nüfus artışı ve değişen toplum ve hukuk düzeni içinde ana - baba ve çocuklardan ibâret çağdaş aile tipinin yaygınlaşması gelir. Zaman zaman meydana gelen âfetler (sel, deprem vesâire), çürük malzeme ile ve eski teknolojiye göre yapılmış bulunan evleri geniş ölçüde tahrip etmektedir. Yol, baraj, köprü, resmî bina inşaâtı gibi sebeplerle yapılan kamulaştırmalar da, eski K.'ların yıkılması, yerlerine yenilerinin yapılması gereğini doğuruyor. Diğer taraftan, içinde barınılır ve rahatça yaşanılır nitelikte olmayan bir kısım köy evlerinin ve gecekondu tipindeki K.'ların tasfiyesi, oda başına düşen kişi sayısının normal hadde indirilmesi; dar veya sâbit gelirli ailelerin, Anayasa'nın 49. maddesi gereğince, "sağlık şartlarına uygun" K.'lara kavuşturulması da gerekmektedir. Memleketimizin süratle sanayileşmesi ve bunun sonucu olarak şehirleşmesi, artan ve işsiz kalan tarım nüfusunun yeni iş merkezlerine göç etmesi, K. ihtiyacını yaratan ve arttıran diğer bir sebeptir.

Nüfusu on binden fazla olan şehirlerimizde 1972 yılında 14 milyon 205 bin 442 kişinin yaşamakta olduğu hesaplanmıştır. Bu şehir nüfusunu, oda başına iki kişi düşmek üzere (ki gelişmiş ülkelerde oda başına bir kişidir) K.'lara yerleştirmek gerekse, mevcut 5 121 615 odalık K.'a ek olarak 1 981 106 odalık K.'a ihtiyaç vardır. Şehirlerimizde, sırf bu ihtiyacın karşılanması için değişik sayıda odalı K.'lardan, İkinci Beş Yıllık Plan döneminde yılda ortalama 160 057 K. yapmak gerekmektedir. K. yapımının hayli hızlandığı ve yatırımların büyük bir kısmının K. yapımına ayrıldığı İkinci Beş Yıllık Plan döneminin ilk dört yıllık (1968 - 1971) konut yapım ortalaması ise 136 660'dır. Şehirlerde yaşayan nüfusumuzun beşte bir (Ankara'da % 60) kadarının gecekondu niteliğindeki yetersiz K.'larda yaşadığı bilinmektedir. Şehir K.'larımızın % 41'i nitelikçe iyi, % 33'ü orta, % 26'sı ise fena olarak tespit edilmiştir. Bu K.'ların % 27'sinde mutfak, % 7'sinde helâ, % 49'unda hamam, % 26'sında elektirik, % 45'inde akarsu yoktur.

Köy K.'larımızın ise % 55,8'i sağlam, % 27,4'ü tâmir edilebilir ve % 16,8'i de çürük olarak tesbit edilmiştir. Bu K.'ların % 97'den fazlasında akarsu ve elektirik, % 80'e yakınında mutfak, % 27'ye yakınında da helâ yoktur. Devlet Planlama Teşkilâtınca, köylerimizin yıllık K. ihtiyacı, yalnız nüfus artışı ve âfetler gözönünde tutulmak sûretiyle, 60 000 olarak hesaplanmış bulunuyor.

Memleketimizin K. sorununun çözümlenmesi yolunda alınmış ve alınmakta olan tedbirler vardır ve bunlardan olumlu sonuçlar alınmağa başlanmıştır. İmâr ve İskân Bakanlığı'nın başta gelen uğraşma konularından biri de K. sorunudur. Nitekim Bakanlığın Genel Müdürlüklerinden birisi (Mesken Genel Müdürlüğü), sadece K. işi ile uğraşır. Ayrıca, arsa spekülâsyonunu önlemek ve K. alanındaki kamu yatırımlarına destek olmak üzere kamu tüzel kişiliğini hâiz ve döner sermâyeli Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü de kurulmuştur. Âfet İşleri Genel Müdürlüğü ise, felâkete uğrayan bölgelerdeki K. ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğunu taşır. Emlâk ve Kredi Bankası, Sosyal Sigortalar Kurumu, T. C. Emekli Sandığı, Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ve Memur Yardımlaşma Kurumu (MEYAK), K. ihtiyacının karşılanmasında kredi sağlamak, bizzat K. yapmak, kendi evini yapana yardım etmek ve sâir şekillerde kamu hizmeti görmek üzere görevlidirler. Bir misâl olarak, İmâr ve İskân Bakanlığı'nın 1971 yılı K. yapım çalışmaları ile ilgili bazı rakamlar vermek yerinde olacaktır: İkinci Beş Yıllık Plan döneminin dördüncü yılı olan 1971 uygulama programı çerçevesinde 761 milyon 800 bin liralık yatırım öngörülmüş, bunun % 63'ten fazlası yıl içinde gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl içinde Burdur deprem bölgesinde 1412, Bingöl deprem bölgesinde ise 4035 K. yapılmış; ayrıca, bu bölgelerin yol, su, elektirik ve lâğım tesisleri gibi alt yapıları da tamamlanmıştır. Gecekondu önleme ve tasfiye çalışmaları için, 1971 yılında 181 milyon 600 bin liralık harcama yapılması planlanmıştır. Bununla beraber, planlı kalkınma döneminde K. yatırımları toplam yatırımlar içinde % 20 civarında yüksek bir paya sahip olduğu halde, memleketimizin çağdaş teknolojiye göre yeniden inşa ve kalkınma halinde olması dolayısıyle K. sorunu, henüz bütün önemini muhafaza etmektedir.

İkinci Beş Yıllık Plan: 1. İmar ve İskân Bakanlığı'nın şehirleşme ve K. ihtiyacının karşılanması konusunda kamu hizmetlerini daha iyi görecek şekilde yeniden organize edilmesini, 2. K. kredisi veren kurumlar kaynaklarının tek elden kullanılmasına imkân verecek surette düzenlenmesini, 3. Emlâk ve Kredi Bankası'na ve Sosyal Sigortalar Kurumu'na ilâveten T. C. Emekli Sandığı'nın da mensuplarına K. kredisi vermesini, 4. K. (yapı) kooperatiflerinin yeni

getirilecek mevzuât ile İmar ve İskân Bakanlığı denetimi altına alınmasını, 5. K. Kanunu Tasarısı'nın yeni ihtiyaçlara göre geliştirilerek daha iyi işler hale getirilmesini, 6. Bir "Arsa Ofisi" kurulmasını (ki, bu ofis kurulmuştur), 7. Yapı Araştırma Enstitüsü (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'na bağlı olarak kurulmuştur) tesisini öngörmektedir. İkinci Beş Yıllık Plân esaslarına göre, yurt şartlarına uygun, ekonomik standartta halk K.'u yapımına önem verilecek, lüks K. yapımı sınırlanacak, toplu K. yapımında kooperatifleşme yoluna gidilecek, imkânları sınırlı ailelere öncelik tanınacak, K. yapımında mahallî malzeme ve teknolojiden yararlanılacak ve prefabrike K. yapımından, kesin zaruret olmadıkça, kaçınılacaktır. 1973 - 1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Plân esaslarının da, bu alandaki gelişmelere ve doğan yeni ihtiyaçlara göre tespit edilmekte olduğu bilinmektedir.

KONUT DOKUNULMAZLIĞI: bk. KONUT.

KONVEKS: bk. MERCEKLER.

KONVEKS AYNA: bk. AYNA (konveks, tümsek).

KONVEKSİYON (Fr. convection de la chaleur; İng. convection), Isının bir yerden başka bir yere kütle hareketi yoluyla iletilmesi. Isı, üç yolla yayılır: *İletim, ışıma* ve K. (bk. İLETİM, IŞIMA). Bu yolla ısı, bir gaz veya sıvı hareketi ile yayılır. Isı kaynağı ile temasta olan akışkan parçası, gitgide daha sıcak olur, genişler, daha az yoğun olur ve yükselir. Bu akışkan parçasının yeri daha soğuk olanlar tarafından alınır ve böylece K. *akımları* ortaya çıkar (düşey olarak hareket eden hava akımları). Termik K.'da esas, sıcaklık ve yoğunluk farkıdır. Bacaların çekmesi ve benzin motorlarının soğutulması, K.'la olur.

KONVEKTÖR (Fr. convecteur), bir akışkanda, ısıyı her yöne eşit olarak yaymayı sağlayan bir düzen. Bu düzen, bir veya birkaç dizi halinde yatay olarak yerleştirilmiş ve kanatçıklarla birbirine bağlanmış olan bakır veya pirinç borulardan meydana gelir. K., saç kılıftan meydana gelen bir bacanın tabanına yerleştirilir; alt kısmından açılan bir delikten giren hava, üst tarafta bulunan aynı büyüklükteki bir delikten çıkar. Bu kılıf duvarların bir kısmı olabileceği gibi ayrı bir kasa da olabilir.

KONVOY (İng. *convoy* < Fr. *convoi* < Lat. *cum:* "birlikte" + *via:* "yol"), savaşta ticaret gemileri ile, asker ve askerî gereçler taşıyan gemileri düşman saldırılarından korumak üzere onlara yoldaşlık eden harp gemileri (Fr. escorte) veya koruyan ve korunan gemilerin tümünden kurulan kafile. İlk olarak Romalıların, Venediklilerin ve başka denizci milletlerin yararlanmış oldukları bu sistem, özellikle 1550 yılı dolaylarında, Latin Amerika servetlerini İspanya'ya taşıyan yük yelkenlilerini korumak üzere onlara "refakat" eden İspanyol zırhlı yelkenlileri ile gelişmiştir. Birçok saldırıya rağmen, sistem çok büyük başarı ile uygulanmış, 250 yıllık süre içinde yalnız bir zırhlı filosu elden çıkmıştır. Yelkenli denizciliğinin çok geliştiği yıllarda İngilizler, Hollandalılar ve Fransızlar da izledikleri büyük ticaret yolları üzerinde aynı sistemden yararlanmışlardır.

1815'ten sonra, 100 yıl süren nisbî sükûn devrinde, K. usûlü terk edilmiştir. I. Dünya Harbi'nde Almanlar denizaltı savaşına başlayınca; İngiliz Amirallik Dairesi, gemi kafilelerinin toplanmasının, denizde gidişin en az hızlı gemiye göre ayarlanmasının ve başka K.'larla dolu limanlarda yük alıp boşaltmak için uzun süre beklemek zorunda kalmasının, gemilerin taşıma kapasitesinin israf edilmesine yol açacağını düşünmüş ve ilkin K. sisteminin uygulanmasına karşı çıkmıştı. Fakat 1917 yılı başlarında Almanların U - Boat (< Alm. *Unterseeboot,* denizaltı gemisi) larının amansız ve ayırımsız saldırıları ile İngiliz deniz ticaret filosu yok olmaya başlayınca, Amerikan amirali William S. Sims'in öncülüğü ile K. sistemi canlandırıldı, batırılan gemilerin sayısı birdenbire çok azaldı ve Amerikan donanması 2 milyon Amerikan askerinin rekor teşkil eden bir emniyet içinde Avrupa kıtasına aktarılmasını sağladı.

K. sistemi, II. Dünya Harbi'nin çıkması ile birlikte, yeniden uygulanmaya başladı. Fakat, başlangıçta, etkin bir korumaya elverişli nitelikte ve yeteri kadar refakat gemisi yoktu. Sonradan geliştirilen muhripli refakat (İng. *Destroyer Escort)* ve uçak gemisi refakati (İng. *Escort Carrier)* sistemlerinin uyguladığı denizaltı avlama ve yok etme taktiği, denizaltı tehlikesini çok azalttı.

I. Dünya Harbi'nde İstanbul'la Çanakkale arasında sefer yapan ve özellikle İstanbul'a yaralı taşıyan küçük gemilerimizi Marmara'ya sızan düşman denizaltılarından korumak için, eldeki iki üç küçük muhripten yararlanılmıştı.

KONYA, Türkiye'nin sekizinci büyük şehri, İç Anadolu bölgesinde tarım, sanayi merkezi, eski kültür şehirlerinden biri, aynı addaki ilin merkezi. Yüzölçümü 47 721 km², il nüfusu 1 290 000 (1970), merkez nüfusu 200 760 (1970) dır. K., büyük Türk düşünürü Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin türbesinin bulunduğu şehirdir.

KONYA : Hükümet Konağı

Adı: Tarihten önceki çağlardan beri önemli yerleşme yerlerinden biri olmuş bulunan K. ve çevresi, türlü tarihlerde değişik adlarla anılmıştır. Anadolu'nun Bakır çağından beri (M. Ö. 3500 - 3000) yerleşilmiş olduğu anlaşılan bu bölgede, türlü çağlarda Hititler, Phrygler, Romalılar, Bizans, Selçuklular ve Osmanlılar bulunmuş, burası Iconion, Iconium (İkonium) gibi adlarla anılarak, zamanla K. adı yerleşmiştir. Bu adın konulmasında türlü efsaneler de ortaya çıkmış, şimdiki K.'nın ilk adı olarak İkonion kelimesinin Phrygler çağında Kawania adından gelmiş olduğu ileri sürülmüştür.

Yer şekilleri: Türkiye'nin en geniş ili olan K., doğu ve kuzey bölümleri ova; güney - doğu, güney ve güney - batı tarafları Toros dağları ve kollarıyle çevrili bir bölgedir. Kuzeyden güneye olan uzunluğu 320 km yi geçer, doğu - batı enliliği 275 km yi bulur. Bu sınırlar içinde ova özelliği gösteren yerlerin yüzölçümü 8 000 km² yi geçer. Ayrıca, plato biçiminde düzlükler, tepelik ve dalgalı arazi de geniş yer tutar. Geri kalan yerleri, çoğu 1 500 - 2 000 m yükseklikte olan ve yer yer 3 000 m yi geçen dağlarla kaplıdır. K. ovası (b. bk.), Türkiye'nin en büyük ovalarından biridir. Bu ovanın ve iç bölge düzlüklerinin çevresindeki yükseklikler, genç kıvrım sıradağları olup, iç bölgede ise yer yer yükselen sönmüş volkan dağları ve çoğunlukla alçak, eski yapılı kırık dağları, başlıca büyük şekillerdir.

İlin batı kenarında, Isparta ili ile sınır durumunda bulunan, yüksekliği 2 100 - 2 400 m olan ve çok yeri eski kristalin taşlardan kıvrımlı kırıklı bir yapı gösteren Sultan Dağları (b. bk.) 100 km boyunca uzanır. Bu dağlar, doğusundaki düzlüklerin yanında, 1 000 - 1 400 m yükseklikte bir sıradağ görünüşündedir. Bunun güneyinde Aladağ (2 305 m), Erenler dağı (2 319 m), Eğriburun dağı (2 200 m), Alacadağ (2 203 m) sıralanır. Bunlardan Aladağ ile hemen kuzey - doğusundaki Kocaçal dağı (1 931 m) ve güneyindeki Loras dağı (2 010 m), çok yerlerinde paleozoik kristalin taşlardan ve yer yer kretase tabakalarından oluşmuş, kırılmalara uğramış dağlardır. Buralarda kalkerlerin çok yer tuttuğu alanlarda ve bu arada K. şehrinin batısında yükselen Loras dağının bazı bölümlerinde, Karaman güneyindeki dağlarda karstik şekiller vardır. Bütün bu dağlar arasında yer yer Neojen devri tabakalarından bir yapı gösteren düzce yerler de vardır. Daha güneydeki Erenler dağı ve Aladağ ile yakın çevreleri, andezitlerin yaygın bulunduğu geniş ölçüde volkanik bir arazidir. Bu arazi, kuzeyden Kızılören kasabası, güneyinden Suğla gölü yakınlarına, doğuda Hatunsaray'dan batıda Çavuş'a kadar uzanır. Küçük bir volkanik arazi de K. şehrinin batısındaki Takkeli Dağ ve çevresindedir. Burada Üçüncü Zamana ait andezitlerle tüfler çok yer tutar. İlin güney - batı çevresinde Küpe dağı ile Gidengelmez dağı uzanır. Yükseklikleri 1 500 - 2 000 m olan ve Seydişehir'in güneyinde sıralanan bu dağların yapısında yer yer boksit (bauxit) madenleri bulunmaktadır. Bu dağlarla ilin güney çevresindeki kıvrımlı kırıklı ve çok yeri kalker yapılı, 2 000 - 2 500 m yüksekliğindeki sıradağlar (bu arada Geyik dağlarının çok yeri, Karakuş dağı, Hadım ve Ermenek çevresi dağları) karstik arazi şekilleri bakımından çeşitlilik gösterirler. Burada düdenler, obruklar, mağaralar, yeraltı akarsuları çok yer tutar. İlin güney - doğu çevresinde Toroslar'ın yüksek dağ sıralarından olan (3 000 m den yüksek) Bolkar dağları uzanır.

Çoğunca Üçüncü Zamandaki dağ oluşmaları sırasında meydana gelmiş bulunan ilin bu kenar dağlarından başka, iç bölgelerde volkanik yığılmalardan doğmuş volkan dağları ve çeşitli volkanik şekiller vardır. Karaman'ın kuzeyindeki Karadağ (2 271 m) ile bunun kuzey - doğusundaki Karacadağ (1 900 m) bunlardandır. Bu iki sönmüş volkan dağında kraterler bulunduğu gibi, bunların arasındaki tepelik yerlerde de çok sayıda küçük volkan konileri ve kraterler bulunmaktadır. Bu volkanik çukurların bir kısmında sular birikerek göller oluşmuştur ki, Acıgöl ve Meke Tuzlası gölü bunlardandır.

İlin iç bölümünde geniş ovalar yer tutmuştur. Bunlar, birbirinden orta derecede yüksekliği bulunan ve yapıları çoğunca paleozoik, metamorfik kıvrımlı ve kırıklı özellik gösteren dağlar ile daha yeni oluşukların bulunduğu platolarla ayrılmışlardır. Bu ovaların başlıcaları Konya Ovası, Ereğli Ovası, Karapınar Ovası, Ilgın ve çevresi düzlükleri, Akşehir çevresi ovası, Tuzgölü çevresi ovaları ve başkalarıdır ki, yükseklikleri, yaklaşık olarak, 1 000 - 1 100 m dir. Bu ovalar, çok yerlerinde kalın sayılabilecek birikintiler halinde alüvyonlarla örtülüdür. Temellerinde daha eski tabakalar ve sertleşmiş kristalin kütleler vardır.

KONYA : Alâeddin Caddesi

Akarsular, göller: Çok yeri Anadolu'nun iç bölgesinde bulunan K. ilinde büyük akarsular yoktur. Dere ve çaylar, çoğunlukla, göllerde ve bataklık sazlık yerlerde kaybolan kısa boylu akarsulardır. Kaynaklarını ilin çevre dağlarından alan bu akarsular, geniş ovaların türlü yerlerinde son bulur, denize ulaşamazlar. Bu durumlarıyle ilin akarsuları, kapalı havzalarda kalır, kabarmaları ve çekilmeleri kısa süre içinde belirir, birçoğu yazın kuruyacak duruma gelir, hattâ kururlar. İlde yalnız bir akarsu Akdeniz'e ulaşabilmiştir ki, bu da Göksu'dur. İl içinde Hadım Göksuyu ve Ermenek Göksuyu adlarıyle anılan iki ana kol, daha sonra birleşerek İçel topraklarından geçerek Silifke ovasından denize dökülür. Göksu ve kolları, çok yeri kalker yapılı ve bolca yağışlı yerlerden geçtiğinden, burada bol akışları vardır ve yolları boyunca birçok yerlerde düdenlerden yere batar, yine birçok yerlerden gür kaynaklar halinde yüze çıkıp ırmak ve çay görünüşünde akarak yine dibe dalar, yeraltı akarsuları şeklinde devam eder.

İlin iç bölge akarsularının başlıcaları Çarşamba, Divle, Meram, Sille, Tekke, Beşgöz, Balasan, Çiğil, Doğanhisar, Yılanyusuf, İnsuyu adlarındaki çay ve derelerdir. Bunların dışında küçük ve yazları kuruyan dereler de vardır. Bu pek geniş arazide bunlar, gerek yıl içindeki akımları gerek seyrek olmaları bakımından kurak bölge akarsuyu özelliği gösterirler. İlin önemli akarsuyu olan Çarşamba Suyu, Bozkır çevresi dağlarından çıkar, Çumra Ovasına iner. Bu bölümdeki uzunluğu 105 km dir. Ancak, Beyşehir gölünün ayağıyle de birleştikten sonra 175 km boyunda, suyu pek çekilmeyen bir çay olmuştur. Bu akarsu, geniş Çumra ovasının topraklarının sulama işleri bakımından önem taşır. Çay üzerinde Apa barajı bulunmaktadır. İlin önemli akarsularından olan İvriz çayı, Ereğli'nin güney - doğusundaki Aydınkent (İvriz) güneyinde bulunan gür karstik kaynaklardan doğar, aşağılarda üç kola ayrılarak şehrin bahçelerini sular, Akgöl'e dökülür. Ereğli'nin Kurşunlu dağından çıkan dereler Ayrancı barajında toplanır. Meram deresi, K.'nın batısındaki dağlardan beslenir, Meram Bağları adlı bahçeliklerden geçer. Beşgöz Suyu, Sarayönü kuzeyinde olup, dibe batıp çıkarak akar, bu semtte Ziraat Okulu ve Devlet Üretme Çiftliğinin su ihtiyacını karşılar. Balasan

deresi, Ilgın ilçesiyle Kadınhanı'nın Atlantı yaylasının bir kısım arazisini sular.

İldeki göllerin başlıcaları, Tuzgölü, Beyşehir gölü ile Suğla, Akşehir, Terzihan, Ilgın gölleri ve Yunak'ın Akgöl'ü, Acıgöl, Devecipınar gölü, Ereğli'nin Akgöl'ü, Obruk'lar ve Düden gölüdür. Bunların hemen hepsinin başlıca özellikleri, derin olmamaları, yağışlı mevsimlerde çevrelerine çok yayılmaları, kurak mevsimde son derece çekilmeleri, hattâ kuruyacak hale gelmeleridir. Oldukça derin sayılabilecek göller, sadece Düden ve Obruk gölleridir.

Bir kısmı Ankara ve Niğde illeri arazisinde bulunan Tuzgölü, yayvan bir çanakta oluşmuş çok tuzlu bir göldür. Sularının kabarmış ve yayılmış olduğu sıralarda yüzölçümü 1 642 km² yi bulur, bu sıralarda boyu 80 km, eni 30 km, çok yerde derinliği 1 - 3 m, bazı yerlerinde 5 - 10 m dir. Yılın çok zamanında bu değer 1 000 km² ye iner, uzun yaz kuraklıkları sırasında ise bundan da çok aşağıya düşer. Yazın göl üzerinde 5 - 10 cm ile 2 m arasında değişen tuz tabakası bağlar, buradan yılda 120 - 150 bin ton tuz elde edilir.

İlin bir başka büyük gölü de Beyşehir gölüdür. Küçük bir kısmı Isparta ili arazisinde bulunan bu gölün yüzölçümü 650 km², boyu 45 km, eni 20 km, derinliği 10 m ye kadar olan bir tatlı su gölüdür. Gölde bol miktarda balık (sazan, gökçe, çamurcu, turna) yaşar, tutulan balıklar il ve çevresinin ihtiyacını karşıladığı gibi, Suriye ve İsrail'e de gönderilir. Manzarası güzel ve turizm bakımından önemli bulunan bu gölün kıyılarında modern plajlar vardır. Kıyıları ormanlık ve fundalıktır. Göl sularının, K. Ovasının sulama işlerinde önemli yeri vardır. Gölde motor ve kayıklar işler.

İlin bir başka gölü, Suğla gölüdür. Kabarık zamanında derinliği ancak birkaç m ye varabilen bu gölün çanağı sularla iyice örtüldüğü zaman, yüzölçümü 165 km² ye ulaşır, yaz sonlarında 30 km² ye iner, bazı yıllarda 10 km² ye düşer, bazı yıllarda da kuruyacak duruma gelir. Beyşehir gölünün sularının kabardığı yıllarda fazla sular 68 km lik bir kanal ile Suğla gölüne verilir. Göl, çevresinden gelen derelerle beslenir. Ancak, gölün dibindeki 7 kadar düdenden (su yutan deliklerden) göl suları yeraltına indiğinden, göl çanağı fazla su tutamaz, yılın uzun süresince dipten verimli topraklar yüze çıkar, buraları tarım alanları olarak değerlendirilir, bu arada iyi cins nohut yetişir. Suyu tatlı olan bu gölde balık (sazan) çoktur.

İlin büyük göllerinden biri de Akşehir gölüdür. Bunda da kabarma, çekilme ve yayılmalar çok olur. Kabarmış zamanında yüzölçümü 332 km² yi bulur, bu sıralarda derinliği 5 - 8 m ye varır, yazın çekilerek 100 km² ye iner, bazı yıllarda kuruyacak hale gelir. Gölün Ayna denilen orta bölümünün suları durudur. Gölde bol turna ve sazan balıkları vardır.

K. ilinin genişçe göllerinden olan Terzihan gölü, Ilgın gölü (tatlı sulu, bol turna balığı var), Akgöl (Yunak ilçesinde, 10 km²), Acıgöl (krater gölü, 2 km², Karapınar ilçesinde), yine Akgöl (Ereğli batısında, sazlık bataklık) ile sayıları çok olan küçük, fakat derin obruk gölleri vardır. Bunlar, genişçe ve derin doğal kuyular özelliğindedir. Bu arada Ereğli çevresinin Düden gölü, güzel görünüşü ile tanınmıştır. Yine Meke Tuzlası adıyle anılan halka biçimli göl, ilin turistik varlıklarındandır.

İklim : K. ilinin çok yerinde bozkır iklimi özelliği vardır. Burada ilkbaharın kısa geçtiği, yaz ve kış arasında sıcaklık oynamalarının çok olduğu, kurak bir iç bölge karasal iklimi görülür. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve arasıra kar yağışlı geçer. İlde dağlık yerler, yüksekliğin ve yağış getiren rüzgârlara açık olmanın verdiği iklim özelliklerine sahiptirler. Bu nedenle 1 000 - 1 200 m lik ovalar ve iç bölge platolariyle 1 500 - 3 000 m yüksekliğindeki dağlık yerler arasında fark vardır. Ovalarda sıcaklık 30° iken, dağların yüksek yerlerinde 20 - 25° kadardır. Pek yüksek yerlerde yaz sıcaklığı karların hepsini eritemediğinden, bu dağların yüksek, kuytu ve kuzeye bakan yerlerinde kalıcı karlar bulunur. Buna göre, ilde ova ve dağ iklimleri vardır. Dağ iklimi yazın serin olduğundan ve yer yer çayırlar ve otlaklar da bulunduğundan, buraları yaylacılık ve yazlık yerler olarak elverişli olmuşlardır. Dağlarda yağış da, çukur yerlere (ovalara) göre daha çoktur. Bu nedenle, ilin akarsularının çoğu kaynaklarını buralardan alarak ovalara inmiş, suları buralarda buharlaşma, sızma, ovalarda yeterince beslenememe ve sulamalarda harcanma nedenleriyle azalmış durumdadırlar.

İklim elemanları olan sıcaklık, yağış ve rüzgârların değerlerini veren meteoroloji istasyonları, ovalardadır. Bunlardan K. gözlem istasyonunun (yüksekliği 1 028 m) son 42 yıllık verilerinden faydalanılır. Bu verilere göre, K.'da ortalama yıllık sıcaklık 11,4° dir. Ocak ortalaması 0,1°, Nisan 11°, Temmuz 23,1°, Ekim 12,4° dir. Bu ortalamaların yanında en yüksek sıcaklıkların ortalamasının Temmuza rastladığı ve 40° yi bulduğu, en düşük sıcaklıkların Ocak ayında olduğu ve — 28,2° yi bulduğu görülmüştür. Burada donlu günler sayısının yıllık ortalaması 100 gündür. Bunlar güz ortalarından ilkbahar ortalarına kadar zaman zaman belirir.

K.'da yıllık ortalama yağış 324 mm dir. Kurak yıllarda bu miktar 300 mm den aşağı iner, yağışlı yıllarda 400 mm yi geçer. En yağışlı aylar olarak, başta Mayıs olmak üzere (44 mm den çok), Kasım, Aralık, Ocak, Şubat, Mart ve Nisan'dır (herbirinde 27 - 40 mm). En az yağış Temmuz ve Ağustostadır (ikisinin yıllık tutarı 10 mm). K.'da ortalama olarak kar ile örtülü günlerin sayısı 21'dir. Kar yağışları Kasımdan Nisana kadar aralıklarla sürer, en çok Ocak ve Şubatta olur.

K.'da çeşitli yönlerden rüzgârlar esmekle beraber, pek geniş düzlükleri kuzeye açık olduğundan, bu yönden esen kuzey rüzgârları bu düzlükleri boydanboya geçer, kışın kuru ve şiddetli soğuklar olur. Güneyden ise, lodos özelliğinde rüzgârlar eser. Bu arada pek yüksek Bolkar dağlarından kuzey eteklerine doğru kışın, arasıra, öyle şiddetli rüzgârlar eser ki, bunlar geçtikleri yerlerde kısmen karları eritir ve sözgelişi İvriz ve çevresinde çatıları uçurur. Bu nedenle bu çevredeki bu şiddetli rüzgâra adam uçuran rüzgâr, buz eriten rüzgâr gibi adlar da verilmiştir.

Bitki örtüsü : Doğal bitki örtüsü göz önüne alınırsa, K. ilinin hemen bütün düzlükleri bozkır (step) bitki örtüleri özelliğini taşır. Kısa süren ilkbaharın başlamasıyle otlar birden yeşerir, kır çiçekleriyle bezenir. Ancak, bu görünüş çok sürmez, bu ot bitkileri yağmurların kesilmesiyle birlikte sararır, solar, kururlar. O zaman birkaç hafta öncesinin renklerle dolu görünüşü bir bozkır halini alır. Buradaki bitkilerin çoğu, uzun kuraklık şartlarına uyabilen bodur, dikenli, toprağa derince giren yumru köklülerdir. Bu arada yavşan otu bu bozkırların yaygın bitkilerindendir. Bu nedenle bu tür bitkilerin çok yer tuttuğu yerlere yavşan otu bozkırları denildiği de olur. Yerine göre bir yem bitkisi olarak yararlanılan bu bitkiden başka keven, yandak, tezgen gibi bitkiler de çok yer tutmuştur. İlin çok yerini içine alan bu geniş bozkırlar bölgesinde biribirinden çeşitli derecelerde farklı bozkırlar vardır. Bunlar arasında geniş yer tutanlarından biri tuzlu bozkırlardır. Buralarda bitki-

ler, öteki bozkırlara göre daha seyrek, daha cılız ve tuzlu topraklara uymuş özelliktedirler. Tuzgölü çevresinde böyle bozkırlar geniş yer tutar. Doğal durumlarından söz edilen bu geniş sahalardan, yerine göre, tarla ve otlak olarak yararlanılmış, sulanabilen yerlerde bağ ve bahçelerle çayırlar yer tutmuştur. İlin dağlık yerlerinin bir kısmında ise ormanlar ve fundalıklar vardır.

Günümüzde il arazisinden % 54'ünden tarla tarımı alanı, % 28'inden mera (otlak) olarak yararlanılmaktadır. Böylece, ilde tarla ve mera alanı, bütün toprakların % 82'sini tutmaktadır. Geri kalan yerlerinde ise, orman (% 7,5), bağ - bahçe alanları (% 4 kadar) ile işe yaramayan arazi, göller ve bataklıklar bulunmaktadır.

K. ilinin dağlık yerleri ve özellikle batı ve güneyini çevreleyen dağlar, hemen bütünüyle doğal orman bölgeleridir. Ancak, uzun süren orman tahribi nedeniyle iyi orman sahaları gittikçe daralmış, açmacılık yapılarak yer yer açıklıklar belirmiş ve genişlemiş, birçok yerlerinde de gür ormanların yerleri daralarak, bozuk orman, fundalık, çalılık şekillerindeki ağaç bitki örtüsü kalmıştır. Günümüzde iyi orman ve bozuk orman halindeki ağaç toplulukları, en çok Ermenek, Hadım, Bozkır, Seydişehir, Beyşehir, Ilgın, Doğanhisar ilçelerinde yer yer bulunmaktadır. Bu ormanların ağaçlarının başlıcaları çamlar (% 50), ardıç (% 25), ladin (% 15), meşe (% 8), köknar ve dişbudak (% 2) dır. Hadım ilçesinin Aladağ bucağının bazı yerlerinde az miktarda zeytin ağacı da vardır. Son zamanlarda Beyşehir, Çumra, Ereğli, Sarayönü ilçeleri ve Yenicekaya köyü çevresinde kavak yetiştirilmesine önem verilmiş, geniş ölçüde kavaklıklar kurulmuştur. Konuklar çiftliği ile Ayrancı'da kavak fidanlıkları vardır.

K. ilinde üç orman işletmesi bulunmaktadır: Ermenek, Karaman, Beyşehir. Kerestecilik ağaç ve yakacak ihtiyacı bu işletmelerce karşılanır. Son yıllarda il yöneticileri ve askerî birliklerce de ağaç dikme işleri yapılmıştır (Tutlukır ormanı ve Meram'ın Tavusbaba fidanlığı gibi). İldeki orman işletme müdürlükleri ve herbirinin birkaç bölge şefliği, orman fidanlığı ve Akşehir toprak muhafaza müdürlüğü vardır. 370 bin ha a yakın ormanın il yüzölçümüne oranı % 1'den azdır. Bunun da ancak dörtte biri iyi ormandır. İyi vasıflı olmayan ormanlık yerlerde orman korunmasına, ağaçlandırmalara, erozyona karşı toprak korunması işlerine girişilmiştir. Orman işletmelerinden yılda 20 000 tondan çok tomruk elde edilmektedir.

Nüfus: K.'nın gerçek nüfusu, ilk defa 1927'deki nüfus sayımıyle öğrenilebilmiştir. 1800'den önce K. şehri nüfusunun 15 - 20 bin kadar bulunduğu, XIX. yüzyıl ortalarında 22 000 olduğu, bu yüzyılın sonlarında 44 000 kadar nüfuslu bulunduğu ileri sürülmüştür. XIX. yüzyılın 2. yarısının salname (yıllık) lerine göre şehrin nüfusu 16 732, Sille ve Hatunsaray ile birlikte şehir nüfusu 27 200 olarak gösterilmiştir. 1927 nüfus sayımına göre K.'nın şehir nüfusu 47 286 olarak bulunmuş, merkez ilçesinin bucak ve köyleri nüfusu 56 277 olduğu anlaşılmış, merkez ilçesinin nüfusu 103 563 olarak tesbit edilmiştir. O tarihte il nüfusunun 504 125 olduğu görülmüştür.

1970 sayımına göre, ilin nüfusu 1 289 500'dür. Bunun 454 643 ü şehir nüfusu, 834 857'si köy ve bucak nüfusudur. İlde şehir nüfusu bütün nüfusun üçte bir kadarını tutmaktadır. Konya şehrinin nüfusu 200 760, merkez ilçesinin ((8 bucağı ile birlikte) nüfusu 295 070'dir. İlde, türlü yönleriyle şehir özelliği gösteren 3 ilçe merkezi (Ereğli 46 000, Karaman 35 000, Akşehir 32 000'den çok), küçük şehir özelliği gösteren ve nüfusları 10 - 16 bin olan 7 ilçe merkezi (Çumra, Ermenek, Ilgın, Kadınhanı, Karapınar, Kulu, Seydişehir) ve herbiri kasaba görünüşünde ve 5 - 9 bin nüfuslu 7 ilçe merkezi (Beyşehir, Bozkır, Cihanbeyli, Doğanhisar, Hadım, Sarayönü, Yunak) vardır.

K. ilinin 17 ilçesi, 43 bucağı, 889 köyü vardır. 22 bucak merkezinde ve 44 köyde belediye teşkilâtı bulunmaktadır ki, böylece şehir dışı belediyelerin sayısı 66'yı bulmuştur. İl ve ilçelerdekilerle birlikte bütün belediye sayısı 84'tür. Böyle yerler şehir veya kasaba işleyişi gösterirler. Köylerden kasabalara ve bütün ilden K.'ya geçici veya mevsimlik işler için gelenler ve bu arada burada yerleşenler vardır. İlde nüfusu 1 000'i geçen 240 kadar kır yerleşmesi (çoğu köy) bulunmaktadır. Bunların 80 kadarı 2 000 - 4 000 ve daha çok nüfusludur. Bunlar çoğunca toplu, büyük köyler veya bucak merkezleridir. İlin öteki köylerinin çoğu 300 - 600 nüfusludur.

Selçukluların ve Karamanlıların başkenti olmuş, parlak devirler geçirmiş bulunan K., XX. yüzyıl başlarında sönükleşmiş iken, Cumhuriyet devrinde ve özellikle son 30 - 40 yıl içinde gelişmeler göstermiş, nüfusu hızla artmıştır. 1927'de 47 binden biraz fazla olan K. nüfusu, 1940'da 56 000'i, 1950'de 64 000'i geçmiş, bu tarihten sonra nüfusu çok çabuk artarak 1970'te 200 000'i aşmıştır. Bu artışta, K.'nın sanayi şehri olarak gelişmesinin önemli bir yeri vardır.

Yerleşme: K. ilinin türlü yerleri, çok eski yerleşme yerleri olmuşlardır. Bu durum höyüklerin varlığından anlaşılmaktadır. Çatalhöyük'teki kazılar, Anadolu'nun yerleşme tarihi bakımından da önem taşır (M. Ö. 5 - 6 bin yıllarının yerleşme yeri). M. Ö. 1900'lerdeki Hitit İmparatorluğu, buralara da uzanmıştır. Birçok höyükler (Karahöyük, Eflatunpınarı, Alibey Höyüğü, Akören, Çarıklar, Çorca) bu çağın belgeleridir. K., Phryg'ler çağında da önemli bir şehir olmuş, sanıldığına göre, Kawania adıyle anılmıştır. Bu pek eski çağlardan sonra K., türlü ellere geçmiş, bu sıralarda İkonium adını taşımış, 1071 Malazgirt zaferinden sonra Selçukluların eline geçerek Türklerin başkenti olmuştur. Günümüze kadar geçen 9 yüzyıllık zaman içinde, gerek il gerek şehir Türk eserleriyle donatılmış, Türk yerleşmeleri yaygın olmuştur. K. ili ve bu arada K. şehri ve ilçe merkezleri tarihî değeri bulunan birçok Türk eserleriyle doludur.

K. şehrinin her yanına dağılmış bulunan eski yapılar arasında şehrin mahalleleri yer tutmuş, son yarım yüzyılda şehir, çevreye yayılmış, gerek eski bölümde gerek yeni mahallelerde çok katlı modern yapılar gün geçtikçe artmış, geniş caddeler, düzgün sokaklar çoğalmıştır. Şehrin belediye sınırları içinde kalan alanı 25 km² yi aşmış, bunun yarısından çoğu yapılar ve fabrikalarla dolmuştur. Şehrin çekirdeği sayılan bölümü elips biçimindedir. Bu bölüm, batıda Zindankale semtini, güneyde Sahip Ata camiini, doğuda Kapı camiini, kuzeyde Hatuniye medresesini içine alarak uzanır. Şehrin eski eserlerinin hemen hepsi buradadır. Alâeddin Tepesi, şehrin bu çekirdek bölümünün biraz batısına düşer. Şehirde, geçen yüzyıldaki yangınlardan sonra bir plana göre açılmış olan cadde ve sokaklar biribirini dik olarak keserler. Bunların en önemlisi Alâeddin Tepesi ile Mevlânâ Türbesi arasında uzanan caddedir. Resmî dairelerin bir kısmı, başlıca ticaret yerleri, bankalar, oteller bu cadde üzerinde, küçük sanat iş yerleri, dükkânlar, bazı çarşılar bu caddeye açılan sokaklar boyundadır. Şehrin mahalleleri, bu çekirdeğin etrafında çok yayılmıştır. Günümüzde K., kilometrelerce uzunluktaki bir

alanda yayılmış, pek çok eski Türk eserleriyle yeni yapıların ve sanayi kuruluşlarının serpildiği gelişmiş bir şehir görünüşündedir. Ağaçlıklar şehrin çevresini kuşatmıştır. Bu yeşillikler, 5 km uzaktaki Meram bahçelerinde, batıdaki dağların eteklerine dayanmıştır. Bugün K., tarihinin en parlak ve gelişme yoluna girmiş devirlerinden birini yaşamaktadır.

Tarım : K. ili, Türkiye'nin başta gelen tarım bölgelerinden biri ve özellikle tarla ürünleri bakımından pek önemli bir bölümüdür. İl topraklarının % 53'ü tarla tarımı arazisidir. Tarımsal gelir çok önemli bir yer tutar. Tahıllar arasında buğday (yılda 1,5 milyon ton) ve arpa (yarım milyon ton) başta gelir. Yılda tahıldan elde edilen gelir 1,5 - 2 milyar lirayı bulur. Baklagillerden nohut (yılda 8 000 ton), fasulye (5 500 ton), mercimek (1 600 ton) elde edilir, bunlardan 33 milyon lira sağlanır. Sanayi bitkileri, pancar, kavun, karpuz yetiştirilmesi de tarım gelirleri arasında yer tutar, şeker pancarı (266 000 ton), patates (150 000 ton), kuru soğan (40 000 ton), kavun, karpuz (290 000 ton) başta gelir. Yem bitkileri arasında yonca (86 000 ton) ilk sırayı alır. Yetiştirilen çeşitli sebzeler içinde domates, kabak, pırasa, lahana, patlıcan önemli yer tutar. İlde çeşitli meyveler elde edilmekle beraber, üzüm (174 000 ton), elma (95 000 ton) başta gelir.

Toprak durumu, arazinin genişlik derecesi, akarsularla yağış durumunun etkileriyle tarım alanlarındaki ürün alma değerleri ve yetiştirilen ürünler ilin türlü yerlerinde farklıdır. İlin pek geniş düzlükleri tahıl tarımına yeterli olabilmiştir. Buralarda sulanabilen sahalar dışında, öteki ürünlerin (meyve, sebze, bağ, sanayi bitkileri) iktisadî bir değer taşıyacak derecede yetiştirilmesi güçtür. Traktörler ve biçerdöverler buralarda toplanmış ve çok yerde tarım makinalaşmıştır. Hayvan ile yapılan tarım şekli, bu iç bölgede artık azalmış sayılabilir. Dağlık yerlerde ise, arazi dar ve inişli çıkışlı olmakla beraber, yağış ve su şartları daha elverişli olduğundan, baklagiller, sanayi bitkileri, bağ - bahçe yetiştirilmesi daha kolay olmuştur. Buralarda tarım, insan ve hayvan gücüne dayanır. Elde edilen ürünler, yerindeki ihtiyacı bile güç karşıladığından, yazın erkekler tarım işlerinde çalışmak üzere başka yerlere giderler. Bu iç bölge ile çevre dağları arasında, yaklaşık olarak, Akşehir ve Ereğli arasında uzanan bir geçiş bölümü vardır. Birçok yerlerinde zengin tabansuyu bulunan bu bölümde tahıl yine başta yer tutmakla beraber, meyvecilik ve sebzecilik de yapılır, tarımda insan gücü, hayvan gücü ve makine birbirine yakın değerde bulunur.

Sulama işleri ve barajlar : İldeki ovaların verimini artırmak, iyi ürün alabilmek için başta sulama işleri, bunun yanında da gübreleme önemli yer tutmuştur. K. - Çumra ovasının Beyşehir - Suğla - Çarşamba yoluyle sulanmasına XIX. yüzyılın 2. yarısında girişilmiş, bu iki gölün düdenlerinin kapatılarak suların kabarmasının sağlanmasına uğraşılmış, kanal açılmasına çalışılmış ise de yeterince başarı elde edilememiştir. 1907'de Anadolu - Bağdad demiryolu hattı inşaat şirketiyle anlaşma yapılarak, bu şirkete K. ovası sulama şebekesi işi verilmiş, 1914'te, o zaman 850 bin altın harcanarak, bu iş yapılmıştır. Türkiye'nin devlet eliyle kurulmuş ilk sulama tesisi budur. Cumhuriyet devrinde ise, Devlet Su İşlerine bağlı sulama tesisleri işleme yoluna girmiştir. Günümüzde ilde tarım arazisinin % 3 kadarı düzenli olarak sulanabilmektedir. Sulama işlerinde DSİ, Toprak - Su, Teknik Ziraat İşleri, Şeker Şirketine bağlı pancar ekicileri üretim kooperatiflerince çaba harcanmaktadır.

Başlangıçta (1914) 530 000 dekar arazi sulanabilen K. Ovasında, daha sonra 1 300 000 dekarlık toprak sulanmıştır. Sulamada görülen aksaklıklar ve su yetersizliği nedeniyle K. - Çumra projesi ele alınmıştır. K. ovası sulama ağı, suyunu Beyşehir gölünden ve Apa barajından alır. 4 166 km² lik drenaj sahası bulunan gölün regülatörünün eşik seviyesi 1 124 m olup, bu seviyede iken gölün su hacmı 2,8 milyar m³ kadardır. Gölün şimdiye kadar çıktığı en yüksek seviye 1 128 m olmuş, bu anda su hacmı 5,7 milyar m³ ü bulmuş, gölün yüzölçümü 780 km² ye ulaşmıştır (normal yüzölçümü 650 km²). Bugünkü tesislerle gölden yılda 150 milyon m³ sulama suyu alınabilmektedir. Beyşehir gölünden K. Ovası sulama şebekesine su getiren kanalın bir devamı olan Çarşamba suyu üzerinde, 1962'de Apa barajı yapılmıştır. Bu toprak - dolgu barajının yüksekliği 31,5 m, su kapasitesi 169 milyon m³ dür. Baraj gölünün boyu 20 km dir.

Ovanın sulama işleri için ve taşkınlardan korunmak üzere K.'nın 40 km güneyinde May barajı yapılmıştır (1960). Aynı addaki dere boyunda kurulmuş bulunan bu toprak dolgu barajın yüksekliği 39 m, su hacmı 42 milyon m³ dür. Bu şebeke ile de genişçe bir arazi sulanmaktadır.

Bunların dışında Sille, Altınapa, Alakova sulamaları vardır. Sille barajı, K.'nın batısında, aynı addaki dere boyunda kurulmuş (1960) bir kaya dolgu barajdır. Su kapasitesi 3,2 milyon m³, sulama alanı 3 650 dekardır. Bunun güney - batısındaki Altınapa barajı 1967'de bitirilmiş olup, yüksekliği 30 m dir. Su toplama kapasitesi 15 milyon m³, sulama alanı 25 000 dekardır. Alakova sulaması ise, açılan 15 kuyuya monte edilen elektro - pompalarla yeraltı suyundan sulama yapılan bir ağdır ve bununla 3 000 dekar arazi sulanmaktadır.

Bunlardan başka, ilde Ereğli ilçesinin Ayrancı barajı sulaması vardır. 1958'de bitirilen bu barajın yüksekliği 36 m, su kapasitesi 30 milyon m³, sulama sahası 40 000 dekardır. Ayrıca, küçük sulama işleri halinde birçok sulamalar da vardır. Bütün bunlar, ilin pek geniş kurak düzlüklerinin sulanmasına yine de yetmemektedir. Bunun için daha geniş ölçülü sulama projeleri işlerine girişilmiştir (K. - Çumra projesi, Ereğli projesi, Akarçay - Eber - Akşehir projesi).

Su taşkınlıkları : Suyun başta gelen bir konu olduğu K. ilinde, uzunca süreler içinde yağışlı ve kurak dönemlerin, 10 - 15 yıllık aralıklarla birbiri ardından gelmiş olduğu görülmektedir. Nitekim 1941 - 1953 yılları arasındaki dönem, yağışlı geçmiş, bu dönemde su taşkınları bir sorun halini almış, Hotamış gölü çevresinde bazı köyleri sular basmış ve 27 000 ha toprak su altında kalmış, Konya - Çumra ovasında binlerce dekarlık araziyi su basmış, göl seviyeleri yükselmiş, bazı yolları da sular basmıştır. Bu dönemden sonra kurak yıllar baş göstermiş, göller çekilmiştir. 1966'da yine yağışlı bir devre başlamıştır.

Bu dönemde ildeki göl ve bataklıkların seviyeleri yükselmiş, geniş düzlüklerde sular çevreye yayılmış ve buraları 1967 sonlarında normalin üstünde su ile dolmuş, bütün ovalarda tabansuyu yükselmiştir. 1968 ilkbaharında May barajında, kuruluşundan o tarihe kadar, ilk defa 35 milyon m³ su toplanmış, Altınapa barajı, dip savaktan yapılan boşaltmaya rağmen, 1968 kışı sonunda dolu savaktan taşmıştır. K. - Çumra ovasında 1967 kışından itibaren su baskınları belirmiş, bir yıl öncesinden zaten doygun bulunan Arapçayırı bataklığında sular yükselmeye ve kuzeye doğru ilerlemeye başlamış, bu çevre köylerinin bir kısmı su baskınına uğramış, su altında kalan topraklar 100 000 dekara yaklaşmıştır. Su taşkınlarının

önlenmesi, toprakların zarar görmemeleri ve su ekonomisi için, ilde barajlar yapılmış ise de, yer yer bu olaylar yine belirmektedir.

Hayvancılık: K. ili Türkiye'nin hayvan yetiştirme bölgelerindendir. İlde 2 730 000 koyun, 660 000 tiftik keçisi, 490 000 kıl keçisi, 355 000 sığır, 20 000 manda ile 105 000 at, 124 000 merkep vardır. Ticarî değerde başlıca hayvan ürünleri yapağı, tiftik, kıl, et, süt, yumurta, deridir. İlde mera hayvancılığı yaygındır. Bu meralar, ot ihtiyacının dörtte birini karşılayabilmektedir. Eksik kalan yem bölümü anız, saman, sap, sunî yem, pancar posası ve tarımsal artıklarla giderilmektedir. Rasyonel hayvan yemlemesi, ancak az sayıdaki yetiştiricilerce yapılmaktadır. K. ili, Türkiye'nin en geniş meraları bulunan bölgelerinden biridir (1,3 milyon ha). Ancak, usulsüz otlatmalar nedeniyle bunlar yoksullaşmıştır.

K. bölgesinde ak karaman, dağlıç ve merinos koyunculuğu yapılır. Ak karaman hepsinden çoktur. Merinosçuluk gelişmektedir. Yılda 10 000 kadar merinos - ak karaman melezi kuzu elde edilmektedir. Halen ilde 70 000 merinos vardır. Sığırcılık son yıllarda gelişme yoluna girmiştir. İlde montafon ve Holstein inekleri yetiştirilmektedir. Yarım kan montafonlar da çoğalmıştır. Sığır neslini ıslah için sunî tohumlama yapılmaktadır. Akşehir ve Beyşehir'de boğa büyütme istasyonları vardır. Yılda 5 000 inek sunî olarak tohumlanır. İlde makineli tarım gelişmiş olmakla beraber (5 000 traktör, 2 000 biçerdöver), küçük işletmelerde at önemini korumaktadır. Bu nedenle at yetiştirme ve ıslahı işlerine de devam edilmektedir (25 yerde aygır tohumlama istasyonları, K. harası).

İlde tarım ve hayvancılığın gelişmesini sağlayacak ve teknik çalışmalara örnek olacak şekilde devlet üretme çiftlikleri kurulmuştur. Gözlü Devlet Üretme çiftliği (290 000 dekar) ve Konuklar Devlet Üretme Çiftliği.

Sanayi, maden, enerji: K. ilinin türlü yerlerinde sanayi kuruluşları bulunduğu gibi, K. şehri ve çevresi de Türkiye'nin sanayi bölgelerinden biri durumuna gelmiştir. K.'da tarım makinaları sanayii ile gıda sanayii başta gelir. 17 un fabrikası, ayrıca Akşehir ilçesinde 5, Karaman ve Çumra'da ikişer, Ereğli ve Sarayönü'nde birer un fabrikası vardır. K. şeker fabrikası 1954'te işletmeye açılmıştır (yılda 45 000 ton şeker, 180 000 ha pancar ekimi). K. et kombinası yoluyle kasaplık hayvan besisini teşvik etmiş, et piyasasına etkili olmuştur (yılda 25 000 büyük baş, 50 000 küçük baş hayvan alımı). Yem sanayiinin yıllık kapasitesi 9 000 tondur. İlde peynir, süt, yoğurt işleri de önemlidir (10 kadar imalâtçı). Bitkisel yağ yapan bir fabrika, ay çiçeği ve susamdan yağ çıkaran imalâthaneler vardır.

İldeki büyük dokuma fabrikaları, Ereğli Sümerbank dokuma fabrikası ve Karaman Tekstil Fabrikası'dır. 1937'de işletmeye açılan Ereğli fabrikası 422 000 m² lik bir alana yayılmıştır. 1800 işçi çalışır, pamuklu dokumalar yapılır. Karaman iplik ve dokuma fabrikasında 500 işçi çalışır. Halıcılık, ilin bazı yerlerinde gelişme göstermiştir (Halıcı köyünde 100 halı tezgâhı, Karaman ve Akşehir'in bazı köyleri).

K. sanayiinin önemli bir kuruluşu da çimento fabrikasıdır (1963'te işletmeye açılmış, yıllık kapasitesi 200 000 ton). İlde krom, manyezit, alüminyum, civa üzerine çalışan fabrikalar vardır. Tarım aletleri ve makinaları yapan kuruluşlar çoğalmış, sayıları 5'i bulmuştur. Ayrıca demir sunta çekme fabrikası (ham maddesi Karabük'ten sağlanır), bakır imalâthanesi, karoseri atelyeleri, kiremit ve tuğla fabrika ve yapım yerleri, kauçuk sanayii, sabun fabrikası ve birçok küçük sanayi kuruluşları (bu arada çanak - çömlek işleri, keçecilik, Huğlu köyü tüfek yapımı) çalışmaktadır.

İlde çeşitli madenler vardır. Başlıcaları boksit, manyezit, cıva, tuz, kömür, barit, kurşun, krom, demir, manganezdir. Seydişehir çevresi dağlarındaki boksit yatakları (rezervi 24 milyon tondan çok), alüminyum madeninin cevheridir. Çeşitli sanayi kollarında önemli yeri olan alüminyum elde edilmesi için gereken tesislerin kuruluşuna birkaç yıl önce başlanmış, 1973 yılı içinde ilk ürün alınmıştır. Bu tesisler 2 200 dekarlık bir araziyi kaplayan ve yıllık kapasitesi 200 000 ton alümina, 60 000 ton alüminyum, 25 000 ton yarı mamul alüminyum olmak üzere üç fabrikadan oluşmuştur.

K. şehrinin aydınlatılması için 1928'de bir şirketçe işletilen elektrik tesisleri daha sonra genişletilmiş, üretim su ve dizel motorları ile yapılmıştır. Ancak, büyüyen şehrin ve artan sanayi kuruluşlarının enerji ihtiyacı, ayrıca ilin ilçelerinde de bu ihtiyacın belirmesiyle, yeni kaynaklar sağlanmasına gidilmiştir. Günümüzde K. iline elektrik enerjisi sağlayan başlıca kuruluşlar Göksü - Yerköy hidroelektrik santrali (Hadım ilçesinde, Göksu üzerinde, 5 - 10 bin Kw, 1959'da işletmeye açılmış), Hirfanlı - Konya enerji nakil hattı (1964'te yapılmış, yolu boyundaki yerlere de enerji vermiştir), Dere hidroelektrik santrali, K. dizel santrali, Ermenek hidroelektrik santralidir. Bugün K.'nın elektrik ihtiyacı kuzey - batı Anadolu sistemine bağlı elektrik santrali ve Göksu - Yerköprü hidroelektrik santralinden sağlanır. İlçelerde ve 40 kadar köyde elektrik vardır.

Ticaret: K., tarım ürünlerinin alışverişinin önemli olduğu başlıca ticaret merkezlerimizden biridir. Burada tahıl, tiftik, yün, bakliyat, meyve ve pancar ticareti geniş ölçüdedir. Önceleri İstanbul, İzmir, Mersin gibi liman şehirlerindeki ihracatçıların aracılığı ile ihracat yapan K. tüccarları, şimdi ihracatı, kısmen olsun, kendileri yapmaktadırlar. K. Ticaret ve Sanayi Odasına 6 ihracatçı firma kayıtlıdır. İhraç malları tarım ve hayvan ürünleridir. Ayrıca, krom, civa, manganez madenleri de ihraç edilir. K.'da 120 kadar da ithalatçı firma vardır. Bunlar motor ve makina getirtmekte, toptan ve perakende olarak satmaktadırlar. Sanayici ithalâtçılar ise, fabrika ve atelyelerinde kullandıkları malzemeleri ve işlenmemiş maddeleri getirtmektedirler. İlde 34 anonim, 30 limited, 177 kolektif şirket ve 136 kooperatif vardır. K. şehrinden başka, Akşehir, Ereğli ve Karaman'da da ticaret ve sanayi odaları bulunmaktadır. İç Anadolu borsalarının birinci sırasında gelen K. ticaret borsası, önce 1912'de K. Zahire Borsası adıyle kurulmuş, daha sonra Ticaret Borsası adını almıştır. Bu borsanın yıllık işlem hacmı 300 milyon lirayı bulur. K. borsasının fiyatları, üretici bölge fiyatları olarak, büyük tüketim ve ihracat merkezlerinin piyasalarında da izlenir ve etkili olur.

K.'nın toptancı hali'nin bu çevre ticaretinde önemli yeri vardır. Larende caddesindeki Baruthane halinde taze sebze ve meyveler, Selimiye caddesindeki Üzüm Pazarı kısmında, borsada işlem gören maddeler dışında kalan malların (soğan, patates, kuru yemiş...) toptan satışları yapılır. K. halinde yılda ortalama 40 milyon liralık mal satışı olur. Şehirde Selimiye caddesindeki Yeni Pazar'da her gün, Larende caddesindeki pazarda haftada bir gün üreticilerin ve satıcıların perakende satışları yapılır. Çevre ilçe ve köylerinin ürünlerinin satışında bu pazarların önemli yeri vardır. İlçe, bucak ve köylerin bir kısmında da haftalık pazarlar kurulur. Bu pazarların sayısı ilde 50 kadardır. K. şehrinde türlü bankaların

17 şubesi, Akşehir'de 7, Ereğli'de 5, Karaman'da 4, ötekilerinde de bir veya iki şubesi vardır.

Ulaştırma, yollar: K. yüzyıllar boyu önemli bir uğrak şehri olmuştur ve günümüzde de çeşitli yolların birleştiği işlek bir merkez durumundadır. İlin hemen her yerinde ulaştırma, güçlüklerle karşılaşmaksızın yapılabilmektedir. K., 6 yönden uzanan karayollarının birleştiği ve İstanbul - Adana demiryolunun geçtiği çok işlek bir şehirdir. Bütün bu yollarla Türkiye'nin bölgelerine bağlanmıştır. İl sınırları içindeki devlet yollarının uzunluğu 1 800 km dir. Bütün ilçelere her mevsimde karayolu ile kolaylıkla gidilebilir. İl yollarının uzunluğu 1 200 km dir. Köy yolları 5 000 km boyundadır.

K., yakın ve uzak şehirlere düzenli otobüs seferleriyle bağlıdır. Burada 10 kadar otobüs işletmesi vardır. Yılda taşınan yolcu sayısı 2 000 000'a yaklaşmaktadır. Ayrıca, 22 nakliyat şirketi ve ambarı bulunmaktadır. İlde motorlu araçların sayısı 40 bindir. K. garı, demiryollarımız içinde en işlek olanlarından biridir. Anadolu - Bağdad demiryolu adıyle 1896'da işletmeye açılmış, 1928'de Devlet Demiryollarınca satın alınmış bulunan bu demiryolu ve gar, Güneydoğu Anadolu ile Marmara bölgesini ve öteki bölgeleri birbirine bağlar. Bu yolda mototren ve yolcu trenleri her gün işler.

Kültür kurumları: K., önemli bir kültür ve sanat merkezidir. Bu şehir, bu alanlardaki altın devrini Selçuklular zamanında yaşamıştır. Selçuklular K.'yı 1076'da başkent yapmış, çağın birçok ünlü bilginleri, filozofları, şairleri, mutasavvıfları, mimarları, müzik bilenleri burada toplanmıştır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, babası Bahaeddin Veled ile Alâeddin Keykubat zamanında K.'ya yerleşmişlerdir. Mevlânâ, *Mesnevî*'sini burada meydana getirmiştir. Burada ünlü hekimler yetişmiş, tıp medreseleri açılmış, kütüphaneler kurulmuştur. Bu çağda K., tarih, edebiyat, sanat, felsefe, tıp, kozmografya, fıkıh (hukuk), teoloji alanlarında, o zamanki dünyaya ışık tutan hizmetlerde bulunmuştur.

Tanzimattan sonra, XIX. yüzyılın 2. yarısında eski tip medreselerin yanında, Batı ülkelerindeki gibi yeni öğretim kuruluşları (ilk, orta öğretim) yer tutmaya başlamıştır. Cumhuriyet devrinde K.'da kültür ve öğretimde önemli gelişmeler olmuştur. Bugün 130 ilkokul, 7 ortaokul, sağlık koleji, Selçuk koleji, sanat enstitüleri, ticaret lisesi, imam - hatip okulu, Konya koleji, liseleri vardır. İlçelerin bir kısmında da liseler ve hepsinde ortaokullar bulunmaktadır. Yüksek öğrenim kuruluşu olarak Yüksek İslâm Enstitüsü, Selçuk Eğitim Enstitüsü, Akşam Tekniker Okulu vardır. Son yıllarda burada bir üniversiteye temel olacak şekilde Fen ve Edebiyat fakültelerinin kuruluşu düşüncesi de ortaya atılmış, Ankara Üniversitesi'ne bağlı Fen Fakültesi, çalışmalara başlamıştır.

İlk kütüphanelerin kurulduğu yer olması bakımından K.'nın önemi çoktur. İlk kütüphane, Selçuklular çağında Emir Şemseddin Altun Apa tarafından yaptırılan İplikçi Medresesinde açılmış, bunun ardından başka kütüphaneler kurulmuş, Karamanoğulları ve Osmanlılar zamanında da yenileri eklenmiştir. Günümüzdeki başlıca kütüphaneler, Yusuf Ağa kütüphanesi (yazma ve basma 15 000 eser), Dergâh Kütüphanesi (yazma ve basma 6 000 eser), Halk, Vali İzzet bey, Meram, Sille, Selçuklu, Atatürk kütüphaneleridir.

K.'da ilk basımevi olarak Vilâyet Matbaası kurulmuş (1869), bundan sonra sayıları çoğalarak bugün 20'yi geçmiştir. İlk gazete "K. Vilâyet Gazetesi" olmuş (1870), bundan sonra çok sayıda (20'den çok) gazete ve dergi yayınlanmıştır. K.'da, eskiden olduğu gibi, son yüzyıl içinde de pek çok yazar, bilgin, şair, idareci ve gazeteci yetişmiştir. Spor alanında da gelişmeler olmuş, çeşitli spor klüpleri (bu arada Konyaspor) kurulmuştur. İl merkezinde stadyum (5 000 kişilik), spor salonu (1 000 kişilik) bulunduğu gibi, Akşehir, Ereğli ve Karaman'da da herbiri 10 000 kişilik stadyumlar vardır.

K.'nın zengin bir folkloru ve gelenekleri, türküleri, oyunları, düğün törenleri, millî kıyafetleri vardır. K.'nın kaşık oyunu, küstü oyunu tanınmıştır.

Sağlık: K.'da şehirleşmenin artması, sağlık kuruluşlarının çoğalmasını gerektirmiştir. Son 15 - 20 yılda şehire olan nüfus akımı ile bu gelişme daha da hızlanmıştır. Bugün K.'da yalnız ilin değil, bazı komşu illerin de yararlandığı bir devlet hastahanesi (300 yatak, 15 doktor), Sosyal Sigortalar hastahanesi (100 yatak, 15 doktor), Göğüs Hastalıkları hastahanesi (400 yatak, 6 doktor), Doğum ve Çocuk bakımevi (85 yatak, 4 doktor), Meram Sanatoryumu (85 yatak) vardır. Ayrıca, Akşehir, Karaman ve Ereğli'de her biri 100 yataklı hastahaneler, öteki ilçelerde herbiri 10 - 20 yataklı sağlık merkezleri bulunmaktadır. Bu arada köy ebesi yetiştirilmekte olan bir sağlık okulu (60 öğrencisi var), sıtma eradikasyon çalışmaları, verem savaş derneği, çocuk yuvası vardır.

Turistik yerler: Eski bir tarihi bulunan ve türlü çağlardaki Türk sanat eserleriyle dolu olan K.'nın turistik yerleri çoktur. İlde turizm bakımından değer taşıyan tarihî eserler ve görülmeye değer tabiat varlıkları çoktur. Büyük Türk mutasavvuf, şair ve düşünürü Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin bir sanat eseri olan türbesinin bu şehirde bulunuşu, K.'nın turistik değerini artırmıştır. Mevlevîliğin doğuş ve yayılış merkezi olan K., bu yönüyle turistik önem taşımaktadır. Mevlânâ'yı anma törenlerine 1964'te başlanmış, Aralık ayındaki bu törenlere gelenlerin sayısı her yıl artmış (1965'te 50 000 kişi), son yıllarda bu törenlerden K.'ya 4 milyon lira girdiği görülmüştür. Bu arada, Mevlânâ türbesi ve dergâhındaki Mevlânâ Müzesi'nde, Selçuklu ve Osmanlı devirlerine ait sanat eserleri sergilenmektedir.

Şehir dışında görülecek yerler arasında Meram, Sille, Hatunsaray yakınında Lystra, Karahöyük vardır. Akşehir'de Nasreddin Hoca'nın türbesi de çok ziyaretçi çeker.

Konya ili: Selçuklu devletinin ve Karamanoğullarının başkenti olmuş bulunan K., Osmanlılar zamanında bir eyalet durumuna getirilmiş, Karaman beylerbeyiliği denmiştir. Vilâyet nizamnamesinin uygulanmasıyle (Hicrî 1281) K. Vilâyeti durumuna gelmiş, sınırları daraltılmıştır. 1927'de bu vilâyetin 14 kaza (ilçe) sı vardı: Akşehir, Ereğli, Ermenek, Ilgın, Beyşehir, Bozkır, Cihanbeyli, Çumra, Hadım, Sultaniye (şimdi Karapınar), Saideli (şimdi Kadınhanı), Karaman ve Seydişehir. Bunlara 1953'te Yunak, 1954'te Kulu, 1957'de Doğanhisar, 1959'da Sarayönü eklenmiştir. Bugün K. ilinin merkez ile birlikte 18 ilçesi, 43 bucağı, 84 beldesi (belediyesi bulunan yeri), 889 köyü bulunmaktadır.

Tarih: *İlk Çağda Konya:* Tarih öncesi devirlerde, K.'nın durumu konusunda son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar, bize yeni bilgiler vermiştir. Paleolitik (Yontma Taş) devrine ait eserlere, K. ve çevresinde şimdilik rastlanamamıştır. Bu çağa ait eserlerin, Tuz Gölü'nün doğu yönünde, Isparta ili sınırları içindeki Bozönü'nde, Ankara - Eskişehir dolaylarında yer yer bulunması, K. bölgesine komşu olması bakımından, K.'nın da bu devirlerde az veya çok yerleşim yeri

olduğunu gösterir. Fakat bu devrin, K.'da ne zaman başladığı ve ne zaman sona erdiği hakkında kesin bir bilgimiz yoktur.

Neolitik (Cilâlı Taş) devri, Anadolu'da paleolitik devirlere nisbetle daha yaygındır. Son yıllarda K. ve çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalar sonucu K.'nın Beyşehir ilçesine bağlı Çukurkent köyü höyüğünde, K. Alâeddin Tepesinde ve Konya ili sınırları içindeki birçok höyüklerde neolitik çağ buluntularına rastlanmıştır. Bu buluntuların en önemlisi, Çumra'ya bağlı Küçükköy civarındaki Çatalhöyükte, J. Mellaart (b. bk.) ın 1961 - 1963 yıllarında yaptığı kazılarda ele geçmiştir. M. Ö. 6 000 - 7 000 yılları arasındaki devreyi kapsayan ve ön neolitik çağla ilgisi bulunan bu kazının, son yıllarda İsrail'de Jeriche'te yapılan neolitik çağ kazısından eski olduğu sanılmaktadır. Burada yaşayan neolitik çağ insanlarının kerpiç evlerinin iç duvarlarını kırmızı aşı ve siyah boya ile av hayvanlarının resimleriyle süsledikleri, Hasandağı'nda çıkan çakmak taşından av aletleri, çeşitli taş ve kemiklerden ev ve süs eşyaları, pişmiş toprak ve taştan heykeller yaptıkları anlaşılmaktadır. Avla geçinen bu insanların, ormanların kaybolması ile başka yerlere göç ettikleri sanılmaktadır.

Neolitik çağı Anadolu'da kalkolitik çağ izler. Bu çağ insanları, neolitik çağ insanlarının seçtikleri yerlerde oturmakla beraber, daha pek çok yerlerde de meskenler kurmuşlardır. Bugün Anadolu'da, görmekte olduğumuz höyüklerin birçoklarının alt tabakalarını bu çağa ait kalıntılar teşkil etmektedir. Anadolu'da M. Ö. 2600 yıllarına doğru son bulan kalkolitik çağ'a ait K. ili sınırları içindeki höyüklerde, meselâ K. şehrinin güney - batısındaki Bayat köyü (Hatip bucağına bağlı) ve Saksak (Çumra - Çarıklar köyü civarı) höyüklerinde çanak çömlek parçaları bulunmuştur.

Bakır çağı özellikleri, K. ilindeki sayıları pek çok olan höyüklerde oldukça yaygındır. Proto - Hitit ve Hitit'lerle bu çağ en verimli devresini yaşamıştır.

Anadolu'da ilk siyasî birlik Hitit'lerle başlar. M. Ö. 1400 - 1200 yılları arasında Anadolu'nun büyük bir kısmını ellerinde bulunduran Hitit'ler, gerek içte gerek dışta, birçok savaşlar yapmış ve üstün bir medeniyet kurmuşlardır. K. ve çevresinde Hititler devrine ait pek çok yerleşim bölgelerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında K.'nın 11 km batısındaki Karahöyük'te, 1954 yılından beri yapılan kazılarda, burasının etrafı surlarla çevrili zengin bir koloni şehri olduğu anlaşılmıştır. K.'da Hititler devrine ait iki büyük anıt vardır. Bunlardan biri Beyşehir civarındaki Eflatun Pınarı'dır. Bu anıt, bir su kaynağı üzerine kurulmuş, kutsal bir eserdir. Taş yapının cephe kısmında, demon'ların, yukarıya kalkmış elleriyle güneş kursuna tuttukları görülmektedir (Bk. EFLATUNPINAR). Öbürü yine Beyşehir'de Fasıllar köyündedir.

K. ilinde, daha çok ana yollar üzerindeki höyük ve ören yerlerinde, meselâ Tuzgölü civarındaki Acemhöyükte, Zoldere (Hatunsaray), Alibey höyüğü (Çumra), Çorca (Cihanbeyli), Akören (Akviran), Çarıklar köyü (Çumra) höyüklerinde Hititler devri çanak çömlek buluntularına rastlanmaktadır. Bundan da K. ve çevresinin, büyük bir ihtimalle Hitit koloni şehirlerinin yerleşme yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu'da M. Ö. 1200 yıllarında Hitit egemenliği çöktükten sonra, Hititlerin yine güney - doğu Anadolu'da yaşamaya devam ettikleri görülmektedir. K. Ereğlisi yakınındaki İvriz Hitit kabartması, bu devrenin en güzel örneğidir.

Anadolu'da Hitit egemenliğine Phryg'ler son vermiştir. M. Ö. 1200 yıllarında, Anadolu'ya batıdan gelen ve Ankara - Polatlı yakınındaki Gordion'u merkez yapan Phryg'ler, özellikle bu bölgede tümülüs, kaya mezarları ve çeşitli eserleriyle dikkati çekmektedir.

K.'da, özellikle Alâeddin Tepesi kazısı sırasında, bol miktarda Phryg çanak çömleğine ve kalın bir Phryg oturma yerine rastlanmıştır. Bundan da Hititlerin K.'da, önce Karahöyük'te oturdukları, Phryg'ler devrinde şehrin Alâeddin Tepesi'nin bulunduğu yere nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu çağlarda ve özellikle M. Ö. VIII - VII. yüzyıllarda K., önemli bir Phryg şehridir. O devirde adının "Kawania" olduğu söylenir.

Ayrıca, K.'nın kuzeyindeki Sızma köyü höyüğü de zengin bir Phryg yatağıdır. Prof. Ramsay tarafından yapılan kazılarda bulunan eserler, K. Müzesi'ne kaldırılmıştır. Ramsay, Sızma adının, Phryg tanrısı Zizimene adından değiştirildiğini ve burada büyük bir Phryg tapınağının bulunabileceğini söylemektedir. K.'nın güney - batısındaki Gödene köyü örenlerinde de pek çok Phryg eserlerine rastlanmaktadır.

Phryg'ler devrinde önemli bir merkez olan K., Kimmer istilâsından sonra Lydia'lıların eline geçmiş, Lydia kralı Kreusos (M. Ö. 561 - 554) zamanında, Ahaimenid istilâsıyle K., Perslerin eline geçmiş ve imparatorluğa bağlı bir satraplık içinde kalmıştır. Bu tarihten Büyük İskender'in Küçük Asya'yı istilâ tarihi olan M. Ö. 333 yılına kadar, Anadolu idaresinde bir birlik olmamış, ayrı valilikler halinde idare edilmiştir. Sard'da vali bulunan Lydia satrabı II. Darius (Darayavahuş'un oğlu Kyrus (Kuruş), Anadolu'yu baştanbaşa katederek K.'ya gelmiş ve üç gün oturmuştur. Tarihte, "Onbinlerin Ricat Hareketi" olarak adlandırılan bu olay sırasında K. küçük fakat güzel bir şehir olarak tarif edilmiştir.

Büyük İskender, bütün Anadolu ile birlikte, K.'yı da Ahaimenid'lerden almış, ölümünden az sonra (M. Ö. 323) K., onun generallerinden Lysimakhos'un kurduğu devletin toprakları arasına katılmıştır. Bundan sonra K.'nın sık sık el değiştirdiğini, nihayet Bergama kralı I. Attalos tarafından (M. Ö. 223) zaptedildiğini görüyoruz. III. Attalos'un ölümünden sonra (M. Ö. 133) Orta Anadolu'daki Likaonya bölgesi ve bu bölgenin tanınmış merkezi olan İkonium şehri de, vasiyeti gereğince Roma İmparatorluğuna devredilmiştir.

Romalılar devrinde K., Iconium adı ile Likaonya bölgesinin en önemli şehirlerinden biridir. M. Ö. 40 yıllarında Amyntas bir krallık kurmuş, merkezi de Iconium olmuştur.

Amyntas'ın M. Ö. 25 yılında ölümünden sonra Iconium ş hri, krallığın büyük bir kısmı ile Romalıların Provincia Galatia'sına dahil olmuştu. Kısa bir süre içinde Roma idaresini benimseyen Iconium'a, M. S. 41'de, imparator Claudius kendi adını vermekte gecikmemiş, şehrin adı Claudiconium'a çevrilmiştir. Hadrianus, şehri bir Roma kolonisi mertebesine yükseltmiş, bundan sonra adı Colonia, Aelia, Hadriana, Augusta, Iconiensium olmuştur.

Hıristiyanlığın ilk yıllarında (M. S. 53 - 57), Havarî'lerden St. Paulos, Antalya'dan Anadolu'ya çıkmış, Iconium'a gelmiş, buradaki yahudilerin muhalefeti yüzünden bu çevredeki Lystra (Hatunsaray)'ya, daha sonra Derbe (Karaman Alişar köyü yakınları) şehrine çekilmiştir. Onun bu ziyareti, bu bölgede Hıristiyanlığın yayılmasına, dolayısıyle K.'nın önemli bir dinî merkez olarak gelişmesine yardım etmiştir.

M. S. 395 yılında Roma imparatoru Theodosius'un, memleketi iki oğluna bölmesiyle, Likaonya bölgesi ve K., Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmiştir.

Orta Çağda Konya: Bizans devrinde Konya adı *İkonium* ve *Koniyeh* olarak okunmaktadır. K. ili sınırları içindeki Roma devri şehirlerinden büyük bir kısmının Bizans devrinde de yaşadığı, ören yerlerinde bulunan kalıntılardan anlaşılmaktadır. K. şehrinde Bizans devri eseri olarak, bir saraya ait mozaiklerle M. S. V. yüzyıla ait bir katakomp bulunmuştur. Sille'deki ve Karadağ üzerindeki manastırlar, birçok kale kalıntıları yine bu devreye aittir.

İslâmiyetin yayılışı ile Araplar, Anadolu'yu ve Bizans'ın merkezi İstanbul'u ele geçirmek istemiş ve bunun için zaman zaman seferler açmışlardır. Bu cümleden olarak, Emevî hükümdarlarından Abdülmelik (M. S. 704) ve I. Velid zamanında (M. S. 708) K. Emevî devletine katılmışsa da, bu geçici olmuş, K. ve civarı tekrar Bizans egemenliğine girmiştir. M. S. 803 yılında Abbasî hükümdarlarından Hârûnü'r-Reşîd ile Bizanslılar arasında yapılan savaşlarda K. Abbasîler tarafından vergiye bağlanmıştır. Kısa bir süre sonra şehir tekrar Bizans'ın eline geçmiş ve bir il (thema) olarak idare edilmeğe başlanmıştır. Abbasî halifesi El-Muktefî Billâh'ın tamamiyle Türklerden müteşekkil uç orduları, M. S. 907'de K. civarını tekrar istilâ etmişlerse de, bu da geçici olmuştur.

Anadolu, Türkler tarafından XI. yüzyıldan itibaren fethedilmeye başlanmıştır. Büyük Selçuklu devletinin hükümdarı Tuğrul Bey zamanında, sürekli Türk akınları, Anadolu'nun ortalarına kadar uzamış, zaptedilen yerlere Oğuz boyları yerleştirilmiş ve buralarda yarı bağımsız beylikler kurulmuştu. Bu ara Sandık Bey adında bir kumandan, beraberindeki Türk kuvvetleriyle 1069'da K.'yı da işgal etmişti.

Amcası Tuğrul Bey'in yerine geçen Selçuklu hükümdarı Alp Arslan, Gürcistan taraflarını fetihle uğraşırken, Anadolu'daki beyler de boş durmamış, akınlarını ilerletmişlerdi. Anadolu'nun fethi gün meselesiydi. Bu ardı arkası kesilmeyen istilâlara karşı Bizans imparatoru Romanos Diogenes hazırlıklara başlayarak büyük bir ordu toplamış, 26 Ağustos 1071 günü Malazgirt'te yapılan bir meydan muharebesinde Bizans ordusu yenilmiş, imparator esir edilmiştir. Bu olay, Anadolu kapılarını büsbütün Türkler'e açmıştı.

1072'de Alp Arslan'ın ölümüyle yerine oğlu Melikşah geçmişti. Zamanında Oğuz akıncılarının başbuğu Kutulmuş oğullarından Mansur ve Süleyman da Kızılırmak'ı geçerek, Bizans imparatoru Mikhael Dukas'ın ordularını Kayseri civarında bozmuşlardı. Kutulmuş oğullarının bu başarıları, Sultan Melikşah'a karşı istiklâl isteklerini artırmış, neticede Abbasî halifesinin delâletiyle işgal ettikleri yerlerde hükümdarlık etme hakkını kazanmışlardı. Öte yandan, Artuk, Tutuk, Danişmend ve Mengücek gibi Türk kumandanları, Oğuz birlikleriyle Bizans topraklarının çeşitli bölgelerini zaptetmişlerdi.

Birecik'te ilk karargâhını kuran Kutulmuş oğlu Süleyman Şah, bir ara K.'ya kadar ilerleyerek K.'yı almış, şehrin batısındaki Takkelidağ üzerinde bulunan Gevale kalesini de ele geçirmişti.

Oğuz boyları, Anadolu akınlarına devam ederken Kutulmuş oğlu Süleyman'la kardeşi Mansur'un arası açılmış, Bizans'a iltica eden Mansur, Süleyman'la yaptığı bir savaşta ölmüştü. Böylelikle, Sultan Melikşah'ın da desteklediği Süleyman, 1076'da K.'yı başkent yapmış, Bağdad halifesinin de sultanlık unvanı vermesi üzerine, istiklâl bildirisini burada okutmuştu. Böylece Anadolu'da, Anadolu (Rum) Selçuklu Devleti resmen kurulmuştur.

Kısa bir süre sonra, İznik'i alan Süleyman Şah, 1080'de bazı mülâhazalarla başkenti buraya nakletmiş, İstanbul kapılarına dayanmıştı.

Süleyman Şah'ın ölümüyle Anadolu Selçukluları devleti bir ara duraklama geçirmişse de, 1092'de Melikşah ölmüş, bunun üzerine İran'da hapiste bulunan Süleyman Şah'ın oğlu I. Kılıç Arslan Anadolu'ya gönderilerek devletin başına geçmiştir. Enerjik bir hükümdar olan I. Kılıç Arslan devrinde (1092 - 1106) Bizans imparatoru I. Alexios'un da iştirak ettiği, I. Haçlı seferi olmuş, Haçlı orduları ile I. Kılıç Arslan arasında 20 Haziran 1097 de İznik'te yapılan muharebede İznik, Haçlıların eline geçmiş, Türkler geri çekilerek merkez ve karargâhlarını K.'ya nakletmişlerdi. Artık K., devletin çöküşüne kadar başşehir kalacaktır.

İznik'ten Antakya'ya kadar ilerleyen Haçlı ordularını I. Kılıç Arslan emri altındaki küçük birliklerle ezmeye başlamış, bu ihtiras dolu maceraperest kütlelere Anadolu'yu bir mezar yapmıştır.

K.'yı başkent yapan Selçuklular, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hüküm süren beylikleri de yavaş yavaş kendi nüfuzları altına almağa başlamışlardı. Selçuklu Sultanı Mes'ud, çok uzun süren saltanatı zamanında (1116 - 1156) bir yandan Anadolu'da birlik kurmak için kardeşleri ve amansız rakibi Danişmendoğulları beyliği ile mücadele ederken, bir yandan da Avrupanın muhtelif krallarının kumandasında bulunan Haçlı orduları ile savaşmak zorunda kalmıştı.

I. Mes'ud birbirini takiben Anadolu'ya gelen Alman imparatoru III. Konrad ve Fransa kralı VII. Louis'nin ordularını dağıtmış, bu istilâyı da atlatmıştı.

Sultan I. Mesud'dan sonra, yerine oğlu II. Kılıç Arslan (1156 - 1192) tahta oturmuştu. Anadolu'da gerçek birliği kuran bu hükümdar, kardeşi Ankara beyi Şahin Şah'ın, Danişmendli beyi Yağıbasan'ın Ermenilerin ve Bizanslıların kendisine karşı kurdukları koalisyonu kısa bir zamanda dağıtmış, fakat bu sefer daha büyük bir gaile doğmuştu. Bizans imparatoru Manuel, papaya bir mektup yazarak bir Haçlı seferi düzenlemek istediğini, kendisine yardım edilmesini bildirmiş, birçok Avrupa devletlerinden tedarik ettiği orduyu Anadolu'ya sevk etmişti. 17 Eylül 1176'da K. civarındaki Düzbel (Myriokephalon) geçidinde II. Kılıç Arslan'ın ordusu ile karşılaşan Haçlılar, büyük bir bozguna uğrayarak dağılmış, zaferi Türkler kazanmıştı.

II. Kılıç Arslan tahtını on bir oğluna böldüğü, kendisinin de oğlu Kutbeddin Melikşah ile birlikte ve onun baskısı altında K. tahtında oturduğu bir sırada, III. Haçlı seferi başlamıştı. İngiliz ve Fransız kralları denizden, Alman imparatoru I. Friedrich Barbarossa da Anadolu'dan Kilikya'ya yürüyordu. Haçlılar, K. önüne gelmişlerdi. 18 Mayıs 1190'da K. kalesi önlerinde yapılan muharebede kale düşmüş, I. Friedrich ile yapılan antlaşmada Haçlıların Kilikya'ya geçmesine müsaade edilmişti. İmparator Friedrich'in Kilikya'da Salef vadisindeki suda boğulmasıyla Alman ordusu başsız kalmış ve tamamiyle dağılmıştı.

Kılıç Arslan, K.'yı imar etmiş, bir köşkle Alâeddin camii içindeki türbeyi inşa ettirmiş, zamanında emirlerinden Şemseddin Altun Aba tarafından İplikçi camii ve medresesi yapılmıştır.

1192 yılında II. Kılıç Arslan'ın zehirlenerek öldürülmesiyle yerine küçük oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmişse de, Tokat'ta bulunan II. Rükneddin Keyhüsrev itiraz ederek, K.'ya yürümüş, şehri zapt etmiştir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev Bizans'a iltica etmişse de, Rükneddin'in ölümünden sonra yerine geçen III. Kılıç Arslan zamanında 1204 yılında tekrar K. tahtına oturmuş, III. Kılıç Arslan da Gevale kalesinde öldürülmüştür.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya ve Küçük Ermenistan'a sefer açmış, daha sonra Bizanslılarla yapılan muharebede şehit olmuştur (1211). Yerine I. İzzeddin Keykâvus (1211 - 1219) geçmiş, zamanında Trabzon'da kurulan Rum beyliğinden Sinop alınarak vergiye bağlanmış, Kilikya'daki Ermenilere seferler açılmıştı. Ölümünden sonra K., I. Alâeddin Keykubad'a geçmiş (1219 - 1237), bu devir devletin yükseliş dönemi olmuştur. I. Sultan Alâeddin Keykubad Akdeniz kıyılarındaki Kandelor kalesini zapt ile adını Alâiye koymuş, sonra doğu Anadolu'da fetihlere girişerek Erzurum, Ahlat ve Harput'u almıştır.

I. Keykubad bilim ve sanatsever bir hükümdardı. 1221'de K. dış kalesi ile Sivas ve Alâiye'de birer kale yaptırmış, Beyşehir gölü civarında Kubadâbad, Kayseri'de Kubadiye saraylarını inşa ile K.'daki Alâeddin Camii'ni tamamlamış, devrinde ileri gelen birçok zevat, cami, mescid, medrese, imaret, türbe v. b. gibi tesisler kurmuşlardır. K. bir bilim merkezi olmuş, doğu ve batıdan göçen birçok bilginler, K.'da yerleşmişlerdir. Mevlânâ Celâleddin-i Rumî ve babası Sultanü'l - Ulema Bahaeddin Veled bunlar arasındadır. Devrindeki siyasî olaylardan biri de kendisine adetâ rakip olan vezirlerinden bir kısmını Kayseri'de katlettirmiş olmasıdır.

I. Alâeddin Keykubad'dan sonra Selçuklu tahtına II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçti. Zamanında Baba İshak adlı bir şeyhin Tokat ve Amasya civarında çıkardığı ayaklanmalar bastırılmışsa da, en büyük darbe Moğollardan gelmişti. 1242'de Baycu'nun kumandasındaki 30 000 kişilik Moğol ordusu Erzurum'a gelmiş ve şehri kuşatmışlardı. Selçuklular nisbeten zayıf kuvvetlerle 26 Haziran 1243 Cuma günü Kösedağı derbendinde bu orduyu karşılamışlarsa da, yapılan meydan muharebesinde bozguna uğramışlardı. Moğollar Anadolu'yu tahrip etmiş ve devleti vergiye bağlamışlardı. Bu durum iç kargaşalıklara yol açmış, beyler birbiriyle uğraşarak Anadolu'nun huzurunu bozmuşlardı.

KONYA: Alâeddin Camii ve Selçuk Sarayı kalıntısı

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümüyle yerine geçen oğlu II. İzzeddin Keykâkus saltanatının tasdiki için davet edildiği Moğol başşehrine gitmeyerek, kardeşi IV. Kılıç Arslan'ı göndermişti. IV. Kılıç Arslan 1248 yılında Anadolu'ya dönerek, Moğolların yardımı ile Sivas'ta istiklâlini ilân etmişti. Bu durum karşısında herhangi bir iç savaşı önlemek üzere Emir Celâleddin Karatay, 1249 yılında II. İzzeddin Keykâvus ile diğer iki kardeşinin ortak saltanat sürmesi esasını kabul ettirmiş, fakat tek başına idareyi eline almak isteyen II. İzzeddin Keykâvus, Moğol tahakkümünden kurtulmak için Baycu ile savaşmış, 1256'da Sultan Hanı savaşında mağlûp olmuştu.

Bundan sonra Bizans'a iltica eden ve bir fırsatını bulup tekrar K.'ya gelen II. İzzeddin Keykâvus, Baycu Noyan'ı 1258'de Yıldız dağında mağlûp etmiş, bu sefer de IV. Kılıç Arslan'ın Moğollarla iş birliği ederek K.'ya yürümesi üzerine tahtını terk etmek zorunda kalmıştı (1261). Bir süre sonra Selçuklu emiri Muiniddin Pervane, evvelce desteklediği IV. Kılıç Arslan'ı öldürtüp yerine III. Gıyaseddin Keyhüsrev'i geçirmiş, zamanında, Karamanoğlu Mehmed Bey Cimri adıyle tanınan Gıyaseddin Siyavuş'u Selçuklu tahtına varis göstererek K.'yı zapt etmiş, kendisi de veziri olmuştur (1277). Kısa bir süre sonra Mehmed Bey öldürülerek bu gaile ortadan kaldırılmıştır.

XIII. yüzyılın son yıllarında Selçuklu devleti, tamamiyle bir gölge halini almış, bir yandan İlhanlı'ların tahakkümü, diğer yandan Karaman Beylerinin tecavüzü, iç karışıklıklar devleti çok sarsmıştı.

III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Erzincan'da öldürülmesiyle (1283) II. Gıyaseddin Mes'ud sözde hükümdar olmuş, onun da İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından Hemedan'da alıkonması üzerine yerini III. Alâeddin Keykubad almıştır (1297). Gazan Han'ın onu da öldürmesiyle tekrar tahta çıkan II. Gıyaseddin Mes'ud birkaç yıl devleti idare etmiş, 1308'de ölümüyle Selçuklu devleti son bulmuştur.

Selçuklular Anadolu'nun her şehrinden ziyade K.'yı sevmişler, başkentlerinin güzel olmasına gayret sarf etmişlerdi. K., muazzam sanat eserleriyle Selçuklu sanatı tarihinde seçkin bir yer almıştır. Eşine az rastlanan ve birer mimarî sanat şaheseri olan camiler, medreseler, darü'l-hadis ve darü'ş-şifalar, kervansaraylar, imaretlerle K., Orta Doğu'nun bir medeniyet merkezi olmuştur.

Ticarî hayat, bilim çok ilerlemiş, Anadolu'nun muhtaç olduğu güven ve sükûn sağlanabilmiştir. Doğudan ve Batıdan pek çok seyyah, bilgin, tacir, derviş asker K.'ya gelmiş, felsefenin, tıbbın, edebiyatın, güzel sanatların, islâmî bilgilerin üstadları burada yetişmiş ve yerleşmişti. K., Selçuklular devrinde en ünlü ve zengin günlerini yaşamıştı.

Karamanoğulları, Selçuklular devrinde Anadolu'ya gelerek, İçel taraflarında yurt edinen Türk aşiretlerinden olup XIII. yüzyılın ilk yarısında Ermenek merkez olmak üzere beyliklerini kurmuşlardır. Kurulan bu beylik, Selçuklu devletinin çökmesi üzerine, yerine geçmiş ve Anadolu beyliklerinin en büyüklerinden biri olmuştur.

Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad, 1228'de Ermenek ve havalisini Ermenilerden almış ve bu fetihte yardımı görülmüş olan Türkmenlerden Nuresofî'nin aşiretini (Karamanlıları) uç beyi olarak buraya yerleştirmiştir. Nuresofî'nin oğlu Kerimüddin Karaman, K.'da mirahurluk görevinde iken Ermenek'e kaçmış, etrafına topladığı kuvvetlerle Moğol istilâsından ve Selçuklu devletinin karışıklığından yararlanarak, Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı tehdit etmiş, ondan Ermenek beyliğinin timarını almıştır. Karaman beyinin ölümü ile (1261) oğulları Mehmed ve Mahmud, zaman zaman Selçuklu devletini taciz etmiş, hattâ Mehmed Bey, 1276'da meşhur Cimri hadisesiyle K.'yı zapt etmiş, öldürülmesinden sonra kardeşi Mahmud Bey, Karaman Beyliğinin başına geçmiştir. 1314'te Ebû Said Bahadır Han tarafından Anadolu'ya gönderilen Emir Çoban'a bütün beylikler boyun eğdikleri halde,

Karamanlılar bir süre aldırış etmemişler, Emir Çoban'ın K.'yı zaptıyle ona ve oğlu Timurtaş'a boyun eğmek zorunda kalmışlardı. 1327'de Timurtaş'ın Mısır'a ilticasından sonra, tam bir istiklâle sahip olarak K.'ya kesin şekilde yerleşen Karamanoğulları, bundan sonra genişleme siyaseti gütmüş, K. merkez olmak üzere sınırlarını genişletmişti.

Anadolu'da güçlü bir beylik olarak tanınmağa başlayan Karamanoğulları, komşularıyle siyasî bazı münasebetlere girişmişti. Eratna beyi Mehmed Bey, valilerinin baskısı ve müstakil hareketlerinden kuşkulanarak, K.'ya Karamanoğlu Halil Bey'in yanına kaçmış, Alâeddin Halil Bey de kuvvetleriyle Kayseri'ye yürüyerek Mehmed Bey'i tahtına oturtmuştu. Bir süre sonra Eratna beyliği ile arası açılan Alâeddin Halil Bey, onlardan Niğde'yi almış, Kayseri'ye de hücum etmiştir. Diğer taraftan Hamid ve Germiyanoğulları ile çarpışmaktan geri durmamıştır. Eşrefoğullarının elindeki Beyşehir'i ve civarındaki bazı küçük kaleleri almış, Osmanlı devleti ile komşu olmuştu.

KONYA: Mevlânâ Dergâhı ve Sultan Selim Camii

Bu sırada Osmanlı devleti de genişlemekte, Anadolu'daki bazı önemli şehirleri türlü vesilelerle almaktadır. Osmanlıların günden güne kuvvetlenmiş olmaları, o güne kadar Anadolu beylikleri arasında kendisine sağlam bir yer yapmış Karamanoğulları tarafından hiç de hoş karşılanmamıştı. Genişlemek siyasetini güden Karamanoğulları ile Osmanlı devleti arasında münasebetler gün geçtikçe sıklaşmıştı. Karamanoğlu Alâeddin Halil Bey, 1354'te Ankara'daki Ahi'leri, Osmanlı padişahı I. Murad aleyhine kışkırtmış, her iki devletin arası açılmıştı. Bu sırada I. Murad'ın kızı Nefise Sultan'la Alâeddin Halil Bey'in oğlu Alâeddin Bey'in evlenmesi ile meydana gelen akrabalık dahi her ikisinin arasındaki gerginliği yumuşatamamıştı. I. Murad'ın Rumeli'deki meşguliyetinden faydalanmayı düşünen Karamanoğulları, Hamid İli'ne tecavüz etmiş, bu olayı öğrenen padişah, süratle Anadolu'ya geçerek K. üzerine yürümüştü. Alâeddin Ali Bey şehrin düşmekte olduğunu hissedince karısını şefaatçı olarak göndermiş, I. Murad da kuşatmadan vazgeçmişti. Bir süre sonra I. Murad'ın Kosova'da şehit düşmesini fırsat sayan Karamanlılar, tekrar harekete geçmişlerse de, bu sefer karşılarında Yıldırım Bayezid'i bulmuşlar, Taş İli'ne çekilmek zorunda kalmışlardı.

Yıldırım Bayezid K.'ya girmiş, Alâeddin Ali Bey, tekrar affedilerek, Akşehir ve Beyşehir Osmanlılara ait olmak üzere, her iki devlet arasında Çarşamba Çayı sınır kabul edilerek barış yapmışlardı. Bütün bu olaylar, Karamanoğullarının Osmanlılar aleyhindeki niyetlerini asla sindirmemiş, Yıldırım'ın Niğbolu'daki meşguliyetinden yararlanan Alâeddin Bey tekrar ayaklanmış, Ankara civarına hücum edip, Anadolu beylerbeyi Timurtaş Paşa'yı esir etmişti. Yıldırım, artık Karamanoğlu Beyliğinin tamamiyle yok edilmesi lüzumunu kesin olarak hissetmiş, Anadolu'ya geçerek Karamanoğullarıyle harp etmiş, Alâeddin Bey'i esir almıştı. Timurtaş Paşa, daha önce kendisini esir edip zincire vuran Alâeddin Bey'i gizlice öldürtmüş, bundan sonra Osmanlılar K., Niğde, Aksaray, Larende topraklarını ülkelerine katmışlardır (1397).

1402'de Ankara muharebesiyle Timur Ordusu Anadolu'yu baştanbaşa istilâ ederek, Anadolu beyliklerini yeniden canlandırmıştı. Bu sırada Alâeddin'in oğlu Mehmed ve Ali beyler, Bursa hapishanesinden çıkarılarak K. tahtına oturtulmuşlardı. Böylelikle Karamanoğulları ile Osmanlılar arasındaki mücadele tekrar başlamış, Mehmed Bey'in Bursa'ya tecavüz edip şehri yağma etmesine karşılık, 1414'te I. Çelebi Mehmed K. üzerine yürümüştü. Padişah K.'dan ayrılır ayrılmaz Karamanlılar tekrar baş kaldırmış, bu sefer vezir Bayezid Paşa, Mehmed Bey'i esir etmişti. Mehmed Bey, bu sefer de affedilerek K. kendisine terk edilmişti. Niğde'de Mehmed Bey'in kardeşi Bengi Ali Bey, Memlûkler'in yardımı ile istiklâlini ilân etmişti. Mehmed Bey, 1423'te Osmanlıların elinde bulunan Antalya kalesini kuşattığı zaman, şehrin, amcası Ali Bey tarafından zapt edildiğini görmüş, II. Murad'dan yardım istemişti. II. Murad'ın yardımı ile şehir kurtarılmış, İbrahim Bey de tahta oturmuştu.

İbrahim Bey de dedelerinin siyasetini güderek kendisine yardım elini uzatan Osmanlı padişahı II. Murad'ın Rumeli'deki meşguliyetinden faydalanmak istemiş, 1433'te Beyşehir'i zapt etmişti.

Bunu haber alan padişah, Rumeli'den Anadolu'ya yürüyerek K.'yı zapt etmiş, İbrahim Bey Mevlânâ Hamza vasıtasıyle kendini affettirmiştir. Fakat 1442'den sonraki tecavüzleri, II. Murad'ın Karaman ülkesine geniş bir sefer açmasına vesile olmuş, İbrahim Bey ağır şartlarla barış yapmıştı.

Yeni ve Yakın Çağlarda Konya: Karamanoğlu İbrahim Bey, yedi oğlundan en büyüğü olan İshak'ı kendisine varis tayin etmesiyle diğer oğullarının husumetini üzerine çekmiş, K.'yı terk ederek Gevala kalesine sığınmağa mecbur olmuştur. 1463'te ölen İbrahim Bey'in yerine oğullarından Pir Ahmed, K.'ya gelip tahta oturmuş, bunun üzerine kardeşi İshak Bey Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'la birleşerek Pir Ahmed'in üzerine yürümüş, elinden K.'yı almıştı. Osmanlılara sığınmak suretiyle kurtulan Pir Ahmed, Fatih Sultan Mehmed'in yardımı ile İshak Bey üzerine yürümüş, Osmanlı kuvvetleri K.'yı zapt etmişti (1465). Osmanlı hâkimiyetini güç hazmeden Pir Ahmed, bu sefer Fatih Sultan Mehmed'in aleyhine dönmüş ve onun düşmanları ile iş birliği etmişti. Buna içerleyen Fatih, 1466'da, beraberinde Sadrazam Mahmud Paşa da olduğu halde K. üzerine yürümüş, Gevala ve K. kalelerini zapt etmişti. K.'yı terk edip Larende'ye çekilen Pir Ahmed ve kardeşlerini takip için Mahmud Paşa görevlendirilmiş, aynı zamanda K. ve Larende'deki sanat erbabı ve ileri gelenlerin İstanbul'a sürülmesine başlanmıştı. Fatih'in vezirlerinden Rum Mehmed Paşa, bu sürgün işinde Mahmud Paşa'nın merhametli davrandığını, hattâ rüşvet aldığını ileri sürerek onun azline sebep olmuş, bu sefer kendisi sadrazam olarak sürgün işini üzerine almıştı. Rum Mehmed Paşa, birçok kimseleri İstanbul'a sürdüğü gibi, Larende ve Ereğli'yi de ateşe vermiş, yaptığı zulümlerin sonucu olarak azledilmişti.

Yerine sadrâzam olan İshak Paşa, artık bir Osmanlı eyaleti olarak idare edilen Karaman İli'nin ilk Osmanlı valisi Şehzade Mustafa ile birlikte, hâlâ müdafaada bulunan Karamanoğlu Pir Ahmed ve Kasım beylerin üzerine yürümüş, bunları önce İçel taraflarına, sonra da Uzun Hasan'ın yanına kaçırtmış, 1471'de Aksaray halkından bazı kimseleri de kafile kafile İstanbul'a sürdürmüşlerdi.

Aynı yıl Gedik Ahmed Paşa, Karaman seferine memur edilerek, Alâiye Beyliği ve bazı Karaman artıklarını sindirmiş, Silifke, Mut, Ermenek ve civarı, tamamiyle Osmanlı devletine katılmıştı.

Karaman valisi Şehzade Mustafa'nın Niğde civarında vuku bulan ölümünden sonra, 1474'te henüz 15 yaşında bulunan genç şehzade Cem Sultan K.'ya vali olarak gönderilmişti. Cem'in K. valiliğinde bulunduğu 7 yıl içinde, memleket huzur ve sükûna kavuşmuş, K.'lılar, Cem'e derin bir sevgiyle bağlanmışlardı. Fatih'in 1481 yılı baharında ölümünden sonra Cem Sultan, kardeşi II. Bayezid'e karşı mücadeleyi K.'dan açmış, ordusuyle Bursa'yı fethederek padişahlığını ilân etmiş, 18 gün sonra Bursa Yenişehiri civarında yapılan bir muharebede yenilerek, K. üzerinden Mısır'a kaçmıştı.

Cem'den sonra K.'ya vali olarak II. Bayezid'in oğlu Şehzade Abdullah getirilmiş, onun da 1483'te ölümü üzerine Şehzade Şehinşah, vali olarak tayin edilmiştir.

K.'ya vali olarak tayin edilen Şehzade Şehinşah'ın da ölümü üzerine, Beyşehir'de bulunan oğlu Mehmed Çelebi K.'ya tayin edilmiştir. II. Bayezid'in şehzadelerinden Selim ve Ahmed'in hükümranlık kavgaları sırasında, Selim'e karşı harekete geçen Şehzade Ahmed, 1511'de K.'ya gelmiş ve Mehmed Çelebi'nin elinden K.'yı alarak hapse attırmış, babasının ricası üzerine de serbest bırakmıştır. I. Selim, tahta oturur oturmaz, Saltanat kanunu gereğince, kendi oğlu Süleyman'dan başkasını hayatta bırakmamağa karar vermiş, bundan böyle Mehmed Çelebi'yi boğdurmuş, yerine Hemdem Paşa'yı K. valisi olarak tayin etmiştir. Bu arada Yavuz Selim, çeşitli vesilelerle birkaç defa K.'ya uğramıştır. Onun 1512 - 1513 yılları arasında yaptığı ilk ziyaretinden sonra, ikinci defa olarak, Şah İsmail üzerine yaptığı sefer sırasında K.'ya gelmiş (24 Nisan 1514), K.'da 6 gün oturmuştur. İran seferinden dönüşünde tekrar K.'ya uğramış, Mevlevî dergâhında tamirler yaptırarak dervişlere sadaka dağıtmış, Dutlu adlı yerden içme suyu getirmiştir. Son olarak, 1516 yılında Mısır seferi sırasında, K.'ya gelen Yavuz Sultan Selim, K.'da arazi ve nüfus tesbiti yapmıştır.

XV. yüzyılda K., Osmanlı devletinin en önemli bir vilâyeti ve İstanbul - Suriye ana yolunun uğrak verdiği bir yer olmuş, nüfusu artmış, şehir dış kale çevresinden çıkarak büyümüştür. Kanunî Sultan Süleyman devrinde K.'ya Şehzade Mustafa vali tayin edilmiş, Kanunî'nin seferi sırasında, bu genç Şehzade, saray entrikaları yüzünden 1555'te K. Ereğlisi civarındaki Aktepe mevkiinde katledilmiş, yerine Şehzade Selim vali olarak tayin edilmiştir.

II. Selim devrinde ve 1572 yılında K. ve civarında tekrar arazi ve nüfus tesbitleri yapılmış, K. kalesi ve Mevlevî dergâhı yeniden tamir görmüştür.

XVII. yüzyılda K.'da dikkati çeken siyasî bir olay görülmez. Ancak IV. Murad, Safevîler'e karşı İran seferi münasebeti ile K.'ya uğramış, Mevlevîhane'yi ziyaret ederek, daha önce ihsanlarda bulunduğu Postnişin I. Ebubekir Çelebi'yi dergâh vakıflarından fazla vergi aldığını ileri sürerek İstanbul'a sürmüştür. Bu sırada Karaman (Konya) eyaleti, K., Aksaray, Akşehir, Beyşehir, Kırşehir, Kayseri ve Niğde adları ile yedi sancağa ayrılmış bulunuyordu. Daha sonra, İçel ve civarı da bu büyük vilâyete bağlanmıştı. Gerek XVII gerek XVIII. yüzyıllarda K. kalesi mevcut olup, Alâeddin Tepesi kuzey eteklerindeki meşhur Selçuklu Sarayı da ayaktadır.

K.'da XIX. yüzyılın başlarına kadar pek önemli siyasî olaylar cereyan etmemiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı valilerinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da Sultan II. Mahmud'a isyanı üzerine, İbrahim Paşa kumandasındaki bir Mısır ordusu K.'ya kadar gelmiş ve şehri zaptetmiştir. 18 Aralık 1832 günü Osmanlı - Mısır orduları arasında yapılan K. meydan muharebesinde, başkumandan Mehmed Reşid Paşa da esir düşmüştür. Bir süre sonra K., antlaşma yolları ile tekrar Osmanlıların eline geçmiştir.

Millî Mücadele'nin ilk yılları olan 3 Ekim 1920'de Delibaş'ın işgaline maruz kalmıştır. Üç gün devam eden bu olay, millî kuvvetler tarafından yatıştırılmıştır. Millî Mücadele'nin devamı süresince K., canı ve malı ile zaferin kazanılmasına kadar bütün gücüyle çalışmıştır.

Cumhuriyetin ilânı ile K. yeni bir döneme girmiştir.

KONYA OVASI, İç Anadolu'da, Konya'nın kuzey, güney ve doğusunda uzanan geniş bir ova. Bu ova kuzeyde Sarayönü ve Zıvarık düzlüklerinden Bozdağ ile ayrılır. Doğu - batı uzanışlı, 50 km ye yakın uzunlukta ve 5 - 10 km eninde, yüksekliği 1 300 - 1 450 m olan bu dağ, mermerlerden ve kristalin kalkerlerden kıvrımlı kırıklı bir yapı gösterir. Bozdağ'ın güneyinden başlayarak alüvyonlarla örtülü K. O. uzanır. Ovanın yüksekliği buralarda 1 000 m dir. Bu eşik biçimli Bozdağ'dan Çumra güneyine kadar 80 km boyunda olan ovanın batı ve güney kenarları dağlarla çevrili olup, doğu yanı bu derece kesin çizgilerle görülmez. Burada ova, İsmil ve Hotamış ovalarına doğru belli bir sınırı olmadan uzanır. Ovanın, Konya batısındaki dağ eteğinden İsmil Ovasına kadar olan eni 50 km yi bulur. Güney - doğu Karaman Ovasında ise birtakım dağınık tepeliklerle ayrılmıştır. Bu sınırlarıyle K. O.'nın yüzölçümü 4 000 km² ye yaklaşır. Bu genişliği ile Türkiye'nin en büyük ovalarından biridir.

K. O., tektonik çöküntüler sonucu oluşmuştur. Çevresindeki dağların çoğu, bu çöküntü alanına karşılık çoğunlukla yeni kırılmalar sonucu yükselmelerle bugünkü durumlarını almış kıvrımlı kırıklı dağlardır. Dibi iyice sertleşmiş ve yer kabuğu hareketleriyle kırılabilecek duruma gelmiş eski kütlelere dayanan bu ova, kırılmalar ve bunun sonucu çökmelerle çevresine göre çukur bir bölüm olarak gelişme yoluna girince, çevredeki yüksek yerlerden inen akarsuların yığdığı sürüntü maddeleri (kum, kil, çakıl) yoluyle birikmeler olmuş, bu olaylar günümüze kadar ve günümüzde de sürmüştür. Bu alüvyon örtüsünün kalınlığının çok yerde 20 - 30 m olduğu, yer yer daha da kalın bulunduğu anlaşılmıştır. Alüvyon birikmeleri sonucu, bütün çöküntü alanı geniş alüvyal bir ova biçimini almıştır. Kurak bir bölgede uzanan bu ovanın başlıca akarsuları, çevre dağlarından beslenerek ovada akabilen dereler ve bazı çaylardır. Ovanın güney bölümünde Çumra sulama tesisleri geniş yer tutar.

Ovanın başlıca büyük yerleşme yeri, batı kenarına yakın bir yerdeki Konya şehridir. 200 - 250 bin nüfusun toplandığı bu çevre dışında büyükçe yerleşme yeri olarak Çumra (15 bin nüfus) vardır. Ovada 300 - 350 bin kadar nüfus bulunmaktadır. Kalabalık nüfuslu büyük ova köylerinin sayıları çoktur.

KONYAK (Fr. Cognac), Fransa'nın Cognac bölgesi (Charente ve Charente - Maritime bölgelerini içine alır) nde yapılan tabiî şaraplardan damıtma yolu ile elde edilen ve ispirto derecesi yüksek bir içki. Bu bölgede yetişen üzümlerden yapılan şaraplar, en iyi şaraplar arasında yer almaz, fakat bunlardan damıtma ile olağanüstü ispirtolar elde edilir. "Par brouillis et repasses" olarak adlandırılan metod iki "chauffe" (ısıtma)'u içine alır. İkinci "chauffe" un verdiği alkollerin orta bölümü, meşeden yapılmış özel fıçılarda saklanır. 5 - 6 yıl süre ile dinlendirilir. K., renk ve tadını içinde bulunduğu fıçı tahtalarından yavaş yavaş alır. Burada eskidikçe Fransız K.'ını meşhur kılan renk ve nitelikleri kazanır. K. fıçıları meşe tahtalarından yapılır ve en çok 25 yıl kullanılır.

Bu içki Fransa'da K. (Fr. cognac) adıyle tanınmıştır. Milletlerarası anlaşmalara göre bu adın başka ülkelerde kullanılmasına imkân yoktur. Bu bakımdan yurdumuzda yapılan buna benzer bir içkiye kanyak adı verilmiştir. Almanya'da ise K. yerine Weinbrand adı kullanılır.

KONYALI ŞEYH VEFA EFENDİ (ölm. 1490), XV. yüzyıl Türk şâiri. Konyalı Şeyh Muslihiddin Mustafa Vefa Efendi'nin oğludur. Zeyniye tarikatının ileri gelenlerinden Abdüllâtif Kuddûsî'nin halifelerindendir. Ârifâne şiirleriyle tanınır. Kendisine, "Mansur'un *ene'l-hak* sözüne ne dersin?" diye sorulduğunda; *"ene'l-batıl* mı desin idi?" sözü meşhurdur. Astronomi ve müzik üzerine de çalışmaları olmuştur. İstanbul'un enlem ve boylamlarına göre hazırladığı bir *Ruznâmesi* vardır.

Fâtih Sultan Mehmed ve II. Bayezid zamanlarında zühd ve takvâsı, va'z ve irşadlariyle İstanbul'da isim yapmıştır. Deniz yolu ile Hicaz'a giderken Rodoslu şövalyelere esir düştüğü ve Karamanoğlu tarafından fidye karşılığı kurtarıldığı söylenir. İstanbul'da Süleymaniye Camii civarında, kendi adını taşıyan zaviyenin yanındaki türbesinde gömülüdür.

KONYAR'LAR veya YÜRÜK'LER, Rumeli'ye geçen Türklerin bugünkü çocuklarına verilen ad. K.'lar kendilerini "evlâd-ı fâtihân", yani "Rumeli'yi fethedenlerin çocukları" sayarlar. Bundan başka, K.'lar arasında atalarının Konya'dan gelmiş olduğu inancı da yaygındır. Bu inancın daha çok *Konyar* adına dayandığı anlaşılıyor.

Türklerin Rumeli'ye 1354 yılında geçmeye başladıkları ve Konya'nın ancak 1467 tarihinde Osmanlı ülkesine katıldığı göz önüne alınacak olursa, *Konyar* adının *Konya* adından gelemeyeceği kolaylıkla anlaşılır.

Rumeli Türklerine bu adı veren Rumlardır. Bulgarlarla Sırplar da bu adı Rumlardan almışlardır (Rumcada bu ad Konyaros biçiminde kullanılır). Rumlar da *Konyar* adının *Konya*'dan geldiği inancı üzerinde durmuşlardır.

K.'ların Bizans İmparatorları tarafından esir alınarak kuzey Tesalya'da yerleşmiş Selçuklu askerleri oldukları da ileri sürülmüştür. (V. Gordlevskiy, *Gosudarstvo sel'djukidov Maloy Azii.* Moskova - Leningrad, 1941. 33. s. 3. not). Gordlevskiy de K.'ların Konya bölgesinden geldiklerini belirtmiştir. K. Jirevek *(İstoriya bolgar.* Odesa, 1878, 620. s.) K.'ların Trakya ve Makedonya'ya XIV. yüzyılda yerleştiklerini kabul etmiştir. Buna karşılık, Franz Babinger *(Scheich Bedr-ed-din, der Sohn des Richters von Simaw.* Berlin, 1921. 10. s.), K.'ların eski Bulgar Türkleri olduklarını ileri sürmüştür. Osman Ergin (Aylık Ansiklopedi II, 1946, 594 - 595. s.) ise Ziya Gökalp'ın *Türk medeniyeti* adlı eserine dayanarak, *Konyar* adının Türkçe *Kon* [= koyun] kökünden geldiğini ispata çalışmıştır.

Anadolu üzerinden gelen Osmanlı Türklerinden önce Rumeli'ye başka yollardan birtakım Türk göçleri daha olmuştur. Bunların bir bölümü kuzey - batı sınırlarını savunmak için Bizans hükümeti tarafından getirilmiştir. Anadolu'dan ve güney Rusya'dan gelen bu Türkler, Balkan yarımadasının muhtelif yerlerinde yerleşmişlerdir. Bu Türk kollarının başlangıçta *Konyar* adıyle anıldığını söyleyen yazarlar vardır. Daha sonra *Konyar* adı yanında *Yürük* (veya Yörük) adı da kullanılmıştır.

Yürüklerin İstanbul sınırlarından kuzeyde Bender'e ve Akkerman'a ve Tuna'yı takip ederek Bulgaristan ve Sırbistan sınırlarına, oradan da Selânik Çatalcasına kadar uzanan bir alan içinde yayılmış olduklarını biliyoruz.

Yürüklerin sonradan yayılış alanlarını genişlettikleri anlaşılıyor. Ancak, XVII. yüzyılda Yörüklerin düzeni bozulmaya başlamıştır. Yörükler arasındaki çözülme ikinci Viyana kuşatması (1683)'ndan sonra bir kat daha artmıştır. Osmanlı devleti muhtelif cephelerden ilerleyen düşman kuvvetlerinin baskısı karşısında Yörüklerden asker kaydına başlamıştır. 1691 yılında meydana getirilen bu silâhlı kuruluş, başlangıçta Yörük adıyle anılmış, daha sonra Yörük adı unutularak Evlâd-ı fâtihân adı kullanılmıştır.

1826'da Evlâd-ı fâtihân ve Yörükler yeni bir düzen altına alınmışlar ve daha köklü bir eğitim görmeye başlamışlardır. Bk. EVLÂD-I FÂTİHÂN.

KONYEV, İvan Stepanoviç (doğ. Lodeno, Kirov 1897), Rus mareşali. Orduya gönüllü girdi (1916). İki yıl sonra Komünist partisi üyesi oldu ve siyasî komiserliğe atandı. Frunze Akademisinde okuduktan sonra Uzakdoğu'da görevlendirildi ve Japonlara karşı savaştı ((1938). 1941'de ordu kumandanlığına atandı. I. Ukrayna cephesinde yönettiği harekât başarılı oldu (1943), Dineper ırmağı boyunca 400 km ilerledi; kuvvetlerini ırmağın karşı yakasına geçirip Polonya üzerine yürüdü (1944). Daha sonra Vistül ırmağını geçip Krakow ve Yukarı Silezya'ya girdi, Oder ırmağına kadar ilerledi ve burada Amerikalılarla teması sağladı (25 Nisan 1945). Berlin savaşlarına katıldı ve Bohemya'yı işgal etti. Bundan sonra Avusturya'daki Rus kuvvetleri kumandanı oldu. 1946'da Sovyet Kara Kuvvetleri kumandanlığına atandı. Beria'yı yargılayan mahkemenin başkanlığını yaptı (1950). 1956 - 1960 yıllarında Varşova Paktı kuvvetlerinin kumandanı idi; bundan sonra Doğu Almanya'daki Rus kuvvetlerinin başına getirildi.

KONZERN, hukukî şahsiyetleri olan çeşitli ve muhtar birtakım kurum ve kuruluşların, malî iştiraklerle birbirine bağlanarak meydana getirdikleri birlik. Bu, Amerika'daki tröstlere karşılık tutulan bir birleşmedir. K., bir endüstri kolunun çeşitli teşebbüsleri arasında, hem yatay ve hem de dikey planda, özellikle malî olan dayanışmayı gerçekleştiren bir birleşmedir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman enflasyonu esnasında bu yola başvurulmuştu.

KOOPERATİF, Memleketimizdeki K. literatüründe çok yaygın olan bir târife göre "istihsâl, kredi, istihlâk ve mesken gibi başlıca ekonomik ihtiyaçların karşılanması maksadı ile kendi arzu ve istekleri dâhilinde biraraya gelen, bu ihtiyaçları karşılamak için kendi ekonomik gayretleri ile bir iş yeri ve işletme vücude getiren insanların birleşme teşebbüsüne K. denir". Bu târif içinde toplanan insanlardan her biri, K.'i, iktisadî faaliyet alanında şahsî teşebbüs gibi devletçe ele alınan herhangi bir teşebbüsten de ayırd ediyor. Bunların ba-

şında: 1) Ekonomik teşebbüs gelmekte, böylece K. ahlâkî ve sosyal gayelerle kurulan yardımlaşma organizasyonu dışında bırakılmaktadır. 2) Bunun yanında, ihtiyaçların iktisadî olması lüzumu da ileriye sürülüyor. 3) Ortakların arzuları ve istekleri üzerinde duruluyor. 4) Bir defa kurulan herhangi bir K.'i "ortaklar efkâr-ı umumiyyesi" nin her an "bizim kooperatifimiz" şuuruna ulaşması düşünülüyor. Kısacası, K.'in iktisadî hedefi, K.'çilik ahlâkının ve idealizminin gerektirdiği bir inanış ve sadâkatla tâkip edilmelidir. Tanınmış Fransız K.'çisi Charles Gide "Kooperatifçiliğin Faziletleri" adlı ve dilimize de çevrilmiş bildirisinde bu faziletleri etraflıca aydınlatmaktadır.

Fakat bu ideale yani bütünleşme (integration) ye, uygulamadaki K.'çilik çok yavaş ve ağır bir şekilde cevap vermektedir. Realist K.'çiler ise, üçlü ekonomi sektörünü yani "liberal", "devletçi" — ki bir başka mânada sosyalist de denebilir — ve "kooperatifçi" kesimlerini bunlardan biri lehine bütünleşmeye yöneltmenin ilmî bir davranış olamayacağı düşüncesindedirler.

Yukarıdaki târif içinde, K. çeşitlerine de işaret edildiği görülüyor. Başlıcaları: 1) İstihsâl, 2) Kredi, 3) İstihlâk, 4) Yapı K.'leridir. Bunlardan her biri kendi içlerinde dallara ayrılırlar (meselâ: istihsâl a) ziraî, b) sınaî kollarına ayrılır). Kısacası sınaî istihsâl, küçük sanatlar kooperatifçiliğine olduğu gibi, endüstriye de yönelebilir. Her memleketin sosyal yapısı ve gelişme derecesi, o memleketin K. varlığına başka bir şekil vermektedir.

K.'lerin ortaya çıkışlarında bir izâfîlik olacağı şüphesizdir. Meselâ, ziraî yapılı ve az gelişmiş memleketlerde ve bölgelerde önce ziraî kredi, daha sonra da ziraî istihsâl hedefine yönelen kooperasyon fikri belirir. Sanayileşmiş memleketlerde gıda ve diğer ihtiyaç maddeleri ihtiyacı bilhassa işçi tabakaları için, istihlâk K.'çiliğini ortaya çıkarır. Nitekim kooperasyon ihtiyacının kendisini gösterdiği ilk memleket olan İngiltere'de böyle olmuş, dokumacılık endüstrisinin vücude geldiği *Rochdale* adlı bir kasabanın işçileri arasında 28 işçinin teşebbüsü ile, yukarıdaki târifin unsurlarına uygun şekilde, bir tüketim K.'i kurulmuştur. 1844'deki kuruluşta âzası 28, toplanmış sermayesi birer İngiliz lirasından yalnız 28 sterling olan mütevâzı bir satış yeri, 1944'de, yani 100 yıl sonra, âza olarak 31 809 a, sermaye olarak da 439 622 sterlinge yükselmiş bulunmakta, bu iki taraflı büyüme bugün de devam etmektedir.

İngiltere'de işçi tüketim K.'çiliğinin ilk olmasına karşılık, Almanya'da çiftçi zümrelerinin ziraî kredi ihtiyacını karşılama önce başlamıştır. Bu cereyanın rehberliğini yapan bir kasabadaki belediye reisinin, *Raiffeisen*'in adı ile anılan hareket, az zamanda, Almanya'dan sonra diğer Avrupa memleketlerinde de görülmüştür. Nitekim, Türkiye'de Mithat Paşa'nın liderliğinde başlayan "Memleket sandıkları" hareketi de aynı cereyana bağlanmak istenir. "Mithat Paşa'nın hayat-ı siyasiyesi" adı altında "Hâtıralar" ını neşreden oğlu Ali Haydar Bey şöyle diyor: "Zürrâın, dâima muhtaç olduğu istikraz için mürâbahacılara müracaat zorunda olduklarına mebni, semeresini göremediklerinden ve memlekette Avrupa gibi hafif bir mûtedil fâizle akçe ikrâz etmek için bankalar teşkilini temin eyleyecek derecede henüz istîdat hâsıl olmadığından, buna bir çâre bulunması gerekir." Nitekim, Nâmık Kemâl de o devrin Avrupası karşısında şöyle diyordu: Türkistan (Nâmık Kemâl o devirde Türkiye'yi Türkistan diye adlandırır) çiftçiliğini biribirine sarılmış yılanlar gibi, dâima servet-i milliyenin hayatına kast eden mürâbahalardan tahlîs ile beraber, tarîk-ı terakkiye sevk edebilmek üzere, rençberler için her türlü ihtiyaca kâfî bir menba-ı muâvenet peydâ etmek akdem-i vezâiftendir."

Rochdale tüketim kooperatifinden yetmiş yıl kadar sonra, 1912'de bir İngiltere seyahati sırasında Rochdale'i ve K.'ini ziyaret eden bir Türkçe öğretmeni, Ahmet Cevat Bey, avdetinde, birkaç arkadaşı ile, Balkan Harbi sırasında sefâlete düşen İstanbul halkı ve bilhassa Balkan göçmenleri için birkaç yerde tüketim K.'leri kurmuş; fakat, I. Dünya Harbi'nde devrin hâkim siyasî partisi olan İttihat ve Terakki Fırkası (Partisi) nca el konmuş ve biraz sonra da kapanmıştır. Ancak Millî Mücadele'den sonra, 1925'de, yeni devlet merkezinin bir memur şehiri olması karşısında, "Ankara Memurlar İstihlâk Kooperatifi" kurulmuş olup hâlâ devam etmektedir. Bundan sonra tüketim kooperatifçiliği bazı anlarda heyecanlı, çoğu zaman aksak adımlarla devam etmiştir.

Ziraî yapılı bir memleket olan Türkiye'de ziraî kredi ve ziraî satış kooperatifleri, kooperatif tarihine uygun şekilde, 1863'de Mithat Paşa tarafından Tuna Vilâyetinde kuruldu. 1913'de, İzmir İncir Müstahsilleri Satış Kooperatifi denendi. Bu iki deneme müstesna, hiçbir kooperatif teşebbüsü bizde görülmemiştir. Ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, 1924, 1929 ve 1935 yıllarında, bir devlet müessesesi olan Ziraat Bankası'nın himâyesinde "Ziraî Kredî ve Satış Kooperatifleri" meydana gelmiştir. Son 1935 teşebbüslerine âid 2834 ve 2836 sayılı kanunlar bugün de yürütülüyor. 1969'da Türk Kooperatifçiliğinin bütününü içine alan genel bir Türk Kooperatif Kanunu yayımlanmışsa da bu, iki kanunla yürütülen iki çeşit kooperatifle ilgili değildir .

1931'de İstanbul'da kurulan, 1933'de de Ankara'ya nakl edilen Türk Kooperatifçilik Kurumu, İngiltere'deki "Kooperatif Birliği" nin oynadığı rolü kendi çapında oynamağa çalışmaktadır. İlk kongresini 1944'de, son yedinci kongresini de 1970'de Ankara'da toplayan bu kurum, aylık "Karınca" adlı mecmuası ile halka, üç aylık "Kooperatifçilik" dergisi ile de ilim çevrelerine yönelen iki mecmua neşr etmektedir. Bu kurum, "Milletlerarası Kooperatif Birliği" adlı dünya teşkilâtına da âza olmuştur.

Tâ Rochdale'den (1844) beri K.'çilik tamamıyle devletdışı bir cereyan olarak görülmüş, Milletlerarası K. Birliği (I. C. A.) ancak bu prensibe saygılı memleketlerin K. teşkilâtını âzalığa kabul etmiştir. Bunun yalnız bir istisnâsı vardır. Şöyle ki: 1917'den önce, Rusya'da Batı modeline uygun K.'ler kurulmuş; fakat, 1917'den sonra, yalnız tüketim K.'leri Devlet Mağazaları şekline sokulmuş; ferdî mülkiyet konusu olmaktan çıkarılmış toprak parçaları *Kolhoz* adı altında devlete mal edilmiştir. Bununla beraber, Rusya bu kuruluşları yabancılara karşı K. ismi altında tanıtmaktadır. II. Dünya Harbi'nin siyasî dostluk havası içinde, Sovyet modeli K.'çiliğin de milletlerarası teşekkülde yer alması mümkün görülmüştür. Fakat hür dünya, bu beraberliği, K. prensipleri ile uzlaşmayan siyasî bir hâdise saymaktadır.

Türkiye'nin Dünya K. Birliği (I. C. A.) ne âzalığı, uzun zamandan beri ziraî kredî ve satış K.'lerimizin devlet sektörüne — kredi kooperatifleri yönünden Devlet bankası olan Ziraat Bankası'na, ziraî satış K.'lerinin de Ticaret Bakanlığı'na — bağlı olmalarından dolayı mümkün olamamaktaydı. Fakat bunların dışında kalıp sayıları oldukça çok olan diğer K.'lerin kendi idareleri yönünden hür teşekküller olması, nihayet, Türkiye'nin de âzalığına imkân vermiştir. Bu

âzalık, milletlerarası teşekkülden gerektiği zaman teknik ve kültürel yardımlar görmeyi mümkün kılacaktır.

Muhtelif memleketlerdeki K. varlığının incelenmesi, günümüzün gittikçe ehemmiyet kazanan K. Sosyolojisi yönünden, iki metodla ele alınıyor: 1) Kemmiyetçi, İstatistik metod, 2) Keyfiyetçi, kalitatif metod. Birincisi, yalnızca K. çeşitlerinin sayıları ile, âza ve sermaye miktarları ile; ikincisi, her çeşit K. içinden örnek olarak seçilmiş olanlar hakkında yapılmış monoğrafilerle ilgilidir. Bu monoğrafilerden çıkarılacak bilgiler, ilgili memleketlerde kooperatist zihniyet ve terbiyenin değerini, tesir derecesini ölçmeğe yaramakta; liberal ve devletçi sektörler karşısında kooperatif sektörünün rolünü muhâkeme etmekte, en sonunda K. politikasını güçlendirmeğe yarar tedbirler üzerinde durmaktadır.

KOOPERATİZM veya KOOPERATİVİZM, XVIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar Batı Avrupa'da hâkim bir ekonomi doktrini olan liberalizm, Hegel terminolojisince bir tez olarak düşünüldüğü takdirde, karşısına bir antitez'in çıkacağı şüphesiz idi. Gerçekten bu karşı hareketin ideolojisi daha 1789 hareketi içinde hazırlanmakta, hattâ Fransız İhtilâli günlerinde Babeuf tarafından beyannamelerle ortaya atılmaktadır. Fert ve cemiyet antagonizmi, kapitalizm ve sosyalizm çatışması, ferdî ve kollektif mülkiyet zıdlığı fikir sahasında kendi temsilcilerini aramaktadır. İşte İsviçre'de Simon de Sismondi, Fransa'da Saint - Simon, Almanya'da Karl Marx bu antagonizmi, bu zıdlığı silecek, ortadaki "Sosyal Mesele" ye bir yön göstereceklerdir. Bu yönün, liberalizmin ve kapitalizmin değerlendirdiği "Homo Oeuconomicus" a karşı çıkacak bir "Homo Socialis" doktrininden yana bir yol olduğu şüphesizdir. Babeufizmi ve "Beyanname" sini yarım yüzyıl kadar sonra Marxizm ve "Beyanname" si tâkip edecektir.

Bu arada İngiltere'de Robert Owen, latince cooperatio kaynağından yaratılan "Cooperative" sıfatını isim halinde İngilizceye sokar ve bu kavram üzerine yeni bir iktisat nizâmı kurar. Aynı zamanda sosyalizm terimini de İngiltere'de ilk defa 1824'de kullanan Owen, ne Adam Smith'in "fert" ine ve Liberalizmine, ne de İsviçre'li Sismondi'yi tâkip eden bir grup fikir adamının sosyalizmine yanaşmaksızın, kooperatizm veya kooperativizme yöneliyor. Biraz sonra, Fransa'da, bir başkası kendisini tâkip edecektir: Charles Fourier.

Böylece ferdi ve "İktisadî Adam" teorisini her şey sayma ile toplumun içinde ferdi eriten "İçtimaî Adam" nazariyesi karşısına "Homo cooperaticus" çıkarılıyor. Bu andan itibaren, ikili sosyal cereyan üçleşmiş, ikili cereyan arasına girmiştir.

İki öncü de, Owen'la Fourier'de, K., radikal, kökten, adetâ liberal ve sosyalist sektör karşısında tekelci bir doktrin manzarası gösteriyor. Bütün bir ekonomiyi sinesinde toplayacak bir kooperatifçilik, meselâ Fourier için, merkezi İstanbul olan evrensel bir sistemdir. Lâkin XIX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve yüzyılımızda bu küllî kooperatif düşüncesi, ütopik taraflarından sıyrılacak, kıtaların, bölgelerin realite şartlarına uyacak, belki her üç "Homo" ya da yer veren bir toplum ve ekonomi nizâmını arayacaktır. Bu arada diğer iki yol da, esasen, mutlak taraftarlarını ütopiler âlemine terk edecek; henüz ayakları suya ermemiş bazı arz bölgelerinin hırçın siyasî şahsiyetleri müstesna, akl-ı selîmin kooperatizmden beklediği relativist yöne gireceklerdir. Nitekim, şimdiden, bazı Doğu Bloku memleketlerinde, kollektivist ekonominin merkeziyetçilikten uzaklaşarak lokal otoritelere bağlanması, hattâ ziraî ve sınaî işletmelerin içlerindeki çalışanlar topluluğuna bırakılması cereyanından bahs edilmektedir. Bu cereyan, 1948'de Kominform'dan ayrılan Yugoslavya'da realiteye tesir etmeğe başlamıştır.

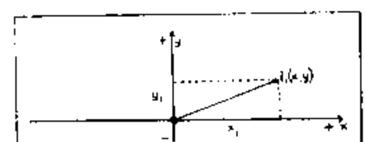
KOORDİNASYON SİSTEMİ (mat.): A. *Bir boyutlu koordinat sistemi:* Bir doğru üzerinde bir 0 başlangıç noktası alalım. 0 noktasının sağına pozitif reel sayıları, sol tarafına da negatif reel sayıları yerleştirelim. Buna, "sayılar doğrusu" veya "sayılar ekseni" denir. Sayılar ekseni üzerinde alınan

$-3 \quad -2 \quad -1 \quad 0 \quad 1 \quad 2 \quad 3 \quad P_1\ (x_1)$

bir P_1 noktasına bir reel sayı tekabül eder. Bunu X_1 ile gösterelim. X_1 e, P_1 noktasının apsisi denir. Tersine olarak, bir reel X_2 sayısı verilirse, buna tekabül eden bir P_2 noktası bulunabilir. Sayı doğrusu, bir boyutlu bir koordinat sistemidir.

Genel olarak bir noktaya sayılar doğrusu üzerinde bir sayı, bir sayıya bir nokta tekabül eder.
Bu eşleme, "bir-e-bir" dir. Şu şekilde gösterilir: $P \longleftrightarrow X$

B. *İki boyutlu koordinat sistemi:* Düzlemde dik kesişen iki doğru alalım. Yatay olana x ekseni, düşey olana da y ekseni diyelim. Eksenleri şekilde yönlendirelim.

Düzlemde bir P_1 noktası, x_1 ve y_1 sayıları ile belirli olur. x_1 e noktanın apsisi y_1 e ordinatı, her ikisine birden noktanın koordinatları denir.

Tersine olarak, bir x_2 ve y_2 sayısı verilirse, bir P_2 $(x_2\ y_2)$ noktası bulunur. Bu eşleme, "bir-e-bir" dir.

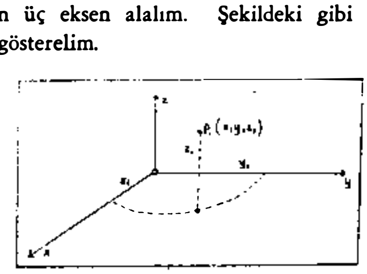
$$P \longleftrightarrow (x, y)$$

şeklinde gösterilir. (xy) gibi bir sayı çifti verilirse, düzlemde bir P noktası bulunur. Düzlemde bir P noktası alınırsa, bunu belirleyen bir (xy) sayı çifti bulunur. R reel sayılar cümlesi olmak üzere,

$$R \times R = \left\{(x, y) \mid x \in R,\ y \in R\right\}$$

cümlesine "karteziyen çarpım" denir. Bu deyim, Fransız matematikçisi R. Descartes'in adından gelir. Bu cümle, düzlemin bütün noktalarını içine alır.

C. *Üç boyutlu koordinat sistemi:* Uzayda biribirini dik olarak kesen üç eksen alalım. Şekildeki gibi eksenleri Ox, oy, oz ile gösterelim.

Uzayda bir P_1 noktası x_1, y_1, z_1 sayıları ile tamamen belirli olur. (x_1, y_1, z_1) sayı üçlüsü verilirse, P_1 tek olarak bulunur. Tersine olarak, eğer bir P_2 noktası alınırsa, bu noktaya has (x_2, y_2, z_2) sayı üçlüsü bulunur. Bu eşleme, "bir-e-bir" dir. Şöyle gösterilir:

$$P \longleftrightarrow (x, y, z)$$

(x, y, z) sayılarına, P nin koordinatları denir.

KOP DAĞLARI, Doğu Anadolu'da, Erzurum'un kuzeyindeki Dumlu Dağları ile Erzincan kuzeyindeki Otlukbeli Dağları arasında bulunan ve bunlarla birlikte 150 km uzunluktaki yüksek dağlar sırasının bir bölümü olan dağlar. Bu sıradağların çok yerde yüksekliği 2 800 - 3 200 m dir. Bu dağların güneyinde Erzurum taraflarından gelen Karasu'nun geçtiği ovalarla derin vâdiler, kuzeyinde ise Bayburt tarafları sularının toplandığı Çoruh ırmağının yukarı kesiminin çukurlukları vardır. Bazı kaynaklarda bu dağlar Mescit - K. D. adı ile anılmıştır. Burada kuzey - doğudaki Mescit Dağları 3 255 m, bunun 80 km güney - batısındaki K. D. 2 950 m yüksekliktedir.

K. D., yapısında diyorit, gabro ve diyabaz gibi volkanik taşların önemli yer tuttuğu, kuzey bölümünde Alt Kretase tabakalarının ve Eosen flişlerinin, dağın orografik uzanışına paralel şekilde sıralanarak yaygın bulunduğu, kıvrımlı - kırıklı bir sıradağdır. Bu tabakalar daha kuzeyde de yer tutar ve Bayburt taraflarında Jura, Kretase tabakaları çok yer kaplar. Dağın güneyindeki çukurluklarda Aşkale, Tercan Neojen arazisi ile vâdi tabanlarının ve Tercan Ovası'nın Kuaterner alüvyonlariyle örtülü yerleri uzanır.

K. D., dik ve yer yer sarp yamaçların bulunduğu, geçilmesi güç dağlardandır. Kışın, burada, pek şiddetli soğuklar ve tipiler olur. Sıradağın üzerinde birtakım boyun yerleri varsa da, hepsi yüksek ve yine de geçilmesi güç yerlerdir. Bunlar arasında en işlek olanı, "Kop Gediği" adı ile anılan geçittir. Bunun yüksekliği 2 390 m dir. Erzurum - Trabzon karayolunun geçtiği yüksek geçitlerden biri de burasıdır. Aşkale ile Bayburt arasındaki K. D.'nı aşan bu yolda, dağın güney ve kuzey yamaçlarında pek çok dönemeçler (virajlar) vardır. Bu yolun, bu derece yüksek gedikten geçmesinde ve işlek bir yol olmasında, transit yolu üzerinde bulunmuş olmasının da önemli etkisi olmuştur.

Bu dağlarda yer yer özellikle meşelikler ve çalılıklar kalmış ise de, geniş ölçüde otluklar ve dikenlikler başlıca bitki örtüsüdür. K. D., türlü savaşlara ve bu arada I. Dünya Harbi'ne de sahne olmuştur.

KOPAR (Coğ.), Yugoslavya'da, Slovenya'daki İstria yarımadasında ve Trieste Körfezi'nin üzerinde bir şehir ve liman. Trieste'nin güney-batısındadır. Nüfusu 14 000 (1965) dir. Son on beş yıl içinde şehir, Yugoslavya'nın en önemli limanı haline gelmiştir. 550 m uzunluğunda bir rıhtımı vardır ve 9 - 10 m derinliktedir. İtalyanca adı Capodistria; Sırp - hırvatça adı Kopar ve Slovence adı da Koper'dir.

KOPÇUR, Moğol devletlerinde ve Moğol hâkimiyeti altına giren yerlerde göçebelerden alınan hayvan vergisine verilen ad. Moğolcada "vergi, resim, gümrük" anlamlarına gelen *kub > çiğur* kelimesi Moğol akını devrinde Türkistan'da kullanıldığı gibi, Anadolu'nun Moğol idaresi altında kalan bölümlerinde de yayılmıştır. Başlangıçta Moğollar malî ve iktisadî alanlarda muhtar bırakmışlardı. Ancak İlhanlı devletinin kurulmasından sonra bu muhtariyet yavaş yavaş kaldırılmıştır. Bugüne kadar elde edilmiş olan belgelerden anlaşıldığına göre, vergi sistemi bütün Moğol devletlerinde ortaktı. Moğollar yerleşik halkın tarla ve bahçelerinden vergi aldıkları gibi, göçebelerin hayvanlarından da vergi topluyorlardı. Göçebelerin verdikleri hayvan vergisi *kupçur* adıyle anılıyordu. Moğollar göçebelerden K. olarak yüz hayvandan bir hayvan alıyorlardı.

Gazan Hanın 1304 yılından vergiler hakkında verdiği bir fermanda, imtiyazlı olmayan bölgelerden mutat usullere göre toplanan vergiler üçe ayrılmıştır: 1. Köylü ahaliden alınan K. vergisi iki yılda iki defa ödenir; 2. Göçebelerden alınan kupçur ki yıl başında bir defa ödenir. 3. Şehir ahalisinden özellikle tüccarlardan alınan resimler (*(tamga;* Farsça *bac),* bunun miktarı her mahal için özel surette tayin edilmiş ve bir tahtaya yazılıp şehrin kapısına asılmıştır.

Gazan Han'dan önce Moğollar şehir ahalisinden yalnız tamga (bac) almakla kalmayıp K. da istiyorlardı. Reşidüddin, Gazan Han'dan önce meselâ Tebriz şehri ahalisine vergi borçlarının toplanmasında ağır baskı yapıldığını, "elçi" lerin bu borçlara ilâve olarak daha başka K.'lar da talep ettiklerini, bu sebeple ahalinin yurdunu terk ederek kaçtığını bildirir. Ancak, Gazan Han'ın bütün bu düzensizlikleri kaldırdığı anlaşılıyor. Gazan, şehir ahalisinden alınan tamga'yı biraz artırmışsa da, K. vergisinden muaf tutulmalarını emretmiştir. Hamdullah Kazvînî, bu teşebbüsü vezirlerden Hoca Sadreddin'e isnat etmektedir. Bu yoldaki kanuna sonradan Ebû Said Han zamanında çokluk uyulmaması ve emir (Moğolca noyan) lerin tamga ile birlikte K. da alması üzerine Ebû Said, her yana fermanlar gönderip ahalinin gözüne çarpacak yerlere kitabeler yazdırmıştır. Bu fermanlardan biri, Ani şehrinin cami duvarında Farsça olarak kalmıştır. 1848'de keşfedilen bu kitabe bugüne kadar birkaç defa yayınlanmış, işlenmiştir. Aynı ferman şehrin kale kapısı üzerinde yerli dilde de yazılmıştır. Bu fermanların Anadolu'daki örneklerinden biri de Ankara'da kale kapısı üzerinde bulunmuştur. Bu yazı Mübarek Galip Bey tarafından yayınlanmıştır. Daha sonra Paul Wittek (b. bk.) tarafından okunmuştur. Bu kitabe 12 Nisan 1330'da yazılmıştır. Kitabede Ankara (Engüriye) şehri ahalisinden K. alınması dolayısıyle şikâyetler vaki olduğu, şimdi yalnız defterlerde yazılı şehir *tamga*'sı alınacağı bildirilmiştir.

Moğol hâkimiyeti zamanında yerleşen iktisadî sistemler gibi, vergi sistemleri de son zamanlara kadar yaşamıştır. Anadolu'da koyunlardan K. alma usulünün Fatih zamanına kadar yaşadığını Niğde Cami-i kebir'inin çarşı tarafı kapısı üzerinde bulunan bir kitabeden öğreniyoruz. Bu kitabe Halil Edhem tarafından yayınlanmıştır ("Türk Tarih Encümeni Mecmuası", III). Bu kitabe son Karaman emirleri Pir Ahmed ve Kasım Beyler'in emirleriyle H. 874'te (1469-1470) dikilmiştir. Anadolu'da Moğollardan kalma K. usulüne ait son belge budur. Niğde kitabesi Moğolların çıkardığı vergi fermanlarına benzer. Farsça yazılmış olan bu kitabede gayri şer'î olan bu vergi usulü için İlhanlılar gibi "bid'at" tabiri kullanılmıştır. Ancak, Anadolu ağızlarında K. kelimesi birçok yerlerde bugün de kullanılmaktadır.

Türkistan'da K. vergisi muhtemel olarak XVI. yüzyıldan sonra başka adlar almıştır. Moğolca *kubçiğur* kelimesinin anlam ve kapsamı için bk. Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen.* Band I. Wiesbaden, 1963, 266. madde.

KOPELATLAR [Zool.] (Lat. Copelata veya Copelatae; Yun. Kōpēlatēs = Kürekçi'den), başka bir adı Larvaceae olan bir küçük, serbest yüzen, pelajik tünikat takımı. Appendieularia cinsini ve buna bağlı cinsleri de içine alır. Bu hayvanların kuyruklarında, notokord denilen, bir iskelet ekseni vardır. Bunlar genellikle hermafrodit olup, yumurtadan türerler ve metamorfoz safhasından geçmezler. K., tünikatları teşkil eden üç takımın birisidir. Öbür ikisi de, Ascidiae ve Thaliacea'dır.

KOPENHAG (dan'ca: Köbenhavn = Ticaret limanı anlamına), Danimarka'nın merkezi. Ülkenin doğusunda, Sjaelland ve Almager adalarında ve Danimarka'yı İsveç'ten ayıran

KOPENHAG

Öresund boğazının üzerindedir. Merkezde 845 500 (1968) olan nüfusu, banliyösü ile beraber 1 400 000 e varır. Asıl merkezin nüfusu durmadan azalmakta (1960'ta 924 000), banliyösünün nüfusu ise artmaktadır. Danimarka'nın idare ve ülkenin de kültürel ve ekonomik merkezidir. Kralın sarayı (Amalienborg sarayı), Parlamento ve hükümet (17 bakanlık) ile ülkenin en yüksek mahkemeleri ve okulları buradadır. Üniversitesi 1479'da kurulmuş olup, beş fakülteye sahiptir. Kraliyet Tiyatrosu'ndan başka dört özel tiyatrosu daha vardır. Müzeleri arasında, Millî Müze'den sonra, Devlet Sanat Müzesi, Heykel Koleksiyonu (Glyptotek), Thorvaldsen Müzesi, Tabiat Bilgisi Koleksiyonlar ve Akvaryum zikredilebilir. Tivoli bahçesi dünyaca meşhurdur. K., Danimarka radyo ve televizyonunun merkezi olduğu gibi günlük on gazete çıkarır. Bunların en önemli ve bütün dünyaca bilinenleri Berlingske Tidende, Politiken ve Extrabladet'tir. Ülkenin bütün endüstrisinin % 40'ı K.'dadır. Bu şehir Danimarka'nın en büyük ticaret ve gemicilik merkezidir. 1894'te açılmış olan bir serbest limanı vardır. Bu serbest liman, Baltık Denizi bölgesinin en büyüğü ve dünyanın üçüncüsüdür. Hava meydanı, Amager Adası'ndaki Kastrup'tadır. K.'ın dış dünya ile hava irtibatı, SAS (İskandinav Hava Yolları) ve yabancı şirketler tarafından sağlanır. Ülke içi hava yolları çok boldur.

Tarih : Knytlinoasaga (eski bir destan, 1260)'ya göre 1143'te burada bulunan bir liman muhtemel olarak K.'ın beşiğidir. Şehiri I. Valdemar, Piskopos Absalon'a hediye etmiştir. Bundan az zaman sonra, dan'ca Köpmandshavn ve lâtince Portus mercatorius adları ile karşılaşırız. 1416'da Danimarka Kralının eline geçen şehir, XV. yüzyılda, Malmö ile beraber, Danimarka'nın en kalabalık şehirleri sayılırlar. K., o zaman, ülkenin hakiki merkezi oldu. XVI. yüzyılda K., protestanlığı kabul etti. XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, ekonomik ve ticarî önemi durmadan artmıştır. Kral IV. Christian (1577 - 1648) şehiri imar etmiş ve birçok yeni yapılarla süslemiştir. 1728 ve 1795'deki yangınlar ve 1807'de İngilizlerin bombardımanı sonucunda, şehirin büyük bir kısmı harab olmuş, fakat XIX. yüzyılda tekrar inşâ edilmiştir.

KOPENHAG DENİZ SAVAŞI: 1801 yılında İngiltere donanması ile Danimarka donanması arasında Kopenhag şehri önünde yapılan deniz savaşı. Hohenlinden'de Fransızların Avusturyalılara karşı kazandıkları zaferden sonra 9 Şubat 1801 tarihinde bu iki devlet arasında imzalanmış olan Lunéville barış antlaşması ile Avusturya Avrupa siyasî dengesindeki önemli yerini kaybetmiş, Fransa ise Avrupa'da ön plana geçmişti. 25 Eylül 1800 tarihinde Malta adasının İngilizler tarafından zaptı ile başlayan İngiltere aleyhindeki Rusya münafereti, Fransızların bu zaferinden sonra artmış ve Rusya çarı I. Pavel'de Fransa'ya karşı sempati uyandırmış, özellikle Birinci Konsül Bonaparte'ın Fransa'da bulunan Rus esirlerini masrafı Fransa tarafından ödenmek üzere teçhiz edilerek Rusya'ya iadesini, Piemonte kıtasının Sardinya krallığına devrini ve Rusya çarını Saint Jean şövalyelerinin Grand Maître'i olarak tanıyacağını vadetmesi üzerine bu sempati Fransa ile Rusya arasında bir ittifak yapılması için görüşmelerin başlamasına yol açmıştı. Malta'nın şövalyelere teslim edilmemesinden üzüntü duyan çar, Bonaparte'ın da teşviki ile Avrupa limanlarını İngilizlere karşı kapamak üzere Rusya, İsveç ve Danimarka arasında bir silâhlı tarafsızlık antlaşması yaptı. Bu sıralarda İngiliz donanması dünya denizlerine hâkim bulunuyor, Fransa ve İspanya limanlarını abluka altında tutuyor, Fransa ve Hollanda sömürgelerine el koyuyor, deniz ticareti sayesinde dünyanın serveti İngiltere'ye akıyordu. İngilizler, buğday ve gemi inşası için lüzumlu kereste gibi maddeleri Baltık denizinden ithal eden Fransa'nın bu ticaretine mani olmak imkânlarını ararken İngiltere aleyhine böyle bir ittifakın meydana getirilmesi üzerine İngiltere hükûmeti, Fransa ve İspanya'ya tatbik ettiği ablukayı devam ettirebilmek, Baltık'ta bulunan Rus, İsveç ve Danimarka donanmalarının Fransız donanmasıyle birleşmesinin önüne geçmek ve bu yeni ittifakı hemen ortadan kaldırmak maksadıyle Danimarka'ya karşı harekete geçmeye karar verdi. Çünkü bu sıralarda Danimarka Hamburg'u ele geçirerek Elbe ırmağını, Prusyalılar da Weser ve Ems ırmak yollarını İngilizler'e kapamış, Çar Pavel ise Rus limanlarında bulunan İngiliz gemilerini müsadere etmişti. İngiltere hükûmeti karşılık olarak kendi sularında bulunan tarafsız gemilere el koydu ve gelişen tehlikenin büyüklüğü karşısında Danimarka donanmasını imha ve bu devleti ittifaktan ayırmak üzere Amiral Sir Hyde Parker kumandasında güçlü bir donanmayı 1801 yılı Mart ayında Baltık denizine gönderdi. Bu donanmaya ikinci amiral olarak da, 1 Ağustos 1798 tarihinde Aboukir'de Fransa donanmasını yok ederek Nil baronu unvanını almış olan Amiral Nelson (b. bk.) atandı. 12 Mart 1801'de İngiltereden hareket eden donanma 21 Martta Sound açığına demirledi. Karaya çıkan İngiltere temsilcisi Danimarka'nın silâhlı tarafsızlık paktından ayrılmasını ve Danimarka limanlarının İngiliz gemilerine açılmasını teklif etti. Danimarkalılar, Kopenhag'ı tahkim etmiş, donanmaya ilâve olarak armaları soyulmuş gemileri yüzer istihkâm olarak kullanmak üzere şehrin önüne ve donanma yanına demirlemiş, kanaldaki geçit şamandıralarını kaldırmış, şehri savunmak üzere askerle birlikte savaşmak üzere ahali ve üniversite öğrencileri ile işçileri silâhlandırmış olduğundan İngiltere ültimatomuna ret cevabı verdiler. Amiral Parker'in Sound'dan geçmesine müsaade etmeyerek kıyı bataryalarından ateş açtılar. İngiliz donanması İsveç kıyılarına yakın geçerek öğle vaktine yakın Hven yakınlarına demirledi. 30 Martta İngiliz amiral gemisinde yapılan toplantıda girişilecek harekâtın plânı görüşüldü. Amiral Nelson hücumun kendi emrine verilecek 10 gemi ile yapılmasını teklif etti. Amiral Parker, Nelson'un emrine fazla ola-

rak iki gemi daha tahsis ederek planı kabul etti ve kendisi de diğer gemilerle birlikte liman ağzında bekleyerek denize çıkmak isteyen Danimarka gemilerini karşılamak üzere mevki almağa karar verdi. Amiral Nelson, kanalın kuzey girişini Trekroner istihkâmları koruduğu için hücumu çok sığ olmasına rağmen güney geçitten girerek yapmayı kararlaştırdı. Bu bölgenin haritası olmadığı gibi, her taraf tehlikeli sığlıklarla sarılı bulunuyordu. 1 Nisan sabahı filo Hven'den demir kaldırarak Middle Ground'un ucuna demirledi. Öğleden sonra saat 13,00'te Nelson, emrindeki gemilerle hareket ederek hava kararınca sığlığın güney ucuna demirledi ve sabaha kadar filikalarla iskandil yaparak geçidi tesbit etti, hücumun mümkün olacağına kanaat getirdi. 2 Nisanda esen müsait rüzgârdan yararlanan Nelson geçide hareket etti. Bu seyir esnasında 64 toplu "Agamemnon" kalyonu Middle Ground burnunda karaya oturdu. 74 toplu "Bellona" ve 74 toplu "Russell" kalyonları kanala girdikten sonra sancak taraflarından sığlığı buldular. Gemilerinin azalmasına rağmen Nelson diğer gemilerini kanala soktu ve Danimarka gemilerinin karşılarına demirletti. İngiliz gemileri hareketlerinden bir buçuk saat sonra savaşa başladılar. Danimarkalılar çok iyi dövüşüyorlardı. Albay Rion kumandasındaki firkateynler Trekranon bataryaları ile savaşıyorlardı. Amiral Parker savaş sırasında sekiz hat gemisi ile Middle Ground'un kuzey ucunda bekliyordu. Üç kalyonun karaya oturması üzerine Parker saat 13.15'te savaşa devam edilmemesi işaretini çekti. Nelson savaşın en kızışmış bir zamanında çekilen bu işareti görmemezlikten geldi. İşaret subayı kendisine sorunca da daha yakından savaşınız işaretinin çekili olup olmadığını sordu ve "evet" cevabını aldı. Kumandan gemisindeki işaretin mânası nedir dedi, savaşın terk edilmesi mânasına geldiği cümlesini işitti. "Savaşı terk mi? Eğer yaparsam bana lânet olsun" diye bağırdı ve dürbününü kör olan gözüne koyarak kumandan gemisine baktı ve "gerçekten bir şey görmüyorum" dedi. Bu sırada Albay Rion'un forsunu taşıyan firkateyn Trekronan bataryaları tarafından fazla hırpalanmış ve kumandan can vermişti. Danimarka kumandan gemisi "Donneberg" yanıyordu, bu geminin 3/4 personeli ölmüş, toplardan yalnız üçü ateş edebiliyordu, bandırası düşmüştü. Komodor Fisher gemisini terk ederek 60 toplu "Holstein" gemisine geçmek zorunda kalmıştı. İngiliz gemilerinin de hasara uğradığını gören Nelson, Kopenhag'ın savunmasına memur Danimarka veliahdine bir mektup yazarak kıyıya gönderdi. Ateş kesilmediği takdirde ganimet olarak ele geçirdiği Danimarka gemilerindeki personeli kurtaramadan gemilerin yakılacağını bildirdi. Veliaht derhal yaverini Nelson'un sancak gemisi "Elephant" gemisine gönderdi. Nelson bu subayı Amiral Parker'le görüşmek üzere kumandan gemisine yolladı. Veliaht mütareke yapmayı ve ateşi kesmeyi kabul ediyordu. Savaş saat üç sularında sona erdi. İngilizler 253 ölü, 688 yaralı vermişlerdi. Danimarkalıların ise 790 ölü, 900 yaralıları vardı. İngilizler ayrıca 2 000 esir almışlardı. 12 Danimarka gemisi zaptolunmuştu. Savaş sona erer ermez Amiral Nelson Danimarka bataryalarının ateş menzili dışına çıkmış ve ateş kesilmesinden yararlanarak karaya oturan gemilerini kurtarmak ve alınan Danimarka gemilerini derin suya çıkarmak imkânını bulmuştu. 4 Nisan günü Amiral Nelson karaya çıktı ve dört aylık bir mütareke teklifinde bulundu. Bu sıralarda çar Pavel'in öldürüldüğü haberi ulaştığından Danimarkalılar mütarekeyi imzaladılar. Nelson'un atılganlığı, ileriyi görüş kabiliyeti ve kullandığı taktik sayesinde Avrupa'nın İngilizler'e karşı karadan ablukası maksadı ile meydana getirilmiş olan silâhlı tarafsızlık koalisyonu bozuldu ve Bonaparte'ın bütün çabalarına rağmen Fransa denizlerde yine İngilizlerle karşı karşıya yalnız kaldı.

KOPERNİK (Torn, 1473 - Frauenburg - 1543), Polonyalı astronomi bilgini. Tam adı Nicholas Copernicus'tur. Astronomi ve matematik öğrenimini Cracow üniversitesinde tamamlamıştır. 23 yaşında İtalya'ya giden Kopernik, burada, devrin bilim adamları ile birlikte on yıl çalışmıştır. Bu on yıl içinde Kopernik, çalışmalarını iki ayrı bilim dalında sürdürmüştür. Bunlardan birincisi Bologna'da hukuk, ikincisi de Padua'da ilahiyat bilimleridir. Ayrıca, bir müddet de, tıp öğrenimi yapmıştır. Fakat Kopernik'i asıl meşhur eden, o zamana kadar inanılan Ptolemeos (Batlamyus) sistemini değiştirmesidir. Bunu da, "yer, kendi ekseni etrafında bir günde bir turunu tamamlarken, aynı zamanda güneşin etrafında da döner. Bu dönme hareketi, ekliptik denilen düzlem üzerinde ve bir daire boyuncadır. Güneş, bu dairenin merkezine yakın bir yerde bulunur." görüşünü ortaya atmakla yapmıştır. Kopernik daha sonra yerin dönüşü sırasında yer ekseninin dâima gök kutbuna doğru olduğunu ve bu eksenin presesyondan ileri gelen hareketinin 26 000 yılda bir devrini tamamlayacağını ileri sürmüştür. O zamana kadar bulunmuş beş gezegenin de (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter ve Satürn) hareketlerinin dünyanınkine benzer hareketler olduğunu ortaya koymuştur. En meşhur eseri, altı ciltlik "De Revolutionibus Orbium Caelestium" dur (1543).

KOPET DAĞI (Coğ.), İran ile Sovyetler Birliği sınırı boyunca uzanan ve Türkmenistan'da bulunan bir dağ zinciri. En yüksek zirvesi 2 942 m dir.

KOPITAR, Jernej (Repinje, Slovenya 1780 - Viyana 1844), Sloven asıllı Slav dilleri bilgini. Ljubljana ve Viyana üniversitelerinde okumuştur. 1808'de Sloven dilinin ilk ilmî grameri olan *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Körnthem und Steyermark* eserini yaymıştır. 1810'da sansörlük görevine getirilmiş, 1814'te ise Viyana Saray Kitaplığı müdürlüğüne tayin edilmiştir. Vuk Karadžić (b. bk.) i Sırp halk ağızlarına ait metinlerin derlenmesi yolunda sürekli olarak teşvik ettiği gibi, halk ağızlarına dayanan bir Sırp yazı dilinin yaratılması alanında da desteklemiştir. Frans Miklosich (b. bk.) K.'ın öğrencisidir.

KOPLİK LEKELERİ: bk. KIZAMIK.

KOPPERS, Wilhelm (Menzelen, Niederhein 1886 - Viyana 1961), Alman etnoğrafya bilgini. Societas Verbi Divini adlı misyoner kurumunun üyesi olarak birçok geziler yapmıştır. Bu arada 1921 - 1922 yıllarında M. Gusinde ile birlikte Ateşeli (İsp. Tierra del Fuego, Fr. Terre de Feu) yerlileri arasında araştırmalar yapmıştır. 1938 yılından başlayarak Orta Hindistan'da yaşayan Bhil'ler (b. bk.) arasında da çalışmıştır.

K., etnoğrafya çalışmalarında Wilhelm Schmidt (b. bk.) tarafından geliştirilmiş olan "kültür çevreleri" öğreticisinin temsilcisidir. 1928 yılında Viyana'da profesörlük görevine tayin edilmiştir.

Belli başlı eserleri: *Die Anfänge des menszchlichen Gemeinschaftlebens im Spiegel der neueren Völkerkunde* (Yeni etnoğrafya araştırmalarına göre insanlarda toplum hayatının başlangıcı) [1924]; *Gesellschaft und Wirtschaft der Völker* (Kavimlerde toplum ve iktisat) [Wilhelm Schmidt ile birlikte, 1924 - 1925]; *Unter Feuerland - Indianern* (Ateşeli yerlileri arasında) [1924]; *Die Bhil in Zentralindien* (orta Hindistan'da Bhiller) [1948]; *Der Urmensch und sein Weltbild* (ilk insan ve dünya bilgisi) [1949].

KOPRO (Yun. *Kopros* = gübre, ters, dışkı; Fr. copro): Ön - ek olarak kullanılan bu iki hece, birtakım kelimelerin teşkilinde kullanılır. Bunların en çok bilinenleri şunlardır:

Koprolâli [Akıl hastalıkları hekimliği] (Fr. coprolalie; Yun. lalē = gevezelik, çene çalma).

Koprolit [Tıp ve Paleontoloji] (Fr. coprolithe; Yun. *Lithos* = taş): 1) Bağırsaklarda dışkının katılaşması ile meydana gelen, taşa benzer cisimler. 2) Fosil hayvanların taş hâline gelmiş tersleri.

Koproloji [Hekimlik] (Fr. coprologie; Yun. *Logia* = bilgiyi gösteren son - ek): Hekimliğin, teşhis maksadı ile, dışkı üzerinde uğraşan kısmı. Dışkının koprolojik incelenmesi şu üç kısma ayrılır:

1. Kimyaca araştırma. Bu araştırma; gıdayı teşkil eden glüsid, protid ve lipid'lerin nasıl hazım olduğunu ve dışkıda kan, toksin ve başka anormal maddelerin bulunup bulunmadığını gösterir.

2. Bakteriyolojik araştırma. Bu safha; marazî tefessüh flora'sını, normal mayalanma (Fermentation) florasından ayırır.

3. Parazitolojik araştırma. Amib ve lâmbliya gibi protozoerlerin veya kurtların veya yumurtalarının bağırsakta bulunup bulunmadığını gösterir.

Koprofaj [Zool.] (Fr. coprophage, Yun. *phagein* = yemek): Dışkı yiyen. Bu isim, bazı böcek cinslerine verilir. Bu hayvanlar, genellikle, otoburların dışkılarında yaşarlar. K. böceklerin binlerce türleri vardır. Bunların en büyükleri ve renkleri bakımından en güzelleri, Afrika ve Hindistan'da yaşayan, heliocopris ve Amerika'da yaşayan phanoeus'lardır. Mısır'da görülen ve dışkı topları yuvarlayan scarabaeus'lar da bu grupa bağlıdırlar.

Koprofil (Fr. coprophile; Yun. philos = dost, sever): Dışkı içinde yaşayan. Bu isim, bazı dipter ve koleopter böceklere verilir. Bunların en iyi bilineni, Coprophilus striatulus adını taşıyan bir stalilen (karnı kanad kabuklarını çok aşan bir böcek familyası)'dir.

Koproporfirin (Biyo - kimya) Hemoglobin'den türeyen ve dışkılarda karşılaşılan kromoproteid; bazı hastalıklarda ve idrarda bulunur.

Koprozma [Hekimlik] (Fr. Coprostase): Kokan bir bitki. Rubiaceae familyasına bağlı olup, ancak Avustralya ve Yeni Zelanda'da yaşar.

Koprostaz [Hekimlik] (Fr. Coprostase, Yun. Stasis = yerinde durma, dinlenme): Dışkının bağırsaklardan atılamamasından ve orada yığılıp kalmasından ileri gelen kabızlık.

Koprosterol [Biyo - kimya] (Fr. coprosterol; Yun. steros = sağlam): Dışkıda bulunan bir stereol. Bu madde, öd asidlerinin gıda maddelerindeki Kolesterol'ün üzerine yaptıkları etkiden türer.

KOPTOS veya COPTOS (Eski Coğ.), yukarı Mısır'ın, Nil'in sağ kıyısındaki bir şehiri. Bugünkü adı Kuft olup, bir ticarî kavşak noktası durumundadır. K., Mısır tarihinin başlangıçlarında önemli rol oynamış, fakat XI. Sülale çağında yerini Tebai'ye kaptırmıştır.

KOPUZ, eski bir Türk musiki âleti. Milât öncesi Hun Türkleri sarayındaki, millî merasimler dolayısıyle, musiki âleti armağan edilmesi geleneğine bakılacak olunursa, K. daha o zamanlarda vardı. Nitekim Çin kaynakları, daha Gök Türkler zamanında *Hyupu* adlı bir Türk musiki âletinin sevildiğini ve merasimlerde çalındığını açıkça kayd etmektedirler. K.'un Çince telâffuzundan başka bir şey olmayan bu musiki âletine, daha sonraları Şamanizmi terk ederek diğer yabancı dinlere giren Uygur Türklerinde rastlamaktayız. Bir Uygur hanımının minyatürlerdeki tasvirine bakılırsa, elinde çaldığı K.'la, Çin kaynaklarının tarif ettikleri *Hyupu* arasında büyük bir benzerlik görülmektedir. Filolojik Türk metinlerinde K. kelimesine, ilk olarak yine Uygurlarda rastlanmaktadır. Özel bir değer taşıyan Uygur metinlerinden birinde, şehzadelerden birisinin, fevkalâde musikiye düşkün olduğu ve hünerli K.'culardan sayıldığı anlatılmaktadır. Fakat aletin dış şekli ve yapısı hakkında hiçbir bilgi yoktur. Ancak XI. yüzyıl büyük Türk filologu ve düşünürü Kâşgarlı Mahmud'a bakılırsa K., şekil bakımından Arapların ud'una benzemektedir. Halbuki K.'un Moğolca karşılığı olan hu'ur, yahut hou - kou - eul musiki aleti hakkındaki Çin kaynaklarında verilen bilgiye göre, bu Türk musiki aleti Çin halkı arasında da ilgi görmüştür. Geniş Turfan sahasında yayılan K., hiç şüphesiz, yayılan ve göçen diğer Türk boylarınca da benimsenmiş ve yeni yeni çevrelerde çalınmıştır. Hattâ X. yüzyıldan itibaren ayrıca bir "Kopuzcu" sınıfı da vücuda getirilmiştir ki, daha sonraları bu sınıf çağının seçkin tabakasından sayılmıştır.

K., XI. yüzyıldan itibaren Karadeniz kuzeyini ve Moldavya'yı işgal eden Kıpçak Türkleri tarafından, bu sahalara kadar getirilmiş ve onlar, sahanın yabancı halkları arasında da K.'un yayılmasına sebep olmuşlardır. Fakat, ne Kıpçak ve ne de Peçenek Türklerindeki K.'un yapısı hakkında, sözlüklerde hiçbir aydınlatıcı bilgiye rastlanmamaktadır. Bazı bilginler, bugünkü Minusin ve Altay Türkleri tarafından kullanılan K.'un "bir, iki, üç" veter (saz teli) li olduğunu göz önüne alarak, eski Kıpçak K.'unun da aynı yapıda olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Gerçekte ise K., şekil ve yapı bakımından, kullanılan sahaya ve halka göre başka başka şekiller almıştır. Nitekim çeşitli Türk sözlüklerine bakılacak olunursa, veter itibariyle K. değişik sayılarda olmuştur. Başlangıçta, sınırlı bir iki veterden ibaret olduğu halde, zamanla sayısı yedi ve sekizi bulmuştur. Kıpçaklar vasıtasıyle K., zamanla Mısır, Suriye, Ukrayna, Macaristan, Romanya ve komşu memleketlere de girmiş ve çalınmıştır.

XIII. yüzyıl Moğol istilâsı, K.'un daha geniş Orta-Asya halkları arasında yayılmasına yol açmıştır. Moğolların da, bu musiki âleti eşliğinde, savaşa girişmeden önce türkü söyleyerek eğlendikleri, devrin çeşitli gezginlerince söylenmektedir. Bunlara göre K., Avrupalıların *cithara*'sına benzemiştir. Fârâbî ise, Orta - Asya Türk halklarınca, Arap - Acem tanburunun da kullanıldığını belirtir. Fakat, bu iki âlet birbirinden farklıdır.

Büyük bir kısmı Türklerden meydana gelen Moğol ordusunda, K. en çok sevilen ve tercih edilen musiki aleti olmuştur. Çağatay şair ve edipleri bu âleti lâyıkıyle tarif etmiş, ona Türk toplum ve saray hayatındaki yerini vermişlerdir. Bu çağlarda K., eski şekliyle kullanılmıştır. Daha sonra ve hattâ zamanımıza kadar Orta - Asya halkları arasında kullanılan K., hem şeklen hem de yapıca büyük değişikliklere uğramıştır. Özbek Türklerinde çanak kısmı deri ile örtülü bir şekle konmuş, yerine ve sahanın halk edebiyatı türüne uydurulmaya çalışılmıştır. Özbeklerde tanburla beraber çalınan K.'un sesi, çok içli ve yanıktır. Kırgız - Kazaklarda ise aynı K., başka bir şekil taşımaktadır. Eski Rus kemanına benzetilmektedir. Tıpkı viyolonsel gibi iki diz arasına sıkıştırılıp ça-

lınan türü de vardır. Çoğu zaman iki tellidir. Fakat bu sayı hiçbir vakit sabit sayılamaz.

K., aşağı yukarı bütün Türk halkları arasında, yüzyıllar boyunca çalınmış, Türk toplum hayatının bir neşe desteği olmuştur. Pek kısır bir sahada, yabancı musiki aletlerine de K. adı verilmiştir. Ağıza konulup üflenerek parmakla çalınan K., bunun en iyi bir örneğidir. Bu yolla türetilen K. tipleri, daha çok yabancı milletlerde ilgi görüyor ve kullanılıyordu.

Orta - Asya Türklerinden sonra K.'a en asil yeri veren Osmanlı İmparatorluğu ile Anadolu olmuştur. "Kitab-ı Dedem Korkut" la başlayan bu imtiyaz, daha sonraki Anadolu yazar, şair ve sanatkârlarında devam ettirilmiştir. İmparatorluğun hudut boylarında, bu âlet refakatında terennüm edilen türkü ve şarkılar, Türk askerî dehasını kamçılayan ve coşturan bir vasıta olmuştur. Evliya Çelebi'nin sınır boyu halkına mahsus olarak ileri sürdüğü bu âlet, yalnız sınırlı bir sahada kalmamış, Türk İmparatorluk ordularının zaferlerini, bütün vatan topraklarında dile getiren bir vasıta olmuştur. Ordu refakatında savaşa katılan K.'cular, Avrupa basınında, bir nevi zaferleri terennüm eden unsurlar olarak tarif edilmiştir. Bundan dolayıdır ki, Haçlı savaşlarında Türklere karşı savaşan yabancılar, Suriye taraflarında elde ettikleri bir K.'u kendileri ile beraber götürmüş ve kendi, askerî teşkilâtlarına uydurmaya koyulmuşlardır. Bugün Avrupa müzelerinde K.'u bulmak mümkündür. Anadolu K.'una "Kopuz-ı Rûmî" denmiştir.

K.'la zaferleri terennüm etmek, sanıldığı gibi yalnız Türk ordusuna mahsus olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ordu saflarına katılan yabancı milletlerin askerleri de K.'la türkü ve şarkılar söylemiş, eğlenmişlerdir. Bunlar arasında, elbette yabancı dilli olanlar da vardır. K.'a, şimdiye kadar rastlanmayan saha Azerbaycan ülkesidir.

Geniş Türk ülkelerinde, Altaylardan başlayarak Akdeniz'e kadar yayılan ve sevilen Türk K.'u, yalnız bu çevrelerde çalınmamış, Türklerin ayak bastıkları her ülkede ve temasta bulundukları yabancı halklarda derin izler bırakmış, Türklerde olduğu kadar sevilmiştir. Yalnız, yabancı ruhuna cevap verecek bazı şekil ve yapı değişikliklerine uğramıştır. Hattâ refaketinde terennüm edilecek edebiyatı dahi doğurmuştur.

K.'u bağrına basan ve onun sesleri ile manevî ruhunu tatmine çalışan milletler arasında, Macar, Ukrayna, Çek, Kazak, Leh, Romen, Litov, Balkan halkları v. b. bulunmaktadır. Macar musiki tarihine göre K., XIV. yüzyılda Macar hayatına katılmıştır. Ve bu tarihlerde burada bir K.'cu sınıfı dahi ortaya çıkmıştır. Hattâ meşhur Galilée'nin çaldığı luth musiki aleti, vaktiyle babası tarafından Doğudan getirilmiştir. Bu kelime, gördüğü rağbet üzerine Macarcada çeşitli telâffuz şekilleri almıştır.

K.'u asıl kendi millî musiki âletiymiş gibi benimseyen ve I. Dünya savaşına kadar dilencilikle geçinen bir K.'cu sınıfının varlığına, Ukrayna hayat ve edebiyatında rastlamaktayız. Geniş halk tabakası arasında yarattığı yankı ve ince tesir o kadar geniş ve tesirli olmuştur ki, bu âlet Ukrayna Kazaklarının âdeta hürriyet mücadelesi sembolü olmuştur. Kendileri ile beraber bu âleti, Çar saray hayatına dahi sokmayı başarmışlardır. Nitekim Büyük Petro'nun sarayında K.'culardan meydana gelen bir musiki heyeti bulunmakta idi. Cesaretle söylenebilir ki, K. Dede - Korkut için ne olmuşsa, Ukrayna K.'culan için de aynı olmuştur. O kadar ki, bir Ukrayna'lının yazdığı ve Çarlık rejimi tarafından okunması yasak edilen ünlü bir eserin adı da *Kobzari*'dir. Ukraynalılar hayatının ayrılmaz bir parçası olan Türk K.'u Avrupa milletlerini de sarmıştır. Çeklere bu kelime daha XII. yüzyılda geçmiş sayılır. Yalnız başlangıçta K. bu sahada dinî edebiyatta kullanılmıştır. Çek K.'u şekil bakımından da ayrı bir özellik taşır.

Daha sonra, aş. yu. XVI. yüzyılda Lehistan edebiyatında rastlanan K., menşece Osmanlı İmparatorluğundan alınmıştır. Üçüncü Lehistan kralı Sigizmund'un zamanında (1566 - 1632) yetişen meşhur Samuil Koretskiy, Osmanlı esaretine düşünce bile K.'u elinden bırakmamış, İstanbul'da esir arkadaş ve hemşerilerini eğlendirmeğe koyulmuştur. Bir Leh asilzadesinin K.'cu sınıfına girmesi, bu mesleğin şerefliliğine bir delildir.

Aynı kanalla K. Romanya, Litva ve Latviya sahalarını da kendi tesiri altına almayı başarmıştır. Hele Balkan yarımadasında K.'culuğun çok daha eski bir tarihi vardır. Türk ordusu ve göçler yoluyla durmadan Balkanları idaresi altına geçiren İmparatorluk, elbette musiki zevkini ve millî eğlencesini de beraberinde taşımış, o yörelerin halkına seve seve aşılamıştır. Daha otuz - kırk yıl evveline kadar Ukrayna şehirlerinde K. çalan ünlü şairler, bunun en tatlı hatırasıdır.

KOPUZ [Mehmed Fahri] (İstanbul 1882 - Ankara 7 Ocak 1968), Türk bestekârı. 15 yaşında, ud çalan babasına sesiyle refakat ederek musikiye başladı. Önce kanun öğrendi, sonra bırakıp ûda geçti ve son yıllarına kadar bu sazı çaldı. Cemil Bey'den lavta da öğrendi. Musikide hocaları Tanbûrî Cemil Bey, Sâdeddin Arel, Subhi Ezgi, Ahmed Irsoy, Kanûnî Ârif Bey, Nâzım Bey, Kirâmî Efendi, Üsküdarlı Ziyâ Bey, Abdülkadir Töre, İsmail Hakkı Bey'dir. Vefâ idâdîsini bitirince 6 ay Şûrây-ı Devlet mazbata kaleminde, sonra Harbiye Nezâreti süvari dairesinde çalıştı. 1908'de İsmail Hakkı Bey'in Mûsikî-i Osmânî cemiyetine girdi. 1916'da Dârüttâlîm-i Mûsikî (b. bk)'nin başına geçti. Kısa bir ara dışında bu topluluğu, son yıllarda sönükleşmekle beraber, 1939'da Ankara Radyosu'na girinceye kadar devam ettirdi. Radyoda ûdî, Türk Musikisi kısmı şefi ve hocası olarak çalıştı. Pekçok nota yazmakla hizmet etti. Güzel nota yazısı vardı. Dârüttâlîm hey'eti ile iki defa Berlin'e ve iki defa Kahire'ye gidip plaklar doldurdu ve konserler verdi. Temiz Türk Musikisi dinlenmesinde büyük hizmeti geçti. 1961'de Ankara Radyosu'nda 22 yıllık devamlı hizmetten sonra ayrıldı. Ûd imal ve tamir eder, sigara içmez, enfiye çekerdi. 86 yaşında öldü. Cenaze namazı Hacıbayram Camii'nde kılındı. Ölüm sebebi zatürrie idi. Sayılamıyacak kadar çok talebe yetiştirdi. Eserleri külliyat hâlinde 1949'da basıldı. Ûd metodu da basılmıştır *(Nazarî ve Amelî Ûd Dersleri*, İstanbul, 2. baskı: 1336=1920). Eşi Hâdiye Kopuz, kendinden önce öldü. Cumhurbaşkanlığı Orkestrası'nda birinci keman olan Fethi Kopuz'la Erdoğan Kopuz ve Perihan Kartal'ın babasıdır. K., iyi bir bestekârdır. Saz Semâileri çok güzel olduğu gibi, pek güzel şarkılar da bestelemiştir (Leylâ, Sultânî - Yegâh "Mâvi gözlü...", Şedd-i Arabân "Kordonboyu'nun...", Hicâz "Bahâr olsa...", Sûz-i Dil "Tıfl-ı nâ - kâmım...", Hicâz "Eğilmez başın...").

KOPUZ-İ RÛMÎ: bk. KOPUZ.

KOR, lûgat mânası "boru" demektir. Boru şeklindeki birçok nefesli saza verilen addır. Kelime Arabça "karn/ boynuz" dan gelir. Eski Doğu Musikisi'ndeki borular için bk. BÛK. Orkestrada kullanılanı ingiliz kornosu (kor angle)'dur. Diğer çeşitleri aşağıda gösterilmiştir.

İlkel şekilleri olifant, şofar vs.'dir. Bütün eski milletlerde av ve savaş musikisinde kullanılmıştır. Deri, tahta, fildişi, cam, bakırdan yapılırdı. Bunlara boynuzdan yapılanları ehemmiyetle eklemek lâzımdır. Av borusu, bugün 60 cm genişliğinde, ucu daire şeklinde bükülmüş, avlarda kullanılan borudur (Fr. cor de chasse, İng. hunting - horn, Alm. jagdhorn,

Waldhorn, İt. corno di caccia, İsp. cuerno de caza). Av borusu geliştirilerek ve XIX. yüzyılda bugünkü şekli verilerek pistonlu boru yapılmıştır. Mâdenî bir nefesli saz olarak orkestra, bilhassa bandolarda kullanılır. 58 veya 60 cm yüksekliğindedir. 3 veya 4 pistonludur. Kalın seslidir. 60 cm olanı kaba kaba kaba dügâh ile çârgâh arasında 3,5 sekizliye yakın ses sahasını, 58 cm olanı ise kaba kaba kaba bûselik ile acem arasındaki 3,5 sekizliden fazla bir ses sahasını içine alır (Fr. cor d'harmonie veya cor à pistons, cor chromatique, İng. french horn, natural horn, Alm. Ventilhorn). - Alp borusu, 6 m uzunluğunda, boynuz şeklinde, gitgide incelerek hafifçe kıvrılan borudur ki, Alp Dağları yamaçlarında, çobanlar, sürülerini çağırmak için kullanırlar (Fr. cor alpin, İng. Alpenhorn, Alm. Alpenhorn, Alphorn, İt. corno degli Alpi, İsp. tronpa de los Alpes). - Çifte boru (Fr. cor double yahut cor omnitonique). - Rus borusu (Fr. cor russe, İng. horn - band yahut russian horn). - Âdi boru (Fr. cor ordinaire), 60 cm genişliğinde, av borusunun az değişik ve az büyük şekli. - Sağır boru, boğuk ve az sesli bir borudur (Fr. cor sourd, İt. corno sordo). - Cor de Vasset (İng. basset - horn) ise alto klarnet'e (b. bk.) verilen bir addır. - Başlıca kor metodları şunlardır: Daupra, Domnich, Gallay, Garigue, Gounod, Meifred.

KOR ANGLE, korno (boru)'ların en gelişmişi ve orkestrada kullanılan şekli. Mâdenî nefesli bir saz. 72 cm olanı kaba aşîrân (mi) ile tîz çârgâh (do) arasında 3 sekizliye yakın ses alır. 92 cm olanı ise kaba aşîrân (mi) ile tîz hüseynî (mi) arasındaki 3 sekizliyi ihtivâ eder. İngiliz kornosu, İngiliz değil, Fransız sazıdır. "Corps anglé" kelimesi, sonradan "cor anglais" şekline dönüşmüştür. Obuanın altosudur. Yani obuadan bir beşli pesttir. Do çalınca, bir beşli pesti olan fa'yı verir. Yani diğer bazı nefesli sazlar gibi instrument transpositeur'dür. Fr. cor anglais, İng. english horn (bazan french cor, french horn), Alm. Englisch Horn, englisches Horn, İt. corno inglese, İsp. corno ingles. 1760'tan beri kullanılmaktadır.

KORAL (Fr. choral; Lat. cantus choralis; Yun. Khaeós), bir dinî şarkı. Katolik âyinlerinde tek sesli, lâtince sözlerle okunan bir ezgi. K., hıristiyan - batısının ilk musiki şeklidir. Kökü, eski Akdeniz kültürlerine dayanır. Protestan kiliselerinde K., âyine katılan herkesçe okunan ve kıtalara ayrılmış bir ilâhidir.

KORAL, Füreya: bk. KILIÇ, Füreya.

KORAT, Suna (doğ. İstanbul 1935). Türk opera sanatçısı. Babası Cerrahoğlu Kadri Bey, annesi Nezihe Selma Hanım'dır. Ankara Devlet Konservatuarı piyano bölümünden mezun olarak, 1954 yılında Ankara Devlet Operası'na giren K., 1959 yılına kadar Lucia di Lammermaor, La Somnambula, Hoffmann'ın Masalları, Saraydan Kız Kaçırma, İnci Avcıları, Rigoletto, Don Pasquale, Faust, Manon, Van Gogh, Tebessümler Diyarı, La Bohême, Traviata, Sevil Berberi operalarında oynamıştır.

S. KORAT

S. KORAT: Rigoletto operası'nda Gilda rolünde

1959 yılında ilk defa yurd dışına çıkan ve Hannover'deki Beethoven Festivali'nde Dokuzuncu Senfoni'yi söyleyen K., kısa zamanda büyük ün kazanarak Avrupa ve Amerika operalarından muhtelif angajmanlar almış ve adını Afrika'ya kadar ulaştırmıştır.

Türk operasının en başarılı sanatçılarından biri olan K., şimdiye kadar Sofya, Varna, Prag, Brno, Bratislava, Belgrad, Bükreş, Budapeşte, Moskova, Leningrad, Bakû, Kief, Taşkent, Odesa, Tiflis, Hannover, Hamburg, Düsseldorf, Berlin, Viyana, Linz, Lübeck, Londra, Milano, Helsinki, Barcelona, Paris, Montreal, Adis - Ababa, Pretoria, Johannesburg şehirlerinde operalar oynamış, televizyon ve şan konserleri vermiştir. Tito Gobbi, Mario Del Monaco, Roberto Benzi, Y. Menuhin, Margot Fonteyn, R. Nureyev gibi ünlü sanatçılarla birlikte opera sanatının üstün seviyesine ulaşan K., yurd içinde de Ankara ve İstanbul'dan başka Eskişehir, Samsun, İzmir, Çorum, Amasya ve Tokat illerimizde opera temsilleri, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası eşliğinde konserler ve resitaller vermiştir.

KORČULA (Coğ.) (Hırvatça; İtal. Curzola), Yugoslavya'nın Hırvatistan'daki bir adası ve şehiri. Nüfusu: 1 800 (1962) dür. XV. yüzyıldan kalma surları ve kilisesi ve birçok sarayları vardır. Limanında gemi de yapılır.

KORDAKS [Dans] (Yun.; Fr. cordace), Lidya menşeli, soytarıca ve açık - saçık bir dans. Söylentiye göre, Lidya kralı Tantalos'un oğlu Pelops'un arkadaşları, zaferlerinden sonra, tanrıça Artemis'in Elis'teki tapınağında K. oynamışlardır.

KORDİERİT (öteki adı Dikroit), Fransız jeoloğu P. Cordier (1777 - 1861) tarafından bulunmuş, cama benzer, mâvi, gri, kahverengi ve yeşil renklerde olabilen, saydam bir mâden [H_2 (Mg, Fe)$_4$ Al_8 Si_{10} 0_{37}]. K.'in sertliği 7-7,5, özgül ağırlığı 2,6, kristal sistemi ortorombusaldir. Gnays, Granit, Granulit ve Andezit gibi püskürük kayaçlarda bulunur. K., süs taşı olarak kullanılır. Sunî olarak yapıldığı zaman, formülü: Mg_2 Al_4 Si_5 0_{18} dir.

KORDİPLOMATİK (Fr. corps diplomatique = diplomatlar topluluğu), bir ülkede kendi ülkelerini temsil eden yabancı büyük elçi ve orta elçiler topluluğu.

KORDİYAL ANTANT (Fr. Entente Cordiale = yürekten, yani samimi anlaşma), XIX. yüzyılda Fransız kralı Louis - Philippe ile İngiltere Kraliçesi Victoria'nın ve bunların başbakanları Guizot ve Aberdeen'in çalışmalariyle iki ülke arasında hasıl olan anlaşma ve yaklaşma. Bu tabir ilk defa olarak Victoria'nın taht'tan söylediği nutuklarda kullanılmıştır. K. A.'ın yardımiyle, Fransa 1830 ihtilâlinden sonra içinde bulunduğu diplomatik yalnızlıktan çıkabilmiştir. Her şeye rağmen iki ülke arasında birçok çözülmemiş problemler olduğundan, K. A. XIX. yüzyılın sonuna kadar oldukça sathî kalmıştır. 1904'te İngiltere'de Victoria'nın oğlu VII. Edward'ın, Fransa'da Cumhurbaşkanı Emile Loubet'nin idaresinde K. A. düşüncesi tekrar ele alınmış ve 8 Nisan 1904 tarihini taşıyan üç anlaşma ile iki ülkenin ilişkileri yeniden düzenlenmiş; Amerika, Asya ve Afrika'daki sömürgelerle ilgili bir çok anlaşmazlıklar yok edilmiştir. Bu anlaşmanın sonraki tarih için en önemli etkisi, iki ülkenin birbirini, Mısır'da ve Fas'ta, takip edecekleri politika bakımından serbest bırakması olmuştur. K. A.'ın tesirleri Almanya'ya karşı Algesiras (1906) ve Agadir (1911) olaylarında belirmiştir. Sonraları, üçüncü devlet olarak Rusya'nın da bu yaklaşmaya katılması, Triple - Entente (Üçlü anlaşma) diye adlandırılan ittifak sistemini doğurmuştur. Bir takım düşünce ayrılıklarına rağmen K. A. ruhu, İngiltere ve Fransa arasında iki dünya savaşından sonra da kuvvetlenmiştir.

KORDOFAN veya KURDUFĀN, Orta Sudan'da, Beyaz Nil'in batısında, bir vilâyet. Nüfusu 1 762 000 dir. Vilâyet merkezi Al - Ubayd'dır. K.'ın orta kısımlarında bol miktarda darı, hind darısı, yer fıstığı ve susam yetiştirilir. Güneye doğru, daha sulak olan, Nubâ tepelerinde pamuk yetiştirilir. Bundan başka, dünyada elde edilen arap zamkı (kitre) nın yarısı K.'da elde edilir.

K., XIV. yüzyıldan beri kısmen göçebe, kısmen hayvan ve ziraatle uğraşan paganlar tarafından yönetilmiştir. XVII. yüzyılda müslüman Nuba'lar tarafından feth edilmiş ve müslümanlaştırılmıştır. 1820'de Darfur'un hâkimiyeti altında olan K., aynı yıl Hidiv'in askerleri tarafından feth edilmiş ve 1882'ye kadar Mısır'ın hâkimiyeti altında kalmıştır.

KORDON ALAYLARI, Tanzimat'tan sonra özellikle Fransız ordusundaki kuruluşlara benzetilerek Bosna eyaleti ile İşkodra vilâyetinde teşkil edilen yerli hudut karakol birliklerine verilen isim. Derviş Paşa'nın İşkodra, Karadağ ve Hersek ıslahatı sırasında ve Ahmed Cevdet Efendi'nin Bosna eyaleti müfettişliği zamanında uygulanan K. kuruluşları, Hersek sancağında Koryanic nahiyesi ile Bileke, Gaçka ve Nikşik kazalarını, Yenipazar sancağında ise Kolaşin ve Gusinye kazalarını içine alan bir eğri üzerinde meydana getirilmiş ve Karadağ sınırı böylece mahallî birliklerle disiplin altına alınmak istenmişti. Daha sonra Ahmed Cevdet Efendi'nin Bosna eyaleti müfettişliği sırasında koloni militer sisteminde kurulan bu birliklerin Bosna'da Avusturya imparatorluğu sınırı üzerinde de meydana getirilmesi, 1864 yılında Dâr-ı Şûrâ-yı Askerîce karar altına alınmıştı. Bunun üzerine bu eyaletin Bosna, Travnik, Bihke, Banyaluka ve İzvornik kazalarında K. A.'nın kuruluşuna geçildi. İlk alay 1864'ün sonunda kurulmuş oldu. K. A.'nın komutanlığına üçüncü ordudan Miralay Ali Bey tayin edildi. K. A., 800 mevcutlu 6 alaydan vücuda gelmekte ve 4 800 erlik bir kuvvet teşkil etmekte idi. Alay komutanları yine aynı usulle mahallî başbuğlardan seçilmişti. K. A.'na mensup erler talia elbisesi giymekte ve Bosna eyaletinden olduklarını tanıtmak için yeşil şerit takmakta idiler. Böylece Bosna merkez sancağında başlayan bu mahallî müstahfız (b. bk.) ordu teşkilâtı; daha sonra Travnik'te Tuzlalı Mahmud Paşa - Zâde Mehmed Bey komutasında, Bihke'de Hasan Bey - Zade Rüstem Bey komutasında, Hersek'te Hüseyin Ağa komutasında meydana getirilmişti. Bu kuvvetlerin yetiştirilmesi, talim ve terbiyesi için İstanbul'dan Salih Paşa gönderilmişti. K. A. efradı 3 yıl muvazzaflık ve 9 yıl redif (b. bk.) lik olmak üzere 12 yıllık bir askerî mükellefiyetle yerli halktan toplanmakta idi.

Bu birliklerin subay kadroları, Harp Okulunu bitirmiş ve Bosna'da görevli teğmenlerden ikisinin üsteğmen rütbesiyle, başçavuşlardan dördünün teğmenlik rütbesiyle görevli kılınması sonunda sağlanmıştı. Çavuşların yarısı ise nizamiye taburlarından, yarısı da yerli bey - zadelerden tertip edilmişti. K. A.'nın teşkili, en son Bosna taburuna binbaşı olarak tayin edilen Ebuzer Ağa'nın getirdiği sancakla tamamlandı. Ayrıca Fra Gurko Maretic'in Boşnakça yazdığı bir manzume de Musika Yzb. Fuat Ağa tarafından marş olarak bestelendi. Böylece 28 Eylül 1864 günü yapılan bir törenle K. A. resmen kurulmuş oldu. K. A. Osmanlı imparatorluğunun Bosna'yı tahliye etmek zorunda kaldığı 1878 yılına kadar devam etmiştir.

KORE [Gr. Kopkia, Lat. Choreia] (St. Vitus dansı), Bir hastalık adı. Bu sözcük, mitolojiden alınmış olup, bir hıristiyan ermiş'i (aziz'i) olan St. Vitus'un adına her yıl belirli günde düzenlenen kutsal bayramlarda yapılan danslara verilmiş bir addır. St. Vitus, babasının haberi olmadan hıristiyanlığı kabul etmiş ve hem kendisinin bu dine girmesini istemeyenlere karşı, hem de hasta insanların, bu arada özellikle aşağıda tanıtılacak olan K. hastalığına yakalananların iyileşmesi için Tanrı - İsa yolunda acı çekmeğe kendisini bırakarak yaşamıştır. Bu sebeple, K. hastalığından söz edildiğinde, Latin dilinde St. Vitus, Fransız dilinde St. Guy, Alman dilinde ise St. Veit Dansı deyimleri de anılagelmektedir.

K. hastalığının, daha doğru bir deyişle, K. sendromlarının, belirtileri bakımından, özgün görünüşleri vardır. Bu belirtiler; gövdenin tümünde ya da çevresel organlarında (kol, bacak, yüz, vb.) istemsiz, uyumsuz, düzensiz ve organın az ya da çok geniş ölçüde yer değiştirmesi, birdenbire sıçraması, kıpırdaması, oynaması biçimindedirler. Bu türden bozukluklara dilde rastlandığı gibi, solunum düzeninde bile bozulmalar görülür (diyafragma'nın düzensiz kasılışları yüzünden). Ayrıca, bunlara hırçınlık, huy değişmeleri, durgunluk ya da saldırganlık, uyku bozukluğu gibi psikolojik belirtiler de eklenir.

Sebepleri çok çeşitlidir. Bu yüzden, çok değişik K. adları olup, anlaşılacağı gibi, bir tek K. hastalığından değil, birçok "K.'ler" den söz edilebilir. Çeşitli sebepler sırasında; öncelikle ateşli hastalıklar, özellikle de ateşli romatizma (bk. endokarditis), irsî durumlar, yaşlıların beyin damarlarındaki bozukluklar, psikolojik çatışmalar ve sıkıntılı durumlar gösterilmektedir.

Sebepler ne olursa olsun, bozukluklar genellikle özek sinir takımının kabuk ve kabuk - altı ve küçük beyin yapısında ve boz çekirdeklerinde bulunmaktadır. Bunlar, "ekstra piramidal sistem" adı ile tanınan örgünün yapısal bir bozukluğu sonucu olabildiği gibi, psikolojik sebeplerle, yapının kendisinden çok, onun işleyiş bozukluğu olarak da ortaya çıkabilmektedir.

On - on iki ve en çok yirmi yaşlar arasında görülen K. türünün ateşli romatizmadan olduğunu, 1685 de, Sydenham tanımlamıştır. Bundan ötürü de, bu çeşit K.'ye Sydenham K.'si denir. 1872'de Huntington yaşlıları süregen (müzmin) K.'si ile irsî K.'leri tanıttı. Yakın yıllarda da virus'lardan olan ateşli hastalıklarla ortaya çıkan K.'leri saptadılar (K. Wilson ve R. Hunt).

K.'lerin çeşitleri, araştırıcıların adlarına, görüşlerine ve buluşlarına göre adlandırılmışlardır (Bergeron K.'si — Bk. Bergeron Hastalığı —, Dubini K.'si, Kalp K.'si, Diafragma K.'si, Epidemik K.'si, Histerik K., Fibriller K.'si, Minor K.'si, Ritmik K., Hemi K.'si, Okul K.'si v.b. gibi).

K. hastalıklarının gidişi iyilikle bitebileceği gibi, birtakım K.'ler de çok ağır sonuçlar verebilir.

Hastalığın iyileştirilmesi, K.'nin sebebine göre yapılır. Örneğin Sydenham K.'sinde, romatizma ile ilgili bir iyileştirme yöntemi uygulamak gerekir. Salisilat ve son yıllarda böbrek - üstü bezi'nin iç salgısı ile ilgili "kortikosteroid'ler" çok iyi sonuçlar vermekte, ayrıca, arsenik ve benzeri türevler de eklenmektedir. Bunların yanı sıra "trankilizan" — yatıştırıcı — guruptan ilâçlarla, özellikle psikolojik bozukluk gösteren çeşitlerde olumlu sonuçlar alınır. Psikolojik sebeplere bağlı olanlarda, "psikoterapi" yararlı bir iyileştirme yöntemidir.

KORE (veya Kore dili ile ÇOSON), Asya kıtasının doğu kıyısında ve Çin'in doğusunda yer alan ve kuzeyindeki Mançurya sınırlarından başlayarak güneye doğru sarkan yarım - ada. Bugün, K. Cumhuriyeti (Güney K.) ve K. Demokratik Halk Cumhuriyeti (Kuzey K.) devletleri arasında paylaşılmış durumdadır. Bu yarım - adanın kuzey sınırını, batıdan doğuya doğru Yalu (Kor. Amnok) ırmağı, Paektu San Dağları (Çin. Çang Pai Şan = Uzun Ak Dağ) ve Tumen (Kor. Tuman) ırmağı çizer. Ülkenin batısında Sarı Deniz, güneyinde Çin Denizi ve doğusunda Japon Denizi yer alır. Yarım-adanın yüzölçümü 220 741 km², nüfusu 45 milyon kadardır. Başlıca şehirleri, Kuzey K.'de: Pyongyang (başkent, nüfusu 1,5 milyon), Sinuiju, Hamburg, Hungnam, Çongjin, Songjin, Vonsan, Çinnampo ve Haeju; Güney K.'de: Seul (başkent; nüfusu 6,5 milyon), Taegu, Kvangju, Pusan, İnçon, Taejon, Mokpo, Suvon, Kunsan, Çunşon, Çonju ve Masan'dır.

Batıdan, kuzeyden ve doğudan gelen askerî yolların kavşağında bulunması, bu küçük ülkeye, Doğu Asya'nın büyük devletleri ile ilgili işlerde, iki bin yıldan beri, hiç eksilmeyen bir önem kazandırmıştır.

Topoğrafya (Irmaklar, iklim, tabiî kaynaklar): Yarım - adanın genişliği 240 km, uzunluğu 960 km kadardır. Ülke yüzeyinin çoğu yeri dağlarla, kaplıdır. Kıyılarında da, birçok kü-

KORE

çük ada vardır. Yalu ve Tumen ırmaklarının kaynağı olan, kuzey sınırındaki ünlü Paektu San Dağları 2 700 m ye kadar yükselir. Kuzey ve Doğu K. geniş ölçüde dağlık bölgelerle örtülü olduğu halde, Güney ve Batı K. tepelerle ve birçok vâdilerle donanmış durumdadır. Merkezî K.'ye hâkim olan Kumgang San (Elmas Dağ), manzaralarının güzelliği ile turist çeken bir bölgedir. Ülkenin dağlık olması yüzünden büyük nehirleri yoksa da, hızlı akan birçok suları vardır. Hayli uzun olan birçok ırmaklar, dağlardan kaynayarak, Sarı Deniz'e doğru akarlar. Bunların en önemlisi olan 790 km uzunluğundaki Yalu, pek büyük bir hidroelektrik enerji potansiyeline sahiptir ve üzerinde, Asya'nın en büyük barajı olan, Supung Barajı ve enerji üretimi tesisleri kurulmuştur. Pyongyang şehrinden geçen 433 km uzunluğundaki Taedong ırmağı ile Seul şehrinden geçerek batıya doğru akan 467 km uzunluğundaki Han ırmağı da iki önemli nehirdir. Başka bir önemli nehir ise, güneye doğru akarak büyük Pusan limanı yakınında denize dökülen Nantong'dur. K.'lilerin Doğu Denizi dediği Japon Denizi ile sınırlanan Doğu K. kıyılarında dar kıyı ovalarını aşan birçok kısa ırmak vardır. Bu doğu kıyıları boyunca dağlar, kıyıdan itibaren, birdenbire yükselirler. Bu durum, tepelerin ve vâdilerin yavaş yavaş yükseldikleri batı kıyıları ile çelişki gösterir. Buna göre, ülkenin güney - batı yarısı tarıma elverişli olup, K. halkının çoğunun pirinç ihtiyacını sağ-

lamaktadır. Doğudaki kıyı bölgesi ise, hidroelektirik enerji üretimine ve derin deniz balıkçılığına elverişlidir.

K.'nin güney kıyıları dışındaki bölümlerinde Ocak ayı ısı ortalaması sıfır derecenin altında, Ağustos ayı ortalaması ise 21 derecenin üstündedir. Yaz aylarının büyük kısmı rahatsız edici bir ıslak hava içinde geçmekle beraber, öteki tropikal bölgelerdeki, uzun süreli, bunaltıcı ve nemli sıcaklar burada yoktur. Kışın hüküm süren sert ve kuru soğuklar, başka kuzey bölgelerinde olduğu gibidir.

K.'nin tabiî kaynaklarının başında, hidroelektirik enerji potansiyeli dışında, 2 milyar ton olarak tahmin edilen taş-kömür gelir. Çoğu koklaştırmaya elverişsiz antrasit cinsinden olan bu kömürü K.'liler, ülkelerinde kıt olan yakacak odun yerine ve gene de az olarak kullanırlar. Kuzeyde önemli miktarda demir cevheri vardır. Güneyin doğu kıyısındaki Samçok'ta da, sınırlı demir yatakları işletilmektedir. Çoğunlukla kuzeydeki yüksek arazide bulunan öteki önemli cevherler arasında magnezit, mika, barit, grafit, tungsten ve porselen yapımına yarayan kaolin de vardır. Daha çok Güney K.'de olmak üzere ormanlar geniş ölçüde tahrip edilmiş durumda bulunduğundan, ülkeye büyük miktarlarda kereste ithâl edilir. K.'deki hayvanlar, Mançurya ile Çin'de yaşayanların aynıdır. Bu hayvanlar, ormanların yok olmaya başlaması ile birlikte, yok olmaya başlamışlardır. Çindo türü zeki köpekler, ülkenin az-çok her tarafında bulunur, fakat ünlü K. Geyiği'nin nesli tükenmek üzeredir. Yaban ayısı, pars, kaplan ve kurt yalnız kuzey bölgelerinde yaşar. K.'nin sülünleri güzellikleriyle ünlüdür.

KORE: Kuzey Kore Halk Cumhuriyeti'nin başkenti Pyongyang

Etnoloji (Dil, din, yaşayış): K.'liler dünyanın en eski uygar gruplarından biri olmakla beraber, kökenleri iyice bilinmemektedir. Çeşitli antropolojik kuramlar, kuvvetli bir Kafkas ırkı etkisinden söz etmektedir. Bu kuramların en akla yakın olanına göre, Keşmir'in kuzeyinde ve Hazer Denizi'nin doğusunda yaşayan Protokafkas ırkına mensup Tacikler, Orta Asya ve Mançurya yolu ile, K. Yarım-adası'na gelmişlerdir. Ayrıca, kuzeye göç etmiş Malay-Polinezya ırkından insanların büyük bir etnik katkıda bulunmuş oldukları yolundaki bir görüş de ısrarla ileri sürülmektedir. Gerçekten de, bugünkü K.'lilerin üzerinde yapılan gözlemler, K.'ye yapılan göçlerin her iki kaynaktan da gelmiş olduğunu göstermektedir. Ancak bu iki grubun yarım-adaya gelmiş oldukları kesin olarak kabul edilse bile, orada yaşamakta olan Mongollaşmış Tunguz'ların kültürü içinde erimiş oldukları açıktır. Bu Tunguzlar, geleneksel K. tarihindeki Puyo'lardır ve onlara yakın olan gruplar da Orta Asya'nın kuzeyindeki halktan türemiştir.

KORE: Güney Kore'de bir balıkçı köyü

K. halkı arasında, etnik ayırım sorunu yoktur. Bunun için, ülkenin güney bölgesinde gelişip bütün K.'lilerce benimsenmiş olan millî dilin, büyük Silla Krallığı (668-935) döneminden başlayarak, bütün ülkenin de konuşma dili olmasına şaşılmaz. Birçok bilgin, bu dili, Mançu ve Moğol dilleri ile akraba bir Altay dili saymaktadır. Türkçe ve Moğolca gibi öteki Altay dillerinde ve bunlarla akraba olan Fin ve Macar dillerinde görüldüğü gibi, fiillerin çekimi kök bölümüne ekler katmakla sağlanır. K. yazısında hâlâ Çin alfabesi kullanılmakta ise de, şimdi yalnız Hangul (= Keşmir geyiği) denilen K. alfabesini kullanma yönünde güçlü bir eğilim vardır.

K.'liler, uzun zamandan beri ve değişik oranlarda olmak üzere, dört büyük din sistemine bağlıdırlar: 1) Konfuçyus'un ahlâk kurallarını temsil eden ecdat ibâdeti, 2) Budizm, 3) Animizm, Hananim (tek tanrılı eski K. dini). Güney K. halkının % 7 kadarı hıristiyan (Katolik veya Protestan) dır. 1950-1953 K. Savaşı'nın yarattığı perişanlıktan sonra mânevî köklerinden kopup ayrılan "serbestler", kendilerine kurtuluş sağlayacak bir Mesih'e yönelen gösterişli ibâdet şekilleri uygulamaktadırlar.

K.'liler, çay içmezler ve genellikle yemeklerde haşlanmış pirinç suyu içerler. En çok tükettikleri besinler: Pirinç, ak darı, arpa, patates, sarmısak ve biberle lezzetlendirilmiş bir lâhana ve şalgam turşusu olan kimçi, mandul denilen mantı ve kusku denilen kuskus ile makarnadır.

Ülke halkının giydiği, at saçından yapılma ve "kat" denilen başlık gitgide kullanılmaz olmakta, faka erkekler gibi kadınların da giydiği "turumagi" denilen millî elbise genellikle muhafaza edilmektedir. "Çipsegi" ve "mitturi" denilen sandal papuçlar da gitgide ortadan kalkmaktadır. K.'de, evlere girerken pabuçlar çıkarılır; çünkü, ev halkının oturduğu ve uyuduğu odaların zemini kolayca kirlenen ve yırtılabilen yağlı kâğıtla kaplıdır. Odalar; hem ailenin, hem de ev hayvanlarının yemeğinin pişirildiği ateşin kızgın dumanlarının geçtiği ve "ondol" denilen yatay yeraltı bacaları ile ısıtılır.

K.'de, eskiden, gençler ailelerince evlendirilirdi; şimdi, artık, gitgide gençlerin kendi aralarında anlaşmaları ile oluyor. Yeni evlilerin büyükleri ile bir arada yaşamaları halinde, gelin, bir erkek çocuk doğuruncaya kadar, kaynanasının hükmü altındadır. Eski yanghan (= soylu) aileler, soyluluğa çok bağlıdırlar ve oğullarının kendi sınıflarından biri ile evlenmesine önem verirler. K.'de şenlikler, genellikle, ecdada karşı olan yükümleri yerine getirme vesilesiyle yapılmakla beraber, ay takvimine göre yılbaşı olan gününde, Buda'nın doğum yıldönümünü ve uzun sürmüş olan K. Bağımsızlık Savaşı ile ilgili olayları anmak için de yapılır.

Geleneksel K. edebiyatı, sadece Konfuçyusculuk ve Budizm üzerindeki ciddî incelemelerden ibaret olmayıp, geleneklere meydan okuyan âşıkları konu alan halk hikâyelerini de kapsar. K.'nin zengin folklor edebiyatı, içinde olağanüstü unsurlar bulunan konuları işler ve bazan da, aşırı bir yurtseverlikle bezenir. Şiir alanında, Silla Devri'nin "hyangga" denilen şarkılarını, Kyonggi Çanga'yı, Koryo'nun Siju'sunu ve Yi Devri'nin nazım tarzındaki uzun hikâyelerini zikr etmek gerekir. Saraylarda, tapınaklarda ve mezarlarda görülen heykelcilik eserlerinde, çoğu zaman, orijinal K. temaları ve Çin'den ve Budizmden alınmış motifler görülür. K.'li zanaatçılar çok eskiden beri pirinç çemberli ve kakmalı sandıklar (çang) ve nâdir güzellikte pirinç eşya yaparlar. Silla Devri'ne âid çok nefis porselenler ve onlardan da üstün olan Koryo ve Kogurya devirleri porselenleri, K.'nin seramik sanatını bugün bile hayranlık yaratan bir mükemmelliğe ulaştırmıştır.

Tarih : 1. *Başlangıç dönemi:* Tarih öncesi ile ilgili arkeolojik araştırmalardan çıkan sonuçlara göre, M. Ö. 3000 yılı dolayında, Tunguz ırkından olan guruplar K.'ye göç etmişler ve orada 2500 yıla yakın bir zaman Neolitik devrin kültürünü sürdürmüşlerdir. M. Ö. V. yüzyıl dolayında da, hiç olmazsa Taedong havzası, Çu sülâlesi döneminde, Çin'in bronz kültürünü almıştır. M. Ö. 108 yılında, Çin imparatoru Vu-ti, bütün ülkeyi ele geçirmiş ve, en uzun ömürlüsü Lo-Lang olan, dört koloni bölgesi kurmuştur. Lo - Lang kolonisi yolu ile ülkeye, ayrıca, gelişmiş bir demir devri kültürünü, klasik bilim, ahlâkî ve siyasî Konfuçyus ilkelerini getirmiş, ticareti hareketlendirmiştir. Bu sıralarda evrim safhalarından geçmekte olan Koguryo ve Paekçe devletleri de, aynı koloninin etkisiyle, merkezî monarşiler halinde gelişmişler ve, M. S. 313 yılından başlayarak, Çinlileri yarım - adadan sürüp atmayı başarmışlardır.

2. *Üç Krallık:* K.'nin Üç Krallık Dönemi (M. S. 313 - 668) nin başlangıcında bu krallıklardan biri olan Koryo, Çin kültür unsurları ile kendi kültür unsurlarını kaynaştırma yolunda hayli ilerilemiş durumda idi. Askerî bir kuvvet olarak Koryo'dan sonra ikinci gelen Paekçe Krallığı, Çin tekniklerini ve kurumlarını benimseyip yorumlamada belki en ileri durumda olmakla beraber, siyasî birlik ve beraberlik bakımından, öteki iki komşu krallığın gerisinde idi. Sobaek ve Taebaek sıradağları tarafından nispeten tecrit edilmiş durumdaki Silla Krallığı ise, Çin'in daha uzağında idi. Bu sebeple, askerî gücünü daha yavaş geliştirdi. Ayrıca, Budizmin ve Konfuçyusçuluğun etkilerine öteki iki devletten daha yavaş uydu. Silla, zamanla, ileri seviyedeki siyasî müesseselerini ve, Budizm'e yakın olmakla beraber natüralist ve hümanist unsurlardan da ayrılmayan, yeni bir din sentezini gerçekleştirdi. Bu üçüncü krallık, 553 - 554'te, yarım - adayı genişliğine aşarak, Han vâdisinde ilerlemeğe başladı ve, böylece, Çin'in T'ang Sülâlesi (618 - 907) ile olan ittifakının temelini attı. T'ang, doğudaki Koryo Krallığı ile batıdaki Türkler arasındaki ittifaka karşı Silla ile işbirliği ederek, yarım - adada ilkin Paekçe'yi (660 - 663), sonra da Koryo'yu (668) yendi. Yenilen bu iki K. krallığının liderleri ve halkı, bu kez, Silla topraklarına sığındılar ve, 670 - 677 deki Silla - T'ang Savaşı'nı zaferle sonuçlandıran K.'li krallıklar, istilâcı Çin'lileri Taedong vâdisi - Vonsan hattının kuzeyine sürdüler. Bu olayı izleyen uzun süre içinde, Silla'nın nüfuzu bu hattın kuzeyindeki bölgelere de yayıldı.

Büyük Silla Krallığı'nın kendi yarattığı müesseseler ile dışarıdan aldığı düşünce ve teknikler arasında kurulan ve yarım - adanın birliğini kuran denge, IX. yüzyıl başlarında bozulmuştu. 780 yılında kral sülâlesinde kral olmaya elverişli, yetişkin bir kimse kalmayınca, asiller arasında taht kavgası başlamış, kraliçe Çinsong'un zamanında (888 - 898) saray, her bakımdan çok gerilemişti. X. yüzyıl başında, Silla topraklarında, iki kudretli devletin kurulması hareketi başladı. Bunlar güneyde ve batıdaki "Sonraki Paekçe" ile, kuzeydeki "Sonraki Koguryo" veya Koryo idi. K. milletinin büyümesinde, Silla Krallığı'nın pek büyük katkıları olmuştu. Bu krallık, bütün yarım - adada bugün bile çoğunluğunun kullandığı dili kurmakla kalmamış, kendi başarısı olan esnek fakat sağlam müesseseler sayesinde, milletin yaratıcı gücünü huzur içinde geliştirebileceğini de göstermişti. Silla Dönemi, edebiyat, resim, heykelcilik ve özellikle seramik alanlarında, en yüksek düzeyde eserlerin yaratıldığı bir devirdir.

KORE: Orta Kore'de bir kale kapısı

3. *Koryo Dönemi:* Koryo (918 - 1392), müesseseleri ve kültür dengesi bakımlarından, Büyük Silla Krallığı'nın devamıdır. 935 yılında Silla'nın son kralı, kendi isteği ile, Koryo kralı Vang Teojo'ya boyun eğmişti. Bu yeni krallığın problemleri, başarıları ve sonradan geçirdiği kültürel değişmeler Silla'dan kalmış miraslar değildi. Mançurya'daki Liao Krallığı (Hitan) ve Kuzey K. ile yüz yıl süren çatışmalardan sonra, 1019 yılında, Koreliler Hitan'ı kesin yenilgiye uğrattılar. Hitan'ı istilâ eden Jurçen (Çin) ile bir dizi yeni çatışma çıkmasına rağmen, XII. yüzyıl sanat, ahlâk, siyaset ve ekonomi bakımlarından Koryo'nun en parlak devri olmuştur. Fakat, 1368 de sona eren Moğol İstilâsı sırasında ülke yakılıp yıkılmakla kalmamış, Budizm hareketi de yayılmış, bu dine mensup keşişler entrikaları ile sarayda nüfuz sahibi olmuşlar ve büyük toprak ağaları haline gelmişlerdir. Bundan başka, XIII. yüzyıldan beri Yeni - Konfuçyusçuluğun ortaya çıkması ile, kültür ve politika sahnesi de karışık bir görünüm almıştı. Bu durum, K. toplumunu ilk olarak Konfuçyuslaştırmak ve böylece onun yönetimini ele geçirmek amacını güden Yi Taejo taraftarlarının elinde kuvvetli bir silâh halinde idi. Sonunda, 1392 yılında, Yi Sülâlesi kuruldu.

Koryo Krallığı'nın son yüzyıllarında insanların dünya işlerine daha çok önem vermeğe başlamaları ile birlikte, Budizmin edebiyat ve sanata katkıları da azalmıştı. Fakat yine de, sanatçılar, Budizmin dinî ve siyasî tarihi olan Tripitaka'yı hazırlayıp yayınlayan yetenekli keşişlere karşı borçlu durumda olduklarını kabul ederler.

4. *Yi Sülâlesi:* Yi Sülâlesi'nin kurduğu ve 1392 den 1910'a kadar yaşamış olan Çoson Krallığı, 1400 - 1445 yıllarında, gerçekten parlak bir kültürel dönemden geçti. Fakat, XV. yüzyıl sonuna doğru, anlaşmazlıklar çıktı. XVI. yüzyılda şiddetini arttıran bu anlaşmazlığın sebebi de, belki, ülkedeki bazı diktatörlerin Konfuçyus dinindeki ecdâda ibâdet ilkelerini uygulamak istemelerine karşı, bazılarının K.'lilerin millî âdet ve inançlarını korumaları tarafında olmaları idi. Bunlardan her biri, kendi görüşlerini savunmak için, kılı kırk yararcasına, dinî yorumlara başvuruyorlardı. Böylece çeşitli yorumlara saplanan halk, 1575 yılında "tang" denilen çeşitli siyasî partilere bölündü ve ülkenin liderliği sık sık el değiştirdi. Bu sebeple, Japon diktatörü Hideyoşi'nin giriştiği istilâ hareketi (1592 - 1598) Çoson Devleti'ni en zayıf bir zamanında yakaladı. 1592'de Japonlar, birkaç haftada Seul'e, oradan da Pyongyang'a ulaştılar. Fakat, bundan sonra, K.'lilerin dâhi amirali Japonların ikmâl yollarını kesti; ayrıca, Çoson kralı Sonjo'nun isteği ile büyük bir Çin ordusunun yardıma gelmesi de, Japonları oldukları yerde durdurdu.

5. *Dış dünya ile temas kesme dönemi:* Kanlı Japon Savaşı'ndan 30 yıl kadar sonra, K. kralı tarafından tanınmamış olan Mançular'ın istilâsı başladı (1627 ve 1636 - 1637). Nihayet, 1637 yılında Çoson kralının Mançu başbuğunu "ağabey" olarak tanımak zorunda kalıp barış imzalamasından sonra, Çoson Devleti, 326 yıl süren, başkalarından ayrılma dönemine girdi. Ülke dışına çıkmak ve hattâ Okyanus'a açılabilecek gemi yapmak yasak edildi. Yabancılar ülkeye giremez, girenler de kimse ile temas edemezdi. Çoson, kendini yakın komşularından ve hattâ uzak milletlerden ayırmak istiyordu. Bunda, kısmen başarı da kazandı. Bu durumun, zâten durgunluk içinde bulunan ve çeşit çeşit düzensizlikler içinde bocalamakta olan Çoson halkı üzerindeki etkisi çok büyük oldu. Toprak sâhibi ve Konfuçyusçu devlet memurlarının toplum ahlâkına aykırı davranışlarına bıkan halk, bütün yönetim sistemini, kendisine düşman gözü ile bakan yağmacı bir sistem olarak görüyordu. Yongji ile Çongjo'nun saltanat dönemlerinde (sırası ile, 1724-1776 ve 1776 - 1800) bölünmelerin disiplin altına alınması, yapıcı bir liderliğin kurulması ve "gerçek bilim" (Sirhak) ın yaratılması, ülkede bir yenileme hareketi yaşattı ise de bu dönem uzun sürmedi. XIX. yüzyıl gelip de Çoson Batılılarla temasa geçtiği zaman, yaşayabilmek için çabuk iyileşme gücünden yoksun durumda idi ve, bundan da kötüsü, yaşama hakkı için gerekli vasıflara sâhip olmadığını bile bilmiyordu.

KORE: Millî kıyafeti ile Kore davulu çalan bir genç kız

6. *Batı ile temas:* Dünyadan ayrılmış ve genellikle işleri ihmâl edilmiş durumdaki yarım - ada, 1866 yılında, ansızın Rus, Fransız ve Amerikan gemileri tarafından ziyaret edildi. Kral Nâibi Taevon Kun, hem çalışkan, hem de ülkeyi aydın düşüncelerle yürüten bir adam olduğu halde, K.'nin uluslararası durumunun kötülüğünü görmemekte israr etmekte idi. 1873'te bu nâip çekilip de oğlu Komong (1864 - 1907) kral olunca, nâibin gelini kraliçe Min saraya hâkim oldu ve 1876'-da Japonya ile, 1882'de de Amerika Birleşik Devletleri ile modern antlaşmalar imzaladı. Bunları, başka Avrupa ülkeleri ile yapılan benzeri antlaşmalar izledi.

Japonlar, 1894 - 1895'te Çinlileri yenilgiye uğratarak, yarım - ada üzerinde geçici bir hâkimiyet kurmuşlardı. Fakat, 1895'te, kraliçe Min'in öldürülmesinde parmağı oldu ve Japonların sarayda tutuklu bulundurdukları K. kralı Rus elçiliğine sığınınca, Japonlar yarım - adadaki durumlarını kaybettiler. 1900 yılında Japonların yeniden K. konusunda Ruslarla rekabete girişmesi, 1904 - 1905 Rus - Japon harbine yol açtı. Bu savaştaki zaferini Eylül 1905 tarihli Portsmouth Antlaşması ile tescil ettiren Japonya, istediği himâye rejimini (1905 - 1910) K.'ye zorla kabul ettirmekte serbest kaldı. Bu dönemde yeniden kurulan K. ordusunun çabaları ve halkın gösterdiği direnme bir sonuç vermeyince, Japonlar K.'yi işgal ederek 35 yıl boyunca (1910 - 1945) yönettiler.

7. *Japon yönetimi:* Japonlar, bu sömürgelerini polis rejimi ile yönettiler ve K.'lilerin kıymetli pirinç ürününün çoğunu zorla ellerinden alarak Japon halkına yedirdiler ve, bunun yerine, K.'lilere, çoğunu Mançurya'dan getirttikleri arpa ve ak darı verdiler. Ülkedeki sınaî ve ticarî gelişmeler, K. halkına pek az yarıyordu. Çünki, ülkede girişilen ekonomik teşebbüsler Japon ekonomisinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılama amacını güdüyordu. Siyasî bakımdan, 1919'da, A. B. D. Cumhurbaşkanı Wilson'un "milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tâyin etmeleri" ilkesinden esinlenerek K.'lilerin bağımsızlık kampanyası açmaları üzerine, Japon Genel Vâlisi uzlaşma yolunda bazı adımlar atmışsa da, 1930'da yapılan Japonya aleyhindeki gösteriler merhametsizce bastırılmıştı. Japonların "Doğu Asya Ortak Refah Çevresi" plânı yürürlüğe konulunca, K.'liler kendi dillerini ve özel kültürlerini bırakıp onları Japon dili ve kültürü ile kaynaştırmaya zorlandılar. Ülkede yatırımlar yapılmaması ve dolayısıyle büyüyen işsizlik yüzünden, 1 milyon kadar K.'li Mançurya'ya, 1 milyon kadarı da Japonya'daki fabrikalarda çalışmağa gitti. II. Dünya Harbi'nde K. hiçbir şekilde savaşa katılmamış olmakla beraber, binlerce K.'li kadın ve erkek, gelişen harp sanayiinde çalıştırılmak üzere, zorla Japonya'ya götürüldüler. Pasifik'teki Japon üslerinde çalıştırılmak için binlerce K.'linin yuvalarından koparılıp alınması da, K.'li ailelerin parçalanması hareketini daha da yoğunlaştırmıştır.

8. *II. Dünya Harbi sonrasında Kore:* 1945'te Japonya'nın teslim olmasından sonra Amerika Birleşik Devletleri, Güney K.'yi; Sovyetler Birliği de Kuzey K.'yi işgal etti. Bu iki bölge arasındaki sınır çizgisi, 38. paraleldi. Bu geçici işgal, sonradan, Yalta ve Potsdam konferanslarında onaylandı. Daha evvel, 1943 yılı Aralık ayında, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Çin tarafından K.'nin hür ve bağımsız olacağı yolunda Kahire'de bir bildiri yayınlandı. 1945 yılı Aralık ayında, hem Kahire bildirisi hem de Yalta ve Potsdam antlaşmaları Moskova'da toplanan dışişleri bakanları tarafından da kabul edildi. Aynı zamanda, K.'nin, beş yıla kadar uzayabilecek bir süre ile Çin, Sovyetler Birliği, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nin velâyeti altına alınması hu-

susunda da anlaşılmıştı. Moskova Konferansı'nda, ilkin, K.'deki Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği komutanlıklarının, demokratik K. partileri ile istişârede bulunduktan sonra, bir "Kore Geçici Demokratik Cumhuriyeti" kurulması konusunda mütevelli durumundaki dört devlete tavsiyelerde bulunmaları şeklindeki bir teklifin konferans üyelerine kabul ettirilmesi için çalışıldı. Bu çalışmaların hedefi, ikiye bölünmüş olan K. milletini birleştirmekti. 1946 ve 1947 de, bu işleri konuşan Amerikan - Sovyet Ortak Komisyonu'nun müzakereleri çıkmaza girince, 1947 Eylülünde, Amerika Birleşik Devletleri, K. sorunlarını Birleşmiş Milletler'e götürdü. Bu uluslararası örgütün genel kurulu, Sovyetlerin itirazlarına rağmen, K.'de bağımsız bir millî hükümet kurulması için, ülkenin bütününde serbest seçimler yapılmasına karar verdi. Sovyetler Birliği, Birleşmiş Milletler'in Kuzey K.'de herhangi bir şekilde faaliyet göstermesine izin vermedi ise de, Güney K.'de, 10 Mayıs 1948 günü, Birleşmiş Milletler'in denetimi altında bir seçim yapıldı. 17 Temmuz 1948'de kabul edilen bir anayasa, genel oylama ile seçilecek tek meclisli bir yasama organı, bu meclisce seçilecek olan geniş yürütme yetkilerine sâhip bir devlet başkanı ile, bir başkan yardımcısı öngörüyordu. Aynı yılın 20 Temmuzunda Syngman Rhee'nin başkan seçilmesinden sonra, 14 Ağustos 1948'de, K. Cumhuriyeti resmen doğdu. Amerikan komutanlığı, yönetim yetkilerini yeni hükümete devretti. Az sonra da, işgal kuvvetlerini geri çekti. Hür Dünya devletlerinin çoğu yeni cumhuriyeti tanıdı ve Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler, K. Cumhuriyeti'ni K.'nin tek meşrû hükümeti olduğunu ilân etti. Bu arada Sovyetler de, Kuzey K.'de K. Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni kurdular.

Güney K.'deki Amerikan işgal kuvvetleri ülkeden ayrılırken, emniyet kuvvetlerinin gelişimine yardımcı olmak üzere, bir askerî istişâre grubu bırakmışlardı. Kuzey K.'den çekileceklerini bildirmiş olan Sovyetler'in bu hareketlerini izlemek isteyen Birleşmiş Milletler makamlarına gerekli izin verilmedi. İki yıl sonra, yarım - adadaki her iki cumhuriyet de K.'nin tümü üzerinde hâkimiyet iddia ettikleri için, durum hâlâ kararsızlığını muhafaza etmekte idi. K. problemine bir çözüm yolu bulmak için kurulan bir Birleşmiş Milletler Komisyonu'nun Kuzey K.'ye girmesine de izin verilmedi. Bu komisyonun hazırladığı bir rapor, 1949 yılında, meydana gelen sınır çatışmalarının savaşa yol açmak istidadında olduğunu bildiriyordu.

KORE CUMHURİYETİ, Kore Yarım - adası'nın güney bölümünü kaplayan devlet (bk. KORE). 15 Ağustos 1948'de kurulan K. C., başlangıçta, 38. paralelin güneyinde kalan bölgeye hâkimdi. Kore Savaşı'ndan sonra yarım - ada, Han Irmağı'ndan başlayan ve 38. paraleli aşarak kuzey - doğuya yönelen bir çizgi boyunca taksim edildi.

Tarih : Kore Yarım - adası'nın 38. paralel güneyindeki bölümü, II. Dünya Harbi sonunda, Japonya tarafından Amerikan kuvvetlerine teslim edilmişti. Ülke, 1948 Ağustosunda K. C.'nin kurulmasına kadar, Amerikan askerî hükûmetince yönetildi. Mayıs ayında halk tarafından seçilen tek meclis, Liberal Parti lideri Syngman Rhee'yi başkanlığa getirmişti. Son Amerikan kuvvetleri Güney Kore'den 1949 Haziranında çekilirken, ülkede yalnız küçük bir askerî danışma misyonu bıraktı. Güney Kore'nin silâhlanması, Kuzey Kore'ninkinden çok daha yavaş yürütülmüştü. 38. paralel boyunca sık sık karşılıklı ateş edilmekte idi ve 1950 Haziranında Kuzey Kore'lilerin Güney Kore'yi istilâ hareketine girişmeleri, üç yıl sürecek olan, Kore Savaşı'nın başlangıcı oldu.

1952'de, ana - yasa değiştirilerek, cumhurbaşkanı ile yardımcısının doğrudan halk tarafından seçilmesi ve Millet Meclisi'ne bir de Senato ilâve edilmesi sağlandı. Demokratlar ve öteki muhalefet partileri her iki mecliste de sayıca Liberallere üstün oldukları halde, halkın gözdesi Syngman Rhee başkan, Demokratların lideri Kim Song-su başkan yardımcısı seçildi. Başkan Yardımcısı, otomatik olarak Senato Başkanı ve Anayasa Mahkemesi Başkanı da olacağı için, Rhee, Senato'nun çalışmasına izin vermedi. 1956'da Rhee yeniden başkan seçildiyse de, yardımcılığını yine bir Demokrat lider olan Çang Myon kazandı. Dört yıl sonra Rhee, Çang'ın yeniden seçilmesini her ne pahasına olursa olsun kabul etmemeğe ve Çang'ın mağlup ettiği Yi Ki - bung'u başkan yardımcılığına getirmeğe kalkışınca, 19 Nisan 1960'da, öğrenciler ayaklandı; Yi intihar etti, Rhee de başkanlıktan ve siyasetten çekildi. Haziranda, "meclislere karşı sorumlu hükümet" ilkesine uygun olarak değiştirilen anayasaya göre yapılan seçimleri Demokratlar kazandı. Posum Yun, başkanlığa getirildi. Yeni rejim, 1961 Haziranında, eski Rhee grubuna isnat edilen yolsuzluklara benzer kötülüklerle suçlandı. Askerî bir cunta hükûmeti devirdi, Parlamento'yu dağıttı, siyasî partileri yasakladı ve başında General Pak Çong-hi (General Park) bulunan bir Millî Kalkınma Yüksek Konseyi kurdu. Askerî hükûmet, 1960'da seçilmiş olan cumhurbaşkanını yerinde bıraktı. Yasama işlerini Yüksek Konsey yürütüyor, adalet sistemi özel askerî mahkemelerce denetleniyordu. 1962'de askerî hükûmetin hazırladığı ve referandumla kabul edilen bir anayasa, kabinenin yerini tutacak bir Devlet Konseyi, başlıca ve hemen hemen tek görevi yönetimle başkan arasında irtibat sağlamaktan ibâret olan bir başbakan ve 4 yıl için genel oylama ile seçilecek ve genişletilmiş yetkilere sahip bir başkan ve, hükûmete güvensizlik oyu verme yetkisi olmayan Senato'suz bir meclis öngörüyordu. Bu anayasa ile 1948 anayasası arasındaki farklar çok açıktı. Buna rağmen, yeni anayasa 8 milyonluk bir çoğunlukla kabul edildi. General Park, askerî hükûmetin çıkardığı kanunlara uymak şartıyle, siyasî partilerin yeniden kurulabileceğini bildirdi. Bir partinin resmen tanınması için, en azından kayıtlı iki bin üyesi olması ve ülkenin seçim bölgelerinin en azından üçte birinde temsil edilmesi gerekiyordu. 1963 Ocak ayında askerî gurup, kendi partisi olan, Cumhuriyetçi Demokratik Parti'yi kurdu. Başkanlık ve Meclis seçimleri, sırasıyle, aynı yılın Nisan ve Mayıs aylarında yapılacaktı. 16 Martta, iktidarın devri konusunda cunta içinde ayrılık ve muhalefet çıkması üzerine, General Park sivil siyasî partilerin faaliyetini yeniden yasakladı ve askerî cunta rejiminin dört yıl süre ile uzatılması için referandum yapılacağını bildirdi. Bunu, öğrencilerin ve sivil politikacıların cunta aleyhindeki gösterileri izledi. Sonunda General Park, siyasî partilerin yeniden çalışmaya başlamasına ve 1963 sonbaharında seçimlere gidilmesine karar verdi. Aralık ayında General Park başkanlığa seçildi, askerî cunta* dağıtıldı ve yeni Meclis toplantılarına başladı.

Cumhuriyet öncesinde olduğu kadar cumhuriyet döneminde de Güney Kore'nin kaderi ile en çok ilgilenen ülke Amerika Birleşik Devletleri oldu. Amerika'nın yaptığı ve taahhüt ettiği ekonomik yardımlar dışında, iki devlet arasında, Ortak Savunma Antlaşması (Kasım 1954) ve Dostluk ve Ticaret Antlaşması (Kasım 1957) ile bir ittifak kuruldu. İngiltere, Fransa, İtalya ve Batı Almanya da ülke ile olan sıkı ilişkilerini sürdürdüler. Türkiye, Milliyetçi Çin, Avustralya,

Yeni Zelanda, Güney Vietnam, Filipinler, Tayland, Malaya Federasyonu (Malesia), komünist olmayan Avrupa ülkeleri, İngiliz Milletler Topluluğu ve Latin Amerika Güney Kore'ye karşı dostça bir politika uyguladıktan başka, aralarında Türkiye'nin de yer aldığı bazıları, Kore Savaşı'nda, mâlî veya askerî yardım veya her ikisini birden sağladılar.

Ekonomi: Güney Kore'de iş gücünün % 50'si kadarını kullanan tarım, millî hâsılanın % 40'ını yaratır. Tarıma elverişli toprakların % 60'ında pirinç, yüksekçe yerlerde ise arpa, ak darı, soya fasulyesi, tatlı patates, İrlanda patatesi ve çavdar yetiştirilir. Güney bölgelerinde, yüksek vasıflı pamuk ve kendir gibi elyaflı bitkiler üretilir. İpek böcekçiliği ve ipekli dokumacılığı, önemli bir lüks mal sanayiidir. Bazı bölgelerde, tütün de önemli bir üründür. Hayvancılık az gelişmiştir. Büyük baş hayvanlar, et ve süt üretiminden çok, hizmet için yetiştirilir.

Genel olarak endüstri, geniş dış yardımlar sayesinde, 1954'ten 1958'e kadar hızlı bir üretim artışı kayd etmiştir. Çoğu devlet plânlaması ve finansmanı ile kurulup yürütülen fabrikalarda çimento, cam, patlayıcı maddeler, sun'î gübreler, çelik, Diesel motorları, tasfiye edilmiş petrol ve hidroelektrik güç üretilmektedir. En verimli endüstri kollarından biri dokuma sanayii olup, çok büyük miktarda pamuklu kumaştan başka, gitgide artan miktarlarda yünlü, ipekli, reyon ve naylon da dokunmakta ve örme giysiler üretilmektedir. Ülkede şeker, su, un, alkollü içkiler, çeşitli kimya maddeleri, kauçuk mallar, sabun, kibrit, deri eşya, kâğıt, tuz, çeşitli boyalar, karpit, sülfürik asit ve oksijen gibi maddeler de geniş ölçüde üretilir. Fakat çeşitli teknoloji ve ham - madde problemleri, kimya maddeleri üreticilerini güç durumda bırakmaktadır.

Güney Kore, orman kaynakları bakımından yoksuldur. Ülkede ormancılık eğitimi ve araştırmaları yapılmakta ve orman dernekleri kurma yolu ile ağaçlandırma ve erozyonla savaş çalışmaları sürdürülmektedir.

Güney Kore'nin mâdencilikten sağladığı gelirin % 70'ini, ihraç edilen antrasit sağlar. Buna karşılık, bitümlü mâden kömürü ithal edilmektedir. Öteki mâden üretimleri, şimdilik, önemsiz durumdadır.

Balıkçılık endüstrisinin gelişmesi, II. Dünya Harbi'nin sonuna kadar Japonya'nın bu işi tekelinde bulundurması yüzünden, gecikmişti. 1946'dan bu yana, askerî hükümet, bu eksiği giderme yolunda ortak Amerika - Güney Kore programlarına göre büyük çabalar sürdürmekte ve meyvalarını almaktadır.

Güney Kore'de büyük şehirler dışında köylerde yaşayan halk, ya kendilerinin ürettikleri ürünleri, ya da başkalarınca üretilip kendi araçları ile köylere ve kasabalara getirilen besin ürünlerini ve malları tüketir. Bu halk bisiklet, otomobil veya kamyon gibi araçlar satın almak için para harcamadığı gibi; umumî nakil vasıtalarından da yararlanmak istemez. Şehirlerde yaşayanlar ise fabrika işi mallar, ithâl malı pahalı yakıtla işleyen taşıtlar ve yine ithâl malı taşıtlarla şehir pazarlarına taşınan türlü türlü besin maddeleri isterler ve tüketirler. Bu talebi karşılamak üzere, ekonomik yardım programına uygun olarak, ülkeye hibe niteliğinde her türlü ihtiyaç maddesi verilmektedir. Güney Kore'nin yıllık ihracatı, ithâlatının ancak onda biri kadardır.

Güney Kore'nin taşıma ve ulaştırma düzenleri eskiye oranla çok iyi ise de, bu konularla ilgili mekanik ve ekonomik problemler çok önemlidir. Japonların askerî maksatlarla inşa etmiş oldukları demiryolları, yeniden, 1945'teki durumlarına getirilmiştir; fakat, ülkenin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Ana ulaşım yollarının ancak onda biri kadarı döşelidir, mahallî yollar genellikle topraktır. Güney Kore'de gemi yapımı 1945'ten bu yana hayli gelişmiş olmakla beraber, yapılanlar çoğunlukla küçük balıkçı gemileridir. Ülke, Amerikan yardımı ile ve başka yollardan, her tipte yüzlerce gemi elde etmiş durumdadır. Güney Kore Millî Havayolları ve bir iki yabancı hava hattı hava ulaşımını sağlamaktadır.

Sosyal şartlar (Demografi): Güney Kore'nin nüfusu, şimdi, 30 milyondan fazladır. 1945'ten beri, kuzeyden göç edenlerin sayısı 5 milyonu aşmıştır. Ülkede nüfus artışı da yüksektir. Nüfusun çoğu gençlerdir. Halkın, en azından, % 70'i 39 yaş civarındadır ki bu durum standart demografi kuramına göre pek büyük bir avantajdır.

Eğitim: Ülkede, her düzeyde eğitime son derecede önem verilmektedir. Çeşitli engellere rağmen, çocukların % 95'i resmî okullarda 6 yıllık mecburî ilk öğrenim görmektedir. 3 yıllık ortaokullarda ve 3 yıllık liselerde, Kuzey Kore'de teşvik gören mekanik ve meslekî eğitimin tersine olarak, dil, fen, felsefe, tarih gibi derslere ve tıp öğrenimine hazırlayan F. K. B.'ye ve hukuk eğitimine önem verilir. Çeşitli üniversite ve kolejlerdeki öğrencilerin dörtte biri kızdır. Devlet üniversiteleri içinde en önemlileri Seul ve Pusan üniversiteleri ile Kyongbuk (Taegu), Çonnam (Kvangju), Çonbuk (Çonju) ve Çungnam (Taejon) gibi bölgesel üniversitelerdir.

Sağlık işleri: Güney Kore halkının ortalama yaşama süresi erkeklerde 45, kadınlarda 49 yıldır. Yıllık doğum oranı binde 36, ölüm oranı binde 21 dir. Ülkede uygulanan sağlık tedbirleri yetersizdir. Hükûmetin ve yabancı yardım örgütlerinin çabalarına rağmen, temiz içme suları halkın ancak yüzde on beşine yetmektedir. Kapalı kanalizasyonların yetersiz olması yüzünden ülkede dizanteri, tifo, parazitli akciğer ve karaciğer hastalıkları her yıl on binlerce insanı öldürmektedir. Tüberküloz, cüzzam, ansefalit ve çocuk felci gibi bulaşıcı hastalıklar ve nispeten nâdir olan kolera yeterince kontrol altına alınamamıştır.

Kültürel hayat: Çin geleneğine göre eğitilmiş kimselerin Kore'nin kültürel hayatı üzerindeki hâkimiyeti, kurtuluş sonrası döneminin sağladığı daha geniş meslekî eğitim imkânlarının etkisiyle, yavaş yavaş gücünü kaybetmektedir. Yangban geleneksel Kore edebiyatı ve güzel yazı ve resim gibi sanatlar, şimdi bile, öteki güzel sanatlardan daha çok rağbet görmektedir. Millî Fen Akademisi, Millî Güzel Sanatlar Akademisi ve Çin Tan Derneği gibi birkaç özel teşekkül Güney Kore'nin kültür geleneğinin değerini tanımakta ve gelişmesi için her türlü katkıyı yapmaktadırlar. Millî hazinelerin korunmasında modern bilimden yararlanan Millî Müze, bu yolda, millî heyecanla dolu bir çaba harcamaktadır. Millî Kütüphane'de 350 000 cilt, Millî Seul Üniversitesinde de, Yi sülâlesine âit büyük değerli orijinal kaynaklar dışında, 700 000 cilt vardır. Ülkede kitapçılık da ilerilemekte, ansiklopediler ve Kore tarihi üzerine dizi dizi eserler yayınlanmaktadır. Kore halk dansları, dramları ve enstrümanlı müzik eşliğinde çalınıp söylenen modernleştirilmiş halk şarkıları büyük rağbet görmekte ve bütün bunlar radyo veya televizyonla yayınlanmaktadır. Gitgide artan sayıda hazırlanan sinema filimleri, iyi bir tekniğe dayanmaktadır.

Sosyal hayat: 1894 - 1895'te Japonların öncülüğünü ettikleri Kabo - Ulmi reformları geleneksel Yangban - sangnom sistemini ortadan kaldırmış olmakla beraber, Yangban sınıfın-

dan gelenler aristokratlıklarının bilincini sürdürmektedirler. Sınıf farkı bilinci Konfuçyus sisteminin bir bölümüdür ve herhangi bir örgütün üyeleri arasındaki ilişkileri de etkiler. Modern etkiler ve özellikle hıristiyanlık ile bunun uygulamaları, binlerce evde kadınlarla çocuklara ailenin en yaşlı erkeği karşısında daha büyük bir eşitlik sağlamıştır. Eski düzen, ayrıca genç kuşağın kendi varlığını his ettirmesi ile de, değişmeğe yüz tutmuştur.

KORE DEMOKRATİK HALK CUMHURİYETİ, 9 Eylül 1948 tarihinde kurulan ve Kore Mütâreke Antlaşması gereğince Kore Yarım - adası'nın 38. paralel kuzeyinde kalan bölümünü kaplayan devlet (bk. KORE). Kısaca Kuzey Kore de denilen K. D. H. C.'nin şimdiki rejiminin biçimini ve yönünü, 1945 Ağustosu ile 1948 Aralığı arasında ülkeyi işgali altında tutmuş olan, Sovyetler Birliği tâyin etmiştir. Hâlen ülkeyi yönetmekte olanların uyguladıkları yönetim ve dış politika Pekin'den kopya edilmiş olmakla beraber, Sovyetler Birliği ile Kuzey Kore arasındaki sıkı ilişkiler devam etmektedir. Fakat, Kuzey Kore'yi Çin Halk Cumhuriyeti'nin hegemonyası altındaki Asya Komünist Bloku'na sokmak için Pekin'in özellikle 1962 den beri yaptığı baskılar da eksilmemiştir. Ancak, Kuzey Kore Devleti ile Komünist Partisi'nin temel yapıları ve ülkenin liderlerince uygulanan kontrol yöntemleri, Sovyetler Birliği'ndekilerin bir kopyasından ibaret kalmış gibi görünmektedir. 1957'de Kim İl Sung tarafından kurulan ve Kuzey Korelilerin "Rus Partisi" dedikleri hükümette devletle partinin iç içe olmaları, sürüp giden Sovyet etkisini açıkça göstermekteydi.

Yönetim (Kuruluş, savunma, maliye, uluslararası ilişkiler): 1948 yılı Eylül ayında kurulan K. D. H. C.'nin yönetim düzeni, Batılı kavramlara uygun yasama ve yürütme denetimi, siyasî partiler ve bağımsız adalet cihazı ilkelerinden yoksundur. Bu ilkelerin gerektirdiği görevler, devlet - parti piramidinin tepesinden aşağısına doğru akan otorite seli altında yok olmaktadır. Gerek Kore İşçi (Komünist) Partisi Merkez Komitesi'nde, gerekse hükümetin yapısında yer alan dizi dizi "seçimle görev almış" kurullar, sadece üst kademelerin tesbit ettiği siyasî kararları duyurmaktan ve yürütmekten başka bir şey yapmazlar. Bu resmî partiden başka partilerin de kurulmasına izin verilirse de, bunlar, herhangi bir muhalefet faaliyetinde bulunamazlar.

Kuzey Kore ordusu, 1953'te, hem insan gücü, hem silâh bakımından islâh edildi. Mütâreke hattının. kuzeyinde, saldırıya ve savunmaya elverişli ağır silâhların kademeli olarak yığılmış bulunduğu anlaşılmaktadır. Ülkenin hava ve deniz kuvvetleri nispeten küçükse de, Rusların ve başka yabancı uzmanların yetiştirmiş bulunduğu pilot, denizci ve teknisyen gibi elemanlar bu kuvvetleri her an arttırabilecek durumdadırlar.

Ziraatin, sanayiin ve ticaretin yavaş yavaş kollektifleştirilmesi, üretim faaliyetlerini devletin faaliyetleri ile birleştirmiştir. Fakat, hiç şüphe yok ki, öteki komünist devletlerin hibe ettikleri büyük miktardaki araçlar sayesinde, ülkede büyük üretim tesisleri kurulmuştur. Şu kadarı da var ki, bütün bu başarılar, ülke halkının çok azla yetinmeye mecbur edilmesi pahasına sağlanmıştır.

Uluslararası ilişkiler bakımından, 1948 yılından beri, Kuzey Kore hükümetinin Batı ülkelerine ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı tutumu Çin'in bu konulardaki tutumuna göre ayarlanmış durumdadır. Güney Kore ile yeni bir çatışma ihtimaline karşı izlenen bu tutuma rağmen, ülkede Sovyetler Birliği'nin nüfuzu daha etkindir.

Ekonomi (Gelişme, tarım, sanayi, mâdencilik, ticaret, ulaştırma): Esas itibarıyle bir ziraat ülkesi olan Kuzey Kore, aynı zamanda, mâdenî yakıtlar, mâdenler, makineler ve kimya maddeleri üreten bir ağır sanayi bölgesidir. Ülkenin zengin mâden kaynaklarını işleyen bu ağır sanayi, Kuzey Kore'nin üretim toplamının % 50 sinden fazlasını karşılamaktadır. Bu üretim düzeyine, özellikle Sovyetler Birliği'nin ve başka komünist ülkelerin yardımları ile, Kore Savaşı'ndan sonra erişilmiştir.

Tarım alanında, kişisel bağımsızlıklarına çok bağlı olan Kuzey Kore'lilerin çoğu başlangıçta kooperatifçiliğe karşı şiddetle direnmişlerdir. 1958'de, küçük kooperatifler birleştirilerek sıkı bir yönetime tâbi tutulan daha büyük ünitelere bağlanınca, sonuç, tarım ürünlerinin önemli derecede azalması şeklinde belirmiştir. Bununla beraber, 1960'tan sonra hubûbat ürününün bir artış gösterdiği de tespit edilmiştir.

Kuzey Kore ekonomisinin birinci hedefi olan ağır sanayi, 1947 ve 1948 yıllarına mahsus birer plân ve 1949 - 1950 dönemine âit iki yıllık bir plân ile başlatıldı. Kore Savaşı'ndan sonra, ekonomik kalkınma üç döneme yâni üç yıllık (1954 - 1956), beş yıllık (1957 - 1961) ve yedi yıllık (1961 - 1967) plânlara bağlandı ve gerçekleşme yoluna girdi. Demir ve çelik, kimya maddeleri, dokuma ve besin endüstrileri, Kuzey Kore'nin en önemli sanayi kollarıdır. Endüstri ürünleri arasında aluminyum, çimento, petrol türevleri, elektirik malzemesi, yapı makineleri ve çeşitli sun'î gübreler de önemli bir yer tutar.

Mâden kaynakları bakımından Güney Kore'ye oranla daha zengin olan Kuzey Kore'de, antrasit ve linyit yatakları da vardır. Musan mâdenlerinden çıkarılan demir cevherinin çoğu ihraç edilir, % 50 demirli cevher, ülkenin tüketimine ayrılır. Ülkenin demirsiz cevherleri bakır, çinko, mika ve tungsten'dir.

Balıkçılık kaynakları, Güney Kore kıyılarında olduğu gibidir; ülkenin kuzey kıyıları açıklarında da balina avcılığı yapılır.

Kuzey Kore'de üretilen tüketim mallarında önemli derecede artma olmuştur. Hükümet, 1958'de, millî gelirin yalnız % 4 ünün dışarıdan gelmekte olduğunu bildirmiş olduğuna göre, ülkenin kendi kendisine yeterli olma durumuna yaklaştığı anlaşılıyor.

Sovyetlerle olan uzun temas sırasında taşıma ve ulaştırma işleri islâh edilmişse de telefon, telsiz ve posta sistemleri Güney Kore'ninkiler derecesinde gelişmiş değildir.

Sosyal şartlar (Eğitim, sağlık, genel refah): 15 milyon nüfuslu K. D. H. C.'inde 1959 - 1960 ders yılında 2 500 000 öğrenci her tipten 8 500 okulda ücretsiz öğrenim görmekte idi ve yüksek öğrenim kurumlarının sayısı da 37 idi. Yüksek okulların çoğu meslek veya teknik okullarıdır. Öğrenciler, sosyal bilimlerden veya güzel sanatlardan çok, mühendislik ve onunla ilgili teknik konularda yetişmeye teşvik edilmektedirler.

Çoğunlukla işçi olan şehir sâkinleri, şimdi, devletçe inşa edilmiş ve devlet malı olan, sıhhî tesisata sahip büyük apartıman bölgelerinde oturmaktadırlar. Sağlık hizmetlerinden bütün halk ve özellikle işçi kitlesi ve köylerdeki büyük kooperatiflerin üyeleri yararlanmaktadır. İşçilerin ve çiftçilerin kültürel ve sosyal hayatlarına, devlet eliyle düzenlenen eğlenceler ve toplantılar hâkimdir. İşçiler için sanatoryomlar, müzeler, kütüphaneler, ve Pyongyang ile öteki iskân merkezlerinde 400

sinema ve kooperatiflerin üyelerinin yararlandıkları ve bu hizmetleri sağlayan gezici üniteler vardır. Sinema ve tiyatrolardaki konuların çoğu, şüphesiz, İşçi Partisi'nin doktrinleri ile ilgilidir. Hükümet gazetesi Minju Çoson (Demokratik Kore) ile Nodong Sinmun (İşçi Sınıfı Haberleri) de aynı temaları işlerler. 60 kadar dergi ve her yıl yayınlanan 1 000'i aşkın kitaplar, çekici resimler veya romanlar şeklinde "sosyalist realizmi" nin türlü cephelerini yansıtırlar.

Tarım bölgelerinde elektirikleştirme programının uygulanması ile birlikte, buralarda yaşayanlar elektiriğe bağlı nîmetlerden yararlanmağa başlamışlardır. Kuzey Kore'li çiftçiler kollektifleştirilmeye karşı şiddetle direnmekte ise de, totaliter devlet, fertlerin özgürlüklerinin bu alanda yok olmasını, hayâl gücünün ve plânlamanın imkânları oranında, zevkli bir biçimde telâfi edebileceğini düşünmektedir. Uzun zaman Güney Kore'li bilgin Paek Nam-un tarafından yönetilmiş olan Fen Akademisi, birçok tabiî ve sosyal alanlardaki araştırmalarını sürdürmekte, ayrıca, bu önemli alanların her biri ile ilgili profesyonel araştırmaların listelerini yayınlamaktadır.

KOREGRAF, Bale ve dans temsillerini sahneye koyan san'atkâr, rejisör. Fr. chorégraphe.

KOREGRAFİ, bale ve dans temsillerini sahneye koyma ilmi ve san'atı. Bu temsiller, musikisiz "pantomim" ler hariç, daima ve mutlaka musiki ve orkestra eşliğinde, bazan korolu da olur. K.'fik kompozisyonu yapan rejisör - san'atkâr, dans edenlerin teknik yetişmesiyle meşgul değildir. Sadece bale için yazılmış sahne musikisinin mevzu ve ruhuna uygun olarak bale hey'etini düzenler, rolleri dağıtır ve en küçük teferruâtına kadar bütün dans pozisyonlarını tesbit eder.

Millî K.'ler, bazan İspanyol K.'sinde olduğu gibi çok renklidir. Millî K.'lerde, o milletin etnografik, tarihî hususiyetleri, musikisi, halk dansları, hattâ inanışları, folklor ve mitolojisi işlenir. Dans süitlerinde, millî danslar, biribiri ardısıra sıralanır. Mevzulu balelerde, belirli bir mevzu anlatılır ve işlenir.

KORE SAVAŞI, 1950'de, Kuzey Kore ile Güney Kore arasında yapılan savaş. II. Dünya Savaşı sonunda alınan bir karara göre, Kore'deki Japon askerleri Amerikan ve Rus kuvvetlerine teslim olmaya başlamışlardı. 38. kuzey paraleli, nüfuz bölgelerini ayıran sınır olarak tespit edilmiş, A. B. D. kuvvetleri bu sınırın güneyini Ruslar da kuzeyini işgal etmişlerdi. Kısa bir süre sonra Ruslar, Kuzey Kore'de komünist bir hükümet ve ordu kurulmasına yardımcı olmuşlardı. Kuzey Kore'liler, Birleşmiş Milletler tarafından bütün Kore'de yapılacak seçimleri yönetmekle görevlendirilen bir komisyonun kendi topraklarına girmesine izin vermediler. Seçimlerin sonunda Güney Kore'de normal hükümet kurulunca, sayısı 50 bini bulan A. B. D. askeri Güney Kore'den ayrılmaya başlamıştı. Amerikan askerlerinin çekilmesi üzerine Kuzey Kore'liler 38. paralelin güneyindeki birliklere karşı saldırıya başlamışlardı. Kuzey Kore'de Rus ve Çin Komünistlerinin yardımıyla kurulmuş güçlü bir kara ve hava ordusu vardı. 127 bin kişilik Kuzey Kore ordusunda Çin ihtilâli sırasında çarpışmış Çinliler de bulunuyordu. Ayrıca Komünizm inancı tam, 19 bin kişiden meydana gelme bir de sınır polisi teşkilâtı vardı. Ordu, Rusların verdiği toplar, hafif silahlar ve 150'ye yakın tankla son derece iyi donatılmış, Ruslar tarafından sıkı bir eğitime tabi tutulmuştu. Hava kuvvetlerinde 200 Rus yapısı uçak vardı. Güney Kore ordusu ise 98 bin kişilikti, 8 birliğe ayrılmıştı. Bu birliklerin dördü Amerikan yapısı hafif silahlar ve toplarla donatılmıştı; fakat ne tankları ne savunma silahları ne de ağır topları vardı.

25 Haziran 1950'de Güney Koreliler'in sınır bölgesinde giriştiği bir istilâ hareketine karşılık olmak üzere Kuzey Kore ordusu Seul yönünde ilerlemeye başlamıştı. Askerî güçleri dağınık olan Güney Koreliler çok az bir direnme gösterebilmişlerdi. Çarpışmalar hakkında verilen bilgileri izleyen Birleşmiş Milletler, Kuzey Kore'nin saldırısını, barışa indirilen bir darbe olarak niteleyen A. B. D. raporunu kabul etmiş ve çarpışmaların durdurulmasını istemiştir. 27 Haziran'da sunulan diğer bir A. B. D. raporunda güvenlik kurulu, Birleşmiş Milletler'e üye devletlerin yapılan silahlı saldırıyı durdurmağa yetecek şekilde Kore Cumhuriyetine yardımda bulunmalarını istemişti. 8 Temmuz'da general Douglas, Mac Arthur yönetimindeki Birleşmiş Milletler gücü Kore topraklarına girdi. 5 Ağustos'ta Birleşmiş Milletler'e bağlı kuvvetler Naktong ırmağının gerisine püskürtülmüşler, Pusan limanı çevresindeki küçük bir bölgede tutunabilmişlerdi. Bu tutunma hattına Kuzey Koreliler akınlar yaparak bazı başarılar sağlamışlardı. 15 Eylül 1950'de A. B. D. deniz kuvvetleri hem denizden, hem karadan saldırıya geçmişti. Daha sonra Birleşmiş Milletler'e bağlı hava ve deniz kuvvetleri de saldırıya geçince, Kuzey Koreliler dağılmaya başlamışlardı.

K. S.'nın en büyük önemi dünya tarihinde ilk defa olarak bütün devletlerin katıldığı bir teşkilâtın mütecavize karşı koyması ve onu yenmesidir. Türkiye de Birleşmiş Milletler'in çağırısına uyarak, Kore'ye bir tugay göndermiş, K. S.'nda Türk tugayının kahramanca çarpışmaları bütün dünyaya ün salmıştı.

KORFU (Modern Yunancada Kérkira), İyon Denizi'nde bulunan ve kıtadan Korfu Boğazı ile ayrılan ada. Yüzölçümü 589 km², nüfusu 101 000 dir. 63 km uzunluğunda olan K., İyon Adaları'nın başlıcası ve en kuzeyde olanıdır. K., yüksekliği 906 m olan Pandokrátoros dağının hâkim olduğu, dağlık bir arazidir. Buğday, üzüm, zeytin, portakal ve limon yetiştirilir. Eski çağlarda adı "Corcyre" idi.

KORGAN, Ordu iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 7 956 (1970) ve köyleriyle birlikte 26 183 (1970), yüzölçümü 206 km² ve denizden yüksekliği 750 m dir.

XI. yüzyıl sonlarına doğru Danişmend Gazi tarafından Trabzon Rum İmparatorluğundan alınan ve 1178'de Anadolu Selçuklularının eline geçen ilçe, XIV. yüzyılda Eratna beyliğine bağlanmış; kısa bir süre Kadı Burhanettin'in idaresinde kaldıktan sonra 1398'de Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1865'de Samsun'a bağlanan K., o zamanlar Bolaman ırmağının bir koluna izafetle Keş deresi

KORGAN: İlçenin güneydeki Çardak Elma Tepesi'nden görünüşü

adıyle anılmaktaydı. 1946 yılında Fatsa ilçesinin bucağı, 1960'da da Ordu ilinin ilçesi oldu.

İlçe toprakları, kuzey Anadolu dağlarının kayın ormanlarıyla kaplı, fazla yağışlı kuzey mailesinde yer almaktadır. Keş ve Fatsa deresi gibi kısa boylu, bol sulu ve hızlı akışlı kollarıyle yarılan bu topraklar, II. Zaman volkanik kütleleriyle örtülü olup, güneyden kuzeye doğru yükselerek Eğrikırık dağında 1460 m ye ulaşır. Derelerle derin bir şekilde parçalanmış ilçe arazisinin dağlık bir hal alması, ekim alanlarının sınırlı olması sonucunu doğurmuştur. O yüzden köylerin çoğu mahalleler halinde dağılmıştır. Bu mahallelerden aşağıdakiler, dere boylarındaki küçük tarlalarında yıllık 17 700 ton patates yetiştirir, bahçelerinden de 300 ton ceviz ile 600 ton elma elde eder. Güneyin daha yüksek kısımlarında, başlıca meşgalesi hayvancılık olan obalar yer alır. Gür otlu bu alanlarda 19 binden fazla koyun, 12 bini geçen sığır beslenir. Kasaba, stabilize bir yolla Fatsa'ya bağlanır.

KORGAN veya KURGAN, Batı Türkistan'ın birçok şehir ve kasabalarının adlarında rastlanan bir kelime. K. tepe, Kette K., Hoca K., Taş K., Çolak K. gibi. Batı Sibiryada Özbek - Şıbanîler soyunun egemen olduğu sahada, K. adlı bir şehir de vardır. Kırgızca K. terimi "kale, müstahkem mevki, duvar, çit, mezarın çevresindeki parmaklık" anlamlarını ifade eder. K. terimine ilk defa Orhon anıtlarından Kül Tigin yazıtında rastlanmaktadır. Bu yazıtta "Amga Korgan'da kışlayıp ilk baharda Oğuzlar üzerine ordu çıkardık" denilmektedir. K. terimi, XVI. yüzyıldan beri Rus ilmî edebiyatında toprak veya taş yığını ile, eski mezar üzerinde meydana getirilmiş olan yapma tepelere denir. Bu tepeler (höyükler), en eski devirlerde hükümdarların veya büyük boy başbuğlarının ölüsünün gömüldüğü mezarlardır. XIII. - XIV. yüzyıllarda Kıpçakların da bu höyüklere K. mezar dediklerini biliyoruz; Ruslar da bu terimin Türkçe olduğunu kaydederler. XVII. yüzyılda Başkurt ve Kazakların biribirine karşı barımta yaptıkları devirdeki bir olayı anlatan Akça ve Karas destanında, tıpkı eski Kıpçakçada olduğu gibi, kahramanın mezarı üzerine yapılan höyüğe "korgan" denilmektedir ("Başkurt Aymağı" Ufa 1925). Öyle anlaşılıyor ki XVI. - XVII. yüzyıllarda Özbeklerde K. terimi, Gök Türklerde olduğu gibi "kale" anlamını muhafaza etmiş, bir kısım Kıpçaklarda ise "eski alplerin mezarı" anlamını almıştır. Rusya'nın kuzey - batı vilâyetlerindeki K.'lara oradaki Rus halkı "litva mezarları" demektedirler. Bunlara Kırgızlar "obaça", Kazaklar "Oba" (b. bk.) derler. Türk ırkının çok eski devirlerde işgal ettikleri sahalarda görülen ve kazılar yapılan ünlü K.'lar, Pazırık (b. bk), Noyın Ula (b. bk.), Taştık (b. bk.), Tagar (b. bk.) K.'larıdır.

KORİDOR (İtal. corridore, correre = Koşmak'tan: = dar yol, geçit): 1. Dar ve uzun hol, geçit.

2. Bir ülkeye ait toprakları, başka bir ülkeye ait topraklardan geçerek, denize veya yine bir ülkeye ait başka topraklara bağlayan dar toprak şeridi.

I. Dünya Harbi'nin sonundaki Versailles Antlaşması (1919) ile Danzig K.'u, Polonya'yı Baltık Denizi'ne bağladı. Böylece, Almanya'nın Ostpreussen (Doğu Prusya) eyâleti, diğer Alman topraklarından ayrılmakta idi.

II. Dünya Harbi'nden sonra (1945) Amerika, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği de; Almanya'yı nüfuz bölgelerine ayırırken, Batı Berlin'i, Batılı devletlerin nüfuz bölgelerine bağlayan bir hava K.'u kurmuşlardı. Bu K., Batılılar için, Sovyet Bölgesi'nin üzerinden geçerek, Batı Berlin'le temas sağlamayı mümkün kılıyordu.

KORİNTHOS, şehir ve bölge adı. 1. Corinth: A. B. D.'nde şehir. Mississipi devleti'nin kuzey - doğusunda, Alcorn kontluğundadır. Nüfusu 11 453 (1964) dür. Demiryolu kavşağı olup tekstil ve süt ürünleri merkezidir. 3 - 4 Ekim 1862'de burada, Amerika iç harbinin ağır bir çarpışması yapılmış, Rösecrans'ın kumandasındaki Birlik (Union) Kuvvetleri, Van Dorn'un kumandası altında bulunan Konfedereleri püskürtmüştür.

2. Argolis ve K. bölgesi: Bugünkü Yunanistan'da, Peloponnez'in kuzey - doğusunda bir idarî bölge. Nüfusu 190 184 (1964) dür. Merkezi Nauplia'dır.

3. K. veya Koritho: Yunanistan'da aynı adı taşıyan körfez üzerinde bir şehir. Nüfusu 17 700 (1966) dür. K. şehri 1858 ve 1928'de iki defa deprem felâketine uğramış, sonradan düzgün bir plana göre yeniden kurulmuştur.

Tarihçe : Eski K.'un M. Ö. IX. yüzyılda Dor istilâcıları tarafından kurulmuş olduğu sanılır. Aynı adı taşıyan burunda bulunması, ticaretinin gelişmesine sebep olmuş ve şehir büyüyerek sömürgeler kurmuştur. Peloponnez harbinde Peloponnez Ligası üyesi olmuş; K. harbinde (M. Ö. 395-387) Atina, Thebai ve Argos ile, Sparta'ya karşı birleşmiştir. M. Ö. 243'te Akhaia Ligasına katılmış, Romalı general Mummius tarafından tahrib edilmiş, M. Ö. 44'te Casear tarafından gönderilen bir grup Romalı sömürgeci tarafından tekrar kurulmuştur. Aziz Paulos burada ilk hıristiyanlık yayımını yapmıştır (M. S. 52 - 54). 1205'te Latin Haçlılar tarafından Bizans imparatorlarından zaptedilmiş, bir süre Venedikliler tarafından idare edildikten sonra, 1458'de Osmanlı Türklerinin eline geçmiştir. Daha sonra 1687 - 1715 arası Venedik idaresinde, 1715 - 1822 arası da Türk idaresinde yaşamış, 1822'de Yunanistan'a verilmiştir. Şehir 1858'de deprem tarafından yok edilmiş ve yeni bir şehir kurulmuştur. 1941'de Almanlar tarafından işgal edilmiş, 10 Ekim 1944'te de İngilizler tarafından kurtarılmıştır.

4. Korinthia, Yunanistan'ın K. burnunun her iki tarafında uzanan bir nomos (idarî bölgesi) u dur. Nüfusu 112 500 (1964) dür. Merkezi K. şehridir.

KORİNTHOS KANALI, Yunanistan'ın ortasından geçen bir deniz yolu. Korinthos burnunun yarılması (1881 - 1893) ile yapılmıştır. Korinthos körfezini Saronikos körfezine bağlar ve Peloponnez'i, Attike ve Boeotia bölgelerinden ayırır. Uzunluğu 6 300 m, derinliği ise 8 m dir.

KORİNTHOS SÜTUN BAŞLIĞI, Sütun başlığındaki stilize akant (süs motifi) yapraklarıyle karakterize olan bir Yunan üslûbu. Bunu ortaya çıkaranın, heykeltraş Kallimakhos olduğu sanılır. Bu üslûba, Ion üslûbunun daha süslü bir şekli gözü ile bakılabilir, çünkü saçak ve başka hususlar bakımından ondan farklı değildir. M. Ö. V. yüzyıldan kalma Bassai tapınağı (Arkadia) bu üslûbun en eski örneğidir. Hellenistik dönemde çok yayılmıştır.

KORİST, Koro üyesi kadın veya erkek ses san'atkârı. Fr. choriste, İng. chorister, Alm. Chorsaenger, Chorist, İt. corista, İsp. corista. K.'in karşılığı "solist" olarak gösterilebilir. Aynı şahıs, koroda birlikte okuduğu zaman korist, tek başına okuduğu zaman solisttir.

KORİYAMA, Japonya'da, Honshu adasında, Fukushima ilinde, Abukuma nehri üzerinde bir şehir. Nüfusu 70 900'dür. Kimya ve dokuma sanayii, bilhassa ipek işleri çok gelişmiştir.

KORKUT, Şerif (Burdur 1895 - Ankara 1957). Türk hekimi.

Ş. KORKUT

K., ilk öğrenimini Burdur'da, orta öğrenimini Konya İdâdîsinde yaptı. 1913'te, Askerî Tıbbıyye'ye girdi ve 1918'de tıp öğrenimini tamamladı. Bir müddet askerî doktor olarak çalıştıktan sonra, 1925'te askerlikten ayrıldı. Sivil hayatta ilk görevi İmar, İskân ve Mübadele Vekâleti'ndeki sıhhî müşavirliktir. Aynı yıl, İstanbul Hamidiye Etfal (çocuk) Hastahanesine ve kısa bir süre sonra da Cerrahpaşa Hastahanesi'ne asistan tâyin edildi. 1927'de, Tıp Fakültesi İkinci Cerrâhî Kliniği asistanlığına geçti. Daha sonra iki yıl kadar Almanya'ya gitti. Türkiye'ye döndükten sonra, Kayseri Hastahanesi operatörlüğüne, oradan Zonguldak Hastahanesi başoperatörlüğüne, oradan da 1937'de Ankara Nümune Hastahanesi başoperatörlüğüne verildi. 1946 seçimlerinde Burdur'dan milletvekili seçilen K., bir devre Büyük Millet Meclisi'nde bulundu. 1950'de, kendi isteği ile, emekliye ayrıldı.

K., hekimliğe başladığı ilk günlerden itibaren, halkın sağlığı konusu üzerinde titizlikle durmuş ve koruyucu hekimliğin temeli olan "halkın sağlığını koruma usulü" (= sanitation) konusundaki çalışmaları ile tanınmıştır.

İyi bir hekim olduğu kadar, iyi bir insan ve iyi bir milliyetçi olarak kalan ve Türk milletinin büyük vasıflarına ve meziyetlerine hayran olan K.'nın başlıca eserleri:

Ameliyat Sonu Zâtürrieleri (İstanbul 1933), *Harp Cerrâbîsi* (Ankara 1944), *Hayattan Çizgiler, Tanıdıklarım* (Ankara 1949), *Sıhhat ve İktisat* (Ankara 1949), *Sıtma ve Çeltik* (Ankara 1950) dir.

KORKUT ATA (Dede Korkut veya Dedem Korkut), efsanevî Oğuz ozanı. Ne zaman ve nerede yaşadığı tam bilinemiyor. Gerek tarihî kaynaklardan gerek Oğuz halk rivayetlerinden gerek *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyelerden edindiğimiz bilgilere göre K. A., bir halk filozofu, bir akıl hocası, ozan ve keramet sahibi, bilinmeyen şeylerden ve gelecekten haber veren bir kişidir. Daha çok "ozanlar pîri", "ozanlar başı" diye tanınır. Oğuz Türklerinin hikâyeleşmiş destanı olan *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyeleri ilk defa onun anlattığı, bu eserin onun tarafından düzenlenip yazıldığı söylenir. Bundan dolayı, Oğuzların destanî hikâyelerini toplayan bu kitaba onun adı verilmiş ve eser, *Kitab-ı Dede Korkut* diye adlandırılmıştır. Dede Korkut adındaki *dede* kelimesinin, *Korkut* adı kadar eski olmadığı ve bunun, efsanevî Korkut'un yaşlılığını nitelemek için asıl ada sonradan eklendiği şüphesizdir. Tarihî kaynaklarda ve çeşitli Oğuz rivayetlerinde Korkut adının bazen *dede*'siz olarak sadece Korkut, bazen de K. A. şeklinde geçmesi, bunu açıkça göstermektedir.

Dede Korkut Kitabı'nın önsözünden anlaşıldığına göre, K. A., Hz. Peygamber zamanına yakın zamanda yaşamıştır ("Resûl aleyhisselâm zamanına yakın, Bayat boyundan K. A. derler bir er ortaya çıktı"). Onun, Oğuz hanlarına vezirlik - müşavirlik yaptığı söylenir. Hikâyelerden anlaşıldığına göre, Oğuzlar sık sık ona akıl danışırlar, onun, gelecekten, bilinmeyen şeylerden haber verdiğine inanırlardı. K. A., kopuz çalarak derin anlamlı ve öğüt dolu sözler söylerdi. Onun adına, *Dede Korkut Kitabı*'ndan başka, Oğuzlardan, Türkmenlerden ve Osmanlıların atalarından söz eden menkıbevî tarihler ile bazı edebî kaynaklarda ve bazı Türk kavimlerinin halk edebiyatlarında da rastlanır.

Bir söylentiye göre K. A., Oğuzların Bayat boyundandır (Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Kitabı,* İstanbul 1938, s. 1, XVIII). Ebü'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime'*-sinde de "Oğuzun boyundan" olarak gösterilir (Türk Dil Kurumu yayını, İstanbul 1937, faksimile 28 a - 28 b). Ufa Başkurtları da K. A.'yı kendi oymaklarının ilk atası kabul ederler (Abdülkadir, *Kitab-ı Dede Korkut hakkında,* Türkiyat Mecmuası, I, s. 213 - 219). Bir başka söylenti ise, onun aslının Afrika'lı olduğunu, ölümden kaçıp Hindistan'a, oradan da Sırderya kıyılarına geldiğini ileri sürer. K. A., birkaç yerde babasının adı ile, "Kara Hoca'nın oğlu", "Kayı Kara Hoca'nın oğlu" ve "Karmış oğlu Dede Korkut" diye anılır (İslâm Ansiklopedisi, *Korkut Ata* maddesi).

K. A.'nın yaşadığı zaman ve hayatı hakkında dolaşan rivayetlerden en çok kabul edileni, *Dede Korkut Kitabı*'nın başındaki, "Hz. Peygamber zamanına yakın" yıllarda yaşadığına ilişkin olanıdır. Oğuz padişahı Kara Han'ın, K. A.'yı Hz. Peygamber'e elçi olarak gönderdiği, Korkut'un Oğuz kavmini uyarıp aydınlattığı bazı kaynaklarda ileri sürülür. Fakat onun Peygamber'e gönderildiği veya gittiği hakkında, gerek *Kitab*'ın önsözünde gerek hikâyeler kısmında herhangi bir kayıt yoktur.

Dede Korkut Kitabı'nda K. A., "Oğuzun bilicisi" diye nitelendirilir. "O ne derse olur, geleceğe ait türlü haberler verir, Hak Teâlâ onun gönlüne ilham eder"miş. Birçok tarihî kaynaklar ve hemen hemen bütün rivayetler, K.A.'nın keramet sahibi bir kişi olduğu noktasında birleşirler. Meselâ Ali Şîr Nevâî , onu, "hem geçmiş şeyleri, hem de gelecek olanları bilen bir insan" diye niteler *(Nesâimü'l-Muahabbe*'den naklen Gökyay, s. XXIX). O, eski Doğu'da birçok örnekleri görülen ve hükümdarların akıl hocası (bilge - vezir) olan bir tiptir. Hanlık düzeninin önemli bir unsuru, hanın veya yöneticilerin müşavir - veziri olmuş, bu yolda önemli görevler yapmıştır. Bazı kaynaklar ve söylentiler, K. A.'yı 295 ve 300 yıl yaşamış gösterir.

Dede Korkut Kitabı'nda onu, vezir veya devlet adamı karakteri ile değil, "ozanlar başı" olarak görüyoruz. Destanî hikâyelerde ona bağlanıp mal edilen başlıca işler şunlardır: Güzel sözler, hikmetler söylemek; Oğuzların türlü yönlerine ilişkin hikâye ve rivayetleri anlatmak, hanların ve beylerin methiyelerini söylemek, eğlence ve törenlerde şarkılar çalmak, iyi insanlara hayır dualar etmek (alkış tutmak), kötüleri kınayıp ayıplamak (kargış etmek), törenleri kutlamak... Bunlardan dolayı K. A., geleneksel bir Oğuz ozanı olarak karşımıza çıkar. Zaten onun destanî bir ozan olduğu, hikâyelerden yeterince anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında olduğu gibi, nerede ve nasıl öldüğü hakkında da kesin bilgiler yoktur ve bu konularda da çeşitli rivayetler dolaşır. Onun mezarı bugün harap bir türbe halindedir ve Taşkent'ten Kazalı'ya giderken, Korkut istasyonunda, Sırderya ırmağının Aral Gölü'ne dökül-

düğü yere yakın bir noktadadır (Gökyay, s. XXXVII). Evliya Çelebi, "Demir Kapu'daki ziyaretler meyânında Kırklar Dağı'nda kâin ve Şirvanlıların itikad ettikleri Dede Korkut ziyaretgâhı" ndan söz eder ki, bu, K. A.'ya mal edilen mezarlardan biri olmalıdır.

K. A.'nın anısı, çeşitli devirlerde ve uzun yıllar boyunca Türklerin eski ve yeni yurtlarında canlı olarak yaşamış, Türk dünyasının çeşitli alanlarında son zamanlara kadar saklanmıştır. Bugün bile bir yandan K. A.'nın adı ve anısı, öte yandan *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyelerden bazıları, türlü yerlerde hâlâ yaşamaktadır. Meselâ Kazaklar arasında o, halk şairi, kopuz ve tanburanın bulucusu olarak tanınmaktadır. Kazaklara göre K. A. en büyük velilerden biridir. Kazak bakşıları kopuz çalıp türkü söylerken, pîrleri saydıkları K. A.'yı yardıma çağırırlar. Manas destanında da K. A.'nın adı geçmekte, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Kazılık dağı anılmaktadır.

Dede Korkut Kitabı: Türk dilinin ve kültürünün en güzel, en dikkate değer eserlerinden, Türk edebiyatının en büyük anıtlarından biri, destanî hikâyeler kitabı. Asıl adı *Kitab-ı Dede Korkut alâ Lisan-ı Tâife-i Oğuzân* (Oğuzların Diliyle Dede Korkut Kitabı) olan bu eser, Müslüman Oğuzların Azerbaycan ve kuzey - doğu Anadolu yörelerindeki yaşayışlarını dile getirir ve İslâmlıktan önceki döneme ait Türk hayatından da önemli izler taşır. Bu kitap, 12 destanî hikâye ile, baş tarafında bulunan ve K. A.'nın efsanevî kişiliğine ilişkin bir önsözden meydana gelir. Eser, eski Türk yaşayışı, Türk dili, edebiyatı ve kültürü bakımlarından büyük bir önem ve değer taşımaktadır. Kitabın *Dede Korkut* adı ile anılmasının sebebi, Dede Korkut (Korkut Ata) adındaki ozanlar pîrinin, eserin bir nevi yazarı durumunda bulunması, kitapta toplanmış olan destanların, onun tarafından düzenlenmiş gösterilmesidir.

D. K. K.'nın 1950 yılına kadar bir tek nüshası biliniyordu. Dresden kütüphanesindeki bu yazmadan ilk olarak Fleischer söz etmiş, 1815'de Diez eseri incelemiş ve *Tepe Göz* hikâyesini yayımlamıştır. Daha sonra Barthold, 1894 - 1903 arasında, *Deli Dumrul, Boğaç Han, Kazan Bey'in evinin yağmalanması* ve *Bamsı Beyrek* hikâyelerinin metinleri ile Rusça çevirilerini yayımladı. 1916 yılında Kilisli Rifat, Dresden nüshasından Diez'in yazdığı nüshanın fotoğrafından Türkçe tam metni Arap harfleri ile yayımladı. 1938'de Orhan Şaik Gökyay, Dresden nüshasını esas tutarak, bazı açıklamalar, geniş bir giriş, sözlük ve fihrist de ekleyerek, eserin Latin harfleri ile ve transkripsiyonlu olarak ilk baskısını yaptı. 1950'de Ettore Rossi, Vatikan kütüphanesinde D. K. K.'nın altı hikâyesini içinde bulunduran ikinci bir yazmasını buldu ve 1952'de bu nüshayı bazı eklerle birlikte yayımladı. Daha sonra Muharrem Ergin, eserin her iki yazması üzerinde çalışarak yeni ve bilimsel bir baskısını yaptı (I. cilt: *Giriş, metin ve faksimile*, Ankara 1958; II. cilt: *İndeks ve gramer*, Ankara 1963).

D. K. K.'nın Dresden nüshası, bir "Giriş" ile 12 destanî hikâyeyi içinde bulundurmaktadır. Vatikan nüshasında ise girişten başka, hikâyelerin yalnız altısı vardır. Kitabın girişi, K. A.'yı tanıtmak için yazılmıştır. Besmele'den sonra başlayan bu bölümde, "Peygamber zamanına yakın, Bayat boyundan K. A. adında bir erin ortaya çıktığı, bu K. A.'nın, Oğuzun "tam bilicisi", Oğuz kavminin sorunlarını çözen ve gaipten türlü haberler veren bir kimse" olduğu bildirilir ve onun, hanlığın sonunda Kayı'lara geçeceğini söylemiş olduğu belirtilir. K. A.'nın bu sözle, o sırada hüküm sürmekte olan Osmanlıları kasd etmiş olduğu ileri sürülür. Bu kısa tanıtmadan sonra girişte, K. A.'nın özlü sözlerine yer verilmiştir.

D. K. K.'ndaki hikâyeler, Dresden nüshasındaki sıraya göre şunlardır: 1. *Dirse Han oğlu Boğaç,* 2. *Salur Kazan'ın evinin yağmalanması,* 3. *Bay Büre oğlu Bamsı Beyrek,* 4. *Kazan Bey oğlu Uruz'un esir olması,* 5. *Duha Koca oğlu Deli Dumrul,* 6. *Kanlı Koca oğlu Kan - Turalı,* 7. *Kazılık Koca oğlu Yigenek,* 8. *Basat ile Tepe Göz,* 9. *Begil oğlu Emren,* 10. *Uşun Koca oğlu Segrek,* 11. *Salur Kazan'ın esir olması ve oğlu Uruz'u kurtarması,* 12. *İç - Oğuz'a Dış - Oğuz'un âsi olması ve Beyrek'in ölmesi.*

Bu 12 hikâyeyi, konuları bakımından üç grup halinde incelemek mümkündür: 1. Oğuzların komşu kavimler ile veya kendi aralarında yaptığı savaşları anlatanlar (8 hikâye): 1, 2, 4, 7, 9, 10, 11, 12 no.lu hikâyeler. Bunlardan ikisi *(Dirse Han oğlu Boğaç* ve *İç Oğuz Dış Oğuz),* Oğuzların kendi aralarında yaptıkları mücadele ve savaşları, geri kalan altısı da, Oğuz beylerinin kuzey ve batıdaki komşu kavim (kâfir) lerle savaşlarını anlatır. 2. Aşk maceralarını ele alan hikâyeler (2 hikâye): 3, 6 no.lu olanlar. 3. Mitolojik unsurlar da taşıyan ve kahramanlık maceralarını esas alan hikâyeler (2 hikâye): 5, 8. Bu iki hikâyede, tabiat ve insanüstü kuvvetlerle mücadele göze çarpar. Bunlardan birinde Deli Dumrul, Azrail'in karşısına çıkar, ötekinde ise Basat, Tepegöz adındaki devi öldürür.

Dede Korkut hikâyelerinin her biri tek başına bağımsız ve tamam bir hikâye olarak karşımıza çıkmakta, fakat hepsi birden ayrıca bir bütünlük meydana getirmektedir. Bu bütünün konusu; yaşayışı, maceraları, inançları ve hayat görüşleri ile geniş Oğuz topluluğudur. Ayrı ayrı olarak hikâyelerin konusu ise, Oğuz topluluğu içindeki beylerin teker teker başlarından geçen çeşitli olaylardır. Her hikâye, esas olarak bir beyin macerası olmakla birlikte, az veya çok diğer beylerin de katıldıkları, hiç değilse bir vesile ile adlarının karıştığı olaylar dizisidir. Beylerin çevresi ve yaşayışı canlandırılırken, âdetleri, gelenek ve görenekleri, çeşitli yönleri ile bütün Oğuz kavminin hayatı bu hikâyelerde görülür. Hikâyeleri birbirine bağlayan ve onların bir bütünlük meydana getirmesini sağlayan asıl nokta, eserin tamamına yayılmış ve yerleştirilmiş olan sosyal tablodur. Bu tablo, aynı devirde, aynı bölgede, bir hanın çevresinde belirli bir hanlık düzeni içinde toplanmış bulunan Oğuz beylerini canlandırmaktadır. Başta, bütün beylerin kendisine bağlı oldukları bir han vardır ve bu han, genel

olarak "hanlar hanı" diye sözü edilen Bayındır Han'dır. Bütünü ile Oğuz ülkesinin hükümdarı olan Bayındır Han, genellikle arka plandadır ve hikâyelerin hiçbirinde kahraman olarak görünmez. Onun hikâyelerdeki rolü, beylere akın izni vermek, gerekince beyleri büyük divanına toplamak ve yılda bir defa büyük bir ziyafet vermektir. Akınların sonunda beyler, ganimetlerin en değerlisini ona ayırırlar, o da beylere, kahramanlık yapan bey çocuklarına armağanlar verir. Mevki bakımından Bayındır Han'dan sonra, onun beylerbeyi ve damadı olan, bütün İç Oğuz (Üç Ok) ve Dış Oğuz (Boz Ok) beylerinin kendisine bağlı bulunduğu Salur Kazan gelmektedir. Hikâyelerde kahraman olarak daha sonra, Alp Aruz, bazıları boy adları ile anılan 24 Oğuz beyleri ve bu boylara herhangi bir şekilde bağlılıkları belirtilmeyen beyler gelir. Bu adlardan çoğuna, Oğuz kabile adlarında ve Oğuzların yayıldıkları alanlardaki yer adlarında da rastlanmaktadır. Millî destan niteliği taşıyan bu hikâyeler, millî kültür değerlerinin bir hazinesi, millî ve sosyal hayatın renkli ve ayrıntılı bir tablosu durumundadır.

Esere göre olaylar, bugünkü Kafkasya Azerbaycan'ı ile kuzey - doğu Anadolu (Kars - Pasinler - Bayburt - Trabzon) bölgesinde geçer. Oğuzların oturdukları yerler, Oğuz ili adı ile gösterilir. "Kâfir illeri" ise, Gürcü, Abaza ve Trabzon Rum ülkeleridir. Fakat sözü edilen Oğuz ülkesinin sınırları açık olarak belli değildir. Hikâyelerde "Oğuz'un Serhaddi"nden söz edilir, fakat bu "serhad"din nerede olduğu kestirilemiyor. Aynı şekilde İç Oğuz ve Dış Oğuz'un nereler olduğu, nasıl ayrıldığı da belli değildir. Her beyin bir yurdu, bir ordusu olduğu anlaşılıyor, ama bunların da yerleri ve sınırları belirtilmiyor. Oğuzlar göçebe oldukları için olacak, kitapta hemen hemen hiçbir şehir onlara mal edilmemekte, Oğuz ülkesinde hiçbir şehir ve kale olmadığı anlaşılmaktadır.

Oğuzlar Müslümandır. Fakat hikâyelerde din, çok güçlü bir unsur olarak görünmez. Aile kurumu çok sağlam bir durumdadır. Tek kadınla evlilik (monogami) esastır. Kadınlara çok saygı gösterilir ve gerekince kadınlar, kocalarına akıl öğretirler. Evin işlerini, ziyafetleri kadın yönetir. Hikâyelerde çok derin bir ana sevgisi vardır. Ana hakkı Tanrı hakkıdır. Babalar da çocuklarına karşı çok düşkündürler. Çocuğu olmayanlar hoş görülmez ve onların, Allah'ın gazabına uğradığına inanılır. Aile başkanı baba olmakla birlikte, babanın mutlak bir baskısı yoktur. Çocukların anababaya saygısı kesindir. Babanın bir sözünü iki eden çocuk iyi sayılmaz. Erkek çocuk kıza üstün tutulur.

D. K. K.'nda ahlâka çok büyük bir önem verildiğini görürüz. Kahramanlar yalan nedir bilmezler. Namus için can verilir. Kuvvet ve cesaret büyük bir önem taşır. Beyliğin babadan oğula geçmesi bile kahramanlık göstermeye bağlıdır. Hikâyelerdeki tipler çok çetin insanlardır ve genellikle mübalâğalıdır, olağanüstü nitelikler taşır. Yemeleri, içmeleri, uyumaları ve savaşmaları hep insanüstü bir durum gösterir. İşte bundan dolayı bu hikâyelere destan veya masal gözü ile bakanlar da vardır.

Hikâyelerdeki hayat tarzı, göçebe hayatıdır. Yazın yaylaya göçer, kışın ovaya inerler. Evlerin çoğunlukla büyük göçebe çadırı şeklinde olduğu anlaşılıyor. Başlıca varlıkları hayvanlardır. Her beyin büyük tavlaları, ağılları vardır. Başlıca hayvanlar, at, deve ve koyundur.

Hikâyelerde tabiat büyük bir yer tutar. Bu tabiat, canlı bir tabiattır. Akan suları, uçurumlu, karlı ve sisli dağları, yeşil çimenleri ile çok canlı ve hareketlidir. Eserde en çok üstünde durulan unsurlardan biri de avdır. Ava, aşağı yukarı bir akın kadar önem verilir. Av için büyük hazırlıklar yapılır ve bazan bir haftalık avlar düzenlenir. Kahramanların başlıca sazları, millî Türk çalgısı olan kopuz'dur. Savaşta davullar ve borular çalınır.

Ortak kahramanların bulunması, aynı yer adlarının geçmesi, K. A.'nın genellikle hikâyelerin sonunda ortaya çıkıp kendini göstermesi, bu hikâyeleri birbirine bağlamaktadır.

Dil ve üslûp: Hem destan hem de halk hikâyesi özelliklerini taşıyan D. K. K.'nda nazımla nesir bir arada kullanılmıştır. Yer yer nazma yaklaşan ve âhenkli bir nesirle anlatılan olayların arasına, kahramanların o olayla ilgili duygu ve heyecanlarını dile getiren, kafiye ve vezin bakımlarından oldukça serbest şiir parçaları serpiştirilmiştir. Eser bu yönü ile, *Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre...* gibi halk hikâyelerine benzerse de, hikâyelerin genel karakteri ve yapısı, bunların eski ve köklü bir destandan gelme olduğunu gösterir. Kitap, eski malzemeyi çok defa olduğu gibi alan, fakat bunu yeni unsurlar ile zenginleştiren ve ona bir bütünlük kazandırmada büyük bir hüner gösteren usta bir kalemden çıkmış izlenimini vermektedir. Olayların anlatılışı ve hikâyesi nesir halinde yapılır, seslenme ve karşılıklı konuşmalar ise genellikle şiir şeklindedir. Fakat nesir parçalarında da bol bol nazım özellikleri görülür. Yer yer kısa, ölçülü, âhenkli ve secilli cümleler büyük bir yer tutar. Bu yüzden hikâyelerdeki manzum parçaları mensur parçalardan ayırmak çok güç, bazen de imkânsızdır. D. K. K.'nda manzum parçalara "soy" ve "soylama" denilmektedir. Böyle manzumeler söylemeğe ise "soylamak" deniliyor. Aynı şekilde destan için "boy" ve destan söylemek için de "boylamak" terimleri kullanılmıştır. Böylelikle hikâyeler, şekil bakımından da bir bütünlük göstermekte ve eserin bütünü, büyük bir Oğuz destanının biraz hikâyeleşmiş bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Hikâyelerin dili, Türkçenin eşsiz bir anıtı ve örneği durumundadır. Bu dil, milletin ağzında yüzyıllarca süzüle süzüle tıpkı atasözleri ve vecizeler dizisi haline gelmiş bir dildir. Üslûbu ise, yalın, açık, kesin ve gösterişli bir destan üslûbudur.

Yazılma tarihi: D. K. K.'nda sözü edilen olayların gerçek tarihi ve yeri, eserin telif tarihi gibi meseleler, kitabın ilk esaslı inceleme ve tahlilini yapan Diez'den beri çok tartışılmıştır. Fakat eserde en çok, Ak Koyunlu Türkmen dev-

letinin, Anadolu, İran ve kuzey Azerbaycan'daki savaşları ile, komşu kavimlerle savaş ve barış ilişkileri dikkat çekmektedir. Bu hikâyeler, eski şekilleri ile, bu son tarihî devirden önce de, her halde sözlü bir gelenek olarak yaşıyordu. Fakat bunların bir sanat eseri halinde yazılması ve tasnif edilmesi, XV. yüzyılın 2. yarısında, büyük bir ihtimalle de Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın saltanat yılları (1453 - 1478) sırasında olmuştur. Hikâyelerde en çok sözü edilen Bayındır Han, Ak Koyunluların destanî atasıdır. Oğuzların sözlü destan geleneklerine; Ak Koyunlu devleti zamanında Anadolu, İran ve kuzey Azerbaycan'daki yaşayış ve mücadelelerinin izleri de eklenmiş, böylece, değişik zamanlarda ve başka başka yerlerde geçen olayların birleşmesinden doğan Dede Korkut hikâyeleri, daha bir süre sözlü edebiyat halinde yaşayarak XV. yüzyılın 2. yarısında yazıya geçmiştir. Buna göre hikâyelerin meydana gelmeleri ile tesbit tarihleri, toplanıp yazılmaları arasında epey zaman vardır. Onların esası, Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önceki hayatları ile ilgilidir. Kitabı, eski Oğuz destanî geleneğini çok iyi bilen, zevki ve sanat kabiliyeti yüksek bir ozanın düzenleyip yazdığı anlaşılıyor. Bu ozan, eski Oğuz destanını yeni unsurlarla zenginleştirerek ve ona yepyeni bir şekil vererek yeniden canlandırmıştır. Eserin başında bulunan ve Osmanlılara işaret eden kayıt da, bunların, Osmanlıların Anadolu'da kuvvetlenmeğe başladıkları bir zamanda yazıldığını göstermektedir.

D. K. K.'ndaki hikâyelerden bazıları ile bugün bile Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde karşılaşılmaktadır. Anadolu'da şimdiye kadar rastlanan başlıca hikâyeler, *Beyrek, Deli Dumrul* ve *Tepegöz*'dür. Bunlar bir hayli değişikliğe uğramış, içlerine birçok masal unsurları karışmış, bazı kahramanların adları değişmiştir ve genel olarak ana olaylarda, asıl hikâyeler ile benzerlikler kalmıştır.

Eserin baskıları: 1. D. K. K.'nın Türkçede ilk baskısı, Kilisli Rifat tarafından yapıldı (1916). 2. Yeni harflerle yayımlanan ilk baskı: Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut,* İstanbul 1938. Gökyay'ın bundan sonra yaptığı baskılar: *Bugünkü Dille Dede Korkut Masalları,* İstanbul 1939 (2. bas. 1943); *Bugünkü Dille Dede Korkut,* İstanbul 1963; *Dedem Korkut Kitabı,* İstanbul 1973. 3. Suat Hizarcı takma adıyle Cevdet Kudret, *Dede Korkut,* İstanbul 1953 (2. bas. 1958, 3. bas. 1963). 4. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı,* I, Ankara 1958; II (İndeks ve gramer), Ankara 1963. Ergin'in daha sonraki baskıları: *Dede Korkut Kitabı,* Ankara 1964; *Dede Korkut Kitabı,* İstanbul 1969. 5. Adnan Binyazar, *Dedem Korkut,* İstanbul 1973. D. K. K., 1951 yılında Ettore Rossi tarafından İtalyancaya, 1958'de de Joachim Hein tarafından Almancaya da çevrildi.

KORKUT ÇELEBİ (Şehzâde Ebu'l-Hayr Mehmed Korkut), (1467 - Bursa 17 Mart 1513), II. Bayezid'in sekiz oğlundan biri ve Yavuz Sultan Selim'in ağabeyi, K. Ç.'nin annesi Bülbül Hatun'dur. Osmanoğulları'nın en değerli şahsiyetlerinden ve Fatih Sultan Mehmed'in en sevdiği torunlarından biri olan K. Ç.'nin eğitim ve terbiyesi, İstanbul Saray - ı Hümâyûnu'nda özellikle Fatih'in nezaretinde olmuştur.

Önceleri Manisa Sancakbeyi olarak Saruhan tahtına oturmuş, sonra Antalya'ya Teke tahtına gönderilmiştir. Vezîr-i âzam Ali Paşa'nın da Amasya'daki ağabeyi Veliaht Şehzade Ahmed'i desteklediği gözünden kaçmıyordu. Bu sebeple, İstanbul'daki herhangi bir olay üzerine, en kısa yoldan oraya yetişebilmek gayesiyle kendisine, eskisi gibi, Manisa sancağının verilmesini istemiş, fakat bu isteği reddedilmişti.

Bunun üzerine K. Ç., babasının gözünü korkutmak ve Manisa sancağını elde edebilmek maksadıyle, amcası Sultan Cem'i taklit ederek, Hacca gitmek bahanesiyle 8 gemi 137 kişilik maiyetiyle 1509 Mayıs'ında Antalya'dan hareketle İskenderiye'ye gitmişti. K. Ç. bu teşebbüsünde Türk denizcileri üzerindeki nüfuzundan faydalanmıştır. 29 Mayıs'ta K. Ç., Kahire'de Sultan Kansu tarafından muhteşem bir törenle karşılanmış, Memlûk Sultanı K. Ç. ve maiyetine, günde 50 koyun, 2 000 piliç, 5 ton şeker, 5 ton bal, 2 000 kaz tahsis etmişti. II. Bayezid K. Ç.'nin bu hareketinden kuşkulanmakla beraber, oğluna Manisa sancağını yine vermemiş ancak onu affederek, kendisine yeniden Teke ve Hamid (Antalya ve Isparta) sancaklarını vermiştir.

Kardeş olan Yavuz Selim ve Korkut birbirlerini çok sevmelerine rağmen, aralarına taht ve taç meselesi girmiş, bu hal K. Ç.'nin ölümüne kadar sürmüştür. Selim de bazı istekleri yerine getirilmeyince, ağabeyi K. Ç.'yi taklit ederek 1511'de Trabzon'dan hareketle önce Kefe sonra Kırım'a gitmiş, bundan faydalanan K. Ç., babası üzerindeki baskısını arttırarak Manisa sancağını elde etmiş, bu suretle İstanbul'a en yakın sancağa sahip olmuştu.

Vezîr - i âzam Ali Paşa'nın ölümü ile durumu daha kuvvetlenen K. Ç.'nin, tahta geçememesi için ciddî bir sebep, erkek çocuğunun olmayışı idi. Ancak K. Ç., Fatih'in ölümünden sonra, babası Amasya'dan İstanbul'a gelinceye kadar kısa bir süre saltanat naipliği yapmış ve saltanatın tadını da almıştı.

21 Ağustos 1511'de II. Bayezid'in, oğlu Şehzâde Ahmed'i tahta geçirmek isteyişi, bu duruma Selim taraftarlarının baş kaldırışı ve K. Ç.'nin ansızın İstanbul'a gelişi, işleri bir hayli karıştırmış; ancak K. Ç., babasının hayatta olması gerekçesiyle ordu tarafından desteklenmemişti.

II. Bayezid 24 Nisan 1512'de Şehzâde Selim lehine tahttan feragat ettiği sırada K. Ç., İstanbul'da bulunuyordu. Kendisinden 3 yaş küçük kardeşi Selim'i karşılayarak padişahlığını tebrik etmişti.

K. Ç., kardeşi Sultan Selim'den Anadolu'da istediği sancakların kendisine verileceğine, bu sancakların iç idaresi hususunda kendisine karışılmayacağına ve sancakların gelirinden başka paraya ihtiyacı olursa onun da İstanbul'dan padişah hazinesinden gönderileceğine dair senet istemiş, bu senedi de almıştı. Ancak o da, Yavuz Sultan Selim'e, padişahlığına karşı hiçbir harekette bulunmayacağına dair mukabil bir senet vermişti.

K. Ç. Anadolu'ya geçtikten sonra sözünde durmamış etrafına lüzumundan fazla kuvvet toplamıştı. Yavuz Sultan Selim K. Ç.'nin niyetini tam anlamak için bazı komutanlarına kendisini saltanata davet eden mektuplar yazdırmış, K. Ç. bunlara inanarak daha fazla saltanat hevesine düşmüş ve İstanbul'daki ricale olumlu mektuplar yazarak, yardımlarını istemiştir.

K. Ç. daha önce kardeşinden Manisa sancağından başka Midilli adasını da istemiş ve almıştı. Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'ya geçtiğini duyan K. Ç., Manisa'da kalmayı uygun görmeyerek Antalya'ya doğru uzaklaşmıştı.

Anadolu'da birliği kurmak için Yavuz Sultan Selim, ağabeyi Sultan Ahmed'i, 1513'te Bursa'da yaptıkları bir savaştan sonra boğdurmuş, K. Ç.'yi de Antalya'dan Bursa'ya getirterek onu da boğdurmuştur (17 Mart 1513).

K. Ç., Türk denizcilerini himaye etmekle şöhret yapmıştı. Düşman elinde bulunan her Türk denizcisini kurtarır, işleri olmayanlara da iş temin ederdi. Uzak ülkelere adamlarını yollar, Türk esirlerinin fidyelerini ödetip Türkiye'ye getirirdi. Böylece binlerce kişinin sevgi ve minnetini kazanmıştı. Oruç Reis, kardeşi Hızır Reis ve Turgut Reis K. Ç.'nin himayesinde yetişerek şan ve şöhrete ulaşmışlardı.

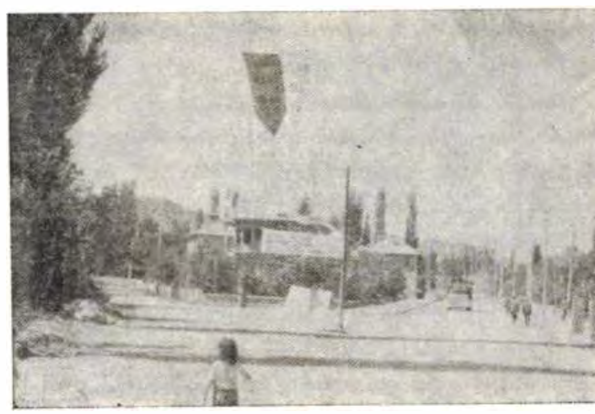
46 yaşında ölen Sultan Korkut, son derece mükemmel bir tahsil görmüş, 3 büyük Doğu dilini öğrenmiş, ilim ve san'at adamlarından başka, bilhassa büyük gelişme içinde olan Türk denizciliğini ve dehâ sahibi Türk denizcilerini himaye etmesiyle tanınmıştır. Şair, bestekâr ve sâzendedir. Zamanımıza kalan eserleri: 1. Devr-i Kebîr Kürdî (bugünkü Bayatî), 2. Evc, 3. Hâver, 4. Lâle-ruh Peşrevleri ile 5. Lâle-ruh, 6. Mâye-i Atıyk, 7. Nevâ (Şereşeyol) ve 8. Uşşak Saz Semâîleri kalmıştır. Amasya'da doğmuş, Bursa'da ölmüş ve burada gömülmüştür. Kantemiroğlu'nun yazdığı peşrev 3 hânedir. "Gıdây-ı Rûh" adıyle bir saz icad etmiştir. Çocukları Ferahşâd Sultan, Fatma Sultan ve genç ölen bir şehzâdedir.

Şehzâde Sultan Mehmed Korkut Han (Çelebi), Osmanoğulları'nın padişah olmıyan üyeleri arasında en tanınmışlarından biridir. Çok çeşitli alanlarda faaliyet göstermiştir. Fâtih Sultan Mehmed'in en gözde torunu olarak parlamış, fakat küçük kardeşi Yavuz Sultan Selim'in Trabzon sancak beyi iken Osmanlılar'ın en büyük düşmanı Safevîler'e karşı gösterdiği başarılar neticesinde yaptığı büyük askerî ün yüzünden, tahtı ona kaptırmıştır. Sancak beyi bulunduğu Batı Anadolu vilâyetlerinde askerî faaliyet göstermesine imkân olmadığı için, denizciliğe eğilmiş ve XVI. yüzyılın büyük Türk denizciler ekolünün kurucularından olmuştur. Onun için Türk denizcileri, Yavuz Sultan Selim tahta geçtiği zaman, önce ona karşı kuşkulu davranmışlardır. Sonradan Yavuz, ordudaki prestijini, denizciler arasında da sağlamağa muvaffak olmuştur.

Sultan Korkut'un eserleri şunlardır: *Divân-ı Harîmî* (bu mahlasla yazdığı şiirler, Millet Küt., 104), *Vesîletu'l-Ahbâb* (elyazısı ile olan müellif nüshası: Ayasofya Küt., 3.529; 4 Haziran 1509'da tamamlanmış Arapça bir ahlâk kitabı), *Hallu İskâki'l-Efkâr* (Ayasofya, 1.142, fıkh), *Dâ'vetu'n-Nefs* yahut *Kitâb fi't-Tasavvuf* veya *Kitâbu'l-Harîmî* (Ayasofya, 1.763, tasavvuf), *Hâfizu'l - İnsân* (Ayasofya, 2.289, Arapça, akaid), *Fetâvây-ı Korkudîye* (bugün kayıp).

KORKUTELİ, Antalya iline bağlı bir ilçe. Doğuda Antalya merkez ilçesi; güneyde Elmalı; batıda Burdur'un Gölhisar ve Tefenni ilçeleri; kuzeyde de yine Burdur'un merkez ve Bucak ilçeleriyle çevrilidir. Nüfusu 8 409 (1970) dur; köyleriyle birlikte 41 298 (1970) dir.

XII. yüzyılda Selçuklular tarafından Bizans'tan alınan bu topraklar XVI. yüzyılda Osmanlılara geçmiştir. Osmanlılar zamanında Alâiye (Alanya) sancağına ait bir bucak idi. Alâiye sancağı kaldırılınca, K., Teke'ye bağlandı. 1915 yılında Antalya mutasarrıflığının ilçesi oldu ve Yunanca boğaz mânasına gelen Stanoz veya İstanos adı değiştirilip onun yerine, Osmanlı hanedanından sultan Korkud'un bu beldede yaşadığı göz önünde bulundurularak, K. denmeye başlandı. K. bugün de Antalya'nın, alan bakımından Akseki'den sonra en geniş (2 471 km²) ilçesidir. İlçe arazisi, doğuda Beydağlarının, kuzeyde devamını teşkil eden Koran Tepe — Kadın dağ yamaçlarıyle, batıda Söğüt Gölü arasında uzanır. Güneyde sınır hemen hemen Korkuteli — Elmalı ovaları su bölümü hattından geçer.

KORKUTELİ: Bir görünüş

Bu bölümde kalkerlerden yapılı dağlar, kuzeydoğu - güneybatı yönünde uzanır ve onların arasında bu tektonik istikamete paralel seyreden alüvyol tabanlı oluklar yer alır. Bunlardan bir kısmı, derelerden başka bol kaynaklarla da beslenen sığ, suyunu denizlere kadar gönderemiyen göllerle işgal edilmiştir. Söğüt veya Manay gölü (1 349 m) ile Bozbucak ovasındaki daha küçük alanlı göl bunlar arasında sayılabilir. Bir kısmı da yağmur sularının kalkerleri eritmesiyle vücut bulmuş koyak veya birkaç koyağın birleşmesiyle teşekkül etmiş kapalı düzlüklerdir. Avdan köyünün içinde bulunduğu düzlük (1 250 m), Avdan susuzu kapalı çukuru (950 m) K. - Elmalı yolunun içinden geçtiği Gölyeri çanağı ikinci guruba girer. Nihayet ortasında ada tepelerin yükseldiği Çaylak ovası, K., Zivınt ve Bozova'lar daha geniş alanlı karstik şekillerden polyelere tekabül ederler. Birbirinden farklı yükseltilerdeki bu ovaların birinden diğerine çok kere eşikler, bazan da birleştirme boğazlariyle geçilir. Çaylak ovası ile K.

ovalarının Salamur ve Cirim boğazlarıyle birbirine bağlantıları vardır. Bozova, Kestel polyesine Döşemealtı boğazıyle açılır ve bu boğazdan sonra K. deresi, Kırağan dağın güneyindeki Bıyıklı düdeninde kaybolur.

Yılda 750 - 1 000 mm yağış alan ilçe dağları meşe, ardıç, sarıçam ormanlarıyle kaplıdır; fakat yıllık yağış tutarının orman örtüsüne vücut verecek kadar yüksek olduğu K., kalkerlerin son derece geçirimli oluşu yüzünden çok susuz, suyun aziz olduğu bir alandır. Yer adları (Avdan Susuzu gibi) su darlığını açıkça ortaya koyar. Fakat K. deresi gibi aynı zamanda karstik kaynaklarla beslenen dereler eksik değildir. K. deresi, en az akımının, Kestel havzasında 4,5 m^3/saniye olmasını biraz da bu karstik kaynaklara borçludur. Buna karşılık ırmağın kışın akımı 70 m^3/saniyeye yükselir. K. ırmağı sularının Bıyıklı düdenini tıkayıp Bozova'yı suya boğmasını önlemek ve bu ovalarda 5 986 hektarlık bir alanı sulayabilmek için Devlet Su İşleri tarafından Cimi boğazında 50 m lik toprak dolgu baraj; düdene kadar uzanan 35 km lik ve 5 m^3 su taşıyabilecek durumda bir derivasyon kanalı, Döşemealtı boğazında da bir tersip bendi yapılmıştır.

Akyar köyündeki höyük, Çomaklıdere köyündeki heykel ve rölyefler, bu bölgenin yüzyıllardan beri yerleşme sahası olduğunu gösterir. Ancak evvelce yörüklerin kışladığı ovalarda taşkınlardan korunmak için kenara çekilmiş, birbirinden oldukça uzak şimdiki yerleşme merkezlerinin geçmişi pek eski değildir. Meselâ Bozova'daki Karadin ile Köseler, Yörüklerin yakın bir tarihte iskânı sonucu vücut bulmuş köylerdir. Imrahor ise eski bir çiftliktir.

Ova çevresi ve kenarlarına sığınmış köylerin, oluk tabanında yazlıkları vardır. Zivint polyesinde Belen, Yavuz, Yelten, Yukarı Kevzer, Aşağı Kevzer; Bozova'da ise Kemerağzı, Köseler, Karakuyu, Yaka köylerinin ova tabanında, evlerinin de bulunduğu bahçeleri vardır. Kışlık köylerini ihtiyarlara terkeden köylüler sıcak mevsimi, birer yazlık yerleşim merkezi görünümünde olan bu bahçelerde geçirirler. Akarsu boylarında toplanmış bahçelerin yetiştirdiği üzüm, elma, armut ve fındıktan Evliya Çelebi de bahseder. Bugün bu bahçelerden yılda 8 300 ton elma, 3 575 ton armut, 1 000 ton ceviz, 450 ton kiraz, 120 ton da vişne elde edilir. Fakat halkın başlıca işi tahıl, bakliyat ziraatı ile hayvancılıktır. Ovaların su baskınlarına uğrayan nemli zeminlerinde patates üretimi (15 600 ton), nohut (2 000 ton); kuru zeminleriyle yamaçlarda tahıl (buğday 45 bin), (arpa 24 bin ton) üretilir; sayıları 17 bine yaklaşan sığır beslenir. Dağların ovalardan çok yer kapladığı ilçe arazisinde, kıl keçilerinin miktarı (102 bin) koyundan (99 bin) fazladır.

Bu ürünlerin ticaretiyle Bozova bucak merkezi ve K. uğraşır. Bozova, Kestel gibi güneybatısındaki köylerin pazarı durumundadır. Bir zamanlar, Antalya'yı, Tefenni üzerinden Büyük Menderes oluğuna bağlıyan, Haçlı ordularının da geçtiği tarihî bir yol üzerindeki, Bizans devrinin İstafonosia'sı, şimdiki K., Osmanlılar zamanında da büyük bir pazar yeri ve Antalyalılar için bir sayfiye yeri idi. Antalyalılar 8 ay müddetle K.'nde serinlemeye gelirlerdi. Bu fonksiyonunu şimdi de devam ettirmektedir. Evleri, iki yakası tahta köprülerle birbirine bağlanmış akarsu boyunca 1 - 2 kilometre devam eden K. selviler arasına gizlenmiş büyük bir kasabadır.

KORKUTELİ BARAJI, Antalya ilinde Aksu'nun kollarından olan Korkuteli çayı üzerinde bulunan toprak dolgu tipinde sulama barajı. Barajın temelden yüksekliği 54.50 m, talvegden yüksekliği 50.30 m, kret uzunluğu 370 m, dolgu hacmi 750 000 m^3, faydalı hacmi 40 260 000 m^3 tür. K. B.'ndan faydalanılarak sulanacak arazinin genişliği aşağı yukarı 5 986 hektardır.

KORN DİLİ ((**İngilizce adı: Cornish**), Kelt dilleri'nin Ada Keltçesi bölümüne giren Brython koluna bağlı bir dil. İngiltere'nin Güney - batı ucunda, Cornwall bölümünde kullanılmıştır. XI. yüzyıldan başlayarak yazılı anıtları vardır. XVIII. yüzyılda İngiliz dilinin baskısı altında yok olmuştur. Bk. KELT DİLLERİ.

KORNA (mus.): bk. KORNET.

KORNBERG, Arthur (doğ. Brooklyn (New York) 1918), Amerikan biyokimyacısı. S. Ochoa ile, 1959 Nobel Fizyoloji ve tıp ödülünü paylaşmıştır. 1953 - 1959 yıllarında Saint - Louis'deki Washington üniversitesi tıp okulunun mikrobiyoloji kısmında çalışmıştır ve 1959'dan beri de Stanford üniversitesinin biyokimya kısmının müdürü (Executive head) olarak çalışmaktadır. Desoxyribonuklein asidinin sentezini yapmayı başarmış ve böylece irsiyet kimyasına büyük bir hizmette bulunmuştur. K. buluşu, jenetik, virus bilimi, hücre ve dokular diferensyasyonu ve spesifik protein'lerin sentezi bakımından çok önemlidir.

KORNEA, gözün Tunica fibrosa denilen, sert ve sağlam dış koruyucu tabakasının en ön parçası. Gözün ön kısmında, bir saat camı gibi hafif kabarık görünen saydam kısımdır. 0.5-0.8 mm kalınlıktaki bu zar hem gözü korur, hem de saydamlığı dolayısıyle, dışardan gelen ışıkları konveks bir mercek gibi toplayarak göze geçirir.

KORNEMANN, Ernst (Rosenthal, Hesse - Nassau 1868 - Münih 1946), Alman tarihçisi ve dilcisi. Çok sayıdaki eserleri arasında yer alan *Römische Geschichte* (Roma tarihi) [1938 - 1939] ve *Weltgeschichte des Mittelmeer - Raumes von Philipp II von Makedonien bis Muhammed* (Akdeniz bölgesinin Makedonya kralı II. Philippos'dan Muhammed'e kadar cihan tarihi) [1948 - 1949], özel olarak kayda değer.

KORNER (İng. Corner), futbolda, topun bir oyuncu tarafından kendi takımına ait kale çizgisinin dışına çıkarılması ile, diğer takımın kazandığı serbest vuruş hakkı. Top, taç çizgisi ile kale çizgisinin (avut) kesiştikleri noktaya dikilerek, kaleye doğru veya gol atmayı kolaylaştıracak imkânlar doğuracak yönde ve biçimde atılır.

KORNET, XVI - XVII. yüzyılda geliştirilmiş çok eski bir mâdenî (bakır) nefesli saz. Kelime Arabça "karn = boynuz" dan gelir ve âletin menşeini gösterir. Kor (b. bk.) ile aynı ailedendir. Pistonlu kornet, kornetlerin orkestrada kullanılan en gelişmiş şeklidir. 3 pistonludur. 35 cm uzunluğundadır. Birinci çeşidi kaba aşîrân (mi) ile sünbüle (si b), ikinci çeşidi kaba geveşt (fa diyez) ile tîz çârgâh (do) arasında

2,5 sekizliden fazla ses sahasını içine alır. Başlıca metodları şunlardır: Arban, Forestier, Gérin, Guilbaut. Fr. cornet à pistons, İng. cornet, Alm. Ventilkornett, Zinken, Kornett, İt. cornetto a pistone, İsp. corneta a ilaves.

KORNİŞON: bk. HIYAR.

KORNO (İt. Corno): bk. KOR.

KORNÖR, kor ve korno (b. bk.) çalan san'atkâr (bugün yerini kornist'e bırakmıştır). Fr. corneur, corneuse.

KORO, insan sesi topluluğu. K., teksesli veya çoksesli olabilir. Okuduğu eser, mutlaka güfteli eserdir. Çok defa orkestra ve saz topluluğu K.'ya eşlik eder. Fakat az olmakla beraber saz eşliği bulunmıyan K.'lar da vardır. (Fr. choeur a capella, İt. coro alla capella). Çoksesli bir K., soprano, mezosoprano, birinci ve ikinci alto olmak üzere kadın ve birinci ve ikinci tenor, bariton, birinci ve ikinci bas olmak üzere erkek ses gruplarından kurulur. Birkaç kişilik K.'lar olduğu gibi, yüzlerce kişilik, hattâ binden fazla sesin katıldığı K.'lar da görülmüştür. Bk. SES. Yalnız kadın, erkek ve çocuk seslerinden müteşekkil kadın, erkek ve çocuk K.'ları da vardır ve bunlar için Batı Musikisi'nde pekçok eser yazılmıştır. Çocuk K.'ları, kadın seslerinin katıldığı K.'ların ses sahasında dolaşır. Bizde toplu okuyuş da K. sayılabilir. Ancak son devirlerde musiki anlayışı pek düşmüş, fasıl icrâsından ileri gidememişti. Mes'ud Cemil'le, Türk Musikisi'nde de koral icrâ başlamıştır. Eski Batı Musikisi'nde bu kelime, dinî ve dindışı bir form için de kullanılmıştır. Fr. choeur, İng. choir, chorus, Alm. Chor, İt. coro (Türkçesi buradan gelmektedir), İsp. coro, Yun. choros, Lat. chorus. K. şefi: Fr. chef de choeur, Alm. Chormeister. Çocuk K.'su: Fr. choeur d'enfants, Alm. Knabenchor, İt. coro di ragazzi. Karışık (kadın - erkek) K.: choeur mixte. Kadın K.'su: choeur de femmes, voix de femmes. Erkek K.'su: choeur d'hommes, voix d'hommes (seules). K.'ya ait (eser, üslûp): Fr., İng. Alm. choral, İt. corale, İsp. coral.

KOROGRAFİ: bk. KOREGRAFİ.

KOROĞLU, Türk edebiyatı'nın XVII. yüzyılda yetiştirdiği meşhur çöğür şâirlerindendir. Evliyâ Çelebî'nin iyi çöğür çalan şâirler arasında saydığı K.'nun adı, bundan naklen, önce, Fuad Köprülü'nün 1914'de neşredilen bir araştırmasında kaydedilmişse de, müellifimiz, bunun *Seyahat - Nâme*'de tertip yanlışı yüzünden Koroğlu şeklinde yazılabileceğini, Köroğlu olup olmayacağı hususunda tereddüde düşmüştü. P. Nâilî Boratav'ın, basılı *Seyahat - Nâme* ile yazma bazı nüshalarını karşılaştırmak suretiyle Evliyâ Çelebî'nin eserinde bu bakımdan tertip yanlışı bulunmadığını ileri sürmesinden sonra, Koroğlu adlı bir şâirin yaşadığını F. K.'nün de kabul ettiğini, araştırmalarından birinde, XVII. yüzyıl sazşâirleri arasında onun adını kaydetmesinden öğreniyoruz; dolayısıyle, bu isimdeki, veya bu mahlaslı halk şâirimizin mevcûdiyeti kesinleşmişti. Elimize hiçbir eseri geçmemiş bulunan Koroğlu'nun, bir *cönk*'te, nihâyet dokuz *koşma*'sına rastlayabildik; imlâ husûsiyetleri gözüne alınınca zaman bakımından eski olduğu anlaşılan, çoğu XVII. yüzyıl şâirlerinden Üsküdârî, Kâtibî, Keşfî v. b. şahsiyetlerin eserlerini içine alan bu *cönk*'te Koroğlu'nun da şiirlerinin bulunması, Evliyâ Çelebî'nin ifâdesini, XVII. yüzyılda yaşadığı fikrini kuvvetlendiriyordu. Bu dokuz *koşma,* onun hayatını aydınlatan bir iz vermiyorsa da, yaşayıp yaşamadığı hakkındaki tereddütleri büsbütün ortadan kaldırmış, kıymetli bir sazşâiri olduğunu ortaya koymuştur. Bundan sonra Hasan Eren, eski bir *cönk*'te bulduğu yedi şiirini neşretti; üçü *koşma,* üçü *semâ'î*, biri ise — herhalde, *cönk*'te imlâca bozuk ve okunaksız yazıldığı için müellifin dikkatini çekmemiş olan — Türk aruz şekillerinden Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilâtün, Fâ'ilün kalıbıyle kaleme alınmış *dîvân*'dır. H. E.'nin neşrettiği şiirler, K.'nun hayatını aydınlatan ipuçları vermiyorsa da, bu *dîvân* sâyesinde, çağdaşlarından Gevherî, Âşık Ömer v. b. sazşâirleri gibi, halk şâirleri üzerinde Divân şiirinin gittikçe artan te'siri ile aruzla da yazdığını göstermesi bakımından yeni bilgi kazandırmış bulunuyor. Cahid Öztelli'nin, Tûgî'nin *Musibet - Nâme,* başka adıyle *İbret - Nümâ* isimli eserine dayanarak verdiği bilgi, devrin Sadrâzamının güvendiği kimselerden olan K.'nun Yeniçeri - ocağı'nın kırküçüncü Ağa Bölüğü'nden olup, 1622'de Genç Osman'ın öldürülmesi vak'asına karıştığını ortaya koymaktadır; 1654'de ölen Cevrî'nin kaydından ise, XVII. yüzyılın ortalarına doğru, şâirimizin artık hayatta olmadığı anlaşılır.

C. Öztelli'nin XVII. yüzyılda yazılmış bir *cönk*'ten naklen neşrettiği dört şiirle, K.'nun elimize geçen eserlerinin sayısı yirmiyi buluyor; bu dört şiirin notalarının bize kadar gelebilmesi, bestelenmiş *koşma* ve *türkü*'leriyle de şöhret kazandığını gösterir. Sazşâirleri geleneğine uygun olarak, K. da, şiirlerinde duraklara pek bağlı kalmamıştır; yarım kâfiyelere sık - sık yer verir. Sevgililerinin güzelliğini, vefâsızlığını, bu yüzden çektiği ıztırapları dile getirdiği, dağları v. b. tabiat güzelliklerini, giyinmiş tarzlar ve ahlâkî muhtelif husûsiyetleri ile yiğitleri canlandırdığı dil bakımından çok sâde ve âhenkli şiirleri, içten gelen duygularını hissettirebilen, tasvir kudretine sâhip bir şâir olduğunu isbat etmektedir. Adının (قوراوغلی) veya mahlasının Koroğlu mu, Kuroğlu mu olduğunu, hayatını, eserlerini daha çok aydınlığa kavuşturacak yeni vesikalar elde edildikçe, çöğür çalmakta da usta bu sazşâirimizin, mensup bulunduğu zümre edebiyatında mühim bir yer kazanacağını umuyoruz.

Bibliyografya : K. hakkındaki araştırmalar için bk. 1 - Fuad Köprülü, *Saz Şâirleri Hakkında Umûmî Mâlûmat* (İkdam, Nisan, 1330/1914); 2 - *XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk Sazşâirleri* (İst., Evkaf Matbaası, 1930, s. 47); 3 - XVII. *Yüzyıl Sazşâirlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Destanı* (İst., Evkaf Matbaası, 1930, s. 5); yalnız, E. Ç.'nin *Seyahat - Nâme*'sinden faydalanılmıştır (C. 1, V., İst. İkdam Matbaası, 1314, 1315, s. 638, 283); 4 - P. N. Boratav, *Köroğlu Destanı* (İst., Evkaf Matbaası, 1931, s. 120 - 21); 5 - F. Köprülü, *Türk Sazşâirleri* (C. II, İst., Kanaat Kitabevi, 1940, s. 68; İkinci Basım: *Türk Sazşâirleri* 1. (Ankara, Güven Basımevi, 1962, s. 120); 6 - F. A. Tansel, XVII. *Yüzyıl*

Sazşâirlerinden Koroğlu (Ülkü Mec., c. XVI. nu. 95, İkincikânun, 1941); daha önceki araştırmalardan faydalanılmış, eserlerini ilkönce tanıtan dokuz *koşma*'sı basılmıştır; 7 - S. N. E., *Kuroğlu (Çınaraltı* mec., nu. 8, Eylûl, 1941); 8 - Hasan Eren, XVII. *Yüzyıl Sazşâirlerinden Kuroğlu, Türk Dili* mec., nu. 8, Mayıs, 1952; 9 - Hasan Eren, *Türk Sazşâirleri Hakkında Araştırmalar* (Ankara, T. T. Kurumu Basımevi, 1952, s. 11 - 17); yukarıdaki araştırmalara ilâve olarak, F. K.'nün 3,5 numara ile gösterdiğimiz eserlerinden de faydalanılmış, dokuz yeni şiiri basılarak, ikisinin Gevherî ile Kayıkçı Kul Mustafa'ya atfedildiği bildirilmiştir; 10 - C. Öztelli, *Yeni Bilgilerle Koroğlu (Türk Dili* mec. nu. 209, Şubat, 1969); daha önceki araştırmalarda faydalanıldığı zikredilmeksizin aynı kaynaklar tekrarlanmışsa da, Tûgî'nin eserinden, S. N. Ergun'un Cevrî münâsebetiyle notlarından *(Türk Şâirleri,* c. III, s. 1052) ve Çınaraltı'ndaki *Kuroğlu* hakkındaki yazısından faydalanılarak verilen bilgi, notaları bulunduğu kaydedilerek basılan dört şiiri yenidir. Bu yazısı sayesinde, C. Ö.'nin K.'na dâir bir başka araştırması bulunduğunu da öğreniyoruz *(Türk Folklor Araştırmaları,* nu. 40, 1952).

KOROLENKO, Vladimir Galaktionoviç (Jitomir, Volhinya 1853 - Poltava 1921), Ukrayna asıllı Rus yazarı. Babası Ukrayna'lı, anası da Polonya'lıdır. Başlıca eserlerinden olan *Son Makara* (Makar'ın rüyası) [1885] da yazar, öğrenci gösterilerine katıldığı için Sibirya'ya sürülüşünü ve oradaki yaşayışını anlatır. Bir yıl sonra *Slepoy muzikant* (Kör müzisyen) [1886] adlı mensur şiir kitabı çıktı. 1906 - 1922 yıllarında çıkan *İstoriya moego sovremennika* (Çağdaşımın hikâyesi) adlı eseri, Rus aydınlarının tarihi bakımından son derece değerli bir eserdir.

KOROLEV [*kɔrɔlyov*], **Sergey Pavloviç** (Jitomir, Ukrayna 1906 - Moskova 1966), Sovyet uzay yolculuğu uzmanı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Bilimler Akademisine bağlı Makine Bilgisi Enstitüsünde lâboratuvar şefliği yapmış, 1933 yılından başlayarak roketlerin geliştirilmesi üzerinde çalışmış ve 1957'de Sputnik I ve sonraki uyduları inşa etmiştir. Uzay gemileri alanında da birçok çalışmaları vardır. Bk. SPUTNİK.

KORONA [Astr.] (Lat. corona = çelenk, taç), tam güneş tutulması anında, güneşin çevresinde görünen gümüşümsü parıltı. Bu parlak ışık çelengi, güneşin kenarından itibaren her doğrultuda, güneş çapına eşit uzaklığa kadar görülebilir. Güneş lekelerinin maksimum'u zamanında, K., hemen hemen yusyuvarlaktır; minimum'u zamanında ise lekeler önemli derecede genişler ve sınırı elips şeklini alır. K., güneşin, ekseni çevresindeki hareketine katılır ve böylece görünüşünü değiştirir. K.'nın iç kısmında (ki buna W. Grotrian K - Korona adını vermiştir), serbest elektronlar tarafından renkli ışınlar halinde parçalanmış güneş ışığı ışıldar. Bu kısmın spektrum'u devamlı olup birkaç emisyon çizgisi ihtiva eder. Bunlar, on - on beş kat ionize edilmiş, gaz halinde olan demir, kalsiyum ve nikel'den ileri gelir. K.'nın dış kısmına, J. von Fraunhofer'e atfen F - Korona adı verilmiştir. Bu kısım gezegen arası tozdan ibaret olup, bu toz zodiyak ışını maddesine kadar devam eder. Spektrum'u güneşinkine benzer. K. ışığı, kısmen çizgisel polarize (linear polarisceit) ışıktır. K.'nın ısı derecesi dışarda 10^6 kelvin derecesine kadar yükselir. Bu kademeli ısınma, mekanik bir şekilde, güneşin ışık yuvarından gelen itici dalgaların etkisiyle olur. Metre ile ölçülecek büyüklükteki dalgalar bakımından K., kuvvetli bir radyo ışıldama kaynağıdır.

KORONOWO [Coğ.] (Alm. Crone), Polonya'nın Poznan (Alm. Posen) voyvodalığında bir şehir. 1920'ye kadar Prusya'ya ait idi. Brahe ırmağının derin erozyon vadisinde, çok güzel bir tabiat manzarasına sahiptir. Nüfusu 1921'de, 4 700 Polonyalı ve 450 Alman idi. Tarım, çanak ve çömlekçilik bakımından gelişmiştir.

KOROZYON [Jeol.] (Fr. corrosion; Lat. corrosio = aşınma), kayaların yüzeyinin, üzerinden akan suların ve bunların içinde çözelti halinde bulunan asitlerin kimyasal etkisiyle tahribi. Bu etki, en çok, içinde karbonik asit (CO_2) bulunan suda çözülebilen taşlarda görülür. Kayaların mekanik olarak aşınması için de bu terim kullanılmıştır, fakat bu son olay için korazyon (corrasion) kelimesini kullanmak daha yerinde olur.

KORPORASYON: 1. Bir meslek kolunda çalışanların ortak çıkarlarını korumak ve meslekî disiplini sağlamak üzere kurulmuş olan ve kısmen kamusal niteliğe sahip meslekî birlik. Bk. MESLEK BİRLİK VE KONFEDERASYONLARI, SENDİKA, TİCARET VE SANAYİ ODALARI.

2. Birden fazla kişi tarafından kurulmuş, başlı başına mülkî bir varlığı olan, kendi adına hak elde etmeğe ve borç yüklenmeğe ehil tüzel kişi. Bk. DERNEK, ŞİRKET, TİCARÎ İŞLETME, TÜZEL KİŞİ.

KORPÜSKÜL (Fr. corpuscule; İng. corpuscle), varsayımlı çok küçük ışık parçacıkları. Önceleri, ışığın çok büyük hızlarla hareket eden K.'lerden ibaret olduğu kabul edilmişti (bk. K. TEORİSİ, IŞIK). Işığın mahiyeti hakkında dalga - K. ikili görüşü vardır. Işık, *girişim, kırınım* gibi bazı olaylarda bir dalga gibi; *foto elektrik olay, compton etkisi, siyah cismin emisyonu* gibi başka olaylarda da bir K. gibi hareket eder. K.'ün enerjisi dalganın frekansına bağlıdır. 1926'dan önce bu iki görüş uzlaştırılamamıştır.

KORPÜSKÜL TEORİSİ (Fr. théorie de corpuscule; İng. corpuscular theory), ışığın, büyük hızlarla harekette olan çok küçük parçacıklardan, yani korpüsküllerden ibaret olduğunu kabul eden bir teori (bk. IŞIK). İlk kez 1678'de Huygens tarafından ortaya atılan *ışığın dalga teorisi* ile orijinal K. T., XIX. yüzyılın ortasında terkedilmişti. Son araştırmalar, ışığın mahiyeti hakkında *dalga - tane ikili görüşünü* getirdi ve ışık olaylarının fotonlarla ve dalgalarla açıklanabileceğini gösterdi (bk. FOTON, DALGA). Aynı gerçeğin iki ayrı yolla açıklanma zorunluğu, dalga - tane ikili görüşünü doğurmuştur ve zamanımızda ışık olayları bu ikili görüşle ele alınmaktadır.

KORSAN, eski devirlerde, denizlerde gemilerle dolaşarak hırsızlık yapan şahıs. K.'lar kıymetli eşya taşıyan gemileri zaptederek mallarını yağma ederlerdi. K. gemilerinde kendi özel işaretlerini taşıyan bayrakları bulunurdu. K.'ların bayrakları genellikle siyah renkte olup, üzerinde bir kuru kafa ile iki kemik resmi vardı. Bunlar özellikle XVII. yüzyılda denizlerde faaliyetlerini arttırarak, deniz yolculuğunu çok zor hale getirmişlerdir.

Atlas Okyanusu'nda K.'lık kısa sürmüş, fakat Akdeniz K.'ları faaliyetlerini uzun zaman devam ettirmişlerdir.

K.'lar, ellerine geçen her şeye, bu arada, kendi milletlerine ait gemilere de saldırdıkları halde, düşman ticaret gemilerine saldırmak için, hükümdarlarından, özel yazılı bir emir, izin veya icra belgeleri alırlardı.

Jean Barut, Duguay - Trouin, Forbir gibi K.'ların birçoğu krallık deniz kuvvetlerine mensuptu. Surcof v. b. ise uzak yol kaptanıydılar.

K.'lar tarafından alınan ganimetlerin meşrûluğunun özel bir mahkemece kabulü gerekirdi.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda K.'lığın kârlı bir iş olduğunu anlayan saray ve erkânı, bu iş için büyük yatırımlar yapmışlardır.

K.'lık 1856 Paris Kongresi'nde yasaklanmış, bu kararı yavaş yavaş diğer denizci ülkeler de kabul etmişlerdir. I. Dünya Harbi'nde K.'lık Almanlar tarafından savaş gemileriyle veya savaş salması olarak alınan ticaret gemileriyle yeniden başlamıştır. 1939 - 1945 yılları arasında bazan açık denizlerde düşman ticaret gemilerine saldıran kruvazörlere veya deniz uçaklarına da K. denilmiştir.

Müslüman ülkelerinde K.'lık halife Abdülmelik'in Tunus'ta bir tersane kurdurmasıyle başlamış, Kuzey Afrika'da İdrisîler, Aglebîler ve Fatımî halifeleriyle devam etmiştir. Kuzey Afrika'da devlet kuran Muvahhidler ve bunlardan sonra Tunus'ta kurulan Beni Hafs devleti, Fas'ta Beni Merin, Avrupa'nın Akdeniz ülkelerinden Pisa, Cenova, Provence, Aragon ve Venedik ile ticarî anlaşmalar yaparak K.'lığı yasaklamışlardır. Ancak bu anlaşmayı bozan iki Pisa donanması 1200'de Tunus kıyılarında üç Müslüman gemisine saldırmış, Sicilya Normanları Tunus'u vergiye bağlamışlar, Aragon ve Cenevizliler de Müslümanlarla sürekli bir mücadeleye girişmişlerdir.

Önemli K.'lar XIV. yüzyıldan sonra Akdeniz'de görülen hıristiyan K.'larıdır. Bunların amaçları geniş ölçüde ganimet ve esir elde etmekti.

Bu devirlerde Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında kurulan Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe beylikleri bu kıyılarda K. üsleri kurmuşlar ve Akdeniz'de özellikle Ceneviz ve Venedik gemilerine hücum etmişlerdir.

Osmanlılar 1416'da Venedik'le bu konuda bir anlaşma yaparak, Ege Denizi'nde ve Çanakkale Boğazı'nda yolu kapayan Türk K.'larının gemilerinin alınmasını kabul etmiştir. Türklerin İstanbul'u almasiyle Avrupa K.'ları önemini kaybetmiştir.

Turgut, Pirî ve Murad reisler, İspanyollar ve Venediklilerle savaşarak Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirmek için çalışmışlardır. İshak, İlyas, Oruç ve Hızır reisler de Akdeniz'de İspanyol ve Cenevizlilere karşı harekete geçmişlerdir. Kanunî Sultan Süleyman Hızır reisi (Barbaros Hayreddin) İstanbul'a çağırarak Kapdân - ı deryâlık vermiştir. 1571'de İstanbul'a gelen Uluç Ali Reis'e de Kapdân - ı deryâlık verilmiştir.

1587'ye kadar Cezayir ve Akdeniz'den gelen reisler Osmanlı donanmasına katılmışlar, bu tarihten sonra Cezayir denizcileri gemileriyle bu denizde faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Akdeniz'de faaliyette bulunan Türk reislerini diğer K.'larla karıştırmamak gerekir. Bunların amaçları düşman donanmaları ile savaşarak zaptettikleri yerleri İmparatorluk topraklarına katmaktı. Devlete bağlı deniz akıncısı olan Corsaire ve deniz eşkiyası olan Pirate'ın dilimizde son devirde aynı kelimeyle (korsan) karşılanması, mânâ karışıklığı doğurmuştur.

KORSİKA [Coğ.] (Fr. Corse; İt. Corsica), Akdeniz'in batı kısmında ada. Jeolojik ve etnografik bakımdan İtalya'ya, siyasî bakımdan Fransa'ya bağlıdır. Fransa'nın idarî bölümlerinden biridir. Yüzölçümü 8 722 km² ve nüfusu 185 400 (1967) dür. Başkenti Ajaccio'dur. Fransa'nın doğu kıyısı K.'dan hemen hemen 200 km uzaklıkta olup, adayı ondan ayıran denizin derinliği 2 500 m dir. İtalya ise ancak 100 km uzaklıktadır ve ada ile İtalya kıyısı arasında ancak sığ bir deniz ve Toskan takım adaları bulunur. Güneydeki Sardunya adasından K.'yı 15 km genişlikte ve sığ Bonifacio boğazı ayırır. K.'nın kuzey ucunu teşkil eden Corse burnundan, güney ucu olan Pertusato burnuna kadar kuzey - güney uzunluğu 185 km, adanın en geniş yeri ise 85 km dir. K., derin vadilerle parçalanmış, kayalık ve dağlık bir ülkedir. En yüksek yeri olan Monte Cinto, 2 710 m yüksekliğindedir. Batı kıyısı, güzel ve tabii limanlara sahiptir. Doğu kıyısı eskiden sıtma tehlikesine açık idi. Deniz boyunca bataklığımsı gölcükler bulunur. Adanın en uzun iki ırmağı olan Golo ve Tavignano, doğu kıyısındaki Porto Vecchio körfezinden dökülür. K., dağlarının en yüksek kısımları bir yana, tipik Akdeniz iklimine sahiptir. Adanın en büyük kısmı maki (İtal. macchie, Fr. maqui = çalı ormanı) ve ormanlarla kaplıdır. Burada en çok konifer (çam cinsleri) ve kayın ağaçları bulunur. Hayvanlar âleminden ancak yaban koyunları ve yaban domuzları göze çarpar.

KORSİKA: Genel görünüş

K.'lıların yazı ve resmî dili Fransızcadır. Onların büyük bir kısmı adalarını terk etmektedir (1872'de K.'nın nüfusu 358 000 idi). Koyun ve keçi sürüleri, ada halkının en büyük geçim kaynağıdır. Denizden 600 - 1 100 m yükseklikteki kuşak içerisinde kestane ormancıklarına ve sulanan meyve bahçelerine rastlanır; deniz boyunca uzanan kuşakta ise üzüm, güney ülke meyveleri, zeytin ağaçları ve mantar meşeleri yetişir. Deniz kenarındaki köy ve kasabaların halkı balıkçılıkla geçinir (ton, sardalya). Turizm K.'da durmadan gelişmektedir (yılda aş. yu. 200 000 turist). Sartène ve Corte'den başka en önemli şehirleri, Bastia, Ajaccio, Bonifacio ve Porto-Vecchlio gibi limanlardır.

Tarihçe : İnsanların adada bıraktıkları ilk izler, yeni Taş çağı ve eski Bronz çağından kalmıştır. Bu zamanlardan kalma megalitik (büyük taşlardan yapılmış) anıtlara (Filitosa'daki dolmen ve menhir'ler) rastlanır. Finikeliler, Foça'lılar (bunlar Alalia'yı kurmuştur) ve Kartacalılar, adanın kıyılarında ticaret merkezleri kurmuşlardır. M. Ö. 384'ten itibaren K., Syrakusai'lilerin, 238'den sonra da Romalıların idaresi altında bulunmuştur. Romalılar, adayı Sardinia eyaletlerine bağlamışlardır. M. S. III. yüzyılda hıristiyanlaşma hareketi başlar. IV - VI. yüzyıllarda bu hareket papalığın adaya hâkim olmasıyle sonuçlanır. Bununla beraber K., Vandal ve Doğu Gotların istilâsından sonra Doğu Roma (Bizans) imparatorluğuna ait olup Afrika Exarchat (eyalet) sına bağlı idi. 725'ten itibaren Langobard'lar adaya hâkim olmuş, 774'te imparator Büyük Karl, K.'yı Kilise Devletine hediye etmiştir. Bundan sonra ada Arap istilâlarına uğrar. Bunlar, XI. yüzyılda Pisa'lar ve Cenevizliler tarafından adadan kovulmuşlardır. Papa VII. Gregorius, Pisa piskoposuna 1077'de K.'yı vermiştir. Bu zamandan sonra K. bu iki devletin arasında bir çatışma konusu oldu. Nihayet Cenova, Pisa'nın, Aragon'un ve Fransa'nın desteğinden faydalanan ayaklanmaları bastırarak adada hakimiyeti elde etmiştir. Bu ayaklanmalar, Pisa'nın tarafını tutan Sinucello (ölümü aş. yu. 1312), Aragon'un desteklediği Vincentello (1434'te idam edilmiştir) ve Fransa'nın desteklediği Sampiero Corso (1567'de öldürülmüştür) tarafından idare edilmişti. K.'ya bu yıllarda eşkiya çeteleri hakimdi ve ada halkı yoksulluk içinde yaşıyordu. 1357 ve 1572'de, adada anayasal bir düzen kurmak için teşebbüsler yapılmış ve iktisadî seviyesini yükseltmek için Yunanlı sömürgeciler getirtilmiştir. Bu çareler başarı sağlamamış ve XVIII. yüzyılda Neuhoff'lu Theodor adını taşıyan bir maceracının idaresinde bir isyan kopmuştur. Bu kişi, 1736 - 1741 yıllarında kendine K. kralı süsü vermiştir. General ünvanını alan Pasquale Paoli de, 1755 - 1769 yıllarında bir bağımsız K. yaratmağa çalışmış, fakat o da başarı kazanamamıştır. Bunun üzerine Cenova, 15 Mayıs 1768 tarihli Versailles anlaşmasıyle adayı Fransa'ya satmıştır. Paoli, 1793 - 1795 yıllarında İngilizlerin yardımıyle tekrar K.'yı ele geçirmeye çalışmış ise de, başarılı olamamıştır. 1942'de ada İtalyanlar tarafından, Almanların yardımıyle işgal edilmiş, fakat Eylül - Ekim 1943'te ada halkının ayaklanması ve serbest Fransa ordusunun yardımıyle, yeniden Fransa idaresine girmiştir.

En eski K.'lılar muhtemelen İber ve Ligur ırklarına bağlı olup, bunlara sonradan önemli sayıda Kartacalılar, Etrusklar, Romalılar, Araplar, İtalyanlar ve Fransızlar katılmıştır. Adada Latinceden türemiş bir dil ortaya çıkmışsa da, bu dil, XI. yüzyıldan sonra, Toskana, Cenova ve Napoli'den gelen etkiler altında değişmiştir. Aileler babaerkil bir yapı göstermektedir. Kadınlar evde ve tarlada çalışırlar. Köylüler bütün nüfusun aş. yu. % 70'ini meydana getirirler. Köylerin hepsi dağlarda olup, şehirler gibi, korunmaya elverişli sığınma yerleri olarak kurulmuşlardır. Evler dört köşelidir ve sıvasız, tuğladan yapılmıştır. Pencereleri küçüktür. Şimdi bunlar beyaz sıva ile kaplanmağa başlanılmıştır.

Manzara'yı gözleme kuleleri (şimdi bunlardan 91'i hâlâ durmaktadır), çok sayıdaki köprüler, selvili mezarlıklara bağlı kilisecikler ve çakıl taşından yapılmış çeşmeler, K.'nın karakteristik yönlerindendir. Halk çok dindar, eski gelenek ve göreneklerine bağlıdır. K.'daki Meryem Ana kilisesine, her yıl birçok hacılar, iyi olmasını diledikleri hasta ve kötürümlerle birlikte gelirler. K.'da en iyi bilinen Paskalya dinî alayı, Sartene'de yapılır ve Catenaccio (= zincirli) adını taşır. Milli elbiseler arasıra görülür: Erkekler kaba kumaştan, bazen kaba kadifeden yapılmış kara veya zeytin renginde elbiseler, kara şapkalar ve renkli eşarplar, kadınlar ise mandila adını taşıyan büyük şal'lar ve kara elbiseler taşırlar. Belirli yortularda mandila'lar beyaz olur. Kan davası bir zamanlar bütün adaya hâkim idi. Fakat son zamanlarda hemen hemen ortadan kalkmıştır.

KORŞ, Fedor Evgen'eviç (1843 - 1915), Rus dil bilgini. Moskova Üniversitesinde profesörlük yapmış, Rus Bilimler Akademisinin Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü üyeliğine seçilmiştir. Geniş bir alanda çalışan K., Slavist, İranist, Arabist, Türkolog ve Mongolist olarak tanınmıştır. Fonatik alanında çalıştığı gibi, metin şerhi ile de uğraşmıştır. Arap, Fars ve Türk şiiri üzerinde de çalışmalar yapmış, A. S. Puşkin araştırmalarına katılmıştır.

Rus Türkolojisinin tarihinde K. özel bir yer tutmuştur. Eski Türk anıtları üzerinde birçok çalışmalar yaptığı gibi, Türkolojinin bütün önemli konularına da değinmiştir: *Proisḫojdenie form nastoyaşçago vremeni v zapadnoturetskiḫ yazıkaḫ* (Batı Türk dillerinde şimdiki zaman biçiminin kökeni) ["Drevnosti vostoçnıe" dergisinde, III. 1907]; *Slovo "baldak" i dolgota glasnıḫ v turetskiḫ yazıkaḫ* ("Baldak" kelimesi ve Türk dillerinde ünlülerin uzunluğu) ["Jivaya Starina" dergisinde, 18, 1909]; *Klassifikatsiya turetskiḫ plemen po yazıkam* (Türk kavimlerinin dillerine göre sınıflandırılması) ["Êtnografiçesko Obozrênie" dergisinde, 84 - 85. sayı, 1910]; *Drevneyşiy narodnıy stiḫ turetskiḫ plemen* (Türk kavimlerinin en eski halk şiiri) ["Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya İmperatorskogo Russkogo Arḫeologiçeskogo Obşçestva" dergisinde, XIX. 1910 - 1911]; *Türkische Etymologien* (Türk etimolojileri) [Festschrift V. Thomsen. Leipzig, 1912]. K., *Slovo o polku İgoreve* (İgor destanı) de rastlanan Türkçe kelimelerle ilgili çalışma ve tartışmalara da katılmıştır.

KORTİKOİDLER (Biokimya), böbreküstü (suprarenal) bezlerin korteks'ince salgılanan veya bu organı salgıya sevk edebilen kimyasal maddeler. Kortikosteroid'ler yani korteks'te rastlanan steroid'ler (bunlardan 10'dan fazla çeşit ayrılmıştır) de K.'dir.

KORTRİJK (Fr. Courtrai), Belçika'da şehir. Batı Flandr idare çevresinin merkezidir. Tourcoing şehrinin 15 km kuzey - doğusunda bulunur. Nüfusu: 43 900 (1966) dür. Dokuma sanayii, XIII. ve XV. yüzyıllardan kalma birçok yapıları (kiliseler, belediye sarayı, gözleme kulesi) vardır. Flandr şehirleri milisleri, Fransa kralına karşı, Brugge (Bruges)'lilerin kışkırtmasıyle isyan ederek Fransızları burada yenmiştir (11 Temmuz 1302).

Fahri KORUTÜRK

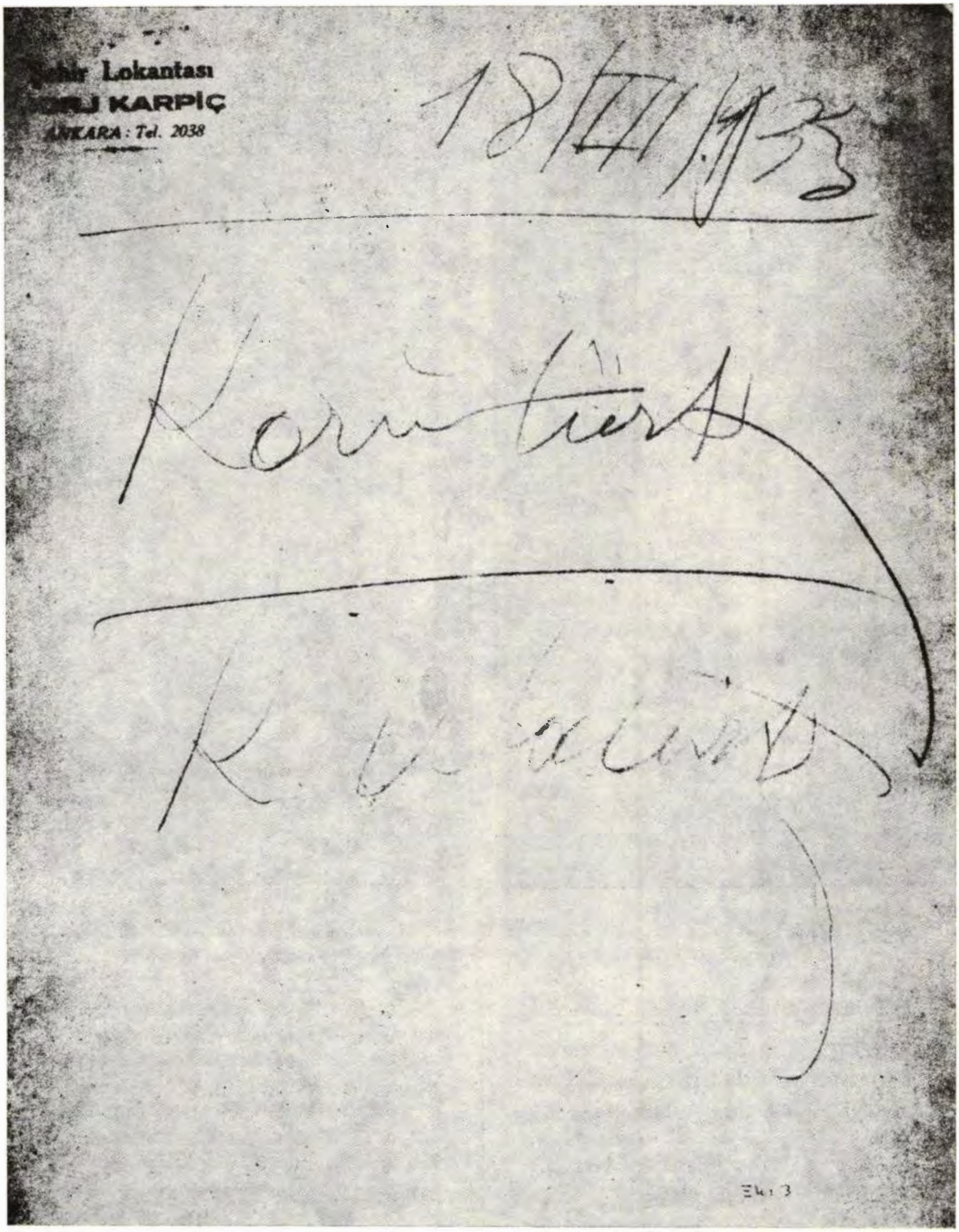
KORUTÜRK, Fahri (doğ. İstanbul, 1903), Türk amirali, devlet adamı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 6. Cumhurbaşkanı. İstanbul'da Sultanahmet semtinde 15 Ağustos 1903'te doğdu. Osman Sâbit Bey'le Emine Nesrin Hanım'ın oğludur. Babası Osman Sâbit Bey, Kemah kalesi muhafızlarından Azabağası - zâde ailesindendir. Şûrây-ı Devlet Tanzimat Dairesi mazbata kalemi mümeyyizliğinde ve aynı dairenin sicil kalemi müdürlüğünde bulunmuştur. 1930'da ölmüş, İstanbul'da Eyüpsultan'a gömülmüştür. Annesi Emine Nesrin Hanım, 1907'de K. 4 yaşında iken ölmüş, Eyüpsultan'a defnedilmiştir, piyano çalan müzisyen bir hanımdı.

K., Tefeyyüz nümûne mektebinde öğrenimine başladı. Sonra Reşâdiye nümûne mektebine geçerek burayı 1916'da pekiyi derece ile bitirdi. 1 Eylül 1916'da 1033 künye numarası ile Heybeliada Bahriye Mektebi'nin (deniz lisesi) namzet sınıfına kabûl edildi. 1 Eylül 1920'de bitirerek Deniz Harb Okulu'na geçti. 1 Mart 1923'te buradan mühendis mülâzım (teğmen) olarak mezun oldu. Mühendislik hizmet belgesinde: "Ahlâkı, mâlûmât-ı meslekiyyesi aliyyülâlâ, amelî vezâifde kaabiliyyeti şâyân-ı takdîr, İngilizce'den terceme ile iştigal eder, maiyyetini iyi yetiştirir" yazılıdır.

1 Eylül 1924'te mülâzım-ı evvel (üsteğmen) olan K., aynı yılın 15 Ekim'inde Yavuz zırhlısına verildi. 13 Kasım 1924'te torpito kursunda, 11 Nisan 1925'te muhafaza taburunda görevlendirildi. 3 Eylül 1925'te deniz gedikli (assubay) okuluna sınıf subayı ve matematik öğretmeni tayin edildi. 1 Temmuz 1926'da denizaltıcılık kursuna verilen cumhuriyetin ilk 15 denizaltı subayı arasında bulundu. Bu kurs, Birinci İnönü ve İkinci İnönü denizaltılarının Holanda'dan satın alınmasına karar verilmesi üzerine açılmıştı; gemiler 9 Haziran 1928'de İstanbul'a gelmişlerse de, kurs mezunları bu iki denizaltıya değil, suüstü gemilerine tayin edilmişlerdi. K. de 22 Haziran 1927'de Hamidiye kruvazörüne bölük komutanı olarak verildi ve 30 Ağustos 1927'de yüzbaşı oldu. 31 Mart 1928'de görevi Mecidiye kruvazöründe bölük komutanı olarak değiştirildi. 19 Ocak 1929'da Birinci İnönü denizaltısı güverte. vardiya ve topçu subayı oldu ve 30 Ocak 1930'da Denizaltı Gemileri Komutanlığı kadrosuna tayini çıktı. 1930 yılında, Cumhuriyet devrinde açılmış bulunan Deniz Harp Akademisi'ne ilk defa girmeyi başaran yedi subaydan biri olan K., burayı Erkânıharbiye stajına, birinci derecede lâyık görülmek suretiyle ikmâl etti. Deniz Harp Akademisi'nden 1 Ekim 1933'de kurmay subay olarak mezun olru; 2 gün önce de kıdemli yüzbaşılığa yükselmişti.

17 Ekim 1933'te Dumlupınar denizaltı gemisi birinci subayı oldu. 11 Kasım 1934'te Genel Kurmay XI. Şube'ye nakledildi. 11 Aralık 1935'te Roma deniz ataşeliğine verildi. Bu görevde iken Montreux Boğazlar Anlaşması'nda Türk heyetinde deniz müşaviri olarak bulundu. 25 Aralık 1936'da Berlin deniz ataşeliğine nakledildi. Bir yıl kıdem tashihi ile 30 Ağustos 1936'da — 30 Ağustos 1935'ten geçerli sayılmak suretiyle — binbaşılığa yükseldi. 3 Kasım 1938'de Berlin büyükelçiliği deniz ataşeliğinden ayrılarak Denizaltı Gemileri Komutanlığı kurmay başkanı oldu. 5 Şubat 1940'da Dumlupınar denizaltısı komutanı, 13 Ağustos 1941'de I. Denizaltı Filotillası komodoru ve 17 gün sonra yarbay oldu. 29 Ocak 1942'de Berlin büyükelçiliği deniz ataşesi tayin edildi ve ek görev şeklinde Stockholm elçiliği askerî ataşeliği de kendisine verildi. Bu görevlerde bir buçuk yıl kaldı. 6 Ağustos 1943'te II. Denizaltı Filosu komodoru oldu. 30 Ağustos 1944'te bir yıl kıdem tashihi ile — 30 Ağustos 1943'ten itibaren geçerli sayılmak üzere — albaylığa yükseldi. 25 Ekim 1944'te Deniz Harb Akademisi tâbiye öğretmeni, 15 Ağustos 1945'te Deniz Harb Akademisi komutanı, 11 Ağustos 1947'de I. Denizaltı Filotillası komodoru oldu. Bu görevde iken ek olarak denizaltı filosu komutan vekilliği yaptı. Birleşik Amerika'dan gelen gemilerin personelinin eğitimleri sona erinceye kadar Amerikalı personelle beraber çalıştı. 18 Ağustos 1948'de Donanma Komutanlığı harekât şubesi müdürü, 6 Kasım 1948'de Deniz Eğitim Komutanlığı kurmay başkanı, 20 Ağustos 1949'da Donanma Komutanlığı kurmay başkanı, 21 Haziran 1950'de İstanbul deniz komutanı oldu ve 30 Ağustos 1950'de tuğamiralliğe yükseldi. 11 Kasım 1950'de Denizaltı Filosu komutanı, 27 Ağustos 1951'de Harb Filosu komutan vekili, 30 Ağustos 1953'te tümamiralliğe yükselerek 9 Ekim'de asâleten Harb Filosu komutanı, 14 Temmuz 1954'te Deniz Eğitim komutanı, 28 Ocak 1955'te Genel Kurmay istihbarat başkanı oldu. 26 Ağustos 1955'te Donanma komutanlığına getirildi ve 23 Ağustos 1956'da Kuzey Deniz Saha komutanı olarak 7 gün sonra koramiralliğe terfi etti. 12 Eylül 1957'de Deniz Kuvvetleri komutan vekili oldu. 20 Ağustos 1959'da — 30 Ağustos 1958'den itibaren geçerli olacak şekilde nasıp tashihi ile — oramiral ve 16 Ekim 1959'da asâleten Deniz Kuvvetleri komutanı oldu.

27 Mayıs İhtilâli'nde Deniz Kuvvetleri komutanı olan K., Dışişleri Bakanlığı'na atandı ise de, göreve başlamadan, bu atamadan vaz geçildi. 27 Haziran 1960'da Moskova büyükelçisi oldu. 27 Ağustos 1960'da askerlikten emekliye ayrıldı ve Dışişleri Bakanlığı kadrosuna nakli yapıldı. 30 Temmuz 1960'da Moskova'ya gelen K., 6 Ağustos'ta Leonid Brejnev'e güven mektubunu vererek göreve başladı. 5 Eylül 1964'e kadar 4 yıldan fazla Moskova'da görevine devam etti, bu tarihte Madrid büyükelçiliğine nakledildi; fakat Mad-

KORUTÜRK soyadının Atatürk tarafından verildiğine dair belge

1 2

KORUTÜRK: 1. 1916'da Mekteb-i Fünûn-ı Bahriyye-i Şâhâne'ye girişinde ilk resmî üniforması ile; 2. 6 Temmuz 1960'ta oramiral rütbesiyle Deniz Kuvvetleri'nden ayrılışı sırasında

rid'e gitmiyerek merkezde kaldı. 1 Ağustos 1965'te dışişlerinden istifa ederek emekliye ayrıldı.

3 yıl sonra, 7 Haziran 1968'de, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Cumhuriyet Senatosu kontenjan üyeliğine seçildi. 3 Kasım 1971'de Senato Kontenjan Grubu'nca grup başkanlığına seçildi ve cumhurbaşkanlığına kadar grup başkanlığı görevinde bir yıl, beş ay bulundu.

1973 Mart'ında yeni cumhurbaşkanının seçimi, Türkiye'nin en önemli sorunu idi. Cevdet Sunay 7 yılını tamamlamıştı ve yeniden seçilmesi Anayasa'ya göre kabil değildi. Cumhurbaşkanlığına — Anayasa'ya göre — Cumhuriyet Senatosu başkanı Adalet Partisi İstanbul senatörü emekli hava orgenerali Tekin Arıburun vekâlet ediyordu. Gerek Arıburun, gerekse emekli orgeneral kontenjan senatörü Faruk Gürler, cumhurbaşkanı seçilmek için gerekli 317 oyu toplıyamadılar. Cevdet Sunay'ın müddetinin 2 yıl uzatılabilmesi için Anayasa'da değişiklik yapılması teklifi de bir oy eksiği ile mümkün olmadı. Bunun üzerine Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi ve CGP., K. üzerinde anlaştılar. 6 Nisan 1973'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin saat 15'te yaptığı 16. birleşik toplantıda K., 365 oyla Türkiye'nin 6. cumhurbaşkanı seçildi (seçime 557 üye katıldı). Millet Meclisi başkanı Sâbit Osman Avcı'nın idare ettiği birleşik toplantıya K.'ü, protokol uyarınca, Millet Meclisi başkan vekillerinden Fikret Turhangil getirdi ve and içme töreni yapıldı.

K.'ün cumhurbaşkanı seçilmeden önce askerlik, diplomasi ve parlamentoda geçen devlet hizmetlerinin toplamı 56 yıldır. Almanca, İngilizce ve İtalyanca bilmektedir. *İskajerak Deniz Muharebesi* adlı bir kitabı basılmıştır. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Güney-doğu, Doğu Anadolu ile Trakya'ya 3 yurt gezisi yapmıştır. Özel hayatında her çeşit

KORUTÜRK: II. Dünya Harbi sırasında Almanya'da deniz ataşesi

KORUTÜRK: V. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile

KORUTÜRK: Deniz Kuvvetleri Komutanı iken

KORUTÜRK: Eşi Emel Korutürk ile bir kabûl resminde

KORUTÜRK: Haziran 1973'te Kemah'ta vatandaşlara hitabederken

KORUTÜRK: Haziran 1973'te Ağrı'da bir köylü vatandaşın evini ziyareti sırasında

KORUTÜRK: Ağustos 1960'ta Moskova Büyükelçisi olarak Leonid Brejnev'e itimatnamesini takdim ederken

kitap okur. Musiki, resim, heykel, tiyatro, opera, bale gibi güzel sanatlar faaliyetlerine yakın ilgi duyar. Müze ve sergileri gezer. Futbol ve tenis oynamıştır. Atletizm, futbol, tenis, voleybol ve güreş yarışmalarını takipten zevk alır. Tabiata, denize, ormana düşkündür. Gürültüden, düzensizlikten, samimiyetsizlikten, lâubâlîlikten, borçlanmaktan hoşlanmaz.

Türkiye'nin ilk denizci devlet başkanı olan K., deniz kuvvetlerimizde ve denizalbıcılık alanında önemli hizmetlerde bulunmuştur. 16 - 25 Mart 1953 NATO manevralarındaki üstün başarısından dolayı madalya ve nişan almıştır. Mesleğinde çeşitli seminerler düzenlemiş ve konferanslar vermiştir. "Korutürk" soyadı kendisine 18 Mart 1934 günü Atatürk tarafından verilmiş ve Atatürk bunu elyazısı ile bir kâğıda yazarak belgelemiştir.

K., 26 Şubat 1944'te Emel Cimcoz'la evlenmiştir. Tanınmış politikacılardan olan ve ünlü ailelerden birinden inen Salâh Cimcoz'un (Osmanlı Meclis - i Meb'ûsân'ında 3., T. B. M. M.'nde 4, 5, 6 ve 7. dönemlerde İstanbul milletvekili, 15 Ekim 1947'de ölmüştür) kızı olan Emel Korutürk, İstanbul Fransız Kız Koleji'ni (Notre Dame de Sion) bitirmiş, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde ve İsviçre'de öğrenimine devam etmiştir. İki erkek, bir kız çocukları olmuştur: Osman K., İstanbul Barosu avukatlarından, Dışişleri meslek memurlarındandır. Salâh K., Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, Ayşe K., ise Hacettepe Üniversitesi'nde öğrencidir.

K., milletlerin hür ve bağımsız bir şekilde ve barış içinde yaşamaları ilkesine, Türkiye'nin insan haklarına dayalı demokratik düzen içinde kalkınacağına ve gelişeceğine inanır. Cumhurbaşkanlığı sırasındaki davranışları, bu inanışının ifadesi olarak değerlendirilebilir.

KORUTÜRK: 6 Nisan 1973 günü T. B. M. M.'nde yapılan and içme töreninde

Türkiye'nin Altıncı Cumhurbaşkanı Fahri KORUTÜRK

KORVET (İng. corvette; Fr. corvette), yelken devrinde kasarasız ve düz güverteli, üç direkli ve direkleri kabasorta donanımlı, topları güvertesinde bulunan ağaçtan yapılmış savaş gemilerine verilen ad. K.'lerin "mizana" adı verilen üçüncü direkleri serensiz ve sübye donanım olur ise, bu tip savaş gemilerine "navi" veya "meze K." denilirdi. K.'lere keşif, karakol, gözetleme, haberleşme, kaçakçılıkla mücadele, eş gemilerle savaş, ana vatandan uzak sularda istasyonluk ve bu gibi istasyonlara silâh, cephane ve personel nakli gibi görevler verilirdi. Ağaç yerine demir ve daha sonra zırhlı yelkenli gemiler yapımına başlanıldığı zaman dahi, aynı maksatlarla kullanılmak üzere yapılmış savaş gemilerine "zırhlı K." denilmiştir. Ganbotların ve hafif kruvazörlerin yapımına başlandıktan sonra, bu tür gemilerin yapımından vazgeçilmiştir.

1935 yılında İngiltere bahriyesi, konvoylara refakat etmek üzere ağırlıkları 500 ton civarında, yüksek hızlı ve hafif silahlarla donatılmış yeni bir tip savaş gemisi yaptırdı ve bu tip gemilere K. adı verildi. İkinci Dünya Savaşı sırasında, ağırlıkları 500 ilâ 1 000 tonu bulan çok sayıda K. yapıldı. Bu tip gemiler, konvoylara refakat ederek, denizaltı gemisi mücadelesinde önemli görevlerde bulundular. K.'lerin hızları 17 ilâ 20 mil, silahları, bir veya iki tane 7.5 veya 10.5 santimetrelik top, birçok uçaksavar topu ile, denizaltı gemileriyle mücadele için su bombası atma ve düşürme cihazlarıdır. Bugün birçok bahriye, K. tipi konvoy refakat gemilerine sahip bulunmakta ve yeniden de yaptırmaktadır.

KORYAK DİLİ, Paleoasya dillerinin kuzey - doğu grubuna giren bir dil. Koryak'lar (b. bk.) tarafından konuşulan bu dil, sözlük ve morfoloji bakımlarından Çukça ve İtelmen dillerine yakındır. K. D. 9 kola ayrılır. Bu kollar arasında yalnız fonetik farklar vardır.

KORYAK MİLLÎ ÇEVRESİ (**Rusça adı: Koryakskiy natsional'nıy okrug**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Habarovsk il (kray)'inde Kamçatka bölge (oblast)sine bağlı bir çevre (Okrug). 10 Aralık 1930'da kurulmuştur. Kuzey doğuda Çukça Millî çevresi, kuzey batıda Yakut Muhtar Cumhuriyeti, batıda Habarovsk elinin bölümleri, güneyde ise Kamçatka bölgesinin bölümleri ile çevrilidir. Yüzölçümü 393 000 km² dir. 4 bölüm (rayon) e ayrılmıştır. Merkezi Palana'dır.

KORYAK'LAR, Kuzey Kamçatka bölgesinde yaşayan bir topluluğa verilen ad. K.'lar Çukça'lar (b. bk.) ın en yakın güney komşularıdır. K.'lara verilen bu adın kor (= geyik) köküne dayandığı anlaşılıyor. Eskiden K.'ların ortak bir adı yoktu. Geyik besleyen K.'lar kendilerine Cavçıv adını veriyorlardı. Yerleşik hayata geçmiş olan K.'lar da onları bu adla anıyorlardı. Etnografya araştırmalarında K.'lara Çavçuven adı da verilmiştir. Deniz kıyısında yaşayan K.'lara ise Nımılan adı verilir. K.'ların sayısı 7 434 (1926 - 1927) tür. K.'ların aş. yu. % 55'i göçebedir. % 45'i ise yerleşik hayata geçmiştir.

Bu gün hemen hemen bütün K.'lar, Kamçatka Bölgesinin Koryak Millî çevresi (b. bk.) nde toplanmıştır.

K.'ların menşei meselesi oldukça karışıktır. Kamçatka'nın kuzey - batı bölümünde ve Ohotsk kıyılarında yapılan arkeolojik kazılarında eski yapı kalıntıları, taş ve kemik aletler bulunmuştur.

K. folkloru, Çukça, Even, Yukagir ve İtelmen gibi komşu ulusların folkloruna benzer. K. ve Çukça geleneklerinde, Çukçaların K.'lara sık sık saldırdıkları, geyik sürülerini aldıkları anlatılır. K.'lar geçimlerini avcılık, balıkçılık ve geyikçilikle sağlarlar. Göçebe K.'lar arasında geyik çekim hayvanı olarak da kullanılır. Yerleşik K.'lar ise kızaklarına köpek koşarlar. Normal olarak bir kızağa 10 - 12 köpek koşulur. K.'ların giyimi Çukçalarınkine benzer. Yaz ve kış giyiminde bütün K.'lar arasında genç geyik derisi kullanılır. Köpek, tilki, kurt gibi hayvanların derisi daha çok şapka ve eldiven yapımında kullanılır.

K.'ların esas yiyeceği geyik ve balık etidir.

KORYKOS SAVAŞI (Yun.; Lat. Corycus), Romalıların Ege Denizinde yaptıkları ilk deniz savaşı. Anadolu'nun Ege kıyısında, Sakız (Khios) adasına doğru uzanan bir yarımadanın güneyinde bulunan ve şimdi Koraka adını taşıyan bir burnun eski adı K. olup, M. Ö. 191'de Romalıların Ege denizinde yaptıkları ilk deniz savaşı burada oldu. Bu burnun doğusunda açılan koyda Suriye kralı III. Antiokhos'un 70 savaş gemisi ve 30 hafif gemiden meydana gelen filosu toplanmış olup, Gaius Livius Salinator'un kumandasındaki 81 savaş gemisi kuvvetindeki Roma donanmasının Pergama ve Rodoslularla birleşmesine engel olmağa çalışıyordu. Livius, Suriyeli amirali gafil avlayarak, Sakız adasını Anadolu'dan ayıran boğaza güneyden girmeyi başardı. Bu boğazın kuzeyinde bulunan ve Pergama kralı Eumenes'e ait olan 24 gemi ile birleşti. Bundan sonra iki filo ile güneye doğru ilerleyerek, oralarda bulunan Rodos donanması ile birleşmeye çalıştı. Bu sırada içinde bulunduğu körfezden çıkan Suriye donanması, Romalı ve Pergamalılara saldırdı, fakat yenildi ve Suriye donanması 23 gemi kaybettikten sonra çekildi. Böylece Romalılar Ege denizine hakim oldular.

KORYÜREK, Enis Behiç (İstanbul 12 Mart 1892 - Ankara 18 Ekim 1949), Türk şâiri ve diplomatı. Babası askerî doktor İsmail Behiç Bey; dedesi, Albay Halil Bey'dir. Annesi Faika Hanım da Trabzonlu bir subayın kızıdır. Çocukluğu Makedonya'da geçen K., ilk öğrenimini husust olarak evde yapmış ve bizzat babası tarafından okutulmuştur. İdadî mektebini Selânik ve Üsküb'de okuyarak 1909'da İstanbul'a gelen K., liseyi İstanbul Lisesi'nde tamamlamıştır (1910).

E. B. KORYÜREK

Bu yıllarda ün kazanarak Türk edebiyatındaki yerini alan K., yüksek öğrenim gördüğü Mülkiye Mektebi'nden 1913'te mezun olmuştur. Lise ve Mülkiye öğrencisi iken zamanın edebî meclis ve kuruluşlarına giren, Tevfik Fikret, Abdülhak Hâmid ve Faik Âli gibi üstadların takdir ve dostluğunu kazanan K.'in Fecr-i âti (b. bk.)'ciler arasında bulunuşu, bu gruptakilerin hepsinden en sonra ve çok kısa bir süre içindir. Güzel keman çalan ve mûsiki edebiyatımızı da iyi bilen K., bir ara arûzdan kurtulmak için musikimizden ilham alarak bir "dümtek vezni" çıkarmaya çalışmışsa da yine arûzdan

ayrılamamıştır. Fikret'in, Cenab'ın ve bilhassa çok sevdiği Celâl Sâhir'in dil ve teknik bakımından te'sirinde kalan K., arûzdan heceye dönünce, Ziya Gökalp, Mehmed Emin Yurdakul ve özellikle diplomatlık mesleğinde de üstadı olan Müftüoğlu Ahmed Hikmet Bey'in Türkçülük yoluna girdikten sonra şahsiyetini kazanmıştır. Onun yiğit ruhu aradığı sesi, Ey Türkeli'nde, Ordu'nun Duâsı'nda, Çanakkale Şehidliği'nde, Akdeniz Rûzgârları'nda, Gemiciler'de, Venedikli Korsan Kızı'nda, Uğursuz Baskın'da ve Millî Neşide'de bulmuştur.

14 Mart 1914'te Hâriciye Nezâreti Umûr-u Ticâriye Şûbesi kâtibliğine atanarak diplomasi hayatına giren K., 1915 Eylülünde Bükreş Şehbenderliği kadrosuna verilmiş ve 1916 Haziranında Budapeşte Başşehbenderliği emrine gönderilerek, kısa bir süre sonra burada Konsolos Muavini olmuştur. Ünlü Türkçü edîb Müftüoğlu Ahmed Hikmet Bey'in yanında vazife gören ve yetişen genç diplomat ve şâir K.'in Peşte'deki çalışmaları, onun edebî, siyasî ve diplomatik hayatı için çok verimli olmuştur. Türk-Macar kültür ve san'at ilişkilerinin gelişmesinde, Gülbaba Türbesi (b. bk.)'nin ihyâsında K.'in büyük hizmetleri geçmiştir. 1921'de yurda dönmüş, İstanbul'da Hâriciye Nezareti'ndeki görevine devam ederken 3 Mayıs 1921'de T. B. M. M. Hükûmeti Müdafaa-i Milliye vekâleti tarafından resmen kabul edilen M. M. (Müdafaa - i Milliye) (b. bk.) grubu adlı gizli millî kuruluşta hizmet görmüştür. K., Kasım 1922'de Edirne Vilâyeti Umûr-u Hukûkîye Müdürü olmuştur. 1925'te Ticaret Vekâleti tercümanlığına tâyinle Ankara'ya gelen K., 15 Şubat 1926'da Ticaret Mukaveleleri Dâiresi'ne Reis - muavini atanmış ve ilk eseri *Mîras*'ı burada iken yayınlamıştır. 1930 - 1936 yıllarında Başvekâlet Yüksek İktisat Meclis-i Umûmî Kâtipliği'ni yapan K., daha sonra Ekonomi Bakanlığı İş Dâiresi Reisliği'nde bulunmuş; kuruluşunda büyük emek harcadığı Çalışma Bakanlığı'na Müsteşar getirilmiştir.

1946 seçimlerinde Zonguldak'dan Demokrat Parti adayı gösterilmesi yüzünden Müsteşarlıktan istifa etmiş, ölümüne kadar üç yıl hiçbir vazife ve emekli maaşı verilmeyişi sebebi ile K., son yıllarını üzüntü ve yoksulluk içinde geçirmiştir. Bu sırada şâir *Vâridat - ı Süleyman* adlı dikkate değer eserini meydana getirmiştir.

Ölümünden sonra dostlarının bastırdığı bu son eseri ile sağlığında yayınlayamadığı *Güneşin Ölümü* adı altında toplamak istediği şiirleri, *Mîras*'la birlikte (Miras ve Güneşin ölümü) adıyle, K. hakkında bir etüd de eklenerek basılmıştır. K.'in başlıca eserleri şunlardır: *Miras (şiirler, İstanbul* 1927]; *Erkek doğumlara harbin tesiri* (R. Camil Jacquart'tan, İstanbul 1934); *Toptan Göçler* (Léon Kawan'dan, İstanbul 1935); *Bugünkü Harblerin başlıca demografik te'sirleri* (Liebman Hersch'den, İstanbul 1935); *Harbin Demografik Kanunları* Edouard Rosset'den, İstanbul 1935); *Nüfus Meselesi ve Irkın Korunması* (Edouard Herriot'dan, İstanbul 1936); *Vâridât - ı Süleyman* (şiirler, Ankara 1949); *Kanunî Sultan Süleyman* (Downey Fairfax'dan, Ankara 1950); *Mîras ve Güneşin Ölümü* (şiirler, Dr. Fethî Tevetoğlu'nun E. B. Koryürek hakkındaki etüdü ile birlikte, Ankara 1951); *Miras ve Güneşin Ölümü* (Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1971, Fethî Tevetoğlu neşri).

KOSAL, Cüneyd (doğ. İstanbul 1931), Türk kaanun icrâcısı. Vedad ve Sacide Kosal'ın oğludur. 1949'da Zonguldak lisesini bitirdi. Tıb Fakültesini yarıda bıraktı. Üsküdar Musiki Cemiyeti'nde ve Nevzad Atlığ'ın korosunda okudu ve onun teşvikiyle 17 yaşında başladığı kaanununu ilerletti ve 1952'de İstanbul Radyosu'na alındı. Bugün bilhassa eşlikte en iyi bir iki kaanun arasında sayılmaktadır. 1969'da Millî Eğitim Bakanlığı Türk Musikisini Araştırma Komisyonu'na üye seçilmiştir.

KOSCIUSZKO, Tadeusz Andrzej Bonawentura (Mereczowscyzna, Lituanya 1746 - Soleure (İsviçre) 1817), Polonyalı yurtsever ve general. Gönüllü olarak Amerikan İstiklâl Harbi'ne katılan K. 1783'te generalliğe terfi etmiştir. Polonya'ya döndüğünde, ihtilâlcilere katılarak, Ruslara karşı savaşmıştır. Bir müddet Fransa'da oturmuş ve Fransız vatandaşlığına kabul edilmiştir. Sonra Dresden'e geçmiş ve oradan Polonya direnme hareketini idare etmiştir. Ordusu ile Krakow'u 1794'te ayaklandırmış ve Varşova'yı kuşatan Prusyalıları bundan vaz geçmeye zorlamıştır. Lâkin 1794'te Ruslar ve Prusyalılar tarafından yenilgiye uğratılmış ve Maciejowice (1794)'de Ruslara esir düşmüştür. 1796'da serbest bırakılan K. Paris'te yerleşmiştir. Burada yazdığı birkaç eserin en önemlisi *Pisma* (Mektuplar)'dır.

KOŠICE (Çekce; Macarca Kassa), Çekoslovakya'da (Doğu Slovakya) bir şehir. Nüfusu 88 600 (1966) dür. Gotik bir katedralin bulunduğu şehirde demircilik ve gıda maddeleri endüstrileri gelişmiştir. Çekoslovakya bağımsızlığının ve birliğinin yeniden doğuşu 5 Nisan 1945'te bu şehirde ilân edilmiştir.

KOSIGİN, Aleksey Nikolayeviç (doğ. Petersburg 1904), Sovyet siyaset adamı. Tekstil mühendisliği tahsil etmiş ve 1927'de komünist partisine yazılmıştır. Sovyet ekonomik teşkilâtında önemli mevkiler işgal ettikten sonra, 1960'ta Sovyet bakanlar kurulunun birinci yardımcı başkanı olmuş, 1964'te de (Khruşçev'in iktidardan uzaklaştırılmasından sonra) bu kurulun başkanlığına getirilmiştir. O tarihten beri S. S. C. B. Bakanlar kurulu başkanlığında bulunmaktadır.

A. N. KOSIGIN

KOSİNUS (mat.), Trigonometri'de bir açı fonksiyonu. K., bir açının tamamlayıcısının sinüs'üdür. Sembolu cos'dür. Yani eğer $\hat{a} + \hat{b} = 90°$ ise, "a" açısının sinüsü, "b" açısının K.'ü olup, tersine de "a" açısının K.'ü "b" açısının sinüsüdür. Bir açının bir kenarı üzerinde bulunan herhangi bir noktadan açının öbür kenarı üzerine bir dikme indirildiğinde, dikmenin ayağından tepeye olan uzaklığı, noktadan tepeye olan uzaklığa bölerek, açının K.'ü elde edilir.

KOSMAS, VI. yüzyılda yaşamış bir râhip, tüccar ve seyyah. İskenderiye'de doğmuştur. Kendisine Indikopleustés (Hindistan'ı gezen) lakabı verilmiştir. Gezilerine Etyopya'dan ve Doğu Afrika kıyılarından başlayarak Asya'ya geçmiş ve Hindistan'a kadar gitmişti. Bu gezileri sırasında Sinai yarımadasındaki Hıristiyan manastırlarındaki râhiplerin tesiriyle râhip olmuş ve dinî eserler yazmıştır. Bunların başlıcası 12 kı-

sımdan mürekkep Yunanca yazılmış *Khristianikê Topographia* (Dünyanın Hıristiyan görüşü ile tarifi) dir. Birçok tarihî ve coğrafî araştırmalarla dolu olan bu eserde K., Ptolemaios'a karşı cephe alarak dünyanın dörtgen şeklinde olup, etrafında duvarlar bulunduğunu ve bu duvarların yukardan birleşerek göğü teşkil ettiğini isbata çalışır.

KOSMAS VE DAMİANOS, Roma İmparatoru Diocletianus (248 - 313) zamanında Hıristiyanlara karşı yapılan takibat esnasında öldürülmüş ve aziz ilân edilmiş iki kardeş hekim. Efsaneye göre hastaları iyi etmekte çok büyük kabiliyet gösteren ve bu sebepten dolayı hekim, cerrah ve eczacıların koruyucusu gözü ile bakılan bu iki kardeşin Arap aslından oldukları söylenmektedir. Şahsî menfaatlerine önem vermemekle de meşhur olan kardeşlere, anargyros (= para düşmanı) lâkabı verilmiştir. Katolik Kilisesince yortuları 27 Eylüldedir.

KOSMOS (Yun. = düzen), evren, kâinat, dünya veya bütün dünyalar, var olan bütün şeylerin toplamı. Yunanlılar'da K., Kaos (Yun. Khaos = boşluk, karışıklık) anlamının karşıtı olup, insan organizmasının içindeki düzeni cevaplayan dış düzeni ifade eder. Yunan mitolojisine göre tanrılar, Kaos'u düzenlendirerek K.'u meydana getirmişlerdir. Bu anlam, Pisagorcular ve ilk İoniyalı filozoflar tarafından kullanılmış ve batı felsefesine geçmiştir. Modern çağda K. ancak fiziksel, yani maddî kâinat için kullanılır.

KOSOK, Pşemaho (Nalçik 1887 - İstanbul 8 Ocak 1962), Müstakil Kuzey - Kafkasya Milli Hükûmet Başkanı. Aslen Kabartaylı olan K., Nalçik bölgesinin Babuk köyünde doğmuş; ilk, orta ve lise öğrenimini Beşdağ (Piyatigorsk)'da bitirdikten sonra, yüksek tahsilini Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tamamlamıştır. Ekaterinodar (şimdiki Krasnodar) şehrinde avukatlık yapan K., bilhassa Rusya içerilerinden gelerek memleketin en iyi topraklarına zorla veya hile ile yerleşmiş Çarlık kolonizatörlerinin haksız ve kanunsuz iktisablarını protesto eden yerli halkla Çarlık idâresi arasında çıkan ihtilâflar yüzünden açılan dâvâlardaki başarılı savunmaları ile ün kazanmıştır. Bu dâvâlarda, ücret almadan yurttaşlarını savunuşu, K.'un halk tarafından çok sevilmesini ve tutulmasını sağlamıştır. 1917 Şubat İhtilâli patlayınca, Vladikafkasa taşınan K., orada Kuzey - Kafkasya yerli ahâlisi siyâsî temsilciliğinin teşkilinde faal bir rol oynamıştır. Petrograd'da, muvakkat hükûmet nezdinde Kuzey - Kafkasya'lıların haklarını savunan Birleşmiş Dağlılar Merkez Komitesi'nin başında bulunan K., 11 Mayıs 1918'de Kuzey - Kafkasya'nın istiklâli ilân edilince Abdülmecid Çermoy başkanlığındaki millî hükûmette görev almıştır. Çermoy, Kuzey - Kafkasya diplomatik delegasyonu başında Avrupa'ya gidince, K., parlamento çoğunluğunca Hükûmet Başkanı seçilmiştir.

P. KOSOK

İktidar sorumluluğunu çok çetin bir anda üzerine alan K., genç Kafkas Cumhuriyeti'ne aynı zamanda saldıran çok üstün sayıdaki Denikin beyaz ordusu ile Kızılordu'ya karşı iki cephede verilen savaşlarda Kafkasyalıların kahramanlıkları tesirsiz kalınca, K. ve arkadaşları, kurtarabildikleri âilelerle birlikte, Türkiye'ye sığınmışlardır.

Hayatının sonuna kadar Türkiye'de kalan K., Kuzey - Kafkasya Kültür Derneği'ndeki faaliyetleri ile de, Kuzey Kafkasya'nın kurtuluşu idealini yaşatmaya çalışmıştır.

KOSOVA BÖLGESİ (Sırpça: Kosovo Polje; Alm. Amselfeld = Karatavuklar bölgesi veya ovası) Yugoslavya'da Priştine havzasında Dinarik dağlarında açılan 70 km uzunluğunda ve 15 km eninde bir çukur olup, Üçüncü zamanın sonlarına ait verimli göl teressüpleri ile doludur. Denizden 600 m yüksekliktedir. Bu bölgenin suları, bir yandan Sitnica ırmağı yolu ile Ibar ırmağına ve bu yoldan Batı Morava ırmağına, öbür yandan da Lepenac ırmağı yolu ile Vardar ırmağına boşalır. K. B. kuzey ve güney arasında bir geçit bölgesi olduğundan, tarihte sık sık önemli sonuçlar doğuran meydan savaşlarına sahne olmuştur. 20 Haziran 1389'da (Sırplarca bu gün Vidovdan = Aziz Vitus günü adını taşır) Türkler burada Sırpları yenmişlerdir. Sonuçta Sırbistan, Osmanlı İmparatorluğunun idaresi altına geçmiştir. 19 Ekim 1448'de de Macar nâibi János Hunyadi yine burada Türklerce yenilgiye uğratılmıştır. Burada yaşayan Sırplar 1690'da geri çekilen Alman imparatorluğu ordularına katılarak güney Macaristan'da yerleşmişler, öbür yandan da müslüman Arnavutlar K. B.'ne yerleşmiştir. K. B., Osmanlı İmparatorluğuna bağlı eski bir vilâyet idi. 1946'dan beri Kosova - Metohija adı altında Yugoslavya'nın bir özerk eyaleti olmuştur.

KOSOVA MEYDAN MUHAREBESİ (Birinci), Türk tarihinin en mühim zaferlerinden biridir. Çirmen zaferinden 17 yıl sonra Balkan Hıristiyanları, Osmanlı Türkleri'ni Balkanlar'dan atabilmek için yeni bir teşebbüse giriştiler. I. Sultan Murad, derhal tedbir aldı. Vezîr-i âzam Ali Paşa'ya 30 000 asker vererek, Bulgaristan'da Türkler'in elinde bulunmayan son yerlerin fethini ve Müttefikler'le birleşmiye mahal kalmadan Bulgar kuvvetlerini imha etmesini buyurdu. Ali Paşa bu işi en kısa zamanda başardı. Diğer taraftan Tesalya fethedildi. İlk defa olarak Attika yarımadası ve Atina dukalığını çiğniyen Türk akıncıları Mora'ya girdi ve yarımadayı yağmaladı. Tuna'yı kuzeye doğru atlıyan Türk kuvvetleri, Eflâk'ı (Ulahya = Romanya) tehdide başladı. Bulgaristan krallığının başkenti Tırnova da bu arada alındı. Diğer taraftan Karaman, Aydın, Menteşe, Saruhan, Hamîd, Teke, Candar beylerine emir yazılarak derhal birliklerini Rumeli'ne göndermeleri bildirildi ve hepsi istenen birlikleri gönderdiler. Bulgaristan fethini tamamlayan Çandarlı - zâde Ali Paşa, güneye indi; Yanbolu'da Sultan Murad'ın ordusu ile birleşti.

Türk ordusu, Yanbolu'dan Tatarpazarcığı yoluyle Sofya'ya geldi. Güneybatıya saparak Köstendil'e erişti ve bu istikamette olduğu haber alınan Haçlı ordusuna doğru yürüdü. Önden Gazi Evrenos Bey ve Paşa Yiğit'in akıncıları gidiyordu. Priştine'nin güneyindeki Kosova sahrasında Müttefik ordu ile Türk ordusu karşı karşıya geldi. Müttefikler, büyük devlet olarak Macaristan ve Polonya, ikinci derecede devletler olarak da Sırbistan, Bosna krallığı, Eflâk (Romanya), Boğdan (Moldavya), Macaristan'a tâbî Hırvatistan, gene Macaristan'a tâbî Bohemya, Arnavutluk prenslikleri ve can çekişmekte olan Bulgaristan krallığı idi. Haçlı ordusu, Türk ordusundan sayı bakımından hayli üstündü. Sultan Murad'ın Haçlı seferinin hazırlanışını çok önceden haber alması, fevkalâde faydalı oldu.

Ali Paşa, 30 000 kişilik ordusuyla Tuna'ya kadar olan Bulgaristan'ı Türkiye'ye katmış, Bulgar kuvvetlerini ezerek, Haçlılar'a katılmasına engel olmuştu. Mora'ya kadar yapılan akınlar da düşmana dehşet vermişti. Hattâ Sultan Murad'ın Mora'yı almaya niyetli olduğunu sanan Venedik, büyük ölçüde harb hazırlığına başlamıştı. Gene bu müddet içinde, bütün Anadolu Beylikleri'nin birlikleri yetişmişti. Sultan Murad da yanında Germiyan (Kütahya) sancak beyi olan büyük oğlu Veliahd - Şehzâde Yıldırım Bâyezid Bey ve Karası (Balıkesir) sancak beyi olan küçük oğlu Yâkub Bey olduğu halde, Ali Paşa ile birleşmişti. Sırp kaynaklarının da itiraf ettiği gibi Türk ordusu, yürüyüşü sırasında en küçük tahribat yapmadı. Orduda, o zaman pek ibtidâî olan bir topçu birliği de bulunuyordu. Bununla beraber topun meydan muharebesinde hiçbir rolü yoktu. Daha çok sesiyle düşmanı ürkütmek için kullanıldığı sanılmaktadır (20 Haziran 1389).

Türk sağ kanadına Yıldırım Bâyezid, sol kanadına Yâkub Beyler kumanda ediyorlardı. Her iki kanatta ihtiyat olarak 1 000'er okçu vardı. Bunlar muharebenin en kızgın devresine kadar müdahale etmiyecek, bu devrede düşmanı oklamıya başlıyacaklardı. Rumeli beylerbeyisi Kara Timurtaş Paşa, Veliahd'in, Anadolu beylerbeyisi Sarıca Paşa, Şehzâde Yâkub'un maiyetinde idiler. Evrenos Bey'in akıncıları sağ kanatta, Anadolu beyliklerinin birlikleri ise sol kanatta yer almışlardı. Merkezde başkumandan Sultan Murad'la vezîr-i âzam Çandarlı - zâde Ali Paşa bulunuyordu. Sağ kanat ihtiyatında Malkoç Bey, sol kanat ihtiyatında ise Hamîd beyliği veliahdi Mustafa Bey vardı. Topçu birliğine Haydar Ağa kumanda ediyordu. Türkler ilk defa bu muharebede top kullanacaklardı.

Düşmanda da bir topçu birliği bulunuyordu. Başkumandan, Sırbistan hükümdarı Lazar'dı. Sağ kanada yeğeni ve dâmâdı Prens Brankoviç, sol kanada da Bosna kralı Tvrtko kumanda ediyordu. Balkan ve Orta Avrupa milletlerinden birlikler vardı: Sırplar, Bulgarlar, Makedonlar, Arnavutlar, Ulahlar, Moldavyalılar, Karadağlılar, Hırvatlar, Slovenler, Slovaklar, Çekler, Macarlar, Transilvanyalılar, Lehler, Bosnalılar vs.

Büyük meydan muharebesi 8 saat sürdü. 8 saat içinde Türkler, Müttefikler'i tamamen imhâ ettiler. Kesin neticeyi Yıldırım Bâyezid aldı. Sol kanat bozulmak üzereyken kendine has pek sür'atli bir manevra ile yetişip düşmanı çevirdi. Müttefikler'in korkunç yarma hareketlerine rağmen kıskacını açmadı ve perişan olan düşmanı yok etti. Başkumandan Lazar da dahil olmak üzere bütün düşman ordusu, Kosova sahrâsında kaldı. Küçük ve dağılmış düşman birlikleri kaçmak isterlerken, artlarından yetişen Şehzâde Yâkub Bey tarafından kılıçtan geçirildiler. Ortaçağların en büyük örnek meydan muharebelerinden biri tam bir imhâ ile gerçekleşmiş oldu.

Muharebenin sonuna doğru artık zafer tamamen belli olunca Sultan Murad, muharebe sahasını gezip son emirlerini verirken, bir şey söylemek isteğiyle yanına sokulan yaralı bir Sırp asılzâdesi, Lazar'ın dâmâdı Miloş tarafından hançerlenerek kalbinden vurulup şehit düştü. Miloş, Türkler tarafından derhal parçalandı. Bir iki saat yaşayan Sultan Murad, çevresinde ağlaşan kumandanlara, oğlu Yıldırım Bâyezid'e kendisine itaat ettikleri gibi itaat etmelerini vasiyet etti. Padişahın iç organları Kosova sahrâsına gömüldü. Cenazesi Bursa'ya nakledilip Çerkirge'deki türbesine defnedildi. Kosova'daki türbesi, zamanımıza kadar Balkan Müslümanları'nın kutsal saydıkları büyük bir ziyaret yeri oldu. Yıldırım Bâyezid'in emriyle Kosova'dan hemen sonra Paşa Yiğit ile Fîrûz Bey, Bosna topraklarına ve Vidin'e akın yaparak düşmana gözdağı verdiler.

Kosova zaferi, Türk tarihinin mühim hâdiselerindendir. 5,5 asır için Doğu Avrupa'nın geleceğini tâyin etmiştir. Balkan yarımadasında yüzyıllar sürecek Türk hâkimiyetini sağlamıştır.

KOSOVA MEYDAN MUHAREBESİ (İkinci), XV. yüzyıl Türk tarihinde büyük bir imhâ muharebesi. Macaristan kral nâibi Hunyadi Yanoş, Varna hezîmetinden 4 yıl sonra tekrar talihini denemek istedi. Osmanlı Türkleri'ne karşı düzenlenen 6. Haçlı seferini teşkil eden II. Kosova seferini tertipledi. Bu defaki koalisyona büyük devletlerden Almanya, Macaristan, Polonya, diğer devletlerden Sicilya, Türkiye'ye isyan eden Eflâk (Romanya), Boğdan (Moldavya) vs. katıldı. Sırbistan, metbûu Türkiye'ye isyan etmeyi reddettiği için, Macaristan'ın hışmına uğradı. Seferin ruhu ve ana kuvveti Macaristan idi. Hunyadi Yanoş, başkumandandı. Arnavutluk'taki âsî derebeylerinden İskender Bey de koalisyona dahildi. Haçlı ordusu 100 000 kişiden az değildi.

Karamanoğlu İbrahim Bey'in gönderdiği Karaman alaylarını ve Sırbistan yardımcı birliğini de içine alan Türk ordusu, II. Murad'ın başkumandanlığında idi. Sağ kanada Sarıca Paşa, sol kanada Dayı Karaca Paşa kumanda ediyorlardı. İhtiyatta Sarıca Paşa'nın kardeşi Sinan Bey, öncü olarak mâruf akıncı beyleri Mihaloğlu Hızır Bey, Turhan Bey, İshak Bey - zâde İsâ Bey vardı. Sultan Murad, Arnavutluk'tan Sofya'ya gelmiş, orada düşmanı bekliyordu. Fakat düşmanın, Sırbistan topraklarını çiğneyip bu devletten intikam aldıktan sonra bu sefer Karadeniz'e doğru değil, ihtimal İskender Bey'le birleşmek üzere güneye indiğini öğrendi. Gerçekten Haçlılar, Arnavutluk'un kuzey - doğusuna, kendileri için meş'um bir tesadüf eseri olarak 59 yıl önce başka bir Haçlı ordusunun toplanıp bozulduğu Kosova sahrâsına gelmişlerdi. 59 yıl önce Türk ordusunun başında I. Murad, şimdi ise onun torununun oğlu II. Murad bulunuyordu. II. Murad, Sultan Alp - Arslan'ın Malazgirt'te yaptığı gibi, düşmanın mütecaviz vaziyetini daha iyi belirtmek için, Hunyadi'ye elçiler gönderip sulh teklif etti. Hunyadi, sulh teklifini reddetti.

17 Ekim 1448 sabahı iki büyük ordu Kosova sahrâsında karşı karşıya idiler. Ortaçağların en sert meydan muharebelerinden biri başlamak üzere idi. Bu meydan muharebesi, 17, 18, 19 Ekim günlerinde 3 gün ve 3 gece devam edecekti. Her iki tarafta da top vardı. Fakat Türk topçu taburunun ateş kabiliyeti daha yüksekti. Padişahın yanında 16,5 yaşındaki Veliahd - Şehzâde Sultan Mehmed (Fâtih) bulunuyordu. Haçlılar, 38 alaya ayrılmışlardı. Sağ kanatta Macar ve Sicilya alayları, sol kanatta Alman, Erdel, Çek, Romen, Moldav, Slovak, Sloven alayları yer almıştı. Haçlı ordusunda, I. Murad'ın âsî oğlu Şehzâde Savcı'nın oğlu olduğu sanılan Dâvud Bey de vardı. Haçlılar muzaffer olunca, bu şehzâdeyi padişah yapacaklardı.

Bilhassa Macar alayları, Türkler'e yakın bir şecâatle döğüşüyorlar, fakat Türk toplarının ateşi karşısında mühim zâyiat veriyorlardı. Haçlılar, behemehal zaferi elde etmek azminde idiler. 2 gün, 2 gece devam eden vuruşmada Müttefikler, bütün taarruz kabiliyetlerini tükettiler. Üçüncü gün, Sultan Murad, fevkalâde hırpalanmış olan düşmanı çevirmeye başladı. Haçlılar'ın ekserisi ağır zırhlı idi; Türk askerinin manevra kabiliyetine sahip değillerdi. Alman ve Çek alaylarının çetin mukavemetlerine rağmen Türkler, düşman ordusunu deldiler, parçaladılar ve imhâya başladılar. Turhan Bey, derinliğine Türk birliklerinin içine girmiş olan düşmanı çevirmiş ve bütün ric'at yollarını tutmuştu. 18 Ekim günü akşama doğru Hunyadi Yanoş, muharebeyi kaybettiğini anladı.

Akşama doğru düşmanın büyük kısmı imhâ edilmişti. Gece, Türkler, dağınık ve biribirine karışmış düşmanı imhâya devam ettiler. Bu kargaşalıktan faydalanan Hunyadi, gece karanlığında kaçmaya muvaffak oldu. Üçüncü gün, şurada burada mukavemet gösteren düşman birlikleri çevrilip esir alındı. Başkumandanlarının kaçtığını öğrenen Haçlılar, fazla mukavemet etmediler.

Chalcondylas'a göre II. Kosova'da Türk şehitlerinin sayısı 4 000'den ibarettir. Hıristiyanlar, en az 17 000 ölü bırakmışlar, gerisi esir alınmıştır. Ölüler içinde Macaristan'ın Bohemya umumî valisi de vardı. II. Kosova, Avrupa'nın Türkler'i Balkanlar'dan sürmek için yaptığı sonuncu teşebbüstür. Bundan sonra Avrupa tamamen müdafaa vaziyetine girecek, elindeki toprakları ve menfaatleri kaptırmamak için mücadele edecek, Türkler'i Tuna'nın güneyinden atabileceği ümidine kapılmıyacaktır.

KOSOVA SAVAŞI: bk. KOSOVA MEYDAN MUHAREBESİ.

KOSOVA VİLÂYETİ, Rumeli'de en son teşkil edilen vilâyetlerden biri. 1877 yılında kurulmuştur. Kurulduğu tarihlerdeki siyasî sınırlara göre, doğudan Bulgaristan Prensliği, batıdan İşkodra vilâyeti, Karadağ prensliği ve Bosna eyaletiyle Avusturya - Macaristan imparatorluğu, güneyden Manastır ve Selânik vilâyetleri, kuzeyden de Sırbistan krallığı ile çevrili bulunmaktaydı. Adını, ilk merkezi Priştine sancağının tanınmış adı olan Kosova sancağından almış bulunuyordu. Kosova sancağı ise, Osmanlı tarihinde iki büyük zaferin geçtiği ovanın adıyla adlandırılmıştı. Tanzimattan önceki idarî teşkilâtta Kosova sancağı, vakıf ve timarları dışındaki gelirleri, salyanê (b. bk.) ile iltizama verilen topraklardan olup, başmukata'a kalemine bağlı bulunuyordu. II. Mahmud ile Abdülaziz devirleri arasında yapılan idarî ıslahat sırasında, önceleri Rumeli, daha sonra Manastır ve nihayet Sofya vilâyetlerine bağlanan Kosova sancağı, Doksan üç bozgunu üzerine Ayastefanos'ta imza edilen barış antlaşmasına göre; Sofya vilâyetinin, kurulmakta olan Bulgaristan prensliğine terk edilmesi ile elden çıkartılmıştır. Ancak, Berlin kongresinde bu antlaşmanın değiştirilmesiyle, Makedonya'nın kuzey kesimini teşkil eden, eski Dardanea bölgesine denk düşen ve Osmanlı imparatorluğuna bırakılan topraklar üzerinde yeniden bir vilâyet teşkili zorunu doğmuş, merkezi Priştine (b. bk.) olmak üzere kurulan bu vilâyete K. V. adı verilmişti. Priştine, Üsküp ve Yeni Pazar (Senice, Sjenetza) sancaklarından meydana gelen bu vilâyet, daha sonraları 6 sancak, 28 kaza, 16 bucak ve 320 köyü ihtiva etmekteydi. Osmanlı egemenliğinin son yıllarında K. V.'nin genişliği 28 000 km² olup, nüfusunun 800 000 ile 1 000 000 arasında değiştiği kabul edilmekteydi. Vilâyet kuzey Makedonya, Doğu Arnavutluk ve güney Bosna topraklarından meydana geldiği için, halk da Arnavut, Boşnak, Sırp, Bulgar ve Türklerden karışık bulunuyordu. Üsküp sancağının güney kesimi Türk ve Bulgarlardan, kuzey kesimi Arnavutlardan; Yeni Pazar, Arnavut ve Boşnaklardan, Taşlıca bütünüyle Boşnaklardan, Priştine, İpek, Prizren ise Arnavutlardan ibaretti. Bütün vilâyete yayılmış olan Sırplarla Bulgarlar ortodoks, latin adını taşıyan hıristiyan Arnavutlar katolik olup, Türkler, Arnavutlar ve Boşnaklar müslümandı. Nüfusun dörtte üçü müslüman olmakla birlikte Türkler, sadece Üsküp sancağında çoğunlukta idiler. Bununla birlikte Üsküp'ten başka Priştine ve Prizren kasabası da Türkçe konuşmakta idi. XX. yüzyılın başlarında bir tarafta Osmanlı devleti, öte tarafta Balkan devletleri ve bunların koruyucuları, Avrupa'nın büyük devletleri (Düvel-i Muazzama) olduğu halde sürüp giden Makedonya meselesinde söz konusu olan Elviye-i selâse'den biri de, K. V. idi. Avrupa devletlerinin baskısı karşısında, Osmanlı İmparatorluğu Makedonya'da ıslahat yapmak zorunda kalınca, K. V.'nin müslüman halkı ayak diremek cesaretini göstermişti. Özellikle hıristiyanların jandarma ve kır bekçiliklerine tâyinleri; Arnavutların harekete geçmesine sebep oldu. Bu sırada Üsküp'te Rus konsolosunun bir Arnavut tarafından öldürülmesi, K. V.'nde müslümanlarla hıristiyanları karşı karşıya getirdi. Bulgar ve Sırp komiteciler, dağlık bölgelere çekilerek çevreye baskınlar yapmaya başladılar. Peristeri dağında komitelerden meydana gelen Merkezî hükümet adıyle bir teşkilât kurarak hıristiyan halkı ayaklanmaya tahrik ettikleri gibi, Temmuz 1903'te Doğu Demiryolları şirketine bir ültimatom vererek, demiryolu ulaştırmasını durdurmaya çalıştılar. 1903 yazı, K. V.'nde karışıklıklar içinde geçti. II. Abdülhamid bu durumda Sırp ve Bulgarları biribirine düşüren bir politika ile bütün Makedonya'da olduğu kadar K. V.'nde de Osmanlı egemenliğini yaşatmaya çalışıyordu. Bu maksatla 1907'de Bulgarlara karşı, karşılıklı yardımlaşma ve savunma antlaşmasıyle Sırp krallığını Osmanlı devleti yanında yer almaya teşvik etmişti. Bir süre sonra Meşrûtiyet yönetiminin yeniden kurulmasına dair yayınladığı irâde-i seniye'de de belirttiği gibi, Selânik, Manastır ve K. vilâyetleri, bütün halkı ile birlikte asakir - i şahâne'nin serkeşâne hareketleri üzerine, Osmanlı imparatorluğunda Meşrûtiyet şeklindeki yönetimi tekrar kurmuş oldu (bk. MEŞRÛTİYET). Gerçekten Meşrûtiyetin ilânından üç gün önce, 8 Temmuz 1324 (20 Temmuz 1908) günü K. V.'nde Firzovik kasabasında toplanan 3 000 kadar müslüman Kosovalının gösterisi ve bunların 180 kadar ulema ve ileri gelenleri tarafından Saraya gönderdikleri telgraf, II. Abdülhamid'in bu kararı almasında etkili olmuştur. Meşrutiyet döneminde bir seçim bölgesi olan K. V.'nin en tanınmış parlamenteri Cemil Molla idi. Yine bu dönemde K. V.'nin ilk valisi de, Mahmud Şevket Paşa olmuştu. Ancak, Meşrutiyet ve onunla gelen hürriyet, bütün Rumeli Türkiyesi ile birlikte K. V. için de felâketler getirdi. Balkan devletlerinin birleşmeleri sonunda kopan savaşta, Makedonya cephesine Ali Rıza Paşa komuta etmekle beraber, Osmanlı ordularının bozgunu sonunda K. V. de Sırplar tarafından işgal edildi. Osmanlı egemenliğinin çekilmesinden sonra K. V., yeni doğan Arnavutluk devletine bırakılmadı. Sırbistan krallığına mal edildi. Osmanlı imparatorluğu bu vilâyeti bırakırken vilâyet sınırları içinde 35 medrese, 388 ilkokul ve 23 rüşdiye bıraktı. Vilâyet, eğitim bakımından epeyce geliştirilmiş idi (K. V.'nde bırakılan Türk vakıf ve eserleri hakkında bk. E. Hakkı Ayverdi, *Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları.* Vakıflar Dergisi III, Ankara 1956). Siyasî baskılarla Yugoslavya'ya bırakılan ve aslında Arnavutluk ülkesinin kuzey yarısını teşkil eden Kosova Muhtar Eyaleti, 10 351 km² lik bir toprak bütünlüğü içinde, 1 630 500 nüfusu toplamış bulunmaktadır. Bu nüfusun 300 000 kadarı hıristiyan Sırplı olup, geriye kalanı tümüyle müslüman Arnavuttur. Bu hal ise, Balkan yarımadasında her zaman için siyasî krizlere kaynaklık edecek çıban başlarından biri olarak ortada durmaktadır.

KOSSUTH [*koşut*], **Lajos** (Monok, Zemplén 1802 - Torino 1894), Macar hürriyet savaşlarının lideri, devlet adamı. Soylu bir aileden gelen K., yüksek öğrenimini bitirdikten sonra avukatlık yapmış "Országgyülesi Tudósítások" ve daha sonra "Törvéryhatósági Tudósitisok" gazetesinde giriştiği siyasî

tartışmalarından dolayı dört yıl hapse mahkûm olmuştur (1873). 1840 yılında siyasî aftan yararlanan K., "Pesti Hirlap" (Peşte Gazetesi) gazetesini kurmuştur. 1844'e kadar bu gazetenin başyazarlığını yapan K., Avusturya mallarına karşı boykot ilân edilmesini istemiştir. 1847 yılında Pest (Peşte) mebusu olarak parlamentoya giren K., Batthyány kabinesinde maliye bakanlığına getirilmiştir (1848). Hürriyet savaşının lideri ve Millî Savunma Kurulu (Honvédelmi Bizottmány) nun başkanı olarak Macar ordusunu ayaklandırmış ve ülkeye hâkim olmuştur. Avusturya kuvvetlerinin Budapeşte'ye girmesi üzerine Millet Meclisi ile birlikte Debrecen'e çekilmiş, daha sonra General Bem (b. bk.) in kazandığı zafer üzerine Budapeşte'ye gelmiştir. Onun çalışmaları sonunda Habsburg soyu tahttan uzaklaştırılmış ve Macaristan'ın bağımsızlığı ilân edilmiştir. Hürriyet savaşının lideri olarak K., Macaristan kral nâipliğine getirilmişse de, Rusya'nın askerî müdahalesi ve Artûr Görgey'nin Vilagosta silâhları kayıtsız şartsız bırakması (13 Ağustos 1849) üzerine K., Osmanlı İmparatorluğuna sığınmıştır. K. bir süre Vidin ve Şumnu (Bulg. Şumen) da kalmış, daha sonra Sadrâzam Mustafa Reşid Paşa, Macar hürriyet savaşının liderini Kütahya'da yerleştirmiştir. Rusya ve Avusturya'nın isteklerine rağmen Padişah K.'u iade etmemiştir. 1851'de Amerika hükûmeti K.'u almak üzere bir vapur göndermiştir. İngiltere'de büyük bir törenle karşılanan K. 1852'de Amerika'ya gitmiştir. 1852'de Londra'ya dönen K, 1859'a kadar İngiltere'de kalmıştır.

K. hayatının son yıllarını İtalya'da geçirmiştir.

K., Macaristan'da siyasî hitabetin en seçkin üstadı olarak tanınmıştır. Söylevleri *Beszédek* (Söylevler) adı altında çıkmıştır. K.'un hâtıraları *Irataim az emigrációból* (Gurbet hatıralarım) [13 cilt, 1880 - 1895] adlı bir dizide toplanmıştır. Söylev ve hatıralarının birçoğu yabancı dillere (Almanca, Fransızca, İngilizce) de çevrilmiştir.

KOSTA RİKA (Resmî adı: **República de Costa Rica**), Orta Amerika'da bir cumhuriyet. Yüzölçümü 50 900 km², nüfusu 1,4 milyon (1965) dur. Nicaragua ile Panama arasında bulunur. Merkezi San José, resmi dili İspanyolcadır.

KOSTA RİKA : Bir liman

KOSTA RİKA: Bir görünüş

Irazú volkanında 3 452 m ye kadar yükselen bir volkanik dağlar zinciri, ülkenin kuzey ovalarına hâkimdir ve sık ormanlarla kaplıdır. Zengin bir tarım bölgesi olan ülkenin ortasındaki platolarda, özellikle kahve yetiştirilir. Güneyde Talamanca dağlar zinciri Chirripó Grande zirvesinde 3 837 m ye yükselir. Pasifik Okyanusu'nun kıyısı boyunca ovalar ve dağ masifleri sıralanır (Nicoya ve Osa yarımadaları). K., gelişmiş bir ziraat ekonomisine sahip bir ülkedir. Kahve, muz, şeker kamışı, kakao ve tütün yetiştirilir. Ülkede canlı hayvan yetiştiriciliği de gelişmiştir ve gelişmekte olan bir süt ürünleri endüstrisi kurulmuştur. Endüstri sektörü geniş değildir. Gıda maddeleri ve tekstillerden ibarettir. K.'nın nüfusu % 80 oranında beyaz ırka bağlıdır. Halk okur yazardır. K. ekonomik seviye bakımından da Latin Amerika'nın en yüksek seviyeli bir ülkesidir.

Tarihçe : Christophorus Columbus 1502'de K. kıyısına çıkmış, González Dávila da 1522'de ülkeyi keşfetmiştir. Guatemala capitaneria general (genel vâliliği) ına bağlı olan K.'nın merkezi Cartago idi. 1821'de bağımsızlığına kavuşmuştur. 1824 - 1839 yıllarında Orta Amerika Federal Cumhuriyeti'ne bağlı kalmıştır; fakat 1839'da tekrar bağımsız olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki United Fruit Company adlı şirket K.'nın ekonomik hayatı üzerine derin bir etki yapmıştır. Son üç cumhurbaşkanı şunlardır: Maria Echandi Jiménez (1958 - 1962); Orlich Bolmarich (1962 - 1966); José Joaguin Tréjos Fernandez (1966)...

Edebiyat. K.'da hiçbir büyük yazar yetişmemiş ise de Nicaragua'lı şâir Rubén Dario (1867 - 1916) ve Guatemala'lı romancı Miguel Ángel Asturias (doğ. 1916) bu bölgenin, İspanyolca konuşan dünyaya derin etkisi olan yazarlarıdır.

KOSTROMA, Sovyetler Birliği'nde bir şehir. Volga'nın sol kenarında Kostroma ırmağının eskiden bu nehirle birleştiği yerde bulunur. Nüfusu 209 000 (1967) olan şehir, Rus keten endüstrisinin geleneksel merkezidir. Şehirde bundan başka, makina, elbise, gıda maddeleri endüstrisi fabrikaları, iki tiyatro, bir de müze vardır. XII. yüzyılda kurulmuş olan şehir, XVI ve XVII. yüzyıllarda ekonomik önem kazanmış ve Rusya'nın en büyük şehirleri arasında yer almıştır.

KOSZTOLÁNYI [*koştolāñi*], **Dezső** (Szabadka 1885-Budapeşte 1936), Macar şâiri. 1895 - 1903 yılları arasında Szabadka ve Szeged liselerinde okumuş, 1903 - 1906 yıllarında da Budapeşte ve Viyana üniversitelerinde edebiyat öğrenimi görmüştür. "Budapesti Napló", "Új Nemzedék" ve "Pesti Hírlap" gazetelerinde redaktörlük yapmıştır. Şâir olarak sessiz ve sakin şiirleriyle ün yapmış olan K., Macar edebiyatında empresyonist sembolist şiirin seçkin bir temsilcisidir.

D. KOSZTOLÁNYI

"Nyugat" dergisinde çıkmış olan yazı ve şiirleri büyük ilgi ve takdir toplamıştır. En derin ve en özel insanî duyguları dile getiren şair, Fransız sembolistlerinin etkisi altında kalmıştır. Bundan başka, K. gerçekçi romanlar yazmış, eserlerinde başarılı ruhî tahliller yapmıştır. Deneme yazarı olarak değerli örnekler vermiş, (denemeleri 11 ciltte toplanmıştır), tercümeler (Shakespeare, Wilde, Rilke, George) de yapmıştır (*Modern költök* [Modern şâirler], 1914). Bu antolojide Türk şairlerinden yapılmış çevirmeler de vardır.

K.'nin ilk şiirleri *Négy fal között* (Dört duvar arasında) adlı bir kitapta toplanmıştır (1907). Bu kitabını *Mágia* (1912) ve *Mák* (1916) adlı şiir kitapları takip etmiştir. *Nero, a véres költö* (Kanlı şair Nero) [1921] adlı tarihî romanı yanında *Pacsirta* (Tarla kuşu) [1924], *Az arany sárkány* (yaldızlı uçurtma) [1925] ve *Édes Anna* (ad) [1926] adlı sosyal romanları yazmıştır. Bunlardan başka *Páva* (Tavus kuşu) [1919], *Alakok* (Porteler) [1929] ve *Esti kornél* (ad) [1933] adlı küçük hikâye kitapları da anılabilir. Şiirlerinde büyük şehir hayatını dile getiren K., roman ve hikâyelerinde daha çok taşra hayatını tasvir etmiştir.

KOŞARGİLLER (Cursoriidae), omurgalı hayvanlardan kuşlar sınıfının yağmurkuşları takımının çamurkoşarları alt takımına giren bir familyası. Gagaları yay biçiminde olan K., Kuzey Afrika ve Batı Asya'daki kurak ve kumlu ovalarda yaşarlar. Çöl koşarı tanınan türlerindendir. Çöl Koşarı'nın uzunluğu 23 cm dir. Yapısı ince, uzun, gagası kıvrık, ayakları üç parmaklıdır. Başının arkası mavi - külrengi, tüyleri kirli sarı - kahverengidir. Gözünün üzerinde geniş beyaz bir çizgi bulunur. Başlıca gıdaları böceklerdir.

KOŞAY, Hamit Zübeyr (doğ. Tilençi Tamak köyü, Minzele, Ufa 1897), Türk dil ve etnografya bilgini. Babası ilmiye sınıfından Ubeydullah Efendi, annesi Nurizâde Hanımdır. Dedesi Abdülcebbar, Halfin ailesinin daveti üzerine Tamyan'dan Tilençi Tamak'a gelip yerleşmiş ve orada bir medrese kurmuştur (Bu medrese Abdülcebbar'ın Mısır'da okuyan oğlu Mirza Abdurrahman'ın himmeti ile "Usul - i cedid'e" intibak eden ilk

H. Z. KOŞAY

medreselerden biridir). 1909'da K., eniştesi tarih bilgini Rizaettin Fahrettin'in yardımıyle okumak üzere Türkiye'ye gönderilmiştir. Selânik Merkez Rüşdiyesi'ni bitiren K., Balkan Savaşının çıkması üzerine İstanbul'a giderek Darül - muallimin'e girmiştir. 1916'da mezun olan K., 1917'de Macaristan'a giderek Budapeşte Üniversitesinde dil bilimi ve Türkoloji öğrenimi görmüştür. Prof. Gyula Németh'in yanında çalışan K., 1923'te doktor sanını kazanmıştır. 1923 - 1924 yılları arasında Berlin Üniversitesinde Prof. W. Bang - Kaup'un derslerini takip etmiş, kitaplık ve müzelerde çalışmıştır. 1925'te yurda dönerek Millî Eğitim Bakanlığında görev almıştır. Kısa bir süre Hars Dairesinde çalıştıktan sonra Hars, Âsar - ı Atika ve Kütüphaneler müdürlüğü yapmış (1925 - 1926), bakanlık müfettişi olarak çalışmış (1926 - 1927) ve Etnografya Müzesi müdürlüğü yapmıştır (1927-1931). 1931'de Müzeler Dairesi müdürlüğü görevine getirilmiştir. 1950'ye kadar bu görevde kalan K., kısa bir süre Talim ve Terbiye Dairesi üyeliği yapmış, daha sonra ikinci kez Etnografya Müzesi müdürlüğüne tâyin edilmiştir. 1926'da emekli olduktan sonra da aynı müzede iki yıl müdür vekilliği yapmış, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban projesinde müşavir ve Pulur (Sakyol) kazı kurulu başkanı olarak çalışmıştır. K., Türk dili alanında değerli yayınlar yaptığı gibi, Anadolu etnografyası ve arkeolojisi üzerinde de çalışmıştır. 1931'de Türk Tarih Kurumu aslî üyeliğine seçilen K., Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarına da katılmıştır. Bunlardan başka, K., birçok yabancı akademinin ve bilim derneğinin üyeliğine de seçilmiştir. Belli başlı yayın ve çalışmaları: *Ana dilden derlemeler* (I: İshak Refet ile birlikte, 1932: II: Orhan Aydın ile birlikte, 1952); *Anadolu yemekleri ve Türk mutfağı* (Akile Ülkücan ile birlikte, 1961), *Ankara budun bilgisi* (1935); *Türkiye Türk düğünleri (1943), Alacahöyük etnografyası ve folkloru* (1951), *Karaçay ve Malkarlarda hayvancılık* (Ramazan Karça ile birlikte, 1954). K. 1956'da "Türk Etnografya Dergisi"'ni kurmuştur. "Türk yurdu" dergisinde ve gazetelerde türlü konularda yazıları vardır.

KOŞMA, *Sagu* ve *Destan* gibi, Türk Halk edebiyatı'nın en eski nazım şekillerindendir; Anadolu, Âzerbaycan Türkleri'nin *Koşu, Koşma, Koşuk* dedikleri bu şeklin Şark Türkleri'ndeki adı *Koşug*'dur. Kâşgarlı Mahmud'un H. 470 (1077)'de yazdığı *Divânü Lugati't - Türk*'ünde *şiir, recez, kaside* mânâsına geldiği kaydedilen *Koşug* için verilen örneklerin çoğu mesnevî şeklindedir (Çev., Besim Atalay, c. I., Ankara, 1939, s. 376; c. III., Ankara, 1943, s. 349; krş. Rad., Çağ., *raks türküsü, urguştek* denen şiir vezninin bir çeşidi). Bununla aynı sırada (H. 462/1069 - 70), Yusuf Has Hâcib tarafından yazılan *Kutadgu Bilig*'deki, *Bu Türkçe Koşuglar tüzetdim saña Okü dā unutmā duā kıl maña* beytinden de, mesnevî şeklinde kafiyeli nazmı ifâde ettiği anlaşılır (Hüseyin Kâzım, *Büyük Türk Lûgati,* c. III., İst., 1943, s. 872). *Koşmak,* ivmek, çabuklukla yürümek'ten başka, ilâve, zam, ilhak, tertip, tanzim etmek ve şiir söylemek, bir nev'i raks havası, bir şeyin bir başkasına refâkati, birlikte gitmesi mânâsındadır; *Koşug, koşuk, koşu, koşma* deyimleri bu masdardan yapılmış isimdir (Şeyh Süleyman Ef., *Lûgat - i Çagatay ve Türkî - i Osmânî,* İst., 1298; A. Vefik Paşa, *Lehçe - i Osmânî,* İst., 1306; Şemseddin Sâmî, *Kamûs - i Türkî,* İst., 1317). *Koşma,* iki şeyin birlikte gitmesi mânâsını ifâde eder ki, bun-

lar söz ile beste'dir; *Koşuldu her gecedē hvāb ilē cidāle gönül* mısrâında da *koşmak* aynı mânâda kullanılmıştır (Harputlu Hayrî, *Hâtıra-i Ahd-i Şebâb,* İst., 1302, s. 40).

Selçuk saraylarında, Anadolu Beyleri'nin yanında, terennüm eden ozanlar bulunduğuna göre, bunların *Koşma*'lar da söyledikleri muhakkaktır; ancak, bu devirlere âit koşmalar bize kadar gelememiştir. Nevâ'î'nin bir beytinde geçen *Koşug* kelimesi, bunun, XV. asırda meşhur ve kullanılmakta olduğunu, *Koşug bahri* denildiğine göre, belli bir vezni bulunduğunu anlatmaktadır. *Koşug ve Tuyug*'ların, XIV. ve XV. asırda, Irak ve Âzerî Türkleri arasında aynı beste ile okunması, *Fā'ilātün, Fā'ilātün, Fā'ilün* kalıbıyle yazılan *Tuyug*'lara vezin bakımından uyduğunu, bugünki gibi, hecenin 11'lisiyle olduğunu gösterir.

Koşma'lar, kafiye düzeni bakımından halk edebiyatımızın *Kayabaşı, Deyiş, Ezgi, Ir, Varsağı, Türkmânî* v.b. nazım şekillerinin aynıdır; dörtlüklerden meydana gelir; birinci dörtlüğü *abab* (veyâ, *aaab, aaba, aaaa)* şeklinde, geri kalan dörtlüklerde üç mısra kendi arasında, dördüncü mısrâ ise birinci kıt'anın dördüncü mısrâıyle kafiyelidir, veyâ aynen tekrarlanır; *nekarât (kavuştak)* denilen bu dördüncü mısrâın yerini bâzan bir beyit de alabilir. Her kıt'asının her mısrâının altıncı hece, veyâ heceleri biribiriyle kafiyeli *koşma*'lar da vardır; iç kafiyesi bulunan bu *musammat koşma*'lara pek az rastlanılır. *Koşma*'ları, *Mâni* dışındaki halk nazım şekillerinden ayıran kısmen vezni, bilhassa mevzûu ve bestesidir. Âşık tarzı'nın kendine mahsus bestesiyle söylenilen, çoğu üç-beş dörtlükten meydana gelen *Koşma*'lar, mevzû bakımından çok zengindir; başlıca mevzûu tabiat güzellikleri ve aşk ise de, hasislik, vefâkârlık, dostluk, merdlik v.b. ahlâk husûsiyetlerine âit fikirleri de içine alır. Pastoral, lirik, didaktik, epik, karşılıklı konuşmalar tarzında tertiplenen *Koşma*'lar da bulunduğundan dramatik şiir unsurlarını ihtivâ eder. XVI. ve XVII. asırlarda Anadolu'da, Âzerbaycan'da yazılmış birçok *Koşma*'lar bize kadar gelmiş bulunuyor; bunlar, *Koşma*'nın nazım şeklinden çok, âdetâ edebî bir nevi' mâhiyetini aldığını göstermektedir.

XV. ve XVI. sırda, Klasik edebiyat Acem te'sirinde gelişirken, öte yandan *Koşma*'lar saz şâirleri arasında gittikçe ehemmiyet kazanıyor, *Köroğlu* ile *Âşık Kerem, Âşık Garip, Şah İsmâil* v.b. hikâyelerde yer alıyor, Batı ve Orta-Anadolu'dan başka, klasik edebiyatın pek te'sir edemediği Doğu-Anadolu ve Âzerî sâhasında gittikçe kökleşerek devam ediyordu. Dīvân edebiyatının inkişafı dolayısıyle sazşâirlerinin *Koşma*'ları küçümsenmekte idi; Latifî, şâirleri derecelendirirken, *Düzme, Koşma söz uğrısı çok olur Şâir oldur ki sözde mūcid ola* beytiyle bu şiirlerde yaratıcılık bulunmadığını *(Tezkire,* İst., 1314, s. 31), Hayâlî Bey, *Düzme* ve *Koşma*'ların "rengin, mevzûn" olmadığını yazıyordu (*Dīvân*, A. N. Tarlan basımı, İst., 1946, s. 316). Bunların çağdaşı Usûlî'nin, Hece'nin 11'lisiyle şiiri *Koşma*'dan başka birşey değildir; bu tarzın, Dīvân şâirleri üzerindeki te'sirini gösterir. *Koşma*'lar bir yandan küçümsenip alay mevzûu olurken, öte yandan, saray düğünlerinde, ordu çıkarılması gibi fırsatlarda sazşâirlerinin, XVII.-XVIII. asra âit vesikalara göre başta Yeniçeri-Ocağı olmak üzere bütün asker zümreleriyle esnaf teşkilâtının kendilerine mahsus ve eski ozanlardan başka birşey olmayan gürcü şâirlerinin bulunması, bu sınıflar arasında da *Koşma*'ların ehemmiyet kazandığını anlatmaktadır. Dīvân edebiyatıyle Âşık tarzı'nın karşılıklı te'sirleri, bilhassa XVII. asırdan başlayarak gittikçe daha kuvvetlenmiş, *Koşma*'ların aruzla yazılmış şekli diyebileceğimiz *Murabba ve Şarkı*'lar önceki zamanlara göre daha çok örnekler vermiştir. Bu asırda Âşık tarzı, Karaca Oğlan, Gevherî, Âşık Ömer, Kâtibî gibi bu zümre edebiyatının en ünlü şâirlerini ve *Koşma* ustalarını yetiştirmiş bulunuyordu; bunlardan ilki dışındakiler aruzla, Dīvan edebiyatı nazım şekilleriyle, bu edebiyatın başka husûsiyetlerini de aksettiren şiirler yazmışlardır. XVIII. asırda Nedim (*Dīvân* İst., 1338-40, s. 202), Şeyh Galib (S. N. Ergun, *Dīvan Edebiyatı'nda Hece Vezni, Çınaraltı* mec., nu. 5, Ağustos, 1941: Topkapı Hazine Ktb., nu. 941) gibi en meşhur Dīvân şâirlerinin birer *Koşma* ve *Türkü* yazmaları, XIX. asırda birkaç şiiriyle İzzet Molla'nın bu tarzı devam ettirmesi, Âşıklar'ın Dīvân şâirleri üzerindeki artan te'sirinin sonucudur (b. bk., *İ. A.* ve *T. A.)*. İzzet Molla'nın çağdaşı Hâfız Hüseyin ise, bu tarz şiirleri dâimâ küçümsemiş, hattâ 1235 (1819-20) vak'alarından söz ederken, okunan *Koşma* ve *Türküler* için "âdî şarkı" deyimini kullanmıştır *(Enderûn Tarihi,* İst., 1276, s. 196). XIX. asrın ikinci yarısında, Tanzimat devri şâirleri Garp edebiyatı te'sirini yayma maksadıyle hemen her nevi'de eser vermiş, bu arada millî lisan ve millî vezin mes'elelerini de ihmâl etmemişler, bununla berâber Ziya Paşa, Kemal, Nâcî; Âşık Ömer, Gevherî v.b. ünlü sazşâirlerini küçümseyici ifâdeler kullanmışlardır; ancak, umûmiyetle, Garp te'sirini yayma maksadıyle Dīvân edebiyatı'nı kötüledikleri zaman Halk edebiyatını müdafaa etmişlerdir. Halk edebiyatı araştırmalarının henüz başlamadığı o devirde, bu hususta bilgi sâhibi olmadıklarından *destan* yerine *masal, koşma* ve *semâ'i* yerine *şarkı*, deyimini kullanıyorlardı. Ziya Paşa, R. Ekrem, Kemal Hece vezni'yle, halk nazım şekliyle örnekler vermişseler de, bunlarda bilhassa, kullandıkları Hece vezni kalıbı bakımından *Koşma*'lara âit husûsiyetler görülmez (F. A. T., *"Tanzimat Devri'nde Halk Şâirlerinin Tahkiri Mes'elesi"*, H. Eren-T. Halasi-Kun, *Köprülü Armağanı, Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar — I.*, Ankara, 1950, s. 115 v.d.). Abdü'l-Halim Gālib Paşa, Kastamonu şivesiyle yazdığı *Mutayyebat-ı Türkiye*'de *Goşma* dediği bu şeklin gazel mânâsına geldiğini, kendi deyimiyle, *goşma ırlayanlar*'ı küçümseyici, onlarla alay eden beyitler yazmıştır *(Aynı Eser,* s. 13, 34). Tanzimat devri'nin sonlarına doğru, Süleyman Âsâf tarafından neşredilen *Şarkı*, aslında *Koşma*'dır *(Tulû,* nu. 4, 27 Eylûl, 1884). Sâmih Rif'at ise, bu tarzı şuurlu olarak taklitle yazdığı şiire, bu şekil hakkındaki bilgi noksanlığı yüzünden *Koşma* değil, *Şi'r-i Millî — Âheng-i Teessür* başlığını vermiştir *(Hazine-i Fünûn,* yıl-1, nu. 44, 11 Mayıs, 1884). XIX. asrın son yıllarında, Necib Âsım ve M. Rif'at'ın ön-ayak olmasıyle *Musavver Mâlûmât* mecmuasında görülen ve şuurlu sûrette sazşâirlerini taklit etme cereyânı sırasında M. Rif'at, Hüseyin Avnî v.b. şâirlerin pek çok *Koşmalar*'ı basılmıştır; uzun sürmeyen bu cereyân, 1896-99 yıllarına rastlar. Verilen oldukça başarılı örnekler *Koşma* değil, şiirin mevzûuna uygun başlıklarla basılmıştır (F. A. T., *Türk Şiirinde Sâde Türkçe, Hece Vezni ile Yazmak ve Halk Edebiyatı'ndan Faydalanma Cereyânının Bir Devresi. Türk Yurdu,* c. VII., nu. 3/345, Mart, 1970).

Koşma tarzı'nın zafer kazanması, millî dil ve Hece vezni, sazşâirlerinin hayatlarının, eserlerinin araştırıldığı Millî Edebiyat devri'ndedir. Bu husustaki ciddî ilk araştırmalar Fuad

Köprülü ile başlamış, *Sazşâirleri* adlı makale dizisinin 10 ve 11'incisinde *Âşık Tarzı'nda Millî Vezin ve Şekiller*, ile *Varsağı, Koşma, Destan* hakkında bilgi vermiştir *(İkdam*, 18 Mayıs, 1914); bundan sonra da bu yolda araştırmalarına devam eden F. K., *Yeni Mecmua*'da neşrettiği bu tarz şiirleriyle, bilhassa *Akıncı Türküsü* ile bu tarzın başarılı örneklerini de verdi *(Koşma Tarzı, Yeni Mecmua*. c. IV., nu. 12/78, 15 Haziran, 1923; *Edebiyat Araştırmaları* ve *İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1966, bk., *Umûmî İndeks)*. Ömer Seyfeddin'in 1914'de basılan şiirlerinden yedisi *Koşma* başlıklıdır (F. A. T., *"Ömer Seyfeddin'in Şiirleri", Necâtî Lugal Armağanı*, Ankara, 1969, s. 593 v. d.). Ziya Gökalp, 1914'de basılan *Kızıl Elma* adlı eserini *Koşmalar, Destanlar* olmak üzere iki bölüme ayırmıştır; böyle bir tasnifi önce bu eserde görmekteyiz. Rizâ Tevfik'in *Serâb-ı Ömrüm* adlı şiir kitabının da birinci kısmını *Koşmalar* bölümü teşkil ediyor (Lefkoşe, 1934); bu bölümdeki on şiir *Koşma* tarzında ise de, Z. Gökalp'inkiler gibi, mevzûuna uygun başlıklar konulmuştur. Millî edebiyat devrine âit mecmualar, şiir kitapları gözden geçirilince Akagündüz, Enis Behiç, Ömer Bedreddin, Rıfkî Melûl, Kemâleddin Kamu, H. Nusret Zorlutuna, Feyzullah Sâcid, Cemil Miroğlu, Atsız'a Yoldaş (Fethî Tevetoğlu), Fâzıl Hüsnü Dağlarca, İsmâil Safâ, Ahmed Kudsî, Necib Fâzıl, Yusuf Ziya v. b. şâirlerin, *Koşma* tarzının en başarılı örneklerini verdiği görülür; bunların başında Orhan Seyfî ve Faruk Nafiz'inkiler gelmekle berâber, herhâlde halk edebiyatı üzerindeki araştırmalarının te'siriyle, sazşâirlerinin *Koşmalar*'ındaki husûsiyetleri bütün incelikleriyle aksettiren örnekleri Orhan Şâyık Gökyay, Atsız ve Nihad Sâmi Banarlı'nın kazandırmış olduklarını söyleyebiliriz (F. A. T., *Millî Edebiyat Devrinde Âşık Tarzı Te'sirleri, Ülkü*. nu. 74-78, Nisan-Ağustos, 1939). Aynı tarzı, daha genç neslin şâirleri de devam ettiriyorlar; şimdilik bunlardan Seyyar Altay'ın *Koşma (Doğuş*, nu. 10/51, Mart, 1940), Besim Atalay'ın *Emrah gibi* (S. N. Ergun, *Türk Şâirleri*, c.II., 1941, s. 825), Dikeçoğlu'nun *Erciyas (Erciyas*, nu. 14-15, Mart, 1941), Bekir Sıdkı Erdoğan bu tarz birçok şiirleri varsa da, bilhassa *Öldüm gayri (Bir Yağmur Başladı*, Ankara, 1949, 1957, s. 28) adlı şiirlerini, Behçet Kemal, Feyzî Halıcı, Osman Attila, İbrâhim Zekî Burdurlu'nun, birçok *Koşma*'larıyle (Osman Attila, *Memleket Şiirleri*, Ankara, 1950) bu tarzın pek başarılı örneklerini verdiklerini söylemekle yetinelim.

Koşma, yalnız Anadolu değil, Âzerî edebiyatı'nda da çok tutunmuştur; Selman Mümtaz'ın *Âzerî Edebiyatı* adlı eseri gözden geçirilince, pek çok *Koşma*'ya rastlarız; fakat müellif bütün bu şiirler için *Koşma* değil, *Murabba'* adını kullanmaktadır (Örnek olarak bk., c. II., Bakû, 1925, Vâkıf'ın şiirleri, s. 39 v. d.). XX. asrın meşhur şâirlerinden A. Cevad'ın ise, hemen bütün şiirleri *Koşma* tarzındadır ve kitabına da *Koşma* adını vermesi (Bakû, 1335/1919), bu tarzın kazandığı ehemmiyeti gösterir.

İslâm'dan önceki Türk edebiyatı'nda mevcut *Koşma*'lar, Kâşgar'dan başlayarak Macaristan'a kadar yayılan Türkler arasında asırlarca sürüp gitmesi, Anadolu ve Âzerbaycan'da aydın sınıf şâirlerinin de yüz yıllar boyunca *Koşma*'lar yazmaları, bu sâhalardan başka Kırım, Orta-Asya, Çin Türkistanı'nda *Koşma ve Koşuk*'lar'ın bugün de zevk alınarak okunup söylenilmesi, bu tarzın Türkler arasında çok ehemmiyet kazandığını ve çok yaygın olduğunu anlatmaktadır.

KOŞTAN TAU veyâ DİH TAU (Âzerî Türkçesinde = dik dağ), Kafkas dağlarının bir kuzey çıkıntısında, Elburuz'un güney doğusunda, 5 198 m ye yükselen bir doruk. Sovyet Rusya'nın Avrupa kısmındaki Kabardino-Balkar Cumhuriyeti'nin güneyinde olup, kuzey enlemi 43°5', doğu boylamı da 43°15' dir.

KOŞUG veyâ KOŞUK, Türk halk şiir ve musikisinde bir şekil olup, koşma (b. bk.) ile ilgilidir. XV. yüzyılda Çağatay edebiyat ve klâsik musikisine de aksi olmuş, Horasan ve Mâverâünnehr'in Timurlu san'atkârlarınca kullanılmıştır. bk. KOŞMA.

KOTA, (Lat. quota), yüzdelik pay listesi, kontenjan, belirli oranda ayrılmış para ile alınacak malın çeşidini ve her çeşidin oranını gösteren liste. Türkiye'de ithalât ve ihracatta K.'lar sistemine 1958'de başlanmıştır (1146 sayılı stabilizasyon kararları). Bu tarihe kadar dış ticarette Millî Korunma Kanunu hükümleri uygulanmaktaydı. İlk ithalât listesi 3 aylık ve tüm (global) K. halinde açıklanmış, bundan sonrakiler 6'şar aylık olarak düzenlenmiştir. Her K. ile birlikte, ithalât ve ihracat rejimi de tesbit edilmiş, ithalât yönetmelikleri ve liberasyon listeleri açıklanmıştır. Ayrıca sanayici ve ithalâtçıyı ilgilendiren mallara ayrılmış kontenjanları gösteren "tahsisli ithal malları"nın da her K. ile birlikte belirtilmesi usul haline gelmiştir. İhracat bakımından da, "anlaşmalı ülkeler"le ilgili tahsis ve tesbitler yapılmak suretiyle K. sistemi uygulanmıştır. Bu düzen içinde, K.'da belirli bir merci emrine verilmemiş ithal malları konusunda ithalâtçılar ihtiyaçlarını Merkez Bankası vasıtasıyle karşılamış, özel kesimin sanayici ihtiyaçları Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları kanalı ile gerçekleştirilmiştir. Resmî yatırım ihtiyaçları ile işlemleri de Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülmüştür.

1971'de K. sisteminde bazı değişiklikler yapılmış, K. süresi 6 aydan 1 yıla çıkarılmış, dış ticaret rejimi, ithalât yönetmeliğindeki değişiklikler, ithalâtçı ve sanayici ihtiyaçlarının karşılanması görevi Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na verilmiştir .

KOTAH, Hindistan'da bir şehir. Rajasthan'da Chambal nehri üzerinde bulunan şehrin nüfusu 120 300 dür. Hafif maden işletme fabrikalarının toplandığı bir demiryolu kavşağının yakınında kurulmuştur. K., pamuğun ve yerfıstığının işlendiği bir tarım pazarıdır. Muslin ve metal eşyalar imalâtı da gelişmiştir.

KOTER (Fr. Cautère; Yun. Kauterion; *Kaıein* = yakmak'tan) bir doku parçasını tedavi başlangıcı olarak pıhtılaştırmak ve onu baskı gangreni (Fr. escarre) haline getirmek için hekimlikte kullanılan bir yakıcı cisim veya kimyevî ajan. Isı ile etki yapan K.'ler, alkol ile kızdırılmış veya elektrikle ısıtılmış platin telleridir. En çok kullanılan kimyevî K.'ler gümüş nitratı (cehennem taşı), asit ozmik ve asit triklorasetiktir. K.'ler bâzı tehlikeler yarattığından şimdi az kullanılmaktadır.

KOTERİZASYON (Fr. Cautérisation, Yun. *kauterion* = yakıcı şey; *kaiein* = yakmaktan), organizmada bir dokunun bir kostik (fr. Caustique = yakıcı bir madde) veya ateşte veya elektrikle kızdırılmış bir âletle yakılıp yok edilmesi. Bu âlete koter (Fr. Cautère; Yun. Kauterion) adı verilir. Veteriner hekimlikte hâlâ kullanılan K., şimdiki cerrahide ise eskisi kadar kullanılmamaktadır.

KOTHON, Kartaca'nın limanına verilen ad. İçiçe iki limandan meydana gelmiş olan limanın gerideki harb limanı, öndeki ise ticaret limanı idi. Harb limanı yuvarlak bir havuz olup, iç çevresi 1 000 m den fazla, kutru da 325 m idi. Ortasındaki adada bir amirallik sarayı vardı. Adanın çevresinde 220 kadırga bölümü bulunurdu. Dörtgen şeklindeki ticaret limanının kenarında bir havuzun daha bulunmuş olması muhtemeldir.

KOTKA, Finlandiya'da bir liman şehri. Kymi eyaletinin merkezi olan şehrin nüfusu 30 300 (1966) dür. Kereste, selüloz ve kâğıt ihraç edilen K.'da süperfosfat fabrikaları vardır.

KOTO ŞO, Pasifik denizinde bir ada. Tai-van (Formosa) adasının güney ucunun aş. yu. 64 km doğusundadır.

KOTOR (Yugos.; İt. Cattaro), Güney Yugoslavya (Karadağ) da liman şehri ve ticaret merkezi. K. körfezinin güney doğu kıyısında ve Lovien dağının eteğinde bulunan şehrin nüfusu 4 800 (1965)dür. Yeni şehir, eski surların güney ve güney batısındadır. K., daha eski Akronion'un bulunduğu yerde Yunanlı sömürgeciler tarafından kurulmuştur. M. Ö. 168'de Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiş ve 476' dan sonra da Bizans'ın idaresine geçmiştir. XI. yüzyılda bir müddet Zeta prensliğinin başkenti olmuş, 1180-1185 yıllarında bağımsız bir cumhuriyet olarak yaşamış, sonra, sıra ile, Bizans, Sırp (1186-1371), Macar ve Bosna idaresi altında bulunmuştur. 1420'de Venedik'lilere verilen K., 1797'de Avusturyalıların eline geçmiş, 1807-1814 tarihleri arasında Fransa'ya ait olmuş ve 1814'te tekrar Avusturyalılara verilmiştir. 1918'den beri Yugoslavya idaresinde bulunan şehir, 1941'de İtalyanlar tarafından işgal edilmiş, 1944'te Alman ordusu tarafından tahliye edilmiştir.

KOTRA, genellikle tek direkli, randa (bir geminin en geride bulunan yan yelkeni)lı, ince biçimli, yelkenli bir deniz teknesi. Spor ve gezinti için kullanılan K. nın pupaları çok batıktır. Yarış K. larında çok ince olan omurga, yana kaymayı önleyen bir yelpaze biçimindedir. Sabit olan arması, çubuklu ana direkteki serene açılan yamuk dörtgen büyük bir

KOTRA

yelken ile bir pik ve iki floktan meydana gelir. Diğer yelkenlilerde olduğu gibi K. ların da altında ağır madenden yapılmış "salma" denilen bir çıkıntı bulunur. Bu çıkıntı yelkenlere fazla rüzgâr dolduğu zaman teknenin ağırlık merkezini aşağı çekmeye ve böylece alabora olmasını önlemeye yarar. Ancak K. lar "salma" denen bu çıkıntılarından dolayı fazla sığ ve kayalık yerlere yanaşamazlar. Eskiden savaş gemisi olarak kullanılan bu tip tekneler, yelkenli gemilerden meydana gelen harb denizciliği ile birlikte ortadan kalkmıştır.

KOTRAK'LAR, Kubrat (b. bk.) hanın kurmuş olduğu Büyük Bulgar Hanlığına giren Türk asıllı bir boya verilen ad. Büyük Bulgar Hanlığının dağılmasından sonra (aş. yu. 650) K.'lar Kama ırmağının Volga (İdil) ya karıştığı bölgede yerleşmişlerdir.

KOTUR, Türkiye topraklarında Van'ın doğusundaki Akgöl'den çıkarak İran'ın Urmiye Gölü'ne dökülen Kotur suyu üzerinde bir kasaba. İran Âzerbaycan'ında ve Türkiye sınırına 10 km yakınlıktadır. K. uzun süre Osmanlı devletinin Van eyaletine bağlı kalmış, 1878'de bir sınır düzeltmesiyle İran'a geçmiştir.

Van'dan doğruya ve Tebriz'den batıya doğru yapılan Türk-İran demiryolunun kavşak noktasıdır.

KOTUR ÇAYI, Türkiye topraklarından Van ilinin doğusundaki Akgöl'den çıkarak İran topraklarına geçen bir çay. Adını buradaki Kotur (b. bk.) kasabasından alır. Önce doğuya, sonra kuzeye akan K. Ç., Hoy şehrinden gelen bir kolu alarak, Aras ırmağı ile birleşir.

KOTZEBUE, August Friedrich Ferdinand (Weimar 1761 — Mannheim 1819), Alman tiyatro yazarı. 1780'de Weimar'da avukat olmuş, 1781'de Rusya'ya gitmiş ve 1785-1795 yılları arasında Reval (Tallin) mahkemesinin reisi olarak çalışmıştır. 1797'de Viyana'da saray tiyatrosunu idare etmiş, sonra Jena ve Weimar'da yaşamış, tekrar Rusya'ya gitmiş, orada bir yanlışlık yüzünden tevkif edilmiş, fakat sonra Petersburg (Leningrad) Alman tiyatrosunun direktörü olmuştur. Rusya İmparatoru I. Pavel'in ölümünden sonra 1803'e kadar Weimar'da kalmıştır. 1803-1806 yılları arasında da G. Merkel ile beraber Goethe ve romantizme çatan bir edebî dergi çıkarmıştır. Napoléon'dan kaçarak Königsberg ve Reval'a sığınan K., oradan gezetelere imparatorun aleyhinde yazılar yazmıştır. 1813'te Rus devlet müşaviri olmuş ve Königsberg'te yerleşerek bu şehrin tiyatrosunu idare etmiştir. 1817'de Almanya'da geziler yapmış ve Almanya'nın durumu hakkında Rus hükûmetine raporlar göndermiştir. Çıkardığı "Literarisches Wochenblatt" (Edebî haftalık dergi) [1818-1819] dergisinde Alman üniversite öğrencilerinin benimsediği liberalizm ve vatanseverlik felsefesiyle alay etmiş ve böylece Alman birliği ve hürriyet düşmanı olarak tanınmıştır. Bu yüzden K. L. Sand adında bir Alman öğrencisi tarafından Mannheim'de bıçaklanarak öldürülmüştür.

A. F. KOTZEBUE

K. birçok tarihî yazılar ve hikâyeler yazmış ise de, daha çok bir tiyatro yazarıdır. 200 den fazla dram yazmıştır. A. W. Iffland ile beraber zamanının Alman sahnesine hâkim olmuş-

tur. Almanya dışında da eserleri oynanmış ve sevilmiştir. Goethe, Weimar tiyatrosunu idare ederken (1791-1817) düşmanı olan K.'nun 90. dramını oynatmıştı. En başarılı eserleri komedileridir. Şu iki komedisi bilhassa çok değerlidir: *Die beiden Klingsberg* (İki Klingsberg'ler) [1801]; *Die deutschen Kleinstädter* (Küçük Alman şehrinde yaşayanlar) [1803].

KOTZEBUE, Otto von (Reval [Tallın] 1787 - Reval [Tallin] 1846), gemici ve seyyah. August von K.'nun oğlu olan K., dünyanın etrafını üç defa dolaşmıştır: 1. 1803 - 1806'da A. J. von Krusenstern ile; 2. 1815 - 1816'da tabiat bilgini olarak çalışan A. von Chamisso ile; 3. 1823 - 1826'da da önce yaptığı araştırmaları derinleştirmek maksadiyle. 1816'da Alaska'nın batı kıyısında adını taşıyan Kotzebuesund körfezini keşfetmiştir.

KOVA (Aguarius), 1. Çok parlak yıldızları ve belli bir şekli olmayan burçlar kuşağı takım yıldızlarından biri. Eski gökyüzü haritalarında K., sembolik olarak, iki uzun kulplu bir testiden akan su şeklinde gösterilmekteydi. Bu takımyıldızın eski lâtince adı Amphora'dır.

2. Hipparkhos zamanında aynı adlı takımyıldızın burçlar kuşağındaki on birinci işareti. Bugün ilim noktalarının gerilemesi neticesi bu burcun yerinde oğlak takımyıldızı bulunuyor. Güneş K. burcunu 20 Ocak'tan 20 Şubat'a kadar geçer ve balık burcuna girer.

KOVAN; 1. Bal arılarının barınmalarını, yuva ve bal yapmalarını sağlamak için, tahta, çit, tahıl sapları, saman ve benzeri şeylerin karışımı ile çamurdan yapılan, silindir ve dikdörtgen prizma şekillerinde de olan arılık. İnsanların arılardan bu şekilde yararlanmaları eski çağlardan beri bilinmektedir. Hattâ eski Mısırlılarda K.ların yerleri, bölgelerin çiçek mevsimlerine göre değiştirilerek, arıların daha uzun süre çiçeklerden öz toplayıp daha çok ve iyi bal yapmaları temin edilirdi.

KOVAN : (modern arı kovanları)

K.ların içi çeşitli biçimlerde düzenlenir. Sabit raflı olanları olduğu gibi portatif olanları da vardır. Bu ikinciler daha pratik ve kullanışlıdır. K.'ın içindeki bölme sayısı istendiği kadar artırılabilir. Modern arıcılıkta K.'ın içine sun'i petekler konarak arının zamandan kazanıp daha çok bal yapabilmesi sağlanır. En makbul olan K. tipleri Dudent ve Langstrohe'dir.

K.'lar bal arılarının kendi aralarında mükemmel bir iş bölümü yaparak toplu halde yaşadıkları yerlerdir. Buradaki hayat, insanların şehir hayatına benzetilir. Arılar kış aylarını burada, ilkbahar ve yaz aylarında depoladıkları yiyeceklerle beslenerek geçirirler. Kışın, K. larında soğuktan korunmak için kendilerine has bir çalışmaları vardır. Soğuklar başlayınca birbirine sımsıkı sokularak bir küme teşkil ederler. Kraliçe arı kümenin ortasında yer alır ve diğerleri onun çevresinde devamlı olarak dönerek hareket ederler ve böylece havayı ısıtmaya çalışırlar. Arılar bu ısınma hareketini nöbetleşerek yaparlar. Eğer K.'ın herhangi bir yerinde bir açıklık bulunursa orayı da bal mumu ile örterler. Böylece K'.ın içi kış boyunca sıcak kalır.

KOVAN: (Ortaçağ örnekleri)

2. Fişeğin, barut ve kurşun taşıyan yuva kısmı. Savaş mermileri atan silâhların K.ları madenden, av tüfeklerininki ise kartondan yapılır. Her iki cinsi de birçok defa kullanılır.

3. Savaş gemilerinde de torpil K.ları vardır. Bunlar su üstü ve su altı K.ları olmak üzere iki çeşittir. Su üstü K.ları birbirine geçmeli iki veyâ üç madenî silindirden yapılmış olup ayrıca yön verici bir de tablo bulunur. K.'ın üst tarafında torpili K.'dan çıkıncaya kadar yönünde tutmaya yarayan bir kepçe uzantısı vardır. Su altı K.ları ise sabittir ve bunlara, gemi döndürülerek yön verilir. Torpil, basınçlı hava ile K.dan fırlatılır. Bu esnada geminin safrasında bir tona yakın azalma olur, bunu önlemek için K.larda özel tertibat yapılır. Torpil atılırken denizde meydana gelen su kabarcıklarını önlemek için bâzı gemilerde basınçlı hava yerine itici bir tertibat kullanılır.

KOVAN, plaktan önce gramofonda çalınmaya mahsus, silindir şeklinde, ses kaydeden ve çalan vasıta. Bk. PLAK. Elimizde, başta Cemil Bey'inkiler olmak üzere, kovana alınmış çok değerli musiki parçalarımız vardır. Hattâ Zekâi Dede bile kovana hâtıra olarak okutturulmuştur. Bu kovanların çoğu kaybolmuştur. Kalanların bir araya toplanması, musiki tetkiklerimiz için çok mühimdir. 1904'te yerini plak almıştır. Fr. Cylindre.

KOVARYANT TÜREV (Fr. dérivée covariante; İng. cavariant derivative), tansör (Fr. tanseur; İng. tensor)'ler diferensyel hesabında, bir tansörün türevine verilen ad. Bu türev de bir tansör olup, bir birim daha yüksek sınıftadır. Şöyle hesaplanır: Tansör'ü teşkil eden elemanların diferensyelleri alınır ve bu türevlerle, elemanların kendilerinin bir lineer kombinasyonu kombine edilir. Lineer kombinasyonun katsayıları, Riemann - Christoffel'in "üç endeks" sembolleridir.

KOVROV, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Vladimir bölgesinde, Klyasma ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 128 000 (1972) dir. Makine fabrikaları vardır; dokuma ve gıda endüstrisi gelişmiştir.

KOVUŞTURMA, bir kimse hakkında işlediği suçtan dolayı adlî makamlarca yapılan takibat. K., devletin özel olarak kurduğu merciler tarafından yürütülür. Bu merci genellikle Cumhuriyet Savcılığı'dır. Basit bir şüphe K.'nın başlaması için yeterli değildir. Savcının K.'yı yapabilmesi için, suç işlendiği haberini alınca bir incelemeye girişmesi, inceleme sonucunda, suçu işleyen kimsenin eylemi hakkında, kamu dâvası açmaya lüzum olup olmadığını tesbit etmesi gereklidir. Eğer savcı bir dâva açmayı gerekli görmezse K.'yı da yapmaz. Savcı, kamu dâvasını açmak gereğini duyar ve bu dâvayı açarsa, ancak bu durumda bir kimse hakkında K. başlamıştır, denebilir.

K. kural olarak, kamu dâvasının açılmasıyle başlar, yani savcı hazırladığı iddianame veya talepname ile mahkemede veya sorgu hâkimliğinde dâvayı açar ve o kimsenin yargılanmasını ister.

Ancak bu genel kurala uymayan durumlar da vardır. Bir kimse hakkında, kamu dâvası açılmadan da K. yapılabilir veya o kimse sanık sıfatını alabilir.

Sulh hâkiminden (dâva açılmadan), o kimsenin daha hazırlık soruşturmasında tutuklanması veya sanık sıfatıyle sorguya çekilmesi istenebilir. Böyle başlayan K.'da iddia çalışması ve mahkeme beraber devam eder; şüphenin sona ermesiyle son bulur.

Bir kimsenin eyleminin suç olup olmadığının K. ile başlamasına, yani dâva açılmadan önce yargılama yapılamamasına "K.'nın zaruriliği prensibi" denir. K.'nın yapılıp yürütülmesi üç yoldan olabilir: 1. devlet K.'sı, 2. ferdin K.'sı, 3. ferdin savcıyla birlikte K.'sı. Bunlar içinde en önemlisi, devletin iddia ve K. makamı olarak savcının yürüttüğü K. faaliyetidir. Savcılar bu görevi, suçlu sanılan kimse hakkında dâva açmak suretiyle yerine getirir. Bu dâvaya "kamu dâvası" denir.

Ferdin tek başına iddia makamında bulunması, şahsî dâva açabildiği durumlarda söz konusu olur. Bazen devlet fertlerin de iddia makamında bulunmasını ve kamu yararlarını korumasını gerekli görebilir. Bu durumda kanun koyucu, suç saydığı eylemlerin K. görevini fertlere yükler. Böylece fert savcının ödevini yüklenmiş olur. Ancak bu durumun özelliği vardır. Böyle bir yetki, işlenen suçtan zarar gören ferde veya kanunî temsilcilerine tanınmıştır.

Ferdin, devlet iddiacısı savcı ile birlikte faaliyette bulunmasına usul kanununda "müdahale yoluyle dâva" adı verilir. Bu K.'da birden fazla süje bulunur. Aslında burada kamu dâvası yoluyla kovuşturulan bir eylem vardır; ancak, kanun koyucu, bu kamu dâvasına, suçtan zarar gören ferdin de katılmasını istemiştir. Bunun amacı, gerçeğin ortaya çıkmasını daha iyi sağlamak düşüncesidir. Müdahale yoluyle dâvaya katılma, savcının bu eylemin kovuşturulması için kamu dâvası açmasından sonra mümkün olur. Dâvaya müdahale eden ve eylemden zarar görmüş fert sanığın cezalandırılmasını istemek zorundadır. Ayrıca şahsî zararlarının da hüküm altına alınmasını isteyebilir.

KOWĄLSKI, Tadeusz (Châteauroux, Indre, Fransa 1889 - Kraków 1948), Polonyalı doğu bilgini ve Türkolog. Fransa'ya sığınmış Polonyalı bir ailenin çocuğu olan K., 1894 yılında Kraków'a gelmiş, 1907'de Kraków'da liseyi bitirmiştir. Daha lise öğrencisi iken doğu ilimlerine karşı büyük bir ilgi duymaya başlayan K., Polonya üniversitelerinde bu alanda okumak imkânı olmadığından Viyana Üniversitesinin Felsefe Fakültesine yazılmıştır (1907). Viyana'da doğu ilimleri kürsüsünde eski Arap şiirlerinin tanınmış uzmanı Prof. R. Geyer'in yanında yetişen K., 1911'de felsefe doktorluğu sanını almış, 1911 - 1912 öğretim yılında Strassburg'da Theodor Nöldeke ile Enno Littmann'ın, daha sonra da Köln'de Georg Jacob'un yanında çalışmıştır. I. Dünya Harbinin patlak vermesinden önce 1914'te Kraków'da Jagiellon Üniversitesinde Müslüman Doğu filolojisi doçenti unvanını almıştır. Kraków Üniversitesinde Doğu Filolojisi kürsüsü 1919 yılında kurulmuştu. İşte K. profesör olarak bu kürsüye getirilmiştir. 1921'de ordinaryus profesörlüğe yükselen K., 1919 - 1948 yılları arasında bu kürsüyü yönetmiştir. Doğu ilimleri ve özellikle Türkoloji alanında yaptığı ciddî çalışmalariyle ilim çevrelerinin takdirini kazanan K., 1927'de Polonya İlimler Akademisinin muhabir üyeliğine seçilmiştir. 1932 yılında aynı akademinin aslî üyeliğine seçilmiş, 1939'da aynı akademinin genel sekreterliğine getirilmiştir. Bundan başka, K. kurulduğu tarih (1923)'ten itibaren Polonya Doğu Araştırmaları Cemiyeti (Polska Towarzystwa Orientalistycznego)nin çalışmalarına katılmış, 1947'de başkanlığa seçilmiştir.

K., 1914'te çıkan *Der Dīwạn des Ḳais ibn al - Ḥaṭīm* adlı eserinde Arap filolojisi alanındaki vukufunu isbat etmiştir. Bu eseriyle doğu bilginlerinin dikkatini çeken K., daha sonra Türkoloji alanında çalışmışsa da, zaman zaman Arap filolojisi alanına dönmüş ve bu kolda yeni eserler vermiştir. *Poezja staroarabska* (Eski Arap şiiri) adlı eserini verdikten sonra, El - Bekrî'nin *El - memâlik vel - mesâlik*'inin Polonya'ya ait bölümünü yayınlamış (Monumenta Poloniae Historica serisinde çıkmıştır), ayrıca Kâ'b ibn Zuheyr'in divanı üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmalara paralel olarak, Fars filolojisi anlamında da yayımlar yapmış, Ömer Hayyâm'ın rübâileri üzerine bir eser yazmıştır [1936]. Daha sonra Firdevsî'nin *Şehnâme*'si üzerinde çalışan K., savaş ve av törenleri, din, coğrafî bilgiler, İran, Turan ve Araplar arasındaki ilişkiler gibi konuları işlemişse de, bu yoldaki araştırmalarını yayınlamamıştır. Yalnız *Les Turcs dans le Šāh - nāme* (Şehnâme'de Türkler) ["Rocznik Orientalistyczny", XV] adlı yazısı bu arada çıkmıştır. Bu yazı, 1926'da çıkan *Die ältesten Erwähnungen der Türken in der arabischen literatur* (Arap edebiyatında Türklerin en eski zikri) [1926] adlı yazısını bütünlemiştir. Türklerle ilgili konulara önem veren K., daha sonra bütün gayretiyle Türkoloji alanında çalışmıştır. 1916 yılında Türk askerlerinden topladığı bilmeceleri *Zagadki ludowe tureckie* (Türk halk bilmeceleri) [1922] adlı eserinde yayımlayan K., 1922'de Türk halk şiiri üzerine bir çalışma vermiştir *(Studia nad forma poezji ludów tureckich)*. Balkan ve Anadolu Türkleri arasında dil, folklor ve etnografya araştırmaları yapmak üzere muhtelif ilmî geziler yapmıştır. *Osmanisch - Türkische Volkslieder aus Mazedonien* (Makedonya'dan Türk halk türküleri) ["Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes", XXXIII, 1926]; *Einige Probleme der osmanisch - türkischen Dialektforschung* (Türk diyalektolojisinin bazı problemleri) ["Rocznik Orientalistyczny" VII, 1930]; *Türkische Volksrätsel aus Nordbulgarien* (Kuzey Bulgaristan Türk halk bilmeceleri) [1932]; *Türkische Volksrätsel aus Kleinasien* (Anadolu Türk halk bilmeceleri) [1932]; *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord - Est* (Kuzeydoğu Bulgaristan'da Türkler ve Türk dili) [1933]; *Les Turcs balkaniques* (Balkan Türkleri) [1936]; *Beiträge zur Kenntnis der türkischen Mundarten Mazedoniens* (Makedonya Türk ağızlarının araştırılmasına ait katkılar) ["Rocznik Orientalistyczny", XX, 1943];*Eine unbekannte gerundiale Konstruktion im Anatolisch - Türkischen* (Anadolu Türkçesinde meçhul

kalmış bir gerundium biçimi) ["Archiv Orientalni X, 1938] ve *Ringkämpfe bei den Balkantürken* (Balkan Türklerinde güreşler) [1940]; *Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja* (Dobruca'da Türk etnik unsurları) [1938] gibi yazıları; bu gezilerin verimidir. *İslâm Ansiklopedisi'nin* I. (Avrupa) baskısında çıkan *Dialectes turcs - osmanlis* [1931] maddesini de K. yazmıştır. Anadolu ve Rumeli ağızlarını bir bütün olarak kapsayan bu yazı, bu konuda çıkan ilk toplu çalışmadır. Bundan başka, *İslâm Ansiklopedisi*'nin *bilmece, koşma, mani, türkü* maddeleri de onun kaleminden çıkmıştır.

K., Kıpçak grupuna giren lehçeler üzerinde de durmuştur. *A propos du Codex Cumanicus* (Codex Cumanicus üzerine) [1929] adlı çalışması bu çalışmalar sonunda çıkmıştır.

K., Polonya topraklarında yaşayan kavimlerin diliyle de uğraşmıştır. 1927'de Hollanda Doğu Cemiyeti (Oostersch Genootschap in Nederland) kongresine *Über den polnischen Karaimen, ihre Sprache und deren Verhältnis zu den anderen kipčakischen Sprachen* (Polonya Karaimleri, dilleri ve başka Kıpçak dilleriyle ilişkileri üzerine) adlı Karaim'leri inceleyen bir bildiri sunduğu gibi, *Piesni obredowe w narzeczu Karaimów z Trok* (Troki'de toplanmış Karaim diyalektine ait şarkılar) ["Rocznik Orjentalistyczny", III, 1927] adlı bir çalışma da yayımlamıştır. Onun bu alanda çıkan en büyük eseri *Karaimische Texte im Dialekt von Troki* (Troki ağzına ait Karaim metinleri) [1929] dir.

K., *Türkische Turfantexte* dizisinde Annemarie von Gabain ile birlikte bir eser yayımladığı gibi, Sir Aurel Stein'in Äinallu (Güney İran) ağzına ait toplamalarını işlemiştir *(Sir Aurel Stein's sprachaufzeichnungen im Äinallu - Dialekt, aus Süd - Persien)* [1937].

Bunlardan başka, K. Türk diyalektleri alanında birçok çalışmalar daha yapmıştır. *Zur semantischen Funktion des Pluralsuffixes - lar, - lär in den Türksprachen* (Türk dillerinde - *lar* - *ler* çokluk ekinin semantik görevi üzerine) [1936]; *De la nature du causatif et du passif dans les langues turques* (Türk dillerinde kozatif ve pasif'in değeri hakkında) ["Rocznik Orientalistyczny", XV,]; *Próba charakterystyki jezkow tureckich* (Türk dillerinin tavsifi denemesi) ["Myśl Karaimska", 1946]. K. bu alanda çıkan yayınları da takip etmiş, ciddî eleştirme yazıları yayınlamıştır (İshak Refet - Hamit Zübeyr, *Anadilden derlemeler;* Martti Räsänen, *Türkische Sprachproben aus Mittelanatolien;* Gunnar Jarring, *Uzbek Texts from Afghan Turkestan).*

K. Slav dillerinde kullanılan Türkçe kelimelere de temas etmiştir. 1929'da Praha'da toplanan Slavistler kongresine sunduğu raporda bu çalışmaların metodolojisi üzerinde durduğu gibi, *W sprawie zapożyczeń tureckich w jezyku polskim* (Pol dilinde Türkçe alıntılar üzerine) ["Symbola grammatica in honorem Joannis Rozwadowski", 1927] adlı yazısında Polcada kullanılan Türkçe kelimeleri tesbit etmiştir. "Ülkü" dergisinde ise *Türk dilinin komşu dilleri üzerindeki tesiri* adlı bir yazısı vardır.

KOWNO (asıl adı: **Kaunas** [*Kaunas*], Litvanya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde, Wilja (Neris) ırmağının Memel (Nemunas) e karıştığı yerde büyük bir liman ve endüstri şehri. Nüfusu 322.000 (1972) dir. Litvanya'nın en büyük endüstri merkezi olan şehirde makine (âlet, türbin, elektrik motorları, tarım âletleri, kazan) yapımı, dokuma (ipek, yün, pamuk) fabrikaları, gıda maddeleri ve kâğıt fabrikaları vardır. Orta Litvanya'nın kültür merkezi olarak K.'da birçok yüksek öğretim kuruluşları, müzeler ve tiyatrolar bulunmaktadır.

K. tarihte ilk olarak XIII. yüzyılda bir Litvanya kalesi olarak geçer. Litvanya ile Almanlar arasında sık sık savaş konusu olan şehir, 1362'de Almanlar tarafından işgal ve tahrip edilmiştir. 1384'te Wilja ırmağının ağzında kurulan yeni kale, 1404'te tekrar Litvanya'nın eline geçmiştir. İsveç - Polonya savaşında K. büyük yıkıma uğramıştır (1655). Polonya'nın 3. bölünmesinde (1795) Rusya'ya verilmiştir. Güçlü bir kale haline getirilen K., 1915'te Alman birliklerinin eline geçmiştir. 1920 - 1940 yılları arasında, Polonya hâkimiyetine giren Vilnius (Wilna) yerine geçici olarak Litvanya'nın başşehri olmuştur. II. Dünya Savaşında kısmen tahribe uğramış ve 1944'te Sovyet birliklerinin eline geçmiştir.

KOYBAL DİYELEĞİ, Abakan Türkleri arasında yer alan diyelek (lehçe) lerden birine verilen ad. M. A. Castrén (b. bk.) in yapmış olduğu çalışmalara göre, bu lehçe asıl Koybalca, Salba ağzı, Kondakovo ağzı gibi birtakım kollara ayrılıyordu. Ancak, bu kolların dili daha sonra Abakan ırmağının sağ yakasında yaşayan Kaça'larla Kandırla ırmağı boyunda oturan Sagay'ların diliyle karışmıştır. Bugün Koybal adını kullanan Hakas Türkleri, Hakas Özerk bölgesinin Beya çevresinde otururlar (Oçuri, Letnik, Sabinka, Kalı köyleri). Bu Koyballarıın konuştuğu dil bir Kaça lehçesidir. Castrén, bu bölgede yapmış olduğu araştırmaları *Reiseberichte un Briefe aus den Jahren 1845-1848* [1856] adlı eserinde tanıtmıştır. Bu çalışmaların sonuçları ise Castrén'in *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnisse aus den tatarischen Mundarten des Minussinschen. Kreises* [1857] adlı eserinde toplamıştır. Castrén'den sonra bu lehçe üzerinde W. Radloff, *Die Abakan - Dialecte (der Sagaische, Koibalische, Katschinzische), der Kysıl - Dialect und der Tscholym - Dialect (Küärik)* [1867] ve N. F. Katanov, *Mundarten der Urianchaier (Sojenen), Abakan - Tataren und Karagassen* [1907] durmuşlardır.

KOYBAL'LAR, Abakan Türkleri arasında yer alan Türk boylarından birine verilen ad. Bk. ABAKAN. 1897 yılında yapılan nüfus sayımına göre K.'ların sayısı 1015'tir. Wilhelm Radloff'tan beri [1868] Abakan Türk lehçeleri arasında beş Türk lehçesi (Sagay, Beltir, Kaça, Koybal ve Kızıl) tefrik edilir. Ancak, L. P. Potapov, S. A. Tokarev gibi araştırıcıların yapmış oldukları araştırmalar sonunda bu boylar arasında bir kan yakınlığı söz konusu olmadığı anlaşılmıştır. Abakan Türkleri, Ruslar tarafından yapılan idarî reform sonunda bir araya gelmişlerdir. Buna göre, Abakan boylarının yakınlığı idarî bir yakınlıktır. Bu yolda yapılan en önemli idarî reform, M. M. Speranskiy tarafından 1822'de yapılan "Sibirya reformu"dur. K.'lar XVIII. yüzyılın sonlarından başlayarak Rusların kültür baskısı altında kalmışlardır. K. adı, Motor'lardan alınmıştır. Bk. MOTOR'LAR.

Son yıllarda K.'ların etnik yapısı üzerinde L. P. Potapov durmuştur *(Proishojdenie i ětniçeskiy sostav koybalov.* "Sovetskaya Êtnografiya" dergisinde, 1956; *Zum Problem der Herkunft und Ethnogenese der koibalen und Motoren.* "Journal de la Société Finno - Ougrienne" dergisinde, 1957).

KOYULHİSAR, Sivas iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 3 659 (1970), köyleriyle birlikte 29 300 (1970) olup yüzölçümü 946 km² dir.

Evvelce Trabzon'un bir kazası iken Şebinkarahisar sancağının kazası olmuş, Cumhuriyet devrinde (1934) Sivas iline bağlanmıştır.

Ancak ilçe merkezinin yeri birkaç defa değiştirilmiştir. Kasaba, M. Ö. II. yüzyılda bugünkünün biraz daha kuzeyinde, Temi mevkiinde bulunuyordu. Sonra güneybatıda 6 km uzunluktaki Aşağı Kale köyüne nakledildi.

KOYULHİSAR : Genel görünüş

Uzun Hasan, Fâtih Sultan Mehmed'in kendi üzerine yürüyeceğini farkederek buranın etrafını bir sur ile çevirmişti. XV. ve XVI. yüzyıl Tapu tahrir defterlerinde adı K. olarak geçen kasabaya XVII. yüzyılda Koyulu Hisar veya Koyunlu Hisar dendiği biliniyor. Evliya Çelebi, bir kaya üzerine inşa edilmiş Koyul Hisar kalesi içinde 100 evin ve burada barınan halkın su ihtiyacını karşılayan sarnıçların varlığından söz etmekte; surlar dışında 100 evlik bir varoşun, bir camiin ve birkaç dükkânın bulunduğunu, etrafının bağ ve bahçelerle çevrili olduğunu kaydetmektedir. Halen Aşağı Kale köyündeki harap kervan saraydan da anlaşılıyor ki, eski kasaba, Bizanslılarla Osmanlıların ilk yıllarında Tebriz'i Bursa'ya bağlıyan ve Amasya - Niksar - Erzincan - Erzurum'dan geçen tarihî yol üzerinde bir menzil mahalli idi. 1858'de Koyul Hisar'a uğrayan P. de Tchihatechef, 250 haneden ibaret kasabanın bağlarla çevrili olduğunu nakleder. 1878 ve 1897 zelzelelerinden büyük ölçüde zarar gören kasabanın, kuzey Anadolu kırık hattının biraz daha kuzeyindeki bugünkü yerine hangi tarihte taşındığı kesinlikle bilinmiyor. Ancak yeni K., buna rağmen, yer sarsıntılarından kurtulamıyarak 1903 ve bilhassa 1939 zelzelesiyle harap olmuş; Erzincan zelzelesi sırasında mevcut 500 evden 450'si tamamen yıkılmıştır.

Bugün K.'ın çekirdeğini orta mahalle teşkil etmektedir. Kasaba, buradan daha ziyade çarşının bulunduğu kuzeye doğru gelişmiştir. Bu kesimde 1,5 - 2 m lik taş temeller üzerine hımış ve üstü tahta ile kaplı tek katlı evler, sıkışık bir dü zende bulunmaktaydı. Tahta çatılı evlerin sayısı zamanla azalarak yerini kiremitli olanlara terketti. Güneyinde ise, evlerin bahçeler arasına serpilmesiyle daha gevşek yapılı bir yerleşme kendini gösterir. 1960'dan sonra devlet tarafından Kızılyeri mevkiinde çift katlı betonarme evler yaptırıldı. Böylece, kasabadaki evlerin sayısı 1000'i geçti. Fakat dağlık ve bilhassa kuzeyi ormanlık bir araziye sahip ilçede ziraat alanlarının sınırlı oluşu sebebiyle nüfus, Ankara, İstanbul gibi büyük merkezlere gidenler yüzünden azalmaya başladı. Bu durum karşısında 1 km ötedeki Şıhlar köyü belediye sınırları içine katıldı. Böylece 1957'de hizmete giren hidroelektrik santrali sayesinde elektriğe kavuşan ve suyu bulunan kasabada nüfus artmaya başladı. K. bugün kendine bağlı köylerdeki halkın beslediği koyun (32 000 baş) ve sığır (19 000) lardan elde edilen hayvanî ürünlerle, elma (125 ton), armut (120 ton), vişne (90 ton), kayısı ve ceviz (80 er ton) gibi meyvelerin ticaretiyle geçinmektedir. Kasaba halkı, yaz mevsimini, 14 km kuzeydeki Eğri Çimen yaylasında geçirir. Burada alabalık üretme havuzları inşa edilmektedir.

KOYUN (ovis), çift tırnaklı, geviş getirici, küçükbaş bir hayvan. Boyları (yükseklikleri) 50 - 70 cm arasında değişir. Mideleri 4 bölümdür (İşkembe, börkenek, kırkbayır, şirden). Aynı familyadan oldukları için keçi ile çok benzerlikleri vardır. Şu farklarla keçiden ayrılırlar :

Keçilerde bulunmadığı halde, koyunların gözaltlarında göz çukuru altı bezesi, parmaklar arasında parmak arası bezesi denilen ve özel kokulu, yağlı sıvılar salgılayan bezeler bulunur. Keçide kuyruk kısa, vücudu örten kıllar kalın ve sert, ses değişiktir. Pek çoğunda çene altında sakal bulunur.

Evcil K. (Ovis Aries)un vücudu yapağı denen ince, sık kıllarla örtülüdür. Fakat Orta Afrika ülkelerinde yapağı karakterinde olmayan kısa, kalın kıllarla örtülü K. ırkları da vardır.

Yabani K. ların hepsinde, evcil olanların bâzı ırklarında boynuz bulunur. Boynuzlar daha çok yanlara doğru uzar ve spiraldir. Evcil K. larda çeşitli ırklara göre kuyruk şekli de değişiktir. Bâzı ırklar ince, uzun kuyruklu oldukları halde, bâzıları (çoğunlukla Asya'nın yerli ırkları) yağlı kuyrukludurlar. Evcil K. larda yapağının rengi de ırklara göre değişir. Bâzı ırklar içinde çeşitli renkli tipler de olabilir. En çok görülen ve istenen renk beyazdır. Siyah, gri, kahverengi görülen diğer renklerdir. Bâzı K. larda ise sadece başın rengi siyah, gri veyâ kahverengi olabilir.

K. un yavrusuna kuzu, 1 - 1,5 yaşındakilere toklu denir. Türkiye'de bâzı bölgelerde dişi toklulara şişek adı da verilir. Damızlıkta kullanılacak erkeklere koç, enenmiş, yâni kastre edilmiş erkeklere burma (bâzı yerlerde üveç) denir.

Türkiye'de çeşitli vasıfları bakımından birbirinden farklı K. ırkları ve bunların melezlenmelerinden meydana gelmiş çeşitli K. tipleri vardır.

KOYUN : Merinos

KOYUN : Kıvırcık (koç)

Türkiye'de bulunan başlıca K. ırkları şunlardır: Kıvırcık K.u, sakız K.u, dağlıç K.u, akkaraman K.u, morkaraman K.u, karayaka K.u, ivesi K.u, İmroz K.u, tuj K.u, karagül K.u, merinos K.u.

Melez tiplerin başlıcaları ise kamakuyruk, pırlak, çandır, kesber, herik K.larıdır.

Bunlardan kıvırcık K.u Trakya ve Marmara bölgesinde yetişir; yağsız, ince kuyrukludur. Sakız K.u İzmir, Çeşme civarı sahil bölgelerinde bulunur; ince yağsız kuyruklu olup, sütü diğer K.lardan daha bol ve ikiz, üçüz kuzulama özellikleri vardır. Dağlıç K.u iç Ege bölgesinde bulunur; yağlı kuyrukludur. Akkaraman İç ve Doğu Anadolu'da, morkaraman Doğu Anadolu'da yetiştirilir; yağlı kuyrukludurlar. Karayaka Karadeniz bölgesinde bulunan ince - yağsız kuyruklu K.lardandır. İvesi K.u Güneydoğu Anadolu'daki yağlı kuyruklu, sütü nisbeten fazla olan bir K. ırkıdır. İmroz K.ları ise İmroz adası ve Çanakkale civarında rastlanan ince kuyruklu, uzun yapağılı, sütü bol K.lardır. Tuj K.u, Kars, Ardahan bölgesinde bulunan uyluğu yağlı bir K. ırkıdır. Karagül K.u, anavatanı Türkistan olan, Türkiye'de Amasya, Eskişehir bölgelerinde üretilmeye çalışılan, yağlı kuyruklu bir ırktır. Karagül kuzularının postlarından astragan kürkler yapılır. Merinos K.u, Cumhuriyetten sonra Türkiye'de tekrar yetiştirilmeğe başlanmış, ince, uzun, yağsız kuyruklu bir ırktır. Merinosların yapağıları yukarıda sayılan ırklardan daha ince, bir örnek ve ince yünlü kumaş dokumasına daha elverişlidir. Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgelerinde üretilmeğe çalışılmaktadır.

Türkiye'de K.un eti, yapağısı, derisi yanında sütünden de büyük ölçüde faydalanılır. K. sütünden yapılmış yoğurt ve peynirler birçok bölgelerde daha makbul tutulur.

KOYUN ADALARI DENİZ SAVAŞLARI, 9 ve 18 Şubat 1695 tarihlerinde Osmanlı ve Venedik donanmaları arasında vukua gelmiş ve her ikisinde de Osmanlı donanmasının galibiyeti ile sonuçlanmış deniz savaşları.

XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu deniz kuvvetlerinin başına kapdân - ı deryâ olarak birkaçı müstesna, hep Yeniçeri Ocağı'ndan, bostancı başılıktan, silâhtarlıktan, imrahorluktan, doğancıbaşılıktan, enderûndan yetişmiş saraya mensup kişiler getirilmiş ve bunun neticesi olarak da Osmanlı donanması materyal, personel ve eğitim bakımından çok kifayetsiz bir duruma gelmişti. Bu fırsattan istifade eden Venedikliler, Ege denizi hâkimiyetini ellerine almışlar, Akdeniz boğazını abluka ederek Türk donanmasını uzun bir süre Çanakkale - Kilidülbahir hattının arkasında tutmağa muvaffak olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun devam eden deniz kuvveti zafiyetinden faydalanan Venedikliler, Papa ve Malta hükûmetlerinden de yardım alarak Sakız adasının zabtına karar vermişler ve kuvvetli bir donanma ile adaya gelerek 7 Eylül 1694 tarihinde asker çıkarmışlardı. Yardımdan mahrum kalan ada muhafızları Müslüman halk, Anadolu kıyısına geçirilmek şartı ile adayı 21 Eylül 1694 tarihinde Venediklilere teslim ettiler. Anadolu kıyılarına pek yakın olan Sakız'ın elden çıkması memlekette büyük üzüntülere sebep olmuş ve olaydan çok müteessir olan zamanın hükümdarı Sultan II. Ahmed bu adanın en kısa zamanda geri alınması emrini vermişti. Anadolu kıyılarında toplanacak ordunun selâmetle adaya geçirilmesi ve bunun için de o sularda bulunan Venedik donanmasının girişilecek istirdât harekâtına müdahalesinin önüne geçilmesi lüzumu takdir olunarak ordu ve donanmanın başına serdar olarak iyi bir denizci olan eski kapdân-ı deryâlardan Mısırlıoğlu İbrahim Paşa tâyin olunmuş, Sakız'ın Venedikliler tarafından zabtında hareketsiz kaldığı ileri sürülerek görevinden alınan Helvacı Yusuf Paşa'nın yerini Amucazâde Hüseyin Paşa, kapdân - ı deryâlığa getirilmiş ve kalyonlar kaptanı olan eski Cezayir beylerbeylerinden Mezomorta Hüseyin Paşa donanmanın tensik ve eğitimine memur edilmişti. Bu arada Anadolu kıyılarından Sakız'a asker ve malzeme nakliyatında kullanılmak üzere yüz firkatenin inşasına başlanılmış, İzmir ve havalisinde bulunan nakil ve çıkarma hizmetlerine elverişli her sınıf teknenin ordu emrinde kullanılmasına müsaade olunmuştu. Yeni kapdân - ı deryâ Amucazâde Hüseyin Paşa, denizci olmadığı için Kalyonlar Kapdanı Mezomorta Hüseyin Paşa'nın icraatına müdahale etmiyerek onu harekâtında serbest bırakmış ve bu sayede donanma kısa bir zamanda eğitim ve sevk ve idare bakımından daha kifayetli bir hale gelmişti. Mezomorta Hüseyin Paşa, donanmayı tensik ederken elde mevcut kalyonları fırkalara ayırmış ve her fırkanın başına ayrı bir kumandan tâyin etmişti. Kalyonlar savaşında top atışı esaslarında hayli değişiklik yapmış ve ateş konsantiresi usulünü koymuştu. Donanma yeni kumandanlarının emri altında tensik ve eğitim edilirken Padişah Sultan II. Ahmed Sakız harekâtının başlamamış olmasına üzülüyor, Serdar Mısırlıoğlu İbrahim Paşa'ya, kapdan - ı deryaya, ve Kalyonlar Kapdanı Mezomorta Hüseyin Paşa'ya birbiri arkasına hatt - ı hümâyûnlar göstererek bir an evvel harekete geçilmesini ve kâh teşvik ve kâh tehdit yollu ifadelerle adanın geri alındığı haberini beklediğini bildiriyordu. İzmir bölgesinde bulunan Osmanlı donanması yaptığı keşiflerle Sakız sularındaki Venedik donanmasının 20 kalyon, 6 mavna (Mahon, Galleass) ve 24 kadırga ile bir miktar küçük gemiden müteşekkil olduğunu tesbit etmiş ve bu kuvvete karşı adanın geri alınması için girişilecek harekât esaslarını şöyle tesbit etmişti .

a. Harekât sahasında bulunan Venedik donanması mağlûp edilip Anadolu kıyılarından adaya nakliyat işlerinin emniyetle yapılması sağlanmadan Sakız'a çıkarma yapılmaması;

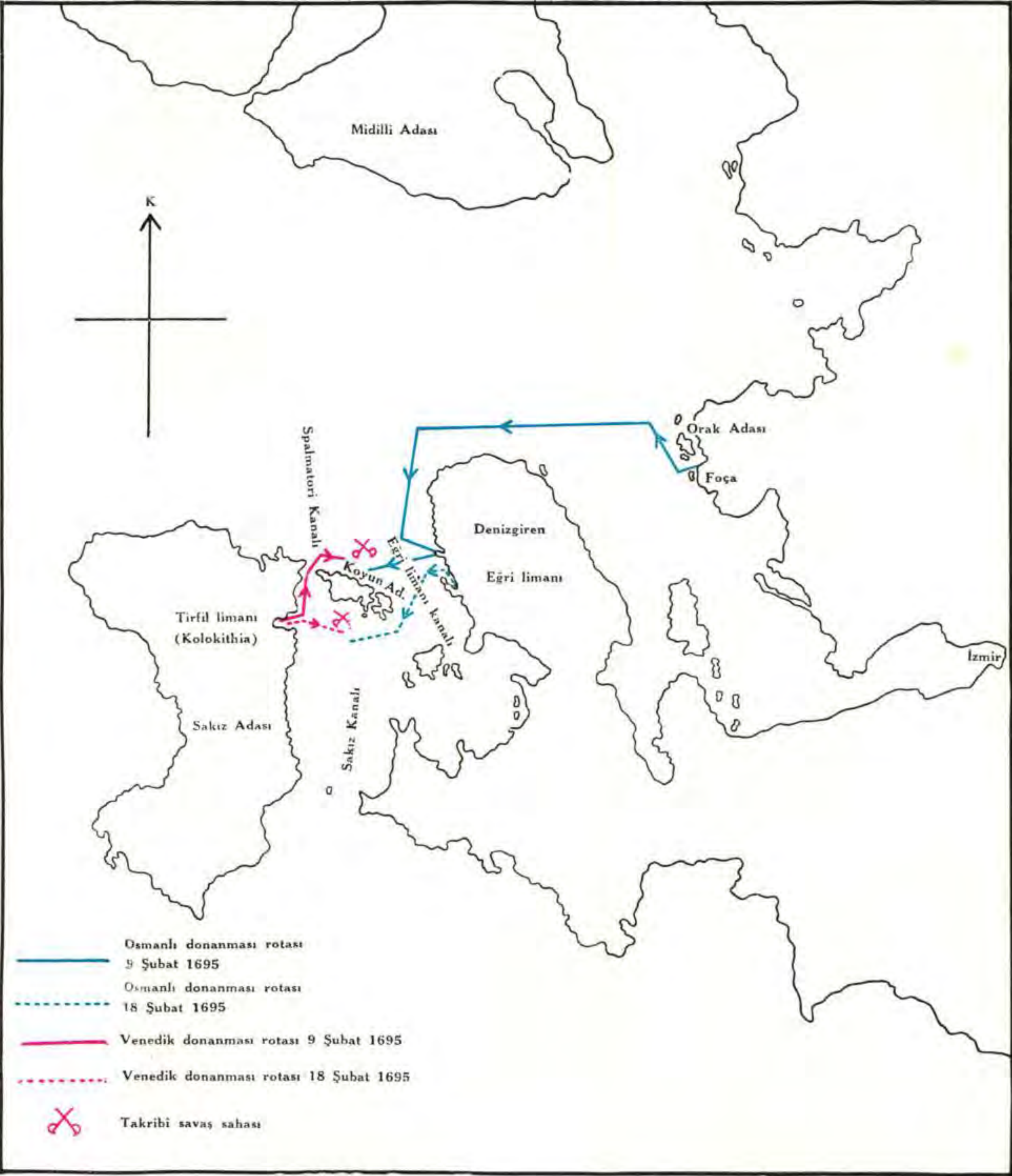
b. Düşman filosunda bulunduğu tesbit edilen mavnalarla çarpışmak üzere kalyon filosundan dört gemi tefriki ile bu kuvvetin, kalyon kumandanlarından Hacı Abdullah Kaptan tarafından sevk ve idaresi;

c. Düşman kalyonları ile, Kalyonlar Kapdanı Mezomorta Hüseyin Paşa'nın kumandası altında bulunan 16 kalyon ile savaşılması;

d. Osmanlı kadırgalarının kalyon savaşlarına katılmayarak yalnız düşman kadırgaları ile savaşması.

Tensik ve eğitim işlerini düzene koyan 20 kalyon ve 24 kadırgadan müteşekkil Osmanlı filosu harekâta başlamak üzere Foça limanına intikal etti. Harekât için müsait hava beklemeğe başladı. Bu sıralarda Venedik donanması da Sakız'ın kuzey doğusundaki Tirfil (Kolokithia) limanına intikal ederek Osmanlı donanmasının harekâtını takip etmekte bulunuyordu. Osmanlı donanması 7/8 Şubat 1695 akşamı esmekte olan rüzgârdan faydalanarak Foça önündeki Orak adasından hareket etti, Koyun adaları istikametinde seyre başladı. Gece yarısından sonra hava kaldığından Türk filosu 8 Şubat günü öğle üzeri ancak Karaburun yarım adasının Denizgiren ve Bahçealtı mevkii önlerine gelebilmişti. 9 Şubat sabahı rüzgâr tekrar müsait esmeğe başlayınca Osmanlı donanması alaca karanlıkta Denizgiren önlerinden demir kaldırarak .Venediklilerle savaşmak üzere Koyun Adaları'na doğru yol verdi. Düşman keşif gemileri Osmanlı donanmasının denize çıktığı haberini kumandanlarına ulaştırınca Venedik donanması da çektirilerinin yedeğinde limandan çıktı ve Koyun Adaları batı geçidinden (Spalmatori kanalı) yükselerek Koyun Adaları kuzeyinde savaş nizamı almağa başladı. İki taraf kuvvetleri arasında savaş, Venedik kalyonlarından açılan topçu ateşi ile başladı. Mezomorta Hüseyin Paşa, Venediklilerin top atışlarına mukabele etmiyerek düşmana rüzgâr üstünden iyice sokulmuş ve müessir menzil dahiline girince kendi fırkasının bütün gemi topları ile hep birden La Stella del Mar adlı Venedik kalyonuna ateş açmış ve bu kalyon ilk salvoda isabet alarak başta kumandanları olmak üzere, personelinden 150 kişi bir anda telef olmuştu. Mezomorta fırkasının arkasında gelmekte olan ve Fettah kaptan kumandasındaki fırka da aynı şekilde ateş açınca Venedik kalyonu aldığı isabetlerle tutuşmuş ve yangını söndürmeğe çalışan personel yakın mesafeden açılan tüfek atışları ile öldürülmüşlerdi. Bu kalyonun imdadına koşan Leone del Coranato adlı Venedik kalyonu da yelkenlerinden ateş alarak tutuştu ve her iki kalyon beraberce yanarak battılar. Batan kalyonlardan pek az denizci denize atlayarak Türk gemileri tarafından kurtarıldı, diğer personel gemileriyle beraber batarak boğuldular. En kuvvetli kalyonlarını zayi eden Venedik donanması kumandanı Amiral Benedetto Pisani sancak gemisi Vittorio kalyonu ile vaziyete hâkim olmak istemiş ise de, bu kalyon da Türk kalyonlarının ateş konsantresi karşısında yanmağa başlamış ve Amiral Benedetto aldığı isabetle can vermişti. Pek az müddet sonra bu kalyon da tekmil personeli ile birlikte battı. 600 kişilik personeli olan ve her biri 70 top taşıyan Venedik kalyonları zamanın en kudretli savaş gemileri idiler. Kalyonlar savaşı devam ederken Hacı Abdullah kaptan kumandasındaki kalyonlar da Venedik mavnaları ile çatışmışlar ve bunlardan ikisinin direk ve küreklerini budamışlar ve personellerinden yarısını telef etmişlerdi. Yanan kalyonlardan çıkan alev ve dumanlar, top atışlarından hâsıl olan barut dumanları ile birleşerek sahayı kaplamış ve mavnalar bu fırsattan istifade ederek savaş sahasından uzaklaşabilmişlerdir. Mısırlı İbrahim Paşa kumandasındaki kadırga filosu ile düşman kadırgaları arasında da çarpışmalar oldu. Serdarın kadırgası ile Venedik kadırgalar kumandanının gemisi savaşırken Türk kadırgasının toplarından biri paralanmış ve kırk Türk denizcisi şehit düşmüştü. Bu sırada Venedik kadırgası sür'atle uzaklaşmağa muvaffak oldu. Başka bir Türk kadırgası ise bir Venedik kadırgasını zabt ve personelini esir alarak tekneyi batırdı. Bu teknedeki Müslüman esirler kurtarıldı. Altı saat süren bu savaşta en güzel gemilerini kaybeden Venedik donanması ikinci kumandanı Amiral Contarini imha olmaktan endişe ederek savaş sahasındaki görüş kötülüğünden de faydalanarak emrindeki kuvvetlere geri çekilme emrini verdi. Venedik donanması Sakız adasında üslenmekte olduğu Tirfil limanına iltica ederken Osmanlı donanması da Karaburun kıyısına, Eğri limanı açıklarına döndü ve burada savaşa hazır bir vaziyette ikinci bir çarpışma için hazırlığa koyuldu. Bu mıntıkada zaman zaman esen şiddetli rüzgârlar dolayısıyle çektiriler Eğri limanı içerisine sevk olundu. Mezomorta Hüseyin Paşa'nın fikri, rüzgâr müsait estiği bir zamanda buradan hareketle Venedik donanmasının yattığı limana baskın hücumu yapmak idi. Osmanlı donanması müsait havayı 17/18 Şubat gecesi buldu ve Eğri limanı kanalından Koyun Adaları güneyine indi. Türk gemilerinin denize çıktığını geç haber alan Venedikliler 18 Şubat günü demir kaldırmağa dahi vakit bulamadan gominalarını kesmek suretiyle acele olarak Tirfil limanından çıktılar ve Osmanlı donanmasını Koyun Adaları güneyinde bir kısmı rüzgâr üstü tarafında ve bir kısmı da rüzgâr altı cihetinde olmak üzere karşılarında buldular. Bu defa iki ateş arasında kalan Venediklilerin iki kalyonları ilk topçu ateşinde ağır isabetler alarak harap bir hale geldiler. Türk kalyonlarının şiddetli top ateşleri altında diğer Venedik kalyonları da ağır hasara uğradılar. Bugünkü savaşta ne Amiral Contarini ve ne de Amiral Bolaninin gayretleri Venedik donanmasına en ufak bir başarı sağlayamamıştı. Türk donanmasının taktik üstünlüğü, Türk filo ve gemi kumandanlarının cesareti ve mâneviyat yüksekliği ve bilhassa Türk kalyonlarının top atışındaki başarıları karşısında geri çekilmekten başka çare kalmadığını anlayan Amiral Contarini savaşı keserek Sakız'a çekilme emrini verdi. Türk donanmasının savaşmak azmi karşısında bu sularda kalmayı doğru bulmayan Venedikliler Sakız'a bir miktar takviye bıraktıktan sonra Tinos adasına çekildi. Mühimmat yüklü bir Venedik kalyonu Sakız limanından ayrılırken karaya oturdu ve bu kalyon sonraları Türklerin eline geçti. Sakız suları düşman donanmasından tamamiyle temizlendikten sonra Çeşme ve civarında toplanmış olan Türk kara kuvvetleri salimen Sakız adasına geçirilmiş ve ada 22 Şubat 1695 günü tekrar Türklerin eline geçmiş idi. 18 Şubat savaşı Sakız kanalında cereyân ettiğinden ve kazanılan zafer sayesinde adanın tekrar ele geçirilmesi mümkün olduğundan bâzı tarihçiler ikinci Koyun Adaları savaşını Sakız deniz savaşı olarak tarih kitaplarına geçirmişlerdir. K. A. D. S.'nda Türk kalyonları rüzgârdan hakkıyle istifade etmişler ve kendileri rüzgâr üstü cihetinde kalarak ve düşmanın bir kısım kuvvetlerine ateş konsantresi yaparak diğer düşman gemilerinin savaşa müdahalelerine imkân vermeden ateş altına aldıkları düşmanı mahvetmek taktiğini kullanmak sureti ile zafere ulaşmışlardır ki bu taktik ancak bir asır sonra meşhur İngiliz amirali Nelson tarafından Fransızlara karşı kullanılmıştır. K. A. D. S., Osmanlı İmparatorluğu idarecilerine deniz kuvvetinin lüzum ve ehemmiyetini bir kere daha tanıtmış ve kaptan paşalığa Mezomorta Hüseyin Paşa getirilmiş ve kalyon sınıfı gemilerin inşasına önem verilmiş ve bu sınıf gemilerin idaresine âid bir kanunun meydana getirilmesine âmil olmuş ve bu zaferden sonra Venedikliler evvelce olduğu gibi Osmanlı sularında serbestçe harekâtta bulunamamışlar ve Türk bayrağı tekrar Akdeniz'de dalgalanmağa başlamıştır.

KOYUN PITRIĞI (Lat. Eupatorium) Birleşikgiller (compositae) familyasına bağlı bir bitki türü. Çok küçük kömeçli, pembemsi çiçekleri vardır. Yaprakları çok parçalara ayrılmıştır. Tohumları siyah olup bir beyaz sorguca sahiptir. Nemli yerlerde yetişir.

Midilli Adası
K
Orak Adası
Foça
Spalmatori Kanalı
Denizgiren
Eğri limanı kanalı
Koyun Ad.
Eğri limanı
Tirfil limanı
(Kolokithia)
Sakız Adası
Sakız Kanalı
İzmir
Osmanlı donanması rotası
9 Şubat 1695
Osmanlı donanması rotası
18 Şubat 1695
Venedik donanması rotası 9 Şubat 1695
Venedik donanması rotası 18 Şubat 1695
Takribî savaş sahası

KOYUNGÖZÜ (Bellis perennis), Bileşikler familyasından, çayırlarda çok rastlanan ve papatyaya benzeyen bir çayırotu. Margarit ve ilkbahar çiçeği de denir. Serlerde ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen K.'nün çiçeği ve gövdesi kır papatyalarından daha iridir. Boyu yarım m ile bir m arasında değişir. Genellikle beyaz çiçekli olmakla beraber, sarı çiçekli olanlarına da rastlanır.

KOYUNOĞLU, Ahmed Rasih İzzet (doğ. Konya 1901), Türk koleksiyoncusu. Konya'nın eski ve tarihte rol oynamış bir ailesinden olan K., iktisat okumuş, sonra da İsviçre'de ihtisas yapmıştır. 1956'da Devlet Demir Yolları Ticaret ve Hâsılat Dairesi başmüfettişliğinden emekliye ayrılmıştır.

Koleksiyonculuğa küçük yaşında başlamış, Konya K. müzesini ve kitaplığını kurmuştur. Bu müze ve kitaplığı Konya belediyesine bağışlayan K., şimdi aynı müze ve kitaplığın müdürlüğünü yapmaktadır.

KOZA : bk. İPEKÇİLİK.

KOZAKLI (eski adı: Hamamorta), Nevşehir iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 5 230 (1970), köyleriyle birlikte 25 602 (1970) ve yüzölçümü 789 km² dir. Bir bucak (Karahasanlı) ve 33 köyü vardır, il merkezine 97 km uzaklıktadır. Denizden yüksekliği 1050 m dir.

1954 yılına kadar Avanos ilçesinin Hamamorta köyü iken bu tarihten sonra Nevşehir'e bağlı K. adlı bir ilçe olmuştur.

İlçe, III. Zaman'a ait kısmen tortul, kısmen de volkanik depoların düzleme faaliyetini takiben akarsularla 150 - 200 m yarılması sonucu meydana gelmiş platolardan ibarettir. Bozkır bitkileriyle kaplı bu platoların yüzeylerinde, yılda 32 500 ton buğday yetiştirilir, meralarda 54 000 koyun yayılır. Sulama olanaklarının arttığı tekne vadilerde ve bunlardan özellikle Çayır deresinde yonca, bostan, bakliyat geniş alanlar kaplar. Yonca, hayvan yemi olarak kullanıldıktan başka, tohumu civar yerleşim merkezleri halkına satılır. Vadilerdeki sulanan tarlalardan yılda 180 ton mercimek, 120 ton fasulye, 100 ton nohut, 4100 ton patates elde edilir. İlçe merkezinin biraz kuzeyindeki bağlardan alınan 400 ton üzümün bir kısmı pekmez yapılır, bir kısmı da kurutulur.

İlçe merkezi K., Bağlıca deresi yamacında yer alır. Burası bir kaplıca yeridir. Sıcaklığı 85° ye varan, kükürtlü ve demirli sular için 1965'te bir otel ve havuz yapılmıştır. Evlerin yarıdan fazlası sonradan sertleşen tüflerden yapılmıştır. İki katlı evlerin alt kısımları ahır ve samanlıktır.

KOZAKLI : Genel görünüş

KOZALAKLILAR, meyveleri kozalak biçiminde olan açık tohumlu çiçekli bitkiler grubu. Genellikle ağaç halindedirler ve odunları nokta şeklinde boşluklu trakeitlerden meydana gelir. Yaprakları ince ve uzundur, kış aylarında dökülmez. Bütün organları reçinelidir, reçineler salgı kanalcıklarında birikir. Çiçekleri bireşeyli ve ekseriya bir evciklidir. Erkek çiçek, bir eksene sarmal dizili pulcuklardan meydana gelir; her pulcuğun arka tarafında birkaç çiçek tozu kesesi bulunur. Açık olan meyve yaprakları kozalaktaki her sürgünün koltuğundan ikişer ikişer çıkar. Meyve yapraklarının arka yüzünde, içinde birçok cisimcik bulunan bir veya birçok yumurtacık bulunur. Döllenmeden sonra dişi pulcuklar odunlaşır. Daha sonra, tohum haline dönüşecek olan yumurtacıkları içinde taşıyan kozalağı meydana getirecek şekilde kapanır. Çalı cinsi bitki örtüsü sınırına kadar dünyanın her yerinde bulunur, özellikle ılık iklimden hoşlanır. Tropikal bölgelerde bulunanları daha çok dağlarda yetişir. K. takımı iki familyaya ve dört yüz kadar türe ayrılır.

KOZAN (eski adı: Sis), Adana iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 26 058 (1970), köyleriyle birlikte 104 629 (1970) dur. İmamoğlu, Tepeciköy bucakları ve 98 köyü vardır. Yüzölçümü 2113 km² dir.

K., hemen hemen, dağlık bölge ile Ceyhan ve kollarının meydana getirdiği ovanın sınırında bulunur. Dağlık kısımlar keçilerin yaşamasına daha elverişlidir. Bu yüzden K. ilçesi kıl keçilerinin sayısı (91 545 baş) koyununkinin (21 720 baş) 4 katından fazladır.

Ova bölümü dağdan inen ırmakların taşıdığı alüvyonlar ile onun üzerine taşınmış kırmızı topraklarla kaplıdır. İklimin elverişliliği yüzünden ovada çeşitli bir tarım hayatı vardır. Bu sebeple yakın zamanlara kadar tarla sürme işlerinde kullanılan sığırların sayısı (32 810 baş) bu bölümde daha çoktur. Ovada tahıl tarımı ile (buğday üretimi 95 000 ton), meyve bahçeleri (ceviz 200, elma 80 ton) önem kazanır. Kuru ve alçak yamaçlardaki zeytinliklerden yılda 1500 ton ürün alınır. K. çevresinde sulanabilen kısımlar ise limon (1200 ton) fakat en çok portakal bahçeleriyle (üretimi 12 625 ton) örtülüdür.

Ovadaki çeşitli ürünlerle dağlık bölge hayvansal ürünleri ve kerestesi bir pazar durumundaki K.'da toplanır.

Tarih: K., 1920 yılına kadar bir sancaktı. 1891 - 1892 Adana salnamesine göre sancağın o zamanki nüfusu 37 280'di. 1920'den sonra K. sancağı kaldırılmış ve K., Adana'nın bir ilçesi haline getirilmişti.

KOZAN : Belediye parkı

Yakın zamanlara kadar Sis adıyle tanınan kasaba, bugünkü adını bu şehirde oturarak XIX. yüzyıl başında Ceyhan ovasını egemenliği altına almış derebeyi Kozanoğlu'ndan almıştır. K., çok eski bir yerleşme merkezidir. Asurlular ve Romalılar zamanında bir kale şehri idi. Onun önemi, Seyhan ovasını İç Anadolu'ya bağlayan yol üzerinde ve bu doğal yolun kilit noktasında bulunmasından ileri gelmekteydi. Bk. KOZAN KALESİ.

Asurluların yapmış oldukları diğer bir merkezin de, ilçenin güney - doğu köşesinde, şimdiki Delikkaya köyündeki Anavarza olduğu sanılır. M. S. 17 yılında Romalılara geçen şehir, önem kazanmış ve keten dokumacılığı ile isim yapmıştır. Bir ara ova Kilikya'sının başkenti olmuş, VI. yüzyılda zelzelelerden büyük ölçüde zarar görmüş, 1143'ten sonra önemini kaybetmiştir. Şehir, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Ramazanoğullarının eline geçtiği zaman terkedilmiş gibi idi.

KOZAN BARAJI, Adana iline bağlı Kozan ilçesinde, Ceyhan ırmağının kollarından Kilgen çayı üzerinde yapılan kaya dolgu tipinde sulama barajı. K. B.'nın temelden yüksekliği 82.50 m, talvegden yüksekliği 78.50 m, kret uzunluğu 289 m, dolgu hacmi 1.195.000 m^3, ölü hacmi 4.000.000 m^3, faydalı hacmi 163.000.000 m^3 tür. Bu barajdan sulanacak arazinin genişliği ise 9 750 hektardır.

KOZAN KALESİ, Adana iline bağlı Kozan ilçesinde Asurlular devrinden kalmış bir kale. Dik bir tepe üzerinde bulunan K. K.'nin kırk dört kulesi ve burcu vardır. Kuzey ve güneyindeki iki kale grubu, bir surla birbirine bağlanmıştır. Surlarının uzunluğu 6 km yi bulur. Kalede mahzenler, gizli yollar ve büyük sarnıçlar vardır. Sonradan değişikliğe uğrayan K. K.'nde Asurca yazılmış birkaç yazıt da bulunmuştur. İkinci surda kilise, kiliseye ait kitaplık, misafirhane ve keşiş odaları vardır.

KOZANOĞLU, Abdullah Ziya (İstanbul 1906-İstanbul 1966), Türk mimarı, tarihî roman ve piyes yazarı. Babası Abdullah Osman Bey, annesi Seyyide Hanım'dır.

A. Z. KOZANOĞLU

İlk ve orta eğitimini Nişantaşı İttihat ve Terakkî Mektebi (1919), Gazi Osmanpaşa Ortaokulu (1919) ve Kabataş Lisesi (1922)'nde yapan K., yüksek öğrenimini Teknik Üniversite Yüksek Mühendis Mektebi ve Güzel Sanatlar Akademisi Mimarî Şubesinde tamamlamıştır (1929). Adana Belediye Fen İşleri Müdürü (1929) olarak çalışmaya başlayan K., Millî Eğitim Bakanlığı başmimarı olmuştur. İstanbul Edebiyat ve Fen fakültesi, Ankara Hukuk Fakültesi, Etibank, Uçak Fabrikası, Malatya Tütün Fabrikası gibi binaların mimarı K.'dur. Mimarlıktan çok, Türk gençleri için yazdığı tarihî kahramanlık romanları ve piyesleri ile ün yapan K., yazı hayatına 14 yaşında iken *Bizim Mecmuâ*'da çıkan *Şâirle Ekmekçi* adlı manzume ile başlamıştır. Onyedi yaşında iken (1923) ilk romanı *Kızıl Tuğ*'u yazan K.'nun bu eseri dört yabancı dile çevrilmiştir. Konularını daima Türk milletinin şan ve şeref dolu tarihinden seçen K., tiyatro ve spora olan tutkusu ile İstanbul'da Arena Tiyatrosunu kurmuş ve 1940'dan 1950'ye kadar on yıl süre ile Beşiktaş Kulübü başkanlığını yapmıştır. Resim sanatına da büyük önem veren K.'nun çoğu, tiraj bakımından da rekor teşkil eden başlıca eserleri şunlardır: *Kızıl Tuğ* [1. bas. 1927; 14. bas. 1964]; *Keloğlanın Hâtırâtı* [1928, eski Türk harfleriyle]; *Seyyit Battal* [1929]; *Boğaç Han* [1929]; *Kanlıoğlu Kanturalı* [1929]; *Boz Aygırlı* [1929]; *Kara Çoban* [1929]; *Küçük Korsan* [1930]; *Kurtlar* [1935]; *Küçük Kahraman* [1935, son yedi eser Tahsin Demiray ile]; *Gültekin, Orhun Barkı Kahramanı* [1936, 11. bas. 1963]; *Küçük Uçman* [1936]; *Kuduzlar Kraliçesi* [1938]; *Kuş Adam'ın Mâceraları* [1938, son üç eser de Tahsin Demiray ile]; *Atlı Han* [1942, 8. bas. 1965]; *Kozanoğlu* [1943, 2. bas. 1944]; *Lâle Devrinde Patronalılar Saltanatı* [1943, 4. bas. 1962]; *Malkoçoğlu, Avrupa'da Türk Akıncıları* [1943, 6. bas. 1960]; *Savcı Bey, Bizans'da Türk Şehzâdeleri* [1944, 10. bas. 1966]; *Tavşanbaşı* [Komedi, 1944, 5. bas. 1958]; *Kolsuz Kahraman* [1945, 9. bas. 1964]; *Battal Gazi* [1946, 8. bas. 1965]; *Tokat* [3 perdelik piyes, 1948]; *Türk Korsanları* [1948, 11. bas. 1963]; *Seyit Ali Reis* [1951, 6. bas. 1964]; *Dağlar Delisi* [1952, 2. bas. 1959]; *Fatih Feneri* [1952, 4. bas. 1964]; *Sencivanoğlu, Afrika'da Türk Korsanları* [1957, 6. bas. 1964]; *Hilâl ve Salip* [1961]; *Alangaya'nın Ölümü* [1962]; *Altın Saçlı Kız* [1962]; *Cengiz Han'ın Hazineleri* [1962]; *Hülâgû'nun Gözdesi* [1962]; *Kız Kulesi Kahramanı* [1962]; *Tibet Canavarı* [1962]; *Ağahan'ın Yüzüğü* [1963]; *Altın Hançer* [1963]; *Bozkurt'un İntikamı* [1963]; *Kızıl Kadırga* [1963, 2. bas. 1965]; *Arena Kraliçesi* [1964]; *Sarı Benizli Adam* [1964]; *Kubilây Han'ın Gelini* [1965].

KOZANOĞLU, Cenab Muhiddin (Trablus - garb, Ağustos 1892 — İstanbul 16 Kasım 1972), Türk şairi. Kozanoğlu Mehmet Bey'in oğludur. Mehmet Bey, 1879'da İstanbul'dan Kozan'a kaçarak büyük kardeşi Ahmet Paşa ile birlikte isyan edince Trablus - garb'a sürüldüğünden K. orada doğmuştur. 1867'de kurşuna dizilen Kozanoğlu Yusuf Bey, K.'nun annesinin babasıdır. İlk öğrenimini Trablusgarb Askerî Rüşdiyesi ile mülkî idadîsinde tamamlayan K., daha sonra özel öğrenim görmüştür. Meşrutiyet ilânı ile aile İstanbul'a dönünce K., İdadîsine girmiştir. Adanalı Hayret Efendi'den Arapça, Musullu Hafız Osman Efendi'den Farsça öğrenmiştir. Bir süre Darülfünûn Edebiyat ve Hukuk fa-

C. M. KOZANOĞLU

kültelerine devam etmiştir. Bir yandan edebiyat araştırmalarına, yayın çalışmalarına katılan ve özel okullarda edebiyat dersi okutan K., I. Dünya Harbi çıkınca milis yüzbaşı sıfatı ile gönüllü olarak savaşa katılmış, Kafkasya'ya gitmiştir. Beş-altı ay sonra Erzurum'a gelerek ünlü şair ve hatip Ömer Naci (b. bk.) komutasında kurulan Kuvve-i-seferiye ile İran'a geçmiştir. Tifüse yakalanınca tedavi için İstanbul'a gönderilen K., iyileşmiş ve 1919 yılı sonunda Anadolu'ya geçmiştir. Sivas Lisesi edebiyat ve felsefe öğretmenliği ve 1922'de Van Lisesi müdürlüğü yapan, yedi ay sonra da Kars Maarif Müdürlüğüne atanan K., bir yıl sonra rütbe tenzili ile Of İmam-Hatib Okulu Türkçe öğretmenliğine yollanmak istenince, istifasını vermiş ve üçbuçuk yıl açıkta kalmıştır. Daha sonra Erzurum Muallim Mektebine edebiyat öğretmeni olarak atanan K., bir süre Trabzon, Samsun liselerinde de edebiyat okutmuş ve 1931'de Amasya Ortaokulu Türkçe öğretmeni iken meslekten ayrılmıştır.

Daha sonra Ankara'ya gelen K., Enis Behiç Koryürek (b. bk.)'in Ekonomi Bakanlığı İş Dairesi Başkanı bulunduğu sırada memur olarak bu daireye alınmıştır. Son görevi Türk Dil Kurumu uzmanlığıdır.

Çok genç yaşta edebiyatla uğraşan, Arap ve Acem şairlerinden bazıları ve Türk şairlerinin belli başlıları üzerinde çalışan, şiir yazan ve yayımlayan K.'nun "Ebediyât-ı Umûmiye", "İctihad" (b. bk.), "Büyük Duygu", "Mâlûmat", "Donanma", "Mehtab", "Şebtab" gibi dergilerde hem aruz, hem hece veznindeki manzumelerine rastlanır. 1917 yılında Feyzullah Sâcid, Şirvanlı Hâdi gibi arkadaşları ile çıkardıkları "Mehtab" dergisinde K.'nun yayımladığı peçe ve çarşaf aleyhindeki bir yazı, derginin Şeyhülislâmlıkca kapattırılmasına yol açmıştır. K.'nun Trabzon'daki "Akın", Samsun'daki "Yürüyüş", Merzifon'daki "Taşan" ve İstanbul'daki "Yücel" dergilerinde de birçok şiir ve yazıları yayımlanmıştır.

İlk eseri 1912'de vatanî şiirlerini topladığı *Al Bayrak* adlı Tevfik Fikret'e ithaf edilmiş bir şiir kitabıdır. Daha sonra *Şarkılar* şiir kitabını ve Balkan Harbi sırasında da *Muharebeden evvel ve sonra* adlı manzum piyesini yazmıştır. K.'nun bu eseri Tepebaşı Tiyatrosunda Burhan Tepsi tarafından oynanmıştır.

K.'nun ünlü eseri, "Kadın" adlı şiir mecmuasıdır (1936).

Bir "kahbe oyuna" getirilmek istenilen Gökçen Efe için yazdığı kahramanlık destanı, şairin aşk ve kadın şiirleri yanında, millî destan vadisinde de ne derece başarılı ve üstün olduğunu tanıtmaya yetmektedir.

> Türkün öz rûhunu göster, efe tam işte çağı
> Diye yüz kerre kımıldandı kınından bıçağı!

dizelerinde anlatılan "efe ve bıçağı" on saniyede vazifelerini görmüşlerdir.

> Döndü al kanda yüzen başları tek tek saydı
> Keşke bir baş daha olsaydı da kırk olsaydı
> Kutlu olsun sana şanlar! diye sesler duydu;
> O ne kıt'aydı, ne fırkaydı, o bir orduydu!. . . .

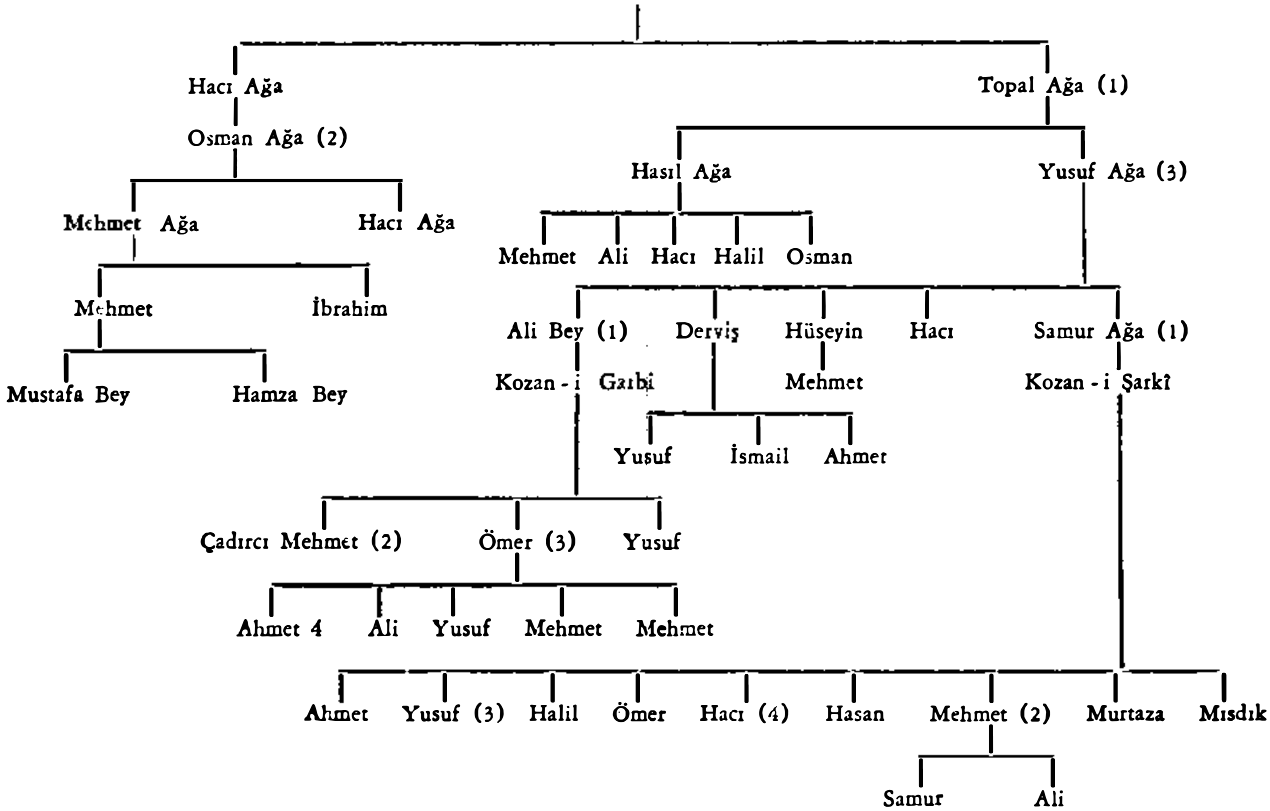
K.'nun, "Bahçede" ve "Ayşe" başta gelmek üzere birçok şiirleri şarkı olarak bestelenmiştir.

KOZANOĞLU, Cevdet (doğ. İstanbul 1896), Türk ud çalıcısı. Deniz kıdemli yüzbaşısı Kozanoğlu Ali Fehmi Bey'in oğludur. Nümûne Rüşdiyesini, Kabataş İdadîsini bitirmiş, on bir yaşında uda başlamıştır. Hıfziye Hanım, Ziya Santur, Ali Salâhî Bey, İmam Cemil Efendi'den meşk etmiştir. 1929'da İstanbul Radyosuna udî olarak girmiş, sonra Ankara Radyosuna geçmiştir. Türk Musikisi kısmını örnek bir disiplin ve kalite ile yönetmiştir. Çok tatlı ve temiz bir mızrabı olan K., aynı zamanda usta bir ud, tanbur, kemençe, santur ve kanun yapıcısıdır. Ankara Radyosundan ayrıldıktan sonra ticaretle uğraşmak üzere İstanbul'a yerleşmiştir.

KOZANOĞULLARI, Osmanlı İmparatorluğunda hükümet merkezinin nüfuz ve otoritesinin zayıflaması sonucunda Çukurova'nın kuzey kesiminde ortaya çıkan bir derebeylik. K., daha sonra kendi adlarını verdikleri bu bölgede (bk. KOZAN) egemen olmadan önce, Osmanlı devletinin Tanzimattan önceki yönetim sisteminde, Kozan dağları yöresi, on iki Türkmen aşiretine bölünmüş ve her aşiret kendi kethüdaları tarafından derebeylik (b. bk.) esaslarına göre yönetilmişti. K., bölgede iktidarı ellerine almadan önce bu on iki aşiret, kethüdaları ile birlikte, Sis (b. bk.)'te egemen olan Divanoğullarına bağlı bulunuyorlardı. Bunlardan aşağı yukarı 300 hane teşkil eden Arıklu topluluğunun kethüdalığı, K.'na ait bulunmakta idi. Yerel söylentilere göre K., bölgeye kendilerine bağlı Arıklu topluluğu ile XVII. yüzyılın sonlarına doğru Gaziantep'ten göçmüşlerdir. Gaziantep yöresinde bulunan Kozan köyü, bu ailenin asıl kaynağı olduğu kadar, kurdukları derebeyliğe ve egemen oldukları çevreye de adını vermiştir. K. arasında tanınan en eski şahıslar, Hacı ve Topal adlarındaki iki kardeştir. İlk defa Arıklu topluluğu kethüdası olarak kendisini gösteren Topal Ağa'dır. Hacı Ağa'nın oğlu Osman Ağa, amcasını ortadan kaldırmak suretiyle kethüdalığı eline geçirmişti. Onun ölümünden sonra Topal Ağa'nın büyük oğlu Yusuf Ağa kethüda olmuş, kısa zamanda çevresindeki aşiret kethüdalarını kendisine bağlamış ve Sis'e girerek Divanoğullarını ortadan kaldırdıktan sonra kendi ailesi adıyle anılan yeni bir derebeylik kurmuş ve egemenliği altında olan bölge bundan sonra Kozan adını almıştır. K., Zorba (Mütegallibe) olarak Çukurova'da kendini gösterince, XIX. yüzyılın başlarında bütün orta Anadolu'da egemen olan Cabbarzadeler veya Çapanoğulları ile karşılaştılar. Çapanoğlu Süleyman Bey Çukurova'nın dağlık bölgesinde kendini gösteren bu rakip derebeyliğe karşı durumunu tayin ederek 1803'de bir birlik sevketmiş, ancak K.'ndan Yusuf Ağa, Çapanoğullarının ordusunu Kozan belinin aşıldığı noktada, Belen-köy'de yoketmiştir. Bu olay, K.'nın ününün yayılmasını ve egemen oldukları bölgede başlarına buyruk yaşamalarını sağlamıştır. Yusuf Ağa, kurduğu beyliği, sağlığında Ali Bey ile Samur Ağa adlarındaki iki oğlu arasında bölüştürmüştü. Böylece Batı Kozan ve Doğu Kozan derebeylikleri ortaya çıkmış oldu. 1831 yılında Mısırlı İbrahim Paşa'nın saldırısı sırasında Batı Kozan Beyi ve Yusuf Ağa'nın torunu olan Çadırcı Mehmet Bey, Mehmet Ali Paşa ordusundan kendi üzerine gönderilen müfrezeyi yok edince, K.'nın ünü bir kat arttığı gibi, Mısırlılar da artık bu zorba ile meşgul olmamışlardır. Kütahya andlaşması üzerine Adana eyaleti Osmanlı İmparatorluğuna geri verildikten sonra da, K. başlarına buyruk yaşamaya devam etmişlerdir. 1851'de Arabistan müşiri Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın K. derebeyliğini sona erdirmek üzere yolladığı kuvvetleri de Zülkadriye-i Kars'ta pusuya düşüren K., bundan sonra Adana üzerindeki baskılarını arttırmışlardır. Osmanlı hükümetleri bu zorba aileyi ortadan kaldıramayınca, Batı Kozan'ı kaymakamlık, Doğu Kozan'ı da müdiriyet (bucak) olarak bir sancak halinde örgütlemiş ve bir kaza, bir bucaktan

meydana gelen bu sancağın yönetimini K.'na vermekle bu zorbaları resmen tanımıştı. Ancak Tanzimat sistemini Anadolu'da yerleştirme çabalarının bir sonucu olarak Kozan'da K. ile birlikte Kurt ve Nur dağı yöresinde isyan halinde bulunan Türkmenleri devlet düzenine bağlamak ve Adana eyaletinde işleri düzeltmek üzere Derviş Mehmet Paşa (b. bk.) komutasında 1866 - 1867 yılında bölgeye gönderilen kuvvetlerin baskısı sonunda K. derebeyliği ortadan kaldırılmıştır. Yarım yüzyıl kadar bu bölgede egemen olan bu ailenin fertleri çeşitli yerlere sürgün edilmişler, fakat K.'na bağlı bulunan bazı aşiretler, eski zorbalık olanaklarının kalkması üzerine ertesi yıl bir ayaklanmada daha bulundularsa da, bölge komutanı Kurt İsmail Paşa tarafından şiddetle bastırılmışlardır. Hükümetçe Kozan sancağına atanan ilk mutasarrıf Salim Paşa'nın da devlet örgütünü süratle gerçekleştirmesi ile, K.'nın siyasî egemenlikleri kesin olarak son bulmuştur.

KOZANOĞULLARI

KOZLE, Polonya'da bir şehir. Nüfusu 10 000 (1966) olan şehir Odra (Alm. Oder) nehrinin kıyısında kurulmuş önemli bir nehir limanıdır.

KOZLOV [*kozˈləf*] **Frol Romanoviç** (Loşçinino, Ryazan 1908 - Moskova 1965), Rus siyaset adamı ve mühendisi. 1926 yılında komünist partisine giren K., 1953 - 1957 yılları arasında Leningrad bölgesi komünist partisi birinci sekreteri olmuş, 1957'de de prezidyum üyeliğine seçilmiştir. Aynı yılın Aralık ayında ise Rus Cumhuriyeti başkanı olmuştur. Çalışmalarında Kruşçev'e sadık kalan K., 1958 yılının Nisan ayında Sovyetler Birliği başkan yardımcılığına ve 1960'ta komünist partisinin merkez komitesi ikinci sekreterliğine getirilmiştir. Kruşçev'in düşüşünden sonra siyasî çalışmalarına son verilmiştir.

KOZLOV [*kozləf*] **Petr Kuz'miç** (Duhovşçine Smolensk 1863 - 1935), Rus asıllı Orta Asya araştırıcısı. 1881'de N. O. M. Prjeval'skiy (b. bk.) ile karşılaşmış, onun tavsiyesi üzerine askerî okula girmiştir. 1883 - 1885 yıllarında Prjeval'skiy'nin IV. Orta Asya araştırma kuruluna katılmıştır. Bu kurulun yaptığı araştırmalar K.'un sonraki çalışmalarında önemli bir rol oynamıştır. 1888'de Prjeval'skiy'nin V. Orta Asya araştırma kuruluna da katılmış olan K., ikinci Orta Asya gezisini yapmıştır. 1889 - 1890 yıllarında araştırma kurulu Kâşgar çevresinde ve Tibet yaylasının kuzey - batı ucunda çalışmıştır. Bu yerlerde yaptığı araştırmalarını yayınlayan K., Rus coğrafya kurumu üyeliğine seçilmiştir. 1893 - 1895 yıllarında V. İ. Roborovskiy yönetimindeki Orta Asya araştırma kuruluna da katılmış, kurul başkanının hastalanması üzerine yönetim görevini üzerine almıştır. 1899'da Rus coğrafya kurumu K.'a Moğolistan - Tibet kurulunun yönetimini vermiştir (1899-1901). Bu araştırmalar K.'un *Mongoliya i Kam* (Moğolistan ve Kam) [1905 - 1906] adlı eserinde açıklanmıştır. Altay dağları, Gobi çölü, Tsaydam havzası ve kuzey - doğu ve güney - doğu Tibet'te araştırmalar yapmış olan K., Prjeval'skiy'nin yapmış olduğu araştırmaları bütünleyerek milletlerarası bir ün kazanmıştır. 1907 - 1909 yıllarında yapmış olduğu gezide ise Gobi çölünde Karahoto (veya Harahoto) (XIII. yüzyıl) şehrinin kalıntılarını bulmuştur. Bu alanda yapılan kazılarda Tangut'lar (b. bk.)'a ait sikkeler, çeşitli dillerde yazılmış kitaplar (aş. yu. 2000 cild) ele geçmiştir. Bundan başka Moğolistan ve Tibet kavimlerine ait değerli bilgi ve gözlemler de toplanmıştır. 1914 - 1918 yıllarında K. yeni bir Orta

Asya gezisine çıkmak istemişse de, bu tasarısını I. Dünya Harbi dolayısıyle gerçekleştirememiştir. Karahoto şehriyle ilgili araştırmaların sonuçları K.'un *Mongoliya i Amdo i mërtvıy gorod Hara - Hoto* (Moğolistan ve Amda ve ölü şehir Karahoto) [1923] adlı eserinde toplanmıştır. 1923 - 1926 yıllarında K., ikinci Moğolistan - Tibet gezisini yapmıştır. Bu gezinin en önemli sonucu Noin - ula (b. bk.) kurganlarının bulunmasıdır. Hunlardan kaldığı anlaşılan bu kurganların M. Ö. I. yüzyıla ait olduğu saptanmıştır. Bu kurganlarda elde edilen arkeolojik kalıntıların eski Türk tarihi bakımından büyük önemi vardır. Karahoto ve Noin - ula buluntuları Türk arkeolojisi alanında XX. yüzyılda yapılmış olan en büyük bulgular arasında yer almıştır.

KOZLUK, Siirt iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 4 629 (1970), köyleriyle birlikte 31 259 (1970), yüzölçümü 1175 km² dir.

1938 yılına kadar Sason ilçesinin bucağı idi. Bu tarihte, civar ilçelere bağlı bir kısım köylerin kalkmasıyla Siirt'in ilçelerinden biri haline getirildi. İlçe, Dicle'nin kollarından Garzan ile Batman çayları arasında uzanır; kuzey sınırı Avcıdağ eteklerine dayanır.

Coğrafî koşullar bakımından ilçe, iki bölümde ele alınabilir. Kuzeyde, güney - doğu Toroslardan Sason dağları, balık pulu gibi birbiri üzerine oturan ayrı yaşta kültelerden yapılıdır. Yükseltisi 2000 m ye kadar çıkan bu dağlık alan, Garzan çayı kollarıyle derin bir şekilde yarıldığı için son derece sarp ve sert bir görünüşe sahiptir. Burası, hayvancılığın tarımdan ileri olduğu mezraalar bölgesidir. Kışı vadi oluklarına sığınmış mezraalarda geçiren göçebe yörükler, yazın Sason dağları yaylalarına çıkarlar. Yeşilliğini uzun süre koruyan bu yaylalarda ilçenin 87 000 i bulan koyunu, 78 000 baş

KOZLUK : İbrahim Bey Camisi, arka planda Kozluk kalesi

olan keçisi otlar. K. halkı, bu sürülerden yılda 55 000 kg yün, 11 000 kg kıl elde eder ve 100 000 kg tereyağı ile 284 000 kg beyaz peynirin bir kısmını ilçe merkezinde satışa çıkarır.

K. kasabası güneyinde platolar bölgesi başlar. Platolar bölümünün en yaygın ürünü otuz sekiz köyde tarımı yapılan tütündür. İlçenin yıllık tütün üretimi 565 000 kg a yaklaşır. Batman çayı kenarında bostan veya Ören köyünde olduğu gibi bir miktar pirinç yetiştirilir. Vadilerle platolar arasındaki yamaçlarda bağlar vardır. İlçe bağları K., Tuzla Gözü, Beybağı, Kavakdibi, Konaklı, Toptaşı dolayında toplanmıştır. Bu bağların ürününün bir kısmı pekmez yapımında kullanılır veya kurutulur.

III. Zaman denizel depolardan yapılı plato bölgesinde yılda 748 ton tuz elde edilen K.'da Tuzla Gözü ve Çay tuzlaları vardır. Fakat ilçe için daha önemli olanı petroldür. Mobil şirketi, K. ile Beşiri ilçeleri içindeki Silivanka'dan sonra 1964'de Şelmo petrol alanını bulmuş, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının açtığı altı kuyunun kuru çıkmasına karşılık, Mobil'e ait on bir kuyu petrol vermeye başlamıştır. Bu petroller bir boru hattıyle Batman terminaline, oradan da Dörtyol'a pompalanmaktadır.

Bir ara Hazo beyliğinin merkezi olduğundan, bu adla anılan K., dağlık bölgeden gelen hayvansal ürünlerle plato bölgesi tarımsal ürünlerinin toplandığı bir pazar, küçük bir yerleşme merkezidir. Hızır bey, İbrahim bey camileri, kasaba güneyindeki kalesinden de anlaşılacağı üzere, eski bir yerleşme yeri olan K.'ta birkaç okuldan başka bir de yatılı kız okulu bulunmaktadır. Elektriği ve suyu olan kasaba, Diyarbakır - Bitlis şosesine 3 km'lik stabilize bir yolla bağlıdır.

KOZMETİK ve KOZMETİK MADDELER, Cildi ve saçları güzelleştirmek ve korumak için kullanılan çeşitli müstahzarlara verilen ad ve bu müstahzarların birleşimine giren maddeler.

Kozmetikler, sanayicilerce genel olarak şöyle sınıflandırılır :

1. Itriyat yani güzel koku veren müstahzarlar: Parfüm, tuvalet suyu, kolonya, banyo suyuna katılan kokular, lavanta çiçeği keseleri.

2. Bakım müstahzarları : Cildi temizlemeye, tazeleştirmeye, yağlamaya, nemlendirmeye ve özellikle yüzün görünüşünü düzeltmeye yarayan ürünler.

3. Makyaj (Fr. maquillage; İng. make - up) müstahzarları: Yanakların, dudakların ve göz çevresinin görünüşünü düzeltmek için sürülen boyalar; bunlar fondöten (Fr. fond de teint, cilt zemini, yani düzgün için hazırlanan zemin), pudra, allık, ruj denilen dudaklık ve kaş, kirpik ve gözkapağı boyaları gibi şeylerdir.

4. Yakışıklılık müstahzarları : Traş krem ve losyonları, diş macunları, ağız yıkama suları, göz yıkama suyu, banyo suyuna katılan temizlik kokan sular, talk pudrası, kötü kokuları giderici ürünler (deodoranlar), ter kokusunu önleyen ürünler, kıl düşürücü ilaçlar, güneşte yanmayı kolaylaştıran veya güneşte yanmayı önleyen veya bu gibi yanmaları çabuk geçiren kremler veya sıvılar.

5. Saç müstahzarları: Sabunlu şampuanlar, sabunsuz, krem halinde, yumurtalı veya sentetik şampuanlar, antiseptik losyonlar, kepeklenmeyi önlemede, saçları sürekli olarak dalgalı veya düz tutmada, ağartmada, boyamada, yıkamada ve isteni-

len derecede esneklik sağlamada yararlanılan çeşit çeşit preparatlar.

6. El bakımı (manikür) ve ayak bakımı (pedikür) müstahzarları: Tırnak boyaları, tırnakların dibindeki ve çevresindeki derileri yumuşatan ve yok eden ilaçlar, tırnak boyasını çıkaran eritkenler (solvanlar), güderi ile parlatma cilâsı ve el losyonları.

Batılı ülkelerde K.'ler ilaçlar gibi devlet kontrolü altındadır. Bu denetim genel olarak sağlık bakanlıklarına bağlı özel kurumlarca yapılır. "Bilinen ve alışılan şekilde kullanan kimselere zarar verebilecek herhangi bir zehirli veya zararlı madde ihtiva eden veya kısmen veya tamamen pis kokulu, kokuşmuş veya ayrışmış bir maddeden yapılmış olan, sağlık kurallarına aykırı biçimde paketlenmiş veya şişelenmiş olan veya bu şekilde muhafaza edilen ve dolayısıyle pisliğe bulaşarak sağlığa zarar verebilecek hale gelen veya konulduğu kabın zararlı bir maddeden yapılmış olması sebebiyle sağlığı bozacak hale gelebilen" K.'ler söz konusu denetleme ile ilgili kanunlarda müeyyidelere bağlanmıştır.

KOZMİK IŞINLAR (Fr. Rayons cosmiques; İng. cosmic rays), dış uzaydan arz üzerine gelen çok girici (enerjetik) ışınlar veya radyasyonlar. Bu ışınlar, başlıca yüklü partiküllerden ibarettir. İlk kez bu ışınların varlığından, havada bulunan ve bütün bilinen radyasyonlardan korunmuş olan elektroskopların boşalması üzerine şüphe edilmiştir. Boşalma hızı yükseklikle artmakta idi (1912'de W. Kolhorster ve V. F. Hess'in elektroskop deneyleri ve 1927'de J. Clay'ın deniz düzeyinde kozmik ışın şiddetini ölçmesi ve sabit olmadığını bulması). K. I.'daki partiküllerin en çoğu, çok muhtemel olarak, protonlardır; keza elektronlar ve alfa partikülleri de vardır. K. I.'da ağır çekirdeklerden meydana gelen primer (ilkel) radyasyonlardan da hemen hemen % 2 kadar vardır. Bu primer partiküller atmosfere geldikleri vakit çeşitli segonder işlemlere sebep olurlar. Meselâ, proton - nötron (b. bk.) çarpışması ile mezon (b. bk.) lar meydana gelir. Şimdi mezonların birçok değişik tipleri bilinmektedir. Atmosferde yüksek enerjili elektronlar mezon parçalanması (bozunma) ile meydana gelmektedir. Bu yüksek enerjili elektronları kozmik ışın sağnağı meydana getirirler. Kozmik ışın partiküllerinde 10^{19} Cv kadar yüksek olan enerjiler gözlenmiştir. K. I.'ın kaynağı kesin olarak bilinmemektedir. Bu ışınların bazılarının güneşten geldiği kesindir.

KOZMOGONİ (Fr. Cosmogonie; Yun. *kosmos* = evren; *gonos* = meydana gelme), gezegen, yıldız, yıldız sistemleri v. s. nin meydana gelişini inceleyen bilim.

KOZMOLOJİ (Fr. Cosmologie; Yun. *kosmos* = evren; *logia* = bilim), evren bilimi. Evrenin yaradılışı veya oluşumunu inceleyen bilim dalı olup, yıldız ve gezegenlerin doğuşunu ve gelişmesini araştırır ve evrenin organizasyona ve niteliğine dair teorileri içine alır. Kosmografi ise (*Kosmos - grapho* = tarif etmek) evrenin tarifi olup, bu kelime, XVII. yüzyıla kadar coğrafyaya eşanlamlı idi. K., doğa araştırmalarının özel bir dalı olarak, modern şeklini ancak astronominin samanyolunun, bizim içinde bulunduğumuz yıldız sistemi olup, onun dışında, ona benzer milyarlarca başka yıldız sistemleri olduğunu ispatından sonra almıştır. Buna göre K.'nin amacı, evrenin bütününü ampirik olarak incelemektir. Eski K.'nin konusu, yerin biçimini ve onun güneşle ve oldukça yakın diğer gök cisimleriyle olan ilişkilerini incelemek olduğuna göre, modern K.'nin konu ve alanının ne kadar daha geniş olduğu göze çarpar. F. W. Herschel'den beri yıldızlar astronomisi samanyolu sistemini ölçmeğe çalışıyordu. Bu teşebbüs de modern kozmolojik araştırmaların ancak birinci adımını teşkil eder, çünkü samanyolu, var olan milyarlarca yıldız sisteminin ancak bir tanesidir. Öbür yandan modern ampirik K., Giordano Bruno tarafından kurulan ve uzun zaman gerçek gözü ile bakılan sonsuzluk teorisine de artık dayanamaz (Bruno, feza hacminin ve içinde bulunan gök cisimleri sayısının sonsuz olduğunu iddia etmişti). Eğer feza içerisindeki durumların artık Euklid'in geometrisi ile tanımına olanak kalmadığını, bundan başka bir geometriye dayanmak gerektiğini kabul edersek, "eğri feza" anlamıyla karşılaşırız. Böyle bir feza ise, sonsuz, yani sınırsız olmakla beraber, sınırlı bir hacme sahip olup pek çok yıldızı içine almakla beraber, sayısız yıldızı içine almaz. K., Hubble etkisinin keşfinden sonra, hızla gelişmeye başlamıştır. Hubble, uzaktaki galaksi (yıldız sistemi) lerin bizden uzaklaşmakta olduklarını saptayarak, fezanın durmadan genişlediği sonucuna varmıştır. Böylece, evrenin yaşı, yani gelişme hızı sorusu da K.'nin problemleri arasına girmektedir.

KOZMOLOJİK SABİT veya PLANCK SABİTİ, Alman fizikçisi Max Planck (1858 - 1947)'in Kuantum (Kvantum) teorisi (1900) nin bir elemanı olarak saptadığı bir sayı. Işığın boşluktaki hızı (aş. yu. saniyede 300 000 km) gibi bir değişmez büyüklük olan bu sayı, h sembolü ile gösterilir ve aş. yu. 0,26 sıfır 6624 veyâ $\frac{6624}{10^{27}}$ gibi çok küçük fakat teoride çok önemli bir kıymet taşır. Herhangi bir ışıldama olayında, dışarıya verilen güç, dalga uzunluğuna bölünürse, h elde edilir: $\frac{E}{\nu} = h$. Fakat ışığın hızı için hiçbir sebep gösterilmediği gibi, h da rasyonel bir şekilde izah edilememektedir.

Bilindiği gibi, ısıtılan bir cisim, ışıldayarak önce kırmızı, sonra portakal rengi, sarı ve nihayet beyaz ışın saçar. Bu olayı inceleyen Planck, ışıldama gücünün kesintisiz bir akış olarak değil, kuanta (= mikdarcıklar) adını verdiği ve birbirinden ayrı güç parçacıkları (güç atomları) olarak meydana geldiğini kabul etmek zorunda kalmış ve şu denklemi kurmuştur: $E = h. \nu$ burada E, ışıldama gücü; ν dalga uzunluğu; h da K. s.'tir. Planck bu denklemin ışıldama olaylarının en kesin ifadesi olduğunu saptamıştır.

KOZMOTRON, atomun elementer parçacıklarına, kozmik ışınların gücü ile karşılaştırabilir (bir - birkaç elektron volt) bir güç verebilen bir hızlandırıcı aygıt.

KÖÇEK, Köçekçe (b. bk.) ile raks eden sanatçı. Bk. KÖÇEK TAKIMI.

KÖÇEK MUSTAFA DEDE - EFENDİ: bk. MUSTAFA DEDE - EFENDİ.

KÖÇEK TAKIMI, Köçek (b. bk.) denen sanatçılardan meydana gelen Türk raks topluluğu. Bir yüzyıldan beri gerçek bir köçek ve K. T.'ı yoktur. Son derece pahalı bir sanat olduğu için, Batı danslarının da yerleşmesiyle, ortadan kalkmıştır. Padişah sarayında köçek takımları olduğu gibi, davetle saraylara, konaklara, eğlence yerlerine giden profesyonel köçek takımları da vardı. Sakızlı Rum, Çingene asıllı köçekler ünlüydü. Ünlü köçekler, İstanbul'un, hatta İmpara-

torluğun, adı dillerde dolaşan ünlüleriydi. 7 - 8 yaşlarında raksa başlatılan köçekler, 13 - 14 yaşlarında eğitimlerini bitirir, K. T. na alınırlardı. Köçekler, daima erkek çocuklardan seçilirdi. Kadınlara "köçek" değil, "çengi", genellikle "rakkase" denirdi. Bu iş için yetenekli olduğu nisbette, güzel ve düzgün vücutlu çocuklar seçilirdi. Uzun saç bırakırlar, özel biçimde giyinirlerdi. Oynadıkları sırada giydikleri elbiseler, çok zengin ve gösterişli olurdu. Çok iyi dikilmiş olan bu elbiselerin kumaşları, en pahalı dokumalardı. Mücevherli serpuş, cepken ve ayakkabı giydirilenler de vardı. Bir K. T., üç rakkastan bir iki düzine rakkasa kadar değişen dansör sayısından meydana gelirdi. Çarpare ile çalınan parçanın usulünü vurarak oynarlardı. Ünlü köçekler, raksları kadar çarpare vuruşları ile de ünlüdürler. Usullerin velveleli vurulduğu muhakkaktır. Belirli yerlerde solo veya grup halinde oynarlar, tekrar takım halinde raksa geçerlerdi. Küçük topluluklarda en az bir kemençe ile iki lavta ve belirli sayıda def, zillimaşa gibi usul vurma aleti ve iki - üç gür sesli hanende bulunurdu. Büyük takımlara sazende ve hanende sayısı çok artardı. Diğer halk rakslarından çıkıp saraya girmiş ve klasik olmuş danslar gibi, köçekçe takımları da Sultan Abdülaziz'den (1861 - 1876) sonra dağılmış, II. Abdülhamid (1876 - 1909), bunlara değer vermemiştir.

KÖÇEKÇE, köçek (b. bk.) denen sanatçının toplu halde raksına mahsus, bu raks sırasında çalınan Köçekçe Takımı (b. bk.) nı meydana getiren tek parça: şarkı, türkü v. b. Türkü şeklinde belirli ve uygun parçalar, köçekçe olarak çalınıp okunmuş, öyle isimlendirilmiştir. Çoğu Anadolu ve Rumeli türküleridir. Klasik bestecilerimiz içinde de K. yapanlar vardı. Meselâ Dede'nin birkaç K. si vardır. Parça kıvrak ve usule çok iyi oturmuştur. Çuhacıyan'dan başlıyarak operetlerimizin çoğunda K. ler kullanılmıştır.

KÖÇEKÇE TAKIMI, aynı makamdan birkaç köçekçe (b. bk.)'nin biribiri arkasından okunmasıyle meydana gelen köçekçeler suite'i ki, kıvrak ve parlak aranağmeleri, bazen oyun havaları ile biribirine bağlanır ve bu sırada köçek takımı (b. bk.) raks eder. Kaba kemençe ve lavta gibi birtakım sazlar, yalnız köçekçe takımlarının icrasında kullanılmıştır. Bazı müzisyenler, köçekçe çalmakla ün yapmışlardır. Cemil, kemençesi ile plağa, çok parlak bir köçekçe ve aranağmesi çalmıştır. Usul vurma aletleri, başta çarpare olmak üzere kullanılmıştır. Gerdaniye, Karcığar, Hicaz, Bayatî - Araban, Saba K. T.'ları ve Gül'izar, Hüzzam gibi belirli makamlardan köçekçeler elimizdedir. K. T.'nı meydana getiren köçekçeler, genellikle oldukça ağır hareketli parçalardan, daha yürük ve coşkun parçalara geçilerek sıralanır. Aynı köçekçenin belirli yerlerinde ve iki köçekçe arasında bulunan aranağmeleri, uzun ve ritmiktir. Belirli yerlerde kemençe ile demli veya demsiz taksimler yapılır. Takımın sonunda genellikle kıvrak bir oyun havası çalınır: Sultan Aziz'in ve Andon'un eserleri gibi.

KÖÇERLİ, Firidun Bey (1863 - 1920), Azerî edebiyat tarihçisi. *Azerbaycan edebiyatı tarihî materialleri* [1925 - 1926] adlı iki ciltlik eserin yazarı olarak tanınmıştır. K. 1895 - 1917 yılları arasında Gori seminerinin Azerbaycan şubesinde ders vermiş, Azerbaycan şehir ve köylerinde çalışan birçok öğretmen yetiştirmiştir. Rus yazar ve şairlerinin eserlerini Azerî Türkçesine çevirmiştir.

KÖFTE, kıyılmış, koyun, dana, sığır, balık, tavuk etinin içine bulgur, pirinç, ekmek, patates, baharat, soğan, sarmısak, maydanoz, dereotu bazen yumurta da katılmak suretiyle hazırlanıp şekillendirildikten sonra tavada, ızgarada, fırında ve suda pişirilen yemek. K., malzemelerine ve pişirilme tarzına göre çeşitli adlar alır. K.'nin çok çeşidi vardır. Yerel K.ler yer adları ile anılır. İzmir K.'si, Adana K.'si, v. b. gibi. Tencerede su ile pişirilenlere sulu K., salça ile pişirilenlere salçalı K., yumurtalı olup tavada kızartılanlara kuru K., pirinç ile hazırlanıp tavada kızartılanlara da kadınbudu K. denir.

KÖK, bitkileri toprağa bağlayan, toprağın altında bulunan ve bitkilerin topraktaki besin maddelerini almasına yarıyan klorofilsiz kısım. K. bütün eğreltilerde ve tohumlu bitkilerde bulunur. Tallı bitkilerde ise bu görevi biçim bakımından K.'e benzeyen oluşumlar yapar. K. toprakta bulduğu besinleri emerek yukarı iletir. Yedek besinleri de depo eder. K. üzerinde tomurcuk ve yaprak meydana gelmez, devamlı olarak toprağın içine uzanma eğilimindedir. K., meydana gelirken bir uzantıdan ibaret olup, buna anakök denir. Anakökten yankökler çıkar. Bunlardan da ikinci derecede yankökler doğar. Yankökler önce anakökle 90 derecelik bir açı yapıp sonra aşağı doğru dönerler. K.ler biçim ve ödevlerine göre başlıca üçe ayrılırlar: 1. Saçakkök (buğdaygiller), 2. Kazıkkök (havuç), 3. Yumrukök (yıldız çiçeği) gibi.

Bitkilerin K. biçimi, cinsine, türüne göre değişmekle beraber, her K.'te şu kısımlar bulunur: 1. Kütinleşmiş hücrelerden meydana gelen ve K.'ün ucundaki sürgendokuyu bir takke gibi örten yüksük kısım; 2. Belli bir uzunlukta ve etkin bir büyüme alanı olan pürüzsüz bölge; 3. Emici kıllarla kaplı olan tüylü bölge; 4. Dökülen eski emici kılların izlerini taşıyan pütürlü bölge; 5. K.'ten sapa geçiş yeri olan K. boynu.

Genç bir K. enine kesildiğinde şunlar görülür: 1. K.'ü çepeçevre saran ve bazı hücreleri, emici kıllar haline gelen tüylü tabaka; 2. Kabuk; 3. Cidarı az çok odunlaşmış hücrelerden meydana gelen içderi; 4. Merkez silindir.

Yaşlı K.'lerde fazla olarak şu dokular bulunur: 1. Mantar tabaka; 2. Fellodorm; 3. İkincil soymuk; 4. İkincil odun.

K. ler görevlerini, yani besin alma ve saklamayı yerine getirirlerken çeşitli biçimler alırlar. İrileşirler, yumrulaşabilirler veya bazı bitkilerde su içinde kalan K. ler, ters bir yönelmeyle yukarı doğru yükselebilirler. Bir desteğe sarılarak büyüyen bitkilerin topraküstü kısmından sonradan K.'ler çıkabilir. Bu K. ler yeni dayanak noktaları bulur ve yeni emme noktaları sağlar. Bazı topraküstü K.ler, tropikal bitkilerin bir kısmında olduğu gibi, hem dayanma, hem besin emme görevini yapar. Bunlar dallardan ayrıldıktan sonra toprağa iner ve derinliklere dalarlar. Sonradan meydana gelen K. ler bitkilerin hemen hemen her noktasından çıkabilirler. Ancak bunun olabilmesi için bitkinin uygun şartlar içinde kırılması gerekir. Bitki üretmekte bundan yararlanılır.

KÖK (Mat.), Bir denklemin kökü : denklemde bilinmiyen'in yerine konulduğu zaman denklemi sağlayan sayı. 2 sayısı $X + 3 = 5$ denkleminin K.'üdür.

Bir sayının K.'ü: "a" sayısının karesi alınınca "b" sayısı bulunuyorsa "a" ya "b" nin ikinci kuvvetten K.'ü veya özel olarak kare K.'ü denir. 2 sayısı 4 sayısının kare K.'üdür.

$$a^2 = b \implies a = \pm\sqrt{b}$$
$$2^2 = 4 \implies 2 = +\sqrt{4}$$

şeklinde gösterilir.

$$a^3 = b \implies a = \sqrt[3]{b}$$

ise "a" ya "b" nin üçüncü kuvvetten K.'ü veya özel olarak (küpkökü) denir.

Genel olarak ($a^n = b$ ise $a = \sqrt[n]{b}$) yazılır ve "a" ya, "b" nin n-ci kuvvetten K.'ü denir.

KÖK HALİ (Fr. état fondamental), Armonide uygunun, kök uygu (b. bk.) durumunda bulunması.

KÖK HAN veya GÖK HAN, Oğuz Destanına göre, Oğuz Han'ın altı oğlundan dördüncüsü. Oğuz Han, babası Kara Han'ın ölümü üzerine Türk ilinde egemen olunca oğullarını da geniş ülkesindeki illerde görevlendirmiştir. Oğullarından Ay Han, Gün Han ve Yıldız Han'ı doğu illerine, K. H., Tağ (Dağ) Han ve Deniz Han'ı batı illerine göndermiştir. Kardeşleri gibi, K. H.'ın da dört oğlu olmuştur. Bu suretle, K. H.'ın oğulları da yirmi dört Oğuz boyunun birer kolunu meydana getirmişlerdir. Bu hanın yönettiği yerlerdeki Türklerin ongunu sungurdur. Bk. OĞUZ DESTANI.

KÖK UYGU (Fr. accord fondamental), armonide temeli altta bulunan uygu. Böyle bir uygunun durumuna "kök hali" (b. bk.) denir.

KÖK-AYAKLILAR veya KÖK-BACAKLILAR (Rhizopoda), hayvanların birgözeliler alemine giren bir sınıfı. Kök biçiminde olan, yalancı ayak denen ve hareket etmeye yarayan protoplazma çıkıntılarıyla tanınırlar. Serbest veya asalak olarak tatlı su ve denizlerde yaşarlar. Amipler, foraminiferler, güneş - hayvancıkları ve ışınlılar olmak üzere 4 takımı vardır. Çıplak amipler veya kabuklu amipler gibi diğer K.'ın hücre yapısı ve üremesi iyi bilinmemektedir.

KÖK - BOYASI (Rubia tinctorum), çalı görünüşünde yeşile çalan sarı çiçekli, çok yıllık bir bitki. 0,3 - 1.50 m boyunda olan K., Akdeniz çevresi ülkelerinde yetişir.

K.'nın kırmızı renkte, uzun ve sürüngen bir kök - sapı vardır. Gövdesi dört köşe ve ince pütürlüdür. K.'na, kızıl kök, kızıl boya, boyacılar kökü de denir. Bileşiminde alizarin, purpurin renk maddeleri hetezoritler bulunur. Diüretik etkisi vardır. Dokumacılıkta, halıcılıkta ve yün boyamada kullanılır.

Eskiden Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de yetişen bu bitkinin boyası Avrupa'da "Türk kırmızısı" adıyle ün kazanmıştır. K. ticaretinin en önemli ve tek merkezi İzmir, başta gelen alıcısı ise devrin en önemli dokuma sanayii merkezi olan ve topraklarında K. yetişmeyen İngiltere idi. XIX. yüzyılda K. Osmanlı dış ticaretinde, tahıl ve ipekten sonra geliyordu.

KÖK - BOYASIGİLLER (Rubiaceae), İkiçenekli bitişik taçyapraklı, çiçekli bitkiler familyası. Genellikle odunsu, nadiren otsu bitkilerdir. Yaprakları basit, çoğunlukla tam kenarlı ve kulakçıklı, çiçekleri düzgün ve genellikle erdişidir. Başlıca cinsleri: kök - boyası, yoğur - otu, kahvedir.

Bu familyada çoğu tropik ve ılıman bölgelerde yetişen 400 cins, 5000 tür bitki bulunmaktadır.

KÖKBÖRÜ (= "gök kurt"), eskiden göçebe Türk boyları arasında yapılan ve özel kurallara dayanan bir at yarışına verilen ad. Bugün K. yarışı yerleşik hayata geçmiş olan Türkler arasında da eski yaygınlığını sürdürmektedir. Türkmenler, Kırgızlar arasında bu oyun yaz mevsiminin başlangıcında düzenlenen toplu eğlencelerde oynanır.

Yaz mevsiminin başlangıcında göçebe Türkler arasında güreşler, at yarışları ("at çaptırma") gibi toplu eğlenceler düzenlenir. At yarışları daha çok yalnız erkekler arasında yapılır. Ancak, erkekler ve kızlar arasında yapılan karma at yarışları da vardır. At yarışları bir çalgı aleti ile verilen işaret üzerine başlar ve yarışçıların gözden kaybolmalarına kadar büyük bir heyecan içinde devam eder. At yarışlarında *kız kovu* adı verilen yarış dikkate değer. Bu yarışlara erkekler ve kızlar katılır. Yarışçı kızlardan biri delikanlılardan birine takılır. Yarış kurallarına göre delikanlının kızı izlemesi gerekir. Delikanlı yaklaşacak olursa, kız kendini kırbaçla savunabilir. Ancak, delikanlı kırbaçla mukabele edemez. Delikanlı kırbaç kullanırsa, diğer delikanlıların saldırısına uğrayabilir. Eğer yarışçı delikanlı kızın atına yetişemezse, bu defa kız onu izlemeye başlar ve kırbaçlayarak yarışçılar arasına sürer. Oyuncular bu duruma düşen yarışçı ile alay eder, eğlenirler.

K. adlı yarış, *kız kovu* oyunundan değişiktir. Bu yarışa da erkeklerle kızlar katılır. Bu oyunda birçok delikanlılar at üzerinde kucağında bir kuzu veya oğlak tutan kızı izlerler. Delikanlılar kıza yetişerek kucağındaki kuzuyu almaya çalışırlar. Kızı izleyen yarışçı, kuzuyu ancak kızın atıyle aynı hizaya geldiği zaman alabilir. Kızın atının önüne geçen yarışçıları kız kırbaçlamak hakkına sahiptir. Kızı iki eliyle tutmaya veya kuzuyu iki eliyle almaya çalışanlar da kırbaçla uzaklaştırılır. Kız, kucağındaki kuzu veya oğlağı alan yarışçıyı öper. Delikanlı da kızı törenle oyunun başladığı yere götürür.

Bu oyun Kâşgar Türkleri arasında oğlak (= "keçi yavrusu") adıyle tanınmıştır. Oğlak oyunu, birtakım atlıların, kesilmiş bir oğlağı kurtlar gibi birbirinin pençesinden almak üzere yaptıkları bir savaştır.

KÖKÇETENGİZ KÜLTÜRÜ, Karakalpak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarında ve kısmen Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde (Akçadarya ve Janadarya ırmaklarının aşağı kesimlerinde ve eski göllerin kıyılarında) bulunan, erken Demir Çağından kalma eserlerle temsil edilen kültüre verilen ad. M. Ö. VIII. - VI. yüzyıllardan kaldığı anlaşılan bu eserlere ilk olarak Janadarya ırmağı boyunda Kökçetengiz gölü kıyılarında rastlanmıştır. Bu çevrede Bronz Çağı çömlekçiliği geleneğini sürdüren kaplar yanında cilâlı taştan yapılmış baltalar, İskit tipinde bronz ok uçları elde edilmiştir. K. K. çevresinde yaşayan kavimlerin geçimlerini avcılık ve balıkçılık yanında hayvancılıkla sağladıkları saptanmıştır. K. K. kavimlerinin, İskitlerin temsil ettikleri büyük kavimler topluluğuna bağlı oldukları anlaşılıyor.

KÖKNAR (Abies), Açıktohumlular altşubesinin çamgiller familyasından heybetli görünüşlü bir ağaç. Gövdesi boz renklidir; kışın yaprak dökmez, dalları yatay ve eşit uzunluklarda, şekilleri aynı olup yassı, kısa ve iğne biçiminde koyu yeşil yapraklarla örtülü olan bu ağaç, genel olarak bir piramit görünümündedir. Bu görünümünden ötürü süs için de yetiştirilir, fakat daha çok kerestelik bir orman ağacıdır.

K., dünyanın hemen her tarafında yetişir ama, çoğunlukla Kuzey Yarıkürenin soğuk bölgelerindeki ormanlarda, başka ağaçlarla karışık olarak görüldüğü gibi, bazen de kendi cinsinden olan ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar halinde de görülür. Türkiye'nin Karadeniz ve Ege bölgelerinde, Toros ve Kozdağı ormanlarında değişik cins K.'lar bulunur. Bölgelere göre birçok cinsleri vardır. Boyları 30 - 40 m ye yaklaşır. Ormanlar dışında, geniş yeşil sahalar yapmak için, şehir içi park, bahçe ve caddelerde süs ağacı olarak da yetiştirilir.

K.'ın kozalakları ağacın üst dallarında çıkar, dikine yükselir ve silindir biçiminde olurlar. Kozalakların pulları ekseninden birer birer ayrılır ve tohumu ile birlikte düşerler. Tohum uçlarında kanatçıklar vardır, bunlar kozalaklarından ayrık olup uçları üç dişlidir ve orta diş öbürlerinden daha belirgindir. Yemiş yaprağı pulları iki yumurtacıklıdır ve bu yumurtacıklar ortotrop düzende, ters dönüktür.

K.'ın her cinsinin ayrı özellikleri vardır ve bu yüzden de çeşitli yerlerde aranır ve kullanılır. Büyük boyda yapı kerestesi, lata ve lambri gibi bıçkı kerestesi elde edilir. Gövdeleri budaksız olduğundan, çatı tahtası olarak, fıçı ve benzeri şeylerin yapımında da çok elverişlidir. Damarlı K.'ın gövdesinde hiç budak bulunmadığı için, gemi ve telgraf direği, uzun merdiven yapımında aranan bir ağaçtır. Kâğıt, kibrit ve ambalaj sanayiinde; ayrıca, maden kuyularının dehlizlerinde dayanak direği olarak ve bütün yapı işlerinde de çok kullanılan bir kerestedir. K.'ın odunu yakıt için pek elverişli değildir.

Avrupa'nın bu cins kereste ihtiyacını İsveç, Norveç, Finlandiya, Polonya ve Rusya karşılamaktadır. Bu bölgelerde yetişen K.'ların Kızıl K. ve Ak K. diye başlıca iki cinsi vardır. Kızıl K., hava etkilerine ve rutubete karşı dayanıklı olduğundan, işlenmeğe daha elverişlidir. Ak K. ise daha düşük kalitelidir, yapı kerestesi olarak ve doğrama işlerinde kullanılır. K. kerestesi mobilyacılıkta gövde malzemesi olarak çok kullanılır.

Belsem K.'ı denen cinsinden, Kanada Belsemi adı ile bir reçine elde edilir. Bu reçine, akışkanlığı ve camınkine yakın kırılma indisi gibi özellikleri dolayısıyle mikroskop incelemelerinde çok yararlı olmaktadır. Ak K.'dan, çam sakızı, katran ve eczacılıkta kullanılan terebentin elde edilir.

KÖKNAR, Sait (İstanbul 1901 - İstanbul 1944), Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Sanat okulu mezunudur. Sanat hayatına Galata'da revü temsil eden bir tiyatroda "Eğlence - i Osmanî" adlı eserle başlamış, sonra Manakyan'ın tiyatrosuna geçmiştir. 1920'den sonra Naşit'in Şark Tiyatrosunda çalışmıştır. 1929'da Alay Köşkü yazarları tarafından kurulan Sanayi-i Nefîse Birliğinin sahneye koyduğu "Mary Dugan Davası" adlı eserde oynamış, bu oyunda dikkati çekerek aynı yıl Muhsin Ertuğrul tarafından Dârülbedayi kadrosuna alınmıştır. 1932'de Muhsin Ertuğrul ile birlikte "Kaçakçılar" filminde rol almış ve geçirdiği bir otomobil kazası sonucu 1937'ye kadar sanat hayatından uzaklaşmak zorunda kalmış, ancak bu sırada Dârülbedayi'de sahne müdürlüğü yapmıştır. 1937'den 1944'e kadar çeşitli sahne oyunlarında ve sinema çalışmalarında görev almıştır. Sahnede, "Katil", "Ayyar Hamza", "Büyük Şehir", "Paşa Hazretleri", "Bir Muhasip Aranıyor", "Yalı Uşağı", "Ye Kürküm Ye" gibi komedilerde çok başarılı kompozisyonlar canlandırmıştır. Rol aldığı başlıca filmler: "Bir Millet Uyanıyor", "Milyon Avcıları", "Aysel", "Bataklı Damın Kızı", "Ateşten Gömlek", "Karım Beni Aldatırsa", "Kıvırcık Paşa", "Nasrettin Hoca Düğünde".

KÖKNAR KARGASI (Nucifraga caryocatactes), Omurgalı hayvanlardan kuşlar sınıfının ötücü - kuşlar takımının özötücüler üst familyasının bir familyasına bağlı türü. K. K., çikolata renginde beyaz beneklidir. Hemen hemen bir güvercin büyüklüğündedir. Meyve, böcek, tohum gibi şeylerle beslenir. Kuş yumurtası ve kuş yavrusu yediği de olur. Yediği şeyleri kursağında biriktirerek, güvendiği bir yer bulunca çıkarır ve toprağa saklar. Yiyeceklerini sakladığı yeri unutması sebebiyle bitkilerin yayılmasına hizmet etmiş olur. K. K. Bulgaristan dağlarında kuluçkaya yatar. Kuzey Yarıkürenin soğuk bölgelerindeki ormanlarda yaşar.

KÖKTEN, Mehmed Münir (İstanbul 1882 - İstanbul 1969), Türk bestecisi. Piyade mülâzımı (teğmeni) Fahrettin Efendi ile Zekâi Dede'nin kızı Ayşe Sıdıka Hanım'ın oğludur. Çocukken babası ölmüştür. Kalenderhane ilkokulunda, Eyüp Askerî Rüşdiyesinde (ortaokul) ve Dârüşşafaka'da okumuştur. İnhisarlar tetkik amirliğinden emekliye ayrılmıştır. Beyazıt'ta Saraçishak Camisi imam ve hatibi ve mahalle muhtarı iken seksen yedi yaşında ölmüş, Eyüp'te gömülmüştür. Eşi, Şeyh Mehmet Vahdî Efendi'nin kızı Emine Semîa Kökten, 8 Ocak 1961'de ölmüştür. Zekâi Dede'nin ana tarafından torunu ve Ahmet Irsoy'un yeğeni olan K., büyükbabasından, onun ölümü üzerine dayısından meşke başlamış, Bahâriye Mevlevî - hanesinde de Şeyh Hüseyin Fahrettin Dede'den faydalanmıştır. K., İsmail Hakkı Bey ve Bestenigâr Ziya Bey'den de istifade etmiştir. On iki şarkısı bilinmektedir.

KÖKTÜRK YAZITLARI: Bk. ORHUN YAZITLARI.

KÖKTÜRKLER, Türk tarihinin ve Büyük Türk Hakanlığı tahtına oturan hanedanların en büyük ve en önemlilerinden biri. K., 522'den 745'e kadar 193 yıl iktidarda kalmışlardır. Yani saltanatları Tabgaçlardan ve Aparlardan daha uzun sürmüştür. Her bakımdan Türk tarihinin pek önemli bir evresini meydana getiren K., Çingiz'in başkenti Karakurum'un 60 km kuzeyindeki Ötüken'i başkent yapmışlardır. İmparatorlarına Aparlar gibi "kağan", prenslerine "tigin" veya "tegin" (bugünkü telâffuz: Tekin) demişlerdir.

Hanedanın kurucusu, Aparları bertaraf ederek Büyük Türk Hakanlığı tahtına oturanlar, - tıpkı Selçuklularda olduğu gibi birbiriyle tam bir uyum içinde hareket eden iki kardeştir (Bilge Kağan ile Kül Tigin de öyle yapmışlardır). Bumin veya Bumun (bugünkü telâffuz: Bumin) ile kardeşi İstemi Kağan, Köktürk oymağının kıralı Uluğ Yabgu'nun oğullarıdır (bu devrede yabgu kelimesi artık imparator değil, kıral anlamına gelmiştir ki, unvanların zamanla değerden düşmesi kanununa uygundur). Daha başlangıçta devlet Doğu ve Batı diye ikiye ayrılmış, Türk tarihinin geleneklerinden olan çifte imparatorluk yönetimine göre, Batı Kağanı, Doğu Kağanı'nı uyruk tanımış, fakat bazen aksi de olmuştur.

552'de K. iktidarı Aparlardan aldıkları zaman, Bumin Kağan, Doğu Kağanı ve Büyük Kağan, kardeşi İstemi de ona bağımlı Batı Kağanı olmuştur. Bir yıllık imparatorluktan sonra Bumin Kağan ölünce, yerine oğullarından biri değil, büyük kişiliği yüzünden İstemi Kağan geçmiştir (553 - 576 = 23). İstemi, 555'te tahta hak iddia eden son Apar prenslerini ortadan kaldırmıştır. İstemi'den sonra oğulları Batı Kağanı olmuşlar, Doğu Kağanı olan Büyük Kağanlık, Bumin'in oğullarından yürümüştür.

Bumin, 552'de imparator olunca Wei imparatorluk hanedanından prenses Çang - Lo ile evlenmiştir. Fakat üç oğlunun annesi bu prenses değildir. Büyük oğlu Kar Kağan, Doğu Kağanı (553 - 554 = 1) olmuş, ölünce yerine kardeşi Bağan Kağan, Doğu Kağanlığı'na (554 - 572 = 18) geçmiştir. En küçük kardeş olan Tapar Kağan, 572'de ağabeyinin yerine Doğu Kağanı (9 yıl), 576'da da amcası İstemi'nin yerine Büyük Kağan (5 yıl) olmuştur. Bağan Kağan'ın oğlu Apa Kağan, üçüncü Batı Kağanı (516-593=17) olmuştur; onun çocukları, Batı Kağanı olmuşlardır. Tapar Kağan'ın yerine Büyük Kağanlık'a, amcası Kar Kağan'ın oğlu Bağa İşbara Kağan (581-587 = 6) geçmiş, ondan sonra da kardeşi Çur Bağa Kağan (587 - 588 = 1), imparatorluk tahtına oturmuştur.

Bundan sonra altıncı Büyük Kağan (588 - 600 = 12) olarak tahta oturan Tunga Turan Kağan, Bağa İşbara'nın büyük oğludur. Onu, istisna olarak Batı Kağanları'ndan Bilge Tardu Kağan (İstemi'nin oğludur) izlemiştir (600 - 603 = 3). Bilge Tardu'dan sonra, Bara İşbara'nın küçük oğlu Kimin Türe Kağan (603 - 609 = 6) imparator olmuştur. O ölünce Batı Kağanları, artık Doğu Kağanları'nı uyruk tanımaktan vazgeçtiklerini, tamamen bağımsız olduklarını iddia etmişlerdir. Bununla beraber Doğu Kağanları, Türklerin en büyük hükümdarı olmak haysiyet, prestij ve mevkiini Türk imparatorluğunun içinde ve dışında korumaya devam etmişlerdir.

Kimin Türe Kağan'ın yerine üç oğlu arka arkaya tahta çıkmıştır: Şibi Kağan (609 - 619 = 10), Çuluk Kağan (619 - 621 = 2) ve Kara Kağan (621 - 630 = 9). Bunlardan Şibi Kağan, İslâm dininin ortaya çıktığı tarihlere rastlar. Çuluk Kağan, Çinli prenses İ - Çing ile evlenmiş ve öldürülmüştür. Ünlü ihtilâlci Kür Şad (639'da ölmüştür) bunun küçük oğludur; büyük oğlu ile bunun oğlu olan tiginlerin isimleri bilinmemektedir. Kardeşi Açena Çöl Tigin, Çin hizmetine girip Çin orduları başkomutanlığına kadar yükselmiştir. Bir kardeşi daha vardır ki, henüz ismi bilinemeyen bu tigin, İlteriş Kutluğ ve Kapağan kağanların babasıdır. Kara Kağan'dan sonraki Sirba Kağan (630 - 646 = 16), Batı Kağanları hanedanındadır. Bu kağan artık tam manasıyle Çin'in egemenliğini tanımış ve Kür Şad ihtilâli bunun zamanında olmuştur. Sirba Kağan'ı, Çibi Kağan (646 - 647 = 1) izlemiştir ki, Şiibay Tigin'in oğlu ve Şibi Kağan'ın torunudur. Onunla Doğu Kağanlığı yıkılıp Çin imparatorluğuna geçtiği için, Batı K. Kağanları, 682'de İlteriş Kutluğ Kağan iktidara gelinceye kadar otuz beş yıl Büyük Türk Hakanı olmuşlardır.

Bu suretle K. tarihinin birinci devresi (552 - 647 = 95) kapanmış, otuz beş yıllık ikinci devresi başlamıştır. Bundan sonraki "Kutluğ Devresi" denen üçüncü devrede hanedan iktidarı bırakıncaya kadar altmış üç yıl (682 - 745) sürmüştür. Birinci devrenin büyüklük devri elli yedi yıl sürmüştür (552 - 609). 609'dan sonra Doğu Kağanlığı Çin nüfuzuna düşmüş, nihayet 647'de Çinliler tarafından yok edilmiştir.

İstemi Kağan'dan sonra 600'de Büyük Türk Kağanı olan oğlu Bilge Tardu Kağan, Batı Kağanı (576 - 603 = 27) olmuştu. İstemi Han, bir kızını ünlü İran şehinşahı Husrev Anûşîrwân, diğerini de Çang Ngan'ın Pei - Çeu kıralı ile 565 yılına doğru evlendirmişti. Bilge Tardu ile beraber, Apa Kağan (576 - 593 = 17), ortak Batı Kağanı olarak saltanat sürmüştü. Apa Kağan, Bumin Kağan'ın ortanca oğlu Bağan Kağan'ın oğlu idi. Böylece yalnız İstemioğulları değil, Buminoğulları da Batı Kağanlığını işgal etmişlerdir. Apa Kağan'dan sonra büyük oğlu İnal Kağan (593 - 600 = 7), Bilge Tardu'nun yanında ortak Batı Kağanı olmuştur. İnal'ın oğlu Çur Tuman Kağan (600 - 611 = 11), 603'e kadar yönetmiştir. Yerine Batı Kağanı olarak amcası Şigüy Kağan idare etmiştir. Yerine Batı Kağanı olarak amcası Şigüy Kağan (611 - 619 = 8) geçmiş, bunu oğlu Tung - Yabgu Kağan (619 - 630 = 11) izlemiştir. Daha sonra sekizinci Batı Kağanı olarak Bilge Tardu'nun küçük oğlu (büyük oğlu Yangsu Tigin ölmüştü) Bağatur Sipi Kağan (630 - 631 = 1) tahta çıkmış, ondan sonra İstemioğullarının saltanatı son bulmuş, iktidar her iki dalda tamamen Buminoğullarına geçmiştir.

Dokuzuncu Batı Kağanı Sır Yabgu Kağan (630 - 633 =3), Tung - Yabgu Kağan'ın büyük oğludur. Küçük oğlu Kunduz kıralı (şimdi Afganistan'da) Tardu Şad'dır. Tardu Şad'ın torununun oğlu olan Şe-Li Mang-Kia-Lo (bu Çince transkripsiyonun Türkçesi çıkarılamıyor), 750'ye kadar Tohâristan yabgusu yani kıralı olmuştur; Sanskrit dilinde "Sri Mangala" olarak anılmakta olup Buda dinini kabul etmiştir. Tardu Şad'ın başka bir torununun oğlu olduğu sanılan Kiü - Pi - Çö, Taşkent'te saltanat sürmüş ve 750'de Çin egemenliğini tanımıştır. Yine Tardu Şad'ın torunu olduğu sanılan Toğşada, 710'dan 739'a kadar yirmi dokuz yıl Buhara'da saltanat sürmüş, o da 719'da Çin'i uyruk kabul etmiştir. Arslan adında bir de kardeşi vardır. Bu suretle Tardu Şad neslinin Batı Türkistan'ın güneyinde uzun süre egemen oldukları anlaşılmaktadır.

10. Batı K. Kağanı Başağa Tulu Kağan (633 - 634 = 1), Uluğ Şad'ın büyük oğludur (Uluğ Şad, Apa Kağan'ın küçük oğludur). Bunun yerine kardeşi İşbara Teriş Tunga Kağan (634 - 639 = 5), sonra bunun oğlu Bağatur İpi Kağan (639-640 = 1) geçmiştir. Sonra Uluğ Şad'ın oğullarından İpi Tulu Kağan (640 - 653 = 13) Batı Kağanı olmuştur. İpi Kağan, 638'den beri tahta hak iddia ediyordu. 647'de Doğu Kağanlığı yıkılınca, Büyük Türk Hakanı olarak ortaya çıkmış ve altı yıl bu sıfatı muhafaza etmiştir. Bu arada Uluğ Şad'ın oğullarından Kür Şad'ın oğlu İpi İşbara Yabgu Kağan (640 - 642 = 2), Bağatur İpi Kağan'ın oğlu İpi Şad Küy Kağan (645 - 649 = 4), Uluğ Şad'ın oğullarından Börü Şad'ın oğlu Uluğ İşbara Kağan (651 - 658 = 7), İpi Tulu Kağan'ın yanında ortak Batı Kağanı olarak saltanat sürmüşlerdir. İpi Tulu Kağan'ın yerine oğlu Çengü - Yabgu Kağan (653 - 659 = 6), K.'in on beşinci büyük Kağan'ı ve on yedinci Batı Kağanı olmuştur.

Çençü Yabgu Kağan'ın yerine oğlu olduğu sanılan Eçine Türçe Kağan (659 - 679 = 20) Büyük Türk Hakanlığı tahtına oturmuştur. Bu arada sondan bir önceki Doğu Kağanı olan Sirba Kağan'ın da, Uluğ Şad'ın oğullarından birisi olmak ihtimali vardır.

Bundan sonraki Batı Kağanları'nın, K.'den kimin oğlu veyâ kardeşi olduğunu bilmiyoruz: Eçine Kür Pur Çur Kağan (679-682 = 3), Eçine Tuyça Kağan (682? - 700? = 18?), Üçele Kağan (700 - 706 = 6) ve oğlu Süge Kağan (706 - 711 = 5). Bunlardan ilki, aynı zamanda Büyük Türk Hakanı'dır. 682'de İlteriş Kutluğ Kağan, tekrar Doğu Kağanlığı'nı kuracak ve Türklerin en büyük imparatoru mevkiine yükselecektir.

Süge Kağan'dan sonraki yirmi üçüncü - yirmi sekizinci Batı Kağanları'na "Türkeş Kağanları" denmektedir. Türkeş Kağanları şunlardır: Sulu Kağan (711 - 737 = 26), Tuksın Kağan (737 - 739 = 2), Eçine Kin Kağan (739 - 740 = 1), Bağa Tarkan Kağan (740), İl - Etmiş Kutluğ Bilge Kağan (740 - 742 = 2) ve Tengri İl - Etmiş Kağan (742). 742'de Batı Kağanlığı, 745'te de Doğu Kağanlığı son bulmuş, iktidar Dokuz - Oğuz - On - Uygur Hanedanına geçmiştir.

İlteriş Kutluğ Kağan (682 - 693 = 11), Doğu Kağanlığı'nı yeniden kurmuş ve bu suretle Köktürk tarihinin üçüncü devresi başlamıştır ki, tarihçiler bu devre "Kutluğ Devleti" demişlerdir. Eşi Elbilge Hatun, İlteriş'in yanında Türk imparatorluğunun kalkınıp Mete ve Bumin çağındaki yüksekliğe erişmesinde önemli rol oynamıştır. İlteriş'ten sonra kardeşi Kapağan Kağan (693 - 716 = 23) geçmiştir. 665'te doğan Kapağan Kağan, 22 Temmuz 716'da elli bir yaşında öldürülmüştür. Üç oğul bırakmıştır. Bögü Kağan, İni Han ve Yuluğ Tigin. Bögü, 716'da birkaç ay kağanlık iddiasında bulunmuş, aynı yıl otuz üç yaşlarında öldürülmüştür. Ondan sonra İni Han da aynı iddiayı gütmüş ve yine 716'da öldürülmüştür. Yuluğ Tigin ise büyük edip olarak tanınmış ve amcazadeleri Bilge Kağan ve Kül Tigin ile işbirliği yapmıştır. Kapağan'dan sonra vaziyet tekrar karışmış ve ardılı olan İlteriş Kutluğ Kağan'ın büyük oğlu Bilge Kağan (716 - 734 = 18), kardeşi başkomutan Kül Tigin ile çok uyumlu bir işbirliği ve görev bölümü yaparak hanedana ve Türk imparatorluğuna son parlak devrini yaşatmıştır. Kül Tigin, ağabeyinden üç yıl önce 27 Şubat 731'de kırk yedi yaşında savaşta ölmüştür. Bir yıl büyük ağabeyi Bilge Kağan, Bilge Tonyukuk'un kızı ile evliydi. 648 yıllarında doğan Tonyukuk, 682'ye kadar yirmi beş yıl İlteriş Kutluğ ve kardeşi Kapağan Kağanların başkomutanlığını, 716 - 734 arasında da on sekiz yıl Bilge Kağan'ın başbakanlığını yapmıştır. 734'ten sonra doksan yaşlarında ölmüştür. Önce başkomutan, sonra devlet adamı olarak imparatorluğun yükselişinde birinci derecede rol oynamıştır. Bu devrede İlteriş Kutluğ Kağan, Kapağan Kağan, Bilge Kağan, Kül Tigin, Yuluğ Tigin ve Bilge Tonyukuk, büyük devlet adamı dehâsı göstermişler ve Türk tarih ve uygarlığının seçkin kişileri olarak ölümsüzleşmişlerdir.

Bilge, elli bir yaşında öldürülmüştür. Bilge'den sonra büyük oğlu ve Türkeş Kağanı'nın damadı İçen Bilge Kağan (734 739 = 5), sonra kardeşi Bilge Kutluğ Kağan (739 - 741 = 2), onun öldürülmesinden sonra Bilge ve Kül Tigin'in küçük kardeşleri Penge Kağan (741 - 742 = 1), sonra Bilge Kağan'ın üçüncü oğlu Süyen Kağan (742'de birkaç ay), sonra Penge Kağan'ın oğlu Özmiş Kağan (742 - 744 = 2), onun öldürülmesinden sonra da kardeşi Peymey Kağan (744 - 745 = 1) Büyük Türk Hakanlığı tahtına geçmişlerdir. K.'den yirmi altıncı Büyük Türk Hakanı olan Peymey ile iktidar Dokuz - Oğuz - On - Uygurlara geçmiştir. Bilge Kağan ile Kül Tigin'in adını bilmediğimiz bir de kız kardeşleri vardır ki, bu Türk imparatorluk prensesi, Bars Beg adlı bir Türk komutanı ile evliydi.

Bumin Kağan'dan sonra kardeşi İstemi ve oğlu — Doğu Kağan'ı — Bağan Kağanlar, büyük fütuhatçı hükümdarlar oldular, Türk imparatorluğunun sınırlarını Mete çağından yani 7 yüzyıldan beri en geniş şekline vardırdılar. Aral, Balkaş, Baykal "deryaları" nın Türk iç denizi olduğu bu çağda Hazar'ın kuzey ve doğu kıyıları da Türklerindi. Batıda Ural dağları ve Ural nehri atlanmış, Volga'ya erişilmişti. Doğuda sınır Kore'nin kuzeyinden geçiyor, Büyük Okyanus'a dayanıyordu; Sahalin boğazı kıyıları, Türk egemenliğindeydi. Güneyde Doğu Türkistan'ın tamamı ve güney - batısı dışında, bütün Batı Türkistan, imparatorluğa katılmıştı. Hindistan Hunlarını geriye atan K., Kişmir'e ve Tibet'e dayanıyorlardı. Kansu'yu almışlardı. Daha güney - doğuda Çin Seddi, iki büyük imparatorluğa (Çin ve Türk) sınır çiziyordu. Kuzey'de 60° enleme erişilmişti.

Bu görkemden ürken ve kudretinin en yüksek derecesinde olan (Büyük Justinianus çağı) Doğu Roma (Bizans) imparatoru, Köktürk Kağanına elçiler göndermiş, dostluk ve ticaret ilişkileri kurulmuştu. Türk imparatorluğunun güney - doğusundaki büyük rakibi Çin, güney-batıda ise pek kudretli İran (Sâsânî) imparatorlukları idi. Sâsânîler de bu çağlarda kudretlerinin zirvesinde bulunuyorlardı (Husrev Anûşîrwân çağı). Şu halde Türklere güney ve batıyı kudretli büyük devletler kapatıyordu.

Türk orduları yenilmez idi. K.'e gönderilen Çin elçisi Şang - Sun - Çing, imparatora verdiği raporda, Türklerin askerî yönden kuvvetle yenilmesinin olanaksız olduğu, siyasî entrika yoluna sapılmadıkça Çin'in çok kötü durumlara düşebileceği belirtiliyordu. Çin, esasen geleneği olan hile siyasetini ele aldı ve az zamanda Türk imparatorluğunun iç bünyesini iyice yıprattı.

"Kutluğ Devri" diye anılan K. lerin üçüncü ve son devresinde Türk tarihinin pek parlak kişileri bir araya gelmiştir. Ancak bu kişiler sahneden çekilince, hanedanın çökmesini önlemek mümkün olamamıştır. İlteriş Kutluğ Kağan ve ardıları çağında devlet, tekrar Bumin ve İstemi Kağanlar devrindeki görkem ve büyüklüğüne kavuşmuştur. Fakat zaman zaman zor anlar yaşamış, 300 000 kişilik bir Çin ordusu Türk imparatorluk başkenti Ötüken'e kadar sokulmuştur. Kül Tigin'in bu orduyu bozması ve Çin'i yılda 300 000 denk ipek vergiye bağlaması, devleti kurtarmıştır.

Bu çağda Çin büyük bir kalkınma hamlesi içinde bulunmakta ve büyük devirlerinden birini yaşamaktadır. Türk devletinin başarı ve fetihleri, asla kolay olmamış, büyük millî çaba, büyük güç, çok fedakârlık gösterilmiş, imparatorluğun ululuğu sarsılmamıştır. Kutluğ çağında Araplar da Orta Asya'ya yaklaşmış, bir taraftan Çin, diğer taraftan Türk egemenliğine baskı yapmaya başlamış bulunuyorlardı. İran imparatorluğunun yerini, daha güçlü bir şekilde Müslüman Arap imparatorluğu (Emevîler) almıştı.

Bu suretle VII. yüzyılın sonları ile VIII. yüzyılın başları, hem Türkler, hem Araplar, hem de Çinliler için büyük bir uyanış ve kalkınma devresi olmuştur. Asya kıtasının üç büyük kavmi, kıtayı aralarında paylaşmışlardır. Bunlardan Çinlilerle Türklerin yüzlerce yıldan beri büyük devletlere sahip olmalarına karşı, Araplar, tarihte ilk defa büyük devlet kurucusu görünmektedir. Buna karşılık Türk darbeleri ile iyice sarsılan ve çözülen İran, Arap darbeleri karşısında artık çökmüş ve büyük devlet olarak tarih sahnesinden çekilmiştir.

687'de Türkler, Çin'in Şansi eyaletine girmişler, fakat bozularak çekilmeye mecbur kalmışlardı. 694'te Ning - Hia yakınlarında Çinlileri bozmak suretiyle, bu başarısızlığın öcünü aldılar. 698'de tekrar Pekin'in az kuzeyinde göründüler. 706'da Kapağan Kağan, komuta ettiği Türk ordusu ile Çinlileri büyük bir bozguna uğrattı. Bu zafer, Türklerin Çin'e karşı durumunu düzeltirken, ertesi yıl, 707'de de Kül Tigin'in komuta ettiği Türk ordusu Buhara yakınlarına gelerek istilâcı Araplara karşı imparatorluğun güney - batı sınırlarını korumuştur.

711'de Türkler, Batı Türkistan'ın güneyinde tekrar Araplarla karşı karşıya geldiler. 713'te Doğu Türkistan'da Beşbalık'a inerek bu bölgedeki İranlı ve Türk kavimler üzerinde imparatorluğun otoritesi kuvvetlendirildi. 715'te başkaldıran Oğuzlar, Kara Göl yakınlarında bozuldu. 22 Temmuz 716'da Kapağan Kağan, Bayırkuların isyanını söndürmeye çalışırken, Kerulen yakınlarında, Tola kıyılarında tuzağa düşürülüp öldürüldü. Türkler, bu olayı millî bir felâket saydılar ve milletin ortak sorumluluğu olarak kabul ettiler.

Kapağan Kağan'dan sonra yeğenleri Bilge Kağan ile Kül Tigin, Kapağan'ın iki oğlu ile iktidar mücadelesine giriştiler (üçüncüsü Yuluğ Tigin, Bilge - Kül Tigin partisini tuttu). Bu mücadeleyi kazandıktan sonra, konfederasyondan ayrılmak isteyen kavimler ve Çin entrikalarına karşı uzun savaşlar açıldı. Kül Tigin'in 27 Şubat 731'de ve ağabeyi Bilge Kağan'ın 25 Kasım 734'te öldürülmelerine kadar bu mücadeleler sürüp gitti.

Bu çağ olayları Çin kaynaklarından ve Türk, kaynaklarından zengin bilgilerle tamamlanmaktadır. Çin sınırlarından Hazar'a kadar olan bölgeyi tutmaya ve günden güne baskıyı artıran Araplara karşı Batı Türkistan'ı savunmaya mecbur olan Türklerin görevleri hayli ağırdı.

İktidardaki Köktürk kabilesi ile içten içe iktidara yaklaşmak istiyen Oğuzlar arasındaki mücadele de imparatorluğu yıkıntıya götürüyordu. Kingan dağlarının eteklerine sürülen Moğollar da durumlarından çok şikayetçiydiler. Hunlar, Tabgaçlar ve Araplar devrinde devlet yönetimine yani iktidara katılan Moğollar, K. tarafından uzaklaştırılmış ve kendilerine basit bir bağımlı kavim muamelesi yapılmıştı. Bu devirde bugünkü Moğolistan'ın tamamen Türkleştiğini, Moğolların doğuya vaktiyle Tunguzların oturdukları ülkelere itildiğini görüyoruz. Ancak Karahanlılar devrindedir ki, Türkistan'a yığılan Türk kitlelerinin bıraktığı boşluktan yararlanan Moğollar, Moğolistan'da yerleşeceklerdir.

Kapağan, Çin'in iç işlerine, hatta hanedan sorunlarına karışmak suretiyle kuvvetli düşmanına aynı silahları kullanıyordu. Çin imparatoriçesi, yeğeni için bir Türk prensesi istediği zaman, Çin hanedanının Türk hanedanı ile eşit asalette olmadığını ileri sürüp kabul etmemişti.

Bütün bu zor koşullarda, milliyet hisleri ayakta tutularak güçlüklere karşı konmuştu. Türk Kağanı gibi, Türk başkenti Ötüken'e de kutsallık mal edildiğini görüyoruz; "Türk Kağanı Ötüken'de oturdukça hakanlıkta sefalet olmaz" leit - motivi, Orhon Yazıtlarında tekrar edilir.

K.'in Asya çapındaki prestiji sonsuz olmuştur. Kül Tigin'in Türklerin "yuğ" dedikleri cenaze töreni, bu hususu göstermeye yeter. Yabancı heyetlerin törene katılması için bekletilen cenazenin gömülme törenine Çin'den, Tibet'ten, İran'dan, geniş Türk imparatorluğunu meydana getiren bütün konfederasyon üyesi kavimlerden heyetler gelmiştir. Bu heyetler, prensin mezarı için çok değerli hediyeler getirmişlerdir. Çin imparatoru, bu azılı düşmanının anısını yüceltmek için büyük bir Çince anıt diktirmekten ve Kül Tigin'in kahramanlıklarını anlatmaktan çekinmemek insanlık ve büyüklüğünü göstermiştir (belki de bunu bu derece kudretli bir düşmandan kurtulduğu için büyük bir memnuniyetle yapmıştır), (bu anıt halen elimizdedir). Bu saygı gösterilerinin samimiliğinden şüphe etmek yersizdir. Gerçi bu saygı biraz da Türk devletinin büyüklüğüne gösterilmiştir. Fakat Köktürk hanedanının prestiji Türk ve Türk olmayan bütün belgelerin incelenmesinden iyice anlaşılmaktadır. Türkler, hanedana tanrılık niteliği yüklemekten çekinmemişler ve bu inançlarını İslâm dinini kabullerine kadar sürdürmüşlerdir. Kül Tigin'e gösterilen bu saygı, o çağlarda şövalyelik ve centilmenlik zihniyetinin Asya'da meçhul olmadığını, dürüst düşmana karşı saygının meziyet kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Kutluğ çağı Türk devletinin kalkınmasında, hatta yaşıyabilmesinde birinci derecede etkili olanlardan biri de Bilge Tonyukuk'tur. Çin'de doğan, Çin törelerini inceliklerine kadar bilen Bilge Tonyukuk askerlikten yetişmiş, yıllarca Türk ordularının başkomutanı olmuş, sonra sivil göreve geçerek Bilge Kağan'a vezirlik (başbakanlık) yapmıştır.

Bu çağda ... Türk ordusuna, Asya'nın en güçlü ordusu durumunu koruması için pek çok özen gösterilmiştir. Bu devirde Türk ordusunun üçte ikisi atlı, üçte biri yaya idi. Fakat uzak seferlerde ancak atlı ordu kullanılıyordu. Makedonya ve Roma piyadesi ne ise, Türk süvarisi de o idi. Hiçbir kuvvetin Türk atlı ordusunu alt edebileceği düşünülemezdi.

Türk ordusunun başarısının birinci etkeni, süratti. Bir sefer süratle bitirilemez, baskın biçiminde olmaz ve sürpriz olmaktan çıkarsa felâket sayılırdı. Osmanlı çağı akıncı ordusunda da durumun tamamen aynı olduğu kayda değer. Yoğun Çin kitlelerinin içinde ancak bu taktikle başarı kazanmak mümkündü. Gece ve gündüz sıkı yürüyüşle yol alan ve yedek atlarına nöbetle binen Türk süvari ordusu, en ümit edilmedik anda, hiçbir haber alma şansı bırakılmadan düşman ordusu üzerine çullanırdı. Eğer düşman ordusu yüz binleri buluyorsa, muhabere kabul edilip Türk ordusu kırdırılmazdı. Daima geri çekilmek suretiyle Türk topraklarının ıssızlığı içinde düşman şaşkına çevrilir, gerilla savaşı ile yıpratılır ve en yorgun anında, üssünden yüzlerce kilometre uzakta iken saldırıya geçilip yok edilirdi. Düşman uzaklıktan ürkerdi. Türklerin ise en ürkmediği şeyi uzaklık kavramı idi. Yardımcı sınıflar ve kölelerle şişkin büyük Çin orduları, hafif Türk süvari ordusu tarafından sayı oranı gözetilmeksizin bu şekilde ezilmiştir. 705 - 710 yıllarında yani imparatorluğun en görkemli çağlarından birinde Türk ordusu, 230 000 kişi idi.

Türklerin yüzyıllarca karşı karşıya kaldıkları Çin'in, tarihin her çağında en yoğun nüfusu barındırdığını burada tekrarlamak gerekir. 140 yılında yapılan tahminlere göre Çin'de 49.200.000 nüfus yaşıyor, bunun 30.000.000'u Wei İmparatorluğunda, 11.700.000'i Wu İmparatorluğunda, 7.500.000'i de Shu - Han İmparatorluğunda bulunuyordu. Wei İmparatorluğundaki nüfusun 1.000.000'u Türk'tü. Yani bu çağda Çin'in 1 milyon Türk uyruğu vardı. K. devrinde yani 5 yüzyıl sonra bu nüfusun biraz arttığı sanılmaktadır.

Türk edebiyatının cihan ölçüsünde parladığı bu devirde, kültür alışverişi gelişmiştir. "İnci" kelimesi örnek olarak alınabilir. Çince "jen ju" kelimesini Türkler önce "yençü", sonra "inci" yapmışlardır (inci, Türklere Çin'den geliyordu).

Türk kağanları ve devlet adamları, coğrafya koşullarının ve aldıkları terbiyenin sonucu olarak, realist adamlardı. Bilge Kağan'ın realistliği ve olayları en tipik açılardan yakalayıp görebilmesi, Orhun Yazıtlarında canlı şekilde belli olmaktadır.

Türkler, nesirlerinde şiir dili kullanabilme ve en yüksek anlatım kudretine erişme derecesine erişmiş bulunuyorlardı. Yüksek sınıf okuma - yazma biliyor, millî alfabeyi kullanıyordu.

İmparatorluk başkenti Ötüken, çok iyi bir coğrafî konumda kurulmuştu. 47° enleminde ve 101° boylamında bulunuyordu. Bu bölgede iklim yumuşak, bitki boldu. Ötüken ormanları, Orhon ırmağı ile Selenga'nın Tamir kolu arasındaydı. K.'den sonra iktidara gelen Uygurların başkent yaptıkları Karabalgasun'un da Ötüken'in aş. yu. 60 km kuzey - doğusunda olması, bu bölgenin elverişli durumunu gösterir.

K. çağında Doğu Türkistan'da Türk nüfusu, İranlı kavimleri azınlıkta bırakacak derecede artmıştı. Altın dağlarına, Tanrı dağlarına yani Çaydam havzasına, hemen hemen Tibet'e kadar Türkler yayılmışlardı. Pamirlerin kuzeyi de Türk ülkesi halindeydi. Fergana'da Türklerin çoğunlukta olduğu sanılmaktadır. Sır Derya'nın kuzeyinde kalan Batı Türkistan'ın kuzey bölgesi, yani bugünkü Kazakistan, tamamen Türklerle meskûndu. Mâverâünnehir'de de Türk nüfus, İranlıları korkutacak biçimde çoğalmıştı. Türk nüfusu K.'in saltanat sürdüğü iki yüzyıl içinde çok artmıştır.

K. çağına ait Türk arkeoloji eserleri, yeraltı buluntularından ibaret değildir. Köktürk yazısı ile yüzlerce taş, tuğla, kemik yazıt bulunmuştur. Bunların en ünlüsü, Orhun veya Köktürk Yazıtları denen anıtlardır. Bu yazıtların bulunduğu bölge, yerli halk tarafından kutsal topraklar sayılmış, yazıtlar ata yadigârı olarak titizlikle korunmuştur. Bu sayededir ki bu on iki, on dört yüzyıllık anıtlar ve yazıtlar zamanımıza kadar gelebilmiştir. Hâlâ bu gibi yerlerin kutsal toprak sayılma geleneği Orta Asya'da devam etmektedir.

Köktürk kağanlarının yazıtlarını bildiğimiz halde mezarlarını bilmiyoruz. Mezarları şüphesiz başka yerde, ıssız dağ tepelerinde idi ve gömüldükten sonra yeri yok ediliyordu. Halbuki yazıtlar, herkesin okuyabilmesi için umumî yerlere dikiliyordu. Yazıtların bulunduğu yerdeki mezarların Bilge Kağan ile Kül Tigin'e, hele birincisine ait olmak ihtimali zayıftır. Çünkü Türklerin hakan mezarını gizlemelerinin dinî ve millî inanışlarından olduğu, Attila ve Çingiz gibi en cihangirlerin mezarlarının da bu şekilde gizlendiği bilinmektedir.

Kül Tigin'in olduğu ileri sürülen mezarda, ayakta duran, ellerini kavuşturmuş iki heykel vardı. Bunun yakınlarında da mermer bir aslan heykeli bulunuyordu. Bilge Kağan'a ait olduğu iddia edilen mezarda da heykeller vardı.

Köktürk çağına ait de birçok kılıç bulunmuştur. Bu kılıçlar uzun ve eğri idi. Kılıç kını, iki kayışla bel kemerine bağlanıyordu ki, Osmanlıların da kılıçlarını bu şekilde taktıkları çok dikkate değer.

Köktürk bayraklarında alem olarak altından dökülmüş kurt başı olduğunu Çin tarihleri yazıyor. Fakat bu kaynaklar, asıl bayrağın ne şekilde olduğunu bize bildirmiyor. Baykal gölünün batısında, Lena ve Yenisey kıyılarında K. tarafından kayalara oyulmuş resimler bulunmuştur. Bu resimlerde Türk süvarilerinin ellerinde uzun sırıklara asılmış bayraklar görülüyor. Fakat bayraklar üzerindeki şekiller ve renkler belli edilmemiştir.

K. çağında açılmış sulama kanallarından birçoğunun izleri, zamanımız arkeologları tarafından bulunmuştur. Bunlardan Tötö kanalının 10 km olduğu görülmektedir. Bu kanal, Rus arkeologlarının incelemelerine göre işlenmesi son derece güç kayalık bir arazide açılmış, kayalık arazi açılarak iki vadi birleştirilmişti. Yüksek matematik bilgiye dayanan bir su dağıtma şebekesi, bu kanalla bağlanmıştı. 1935'te bu bölgeyi sulamak isteyen Ruslar, aynen K. kanalını yenileştirmişler, daha iyi bir şekil olmadığı kanısına varmışlardır. Rus arkeologlarına göre bu bölgede Türkler tarafından M. Ö. I. yüzyıldan beri çeşitli bitki ve hububatın tarımı yapılmıştır.

K. çağında bulunan heykellerin birkaçı hariç, hepsi Türk tipindedir (bunların arasında kadın heykelleri de vardır). Çehreler, beyaz ırktan normal tiplerdir, gözlerde çekiklik ve elmacık kemiklerinde fırlama yoktur. Bu eserler, K. çağındaki Türk tipi hakkında kesin bir bilgi vermektedir.

K.'e ait şehirlerin harabeleri de bulunmuş ve Rus arkeologları tarafından incelenmiştir. Isık göl (şimdi Kırgızistan'da) civarında Barshan harabeleri, klâsik bir K. şehri örneğidir. Bundan başka Tanrı dağlarının kuzey eteklerinde K. çağına ait Çargelan, Çumgal, Çaldıvar, Atbaş, Şirdak-Beg, Manakeldi Türk şehirlerinin harabeleri, özellikle Rus arkeologu Bernştam tarafından II. Dünya Harbi'nden az önce ve sonra incelenmiştir. Bu şehirlerin çoğu berkitilmiştir.

Fergana'nın bu çağda Türkleşmesi, K. devrinin en önemli olaylarındandır (Fergana bugün dünyanın en sık Türk nüfusunu barındıran birkaç ülkeden biridir). Fergana'da Çigirçik, Yassıkugart gibi Türk şehirlerinin incelenmesinden önemli sonuçlar elde edilmiştir. Fergana K.'e bağlı Batı Kağanları olan Türkeşlerin idi. VII. yüzyıl başlarında Araplar tarafından İslâm imparatorluğuna katılmıştır. Arap yönetimi çağında Fergana'nın Türkleşmesi hızlanmış, Karahanlılar çağında da tamamlanmıştır.

Fergana küçük bir tarım ülkesi ve önemli bir ticaret merkeziydi. Kanallar açılarak her karış toprağı değerlendirilmişti.

Türklerin başlangıçtan Karahanlılar çağına kadar Şaman dininden oldukları, yani Gök Tanrı başta olmak üzere, doğa kuvvetlerine taptıkları bilinmektedir. Fakat tarih boyunca Türklerin girip çıkmadıkları din kalmamıştır denebilir. K. çağında güney - batıda İran imparatorluğu sınırındaki bazı Türklerin de Zerdüşt dinini kabul ettikleri, yani ateşperest oldukları, bu devre ait bazı küçük ateşgedelerin bulunmasından anlaşılmıştır. Horasan, Mâveraünnehir ve Fergana'yı yarı bağımsız hükümdarlar şeklinde yöneten Köktürk hanedanından Türk prenslerinin bazılarının da Zerdüşt dinini kabullendikleri tahmin ediliyor. Bunun bazı tepkileri, Manas Destanı'nda görülmektedir.

Yedisu bölgesinde yani Balkaş gölünün güney - doğusunda yapılan kazılarda Türk paraları da bulunmuştur. Türkeş kağanları tarafından bastırılan bu paraların üzeri Türkçe yazılmıştır. Elimizdeki en eski Türkçe yazılı para VII. yüzyıl başlarına aittir. Şimdiye kadar beş ayrı değerde para bulunmuştur. tur.

Köktürk yani Orhun Yazıtlarından hız alan araştırmalar, Köktürk yazısı ile yazılmış daha birçok yazıtın bulunuşunu sağlamıştır. Fakat bu yazıtlar 3 Orhun Yazıtı değerinde değildir; böyle olmakla beraber, bu devre Türk tarih ve uygarlığı üzerindeki bilgilerimizi genişletmeye yaramıştır. Bu yazıtlardan bazıları K.'in ilk yıllarına aittir, yani Orhun Yazıtlarında bir buçuk, iki yüzyıl eskidir. Bunlara "Yenisey Kitabeleri" deniyor. Çünkü çoğu Sayan dağlarının güneyinde, Türklerin "Kem" dedikleri Yenisey nehrinin çıktığı topraklarda bulunmuştur. Bugün burası Rusya'nın Tannu Tuva Cumhuriyetidir. Türk ve Moğollar yaşar. Bu arazide yapılan arkeolojik buluşlar, K. çağında burasının Türklerin Köktürk

ve Kırgız boyları ile meskûn olduğunu, gözleri çekik Moğolların pek az bulunduğunu ortaya koymuştur. Çin kaynaklarının Köktürk kabile hanedanının kökeni olarak bu toprakları gösterdiklerini hatırlatmakta da fayda vardır.

Çinliler, Türklerin ağaç üzerine yontmak suretiyle yazı yazdıklarını haber vermektedir. Türkler, ancak K.'i izleyen Uygur hanedanı devrinde kâğıt kullanmışlardır. Bu suretle ağacın zamana dayanamayıp çürümesi yüzünden K.'e ait Türk yazılı kaynakları, taşa kazılmış ve yüzyılların tahribinden kurtarılmış yazıtlardır. Halbuki Uygurlar çağına ait Türkçe yazılı eserler çok daha bol olarak zamanımıza kadar gelmiştir. Köktürk yazısı ile yazılı buluntulara Fergana'da, ve bu ülkenin en güneyinde, Talas havzasında yani Çu ile Sır Derya arasındaki bölgede de raslanmıştır. Bu suretle millî Türk alfabesinin İran ile Mançurya arasında bir kullanılma alanı bulduğu anlaşılıyor. Bu alfabeyi okuyup yazmanın o zamanın koşullarına göre az çok yaygın olduğunu, yalnız soyluların değil halkın da kullandığını biliyoruz. Çünki Talas vadisinde bir Türk çiftçisinin taş üzerine kazdığı bir yazıt elimize geçmiştir ki, burada çiftçi, çiftliğini ve sulama şebekesini ne biçimde düzelttiğini anlatmaktadır. Talas'ın güneyindeki Ming - Bulak şehri Batı Köktürk Kağanlarının yazlığı idi.

Sayan dağlarının kuzeyinde Kurıkan boyu yaşıyordu. Bu boyun daha kuzey - doğuda yaşıyan Yakut boyu ile ilişkileri vardı. Buraları, Türk devletinin kuzey sınırları idi. İklim zorlukları ve arazinin nüfustan boş denecek derecede az insanla meskûn olmasından dolayı, Türk hakanları kuzeye fazla ilgi göstermemişler, Yakutlar, Türklerin diğer boylarından ayrı düşmüşlerdir. Kurıkanların yetiştirdikleri atlar ünlüydü. Kurıkanlar, Ren geyiğini de evcilleştirmişlerdi; at gibi Ren geyiğine de binerlerdi. Kızaklarını köpeklere de çektiriyorlar ve büyük arabalar kullanıyorlardı. Çadırları çok sivri kubbeli idi. Kurıkanlara ait kaya resimleri bulunduğundan yaşayışları üzerinde bilgimiz vardır. Yine bu resimlerde mızrak ucuna geçirilmiş üç dilimli bayraklar görülmektedir. Dört köşe bayraklara da rastlanmaktadır. Bunlardan birinin bayrak, birinin de tuğ olduğu anlaşılmaktadır. Uçlarına ipek parçası asılan mızraklara Türkler "beçkem" veya — batırmak mastarından — "batrak" yani bugünkü söylenişle "bayrak" derlerdi.

Kaya resimlerinden anlaşıldığına göre Türkler, deri veya keçe çizme giyiyorlardı. Kaftanları uzundu. Savaşçılar tulga (miğfer) da taşıyorlardı. Türk çizmeleri bütün Asya'da, hatta Arap memleketlerinde ünlüydü.

Türklerin Kırgız boyu, Sayan dağlarının kuzey - batısında yani Yenisey nehrinin iki tarafında yaşıyordu. Burası Sibirya ovasının güneyidir. Köktürk Kağanları, Kırgız ülkelerine de gelmişlerdir. Kırgızların doğusunda Kurıkanlar, güney - batılarında yani Altayların kuzeyinde de Karluklar yaşıyordu. Sayan dağlarının kuzey eteklerinde başka bir Türk boyu, Sir-Tarduşlar vardı.

Kırgızlar, K., kışın kayak kullanırlardı.

Kırgızlar, diğer Türk boylarından nispeten uzaktılar. Fakat K. çağında diğer boylarla gittikçe kaynaştıkları görülmektedir. Kırgızlar, önemli demir üreticisi idiler. Ülkelerinde çok miktarda demir vardı. Demiri aynı zamanda iyi işlerlerdi. Altay ve Sayan dağları, Türklerin demir madenlerinin bulunduğu bölge idi. Bu bölge demirleri yüksek cevherli ve miknatıslı, çok makbul madenlerdi. K. çağına ait demir ocakları da bulunmuş, Kiselev ve Merhart gibi Rus arkeologları tarafından incelenmiştir.

Bu çağa ait orak, kürek, demir sapan gibi tarım âletleri de bulunmuştur. Sulama kanalları Kem (Yenisey) vadilerine kadar uzanıyordu. Bütün bunlardan Türklerin hayvancılık yanında geniş ölçüde tarım yaptıklarını da anlıyoruz.

Meşhur Çin seyyahı Hüan - Dzang, bize K. hakkında pek değerli bilgiler verir. Hüan - Dzang, Batı Köktürk Kağanının oturduğu Suyab şehrine girmek üzereyken, avlanmakta olan Kağan sarayına dönüyordu. Kağan, yeşil ipekten bir elbise giymişti. Uzun saçları serbestçe bırakılmıştı. Yanında iki yüz kadar subay vardı. Subaylar ağır ipekten kumaşlardan dikilmiş elbise giymişlerdi. Bazıları kürklü idiler. Subaylardan bazılarının mızrak ve kalkanları vardı. Birkaçı da bayrak taşıyordu. Daha sonra Köktürk askerleri geliyordu; bunların bazıları ata, bazıları da deveye binmişlerdi. Atlar, çalımlı hayvanlardı, boyuna tepinip eşiniyorlardı. Seyyah, askerlerin sayısını kestiremiyor; "o kadar kalabalıktı ki", diyor "ucu gözle gözükmüyordu".

Kağan, Çinli rahip seyyahı görünce, kendisiyle konuştu; subaylarından birine rahibe mihmandarlık yapmasını buyurdu. Subay, seyyahı büyük bir çadırda ağırladı. Üç gün sonra Kağan, rahibi çadırına çağırdı.

Köktürk Kağanı'nın çadırındaki eşya baştan başa sırma kaplıydı. Altınla işlenmişti; gözleri kör edecek gibi parıldıyordu. Tarhanlar, yani Türk soyluları yerlere serilmiş hasırlar üzerine oturmuşlardı. Hepsinin sırtında altınla işlenmiş ipekliler vardı. Kağanın ardında muhafızları duruyordu. Kağan, rahibe büyük bir nezaketle hitap ederek oturmasını söyledi. Kağan, Çince bilmiyordu. Bir Türk, tercümanlık yapıyordu. Daha sonra seyyahla beraber gelen Çin elçileri huzura alındı. Çin sarayından getirilen mektup ve hediyeler Kağan'a sunuldu. Kağan, teşekkür etti. Sonra yiyip içme başladı. Türk müzisyenleri çalgı çalıyordu. Kupalar içinde şarap ikram ediliyordu. Sonra yemekler geldi. Koyun ve dana etini Budist rahipler yemediler. Börekler, kaymak, tatlı, bal gibi şeyler getirilince bundan yediler. Yemekten sonra tekrar şarap içildi.

Seyyah, Çinlilerin bu kadar tehlikeli ve barbar saydıkları Türklerin insanca davranışlarından, dostluklarından, misafirperverliklerinden hayrete düştüğünü saklıyamıyor. Kağan, rahibe Hindistan'a gitmemesini, ora iklimine tahammül edemiyeceğini öğüt vermek ilgi ve nezaketini bile gösterdi. Fakat seyyahın fikrinden vazgeçmediğini görünce, onun yanına biri soylu olmak üzere, Çince ve Hintçe bilen birkaç asker verdi; aksi halde tek başına Himalayaları aşmasının olanaksız olduğunu söyledi. Ayrılırken seyyaha bir kat elbise ile elli parça da ipekli kumaş hediye verildi.

Hüan - Dzang, Suyab şehrinden "4 li" ötede Bing - Yul (Bin Pınar) adlı Türk şehrine gitti. Burası bir ağaç ve yeşillik cenneti idi. Kağan da yazın en sıcak günlerinde buraya gelip serinleniyordu. Birçok Türk şehirlerini geçtikten sonra Kunduz'a geldi (şimdi Afganistan Türkistanı'nda). Kağan'ın büyük oğlu Tardu Şad, burada oturuyor ve valilik ediyordu, Prens hasta idi; fakat hasta halinde rahibi kabul edip görüştü. Seyyah Türk imparatorluk prensini tedavi ve —kendi iddiasına göre— iyi etti.

Çinli ünlü seyyahın anlattığı Batı Köktürk Kağan'ı Tung-Yabgu Kağan'dır (619 - 630). Bu hükümdar, 620'de Rey (Tahran) ve Isfahan'ı fethetmekle ün kazanmıştır. İran'ın ortasındaki bu yerleri fazla elde tutamamışsa da, Türk egemenlik ve nüfuzunu buralara kadar getirmiştir. Tung - Yabgu'nun torunları ondan sonra daha en az yüz yirmi sene (750'ye kadar), Batı Türkistan'ın güney - doğusunda saltanat sürmüşlerdir.

K., çok eskiden Isık göl etrafında yani Ala dağlar ile Tanrı dağları arasında oturuyorlardı. Sonra Çin'in Şensi eyaletine, nihayet şimdiki Tannu Tuva topraklarına yani çok kuzeye göçmüşler, burada iken Aparlardan iktidarı almak için mücadeleye girişmiş, güney - doğuda Ötüken ormanlarına gelmişlerdi.

K., her bakımdan Türk tarihinin en büyük hamlelerinden birini teşkil eder. En önemli taraflarından biri, Türkçe yazılmış çok büyük edebî tarihî anıtlar bırakmış olmalarıdır. Halbuki onlardan evvel Türk tarihi için Çin kaynaklarına dayanmak zorunluluğu vardır. Bu yüzden eski Türk kağanlarının dahi Türkçe adları bilinmemekte, Çince bozuk transkripsiyon şekilleri ile yetinilmektedir.

K.'in yazılı anıtları, şüphesiz halkın konuştuğu dille değil, edebî Türkçe ile kaleme alınmıştır. Orhun Yazıtlarında kullanılan bu Köktürk lehçesi edebî dilinin üzerinden bin iki yüz otuz yıl geçmiştir. Öyle olduğu halde bir Türk aydını, Orhun Yazıtlarını okursa, tamamen anlıyamasa bile, anlamı kavrar. Orhun Yazıtlarından bin iki yüz otuz yıl öncesine gidilirse, M. Ö. 500 yılına gelinir. Şu halde oldukça güvenle tahmin edilebilir ki, Türkçe, K.'den bu yana ne kadar değişmişse, K.'den önceye, Mete'ye doğru daha az değişmiştir. Çünki Mete M. Ö. 500'de değil, bundan üç yüzyıl sonra yaşamıştır. Bu hususun Türk tefekkür tarihinde olağanüstü önemi vardır. Zira Orhun Yazıtlarından aşağı yukarı bir yüzyıl sonra yazılmış ve Fransızcanın ilk örneği sayılan Strasbourg Ahdi'nde kullanılan Fransızcayı bugün bir Fransız'ın anlıyabilmesi hemen hemen olanaksızdır. Bütün bu düşünceler bizi şu noktaya götürür ki, Hunlar çağında Türkçe ile Moğolcanın aynı dil olduğu, Hunlardan sonra ayrı lehçeler, nihayet zamanla ayrı iki dil halinde geliştiği nazariyesinin (Macar Németh ve Fin Ramstedt'in nazariyeleri), tamamen yanlış olması gerekir. Zira Hunlar çağında konuşulan Türkçenin K. zamanındaki dilden tamamen farklı olmayacağı, yukarıdaki basit karşılaştırmalardan ve mantık yoluyla anlaşılır. Esasen Türklerle Moğolların tamamen ayrı ırklar olduğu, zamanla nasıl karıştıkları, ortak bir kültür hayatı yaşadıkları, aynı devlette Türklerin yanında iktidarı paylaştıkları, bugün tarih gerçekleri olarak bilinmektedir.

K. devrinin diğer bir özelliği de, bazı Moğol kabilelerinin yanında birtakım İran kavimlerinin de Türkleşmesidir. "Türkleşme" derken, asıl dillerini unutup Türkçeyi benimsemeleri kastedilmektedir. Bir kere Türkçe esas dil olarak benimsendi mi, Türk kültürüne ait her şeyin de kabulü kaçınılmaz olmakta ve Türkleşme tamamlanmaktadır. Bugünkü Türkistan'da yaşıyan İran kavimlerinin yalnız İran'a doğru çekilme, Türkler yanınde erime yoluyla değil, Türkleşme suretiyle de Türk kavmî coğrafyasına genişlik kazandırdıkları saptanmıştır.

K. zamanının diğer bir hususiyeti, Türklerin yerleşik tip uygarlığa geçmeye başlamalarıdır ki, bu tip uygarlık, K.'in ardılı Uygurlar çağında tamamlanmıştır. Şüphesiz K.'den önce de Türk şehirleri vardı, bütün Türkler çadırlarda yaşayan göçebeler değildi. Fakat bu çağda Türk şehirlerinin bollaştığı ve büyüdüğü, arkeolojik buluşlarla ortaya çıktığı gibi, tarihî tanıklar da vardır. Arap tarihçileri: "Türklerin şehirleri çoktur; bunların çoğunda tacirler, mallar, pazarlar doludur" gibi kayıtlarda bulunmaktadırlar.

Bu çağda Müslüman uygarlığı ile ilişki de başlamıştı. Son İran Sâsânî şehinşahı III. Yezdicerd, 642 Nihâvend yenilgisinden sonra imparatorluğunu kaybedince, Merv'e gelip Batı Köktürk hakanı Tulu Kağan'a sığınmıştı. Daha sonra Horasan'ı alan Araplar, Emevîler çağında Âmû Deryâ'yı geçip Maveraünnehir'e girmişlerdi. 710 - 716 yılları arasında Emevî genel vali ve başkomutan Kuteybe ibni Müslim, Maveraünnehir'in hemen tamamını Türklerden almış, Semerkant, Buhara gibi büyük merkezler, İslâm İmparatorluğuna katılmıştır. Buralarda yaşayan Türkler, İslâm egemenliğini kabul etmiş ve Türkler arasında ilk Müslüman olma olayları başlamıştır.

Müslüman Araplar bu çağda dünyanın en büyük devletine sahip bulunuyordu. Güçleri yalnız Bizans'ı ve Türkleri değil, Çin'i de tehdide başlamıştı. 750'de Emevîler yıkılıp yerine Abbasîler geçince, Müslüman İmparatorluğu artık bir Arap devleti olmaktan çıktı; tam anlamıyla bir "Müslüman Devleti" oldu. Arapların yanında İranlılar da, artık aynı derecede imparatorluğu temsil ediyor ve şüphesiz devleti daha güçlü kılıyorlardı. Türkler de yavaş yavaş imparatorluğa hulûle başlamışlardı ki, bu hulûl, bir yıl sonra tamamlanacak ve sekiz yüz elli civarında Türk hassa ordusu, Halifeleri tahttan indirip çıkartacak güce erişecektir.

751'de Kao - Siyen - Çe'nin başkomutanlığındaki büyük Çin ordusu, Arapları Orta Asya'dan kovmak niyetiyle Talas'a kadar ilerlemiş (Balkaş gölü ve Isık gölün batısı), burada Orta Çağın en önemli meydan muharebelerinden biri geçmiştir. Araplara Ziyâd ibni Salih komuta ediyordu. Türk ordusunun Araplara katılması, büyük vuruşmanın sonucunu kesinleştirmiştir. Müthiş bir yenilgiye uğrayan Çinliler, Orta Asya'dan çekilmişler, Araplar, Türkistan'ın en büyük kısmında egemen olmuşlar, Sır Derya'yı da geçip Türk ülkelerine girmişlerdir. Bu savaşta Türklerin Müslümanların tarafını tutmasının sebebi kolayca anlaşılır. Çinliler, Türklerin tarihin fecrine çıtkıkları zamandan beri en amansız düşmanı idiler. Bir Türk'ün kendini bu kompleksten kurtarabilmesine imkân yoktu. Diğer taraftan Türklerin Müslümanlarla büyük geçmişi yoktu. Gerçi Semerkant ve Buhara'yı Türkeşler, Araplara karşı kanlı şekilde savunmuşlardı. Fakat böyle vuruşmalar Türk boyları arasında da oluyordu. Savaş bittikten ve Maveraünnehir'de Müslüman mülkî idaresi kurulduktan sonra, yerli Türklere çok iyi davranılmış, hatta bunlardan Müslümanlığı kabul edenlere, fatihlerle tamamen eşit muamele yapılmıştı. Nihayet Arapların o zamanki asıl Türk yurtları olan Orta Asya'nın kuzey - doğusunu tehdit etmelerine coğrafya bakımından olanak yoktu. Halbuki Çin, Türk imparatorluğu'nun zayıf anlarında bunu denemişti. Zira Türk ve Çin devletlerinin sınırını genellikle Çin Seddi teşkil ediyordu. Arapların başkenti Bağdat ise, Türklere göre dünyanın öbür ucunda idi.

Bu Talas meydan muharebesinde Araplarla Türklerin silah arkadaşlığı yapmaları, VII. yüzyılın iki büyük fatih milleti arasında büyük bir psikolojik yakınlaşma meydana getirdi. Müslüman dininin dünya ölçüsündeki hoşgörürlüğü ve Türklerin din konusunda hiçbir devirde taassup göstermemeleri, bu yakınlaşmayı kolaylaştırdı. Bu muharebeden iki yüzyıl sonra Türk imparatorluğunun resmen Müslüman dinini kabul etmesi bu gelişimin sonucu bulunmaktadır.

Bu suretle Türkler, bu devirde genellikle İranlılar ve Araplarla iyi ilişkiler kurdular. K., İran'a karşı dostluk politikası takip etmişler, mecbur olmadıkça savaşa girişmemişlerdir. Sâsânîlerin en büyük şehinşahı olan ve kırk sekiz yıl saltanat süren I. Husrev Anûşirvân (Nûşirevân), 563'te İstemi Kağan'ın damadı olmuştu. Oğlu ve ardılı IV. Hürmüz, İran tarihinde "Türk - Zâd" diye anılır ve anası tarafından İstemi Kağan'ın torunudur. Nuşirevân'ın ordusunda Türk birliklerinin önemli rol oynadığı da bilinmektedir. IV. Hürmüz'ün oğlu ve ardılı (ki anne annesi Türk imparatorluk prensesi olmaktadır) II. Husrev Pervîz, doğuda Türk dostluğuna güvendiği için, büyük fütuhatını yapabilmiş, Mısır'ı, Yemen'i, Filistin'i, Rodos'u, Üsküdar'ı almıştır. Nihayet bunun yeğeni olan III. Yezdigird, Arap istilâsı önünde Türk Kağanı'na sığınmıştır.

Batı Köktürk Kağanı Tung-Yabgu'nun (619-630) İran ile barışı bozması, Arap istilâsını geniş ölçüde kolaylaştırdı. Aksi halde, Arapların İran'a karşı Bizans'a karşı olduğundan büyük bir başarı kazanabilmeleri mümkün olmaz, birçok yerler fethedebilir, fakat Bizans gibi İran imparatorluğunu da yıkamazlardı. Tung - Yabgu Kağan, Rey ve Isfahan'ı fethetmek suretiyle İran imparatorluğunun can damarlarını tahrip etti; tamamen Yakın Doğu'ya inmiş oldu. 623'te K., Kafkasya'dan gelen Hazar Türkleri ve Bizans kuvvetleri, beraberce İran ordusunu yok ettiler. Bu darbe, Arap fütuhatına yol açtı. Çin, batıdaki bu Türk başarılarını dikkatle izliyordu.

Bütün Türkçe konuşan kavimlere millî "Türk" adının verilmesi de K. devrinde olmuştur. O zamana kadar kendi boylarının ve kabilelerinin adlarıyle "Hunlar, K., Hazarlar, Kırgızlar, Karluklar, Türkeşler, Çigiller, Yağmalar, Uygurlar" gibi adlarla anılan Türkçe konuşan kavimlerin hepsine Türk denmesi ve Arap, Bizans kaynaklarında da böyle anılması, Türk milliyetinin oluşmasında büyük hamlelerden biri olmuştur. Bu suretle K., kendi boylarının adı olan "Türk" ismini, bütün Türkçe konuşan kavimlere kabul ettirmişler ve Köktürk hanedanı iktidardan çekildikten sonra artık zamanımıza kadar böylece sürüp gelmiştir. Rusların Türk kavimlerine "Özbek, Kırgız, Kazak, Azerî, Türkmen, Tatar, Başkurt, Çuvaş, Yakut, Karakalpak" gibi kabile isimleri takmak istemelerine kadar Türkçe konuşan kavimler bir tek millet olarak kabul edilmişlerdir.

K. zamanında Türk nüfusu çok büyük sayıda çoğalmıştır. Bu devirde de Türk kavimlerinin hareketlerinin başlıca nedeni bu nüfus çoğalması olmuştur. VI. yüzyılda 400 000 tahmin edilen Türklerin Kırgız boyu, VII. yüzyılda 2 milyonu bulmuştur. Böyle bir çoğalma geniş ölçüde yayılmayı icap ettiriyordu. Yine meselâ Çin kaynaklarına göre Doğu Türkistan'ın M. Ö. I. yüzyılda nüfusu 1 milyondan azmış (vergiye bağlı 315 000 erkek saptandığına göre), IX. yüzyıl başlarında Arapların vergi koymak için yaptıkları hesaba göre Maveraünnehir gibi çok verimli bir ülkenin nüfusu ancak 1,5 milyondu. Bu boşluklar, çoğalan Türk nüfusu ile doldurulmuştur. Bu surette Doğu ve Batı Türkistan'daki seyrek nüfus, artan Türk boylarının buraya yerleşmesi için bir sebep olmuştur.

K.'in Hunlar ile aynı kavimden olduğu, Çin kaynakları tarafından kesin şekilde doğrulanmıştır.

Türk Takvimi: Türkler, "Oniki Hayvanlı Takvim" denilen millî takvimlerini kullanmışlardır. Müslüman dinini kesin şekilde kabul edip Hicret esasına ve kamerî ay hesabına dayanan İslâm takvimini kullanmaya başlayıncaya kadar bu böyle olmuştur. Hatta Müslümanlıktan sonra da zaman zaman Oniki Hayvanlı Takvim'i kullanmaya devam etmişlerdir. Z. V. Togan'ın yaptığı hesaplara göre, bu takvimin başı M. Ö. 2000 yılları civarında olması gerekir. O zamandan başlıyarak Türk kavimlerinin bu takvimi kullandıkları sanılabilir. Takvim adını her yıla verilen on iki hayvanın adından almıştır. on iki yıl devam eden her devreden sonra, yeni ve aynı hayvan adlarını taşıyan ikinci bir devre başlamaktadır. On iki yıl, sırasıyle şu hayvanların ismini taşımaktadır: Sıçan, Öküz, Kaplan, Tavşan, Ejder, Yılan, At, Koyun, Maymun, Tavuk, Köpek ve Domuz.

Köktürk toplumu, Müslümanlıktan önceki bütün Türk tarihinde olduğu gibi aristokrasi esasına dayanmaktadır. Soylulara "tarhan" denilmekte, bunlar vergi vermemektedirler. Soylular piramidinin başında "Kağan" denen Büyük Türk Hakanı vardır. Batı'da da bir "Kağan" vardır, aynı hanedandandır ve Doğu'dakine bağlıdır. Kağan'ın eşine "Katun" denir (bu isimler sonradan "Khakan" ve "Khatun" olmuştur). Şehzadelere "Tigin", eşlerine "Konçuy" adı verilir. "Yabgu" ve "Şad" sanını taşıyan Tiginler, genel valilik, başkomutanlık gibi önemli memuriyetlerde bulunan şehzadelerdir. Boy hükümdarına "han" ("khan" yahut "kan") denmektedir. Diğer soylulara "tarkhan, çur, apa, tudun" denilmiştir. Hassa askerine "böri" yani "kurt" denir, bunların subayları tamamen soylulardan seçilir.

Her Türk genci askerdir. Askerlik yeteneğini kaybetmemek için toprakla uğraşmaz. Toprağı sürenler yaşlılar ve tutsaklardır.

Fuhuş meçhuldür. Evli bir kadına tecavüzün cezası idamdır. Genç kıza tecavüzse, genç kız evlenmeyi kabul etmediği takdirde aynıdır. Hırsızlık yapan, çaldığının on mislini öder, ödiyemezse özgürlüğünü kaybeder, tutsak sayılır. Evlilik, soyluluk ve servetçe yakın olanlar arasında olur. Soylu genç kızlar, halktan erkeklerle evlenemezler.

Sonuç olarak, yukarıdaki açıklamalardan, K.'in Türk tarihinde pek büyük bir merhaleyi, önemli bir dönüm noktasını teşkil ettiği anlaşılmış oldu. Sahalin adasından İran ortalarına ve Kırım'a kadar uzanan büyük Türk Asya imparatorluğunun hayatiyet sebepleri üzerinde yeteri kadar durulmuş, Coğrafya etmenlerinin tarih koşullarına etkisi açıklanmış, Türk milletinin karakter ve psikoloji yapısının esasları belirtilmiştir.

Ankara Üniversitesi Umumî Türk Tarihi Profesörü Dr. Mehmet Altay Köymen şöyle diyor: "Gerek kurdukları devletlerin sayısı, gerekse rol oynadıkları coğrafî sahaların genişliği cihetinden, Türkler ile mukayese edilebilecek başka bir kavim, tarihte gösterilemez" *(Selçuklu Tarihi,* II, s. XIII, T. T. K. yayınlarından).

İstanbul Üniversitesi Umumî Türk Tarihi Profesörü Dr. İbrahim Kafesoğlu da şöyle yazıyor: "Malûm olduğu üzere, Müslümanlık dışındaki Türklük âleminde hükümdar, fevkalbeşer bir varlık sayılır ve ona, âdemoğullarında bulunmıyan gizli kuvvetler ile birlikte bizzat tanrılık vasıfları izafe edildiği için, Tanrı tarafından insanları idareye memur harikulâde bir mahlûk addolunurdu. Bu sebeple, ilâhî kudrete sahip Hakan, mukaddes telâkki edilir ve bu kudsiyet, kan rabıtaları dolayısıyle, bütün hânedân efradına teşmil olunurdu. Hânedân âzasından her biri, ceddinden ilâhî kuvveti tevarüs ettiği için, hükümdar olmak kabiliyet ve hakkına mâlikti" *(Sultan Melikşah,* 141, İst. Ün. yayınlarından).

Türklerde Hakan insanüstü bir varlıktır. Türk hakanında bizzat tanrılık nitelikleri bulunduğuna inanılır. Bilge Kağan, Orhun Yazıtlarında şöyle anılmaktadır: "Tanrı'ya benzer, Tanrı'dan olmuş, Türk Bilge Hakan" (Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları,* I. 22, 53, T. D. K. yayınlarından); "Tanrı irade ettiği için, Hakan mevkiine oturdum" (aynı eser, I, 27, 41).

Türk hakanı, Tanrı iradesini yerine getirmek için Türk milletinin başına geçmiştir. Bundan dolayıdır ki, kutsaldır ve bu kutsallık, hakanın hanedanının bütün üyeleri için de söz konusudur. Hanedanın her erkek üyesi (tigin), hükümdar olan babasından veya atasından tanrısal kudreti aldığı için, Türk hakanı olmak hakkına ve yeteneğine sahiptir. Zaten Türk imparatorluğu hanedanın ortak malıdır. Her Türk şehzadesi, daha çocuk denecek kadar genç yaşında bir ülkenin askerî genel valiliğine getirilir ve o ülkeyi yarı bağımsız şekilde, bir hükümdar gibi idare eder. Hanedan üyelerinden hangisinin hakan olacağı, belli bir kurala bağlanmış değildi. En güçlüsü genellikle bu mevkie yükselir. Bu durum çok defa büyük iç çekişmeler doğurur. Fakat hanedan dışından hiçbir fert, hakan olmayı aklından bile geçiremez. Hiçbir Türk, hanedan dışından bir ferde hakan olarak boyun eğmez. Büyük mevkiler çok kere babadan oğula geçer. Bu şekilde bir Türk aristokrasisi kurulmuştur. Fakat bu aristokrasi, Batı'da olduğu gibi halk tabakasından, kesin hak ayrılıkları ile ayrı düşmüş değildir.

O devirlerde Türkler için coğrafya kavramı olmadığı söylenebilir. Kendi yurdunun kurallarının değiştiğini, nüfusun fazlalaştığını, iktidardan uzaklaştığını gören bir Türk topluluğu, birkaç yıl içinde Çin'e, Hindistan'a, İran'a, Avrupa'ya gitmiş ve buralarda da bağımlı olarak yaşadığı görülmemiştir. Derhal başa geçmiş, yerli halkı örgütlemiştir. Türklerin Orta çağdaki bu nitelikler, Yeniçağda İngilizler (Anglo-Saksonlar)'de görüldü. Bu suretle Roma ve Türk imparatorluklarından sonra dünya tarihinin üçüncü evrensel imparatorluğu olan Britanya imparatorluğu kurulmuştur.

KÖLCSEY [*kölçei*], **Ferenc** (Szödemeter 1790 - 1838), Macar şairi, yazarı ve eleştiricisi. Soylu bir aileden gelen K. hukuk öğrenimi yapmıştır. 1812 yılından başlayarak malikânesine çekilmiş, tarım ve edebiyatla uğraşmıştır. 1830'da Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1832 - 1834 yılları arasında millet vekilliği de yapmıştır. Şiir, hitabet ve eleştirme alanlarında eser vermiş olan K., romantik bir şair olarak tanınmıştır. Yurt sevgisini dile getiren en tanınmış şiiri *Himnusz* (İlâhi) [1823] tur. Macar millî marşı haline gelen bu şiirinde K., Macar milleti için Tanrıya dua eder. Alman balladlarından ilham alan K., Macar edebiyatında ilk olarak bu türde de eserler vermiştir. Bu yolda yazdığı en tanınmış eseri *Szép Lenka* (Güzel Lenka) [1820] dır. K.'nin Macar Bilimler Akademisinde verdiği nutuklar dil ve deyiş bakımından dikkati çekmiştir. K., sağlam edebî eleştirme örnekleri de vermiştir.

KÖLE : bk. KÖLELİK.

KÖLE DEVLETİ (Esir Devleti). IX-X.yüzyıllarda asi zenci kölelerin Arabistan'ın bazı yörelerinde kurdukları devlet. Bunlar aynı zamanda kendilerine göre bir mezhebe girerlerdi. Mezhepleri ve devletleri için bk. KARMATÎLER.

KÖLELİK, insan ırkının bazı üyelerinin, aynı ırkın başka üyelerine zorla yüklediği kayıtsız şartsız bağlılık ve hizmet yükümü, ve bunun sonucu olarak yükümlünün bağımlı olduğu "hukukî" durum. Çeşitli türleri dünyaya yayılmış pek eski bir müessese olan K.'in uygulanma şekilleri ülkeden ülkeye çok değişmiş olduğu için K. teriminin kısa ve geniş bir tanımı yapılamamıştır. Genel olarak K., kişiliği üzerinde kısmen veya tamamen mülkiyet hakkı kurulmuş bir kimsenin durumudur. İngiliz filozofu Leonard H. Hobhouse (1864 - 1929)'a göre köle, kanun ve geleneklere göre başkasının malı sayılan insanlardır. Fin antropoloğu E. Westermarck (1862-1939) için K.'in başlıca karakteristiği, kölenin efendisine bağlılığının zorunlu nitelikte olmasıdır. Amerikan Yüksek Mahkemesi köleyi, "bir başkasının istemine tamamiyle bağımlı olan kimse" olarak tanımlamıştır. Fakat K. müessesesi o kadar değişik şekiller göstermiştir ki, hakkında yapılacak her tanımla birlikte tanımın dışında kalan değişik durumlarını da göstermek gerekli olur. Ancak bu müessesenin değişmeyen karakteristikleri vardır ki, onlar da, isteme aykırı hizmet zorunu, serbest hareket etme hakkından yoksunluk ve kölenin çalışma ürününün köle sahibine ait olmasıdır. Serflik, peonluk, zorunlu çalıştırma, çalışma sözleşmesi, patronluk sistemi, çeyiz parası adıyle gizlenen bir bedelle kız satın alma, çocuk çalıştırma, mahpuslara iş gördürme ve tarih boyunca savaş tutsaklarına gördürülen işler gibi çeşit çeşit, derece derece, açık veya maskelenmiş özgürlük kısıtlamaları da K. teriminin kapsamına girebilir. Serf, hareket serbestliği kısıtlanmış olmakla beraber, köle gibi satılamazdı. Efendisine karşı onun bazı hizmetlerini görmekle yükümlü bulunur, fakat boş zamanlarında kendi tarlasını sürebilirdi. Zorunlu çalışma da K. gibi zorunlu hizmeti gerektirir. Bununla beraber, K. sisteminde kölenin sahibi, kölesinin hizmetinden onun sahibi sıfatıyle yararlandığı halde zorunlu çalıştırma sistemi hükümetlerce ve ceza olarak uygulanır. Uzun zamanlardan beri Güney Amerika'da uygulanan peonluk, serfliğin ayrı bir şeklidir. Peon (İsp. *peon,* yaya, piyade), alacaklısı için çalışan bir kimsedir. Peonun borcu arta arta ödenemeyecek hale gelir, ölümünde de borçları çocuklarına geçer ve böylece peonluk kalıtsal bir durum alır. Peonluğun başlıca nedeni borçluluk olduğu halde ne K.'in ve ne de serfliğin ana nedenleri bu değildir. Gelin bedeli ödeme veya evlâtlık alma gibi toplumca uygun görülen işlemler maskesi altında gizlenen K. şekillerine gelince, gerçi evlenme vesilesiyle kızın kendisinden başka "mülkiyeti"nin de devredilmesi nedeniyle iki aile arasındaki bağlar sağlamlaşmakta ve dolayısıyle evliliğin kararlı olması sağlanmakta idiyse de, uygulamada bu âdet çoğu zaman soysuzlaşarak ticarî bir işleme dönüşmekte ve kadın, onun bedelini ödemiş olan adamın mülkü haline gelmekte idi. Esasında hayırlı bir âdet olan evlât veya evlâtlık edinme işlemi de çoğu zaman köle edinmenin maskelenmiş bir şeklidir. Yoksul ailelerin kız çocuklarını evlât edinenler bu yoldan evlerine bedava hizmetçiler sağlarlar.

İnsanların toplumlar halinde gruplaşmalarıyle birlikte yürütülmeye başlamış gibi görünen K. düzeninin varlığı, Hammurabi kanunnamesinde iyice ortaya çıkar. Eski toplumlarda bu düzenin şekli ve niteliği çok değişik olmuştur. K. müessesesi Fırat - Dicle uygarlıklarında ve Perslerde de çok geçerlikte olmuş, fakat başlangıçtaki Mısır ekonomisi için olduğu derecede hayatî bir önem taşımamıştır. Eski Ahit kitabındaki pasajlardan da anlaşıldığına göre İbrânîlerde de K. vardı. K. Homeros zamanında Yunanistan'da yerleşik bir mü-

essese idi ve site - devletler halkının büyük bir bölümünü köleler oluşturmakta idi. Bu kölelerden ev hizmetlerinde, tarım işlerinde, başka çeşitli ağır hizmetlerde ve zanaat alanlarında yararlanılırdı. Yunanistan'da, o zamanki Anadolu'daki kadar yaygın olmamakla beraber, meselâ tapınaklara bağlı köleler gibi, kamu hizmetleri gören köleler de vardı. Site - devletin düzenli hayatında köleler genellikle iyi muamele görürlerdi, fakat her yerde olduğu gibi, sistemin kötüye kullanıldığı da olurdu. Hesiodos'un bu konu ile ilgili olarak çizmiş bulunduğu ekonomik tablo hiç de hoş değildir ve Sparta'nın *heilotes* denilen serflerine uygun görülen muamele bütün bütün zulüm niteliğindeydi. Köleler kanun nazarında birer mülktü. Kölelerin azat edilmesi de sık sık görülen hallerdi. Böylece ortaya azatlı köleler problemi çıkmış, azatlıların toplum içindeki hukukî durumlarının ayarlanmasında çok güçlük çekilmişti. Roma tarihinin başlangıçlarında K. Yunanistan'dakine benzerse de, sonraları Roma devletinin alabildiğine genişlemesi ve Roma'nın askerî zaferleriyle birlikte yeni bir tarım işçisi köleler tipi ortaya çıkmıştı. Burada, toprak sahibinin hemen hemen mutlak egemenliği altında olmakla beraber, onunla hiçbir zaman kişisel ilişkileri olmayan büyük sayıda kölelere yalnız tarım alanında olmak üzere yoğun bir çalışma uygulanırdı. Roma'nın gitgide zenginleşmesi sonunda evlere bağlı köleler hayli çoğalınca kölelerin sayısı büyük rakamlara ulaşmıştı. Kölelerden gladiator savaşlarında, sahnelerde ve hatta bir dereceye kadar fuhuşta yararlanılırdı. Çoğu yabancı milletlerden olan bu kölelerin bazıları yüksek kültüre sahip bulunur, bu gibileri öğretmen olarak kullanılırdı. Büyük sayıda köleye sahip olmak bir debdebe alâmeti sayılır, özellikle Asya'dan getirilen yabancı köleler çok makbul tutulurdu. Bütün kölelere ve özellikle tarım kölelerine karşı çok sert davranılırdı. Fethedilen ülkelerin sömürülmesi de K. afetinin yaygın bir hal almasına yol açıyordu. Roma'ya yeni köle topluluklarının gelmesi nedeniyle eski köleler sık sık azat ediliyor ve azatlılar Roma'nın toplum düzeninde anlamlı bir etken halini alıyorlardı. Kölenin toplum içinde "legal" (kanunî) bir mevkii yoktu. Köle ancak, zina, nikâh düşmeyen akraba ile cinsî münasebet veya hükümdara veya devlete ihanet gibi seyrek hallerde, sahibi lehinde veya aleyhinde şahitlik edebilirdi. İmparotorluğun büyümesi en yüksek derecesine yaklaştığı sıralarda, kölelerin durumu bir dereceye kadar düzeltilmişti. Hıristiyanlık hareketi kölelerin durumunun düzelmesine pek yardım edememiş olmakla beraber, insanlık ilkelerini yaymış ve zulüm ve baskı altında yaşayan sınıflara ümit ve cesaret verebilmiştir. Zamanla Roma'nın iktisadî hayatında bir gelişme olmuş ve tarım K.'i hemen hemen ortadan kalkmış, bu çeşit köleler çiftçi *(colonia)* sıfatını kazanmışlardır. Bu gelişmeler bir çeşit toprak ağalığı düzeni olan malikâne ekonomisine geçişi hazırlamış ve tarım kölesi, "serf" halini almıştır. Ortaçağda serflik veya yarı serflik çok geçerli bir düzen olarak sürüp gitmiş fakat ev köleleri yine ortadan kalkmamıştır. Kilise genel olarak köle azat etmeyi teşvik etmiş olmakla beraber, kilise adamlarına bağlı veya kilisenin malı olan birçok köle vardı. Roma'da ağır suçlara verilen cezalardan biri de suçlunun köle olarak satılması idi. Kölelik Bizans İmparatorluğu'nda da çok uygulanmıştı ve o zamanların Akdeniz korsanları da yaptıkları akınlarda ele geçirdikleri esirleri köle olarak satıyorlardı. İskandinavyalı akıncıların zaman zaman bütün Avrupa kıyılarını yoklayarak yakaladıkları insanları köleleştirdikleri olmuştu. İslâm dünyası da, Hıristiyanlık gibi köle sistemini benimsemiş ve İslâm ülkelerinde K. standart bir düzen olmuştur. Doğu ülkelerinde harem bekçileri olarak kullanılan hadım edilmiş zenci köleler (harem ağaları) bu ülkelerden önce aynı maksatlarla Yunanistan'da, Roma'da ve özellikle Bizans döneminde çok yaygındı. Bunlara Romalılar *eunuchs,* Yunanlılar *eunoukhos* (= yatak bekçisi veya yatak odası bekçisi) derlerdi. Fakat harem ağalığı düzeni en uzun ömrünü yine de doğu ülkelerinde yaşamıştır. K. Doğu'da ilk tarihî gelişmelerle birlikte kök salmış ve çağımıza kadar da öyle kalmıştı; bu durum bugün bile bir dereceye kadar devam etmektedir. Batı Avrupa'da doğrudan K., Ortaçağın sonlarına doğru ortadan kalkmış olmakla beraber, kölelere kadırgalarda kürek çektirme âdeti devam etmiş ve cezaî nitelikte serflik (kürek mahkûmluğu, forsalık) şeklinde XX. yüzyıla kadar sürdürülmüştür. Rusya'da K., Batı'daki ülkelere oranla daha uzun zaman yaşamıştır. Gerçekten de Deli Petro (Büyük Pyotr) ülkedeki serflerin sosyal derecelerini K.'e indirmiştir. Mağripli Arapların, daha sonra da Türklerin fetihleri sonunda K. durumuna düşen insanların sayısı daha da büyümüş, Hıristiyanların sonradan topraklarını yeniden ele geçirmeleri sonunda da köle sayısı büsbütün artmıştı.

XV. yüzyılda Avrupa milletlerinin denizaşırı keşiflere ve sömürge kurma hareketlerine başlamaları ile beraber, K. tarihinde yeni ve önemli bir dönem açıldı. Amerika kıtasının keşfedilmesi yeni bir çağın başlangıcı olmuştu. Sömürgelerin refahı; pamuk, kahve, pirinç, indigo ve şeker gibi yararlı biçimde ihraç edilebilecek maddelerin geniş ölçüde üretilmesine bağlı idi. Bu üretim büyük tarım işletmeleri kurulmasını ve bunlarda çalışacak ucuz işçi sağlanmasını gerektiriyordu. Ücretle çalışacak işçi bulunamadığı için, iş gücü sağlama konusunda o yerin yerlilerini zorla çalıştırmak yoluna gidildi. İspanyol sömürgeciler, bunu, haraç ödeme niteliğinde bir çalışma sistemi olan *encomienda* ve sömürgedeki toprakları içinde yaşayan yerlilerle birlikte sömürgecilere dağıtma sisteminden ibaret olan *repartimiento* yöntemleriyle sağladılar. Fakat çok geçmeden yerlilerin zorla çalıştırılmaya elverişli olmadıkları anlaşıldı. Bunlar ya baskı ve zulüme dayanamayarak ölüyorlar ya da hatta kadınlarını ve çocuklarını da yanlarına alarak kütle halinde intihar ediyorlardı. Böylece yerlilerin nesli tükenme derecesine gelmişti. Bunun üzerine Avrupalılar iş gücü problemlerini çözümlemek için Afrika zencilerine el atmayı düşündüler. Avrupalılar Afrika zencilerini XV. yüzyıldan önce de biliyorlardı, fakat Avrupa'da pek az zenci vardı. Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarına giden Portekizliler ilkin 1433'te iki zenciyi köle olarak getirmişlerdi. Ondan sonraki keşifler, daha çok Afrikalının getirilmesiyle sonuçlanmıştı. O sıralarda Portekiz'de iş gücü sıkıntısı çekilmekte idi ve zenci kölelerin bu sıkıntıyı giderebilecekleri anlaşılmıştı. 1460'tan sonra her yıl ülkeye yedisekiz yüz zenci köle ithal edilir olmuştu. Çok geçmeden İspanya da Portekiz gibi Afrika'dan zenci köle ithal etmeye başlamıştı. Buna göre, Yeni Dünya'daki sömürgecilerin de, iş gücü bulma konusunda Afrikalı zencileri hatırlamaları doğal idi. Meksika'daki Chiapa piskoposu Bartolomé de las Casas, Amerikalı yerlilerin neslini tükenmekten korumak kaygısı ile 1519'da İspanya'ya giderek kral V. Carlos (Şarlken)'un huzuruna çıktı ve sömürgelere, tarım işleri için daha elverişli olduklarına inandığı zenci köleler gönderilmesini rica etti. Piskoposun teklifi uygun görülerek Afrikalı köle ticaretine büyük bir hız verildi. Yüz yıl sonra, 1619'da, zenciler Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgelerine de getirilmeye başlamış, bir Hollanda gemisi 20 zencilik yükünü, Virginia'daki Jamestown köyüne boşaltmıştı.

Dört yüzyıla yakın bir zaman Afrika kıtası Yeni Dünya'nın iş gücü ihtiyacını karşılamaya çalışan insanların sistemli akınlarına uğradı. Kuzey ve Batı Amerika kıtalarına götürülen zencilerin sayısı pek kesin olarak bilinmemekte, bu konudaki tahminlerle ilgili rakamlar çok değişmektedir. Bu işleri inceleyen bilginler köle ticareti döneminde 30 milyon kadar Afrikalı zencinin Amerika'ya götürülmüş olabileceğini ileri sürmektedirler. Yalnız Brezilya için tahminler 3 milyonla 18 milyon arasında değişiyor. Toplam rakamın milyonlara ulaştığında kimsenin şüphesi yoktur. Atlas Okyanusu'nu sağ kalarak aşan her bir Afrikalıya karşı birkaç Afrikalının akınlarda ve deniz yolculuğunda ölmüş olduğu düşünürse, köle ticaretinin Afrika halkı üzerindeki yıkıcı etkisinin ne derecede korkunç olduğu anlaşılır.

Aşağı yukarı bütün dünya tarihi boyunca K. müessesesine genel olarak doğal, kaçınılmaz ve hattâ arzu edilir bir nesne gözü ile bakılmıştır. Büyük dinlerin hiçbiri onu resmen kötülememiş, sadece K. düzeninin kötüye kullanılmaması yolunda telkinlerde bulunmuş ve köle azat etme işlemini teşvik etmiştir. Bazı ülkelerde insanlık ilkelerinden esinlenen kişiler K.'in kötülüğünü belirtmişlerse de, çabalarından bir sonuç alamamışlardır. XVIII. yüzyılda K. müessesesine karşı gösterilmeye başlayan muhalefet, batılı ülkelerde demokrasi ilkelerinin benimsenmekte olmasını, insanî duyguların gelişmesini ve Jean - Jacques Rousseau ile öteki bazı filozofların öğretilerinin etkilerini yansıtıyordu. İlk harekete geçenler Quaker'ler oldu. Daha 1671'de Hakikat Dostları (Quaker'ler) Derneğinin kurucusu George Fox, vaazlarında K.'in kötülüklerini anlatıyor, 1783'te de İngiliz Quaker'leri, kamuoyunu etkilemek amacıyle K.'e karşı bir dernek kuruyorlardı. Yine İngiltere'de, aralarında Granville Sharp, James Ramsey, Thomas Clarkson, William Wilberforce, Henry Brougham, Zachary Macaulay ve başkaları gibi açık fikirli seçkinler de mücadeleye katıldılar. Bunların ilk hedefi, köle ticaretinin kaldırılması idi, ve uzun süren şiddetli bir mücadeleden sonra bu çabalarının mükâfatını, 1807'de İngiliz Parlamentosunun çıkardığı ve her türlü köle ticaretini yasaklayan bir kanunla aldılar. Bu hareketi başka milletler de izledilerse de, onların bu konudaki çabaları yeterince samimî değildi. Sonra İngiliz reformcuları saldırılarını K.'in kendisine yönelttiler. Bu konudaki kazanılmış hak sahiplerinin çok şiddetli muhalefetine rağmen 1833'te İngiliz Parlamentosu, İngiliz yönetimi altındaki bütün ülkelerde kölelerin azat edilmesini emreden bir kanun çıkardı. Bu örneği 1848'de Fransa, 1858'de Portekiz, 1863'te Hollanda, 1865'te Amerika Birleşik Devletleri ve 1888'de de Brezilya uyguladı. Brezilya hariç olmak üzere, Güney Amerika cumhuriyetleri 1810 ile 1830 arasında birer birer bağımsızlıklarını kazandıkları zaman, anayasalarına kölelerin azat edilmesi hükmünü de koydular.

Bununla beraber, K. müessesesi dünyanın birçok yerinde hüküm sürüyor ve onunla mücadele devam ediyordu. Bu konu ile ilgili yüzlerce anlaşma da genellikle etkisiz kalıyordu. Bu arada önemli bir istisna 1890'da Brüksel'de 17 millet tarafından imzalanan ve köle ticaretine karşı o zamana kadar en açık anlamlı hükümler tespit eden bir belge olan Afrikalı Köle Ticaretinin Yok Edilmesi Kararıdır. Milletler Cemiyeti de K.'i kaldırmak maksadıyle dünyanın her tarafındaki K. durumlarını inceletmiş, 1926 tarihli K. Konvansiyonu'nu kabul ettirmiş ve yine Milletler Cemiyetinin ilgisi ve baskısı ile 1923'te Afganistan'da, 1924'te Irak'ta, 1926'da Nepal ile Kelât'ta, 1929'da Ürdün'de ve İran'da, 1937'de de Bahreyn'de kölelik kaldırılmıştır. Birleşmiş Milletler de Milletler Cemiyetinin bu problemle ilgili çabalarına devam etmiş fakat çıkarılan güçlükler yüzünden başarıları çok sınırlı olmuştur.

Yüzyıllarca mücadeleye rağmen K. müessesesi bugün hâlâ yaşamaktadır ve K.'in yürürlükte olduğu ülkeler bunu gizli tutmak istedikleri için bugün dünyadaki kölelerin sayısını bilmeye olanak yoktur. Bununla beraber, hem K.'in, hem de köle ticaretinin Suudî Arabistan'da, Yemen'de, Oman'da ve Aden'de yürürlükte olduğunu gösteren inandırıcı deliller vardır. En güvenilebilir tahminler, Arap Yarımadasında köle sayısını 500 000 dolaylarında göstermektedir. Habeşistan K.'i kaldırmış olduğunu bildirmişse de, sahiplerinin kovalamasından kaçan kölelerin durmadan Sudan'a sığınmaları, Habeşistan'ın bu savını çürütmekteydi. Tibet ile Orta Asya'daki durum hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, uzmanlar buralarda da K.'in yaşadığında birleşirler. Bazı Afrika devletlerinde de K.'in devam ettiğine şüphe yoktur. 1935 yılında Mussolini Habeşistan'ı işgal ederken ileri sürdüğü bahanelerden biri de bu ülkedeki K.'i ortadan kaldırmaktı. Daha birkaç yıl önceye kadar da batılı ülkeler, Sovyetler Birliği'ni, zorunlu çalışma kampları kurmakla suçlamakta idiler. Bu kamplarda bilinmeyen sayıda işçiler fiilen köle muamelesi görürler. Bu gibi kamplardan II. Dünya Harbi'nde Naziler de yararlanmışlardı.

Bugünkü Amerika Birleşik Devletleri topraklarına ilk zenci topluluğu 1619'da, o zaman bir İngiliz sömürgesi olan Virginia'ya geldiği zaman K. müessesesi Güney Amerika'da ve Batı Hind adalarında kök salalı yüz yıl olmuştu. Fakat Güney ve Orta Amerika ülkelerinde zenci kölelerin zamanla İspanyol veya Portekizli sömürgecilerle karışarak melez bir ırk yaratmalarına göz yumulduğu halde, Kuzey Amerika'da, çoğu kuzey Avrupalı, sarı saçlı, beyaz ırktan olan sömürgeciler, başlangıçtan itibaren ırk ayırımı konusunda hassas davranmışlar ve bu yüzden zenci köleler hor görülmekten ve ona göre muamele görmekten kurtulamamışlardı. Kuzey Amerika'nın güney bölümünde zenci köleler özellikle pamuk tarlalarında ve büyük sayıda çalıştırılmaya başlanmış, pamuğu çekirdeklerinden ayıran bir makinenin bulunmasıyla bu ürünün ihraç edilmesi büyük kazançlar sağlayınca, pamukçuluğun ve dolayısiyle zenci kölelerin iktisadî önemi daha da artmış ve bu bölge ekonomik refah statükosunu korumak için, K.'e karşı olan Kuzey'e cephe almış ve hatta bu yüzden Güney eyaletleri, konfederasyon halinde birleşmişlerdi. Programının en önemli maddesi K. müessesesinin kaldırılması olan kuzeylilerin Cumhuriyetçi Partisinin 1860'ta iktidara gelmesi ve oluşan iç savaşta 180 000 azatlı zenci askerle desteklenen Kuzey ordusunun 1864 ve 1865'te Güneylileri yenmesi, Amerika Birleşik Devletleri'nde K.'in bir anayasa hükmü olarak 1865'te ortadan kalkmasıyle sonuçlanmıştı (bk. LİNCOLN, Abraham).

KÖLEMEN DEVLETİ : bk. MEMLÛKLER.

KÖLEMENLER : bk. MEMLÛKLER.

KÖLN, Batı Almanya'da şehir. Rheinland - Westfalen eyaletinde, Rhein'in sol kıyısında bulunur. Nüfusu 863 000 (1969) dir ve % 64'ü Katolik'tir. Federal Almanya'nın büyüklük bakımından üçüncü şehridir. Denizden 36 m yükseklikte olup, Kölner Bucht (K. koyu) adını taşıyan, tarıma çok elverişli bir havzadadır. II. Dünya Harbi'nde binalarının %72'si yıkılmış ve nüfusu, harbin sonunda 40 000'e kadar düşmüştü. Sonradan kalkınmış ve fikir hayatı merkezi, iktisadî merkez

KÖLN : Genel görünüş

olarak yerini tekrar kazanmıştır. K. garı Almanya'nın en büyük garı olup, Rhein'in akışını düzenlemek için yapılan çalışmalar, şehri önemli bir ticaret ve endüstri merkezi haline getirmiştir. Karnavalı, ilkbahar ve sonbahar panayırları, çok turist çekmektedir. Küçük deniz gemileri kolayca K.'e kadar gelebilirler. Çelik fabrikaları, kimya endüstrisi, otomobil, traktör, gıda maddeleri fabrikaları, basımevleri, deri fabrikaları vardır. Üniversitesi, okulları, musiki konservatuvarı ve bütün şehre hâkim katedrali meşhurdur.

Tarih : Şehir, İmparator Augustus veya Tiberius zamanında kurulan ve İmparator Claudius zamanında genişleyerek Colonia Claudia Augusta Agrippinensium adını alan Romalı askerî sömürgeden türemiş, adı da Colonia (= sömürge) kelimesinden bozulmuştur. Burada pagan tapınakları ve çok eski bir Hıristiyan mezarlığının kalıntıları bulunmuştur. IV. yüzyıldan beri bir piskoposu olan şehir, XIII. yüzyılda serbest imparatorluk şehri olmuştur. Bütün Ortaçağ boyunca büyük bir ticarî merkez ve Hansa üyesi olarak yaşamıştır. 1794'te Fransızlar tarafından alınmış, 1815'te Prusya'ya verilmiştir. Kolonya (yani K. suyu), ilk olarak burada bulunmuştur.

KÖMÜR, siyah renkli, içinde yüksek oranda karbon bulunan katı yakıt.

Maden Kömürü, başlıca bitki fosillerinden meydana gelmiş katı yakıt. Bu husustaki çeşitli teoriler esasta birleşir. M. K. damarlarının meydana gelebilmelerine olanak sağlayan büyük bitki birikimlerinin gerçekleşmesi; nemli, ılık iklim, yaygın sığ bataklıklarda çok çabuk gelişen yoğun ormanlar ve bu tür ormanların üzerinde bittiği toprağın, çok uzun sürede, yavaşça çökmesi gibi koşul ve olaylarla açıklanmaktadır. Zemin çökmesinin zaman zaman ve düzensiz bir şekilde meydana geldiği tahmin edilmektedir. Aksi halde tek bir bitki birikimi nedeni ile ancak tek bir M. K. damarının meydana gelmesi gerekirdi. Bataklıklarda, su altında biriken ağaç gövdeleri, bitki, yaprak, spor ve polen kalıntıları, havadaki oksijenin etkisinden kurtularak, çürümeye vakit bulmadan, birtakım bakteri ve mantarların etkisi ile *biokimyasal* bir çözülmeye uğramışlardır. Bu suretle, ilk karbonlaşma kademesinde *turba* ve turbadan da linyit kömürü oluşmuştur. Bataklık ormanlarını meydana getiren başlıca bitkiler, büyük boyda eğrelti otları, kalamitler, sijilerler, lepidodendron ve kordaitlerdir. Anî zemin çökmeleri sırasında, bataklıkları nehir ve deniz suları basar, sürükledikleri mil ve çamurlar bu bataklıkları tamamiyle kaplardı. Zemin çökmesi olayı yavaşlayınca, yeniden çöküntü devresi başlayana kadar, tekrar büyük bitki yığıntılarını kapsayan bataklıklar meydana gelmekte idi. Böylece, sırası ile bitki kalıntılarını kapsayan bataklık zemininin çökmesi, çöken yerin, suların sürükledikleri tortullarla dolması, tekrar zeminin çökmesi, yeniden bataklık meydana gelmesi ve ormanla kaplanması gibi olaylar, tektonik denge meydana gelinceye kadar, zaman zaman tekrarlanmış, çok uzun jeolojik devirler devamınca bitki tabakaları ile tortul tabakalar, aralıklı ve üstüste istiflenmiştir. Örneğin, yurdumuzun Zonguldak kömür havzasında yirmi beş adet kadar işlenebilir kömür damarı; şist, konglomera ve gre taşları gibi tortul tabakalar arasında, 600 - 700 m kadar toplam kalınlıkta olan "karbonifer" serisi içinde sıralanmıştır.

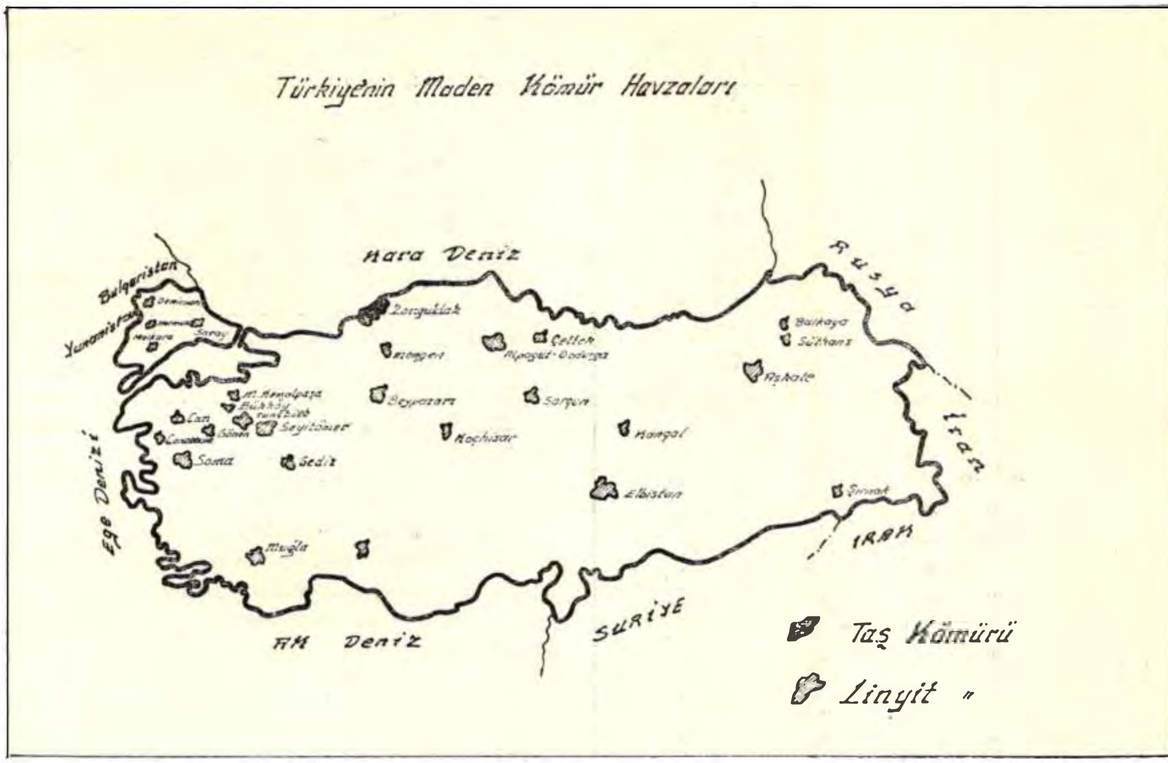
Karbonlaşmanın ikinci kademesi olan *jeokimyasal* devrede, yüksek basınç ve ısı gelişmesi ile taşkömürü meydana gelmiştir. Basınç, kısmen, damarların üstünde bulunan, kalın tortul tabakalarının yarattığı yük (statik basınç), kısmen ise dağlar oluşumuna yol açan, arz kabuğunun kıvrılması (dinamik basınç) olayından doğmuştur. Yüksek ısı da aynı olaylar sonucunda meydana gelmiştir. Aynı güçler, mineralojik yapılarına göre tortul tabakaları sıkıştırmış, şist, gre ve konglomera taşları haline getirmiştir.

Linyit kömürleri ile taşkömürleri arasında, türleri bakımından birçok kademeler vardır. Turba kademesinden geçip oluşan linyit ve taşkömürlerine *humuslu kömürler* (hümitler); bataklık diplerinde, ölü yağlı küçük canlı varlıklar ve bataklıklara, sularla sürüklenmiş anorganik çamurlardan oluşmuş kömürlere ise çürük *ılâm kömürleri* (Sapropelitler) denir.

Meydana geliş yerlerine göre kömür yatakları iki gruba ayrılır: Bunlardan birinci ve en önemlisi, kalıntılarının, bitkilerin bitme yerinde karbonlaştığı "otokton" oluşumlardır. (Dünya kömür yatakları rezervlerinin % 90'ı). Bu tür yatakları, kömür damarları içinde ve üzerinde zaman zaman bulunan ve damara dik durumda olan bitki gövdelerinden tanımak mümkündür. İkinci gruba giren kömür yatakları ise, bitkisel kalıntıların sular etkisi ile sürüklenip, bitme alanlarından uzak, çukur yerlerde, koy ve körfezlerde birikmesi ile meydana gelmiş "alokton" oluşumlardır ve bunlar az görülür. Karbon devri bitkileri, zamanımızdaki bitkilerin meydana geldikleri aynı maddelerden, başlıca hidrojen, karbon ve oksijenden yapılı idi. Bu maddelerin, turba, linyit, taşkömürü ve antrasite dönüşümleri, karbon oranının gittikçe artışı, hidrojen ve özellikle oksijen oranının ise azalışı şeklinde olmuştur .

Kömür türünden katı yakıtların (susuz, külsüz esasına göre) yapıları şöyledir :

	% C	% O_2	% H_2	% N_2	% S
Turba	59,0	33,6	5,7	1,7	
Linyit	68,0	25,7	5,3	1,0	
Taşkömür (Zong.)	86,7	6,3	5,1	1,0	0,9
Antrasit	95,0	2,0	2,0	1,0	

KÖMÜR: Türkiye'de maden kömürü havzaları

Karbonlaşmanın artması ile, kömürün uçucu maddeleri azalır, ısı değeri ise çoğalır. Zonguldak havzası taşkömürlerinin uçucu maddeler oranı % 29,5 - 35,5, ısı değeri ise; yukarı kalori (külsüz ve rutubetli) 8350 - 8450 K. Cal./kg, aşağı kalori (külsüz susuz) 8180 - 8280 K. Cal./kg dır.

M. K.'leri, kaynağı bitkisel, siyah (taşkömürü) veya kahverengi - siyah (linyit) renkte, doğal katı yakıtlardır. Yaşları ve dolayısıyle de ısı değerleri bakımından başlıca üç gruba ayrılırlar : Taşkömürü, linyit ve turba. Birbirine yakın yapıda olan bu üç ürün, aynı madde karbonu çok değişik oranda ihtiva eder. Zaman içinde oluşumları aynı seyri izlemiştir. Bilimsel araştırmalar sonucunda, taşkömürü oluşumunun, yaklaşık olarak, 300 - 400 milyon yıl, daha genç olan linyitlerin ise 40 - 60 milyon yıl önce başladığı anlaşılmaktadır. Taşkömürünün oluştuğu jeolojik "permo - karbon" devrinde, arzımızı saran devamlı sıcak ve rutubetli iklimden başka, devamlı volkanik faaliyetler nedeni ile bol miktarda yayılan karbondioksit gazları, gür ormanların yetişmesine çok elverişli bir ortam sağlamakta idi. Buna benzer şekilde, linyitlerin oluştuğu jeolojik "tersyer" devrinde de iklim sıcak, ve yoğun volkanik faaliyet vardı, ormanlar gür ve geniş alanlara yayılmıştı.

Kömür içindeki higroskopik veya bağlı rutubet, karbon, hidrojen, oksijen, azot ve kükürt miktarı oranları, "elementer analiz" yolu ile belirtilir. Birçok amaçlar için yeterli olan "kısa analiz" yardımı ile kömürlerin, su (orijinal rutubet), kül, uçucu maddeler, ısı değeri, pişme ve koklaşabilme yeteneği gibi özellikleri saptanır. Çeşitli kömürlerin tüm özellikleri gözönüne alınarak, uluslararası bir kömür sınıflandırma sistemi geliştirilmiş ve her değişik taşkömürüne özel bir "kod numarası" verilmiştir. Buna göre, yurdumuzun taşkömürleri 634 kod numarası almıştır.

Maden ocaklarından çıkarılan ham kömür (tuvönan kömür), yıkama tesislerinde (lavuarlarda) temizlenip, parça büyüklüklerine göre sınıflandırıldıktan sonra, piyasaya satılabilir şekilde hazırlanmış olur. Yurdumuzda satışa verilen taşkömürlerinin parça büyüklükleri şöyledir :

Parça kömür (krible), 50 mm den büyük

18 — 50 mm
10 — 18 mm
0,5 — 10 mm
0 — 0,5 mm

M. K.'lerinden üretilen başlıca kimyasal maddeler : Naftalin, sülfat, piridin, benzol, zift, xylol, toluol, gaz, amonyak, fenol, formol, alkoller 0X0, katran v. b. Bu değerli maddeler ise çeşitli endüstrilerin gelişmesine esas olan ham maddelerdir.

Dünyada bugün için, 5 200 milyar tonun üzerinde faydalanılabilir rezerv bulunduğu hesaplanmıştır. Bu rezervlerin, kıt'alar arasındaki dağılışı :

Amerika	2 280	milyar	ton
Avrupa	680	"	"
Asya	2 010	"	"
Afrika	210	"	"
Avustralya	20	"	"
Toplam	5 200	milyar	ton

Dünya yıllık üretimi ve başlıca üretici ülkelerin dünya üretimine katkı oranları :

		Dünya üretimine katkı % si
Çin	600 milyon ton	25,8
Birleş. Amerika	471 " "	20,2
Sovyet Rusya .	425 " "	18,3
Büyük Britanya	190 " "	8,3
Fede. Almanya	135 " "	5,8
Polonya . . .	119 " "	5,1
Hindistan . . .	64 " "	2,7
Fransa	51 " "	2,2
Güney Af. Cum.	49 " "	2,1
Japonya . . .	49 " "	2,1

Kömür üreten başlıca memleketlerin 1969 yılındaki durumları :

	milyon ton	Taşkömürü	Linyit
Sovyet Rusya	608 " "	468	140
Çin	600 " "	?	?
Birl. Amerika	508,7 " "	503,8	4,9
B. Britanya .	153 " "	153	—
B. Almanya .	219 " "	111,6	107,4
Polonya . .	164 " "	134,4	29,6
Hindistan . .	77,8 " "	73,3	4,5
D. Almanya .	252 " "	1,5	250,5
Fransa	43,6 " "	40,6	3
G. Af. Birliği	52,4 " "	52,4	—
Japonya . . .	44,8 " "	44,5	0,3
Avustralya . .	68 " "	45	23
Türkiye . . .	10,3 " "	4,6	5,7

Dünya üretimi ise 1969 yılında 1769,2 milyon ton taşkömürü ve 764 milyon ton linyit olmak üzere, toplam 2533,2 milyon ton M. K.'dür.

Kömür endüstrisinin yurdumuzdaki durumu :

Türkiye'mizde şimdilik bilinen rezervler şöyledir :

	Taşkömürü	Linyit
Görünür	199.246.000 ton	370.081.654 ton
Muhtemel	261.485.000 "	175.780.100 "
Mümkün	892.369.000 "	10.891.170 "
Toplam	1.313.100.000 ton	556.752.924 ton

Türkiye'de 1969 yılı üretimi :

Taşkömürü	Linyit	Toplam
4.684.000 ton	5.773.000 ton	10.457.000 ton

Yurdumuzda, taşkömürü madenlerinin tümü, linyit madenlerinin ise yaklaşık olarak % 60'ı kamu sektörü "Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ)" tarafından işletilmektedir. Merkezi Ankara'da bulunan Kuruma bağlı üretim ve dağıtım kurumları ile, bulundukları yerler şöyledir :

1 — Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi (Zonguldak)
2 — Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi (Tavşanlı)
3 — Alpagut - Dodurga Linyitleri İşletmesi (Çorum)
4 — Orta Anadolu Linyitleri İşletmesi (Beypazarı)
5 — Doğu Anadolu Linyitleri İşletmesi (Aşkale)
6 — Kömür Satış ve Tevzi Müessesesi (Ankara)

Bunlardan başka, hazırlık evresinde bulunan Amasra ve Elbistan üretim alanları da kayda değer.

Özel sektöre bağlı olarak çalışan linyit alanlarının başlıcaları ve rezervleri ise :

	Rezerv ton
Cemal Ünal (Krolin Madencilik Şirketi)	80.000.000
Çan Havzası	50.000.000
Bolu - Mengen Havzası	32.000.000
Malkara (Tekirdağ)	30.000.000
Nadir Hakkı Önen (Ege Madencilik) ...	18.000.000
Hasan Şen (Kavak)	18.000.000
Sivas (Kangal)	12.000.000
Halifan (Bingöl)	10.000.000
Bolu - Düzce Havzası	2.500.000
Yeni Çeltik Havzası	2.200.000
Balkaya (Erzurum)	1.800.000
Bolu - Göynük Havzası	1.350.000

Tarih: XIX. yüzyılın başlangıcında II. Sultan Mahmut, donanma, darphane, tersane, fabrika ve limanların ihtiyacını karşılamak için yurt dışından sağlanan kömür yerine, yurt içinden kömür sağlanmasını istemiştir. Bu amaçla, terhis olan deniz erlerine, taşkömürü örnekleri verilmiş, döndükleri köylerinde kömür aramaları istenmişti. 1822 yılında deniz erlerinden biri, Karadeniz kıyısındaki Ereğli Kestaneci köyünden, "Kara taş" örneklerinden ilkini İstanbul'a getirmiş ve II. Sultan Mahmud tarafından beş kese altın ile ödüllendirilmişti. Ne yazık ki bu ilk buluşa gerekli önem verilmemişti. 1829 yılında aynı yerden, Uzun Mehmet adlı diğer bir deniz eri ikinci kez kömür bulduğunu bildirmiştir. Kendisine ödül olarak, ömür boyunca maaş bağlanmış ve bu kez buluşa daha çok önem verilmiştir. Taşkömürünün böylece bulunuşundan ancak 26 yıl sonra, 1848'de, konu üzerinde ciddiyetle durularak "Ereğli Taşkömürü Havzası" I. Abdülmecid tarafından, kendi "Hazine - i Hassa" vakıfları arasına katılmıştır. Zonguldak Kömür Havzası, ilk bulunuşundan başlayarak, devamlı olarak el değiştirmiştir. 1848 yılında başlamak üzere havza'daki madencilik işi, sırası ile şu idareler altında yürütülmüştür: Osmanlı İmparatorluğu Hazine Nezareti (1849 - 1854); İngiliz Hükümetiyle yapılan mukavele uyarınca, fakat Osmanlı İmparatorluğu Hazine Nezaretinin denetimi altında olmak kaydıyle, geçici olarak İngilizler tarafından (1854 - 1855); Hazine Nezareti altında, müteahhitler vasıtasıyle (1855 - 1865); Bahriye Nezareti (1865 - 1908); Nafıa Vekâleti (1908 - 1914) ve daha sonra Ziraat ve Ticaret Vekâletleri tarafından yönetilmiştir. Bu dönemler sırasında kömür üretimi, Devlet kontrolü altında olmakla beraber, çoğu kez, kaynağı Türk ve yabancı olan çeşitli özel firmalar tarafından yapılmıştır. 1865 - 1914 yılları arasındaki dönemde, Zonguldak Kömür havzasındaki Türk sermayesinden başka, İtalyan, Yunan, Ermeni, Alman, Belçikalı, Rus ve Fransızlara ait yabancı menfaatler de vardı. I. Dünya Harbi sırasında Zonguldak, Harp Kömür Merkezi olarak örgütlenmiş ve bu işin başına bir Alman albayı atanmıştır. Zonguldak'a karayolu ve tren bağlantısı yoktu ve Karadeniz, Rus donanmasının kontrolü altında idi. Sözü geçen donanma birçok defalar Zonguldak limanı ve kıyı kuruluşların top ateşine tutmuştur. Bunun sonucu, kömür üretimi 1911 yılında 904 bin ton iken, 1917 yılında 158 bin tona düşmüştür. Savaştan sonra üretim yavaş yavaş artarak 1920 yılında 570 bin tona ulaşmıştır. 1936 yılında Fransız mülkiyeti altındaki bütün madenler Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafın-

dan satınalınmış (15.10.1940 tarih ve 3867 sayılı kanun) ve Etibank, kömür imtiyazlarının yönetimi ile görevlendirilmiş olup, kendine bağlı, yerel işletme müdürlüğü olarak "Mahdut Mesuliyetli Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi (EKİ)"ni kurmuştur. Bu tarihte bazı ocaklar hâlâ özel kuruluşların elinde bulunmakta idi. 1940 yılında bunlar da satın alınarak EKİ'ye devredilmiştir. 1.9.1957'de kabul edilen 6974 sayılı kanunla, kömür üretimi ile uğraşan kurumlar Etibank'tan ayrılıp, tüzel kişiliğe ve iktisadî özerkliğe sahip TKİ Kurumuna verilmiştir.

Linyit kömürlerinin, yurdumuzda önemli miktarda kullanılması 1914 - 1918 yılları arasında başlamış ve Anadolu'nun birçok bölgelerinde linyit işletmeleri kurulmuştur. 1917 yılında üretim 650 tona çıkmıştır. Mütareke yıllarındaki duraklamadan sonra 1938 yılında, sırası ile Değirmisaz ve Tunçbilek 1939 yılında da Soma linyit işletmeleri imtiyazları devir alınarak 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren üç linyit işletmesi birleştirilerek, Etibank Mahdut Mesuliyetli Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesine devredilmiştir. Bu kurum ise 31.8.1957 tarihinden başlamak üzere, 22.5.1957 gün ve 6972 sayılı kanunla yeni kurulan "Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu" na aktarılmış, 1960 yılında da Seyitömer Havzası, ek bir üretim bölgesi olarak çalışmaya başlamıştır.

Yurdumuzda taşkömürü tüketimi, başta kok ve demir - çelik fabrikalarında olmak üzere, sırası ile elektrik santralleri, ulaştırma, şehir havagazı, ısınma, tekel ve çimento fabrikalarında yapılırken; linyit kömürleri, en çok ısınma işlerinde olmak üzere, elektrik santralleri, azot sanayii, nakliye işleri, Sümerbank, şeker fabrikaları, çimento fabrikaları, tekel fabrikaları ve küçük sanayide kullanılır.

Kok Kömürü, koklaşabilir türünden, ince kömürlerin (0 - 10 mm), yan yana kurulmuş özel yatay fırınlarda, hava değinmeden pişirilmesi ve uçucu maddelerin giderilmesi ile üretilir. Pişme, 1100 - 1200° C ısıda 15 - 20 saat sürer. Yüksekliği 4 m, uzunluğu 10 - 12 m ve eni 0,45 m olan bu fırınlar arasında bulunan bölmelerden geçirilen gazlar, yanmak suretiyle kömürün pişmesi için gerekli yüksek ısıyı sağlar. Kömür, pişip koklaştıktan sonra, kor halinde, mekanik bir itici yardımı ile dışarı itilerek özel bir vagona doldurulup, su serpmeli soğutucudan geçirilerek sevke hazır olacak yükleme rampasına boşaltılır. Taşkömüründen üretilen yüksek nitelikteki bu kok, "metalürjik kok" olarak, bilhassa demir üretiminde kullanılır. 1 ton kömürden 700 - 800 kg kok, 300 - 350 m³ gaz ve diğer çeşitli ürünler elde edilir.

Yurdumuzda, 1970 yılında elde edilen kok kömürü miktarı ve üretim yerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

	Ton	
Karabük Demir ve Çelik Fabrikası	823.200	(Metalürjik)
Ereğli Demir ve Çelik Fabrikası	485.653	(")
Zonguldak Kok Fabrikası	51.284	(Zong. Kok)
İstanbul Yedikule - Kurbağalıdere	27.248	(Sömikok)
Beyoğlu Gaz	61.379	(")
Ankara Gaz	84.594	(")
İzmir Gazhane	11.992	(")
Toplam	1 545 350	Ton

Odun Kömürü, havada kurutulmuş, 1 - 2 m lik düzenli istiflenmiş, yığın (torluk) halindeki odunların, sınırlı hava verilmek suretiyle, ayarlı ve yavaşça yakılması ile elde edilir. Yanma sırasında, odun içindeki maddelerin bir kısmı uçar veya yanar. Torluk'un üstü toprakla kaplanmış olup ortasında bir baca ve bu bacaya yandan bağlı bir hava giriş kanalı vardır. Yanma, 8 - 10 gün sürer ve odunun, ağırlık olarak, % 15 - 20'si odun kömürü haline gelir. Külü az olan odun kömürünün rengi siyah, özgül ağırlığı 1,5 - 2, ısı değeri ise 8000 kcal olup, odunun türüne göre, içindeki karbon oranı % 90, hidrojen oranı % 2,8, oksijen oranı ise % 7,2 civarındadır.

KÖMÜR HAFIZ EFENDİ : bk. HAFIZ KÖMÜR EFENDİ.

KÖMÜR İŞLETMELERİ (Ereğli Kömürleri İşletmesi) (EKİ), merkezi Zonguldak'ta bulunan taşkömürü işletmeleri grubunu meydana getiren bir kurumun adı.

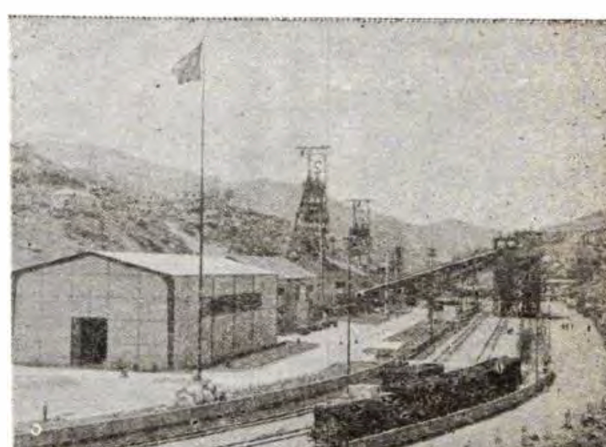
Bu kurum, Zonguldak kömür havzası diye adlandırılan bir taşkömürü havzasının, 5.6.1940 tarih ve 3867 sayılı kanunla imtiyazına sahip işletmecisidir. Merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğüne bağlıdır ve bu Genel Müdürlüğün en önemli kurumlarından birisidir.

KÖMÜR İŞLETMELERİ: Zonguldak limanı yükleme kuruluşları kargo ve lauar

Zonguldak kömür havzasının sınırlarını saptama yetkisini, 3867 sayılı kanun, Bakanlar Kuruluna vermiştir.

15.10.1940 tarih ve 2/14547 sayılı Bakanlar Kurulu kararına göre bu alan sınırı, Amasra - Karadeniz Ereğlisi arası bir şerit halinde saptanmıştır.

KÖMÜR İŞLETMELERİ : Uzun Mehmet I ve II numaralı kuyu

KÖMÜR İŞLETMELERİ: Asma baca ağzı

Daha sonra 3.12.1953 tarih ve 4/1922 sayılı Bakanlar Kurulu kararında, bu sınır:

Kuzeyi, Karadeniz Ereğlisi yeni mendireğinin başlangıcından itibaren 825. m deki mendirek feneri merkezinden, kıyıyı izleyerek Amasra mendireği ucundaki fenere eğri hat; doğusu, bu noktadan 400 m lik Aşağıköy tepesindeki nirengi ve güney noktasından geçerek,

y = 66481,90
x = 46264,90

koordine değerlerini haiz 771 rakımlı Göldağı tepesi üzerindeki nirengi noktasına kırık hat. Güneyi ve batısı, sınır başlangıcı olan Karadeniz Ereğlisi yeni mendireğinde, başlangıçtan itibaren 825. m deki mendirek feneri merkezine doğru hat olarak sınırlandırılmıştır.

Halen yürürlükte bulunan ve 5.2.1958 tarih, 4/9925 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile de kuzeyi, Karadeniz Ereğlisi yeni mendireğinin başlangıcından itibaren 825. m deki mendirek feneri merkezinden başlayıp,

y = 66481,9
x = 46264,9

koordine değerlerini haiz 771 rakımlı Göldağı tepesi üzerindeki nirengi noktası ile 400 rakımlı Aşağıköy tepesindeki nirengi noktasından Amasra mendireği ucundaki fenere kırık hat, kıyı hattı boyunca İnebolu iskelesine eğri hat; doğusu, bu noktadan Kastamonu hükümet konağına doğru olan hat; Kastamonu hükümet konağından başlayıp, Araç hükümet konağından geçerek Karabük hükümet konağına kırık hat;

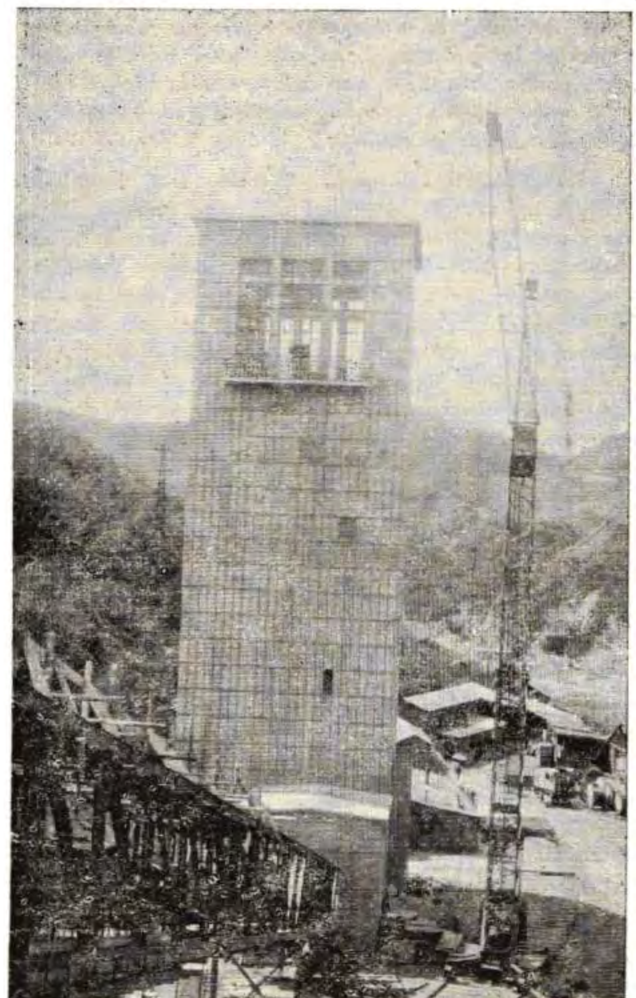

KÖMÜR İŞLETMELERİ: Kok fabrikası

batısı, Karabük hükümet konağından başlayıp Devrek hükümet konağından geçerek hudut başlangıcı olan Karadeniz Ereğlisi yeni mendireğinde başlangıçtan itibaren 825. m deki mendirek fenerine kırık hat sınırlariyle çevrili taşkömürü havzasının, Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi alanına katılması kabul edilmiştir. Türkiye'de bilinen maden kömürlerinden tek taşkömürü havzası, "Zonguldak Kömür Havzası" diye isimlendirilen havzadır. Memleketimizde bulunan diğer maden kömürleri linyit cinsindendir. Türkiye'de maden kömürünün bulunuşu çok eski tarihlere dayanmış olabilir. Ancak bizim bilebildiğimiz, taşkömürünün bulunuşunun XIX. yüzyılın başlarına doğru olduğudur.

Birinci Dünya Harbi sırasında (1914 - 1918) başına bir Alman albayı getirilerek kurulan Harp Kömür Merkezi ile Ereğli Kömür Havzası, Almanya'nın nüfuz bölgeleri haline gelmiş ve bu devrede eski şirketlerin aksiyonları Alman sermayedarların eline geçmiş bulunmaktadır.

Birinci Dünya Harbi'nden sonra mütareke devresinde kömür havzasının önemi, işgali buraya kadar uzatmış ve havza Fransız işgal kuvvetlerinin eline geçmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki durum aynen şöyle idi: Fransız Sermayeli Ereğli Şirketi, İtalyan Sermayeli Türk Kömür Madenleri Şirketi ve diğer büyük ve küçük üreticiler çalışmakta idiler. Bu durum 1929 senesine kadar devam etmiştir. Bu devrenin sonlarına doğru Türkiye İş Bankası havza işleri ile ilgilenmiş

KÖMÜR İŞLETMELERİ: Çatalağzı yeni ihraç kuruluşu

ve bundan sonra Maden Kömür İşleri, Kozlu Kömür İşleri, Kilimli Kömür Madenleri, Kireçlik Kömür Madenleri adı altında 4 tane daha Anonim Şirket kurularak havzada işletmeciliğe katılmıştır.

İş Bankasının bu şekilde maden kömürü işletmeciliği alanına girmesi üzerine, durumda değişiklik olmuş ve adı geçen bankanın isteği, diğer üreticilerin de katılması ile, satış yarışını önlemek üzere, iç ve dış piyasaya satılan kömürlerden azamî şekilde faydalanılabilme amacıyle 1929 yılında bir satış bürosu kurulmuştur. Bu satış bürosu Ereğli Şirketinin yönetiminde 1935 senesine kadar çalışmıştır.

Bu büro, 1936 yılı başında İş Bankasına ait Maden Kömürü İşleri Türk Anonim Şirketinin yönetimine verilmiş ve 30.4.1937 tarihine kadar Kömür Satış Birliği adı altında çalışmıştır.

Daha sonra, Ereğli Şirketinin hükümetçe satın alınması üzerine, Kömür Satış Birliği 1.5.1937 tarihinde Ereğli Kömürleri İşletmesinin yönetimine katılmıştır. Bu kuruluş, görevine Ereğli Kömürleri İşletmesi Satış Şubesi adı altında 15.10.1940 tarihine kadar devam etmiştir.

Ereğli Kömürleri İşletmesi :

1935 yılında Türk madenciliğine bir yön vermek üzere kurulan Etibank'ın kuruluş sebeplerinden birisine ulaşılmak için, Zonguldak kömür havzasındaki diğer işletmeler de 5.6.1940 tarihinde yürürlüğe giren 3867 sayılı kanun gereğince, Bakanlar Kurulunun 15.10.1940 tarih ve 2/14547 sayılı kararnamesi ile devletleştirilmiştir. Bunun sonucu olarak o zaman Etibank'a bağlı bir müdürlük şeklinde olan Ereğli Kömürleri İşletmesi de 1 Aralık 1940'da havza kömürlerini işletmek üzere kurulmuştur.

Sermayesi 440 milyon lira olup, bunun 1966 yılı sonuna kadar 327 milyon lirası ödenmiş bulunmaktadır.

Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesinin merkezi Zonguldak olup, il sınırları içinde kuruma bağlı doğudan batıya doğru olmak üzere Karadon, Üzülmez, Kozlu, Armutçuk üretim bölgelerine ayrılmıştır.

İktisadî Devlet Teşekkülleri, Müesseseleri ve İştirakleri adı altında 440 sayılı kanun gereğince Müessese, Yönetim Komitesi, Müessese Müdürü, Teknik, Tesis ve İdarî Müdür Muavinlikleri ile merkezde muhtelif Şube Müdürlükleri ve ayrıca İstihsal Müdürlüğü ve buna bağlı Bölge Müdürlükleri tarafından yönetilmektedir. Bölge Müdürleri örgütü, başta Bölge Müdürü olmak üzere, Teknik Muavin, İstihsal, Etüd - Emniyet Başmühendislikleri, ayrıca İstihsal Başmühendislikleri, nezaretçi ve işçilerden meydana gelmiştir.

Ocaklar :

EKİ Kurumunun ocakları Zonguldak kömür havzasında karbonifer pencerelerinin bulunduğu alana dağılmış vaziyettedir.

Bunlar da Armutçuk, Kozlu, Üzülmez ve Karadon'da bulunmaktadır. Bu mevkilerde bulunan ocaklar yine aynı isimle belirtilen Armutçuk - Kozlu - Üzülmez ve Karadon Bölge Müdürlükleri tarafından yönetilmektedir.

Yeraltı Kuruluşları :

Kurumun ocaklarında 1966 yılı sonu itibariyle çalışır durumda yatay ve eğik 310 km uzunluğunda açık galeri ve 8 509 m uzunluğunda dikey kuyu çalışmaktadır. Galerilerden 260 km sini lâğımlar, yani kömür damarı dışındaki taş galeriler, geriye kalan 50 km sini de, kömür damarı içinde sürülmüş tabanlar meydana getirmektedir.

KÖMÜR İŞLETMELERİ: Asma transfer istasyonu

Yerüstünden açılan ana ihraç kuyuları 6,5 m çapında olup, derinlikleri 400 - 620 m arasındadır.

Havalandırma kuyuları ve bürler de genellikle 4,5 - 5,5 m çapında yapılmaktadır. Kurum ocaklarında sürülen galerilerin ortalama kesiti ise 11 m² kadardır.

Yerüstü Kuruluşları :

Havzada bulunan yerüstü kuruluşları, ocaklardan yapılan üretime uygun olarak kurulmuş olup, sınaî ve sosyal kuruluşlar olarak iki grupta görülebilir.

Sınaî Kuruluşlar :

1. — Ereğli Liman Yükleme Kuruluşu: (250 t/h kapasiteli).
2. — Armutçuk İhraç Kuruluşu: (Köpe sistemi) (350 t/h ihraç kapasiteli).
3. — Armutçuk Lavuarı: (200 t/h yıkama kapasiteli).
4. — Kozlu Uzun Mehmet Kuyuları, 1 ve 2 No: lu (540 t/h ihraç kapasiteli).
5. — Zonguldak Lavuarı (3×250 t/h yıkama kapasiteli).
6. — Zonguldak Limanı, yükleme kuruluşları (1300 - 1600 t/h kapasiteli).
7. — Üzülmez Kok Fabrikası (80 000 t/sene kok imâl kapasiteli).
8. — Karadon İhraç Kuruluşu (400 t/h ihraç kapasiteli).
9. — Çatalağzı Lavuarı (2×250 t/h yıkama kapasiteli).
10. — 15 000 voltluk enerji hattı şebekeleri ve çeşitli trafo istasyonları.
11. — Kompresör Kuruluşları (Kozlu'da 1 × 34 000 ve 1 × 30 000 m³/h kapasiteli, Asma'da 2 × 20 000 m³/h kapasiteli ve Karadon'da 1 × 34 000 ve 2× 30 000 m³/h kapasiteli türbo kompresörleri).
12. — Zonguldak'ta fabrika niteliğinde EKİ Merkez Atelyeleri ile bölgelerde bulunan atelyeler.

Sosyal Kuruluşlar :

1. — Armutçuk işçi ve memur sitesi ile bekâr işçi barındırma kuruluşları.
2. — Kozlu Bölge yazıhanesi.
3. — Kozlu Kılıç memur sitesi, İhsaniye ve Kasaptarla işçi sitesi ile 17 ve İhsaniye bekâr işçi barındırma kuruluşları.
4. — Üzülmez Bölgesinde kurulmuş işçi ve memur siteleri, Çaydamar, Asma, Dilâver bekâr işçi barındırma kuruluşları.

KÖMÜR İŞLETMELERİ: Karadon bekâr işçi barındırma kuruluşlarından bir görünüş

5. — Zonguldak Merkez Fener Mahallesi ve Altmışdokuz mevki işçi ve memur lojmanları.
6. — Karadon işçi ve memur sitesi ile bekâr işçi barındırma yerleri.
7. — Elektrik ve makina atelyeleri ile mineroloji, jeoloji laboratuvarları, ofis binaları, spor kuruluşları, yemekhane, yatakhane ve dershaneleri ile uygulamalı dersler için bir eğitim ocağını içine alan İnsangücü - Eğitim Merkezi (İlgili Kalkınma Planları ile paralel yürütülen EKİ amenajman programındaki öngörülen hedeflere ulaşabilmek için gerekli teknik ve kalifiye elemanı yetiştirebilmek amacıyle kurulan EKİ İnsangücü - Eğitim Merkezinde Ocağa İntibak Eğitimi, işçiler için Okuma - Yazma, Maden Başçavuşu Yetiştirme - Ocak içi Elektrikçiliği - Topograf - Çırak - Tekâmül kursları olmak üzere 27 ayrı branşta eğitim yapılmaktadır).

Bu kursların süresi, önemine göre bir ay ile iki yıl arasında değişir. Bu kurslarda 1967 yılına kadar 19 046 kişi çeşitli kurslara tâbi tutulmuştur.

8. — Zonguldak kömür havzasında EKİ tarafından kurulan 10 okul, 2 hastahane ve 2 dispanser vardır.

Kömür Havzasında Yeni Genişletme Projesi :

Memleketin artan enerji ihtiyacı karşısında taşkömürü üretimini arttırmak amacıyla, mevcut kuruluşlara ek olarak, yenileri projeye eklenmiş olup, bunlardan 700 t/h ihraç kapasiteli (Köpe sistemi ile çalışan) Çatalağzı ihraç kuruluşu (Skiple teçhiz edilmiş inşaat ve montaj safhasında) vardır. Ayrıca kurumun 5. bölgesi niteliğinde olan Amasra Ocağı İkinci Beş Yıllık Plân'a alınmış ve 1965 yılı sonunda ocağın açılmasına başlanmıştır. Bu ocaktan 1972 yılında günde 2 500 ton tüvönan üretim yapılması kararlaştırılmıştır.

KÖMÜR İŞLETMELERİ: Ereğli Kömür İşletmeleri İnsangücü - Eğitim ocağı

Ayrıca ocakların üretimini sürdürme bakımından Kozlu'da —425, Üzülmez'de —150, Karadon'da —364 kot hazırlıkları yapılmaktadır.

Üzülmez Bölgesi Asma ve Dilâver ocaklarının konsantrasyonunu ve daha derin kotlardan yapılacak üretimi gerçekleştirmek bakımından Asma'da biri kafes, diğeri de skip ihraç kuruluşu ile donatılacak iki kuyu hazırlanması plânlanmış olup, bunlardan kafes kuyusunun kazısına 1966 yılında başlanmıştır. Diğerinin kazısına da 1967 yılı içinde başlanacaktır. İhraç kapasiteleri ise 650 t/h olacaktır.

Diğer taraftan Amasra ocağının hazırlığına paralel olarak lavuar yükleme kuruluşları, yol ve sosyal kuruluşlar da İkinci Beş Yıllık Plana konulmuştur.

Yönetici ve Teknik Eleman Durumu :

Kurumda 1 228 memur, 141 hizmetli, 230 teknik eleman, 50 000'e yakın işçi bulunmaktadır.

İşçilerden ortalama olarak 33 000'i devamlı çalışmakta olup, kalanı nöbetleşerek çalıştırılmaktadır.

KÖMÜRCAN, Kirkor (Kömürciyan) (İstanbul 1868-İstanbul 1958), öğretmen ve profesör. Bezzaz (Beyazu) Haçadur Kömürcüyan ile, ileri gelen Ermenilerden Kayserili Karabet Frenkyan'ın kızı Madam Akabi'nin oğludur. Ermeni Mektebinde ilk ve orta, Mülkiyenin İdadî kısmında lise öğrenimini tamamlamıştır. Ekim 1888'de Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâneyi "iyi" derece ile bitirmiştir. 10 Mayıs 1889'da Selânik İdadîsi Riyaziye öğretmenliğine atanarak öğretim mesleğine girmiştir. K., sağlığında gönderdiği bir mektupta, resmî hayatını şöyle anlatmaktadır: "Selânik İdadîsi Riyaziye öğretmenliği; Işık Lisesi, Feyz-i Sıbyan adıyle Selânik'te bulunduğu zaman bu okulun Riyaziye öğretmenliği; 1892'de Balıkesir İdadîsi son sınıfı Riyaziye, ilm - i servet (iktisat), kozmografya (astronomi), kimya öğretmenlikleri ve müdür yardımcılığı, 1894'te Edirne İdadîsi müdür yardımcılığı ve trigonometri, kozmografya, kimya öğretmenlikleri; İstanbul'da Arşagunyan Ermeni Mektebi teorik hesap, geometri öğretmenlikleri; Maarif Nezareti İdadî Mektebleri müfettişliği; Yüksek Ticaret Mektebi Muhasebe öğretim üyeliği; Maliye Tatbikat Mektebi ticarî hesap öğretmenliği; Yüksek Ticaret Mektebi müdürlüğü ve ticarî hesap, malî cebir profesörlüğü; aynı okul

K. KÖMÜRCAN

Akşam Serbest Ticaret devresi ticarî hesap öğretmenliği; kızlar için açılan ticaret kursu ticarî hesap öğretmenliği; Erkek Amelî Hayat mektebi ticarî hesap öğretmenliği; Kız ve Erkek Amelî Hayat mektebleri ticarî hesap öğretmenliği; İstanbul Lisesi ticaret kısmı ticarî hesap öğretmenliği; Kabataş Lisesi Ticaret Sınıfı ticarî hesap öğretmenliği; İstanbul - Taksim Eseyan Ermeni Mektebi muhasebe ve ticarî hesap öğretmenliği; İstanbul - Nişantaşı (Nor Tı Broz) Mektebi muhasebe ve ticarî hesap öğretmenliği; İstanbul Orta Ticaret Mektebi ticarî ve malî hesap öğretmenliği; İstanbul Ticaret Lisesi ticarî ve malî hesap, malî cebir öğretmenliği; Yüksek Ticaret Mektebi ticarî ve malî hesap, malî cebir profesörlüğü; Ziraat Bankası memurları kursu ticarî hesap öğretmenliği yaptıktan sonra 1930'da Maarif Vekâletince bana "profesörlük" unvanı verildi ve yalnız Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Ticarî - Malî Riyaziyat Kürsüsünün başına getirildim. Sınav ile yanıma bir asistan da verdiler. 1 Ağustos 1933'de, altmış beş yaşını tamamladığımdan emekliye ayrıldım. İşte, 10 Mayıs 1889'da, yedi yıl öğrenim süreli idadîlerde başlayan öğretmenliğim, kesintisiz kırk dört yıl devam edip profesörlükle son buldu. Hizmetlerime karşılık İmparatorluk Devrinde "saniye rütbesi" ne yükseltildiğim gibi, "liyakat madalyası" ile de değerlendirildim. T. C. Maarif Vekilliğince "gümüş Maarif nişanı" verildi. Yazarlığa da, çok erken olarak 1891'de başladım. Şimdiye kadar (1949) riyaziye ve iktisat alanlarında kırk bir kitap yazıp bastırdım..." Şişli'deki Ermeni mezarlığında gömülüdür. Evli idi; Arşaluz, Zıvart, Akabi, Makrine adlarında dört kızı vardır. Anadili olan Ermeniceden başka Türkçe ve Fransızca'yı çok iyi, Rumca'yı biraz biliyordu. (Eserleri ve diğer ayrıntılı bilgiler için bk.: Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Son Yüzyıl Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler;* Ankara, 1968 - 1969, III. c., s. 342 - 348).

KÖMÜRCÜYAN, Eremya Çelebi (İstanbul 1637-1695), Ermeni düşünürü ve tarihçisi. Dokuz yaşında okuma yazma öğrenen K., ilk olarak babasının arkadaşı papaz Der Hovannes'in yanında okumuştur. Daha sonra öğrenimini ilerletmiş, ana dilinden başka, Türkçe, Rumca ve birkaç Avrupa dili öğrenmiştir. K., manevî babası Hacı Ambayum'un ölümünden (1658) sonra, Ermeni tüccarlarından Abro Çelebi'nin himayesini kazanmıştır. Abro Çelebi, çağdaş Osmanlı devlet büyüklerinin ve özellikle Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa'nın güvenini kazanmış ve Girit savaşlarında onunla beraber bulunmuştur. K., Halep'e, Kudüs'e ve Eçmiadzin'e birçok seyahatler yapmıştır. K. 1662 yılında Langa'daki Surp Sargis kilisesinde bir okul açtırmış ve 1677'de bir basımevi kurmuştur. Ancak, bu basımevinde yalnız iki eser basılmıştır. K.'nın eserleri Venedik, Kudüs ve Eçmiadzin manastırları kitaplıklarında ve özel kitaplıklarda bulunmaktadır. K.'nin en önemli eseri olan *Vekayinâme*'si Mağakya Cevahirciyan tarafından Venedik manastırına hibe edilmiştir. K., eserlerinin bir kısmını eski Ermenice (grahpar) yazmıştır. Halk yığınlarını ilgilendiren yazılarını ise halk diliyle kaleme almıştır. Tarihî ve dinî konularda Türkçe eserleri de vardır. Belli başlı eserleri: *Sultan Osman'dan bugünkü padişah Sultan Mehmed (IV.)'e kadar on dokuz padişah devrini kapsayan Osmanlı tarihi* (Bu eserin yazması Eçmiadzin manastırında saklanmaktadır); *İstanbul tarihi* (Bu eserin metni Kudüs manastırındadır. 1913'te Viyana'da yayınlanmıştır. Türkçe çev. Hrand D. Andreasyan, *İstanbul tarihi. XVII. asırda İstanbul* [İstanbul, 1952]; *Ruzname* (yazarın eli ile yazılmış olan yazması Kudüs manastırında bulunmaktadır. 1939'da yayınlanmıştır); *Vekayinâme* (yazarın eli ile yazılmış olan tek yazması Venedik manastırında saklanmaktadır. 1648 - 1690 yılların ait olayları anlatmaktadır); *Beç muharebesi tarihi* (Venedik manastırında saklanan metin yazarın el yazısıdır); K., dinî ve mizahî yazılar, şiir ve hitabeler de yazmıştır. K.'nın telif ve tercüme olarak birçok Türkçe eserleri de vardır. Bu eserler dinî ve tarihî konulardadır. Büyük İskender tarihine ait bir eseri Ermeniceden Türkçeye çevirmiştir. Khoren'li Moses'in kitabına dayanarak Türkçe bir Ermeni tarihi de yazmıştır (K., bu esere Bagratuni ve Rubenyan hanedanları hakkında toplu bilgi veren bir bölüm eklemiştir. Eserin yazması Venedik manastırında bulunmaktadır). *Hikâye - i Faris ve Vena* adlı aşk romanının aslının nerede olduğu bilinmemektedir. 1871'de İstanbul'da yayınlanmıştır. Naşirin verdiği bilgiye göre, aslı Latince olan bu eser bilinmeyen bir yazar tarafından Ermeniceye, K. tarafından da manzum olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Yayımcının andığı Ermenice çeviri, 1587'de Deraen'li Hovannes tarafından Marsilya'da Fransızcadan yapılmıştır.

KÖMÜRCÜZADE HAFIZ EFENDİ: bk. HAFIZ EFENDİ.

KÖMÜRKALEM, (Fr. fusain), söğüt ağacının ince dallarından yapılan bir çeşit kalem biçiminde kömür. Resimde çizgi çizmek ve gölge vurmakta kullanılır.

KÖNIGSBERG, Kaliningrad'ın eski adı. Bk. KALİNİNGRAD.

KÖNYVES KÁLMÁN [*könveş kālmān*], Macar Kralı. Bk. KÁLMÁN.

KÖPEK (Canis familiaris), evcil etobur memeli hayvan. Birçok ırklara ayrılmıştır ve birçok hizmetlerde kullanılır. Genel nitelikleri şunlardır: Çabuk koşar, iyi koku alır ve iki tip azı dişi vardır. Eski Mısır uygarlığından beri, K., çok ırka ayrılmış bir evcil hayvan olarak tanınmıştır. Şimdi de bulunan vahşî K. ler (Avusturalya'da yaşayan dingo), muhtemel olarak önce evcilleşmiş ve sonradan yine vahşileşmişlerdir. Akıllı olup eğitime çok elverişlidir. Bunun için insanlar ona çeşitli görevler vermiştir: Eve veya sürülere bekçilik, av, savaş, polis araştırmaları, can kurtarma, yarış, araba ve özel olarak kızak çekme v. b. Bazen de K., insan için sadece bir arkadaştır. Gördürülen işler ile K. ırkları arasında bir uygunluk bulunur. Dünyada yarım milyardan fazla K. olduğu sanılmaktadır; yani ortalama beş insana bir K. düşer. Çeşitli K. ırklarının beden yapısı, oranları, tüylerinin rengi, kafanın ve kulaklarının biçimi ve başka yönleri ile büyük farklar vardır. Bununla beraber, şu ortak yönlerini kaydetmek mümkündür: Tırnaklar sabittir (kedininkiler gibi içeriye çekilmez), kırk iki dişi vardır, dar anlamda etobursal değildir. Gebelik devresi dokuz haftadır. Şehirde gezmeleri bazı şart veya kurallara bağlıdır.

1

2

3

4

5

6

1. Çoban köpeği; 2. İngiliz buldoğu; 3. Afgan köpeği; 4. Pekin köpeği; 5. Av köpeği; 6. Bokser köpeği

KÖPEK - AYASI (bot.): bk. BALLOTA.

KÖPEK - BALIĞI (Öz Köpek-balığı) (Mustelus mustelus), Köpekbalıkları takımının harhariyasgiller familyasından bir balık türü. Uzunluğu 1 m dir. Gövdesi mekik biçiminde, burun kısmı sivri, solungaç yarıkları boynun iki yanında bulunan kıkırdaklı yırtıcı balıklara K. denir. Beyaz K., çizgili K., kum K., tekalı K. gibi türleri vardır.

KÖPEK - BALIĞI

Çene kemiklerinin iki parçası birbirine kaynamamıştır. Ağzı karın tarafında, başının altında olduğundan, avını yakalamak için ters dönmek zorundadır.

Midesinden salgılanan sindirim suyu çok kuvvetlidir. Sindiremediklerini ağız yoluyla geri çıkarır. Kuyruk lopları eşit değildir. Cinsine göre, yumurtlayarak veya doğurarak ürer. Bu balıklardan yediyarıklı balık (heptenchus cinerus) 3 m, altıyarıklı balık (hexenchus griseus) 6 m boyundadır. Büyüğü 1 m, küçüğü 80 cm olan camgözler yenebilir. K.'nın en büyüklerinden biri olan 7 - 8 m boyundaki pamukbalığı (carcarhinus glaucus), gemileri izler. Çekiçbalığı 4 - 5 m kadar olup, kafasının özel biçimi ile tanınır. Harhariyas (Charcharodon carcarias) 10 m ye yakın boyda, iki ton ağırlığındadır. K.'nın en tehlikelisi budur. Büyük camgöz (cetrothinus maximus) daha çok okyanuslarda dolaşır ve balıkçı ağlarına yakalanacak kadar kıyılara yaklaşır. Boyu 15 m dir, çok tehlikeli değildir.

Atlas Okyanusu ve Akdeniz'in derinliklerinde yaşar.

KÖPEK - BALIKLARI (Selachii), omurgalı hayvanlardan balıklar sınıfının, keski - solungaçlılar alt sınıfına giren bir takımı. Vücutları mekik biçiminde veya yassıdır. Solungaç yarıkları yandadır. İskelet kıkırdaktan olup, vücut tamamen veya kısmen plakamsı pullarla kaplıdır. Ağız başın altında, burun sivridir. Dişleri, yaşadığı sürece yenilenir ve birkaç sıra üzerine dizilmiş, pek çok sayıdadır. Hava keseleri yoktur. Barsaklarında helezonu andıran bir kapakçık bulunur ve barsak dışkılığa açılır. Kapakçık, emici yüzeyi genişletmeye yarar. Erkekte dışkılığın bir yanında çiftleşme organı vardır. Kuyruk heteroserktir. Kanlarında üre oranı fazladır. Kalpte birçok kapağı olan atardamarlı bir sivri kısım, bir karıncık, bir geçişme kapağı ve toplardamarlı bir çukur vardır. Duygu organları oldukça gelişmiştir. Başın alt kısmında ve ağzın önünde bulunan burun deliklerinde koku alma organları vardır. Ağızda tad almayı sağlayan yumrular bulunur. Vücut yüzeyinin hemen her yerinde dokunaçlar bulunur.

Erkek ve dişi ayrıdır. İçten döllenme yoluyla ürerler. Yumurtalar genellikle büyük olup, sarısının akına oranı yüksektir. Etoburdurlar. Yırtıcılıkları ve saldırganlıkları nedeniyle insanlar için de tehlikelidirler.

D vitamini bakımından zengin olan karaciğerleri ve derileri için avlanırlar. Uzak Doğuda yüzgeçlerinden besin olarak faydalanılır.

Çift - omurlular (Diplospondyli), yıldız - omurlular (Asterospondyli), yuvarlak - omurlular (Cyclospondyli) ve örtülü-omurlular (Tectospondyli) alt takımlarını içine alırlar

Öz - köpek balıkları ve vatozlar diye iki kısma ayrılırlar.

KÖPEK - DİLİ (Pleuronectes cynoglossus), kemikli balıklar takımının yan - yüzergiller familyasından bir balık türü. Yassı gövdeli olan K.'nin gözleri, renkli olan üst, yani sağ tarafındadır; dibe bakan alt yüzü beyaz ve kördür. Gözlerin arasında pütürlü bir çıkıntı bulunur. Tek yüzgeçlerin dibinde ise dikensi bir çıkıntı dizisi vardır. Gövdesi eşkenar dörtgen biçimindedir. Uzunluğu en çok 45 cm dir. Denizlerde yaşar. Eti yenir ve lezzetlidir.

KÖPEKGİLLER (Canidae), omurgalı hayvanlardan memeliler sınıfının etçiller takımının köpeğimsiler üst familyasına giren bir familya. Bacakları avının arkasından koşmaya, ağızları avını yakalamaya elverişlidir. Kanca tırnakları geri çekilmez. Kedilere oranla daha sosyal hayvanlardır. Köpek, çakal, dingo, kır kurdu, tanuki, çöl tilkisi, tilki, kutup tilkisi, karsak, tanınan türlerindendir. Bazıları toprakta in açarlar.

KÖPEK - KUYRUĞU (Kynosurus), Avrupa asıllı küçük bir ot cinsi. Salkım şeklinde çiçek açar. Buğdaygiller (graminaceae) familyasına bağlıdır. Bu cinsin *cynosurus cristatus* adını taşıyan türü yem olarak otlaklarda yetişir ve çimen olarak da kullanılır.

KÖPEK - MEMESİ, koltuk altında çıkan yangılı çıbanlara verilen ad. Koltuk altı derisinin altında bulunan lenf boğumları, mikropların etkisiyle yangılanır, şişkinlik ve kırmızılık meydana gelir, şiddetli ağrılar olur; daha sonra, içlerinde cerahat toplanır ve lenf boğumları K. gibi büyüyüp şişerek aşağıya sarkar. Çıban kendiliğinden deşilip cerahatı akmayınca veya cerrah tarafından açılıp akıtılmayınca hastanın sıkıntısı geçmez. Şeker hastalarında çıkan K.'leri daha sıkıntılı olur. Çünkü bu hastalarda yaralar çok zor kapanır.

K., başlangıç halinde iken alkol pansumanları yapılır ve hastaya antibiyotik ilaçlar verilirse, cerahatlenip K. haline gelmesi önlenebilir.

KÖPPEN, Wladimir (Rusca adı: Vladimir Petroviç Keppen), (Petersburg (Leningrad) 1846 - Graz 1940), Rus asıllı Alman klimatologu. Başlıca eseri: *Handbuch der Klimatologie* (Klimatoloji el kitabı) [1930'dan itibaren çıkmıştır] dir.

KÖPRÜ, aralarında bir engel olan iki noktayı birbirine bağlamak için kullanılan veya iki trafik akımının aynı düzeyde kesişmeden geçişini mümkün kılan bir yapı.

Romalılar, kemer ve beton kullanarak, duvarcılığa dayanan K.'ler yapmışlardır. Bunların bazıları yüzyıllarca dayanmıştır. Orta Çağ'da birçok K.'ler, aynı zamanda ırmağın geçilmesine engel olacak tarzda yapılmışlardı (Fransa'da Cahors şehrindeki Pont Ventré adlı K. bu cinstendir), fakat birçok başka K.'lerin, (meselâ, Fransa'da Espalion, Montauban ve Carcassonne K.leri) askerî mimariyle hiçbir ilgileri yoktur. Rönesans ve klasik çağda görülen gelişmelerden sonra, Fransa'da XVIII. yüzyılda özel olarak bir K. yapımı hareketi görülür. Blois'da, Gabriel ve Pitou, bir "Loire K.sü" (1717 - 1724), Hupeau ve Perronet de, Oléans'da bir Pont - Royal (V. George) (1751 - 1761) kurmuşlardır.

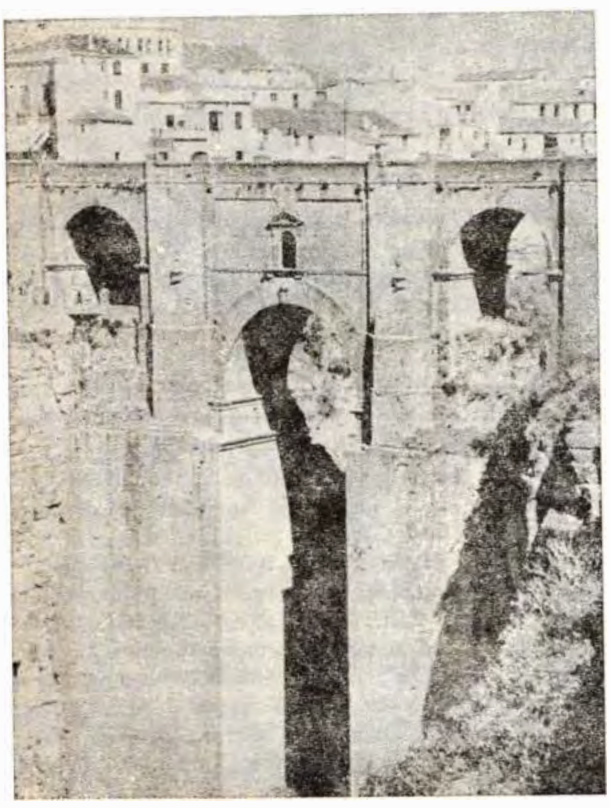
1787'de ilk olarak Gauthey ve Perronet, dar sütunlara dayanan ve alçak kemerli bir K. (Paris'teki Concorde K.'sü) yapmışlardır. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında Polonceau ve Résal, madenî K.'lerin yapımını geliştirmişlerdir. Aynı zamanda Séjourné, ilk olarak duvarcılığa da-

1

2

3

4

5

KÖPRÜ : 1. Pont Valentré (Fransa, Cahors) köprüsü, 2. Rialto (Venedik) köprüsü (XVI. yüzyıl), 3. Ronda (İspanya)'nın iki bölümünü bağlayan kemerli köprü (1761), 4. Golden Gate Bridge (San Francisco), 5. Babaeski köprüsü.

KÖPRÜ : Ergene köprüsü

yanan K.'lerin yapımında geniş kemerlerin yerine, iki dar halka koymayı düşünmüştür. Bu halkaların arasında, yaya ve araba yolunu taşıyan döşeme geriliyordu. Bu tipteki ilk K., Luxembourg K.'südür (1904). XIX. yüzyılın sonlarında demir iskeletli beton kullanılmıştır. Nihayet Almanya'da 1936'ya doğru otostradlarda kullanılmak üzere "béton précontraint" adını taşıyan, beton cinsinden yapılmış ve Freyssinet'nin etüd ve planlarına dayanan ilk K.'ler kurulmuştur. K.'ler, gördükleri iş (yol K.'leri, demiryolu K.'leri, su kemerleri v. b.), yapımında kullanılan malzeme (kereste, duvarcılık), yapım şekli (implantation) (doğru ve çapraz K.) ve mimarî tipi (kemerli K.'ler, doğru veya kavisli, kirişli K.'ler)ne göre sınıflandırılırlar. Kereste, artık ancak geçici K. yapımında kullanılır.

Duvarcılığa dayanan K.'ler, hep kavislidir. Bu şekil, kullanılan malzemelerin basınç kuvvetlerine karşı koymağa elverişli tek şeklidir. Bu K.'lerin yapımında moloz taşı, yontma yapı taşı veya tuğla kullanılır. Bu cins K.'nün bir örneği, Toulouse'daki Pont des Catalans'dır.

Metal K.'lerin başlıca kirişleri, düz veya kavisli olabilir. Kavis şeklindeki K.'lerin bir veya birkaç kemeri olup, bunlar sütunlar veya kemer ayaklarına dayanırlar. Bazen sütunlar metaldendir. Her bir kemerin birkaç kavisi vardır. Eskiden dökme demir ve adi demir kullanılırdı, fakat şimdi yalnız çelik kullanılmaktadır. İlk yapılan metal K., Paris'te, Seine'in üzerindeki Pont des Arts (1802 - 1804)'dır.

Metal iskeletli beton K.'ler, düz veya kavislidir. "Précontraint" adını taşıyan beton, diğer beton yapılara göre çok daha hafif yapılara olanak sağlamıştır. Metal iskeletli beton K.'ler arasında Seine'in üzerindeki Saint - Pierre du Vauvray K.'sü, beton K.ler arasında da Venezuela'da Caracas otostradının üzerindeki demiryolu K.'sü anılabilir. Bir Fransız şirketi tarafından yapılan bu K.'nün kemerleri, dünyanın en büyük kemerleridir ve döşeme (précontraint)dendir.

KÖPRÜ : Alpullu köprüsü

Yapım tekniklerini gözden geçirirken, asma K.'leri ayrıca anmak gerekir. Bunlar çok uzun olabilirler. San Francisco'daki Golden Gate K.'sü bu tiptendir. Başka örnekler şunlardır: New York körfezinin ağzında (Brooklyn ve Staten Island arasında)ki Verrazano K.'sü, Seine üzerindeki Tancarville K.'sü v. b.

Baküllü K.'ler, dönen K.'ler ve kalkan K.'ler, hareket edebilen, döşemeli yapılardır. Birinciler arasında, baskülü krişli (à travée basculante) K., en çok kullanılanıdır. Kalkan K.'nün aşağıdan yukarı hareketleri, yüksek sütunların üzerinden geçen kablolarla sağlanır. Türk köprüleri için bk. TÜRKİYE (mimarî).

KÖPRÜ : İstanbul Boğaz köprüsü

KÖPRÜ (mus.): bk. EŞİK.

KÖPRÜLÜ, Fuat (Köprülüzade Mehmet Fuat) (İstanbul 1890-İstanbul 1966), Türk edebiyatı tarihçisi, tarihçi, fikir ve siyaset a d a m ı. Köprülüzade Afif beyin torunudur. Babası, mahkeme başkâtiplerinden İsmail Fâiz Bey, annesi ise, İslimiye ileri gelenlerinden ve ulemadan Arif Hikmet efendi'nin kızı Hatice hanımdır.

F. KÖPRÜLÜ

K., ilk ve orta öğrenimini İstanbul'da, Ayasofya Merkez Rüşdiyesi ile Mercan İdadîsinde yaptı. Ardından Hukuk Fakültesine girdi ve üçüncü sınıfa kadar okudu (1907-1909). Bu arada özel olarak Fransızca dersleri alıyor, edebiyatla da uğraşarak şiirler yazıyordu. Hukuk öğrenimini, kendisini tatmin etmediği gerekçesiyle yarıda bıraktı ve kendini hep edebî çalışmalara verdi. Felsefe ve tarihle de yakından ilgileniyordu. Batı'nın fikir ve edebiyat hayatı hakkındaki yazıları, özellikle dikkati çekiyordu. 1909'da, Fecr-i Âtî edebî topluluğuna girdi. Bu sıralarda, "Servet-i Fünûn" dergisinde şiirleri ile birlikte, günün edebî sorunlarına ilişkin yazıları da çıkıyor, tartışmalara katılıyordu. 1910'dan sonra üç yıl, İstanbul'un çeşitli orta dereceli okullarında (Mercan ve Kabataş idadileri, İstanbul ve Galatasaray liseleri) Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Liselerin ilk edebiyat programlarını o düzenledi (1910). Bu arada Millî Edebiyat akımına katıldı, millî edebiyatla ilgili olarak esaslı incelemeler yaptı ve bunları gazete ve dergilerde yayımladı. Ziya Gökalp Türk milliyetçiliğinin felsefî temellerini kurarken, K. de millî edebiyatımızın esaslarını bilimsel bir şekilde ortaya koyuyordu. Gökalp gibi o da, Türk tarihinin ilk devirlerine kadar iniyor, tarih ve edebiyat bakımından çeşitli Türk topluluklarına eğiliyordu. O devrin tarihî ve sosyal şartları, Gökalp'in sürekli telkinleri, İttihad ve Terakki Cemiyetinin desteği de K.'nün bu yoldaki çalışmalarına yardımcı oluyordu.

K. 23 yaşında iken, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk edebiyatı profesörlüğüne atandı (1913). Bundan sonraki çalışmalarını, gittikçe artan bir hızla bilimsel alanda yoğunlaştırdı. Türk edebiyatını, henüz geri bir anlayışla ve çok basit olarak yapılan incelemelerin konusu olmaktan çıkarıp, onun tamamiyle modern ve bilimsel metodlarla incelenmesini sağlamak için giriştiği mücadele güç, fakat başarılı oldu. Türk edebiyatının ne şekilde incelenmesi gerektiği konusundaki düşüncelerini, *Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl* ("Bilgi" dergisi, 1913, sayı I) adlı incelemesinde geniş olarak açıkladı. 1915'te, "Millî Tetebbular Mecmuası" nı çıkarmağa başladı. Bu arada türlü gazete ve dergilerde fikrî, edebî ve tarihî konulara ilişkin birçok makaleleri çıktı. 1919'da *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı büyük eserini yayımladı. 1923'te, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanı oldu. Türk edebiyatı alanında büyük bir yeri olan Türkiyat Enstitüsünü ve "Türkiyat Mecmuası"nı kurdu (1924), bunları çok uzun süre yönetti. Yine birçok önemli yazıları ve eserleri çıktı. Ünü yurt dışında da gittikçe yayılıyordu. 1923'te Paris'te toplanan dinler tarihi kongresine, 1925'te Rus Bilimler Akademisinin 200. kuruluş yıldönümü törenine; 1926'da Bakû'da türkoloji, 1928'de Oxford'da doğu bilginleri, 1929'de Londra'da dinler tarihi ve Harkov'da doğu bilginleri kongrelerine Türkiye temsilcisi olarak katıldı, bilimsel bildiriler sundu. Sovyet Bilimler Akademisi üyeliğine (1925), Körösi Csoma Macar bilim cemiyeti haberleşme üyeliğine (1926) seçildi. Maarif Vekâleti müsteşarlığına getirildi ve sekiz ay çalıştı (1924). Güzel Sanatlar Akademisinde üç yıl medeniyet tarihi dersleri okuttu (1926-1929), Türk Tarih Encümeni başkanlığına seçildi (1927). Heidelberg Üniversitesi tarafından, kendisine fahrî felsefe doktorluğu unvanı verildi (1927). "Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası" adı ile kurduğu (1931) bir dergide, bu konulara ilişkin incelemeleri çıktı. 1933'te ordinaryüs profesör oldu. İstanbul Üniversitesinde birkaç defa dekanlık yaptı.

K., 1934 yılında siyasî hayata atıldı ve Kars milletvekili seçildi. Öte yandan da üniversitede profesörlüğünü sürdürüyor, İstanbul Üniversitesindeki görevinin yanısıra, Ankara'da açılan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Ortaçağ tarihi, Ankara'ya taşınan Siyasal Bilgiler Okulunda da Türk müesseseleri tarihi derslerini okutuyordu (1936-1941). Kendisine 1937'de Atina Üniversitesi tarafından fahrî doktorluk unvanı, 1939'da da Sorbonne Üniversitesi tarafından gene fahrî doktorluk unvanı verildi. 1941'den sonra, İslâm Ansiklopedisi çalışmalarına katıldı. 1943'te profesörlükten emekliye ayrıldı, üniversite ile ilişiğini keserek yalnız siyasetle uğraşmaya karar verdi.

Çok partili hayata geçiş dönemi olan 1945 yılında, Demokrat Partinin kurucuları arasına katıldı; Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan ile birlikte bu partiyi kurdu. 1946 seçimlerinde İstanbul milletvekili seçildi. 1947'de kendisine Amerikan Doğu Cemiyeti (American Oriental Society) tarafından şeref üyeliği nişanı verildi. 1950'de Demokrat Parti iktidara geldikten hemen sonra dışişleri bakanı oldu ve iki defa bu görevde bulundu. Devlet bakanlığına getirildi (1956), partinin kurucuları ile anlaşmazlığa düştü ve 1957'de D.P.'den istifa etti. Aynı yıl milletvekilliği de sona erdi. 1959'da Amerikan Tarih Cemiyetinin şeref üyeliğine seçildi.

27 Mayıs 1960'tan sonra siyasî çalışmalar yeniden başladığı zaman Yeni Demokrat Partiyi kurdu (1961), ancak bu kuruluş ilgi görmedi ve K., siyasî hayattan tamamiyle çekildi (1961). Macar Bilimler Akademisi tarafından 1964'te şeref üyeliğine seçildi.

Edebiyat dünyasına daha çok Fecr-i Âtî şairleri arasında giren K.'nün şairliği, öteki çalışmalarının yanında fazla bir yer tutmaz. Fecr-i Âtî mensubu iken yazdığı şiirleri, tamamiyle kişisel karakterde ve o topluluk nazmının genel havasına uygun parçalardır. Millî Edebiyat akımına katılışı ile birlikte muhtevadaki bu fertçilik kaybolmuş; ayrıca vezin, dil ve anlatımda da yeni akıma uygun değişiklikler meydana gelmiştir. Şiirleri kitap halinde toplanmamıştır.

K., kendisini asıl bilimsel çalışmaları ile kabul ettirmiş, türkoloji alanında gerek yurt içinde, gerek yurt dışında otorite olarak büyük ün yapmıştır.

K., edebiyat tarihimizi, Osmanlı devleti sınırlarını aşamayan ve birer antoloji olmaktan öteye geçemeyen "şuarâ tezkireleri" anlayışından kurtarmak suretiyle, destanlar çağından günümüze kadar uzayıp gelen bir bütün halinde ele aldı. Onun çalışmaları ile birlikte Türk edebiyatı tarihi, ilk defa olarak

Osmanlı edebiyatının sınırlarını aşıyordu. Edebiyat tarihimizin çeşitli devir ve kişilerini, modern tarih metodlarına göre aydınlığa çıkaran kişi K.'dür. Şeyyad Hamza, Ahmed Fakih, Hoca Dehhanî... gibi birçok şair ve yazarımızın varlığını bilim dünyasına ilkin o tanıttı. Batı bilim dünyasında otorite kabul edilen bazı türkologların yanlışlarını, eksiklerini düzeltti, tamamladı. Türk edebiyatı tarihi, edebî tenkit, şarkiyat (doğu bilimleri), Türk medeniyeti ve kültürü tarihi, Türk dili ve dini, Türk sanatı ve musikisi, Türk hukuk ve iktisat tarihi, Türk siyasî tarihi ve etnolojisi gibi alanlardaki çalışmalarının ürünlerini kitap ve dergilerde yayımladı.

Edebiyat tarihi: K.'ye göre "edebiyat tarihi, genellikle tarihin (medeniyet tarihinin) en önemli bir kısmıdır. Bir milletin uzun yüzyıllar boyunca geçirdiği fikrî ve hissî evrimini gösteren bütün yazılı ürünleri inceleyerek, o milletin manevî hayatını, gerçekte olduğu gibi tasvire çalışır". *(Türk edebiyatı Tarihi,* İstanbul 1926, s. 5). Edebî çalışmaların varlığı edebî eserlerle belli olduğundan, edebiyat tarihinin hareket noktası edebî eserlerdir. Ancak edebî eser, içinde yaşadığı toplumun maddî ve manevî etkisi altında kalan sanatçı tarafından meydana getirildiğine göre, edebiyat tarihi, edebî eser yanında sanatçıyı ve mensubu bulunduğu toplumu da incelemek zorundadır. Edebiyat, bir sosyal ürün olmak bakımından, kendisini meydana getiren toplumun başka kurumlariyle de yakından ilgilidir ve onlarla bağlantı halindedir. Gerçekten bir milletin coğrafî çevresi; dinî, iktisadî, hukukî, ahlâkî, estetik ve siyasî hayatıyla edebiyatı arasında çok sıkı bir bağ vardır. Böylelikle K., sanat eserinin meydana gelmesinde sosyal çevreye geniş bir pay ayıran ve santçının ırk, zaman, çevre gibi üç ana faktörün etkisi altında kalarak eser yarattığı görüşünde olan Hippolyte Taine (b. bk.) ile birleşir.

Edebiyat tarihi, konusu olan edebî çalışmaları kendi metodları içinde ele alıp inceler; eser, sanatçı ve toplum arasındaki ilişkileri ortaya koyar ve edebî faaliyetler hakkında birtakım değer hükümlerine varır. Kısacası edebiyat tarihi, edebî çalışmalar üzerinde inceleme ve tenkitlerde bulunur. Yalnız "tenkit"ten kasıt, "objektif tenkit"tir. Edebiyat tarihçisinin bu görevi yapabilmesi; eser, sanatçı ve topluma ait malzemenin sağlam ve yeterli olmasına bağlı bulunduğu kadar, bizzat edebiyat tarihçisinin bu malzemeyi anlayıp kavramasına, dikkat, seçme ve değerlendirme kabiliyetine, aynı zamanda gelişmiş metod ve tekniklere sahip bulunmasına da bağlıdır. İşte K., bütün bu söylediklerini uygulayıp gerçekleştiren bir bilgindir. Türk edebiyatı tarihinin bir bilim dalı olarak temellerini sağlam bir şekilde atmıştır. Onun *Türk Edebiyat Tarihi* [1926] adlı eseri, başlangıçtan XIV. yüzyıla kadar Türk edebiyatının doğup gelişmesini, geniş ve ayrıntılı bir şekilde ele alır.

Türk edebiyatı, daha geniş anlamiyle Türk düşünce tarihi üzerinde, bütünü esas alan, düzenli çalışmalar yapmış, Avrupalı bilim adamlarının takdirini kazanmıştır. K., kendi edebiyat, tarih ve kültürümüzü yabancı bilim adamlarının eserlerinden öğrenme geleneğine kesinlikle son vermiştir. Kendi edebiyat ve kültürümüzü, kendi kütüphanelerimizdeki binlerce yazmaya dayanarak, fakat batılı metodları ve anlayışı da olanca gücümüzle kullanarak, Türk ruhu ve batılı görüşü ile incelemeyi savunmuş ve savunduklarını başarı ile uygulamıştır.

Tarihçiliği: K.'nün tarih anlayışı da bir bütünlük esasına dayanır. Dinî, hukukî,iktisadî ve sosyal tarih incelemeleri ile, sadece siyasî ve askerî olaylara dayanan eski tarihçiliğin yerine en ileri ve en modern anlayışı getirmiş, bu yolda da değerli eserler vermiştir.

Ona göre, Türkiye'deki tarih ve tarihçilik anlayışı çok ilkel ve basittir. "Memleketimizde tarih, hâlâ savaş ve zafer hikâyeleri, hükümdar ve vezir hayatları, antlaşmalar, isyan ve ihtilâl olayları, devlet ileri gelenlerinin katli ve idamı şeklinde anlaşılmakta"dır. Oysa bunlar daha çok "istisnaî ve gerçek değerden yoksun şeyler"dir. K.'ye göre tarihçi, "geçmişini aktarıp anlatmak istediği bir milletin önce ırkını, fizikî ve coğrafî çevresini, ortaya çıkmasında rol oynayan etkenleri, siyasî kuvvetlerin yer alış şeklini, aile ekonomisini, halkın yaşayışını, bu yaşayışı düzenleyen örgütü, bu örgütün devletle olan ilişkilerini, mülkiyet şeklini, ilmî gelişmeleri, komşu milletlerle olan maddî ve manevî ilişkilerin derecesini açık çizgilerle göstermeli"dir. *(Türk edebiyatı tarihinde usûl,* "Bilgi" dergisi, 1913, sayı 1, s. 8). İşte önce durum tesbiti yapan ve tarih alanında da büyük boşluklar, eksiklikler gören K., Türk tarih çalışmalarını sağlam temeller üzerine oturtmayı başarmıştır. Tarih incelemelerinde K., alanı ve ufku geniş, sentez kurma gücü çok yüksek bir bilim adamı olarak karşımıza çıkar. Dikkati çeken bir yönü de dıştaki ve içteki bilim ve fikir hareketlerini eleştirici bir gözle izlemesidir.

Çağdaş bilim anlayışını Türkiye'ye yerleştiren K. için, daha 1925 yılında, tanınmış Rus bilim adamlarından W. Barthold, Ol'denburg ve Kraçkovsky, Türkiye'de bilim alanında bir "Köprülü okulu" kurulduğunu söyleyerek onun değerini belirtmişlerdir. Onun kurduğu enstitü ve dergiler de, İstanbul'u türkoloji biliminin merkezi haline getirmiştir. K., Türk tarihi ve Türk edebiyatı tarihi yanında, Türkiye'de modern hukuk ve iktisat tarihinin de kurucusudur.

Eserleri: K.'nün 1934 yılına kadar olan yayınlarını Şerif Hulûsi, *Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün yazıları için bir bibliyografya* (1913 - 1934) adlı bir broşürde toplamıştı [1935]. 60. doğum yılı dolayısıyle Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu tarafından *Türk Dili ve Târihi Hakkında Araştırmalar* [Ankara, 1950] adlı bir armağan yayınlandı (Toplayanlar: Hasan Eren, Tibor Halasi Kun. Bu kitapta onun bütün bilimsel yayınlarının listesi verilmiştir. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi de K. için bir armağan kitabı yayımladı: *Fuad Köprülü Armağanı* [1953].

1. Belli başlı yazıları: 1913 yılında çıkan *Türk edebiyatı tarihinde usul* adlı incelemesini, *Türk edebiyatında âşık tarzının menşe ve tekâmülü hakkında bir tecrübe* ("Millî Tetebbular Mecmuası", 1915, I, sayı 1; yeni bas. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları - Makaleler külliyeti* I, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1966, s. 195 - 238) ve *Türk Edebiyatının menşei* ("Millî Tetebbular Mecmuası", 1915, II, sayı 4; yeni bas. *Edebiyat Araştırmaları,* s. 49 - 130) adlı incelemeleri izledi. Başka yazıları: *Türk edebiyatının Ermeni edebiyatı üzerine tesirleri* ("Edebiyat Fakültesi Mecmuası", 1922, sayı 2; yeni bas. Edebiyat Araştırmaları, 1966, s. 239 - 269), *Meddahlar* ("Türkiyat Mecmuası", 1925, I; yeni bas. Edebiyat Araştırmaları, s. 361 - 412), *Türk klasik edebiyatında nazım şekilleri: Tuyug* ("Türkiyat Mecmuası", 1928, II), *Klasik Türk nazmında Rubâi şeklinin eskiliği* ("Türkiyat Mecmuası", 1928, II), *Gazneviler devrinde Türk şiiri* ("Edebiyat Fakültesi Mecmuası", 1929, sayı 1), *Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının tekâmülüne umumî bir bakış* ("Yeni Türk", 1933, sayı 4, 5, 7), *Bahşı* (İslâm Ansiklopedisi, II, s. 233 - 238), *Çağatay Ede-*

biyatı (İslâm Ans., III, s. 270 - 323), *Fuzûlî* (İslâm Ans., IV, s. 686 - 699).

2.*Kitap halinde çıkmış başlıca eserleri: Hayat-ı Fikriyye* [makaleler, 1909]; *Malûmat - ı Edebiyye* [Şehabeddin Süleyman'la birlikte, 1915]; *Yeni Osmanlı Edebiyatı Tarihi* [liseler için ders kitabı, Şehabeddin Süleyman'la birlikte, 1916]; *Türk Dilinin Sarf ve Nahvi* [1917]; *Tevfik Fikret ve Ahlâkı* [inceleme, 1918]; *Nasreddin Hoca* [manzum hikâyeler, 1918]; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* [monografi, 1919, yeni bas. 1966]; *Türk Edebiyatı Tarihi* I, II [1920 - 1921; 2. bas. 1926 - 1928]; *Türkiye Tarihi* I [1923]; *Bugünkü Edebiyat* [makaleler, 1924]; *Türk Tarih-i Dinîsi* [1925]; *Millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri ve Divan - ı Türkî - i Basit* [1928; yeni bas. *Edebiyat Araştırmaları*, s. 271-315]; *Türk Saz Şairleri* [1930]; *Divan Edebiyatı Antolojisi* [1932 - 1934]; *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar* [1934]; *Les Origines de l'Empire Ottoman* [Paris, 1935]; *Türk Saz Şairleri Antolojisi* 1939 - 1940; yeni bas. 1962]; *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* [1959]; *Edebiyat Araştırmaları* [makaleler külliyatı I, 1966]. K.'nün günlük gazetelerde çıkan siyasî yazıları *Demokrasi yolunda* adlı bir ciltte yayınlanmıştır [New - York].

KÖPRÜLÜLER, Osmanlı devletinde görev almış vezir ailesi.

1. Köprülü Mehmed Paşa (Sadrazam) (Köprü 1578 - Edirne 1661). XVII. yüzyılın en büyük devlet adamlarından biri. Berat (Arnavut Belgratı) sancağı Rudnik köyü ağası Hüseyin Ağa'nın bir Türk hanımından olan üç çocuğunun büyüğüdür. Köprü (Vezirköprü) kasabasında doğmuştur. Köprü voyvodası Yusuf Ağa'nın kızı Ayşe Hatun'la evlenerek bu kasabanın eşrafı durumuna gelmiştir. Tımarlı sipahi olarak hizmete başlamış ve geç yükselmiştir. İstanbul'a gidip saray hizmetinde de bulunmuş ve 1634'te Köprü'ye yerleşmiştir. 1634'te sancakbeyi (tümgeneral) olduğu zaman aş. yu. elli altı yaşındaydı. IV. Murad (1623-1640) devrinde bu sıfatla önce Amasya'ya vali olmuş, altmış sekiz yaşında Sultan İbrahim devrinde (1640 - 1648) 1644 Şubat'ında beylerbeyi (orgeneral) payesiyle Trabzon valiliğine atanmıştır. Trablusşam (Lübnan) beylerbeyliği gibi ikinci derecedeki eyaletlerde de bulunmuş, IV. Mehmed devrinde (1648-1687) 1652'de vezir (mareşal) payesini aldığı zaman yirmi dört yaşına gelmişti. O zamana kadar önemli bir iş yapmamış, hatta bir ara, böyle silik, üstelik cahil bir şahsiyete her dediğini yaptırabileceğini uman sadrazamlardan biri onu kubbenişîn (kubbe) vezîri olarak İstanbul'a da getirtmiştir. K. M. P., Dîvân-ı Hümâyûn yani bakanlar kurulu üyesi olarak da az konuşur, hemen hiçbir işe karışmaz, âdeta elinden hiçbir iş gelmez ve aklı fazla birşeylere ermez, fakat sert, hatta nobran bir vezir hüviyetini muhafaza etmiştir. Fakat devleti içine düştüğü durumdan kurtarmak için kesin fikirleri vardı. Hassa sermimarı ve saltanat naibesi Hatice Turhan Valide - Sultan'ın kedhüdası Koca Kasım Ağa, Enderûn'da tarihçi, şair, nakkaş, bestekâr ve sazende Solakzade Mehmed Hemdemî Efendî, meşhur Evliya Çelebi, IV. Mehmed'in hocalarından Mehmed Efendi, eski reîsülküttâb (dış işleri bakanı) büyük bilgin Sâmîzade gibi kendisine inanmış yakın dostları bulunuyordu. Özellikle Kasım Ağa, devleti kötü durumdan kurtarabilecek tek şahsiyet olarak, Valide - Sultan nezdinde devamlı şekilde onu ileri sürüyordu. Vezirlerden hiçbirisi K. M. P.'yi tutmuyor, onu sadaret hayaliyle yaşıyan bir kişi olarak görüyorlardı. Nihayet yılda birkaç sadrazam değiştirdiği halde istediği adamı bulamıyan, devletin iç ve dış siyasetinin kötüye gittiğini çok iyi kestiren yirmi dokuz yaşındaki saltanat naibesi Turhan Valide - Sultan, fazla ümitli olmamakla beraber, son tecrübe olarak K. M. P.'yı iktidara getirmiye karar verdi. Fakat K. M. P. Osmanlı tarihinde hiçbir sadrazamın istemeye cesaret edemediği yetkileri istedi. Aksi takdirde iş göremiyeceğini ve devletin IV. Murad'dan önceki devredeki anarşiye eş bir kargaşalık içinde devam edeceğini bildirdi. İstedikleri, yaptıklarına asla karışılmaması, aleyhindeki şikayetlere, bu şikayetler hakkında kendi görüş ve savunması öğrenilmeden asla önem verilmemesi, devlet memuriyetlerinde yapacağı atamalara ve görevden uzaklaştırmalara karışılmaması gibi şeylerdi. Turhan Sultan, hepsini kabul etti. 15 Eylûl 1656'da yetmiş sekiz yaşındaki K. M. P.'ya mühr-i hümâyûn verildi. Bu suretle Osmanlı tarihinde İkinci Viyana Muhasarasına kadar yirmi yedi yıl devam eden ve "Köprülüler Devri" denen çok parlak bir devir başladı. (K. devrindeki iç ve dış olaylar için bk. MEHMED IV) K. M. P.'nın ilk işlerinden biri Girit'in fethi dolayısıyle Venedik'le devam eden savaş olmuş, Venedik donanmasına karşı başarı kazanılmıştır. 23 Haziran 1658'de K. M. P., Erdel (Transilvanya) üzerine serdâr-ı ekrem olmuş ve bu eyaletteki isyanı bastırmıştır. 13 Kasım 1658'de Anadolu'daki Celâlîler üzerine serdâr-ı ekremlik verilmiş, Anadolu ihtiâlini de bastırmıştır. 12 Temmuz 1659'de Kırım Hanı Mehmed Giray, Ukrayna - Rusya - Beyaz Rusya sınırlarının kesiştiği yerde Pripet bataklıklarının doğusunda Konotop zaferini (b. bk.) kazanıp Rus ordusunu yok etmiştir. Almanya, Fransa ve Hindistan'la iyi ilişkiler kurulmuştur. 30 Ekim 1661 sabahı K. M. P., beş yıl, bir ay, on beş günlük bir sadaretten sonra, seksen üç yaşında imparatorlukta devlet otoritesini ve düzeni yeniden kurmuş olarak ölmüştür. Edirne'de ölen büyük vezirin cenazesi İstanbul'a getirilmiş, Divanyolu'nda yaptırmış olduğu kütüphanenin yanındaki türbesine gömülmüştür. Bu müstesna vezir, sadaretinden önce hiçbir müstesna hizmet görmediği ve başarı gösteremediği halde, beş yıllık iktidarı devresinde imparatorluğa yeni bir hayat vermiştir. Bunda Turhan Sultan'ın akıllılığı ve IV. Mehmed'in feragatinin de büyük rolü vardır. K. M. P., çok kan dökmesi ve rakiplerini, özellikle eski sadrazam, Gazi Deli Hüseyin Paşa'yı öldürtmekle çok tenkit de edilmiştir. Sonradan bütün birinci vezirlere "sadrazam" denmesine rağmen, aslında birinci vezirlere "sadrazam" denmesi de K. M. P. ile başlar. Daha önce "vezir-i âzam" deyimi kullanılmakta ve "sadrazam" seyrek olarak geçmektedir.

K. M. P.'nin eşi ve çocuklarının annesi Ayşe Hatun, Vezirköprü (sü), Çarşamba, Safranbolu'da çeşmeler, hamamlar, hanlar, medreseler, namazgâhlar, musallalar, bir cami ve iki mescit yaptırmış, çok büyük hayır sahibi bir hanımdır. İki katlı konağı Vezirköprü'de idi. 1695'te torunu Nûman Paşa'nın tamir ettirdiği bu konak, 1940'ta yıkılmıştır.

K. M. P.'nın kız kardeşi, Kıblelizade Mustafa Paşa ile evlenmiştir. Bu evlenmeden 16 Haziran 1702'de emîr-i âhûr-ı evvel iken idam edilen Ali Bey'le Mehmed Bey doğmuştur. Kıblelizadeler bu yolla zamanımıza kadar gelmişlerdir. Fuad Köprülü (b. bk.), Kıblelizadeler'dendir.

K. M. P. 'nın erkek kardeşi Mevlevî Amca Hasan Ağa'dır. O da 1590'a doğru Köprü'de doğmuştur. Oğlu Sadrâzam Amcazade Yeğen Sarhoş Mevlevî Hüseyin Paşa'dır (sadareti; 1697 - 1702, bk. HÜSEYİN PAŞA). Hasan Ağa'nın

kızı, Ali Bey'le evlenmiş ve bu evlenmeden 1762'de ölen Hattat Ali Bey doğmuştur .

K. M. P.'nın iki oğlu olmuştur. Küçük oğlu Ali Bey'dir. dört de kızı olmuştur: Büyük kızı, Sadrazam (23.IX.1687 - 2.III.1688) Abaza Siyâvuş Paşa (b. bk.) ile, diğeri 1664'te Lemberg Fatihi Kaptanı derya Kaplan Mustafa Paşa (b. bk.) ile, diğeri Kaptanı derya Seydî Ahmed Paşa (b. bk.) ile (oğulları: Kaptanı derya Seydîzade Mehmed Paşa), nihayet diğeri Saliha Hatun, Sadrazam (4.XI.1676 - 25.XII.1683) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (b. bk.) ile evlenmişlerdir. Kara Mustafa Paşa'nın, Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'dan sonraki sadareti, "Köprülüler Devri" ne dahildir ve bu devir, onunla bitmiş sayılır. Merzifonluzadeler de günümüze kadar gelmiştir. Siyâvuş Paşa'nın torunları da günümüze gelmiştir.

II. Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa (Sadrazam) (Köprü 1635 - Kemerburgaz 1676). XVII. yüzyılın en büyük devlet adamlarından ve komutanlarındandır. Mehmed Paşa'nın büyük oğludur. Çok akıllı bir adam olan Köprülü Mehmed Paşa, kendisi okuyamadığı için tahsilsizliğin ne demek olduğunu çok iyi anlıyarak oğullarını ve oğul edindiği damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı çok iyi okutmuştur. Fazıl Ahmet Bey de medresenin bütün kademelerini tamamlamış ve Şeyhülislâm Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'den icâzet almıştır. Çok iyi Türkçe, Arapça, Farsça, fıkh (hukuk), kelâm (felsefe) v. s. öğrenmiştir, Fazıl Ahmed, daha babası sadrazam olmadan önce, yani kendi kabiliyeti dışında bir himaye görmesi söz konusu değilken, devrinin en büyük bilgini Şeyhülislâm Abdülaziz Efendi'ye asistan (1651), sonra İstanbul'un en yüksek medresesinde müderris (profesör) olmuştur (1657). Babası sadrazam olduktan bir müddet sonra, müderrislikten ayrılmış, vezaret (mareşallik) payesiyle Şam (Euriye) beylerbeyisi olmuştur (1659). Erzurum (Doğu Anadolu) ve Halep beylerbeyliğinde de bulunmuş, büyük kabiliyetini bu görevlerde de gösterince, Köprülü Mehmed Paşa'nın elli gün süren son ölüm hastalığında IV. Mehmed tarafından sadaret kaymakamlığına (başbakanlık vekilliğine) getirilmiştir. Köprülü Mehmed Paşa, ölüm döşeğinde IV. Mehmed'e büyük oğlunu sadrazam yaparsa rahat edeceğini söylemiştir. II. Selim gibi devlet işlerine karışmaktan hoşlanmayıp keyfince saltanat sürmeye, özellikle büyük bir düşkünlük haline getirdiği avlanmaya meraklı olan IV. Mehmed, bu vasiyeti yerine getirmiştir. Bu sırada IV. Mehmed henüz yirmi yaşını doldurmamıştı. K. F. A. P. ise ancak yirmi altı yaşında idi. Bu suretle, bütün Osmanlı tarihinin en genç sadrazamı olmuştur. Sadareti, 30 Ekim 1661'de babasının ölümünden 3 Kasım 1676'da kendi ölümüne kadar on beş yıl ve dört gündür. Bu müddet Osmanlı tarihinde, Çandarlızade Ali Paşa'nınkinden sonra en uzun sadarettir. Bu devirdeki iç ve dış olaylar için bk. MEHMED IV.

K. F. A. P., 1662 yılını imparatorluğun iç işleriyle uğraşarak geçirmiş, İstanbul'da geçen bir buçuk yıllık ilk sadaret zamanlarında, devlet ve ordu işlerini iyice kavramıştır. 12 Nisan 1663'te Almanya'ya harb ilân edilmiş, Serdâr-ı ekrem olan K. F. A. P. 18 Ağustos'ta şimdi Çekoslovakya'da kalan büyük Alman kalesi Uyvar'ı (Macarca: Ujvar) muhasaraya başlamış ve 24 Eylül'de fethederek Avrupa'da çok büyük şöhret kazanmış, bu arada otuz kadar Alman kalesini de kolayca almıştır. Slovakya işgal edilmiş, akıncılar Bohemya, Moravya ve Avusturya'yı çiğnemişlerdir. K. F. A. P. Belgrat'da kışlamış ve 7 Mayıs 1664'te ikinci Alman seferine bu şehirden hareket etmiştir. 5 Haziran'da Serinwar meydan muharebesini kazanmış, fakat 1 Ağustos'ta Sen - Gotar'da düşmanla yenişememiştir. 10 Ağustos 1664'te Almanya ile Vasvar muahedesi imzalanmış, bu suretle Almanya savaşı bir yıl, üç ay, yirmi sekiz günde bitmiştir. İmparator, Türk fetihlerini ve tazminat ödemeyi kabul etmiştir. 15 Mayıs 1666'da K. F. A. P., Girit'e serdâr-ı ekrem olmuştur. Girit'in merkezi çok müstahkem Kandiye kalesi yıllardır Venediklilerden alınamamıştı. Başta Fransa olmak üzere, bütün Avrupa, Kandiye'yi ve Venedik'i destekliyordu. 26 Mayıs 1667'de Kandiye muhasarası tekrar başlamış, 1 Haziran 1669'da son muhasaraya geçilmiştir. 27 Eylül'de kale, teslim olmuş, Venedik'le sulh yapılmış, ve çeyrek yüzyıllık savaş sona ermiştir. 4 Haziran 1672'de birinci Polonya sefer'i hümâyûnuna K. F. A. P., padişahın yanında, gerçek başkomutan olarak katılmış, 18 - 27 Ağustos'ta Kamaniçe muhasara ve fethedilmiştir. Eylül'de Polonya ve Galiçya da ele geçmiştir. 18 Ekim'de Bucaş muahedesi yapılmış, fakat Polonya'nın muahede şartlarına uymaması üzerine 7 Ağustos 1673'te ikinci Polonya sefer-i hümâyûnu başlamıştır. 27 Ekim 1676 Zorawno muahedesi ile Polonya baş eğerek Türk fetihlerini tanımıştır.

K. F. A. P., 1676 Ekim'inde padişahla beraber İstanbul'dan Edirne'ye giderken yolda hastalanarak yola devam edemeyerek, Kemerburgaz'daki Karabiber çiftliğinde kalmış ve on sekiz günlük bir hastalıktan sonra bu çiftlikte 2 Kasım'ı 3 Kasım'a bağlayan gece ölmüştür. Kırk bir yaşındaki pek vakitsiz ölümü, gerçekten büyük bir kayıp olmuştur. Sadaretinin önemli bir kısmını Alman, Girit ve Leh cephelerinde geçirmiştir. Bu yıllar içinde iç yönetim, aynı yılda doğan eniştesi ve ardılı üçüncü Vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın elinde kalmıştır. Mustafa Paşa, yıllarca sadaret kaymakamlığında (başbakan vekilliği) bulundu. K. F. A. P., büyük bir komutan ve daha büyük çapta bir siyaset adamıydı. İç yönetim sahasında tecrübesizdi ve bu sahayı Kara Mustafa Paşa'ya bırakmıştı. K. F. A. P., bütün Osmanlı tarihinin en büyük birkaç sadrazamından biridir. Cenazesi İstanbul'a getirilmiş Divanyolu'nda, dârülhadîs, kütüphane v. s. yi de içine alan Köprülü Camisine, babasının yanına gömülmüştür.

Lalası Kazancızade Süleyman Ağa'nın nezaretinde terbiye edilmiş, 1642'de yedi yaşında Köprü'den İstanbul'a gelmişti. Babasının Edirne'deki iki sarayında, İstanbul'daki saraylarında ve diğer malikânelerinde yaşadı. Uzun boylu, iri ve açık renk gözlü, beyaz tenliydi. Hâl ve tavrı mütevazı idi ve ilk görüşte saygı uyandıran bir tipi vardı. Hareketleri cazip ve sevimliydi. Çok düzgün ve tesirli konuşurdu. Babasının zulmünü ve istibdadını değil, azmini ve dehasını tevarüs etmişti. Haksızlığın büyük düşmanıydı. Cömertti. Rüşvetten o derecede tiksinirdi ki, kendisine basit bir hediye vermek işini gördürememekle neticelenirdi. IV. Mehmed adına cihanın en büyük parçasını tam bir yetkiyle on beş yıl idare etti. Konuşurken alaycı idi. Hafızası çok kuvvetli, zekası ve muhakemesi çok açıktı. Ölçülü konuşur ve gevezelerden hoşlanmazdı. Yapamıyacağı şeyleri imâ yoluyle olsun vadetmezdi. Bilmediği konuda bir tek kelime söylemezdi. Bilgindi ve İstanbul'un en yüksek medresesinde (Sahn-ı Semân) müderrisken siyasî hayata atılmıştı. Bilginleri ve şairleri korurdu. Mühürdârı olan Hasan Çelebi, *Cevâhiru't - Tevâib* adlı eserinde K.'in tarihini yazmıştır. Kamaniçe fethinin tarihini yazan büyük şair Nâbî de katibiydi. Bir diğer katibi olan Hâilî, Uyvar'ın fethine tarih düşürmüştür. Diğer bir katibi tanınmış şair Mezakî de Kandiye fethine tarih söylemiştir. Fennî, Tâlibî başta olmak üzere devrinin bütün şairlerini, bu arada yüzyılın çok büyük şairleri Nâilî ile

Edirne Mevlevîhanesi şeyhi Neşâti'yi korumuştur. Bu şairler o kadar refah içinde yaşıyorlardı ki, Fennî, Boğaziçi'nin Rumeli sahilinde muhteşem bir köşk yaptırmış, salonlarının duvarlarını resimlerle süslemiş, haremi için birçok cariye satın almıştı. Tanınmış tarihçi ve fikir adamı Hezârfen Hüseyin Efendi de, diğer ilim adamları gibi K. F. A. P.'nın himayesinde yetişmiş ve eserlerini onun adına yazmıştır (Nâîma da büyük eserini K. F. A. P.'nın amcasının oğlu Hüseyin Paşa'nın adına yazmıştır). Birçok hayır eserleri, camiler, çeşmeler, suyolları, hanlar v. s. de yaptırmıştır. Nesri çok kuvvetliydi. Elinden çıkan siyasî yazılar, devrinin en güzel örnekleri arasındadır. Derviş Ali'den hat meşk etmişti ve iyi bir hattattı. Sadrazam olduğu zaman hocasının elini öpmekte devam etmiştir. Büyük kusuru içkiye düşkünlüğü idi ki, ölüm sebeplerinden biridir. Kandiye'de yeraltı sığınaklarında iki kış geçirmesi, ilmiyeden yetişmiş, sonradan aynı kudretle kılıç kuşanmış bu muzaffer başkomutanın nazik bünyesini kemirmişti. Uyvar, Kandiye, Kamaniçe fetihleriyle, Almanya, Girit ve Polonya savaşlarıyle bütün dünyada büyük ün yapmış, Avrupa'da hakkında kitaplar yayınlanmıştı. Yabancı hükümdarlar nezdindeki itibarı, padişahın itibarından az değildi. Osmanlı İmparatorluğu on beş yıl Kanunî zamanındaki gibi çok huzurlu bir devre yaşamıştır. Onun devrinde ne Köprülü'den önceki anarşi, ne de Köprülü zamanındaki istibdat yoktu. Çocuğu olmamış, Köprülüzadeler, kardeşi Fazıl Mustafa Paşa'dan yürümüştür.

III. Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa (Sadrazam) (Köprü 1638 - 1691), XVII. yüzyılın en büyük Türk devlet adamlarından biri. Fazıl Ahmed Paşa'nın üç yaş küçük kardeşidir. Medresenin bütün kademelerini tamamlayarak ilmiyeden yetişmiştir. Sonra mülkî hizmete geçmiştir. 1669 sonunda annesi ile beraber hacca gitmiştir. Ağabeyi ile beraber Anadolu'dan İstanbul'a geldiği zaman dört yaşındaydı (1642). Hadîs ve lugat ilimlerinde bilgin olarak ün yaptı. Girit harekâtında annesi ile beraber ağabeyinin yanında bulundu. Ağabeyinin sadareti boyunca "Fazıl Mustafa Bey" olarak kaldı. Eniştesi Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinde (1676-1683) 29 Haziran 1680'de yedinci vezir olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a (bakanlar kurulu) girdiği zaman kırk iki yaşındaydı. 1681 Mart'ında altıncı vezir olmuş, 1683'te Viyana seferinde Edirne'de sadaret kaymakamı, sonra Silistre beylerbeyisi ve serdârı olmuştur. 1684 Mart'ında yine kubbe veziri olarak İstanbul'a gelmiştir. 1684 ortalarında Edirne'de üçüncü vezir olmuş, 1685'te istifa etmiştir. Birkaç ay sonra Sakız muhafızı (müstahkem mevki kumandanı), 1686 Şubat'ında Çanakkele Boğazı muhafızı olmuştur. 2 Ekim 1687'de eniştesi Siyâvuş Paşa, sadrazam olunca, onu ikinci vezirlikle İstanbul'a getirdi. İhtilâl alâmetleri belirince IV. Mehmed, K. F. M. P.'yı cephede bulunan eniştesine vekil olmak üzere sadaret kaymakamlığına getirdi. Ancak bu çok geç kalmış bir atamaydı. K. F. M. P., IV. Mehmed'in tahtını kurtaramadı. 8 Kasım 1687 sabahı, bütün ulemâ'yı ve ileri gelenleri fevkalâde bir meclis halinde Ayasofya Camisinde topladı. Hayatını kurtarmak için, IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi kararı alındı. Bu sırada K. F. M. P.'nın sadarete getirilmemesi, devletin anarşi içinde bir müddet daha çırpınmasını devam ettirdi. 10 Şubat 1688'de K. F. M. P., padişah hal'etmiş bir vezir sıfatıyle İstanbul'dan uzaklaştırılmış, ve tekrar Çanakkale komutanı, sonra sırasiyle Girit'te Hanya, Kandiye, nihayet Sakız muhafızı olmuştur. İstanbul'dan uzaklaştırmakla yeni padişah II. Süleyman (1687 - 1691), K. F. M. P.'nın hayatını da kurtarmış oluyordu. Çünkü zorbalar, K. F. M. P.'nın haklarında, babasınınkine benziyen niyetlerini çok iyi biliyor ve veziri parçalamaya hazırlanıyorlardı.

Babasının ve ağabeyinin büyük dehalarını tevarüs etmiş bulunan K. F. M. P., 1683'ten sonra bozulan düzeni yoluna koyacak tek adamken, gaflet yüzünden bir türlü iktidara getirilememişti. Nihayet XII. Hicrî yüzyılın on birinci günü (11 Muharrem 1101 = 25 Ekim 1689) sadarete davet edilmiştir. Bu sırada elli bir buçuk yaşındadır. Sakız'dan hemen Edirne'ye geldi. K. F. M. P.'nın iktidara getirilmesini ilk tavsiye etmek şerefi, Şeyhülislâm Debbağzade Mehmed Efendi'ye aittir. Orta çapta iyi bir komutan, fakat Türk tarihinin gördüğü en büyük örgütçü dehalardan biri olan K. F. M. P., Edirne'ye gelir gelmez II. Süleyman'la uzun bir görüşme yaptı. Padişah, vaktiyle ağabeyi IV. Mehmed'in Köprülü Mehmed Paşa ve Fazıl Ahmed Paşa ile Kara Mustafa Paşa'ya tanıdığı geniş yetkilerin aynını düşünmeden K. F. M. P.'ya verdi. Bu durum, zorbaları ürküttü ve muhtemel mukavemetlerden çoğunu kırdı. (Bk. SÜLEYMAN II.) K. F. M. P., gelecek yaz sefere çıkıncaya kadar, derhal ıslâhat, örgüt ve hazırlıklara başlamış, büyük bir enerji ve çalışma gücü göstererek, imparatorluğun hemen bütün meselelerine el atmıştır. Son savaş sırasında konan, halkı ezen ve malî sistemde kargaşalık doğuran fevkalâde vergileri tamamen kaldırmış, sikkeyi ıslâh etmiş ve düşük ayarlı sikke darbının önünü almıştır. Savaş dolayısıyle birçok maddeye konan narhı kaldırmış, ve ticaretin serbest olduğunu ilân etmiştir. Savaş içinde yolsuz servet edinmiş bütün devlet adamlarının para ve mallarını hazineye almıştır. Gereksiz masrafları kısarak hazinede para biriktirmiş, hiçbir işe yaramıyan başıbozuk gönüllüleri terhîs etmiştir. Kapıkulu ve tımarlıları saydırarak herhangi bir bahaneyle vaktinde yığınak yerinde olmıyanlara en ağır cezaların verileceğini bildirmiştir. Üstlerinin emrini dinlemiyenleri cezalandırmış veya ordudan ihrâç etmiştir. Önemli makamlara güvendiği şahısları getirmiştir. İyi çalışmadıkları tanıtlanan devlet adamlarının emekliye ayırmış, ağır suçlar işliyenleri cezalandırmıştır. Orduyu Edirne'de toplamıştır. Bu büyük işler, 1689 Kasım'ından 1690 Temmuz'una kadar sekiz ay içinde gerçekleştirilmiştir.

K. F. M. P.'nın iktidara gelmesi, Avrupa'da bomba gibi patlıyan bir haber olmuş, babasının, ağabeyinin ve eniştesinin başarılarını bilen Haçlılar, telâşlanmışlardır. 1690 yaz harekâtı için, Osmanlılara karşı savaş halinde bulunan Almanya, Venedik, Polonya ve Rusya ile diğer küçük devletler, fevkalâde hazırlıklara girişmişlerdir. Viyana'da İmparator: "Tanrı soyunu kurutsun şu Köprülülerin, başımıza yine yeni bir Köprülü çıktı" diyerek telâşını ifade etmiştir. Zira Almanlar, değersiz serdârları kolayca yenmenin zevkini iyice tatmışlardı. K. F. M. P., Köprülülerin saraylarında bulunan bütün altın ve gümüş eşyayı, darbhaneye hibe ederek devlet hesabına sikke kestirmiş, Onun bu davranışını birçok zengin izlemiştir. II. Süleyman da gereksiz altın ve gümüş eşyayı darbhaneye yollamıştır.

K. F. M. P., 13 Temmuz 1690'da hazırlıklarını bitirerek Edirne'den ayrılmış, Vidin, Niş, Semendire, nihayet 8 Ekim 1690'da Belgrat'ı Almanlardan geri almıştır. Almanlardan 60 000 km^2 den fazla çok değerli toprak geri alınmıştır. Zafer haberi üzerine II. Süleyman, Edirne'den İstanbul'a gelmiştir. K. F. M. P., daha Silivri'de alayla karşılanmış, İstanbul'a büyük törenle girmiştir. II. Süleyman, sırtından kürkünü çıkarıp ağlıyarak sadrazama giydirerek duâlar etmiştir. Hiçbir Osmanlı hükümdarı, hiçbir komutana böylesine içten iltifatta bulunmamıştı. K. F. M. P., gelecek yıl da Macaristan'ı Almanlardan geri alıp savaşı bitirmek niyetindeydi. 14 Haziran

1691'de ikinci seferi için Edirne'den ayrılmış, ancak sekiz gün sonra çok hasta olan II. Süleyman ölmüştür. Kardeşi II. Ahmed (1691 - 1695) tahta geçmiştir. 19 Ağustos 1691'de K. F. M. P., Salankamen meydan muharebesinde şehit olmuştur. (Bk. SALANKAMEN MEYDAN MUHAREBESİ ve AHMED II.). Sadareti bir yıl, dokuz ay, yirmi beş gün sürmüştür. Elli üç yaşında ölen K. F. M. P., babası ve ağabeyinin yanına Divanyolu'na gömülmüştür.

IV. Köprülüzade Damad Nûman Paşa (Sadrazam) (1670 - Girit, Kandiye 1719). Türk devlet adamı. Fazıl Mustafa Paşa'nın büyük oğludur. 1700 Temmuz'unda altıncı vezir olarak Dîvân-ı Hümâyûn'a girdi ki bu sırada ikinci derecede amcası Amcazade Hüseyin Paşa, sadrazamdı. 1710 Ocağında II. Mustafa'nın kızı Ayşe Sultanla evlenip "damad" olmuş ve aynı yılın 16 Mayıs'ında sadarete getirilmiştir. Üç ay, üç gün sonra, 18 Ağustos'ta istifa etmiştir. Birçok görevlerde bulunduktan sonra 28 Ocak 1719'da kırk dokuz yaşlarında ölmüştür. Oradaki Köprülüzade (Fâzıl Ahmed Paşa) Camisine gömülmüştür. Eşi Sultan, kendisinden sonra iki defa daha evlenmiştir. Yüksek medrese mezunu olan K. D. N. P., fâzıl bir adamdı. Büyük oğlu Vezir Hacı Hafız Ahmed Paşa, 20 Nisan 1731'de vezir (mareşal), 1737'de sadaret kaymakamı (başbakan vekili) ve Sırbistan serdârı (başkumandan) olmuştur. 1769'da yetmiş yaşlarında iken, imparatorluğun en mühim eyaleti sayılan Mısır valiliğinde öldü. Oğulları 1768'de babasından bir yıl önce ölen Abdülbâki Bey'le Mehmed Tayyib Bey'dir. Abdülbâki Bey'in oğlu Feyzullah Bey, 1793 - 1794'te ölmüştür. Tayyib Bey'in oğlu Abdülhamid Bey, 1768'de Yenişehir Molla'sı olmuş, 1796'ya doğru ölmüş ulemâdan bir zattır. Kızı, Molla Mehmed Asım Bey'le evlenmiş, Müderris Asım Bey bu izdivaçtan doğan oğulun oğlu olmuştur.

V. Köprülüzade Abdullah Paşa (Serdâr - ı Ekrem vezir) (Ölm. 1735). Fazıl Mustafa Paşa'nın ortanca oğludur. 12 Ocak 1701'de hem vezir, hem de Şeyhülislâm Hâce-i Sultânî Feyzullah Efendi'ye damad olmuştur. 1703 başlarında sadaret kaymakamlığında (başbakan vekilliği) bulunmuştur. Türkçe, Arapça ve Farsça'da şair, fâzıl bir vezirdi. İran serdâr - ı Ekremi (başkumandan) iken Arpaçayı meydan muharebesinde Nâdir Han (Şâh)'a karşı vuruşurken şehit düşmüştür. Babası gibi şehit olarak tarihe geçti. Yaşı altmışın üzerindeydi. Büyük oğlu Vezir Abdurrahman Paşa, 1726'da babası hayatta iken vezir olmuş, ve yine babası hayatta iken 1733'te Trabzon beylerbeyisi iken otuz iki yaşında ölmüştür. Oğulları Abdülbâki ve 1776'da ölen Abdülvâhid Beyler'dir. Abdullah Paşa'nın diğer çocukları şunlardır: 1749'da ölen Abdullah Bey, 1759'da ölen Ammâr Bey, 1763 Ağustos'unda ölen Ayaz Bey, 1771'de ölen Hamdi Mehmed Bey, 1765 Ağustos'unda ölen Sadık Mehmed Bey, 1783'te ölen Affan Bey.

VI. Köprülüzade Es'ad Paşa (vezir) (Ölm. Girit, Resmo 1726). Fazıl Mustafa Paşa'nın küçük oğludur. 1717'de vezir olmuştur. 27 Eylül 1726'da kırk beş yaşlarında Girit'te Resmo'da ölmüştür. Mahlası "Hicrî" olan bir şairdi. *Yûsuf-u Zelîhâ*'yı Farsça'dan manzûm olarak Türkçe'ye çevirmiştir. Ağabeyi Nûman Paşa tarafından büyütülmüştür.

KÖPRÜLÜZADE FAZIL AHMED PAŞA : bk. KÖPRÜLÜLER.

KÖPRÜLÜZADE FAZIL MUSTAFA PAŞA : bk. KÖPRÜLÜLER.

KÖPRÜLÜZADELER : bk. KÖPRÜLÜLER.

KÖR ALFABESİ : bk. BRAILLE, Louis.

KÖR - BARSAK : bk. BARSAKLAR.

KÖR - FARE (Spalax typhlus), Kemiriciler takımının Körfaregiller (b. bk.) familyasından bir memeli türü. Uzunluğu 22 cm dir. Silindirimsi kalın gövdeli, kısa kulaklı bir hayvandır. Tüyleri kadife gibi sık ve kalındır. Toprak altında dehlizler açarak yuva yapar. Güney Avrupa ve Batı Asya'da yaşar.

KÖR - FAREGİLLER (Spalacidae), Omurgalı hayvanlardan memeliler sınıfının, kemiriciler takımının yalın - dişliler alt takımının sıçanımsılar bölümüne giren bir familyası. Köstebeğe benzer. Gözleri deri altında gizlidir. Kuyruksuzdur. Kör - fare (b. bk.) en çok tanınan türüdür.

KÖRLENME, Bir ortamdan geçen ışığın, soğurma, dağılma ve bükülmesinden ileri gelen şiddet azalması.

KÖRLER EĞİTİMİ : bk. BRAILLE, Louis.

KÖRLÜK, Beş duyumuzdan biri olan görme nimetinden tamamen veya ileri derecede mahrum olma hali. Gerek göz küresinin gerekse vücudun doğuştan veya sonradan olma çeşitli hastalıkları K.'e sebep olabilir. K. sebepleri arasında, glokom (göz tansiyonunun yükselmesi), keratit, üveit, trahom gibi hastalıklar önemli yer tutar. Organik hiçbir sebebe bağlı olmadan da K. hali görülebilir. Bunlar, histerik, psişik, toksik K.'lerdir.

Görme hissi, santral görme, periferik görme, derinlik hissi, renk görme gibi çeşitli unsurlardan meydana gelir. Normal görme, bu unsurların hepsinin tam olması ve iki gözün ortak çalışması ile olur. K.'ten söz edilebilmek için, her iki gözün santral görme derecesinin 5 m den parmak sayamayacak derecede (1/10) azalması ve yukarda sayılan unsurlardan bazılarının yok olması gereklidir.

Esas K.'ler yanında gece K.'ü, gündüz K.'ü, renk K.'ü diye adlandırılan K.'ler de vardır.

İstatistiklere göre memleketimizde, çoğu trahom hastalığının bol olduğu zaman ve bölgelere ait olmak üzere yüz bin kadar kör vatandaş vardır. Körlerin morallerini yükseltmek, kendilerini hayata bağlayacak şekilde rehabilite etmek üzere dünyada ve memleketimizde çeşitli kuruluşlar ve okullar vardır. Buralarda kör çocuklar ve yetişkinlere özel metodlarla (Braille) okuma yazma ve hayatını kazanma yolları öğretilir. Gözleri görmeyenler, bazı meslek ve sanatları birçok sağlamlardan daha iyi yapabilmektedirler.

KÖRMÜKÇÜ, Hazım (İstanbul 1898 - İstanbul 1944), Türk tiyatro ve sinema oyuncusu, Müzika-i Hümayun'da flüt ve solfej öğretmenliği yapan yüzbaşı Saim beyin oğludur. Müziğe karşı küçük yaşında ilgi duymaya başlayan K., mahallesinde Karagöz oynatması ile dikkati çekmiştir. Kabataş Lisesinde öğrenimini yapmış, önce memur olmuş, 1915'te Darülbedayi'ye girmiştir. 1918'de Halid Ziya Uşaklıgil'in "Fürûzan" adlı tiyatro eseriyle aktörlüğe başla-

H. KÖRMÜKÇÜ

mış, daha sonra Muhsin Ertuğrul'un kurduğu Ferah Tiyatrosu topluluğu, Raşit Rıza topluluğu ve Şadi Karagözoğlu'nun Millî Sahnesinde çalışmalarına devam etmiştir. K., 1927 - 1930'da ilk Türkçe sesli filim (Kaçakçılar)de rol alarak sinema oyunculuğuna başlamıştır.

"Karım beni aldatırsa", "Söz bir Allah bir" adlı operet filimlerinde de başarı gösteren K., Musahipzade'nin "Fermanlı deli hazretleri", "Mum söndü", "Kafes arkasında", "İstanbul efendisi", "Bir kavuk devrildi", "Aynaroz kadısı" adlı oyunlarıyla şöhrete ulaşmıştır. Özellikle komedi ve taklitçilik türünde başarılı olan K., asıl şöhretini bunlarla yapmıştır. "Yeni Karagöz" adiyle oynattığı oyununu da filme aldırmıştır.

Ekrem Reşit Rey tarafından yazılıp kardeşi Cemal Reşit Rey tarafından bestelenen "Lüks hayat", "Beş saat" gibi operetler K.'nün en başarılı ve unutulmaz oyunlarındandır.

"Bir kavuk devrildi", "Aynaroz kadısı", "Leblebici Horhor" adlı eserleri hem sahne, hem perdede oynamış, ölümüne kadar Şehir Tiyatrolarından ayrılmamıştır.

KÖROĞLU, tanınmış bir Türk halk hikâyesi ve bu hikâyenin kahramanı. Orta Asya'dan Tuna boylarına kadar yaygın bir kahramanlık hikâyesidir. Bu hikâyede, XVI. yüzyılda yaşamış ve Celâlî ayaklanmaları ile ilgili K. adlı bir kahramanın hayatı ve maceraları anlatılır. Ayrıca, aynı adı taşıyan bir yeniçeri şairinin yaşadığı ve III. Murad devrinde (1574-1595) Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuyle İran seferine katıldığı da, Özdemiroğlu için söylediği iki manzumeden öğrenilmektedir. Varlığı kesinlikle bilinen bu saz şairinin, hikâye kahramanı K. ile aynı kişi olup olmadığı kesinlikle bilinememektedir.

K.'nun gerçek kimliği hakkında ilk bilgi veren Türk yazarı Evliya Çelebi'dir. Ona göre K., Anadolu'nun kuzeybatı bölgesinde bir süre eşkiyalık etmiş idi. Evliya Çelebi'nin bu kaydını, daha sonraki tarihî belgeler de doğrular. Meselâ H. 987 ile 1016 yılları arasında yazılmış olan İstanbul Başbakanlık arşivindeki "mühimme defterleri"nde suretleri bulunan "hüküm"lerde de, K.'nun kimliği hakkında bilgiler vardır. Bir kısmı Bolu beyine ve Gerede kadısına hitab eden bu belgelerden öğrendiğimize göre, 1579 - 1582 yıllarında Bolu yöresinde *Köroğlu Ruşen* adında bir eşkiya ortaya çıkmış; bir genci dağa kaldırmış, başka eşkiyalara da baş olmuş; Bolu beyi, onun ve yardımcılarının cezalandırılmasında gevşeklik gösterdiği için merkezin tenkidine uğramıştır. K. hikâyesinin bu sıralarda ortaya çıktığı ve henüz elde geçerli başka belgeler bulunmadığı için, eşkiya K. ile şair K.'nun aynı kişi olduğu, şimdilik kabul edilebilir.

K., metinlerde bazen aşk yüzünden dağlara düşmüş bir âşık, bazen İranlılarla savaşan bir Osmanlı kahramanı, bazen de beylere karşı ayaklanmış bir isyancı olarak görünmektedir. O, halkın gözünde mert bir insan, çetin bir yiğittir. İyiliksever kimsedir, zavallıları korur, haksızlık eden kimselere aman vermez. Halk onu, tarihî bir kahraman olarak kabul eder, dilden dile, nesilden nesile yaşatır. Saz şairleri de onu pîr (üstad) sayarlar.

Aslı birtakım eski tarih olaylarına ve destan geleneğine dayanan K. hikâyesi, bazı tarih olaylarıyle de birleşen nazım-nesir karışımı bir hikâyedir. XVI. yüzyılın 2. yarısından sonra artan ve Celâlî isyanları adıyle anılan olaylarla da beslenerek büyümüş, halk tarafından ilgi görmüştür.

Hikâyenin özeti: Güzel at meraklısı olan Bolu beyi, sert ve zalim bir kişidir. Seyisi Yusuf'u, güzel ve cins bir at satın alması için yola çıkarır. Uzun aramalardan sonra Yusuf, kır bir tay alır. Bu, aslında çok cins bir taydır, ama şimdilik gösterişli değildir. Yusuf Bolu'ya geldiği zaman, Bolu beyi bu zayıf ve çelimsiz tayı görünce öfkelenir. Yusuf'un gözlerini oydurur, onu kör eder, tayı da eline vererek kovar. Kör Yusuf, tayla birlikte Sivas'a döner. Oğlu Ruşen Ali'ye olanları anlatır, öç alacağını söyler. Ali, kır tayı iyice yetiştirir. Bu arada Ruşen Ali de büyür, güçlü bir delikanlı olur. Bir gün baba - oğul, Aras ırmağında, Yusuf'un rüyasında gördüğü bir velinin, Bingöl dağlarından geleceğini haber verdiği sihirli üç su köpüğünü beklerler. Bu köpükleri Yusuf içecek, hem gözleri açılacak, hem de öç almak için gereken güç ve gençliği elde edilecektir. Ruşen, köpükler gelince dayanamaz, babasından habersiz üçünü de kendisi içer. Yusuf bunu öğrenince üzülür. Fakat oğlunun, kendi yerine öç alacak bir yiğit olacağına sevinir. Ruşen Ali'ye bu sihirli köpüklerden biri sonsuz yaşama gücü, biri yiğitlik, öteki de saz çalma ve şairlik kabiliyeti vermiştir. Bir süre sonra kör Yusuf, oğluna öcünün alınmasını vasiyet ederek ölür. Körün oğlu Ruşen, kır atı ile dağa çıkar. Artık adı K.'dur. Geleni geçeni soymağa başlar. Yavaş yavaş çevrede adı dolaşır, ün yapar. Çamlıbel'de bir kale yaptırır. Adı yayıldıkça onun çevresine toplananlar artar, küçük bir ordu olurlar. K., soygun yoluyle zenginlerden aldığını yoksul kimselere dağıtır. Boş zamanlarında saz çalar, şiirler söyler. Buyruğu altına giren yiğitler onu başbuğ tanırlar. Bir gün, güzelliğini duyduğu, İstanbul Kasapbaşısının oğlu Ayvaz'ı bir hile ile kaçırır, evlât edinir. Ona silâh kullanmayı, ata binmeyi öğretir. Ayvaz da yaman bir delikanlı olur, savaşlara girer K., Bolu beyinin ordusunu hep yenilgiye uğratır. Gelen geçen kervanlardan vergi (baç) alır. Uzun yıllar, bir derebeyi gibi yaşar. Sonunda "delikli demir" (tüfek) icad edilince eski yiğitlik geleneği bozulur. Bunu anlayan K., adamlarını toplar, dağılmalarını söyler. Kendisi de ortadan kaybolur. Daha önce de, kendisine yıllarca hizmet eden kır at sır olmuştur.

Bir söylentiye göre, bir Yahudi bezirgânın getirdiği tüfekle oynayan beyler, birbirini öldürürler, K. buna çok üzülerek kaybolur. Başka bir söylentiye göre ise K., dağda rastladığı bir çobanda tüfeği görür, ne olduğunu sorar. Aldığı karşılığa inanmaz. Denemek için tüfeği kendine çevirir, tetiğe basar, yaralanarak ölür. Sonra da beyler dağılır.

Bütün Türk illerinde söylenen bu kahramanlık hikâyesinin değişik şekilleri vardır. K. ortadan kaybolduktan sonra, beyleri yeni maceralara atılırlar. K. hikâyesinin devamı sayılan "beylerin serüveni", yirmi dört kol meydana getirir.

K. hikâyesi, genellikle bütün halk hikâyelerinde olduğu gibi, nazım - nesir karışık haldedir. Karşılıklı konuşmalar genellikle manzumdur ve türkü olarak geçer. Bu manzumeler, kendi türleri içinde sanat yönünden kuvvetli, kahramanlık motifleriyle yüklü, duyguları coşkunlukla dile getiren eserlerdir ve bunlarda mert bir eda dikkati çeker.

K. hikâyesini ilk olarak kimin yazıya geçirdiği belli değildir. Fakat eşkıya K.'nun maceralarını duyan ve aynı adı alan bir âşık - hikâyeci tarafından yazıldığı sanılmaktadır. Türk halkının kahramanlık duygularını yüzyıllar boyunca yaşatan K. manzumeleri, bugün de halk edebiyatımızın en güzel örnekleri arasındadır. Bu yüzden birçok halk şairleri, onun etkisinde kalarak, gerek konu gerek şekil bakımından nazire diyebileceğimiz şiirler söylemişlerdir. Bunun en güzel örnek-

lerini, XIX. yüzyıl halk şairlerinden Dadaloğlu'nda görürüz. Gerçekten K.'nun, halk hikâyeleri arasında ayrı bir yeri vardır.

KÖROĞLU, daha çok Erzurum yöresinde oynanan bir savaş oyunu. İki kişi karşılıklı kılıçlarla birbirlerine hamle ve çeşitli savaş oyunları yaparlar. Sonunda dost olarak sarılıp meydandan ayrılırlar. K. oyunu, Doğu Anadolu barları arasında, hareketleri ve ahengi bakımından ayrı bir özellik gösterir.

KÖROĞLU DAĞLARI, Karadeniz bölgesinin batı bölümündeki başlıca dağ sıralarından biri. En yüksek yeri olan Köroğlu tepesi 2 378 m dir. Anadolu'nun bu bölümündeki sıradağlar, deniz kıyısı boyunca uzanan Küre dağları (İsfendiyar dağları), bunun güneyinde Ilgaz - Bolu dağları ve daha güneydeki K. D.'dır.

Anadolu'nun bu kuzey-batı bölümündeki dağlar, yer yer belirgin yüksek sıradağlar olmakla beraber (Ilgaz dağları gibi), daha çok, çeşitli adlarla anılan dağlardır. K. D.'nın uzandığı yerde, birbiri yanında, Göynük dağı, Ardıç dağı, Semen dağı, Kartal dağı, Kocaman dağı, Benli dağı, Civcan dağı, Kütüklü dağı, Işık dağı, Elden dağı, Karataş dağı, İskilip dağı ve daha birçok dağ adları vardır. K. D. da bunlardan biri ve en yükseğidir. Bu dağ, yaklaşık olarak, Bolu ile Beypazarı arasındaki dağlık yerlerin orta bölümündedir. Her yanına doğru yıldızımsı biçimde uzanan dereler, güneyde Kirmir çayına, kuzey-doğuda Gerede çayına, güney-doğuda Suviri çayına dökülürler. Dar anlamıyle bu dağın boyu - eni 35 km kadardır.

İşte, 1941'de açılan Türkiye'nin "Birinci Coğrafya Kongresi"nde, "Türkiye yerşekillerinin adlandırılması" çalışmaları sırasında, memleketimizin başlıca orografik çizgilerini (dağ uzanışlarının ana çizgilerini) belirtmek üzere, dağ sıralarının adlandırılmasına yer verilmiş, böylece K. D. adı da, bu kararlara uygun şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre K. D., Göynük - Işık - İskilip dağlarının bütününü içine alan dağlar sırası için kullanılan bir ad olmuştur. Bu durumuyle, içinde birçok dağları toplamış olarak, K. D., batıda Bilecik doğusundan başlamakta, doğuda Çankırı'nın doğusuna uzanmaktadır. Bu uzanışıyle 300 km den fazla bir uzunluk, 50 - 60 km kadar enlilik göstermekte, ortalama yüksekliği 1 500 - 2 000 m yi bulmaktadır.

Bu uzun dağlık bölge, ana çizgileriyle, Kuzey Anadolu genç kıvrım dağları kuşağı içindedir. Burada dağlar, kıvrımlı-kırıklı yapı gösterirler. Bu dağlık kuşağın orta bölümü pek kalın yığıntıların yer tuttuğu volkanik bir arazidir. Bugün de burada yer yer volkan konileri görülür. Bu volkanik arazi, kuzeyde Bolu - Gerede - Kurşunlu - Ilgaz güneyinden, batıda Seben'e, güneyde Kızılcahamam ötelerine, güney-doğuda Şabanözü taraflarına kadar uzanır. K. D. da, bu geniş volkanik bölgenin batı bölümündedir. Burada volkanik tüfler, aglomeralar, breşler, andezitler çok yer tutar. Kuzey Anadolu büyük deprem kuşağı da bu dağların kuzey kenarı yakınında uzanır. Bu volkanik örtünün altında kıvrılmış tabakalar halinde daha eski arazi uzanır. Bu arazi, K. D.'nın batı ve doğu bölümlerinde farklılık gösterir. Batıda üst kretase tabakaları ve yine bu yaştaki fliş'ler geniş yer tutar. Karasal oluşumlu alt eosen arazisi de görülür. K. D.'nın doğu bölümünde, Çankırı - İskilip arasında ise Mezozoik ofiolitli seri ile Oligo - Miosen jipsli seri tabakaları (alçıtaşlı tabakalar) ve eosen flişleri çok yer tutar. Dağların türlü yerlerinde, küçük ölçüde neojen arazi ve kuaterner aluviyonlu sahaları da vardır.

K. D., Karadeniz ardı iklim bölgesi içindedir. Burası asıl Batı Karadeniz iklimi (yıllık yağış 1 000 - 1 200 mm) ile İç Anadolu iklimi (yıllık yağış 300 - 400 mm, yağışlı dönemlerde 400 - 500 mm) arasında, geniş ve çeşitlilik gösteren bir geçiş iklimi (yıllık yağış 500 - 1 000 mm) içindedir. Dağların yüksek yerlerinde ve özellikle kuzeye bakan yamaçlarında yağış, çukur yerlerine göre daha çoktur. Kışın bu dağlara bolca kar yağar, yerde uzun süre kalır, köy yollarının kar ile kapandığı da olur.

Bu dağların türlü yerlerinde iyi ve işletmeye elverişli ormanlar önemli yer tuttuğu gibi, bozuk orman durumunda olanları da çoktur. Ağaç türleri arasında en geniş yer kaplayanı karaçam (pinus nigra) ve yer yer sarıçam (pinus silvestris), köknar (abies) ve meşe (quercus) dir. İyi korunmuş yerlerde 20 - 30 m boyunda çamların çok yer tututuğu gür ormanlar vardır. Bu ormanlar arasında açmacılık yoluyle tarla ve kısmen otlak durumuna gelmiş ormansız yerler de bulunmaktadır. İyi ormanlar; Bolu'nun 10 - 15 km güneyinden Köroğlu tepesine kadar olan geniş şerit üzerinde, Kavaklı dağda, yer yer Göynük doğusunda, Gerede - Çerkeş arasında bazı dağlık yerlerdedir. Burada Bolu Orman Başmüdürlüğüne bağlı olarak, Gerede, Göynük, Kıbrısçık ve Ankara Orman Başmüdürlüğüne bağlı olarak Çankırı, Kızılcahamam, Beypazarı Orman İşletme müdürlükleri vardır.

Köroğlu dağlık bölgesinin kuzeyinden Ankara - Kızılcahamam - Bolu - İstanbul asfalt yolu, güneyinden Ankara - Beypazarı - Nallıhan - Göynük yolu geçer ve İstanbul'a uzanır. Asıl dağlık bölgeden geçen yollar ise pek azdır. K. D.'nı enine geçen dar yollar arasında Beypazarı - Karaşar - Kıbrısçık-Bolu yolu, Nallıhan - Seben - Bolu yolu, bunlardan daha iyi ve geniş olarak Nallıhan - Mudurnu yolu vardır. Dağların doğu bölümünde Ankara - Şabanözü - Çankırı - Ilgaz yolu bulunmaktadır. Dağlık arazide nüfus, her biri birkaç bin nüfuslu kasabalarda toplanmış olup, buradaki orman köylerinin dağınık halde mahalleleri de vardır.

KŐRÖS [*kőrös*] (Almanca adı: **Kreisch;** Rumence **adı: Criş),** Tisza ırmağının en büyük sol kollarından biri. Sebes - K., Fekete - K. ve Fehér - K. ırmakları ile Berettyó (b. bk.) ırmağının Macaristan topraklarında birleşmesinden meydana gelmiştir. Yatağının düzenlenmesinden sonra uzunluğu 455 km olarak tesbit edilmiştir. Macaristan'ın en büyük çeltik tarlaları K. ırmağı boyunda toplanmıştır. K.'un su rejimi büyük farklar gösterir (Tisza'ya döküldüğü yerde 10 - 1000 m³ küp/saniye).

KÖRÜK, sanayide, teknolojide v.b. ateşi canlandırmak için kullanılan ve açılıp kapandıkça içindeki havayı üfleyen alet. Birçok çeşidi bulunan K.'ün bazıları iki tane basit deri bir tulumdan meydana gelmiştir. Avrupa tipi K., esnek deriyle birbirine bağlanmış iki tahta levhadan ibarettir. Boyu değişik olabilir. Doğu tipi K.'ler, silindir veya dörtgen biçiminde kalıplar içinde hareket eden pistonlardan yararlanılarak yapılmıştır. Hepsinde hava akımının devamı, birbiri üzerine konmuş iki K.'ün sıra ile sıkıştırılması sayesinde sağlanır.

K., Ortaçağ ve Rönesans'ta çok kullanılmış, bazıları değerli malzemeden yapılarak üstleri taşlar ve oymalarla süslenmiştir.

KÖR - YILAN (typhlops vermicularis), Pullu - sürüngenler (squamata) takımının, köryılangiller (typhlopuidae) familyasından bir sürüngen türü. Uzunluğu 75 cm kadardır, ayakları olmadığı için onu yılan sanırlar. Kertenkele gibi hareketlidir. Kazıcı bir sürüngen olan K., böcek ve solucan yiyerek beslenir. Sıcak bölgelerde yaşar ve zehirsizdir.

KÖR - YILANGİLLER (Typhlopidae), Omurgalı hayvanlardan sürüngenler (reptilia) sınıfının pullu - sürüngenler (squamata) takımının yılanlar (opophidia) alt takımının solucanyılanları bölümüne giren bir familyası. Boyları en çok 1 m kadardır, üstleri kaygan pullarla örtülüdür. Basit gözlüdürler ve alt çenelerinde diş bulunmaz. Kazıcıdırlar, sıcak bölgelerde yaşarlar, 130 kadar türü vardır ve zararsızdırlar.

KÖR - YILANSIGİLLER (Anguidae), Omurgalı hayvanlardan sürüngenler (reptilia) sınıfının, pullu - sürüngenler (squamata) takımının, kertenkeleler (lacertilia) alt takımına giren bir familyası. Gövdeleri uzun, bacakları ise bazılarında oldukça gelişmiş olmasına rağmen birçoğunda da körelmiş olup ayaksızdırlar, yılana benzerler. Dilleri uzun ve uçları çatallıdır. K.'in elliye yakın türü vardır. Bunlar orta ve güney Amerika'da, Güney Asya, Kuzey Afrika ve Güney Avrupa'da yaşarlar.

KÖS : bk. KÜS.

KÖSEMİHAL : bk. KÖSEMİHALOĞULLARI.

KÖSEDAĞ SAVAŞI, Anadolu Selçuklu İmparatorluğunun Moğol tahakkümüne girmesini hazırlayan bozgun. Harzehşâhlar ile Eyyûbileri kesin şekilde yenen Selçuklulardan, Moğollar son derece çekiniyorlardı. Onun için Doğu Anadolu'ya girmeleri çok çekingence olmuş, fakat Kösedağı bozgunundan sonra inisiyatifi ellerine almışlardır. İran'daki Moğol ordularının başkomutanlığına Cormagon Noyan'ın yerine Baycu Noyan getirilmişti. Kafkasya'da Gürcü ve Ermeni kuvvetlerini de beraberinde alan Baycu, büyük bir Moğol - Türk ordusunun başında, Anadolu kapılarında fırsat gözlüyordu. Babaî isyanı ve Selçuklu hükümdarının çocuk yaşta bulunması ve şahsiyetlerinin zayıf olması, Alâeddin Keykubâd'ın korkulu şahsiyetinin tarih sahnesinden çekilmesi, Baycu Noyan'a aradığı fırsatı verdi. Türkiye'nin gerçek askerî kudretini tartmak üzere 1242 kışında Erzurum'u çevirdi ve bu büyük Türk şehrini alarak yağmaladı. Bu haberin yayılması üzerinedir ki Suriye, Türkiye'yi metbû tanımaktan vazgeçti. Tehlike çanlarının çalması üzerine on dokuz yaşındaki II. Keyhûsrev, 80 000 kişilik ordusu ile Sivas'a geldi.

Sivas'ın 80 km kadar doğusunda Kösedağı mevkiinde, iki büyük ordu arasında yaklaşma oldu. Tecrübeli Türk komutanları, Moğol ordusunun her askerinin ölmeden muharebe meydanından kaçmıyacağını bildikleri için, dağ geçitlerinin tutulup düşman taarruzunun beklenmesini, I. ve II. Kılıç - Arslanlar'ın çok kullandıkları bir tâbiyenin uygulanmasını istediler. Genç Sultan, çevresindeki saray dalkavuklarının teşvikiyle bu planı kabul etmedi ve derhal taarruz emrini verdi. Fakat daha Türk ordusunun öncüsü bozulur bozulmaz hayatında muharebe görmemiş olan II. Keyhusrev, ordusunun yenildiğini sanıp düşman eline geçmemek için, ordugâhı terketti, Tokat yoluyla Konya'ya kaçtı. Sultan'ın bu akıl almaz hareketi üzerine dehşete düşen ordu, tek silah kullanmadan, dağınık birlikler halinde, çadırlarını ve mühimmatını bırakıp dağıldı. Sabahleyin Moğollar, binlerce çadırını önlerinde görünce, Türklerin dağ geçitlerine saklanıp pusu kurduklarını sandılar; bir öncü yenilgisiyle koca ordunun muharebe meydanını düşmana bıraktığını akılları kesmedi.

Birkaç gün Moğollar, Türk taarruzunu tedirginlikle beklediler. Hiçbir ses çıkmayınca Türk çadırlarına girdiler ve Selçuklu ordu hazinesini, atlarını, mühimmatını, cephanesini bir arada görüp ele geçirince, vaziyeti anladılar. Türklerin korkudan veya başka bir sebepten acele kaçtığına karar verdiler.

Bundan sonra Türkiye, yavaş yavaş Moğol tahakkümüne girmiştir. Halbuki Moğolları hiç olmazsa Toroslarda durdurmak ve Türkiye'ye sokmamak mümkündü ve Türk Hakanlığının askerî ve malî gücü bunu sağlayabilirdi. Bundan sonra Moğollar sırasıyle Türkiye'nin en büyük şehirlerinden olan Sivas'ı, Kayseri'yi ve Erzincan'ı alıp yağma etmişlerdir.

Kösedağı bozgunundan sonra Selçuklu veziri (başbakanı) Mühezzibeddin Ali, Konya'ya gitmemiş, Amasya'da kalmıştır. Bu devlet adamının zekâsı, Selçukluları bir müddet için daha büyük bir felâketten kurtardı. Vezir, Baycu Noyan'la görüşmeye girişti. Kösedağı'nda Türklerin ancak 3 000 ölü verdiklerini, devletin 100 000 kişilik ordusunun ayakta olduğunu, bu ordunun dünyanın en iyi donatılmış kuvveti bulunduğunu, Kösedağı'nın komutanlar arasındaki rekabetten doğan tesadüfî bir olay olduğunu, Anadolu halkının Selçukoğullarından başka kimseye boyun eğmesinin imkân ve ihtimali bulunmadığını, Selçuklu devlet bütçesinin ve malî kaynaklarının en uzun savaşlara dayanacak kuvvette olduğunu Baycu Noyan'a söyledi ve onu inandırdı. Birçok hediyelerle Moğolları kandırdı ve daha fazla ilerlemenin kendilerinin yok olmasına sebebiyet vereceği hususundaki sözleriyle düşmanı korkuttu. Moğollar da, henüz birkaç yıl önceki Alâeddin Keykubâd devrinin azametini hatırladıkları için etki altında kaldılar.

Kösedağı bozgunundan sonra Selçuklular, bir toprak kaybına uğramadı. Moğollar çekilip gittiler. Fakat yine geleceklerdi. Bizans, bu bozgundan faydalanmayı bile düşünmedi. Bilakis, Selçukluların İstanbul'daki Latin İmparatorluğu ile müzakerelerinden endişeye kapılarak, Konya ile 1211 muahedesini yenilemeyi istedi. Kösedağı, Moğollara yol göstermesi bakımından bir dönüm noktası olmakla beraber, 1276'ya kadar daha otuz üç yıl Selçuklular, mutluluk ve bolluk içinde yaşadı. Fakat Selçukoğullarının büyük sultanlarının arkası kesildiği ve devlet iç kargaşalıklara düştüğü için, gittikçe zayıfladı. Bu müddet içinde Moğollar, cihanı fethettiler ve nihayet sıra Türkiye'ye geldi.

KÖSELE (Fars. gûsâle'den), ayakkabı, bavul, çanta, koşum v.b. şeylerin yapımında kullanılan işlenmiş (dabağlanmış) büyük baş hayvan derisi. Sığır derilerinin sağrı ve sırt kısımlarından yapılan K. en değerli olanıdır.

Bundan başka bir de sun'î K. vardır ki, bu, kauçuk, silis oksit, alüminyum silikat ve karbonblaktan yapılır. Kauçuktan daha serttir, fakat kolay şekil alır ve kolay yapıştırılır. Dayanıklı olan sun'î K., ayakkabı tabanlarına K. yerine kullanılır.

KÖSELİK, erginlik çağına geldiği halde bıyık ve sakalı çıkmamış veya az çıkmış erkeklerin bu durumuna verilen ad. Bıyık ve sakal, erkeği kadından ayıran anatomik ve fizyolojik özelliklerden biridir. İki cins arasındaki bu farklılıklar, vücuttaki iç salgı bezlerinin yaptığı hormonların; özellikle erkeklik bezleri ve yumurtalık hormonlarının etkisiyle ortaya çıkar. Cinsiyet karakteriyle ilgili olan bozukluklar, genellikle cinsiyet hormonlarıyle ilgilidir. Fakat K., hormon tedavisiyle tam olarak giderilememektedir. Hattâ bazı köselerde hormon bozukluğunun olmadığı kesinlikle bilinmektedir. K.'in oluşunda, aileden gelen bir kalıtımın rolü olduğu da kabul edilmektedir.

KÖSEM MÂH - PEYKER VALİDE - SULTAN (1590 - 1651). Osmanlı devletinde iki defa saltanat naibeliği yapmış iki padişah anası bir valide - sultan. Türk tarihindeki kadınların en meşhurudur. Küçük yaşta saraya alınmış, öğretim ve terbiye görmüştür. 1604'te, henüz tahta çıkan I. Ahmed'le (1603 - 1617) evlenmiştir. Onunla aynı yaşta olduğu tahmin edilmektedir. Padişahtan Şehzade Murad'ı, Şehzade Kasım'ı, Şehzade İbrahim'i, ilk çocuğu olan Ayşe Sultan'ı ve Fatma Sultan'ı doğurmuş, Sultan Ahmed'in gözde eşi olarak nüfuz kazanmıştır. Onun ansızın ölümü üzerine yirmi yedi yaşlarında dul kalmış, veliaht olan üvey oğlu Şehzade Osman'ı tahta çıkarmamak için entrika çevirmiştir. Deli olan Sultan Ahmed'in kardeşi I. Mustafa (1617 - 1618 + 1622-1623) tahta çıkarılmış, fakat üç aydan fazla dayanamamıştır. II. Osman (1618 - 1622), padişah olmuş, K. S., üvey oğlunun saltanatında Beyazıt'taki Eski Saraya çekilmekle beraber, oradan da siyasete karışmıştır. Zengin, nüfuzlu ve akıllı idi. Üvey oğlunun Eski Sarayda ziyaretini kabul edecek derecede nüfuz kazanmıştır. II. Osman, K. S.'ın diğer üvey oğlu olan kardeşi Veliaht - Şehzade Mehmed'i öldürtünce, K. S.'ın büyük oğlu Şehzade Murad, veliahtliğe yükselmiştir. Fakat II. Osman tahttan indirilip öldürülünce, yerine tekrar deli amcası I. Mustafa geçmiştir. Bu da bir yıl sonra tahttan indirilmiştir. IV. Murad (1623 - 1640) küçük yaşta padişah olunca, annesi K. S., hem valide - sultan, hem de saltanat naibesi olmuştur. Osmanlı tarihinde saltanat naibeliği yapan iki valide - sultandan biridir (diğeri gelini Turhan Sultan). Otuz üç yaşlarında genç, güzel, alımlı, aklı fevkalâde siyaset ve entrikaya yatkın, son derece haris bir kadındı. 1632'ye kadar dokuz yıl saltanat naibeliğinde bulunmuştur. Bu sırada gerçek nüfuz zorbalarda, Ocak Ağalarında ve onlarla işbirliği yapan bazı vezirlerdeydi. 1632'de yetişkin çağa gelen IV. Murad, idareyi bizzat eline alınca K. S. a siyasetten el çektirmiştir. Onun için K. S. oğlunun ölümünü beklemiye başlamıştır. IV. Murad, üç kardeşini öldürtmüştü ki, bunlardan biri, Veliaht - Şehzade Kasım, K. S.'dan doğmaydı. Hayatta kalan tek şehzadeye, o da K. S.'dan doğan en küçükleri Veliaht - Şehzade İbrahim'e dokunmamıştır. IV. Murad'ın beklenmedik genç yaşta ölümü üzerine Sultan İbrahim (1640 - 1648) tahta çıkmış, K. S. böylece valide - sultanlığını devam ettirmiştir. Bu sıralarda elli yaşına gelmiş ancak Sultan İbrahim de annesini siyasetten menetmiştir. Hatta bir ara, görülmemiş bir olay olarak, annesini Rodos'a sürmek bile istemişti. Topkapı Sarayında barınamayan K. S., bir kasra çekilerek çok harîs olduğu siyasete atılabilmek için, oğlunun tahttan indirilip öldürülmesine çok büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Tahta, Sultan İbrahim'in altı buçuk yaşındaki büyük oğlu IV. Mehmed (1648-1687) geçmiş, K. S., "Koca Valide", "Valide-i Muazzama" unvanıyle tekrar saltanat naibesi olmuştur. Bu makam, gelini ve torununun annesi Hatice Turhan Sultan'ın hakkı olduğu halde K. S., zorba Ocak Ağalarına, oğlu Sultan İbrahim'i tahttan indirip öldürenlere dayanarak, iktidarı elde etmiştir. Ancak kendisine ve desteklediği zorba Ocak Ağalarına karşı muhalefet gittikçe büyümüştür. Bu sırada gelini Turhan Sultan, muhalefete liderlik yapıyordu. Gelininden kurtulmak için K. S., torunu IV. Mehmed'i ortadan kaldırmak ve yerine diğer torunu Veliaht - Şehzade Süleyman'ı çıkarmak istemiştir. Şehzade Süleyman'ın annesi kendi halinde bir kadın olduğu için, K. S. tam manasıyle devlete hakim olacağını hesaplıyordu. Ancak suikast duyulmuş, Turhan Sultan'ın çevresinde toplanan ve padişahın hayatını korumaya kararlı olan Saray adamları, 2/3 Eylül 1651 gecesi K. S.'ın Topkapı Sarayındaki dairesini basarak, altmış bir yaşındaki Koca Valide - Sultan'ı boğarak öldürmüşlerdir. Dairenin değerli eşyası ve K. S.'ın mücevherleri yağma edilmiş, onunla beraber, "Ağalar Saltanatı" da bitmiştir. K. S.'ın zorba Ocak Ağaları da temizlenmiştir. Turhan Sultan'ın niyabet yılları başlamıştır. K. S., Sultanahmet Camisi avlusunda eşi I. Ahmed'in türbesine, onun ve oğlu IV. Murad'ın yanına gömülmüştür. Beş büyük hass'ından yıllık geliri bugünkü paramızla 75 milyon lira idi. Ayrıca büyük gelirleri vardı ve bol da rüşvet alırdı. Şahsî taraftar toplamak ve halkı memnun etmek için büyük servetini cömertçe harcardı. Kahire'de Nil'in sularını düzenliyen suyolları, Üsküdar'da 1640'ta biten Valide Camisi (Çinili Cami), Cerrahpaşa'da büyük ticaret hanı ve mescit, Anadolukavağı'nda mescit, Sultanselim'de diğer bir mescit, Mekke ve Medîne'de, Kıbrıs, Midilli, Ağrıboz, İstanbul, Eyüp, Galata'da vakıflar, İmparatorluğun her köşesinde mescitler, çeşmeler, hamamlar, mektepler, medreseler, imaretler yaptırmıştır. Her yıl o yıl içinde borçtan hapse atılmış olanları bütün İstanbul hapishanelerini dolaşıp borçlarını ödiyerek kurtarırdı. Her yıl yüzlerce genç kızı çeyiz verip evlendirir, muhtaç dul ve yetimlere maaş bağlardı. Bununla beraber, Osmanlı tarihinde çok menfi isim bırakmıştır. Serveti ölümünden sonra hazineye alınmış, Topkapı Sarayındaki dairesi 1665'te yanmıştır.

KÖSEMİHALOĞULLARI, Osmanlı devletinin kuruluşunda ve Balkan yarımadası fetihlerinde önemli görevler yüklenen, Akıncı ocaklarından Mihallı veya Mihal Gazi akıncılarına baş ve buğ olan aile.

1. Köse Mihal (Bey): K.'nın atası olan ve aileye adını veren K. M.'in tarihî kişiliği üzerinde çeşitli görüşler vardır. Bu ailenin kurucusu K. M.'in Rum ve Paleologhos hanedanına mensup veya Bulgar çarlarından biri, yahutta Bizans hizmetinde bir Arap ya da Nogay beyi olduğu söylentilerinden hiçbiri saptanmış değildir. Batılı tarihçiler, onun Hıristiyanlığı terk edişi ve Müslüman olarak Osman Gazi'nin hizmetine girişi konusunda hayretlerini saklamamakta, olayı çıkar sağlamak ve Osman Gazi'nin sevgisini kazanmak şeklinde açıklamaya çalışmaktadırlar. Türk tarihçileri K. M.'in Müslüman oluşunu ve Osman Gazi'nin emrine girişini, Osmanlı gücüne, tehditlerine bağlamakta ve bunu doğal bir sonuç olarak görmektedirler. Fakat çevredeki Bilecik, Yarhisar v. b. öteki Rum beylerinin aynı tehdit ve saldırılara direnmeleri nedenlerinin K. M. için de geçerli olduğunu hesaba katmazlar. Bir kere K. M.'in İslâmlığa girişi, 1313 yılı civarında olmuştur. Halbuki Osman Gazi ile K. M.'in dostlukları en uzak ihtimalle 1282 ve 1288 yılları arasında başlamıştır. K. M., Osman Gazi'den önce yine onun gibi Türk ve Müslüman olan Eski-şehir beyinin de dostu idi. Şeyh Edebali'nin kızı adaylığı konusunda Eskişehir beyini tutuyordu. Onunla birlikte Osman Gazi ile kardeşi Gündüz Bey'in İn - Önü hakiminin evinde pusuya düşürmüş, fakat çarpışmada Osman Gazi'ye tutsak olmuş ve dostlukları da bundan sonra başlamıştır. K. M.'in sadece Oğuz törelerinde görülen "inag" (mahrem dost) geleneğine göre Osman Gazi'ye bağlanması, her iki bey arasındaki ilişkilerde dinin fazla etkili olmadığını gösterir. Nitekim birbirlerine andla bağlanan ve biribirinin "inag" ı olan bu iki beyin dinleri farklı olmakla beraber aynı töreleri yaşadıkları anlaşılmaktadır. 1292'de Sorgan, Göynük, Taraklı Yeniçesi, Mudurnu yöresine yapılan akında K. M.'in tekliflerine uyulmuş, Rum tekfurları ile Osman Gazi'nin anlaşmaları için K. M. aracılık etmiş, Bilecik tekfurunun suikast hazırlığından da Osman Gazi'yi yine K. M. haberdar etmiştir. Onun bu davranışları, K. M.'in konar göçer Türklerde büyük önem taşıyan

and ve "inag" töresini bildiği gibi uyguladığını da gösterir ki, bu davranışlar, onun başka dinden fakat Osman Gazi'nin ırkından bir kimse olduğu ihtimalini kuvvetlendirir. Osman Gazi de çevresindeki diğer Hıristiyan Rum beylerini, tekfurlarını birer birer ara yerden kaldırırken, Harmankaya beyi K. M. ile olan dostluğunu aynı inançla devam ettirmiştir ki, böylece onun da aynı törelere bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır. K. M. ise, bu dostluğun başladığı günden bir ihtimale göre yirmi beş, bir söylentiye göre de otuz bir yıl sonra Müslüman olmuştur. Aynı zamanda akıncı ocaklarından birinin onun çocukları çevresinde toplanması, akıncı törelerini gözönünde tuttuğumuz zaman, K. M. ailesinin Türk olmasını gerektirir. K. M.'in İslâmlığı kabul etmesi, 1299 yılında Oğuz Han töresine göre Osman Gazi'nin hanlanması yani, istiklâlini ilân etmesinden sonra 1313 yılına kadar gösterdiği faaliyetler üzerine, yeni devletin hizmetine girişi anlamını taşır. Bu tarihe kadar kendi egemenliğini sürdüren K. M., Müslümanlığı kabul etmekle artık Osman Gazi'nin "inag" ı olmaktan çıkmış, yeni Türk hakanının maiyetindeki beylerden biri olmuştur. Abdullah adını alan K. M.'in, Osman Gazi'nin davetini derhal kabul etmesi herkesi sevindirmiş, Osman Bey ona ağır bir hil'at (b. bk.) vermiş, bir kat daha sevgi ve güven duymuştur. Oğlunu yine Türk törelerine göre yanına "nöker" olarak aldığı gibi, daha önce de egemen olduğu Harmankaya ve çevresini onun yönetimine bırakarak sancak vermiştir. K. M. böylece, yeni kurulmuş olan Osmanlı devletinin ilk sancakbeyi olmuştur. Böyle bir olay, Osman Bey'in hükümetinde ilk defa oluyordu. Bundan sonra Bursa doğrultusunda geliştirilen harekâtta K. M. öncülükte ve bir çeşit kurmaylıkta bulunmuş, Lüblüce (Cubuclea) hisarı ile Lefke (Osmaneli) ve Mekece'nin barış yoluyla Osmanlı topraklarına katılmasını sağlamıştır. Osman Bey'in Geyve ile Akhisar seferi sırasında Orhan Gazi ile birlikte Karacahisar'da bulunarak Germiyan ilinden gelen Çardar (Tohar) Tatarlarına karşı güvenlik tedbirleri almıştır. 1326'da Bursa'nın tesliminde önemli bir rol oynamış, kalenin alınışında bulunmuş ve müzakereleri yönetmiştir. Hemen hemen Osman Gazi ile yaşıt sayılabilecek bir yaşta olan K. M., Bursa'nın fethinden sonra ölmüş ve Harmankaya civarındaki Pazarköy'deki türbesine gömülmüştür. Gölpazarı'nda bir zaviye ile hamam yaptırmıştı. K. M.'in muhtemelen dört oğlu olmuştur. Bunların üçünün adı bilinmektedir. Aziz Bey (Paşa) 1403'te ölmüş ve Vize (b. bk.) kalesinin fethinde bulunmuştur. Diğer oğlu Balta Bey 1402'de ölmüştür. Gazi Ali Bey ise 1389 Kosova Meydan Muharebesinde yararlıklar göstermiştir.

2. Kösemihaloğulları : Osmanlı tarihinin bu ünlü akıncı ailesine Mihal Beyzadeler, Gazi Mihaloğulları ve K. adını verdiren kişinin, Köse Mihal Bey'in torunu ve Aziz Bey'in oğlu Gazi Mihal Bey olduğu söylenmekte ise de, İhtiman'da Mihallı akıncılarının başbuğu olan ailenin Köse Mihal Bey'in oğlu Balta Bey ile torunu Mahmud Bey'den geldiği gözönünde tutulursa, aileye adını veren kişinin Köse Mihal Bey olduğu anlaşılır. Buna göre Mihallı akıncıları, Köse Mihal Bey'in tarihî kimlikleri belli olan her üç oğluna da bağlanmaktadır.

Gazi Mihal Bey kolu: Aziz Bey'in oğlu olan Gazi Mihal Bey'in Balkan fetihlerinde, özellikle Bulgaristan'ın fethinde büyük hizmetleri geçmiştir. Bulgarlar arasında dahi sevgiyle anılan G. M. B., Bulgar çarı olarak kabul edilecek kadar büyütülmüştür. 1406'da ölen Mihallı akıncılarının ilk beyinin, Mehmed, Yahşi (Bahşı), Aziz, Hızır ve Yusuf adlı beş oğlu da akıncılıkta ün yapmışlardı. Niğbolu, Plevne ve Semendre yörelerinde yurt tutan bu akıncı beylerinden Yahşi (ölm. 1413) ve Mehmed (ölm. 1423) Beyler Ankara bozgunundan sonra Osmanlı şehzadeleri arasındaki mücadelelere de katılmışlardır (bk. FETRET DEVRİ). Mehmed Bey, Musa Çelebi'ye beylerbeylik etmiş, onun öldürülmesi üzerine kısa bir süre Tokat kalesinde tutuklanmışsa da, sonra serbest bırakılmıştı. Ancak Simavnalı Şeyh Bedreddin'in isyanı sebebiyle tekrar hapsedilen Mehmed Bey, II. Murad'a karşı Düzmece Mustafa hareketinde Rumeli beylerini Murad tarafına çekmek üzere serbest bırakılmış, Rumeli beylerbeyliğine getirilmişti. Gerçekten de Ulubat köprüsü önünde, Mehmed Bey'in telkinleri sonunda, akıncı beyleri II. Murad'ın saflarına geçtiler ve böylelikle Osmanlı tahtı kurtarılmış oldu. Aynı yılın yazında, yani 1422'de, Şehzade Küçük Mustafa'nın ayaklanması üzerine Mehmed Bey, Bursa'yı kuşatan Mustafa'yı yenilgiye uğratarak, onun İstanbul'a kaçmasını sağladı. Fakat, Şehzade Mustafa az sonra tekrar faaliyete geçmiş ve İznik'e yerleşmişti. Mehmed Bey bu durum karşısında İznik'i kuşattı ve şehre hücum ederken yaralanarak Taceddin oğlu Mehmed tarafından öldürüldü. Cenazesi yurtluk olarak yerleştiği Plevne'deki türbesine gömüldü. Bali Bey adında bir oğlu olduğu bilinmektedir. G. M. B.'in diğer oğlu Hızır Bey, Mihallı akıncılarının ikinci atası olarak bilinir. Tırnova'da yerleşmiş olan Hızır Bey, çocuk ve torunlarıyle uzun süre yaşamıştır. Şehzade Mustafa'nın isyanında oğlu Gazi Firuz Bey'le Eflâk sınırını ve Silistre kalesini muhafaza etmiştir. 1452'de ölen Hızır Bey'in öteki oğulları İskender, Bali ve Gazi Ali Beyler, akıncılar arasında unutulmaz kahramanlıkların, yiğitliklerin örneği olmuşlardır. Bu üç kardeş, Fatih ve II. Bayezid devri fetihlerinde, çoğu bir arada yaptıkları akınlarla Türk gücünü cihana tanıtmışlar, bütün Orta Avrupa'yı dehşete vermişlerdi. Meselâ, Gazi Ali Bey'in halkı yıldıran ününe karşı Avusturya askerî valileri, onu birkaç kere yakalayıp öldürdüklerini ilân edecek kadar uydurma tedbirlere başvurmuşlardı. Yine Ali Bey'in akınları ve özellikle Leibach akını, Yahya Kemal Beyatlı'ya akıncılarla ilgili şiirini de ilham etmiştir. Ayrıca onlarla birlikte akınlara katılan Sûzi Çelebî onun macerasını, kaleme aldığı *Gazavat-nâme*'de anlatmıştır. (A. S. Levend, *Gazavat-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-nâmesi,* Ankara 1956). Bu üç yiğit kardeşten İskender Bey'i; 1464'te İzvornik muhafızı, 1472'de Akkoyunlu seferi sırasında Kayseri sancakbeyi, 1490'da da Türk-Mısır savaşı dolayısıyle yine Kayseri sancakbeyi olarak görmekteyiz. Bu savaşta Şah Budak Bey'e yardıma giderken Alâüddevle'nin kurduğu pusuya düşen İskender Bey, burada bir oğlunu kaybetmiş ve Mısır'da bir yıl tutsak kaldıktan sonra yurduna dönmüştü. Onun bundan sonraki hayatı bilinmemektedir. Diğer kardeş Bali Bey'e gelince, çoğunlukla Gazi Ali Bey'in maiyetinde bulunan bu akıncı beyinin, 1472'de Niksar subaşısı olarak Akkoyunlu seferine katıldığı, 1478'de İsonso akınlarında bulunduğu görülmektedir. XV. yüzyılda Mihallı akıncılarının en parlak siması şüphesiz ki Gazi Ali Bey'dir. Onun adına ilk defa, 1462'de Eflâk voyvodası Vlad'a karşı yaptığı akında rastlıyoruz. Ali Bey, bu voyvodayı önüne katarak Erdil içlerine kadar kovalamıştır. Ertesi yıl Bosna seferinde Yayça kuşatmasında Mahmud Paşa-yı Velî (b. bk.)'nin maiyetinde bulunan Ali Bey, Macar kralı Matyas'ın İzvornik'i kuşattığını haber alınca, kardeşi İskender Bey'i kurtarmak üzere bu kale önüne gelmiş, Macarları çekilmeye zorladıktan sonra 3 000 kişilik kuvvetiyle onları Semendre önünde yenmiştir. Ele geçen tutsaklar arasında bir söylentiye göre Matyas'ın kızı, başka bir söylentiye göre de Eflâk voyvodası Radulek'in kızı da bulunmakta idi. Bu kızı eş olarak seçen Ali Bey, ondan ünlü bir akıncı olan Gazi Hasan Bey

adlı oğula sahip olmuştur. Akkoyunlu savaşında Fatih'in emri üzerine kardeşleri ve akıncılarıyle birlikte Anadolu'ya geçen Ali Bey, Sivas beylerbeyi olarak görev yapmış ve 1474'te Rumeli'ye asıl görevine dönmüştür. Aynı yıl içinde 7 000 akıncı ile Macaristan üzerine ilk parlak akını yaparak Varad kalesine kadar ilerlemiş, 1475'te ikinci Macar ve Eflâk akınını yapmıştır. 1476'de Arnavutluk seferine katılarak yanında kardeşleri Bali ve İskender Beyler olduğu halde 1478 sonuna kadar sürecek olan Fridli, İsonso, Karintia ve İstiria akınını yapmıştır. 1479'da ise üçüncü Macaristan akınını yapmıştır. Ali Bey yine kardeşleriyle birlikte II. Bayezid'in Kili ve Akkirman seferine katılmış, 1492'de ise ikinci defa Karniola, Karintia ve İstiria akınında Zagreb'e kadar uzanmış ve 15 000 tutsakla geri dönmüştür. Batılı tarihçiler onun bu akında Villach civarında Von Khewen Huller tarafından pusuya düşürülerek öldürüldüğünü ileri sürerlerse de, bunun bir propagandadan ibaret olduğu, Gazi Ali Bey'in 1499'da Semendre sancakbeyi olarak Rusya içerlerine kadar uzanan bir akına çıktığı ve 1500 ya da 1507 yılında Plevne'de ölerek buradaki türbesine gömüldüğü kabul olunmaktadır. Osmanlı Türk tarihinin bu kahraman komutanının savaş için Tuna'yı 330 defa geçmiş olması, onu tanıtma bakımından herhalde yeter bir açıklama sayılır. Ali Bey'in, Gazi Hasan Bey, Gazi Mehmed Bey, Ahmed, Hızır Paşa ve Mustafa adlı bütün çocukları da akıncı beyleri ve serhad gazileri olarak ün yapmışlardır. Bunlardan Gazi Hasan Bey'in Macaristan akını, Gazi Mehmed Bey'in Bosna sancakbeyi olarak birçok akınları yanında, Çaldıran savaşında öncü birlikleri komutanlığı, Mohaç, Viyana ve Birinci Alman seferlerindeki faaliyetleri, ona babası kadar ün kazandırmıştır. Hızır Paşa ise Köstendil ve Segedin sancak beyliklerinde bulunmuş, Peşte ve Segedin savaşlarında yararlıklar göstermişti. 1595'te Koca Sinan Paşa'nın Yerköğü bozgununda, bütün akıncı kolları gibi Mihallı akıncıları da ezilmişler ve önemlerini kaybetmişlerdi.

Balta Bey kolu: Bu kola, K. arasında İhtiman kolu da denilmektedir. Balta Bey'in oğlu İlyas Bey ve onun oğlu Mahmud Bey'den gelen bu kolun faaliyetleri pek bilinmemektedir. Çaldıran savaşında şehit düşen Mehmed Bey, muhtemelen bu koldandır. Ancak bu koldan özellikle XIX. yüzyılda Mehmed Safiyüddin Bey, Dr. Hâlid Şâzi Bey, Mustafa Ragıb Bey, Mahmud Ragıb Kösemihal ve kendi ailesinin tarihini güzel bir tez halinde kaleme alan Yaşar Gökçek gibi araştırıcılar yetişmiştir.

Anadolu kolu: Köse Mihal Bey'in oğlu Gazi Ali Bey'den gelen bu kol günümüze kadar gelmiştir. Gazi Ali Bey, Yıldırım Bayezid'in lalası idi. Kosova savaşında yararlık göstermiş ve Yıldırım Bayezid tarafından savaştan sonra önce Bursa, bir süre sonra da Amasya sancakbeyliğine atanmıştı. Bu aile biri Bursa, diğeri de Amasya'da olmak üzere iki boydan yürümüştür. Amasya boyundan en ünlüsü Yörgüç Paşadır. K.'nın Hızır Bey'in oğlu Gazi Firuz Bey'den ayrılan Tırnova kolu ise, onun oğlu Ali Firuz Bey'le yürümüşse de, faaliyetleri hakkında bilgilerimiz çok sınırlıdır.

K., Türk tarihinde sadece askeri ünlüleri, kahramanlıkları ile tanınmamışlardır. Bunların, özellikle Gazi Mehmed Bey'in, Gazi Ali Bey'in, Ahmed Bey'in, bilime, bilim adamlarına, şairlere büyük değer verdikleri, bazılarının, meselâ Ahmed Bey'in bizzat şiirle uğraştığı da bilinmektedir. Ayrıca ailenin her ferdi yurt tuttukları topraklarda; Harmankaya, Gölpazarı, Bursa, Amasya, Vize, Pınarhisar, Edirne, İhtiman, Plevne ve Tırnova'da cami, zaviye, medrese, çeşme, köprü v. b. kamu yararına tesisler kurdukları, vakıflar yaptıkları da bir gerçektir. Bütün faaliyetleriyle K., Osmanlı tarihinde unutulmayacak ailelerden biri olarak tanınmışlardır.

KÖSEOĞLU, Edip Hakkı (doğ. İstanbul 1904), Türk ressamı. Orta öğrenimini Kadıköy Lisesinde yaptıktan sonra Sanayi-i Nefîse Mekteb-i Âlîsi (Güzel Sanatlar Akademisi)nden mezun olmuştur (1927). Ressam Çallı İbrahim'in öğrencisidir. Okulun açtığı Avrupa sınavını kazanarak devlet hesabına Paris'e gönderilmiş, Paris Tatbikî Güzel Sanatlar

E. H. KÖSEOĞLU: "Adana'da Pamuk toplayanlar"

Okulundan mezun olarak yurda dönmüş, Güzel Sanatlar Akademisi dekorasyon bölümü öğretim üyeliğine atanmıştır. Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği üyesidir. K. daha çok yerli konuları, izlenimci bir görüşle eserlerinde işlemiştir. Özel koleksiyonlarda, resim ve heykel müzesinde eserleri bulunmaktadır. Başlıca eserleri arasında: "Adana", "Mangal başı", "Savaş", "Mandalar", "Seyyar satıcı", "Atatürk" (portre) vardır.

KÖSTEBEK, Böcekçiller takımının köstebekgiller familyasından bir memeli türü. Genellikle Avrupa ve Asya'da yaşar, Güney Afrika'da da benzerleri ve değişik türleri vardır. Toprak altındaki yuvalarda yaşayan bu hayvanların boyu 15 - 17 cm olup ince ve uzun vücutludur. Ön ayakları kuvvetli, toprağı kazıp arkaya atmaya elverişli biçimdedir. Vücudu siyah, bazen griye yakın parlak tüylerle kaplıdır. Gözleri çok küçük, ilkel ve tüyler arasındadır. Kalın olan göz kapaklarının arasında eğik bir pencereyi andıran bir delik vardır. K.'ler hep toprak altında, ışık görmeden yaşadıkları için, gözleri, görme yeteneğini kaybetmiştir. Bazı türlerinde gözler tamamen deri ile örtülüdür. K.'lerde koku alma duyusu çok gelişmiştir; bundan dolayı toprak altında iken dışardaki avını kolaylıkla bulabilmektedir.

KÖSTEBEK

K.'ler, toprak altında, daire şeklinde uzun tüneller açarlar; hatta bazen 30 m kadar olan ve akarsu yataklarının altın-

dan geçen tünellere rastlanmaktadır. Bu hayvanların bir de, çevresine tünellerle bağlantılı, K. yuvası denilen yerleşme ve barınma yerleri vardır.

Birçok zararlı böcekleri ve yer solucanlarını yiyerek yoketmeleri bakımından faydalı olurlar. Fakat tünel kazarken sebze ve diğer bitkilerin köklerini de keserler ve böylece zararlara da yol açarlar. K. derisi, kürk ticaretinde oldukça değerlidir.

KÖSTENCE (Romence: Constanţa; Eski adı: Constantiana, Tomi veya Tomis), Romanya'nın Dobruca bölgesinde bir şehri, Karadeniz'de bir liman. Nüfusu 117 000 (1966) dir. Romanya'nın Karadeniz ticaretinin hemen hemen bütünü K. yolu ile yapılır. Gemi tezgâhları, makine endüstrisi ve gıda

KÖSTENCE : Bir görünüş

maddeleri fabrikaları vardır. Şehir, eski Yunanlıların Karadeniz kıyısında kurdukları bir sömürgeden doğmuştur. Romalı şair Ovidius (M. Ö. 43 - M. S. 18) buraya sürülmüş ve burada ölmüştür.

KÖSTENDİL (Bulgarca adı : **Kyustendil**), Bulgaristan'da Osogovo dağının Hisarlık kolunun kuzey-doğu eteklerinde uzanan bir ovanın güney bölümünde, Banska ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 37 082 (1963)dir. Sofya'ya demiryoluyle bağlı olan K., zengin bir tarım merkezidir. Çevresinde meyve (elma, armut, erik v. b.) ve üzüm yetiştirilir. K. ılıcalarıyle tanınmış bir yerdir. Şehir M. S. I-VI. yüzyıllarda Pautalia adıyle anılmış ve Traianus ile Marcus Aurelius devirlerinde büyük bir gelişme göstermiştir, Orta Çağda Velbijd adını almış, Türk egemenliği devrinde de önemli bir merkez olarak kalmıştır. Ahmed Bey Camisi, Derviş Hamamı, Türk devrinden kalma önemli yapılardır.

KÖSZEG [*kö.eg*] (Almanca adı : **Güns**), batı Macaristan'da, Vas ilinde bir kasaba. Nüfusu 10 000 (1965) dir.

K. XIII. yüzyılda Güssing kontları tarafından kurulmuştur. 1532 yılında Miklós Jurisich'in yönetimindeki birlikler, Beç (Mac. Bécs = Viyana) kalesini almak üzere yola çıkan Türk ordusuna karşı K. çevresinde savaşmışlardır.

K.'deki endüstri kuruluşlarında bugün 2 500 işçi çalışmaktadır.

KÖŞK (Fars. *kûşk*), havası ve görünümü güzel olan kırlarda, açıklık yerlerde, bağ ve bahçelerde, saray ve konak avlularında veya çevrelerinde yapılan yazlık veya dinlenme evleri. Saray dışında yapılanlarına, plan ve biçimlerine göre

KÖŞK : Şale Köşkü (Yıldız Sarayı)

villâ veya şale adları da verilir. Osmanlıların ilk zamanlarında K.'ler daha çok sarayların avlularına yapılırdı. Fakat daha sonraki yıllarda saray dışına, hatta şehir dışında dinlenme, eğlenme ve avlanmaya elverişli yerlere de yapılmaya başlandı. Bu binalarda harem ve mutfak teşkilâtı bulunmaz; çünkü buralar, Padişahlar ve diğer devlet büyükleri tarafından, birkaç saatlerini geçirmek için yaptırılırdı. Osmanlı saray mimarisinde, daha Bursa döneminden başlayarak, K.'ler saray dışında yapılıyordu. Edirne döneminde de bu usul devam etmiştir. Yıldırım Bayezid'in ve daha sonra, IV. Mehmed (Avcı)'in Edirne saraylarını onarırken yaptırdıkları K.'ler bu türdedir. İstanbul'un fethinden sonra yapılan saraylar ve K.'ler ise daha çok ve çeşitlidir. Topkapı Sarayı içinde, değişik zamanlarda yaptırılan Bağdat K.'ü, Revan K.'ü, Sünnet K.'ü, Kara Mustafa K.'ü, III. Murad'ın yatak odası olarak kullandığı K., veliaht dairesi olarak kullanılan K., II. Osman'ın yaptırdığı Sultan Osman K.'ünden başka III. Ahmed devrinde yapılan Safa ve Mecidiye K.'leri, Hasbahçe'deki Çinili K., Sepetçiler K.'ü, Alay K.'ü, I. Selim'in Mermer K.'ü, Havuzlu K., Cebeci (yalı) K.'ü, III. Mehmed K.'ü, Sevtap K.'ü, Osmanlılar devrinin meşhur İstanbul K.'leridir. Hasbahçe'deki Sepetçiler K.'ü donanma sefere çıkarken ve Alay K.'ü de ordu sefere çıkarken yapılan törenlerde kullanılırdı.

Osmanlı Padişahları, sarayları dışında, İstanbul'un güzel manzaralı yerlerinde birçok K.'ler yaptırmışlardır. Bunların bir kısmına karadan at ile, bazılarına da denizden salta-

KÖŞK : Mustafa Paşa Köşkü içinden bir görünüş (Topkapı Sarayı)

nat kayıklarıyla gidilirdi. Boğaziçi'nin en güzel yerlerinde, bir ara çok ilgi çeken Kâğıthane'de de K.'ler yaptırmışlardır. Bunların bazıları av için kullanılırdı.

İmparatorluğun sonlarına doğru Padişah ve vezirlerden başka halktan bazı kimseler de bu tip K.'ler yapmaya başlamışlardır. I. Dünya Harbi sonundaki değişen şartların etkisi, bu tür yapıları durdurmuştur.

Bu mesken tipi K.'lerden başka değişik konularda ve anlamlarda K.'ler de vardır :

Camlı Köşk, etrafı ve üstü camla örtülmüş ve terası kış bahçesi olarak da kullanılan yer.

İlân Köşkü, sokaklarda üzerlerine ilân yapıştırmak için ve içinde gazete ve benzeri şeyleri satmak amacıyle yapılan kulübeler.

Muzıka Köşkü, halka müzik dinletmek için park ve bahçelerde, çalgıcılara ait yüksekçe olan, üstü örtülü, etrafı açık ve süslü kameriye biçiminde yapılan bina.

Tepe Köşkü, binaların tepelerinde yapılan güzel manzaralı küçük K., bunlara cihannûma da denir.

Yangın Köşkü, yangın kulesi üstünde, etrafı gözetlemek ve şehrin uzak kesimlerinde çıkan yangını görerek ilgililere bildirmek için yapılan etrafı pencereli yer.

Deniz üstü ve denizaltı savaş gemilerinde de K. diye adlandırılan yerler vardır.

KÖŞKLÜ, Osmanlı İmparatorluğu devrinde İstanbul'daki yangın kulelerinde ve bu iş için saptanmış bazı yerlerde nöbet bekleyen; çıkan yangınların yerini, o mahallenin bekçilerine en kısa zamanda gidip haber veren görevli kişilere verilen ad. Osmanlıların Bursa ve Edirne dönemlerinde de bu tür görev, görev yerleri ve görevliler vardı.

K. olacak kişilerin, bu görevin gerektirdiği niteliklerde olmasına özen gösterilirdi. K.'ler bellerine toka takarlar, sağ ellerinde bir kargı ve sol ellerinde de bir fener taşırlardı. Önceleri asker gibi kılıç da kuşanırlardı. Bunlar başlarına sıfır kalıp, ucu sivrice ve koyu vişne renginde bir fes; sırtlarına kırmızı bir ceket ve şalvar yahut pantolon, ayaklarına hafif yemeni giyerlerdi. Kulede nöbet beklerken ayaklarına 5 - 6 kg ağırlığında tahta ökçeli ve büyük nalçalı bir ayakkabı (katır) giyerlerdi. Nöbetçi kule sahanlığında dolaşırken, ayağındaki bu büyük ve ağır ayakkabının çıkardığı ses uzaklardan duyulurdu.

K.'ler için, Merkez Kumandanlığı altında bir koğuş ayrılmıştı; evi olmayanlar ve nöbetçiler burada yatarlardı. Bunların İstanbul'daki başlıca görev yerleri Galata (18 kişi), İcadiye (3 kişi), Üsküdar (6 kişi) ve Eyüp (5 kişi)'tü. K.'lerden biri baş ve biri de ikinci ünvanını alır, diğerlerine ise çavuş ve nefer denirdi.

Bunların yiyecek, giyecek ve diğer masraflarını Bab-ı Seraskerî, sonraları ise Zaptiye Nezareti karşılardı. Daha sonra, yangın kuleleri ve bu işlerle ilgili görevliler belediye (şehremaneti)'ye verilince masraflar da belediyece karşılanmıştır. K.'lerin hemen hepsi sanat ve ticaretle de uğraşırlardı. Fakat yangın olduğu zaman işlerini hemen bırakıp bağlı oldukları kuleye toplanırlar ve verilen göreve koşarlardı. Tramvay ve vapurlara ücretsiz binerlerdi. Özel iş yerlerindeki kazançlarından vergi de vermezlerdi. Ayrıca, yangın kulelerini ziyaret edenlerden ücret ve yangın haberi verdikleri resmî ve özel kurumlardan bağış ve hediyeler de alırlardı.

Daha sonra belediye, itfaiye örgütünü kurup yeni araç ve gereçlerle donatınca, özellikle telefonun kullanılmasıyle K.'lerin varlığına da artık gerek kalmadı ve kaldırıldı.

KÖTEK - BALIĞI, Gölge-balığıgiller (Sciaenidae) familyasından bir balık. Gövdesi basık ve uzuncadır. Alt çenesinde bir bıyığı vardır. Sırt yüzgeçlerinin dip tarafı birbirine bitişiktir. Eti çok lezzetlidir. K. ve türleri Atlas Okyanusu, Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda yaşar.

KÖY, yeri, biçimi, büyüklüğü, K. işleriyle belirlenmiş olan yerleşme yeri, genel idare örgütlerinin en küçük parçası, tüzelkişiliğe sahip bir mahallî idare.

K.'lerde yapılan çiftçilik işleri yanında K. ihtiyacı için başka işler de yapılmış olsa, genel olarak böyle bir yerleşme yerine yine K. denir. K. denince sadece K. evlerinin başladığı ve bittiği yerler değil, bu yerleşme alanının, çevresiyle beraber meydana getirdiği birlik düşünülür.

K., çok eski çağlardan beri belirmiş bir topluluk ve yerleşme birimi olup, çapa tarımı şeklinde toprağı işlemeye başlayan insanların yerleşmesi ile meydana gelmiştir.

Çeşitli biçimde K.'ler vardır: Küme K., toplu K., sıra K., yolboyu K.'ü, dağınık K. Bunlar arasında da çeşitli karma örnekler görülür: Dağ K.'ü, ova K.'ü, kıyı K.'ü, yayla K.'ü de örnekler arasındadır. K.'ün özelliğine göre ve yerine uyar şekilde geçinme, çalışma, ürün elde etme durumu vardır ki, buna göre de çeşitli K.'ler ayırdedilir. Balıkçı K.'ü, bahçeci K.'ü, ekinci K.'ü, hayvancı K.'ü, el sanatları K.'ü, işçi-tarımcı K.'ü, zenaatcı - tarımcı K.'ü gibi.

5442 sayılı İl İdare Kanununun birinci maddesine göre, Türkiye illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara ayrılmış, bucaklar da kasaba ve K.'lerden meydana gelmiştir.

K. idaresinin statüsü, organları, görevleri, gelirleri ve merkezî idare örgütleriyle ilişkileri K. Kanunu ile düzenlenmiştir. K. Kanununa göre, nüfusu 2000'den aşağı yerler K., 2000 ile 20 000 arasındaki yerler kasaba, 20 000'den çok nüfuslu yerler ise şehir olarak nitelendirilmiştir.

K. tüzelkişiliği, K. ihtiyar meclişi ve K. muhtarından meydana gelir. İhtiyar meclisi ve muhtar dört yılda bir köylü seçmenler tarafından seçilir. K. öğretmeni ve K. imamı K. ihtiyar meclisinin tabiî üyeleridir. K. ihtiyar meclisleri K.'lülerin işlerini, satın almaları, kamulaştırmaları, K.'lünün imece usulü ile kaç gün çalıştırılacağını, salma (b. bk.) nın miktarını tanzim eder. K. gelirleri K. hizmetlerine ve K.'de görevli olanların ücretlerine yetmezse K.'lüye ev başına yılda 20 lirayı aşmamak şartiyle salma tayin eder.

K. Kanunu devlete ait bazı işlerin yürütülmesi işini de muhtarlara vermiştir.

K. güvenliğini sağlamakla görevli K. korucuları muhtarın yönetiminde çalışırlar.

K.'lerde oy kullanma hakkına sahip kadın ve erkeklerin meydana getirdiği topluluğa K. derneği denir. Muhtarın ücretini bu dernek karşılar. K. imamını da müftünün onayına sunmak üzere K. derneği seçer.

K. Kanunu yabancı uyrukluların K.'lerde taşınmaz mala sahip olmasını yasaklamıştır. Bunların K.'lerde yaşamaları ise İçişleri Bakanlığının iznine bağlıdır.

KÖY ENSTİTÜLERİ, Türkiye'de köylerde yaşayan halkın eğitimini ve özellikle tarım alanında daha çok verim elde edebilecek hale getirilmesini sağlamak amacıyle kurulmuş olan eğitim kurumları. 17 Nisan 1940 günü, 3803 sayılı Köy Enstitüleri yasasıyle kurulmaya başlandı. Başlıca amaçları,

köylüyü eğitecek, ona her bakımdan hizmet edecek olan öğretmen, sağlık memuru gibi elemanları yetiştirmekti. Meslek erbabı kişilerin yetişmesini sağlamak için K. E., tarım işlerine elverişli geniş arazisi bulunan yerlerde kuruldular.

Osmanlı İmparatorluğunda ilköğretim, padişah II. Mahmud'un bir fermanı ile 1824 yılında zorunlu kılınmıştı. İlköğretmen okulları da 1848'de açılmıştı. İstiklal Harbi sona erdiği zaman, Türkiye'de 2 345 ilkokul, bunlarda görevli 3 061 öğretmen vardı ve 1 012 okula, 7 344 öğretmene ihtiyaç bulunuyordu. 1926'da ilkokul sayısı 4 770'e, bu okullardaki öğrenci sayısı 302 500'e, öğretmen sayısı da 9 062'ye çıkarılabildi. Ama ilköğrenim zorunluluğu yüz yılı aşkın bir zamandır yürürlükte bulunmasına rağmen sorun çözümlenememişti ve özellikle köylerdeki okul ve öğretmen sayısı ihtiyacı karşılamıyordu. 1933 - 1934 döneminde şehir çocuklarının % 75'i ilkokula devam edebiliyor, bu oran köylerde % 20'ye düşüyordu. Ayrıca köylerdeki öğretmenlerin bir kısmı çok yetersizdi.

İşte bu durumun düzeltilebilmesi için, Mustafa Necati Bey'in Millî Eğitim Bakanlığı sırasında ilk uygulamaya girişildi, Denizli ve Kayseri'de birer köy öğretmen okulu açıldı (1926). Bu denemeden beklenen sonuç alınmadı ve bu okullar kapatıldı (1932). K. E.'nin kurulması yolundaki ilk adım, Tarım ve Millî Eğitim Bakanlıklarının işbirliği ile pratik tarım okulları açılmasına karar verilmesidir. Bu amaçla kurulan karma komisyon, kurulacak okullar için kırk yer tespit etti. (1936); fakat Tarım Bakanlığı, arazi, araç ve gereç sağlanması gibi kendine düşen görevleri yerine getiremediği için uygulamaya geçilemedi. Bunun üzerine Millî Eğitim Bakanlığı, askerlikte çavuşluk ve onbaşılık yapmış olanların kurslardan geçirilerek öğretmen yetiştirilmelerini öngören yeni bir projeyi ele aldı (1936). Ertesi yıl göreve başlayan eğitmenlere Millî Eğitim Bakanlığınca toprak, tarım araç ve gereçleri, tohumluk, fidan sağlandı ve kendilerini köye bağlayıcı, üretici olmalarını sağlayıcı tedbirler uygulandı (1937). Aynı yıl, Saffet Arıkan'ın Millî Eğitim Bakanlığında İzmir - Kızılçullu, Eskişehir - Mahmudiye ve Kastamonu - Gölköy'de birer köy öğretmen okulu açıldı. Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanı olmasından (1938) sonra ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un çalışmaları ile bu uygulama daha da geliştirildi. Böylelikle K. E. Kanunu çıkarılarak, enstitülerin kurulmasına başlandı (1940) ve 14 köy enstitüsü açıldı. Bunların yönetim görevi İ. H. Tonguç'a verildi. Ardından 4 274 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu kabul edildi (1942). Kurulacak K. E.'nin yeri tespit edilirken, bu okullardaki öğrencilerin çevre şartlarına göre yetiştirilmesi ve köy çevresine katkılarda bulunabilmesi gözönüne alınıyordu. Böylelikle yurdun 20 yerinde enstitüler açılmaya başlandı: 1. Akçadağ (Malatya), 2. Aksu (Antalya), 3. Akpınar (Samsun), 4. Arifiye (İzmit), 5. Beşikdüzü (Trabzon), 6. Cilavuz (Kars), 7. Çifteler (Eskişehir), 8. Dicle (Diyarbakır), 9. Düziçi (Adana), 10. Gölköy (Kastamonu), 11. Gönen (İsparta), 12. Hasanoğlan (Ankara), 13. İvriz (Konya), 14. Kepirtepe (Kırklareli), 15. Kızılçullu (İzmir), 16. Ortaklar (Aydın), 17. Pamukpınar (Sivas), 18. Pazarören (Kayseri), 19. Pulur (Erzurum), 20. Savaştepe (Balıkesir).

Eğitim Yöntemleri: K. E.'nde uygulanan eğitim yöntem ve ilkelerinde esas, hayata ve çevre şartlarına uygunluktu. Bu ilkeleri, çevreye uygunluk, insan tabiatına uygunluk, kendi kendini yönetme, iş içinde ve kendi kendine çalışma diye sıralamak mümkündür. K. E.'nde okutulan dersler üç kümeye ayrılabilir: 1. Kültür dersleri (haftada 22 saat): Türkçe, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, matematik, fizik, kimya, tabiat ve okul sağlığı bilgisi, yabancı dil, askerlik, sanat dersleri,... 2. Tarımla ilgili dersler (haftada 11 saat): Tarla tarımı, bahçe tarımı, sanayi, tarım sanayii, kümes hayvancılığı, arıcılık ve ipek böcekçiliği, balıkçılık ve su ürünleri v. b. 3. Teknik ders ve çalışmalar (haftada 11 saat): Demircilik, marangozluk, yapıcılık, biçki - dikiş, . . . Bu durumda, okutulan derslerin % 50'sini kültür dersleri, % 25'ini tarımla ilgili dersler ve % 25'ini de teknik dersler meydana getiriyordu.

Eğitim programları, temel ilkeler çerçevesi içinde enstitülerce hazırlanıyordu. Bu programların hazırlanmasında çevre şartları gözönüne alınıyor, öğrencilere kendi çevreleriyle ilgili birtakım araştırmalar yaptırılıyordu. Eğitim sistemi bakımından amaç, "iş içinde, iş yaparak öğrenme" idi. Bu yüzden K. E.'nin kurulacağı yerin, köylerin yakınında ve amaca uygun genişçe arazinin bulunabileceği yerler olmasına dikkat ediliyordu. Çünkü bu okullarda uygulama ve beceri kazandırma esas ilkeydi. Buralarda öğretmen evleri, derslikler, çevre tarımıyle ilgili olarak bağ, bahçe ve fidanlıklar, sebzelikler, tarımsal çalışmalara uygun tarlalar, tarım araç ve gereçlerinin korunma, bakım ve tamir yerleri, atölyeler, yatakhaneler, tiyatro ve okuma salonları, su kanalları meydana getirildi. Böyle bir çevrede öğrenciler, hizmet götürecekleri köy ve köylü şartlarına göre yetiştirilmeye çalışıldı. Öğretmen ve öğrencinin uygulamalı öğretim çalışmalarında birlikte çalışması öngörüldü.

Modern birer köy görüntüsünde olan enstitülere, beş yıllık köy okullarını bitirmiş veya iki yıllık bir hazırlık devresi geçirmiş çocuklar alındı. Bu öğrenciler, beş yıllık bir eğitimden geçirildi. 1946 - 1947 dönemine kadar bu okullardan 5 447 öğretmen, 8 756 eğitmen, 541 sağlık memuru mezun oldu. K. E.'nde okuyan öğrenci sayısı 16 400'e çıktı. Bu arada köylü çocuklarını yetiştirmek amacıyle bölge okulları açılmış, 1945 yılına kadar 380 bölge okulu kurulmuştu. Böylelikle köylerde okuma - yazma oranı arttı.

K. E.'ne öğretmen yetiştirmek amacıyle 1943'te Ankara-Hasanoğlan'da Yüksek Köy Enstitüsü açıldı. Burada öğrencilere üç yıllık bir yüksek öğrenim veriliyordu. Bu okul, kapandığı 1947 yılına kadar 104 mezun verdi.

1946'dan sonra K. E. sorunu ortaya çıktı ve bu konuda tartışmalar yapıldı. Reşat Şemsettin Sirer'in Millî Eğitim Bakanlığı sırasında Yüksek Köy Enstitüsü kapatıldı (1947). K. E.'nin yönetici ve öğretmenleri değiştirildi, İ. Hakkı Tonguç görevinden alındı. 1950'de Millî Eğitim Bakanı olan Tevfik İleri'nin zamanında önce K. E.'ndeki karma eğitim sistemine son verildi ve kız öğrenciler ayrıldı (1951). Şehir öğretmen okullarıyle aynı düzeye getirilmek amacıyle K. E.'nde öğrenim süresi beş yıldan altı yıla çıkarıldı ve programlarda bazı değişiklikler yapıldı. 1954 yılında çıkan 6234 sayılı kanunla da, K. E.'nin adı İlköğretmen Okulu olarak değiştirildi.

KÖY İŞLERİ VE KOOPERATİFLER BAKANLIĞI, Türkiye'de köy sorunları ile uğraşan kuruluşların bağlı bulunduğu en yüksek idare yeri. 26.1.1974 tarihinden önce bu Bakanlığın adı Köy İşleri Bakanlığı idi.

I — *Kuruluş Amaçları:*

Köy ve köylülerimizin hızla kalkındırılmalarını, devletçe köye götürülen hizmetlerden daha iyi daha fazla yararlanmalarını, köylümüzün kendi sorunlarının çözümüne ve yurt kalkınmasına daha etkili ve gönüllü olarak katılmalarını sağlamak; köy ve köylü sorunlarına, gelişen ve değişen şartlara uy-

gun olarak yeni çözüm yolları araştırmak amacıyla köysel alt yapı hizmetlerinde yürütücü ve köye giden tüm hizmetler arasında koordinatör olarak 25.12.1963 tarihinde, 4951 sayılı kanuna dayanılarak kurulmuştur.

Planlı dönem başlangıcında yapılan ciddî araştırmalar, köy ve köylü sorunlarının çözümüne özel bir tutum içinde yaklaşılması gereğini ve Türkiye'nin kalkınmasının köy kalkınması ile birlikte mümkün olabileceğini ortaya koymuştur. Esasen Atatürk daha 1922 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisini açış konuşmalarında "Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. O halde herkesten çok dirlik, esenlik, mutluluk ve zenginliğe hak kazanan ve lâyık olan köylüdür. Bu yüzden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ekonomik siyaseti, bu temel amacı yaratmaya yöneliktir." buyurmuşlardır.

II — *Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığının gelişimi:*
Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı ilk kuruluşunda;

1. Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü ile Köy Kadınları Gezici Kursları ve Erkek Gezici Kurslarını,

2. Bayındırlık Bakanlığına bağlı Karayolları Genel Müdürlüğünden Köy Yolları bölümünü,

3. Tarım Bakanlığına bağlı TOPRAKSU Genel Müdürlüğü, Orman Genel Müdürlüğünden Köy Kalkınma Dairesi, Ziraat İşleri Genel Müdürlüğünden Ev Ekonomisi bölümünü,

4. Sanayi Bakanlığına bağlı Küçük El Sanatları Dairesinin Köy El Sanatları ile ilgili bölümünü,

5. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünden Köy İçmesuları Dairesi ile Elektrik İşleri Etüt İdaresinin Köy Elektrifikasyonu servisini,

6. İmar ve İskân Bakanlığına bağlı Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü ile Mesken İşleri Genel Müdürlüğünden Köycülük Dairesini,

7. Devlet Plânlama Teşkilâtı bünyesindeki Toplum Kalkınması grubunu bünyesine alarak köylerimize hizmet götürmeye başlamıştır.

1967 yılı sonuna kadar geçen üç yılı aşkın bir denemeden sonra yeniden örgütünü düzenleyen Bakanlık, Millî Eğitim Bakanlığından aldığı kuruluşların tümünü; Tarım Bakanlığından aldığı ev ekonomisi hizmetlerini eski kuruluşlarına iade etmiş buna karşılık Köy Kooperatifçilik hareketi ile uğraşacak bir Genel Müdürlük kurmuştur.

Gelişen ve değişen ülke gereksinmelerini göz önüne alan Hükümetler köylerimize daha geniş ve çok yönlü hizmet götürebilmek için 1974 yılında Ticaret Bakanlığı teşkilâtlandırma Genel Müdürlüğü bünyesindeki "Genel Hükümlere Bağlı Kooperatifler", "Tarım Kredi Kooperatifleri", "Tarım Satış Kooperatifleri" ve bunların üst kuruluşları olan, (Tariş, Çuko Birlik, Ant Birlik, Fisko Birlik, TARKO) gibi güçlü örgütler ile Türkiye Halk Bankasını örgütüne katmıştır. Bunların katılmasıyla yeni bir düzenlemeye gidilmiş köylülerimizin süratli ve etkili bir şekilde Kooperatifleşmelerini sağlamak amacıyla;

a — Kooperatifler Genel Müdürlüğü,

b — Kooperatifler Eğitim ve Araştırma Genel Müdürlüğü,

c — Kooperatifler Kredi ve Pazarlama Genel Müdürlüğü,

d — Kooperatifler Proje Genel Müdürlüğü ile örgütünü güçlendirmişti. Bugün Bakanlık halk örgütlenmesinin tümüne cevap verecek duruma gelmiştir.

III — *Görevleri:*

Yukarıda belirtilen amaçlar çerçevesinde K. İ. V. K. B.'nın bellibaşlı görevleri **şunlar olmaktadır:**

1. Köylerde ve kırsal alanda köy kalkınmasının temel hizmeti olan yol, su, elektrik, toprak koruma ve sulama gibi alt yapı hizmetlerini yapmak;

2. Köylülerin kendi sorunları etrafında örgütleşmelerini teşvik etmek, kooperatif ve birliklerin kurulmasını sağlamak, bu örgütleri teknik, eğitim, idarî ve malî yönden desteklemek;

3. Köy kalkınmasını hızlandırmak ve düzenli bir hale sokmak amacıyle kırsal planlamalar yapmak;

4. Toplum kalkınması uygulamasını geliştirmek, yaymak;

5. Köye giden hizmetler arasında koordinasyonu sağlamak ve Devlet - köylü işbirliğini daha etkin bir hale getirmek.

IV — *Bakanlığın merkezi ve bağlı kuruluşları:*

1. Müsteşarlık
2. Özel Kalem Müdürlüğü
3. Bakanlık Müşavirliği
4. Teftiş Kurulu Başkanlığı
5. Hukuk Müşavirliği
6. Tetkik ve Planlama - Koordinasyon Kurulu Başkanlığı
7. Toprak ve İskân İşleri Genel Müdürlüğü
8. Yol, İçmesuyu ve Elektrik İşleri Genel Müdürlüğü (YSE Genel Müdürlüğü)
9. Toprak Muhafaza ve Ziraî Sulama İşleri Genel Müdürlüğü (TOPRAKSU Genel Müdürlüğü)
10. Kooperatifler Genel Müdürlüğü,
11. Kooperatifler Eğitim ve Araştırma Genel Müdürlüğü,
12. Kooperatifler Kredi ve Pazarlama Genel Müdürlüğü,
13. Kooperatifler Proje Genel Müdürlüğü,
14. Basın - Yayın ve Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı,
15. İdarî ve Malî İşler Dairesi Başkanlığı,
16. Özlük İşleri Dairesi Başkanlığı,
17. T. Halk Bankası Genel Müdürlüğü.

Genel Müdürlüklerin taşrada Bölge Müdürlükleri ile İl ve İlçe kuruluşları ve araştırma kurumları ile eğitim merkezleri vardır.

Bugüne kadar Köy İşleri Bakanı olarak atanan kişiler ile bu görevi yaptıkları süreler şöyledir:

Adı ve Soyadı	*İşe başlama Tarihi*	*Ayrılma tarihi*
Lebit YURTOĞLU	25.12.1963	22.2.1965
Seyfi ÖZTÜRK	22.2.1965	9.8.1965
Mustafa KEPİR	9.8.1965	22.10.1965
Sabit Osman AVCI	22.10.1965	1.4.1967
Turgut TOKER	1.4.1967	16.10.1968
Selâhattin KILIÇ	16.10.1968	3.11.1969
Turhan KAPANLI	3.11.1969	26.3.1971
Cevdet AYKAN	26.3.1971	11.12.1971
Necmi SÖNMEZ	11.12.1971	17.4.1973
Orhan KÜRÜMOĞLU	17.4.1973	26.1.1974
Mustafa OK	26.1.1974	17.11.1974
İ. Hakkı AYDINOĞLU	17.11.1974	

KÖYCEĞİZ, Muğla iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 4 269 (1970), bucak ve köyleriyle birlikte 57 247 (1970)'dir. Yüzölçümü 2 558 km²; Merkez ve Ortaca bucağına bağlı 47 köyü vardır. İlçe toprakları, Gökova'yı K.'den ayıran ve yükseltisi 100 m yi fazlaca geçmeyen bir eşikten başlar, doğuda Oyuklukoz dağlarının doruklarına kadar uzanır ve Batı Toroslara, Dalaman çayı boyunca, bir hayli sokulur.

K. ilçesinin kuzeyi dağlıktır. Bu dağlar krom yataklarını havi yeşil kültelerden ve kalkerlerden yapılmıştır. Kuzeyden gelen tektonik hareketler, yeşil külteleri, balık pullarını andıracak şekilde, kalkerler üzerine sürüklemiştir. 1 600 m den başlayıp batıya doğru alçalan dalgalı yüzeylerin yer aldığı bu dağlık saha, söz konusu kırılmaları takiben derelerle parçalanarak engebeli bir görünüm kazanmışlardır. Kargıncık deresi, bu türlü akarsulardan biridir.

Kuzeydeki dağlar, Kerme körfezinin teşekkülüne sebep olan ve K. ovasının kuzey - doğu köşesine kadar devam eden büyük bir kırık hattında sona erer.

Dalaman çayı ile kollarının denize ulaşabilmek için 700 m derinliğinde kapız'lar kazdığı, ekseriya kızılçamlarla örtülü bu dağlık bölümde birbirinden çok uzak, keçi yollarıyle birbirine bağlı ev kümelerine raslanır. Yakın zamanlara kadar Mısır gibi ormandan mahrum memleketlerin kereste ihtiyacını karşılıyan bölgenin sakinleri, şimdi daha ziyade hayvancılıkla geçinmektedir.

Söz konusu bölgeden kırılıp ayrılmış görünen güney dağlık bölümde manzara değişmektedir. Beşparmak (551 m), Evlemez (937 m), Kösten (580 m), İncircik (625 m) ve benzeri dağlar ikincil, fakat çok sayıda fayların etkisiyle, ova dolgularıyle ayrılmış bloklar meydana getirirler. Eski Kaunos (b. bk.) şehrinin kaya mezarları, böyle ikincil bir fay alnına kazılmışlardır.

Bu iki dağlık bölüm, IV. Zaman faylarıyle çöktükten sonra, akarsuların taşıdığı alüvyonlarla kısmen dolmuş depresyonlarla birbirinden ayrılırlar. Bunlardan batıdakine K.; doğudakine de Dalaman ovası adı verilmektedir.

K. ovası kuzeyde Mengeç - Boğa; güneyde Beşparmak - Evlemez dağları eteklerini boylayan faylarla sınırlandırılmış; Ekincik köyü - Kargıncık deresi arasındaki diğer bir kırıkla kesilmiştir. Ova, bu son fay istikametinde 20 km'lik azamî uzunluğuna ulaşır. En geniş yeri 12 km ise de ova, Dalyan köyünden sonra daralır ve gerisindeki depresyona nazaran dar bir boğaz görünüşünü alır.

Şimdi kısmen K. gölüyle işgal edilmiş olan bu ova, bir zamanlar Akdeniz'in bir koyu idi. Evlemez dağı ucundan Dalyan köyüne doğru uzanan eski bir kıyı kordonu, onu lagün haline getirdi. O sırada, Dalaman çayı, Ortaca bucak merkezinin kuzeyindeki Çayılı boğazından geçerek K. körfezine akıyordu. Kaunos'un M. Ö. 309 yılında Likya'ya bağlı kıyı şehirlerinden biri olduğu hesaba katılırsa, Dalaman çayı tarafından K. koyunda inşa edilen deltanın, bu sırada, Dalyan köyünden öteye geçmediği söylenebilir. Bugün kıyıda gördüğümüz 4,5 km uzunluğundaki kıyı oku, bu tarihten sonra, güneyden kuzeye doğru hareket eden akıntılarla meydana gelmiştir. Balık sırtı ve ayçöreği biçiminde kumulların yer aldığı şimdiki kıyı kordonu gerisinde Alagöl, Sülüngür gibi yeni lagünler teşekkül etmiş, Dalaman çayı Kaunos ile kıyı arasında 3 km genişliğe sahip bu lagünleri 2 000 yıllık bir süre zarfında doldurabilmiştir. Alagöl, Sülüngür, İztuzu gölleri söz konusu lagünlerin alüvyonlaşmayla tamamen dolmamış kısımlarıdır.

KÖYCEĞİZ : Çarşı caddesi

Dalyan köyü ile kıyı arasında menderesler çizen bugünkü göl ayağı, Dalaman çayının bu sıradaki yatağıdır. Menderesli bu yatağın Dalyan köyüne doğru kamış ve saz adacıkları arasında silinmesi, Dalaman çayının Çayılı yolunu, çok yakın denebilecek bir tarihte terkettiğini gösterir.

K. körfezi sadece doğuda ve güneyde değil, kuzeyden de daralmaya başlamıştır. Kargıncık, Harman, Duralan dereleri birikinti konilerini genişlettikçe K. gölünün kıyıları güneye kaymış, alanı 52 km² ye kadar inmiştir. En derin yeri güney - batıda 35 m yi bulan göl tabanı, Likyalılara ait rıhtımların 10 - 15 m lik bir su tabakası altında bulunmasından da anlaşılacağı üzere, çökmesine devam etmektedir.

Dalaman çayı, Çayılı yatağını terkettikten sonra önce Oyuklu - Koz dağlarının batı, onu takiben Gökdağ'ın doğu eteklerini izlemiş, nihayet bugünkü mecrasını açmıştır. Çayın farklı yataklara göre yığdığı birikinti konilerinin birbirine eklenmesiyle de Dalaman ovası meydana gelmiştir.

K. ve Dalaman ovalarına yerleşme çok yenidir. Büyük çiftlikler arasında taksim edilmiş olan bu ovalar geçen yüzyılın sonlarına kadar az sayıda yörükler tarafından ziyaret edilirdi. Ancak devletin göçebeleri yerleşmeye zorlaması, her aileyi, kendi tarlası ortasında evini yapmaya yöneltmiş ve böylece dağınık bir yerleşme tipi doğmuştur.

Bu iskân merkezlerinin en büyüğü K. kasabasıdır. Şimdiki K. kasabasının yerinde evvelce bir çiftlik vardı ve geçen yüzyılın ortalarına kadar ilçe merkezi, gölün kuzey - doğu kıyısındaki eski K.'deydi. Kuvvetli lodos fırtınalarıyle kabaran göl sularının eski kasabayı basması, suların çekildiği yerlerin malarya yuvası halini alması karşısında eski K. kısmen terkedildi. İlçe merkezi, kasaba için bugün de kullanılan "Yüksekkum" adından da anlaşılacağı üzere, Kargıncık deresi birikinti konisinin göl tehdidi olmayan kenarına nakledildi. Kasabanın çekirdeği sahilden içerdeki cami etrafında belirmeye başladı, zamanla kıyıya; 1940'dan sonra ise, kuzey-güney doğrultulu cadde boyunca, Muğla - Fethiye şosesine doğru yayıldı, hatta bu şosenin ötesine taştı.

Her iki ovanın bir zamanlar en önemli ürünü incirdi. Romalılar zamanında incirlerin bir kısmı kurutulup İtalya'ya gönderiliyordu. Ova yamaçlarını, bugün 2 530 ton mahsul toplanan zeytinlikler kaplamaktadır. Zamanla incir, yerini pamuk ve turunçgillere bıraktı. Narenciye ile pamuk tarımının yaygınlaşmasında eski Mısır Hidivlerinden Abbas Hilmi Paşa'nın geniş arazisi üzerine kurulan Dalaman Devlet Üretme Çiftliğinin etkisi büyük oldu. K., Dalaman ovaları narenciye üretimi, 8 121 tonu portakal, 4 900 tonu mandalina olmak üzere 14 bin tona yaklaştı. Nisan'da çiçek açan narenciye bahçeleri yakınında arıcılık gelişti. Ovaların bataklık kısımlarında yoğunluk kazanan sığırların sayısı 19 bini buldu. Kuru zeminlerde

dolaşan koyunların miktarı on üç bine yükseldi. Romalılar zamanında İtalya'ya tuzlu balık yollayan dalyanların sayısı (en büyüğü Sülüngür gölünde, diğerleri K. gölü ayağında olmak üzere) dörde ulaştı. SEKA'nın 1,6 milyon m² lik alanda 1 milyar liradan fazla yatırımla kurup 1971 Ekim'inde çalışmaya başlayan kâğıt fabrikası, K. ekonomisine canlılık kazandırdı.

KÖY - GÖÇÜREN (Lat. cirsium; Yun. kirsion = bir dikenli bileşikgil), çok yaygın bir dikenli ot cinsi. Bileşikgiller (compositae) familyasına bağlıdır.

KÖYLÜ AYAKLANMASI (Alm. Bauernaufstand veya Bauernkrieg), 1524 - 1525'te Güney ve Orta Almanya'da köylülerin ve bazı şehirlilerin ayaklanmasına verilen ad. Bu hareketin başlangıcı, XIV. yüzyılda köylü sınıfında görülen kaynaşmada aranmalıdır. Kaynaşmanın sebepleri yalnız ekonomik değil idi. Eski geleneklere ve haklara bağlılık ve Hussitlerin etkisiyle dinsel düşünceler de bu kaynaşmada rol oynamıştır. Böylece 1493, 1502, 1513, 1517 yıllarında Rhein'in üst kısmında birtakım ayaklanmalar olmuştur.

Reformasyon, köylülere isteklerinin Kitab - ı Mukaddes'e uygun olduğu inancını aşılamış ve böylece ateşi körüklemiştir. K. A. Temmuz 1524'te Stühlingen (Klettgau, Güney Almanya)'de patlayarak, aynı yılın Aralığında Oberschwaben (Üst-Suab) bölgesine yayılmıştır. Zwölf Artikel (On iki madde) başlıklı bir istek listesi Mart 1525'te Memmingen'de çıkarılmıştır. Bu yazıdaki başlıca istekler şunlardır: 1. İncil'in katkısız vazedilmesi; 2. Rahiplerin serbestçe seçilmesi; 3. Küçük ondalık adlı ürün vergisinin ve köleliğin kaldırılması. 1525'in İlkbaharında ayaklanma bütün Güney Almanya (Bavyera hariç), Thüringen, İsviçre ve Avusturya'ya yayılmıştır. Franken bölgesindeki köylülere Würzburg ve Rothenburg kentleri de katılmıştır. Önderleri Wendel Hipler ve Florian Geyer Reich (Alman İmparatorluğu)'in köylü düşüncesine uygun yeni bir şekle sokulmasını istiyorlardı. Başında bir köylü - imparatoru bulunmalı idi ve bu kişi, Alman hükümdarların hepsini kontrolü altında tutacak köylüleri ezmekten alıkoyacaktı. Heilbronn'da bir köylü parlamentosu için hazırlığa geçilmiştir. Reich şövalyesi (Güney ve Batı Almanya'da ikinci derecede bir asilzade sınıfı) Götz von Berlichingen, istemeyerek bu köylülerin başına geçmiştir. Köylülerin birçoğu vahşice şatoları ve manastırları zaptedip yok ediyorlardı. Avusturya'nın Tirol eyaletinde Michael Gaismair adında bir önder, bir köylü devleti kurmağa kalkmıştır.Thüringen'de başka bir önder, Thomas Münzer, K. A.'na radikal dinsel bir renk vermiştir.

Bununla beraber K. A. bir din savaşı olmayıp, bir siyasî devrim teşebbüsü idi. Böylece köylüler devlet hayatına katılmak istiyorlardı. Bu hareketi destekleyenlerin çoğu zengin köylü idi veya tarımsal kentlerdeki orta sınıftan geliyorlardı. İlk hamlede büyük ilerlemelerden sonra köylüler ezici yenilgilere uğramışlardır. Württemberg köylüleri Wurzbach ve Böbling'de, Franken köylüleri Königshofen ve Ingolstad'ta, Alsace'lı köylüler Saverne (Zabern) ve Scherweiler'de ezilmiş, öbürleri de kısa zaman sonra yok edilmişlerdir. Eylül'de Doğu Prusya'da ve 1526 İlkbaharında Salzburg eyaletinde bazı kaynaşmalar görülmüş ise de, çok geçmeden bütün ayaklanmalar sona ermiştir. Köylülerin bir tek önderi olmaması, yenilgilerini kolaylaştırmıştır. Başlangıçta Luther aracılığa çalışmış ise de, çok geçmeden köylülere karşı pek sert bir tavır takınmıştır. O, dinin siyasî amaçlar için kullanılmasını hoş görmüyordu. Köylülerin ekonomik durumu değişmemişti. Artık devlet hayatında bir rol oynayamamışlardır.

Aş. yu. yüz bin kişi ölmüştür. Sonradan Stefan Fadinger'in önderliği altında 1624'te Yukarı Avusturya'da ve 1653'te İsviçre'de köylü ayaklanmaları olmuşsa da, bunlar etkisiz kalmıştır.

KRAELITZ VON GREIFENHORST [*krẹlitş fon grạyfönhorst*], **Friedrich** (Viyana 1876 - Viyana 1932), Avusturyalı Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk tarihi bilgini. Lise öğrenimini bitirdikten sonra Viyana Üniversitesinin Hukuk Fakültesine yazılmıştır (1895 - 1899). Bu fakültedeki dersleri yanında K., Felsefe Fakültesinde verilen doğu bilimleri derslerine de devam etmiştir. Hukuk tarihi sınavını verdikten sonra 1900 - 1903 yılları arasında Maximilian Bittner (Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice), D. H. von Müller (Arapça), A. Haffner (Arapça) ve J. von Karabacek (doğu tarihi ve Arap paleografyası) gibi profesörlerin yanında çalışmıştır. *Die türkischen Elemente im Neupersischen* (Yeni Farsçada Türkçe unsurlar) adlı teziyle doktorluk sanını kazanan K., Arapça, Farsça ve Türkçe bilgisini artırmak üzere Doğu dilleri serbest derslerine devam etmiştir. 1903'te Saray kitaplığında çalışmaya başlamış, daha sonra Dışişleri Bakanlığının şifre ve tercüme dairesinde görev almıştır. 1911 yılında İstanbul'a giderek Türkçe yazmalar üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmalarından sonra K., bilim çevrelerinde Türkçe belge ve yazmalar alanında seçkin bir uzman olarak tanınmıştır. 1913'te üniversite doçentliği sanını elde eden K., birçok yazı ve çalışmalar yayınlamıştır: *Bericht über den Zug des Gross - Botschafters Ibrahim Pascha nach Wien im jahre 1719* (Büyük elçi İbrahim Paşa'nın 1719 yılında yaptığı Viyana gezisi üzerine bildiri) ["Sitzungsberichte der Akademie der Wissenchaften", Phil. - hist. Klasse, 158. Band, 1908]; Corollarien zu F. Miklosich "Die türkischen Elemente in den südost - und osteuropäischen Sprachen" ["Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften", Phil.-hist. Klasse, 166. Band, 1911]; *Studien zum Armenisch - Türkischen* (Ermeni Türkçesi üzerine araştırmalar) ["Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften", Phil. - hist. Klasse, 168. Band, 1912]; *Sprachprobe eines armenisch - tatarischen Dialektes in polen* (Polonya'da konuşulan bir Ermeni - Tatar diyalekti üzerine örnek) ["Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes" dergisinde, 26. cilt, 1912]; *Armenische Lehnwörter im Türkischen* (Türkçede Ermenice alıntılar) ["Handes Amsorya" dergisinde, 1911]; *Die Verfassungsgesetze des Osmanischen Reiches* (Osmanlı Devletinin teşkilât kanunları) [Leipzig, 1909; 2. bas. Viyana, 1919]. Bunlardan başka, K., Osmanlı hükümdarlarına ait birtakım buyrultular da yayınlamıştır. 1916 yılında profesör sanını kazanan K., 1917'de üniversitede profesörlük görevine atanmış ve Saray Kitaplığından ayrılmıştır. 1921 yılında Osmanlı tarihi araştırmalarını kapsayan bir organ olarak "Mitteilungen zur osmanischen Geschichte" [1921-1926] adlı bir dergi kurmuştur. Bu dergide K., Fatih Sultan Mehmed'in Viyana Millî Kütüphanesinde bulunan kanunnamesini yayınlamıştır. K.'in bu kanunnamede rastlanan birtakım kelime ve terimlerle ilgili açıklama ve yorumları Avrupa ve Türk bilim çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmıştır. *Ţugra der osmanischen Prinzen* (Osmanlı şehzadelerinin tuğraları) adlı yazısı da takdirle karşılanmıştır. Bunlardan başka, K. Kırım hanlarının yazıları üzerinde de değerli çalışmalar yapmıştır. Ancak, Viyana Devlet Arşivinde saklanan Kırım hanlarından kalma yazı ve belgeler üzerindeki çalışmalarını sona erdirememiştir. Onun "Mitteilungen zur osmanischen Geschichte" dergisinde Türk belgeleriyle ilgili birçok yazısı daha vardır. Bu yazıla-

rında özellikle Osmanlı vezirlerinin *pençe*'leri üzerinde de durmuştur. *Übersicht über die neueste türkische Literatur* (Yeni Türk edebiyatına toplu bir bakış) adlı yazısı ["Österreichische Rundschau", 46. cilt, 1916] daha geniş bir okur kitlesine hitap eden bir çalışmadır. K.'in en büyük eseri olarak *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatik* (XV. yüzyılın 2. yarısından kalma Türkçe Osmanlı belgeleri. Osmanlı diplomatik'ine bir katkı) ["Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften", Phil. - hist. Klasse, 197. Band, 1922] adlı kitabı gösterilebilir. Bu kitapta daha çok Ragusa (Dubrovnik) devlet arşivinde muhafaza edilen eski Osmanlı belgeleri toplanmıştır. O zamana kadar işlenmemiş olan bu belgeler, Ragusa Cumhuriyeti ile Osmanlı devleti arasındaki diplomatik ilişkilerle ilgilidir. Çalışmaları ile bilim çevrelerinin takdirini kazanan K., 1920'de Viyana Bilimler Akademisinin haberleşme üyeliğine seçilmiştir.

K. hayatının son altı yılını Moğol diline vermiştir. Ancak, Moğol dilinin gramerini yazmak üzere giriştiği çalışmalarını sona erdirememiştir. "Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes" dergisinde *Zur Etymologie des türkischen Zahlwortes, iki zwei* (Türkçe *iki* kelimesinin etimolojisi üzerine) [36. cilt, 1929] ve *Ein Beitrag zur kasan - tatarischen Volksliteratur* (Kazan Tatarlarının halk edebiyatına bir katkı) [37. cilt, 1930] gibi yazıları da çıkmıştır. *Kulturhistorische Streiflichter aus der Glanzperiode des Osmanichen Reiches* adlı çalışması "Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Wien" dergisinin 1929'da çıkan ve Viyana'nın 1529'da Türklerce birinci kez kuşatılmasına adanan cildinde yer almıştır. *Studien zur Lautlehre der Kasan - tatarischen Sprache (*Kazan Tatar dilinin fonetiği üzerine araştırmalar) ["Archiv Orientální" dergisinde, I, II, 1931] adlı çalışması, büyük bir eserin ancak başlangıç bölümüdür.

KRAEPELİN, Emil (Neustrelitz, Mecklenburg 1856 - Münih 1926), Alman psikanaliz bilgini. Dorpat, Heidelberg ve Münih'te profesörlük yapmış, 1917'de Münih'te bir araştırma enstitüsü kurmuştur. Akıl hastalıklarını ayrıntılı olarak tanımlıyan K., birçok kişi tarafından psikiyatrinin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Psikiyatri konusunda değerli çalışmalar yapan K., ününü hebefreni katatoni ve paranoya bunamasını erken bunama çerçevesi içinde birleştirmesi ile sağlamıştır. En önemli eseri: *Handbuch der Psychiatrie* (Psikiyatri el kitabı) [1883] dir.

KRAKÓW, Polonya'da şehir. Vistula nehrinin yukarı bölümündedir. Nüfusu 535 000 (1967) dir. Başpiskoposluğu ve üniversitesi vardır. Tarihî yapılarla çevrili, Rynek Głowny adlı büyük meydanı meşhurdur. Bu binalar, şunlardır: Meryemana kilisesi, XVI. yüzyıldan kalma gözetleme kulesi (beffroi), Rönesans'tan kalma çuha satış salonu. Şimdi müze olan, Wawel adlı büyük bir şatosu vardır. Orta Çağ'ın damgasını taşıyan bu şehir, iktisadî ve manevî faaliyetinin erken başlamış olması ve zenginliği ile meşhurdur. Öteden beri madenciliği ile tanınmış olan K., son zamanlarda, Nowa - Huta adını taşıyan ve şehrin banliyösünde bulunan bir demircilik merkezi de kazanmıştır.

Tarih : Polonya'da ilk Hıristiyanlık odağı olan K., XI. yüzyıldan beri, piskoposluk merkezi idi. Üniversitesi 1364'te kurulmuştur. 1815 - 1846 yılları arasında yarı özerk bir cumhuriyet olarak yaşamış, 1846 - 1918 yıllarında Avusturya'nın yönetimine girmiş, 1918'de de Polonya Cumhuriyetine katılmıştır.

KRAL - KUŞ (Tyrannus tyrannus), Ötücükuşlar takımının bağırganlar üst familyasının tirangiller familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 20 cm kadardır. Tüyleri koyu külrengi, kanatları ve kuyruğu kara - aktır. Başında kırmızı süsü vardır. Gagası oldukça kuvvetli, düzgün ve yassıdır. Gagasının ucu biraz eğri, bacakları zayıf, kanatları uzundur.

Avını uçarken yakalayan K. böceklerle beslenir. Çok hareketli ve cesur olan bu kuşlar kendilerinden büyük kuşlara bile saldırmaktan çekinmezler. Bu davranışlarından ötürü bu kuşlara tyrannus (zorba) adı verilmiştir. Kuzey Amerika'nın ılık bölgelerinde yaşar. Soğuk bölgelerde yaşayan türleri göçücüdür.

KRALL, Giulio (doğ. Trieste 1901), İtalyan matematikçisi ve mühendisi. 1932'de Napoli Üniversitesinde inşaat dersleri vermiş, 1939'da Roma Millî Yüksek Matematik Enstitüsünde analiz uygulamaları kürsüsüne atanmıştır. Titreşim olaylarıyla uğraşan K., Cenova kalafat havuzlarının, Tibet nehri üzerindeki Afrika köprüsünün, Arno'dan Pisa'ya ve Biedano'dan Viterbo'ya uzanan köprülerin plan ve hesaplarını yapmıştır. Başlıca eseri: *Meccanica Tecnica delle Vibrazioni* (Titreşimin teknik mekaniği) [1939].

KRAMÁŘ, Karel (Vysoké - Bohemya 1860 - Prag 1937), Çek devlet adamı. Genç - Çek partisine katılarak Yeni - Slavizm hareketini kurmuştur. I. Dünya Harbi'nden sonra, Çekoslovakya'nın ilk başbakanı olmuştur (1918 - 1919).

KRAMATORSK, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Donetsk bölgesinde bir şehir. Nüfusu 157 000 (1972) dir. Donetsk havzasında büyük bir ağır endüstri merkezi olarak tanınmıştır. K., Sverdlovsk (Ural bölgesi) yanında Sovyetler Birliğinin en önemli endüstri donatım merkezidir.

KRAMSKOY, İvan Nikolaeviç (Ostrogorsk 1837-Petersburg 1887), Rus ressamı. Peredvijniki adıyla anılan Rus ressamlar topluluğunun kurucuları arasında yer almıştır. Rus halk hayatından alınan tabloları yanında, Tolstoy (1873), Nekrasov (1877) gibi yazar ve şairlerin portrelerini de çizmiştir. Dinî konularda da tabloları vardır. ("Çölde İsa", 1872).

KRANİYOLOJİ (Fr. Craniologie), bugünkü veya fosilleşmiş insan ırklarının kafatası şekillerini karşılaştırmalı olarak inceleyen antropoloji dalı. İnsan kafatası üzerindeki araştırmalar ancak son zamanlarda ortaya çıkmıştır. Irka ve cinsiyete göre yüzün ve kafatasının şekli, ikisi arasındaki oran ve ölçü, her birinin yapısı farklı olabilir. Önden arkaya doğru uzun olan kafataslarına dolikosefal, kısa olanlarına brakisefal, ikisi arası olanlara mezosefal veya mezatisefal, üstten basık ve yassı olan kafataslarına platisefal, dar ve yüksek olanlara hipsisefal denir. Yüz, dikine ve dümdüz olabilir. Buna ortognat, ileriye doğru çıkıntılı olunca da prognat denir.

KRANJ (Alm. Krain), Yugoslavya'daki Slovenya'nın, Avusturya - Macaristan İmparatorluğuna ait olduğu zamanlarda taşıdığı ad. 1919'da, İtalya ve Yugoslavya arasında paylaşılmıştır.

KRANTŌR, (M. Ö. III. yüzyıl), Yunanistan'daki eski Akademi'ye bağlı bir Yunan filozofu. Soloi (Tarsus'un güneybatısında, Kilikya'da bir şehir)'de doğmuş, Atina'ya gelmiş ve orada Ksenokrates'e öğrenci olmuştur. Onun ölümünden sonra, kendisi de bir okul kurmuş ve Arkesilaos burada felsefe oku-

muştur. Yunan edebiyatında en çok Homeros ile Euripides'e hayran olduğu biliniyor. Stoikler'in aşırı titizliklerine karşı cephe almıştır. En çok takdir edilen eseri: *Peri penthous* (Keder hakkında)tur. Buna Panaitios "Altın Kitap" adını vermiştir. Romalı yazarf Cicero, *De consolatione* (Teselli hakkında) ve *Tusculanae disputationes* (Tusculum tartışmaları) başlıklı eserlerinde bu kitaptan ilham almıştır.

KRAPİNA, Yugoslavya (Hırvanistan)'da Zagreb'in kuzeyinde bir köy. Nüfusu 1 800 (1966) dür. 1899'da, Neandertal insanı karakterleri taşıyan kemikler burada bulunmuştur.

KRAS (Yugoslavca; İt. Carso; Alm. Karst), Doğu Alp dağlarının uç bölgesinde Trieste'nin kuzeyinde ve İsonzo ırmağının doğusunda dağlık ve kalkerli bir yayla. I. Dünya Harbi'nde, burada, iki muharebe olmuş (Mayıs 1916 ve Mayıs 1917) ve İtalyanlar Avusturyalıları yenmişlerse de, Ekim 1917'de, kazandıkları toprakları tekrar kaybetmişlerdir. 1947'deki barış andlaşması, K.'ın en büyük parçasını Yugoslavya'nın kuzey-batısına katmıştır.

KRASNİY LUÇ, Sovyetler Birliğinde, Ukrayna'da, Donbass bölgesinde bir şehir. Nüfusu 9 400 dür. Kömür ocakları vardır.

KRASNODAR (1920'ye kadar Ekaterinodar), Sovyetler Birliğinde, güneyde bir şehir. Aynı adı taşıyan Kray'ın yönetim merkezi. Karadeniz Kazakları tarafından, İmparatoriçe II. Ekaterina'nın emriyle, bir küçük kale olarak 1794'te kurulmuştur.

Kuban ırmağının sağ kıyısında, Kafkasya'nın steplerindedir. Nüfusu 465 000 (1970) dir. Liman ve demiryolu kavşağı olan K.'da makine, gıda maddeleri, deri, tekstil, elbise, tütün, petrol kimyası endüstrileri kurulmuştur. Üç enstitüsü, on bir meslekî okulu, üç tiyatrosu ve iki müzesi vardır. Kafkas bölgesinin en çok endüstrileşmiş ve kültür bakımından en çok gelişmiş şehirlerinden biridir. Kömür ocakları ve balıkçılığı da vardır. II. Düya Harbi'nde (9 Ağustos 1942) Almanlar tarafından zaptedilmiş ve 12 Şubat 1943'te Sovyet ordusu tarafından geri alınmıştır.

KRASINOGVARDEYSK: bk. GAÇİNA.

KRASNOYARSK (Türkçe adı: **Kızılyar**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Sibirya'da Yenisey ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 688 000 (1972) dir. Sibirya'nın en büyük şehir ve endüstri merkezlerinden biridir. Şehrin eski bölümü Yenisey'in sol kıyısında, yeni bölümü ise sağ kıyısında yer alır. Sibirya demiryolu üzerinde büyük bir merkez ve Yenisey ırmağı üzerinde önemli bir iskeledir. Büyük bir hava alanı vardır.

K. 1628 yılında küçük bir kale olarak kurulmuştur. 1823 yılında Yenisey eyalet (guberniye) inde bir kasaba olarak yer almıştır. Çevresinde altın üretiminin artması ve özellikle 1896'da Sibirya demiryolunun yapılması üzerine hızla gelişmiştir.

KRASSİN, Lev Borisiviç (Kurgan (Tobolsk civarında) 1870 - Londra 1926), Rus siyaset adamı, mühendis ve ihtilâlcisi. Brest - Litovsk anlaşmasının müzakerelerine katılmış, Halk komiseri olmuş ve Londra'da (1921 - 1924 ve 1925 - 1926) ve Paris'te (1924 - 1925) büyük elçi olarak bulunmuştur.

KRASZEWSKİ, Jósef Ignacy (Varşova 1812 - Cenevre 1887), Polonyalı romancı. Üçyüz roman yazan bu yazar, bunların konularını genellikle Polonya tarihinden almıştır. En çok sevilenleri: *Poeta i Świat* (Şair ve dünya) [1839]; *Szpieg* (Casus) [1864]; *Brühl* (ad) [1875] dir.

KRATER (Fr. cratère), yanardağların genellikle tepesinde ve bazen de yamaçlarında bulunan huni, çanak veya kazan biçimindeki çukurlar. Türkçede, buna "yanık çukur" da denilir; meselâ, Karaman'ın yakınındaki Karadağ'ın K.'ine bu ad verilmektedir, Lavların çıkış yolu olan volkan bacalarının yeryüzüne açılan ağızları da K.'in dibindedir. Püskürme zamanında açık olan bu ağız, püskürme durunca, donmuş lavlarla ve K. yamaçlarından inen maddelerle kapanır.

K.'lerin biçimleri ve büyüklükleri, yanardağın şiddetine ve püskürttüğü lavların yapısına göre değişir. Püskürtme sırasında ağızdan çıkan volkan bombaları, yanardağ çakılları ve diğer maddeler, ağız çevresinde birikim yaparsa, yamaçlarda, az eğilimli ve kupa biçiminde bir K. meydana gelir. Yanardağdan gazların ve diğer maddelerin çıkışı daha hızlı ve şiddetli olursa, K.'in şekli bu defa huni gibi olur. K.'lerin iç ve dış yamaçları da, yine püskürmenin şiddetine ve çıkan maddelerin cinsine göre, dik veya meyilli olurlar. K.'lerin ağzı bazen 20 km derinlikleri ise 30-40 m ile birkaç yüz m arasında olabilir. Sönmüş yanardağlardaki K.'lerin tabanları, zamanla, yağışların ve yanlardan inen lav artıklarının etkisi ile bir düzlük halini alır. (Bk. YANARDAĞ)

Çağımızda, yer altında veya yer üstünde meydana gelen nükleer patlamalarla yüzeyde teşekkül eden çukurlara; bir doğru akım elektrik arkında pozitif kömürün ucunda meydana gelen çukura; ve, eski çağlarda, su ile şarabın karıştırıldığı pişmiş toprak, bronz veya kıymetli madenlerden yapılan ve üzerlerinde çeşitli süslemeler olan kaplara da K. denlir.

Uzaydaki cisimlerden kopup dünyamıza kadar ulaşan büyük boyutlu meteor taşlarının yeryüzünde K. biçiminde açrinde çeşitli süslemeler olan kaplara da K. denilir.

Bunlardan başka, ay yüzeyinde de, bu türden ve çeşitli büyüklükte, sayısız çukurlar vardır. Bunlara da ay K.'leri denilmektedir. Yakın zamanlara kadar, bunların bir kısmının meteor ve diğerlerinin de yanardağ K.leri olduğu kabul edilirdi. Fakat son bilimsel bulgular, bunların, ay merkezindeki mağmanın, başlangıçtaki soğuma devresinde çıkardığı gazlardan meydana geldiği tezini ortaya koymuştur.

KRATİPPOS, (doğ. Midilli, M. Ö. İ. yüzyıl), Yunan filozofu. Areopagos kendisini çağırınca Atina'ya gitmiş ve orada bir okul açmıştır. Cicero oğlunu K.'un derslerine göndermiş, Caesar tarafından K.'un Roma yurttaşlığına kabul edilmesini sağlamıştır. K., Aristotelesçi olduğu gibi, Eflatuncu eğilimlere de sahipti.

KRATYLOS, (M. Ö. V. yüzyıl sonları), Yunan filozofu. Önceleri Heraklitos'un okuluna bağlı olan K., sonraları ondan ayrılmıştır. Eflâtun (Platon), Sokrat'ın öğrencisi olmadan önce, K.'dan ders almış ve dialoglarından birine K.'un adını vermiştir. Heraklitos her şeyin değiştiğini ifade etmek için aynı ırmağa iki defa girilemeyeceğini iddia etmişti. K., bunun, bir defa bile mümkün olamayacağını söyler. Her şeyin daima değişmekte olmasından dolayı, hiçbir şey hakkında hiçbir ifadede bulunulamayacağını iddia eder. K., muhtemel olarak, etimoloji ile uğraşan ilk filozoftur. Eflâtun'un K. başlıklı dialoğu, dilin doğuşu problemini inceler.

KRAUN CAM (İng. crownglas), optik aletlerinde kullanılan mercek ve pirizmaları yapmak için kullanılan renksiz, temiz ve yüksek kaliteli cam. Bu cam, genellikle şişeler ve kaplar için kullanılan camdan çok farklıdır. Silisilik (Fr. silicilique), borik ve fosforik asitler, fluoritler ve bütün bunlardan yapılan karışımlar K.'nun yapımında büyük rol oynar.

KRAVAT (Fr. cravate; Hırvat anlamına gelen Croates veya Cravates'den), Hırvatların boyunlarında taşıdıkları uzun bez kurdelelere atfen hafif kumaştan yapılmış, boyun etrafına sarılan ve önden bağlanan kurdele.

KREBS, Hans Adolf (doğ. Hildesheim, 1900), Alman biyokimyacısı. Sheffield ve Oxford'da profesör olarak çalışmış, O. Warburg'un öğretmenliğini yapmış ve 1934'te Almanya'dan göç ederek İngiltere'de yerleşmiştir. Soluma fermentleri hakkındaki çalışmaları ve sitrik asit sikl'ini keşfettiği (buna "krebs sikli" adı verilmiştir) için, 1953'e F. A. Lipmann ile Nobel Tıb Ödülünü paylaşmıştır.

H. KREBS

KREDİ (Lat. creditum = güvenmek; Fr. crédit), özel ve tüzel kişilere güven üzerine ve belli bir süre için verilen para veya mal. K.'yi veren de yine özel ve tüzel kişilerdir. K. işlemi basit bir trampa biçiminde olabildiği gibi genellikle bir paranın ödünç verilmesi veya taksitle ödenecek bir satış biçiminde de olmaktadır. K.'de önemli olan güven ve zamandır. K.'yi veren kimse veya kuruluş, bu K. tutarındaki paradan ve onun getireceği gelirden yoksun kalacağı gibi ayrıca, K. olarak verdiği parayı geri alamama tehlikesi ihtimali de vardır. İşte bundan dolayı K. verilen kimse veya kuruluştan bir garanti (teminat) istenir. Bu garanti, K.'yi veren alana göre uygulanmak üzere kişisel garanti ve gerçek garanti şeklinde olur. Kendisine K. verilen kimse bu K.'yi, piyasadaki güvenilir durumuna veya bir üçüncü kişinin kendisi hakkında olumlu bilgi vermesine dayanarak almışsa buna kişisel garanti; verilen K., ödeninceye kadar geçecek sürede, bir maddî haktan vazgeçmeye dayalı ise buna da gerçek garanti denir.

Bundan başka, K.'yi veren, alandan belirli oranda bir para da alır ki buna faiz denir ve miktarı kanunlarla belirlenir. Faiz, hem riskin ve hem de zamanın fiyatıdır. İşlem süresi ve verilen teminatın yeterlilik durumuna göre faiz fiyatı değişebilir. Bu para aynı zamanda, K.'nin arz ve talebinde bir denge unsuru da olur.

İktisatçılar, K.'nin iktisadî fonksiyonu konusunda değişik fikirlere sahiptirler. K.'nin cinsi, kullanılış yerleri ve biçimleri, ödünç verilen sermayenin kaynağı gibi hususlarda iktisadî doktrinlerin değişik görüşleri ve prensipleri vardır.

K. işlemleri, ilkel biçimlerde de olsa Eski Çağlardan beri vardır. Firavunlar devrinde Mısır'da ve M. Ö. VII. yüzyılda Babil'de K. veya benzeri işlemlerin varolduğu bilinmektedir. Yakın Çağa kadar fertler arasında bu işlemler uygulanagelmiştir. Fakat değişen ve gelişen şartlar, bu alanda örgütlenmiş ve uzmanlaşmış kurumları doğurmuş; bu işler ve bunlarla ilgili işlemler doktrinlere, kurallara ve kanunlara bağlanmıştır. Örgütlenme, XV. yüzyılın başından itibaren başlamış, ancak yine de uzun yıllar tek tek kişilerin yüklendiği ve pek ilkel kurallara bağlı olarak devam etmiştir.

Çağımızda K. aracılarının başında bankalar gelmektedir. Büyük ve geniş ekonomik hareketlerde bankaların çok önemli payı vardır.

K., alındığı amaç ve sarfedildiği alana göre üretici ve tüketici olmak üzere iki türlüdür. Eski ve Ortaçağlarda genellikle tüketici K. işlemleri vardı. Fakat yeni ve yakın çağlarda, ekonomi gelişip tekniğe yönelince üretici K.'ler önem kazandı. Çünkü bu tür K.'ler sermayeye dönüşerek üretimsel çalışmaları da beslemektedir. Son zamanlarda tüketici K.'lerin önemli ölçüde arttığı görülmekte ise de, yine üretici K.'ler önemini ve ağırlığını devam ettirmektedir.

K.'ler ödeme sürelerine göre de üçe ayrılır: 1. Kısa vadeli K.'ler, 2. Orta vadeli K.'ler, 3. Uzun vadeli K.'ler.

1. Kısa vadeli krediler: Bir yıldan az bir süre için verilenlerdir (genellikle 31, 61, ve 91 gün). Kısa vadeli K. arzı, kişilerin veya kuruluşların çeşitli sebeplerle, geçici bir süre için ellerinde bulundurdukları paralardan meydana gelir. Ham-madde veya personel ücreti gibi işletme sermayesi için para bulması gereken sanayicilerin aldıkları K.'ler genellikle böyle kısa vadelidir. Kısa vadeli K.'nin arz ve talebi, para piyasasını meydana getirir. Para piyasasının organları emisyon bankaları ve öteki bankalardır.

2. Orta vadeli Krediler: Ekonomik hayatı kısa olan (makineler v.b.) sabit sermayenin finansmanı için gereken K.'lerdir. Bunlarda vade ortalama beş yıldır.

3. Uzun vadeli Krediler: Üretimi, yalnız döner sermaye ile yetinmeyen, daha önemli sabit sermayeler konulmasını gerektiren ve üretime geçebilmesi için belli bir süreye muhtaç olan büyük işlere alınan K.'lerdir. Bunların vadeleri 10, 20 ve 30 yıl olur. Uzun vadeli K. talebi, çoğunlukla endüstriden, devletten ve tarım sektöründen gelir.

KREİSLER, Fritz (Viyana 1875 - New York 1962), Avusturyalı kemancı. Milletlerarası üne sahip olan bu sanatçı, keman için virtuozluğa dayanan birkaç parça bırakmıştır.

F. KREİSLER

KREM : bk. KOZMETİK MADDELER.

KREMA, Kendi haline bırakılmış sütün yüzünde toplanan koyu ve yağlı kısım. K. tereyağı yapımında kullanılır.

K. ya sütün kendi haline bırakılması ya da K. makinelerinden geçirilmesi suretiyle elde edilir. Dinlendirme suretiyle K. elde etmek için süt, genişlikleri 50 ve derinlikleri 10 cm olan kaplara konur. Bu kaplar sıcaklığı 12 - 15° olan havadar bir yerde 24 - 36 saat bırakılır. Bundan sonra sütün yüzünde toplanmış olan K. alınır. Bu usulün birtakım sakıncaları vardır. Kaplar geniş yer tutar. K. altında kalan süt çok defa ekşir. Çok zaman K. da kirlenir. Bundan dolayı birçok yerlerde K. elde etmek için daha derin (40-50 cm) kaplar kullanılır. K.'sı alınacak süt, sağımdan sonra bu kaplara aktarılır ve kaplar serin bir yere konur. 36 saat kendi haline bırakılır. Bundan sonra sütün yüzüne çıkmış olan K. kepçelerle alınır. Bu usullerle sütün % 80 - 85 kadar yağı alınmış olur.

Sütten K. çıkarmak için en iyi usul, özel K. makinelerinin kullanılmasıdır. Bu makinelerle sütün yağı kısa sürede alınır. Bundan başka, sütteki yağın büyük bir kısmı da alınmış olur. Yağsız süt yoğurt, peynir yapımında kullanılır.

KREMAJ (Fr. crémage), dokumacılıkta ipliklere uygulanan beyazlatma işlemi. Bu işlem şu sırayı takip ederek yapılır: Alkali sodyum karbonat banyosunda kaynatılır, sodyum veya kalsiyum hipoklorit banyosunda (1°,5 baumé'de) bir saat süreyle renk giderilir; açık havada bırakılır, durulanır, sabunlu suda yıkanır ve kurutulur. Renk açıcı olarak oksijenli su veya sodyum klorit de kullanılır. K. işlemi, özellikle pamuk iplikleriyle karışık dokunacak olan keten ipliklerine uygulanır. K.'dan sonra keten iplikler % 5-8 ağırlık kaybeder.

KREMATORYUM (Lat. cremare = yakmak; Crematorium = yakılma yeri). ölülerin yakılmasına yarayan bir soba. Genel olarak gazla, bazen de elektirikle, en eskileri ise kok kömürü ile de ısınır. İlk soba, 1874'te yapılmıştır. Cesedin bıraktığı kül 1,5 - 2 kg arasındadır. Yakılma, 90 - 100 dakika sürer. Naziler, II. Dünya Harbi'nde, dev K.'ler kurmuşlardır. 1942'de Birkenau'da yapılan K., günde on iki bin ceset yakardı.

KREMENÇUG, Sovyetler Birliğinde, Ukrayna'da bir şehir. Dnyepr nehri üzerindedir. Nüfusu 136 000 (1967)dir. Liman ve demiryolu kavşak noktasındadır. Madencilik ve ağır taşıtlar sanayii ile Dnyepr nehri üzerinde bir barajı ve hidroelektrik santrali vardır. II. Dünya Harbi'nde şehir (Eylül 1941) Von Rundstedt'in komutası altındaki Alman ordusu tarafından zaptolunmuş ve Konief'in komutasındaki Rus ordusu tarafından (Eylül 1943) geri alınmıştır.

KREMENETS (Rusca; Polca: Krzemieniec), Ukrayna'nın batısında bir şehir. Kavşak noktası olan Zdolbunov - L'vov demiryolunun bir kolunun terminali. Nüfusu aş. yu. 22 465 (1938 - 1939) dir. Eskiden Polonya'nın Wołyn eyaletinde bulunurdu. Buğday ticareti yapılır.

KREMLİN (Rusça: Kreml' = kale), Moskova'da, eski Rusya İmparator (Çar)'larının sarayları. 1928'den beri, Sovyet hükümet binası. Moskova ırmağının 40 m üstünde yükselen bir tepenin üzerinde bulunan K., bütün Moskova şehrine hakimdir. Rusların bir sözüne göre "Moskova'nın üstünde ancak K., K.'in üstünde de ancak gökyüzü vardır". K.'in dıştan görünüşü, adının da ifade ettiği gibi bir kale manzarasındadır. Düzgün olmıyan bir üçgen şeklindedir. Çevresi 2 km dir. 20 m yüksekliğindeki surları tuğladan yapılmış olup mazgalları ve 19 kulesi vardır. K.'in içerisinde yükselen saraylar devlete aittir. Dinî binalar ise, kilise ile İmparatorluk arasındaki dar bağları sembolize eder. En eski K. (XIV. yüzyıl)'den ancak bir küçük kilise (Spas na boru = Ormandaki Kurtarıcı - İsa - Kilisesi) kalmıştır. III. Ivan (1462 - 1505) zamanında İtalya'dan getirilen mimarlar, "İtalyan K.'i" adı verilen yeni binayı ve surlarını yapmışlardır. Bu kuleli surlar, Milano'daki Sforza Sarayının taklididir. 1485'te Taynitskaya, 1487'de Beklemişev, 1490'de Borovitskaya, 1491'de de Nikolskaya ve Spasskaya adlarını taşıyan kuleler yapılmıştır. İtalyan etkisi, dinî binalarda, nisbeten azdır. Devlete ait binalarda ise açıkça göze çarpar. Modern K.'in binaları, hep aynı biçimde değildir. Bunların en büyüğü 1838 - 1849 yıllarında yapılan ve İmparator I. Nikolay'a ait olan saraydır. Büyük İvan'ın XVI. yüzyılın ilk yıllarında başlanıp 1600'de bitirilen Çan Kulesinin altında Tsar Kolokol (= çanların çarı) adını taşıyan ve 218 ton ağırlığında olan bir çan bulunur. Bu, dünyanın en büyük çanıdır.

KREMLİN

KREOL (Fr. creole; İsp. criollo=Avrupa dışında doğmuş Avrupalı) Avrupa dışında doğmuş Avrupalı bazı toplulukların konuştuğu dil. Bu dil, Pidgin English veya Broken English gibi başka başka diller kullanan toplulukların kaynaşmasından doğan bir karma dildir. Bu ad, özellikle Antil adaları ile Güyan, Louisiana ve Mascareigne adalarında (Maurice, La Réunion) Fransızcayı, San Domingo ve Filipinlerde İspanyolcayı, Jamaica ve Surinam'da İngilizceyi, Saint - Thomas adasında Hollandacayı ve Afrika'nın çeşitli yerlerinde Portekizceyi esas almış yerli dillere verilir. Bu dillerdeki kelimelerin hemen hemen hepsi esas dilden alınmış, fakat fonetik bakımdan çok değişmiş, gramerleri de çok sadeleşmiştir.

KREOL DİL : bk. KREOL.

KREOZOT, 1832 yılında Alman bilgini Karl Freiherr Von Reichenbach (1788 - 1869) tarafından bulunan renksiz, kokusu kuvvetli, ağır bir yağ. K., odunun kuru damıtılması sonucunda elde edilen ürünlerden, özellikle kayın katranından elde edilir. Karmaşık bir gayakol, kresilol ve kreosol karışımıdır. K., albümini koagüle eden, kostik ve güçlü bir antiseptiktir. İnhalasyon, merhem, yağlı enjeksiyon, lavmanlar, K.'lu süpozituvarlarda kullanılır. Ayrıca, solunum yolları antiseptiğidir. Bunun dışında, bir de, endüstride kullanılan taş kömürü K.'u vardır ki, diş çürümelerine karşı olduğu gibi, bazı tedavilerde tercih edilir. Ticarî K., başlıca ağaç tahnidi (emprenyasyon) işlerinde kullanılır. Taş kömüründen üretilen K., kollodion'la karıştırıldığı zaman, bir jöle meydana gelir. Kayın K.'u ise aynı sonucu vermez.

KREP, KREPDÖŞİN (Fr. crêpe, crêpe de - Chine = Çin krepi; Lat. Crispus = kıllı, sert) pek çok türleri içine alan bir cins kumaş. Genellikle görünüşü taneli, buruşuk, kıvırcık, yosunlu, kumlu, dalgalı, benekli olup esas örneği muntazam olmayıp hiçbir şekil tekrarı göstermez. K., dokunan liflerin iyice burulmasıyle elde edilir. Bu lifler, doğal veya yapma olabilir. Biribirinden küçük farklar gösteren K. cinslerinin adları da değişiktir: Krep maroken (crêpe marocain, oluklu veya yivli, taneli kaba doku), krep şap (crêpe schappe, yani ipek döküntülerini bükerek elde edilen ipliklerle yapılmış ve hafifçe çakma işlenmiş), krep romen (crêpe romain, krep marokene benzeri), krep jorjet (crêpe georgette; ince ve şeffaftır), krepdöşin bütün K.'lerin en çok bilineni olup, eskiden, doğal ipekle yapılırdı.

KREPİS (Fr. crépis), Bileşikgillerden sarı çiçekli pek çok türe ayrılan bir bitki cinsi. Biribirinden çok farklı ortamlarda biterler. Büyüklükleri birkaç cm olabileceği gibi 1 m yi de geçebilir.

KREPON (Fr. crépon; crêpe'dan), yünlü, pamuklu veya ipekli bir kumaş. Makine ile çakma işlenmiş olup çözgü (arış) ye paralel, düzensiz dalgalanmalar gösterir .

KREŞ, Okul öncesi eğitim kurumlarından. Anneleri çalışmak zorunda bulunan, üç yaşından ufak çocukların gün-

KREŞ

düzleri bırakılıp bakıldıkları kurumlardır. Genellikle K.'lere, çalışan annelerin çocukları kabul edilir. Bu kurumlar, başlangıçta kimsesiz çocukların bakılması için kurulmuştu.

KRETASE (Fr. crétacé; Lat. cretaceus, creta = tebeşir'den), "tebeşirli" anlamına gelen bu terim, Mezozoik Çağ (İkinci Çağ)ın üçüncü ve sonuncu devri için kullanılır. Bu devir, aş. yu. 110 milyon yıldan 65 milyon yıla kadar sürer. Jüra ile Eosen devreleri arasındadır. Bu ad, Kuzey Avrupa'da yüksek tabakalardaki tebeşir fasiyesinin çok gelişmiş olmasından gelir. K. sistemi şu katları içine alır :

	Kat	*Eskilik*
Üst K.	Daniyen	65 milyon yıl
	Senoniyen	73 " "
	Türoniyen	83 " "
	Senomaniyen	85 " "
Alt K.	Albiyen (Gault)	90 " "
	Aptiyen	95 " "
	Barremiyen	100 " "
	Neokomiyen	103 " "
	Wealdiyen	110 " "

Kretase faunası: Bu faunada, Foraminifer'ler en yüksek seviyelerine erişmişlerdir. Süngerler, mercanlar, yosunlar çok yaygındırlar. Brakiyopodlar, jürasik devre göre azalırlar. İstakozlar, şimdi gösterdikleri çeşitliliğe erişirler. Sümüklü böcekler, kabuklu hayvanlar, amonitler, belemnitler bu devrenin öncü fosilleri olarak önemlidirler. Krinoidler'in temsilcileri ise gerilemişlerdir. Halbuki deniz kirpileri (ekhinoid'ler) yeni yeni şekillere girmişlerdir. Balıklardan, kemikli balıklar çoğalmış, kıkırdak iskeletli balıklar ise azalmıştır. Sürüngenlerden, K. denizlerinde ihtiyozorus, plesiozorus ve mozazorus'lar hâkim idi. Karada dinozorus'lar (İguanodon, Diplodokus), havada da Piterozorus'lar, K.'nin sonuna doğru da sürüngenler yok olmağa başlamış ve ancak şimdi yaşayanlar kalmıştır. Dişli kuşlar da yaygındı. Memeliler ise yerinde sayıyorlardı. Ancak üst K.'de, böcek oburlarla keseliler meydana çıkarlar. K. florasında Angiosperm'lerin meydana çıkması ile kaenofitikum (Yeni bitki çağı) başlar. Alt K.'de, bitkiler jürasik'deki karakterlerini muhafaza ederler; fakat Albiyen'den sonra, yapraklı bitkilerin sayısı hızla artar (Credneria'lar, ki bu muhtemelen bir çınar türü idi, magnolia'lar, söğütler, kavaklar ve meşeler). Monokotiledon'lar, palmiyeler ve otlar şeklinde idiler. K.'nin iklimi, tropikal ile serin arasında değişir; fakat şimdikinden çok daha sıcaktı. Kutuplara yakın yerlerdeki ağaçlarda görülen büyüme halkaları, mevsim değişmelerinin varlığını gösterir.

KRETEN (Fr. crétin), raşitik vücutlu, kısa boyunlu, iri başlı ve ablak yüzlü hasta tipi.

KRETENLİK, aşırı geri zekalılık, vücut gelişmesinde (özellikle cinsel organlarda) duraklama (cücelik), deride buruşukluk ve yaşlılık hali görünümü, vücutta kılsızlık (baş hariç) belirtileri gösteren organizmanın durumu. K. ile guatr hastalığı arasında ilişki vardır. Hatta bütün kretenler guatrlıların soyundan gelir. Etkin maddesinde iyot bulunan tiroit bezinin körelmesi, K.'in meydana gelmesinde önemli bir rol oynar.

KRETON (Fr. cretonne; Normandiya'da bir köy olan Creton'dan), adını dokunuş yerinden alan bir kumaş çeşidi. K., çoğunlukla döşemelik kumaş olarak kullanılır.

KRETSCHMER, Ernst (Wüstenrot, 1888 - Tübingen 1964), Alman psikanaliz bilgini. Marburg nöroloji kliniği müdürlüğü yaparken (1926 - 1946) Tübingen Üniversitesi nöroloji kliniği müdürlüğüne atanmıştır. Somatik tiplerle psişik tipler arasında bağıntı kurmaya çalışan K., insanları piknik, leptozom (veya astenik), atletik ve disfazik tiplere ayırmıştır.

Başlıca eserleri : *Körperbau und Charakter* (Beden yapısı ve karakter) [1921]; *Der sensitive Beziechungswahn* (Duyu bozukluklarına dayanan vehim) [1918]; *Geniale Menschen* (Dahi insanlar) [1929]; *Hysterie, Reflexe, İnstinkt* (İsteri, refleks, içgüdü) [1923].

KREUTZER, Rodolphe (Versailles, 1766 - Cenevre, 1831), keman virtüozu ve kompozitör. 1801'den sonra, Cenevre'deki Büyük Operanın orkestra şefi (1816 - 1827) olarak çalışmıştır. Adı, birkaç keman etüdleri ve keman konsertolarından başka, Beethoven'in ona ithaf ettiği ünlü K. sonatında (op. 47; 1803) yaşamaktadır. Tolstoy'un K. sonatı (1886) başlıklı kısa hikâyesi de meşhurdur. Başlıca eseri : *Etudes ou caprices pour le violan* (Keman için etüd ve kaprisler). 39 opera, bale, keman konçerto ve sonatları yazmıştır.

KREZÜS (Fr. Crésus; Yun. Kroisos; Lat. Croesus) (aş. yu. M. Ö. 560 - aş. yu. 546) , Lidya kıralı Alyettes'in oğlu olup, Lidya'nın sonuncu kıralıdır. Kızılırmak'a kadar bütün Anadolu'yu fethetmiştir. Efsaneye göre, İran Kıralı II. Kuruş'a karşı harp açmayı tasarlayan K., Delfoi tapınağında, Apollon'a başvurmuş; tanrı da K.'ün sınırı teşkil eden Kızılırmak'ı geçtiği takdirde, büyük bir devletin çökece-

ğini bildirmiştir. Fakat K.'ün kendi lehine yorumladığı bu kehanet aleyhine gerçekleşmiş ve, K., M. Ö. 546'da, II. Kuruş'a yenilmiştir. K.'ün nasıl öldüğü kesin olarak bilinmiyor. Yunanlı tarihçi Heredotos'un K. hakkında anlattığı şeyler, kısmen efsane ile karışıktır. Ona göre K., Kuruş'un emri ile yakılarak ölmeğe mahkûm edilmiş, fakat son dakikada kurtulmuş ve Kuruş'un arkadaşı ve müşaviri olmuştur. Kırallığı ise İran'ın bir eyaleti olmuştur. K., muhtemel olarak, altın para bastıran ilk Akdenizli devlet reisi olmuştur. Zenginliği ile tanınan K., Sparta ile bir ittifak yapmıştır.

KRİKET (İng. cricket), İngilizlerin iki oyuncu takımı arasında, tahtadan yapılmış yassı tokaçlar, toplar ve iki kapıcık (İng. wicket, Fr. guichet) ile oynanan bir oyun. Bu oyun ilk defa 1728'de, Kent ve Surrey kontlukları arasında oynanmıştır. K. oyunu düz bir meydan üzerinde oynanır. Bu meydanın büyüklüğü sınırlanmış değildir. Fakat 135 × 150 m den daha küçük olmamalıdır. Tahta tokaçların uzunluğu 95 cm olup toplar, kepekle dolu ve katı deri ile kaplı torbacıklardır. Kapıcıkların yüksekliği 70 cm olup bunlar yan yana toprağa dikilmiş ve üst uçları bir değnekle birbirine bağlanmıştır. Bunlar, meydanın ortasına, birbirinden 20 m uzaklıkta dikilir. Üç değnekten yapılmıştır. Oyunun maksadı, karşı takımın kapıcığını devirmektir. Her biri on bir oyuncudan meydana gelen iki takım, belirli bir sıraya göre bu meydanda dizilirler; ancak tahta tokacı taşıyan oyuncu, bu sıranın dışında kalır. Her bir kapıcığın yanında tokaç elinde birer oyuncu (batsman) bulunur. Başka bir oyuncu (bowler), topu karşı takımın kapıcığına doğru fırlatır ve tokaçlı oyuncu bunun yolunu keserek topu tokacı ile mümkün olduğu kadar uzağa atmağa çalışır. Karşı takım topun arkasından koşarken tokaçlı oyuncu iki kapıcık arasında mümkün olduğu kadar çok koşarak gidip gelir. Eğer tokaçlı oyuncu topu durduramazsa, kendi takımından başka bir oyuncu onun yerine geçer. Her iki takımın bütün oyuncuları tokacı kullandıktan sonra, kapıcıklar arasındaki gidip gelmelerin her biri bir puan sayılır ve daha çok puan sağlayan takım kazanmış olur.

KRİKO (Fr. Cric), bir yükü küçük bir mesafe üzerinde harekete getirmek veya onu kaldırmak için kullanılan hafif bir alet. K.'nun esas kısmı, bir kaldıraç ile işletilen bir dişli çark düzeni yoluyla uzatılan veya geri çekilen bir dişli bindirmelik'tir. Kaldıraç, bindirmeliğin kurtulup kaymasına engel olan bir mandal veya çakıldak taşır. K.'nun temel kısmı (gövdesi) tahta veya metaldan olabilir. Dişli bindirmeliğin üst ucunda bir çift çengel vardır, alt ucunda da, yerden pek yüksek olmayan yüklerin altına konulacak bir ayağı bulunur. Bazı K.'ların gövdesi sabit olup dişli bindirmeliği hareket eder; bazılarının da gövdesi hareket eder. Bu hallerde bindirmelik doğrudan doğruya yere dayanır gövde ise hareket eder ve yükü taşır. Demiryollarında, raylar üzerinde yapılacak bazı işler için ve özel olarak traverslerin yerleştirilip kaldırılması için; trenler geçtikçe kolayca takılıp sökülmeyi mümkün kılacak şekilde yapılmış K.'lar kullanılır. Çoğu zaman otomobilciler dişli bindirmelik yerine, bir "sonsuz vida" ile donatılmış K.'lar kullanırlar.

KRILOV [*krılǝf*], **İvan Andreeviç** (Moskova 1768 - Petersburg 1844), Rus yazarı ve şairi. Yoksul bir subay ailesinden gelen K., babasının ölümünden sonra çocuk yaşında çalışmak zorunda kalmıştır. 1782'de Petersburg'a gelen K., 1783 yılından itibaren birtakım oyunlar yazmış, fakat bu oyunlardan hiçbiri temsil edilmemiştir. 1789'da bir yergi gazetesi çıkarmış, daha sonra da birkaç arkadaşıyla beraber birkaç gazete yayınlamıştır. Bu sırada K. oyunlar yanında şiir, hikâye, deneme ve tiyatro eleştirmeleri de yazmaya başlamıştır. Ancak, K.'un edebî çalışma ve yayınları hükümetin dikkatini çekmiş, K., Petersburg'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Çar I. Aleksandr'ın tahta çıkmasından sonra tekrar yazı hayatına dönen K., yeni oyunlar yazmıştır. *Modnaya lavka* [1807]; *Urok dockam* [1807]. Sahnede büyük bir başarı kazanan bu oyunlara ek olarak, K. 1806 yılından itibaren hayvan hikâyeleri (fables) de yazmaya başlamıştır. K. asıl ününü bu türdeki eserlerine borçludur. 1812'de Petersburg'da Halk Kütüphanesinde görev alan K., hemen hemen ölümüne kadar bu görevde kalmıştır.

K. hayvan hikâyeleri türünde büyük bir başarı kazanmıştır. Bu eserlerini içine alan kitapların baskı sayısı, yazarın ölümünden önce 80 000'e ulaşmıştır. K.'un bu eserleri yabancı dillere de çevrilmiştir.

KRİMİNALİSTİK: bk. KRİMİNOLOJİ.

KRİMİNOLOJİ (Fr. criminologie; Lat. crimen = cürüm ve - logia = bilim'den), insanın topluma düşmanca hareketinin sebeplerini araştıran ve buna karşı çare arayan bilim. XVIII. yüzyılda meydana çıkan fakat ancak XIX. yüzyılda bilimsel inceleme ve araştırma metodlarını cürme uygulayarak bunun sebeplerini meydana çıkarmağa başlamıştır. İtalyan ekolü (Lombroso, Garofalo, Ferri) bu sebepleri fertlerin bedensel ve ruhsal özelliklerinde arar, halbuki Fransa - Belçika ekolü (Durkheim, Guerry, Joly, Lacassagne, Quételet, Saleilles, Tarde) bazı toplumsal ortamların sorumluluğu üzerinde durur. XX. yüzyılda kendilerini K.'ye veren bilginler o zamana kadar yapılan keşiflerin sentezini yapmağa çalışmaktadırlar. Aynı zamanda K.'nin sahası genişlemiştir. Amacı, cezalandırmadan ıslaha doğru kaymıştır.

KRIMSKİY, Agafangel Efimoviç (1871-1942), Ukraynalı Türkolog. Lazarev Enstitüsünde (1892 - 1895) ve Moskova Üniversitesi Tarih - Dil Fakültesinde (1896 - 1898) okumuştur. 1898 - 1918 yılları arasında Ukrayna Bilimler Akademisi üyeliğinde bulunmuşutr. Türkoloji yanında doğu bilimleri, Slav dilleri alanlarında da çalışmıştır. Türk tarihi alanında *İstoriya Turtsii i ee literaturı* (Türkiye ve Türk edebiyatı tarihi) [1910, 1916 Rusça; Ukranca baskısı da vardır, 1924-1927] adlı bir eser yazmıştır. 1930'da Kiev'de çıkan *Tyurki, ih movi ta literaturi I. Tyurkski movi* (Türkler, dilleri ve edebiyatları, I. Türk dilleri) [II. fas.] adlı eseri de Türkoloji çevrelerinde tanınmıştır. (Bu eserin I. fasikülü çıkmamıştır).

KRİNOİD (Crinis), Derisidikenlilerden denizde yaşayan bir hayvanlar sınıfı.

K.'lere paleozoik topraklarda çok rastlanır. Şimdiki zamanlara yaklaşıldıkça sayıları azalır ve şimdi artık bunlardan ancak birkaç cins bulunur. Bunların bazıları okyanusların büyük derinliklerinde, bazıları da orta derinlikteki denizlerde yaşar. Genel olarak K.'ler bir sap'la kayaya bağlı olarak yaşar, fakat önce sapla bağlı ve sonradan bundan ayrılıp serbestçe yüzen bazı şekillerine de rastlanır. Dünyanın geçmiş devirlerinde K.'lerin sayısı o derece çoktu ki bunların kalıntıları çok geniş kalker yatakları teşkil etmiştir. Bir K.'in bedeni bir (cupula) kubbecik'den ibaret olup bunun kenarlarından beş kol yükselir. Bu kubbeciğe kadeh (calx) adı da verilir. Kolların her biri ikiye bölünmüş olup iki sıra sapçıklar taşır. Bu sapçıklara

pinnula adı verilir. Kadeh'in alt merkezinde bir ayakçık (pedunculus) bulunur. Bunun öbür ucu kaya veya toprağa bağlanır. Gerek ayakçık, gerek kadeh, gerekse kollar, çok sayıda beşgen şeklinde kalker kurs dizilerinden meydana gelirler. Kadehin altında, uzantılardan ibaret bir taç görülür. Bu uzantılar birçok hallerde ayakçığın altında da halka şeklinde görülür. Kadehin içinde bulunan yumuşak bir cisimcikte bir ağız deliği, bir de ona yakın anus deliği görünür. Kollar boyunca, yürümeğe yarayan ve deride açılan birçok küçük delikten ibaret bir sistem göze çarpar. Kolların sinirlerinin merkezi çok karmaşık, beşgen şeklinde bir halkadır. Sapçıklar (pinnulae), cinsel bezleri içine alırlar ve bunlardan gelen yumurtalar deriyi yırtıp çıkar. Bu yumurtalardan larvalar ortaya çıkar. Bunlar, birtakım metamorfozlardan geçtikten sonra, saplarının ucuna bağlanırlar. O zaman bunlara pentacrina (beş kıllı larva) adı verilir. Şimdi yaşayan K.'lere, paleozoik devir hayvanlarının ancak bir kalıntısı gözü ile bakılır.

KRİPPEL, Heinrich (Viyana 1883-Viyana 1945) Avusturyalı heykeltraş. İlk ve orta öğreniminden sonra, yüksek öğrenimini Viyana Güzel Sanatlar Akademisinde tamamlayan K., 1904 - 1909 yılları arasında H. Bitterlich'in; 1909-1913 yıllarında ise İ. V. Hellmer'in atelyelerinde çalışmıştır. Üniversite tatillerinden faydalanarak Dalmaçya ve İtalya'yı gezen K., Rönesans üstadlarını incelemiş, fakat bunları beğenmeyerek Mısır'a gitmeksizin Viyana Müzesinde gördüğü Mısır plastik sanatlarına daha geniş ölçüde ilgi duymuştur. Granit ve porfirle çalışan eski Mısırlı sanatçıları, daha yumuşak mermerle çalışmış Rönesans plastikçilerinden daha çok sanatın derinliğine varmış kabul eden K., Almanya, Fransa ve Yunanistan'a da giderek eski ve yeni eserleri incelemiştir. I. Dünya Harbi'ne süvari subayı olarak katılan K., İtalyan ve Ruslara karşı savaşmış, 1918'den sonra serbest heykeltraşlık yapmaya başlamıştır. 1925'te Atatürk'ün Ankara (Ulus Meydanı)'ya dikilecek heykeli için açılan uluslararası yarışmayı birincilikle kazanan K., daha sonra İstanbul (Sarayburnu)'da yaptırılacak diğer bir Atatürk heykeli için de sipariş almış ve 1938'e kadar Türkiye'deki çeşitli eserlerini tamamlamaya çalışmıştır. Ulus Meydanındaki anıttan sonra, Türk Millî Mücadelesinin başlangıç noktası olan Samsun'a şahlanmış at üzerindeki en başarılı Atatürk heykelini diken K., 1935'te Afyon'daki anıtı yapmıştır. K.' in bu dökme eserlerinden başka, Ankara'da yaptığı Atatürk'ün mermerden bir heykeli, Konya'daki Atatürk heykeli, Wilner Neustadt Katedrali'ndeki Harb anıtı da ünlü eserlerindendir. K., bunlardan başka, Mödling civarında Hinterbrühl'de bulunan başta gelmek üzere çeşitli çeşmeler, mozoleler, portre büstleri ve küçük heykeller de yapmıştır.

H. KRİPPEL : Afyon'da Utku Anıtı

KRİPTOGRAFİ (Fr. cryptographie; Yun. kryptos = gizli; graphia = yazı).

Bir haberleşme veya mektuplaşmanın sırrını saklamak için özel bir anlaşmaya dayanan yazı usulleri (şifre). Tarihin çok eski zamanlarında K. ile karşılaşılır. Mısır hiyerogliflerinde ve çivi yazılarında K.'nin kullanılmış olduğu modern bilginlerce keşfedilmiştir. İbranîler Yeremya peygamberin zamanından beri buna başvurdukları gibi Julius Caesar, kullandığı usullerden birine kendi adını koymuştur. K. sistemleri iki sınıfa ayrılır : 1. Alfabetik sistemler, 2. Bir kodeks, yani sözlüğe dayanan sistemler. Alfabetik sistemler de yine iki sınıfa ayrılır: a. İşaret değiştirme (Fr. subsitution), b. Yer değiştirme (Fr. transposition) sistemleri. Bunların birincisinin uygulaması şöyledir: Açık metnin her bir harfinin yerine belirli başka bir harf, rakam veya anlaşmaya dayanan bir işaret kullanılır. Bu cins K.'nin en sadesi (Caesar bunu kullanmıştır) belirli bir harfin yerine, alfabe sırasıyle bundan bir, iki, üç ... harf sonra gelen harfi kullanmaktır. Meselâ a'nın yerine c; b'nin yerine f geçer. Bu şifrenin keşfi kolay olduğundan, daha çok, bağlantısız (Fr. incohérent) yani normal alfabenin harflerine bağlantıları sabit olmıyan bir alfabeye başvurulur. Pratikteki uygulama şöyle olur : 1. Bir anahtar kelime (mot clef) veya kelime grubu seçilir; 2. Bunu teşkil eden kelime veya kelimeler (tekrarlanan harfler atılarak) yatay sıra halinde yazılır; 3. Bu sıranın altına alfabenin geri kalan harfleri normal sıralarına göre yazılır. Bu harflerin sayısı anahtarınkilerini geçer ise artanlar üçüncü yatay bir sıra teşkil ederler; 4. Bunun üzerine harfler, düşey yönde ikişer ikişer veya üçer üçer birbirine katılarak yatay olarak sıralanır; 5. Bunların altına normal alfabe yazılır; 6. Açık metin bu karşılığa göre şifrelenir. Örnek : Anahtarımız, TÜRK ANSİKLOPEDİSİ olsun. Tekrar eden harfler atıldıktan sonra anahtar TÜRKANSİLOPED şekline girer. Yukarıda genel aşamaları göstermek için kullandığımız numaraları bu örneğe uygulayarak' şunları elde ederiz :

1. TÜRK ANSİKLOPEDİSİ
2. TÜRK ANSİLOPED
3. BCÇE GĞHIJMÖŞU
   VYZ
4. T B V Ü C Y R Ç Z K F A G N Ğ S H İ I L S J O M
   P Ö E Ş D U
5. A B C Ç D E F G Ğ H J İ J K L M N O Ö P R S Ş
   T U Ü V Y Z

Şifrelenecek metin: "Yarın sabah beklerim" olsun. Bu sözler, 4. ve 5. maddelere göre şu şekli alır:

6. Y A R I N S A B A H B E K L E R İ M
D T J F H O T B T K B Y N Ğ Y J A S

2. Yer değiştirme metodu şundan ibarettir: Şifre edilecek metnin her bir harfi alfabede, önceden anlaşılmış bir sıraya göre yer değiştirir. Değiştirme metodunda olduğu gibi burada da genel olarak bir anahtar seçilir. Tekrar eden harfler atılır ve geri kalan harflerin altına, normal alfabede tuttukları sıraların numaraları yazılır. Yine bunların altına şifrelenecek metin yazılır ve eğer bu, kısaltılmış anahtardan daha uzun ise bir satır daha eklenir. Şöyle:

T Ü R K A N S İ L O P E D
24 26 21 14 1 17 22 12 15 18 20 6 5
Y A R I N S A B A H B E K L E R İ M

şimdi, şifrelenecek metnin harfleri, numaralar sırasına göre, ikişer harflik düşey sütunlar veya birer harf halinde yan yana yazılır. Şöyle:

N M K E B I İ S H B R R A Y L A E

Bu metodla elde edilen harfler, sırasını beşer harflik gruplara ayırarak, son grubu gereği halinde hiçbir anlam taşımıyan harflerle tamamlamak âdet olmuştur. Şöyle:

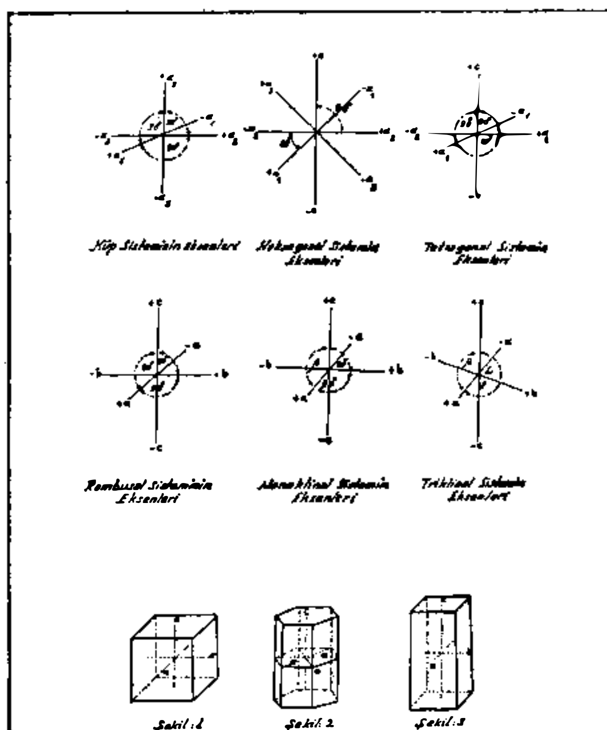
N M K E B I İ S H B R R A Y L A E X Y Z

Alfabeye dayanan bu iki sistemden başka bir de kodeks (yani bir nevi sözlük)'e dayanan (Fr. système à code) sistemler vardır. Kodeks'in birer nüshası, birbiriyle haberleşecek kişilerin elinde bulunur. Burada kullanılacak her bir kelime veya kelime grubu bir numara alır. Bu numaralar, çoğu zaman, bir anlaşma sonucu olarak sözlüğün sayfa sayısının kelime veya deyimin o sayfdaki sıra sayısını birleştirerek elde edilir. Bu sistem, askerî hareketlerde, diplomatik haberleşmelerde kullanılır. Fakat kodeksin düşmanın eline geçmesi, bir casus tarafından çalınması veya fotokopya edilmesi tehlikesi karşısında, sık sık kodeks değiştirmek gerekir veya oradaki sayılar belirli bir işleme bağlı tutularak değiştirilir. Bu hallerde yine değiştirme veya yer değiştirme metodlarına baş vurulabilir. Pratikte, elle işleyen veya elektrikli şifre makinaları kullanılır. Bunlar aracıyle vakit kaybetmeden, normal alfabenin yerine geçen alfabelerden faydalanmak mümkündür. Daha eski zamanlarda "parmaklık" (Fr. grille) denilen delikli kartonlar kullanılırdı. Bunların birer nüshası haberleşen kişilerin elinde bulunur, deliklere açık olarak kelimeleri teşkil eden harfler yazıldıktan sonra, bunların araları anlamsız harflerle veya önemi olmayan kelimelerle doldurulurdu. Fakat bu metoda pek güvenilmez.

KRİPTON (Kr.), 1898 yılında Ramsay ve Travers tarafından bulunan atmosfer gazı. Atmosferde 1 m^3 havada, 1 cm^3 oranında bulunur. Sıvı havanın kısım ayırma damıtması yolu ile elde edilir. Atmosferik basınçta kaynama noktası — 152,9° C, erime noktası — 157,2° C, yoğunluğu $3,74.10^{-3}$ gr/cm^3 dür. K., elektrik ampullerinin doldurulmasında kullanılır.

KRİSTAL (Yun. "kristallos = " buz), doğal olarak düzenli veya simetrik biçim gösteren saydam mineral maddesi. Kaya K.'i ya da kuvars, doğal saf bir silikattır ($SİO_2$). Çok temiz ve berrak; yüksek nitelikteki camlara da K. adı verilir (Meselâ "Baccarat = bakara" K.'i gibi). Geniş anlamda, bu tür camdan yapılan vazo, tabak, sigara tablası, avize gibi eşyalara da K. denir (Bohemya K.'leri gibi). K., parlak, temiz ve vurulduğu zaman kendine özgü tın tın ses çıkarma niteliğini, bileşimine giren kurşun ve potasyum silikatına borçlu bir camdır. K. yapımında ergitme işi sekiz saat sürer ve camlaşmış hamur, değeri büyük K. eşyanın yapımında kullanılır. Yapımı bitirilmiş parça üzerinde, kesme ve cilâ işlemi uygulanır. Sunî K., nitelikleri yüksek optik merceklerin yapımında kullanılır. Bunun dışında, üzerinde kesme işlemi yapıldıktan sonra, elmas taklidi olabilen "Strass" adı verilen K. de yapılmaktadır.

KRİSTALOGRAFİ, kristallerin biçimlerini, sistemlerini, geometrik, fiziksel ve kimyasal yapılarını ve agregasyon durumları gibi özelliklerini inceleyen bilim. K., mineraloji ve dolayısıyle de petrografinin temelini teşkil eder. K.'nin konusu olan kristal, kimyasal bir maddenin, sıvı ya da buhar durumundan katı duruma dönüşmesi sırasında, kurallara uygun düzenlenmiş düz yüzeylerle sıralanmış olarak oluşan şekillerdir. Geniş anlamda, maddenin katı agregat durumunun normal şeklidir. Buna sebep, katı cisim özünde yerleşmiş atom ve moleküllerin (daha doğrusu ionların) çekme ve itme güçleri arasındaki geometrik olarak dağılmış en son miktardaki dengeler düzenidir. Kristal şekilleri, K.'nin üç ana kuralına bağlıdır: 1. Açı değişmezliği kuralı, 2. simetri kuralı, 3. parametre ya da rasyonellik kuralı. Açı değişmezliği kuralı, kristallerin tayininde esas olup simetri kuralı, kristallerin belirli

KRİSTALOGRAFİ

gruplara ayrılmalarına imkân sağlar. Parametre kuralına göre ise kristallerin ne biçim şekillerle oluşabileceklerini anlamak mümkündür. Kristallerde açıların ölçülmesi el goniometresi ya da yansımalı goniometre ile yapılır. Simetri kuralı; simetri ekseni, simetri düzlemi ve simetri merkezi unsurlarına dayanır. Bu unsurlar, kristallere göre değişik olduklarından, kristallere değişik simetri derecesi verilir. Aynı maddeden oluşan kristaller çeşitli şekiller halinde bulunsalar da daima aynı simetri derecesini gösterirler.

Kristallenme, kimyada, maddelerin arık olarak elde edilmesinde uygulanan önemli bir usuldür. Kristallenme, buhardan (kükürt gibi), ergiyikten (metaller gibi) ya da çoğu kez olduğu gibi eriyiklerden, eritenin uçurulması veya doymuş sıcak eriyiğin soğutulması ile gerçekleşir. Yavaş oluşan kristallenme, iyi oluşan kristallerin, çabuk oluşanı ise daha küçük fakat daha temiz kristallerin elde edilmesine imkân sağlar.

Kristal sistemleri, simetri eksenleri miktarı ve bunların vaziyetlerin göre ayrılırlar. Bu sistemler: 1. Kubusal sistem, 2. Heksagonal sistem, 3. Tetragonal sistem, 4. Rombusal sistem, 5. Monoklinal sistem ve 6. Triklinal sistemdir.

1. Kubusal sistemin üç adet birbirine dik ve eşit olan eksenleri vardır. Bu sistemin tip şekli küptür. Kaya tuzu bu sistemde kristalleşir. (Şekil: 1).

2. Heksagonal sistemin dört adet ekseni vardır. Bunların üçü birbirinin aynı olup yatay düzlemde birbiri ile 60° lik açı meydana getirirler. Bunlara eşit olmayan dördüncü ana eksen ise her üçüne birden diktir. Bu sistemin tip şekli, kaidesi altıgen olan bir dik prizmadır. Kuvars bu sistemde kristalleşir (Şek. 2).

3. Tetragonal sistemin üç adet birbirine dik ekseni vardır. Bunlardan yalnızca ikisi eşit olup eşit olmayan ana eksen bunlara diktir. Bu sistemin tip şekli, kaidesi kare olan bir dik prizmadır. Kasiterit ($Sn0_2$) bu sistemde kristalleşir (Şek. 3).

4. Rombusal sistemin üç adet birbirine dik ve eşit olmayan ekseni vardır. Kükürt (S) bu sistemde kristalleşir (Şekil 4).

5. Monoklinal sistemin değişik uzunlukta üç adet ekseni olup ikisi a ve c, geniş açı ile kesişir, diğeri b ise onlara diktir. Kolemanit ($Ba_2B_60_{11}$. $5H_20$) bu sistemde kristalleşir (Şekil 5).

6. Triklinal sistemin değişik uzunlukta üç adet ekseni vardır. Eksenler, birbirleriyle dik olmayan açılar meydana getirirler. Disten (Al_2Si0_5) bu sistemde kristalleşir (Şek. 6).

Bununla beraber bazı maddeler, değişik koşullarda iki değişik sistemde kristalleşebilirler. Bunlara dimorf denir (kükürt gibi). Bazı maddeler ise ikiden fazla sistemde kristalleşebilirler. Bunlara da polimorf denir.

KRISTEVİÇ (KRÂSTEVİÇ), Gavril (**Gavril Paşa** adıyle tanınmıştır; Kotel aş. yu. 1820 - 1898), Bulgar devlet adamı. Fransa'da hukuk öğrenimi görmüştür. Osmanlı adliye kuruluşlarında önemli görevler almıştır. XIX. yüzyılın 2. yarısında Bulgar kilisesinin bağımsızlığını sağlamak üzere yapılan mücadelede önemli bir rol oynamıştır. Doğu Rumeli (b. bk.)nin kurulmasından sonra iç işleri bakanlığı görevine getirilmiştir. 1884'te 1885'e kadar Doğu Rumeli'nin baş yöneticisi idi. *İstoriya blâgarska* (Bulgar tarihi) [I., 1869] adlı bir eser yazmıştır.

KRİSTİNA, Augusta (Stockholm 1626 - Roma 1689), İsveç kraliçesi (1632 - 1654). Kral II. Gustav Adolf'un ve Brandenburg prensesi Maria Eleonora'nın kızıdır. Babası ölünce, altı yaşında iken kraliçe ilân edilmiştir. Babasının arzusuna göre eğiticisi Johannes Matthiae'nin nezareti altında, tam bir prens gibi yetiştirilmiş ve daha genç yaşta olağanüstü zekasını ve irade gücünü göstermiştir. Bu yıllarda krallık, Kançılar Axel Oxenstierna tarafından yönetilmiştir. 1614'te 18 yaşında iken yönetimi eline almış ve Oxenstierna ile iyi anlaşmamasına rağmen onu yanında tutmuştur. Özellikle, sonradan 30 Yıllık Harp diye anılan Almanya harbi konusu üzerinde uyuşamıyorlardı. K., bu harbi, İsveç delegesi Adler Salvius'un yardımıyle sona erdirmiştir (Westphalen barışı, 1648). Politikaya olan büyük ilgisine rağmen bütün bilim ve sanatlarla uğraşıyordu. Birçok yabancı bilginleri, bu arada kendisine felsefe dersi vermek üzere Fransız filozofu René Descartes'i Stockholm'a çağırmıştır. İlk İsveç gazetesi, K.'nın idaresi altında 1645'te çıkmıştır. Kuzeni X. Karl Gustav lehine tahttan çekildikten sonra, 1654'te tacını ona terk etmiş ve İsveç'ten ayrılmıştır. Roma'da Papa VII. Alexander tarafından kabul edilmiş, orada Katolik olmuş, fakat siyasî entrikalara girişerek Napoli kraliçesi olmaya çalışmıştır. Fransa'ya yaptığı bir gezi sırasında İtalyan gözdesi Monaldeschi'yi öldürtmüş ve Fransa sarayını çok kızdırmıştır. Bu skandallara rağmen, kısa boylu, çirkin ve biraz kambur olan K., Roma'daki sarayında Avrupa manevî hayatında büyük bir rol oynamıştır. İtalya'da kurduğu Arcadia edebî akademisi hâlâ durmaktadır.

KRİSTOLOJİ (Fr. christologie, Yun. ve Lat. christus = "Mesih, İsa" ve logia = bilim), İsa bilimi, yani Hıristiyan doğma'sının İsa'nın şahsını, Allah ve insanlarla olan ilişkilerini inceleyen kısmı. K.'nin üstünde durduğu başlıca konular şunlardır: İsa'nın tanrı oğulluğu yani tanrılığı; onun insanlığı, bu iki özelliğin aynı kişide birleşmesi veya karışması.

KRİŞNĀ (Sanskritçe = siyah), efsanevî Hint kralı. Bu kişi tanrı Vişnu'nun bu dünyadaki sekizinci yeniden doğuş (avatara) u olup babasının adı Vasudeva, anasınınki de Devaki'dir. Manda adlı bir çoban tarafından büyütülen K., birçok kahramanlıklardan sonra efsanevî Dvārakā şehrini kurmuştur. Genç olarak sevgi tanrısı gözü ile bakılır, birçok hallerde en mükemmel kahraman ve hatta en yüksek tanrı olarak tasvir edilir. Birçok efsanelerde kahramanlıkları ve sevgi maceraları anlatılır. Radha'nın K.'ya olan sevgisine sonradan insan ruhunun kendinden geçerek yaratıcı ile birleşmesinin sembolü gözü ile bakılmıştır. *Mahabhārata*'da *Bhagawadgita*'da ve *Purana*'larda sözü geçer. K. kültünün Hindistan'daki merkezleri Mathura, Dvārakā (Kathiavar) ve Puri şehirleridir.

KRİŞNA MENON, Vangalil Krişnan (Kalküta 1897), Hint siyaset adamı. Yüksek öğrenimini Madras'ta ve Londra'da yapmıştır. Londra'ya yerleşen (1924) ve orada yirmi dört yıl kalan K. M., öğretmenlik, avukatlık, gazetecilik yapmıştır. İngiltere'de İşçi Partisine girerek siyasete atılmış, aynı zamanda Hindistan'ın bağımsızlığı için çalışmıştır. 1936'da Nehru'yu Londra'da kabul etmiş ve İşçi partisi liderleriyle ilişki kurmasını sağlamıştır. 1955'te Birleşmiş Milletler kurulu başkanı olmuştur. Nehru'dan sonra parlamentoda kongre partisi lideri olan K. M., partisine düşman da kazandırmıştır. Çin ordusuna Hint kuvvetlerinin yenilmesinden sorumlu tutulmuş ve suçlanmıştır. Ekim 1962'de görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

KRİŞNAMİŞRA (**Krishnamishra** veya **Krsnamisra**), Hintli filozof ve tiyatro yazarı. XI. yüzyılın sonlarında yaşamıştır. *Prabodha - Chandrodaya* (Anlayışın doğuşu) adlı

metafizik ve alegorik bir dram yazmıştır. Bu piyes, teolojik ve felsefî konusuna rağmen hicvî tartışmalar niteliği de taşır ve etkili bir eserdir.

KRİTİK ALTI TERTİP (Fr. ensemble sous - critique; İng. sub critical assembly), etkin çoğalma çarpanının 1'den küçük olduğu bir nükleer reaktör (Bk. REAKTÖR, NÜKLEER REAKTÖR). K. A. T'te nükleer zincirleme reaksiyon, kendi kendine süremez. Bu tertibe *Kritik altı sistem* adı da verilir. (Bk. ZİNCİRLEME REAKSİYON).

KRİTİK BASINÇ (Fr. pression critique; İng. critical pressure), kritik sıcaklıktaki bir maddenin doymuş buharının basıncı. K. B., kritik noktaya ait olan basınçtır. (Bk. KRİTİK NOKTA).

KRİTİK HACIM (Fr. volume critique; İng. critical volume), kritik basınç altında ve kritik sıcaklıkta bir maddenin 1 gramının veya 1 molünün kapladığı hacım (Bk. MOL, MOL - GRAM). K. H., bir maddenin kritik noktasına karşılık olan hacımdır.

KRİTİK KÜTLE (Fr. masse critique; İng. critical mass), bir nükleer reaktörde veya bir nükleer silahta zincirleme reaksiyonun kendi kendine sürebilmesi için bölünmeye uğrayabilen maddenin gerekli minimum kütlesi. Bu kütlenin hacmı, aktif maddenin biçimi ve tertibi gibi birçok etkenlere bağlıdır.

KRİTİK NOKTA (Fr. point critique; İng. critical point), bir gazın P - V düzlemindeki kritik izoterminin haiz olduğu büküm noktası. Bu noktaya veya bu izoterme karşılık olan sıcaklık, buhar halinden sıvı hale yoğunlaşmanın mümkün olabildiği en yüksek sıcaklık olan kritik sıcaklıktır. Bu sıcaklıkta gazı veya buharı sıvılaştırmaya yetecek olan basınç, kritik basınçtır. K. N.'ya karşılık olan hacım da kritik hacımdır. Örneğin karbon dioksit (CO_2) gazının kritik sıcaklığı 31,2° C = 304° k, kritik, basıncı 73,0 atm., kritik hacmı 417 cm^3/gram dır.

KRİTİK SICAKLIK (Fr. témperature critique; İng. critical temperature), gazların yalnız basınç uygulanması ile sıvılaştırılabilmesi için önceden gazın bulunması gereken en yüksek sıcaklık. Örneğin hava, — 141°C ye kadar soğutulmadıkça, ne kadar basınç uygulanırsa uygulansın sıvılaştırılamaz (Bk. KRİTİK NOKTA).

KRİTON, Sokrates'in çocukluk arkadaşı ve çömezi. Sokrates, hakkında kovuşturma açılınca, dört çocuğunu ona emanet etmiş ve bu kovuşturmada K. onun kefili olmuştur.

Ölüm cezasına çarptırılan filozofu kaçması için zorlamış, fakat razı edememiştir. Eflâtun diyaloglarından birine K. adını vermiştir. Diogenes Laetrios, K.'un da on yedi diyalog yazdığını söyler, ancak yazılarından hiçbirisi zamanımıza kadar gelememiştir.

Sudias'a göre K., Sokrates ile ilgili bir savunma da yazmıştır.

KRİTOVOLUS : bk. BİZANS EDEBİYATI.

KRİVOY ROG (Rusca = Eğri boynuz; Ukraynaca : Krivıy Rıh), Sovyetler Birliğinde, Ukrayna'da, Dnyepropetrovsk bölgesinde şehir. Nüfusu 573 000 (1970) dir. Dnyeper'e yakın olan şehir, İngulets ırmağı boyunca 60 km uzanır. Çok önemli demir filizi yataklarına yakın bulunduğundan, büyük bir madencilik merkezi haline gelmiştir. XVII. yüzyılda Saporog Kazaklarının yerleşme yeri olarak kurulan K. R., 1860'ta şehir olmuş ve 1881'den sonra madencilik bakımından önemi gittikçe artmıştır. I. Dünya Harbi'nden önce Rusya'nın maden ürününün %70'i K. R.'dan geliyordu. II. Dünya Harbi'nde Almanlar şehri Ağustos 1941'de almış ve Ekim 1943'ten Şubat 1944'e kadar "Kirpi" şeklinde düzenlenen Alman kuvvetleri, Konijev kuvvetlerinin saldırılarına karşı savunmuşlar ve şehri ancak 23 Şubat 1944'te boşaltmışlardır.

KRİYOSKOPİ (Fr. cryoscopie; İng. cryoscopy), donma noktası alçalması: Belli miktarda bir maddenin bir çözücüde çözülmesiyle çözücünün donma noktasında meydana gelen alçalmanın ölçülmesine dayanan bir molekül ağırlığı tayin metodudu. İlk kez 1788'de Blagden, bir sulu çözeltinin donma noktasının suyun donma noktasından daha düşük ve meydana gelen alçalmanın, çözünen maddenin konsantrasyonu ile orantılı olduğunu gösterdi. Hemen hemen bir yüzyıl sonra Coppet ve Raoult, eşdeğer miktarlarda değişik maddelerin aynı miktar çözücüde çözülmesiyle elde edilen çözültülerin donma noktalarının aynı olduğunu buldular. K.'nin çözünmüş maddelerin molekül ağırlığı tayininde kullanılması bu sonuçlara dayanır.

Seyreltik çözeltiler için arı çözücünün ve çözeltinin donma noktaları arasındaki farkın yani, donma noktası alçalmasının (Δt), çözünen maddenin molalitesi (1000 gr çözücüde çözünmüş maddenin mol sayısı) (n) ile orantılı olduğu, çözücü ve çözeltiye ait buhar basıncı eğrilerinden ve Clausius - Clapeyron denkleminden yararlanarak bulunabilir. Bu orantı sabiti, molal K. sabitidir (Kf).

$$\Delta t = K^f \cdot m \qquad (1)$$

Molal K. sabiti

$$K_f = \frac{RT_o^2}{1000\ L} \qquad (2)$$

olarak bellidir. Burada L, çözücünün donma ısısı, T_0, çözücünün donma noktası ve R, evrensel gaz sabitidir. Çözünen maddenin molalitesi

$$m = \frac{1000 g_2}{M_2\ g_1} \qquad (3)$$

dir. Burada g_2, çözücünün ağırlığı, g_1,çözünen maddenin ağırlığı ve M_2, çözünen maddenin molekül ağırlığıdır.

K. (= donma noktası alçalması) metodu ile bir maddenin molekül ağırlığı tayininde önce çözücünün K. sabiti, (2) bağıntısı yardımıyle veya molekül ağırlığı belli bir madde ile çözücünün donma noktası alçalması ölçülerek bulunur. Her iki metodla elde edilen sonuçlar birbirine çok yakındır.

Bazı çözücüler için donma noktaları ve molal K. sabitleri aşağıda verilmiştir :

Çözücü	Donma noktası, °C	Kf
Su	0,00	1,86
Benzen	5,.5	5,12
Naftalin	80,2	7,0
Kâfur	179,5	40,0

K. metodu iki amaçla kullanılır: Özellikle organik kimyada molekül ağırlığı tayininde ve çözeltilerin özelliklerinin araştırılmasında. İkinci çalışma yüksek duyarlık gerektirdiği halde, molekül ağırlığı tayininde % 2 - 5 duyarlıklı Beckman ve Rast metodları ile iyi sonuçlar alınabilir. Beckman metodu, arı çözücünün ve çözeltinin donma noktalarının, farkları okumak üzere kalibre edilmiş 1/100° bölmeli bir termometre ile (Beckman termometresi) ölçülmesine dayanır. Mikro

Rast metodu, kapiler tüplerde arı çözücünün ve belli çözücü-çözünen madde karışımlarının erime noktalarının gözlenmesinden ibarettir. Çözücü olarak, oldukça yüksek K. sabiti olan ve organik maddeleri kolayca çözebilen kâfur (beyaz, kokulu madde) alınır. Bu metod az miktarda madde gerektirdiği ve çabuk sonuç verdiği için organik kimya laboratuvarında çok kullanılır. Hassas K.'i ve susuz çözeltilerin K.'si için geliştirilmiş çeşitli modern metod ve araçlar da vardır (Bk. ATOM AĞIRLIĞI, MOL, MOLEKÜL - GRAM, MOLEKÜL AĞIRLIĞI).

KRİZALİT, (Fr. chrysalide) kelebek olmadan önce bir böceğin koza içinde veya kozasız geçirdiği başkalaşma hali. K.'lere, bazılarının yaldızlı oluşundan dolayı bu ad verilmiştir. K., tırtıl haline gelmeden önce bir barınak arar, bu yüzden ipeksi bir kozaya bürünerek ya toprağa gömülür veya yapraklar arasına saklanır.

Kelebek K.'lerinde tek hareket eden kısım on halkalı karnıdır. K. döneminin süresi birkaç gün ile iki yıl arasında değişir. Bu süre içinde bir kısım dokuların yok olmasına, bir kısmının ise çoğalmasına rağmen böcek soğuğa karşı büyük bir dayanıklılık gösterir. Kelebek olarak dışarı çıkacak hale gelince nemf dericiğine baskı yaparak deriyi sırt tarafından boydan boya yırtar. Böcek yavaş yavaş kılıfından dışarı çıkar ve kuvvetlenince buruşuk kanatlarını açar. K.'ler kendilerini askıya alış şekillerine ve bulundukları yerlere göre beş kısma ayrılırlar: 1. Ortadan geçen kuşak şeklindeki bir bağla kendilerini belden askıya alanlar (lahana kelebeği), 2. Başaşağı asılan kuyruktan askılılar (kelebek), 3. Katlanmış bir yaprağın veya ipekle birbirine bağlı iki yaprağın arasına yerleşen sarmalılar, 4. Kozalılar, 5. Toprak üstünde veya içinde duranlar.

KRIŽANIĆ [Krijanit] Juray (1618 - Viyana 1683), Hırvat yazarı. Panslavizmin savunucularından biri olarak tanınmıştır. Papa'nın ruhanî liderliği ve Rus çarının siyasî başkanlığı altında bütün Slav kavimlerinin birleşmesi fikrini savunmuştur. Bu amaçla iki defa Moskova'ya gitmiştir (1647-1659). İkinci Moskova gezisinden sonra bilinmeyen sebeplerle Tobolsk'a sürülmüştür (1661 - 1676). Tobolsk'ta Rus tarihi ve dili konusunda birçok eserler yazmıştır. K.'in *Sibirya tarihi* [1680] adlı bir eseri de vardır.

KRİZO - veya KRİZ - [Fr. chryso veya chrys; Yun. khrysos = altın'dan], altına, altın sarısına veya sarıya işaret eden bir ön ek. Meselâ krizalit (Fr. chrysalide), birçoklarının gösterdiği yaldızlı görünüşten dolayı kelebek şekillerine verilen addır. Krizantem (Fr. chrysanthème; Yun. altın çiçek) = kasımpatı (altın sarısı çiçeklerinden ötürü), bileşikgiller (compositae) familyasına ait bir bitki cinsidir. Krizoseton (Fr. chrysocétone), krizokinon ile kurşun oksidi ısıtılarak elde edilen bir maddedir.

KRK, Adriya denizinde, Dalmaçya kıyısında Yugoslavya'ya ait bir ada. Nüfusu 18 000'dir.

KROGH, Schack August Steenberg (Grenå 1874 - Kopenhag 1949), Danimarkalı fizyoloji bilgini. 1920 Nobel tıp ödülünü almıştır. 1916 - 1945 yıllarında Kopenhag'da Hayvanlar fizyolojisi profesörü olarak çalışmıştır. Nobel ödülünü, solumada yer alan gaz alışverişi ve kılcal damarların dolaşımdaki rolüne ilişkin çalışmaları ile kazanmıştır. Başlıca eserleri: *Respiratory exchange of animals* (Hayvanlarda soluma mübadelesi) [1915]; *Comparative physiology of respiratory mechanisms* (Soluma mekanizmalarının mukayeseli fizyolojisi) [1941].

A. S. KROGH

KROKET (Fr. ve İng. croquet), küçük toplara tahta çekiçlerle çarparak ve böylece bunları küçük kemerlerden geçirerek belirli usullere göre oynanan bir oyun. Oyuncular en çok sekiz kişi olup bunlar iki takıma ayrılabilirler. Bu takımların sayısı eşit olmayabilir. Her bir oyuncunun, aynı rengi taşıyan bir tahta çekici ve bir topu vardır. Meydan düz ve yatay olup 10 - 15 m uzunluğunda ve 6 - 8 m enindedir. Burada, belirli bir yol üzerinde ve aralarında belirli aralıklar bulunan on kemercik (arceau) dikilir. Bunların ikisi çift olup haç şekli göstermekte, yani topun, birbirine dikey iki yönde geçmesine izin vermektedirler. Bu iki çift kemercik meydanın ortasında bulunur ve üzerlerinde birer çıngırak vardır. Oyun yerinin sınırları iki renkli kazıkla gösterilmiştir. Oyun, topu kemerciklerin altından geçirmek ve kazıklara çarptırmaktan ibarettir. Eğer bir oyuncu topunu ilerletirken, başka bir oyuncunun topuna çarparsa, bu olaya roke (Fr. "roquer" topu topa vurdurma) adı verilir. Bundan sonra ikinci defa oynamak hakkına sahip olan oyuncu, şu iki yoldan birini seçmekte serbesttir: 1. Kendi topunu ilerletebilir; 2. Çarpmış olduğu topu, kendi topuna dayar, kendi topunun üzerine ayağını basar ve ona tahta çekici ile çarpar. Böyle yapmakla öbür topu istediği yönde uzaklaştırabilir. Buna kroke (Fr. "croquer" topa vurmak) adı verilir. Oyuncaklar, karşı takımın oyununu geri bırakmak, maksadıyle, hasım topları gerek"roke" ve gerekse "kroke" etmeğe çalışırlar. Bütün yolu alıp henüz ikinci kazığa çarpmamış olan oyuncuya korser (Fr. "corsaire" korsan) adı verilir.

KROM (Cr), Atom ağırlığı 52,01, atom nuraması 24, ergime noktası 1920°C, kaynama noktası 2327°C, yoğunluğu 6,92 gr/cm^3 olan bir metal. Doğada, özellikle kromit ($FeO.Cr_2O_3$) içinde bileşim olarak bulunur. K. üretiminde, karbon ile beraber ısıtılan kromit içinde bulunan demir ve K. oksitlerinin redüksiyonu sonucunda % 65 demir ve % 25 K.'lu, henüz pek temiz olmayan ferrokrom elde edilir. Temizlenmiş ferrokrom, çeliklerde kullanılan önemli bir alaşım katkısıdır. Demirden arınmış saf K. elde etmek için ham ferrokrom K. oksidi (Cr_2O_3) üzerinden geçirilir ve Thermit usulü ile redüksyona tabi tutulur. Elemanter K., gümüş beyazı renkte, yumuşaktır. Genellikle kullanılan "temiz" K., içinde az miktarda da olsa bazı katkıların bulunmasından dolayı çok sert ve gevrektir. K. hava, birçok asit ve lavgaların etkilerine karşı dayanıklı olduğundan, kromaj işlerinde kullanılır. Önemli bileşimleri: K. asidi (H_2CrO_4) ve tuzları olan kromatlardır. Bunlar arasında özellikle birçok sarı renklere esas olan potasyum kromat (K_2CrO_4) önemlidir. Aynı şekilde bikrom-asidi ($H_2Cr_2O_7$) nden kırmızı renkte bikromatlar elde edilir. K. oksidi (Cr_2O_3) ise çeşitli yeşil renklerin yapımına esas olur. (K. yeşili). K. oksidi ayrıca dericilikte kullanılır.

Yurdumuzda K.'un hammaddesi olan kromit'in bulunması 1848 yılında olmuş, 1860 - 1893 yılları arasında Anadolu,

dünya kromit üretiminde başta gelmiştir. 1900 yılında 10 000 ton üretim, sırası ile 1914'te 29 000 ton, 1938'de 208 405 ton, 1946'da 103 059 ton olmuş ve Kore savaşı etkisi ile 1952'de rekor seviye olan 806 911 tona yükselmiştir. 1970 yılında Türkiye, Rusya'nın 1 400 000 ton ve Güney Afrika'nın 930 000 tonluk üretimlerini 702 276 ton ile üçüncü olarak izlemektedir. Yurdumuzun hemen hemen her yerinde kromit yatakları var ise de en önemli alanlar, Burdur, Muğla, Bursa, Kütahya, Eskişehir, Kahramanmaraş, Hatay, Gaziantep, Adana, Mersin, Sivas, Erzincan, Bitlis ve Elâzığ illerinde bulunmaktadır.

Türkiye'de 1960 - 1970 yıllarında üretilen kromit cevheri miktarları

Yıllar	Kuruluşlar Devlet	Özel	Toplam
1960	170.066	421.139	591.205 (ton/yıl)
1961	153.067	374.697	527.764
1962	170.958	348.769	519.727
1963	97.778	186.005	282.783
1964	202.308	223.673	425.981
1965	270.333	314.326	584.659
1966	271.675	435.609	707.284
1967	215.954	416.259	632.213
1968	208.636	398.285	606.921
1969	252.476	410.840	663.320
1970	280.439	421.834	702.276

Yurdumuzda üretilen kromitler başlıca şu ülkelere ihraç edilir :

A. B. D., İsviçre, İtalya, Bulgaristan, Doğu Almanya, Fransa, Çekoslovakya, Avusturya.

Yurdumuzda krom cevheri rezervi üzerinde M. T. A. Enstitüsü tarafından 1965 yılında hazırlanan "Türkiye Krom Yatakları", elde bulunan en son kaynak olmakta ve buna göre yurdumuz kromit rezervi, aşağıdaki çizelgede görüldüğü gibi :

	Yüksek kaliteli	*Düşük kaliteli*
— Görünür rezerv (ton)	1.835.000	4.550.000
— Muhtemel rezerv (ton)	8.200.000	12.900.000
— Mümkün rezerv (ton)	14.700.000	18.200.000
Toplam :	24.535.000	35.700.000

olmak üzere, genel toplam olarak 60.235.000 ton olarak hesaplanmış bulunmaktadır.

KROMATİK, (Fr. chromatique), yarım seslerin biribiri ardısıra gelmesi. Batı musikisinde bir sekizlideki 12 yarım sesten meydana gelen dizi.

KROMATİK OYA : (mus.) : bk. OYA.

KROMATİN (Fr. chromatine; Yun. khroma = renk), hücre çekirdeğinde bulunan ve bazı boyalarla hemen boyanabilen bir madde. Hücre çekirdeğinde küçük tanecikler, düzensiz biçimde, parçacıklar veya ağ şeklinde bulunur. Biyokimyasal bir bileşik olan K.'in % 96'sı nükleoproteid, holoproteid, fosfatid, kalsiyum ve magnezyum'dan meydana gelir. Kalsiyum, magnezyum, holoproteid ve fosfatidlerin üzerine yapışık durumdadır.

KROMATOGRAFİ (Fr. chromatographie), çeşitli boyarmaddeleri, toz halindeki katıların yüze soğurma özelliğinden yararlanarak ayırma metodu. Bu analiz metodu, 1906'da Tswetz tarafından bitki pigmentlerini ayırmak için tasarlanmış, fakat daha sonra genelleştirilerek çok geliştirilmiştir.

KROMİT (Feo.Cr_2o_3) sertliği 5,5-6, yoğunluğu 4,5-4,8 rengi demir siyahı, cilâsız porselen üzerinde çizgi rengi kahverengi, yarılma yüzeyi midye kabuğumsu olan bir mineral. K., kübüsal sistemde kriltalleşir, kristal şekli oktaedr'dir. K., asitlerde erimez. En çok önem taşıyan krom cevheridir. Hemen hemen her zaman peridotitler ve bunlardan oluşan serpantinlerde, yuva, kafa ve filonlar halinde bulunur. Birincil cevher yatakları olarak bilhassa Türkiye, Sovyet Rusya, Rodezya, Küba, Yunanistan, Kanada, Hindistan, Transval ve Yeni Kaledonya'da; ikincil cevher yataklarda ise plâzer olarak Ural, Altay ve Brezilya'da bulunur.

KROMLEK [Fr. cromlech; Breton (Kelt) dilinden : crom = yuvarlak, lech = taş], dikili taş (menhir) lardan yapılmış bir daire. Tarihten öncesine ait bir mezar hüyüğünün çevresinde dururlar. İngiltere'deki Stonehenge K.'i, Avrupa'da en ünlüsüdür.

KROMOSFER (Khroma = renk, sphaira = küre), bir gök cisminin ışıkküreyle sınırlanan ve görünür çevresi olarak kabul edilen dış kısmına verilen ad (renkküre). K., güneş tayfçekeri, koronograf gibi aletlerle veya güneş tutulmaları sırasında gözlenebilir. Güneş K.'inde fışkırma ve püskürtü gibi olaylar meydana gelir. Bu olayların doğrudan doğruya gözlenmesi, hidrojen ve iyonlaşmış kalsiyum tayf çizgilerinin dalga uzunluklarına göre yapılan tek renkli gözlemlerle tamamlanır. K., alt tabakalardan gelen ışımaların büyük bir kısmı için tamamen saydam ve görünmeyen bir tabakadır. Güneş gazları çok donuk olduğu için K.'in yoğunluğu az olan bölgeleri kendiliğinden donuklaşır. K.'le ilgili güneş fışkırmaları K. ışınımlarıyle daha iyi görülebilir. Tek renkli görüntü meydana getiren güneş tayfçekeriyle veya kronografla enteresan görüntüler elde edilmiştir. K.'in önemli özelliklerinden birisi de incelenen noktanın derinliğine ait parametre fonksiyonlarını belirlemeyi engelleyecek kadar heterogen olmasıdır.

K., saniyede 20 km hızla yükselen küçük fışkırmaların 6 000 km ye kadar çıktığı karmaşık dinamik bir ortamdır. Gazın burgaç hareketiyle ortaya çıkan enerji, K.'in genel çekime karşı düşey olarak yayılmasında önemli bir rol oynar. 6 000 km den sonra bu mekanik enerji gitgide termik enerjiye dönüşür. Gazın sıcaklığı hızla, güneşin taç tabakasının sıcaklığı olan 2 000 000 K. değerine kadar yükselir.

KROMOTERAPİ (Fr. cromotherapie), bazı enfeksiyonları renkli maddelerle ve yine bazı hastalıkları renkli ışıklarla tedavi etme yöntemi. Renkli maddelerle tedavi çok eskidir. Eski Çinliler, çiçek hastalığına yakalananlara kırmızı elbise giydirir ve vücutlarına da kırmızı boya sürerlerdi. Ehrlich, boya maddelerinde özel bir iletkenlik bulunduğunu ve ilaçların etkisini kolaylaştırıcı olduğunu savunuyordu. Metilen mavisinin sıtmaya, tripan kırmızısının uyku hastalığına iyi geldiğine inanırdı. K.'nin bu anlamdaki uygulaması artık terkedilmiştir.

Renkli ışıklarla tedavinin bilimsel temelleri, Duclaux Engelmann ve Winogradski adlı bilginler tarafından yapılan deneylere dayanır. Bu bilginler bakteriler, anterozoitler, suyosunları ve tekhücreliler gibi küçük organizmaları güneş tayfındaki çeşitli ışınlara tutarak deneyler yaptılar.

Canlılarda kırmızı ışıkta etkinlik artıyor, fakat uzun süre kalınca etkinlik yok oluyor; sarı ışıkta etkinlik kararlı olup hep öyle devam ediyor; mavi ışıkta etkinlik önce yavaşlıyor ve sonra duruyor; mor ve morötesi ışın ise mavinin verdiği sonucu veriyor.

Bu bulgulardan, önceleri sadece bazı bitkilerin yetiştirilmesinde ve suların sterilizasyonunda yararlanılırdı. Daha sonra Bier, Dreyer ve Finsen adlı bilginler insan tedavisinde de kullanmaya başladılar. Bazı nevrozların ve çöküntü hallerinin tedavisinde kırmızı ışığın fayda sağladığı; mor - mavi ışığın sakinleştirici olduğu ve aşırı duyarlılık gösterenlerde, mani krizinde ve hırçın çocukların yatıştırılmasında yararlı olduğu; sarı camların gözü dinlendirdiği ve yeşil ışıkların da uykuyu kolaylaştırdığı söylenebilir.

KROMOZOM, karyokinez yoluyle çoğalan hücrelerde kromatin ipliklerinin ikiye ayrılmak üzere iken aldıkları, kısa, ucu kıvrık, çubuk şeklindeki cisim. Bunların sayısı hayvan ve bitki türüne göre her hücrede bellidir ve türlü yeteneklerin yeni bireylere geçmesine yarar. Çok iyi boya tutan bu cisimler alyuvarlardan başka bütün hücrelerde bulunur. K.'lar, mikroskopta tanecik, çubuk, V ve J şeklinde kıvrık iplikler halinde görünür. Boyları 2 - 5 mikron, çapları 0,2 - 2 mikron arasında değişir. Bazı dev K.'ların boyu 400 mikronu bulur.

K., iplik şeklindedir, bunun helezon biçimindeki eksenine "kromonema" denir. "Kromonema" üzerinde bir dizi şişkinlik bulunur ki buna "kromomer" denir. Kromomerlerin içinde de genler vardır. Kromonema, "kalıp" denen bir madde ile kaplıdır. Kalıp da helezon şeklindedir.

K.'ların sayısı her türde değişik olup daima çift sayılıdır. N sayıda K.'u olan hücrelere "haploit", 2 N sayıda K.'u olan hücrelere "diploit" denir. 2 N'lik K.'lar, "otozom" denilen N - 1 çift özdeş K. ile "gonozom" denilen ve birbirine benzemeyen bir çift eşeysel K.'dan meydana gelir. Erkeği heterogametli olan türlerde (insan), erkekte bir çift XY, dişide bir çift XX K. bulunur. İnsanda K .sayısı 22 çift "otozom" ve bir çift eşeysel K. olmak üzere 2 N = 46'dır. K.'lar dezoksiribonükleik asit zincirleri ile "histon" denilen proteinlerden meydana gelir.

KRONAKSİ (Fr. chronaxie; Yun. khronos = zaman; axia = değer), şiddeti reobaz'ın iki katı olan bir elektrik akımının, bir sinir veya bir kastan geçerek, o sinir veya kası uyarması için gerekli olan zaman. (Reobaz, bir sinir veya kası uyarabilen en az şiddette elektrik akımıdır).

K.'yi ölçmek için önce reobaz tayin edilir. Sonra bunun iki katı şiddete sahip bir akım kullanarak uyarmayı elde etmek için gerekli zaman saptanır. İşte bu zamana K. denir. Çok kısa olan bu süre, saniyenin birkaç binde biri ile bir saniye arasında değişir. Fransız fizyologu Lapicque'in 1909'da bu konuda yaptığı çalışmalardan beri bilinmektedir.

KRONE (Lat. corona = taç'dan), Avusturya'nın ve Avusturya ile ilişkisi olan veya onun etkisi altında bulunmuş ülkelerin bir para birimi. Almanca Gold - K., (Fr. couronne d'or veya écu) adını taşıyan bu "akçe"nin en eski şekli, ilk olarak Fransa'da kullanılmıştır. Bir taç gösterir. Başka Avrupa ülkelerinde de benzeri yapılmış, İngiltere'de "crown" (= taç) adını taşımıştır. Almanya ile Avusturya arasında 1857'de akdolunan para andlaşması (Avusturya bu andlaşmaya 1868'de son vermiştir) Vereins - I K. (= birlik K.'si) adı altında ticaret akçesi olarak (10 gr saf altın) öbür para sistemlerinden ayrı ve bunlarla belirli bir orantı göstermeyen bir akçe sistemi kurmuştur. 1 K., Prusya'nın 9 taler 3 gümüş kuruşuna (silbergroschen) eşit idi. 1871'de Alman Reich'i kurulunca K. adı, yeni altın para sisteminin dayandığı Alman 10 mark akçesine verilmiştir. 1892'de Avusturya'da kurulan altın para sistemi K.'yi para birimi olarak seçmiş ve aşağıdaki eşitlikler üzerine kurmuştur: 10 K. = 3,049 gr saf altın, 1 K. = 4,175 gr saf gümüş, gayrı safi ağırlığı 5 gr. I. Dünya Harbi'nden sonra 1924'te ortaya çıkan enflasyon, K.'nin yerine 10 000 K. değerindeki Schilling'in uygulanmasına yol açmıştır. K., para birimi olarak Çekoslovakya'da kalmıştır. Sembolü Kčs'dir. XVII. yüzyılda Danimarka'da K. adı altında kullanılan ve değeri 1 "taler" olan "akçe" 1872'de kurulan Skandinav para birliğinin temeli olarak seçilmiştir. Şimdiki halde Danimarka, Norveç, İsveç ve İslanda'nın para birimlerinin adı hep K. olup bu 100 "öre" ye bölünür. Estonya'da eski para birimi (1 mark = 100 penniä), 1924 enflasyonundan sonra 1 K. (İsveç K.'si) = 100 "mark" temeline dayanmıştır. 1 Ocak 1928'de K.'nin yerine "senti" adı kabul edilmiştir.

KRONODEİK (Fr. chronodeik; Yun. khronos = zaman; deiknymi = gösteriyorum), gündüzün güneşin bulunduğu yeri, geceleyin yıldızların meridyenden geçmesini gözleyerek bir yerin zamanını (saatini) tayine yarayan bir alet. Bu alet bir teleskop ile bir aynadan meydana gelmiştir.

KRONOFOTOGRAFYA (Fr. chronophotographie), hareketin fotoğraf çekme yoluyla incelenmesi (bk. (SİNEMATOGRAFYA). Bu metotla fizikte *serbest düşme hareketi* (b. bk.) incelenir. Bu metot'ta, hareketi yavaşlatan çeşitli sürtünmeler ortadan kalkar. Ardı sıra gelen eşit zaman aralıklarında serbestçe düşen bir cismin (meselâ bir bilya) fotoğrafları çekilir. Ardı sıra gelen eşit zaman aralıkları ile fotoğraf alabilmek için fotoğraf makinesinin objektifinin önüne, çevresinde eşit aralıklı delikler bulunan ve bir motörle düzgün olarak döndürülen dairesel bir kurs (obturatör) yerleştirilir. Bu suretle objektif eşit zaman araları ile açılmış olur. Plak üzerindeki görüntülerin araları, düşen cismin aldığı yollarla orantılıdır. Düşen cismin yaptığı hareketin cinsini anlamak için plağın banyosundan sonra ilk görüntü ile ardı sıra gelen görüntüler arasındaki uzaklıklar dikkatle ölçülür ve alınan yolların, geçen zamanların karesi ile orantılı oldukları tesbit edilir. Buna göre serbest düşme hareketi, düzgün değişen doğru bir harekettir. Yahut ardı sıra gelen görüntüler arasındaki uzaklıkların aritmetik bir dizi kurmak üzere artmaları gerekir. Ardı sıra gelen iki fotoğraf arasındaki sabit zaman aralığı θ ile gösterilirse, bu dizinin ortak farkı $2a\,\theta^2$ olur (a: birinci zaman aralığında alınan yol).

KRONOGRAF (Fr. chronographe), zamanı, yani bir olayın süresini yazan (kaydeden) bir alet. Her zaman kullanılan bir K.'ta, üzerine kâğıt sarılı bir silindir saatin çalışması ile 1 devir/dk hızla döner. Bir elektromıknatısın armatürüne bağlı bir yazı kalemi, bu döner silindirin eksenine paralel olarak, kâğıt üzerine dayanır ve oraya bir spiral çizer. Elektromıknatıs, standard bir saat ile bir elektrik devresine bağlanır, her saniyede yanlamasına kısa bir hareket ya-

par ve spiral çizgisini saniyelere göre böler. Böylece zaman 0,01 saniyeye kadar doğru olarak ölçülebilir. Yapılan gözlemlerde daha büyük doğruluk istenirse, silindir daha hızlı döndürülür ve zaman bölmelenmesi bir diyapazon ile yapılır (Bk. DİYAPAZON). K.'ların başka tiplerinde, sürekli olarak hareket eden bir kâğıt şerit kullanılır ve bunun üzerine mürekkepli kalem çizgileri çizer. K.'lar birçok yerlerde kullanılır. Örneğin depremlerden gelen sarsıntıların kaydedilmesindeki aletlerde çok işe yarar.

KRONOGRAM (Fr. chronogramme; Yun. khronos = zaman; gramma = harf'ten), istatistikte kullanılan bir grafik şekli. Absisler ekseni, zaman kesirleri (günler, haftalar, aylar...)'ne ayrılmıştır. Buna göre ordinatlar ekseni üzerine kaydolunan olay değişimleri sıralarına göre izlenebilir.

KRONOLOJİ (Fr. chronologie; Yun. khronos = zaman; logos = bilim), geçmişteki olayların ne zaman cereyan ettiklerini yani tarihlerini araştıran ve tesbit eden bilim. Tarihin yardımcısı veya bir dalı gözü ile bakılabilir. Geçmişte zamanı ölçmek için kullanılmış çeşitli sistemleri, takvimleri inceler ve şimdiki sisteme, Milâda dayanan takvime göre tarihlerini hesaplar.

KRONOMETRE (Fr. chronomètre), doğru olarak zamanı ölçmeye yarayan bir saat. Saatlerimizi K. ile ayarlarız. Zamanımızda daha çok gemicilikte kullanılan aletler için bir terim.

Birçok gözlemlerde doğru zaman gereklidir. Bu maksatla sarkaçlı saatlerin kullanılması, özel olarak gemilerde veya Japonya gibi memleketlerde pek pratik olmaz. Buralarda salıntı ve depremlerle sarkaç salınımları bozulur. K.'ler yaylarla (spiral) çalışır. Sıcaklık ve yayın gerginlik değişmelerini karşılamak üzere çeşitli tertipler, K. içerisine yerleştirilmiştir. Birçok K.'ler, bir elektrik devresini açıp kapayan düzenlerle donatılmıştır. Bu K.'ler, kronograf olarak da kullanılabilirler (bk. KRONOGRAF). Elle idare edilen K.'ler, yarışlarda ve laboratuvarlarda çok kullanılır. Elektrikle çalışan elektrokronometreler de vardır.

KRONOPATOLOJİ (Fr. chronopathologie), geçmiş (yaşanmış) zamanı tahmin ve değerlendirme hususundaki bozukluklar. Akıl hastalıklarının birçoğunda, özellikle melankoli ve Korsakov belirtisinde bu bozukluklar açıkça görülür. Melankolide zaman, sürekliliğini kaybetmiş, donmuş ve parçalanmış gibidir, fakat maddî yönelme hatası olmaz. Koraskov belirtisinde ise maddî dayanak noktalarında karışıklık olur.

KRONOS, (Lat. Cronos), Yunan tanrısı. Romalılarca kendi tanrıları Saturnus ile özdeş kılınmıştır. Yunan mitolojisine göre K., bir zaman için dünyaya hakim olmuştur. Adı Yunanca khronos (= zaman) tan gelmeyip, muhtemel olarak Yunan öncesi zamanlarına aittir. Babası Ouranos (= gök), anası da Gaia (= yer)dır. Babasını hadım edip dünyaya hakim olarak onun yerine geçmiştir. Genel adları Titan olan kardeşleri vardı. Bunların biri olan Rhea ile evlenmiş, birçok çocuğu olmuştur. Bunları doğdukça yutuyordu. Bu çocukların ancak birisi, Zeus kurtulmuştur. Onun yerine Rhea, kocasına, kundağa sarılmış bir taş yutturmuştur. Gizlice büyütülen Zeus, babasına karşı ayaklanarak K.'u dünya tahtından indirmiş, onu Tartaros (yer altında bulunan cehennem)a kapatmış ve önceden yutmuş olduğu çocuklarını tekrar canlandırmağa zorlamıştır. Bu tanrı ve tanrıçalar şunlardır: Hestia, Demeter, Hera, Hades ve Poseidon. Efsaneye göre K.'un idaresi, dünyanın altın çağı yani cennet gibi bir zaman olmuştur. Kader tanrısı Anagkē ölüm tanrısı Thanatos, Hesperid'ler, Moira'lar, Nemesis ve başka tanrıların, K.'un zamanında doğdukları söyleniyordu. K.'un kültü hiçbir zaman çok yaygın olmamıştır. Atina'da, bu kültün başlıca bayramı Kronia adını taşır ve Hekatomboion (Temmuz) ayının 12'sinde kutlanırdı. Bu bayram, tarıma ait bir karakter taşırdı. Keza K.'un Sicilya adasında da kültü vardı. Nihayet Kartacalıların putunu insan kurbanlarıyle besledikleri Baal tanrısına da özdeş kılınmıştır. K. ve Khronos (= zaman) adlarının benzerliği, bunların karışmasına ve K.'un zaman tanrısı olarak kabulüne de götürmüştür. Eski Çağ sanatında sakallı bir ihtiyar adam olarak gösterilir.

KRONPRİNZ (Alm. Krone = taç; prinz = prens), Prusya'da veliahta verilen san. Özellikle, sonuncu Prusya kralı ve Alman imparatoru II. Wilhelm von Hohenzollern'in büyük oğlu Friedrich - Wilhelm (1882 - 1951) bu sanla anılır. O, siyasî bir rol oynamamıştır. 1905'te, Mecklenburg - Schwerin büyük dukası III. Friedrich - Franz'ın kızı Cäcilie (ölm. 1954) ile evlenmiş ve bundan altı çocuğu olmuştur.

KRONSTADT veya CRONSTADT, Finlandiya körfezinde, Leningrad'ın doğusunda, Sovyetler Birliğine ait bir ada ve deniz üssü. Baltık denizinin en büyük müstahkem yeri olan K., 1703'te I. Pyotr (Deli Petro) tarafından kurulmuştur. Üs, 1891'de Fransız donanmasınca ziyaret edilmiş; 1905, 1917 ve 1921'de de asker ve gemiciler burada ayaklanmıştır.

KROPOTKİN, Prens Pyotr Alekseyeviç (Moskova 1842 - Dmitrov [Moskova Gubernyesi] 1921), Rus fen adamı, filozofu ve devrimcisi. Aslen subay olup sonradan matematik öğrenimi yapmış, fennî coğrafyacı olarak çalışmıştır. 1871 - 1873 yıllarında Sibirya, Mançurya ve Finlandiya'da değerli coğrafî araştırmalar yapmıştır. 1872'de İsviçre'de anarşist olmuş, 1874'te Rusya'da anarşist propagandasından dolayı tutuklanmış, fakat Rusya'dan kaçmıştır. 1883'te Lyons'da anarşist eylemler ve yazılı propagandadan dolayı tekrar tutuklanmış fakat serbest bırakılmış (1886), Rus ihtilâli (1917)'ne kadar İngiltere'de yaşamış ve Amerika'yı gezmiştir. Fransızca olarak *Paroles d'un Révolté* (Bir devrimcinin sözleri) [1885] ve *L'Etat son rôle historique* (Devlet ve tarihî rolü) [1906] adlı ve daha başka eserler de yazmıştır.

KROPOTKINE, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde, Kouban ırmağının sağ kıyısında, Krasnodar'ın kuzey - doğusunda bulunan bir şehir. Nüfusu 54 000'dir. Bir demiryolu merkezidir. Besin endüstrisi ve plastik eşya yapımı bakımından gelişmiştir.

KROSNO ODRZAŃSKİE (Pol.; Alm. Grossen an der Oder), Polonya'da şehir. Brandenburg eyaletinde bir yönetim merkezidir. Denizden 40 m yükseklikte, Bober ırmağının Oder ırmağına aktığı yerdedir. 1939'da Alman yönetiminde idi ve 10 800 Alman nüfusu vardı. Sepetçilik, möble, pamuklu dokuma ve bakır eşya fabrikaları bulunur.

Tarih : 1005'te ilk defa kale olarak adı geçer. 1163'te ve 1319'da Silezya'ya, 1294 ve 1482'de Brandenburg'a verilmiştir. Bohemya'ya bağlılığı 1742'de kaldırılmıştır. Şehrin, Magdeburg hukukuna göre Silezya hükümdarı I Heinrich tarafından kurulduğu sanılır. Eski şehir Oder'in sağ kıyısında, yeni şehir ise sol kıyısında bulunuyordu. Geç - gotik üslûblu Meryemana kilisesi, 1705 - 1717 yıllarında yeniden yapılmıştır. 1945'te şehir, % 60 oranında yıkılmış bir halde Polonya'ya verilmiştir. Zielona Góra voyvodalığındadır. 1965'te aş. yu. 3 400 Polonyalı nüfusu vardı.

KROTAL, (Fr. chotales), usul vurmak için kullanılan çok eski aletlerden biri. Eski Doğu milletlerinde, özellikle Mısırlılar, Yunanlılar ve Latinlerde musikide çok kullanılmıştır. İki veya üç parçadan meydana gelen küçük madenî (özellikle gümüş) plakadır. "Madenî kastanyet" denilebilir. Türk musikisindeki zillimaşa buna benzer.

KRUG, Wilhelm Traugott (Radis, Wittenberg, 1770-Leipzig 1842), Alman filozofu. 1805'te Königsberg Üniversitesinde mantık ve metafizik profesörü olarak Kant'ın yerine geçmiş, 1809-1834 arası Leipzig'te felsefe profesörü olarak çalışmıştır. 1813'te Almanların Napoléon'a karşı yaptıkları bağımsızlık savaşında gönüllü olarak çalışmış ve sonra Tugendbund (fazilet birliği) adı ile kurulan gizli birliğin başkanı olmuştur. Başlıca eserleri : *System der theoretischen Philosophie* (Teorik felsefenin sistemi) [1806 - 1810]; *System der praktischen Philosophie* (Pratik felsefenin sistemi) [1817 - 1819]; *Allgemeines Handwörterbuch der philosophischen Wissenschaften* (Felsefî bilimlere ait genel sözlük) [1827 - 1834; 1965'te tekrar basılmıştır].

KRUGER, Paulus (Ohm Krüger, Oom Paul) (Colesberg yakınında Vaalbank, Kap sömürgesi 1825 - Clarens, İsviçre 1904), Güney Afrikalı devlet adamı. 1852'de Transvaal Cumhuriyetini kuranlar arasında bulunmuş ve 1864'te ikinci cumhurbaşkanı olmuştur. Ülkenin İngiltere tarafından alınmasından sonra yapılan ayaklanmayı (1880) yöneterek 1881'de Transvaal Cumhuriyetinin tekrar kurulmasını sağlamış ve dört defa cumhurbaşkanı olmuştur (1883, 1888, 1893, ve 1898). İngilizlerle herhangi bir işbirliğini reddeden "Afrikander" ruhunun temsilcisidir. 1889'da Oranja Cumhuryieti ile bir savunma anlaşması imzalamış, 1899'da İngiltere'ye verdiği bir ültimatom savaşa yol açmıştır.. Sonuçta yenilgiye uğramış, hayatının son yıllarını Fransa ve İsviçre'de geçirmiştir.

P. KRUGER

KRUGERSDORP, Güney Afrika'da (güney Transvaal) şehir. Nüfusu 100 500 (1967)dür. Denizden 1 740 m yüksekliktedir. Witwatersrand bölgesinin batı kısmında bulunan K., altın ve uranyum yataklarına sahiptir. Özellikle madenciliği ve başka endüstrileri vardır. Güney Afrika'da sunî peykler ve feza iskandilleri (Alm. raumsonde) izleme merkezidir.

KRUJË (Türkçe adı: **Akçahisar**), Arnavutluk'ta bir kasaba. K. ilinin nüfusu 55 525 (1967) tir. Bk. AKHİSAR.

KRUM (ölm. 814), Bulgar hanı (803 - 814). Bulgar tahtına çıktıktan sonra Bizansla barışçı ilişkiler kurmuş, bütün dikkatini kuzey-batı komşularına çevirmiştir. 805 yılına doğru Frankların Avarlara karşı kazandıkları zaferden yararlanarak Avarlara saldırmış ve Avar devletinin doğu bölümünü ele geçirmiştir. Bu suretle Bánát, Transilvanya (Mac. Erdély), Romanya ve Timok ırmağının batısında uzanan topraklar Bulgar devletinin sınırları içine girmiştir. 808'de K., Struma ırmağı bölgesine saldırmış, 809'da da Serdica (bugünkü Sofya) şehrini almıştır. Bulgarların siyasî ve askerî alanda kazandıkları bu başarılar karşısında korku ve kuşku duymaya başlayan Bizans imparatoru I. Nikephoros Genik Bulgar ülkesine saldırarak Bulgar başşehri Pliska'yı ele geçirmiştir. K.'un komutası altında Bulgar kuvvetleri Bizanslılara ağır bir darbe indirmişler (25 - 26 Temmuz 811) ve Bizans imparatorunu öldürmüşlerdi. Ertesi yıl K., Bizans'a karşı saldırıya geçmiş ve sınır kalesi Develt (bugün Debelt köyü, Burgas çevresi) ve Mesemvriya (bugün Nesebăr) yı almıştır. 813 yılında K. yeni bir savaşa girişerek Bizans ordusunu bozguna uğratmış, İstanbul'u kuşatmış ve Edirne'yi almıştır. Bizans başşehrine karşı, yeni bir savaşa hazırlanmaya başlamışsa da, ansızın ölmüştür. Bu savaşlar yanında K. birtakım yeni kanunlar da çıkarmış, eski geleneklere dayanan hukuk düzenini değiştirmiştir.

KRUMMHORN (Alm. = eğri boru, İta., İng. ve Fr. cromorne), XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar kullanılan nefesli bir musiki aleti. Çeşitli büyüklüklerde yapılan bu aletin çift perde (Fr. anche) si "J" şeklinde bir borusu ve yedi deliği vardı. Çift perde nefes kapsülü içine yerleştirilmiş olduğundan, aslında tatlı bir ses çıkarmağa elverişli olan K., sert ve kulağı tırmalayan bir ses çıkarırdı.

K.'un Hindistan'dan geldiği sanılır. Eski musikiyi örnek alarak kurulan orkestralarda K. da yer alır ve bugün bile bazı yerlerde yapılır.

Orgun bir borusuna da bu ad verilir. Genellikle bu boru bazı silindrik ses bardaklarını içine alır ve tahtadan yapılmış nefesli çalgıların sesini taklid eder.

KRUP (İng. croup), ölümle sonuçlanabilen ve difteriye benzeyen bir boğaz iltihabı. Bu hastalık daha çok çocuklarda görülür. Tedavisi difterininki gibidir. Boğulmayı önlemek için nefes borusunun açılması veya gırtlağa sonda sokulması gerekebilir. Bir de yalancı K. vardır ki bu, kaşınmalı ve nezleli bir boğaz iltihabıdır, tehlikesizdir.

Dana K.'u denilen ve hayvanlarda görülen anjine daha çok danalarda ve hayvanın memesinde rastlanır. Bu hastalık düve ve inekte de olabilir. Hastalık genellikle, doku kangrenine sebep olan basilden meydana gelir. Hasta hayvan 3 ile 4 gün içinde boğularak ölür. Erişkin hayvanlarda sülfamit ve antibiyotik kullanılması sayesinde 8 ile 15 gün içinde iyileşme sağlanabilir.

Ayrıca sebebi kesin olarak bilinmeyen, ancak allerjik olduğu sanılan, sığır ve keçilerde görülen yaz K.'unda hayvanlar kısa zamanda boğularak ölürler.

KRUPP, Alfred (Essen 1812 - Essen 1887), Büyük bir Alman sanayici ailesi ve dünyanın en büyük sanayi teşebbüslerinden birinin kurucusu. 1847'de yeni bir çelik tipi hazırlayarak ağır bir top namlusu dökmüştür. 1850'de Londra'da yapılan büyük sergide tek tonluk bir çelik kütlesi sergilemiştir. 1862'de Avrupa kıtasında Bessemer çelik yapım yönetimini uygulamıştır. "Top Kralı" sanı verilen K., 20 000 işçi kullanan, zamanın en önemli endüstri teşebbüslerinden birini bırakmıştır. Oğlu **Friedrich Alfred K.** (Essen 1854 - Essen 1902), Tegel'de bulunan ve Germania Werft adını taşıyan dev gemi şantiyelerini satın almıştır (1902). Bunlar Almanya'nın bütün gemi yapımının üçte birinden fazlasını meydana getiriyordu. Öldüğünde 43 000 işçi kullanıyordu. **Bertha K.** (Essen 1886-Essen 1957), Friedrich Alfred'in kızıdır. K. ailesinin hazırladığı veraset usulüne göre babasının yerine geçti. Bu kadınla 1906'da evlenen Gustav, Baron von Bohlen und Halbach (Haag 1870 - Blühnbach [Salzburg] 1950), **K. von Bohlen** adını almış ve kurumun direktörü olmuştur. Bu kurum, I. Dünya Harbi'nde hemen hemen ağır silahlar tekeline sahip idi. 1933'te Nazilerle anlaşan bu zat, yeni Alman ordusu ve donanması için gereken bütün malzemeyi yapmıştır. Oğlu **Alfred von Bohlen und Halbach** (Essen 1907), 1943'te babasının yerini almıştır. 1945'te müttefikler tarafından tutuklanmış fakat 1948'de Nürnberg milletlerarası mahkemesi tarafından suçsuz ilân edilmiştir. Tekrar bir askerî mahkeme önüne getirilmiş, fakat 1951'de serbest bırakılmıştır. 1953'te fabrikalarını savaş araçları yapmak yerine barışçı bir çalışmaya yöneltmiş, böylece K., tekrar dünyanın en büyük endüstri kurumlarından biri olmuştur.

A. KRUPP

KRUSENSTERN, Adam Johann (Alm.; Rusca: İvan Adam von, Fiodoroviç Kruzenştern) (Haggud, Estonya, 1770 - Reval'a yakın bir yerde öldürülmüştür 1846), Rus gemicisi ve amirali. *"1803'ten 1806'ya kadar Dünya Çevresinde Gezi"* (3 cilt, 1810 - 1812) adlı bir eseri vardır.

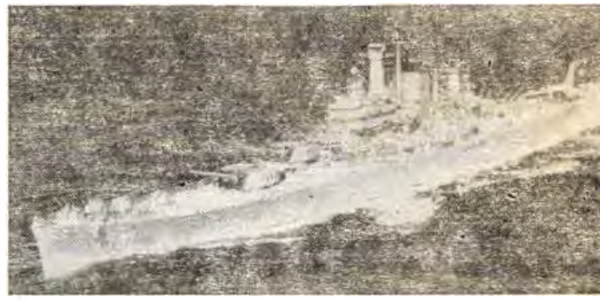
KRUŠEVAC, Yugoslavya'da bir şehir. Nüfusu 22 200 dür. Bk. ALACAHİSAR.

KRUŠNÉ HORY, Almanya ile Çekoslovakya arasında uzanan dağlara verilen ad. Bk. ERZGEBİRGE.

KRUVAZÖR (Fr. croiseur), keşif yapmak, düşmanın keşif gemilerine engel olmak, savaş gemilerini düşman üzerine sevkte rehberlik etmek, düşman savaş gemilerinin hücumlarına engel olmak, karakol ve ablukada görevlendirilmek, ticaret savaşı yapmak gibi değişik görevlerde kullanılmak üzere yapılmış, hızı yüksek bir savaş gemisi.

Alacakları görevlerin çeşitli olması ve silahların evrimi dolayısıyle K. yapımında zamanla çok değişiklikler olmuş ve bugüne kadar şu isimler altında ve çeşitli büyüklükte K.'ler yapılmıştır :

K., muhafazalı K., zırhlı K., ikinci, üçüncü, dördüncü sınıf K., yardımcı K., savaş K.'ü, Washington muahede K.'ü, mayın K.'ü, ağır K., hafif K., uçaksavar K.'ü, güdümlü füze K.'ü, atom K.'ü.

KRUVAZÖR : Amerikan Kruvazörü "Salem"

Yelken devrinde K. görevleri, firkateyn (b. bk.) ve korvet (b. bk.)ler tarafından yapılırdı. Amerika iç savaşları sırasında 17 mil hızında, hem makine ve hem de yelken ile seyir yapan savaş gemileri yapıldı. Amerikalılardan sonra diğer denizci ülkeler de 15 ilâ 17 mil hızında ve 5 ilâ 6 bin ton ağırlığında zırhsız hafif gemiler yapmağa başladılar ve bu suretle K. tipi gemiler, donanma kadroları içinde yer aldı. Özellikle İngiltere bahriyesi fazla sürat yapan bu hafif gemilerin keşif hususunda yapacakları hizmetleri önemli görerek, çok sayıda, 3 ilâ 4 bin tonluk ve 18,5 mil süratinde K.'ler yaptı. Almanlar da K. tipi gemilere önem verdiler ve özellikle ticaret savaşında oynayacakları rolleri de dikkate alarak bir hayli K. yaptılar. Türbin makinelerinin gemilere tatbikine başlanması, 1912 yılında K.'lerin süratlerini 28 mile çıkardı. Kazanlarda kömür yerine yağ kullanılmağa başlanması, ağırlıktan bir hayli tasarrufa imkân verdi ve İngiltere'de K.'lerin büyüklüğü 3 600 tona indi. Bu hafif K.'ler 30 mil sürat yapıyor, 4 veya 5 adet 15 cm lik top taşıyor ve 76 mm lik bir borda zırhına da sahip bulunuyordu. K. tipi I. Dünya Harbi içinde gelişti ve dünya bahriyeleri 1918'den sonra savaştan alınan derslerden de faydalanarak silahları kuvvetli ve tonajları daha büyük K.'ler yaptılar. Önce tamamen zırhsız ve hafif olarak yapılan K.'lerin 1875 ve 1885 yılları arasında yapılan tecrübelerinde gemilerin bazı kısımlarının zırhla takviyesi lüzumlu görüldü. 1882'den itibaren gemilere kazan ve makine dairelerini koruyan bir zırh güverte eklendi ve bu gemilere muhafazalı K. denildi. Daha sonraları zırh güvertelerden başka, bordalara da zırh kuşak kondu ve toplar zırh mahfaza içine alınmağa başlandı. Bu gemilere de zırhlı K. denildi. Ne zırhlıların ve ne de K.'lerin görevlerini yapamamış olan bu tip K.'ler, savaş K.'lerinin meydana çıkması üzerine ortadan kalktı ve bir daha yapılmadı. Keşifte bulunan zırhlı ve muhafazalı K.'leri yok etmek ve savaş sırasında düşman savaş hattının yanından sarılmasını sağlamak ve taktik bakımından elverişli vaziyet alınabilmesi için İngiltere'de muharebe gemisi kadar kuvvetli silaha sahip fakat ondan daha süratli gemilere lüzum görüldü ve 1807 yılından itibaren muharebe K.'ü adı ile yeni bir sınıf büyük K. yapılmağa başlandı. Muharebe gemileri kadar büyük çapta top taşıyan bu gemilerin fazla süratli olabilmeleri için makine tertibatının da büyük olması gerekti ve gemilerin tonajları büyüdü. Zırhlarından fedakârlık yapıldı ve nihayet 1920 yılında yapımı sona eren Hood İngiliz muharebe K.'ü, 45 000 ton ile dünyanın en büyük savaş gemisi oldu. İngilizlerden sonra diğer denizciler de muharebe K.'ü yapmağa başladılar. Alman bahriyesi, yaptığı muharebe K.'lerinde top çapından fedakârlık ederek zırha ve bölme tertibatına önem verdi ve I. Dünya Harbi'nde bu düşüncelerinin mükâfatını gördü. İngilizler ise I. Dünya Harbi'ndeki İskajerak (Jutland) muharebesinde üç muharebe K.'le-

rini ve II. Dünya Harbi'nde de Hood muharebe K.'ünü, zırhlarının hafifliği dolayısıyle cephaneliklerini bulan isabetlerle kaybettiler. 1922 Washington deniz silahlarını tahdid konferansında K.'ler için tonaj ve silah çapı tahdidi kondu. Birinci sınıf K.'lerin ağırlığının yakıt ve fit suyu hariç en fazla on bin ton ve top silahları çapının ise en fazla 20.3 cm olması ve ikinci sınıf K.'lerin tonajının on binden küçük ve top silahı çaplarının ise en fazla 15.5 cm olması kabul olundu. II. Dünya Harbi'ne kadar birçok bahriye bu kayıtlara uyarak yeni K.'ler yaptı. K.'ler top silahlarına ilâveten torpito kovanları ile de donatıldılar ve birçok K.'e mayın dökmek üzere ray tertibatı yapıldı, çok sayıda muhtelif çapta uçaksavar topu monte edildi. I. Dünya Harbi içinde ise ihtiyaçlar K.'lerin tonajlarına etki yaptı ve ağır K. ismi altında Washington konferans tahditlerini aşan gemiler yapıldı. Bugün dünya bahriyelerinde 13 ilâ 18 bin tonluk ve 12 tane 15 cm lik top taşıyan hafif K.'ler, 16 ilâ 21 bin tonluk ve 6 ilâ 9 adet 20.3 cm lik top taşıyan ağır K.'ler bulunmaktadır. II. Dünya Harbi'nden sonra birkaçı hariç, hemen bütün K.'lerden, su üstü gemilerine karşı kullanılan torpito kovanları çıkarılmış ve yerlerine denizaltı gemilerine karşı kullanılmak üzere homing torpito atan kovanlar ve diğer denizaltı mücadele silahları konulmağa başlanmıştır. Güdümlü silahların evriminden ve gemilere tatbikine başlanılmasından sonra, evvelce yapılmış K.'lerde değişiklikler yapılmakta ve gemiler uçaksavar toplarına ilâveten uçaksavar füzeleri ile de donatılmakta ve bir kısım K.'lere de helikopter konulmaktadır. Yine evvelce yapılmış K.'lerden bir kısmının kıç taraflarındaki ana bataryaları çıkarılarak, yerlerine orta menzilli güdümlü füze silahları konulmaktadır. Amerikan bahriyesi 1959 yılında iki adet 15 cm lik uçaksavar topundan başka, silahları hep güdümlü olan ve atom enerjisi ile çalışan, tam yüklü iken 17 350 tonluk ve 30.5 mil süratinde yeni bir K. yaparak güdümlü füzeli atom K.'ü çağını açtı. (V. Z. Dümer)

KRUVAZÖR SAVAŞI, düşmanın ticaret gemilerine veya düşman hesabına eşya taşıyan tarafsız gemilere karşı girişilen bir savaş şekli. Düşman kıyılarına yapılan baskınlar, askerî kuruluşları bombardıman ve kablo kesmek gibi hareketler de K. S. kapsamına girer. Donanması kuvvetli ve deniz egemenliğini sağlamış devletlerin, kendi ticaretini korumak için kruvazörleri ile dünya denizlerinde giriştiği harekât da K. S. olmakla beraber, bu şekil savaş daha ziyade deniz egemenliğini sağlayamamış devletlerin uygulamak zorunluluğunu duyduğu ve düşmanın ticaretini felce uğratarak onu zarurî ihtiyaç ve savaş ham maddelerinden mahrum bırakıp barışa zorlamak için giriştiği bir savaştır. K. S. yüzyılllardan beri uygulanmış olmakla beraber I. ve II. Dünya harblerinde çok geniş bir şekilde uygulanmıştır. K. S., etkisini özellikle savaşın başında gösterir. Bir memlekette savaşın başlaması ile birlikte yiyecek maddelerinin birdenbire azalması veya ortadan kalkması, o memlekette eşya fiyatlarının yükselmesini, sigorta ücretlerinin artmasını ve dolayısıyle iktisadî hayatının çok büyük zararlara uğramasını doğurur. K. S., denizciliği fazla, süratli, alan seyri büyük kruvazörlerle veya silahlandırılmış ve yardımcı kruvazör haline getirilmiş ticaret gemileri ile yapılır. Savaşın başarılı ve devamlı olabilmesi, kruvazörlerin lojistik desteğinin devamına bağlı olduğundan, bu şekilde bir savaşı önceden kararlaştırmış bir devletin, harekât sahalarına yakın üsler veya tarafsız limanlarda ajanlar ve kruvazörleri besleyecek çok sayıda ticaret gemileri görevlendirmesi gerekir. Bugün telsiz telgraf, radar ve uzak mesafe keşif uçaklarının varlığı karşısında, su üstü gemileri ile K. S.'nı sürdürmek ve düşmanı bu savaşla teslime mecbur bırakmak imkânı bulunmamakla beraber, iktisadiyatını deniz ticaretine bağlamış bir memlekete karşı girişilecek K. S. o memlekete büyük sıkıntılar verir ve bu savaşı sürdürmekte olan kruvazörleri yakalamak üzere deniz kuvvetlerinden gemiler ayırmak mecburiyeti ortaya çıkar.

K. S.'nın ilk örneğini, Balkan Harbi'nde Osmanlı donanmasına ait Hamidiye kruvazörü vermiş, düşman egemenliği altındaki denizlerde uzun süre harekâtta bulunmuş, düşman kıyılarını bombardıman etmiş, gemilerini batırmıştır. Her iki Dünya harbinde de Alman kruvazör ve yardımcı kruvazörleri, düşman ablukasına rağmen Okyanuslarda K. S.'nı başarı ile yürütmüşler, çok sayıda ve büyük tonajda düşman ticaret ve nakliye gemisini batırmayı başarmışlardır. (V. Z. Dümer)

KRZESZÓW (Lehce; Alm. Grüssau; eski adı: Grüssauisch - Hermsdorf), Aşağı Silezya'da şehir. Riesengebirge dağlarının eteğindedir. 1242'de Silezya dukalarınca kurulan Grüssau manastırı Benedictusculara verilmiş, şehir bu manastırın etrafında gelişmiştir. Zamanla K., büyük bir iktisadî ve manevî merkez haline gelmiş 1427'de Hussitler tarafından tahrib edilmiş, fakat 1660 - 1696 yıllarında yine büyük önem kazanmıştır. 1945'ten beri şehir Polonya tarafından yönetilmektedir. Nüfusu 1 800 (1966) dür. Bunların çoğu Polonyalı ve Katoliktir.

KSANTĒ (Xanthi), Gümülcine'nin Yunanca adı. Nüfusu 26 377 (1961) dir, Bk. GÜMÜLCİNE.

KSENOPHON (Xenophon) (Atina civarında Erkhia, aş. yu. M. Ö. 430 - aş. yu. 355), Yunan filozof, yazar ve generali. Babasının adı Gryllos idi. Rivayete göre önce Prodikos'un öğrencisi olmuş, sonradan Sokrat'a bağlanmıştır. M. Ö. 401'de, arkadaşı Thebai'li Proxenos ile birlikte, İran prensi Kuruş'un, kardeşi İran kralı Artaxerxes'e karşı açmak istediği harbe katılmak üzere Andolu'ya gitmiştir. Kuruş ve Yunan paralı askerlerinin generalleri öldürülünce, bunların yerine general seçilen beş kişiden biridir. Yunan ordusunu kurtarmakla büyük rolü olmuş ve bu seferi *Anabasis* (Dağlara sefer) adlı yazısında anlatmıştır. Atinalılar onu sürünce, Sparta'nın hizmetine girmiştir. 396'da Sparta kralı Agesilas ile Anadolu'ya sefer yapmış ve dönüşünde Atinalılara karşı Koroneia muharebesinde çarpışmıştır. Önce Elis'te, sonra Korinthos'ta yaşamıştır. 365'te Atinalılar onu geri çağırdılar; fakat geri gelip gelmediği bilinmemektedir. Başlıca eserleri: *Apologia Sōkratous* (Sokrat'ın savunması), *To symposion* (Ziyafet masası); *Apomnemoneumatā Sōkratous* (Sokrat hakkında akılda tutulacak şeyler); *Agesilas* (Sparta kralının adı; tarihî ve felsefî bir roman); *Oikonomikos* (İktisat). K. derin bir filozof olmakla beraber, dünyada olan biten şeyleri merak etmiş ve çok canlı bir şekilde anlatmıştır. (V. Örs)

KSEROFİT [Fr. xérophyte; Yun. xeros = kuru; phyton = bitki], Yapısı bakımından çölde, çok tuzlu veya ionize topraklarda ve çok kuru iklimlerde yaşayabilen bir bitki. Yaprakları kalın bitkiler (Fr. plante grasse), hemen hemen tam olarak toprağın içinde yaşayan bitkiler, kuru ve dikenli bitkiler, K. diye adlandırılır.

KSİLİDİN, (Dimetilanilin), formülü $(CH_3)\ C_6H_3NH_2$ olan ve ksilenler türevi altı adet izomer arilaminlere verilen ad. Ticarî K., içinde meta ve paraksilidin'in çoğunlukta bulunduğu bir karışımdır. Azo boya maddelerinin yapımında kullanılır. Selüloz verniklerinin eritkenidir.

KTESİAS, Knidos'lu bir Yunan tarihçisi. M. Ö. 398'e kadar Parysatis ile İran kralı II. Artaxerxes'in özel doktoru olarak çalışmıştır. *Persika* (İran tarihi) adı altında 23 kitaba ayrılan ve Asurlularla İranlılara ait tarihî bir eser yazmıştır. Bunun ancak parçaları bize kalmıştır. Roman gibi okunur, fakat tarih bakımından pek güvenilemez.

KTESİPHON (Yun., Lat. Ctesiphon), Dicle ırmağının sol kıyısında, eski Seleukia şehrinin karşısında bulunan bir Eski Çağ şehri. Bağdad'ın 32 km güney - doğusundadır. İlk zamanlarda birden fazla oturma yerinden meydana geldiği için, Arapça al - Medain (= şehirler) adını almıştır. K., Part devleti hükümdarlarının başlıca oturma yeri idi. M. S. 226'da bu devlet çökünce, Sasani kralları burada büyük binalar yaptırmışlardır. Tak - e Kesra yani Husrev takı (I. Husrev) adını taşıyan kalıntı 1928 - 1929'da Almanlar tarafından incelenmiştir. K. muharebesinde (22.11.1915), Nureddin Paşa'nın komutasındaki Türkler, Townshend komutasındaki İngilizleri yenip oradan atmışlardır.

KUALA LUMPUR, Malezya'nın ve bunun bir kısmı olan Selangor eyaletinin başkenti. Nüfusu 477 000 (1966) dir. Kara ve demiryolu kavşak noktasındadır. Kalay madeni bulunan bölgenin büyük bir merkezidir, kauçuk ticareti de yapılır.

KUALA TRENGGANU, Malaysia'da şehir, Trengganu eyaletinin merkezi. Güney Çin denizinde bir liman olup nüfusu 29 400 (1966) dür. Balıkçılık ve gemicilik merkezidir. Pamuklu ve ipekli endüstrileri vardır.

KUANTA : bk. KUANTUM.

KUANTLAR ELEKTROMEKANİĞİ : bk. KUANTUM MEKANİĞİ.

KUANTLAR TEORİSİ : bk. KUANTUM TEORİSİ.

KUANTUM (Fr. quantum); ışınım enerjisine ait en küçük enerji taneciğine verilen ad. K. teorisine göre enerji, K. denilen birimler, taneler halinde bulunur. 1 K.'luk ışınım enerjisine, çok zaman, *foton* adı da verilir (Bk. FOTON). Bir enerji K.'u $E = hf$ dir. Burada h = planck sabiti ve f = titreşen sistemin frekansıdır. Bk. PLANCK SABİTİ, K. TEORİSİ.

KUANTUM MEKANİĞİ (Fr. mécanique quantique), yaşadığımız yüzyılda bazı fiziksel olayların yorumlanmasında *Newton mekaniği* (yani klâsik mekanik) yerine geçmiş olan bir mekanik. Bu olayların başlıcası atomlar içerisinde elektronların ve çekirdeklerin hareketidir (Bk. ATOM). Kuantum teorisi, Max Planck'ın, bir siyah cisimden çıkan ısı radyasyonunun *kuantlaşmış* olduğunu, yani, enerji kuantumları halinde yayıldığını keşfetmesi ile başlamıştır. Enerji kuantumlarının büyüklüğü, radyasyonun frekansı ile şimdi planck sabiti dediğimiz bir evrensel sabitin çarpımı ile verilir. Bütün elektromagnetik radyasyonların kuantlaşmış oldukları çabucak anlaşıldı ve bu teori Niels Bohr tarafından geliştirildi. Bu sayede hidrojenin tayfı nicel olarak açıklanabilmiştir (Bk. BOHR TEORİSİ). Elektronların eliptik yörüngelerini hesaba katmak üzere K. M. sonradan Sommerfeld tarafından yeniden gözden geçirilmiştir. Yeni olarak, K. M. özel bir tarzda geliştirilmiş ve adına *dalga mekaniği* denilmiştir. Olayları daha iyi açıklayan bu mekanik, ilk teoriden daha az keyfî kabuller ihtiva etmektedir.

KUANTUM STATİSTİĞİ : bk. KUANTUM MEKANİĞİ.

KUANTUM TEORİSİ (Fr. théori des quanta), enerjinin sürekli olmadığı, taneli, atomistik niteliğe sahip olduğu kavramının Max Planck tarafından fiziğe sokulmasiyle gelişmiş bir teori. Kuantum mekaniği (b. bk.) XX. yüzyılın ilk yarısında bu teori ile gelişmiş ve fiziğin önemli bir kolu olmuştur. Bu teori sayesinde kuantum mekaniği, kuantum elektrodinamiği, kuantum alan teorisi gibi fizik kolları gelişmiştir.

K. T.'nin göze batan özellikleri arasında, radyasyon kanunlarının, atomik, moleküler ve X - ışınları - tayflarının, Compton etkisi ve Raman etkisinin, Stern - Gerlach deneyi, bazı magneto - optik ve elektro optik olayların ve öz ısı kanunlarının yorumları anılabilir.

KUARTERNER : bk. DÖRDÜNCÜ ÇAĞ.

KUBA HANLIĞI, Kafkasya'da bir Türk devleti. Hanedanı, Kaytak aşiretinin Usmi ailesindendir. 1650 yıllarından 1820'ye kadar yaklaşık olarak yüz yetmiş yıl sürmüştür. Hanedanın mezhebi Şiî idi. 1806'ya kadar İran'a, o tarihten sonra Rusya'ya bağlı kalmıştır. 1740 yıllarına kadar merkez Hudat idi; bu tarihte merkez Kuba şehrine götürülmüştür. Devlet, Derbend'i de içine alıp Kür'ün döküldüğü yere kadar Selyan dahil olmak üzere uzanıyordu. 1780'de Şirvan'ı da topraklarına katmıştı. 3 Temmuz 1806'da Ruslar, Dağıstan'ın en büyük şehri olan Derbend'i Kuba Hanları'ndan almış, hanlığı da kendilerine bağımlı hale getirmişlerdir; 1820'de de büsbütün kaldırarak Rusya'ya katmışlardır.

Devlet, 1650 yıllarında Hüseyin Han tarafından kurulmuştur. Bu kişinin Zehra Hanım Kaçar'dan doğan oğlu I. Ahmed Han yerine geçmiş ve 1720 yıllarında öldürülünceye kadar saltanat sürmüştür. Yerine oğlu Hüseyin Ali Han geçmiş ve 1758'e kadar yaklaşık olarak otuz sekiz yıl tahtta kalmıştır. Sonra bunun oğlu Feth - Ali Han, 22 Mart 1789'a kadar otuz bir yıl saltanat sürmüş, kırk dört yaşında Bakû'da ölmüştür. 1781 den başlayarak karısının erkek kardeşinin çocuğu küçük II. Mehmed Han adına Bakû hanlığının vekilliği de üzerine almıştır; karısı Tutu (Tûtî) Bike, 1781'de Necef'te ölen Bakû hanı Hacı Melik Ahmed'in kızkardeşidir ve karısı adına Derbend'de vekillik de yapmıştır. Feth - Ali Han'ın üç oğlu sırayla kendisini takip etmiştir: II. Ahmed Han (1789 - 1791), Şeyh - Ali Han (1791 - 1820) ve Hasan Han. Şeyh - Ali Han, yirmi dokuz yıllık saltanattan sonra kırk iki yaşında ölmüş ve devlet Rusya'ya geçmiştir; 1799'a kadar yalnız Derbend'de hüküm sürmüş, kardeşi Hasan Han, 1791'den 1799'a kadar sekiz yıl Kuba'da hanlık etmiş, on dokuz yaşında ölmüştür. (Y. Ö.).

KUBABA, İlkçağlarda, Mısır'dan başka bütün Eski Doğu (Mesopotamya, Suriye, Anadolu) ve Eski Batı (Yunanistan ve Roma) memleketlerinde tapılan büyük ana tanrıça. K.'nın asıl vatanı veya kaynağı henüz bilinmiyor. Bir Sümer kral listesi K. adının geçtiği en eski belgedir. Bu belgede, K. isimli bir kadın yüz sene Kiş şehrinde hüküm sürmüş olarak gösterilir. Bir omina (fal) metninde de (Jacobsen, AS XI 104 - C. T. XXVIII, 6), K. isimli bir kadının memleketi idare etmesinden söz edilir. K. adının Sümerce anlamı "K. parlak" demektir. Kral listesi M. Ö. III. binyılda yaşayan kralları göstermektedir.

Zaman bakımından, bundan sonra K. adına Eski Babil devrinde (M. Ö. 1800 - 1550) hem Suriye'de, hem de Anadolu'da rastlanmaktadır. Gerçekten, Kültepe (b. bk). vesikala-

Resim 1. KUBABA: Karkemiş'in kraliçesi denilen, tanrıça Kubaba'nın kabartması.

rında Kubabat rahiplerinden söz edildiği gibi Sili Kubabat gibi kadın isimleri de bu devir Anadolu'sunda K.'ya Kubabat denildiğini göstermiştir (Lewy, MVAe G 33 (1930) 182). Fakat bu deliller K.'nın Anadolu'da yerli bir tanrı mı, yoksa Asurlu tüccarlar vasıtasıyle Mesopotamya'dan getirilen yabancı bir tanrı mı olduğunu göstermeye yeterli değildir. Çünkü, VII. yüzyıla ait bir Asur ritüel metninde de Kubaba adlı bir tanrıdan söz edilir (Albright, AFO V, 229 - 231). Öte yandan Kuzey Suriye'nin kazılmış şehir harabelerinde bulunan bu devre ait belgelerde de K.'lı kadın isimleri görülür. Mesela: Hatay'daki Tel Açana (Eski adı Alalah) da M. Ö. XVII - XVIII. yüzyıllara ait VII. tabakadan çıkan bir belgede Alli - Kubaba şeklinde "Thèophore" bir kadın adı geçmektedir (Wiseman, *The Alalakh Tablets*, s. 127). Aynı suretle, Ras - Şamra (Ugarit) kazılarında bulunan M. Ö. XIV ve XIII. yüzyıllara ait belgelerin lânetleme formüllerinde Adad ile birlikte tanrıça K.'nın da adı geçmektedir. Ugarit (b. bk.) kralı Arhalbu'nun kraliçesi de K. adını taşır (PRU III, s. 74).

Karkemiş'e (b. bk.) gelince, bu şehir, tanrıça K.'nın en önemli kült merkezi gibi görünmektedir. Çünki Lazkiye'de satın alındığı için Ras - Şamra'dan tahmin edilen ve üzerindeki çivi yazılı lejantta: "Matrunna, Aplahanda'nın kızı, Kubaba'nın cariyesi" yazılı silindir mühür, Karkemiş'te K.'ya Eski Babil devrinden beri tapıldığını kanıtlıyordu. Daha sonra Karkemiş Büyük Hitit İmparatorluğuna bağlandıktan sonra, Hitit soylu Karkemiş kralları da kendilerine "K.'nın kölesi" diyorlardı (PRU IV s. 157). Hitit Büyük Kralı I. Şuppiluliuma, Karkemiş kralı yaptığı oğlu Biyassili (Şarri - Kusuh) ile yaptığı antlaşmada (KUB XIX 27 = E. Laroche, *Ugaritica* III. s. 121), Karkemiş memleketinin tanrıları K.'ya ve eşi Karhuha'ya yemin edilir. Böylece, Hitit devlet arşivi belgelerinde de, birçok defa K. adı geçer. Meselâ: Yeni Devlet zamanına ait bir tanrılar listesine K. da alınmıştır (KUB VI - 45, 153). Hitit kralı III. Hattuşili'nin eşi kraliçe Pudu - Hepa, rüyasını yorumlatmak üzere, K. mabedine gider (KUB XXII 69 II 41). Böylece Hattuşaş'ta bir K. tapınağı veya hiç olmazsa bir "chapel" i bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan başka, Hitit belgelerinde, birçok K.'lı "Theophre" isimler geçmektedir (Bk. E. Laroche *Recueil d'onomastique Hittite*, 1952, s. 25). Fakat Hititçe metinlerde K.'nın tabiatı, kültü ve sıfatları hakkında hiç bilgi verilmiyor. Bu hususta, arkeolojik belgeler daha öğreticidir. Gerçekten, Hitit devletinin idare merkezi Hattuşaş (Boğazköy) yanındaki Yazılıkaya açık hava mabedi, devletin resmî Panteon'u sayılır. Bu itibarla, kayalar üzerinde tasvir edilen bu tanrılar arasında K.'nın da bulunması gerektir. Nitekim Fransız bilgini Perrot, mabedin mihrap kısmındaki baş tanrı Teşub'un karşısında, bir panter üzerinde duran tanrıçaya Kybele (Cybele) demişti. O zamanlar kabul edilmeyen bu görüş, zamanla tarih ve arkeoloji incelemeleri ilerledikçe, panter üzerinde duran tanrıçanın, Hitit metinlerindeki Fırtına tanrısının eşi Baş tanrıça olan Arina'nın "Güneş ilâhesi" olduğu, sonra Hititlerin bu tanrıçayı Hurrilerin baş tanrıçası Hepat ile birleştirdikleri anlaşılmıştır. Figürün öne doğru uzanan sağ eli üzerinde Hitit hiyeroglifleri ile yazılmış ismi Hepat olarak okunmuştur. Daha sonra, H. Th. Bossert'in çalışmaları ile Geç Hitit devrinde (M. Ö. XII. - VII. yüzyıllar) Hepat'ın baş tanrıça rolünün K.'ya geçtiği ispat edilmiştir (H. Th. Bossert, *Šantas und Kubaba*, 1932).

Gerçekten, M. Ö. XII. yüzyılda Hitit İmparatorluğu çöktükten sonra meydana gelen Geç Hitit şehir devletlerinden kalan birçok kitabelerde ve rölyeflerde K. adı ve tasvirleri vardır. Mesela, bir Malatya rölyefinde kanatlı güneş kursunun altında kutsal hayvan üzerindeki arkalıklı bir tahta oturmuş

Resim 2. KUBABA: Karkemiş kabartmalarından tanrıça Kubaba'yı sembolize eden sfenks

tanrıçanın K. olduğu, elindeki aynadan anlaşılmıştır. Karşısında bir boğa üzerinde ayakta duran tanrı da, eşi Karhuha olmalıdır. Fırat üzerindeki Tel Ahmar (eski adı Til Barsip) da, Cekke stelinde, Birecik kabartmasında tanrıça K. tasvir edilmiştir. Böylece, M. Ö. IX. ve VIII. yüzyıllarda, K. kültünün tekrar batıya doğru yayıldığı görülüyor. Kayseri'deki Sultanhan, Kululu stellerinde de tanrıça K. tasvir edilmiş olmakla beraber, K.'nın en güzel tasvirleri Karkemiş rölyefleri üzerinde bulunur. Bugün Ankara Kalesindeki Müze'de korunmakta olan bu eserler üzerinde K.'nın Hitit hiyeroglifleri ile yazılmış isimleri okunduğu gibi birçok da resmi vardır. Bunlardan Karkemiş'in kraliçesi denilen ve elimize yalnız baş kısmı geçen kabartma (Resim: 1), K. güzel bir kadın olarak tasvir edilmiştir. Başında şüphesiz kıymetli taşlardan yapılmış rozetlerle süslü bir taç ve elinde kendi bereketliliğini sembolleştiren bir nar vardır. Tanrıçanın diğer bir sembolü de aynadır (Bossert, *Asia,* s. 173'de bunu reddeder). Karkemiş kazılarında bulunan bir çift aslan arasında diz çökmüş bir demonu gösteren kaide üzerindeki tanrının da, K.'nın eşi Karhuha olduğu sanılmaktadır. Bu tanrı çift, aslana binmiş olarak da, başka bir Karkemiş rölyefinde görünürler. Hattâ insan başlı, kanatlı ve yılan kuyruklu sfenkste de bizzat tanrıça K. tasvir edilmiş olmalıdır (Resim: 2).

K.'nın anıldığı Geç Hitit devrine ait bu steller arasında, Kızılırmak vadisindeki Karaburun yazıtı, tanrıçanın Friglere geçiş yolunu göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü burası Frig idare merkezi Gordion'a yakındır. Böylece, şimdi de Frigler bu tanrıçayı tanımış ve ona "Cybele = Kybele, Kübele" adı ile tapmağa başlamışlardı. Gerçekten, klasik Batı dünyasında Kübele'nin vatanı olarak Frigya gösterilir. Kızılırmak'ın doğusundan Sakarya nehrinin batısına kadar uzanan sahada, Frigler devrine ait birçok Kübele tapınakları vardır. Bunların en meşhuru, Afyonkarahisar yakınındaki "Midas'ın mezarı" denilen Yazılıkaya tapınağıdır. Bundan başka Aslankaya, Deliklitaş, Kalehisar, Bahşiş, Maltaş, Küçük Yazılıkaya, Hasanbeykaya (Arezastis), Kübele'li Fasad, Kübele'li Hücre denilen yerlerde Friglerin yaptıkları Kübele açık hava tapınakları vardır. Bütün bu eserler, M. Ö. VIII. - VI. yüzyıllar arasında tarihlenir (Bk. E. Akurgal, *Phrygische Kunst,* Ankara 1955, s. 95). Bu kaya tapınaklarının Hasanbeykaya ayrı tutulursa hepsinde kayaya oyulmuş bir hücrenin içinde, artık çok bozulmuş olan bir kadın büstü yani tanrıça Kübele'nin kabartması bulunur. Bu hücreler çok defa, tanrıçanın kutsal hayvanı aslan rölyefleri ile bezenmiştir. Hasanbeykaya'daki hücrenin boş olması, kült statüsünün âyin esnasında portatif olarak da taşınmasının mümkün olduğunu göstermektedir. Nitekim, Hattuşaş'ta Frig iskân tabakasında, tanrıça Kübele'nin en güzel heykeli bulunmuştur (Resim: 3).

Resim 3. KUBABA: Hattuşaş Kübelesi

Kübele kültünün özelliklerinden birini bu açık hava, dağ mabetleri teşkil eder. Bu dağ mabetlerinin en batıda olanı, Manisa'daki Sipylos anıtıdır. Burada her zamanki gibi kayaya oyulmuş bir hücrenin içinde yüksek kabartma ile bir kadın büstü görülür. Hücrenin sağ tarafında silik Hitit hiyeroglif işaretleri görülür. Frigler Grek alfabesini kullandıkları için bu anıt Büyük Hitit devleti zamanında kurulmuştur (H. Th. Bossert, *Anatolia,* 23, 1954, s. 144). Sipylos tanrıçasına Grekler Niobe (b. bk.) demişler ve onun hakkında güzel bir de efsane yaratmışlardır. Sipylos kaya anıtı, Hitit panteonunun baş tanrıçası K.'nın İzmir'e kadar yayıldığını gösterir. Frigler çağında, İonia şehirleri ile Yunanistan arasındaki kültürel ilişkilerle, tanrıça K. kendisine Friglerin verdiği Kübele ismi ile buradan Yunanistan'a da geçer. Daha sonra Romalılar, K.'yı Pessinont (Sivrihisar) daki kült merkezinden alarak Roma'ya götürmüş ve heykelini Palatin tepesine dikmişlerdir.
(F. Kınal)

KUBAÇİ DİLİ, Kafkas dillerinin kuzey bölümüne giren kuzey - doğu kolunda yer alan bir dil. Bk. KAFKAS DİLLERİ.

KUBADABAD, İç Anadolu'da eski bir Selçuklu şehri. Beyşehir gölünün güney - batı kıyısında, bugünkü Hoyran köyü sınırları içindedir. Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad tarafından kurulmuştur (1227). Daha sonra Eşrefoğlu Süleyman Bey bugünkü Beyşehir'i kurunca (1300) K.'ın eski önemi kalmamıştır. 1671 yılından sonra ise Şehirköyü adını almış ve XVIII. yüzyılın ortalarında da kentin halkı dağılmış, kalanı ise Muma köyüne yerleşmiştir.

Kubadabad Sarayı : Selçuklu sultanlarının, özellikle yaz aylarında oturmak üzere K.'da yaptırdıkları saray veya saraylar topluluğu. Bu saraylara ait kalıntılar üzerindeki araştırma ve inceleme çalışmaları ilk olarak 1950 - 1953 yıllarında Millî Eğitim Bakanlığınca yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucu bulunan, renk ve çizgi bakımından dikkati çeken insan ve hayvan figürleri, çini parçaları ve diğer sanat değeri olan buluntular, Selçuklu sanatiyle ilgili bilgilerin daha belirgin olmasını sağlamıştır.

KUBALI, Hüseyin Nailî (doğ. Niğde 1903), Türk hukukçusu ve bilim adamı. İstanbul Erkek Lisesini (1924) ve ardından İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirmiştir (1928). Doktora öğrenimi için yurt dışına giderek Paris Hukuk Fakültesinde hukuk doktorası yapmıştır. Yurda döndükten

sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde kamu hukuku doçenti (1935) ve 1943'te de anayasa profesörü olmuştur. 1948 - 1950 yılları arasında Hukuk Fakültesi dekanlığı yapmış, 1956'da, Mukayeseli Hukuk Enstitüsü müdürü olmuştur. Seçim kanunu (1949), Anayasa (1960) ve Ceza kanunu (1960) tasarılarını hazırlayan komisyonlarda üniversite temsilcisi olarak görev almıştır. Üniversitedeki öğretim üyeliği görevini sürdürürken, 1973 yılında yaş sınırı dolayısıyle emekliye ayrılmıştır. Başlıca eserleri: *Esas Teşkilât Hukuku Dersleri* [1943, 1945, 1960], *Devlet Ana Hukuku Dersleri* [1946, 1960], *Demokrasinin Anayurdunda* [1960], *Anayasa Hukuku: Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler* [1965, 1971].

KUBAN, Sovyetler Birliğinin Gürcistan bölgesinde, yerden fışkıran ve Azak denizine üç ağızdan akan bir ırmak. Uzunluğu 907 km dir. Batı Kafkas dağlarının kuzey yamaçlarının ve şimdi tahıl ve şeker kamışı yetiştirilen eski step (bozkır) lerin sularını toplar. K. deltasında makineleşmiş pirinç tarımı yapılır. Önemli bir barajı vardır. Eski zamandaki adı Hypanis idi.

Tarihçe: II. Dünya Harbinde Almanlar 1942 yazında Kafkasya'dan Rostov'a çekildikten sonra, bu şehri de kaybedince (1943) Novorossisk'e çekilerek, Kerç boğazı etrafında Kırım'a bağlı bir köprübaşı (K. köprübaşı) teşkil etmişlerdir. Burada Ekim 1943'e kadar kızıl orduya karşı direnmişlerdir.

KUBAN NOGAYLARI veya DAĞISTAN NOGAYLARI, Nogay Türklerinin Kara Nogayları koluna verilen ad. Bk. NOGAYLAR.

KUBBE (Ar.), mimarîde yapıların üstünü örtmek için kullanılan bir sistem ve biçim. Genellikle dinî mimarîde kullanılmakla birlikte sivil ve askerî mimarîde de kullanılan K., yarımküre görünümünde olup daire veya dörtgen biçimindeki yapıların üzerini örter. K.'lerin içe bakan kısımlarına iç K. ve dış tarafına da dış K. denir.

K. yapımında iki esas yöntem vardır: Bunlardan birisi K.'yi ağırlıksız bir unsur gibi yuvarlak plan şeması üstünde kürevî bir çatı olarak uygulamak; diğeri ise K.'yi abanma ve taşıma ile ilgili problemleri içine alan gerçek mimarî kurallarıyle ele almaktır. Bu ikinci yöntem genellikle bir kare plan üzerine yuvarlak K. örtüsünün yerleştirilmesi anlamına gelir ve bu uygulamada önemli olan, kareden daireye geçişte, köşelerde meydana gelen boşlukların ne suretle doldurulması gerektiğidir. Bu boşluklar, tromp denilen küçük yarımkürecikler, pandantif denilen içbükey (konkav) üçgenler ve Türk üçgeni adı verilen köşeli geometrik biçimlerle doldurulur. Tromp, çoğunlukla Sasanî ve İran mimarîlerinde; pandantif, Bizans çevresinde ve Türk üçgenleri de erken Türk mimarîsinde kullanılmıştır. Bu kareden daireye geçiş unsurunun, hem Asya - Uygur çevresinde ve hem de erken Anadolu mimarî örneklerinde birçok çeşitleri vardır.

K. mimarîsi ilk defa Yukarı Mesopotamya'da görülür. Burada tholos adı verilen binaların üzerleri sahte bir K. ile örtülü idi. Daha sonra Ege bölgesi halkı da bu tip örtüyü kullanmaya başladılar (M. Ö. XVI. ve XIII. yüzyıl). Bunların yapıları, bindirme tekniğinde yapılmış, yukarıya doğru darlaşan, yatay taş halkalardan meydana gelen ve arı kovanı biçiminde bir sahte K. ile örtülü idi. K.'li yapılar Yunanistan'da ilk defa Mykenai'de yapılmıştı. M. Ö. VIII. ve VII. yüzyıllarda Güney Rusya'da İskitya bölgesinde, yine M. Ö. V. ve IV. yüzyıllarda Anadolu'da ve Trakya'da üzerleri K. ile örtülü yapılar vardı.

M. Ö. I. yüzyılda Roma'da uygulanmaya başlanan K.'lerin ancak kalın duvarlar üzerinde yapılmış olmaktan başka mimarî çözümlerle bir ilişkisi olmamıştır. Roma devri mimarîsinde tuğla malzemenin kullanılmaya başlanması kürevî ve dairevî biçimlerin oluşması imkânını getirmiştir. Çünkü, tuğla hem hafif hem de mimarî organların eğilip bükülmelerini sağlayan bir örgü sistemine de uygulanabiliyordu. Roma mimarîsi V. ve VI. yüzyıllardan itibaren Bizans sanat ortamına kaymış, ve bundan sonra K. mimarîsinin en önemli konularından biri olmaya başlamıştır.

Bizans mimarîsi, hem K.'nin gerçek mimarî muhtevasını hem de klasik Yunan - Roma mimarîsinin antitezi olan mimarî ifadeyi araştırmaya başlamıştır. Ancak Bizans mimarîsi, Ayasofya gibi büyük denemelerinde, abanma ve taşıma ilişkileri bakımından net ve rasyonal çözüm yollarına erişememiştir; K.'yı taşıyan unsurları gizlemek veya yumuşatmak eğilimini ortaya koyduğu için bu antitez idealine ulaşamamıştır.

Bu ideale, dünya mimarîsi içinde erişen tek mimarî tarzı, Osmanlı Türk mimarîsidir. K.'nin mekân ideallerini gerçekleştiren muhtevasıyle, abanma ve taşıma ilişkilerinin net ve rasyonal çözümlemelerle gerçekleştirdiği mimarî de, Osmanlı Türk mimarîsi olmuştur. Bu mimarî, alt yapıda geometrik ve köşeli, üst yapıda ise K. biçimine ilişkin olarak dairevî ve kürevî biçimleri ikili bir anlayış içinde uygulamış; mekânın içindeki K. dayanaklarını açıkca görünür kıldığı gibi, dış payanda sistemlerinde K. ağırlığının yere, toprağa kadar iletilmesini sağlayan kademeleri gerçekleştirmiştir. Böylece K., mimarî karaktere egemen olarak, merkeziyetçi bir dünya görüşünün ifadesi hâlinde Osmanlı mimarî üslûbunun bir unsuru haline gelmiştir.

K. yapısında dayanak sistemiyle olan bağıntının ilk tipi, *cihartak* adı verilen İran ateşgedeleridir. Bu tip, kare plândan dairevî örtü plâna geçişin ilk örneğini teşkil eder. Bunu da köşe geçişlerinin çözüm yolları izler.

Mimar Sinan İran seferinde edindiği gözlemler sonunda, Osmanlı mimarîsinde geniş ölçüde köşe tromplarını uygulamıştır. Erken devirdeki üçgenlerin ve bunu izleyen ara devirde kullanılan üzeri sarkıtlarla bezenmiş pandantiflerin yerini, Klasik çağda genel olarak tromplar almış ve üst yapıdaki K. biçiminin dairevî ve kürevî ihtiyaçlarına bu daha uygun düşmüştür. Osmanlı mimarîsinde, mekânı eş - zamanlı kılmaya yarayan K. unsurunun erişilmez ve aşılmaz olan sentezi, Edirne'deki Selimiye Camiinde gerçekleştirilmiştir. Bu yapı, bütün eski Akdeniz mimarî çalışmalarını özetleyen ve kendi yapısında K.'nin konstrüktif olan ve olmayan bütün geçmişini birlikte işleyen bir yapıdır. Selimiye'de K. için en önemli problem olan abanma ve taşıma ilişkileri ve bu ilişkilere dayanmayan alt yapının yuvarlak ölçülerini tekrarlayan K. problemleri birlikte çözümlenmiştir.

K. yapımının bu gelişmesine yarayan kaynaklar çoktur. Bunlardan biri Bizans mimarîsi ve diğer asıl önemli olanı da Anadolu'daki Türk - İslâm mimarîsinin kendi içindeki gelişmesidir.

Avrupa'nın Ortaçağ dönemi mimarîsinde K.'nin büyük bir önem taşımadığı görülür. Ancak Rönesans döneminde Roma ve Yunan mimarîsinin yeniden incelenmesine başlandıktan sonra K. unsuruna dönüş olmuştur. Fakat yine de Avrupa'da K., konstrüktif mimarî fonksiyonlarının başlıca ekseni hâline gelmemiştir. Floransa'daki Santa Maria del Fiore kilisesinin K.'sinde yeni bir teknik ve genişlik anlayışı getirilmiştir; bu akımın en üstün örneği, Rönesans mimarîsinin en ünlü

eseri olan Roma'daki San Pietro kilisesinin K.'sidir. Rönesans dönemi boyunca bu kiliselerin K.'leri mimarlara örnek olmuştur.

Neo-klasik dönem mimarîsinde K., yalnız kiliselerde değil, sivil yapılarda, tiyatro, müze, kütüphane v.b. yapılarda çokça kullanılmıştır. Fakat bu dönem, K. yapısına önemli bir yenilik getirememiştir.

Betonarme yapı tekniği, K.'nin yerine düz çatıyı getirmiştir. Ancak son zamanlarda yeni teknik imkân ve metodlarla, çok geniş boşlukların üzerini örtmede, sağlam kaburgalı K.'ler yapılmaya başlanmıştır.

Kubbe feneri: Üzeri K. ile örtülü olan binaların içinin, hava ve ışık almasını sağlamak amaciyle K.'lerin tepesinde, etrafında pencereler ve üstünde de genellikle bir K.'cik örtü bulunan bölüm. Selçuklu Türkleri, yapılarında bunu çokça kullanmışlardır. Özellikle medreselerde sahınları örten K.'lere fenerler yaparlardı. Osmanlıların ilk dönemlerindeki yapılarda K. kasnakları penceresiz yapıldığı ve çevre duvarlara da fazla pencere koymaktan kaçınıldığı için, bina içinin ışık ve hava almasını sağlamada K. fenerinden yararlanılmıştır. Daha sonra yapı tekniğindeki gelişme, K. kasnağına ve taşıyıcı duvarlara çok sayıda pencere konulmasına imkân verince K. feneri yapımından vazgeçilmiştir. Yalnız hamam v.b. yapılarda fener yapımına devam edilmiştir. (E. Esin)

KUBBE, astronomi gözlem araçlarının bulunduğu binaların üstünü örten ve aynı zamanda göğün gözlem yapılacak herhangi bir bölgesine, yarığı yöneltilebilen bir astronomi aracı. Çeşitli tipte K.'ler varsa da genellikle cami K.'lerine benzeyenler kullanılmaktadır. Böyle bir K.'nin en yüksek noktasından aşağıya kadar bir yarık vardır. Bu yarık K. üzerinde her iki tarafa veya aşağıdan yukarıya doğru hareket eden bir kapakla açılır. K. bir eksen etrafında 360° dönebildiğinden yarık açılarak gözlem yapılacak bölgeye kolaylıkla çevrilir. Bir K.'nin büyüklüğü, altında bulunan aracın büyüklüğüne bağlıdır. Kandilli Rasathanesindeki K.'nin çapı 5 m dir. Dünyanın en büyük teleskobunun bulunduğu Palomar Rasathanesinin K.'sinin çapı ise 42 m dir.

KUBBEALTI VEZİRLERİ, Osmanlı devletinde "kubbenişîn" de denen vezirler. "Kubbealtı" da denen divan-ı hümâyûn yani bakanlar kurulunda vezîr-i âzam (sadrâzam)'dan sonra gelen birkaç vezir bulunurdu. Bunlar kıdem sırasıyle ikinci vezir, üçüncü vezir, dördüncü vezir... diye sıralanırlardı. En çok yedi sekiz tane olurlardı. Sadrâzamdan sonra devletin en yüksek görevlileriydiler. XVIII. yüzyıl sonlarına doğru kubbe vezirliği kaldırıldı. (Y. Ö.)

KUBBETÜ'S-SAHRA : bk. KUDÜS.

KUBEÇİLER, Orta Dağıstan'da yaşayan Dargi (b. bk.) kavminin kollarından biri. Kaytak (veya Haydak) larla Gazi Kumukların arasındaki bölgede oturan K.'ler, dil bakımından Lezgi dilinin bir kolu olan Dargi lehçesine bağlıdırlar.

Dargilerin bu koluna verilen K. adı Kumuklarla Avarlar arasında kullanılır. Lekler ve Gazi Kumuklar K.'lere Orgo adını verirler.

K.'ler Kafkasya'da sanatçı olarak büyük bir ün kazanmışlardır. Özellikle demir, altın, gümüş ve fildişinden silâhlar, zırhlar ve değerli eşyalar yapmakla tanınmışlardır. Bu kabilenin kadınları da erkekleri gibi çalışkan ve sanatçıdırlar. Kadınlar, değerli şallar, mendiller, örtüler dokurlar.

Eskiden Rusya ile İran arasındaki alım satım faaliyeti K.'lerinin elinde bulunuyordu. Dağıstan'dan gelip geçen kavimler K.'lerden değerli silâhlar sağladıkları için onlara karşı daima yakınlık duymuşlardır. K.'ler vergi yerine büyük devletlere silâh vermişlerdir.

K.'ler çevrelerindeki kavimler arasında büyük bir güven kazanmışlardır. Bu bakımdan bu bölgece çıkan anlaşmazlıklarda çok defa K.'ler arabuluculuk yapmışlar, silâh kullanılmasına meydan vermeden barışı sağlamışlardır. (H. Eren).

KUBİLAY, Mustafa Fehmi (İzmir 1906 - Menemen 23 Aralık 1930), askerlik görevini yaptığı sırada Menemen'de bir grup yobaz tarafından öldürülen öğretmen. 1926'da Bursa Öğretmen Okulundan mezun olan K., Menemen'de bir gericilik hareketini önlemek isterken başı kesilmek suretiyle öldürülmüştür.

Olay, bir tarikatın Manisa-Balıkesir bölgesindeki elebaşısı olan Laz İbrahim hocanın kışkırtmasıyle Manisa sokaklarında başlamış, başlarında bulunan Derviş Mehmed, Menemen'in 72 000 Arap müslüman tarafından kuşatıldığını, halkın yeşil bayrak altında toplanması gerektiğini yaymıştır. Bir gericilik hareketi olan bu davranışı Menemen'de bastırmak için K. harekete geçmiş ve topluluğu korkutmak amacıyle tüfeklerinde manevra mermisi bulunan askerlere ateş emrini vermiştir. İsyancılar önce K.'ı yaralamışlar, sonra bir caminin musalla taşında başını keserek bir yeşil bayrağın tepesine takmış ve sokaklarda dolaştırmışlardır. Bu sırada kendilerine engel olmak isteyen iki bekçiyi de öldürmüşlerdir.

Olay hemen ordu birlikleri tarafından bastırılmış, Balıkesir, Manisa ve Menemen'de sıkıyönetim ilân edilmiştir. Kurulan bir askerî mahkemede 2 200 sanık yargılanmış, bazıları suçsuz görülmüş, bazılarına çeşitli cezalar verilmiş, 29 kişi ise, K.'ın öldürüldüğü yerde asılmak suretiyle idam edilmiştir.

Bu olay, K. olayı ve Menemen olayı diye anılır.

KUBİLAY KAĞAN (1214 - 1294), Çingizliler İmparatorluğunun son büyük kağanı. Çingiz'in küçük oğlu Tuluy'un oğludur. Büyük Kağan Mengü Kağan'ın küçük kardeşi, İlhanlılar İmparatoru Hülegü'nün ağabeyidir.

Şehzadeliğinde babası Tuluy'un isteğiyle büyük bir dikkat içinde yetiştirilmiştir. Çingiz'in başveziri olan Karakıtaylı Yelu-çu-tsay tarafından bulunan Çinli bir öğretmen onu özel olarak eğitmiştir. Uygur yazısı ve edebiyatından başka matematik, astronomi, coğrafya ve tarih öğrenmiştir.

Mengü Kağan'ın ölümünden sonra 1259 da Karakurum'da kağanlık tahtına oturmuştur. Fakat bu oturuş hanedanın ve büyük beğlerin oybirliğiyle olmamıştır. K. K.'ın kardeşi Arık Buğa ve eski büyük kağan Ögedey'in torunu Kaydu büyük kağanlığa hak iddia etmişler ve Kubilayla yıllarca çarpışmışlardır.

K. K., büyük kağan olduktan sonra 20 yılda Kora'yı ve Çin'in güneyini de alarak Çin'in millî sülâlesi olan Sungları ortadan kaldırmıştır. Daha güneye sarkarak Malaya yarımadasını ve Cava adasını da zaptetmiştir.

Çin'in zaptından sonra Pekin şehrini yeniden kurarcasına onararak başkent yapmış ve buna Uygurca "Khanbalık" (= Han şehri) adını vermiştir. Başkenti millî şehir Karakurum'dan Pekin'e göçürmesinde Arık Buğa ve Kaydu tehlikeleri rol oynamış olsa bile Budizmi kabûl etmesi büyük bir millî hata idi. Bundan başka bir de Çince "Yuan" hanedan adını alarak kendisini Çin sülâleleri arasına katmasının başka

açıklaması yoktur. Bununla birlikte Çinlileşmekten çekindiği de bir gerçektir. Devlette resmî dil Moğolca idi. Uygurca da kullanılıyordu. K. K. ve beğleri Çinceyi ve yazısını öğrenmediler.

Fakat Çin imparatoru olup Yuan hanedan adını alınca Çingiz İmparatorluğunun bu doğu kolu artık bir Türk devleti olmaktan çıkıp Çin - Moğol devleti hâline gelmiş ve bu ülkedeki Türkler hızla Moğollaşmıştır. K. K. ve halefleri daha önce Çin'i zorla alan Kun ve Gök Türklerin âkıbetine uğramamak için tedbirli davranmışlarsa da bir yüzyıl geçmeden Çin'i bırakmak zorunda kalmışlardır.

K. K., Çin'in refah ve imarına çok önem vermiş, kâğıt paranın Çin'de yayılması da onun zamanında olmuştur.

K. K. bir de harf devrimi yapmıştır; o zamana kadar Uygur harfleriyle yazılan Moğolca için Tibet yazısından alınma bir alfabe icat edilmiştir. Fakat Moğollar arasında kökleşmiş olan Uygur yazısı atılamadığı için bu hal bir kültür kargaşalığı doğurmuştur. Zamanla Kuzey Çin'de Moğolca - Çince kırması bir dil konuşulur olmuştur.

Netice olarak K. K.'ın Çin'de Moğol devleti kurmak amacı, kendisinin meziyetlerine ve tarihin en büyük imparatorlarından biri olmasına rağmen gerçekleşemedi. (N. Atsız)

KUBRAT HAN (VI. yüzyıl sonu veya VII. yüzyıl başı - aş. yu. 650), eski Bulgar hanı. Dulo (b. bk.) soyundan gelen bu han, Unogundur boyunun lideri olarak tanınmıştır. K. H., Kuban, Volga ve Dnepr ırmakları arasında yaşayan eski Bulgar boylarını birleştirerek büyük bir devlet kurmuştur. Tarihte Büyük Bulgar Devleti adıyle anılan bu devlet, onun ölümünden sonra dağılmıştır.

Macar Türkoloğu Julius Németh'e göre K. H.'ın adı Türkçe *Kubrat* - kökünden çıkmıştır. Buna göre, bu ad "topla" anlamına gelir. Türk boyları arasında buna benzer kişi adları vardır. (H. Eren)

KUBUR, eski tip bir tabanca. Bu tabancanın, atların eğer kayışının iki ucuna asılan kılıfına ise K.'luk denir. Dar ve boru biçiminde olan bazı eşyaya da K. veya K. gibi denildiği olur.

KUÇ, eskiden Batı Hind devletlerinin kuzey kısmında bulunan ve şimdi Gucerat devletine katılmış olan bir Hind devleti. 1819 a kadar bağımsız olup bir prens tarafından yönetilmiştir. Bu tarihte İngiliz Doğu Hindistan şirketine bir anlaşma ile bağlanmış, 1 Haziran 1948'de de Hind Birliğine; 1956'da Birliğin bir devleti olan Bombay'a katılmıştır. 1960'da da yeni teşkil edilen Gucerat devletiyle birleşmiştir. 1965 te K., Hindistan ile Pakistan arasında bir anlaşmazlık konusu olmuş, İngiltere başbakanı H. Wilson bir uzlaşma sağlamış; fakat bu anlaşmazlık yine de 1965 sonbahar'ında Pakistan - Hindistan savaşına sebep olmuştur. 1968'de ülkenin % 10'u Pakistan'a verilmiştir.

KUÇ BEHAR, Hindistan'da, Bengal'ın kuzey - batısında, Himalaya dağlarının güneyinde bir şehir ve bölge. Şehir, Torsa ırmağının doğu kıyısında Kalküta'nın 400 km kuzey - doğusunda bulunur. Nüfusu 33 242 (1951)'dir. Şehir, birbirini dik açılarla kesen sokaklar, güzel parklar, derin havuzlar ve yapma göllerle donatılmıştır. Eskiden Hindistan'ın bir devleti olan K. B. bölgesi, 1947'den beri Batı Bengal devletinin bir kısmını teşkil eder. Toprakları üçgen şeklinde bir ova olup, bu ovada Tista ırmağı Brahmaputra ırmağı ile birleşir; pirinç, jüt ve tütün yetişir. Buraya, Çin Hindi'ndeki ırklara yakın olan ve Koç (İng. Koches) adını taşıyan bir kavim yerleştirilmiştir. Eski zamanlarda Assam'daki devletlerin en kuvvetlileri arasında idi, 1772'de İngilizlerin egemenliğini kabûl etmiştir.

KUÇA, Doğu Türkistan (Çin)'da, yakınında bakır yatakları bulunan bir vaha. İpek Yolu'nun kuzey kolu üzerinde eski bir kervan konağıdır. K.'da IV. ve IX. yüzyıllar arasında kayalar üzerine oturtulmuş önemli Buddhist manastırları kurulmuş, buralar yıllarca dinî misyonlar tarafından ziyaret edilmiştir.

Bu manastırlarda bulunan freskler ve mermer oymalarda, Yunan, Roma, İran, Hint ve Çin etkileri görülmekle birlikte, eserler açık şekilde orta Asya'nın özelliklerini taşır.

KÛÇEK (Türk. "köçek" ten Farsça'laştırılmış), Türk musikisinin en eski mürekkep makamlarından biri. Bu makamdan elimizde yirmi parça vardır ve makamlar listesinde doksan birinci sırayı alır. En az beş - buçuk yüzyıllık olduğu kesindir. Sabâ (b. bk.) ile, ondan önce gelen aşîran (mi) perdesine nakledilmiş bir hüseynî beşlisinin bileşiğidir. Sabâ ile dügâh (lâ) perdesinde kalır. Güçlü birinci derecede — Sabâ'nın güçlüsü olan — çârgâh (do), ikinci derecede de — beşlinin durağı olan — aşîrân (mi)'dir. Donanımına Sabâ gibi si için bir koma bemolü (segâh) ve re için bir bakıyye bemolü (hicaz) konur. Aşîrân'da hüseynî beşlisi için gereken yerlere nota içinde fa bakıyye diyezi (ırak veya eve) ve si bekar (bûselik) kullanılır. Bazan bu beşli uşşak dörtlüsü hâlinde, son sesi atılarak kullanılır ki, bu suretle si bekara erişmez. Genellikle çıkıcıdır ve kulakta geçkili bir Sabâ etkisinden başka özel bir etki bırakmaz. (Y. Ö.)

KÛÇEK MUSTAFA DEDE - EFENDİ : bk. MUSTAFA DEDE - EFENDİ.

KUDALOR (İng. cuddalore; Tamil dilinde Kudalur = ırmakların birleştiği nokta), Hindistan'da Madras devletinin doğusunda bir şehir.

Güney Hindistan Birliği (South Indian Union)'nde, Koromandel kıyısında, Pondichéry'nin 29 km kuzeyinde bir liman olup, ticaretinin en büyük kısmı kıyı boyunca yapılır. Şeker ve yağlı tohumlar ihraç eder. Hastalara tavsiye edilen dinlenme yeridir. Şehrin tam kuzeyinde ve yakın bir noktada eski bir İngiliz kalesi olan Fort Saint David (1720'de tekrar yapılmıştır) in kalıntıları görülür. Bir eski Hindu Şiva tapınağı vardır. Şehrin nüfusu tahminî olarak 85 843 (1959) tür. Şehir, adını orada birleşen Ponnaiyar ve Gadilam ırmaklarından alır.

KUDAPA (İng. Cuddapah; Telegu dilinde Kadapa), Hindistan'da bir şehir. Hindistan'ın güneyindeki Andhra Pradesh devletinin güney batısında, Madras'ın 224 km kuzey - batısında, Kuzey Penner ırmağına yakın bir noktada bulunur. Nüfusu 37 438 (1951) dir. Eski K. Nawablarının merkezi idi. Bu adı taşımasının sebebi, kuzeyden gelen hacıları Tirupathi tapınağına götüren yolun üzerinde olmasıdır. K. bölgesinin nüfusu 1 342 140 (1961) dır. Burası ince taneli kalker taşlarıyle ün kazanmıştır. Bunlar K. taşı adı altında yerleri (sokakları) döşemek için ve bazen de masa üstü olarak kullanılır. Penner ırmağı ile kolları süreli akmayıp ancak yağmurlardan sonra su taşırlar.

KUDDAS (Yun. Eukharistia, Leitourgia; Lat. Missa; Fr. Messe), Katolik ve Ortadoks kiliselerinde baş âyin. İsa'nın

kendisini çarmıhta insanlar için feda (kurban) etmesini sembolize eden bu âyinde ekmek İsa'nın bedenini, şarap da kanını temsil eder.

KUDU, Afrikada yaşayan iki antilop türü. Memelilerin artiodoctyla yani eş parmaklı (ön ve arka ayaklarda) takım veya alt takımına bağlıdırlar. Bu türlerin biri genel olarak âdî K. (Lat. Strepsiceros strepsicero) adını taşır; öbürüne ise Küçük K. (Strepsiceros imberbio) denir. Her iki tür erkeklerinin uzun spiral şeklinde boynuzları vardır.

KUDUZ, kudurmuş bir hayvanın ısırmasından veya salyasının vücuttaki bir sıyrık yoluyla kana geçmesinden meydana çıkan öldürücü hastalık. İnsanlara hayvanlardan, özellikle köpek, sonra kurt, kedi, tilki, koyun, keçi, fare v. b. dan geçer. K. virüsü salyada bol bulunduğundan insana geçmesi genellikle ısırma ile olur. K.'un bütün bulaşıcı hastalıklar gibi bir kuluçka devresi vardır. Bu süre 24 saatten başlayarak 8 haftaya kadar uzayabilir. Bu devre içinde belirtiler ortaya çıkar. Belirtiler iki çeşittir: 1. İrkilme olayları (hasta sudan korkar, çırpınmalar olur, çabuk asabîleşir), 2. Felçler baş gösterir (hızla ilerleyen ve ölümle sonuçlanan soğan - ilik felci) ve hastadan bol salya akar. Virüsün kuluçka devresinde K. aşısı yapılırsa hastalığın meydana çıkması önlenebilir.

İnsanda K. yorgunluk, başağrısı, sinir bozukluğu, iç sıkıntısı gibi belirtilerle başlar; ateş yükselir, boğaz ve solunum kaslarındaki kramplardan dolayı hasta yutkunamaz. Kasların sıkışması nöbetler hâlinde gelip geçer. Hastanın yüzü yorgun, ürkek, gözleri dalgın bir hal alır. Ses, hava akımı, rüzgâr, aydınlık, ışık, hastanın nöbetlerini sıklaştırır. Nöbet sırasında gözbebekleri büyür. Vücut kaslarında da zaman zaman kramplar olur. Ses kısılır, yutkunamadığı için salya akmaya başlar, ağzı köpürür ve üstünü başını ısırır. Bu nöbetler sırasında hastanın şuuru yerindedir, çok terler ve uyuyamaz. K. hastalığının belirtileri göründükten sonra hasta en çok dört - beş gün yaşayabilir. Arka arkaya gelen nöbetler sonucu felç olan hasta, boğularak ölür. Bu devrede hastaya ancak müsekkin ilâçlar verilir.

Önce Louis Pasteur tarafından başlatılan ve Albert Calmette tarafından geliştirilen K. tedavisi için, K. virüsünü alan yani K. bir hayvan tarafından ısırılan kimseye hemen, zaman geçirmeden tuzlu su içinde gliserinle karışık ezilerek kurutulmuş K. tavşanın omuriliği şırınga edilir. Yani K. aşısı yapılır. Bu tedavi yirmi bir gün devam eder, ancak şırınga edilen bu mikrop her gün biraz daha taze ve kuvvetlidir. Yirmi birinci güne doğru ise taze ve en çok mikrop taşıyan omurilik şırınga edilir.

Bu şekilde bağışıklık sağlanmış olur. Belirtiler başladıktan sonra yapılan aşının etkisi olmaz.

Köpekte K. iki şekilde kendisini gösterir: 1. şiddetli K., 2. sessiz (felçli) K.

Kuluçka devresi sekiz gün ile bir yıl sürebilir; ortalama on beş ile altmış gündür. K. hayvan önce huy değiştirmeye başlar, genellikle uysal ve sokulgan olur veya alışılmamış hareketlerde bulunur. Sonra sahibini ve evini terkederek sağa sola saldırmaya ve ısırmaya başlar. Dört beş gün sonra da bir kriz sonucu ölür.

Sessiz K.'a yakalanmış köpek, hareketsiz olur ve zorlukla yer değiştirir. Ağzı açıktır, çenelerini birleştiremez, bu yüzden de ısırmaz.

Atta K., endişe hali, yutma zorluğu, ayaklarını yere sürtme ve kıç atma hareketiyle kendini gösterir. Eğer felçli K. ise belden aşağı kısmı tutmaz olur, dört - beş günde ölür. K.'a yakalanmış köpek ve kedilerin tedavisi mümkün değildir. Hemen öldürülmeleri gerekir. Ancak Kuzey Afrika'da K.'a karşı koruyucu aşı uygulanmakta ve ısırılmış aşılı hayvanların tedavisi yapılabilmektedir. Yalnız bu hayvanların altı ay gözaltında bulundurulmaları şarttır.

KUDUZBÖCEĞİ, Kınkanatlılardan bir böcek. Kunduz böceği de denen bu böcekten hekimlikte yakı yapılır. Kuzey - yarı küresinde, bu arada en çok Akdeniz ülkelerinde pek çok çeşidi vardır.

KUDÜM (Ar. = ayak basma), Türk musikisinde bir usul vurma âleti. Özellikle Mevlevîhanelerde, bazan diğer tekkelerde, pek az dindışı musikide kullanılmıştır. Mevlevîlerde âdeta kutsal sayılmış ve "kudüm-i şerîf" denmiştir. K., tembal (b. bk.) in ilkel şekli sayılabilir. Kendine has tatlı bir sesi vardır. Belirli bir sese, meselâ dügâh'a veya rast'a düzenlenirse daha yerinde bir rol oynar. Mevlevî âyinlerinde semâzenler, K.'ün vuruşlarına ayak uydururlar (Bk. SEMÂ).

K., nakkare'den büyük, fakat kûs (kös)'tan küçüktür. Deriye değnekle vurularak velveleli veya velvelesiz şekilde usul vurulur. XVII. yüzyıl ortalarında çok becerikli K., çalanlar Evliyâ Çelebi'ye göre Nakkarezen Ali Çelebi, Sadık Çelebi, Üsküdarlı Salih Çelebi, Sadrâzam Dâmâd Melek Ahmet Paşa'nın zenci nakkarezeni idi. (Y. Ö.)

KUDÜS (Ar. Al - Kuds veya Kudsü'ş - Şerif; İbranice Yeruşalayim), Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlarca kutsal sayılan bir Yakın Doğu (Filistin) şehri. 1948 de Ürdün (nüfusu 60 300) ve İsrail (nüfusu 166 300) arasında paylaşılmış olan şehir, "Altı günlük harp" ten beri bütüniyle İsrail idaresinde bulunmaktadır. 1948'de Ürdün'e verilen eski şehir Golgota (İsa'nın çarmıha gerildiği tepe) ile İsa Mezarı'nı içine alır. En büyük hacılık yerlerinden biridir. Eski şehrin alçak kısmında Kubbetü's - Sahra (buna Ömer mescidi de denmiştir) bulunur. İsrail'in başkenti olan yeni şehir, bir manevî merkez (İbrânî üniversitesi) ve endüstri merkezi (termik santral, tütün, transformasyon madenciliği, dökümhaneler, yapı malzemesi, elmas yonutumu) dir. Nüfusu 283 100 (1971) dür. K.'ün bulunduğu yer M. Ö. II. bin yılın başlarında Yebuziler tarafından işgal edilmiştir. M. Ö. X. yüzyılda Davut burada bulunan şehri zaptetmiş ve başkent yapmıştır. Süleyman, burada Yahre'nin tapınağını yaptırmıştır. Bu tapınak şehrin kuzey - doğu kısmında büyük bir alan

KUDÜS : İsâ Mezarı üzerindeki kilise

kaplıyordu; fakat burası M. Ö. 587 de Nabukodonozar tarafından fethedilince tahrib edilmiştir. Babil'e sürülen halk (M. Ö. 587 - 538) geri gelince, tapınak daha sade bir şekilde yeniden yapılmıştır. M. Ö. 168 de Suriye kralı Antiokhos Epiphanes tarafından zapt ve yağma edilmiş ve buraya putları sokmuştur. M. Ö. 63 te K. Romalıların eline düşmüş, Kral Herodes (M. Ö. 20 - 19) tapınağı genişletmiştir. Yahudiler Romalılara karşı ayaklanınca, K. ve tapınak M. S. 70 te İmparator Titus tarafından tahrib edilmiştir. Bundan sonra Yahudiler tapınağın harabelerinde ve daha sonra Herodes'in yaptırmış olduğu duvarın kalıntılarında gelip ağlama geleneğini kurmuşlardır. Simon Bar - Kokheba M. S. 132 de Romalılara karşı ayaklanınca Romalılar tapınağı tamamen yıkıp şehri Colonia Aelia Capitolina adı altında bir sömürge hâline getirmişler ve Yahudileri buradan sürmüşlerdir. İmparatorluk Hıristiyanlığı kabûl edince M. S. IV. yüzyılda K. bir hacılık yeri olmuştur.

İmparator Konstantinos (Constantinus) birinci İsa Mezarı Kilisesini yaptırmıştır. İranlılar 614'te, Araplar 637 de, Haçlılar 1099, Salâhaddin Eyyûbî 1187 de ve İmparator II. Friedrich 1229 da şehri zaptetmişlerdir. İslâmiyet devrinde K. kutsal şehir karakterini muhafaza etmiştir. Halîfe Abdülmelik Ömer mescidini yaptırmış (691) ve yine o veya halefi Al - Valid eski tapınağın alanında Al - Aksa camisini yaptırmıştır. Memlûk sultanları birçok medrese, kervansaray ve çeşme yaptırmışlardır. Osmanlı imparatorluğu devrinde K. gelişmemiştir. 1917 de, I. Dünya Harbinde, K. İngiliz ve Fransızlar tarafından zaptedilerek, İngiliz mandası altındaki Filistinin merkezi olmuştur (1922). 1949 da K., Birleşmiş Milletler tarafından uluslararası şehir ilân edilmiş ise de bu karar kabûl edilmemiş ve şehir İsrail ile Ürdün arasında paylaşılmış olarak kalmıştır. (V. Örs)

KUDÜS KRALLIĞI, Haçlı seferleri sonunda Yakın Doğu'da kurulan Latin devletlerinin en önemlisi. I. Haçlı seferi sonunda Kudüs ve Filistin'in büyük kısmı Fâtimilerden ve Selçuklulardan alınarak kurulmuştur. Kudüs krallığı, Haçlı seferleri sonunda kurulan diğer Yakın Doğu devletciklerinin de metbûu idi. Resmî dili Latince, mezhebi Katolik idi. 1099 dan 1187 ye kadar seksen sekiz yıl başkentleri Kudüs olmuştur. 1187 de Salâhaddin Eyyûbî, Kudüs'ü almıştır. Beş yıllık bir aradan sonra bu defa krallık, merkezi kuzey - batıda Akdeniz üzerinde Akkâ'da olmak üzere III. Haçlı seferinin neticelerinden faydalanıp kurulmuştur. Akkâ'da da doksan dokuz yıl devam etmiş ve Mısır - Suriye Türk Memlûklerince ortadan kaldırılmıştır (18 mayıs 1291). Kudüs, Müslümanlara sonuncu olarak ancak 23 Ağustos 1244'te geçmiştir. Kudüs kralları, yirmi bir tanedir. Bunlar birkaç hanedandan gelirler. Mısır Memlûkleri, özellikle Sultan Baybars, krallığı iyice küçülttükten sonra ortadan kaldırmışlardır. Bu arada 1265 Mart'ında Hayfa limanını, 28 Mart 1268 de Yafa limanını Latinlerden almışlardır. Kudüs krallığının kurucuları, I. Haçlı seferinin ikinci dalgasının baş komutanları olan Godefroy de Bouillon ile kardeşi Baudoin'dir. Önce küçük olan birincisi, onun çocuksuz ölümü üzerine de ağabeyi, ilk iki kral olmuşlardır. Aynı zamanda ve aslen Aşağı Lorraine dukası (1088-1100) olan I. Godefroy, önce "düka" ünvanıyle bir yıl Kudüs (Filistin) te saltanat sürmüş, ilk kral sayılmasına rağmen "kral" sanını alamamıştır. Ancak yerine geçen ağabeyi I. Baudouin, Bizans imparatorundan "kral" sanını almış, 28 Haziran 1113'te Türklere esir düşmüş, fakat fidyeyle kurtulmuştur. Kral olmadan önce Urfa kontu (1098 - 1100) idi. Oğlu II. Bohémond, Antakya prensi olmuştur. Sonra tahta geçen II. Baudouin, ilk iki kralın amcaları olan Bourg (Bourcqa) Kontunun oğludur. O da 1100 - 1118 arasında Urfa kontu olmuş, Avrupa'da Bourg kontluğunu muhafaza etmiş, 1104 - 1108 ve 1123 - 1124 arasında iki defa beş yıl Türklerin elinde esir yaşamıştır. Esareti yıllarında önce Sayda senyörü d'Eustache de Garnier, sonra Taberiyye senyörü Guillaume de Burcs niyabet etmişlerdir. Yerine damadı Foulques geçmiş ve böylece ilk hanedan değişmiştir. II. Baudouin'in kardeşi II. Léon, Ermenistan (Kilikya) prensi olmuştur. Kudüs kralları şunlardır :

I. Boulogne (Ardenne) Hanedanı (Fransız) (1099-1131):

1.) I. Godefroy de Bouillon (1099 - 1100) ("dük")
2.) I. Baudouin (1100 - 1118) (ilk kral) (ağabeyi)
3.) II. Baudouin (1118 - 1131) (amca oğlu)

II. Anjou Hanedanı (Fransız) (1131 - 1185) :

4.) Foulques (1131 - 1142) (3'ün damadı)
5.) III. Baudouin (1142 - 1162) (oğlu)
6.) I. Amaury (1162 - 1174) (kardeşi)
7.) IV. Baudouin (Cüzzamlı) (1174 - 1185) (oğlu)

III. Monferrato Hanedanı (İtalyan) (1185-1186 + 1192 + 1205 - 1212):

8.) V. Baudouin (Küçük) (1185 - 1186) (6'nın kızının oğlu)
10.) I. Conrad (1192) (kardeşi)
13.) I. Marie (Kraliçe) (1205 - 1212) (kızı)

IV. Lusignan Hanedanı (Fransız) (1186 - 1197 + 1197 - 1205 + 1246 - 1291):

9.) I. Guy (1186 - 1187) (ilk Kıbrıs kralı) (6'nın damadı)
12.) II. Amaury (1197 - 1205) (Kıbrıs kralı) (9'un kardeşi)
17.) I. Hughes (1246 - 1253) (Kıbrıs kralı) (bk. KIBRIS KRALLIĞI)
18.) II. Hughes (1253 - 1267) (Kıbrıs kralı)
19.) III. Hughes (1267 - 1284) (Kıbrıs kralı)
20.) Jean (1284 - 1285) (Kıbrıs kralı)
21.) II. Henri (1285 - 1291) (Kıbrıs kralı)
(rakip kral: Sicilya kralı Charles d'Anjou, 1277 - 1285)

V. Champagne Hanedanı (Fransız) (1192 - 1197):

11.) I. Henri (1192 - 1197)

VI. Brienne Hanedanı (Fransız) (1210 - 1225):

14.) I. Jean (1210 - 1225) (İstanbul Latin imparatoru)

VII. Hohenstaufen Hanedanı (Alman) (1225 - 1246):

15.) II. Friedrich (1225 - 1246) (Almanya İmparatoru)
16.) II. Konrad (titulaire kral: 1228 - 1254) (Almanya imparatoru IV. Konrad). (Y. Ö.)

KUENLUN veya KUNLUN ŞAN, Orta Asya'da sıra dağlar. Tibet platosunun kuzey kenarında ve Sinkiang'ın güneyinde Pamirlerin ve Karakurum sıra dağlarının batısından güney - doğuya doğru Tsing - hay ve Orta Çin (Asıl Çin'in batısı)'in küçük sıra dağlarına kadar uzanır. En yüksek doruğu Uluğ Muztağ (7546 m) dır.

KUETZAL (Pharomacrus mocinno), Gök - kuzgunumsular (Coraciiformes) takımının kemirgen - gagalıgiller (trogonidae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 42 cm olup

kırmızı, beyaz, sarı ve yeşil renklidir. Orta Amerika'nın dağlık ormanlarında yaşar. Bu bölgenin eski yerli uygarlığı K.'ı sembol olarak seçmişti ve tüyleri de elbiselere süs olarak takılırdı.

KÛFE (Ar. Al Kûfa), Fırat ırmağının batı kenarında, Orta Irak'ın güneyinde bir şehir. Necef'e yakın ve Bağdad'ın aş. yu. 144 km güneyindedir. Halife I. Ömer tarafından M. S. 638 de Basra ile birlikte kurulmuş ve bu iki şehir ilk Emevî halifeleri zamanında İslâmlığın iki merkezi hâline gelmiştir. VII. ve VIII. yüzyıllarda hareketli bir başkent olup, nüfusu (aş. yu.) 200 000 olmuştur. Şehir o zamanlarda İslâmlığın edebiyat, ilâhiyat ve siyaset merkezi idi. 890'da Karmatîlerin istilâsına uğramıştır. Bunlar, İslâmlıkta İsmâilî - Şiî temayüllü gizli birlik teşkil ederler. IX. yüzyılın sonlarında Hamdan Karmat tarafından Irak'ın güneyinde kurulmuş bir topluluk olup 1030'a kadar İslâm ülkelerini dehşet içerisinde yaşatmışlardır. Arap harflerinin açısal (angular) türü K.'de meydana gelmiştir. Kûfî adı verilen bu yazı, ancak Kur'ân'ı yazmak için ve anıtlarla paralarla kullanılmıştır.

KÛFÎ : bk. ARAP YAZISI.

KÛFİYÛN (Arapça = Kûfeliler), bir Arap gramer, edebiyat ve lugat ekolü. Merkezleri, Bağdad'ın 150 km güneyindeki Kûfe şehrinde olan bu bilginler (Arapçanın Kûfî yazısı adını bu şehirden almıştır), Basriyyun yani Basra'lılar adını taşıyan ve merkezleri Basra olan bir gramer ekolü ile tartışmış ve birçok lugat sorunları üzerinde uyuşamamışlardı.

KUĞU (cygnus veya cycnus), büyük bir su kuşu. Tüyleri beyaz veya beyaz ve siyah'tır. Uzuvları kuvvetli olup, çok uzun ve kıvrak bir boyuna sahiptir. Cycnus cinsi, Anatidae familyasına ve Anserinae alt - familyasına bağlıdır. Cycnus cinsinin en tipik türü Cycnus olor adını taşır. Süs kuşu olarak en çok ona rastlanır. Öbür türlerden farklı olarak, gagası portakal renkli ve ucundan en uzak noktasında kara bir kabarcık taşır. Anayurdu doğu Avrupa'dır. Uzunluğu 2 m, açık kanad uçları arasındaki uzaklık ise 3 m'dir. Oldukça kavgacı olup çocuklara karşı hırçın davranır. Eti yenmez. Vahşi K. (Cycnus Cycnus)'nun gagası siyah ve sarı olup kabarcık taşımaz. Ona benzeyen Bewick K.'su (C. Bewickii) kuzey Avrupa ve Asya'da yaşar. Avusturalya'da bir kara K. vardır (C. atratus), tüyleri genellikle siyah olup, kanadlarının bazı tüyleri beyaz, gagası da pembedir. Güney Amerika'da kara boyunlu bir tür vardır (C. melanocoryphus). Bu, daha küçük, gövdesi beyaz, boynu kara olup, gagasındaki kabarcık kırmızıdır. Vahşi durumda K.'lar tatlı sular üzerinde yaşar. Bitki ve küçük su hayvanlarını yerler. Suyun altına dalmayıp, ördekler gibi başlarını suyun altına sokarak sığ suların dibinde yiyecek ararlar. Yumurtalarını toprak üzerine bırakırlar, fakat yavrularına çok bağlıdırlar. Güzel uçmakla beraber, kolay havalanamazlar; suyun üzerinde uzun mesafe yüzerek havalanırlar.

KUĞU

KUĞU, bütün yaz süresince gökyüzünde gözlenen en güzel takımyıldızlardan birinin adı. K. Kanun takımyıldızına o kadar yakındır ki her ikisini birbirinden ayırmakta güçlük çekilir. Samanyolunu kesen K. haçını ayırt etmek mümkündür. K., içindeki alan bir arazi dürbünü ile fevkalade güzel, birçok yıldızla dolu olduğu görülür. Genişliği 15°, yüksekliği 21° olan K. haçı beş yıldızdan oluşmuştur. Haçın tepesindeki Deneb (α K.), β, r, δ ve E haçın diğer ucundaki β K. esas yıldızı portakal ve bileşeni mavimsi renkte bir çiftyıldızdır. Arazi dürbünü ile bu çiftyıldızı kolayca görmek mümkündür. Bu takım yıldızın önemli özelliklerinden biri de bölgesinin içinde çok sayıda difuz veya planeter nebula ve yıldız kümelerinin bulunmasıdır. Yine bu bölge içinde çok meşhur, parlak, çiftyıldız, 61 K. bulunur. Bu yıldız yılda 5,2'lik bir öz harekette bulunur. Bölgede bulunan yıldızlar arasında yıldan yıla yer değiştirmesi belirgin olarak gözlenir. İki yıldız arasındaki gerçek uzaklık 82 astronomi birimidir, bu uzaklık yaklaşık olarak Güneş - Pluto uzaklığının iki katıdır.

KUHLAU DANİEL, Frederik Rudolph, (Ulzen Hannover 1786 - Lyngbye Kopenhag 1832), Alman kompozitörü. Fransız işgali altında bulunan Hannover'den kaçarak Danimarka'ya sığınmış ve Kopenhag musiki çevresinde büyük bir rol oynamıştır. Piyango, flüt, harmoni ve kompozisyona hakim idi. Kopenhag'da iken altı opera bestelemiştir. "Röverbergen" (Haydutlar şatosu); "Lulu" (kız adı); "Trylleharpen" (Sihirli harp); Elisa (Kız adı) en çok şöhret kazanmış olanları arasındadır. İki ve dört elli sonat ve sonatinleri piyano öğretiminde halâ sık sık kullanılır.

KUHLMANN, Frédéric (Colmor 1803 - Lille 1881), Fransız kimyageri ve endüstricisi. 1833 te asit sülfüriği temas (Fr. contact) usuliyle elde etmeye başladı. 1838 de amonyağı nitrik asit haline getirmek için platin üzerinde katalitik oksidasyon usulünü buldu. 1870 te kurulan, Kuzey Fransa Kimyasal Maddeleri Endüstri Şirketi (Manufacture de produits Chimiques du Nord) de K. adını taşır.

KUHNAU [kunau] **Johan** (Geising, Saksonya 1660 - Leipzig 1722), Alman kompozitörü. Hukuk öğrenimi yapmış ve avukat olarak da çalışmıştır. 1700'de Leipzig'te üniversite musiki direktörü olmuş ve 1701 de J. S. Bach'ın son selefi olarak St. Thomas kilisesinde "Kantor" (âyinin musikili kısmından sorumlu memuriyet) luğa atanmıştır. K. ilk olarak, İtalyan Triosonate'lerinin modeli üzerine birkaç kısımlı piyano sonatları yazmış ve bunlar arasında *Kitâb-ı Mukaddes*'ten alınmış altı hikâye teması üzerine piyano sonatları ün kazanmıştır.

KÛH-U REVAN KALYONU, Yunan ihtilâlinde âsî filolarına karşı harekâtta bulunmuş bir Türk kalyonu. II. Sultan Mahmud'un hükümdarlığı zamanında ve Koca Husrev Paşa'nın ilk kapdân-ı deryâlığında bu zâtın hazırladığı donanma programına göre kızağa konulmuş ve tersane mühendislerinden baş mimar Mustafa Efendi tarafından yapılarak

1818 yılında kızaktan indirilmiştir. Seksen top taşıyordu. Yunan ihtilâli başladığında Çengeloğlu Tahir Bey gemiye komutan olarak atanmış ve Ege Denizine gönderilerek bu denizde faaliyette bulunan İzbandit filolarına karşı girişilen harekâta iştirak etmiştir. 1826 yılında Riyâlelikten beylerbeyi rütbesi ile Patronalığa terfi eden ve Ege Denizine çıkarılacak filoya komutan olarak atanan Çengeloğlu Tahir Paşa komutanlık forsunu K. R. K.'na çekmiş ve emrine verilen diğer gemilerle birlikte Mora'da âsilere karşı harekâtta bulunacak kuvvetlere komutan olarak atanan Mısırlı İbrahim Paşa emrine girmek üzere 19 Mayıs 1827 tarihinde Navarin limanına girmiştir. 20 Ekim 1827 tarihinde İngiliz Amirali Edward Codrangton komutasında İngiliz, Fransız ve Rus filolarından meydana gelen birleşik donanmanın Navarin limanı içinde Türk ve Mısır gemilerine karşı giriştikleri baskın savaşında K. R. K. İngiliz filosu komutanı Codrington'un forsunu taşıyan seksen dört toplu Asia kalyonu ile bir saat müddetle kahramanca savaşmış ve bu kalyonu bir enkaz yığını haline getirmiştir. Her iki kalyon arasındaki savaşta Asia'nın batırılmasına ramak kalmış iken aldığı bir isabetle zincirleri kesilen K. R. K. rüzgâr tesirlerile sürüklenmeğe başlamıştır. Bir kısım yelkenlerini açarak tekrar yerini almağa ve savaşmağa muvaffak olan bu Türk kalyonunda demir kalmadığından yerine demirleyememiş ve tekrar sürüklenince civardaki firkateynlerin filikaları ile kıyıya çekilmiş ve baştan kara oturtulmuştur. Asia kalyonu ile yaptığı savaş sırasında sekiz yüz kişilik personelinden altı yüzünü yaralı ve şehit olarak kaybeden K. R. K. savaştan sonra yüzdürülmüş ve limana demirletilmiştir. Daha sonraları onarılmak üzere İskenderiye limanına hareket eden K. R. K. Navarin'den İskenderiye'ye seyri esnasında şiddetli bir fırtınaya yakalanmış ve tekneye giren sular bütün gayretlere rağmen önlenememiş ve batmıştır.

KUİBİŞEV (Samara'nın 27 Ocak 1935'ten beri yeni adı), Rusya'da şehir. Volga ırmağının, sol kıyısındaki kavsinde, Samara ırmağı ile birleştiği noktadadır. Nüfusu 1 047 000 (1970) dir. Eski Kazan katedrali ve Bizans üslûbunda bir kilisesi vardır. Büyük bir endüstri merkezidir. Petrol tasfiyehaneleri, kimya maddeleri, makina ve uçak yapımı endüstrisi vardır. Volga üzerindeki baraj yedi km uzunluğunda olup çok büyük bir elektrik santralını besler (yılda on iki milyon kilovat - saat).

Şehre, 1935 te amiral Kolçak'ı yenen Sovyet politikacısı Valerian Vladimiroviç Kuibişev (1888 - 1935) in adı verilmiştir.

KUİPER, Gerard Pieter (doğ. Harenkarspel 1905), Holanda asıllı Amerikalı astronom. Leiden Üniversitesinde okumuş, 1929'da Sumatra'ya yapılan ilmî bir geziye katılmış, 1933'te Amerika'ya gitmiş, Lick Üniversitesine (Kaliforniya) asistan olmuştur. 1937'de Amerikan uyruğuna geçen K., 1938'de çift yıldızlarla ilgilendikten sonra tamamen gezegenleri incelemeye başlamıştır. 1945'te Titan atmosferinde metan tayfını, 1947'de Merih atmosferinde karbon gazı tayfını gözlemlemiştir. 1948'de Uranüs'ün beşinci uydusu Miranda'yı keşfetmiş, 1949'da Neptün gezegeninin görünen çapını ölçmüş, Neptün'ün ikinci uydusu Nereid'i keşfetmiştir. Gene 1949'da kurşun sülfürlü fotosel kullanarak Satürn halkasının çok ufak parçacıkları arasında buz tayfının varlığını kanıtlamıştır. Başlıca önemli eseri: *Atmospheres of the Earth and Planets* (Yer ve Gezegenlerin Atmosferi).

KUKLA : K., genellikle cansız bir figürün insan eliyle hareket ettirilmesidir. Pek çok türü olduğu gibi çok eskiye giden tarihçesinde kullanılış amacı da değişik olmuştur. K.'ya çok eskiden dinî törenlerde başvuruluyor veya dinî efsanelerin halka gösterilmesinde kullanılıyordu. Eski Mısır ve Yunan tapınaklarında, başını eğip kaldıran veya başka hareketler yapabilen heykeller vardı ve bunları hareket ettiren oynatıcı da kendini gizlemişti. Buna benzer K.'lar, Ortaçağdaki Avrupa kiliselerinde de vardı. Afrika kabilelerinde, gizlice hareket ettirilen ilâhlar vardır. Bugün de Uzakdoğu'da Çin, Burma, Cava ve Bali adalarında Budist mitolojisinin geleneksel destanları K.'larla canlandırılmakta ve K. gösterilerinin de önemli bir eğitim aracı olduğu kabûl edilmektedir. Avrupa'da da çoğu Hıristiyan dramlar özellikle İtalya'da K. ile canlandırılmaktaydı. K.'nın hem halkın eğitiminde, hem de eğlencesinde önemli yeri vardı. Avrupa'da dinî dram kalktıktan sonra da gene İncil'den çeşitli bölümler K. ile gösterilmiştir.

KUKLA: Kukla başları (İstanbul Belediye Müzesi)

Avrupa'da, XIX. yüzyılın sonuna kadar gezici K.'cılar en uzak köylere kadar gidip temsiller vermişlerdir. Temsilleri

KUKLA : Taşınabilir bir barakadaki Kukla'lar (XVI. yüzyıl; Sûr - Nâme-i Hümâyûn, İstanbul, Topkapı Sarayı, No. 1344)

kaba ve bazan bayağı olduğu halde, gene de bu gözden uzak köyler halkının tiyatro ihtiyacını karşılamışlardır. Ancak halk, çoğunlukla bu oyunların dramatik niteliğinden çok mekanik yönüyle ilgilenmiştir. K.'cılar, sanki bir gözbağcılık hilesi imiş gibi oynatma yöntemlerini gizlemişlerdir. Özellikle mekanik yetkinlik İtalya'da XVIII. yüzyılın sonlarında Fantoccini'yle gelişmiş, sonra bu teknik Avrupa'nın başka yerlerine de yayılmıştır. K., halk arasında çok tutulduğu gibi saray ve çevresinde de ilgi görmüştür. Avrupa hükümdarları, prensleri özel K. tiyatroları kurmuşlardır. Scarlatti, Haydn gibi ünlü bestecilere K. için müzik ısmarlamışlardır. Çağımızda da K.'ya ilgi artmaktadır. Gordon Craig gibi büyük tiyatro adamları da K. ile yakından ilgilenmişlerdir. K.'cılık, okullarda da bir eğitim aracı olarak özellikle el işi derslerinde kullanılmıştır. K. yapmakta ve oynatmakta eğitimciler, çocuğun özellikle el hünerlerini geliştirmesi bakımından önemle üzerinde durmuşlardır.

Pek çok K. türü vardır: El K.'sı, sopalı K., ipli K. veya Marionette. Bu arada Karagöz gibi gölge K.'sı ayrı bir tür olarak sayılabilir. El K.'sında, K.'nın katı olan yalnız başı ve elleridir. Bunlar, çoğunlukla tahtadan veya tutkalla sertleştirilen kâğıt hamurundan yapılmaktadır. K.'cı, elini K.'nın bezden gövdesi içine sokar; işaret parmağıyle K.'nın başını, baş ve orta parmağıyle de kollarını ve ellerini hareket ettirir. K.'cı gözükmez, K.'ların aşağısında kalır. Hareketler sınırlıdır ve bir K.'cı yalnız iki K.'yı aynı zamanda oynatabilir. Buna karşı el K.'sı yapmak, oynatmak ve taşımak daha kolaydır. Avrupa'da el K.'sı halk arasında çok yaygındır. İngiltere'de Punch and Judy, Fransa'da Guignol, Almanya'da Kasperle, Rusya'da Petruşka, İtalya'da Pulcinella halk arasında çok sevilen el K.'larıdır.

Sopalı K.'ya gelince; bu, bir bakıma el K.'sına benzer. Burada K. el yerine sopalarla hareket ettirilir. Ancak, hareketler çok daha geniş ve güzeldir. En güzel sopalı K.'yı Cava'da buluruz. Sopalı K., Almanya'da Ren bölgesinde, Rusya'da, Paris ve Viyana'da da vardır.

İpli K.'ya gelince, bunlar yukardan iplerle oynatılan K.'lardır. Bu iplerin yukardan bağlandığı çapraz iki tahta tutamak vardır; ipler bacaklarına, kollarına, gövde ve başın eklemli yerlerine takılır. Sicilya'da, bugün de ipli K. çok yaygındır. İpli K.'nın teknik gelişmesi, 1770'lerde İtalyan Fonticcini'yle olmuştur. Salzburg'taki ipli K. tiyatrosuyle, İtalya'daki Vittorio Podrecca'nın Teatro dei Piccoli'si en ünlü ipli K. tiyatrolarıdır. Normal bir ipli K. da ayaklara, kollara, iki başa, birer omuzlara bir de sırta olmak üzere dokuz ip bağlanır. Ama gelişkin bir ipli K.'da, iplerin sayısı bunun birkaç katını bulur. İpli K.'lar da hafif tahta veya tutkalla sertleştirilmiş kâğıt hamurundan yapılır. Boyları küçük olanları 30 cm ile 45 cm arasında, büyük olanları ise 60 cm ile 90 cm arasında değişir.

Başka K. türleri de vardır. Türkiye'de eskiden çingenelerin oynattığı ve "iskemle K.'sı" denilen K. türü (Jigging Puppets veya Marionnettes à la planchette) ilkel bir K. türüdür. Bu K. türünde bir veya iki K.'nın göğsünden bir ip yatay olarak geçer. İpin bir ucu yere çakılı bir kazığa bağlanmış, öteki ucu ise K.'cının dizine bağlıdır. K.'cı müzik eşliğinde diziyle ipi çektikçe K.'lar dansediyormuşcasına sıçrarlar. Bir de dev K.'lara raslıyoruz ki bunlar, geçit alaylarında, törenlerde kullanılır. Çoğunlukla normal insan boyundan çok büyük olan bu K.'ların içine insanlar girerek bunları hareket ettirirler. Bu dev K.'lara Osmanlı şenliklerinde çok raslanırdı. Bu arada mekanik kurgu veya elektrikle kendi kendine hareket eden K.'ları da sayabiliriz.

Günümüzde özellikle komünist bloku ülkelerinde K.'ya çok önem verilmekte ve bu ülkelerde yerleşik K. tiyatroları tıpkı diğer tiyatro temsilleri gibi devamlılık göstermektedir. Bu ülkelerde K. enstitüleri, akademileri, dernekleri ve okulları kurulmuştur. Ayrıca uluslararası K.'cılık kongreleri de düzenlenmektedir. Asya'da Çin, Japonya, Hindistan, Burma, Seylan, Vietnam kendi geleneksel K.'larını yaşatmaktadırlar. Vietnam'da "Su K.'sı" denilen değişik bir türe de raslanır. Kukla sahnesi su üstündeki bir salda kurulur. Seyirciler, kıyıda yerlerini alır, K.'cı ise bir kayıkta salın gerisinde gizlenmiştir. Günümüzde Almanya'da, İngiltere'de, İtalya'da ve A. B. D. de de K. çalışmaları sürdürülmektedir. 1929'da kurulan

KUKLA : Top arasındaki danseden Kukla'lar

KUKLA : Asya'da kol korçak (el kuklası)

Union Internationale des Marionnettes, ilk kongresini 1930 da Liège'de düzenlemişti. İkinci Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle faaliyetini durduran örgüt 1957'den beri her iki yılda bir, bir Avrupa kentinde kongre düzenlemektedir.

Türk K.'sı: K., Türklerin en eski seyirlik oyunudur. K. kelimesine, ancak XVII. yüzyıl metinlerinde buluruz. Bundan önce K. yerine "hayal, korçak, kudurcuk, Lu'bet, suret" gibi kelimelere rastlıyoruz. İncelemeciler, yakın zamana kadar Türkiye'de Karagözün veya Gölge Oyunu'nun K.'dan daha eski olduğunu sanmışlardır. Oysa bugün biliyoruz ki Gölge Oyunu veya Karagöz, Türkiye'ye Yavuz Sultan Selim'in 1517 de Mısır'ı almasından sonra girmiştir. Halbuki K., Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce de bildikleri bir oyundu. İncelemecileri şaşırtan eski metinlerde K. için "hayal" sözcüğünün kullanılmasıdır. Nitekim, XVI. yüzyıldan sonra ikisini ayırmak için Karagöz veya Gölge Oyunu yerine "hayal-i zıll" kullanılmıştır. Orta Asya Türklerinde olduğu gibi İran'da da K.'nın varlığı bilinmektedir. Özbekistan'da ve Türkistan'da el K.'sı için "kol korçak", ipli K. içinse "çadır hayal" deyimleri kullanılmıştır. İran'da da ipli K. için "hayme-i şebbazî" denilmektedir. XIII. yüzyılda Sultan Veled divanında dört mısrada "hayme" ve "Lu'betan" deyimlerine rastlıyoruz. K. için de Karagöz'de olduğu gibi tasavvufî anlam ve benzetmeler yapılmıştır. XVI. yüzyılda Türkiye'de Gölge Oyunu ile K. birlikte yaşamıştır. Nitekim 1582 tarihinde yapılmış bir şenlikle ilgili olarak Topkapı Sarayında bulunup oyuncuların adını veren bir belgede ayrıca "piyade çadırları" ve "ayak K.'sı" deyimlerine de rastlıyoruz. Daha sonraki metinlerde yer K.'sı ve Evliya Çelebi'de ayrıca "baş K." deyimlerini de bulmamızla K.'nın Türklerde birçok türleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak K. sözcüğünün nereden çıktığı dilcilerce henüz çözülememiştir. Bunun Çince'den, Japonca'dan hatta Çingenece'den geldiği ileri sürülmüştür. XVIII. yüzyılda bir de "araba K.'sı" olduğunu biliyoruz. Levnî'nin Topkapı Sarayı'ndaki "Surname" sinde bunun resmi bile vardır. Burada, büyük boy K.'lar bir arabanın içine dışardan gözükecek biçimde yerleştirilir; bunları hareket ettiren K.'cı, arabanın içine gizlenerek el K.'sı veya sopalı K. tekniğiyle bunları gizlice hareket ettirir. Nitekim bugün köylerde, özellikle Çankırı'da araba K.'sına rastlıyoruz. Osmanlılarda dev K.'lar da vardı. Eski metinlerde bunlara "suret-i div-i mehîb" veya "peyker-i mehîb-ül-heykel" adını veriyorlar. İçlerine insan girerek hareket ettirilir ve çoğunlukla bunlar iki başlı olurdu. Avrupa K.'sının, Yirmisekiz Mehmed Efendi'nin yanında Paris'e giden biriyle getirildiği ileri sürülmüştür. Ancak, Avrupa tekniğindeki ipli K.'nın

KUKLA : İki başlı dev Kukla

Türkiye'ye, ünlü İngiliz K.'cısı Thomas Holden'in İstanbul'da verdiği birçok temsillerle XIX. yüzyılın ikinci yarısında girdiği bilinmektedir. Nitekim bu tekniği Holden'den öğrenen Emin Bey, Cemil Mehmed Bey ve başkaları Holden K.'larını ve onun programını aynen gerçekleştirmişlerdir. Bugün de birçok K.'cılar ipli K.'yı Holden K.'sı diye duyurmaktadırlar. Ancak, Türkiye'de ipli K.'nın sözsüz oynatılmasına karşın Tulûat tiyatrosundan yararlanan el K.'sı sözlüdür. Kişileri de Tulûat tiyatrosuna benzer. Baş kişileri İbiş ve İhtiyar'dır. İbiş'in başında biçimsiz bir fes vardır; püskülü sağa sola oynar. Oyunların konuları da Tulûat tiyatrosuna benzer, Türk K.'larından oluşan zengin bir koleksiyon İstanbul Belediye Müzesi'nde bulunmaktadır.

Bugün K. da, Karagöz gibi unutulmaya yüz tutmuş bir seyirlik sanattır. Ancak, köylerde bugün de K. oyunlarına rastlanmaktadır. Köylerdeki K.'nın menşei büyü ve şamanizme uzanır. Orta Asya Türklerinde bakşılar hastaları tedavi ederken korçak, kuğurcak kullanırlardı. Bugün de Anadolu köylüsü, yağmur yağdırmak için "Karacör Oyunu" veya "Çömce Gelin" denilen K.'lar kullanır. Anadolu'daki K.'da yaygın olan bir teknik, Yogoslavya'da da görüldüğü gibi K.'cının yere sırt üstü yatıp dizlerine bağladığı bir büyükçe K. ile ellerine aldığı iki küçük K.'yı yani toplam olarak üç K.'yı birlikte oynatmasıdır. Eski metinlerde geçen "yer K.'sı" deyiminin bununla ilgili olduğu düşünülebilir. Anadolu'da Bebek Oyunu, Korçak, Hemeçik, Kabak Oyunu ve Karagöz (burada söz konusu K.'dır) gibi adlar altında K.'ya rastlanmaktadır. (M. And)

KU - KLUX - KLAN, Amerika'da, Ayrılma savaşı (War of Secession, 1861 - 1866)'ndan sonra, zencileri korkutarak siyasal haklarını kullanmaktan alıkoymak için kurulan bir gizli birlik. 1877 de Federal Hükûmet bunu yasak etmişse de, 1915'te tekrar meydana çıkmış ve programına aşırı bir ahlâkî ve millî propagandayı da katmıştır. 1928'de gizli birlik olarak tekrar yasak edilmiştir. K. K. K. rumuzıyle tanınan bu örgüt bilhassa Zenciler, Katolikler, Yahudiler, yabancılar ve solcularla savaşmıştır.

ḲUḲONG (Çince: Çücieng; eskiden Şiucou), güney-doğu Çin'de bir şehir. Kuzey Kwangtung bölgesinde Peh ırmağının üzerinde olup, Kanton şehrinin 200 km kadar kuzeyindedir. Nüfusu aş. yu. 40 000 (1964) dir. Ticaret ve kömür madenciliği merkezidir. 31 Ocak 1945'te Japonlar tarafından işgal edilmiştir.

KUKU - CHİN DİLLERİ, Çin - Tibet dilleri, Tibet - Burma ve Tay - Çin dilleri olmak üzere iki büyük kola ayrılır. Tibet - Burma kolu, 1. Tibet - Himalaya dilleri; 2. Kuzey Assam dilleri; 3. Orta ve Güney Assam dilleri ve 4. Arakan - Burma dillerini içine alır. K. - C. D., Arakan - Burma dillerinin bir bölümünü meydana getirir. Kuku - Chin bölümünde Meithei, Thā - dō, Şunkla veya Taşōn, Lai, Luşēi gibi diller yer alır. Eski Kuki bölümünde Rānkhōl, Şö veya Khyang, Khami dilleri, Burma bölümünde ise asıl Burma dili veya Birmanca, Arakan v. b. diller vardır. Bk. TAY - ÇİN DİLLERİ, TİBET - BURMA DİLLERİ.

KUKUMAV, puhu kuşu ve başkuştan gayrı sorguçsuz gece kuşlarına verilen ad. Eski zamanda Atina parasına da bu ad verilirdi; çünkü bunun bir yüzünde Zeus'ün kızı ve Atina şehrinin koruyucu tanrıçası Athene (Lat. Athena)'nin kafasını, arkasında da bir K. gösteren şekiller vardı. Akropolis'in

çevresinde çok sayıda yaşayan K.'lar, Athene'nin kuşu sayılırlardı. Homeros'un kullandığı glaukopis sıfatının iki anlamı vardır: 1. parlak gözlü; 2. K. yüzlü. Bu suretle K., Atina şehrinin sembolü hâline gelmiştir.

KUKU - NOR veya TS'İNG HAİ, Orta Çin'de, Nan-Çan dağlarının güneyinde 3 070 m yüksekliğinde suyu hafifçe tuzlu bir geniş çukur.

KUL, Türkçe'de "köle" demektir. Kapıkulu (b. bk) Ocakları mensupları, nazarî şekilde padişahın kulları sayılırdı. Aslında yeniçeriler ve diğer Kapıkulu Ocakları mensupları köle değil, hür askerlerdi. Bu yüzden yeniçeri ağasına "kul ağası" da denirdi. Zira bu ocaklar, padişahtan maaş alırlardı. Diğer askerî sınıflar, maaşlı değillerdi. Yeniçeri çocuklarına "kuloğlu" denirdi ki, Mağrib (Cezâyir, Tunus ve Trablusgarb) Ocakları'nda biraz değişik mânâ almıştır. Kapıkulu sayılan askerin menşeinin, o asker şahsen öyle olmasa da, devşirme (b. bk.) bulunduğu âşikârdır. Nitekim menşei cariye olan hanımlara da "kul cinsi" denmiştir. Devşirme olmıyan ve acemi ocağından yetişmeyen yeniçerilere önceleri "kul kardeşi" denmiştir. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren devşirmelik kalkmaya başlayınca, bu tâbir de değerini kaybetmiştir. (Y. Ö.)

KUL HİMMET, XVII. yüzyıl Türk halk şairi. Bektâşî şairlerinden olup Sivas çevresi Türklerindendir. Pir Sultan Abdal'ın dervişlerinden olan K. H.'in, şeyhininki kadar orijinal, içli ve özlü şiirleri vardır. Hattâ Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde, K. H.'i öven, ona sevgi ve saygısının olduğunu gösteren iafdeler de vardır. İnanç yönünden Alevî olan K. H.'in şiirleri genellikle bu anlayış havasını taşır. Nitekim Hz. Ali sevgisini dile getiren şiirleri, daha dikkati çekici olanlarıdır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur; yaşadığı yüzyıl ise şiirlerinden öğrenilmektedir.

KUL MEHMED, XVII. yüzyıl Türk şairi. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. IV. Mehmed'in padişah olduğu (1648) sıralarda Girit'te Deli Hüseyin Paşa'nın yanında bulunduğu bilinmektedir. XVII. yüzyılın başında ölen Kul Mehmet Paşa da şiirlerinde aynı adı kullandığı için bazı karışmalar olduğu sanılmaktadır.

KUL MEHMED AĞA: bk.: MEHMED AĞA.

KUL MEHMED PAŞA : Bk. KULOĞLU.

KUL MUSTAFA : bk. KAYIKÇI KUL MUSTAFA.

KUL NESİMÎ, XVII. yüzyıl Türk şairi. Bektâşî tarikatındandır, ama Câferî, Haydarî ve Hurûfî tarikatları ile de ilgilenmiştir. Şiirlerini hem arûz ve hem de hece vezni ile yazmıştır; hattâ aruzu daha çok kullanmıştır, ama pek başarılı olamamıştır. Bir tekke şairi olan K. N., ününü özellikle nefesleriyle yapmıştır. Fuzûlî'nin ve Nesîmî'nin etkisinde kalmıştır.

KULA, Manisa iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 960 km²; nüfusu 9 407 (1970), bucak ve köyleriyle birlikte 35 398 (1970) dir. Merkez ve Gökçeören bucağına bağlı kırk dokuz köyü vardır. XVII. yüzyıl ortalarında Kütahya Sancağı sınırları içindeyken 1864'de Manisa'nın ilçelerinden biri olarak gördüğümüz K., kendisine bağlı Selendi bucağının 1954 de ayrılmasiyle bir kısım topraklarını kaybetmiştir. K. ilçesinin sınırları kuzeyde Selendi ve Deliiniş çaylarının aşağı çığırlarına kadar sokulmuştur. Güneyde ise Alaşehir oluğunun yamaçlarından geçmektedir.

K. ilçesinin arazisi, yüksekliği 600 - 700 m arasında oynayan, akarsularla bazan 200 - 250 m derinliğinde yarılmış bir platodur. Platonun temelinde şist, gnays ve yaşlı kalkerler yatar. Onun üzerinde kısmen lavlarla ara tabakalı, kısmen lavlarla örtülü III. Zaman arazisi bulunur. Bütün bu külteler, III. Zaman sonlarında bir aşınım yüzeyiyle kesilmiştir. Yükseltisinin güneyde 1 000 m kuzeyde 500 - 600 m'de olmasından da anlaşılacağı üzere, aşınım yüzeyi, güney bölümü daha fazla yükselmek suretiyle asimetrik bir görünüm kazanmıştır. Çarpılma ve onu izleyen yükselme sırasında Demirköprü baraj gölü kuzey yakasındaki Çakallar tepesinden başlayıp, Menye köyü üzerinden K. ve ötesindeki Elekçi tepeye kadar uzanan kuzey-batı - güney-doğu veya Sandal köyü güneyi, Fölüz-Seremet köyleri arasındaki gibi, kuzey-doğu - güney-batı yönlü bir takım kırıklar meydana gelmiştir. Bu fay hatlarıyle yakınında, hâlen ilçe topografyasının en göze çarpan unsurlarını teşkil eden volkan konileri meydana gelmiş ve bu konilerin bir kısmından çıkan yeni lavlar etrafa yayılmıştır. Milâd yıllarında Strabon'nun Katakekaumene (yanık diyar) diye tasvir ettiği K. çevresinde, ekserisi tek bir volkanik faaliyetin eseri, irili-ufaklı, bazıları aşındırmanın konilerini bugün zorlukla tanınabilen hilâl şekilli sırtlar hâline getirdiği istirahat devresinden sonra, aynı yerde yeni patlamalarla genç kraterlere kavuşmuş, bir kısmı dün yükselmiş gibi taze olan koniler, bu konilerden akan yaşlı ve genç lav örtüleri, iki safhada meydana gelmişlerdir.

Volkanizma, Alaşehir çöküntü hendeğine paralel yönde seyreden Çakallar - Menye - Kula - Elekçi tepe yarığından lavların IV. Zaman başlarında çıkışıyle kendini göstermiştir. Topografyanın genel eğimine uyarak kuzeye doğru akmış olan fakat nadiren akış izlerine raslanan bu eski lavlar, kısmen vadileri tıkamış ve Emre - Saraçlar - Menye - Sandal arasını, sularını dışarıya akıtamıyan bir kapalı havza durumuna sokmuştur.

Lavların çıkışını daha sonra patlamalı bir volkanizma devresi takip etmiştir. Bu devrede, derinlerden gelen gaz basıncının etkisiyle patlamalar olmuş, yüzeye yakın bir yerde meydana gelen bu patlama noktaları etrafında patlamanın şiddetiyle iri ve köşeli, bazan toz hâline gelmiş veya henüz sertleşmemiş lav parçalarının fırlatılmasıyle oluşan yuvarlak volkan bombaları üst üste yığılmak suretiyle birçok koniler vücut bulmuştur. Piroklastik adını verdiğimiz bu moloz yığıntı konileri, patlamanın sonucu oldukları için, geniş kraterlere sahiptir. Kraterlerin çapı, koni taban çapının yarısı kadardır. Sayıları K. ilçe sınırları içinde elli dördü bulan piroklastik konilerden, Fölüz - Seremet arasındakiler, Saraçlar'ın güneyi ile Menye güney - batısındakiler, ilk şekillerini koruyamamışlardır. Saydığımız dokuz koni dışında kalan kırk beş piroklastik koni ise şekillerini iyi korumuşlardır ki, Karatepeler, Kızıldağ, Hızırilyas tepesi, Ayaş tepe, Elekçi tepeleri bunlar arasındadır.

Uzun bir aradan sonra K. civarında volkanizmanın sonuncu evresi, aş. yu. Milâddan 10 bin yıl önce başlamış, Milâd yıllarında sona ermiştir. Son evrenin özelliği, ilkinin tam aksine, volkanik faaliyetini, patlamalarla başlatıp lav akıntılarıyle son bulmasıdır. Ayrıca gaz patlamaları, birinci evredekine kıyasla daha derinlerde olduğu için son devre konilerinin kraterleri nisbeten küçük, çift kraterlidirler.

İlk evredeki elli dört kratere karşılık son evrede dördü K.'nın kuzey - doğusu; diğer dördü Sandal - Menye arasında

olmak üzere sekiz kraterin meydana gelişi, volkanik faaliyetin hızını kaybettiğini gösterir. Çakallar - K. fayı üzerinde, haşin ve daha dün meydana gelmiş görünümü veren söz konusu konilere, bu halleriyle dikkati çektiklerinden dolayı, halk Devlit veya Divlit adını vermektedir.

Devrenin nihayetlerine doğru bu en yeni konilerin etek ve tabanlarından büyük ölçüde ve çok akıcı lavlar etrafa yayılarak 382 km^2 lik bir alanı işgal etmişlerdir. Kuleleri andıran bu genç lavlar, başlıca iki bölgede toplanmışlardır.

Saraçlar - Menye arasında 14 km^2'lik alanı işgal eden lavlar, topografyanın genel eğimine uyarak kuzeye doğru akmıştır. Emre, Ayvatlar, Sandal doğrultusunda üç dil meydana getiren lav akıntılarının en uzunu 8 km'dir. K. civarındaki lav örtüsü ise 24 km'lik alan kaplar. Âzamî 12 km uzunluğundaki K. lavları, kuzeyde Gediz ırmağının alüvyal tabanına kadar sarkmışlardır. Şehitli köyü güneyinde, sularının sıcaklığı 50 - 55 santigrad arasında değişen Emirler kaplıcası, bu genç volkanik faaliyetlerin sonucudur.

Gediz çöküntü hendeğinden 500 - 600 m daha yüksek, yıllık yağış tutarının (Alaşehir 506.9, K. 624.8 mm) arttığı, buna karşılık sıcaklık derecesinin azaldığı K. platolarında, Alaşehir ovasının narı, inciri, dutu ve pamuğu hemen hemen silinir ve yerini yılda 1 660 ton mahsul alınan bağlara, 1 500 ton üretilen armut bahçelerine bırakır. Sulanabilen kısımlarda, nohut (325 ton), susam (87 ton), biraz da ayçiçeği (50 ton) ziraatı yapılır. Platonun geçirimli zeminlerinde tahıl (buğday üretimi 10 786,, arpa 6 994 ton) başlıca ürün hâline gelir. Plato meralarında 83 bine yakın koyun, meşe ve çamla örtülü kısımlarda da sayıları 53 bini geçen kıl keçisi otlar.

XIV. yüzyıl ortalarında yapılmış eski hamam; XV. yüzyıl sonlarında tamamlanmış Kurşunlu camiinden anlaşılacağı üzere K., oldukça eski bir yerleşme yeridir. Evliyâ Çelebî, K.'nın toprak damlı 1 200 hâneden meydana geldiğini, 200 dükkâniyle on bir ilkokulunun bulunduğunu; kırmızı kilimleriyle çevrede ün saldığını nakleder. Bugün K., da büyük kısmı çift katlı, kiremitli olan 1 790 ev vardır. Yazı bağlarda geçiren kasaba halkı, deri ve kösele, bakır eşya, tuğla yapımı ile uğraşır ve el tezgâhlarında halı dokur. Bir ara K. dokuma fabrikası ve bu fabrikada çalışan işçi ailelerinin İzmir'e gitmesiyle tenhalaşan K. nüfusu, Ankara - İzmir asfaltının etkisiyle yeniden artmaya başlamıştır. (T. Yücel)

KULA, Afrika asıllı ve zeytingiller familyasından bir ağaç. Tohumları yenir, kerestesi demiryollarında, maden ocaklarında ve tersanelerde kullanılır.

KULAĞAKAÇAN (Forficula auricularia), Eklembacaklı hayvanlardan böcekler sınıfının düzkanatlılar takımından bir böcek. Boyu 18 mm kadardır; vücudu ince uzun, başı vücuduna göre daha incedir. Ön kanatları kısa; arka kanatları ise büyük olup enine ve boyuna katlanarak ön kanatların altına yerleşir. Karın kısmının sonunda sert ve sivri bir çift kıskaç bulunur. Kanatsız olan türleri de vardır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan K.'lar, daha ziyade geceleri meydana çıkarlar, hızlı uçar ve kaçarlar. Böcek, tırtıl, salyangoz gibi hayvanlarla beslenirler. Sonbaharda, özellikle meyve ve portakal bahçelerinde görülürler; sebze ve meyvelere, körpe bitkilere, kısa saplı çiçeklere oldukça zararlı olurlar.

KULAK (Auris, Acticum), duyu organlarından biri. K. ses dalgalarını ve bu dalgaların yarattığı uyarmaları alır ve yüksek merkezlere iletir. Ayrıca, denge duygusu ile de ilgili bir organdır.

K., anatomik bakımdan üç kısımda incelenir. Bu üç kısımdan ilk ikisi, yani "dış kulak" ve "orta kulak", ses dalgalarını toplamak ve iletmekle; "iç kulak" denilen üçüncü kısım ise duyu almakla görevlidirler.

Dış Kulak: "K. kepçesi" ve "dış K. yolu" ndan ibarettir.

Kulak kepçesi: Kıkırdak dokusundan yapılmış bir iskeleti olan, huni şeklinde kıvrılmış, birçok girinti ve çıkıntıları olan bir oluşumdur. K. kepçesi, kafatasının iki yanlarında bulunur. Yalnız, alt ucu kıkırdak değildir ve "K. memesi" adı verilir. Büyüklüğü ve şekli, şahıslarda çok değişiklik gösterir.

K. kepçesinde birçok girinti ve çıkıntıların, oluk ve çukurların bulunması, ses dalgalarının toplanması bakımından önemlidir.

Dış Kulak yolu: Erişkin insanlarda üçte biri kıkırdaktan, üçte ikisi kemikten yapılmış olan bu yol, "K. zarı" na kadar uzanır. Ortalama 2.5 - 3 cm kadar uzunluktadır. Ancak bu yol, düz uzanan bir oluşum değildir. İstikameti s harfine benzer bir kıvrılma gösterir. Yolun kıkırdak kısmı yukarıya, öne ve içe doğrudur. Kemik kısım ise aşağıya, arkaya ve içe doğru uzanır. Kıkırdak kısım, gittikçe daralan bir boru gibidir. En dar yeri, iki parçanın birleştiği yerdir. İki kısım istikametinin farklı oluşu dolayısıyle, K. zarını görmek istersek, kepçeyi arkaya ve yukarıya doğru kaldırmak gerekir.

K. kepçesini dıştan saran deri tabakası dış K. yolunu da kaplar. Etrafındaki dokulara sıkıca yapışan deri, incelerek yalnız epidermis tabakası ile K. zarının dış yüzünü de örter. K. yolunu örten deri, bez dokusu ihtiva eder ve salgı yaparak derinin kurumasına mani olur. Yağ bezlerinin salgıları ile ölü epitel hücrelerinin karışmasından da K. kiri meydana gelir.

Kulak zarı (Membrana tympani): Dış K. yolu ile orta K. boşluğu arasında bulunan, oval şekilde, 10 mm uzunlukta ve 8.5 mm genişlikte bir zardır. Dıştan içe, yukardan aşağıya ve arkadan öne eğik olarak durur. Bu durumu dolayısıyle, üst kenar alt kenara nazaran 6 mm kadar daha dışta bulunur.

K. zarının ortası çukurdur. Bu çukurun tepe noktasında, K. kemikçiklerinden çekiç kemiğinin uzantısının alt ucu bulunur. Ayrıca bu uzantı K. zarına yapışık olduğundan, dışardan zara bakıldığında, bir çizgi şeklinde görülür. Zarın üstteki küçük bir kısmı gevşektir. Bu sebeple bu kısma gevşek parça (Pars flaccida) denir. Alttaki kısım, kıkırdak dokudan yapılmış bir halkaya tespit edildiği için gergindir (Pars tensa = gergin parça). Gergin parçanın gevşek parçadan ayrıldığı ve keza dışardan bakıldığı zaman bir çizgi şeklinde görülen hududu, kıkırdak halkanın üst kenarı yapar.

K. zarının dış yüzü derinin epidermis tabakası ile iç kısmı mukoza ile kaplıdır. Bu iki tabaka arasında bağ dokusu bulunur.

Orta Kulak: K.'ın, şakak kemiği içinde bulunan ikinci parçasıdır. Orta K. boşluğu, mastoid mağarası ve mastoid hücreler bu kısımda bulunur. Ayrıca, östaki borusu (Tuba auditiva - Eustachii) orta K. boşluğunu yutağa bağlar.

Orta K. boşluğu (Cavum tympani) dar ve yüksek bir aralıktır. Hacmi 1/2 cm^3 kadardır, altı duvardan meydana gelmiştir.

Dış duvarının büyük kısmı K. zarı ile kapatılmıştır. Bunun dışında, yukarda ve aşağıda kemik oluşumların yaptığı çıkmazlar vardır. Üst çıkmazda çekiç kemiğinin başı ve örs kemiğinin cismi bulunur.

İç duvarı, orta K.'ı iç K.'tan ayıran kemik bölmedir. Üzerinde birtakım girinti ve çıkıntılar bulunur. Bu bölme üzerindeki en çıkıntılı yer ile K. zarının en çökük yeri aynı hizada bulunurlar. Burası, orta K. boşluğunun en dar kısmıdır. Bu çıkıntının arka üst tarafında çukurcuk vardır. Bu çukurcukta, orta K. ile iç K.'ı bağlayan birinci pencere bulunur (vestibuler pencere: fenestra vestibuli). Aynı çıkıntının arka alt tarafında ikinci bir çukur ve onun da içinde bir pencere daha vardır (kohlea penceresi: fenestra cochlea). Bu pencerelerden birincisi üzengi kemiğinin tabanı ile (bu taban yanlışlıkla orta öğretim kitaplarımızda mercimek kemik adı ile tanınır) kapatılmıştır. İkinci pencereyi bir zar örter. Bunlardan başka, bu duvarda kanalların meydana getirdiği çıkıntılar da bulunur.

Üst duvar, orta K. boşluğunu kafatası boşluğundan ayıran ince bir kemik duvardır. Ancak, bu kemikte bazan bulunan delikler vasıtası ile orta K. boşluğu mukozası, kafatası boşluğundaki beyin sert zarı ile temas eder. Bu, orta K. boşluğu iltihaplarının kafatası boşluğuna geçmesi bakımından önemlidir.

Alt duvar, ince bir kemik duvarla kapatılmıştır.

Ön duvarında östaki borusunun başlangıç deliği bulunur. Boşluğun arka duvarında, mastoid mağaranın ağzı ve üzengi kemiğine tutunan kas bulunur.

Kulak kemikçikleri: Bu kemikçiklerden çekiç kemiği (Malleus) en büyük olanıdır. Bir başı, bir gövdesi ve iki de uzantısı vardır. Baş kısmı, örs kemiği ile eklem yapar. Uzantılarından biri, kulak zarına yapışmıştır. Ön uzantısı ise, öne ve aşağıya doğru uzanır.

Örs kemiği (Incus) : bu kemik, iki köklü bir dişi andırır. Bir gövdesi ve iki bacağı vardır. Kemiğin gövdesi, çekiç kemiği ile eklem yapar. Uzun bacağının içe kıvrık ucu da üzengi kemiği ile eklem yapar.

Üzengi kemiği (Stapes): Eğerde bulunan üzengiye benzer. Bir başı, bir kaidesi ve bu iki parçayı bağlayan iki bacağı vardır. Kemiğin baş kısmı, örs kemiğinin uzun bacağı ile eklem yapar. Kaidesi vestibuler pencereyi kapatır.

Çekiç ve örs kemikleri arasındaki eklemde 5°lik dönme hareketi yapılır. Kulak zarına çarpan ses dalgaları zarı içeriye doğru iter. Zara yapışık olan çekiç kemiğinin uzantısı da içe itilir. Bu hareket, çekiç kemiğinin başına etki eder; o da, dışa doğru hareket eder. Başın bu hareketi esnasında, kendisine tutunmuş olan örs kemiğinin gövdesi de dışa çekilir. Örs kemiği cisminin hareketi uzun bacağı etkiler ve içe doğru hareket edince, içe kıvrık ucu da üzengi kemiğinin başına basınç yapar ve onu pencereye doğru iter. Kaide pencereye etki ederek, iç kulakta bulunan sıvıyı titreştirir.

Bu kemikçiklerin hareketini düzenliyen iki kas vardır. Biri kulak zarına etki eder. Kasılınca zarı gerer ve üzengi kemiğinin kaidesini pencereye itmiş olur. Bu kas ile gerginleşen zar, hafif dalgaların etkisine karşı da hassas duruma gelir.

İkinci kas kasılınca, üzengi kemiğinin kaidesini pencereden uzaklaştırarak sıvıya yapılan basıncı azaltır.

Orta K. boşluğunun arka üst tarafında, Antrum denen bir küçük boşluk vardır. Bir delik ile orta K.'a bağlanmıştır. Bu boşluğa birtakım küçük boşluklar açılır. Orta K. iltihapları bu boşluğa geçebilir. Böyle durumlarda bu boşluk, dışardan açılarak cerahat dışarı akıtılır.

Östaki borusu: Orta K. boşluğunun duvarına açılan bir deliği vardır. İkinci delik burun boşluğunun arkasındaki yutak yan duvarına açılır. Bu borunun üçte biri dış kısmı kemik, üçte iki iç kısmı kıkırdaktan yapılmıştır. Genel olarak, boru önden arkaya doğru basıktır. Borunun içini döşeyen mukoza kalın olup gevşek olarak kıkırdağa tutunur ve istirahat anında kıvrımlar yaparak, basık olan boruyu tamamen kapatır. Ancak, boru genişleyince kıvrımlar kaybolur ve tamamen açılır.

Boru, çoğunlukla kapalıdır. Ancak, orta K. boşluğunda basınç azalırsa, zar içe itilir ve ses dalgalarının iletimi bozulur, duyma ağırlaşır. Buradaki sinirler, zarın içe çökmesinden doğan uyarmayı alırlar. Bu uyarmanın etkisi ile tükürük salgısı artar ve artan bu tükürük salgısı yutulur. Yutma işi esnasında östaki borusunun yutak tarafındaki ağzı açılır ve hava orta K.'a geçer. Basınç artınca zar düzelir ve duyma normale döner. Otobüslerle ve uçaklarla yapılan seyahatlerde verilen şeker veya cikletler tükürük salgısını arttırmak ve yutkunmayı sağlamak içindir. Bu sebeple kullanılması gerekir.

İç kulak: Şakak kemiğinin piramit parçası içinde bulunur. Bu kısım, gerek işitme ve gerekse denge sistemleri ile ilgilidir. İç K.'ın yapısı da özellik gösterir. Burada dolambaçlı birtakım yollardan ve yolları bağlayan birtakım boşluklardan ibaret kemikten ve zardan yapılmış kısımlar vardır. Bunlara kemik ve zar labirent adı verilir.

Zar labirent, kemik labirentin içindedir. Ancak, kemik kısmı daha geniş olduğu için aralarında boşluk bulunur. Bu boşluk perilimfa adı verilen bir sıvı ile doludur.

Kemik labirent üç kısım gösterir. Bu kısımlar vestibulum, yarım daire kanalları ve kohlea'dır.

Vestibulum, oval şekilde bir boşluktur. Önden kohlea, arkadan yarım daire kanalları ile bağlantılıdır. Boşlukta denge ile ilgili iki oluşum bulunur: Utrikulus ve Sacculus.

Yarım daire kanalları üç tanedir. Duruş yönlerine göre ön, arka ve dış kanallar. Bu kanallar, vestibuluma açılırlar. Kanalların birer ucu düz, diğer uçları geniştir. Bu geniş kısma "kemik ampul" adı verilir.

Kohlea: Şekli salyangoz kabuğuna benzer. Bir kaidesi ve bir de tepesi vardır. Koni şeklindeki bir eksenin etrafında, spiral şeklinde kıvrılmış bir kanal bulunur. Bu kanalı, kısmen bir kemik parça ikiye ayırır. Bu ayrılan kısımlardan üstteki vestibuluma açılır. Alttaki kısım ise orta K.'a bir pencere ile bağlıdır. Kanalı bölen kemik parça, kanalın duvarına kadar uzanmaz. Aradaki boşluğu bir zar tamamlar. Bu zarın üzerinde işitme organı (Corti) bulunur.

Zar labirent: Kemik labirentin içindedir ve onun şekline uygundur. Fonksiyon bakımından en önemli kısımdır. İçinde, endolimfa adı verilen bir sıvı bulunur.

Kemik yarım daire kanalları içinde bulunan zar labirent parçası dar olup kanalın beşte birini işgal eder. Denge ile ilgili özel hücreler zar borunun ampul parçasında bulunur. Bu hücreler vücudun ve başın herhangi bir yönde durumunu değiştirmesi ile doğan denge değişikliğini tespit eder ve durumla ilgili kaslar harekete getirilir, kas tonusu ayarlanır ve denge tekrar düzenlenir.

Kemik labirentin vestibulum parçasında bulunan zar labirent parçalarından biri utrikulus'tur. Oval biçimde bir kesedir. Burada da denge ile ilgili özel hücreler vardır.

Sakkulus: Denge ile ilgili üçüncü oluşum olup vestibulumda bulunur. Dengeyi bozan vücudun ve kafanın durum değişikliği bu organlar tarafından alınır.

Kohlea kanalı: Zar labirentin işitme duyusu ile ilgili olan kısmıdır. Kanal kemik labirentin spiral kanalına uygundur ve spiral kanalın üst kısmında bulunur. Kohlea kanalı, kesitte üçgen şekline benzer; tabanı, spiral kanalın üst ve alt parçalarını ayıran zarın üzerine oturur. Burada, işitme organı (Corti) bulunur.

Sesin nakli: K. sayvanı tarafından toplanan ses dalgaları, K. yolunu geçerek K. zarına gelir. Zarın ses dalgaları ile içe itilmesi, K. kemikçiklerini etkiler. Daha yukarda anlatıldığı gibi kemikçikler, titreşimleri vestibuler pencereye iletirler. Vestibuler pencerede, ses dalgaları, spiral kanalın vestibuler parçasına (üst parça) ulaşır. Bu ses dalgaları ile bu kısımdaki perilimfa denen sıvı titreşir. Spiral kanalın tepesinde bulunan delik vasıtasıyle sıvının titreşimi kanalın alt parçasındaki sıvıya geçer. Sıvıdaki titreşimler işitme organının tabanındaki zarı etkileyerek organın, duyuyu alması sağlanmış olur. Alınan duyular, işitme siniri ile beyne götürülür.

Kulak hastalıkları :

Hemetome: K. kepçesinin derisi altında, kan veya kan sıvısı dediğimiz serum toplanmasının meydana getirdiği şişliktir. K. kepçesi üzerine sert vurmalar, sürtünmeler, şiddetle K. kepçesini çekme sonucu meydana gelir. Özellikle boksörlerde, pehlivanlarda görülür. Tedavisi, toplanan sıvıyı boşaltmaktan ibarettir. İyi tedavi edilmemiş olaylarda, K. kepçesi sertleşir ve şekil bozukluğu meydana gelir.

Donma: Özellikle kuzey memleketlerinin insanlarında görülür. Soğuk etkisi ile K. kepçesinin derisinde, içinde sıvı bulunan kabarcıkların varlığı ile tanınır.

Yanma: Fizik, kimyevî ve termik etkilerle K. kepçesi derisi üzerinde meydana gelen ağrılı, içi sıvı dolu kabarcıklarla tanınır. Yanığın derecesine göre içi sıvı dolu kabarcıklar görülür veya görülmeyebilir.

Perikondrit: K. kepçesinde herhangi bir sebeple meydana gelen iltihaplı bir hastalıktır. Ağrılıdır. K. kepçesinde lokal ısı artması vardır.

Kulak kiri (Buchon - Earwax): Dış K. yolundaki serümen bezlerinin, dış K. yolu kanalı içine akıttıkları sarı, sarı - siyah renkte kıvamlı, bazen sert bir maddedir. İletim tipinde işitme bozukluğu yapar, hafif sesler iyi anlaşılmaz.

Kulak yabancı cisimleri: Dış K. yolunda bulunan hayvânî, nebâtî, madenî, veya diğer maddeler. Bu cisimler ya kendi kendilerine girer veya bilerek yahut bilmeyerek şahıslar tarafından dış K. yoluna sokulur. Hekime başvurmalıdır.

Dış Kulak yolu iltihabı (Otitis externa): Dış K. yolu derisinin ânî veya zamanla ve çeşitli sebeplerle meydana gelmiş iltihabıdır.

Kulak zarı delinmeleri: K. kepçesi üzerine tokatla vurma, dış K. yoluna sert cisim sokma, kuvvetli yapılan burun temizlikleri ve orta K.'taki iltihaplı olaylar sonucu K. zarının muhtelif yerlerinden delinmesidir. Bu gibi hallerde K.'a dışarıdan bir ilâç damlatılmamalıdır.

Dış ve orta kulağın iyi tabiatlı urları: Özellikle çocuklarda fazla görülen damardan zengin tümörlere anjiom (angioma), yağ bezlerinden meydana gelenlere kist (cyst), sert yapıda olanlara fibrom (fibroma), yumuşakça olanlara papillom (papilloma), siyah renkte yumuşakça olanlara melanom (melanoma), kemik gibi sert olanlara ekzostos (exostosis), orta K. boşluğu içindeki damardan zengin ura glousus jufgulara denmektedir. Kanser (carcinoma), sarkom (sarcoma) kötü tabiatlı urlardır.

Tuba nezlesi (acute salpingitis, otitis catarrhalis acuta): Akut burun arkası iltihaplarında, allerjik burun iltihaplarında ve sinüzitte, K. uğultusu ve işitme güçlüğü ile kendini belli eder. Uzun süre devam eden hastalık müzminleşir (chronic salpingitis, otitis catarrhalis chronica). Orta K. boşluğunda su gibi veya daha koyu sıvı birikmesine otitis media serosa (secretory otitis media) denir.

Orta Kulak iltihapları, Akut (acute) gelip geçici olanlar: Akut orta K. iltihaplarının en çok görülen şekilleri :

1 — Acute viral otitis media,

2 — Acute suppurative otitis media,

3 — Acute necrotizing otitis mediadır.

Hepsi de, mikroplarla meydana gelirler. K. ağrısı, ateş ve işitme bozukluğu görülür. K. zarını da bozarlar. Tedavileri, tıbbî veya duruma göre cerrahîdir.

Kronik (Chronic) kalıcı olanlar. Orta K.'ın kronik iltihapları, hayat için zararlı ve zararsız olmak üzere iki gruba ayrılır. En tehlikelisi, kolesteatom (cholesteatoma) denilen, dış K. yolu derisinin ölmüş hücrelerinin birikmesinden meydana gelen iltihaptır. K.'ta devamlı ve kokulu akıntı mevcuttur. Zaman zaman, baş ağrıları olabilir. İletim tipinde işitme bozukluğu vardır. Tedavisi ameliyattır.

İç Kulak iltihapları (Labyrinthitis): 1. Sınırlı (circunuscribad), 2. Yaygın seröz (diffuse serous), 3. Yaygın cerahatli (diffuse suppuretiva).

Orta K. iltihaplarının iç K.'a yayılması ile meydana gelir. Özellikle baş ve vücut hareketleri ile artan baş dönmesi, bulantı, kusma ve hasta K. tarafında, göz kürelerinde sıçrama tarzında hareketler görülür. Bu göz hareketleri yön değiştirebilir. İşitme bozukluğu cerahatli iç K. iltihaplarında hastalıktan sonra düzelmez.

Kulak kemiği iltihapları, Akut (acute), kronik (Chronic) mastoiditis: Orta K. iltihaplarının daha derinlere doğru ilerlemesi sonucu, K. arkası kemiğinin (mastoid) iltihabıdır. Devamlı ve şiddetli K. ağrısı, K. kepçesinde öne ve aşağıya itilme, işitme bozukluğu, ateş mevcuttur. Tedavi ameliyatla olur.

Kulağın iltihaplı olmayan hastalıkları otoskleroz (otosclerosis): Yeni kemik teşekkülü ile karakterize, iç K. dediğimiz labirent kapsülün hastalığıdır. Otoslerotik kemik teşekkülünün sebebi bilinmemektedir. Hastalık siyah ırkta çok az, beyazlarda özellikle kadınlarda fazla görülür. Hastalık gençlik çağında başlar, fakat kendini orta yaşlarda hissettirir. Özellikle alçak tonlu (pes) sesleri anlamakta güçlük çekilir. Tedavisi cerrahî olmakla beraber, sonuç iyi değildir. İşitme aygıtlarından yararlanmak uygundur.

Kulak çınlaması (Tinnitus): Zaman zaman veya devamlı olarak, tiz seslerin hissedilmesidir. Sebebi çok yönlüdür.

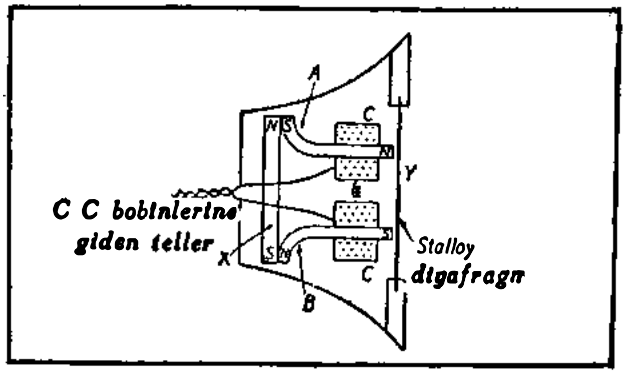
Meniere hastalığı (idiopathic labyrinthine hydrops); 1848 de Prosper Meniere tarafından tarif edilen bu hastalık, K.'ta dolgunluk, uğultu, baş dönmesi, bulantı veya kusma ile karışıktır. Her iki cinsiyette de görülüş oranı aynıdır. Bazen kısa süre, bazen uzun süre devam eder. Yatak istirahati, tedavisinin başında gelir.

Sağırlık: Bir veya iki K.'ın tam işitme kaybıdır. İletim sağırlığı (Conduction deafuess), dış K. yolu, K. zarı, orta K. ve östaki borusu hastalıklarında görülen sağırlık şeklidir. Genellikle, kalın sesler anlaşılmaz. Sinir sağırlığı (Perceptive deafnes), buna alıcı sistem sağırlığı da denir. İç K.'ın yapısını teşkil eden salyangoz (Cohlea) veya işitme siniri hastalıklarında görülür. İnce sesler anlaşılmaz. (T. Vardar)

KULAK (Fr. oreille musicale), musikide, insanın sesleri ayırma duygusu. "K.'ı olmak", musikide kullanılan sesleri kolayca ayırabilmek demektir. Bu husus, müzisyen olmak için birinci şarttır. Musiki hâfızası, bir parçayı ezberliyebilmek kabiliyeti için de "K.'ı olmak" tâbiri kullanılmaktadır. (Y. Ö.)

KULAKLI TARLA KUŞU : bk. **TARLA KUŞU.**

KULAKLIK (Fr. écouteur; İng. telephone carpiece, telephone, recciver, car-phone), telefonun iki önemli kısmından biri. Basit bir telefon sistemi iki temel parçadan oluşmuştur: 1. Mikrofon veya verici. 2. K. veya alıcı. Mikrofon ses enerjisini elektrik enerjisine çevirir ve bu enerji telefon

KULAKLIK : telefon kulaklığı

hattı ile alıcıya ulaşır. K. ise, tersine olarak, elektrik enerjisini (elektrik titreşimlerini) tekrar ses titreşimlerine çevirir (bk. TELEFON). Bir K.'ta, kutupları üzerinde küçük bobinler bulunan bir U daimî mıknatısı ile bu mıknatıs tarafından çekilebilen bir diyafram vardır. Birbirleriyle seri bağlı olan bu küçük elektromıknatıslar telefon hatına bağlıdırlar (bk. MİKROFON) (şekil 1). Diyafram, küçük bobinlerden geçen alternatif akımın frekansına eşit bir hızla ileri ve geri hareket ederek titreşir ve bu titreşimlerle havada titreşime koyulur.

KULAN (Kırgızca), Kırgız steplerinde yaşayan bir yaban eşeği. Bunun kiang (Tibetçe) adını taşıyan Equus hemionus'un bir çeşidi olduğu sanılıyor.

KULELİ LİSESİ, İstanbul Boğazının Anadolu yakasında Çengelköy - Vaniköy arasında bulunan Harp Okulunun en büyük öğrenci kaynağı olan askerî lisenin adı.

II. Mahmud zamanında bugünkü lise binasının olduğu yer, iki Rum'dan satın alınmış ve burada ilk defa 1828'de, tek katlı bir suvari kışlası yapılmıştır. Dokuz yıl kışla, 1837-1839 yılları arasında da karantina ve tahaffuzhane olarak kullanılan bina, 1839'da tekrar suvari alayına devredilmiştir. Bina, Abdülmecid zamanında 1798 kese akçe sarfedilerek tamir edilmiş, 1843'te tamamen yanmıştır. 1845'te birinci katı kârgir, ikinci katı ahşab olmak üzere iki katlı ve kuleli yeni bir bina yapılmış ve adına da "Kuleli Kışlası" denmiştir. Abdülmecid ayrıca bir manej, bir hastahane ekiyle kışla sitesini genişletmiştir.

Kışla, 1853-1856 Kırım Harbi müttefiklerimiz olan İngiliz ve Fransızlara devredilmiştir. Onlar binayı kışla ve hastahane olarak kullanmışlardır. Kışla 1859'da ikinci defa yanınca Abdülaziz binayı yeniden yaptırmıştır (1863). İki katlı olan bu yeni binanın ana duvarları kârgir, bölmeleri, tavanları, tabanları ahşaptı. İşleme san'atı Rokoko idi. 1863 - 1876 arasında kışla olarak kullanılan bina, 1876'da liseye devredilmiştir. Vehib Paşa'nın okul komutanlığı zamanında, kuzeyde kulenin dışında kalan kısım, bir milyon lira sarfedilerek eklenmiştir; son defa yeniden onarılarak betonarme hâle getirilmiş ve binaya yeniden kuleler eklenmiştir.

Evliyâ Çelebî, "Kuleli" adını kullandığına göre, bu çevrede XVII. yüzyılda kuleli bir binanın mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bugünkü Rasathanenin bulunduğu yerde de Bizanslılar zamanında bir manastır vardı. Kanunî'nin yaptırdığı kasa kuleli idi. Şimdiki yukarı okulun Boğaz tarafında yüksek bir kule vardı. Bunlara bakarak Abdülmecid de kışlayı kuleli yaptırmıştı. Ama bugünkü Kuleli'nin adını bu binaların hangisinden aldığı bilinmemektedir. Muhakkak olan, bu tarihî gelişimin sonunda "Kuleli" adı, Askerî Lisenin adına da alem olmuştur.

Bugünkü Kuleli Lisesinin çekirdeği, Maçka kışlasında açılan Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiyye-i Şâhâne'dir. 1845'te Harbiye öğrencileri ciddî bir imtihandan geçirildi. İmtihanda üstün başarı gösterenler Mekteb-i Ulum-ı Harbiye öğrencileri, orta başarı gösterenler de Mekteb-i Fünun-ı İdadiye öğrencileri olarak kabul edildiler. Harbiye öğrencileri Taksim'deki topçu birlikleri hastahanesine taşınarak, idadî öğrencileri yine Maçka Kışlasında kalacaktı. Fakat her iki binada da onarım gerektiğinden, birbirinden ayrılmış olan iki okul beraberce Dolmabahçe Sarayındaki Çinili Köşke taşındılar. 1846'da iki binanın da onarım ve değişikliği bitince Harbiye Taksim'e, İdadî de Maçkaya taşındı. İdâdî 24 Şevval 1846 - 1262'de Cumartesi günü padişah tarafından eğitim ve öğretime resmen açıldı. Kırım Harbi sebebiyle binanın Fransızlara verilmesi üzerine Üsküdar'da eski bir okul binasına taşınan (1855) okul, iki yıl burada kaldıktan sonra tekrar Maçka'ya nakledildi (1857). 1868'de kara, deniz, tıbbiye ve idadîleri Galatasaray'da birleştirildi. Ve 1876'ya kadar bu şekilde öğretime devam edildi. Fakat 1876'da Harbiye Kuleli Kışlasına taşınan ve "Kuleli" adını alan okul, sırasiyle, 1878'e kadar bu binada, Osmanlı-Rus harbleri sebebiyle Pangaltı'daki Harbiye binasında, 1879'da tekrar Kuleli'de, 1912 - 1913 Balkan Harbi esnasında Beylerbeyi Sarayında, 1913 - 1919 arasında tekrar Kuleli'de, İkinci Dünya Harbi boyunca (1941 - 1947) Konya'da öğretimine devam etti. 1947'den beri bugünkü binasındadır.

1845 - 1868 arasında beş sınıf olan okulda şu dersler okutuluyordu: I. sınıfta imlâ, rika, sülüs, çizgi ve kıraat; II. sınıfta avamil, sarf, nahiv, hüsn-ü hat ve resim; III. sınıfta vaz-ı beyan, mantık, kavaid-i Farisî, Tuhfe-i Vehbî, hüsn-ü hat, imlâ, Fransızca ve resim; IV. sınıfta, İlm-i hesap, coğrafya, Baharistan, Arapça, Farsça, Fransızca, imlâ ve resim; V. sınıfta: Usul-i hendese, hendese ameliyatı, müsellesat-ı küreviye ve müsteviye, cebr-i âdî, coğrafya, tarih, Arapça, Farsça, Fransızca, kitabet, menazır, imlâ ve resim. Ayrıca her sınıfta din dersleri, 1868'den 1882'ye kadar üç sınıfa indirilmiş olan Kuleli'nin, I. sınıfında, İlm-i hesap, coğrafya, Kavaid-i Osmaniye, Kavaid-i Fârisîye, Gülistan, Fransızca, imlâ, resim ve jimnastik; II. sınıfında, cebr-i âdî, ilm-i hesap, coğrafya, Osmanlı tarihi, Baharistan, kitabet, Fransızca, resim ve jimnastik, III. sınıfında, usûl-i hendese, cebr-i âdî, kitabet, kozmografya, Fransızca, resim ve jimnastik; ayrıca her sınıfta din dersleri okutulurdu.

İdadî, ilk açıldığı zaman okula "kadıların, ulemanın, müderrislerin, şeyhlerin, vükelânın, vüzeranın, âyân ve eşrafın ve sülâle-i tâhireden olanların çocuklarının" alınması düşünülmüştü. Daha sonra, aslı nesli, soyu sopu belli, ruhen asil, güçlü kuvvetli, zeki ve kabiliyetli, mütenasip vücutlu, halk çocuklarının da alınmasına karar verilmiştir. Bu karar üzerine halktan pek çok kimse çocuklarını askerî liseye vermeye başlamıştır. 1850'den itibaren öğrenci kabulleri belli zamana inhisar ettirilmiş ve okula 12 - 17 yaş arasındaki çocuklardan, zeki, kabiliyetli, sıhhatli olanların imtihan edilerek alınması gibi esaslar kabul edilmiştir. Bu esaslar 1875 - 1876 ders yılı başında bugünkü kayıt - kabul şartlarına çok yakın bir şekilde yeniden değiştirilmiştir.

Okulda, 1845 - 1872 tarihleri arasında imtihanlar, genel olarak sözlü yapılıyordu. 1872'den sonra bütün sınıflarda, sene içinde iki yazılı, bir sözlü imtihan sistemi kabul edildi. Son sınıfta ise öğrenci ayrıca sözlü bitirme imtihanına girerdi. Bu usul, bazı değişmelere rağmen 1930'a kadar devam etmiştir. 1930'da bitirme imtihanlarından başka bir de bakalorya imtihanı kabul edildi. Bakalorya imtihanı 1936'da "olgunluk" imtihanına çevrildi. 1968 - 1969 öğretim yılında da eski imtihan ve not yöntemi devam etmiştir. Yalnız bir fark vardır, olgunluk kaldırılmış, öğretim sömestr tatili ile ikiye ayrılarak millî eğitimdeki yöntem kabul edilmiştir. Askerî okulların ruhu, çevre öğretmen ve idareci ruhunun toplamından meydana gelir. Özellikle öğretmen ve idareci ruhu, ne kadar ulvî, ne kadar bilgili, kültürlü, vatanperver ve milliyetperver olursa, okulların ruhu da o kadar ideal bir ruh olur.

Büyük komutanların, devlet adamlarının yetiştiği, şerefli bir geçmişe sahip olan. K. A. L., kuvvetli bir öğretim ve idareci kadrosunun elinde bu ruhla her yıl yüzlerce vatanperver, bilgili genç yetiştirmekte ve üzerine aldığı vazifeyi heyecanla yapmaktadır. (T. Ünal)

KULELİ VAK'ASI, Osmanlı târihinde "Kuleli Vakası" diye adlandırılan olay. 1859 Eylülünde meydana çıkarılan ve Sultan Abdülmecid'i ortadan kaldırarak şeriat ilkelerine uygun bir hükûmet kurmak amacını güden gerici bir harekettir. Bu olayın parlamentoya dayanan meşrutî bir hükûmet kurmayı amaç edindiği yolunda bazı söylentiler çıkarılmış ve batılı yazarlardan Engelhardt ile Vambéry de olayı böyle göstermek istemişlerse de, hiçbir inandırıcı belge verememişlerdir (Bk. Uluğ İğdemir, *Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma,* 1937).

Olay, ilk defa 24 Safer 1276 tarihli "Cerîde-i Havâdis" te çıkan bir hükûmet bildirisi ile kamuoyuna duyurulmuştur. Bu bildiride "Düzeni bozmak amacıyle bazı akılsızların bir dernek kurdukları haber alınarak kırk kadarının tutuklandığı ve Kuleli Kışlasına konulduğu, devlet büyüklerinden kurulu bir komisyonun ilk soruşturmayı yapmakta olduğu, yargılanma sonucunun ayrıca bildirileceği" yazılmaktadır. Yargılanma sonucu ise 21 Rebîülâhır 1276 tarihli "Cerîde-i Havâdis" ile 2 Cemaziülevvel 1276 tarihli "Takvim-i Vekayi" de yine resmî bir bildiri ile kamuoyuna açıklanmıştır.

Gerek adı geçen bildirilere ve gerekse Başbakanlık Arşivinde bulunan mahkeme kararlarına göre, olayı şöylece özetlemek mümkündür: Sultan Abdülmecid'i ortadan kaldırmak ve şeriat ilkelerine göre bir hükûmet meydana getirmek amacı ile kurulan derneğin başı, İstanbul'da Beyazıt Medresesinde oturan ve rüya çözmek, şuna buna ders vermekle geçinen kırk altı yaşlarında Süleymaniyeli Şeyh Ahmet'tir. Derneğin öteki nüfuzlu üyeleri: Ferik Hüseyin Dâim Paşa, Türkçeyi doğru dürüst bilmeyen Arnavut Caferdem Paşa, Tophane kâtiplerinden Ârif Bey, Binbaşı Râsim, Hezargratlı Şeyh Feyzullah ve Kütahyalı Şeyh İsmail'dir. Kırk beş - elli kişiden oluştuğu anlaşılan derneğin öteki üyeleri de, bazı şeyh ve hocalarla medrese öğrencileri ve halktan kişilerdir. Ancak yargılama sırasında Şeyh Feyzullah'ın bin, Şeyh İsmail'in de altı bin müridi ile yardımda bulunacaklarını Şeyh Ahmed'e vadetmiş oldukları anlaşıldığına göre, eyleme geçilince, oldukça önemli bir kalabalığın toplanacağını kabul etmek gerekir.

Derneğe girenlerden Arapça olarak "Süleymaniyeli Şeyh Ahmed ile aramdaki sözleşmeyi kabul ettim. Ben söz vermiş bir fedaîyim" cümlesi yazılı bir taahhütname alınmıştır.

Derneğin kuruluşunu ve amacını hükûmete Mirliva (Tuğgeneral) Hasan Paşa haber vermiştir. Dernek üyelerinden Tophane muzika başçavuşu Erzurumlu Mehmet, Kolağası Hasan Ağa'ya bundan bahs etmiş, o da Hasan Paşa'ya haber vermiştir. Derneğin sözü geçen üyelerinden ve bir çeşit genel sekreter durumunda olan Ârif Bey'in de, derneğe sokmak amacı ile, Hasan Paşa'ya açıldığı, Hasan Paşa'nın olumlu görünerek kendisinden bilgi aldığı da yargılama sırasında meydana çıkmıştır.

Dernek üyelerinden önemli bir çoğunluk, 1276 Saferinin 17 nci Perşembe günü Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camiinde toplandıkları bir sırada yakalanmışlardır. Bu toplantıyı Hasan Paşa'nın düzenlediği, yine yargılama sırasında ortaya çıkmıştır. Tutuklular Çengelköy'deki Kuleli Kışlasına götürülerek burada sorguları ve yargılanmaları yapılmıştır. Tutuklular kışlaya götürülürken, Caferdem Paşa kendisini denize atarak boğulmuştur. Mahkemenin kâtipliğini Mithat Efendi (Mithat Paşa) yapmıştır. Dernek üyelerinden beşi birinci derecede suçlu görülerek idama mahkûm edilmişlerse de, Abdülmecid bunlardan Ârif Beyle Binbaşı Râsim Bey'in cezalarını müebbet küreğe çevirmiş, ötekilerini onaylamıştır. Bu sırada Âli Paşa sadaretten çekilmiş, yerine gelen Kıbrıslı Mehmet Paşa, Şeyh Ahmet ile Hüseyin Dâim Paşa'nın da cezalarının indirilmesini Padişah'a arz ettiğinden, bu istek kabul edilerek her ikisinin cezası kalebentliğe çevrilmiştir. Şeyh Ahmet ile Ârif Bey Magosa'da, Hüseyin Dâim Paşa ile Râsim Bey Akkâ'da kalebent edilmişler, öteki suçlular çeşitli adalara ve bazıları da memleketlerine sürülmüşlerdir.

K. V.'nın meydana çıktığı tarihlerde İstanbul'da Fransa Büyükelçiliğinde görevli olduğu anlaşılan Alex. Bonneau, 1859-1860 Türkiye olayları hakkında *"Annuaire Encyclopédique"* de yazdığı yazıda, hareketin, İngiltere'de olduğu gibi parlamentoya dayanan bir hükûmet kurma amacını güttüğüne dair söylentiler çıkmışsa da bunun doğru olmadığını, tersine, olayın gerici bir karakter taşıdığını yazar (Bk. *Annuaire Encyclopédique).* Buna rağmen, Engelhardt ve Vambéry'nin yazdıklarını bazı Türk yazarları incelemeden aldıkları için bu zan, İğdemir'in incelemesine kadar bir gerçek gibi kabul edilmiştir. Halbuki gerek dernek üyelerinin kişilikleri, gerekse yargı esnasında sanıkların ifadeleri olayın, Tanzimat ve Islahat fermanları ile getirilen yeni düzeni ve hele Hıristiyan halka tanınan bazı hakları şeriata aykırı bulan birtakım yobazların eseri olduğunda kuşku bırakmamaktadır. Padişah Abdülmecid'in aşırı israfı ve devletin içine düştüğü malî sıkıntıların halkta uyandırdığı tepkinin de böyle bir olayda müessir olacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Sanıklar, Pâdişahı ortadan kaldırarak, şeriat ilkelerine uygun bir hükümet kurmayı tasarladıklarını yargı esnasında itiraf etmişlerdir. Örneğin, Şeyh Ahmed, Tanzimat ve Islahat fermanları ile Hıristiyanlara Müslümanlarla eşit hakların tanınmasını şeriata aykırı bulduğunu; Hüseyin Dâim Paşa, şeriat kanunlarının uygulanması ve işlerin düzeltilmesi için Şeyh Ahmed'in kendisine bu derneğe girmeği teklif ettiğini; Harputlu Bekir, derneğin "Şeriatı Koruma" adını taşıdığını, Sinekli Medresesi öğrencilerinden Mehmed, Şeyh Ahmed'in "şeriatı yerine getirmek için halkı toplayıp, Şeyh Şâmil gibi bir cemiyet kurmak" istediğini, Çerkes Şuayip, "bundan dört ay önce, Şeyh Ahmed'in, medresesindeki odasında "İstanbul Hıristiyanları Fransa ve yabancı devletlerle beraber olduklarından bahisle hazır olmalarını" söylediğini yargı sırasında ifade ettiklerine göre, hareketin "şeriat ilkelerini uygulamak" amacını güttüğünü açıkça ortaya koymaktadır. (U. İğdemir)

KULEYA (Ar. el - Golea, kale), Cezayir'de bir vaha ve istihkâmlı köy (ksar). Tademait platosunun kuzey kenarında

ve Büyük Batı Ergi (Erg veya Areg, özel olarak Büyük Sahra'nın kuzey kısmındaki kumullu kum çöllerine denir)'nin kumullu kenarında bulunur. Uargla'nın 350 km kadar güney-batısında, Cezayir şehrinden Tamanrasset'e götüren ve şimdi Tamanrasset'e kadar asfaltlanmış olan kuzey-güney yolunun üzerinde denizden yüksekliği 377 m dir. Nüfusu 10 600 (1960) dür.

KULİKOVO SAVAŞI, Moskova prensi Dimitriy Donskoy'un komutası altında Ruslarla Moğollar arasında 8 Eylül 1380'de Don ırmağı boyunda Kulikov Pole mevkiinde yapılan bir savaş. Bu savaşta Ruslar Moğolları yenmişlerse de, bu savaş Rusya'da Moğolların egemenliği bakımından büyük bir değişiklik yapmamıştır.

KULİS (Fr. coulisse, İng. slide, Alm. Zustange), trombon (b. bk.) un hareket ettirilerek sesi yükseltip alçaltan kısmı.

KULOĞLU, XVII. yüzyıl Türk şairlerinden biri. Hece vezni ile, sazşairleri tarzında yazdığı manzumeleriyle ün kazanmıştır. Doğduğu yer ve tarih, ölüm yılı kesinlikle bilinemiyorsa da, bu yüzyılın devlet adamlarından Üveys Paşa'nın oğlu olduğu, babası gibi kendisinin de önemli memurluklarda bulunduğu için hayatı hakkında oldukça bilgiye sahibiz. Asıl adı Mehmed olan K., babasından kalan servet sayesinde bolluk içinde yaşamış, Aydın Muhassıllığı'nda bulunmuş, 1606'da, I. Ahmed zamanında Celâlî isyanları sırasında vezirlik rütbesiyle birlikte serdarlık görevi verilmiş ise de, Aydın Güzelhisarı'ndaki sarayından ayrılmamıştır. IV. Murad hakkındaki ve ince duygularını aksettiren *Ağıt*'ından, H. 1049 (1640)'da hayatta bulunduğu anlaşılmaktadır.

XVII. yüzyıl ortalarında yaşayan, IV. Mehmed'in tahta geçtiği sıralarda Girit'de Hüseyin Paşa'nın yanında bulunan bir başka Kul Mehmed'in bulunmasına, bizim Üveys Paşazade Kul Mehmed'in bununla karıştırıldığına dikkati çeken F. Köprülü, şiirlerinin farklı olduğunu kaydetmiştir; Kul Mehmed'in şiirlerinde aşk ve kahramanlık hisleri, tabiat güzellikleri, ötekinin manzumelerinde tasavvufî fikirler ele alındığından ayırdedilebileceği düşüncesindedir. Üveys Paşazade Kul Mehmed, devrinin edebî geleneğine uyarak, halş sınıfından olmadığı halde IV. Murad, Kırım Hanı IV. Mehmed (Kâmilî) gibi, *koşma, türkü* ve *semâ*'iler yazmış ve kişiliğini aruzla değil, sazşairleri tarzındaki bu eserleriyle kazanmıştır. Çağdaşlarından Kâtibî'nin bir beytinden Kayıkçı Kul Mustafa, Gedâ'î ile arkadaşlığı anlaşılan K.'nun, bunlardan başka Âşık, Gevherî, Karaca Oğlan v. b. ile kafiye bakımından aynı şiirlerinin bulunması, onun sazşairleri ile ilgisini, aynı zamanda kazandığı ünü göstermektedir. Âşık Ömer'in, *Şâir-Nâme*'sinde dediği gibi, *Koloğlu'nun belli nâm-ü nişânı...* (F. A. Tansel).

KULOĞULLARI, Türk yönetimi devrinde XVI-XIX. yüzyıllarda Cezayir'de Türk baba ve yerli (Arap veya Berberî) anadan doğmuş olanlara verilen ad. Bunlar, ayrı bir ocak teşkil ederler ve Türk aslından gelen yeniçeriler ve levendlerden daha itibarsız, fakat yerli gönüllü kuvvetlerden daha itibarlı bir askerî kuvvet meydana getirirlerdi. Babaları özellikle Anadolu'dan gelen Türkler olan Cezayir yeniçerileri idi. K.'nın da yeniçeriler gibi kışlaları vardı ve her odada üç nefer yatardı. (Y. Ö.)

KULP, Diyarbakır iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1601 km², nüfusu 35 761 (1970), nüfus yoğunluğu 22 dir. Nüfusun % 85 i köylerde oturur. Merkez bucağından başka üç bucağı (Ağaçlı, Akçasır, Hamzalı), 44 köyü vardır. İlçe merkezinin nüfusu 6 346 (1970)'dır. K., ilin kuzey bölümündedir. Kuzeyinde Muş ve Bingöl, doğusunda Siirt illeri arazisinin bölümleri vardır. Batısında Diyarbakır'ın Lice, güneyinde Silvan ilçeleri bulunmaktadır.

İlçe arazisi yüksek ve dağlıktır. Muş ve Genç güneyindeki dağların (2 500 - 2 700 m) güneye uzanan bölümleri, buradaki dağlık yerleri teşkil eder. Bu dağlar, Batman suyunun kaynak kollarından olan Kulp çayı ve kollarıyle derin bir şekilde yarılmış, arazi çok inişli çıkışlı, kimi yerinde sarp bir biçim almıştır. Yüksekliği çok yerde 1 000 m yi geçen ilçe arazisinde ova özelliği gösteren yer yoktur. Bu dağlık yerlerin çeşitli arazi yapıları vardır. Çoğu kıvrımlı ve kırıklı bir yapı gösteren bu dağlarda, temelde paleozoik metamorfik oluşuklar geniş yer tutar. Bunlar arasına iç püskürükler yer yer girmiştir. Ayrıca, genç kıvrılmalara uğramış üst kretase tabakalarıyle Miosen Devri deniz tortul tabakaları önemli yer tutmuşlardır.

İlçe toprakları, Güneydoğu Anadolu ile Doğu Anadolu iklim bölgelerinin biribirine yaklaştığı yerlerin iklim özelliğini gösterir. Burada yağışlar bol ve daha çok kar şeklindedir. Yazlar sıcak geçer, kışlar uzunca ve sert olur. İlçenin güney taraflarında kışlar daha az sert geçer. Burası Güneydoğu Anadolu iklimini andırır. İlçede yıllık yağış 800 mm yi geçer. Kış ayları boyunca kar ile kapanan yollarda gidiş-geliş güçleşir, köyler arasında ulaşım genellikle durur. İlçenin kuzey kesiminde uzun kış mevsimi boyunca çevre ile bağlantıların kesilmesi, buradaki gelişmeyi zorlaştırmıştır. İlçenin güneyindeki dağlarda yarı bozulmuş ormanlar (meşe ağaçları çok yer tutar) ve çalılıklar, bunlar arasında otluklar vardır. Yazın ılımlı olan yüksek dağlık yerler, davar sürülerinin çok bulunduğu yaylalar olarak değerlendirilir. İlçe köylerinin sürüleri, Muş ovası güneyindeki dağların 10-15 km güney-batısında otlarının tazeliği ve gürlüğü, sularının temizliği ve bolluğu ile tanınmış Şen Yaylasına kadar uzanırlar. Derin ve tabanları genişçe vadi bölümlerinde meyve ağaçları (armut, ceviz, elma, erik) ve sebze yetiştirilen yerler vardır. Av hayvanı olarak sansar çevrede tanınmıştır. Başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır (başta koyun ve keçi, sonra sığır). Tarım, bundan sonra gelir (buğday, arpa). Az miktarda çeltik tarımı da vardır. Başka yerlere canlı hayvan, yağ ve peynir gönderilir. K.'un tereyağları ve balı tanınmıştır. Başlıca yük hayvanı katırdır.

K. ilçesinde düzgün yol azdır. Diyarbakır-Bingöl stabilize karayolunun ortasından ayrılan dar bir il yolu, Lice üzerinden K.'a uzanır ve orada kalır. Buradan bucaklara toprak yol (55 km) vardır. İlçe merkezi, Diyarbakır'a 135 km, Muş'a ise 80 km uzaklıktadır. Eski adı Pasur olan K., yakın yıllara kadar bir köy iken (1927'de nüfusu 446, 1945'te 1 185, 1955'te 2 149), son yıllarda büyüyerek kasaba olmuştur. Kasabanın çarşısı, ilk ve ortaokulları, yeni yapıları vardır. Çevresi ormanlık olup birkaç km batısından ve doğusundan gür akışlı dereler geçer. (R. İzbırak)

KULPA veya KUPA, Yugoslavya'nın kuzey-batısında, Hırvatistan'da bir ırmak. Uzunluğu 379 km dir, Korana ve Glina adlı sağdan aldığı kolları vardır. Sisak şehrinde Sava ırmağına karışır. Karlstadt (Karlovac) ile Sisak arasında 135 km boyunca gemiler çalışır.

KULPA MEYDAN MUHAREBESİ, 20 Haziran 1593'te Osmanlılar ve Almanlar arasında yapılan bir meydan savaşı. XVI. yüzyılın son ve XVII. yüzyılın ilk yıllarını kaplıyan bü-

yük Türk - Alman savaşının başlıca sebebi olmuştur. Bosna beylerbeyi Telli Hasan Paşa, 1592 yazında Almanya sınırını geçerek Alman topraklarına büyük bir akın yapmış, Almanlar da bu akını cezalandırmak için, büyük bir ordu toplamışlardır. Telli Hasan Paşa, on bin askeriyle Bosna beylerbeyliğinin kuzey sınırında Hırvatistan'da Sava'nın kollarından Kulpa (Kupa) ırmağı kenarında düşmanın sınırı geçip Türk topraklarına zarar vermemesi için bekliyordu. Almanların maksadı Türklere savaş açmak değil, geçen yılki Türk akınına karşılık bir akın yapmak ve yeni Türk akınlarını önlemekti. Hasan Paşa, Dîvân-ı Hümâyûn'dan çoktan yardım istediği için, Sofya'dan geleceğini sandığı askerin yolda ve erişmesinin gün meselesi olduğunu sanıyordu. Halbuki Vezîr-i âzam Koca Sinan Paşa, Hasan Paşa'nın can düşmanıydı ve rakibini yok etmek için hiçbir yardım göndermemişti. Hasan Paşa'nın bulunduğu aynı mevkide vaktiyle, 22 Eylül 1575'te, on sekiz yıl önce, Hasan Paşa'dan önceki bir Bosna beylerbeyi iki bin asker ve yedi topla, Karniyol umumî valisi Herbert von Auersberg'in ordusunu yok etmiş ve Alman başkomutanı da savaş meydanında kalmıştı. Hasan Paşa, bu hâtıradan cesaret alıyordu. Paşa'nın maiyetinde Klis sancak beyi Mustafa ve Hersek sancak beyi Mehmed Beyler bulunuyordu ki, bu iki genç sancak beyi kardeşti ve en tanınmış aristokratlardan sayılıyorlardı. Çünkü Sokollu'nun halefi olan Vezîr-i âzam Ahmed Paşa'nın oğulları olduktan başka, anneleri de Kanûnî'nin tek kızı Mihrimâh Sultan'la Vezîr-i âzam Dâmâd Rüstem Paşa'nın kızları Ayşe Hanım - Sultan'dı. Yani Mustafa ve Mehmed Beyler, Kanûnî'nin kızının oğulları oluyorlardı. Bu sultanzadeler, akıncılıktan yetişmiş gayet değerli askerlerdi. Mehmed Bey, uzun zaman Vezîr-i âzam Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yâverliğinde bulunmuş, hattâ Özdemiroğlu cephede ölünce mühr-i hümâyûnu o alıp İran'dan Istanbul'a, ikinci derecede dayısı olan III. Murad'a getirmişti. Hasan Paşa'nın yanında İzvornik sancak beyi Gazi Koca Memi Bey ve daha üç sancak beyi, toplam olarak altı sancak beyi (tümgeneral) vardı.

Hasan Paşa, 19 Haziran'da Zagreb'in 45 ve Trieste'nin 200 km güney - doğusunda olan Kulpa çayı kenarındaki Sisak (Sissek, Türkçe: Şişka) kasabasına geldi. Ertesi gün, kırk bin kişilik düşman ordusu göründü. Bir Türk askerine dört Alman askeri düşüyordu. Gazi Koca Memi Bey, bu oranı tehlikeli buldu; Sofya'dan sözde yolda olan yardım kuvveti gelinceye kadar güneye çekilmeyi tavsiye etti. Oranı fazla bulmayan Hasan Paşa, bu tavsiyeyi kabul etmedi ve taarruz emri verdi. Türklerin büyük kahramanlıkla vuruşmasına rağmen muharebe bozgunla neticelendi. Hasan Paşa ile Mehmed ve Mustafa Beyler, yedi bin askerle beraber şehit düştü. Üç bin Türk askeri düşman kılıcından kurtulabildi. Birkaç Türk topu, Almanların eline geçti. Savaşın geçtiği 1001 Hicrî yılına —ki XI. Hicrî yüzyılın ilk yılıdır— bazı Osmanlı tarihçileri "bozgun yılı" demektedirler (Peçevî, II, 128 - 129; Nâîmâ I, 81 - 83). Kulpa bozgunu haberi Dîvân-ı Hümâyûn'a gelir gelmez, bozgundan on dört gün sonra, Almanya'ya harb ilân etti. Bu harb, 1606 Sitvatorok Muahedesine kadar sürecektir. (Y. Ö.)

KULU, Konya iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1 521 km², nüfusu 41 446 (1970), nüfus yoğunluğu 27 dir. Nüfusun % 75'i köylerde oturur, köy sayısı 32 dir. Büyük köylerden Zincirlikuyu 2 240, Kozanlı 3 200, Tavşancalı 4 300 nüfusludur. Bunların belediyesi, PTT si vardır. İlçe merkezi olan K. 11 577 (1970) nüfusludur. K. daha önce Cihanbeyli ilçesi merkez bucağına bağlı ve belediyesi bulunan büyük bir köy (1940'da 3 927 nüfuslu) iken, daha sonra bucak olmuş, 1954'te ilçe durumuna getirilmiştir. Çevresinin önemli bir karayolu uğrağı ve tahıl merkezi olduğundan, son 15 - 20 yıl içinde gelişme göstermiştir. İlçe, Konya ilinin kuzey bölümündedir. Kuzeyinde Ankara'nın Bâlâ ve Haymana ilçeleri, batı ve güneyinde Cihanbeyli, doğusunda Tuzgölü'nün bir bölümü ve Şerefli Koçhisar ilçesi vardır. Hirfanlı baraj gölü, ilçenin 20 km doğusundadır.

İlçenin başlıca yeryüzü şekilleri, ovalarla (900 - 950 m), bunlar arasında uzanan plato düzlükleri ve dalgalı arazi (1 000 - 1 100 m) dir. İlçenin kuzeyindeki Paşa Dağı (1 351 m) yörenin en yüksek yeridir. Tuzgölü (899 m)'nden birkaç metre yüksekte bulunan göl kenarı düzlükleri, 4 - 5 km içerilere kadar "Çoraklık" adıyle anılan tuzlu topraklar halinde uzanır. Bunun hemen yanında ve gölden daha uzakça bir yerde "Yavşan Çölü" adıyle anılan ve genişliği 5 - 10 km olan alçak düzlükler, yavşan otu bozkırlarıdır. Burada bitkiler seyrek ve cılız olup yavşan otu çok olduğundan bu ad ile tanınmış bir bozkır çeşidi vardır. Bu ovaların gerisinde üstleri düz ve bazı yerde dalgalı platolar uzanır. Buraları da otların yetişebildiği bozkırlardır. Daha kuzeyde K. ovası uzanır. Bunun da yanları platolar ve tepeliklerle çevrilidir. İlçedeki ovalar alüvyonlarla örtülüdür. Daha yüksekçe yerler neojen tabakalarından (kalker, kumtaşı, kil) ve kıvrımlı eosen flişlerinden bir yapı gösterir. Yer yer küçük ölçüde bazaltlar da görülür.

İlçede tam bir kurak iklim vardır. Yağışlar bazı yıllarda 250 mm ye düşer, yağışlıca yıllarda 300 mm yi bulur. Mevsimler arasındaki sıcaklık farkları çoktur. Toprak, bozkır bitkileriyle örtülüdür.

K. ilçesinin başlıca geçim kaynakları tahıl ekimi (özellikle buğday) ve hayvancılıktır. İlçede 80 bin hektar arazi ekilmekte olup yıllık buğday üretimi önemli yer tutar. Düzlüklerin geniş yer tuttuğu bu ilçede tarım makinalaşmıştır. İlçenin elverişli yerlerinde bağlar da vardır (190 hektar, yıllık üretim 300 bin kilo üzüm).

Sulak yerlerde elma yetiştirilmesine de çalışılmaktadır. Son yıllarda kimyasal gübre kullanılmasına da çok yer verilmiştir. İlçenin önemli ekonomik kaynaklarından olan hayvancılıkta koyun başta gelir. Akkaraman ve Karaman soyundan 210 bin koyun vardır. Bunlar yazın platolardaki yayla yerlerine ve çevre dağlarına çıkarılır, güzün ağıllarına dönerler. Ayrıca tiftik keçisi (14 bin), sığır (17 bin), at (7 bin), eşek (3 bin) vardır. Hayvanlar, başka yerlere canlı olarak satılır. Süt ürünlerinden, yün ve derilerinden faydalanılır.

K., son yıllarda büyüyerek Ankara - Konya asfalt karayolunun işlek bir uğrak yeri olmuştur. Çarşısı, haftada bir kurulan pazarı, beş kooperatifi, altı ilkokulu, ortaokulu, otel ve lokantaları, sağlık merkezi, sineması, içme ve kullanma suyu, elektriği vardır. Çoğu bir-iki katlı, taş ve kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlı evlerin yanında, modern yapılar da yapılmaya başlanmıştır. K., İç Anadolu'nun buğday alım - satım yerlerinden biri olmuştur. Un fabrika ve değirmenleri, Toprak Mahsulleri Ofisi, banka şubeleri vardır. Konya'ya 148, Ankara'ya 100 km'dir. Belediyesi 1932'de kurulmuştur. (R. İzbırak)

KULUÇKA, civciv çıkarmak üzere yumurtaya yatmış veya yatmak üzere olan, veyahut civciv çıkarmış dişi kümes hayvanı veya kuş. K.'ya yatan hayvanlarının yumurtalarından civciv çıkması için, bunların döllenmiş olması yetmez, türlere göre belli bir süre (yirmi bir gün ile otuz altı gün arasında değişir) 39° - 40°C sıcaklıkta kalması gerekir. Yumurtanın çatlaması için gerekli ısıyı K. hayvanı sağlarsa buna *tabiî* K., bu iş için özel makineler kullanılırsa buna da *sunî* K. denir. K. hayvanın altına kendi cinsinden olmayan hayvanların yu-

murtasından da konabilir ki buna da *karma* K. denir.

Tabiî K.'da yatan hayvanın tedirgin olmayacağı, kolayca kontrol edilebilecek özel bir K. yeri seçilmelidir. Yumurta sayısı ise hayvanın büyüklüğüne göre değişir. Bir tavuk için onsekiz - yirmi yumurta konabilir. K.'daki hayvan yerinden kalkmak istemezse, onu her gün on beş dakika yerinden kaldırmalıdır. Çünkü hayvanın tabiî ihtiyaçları için bu gereklidir. K. için en çok sekiz - on günlük taze yumurta kullanılmalıdır. Büyük tavuklar, küçük tavuklara göre, K. olmaya daha yatkındır.

Genel olarak bu hayvanların dişileri K.'ya yatarsa da, bazı hayvanların erkeği de yatar veya dişisiyle sıra ile yatarlar. Guguk kuşları yumurtalarını başka bir kuşun yuvasına yumurtlar ve o yuvanın sahibi, kendi yumurtalariyle birlikte bunların da üzerine yatarak civciv çıkarır. Devekuşları ise K.'ya yatmaz, yumurtalarını kumun üzerine, güneşe bırakırlar.

Sunî K.'da, bu iş için özel olarak yapılan makineler kullanılır. Daha çok sayıda civciv elde etmek için bu yola başvurulur. Ayrıca tavuktan et ve yumurta olarak daha fazla yararlanmak için de bu yol daha yararlıdır. K. makinesi belli bir ısıyı ve nemi her tarafta aynı derecede tutan, genellikle ağaçtan, çift çeperli olarak yapılan bir sandıktan ibarettir. Çeperlerin arası özel bir madde ile doldurularak sıcaklığın geçmesi önlenir. Havalandırma düzeni ve termostat ile donatılır. Yumurtanın cinsine ve kullanılan makinenin niteliğine göre ısı 37° - 39°C, nem oranı ise %65 - 95 arasında olmalıdır. Bu makineler çeşitli büyüklüklerde olur; yüz, beşyüz, bin, beş bin yumurtayı bir defada civciv çıkaran makine ve tesisler vardır. Sunî K.'da, yumurtaların düzenli olarak alt - üst edilmesi, beşinci ve on sekizinci günlerde bozuk olanların ayıklanması için hepsi ışıktan geçirilir.

Balık, ipekböceği, karınca, yılan, mikroplar ve diğer canlılarla bitki çiçeklerinin de kendilerine özgü biçim, süre ve şartlar içinde K. durumları vardır.

KUM (Fr. sable), aşağı yukarı 0,02 - 2 mm çapında dağınık, küçük mineral taneleri yığını. K., kalkerli ve silisli kayaların dış etkilerle ufalanmasından meydana gelir. Deniz kıyısındaki, ırmak yataklarındaki, çöllerdeki K.'lar böyle meydana gelmiştir. Yanardağların püskürttüğü lavlar da ufalanarak volkanik K.'lar oluşmuştur.

K., asitlerde köpürmez camı çizer. Çapları bakımından K., iri, orta, ince olarak üçe ayrılır. K.'ların toz denilecek kadar ince olanlarına "kumcuk" denir. K. yığınları en çok çöllerde bulunur.

K. tanelerinin menşeinde çoğunlukla kuvarst vardır. K.'a, içinde fazla bulunan maddeye göre glakonilli, mikalı, grenatlı, feldispatlı, linyitli K. adı verilir. Rengi demir oksitlerle pas ve kızıl rengi olmuşsa demirli K. denir. Ayrıca killi, bitümlü, hümüslü, balçıklı K. da olabilir. Asitle köpüren K.'a kireçtaşı (b. bk.) veya kireçli K. denir.

K. değişik işlerde kullanılır. Kumtaşlarının rüzgârla aşınmasıyle meydana gelen silis taneciklerinden oluşan "fontainebleau K.'u" camcılıkta kullanılır. Harç yapımında kullanılan inşaat K.'u alüvyonlarda bulunur. Bu K.'un topraktan ve hayvansal maddelerden tamamen ayrılmış olması gerekir. İnşaat K.'u ele sert gelmeli, avuçta sıkıştırılınca çıtırdamalıdır. Kalıp yapmak için kullanılan K.'un katı, yapışkan, ısıya dayanıklı, gözenekli ve geçirimli olması gereklidir. Kalıp K.'u genellikle çeşitli tabiî K.'ları karıştırarak elde edilir. Bileşiminde % 80 silis, % 10 ilâ % 15 kil ve çeşitli maddeler bulunur. Kullanılmış K.'lar (yanık K.) çoğu zaman öğütülüp elendikten sonra, taze K. ile karıştırılarak yeniden kullanılabilir. Silisli K. kuru olarak, killi K. (yağlı K.) yarı sıvı halde kullanılır.

KUM, İran'da, Tahran'ın güneyinde bir şehir. Nüfusu 105 300 (1966) dür. Pamuk dokuma ve cam fabrikaları vardır. Tahran'ı Basra (Fars) körfezine bağlayan demiryolu üzerindedir. Birçok camileri vardır. İmam Rıza'nın kız kardeşi Fâtıma'nın türbesi burada bulunur, bu sebepten Şîîlerin bir hac yeridir.

KUM, Afrika'da Sudan - Gine dil ailesinin Nijer - Kamerun dilleri grupuna bağlı bir dil. Bu dile Bo adı da verilir (Bk. BO ve NİJER - KAMERUN DİLLERİ).

KUMA (Fr. Kouma), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde bir ırmak. Kafkasya'nın kuzeyinde Kislovods bölgesinden çıkar. Nogaïsk stebini geçtikten sonra Hazar denizine ulaşır. Uzunluğu 640 km dir. K. ırmağından sulama kanalları vasıtasıyla faydalanılır.

KUMACLAR, Selçuklu tarihinde önemli rol oynayan bir atabey ailesi. Ailenin mezhebi Sünnî - Hanefî, dili Türkçe, milliyeti Türk'tür. Ailenin atası İmâdüddin Ebû - Bekr Kamac (veya Kumac)'dır. 1152'de öldürülmüştür. Önce Melikşah'ın saray nazırı, sonra Büyük Selçuklu hakanı Sancar'ın atabeyi olmuştur. Belh genel valisi idi. 9 Eylül 1141'den itibaren takriben bir yıl Karahıtayların elinde esir yaşamıştır. Oğlu, kendisiyle beraber öldürülen Alâüddin Ebû - Bekr'dir. Bunun oğlu İmâdüddin Ahmed Müeyyed Ay - Aba, 11 Temmuz 1174'te öldürülmüştür. Belh şahnesi, sonra Nîşâpûr genel valisi olmuştur. Bunun oğlu Ebû - Bekr Toğan - Şâh, babasının öldürülmesinden 16 Nisan 1185'teki ölümüne kadar Nîşâpûr genel valiliğini, Harzemşahlar adına elinde tutmuştur. Eşi ve oğlunun annesi olan Hatun, ölümünden sonra 18 Mayıs 1187'de Harzemşah Alâüddin Tekeş'le evlenmiştir. Oğlu Sancar - Şah, 1198'de ölmüştür Babasının ölümünden 18 Mayıs 1187'ye kadar Nîşâpûr genel valiliğinde bulunmuştur. Çocuk olduğu için, 18 Mayıs 1187'de öldürülen Mengli Bey, kendisine atabeylik etmiştir. Harzemşah Tekeş'in bir kızı ile evlenmiştir. Bu suretle Nîşâpûr genel valiliği, yani Horasan'ın büyük kısmı, uzun süre bu ailenin elinde kalmıştır. (Y. Ö.)

KUMAGAYA, Japonya'da Honshu eyaletinde, bir şehir. Nüfusu 60 700 dür. İpek ve çimento endüstrisi gelişmiştir.

KUMAN TÜRKÇESİ : bk. KIPÇAK TÜRKÇESİ.

KUMANDILAR veya KUBANDILAR, Dağ Altay Özerk Bölgesi'nde yaşayan Türk kavimlerinden birine verilen ad. 1926 sayımına göre, K.'ın sayısı 6.335 tir. K. Biy, İşe, Koje ırmakları boyunca otururlar. Biy ırmağının yukarı kesiminde oturan K.'a Yukarı K. ("Örö Kumandı"), Biy ırmağının orta kesiminde oturanlara ise Aşağı K. ("Altına Kumandı") adı verilir.

K. arasında birçok eski boyların adları bugüne kadar saklanmıştır: Tas (Tastar), Tatar, Teley, Ton (Tōn, Toyın) Çabat (Çobot, Şabat), Çabraş, Çediber, Çotı (Çūtı) gibi.

Rus İhtilâlinden sonra K. Dağ Altay Özerk Bölgesi'nin ana kitlesini meydana getiren Altay Türklerine bağlanmışlardır. K. diyalekti, Tube ve Çalkandu diyalektleriyle birlikte Altay diyalektinin kuzey kolunu meydana getirir. Bu diyalektlerle çağdaş Altay yazı dilinin dayandığı güney diyalektleri (Telengit, Televüt ve Altay) arasında önemli farklar var-

dır. K. (ve Çalkandu) diyalekti fonetik ve gramer özellikleri bakımından Şor ve kısmen Ḫakas dillerine benzer.

K. ve Çalkandu diyalektlerinde bugün Altay yazı dilinin baskısı göze çarpar. Bu diyalektlerde eski birtakım alıntılar da saklanmıştır: *tastrakay* (= "dazlak") *(tas* = "daz", Türkçe; *ttrakay* = "daz", Moğolca); *ugus* (= "çöp"); oçor (= oturmak) gibi.

Birçok arkaik özellikleri saklamış olan K. diyalekti bugüne kadar araştırılmamıştır. W. Radloff'un *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens* [1866-1910] adlı büyük eserinde bu diyalekt üzerine örneklere rastlanmamaktadır. Yalnız V. İ. Verbitskiy (b. bk.) çalışmalarında bu diyalekt üzerinde durmuş ve bu yolda birtakım bilgiler vermiştir. Onun *Altayskie İnorodtsı* [1893] adlı eserinde K. üzerine bilgi verildiği gibi *Slovar' altayskogo i aladagskogo nareçiy tyurkskogo yazıka* [1884] adlı sözlüğünde de K. dilinin söz hazinesi yer almıştır. Radloff'un *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* [1893-1911] adlı büyük sözlüğünde verilen K. kelimeleri Verbitskiy'den aktarılmıştır. N. A. Kalanakov ile K. J. Filatov'un 1933'te Novosibirsk'te yaydıkları "Kumandı alfabesi" nde K. metinleri de verilmiştir. Bu alfabe kitabında K. için Latin alfabesine dayanan bir yazı sistemi de ileri sürülmüştür. Son yıllarda K. diyalekti üzerinde N. A. Baskakov *(Dialekt kumandintsev.* 1972) çalışmıştır. Bu eserde K. diyalektinin gramer özellikleri tesbit edildiği gibi, dil örnekleri ve sözlük de verilmiştir.

K.'lar üzerinde etnografya bakımından daha çok çalışılmıştır. W. Radloff, *Aus Sibirien* [1884] adlı eserinde Altay bölgesinde yaşayan Türk kavimleri arasında K.'a da yer vermiştir. N. A. Aristov da *Zametki ob êtniçeskom sostave tyurkskiḫ plemen i narodnostey* ["jivaya Starina", IV, 1896] adlı çalışmasında K. üzerinde durmuştur. S. P. Şvetsov *(Koçevniki Biyskogo uezda.* 1903), N. M. Yadrintsev *(Sibirskie inordtsı.* 1892) gibi eski yazarlar da K.'dan söz etmişlerdir. Son yıllarda L. P. Potapov *(Oçerki po istorii altaytsev,* 1953), S. V. Kiselev *(Drevnyaya istoriya Yujnoy Sibiri.* 1951) gibi bilginler de K.'a değinmişlerdir. N. P. Dırenkova'nın *Oḫotniç'i legendi kumannintsev* ["Sbornik Muzeya antropologii i êtnografii AN SSSR" XI, 1949] adlı yazısı da K.'ın etnografyası bakımından anılmaya değer. Bk. ALTAY TÜRK DİYELEKLERİ. (H. Eren)

KUMANLAR : bk. KIPÇAK.

KUMANOVA, Yugoslavya'nın güney bölgesinde Makedonya Cumhuriyetinde Kumanska ırmağı üzerinde bir şehir. Banovina Vardar bölgesinde, denizden 320 m yükseklikte, Vardar ırmağının batısında ve Belgrat - Üsküp - Selânik demiryolunun üzerindedir. Nüfusu 38 000 (1965) dir. Ticaret merkezidir. Bilhassa, meyve yetiştirilir. Ayrıca, dokuma, deri ve tütün fabrikaları da vardır.

KUMAR (Ar. *kımar, meysir),* ortaya kaybedilmesi göze alınan bir para veya herhangi değerli bir mal koyarak, bir talih oyununun veya spor yarışması gibi bir olayın sonucu üzerine önceden bahse girme. K., denilen talih veya tahmin oyunu, tarih boyunca bütün ülkelerde oynanmıştır. Eski Romalılar zar atarlardı. Roma imparatorları gelirlerini arttırmak için piyango düzenlerlerdi. Romalı tarihçi Tacitus, Cermen kabilelerinde yüksek K. oynandığını ve çoğu zaman Cermenlerin hayatlarını bir zar atışına bağladıklarını kaydeder. K., Yakın Doğu ülkelerinde de çok yaygındı. Araplar "meysir" dedikleri K.'ı ortaya bir körpe deve koyarak oynarlardı. Deveyi kazananlar onu keserek etini yoksullara dağıtırlar, hayvanın bedelini oyunu kaybedenler öderdi. Hazret-i Muhammed yoksullara yapılan bu yardımı faydalı bulmakla beraber, oyun sırasında meydana gelen kavgalar ve taşkınlıklar yüzünden faydadan çok zarara yol açtığı düşüncesinde idi. Bunun üzerine âyet (II, 219) ve hadîslerle yasaklandı.

Avrupa'da birçok ülke umumî veya umuma açık yerlerde K. oynanmasını frenlemeye veya tamamen ortadan kaldırmaya çalıştı. Almanya 1873'te K.'hanelerini kapattı. Fransa da 1838'de K.'hanelerin çalışmasını yasaklamıştı, fakat bu yasaklama sonradan şekil değiştirdi. Monaco Prensliğindeki Monte Carlo bugün Avrupa'nın başta gelen K. merkezidir. Zamanımızda birçok ülkede piyango kanunîdir ve devletler için önemli bir gelir kaynağı teşkil eder. Eskiden İngiltere'de sportif yarışmalar üzerine, yalnız bu gibi yarışmaların yapıldığı yerlerde bahse tutuşulabilirdi. 1960'ta çıkarılan bir Bahis ve K. Kanunu, izinli bahis komisyoncularının yarışma yeri dışında işlettikleri dükkânlarında bahis biletleri satmalarına imkân verdi.

Türk Ceza Kanununun 569. maddesindeki tarife göre K., "... kazanç kasdiyle icra kılınıp kâr ve zararı baht ve talihe bağlı olan oyunlardır". 567. madde K.'ın suç şeklini "her kim umuma mahsus veya umuma açık yerlerde K. oynatır veya oynatmak için yer gösterirse..." diye anlatır ve 568. maddede de "her kim yukarıdaki maddede beyan olunan kabahate iştirak etmeksizin umumî veya umuma açık mahalde K. oynarsa..." demek suretiyle umumî veya umuma açık yerlerde K.'a iştirâk etmekten doğan cezaî sorumluluğu belirler.

Borçlar Kanunumuzun 504. maddesi "K. ve bahis bir alacak hakkı tevlit etmez" ilkesini koyduktan sonra 505. maddede K. vesilesiyle verilen borç senetlerinin hukukî değerini şöylece anlatır: "K. oynayan veya bahis eden kimse tarafından imza edilmiş adi borç veya kambiyo senedi üçüncü bir şahsa devredilmiş olsa bile bunlara müsteniden hiçbir kimse bir hak talep edemez. Kıymetli evrakın hüsnüniyet sahibi üçüncü şahıslara bahşettiği haklar mahfuzdur."

Borçlar kanununun piyangolarla ilgili 506. maddesine göre, hükûmet tarafından izinli olmadıkça piyango hiçbir alacaklı hakkı doğurmaz. İzinli olduğu takdirde, piyango hakkında da K.'la ilgili hükümler uygulanır. Yabancı ülkelerde izinle kurulan piyangolar Türk kanunlarının himayesinde yararlanamazlar, meğer ki yetkili makam bunlara ait biletlerin satılmasına müsaade etmiş olsun. Türkiyedeki Banka ikramiyeleri, Millî Piyango düzeni, at yarışları ve futbol müsabakaları konusundaki müşterek bahisler kanunlara veya kararnamelere dayanır. (Z. İshan)

KUMARBİ, bir Hurri efsanesi. Boğazköy'deki Hitit devlet arşivi vesikaları arasında birçok parçalar halinde bulunmuş ve H. G. Göterbock tarafından düzenlenerek transkripsiyonu yapılmış, Prof. Sedat Alp tarafından da dilimize çevrilmiştir (Bk. Türk Tarih Kurumu yayınları, Seri: VII, No: 11). Bu esere göre K. efsanesinde Gök kırallığı için, baba-oğul-torun olmak üzere, üç tanrı nesli arasında yapılan mücadele anlatılmaktadır. K., babası Gök Tanrısı Anu'nun elinden Gök kırallığı hakimiyetini almak için döğüşürken, babasının cinsiyet organlarını ısırır. Bunun üzerine Anu, kendisine: "Üç korkunç tanrıya gebe kaldığını" söyler. K., hemen yere tükürür; o zaman, yeryüzü üç korkunç tanrıya (Titan'lara) gebe kalır. Bunlardan birincisinin adı, tabletin kırık

yerine rasladığından çözümlenmemekle beraber, daha sonraki satırlardan, bu tanrının Fırtına tanrısı Teşup olduğu anlaşılıyor. İkincisi Aranzah (Göterbock'a göre Dicle) nehridir. Üçüncüsü ise, tanrı Taşmişu'dur.

K. efsanesinin ikinci bölümünü "Ullikummi şarkısı" teşkil eder. Burada, K.'ye isyan eden oğlu genç Fırtına tanrısı ile yapılan savaş anlatılmaktadır. K., başka belgelerle bir Hurri şehri olduğu bilinen, Urkiş şehrinden yola çıkar ve elçisini denize gönderir. Deniz, K.'ye evinde bir ziyafet verir ve bu buluşmadan sonra denizin ortasında, Fırtına tanrısı ile mücadele edecek olan, gövdesi diorit taşından bir çocuk doğar. K., ona Ullikummi adını verir ve son derecede sağlam ve kuvvetli olmasını ve Fırtına tanrısının şehri olan Kummiya'yı mahvetmesini diler.

Taş çocuk Ullikummi, tanrıları bile şaşırtan bir süratle, denizde büyür. Öyle ki deniz, onun ancak beline kadar gelebilmekte; gölgesi Kummiya şehirini karanlıkta bırakmaktadır. Güneş tanrısı onu görünce, kim olduğunu Fırtına tanrısına ve hemşiresi İştar'a sorar. Sonra, bu mahlûku yakından görebilmek için İştarla beraber, Hazzi Dağına (Kaz Dağı = Kassius) çıkarlar. Korkunç taş çocuğu görünce, Fırtına tanrısı ağlamağa başlar. Zira, çocuğa her gün bir insan kurban edilmektedir. Bu sırada Akıl ve Hikmet tanrısı Ea, tanrıları uyarır. "Bu insan kurbanı devam ederse, tanrılara ekmek ve içki kurbanı sunacak kimsenin kalmayacağını" söyler.

Sonra, taş çocuk, Kummiya şehrinin kapısına gelir. Tanrıça Hepat onu görünce, korkusundan, az kalsın, damdan düşerek olur. Nihayet, Abzuwa şehrinde oturan Tanrı Ea'ya gidilerek, K.'nin Fırtına tanrısına karşı suda büyüttüğü bu mahlûka bir çare bulmasını isterler. Ea, onlara, atalardan kalan eşyaların saklandığı mühür evlerinden, vaktiyle göğü, yeri biribirinden ayıran bakırdan âleti alıp Ullikummi'nin ayaklarının altını kesmelerini öğütler. Bu iş yapıldıktan sonra, Kummiya şehrinin kahraman kıralı Fırtına tanrısı Teşup, arabasına atlayarak, denize koşar ve taş çocuğu yener.

K. mitosunun üçüncü bölümü olarak kabul edilen metin (KUB, VIII, 62) çok bozuk ve kırık olduğundan, toplu bir mana çıkarılamıyor; fakat bazı satırlarda, K. adı Tufan kahramanı Gılgameşle birlikte anılıyor.

K. efsanesinde geçen Hazzi Dağı (Kaz Dağı), Aranzah (Dicle) nehri ile Kummiya (Kommagene) coğrafî isimleri, Hurri bölgesine, yani güney - doğu Anadolu'ya ait isimlerdir. Gaziantep'e bağlı Dülük, klasik çağlarda Jüpiter Dolichenus'un kült merkezi olduğu, burada bulunan boğa üzerinde bir Zeus heykelciliği ile ispat edilmiştir (Bk. Halil Demircioğlu, *Der Gott auf dem Stier)*. Diğer taraftan, Hesiod'un Theogonia'sında anlatılan tanrıların yaradılışı mitosu da K. efsanesi ile paralellik göstermektedir. Orada da Gök tanrısı Uranus'un elinden Titanların başı Kronos dünya hakimiyetini alır, fakat Kronos'un oğlu Zeus da babası ile döğüşerek tanrılar kırallığının tahtına oturur. Böylece:

Hurri Tanrıları	*ile*	*Grek Tanrıları*
Anu		Uranos
Kumarbi		Kronos
Teşup		Zeus

eşit oldukları anlaşılır. Esasen, Ras Şamra (Ugarit) kazılarında bulunan alfabetik çivi yazılı Fenike mitolarına da, tanrı isimlerinin, Hurri tanrı adlarının aynı olduğunu göstermiştir. Böylece Bibloslu Filo'nun Sanhun Yaton'a atfen söylediği, Greklere mitolojiyi Fenikelilerin öğrettikleri yolundaki sözlerini Ugarit belgeleri doğrulamış bulunuyor (Bk. B. Landsberger, "Dil ve Tarih - Coğ. Fakülte Dergisi" I. 1942, s. 85-89). (F. Kınal)

KUMARUNA, Kelebekgiller (Papilionaceae) familyasına bağlı bir ağaç cinsi. Bu cinsi meydana getiren türlerin biri olan coumarouna odorata tonka baklasını verir. Kerestesi oldukça serttir.

KUMAŞ: bk. TEKSTİL.

KUMBAKONAM, Hindistan'da, Madras eyaletinde, Karikal'ın batısında bulunan bir şehir. Nüfusu 96 700 dür. Başpiskoposluk yani bir dinî merkezdir ve üniversite şehridir. Burada büyük brahmatik mabedler vardır; en büyüğü, XIV. yüzyıla ait ve on bir katlı olup yüksekliği 45 m ye erişir.

KUM - BALIĞIGİLLER (Ammodytidae), Omurgalı hayvanlardan balıklar sınıfının kemikli - balıklar takımının kefaller alt takımına giren bir familyası. Vücutları uzun ve çok küçük pullarla kaplıdır. Hamsi balığına benzer. Dişleri ve karın yüzgeçleri olmayan K., Kuzey yarım - küresinde yaşarlar. Küçük kum - yılanbalığı ve büyük kum - yılanbalığı, çok tanınan türleridir.

KUMBARACI (Humbaracı), ateşli silahların ilk örneklerinden biri olan Kumbara'yı yapan ve savaşlarda kullanan askerî sınıfın adı. Osmanlı İmparatorluğunda Kapıkulları arasında bir ocak. K. ocağı, Çelebi Sultan Mehmed'den II. Bâyezid'e kadar devam eden çalışmalar arasında, Osmanlı merkez ordusunun geliştirilmesi sırasında kurulmuştur. Ancak, başlangıçta bu ocağın bir kısmı Cebeci, bir kısmı da Topçu ocağına bağlı bulunuyordu. Ayrıca donanma emrinde de K. neferleri bulunmakta ve bunlar, Azeplerden ayrı olarak, Tersane halkı arasında sayılmakta idi. Savaşlarda Kumbara kullanan askerler ise Kapıkulları arasında sayılmazlar, timar ve zeamet sahibi olarak kalelerde hizmet görürlerdi. Asıl K.'ları bunlar teşkil etmekte ve komutaları da İstanbul'da görev alan Kumbaracıbaşı'ya ait bulunmakta idi. Topçu ve Cebecilere veya Tersaneye bağlı K., bu ateşli silahın yapılışından, depo edilişinden, kale ve cephelere sevkinden sorumlu idiler. Buna göre K.'lar, Osmanlı ordusunda, dört gurup halinde teşkil edilmişlerdi: İstanbul'da Topçu, Cebeci ve Tersane ocaklarına bağlı ulûfeli K.'lar, serhatlerdeki kalelerde görev alan tımarlı K.'lar. Bütün bu örgütün başı, Kumbaracıbaşı idi. Askerî silsilede rütbesi, Topçubaşı'dan sonra; fakat Toparabacılarıbaşı'ndan önde bulunuyordu. Kumbaracıbaşı'ya Alaybaşı da denilmekte idi. K. kâtibi gerek ulûfeli, gerek tımarlı K.'ların sicillerini tutar. Başmuhasebe kaleminde tevziat ve tahvil defterlerini hazırlardı. K. başı ise, Sadrâzam divanına katılır ve Erkân minderindeki yerini alırdı. Ancak, özellikle tımarlı K.'lar, XVII. yüzyılın başından itibaren ihmale uğramışlar; 1689 tarihinden sonra ise merkezde dahi artık ulûfeli K. kalmamıştı. Osmanlı ordusunun ateş gücü bakımından zayıflaması anlamına gelen bu ihmale son vermek hususunda ilk teşebbüs, 1731 yılında, Sadrâzam Topal Osman Paşa tarafından yapıldı (Bk. OSMAN PAŞA, Topal). Bu sırada Osmanlı Devletine sığınarak Müslüman olan Fransız asıllı Kont Bonneval'e (Bk. AHMED PAŞA, Bonneval) bu görev verildi ve K. ocağının Avrupa usullerine göre yeniden kurulması kendisinden istendi. Ahmed Paşa işe başladığı sırada Osman Paşa görevinden uzaklaştırılmışsa da, yerini alan Hekimoğlu Ali Paşa (Bk. HEKİMOĞLU ALİ PAŞA), alınan kararın uygulanmasını istedi. Böylece, 1733 yılında K. ocağı modern bir şekilde yeniden kurulmuş oldu. Üsküdar'da Ayazma Sarayında

yeniden bir imalâthane ve kışla yaptırılarak, ocak üç yüzü ulûfeli, üç yüz biri de tımarlı olmak üzere, altı yüz bir mevcutla faaliyete geçirildi. K. ocağı yeniden teşkil edilirken, ulûfeli K.'lardan yüz nefer bir oda sayılmış ve her odaya iki yüz akçe ile bir odabaşı, doksanar akçe ile iki ellibaşı, ellişer akçe ile üç otuzbaşı ve otuzar akçe ile on da onbaşı atanmıştı; ayrıca vekilharç, çavuş, imam, hekim, cerrah, yazıcı, davulcu gibi yardımcı görevlileri de seçilmişti. Ulûfeli K.'ların gündelikleri on sekiz akçe idi. Bu ücretin dört akçesi oda sandığında saklanıyordu. K. ocağı bu suretle yeniden kurulmuş ise de, kısa bir süre sonra, tekrar ihmale uğramıştır. 1784 te bu defa Sadrâzam Halil Hamid Paşa, ocağın düzenlenmesi konusunda bir kere daha eğilmiş, Tımarlı K.'dan yirmi beş'inin her yıl staj görmek üzere İstanbul'a getirilmesi kabul edilmiştir. Hıdrellezden kasıma kadar Kâğıthane'deki talimhanede staj görecek olan K.'lar için Hasköy'de yeni bir kışla yapılmıştır. Humbarahane adı ile tanınan bu kışla daha sonra ilk modern askerî okul olacaktır (Bk. MÜHENDİSHANE). 1797'de Sultan III. Selim K. ocağının ıslahı konusunu tekrar ele almış, K. başı'nın görevi, yolsuzluğu görülmedikçe azledilmemek üzere teminata bağlanmıştır. "Ocak kethüdası", "çavuş", "alemdar", "ser - halife", "halife" ve "yamak" olmak üzere, rütbeler tespit edilmiştir. Yamakların kıdemlisi kendi aralarında arabacı, saka, aşçı ve karakullukçu olup ocak kadrosunda boşalmalar oldukça, mülâzım adıyle alınacak yeni neferler de yamaklar tarafından yetiştirilecekti. Başmülâzım ile mülâzım-ı sanî arabacıya, sâlis sakaya, râbi aşçıya, hâmis de karakullukçuya bağlı idi. Kumbara topları üzerinde on K. ve beş mülâzım tertip edilmişti. Top komutanı halife rütbesinde olup öteki dokuz K. da yamaktı. Her topun bir alâmeti olup top neferleri bu alâmetleri elbiselerine işlemekte idiler. K.'ların bu düzenine göre en rütbesizi mülâzım-ı hâmis idi. Ayrıca, K.'ların tahsil ve terbiyeleri için bir imamla bir vaiz de atanmıştı. K.'ların maaşları da yeniden ayarlandığı gibi emekli olmak zorunda kalanlar için gümrük ve mukata'a gelirlerinden emekli maaşı ayrılmıştı. K.'lar, ocakta kazan, ağır ve el kumbaraları (bomba) yapmayı öğrenmekle ve o tarihlerde yeni bulunmuş olan obüs toplarını kullanmayı talim etmekle yükümlü idiler. III. Selim tarafından bu şekilde düzenlenen K. ocağı, tahttan indirilmesine âlet olan Kabakçı ayaklanmasında (Bk. KABAKÇI MUSTAFA) kendilerine bu kadar önem veren padişaha ihanet etti ise de, en büyük hizmeti, Yeniçeri Ocağının kaldırılışı sırasında gördü (Bk. VAK'A-İ HAYRİYE). Topçu, Lağımcı ve Tersane ocakları ile Yeniçerilere karşı birlikte hareket eden K. ocağının komutanı, bu tarihte Dede Mustafa Ağa idi (daha sonraları Mustafa Hıfzı Paşa olarak tanınmış ve 1860'ta ölmüştür). K.'lar, bu olayda İzzet Mehmet Paşa maiyetinde hareket etmişler ve Saraçhane üzerinden ilerleyen kolda bulunmuşlardı. Sultan II. Mahmud tarafından yeni ordunun düzenlenmesi sırasında, K. ocağı da kaldırılarak, kumbaracılığın kumbara yapım ve top döküm işleri Tophane Müşirliğine; askerlerin talim ve terbiye hususları da yeniden düzenlenen Mühendishane-i Berrî'den yetişecek subaylara bırakılmıştır. (İ. P.)

KUMGANGSAN (Korece, Jap. Kongosan), Kore'nin doğu kıyısının orta kısmı boyunca uzanan dağ dorukları grupu. Genzan'ın güneyinde olan bu dağların en büyük kısmı Kogen ilinde bulunur ve 120 km² lik bir alanı kaplar. En yüksek doruğu aş. yu. 1 700 m yüksekliktedir. Jeolojik yapıları ilgi uyandırıcı olup birçok güzel manzaralara sahiptirler. Buddhist dininin yüz yıllarca merkezi olan bu dağlar, tapınak, manastır ve çok büyük Buddha heykellerine sahiptir. En eski Kore efsanelerinde bu dağlara "Oniki bin doruklar ülkesi" adı verilirdi. Muhtemel olarak ilk defa M. S. IV. yüzyılda Buddhist din adamları buraya gelmiştir. Fakat XVI. yüzyıldan sonra Buddhistler takibedilmiş ve bu yüzden burasının önemi azalmıştır.

KUMİS, İran'da, Irak-ı Acem ile Horasan ve Taberistan arasında bir eyalet. Baş şehri Damgan'dır. Diğer önemli şehirleri Bistan ve Biyar'dır. Rey ile Horasan arasındaki ticaret yolu buradan geçer. Selçuklular zamanında bu eyalet, altı bölgeden biri idi. Sanayiin çok gelişmiş olduğu bu bölgede, yün battaniyeler, gümüş ve altın işlemeli mendiller, muslin sarık bezleri ve ince yün kumaşlar yapılırdı.

KUMKÖY (eski adı: Kilyos), İstanbul ili Sarıyer ilçesi merkez bucağına bağlı köy ve tanınmış bir plaj yeri. İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e açıldığı yerdeki Rumeli Fenerinin 5 km batısında bulunan K., 600 kadar nüfuslu olmakla beraber, geniş doğal kumsalları ile ünlü bir yaz dinlenme yeri olmuş, bu amaçla yeni yapılarla süslenmiş, yaz ve özellikle deniz banyoları mevsiminde çok kalabalıklaşan yerlerden biri durumuna gelmiştir. "Kilyos Plaj Oteli" ve birçok moteller vardır. Sarıyer'den buraya olan 10 km lik yolda otobüsler işler.

KUMLUCA, Antalya iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 1253 km², merkez nüfusu 6 020 (1970), merkez, Altınkaya bucakları ve 22 köyü ile birlikte nüfusu 25 485 (1970)'dir.

1858'den sonra Antalya'nın Iğdırmagardiç adlı bucağı iken I. Dünya Harbi başında (1914) Elmalı'dan ayrılarak Finike'ye bağlanmış, 1924'de K. adını almış, 1958'de Altınkaya (Gödere) bucağının eklenmesiyle ilçe haline getirilmiştir.

K., dar ve derin boğazlar içinde akan Alakir çayının denizi doldurmak suretiyle meydana getirdiği alüvyal kıyı ovası dışında, eteklerini makilerin örttüğü yukarlara doğru kızılçam, sedir ve ardıçların hakim olduğu sarp ve yüksek dağlarla kaplıdır. Dağlık bölümde, bir zamanlar savunma endişesiyle Şeyhköy'de kurulmuş Rhodiapolis, Kozağacı köyüne yerleştirilmiş İdebessos gibi, hayatiyetini Roma ve Bizanslılar zamanında da korumuş antik şehir kalıntılarına rastlanır. Burası halen dağınık yerleşme merkezlerinin yer aldığı bölümdür. Birbirinden uzak yerlerde yaşıyan dağlık bölge halkı hayvancılıkla uğraşır ve bilhassa sayıları kırk bini bulan kıl keçisi besler.

Buna karşılık alüvyal ova tarım alanıdır. Alakir çayı taşkınlarına uğrayan sahaları, yılda 2 634 ton ürün alınan pamuk, 190 ton ürün veren bezelye ve fasulye (60 ton) tarla ve bahçeleri kaplar. Kıyıya yakın kumlu topraklarda, yeraltı suyundan faydalanarak susam (132 ton) yetiştirilir. Kıyı gerisin-

KUMLUCA : Genel görünüş

de elma bahçeleri (165 ton) yer alır. Yamaçlardaki zeytinliklerden, yağ çıkarılmak üzere, 225 ton zeytin toplanır. Bir yandan Alakir çayının taşkınlarından 2 000 hektarlık verimli toprakları korumak, öte yandan kurak yaz günlerinde ovada yetiştirilen çeşitli ve değerli ürünlere su temin etmek maksadiyle akarsu üzerinde bir kaya dolgu barajının yapımına başlanmıştır. 48 m yüksekliğindeki baraj gerisinde 136 milyon m^3 su birikecektir.

Taştan yapılmış evlerden meydana gelen K., 20 km lik bir kıyı yoluyla Finike'ye bağlıdır ve il merkeziyle bağlantısı 213 km Finike - Elmalı - Korkuteli yoluyledir. (T. Yücel)

KUMMER, Ernst Eduard (Sorau 1810 - Berlin 1893), Alman matematikçisi. Breslau ve Berlin'de profesör olarak çalışmış, özel olarak sayılar teorisi ve diferansiyel geometri hakkında önemli katkıları vardır. 1851'de "İdeal teori" yani ideal sayılar teorisini kurmuş ve C. F. Causs'ın keşfettiği hiper geometriyi incelemiştir. "Işın sistemleri genel teorisi" ni kurmuş ve adını taşıyan "Kummersche Flächen" (K. yüzeyleri)'ni keşfetmiştir. Bunlar dördüncü takıma ait yüzeylerdir.

KUMPAS (Lat. Pyxis), 1. Güney yarıkürede bulunan küçük bir takımyıldıza verilen ad. Gemi takımyıldızının üstünde ve Oğlak dönencesinin yakınında yer alan K., on dört yıldızdan ibarettir. 2. Gemilerde, deniz haritaları üzerinde uzaklık ölçmede kullanılan kör pergel. 3. Basımevlerinde mürettiplerin satır dizerken üzerine harfleri yerleştirdikleri, vize ile açıklığı ayarlanabilen demir yuva; dizgi makinelerinde, matrislerin yerleştirildiği ölçülü kısım.

KUM - PİRESİ (Dermatophilus Penetrans), bir parazit böcek. Bunun dişisi insanın veya hayvanların derisine gömülür, orada şişer ve sonunda karnı (abdomen) bir bezelye tanesinin büyüklüğüne varır. Halbuki serbest gezen böceğin uzunluğu 1 mm yi pek geçmez. Bu pire özel olarak ayak parmaklarında yerleşir. Temizlik buna mani olmaz. Bununla beraber, sivri veya küt bir uçla bile hayvanı yerinden çıkarmak kolaydır. Sonra boşluk bir antiseptik ilaçla yakılır. Önemli önleyici tedbir, birkaç böceğin aynı parmakta yerleşmesine izin vermemektir. Çünkü o halde parmağın iltihaplanması, böceklerin öldürülmesi veya kazara ölmesi sonucunda tetanos veya kangren hasıl olup parmağın kesilmesi kaçınılmaz bir tedbir haline gelebilir. K. P. gittikçe daha yayılmaktadır.

KUMRU (Streptopelia turtur), Columbiformes takımından Columbidae familyasına bağlı bir kuş. Çeşitli gri kahverengi ve kızıl sarı renk perdeleri karışımında tüyleri olup boynunun yanlarında kara veya beyaz lekeler vardır. Kuyruğu uzunca, birçok hallerde ucu kara veya beyazdır. Gagaları doğru ve oldukça yumuşak ve kıvraktır. Kanatları enli ve sivri olup bu sayede hızlı uçarlar, tüyleri kalın ve sıktır. Tane ve meyve yerler. Su içerken başka kuşlar gibi başlarını havaya kaldırmaksızın suyu emerler. Yavruları kör doğar. Türkçe adları arapça "kumrî" den gelir ve bu ad muhtemel olarak kuşun çıkardığı sese dayanır.

KUMRU, Ordu iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 344 km², nüfusu 28 992 (1970), nüfus yoğunluğu 84 kişidir. Nüfusun % 90'ı köylerde oturur, köy sayısı 30 dur. İlçe merkezi nüfusu 3 977 (1970) dir. İlçe arazisi, ilin batı bölümündedir. Doğusunda Korgan ve Fatsa, batısında Akkuş, kuzeyinde Ünye, güneyinde Tokat'ın Niksar ilçesi vardır. K., ilin denize kıyısı olmayan ilçelerindendir. Denizden 20 km içeridedir. Daha önce Fatsa'ya bağlı bir bucak iken 1960'ta ilçe olmuştur. Denizden yüksekliği 600 m dir.

İlçe arazisi, güneydeki Canik dağ sırasından denize doğru uzanan dağ sırtlarının bulunduğu bir yerdedir. Kuzeye bakan bu yamaçlar, çok sayıdaki derelerle derin bir şekilde yarılmış, arazi parçalı bir görünüş almıştır. Güneyde Eğrikırık dağı (bazı kaynaklarda Eğrioluk dağı) 1460 m yüksekliktedir. Batıda Karakütük dağı vardır (1730 m). İlçede 800-1 000 m ve 400 - 600 m yükseklikler çok yer tutar. Burada vadilerin yamaçları çok yerde diktir.

İlçenin dağlık yerleri iyi ormanlarla kaplıdır (kayın, gürgen, çam çeşitleri). Orman dışı olan yerlerde ise çalılık ve fundalıklarla otluklar vardır. Vadi tabanları ve düzce alçak yerler fındık bahçeleriyle (250 hektar fındıklık, kabuklu fındık üretimi 300 ton), ceviz ve elma ağaçlarına, patates, fasulye, mısır tarlalarına ayrılmıştır. İlçede hayvancılık da geçim kaynaklarındandır. Bunlar arasında başta koyun (31 bin), sığır ve manda (17 bin) gelir. Yük ve çekim hayvanı olarak burada eşek, at ve katırın önemli yeri vardır.

İlçenin hemen tek yolu, Kumru - Fatsa kara yoludur (33 km). K.'dan Ünye yoluna uzanan dar ve bozuk bir yol (23 km) da vardır. İl merkezine Fatsa üzerinden gidilir. Bunların dışında güneye yol olmadığı gibi pek dağınık olan ve sayıları 100'ü geçen yerleşme yerleri (köy, mahalle) arasında da toprak yollar vardır.

KUMRU : Bir görünüş

İlçe merkezi, genişçe bir vadinin tabanındadır. Yakın zamanlara kadar 1 000 - 1 200 nüfuslu bir köy özelliğinde olan K. (Karacalı), ilçe olduktan sonra gelişme göstermiş, çarşısı, ilk ve ortaokulu, fındık ticareti ile bir kasaba özelliği almıştır.

KUM - SAATİ, birbirine dar bir geçitle bağlı iki cam kaptan ibaret olan ve zaman tayinine yarayan bir âlet. İçindeki kum birinden öbürüne akarak zamanı ölçer. Kapların birinde toplanmış olan kumun, tam olarak öbürüne geçmesi için lâzım olan zaman bilindiğinden buna göre diğer vakitler de yaklaşık olarak bulunabilir. Eski zamandan beri K. S. kullanılmıştır. Şimdi Batıda ancak yumurta pişirmek için kullanılır. Durmadan geçen zamanın ve ölümün bir sembolüdür.

KUMUK EDEBİYATI, Kuzey Kafkasya'da yaşayan Kumuk, Nogay, Türkmen, Balkar ve Karaçay Türkleri Sovyet dönemine kadar edebî bir dil yaratma ihtiyacını duymamışlar, okuma zevklerini Kazan'da, Azerbaycan'da, Kırım'da ve Türkiye'de çıkan Türkçe yayınlarla karşılamışlardır. Kumuk ve Nogaylar arasında millî edebiyat olarak bilinen eserler, halkın okuma ihtiyacına cevap vermek için düzenlenen risalelerde tespit edilen yerli kahramanlık destanlarından ve macera hikâyelerinden ibaret kalmıştır. Bu durum, Orta Asya'da yaşayan Kazak ve Kırgız kavimlerinin edebî faaliyetlerinden fark-

sızdır. Halkın edebî ihtiyaçlarını göz önünde tutan bu risalelerden birkısmı, mollalar tarafından XVIII. yüzyılın başlarında düzenlenmiştir.

Hasavyurt'ta ve Yaḫşay'da resmî bir görev yapan Ömer Efendi'nin oğlu olan Muhammed Osmanov (doğ. 1843), K. E. alanında yararlı çalışmalar yapmıştır. Petersburg (bugün Leningrad) Üniversitesinin Doğu Dilleri Fakültesinde Türk dili okutmanlığına tayin edildikten sonra Muhammed Osmanov 1883 yılında Kumukça ve Nogayca birtakım edebî metinler yayınlamıştır. Osmanov'un bu eseri Rusça bir ad *(Nogayskaya ḫrestomatiya)* altında çıkmıştır. Eser iki büyük bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde (1 - 105 s.) Nogayca metinler, ikinci bölümde (106 - 174 s.) ise Kumukça metinler yer almıştır. Bu dil örnekleri yanında, eserde yazar ve babası hakkında bilgi verildiği gibi, 138 - 163. sayfalarda Kumuk dilinde yazılmış manzum birtakım mektuplar da yayınlanmıştır. Bu eserde verilen bilgilere göre, Ömer Efendi, Petersburg'da öğrenim görmüş ve çarın hizmetinde bulunmuştur.

Kuzey Kafkasya'ya döndükten sonra Ömer Efendi, oğlu Muhammed'i Petersburg'a göndermiştir.

Osmanov'un düzenlediği bu derlemelerin 1 - 123 sayfaları arasında Nogayca ve Kumukça destanlar, halk türküleri ve atasözleri vardır. 123 - 142 ve 161 - 162. sayfalar arasında 1860 - 1872 yıllarında yazılmış mektuplar verilmiştir. Bu mektuplardan birinde, Muhammed tanınmış Kumuk şairi Yırçı Kazak tarafından yurduna dönmeye davet edilmektedir. 1872 tarihini taşıyan bu manzum mektup, K. E.'nın bize kalan en eski örneklerinden biri sayılır. Bu mektubun yazarı Yırçı Kazak, K. E.'nın kurucusu olarak ün yapmıştır. Sovyet kaynaklarında bu şairin 1830 yılında doğduğu kabul edilir. Ancak, ona ait olduğu anlaşılan bir şiirde, şair kendi doğum tarihi olarak H. 1254 yılını verir ki bu da M. 1839'a rastlar. Son yıllarda şairin hayatı üzerinde yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre, Yırçı Kazak genç yaşında bir kadın yüzünden çıkan bir kan davası dolayısıyle Rusya'nın "iç eyaletlerinden" birine (Dağıstanlıların yerli ağızlarına göre "Sibir'e") sürgüne gönderilmiştir. Onun Ebû Müslim Şam'al'in kızı Reyḫânat'a göndermiş olduğu manzum mektup, en güzel edebî eserlerinden biridir. Bu mektubunda Yırçı Kazak, Ebû Müslim Şamḫal'ın kendisini affetmesini içli bir dille istemektedir.

Bu eserde "Molla Akay'ın Türkiye ile ilgili düşünceleri" (123 - 124 s.), "Molla Akay'ın savının Molla Hacı Şemseddin tarafından çürütülmesi" (124 - 125. s.), "Molla Akay'ın cevabı" (125 - 126. s.). "Molla Abdürrahim'in Molla Akay'a itirazı" (126 - 130. s.) da XIX. yüzyıl K. E.'nın örnekleri arasında yer alabilir. Yazarlar, bu yazılarında, Türkiye'ye toplu olarak göçün Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türk kavimleri için kurtarıcı bir çare olup, olmadığı konusu üzerinde tartışmaktadırlar. Kuzey Kafkasya Türklerinin yazılı edebiyatından söz ederken Hıristiyan misyonerlerinin çalışma ve yayınlarını da göz önünde tutmak gerekir. Avrupa (İtalyan, Alman vs.) göçmenlerin toplanmış olduğu Karras şehrinde İskoç misyonerleri, Arap harflerine sahip bir basımevi kurmuşlardı. Bu basımevinde yerli Türk dilinde ("Tatar tilinde") *İncil*'ler ve dinî propaganda risaleleri basmışlardı. 1810 - 1816 yılları arasında Karras şehrinde ve 1810 - 1825 yıllarında Astrahan'da yerli ağızlara ve edebî Âzerî diline dayanan karma bir dille birçok risaleler çıkmıştır. *Bir dostun kelâmı müslümâna* [Karras, 1806] adlı risale bu yayınlara örnek olarak verilebilir. Bu risalenin dili yerli ağızlarla Osmanlı Türkçesinin ka rışmasından meydana gelmiştir. İskoç misyonerleriyle yakın ilişkiler kurmuş olan Mirza Kazım Bek de 1822'de buna benzer bir risale yazmıştır. Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Kâzım Bek'in Hıristiyanlığı savunmak üzere kaleme aldığı bu eserde yazarın doğum yeri olan Derbend'in yerli ağzı hâkimdir. Misyonerlerce yazılan bu eserlerde karışık olarak ya Karaçay - Balkar unsurlarıyle edebî Azeri Türkçesi ya da Kumuk - Karaçay unsurlarıyle Osmanlı Türkçesi kullanılmıştır.

Kuzey Kafkasya Türkleri XX. yüzyılın başlarına kadar kendi dillerinde modern bir edebiyat yaratma ihtiyacını duymamışlarsa da, XX. yüzyılın sonlarında Rusya Türklerinin edebiyatında başlayan modernist akımlar, Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türk kavimleri ve özellikle Kumuklar arasında tepkisiz kalmamıştır. Bu dönemde Kumukların modern eserlere ve Türkçe gazetelere büyük bir ilgi gösterdiklerine tanık oluyoruz. Modern düşüncelerin yayıldığı iki büyük merkez vardı: Bakû ve Kazan. Ancak, bu bakımdan İstanbul ve Kırım da büyük bir rol oynamıştır. Dağıstan Türklerinin dili Kazan Türkçesine yakındı. Bu bakımdan bu şehirde çıkan edebî eserler, gazeteler ve dergiler Dağıstan'da büyük bir ilgi ile takip ediliyordu.

XX. yüzyılın başlarında Temirhan Şûra (bugün Buynaksk) şehrinde Muhammed Mirza Magrayof, büyük bir basımevi kurmuştur. Kazanç amacı güden bu basımevinde başlangıçta Dağıstan medreselerinde öğretimde kullanılan Arapça kitaplar basılıyordu. Bu basımevinin kurulmasından önce medrese öğrencileri ders kitaplarını ya kendileri istinsah ediyorlardı ya da yazma veya basma risaleleri yüksek fiyatla satın alıyorlardı. Başlangıçta medrese öğrencileri Magrayof'un teşebbüsüne karşı çıkmak istemişler "ilmin ucuz bir mal" durumuna düşeceğini ileri sürmüşlerdi. Ancak, öğrencilerin tepkisi verimsiz kalmıştı. Çok geçmeden bu basımevinde Abû Sufyân adlı bir Kumuk yazarının eserleri basıldı. Bu risaleler, Azerî ve Kazan edebî dillerinin baskısı altında kalmış bir Kumukça ile yazılmıştı. Bu suretle Magrayof'un kurduğu basımevi, Kumuklar arasında ve hattâ bütün Dağıstan'da genç bir yerli edebiyatın gelişmesini sağlamış oldu. 1912'de Abû Sufyân Kumukça bir şiir dergisi çıkardı. Bu kitapta (60 s.) Zülkarneyn adlı bir şairin de bir şiiri vardı.

Bu dönemde Dağıstan aydınları arasında halk edebiyatı mahsullerine karşı büyük bir ilgi duyulmaya başlanmıştır.

Kumukların çağdaş hayatından ilham alan ilk modern hikâyeler, 1906 - 1907 yılları arasında Nohay Batırmurzayof (doğ. 1860) tarafından yazılmıştır (1919'da öldürülmüştür). *Zavallı Habîbat* [1905] ve *Bedbaht Canbike* [1907 - ?] adlı hikâyelerinde yazar, Dağıstan kadınlarının ağır durumlarını tasvir etmiştir. Nohay Batırmurzayof, Rus - Japon savaşı ve Rusya ile Dağıstan kavimleri arasındaki ilişkiler üzerine yazılar ve politik şiirler de yazmıştır.

Şubat 1917 ihtilâlinden sonra Nohay Batırmurzayof ve oğlu Zeynü'l Âbid (doğ. 1897) "Tan Çulpan" adlı bir edebiyat derneği kurmuşlardır. Bu dernek, millî edebiyatın geliştirilmesi amacını güdecekti. Daha sonra (Ağustos 1917) bu ad altında bir dergi de yaymışlardı. Batırmurzayof'lar Kumuk edebî dili olarak Hasavyurt diyalektini kullanıyorlardı. "Tan Çulpan" dergisi (Temirhan Şura, Ağustos 1917 - Temmuz 1918) milliyetçi ve ilerici aydınların organı idi. Temirhan Şura'da milliyetçilerin organı olarak "Müsâvât" adlı bir dergi de çıkıyordu (Haziran 1917'den başlayarak). 1918 Mayıs'ında Nohay Batırmurzayof ile oğlu Zeynü'l Âbid "İşçi Halk" adlı bir gazetede çıkarmaya başlamışlardı (Mayıs - Ağustos 1918). "Taŋ Çulpan" dergisi yazarlarından Temirbulat Baybulatoğlı

(doğ. 1880) da bu gazeteye yazı ve şiirleriyle katılıyordu. Baybulatoğlı 1910'da bir şiir kitabı çıkarmıştı. Ayrıca, "Taŋ Çulpan" da tarih konularında oyunlar da yaymıştı. Onun eserlerinde, Şeyh Şamil, Hacı Murad, Gazi Molla gibi Dağıstan kahramanlarının Ruslara karşı giriştikleri savaşlar yer alıyordu. Baybulatoğlı'nın eserleri, 1926'da Mahaçkale'de toplu olarak yayınlanmıştır. Temirbulat Baybulatoğlı, modern K. E.'nin en tanınmış bir yazarıdır.

Eserleri Kumuk dili için zengin bir kaynaktır. Baybulatoğlı, Shakespeare ve Schiller gibi yazarların birçok eserlerini de kumukçaya çevirmiştir.

İhtilâlden sonra yetişen en tanınmış kumuk şairi Abdullah Muhammedoğlı (Magomedov) (1869 - 1937)'dır. 1906'da şiir yazmaya başlayan Muhammedoğlı'nın şiirlerinde ideolojik propaganda geniş yer almıştır. Bu bakımdan Sovyet hükûmeti ona "Dağıstan millî şairi" sanını vermiştir.

Ulubey Buynakski (1890 - 1919) de "Taŋ Çulpan" yazarlarındandır. Buynak kasabasında doğan Ulubey Buynakski, Moskova'da Hukuk Fakültesinde okumuştur. General Denikin kuvvetleri Dağıstan'ı işgal ettiği günlerde sıkı yönetim mahkemesince ölüme mahkûm edilerek kurşuna dizilmiştir.

K. E.'nin en tanınmış yazarı Yusuf Gereyef'tir. Onun eserlerinde Azerî Şairi Sabir'in etkisi göze çarpar. *Molla Nasreddinni sefer yoldaşı* adlı eseri 1928'de Mahaçkale'de yayınlanmıştır. Yusuf Gereyef'in *Beyler, adetler* ve *Üç Şeyh* adlı eserlerinde de hiciv karakteri vardır.

II. Dünya Savaşından önce K. E. alanında ün kazanan yazarlardan biri de Alimpaşa Salavatoğlı (1901 - 1943)'dır. Tiyatro oyunları ve çocuk kitapları yazmış, ayrıca şiirleriyle de tanınmıştır. Şiirlerini içine alan ilk kitabı 1925'te Buynaksk (Temirhan Şura) ta yayınlanmıştır. Oyunları Dağıstan sahnelerinde sık sık temsil edilmiştir. Tabiattan ve yurdunun güzel köşelerinden ilham alan şiirleri K. E.'nde özel bir yer tutar. "Yaz gecesi" "Yaz güneşi" gibi şiirleri anılmağa değer.

Bunlardan başka, *Gençlerin edebiyatı* [1928] adlı şiir dergisini meydana getiren A. Beşirov ve Abdülvahab Süleymanoğlı (doğ. 1909) gibi şairleri de anmak gerekir. Abdülvahab Süleymanoğlı'nın şiirleri 1930 - 1936 yılları arasında çıkmıştır. "Karanlıktan aydınlığa" "İhtilâlin dalgaları" "Zaferin kahramanları" gibi adlar altında çıkan şiirlerinde ağır bir ideolojik yön göze, çarpar. Şiirleri *Yırlar ve poemalar* adı altında toplanmıştır [Mahaçkale, 1948].

Dağıstan'da kadın yazar ve şairler de yetişmiştir. Kumuk şairi İnçu Gadieva gibi. Rus yazarlarının eserleri de Kumukçaya çevrilmiştir. Başlangıçta doğrudan doğruya Kafkasya ve Dağıstan'ı ilgilendiren Rus eserleri Kumukçaya çevriliyordu. L. N. Tolstoy'un *Hacı Murad* adlı romanı gibi [1931, çevirenler L. Savin ve A. V. Dıdımov]. Kafkasya kavimlerinin hayatını tasvir eden M. Yu. Lermontov'un şiirleri de Kumukçaya çevrilmiştir. Bk. KUMUK'LAR VE KUMUK TÜRKÇESİ. (H. Eren)

KUMUK TÜRKÇESİ, Kuzey Kafkasya'nın doğu bölümünde yaşayan Kumuk Türklerinin diline verilen ad. Bu dil yalnız kuzey Kafkasya Türkleri arasında konuşulmakla kalmaz, Avar, Çeçen, Lezgi gibi Kafkas kavimleri arasında da ortak bir yardımcı dil olarak kullanılır. Kumukça Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde kullanılan altı yazı dilinden biridir. K. T., Türk dilinin Kıpçak diyalektleri arasında yer alır. Bk. KUMUK'LAR.

Kumuk diyalektiyle ilgili en eski örnekler Klaproth'un *Kaukasische Sprachen* [1814] adlı eserinde verilmiştir *(Qumückischen Sprachproben)*. XIX. yüzyılın ortalarında Kuzey Kafkasya'da yaşayan kavimler, ilim çevrelerinin ilgisini çekmeye başlamıştır. 1871'de Anton Schiefner'in elinde bulunan Kumuk dili örnekleri K. G. Zaleman (C. Salemann) tarafından istinsah edilmiştir. W. Radloff Kumukça üzerinde durmamıştır. 1910'da Kuzey Kafkasya Türkleri arasında dil araştırmaları yapan Macar Türkoloğu J. Németh, K. T. üzerinde çalışmıştır. Onun *Kumükische Studien* ("Keleti Szemle" dergisinde, XII, 1911, 91 - 153; XIII, 1913, 129 - 173) adlı çalışması, Avrupa'da Kumukça üzerine çıkan ilk ilmî eserdir. Bekir Çobanzade'nin Kumuk dili ile ilgili çalışmaları 1926'da Bakû'da çıkmıştır. Daha sonra Rus Türkoloğu N. K. Dmitriev bu diyalekt üzerinde birçok çalışmalar yapmıştır:

Materialien zur kumükischen Phonetik ("Le Monde oriental" dergisinde, XXIX 1935, 181 - 190); *Morfologia della lingua turca dei Cumucchi (Caucaso).* ("Rivista degli Studi Orientali" dergisinde, XX, 1935, 76 - 96, 172 - 198); *Oçerki po kumıkskomu sintaksisu* ("Yazıki Severnogo Kavkaza i Dagestana", I, 1935). Son olarak 1940'ta Dmitriev, Kumukçanın gramerini de yazmıştır *(Grammatika Kumıkskogo yazıka). Philologiae Turcicae fundamenta*'da [1959] Kumukça bölümünü Johannes Benzing yazmıştır (391 - 406).

Yazıki Narodov SSSR dizisinde çıkan *Tyurkskie yazıki* [1966] adlı ciltte de Kumuk dili üzerinde durulmuştur. Bu bölümü A. G. Magometov yazmıştır. N. A. Baskakov'un *Vvedenie v izuçenie tyurkskiḫ yazıkov* (Moskova, 1962) adlı eserinde de Kumuk dili üzerinde durulmuştur.

Fonetik ve gramer yapısı bakımından Türk dilinin Kıpçak diyalektleri arasında yer alan Kumukça, birçok bakımlardan Balkarca ve Karaçaycaya benzer.

Fonetik. Kumuk yazı dilinde bugün 8 ünlü *(a, o, u, ı, e, ö, u, i)* vardır. Kumukçada birtakım kelimelerde *a* ile *e* arasında bir ses vardır. Ancak, bugün kullanılan yazımda bu ses *a* harfi ile yazılır. Buna karşılık Kumukçada 23 ünsüz kullanılır.

Kumukçada kelimelerin hece sayısı, ünlü sayısına bağlıdır. Buna göre hece meydana getirmek için bir ünlünün bulunmasına ihtiyaç vardır. Kumukça *o - tuz* = 30 kelimesinin 1 hecesi bir ünlüden meydana gelmiştir. Kumukça *aş* ve *iş* kelimeleri bir ünlü ile bir ünsüzden meydana gelmiştir. Kumukçada bir ünlü ile iki ünsüzden meydana gelen kelimeler de vardır: *ant, art, dört* gibi. Kumuk (Türk) asıllı kelimelerin (veya hecelerin) başında iki ünsüz kullanılamaz. Bu kurala uymayan kelimeler Rusçadan (veya Rusça yolu ile Avrupa dillerinden) alınmıştır: *tramvay, trolleybus* gibi.

K. T.'nde *karın, boyun, awuz* [= ağız] gibi Türkçe isimlerin çekiminde ikinci hecedeki ünlü düşer *karn-ıŋ* [=karnin], *boynum* Ancak, Arap asıllı kelimelerde ikinci hecedeki ünlü muhafaza edilir: *hakılım* [= aklım] Türkçe kelimelerde de arasıra ikinci hecedeki ünlünün saklandığı göze çarpar: *awuz-u* [= ağzı]. Ancak, bunun yanında *awz-ubuz* [= ağzımız] biçimi kullanılır.

Kumukçada ünlü ile başlayan birçok kelimelerin başında *h* ünsüzü türemiştir: *hav* [~*av*], *hız* ~ *hiz* [~ *iz*].

K. T.'nde vurgu, normal şartlar altında kelime son hecelerine rastlar. K. T.'nde vurgunun anlam ayırıcı fonksiyonu da vardır: *almá* [= olma] ~ *álma* [almak'tan emir]; *yarmá* [= darı] ~ *yárma* [*yarmak*'tan emir].

Kumuk diyalektinde ünlü uyumu, ana fonetik kurallarından biridir. Örnekler: *tavlarıbızdan* [= dağlarımızdan], *işleri biz* [= işlerimiz].

Kumukçada ünsüz uyumu da göze çarpar. Bu uyum ilerleyici ve gerileyici benzeşme biçiminde gerçekleşir: *getti (getdi* yerine = gitti), *bitti (bitdi* yerine), *senne (sende* yerine), *günnüz (gündüz* yerine), *örmallık (ormanlık* yerine)...

Bütün Türk diyalektlerinde olduğu gibi, Kumukçada da kelimeler köklerden meydana gelir. Ek ve takılar köklere getirilir: *iş - çi - ye* [= işçiye], *iş - çi - ler.*

Morfoloji : K. T.'nde çoğul eki olarak *- lar, - ler* kullanılır: *yaş - lar* [= çocuklar], *cibin - ler* [= sinekler].

İsim durumları: Nominatif durumunda isimlere özel bir ek getirilmez.

Akkusatif durumunda *- nı, - ni, - nu, - nü,* genitif durumunda *- nı, - ni, - nu, - nü,* datif durumunda *- ga, - ge,* lokatif durumunda *- da, - de,* ablatif durumunda ise *- dan, - den* ekleri kullanılır.

Öbür Türk diyalektlerinden farklı olarak, Kumukçada ünlü ile biten köklerle ünsüzle sona eren kökler arasında fark gözetilmez. Örnekler: *nomin, at, ata* [=baba], akk, *atnı, atanı,* gen. *atını, atanı* dat. *atga, ataga* lok. *atda, atada,* abl. *atdam, atadan.*

İyelik ekleri: Tekil 1. *- m, - ım (- um, - im - üm),* 2. *- ŋ, - ıŋ (- uŋ, - iŋ, - üŋ),* 3. *- sı (- si, - su, -sü), - ı (- i, - u, - ü);* çoğul 1. *- bız ∼ biz, - buz ∼ büz, - ıbız ∼ - ibiz,- ubuz ∼ übüz;* 2. *- ğız ∼ giz, - ğuz ∼ güz, - ığız igiz, - uğuz ∼ üğüz,* 3. *- sı ∼ su ∼ sü, - ı ∼ - i, - u ∼ ü.*

Kumukçada isimlerden yeni kelimeler türetmek için birçok eklerden yararlanılır.

- çı∼ - çi, - çu ∼ - çü: iş - çi, koy - çu [=çoban] *-daş ∼ deş: yol - daş, sır - daş, gün - deş* [=rakip]. *- lık ∼ - lik, - luk ∼ - lük: biçen - lik* [= çayır, otlak], *taş - lık, aş - lık* [= mahsul, ürün], *on - luk, sari - lik* [= sarılık]. *- lı ∼ - li, - lu ∼ lü; at - lı, yurt - lu* [= köylü].

Fiil köklerinden isim türetmeye yarayan ekler de vardır:

- ım ∼ im, - um ∼ - üm: bi - lim [= bilgi], *öl - üm, yut - um* [= yudum], *ağım* [=akım] *boylam* [= demet, bağlam] *- ma ∼ - me: yar - ma* [= darı], *tüy - me, çaç - ma - gıç ∼ giç, guç ∼ güç: aç - gıç* [= anahtar]; *süz - güç* [= süzgeç].

vuç∼vüç: yıla - vuç [=ağlayan (çocuk)] *tiyre - vüç* [= toplu iğne].

- vuk ∼ - vük: sızla - vuk [= kan çıbanı], *yırtılla - vuk* [= Parıltı].

ış ∼ iş, - uş ∼ üş: al - ış, ber - iş [= veriş], *ur - uş* [= kavga, tartışma]. *- ıv ∼ iv, - uv ∼ - üv; al - ıv* [= alış], *gel - iv* [= geliş], *öl - üv* [= ölüm], *boya - v* [= boya]. *ak ∼ - ek: tara-k, töşe-k* [= döşek], *or - ak, ges - ek* [= kesek, parça] *ıd ∼ - ik, - uk ∼ ük: teş - ik* [= delik, deşik], *buz - uk* [= bozuk], *tükür - ük* [= tükürük].

- ç: süyün - ç [= sevinç] *kazan - ç.*

- gak ∼ gek: tay - gak [= kaygan].

- mak ∼ mek: kuy - mak [= omlet], *il - mek, sok - mak* [= keçi yolu], *kay - mak - - çak ∼ çek: kayır - çak* [=kumlu].

- çan ∼ çen: uyal - çan [= utangaç].

- ki: çeŋert - ki [= çekirge], *gülent - ki* [= gölge], *gesert - ki* [= kertenkele].

Sayı adları: *bir, eki, üç.*

Sayı sıfatları *- ınçı ∼ inçi, - unçu ∼ ünçü* takısıyle yapılır: *dörtüncü, toguzunçu;* üleştirme sıfatları *- ar ∼ - er, - şar ∼ - şer - lap ∼ - lep* takılarıyle yapılır: *bir - er, segiz - er, eki - şer - lep* [= iki şer], *yeti - şer lep* [= yedişer].

Kumukçanın kolları. Son yıllarda yapılan araştırmalara göre, K. T. üç ana kola ayrılmaktadır:

1. Kuzey (Hasavyurt) kolu. Hasavyurt şehrinde ve Aksay, Endirey, Kostek, Şamhalyangıyurt, Babayurt, Hamamatyurt, Botayurt gibi yerleşme yerlerinde kullanılır.

2. Orta (Buynaksk) kolu. Buynaksk (Boynak, eski adı Temirhan Şura) şehrinde ve Kâfirkumuk, Halimbekaul, Atlanaul, N. Kazanişçe, Buglen, N. Cengutay, Kapçıgay, Erpeli gibi yerleşme yerlerinde konuşulur. Bunlardan başka, Şamhaltirmen Kumtorkal, Tarki Leninkent, Alburikent, Ağaçaul... ağızları da bu kola girer. Bu sonuncular Hasavyurt kolu ile Buynaksk kolu arasında geçiş sağlayan ağızlardır.

3. Güney (Ḫaydak) kolu. Derbend çevresinde Macalis, Kayakent, Yangıkent, Başlıkent gibi yerleşme yerlerinde kullanılır. N. K. Dmitriev'e göre, bu kola verilen Ḫaydak adı Dağıstan'da yaşayan Kaytak'ların adından alınmıştır. Ancak, Kaytak'larla Ḫaydak Kumukları arasında dil bakımından herhangi bir bağlantı kurulamaz. Dargi ve Lezgi gibi komşu kavimler, Ḫaydak kumuklarını ayrı bir kol saymışlardır. Kumuk yazı diline en uzak kalan kol, güney koludur. Ḫaydak kolunun en büyük ses özelliği olarak *k, t* gibi birtakım ünsüzlerin söylenişinde göze çarpar: *k'ırk* [=kırk, 40], *t'oymak* [= doymak]). Kafkas dillerinden geçen alıntılarda da görülen bu özelliğin, komşu Kafkas dillerinden geldiği açıktır. Ḫaydak kolunda ses uyumu da çok bozuktur.

Kumuk yazı dili ile yukarıda belirtilen diyalektler arasında sözlük alanında birtakım farklar vardır. Meselâ yazı dilinde kullanılan *sıyır* [= inek], *it* [= köpek], *kulay* [= enik, köpek yavrusu], *yavluk* [= mendil], *özen* [= ırmak] kelimeleri yerine diyalektlerde *inek, lokay, lakku, kana, çay* kelimeleri kullanılır. Fonetik bakımından da diyalektlerde birtakım farklı özellikler göze çarpar: *altmış* yerine *altmiş, üyde* yerine *üyda, bermek* [= vermek] yerine *bermak,* çıymaḫ [= yığmak] yerine *jiymaḫ* gibi. Diyalektlerde *k, t, ç* gibi ünsüzlerin *k', t', ç'* olarak söylendiği göze çarpar: *k'ants* [= sirke], *ç'anka* [= melez], *jak'a* [= domuz]. Bu özellik, komşu dillerin (daha çok Dargi dilinin) baskısına bağlanabilir. Morfoloji alanında da farklar vardır: *alganman* [= aldım] yerine *alipman, barmağanman* [= gitmedim] yerine *barmapman* biçimlerinin kullanılması gibi. Sentaks bakımından ise *başlamak* fiili dikkate değer *(işke başlamak* ve *işni başlamak).*

Kumuk yazı dili daha çok Hasavyurt koluna dayanır. Yazı dilinde Buynaksk kolu da rol oynamıştır.

Başlangıçta Kumuklar Arap alfabesini kullanmışlardır. Ancak, 1928'de Dağıstan'da yaşayan kavimler için Latin esasına dayanan yazı sistemleri kurulmasına karar verilmiş ve K. T. için 33 harften meydana gelen bir alfabe meydana getirilmiştir. Son olarak, 1938 yılında Kumukça için Rus yazısına dayanan ve 39 harften meydana gelen yeni bir yazı sistemi kabul edilmiştir.

Bugün Dağıstan'da Kumukça gazete, dergi ve kitaplar çıkmaktadır. Bu yayınlar arasında ders kitapları ve edebî yayınlar büyük bir yer tutmaktadır. Bk. KUMUK EDEBİYATI.

Sözlük. K. T.'nin sözlüğünde Türkçe kelimeler büyük bir yer tutar: *baş, göz, burun, avuz* [= ağız], *tiş* [= diş], *til* [=dil], *kol, yürek, ayak, çaç* [= saç], *barmak* [= parmak], *kaburga, aya, tırnak, kirpik...* gibi. *Ana, ata, ağa, ini* [= kar-

deş], *gelin* gibi kelimeler yanında *gün, ay, yulduz* [= yıldız], *yıl, geçe* [= gece], *yay* [= yaz], *güz* [= kış]... kelimeleri de kullanılır. *Yağa* [= yaka], *dengiz* [=deniz], *bulut, yel, yangur* [= yağmur], *taş, suv* [= su], *suvuk* [= soğuk], *altın, gümüş, tuz, temir* [= demir], *tamır* [= kök], *ot, alma* [= elma], *sıyır* [= inek], *ögüz* [= öküz], *koy* [= koyun], *donguz* [= domuz], *tay, tülkü* [= tilki], *balık, yılan, at*... kelimeleri de ortaktır. Bunlardan başka bu lehçede *koyan* [= tavşan], *may* [= tere yağı], *oy* [= fikir], *senek* [=çatal], *özen* [=ırmak]... gibi birçok eski Türkçe kelime de saklanmıştır.

Ortak Türkçe kelimeler yanında Kumukçanın kelime hazinesinde Arapça ve Yeni Farsça kelimeler de özel bir yer alır: *şükür, hüner, güman* [= şüphe], *peleket* [= felâket], *baw* [= bağ], *peşkeş* [= armağan], *köse, köfte, maza* [= meze], *hamar* [= ambar], *tastımal* [= mendil], *perdew* [= perde], *kelle*... (bk. Bernd Scherner, *Arabische und neupersische Lehnwörter im Kumükischen.* "Central Asiatic Journal" dergisinde, XVII, 1973, 243 - 252).

Kumukçada Kafkas dillerinden gelen birtakım alıntılar da vardır. Son yıllarda Rus dilinin baskısı artmıştır. (H. Eren)

KUMUK'LAR, Dağıstan Sovyet Cumhuriyeti'nin esas halkıdır. Bu cumhuriyetin Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudahkent, Kayakent, Kaytak, Boynak kasaba ve bölgelerinde yaşarlar. Etnik bakımdan, Türk milletinin Kıpçak grupuna dâhildir. K. adı, XI. yüzyıl Türk bilgini Kâşgarlı Mahmud'a göre *(Dîvânü Lugaat - it - Türk,* I, 383; III, 339), bir Türk beyinin ve boyunun adıdır. Bundan anlaşıldığına göre, XI. yüzyılda Kıpçaklardan bir bölük K. adını almış, Kıpçak boyu ile birlikte batıya gelmiştir. K.'lar, bugün işgal ettikleri sahada, Oğuz ve Kabartay (bk.) boyları ile komşu ve kısmen karışık yaşamışlardır. 1559 yılında K. boylarından bazıları Rusya çarına tâbî olduklarını arz ettilerse de, bunun sebebi, Çeçenlerin saldırışlarından korunmak için idi. K.'ların rivayetine göre, 300 yıl önce, bu kabileyi Tarkı Beyi idare etmiştir. Bu beylere "Şamhal" denirdi. Şamhal Andıya'nın ölümünden sonra, onun büyük oğulları, Kabartay'ın kızından doğmuş olan Sultan Mut'u, "Özden değildir" diyerek mirastan mahrum etmek istemişlerdi. O da Kasartay'a gidip dayısının yardımı ile asker toplayıp Tarkı'ya geldi ve miras hakkını üvey kardeşlerine kabul ettirdi. Bundan sonra Sultan Mut, Kabartaylarla beraber, Anderi'de yerleşti. Bu olaylardan sonra, Anderey büyüdü. İran'dan Kırım'a giden yol üzerinde bulunduğundan, köle ticareti bakımından, önem kazandı. XVI - XVII. yüzyıllarda, Orta Asya'dan batıya göç eden Nogay boylarının bir bölüğü K.'lara karıştılar. *Edebiyat:* Kuzey Kafkasya'da yaşayan Nogay, Türkmen, Karaçay, Balkar ve Astarhan tarafında yaşayan Nogay Türkleri, Sovyet devrine kadar kendi şivelerinde edebî bir dil yaratmak ihtiyacını duymamışlardır. Çünkü bunların edebiyat ihtiyaçlarını Kazan'da, Azerbaycan'da, Kırım'da ve Türkiye'de yazılıp basılan türkçe neşriyat tatmin ediyordu. K. ve Nogayların millî edebiyat nâmına yazdıkları, tıpkı Orta Asya'daki Kazak - Kırgızlar gibi, millî destanların kendi aralarında yaşayan varyantlarını risâleler şeklinde tesbit etmekten ibaret kalmıştı. Bu gibi risâlelerin bâzıları XVIII. yüzyılın başlarında Nebolsen tarafından mollalardan derlenmiş ve ölümüne kadar yayınlayamayınca, defterler halinde, Petersburg'daki İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti kütüphanesinde kalmıştır. K.'lardan Hasav Yurt'ta ve Yahsay'da hâkim (dîvan beyi) olan Ömer Bey'in oğlu Osmanov Muhammed (doğumu 1843) rusça öğrenmiş ve millî edebiyatla yakından ilgilenmiştir. Bu zât, Petersburg'daki Şark Dilleri Fakültesi'ne türkçe okutman olarak getirilince, 1883 yılında, K.'ların ve Nogayların halk edebiyatı örneklerini ve bu ülkedeki muhtelif hadiselere âit manzum rivayetleri ve şiirleri toplayıp bir cilt halinde bastırmış ve Şark Dilleri Fakültesi öğrencilerine ders kitabı olarak okutmuştur.

XIX. yüzyılın son yıllarında Rusya müslümanları ve Azerbaycan Türkleri arasında süratle inkişaf etmekte ve ilerilemekte olan yenileşme ve modern edebiyat hareketlerinin tesiri ile, Kuzey Kafkasya Türkleri, bilhassa K.'lar arasında türkçe yeni eserlere ve gazetelere karşı ilgi uyandı. Bu modern fikir ve edebiyat, K.'lara başlıca iki merkezden geliyordu: Bakû'dan ve Kazan'dan. İstanbul ve Kırımın da mühim rolleri vardı. K. lehçesi Kazan türkçesine çok yakın olduğu için Kazan edebî eserleri, gazete ve mecmuaları bu sâhada gittikçe büyük ehemmiyet kazandı.

XX. yüzyılın başlarında Muhammed Mirza Magrayof tarafından Temir - Han Şûrâ'da (şimdiki Boynaksk'ta) Arap harfleri ile bir matbaa kuruldu. Sırf ticaret maksadı ile kurduğu bu matbaasında Muhammed Mirza Magrayof, Dağıstan medreselerinde okutulan Arapça ders kitaplarını bastırdı. O zamana kadar Dağıstan medreselerinde okuyan öğrenciler, ders kitaplarını kendileri kopya ediyor yahut çok pahalıya satın alıyorlardı. Magrayof'un bu teşebbüsüne mollalar "ilmi ucuzlatıyor" diye itiraz ettilerse de, önem veren olmadı. Bir müddet sonra, bu matbaada, K.'lardan Abu - Süfyan isimli bir zâtın Kumukça kitapları basıldı. Bu kitapların dili, Aberbaycan ve Kazan edebiyatının tesiri altında bulunan K. lehçesi idi. Bu Magrayov Matbaası, böylece, K.'nın ve umumiyetle Dağıstanlı çağdaş Türk edebiyatının filiz vermesine sebep oldu. 1912 yılında Abu - Süfyan, K.'ça bir şiir kitabı bastırdı. Bu kitapta, Zülkarneyn isimli birinin de şiiri vardır (S. 64), fakat bu şâir hakkında hiçbir bilgi elde edilememiştir. Bu sıralarda, halk edebiyatına karşı Dağıstanlı aydınlarda da ilgi uyandı. Çağdaş K. hayatının tasvir edildiği ilk hikâyeler, Noḥay Batırmurzayof tarafından, 1906 - 1907 yıllarında yazılmıştır. "Zavallı Habibat" ve "Bedbaht Canbike" isimli hikâyelerde, K. kadınlarının acıklı ve bedbaht hayatları tasvir edilmiştir. Noḥay Batırmurzayof, Rus - Japon Harbi'ne ve Rus - Dağıstan harp ve münasebetlerine dâir makaleler ve siyasî manzûmeler de yazmıştır.

1917 inkılâbından sonra, Nohay Batırmurzayof ile oğlu Zeynülâbid, yerli Türk edebiyatını kuvvetlendirmek maksadıyle "Tang Çolpan = Tan yıldızı" isimli bir edebiyat cemiyeti kurdular, sonra bu isimde bir de mecmua neşrine başladılar. Yeni K. edebî dili için, Hasav - Yurt lehçesi esas olarak alındı. "Tang Çolpanı" dergisi, ileri fikirli aydın milliyetçilerin yayın organı oldu. Bu sırada, milliyetçilerin organı olarak, K.'ça "Müsâvât" gazetesi de neşr olundu. 1918 yılında Noḥay Batırmurzayof ile oğlu Zeynülâbid, komünizme mütemâyil "İşçi Halk" isimli bir gazete neşrine başladılar. İleri fikirli bir K. edebiyatı yaratmak isteyen aydınlar, "Tang Çolpan" çevresine toplanmışlardı. Bunlardan Temurbulat Baybulatoğlu (doğumu 1880), bu mecmuaya çok mühim makaleler ve şiirler yazmıştır. Onun bir şiir kitabı, ilk defa, 1910 yılında basılmıştı. O zamandan beri yazdığı şiir ve tarihî dram ve piyeslerini bu "Tang - Çolpan" mecmuasında neşr etmiştir. Bu yazarın konuları; Şeyh Şâmil, Hacı Murad, Gazi - Molla gibi Dağıstan - Rusya harplerinin kahramanlarının hayatlarıdır. Bu konularda da çok heyecanlı şiirler yazmıştır. Bütün şiirleri, toplu halde, 1926 yılında Mahaç - Kale'de basıldı. Çağdaş K. edebiyatı bahis konusu edilince ilk hatıra gelen isim, Temirbulat Baybulatoğlu'dur. Onun eserleri dil ve

K. şiir tetkikleri için kıymetli materyaller taşımaktadır. Şiller ve Şekspir'den tercümeleri de vardır. İnkılâptan sonra en çok şöhret kazanmış olan şâir, Abdullah Muhammedoğlu (Magomedov) dur (1869 - 1937). Bu şâirin "Padişahlar ve beyler ne yaptılar?" başlıklı şiirleri, ilk defa, 1921 yılında Mahaç - Kale'de basıldı. "Çiftçiye" (1922), "Dünya savaşı ve İnkılâp" (1923), "Dağıstan" (1936) isimli şiirleri Sovyet Hükûmeti tarafından beğenilen şiirlerdir. Bu şâir, bütün kudret ve istidadını komünist propagandası için harcamıştır. Sovyet hükûmeti de ona "Dağıstan halk şâiri" ünvânını verdi. Bu bakımdan A. Magomedov, Kazakistan şâiri Cambul'a benzer.

"Tang Çolpan" mecmuasında çalışanlardan biri de, Ullubey Boynakski (1890 - 1919) idi. Moskova Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştu. "Tang Çolpan" muhitine komünizm fikirlerini sokan, bu yazardır. Beyaz Ruslar tarafından öldürüldü.

K. edebiyatında güzel nesirleri ile tanınan yazar, Yusuf Gereyev'dir. Yazılarında Azerbaycanlı meşhur mizah yazarı Sâbir'in tesiri altında bulunduğu anlaşılmaktadır. "Molla Nasrettin'in sefer yoldaşı" adlı eseri, 1928 yılında basıldı. "Beyler ve âdetleri" ve "Üç Şeyh" adlı eserlerinde hiciv tarafı da kuvvetlidir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce K. edebiyatında kendini gösterenlerden biri de, Alimpaşa Salavatoğlu (A. S. Salavatov) dur. Piyesleri ve çocuk hikâyeleri ile tanınmıştır. Güzel şiirleri de vardır. İlk eseri, 1925 yılında, Boynaksk'ta basıldı. Tabiatı tasvir eden şiirleri, K. nazmında mühim yer işgal etmektedir. Meselâ: "Yaz gecesi", "Yazda güneş" ve "Tabiat değişiyor" (Mahaç - Kale, 1937) şiirleri güzeldir. İlkokullar için yazdığı "Ohu kitabı" adlı okuma kitabında, çocuklar için yazılmış olan şiirlerin hiçbirinde başkasının adı yazılmadığına göre hepsi de kendine ait olsa gerektir.

1930 - 1936 yılları arasında şiirleri neşr edilenlerden biri de, Abdulvahap Süleymanoğlu'dur. Sovyet devrinin yetiştirdiği genç şâirlerdendir. Bütün şiirleri, toplu olarak, "Yırlar ve poemalar" adı ile basıldı.

K.'çaya Rusçadan epeyce eserler tercüme edilmiştir. İlk devirlerde, Kafkasya'yı, bilhassa Dağıstan'ı ilgilendiren edebî eserlere önem verilmiştir. Meselâ, L. Tolstoy'un Şâmil devrinin büyük hadiselerinden biri olan Hacı Murad fâciasını konu olarak aldığı "Hacı Murad" romanı, L. Savin ve A. V. Dıdımov tarafından tercüme edilmiştir.

Kafkasya kavimlerinin hayatı ile ilgili olan Rus şâirlerinin, meselâ Lermontov'un şiirleri de K.'çaya tercüme edilmiştir. (A. İnan)

KUMUL, kıyı ve çöl bölgelerinde, rüzgârlarla taşınan kumların birikerek oluşturduğu tepe. Bu kum tepelerinin yüksekliği 5 - 6 m ile 200 m arasında, uzunlukları ise bazan kilometrelerce olabilir.

K.'lar, bitki örtüsünün az ve seyrek olduğu yerlerde meydana gelir. Bu yüzden K.'lara özellikle çöl bölgeleriyle kıyılarda rastlanır. Kurak bölgelerde akarsu kıyılarında da K. meydana gelebilir.

Deniz sularının, kumsala sürekli olarak yeni kumlar getirmesi ve kıyılarda rüzgârın hızlı esmesi yüzünden kıyı K.'ları daha hareketli olur. Kum, kıyılarda, iç kısma doğru biraz eğik olarak ilerler. K.'ların cephesi oldukça dik, arka kısımlar ise hafif meyillidir.

Kıyı K.'larının iç kısma doğru ilerlemesini önlemek için XVIII. yüzyılda mücadeleye başlanmıştır. Buğdaygillerden bazı bitkiler ve kıyı çamları yetiştirilerek K.'un ilerlemesi önlenebilir. Bu bitki örtüsünün yetişmesi süresinde, başka tedbirler de alınır. Orman yangınları, kıyıların plansız ve gelişigüzel işletilmesi, kumların ilerlemesine ve K. oluşumuna sebeb olabilir.

Çöl K.'larının, kıyı K.'larından daha değişik özellikleri vardır. Bunlar genellikle çok büyük, *erg* adı verilen ve 1 000 km yi aşan alanlar halindedir. Erglerde kum, olduğu yerde devamlı yenilenir, fakat sınırları değişmez. Büyük Sahra'da K.'ların konumu da sabittir. Erglerin K.'ları bazan kilometrelerce uzanan şeritler halindedir. Cezayir sahrasında *sif* adı verilen bu şeritler, birbirinden dar koridorlarla ayrılır. Yollar bu koridorlardan geçer. Çünkü toprak buralarda daha sağlamdır.

Kumun seyrek olduğu bölgelerde K.'lar, kayalık veya killi yüzeyin üzerinde birbirinden ayrılırlar. K.'ların biçimi hilâli andırır ve rüzgârın yönünde ilerlerler. Orta kısımları uçlara göre daha hızlı yol alır. Buralarda az veya seyrek olan bitki örtüsü, K.'un biçiminde de değişiklikler yapar.

Bütün çöllerde K. görülür. En büyüklerine Büyük Sahra'da rastlanır. Avrupa ve Afrika'nın Atlas Okyanusu'na bakan kıyılarında da yüksek K.'lar vardır.

KUM - YENGECİ (Ocypode ceratophthalma), Onayaklılardan ocypodidae familyasından bir örnek tip. Kumsallarda yaşar. Çok hızlı yürüyen ve göz sapları çok uzun olan K., kabuklu bir hayvandır.

KUM - YILANBALIĞI (Ammodytes), Omurgalı hayvanlardan balıklar sınıfının kemikli - balıklar takımının kefaller alt takımına giren Kum - balığıgiller (b. bk.) familyasından bir balık türü. K., yılan gibi uzun gövdeli ve kemiklidir. Döş yüzgeci ve yüzme kesesi yoktur. Ağzı büyük olup, uzayıp yayılabilir.

Soğuk ve ılıman denizlerde kumlara gömülü olarak yaşarlar. Batı Avrupa kıyılarında çok bulunur. Bunlar, deniz çekilince, kumlarda özel bir âletle yakalanır. Etleri yenir veya balık yemi olarak kullanılır.

KUM - YILANI (Eryx Jaculus), Pullu - sürüngenler takımının pitongiller familyasından bir sürüngen türü. Yılan oynatanlar tarafından kullanılan K., zehirli bir yılandır. Yaşadığı çevreye uygun, kum renginde ve oldukça büyüktür. Güney Avrupa, Asya ve Afrika'da yaşar.

KUM - YILANIGİLLER (Psammophidae), omurgalı hayvanlardan sürüngenler sınıfının pullu - sürüngenler takımının yılanlar alt takımının su - yılanları bölümünün geride - oyuklular grubuna giren bir familyası. Kertenkele yılanı, çok iyi tanınan bir türüdür.

KUN, Béla (Szilágycseh, Transilvanya 1886 - Ukrayna 1937), Macar politikacısı, gazetecisi ve ihtilâlcisi. Mart 1919'da iktidarı eline geçirerek, 133 gün süren diktatörlüğü süresinde Macaristan'da komünizmi uygulamaya çalışmıştır. Romen ordusunun müdahalesi sonucunda K. Peşte'den kaçmış ve Sovyetler Birliği'ne sığınmıştır. Komintern üyesi ve 1928'de bu teşkilâtın Batı Avrupa seksiyonu başkanı olmuştur. Stalin'in emriyle idam edilmiş, fakat 1958'de kendisine şerefi iade edilmiştir.

KUNAKSA, eski zamanda, Babilonya'da Fırat'ın sol kenarında bir şehir. Babil'den aş. yu. 25 km uzaklıkta bulunmuş olması muhtemel ise de, kesin yeri bilinmiyor. Burada Xenophon'un Anabasis "Dağlara çıkış" (M. Ö. 401 - 399)

başlıklı eserinde anlatılan savaş yapılmıştır. Genç Kyrus ve büyük kardeşi II. Ardaşir (Ortaxerxes) Mnemon arasında yer alan bu savaşta (M. Ö. 3 Eylûl 401) Kyrus mağlup olmuş ve öldürülmüştür.

KUNANBAY, Abay: bk. ABAY, İbrahim.

KUNCZ [*kunts*] **Aladár** (Arad 1886 - Budapeşte 1931), Macar romancısı. *Fekete kolostor* (kara manastır) [1930 Türkçe çev. 1956] adlı romaniyle ün kazanmıştır. Bu romanda I. Dünya Harbinde Fransa'da esarct yıllarını anlatmaktadır. *Fellef a város felett* (Şehir üzerinde bulut) adlı roman serisinin ilk cildi ölümünden sonra çıkmıştır (1931).

KUNDAK, KUNDAK TAKIMI, KUNDAK TÖRENİ (Etnoğrafya ve Folklor).

Doğum malzemelerinden olan K. (bebek) takımı, genellikle, doğumdan birkaç gün evvel bütün ayrıntıları ile hazırlanmış bulunur. K. takımı, nevileri ve adları ile şunlardan ibârettir :

1. *Kundak :* Kare şeklinde (değirmi) ve ekseriya, ağbani (abânî) denilen, üzeri safran renginde sarı iplik veya ipekle işlenmiş bir çeşit pamuklu kumaştan yapılır. Abânî eski devirlerin K.'ğı olup son zamanlarda K. patiskadan yapılmaktadır. Bu şekil K.'ların da üstü kaneviçe süslemelerle işlenir.

2. *Büyük pamuklu veya etek bezi :* Üst kısmı yaka biçiminde oyulmuş pamuklu bir bez olup çocuğun omuzlarından başlanarak sarılır ve K.'ğın üstüne serilir.

3. *Kol bezi :* Büyük pamuklu uzunluğunda yapılan ince bir bez olup etek bezinin yukarı kısmına, bir katı alta, diğer katı üste gelmek suretiyle serilir.

4. *Muşamba :* Etek bezinin üstüne konulur.

5. *Ufak pamuklu :* Muşambanın üstüne konulan küçük pamukludur.

6. *İnce bez :* Bu da ufak pamuklu büyüklüğünde olup onun üstüne konulur.

7. *Ara veya apış bezi :* Bu bez, çocuğun apış arasına konulan dörtgen şeklinde ve yumuşak bir bezdir.

8. *Baş tülbendi :* Başı tesbit için kullanılan bir bezdir.

9. *Öllük, höllük :* Orta Anadolu'da, apış bezi üstüne konulan ince bir toprak. Az ısıtılıp öyle konulur. Terk edilmek üzere olan bir âdettir.

K. takımı, parçaları bakımından belli gibi ise de, loğusanın ve ebenin yerli veya yabancı olmasına göre, sayısı eksik veya fazla da olabilir. Şu kadar var ki hemen hepsinde esas, bilinen şekillerin aynıdır. K. takımı, ailenin malî kudretine göre, iki, üç K. ile sayıları dört, beş kadar olan diğer malzemelerin hepsi de yeni olarak yapılır. Varlıklı ve orta halli bazı gelenekçi aileler, doğuracak kızlarına mavi boncuklu tam bir "nazarlık" ve kırmızı kurdelâya takılı Mahmudiye ya da Reşadiye altını ile birlikte, gene tam bir K. takımını hâmile kızlarına "doğum hediyesi" olarak verirler. Altın ve nazarlık takımı da K.'ğın dışına ve sağ tarafına iliştirilir.

Kundaklamak (Belemek) : Ekseriyetle doğumdan iki, üç saat sonra, çocuk ilk defa olarak kundaklanılır. Kundaklamak, şu suretle yapılır :

Çocuğa, evvelâ ince bezden veya salaşpurdan dikilen gömlek üzerine "zıbın" veya "içlik" denilen bir mintan giydirilir. Başına bir takke ve "sakandırık" denilen bir tülbent, çene altından geçmek suretiyle bağlanır.

Bundan sonra, çocuğun evvelâ bacakları arasına ince ve yumuşak bir bez olan apış - ara bezi konulur. Ayakları yan yana getirilir. Sonra, bu ince bez katlanır. Bunun üzerine ufak pamuklu ve daha üstüne muşamba ve onun üstüne de büyük pamuklu sarılarak çocuk K. üstüne yatırılır. Beline, ayrıca bir kuşak sarılır. K. içine biraz "Çörek otu" serpilir ve esas K.'la sıkı sıkıya sarılır. Bundan sonra bir şala, yahut pamuklu çocuk yorganına konularak yüzü ince, mavi bir yemeni (duvak) ile örtülür.

Çocuk, K.'tan çıkıncaya kadar günün ve gecenin belli zamanlarında açılıp çözülür. Çocuk, her açılışında, bedenî hareketler yapmağa terk edilir. Şu kadar var ki kundaktan çözülen çocuğu "Çeyreklemek" âdettir.

Çocuğa, altı aya kadar bütün, altı aydan sonra yarım kundak yapılır. Sıkı sarılan bir kundak, çocuğu sağlam ve dik tutacağından, yavrunun vücut ölçülerinin bu suretle temin edilmiş olacağına inanılır.

Kundak töreni : Çocuğun kundaklanması, bilhassa varlıklı olan aileler arasında, küçük bir törenle ve her şeyden ziyade yine "ebe hanım" ın yararına olmak üzere, akraba ve dostların önünde yapılır.

Özel usulüne göre kundaklanmış olan çocuğu, ebe hanım kolları arasında tutar, "al yavrunu!" diyerek babasının kucağına koyar ve baba da avucunun içinde sakladığı bahşişi ebeye verir. Biraz sonra, baba da çocuğu ebe hanıma geri verir. Ebe, bu defa da, çocukla beraber loğusaya dönerek :

— Sen mi yeğin, ben mi yeğin? diye üç defa sorar. Loğusa da :

— Ben bilmem! der. Loğusanın bu cevabı üzerine, ebe hanım ona karşı derhal :

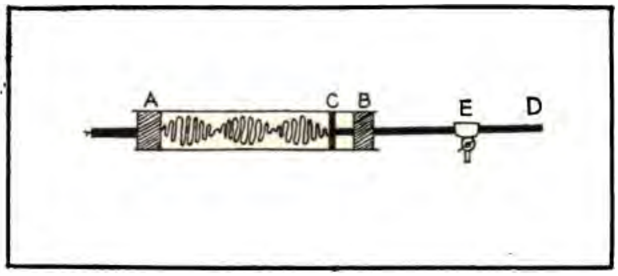
— Ben yeğin! cevabını verir ve K.'lı çocuğu bu sefer annesinin koynuna koyar. Bu suretle, K. töreni de bitmiş olur.

Bazı ebeler, çocuğu kundakladıktan sonra, bebek kız ise kulaklarını da delerler. (Ş. Ülkütaşır)

KUNDT, August Adolf Eduard Eberhard (Schwerin 1839 - Israelsdorf, Lübeck 1894), Alman deneysel fizikçisi. Zürih, Würzburg, Strasbourg (Strassburg) ve 1888'den sonra Berlin'de profesör olarak çalışmıştır. Zürih'te Röntgen'in etkisiyle kendini fizik'e veren K. 1866'da sesin katılar ve gazlarda hızını ölçmek ve bu maddelerin spesifik ısılarının orantılarını tespit etmek için bir usûl bulmuştur. Bu usulüne dayanarak 1876'da E. Warburg'la beraber cıva gazının tek atomluluğunu göstermiştir. 1879'da Röntgen ile beraber gazlar için ışığın polarizasyon düzleminin dönmesini göstermiştir. Başlıca eseri: *Vorlesungen über Experimentalphysik* (Deneysel fizik dersleri) [1906].

KUNDT BORUSU (Fr. Tuyau de Kundt) (İng. Kundt's tube, Kundt's method, Kundt's experiment). Sesin gazlar içerisindeki yayılma hızının ölçülmesinde kullanılan bir düzenek (bk. Quincke'nin girişim borusu). 1866'da Kundt tarafından düşünülmüş olan bu düzenekle, sesin gazlar içindeki hızı, sıcaklığın, yoğunluğun ve nemin kontrol edilebilen şartları altında kestirilebilinir. Bu deneyle, gazların molekül yapıları hakkında da değerli bilgiler elde edilir ve deneyde küçük miktarda bir gaz kullanılır.

Kundt borusu, 80 - 100 cm boyunda ve 3 - 4 cm çapında bir AB cam borusudur (şekil 1). Boru içerisine istenilen gaz konur veya hava vardır. Borunun bir ucu dalgaları yansıtıcı bir Apistonu ile kapatılır; öteki ucunda bir ses kaynağı vardır. Bu ses kaynağı, tam ortasında bir mengene ile sıkıştırılmış, 40 - 50 cm boyunda bir cam veya pirinç çubuktur. Bu çubuk,

KUNDT BORUSU

borunun B ucunu tıkayan bir B mantarı içerisinden geçer ve bir C pistonu taşır. Cam borunun içerisine, boru boyunca ince bir iplik kurmak üzere, mantar tozu (likopot veya zift tozu da olabilir) konur. CD çubuğunun ED yarısı, reçinelenmiş bir yün parçası ile boylu boyunca ovulmak suretiyle boyuna olarak titreştirilir. Çubuğun verdiği ses titreşimleri, boru içindeki havayı da sürekli titreşime sokar. Gaz sütununun uzunluğu, pistonların sokulup - çekilmesi ile tam sayıda bir duran dalgalar (kararlı dalgalar) vermek üzere ayarlanırsa, *gelen* ve *yansıyan* dalgalar boru içerisinde girişerek *duran dalgalar* (b. bk.) hasıl ederler. Titreşim genliğinin maksimum olduğu *karın noktalarında* tozlar dağılır ve *düğüm noktalarında* küçük kümeler halinde toplanır. n kadar küme arası $n = \frac{\lambda}{2}$ ye eşit olur. Burada λ, dalga boyudur. Sesin gaz içindeki yayılma hızı v frekans f olursa $v = f\lambda$ olur.

Bu deneyle λ bulunmuş olur ve f bilinirse v elde edilir. Bu metodla iki gaz içinde, meselâ, hava ile başka bir gaz içindeki hızlar arasındaki oran $v' / v = \lambda'/\lambda$ olarak kolayca bulunabilir; hızlardan birisi bilinirse ötekisi de tayin edilmiş olur.

CD çubuğu yerine, başka ses kaynağı olarak bir alternatif akımla çalıştırılan bir telefon kulaklığı veya bir süpersonik kuvars kristali alınabilir.

Kundt borusunun birçok önemli uygulamaları vardır:

1. Yukarıda açıklandığı gibi, bir gaz içinde sesin yayılma hızının kestirilmesi.

2. Sesin bir gaz ve bir katı içindeki yayılma hızlarının karşılaştırılması,

3. İki farklı gaz içinde sesin yayılma hızlarının karşılaştırılması,

4. Bir gazın öz ısıları (ısınma ısıları) arasındaki $\gamma = cp/cv$ oranının kestirilmesi. Sesin gaz içindeki yayılma hızı $v = \sqrt{\frac{\gamma P}{\varrho}}$ dur. Burada P, gazın basıncı, ϱ, gazın öz kitlesidir (bk. ısınma ısıları, ısı).

5. Sesin yayılma hızının, sıcaklığa, basınca, nemliliğe ve gazın cinsine bağlı olarak incelenmesi. (E. Erdik)

KUNDUK, BEKİR SAMİ (Biyog.): bk. BEKİR SAMİ.

KUNDUR'LAR, Volga (İdil) ırmağının delta bölgesinde yaşayan bir Türk boyuna verilen ad. Georgi'ye göre sayıları 5 000, Pauli'ye göre ise 11 000'dir. Rus yayınlarında K.'lara Kundrovski Tatar adı verilir. K.'lar daha çok Karaağaç adını kullanırlar. İlmî yayınlarda ise Karaağaç Nogayları adıyle anılırlar. Aslen Kuzey Kafkasya'da yaşamış olan bu Türk boyu, muhtelif tarihî olayların baskısı altında eski yurdunu terk ederek Volga ırmağının delta bölgesinde yerleşmiştir. Bunun üzerine K.'lar İdil - Ural Türkleri arasında yer almışlardır.

Ármin Vámbéry (*A. török faj* Budapeşte, 1885. 657. s. 11 not), *Kundur* adının Türkçe *kundurmak* (<*kondurmak*)'tan geldiğini ileri sürmüştü. Gyula Németh (*A. honfoglaló magyarság kialakulása.* Budapeşte, 1930 58 s.) ise *Bayın - dır (Bayan - dır), Çav - dur, İğ - dir* adlarını göz önünde tutarak bu adı *Kun - dur* olarak açıklamıştır.

Tarihî olaylara göre, K.'lar Kalmukların Cungarya'ya çekilmeleri üzerine daha 1740 tarihlerinde Nogay'lardan ayrılmak zorunda kalmışlardır. 1770'te Kalmukların aşağı Volga havzasını büsbütün terk etmeleri üzerine K.'lar da Volga deltası bölgesinde, Aktöbe ve başka ırmaklar boyunda yurt tutmuşlardır.

K.'lar 1771'de Rus hâkimiyetine girmişlerdir.

Karaağaç Nogayları veya K.'lar Kasay ve Kaspulat adlı iki ana kola ayrılırlar (Vámbéry, *A. török faj.* 660. s.).

K.'lar dil bakımından Nogayca ile ortak fonetik, morfoloji ve sözlük özelliklerini muhafaza etmişlerdir. Bk. NOGAY'lar, NOGAY TÜRKÇESİ. (H. Eren)

KUNDUZ (Lat. castor), su hayatına da adapte olmuş kemirici bir memeli hayvan. Boyu 1-1,30 m kadar olup, aş. yu. 30 kg. ağırlığındadır. Ayaklarında beşer parmağı vardır. Arka ayaklarının parmakları arasında yüzmeyi kolaylaştıran deri bulunur. Kuyruğu yukardan aşağıya yassı,

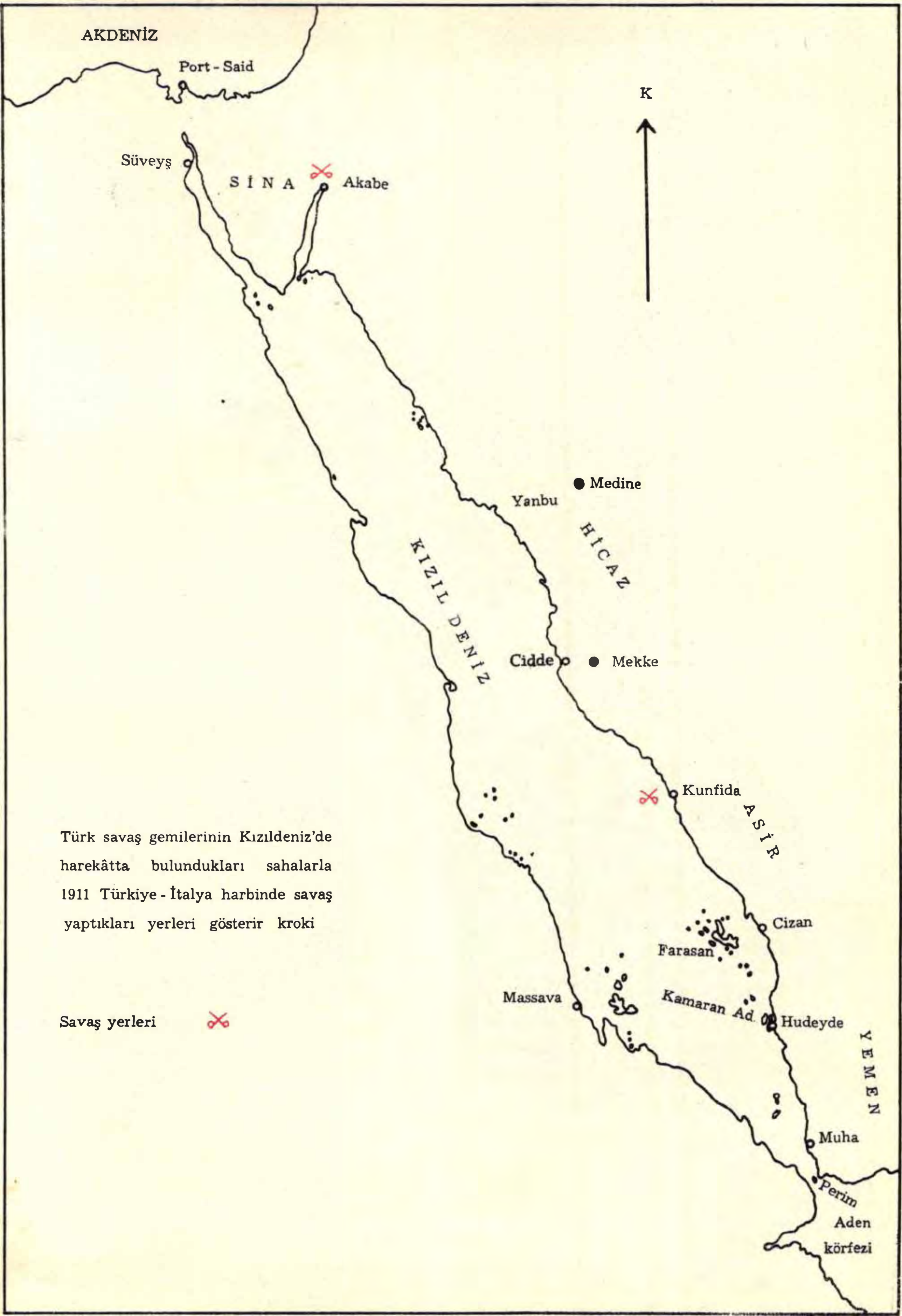

KUNDUZ

pullu ve 24 kaburgadan ibarettir. Kuyruğu 35 cm uzunluğunda ve 15 cm enindedir. En çok gece hareket eder; gözleri küçük, tüyü kahverengi (kestane renginde) olup, dişisi bir, iki, üç veya dört, fare büyüklüğünde yavru doğurur. Yiyeceği ağaç kabuğu (özel olarak söğüt) ve başka bitki kısımlarından ibarettir. Kuvvetli kemirici dişleriyle büyük ağaçları bile kesebilir. K. kendisine su üzerinde evler yapar, bunun içindeki odalara giriş su altındandır. Evinin çevresindeki suların seviyesini tesbit etmek için de barajlar yapar. Tüyleri çok ince, yumuşak uzun ve parlak olup, genellikle kürkü için avlanır. Oldukça zararlı hayvandır. Eskiden Asya, Avrupa ve Amerika'nın kuzeyinde çok yaygın iken, gittikçe azalmıştır. Şimdi Avrupa'da ancak Norveç'in güneyinde ve Almanya'da, Kanada'da çok rastlanır. K.'un cinsel bezlerine yakın bulunan kese'lerden elde edilen Castoreum adlı madde, parfümeri'de ve ilâç olarak kullanılır. Castor cinsi başlıca Avrupa ve Asya'da yaşayan Castor fiber ve Kanada ve Birleşik Amerika'da bulunan Castor Canadensis diye iki türe ayrılır. Başka türler Yeni Zelanda'da yaşayan C. Caecator ve Kaliforniya'da yaşayan C. Subauratus'tur. (V. Örs)

KUNEDH veya KUMEL, çok eski bir Türk kavminin adıdır. Bunların ismini taşıyan Orhon alfabesi ile yazılı kitabe Sibirya'da Kem nehri civarında bulunmuştur. Bu kavim, eski büyük Saka devleti kurulduğu vakit, onların Kafkasya, Anadolu ve İran fütuhatlarına katılmış, muhtelif yerlerde kendi ismini bırakmıştır. Ermeni tarihçisi Mozes Kalakatvatsi, Kafkasya'daki Kumedhleri "Eftalit Kamicikleri" olarak anar.

KUNFİDA DENİZ SAVAŞI

İran destanı, Kum şehrini bunların kurduğunu ve orada yedi Kumidh köyü bulunduğunu söyler. Zaten Kumidhler, sonradan da yedi kabileden ibaret görünüyorlar. Batlamyus coğrafyasında, "Pamir'in Alay kesiminde Vahş nehiri başlarında Kumidh Sakalarının kalesi". Çin seyyahları ve Araplar şimdiki Tacikistan'da bu Kumidhlerin artıklarından bahs ederler ve onları Eftalitlerden sayarlar. Vahş ve Sürhan - Derya bölgesinde Kumici yahut Kumaç ismi ile Selçuk tarihlerinde anılır. Bu ismi taşıyan bir şehir ile bir kasaba olarak, şimdiki Semerkand'ın batısındaki Gümüşkent (eski tarihlerde Kumiç Kent) ve Doğu Türkistan'daki Kumul kalmıştır. Bu şehir de Soğd yazılarında, Kumidh şeklinde yazılmıştır. (Z. V. Togan)

KUNFUDA (AL QUNFUDHA) DENİZ SAVAŞI, 1911 Türk - İtalyan harbinde Türk gambotları ile İtalyan kruvazör ve muhripleri arasında yapılan savaş. İtalya hükûmeti 29 Eylül 1911 günü Osmanlı İmparatorluğuna savaş ilân ettiği zaman Kızıldeniz'de "Peyk-i Şevket" torpido kruvazörü, "Ordu", "Bafra", "Ayıntap", "Malatya", "Gökçedağ", "Refahiye", "Muha", "Haliç" ve "Kastamonu" gambotları ile "Şıpka" ve "Beyrut" yatları ve "Bahr-i Ahmer" nakliye gemisi bulunuyordu. Bu gemiler Hudeyde limanında bulunan Bahr-i Ahmer komodorluğu emrinde idiler. Görev için Yemen genel kumandanı İzzet Paşadan komodorluk kanalı ile emir alıyorlardı. İzzet Paşa isyan etmiş olan Yemen vilâyetinde İmam Yahya ile anlaşarak sükûnu iadeye muvaffak olabilmiş ise de, Asir'de bulunan İdrisîler isyan halini sürdürüyordu. Yemen'in denizaşırı durumda kalması gambotlara büyük ölçüde ihtiyaç hissettiriyor ve Yemen genel kumandanlığı bu gemilerden yarar sağlıyordu. Gambotlar kaçakçılıkla mücadele görevinden başka, Asir'de âsîlerle savaşmakta olan kara kıtaâtı ile iş birliği yapıyorlar, hem Asir'de hem de Yemen'de bulunan kuvvetlerin muhabere ve nakliyat işlerini yürütüyorlardı.

İtalya ile savaş başladığı zaman gemiler görevleri icabı Kızıldeniz'in muhtelif bölgelerine dağılmış bulunuyorlardı. Savaş haberi Yemen kumandanlığınca öğrenilince İtalyan deniz kuvvetleri karşısında çok zayıf durumda olan gambotların ziyaa uğramamaları için Cidde ve Kunfuda'da ve çevresinde bulunan gambotların hemen Süveyş'e hareket ettirilmesi hakkında Hicaz fırka kumandanlığına telgrafla tebligat yapıldı. Cizan'da bulunan kıtaların geri çekilmesi ve Süveyş'e gidemeyen gemilerin münasip bir yerde bulundurulmaları da bildirildi. Cizan'da Asir âsîlerinin hücumlarına maruz Mehmed Ali Paşa kuvvetleri vardı. Yemen kumandanlığı bu kuvvetin bir an önce çekilmesini istedi. Bu kuvvet "Bahr-i Ahmer" gemisi ve orada bulunan gambotlarla Farsan adasına nakledildi. Mehmed Ali Paşa gambotların Farsan adasında kalmalarını istiyordu. Bu kıtaatın mevcudiyeti dolayısıyle bu civarda bulunan gambotlar Süveyş'e hareket edemediler, kara kıtalarına yardım için bu sularda kaldılar. Farsan adası savunmaya yeterli olmadığından hem gambotlar hem de kara birlikleri için müsait bir yer değildi. Bu sebeple gambotların toplu bir halde bulunabilecekleri yer olarak Kunfuda seçildi. Burası Lith mevkiinden Hudeyde'ye kadar üç yüz mil uzunluğunda büyük bir şap maniasının arkasında ve Farsan boğazından 80 mil uzaklıkta idi.

Farsan'daki kara birlikleri "Bahr-i Ahmer" vapuru ve gambotlara bindirilerek buraya taşındı. Gambotlar da bu limanda toplandı. Nakliyat işi tamamlanınca "Bahr-i Ahmer" vapuru Süveyş'e hareket etti. "Kastamonu", "Ayıntap", "Ordu", "Bafra", "Muha", "Refahiye" gambotları ile "Şıpka" yatı Kunfuda'da kaldı. İtalyanlar Kızıldeniz'in doğu kıyılarında ve özellikle Yemen ve Asir sularında harekâtta bulunan Türk gambotlarının Eritrea kıyılarına bir çıkarma yapabilecekleri endişesiyle bu denizdeki kuvvetlerini savaş ilânından çok önce takviyeye başlamışlar, savaş ilânından sonra da Kızıldeniz'e gemiler göndermeye devam etmişlerdir. İtalyan Kızıldeniz kuvvetleri kumandanı savaş ilânı ile birlikte Türk gambotlarını yakalamak üzere birçok sefer düzenlemiş ve Perim boğazından Akabe'ye kadar Kızıldeniz'in doğu kıyılarını aratmış, fakat gambotları bulamamıştır. Ancak Akabe'de küçük "Haliç" gambotunu bulup savaştıktan sonra bu gemiyi batırabilmişlerdir. 21 Aralık 1911 tarihinde İtalyanların "Piemonte" hafif kruvazörü Kızıldeniz'e geldi ve Albay Carrina Ferrani Kızıldeniz İtalyan deniz kuvvetlerine kumandan tayin edildi. Yeni kumandan İtalyan başvekili Gioletti'nin âsî İdris ile anlaşmak teklifini de beraber getirmişti. Bu albay çalışmalarında muvaffak oldu. Asirlilere para, silâh ve hattâ İtalyan topçusu göndermek suretiyle İdris'in yeni baştan ayaklanmasını sağladı ve Türk gambotlarının Kunfuda'da bulunduğunu da İdris'ten öğrendi. Albay Carrina Türk gambotlarını yakalamak ve bunları sağlam olarak ele geçirmek istiyordu. Bu maksatla "Piemonte", "Puglia" ve "Calabria" hafif kruvazörleri ile "Artiglieri" ve "Garibaldino" muhriplerini özel kuvvet olarak ayırdı ve harekâta 4 Ocak 1912 tarihinde başladı. 7 Ocak 1912 günü "Garibaldino" ve "Artiglieri" muhripleri kuzey kanaldan Arap kılavuzların yardımı ile içeri girdiler. Özel kuvvete kumanda etmekte olan Albay Paladina ise "Piemonte" hafif kruvazörü ile geçit dışında karakolda kaldı. Gambotlardaki nöbetçiler kanalın kuzey kısmında duman gördüklerini rapor etmeleri üzerine "Şıpka" yatında bulunmakta olan "Bahr-i Ahmer" komodoru Binbaşı Hâmid Bey gambotlara savaşa hazır ol işaretini çekti ve mütaakıben de düşmanı karşılamak üzere gemilere hareket emrini verdi. Topçu, ateşini ilk olarak "Kastamonu" gambotu açtı. Gambotların küçük topları ile İtalyan muhriplerinin daha uzun menzilli ve daha büyük çaplı topları karşılıklı olarak savaşıyorlardı. İtalyan muhripleri toplarının menzillerinin daha uzun olmasından yararlanarak mesafe dışında kalmağa gayret ediyorlar, Türk gambotlarının ortasındaki "Refahiye" gemisine forsunu çekmiş olan Komodor Hâmid Bey ise düşük süratine rağmen İtalyan muhriplerine sokularak onları küçük topları ile hasara uğratmağa çalışıyordu. İtalyan muhripleri topçu üstünlüğüne rağmen gambotlara isabet sağlayamayınca "Garibaldino" muhribi ateş keserek uzaklaştı ve kanal ağzındaki "Piemonte" kruvazörüne durumu rapor etti. Bir süre sonra "Piemonte" kruvazörü, "Artiglieri" muhribinin kılavuzluğunda geçitten içeri girdi. Bu gemi saat 16.00'da Kunfuda önüne geldiği zaman Türk gambotlarının kesif topçu ateşiyle karşılaştı. Türk mermileri kruvazörün yakınına düşmeğe başlayınca düşman mesafeyi açtı. Türk gambotlarını personeli tarafından terk edilmiş olarak bulacağını uman İtalyan özel kuvvet kumandanı bu şiddetli ateş karşısında kruvazörün iki adet 15 cm lik ve on adet 10 cm lik toplarıyle gambotlara uzak mesafeden mukabele etmeğe başladı. Türk gambotlarının küçük çaplı topları bu kruvazöre tesirli bir atış yapamamakla beraber, düşmanı fazlaca meşgul etmek ve yakınlarına sokmamak maksadı ile atışa devam olundu. Guruba doğru isabet almamış Türk gemisi kalmamıştı. Gemilerde yangınlar çıkmış, cephaneliklerde infilâklar olmuş, tekneler su almağa başlamıştı. Direnmenin lüzumsuz yere insan zayıatına sebep olacağını düşünen Komodor Hâmid Bey, personelin gemileri terk etmeye hazır olmalarını emretti. Gemi-

lerdeki nakli kabil hafif silâhlar, gizli belgeler, bayraklar ve lüzumlu diğer malzeme filikalarla kıyıya gönderildi. "Piemonte" nin daha yakından açtığı topçu ateşi altında komodor, gemilere deniz musluklarının açılarak gemilerin batırılmaları emrini verdi. Gemiler batarken dahi ateşe devam edilerek düşman uzakta tutulmağa çalışılıyordu. Personel, sular top başında durulamayacak kadar yükselene kadar ateşe devam ettiler ve daha sonra yüzerek karaya çıktılar. Gambotların yanması ve cephaneliklerdeki infilaklar sabaha kadar devam etti. 8 ocakta düşman batmış gambotları tekrar top ateşi altına aldı. "Şıpka" yatı diğer gemilerden daha fazla su çektiğinden deniz musluklarından giren su ile dibe oturmuş, fakat tamamiyle batmamış idi. İtalyanlar daha sonra bu gemideki suyu boşaltarak tekneyi yüzdürdüler ve yedekte Massava'ya götürdüler.

Türk - İtalyan savaşının başlaması ile birlikte âkıbetleri taayyün etmiş olan Kızıldeniz'e memur gambotlar her tehlikeyi göze alarak kara ordusu birliklerine yardıma devam etmişler, özellikle Cizan'da bulunan Mehmed Ali Paşa kuvvetlerini kurtararak âsî İdris kuvvetlerinin eline esir düşmelerini önlemişlerdir. (V. Z. Dümer)

KUNG - DZİ (yani Üstad Kung, veya Kung - fu - dzi ve Jesuitler tarafından lâtinleştirilmiş şekliyle Confucius), (Küfü (Şantung) aş. yu. M. Ö. 551 - M. Ö. aş. yu. 479). Çinli bir filozof. Hayatına dair tarihî metinler var ise de (Sima Dzien tarafından yazılmış K. D.'nin biyografyası ile K. D.'nin öğrencileriyle yaptığı Luen Yu başlıklı konuşmalar) filozofun hayatı, çok geçmeden efsanevî olaylarla süslenmiştir. Kesinlikle bilinen olaylar şunlardır: Doğduğu ve fakir bir aile çocuğu olarak büyüdüğü Lu kontluğu (şimdiki Şantung)'nda hükûmet memuru olmuş, fakat ülkesinden sürülmüş ve uzun zaman, o zamanki Çin'i teşkil eden devletlerde gezip çalıştıktan sonra, hayatının sonuna doğru asıl yurduna geri gelmesine izin verilmiştir. Etrafına öğrenciler toplamış ve onlara felsefesini öğretmiştir. Bu felsefe bir takım eski eserlere dayanıyordu. Kendisi, muhtemel olarak hiçbir yazılı eser bırakmıyan K. D., bu eski yazılara yeni bir şekil vermiş ve bunlar *King* adı altında, felsefesinin klasikleri olmuştur. K. D., maksadının, eskilerin aristokratik geleneğini tekrar canlandırarak yeni nesillere nakletmekten ibaret olduğunu ilân ettiği söyleniyor. Bu geleneğin temel düşüncesi şudur ki, bir insan kendi şahsiyetini geliştirir, belirtir ve asilleştirirse neticede toplumda düzen hakim olur. K. D.'nin özel olarak tavsiye ettiği büyük faziletler dostluk (jen) ve adalet (yi) dir. Ahlâkî hayatın bu yüksek anlayışı, ne yazık ki K. D.'nin izini takib ettiklerini sanan sonraki nesillerce ihmal edilmiş ve birçok hallerde, birtakım kuru, ölü âyinlerin yükü altında ezilmiştir. K. D.'ye "Krallıksız Kral" ve "On bin nesil öğretmeni" lakabları verilmiş ve 1912 ihtilâline kadar ona, Çin'in bir nevi tanrısı gözü ile bakılmıştır.

K. D.'cilik : K. D. öğretimini, yeni şekle koyduğu bazı eserlere dayanmıştı. Böylece yenileşmiş olan eserler King adı altında İmparatorluk Çini'nin klâsikleri oldular. Memur olmak için, bu klâsikler hakkında imtihan geçilirdi. Bunları iyi bilen "tahsilli, aydın" sayılırdı. Prensip itibariyle aydınlar hep K. D.'cı idiler. Kung - Dzi zamanının bir derebeylik ahlâkîyatı olan ahlâkîyatına daha yüksek bir karakter vermişti. Şahsî gayretin ve doğruluğun üzerinde duruyor ve bunların insanlar arası münasebetlerdeki önemine dikkati çekiyordu. Öğrencileri şu düşüncede ısrar ettiler: Olgun insan, şahsiyetini geliştirmekle çevresindeki insanlar üzerine bir düzen verici etki yapar. Bu etki de yavaş yavaş bütün insanlara yayılır.

KUNİK, Ernst veya Arist Aristoviç (1814 veya 1816 - 1899), Rus tarihçisi ve etnoloğu, Berlin'de okumuş (1839), Petersburg bilimler akademisinin üyesi (1850) ve Ermitage müzesinin direktörü olmuştur. Almanca, Fransızca ve Rusça olarak birçok ilmî araştırmalar yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Berufung der Schwedischen Rodsen durch die Friesen und Slaven* (İsveçli Rodse'lerin Frizyalılar ve Slavlar tarafından çağrılması) [1844 - 45]; *Temoignage d'Al Bekri et d'autres auteurs sur la Russie et les Slaves* [1878].

KUNMİNG veyâ KUEN - MİNG (eski adı: **Yun - nan - fu**), Çin'de bir şehir. Yun - nan eyaletinin merkezi. Nüfûsu: 880 000 (1966) dir. Bakır dökümhanelerine, tekstil ve makina fabrikalarına sahiptir. Elektrik santralı vardır. II. Dünya Savaşı'nda, Yun - nan demiryolunun üzerinde olan şehir, Çin'i Hind'e bağlayan hava yollarının geliş noktası ve Birmanya (Burma) yolunun çıkış noktası olarak büyük bir rol oynamış, Amerikalıların hava üssü ve Çinlilerin karargâhı olmuştur. Japonlar tarafından sık sık bombalanmıştır.

KUNOS [*kụnoş*], **Ignác** (Hajdúsámson 1860 - Budapeşte 1945), Macar türkoloğu. Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında araştırmalar yapmış, Türk halk edebiyatı alanında seçkin bir uzman olarak tanınmıştır. 1893 yılında Macar İlimler Akademisinin muhabir üyeliğine seçilmiş, 1899 da Budapeşte Doğu Ticaret Akademisinin müdürlüğüne tayin edilmiştir. Avrupa'da çıkan Türkoloji dergileri arasında özel bir yer tutan "Keleti Szemle" dergisinin redaktörlüğünü yapmıştır. Çalışma ve yayınları : *Három karagöz játék* (Üç karagöz oyunu) [1886]; *Oszmán - török népköltési gyüjtemény* (Osmanlı Türk halk edebiyatı derlemesi) [1887 - 1889]; *Kis - ázsiai török nyelvjárások* (Küçük Asya Türk ağızları) [1892]; *Kis - ázsiai török népsesények* (Küçük Asya Türk Halk romanları) [1892]; *Kis - ázsia török dialektusaizól* (Küçük Asya'nın Türk diyalektleri üzerine) [1896]; *Naszreddin Hodzsa trefái* (Nasreddin Hoca fıkraları) [1899]; *Oszmán - török nyelvkönyuv* (Osmanlı Türkçesi grameri) [1905]; *Ada - kalehi népdalok* (Adakale halk türküleri) [1906]. Türk ağızları ve folkloru alanındaki çalışmalarıyle ilgili hâtıralarını *Türk Halk edebiyatı* [1925] adlı Türkçe eserinde yayımlamıştır. (H. Eren)

KUNSÁG [*kụnşāg*], Macaristan'da eski bir bölge. Bu bölge Kis - kunság (= küçük K.) ve Nagy - Kunság (= Büyük K.) adlı iki bölüme ayrılmıştır. Bu bölgenin adı Macar topraklarına yerleşmiş olan Kuman Türklerine Macarcada verilen *kun* adından gelir. 1876 yılında çıkan bir kanun bu iki bölgeyi kaldırmıştır.

KUNT, Bekir Sıtkı (Antakya 1905 - İstanbul 1959), Türk hikayecisi. İlk öğrenimini Antakya Habib Neccar İlkokulu'nda, orta öğrenimini ise Antakya Lisesinde tamamlamıştır. Sonra İstanbul'a giderek önce İstanbul Edebiyat Fakültesine devam etmiş, burayı yarım bırakarak hukuk öğrenimine başlamış, aynı zamanda Vakit Gazetesinde de yazar olarak çalışmıştır. 1928'de yüksek öğrenimini bitirmiştir. 1930'da adliyeye girerek Düzce, Uşak, Aydın ve Ankara'da yargıçlık yapmıştır. Askerlik görevinden sonra Yargıtay Baş Savcı muavini olmuş, 1939 - 1946 yılları arasında Hatay milletvekili olarak Büyük Millet Meclisi'ne girmiştir. 1947'den sonra İstanbul Asliye Ceza yargıçlığına atanmış, hayatının sonuna kadar bu görevde kalmıştır.

K. yazı yazmaya gençlik yıllarında başlamış ve yazdıklarının yayınlanmasını da sağlamıştır. Hikâyeleri gözlem ve gerçeğe dayanır ve bunları özentisiz bir dille anlatır. Öğrencilik yıllarında yazıları Adana ve İstanbul gazetelerinde yayınlanmış, ilk önemli yazısı 1924'te Vakit Gazetesinde çıkmıştır. 1925 - 1935 yılları arasında da aynı gazetede yüze yakın hikâyesi yayınlanmıştır.

K.'un hikâyeleri ayrıca "Varlık", "Adımlar", "Yurt ve Dünya", "Yedi Tepe" dergilerinde de yayınlanmıştır.

Millî edebiyat akımına bağlı olan K., *Memleket Hikâyeleri* adlı kitabında gerçekci anlayışını ortaya koymuş ve bu anlayışını çalışmalarının sonuna kadar sürdürmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Memleket Hikâyeleri* [1933]; *Talkınla Salkım* [1937]; *Arzu ile Kamber* [1940]; *Herkes Kendi Hayatını yaşar* [1941]; *Yataklı Vagon Yolcusu* [1948]; *Ayrı Dünya* [1952].

KUNTAY, Mithat Cemal (İstanbul 1885 - İstanbul 1956), Türk şairi ve yazarı. Babası, İşkodra ileri gelenlerinden Selim Sırrı Bey'dir. İlköğrenimini Aksaray'da Mektebi-i Osmanî Rüşdiyesi'nde, orta öğrenimini Vefa İdadisi'nde yaptı ve ardından Hukuk Mektebi (Mekteb-i Hukuk)'ni bitirdi. Mekteb-i Hukuk'ta İdare hukuku öğretim yardımcılığında, Adalet Bakanlığı Özel Kalem müdür yardımcılığında, Birinci Hukuk Mahkemesi üyeliğinde bulunduktan sonra uzun süre noterlik yaptı, Beyoğlu 4. noteri oldu.

Kendi ifadesine göre edebiyat sevgisini, çocukluğunda annesinin okuduğu Namık Kemal'in "Cezmi" romanından almıştır. Sanat alanında 1908'den sonra ve daha çok yurtseverlik konusunda, epik şiirleriyle tanınmıştır. Pek genç yaşında Mehmed Akif ile birlikte yazdığı *Acem Şahı* adlı manzume ve Resimli Kitap dergisinde çıkan *Elhamra* adlı şiiri ile tanınmaya başladı. Şiirlerinde hep aruz veznini kullanan K., bu bağlılığı sonuna kadar sürdürmüştür. Bir ara "Güneş" dergisinde (1927) yazmıştı, 25'e yakın son şiirleri "Çınaraltı" dergisinde çıktı (1943 - 1944). Tiyatro eserlerinde de millî konuları işledi. Eserlerinin dili genellikle sade bir vasıf gösterir. Edebî topluluklara katılmadı. K., bıkıp yorulmayan bir araştırıcı idi. Namık Kemal hakkında hazırladığı üç ciltlik monografisi, tam anlamıyle ve titizlikle taranıp düzenlenmiş birer belgeler kitabı niteliğindedir.

Eserleri: *Türkün Şehnamesinden* (şiirler, 1945), *Kemal* (mensur piyes; Mithat Paşa ve Namık Kemal üstüne) [1912], *28 Kânunuevvel* (manzum piyes; Çanakkale Savaşı'ndaki kahramanlıkları dile getirir) [1918], *Üç İstanbul* (roman, 1938). İncelemeleri: *Mehmed Akif* [1939], *İstiklâl Şairi Mehmed Akif* [1944], *Namık Kemal,* I. cilt (1944), II. cilt 1. kısım (1949), II. cilt 2. Kısım (1956), *Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi* [1946]. Ayrıca K.'ın, okullar için yazılmış *Nefâis-i Edebiyye* (Nazım kısmı) [1913], *Hitabet Dersleri* [1914] ve *Edebiyat Defteri* [1915] adlı eserleri de vardır. Bunlardan başka K., Alman hukuk bilginlerinden Yering'in *Hukuk İçin Mücadele* adlı eserini Fransızcadan Türkçeye çevirdiği gibi, Maupassant ve Anatole France gibi batılı yazarlardan da çeşitli tercümeler yapmıştır.

KUNTER, Halim Bâki (İstanbul 1899 - Ankara 1971), Türk tarihçisi. İstanbul - Halkalı Ziraat Mektebi'ni bitirdi ve Türk Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Savaştan sonra Ankara Hukuk Fakültesi'ne girdi ve orayı bitirdi, türlü devlet hizmetlerinde görevler aldı. 1942 yılında, Vakıflar Genel Müdürlüğü Teftiş Kurulu başkanı iken emekliye ayrıldı. "Selâmet" adlı bir dergi yayımladı. Başlıca eserleri: *Eski Türk Sporları Üstüne Araştırmalar* [1938], *Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri* [1938], *Fatih Camii* [1938], *Atıcılar Kanunnamesi* [1942], *Aluç Dağı* [1943], *Güreş Yıllığı* [1945], *Yunus Emre, Bilgiler ve Belgeler* [1966].

KUNUR (İng. Coonoor), Hindistan'da bir şehir ve sanatoryum. Güney Hindistan Birliği'nde, Madras devletleri topraklarında Nilgiri Hills bölgesinde bulunur. Nüfusu: 1 400 (1964) dür.

KUNURİ SAVAŞI, Kore Savaşı (b. bk.)'ndan sonra Birleşmiş milletler kuvvetlerinin Kızıl Çin ile yaptığı ve bir Türk tugayının da katıldığı savaş. 1950 Ekim ayı sonlarında bazı Birleşmiş Milletler birlikleri komünist Çin kuvvetleriyle karşılaştıklarını bildirmişlerdi. Gerçekten 300 bin kadar Çin gönüllüsü gizlice Kuzey Kore'de toplanmıştı. 1 000 000'dan fazla Çinli ise Yalu ırmağının gerisinde bekliyordu. Birleşmiş Milletler birliğini yöneten Mac Arthur, Çin'in bizzat savaşa katılacağına inanmıyordu. Batı kesimindeki birlikler geri çağırıldığı halde Mac Arthur Yalu'ya doğru ilerleme emrini vermişti. Birleşmiş Milletler kuvvetleri 24 Kasım hattına ulaştıktan bir gün sonra Çinliler büyük bir saldırıya geçmiştir. Soldaki VIII. Amerikan kolordusu çekilmek zorunda kalmış, ancak 15 Aralıkta 38. paralel boyunca bir savunma hattı kurabilmiştir. X. kolordu ise özellikle Changjin barajı yakınında çözülme ve kopma durumuna girmiştir. 1 Ocak 1951'de kuvvetlerini düzenleyen Çinliler bu defa 500 000 kişilik bir ordu halinde 38. paraleldeki VIII. Amerikan kolordusuna saldırıya geçmiştir. Son derece soğukkanlı olan Çinliler, verdikleri kayıplara aldırmadan o sırada 365 000 kişi olan VIII. ordu ve Birleşmiş Milletler askerlerini, güneye doğru püskürtmüşlerdir. Birleşmiş Milletler hava kuvvetlerinin Çin ordusundaki irtibat servislerini sürekli bombalaması üzerine Çin ordusunda bazı lojistik güçlükler başgöstermiş ve güneye doğru ilerleyen Çinliler durmuşlardır.

Çinlilerin bu zayıf durumunu fırsat bilen Amerikalılar 25 Ocakta karşı hücuma geçmiş, hava ve deniz kuvvetleri de Çinlilerin erzak ve kumanda hatlarına saldırmıştır. 23 Nisanda Birleşmiş Milletler kuvvetleri 38. paralelin 20° kuzeyinde sağlam bir durum almışlardı. Aynı gün Çinliler şiddetli bir saldırıya geçmişler, Amerikalıları yine 38. paralelin güneyine atmışlardı. Nihayet Mayıs başlarında verdikleri kayıplar, yorgunluk ve erzak yetersizliği dolayısıyla Çinliler saldırıya ara vermişler, bunun üzerine Amerikalılar yeniden hücuma geçmişlerdir. 15 Haziran'da Çinliler tarafından durdurulmuşlardır. Bu ileri geri harekât sırasında iki taraf da çok kayıp vermiştir. Bu arada S. S. C. B. de komünist Çin'i desteklemek üzere çok sayıda uçak ve silah vermiştir.

23 Haziran 1951'de bir Sovyet sözcüsü, mütareke görüşmelerinin başlamasını teklif etmiş, bunun üzerine iki tarafın temsilcileri 10 Temmuzda Kaesong'da buluşmuşlardır. İki yıldan fazla süren müzakereler, sık sık çarpışmalar yüzünden kesilmiştir. Nihayet 27 Temmuz 1953'te savaş durmuş, savaş esirlerinin karşılıklı geri verilmesini sağlama görevi tarafsız bir kurula bırakılmıştır. Kısa bir süre sonra Rusya ve Amerika, Kuzey ve Güney Kore'ye garanti vermişlerdir (eylül 1953). Yapılan mütarekeye göre 38. paralel sınır kabul edilmiş, arada 4 km silâhtan tecrîd edilmiş bölge bırakılmıştır. Bu savaşa 5 000 kişilik bir Türk tugayı gönderilmiş, bu tugay, 1950 eylülünde başlayan büyük karşı hücuma katılarak Mançurya sınırı yakınlarına kadar ilerlemiştir. Çinliler'in 26 Kasım'daki büyük taarruzu başladığı sırada, Türk tugayı düşman arazisi-

nin en sarp, geçit vermez yerinde, baskın tarzında hücuma geçmiştir. Birliklerimiz 28 Kasım sabahı erken saatlerde düşmanla temasa geçmiş, artçılarımız düşmanı oyalarken tugay Wasn'u geçerek o kesimdeki Sinnimni köyüne varmıştır. Artçı olarak Amerikan birliklerinin gerisini koruyan Türk Tugayı Sinnimni'de korkunç bir baskına uğramış, tugaya bağlı bütün birlikler birbiri ardınca ateş hattına girmiş, göğüs göğüse çarpışmışlardır. Tugayımız gırtlak gırtlağa savaşarak Kunuri'ye varmıştır. Düşmanlar Kunuri'de birliğimizi çevirip tamamen yok etmeğe çalışmışlarsa da Türk askerleri çok ağır kayıplar pahasına düşman saldırılarını durdurabilmiştir.

KUOMİNTANG veya GUOMİNGDANG, XX. yüzyılın başında Çin'de kurulan *Millî Halk Partisi.* Başlangıçta Sun Yat-Sen tarafından *Kalkındırma Birliği* adıyle kurulmuş (1900), sonra *Devrimciler Birliği* (1908) ve daha sonra da K. (Millî Halk Partisi) adını almıştır (1911). K., 1911 devrim hareketine katıldı ve ülkenin yönetiminde söz sahibi oldu 1913'te Yuen Şu-Kay tarafından dağıtılan K.'ı, 1923'te Sun Yat-Sen yeniden kurup teşkilatlandırdı. Rakipleriyle mücadelesinde daha güçlü ve etkili olabilmek için Rus ajanlarıyle işbirliği yapan Sun Yat-Sen, K.'ı da Rus Komünist partisini örnek alarak yeniden düzenledi ve Huang-Pu askerî akademisini kurdu. 1924'te yapılan kongrede, yapılacak propagandanın şekli ve amaçları tespit edildi.

Sun Yat-Sen'in ölümü (1925)'nden sonra K. ikiye bölündü ve bunlardan ılımlı olanlar Çan Kay-Şek'in yönetimine katıldılar. Çan Kay-Şek başlangıçta komünistlerle bozuştu (1927). Fakat 1943'te Japonlara karşı savaşmak için onlarla barıştı. Savaş sonrası yeniden bozuştu (1946). Nihayet 1949'da Çan Kay-Şek yenik düşünce K.'ın faaliyetleri de Formoza sınırları içine çekildi.

KUOPIO, Finlandiya'da, aynı adı taşıyan eyaletin idare merkezi olan ve Kallavesi gölü üzerinde bulunan bir şehir. Nüfûsu 45 000 dir. Savo'nun eski başşehri olup 1633 yılında kurulmuştur. Orman endüstrisi (bıçkı tezgâhı, kontrplâk ve bobin fabrikaları) gelişmiştir. K.'da damıtma evleri, değirmenler ve cephane fabrikaları bulunur.

Kuopio eyâletinin nüfûsu: 271 000 dir.

KUPA [Fr. Coupé = kesilmiş, yanı kısa], dört tekerlekli ve genel olarak iki yerli, kapalı araba. Yolcu arabaları [Fr. diligence] nın ön bölümüne de bu ad verilmiştir. Nihayet, bir şehir otomobili tipi de bu adı taşırdı. Bunun önünde şoför'ün yeri, arkada da araba teknesi vardı. Teknede, bazen gereğinde indirilip kullanılan bir oturacak yer daha bulunabilirdi.

KUPALA, Janka (asıl adı: İvan Dominikoviç Lutseviç; Vyazınka, Minsk 1882 - Moskova 1942), Beyaz Rus şairi. Şair olarak ün yapmış olan K., Jakub Kólas (b. bk.) ile birlikte modern Beyaz Rus edebî dilinin yaratıcısı sayılır. Beyaz Rus halkının hayatını ve edebî ürünlerini yakından tanımak imkânını bulan K.'nın şiirinde halk edebiyatının etkisi göze çarpar. K. 1930 yılında siyasî sebeplerle intihara teşebbüs etmiştir. Bu teşebbüsünden sonra 1942'de intihar etmek suretiyle hayatına son vermiştir. K.'nın şiirleri *Žalejka* [1908], *Husljar* [1910], *Kurhan* [1910], *Spadčyna* [1922] adlı kitaplarda toplanmıştır. K. sahne eserleri de vermiştir. (H. Eren)

KUPFFER SELÜLLERİ, Alman Anatomisti Karl Wilhelm Kupffer (1829 - 1902) in keşf ettiği bazı karaciğer hücre (selül) leri. Bunlar dallanmış bir şekil veya yıldız şekli gösterir ve kılcal damarlar ile hepatik (= karaciğere âid) selüller arasına sıkışmıştır. Bunlar retikulo - endotelial sistemin bir kısmını teşkil ederler. Karaciğerin fonksiyonunda önemli bir rol oynarlar.

KUPLAJ (Fr. couplage; İng. coupling), salınan (yahut titreşen) iki elektrik devresinin kuple edilmesi veya çiftleştirilmesi. K. yapılmış iki elektrik devresinde enerji birisinden ötekine geçer. Bir B bobininden geçen akımın değişmesi sonucu, bir A bobininde bir indüksiyon e. m. k. i elde edildiği vakit, A ile B nin kuple edildikleri söylenir ve bu işleme K. denir. Elektrik devreleri kendi selfleri (indüktansları) arasında, karşılıklı self katsayıları (karşılıklı indüktans) ile kuple edilirler. Buna karşılıklı indüktans K.'ı denir. K., bazan bir impedans ile de yapılır. Bu K.'a da indüktif K. denir (sığalı veya kaparetif K.).

KUPLAJ KATSAYISI (Fr. coefficient de couplage; İng. coupling Coefficient), Mekanik olarak salınan iki sistem arasındaki kuplaj derecesini gösteren bir katsayı. Karşılıklı indüktans kuplajında K. K.

$$K = \frac{M}{\sqrt{L_1 \cdot L_1}}$$

dir. Burada L_1 ve L_2, iki bobinin selfindüksiyon katsayıları ve M, bunların karşılıklı self katsayısıdır. K. K.'nın değerleri 0 ile 1 arasındadır. K = 1 olunca *kuplaj çok sıkıdır.* Kuplaj yoksa K = 0 dır. K = 0,05 olursa kuplaj *gevşektir* (veya kaçaklıdır) (bk. self, self katsayısı, sığa, karşılıklı indüktans).

KUR (Fr. cours), geçer fiyat; her paranın, altın ağırlığına göre diğer paralarla değiştirilmesindeki değeri. Arz ve talebin K. üstünde rolü büyüktür. Yani paraların K.'u arz ve talebe göre değişir, en çok talep edilen paranın K.'u yükselir. Bu yükselme, bu parayı altına çevirmenin ve bunu ülke dışındaki alacaklıya yollamanın faydalı olacağı seviyeye kadar devam eder. Eğer kâğıt para, madenî esasa çevrilemiyorsa, yani madenî bir şeyle değiştirilemiyorsa, bu paranın K.'u, yalnızca talebe göre değişir. Bu durumda pariteden önemli sapmaları olur.

Çeşitli şartlara göre değişik K.'lar vardır.

Resmî kur: Ülke içinde kanuna uygun olarak ihraç edilen kaydî veya nakdî paraların kurtarıcı güce sahip olduğu para rejimi.

Döviz veya kambiyò kuru: Bir ülke parasının diğer ülke parasına göre fiyatı yani değeri.

Tavan kur: Uluslararası para fonunda ve Avrupa para antlaşmasında kabul edilen esasa göre, piyasadaki K. dalgalanmalarının pariteye göre ayarlanan bazı sınırları aşamaması hâlidir.

Zorunlu kur: İhraç kuruluşlarının resmî K.'daki nakdî veya kaydî paraları değerli madenle değiştirme mecburiyetinden muaf tutulduğu para rejimi.

Dalgalı kur: Buna esnek, oynak veya değişken K. da denir. Devlet müdahelesi olmadan, döviz piyasasındaki arz ve talebe göre oluşan para rejimidir. Bu oluşmaya 1944'te toplanan Bretton Voods konferansında tesbit edilen oranda (% 1) veya hükûmetlere göre ve piyasa şartlarınca belirlenir.

KUR'A (Ar.), bir iş ve bir seçim hakkında karar verebilmek için tamamen rastlantı ve şansa bağlı kılınarak başvurulan usul. Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. ve XX. yüzyıllarda, askerlik hizmetine alınacakların tespitinde uygu-

lanmıştır. Doğumları itibariyle askere alınacakların "tertib-i evvel" ve "tertib-i sani" olmak üzere mevcut iki tertipten hangisine ayırılacaklarını tayin için, bunlar arasında numara çekmek suretiyle askerlik işlemleri yapılırdı. Askerlik, aynı zamanda dinî bir görev sayıldığı için buna "kur'a-i şer'iyye" de denilirdi.

Askerlik hizmeti çağına gelenlerin askerlikle ilgili işlemlerinin görüldüğü bir meclis vardı ki buna K. meclisi; askerlik hizmetine çağırılanlara K. efradı; askerlik yaşı gelenlerin hizmete çağırılmalarıyle ilgili olarak padişah tarafından vilâyetlere ve sancaklara gönderilen fermana da K. fermanı denirdi.

KURAMA'LAR, Özbekistan'da Çirçik ve Angren (Âhengerân) ırmakları arasında yaşayan bir Türk boyuna verilen ad. K.'ların sayısı aş. yu. 50 000'dir. Ármin Vámbéry *(A török faj.* Budapeşte, 1885 - 448. s.) Orta Asya'da yaşayan yerleşik Türk boyları üzerinde dururken Çirçik ve Angren boyunda yaşayan K.'ları da anmıştır. Ona göre, K.'ların büyük bir bölümü Kırgızlardan meydana gelmiştir. Daha sonra K.'lar başka Türk boylarıyle ve Sartlarla da karışmışlardır. W. Barthold'un yapmış olduğu araştırmalar, Vámbéry'nin verdiği bilgileri bütünlemiştir. Yalnız, Vámbéry'nin K. adını Türkçe *kurmak* köküne dayanarak "yerleşme" olarak açıklaması yanlıştır. W. Radloff, büyük sözlüğünde, K.'ların "Türkistanda yaşayan bir Türk boyu" olduğunu bildirmiş ve *kura* [= kumaş parçalarını birbirine eklemek] kökünden gelen Kırgızca (Kazakça) *kurama* kelimesinin birbirine eklenmiş kumaş parçalarından yapılan "örtü" anlamında kullanıldığını belirtmiştir. *Aus Sibirien* (I, 225) adlı eserinde Radloff, K.'ların Özbek ve Kırgızların (Kazakların) karışmasından meydana gelmiş bir boy olduğunu ve Kırgızların inançlarına göre, birçok kollardan meydana geldikleri için bu adı aldıklarını açıklamıştır. Radloff *Phonetik* adlı eserinde de (XXXVII. s.) K.'lar üzerinde durmuştur. Radloff'a göre K.'lar Taşkent ile Hocend arasında daha doğrusu Taşkend'in güneyindeki Angren ırmağı boyunda "yerleşik hayata geçmiş" bir boydur. Buna göre Vámbéry *(A magyarok eredete* 473. s.) de K.'ları "karma" bir boy olarak ele almıştır.

Radloff ve Barthold'un çalışmalarına dayanan Gyula Németh *(A honfoglaló magyarság kialakulása* 1930 37. s.) de K.'ların "karma" bir boy olduklarını kabul etmiştir.

Rus kaynaklarında, daha 1875 yıllarında K.'ların ancak XVIII. yüzyılda ortaya çıktıkları yolunda bilgiler vardır. Aynı inancı Aristov *(Zametki ob êtniçeskom sostave tyukrkskiḫ polemen* "Etnografiçeskoe Obezrênie» dergisinde, 1897, 112. s.) ve İ. Zarubin *(Spisok narodnostey Turkestanskogo kraya* 1925. s.) de ileri sürmüşlerdir. Ancak, daha 1045 (1635-1636) e doğru Kazaklar ile Özbekler arasında Angren'i ele geçirmek için yapılan savaşların tasvirinde "K. reisler" (serdârân-i Kûramâ) anılmakta idi.

XIX. yüzyılda Hokand hanlarının hâkimiyeti döneminde, *kurama* kelimesi yalnız etnografik değil, coğrafî ve idarî bir kavram olarak kullanılmakta idi.

XIX. yüzyılda Hokand hanlarının hâkimiyeti döneminde, Kurama kelimesi yalnız etnografik değil, coğrafî ve idarî bir kavram olarak kullanılmakta idi.

Kendir Davan boğazından geçerek Taşkent'ten Hokand'a giden yolun adı "K. yolu" (râh-i kurama) idi *(Târîh-i Şâhruhî,* 238). K. idaresinin başında Kerevçi kalesinde oturan bir bey bulunmakta idi. Sırderya eyaletinin ilçelere bölünmesi sırasında, daha sonraları (1886'dan itibaren) Taşkent ilçesi adıyle anılan bölüme K. ilçesi adı verilmiştir.

Hokand hanları zamanında ve Rus yönetiminde K. ilçesinin pirinç ekimi merkezi olarak ekonomik bir yeri vardı. Rus bilginleri K.'lara, yerleşik hayata geçerek tarımla uğraşan göçebelerin (Kırgızların, yeni adlarıyle Kazakların) çocukları olarak özel bir değer vermişlerdir.

K.'lar Sart kültürünü benimsemişlerse de, göçebe atalarından kalan özellikleri büsbütün kaybetmişlerdi.

Bu özellikler bugün de büsbütün kaybolmamıştır. Sartlardan farklı olarak K.'lar, Kazaklar gibi, keçe çadırlarda otururlar. Kadınları da Kazak kadınları gibi peçe kullanmazlar. K.'lar başka bakımlardan da göçebe atalarından ayrılırlar.

K.'lar daha çok tarımla uğraşırlar.

Vaktiyle Radloff ve başka yazarlar K.'ların birçok kollara ayrıldıklarını bildirmişlerdi. Radloff'a göre bu kollar: Çulaŷır, Telev (K.'ların bugün de oturdukları bir köy de bu adla anılır), Tama, Çağalbaylı ve Taraklı kollarıdır. Bugün bu kollar büsbütün ortadan kalkmıştır. Bunların izlerine rastlanan yerlerde, aynı ailenin üyeleri arasında, evlenmeler, Kazaklarda olduğu gibi, meşru sayılmamaktadır.

K.'ların karma bir topluluk olduklarını gösteren özellikler bugün bile göze çarpmaktadır. K.'lar bugün bu adı kullanmaktan çekinmektedirler. Bu bakımdan buna başka bir kavim adı ekleyerek kullanırlar (Kırgız Kurama, Sart Kurama gibi).

1917'de K.'ların sayısı 52 335, 1920'de 49 697 idi. Bundan başka, Hocend ilçesinde de 9 330 K. yaşamaktadır.

K.'lar dil özellikleri bakımından Özbekler arasında yer alırlar (N. A. Baskakov *Vve denie v izuçenie tyurkskiḫ yazıkov,* Moskova, 1962, 266. s.). (H. Eren)

KUR'AN, dört büyük semâvî (ilâhî) kitaptan biri ve sonuncusu. Hz. Muhammed'e inzal edilmiştir. Bir başka deyişle O'na gelen vahiyleri ihtiva eder, dili Arapça'dır.

1. Dilciler K. teriminin hangi kökten geldiği hususunda değişik görüşler ortaya koymuşlardır. Daha çok tercih edilen görüşe göre "okumak" anlamına gelen bir mastardır ve "karae" kökünden gelmektedir. Bu mânaya kullanıldığı bizzat K.'ın metninde de görülür (Sure 75: âyet 17, 18).

Daha sonra bu kelime Hz. Muhammed'e inzal edilen vahiylerin tamamı için özel isim olmuştur. Ancak yine kendi metninde ona K. teriminden başka isimlerle de işaret edilir. Bunlara misal olarak "el - Furkan" (25: 1), "ez - Zikr" (21: 50), "et - Tenzîl" (26; 192) isimleri zikredilebilir (K.'ın diğer isimleri için bk. Zerkeşî, el - Burhân fî ulûmi'l - Kur'ân, I. 273 vd., Kahire 1326/1957). Ancak şunu belirtelim ki, bu isimler içinde daha çok kullanılanı ve yaygın olanı K.'dır.

2. Çeşitli açılardan konuya bakılarak K. için değişik tarifler yapılmıştır. Bunlar içinde birçoklarının birleşebildiği bir tarif şöyledir: "K., bir benzerini meydana getirmek hususunda beşeri âciz bırakan, Peygamber'e inzâl yoluyla gelen, mushaflarda yazılı bulunan, Peygamber'den itibaren nesillerden nesillere tevâtüren nakledilen ve tilâveti ibâdet hükmünde olan bir kelâmdır."

Görüldüğü üzere bu tarifte K.'ın beş özelliğine değinilmiştir :

a. K. ilâhî bir kelâm olduğu içindir ki, dilindeki ve söz dizisindeki üstünlük, hiçbir Arap edip ve şairinin erişemediği bir seviyededir. Bizzat K.'da onun bu özelliğine değinilmiş, Allah katından geldiği hususunda şüphesi olanlar, onun küçük bir bölümünün benzerini ortaya koymağa davet edilmiştir (2 : 23; 11 : 13; 17 : 88). Özellikle ilk nâzil olduğu yıllarda bu çağrıya uyarak onun herhangi bir bölümünün benzerini ortaya koymağa teşebbüs edenler görülmüş, ancak bunu

başaranlar olmamıştır. Onun dil yönünden tartışılmaz üstünlüğü, Arap edebiyatı ile meşgul olan bütün dilciler tarafından kabul edilir.

b. K.'ın bir diğer özelliği de Allah tarafından Cibrîl (Cebrâil) adlı melek aracılığı ile Hz. Muhammed'e gönderilmiş olmasıdır. Ancak bu geliş toptan olmamış; Hz. Peygamber'in 23 yıllık peygamberlik hayatı boyunca çeşitli problemleri çözmek, çeşitli sorulara ve toplum içinde ortaya çıkan güçlüklere cevap olmak üzere peyderpey, kısa kısa bölümler (âyetler ve sûreler) şeklinde gerçekleşmiştir. Bu geliş şekline "Vahıy" diyoruz. İlk vahî milâdın 610. yılında Mekke'nin 3 mil kuzey-doğusunda bulunan Hirâ mağarasında gelmiş, K.'ın "Seni yaratan Rabbinin adiyle oku!..." (96 : 1-5) şeklinde başlayan ilk emirleri Hz. Peygamber'e tebliğ edilmiştir.

c. Gelen vahiyler, Hz. Peygamber ve diğer müslümanlar tarafından sür'atle ezberlenmekle birlikte, ayrıca Peygamber'in emri üzerine vahiy kâtipleri tarafından yazılıyordu. Bu âyeti aynı zamanda birkaç görevli kâtip ayrı ayrı da yazmış oluyorlardı. Dört Halife (Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali), Zeyd b. Sâbit, Ubeyy b. Kâ'b, Hâlid b. el-Velîd, Sâbit b. Kays, Muâviye b. Ebi Sufyân... Hz. Muhammed'in vahiy kâtibi olarak görevlendirdiği sahâbelerdendir. Yazı malzemesi olarak ise, özellikle ilk yıllarda düz yüzeyli şeyler (ince taşlar, kürek kemikleri, hurma dalları, deriler v.b.) kullanılıyordu.

Daha sonra açıklanacağı üzere Hz. Muhammed'in ölümünden sonra bu yazılı metinler bir araya getirilmiş, böylece iki kapak arasına alınan K. sahifelerinin tümüne "Mushaf" denilmiştir. Bir ikinci merhalede de bu nüsha asıl alınarak, "Mushaf"ın nüshaları çoğaltılmıştır. Tarifte işaret edilen "Mushaflar" dan maksat bu yazılı metinlerdir.

d. Gelen vahiyler gerek Peygamber ve gerekse diğer müminler tarafından derhal ezberleniyor, K. öğretimine önem veriliyor, vahiy kâtiplerinin yazdıkları metinlerden başka özel nüshalar da meydana getirenler oluyordu. Ali b. Ebî Tâlib, Sa'd b. Ubeyd, Ebu'd-Derdâ, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Ubeyy b. Kâ'b... gibi sahâbiler, Hz. Muhammed'in hayatında K.'ı toplayan ve özel nüshalar meydana getiren kişilere misal olarak zikredilebilir. Bunlar aynı zamanda K.'ı ezbere bilen "ehl-i Kur'ân" kişiler olarak da tanınırlar.

Bu görünüş, yalnız Hz. Muhammed'in yaşadığı yüzyıla münhasır kalmadı. Her nesilde K.'ı ezberleyen binlerce hâfız yetişti. K. öğretimi ve mushaf yazma çalışmaları aralıksız her devirde büyük bir titizlikle sürdürüldü. Böylece K., diğer semâvî kitapların başına gelen tahrif tehlikesine maruz kalmadı. Hz. Muhammed'e indirildiği gibi tarih içinde gerçek hüviyetini korudu, zamanımıza kadar ulaştı. İşte bu özelliği sebebiyledir ki, K.'ın tanımını yapanlar onun bu yönünü (tevâtür yoluyla nesiller içindeki akışını) ortaklaşa olarak zikretmişlerdir.

e) K.'ın bizzat kendi dili ile namazda okunması, namazın şartlarından sayılmıştır. Ayrıca namaz dışında K. okumak da ibadet hükmündedir. Hz. Muhammed'in, buna teşvik eden birçok hadîsleri vardır.

3. Hz. Muhammed hayatta iken, gelen vahiylerin düzenli bir nüsha halinde iki kapak arasına alınması düşünülmemişti. Yazılan metinler dağınık halde bulunuyordu. Çünkü Peygamber hayatta bulunduğu sürece yeni yeni vahiyler gelebilir, eskilerine katılabilirdi. Peygamber'in vefatından sonra durum değişti. Hz. Ebu Bekir'in hilâfetinin ilk yılı içinde irtidât (dönme, dinden dönme, islâmdan vaz geçme) ve irtica olayları kendini gösterdi. Devlet bunlar üzerine asker göndermek zorunda kaldı, savaşlar oldu. Bu savaşlarda, özellikle Yemâme'de meydana gelen çarpışmalarda birçok hâfızlar (K.'ı ezbere bilen kişiler) şehit düşmüşlerdi. Bu durum, halife Hz. Ebû Bekir'in en yakın arkadaşlarından Ömer b. el-Hattâb'ı K.'ın geleceği açısından endişelendirdi. Gerçi vahiy kâtiplerinin yazdıkları metinler dağınık halde de olsa elde mevcuttu. Özel nüshalar halinde K.'ı yazmış kişiler ve birçok hâfızlar hayatta idi. Herhangi bir âyetin ne okunuşunda ve ne de yazılışında karşılaşılan bir güçlük söz konusu idi. Ama ne olursa olsun konuya uzun vadeli olarak bakmak gerekirdi. Mesele bu açıdan ele alınınca Hz. Ömer'e hak vermemek mümkün değildi. Hilâfet makamı resmen K.'ı iki kapak arasına almayı gerçekleştirecek çalışmayı yaptırmalı idi. Bu maksadını açıklamak üzere Hz. Ebu Bekir'e başvurdu. Yemâme olaylarından bahisle endişesini bildirdi. Alınması gerekli tedbirden söz etti. K.'ın cemedilmesini (iki kapak arasında toplanmasını) teklif etti. Halife ilk nazarda "Peygamber'in yapmadığı bir işi biz nasıl yaparız?..." diyerek bu teklifi kabul etmek istememiş ise de, Hz. Ömer'in ısrarlı tutumu üzerine ikna oldu. Derhal Peygamber'in vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit'i çağırdılar. Gerek genç ve taze zekâsı ve gerekse vahiy kâtibi olarak K. üzerinde elde ettiği ihtisası dikkate alınarak bu görev için seçildiğini bildirdiler, bu önemli hizmeti yerine getirmesini istediler. Hz. Ebu Bekir'de meydana gelen tereddüt, Zeyd'de de görüldü. Ancak bu ağır ve mes'uliyetli, o nisbette de şerefli görevi yerine getirmesi hususunda o da ikna edilmiş oldu. Şüphesiz Zeyd, bu çalışmayı tek başına yapmadı. Bazı sahâbîlerin, özellikle Hz. Ömer'in büyük yardımını gördü.

Zeyd b. Sâbit'in bu çalışmada takib ettiği metod oldukça enteresandır. Çalışma, sınırlı bir kadroya veya belli malzemelere inhisar ettirilmemiş, aksine bütün ashâbın (sahâbîlerin) kontrolünde ve halkın elindeki bütün yazılı metinlerden yararlanacak biçimde sürdürülmüştür. Zeyd, sanki elinde hiçbir resmî yazılı metin yokmuş ve kendisi de K.'ı ezbere bilmiyormuş gibi hareket etti. Görevi üzerine aldığı zaman ilân etti: Kimin elinde yazılı K. metinleri varsa getirmesini istedi. Sadece bununla da kalmadı. Getirilecek her metin için — bizzat Peygamber'den yazıldığına ve bu metinlerin Allah katından gelen vahiylerden bulunduğuna dair — iki de şahit istedi. Aslında çalışmanın bu şekilde sürdürülmesi yolundaki talimatı bizzat Halife vermişti (bk. İbn Ebî Dâvûd, Kitâbu'l-mesâhif, s. 6, Mısır, 1355/1936). Herkes elinde bulunan K. âyetlerini ve sahifelerini getiriyor, iki şahidi de beraberinde bulunduruyordu. Böylece bu metinlerin bir araya gelmesi ve mükerrer metinlerin ayıklanması suretiyle bugün müslümanların elinde mevcut olan mushafların aslı yazılmış oldu. Zeyd, çalışmasını tamamladı, Hilâfet makamına teslim etti. Ancak şu hususu hemen belirtelim ki, Zeyd'in ortaya koyduğu bu sonuca itiraz eden hiç kimse çıkmadı. Herhangi bir fazlalık, eksiklik veya yanlışlık bulunduğunu ileri süren olmadı. Aksine kaynaklara baktığımız zaman, Hz. Ebu Bekir'in bu tasarrufunu ve ortaya çıkan sonucu öven ifadelere raslıyoruz. Böylece K., Hz. Muhammed'in vefatından hemen sonra devlet eliyle resmî bir mushaf haline getirilmiş ve o günün müslümanlarının K. hakkındaki endişeleri ortadan kalkmış oldu. Bu Mushaf vefatına kadar Hz. Ebu Bekir'de kaldı. Sonra ikinci halife Hz. Ömer'e intikal etti. Hz. Ömer'in ölümünden sonra da kızı (ve Peygamber'in eşi) Hafsa'ya geçti. İbn Ebî Dâvûd (ölm. 316/928)'un naklettiği bir rivayet istisna edilecek olursa, kaynaklar Hafsa'dan sonra bu nüshanın kime intikal ettiği hususunda bir kayda yer vermiyorlar. İbn Ebî Dâvûd'un bu rivayetine itibar edilecek olursa (bk. K. Mesâhif, s. 10, 21, 25),

Mervan b. el - Hakem'in bu nüshayı Hafsa'dan istediği, Hafsa'nın buna razı olmadığı, ancak Hafsa'nın vefatından hemen sonra kardeşi Abdullah b. Ömer'e haber göndererek ondan istediği, Abdullah'ın bu isteğe uyarak Mushaf'ı Mervan'a ulaştırdığı, Mervan'ın da — bazı yanlış anlamalara yol açabilir endişesiyle — yaktığı... anlaşılmaktadır. Bu rivayette söz konusu edilen "bazı yanlış anlamalara yol açma..." konusu, şüphesiz açıklamaya muhtaç bir konudur. Aşağıda yeri gelince değinilecektir.

4. Hz. Ebu Bekir'den sonra devlet başkanlığına seçilen Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında, K. öğretimi çalışmalarının hızlandırılması dışında bu konuda önemli bir olaya raslamıyoruz. Onu, daha çok K. öğretimi ile meşgul buluyoruz. Başkent Medine'nin uzağındaki yerleşme merkezlerine, Şam'a, Filistin'e, Hıms'a,... K. öğretmenlerinin gönderildiğini görüyoruz. Ancak yılların ilerlemesi ve sınırların genişlemesi, K. konusunda önemli bazı gelişmelere yol açtı. Şöyle ki : Fetihlerin genişlemesiyle değişik dil, şive ve lehçeleri konuşan toplumlar müslüman oluyor, K. okumağa çalışıyorlardı. Bunun tabiî bir sonucu olarak K. okumada bazı ayrılıklar ortaya çıktı. Şüphesiz bu ayrılıkların bir kısmı K.'ı kendilerine öğreten muallim sahâbîlerin okuyuşlarındaki kırâat (okuma) farklarına dayanıyordu ve bu farklı kırâatler bizzat Peygamber'in ta'limi ile sabitti. Kaynaklar bu konuda özellikle Ermenistan ve Azerbeycan'ın fethi sırasında meydana gelen olaydan söz ederler. Bu fetihte Iraklı askerlerle Şamlı askerler bir araya gelmişlerdi. Biribirlerinin okuyuşlarını hatalı görmekle başlayan tartışmalar büyük bir fitneye yol açabilirdi. Durumun ciddiyetini kavrayanlardan biri olan Huzeyfe b. el - Yemân, doğru Halife Hz. Osman'a geldi. Olayı anlattı. Tedbir istedi. Halife, yaptığı istişareler sonunda resmî K. nüshalarının çoğaltılmasını ve belli başlı yerleşme merkezlerine göndermeyi kararlaştırdı. Hz. Ebu Bekir zamanında K.'ı cemeden sahâbî Zeyd b. Sâbit başta olmak üzere dört kişilik bir komisyon kurarak mushafın nüshalarının çoğaltılmasını emretti. Diğer kâtipler Abdullah b. Zubeyr, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişam'dı. İlk iş, Hz. Peygamber'in eşi ve Hz. Ömer'in kızı Hafsa'daki resmî nüshanın getirtilmesi oldu. Bu nüsha asıl alınarak K.'ın nüshaları çoğaltıldı (bk. Buhârî, es - Sahîh, VI, 99). Burada şuna işaret edilmelidir ki, bu nüshaların sayısı hakkında kaynakların verdiği bilgiler değişiktir. Dört, beş veya yedi nüsha olduğu yolunda rivayetler vardır. Suyûtî (ölm. 911/1505)'nin meşhur saydığı 5 adedine itibar edilecek olursa bunlar Mekke, Kûfe, Basra ve Şam'a gönderilmişler, bir tanesi de Medine'de alıkonulmuştur. Bu mushafların gönderilmesiyle birlikte bunların metinlerine uymayan mushafların yakılması da emredilmiş, yazılarına aykırı düşen okuyuşların yasaklanması istenmiştir.

Hz. Osman'ın yazdırdığı bu mushaf nüshaları ile ilgili olarak burada kayda değer bir konu da, bu nüshalar arasında mahdut sayıda da olsa bazı kelimelerin yapı ve yazılışındaki farklılıklardır. Bilindiği üzere K., büyük çoğunluğu okuma yazma bilmeyen, biribirlerinden çok ayrı şive ve lehçeleri konuşan kabilelerden meydana gelen bir kavme gönderilmiştir. Ümmetinin bu sosyal karakterine bizzat Hz. Muhammed de zaman zaman değinmiştir. Ama K.'ın gönderilişindeki asıl gaye, onun getirdiği tevhid (birleme) inancının hızla yayılması ve bu inancın gereklerinin yerine getirilmesi idi. O halde bu ana gayeye hızla ulaşılabilmesi için ayrı lehçeleri konuşan insanları, bir lehçe üzerinde birleştirmek kolay olmıyacaktı. Bu yüzdendir ki, Allah tarafından gönderilen bir ruhsatla herkesin kendi lehçesi ile okuması kolaylığı sağlandı (bk. Buhârî, es - Sahîh, VI, 100; Muslim, es - Sahîh, II, 203, İstanbul 1329 vb.). Hele ilk yıllarda bu ruhsatın sınırları, eş mânâlı kelimeleri de kapsayacak ölçüde genişti. Daha sonraları, toplumun yetişmesine paralel olarak bunların bir kısmı nesholundu (kaldırıldı). Ancak Hz. Muhammed'in vefatı yılına raslayan Ramazan ayında Cibril ile Peygamber K.'ın tamamını karşılaştırmak üzere hatmederlerken bazı farklı okuyuşlar aynen bırakıldı. Bunların çoğunu okumağa Hz. Ebu Bekir'in resmî mushafının yazısı elverişli idiyse de, mahdut sayıda bazı farklı okuyuşları aynı metinde göstermek mümkün değildi. Aslında bu teferruat, Hz. Ebu Bekir'in gayesi dışında idi. Ama Hz. Osman mushafların sayısını çoğaltma kararını verince, aynı kelimelerdeki bu yazılış ayrılığı ile ilgili yerlerde değişik yazılışlardan birini mushaflardan birkaçına, diğerini de geride kalanlara yazdırmayı uygun buldu. Böylece Hz. Osman, son arzda (Peygamberle Cibril'in K.'ı son karşılaştırma ve kontrollerinde) bırakılan bütün farklılıkları mushaflarında göstermiş oldu (Hz. Osman'ın mushaflarındaki bu farklı yazılışları bir arada görmek üzere bk. İbn Ebî Dâvûd, K. Mesâhif, s. 37-49; Mukaddimetân fî ulûmi'l - Kur'ân, s. 117 vd. Kahire 1954).

Daha önce bir başka vesile ile değinilen bir hususa burada dönmek yerinde olacaktır: Hz. Ebu Bekir'in cemettiği mushafın en son Hafsa'ya intikal ettiğini, onun ölümünden sonra Mervan'ın bu mushafı getirterek yaktığını, sebep olarak da "ileride bazı yanlış anlamalara yol açabileceği..." ni ileri sürdüğünü zikretmiştik. Şüphesiz bu yanlış anlama meselesi, açıklanması gereken bir konudur. Kanaatımızca Mervan'ın bundan maksadı şu olsa gerektir: Hz. Ebu Bekir bu mushafı ile, o güne kadar dağınık halde bulunan K. âyetlerini bir araya getirmek istemiştir. Bütün okuyuş farklarını göstermek onun gayesinin dışındadır. Şu kadar ki, mushafına nokta ve hareke koydurmamakla birçok kırâat (okuyuş) farklarını toplamasını sağlamıştır. Ama Hz. Osman, Hz. Ebu Bekir'in yaptığı gibi nokta ve hareke kullanmamak suretiyle birçok okuyuş ve lehçe farklarını câmî kılmak (toplamak) yanında K. nushalarını çoğaltırken son arzda ileka edilen ve fakat bir yazılışla ifadesi mümkün olmayan farklılıkları da mushaflarında göstermek gibi çok önemli bir gayeyi de benimsemiş, muhtelif mushaflar yazdırmak ve yazılışları farklı olan kırâatleri bu mushaflara tevzi etmek suretiyle de bunu gerçekleştirmiştir. Bu duruma göre artık bu asıl nüsha fonksiyonunu tamamlamıştır. Yarın bir ihtilâfa mevzu olmaktansa yakılması daha uygun olacaktır...

Burada şunu da belirtmeliyiz ki, Hz. Ebu Bekir'de olduğu gibi Hz. Osman'ın yaptığı çalışma da bütün sahâbîler tarafından tasvib görmüş, beğenilmiş ve övülmüştür. Bu konuda Hz. Ali'nin bir sözü şöyledir : "Osman bu işi yapmasaydı ben yapardım." (K. Mesâhif, s. 12 - 13).

Burada hatıra gelen bir başka soru da, Hz. Osman'ın yazdırdığı bu mushafların âkıbetinin ne olduğu konusudur. Sayıları mahdut da olsa hicrî birinci yüzyıl içinde yazıldığında şüphe olmayan bazı mushaflar günümüze kadar intikal etmişse de, Hz. Osman'ın resmî mushafları için bunu söyleyemiyoruz. Bu konuda Prof. Dr. Muhammed Hamidullah şunları yazıyor: "Hz. Osman tarafından vilâyet merkezlerine gönderilen nüshalar yüzyılların tevalisiyle (bir adedi müstesna) ziyaa uğradı. Halen Taşkent'te bulunandan başkası zamanımıza kadar gelmedi. Rusya'nın Çarlık hükûmeti onun faksimile bir röprodüksiyonunu (fotoğraf veya başka bir şekilde tamı tamına kopyasını) neşretmişti; görüyoruz ki bugün kullanılmakta olanlarla onun (Taşkent'teki K.'ın) arasında tamı tamına bir aynılık vardır. Aynı şey Hicret'in birinci yüzyılın-

dan gelen ve bugün hâlâ mevcut olan tam veya parça K.'ın el yazmaları hakkında da doğrudur (İslâma Giriş, s. 25, İstanbul 1961). Taşkent'teki nüsha hakkında ortaya konan bu hükmün doğru olmadığı yolunda görüşler de ileri sürülmüştür (bk. O. Keskioğlu, Kur'an Tarihi, s. 250, İstanbul, 1958). Ancak bazı eski müelliflerin şehadetlerinden anlaşıldığına göre bunlardan bir kısmı daha sonraki yüzyıllarda muhtelif yerlerde görülmüştür. Meselâ Şam'a gönderilen mushaf, en azından hicrî VIII. yüzyıla kadar korunabilmiştir. İbn Kesir (ölm. 778/1372) bunun Şam camiinde bulunduğunu, buraya 518 yılında Taberiyye şehrinden nakledildiğini kaydediyor ve "Ben bu mushafı gördüm. Çok güzel, büyük ve hacimli bir mushaftı. Güzel, açık ve sağlam bir yazıyla yazılmıştı. Mürekkebi de bozulmamıştı. Sanıyorum, yaprakları ince deve derisindendi." diyor (Fedîlü'l - Kur'an, s. 26). Kütüphane ve müzelerde mevcut diğer bazı mushaflar için de Hz. Osman'ın mushaflarından biri olabileceği yolunda görüşler ortaya atanlar varsa da — bu mushafların hicrî ilk yüzyıla ait olduklarında şüphe olmamakla birlikte — Hz. Osman'ın resmen çoğaltarak tevzi ettiği mushaflardan olup olmadıkları konusunda kesin bir şey söylemek mümkün olmamaktadır. Ama şu hususu açıkça ifade edebiliriz ki, hicrî birinci yüzyıldan günümüze kadar gelen K. nüshaları ve sayfaları ile elimizde mevcut mushaflar arasında herhangi bir ayrılıktan söz etmeğe imkân yoktur.

5. Günümüze kadar gelen ve "kırâat-i seb'a" veya "aşere" terimleriyle ifade edilen değişik kırâat farklarına gelince; daha önce de işaret edildiği gibi bunlar bizzat Hz. Peygamber'in ruhsatına dayanmaktadır. Ümmî (okuma yazma bilmeyen) bir kavme indirilen K., — hızlı öğrenmeyi temin gayesiyle — şüphesiz bazı kolaylıkları da beraberinde getirmiştir: K.'ın nüzulü yedi harf üzere olmuştur. Bu yedi harfin izahında değişik görüşler ortaya atılmışsa da, kolaylık esasına dayalı bir genişliği kapsadığında şüphe yoktur. Resûlüllah'ın hayatı boyunca O'nun nesli bu ruhsattan geniş ölçüde yararlandı. Her bir değişik rüknü vahye ve ilâhî müsadeye dayalı bu okuyuş farkları, bizzat O'nun ta'limiyle yayıldı ve okundu.

Resûlüllah'dan sonra ve bilhassa hicrî ikinci yüzyıl içinde kırâatler konusunda ciddî çalışmalar yapıldı. Bu dalda mütehassıs âlimler (kurrâ) yetişti. Eserler te'lif edilmeğe başlandı. Kurrâ bir taraftan bu ilmi bütün okuyuş farklariyle hıfzetmeğe çalışırken, diğer taraftan bu değişik okuyuşlar ve vecihler arasında tercihler yaptılar. Bu tercihleri ile de onların bu ilimdeki şahsiyetleri ve özellikleri ortaya çıktı. Bu gelişmeyi, bu zevâtın okuyuş hususiyetleri üzerinde başka âlimlerin eserler te'lif etmesi devri takib etti. Müellifler bu eserlerinde, kendi ölçülerinin ve tercihlerinin tabiî bir sonucu olarak değişik kurrâya ve okuyuşlarına yer verdiler. Bu konuda te'lif edilen ilk eserin Ebû Ubeyd el - Kâsım b. Sellâm el - Herâvî'ye (ölm. 224/838) ait olduğunu biliyoruz. Ebu Ubeyd'in bu eseri hakkında fazla bilgimiz olmamakla birlikte, kaynakların verdiği malûmata göre müellif bu eserinde 25 kurrâya yer vermiştir (bk. İbnu'l - Cezerî, en - Neşr, I, 33 - 34, Kahire, tarihsiz). Daha sonra "Kitâbu'l - hamse" lerin, "Kitâbu's - semâniye" lerin ve daha çok kurrâya yer veren diğer eserlerin bu eseri takib ettiğini görüyoruz. Ancak bu eserlerden birisi var ki, gerek yaptığı seçme ve gerekse seçtiği şahısların sayısı itibariyle diğerlerinden daha çok ilgi görmüş ve daha sonraki yıllarda artık bu ilimle meşgul olanların çalışma alanlarını bir bakıma sınırlandırmıştır. Bu eser, Ebu Bekr b. Mucâhid'in (ölm. 324/935) "Kitâbu's - seb'a" sıdır (Mısır'da 1972 yılında yayınlanmıştır).

6. K.'ın kendine özel tarzda bölümlere ayrıldığını görüyoruz. Bu bölümlere "sûre" denilmekte olup sayıları 114'tür. Sûreleri meydana getiren daha kısa bölümlere ise "âyet" denilmiştir. Âyetlerin sayısı konusunda değişik görüşler vardır. Bu ayrılık, şüphesiz onda herhangi bir âyeti fazla veya eksik kabul etmekten ileri gelmemekte, bazı cümle ve metinleri bir veya iki âyet itibar etmekten ve sûre başlarındaki "besmele"-lerin her birini ayrı bir âyet sayıp saymamak gibi hususlardan doğmaktadır. Buna göre de ortaya değişik rakamlar çıkmaktadır. Bu itibarla K. âyetlerinin sayısı için 6 bin küsur demek doğru olacaktır. Kaynaklarda bu konuda ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Hattâ bu kaynaklar K.'ın kelimelerinin ve harflerinin sayısı hakkında da bilgi veriyorlar. Sayımdaki metod ayrılığı sebebiyle farklı rakamlara ulaşıldığı anlaşılıyor ise de, bu çalışmalar müslümanların K. üzerine ne derece eğildiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Bir bakıma resmî anlamı olan bir çalışmayı da Haccâc b. Yusuf'un (ölm. 95/714) yaptırdığı anlaşılmaktadır. Haccâc, Basra kurrâsından el - Hasenu'l-Basrî, Ebu'l - Âliye, Nasr b. Âsım, Âsım el - Cahderî ve Mâlik b. Dînâr'ı bir araya getirmiş ve K.'ın harflerini saymalarını istemiştir. Dört aylık bir çalışmadan sonra sayım tamamlanmış, K. kelimelerinin sayısının 77 439 olduğu, harflerin sayısının ise 323 015 bulunduğu anlaşılmıştır (bk. Zerkeşî, el - Burhân, I, 249 vd.; Suyûtî, el - İtkan, I, 184 vd.).

K. tarihi tetkik edildiğinde görülür ki, K.'ın sûreleri de âyetleri de Hz. Muhammed'e gönderiliş sırasına uygun olarak düzenlenmemiştir. Nitekim ilk nâzil olan âyetler, bugün elimizde bulunan mushafların 96. sûresinde yer almaktadır. Bu durum karşısında önemli bir soru ortaya çıkmaktadır: Acaba sûre ve âyetlerin sıralaması kimin tarafından yapılmıştır? Şüphesiz Hz. Osman'dan bu yana nesillerden nesillere intikal edip gelen yazma ve matbu mushaflar arasında bu konuda herhangi bir ayrılıktan söz etmek mümkün değildir. O halde bu tertip, en azından Hz. Osman'ın mushaflariyle başlamış görünmektedir. Bu duruma göre sorumuzun cevabının Hz. Osman'la ve onun resmî çalışmalarla ortaya koyup çevre illere gönderdiği mushaflarla kesin ilgisi vardır. Konuya bu açıdan bakınca sorumuzu, "Hz. Osman bu mushafları yazdırırken sûre ve âyetlerin tertibinde hangi esasa göre hareket etmiştir?..." şeklinde biraz daha özelliştirmemiz gerekmektedir. Evet, Buhârî'nin "es - Sahîh" i başta olmak üzere en eski hadis kaynaklarında sorumuzun âyetlerle ilgili bölümünü çözümlemeye yetecek kadar açıklık bulabiliyoruz. Bunlardan biri şöyledir: Hz. Osman, müshaflarını yazdırırken 2. sûrenin 240. âyetine gelince Abdullah b. Zubeyr, bu âyetin 234. âyetle neshedildiğini (mânâsının yürürlükten kaldırıldığını) hatırlattı ve "yazmasanız olmaz mı?" anlamında bir hatırlatma yaptı. Hz. Osman'ın cevabı şu oldu: "Ey kardeşimin oğlu! Ondan hiçbir şeyi yerinden oynatmağa benim gücüm yetmez" (Buhârî, es - Sahîh, V, 160). Bizzat Hz. Peygamber'in, vahiy geldiği zaman "Bu âyeti filan sûrenin filan yerine koyunuz..." anlamına gelen emirlerine de yine aynı kaynaklarda raslamak mümkündür (Ebû Dâvûd, es - Sunen, I, 209). Bu ve benzeri rivayetlere dayanaraktır ki kaynaklar, âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğu (bizzat Hz. Peygamber'in vahye dayanarak öğretmesi suretiyle yapıldığı) görüşünde birleşmişlerdir. Buna göre Hz. Osman, müshaflarını yazdırırken hiçbir sûrede âyetlerin tertibi konusunda her hangi bir tasarrufta bulunmamış, Hz. Peygamber'in öğrettiği ve sahâbîlerin bellediği düzeni aynen korumuştur.

Sorumuzun sûrelerin tertibi ile ilgili bölümünde durum farklıdır. Bu konuda müellifler değişik görüşlerden söz ediyorlar. Her ne kadar çoğunluk, Hz. Osman'ın yazdırdığı mushaflardaki sûrelerin tertibinin de tevkîfî olduğu görüşünü benimseyip savunuyorlar ise de, bu tertibin, sahâbîlerin ictihadı

ile ortaya çıktığını ileri sürenler de vardır (bk. Zerkeşî, el-Burhân, I, 256 vd.; Suyûtî, el-İtkan, I, 172 vd.).

7. Gerek Hz. Muhammed ve gerekse O'nun sahâbîleri zamanında özellikle resmî K. yazısında nokta ve hareke kullanılmadı (özel mushaflarda bazı işaretlerin bulunduğunu gösteren rivayetler var ise de, bunların yaygın hale gelmediği ve gelişme göstermediği muhakkaktır). Bundan da maksat, — daha önce de işaret edildiği gibi — değişik şive ve lehçeleri, Peygamber'in iznine ve öğretmesine dayanan kırâat farklarını icra etmeye metinlerin elverişli olması idi. Kezâ K.'ı aşağı yukarı eşit 30 bölüme ayıran cüz işaretleri ve bu cüzleri kendi içinde bölümlere ayıran hizib işaretleri de ilk mushaflarda yoktu. Ama yabancı unsurların ve Arapçayı bilmeyenlerin İslâm'a girmeleri ile durum değişti. Onlar noktasız ve harekesiz mushafları okumakta güçlük çekiyorlar, hattâ K.'ı yanlış okuyorlardı. Bu yüzden, okumayı kolaylaştırmak üzere bazı işaretlerin kullanılması zarureti ortaya çıktı. Konuya el atma, önce kelimelerin sonlarını noktalarla harekelemek şeklinde başladı. Çünkü yanılmalar, önce kelimelerin sonlarının harekelerini (îrâbını) tâyinde vuku bulmuş, sonra noktalamaya ihtiyaç duyulmuştur. Daha sonra, yazılışta biribirine benzeyen harfleri ayırdetmek üzere bu harfler noktalandı. Nihayet bu gelişme, bugünkü mushaflarda görülen hareke ve noktaların konması şeklinde olgunlaştı. Kaynaklar, nokta ve hareke çalışmalarında adı geçen âlimlerin isimleri üzerindeki ihtilâflardan ve bu çalışmaların hangisini kimin gerçekleştirdiği yolundaki değişik görüşlerden söz ederlerse de, en yaygın görüşe göre, kelimelerin sonlarını ilk defa noktalar koyarak harekeleyen Ebu'l-Esved ed-Duelî (ölm. 69/688)'dir. Kaynakların verdiği bilgiye göre Ebu'l-Esved bu konuda Hz. Ali'den bir tavsiye ve öğüt de almış, bunu kendi nefsinde saklı tutmuş, Ziyâd b. Ebîhi (ölm. 53/673) zamanına kadar kimseye açıklamamıştır. Halka rehber olmak üzere bildiğini ortaya koyması için kendisine müracaat edilince de, müshaflar için harekelemenin ilk kaidelerini ortaya koymuştur. Buna göre: "Fetha" için harfin üstüne bir nokta, "damme" için önüne (kendinden sonra) bir nokta, "kesre" için altına bir nokta konmuş ve tenvin için de çift nokta kullanılmıştır (bk. Kıftî, İnbâhu'r-ruvât, I, 4-5; III, 343-344, Kahire 1950). Konunun daha sonraki gelişmelerinde ve bazı harflerin biribirinden ayrılması için yapılan çalışmalarda Nasr b. Âsım (ölm. 89/708) ve Yahyâ b. Ya'mer (ölm. 129/746) isimleri ile karşılaşıyoruz. Bu isimlerle ikinci merhalesine ulaşan noktalama ve harekeleme çalışmalarının, daha sonra Halil b. Ahmed'in (ölm. 170/786) elinde olgunlaştığını görüyoruz. Halil, hareke ve nokta işaretlerinin bugünkü şeklini ortaya koymuş, yine bugünkü müshaflarda gördüğümüz sükûn, şedde, hemze... gibi işaretleri icad etmiştir. Bu duruma göre, harekeleme ve noktalama çalışmalarının henüz Hicrî II. yüzyılda en olgun seviyeye yükseldiğini, artık yabancılar için de K. okumadaki güçlüğün tamamen ortadan kalkmış olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak burada hemen şu hususu da belirtmeliyiz ki, okumayı kolaylaştırmak maksadiyle K. metnine ilâve edilen nokta, hareke ve diğer işaretlerle ilgili çalışmalara paralel olarak, bunun câiz olup olmadığı yolunda da âlimler arasında ilmî tartışmalar olmuş, bazılarının bu işi çirkin görmesine ve K.'ın Hz. Osman'dan tevârüs edilen sâfiyetini korumak gereğine aykırı bulmasına rağmen (bk. Dânî, el-Muhkem, s. 10-13), çoğunluğun bunu yerinde görmesi ve K. öğretiminin kolaylaşması üzerine konu tutundu, benimsendi ve yayıldı, günümüze kadar geldi.

8. K.'ın muhtevası incelendiği zaman onda iman, ibadet, muâmelât, ahlâk... gibi çeşitli konularda ortaya konmuş emirlerin, yasakların ve öğütlerin yanında, birçok ilmî konulara da değinildiği, astronomik gerçeklere, fizik hakikatlere, insan anotomisi ile ilgili konulara,... işaret edildiği görülür. Ama bütün bunlardan onun asıl ve tek bir gayesi olduğu da gözden kaçmaz. Bu gaye, "insanların hidayete erdirilmeleri, doğru yolu bulmaları, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmış olarak hayatlarını sürdürmeleri, mes'ut olmaları ve böylece ebedî hayata ak alınla gitmeleri" dir. Buna göre ondaki her emir, her yasak aynı gayeye yöneliktir. Yer verilen ilmî gerçekler, insana kendini tanıtmak, kendini buldurmak, düşündürmek ve gerçeği buldurmak içindir. "Bu, doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren kitaptır" (2 : 2), "Ey Muhammed! Bu K., âyetlerini iyiden iyiye düşünsünler, aklı olanlar ibret alsınlar diye sana indirdiğimiz feyz kaynağı bir kitaptır" (38 : 29) meâlindeki âyetlerle bu asıl gaye açıkça ortaya konmuştur. Hz. Muhammed'in, K.'ı okumayı teşvik eden, onu öğrenen ve öğretenleri öven birçok hadîsleri vardır. Hiç şüphesiz bundan da maksat, mânâları üzerinde durup düşünülmesi ve bu mânâların gösterdiği hayatın gerçekleştirilmesidir. Gösterdiği yönde hareket etmedikçe onu okumanın, hatimler indirmenin bir anlamı olmayacağında şüphe yoktur. Bu gibiler hakkında Hz. Peygamber'in kullandığı dil oldukça ağırdır: "K.'ı Arap lahni (fonetiği, uslûbu) ile okuyunuz. Fâsıkların, Yahûdî ve Nasârâ'nın lahni ve tavrı ile onu okumaktan sakının. Benden sonra bir kavim gelecek; onlar K.'ı şarkıcıların, râhibelerin ve yas tutan kadınların üslûbu ile okurlar. Okurlar ama, okudukları hançerelerinden öteye geçmez. Onların da, bu okuyuşlarından hoşlananların da kalpleri fitne ile dolmuştur" (Beyhekî, Şuabü'l-îmân, I, 429/a, Nuruosmaniye Ktp., No. 1123). "Sizin içinizde öyle zümreler türeyecektir ki, siz onların namazları yanında kendi namazlarınızı, oruçları yanında kendi oruçlarınızı, iyi işleri yanında kendi sâlih amellerinizi küçük göreceksiniz (öylesine gözünüzü boyayacaklar). Onlar K. da okuyacaklar. Fakat K.'ın feyz ve tesiri, onların hançerelerinden öte geçmeyecek. Onlar, okun avı delip geçtiği gibi dinden çıkacaklar..." (Buhârî, es-Sahîh, VI, 115).

O halde Hz. Muhammed'in teşvik ettiği mânâda K. okumak için dikkat edilecek hususlar vardır: K. okuyan kişi abdestli bulunacaktır. Hele abdestsiz olarak Mushaf'a el sürmeyecektir. Çünkü bizzat K.'ın "Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir." (57 : 79) hükmü bu konuda kesindir. Bu haliyle mümin, kendini onu okumaya ruhen ve bedenen hazırlamış, dikkatini bir noktada toplamış ve onu anlamaya hazırlanmış olacaktır. Okunan âyetlerin mânâsı da anlaşılacaktır. Arapça bilmeyenlerin herhalde bu konuda yapacakları şey, kendi dillerine yapılmış tercüme ve tefsirlerden yararlanmaktır. Hz. Ali'nin bir sözü şöyledir: "Kendisinde anlayış ve idrakin bulunmadığı hiçbir ibadette ve yine kendisinde tedebbürün (düşüncenin) bulunmadığı hiçbir kırâatte (K. okumada) hayır yoktur." (Gazâlî, el-İhyâ, I, 290, Kahire, tarihsiz). Gazâlî (ölm. 505/1111)'ye göre de arzu edilen mânâda K. okumuş olmak için üç şeyin işbirliği halinde olması lâzımdır. Bu üç şey: Ağız, akıl ve kalptir. Ona göre ağzın görevi, ağır ağır ve doğru olarak harfleri çıkarmak, aklın görevi mânâyı düşünüp anlamak, kalbinki ise bu mânâlardan gereken dersleri ve tesirleri almaktır. Bir başka deyişle: Ağız okuyacak, akıl tercüme edip anlaşılır hale getirecek, kalp de kişinin, o mânâların gösterdiği yöne yönelmesini sağlamış olacaktır (Aynı eser, I, 295).

Netice olarak denilebilir ki, onun indirilişindeki asıl gaye insanlığın hidâyeti olduğuna göre, mümin, okuduğu K. âyetlerinin gösterdiği yönde yaşamaya çalışarak, ahlâkını güzelleştirecek, onun aydınlığında saadeti ve Allah'ın hoşnutluğunu bulacaktır. (Tayyar Altıkulaç)

KURAN, Ahmet Bedevî (Trabzon 1884 - İstanbul 1966), Türk tarihçisi ve yazarı. Harbiye mezunudur. Öğrenciliği sırasında, II. Abdülhamid'in yönetimine karşı gizli çalışmalardan dolayı tutuklandı ve II. Meşrutiyet'in ilânından sonra serbest bırakıldı. İttihat ve Terakki'ye karşı idi ve 31 Mart olayından sonra tekrar tutuklandı. Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu iken Mısır'a kaçtı. Mısır hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın isteği üzerine bazı subay arkadaşlarıyle Fas ordusunun düzenlenmesinde bulundu. Buradan Paris'e gitti ve Prens Sabahattin ile işbirliği yaptı. Sadrâzam Said Paşa'nın istifasından sonra İstanbul'a döndü. Balkan savaşından sonra yeniden iktidara gelen İttihat ve Terakki'ye karşı mücadeleye devam ettiği için tutuklanıp müebbet kürek cezasına mahkûm edildi; önce Bodrum'a ve sonra da Sinop'a gönderildi. Buradan da Sivastapol'a kaçtı ve Paris'e gitti, Cenevre'ye yerleşti. I. Dünya savaşından sonra tekrar İstanbul'a döndü. Millî Mücadele'ye yardımcı olabilmek için Gebze kaymakamı oldu, önemli hizmetler gördü. Fakat Ferid Paşa hükûmeti durumu öğrenince kaymakamlık görevinden atıldı. İstanbul'a döndü ve İstiklâl Savaşı'nı destekleyen çalışmalarına devam etti. Savaştan sonra siyasî çalışmalarına son verdi ve yazarlığa başladı. Başlıca eserleri: *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler* (1945); *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki* (1948); *Din Nedir ve İtikadlar Nasıl Gelişmiştir* (1955); *Hüseyin Cahit Bey'e Açık Mektup* (1955); *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* (1956); *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi* (1957).

KURAT, Akdes Nimet (Berkete, Kazan 1903 - İstanbul 1971), Türk tarihçisi. Babası Tahir Şahmurad açık fikirli bir kimse olarak oğlunun okumasına büyük önem vermişti, K. ilk öğrenimini babasından aldıktan sonra Rus okullarında okumuştur. 1920 yılında Bügülme Lisesini bitirdikten sonra üniversiteye girmek üzere Petrograd (bugün Leningrad)'a gitmiştir. Rusya'da 1917 ihtilâlinin yol açtığı türlü sıkıntılar karşısında Akdes Nimet okumak üzere Almanya'ya gitmeğe karar vermiş, 1922 yılında Rusya'dan ayrılmış, ancak birtakım güçlükler yüzünden Almanya'ya gidememiştir. 1924'te İstanbul'a gelerek Edebiyat Fakültesinde tarih bölümüne öğrenci olarak girmiştir. 1925'te asistanlığa tayin edilen Akdes Nimet, Fuad Köprülü, Zeki Velidi (Togan) gibi profesörlerin derslerine devam etmiştir. 1928'de üniversiteyi bitiren Akdes Nimet, doktora yapmak üzere Almanya'ya gitmiş, Breslau ve Hamburg üniversitelerinde Doğu Avrupa ve Bizans tarihi üzerinde çalışmıştır. Bizans tarihi alanında yazmış olduğu teziyle doktor sanını kazanmış (1933), İstanbul'a dönünce Edebiyat Fakültesinde Orta Çağ tarihi doçent adaylığına tayin edilmiştir. 1937'de İstanbul Üniversitesinden ayrılan K., bir buçuk yıl Stockholm'de Devlet Arşivi'nde çalışmış, daha sonra Berlin, Viyana, La Haye ve Londra'da araştırmalar yapmıştır. 1938'de yurda döndükten sonra kısa bir süre Denizli'de ve Ankara'da (Gazi Terbiye Enstitüsü) tarih öğretmenliği yapmış, 1941'de Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde doçentliğe getirilmiş, daha sonra da Orta Çağ tarihi profesörlüğüne tayin edilmiştir. K. bir süre Türk - İngiliz ve Türk - Amerikan ilişkileri üzerinde durmuşsa da, daha çok çalıştığı alan Doğu Avrupa Türk kavimleri ve Türk - Rus ilişkileridir. Belli başlı eserleri: *Kazan Hanlığını Kuran Uluğ Muhammed Hanın Yazlığı* [1937]; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarlık ve Bitikler* [1940]; *İsveç Kralı XII nci Karl'ın Türkiyede Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu* [1943]; *Prut Seferi ve Barışı* 1123 (1711) [2 cilt, 1951, 1953]; *Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi. 1553 - 1610* [1953]; *The Dispatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople 1710 - 1714* [1953]; *Türkiye ve İdil Boyu* [1966]; *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları* [1966]; *Türkiye ve Rusya, XVIII nci Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk - Rus İlişkileri (1798 - 1919)* [1970]. (H. E.)

KURAY, Altay Dağları'nda, eski Türk kültür eserlerini sinesinde saklamış olan bir vâdidir. Bu vâdideki kurgan - mezarlarda ilk defa meşhur türkolog Radloff kazılar yapmağa teşebbüs etmiş ise de, ancak bir tecrübeden ibâret kalmıştı. En ciddi kazılar arkeolog S. V. Kiselov tarafından 1935 - 40 yıllarında yapıldı ve Gök Türk, Uygur ve Kırgızların zamanlarına (VII. - IX. yüzyıllara) âid çok kıymetli eserler meydana çıkarıldı. İnce birer sanat eseri olan ve ölülere verilen hediyelik eşyanın üzerinde Orhon harfleri ile Türkçe yazılar bulunması, bu mezarların VII. - VIII. yüzyıl Türk beylerine (ihtimal ki şad'lara) âid olduğunda şüphe bırakmıyor. Bu mezarlar, Altay Dağları'nın deniz yüzünden 1900 m yüksekliğindeki K. ovasında bulunmuştur.

S. V. Kiselev'in "Sovyet Arkeolojisi" dergisinde (cilt I, sah. 282 - 284) yayınladığı rapora göre, kazılar K. ve Tuyahtı kasabaları civarında bulunan 23 tâne "kurgan (taş höyük)" - lerde yapılmıştır. Bu "kurgan" ların çoğunun çapı 6 - 7 m olup, yuvarlak birer tepe teşkil ediyorlar. Ölüler, her höyüğün altındaki toprakta yapılan çukurlara gömülmüş ve başları doğuya veya kuzeye yöneltilmiştir. Her mezar, kısmen veya tamâmen, soyulmuştur. Ölü hediyeleri; bakırdan, gümüşten ve demirden yapılmış süs eşyası ile silâhlardan ve koşum takımı ile atlardan ibârettir. Her mezarda, bir veya iki at iskeleti bulunuyor. Bâzı mezarlarda, atlar kütüklerden yapılmış bir çitin içindedir. Atların bulunduğu yerde, çok ince işlenmiş ve üzerlerine muhtelif resimler kazılmış tokalar, levhacıklar, üzengiler, gemiler gibi koşum takımı kalıntıları arkeologların dikkatini çekmiştir. Ölü hediyeleri arasında bulunan bir değirmen çok mükemmel yapılmıştır. Şimdiki Telengit Türklerinde kullanılan ve hâlâ kadın mezarlarına konulmakta olan değirmenler, VII. yüzyıla âid olan bu değirmene nazaran çok iptidaîdir. Bu değirmen, Kiselev'e göre eski Altay'da tarım kültürünün yüksek derecede geliştiğini gösterdiği gibi, Kuray Ovası'nda izleri bulunan muazzam sulama kanallarını tarihlendirmek meselesinin halline de yardım etmektedir.

K., Tuyahtı taş kurganlarından bilhassa ikisi çok önemlidir. Çapı 12 m olan bir kurganın altındaki mezarda birçok eşya, gümüş desti, kemer ve koşum takımı bulunmuştur. Gümüş destinin dibinde ve kenar kısmında, Orhon harfleri ile bir yazı vardır. Bu yazıda, "ür......k şadın aş..." kelimeleri okunmaktadır. Destinin orta yerinde de bir damga ve öge (hekim; ulusun böyüğü) kelimesi görülüyor.

Kemer, yaldızla nebat resimleri ihtiva eden altmış beş tâne gümüş toka ve levhacıklardan mürekkeptir. Kemerin baş tokasında, Orhon harfleri ile yazılar vardır. Fakat bu yazılar epeyce silik olduğundan, ancak şu sözleri okumak mümkündür: "Otçı ak kün... kuşağ". Akkün isim olsa gerektir. Kemere, içinde iki tâne kese çakmak ve çakmak taşı, kav ve kayın ağacı kabukları bulunan bir ipek torba bağlanmıştır. Kesenin

birinde üç tâne insan dişi, bir de kemirici hayvan dişi bulunuyor ki diş ağrısına karşı muska olarak kullanılmıştır (Ölünün dişleri tetkik edildikten sonra, müthiş diş ağrısı çekmiş olduğu anlaşılmıştır). Tahtadan yapılmış iki bıçak kını ile, bir sıra çatal kemikten yapılmış, bir de kamçı sapı bulunuyor. Kamçının sapında, çok ince işlenmiş bir canavar ve onu kovalayan bir kuş resmi var; daha aşağısında, gümüş rozetlerle süslü bir gem bulunuyor. Soyguncular, tam mezar çukurunun üzerinden inmişler ve burada bulunan bir iskeleti tahrip etmişlerdir. İhtimâl ki bu, gömülen beyin uşağının iskeleti idi. Beyin kendisi, çukurun dibindeki bir teknenin içindedir ve başı kuzeye doğru konulmuştur. Ölünün kafatasının yanında, halkamsı altın küpeler vardır. İpek ve yün kumaşlardan yapılan elbise kalıntıları, büyük parçalar halinde muhafaza olunmuştur. Kemerin yanında ağaç kabuğundan yapılmış bir okluk içinde, ıslık çalan oklar, ölünün sağ kolu yanında bir Moğol yayı, aşık kemiği yanında çizmeden kalan tokalar ve pullar bulunuyor. Teknenin yanında, ayak tarafında, dibi koni biçiminde ve İskit kazanlarını andıran bir demir kazan bulunuyor. Aynı yerde başsız bir koyun ve kütüklerden kurulu bir çit içinde, üç at iskeleti bulunuyor. Atların kuyrukları kuzeye yöneltilmiştir. Bunlardan ölüye en yakın bulunan at tam koşumludur: gümüş gem ve eğer süsleri kalıntıları bu atın bulunduğu yerdedir.

Tuyahtı denilen yerde açılan kurgandaki mezar oldukça sağlam bulunmuştur; soyguncular ancak atların bulunduğu kısma dokunmuşlardır. Mezarda, başı kuzey-doğuya yönelmiş bir erkek iskeleti bulunmuş, üzerindeki elbiselerin üç kat olduğu anlaşılmıştır: en üsttekinin koyu kırmızı ipekten, ortadakinin yeşilimsi ipekten, iç elbisesinin de altın sarısı renginde ipekten yapılmış olduğu, kalıntılardan açıkça görülmüştür. Başının sol yanında gümüş bir desti vardır ki, Kuray mezarındaki destiye çok benzemektedir. Destinin dibinde, Orhon harfleri ile yazılmış "nür katun kümüş agı ar" cümlesi okunuyor. Ölünün göğsü üzerinde, içinde üç küçük torba bulunan, bir meşin torba vardır. Küçük torbalarda çakmak, çakmak taşı, kumaş parçasına sarılı kav, üzerinde oyma süsü bulunan, pirizma biçiminde ve ağaçtan yapılmış dört tane figür bulunuyor. İskeletin karnı üzerinde, damgalı 12 tâne altın toka dikilmiş bir kayış kemer vardır. Tencerenin sağ yanında yedi tâne ok ucu, iki tâne kemik yay kaplaması, yaylığı kemere bağlamak için kullanılan kayışın dört gümüş halkası ve tokalar, sol elinde tahta kınlı bıçak, ayak ökçesi yanında iki tâne gümüş plâka, ayak ucunda kovaya benzeyen bir kazan bulunuyor. Atların koşumları soyulmuş, ancak gemden ve eğerden bâzı parçalar kalmıştır.

S. V. Kiselev'in başkanlık ettiği bu arkeoloji heyeti, Orhon harfleri ile yazılı ve şimdiye kadar meçhul kalmış birçok kitâbeler de bulmuştur. (A. İnan)

KURBAĞA, kuyruksuz amfibyumların en iyi bilinen cinsi. Su-kurbağasıgillerin örnek tiplerinden olan K.'nın gözbebekleri yatay, dili derinlemesine yuvarlak oymalı ve çok hareketlidir. Dişleri yalnız üst çenededir ve saban kemiğine bağlıdır. Kulak zarları gözlerin arkasında şakaklar üzerindedir. Yüzmeye ve sıçramaya elverişli arka bacakları uzun ve ayakları perdelidir. Hayvânî besinlerle beslenir. İlkbahar ve yazın çok hareketli olan K.'nın erkekleri çok bağırır. Kış aylarında balçığa gömülerek ve taşların altında büzülerek yaşarlar. Afrika, Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayan 150'den fazla türü vardır. Bir tek türü Güney Amerika'da, bir tek türü de Avustralya'da yaşarlar.

KURBAĞA

Türkiye'de bulunan başlıca türler şunlardır: **Yeşil Su K.'sı** (rana viridis), Su-kurbağasıgiller (b. bk.)'in bir türüdür. Rengi parlak yeşilden, zeytin yeşiline kadar değişiktir. Üzerinde siyah lekeler bulunur. En çok suda yaşayan tür budur. Mayıs, Haziran aylarında 5 000 - 10 000 yumurta yapar.

Çayır K.'sı (rana temporaria), Su-kurbağasıgiller'in bir türüdür. Uzunluğu 6 - 10 cm dir. Kızılımsı olup başının iki yanı lekelidir. Erkeğin ses keseleri içeridedir. Suya fazla düşkün değildir. Kış sonunda başlayarak 1 500 - 4 000 yumurta yapar.

Göl K.'sı (rana ridibunda), Su-kurbağasıgiller'in bir türüdür. Uzunluğu 15 cm dir. Sürüler halinde yaşar. Gözleri ve burun delikleri suyun üzerinde kalarak yüzdüğü için etrafı gözetler. Bir tanesi bağırınca, hepsi birden bağırmaya başlar.

En büyük K.'lar, Amerika'da yaşayan ve boyu 20 - 30 cm olan **Öküz K.**'sıdır. Ayrıca **Ağaç K.'sı, Çevik K., Kaz ayaklı K.** anılmağa değer türlerdendir.

KURBAĞA ADAM (İng. Frogman), Düşman gemilerine yüzerek sokulmak ve karinasına patlayıcı madde bağlayarak onu batırmak, düşman kıyı savunma kuruluşlarına sabotajlar yapmak, düşman kıyılarına yapılacak çıkarma harekâtından evvel çıkılacak sahadaki su altı engellerini ortadan kaldırmak ve çıkarma gemileri için temiz bir kanal açmak, düşman tarafından kullanılmış olan tahrip silahlarını zararsız hale getirmek gibi çeşitli maksatlar için özel surette yetiştirilmiş yüzücü deniz personeli.

İnsan oğlu, tarihin bilinen ilk devirlerinde dahi su altına inmiş ve gözükmeden düşmanına sokularak ona zarar vermek çarelerini aramıştır. Yunan şairi Homer, meşhur İliada'sında Hazret-i İsa'dan 800 yıl evvel Truva Savaşları sırasında böyle bir olaydan bahsettiği gibi, tarihçi Herodot da İsa'dan 460 yıl önce İran hükümdarı Serhas'ın savaş maksadı ile dalgıç kullandığını yazmıştır. Tarihçi Tökidides de, Atinalılar Sirakuza'yı kuşattıklarında, Sicilyalıların liman ağzında meydana getirdikleri engeli kaldırmak üzere, bugünkü anlamda bir su-altı tahrip ekibi çalıştırdıklarını bildirmektedir. Büyük İskender de İsa'dan 333 yıl önce, Tir şehrinin zabtı için bu liman ağzında bulunan engeli yok etmek maksadı ile deniz altında çalışabilen personel kullanmıştır. Bu tarzdaki çalışmalar yüzyıllar boyu devam etmiş ve nihayet deniz-altı gemisi ile dalgıç aygıtlarının keşfi ve gelişimi meydana gelmiştir. Büyük savaş gemilerinin limanlarda ve üslerde yatarken fedai personel tarafından batırılmaları için çalışmalar Birinci Dünya Savaşı'nda İtalyan bahriyesi tarafından düşünülmüş ve gemi inşa mühendislerinden Binbaşı Rossetti tarafından, patlayıcı madde taşıyan ve yüzen personel tarafından kullanılan küçük bir aygıt meydana getirilmiştir. İtalyanlar bu aygıtı 31 Ekim 1918 tarihinde bir torpitobot güvertesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun deniz üssü olan Pola limanı yakınına kadar getirmişler, yüzücüler ve aygıt elektirikle çalışan bir botun yedeğinde limanın ağzına kadar çekilmiş ve vücutlarına su geçmez elbise giyerek denize girmiş olan Binbaşı Rossetti ve Yüzbaşı Paolucai isimlerindeki yüzücüler aygıtı, birkaç engelden ve geçitten geçirerek, iç limana kadar girmişler ve patlayıcı maddelerini Avusturya donanma kumandan gemisi Viri-

KURBAGA ADAM: Açık devreli bir cihazla çalışan Kurbağa Adam.

bus Unitis savaş gemisinin karinasına tesbit ederek bu büyük gemiyi batırmağa muvaffak olmuşlardı. Bu tecrübeden alınan derslerden de faydalanan İtalyan bahriyesi, gelecek bir savaşta kullanılmak üzere, birtakım aygıtlar daha meydana getirmiş ve bunları kullanacak personeli de İkinci Dünya Savaşı'ndan evvel hazırlamağa başlamıştı. Özel solunum aygıtları ile su altında uzun bir süre kalabilen ve gönüllüler tarafından kullanılan bu aygıtlarla İtalyanlar, İkinci Dünya Savaşı'nda İskenderiye, Gibraltar, Suda ve Malta limanlarına birçok defa sızmışlar ve bir kısım teşebbüslerinde önemli başarılar kazanmışlardır. 20 Eylül 1940 tarihinde Gibraltar limanındaki üç yağ gemisini tahrip etmişler, 19 Aralık 1941 tarihinde de İskenderiye limanı ağzına kadar bir deniz - altı gemisi güvertesinde götürülen aygıtla iç limana kadar girme başarısını göstermişlerdir. Yüzbaşı Marceglia patlayıcı maddesini İngiliz savaş gemisi Queen Elizabeth'e, Üsteğmen Durend de la Penne de patlayıcı maddesini yine İngiliz savaş gemisi Valiant'ın karinasına bağlamağa ve meydana gelen patlamalar neticesinde her iki savaş gemisini de ağır yaralı olarak sığ suda oturtmada ve uzun süre savaş dışı bırakmada başarılı oldular. İkinci Dünya Savaşı süresince İtalyanlar bu gibi gözü pek atılımlarını Cezâyir ve Gibraltar limanlarında tekrarlayarak başarılar elde ettiler, ve Türkiye'ye soktukları sabotörler vasıtası ile de İskenderun ve Mersin limanlarına gelen müttefik ticaret gemilerinin karinalarına patlayıcı madde bağlayarak bunlardan bir kısmını batırmağa ve bir kısmını da ağır hasara uğratmağa muvaffak oldular. İkinci Dünya Savaşı başlarında Almanlar, sahip oldukları büyük hava kuvveti sayesinde, İngiltere kıyılarına çok sayıda mayın ve bomba attılar. Bu silahlardan büyük bir kısmı düştükten seksen saat sonra patlıyorlardı. Bunları kısa süre içinde patlayamaz hale getirmek üzere, İngiliz bahriyesi, yüzücü uzmanlardan kurulu bir ekip meydana getirdi. Mayın ve bombaların ateşleme mekanizmalarındaki devreler kesilerek, silahlar zararsız hale getirilmeğe başlandı. Amerika bahriyesi de, 1941 yılında, bu hizmeti görmek üzere personel yetiştirmek maksadı ile okullar açtı. 1943 yılında, su - altı tahrip ekipleri teşkilâtı genişletildi. Su - altı tahrip ekipleri personeli, ilk önceleri, su içinde iyi görebilmek için yüzlerine maske ve süratli yüzebilmek için de ayaklarına palet takıyorlardı. Bu paletler şekilce kurbağaların ayaklarını andırdığı için bu personele "kurbağa adam" ismi verildi. Görevlerin önemi arttıkça kurbağa adamların su altında kalma süreleri de arttığından, yeni bir tip su - altı solunum aygıtı kullanılmağa başlandı. Zamanla bu aygıtlar da geliştirildi. Su - altı solunum aygıtları, hem su - altı yıkma gurubu personeli ve hem de çeşitli tip mayın, bomba ve her cins yok etme maddesini zararsız hale getiren ekipler personeli ve daha birçok maksatlı su - altı işlerinde çalışan personel tarafından kullanıldı. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar, Atlantik Duvarı ile Norveç'ten İspanya'ya kadar bütün Avrupa kıyılarını müttefiklerin karaya ayak basmalarını engelliyecek şekilde her türlü mânia ile sağlamlaştırmışlardı. Japon işgali altındaki Pasifik adaları da keza, Amerikan anfibi harekâtına karşı — mayın dahil — her nevi engel ile çıkarmalara karşı emniyete alınmıştı. Bu engeller müttefikler tarafından iyi yetiştirilmiş kurbağa adamlardan oluşmuş guruplarla temizlenmiş ve çıkarma araçlarının kıyılara yanaşmaları mümkün olmuştur. Bilhassa Avrupa'da Normandiya, Pasifik'te Tarawa, Utah, Omaha çıkarmaları kurbağa adamların büyük fedakârlıkları sayesinde mümkün olabilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra solunum aygıtları üzerindeki çalışmalar devam etti ve basınçlı havadan başka Helyum - Oksijen aygıtları da kullanılmağa başlandı ve bu aygıtlarla 1949 yılında 171 m derinliğe kadar inilebildi. Kurbağa adam sınıfı personelin vücut yapıları, zekâ ve yetenekleri üstün nitelikte olmalıdır. Bir K. A. 60 m derinlikteki su basıncına dayanabilmeli, çeşitli tip kurbağa adam aygıtlarını kullanabilmeli ve bu aygıtların bakımlarını yapabilmelidir. Su altında iken bu aygıtları vücuduna takıp çıkarabilmeli, aygıtsız olarak 10 m derinlikten su yüzüne çıkabilmelidir. Su altında patlayıcı maddeleri kullanabilmeli, her çeşit su - altı araçlarını, el sonarını, fotoğraf ve ışıldak âletlerini kullanmalıdır. Her çeşit küçük el silahlarını iyi kullanmalı, kıyıların krokilerini çizebilmeli veya krokideki araziyi tanıyabilmelidir. Su altında olabilecek hastalıklar ve korunma çareleri hakkında bilgisi olmalıdır. Bir kurbağa adamın, 274 m lik bir mesafeyi kravl, arka üstü, yan, yüzü koyun olarak 7.5 ila 15 dakikada yüzmesi lâzımdır. Karada ise bir mil mesafeyi 7.5 dakikada koşabilmelidir. Simafor ile muhabere edebilmeli ve su altında her çeşit halat bağı yapabilmelidir. Bugün, kurbağa adamlar tarafından kullanılmak üzere, üç tip aygıt mevcut bulunmaktadır. Bunlardan en çok kullanılanı açık devreli olanıdır ki K. A., sırtında içerisi sıkıştırılmış hava dolu çelik depolar taşır ve bu depolardan lâstik hortumlarla alınan hava bir regülatörden geçerek ağız yolu ile solunum yapılır. Nefes dışarı verildiğinde hava kabarcıkları denizin yüzüne çıkacağından, K. A. yerini belli eder. Bu aygıt, genellikle dalgıçlık hizmetlerinde ve düşman tarafından görülemeyecek yerlerdeki görevlerde kullanılır. Kapalı devreli aygıtlar ise aynen deniz - altı gemisinden kurtulma aygıtı (su ciğeri) prensibi üzerine yapılmış olup K. A., aygıtı bir yelek gibi vücuduna giyer ve aygıtın torbasını yüzeyde iken hava ile doldurur ve suya indikten sonra bu havayı teneffüs ederken lüzumlu oksijeni aygıttaki depodan alır. Verilen nefes ise CO_2 temizleme süzgecinden geçerek Carbon dioxide'ten temizlenmiş olarak tekrar torbaya gelir ve bu suretle, deniz yüzüne hava kabarcığı çıkmadığından K. A.'ın yeri belli olmaz. Bu aygıt, düşman tarafından görülmesi muhtemel olan görevlerde kullanılır. Yarı kapalı devreli aygıtlar ise açık ve kapalı devreli her iki tip aygıtın birleşik olarak yapılmış bir şekli olup lüzumu halinde açık devre kısmı kullanılır ve düşmana yaklaşıldığında kapalı devreye geçilir. K. A.'lar, sıcak denizlerde yalnız bir mayo giyerler ve aygıtlarını çıplak vücutlarına takarlar. Soğuk ve buzlu bölgelerde ise lâstik elbise giyerler. K. A.'dan patlayıcı maddeleri zararsız hale getirecekler, mutlaka gönüllü personelden seçilir. K. A. yetiştirilmesi çok masraflıdır. Bu sınıfa ayrılacak personelden subaylar 40 ve erler de 30 yaşından aşağı olmalıdır. K. A.'dan meydana getirilen komando birlikleri personeli ise havada, karada ve

denizde görev almak üzere yetiştirilirler. Deniz komandolarını yetiştirmek için çok sıkı ve çok yorucu bir eğitim gerekir. Yarının savaşlarında en önemli görevleri alacak bu sınıf personel çok zor durumlarda çalışacaklarından cesaret, zekâ ve yetenek bakımından çok üstün nitelikleri olanlardan seçilirler. Deniz komandosu olarak yetiştirilmek üzere yapılan bir sınavda, 520 gönüllü adaydan ancak 37 K. A. seçilmesi mümkün olabilmiştir. Bugün bütün dünya bahriyeleri K. A. yetiştirmek için özel okullara sahip bulunmakta ve bu okullarda çeşitli maksatlar için K. A.'lar yetiştirilmektedir. (V. Z. Dümer)

KURBAĞA - BALIĞI (Uranoscopus Scaber), Kemiklibalıklar takımının kurbağa - balığıgiller familyasından bir balık türü. Uzunluğu 15 - 25 cm dir. Yanları gri, karnı beyazımsı, kurşunî - kahverengi üzerine açık kahverengi beneklidir. Arkaya doğru daralan kalın bir balıktır. Gözleri yukarı doğru bakar, kafası basıktır. Trakonya balıklarına benzer. Eti pek lezzetli değildir. Tropik denizlerde ve Akdeniz'de yaşar.

KURBAĞA - BALIĞIGİLLER (Uranoscopidae), Omurgalı hayvanlardan balıklar sınıfının kemikli - balıklar takımının dikenliyüzgeçliler alt takımına giren bir familyası. Başları büyük ve geniştir. Tropik denizlerde ve Akdeniz'de yaşarlar. Kurbağa - balığı en çok tanınan türüdür.

KURBAĞALAR (Anura, Kuyruksuzlar), omurgalı hayvanlardan amfibyumlar sınıfına giren bir takım. Bacakları çok iyi gelişmiş, arka bacakları sıçramaya elverişli hale gelmiş, kuyrukları kaybolmuştur. Karada, suda ve ağaçlarda yaşarlar. Obruk - ardlılar, obruk - önlüler, kuralsız - obruklular, çift - obruklular olmak üzere 4 alt takımı vardır.

Kılsız, tüysüz ve pulsuzdurlar, derileri suyu emebildiği gibi solunum da yapabilir. K.'da deri solunumuna ek olarak akciğer veya hem akciğer hem solungaç bulunabilir. Derisinde yapışkan ve zehirli bir salgı yapan, çok sayıda salgı bezi bulunur. K.'ların kalbi iki kulakçıklı tek karıncıklıdır. Karıncıkta temiz kanla kirli kan birbirine karışır. Dışkılık sindirim borusunun sonundadır. Barsaklar, üreme ve idrar yolları bu organa açılır. K., yumurta ile ürer, yumurtalar ya karında veya dışarıda açılır. Yavru iken suda yaşayan K., başkalaşma geçirerek yetişkin hale gelirler. Başkalaşma gruplarına göre tam veya noksan olabilir. Genel olarak suda yaşamalarına rağmen, birçoğu yetişkin iken karayı tercih ederler; yalnızca yumurtlamak için tatlı sulara giderler.

KURBAĞA - ZEHİRİ, Kurbağazehirigiller familyasından beyaz çiçekli bir su bitkisi ve Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşayan "Dendrobates tinctorius" adlı kurbağanın derisindeki zehirli salgı. Amerika yerlileri, kurbağayı ateşe yaklaştırarak bezlerin salgısını arttırır ve zehiri toplarlar. Zehiri deri yoluyla alan canlı, çırpınarak ölür. Ağız yoluyla alınacak olursa zehirin pek etkisi olmaz.

Kara - Kurbağası'nın derisinde de yüksük - otundaki zehire benzeyen hem kan dindirici hem de uyuşturucu etki yapan bir zehir vardır.

KURBAN, Arapçada bir fiildir."Allah'a mânen yaklaşmak, yakın olmak" anlamına. Bu yaklaşmayı kolaylaştırmak üzere sunulan şeye verilince de, isim olur. Tanrı'ya yaklaşmak için sunulan amellerin ve özellikle boğazlanan hayvanların tümü bu adla adlandırılır. Genellikle, boğazlanan hayvanlar için kullanılır. Allah yolunda, ona yaklaşmak için savaşta kanını harcamak, kendini K. etmek olduğu gibi; belli hayvanları kesmek de bu anlama gelir. Kur'ân III/183, V/30. ve CVIII/2 de K.'ın anlamı bu şekilde olmakla beraber, XLVI/28. de "Allah'a yakın olmak" anlamında kullanılmıştır. Hadis'te pek az geçer. Bütün takvâ ehli için, namaz da K.'dır "Cuma namazına katılan kimse, K. kesen gibidir ve, bir de, bu cemâatin özelliği kendi kanını K. etmesidir" şeklinde geçmektedir. K., yakın olmak anlamı ile, hükümdarların hususiyetlerine girmiş görevlilere, en yakın dost veya hizmetlilerine de denilmiştir. Aslında fiil olduğundan tesniye ve çoğul şekilleri olmayan bu kelime, sâdece isim anlamında "Karâbîn" şeklinde çoğul hâle konabilir. Türkçede; *K.* fedâkârlık edilen nesne, sevgili, dost (Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da mahallî olarak kullanılır). *K. kesmek* hayvan boğazlamak. *K. olmak* kendini fedâ etmek. *K. vermek* aradan bâzılarını kaybetmek. *K. edilmek.* Fedâ edilmek, kasd edilmek, boşu boşuna harcanmak. *K. etmek* bir amaç uğruna kıymetli bir varlığını harcamak. *Kurbanlık.* Fedâ edilen, harcanan, anlamlarında kullanılır. K., Allah'a yaklaşmak için yapılan bir ibâdet olmakla, müslümanlarda Zilhicce ayının 10. günü kesilen ve boğazlanan hayvanlara denildiği gibi; "nezir", "nüsük", "şükür" ve "sadaka" olmak üzere yapılan boğazlamaların hepsine de şâmil bulunmaktadır. Gerçi K. kesilmesi farz değilse de, kesilirse Allah'a yaklaşmak için kesilmiş olması farzdır. Allah için kesilmeyen K., K. olamayacağı gibi, başkalarının adı anılarak kesilen hayvanın eti de leş (meyte) gibi, haram kılınmıştır. Nitekim, Kevser sûresinde (CVIII) gerek bayram namazının, gerek nahrin yâni Kurban Bayramı'nda kesilen K.'ların Allah için olması emr edilmiştir. Ancak, Duhâ namazı, udhiye K.'ı ve Vitir namazı Peygamber'e mahsus ibâdetlerden olup, ümmetine farz olunmamıştır. Bunun içindir ki, müslümanlara İd el-adhâ (bk. KURBAN BAYRAMI) namazı ve K. ancak, Medine devresinde meşrû kılınmıştır. Bu meşrûiyet ise, genelleme yolu ile, vâcib ve amelî farz ad olunmuştur. Vitir namazı böyle olduğu gibi, K. bayramı namazı ve K. kesmek de böyle sayılmaktadır. Mamafih K., müslümanlar arasında hem sünnet, hem de vâcib olarak mütâlâa edilmiştir. K. kesilmesi hususunda peygamberin, "Udhiye K.'ı kesmeyen bizim namazgâhımıza yaklaşmasın" ve ayrıca, "Udhiye K.'ını kesiniz. Zîra, atanız İbrahim'in sünnetidir" diyerek, bu ibâdeti tavsiye ettiği bilinmektedir. İslâm töresine göre, Cuma ve Bayram namazları kılınan kasabalarda, bayram namazı bitinceye kadar K. kesilmemelidir. Fakat namaz kılınmayan köylerde, tan ağarınca kesime başlanabilir. Koyun, keçi, deve ve sığır cinsinden hayvanların hem dişisi, hem erkeği K. edilebilir. Sâdece keçinin çibişi kâfi gelmezse de, koyunun 6 - 7 aylık toklusu K. olabilir. K., Zilhicce ayının 10. gününden itibaren, bayramın üç gününde de kesilebilir. Onun için, bu günlere Nahr/Kesim günleri denilmiştir. Deve ve sığır gibi iri hayvanlar 7 kişi için K. edilebilir. K. kesmek, aslında, namaz ve oruç gibi bedenî ibâdetlerin yanında, mâlî fedâkârlıklara katlanarak Allah'a yaklaşmayı öngörmektedir. K., ilkel topluluklardan itibaren bütün dinlerde kendini gösteren bir ibâdet şeklidir. K. törenleri, toplumun fikrî ve insancıl gelişmesi ile paralel olarak değişmiştir. İlkel topluluklarda şöhret ve servet sâdece tanrılara hâs bir hak olduğundan, insanlar bütün dilek ve isteklerinde tanrılara K.'lar adarlardı. Biribirine benzer törenlerle kesilen bu K.'lar hayvan, çocuk, genç kız ve esirlerden olurdu (Bk. SUNAK). Türk kavimlerinde de K. kesmek töresi, en eski Türk topluluklarına kadar uzanmaktadır. Pazırık kurganında bulunan at K.'lar, daha sonraki Türk topluluklarında da devam etmiştir. Ölen Türk'ün atı da K. edilerek onunla birlikte gömülmekte idi. Bu suretle koçyiğit, öteki dünyaya sevgili atı ile birlikte gitmiş oluyordu. Ayrıca dilek, adak

v. b. niyetler için de K. kesmek âdet idi. "Sığırdan boğa, koyundan koç keselim, Tanrı'dan oğul dileyelim." Babaların oğulları için nasihatlerinde "Ey, doğduğunda dokuz koç boğazladığım, yiğit oğul!" sözleri, K. töresinin doğumlarda da yapıldığını göstermektedir. Ölüm hâlindeki vasiyetlerde görülen "aygır atım kesip, aşım virsün" gibi ifadeler ise, K. töresinin, Türklerde, hayatın başlangıcından sonuna kadar hâkim olduğunu göstermektedir. Semâvî dinlere göre, ilk kez K. adayan Hâbil'dir. Hâbil, yetiştirdiği sürüleri Rabbine adamış ve Tanrı katında makbûl olmuştur. Öte yandan, insanların K. edilişinin ilk işaretini de Kâbil ile Hâbil kıssasında bulmaktayız (Kur'ân III/183). K.'ın insanî anlayışına geçişini tasvir eden kıssa ise, İbrahim Peygamber ile oğlu, İshak veya İsmail arasında geçen mâcerada canlandırılmıştır (Bk. İSHAK ve İSMAİL; *Kur'ân,* XXXVII/101, 102, 105; *Kitâb-ı Mukaddes,* Tekvîn, 53, 54, 55). Hıristiyan Araplarda K. sözü, şaraba batırılmış kutsal ekmek anlamını taşımaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

KURBAN BAYRAMI, İslâm dinine âid iki bayramdan biri olan İd el-adhâ. Hazret-i İbrahim'in sünnetine uygun olarak, Medine devrinden itibaren kutlanmağa başlanan bayram. Türkler arasında genellikle K. B. olarak adlandırıldığı gibi, Araplar arasında İd el-Kurbân şeklinde de kullanılmaktadır (Bk. KURBAN ve BAYRAM. Bu bayramın ihdâsına sebeb olan olay için bk. Kur'ân, XXXVII, 102-105). Hazret-i İbrahim, Zilhiccenin 8., 9. ve 10. günleri gördüğü rüya ile, oğlu İshak'ı (b. bk.) Tanrı'nın emrine uyarak boğazlayacak kadar teslimiyet ve rıza göstermiş olduğundan mükâfaatlandırılmış; yâni, oğluna bedel Tanrı katından fidye olarak gönderilen kurbanlıkla müjdelenmiş ve o gün, bayram olarak, İbrahim dininde olanlar için seçilmiştir. Hazret-i İbrahim'in tekrar tekrar rüya gördüğü üç geceye Tevriye, Arefe ve Nahr denir. K. B. günü, Nahr günüdür. Ondan sonraki bayram günlerine Teşrik günleri denir (Bu olayın kutlanma ve olayın geçtiği yerleri ziyaret törenleri için Bk. HAC) K. B. da, Şeker (Ramazan Bayramı, İd el-Fıtr) Bayramı'nda olduğu gibi, tekbir ile başlar (b. bk.). Tekbir almak, Arefe günü zevâl vakti ile olur ve Teşrik günleri de devam eder. Nahr günü bayram namazı kılmak, bayram hutbesini dinlemek ve kurban kesmekle, bayram töreni tamamlanmış olur. Bayram namazı, Şâfi'î ve Mâlikî mezheblerine göre sünnet-i müekkede, Hanefîlere göre vâcib, Hanbelîlere göre de farz-ı kifâye'dir. Bayram namazının şartları, Cuma namazının şartları ile aynıdır. Sâdece, imam namaza çıkarken ne ezân okunur, ne de kaamet getirilir. Bu namazın iki rekât olduğu, peygamber zamanından günümüze kadar amelî icmâ ile sâbittir. Bayram namazının kar, yağmur ve soğuk gibi tabiî engeller olmadıkça açık havada, namazgâhlarda kılınması sünnettir. Bu sünnete uyularak, İslâm dünyasının birçok şehirlerinde açık hava mescidleri yaptırılmıştır (Bk. NAMAZGÂH). Sâdece Şâfi'îler Mescid-i Harâm ve Beyti'l-Makdis'te kılınacak namazları, bu iki şerefli mescid dolayısıyle, daha üstün sayarlar. Hazret-i Peygamber, bayram hutbesini, namazı edâ ettikten sonra, bulunduğu yerde ayağa kalkarak ve halka dönüp söylerdi. Hazret-i Osman, bâzı kimselerin namaza yetişemediklerini görünce, bayram hutbesini namazdan önceye alan ilk halife olmuştu. Mervân b. Hakem ise, Hazret-i Osman'ın yalnız bir kere uyguladığı bu değişikliği Emevîlerin egemenliğini kuvvetlendirmede bir araç olarak kullanmak üzere benimsediği gibi, hutbeyi ilk defa minberden okuyan zât da olmuştur. Bu tutum, daha sonraları mezhebler arasında tartışma konusu olacaktır (Bk. HUTBE). K. B. namazı hutbe ile tamamlandıktan sonra kurban kesme başlar. Namazdan önce kesilen hayvanlar kurban sayılmaz (Bk. KURBAN). Böylece, K. B.'nın nüsûkü yâni ibâdeti tamamlanmış olur. K. B. günleri, Müslümanlar için yeme, içme ve Yüce Tanrı'ya bol bol zikr etme günleridir. Bu günler, et yemenin istenildiği günlerdir. Bayram günleri neşelenmek, eğlenmek, spor oyunları yapmak, raks ve oyun seyir etmek, müzik dinlemek, bol bol sadaka vermek islâmiyetin gereklerinden sayılır. Bayram törenlerine kadınların da katılmalarında bir sakınca yoktur. Genç kızların, hattâ özürlü olan kadınların bile namazgâha giderek erkeklerle birlikte tekbir almaları, duâda hazır bulunmaları töre gereğidir. Müslüman ülkelerde K. B. günleri, genel töre ve ibâdetler dışında, her ülkenin kendi gelenek ve örflerine göre kutlanmaktadır. Öteden beri Nahr gününü herkes kurban kesmek ve kurban etlerini çevrelerindeki akrabaya ve fakirlere dağıtmakla geçirdiğinden, bayram ziyaretleri ikinci günden başlar. Bu sebebledir ki, K. B. dört gün olarak tespit edilmiş, fakat Teşrik günleri ile Ramazan bayramına denk tutulmuştur. Abbâsî Halîfeleri, Nahr günü, kurbanlarını Bağdad'da hilâfet sarayının kapıları önünde kestirirler ve halka dağıttırırlardı. Türklerde bayram törenleri hakkında en eski izlenimleri İbni Battûta tespit etmiştir (Bk. İbni Battûta Seyâhatnâmesi'nden seçmeler, İstanbul 1971, 17, 29 ve 94). Osmanlı sarayında bayramlarla ilgili törenler ise teşrifâta bağlıdır ("muâyede resm-i âlîsi" deyimi ile anılan bu törenler için bk. BAYRAM ALAYI ve MUÂYEDE MERÂSİMİ). Yine Osmanlı devrinde, Paşa Kapısı'ndan itibaren, derece derece bütün ileri gelenlerin bayram tebrikleri ve bayram törenleri, Saray törelerine çok yakın görünüşlerde yapılırdı (Bk. BAYRAM). (İ. Parmaksızoğlu)

KURÇATOV, İgor Vasilyeviç (Moskova 1902-Moskova 1960), Sovyet fizikçisi. A. B. D.'nin yaptığı atom bombasından dört yıl sonra ilk Sovyet atom bombasının yapımını yönetmiş (1949) ve büyük bir başarı kazanmıştır.

KURDELE-BALIĞI (Cepola rubenscens), Kemikli-balıklar takımının kurdele-balığıgiller familyasından kemikli bir balık türü. Uzunluğu 30-50 cm dir. Rengi soluk pembe, vücudu çok uzun basıktır. Pulları çok küçüktür. Sırt ve anus yüzgeçleri bütün gövde boyunca uzanır. Kuyruk yüzgeci iplik gibidir. Eti pek yenmez. Atlantik Okyanusu ve Akdeniz'de yaşar.

KURDELE-BALIĞIGİLLER (Cepolidae), omurgalı hayvanlardan balıklar sınıfının kemikli-balıklar takımının dikenli-yüzgeçliler alt takımına giren bir familyası. Şerit biçimindeki vücudu küçük ve yuvarlak pullarla kaplıdır. Kuzey-doğu Atlantik Okyanusu, Hint Okyanusu, ve Akdeniz'de yaşar. Kurdele-balığı çok iyi tanınan türüdür.

KURDEŞEN, bir deri hastalığı. Özellikle alerjik bünyelerde görülür. Böcek ısırması, genellikle besin veya ilâç zehirlemesi hallerinde olur. Et, balık, pastırma, yumurta, çikolata gibi besin maddelerine tepki gösteren bünyelerde kabarttı, döküntü ve kaşıntılarla birdenbire meydana çıkar. Bazı hallerde ciddî bir hastalığa işaret sayılabilecek ateş, kusma, baş ağrısı, solunum güçlüğü, eklemlerde ağrılar ve şişmeler gibi belirtilerle bir arada görülür. Dudaklar, göz kapakları ve boğaz şişer, vücut kızarır. Tehlikesiz bir hastalıktır, fakat sebep olduğu kaşıntı ve yanmalar büyük bir rahatsızlık verir.

K., kendisinde ve ailesinde daha önce ekzama ve astım gibi hastalıklar görülen kimselerde daha çok olur. Tepkiye yol açan ve K.'e sebeb olan maddenin bulunması ve perhiz, tedavide yardımcıdır.

KURDOĞLU: Bk. HIZIR HAYREDDİN, **Kurdoğlu.**

KURESSAARE (Estonca ve Rusca: Kuressaare; Alm. Arensburg). Sovyetler Birliği'nde, Batı Estonya'da Saare iline bağlı Sarema Adası'nın güney kıyısında bir deniz limanı ve adanın merkezi. Nüfusu: 4 675 (1937). Deniz sayfiyesi. I. Dünya Harbi'nde 1917 - 1918 yıllarında Almanların, 1918-1919 yıllarında da komünistlerin elinde kalmıştır. II. Dünya Harbi'nde, yine Almanların elinde idi.

KUREYŞ, V. yüzyıldan, Mekke'nin müslümanlar tarafından elegeçirilişi (630)'ne kadar Mekke şehrinin her türlü yönetimini elinde tutan ve İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in de mensup olduğu kabile. Bu kabile halkı daha önce, Mekke'yi kuşatan dağlık bölgelerde, klanlar halinde göçebe olarak yaşarlardı. Develerini Mekke tacirlerine kiralar ve çölde kervanlara kılavuzluk ederlerdi.

K. kabilesi V. yüzyılda Kusay adındaki bir kişinin önderliğinde Mekke'nin yönetimini ele geçirdi. Kusay'ın asıl adı Zeyd'dir. Rivayete göre Kusay'ın babası K.'tendir. Babasının ölümü üzerine annesiyle birlikte üvey babasının yanına gitmiş ve orada bir süre kalmıştır; ona Kusay adı da orada verilmiştir. Daha sonra annesinden, aslının K. kabilesi olduğunu öğrenerek Mekke'ye dönmüştür. Burada Hacc'ın bütün işlerini yöneten kişinin kızıyle evlenmiştir. Kayın babasının ölümünden sonra onun yerine geçmeyi başarmış; daha sonra Mekke'ye tamamen hakim olunca, dağınık bir halde bulunan K. klanlarını Mekke'de yönetimi altında toplamış, bundan dolayı da kendisine *mücemmi* (toplayıcı) unvanı verilmiştir. Kusay'ın ölümünden sonra yönetimle ilgili bütün görevler oğulları arasında paylaşıldı. Bunlardan Abd-i Menaf, oğlu Habsun koluyla Hz. Muhammed'in ceddidir.

K.'ler önce şehrin yönetimini ve ticaretini, daha sonra da Kâbe'nin bütün işlerini ve yönetimini ele geçirerek egemenliklerini iyice kuvvetlendirdiler. Başlangıçta Mekke'nin, zamanla da bütün Arabistan'ın en güçlü kabilesi oldular.

K. halkının siyasî ve iktisadî üstünlüklerinden başka, güzel konuşma, hazırcevaplılık, şiir söylemek gibi özellikleri de vardı. Bedevîler K.'lileri pek sevmezlerdi.

Müslümanlığın doğuşundan sonra K.'lilerin nüfuzu sarsılmaya başladı. Çünkü o zamana kadar Mekke'deki siyasî, ticarî ve dinî işlerin yönetimi doğrudan kendi ellerinde idi ve bunlardan doğan bütün gelirler de yine kendilerine aitti. Ticaretin dışında en büyük gelir kaynakları olan Kâbe ve onunla ilgili ziyaretler, onlar için hayatî bir önem taşıyordu. Halbuki yeni dinin peygamberi olan Hz. Muhammed, aynı kabileden olduğu halde, bu kabilenin birçok geleneklerine, dinî inançlarına ve hattâ diğer kabilelere karşı üstünlük iddialarına karşı çıkıyor ve bunları yıkmak istiyordu. Bu ise, K.'in siyasî egemenliğini ve ekonomik gücünü tehlikeye düşürecek hareketin başlangıcı idi.

Bu tehlikeyi sezen K.'liler daha başlangıçtan itibaren Hz. Muhammed'e, dinine ve taraftarlarına karşı kesin bir mücadeleye başladılar. İlk zamanlarda başarılı olduklarını da zannediyorlardı. Ne zaman ki Peygamber ve taraftarları, K.'in şiddet hareketlerine dayanamayıp, Mekke için her hususta en büyük rakip şehir olan Medine'ye göç ettiler (622), o zaman K. için tehlike daha da büyüdü. Esasen Medine'liler, büyük ihtimalle Mekke'ye, dolayısiyle K.'e karşı bir üstünlük sağlayabilme ümidi ile bu göçe razı olmuş ve riskini de göze almışlardı. Nitekim müslümanların Medine'ye göçlerini izleyen 8 yıllık savaş ve mücadele sonunda Mekke müslümanların eline geçti (630) ve K.'in egemenliği de sona erdi.

Hz. Muhammed'in ölümü (632)'nden sonra Abbasî devletinin yıkılışı (1258)'na kadar olan dönemde, islâm devletlerinin başında bulunanlar yine K. kabilesinden olan kişilerdi. Fakat bu, eski biçimdeki kabile egemenliği olmayıp, islâm dininin getirdiği yeni düzene uygun düşen ve bütünleşmeye yönelen bir toplum yönetimiydi. Başta bulunanlar bir devlet başkanı niteliğinde idi ve o görevin sorumluluğunu taşıyorlardı.

Bugün, Şerifler dışında K.'li olarak yalnız Kâbe'nin anahtarlarını muhafaza eden Şeybîler bilinmektedir. Ayrıca, Hz. Ali'nin soyundan geldiklerini söyleyen Zeydîler de Yemen'e hakimdirler. Hicaz'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan Hasenî, Hüseynî ve Caferî aileleri de K. kabilesindendirler.

KURG veya **COORG,** İngiliz Hindistanı'nın kuzeyinde bulunan bir il. Mysore devletinin güney - batısında, aş. yu. 2 549 km² yüzölçümündedir. Nüfusu: 168 726 (1941). Merkezi Mercara'dır. Batı Ghat'lar bölgesinin yukarısında uzanan bu dağlık bölgede, Kodagu ve Yerava milletleri otururlar. Eski Çağlar'da bu bölge bir krallık olup daha geniş toprakları vardı. 1780 - 1782'de Haydar Ali tarafından ve sonra da Tipu Sahib tarafından işgal edilmiştir. 1834'te İngilizlerin idaresine girmiş ve 1881 - 1947 yıllarında Mysore Baş - Komiseri tarafından idare edilmiştir. Şimdi, Mysore devletinin arazisi içindedir.

KURGAN : bk. KORGAN.

KURIKAN, Orhon yazıtlarında adı geçen önemli bir eski Türk boyu. VIII. yüzyılda, şimdiki Buret - Moğolların bulunduğu sahada, Baykal gölünün güney tarafını işgal ederlerdi. Bu Türk boyundakiler Orhon yazısını kullanmışlar ve güney Baykal bozkır ve dağlarında yazılı taşlar bırakmışlardır. VIII. yüzyılda, Baykal çevresindeki Türklerle Moğollar birlikte yaşamışlardır. Bayırku, Merkit, Bargu boyları da K.'larla beraber yaşıyorlardı. Lena bölgesindeki Şişkino adlı köyün yakınlarında Buretlerce mukaddes sayılan ve üzerlerinde çeşitli devirlere ait resimler bulunan kayalar pek çoktur. Bu bölgede arkeoloji araştırmaları yapan bilginler, bu resimlerin ve üzerinde Gök (Kök) Türk yazısı bulunan başka buluntuların K. boyuna ait olduğunu kesinlikle savunuyorlardı. Resimlerin çoğunda atlı savaşçılar vardır. K. devrine ait bu muhteşem koşumlu atların başlarında sorguçlar ve çenelerinin altında da geme bağlı püsküller (kutas) görülmektedir. Bu sorguç ve kutaslar, bir büyü niteliği taşımakla beraber, at sahibinin yüksek bir mevkii olduğunu da göstermektedir. Baykal Gölü, K.'ların, ihtimal ki bütün Gök Türk boylarının taptıkları, kutlu saydıkları bir göldü. Baykal adının, Türkçe "Bay-köl" den bozma olduğu sanılmaktadır. XIII. yüzyılda, K. boyu moğollaşmış ve Moğol - Buretlerden sayılmağa başlamıştır.

Orhon yazıtlarından anlaşıldığına göre K. boyu, Gök Türkler'e düşman olan Kırgız ve Otuz Tatar boylarının müttefiki idi. Orhon yazıtının bir yerinde "Üç K." diye geçmesi de, bu boyun üç bölümden kurulmuş bir topluluk olduğunu anlatmaktadır. (A. İnan)

KURİL ADALARI (Ayno dilinde Kur veya Kuru = insanda; Japonca: Çişima Retto), Kamçatka Yarımadasından Japonya'nın Hokkaido adasına doğru 1 270 km uzunluğunda bir yay şeklinde uzanan bir adalar zinciri. Pasifik Denizini Ohotsk Denizinden ayırır. Oldukça büyük 30 adadan ve volkanik menşeli pek çok sayıda adacık ve kayalardan ibaret olan K. A.'nın yüz ölçümü 15 600 km² dir. K. A. üç guruba ayrılır: Kuzey gurubu, başlıca şu adaları içine alır: Şumşu, Para-

muşir, Onekotan, Siyaşkotan. Orta gurubun adaları şunlardır: Matua, Raşşua, Simuşir. Güney gurubunda da şu adalar vardır: Urup, Iturup, Kunaşir. Bütün bu adalar; tersiyer ve kvaterner lâv taşlarından, andesitlava, volkan kumları, kum taşları ve granitlerden yapılmıştır. Kıyıları denizden dimdik yükselir. Sık sık, depremlerle sarsılırlar. Orada bulunan 100 kadar volkanın 38'i hâlâ faaliyettedir. Şumşu adasından başka bütün adalar dağlık olup burada ortalama 500 - 1 000 m lik doruklar vardır. Alaid Adasında, 2 339 m ye yükselen bir dağ bulunur. Bütün adalarda pek çok krater göllerine, şelâlelere, hızlı akan ırmaklara ve kanyon tipinde vadilere rastlanır. Adalar sert bir monsun iklimine (Ağustos'ta ısı kuzeyde 9°, güneyde 17°; Şubatta da — 60° dir) sahip olup yazın kesif sislerle kaplıdırlar. Bitkiler oldukça zayıftır. Kuzeyde yosunlu tundralar ve fundalıklar; orta kısımda kara çamlar, huş ağaçları ve kızıl ağaçlar; güney Kuriller'de de kara çamlar (larix decidua), akçaağaçlar, meşeler ve bambuslar vardır. Adaların başlıca ekonomik serveti balıkçılıktır. Fok ve yengeç de avlanılır. Bunlar, Iturup Adasındaki Kurilsk şehrinde (bu adaların merkezidir) değerlendirilir. K. A., 1634'te, Hollandalı gemici M. De Vries tarafından keşf edilmiştir. XVIII. yüzyılda, De Vries boğazının kuzeyindeki K. A. Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 1875'te, Güney Sahalin (Japonca Karafuto) e karşılık olarak, Japonya'ya bırakılmıştır (Petersburg anlaşması). 1945'te, tekrar Sovyetlere verilmiştir. İdarî bakımdan K. A., Sahalin bölgesinin bir kısmı olarak, Sovyetler'e bağlıdır.

KURİON (Lat. Curium), Kıbrıs adasının güney kıyısında bir şehir. Burada, B. D. Konsolos'u Cesnola 1875-1876'da "K. hazinesi" ni keşfetmiştir. Bu hazine şimdi, New York Metropolitan Museum'da bulunuyor. Bu yerin şimdiki adı Episkopi'dir. Burda yapılan kazılar da, Bronz çağından kalma bir yerleşme yeri, sonradan yapılmış bir şehir duvarı, bir tiyatro, bir stadyum, bir hamam ve bir de M. S. V. yüzyıldan kalma basilika (büyük kilise) meydana çıkarılmıştır.

KURKAS (jatropha curcas), tropik Amerika'da yetişen bir ot veya ağaçsı bitki. Yaprakları sarmaldır ve üzerlerinde yakıcı bir sıvı salgılayan bezli kıllar vardır. Çiçekleri bir evcikli olup parlak renklidir. Tohumları yenebilir. En tanınmış türü yenidünya K.'ıdır. Meyveleri yüksek dozda zehirleyicidir; % 25 - 30 oranında yağ vardır. Bu yağdan oleik asidine benzeyen izosetik asit elde edilir.

KURMAY (eski ter.: erkân-ı harb), üç yıllık Harp Akademisi eğitim ve öğrenimi başarı ile bitiren subaylara verilen ad. K.'lar ordunun savaşa hazırlanmasında ve savaş sırasında birliklerin eğitim, yönetim ve yürütme işlerinde komutanlara yardım ederler. K. subaylar karargâhlarda çalışarak K. Başkanlığı görevini de yaparlar.

Kurmay Başkanı, görevli bulunduğu karargâhın amiridir. Ve görevli bulunduğu karargâhın çalışmasına ait esas ve ilkeleri saptar, karargâhı yönetir ve çalışma birliğini sağlar, gerektiğinde komutanı temsil eder; komutandan aldığı kararları inceleyip geliştirerek komutanlığın bütün kademelerinde birleştirilmiş emirlerin yayınlanmasını sağlamak üzere karargâha talimat verir; planların, emirlerin, raporların hazırlanmasında ve diğer çalışmalarda görev bölümü yaparak sonuçların doğru ve yeterli olup olmadığını gözden geçirir, onaylar ve komutanın onayını alır; ast birlik komutanlarının, kararların gerektirdiği hareketlere karşı uyanık bulunmalarını sağlar; komutanlıkta yayımlanan bütün emirlerin komutanın plan ve prensiplerine uygun olmasını, komşu, üst, ast ve desteklenen birliklerle ilişki kurulmasını sağlar.

Kurmay Sınıfı, 1845'te bir iradei seniye ile kurulmuş, Londra, Paris, Berlin ve Viyana'da topoğrafya, tabiye, strateji öğrenen subaylar bu sınıfa alınmışlardır. Böylece 27 subay (5 albay, 18 yüzbaşı ve binbaşı, 4 üsteğmen) kurmay (erkânıharp) olmuştur. Bunlar Seraskerlik'te toplanarak, başlarında Reisi Erkânıharbiye adı verilen Dâr-ı Şûrây-ı Askerî üyesi tuğgeneral (mîrlivâ) Abdi Paşa getirilmiştir. Bundan sonra yabancı memleketlerde öğrenim yapmış çeşitli sınıf ve rütbelerdeki subaylar kurmaylığa (erkânıharpliğe) girmişlerdir.

Ayrıca Harp Okuluna, kurmay subay yetiştirmek üzere, Erkânıharbiye Sınıfları adıyle iki sınıf eklenmiştir. 1846'da bu sınıflara Mektebi Fünûnu Harbiyeyi Şahane Erkânı Harbiyesi adı verilmiştir. 1898'de bu sınıfların adı Erkânıharbiye Namzet sınıfları olarak değiştirilmiştir. Bu son şekle göre Harp Okulunu bitiren subaylar Erkânıharp Namzedi sınıflarına alınmış, üç yıllık öğrenimi bitirenlerden çok başarılı olanlar K. (erkânıharp) olmuş, diğerleri ise orduda "Mümtaz" adı ile görevlendirilmişlerdir.

KURNOOL, Hindistan'da, Andhra Pradeş'in baş - şehiri. Hindri ve Tungabhadra nehirlerinin birleştiği yerdedir. Nüfusu: 100 800 dür. Pamuklu dokuma ve halı fabrikaları vardır. Ayrıca, yağcılık ve pirinççilik de gelişmiştir.

KUROKI, Tamesada (Kont) (Satsuma 1844 - Tokyo 1923), Japon generali. 1871'de orduya girmiş, 1895'te Çin'e karşı bir tümene kumanda etmiş ve 1904'de Yüksek Harp konseyine girmiştir. Rus - Japon Harbi esnasında önce Yalu nehrinde, sonra Leaoyang'da ve daha sonra Mukden'de I. ordunun başında çarpışmıştır (1905).

KURO - ŞİVO, veya KURO - SHİO (Jap. kara nehir) Pasifik Okyanusu'nda, Tayvan (Formosa)'dan başlayarak, kuzey - doğu yönetiminde Japonya'nın en büyük adası olan Honşu'nun kuzey kısmının hizasına kadar akan bir ılık su akıntısı. En dar yeri 50 mil yâni aş. yu. 93 km, akış hızı da saatte 9 260 m ye kadar yükselebilir. Ancak, yazın akıntının yüzey suları 18 - 27 derece santigrad olup, öteki sulardan hissedilir derecede daha ılıktır.

KURRETÜ'L - AYN (ölm. Tahran 1825), Babî dinî kahramanlarından İranlı kadın şâir. "Zerrîn - Tâc" diye de tanınır. Kazvin'lidir ve tanınmış bir aileye mensuptur. İyi bir eğitim görmüş, bilgisi ve kültürü ile Kazvin'de dikkati çeken bir kimse olmuştur. Hadîs konusunda çalışmış ve Kur'ân-ı Kerim'i değişik bir biçimde okutmak istemiştir.

K., daha sonra Babîliği benimsemiştir. Çünkü Babîlik (b. bk.)'te, kadınlarla erkeklerin eşit hakları olduğu, kadınların peçesiz gezmelerinin hoş görüldüğü ve birden fazla kadınla evlenmenin yasak olduğu gibi prensipler vardı ve K.'ı cezbeden de bu fikirler olmuştur. K., peçesini açtı ve halk arasına girip konuşmalar yaptı; Kazvin halkı üzerinde büyük etkisi oldu. Bir ara Kerbelâ'ya gitti ve orada da fikirlerini yaymaya çalıştı. Taraftar bulmaya da başlamıştı. Fakat valilik çalışmalarına engel oldu, İran'a dönmek zorunda kaldı.

Babası onu, bu düşüncelerinden vazgeçirmeye çalıştı ama faydası olmadı. Babîliğe karşı olan amcasının öldürülmesi üzerine, taraftarlarından 70 kişiyle birlikte tutuklandı (1818). K., Nasrüddin Şah üzerinde iyi bir tesir bıraktığı için, polis müdürünün kontrolü altında evinde oturmasına izin verildi. Bu sırada Babîler, Şah'ı öldürmek için ayaklandılar ve isyancılarla birlikte K. da öldürüldü. Büyük bir şair olduğu söylenir fakat pek az şiiri ele geçmiştir.

KURSAK, kuşlarda yemek borusu üzerinde bulunan torba biçiminde şişkin kısım, böceklerin ve solucanların sindirim kanallarında bulunan K.'a benzeyen yapı. Kuşların yedikleri taneler, K.'ta bulunan sıvı ile yumuşayıp şişerler. K., daha çok yırtıcı kuşlarda, tavuksularda ve güvercinlerde gelişmiştir.

Böceklerde K., yemek borusu ile mide arasında bulunan geniş bir şişkinliktir. Yutulan katı maddeler burada ezilir. Bu yer arılarda bal deposu görevini görür. Bazı böceklerde ise genişleyerek sıvı besinleri emer, o zaman bu yere "emici K." adı verilir.

KURSAVÎ, Abdünnasîr (Molla Ebu - n - Nasr Abd - un Nasîr bin İbrahim bin Yar - Muhammed bin İştirek el Kursavî) (Kazan ili Kursa köyü 1185 h./1771 - 72 m. - İstanbul 1227 h./1812 m), Kazanlı din adamı. Annesi, Maksa - başı köyünden Emin bin Mansur kızı Mihriban'dır. Rusya'daki Türklerin dinî-fikrî hayatında XIX. yüzyılda başlayan reform ve yenileşme hareketlerinin öncülerinden ve ilk olarak taassuba karşı isyan bayrağını açanlardan biridir. Tahsilini önce Meçkere'de Molla Muhammed Rahîm Ahund'un yanında, sonra Buhara'da yapmış, bilhassa İşan Niyaz - Kulî Türkmenî'nin öğrencisi olmuştur. Sonra kendi köyüne dönerek büyük medreseler yaptırmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Eserlerinin çoğunu Arapça yazmıştır. Türkçe olarak ancak *Heftiyek tefsîri* (Kur'an'dan seçmeler) adlı eseri malûm olup diğerleri kaybolmuştur. *El - İrşad lil - İbad* adlı meşhur eserinde Kursavî ilim, tenkit ve taklit meselelerine temas ederek şöyle diyor: "Bizim yüzyılımızda ve geçen yüzyıllarda yaşayan adamlar arasında şöyleleri var: Onlar, ilimden nasipleri olmadığı halde kendilerini ilim adamları zümresinden sayarlar. İşte, bunlar tarafından uydurulan sözleri anlatıp fikirlerinin hatalarını açıklayarak sayfalar dolusu yazmış olsam, çok iyi olacaktı. Böylece, kuvvetli bir fikir ve doğru bir mezhep ortaya çıkardı. Cahillikten ve cahillerden yüz çevrilmesi, cahilliğin bertaraf edilmesi ve onların adlarının unutturulması için yardım edilmiş olurdu. Lâkin işin kötü netice vermesinden, cahillerin böyle fena şeyleri görerek gururlanmalarından ve onların yanlış bir inanca saplanmakta acele etmelerinden çekinerek bu yolu tutmadım. Hele, ilim ehlinin kisvelerine bürünerek cehalet kapılarına yapışmış kimselerin hareketinden çekindim. Bu yüzden, ancak onların sözlerindeki hataları açıklamak ve cümlelerini aynen tekrar etmeyip fikirlerine karşı reddiye yazmakla kifayet ettim" (s. 1). Taklitçileri ve kelâmcıları bu tarzda acı bir dille eleştiren K., diğer yönden medreseler açmayı ve kitap yazmayı da teşvik etmiştir. K., eleştiri ve uyarmalarını yalnız eserlerine yöneltmeyip her gittiği yerde tartışmalara katılmak suretiyle sözle de yaymağa çalışmış, keskin zekâsı ve söz ustalığı ile buna kısmen başarılı da olmuştur. Fakat islâm dünyasındaki gerilik ve bağnazlık henüz çok kuvvetli olduğundan, fikir hayatında topyekûn ıslahat hareketleri ancak K.'den sonraki devirlerde başarılı olabilmiş, onun cesurane hareketleri ise kendi hayatına mal olabilecek derecede tehlikeler yaratmıştır. Şöyle ki: 1223 h./1808 m de tekrar Buhara'ya gelen K., eser ve sözleri ile savaşını devam ettirirken büyük gürültü kopmuş, tartıştığı pek çok kimseleri yenince durum Emîr Haydar'a duyurulmuş ve yakalanarak muhakeme edildikten sonra ölüm cezasına çarptırılmıştır. Ancak şeklen tövbe ettirilerek serbest bırakılmakla beraber, mevcut eserleri yakılarak bunları koruyanlar için de ölüm cezası konmuştur. Bunun üzerine Hîve'ye ve Hacı Tarhan (Astrahan)'a, oradan da kardeşleri Abdülhalik ve Abdülkerim ile birlikte hacca giden K., dönüşte İstanbul'a uğrayıp Üsküdar'a geçmiş, fakat burada vebaya yakalanarak 40 yaşında iken (1808 Ramazanında) vefât etmiş ve Karaca Ahmed mezarlığına gömülmüştür (Mercanî, *Müstefad' ül - Ahbar II.* s. 169'da: "El'an kabri mâruf, üstünde levha var" demekte ise de, K.'nin mezarını birçok defa aramamıza rağmen bulamadık). Abdünnasîr K.'nin 4 kardeşi olup en büyüğü Molla Abdülhalik (ölm. 1260/1845) Kursa'da, Molla Abdülkerim Kahire'de, Molla Abdürreşid ise Buhara'da gömülüdürler. Mercanî'ye göre babaları İbrahim, 1204/1789'da ölmüştür. (A. Temir)

KURSK, Rusya'da bir şehir. Rusya Sovyet Cumhuriyeti bölge merkezi olup Tuskor'un Seym'le birleştiği noktadadır. Nüfusu: 272 000 (1969) dir. Önemli bir kavşak noktasıdır. Makine ve kimya endüstrisine, gıda maddeleri ve yapı malzemesi fabrikalarına sahiptir. Üç enstitüsü, birkaç teknik okulu, iki tiyatrosu, bir müzesi, bir de tablo koleksiyonu vardır. Siteplerin sınırında, kale olarak 1032'de adı ilk defa geçen K., XVIII. yüzyıla kadar önemli bir ticaret merkezi idi. 1780'den beri de eyalet merkezidir. Bütün II. Dünya Harbi'ni etkileyen 1943 çarpışmaları burada geçmiştir.

KURŞUN - Pb, kimyada ana element, metal; atom numarası 82, atom ağırlığı 207,21, ergime noktası 327,4°C, kaynama noktası 1750°C, yoğunluğu II, 344 gr/cm^3. K., haddede ve preste işlenebilir. Çözeltilerinden, elektrik akımı ile ayırımda, kristal iğneler veya kurşun süngeri şeklinde elde edilir. Nitrik asitte kolay erir; sülfürik ve klor asitlerinde ise pek erimez. Kükürtlü oksijenden çok çabuk etkilenir ve bu arada K. sülfidi (PbS) teşekkül eder. K., saf halde bulunmaz. En önemli K. cevherleri: Galenit (PbS) ve Serüzit ($PbCO_3$) dir. K. üretiminde bu cevherler önce kavrulur, daha sonra özel olarak yapılmış yüksek fırınlarda kok kömürü ve gerekli katkılarla redüksyona tâbi tutulmak sureti ile ergitilirler. Elde edilen ham K., tekrar temizlenmeye tabi tutulur ve bilhassa ham K. içinde bulunan gümüş, Parkes usulü ile alınır. Temiz K. da, K. oranı % 99,99 dur. K., levhalar, borular, akümülâtör levhaları, kablo kaplaması, tel, conta imali gibi işlerde kullanılır. Alaşımları arasında sert K. (% 87 Pb + % 13 Sb) ve yatak metali önemlidir. Tüm K. bileşimleri ve buharları, kuvvetli zehirlerdir. K. bileşimleri: K. klorürü ($PbCl_2$), K. kromatı veya K. sarısı ($PbCrO_4$), K. dioksidi (Platnerit adı ile mineral olarak bulunur (PbO_2), K. nitratı ($Pb(NO_3)_2$) K. oksidi (PbO), K. sülfatı ($Pb(C_2H_3O_2)_2$). Tüm K. boyaları, kükürtlü hidrojen ihtiva eden havada kararırlar. Yurdumuzda K. yatakları Keban'da (Elâzığ ili) bulunmakta olup Türkiye'nin toplam konsantre yıllık üretimi yaklaşık olarak 5 000 tondur (1970 yılı). (E. Ediger)

KURŞUNLU, Çankırı iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 1 152 km^2, nüfusu 39 398 (1970), nüfus yoğunluğu 34'tür. Nüfusun % 85'i köylerde oturur. 68 köyü, 2 bucağı (Atkaracalar, Bayramören) vardır. İlçe merkezinin nüfusu 5 036 (1970)'dır. İlçe arazisi, ilin orta bölümünde olup batısında Ovacık ve Çerkeş, güneyinde Orta, doğusunda Ilgaz ilçeleri, kuzeyinde Kastamonu'nun Araç ilçesi vardır.

İlçenin yeryüzü şekilleri güneyde Devrez çayı vadisiyle kuzeyde Melan çayı vadisinin yukarı kesimi arasında kalan dağlık yerlerdir (Bulancık dağı ve Karadağ). Bu dağ sırası, Ilgaz dağlarından güney - batıya doğru uzanır, üzerinde Deveuçuran tepesi (1 599 m), Çıbık dağı (1 776 m), Mantarlık tepesi (1 780 m) vardır. Daha güneyde Güldağı (1 550 m), Karakaya - ardıbaşı (1 599 m) bulunur. Bu dağlar arasındaki vadi tabanları 900 - 1 100 m yükseklikler gösterir. Böyle bir yerdeki

KURŞUNLU : Bir görünüş

K. kasabasının da yüksekliği 1 070 m dir. Dağlık yerler, kıvrımlı ve kırıklı kretase tabakalarıyle eosen flişleri, bunun hemen güneyinde neojen tabakalarından bir yapı gösterir. Bunun da güneyinde volkanik arazi (andezit lav, aglomera ve tüfleri) uzanır. Bu arazi, kırık (fay) hatlarının durup durup canlandığı ve yeni kırılmaların olduğu Kuzey Anadolu deprem kuşağının yer sarsıntılarına çok uğrayan bir bölümü üzerinde (Çerkeş - Kurşunlu - Ilgaz deprem alanı) dir. Yakın bir geçmişte burada şiddetli depremler olmuştur (1944 ve 1951). 1944 yılındaki büyük depremde kasaba ve köyler çok zarar görmüş, kasabada 3 minare devrilmiş, köylerde yüzlerce ev yıkılmış, 150 kişi ölmüştür.

İlçenin başlıca akarsuları güneyden geçen Devrez çayı ile kuzeyden geçen Melan çayı (Ulusu) ve bunlara karışan ve dağlardan beslenen 15 kadar deredir. Melan çayı, Yeniceırmağın (eski adı Filyos çayı) önemli kollarından biri olan Soğanlı çayının yukarı kesimidir. Bu çay, yılın çok zamanında geçit vermeyecek kadar gür akışlıdır. Bu akarsularda, aşırı yağışlar sonucu, kabarmalar ve sel baskınları olur. İlçe arazisi, Karadeniz ve İç Anadolu iklim bölgeleri arasındaki geçiş bölgesindedir. Kışlar soğuk, yazlar oldukça sıcak geçer. Kuzeyde (yağış 500 mm kadar) türlü derecelerden ormanlar (çamlar, köknar, ardıç, meşe), daha az yağışlı olan güneyde ise bozkır ve çalılıklar bulunur. Sert ve soğuk kuzey rüzgârlarına kapalı olan yerlerde (vadiler, çukur alanlar) meyve ve kısmen sebze bahçeleri bulunur.

İlçede başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Ekilen arazi 23 bin hektarı bulur. Tahıl (buğday, arpa, çavdar) ve meyveler (elma, armut, erik...) önemli yer tutar. Yer yer bağlar da vardır. Tarımda traktör kullanılmakla birlikte bu dağlık topraklarda karasapan yine de çoktur. Köylerin bazılarında sulama işlerine girişilmiştir. Hayvancılık önemlidir (koyun, tiftik keçisi, kıl keçisi, sığır). Köylerde el dokumacılığı da yapılır. Başka yerlere satılan mallar arasında meyve, üzüm, canlı hayvan, yün, deri, yağ ve peynir vardır.

K. ilçesinin türlü yerlerinde şifalı su kaynakları vardır. Kasaba yakınındaki Karacaviran ılıcası (sıcak, hafif kükürt kokulu, deri hastalıklarına ve ağrılara iyi gelir, ziyaretçi çekmektedir), Bayramören içmecesi (Dolaşlar köyünde), Çavundur içmecesi ve ılıcası (tuzluca, mide ağrılarına iyi gelir, köylüler hamur kabartmak için de bu sudan kullanır), Atkaracalar bucağının Kükürt köyündeki gür kaynaklar da deri hastalıklarına iyi gelmektedir.

K., üç tepe arasındaki düzce yerlerde, Devrez çayının 5 km batısında, Küçük Kurşunlu deresi boyunda kurulmuş bir kasabadır. Kasabanın iki yakasını birleştiren 200 yıllık bir taş köprü vardır. Kasabada son yıllarda gelişme olmuştur. Önceleri Karacaviran adlı küçük bir köy iken, 200 yıl kadar önce çevresindeki yerleşme yerlerinin birleşmesinden oluştuğu ve K. adıyle anıldığı sanılır. 1882'de Çerkeş'in, 1912'de Ilgaz'ın bucağı olan K., 1944'te ilçe olmuştur. Kurşunlu kalesi ortaçağdan kalmadır. İlçeden Ankara - Çankırı - Zonguldak demiryolu ve karayolu geçer. Doğu ve batısındaki şehir ve kasabalara iyi yollarla bağlıdır. Kuzey ve güneyi dağlık olduğundan, buralara yol bağlantısı azdır. Kasabanın çarşısı, haftalık pazarı, suyu, elektriği, ortaokul ve ilkokulları vardır. (R. İzbırak)

KURŞUNLU, Nâzım (doğ. İstanbul 1911), Türk piyes yazarı. Asıl mesleği inşaat mühendisliği olup, Ankara Devlet Tiyatrosu'nda görevlidir. Tiyatro eserlerinde genellikle toplum sorunlarını ve orta tabaka insanlarının günlük yaşayışlarını konu olarak alır. Eserleri: *Branda Bezi* [1952], *Fatih* (1953, tarihî piyes, 5 perde; 29 Mayıs 1953'te İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda ve I. İstanbul Festivali (1973)'nde oynandı), *Çığ* [1953], *Dumanlı'da Telâki Var* (1964, üç perde), *İpler Elimizde Değil* [1962], *Çivi Çiviyi Söker* [1966], *Merdiven* (1966, üç perde), *Analar - Babalar Okulu* [1967], *Gecikenler* [1968], *Kör Kadı* [1969].

K.'nun bunlardan başka, radyo programlarında yayımlanmış birçok radyo oyunu, bir de hikâye kitabı vardır: *Bir Haylazın Hikâyeleri.* Yukarda sayılan tiyatro eserlerinden büyük bir kısmı Ankara Devlet Tiyatrosu'nda, bir tanesi (Kör Kadı) Bursa Devlet Tiyatrosu'nda ve üç tanesi (Fatih, İpler Elimizde Değil, Çivi Çiviyi Söker) de İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda oynanmıştır. Yazarın, Ankara Devlet Tiyatrosu'nda oynanan ilk eseri ise *Melekler ve İnsanlar* (1950 - 1951)'dır.

KURT (Lat. lupus), vahşi bir etobur, memeli cinsi. Canidae (Köpekgiller) familyasına bağlı olup köpeğe pek yakındır; fakat, ondan boyca daha yüksek ve daha kuvvetlidir. Dişleri de köpeklerinkinden biraz daha sivridir. En çok Avrupa'da ve Asya ile Amerika'nın kuzeyinde rastlanır.

KURT

Az sayıda da, Hindistan gibi güney ülkelerde bulunur. İsviçre, Danimarka, Hollanda ve Büyük Britanya'da hiç bulunmaz. Fransa'da pek azdır. Macaristan, Yugoslavya, Polonya, Rusya, İsveç, Norveç'te oldukça yüksek sayıda yaşar. Akdeniz adalarından ancak Sicilya'da bulunur. Türkiye'de nadirdir. Bu gurupun tipi adi K. (Canis lupus) olup büyük bir köpeğe benzer. Bacakları uzun, bedeni cılız, yanları çukur, ayakları incedir. Kuyruğu tüylü olup sarkık durur. Kafası büyük ve uzun, yüzü de uzun ve sivridir. Alnı meyilli, gözleri eğik, kulakları diktir. Tüyleri, iklime ve hayvanın yaşına göre değişir. Yetişkin bir K.'ta kuyruğunun ucundan yüzünün ucuna olan uzaklık 1 m 65, omuz başının yüksekliği 0,80 m'dir. Dişisi, biraz daha küçüktür. Kışın, sürü halinde ava çıkarlar ve öküzlere, koyunlara, atlara ve hattâ insanlara saldırırlar. K., 10 yıl yaşar. Hindistan'da, çocukların dişi K.'lar tarafından evlât edinilip emzirildiği görülmüştür. Buffon, K.'ların köpeklerle çiftleşip yavrular meydana getirebildiklerini göstermiştir.

KURT, gök küresinin güneyinde, Akrep ile Erboğa burçları arasında bulunan bir takım yıldıza verilen ad. Bu yıldızların en parlağı ikinci derecededir. Mitolojik bilgilere göre Arkadia Kralı Likaon, insanları Tanrı'lara kurban ettiği için kendisi K. haline getirilmiştir. İşte, bu takım yıldızın adının da buradan kaldığı söylenir.

KURT BİLİMİ (Fr. halminthologie; Yun. helmis = parastik kurt; - logia = bilim), zooloji'nin kurtlara ve özel olarak bağırsak kurtlarına ait bölümü.

KURT İSMAİL HAKKI PAŞA : bk. HAKKI PAŞA, **Müşir İsmail.**

KURT SÜRÜSÜ HÜCUMU (İng. Wolf Pack, Alm. Rudel Taktik), İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar tarafından düşman konvoylarına karşı uygulanmış denizaltı hücum taktiği. Deniz - altı gemilerinin geniş ölçüde kullanıldığı, Almanların tatbik ettikleri ve İtilâf Devletleri'ni sulha mecbur kılmayı hedef tutukları I. Dünya Savaşı'nda, deniz - altı gemileri bilhassa muhabere imkânlarının çok zayıf olması sebebi ile üslerinden teker teker hareket ettirilmişler, karakol sahalarına yalnız başlarına girmişler ve düşman gemilerinin muhtemel yolları üzerinde, liman ağızlarında, karakol ve bekleme sahalarında tek başlarına hareket ederek rastladıkları düşman gemilerine hücum etmişlerdi. 1917 yılında İngilizler konvoy usulünü tatbika başladıktan sonra, Alman deniz - altı gemilerinin başarıları azalmış ve Atlantik'te hücuma uğrayan konvoy, bir veya birkaç gemisini kaybettikten sonra varış limanına ulaşmağa muvaffak olmuştu. Bu hal, Alman deniz - altı kumandanları arasında, konvoylara karşı birkaç deniz - altı ile hücum etme fikrini uyandırmış ise de, Alman savaş sevk ve idare makamları böyle bir taktiğin kullanılmasını sakıncalı görerek kabul etmemişler ve savaşın sonuna kadar deniz - altı gemileri düşmanlarını tek başlarına aramak, bulmak ve hücum etmek durumunda kalmışlardı. 1935 yılında, Almanlarla İngilizler arasında bir deniz anlaşması imzalanıp Alman bahriyesinin İngiltere deniz - altı tonajının % 35'i mikdarında deniz - altı gemisine sahip olabilme hakkını kazanmasından sonra, yeniden inşa olunan Alman deniz - altı gemilerinin başına komodor olarak atanan Birinci Dünya Savaşı deniz - altıcılarından Yarbay Karl Dönitz, yeni Alman deniz - altı filotilasını Birinci Dünya Savaşı'ndan alınan derslere göre eğitmeğe başlamış ve konvoy usulünün geçen büyük savaşta deniz - altı harbini akamete uğratmış olduğunu düşünerek komodoru olduğu Weddigen filotilasına *Rudel Taktik* adı verilen yeni bir hücum taktiği eğitimi yaptırmağa başlamıştı. 1935 yılı sonlarında uygulanmağa başlanan bu hücum şekli, II. Dünya Savaşı'ndan evvel gerek Baltık Denizi'nde ve gerekse Atlantik'te yapılan büyük Alman deniz manevralarında uygulanmış ve girişilecek yeni bir savaşta başarı vaat ettiği tesbit olunmuştur. Bilhassa telsiz telgraf cihazlarındaki büyük gelişmeler, karada bulunan deniz - altı harekât merkezinden uzak denizlerdeki deniz - altı gemilerinin, mevkii tesbit edilmiş bir düşman konvoyu üzerine sevki imkânını verebildiğinden, kurt sürüsü hücum taktiğinin uygulanmasındaki başarı ümidini kuvvetlendirmiştir. Bu taktiğin uygulanması için deniz - altı gemileri, istihbarat veya deniz - altı keşif raporlarından öğrenilen düşman konvoylarının muhtemel yolu üzerinde geniş aralıklarla bir keşif şeridinde yol alırlar ve bu şeritte konvoyu ilk gören deniz - altı gemisi, vaziyeti müsait ise hücum eder; değil ise doğrudan doğruya konvoyla teması sağlar ve bu deniz - altı gemisinden keşif raporu alan guruptaki diğer deniz - altı gemileri geceleri su üstünden konvoya yaklaşarak hücum ederler. Fazla gemi batırmak için bazen bu keşif şeridinden belli bir uzaklıkta ikinci bir gurup deniz - altı gemisi keşif şeridi bulundurulur ve birinci gurup deniz - altı gemilerinin hücumlarından kurtulan konvoy ikinci gurubun gece hücumları ile batırılır. Bu taktik, bilhassa uzun kış gecelerinde daha başarılı oluyordu. Kurt sürüsü hücumu, ilk defa 1940 yılı ekim ayında, İngiliz konvoylarına karşı tatbik edilmiş ve Alman deniz - altı gemileri bu ay içinde 352 407 ton tutarında 63 düşman gemisi batırmayı başarmışlardır. Alman deniz - altı gemilerinin gittikçe artan başarıları karşısında, İngilizler de savunma cihazlarında, sistemlerinde ve gemilerinde yenilikler yaparak mücadelelerine devam ettiler ve bir hayli Alman deniz - altı gemisi batırdılar. Almanlar da başarılarının ve düşman kayıplarının azalmaması için cephede daha fazla deniz-altı gemisi bulundurmağa gayret ettiler. Bu suretle 1942 yılının ilk üç ayında Alman deniz-altı gemileri, kurt sürüsü hücumundan faydalanarak yarısı yağ gemisi olmak üzere, müttefiklerin 1 200 000 tonluk gemisini batırdılar. İngilizlerin 1942 yılı başlarında radar aygıtını geliştirerek konvoy refakat gemilerine monte etmeleri, konvoylara kurt sürüsü hücumu yapan su yüzündeki Alman deniz - altı gemilerini hücumları esnasında tesbit edip imha veya dalışa mecbur etmelerini sağladı. Radarın uçaklara monte edilmesi ise satıhtaki deniz - altı gemilerinin gece karanlığında bile uçaklar tarafından keşfedilerek yakalanmalarını ve dalışa mecbur edilmelerini sağladı. Deniz - altı gemisi kayıplarını önleme ve bilhassa kurt sürüsü hücum taktiğini uygulama imkânını muhafaza edebilmeleri için Alman bahriyesi de radar kısa dalgalarını tesbit eden Fu. M. B. aygıtlarını icat etti ve deniz - altı gemilerine monte ederek evvelden keşif olunmak tehlikesinden onları kurtardı. Böylece, fırsat bulduklarında, su üstünden de hücum taktiklerine devam ettiler. Radarın varlığına rağmen, Fu. M. B. aygıtları sayesinde, Alman deniz - altı gemisi kayıplarında bir artış ve müttefik gemi kayıplarında da bir azalma olmadı ve kurt sürüsü hücum taktiği başarı ile devam etti. 1942 yılı sonlarında Almanlar, biri batıda ve diğeri de doğuda olmak üzere, Atlantik'te iki kurt sürüsü gurubu bulundurdular ve konvoyları Atlantik'in ortasında yakalayıp imha etmeği hedef tuttular. Nitekim, 1942 ekim ayında Grönland'ın güneyinde yakaladıkları HX 212 konvoyuna hücum eden kurt sürüsü gurubu 29 Ekim gecesi bu konvoydan 51 996 ton tutarında gemi batırmağa muvaffak oldu. 30 ekim tarihinde ise Newfoundland'ın güneyinde yakalanan SC 107 konvoyundan da, iki gece zarfında, 87 817 ton tutarında gemi

batırıldı. Müttefiklerin savunma gayretlerine rağmen, 1942 yılında, Alman deniz - altı gemilerinin başarısı yüksek olmuş ve müttefiklerin gemi tonajı açığı bu yıl sonunda bir milyon tonu bulmuştur. Yine bu yıl, İngiltere'nin ithalâtı 1938 yılı ithalâtının üçte birinden daha aşağı düşmüş ve Aralık 1942 ayında İngiltere'deki akar - yakıt stoku 300 000 tona inmişti. Almanların deniz - altı gemisi hücumlarındaki başarıları müttefikleri çok zor bir duruma düşürmüş ve bu gemilerle mücadele silahlarını geliştirme çalışmalarını hızlandırmıştı. Bu arada, radar aygıtları da çok geliştirildi ve radar mesafeleri arttırıldı. 1943 yılı başlarında İngilizler konvoylara radarlı uçak taşıyan uçak gemileri de katmağa başladılar. Radarlı refakat gemileri ve radarlı uçaklar, konvoylara su üstünden gece hücumu taktiğini derhal kullanılmaz bir hale getirdiler. Çünkü deniz - altı gemileri, keşfettikleri konvoylara sokulamaz ve hücum edemez oldular. Bu durum karşısında Alman deniz - altı gemileri kumandanlığı 24 Mayıs 1943 tarihinde, Kuzey Atlantik'teki bütün deniz - altı gemilerini Asor adalarının güney - batısına çekerek bu bölgeyi deniz - altı gemilerinden boşaltmağa mecbur kaldı. 45 ay devam eden ve müttefiklere çok pahalıya mal olan Atlantik deniz - altı savaşı ve bu savaştaki başarılarda âmil olan kurt sürüsü hücum taktiği, Hunter Killer (b. bk.) guruplarının konvoylara refakati ile iflâs etti. Denizaltı gemileri, savaşın sonuna kadar eskiden olduğu gibi tek başlarına harekete ve su altından hücum fırsatı kollamağa mecbur tutuldular. (V. Z. Dümer)

KURTALAN, Siirt iline bağlı ilçe. Merkez nüfusu 6 077 (1970), Bağlıca, Başpınar, Yanarsu (Garzan) bucakları ve 64 köyü ile birlikte 32 302 (1970)'dir. Yüzölçümü 1 085 km² dir. K. (eski adı Mısrıç), Siirt'in eski ilçe merkezlerinden Garzan'ın (yeni adı Yanarsu) bir köyü idi. Garzan Tanzimat'tan sonra Bitlis'e, Cumhuriyet'in ilânına kadar da Diyarbakır'a bağlanmıştı. Cumhuriyet'ten sonra Siirt il haline getirilmiş; 1938'de çıkarılan bir kanunla ilçe merkezinin Garzan'dan alınıp adı, K. olarak değiştirilen Mısrıç'e nakli kararlaştırılmıştı. Fakat Mısrıç'ın ilçe, Garzan'ın ona bağlı bucak merkezi haline getirilmesi, demir yolunun K.'a ulaştığı 1944 yılında gerçekleşmiştir.

Raman ve güneyindeki Gercüş antiklinalleri arasında, asimetrik bir senklinal içine sıkışmış Dicle ile ona kuzeyden karışan Garzan ve Bitlis veya Gökçeçay (eski adı Başur çayı) ile sınırlandırılmış olan K. ilçesinin sınırları içinde 68 iskân merkezi yer almaktadır.

İlçe topraklarının en büyük kısmı Garzan dağları tarafından işgal edilmiştir. Garzan dağlarının batıdaki bölümü 1 055 m'nin üstüne çıkmaz. Jeologların "Midya serisi" adını verdikleri III. Zaman'a ait sert kalkerlerden yapılı bu bölüm, güney

KURTALAN : Genel görünüş

ve kuzeyden fay hatlariyle sınırlandırılmış kuzeybatı - güneydoğu yönlü bir antiklinaldir.

Beşpınar bucak merkezinin üzerinde yer aldığı bir kırıktan sonra, kuzeyi yine faylı, daha yüksek (bucak merkezi kuzeydoğusunda yükselti 1 515 m), bu yüzden de zirve nahiyesindeki genç kültеler altından II. Zaman'a ait (jeologların Kermav formasyonu) çekirdeğin yüzeye çıktığı ikinci bir antiklinal başlar. Türkiye petrolünün en büyük kısmı bu antiklinallerden çıkarılıyor.

Garzan dağı batı bölümünde, ilk petrol deneme sondajı Maden Tetkik Arama Enstitüsü tarafından 1945'te yapılmış, petrolün varlığına dair emarelere raslanmıştı. Nihayet 1951'de 1 500 m derinlikte ve II. Zaman'ın alt tabakalarında (jeologların Goyan formasyonu) petrol bulundu, 1945'de de yatak Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na devredildi. Garzan'ın kuzeybatısındaki Germik yatağı 1963'de keşfedildi. Petrol üreten kuyuların sayısı Garzan - Germik havzasında 47'ye, yıllık üretim 308 485 tona yükseldi.

Garzan dağlarının doğu bölümündeki Mağrib ve K. yataklarında ilk olumlu sonuç 1961'den sonra elde edildi. Mağrib yatağında 11, K. yatağında bir kuyudan yılda toplam olarak 257 615 ton petrol çıkarılmaya başlandı. Her iki bölümdeki kuyu sayısı ve istihsal rakamları birbiriyle mukayese edilirse, Mağrib - K. havzasındaki kuyuların daha verimli olduğu ortaya çıkar. K. ilçesi yataklarından istihsal edilen ham petrol 28 km boyunda ve 30 cm çapında bir boru aracılığıyle Batman rafinerisine pompalanmaktadır.

Yılda 630 mm yağış alan K. çevresinin bugün ormandan yoksun bulunması daha çok insan tahribinin bir sonucudur. Ekseri kerpiç, nadiren (Yeşiloba köyünde olduğu gibi) tabiî mağralarda barınan bu çıplak bölge halkının başlıca geçim kaynağı ziraat ve hayvancılıktır. Akarsuların geniş yataklarına yerleşmiş bahçeler, sulamada, ortalama akımı 63,7 m³/s olan Garzan çayı ile akımı 21,6 olan Gökçeçay'dan pek faydalanamazlar. Zira kaynak bölgelerindeki ince kar örtüsünün ilkbahar yağmurlarıyle birden erimesi sonucu büyük ölçüde kabaran bu ırmakların akımı, bahçelerin suya muhtaç olduğu 1 - 1,5 m³/s'ye kadar düşer. Bununla beraber yazın cılızlaşan dere sularından, kısmen yeraltı sularının yakınlığından faydalanılarak vadi tabanlarında nohut (yıllık üretim 200 ton), fasulye 120 ton), patates (45 ton), meyve bahçelerinde de 39 ton armut yetiştirilir. Uludağ, Bölüktepe, Kayabağlar, Oyacık, Yeniköprü, Yeşilkonak, Beykent köylerindeki bağlardan elde edilen üzüm, cıvar şehirlere de yollanır. Fakat ziraat alanının % 66'sını teşkil eden tarlalar ancak 7 300 ton buğdayla 2 200 ton arpa verir. İlçe ekonomisinde ağır basan hayvancılıktır. Kışı Diyarbakır havzasında geçiren 93 bin koyun, 33 bin kılkeçisi, 20 bin sığır ve 16 bin tiftik keçisinden ibaret ilçe sürüleri, çobanlar ve bir kısım sürü sahipleriyle birlikte, Mart sonlarından itibaren Garzan ırmağını takiben Sason, Bitlis çayı yoluyla Rahva düzü ve Nemrut dağ yaylalarına çıkarlar. Elde edilen 700 ton peynir, 150 ton tereyağ, 150 ton yün, kıl ve tiftik komşu illere satılır.

Tek başına duran bir tepenin 675 m'lik batı ucuna yerleşmiş, suyu elektriği olan K., 32 km'lik bir asfalt yolla il merkezine bağlı olduktan başka, 1944'den beri Diyarbakır'dan gelen bir demir yolunun nihayetinde bulunmaktadır. Yakın zamana kadar, bu demir yolu, Van bölgesi insanlarının ulaşımında ve eşya naklinde büyük bir rol oynamaktaydı. Yolçatı-Tatvan demir yolunun ikmaliyle K. eski fonksiyonunu kaybetti. (T. Yücel)

KURT - AYAĞI (Lycopus), Kibrit - otu'nun yaygın bir türü. K.'nın sporlu başaklarından K. tozu denilen ve eczacılıkta kullanılan sarı bir toz elde edilir. Bk. KİBRİT - OTU.

KURT - BOĞAN veya KAPLAN - BOĞAN (Aconitum nepellus), Boğan - otu türlerinden, zehirli bir bitki. Dağ yamaçlarında, çayırlarda, nemli ve gölgeli yerlerde yetişir. Kuzey - doğu Anadolu'da da yetişen türleri vardır. Çok yıllık bir bitkidir, bahçelerde yetiştirilir. Kalın gövdeli ve kökleri üzerinde şalgama benzeyen yumruları vardır.

KURTBOĞAZI BARAJI, Ankara - İstanbul devlet kara yolu üzerinde, Ankara'ya 56 km uzaklıkta ve K. adı ile anılan boğazda bir baraj.

Amacı: K. B.'nın asıl amacı, Ovaçayı ve Kışlacık çaylarının kış sularını depo ederek Mürted ovasının sulanmasını sağlamaktır. Buna göre baraja yılda 97,3 × 10^6 m^3 su gelmekte olup, % 90 regülasyonla sulamaya 84,27 × 10^6 m^3 su verilebilecektir. Bu sayede ovada 12 826 hektar arazi sulanabilecektir.

Hidroloji:

Drenaj alanı	: 300 km^2
Yıllık yağış	: 400 mm
Yıllık akış	: 26 × 10^6 m^3 (Kışlacık derivasyonu hariç)

Rezervuar:

Ölü hacım	: 8,5 × 10^6 m^3
Min. su seviyesi	: 931 m
Net kullanılabilen hacım	: 83 × 10^6 m^3
Toplam rezervuar kapasitesi	: 91,5 × 10^6 m^3
Normal su seviyesi	: 959 m
Mak. su seviyesi	: 961,75 m
Mak. su seviyesi rezervuar alanı	: 5,48 m^2

Baraj Gövdesi:

Tipi	: Zonlu toprak dolgu baraj
Talvegten yük.	: 51,60 m
Kret uzunluğu	: 332 m
Kret genişliği	: 10 m
Kret kotu	: 963,60
Toplam gövde dolgusu hacmi	: 834.000 m^3

Dolusavak:

Tipi	Kapaksız serbest akışlı
Kret uzunluğu	: 330 m
Kret kotu	: 959 m
Projelendirme pik akımı	: 850 m^3/sn
Mak. dolusavak deşarj debisi	: 292 m^3/sn
Deşarj kanalının uzunluğu ve tipi	: 27,5 m beton kaplamalı, 100 m kaplamasız.

Derivasyon:

Tipi	: Dâirevî beton kaplı tüner
Çapı	: 4,00 m
Uzunluğu	: 339,14 m
Derivasyon kapasitesi	: 75 m^3/sn

Dipsavak: Dipsavağın ilk projelendirilmesinde tünelin ağız kısmı 1.50 m çaplı çelik boruyu içine alıyordu. Ankara şehrine içme suyu temin etmek için kontrol vana odasında 1.0 m çaplı bir branşman ayrılıyordu.

Bununla beraber baraj yapılırken bitirilmesine az bir zaman kala dip savak projelendirilmesi değiştirildi. Yeni projelendirmeye göre, 1.90 m çaplı esas çelik boru 1.70 m ve 0.80 m çaplı branşmanlara ayrılarak sağ ve sol sahil sulama kanallarına su verilmesi sağlanmaktadır. Esas çelik borunun sonuna nehir boyunca artacak su şartlarını sağlamak üzere 0.80×0.80 m yüksek basınçlı kayıcı kapak konmuştur.

Sistemin tehlike vanası 1.90 m çaplı, kelebek vanadır. Sağ ve sol sahil sulama kanallarına su veren branşman borularını düzenleyici 1.40 × 1.40 ve 0.70 × 0.70 m kayıcı kapak kullanılmaktadır. Min. su seviyesinde toplam sulama suyu ihtiyacı 10 m^3/sn, bunun 8 m^3/sn'si sağ sahil, 2 m^3/sn'si sol sahil sulama kanalı içindir.

Deşarj küçük bir değerde olduğundan darbeli tip enerji kırıcı kullanılmıştır.

Jeolojik durumu: Baraj aksı neojen yaşlı andezit vadide olup eski dere yatağı sık sık silt mercekleri içinde taşıyan en yüksek 13 m derinlikte kum ve çakıl ile doludur. Andezit çatlaklı olmasına rağmen temelde ve yamaçlarda sağlam bir yapıya sahiptir. Baraj yeri civarında orta ile yüksek derecede de kompaze olan andezitler vardır.

Dolusavak sol sahilde derin bir kazı ile sağlam zemine oturtulmuş olup dolusavak kapısından çıkan malzeme barajın kaynak şevinin korunmasında kullanılmıştır. Derivasyon tüneli az bir örtmeye ihtiyaç gösteren sağlam andezitte açılmıştır.

Sağ sahil kumlu, killi silti içinde bulunduran kalın poliosen depozitleri ile kaplıdır. Bunlar pratik olarak geçirimsiz olup barajın derin olmayan sağ kısmı bunun üzerine oturmaktadır.

Cut - off hendeği kil çekirdeğin altındadır. Enjeksiyon perdesi andezit içinde yapılmış olup poliosen içinde devam etmektedir.

Baraj gövdesi: Gövdenin maksimum kesitinde görüldüğü gibi baraj gövdesi, kil çekirdek ve dere yatağından alınan geçirimli kum çakılla teşkil edilen yan dolgudan meydana gelmektedir. Kil çekirdek ana kayaya giren pozitif bir cut - off'u içinde bulundurur. 1.0 × 1.0 m lik devamlı beton şerit (enjeksiyon başlığı) üzerinden 3.0 m ara ile $= H/3 + c$ ampirik formülüne göre derinliği tesbit edilen enjeksiyon perdesi vardır.

Burada H; deliğin tepesindeki statik yük, $c = 12.0$ m olarak alınmıştır. Temel ıslahı sırasında büyük boşluklara raslanmış olup önemli ölçüde çimento enjekte edilmiştir.

Malzemenin derecelendirilmesinde nehir yatağında aksın kaynak ve kaynağında kısa mesafelerdeki eğreti sahalarında bulunan kumlu çakıllı kili içinde taşıyan çekirdek malzemesinin yan dolguya geçişte filtreye ihtiyaç göstermediği görülmüştür.

Projenin yapımına 1963'de başlandı ve gövde, dolu savak, tünel 1966'da tamamlandı. İnşaat Atman Ltd. Şirketine ihale edilmişti. İlk müteahhit tarafından tamamlanmamış olan daimî teçhizât, sulama branşman borusu, enerji kırıcı havuz, kontrol yapısı 1967'de tamamlandı. Projelendirme ve kontrol DSİ tarafından yapılmıştır. (T. Şamilgil)

KURTCEBE: bk. NOYAN (general).

KURTÇUK: bk. LÂRVA.

KURTDERELİ MEHMED PEHLİVAN (Selvi, Filibe, Bulgaristan 1872 - Kurtdere, Balıkesir 12 Nisan 1939), Türkiye yağlı güreş baş pehlivanı.

On yedi yaşında güreş yapmağa başladı. On dokuz yaşında, Kepekli köyünde Sultan Abdülaziz devri baş pehlivanlarından Katrancı Halil Pehlivan'a yenildiği için aylarca hasta yattı. Bir yıl sonra, Susurluk'ta Katrancı'yı tırpan ile yendi.

KURTDERELİ MEHMED PEHLİVAN

1894 yılı eylül ayında, Çardak'ta başa çıktı ve Koca Yusuf'a (ayakları yerden kesilerek) yenildi. Çardak güreşinden sonra ünü bütün yurda yayılan K. M. P., daha da gelişerek çağının baş pehlivanlarıyla başabaş güreşecek kuvvet ve tekniğe erişmiş bulunuyordu. Girit göçmenleri yararına Bursa'da, 26, 28 kasım 1897 günleri yapılan güreşlerde, birinci gün Şumnu'lu Küçük Yusuf'u yendi. İkinci günü Katrancı Halil ile yenişemedi.

İlk Cihan şampiyonluğu müsabakalarına katılmak için Katrancı Halil ile Paris'e gitti (Aralık 1898). Ancak güreşler başlamış olduğundan müsabakalara kabul edilmediler. Daha sonra Folies Bergère'de yapılan güreşlerde ilk rakibini 42 saniyede, ikincisini 11 dakikada yendi, fakat Bulgar Petrof'a kendi hatası yüzünden yenildi. (Ocak 1899). 1899 yılı Kırkpınar güreşlerinde Adalı Halil ve Kara Osman'ı yenerek baş pehlivanlığı kazandı. Bu sırada K. M. P., 1,92 m boyunda ve 128 kg ağırlığında bulunuyordu.

Kara Ahmed 1899 yılı cihan şampiyonluğunu kazandıktan sonra Rus güreşçisi Pytlasiniski'ye yenilmesinin Türkiye'de üzüntüyle duyulması üzerine Rus ile güreşmek için Paris'e gitti (24 ocak 1900). Fakat Kara Ahmed, Pytlasiniski'yi üçüncü karşılaşmasında, 53 saniyede yenerek intikamını almış olduğundan, önemli bir güreş yapamadan yurda döndü. Bir süre sonra tekrar çağrıldığı için Paris'e gitmek üzere 31 mart 1900 günü İstanbul'dan ayrıldı. Bu gidişinde de güreş zamanının geçmiş olması sebebiyle yine müsabaka yapmak mümkün olmadığından, Kara Ahmed'in de katıldığı Berlin'deki Winter Garden güreşlerine gitti. Berlin'de de güreşler başlamış olduğundan ve diğer güreşçilerin, K. M. P.'dan çekinerek, "O kabul edilirse biz müsabakalardan çekiliriz" demeleri yüzünden burada da güreşemedi ve Paris'e döndü.

Bu sırada, Hindistan'dan Paris'e gelerek bütün dünya güreşçilerine meydan okuyan Gulâm Rüstem'in davetini kabul etti. Bütün dünya spor âlemini yakından ilgilendiren bu müsabaka Hipodrom At Canbazhanesinde 12 Ağustos 1900 pazar günü öğleden sonra serbest stilde yapıldı. İki saat otuz beş dakika süren güreşin sonunda yenilen olmadı. Kesin sonucu almak için yapılacak ikinci müsabakadan önce, Gulâm Rüstem kolunun sakatlanmış olduğunu bahane ederek habersizce Hindistan'a gittiğinden K. M. P.'nın serbest güreşte de bütün dünyanın en üstün güreşçisi olduğu anlaşıldı. Sultan Abdülhamid, K. M. P.'ın bu başarısından ötürü, onu Gümüş sanayi madalyası ile ödüllendirdi (Aralık 1901).

16 mayıs 1901 tarihinde başlıyan ve Adalı Halil ile Koç Mehmed'in de katıldıkları Berlin güreşlerine katıldı. İlk rakibini 11.04 dakikada yendi. Daha sonraki güreşlerinde de rakiplerini 5 dakika ve 48 saniyede yendi ise de, 1899 yılında Paris'de yenildiği Bulgar Petrof ile yaptığı iki güreşte de berabere kaldı. Berlin güreşlerinin yarıda kalması sebebiyle Adalı Halil ile Türkiye'ye gelmek üzere Berlin'den ayrıldılar (6 haziran 1901).

1904 yılının ilk aylarında yine Adalı Halil ile İngiltere'ye gitti. Burada da karşılarına çıkacak rakip bulunamadığından ciddî bir güreş yapamadan yurda döndüler. 1907 yılı Nisan ayında Sultan Abdülhamid tarafından "Mecîdî nişânı" nın dördüncü rütbesi verildi.

1910 ramazanı (eylül - ekim) sebebiyle Taksim'de kurulan at canbazhanesinde düzenlenen güreşlerde yaptığı greko - romen ve serbest müsabakalarda, Hackenschmidt, Vanyak, Laurent, Jakson, Çaya, Baradanof gibi ünlü güreşçileri yenerek Cihan pehlivanı ünvanını kazandı. Önceden 12 ve 3 dakikada yenmiş olduğu Rus güreşçisi Baradanof ile 21 eylül 1910 gecesi yaptığı müsabaka çok heyecanlı oldu. O gece, güreşleri seyretmeğe Dahiliye nazırı Talât Paşa, Adliye nazırı ve daha pek çok devlet büyükleri de gelmişti. Güreş başlamadan önce K. M. P., puşo'sunu Donanma cemiyeti yararına para toplanması için satışa çıkardı ve ilk önce kendisi bir altın lira verdi. Talât Paşa'nın iki defada 8 altın lira verdiği bu arttırmada, 650 altından fazla para toplandı. Daha önceden, K. M. P. yarım saat içinde yenemezse 25 lira vereceğini vaad eden Baradanof ile K. M. P. 35 dakika süren bu güreşlerinde yenişemediler.

K. M. P. son güreşini, 22 ekim gecesi, turnuvanın en ünlü güreşçisi Macar Çaya ile yaptı ve sakatlanan rakibinin güreşten çekilmesiyle Cihan pehlivanı ünvanını, kemeri ve ödülü kazandı. Onun bu başarısından memnun olan Sultan Reşad, onu Sanayi madalyası ile ödüllendirdi (13 Aralık 1910).

1911 yılının başlarında, Amerika'da Kızılcıklı Mahmud'a kızan Rum Pierre, Türkiye'den Kurtdereli'yi Amerika'ya çağırdı. Hackenschmidt,

KURTDERELİ MEHMED PEHLİVAN

Kızılcıklı Mahmud ve Petersen'in de katıldığı güreşlerde K. M. P., Petersen ile güreşirken parmağından sakatlandığı için başarılı olamadı.

1913 yılında, Adalı Halil ile Paris'e giderek güreşler yaptı. Yurda dönüşünden sonra I. Dünya Savaşı çıktığından, güreşi bırakmak zorunda kaldı.

Güreşi çok seven Atatürk'ün emriyle Ankara'da (11 - 13 Kasım 1931) günleri yapılan Türkiye baş pehlivanının seçileceği yağlı güreşlere hakem olarak davet edildi. Bu güreşlerden sonra, Atatürk tarafından şu mektup ile onurlandırıldı:

"Kurtdereli Mehmed Pehlivana,

Seni, cihanda büyük ün almış bir Türk pehlivanı tanıdım. Parlak muvaffakiyetlerinin sırrını şu sözlerle izah ettiğini de öğrendim:

Ben, her güreşde arkamda Türk milletinin bulunduğunu ve millet şerefini düşünürdüm. Bu dediğini, en az yaptıkların kadar beğendim. Onun için bu değerli sözünü Türk sporcularına bir meslek düsturu olarak kaydediyorum. Bununla, senden ve sözlerinden ne kadar memnun olduğumu anlarsın.

Çoluk çocuğun için sana ufak bir armağan gönderiyorum. O, bu mektubumla beraberdir.

Pehlivan, ömrünün tam sağlıkla uzun sürmesini dilerim.

Gazi Mustafa Kemal"

Çok genç yaşında Koca Yusuf ile güreşecek kadar güçlü ve onun ölümünden sonra da yağlı güreş Türkiye baş pehlivanlığını kazanarak üstünlüğünü ispat etmiş olan K. M. P., eğer 1900 ve 1904 Olimpiyatlarına serbest güreşte katılmak imkânını bulmuş olsaydı hiç şüphesiz ki ağır siklette olimpiyat şampiyonu olabilirdi. Yağlı ve serbest güreşteki bu eşsiz üstünlüğüne rağmen, Türkiye'de karşısına çıkacak rakip bulamaması nedeniyle, gittiği Avrupa ve Amerika'da greko - romen güreşini iyi bilmemesi sebebiyle, Koca Yusuf, Adalı Halil, Kara Ahmed, Koç Mehmed ve Kızılcıklı Mahmud kadar başarılı olamamıştır. (A. Kahraman)

KURTKALE TÜMÜLÜSÜ, Türkiye - Bulgaristan sınırında, Slivengrad tren istasyonunun 6 km güney - batısında Mezek köyü civarında bir tümülüs. K. T., dikgen taşlardan yapılmış dikdörtgen bir ön oda ile on bir halkadan meydana gelmiş kovan biçimindeki bir kubbe ile örtülü, yuvarlak bir mezar odasından ibarettir. Maltepe Tümülüsüne yakın ve ona benzemektedir. Yuvarlak odanın kapısı, iç içe geçmiş iki kasnak şeklinde taş şövelerle çevrilmiştir. Bazı mimarî özellikleri ile Maltepe Tümülüsünden ayrılır. Bu tümülüsten daha yeni olduğu ve IV. yüzyılın ikinci yarısından kaldığı sanılmaktadır.

KURTKIYAN (buphaga africana), ötücü kuşlar (passeriformes) takımının sığırcıkgiller (sturnidae) familyasından bir kuş türü. 21 cm boyunda, esmer tüylü, kısa gagalı, tırnakları kuvvetlidir. Afrika'da sürüler halinde yaşar. Asalak böcekleri avlamak için sığırların ve diğer büyük memelilerin çevresinde dolaşırlar.

KURTLANMA, bir organizmanın asalak kurtlar tarafından sarılması. Genellikle meyve, sebze v.b. maddelerde sık görülen bir olaydır.

KURTLUCA, Ballıbabagillerden sarmısak kokulu bir bitki. Su kenarlarında yetişir. Buna, yer palamutu, sarmısakotu ve yer meşesi de denir.

KURTMANTARI, bir mantar türü. İçi boştur, körpe iken yenir. Olgunlaşınca, içi, basılınca patlayan bir kese gibi olur. Buna tozlu mantar da denir.

KURTOĞLU, Fevzi (İstanbul 1890 - İstanbul 1945), Türk denizciliği üzerinde eserleri ile tanınmış tarihçi. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Bahriye Mektebine girmiş ve 1910'da buradan mezun olarak teğmen rütbesiyle Donanmaya katılmıştır. Âsâr-ı Tevfik zırhlısında staj gören K., savaş yıllarında Yavuz'da ve mayın tarama gemisinde vazife görmüş ve nihayet Heybeliada Bahriye Okulu tarih öğretmeni olmuştur. Tekrar bir süre donanmada çalışan K., Genelkurmay başkanı bulunan Mareşal Fevzi Çakmak'ın takdir ve ilgisiyle 1928'de Ankara'ya Genel Kurbay Harb Tarihi Encümesi Deniz Şubesi müdür vekilliğine tâyin olunmuştur. 1931'de binbaşı rütbesinde iken deniz subaylığından öğretmen sınıfına geçmiş ve denizcilik tarihine ait eserler yazmağa başlamıştır. 1938'de Kasımpaşa'daki Deniz Harbokulu tarih öğretmenliğine getirilen K., okul Mersin'e taşınınca oraya gitmiştir. 1944'de çok çalışma yüzünden beyin yorgunluğu ile rahatsızlanarak öğretmenlikten ayrılmış ve bir yıl sonra kalb yetersizliğinden ölmüştür. Başlıca eserleri: *Deniz Muharebeleri* (1873 - 1905) [İstanbul 1927]; *1853 - 1855 Türk - Rus Harbi ve Kırım Seferi* [İstanbul 1927]; *Cihan Harbinde Deniz Muharebeleri* (1. ks. Skajerak, 2. ks. Türk donanması ne yaptı?) [İstanbul 1928]; *Deniz Kahramanlarımız* [İstanbul 1931]; *Türklerin Deniz Muharebeleri* [İstanbul 1932]; *Kılıç Ali Paşa* [İstanbul 1935]; *Çanakkale ve 18 Mart 1915* [İstanbul 1935]; *Bir Türk Denizcisinin Hâtıraları (1736 - 1738)* [İstanbul 1935]; *Barbaros Hayreddin Paşa* [İstanbul 1935]; *XVI. Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizliler* [İstanbul 1937]; *Prut Seferi* [İstanbul 1938].

F. KURTOĞLU

KURTOĞLU, Muslihiddin Reis, XVI. yüzyılda büyük ün yapmış bir Türk denizcisi, Anadolu kıyılarından Kuzey Afrika'ya göçerek burada korsanlık yapan Kurt Bey isminde bir denizcinin oğludur. Babasının yanında denizciliğe başlamış, iyi yetişmiş ve diğer üç kardeşi ile birlikte Akdeniz'de faaliyette bulunan Türk korsanları arasında sivrilmiştir. Kardeşlerinden ikisi Hıristiyan gemileri ile yapılan çarpışmalarda şehit olmuşlar, biri de Rodos şövalyelerine esir düşmüş ve bu adada zindana atılmıştır. K., önce İskenderiye'de üslenmiş ve doğu Akdeniz'de korsanlık yapmıştır. Daha sonraları batı Akdeniz'e geçerek cesareti, zekâsı, atılganlığı ve gemicilikteki hüneri sayesinde büyük başarılar kazandı. Gün geçtikçe büyük bir kuvvete ve üne ulaşan, emrindeki gemi ve savaşçıların sayısı artan ve yaptığı savaşlarda pek çok ganimet elde eden K., sürekli bir üsse ihtiyaç duyunca, bir gün 30 gemi ve 6 000 savaşçı ile birlikte Bizerte limanına inerek Tanus sultanına birleşme teklifinde bulundu. Bizerte'den yararlanmasına izin verdiği takdirde kazanacağı ganimetlerden beşte birini Tanus'a bırakacağını bildirdi. Kuvvetli bir donanma ve üstün bir Türk savaşçı birliği ile kendisini ziyarete gelen bu Türk korsanının teklifini reddetmek imkânsız görüldüğünden, Bizerte, K.'na

üs olarak bırakıldı. Bu liman coğrafî durumu bakımından gerek İspanya ve gerekse İtalya kıyılarına yapılacak çıkarmalar için elverişli idi. Bizerte'ye yerleşen K., emrindeki gemilerle zaman zaman denize çıkıyor ya Balear adalarını veya Cenova körfezine yahut Sardunya ve Korsika sularına gidiyor ve rastladığı Hıristiyan gemileri ile savaşarak onları alıp Tanus'a dönüyordu. Ünü bütün Avrupa'da ve bu arada Osmanlı İmparatorluğunda yayıldı. İstanbul bu kahraman ve gözü pek Türk denizcisinin başarıları ile ilgileniyor ve giriştiği hareketleri takdir ile izliyordu. Oruç Reis'in 1515 ağustos ayı başlarında giriştiği Becaye (Bougie)'yi işgal teşebbüsünün, kuşatmanın uzaması ve Tanus sultanından istenilen barutun gönderilmemesi sebebiyle başarısızlığa uğramasından sonra, Vadiyülkebir ırmağı içindeki gemilerini yakarak Şerşel (Jijilli)'e çekilmesi üzerine, kardeşi Hızır Reis, bu limanda bıraktığı dört gemisini alarak Halkul - vâd (La Goulette)'e dönmüş ve satın aldığı üç gemiyi de donatarak Akdeniz'de kendi hesaplarına korsanlık yapmakta olan Türk reislerine 1516 baharında yapmağı tasarladığı yeni bir sefer için haber göndermiş idi. Bu davete içlerinde meşur Pirî Reis'in de bulunduğu yedi korsan uyarak Hızır Reis'in emrinde on dört gemi toplandı. Bizerte'de bulunan K. da emrindeki on dört gemi ile Goulette'de Hızır Reis'e katılınca, Akdeniz'de büyük bir tarama hareketine girişecek iki ünlü kumandan ve yirmi sekiz gemiden oluşan bir filo meydana geldi. Bu filo Hızır Reis'in kumandasında olarak Goulette'den denize açıldı ve Cenova sularına kadar olan bölgeyi taradı. İçleri buğday, çuha ve savaş malzemesi yüklü pek çok tekne zabtedildi. Filo ve alınan gemiler, K. kumandasında Goulette'e, Hızır Reis de olayı ağabeyi Oruç Reis'e rapor etmek ve kara hareketlerindeki durumu öğrenmek üzere Jijilli'ye döndüler. Hızır Reis buraya vardığında, Oruç Reis'in Cezayir'e hareket ettiğini öğrenince yine Goulette'e geldi ve ganimetleri K. ile birlikte pay ederek tekrar Jijilli'ye döndü. 1516 yazında Mısır seferine hazırlanmakta olan Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim, kapucu başısını Bizerte'ye göndererek K.'nu devlet hizmetine çağırdı. K., bu davete hemen uymaya karar verdi ise de Fransa kıralının Akdeniz'de faaliyette bulunan Türk korsanlarının bu denizden temizlenmesi için bir sefer hazırladığı ve bu maksatla kuvvetli bir ordu ve 30 kadırga, 33 mavnadan oluşan bir donanmayı Bizerte'ye hareket ettirdiği haberini aldı. K., emrindeki az sayıdaki gemi ile böyle bir donanmanın karşısına çıkmayı doğru bulmadı. Gemilerini karaya çekerek ve oturtarak kendisi de gemicileri ve savaşçıları ile birlikte Bizerte kalesine girdi ve savunma düzeni aldı, düşmanının gelmesini bekledi. Fransız kuvvetleri 4 Ağustos 1516 günü Bizerte'ye gelerek karaya çıktılar ve kaleye hücuma geçtiler. K., yerlilerin de yardımı ile Fransız kuvvetlerini bozguna uğrattı. Fransızlar kaleyi kuşatmaktan vazgeçerek panik halinde gemilerine kaçtılar ve imha olmaktan korkarak ağırlıklarını, cephanelerini ve altı tane de gemiyi limanda bırakarak Bizerte'den denize açıldılar. K., Fransızlara karşı kazandığı bu zaferden sonra eline geçen altı Fransız gemisini Türklerle donattı ve yedi gemilik bir filo ile Osmanlı İmparatorluğu hizmetine girmek üzere Bizerte'den doğuya doğru hareket etti. Yavuz Sultan Selim ise Vezîr-i âzam Sinan Paşa'yı mayıs 1516 başlarında İstanbul'dan hareket ettirmiş, kendisi de 5 Haziran 1516'da Mısır seferi için Üsküdar'a geçmişti. Bu büyük seferde Osmanlı ordusunun deniz tarafını koruyarak deniz kuvvetine Cafer Bey kumandan tayin edilmiş ve 1516 mayıs ayı başlarında donanma denize çıkartılmıştı. Bu seferde donanmanın görevi Rodos, Kıbrıs, Girit ve Hıristiyanların elinde bulunan diğer adaları gözetlemek, Kilikya, Suriye, Filistin ve Mısır kıyılarının denizden bağlantılarını kesmek ve İskenderiye'yi ele geçirmek idi. Türk ordusu 24 Ağustos 1516'da Mercidâbık zaferini kazandı. Bu sıralarda Akdeniz'de yoluna devam etmekte olan K., ancak eylül ayında Osmanlı donanmasına katılabildi. Ordu Halep ve Şam şehirlerini alırken, donanma da Trablus limanını ele geçirdi ve ardından da Beyrut ve Sayda limanları zabtolundu. Ordu, 22 Ocak 1517'de Ridâniye savaşını da kazandı. Bu sırada donanma da bütün Mısır limanlarını abluka altına almıştı. Donanma kumandanı Cafer Bey, 2 Mart 1517'de Mısır'da ele geçen ganimetleri ve bir kısım önemli kişileri alarak İstanbul'a hareket etti. Mısır sularının güvenliği ve korunması, K.'na bırakıldı. Nil ağızları ve Mısır limanları çok sıkı bir şekilde K. tarafından kontrol altına alındı. Bu ablukanın sonucu olarak denizyolu ile Mısır'ı terk etmeğe imkân bulamayan Tumanbay, 30 Mart 1517' de Türk ordusunun eline geçti. Nisan 1517 başlarında K., ablukayı kaldırarak İskenderiye'ye döndü. Yavuz Sultan Selim kendisini ordu karargâhına çağırdı. K., az su çeken gemilerle Reşîd ağzından Nil nehrine girdi ve Yavuz Sultan Selim tarafından kabul olundu. Donanma ile yakından ilgilenen Yavuz Sultan Selim, K.'nun gemisi ile Nil nehrinde bir gezinti yaptı. 19 Mayıs 1517'de Cafer Bey, asker, erzak ve malzeme ile tekrar Mısır'a geldi. 28 Mayıs'ta Yavuz tarafından kabul olundu ve beraberce İskenderiye'ye gittiler. Bu büyük sefer sırasında orduya büyük yardımda bulunmuş olan Türk donanması, Yavuz Sultan Selim tarafından denetlendi. 14 Haziran 1517 tarihinde nakliye filosu, ordunun ağırlığı ve bir kısım ganimetlerle İstanbul'a hareket ettirildi. Bu filoyu emniyete almak üzere, yanlarına donanmadan ayrılan bir kuvvet verildi. Donanma da büyük kısmı ile 15 Ağustos 1517 tarihinde İskenderiye'den İstanbul'a hareket etti. Son Abbasi halifesi III. Mütevekkil ve Mısır ileri gelenlerinden 1800 kişi de donanma ile birlikte İstanbul'a gönderildi. Mısır kıyılarının korunması tekrar K.'na bırakıldı. K. İskenderiye'de üslendi ve sık sık denize çıkarak emniyet ve karakol hizmetlerini yerine getirdi. Mısır fâtihi Yavuz Sultan Selim 22 Eylül 1520 tarihinde ölüp yerine oğlu Kanunî Sultan Süleyman geçince, Donanmada çok sıkı bir disiplin kurmuş ve tersanenin gelişmesinde büyük hizmetleri görülmüş olan Cafer Bey, tersane kâhyası tarafından zulüm yapan bir kişi olarak yeni padişaha tanıtılmış ve idam ettirilmişti. Cafer Bey'in yerine, K. gibi çekirdekten yetişmiş güçlü bir denizci dururken, deniz kuvvetlerinin başına bostancıbaşılıktan yetişmiş Palak Mustafa Paşa atandı. K. da Osmanlı İmparatorluğu hizmetinden ayrılarak tekrar korsanlık hayatına atıldı ve kardeşlerinin intikamını almak üzere denize açıldı. Suriye, Filistin ve Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine girmesinden sonra, Anadolu ile İskenderiye arasındaki ticaret yolu daha da önem kazanmıştı. Rodos adasında bulunan Saint-Jean şövalyeleri, korsan gemileri ile Türk ticaret gemilerine saldırıyorlar, hacı gemilerini vuruyorlar ve yakaladıkları müslümanlara zulüm ve işkence yapıyor, mallarını da zorla alıyorlardı. Kanunî Sultan Süleyman, Belgrad seferini başarı ile sonuca bağlayınca Rodos meselesini kökünden halletmeğe karar verdi. Ordu yığınak yapmağa ve yeni bir sefer için hazırlanmağa başladı. Donanma, Yavuz Sultan Selim zamanında hazırlanmış olmakla beraber, tersanede yeni gemiler yapılarak desteklendi. Kanunî Sultan Süleyman, K.'nu sever, onun kahramanlığına ve cesaretine güvenirdi. Rodos adası seferine karar verince, denizcilikteki bilgilerine inandığı bu kıymetli denizciyi devlet hizmetine davet etti. K. da ikinci defa olarak Os-

manlı devleti bahriyesinde görev aldı. Osmanlı donanması her ne kadar görünüşte Palak Mustafa Paşa'nın kumandası altında bulunuyor ise de, gerçekte donanmaya K. kumanda ediyordu. Osmanlı donanması 5 Haziran 1522 tarihinde, alışılmış törenle İstanbul'dan hareket etti. Üç gün Gelibolu'da kaldı. Burada hazırlanmış gemiler donanmaya katıldılar. Donanma ikmal işlerini tamamlayınca Ege denizine çıktı. Bu sefer sırasında Osmanlı donanması, K.'nun tecrübe ve bilgilerinden çok yararlandı. Bir limanda yatılırken düşman baskınına uğramaması için hafif gemilerle liman dışında karakol yapılması, donanma denizde seyir hâlinde iken önünde yine hafif gemilerden oluşan bir keşif kuvveti bulundurulması gibi taktikler uygulandı. Çeşme'ye varınca burada hazırlanan bir kısım asker ve cephane gemilere alındı. Bu limandan sonra donanma iki kısma ayrıldı. K.'nun kumandasındaki savaş filosu, nakliye gemileri ile bu gemileri yakından korumakla görevli birliği uzaktan gözetecekti. Her iki filo, 23 Haziran 1522 tarihinde Rodos adası kuzeyindeki randevu noktasında birleşti. Burada Kara Mahmud Reis kumandasında bir birlik, Harke (Khalkie) adasını zabta gönderildi. Bu ada Rodos'un batısında stratejik bir yerdi. Kara Mahmud Reis, adayı bir hayli direnme gördükten sonra 15 Temmuz 1522 tarihinde aldı. K. emrindeki savaş filosu diğer filo ile birleştikten sonra Rodos'un Kumburnu mevkiine geldi. Rodos şövalye filosu savaş maksadı ile limandan çıktı ise de donanmanın kuvveti karşısında tekrar içeri girerek liman geçidini, taş yüklü bir gemiyi batırmak suretiyle kapattı. Osmanlı donanması akşam üzeri Öküz burnu altına demirledi. Harekât planı gereğince, 25 Haziran 1522 günü karaya çıkarma başladı. Rodos kuşatması kalenin sağlamlığı ve şövalyelerin şiddetli karşı koymaları sebebi ile 20 Aralık 1522'de son buldu ve Kanunî Sultan Süleyman, 29 Aralık 1522 günü şehre girdi. Rodos adasının zabtından sonra Hıristiyanların elinde bulunan civardaki bazı adalar ve Anadolu kıyısındaki Bodrum kalesi de Türklerin eline geçti. Rodos'taki kıtalar, donanma yardımı ile tekrar Marmaris'e geçirildi. Rodos'un zabtı ile Ege denizi ve doğu Akdeniz, Türklerin kontrolü altına girdi. Bu seferde Türk donanmasının, bu arada K.'nun ve donanma hizmetine giren diğer korsan reislerin büyük hizmetleri görüldü. Bu büyük Türk denizcisi; Gazi Barbaros Hayreddin Paşa gibi hayat ve savaş hâtıralarını yazarak veya yazdırarak bırakmadığı için yaptıkları, gazâları ve hayatı hakkında bugün tam ve mufassal bilgiler yoktur. K., dedesi, babası ve kardeşleri gibi oğlu Hızır Hayreddin Reis'i de bir denizci olarak yetiştirmiş ve bu yiğit denizci, K. ismini uzun yıllar Türk denizcilik tarihinde yaşatmış ve 1568 yılında, Açe hükümdarı Alâeddin'in Osmanlı imparatorluğundan istediği askerî yardım malzemesini Sumatra adasına götüren Türk donanmasına kumanda ederek Türk bayrağını Hind okyanusunda şerefle dalgalandırmıştır. (V. Z. Dümer)

KURT - PENÇESİ (Potentilla) (Bot.), Karabuğdaygillerden başparmakotu'nun bir türü. Salkım çiçekli, sapı ve kökü bol taneli, çokyıllık bir bitkidir. İshal hastalığının tedavisinde kullanılır.

KURTULUŞ SAVAŞI : bk. İSTİKLÂL HARBİ.

KURU PİL (Fr. pile sèche) (İng. dry cell), serbest sıvısı olmayan Leclanché tipinde küçük bir pil (bk. LECLANCHÉ PİLİ). Leclanché pilini portatif hale sokmak için, bu pilin elektrolit'i olan amonyum klorür (NH_4 Cl), çoğu zaman, çinko klorür, un ve zamk ile karıştırılarak gliserinli bir hamur (pasta) hâline sokulur ve dökülmez bir pil yapılır. K. P.'in eksi (negatif) kutbu, içinde bu elektrolitik pasta bulunan çinko bir kaptır. Bu silindrik kabın ekseni boyunca, bir amonyum klorür, toz hâlinde kömür, çinko sülfat ve manganez dioksit karışımı ile sarılmış bir kömür çubuk bulunur. Bu kömür çubuk pilin artı (pozitif) kutbudur. K. P.'de husule gelen kimyasal reaksiyonlar, sulu Leclanché pilindekilerin aynıdır. K. P.'in e. m. k. i (elektromotor kuvveti) 1,45 - 1,50 volttur. K. P. ve K. P. bataryaları, el lâmba ve fenerlerinde, transistörlü radyolarda ve teyplerde çok kullanılır. Lâboratuvarlarda anot bataryası işini görür (bk. PİL). (E. Erdik)

KURU TARIM : bk. TARIM.

KURU ÜZÜM : bk. ÜZÜM.

KURUCAŞİLE, Zonguldak iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 159 km², nüfusu 10 035 (1970), nüfus yoğunluğu 63'tür. Nüfusun % 90'ından çoğu köylerde oturur, köy sayısı 26'dır. Köylerin çoğu 200 - 300, ilçe merkezi 1 074 (1970) nüfusludur. Bu küçük ilçe, ilin kuzeydoğu bölümündedir. Batı ve güneyinde Bartın ilçesi, doğusunda Kastamonu'nun Cide ilçesi, kuzeyinde Karadeniz vardır. Daha önce Bartın'a bağlı bucak iken, 1957'de ilçe durumuna getirilmiştir. Bartın'a 62, Cide'ye 30 km uzaktır.

İlçe arazisi bütünüyle dağlıktır. Bu dağlar kıyıya kadar uzanır, çok yerde dik yarlar hâlinde denize inerler. Kıyı boyunda bunlar yer yer 300 - 400 m yüksekliktedir. İlçenin güneyinde Kayaardı adıyle anılan çok dik yamaçların üstündeki tepelik - dalgalı arazi (700 - 750 m) ile bunun hemen doğusunda Karadağ (800 m) ve bunların kuzeyinde derelerle derin yarılmış sırtlar, ilçenin arazi şekilleridir. Kayaardı ve Karadağ'ın kuzeye bakan yamaçları sarp ve yüksektir. Burada Derbent ve Aydoğmuş dereleriyle kolları, araziyi derince parçalamıştır. İlçenin kıyılarında birçok koylar ve dağlık burunlar vardır. Kısa mesafeler içinde ilçede çeşitli arazi yapıları görülür. Merkezin bulunduğu yer, kıvrımlı kretase flişleridir. Bunun hemen güneyinde jura - kretase tabakaları, batısında genç vokanik arazi (andezitler) bulunur. Bunların güneyinde, içerisinde yer yer maden kömürü yataklarının bulunduğu paleozoik kıvrımlı, kırıklı tabakalar uzanır. Burada Çardak, Başköy köylerinde eskiden kömür ocakları işletilirken, sonradan kapatılmıştır. Karadağ ve Kayaardı dağının bulunduğu yerlerde Jura - kretase tabakaları esas yapıyı verir. Bu dağların üstlerinde yer yer karstik şekiller (dolinler) vardır.

İlçede bol yağışlı, çok sıcak olmayan yazları ve soğuk olmayan kışlarıyle Batı Karadeniz bölgesi kıyı iklimi hüküm sürer. Her mevsim yağışlı geçer. Dağların çok yeri iyi ormanlarla (kayın, meşe, köknar, çeşitli çamlar) örtülüdür. Bartın Orman İşletmesine bağlıdır.

KURUCAŞİLE : Bir görünüş

Başlıca geçim kaynakları kayıkçılık, motorculuk gibi deniz işçiliği ile keresteciliktir. Eskiden Kapısuyu köyünde mavna ve kayık yapılırken, son yıllarda bu işe istek azalmıştır. İlçede ekilen arazi 3 700 hektardır. Ürünleri arasında mısır başta gelir. Halkın ana besin maddelerinden biri mısırdır. Elverişli topraklarda meyve (armut, elma, kiraz) ile fındık, ceviz, kestane yetiştirilir. İlçedeki otlaklardan faydalanılır. En çok bulunan hayvanlar sığır (6 bin), kıl keçisi (2 600), koyun (2 500) dur. Yük taşıma işlerinde at, eşek ve katırdan yararlanılır. Balıkçılık yapılır.

Zonguldak - Bartın - İnebolu karayolu K.'den geçer. İskelesine küçük deniz taşıtları uğrar.

K., aynı addaki bir burnun güneyinde, ormanlık tepelerin önündedir. Bir köy ve iskele durumundadır. Eski adının Cronna olduğu sanılan bu yerleşme yerinin, sonraları Kurcişle adıyle söylenmeye başlandığı, bunun, zamanla K. şeklini aldığı tahmin olunmaktadır. Bugün K. Türkiye'nin en küçük birkaç ilçe merkezinden biridir. Küçük bir çarşısı, iskelesi, okulu vardır. Kuzey - batı Anadolu enerji ağına bağlıdır. (R. İ.)

KURUCU MECLİS, 27 Mayıs 1960 askerî hareketini yapan Millî Birlik Komitesi'nin yürürlükten kaldırdığı 1924 anayasasının yerine yeni bir anayasa yapmak, dağıtılan Büyük Millet Meclisi'nin yerine, yeni yapılacak anayasa ve seçim kanunu uyarınca, yeni yasama organın seçilmesine kadar yasama görevi yapmak üzere 157 sayılı kanuna göre kurulan geçici yasama organı.

Millî Birlik Komitesi, 27 Mayıs'tan sonra yasama görevini de yürütüyordu. Yeni bir anayasa yapmakla görevlendirilen ilim kurulunun hazırlayacağı anayasa tasarısının kanunlaştırılmasında kendisini tek başına yetkili görmeyen Millî Birlik Komitesi, geçici bir dönem için, olağanüstü bir meclis kurulmasına karar verdi ve bu meclisin kuruluşunu, çalışmalarını, görev ve yetkilerini düzenleyen 157 sayılı kanunu çıkardı. Bu kanuna göre kurulan meclise de K. M. dendi.

K. M. iki ayrı meclisten meydana gelmişti. Bunlardan biri Millî Birlik Komitesi, diğeri de Temsilciler Meclisi idi. Temsilciler Meclisi, sınırlı bir biçimde, seçimle meydana gelmişti. 157 sayılı kanuna göre çeşitli kuruluşlar temsilcilerini seçtiler. Böylece meydana gelen Temsilciler Meclisi ve Millî Birlik Komitesi'nin birlikte oluşturduğu meclis, K. M. olarak göreve başladı (13 Aralık 1960).

K. M.'i oluşturan bu iki meclisin bütün çalışmaları 157 sayılı kanunda ayrıntılariyle belirtilmişti. Çıkacak uyuşmazlıklarda ve kanun tekliflerinde Millî Birlik Komitesi, daima daha geniş ve son sözü teşkil eden yetkilere sahip kılınmıştı.

K. M., normal yasama görevi dışında, özellikle yeni anayasayı ve yeni seçim kanununu hazırlamakla yükümlü idi. Bu yükümlülüğün belirli bir sürede yerine getirilmesinde, Temsilciler Meclisi sıkı hükümlerle bağlanmıştı. Millî Birlik Komitesi'ne süre uzatma yetkisi verilmişti, ama bu uzatma sonunda da sonuç alınamazsa Temsilciler Meclisi'nin dağıtılacağı da 157 sayılı kanunda belirtilmişti.

Temsilciler Meclisi belirli süre içinde yeni anayasayı hazırlayıp halkoyuna sunulmasını sağladı (9 Temmuz 1961). Ve yine, yeni seçim kanununa göre yapılan seçimden sonra yetkileri sona ermiş oldu (15 Ekim 1961).

KURULTAY, bir kurumun temel konular üzerinde görüşmeler yapmak üzere belli zamanlarda veya gerekli oldukça yaptığı genel toplantı. Meselâ Atatürk'ün önderliği ile 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulduktan sonra Atatürk, dil işinin, yetkili kimselerin ve halkın da katılacağı geniş ölçüde bir K.'da görüşülmesini kararlaştırmıştı. Bunun üzerine 26 Eylül 1932 günü Dolmabahçe Sarayının Muâyede Salonu'nda Birinci Türk Dil Kurultayı açıldı. Bu K.a' Atatürk, bakanlar, milletvekilleri, üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler, yazarlar, dil - severler, halk temsilcileri katıldı ve K. görüşmelerini, okunan tezleri, verilen konferansları, nutukları dinlediler. Türk dilinin meselelerini hal yolları arandı. Bundan sonra da Dil K.'ları düzenli olarak devam etti ve etmektedir. K.'a "kongre" de denir.

KURUME, Japonya'da şehir. Kyushu adasında, Fukuoka ilindedir. Nüfusu 160 000 (1966) dir. Kundura, lâk ve pamuklu fabrikaları vardır. Askerî bir merkezdir. Bilhassa K. Gasuri adını taşıyan mavi şekillerle süslü pamuk kumaşıyle ün kazanmıştır.

KURUSU, Saburo (Yokohama 1886 - Tokyo 1954), Japon siyaset adamı. Yüksek Ticaret Okulu mezunu olan K., 1910 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlamış, 1913-1919 arası Chicago'da konsolosluk yaparken Amerikalı bir kadınla evlenmiştir. Daha sonraki yıllarda sırasıyle, Filipinler'de, Şili'de, İtalya'da ve Almanya'da görev almıştır. 1928 - 1932 yılları arasında Peru'da ortaelçi, 1932 - 1937 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı Ticaret Bürosu başkanı olmuş, 1937 - 1939 yılları arasında Belçika elçiliği, sonra da Almanya elçiliği yapmıştır. Bu sırada Japonya, Almanya, İtalya arasında 28 Eylül 1940'da yapılan Mihver Antlaşması'nı imzalamıştır.

1941 Kasım'ında A. B. D.'ne giden K., devlet sekreteri Cordell Hull ile görüşmeler yaparken Pearl Harbor çıkartması olmuş ve yeni bazı konuşmalardan sonra K. tutuklanmıştır. 1941'den 1942 Haziran'ına kadar A. B. D.'nde tutuklu kalan K., takas suretiyle serbest bırakılmış, 1948'de savaş suçlularını cezalandırmak için kurulan Milletlerarası Askerî Mahkemede sorguya çekilmişse de, delil yetersizliği yüzünden suçluluğu ispat edilememiştir.

Ölümüne kadar Washington görüşmelerinde iyi niyetle davrandığını iddia etmiş, ancak, soruşturma sırasında çıkartmayı önceden haber aldığı anlaşılmıştır.

KURUŞ (Yun. Kyros). 1) K. (Büyük veya Yaşlı), (M. Ö. aş. yu. 600 - 529), İran devletinin kurucusu ve Kralı (M. Ö. 550 - 529) I. Kambyses'in oğlu ve II. Kambyses'in babası. Akhemenid sülalesindendir. 558'den itibaren Anşan, 550'den itibaren Med ve Persler'in, 539'dan sonra da Babil kralı olmuştur. Medya Kralı Astyages'e karşı savaş açmış, onu esir etmiştir. Başkenti Susa olan hükümdarlığını kuvvetlendirmiş (550 - 547), Lidya (Lydia) kralı Kroisos'un devletini devirmiş (547 - 546), Babil devletini fethı etmiş (540 - 539), kral Nabonidos'u esir etmiştir. Bu hükümdarın köleleştirmiş olduğu Yahudileri kurtarmış ve Filistin'e dönmelerini sağlamıştır. Hazar Denizi'nin doğusunda yaşayan ve vahşi bir boy olan Massaget'lere karşı savaşırken öldürülmüştür.

2) K., (Genç) (M. Ö. aş. yu. 424 - 401), İran Prensi ve satrap (vali) ı. Dara (Dorios Nothos)'nın küçük oğlu ve II. Artaxerxes (Artakhratra, Ardaşir)'in kardeşi. Anadolu satrapı iken (407), İran kralı olan kardeşini tahttan indirip yerine geçmek için bir komplo yapmış ve birçok Asyalılarla 13 000 Yunanlıdan oluşan bir ordu ile Sardis'ten Babil'e yürümüştür. Kunaxa'da Artaxerxes'e yenilmiş ve öldürülmüştür. Yunanlıları ülkelerine geri getiren Xenophon, bu seferi (401 - 399) *Anabasis* (Dağlara çıkış) başlıklı eserinde anlatır.

KURUŞ, liranın yüzde biri değerinde Türk parası, birçok cinsi bulunan para birimi. İlk K., Fransa'da 1250 yılında XI. Louis'nin bastırdığı 4 gram ağırlığında "gros" denen gümüş sikkeydi. Osmanlı devletinde K.'un kullanılmasının I. Bâyezid devrinde başladığı sanılmaktadır. Çünkü I. Bâyezid'in Eflak prensine verdiği beratta (1392), prensin Osmanlı devletine 3 000 kızıl K. vereceğinden söz edilmektedir. Burada geçen kızıl K.'tan "altın dukası" kastedilmektedir. Beyaz K. ise "gümüş sikke" demektir. K. kelimesine İtalya'da "grossa", İslav dilinde "grosz", Macaristan'da "garache", Almanya'da "groschen", Türkçe'de "guruş", Mısır'da "kırş" denmiştir.

Eskiden Anadolu'da kullanılan K.'ların aynı cinsten olmadığını bazı kaynaklar bildirmektedir. Solakzâde, I. Selim devrinde bir K.'un 40 akçe, "arslanlı" (esedî) denen başka bir K.'un da 35 akçe olduğunu yazar. Aynı devirde Alman talerleri ve İspanyol riyallerine "kara K." deniliyordu.

Naîmâ, 1637'de her K.'ta 9 dirhem gümüş bulunduğunu yazar. İlk büyük gümüş sikke, II. Süleyman devrinde Osmanlı darphanelerinde bastırılmış olup, ağırlığı, İstanbul ölçüsü ile 6 dirhem (19, 24 gr), ayarı binde 898, çapı 40 mm idi.

II. Mustafa devrinde de aynı ölçüde K.'larla bunların yarım ve dörtte birleri basılmıştır.

K.'un küçük birimleri şunlardır: Zolota 30 para değerinde olup, 6 dirhem saf gümüşe 40 dirhem bakır katılarak, 100 dirhem alaşımından 16 tane zolota bastırılırdı. Ayrıca yarımlık, yirmilik veya yarım K.'luk, onbeşlik, onluk ve beşlikler de vardır. K.'un büyükleri ise, altmışlık (bir buçuk K.), ikilik (iki K.) ve yüzlük (iki buçuk K.) tü.

III. Selim zamanında gümüş paraların ölçü ve ayarları düşürülmüş, bu durum Abdülmecid devrinde yapılan sikke reformuna kadar sürmüştür (1843). Bu devirde ise 1,202 gr ağırlığında, 15 mm çapında, bir K.'lar, ayrıca iki buçuk, on ve yirmi K.'lar bastırılmıştır.

Osmanlı devleti sınırları içinde, İstanbul dışındaki yerlerde de III. Mustafa devrinden başlayarak az sayıda K.'lar basılmıştır.

KURUT, yağsız ayrandan yapılarak kış mevsiminde pişirilip yenen bir yemeklik. Ayran, kaynatılıp suyu alındıktan sonra güneşte kurutulur. K. denen bu madde, kışın yeniden suda ovularak eritilip ayran hâline getirilir. Dövme ile pişirilir ve soğuk olarak yenen bir çorba yapılır.

KURZEME (Leton dili), Sovyetler Birliğinde bir il. Letonya'nın batı kısmındadır. Baltık denizi ve Riga körfezinin güney - batı kıyısı boyunca uzanır. Yüz ölçümü 9 600 km², nüfusu 297 453 (1938 tahmini) dür. Merkez Lepaya, Aizpute, Kuldiga, Sepaya, Talsi ve Ventspils idarî bölgelerini içine alır. En büyük kısmı ova olup Venta ırmağına sahiptir. I. Dünya Harbinde tekrar tekrar savaş alanı olmuş; Brestlitovsk antlaşması (1918) ile Almanya'ya verilmiş, 1918'de ise Letonya'nın bir bölümü olmuştur. Ekim 1919'da Bolşevik kuvvetleri ülkeden kovulmuş, II. Dünya Harbinde Almanlarca fethedilmiş, 1940'ta Letonya'nın bir kısmı olarak Sovyetler Birliğine verilmiştir.

KÛS (Türkçe'de telaffuzu umumiyetle: kös), Türk musikisinde bir vurma âleti. Askerî musikide, Mehter - hâne-i Hâkaanî'de kullanılmıştır. "Kûs-i hâkaanî" diye anılmış, çalan sanatkâra Farsça "kûsî" ve "kûs - zen", Türkçe "kösçü" denmiştir. Çifttir; iki elde tutulan iki eşit büyüklükte tokmakla usul vurulur. Bakır üzerine deve derisi geçirilmiştir. Yarım yumurta şekline benzer ve üst kısmı en geniş yeridir. Askerî Müzede Kanûnî'nin 1566 Sigetvar Seferinde vurulan bir fil K.'u 130 cm çapında ve 127 cm yüksekliğindedir. XVII. yüzyıl ortalarında Odunkapısı'ndaki K. fabrikasında Evliyâ Çelebî, ordu için yapılan 150 çift deve K.'u, ayrıca fil K.'leri görmüştür. En küçükleri at ve katıra yüklenenlerdir. Daha büyükleri deve K.'ü ve en büyükleri fil K.'üdür. K.'ler, haşmetli görünüşleri, dağları inleten sesleriyle, Osmanlı Türk ordusunun maneviyatını yükselten ve düşmanınkini perişan eden bir âletti. K.'leri gören Avrupalılar daima hayretlerini yazmışlar ve işitenler, korku duygularını belirtmişlerdir. (Y. Ö.)

KUS (Lat. *Cusae;* şimdiki arapça adı: El Kusiyeh), Diokletianupolis), Yukarı Mısır'da şehir. V. yüzyılın başlarından itibaren önem kazanmaya başlamış, VIII. yüzyılda ticaret yolları üzerinde olduğu için Mısır'ın ikinci derecede şehri olmuştur. İslâm ilim merkezinden biri olan K., Memlûk Sultanları devrinin ilk zamanlarında para bastırılan bir şehir ve sürgün yeriydi. K.'ta yedi tane medrese bulunmaktaydı. Halkının bir kısmı Hıristiyandı. 1403 - 1404 yıllarındaki veba salgınında şehirde 17 000 kişi ölmüş ve bu salgından sonra şehir eski önemini kaybetmiştir.

KUSAİ (Lat. *Cusse;* şimdiki arapça adı: El Kusiyeh), Orta Mısır'da bir kent. Burada Hathor Tanrıçasının bir tapınağı vardı.

KUSCH, Polykarp (doğ. Blankenburg 1911), Amerikalı fizikçi. 1949 dan beri Columbia üniversitesinde profesördür. 1947 de deneme yolu ile elektronun manyetik momenti değerinin, Bohr (1885 - 1962) manyetonu'nun değerine tam olarak uymadığını ve bundan 1/1000 daha büyük olduğunu göstermiştir. Bu keşfinden dolayı W. E. Lamb ile beraber 1955 Nobel fizik ödülünü almıştır.

KUSMA, mide ve ince bağırsaklardaki maddelerin ağız yoluyla dışarı çıkması. Başlıbaşına bir hastalık olmayıp, bazı hastalıkların ortak belirtisidir. K., midenin bazı maddelerden kurtulmak için sinir yollarıyle gösterdiği bir tepkidir. K.'nın çeşitli sebepleri vardır: Mide bozukluğu, zehirlenme, karın zarı irkilmesi, bağırsak tıkanması veya düğümlenmesi gibi sindirim veya organlarıyle ilgili olduğu gibi, bunlarla hiç ilgisi olmayan beyin zarı iltahabı, beyin uru, sinir hastalığı, nörovejetatif dengesizlik, ateşli hastalıklar, karaciğer iltihabı, böbrek hastalıkları ve gebelik gibi haller de K.'nın sebeplerindendir.

Bazı hallerde K. faydalıdır. Zehirlenmelerde midede kalan zehirli maddeleri dışarı atmak için hasta kusturulur. Fakat K.'nın bir faydası söz konusu değilse, spazm giderici ilâçlarla durdurulabilir. K.'yı önleyici maddeler arasında en sık kullanılanı karbonik asittir. Bu madde ya maden sularının içinde veya tuzlu bileşikler (karbonat) hâlinde verilir. Ilık içkilerin K.'yı kolaylaştırıcı olmasına karşılık çok sıcak olanlar ise önleyicidir. Bazı hallerde hastaya ufak buz parçaları yutturarak da K. önlenebilir.

K.'nın tedavisinde, önce sebebi araştırılmalıdır. Çünkü bazı hallerde (apandisit ve menenjit), ancak sebepleri ortadan kaldırılmak suretiyle K. önlenebilmektedir.

KUSSO veya CUSSO, barsak solucanlarına ve özellikle tenyaya karşı kullanılan bir ilâç. Habeşistan'da yetişen Hagenia abyssinica (rosaccae, gülgiller familyası) ağacının kurutulmuş dişi çiçeklerinden elde edilir. Bu ilâca brayera adı da verilir.

KUSTANAY, Sovyet Rusya'da bölge ve bir merkezî şehir.

1. *Kustanay bölgesi,* Sovyet Orta Asya'sında, Kazak Sovyet cumhuriyetinin kuzeyindeki bir bölge. Kuzeyde Sovyetler Birliğinin Kurgan bölgesi, doğuda kuzey Kazakistan, Kokçetav ve Akmolinsk bölgeleri, güneyde Karaganda bölgesi, batıda da Kazak Sovyet cumhuriyetinin Aktyubinsk bölgesi ile sınırlıdır.

2. *Kustanay şehri,* K. bölgesinin merkezi olup Sovyet Orta Asya'sının kuzey kısmında, Tobol ırmağının sol kıyısında, Magnitogorsk şehrinin 272 km doğusunda, bir demiryolu üzerindedir. Verimli tahıl bölgesidir. Aynı zamanda hızla gelişen bir endüstri merkezidir. Elektrik santralları, un ve deri fabrikaları vardır. Şehir 1871'de kurulmuştur. Nüfusu 125 000 (1969) dir. Kazakistan'ın en zengin demir madenleri bu yörede bulunur.

KUSÛRÎ (asıl adı: Ömer) (1779 - ?), Türk halk şairi. Hayatı, ancak, kendi eserlerinden, özellikle bir destanı ile *Hazâ Tevârih-i Sinniyât ve Âhir-i Tevârih - Nâme* başlıklı yazıya dayanarak aydınlatılmaktadır.

K.'nin nerede doğduğunu kesinlikle bilmiyoruz; Sivaslı olduğunu ileri sürenler varsa da, Darendeli olduğu ihtimali daha kuvvetlidir. H. 1213 (1798 - 99) da annesinin ölümü üzerine perişan halde kalan şair, bundan üç yıl kadar sonra babasını da kaybetmiş, annesinin ölümünden sonra altı kere evlenmiştir. Çocuklarından Mustafa, H. 1228 (1813) de, adını bilmediğimiz, imamlık eden oğullarından biri 1240 (1824 - 1825) de ölmüş, 1255 (1839) da Abdürrahim adındaki oğlu dünyaya gelmiştir; bunun okuma - yazma bildiği, babasının şiirlerini içine alan cönk'ün onun tarafından yazılmış olmasından anlaşılıyor. Asıl adını bilmediğimiz, Şürbî takma - adını kullanan bir başka oğlu, aruz ve hece vezni ile şiirler yazan halk şairlerindendir.

K., halk şairlerinin yaşayış ve geleneklerine uygun olarak bazan ileri gelenlerin ve zenginlerin himayesi, bazan ardı arkası gelmeyen gezileriyle hayatını kazanmağa çalışmıştır. 1215 (1800 - 1801) de Maraş'ta Kalender Paşa kapısına girdiğini, 1232 (1816 - 1817) de bir yahudinin yalancı şahit gösterip kendisini şikâyeti üzerine Çorum valisine "mahpus ettirip", onun tarafından Sivas valisi Osman Paşa'ya gönderildiği, orada hapis olunduğu bilinmektedir; 1234'de bu olayları atlatmış, gezileri özellikle bu tarihten başlayıp, 1269 (1852 - 1853)'a kadar sürüp gitmiştir. Maraş, Çorum, Karahisar-i Temür, Şehir - Kışla, Keskin, Culhalı, Orta - Köy, Gazi Beg, Kal'a - Köy, Çongar, Sor - Savuş, Elbeğli, Kızılca - Şar, Anteb, Urfa, Musul, Gazze, Yafa v.b. yerlerde, otuz beş yıl kadar gezip dolaşmıştır. Sıkıntı içinde az şeyle yetinerek yetmiş beş yaşından daha çok yaşayan; kendisini ilime ve ilim adamlarına veren K.'nin, Zâl - oğlu Rüstem'in menkıbeleri'ni içine alan bir kitabı bulunduğu söyleniyorsa da henüz ele geçmiş değildir. Bilhassa XVII. yüzyıldan başlayarak Divan edebiyatının halk şairleri üzerinde gittikçe artan etkisi K.'nin şiirlerinde de kendini göstermiş, Gevherî, Âşık Ömer, Dertli gibi o da Divan, Müstezad, Muamma, Gazel ve Müseddes'ler yazmıştır; fakat eserlerinin çoğunu Destan, Koşma ve Türkü'ler teşkil etmektedir. Sivaslı sazşairlerinden Ruhsatî'nin ustası olduğu söylenilen K.'nin etkisinde kalan şairlerin başında oğlu Şürbî ile Darendeli Remzî gelmektedir. K., Karaca Oğlan, Gevherî ve Âşık Ömer seviyesinde, başta gelen sazşairlerinden olmamakla beraber, maceralarla dolu sıkıntılı hayatını, gezi hâtıralarını canlandıran hüzünlü, realist ve âhenkli şiirleriyle çevresinde oldukça ün kazanmıştır. Onun Koşma, Türkü ve Destan'larını Darende, Gürün, Kangal ve Şarkışla'nın köylerinde, aradan iki yüzyıl geçtiği halde ezberden okuyanların bulunması, kazandığı ünün hâlâ sürüp gittiğini, unutulmaması lâzım gelen bir halk şairi olduğunu ispat etmektedir. (F. A. Tansel)

Bibliyografya : Bu maddenin hazırlanışında, bilhassa Kaya Bilgegil'in eserinden faydalandık *(XVIII. Yüzyıl Sazşairlerinden Kusûrî,* İst., 1942). Müellif bu eserinde K. hakkında kendisinden önceki araştırmalara dair bibliyografya bilgisi, şairimizin eserlerini içine alan iki *cönk*'e ve belgelere dayanarak bilgi vermiş, 93 şiirini, oğlu Şürbî'nin 10 manzûmesini neşretmiştir. Esere, XVII. yüzyılda yaşayan, adı ve mahlası şairimizin aynı olan bir başka Ömer Kusûrî'ye dair bilgi eklenmiştir (S. 106). Hakkındaki araştırmalar henüz pek ilerlemeyen şairimizin bununla aynı şahsiyet olup olmadığını gelecekteki araştırmalar aydınlatabilecektir. K. üzerinde araştırmaları bulunan Vehbî Cem Aşkun, onun Sivaslı olduğunu ileri sürmüş, kendisinde mevcut 50 şiirinden 12'sini neşretmişse de, bunlardan bazısı (Krş., K. B., nu. 17) daha önce basılmıştır *(Kusûrî, Türk Dili* mec., c. v., nu. 49, 1 Ekim, 1955).

KUSURLU KALIŞ : bk. KALIŞ.

KUŞ ADALARI (İng. Chaos veya Bird Islands), Karaib denizinde bulunan Venezuela'ya bağlı küçük adalar. Sotovento takımadalarından olup Bonaire (İsp. Buen Aire) adasının doğusundadırlar. Ancak birkaç balıkçı ailesinin yaşadığı adaların bu adı orada yaşayan kuşlardan gelmektedir. Bu kuşların gübreleri adaların bütün zenginliğini teşkil eder.

KUŞADASI, Aydın iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 264 km²; nüfusu 8 916 (1970), bucak ve köyleriyle birlikte 15 487 (1970)'dir. Merkez ve Davutlar bucağına bağlı dokuz köyü vardır. Evliyâ Çelebî zamanında Sığla (İzmir) sancağının ilçesi olan K. 1957'de İzmir'den alınarak Aydın iline bağlanmıştır. İlçenin sınırları güneyde Samsun (1229 m), kuzeyde Maden dağları (644 m) doruklarını takip eder ve doğuda İzmir - Aydın demiryoluna dayanır.

K. koyunu bir at nalı gibi kuşatan yaşlı kültelerden yapılı bu dağlar arasına, K. - Söke yolunun üzerinden geçirildiği III. Zaman'a ait platolar sokulur. Kaynağını eski külteli alanlardan alıp platoyu da parçalayan Değirmendere, taşıdığı molozları biriktirmek suretiyle batıdaki alüvyol kara ovayı meydana getirmiştir ki, halen Devlet Su İşleri tarafından kurutul-

KUŞADASI : Bir görünüş

muş Koca Göl, Çatal Azmak bataklıkları, kıyı kordonları gerisinde alüvyonlaşmanın tamamen ortadan kaldıramadığı eski lagün artıklarıdır. Değirmendere, yazların sıcak (Temmuz ortalaması 25,3 santigrat) ve kurak (Yaz yağış ortalaması 6,5 mm) geçtiği bu yörede karst kaynaklariyle beslendiğinden dolayı kurumaz. Kasaba içinden geçen dereyi de yazın kurumaktan koruyan Başkemer köyü kuzeyindeki Anapınar karstik kaynağıdır. K.'nın suyu, 14 km uzaklıkta, akımı saniyede 20 litreye varan bu kaynaktan borularla getirilir.

Platolar bölgesi esas itibariyle zeytin ve tahıl ziraat alanıdır. Çiftçi gelirinin % 70'ini, fazla emek istediğinden dolayı, özellikle kasaba etrafında toplanan zeytinliklerden sağlar. Davutlar bucağı etrafındakilerle birlikte kırk bin dekarlık bir alana yayılmış beşyüz bin zeytin ağacından, 4 000 - 6 000 ton ürün toplanır ve 1 500 ton zeytin yağı çıkarılarak İzmir'e yollanır. Platonun yükseltisinin fazla kısımlarını (30 bin dekar) buğday işgal eder ve buradan yılda 6 000 ton ürün alınır. Fakat çiftçinin % 70'i, bilhassa Kara ovadaki tütün ziraatiyle uğraşır. Evvelce incir, badem ağaçları ve susam ile yer fıstığı tarlalariyle kaplı ovada tütün 17 500 dekarlık alana yayılmıştır. Yılda bir milyon kg tütün üretilen tarlalar, sayıları her geçen gün biraz daha artan turistlerin ihtiyacını karşılamak üzere, yerlerini meyve ve sebze bahçelerine terketmektedir. Değirmendere'nin yukarı çığırında bağlar 1 500 dekarlık bir alana yayılır ve 500 - 600 ton üzüm elde edilir. K. üzümleri arasında en değerlisi sarı, şeffaf, dayanıklı Osmal üzümü olup Aydın, İzmir, İstanbul tüccarları tarafından toplattırılır, hattâ bir miktar Avrupa ülkelerine de ihraç edilir. Meyve ve sebze bahçeleri Değirmendere'nin aşağı çığırına dağılmıştır. Bunların çoğu kiraz, armut ve kayısı bahçeleridir. Sebzeler içerisinde en önemlileri sırayla domates, patates (160 ton) ile turfanda bakladır (60 ton).

Bir zamanlar korsanlara üs vazifesi gören K., şiddetli lodos fırtınalarından müteessir olmayan bir limanın kıyısında kurulmuştur. Limanda Ege adalarından gelecek saldırıları önlemek gayesiyle inşa edilmiş surları taşıyan küçük bir ada (Güvercin adası) bulunur. Mevsimlik göçleri sırasında yüzbinlerce kuşun bir süre konakladığı, 1957'de liman inşa edilirken bir mendirekle karaya bağlanan bu adaya K. denmiş, kasaba adını buradan almıştır. Evliyâ Çelebî, K.'nın 3 kapılı surlar gerisinde kiremit çatılı 180 hane ve 200 dükkândan ibaret olduğunu, şimdi motel haline getirilmiş Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı'nın surlar dışında kaldığını kaydediyor. Kervansarayın mevcudiyeti, Osmanlılar zamanında K.'nın kervan yollarından birinin nihayetinde, memleketin iç kısımlarından gönderilen ticarî malların ihraç limanı olduğunu gösterir.

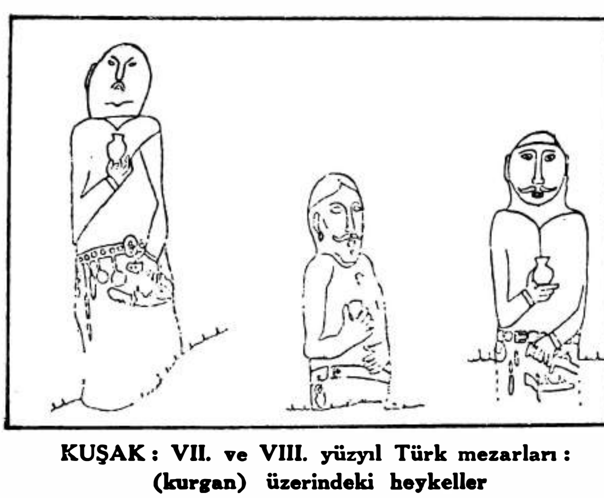

KUŞADASI : Güvercin ada

Fakat K.'nın liman faaliyeti, İzmir'in yakınlığı dolayısıyle daima mevziî olmuş, gittikçe önemini kaybetmiş, bu yüzden, kısmen I. Cihan ve İstiklâl Savaşlarının da tesiriyle kasabanın nüfusu 1901 de 7 663'den 1927 de 5 294'e düşmüştür. K. turizmin canlandığı 1960 yılına kadar fazla gelişememiştir. Bu tarihten sonra turist akınının artması (1965'te 26 binden, 1967'de 73 binden fazla), İzmir - Aydın şosesinin Selçuk üzerinden geçirilmesiyle ortaya çıkan olumsuz tesirleri silmiş, Arslanburnu, Kuş - Tur tatil köyleri, otel, motel ve pansiyonlar inşa edilmiş, kasaba büyümüş; turistik hizmetleri yürütmek üzere dışarıdan gelenlerle kalabalıklaşmıştır. (T. Yücel)

KUŞAK, Türklerin giyim kuşamında mistik özelliği olan bele dolanan uzun ve enli kumaş. Merkezî ve Orta Asya'da yapılan arkeoloji araştırmalarında açılan kurgan mezarların pek çoğunda ölü armağanları arasında çok değerli K.'lar bulunmuştur. Uzak yerlerde savaşta ölen ünlü muharipler namına yapılan mezarlarda bulunan ölü hediyeleri arasında bile K.'lara rastlanmıştır. Gök Türkler devrinden kalan kurgan - mezarlar üzerindeki heykellerin hepsinde K. bulunmaktadır. Dikkate değer ki bu heykellerin K.'ları ve ona bağlı matarayı ellerine almaları şekli hep aynıdır. Bunun bir tören veya âyini temsil ettiği muhakkaktır. Türkler'den kalan mezar - höyükler üzerindeki heykellerde muhakkak K. ve matara bulunur. Altay'lardaki Karay bozkırında açılmış bir mezar - höyükte bulunan kemerde "Otçı Akkün kuşağı" yazıldığı görülmüştür. Bu okuma doğru ise K. kelimesinin en eski kökü olan "kur" un VIII. yüzyılda bile birçok yeni kelimelerin meydana gelmesinde "yuva" olduğu anlaşılmaktadır. Bütün Türk lehçelerindeki kucaklamak kelimesi de bu "yuva"-dandır. Eski Türk töresine göre külâhını çıkarıp koltuğu altına almak, K.'nı çözüp boynuna asmak, galibin silâhı altından geçmek, teslim ve saygı senbolü sayılırdı. Bunlardan en önemlisi mağlubun galip huzuruna girerken, teslim ve saygı sembolü olarak, boynuna K.'nı veya silahlarını asmak âdeti idi. Türk ve Moğollar İslâmiyeti kabul ettikten sonra bile yüzyıllarca bu âdeti korumuşlardır. Zahîreddin Bâbur, Kalât kalesi savaşında kazandığı zaferi ve düşmanlarının teslim oluşlarını anlatırken "Zünnun Argun Kalâtı Mukim'e vermişti. Mukim'in adamlarından Ferruh Argun ile Kara Bulut Kalât'ta bulunuyorlardı. Ok kılıflarını ve kılıçlarını boyunlarına asarak geldiler. Günahlarını bağışladık" diyor. Her halde bu adamların kılıçları K.'larına bağlı bulunuyordu.

Çok erken İslâmlaşmış olan Selçuklular'da teslim ve saygı senbolü olarak boynuna kefen sarmak âdeti bulunduğu-

KUŞAK : VII. ve VIII. yüzyıl Türk mezarları : (kurgan) üzerindeki heykeller

nu görüyoruz ki bu eski devirlerdeki K. asmak âdetinin İslâmlaştırılmış şeklinden başka bir şey değildir. İbn - Bibi'nin Selçuk tarihine göre hapiste bulunan sultan Alâeddin Keykubad'ı Oğuz beyleri hükümdar yapmaya karar verdiler. Geçmişteki bu sultanın iğbirarını celbetmiş olan emir Seyfeddin Aybek, sultanı hapishanede ziyaret ederken kılıcını çözüp kütvale verdi ve "yüzüni mezellet yerine kodu ve gözlerinden yaşı revan olup koltuğundan kefenin çıkarıp boynuna doladı ve kütvale verdiği kılıcı alup sultanın önüne kodu..."

Ebulgazi Han İsfendiyar Hana tâbî Türkmenleri imha etmeyi tasarlarken adamlarına şöyle diyor: "Türkmenleri kıralım. İsfendiyar Han'ın huzuruna varıp boynumuza futa (kuşak) asarak arz kılalım....."

"Boynuna K. asıp yalvarmak" motifi Türk folklorunda çok yaygın bir motiftir. Kırgızcada "moyunga qur (kuşak) salmaq" - tam teslimiyet göstermek demektir; "boto (futa) salınmaq" - merhamet dilemek demektir. Manas destanında bir kahramanın "boynuna K. koyup" beyine yalvardığı tasvir ediliyor. "Kaplan doğmuş delinin açığı yaman geldi. Yanındaki kırk arkadaşı sızlanarak kalkıverdiler, sakalları darmadağın olıverdi. Almambet boynuna K. (boto - futa) asıp yalvardı...'

Müslüman Kazaklar'ın *"Kuzu Körpeç ile Güzel Bayan"* destanında da aynı motif görülmektedir: Sarıbay Han avlanırken yanlışlıkla bir gebe meralı öldürür. Buna pişman olarak sarı başlı ak koyun Allah'a adak edip boynuna kayış K.'ını asıp yalvarır.

Bu Kazak destanındaki Sarı Bay Han'ın Allah'a ibadeti Çengiz Han'ın Burhan Kaldun dağında dağ ruhuna yaptığı ibadetinden farksızdır. Çengiz Han'ın bu ibadeti "Moğolların gizli tarihi" nde şöyle tasvir edilmiştir: "Temuçin (Merkitlerin elinden kurtulduktan sonra) güneşe bakıp saçı saçtı ve "Burkan Kaldun'a her sabah tapmalıyım. Neslimin nesli böyle bilsin" diyerek K.'ını boynuna astı, külâhını eline takıp göğsünü açtı, dokuz defa secde etti.

Türk yasasına göre hanlığa seçilen kimseye merasimle K. ve kılıç bağlanırdı. Han olmak, büyük kumandan alp olmak için muayyen törenle K. kuşanmak lâzımdı. K. ağı çözüp boyuna asmak teslimiyet ve saygı senbolü idi. 1251'de Mönkö hanın hakanlığa seçimi için toplanan kurultayda sülâlenin yaşlısı olan Batu Han ayağa kalkmış ve bütün şehzade ve noyanlar K.'larını çözüp ve şapkalarını çıkarıp diz çökmüşlerdi. Batu

KUŞAK : Tuva ülkesinde Türk heykelleri (mezar - höyükler üzerinde)

eline kâse aldı, hazır bulunanların hepsi ant içtiler. Bu bilgiyi veren yazar eserinin başka bir yerinde bu törene dair yine şu bilgiyi vermektedir: "Törende hazır bulunan bütün şehzadeler, yaşlı sayın beyler, büyük kumandanlar ve askerler şapkalarını çıkardılar ve K.'larını boyunlarına astılar" (Plano Karpini). İran'da Hülagü'den sonra han olan Abaka'nın tahta çıkmasında yapılan töreni tarihçi Vassâf şöyle anlatmaktadır: "Bütün prensler K.'larını çözüp boyunlarına astılar, yedi defa güneşe karşı diz çöktüler, sonra kâselerle şarap içtiler".

Orta Asya Müslümanlarında da K. giyim takımı içinde, örf ve inanç bakımından çok önemli yer almaktadır. Yukarıda da anlatıldığı üzere yaptığı bir hatayı affettirmek için Manas destanı kahramanlarından Almambet, Manas'ın karşısına gidip "boynuna K.'ını asıp" yalvarır. Genel olarak Türk destanlarında "boynuna K. salındı" demek "saygı gösterdi" anlamını ifade eder. Destanlardan anlaşıldığına göre bir gencin alp olması için de K. töreni yapılmıştır. Radloff tarafından tesbit edilen Yeniseyliler'in *Puga Deke* destanının kahramanının nasıl alp olduğu şöyle anlatılmaktadır: "Altın sadak kuşandı alp oldu Puga Deke".

M. Hangalov'un tesbit ettiği etnografya materyallarına göre dünür olan Buryatlar K.'larını değiştirirler. Başlık ödendikten sonra tekrar K. değiştirme töreni yaparlar ve bir birine bağlarlar. Bu törene "böhö andalaha" denilir, yani bu bir nevi antlaşmadır.

Orhun Türklerinin bıraktıkları mezarlar üzerindeki heykellerdeki K.'lar ile, mezar - höyüklerde bulunan K.'lar onların hayatında ve inanışlarında K.'ın büyük önemi olduğunu göstermektedir. (A. İnan)

KUŞAK, yeryüzünün, bölgeden geniş ve sürekli olan alanları. Sıcak K., ekvatorun iki yanında uzanan ve her iki dönence arasında bulunan, böylece yeryuvarlağını sürekli bir K. gibi saran yerlerdir. Soğuk K. ise her iki yarım - kürede kutup çemberleri ile kutup noktaları arasında kalan geniş bölgelerdir.

Ayrıca yeryüzünde dağlık K.'ları, deprem K.'ları, buzul K.'ları, bozkırlar K.'ları, orman K.'ları v.b. diye adlandırılan K.'lar da vardır.

KUŞAN, Eski Hindistan'da bir devlet. M. Ö. I. yüzyılda I. Kadfises tarafından Baktriya'da kurulmuştur. K. devleti çok geçmeden Güney Afganistan'ı ve İndus'un ötesine kadar Kuzey - Batı Hindistan'ı da içine almıştır. Adı geçen bu son bölgede Brahmi ve Kharoşti yazılarıyla yazılmış yazıtlar bulunmuştur. Devletin kuzeyinde Sogdiya dili resmî dil kabûl edilmiştir. Hükümdar Kanişka'nın idaresi zamanında K. Doğu Türkistan'a ve Ganj ovası boyunca Benares'e kadar uzanan toprakları içine alırdı. Kanişka, devletinin merkezini Puruşapura (şimdi Pâkistan'da Peşâver)'ya nakletmiştir. K., IV. yüzyılda, muhtemelen Sâsânîler'in baskısı altında dağılmıştır. K.'da Yunan etkisi altında doğan Kandhara sanatı korunmuştur.

KUŞAN DEVLETİ : bk. KUŞAN.

KUŞATMA, çevirme, çevresini sarma; esas kuvvetlerle düşmanın çekilme yollarını keserek, onun, bulunduğu yerde yok edilmesini sağlayacak biçimde, gerisindeki bir hedefe yöneltilen bir saldırı türü. K. ile, düşmanın açık olan bir yanında seçilen saldırı hedefi üzerine ilerlerken, düşmanın asıl kuvvetleriyle karşılaşmamaya dikkat edilir. Böylece geriye çekilmesine imkân verilmeyen düşmanın, cepheden saldıran kuv-

vetlerle iki yönlü olarak savaşmaya zorlanması mümkün olur. Çok kere, asıl saldırı yapacak kuvvetlere karşı, düşmanın bütün gücüyle karşı saldırıya geçmesini önlemek ve direnme gücünü azaltmak için ayrıca bir saldırı da yapılır. Bu saldırı bazan düşmanı, asıl saldırının varlığı ve yeri yönünden de yanıltabilir. K. saldırısı, üstün hareket ve manevra yeteneği olan kuvvetlerle ve baskın tarzında yapılmalıdır. K. saldırılarındaki başarı derecesi, yapılacak büyük çaptaki ikinci derecede saldırının, düşmanı cephedeki mevzilerinde tutabilmesine bağlıdır. Kumandanlar her saldırı kararında önce K.'nın mümkün olup olmadığını araştırırlar. K.'da diğer önemli bir hareket de K. manevrasıdır. Çünkü bu hareketin düşmanı yanıltmada ve dolayısıyle istenilen sonuca ulaşmada büyük rolü olur. K.'larda saldırıyı yapan birliğin üstün savaşma gücü ve hareket yeteneği olmalıdır. Ayrıca sıkı bir işbirliği yapılması ve zamanında çok iyi ayarlanıp değerlendirilmesi şarttır.

KUŞCUBAŞI, Eşref Sencer (1873 - 1964), Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk gizli haber alma teşkilâtı olan Teşkilât-ı Mahsusa'nın kurucusu. Babası Mustafa Nuri Bey, Kafkas Türklerinden Ubuh'lara mensuptur. Annesi ise Sultan Sencer soyundandır. Babası ve dedesi Osmanlı sarayında kuşçubaşılık yapmışlardır. K., 19 yaşında yeni subay olduğu sıralarda babası ile beraber Hicaz'a sürüldü (1899). Burada kendisi gibi düşünen genç subaylarla birçok faaliyetlerde bulundu ve onlara öncülük etti.

K. 1903'te miralay Rasim Bey'in telkin ve teşvikiyle ilk Teşkilât-ı Mahsusa'yı kurdu. Bundan sonra Kıbrıs'a ve oradan da Avrupa'ya gitti, Paris'te jöntürklerle ilişki kurdu. Bir ara cer hocası kılığında Makedonya'daki III. Ordu'ya girdi. Meşrutiyet'in ilânı için çalışanlarla işbirliği yaptı. K. Teşkilât-ı Mahsusa'nın başında iken, Trablusgarp ve Balkan savaşları, batı Trakya'da ilk Türk cumhuriyetinin kuruluşu, Türkistan'da Rus çarlığının yıkılışını sağlayan ayaklanmalar gibi büyük olaylarda önemli hizmetleri olmuştur.

KUŞÇUOĞLU, İsmail Zühtü (Aydos, Bulgaristan 1877 - İzmir 1924), Türk bestecisi. İzmir Sanayi Mektebi müzikhanesinde müzik öğrenimini yapan K., çeşitli okul ve bandolarda çalışmış, okul şarkıları ve marşlar bestelemiştir.

KUŞÇUZÂDE HALİL EFENDİ : bk. HALİL EFENDİ.

KUŞEYRÎ, Abdülkerim bin Havâzin bin Abdülmelik bin Talta Ebu'l-Kasım (Nişapur, Ustuva 986-Nişapur 1072), İslâm âleminin büyük mutasavvıflarından biri, müfessir ve yazar. Ailesi, Arapların İran'ı ve Türkistan'ı elegeçirmelerinden sonra Arabistan'dan gelip Horasan'a yerleşmiş olan Kuşeyr kabilesindendir. İmtiyazlı ve nüfuzlu bir aileden olduğundan, kendisi henüz çocukluk yaşlarında iken babasını kaybetmesine rağmen, çok iyi öğrenim yapabildi. Arapça, edebiyat, fıkıh ve kelâm konularındaki büyük bilginlerden dersler aldı. Öğrenim yıllarında, matematik öğrenimi için gittiği Nişapur'da devrin büyük mutasavvıflarından Ebu Ali el - Hasan bin ed - Dakkak ile tanıştı ve ona intisap etti. Bu zatın tavsiyesi üzerine de fıkıh ve kelâm öğrenimi yaptı. K., bu öğrenim yıllarında şeyhi Ebu Ali'nin kızı ile evlendi. Çeşitli konularda yaptığı kuvvetli öğrenimi, kayınbabasının geniş çevresiyle büyük ünü ve kendisinin de üstün yetenekleri sayesinde, yalnız Nişapur'un değil bütün Horasan'ın ilim ve tasavvufta en büyük üstadı oldu.

İlim ve tasavvuf ehli olmasının dışında kişi olarak özel yetenekleri de vardı. Cesaretli, iyi ata biner ve silâh kullanır, güzel şiir yazar, çok güzel ve etkili konuşurdu. Devrinin yazarlarından biri onun için "İblis onun vaaz ve nasihat meclisinde bulunsaydı, muhakkak tövbe ederdi" demektedir.

Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, veziri Kundurî'nin teşvik ve telkiniyle, K. ile birlikte Eş'arî, Hanefî ve Şâfiî mezheplerinden olan bilginlere üzücü baskılar yaptırdı. K. kendilerine yapılan bu kötü hareketlere bir tepki olarak, bütün islâm bilginlerine bir mektup yazdı. Bu mektup üzerine K. ile birlikte diğer birçok bilgin de tutuklandı. Ebu Sehl adında birisi, adamlarını toplayarak gidip K.'yi kurtardı. K. bu sırada hacca gitmek üzere Nişapur'dan ayrıldı.

Selçuklu sultanlığına Alparslan geçip vezir Kundurî'yi öldürtmesi üzerine K. de ülkesine döndü. Hayatının sonuna kadar burada çalışıp eserlerini yazdı ve birçok da öğrenci yetiştirdi. K.'nin altı oğlu vardı, çok iyi öğrenim görmüş ve bilgin kişilerdi.

K.'nin yirmi kadar eseri vardır, başlıcaları şunlardır: *E't - Tefsîrü'l - Kebîr* (Büyük Tefsir); *Letâifü'l - İşareti bi Tefsiri'l - Kur'an* (Kur'an tefsiri ve işaretlerin incelikleri); *Şikâyetü Ehli Sünnet; Risâletü'l - Kuşeyrî; Kitâbu Ahkâmu's - Semâ.*

KUŞÎ (Fr. Cushites), Doğu Afrika'da, Kızıldeniz'in batı kıyıları ile Hind Okyanusu'nun kıyı bölgelerinde konuşulan dillere toplu olarak verilen ad. Bu dilleri konuşanların sayısı aş. yu. 6 milyondur. Bu diller arasında Samî dillerine en yakın olanları Kızıldeniz ile Hind Okyanusu'nun kıyılarında konuşulanlardır. Samî dillerine en uzak olanları ise Habeşistan'ın dağlık iç bölgelerinde yayılmıştır. K. dillerinin yazılı bir edebiyatı yoktur.

Kronoloji bakımından K. dilleri eski ve yeni K. dilleri olmak üzere iki döneme ayrılır. Coğrafî yayılışlarını göz önünde tutarak bu diller Aşağı K., Orta K., Yukarı K. ve Güney - batı K. (veya Sidama) dilleri olarak dört kolda toplanabilir.

Eski K. döneminde Meroe dilinin kullanıldığını biliyoruz. Bu dil aş. yu. M. Ö. 750 - M. S. 350 yılları arasında Mısır'ın güney - doğu bölgelerinde, K. devletinin topraklarında konuşulmuştur. K. devletinin merkezi Meroe şehri idi. Meroe dilinin yazılı anıtlarında iki ayrı yazı sistemi kullanılmıştır.

Yeni K. dönemine gelince: Aşağı K. kolunda Beca, Afar - Saho ve Somali dilleri vardır. 1. Eski Meroe dilinin devamı sayılan Beca dili, Sudan'ın kuzey - doğu bölümünde, Mısır'ın güney - doğu sınırlarında konuşulmaktadır. Beca dili bir yandan Arapçanın, bir yandan da Tigre dilinin baskısı altında kalmıştır. 2. Afar - Saho dili, Habeşistan - Eritrea sınırlarında iki topluluk tarafından konuşulan ve iki değişik şekli bulunan bir dildir. Afar şekli Arapların Dankali, Habeşlerin ise Taltal ve Adal adlarını verdikleri bir Müslüman topluluk tarafından konuşulur. Saho şekli ise Eritrea'da Massaua limanı çevresindeki Müslüman çobanlar tarafından kullanılır. 3. Somali dili: Eski İngiliz ve İtalyan Somali'lerini içine alan Somali Cumhuriyetinin resmî dilidir. Bu dil, birçok lehçelere ayrılmıştır. Resmi Somali dili Darol lehçelerine dayanır. Somali dili, güneyde Bantu, kuzeyde ise Arap ve Habeş dillerinin baskısı altında kalmıştır.

Orta K. kolunda Aşağı ve Yukarı K. dilleri arasında bağlantı sağlayan Galla dili yer alır. Habeşistan'ın güney - batı, Kenya'nın kuzey - doğu bölgelerinde 3 milyon kişi tarafından

konuşulur. Galla dilini konuşanların bir bölümü Müslüman bir bölümü de Hıristiyandır. Eskiden daha güneydeki topraklara yayılmış olan Galla dili Bantu dillerinin baskısı karşısında Kuzeye çekilmiştir. Bu dilin özel bir yazı sistemi yoktur. Müslümanlar Arap, Hıristiyanlar ise Habeş yazısını kullanırlar.

Yukarı K. kolunda Agaw dili büyük bir yer tutar. Eskiden bütün Habeşistan yaylasına yayılmış olan bu dil, Samî dillerinin ağır baskısı altında gerilemiş ve bugün Abdis Aba'nın kuzeyinde adacıklar halinde kalmıştır.

Güney - batı K. (veyâ Sidama) dili, Habeşistan'ın güney - batı bölgelerinde kullanılır. Eskiden daha güneydeki topraklara yayılmış olan bu dil ve Galla dilinin baskısı üzerine kuzeye çekilmiştir. Birliği bozulan Güney - batı K. dili, birçok lehçelere ayrılmıştır. Bu lehçeler, Doğu lehçeleri ve Batı lehçeleri olmak üzere iki bölümde toplanmıştır. (H. Eren)

KUŞİRO (Kushiro), Japonya'da Hokkaido Adası'nda, Büyük Okyanus kıyısında il idare merkezi olan bir şehir. Nüfusu 119 600 dür. Balıkçılık limanı olan K.'da ton ve sardalya konserveleri yapılır. Tahta, kâğıt ve kömür ihraç edilen bir limandır.

KUŞKONMAZ (Bot.) [Asparagus officinalis], Tekçeneklilerin zambakgiller familyasından, ince uzun saplı bir bitki. Avrupa'nın Akdeniz bölgelerinde yetişir, boyu bir metre civarında, dik ve silindir biçiminde, tepesi kısa tüylerle kaplı olup, küçük bir ağaca benzer. Çokyıllık otsu bir bitkidir. Küçük, sarımtrak ve yeşil çiçekleri vardır. Dişi ve erkek çiçekler ayrı saplar üzerinde bulunurlar. Bitki, dişi çiçekler üzerinde oluşan tohumlarla üretilir. Tohumlar Mart ve Nisan aylarında ekilir, fideler biraz boylanınca seyreltilir ve sonbaharda da sapları kesilir. İlkbaharda yeni ve daha kuvvetli sürgünler çıkarır. Bu fideler iki veya üç yıllık olduktan sonra esas dikileceği yerlere götürülüp dikilir. Bundan sonra bunlardan, onbeş yıl kadar ürün alınır.

Meyveleri nohut büyüklüğünde, yuvarlak ve üzüme benzerler, olgunlaşınca kızarırlar. Fransız ve Alman K.'ı diye iki önemli cinsi vardır. K.'ın az kalınlaşmış olan taze sürgünleri sebze olarak yenilir; bunlarda A, B ve daha ziyade C vitamini boldur, fakat pek besleyici değildir.

Sebze olarak yetiştirilen bu K.'dan başka, yine ayni familyadan olan ve süs bitkisi olarak saksılarda yetiştirilen, sapları ince uzun olup yeşil ve tül gibi incecik yaprakları bulunan bitkiye de K. denilir.

KUŞLAR (Aves), Çokgözeli hayvanlardan omurgalılar dalının beşinci sınıfı. Sıcak kanlı, akciğerli, vücutları tüylerle örtülü hayvanlardır. Önayakları kanatlara değişmiş olup, boynuz maddesinden yapılmış gagaları vardır. Dişleri yoktur. Bazı kemiklerinin içi boştur ve deri altında uçmayı kolaylaştırmak için hava keseleri bulunur. Dişi ve erkek bazen birbirlerine benzer, bazen renkleri ayrıdır. Mevsime ve yaşlarına göre tüylerinin renkleri değişebilir. Yumurtaları büyük olup, kireçli bir örtü ile örtülüdür. K.'da vücud sıcaklığı 44,6°C olup değişmezdir. Gövdesi, sırtındaki omurların çok az oynaklığı ve çok sayıdaki bel omurlarının birbirleriyle ve leğen kemikleriyle kaynamış olması yüzünden eğilip bükülmez bir bütün halindedir. Diğer omurgalılara göre daha önemli olan göğüs kemiği, ön alt tarafta büyük bir yer tutar. Bu kemiğin büyüklüğü kuş gruplarına göre değişir. Uçucu olanların göğüs kemiğinin tam orta çizgisinde yassı ve keskin bir çıkıntı vardır. Ön üyeler kürek kemiği, köprücük kemiği ve lades kemiği ile gövdeye bağlanır. Kol iskeletindeki önemli değişiklik daha çok el kısmındadır. Başparmak iyice küçüktür. İkinci üçüncü parmakların bir kısmı ise birbirlerine kaynamıştır. Bacaklarda uyluk kemiği kısa, kamış kemiği küçük ve ayak bileğinin bir kısmı ile birleşmiş olan kaval kemiğine kısmen kaynamıştır. K.'ların çoğunda dört parmak bulunur. Yüz kemikleri gagayı meydana getirmek üzere değişikliğe uğramıştır.

Dolaşım sistemi memelilerinkine benzer; yürek dört bölmelidir. Sinir sistemi karmaşık bir yapıdadır. Beyin sürüngenlerinkine göre daha iridir.

Sindirim sistemi ağızda başlar, yemek borusu üzerinde kursak bulunur; kursaktan sonra mide ve taşlık gelir. Taşlıktan sonra barsaklar vardır. Barsaklar idrar ve üreme yollarının da açıldığı bir dışlığa açılır.

K.'lar çok çeşitli şekillerde beslenirler. Beslenme rejimleri gruplarına göre değişir. Yalnız bitki ile beslenen türlerin sayısı azdır. Çoğu bileşimi mevsime göre değişen karma bir rejimle beslenir. Hayvanî besinlerle beslenen türlerin sayısı daha çoktur.

K.'ların görüşü çok keskindir. Koku alma organı bir hayli karışık olup, yaşayışlarında önemli bir rolü yoktur. İşitmeleri oldukça iyidir.

K.'larda ses gelişmiştir. Ses organı gırtlak değil, nefes borusunun iki bronşa ayrıldığı çatal noktada veya bazen çatal noktadan önce soluk borusu üzerinde bulunan göğüs gırtlağıdır.

K.'larda üreme yumurta ile olup, yumurtalarını yuvaya bırakırlar. Embriyonun normal gelişmesi için yumurtanın belli bir sıcaklıkta bulunması gerekir. Bazı özel durumların dışında bu sıcaklık kuluçkaya yatmakla sağlanır. Kuluçkaya genellikle dişi kuş, bazen erkek kuş, bazen her ikisi sıra ile yatar.

Yavrular gruplara göre değişik derecede gelişmiş olarak yumurtadan çıkarlar. Bazıları çıplak ve yarıçıplak olur. Gözleri görmediği için uzun süre yuvada kalır.

K.'larda genellikle rûhî kabiliyetler çok gelişmiştir. Bunlarda tanıma, seçme, uyum gibi yetenekler olup ve çok kuvvetli bir hâfıza vardır.

K.'lar, kutuplarda ve yüksek dağlarda da kar sınırına kadar yeryüzünün her tarafında yaşar. Deniz K.'ları Okyanusların hepsinde bulunur. K.'ların bol bulunduğu yerler nemli tropik bölgelerdir. Soğuk ve ılıman bölgelerde bulunan K.'ların çoğu kışa yakın göçler halinde geçici olarak iklimi daha uygun ülkelere giderler. Halen mevcut K.'ların tür sayısı 10 000 kadardır. Bunların yarısı ötücü K.'lardır.

K.'lar üç alt sınıfa ayrılırlar: 1. Karinasızlar, 2. Kanatsızlar, 3. Karinalılar.

Karinasızların göğüs kemiğinde karina yoktur. Kanatları da gelişmemiştir (devekuşu, tepeli devekuşu, kivi). Kanatsızlarda ön üyeler yüzgeç haline dönüşmüştür (penguen). Karinalıların göğüs kemiğinde büyük bir karina bulunur, ve bunlar uçarlar. İlk iki grup sayıca pek az önemli olup, üçüncü grubun her biri birçok familyayı içine alan yirmiden fazla takıma ayrılır.

KUŞ - OTU (Lat. Crestium; Yun. *Kerastès* = boynuzludan), kuşlara yem olarak verilen fare kulağı adlı alçak otlar familyası (Alsinaceae) na bağlı bir ot türü. Küçük, beyaz ve ikiye yarılmış (Fr. bifide) taçyapraklı çiçekleri ile silindirimsi ve birçok hallerde iğri kapsülleri vardır. Bütün dünyada yaygındır.

KUŞPALAZI (Tıp) : bk. DİFTERİ.

KUŞŞARA, eski Hitit devletinin ilk idare merkezi. Yeri henüz belli değildir, fakat Alişar kazılarında K. sülâlesi kırallarından Anitta'nın mührü basılı tablet bulunduğu için K.'nın Alişar'ın yerinde olduğu sanılmaktadır. Alişarın, Boğazköy'ün güney - doğusunda bulunması, Anitta tabletinde Neşa (Kaneş) nın zaptı anlatılırken "şehirden aşağıya indi" tarifine uygun düşmektedir. Bundan başka Alişar kazılarında Anitta'nın adı geçen iki tablet bulunmuştur. Kültepe devrinde (M. Ö. 1900 - 1800) K.'da bir kırallık vardı. Eski Anadolu tarihinde "Kuşşara sülâlesi" denilen bu kırallığın; baba, oğul ve torun olmak üzere üç şahsı bilinmektedir: K. sülâlesi, yakın zamanlara kadar izole bir haldeydi, fakat yeni tetkiklerle bu sülâlenin de Hitit asıllı olduğu anlaşılmıştır. Çünkü kıral Anitta, Hattuşaş'ta bulunan tabletinde, babası Pithana tarafından Neşa (Kaneş) şehrinin zaptını anlatırken, Neşa şehrinin tanrısına Hititçe "bizim Tanrımız" anlamına "Siuşummi" demektedir. Hititler de kendi dillerine neşaca anlamına "naşşili" diyorlardı. Bundan başka kıral Pithana, Neşa'yı aldığı zaman, şehir halkına "ana - baba gibi davranmıştı". Bu delillerle Kültepe devri sonunda, Hititlerin Orta Anadolu'da Kuşşara, Neşa gibi bazı şehirlere yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır. K. sülâlesi Eski Babil devrinde yaşamış ve Kıral Anitta bu sırada Anadolu şehirlerinde bulunan Asur ticaret kolonilerine son vererek, Anadolu'nun ilk siyasî birliğini kurmuştur.

Anitta'dan yaklaşık olarak elli sene sonra, Eski Hitit devletini kuran I. Labarnaş, idaresinin ilk yıllarında K.'da oturmuş, ancak Hattuşaş şehrini zaptettikten sonra idare merkezini Boğazköy'e nakletmiş ve Hattuşaş'a bağıntılı olarak Hattuşili adını almıştır. Yeni Hitit devleti kırallarından III. Hattuşili de bir tabletinde kendisinin K.'lı adamın soyundan geldiğini söylemektedir. (F. Kınal)

KUŞÜZÜMÜ, ayrı taçyapraklı iki çeneklilerin taşkırangiller familyasından bir ağaçcığın, küçük taneli, koyu renkli ve üzüm biçiminde olan meyvesi. K.'nün ağacı, bodur ve dikenli bir fundadır; sulak ve iyi topraklarda yetişir, kuru ve sert topraklı yerlerde bulunmaz. Meyveler ağacın üzerinde salkımlar halinde bulunur; taze iken tadı çok ekşidir, daha ziyâde kurutulmuş olarak yenilir.

Türkiye'de yetişen K.'leri siyah renklidir. Bazı ülkelerde, özellikle Kuzey Amerika'da kırmızı, beyaz ve sarımtrak renkli olanları da vardır. Bunlar siyah renkli olanlardan daha tatlı olduğu için taze iken de yenilir.

K. bitkisinin süs olarak bahçelerde yetiştirilen çok güzel sarı çiçekli başka bir türü daha vardır.

KUŞYEMİ (Lat. Phalaris; Fr. Alpiste), durgun sularda yetişen bir bitki ve bunun küçük taneleri. Amerika ve Avrupa'da yetişen K. oldukça enli ve yassı yaprakları ile başak şeklinde sık bir çiçek demetini andırır. Graminaceae (buğdaygiller) familyasına bağlı bu bitkinin başlıca türleri şunlardır: Tohumları kuşlara verilen Ph. Canariensis; süs bitkisi olarak yetiştirilen Ph. Arundinaceapicta.

KUT, en eski Türk Şamanizmine ait bir terim. Çin yıllıklarında bu kelimenin M. Ö. II. yüzyılda hakanın unvanı olarak "tenrı kutu" şeklinde yazıldığı sinologlar tarafından bildirilmektedir. Böylece bu kelimenin iki bin yıllık tarihi tespit edilmiş bulunmaktadır. Türk kavimlerinin iki bin yıldan beri türlü din ve kültür dairelerine girip çıktıkları halde bu kelime hiç değişmeden zamanımıza kadar gelmiştir. Anlam bakımından, çeşitli dinlerin talimatına göre az çok değişikliklere uğramış olmakla beraber asıl temel anlamında olan "kudsiyet" e yakın bir kavramı bütün Türk dil ve lehçelerinde korunmuştur. K., en eski devirde kişiye yardım eden bir iyi ruh (tenrı) sayılmıştır. Türk tarihi kaynaklarının en eskisi olan Bilge Hakan (716 - 744) yazıtında K. üç yerde geçmektedir. Bu hakan "kutun bulunduğu için hakan oldum", "Tanrı yarlıkadığı, kutum ve kısmetim bulunduğu için ölmüş vatanıma can verdim", "Umay gibi anam hatun kutuna küçük kardeşim Kültigin yetişti, kahraman oldu" demektedir. İslâm devrinde Türk kavimleri K. kelimesini "mutlu, kutlu" anlamında kullanmışlardır. Türkçe sözlüklerin hepsinde bu anlamlarla açıklanmaktadır. Türkçe sözlüklerin en eskisi olan *Dîvânu Lugaati't - Türk*'te Kâşgarlı Mahmud bu kelimeyi Arapça, "cadd, yümün, mübark, baht, devlet" kelimeleri ile çevirmiştir. Şüphesizdir ki bu karşılıklar İslâmî anlayışa göredir. "Kutu uçtu" cümlesi "devleti gitti" diye çeviriyor. *Kutadgu Bilig*'de de K. kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Şamanist Türk boylarında ve Müslüman Türkler'in gelenekçi cahil takımında kelime kutlu bir ruh olarak kabul edilmektedir. Oğuzlar arasında "uğur" kelimesi de K. kelimesi ile eş anlamda kullanılmıştır. *Türkçe Sözlük*'te uğur kelimesi şöyle açıklanmaktadır: "halkın bazı olaylarda gördüğü iyilik insanlığı", "müjdesi veya bazı nesnelerde varlığına inandığı iyilik kaynağı." Kâşgarlı bu kelimeyi "imkân, fırsat, hayır, bereket" diye açıklamaktadır ki halk inancı bakımından K. kelimesine çok yakın bir kelimedir, iyi dilek bakımından "K.'lu olsun!" ile "uğurlu olsun!" arasında fark yoktur. Şamanist Türkler'de talih ve hayır Tanrısı gibi anlaşılır. Yakutlar'ın inançlarına göre doğacak çocuklar için K. Ürün Ayı Toyun tarafından verilir ve dişi Tanrı Ayısıt tarafından doğan yavruya ulaştırılır. Kırgızlar'ın inanışlarına göre K. koyu kırmızı renkli bir parçadır ki çadırın tepesinden inerek ateş elinde yakılan yere düşer. Onu alan adamın elinde bu parça mutluluk, devlet getiren K. olur. Kırgızlar belli bir usul ile yapılan muskaya da K. derler. Yakut - Dolganlar'ın inançlarına göre insanın K.'u fena ruhlar tarafından çalınabilir. O K.'u geri getirmek için çok iyi bir Şamanın âyin yapması gerekir. Böylece K. kelimesi yirmi iki yüzyıldan beri, Türkler'in türlü dinlere girip çıkmalarına rağmen yüzyılımıza kadar, anlamını fazla değiştirmeden yaşamıştır. Karayımlar'da K.'lamak kelimesi takdis demektir. (A. İnan)

KUTAK (İng. Cuttack veya Katak), Hindistan'da bir şehir. Eskiden Orissa'nın merkezi idi. Doğu Hindistan'da Mahanadi ırmağının üzerinde bulunan şehrin nüfusu: 146 300 (1960) dür. Sırasiyle Orissa hükümdarlarının, Hindu krallarının ve Timur imparatorluğunun Maratha valilerinin eyalet merkezi olmuştur. 1803'te İngilizler tarafından II. Maratha harbinde zaptedilmiştir. Şehirde bir üniversite ve bir mühendislik okulu vardır. Faal bir ticaret merkezi olan K. gümüş telkârî işleri ile ün kazanmıştır.

KUTADGU BİLİG (Kut-ad-gu bil-i-g: "kutlu, mutlu olma bilgisi"), Türk dili ve edebiyatının olduğu kadar Türk kültür tarihinin de en önemli eserlerinden biri. Bilinen ilk Türk - İslâm şairi Yusuf Has - Hâcib (doğ. 1017) tarafından yazılmıştır ve aslı 6 425 beyit, ekleri ile birlikte 6 645 beyit olan bu eser, H. 462 (M. 1069/1070)'de tamamlanmış, Karahanlılar hakanı Ebu Ali Hasan Bin Süleyman Arslan'a sunulmuştur. Şairin gücünü takdir eden hakan, kendisine hâciblik görevini vermiştir ve sarayda yüksek bir görev olan hashâcib-

liğe yükseldiği için şair, Yusuf Has - Hâcib diye anılır. Mesnevî şeklinde olan bu eseri şair bir buçuk yılda tamamlamıştır.

K. B., ilk bakışta devlet örgütü ile ilgili görünürse de, gerçekte şair, örgütün dış kalıbından çok, toplumu oluşturan fertler ile bunların ödev ve sorumlulukları üzerinde durmakta ve tecrübeli bir fikir adamı sıfatıyle devrinin hayat felsefesini ortaya koymaktadır. Hakaniye Türkçesi ile yazılmış olan bu eser, Türk tarihinin önemli ve tam aydınlığa kavuşmamış bir devresi için bir ışık niteliği de taşır.

K. B., insana her iki dünyada da tam anlamıyle mutlu olabilmek için izlenecek yolu göstermek amacı ile yazılmış olan bir eserdir. Şair burada, birbirine çok sıkı bir şekilde bağlı bulunan fert, toplum ve devlet hayatının ideal bir biçimde düzenlenmesinde gerekli olan anlayış, bilgi ve erdemlerin neler olabileceği ve bunların nasıl elde edilebileceği, nasıl kullanılacağı üstünde durur. Yusuf Has - Hâcib, bu eserde bir düşünür - şair durumundadır ve günlük hayatın üstüne yükselebilen düşüncelerini dile getirir. Yani bu eser, birçoklarının sandığı gibi üst düzeydeki devlet görevlilerine iyi olmaları için ahlâk dersi veren kuru bir öğüt kitabı değildir. Şair burada, insan yaşayışının anlamını tahlil eder ve insanın toplum, dolayısı ile devlet içindeki görevlerini belirleyen bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur. Bu devirde Orta Asya Türk çevresinde siyasî ve sosyal düzenin önemli bir değişiklik geçirmiş ve birçok gelenek unsurlarının sarsılmış olmasının, şairi böyle bir eser içinde ahlâk ilkelerini yeniden ele almağa yöneltmiş olduğu düşünülebilir. Şair kendi fikirlerini desteklemek için devrinin üslûp ve tarzına uyarak çevresinin fikir ürünlerine de sık sık başvurmuştur. Bu eserde, fertlerden, gerçekleşmesi her devirde güç olan bazı erdemler ve fedakârlıklar istenmekte, şairin kendi çevresi eleştirilmekte ve bazı gerçeklere yer verilmektedir. İşte bu yüzden Yusuf, bazı kişisel tutku ve çıkarlarından sıyrılamayan kimselerce rahatsız edilmiştir. Gerçekten K. B., içten gelen bir duygu ve içinde bulunduğu sosyal çevreye karşı derin bir sorumluluk hissi ile yazılmıştır.

Türk yazı diline ve onun inceliklerine hakim olan, bu alanda Uygurların geleneğini sürdürüp geliştiren şair, İslâm sanatçılarını örnek alarak eserinde aruz veznini kullanmıştır. Ekleri ile birlikte 88 başlık altında toplanan eserin esas kısmı, "faûlün faûlün faûlün faûl" kalıbı ile yazılmıştır. Baştan 1. - 6520. beyitler mesnevî tarzında ve kendi aralarında kafiyelidir. Türk edebiyatında henüz yeni doğduğu anlaşılan arûz'un, şair tarafından pürüzsüz bir şekilde kullanıldığı görülür. Mesnevî beyitleri arasında Türk şiir geleneğinin etkisiyle 173 tane de dörtlük bulunmaktadır. Eser âdetâ hikâye, monolog, diyalog ve piyes biçimlerine uygun yazılmış ve içine yer yer atasözleri de serpiştirilmiştir. Bütünü ile kusursuz bir anlatıma, sağlam bir kuruluşa sahiptir.

Muhtevası: Eserin başında yer alan tevhid'den, naat'tan ve dört sahabenin anılmasından sonra, parlak yaz mevsiminin canlı bir tasviri içine yerleştirilen hükümdar Uluğ Buğra Han'ın medhiye'si gelir. Bunu, çok kısa ve özlü bir şekilde anlatılan insanın yaradılışı kısmı ile insanoğlunun bilgi ve akıl sayesinde saygı kazandığı, dilin meziyet ve kusurları, sözün yarar ve zararları hakkındaki bölümler izler. Bundan sonra eser okuyuculara tanıtılır, esasları açıklanır ve esas metne geçilir.

K. B., dört esas'ı temsil eden senbolik dört kişi üzerine düzenlenmiş bir eserdir: 1. Kanun ve adalet, 2. Mutluluk (kut: saadet), 3. Akıl ve ilim, 4. Hayatın sonu (âkıbet). Bunlardan "kanun ve adalet" i hükümdar Kün - togdı, "mutluluk" u vezir Ay - Toldı, "akıl" ı vezirin oğlu Ögdülmiş, "hayatın sonu" nu da zâhid Odgurmuş temsil etmektedir. Ayrıca eserde Aytoldı'nın Hâcib ile buluşmasını sağlayan Küsemiş ("dilek" senbolü), hakanın huzuruna kabulü sağlayan Hâcib, arada hizmet gören oğlan, haber getiren Yumuşçı, Odgurmuş'un yanında çalışan Kumaru da senbolik anlamlar taşırlar.

K. B.'de en çok üstünde durulan konulardan biri, hayatın kısalığı ve ölümdür. Din duygularıyle maddî hayat düşünceleri arasında sağlam bir denge kurulmuştur. Türk - İslâm geleneklerinin yanısıra eski Türk inanışları ve dinleri de önemli bir yer tutar. Bu eserde ele alınan toplum, Karahanlılar devri Türk toplumudur ve K. B. bu bakımdan tarihî bir değer de taşır.

Özeti: Kündoğdı adlı hak ve adalet sever bir hakanın meziyetlerini duyan Aytoldı adlı akıllı ve bilgili bir kimse, kendi yurdunda insanlığa yararlı olmadığını görerek Küntoğdı'nın ülkesine gelir. Hakan Küntoğdı, uzun uzadıya konuşup çok beğendiği ve değerli bulduğu Aytoldı'yı kendisine vezir yapar. Aytoldı, mutluluk, adalet, dilin erdemi, sözün yararları, mutluluğun süreksizliği gibi çağın şahsî ve sosyal ahlâk ilkeleri üstüne hakana öğütler verir. Yaşlanan Aytoldı, ölümünün yaklaştığını anlar, oğlu Ögdülmiş'i hakana tanıtır ve ölür. Babasının yerine vezir olan Ögdülmiş, Hakan Küntoğdı'ya aklın tanımını yaptıktan sonra devlet örgütü üstüne öğütler verir. Hakan, vezir, kumandan, hâcib, kapıcıbaşı, elçi, kâtip, hazineci, aşçıbaşı, hizmetçiler gibi görevlilerin niteliklerini ve ödevlerini açıklar. Memurların hakan, hakanın da memurlar üstündeki hakkı tartışılır. Ögdülmiş yaşlanınca, akrabası Odgurmuş'u hakana salık verir. Bu arada iki akraba arasında tartışmalar olur. Ögdülmiş, dünyadaki işlerle âhireti kazanmayı, beylere hizmet etmeyi savunur. Odgurmuş ise dünyanın kusurlarını belirtir, herkesten ve her şeyden el - etek çekerek öteki dünya için çalışmak gerektiğini ileri sürer. Ögdülmiş, hükümdarlara hizmet etmenin yollarını, kapıdaki uşaklar, halk, bilginler, tabipler, büyücüler, rüya yorumcuları, müneccimler, şairler, çiftçiler, tacirler, hayvan besleyicileri ve zanaatçılar gibi çeşitli tip insanlarla nasıl ilişki kurulacağını; evlenme, çocuk eğitimi, bir davete gitme ve davet etme kuralları hakkında bilgiler verir. Sonunda Odgurmuş saraya gelir. Küntoğdı'yı, hayatın geçiciliği ve sonu üstünde düşündürür. Hakanlığından soğuyacak kadar karamsarlığa düşen Küntoğdı'ya Ögdülmiş, hakanlığın Tanrı'nın bir bağışı olduğu, halka adaletle hizmet etmenin ibadet sayıldığını anlatır. Sonra Odgurmuş ölür, Ögdülmiş ve hükümdar yas tutarlar.

K. B.'in başında, esere sonradan ve ayrı dönemlerde eklenmiş, biri manzum öteki mensur iki önsöz, sonunda da asıl eserle bir ilgisi olmayan, Yusuf Has - Hâcib'in üç ayrı şiiri vardır. Şair bunlardan ilkinde, gençliğine acıyarak yaşlılığını, ikincisinde çağın bozukluğunu ve arkadaşlarının cefasını anlatır, üçüncüsünde kendi kendisine öğütler verir.

Eser, Türkçe konuşulan veya konuşulmayan alanlarda geniş ilgi gördü, değer kazandı, çeşitli adlarla anıldı.

Yazmaları: K. B.'in bilinen üç yazması vardır: 1. Viyana yazması. Uygur alfabesiyle yazılıdır ve 1439'da kopya edilmiştir. 2. Kahire yazması. Arap harfleriyledir. 3. Fergana yazması. XIII. yüzyılda kopya edildi. Arap harfli olan bu nüsha, eserin en güvenilir yazmasıdır. Fakat her üç yazmada da yer yer eksikler vardır. Ayrıca K. B.'e ait bazı parçalara, bu yazmalardan başka yerlerde de rastlanır.

K. B. XIX. yüzyıl başlarına kadar bilinmiyordu. İlk olarak 1825 yılında Amédée Jaubert tarafından ilim dünyasına tanıtıldı. H. Vambery 1870'de, W. Radloff 1910'da, L. Benelli 1933'te, Malov 1951'de K. B. metni ve çevirisi üstünde çalıştılar. Türk Dil Kurumu, bu eserin bilinen üç yazmasının tıpkı basımını üç cilt halinde yayımladı (1942 - 1943). Reşit Rahmetî Arat, son olarak K. B.'in en doğru ve ilmî yayınını yaptı (1947) ve bugünkü Türkçeye çevirisini hazırladı, yayımladı (1959). (C. Kavcar)

KUTALMIŞOĞLU : bk. SÜLEYMAN ŞAH.

KUTB (Ar.), Tasavvufta manevî derecelerin en yücesi. Yetenekleri ve nitelikleriyle yükselip K. olan kişinin çevresinde ve yolunda olanlar, her türlü yardım ve koruyuculuk için ona koşar ve ona sığınırlar. K., Allah'ın, en büyük sırrı ihsan ettiği kişidir. Bu yüce makama ulaşmak yalnız çok ibadet ve tâatle olmaz ancak Allah tarafından tevcih olunur. K.'un sırrı, bütün evrende, görülebilen ve görülemiyen her şeyde, ruhun bedende bulunuşu gibidir.

Velâyet ehlinin birçok kısımları ve her kısmın da K.'u vardır; başkanlarına *K. ü'l - aktab* (K.'ların K.'u) denir ve evren' (âlem) in kalbi gibi kabûl edilir.

K., kendisinden yardım dilendiği zaman *gavs* adını alır; feyz ondan taksim olunduğu için *Ebü'l - Kasım'dır.* O, hakikat-i Muhammediye'ye mazhardır. Ondan önceki peygamberlerin hepsi o hakikatten feyz aldığı gibi, Hz. Muhammedden sonra da veli'den veliye geçen yine o sırdır. K. ölünce onun yakınlarından biri o sırra mazhar olur. K. olan kişi bazı yönleriyle nebî gibidir, fakat Hz. Muhammed'e saygıdan ötürü bunlara nebî denmez. Hz. Muhammed'ten sonra Hz. Ali'nin de bu sırra erdiğini, Sûfiyye'nin çoğunluğu kabûl eder.

KUTBEDDİN MEHMED : bk. MUHAMMED HARZEMŞAH.

KUTB-I NÂYÎ OSMAN DEDE - EFENDİ : bk. OSMAN DEDE - EFENDİ.

KUTBÎ (- 1650 ?). Türk bestekârı. Ali Ufkî, 3 hâneli bir Fâhte Mâhûr Peşrevi'nin notasını vermektedir. (Y. Ö.)

KUTBÎ EFENDİ (Şeyh) (İstanbul 1862 - İstanbul 1913), Türk müzisyeni. 9 ekim 1891'de babası Şeyh Mehmed Rızaeddin Efendi ölünce, yirmi dokuz yaşında Kocamustafapaşa Sünbülî dergâhına şeyh oldu ve elli - elli bir yaşında ölünceye kadar yirmi bir yıldan fazla postunu korudu. Şeyh ve zâkir olarak ünlüydü. Hüzzâm İlâhî'sinin beste ve güftesi onundur. (Y. Ö.)

KUTB - ŞAHLAR, bir Türk hânedânı. Behmenîler'in Güney Hindistan Türk imparatorluğunun yerine geçen 5 Dekken devletinin Âdil - Şahlar'dan sonra en önemlisi. Yüz yetmiş beş yıl devam etmiştir. 1509'a kadar başkent, şimdi Haydarâbâd'ın bir banliyösü olan Gülkende idi. Bu tarihte, Muhammed - Kulu Kutb - Şah, Haydarâbâd şehrini kurmuş ve başkenti buraya nakletmiştir. Devlet, 200.000 km² genişliğinde olup sonraki Haydarâbâd Nizamlığı'nın kuzeyine yayılmıştı. Şâh-i Cihân devrinde Timurlular'a yani Hindistan Türk imparatorluğuna bağlı olmuş, nihayet onlar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Âdil - Şahlar'dan bir yıl sonra Kutb - Şahlar'ın da ortadan kaldırılması ile Timuroğulları, Hindistan'ı tek devlet idaresinde birleştirmişlerdir. Devletin mezhebi Şiî/İsnâ - Aşerî idi. Hanedan, Karakoyunlu imparatorluk hanedanından inmiştir *(Kitâb-ı Diyâr - Bekriyye; Târîhu Neseb - Nâme-i Kutb - Şâhî,* Tahran, Kütüb - Hâne-i Meclis, No. 2.320, telifi: 1620; V. Minorsky, *The Qara - qoyunlu and the Qutb - Shahs, Turkmenica: 10, BSOS,* XVII - 1, Londra, 1955, 50-73). Devletin resmî dilleri Türkçe ve Farsça idi.

Devletin kurucusu Sultan - Kulu, 1495'te "Kutbu'l - Mülk" sanını almış ve hanedanın bütün hükümdarlarının adları sonuna "Kutb - Şah" getirilmiştir. Sultan - Kulu, 1512'de Meşhed'i ziyaret ettikten sonra Behmenîler'in Gülkende genel valisi olmuş, 1525'te Behmenî imparatorluğunun paylaşılması ile bağımsızlığını kazanmıştır. Babası Veys - Kulu, onun babası Pîr - Kulu, onunki Elvend Mîrzâ, onunki İskender Mîrzâ, onunki Kara Yûsuf, onunki de Kara Mehmed olmakta, yani Karakoyunlu hükümdarlarından inmektedir.

Sultân - Kulu'ndan sonra oğlu Cemşîd Şâh, sonra onun oğlu Subhân Şâh, sonra onun amcası İbrahim Şâh, sonra bunun oğlu Muhammed-Kulu Şâh, sonra bunun kardeşi Mahmud Han'in oğlu Muhammed Şâh, sonra bunun oğlu Abdullah Şâh, sonra bunun oğlu Ebu'l-Hasan Şâh, tahta geçmişlerdir. Muhammed Kutb - Şâh, Farsça ve Urdû dilinde divan sahibi şairdir. Abdullah ve Ebu'l - Hasan Kutb - Şâhlar da Urdû lehçesinde şairdirler. Abdullah Kutb - Şâh, çocuk iken annesi Hayat - Bahş Beğim'in niyâbetinde hükümdar olmuş, 60 yıl tahtta kalmıştır. 3 kızından biri, Timuroğlu Âlemgîr Şâh'ın oğullarından Sultan - Muhammed Mîrzâ ile 1656'da evlenmiştir.

4. Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey'in (1420 - 1437) torununun torunu olan Sultan - Kulu Mîrzâ'nın kurduğu Kutb-Şâhiyye devletinin hükümdarları şunlardır :

1. Sultân - Kulu Kutbu'l - Mülk (1512 - 1543).
2. Cemşîd Kutb - Şâh (1543 - 1550).
3. Subhân Kutb - Şâh (1550).
4. İbrahim Kutb - Şâh (1550 - 1580).
5. Muhammed - Kulu Kutb - Şâh (1580 - 1596).
6. Muhammed Kutb - Şâh (1596 - 1612).
7. Abdullah Kutb - Şâh (1612 - 1672).
8. Ebu'l - Hasan Kutb - Şâh (1672 - 1687). (Y. Ö.)

KUTBÜDDİN ŞİRÂZÎ (X. 1236 - 7.II.1311). Büyük İslâm fikir ve ilim adamı, musiki bilgini. Muslih oğlu Mes'ud oğlu Mahmud'un oğludur. Şiraz'da doğdu ve yetmiş dört yaşını dört ay geçe Tebrîz'de öldü. Büyük bir hekim ailesine mensuptu. Babası Zıyâüddin Mes'ud Kâzerûnî'den Şîraz hastahanesinde on dört yaşına kadar tıp öğrendi. Bu yaşta iken babası ölünce amcası Kemaleddin Hayr Kâzerûnî'den ve diğer büyük hekimlerden tıp tahsiline devam etti. Nihayet Nasıyrüddin Tûsî'nin talebesi oldu. Onun bütün talebesini gölgede bıraktı ve matematikle astronomi öğrendi. Hekim olarak Şîraz'da çalışmaya başladı. Horasan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, İran'da çalışmalarına devam etti. Nihayet Anadolu'ya geçti. Tıptan hukuk ve siyasete geçti. Önce Sivas, sonra Malatya kadışı oldu (1281 - 1284). İlhan Ahmed Niküder'in İslâm dinini kabulünde etkili olduğu söylenmektedir. Memlûk sultanı Kalavun'a, İlhan'ın elçisi olarak Kahire'ye gitti. İlmî çalışmalarına Mısır'da da devam etti. *et - Tuhfetu's - Sa'dîye* veya *Nüzhetü'l - Hukemâ* adlı tıp eserini, İlhanlı vezîri Muhammed Sâdüddin'e ithaf etti. Tebrîz'e, İlhanlı imparatorluğunun başkentine yerleştiği zaman, devrinin en büyük bilgini, ünlü bir dâhî olarak kabul ediliyordu. Pek çok talebe yetiştirmişti. Kemençe çalması, satranç oynaması çok meşhurdu. Birçok büyük ve değerli şerhler, bir *Kur'ân* tefsîri *(Fî Müşkilâti'l - Kur'ân)* yazdı. Optik üzerinde keşiflerde bulundu. Astronomide

Nihâyetü'l-İdrâk ve *et-Tuhfe'ş-Şâhîye fi'l-Hey'e*'yi kaleme aldı. *Nihâye, et-Tabsıra fi'l-Hey'e, Fî Harekâti'd-Dehrece,* önemli eserleri arasındadır. Bizi ilgilendiren eseri, *Dürretü't-Tâc* adlı ilimler ansiklopedisidir ki musikiye ait önemli bir kısmı ihtiva eder (British Museum, Add. 7.694'te bir nüshası vardır). Safîüddin Abdülmü'min Urmevî'nin musiki kitapları ile çağdaş olan ve Arapça değil, Farsça yazılan bu eser, sonraki birçok nazariyat kitaplarına kaynak olmuştur. (Y. Ö.)

KUTEYBE, Ebu Hafs Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî (669/670-715), Orta Asya Türk illerindeki savaşlarıyle şöhret yapan Arap-Emevî komutanı. Babası Müslim b. Yezid, Emevî hilâfetinin kurucusu Muâviye'nin tanınmış tarafdarlarından biri olmakla K., Emevîler'in telkin ve tesiri altında yetişmişti. Kendisini ilk defa Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'a karşı girişilen harekâtta tanıttı. 701'de Deyru'l-Cemâcim savaşında K.'nin sahip olduğu meziyetleri gören Haccâc, onu Rey âmilliğine (valilik) tayin etti. Bu tarihlerde Horasan eyaletinin durumu, buraya yerleştirilmiş bulunan Arap kabileleri arasındaki anlaşmazlıklardan ötürü, iyice karışmış bulunuyordu. Temim ile Ezd kabilelerini memnun edecek bir valinin bulunması gerekmekte idi. Haccâc kendisi gibi Kaysîler'den olan K.'yi bu iş için en başarılı aday olarak Halife'ye teklif etti. K. ise Irak'ta ve Rey'de yeni yeni ve Haccâc'ın desteği ile parlamış bulunduğundan, mensup olduğu Bâhiller'in de kuvvetli bir baskı unsuru olamayacağını anlamış olduğundan, Haccâc'ın en sadık adamlarından biri olmuştu. Ezd ve Temim boylarınca tarafsız bir vali sıfatiyle kabul edileceği anlaşılınca K.'nin valiliği onaylandı ve 705 yılının sonlarına doğru Horasan eyaletinin merkezi olan Merv'e giderek görevine başlaması mümkün oldu. K., sınır üzerinde bulunan Türk ulus ve hanlıklarına açtığı başarılı seferler ile Emevî hilâfetinin hudutlarını o derece genişletti ki, bu başarıları ile Emevîler devrinin en ünlü fâtihleri arasına katıldı. I. Velid zamanına rastlayan K.'nin başarılarında başlıca âmil genel vali Haccâc'ın onu bütün kudretiyle desteklemiş olmasıdır. Bu destekle büyük askerî kabiliyete de sahip olan K., Horasan'da üstün sonuçlar elde etti. Onu başarıya götüren ikinci kabiliyet de iyi bir idareci oluşu idi. K. bu eyaletteki bütün grupları, hizipleri, İranlılar'la Araplar'ı, Yemenliler'le Kaysîler'i birleştirmekle Horasan'daki Arap egemenliğini pekiştirmiş oldu. Arap egemenliğinin Horasan'da yaşayabilmesi için yerli İran unsuruna dayanmanın şart olduğunu anlayan ilk defa K. olmuştur. İranlılar'ı kazanmak için onlara anlayışla davranmış, onların güvenine güvenle karşılık vermiştir. K.'nin İranlılar'ı memur ve yönetici olarak geniş ölçüde kullanması gerçi Araplar'ın kendisine düşmanlık beslemelerine sebeb olmuş ve iktidardan düşüşünde büyük etki etmişse de, onun bu tutumu, K.'nin Maveraünnehr ve Sogdiyana'da büyük başarılar kazanmasına yol açmıştır. K.'yi zaferlere götüren başka bir âmil de bu tarihlerde Türk imparatorluğunun içinde bulunduğu kuvvetsizlikti. Göktürk imparatorluğunu meydana getiren on boydan biri olan Türgeşler ayrı bir devlet haline gelince, doğudaki soydaşlarından İlteriş Kağan ile kardeşi Kapagan Kağan'ın baskısından kurtulamamışlar ve Arap istilâsına karşı ciddî tedbirler alamamışlardı. Özellikle 699'dan 712 yılına kadar Kapagan Kağan'ın Türgeşler'e karşı sürdürdüğü savaş, Sogdiyana bölgesinde ilerleyen K.'ye karşı herhangi bir yardımda bulunmaya fırsat bırakmamış, bu da K.'nin başarılarını kolaylamıştı. Gerçekte Arap tarihçilerinin yazdıkları veya bizzat K.'nin kendi başarılarını büyüttüğü şekilde Göktürk kağanları veya çok daha zayıf ve küçük bir devlet olan Türgeş hanları K.'nin ordularını engellemek üzere harekete geçmiş olsalardı K. için bu kadar üstün başarılar göstermek mümkün olmazdı. Nitekim Araplar'ın daha sonraki yıllarda Türk kuvvetleri karşısında giriştikleri savaşların sonuçları bu görüşü kuvvetlendirmektedir. K.'nin Maveraünnehr ve Sogdiyana'daki faaliyetleri dört bölüme ayrılmaktadır. 705'te Aşağı Toharistan bölgesinin işgali, 706'da Buhara'nın zabtı, 710-712 yıllarında Ceyhun ırmağı boyunda yayılma ve Soğd ülkesinin fethi, 713 Yaksart üzerine seferlerle devam eden K.'nin çalışmaları, Halife I. Velid devri boyunca sürmüştür. Bu başarılar sonunda Halife Horasan eyaletini Irak genel valiliğinden ayırarak müstakil duruma getirmiş ve K.'ye yöneltmişti. K., bu geniş çalışması sırasında kardeşleri Abdurrahman ve Salih'ten büyük destek görmüştür. Böylece K., 705 yılında Horasan valisi olarak Merv'de göreve başlayınca, ilk planda Aşağı Toharistan'daki ayaklanmayı bastırmak üzere harekete geçti. Belh'i işgal etti. Kardeşi Salih'i burada bıraktı, kendisi Merv'e döndü ve Toharistan'ın Türk hükümdarı Nizek Tarhan'la müzakerelere girişti. Ülkenin merkezi Badgis, Nizek Tarhan'da kalmak şartiyle bir anlaşmaya varılınca, serbest kalan K., Beykent/Paykent üzerine harekâta başladı. Bu suretle Maveraünnehr fütuhatı açılmış olduğu gibi Büyük Türk imparatorluğunun da güney sınırlarına varılmış olunuyordu. Ancak K.'nin Beykent'teki sert tutumu, Buhara ve çevresindeki başına buyruk beyleri bir araya getirmiş ve oldukça kuvvetli bir mukavemet belirmeye başlamıştı. Bu durumda K., harekâta ara vermek zorunda kaldı ise de, Haccâc tarafından şiddetle muaheze edilince tekrar savaşa başladı. Yardım için kardeşi Abdurrahman'ı, emrindeki birliklerle Tirmiz'den Buhara'ya sevk etti. 708'de Buhara kuşatmasına girişti. Bir yandan da Semerkand hâkimi Tarhan'ı sıkıştırmakta idi. Bu sırada âdeta esir gibi yanından ayırmadığı Nizek Tarhan kaçmış, Belh, Merv-i rud, Talekan ve Faryâb hâkimleriyle birleşerek Toharistan'da Araplar'a karşı isyan etmişti. Nizek'in isyanını K., kardeşi Abdurrahman aracılığı ile bastırdı. Bu başarı Buhara'nın teslim olmasına âmil oldu (710). Bundan sonra Müslümanlık Buhara'da yayılmaya başladı. Bununla birlikte burada ilk cami, 713 yılında yapılmıştır. 711 yılında Semerkant üzerine, buranın yeni hâkimi Gurak'a karşı hazırlanırken, Harezmşah Cangan'ın daveti neticesinde Harezm'e giren K. kuvvetleri, Hezâresb ve Fil'i fethetmekle bu ülkeye hâkim oldular. Bu arada Haccâc'tan Semerkand seferi için beklenen müsaadeyi alan K., Toharistan, Buhara ve Harezm'den derlediği destek kuvvetleriyle birlikte 20 000 kişilik bir orduyla Maveraünnehr'in en kalabalık ve en sağlam şehri olan Semerkand'a saldırdı. Gurak ise, Şaş ve Fergana hanlarından takviye birlikleri almış, ayrıca Sarı Türgeş kağanı da oğlu ile yardım kuvvetleri göndermişti. Ancak, Salih b. Müslim bu yardımcı kuvvetleri Semerkand'a varmadan bozguna uğratmıştı. K. ise şehrin kuşatmasını şiddetlendirmiş bulunuyordu. Bu durumda Gurak teslim olmak zorunda kaldı ve Semerkand'dan çekilerek, Soğd hükümdarı olarak başka bir şehirde oturmaya mecbur oldu. Abdurrahman b. Müslim Semerkand'a yerleşti. Bundan sonra K., Şaş ve Fergana üzerine yürüdü. Şaş işgal edilerek tahrip edildi ise de, Semerkand'dan kaçan Tarhan, Fergana'daki hakimiyetini korudu. K., 714'te karargâhını Şaş'ta kurduğu sırada, hamisi Haccâc'ın ölümü haberini alınca, durumunun sarsıldığını hissederek, askerî harekâtı durdurdu. Asker ve özellikle Araplar arasındaki bazı tutumları da gözönüne alarak orduyu kışlalarına gönderip kendisi de Merv'e döndü. Halife Velid, Haccâc'ın ölümünden sonra Horasan eyaletini müstakil hale getirerek genel valiliğini K.'ye bırakmıştı. Bu tayinden güç alan K., Kâşgar seferi için hazırlık-

lara girişti. Fakat Velid'in ölüm haberi, durumunu bir kere daha sarstı. Daha önceki yıllarda şimdi halife olan Süleyman'a karşı aldığı tutum, K.'nin ümidlerini kaybetmesine yetmekte idi. Gerçi Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân* (Türkçe Trc. II.303) adlı eserinde Süleyman'ın onun valiliğini doğruladığını yazarsa da, emrindeki ordu, İranlılar'a gösterdiği yakınlıktan ötürü ona gücenmiş bulunduğundan, bu durum karşısında K.'yi yalnız bıraktı. K., bunu görünce aklı başından gitti. Ordu içindeki başlıca muhalifi, Temim'in başkanlığından aldığı Ebu'l-Mutarrif Veki b. Hassân el-Gadanî'yi ortadan kaldırmak için tedbirler almaya giriştiği sırada askerler isyan ettiler. Fergana'da, Üsrişene civarındaki otağında baskına uğrayan K., ailesinden onbir kişi ile ve Araplar'a karşı sonuna kadar onu savunan Soğd hükümdarlarının oğulları, prenslerle birlikte öldürüldü. Bu kanlı baskında sadece kardeşlerinden Dırar b. Müslim sağ olarak kurtulmuştur. K.'nin başını İbn Elvan kesmiş ve Ezd kabilesine teslim etmiştir. Bu başı daha sonra Ebu'l-Mutarrif, Halife Süleyman'a göndermişti. K.'nin yerini alan Ebu'l-Mutarrif hiçbir şekilde ona halef olamadı. Onun ölümü, Arap fütuhatının çeyrek yüzyıl için duraklaması gibi bir sonuç verdiği kadar, Orta Asya'daki Arap egemenliği bakımından da gerileme devrinin başlangıcı oldu. (İ. Parmaksızoğlu)

KUTLAMIŞ BEĞ, Selçuk Hanedanı prenslerinden ve büyük Türkmen kumandanlarından. Selçuk Subaşı'nın oğlu Arslan Yabgu'nun bilinen üç oğlundan biri ve galiba ortancasıdır. Adı, Arap harfleriyle "Ktlmş" şeklinde yazıldığından okunuşunda tereddütler olmuş, Bizans kaynaklarındaki şekli de dikkate alarak "Kutulmış", "Kutalmış" ve "Kutlamış" gibi üç ayrı şekilde yazılmıştır.

Son zamanlarda Türkiye'de "Kutalmış" şekline doğru bir temayül vardır. Fuad Köprülü, Mehmet Altay Köymen, Yılmaz Öztuna ve Osman Turan bunu doğru saymışlarsa da ileri sürülen deliller itiraza mahal bırakmayacak kesinlikte değildir. Meselâ Osman Turan'ın, o devir Türkçesinde "kutlamak" ve "kutulmak" kelimelerinin bulunmadığı hakkındaki iddiası yanlıştır. *Divânü Lugati't-Türk*'te "kurtulmak" anlamında "kutulmak" kelimesi bulunduğu gibi (Besim Atalay Dizini, 389; Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz,* 167), "kutlamak" kelimesine şimdiye kadar eski metinlerde rastlanmayışı, elimize o devirden pek az metin geçmiş olması dolayısıyle, bu kelimenin mevcut olmadığını asla ispat etmez.

Bugünkü bilgimize göre, bir ismin sonuna "almış" kelimesini getirerek kişi adı yapılabileceğine dair yalnız bir tek "İlalmış" örneği vardır.

Fiil köklerinin sonuna "miş/mış" sıfat takısını getirmek suretiyle kişi adı yapılabileceğine dair ise iki örneğimiz bulunmaktadır: "Toktamış" ve "Çökürmiş".

Halbuki kelime sonlarına "lemiş/lamış" takısı getirilerek kişi adı yapıldığını gösteren örnekler üç tanedir: "Sülemiş", "Beklemiş", "Ağlamış". Tıpkı bunlar gibi "kut" kelimesinin sonuna aynı takının getirilmesiyle "Kutlamış" adının yapılmasında hiçbir gayritabiilik yoktur. "Kutlamış" ın bugünkü Türkçeye göre "kutlanmış" anlamına dahi geldiği de unutulmamalıdır.

Bundan başka, Fâtih çağı tarihçilerinden Enverî'nin "Düsturnâme" adlı manzum umumî tarihinde bu kelime harekeli olarak "Kutlamış" şeklinde yazılmıştır *(Düsturnâme-i Enverî,* 1928 İstanbul, Mükrimin Halil neşri, s. 6). Gerçi XV inci yüzyıl tarihçisi Enverî'nin XI. yüzyıldaki bir ismi yazış şekli kesin bir delil sayılamazsa da onun daha eski zamanlara ait tarihî ve destanî birçok eserlerden faydalandığı dikkate alınırsa "Kutlamış" şeklindeki saptanması da kolayca reddedilemez. Bu sebeple biz, diğer iki şekli kesin olarak reddetmemekle beraber lehindeki delillere, örneklerinin çokluğuna ve harekeli şekline bakarak şimdilik "Kutlamış" şeklini kabul etmiş bulunuyoruz.

Kutlamış'tan ilkönce 1025 yılındaki olaylar sırasında bahsolunmaktadır: Gazneli Sultan Mahmud, kendi imparatorluğunun kuzey bölümü olan Horasan'da karışıklıklar çıkaran Oğuzlar'ı sindirmek için onların başkanı olan Arslan Yabgu'yu bir söylentiye göre savaşla, bir söylentiye göre de hile ile yakalayarak Hindistan sınırındaki Kâlincâr kalesine kapattı (1025). Yine bir söylentiye göre Kutlamış da babasıyla birlikte hapsolunmuş, fakat sonra kaçmıştır. Oğuzlar, Arslan Yabgu'yu kurtarmak için kale çevresine, aralarında Kutlamış'ın da bulunduğu fedailer göndermişler ve bu fedailer bir gece Arslan Yabgu'yu kaçırmayı başarmışlarsa da gündüz Arslan Yabgu tekrar yakalanmıştır. Fakat bütün bu haberlerin mevsukiyeti şüphelidir.

Kutlamış'ın asıl tarihî hayatı 1043 te başlar: Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Beğ 1043 te Rey şehrini İranlı Büveyhli Devleti'nden alıp kendisine başkent yaptıktan sonra Hanedan üyeleri ve Türkmen beğleriyle toplanarak askerî harekât ve fütuhat işlerini planladı. Bu plana göre Kutlamış Beğ'le iki kardeşine de Hazar Denizi kıyıları ve Azerbaycan'ın fethi düşüyordu.

Kutlamış Beğ ve kardeşleri Aras ırmağını geçerek Aran yani bugünkü Kuzey Azerbaycan'a girdiler. Gence ve Nahçıvan şehirlerine hâkim olan Müslüman Kürt Şeddadoğulları Devletini (951-1174) Ermeniler'e ve Bizanslılar'a karşı koruyarak önce Ermeniler'i vurdular. Sonra, buraya saldıran Bizans ordusunu püskürttükten sonra Şeddadoğulları'ndan Gence'yi almak için bu şehri kuşattılar. Fakat uzun süren bir kuşatmaya rağmen sağlam kaleyi düşüremediler.

Aynı yılda Büyük Zap ırmağının kıyısında Bizanslılarla yapılan savaşta Musa Yabgu'nun oğlu Hasan Beğ ve birçok Türk şehit olduğundan Tuğrul Beğ bunun öcünü almak için Kutlamış ve İbrahim İnal kumandasındaki bir orduyu Doğu Anadolu'ya yürüttü. Bu ordu Erzurum'u alıp tahrip ettikten sonra 18 Eylül 1048 de Pasin Ovası'nda Rum, Ermeni, Gürcü ve Abazalar'dan kurulu Bizans ordusunu yok edip kumandanları Liparit'i de tutsak etti.

1049'da Kutlamış ve İbrahim İnal, Büyük Sultan Tuğrul Beğ'e isyan ettiler. Çarpışmada asiler yenildi. İbrahim İnal tutsak edilip bağışlandıysa da Kutlamış'ın isyanı 1053 yılına kadar sürdü ve bu yılda ordusuyla Urfa'ya çekilmek zorunda kaldı; o da bağışlandı. Bu isyanlar imparatorluğun başına geçmek için yapılıyordu, çünkü tıpkı Tuğrul Beğ gibi Selçuk Subaşı'nın torunları olan Kutlamış Beğ, Arslan Yabgu'nun; İbrahim İnal Beğ de Yusuf Yabgu'nun oğlu olmak dolayısıyle büyük sultanlığa hak iddia ediyorlardı.

Bu sırada Kutlamış Beğ'i devlet başkanı Tuğrul Beğ'le ortak davrandıracak yeni bir durum ortaya çıktı. Şöyle ki: Sünnî İslâm âleminin dinî başkanı olup nazarî olarak bütün Sünnî Müslüman devletlerine hâkim bulunan, gerçekte ise ancak Bağdad ve yöresinde borusu ötüp orada da İranlı Büveyhoğulları Devleti'nin baskısı altında yaşayan Halife Kaim Biemrillah yeni bir tehlike karşısında bulunuyordu. Bu tehlike şu idi: Bağdad'da halife devletinin beğlerbeğisi olan ve Besâ şehrine mensup bulunduğu için "Besâsîrî" diye anılan "Arslan" adında bir Türk kumandanı bütün kuvveti elinde toplamış ve Mısır'daki Şiî Fâtımî Halifesi ile mektuplaştığı

haber alındığı için 1049'da Bağdad'dan çıkarılmıştı. Arslan, Halife'nin hassa askeri olan Türkler'e ve Şiîliğe sevgi besleyen Arap ilerigelenlerine dayanıyordu. Basra ve Anbâr gibi bir takım şehirleri elegeçirmiş olup Bağdad'a yürümeye hazırlanıyordu.

Bu tehlikeli durum karşısında Halife, son çare olarak Tuğrul Beğ'i Bağdad'a çağırdı. 1055 yılının Aralık ayında Tuğrul Beğ, yanında Kutlamış olduğu halde Bağdad'a girerek Büveyhliler devletini ortadan kaldırdı.

Bağdad'daki Sünnî Halifesiyle Mısır'daki Şiî Halifesi'nin mücadelesi İslâm âlemini ikiye ayırdığı için Sünnî olan Tuğrul Beğ Sünnîler hesabına işe karıştı. Besâlı Arslan'ın çevresinde toplanmış olan Şiîler'e karşı Kutlamış'ı gönderdi. Fakat Kutlamış, Besâlı Arslan ve müttefiklerine yenildi. Bunun üzerine işe bizzat karışan Tuğrul Beğ'in Şiîler'i yenmesinden sonra Kutlamış'la yine araları açıldı.

Kutlamış Beğ, 1058 de İbrahim İnal ve Besâlı Arslan'la birleşerek Tuğrul Beğ'e isyan etti. Savaşta isyancılar yenilip İbrahim İnal 4 Ağustos 1059'da idam edildikten sonra Kutlamış, onun askerlerinden bir kısmını ve İbrahim İnal'ın bir oğlunu da yanına alarak 10 000 askerle Azerbaycan'a çekildi. Burada kuşattığı Kars'ı alamadı. Tuğrul Beğ'in kumandanlarından Humar Tegin'le yaptığı savaşı kaybedip Girdkûh kalesine tıkılıp kuşatıldı. Fakat Humar Tegin de kaleyi alamadı. Kuşatma yıllarca, Tuğrul Beğ'in ölümüne kadar (1063) sürdü.

Tuğrul Beğ ölüp kuşatma ister istemez kaldırılınca Kutlamış, ordusuyla Rey üzerine yürüyüp 15 Ekim 1063'te kendi adına hutbe okutup büyük sultanlığını ilân etti. Kendisine karşı gönderilen devlet birliğini yenip Rey kalesine sığınan bu kuvveti kuşattı. Fakat büyük sultan ilân edilmiş olarak gelen Alp Arslan'la çarpışmak üzere kuşatmayı kaldırdı. Doğuya doğru yürüyerek Damgan civarında onunla karşılaştı. Alp Arslan haber göndererek Kutlamış'ı sultanlık davasından vazgeçirmeye uğraştıysa da sultanlık hakkının kendisinde olduğuna inanan Kutlamış bunu kabul etmedi. Savaş 1064 Kasımında yapıldı. Bozguna uğrayan Kutlamış kaçarken attan düşerek öldü. Ölümüne çok üzülen Alp Arslan onu Rey'de Tuğrul Beğ'in yanına gömdürdü (28 Kasım 1064).

Kutlamış bir bakıma Tuğrul ve Alp Arslan'ın İslâm - İran usulündeki devlet sistemine karşı millî Türkmen devletinin savunucusu gibi gözüküyor. Yıldızlar bilgisinde (nücûm ilmi) çok usta idi ve Damgan savaşının yapılacağı günü yıldızlara bakarak uğursuz bulduğu için onu birkaç gün geciktirmeye uğraşmış, fakat başaramamıştı. (N. Atsız)

KUTLUG BİLGE KÜL KAĞAN (saltanatı 744 - 745), Dokuz Oğuz - On Uygur veya kısaca Uygur denilen Türkler'in ilk kağanıdır. Gök Türk Hanedanı yıkıldıktan sonra Türkeli'nde bunlar hâkim olmuştur.

Bu kağan, birleşik olarak Gök Türkler'i yıktığı müttefikleri Karluklar'la Basmıllar'ı tamamiyle kendisine tâbî etti ve Gök Türk Kağanlığı'nın doğu bölümünü elegeçirerek disiplini sağladı. Çin imparatoru, onun büyük kağanlığını debdebeli bir törenle tasdik etti. Devletinin sınırları Amur ırmağından İrtiş'e kadar uzanıyordu.

Fakat büyük kağan olarak ancak bir yıl kaldıktan sonra 745'te öldü. Uygurlar'ın ve genellikle Türkler'in en büyük kağanlarından biri olan meşhur Bayınçur Kağan (745 - 759) ın babasıdır. (N. Atsız)

KUTLUĞ - HANLAR veya KİRMÂN KARAHITAYLARI, Türkleşmiş bir Moğol krallığıdır. 1222'den 1358'e kadar sürmüştür. Merkezleri Kirmân idi. Hanedan dili Türkçe, mezhepleri — 1222'den beri — Sünnî/Hanefî'dir. Kirman'da saltanat sürmüşler, sırasıyle Harzem - Şahlar'a, Moğollar'a, İlhanlılar'a tâbî olmuşlardır. Hanedanın atası Kulduz'dur. Bunun oğlu Barak Hâcib, "Kutluğ - Han" diye anıldığı için hanedana adını vermiştir. "Nasru'd - Dünyâ ve'd - Dîn Ebü'l - Fevâris Kutluğ - Sultân" unvanları da vardır. 1222'den 15 eylül 1235 e kadar saltanat sürmüştür. Bu on üç yıllık saltanatı oğlu Mübarek - Hoca Rüknüddin Huccetu'l - Hakk'ın 1253 kasımında öldürülünceye kadar on sekiz yıl, iki ay devam eden hükümdarlığı takip etmiştir. Annesi Öğe Hatun'dur. Kızkardeşlerinden Sevinç Terken, Cengiz'in oğlu Çağatay Han'la, Yakut Terken, Yezd atabeyi Kutbuddin Mahmud - Şâh ile Meryem Terken, gene Yezd atabeylerinden Muhyiddin Şâm ile diğer bir Terken, 1222'de Celâleddin Harzem - Şâh ile, 1229 doğumlu Han Terken ise bu hanedandan I. Kutbeddin ile evlenmişlerdir. Bir erkek kardeş de Hocacık'tır. 3. hükümdar Ebu'l - Feth I. Kutbuddin Muhammed Han b. Tinkû (Khamîtûn = Cintimur Tayangu) b. Kulduz'dur. 1257'ye kadar dört yıl tahtta kalmıştır. Sonra tahta bir kadın hükümdar geçti. Ismetu'd - Dünyâ ve'd - Dîn Kutluğ Terken Hatun (Han - Terken) ve 1282 haziranında Tebrîz'de ölünceye kadar yirmi beş yıl tahtta kaldı. Kutluğ Hatun, önce hanedanın ilk hükümdarı Barak Hâcib'le, 1254 ocağında da hanedanın 3. hükümdarı I. Kutbuddîn ile evlenmişti. Kirman'da Kubbe-i Sebz'de gömülüdür. Yerine 1256 doğumlu oğlu Ebû - Muzaffer Celâlüddin Siyurgatmış tahta çıktı ve 21 ağustos 1294'te öldürülünceye kadar on iki yıl, iki ay saltanat sürdü. Derb-i Nev Medresesi'ne gömüldü. Otuz sekiz yaşında idi. İlhanlılar'dan Hudâvend - zâde Hâtun'la ve Şâh-ı Âlem'in annesi Karduçin Hâtun'la evliydi. Kızkardeşi Bîbî Terken Hatun, Azududdin Hacı ile evlendi. Ağabeyi Haccâc Sultan ise velîaht ve müddeî idi; on yıl Delhi'de yaşadı; 1291 aralığında otuz yedi yaşında öldü. Tahta Kutluğ Hâtun'un kızı Safvetüddin Pâdşâh (Paşa) Hâtun Hasen - Şah çıktı. 1295 haziranı sonlarında öldürülünceye kadar on ay tahtta kaldı. "Lâle" mahlasıyle şiirler bırakmıştır. Aynı zamanda hattat ve müzehhib idi. Mevlevî tarîkatine girmişti. Ölümünde otuz dokuz yaşında bulunuyordu. Önce Abaka İlhan'la, sonra Keyhatu İlhan'la evlendi. Kızkardeşleri Ordu Kutluğ ve Yol Kutluğ Hatunlar'dır. Tahta Haccâc Sultan'ın oğlu Muzefferüddin Ebu'l - Hâris Muhammed Sultan geçti; 7 ocak 1302'ye kadar altı yıl, yedi ay tahtta kaldı; yirmi dokuz yaşında öldü. Kardeşi, 1295'te tahta hak iddia eden Celâlüddin Mahmud - Şah'tır. 8. hükümdar Hassan - Şah, bir ay tahtta kalmıştır ve Muhammed Sultan'ın oğludur. Sonra tahta Siyurgatmış'ın oğlu II. Kutbüddin Şâh-ı Cihân geçti; 1306'ya kadar dört yıl saltanat sürdükten sonra on dokuz yaşında iken hal'edildi. Şîraz'da ölmüştür. Kızkardeşi Şâh-ı Âlem Hatun, Baydu İlhan'ın eşidir. II. Kutbüddîn'in kızı Kutluğ - Han Hâtun Mahmud - Şah Vâlidetu's - Selâtıyn'dir. 1306'dan 1314'e kadar taht onun hakkı idi; fakat ülke, fiilen İlhanlılar'a katılmıştı. Ancak onun zevci Muhammed Mubârizuddin, 1 mart 1314'ten 25 ağustos 1358'e kadar kırk altı buçuk yıl ülkenin bir kısmını ve 1340 sonlarından itibaren de Kirman'ı idare etti. Kutluğ - Han Hâtun'la 1329'da evlenmişti. 1364 ocağında gözlerine mil çekildikten sonra ölmüştür. Onu, hanedanın on birinci ve sonuncusu saymakta mahzur yoktur. Kirmân, bu tarihten sonra, Muzafferîler'e ilhâk edildi. (Y. Ö.)

M. B. KUTLUK

KUTLUK, Mirza Bala (Bakû 1898 - İstanbul 8 Mart 1959), Azarbeycan'ın millî mücahitlerinden Türk yazarı. Küçük yaşta babasını kaybeden K., iki kardeşi ile birlikte fakir annesinin himayesinde ilk ve orta teknik okullardaki eğitimini Bakû'da tamamamış ve 1927 yılı başlarında İstanbul'a gelerek Hukuk Fakültesi'ne girmiştir. Daha on yedi yaşında iken Resûlzâde Mehmed Emin Bey (b. bk.) tarafından kurulmuş "Açık Söz" gazetesinde yazıları yayımlanan K., Resûlzâde'nin millî fikirlerini benimseyerek kendisini Azerbaycan millî davasına adamıştır. "Basîret" gazetesinde (1914 - 1920) başyazarlık yapan K., bağımsız Azerbaycan devrinde resmî Azerbaycan gazetesinde de yazarlık yapmış, arasıra bu gazetenin başyazılarını yazmıştır. 1917 Şubat ihtilâlinden sonra, Bakû'da milliyetçi gençlerin çıkardığı "İttifâk-ı Müteallimîn" ve "Gençler Sadâsı" nın başlıca yazarlığını da Mirza Bala yapmıştır. Kültür ve politika faaliyetlerine de katılan K., Azerbaycan millî davasının bayraktarı bulunan Müsavat Partisi'ne girmiş, Bakû komitesi üyesi olmuş ve Resûlzâde'den sonra partinin liderliğine yükselmiştir. Türkiye'de ve Avrupa'da yayınladıkları "Yeni Kafkasya", "Azerî Türk", "Odlu Yurt", "Bildiriş", "İstiklâl", "Kurtuluş", "Die Befreiung", "Müsavat Parti Bülteni", Azerbaycan dergi ve gazetelerinde en çok faaliyet gösteren yazarlardan biri Mirza Bala olmuştur.

K., İstanbul'da çıkan birçok dergilerle, "Cumhuriyet" ve "Milliyet" gazetelerine, Sovyet boyunduruğundaki Türklerle ilgili birçok değerli yazılar yazmıştır. 1955 - 1959 yıllarında Münih'de, Sovyetler Birliği'ni Öğrenme Enstitüsü'nce yayımlanan "Dergi" nin başyazarlığını da yapan Mirza Bala, siyasî yazıları yanında birçok ilmî, tarihî araştırmalarını da yayınlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı'nca çıkarılan *İslâm Ansiklopedisi*'ne de birçok değerli maddeler yazan K., sayısı binden çok makalelerinde şu isim, takma ad ve imzaları kullanmıştır: *Mirza Bala, M. B. Mehmetzâde, Nuhoğlu, Daşdemir, M. B. Ali Kutluk.*

K.'un kitap halinde basılmış başlıca eserleri şunlardır: *Azerbaycan Mîsâk-ı Millîsi* (1927); *Ermeniler ve İran* (1927); *Millî Azerbaycan Hareketi* (1938); *Azerbaycan Tarihinde Türk Albanya* (1951). (F. Tevetoğlu)

KUTLU - ŞAHLAR, Amasya'da saltanat süren bir Türk beylik hanedanıdır. 1340 yıllarından 1393'e kadar elli üç yıl devam etmiştir. Sırasıyle Eretnaoğullarına, Kadı Burhaneddin'e ve Osmanlılar'a tabî olmuş, müstakil olmamıştır. Aileye adını veren Kutlu-Şah Bey, Tâcüddin Altınbaş Bey'in manevî oğludur. Şadgeldi Bey'i Kadı Burhâneddin öldürmüştür. Ahmed Bey ise Candaroğlu Kötürüm Bâyezid Bey'in kızı ile evliydi. Ondan sonra Osmanlılar, Yıldırım Bâyezid'in ilk yıllarında, beyliği doğrudan doğruya ilhâk etmişlerdir. Kutlu - Şahlar'dan Amasya beyleri şunlardır:

1. Hacı Kutlu - Şah Bey (1340? - 1361).
2. Hacı Şadgeldi Bey (Paşa) (1361 - XII.1381).
3. Ahmed Bey (Paşa) (XII.1381 - 1393).

Bunların üçü de baba oğuldur. (Y. Ö.)

KUTSAL CERMEN İMPARATORLUĞU (Alm. Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation; Lat. Sacrum Romanum Imperium Nationis Germanicae), Alman - Cermen, milletinin kutsal Roma imparatorluğu. Kutsal sözü papanın bu işteki rolüne işaret eder. M. S. 962'de kurulan ve 1806'da Napoléon tarafından yok edilen eski Alman imparatorluğudur. Batı Roma imparatorluğunun M. S. 476'da bir Cermen önderi Odovakar tarafından yıkılmasından beri imparatorluğun tekrar kurulması, bir ideal olarak Avrupalıların düşüncelerinde yaşıyordu. Karl (sonradan Büyük Karl), Cermenlerin Batı Avrupada kurdukları devletler arasında en güçlüleri olan Frank devletlerini birleştirip Franklar kralı olarak meydana çıktı. Kendisine yardım ettiği Papa III. Leo, onu 800'de Batı Roma İmparatoru ilân etti. Bu imparatorluk çok geçmeden, 843'te, Karl'ın halefleri arasında birtakım krallıklara bölündü, imparator ünvanı ise bu krallar arasında bir çekişme konusu olarak kaldı ve önemini kaybetti. 962'de, Almanya ve İtalya krallığını elde etmiş olan Saksonyalı Otto (Büyük Otto), Büyük Karl'ın imparatorluğunu tekrar diriltti. Ondan beri K. C. İ.'nun politikasına hakim olan iki ilke, İtalya'ya hakim olma ve doğuya doğru genişleme ilkeleri olmuştur. Büyük Otto (936 - 973)'nun halefleri arasında en güçlü imparator, Hohenstaufen ailesine bağlı I. Friedrich Barbarrossa (1138 - 1190) olmuştur. Friedrich, Alman feodal prenslerine otoritesini kabul ettirmeği başarmış, İtalya'da ise papa III. Alexander'le uyuşamamış ve yenilmiştir. Friedrich'in torunu II. Friedrich (1215 - 1250) devrinde de papa ile anlaşmazlık devam etmiş ve Friedrich'in ölümünden sonra Almanya anarşiye düşmüş, imparatorluk unvanı da önemini kaybetmiştir. 1438'den sonra Avusturya'ya hakim olan Habsburg'lar, imparator unvanını kendi ailelerinde tutmayı başarmışlardır. Sonuncu imparator II. Franz (1792 - 1806), Napoléon tarafından tahttan indirilince kendini Avusturya imparatoru ilân etmiştir.

KUTSAL İTTİFAK, 26 Eylül 1815'te, Paris'te Rusya çarı, Avusturya imparatoru ve Prusya kralı tarafından akdedilen, Hıristiyanlığa dayalı bir andlaşma. Bu ittifaka Fransa kralı da katılmağa davet edilecekti. Bu ittifak düşüncesini, Rusya İmparatoru I. Aleksandr, baltlı bir asilzadenin eşi Barbaravon Krüdener'den almış ve benimsemiştir. Amacı, Ortadoks (çar) Katolik ve Protestan (Prusya kralı) olan üç hükümdarı müşterek Hıristiyan ideallerinin etrafında "Çok kutsal ve bölünmez teslis" adına toplamak idi. Üç hükümdar birbirlerine her durum ve şartlarda, kardeşlik ruhu içersinde yardım edeceklerine söz veriyorlardı. Bu ittifak, müeyyidesiz olduğundan Avusturya kançıları Metternich tarafından "vide sonore" (çın çın öten boşluk) olarak vasıflandırılmıştır. İngiltere buna katılmak istememiştir. İngiliz diplomatı Castlereagh, K. İ.'ın yerine Zuadruple Alliance (Dörtler İttifakı) adı altında daha etkili bir andlaşma koymak için harekete geçmiş ve bu andlaşma 20 Kasım 1815'te Paris'te, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya arasında akdedilmiştir. Bununla, Pacte de Chaumont (Chaumont anlaşması) adı altında 9 Mart 1814 te Fransa'ya giren müttefiklerin imzaladıkları anlaşma sağlamlaştırılıyordu. Bu Dörtler ittifakı "Kongreler politikası" devresi denilen devreye yol açmıştır. Bu kongreler şunlardır: Aachen 1818; Karlsbad 1819; Viyana 1820; Troppau, 1820; Laybach, 1821; Verona, 1822. Bu politikaya K. İ. politikası adı da verilmiştir. Bu yoldan Metternich 1815'te kurulmuş olan siyasî ve sosyal düzeni hükûmetlere ve ihtilâllere karşı destekleyebilmiştir. 1823'te, Verona Kongresi'nde kararlaştırılan İspanya seferinden sonra büyük devletler arasındaki fikir ayrılıkları K. İ. politikasına son vermiştir.

KUTSAL KİTAP : bk. KİTÂB-I MUKADDES.

KUTUP (Fr. Pôle; İng. Pole). 1. Elektrik üreteçlerinde akımın girdiği ve çıktığı uçlar. Pil, akümülatör, dinamo gibi bir doğru akım üretecinin iki K.'u vardır. Bu K.'lar bir iletken telle birbirlerine bağlanırsa bu telden artı (pozitif) K.'tan eksi (negatif) K.'a doğru bir elektrik akımı geçer. Elektrik üreteçlerinde akımın üreteçten çıktığı uç veya düğmeye, artı (pozitif) K., akımın girdiği uç veya düğmeye de eksi (negatif) K. adı verilir.

2. Bir mıknatıs veya elektromıknatısın demir tozlarını çeken bölgeleri. Bunlara manyetik K.'lar denir.

KUTUP veya KUTB (Ar.), bir kürenin en büyük düzlemine dik olan çapının, kürenin çemberini kestiği noktalara verilen ad. Geometrideki K. terimi astronomide de çeşitli yerlerde kullanılır. Yerküre tam bir küre sayılarak, ekvator düzlemine dik çapın iki ucu, Kuzey K.'u ve Güney K.'u adlarını alır. Ekvatorla sınırlanan her yarıküre, kendine karşılık olan K.'un adını alır. Başucu noktası ile K.'lardan geçen büyük daire, gözlem yerinin meridyenidir. Ufkun üstündeki K. yüksekliği, gözlem yerinin yüksekliğine eşittir. K. yüksekliğinin bir noktadan diğerine değişimi, yerin şeklinin sonucudur.

Yerküre bir manyetik alan olarak ele alınırsa K. sözü biraz değişik anlam taşır. Kuzey ve güney K.'ları, manyetik alanın dikey doğrultu gösterdiği noktalardır. İki K.'un coğrafî koordinatları 1948 yılında şöyle ölçülmüştür: Kuzey K.'u 73. kuzey enlem dairesi ve 26. batı boylam derecesinde; Güney K.'u ise 68,2 güney enlem dairesi ve 154,5 doğu boylam dairesi olarak bulunmuştur. Yerküre çekirdeğinin ve yerkabuğunun sürekli olarak değişmesi sonucu yerin manyetik alanında meydana gelen değişiklik, çok yavaş olmakla beraber süreklidir. Bu sebeple manyetik K.'ların bulundukları noktalar bir eğri çizgi üzerinde hareket eder.

Fizikte K. sözü, bir cismin bir boyutuna oranla uzun olan boyutunun, elektrik veya aynı tür manyetik kütleyle yüklü iki ucunu gösterir. Başka bir ifadeyle bir cismin K.'u, bir elektrik yükünün veya bir manyetik kütlenin ağırlık merkezidir. Elektrostatikte, elektrostatik bir aygıtın biri pozitif (artı), diğeri negatif (eksi) yüklü iki K.'u vardır. Aynı şekilde sürekli akım jenaratörlerinde de iki K. arasında jenaratörlerin ürettiği elektrik potansiyeli farkı görülür. Akımı kullanan cihazlarda K.'lar, beslenme hattına bağlanan uçlardır. (E. Erdik)

KUTUP IŞIĞI (Fr. aurore; İng. aurora; Al. polarlicht), kutup bölgelerinde, yer atmosferinin 100 ile 1000 km arasındaki yüksekliklerinde meydana gelen ve çok görülen ışıklı olay. Bu ışığın kuzey yarımküresinden görülenine *kuzey ışığı* (auroro borealis) ve güney yarımküresinden görülenine de *güney ışığı* (aurora austra) denir.

Güneş, uzaya iyonlaşmış tanecikler (güneş rüzgârları, kozmik güneş ışınları v. b.) fırlatır. Bu tanecikler püskürtüler sırasında uzaya atılır. Bu ışınların bir kısmı, yer çevresinden oldukça uzakta bulunan magnetosferle karşılıklı ve sürekli etki halindedir. Magnetosfer, güneş altında, özellikle güneşe karşı olmayan yöne doğru yer çapının on katı büyüklükte bir magnetosfer kuyruğu meydana getirir. Bunların daha aşağılara indiği, gaz basıncının az, iyonlaşma olaylarının çok olduğu 100 ile 400 km yükseklikteki atmosfer bölgesine sokularak K. I. ile ilgili olayları meydana getirdiği kabul edilir. Bu olaylar dünyanın her tarafından görülebilirse de, daha çok kutup bölgelerinde görüldüğünden K. I. adını almıştır.

KUTUP KAYMASI. Berlin Rasathanesi uzun yıllar süren gözlemlerden sonra, 1888 yılında kutbun yer değiştirdiği gerçeğini ortaya koymuştur. O tarihten sonra K. K.'nın daha sıhhatli incelenmesi amacı ile + 39°8 enleminde altı rasathane düzenli gözlemlere başlamıştır. Başlangıçta işbirliği yapan rasathaneler şunlardır : Carloforte (Sardunya - İtalya), Kitap (Semerkant yakınında - Rusya) Mizusava (Japonya), Gaithersburg (Maryland - U. S. A.) ve Ukiak (Kalifornia - U. S. A.). Bu rasathanelerde yapılan gözlemlerden kutupların yerlerinin pek az değiştikleri ve ortalama koordinatlarından en çok 10 m uzaklaştıkları sonucu elde edilmiştir. Kutup noktasının bu hareketinin 12 aylık ve bir de 14 aylık peryodu vardır; fakat bu peryod oldukça karışık ve düzensizdir. (M. Dizer)

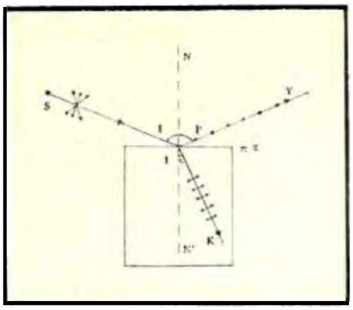
KUTUP TAKKESİ, Kış mevsimleri süresince, Mars'ın kutup bölgeleri beyaz bir örtü ile kaplanır. Bunlara Mars takkesi adı verilmektedir. 300 km kadar bir çapa sahip olan bu takke, üç ay kadar bu büyüklüğü muhafaza eder. Havaların ısınmasiyle beraber takke küçülür ve nihayet yaz aylarında tamamen ortadan kalkar. Bu takkenin yapısı muhtemelen buzdur. Kalınlığının birkaç santimetre olduğu düşünülmektedir. Çünkü Mars üzerine gelen güneş enerjisi, kalın buz tabakasını eritecek kadar büyük değildir. Bu tabakanın bilhassa ultraviole ışıkta, kızıl ötesi ışıktan daha belirli görülmesi, bunların Mars'ın yüzeyinde değil de atmosfer içinde bulunduğuna delildir. Bilindiği üzere kızıl ötesi ışınları Mars atmosferini geçerek yüzeyine ait teferruatı gösterir. Halbuki kısa dalga ultraviole ancak atmosfer içindeki teferruatı göstermektedir. Mars takkesi tıpkı atmosferimizdeki siryüs bulutları gibi çok soğuk, atmosfer içinde yüzen ince buz kristalleridir.

KUTUP YILDIZI (Polaris), çıplak gözle rahatça görülebilen, gökyüzünde Kuzey Kutbu'na en yakın yıldız. Küçükayı takım yıldızının en parlağı olan bu yıldız görülen yerini bütün gece ve bir yıl boyunca değiştirmez. Yeri ve parlaklığı sebebi ile kuzey yarı küresindeki araştırıcılar ve denizciler için enlem ve kuzey - güney yönlerinin saptanmasında kolaylıkla kullanılan bir gök cismidir. Çıplak gözle tek olarak gördüğümüz K. Y. aslında üçlü bir sistemdir. Ufak bir teleskopla bakıldığında ikinci ve ancak spektroskopik gözlemlerle de bu iki yıldıza çok yakın olan üçüncü yıldız gözlenebilir. Sefeid tipi olan parlak yıldızın çapı ve parlaklığı dört günlük peryod içinde değişmektedir. (A. Özgüç)

KUTUPLANMA (Fr. Polarisation; İng. Polarization),

1. *Işıkta:* Işık ve başka enine dalgalarda titreşimlerin yalnız bir düzlemde olması olayı. Kutuplanmamış (doğal, veya adi) ışık, yayılma doğrultusuna dik, enine bir dalgadır ve her doğrultuda titreşir. Güneş ve yıldızlardan gelen doğal ışıkta ve yapma kaynakların verdikleri ışıkta, titreşim düzlemi, kısa bir zamanda, pek sık değişir. Bu nedenle ışıkta bir K. (simetrisizlik) farkedemeyiz. Bir mekanik benzetme ile K. olayı açıklanabilir: Bir ucu tesbit edilmiş kauçuk bir borunun öteki ucu elle sallandığı zaman enine dalgalar oluşur. Bu dalgaların yolu üzerine, paralel parmaklıklı tahta bir çit (kafes) konursa, çitin arkasına ancak çubuklara paralel titreşimlerin geçebildiği gözlenir. Çubuklara dik titreşimler çitten hiç geçemez. Işığı kutuplamak için yani yalnız bir düzlemde oluşan titreşimleri bırakmak için ışığı, ışık dalgaları mertebesinde bir çit, bir kafesten geçirmek gerekir. Bu kafesler, turmalin gibi doğal veya yapma kristallerdir. Doğal ışık, ince bir turmalin levhalasından geçince kutuplanır. Gözle, kutuplanmış ışık adi

ışıktan ayırdedilemez. Kutuplanmış ışığı anlamak için bu ışık ikinci bir turmalin levhası üzerine düşürülür. Bu ikinci levhanın çubukları birincininkilere paralel olursa birinci levhadan çıkan kutuplanmış ışık ikinciden de geçer ve ikinci levhanın arkası aydınlık olur. İkinci levhanın çubukları birincininkilere dik olursa, birinci levhadan çıkan kutuplanmış ışık ikinciden geçemez ve arkasında karanlık olur. Bu deney turmalin levhaları yerine, polaroid denilen ince saydam filmler kullanılarak yapılabilir. Işığı kutuplayan birinci turmaline kutuplayıcı (veya polarizör), ışığın kutuplanmış olup olmadığını incelemeye yarayan ikinci turmaline analizleyici (veya analizör) adı verilir. Işık çeşitli metotlarla ve çeşitli tarzlarda kutuplanabilir. Işık lineer ve eliptik olarak kutuplanır. Lineer, yani düzlem K.'da hareketler, özel bir doğrultuya paralel olarak, doğru çizgiler üzerinde bulunurlar. Meselâ, yansıma, kırılma ve çift kırılma ile vb. K.'lar. Bazan titreşim (veya salınım), uygun faz farklı, eşit periyotlu salınımların bir bileşeni olur ve *eliptik* (veya *dâirevî)* bir yörüngede bulunur.

KUTUPLANMA : Yansıma ve kırılmalarda kutuplanma. Işığın Breuster gelişi

Yansıma ve kırılma ile K.'da (şekil 1), bir cam levha üzerine düşürülen ışık demeti (SI), tg i = n bağıntısını (Brewster kanunu) doğrulayacak tarzda gelmiş ise hem yansıyan Iy ışını, hem de kırılan Ik ışını kutuplanır. Bu zaman yansıyan ışın, kırılan ışına dik olur (yani yIk açısı 90°). tgi = n (burada C = geliş açısı, n = kırılma indisi) olunca yansıyan ışığın titreşimleri yalnız geliş düzlemine (şekil düzlemi) dik olur, kırılan ışığın titreşimleri ise geliş düzleminde meydana gelir. Yansıma ile K. olayı 1808'de Malus tarafından bulunmuştur.

Tanınmış K. olayları arasında çift kırılma ile K. (Islanda spatı, Nicol prizması) önemlidir. Tam fizik terimlerle, adi ışık, ışık ışınımı taşıması mümkün olan bütün düzlemlerde oluşan elektrik (E) ve magnetik (H) salınımlardan ibaret enine bir titreşim hareketidir. Her E salınımı için buna eşlik eden H salınımı buna dik bir düzlem içinde meydana gelir. Düzlem kutuplanmış ışıkta, E salınımları, salınım düzlemi denilen yalnız bir düzlem içinde bulunur. Buna göre E ye eşlik eden H salınımları da keza bir düzlem içinde bulunacaktır. Buna dik olan düzleme K. düzlemi denir.

Bir düzlem — kutuplanmış ışık bir kuvars kristalinin ekseni boyunca geçerse veya terebentin veya şeker çözeltisi gibi optikçe aktif sıvılardan geçerse, bir optik dönme gözlenir. Bu dönme sağa veya sola olabilir. Optikce aktif cisimler tarafından kutuplanmış ışığın titreşim düzleminin döndürülmesini ölçmek için polarimetre kullanılır.

2. *Elektrikte:* Sulandırılmış H_2 SO_4 içerisine daldırılmış In ve Cu levhaları halinde olduğu gibi bir elektrolit içine daldırılmış simetrik olmayan iki levhadan ibaret bir basit pilde elde edilen akım şiddeti çabucak önemli olarak düşer. Buna sebep, hidrojen kabarcıklarının bakır levha üzerinde toplanmaya başlaması ve hidrojen ile çinko arasında, bakır ile çinko arasında kurulmuş olan pilin e. m. k. ine zıt bir e. m. k. in hasıl olmasıdır. Bu zıt e. m. k. sebebi ile devreden geçen akım şiddeti kesilince pilin kutuplanmış olduğu söylenir. Bu olay bir K. olayıdır. Bundan başka, bakır levha üzerinde toplanan hidrojen gazı tabakası bir yalıtkan gibi etki eder ve pilin iç direncini arttırır. Pilleri K.'dan kurtarmak için hidrojen gazının bakır elektrot üzerinde toplanmasını önlemek gerekir. Bu maksatla Daniell pilinde iki çözelti ve Leclanshé pilinde bir kimyasal K. önleyici (manganez dioksit Mn 0_2) kullanılır.

Elektrikce nötr olan bir atoma bir elektrik alanı uygulanınca elektronlar, pozitif çekirdeğe göre, bir yer değiştirmeye uğrar. Bu olay da elektrik bir K.'dır. Bu olayda, alan doğrultusunda bir elektrik momentine sahip olan küçük bir elektrik dipolu hasıl olur. Bu etki bir dielektrik, bir elektrik alanına sokulunca meydana gelir. Elektrik alanı, dielektrikteki atomlar üzerine tesir eder. Hacim birimi başına bileşke toplam elektrik momentine elektrik K. adı verilir. (E. Erdik)

KUTUPLANMIŞ IŞIK : bk. KUTUPLANMA.

KUTURGUR'LAR, KUTRİGUR'LAR veya KUTİGUR'-LAR, Hunların, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan batı koluna verilen ad. Bu ad M. S. VI. yüzyıldan itibaren kullanılmıştır. Hunların doğu koluna da kaynaklarda Utigur, Utrigur veya Uturgur adı verilmiştir. Bk. UTURGUR'lar, UTRİGUR'lar veya UTİGUR'lar. Dil uzmanlarına göre, kaynaklarda *Kutigur, Kutrigur* veya *Kuturgur* biçimlerinde yazılan bu ad, *Tokuz Oğuz* (= Dokuz Oğuz) adından çıkmıştır. Bunun gibi, *Utigur, Utrigur* veya *Uturgur* biçimlerinde verilen kavmin adı da *Otuz Oğuz* adından gelir. Dil bakımından ortak özelliklere sahip olduğu anlaşılan bu kavimler, muhtemel olarak İrnek veya İrnik'in ölümünden sonra bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Bu iki kardeş kavim arasında çıkan savaşlara Avar'lar son vermişlerdir. Avar'lar 558 yılında bu kavimleri hâkimiyetleri altına almışlardır. K.'ların bir bölümü Avar'ların baskısı altında Macaristan'a kadar yayılmıştır. K.'ların Tuna ırmağı çevresine uzanan bir kolu, Bizans İmparatorluğu için ağır bir tehdit teşkil etmiştir.

KUTUZ (Melikü'l - Muzaffer Seyfüddin) (Ölm. 1260), Mısır - Suriye Türk Memlûk imparatorlarının 3.'sü. XIII. yüzyıl Türk tarihinin en büyük şahsiyetlerinden biridir. Asıl adı Mahmud ve babasınınki Memdud'dur. Harzem - Şah Türk imparatorluk hanedanından indiğini iddia etmiştir. Eyyûbîler'den 7. Mısır imparatoru Necmüddin'in (1240 - 1249) köleliğinden yetişmiş, sonra gene bu kişinin köleliğinden yetişme, Memlûk sultanlığının kurucusu Aybeg'e intisâb etmiş, "el - Muizzî" sanını almıştır. Aybeg'in oğlu Ali, büyük kumandanlardan olan Kutuz'un niyâbeti altında 2,5 yıl (1257 - 1259) saltanat sürdükten sonra tahttan indirilmiş, Kutuz, sultan olmuştur. 22 kasım 1259'da tahta geçtiği zaman dünya, Moğol istilâsı önünde titriyordu ve Moğollar'ın Suriye'den sonra Mısır'ı da istilâ edip İslâm dünyasının tamamını ele geçirmeleri an meselesiydi ve bütün dünya, bu istilânın başarısından emindi. Kutuz, Filistin'de Ayn Câlût'ta 3 eylül 1260'da büyük Moğol ordusunu karşıladı ve hiç beklenmedik şekilde dâhîce bir strateji ve taktikle imhâ etti. Bu zafer, Kutuz'u tarihin büyük İslâm kahramanlarından biri hâline getirdi. Zira Mısır ve Suriye'yi, müşrik Moğollar'ın elinden kesin şekilde kurtarmıştı.

Ancak zaferin muzaffer kumandanlarından Baybars, Kutuz'u 22 ekim 1260 günü öldürttü ve yerine geçti. Böylece Kutuz'un saltanatı tam on bir aydan ibaret kaldı. Bu kadar az saltanat sürüp bu derece hayatî rol oynayan başka bir hükümdar göstermek zordur. (Y. Ö.)

KUTUZOV (GOLENİŞÇEV - KUTUZOV), Mihail İllarionoviç (Petersburg 1745 - Bunzlau 1813), Rus komutanı. 1764 - 1769 yılları arasında Polonyalılarla savaşmış, 1770'ten itibaren de güneyde P. A. Rumyantsev'in komutası altında Osmanlı İmparatorluğuna karşı yapılan savaşlara katılmıştır. 1768'den beri devam eden bu savaşlarda başından ağır yaralanmış ve bir gözünü kaybetmiştir. Tedavi edilmek üzere dış ülkelere gönderilen K., Prusya, Avusturya, İngiltere, Holanda'yı gezmiştir. Rusya'ya döndükten sonra 1776'dan başlayarak altı yıl Kırım'da görev almıştır. A. V. Suvorov, ona Kırım kıyılarının savunulması görevini vermiştir. 1787 - 1791 yılları arasında Rusya'nın Bug (Aksu) ırmağı boyundaki güney - batı sınırının savunmasını üzerine almış, 1788'de Oçagov savaşlarına katılarak tekrar yaralanmıştır. Daha sonra Akkerman, Bender savaşlarına katılan K., İsmail'in alınmasında yararlık göstermiştir. Bu kalenin komutanlığını üzerine alan K., 1791'de Babadağ'da Türk ordusuyle savaşmıştır. K. 1791'de Maçin'de yapılan savaşlara da katılmıştır. K. yüksek askerî ve idarî görevler de almıştır. Finlandiya'da askerî güçlerin komutanlığına getirilen K., daha sonra da Petersburg'da askerî valilik yapmıştır. 1802 yılında gözden düşmüş ve ordudan uzaklaştırılmıştır. 1804'te Rusya, I. Napoléon'un saldırısına karşı koymak durumunda kalmıştı. Avusturya'nın müttefiki olarak savaşa sürüklenen Rusya, Avusturya'ya bir ordu göndermişti. Rus çarı, Napoléon'a karşı gönderdiği ordunun komutanlığını tekrar K.'a vermiştir. Ancak Napoléon, K.'un komutasındaki Rus ordusu gelmeden Ulm'da Avusturya ordusunu yenmişti. K. Austerlitz savaşına da katılmış ve yenilmiştir. Çar I. Aleksandr, K.'u sorumlu tutmuş ve onu Rus ordusunun komutanlığından uzaklaştırarak Kiev askerî valiliğine tayin etmiştir. Rusya 1806 yılından beri Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde idi. Napoléon başlangıçta Türkleri tutmuştu. Tilsit mülâkatından sonra ise Rusları tutmaya başlamıştı. Bu durumda Ruslar Buğdan ve Eflak'ı işgal etmişler ve birkaç defa da Tuna'yı geçerek Balkanlara kadar ilerlemişlerdi. 1811'de I. Aleksandr K.'u Buğdan (Moldova) ordusu başkomutanlığına getirmiştir. 1811'de yapılan Rusçuk (Bulg. Ruse) savaşından sonra K., 1812'de Osmanlı imparatorluğu ile Bükreş'te bir barış antlaşması yapmıştır (bk. BÜKREŞ ANTLAŞMASI). Bundan sonra K. Napoléon'a karşı yapılan savaşlara katılmış, Barclay de Tolly'nin yerine komutanlığa getirilmiş ve Borodino'da Fransızlarla savaşmıştır. Bu savaş üzerine Napoléon serbestçe Moskova'ya girmişti. Daha sonra Fransızlar Smolensk'te K.'un komutasındaki Rus ordusu karşısında yenilmişlerdir. K. 1813'te hastalanarak Bunzlau'da öldüğü zaman, Silezya'da Rusya - Prusya ordusu başkomutanı idi. (H. Eren)

KÛTÜ'L - AMÂRE, Irak'ta, Bağdad ile Amâre arasında eski bir kale ve kasabanın adı. Şattü'l - Amâre veya Halic'in kuzeyinde İran ((Zagros) dağlarından inen Nehr-i Tayyib ve Nehr-i Duveyrec'in Dicle'ye karıştığı yerde kurulmuştur. Kut, Hindustanî dilinden Kot - Kale sözünden Arapçalaşmış olup, tamlama halinde Amâre kalesi anlamına gelmektedir. K.'nin tarihi oldukça yeni olup, XVIII. yüzyılın başlarına kadar uzanır. Bulunduğu mevki İran sınırına civar olmakla burada bir kale veya palanka inşası ilk defa 1710 yılında Bağdad Valisi Eyüplü Hasan Paşa tarafından düşünülmüştü. Bu askerî dayanak, aynı zamanda çevrede yaşayan Benî Lâm aşiretinin kontrolünü de sağlayacaktı. Bu maksatla burada bir sed ve onun yanı başında Hille askerî üssüyle irtibatı sağlayan bir köprü, köprünün güvenliğini temin etmek üzere de kerpiçten inşa edilen bir palanka ile Dicle nehri üzerinde küçük bir ince donanma meydana getirilmişti. Gerçekte Hasan Paşa'nın aldığı tedbir, Benî Lâm şeyhi Abdülkadir'i tedirgin etti. Bu şeyhin ayaklanması 1737 yılında K. merkez olmak üzere geniş bir tenkil hareketinin yapılmasına sebep oldu. Bu harekât esnasında K.'de üslenmiş bulunan ince donanmanın büyük faydaları görüldü. 1762'de Benî Kâ'b şeyhi Süleymân el - Osmân'ın başkaldırması, Bağdad Valisi Kethüda Ali Paşa'nın bölgede geniş faaliyetlerde bulunmasına yol açtı. Ali Paşa'nın Hille ile K. köprüsü arasını kesmesi Benî Ka'b'ın teslim olmasına sebep oldu. 1797 veya 1799 yıllarında K., Bağdad Valisi Büyük Süleyman Paşa tarafından yeniden denilecek şekilde inşa edildi. Burada ordu ihtiyaçlarını karşılamak üzere Bedre ve Cessân mukata'alarından toplanan zahire için büyük depolar yaptırıldığı gibi, K. köprüsü de yeniden inşa ettirildi. 1859'da ayaklanan Benî Muhammed aşîreti şeyhi Faysal'a karşı Bağdad valisi, Mirliva Mehmed Paşa komutasında bir tümen sevketti. Mehmed Paşa kuvvetlerinin konduğu ordu yeri K. kasabasının çekirdeğini teşkil etmiştir. Daha sonra burası Vali Namık Paşa tarafından modern bir planla şehir halinde inşa edildi ve çevredeki Rebîa ile Benî Lâm aşîretlerinin baskılarını azaltmak için İran'dan iltica eden Lur kabilelerinden Duzâve kabilesi buraya iskân ettirildi. Iraklılar bugün dahi K. kasabasının merkezine Mehmed Paşa ordusunun konağı olması dolayısiyle el - Urdi derler. Namık Paşa, K. köprüsünü duba köprü olarak yeniden yaptırttığı gibi, telgraf hatttını da ilk defa buraya kadar uzatmış, K.'yi imparatorluk haberleşme şebekesine bağlamıştı. 1864'te K., ilçe haline getirilerek Basra valiliğine bağlandı. K.'nin ilk kaymakamlığı da Hüseyin Bey'e verildi. 1865'te K. kazası Bağdad valiliğine bağlanmışsa da 1875'te tekrar Basra vilâyetine iade edildi ve imparatorluğun Irak'tan çekildiği yıllara kadar böyle kaldı. 1881'de Müntefik üzerine girişilen harekâtta K., yine ordunun hareket üssü oldu. 1882'de İran sınır valilerinden Hüseyin Kulu Han'ın kardeşi Mir Ali Kulu Irak'a iltica edince, K. müstahkem mevki'inde misafir edilmişti. Vali Takiyüddin Paşa'nın ıslahat çalışmaları sırasında kasabaya Rebîa ve Benî Lâm'ın bir kısım oymakları yerleştirilerek şehrin büyümesi sağlandı. 1890'da şehrin nüfusu 4 400 kadar olmuştu. 1896'dan sonra Lynch Kumpanyası'nın Bağdad ile Basra arasında, Dicle üzerinde gemi işletmeye başlaması sonunda K. önemi artan bir iskele olarak gelişmeye başladı. Birinci Dünya Harbi'nden önce şehrin nüfusu 7 000'i bulmuş, 1 500 hâneden, 150 dükkân ve 10 kadar handan meydana gelen bir ilçe olmuştu. Willcooks şirketi tarafından hazırlanan baraj ve sulama tesisleri projesi savaşın başlaması ile kaldı. K., Türk tarihinde, Birinci Dünya Harbi'nde İngiliz kuvvetlerine karşı kazanılan zaferle unutulmaz bir yer olmuştur. İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General Nixon 1915 sonbaharında General Townshend'in Hind ve İngiliz birliklerinden müteşekkil tümenini Bağdad üzerine harekâta geçirmişti. Osmanlı cephe komutanı Süleyman Askerî Bey'in intiharından sonra komutayı ele alan Albay Nureddin Bey 27 Eylül 1915'te İngilizlerle K. önünde savaşı kabul etmişse de düşmanın ağır baskısı altında Selmân Pâk'e kadar çekilmek zorunda kalmıştı. Asıl savaş burada verildi. İngiliz kuvvetleri geri püskürtüldü. Townshend, dubalar üezrinde bir köprüsü olan ve ötedenberi Osmanlı ikmal merkezlerinden biri olmakla önemli zahire ve mühimmata sahip bulunan, Dicle nehri ile çevrili, karaya sa-

dece 1 200 m lik bir cephe teşkil eden K. yarımadasına kapandı. Nureddin Bey, çekilmekte olan İngilizleri adım adım takip ettiğinden, kesin sonucu almak için K. üzerine saldırdı ise de, ağır zayiat verdiğinden savaş, İngiliz kuvvetlerini sıkı bir kuşatma sonunda teslim olmaya mecbur edecek taktiğe çevrildi. K. kuşatması için komutanlığa 52. Tümen Komutanı Halil Paşa atandı. İngiliz genel karargâhı K.'de çevrili kuvvetlerini kurtarmak için Türk hatları üzerine üç büyük saldırıda bulundu ama, bir sonuç alamadı. Aynı maksatla İran'da bulunan Rus işgal kuvvetleri komutanı Baratov'un Kirmanşah üzerinden yaptığı taarruz da sonuçsuz kaldı. Bu durum karşısında Townshend, 147 günlük bir kuşatma sonunda 7 000 Hintli, 3 000 İngiliz, 3 300 hizmeteri, 5 generalle birlikte Türk kuvvetlerine 16 Nisan 1916'da teslim olmak zorunda kaldı. K., Birinci Dünya Harbi'nin ikinci safhasında 25 Şubat 1917'de İngiliz kuvvetleri tarafından kesin olarak işgal edildi ve daha sonra teşkil edilen Irak krallığına bırakılarak Türk hâkimiyetinden koptu. Bugün K., Irak Cumhuriyeti'ni teşkil eden 16 livâdan (il) birinin merkezidir. Son yıllarda tarım reformu sonucu olarak sulama projeleri ile en ileri giden illerden biri olmuş ve şehrin nüfusu 34 000'e, il nüfusu da 300 000'e yükselmiştir. (İ. Parmaksızoğlu)

KUUN [*Kūn*], **Géza,** *Kont* (Mac. gróf) (Nagyszeben 1838 - Budapeşte 1905), Macar doğu ilimleri uzmanı ve türkoloğu. 1856 - 1858 yılları arasında Budapeşte Üniversitesinde klâsik filoloji ve arkeoloji öğrenimi yapmış, 1858 - 1859 yıllarında da Göttingen Üniversitesinde Samî dilleri derslerine devam etmiştir. 1901 - 1904 yılları arasında Macar İlimler Akademisinin ikinci başkanlığını yapmıştır. K., Samî dilleri üzerinde çalışmalar yaptığı gibi, Türk dilleri alanında da çalışmıştır. Türkoloji alanında yazmış olduğu en büyük eser, *Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis, motis et compluribus glossariis instruxit* (Budapeşte, 1880) adı altında çıkmıştır. Bu eserde, Venedik'te St. Marcus katedrali kitaplığında muhafaza edilen ve bilim çevrelerinde Codex Cumanicus adıyle tanınan değerli yazmayı Latince olarak yayınlamıştır. Kuman Türklerinin en önemli dil anıtı olan bu yazma üzerinde W. Radloff, W. Bang, A. N. Samoyloviç, J. Németh, K. Grönbech gibi türkologlar da çalışmışlardır. Bu yazma üzerinde J. von Klaproth, 1828'de *Mémoires relatifs à l'Asie* (Paris, 1828, III., 113 - 256) adlı eserinde durmuştu *(Vocabulaire latin, persan et coman de la bibliothèque de Francesco Petrarcha).* 1887'de W. Radloff da bu yazmayı Türk dili bakımından değerlendirmişti *(Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus* ("Mémoires de l'Académie impériale des Sciences de St. Pétersbourg", VII. série, XXXV, 6). 1936 yılında *Codex Cumanicus* adlı yazmanın faksimilesi, K. Grönbech tarafından yayınlanmıştır *(Codex Cumanicus, cod. Marc. Lat. DXLIX'in Faksimile herausgegeben, mit einer Einleittung.* Kopenhangen, 1936). Grönbech, "Monumenta Linguarum Asiae Maioris" dizisinde çıkan bu eserden sonra, *Codex Cumanicus*'un Türkçe kelime indeksini de meydana getirmiştir *(Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus.* Kopenhagen, 1942). Ancak, bu yeni çalışmalara rağmen, K.'un bu yoldaki eserinin büyük bir tarihî değeri vardır. K., 1885'te *A kunok nyelvéröl és nemzetiségéröl* (Kumanların dili ve menşei üzerine) adlı bir çalışma da yapmıştır. K. 1892'de çıkan *Újabb adatok a kun Petrarka - codexhez* (Kumanca Petrarca *codex*'ine yeni katkılar) adlı çalışmasıyle bu yoldaki eski eserlerini birçok bakımlardan bütünlemiştir. *Keleti kútfök (Doğu kaynakları)* [*1898; A magyar honfoglalás kútföi.* adlı ortak eserde çıkmıştır] adlı büyük eserinde, Macarların eski tarihi ile ilgili doğu (Arap ve Fars) kaynaklarında verilen bilgi ve verileri toplamıştır. K. doğu araştırmaları alanında birçok yayınlar daha yapmıştır: *Adalékok Krim történetéhez* (Kırım tarihine katkıları) [1873]; *Adalékok Ázsia és Kelet - Európa ethnographiájához a IX. és X. évszázadban* (IX ve X. yüzyıllarda Asya ve Doğu Avrupa etnografyasına katkılar) [1893]; *Adalékok a volgai bolgárok nyelvéhez* (Volga Bulgarlarının diline katkılar) [1896]; *Ismereteink Tibetröl* (Tibet üzerine bildiklerimiz) [1900]. Bk. I. Goldziher, *Gr. Kuun Géza t. és ig. tag emlékezette* "Akadémiai Ertesitö" 1907.

(Hasan Eren)

KUVADRİK, bir matematik deyimi olup "kuvadrik yüzeyler" adı ile kullanılır. Basit anlamda yazılan bir eşitlikte bilinmeyenin en yüksek kuvveti 2 ve daha yüksek kuvveti yok ise bu ifadeye kuvadrik eşitlik (denklem) denir. Meselâ X bilinmeyen iken $ax^2 + bx + c = 0$ ifadesine $a \neq 0$ olmak kaydı ile kuvadrik denklem denir.

Bir kuvadrik denklemde a, b, c sabitler ve x bilinmeyen iken; $ax^2 + bx + c = 0$ formunda ise buna tam kuvadrik denklem denir.

Eğer kuvadrik denklemde yalnızca bilinmeyenin 2 nci kuvveti var ise yani "X" li terim yok ise bunada tamamlanmamış kuvadrik denklem denir. Meselâ $ax^2 + c = 0$; Nümerik olarak örnek $8x^2 - 2 = 0$ gibi "Kuvadrik yüzeyler" olarak ise; ikinci dereceden üç değişkenli bir eşitlik analitik olarak bir yüzey tanımlar. Meselâ bu değişkenler x, y, z ise eşitliğin formu;

$$ax^2 + by^2 + cz^2 + 2exy + 2fxz + 2gyz + 2px + 2qy + 2rz + d = 0$$

Analitik Geometride buna en genel konik deklemi denir. Bu gösterimi determinant ile daha basit olarak göstermek gerekir ise

$$\Delta = \begin{vmatrix} a & e & f & p \\ e & b & g & q \\ f & g & c & r \\ f & q & r & d \end{vmatrix}$$

Böylece $D = abc + zefg - ag^2 - bf^2 - ce^2$

Eğer $\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3$ bu polinomun kökleri ise

$$\phi(\lambda) = \begin{vmatrix} a-\lambda & e & f \\ e & b-\lambda & g \\ f & g & c-\lambda \end{vmatrix}$$ determinantının çarpımı, D'ye eşittir.

Eğer $D \neq 0$ ise Merkezi kuvadrik denklem, Eğer $\Delta = 0$ ise merkezi olmayan kuvadirik denklem denir. (H. Karaca)

KUVANTLAR ELEKTRO MEKANİĞİ (Fiz.): bk. KUANTUM MEKANİĞİ.

KUVANTLAR KURAMI (Fiz.): bk. KUANTUM TEORİSİ.

KUANTUM (Fiz.): bk. KUANTUM.

KUVANTUM STATİSTİĞİ (Fiz.): bk. KUANTUM MEKANİĞİ.

KUVARTS, KUARS, KUARTZ, kristalen silika (SiO_2) minerali. Eriyik magmadan kristalleşmiş volkanik asit kayaçların birincil bileşiği olup kaya kristali adı ile de anılır. K., aynı zamanda, her tip kayaç teşekküllerinin çatlak ve boşluklarında, sular tarafından bırakılmış olarak da bulunur. Kum ve kumtaşlarının büyük bir kısmını meydana getirir. K., trigonal holoaksiyal simetri ile heksagonal sistemde kristalleşir, genellikle de piramidal uçları ile heksagonal prizmalar biçiminde bulunur; renksiz, cam gibi duru ve saydamdır. Camı çizecek kadar serttir. Suda hemen hemen erimez. Kristalleri, bazen birtakım karışımlarla renklenir ve özel adlar alır. Ametist, manganez karışımı ile mor renk almış K.'dır. K.'ın kahverengi ve sarı türleri, renklerini demirden alırlar. Gri renkteki türe, dumanlı K. adı verilir. Sitrin veya sarı K., topaz rengindedir. Pembe K., titan veya manganez katkısı ile renklenmiştir. Renkli K. türleri, süs taşları olarak mücevher yapımı işlerinde, cam durusu kaya kristali ise bazı optik âletlerde kullanıldığı gibi adi K., bileme, cilâlama ile cam ve porselen yapımı işlerinde uygulanır. Eritilmiş K.'da az genişlemesi özelliği dolayısile, ısıya dayanıklı cam olarak, kimya ve elektrikte kullanılan âletlerde, son derece ince tel halinde çekilen K. ise, aynalı galvanometre gibi hassas âletlerde kullanılır.

KUVÂ-YI İNZİBÂTİYYE, Birinci Cihan Harbi'nden sonra imzalanan Sevr antlaşmasını kabûl etmeyen Anadolu Millî Kurtuluş Hareketi'ni durdurmak ve Kuvâ-yı Milliye'yi dağıtmak amacıyle, Dâmâd Ferid Paşa hükûmetinin kurduğu (21 Eylül 1919) birlik, Jandarma erliğinden yetişme olan Anzavur kumandasında, bir kısım birliklerden meydana gelen K. İ.'nin, Biga ve Bandırma yörelerinde çalışmaları oldu; fakat bir başarı sağlayamadan ilk çarpışmalarda dağıldı.

KUVÂ-YI MİLLİYE : bk. İSTİKLÂL HARBİ.

KUVVET (Fr. Force; İng. Force), bir cismi harekete getiren veya harekette bulunan bir cismin hızında değişmeler yapabilen bir dış etki veya sebep. Bir cisim üzerine etki eden K. kendisini iki etkisi ile belli eder ve bu etkiler K.'lerin ölçülmesinde birer metot olarak kullanılır: 1. K.'in statik etkisi. 2. K.'in dinamik etkisi. K. statik etkisiyle, uygulandığı cisimlerin hacım veya şeklini değiştirir (cisimleri deforme eder). K.'ler bu etkisine bağlı olarak, dinamometre adı verilen âletlerle ölçülür. K.'in C. G. S. sistemindeki birimi din, M. kf. S. sistemindeki birimi kgf (kilogram kuvvet) ve SI (milletlerarası sistemdeki birimi de newton (N) dur.

$$1 \text{ newton (N)} = 10^5 \text{ din.}$$
$$1 \text{ kgf} = 981\,000 \text{ din} = 9{,}81 \text{ newton}$$

Dinamik etkisiyle K., duran cisimleri harekete getirebilir veya harekette bulunan cisimlerin hızında değişmeler yapabilir. Buna göre K. uygulandığı cisimlere bir ivme verir. K. F. ile, uygulandığı cismin kütlesi m ile ve cismin kazandığı ivme a ile gösterilirse dinamiğin temel formülüne göre :

$$F = m.a \qquad \text{Kuvvet} = \text{kütle} \times \text{ivme}$$

olur. K. vektörel bir kemiyettir. K.'lerin incelenmesinde grafik analitik olmak üzere iki metot kullanılır: Grafik metotla K.'ler, ucunda ok bulunan bir doğru parçası ile, yâni bir vektörle, gösterilir. Analitik metotta K.'ler, koordinat eksenleri üzerindeki bileşenleri (veya izdüşümleri) ile gösterilir.

K.'lerin menşeleri çok çeşitli olabilir: Evrensel çekim K.'i ve özel olarak, yerçekimi K.'i (yâni cisimlerin ağırlığı), manyetik ve elektrik çekme ve itme K.'leri, gaz ve buharların basınç K.'leri, havanın direnç K.'i, pervanenin uçağa uyguladığı çekme K.'i, jet uçaklarındaki itme K.'i, insan ve hayvanların kas K.'leri, esneklik K.'leri, sürtünme K.'i, eylemsizlik K.'i, merkezcil ve merkezkaç K.'ler, adhezyon, kohezyon vb...

Kuvvetlerin Bileştirilmesi: Bir cisme etki eden K.'leri doğrultu ve yönlerine göre şöyle ayırabiliriz: Kesişen K.'ler; aynı doğrultulu K.'ler (aynı doğrultulu aynı yönlü, aynı doğrultulu zıt yönlü olanlar; paralel K.'ler (paralel aynı yönlü, paralel zıt yönlü olanlar).

Kesişen kuvvetlerin bileşkesi, paralelkenar metodu: Önce K.'lerin bileştirilmesinin temeli olan birkaç prensibi görelim:

1. İki K. bir cismin aynı bir M noktasına uygulanırsa, bu iki K. yerine, bu iki K.'in cismin dengesi üzerindeki etkilerine eşit etki yapacak bir tek K. alabiliriz. Bu tek K. bu iki K üzerine çizilen paralelkenarın M den geçen köşegenine eşittir. Verilen bu iki K. bileşen K.'ler, bunların etkisine eşdeğer etki yapan tek K.'e de bileşke K. adı verilir (şekil 1).

MACB paralelkenarına kuvvetler paralelkenarı yahut Newton paralelkenarı denir. F_2 K.'i yerine AC K.'i alındıkça, bileşke, MAC üçgeninin MC kenarı olacağından bu üçgene de K.'ler üçgeni adı verilir. Uygulamada her iki şekil de kullanılır. Buna göre $\vec{R} = \vec{F_1} + \vec{F_2}$ yazılır.

Bu toplama, vektör (yahut geometrik) toplam denir. R bileşkesinin değerini bulmaya yarayan cebirsel formüller biraz sonra verilecektir.

Hareketlerin (yolların, veya yerdeğiştirmelerin), hız ve ivmelerin bileştirilmesi de K.'lerin bileştirilmesi gibi yapılır.

2. Aynı katı bir cisme uygulanmış iki K.'in dengede kalabilmesi, bu K.'lerin aynı etki çizgisine sahip değerce eşit ve yönce zıt olmaları ile mümkündür.

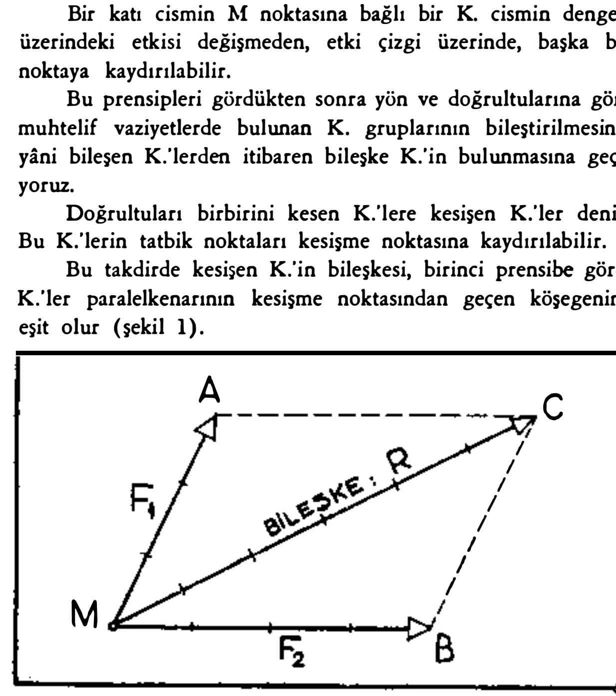
3. Katı bir cisme uygulanmış K.'lere, aynı etki çizgili, değerce eşit ve yönce zıt (dengede bulunan K.'ler) olan iki K.'in daha eklenmesi ile bu K.'lerin cismin dengesi üzerindeki etkileri değiştirilemez.

Bir katı cismin M noktasına bağlı bir K. cismin dengesi üzerindeki etkisi değişmeden, etki çizgi üzerinde, başka bir noktaya kaydırılabilir.

Bu prensipleri gördükten sonra yön ve doğrultularına göre muhtelif vaziyetlerde bulunan K. gruplarının bileştirilmesine, yâni bileşen K.'lerden itibaren bileşke K.'in bulunmasına geçiyoruz.

Doğrultuları birbirini kesen K.'lere kesişen K.'ler denir. Bu K.'lerin tatbik noktaları kesişme noktasına kaydırılabilir.

Bu takdirde kesişen K.'in bileşkesi, birinci prensibe göre, K.'ler paralelkenarının kesişme noktasından geçen köşegenine eşit olur (şekil 1).

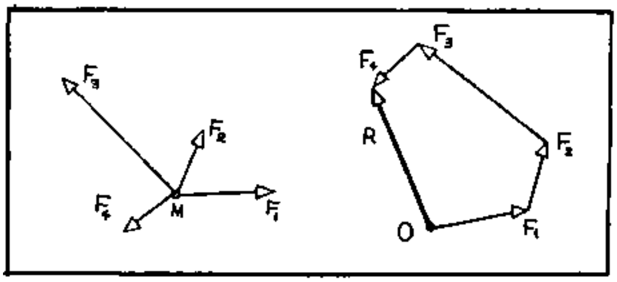

(Şekil 1) KUVVET : Kuvvetler paralelkenarı. Bileşenler ve bileşke

Birçok Kesişen K.'in Bileşkesi: Bir cisim üzerine ikiden fazla kesişen K.'in etki etmesi halinde bu K.'lerin toplanması (bileşkenin bulunması) metodu genelleştirilebilir. Meselâ bir M noktasına dört K. (aynı düzlemde) etki etsin. Bu dört K.'in, bileşkesini bulmak için önce F_1 ile F_2, paralelkenar metodu ile bileştirilir ve elde edilen bileşke F_3 ile bileştirilir, elde edilen ikinci bileşke F_4 ile bileştirilerek son bileşke elde edilir. Bunun yerine çokgen (poligon) metodu denilen daha basit bir metod kullanılır. Bu metot (Şekil 2a, b) de açıklanmıştır. Verilen K.'lerin bulunduğu düzlemde bir 0 noktası alınır ve bu noktadan F_1 K.'ine eşit bir K. çizilir. F_1 in başından F_2 K.'ine eşit bir K. alınır ve böylece K.'lerin birinin başı diğerinin tatbik noktasına gelmek üzere devam edilir. Birinci K.'in tatbik noktası ile sonuncu K.'in başını birleştiren vektör bileşkeyi verir. K.'ler çokgeni kapanırsa bileşke sıfır olur ve bu K.'ler dengede bulunur. Bileşke R K.'i

$$\vec{R} = \vec{F_1} + \vec{F_2} \quad \vec{F_3} + \vec{F_4}$$

vektör toplamına eşittir. Bileşke bulunurken K.'lerin alınma sırasının bir tesiri olmaz.

(Şekil 2 a, b) KUVVET : Çokgen metodu. Dört kuvvetin bileşkesi

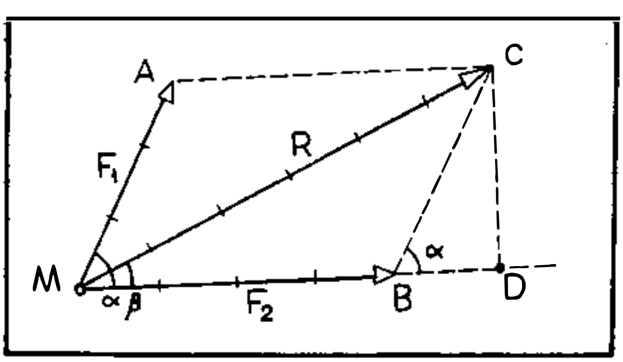
Kesişen iki K.'in, cebir metodu ile, R bileşkesinin karesi, kosinüsler teoremine göre

$$R^2 = F_1^2 + F_2^2 + 2F_1 \; F_2 \cos \alpha$$

formülü ile, sinüsler teoremine göre de

$$\frac{R}{\sin \alpha} = \frac{F_1}{\sin \beta} = \frac{F_2}{\sin (\alpha - \beta)}$$

formülü ile bulunur (şekil 3). Bu iki formül eşdeğerdir. Bileşke K.'in doğrultusu, bileşkenin F_2 K.'i ile yaptığı β açısı, yani

(Şekil 3) KUVVET : Kesişen kuvvetlerin bileşkesi

$$\operatorname{tg} \beta = \frac{F_1 \sin \alpha}{F_1 \cos \alpha + F_2} \quad \text{yahut} \quad \frac{R}{\sin \alpha} = \frac{F_1}{\sin \beta}$$

formülü ile belli olur.

Aynı Doğrultulu K.'lerin Bileşkesi :

Aynı doğrultulu K.'lerin bileşkeleri

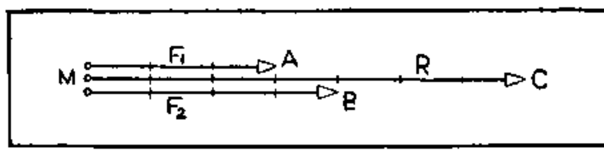
$$R^2 = F_1^2 + F_2^2 + 2F_1 \; F_2 \cos \alpha$$

genel formülünün özel halleri olarak mütalâa edilebilir.

1. $\alpha = 0°$ olursa, K.'ler aynı doğrultulu ve aynı yönlü olurlar. Bu takdirde bileşkenin değeri

$R = F_1 + F_2$ ve doğrultusu $\beta = 0°$

olur. Buna göre, K.'lerin aynı doğrultulu ve aynı yönlü olmaları halinde bileşke K.'in tatbik noktası, bileşen K.'lerin tatbik noktasındadır; doğrultu ve yönü, bileşen K.'lerin doğrultu ve yönü gibidir; değeri, bileşen K.'lerin değerleri toplamına eşittir (şekil 4).

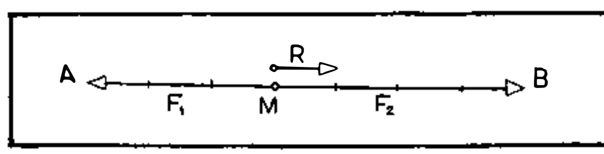

(Şekil 4) KUVVET : Aynı doğrultulu ve aynı yönlü iki kuvvetin bileşkesi

2. $\alpha = \pi°$ olursa, K.'ler aynı doğrultulu fakat zıt yönlü olacağından bileşkenin değeri

$R = F_2 - F_1$ ve doğrultusu $(F_2 > F_1)$ $\beta = 0°$

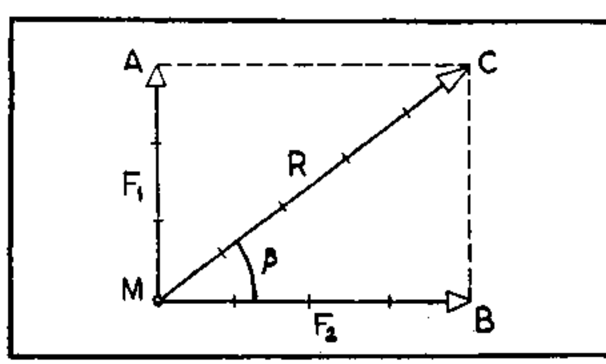
olur. Buna göre, K.'lerin aynı doğrultulu ve zıt yönlü olmaları halinde bileşke K.'in tatbik noktası, bileşen K.'lerin tatbik noktasındadır; doğrultusu bileşen K.'lerin doğrultusunda ve yönü büyük kuvvetin yönündedir; değeri, bileşen K.'lerin farkına eşittir (şekil 5).

(Şekil 5) KUVVET : Aynı doğrultulu ve zıt yönlü iki kuvvetin bileşkesi

Özel hal : $F_1 = - F_2$ olursa $R = 0$ olur. Böyle K.'lere (yani, aynı doğrultulu zıt yönlü ve değerce eşit) dengede bulunan K.'ler adı verilir.

3. $\alpha = \pi/2°$ olursa, K.'ler birbirlerine dik olur. Bu takdirde bileşkenin değeri (şekil 6):

(Şekil 6) KUVVET : Dik iki kuvvetin bileşkesi

$$R^2 = F_1^2 + F_2^2 \text{ ve } tg\,\beta = \frac{F_1}{F_2} = \frac{3}{4} = 0{,}75,$$
$$\beta = 36° 52'$$

4. Kesişen iki K. birbirlerine eşit olursa ($F_1 = F_2 = F$) bileşkenin değeri:

$$R^2 = 2F^2 (1 + \cos \alpha)$$

$$R = 2F \cos \frac{\alpha}{2}.$$

Buna göre kesişen eşit iki K.'in bileşkesinin doğrultusu bu iki K.'in açı ortayı üzerinde bulunur.

Paralel K.'lerin Bileşkesi :

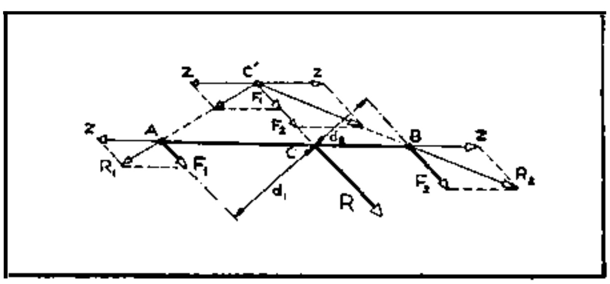
K.'lerin doğrultuları birbirine paralel olursa, bu K.'lere paralel K.'ler adı verilir.

1. Aynı Yönlü Paralel K.'ler :

Paralel ve aynı yönlü iki F_1, F_2 K.'i katı bir cismin A ve B noktalarına tatbik edilmiş olsun. Statiğin üçüncü prensibinç göre A ve B noktalarına dengede bulunan (AB doğrultusuna haiz, yönce zıt ve değerce eşit) iki K. daha tatbik edilsin. F_1, Z ve F_2, Z K.'lerini statiğin birinci prensibine göre bileştirince F_1, F_2 K. sistemine eşdeğer R_1 ve R_2 bileşkeleri elde edilmiş olur. R_1 ve R_2 yi, doğrultularının kesişme noktası olan C noktasına kaydırınca ve kendilerini bileşenlerine ayırınca tekrar elde ettiğimiz F_1, F_2 K.'leri paralel ve aynı bir C noktasına bağlı olduklarından aynı doğrultu üzerinde bulunacaklardır (Şekil 7). Neticede C noktasına kaydırılan bileşkenin değeri

$$R = F_1 + F_2$$

olur.

(Şekil 7) KUVVET : Paralel ve aynı yönlü iki kuvvetin bileşkesi

Buna göre, bileşkenin değeri bileşen K.'lerin değerleri toplamına eşit olur. Bileşkenin doğrultusu, bileşen K.'lerin doğrultusuna paraleldir; yönü bileşenlerin yönündedir.

Tatbik noktasına gelince: CC'A ile R_1 AZ ve CC'B ile R_2 BZ üçgenlerinin benzerliğinden

$$\frac{F_1}{Z} = \frac{CC'}{AC} \quad \text{ve} \quad \frac{F_2}{Z} \quad \frac{CC'}{BC}$$

orantıları yazılır ve buradan

$$\frac{F_1}{F_2} = \frac{BC}{AC} \quad \text{yahut} \quad F_1 \cdot AC = F_2 \cdot BC$$

bağıntısı bulunur. Bileşkenin (C) tatbik noktasının yeri bu formül ile belli olur. Bileşen K.'ler ile bu K.'lerin tatbik noktaları arasındaki uzaklık verildiği takdirde bileşkenin tatbik noktasının yeri, A yahut B noktasına olan uzaklığı ile belli olur.

F_1, F_2 K.'lerinin tesir çizgilerinin R bileşkesinin tesir çizgisine olan uzaklıkları sıra ile d_1 ve d_2 ile gösterilirse

$$\frac{d_1}{d_2} = \frac{AC}{BC}$$

olacağından

$$\frac{F_1}{F_2} = \frac{d_2}{d_1} \quad \text{yahut} \quad F_1 \cdot d_1 = F_2 \cdot d_2$$

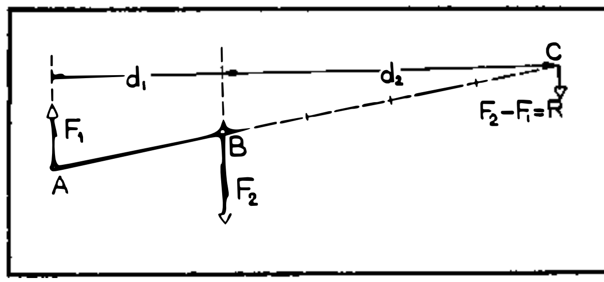
bulunur.

2. *Zıt Yönlü Paralel K.'leri :*

Aynı tarzda grafik metot tatbik edilirse bileşkenin değeri

$$R = F_2 - F_1$$

olur. Bu halde, bileşkenin değeri bileşen K.'lerin farkına eşittir. Bileşkenin doğrultusu, bileşen K.'lerin doğrultusuna paraleldir, yönü büyük K.'in yönü gibidir. Tatbik noktasının yeri (Şekil 8).

(Şekil 8) KUVVET : Paralel ve zıt yönlü iki kuvvetin bileşkesi

$$\frac{F_1}{F_2} = \frac{BC}{AC} \quad \text{yahut} \quad F_1 \cdot AC = F_2 \cdot BC$$

bağıntısı ile bellidir ve yine

$$F_1 . d_1 = F_2 . d_2$$

olur. (E. Erdik)

KUVVET ÇİFTİ (Fr. Couple; İng. Couple), paralel, zıt yönlü ve değerce eşit iki kuvvet. Düzgün bir manyetik alanın, meselâ yer magnetik alanının manyetik iğneler üzerine etkisi, tornavidanın bir burgulu çivinin başına uyguladığı kuvvetler birer K. Ç.'dir. Bir cisme etki eden bir K. Ç. bu cisme ancak bir dönme hareketi verebilir. Bu K. Ç.'nin momenti, kuvvetlerden birisi ile bunların etki çizgileri arasındaki dik uzaklığın çarpımına eşittir ve sabittir. Bk. MOMENT.

KUVVET ÇİZGİLERİ (Fr. Lignes de force; İng. Lines of force), bir elektrik veya manyetik alanda her noktadaki doğrultusu bu noktadaki alanın doğrultusunu gösteren çizgiler. Elektrik alanı ve manyetik alanın belirtilmesi için uygun bir yol, elektrik veya manyetik K. Ç.'ini kullanmak suretiyle bu alanın bir planını yapmaktır. K. Ç.'nin bir noktadaki yönleri, bu noktadaki alan şiddetinin yönündedir. Alan içinde bir noktayı çeviren yüzeyden normal olarak geçen K. Ç.'nin cm^2 başına sayısı, sayıca bu noktadaki alan şiddetine eşittir.

KUVVETLER ÇOKGENİ : bk. KUVVET (Kuvvetlerin birleştirilmesi).

KUVVETLER PARALELKENARI : bk. KUVVET (Kuvvetlerin birleştirilmesi).

KUVVETLER ÜÇGENİ : bk. KUVVET (Kuvvetlerin birleştirilmesi).

KUVVETLERİN BİRLEŞTİRİLMESİ : bk. KUVVET.

KUVVETLİ, Şükrü Al - (Şam 1891 - Beyrut 1967), Suriye devlet adamı. Kuvvetli - zâde Mehmed Efendi'nin oğludur. Şam İ'dâdîsi'nde, Mekteb-i Mülkiyye'de okumuştur. 1919'da Emir Faysal tarafından Suriye devletinin kurulması üzerine toplanan Suriye Meclisi'ne Şam milletvekili sıfatı ile katılmıştır. Hâşim-el-Attassî'nin Cumhurbaşkanlığı dönemindeki Cemil Mardam kabinesine önce Mâliye, sonra Harbiye Vezîri olarak girmiştir. 1943'-ten, 1948'e kadar Cumhurbaşkanlığı yapan K., 31 Mart 1949'da Albay Hüsnî Zaim'in yaptığı hükûmet darbesini müteakıp, önce İsviçre'ye, sonra Mısır'a gitmiştir. 1954'te Suriye'ye dönen K., 1955'te 3. defa Suriye Cumhurbaşkanı olmuştur. 1958'de Mısır ile Suriye'nin birleşerek Birleşik Arab Cumhuriyetini kurmaları üzerine Abd'ün - Nâsır lehine çekilmiş ve Beyrut'ta yerleşmiştir. (A. Çankaya)

Ş. Al - KUVVETLİ

KUYRUK SOKUMU KEMİĞİ (sakrum), omurganın son parçası. Genel olarak birkaç omurun birleşmesiyle meydana gelir.

KUYRUKKAKAN (Oenanthe oenanthe), ötücü kuşlar takımının karatavukgiller familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 15 cm kadardır. Karnı beyaz, sırtı erkekte kül - rengi, dişide kahve - rengidir. Ovalarda, çorak veya açık yerlerde yaşar. Böceklerle beslenir. Hemen hepsi göçücüdür. Avrupa, Asya ve Afrika'da yaşayanları pek çoktur.

KUYRUKLU KELEBEK (Papillio machaon), eklembacaklı hayvanlardan böcekler sınıfının pulkanatlılar takımından bir tür. Uzunluğu 4 - 5 cm dir. Kanatları siyah benekli sarı renklidir. Alt kanatlarının kenarında iki sıra mavi şerit vardır; şeritin gövdeye yakın yerinde, her iki tarafta yuvarlak kırmızı bir benek bulunur. Kanatlarının ard uçları kuyruk gibi uzanmıştır. Bunlar İlkbahar'da hemen ortaya çıkar; tırtılı, havuç ve rezene üzerinde yaşar.

KUYRUKLU PİANO, pianolar, konsol veya âdî piano, kuyruklu piano olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. Birinciler, her yerde görülen küçük kıt'ada âletlerdir. Kuyruklu pianolar ise, yarım kuyruklu, tam kuyruklu ve muhtelif şekil ve hacimde olur. Tam kuyruklu pianolar, bilhassa seslerinin güzelliği, her türlü nuance'ın icrasına imkân verebilmesi bakımından konserlerde kullanılır. Bk. PİANO. (Y. Ö.)

KUYRUKLU YILDIZLAR, gezegenler gibi Güneş etrafında dolaşan gök cisimleri. Eskiden bu olayın mahiyeti bilinmediğinden, yanlış olarak, yıldız ismi kullanılmıştır. Gerçekten, K. Y. ve yıldızlar birbirinden tamamen farklı iki gök cismidirler. K. Y.'lar her ne kadar gezegenler gibi güneş etrafında hareket ederlerse de, birkaç bakımdan birbirlerinden ayrılırlar. Evvelâ K. Y.'ın bulutumsu bir görünüşü ve kuyruğu vardır. Keza K. Y.'lar çok büyük yörüngeler üzerinde hareket ederler ve hareketleri esnasında şekil değiştirirler.

Çok büyük K. Y.'ların görülmesi çok ender olmakla beraber her yıl gerek fotoğraf ve gerekse dürbünle nisbeten küçük birçok K. Y. keşfedilmektedir. Son yıllarda ortalama olarak beş K. Y. gözlenmiştir.

Gözlenen her K. Y.'a çoğu zaman ilk gözliyenin adı verilir, ve bu ismin yanına gözlem senesi ve o sene rasat edilen, kaçıncı K. Y. olduğu sayı veya harf ile işaretlenir. Meselâ 1960 yılında ikinci K. Y. Wild tarafından keşfedildiği için Wild (1960 b) olarak gösterilmektedir.

K. Y. görünüşü : Dikkate değer bütün K. Y.'lar bir baş ve kuyruktan ibarettir. Başın en parlak iç kısmına çekirdek denir. Çekirdek bâzan göğün en parlak yıldızından da parlak olabilir. Bu durumda çekirdeği gündüzün dahi görebiliriz. Çekirdeğin etrafını çevreleyen bulutumsu görünüşteki tabakaya saç denir. Çekirdek ve saç beraberce K. Y.'ın başını meydana getirirler. Güneş'in aksi yönüne saçın uzamasından, kuyruk meydana gelir.

K. Y.'lar daima aynı görünüşe sahip olmazlar. Bâzen birden fazla kuyruğu olduğu gibi, bâzen de hiçbir kuyruğa sahip değildir. Çok az olmakla beraber saçsız ve kuyruksuz K. Y. da gözlenmiştir. Bu halde K. Y. şekil bakımından gezegenlerden çok zor ayırdedilmektedir. Hattâ bu sebepten, ilk bulundukları sırada Uranus ve Serez küçük gezegeni K. Y. zannedilmiştir.

Kuyruklu Yıldızların Büyüklüğü: K. Y.'lar görünüş bakımından, Güneş sisteminin en büyük elemanlarıdır. Güzel bir K. Y.'ın başı, Güneş'le oranlanabilecek kadar büyüktür. Keza kuyruğun uzunluğu Güneş - Arz uzunluğunu geçmektedir. Meselâ 1843'te görülen K. Y.'ın başının çapı 1 800 000 km idi. Fakat çekirdeğin çapı sadece 685 km kadardı. Kuyruğun uzunluğu ise, Güneş - Mars uzaklığını aşıyordu.

1910 senesinde görülen Halley K. Y.'ının kuyruğu ufkumuzu bir baştan diğer başa kaplıyordu.

Kuyruklu Yıldızların Kütlesi, Yoğunluğu : Gök cisimlerinin kütlesi, diğer gök cisimleri üzerine uyguladığı çekim kuvveti yardımiyle hesap edilir. Halbuki bir gezegenin yanından geçen bir K. Y. değil gezegenin kendisine, hattâ uydularına bile gözlenebilecek bir kuvvet uygulayamaz. Eğer bu gök cisimleri gezegenlere ve uydularına bir kuvvet uygulamış olsalardı, o gezegen veya uydu, uygulanan kuvvetin büyüklüğüne göre yörüngesinden sapacaktı. Böyle bir durum olmadığına göre, K. Y.'ların çok küçük kütleye sahip olması gerekir. Yapılan ölçüler, bu gök cisimlerinin kütlesinin, yer kütlesinin 1/100 000'den küçük olduğunu ortaya koymuştur.

Bir K. Y.'ın kuyruğunu teşkil eden gazlar o kadar az yoğunluktadır ki, K. Y., yıldızların ışığında bir kırılma meydana getirmez, yani açı uzaklıklarından hissedilir bir değişme göstermez. O halde Güneş sisteminin çok büyük üyeleri olan bu gök cisimleri tersine çok zayıf bir yoğunluğa sahiptirler. Bu yoğunluk yaklaşık olarak hava yoğunluğunun 1/9000 ne eşittir.

Kuyruklu Yıldızların Yapısı : Değişik K. Y.'ların spektrumları birbirinden farklıdır. Fakat K. Y.'lar Güneş'e yaklaştıkları zaman, hemen hemen aynı spektrumu gösterirler. Bu ise, K. Y.'ların aynı yapıya sahip olduğuna işarettir.

K. Y.'ın farklı bölgeleri aynı ışığı neşretmezler. Meselâ baş esas itibariyle C_2 ve CN moleküllerine aid ışığı yaymasına karşılık kuyruk $CO+$ ve N_2+ iyonize moleküllerine aid ışığı yayar. Şimdiye kadar K. Y. spektrumunda hidrojen çizgisine rastlanmamıştır. Yapılan araştırmalarla bu gök cisimlerinin spektrumlarında CN, C_2, NH, OH, C_3, NH_2, $CO+$, N_2+,

CO_2 + moleküllerine aid çizgilerin varlığı ortaya konmuştur. K. Y.'ın yapısında bulunduğu tahmin edilen C, H, O, N, Na, Fe, ve belkide Cr, Ni, v.s. nin spektrumda görülememesi, K. Y. içinde hâkim olan sıcaklığın azlığından ileri gelmektedir. Belki çekirdek güneşin çok yakınından geçerken, yüksek sıcaklık dolayısiyle, söz konusu atomlara âid spektrum çizgilerini verebilir.

K. Y. spektrumunda görülen iyonize çizgiler Güneş'in 900° A dan küçük dalga boylu ultraviole ışınları etkisi ile meydana gelir.

K. Y.'ı teşkil eden gazlar tarafından Güneş ışığı dağınıma uğratıldığından, gazların çok ufak toz parçacıkları ile karışmış olduğu kabul edilir. Mamafih böyle bir hipotezi kabul etmeye muhakkak mecbur değiliz. Çünkü fizikçiler bir gaz atomu veya moleküllerinin ışığı dağınıma uğrattığını göstermişlerdir. Bununla beraber, K. Y. yapısında çok ufak toz parçacıklarının varlığı kabul edilmektedir.

Kuyruklu Yıldız Kuyruğunun Teşekkülü: Güneş'ten uzakta gözlenen bir K. Y. yalnız bulutumsu bir baştan ibarettir. Bu gök cismi Güneş'e yaklaştıkça aydınlığı artar ve çekirdek etrafa gazlar yayar; bir zaman sonra da çekirdek bulutumsu bir tabaka ile çevrelenir. Güneş'e yakın mesafelerde bu gök cisminde, bir kuyruk meydana gelmeye başlar. K. Y. Güneş'e en yakın mesafede (perihelide) bulunduğu zaman en büyük parlaklığa sahiptir. Bu parlaklık ölçüsü ancak başa âiddir; çünkü kuyruğun parlaklığı, ışığının çok zayıf olmasından dolayı ölçülemez. Çekirdeğin yaydığı gazların Güneş'in ters yönünde bir kuyruk meydana getirmesi, Güneş'in ısıma basıncı ile açıklanmaktadır. Yanan bir soba üzerine bırakılan sigara kâğıdını bir müddet havada tutan kuvvete ışıma basıncı denir. İşte Güneş'in ışıma basıncının da, K. Y.'ı meydana getiren maddeleri geriye doğru iterek kuyruğun teşekkülüne yol açtığı kabul edilmektedir. Fakat son senelerde Güneş'ten her yönde büyük hızlarla yayılan madde parçacıklarının varlığı anlaşıldıktan sonra, K. Y.'ın kuyruğuna bu parçacıkların sebep olacağı ileri sürülmektedir.

Kuyruklu Yıldızların Yörüngesi: İlk defa I. Newton bir K. Y. yörüngesinin nasıl hesap edilebileceğini göstermiştir. Problem oldukça güç olmakla beraber, yörüngenin hesaplanabilmesi için üç gözlem yetmektedir. Her K. Y. Güneş etrafında elips, parabol veya hiperbol yörüngeler üzerinde hareket eder. Şimdiye kadar 500'den fazla K. Y.'ın yörüngesi tam olarak belirtilmiştir. Çok büyük sayıda K. Y.'ın yörüngesi parabol, takriben % 25'inin elips olmasına karşılık çok az sayıda K. Y.'ın yörüngesi de hiperboldür. Yörüngeleri hiperbol ve parabol olan K. Y.'lar uzayın sonsuzluklarından gelip Güneş yakınından geçtikten sonra tekrar sonsuzluğa giderler. Bu gibi K. Y.'ları tekrar görmek mümkün değildir. Oysa ki, yörüngesi elips olanlar düzgün aralıklarla görülürler; bu sebepten böyle K. Y.'lara peryodik K. Y. adı verilir. Bugün 100'den fazla peryodik K. Y. bilinmektedir. Bunların peryodları 3,3 sene ile 10 000 sene arasındadır. Kısa peryodlu K. Y.'ların afeli (yörüngelerinin Güneş'e en uzak olduğu nokta) uzaklıkları, büyük gezegenlerin yörüngeleri yakınında bulunur. Böyle K. Y.'lar, o gezegenin ismiyle anılır. Meselâ Jüpiter âilesi K. Y.'ları gibi.

K. Y.'ların afeli uzaklığı büyüdükçe peryodları da büyümektedir. Gezegenlere âid K. Y. âilesi ve yörüngeleri üzerindeki dolanım süreleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Jüpiter âilesi	< 10	yıl
Satürn âilesi	10 - 20	yıl
Uranus âilesi	20 - 40	yıl
Neptün âilesi	40 - 100	yıl
Neptün dışı	> 100	yıl

Kuyruklu Yıldızların Menşei: K. Y.'lar, Güneş etrafındaki yörüngesi üzerinde hareketleri süresince devamlı olarak kütlelerinden kaybederler. O halde her K. Y.'ın bir ömrü olacaktır. K. Y.'ların ömrü bâzı faktörlere bağlı bulunmaktadır. Meselâ, periheliden geçiş sayısına (çünkü bu esnada kütlesinden fazla kaybeder), çekirdeği meydana getiren katı cismin büyüklüğüne ve cinsine bağlıdır. Bu gök cisimlerinin çekirdeği Mars ve Jüpiter arasında bulunan küçük gezegenlerle oranlanabilecek büyüklüktedir, yani ortalama 400 km çapındadır. Bu büyüklükte ve hattâ bundan daha büyük çekirdeğe sahip K. Y.'ların hayat süresi, yerin hayat süresi olan iki milyar sene civarında olamaz. O halde bu gök cisimlerinin Güneş sisteminin meydana gelişi sırasında teşekkül ettikleri kabul edilemez. O halde bunlar nereden gelmektedirler? Bunlara Güneş sisteminin dışından gelen kütleler olarak bakılırsa, bir öz hıza sahip olmaları gerekir. Diğer yandan mekanikten bilinmektedir ki, K. Y.'lar bir öz hıza sahip ise, Güneş etrafındaki yörüngeleri bir hiperbol olacaktır. Halbuki şimdiye kadar hiperbol yörüngeli ancak birkaç K. Y. gözlenmiştir. Keza çok uzak bir yıldızdan hızsız bir gök cisminin güneş sistemi içine girme ihtimali hemen hemen sıfırdır. Bu düşünceler sonucu K. Y.'lara Güneş sisteminin yeni elemanı olarak bakılmış ve bunun sonucu olarak da volkanik hipotez ileri sürülmüştür. Bu teoriye göre K. Y.'lar gezegenler üzerindeki volkanlar ve bizzat Güneş tarafından fırlatılan maddelerden ileri gelmektedir. Böylece Jüpiter âilesine aid çok sayıdaki K. Y. açıklamak istenmiştir. Şu halde Jüpiter'in çekim kuvvetinden kurtulabilecek bir hızla volkanlarından kütleler fırlatılması icap etmektedir. Jüpiter'den çıkan maddelerin saniyede 60 km hıza sahip olması lâzımdır. Fakat bu büyüklükte bir hızla madde fırlatan, ne patlama ve ne de bir volkan bilinmektedir. Güneş'ten cisimlerin kurtulabilmesi için ise 617 km/san lik hızlara ihtiyaç vardır. Şu halde K. Y.'ların gezegenler ve Güneş'ten fırlayan maddelerle meydana gelmesi ihtimali oldukça zayıftır.

Özet olarak K. Y.'ların nasıl ve nereden meydana geldiği hakkında kesin bir bilgiye sahip bulunulmamaktadır. (M. Dizer)

KUYRUKLULAR (Urodela), Omurgalı hayvanlardan amfibyumlar sınıfının bir takımı. Uzun vücutlu, uzun kuyruklu ve zayıf bacaklı olup çeşitli semender türlerini içine alır. Suda ve karada yaşarlar. Bütün yetişkinlerinde akciğer bulunur. Semendergiller, deniz - kıyı semendergiller, küt - ağızlıgiller, iki - soluklugiller gibi familyaları vardır.

KUYRUK - SALLAYANGİLLER (Motacillidae), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının ötücü - kuşlar takımının öz - ötücüler üst familyasına giren bir familyası. Vücutları, kuyrukları, gagaları uzun ve ince yapılıdırlar. Göçücü kuşlardandır. Açık alanlarda ve daha çok nemli yerlerde yaşarlar. Böceklerle beslenerek tarıma faydalı olurlar. Ak kuyruksallayan, dağ kuyruksallayan, sarı çobançatlatan, kır incir kuşu, incir kuşu, çayır incir kuşu, mahmuzlu incir kuşu, su incir kuşu, ağaç incir kuşu en tanınan türleridir.

KUYRUKSUZLAR, kara ve su - kurbağaları gibi yetişkin hallerinde kuyruksuz ve arka bacakları uzun olan kurbağalar (b. bk.) takımı.

K.'ların 1 200 türü vardır. Arka bacaklar ön bacaklardan uzun olup sıçramağa elverişlidir. Yavruları uzun kuyruklu ve solungaçlı olup yetişkinlerine hiç benzemez. Yumurtadan çıktıkları zaman bacakları yoktur. Arka bacakları sonradan (ön bacaklardan çok önce) belirir; ciğerleri meydana gelir, solungaçlar ve kuyruk yok olur.

Başlıca tipleri, dilsizler, tekerdilli kurbağalar, çamurcul kurbağalar, kara kurbağaları, ağaç kurbağalarıdır.

KUYU, yeraltı kaynaklarından yararlanmak amacıyle derinliğine kazılan çukur. Başlangıçta K. kazmanın tek amacı içme ve sulamada kullanılacak suyu bulmak olmuştur. Tarihin çok eski çağlarında Çinliler ve Mısırlılar, K.'lar açarak yeraltı sularından yararlanmışlardır. Zamanla K. sözünün kapsamı genişlemiş, kömür, petrol, maden v.b. çeşitli ihtiyaç maddelerini toprak altından bulup çıkartmak amacıyle yapılan kazılar için de kullanılmaya başlanmıştır.

En eski ve yaygın olanı su K.'su türüdür. K.'lar, genellikle silindir, bazan da köşeli biçimde, toprak içinde dikey, maden K.'larında bazen eğik olarak kazılır. Su K.'larının çapı 1, 2 - 1, 5 m arasında değişir. K.'nun iç yüzeyi moloz taşları veya tuğla ile örülür. Derinliği su yüzeyine vardıktan sonra birkaç metre daha aşağı inilir. En basitlerinden su kova ile, daha gelişmiş biçimlerinde ise tulumba ile çekilir.

Köy v. b. yerleşme merkezlerinin suyunu sağlamak için açılan K.'ların boyutları daha büyük, çapı 6 - 8 m ve derinliği ise 10 - 12 m dolayında olur. Bunlar genellikle çimento ile bağlanmış maden direklerle örülür ve aşağıya da yapma bir temel indirilir. Bu sistem bugün çok geliştirilmiştir. Dibe indirilen yapma temelden çıkan borular su damarına kadar uzanarak suyu sağlar. Norton tipi K.'da su, temeldeki 6 - 10 cm çapında olan borularla alınır. Böyle K.'larda 50 m derinliğe kadar olan su düzeylerinden yararlanılır.

Genel olarak K. suları saftır. Çünkü toprak tabakaları suyu bir filtre gibi süzerek temizlerler. Bazı K.'ların suyunda erimiş halde madenler de bulunur. Suyu içilecek K.'ların en az derinliği 4 - 5 m olmalı ve civarında, suyu kirletme ihtimali olan lâğım, bulaşık çukuru v. b. yerler bulunmamalıdır.

Artezyen kuyusu : İki su geçirmez tabakanın arasına sıkışmış, basınç altında bir akarsudan yararlanmak için açılan K.'dur. Norton K.'sunda olduğu gibi bunda da tulumba kullanılmadan çelik borular sistemi uygulanır.

Burgu kuyuları : Bu tip kuyular büyük derinliklere (1500 - 2000 m) uygulanır. Her çeşit toprakta olumlu sonuç alınır. Bu K.'lar özel makinelerle açılır. Yeraltı sularından yararlanmada olduğu gibi, jeolojik amaçlarla maden aramada, petrol ve metan gibi sıvı ve gaz durumundaki hidrokarbür yataklarını işletmede bu tip K.'lardan yararlanılır. Çıkarılmak istenen madde elektromotopompalar v. b. araçlarla toprak yüzeyine çıkarılır.

Maden kuyusu : Toprak altındaki maden yatağına, dağ eğilimi üzerinde açılmış bir galeriyle varılamadığı zaman bu amacı gerçekleştirmek üzere yapılmış dikey kazılar bu adı alır. Arazi çok sert olduğu zaman K. dikdörtgen kesitli olabilir, fakat genellikle daire kesitindedir. Maden ocağının önemine göre faydalı çapı 4,8 m arasında değişir. Derinliği ise, işletilecek maden yatağının derinliği kadar olur. Kömür ocaklarındaki K.'ların derinliği 1 000 - 3 000 m arasında, daha da fazla olur. Bir maden ocağında en az iki K. bulunması gerekir. Çünkü bu, hem havalandırmada ve hem de kaza sırasında kurtarma işleminin kolay olması için gereklidir.

Petrol kuyusu: Petrol araştırma ve petrol yataklarını işletmek amacıyle açılan K.'dur. Hidrolik türbin ve elektrik motoruyle K. açma tekniklerinin gelişmesine rağmen, sağlam topraklar üzerinde en çok uygulanan usuldür. Bu da iki çeşittir: Çamurla döner K. açma ve havalı K. açma. Bk. PETROL.

Bunlardan başka çeşitli konularda değişik biçim, anlam ve amaçlarla kullanılan K.'lar da vardır.

KUYUCAK, Aydın iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 589 km², nüfusu 35 428 (1970), nüfus yoğunluğu 60'dır. Nüfusun % 80'i köylerde oturur. Üç bucağı (Çubukdağı, Horsunlu, Pamukören), 30 köyü vardır. İlçe ve bucak merkezlerinde belediye kuruluşları, PTT bulunmaktadır. Bu yerleşme yerlerinden ilçe merkezi K.'ın nüfusu 5 742 (1970), Çukurdağı bucak merkezinin 5 183, öteki bucak merkezlerinin 2 300 - 2 600 nüfusları vardır. İlçede 1 000 den çok nüfuslu 7 köy bulunur. K., ilin doğu bölümündedir. Daha önce Nazilli'ye bağlı bir bucak iken, 1953'te ilçe durumuna getirilmiştir. Doğusunda Denizli, kuzeyinde Manisa, güneyinde Aydın'ın Karacasu ilçesi vardır.

İlçenin kuzey bölümü dağlık (Karadağ 1 353 m), güney bölümü ise ova (Büyük Menderes ovasının bir bölümü) dır. Burada 120 - 130 m yüksekliği bulunan ova ile hemen kuzeyindeki dağlık yer arasında 1 200 m den çok yükseklik farkı bulunur. Bu dağlardan ovaya dik ve doğu - batı uzanışlı bir basamak vardır. Burası Dördüncü Zamanda oluşan Büyük Menderes çöküntü hendeği ile dağlık yerler arasındaki kırılma basamağıdır. Büyük Menderes ovası, yeni alüviyonlarla örtülü, verimli toprakların bulunduğu geniş düzlüklerdir. Hemen kuzeyindeki dağların esas yapısı metamorfik eski taşlardan (mikaşisler, gnayisler...) oluşmuş, çok kıvrılmış ve kırılmış büyük kütlenin bir bölümüdür. K. kasabasının hemen kuzeyinde ve kuzey - batısında ise, çok daha yeni olan neojen tabakaları bulunur. İlçenin başlıca yerleşme yerleri bu dağlık yer ile ovanın biribirine yanaştıkları yerlerde kurulmuş ve gelişmişlerdir.

İlçede Akdeniz ikliminin çeşitli özellikleri görülür. Yazlar kurak ve sıcak, kışlar yağmurlu ve ılımlı geçer. Akdeniz ikliminin biraz karasallaşmış bir çeşidi vardır. Yazın bazı günlerde sıcaklığın 40° yi bulduğu, kışın 0° nin altına düştüğü olur. Yıllık yağış tutarı 600 mm kadardır. Yağmurlar en çok kışın yağar, yaz ayları kurak geçer. Dağlık yerlerde yarı bozulmuş ormanlarla (meşe, çamlar) fundalık ve çalılıklar geniş yer tutar. Ovada çeşitli ürünler yetişir. Pamuk, incir, üzüm, zeytin, susam, mısır, buğday, arpa, meyankökü, portakal ile çeşitli sebzeler ve meyveler yetiştirilir. Halkın başlıca geçim kaynak-

KUYUCAK : Bir görünüş

ları tarım (pamuk, tahıl, meyve, sebze) olup, köylerde hayvanlar da (koyun, keçi, sığır) beslenir.

İlçenin başlıca yolları, İzmir ve Aydın'ı iç bölgelere bağlayan demiryolu ile düzgün karayoludur. Buralarda çok ve düzenli taşıtlar işler. K. bu ana yollar üzerindedir. Kuzeydeki dağlık yerlere iyi yollar azdır. Kasabanın çarşısı, pazarı, ilk ve ortaokulları, içme ve kullanma suyu, elektriği vardır. Aydın'a 55 km uzaklıktadır. Kasaba ve çevresinde çırçır fabrikaları bulunmaktadır. (R. İzbırak)

KUYUMCULUK, değerli maden ve taşlardan süs eşyası yapma sanatı. İnsanlar ilk çağlardan beri süslenme ihtiyacını duymaya başlamışlardır. Madenleri eritmeyi öğrendikten sonra da K.'un ilk temellerini atmışlardır. O çağlarda altın ve gümüş, potalarda birtakım biçimlere sokularak süs eşyası olarak kullanılıyordu.

Eski Çağ Akdeniz medeniyetinin bu konudaki en önemli eserleri, M. Ö. 3 000 yıllarında Mezopotamya'da yapılmıştır. Bu bölgede yapılan kazılarda müzik âletleri, döşeme, araba gibi birçok değerli eşyadan başka, çok ince bir sanatla işlenmiş saç tokası, gerdanlık, küpe gibi süs eşyası da bulunmuştur.

Mısır'da K.'un parlak dönemi M. Ö. XVII. ve XIV. yüzyıllarda başlamıştır. XVIII. sülâlenin zamanına rastlayan bu dönemde, Miken medeniyetine ait birçok kıymetli silâh ve süs eşyası bulunmuştur. Eski Mısır'ın K.'una ait önemli örneklere, Tutankhamon'un mezarında toplu olarak rastlanmıştır. Burada bulunan ve üzerine kıymetli taşlar kakılmış dövme altından yaldızlı gerdanlıklar, bilezikler ve diğer kıymetli eşya, dünyanın en önemli hazinelerindendir. II. Ramses (M. Ö. 1301 - 1235) devrinde de K. çok ileri idi.

Günümüze pek az örneği ulaşmış olan Fenike medeniyetinde de K.'un çok ileri olduğu biliniyor. İspanya ve Sardinya'da bulunan Fenikelilere ait eşyalar bunu ispatlamaktadır. M. Ö. VII. yüzyılda Ege adalarında da K. oldukça gelişmiş durumda idi. Güney Rusya'da görülen ilk örnekler de çok ilginçtir. Bunlarda Avrupa ve Çin'in etkileri olduğu bilinmektedir. Bizans, İran ve Turan'da da müslümanlıktan önce ve sonra K.'un oldukça ileri olduğu biliniyor. Ortaçağda Avrupa'nın önemli merkezlerinde bu sanata çok önem verilmiştir. Avrupa'da K. daha çok Rönesans devrinde gelişmiştir. Bugün Avrupa'da Londra, Paris, Amsterdam, Amerika'da ise New York şehirleri büyük K. merkezleridir.

Uzakdoğu'da M. Ö. 3000 - 2000 yıllarından beri en önemli K. merkezlerinin Hint yarımadasında olduğu bilinmektedir. Çin'de başlangıçta bu alanda önemli bir hareket görülmüyor. Fakat M. Ö. IV. yüzyılda gelişmeler olmuş ve daha sonraki yıllarda ise Hint K.'unun tesirinde kalmıştır.

Eski Türklerde de K. çok ileri idi. Özellikle ince döküm işleri ve ilkel araçlarla zümrüt ve yeşim gibi sert taşların başarılı bir biçimde işlenişi söylenebilir. Eski Türk dilinde *kuymak,* maden eritmek anlamına gelir. Tunç dökmeye de *kuyum* denir. İlk mücevherler maden dökmeciliğiyle başladığı için, sonradan değerli maden ve taşlarla süs eşyası yapma işine de K. denilmiştir. Altay vadilerindeki eski Türk boyları maden işçiliğinde de çok usta idiler.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de K. çok ileri idi. Hattâ padişahların herbirinin, yetenekleri ve ilgileri olan bir konuda sanat çalışmaları olurdu. Padişahlardan K.'ta başarılı olanlar da vardı. Osmanlılar zamanında diğer her sanat kolunda olduğu gibi kuyumcuların da kendilerine ait lonca teşkilâtı vardı. Lonca, bu sanatın düzenli, kaliteli ve hilesiz yapılmasının gerekli tedbirlerini alırdı. Bu kuyumcular pîrleri olarak Dâvud peygamberi tanırlardı. Loncada çıraklar uzun yıllar çalıştıktan sonra, lonca reisi ve erkân ustası adı verilen kişiler tarafından imtihan edilir ve eserlerine bakılarak kendilerine icazet verilirdi.

Bugün Anadolu'nun hemen her yerinde K.'la meşgul olunur. Fakat bu alanda öteden beri tanınmış merkezler vardır ve bunların başlıcaları şunlardır: İstanbul, Van, Diyarbakır, Midyat, Mardin, Adana, Mersin ve Sivas. İstanbul'daki Kapalıçarşı, yüzyıllardır K.'un en önemli merkezlerinden biri olarak ününü devam ettirmektedir.

KUZ YÖNÜ (Fr. ubac; İng. shady side), güneşi az gören, uzun süre gölgeli kalan, kuytu ve serin olan yamaçlar. Ülkemizde bu yöne her bölgede değişik adlar verilir: Kuz veya guz, kuzyaka, kuzleç gibi. Tarımla uğraşanların, bu ve diğer yönleri ve özelliklerini çok iyi bilmeleri, çalışmalarında da ona göre hareket etmeleri gerekir, Çünkü her bitkinin yetişmesinde değişik nitelikte bir toprağa ihtiyacı olduğu gibi yönlerin de bazı bitkilerin yetişip verimli olmasında çok büyük rolü vardır.

KUZEA, mersingillerden bir agaççık. Yaprakları sarmal dizilidir. Çiçekleri kömeç halinde veya tek tek olur. Avustralya'da yirmi kadar türü vardır. Bazı türleri Avrupa'da limonluklarda yetiştirilir.

KUZEY AMERİKA : Bk. AMERİKA.

KUZEY AMERİKA DİLLERİ, Kuzey Amerika dilleri bugün 5 büyük âile içinde toplanmıştır. Bu 5 büyük âile içinde ise 32 âile vardır: I. Algonkin Wakash büyük âilesi (güney Kanada ve Amerika Birleşik Devletlerinde, Atlantik'ten Pasifik'e kadar uzanan alanda) 7 âileye ayrılır: 1. Asıl Algonkin: Cree, Montagnais; Ojibwa veya Chippewa Ottawa, Algonkin; Menomini; Fox, Sauk; Illinois*, Miami*; Shawnee; Delaware; Mohegan*, Pequot*; Massachusett*; Penobscot, Abnaki, Mikmak; Blackfoot veya Siksika, Blood veya Kaina Cheyenne; Arapaho veya Gros - Ventre, Atsina.

2. Beothuk âilesi: Beothuk* (California'da konuşulurdu).

3. Ritwan âilesi: Yurok, Wiot (California'da).

4. Chimakum âilesi: Chimakum*, Quilaute (Washington devletinin kuzey - batı bölümünde).

5. Wakash âilesi: Nutka, Kwakiutl (Vancouver adası, Batı Kanada'da).

6. Kutenai âilesi: Kutenai (Kayalık Dağlar bölgesinin iç kesimlerinde).

7. Salish âilesi: (Kanada - Amerika Birleşik Devletleri sınırında).

II. Hoka - Sioux büyük âilesi (California'dan Kolombiya'ya kadar uzanır) 8 âileye ayrılır; Hoka âilesi: Karok; Shasta; Achomawi; Chimariko*; Yana*; Washo; Pomo; Esselen*; Salina*; Chumash*; Yuma, Wailopi; Seri; Waicuri*; Pericu*; Tonkawa; Karankawan*; Koahuiltek*; Tlapanek; Tequislatek; Yurumangi.

2. Yuka âilesi (Coast Range, California): Yuki, Wappo.

3. Keres âilesi (New Mexico, Amerika Birleşik Devletleri): Keres.

4. Tunika âilesi (Mississippi bölgesi): Tunika, Atakapa* v.b.

5. Kaddo âilesi (Büyük Ova'ların güneyi, Mississippi ve Missouri ırmakları bölgesi); Arikara, Pawnee, Kadda, Wichita v.b.

6. Iroquois âilesi (Saint Lawrence ırmağı vâdisi, Erie ve Ontario gölleri çevresi, Huron gölünün güney - doğusu): Huron, Erie*, Cayuga, Mohawk, Seneca, Tuscarora v.b.

7. Yuchi âilesi (Tennessee bölgesi): Yuchi.

8. Mushkogi âilesi (Florida'nın kuzeyi): Choctaw, Chikasaw, Apalachi*, Alabama; Mushkogi veya Creek; Natchez; Timikua.

9. Sioux âilesi (Mississippi'nin batısı): Dakota, Assiniboin, Sioux Dhegiha, Omaha, Osage; Chiwere, Iowa, Missouri*; Mamda; Hidatsa, Crow; Biloxi, Tatelo v.b.

III. Na - Dene büyük âilesi (Amerika Birleşik Devletlerinin kuzey - batısı, Pasifik kıyısı): 1. Athapasca veya Tinneh âilesi: Chippewyan, Slave; Hare, Bear - Lake; Kuchin, Ahtena, Khotana, Beaver; Carrier, Nahane Umpqua, Shastakosta, Hupa Wailaki; Navaho, Apache, Lipan, Kiowa - Apache.

2. Eyak âilesi (Copper River, Alaska): Eyak. 3. Tlingit (Alaska'nın güney kıyısı): Tlingit.

4. Haida (Britanya Kolombiyası): Haida.

IV. Penuita büyük âilesi (California, Oregon): 1. Penutia âilesi (California): Wintun, Miwok, Costano* v.b.

2. Chinook âilesi (Columbia ırmağının aşağı bölgesi): Chinook.

3. Kalopuya âilesi (Willamette ırmağı bölgesi): Kalapuya, Yonkalla.

4. Takelma âilesi (Rogue River bölgesi, Oregon): Takelma.

5. Yakona âilesi (Oregon): Yakina, Siuslaw.

6. Coos âilesi (Coquille ırmağı bölgesi): Coos.

7. Sahaptin âilesi (Washington ve Oregon devletleri sınırı): Sahaptin, Nez; Percé; Molale, Cyause; Klamath, Modok.

8. Tsimishian âilesi (Britanya Kolombiyası, Kanada): Tsimishian.

V. Uzo - Aztek - Tano büyük âilesi (Amerika Birleşik Devletlerinde Arkansas, Oklahoma, Colorado, California, New Mexico devletleri, Meksika): 1. Uto - Aztek âilesi (California, Meksika): Bannok, Snake, Shoshon, Comanch, Ute, Paiute; Serrano, Luiseño Kahulilla; Hopi; Pima, Pápago, Tepehuan, Kahita; Nahuatl veya Aztek, Pipil.

2. Zuñi âilesi (Zuni ırmağı bölgesi): Zuñi (*işaretli diller ölmüştür). Bk. GÜNEY AMERİKA DİLLERİ, ORTA AMERİKA DİLLERİ. (H. Eren)

KUZEY ARAPÇA, Sâmî dilleri âilesine bağlı olan Arapça Etyopya'da kullanılan Sâmî dillerle birlikte Sâmî dillerin güney grupunu teşkil eder. Arapça başlıca iki diyalekt grupuna ayrılır, Güney Arapça ve K. A. Arap dili dendiği zaman, M. S. 500'den itibaren şimdiye kadar bütün Arap dünyasında kullanılan, İslâmiyetten önceki şiir edebiyatının ve Kuran'ın dili olup sonradan zengin bir edebiyat meydana getiren ve günümüzün gazetecilik dünyasında da yazılan dil kasdedilir. Bu dil, K. A.'nın birkaç diyaleğinden türemiştir. Beş çeşit olarak karşılaştığımız Güney Arapça eski Yemen ve Hadramut hükümdarlıklarında kullanılmış olup en az M. Ö. IX. yüzyıldan kalma yazıtlarda karşımıza çıkar. Yemen'in çökmesi ilerledikçe, K. A. güneye doğru yayılmış ve VII. yüzyılın İslâm fetihleri sonucunda Güney Arapçayı hemen hemen yok etmiştir. K. A.'nın ilk yazıtlarına nispeten geç, milâttan az önce rastlarız. Bunlar Hicaz ve Suriye'de keşfedilmişlerdir.

KUZEY ATLANTİK PAKTI : bk. NATO.

KUZEY BUZ DENİZİ, yer kürenin kuzey bölgesini kaplayan büyük kısmı buzlarla örtülü deniz. Yüzölçümü aşağı yukarı 13 milyon km^2 dir. 4 000 m yi geçen büyük derinlikler eskiden sanıldığı gibi yaygın olmayıp, K. B. D.'nin ancak $\frac{1}{4}$'ni kaplamakta ve sınırlı yerlerde bulunmaktadır. Sovyet araştırmalarının gösterdiği gibi, Lomonosov zinciri adını taşıyan uzun ve ince bir denizaltı sırtı K. B. D.'ni bu derinlikleri içine alan iki havzaya ayırmaktadır. Lomonosov zinciri Yeni Sibirya adalarından Ellesmere adasına kadar uzanır ve derinliği 950 ile 1 500 m arasında değişir. Derinliği 200 m den az olan bir kıta platosu veya rafı (continental shelf) Sovyetler ve İskandinavya kıyısı boyunca uzanır. Bu raf çok daha dar olarak Amerika kıtası boyunca da bulunur. K. B. D.'nin bu kenarı kıyı takımadaları ile az çok birbirinden ayrılan bir takım küçük denizlere ayrılır: Barents denizi (Sbalbard ile Novaya Zemlya arasında); Kara denizi (Novaya Zemlya ile Taymir yarımadası arasında); Laptev denizi (Lena ırmağı ağzının açığında); Doğu Sibirya denizi (Yeni Sibirya adalarının ötesinde); Çukçi denizi (Bering boğazının kuzeyinde); Beaufort denizi (Alaska ve Mackenzie ırmağının deltası açığında). Bankizin kalınlığı 2 ve 4 m arasındadır. 1958'de Nautilus adındaki Amerikan denizaltısı K. B. D.'ni aşmış ve böylece Kuzey Pasifik ile Atlantik Okyanuslarının birbirine bağlanması K. B. D.'nin stratejik önemini daha da arttırmıştır. (V. Örs)

KUZEY CAROLINA : bk. CAROLINA.

KUZEY CERMENÇE, Hind - Avrupa dilleri ailesinin bir grupunu teşkil eden Cermence, üç alt grupa ayrılır: Doğu Cermence, Batı Cermence ve K. C. Gotik grupu adını da taşıyan birinci grup sönmüştür. Batı grupu, Almanca, İngilizce, Flamanca ve Frizce'yi içine alır. K. C. grupuna Skandinav grupu adı da verilir; en eski yazı kalıntılarında bile bu grup üç diyalekte ayrılır. Bunların şimdiki temsilcileri Norveççe ve İzlandaca, İsveççe ve Danca'dır. Bu üç diyalekt grupuna ait yazıtların alfabesi, Cermen milletlerine mahsus olan run alfabesidir. En eski yazıtlar muhtemel olarak M. S. III. yüzyıldan kalmıştır. Ama run alfabesi bundan sonra da uzun zaman kullanılmış ve XIII. yüzyılda hâlâ kullanılıyordu. Eski run yazıtlarının en çoğu kısa olup çoğu zaman anlamları açık değildir. Dilin eski şekillerine dair belgeler teşkil ettikleri ölçüde bunlar büyük önem taşır, çünkü M. S. IV. - V. yüzyılları K. C.'si çok arkaik bir karakter taşıyordu: İlk run yazıtlarının dili, öbür Cermence yazıtların hepsinden çok daha fazla müşterek Cermencenin karakterlerini yansıtır. Sözlerin son ekleri daha iyi korunmuştur. Gotik'in konuk anlamındaki Gasts (Alm. Gast, İng. Guest) sözünü eski runik Skandinavca gastir ile cevaplar, ki buradaki i, lâtincenin aynı anlamdaki hostis (Fr. hôte) sözündeki i ye tekabül eder. Aynıyle, gotik'in akkusatif stain (taşı) sözü (Alm. Stein, İng. stone) nde sonek, tam olarak kaybolmuştur, halbuki eski Skandinavcada bu söz şekli Staina'dır. XI. yüzyıldan sonra K. C.'nin başlıca üç diyalektine ait elyazılarıyle karşılaşırız.

K. C. dilleri arasında zaman bakımından birinci olarak büyük bir edebiyat meydana getiren dil Norveç'in bir sömürgesi olan İzlanda'nın dilidir. Bu adada XII. - XIV. yüzyıllarda parlak bir edebiyat türemiştir. Bunun diline eski İzlandaca denir. Eski K. C. nin sözlerini eski İzlandaca el yazılarında aldıkları şekilde zikretmek âdet olmuştur. İzlandaca bin yıldan beri ada ayrılığı sonucunda, aşağı yukarı hiç değişmemiş, yerinde saymıştır, öyle ki şimdiki İzlandalılar XIII. yüzyılın dilini kolayca anlarlar. Bunun aksine şimdiki Danca, K. C. nin en çok gelişmiş yani değişmiş şeklini gösterir. Bu durum ise Danimarka'nın dış dünya ile sıkıca bağlılığını aksettirir. Bu

dil XVIII. ve XIX. yüzyıllarda parlak bir edebiyat meydana getirmiştir. İsveççe ve ancak XX. yüzyılda yazı dili seviyesine erişen Norveççe, coğrafi durumlarına tekabül eden ortalama gelişmişlik durumunu gösterirler. (V. Örs)

KUZEY DAKOTA : bk. DAKOTA.

KUZEY DENİZİ (Eski adı : **Mare Germanicum** = Cermen denizi), Atlantik Okyanusu'nun, batıda Büyük Britanya, doğuda ve güneyde de Avrupa kıtası arasında bulunan kısmı. Yüzölçümü 0,575 milyon km², ortalama derinliği 94 m dir. Skagerrak boğazında ve Norveç kıyıları boyunca uzanan derin bölgeler âzamî 705 m lik bir derinlik gösterir. Doggerbank'ın asgarî derinliği ise 13 m dir. K. D. adı Felemenkli kartograflar tarafından verilmiş ve bu ad milletlerarası bir ad olarak kabûl edilmiştir. (V. Örs)

KUZEY FECRİ (Fr. aurore boréale; İng. aurara borealis), kuzey ışıkları; atmosferin yüksek tabakalarında meydana gelen renkli, ışıklı bir elektrik boşalması. K. F., çok sık olarak arzın kuzey ve güney kutuplarında görülür. Başlıca kırmızı ve yeşil şeritler, parlaklıklar halinde ortaya çıkar. K. F., muhtemelen, güneşten gelen elektrikli partiküllerin bir akışıdır ve büyük güneş lekeleri gözlendiği vakit çok bâriz olur. Bunun şiddeti arzın manyetik kutupları yakınında en büyük olur. (E. Erdek)

KUZEY İRLANDA : bk. ULSTER.

KUZEY KAFKASYA : bk. KAFKASYA.

KUZEY KORE : bk. KORE.

KUZEY KUTBU (Fr. pôle nord; İng. north pole), manyetizmada bir mıknatısın arzın kuzey kutbuna doğru yönelen kutbu. Bu kutup N ile gösterilir (Bk. MIKNATIS, GÜNEY KUTBU, KUTUP).

KUZEY TÂCI, Sığırtmaç ve Herkül takımyıldızları arasında bulunan tamamlanmamış daire şeklindeki yıldızların sıralanmasıyla meydana gelen, kuzey yarı küresinin güzel bir takımyıldızıdır. K. T. takımyıldızının en parlak yıldızına bâzen İnci veya Margarita da denmektedir.

KUZEY VİETNAM : bk. VİETNAM.

KUZEY - BATI TÜRKÇESİ : bk. TÜRKÇE.

KUZEY - DOĞU TÜRKÇESİ : bk. TÜRKÇE.

KUZGUN : bk. KARGA.

KUZGUNCUK, İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında, Üsküdar ile Beylerbeyi arasında bir semt ve iskele. İskeleden içeriye doğru uzanan K. caddesi, semtin başlıca yoludur. Boğaziçi'ne işleyen vapurlar düzenli olarak bu iskeleye uğrarlar. K. semti, şimdi Boğaz Köprüsü'nün yakınında önemi daha da artan bir yer olmuştur. K. adının, Fâtih Sultan Mehmed zamanında burada oturmuş bulunan Kuzgun Baba adından geldiği sanılmaktadır. Çileği ile ünlü olan bu semtte 1866'da çıkan büyük bir yangında beşyüz ev ve dükkân yanmış, bundan sonra semt imar görerek bugünkü durumunu almıştır. (R. İ.)

KUZNETSK, 1. S. S. C. B.'nde bir şehir. Penza bölgesinin doğu kısmında, Sura ırmağının kaynağına yakın bir yerde ve Tula - Kuibişev demiryolunun üzerinde bulunan şehrin nüfusu 79 000 (1969) dir. Önemli bir ticaret ve endüstri merkezi olan K.'te kimyevî maddeler ve makine, deri, tekstil, gıda maddeleri ve möble fabrikaları, üç enstitü, hekimlik okulu, tiyatro ve müze vardır.

2. 1932'ye kadar, K. kömür havzasındaki Stalinsk şehrinin adı idi. 1961'de Novokuznetsk (yâni yeni K.) adını almıştır.

K. kömür havzası (Ruscada kısaltılmış adı Kusbass'dır). Güney - Batı Sibirya'da Sovyet Birliği'nin en önemli kömür kaynaklarından biridir. Kömürün kalitesi yüksektir. Havzanın yüzölçümü aş. yu. 70 000 km² dir.

KUZU : bk. KOYUN.

KUZU KARTALI (Gypaetus barbatus), Kartallar (Falconiformes) takımının kartalgiller (Falconidae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 115 cm dir. Çok büyük ve yırtıcı bir kuştur. Sırtı, kara üzerine beyaz çizgilidir. Karnı daha açık renkte, başı da karadır. Kama biçimindeki kuyruğu kahverengi, kanatları çok uzundur. Güçlü ve kıvrık gagasının altında bir tutam tüy bulunur. Bu yüzden Sakallı Akbaba da denir. Leşlerle beslenir. Orta ve Güney Avrupa'da ve Orta Asya'daki yüksek dağlarda yaşar. Alpler'de soyu tükenmiş gibidir.

KUZUKULAĞI (Rumex), karabuğdaygillerden otsu bir bitki. Nemli yerlerde yetişir, çiçekleri iki evcikli, yaprakları biraz kabarık ve genişçedir. Genellikle birkaç yıl yaşar. K.'nın birçok çeşidi vardır; Avrupa'da bahçelerde sebze olarak yetiştirilir. Yaprakları salata yapılarak yenilir, bâzı yerlerde çorbası veya ıspanak gibi haşlanarak kavurması da yapılır. İçinde oksit asit bulunduğu için sindirimi güç olur.

K. asidi (bk. OKSALİK ASİT) ise, demir pasından meydana gelen lekeleri çıkaran ve K. bitkisinde bulunan monopotasyum oksalatın diğer adıdır.

KUZUMANTARI (Morilla), bir mantar türü. Sapı kısa ve kalın, şapkası yuvarlak ve koni biçiminde olup sünger gibi gözeneklidir. İlkbaharda, bilhassa karaağaç ve dişbudak ağaçlarının çevresinde, bâzan çitler arasında ve çayırlarda yetişir. Lezzetli bir mantardır.

KÜBA (**İsp. CUBA;** okunuşu: kūvā), Atlas okyanusunun Kuzey ve Güney Amerika arasındaki bir kolu olan Karaip (Karaibler) denizinde yer alan ve Batı Hind adalarının en büyüğü olan K. adası ile Isla de Pinos adasını ve birçoğunda oturulmayan irili ufaklı yüzlerce adayı kapsayan cumhuriyet. Yüzölçümü 111 500 km², nüfusu 8,5 milyonu aşkındır. Başkenti Havana (İsp. La Habana; nüfusu 1 600 000), başlıca şehirleri Camagüey (nüfusu 259 300), Santiago de Cuba (nüfusu 224 600), Santa Clara (nüfusu 166 800), Guantanamo (nüfusu 165 200), Cienfuegos (nüfusu 107 300), Holguin (nüfusu 106 100) ve Matanzos (nüfusu 94 200)'tur. K. adası güneydoğu - kuzeybatı doğrultusunda 1 255 km boyunca uzanır ve genişliği aş. yu. 80 km ile 90 km arasında değişir. 4 025 km uzunluğundaki kıyılarında birçok liman vardır. Meksika körfezinin girişinde bulunması, Amerika Birleşik Devletlerinden dar bir geçit olan Florida boğazı ve Meksika'dan da sadece Yucatán kanalı ile ayrılması sebebiyle İspanyollar bu adaya "Yeni Dünyanın anahtarı ve Batı Hind'in kalesi" demişlerdir.

Topografi : K. topraklarının dörtte biri kadarı dağlıktır. En yüksek tepe Pico de Turquinjo (1 995 m)'dur. Bu tepe, güney - doğu kıyılarındaki Cruz burnu ile aynı kıyılardaki

KÜBA

Guantanamo şehri arasında batı - doğu doğrultusunda 242 km boyunca uzanan ve ülkenin en önemli sıradağları olan Sierra Maestra'da yer alır. Bu dağların güney yamaçlarına yaslanan Santiago de Cuba şehri önemli depremlere sahne olan bir bölgenin merkezidir. Aynı dağların kuzey - batısında yer yer alçak tepe sıralarıyle kesintiye uğrayan düzlük arazi, Orta K.'ya kadar yayılır. Buradaki Sierra de Trinidad sıradağları 975 m yükseltiye ulaşır. Ada batıya doğru büküldükçe sıra sıra sürekli alçak tepeler, daha sonra da Batı K.'nın Sierra de los Órganos sıradağları görülür. Bu dağların en yüksek tepesinin yükseltisi 914 m yi geçmez. Kıyılardaki alçak toprakların büyük bir bölümü bataklıklar halindedir. Özellikle Doğu K.'da yer alan Zapata yarımadasındaki Río Cauto ırmağının ağzında ve adanın batı ucundaki Guanahacabibes yarımadasında durum böyledir.

K.'da birçok ırmak varsa da, hepsi önemsizdir. Yağışlı mevsimde coşan bu sular kuru mevsimde küçük derelere dönüşür. Nisbeten önemlice olanları 257 km uzunluğunda ve küçük teknelerin seyrine elverişli olan Cauto ile Jatibonico del Sur ve Sagua la Grande'dir. Ülke sayısız küçük göllerle kaplıdır; ayrıca, Zapata yarımadasındaki Laguna del Tesoro, önemli bir tatlısu kaynağıdır.

İklim. Tropik kuşağının en üst kuzey kıyısında yer alan ve sürekli olarak kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda esen rüzgârların etkisi altında kalan K.'nın iklimi ılımlı ve sağlamdır; ülkede aşırı soğuklar veya aşırı sıcaklar görülmez. Havana'da yıllık ısı ortalaması 24°C tır. Güney kıyılarında ısı bazan 38°C'a çıkar. Geceler serindir ve aralık - şubat döneminde ısılar 10°C'a düşebilir. Yağmurlar, çoğu Mayıs ile Kasım arasında olmak üzere ortalama 125 cm dir. K. kasırgalar (İsp. huracán) şeridi içinde bulunduğu için zaman zaman şiddetli yıkımlara uğrar.

Doğal kaynaklar. K., mineral kaynakları bakımından zengindir. Başlıca mineraller bakır, manganez, kromit, tungsten, asfalt ve altındır. Ülkenin çeşitli yerlerinde değerli demir cevheri rezervleri, Oriente yöresinde de yaygın nikel ve kobalt yatakları vardır. Pinos adası ile Oriente yöresindeki mermer ocakları son derecede zengindir. Bacuranao'da ve Havana bölgesinin kuzey kesimindeki başka yerlerde petrol ve tabiî gaz vardır. Las Villas'taki Motembo'da, sâf neft kendiliğinden yeryüzüne çıkmaktadır. K.'nın eskiden çok yaygın olan ormanları gerek kereste yapımı ve gerekse şekerkamışı ekimine yer açmak için geniş ölçüde tahrip edilmiştir.

Bitki örtüsü. Abanoz vb. gibi değerli sert ağaçlar gittikçe seyrekleşmektedir. Maun, İspanyol sediri ve çam gibi ağaçlar hâlâ bol miktarda bulunur ve Sierra de Trinidad dağları bölgesinde ılımlı iklime özgü meyve bahçeleri bol ürün verir. Castro rejimi okaliptus ormanları yetiştirmeyi hedef tutan bir ağaçlandırma programı uygulamaktadır. K.'nın başlıca bitki örtüsünü oluşturan çayırlıklara serpili durumda, meyvesi çok sevilen bir çeşit palmiye görülür. Ülkenin kuşları çok çeşitlidir, fakat vahşi hayvan türleri pek azdır. K.'da yaşayan yerli iki yılan türü küçük ve zararsızdır; öteki sürüngenler arasında timsahı andıran kayman, iguana ve bukelemun anılabilir.

Halk, Etnoloji. Aslında çok kalabalık olmayan K. yerlileri, İspanyolların sömürgeleştirme hareketlerinin henüz ilk yıllarında, merhametsizce uygulanan mecbûrî çalışma rejimi altında ezilerek büsbütün azalmışlardı ve XVIII. yüzyıl başında ülkede pek az yerli kalmıştı. İspanyol yerleşmeciler Afrika'dan zenci köle alımına 1520'lerde başlamışlardır ve XIX. yüzyılın yarısından sonra K.'nın zenci halkı sayıca Avrupalılardan çoktu. Fakat sonradan, gerek köle sayısının azalması gerekse ülkeye gelen İspanyol göçmenlerin sayısının artması sebebiyle bu oran yeniden bozulmuştu. İspanyollarla zenciler arasında ve yine İspanyollarla sağ kalmış yerliler arasında evlenmeler çok olağan bir haldi. XIX. yüzyılda binlerce Yucatán'lı yerli işçi olarak K.'ya geldi, XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başında da onları Çinliler izledi. Şimdi halkın % 75'i kadarı, çoğu İspanyol menşe'li olmak üzere Avrupalı, % 10 kadarı zencidir, % 15 kadarı da karışık Avrupalı, Afrikalı ve Asyalı kanındandır. Nüfusun % 99'unu K. doğumlular oluşturmaktadır. Ülkede sözü edilmeye değer bir ırk ayırımı problemi yoktur.

Nüfus dağılımı ve başlıca şehirler. K.'nın en küçük ili olan Habana nüfus yoğunluğu bakımından başta gelir. En büyük ili olan Oriente'de, ülke halkının üçte birine yakın bir bölümü oturur. K.'lıların çoğu deniz kıyısı kesimlerinde yaşarlar; bunların yarısından fazlası nüfusu iki bini aşan topluluklar oluştururlar. Castro rejimi, halkı dağlık bölgelerde yerleşme yerleri kurmaya teşvik etmişse de bir sonuç alamamıştır. Başkent Habana, Batı Hind'in en büyük şehridir. Santiago de Cuba, Marianao, Cienfuegos, Matanzas ve Guantánamo önemli kıyı şehirleridir. Camagüey, Santa Clara, Holguín ve Sancti - Spirítis ülkenin iç bölümlerinde yer alan başlıca merkezlerdir.

Din, dil ve yaşayış. K.'lıların konuştuğu dil, mahallî bazı değişikliklere uğramış olan İspanyolcadır, fakat halkın büyük bir bölümü İngilizceyi de anlar. K.'lıların çoğunluğu Roma Katolik kilisesine bağlıdır, bununla beraber kilise ile devlet birbirinden ayrıdır ve K.'da kilise, öteki Lâtin Amerika ülkelerine oranla daima daha az söz sahibi olmuştur. Nitekim XX. yüzyıl başlarından beri bu Katolik ülkede evlilerin boşanması kanunî bir işlemdir. Ülke dışında sürgün durumunda yaşayan K.'lıların 1961 yılında K.'ya karşı giriştikleri başarısız istilâ teşebbüsünden sonra, Castro hükûmeti birçok rahibi ülkeden kovmuştur. K.'daki Protestan mezheplerinden olanlar, kendi usullerince ibadette serbesttirler. Bununla beraber, hükûmet din okullarına el koymuştur.

1959 ihtilâli K.'lıların yaşayışını temelinden değiştirmiştir. Sıcak kanlı, konuşkan ve demokrat tutumlu insanlar olan K.'lılar aynı zamanda çok ferdiyetçidirler. İhtilâli izleyen dönemin hizaya girme emrine uymak zorunda kalmışlar ve polis devleti çerçevesi içinde üniformalı bir millet halini almışlardır. Çok geçmeden halk ülkeden kaçmaya başlamıştır. Bu hareketi ilkin zenginler, meslek sahipleri ve orta sınıftan mülk sahipleri başlatmışlar, bunların evlerine ve öteki mülklerine devletçe el konulmuştur. Guajiros denilen köylüler ilkin ihtilâl hareketini ve toprak dağıtımı vaadini iyi karşılamışlar, fakat çok geçmeden tek toprak sahibinin devlet olduğunu anlamışlardır. Daha sonra kaçanların çoğunu işçiler, köylüler, ba-

lıkçılar oluşturuyordu. 1959'dan beri yarım milyon K.'lı ülkeden kaçtı ve bunların 300 000'den fazlası Amerika Birleşik Devletlerine yerleşti.

Eğitim. K.'da ilk öğrenim uzun zamandan beri parasız ve mecbûrîdir. İhtilâlden önce okur yazarlık oranı Lâtin Amerika'da en yüksek düzeyde olmakla beraber, ülkenin iç bölümlerinde durum böyle değildi. 1959'dan sonra bütün özel okullara devletçe el konuldu. 1961'de öğretmenler kadar üniversite öğrencilerinin de görev aldığı bir "eğitim ordusu" nun aracılığı ile okur yazarlık seviyesini yükseltmeye yönelen bir kampanya açıldı. Hükûmet böylece önemli ilerlemeler başarıldığını ileri sürmekle beraber 1966'da bizzat Castro devlet memurlarının cahilliğinden şikâyet etmekte idi. Liseler, öğretmen okulları ve teknik ve ticaret okulları büyük şehirlerdedir. 1958'de ülkede öğretim yapmakta olan on bir üniversiteden bugün yalnız üçü açıktır. Bunlar Havana, Santa Clara ve Santiago de Cuba'daki Oriente üniversiteleridir.

Yayınlar, kültür hayatı. K.'da kitap yayını da Lâtin Amerika'da bu çeşit yayının en yüksek düzeyde olanları arasındadır ve gerek Havana'da gerek öteki büyük şehirlerde genel kitaplıklar ve müzeler gitgide gelişmektedir. Özel sektörce işletilen kütüphanelerin hepsini 1959'dan sonra devlet devralmıştır. Ülkede senfoni orkestraları, bale ve tiyatro toplulukları, Havana'da hükûmet kontrolu altında, bütün tiyatroları, oditoryumları ve sinemaları işleten akademiler vardır. K.'da artık müstakil gazete ve dergi yoktur.

Edebiyat alanında K. birçok seçkin şair yetiştirmiştir. José María de Hérédia ve aynı zamanda hem siyaset felsefecisi, hem de K. bağımsızlık savaşı (1895 - 1898)'nın lideri olan José Martí bu şairlerdendir. Félix Varela, José de la Luz y Caballero ve Enrique José Varona XIX. yüzyılda başta gelen filozoflardı. José Antonio Saco ile Fernando Oritz seçkin sosyologlardır. Ernesto Lecuona halk musikisi alanında ün kazandı, Alejandro García ile Amadeo Roldán XX. yüzyıl bestecileri arasında yer aldılar. Alicia Alonso bale alanında parladı. Amelia Peláez ve Cundo Bermúdez, K.'nın iki seçkin ressamıdır, Juan José Sicre de ülkenin en seçkin heykeltıraşıdır. K.'da uzun bir geçmişi olan fen çalışmaları geleneğinde belirgin bir kişi de, sarıhummanın sivrisinekler tarafından taşındığını bulan Carlo Juan Finley'dir.

Ekonomi, ekonomik şartlar ve dış ticaret. K. esas itibariyle bir tarım ülkesidir ve ihracatının % 90'ını aşkın bir bölümünü, başta şeker, şeker kamışı ve tütün olmak üzere tarım ürünleri oluşturur. Şeker K. ekonomisinin başta gelen dayanağıdır ve 1959 yılında Sovyetler Birliğinin şeker üretiminde başa geçmesine kadar, K. dünyaya en çok şeker veren ülke idi. İhtilâl K.'nın ekonomisini alt üst etti. O zamana kadar gittikçe büyüyen orta sınıf, büyük toprak sahipleri ve sanayiciler yılın yarısında işsiz kalan halk tabakalarına oranla küçük bir azınlık durumunda bulunmakla beraber, ülkede genel olarak küçümsenemeyecek bir refah vardı. İhtilâlin başlıca amacı olarak ilân edilen 1959 toprak reformunun uygulanmasında, toprakların çoğu, bedeli ödenmeksizin sahiplerinin elinden alınarak kolektif çiftlikler aracılığı ile topraksız köylülere dağıtıldı. Bu işlemleri, başka alanlarda başvurulan devletleştirme uygulamaları izledi. Hükûmetin bu siyasetinin malî karşılıkları her türlü servete el koyma ve bol bol kâğıt para basma yollarından sağlanıyordu. Enflâsyon tehlikesini önlemek için de fiatların ve ücretlerin sıkıca kontrol edilmesi, ithalâtın köklü bir şekilde kısıtlanması ve 1962'den sonra da besin maddelerinin ve tüketim mallarının vesika ile dağıtılması çarelerine başvuruluyordu.

KÜBA : Başkent Havana'dan bir görünüş

1960'da Fidel Castro'nun izlediği siyaset sebebiyle Amerika Birleşik Devletleri K.'dan şeker ithalini durdurdu, daha sonra da K.'ya besin maddeleri ve tıbbî malzeme dışında her türlü ihracatı yasakladı. İthalâtın ve ihracatın tümünü kontrol eden Castro hükûmeti, bunun üzerine alışverişlerini Sovyetler bloku, Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya, Mısır ve Suriye ile yapmak zorunda kaldı. Eskiden Venezuela'dan alınan petrolden başka çelik, her çeşit makine ve motorlu taşıtlar da artık Sovyetler Birliğinden geliyordu. Buna karşılık K., şekerinin çoğunu Sovyetler Birliğine ve öteki Doğu Avrupa ülkelerine gönderiyordu. Bütün bunlar besin maddelerinde ve ithal yolu ile elde edilen tüketim mallarında kıtlık meydana getirdi.

Tarım. 1959'dan önce, ekilen toprakların yarısından çoğu şekerkamışına ayrılırdı; ülkenin beşte biri büyük şekerkamışı çiftlikleriyle kaplı idi ve 161 şeker fabrikası vardı. K.'lılar zamanla fabrikaların dörtte üçünün sahibi olmuşlardı, fakat geriye kalan ve Amerikalılara ait olan fabrikalar çok büyüktü ve ülke şekerinin üçte birinden fazlasını üretiyorlardı. 1959 toprak reformu kanunu mûcibince ilkin bu fabrikalara el konuldu ve çok geçmeden Millî Toprak Reformu Enstitüsü aracılığı ile tarımın her yönü sıkı kontrol altına alındı. Başlangıçta topraklar dağıtıldı, pek çok çiftçilik kooperatifi kuruldu, fakat sonradan bundan vazgeçilerek kooperatifler devlet çiftliklerine dönüştürüldü. Şeker sanayiinin önemini azaltmak pahasına tarımı çeşitlendirme ve ülkenin sanayileşmesini hızlandırma yolunda bir teşebbüse de geçildi. Fakat 1960'ların ortasında bu tercihler değişti. Tarım üretimi azalmıştı ve şeker üretimini yeniden arttırmak için büyük gayretler sarfedildi, sanayileşme plânı da hemen hemen terkedildi. Bugün K., ihtilâlden önceki kadar çok olmamakla beraber yılda 6 milyon ton şeker üretmektedir. Yan ürünler rom, alkol ve akide şekerinden ibarettir. K., puro (İsp. cigarros) ları ile ün kazanmıştır; ülkenin şekerden sonra gelen en önemli ürünü tütündür.

1959 ihtilâlinden önce K.'da büyük ölçüde hayvancılık vardı ve bu işe bağlı sanayi kollarında yoğun bir şekilde süt, peynir, tereyağı ve başka süt ürünleri üretilmekteydi. Davar sürüleri en iyi cins hayvanlardan oluşurdu. Bunlar Millî Toprak Reformu Enstitüsünce kısmen kasaplık olarak kullanıldı, kısmen de yabancı ülkelerin yetiştiricilerine satıldı. Sonuç olarak ülkede et tüketimi vesika ile dağıtma sistemine bağlandı. Eskiden pek büyük ölçüde olmamakla beraber iyi işleyen ülke tavukçuluğunun verimi azaldığı için Kanada'dan civciv satın almak zorunda kalındı.

Madencilik ve yapımcılık. Altın ve bakır K.'da XVI. yüzyıldan beri üretilmektedir. 1959'da madencilik ülkede kök salmış bir endüstri kolu idi ve dış ülkelere önemli miktarlarda nikel, kobalt, bakır, manganez, krom, demir ve bir miktar tungsten ihraç edilmekteydi. Devletleştirme işlemi bu işlerin birçoğuna durgunluk getirdi. Gerek madencilik gerekse başka endüstri dalları, K.'lıların ve bu işlerde görevli teknisyenlerin

ülkeyi terketmelerinden zarar gördü. Eskiden çok önemli olan nikel ve kobalt üretimi bir ara bütün bütün durdu, fakat sonradan Sovyet blokuna ihracat yapılabilmesi için Sovyet ve Çek teknisyenlerince üretim yeniden ele alındı. Bakır, manganez ve demir üretimi hesaba katılamayacak kadar azaldı.

K.'yı sanayileştirme amacını güden iddialı plânlara rağmen ihtilâli izleyen yıllarda imalât miktarlarında düşüş meydana geldi. Birçok fabrika hem ham madde ve donanım yokluğundan, hem de yabancı teknisyenlerin ülkeden ayrılmalarından dolayı kapılarını kapadı. Çelik ve kâğıt fabrikaları ve oto lâstikleri, çimento, tuğla, kundura, bakır tel ve elektrikli cihazlar, dokuma ve başka mallar üreten sınaî tesisler çok zarara uğradılar. Bu ters gidişi düzeltmek için uygulanan bir 4 yıllık (1962 - 1965) plânın uygulamaları başarılı olmadı. Bunun üzerine hükûmet sanayileşmeden vazgeçti ve bütün önemi, ihraç edilmeye mahsus ham şeker üretimine verdi.

İşçi sınıfının durumu. K.'nın ihtilâl öncesindeki işçi örgütü, Lâtin Amerika'daki benzerlerinin en güçlülerinden biriydi. İşçiler, her yıl bir ay ücretli tatil, asgarî ücret, fazla çalışma saatleri için iki kat ücret ve emeklilik aylığı gibi çeşitli sosyal güvenlik haklarından yararlanıyorlardı. Castro hükûmeti ilkin ücretlere zam yaptı ve mesken kiralarını % 50 ucuzlattı. Fakat sonradan ücretler yeniden düşürüldü ve devleti bütün meskenlerin ve öteki mülklerin sahibi haline getiren bir Şehir Reformu Kanunu çıkarılarak kiralara uygulanmakta olan % 50 tenzilât kaldırıldı. Komünistler, silâhlı kuvvetlerin de yardımıyle, işçi sendikalarının kontrolünü ele geçirdiler ve sendika liderleri çalışma bakanına karşı sorumlu durumuna geldiler. İşçi ücretlerini yükseltme yetkisi şimdi yalnız bu bakana aittir. 1965'ten beri hükûmet, eli âlet tutabilen erkek, kadın ve delikanlı ne kadar sağlam insan varsa, nerede yaşadıklarına da önem verilmeksizin, hepsini şekerkamışı kesme ve kahve toplama gibi tarım işlerinde çalışmaya mecbur tutmaktadır.

Ulaştırma. K.'nın devletleştirilmiş olan demiryollarının çoğu bakımsız ve çok kötü durumdadır. Ülkede bütün gemiler, kamyonlar ve otobüsler de devlete geçmiştir. 1280 km uzunluğundaki merkezî devlet yolu, ülkenin ana ulaşım damarı durumundadır. Öteki birinci sınıf devlet yolları arasında kuzeydeki üç kıyı ilini birbirine bağlayan Vía Blanca (Beyaz yol), en düzgün ve bakımlı olanıdır. Başlıca uluslararası hava alanı Havana'dadır. Varadero, Camagüey ve Santiago de Cuba'da da hava limanları vardır. Ülkede kalan biricik havayolları örgütü hükûmet kontrolundadır. Bu örgütün uçakları Meksika, Kanada ve bazı Avrupa ülkelerine seferler yaparlar. Castro hükûmeti deniz ticaret filosunu, İspanya, Fransa, İngiltere ve Sovyet Bloku ülkelerinden satın aldığı otuzu aşkın şilep ve okyanus balıkçı gemisi ile desteklemiştir. Hükûmet aynı zamanda her türlü ulaşımı kontrolü altında tutar.

Yönetim. Fidel Castro'nun iktidarı ele geçirmesinden önce K. Cumhuriyeti 1940 anayasasına göre yöneltiliyordu. Başbakan ve bakanlar dört yıl için seçilen cumhurbaşkanı tarafından atanır, bunlar da Temsilciler Meclisi ile Senatodan oluşan Kongreye karşı sorumlu bulunurlardı. Yirmi yaşını dolduran her vatandaş seçime katılmaya mecburdu. Bağımsız olan adalet örgütünün en üst kademesinde, aynı zamanda anayasa ile ilgili sorunlara da bakan bir Yüksek mahkeme vardı ve her ilde ayrı mahkemeler de bulunurdu.

1959'da yürürlükten kaldırılan bu anayasanın yerine henüz bir başkası konulmadı. Bugün K., Fidel Castro tarafından ve emirnamelerle yönetilmektedir. İhtilâl rejiminde hiçbir seçim yapılmadı. Milletvekilleri, eyalet meclislerinin ve öteki mahallî meclislerin üyeleri, başbakan tarafından atanırlar. Bütün belediye başkanlarının yerine belediye komiserleri atanmıştır. 1959 yılı başında, siyasî nitelikte suçlara bakmakla görevli "ihtilâl mahkemeleri" kuruldu, sonra da hükûmete karşı gelme suçlarını yargılamaya mahsus "halk mahkemeleri" kuruldu. Nizamî ordu ile milis kuvvetlerinin sayısı 250 000 erkek ve kadındır. Bu kuvvetler, ordunun gizli haber servisi ve mahallî İhtilâli Savunma komiteleri ile takviye edilmiş durumdadır.

1964'te, Sosyalist Halk Partisi hariç olmak üzere bütün siyasî kuruluşlar kaldırılmıştı. 1938'de Fulgenico Batista'yı desteklemek üzere kurulan bu parti, 1958'de, yâni Fidel Castro'nun iktidara gelmesinden birkaç ay önce, onun izlediği tutumu yansıtan parti haline gelmişti. 1965 yılı sonbaharında yeni baştan örgütlenen bu partinin adı K. Komünist Partisi (Partido Communista de Cuba) oldu. Komünist partisi, üyelerinin üçte ikisini aşkın bir bölümü asker olan yüz kişilik bir Merkez Komitesince yönetilir.

Tarih. *Sömürgelik dönemi.* K., Cristobál Colón (Kristof Kolomb)'un ilk seferinde, 1492 yılının ekim ayında keşfedilmiş, fakat hemen sömürülebilecek zenginlikler ve aynı zamanda işçi de bulunamadığı için sömürgeleştirilmesi sonraya bırakılmıştı. 1511 ile 1516 arasında kurulan ilk yerleşme yerleri arasında, 1519'da daha elverişli bir yere nakledilerek Habana (Havana) adı verilen San Cristóbal de la Habana ile, sömürge döneminin başlarında ülkenin başkenti olan Santiago de Cuba da vardı. Tarımda çalıştırılmak üzere zenci köle getirilmesine 1520'lerde başlandı.

İspanyol sömürgeleştirmesinin ilk iki yüzyılında, en çok deniz ve kara kuvvetleri üssü olarak kullanılan K.'da ancak pek az bir gelişme meydana geldi. İspanyolların izlediği kısıtlamalı ticaret siyaseti, kaçakçılığın alıp yürümesine ve İngiliz, Fransız ve Holandalı korsanların sık sık akınlar yapmalarına yol açtı. Nice K. kasabası, bu gibi yabancıların saldırılarına uğradı ve bazan da yakılıp yıkıldı. Fakat XVIII. yüzyılda K., zenginleşmeye ve nüfusu artmaya başladı. İngilizlerin kısa bir süre ile (1762 - 1763) Havana'yı işgal etmeleri, bu gelişmeyi engelleyecek yerde hızlandırdı, çünkü liman ilk defa olarak serbest olarak ticarete açılıyordu. Yüzyılın sonuna doğru komşu Hispaniola ülkesinden gelen birçok göçmen adanın ekonomisine daha da canlılık getirdi.

Bağımsızlık hareketi ve İspanyol - Amerikan rekabeti. XIX. yüzyıl başında İspanyol yönetimine karşı memnunsuzluk çok yaygın olduğu halde, Yeni Dünyanın öteki İspanyol sömürgelerindeki durumun tersine olarak K.'da ayaklanma olmadı. Bunun başlıca sebebi ülkenin bir ada oluşu idi. Bağımsızlık hareketi On Yıl Savaşı (1868 - 1878)'na yol açtı. İki yüz bin K.'lı ile İspanyolun öldüğü bu savaşta K.'lılar başarıya ulaşamadılarsa da bazı Lâtin Amerika cumhuriyetleri K.'nın bağımsızlığı ilkesini kabûl ettiler ve tam bağımsızlığın sağlanması da ancak XX. yüzyıl başında mümkün oldu. Amerika Birleşik Devletleri 1803'te Mississippi nehri batısında yer alan ve Meksika körfezinde uzun kıyıları bulunan Louisiana bölgesini Fransa'dan satın aldıktan sonra Meksika körfezinin anahtarı durumundaki K.'yı da stratejik öneminden dolayı İspanyollardan satın almayı denedi. Hattâ 1854 Ostend Beyannamesi, K.'nın satın alınamaması halinde kuvvet kullanarak ele geçirilebileceğini bildiriyordu. Fakat gerek bu çabalar gerek Venezuela'lı Narciso López yönetiminde beş kez tekrarlanan büyük çete saldırıları bir sonuç vermedi. 1895'te K.'lı vatansever José Martin'in başlattığı kesin bağımsızlık

savaşında çok kan döküldü. Nihayet 1898'de Amerika duruma müdahale etti. Bu suretle patlak veren İspanyol — Amerikan savaşı kısa sürdü ve K.'nın Amerikalılar tarafından işgal edilmesiyle sona erdi. Amerikan Kongresi 20 nisan 1898'de aldığı bir kararla, K.'nın hür ve kendi kendini yöneten bir devlet olması ilkesini kabûl etti ve 20 mayıs 1920'de bağımsız K. Cumhuriyeti kuruldu. Fakat 1901'de yapılan anayasa değişikliği ülkenin egemenliğini kısıtlıyor, gereğinde Amerikanın müdahale edebileceğini öngörüyordu. Amerikalılar bu hakkı XX. yüzyıl başlarında birkaç defa kullandılar. Nihayet 1934'te K. milliyetçilerinin çabaları ile bu anayasa hükmü de ortadan kaldırıldı.

Bağımsızlık dönemi. K. üç yıl süren Amerikan işgali sırasında yapılan reformlardan ve özellikle adada uzun zaman hüküm süren sarı hummanın hemen hemen yok edilmesinden yararlanmıştı. Tomás Estrada Palma gibi dürüst bir kimsenin ilk cumhurbaşkanı olması da ülke için bir iyi talih eseri oldu. Bu başkan, programındaki "askerden çok öğretmen" ilkesini en iyi şekilde uyguladı. Fakat 1906'da yeniden başkanlığa seçilmesi, bir ayaklanma ile ve dolayısıyle 1909'da Amerika Birleşik Devletlerinin müdahalesi ile sonuçlandı. Aynı yıl Miguel Gómez'in başkanlığa seçilmesiyle bu müdahale sona erdi.

Yönetim yolsuzlukları, Gómez ile halefi Mario Carcía Menocal dönemlerinde daha da arttı. K. I. Dünya Harbinde şeker üretiminde meydana gelen çok hızlı gelişme sayesinde kısa süreli bir refah dönemi yaşadı. 1917'de Menocal, yeniden cumhurbaşkanlığına seçilmesi aleyhindeki bir ayaklanmayı bastırmayı başardı. 1921'de ülke ağır bir iktisadî bunalım içinde kaldı ve Alfredo Zayas'ın yönetimi, yolsuzlukların büsbütün artmasına yol açtı. Halefi Gerardo Machado, aşırı derecede cesaretli programlarına rağmen başlangıçta yapıcı bir yönetim uyguladı, fakat zamanla merhametsiz bir despot halini aldı ve 1928'de başbakanlık süresini uzatmak için anayasada değişiklik yaptı. Yeniden iktisadî bunalım sancıları içinde kalan K., 1933 ağustosunda Machado'nun devrilmesine kadar siyasî karışıklıklara sahne oldu. Amerikan büyükelçisi Summer Welles'in aracılığı ile kurulan bir geçici hükûmet, Fulgenico Batista'nın yönettiği "çavuşlar ayaklanması" ile devrildi. Eylülde Ramón Gran San Martín iktidara geçerek bazı ilerici reformlar başlattı ise de, Amerika Birleşik Devletleri bu hükûmeti tanımadı. 1934 Ocak ayında San Martín'i deviren Batista, Amerika'nın yardımı ile Carlos Mendiata'yı iş başına getirdi. Ondan sonra Batista, K.'da istediğini başkanlıktan indiren, istediğini başkanlığa yükselten bir adam halini aldı ve bu hal 1940 yılında kendisinin başkanlığa seçilmesine kadar devam etti. K. II. Dünya Harbine, Batılıların müttefiki olarak girdi ve 1945'te Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeleri arasında yer aldı.

1944'te hem generalliğe yükselmiş, hem de çok zengin bir adam haline gelmiş durumdaki Batista, siyasî hasmı Gran San Martín tarafından yenilgiye uğratıldı. Gerek San Martín'in, gerekse halefi Carlos Prío Soccarás'ın yönetimlerinde her türlü kötülük ve hırsızlık arttı. Yalnız bu son başkanın bazı sosyal ve ekonomik reformlar yaptığını da kaydetmek gerekir. 1952 seçimlerini kazanamayacağını anlayan Batista, seçimlerden önce bir darbe yaparak iktidarı ele geçirdi.

1952'den 1959'a kadar Batista, K.'yı diktatörce yönetmekle beraber muhalefeti tamamen ortadan kaldıramadı. 26 Haziran 1953'te, Fidel Castro adında radikalist bir genç hukukçunun komutasındaki bir isyancı grubu, Santiago de Cuba kışlasına saldırdı. İsyancılar yenildiler, Castro idam edilmediyse de iki yıl hapiste yattı. Kamuoyunun baskısı ile serbest bırakılan Castro, Meksika'daki K.'lı göçmenlerden meydana getirdiği küçük bir çete ile 2 Aralık 1956'da K.'nın Oriente ili kıyılarına çıktı ve Sierra Maestra dağlarında karargâhı kurdu. Bunu iki yıl süren bir gerilla savaşı izledi ve bu savaşta Castro'nun başarılar kazanması üzerine, 1 Ocak 1959'da Batista ülkeden kaçtı.

Castro çok geçmeden ülkeyi tamamen kontrolu altına aldı, yaşama ve çalışma şartlarını düzeltmeyi, demokrasiyi yerleştirmeyi ve K.'nın ekonomik bağımsızlığını gerçekleştirmeyi vadeden reformlara girişeceğini ilân etti. Fakat 1959'da çıkarılan toprak reformu kanununun niteliği, yeni rejimin ihtilâlci marksist olduğunu açığa vurdu ve Castro'nun bir süre yararlandığı liberallerin ve muhafazakârların desteği gitgide zayıfladı. Hükûmet giderek daha radikal bir siyaset güder oldu, ekonominin Sovyet blokuna bağımlılığı arttı ve komünizmin etkisi arttıkça da, K. - Amerika ilişkileri bozuldu, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 1961 haziranında kesildi. Amerika'ya sığınmış K.'lıların 1 300 kadarı, Amerikan ajanları tarafından örgütlendirildikten sonra 1961 nisanında K. kıyılarındaki Cochinos (domuzlar) körfezine çıkmak istemişler, fakat tam bir başarısızlığa uğramışlardır. Daha sonra Amerika, bazı besin maddeleri ve ilâçlar dışında, K. ile ticaretin tümünü yasakladı ve K. ile ticaret yapan yabancı gemilere limanlarını kapadı.

Güdümlü silâhlar bunalımı. 22 Ekim 1962'de Amerika Birleşik Devletleri başkanı John F. Kennedy, K.'da Sovyetlerin güdümlü silâh (füze) üsleri yapmakta olduklarını açıkladı. Bu saldırı silâhlarının gelmeye devam etmesini önlemek için Amerika, K.'yı denizden ablukaya aldı. Altı gün sonra Sovyetler, üsleri bozmaya ve füzeleri alıp götürmeye razı oldular. Fakat Castro, silâhların geriye gidişinin K. topraklarında kontrol edilmesini kabûl etmedi. Amerika ablukayı bir ay sürdürdükten sonra adayı havadan gözetlemeye karar verdi.

1962'de Amerika Devletler Örgütü'nden çıkarılan, 1964'te de Venezuela'daki yıkıcı müdahalelerinden dolayı suçlanan Castro rejimi gitgide daha yalnız kaldı. Yüzbinlerce K.'lı, adayı terketti, bundan daha fazlası da terketmek isteğinde bulundu. 1965 sonlarında Castro'nun izni ile kurulan bir hava yolu ile binlerce K.'lı, Amerika'daki sürgün akrabalarının yanına gitti. Castro'nun kendi ihtilâlini öteki Lâtin ülkelerine sıçratma yolundaki çabaları pek az başarı kazanabildi. K. ihtilâlindeki işlerini tamamladığını belirterek 1965 yılında ortadan kaybolan ve eskiden Castro'nun sağ kolu durumunda bulunmuş olan Ernesti "Che" Guavera, 1967 kasım ayında Bolivya'da ordu subayları tarafından öldürüldü. (Z. İshan)

KÜBİZM, XX. yüzyılın başlarında Fransa'da doğan bir sanat hareketi. K., gerek terim ve gerekse bir sanat akımı olarak 1908 yılına kadar yoktu. 1904 yılında Paul Cézanne'ın Emil Bernard'a yazdığı mektupta, resim sanatının geleneksel kuralları yerine, tabiattaki herşeyin resimde, silindir, küre ve koni gibi geometrik biçimler kullanılarak anlatılabileceği düşüncesini açıklamıştı. 1908 yılında Braque'ın *Estaque Evleri* adlı tablosunu gören Henri Matisse bu eser için "küçük küpler" sözünü kullanmış, bunu işiten sanat münekkidi Louis Vauxcelles, bir yazısında K. terimini ilk olarak ortaya atmıştır.

Fovizm ve empresyonizm akımına karşı bir tepki olarak doğan ve düşüncenin duygulara egemen olmasını savunan bu yeni akım, ressamlar arasında büyük ilgi görmüş ve resim sanatında gerçek bir devrim başlatmıştır. İlk yıllardan itibaren

KÜBİZM : Pablo Picasso'dan "Avignon'lu kızlar"

K.'i benimseyen ve destekleyen sanatçıların ve diğer aydınların bu konudaki düşünceleri özet olarak şöyle idi: Tabiattaki biçimleri, gelip geçici görüntülerden uzaklaştırmak gerekir. Bunlar olduğu gibi, gerçekçi bir teknikle kopye edilmemeli, sanat ve ilim metotlarını kullanarak yepyeni bir çığır açmalı, hissî yollardan uzaklaşarak fikir ve kültüre seslenilmeli.

Bu düşüncelerin doğrultusunda yürüyen kübist ressamlar, eşyanın çeşitli açılardan görüntülerini, yani sadece kendisine görüneni değil, onlar hakkında bütün bildiklerini bir araya getirmeyi denediler. Resimde akademik perspektif kurallarına ve gölgeye yer vermediler. Hacmi belirtmek için yanyana veya üstüste geometrik planlardan yararlandılar. Bir şeyi olduğu gibi değil, fakat gözle görülebilen veya görülemeyen çeşitli açılardan tasarladıkları gibi canlandırmaya çalıştılar. Böylece geleneksel kurallardan ayrılarak yeni bir mekân anlayışına yöneldiler. Bu yeni sanat akımı resim, heykel ve daha sonra mimarîde de etkisini sürdürmüştür.

K.'in getirdiği önemli yeniliklerden biri de yapıştırma kâğıt tekniğidir. 1912'de başlayan bu usul şunu ispat etmek istemiştir: Tablonun salt boyalarla yapılmış olması şart değildir. Bazı maddî elemanların belli bir sistem içinde düzenlenmesinden doğacak uyumlar da göz zevki uyandırabilir. Ayrıca, bu elemanların birbiriyle ilgili veya uyarlı şeyler olması da zorunlu değildir; önemli olan, elemanların (kum, cam parçası, kumaş v.b.) karşıt karakter ve dokuda olanlarının, her türlü taklit niyeti dışında bağımsız bir plastik olay yaratabilmesidir.

K.'in öncülerinin ve kurucularının başında Pablo Picasso, Georges Braque, Juan Gris ve Fernand Leger gelmektedir. Picasso, mavi ve pembe denemelerinin palyaço portrelerini terk ederek, geleneksel resim kurallarından ayrılan yeni bir yola sapmıştır. *Çıplak Kadın Vücudu, Gertrude Stein'in Portresi, Avignonlu Kızlar* adlı tablolar, Picasso'nun bu dönemde yaptığı eserlerdir. Bu eserler K. akımının başlıca unsurlarını getirmiştir. Braque'ın bu yıllarda yaptığı *Balıkçı Kayıkları, Tepedeki Şehir* ve *La Roche - Guyan Görünümleri* adlı tablolar ise en önemli eserleridir.

KÜBİZM : Georges Braque'tan "gün"

K.'in 1912'den sonra başlayan analitik döneminde Picasso'nun yaptığı önemli eserleri ise, Vollard, Daniel Hary ve Wilhelm Udhe'nin portreleridir. Bu tablolarda insan yüzü şematik olarak çeşitli cephelerden işlenmiştir.

K.'in sanat tarihindeki önemi, mekân ve şekil konularındaki devrimci tutumudur. Bu akım, resim sanatına yepyeni teknikler getirerek çağdaş sanatın gelişmesini köklü bir biçimde etkilemiştir. Gerçek kabiliyetlerin damgasını taşıyan sanat eserlerinin doğmasında, genel zevkin gelişmesinde ve özellikle süsleme sanatında K.'in geniş ölçüde etkisi olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli temsilcilerinin dağılmasına rağmen çağdaş sanat akımlarının hepsinde K.'in doğrudan veya dolaylı etkileri görülmüştür.

Türkiye'de ilk K. denemeleri, öğrenimini Paris ve Münih atelyelerinde yapan Türk ressamlarda görüldü. Zeki Kocamemi, Halil Dikmen, Cemal Tollu, Ercüment Kalmık, Bedri Rahmi, Arif Kaptan, Refik Epikman, Nuri İyem v.b. modern tarz araştırmaları arasında K.'in etkisini de taşıyan resimler yapmışlardır.

KÜBREVİYYE, bir İslâm tarikatı. Adını, kurucusu olan Necmeddin Kübrâ (1145 - 1226)'dan alır. Genç yaşta gezilere çıkarak bir süre Mısır'da kalıp kendini yetiştiren Necmeddin, ailesi ile birlikte, ana yurdu olan Harezm'e gitmiş, orada yerleşmiş ve K. tarikatini kurmuştur. Tasavvufun yayılmasında Necmeddin Kübrâ'nın büyük rolü vardır. Tasavvuf alanında ün yapmış birçok kişi, onun öğrencisidir ve ona bağlanmış kimselerdir. Kısa zamanda ünü arttı, çevresi ve etki alanı genişledi. K. tarikatine göre gerçek bilgi çalışmakla değil, ancak Tanrı'ya bağlanmakla ve Tanrı ilhamıyle kazanılır. Bu tarikatin "Aydarûsiye, Hemedâniye, İğtişâşiye, Nûrbahşiye, Rükniye" adlı bazı kolları vardır. İnanç özellikleri hakkında elde çok ayrıntılı bilgiler bulunmayan K. tarikati Türkiye'ye girmemiştir ve Zehebiyye adıyle de anılır. (C. Kavcar)

KÜCHLER, Georg Von (doğ. Philipsruh, Hanau yakını 1881 - Garmisch - Partenkirchen 1968), Alman mareşali. Prusya'lı eski bir asker ailesinin oğlu olan K., topçu sınıfının en iyi uygulayıcılarından biri olmuş, 1936'da generalliğe yükselmiştir. 1940'ta 18. ordunun başına geçmiş, beş gün gibi kısa bir zaman içinde Holanda'yı alarak başarı kazanmıştır. Fransa seferinden sonra feldmareşalliğe yükselen K. 1941'de Baltık memleketleri üzerine yürümüş, fakat Leningrad önünde yenilmiştir. 1943 - 1944 yıllarında Rus cephesinde Kuzey orduları

grup kumandanlığı yapmıştır. Hitler tarafından görevinden alınan K.'i Müttefikler hapsetmiş, 1953'te serbest bırakılmıştır. (C. Kurt)

KÜÇÜK ALFÖLD : bk. ALFÖLD.

KÜÇÜK, Fâzıl (doğ. Lefkoşe 1906), Kıbrıs'lı Türk siyaset adamı, doktor. İlk öğrenimini Lefkoşe'de, orta öğrenimini Lefkoşe ve İstanbul Kabataş Lisesi'nde yaptı. İstanbul Tıp Fakültesi'ne girdi ve daha sonra Lozan'a giderek tıp öğrenimini orada tamamlayıp Kıbrıs'a döndü (1938). 1943'te altı yıl için belediye meclisi üyeliğine seçildi ve böylece de siyasî hayata girdi. Aynı yıl Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (K. A. T. A. K.)'na girdi. Yine bu yıl, *Halkın Sesi* gazetesini çıkarmaya başladı. 1945'te Kıbrıs Türk Millî Partisi (K. T. M. P.)'ni kurdu. Bu partinin adını 1955'te Kıbrıs Türktür Partisi (K. T. P.) olarak değiştirdi. Rumların *"enosis"* çalışmalarına karşı mücadeleye başladı. Londra'da İngiliz yöneticileriyle, Türk toplumunun hakları ile ilgili görüşmeler yaptı (1955). Türkiye, İngiltere, Yunanistan ve Kıbrıs'taki toplumlar arasında, Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olmasını sağlayan antlaşmayı imzaladı. Bu antlaşma gereğince kurulan yeni devletin cumhurbaşkanı yardımcılığına getirildi (1959). Bu göreve devam ederken 28 Aralık 1967'de Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi başkanlığı görevini de üzerine aldı. 16 Şubat 1973'te bu iki görevi de Rauf Denktaş'a devrederek aktif siyasî hayattan ayrıldı. Halen kendi özel matbaasının işleri ile ve sahibi olduğu *Halkın Sesi* gazetesini çıkarmakla meşguldür.

KÜÇÜK ALİ, Hayâlî (İstanbul 1886-Ankara 1974), Türk karagöz oyuncusu. Asıl adı Mehmet Muhittin Sevilen'dir. Öğrenimini Dâvud Paşa rüşdiyesinde yaptıktan (1909) sonra Posta idaresinde memur olarak çalıştı. I. Dünya Harbi'ne katıldı. Daha sonra gene Posta idaresinde çalıştı ve Ankara'da paket posta memuru iken emekliye ayrıldı (1944). Daha sonra sürekli olarak karagözle ve karagöz derlemeleri ile uğraştı.

K. A., karagöz oyunculuğuna karşı daha çok küçük yaşta iken ilgi ve heves duymaya başladı. Hayâlî Saffet, Kâtip Sâlih, Şair Ömer, Behiç Efendi, Arap Cemal, Sobacı Osman gibi ün yapmış karagöz sanatçılarının hayal oyunlarını görüp izledi. Zamanının tanınmış karagözcülerinden Saraç Hüseyin'in yanında karagözcülüğe başladı. İlk karagöz oyununu, Fatih'te Draman mahallesinde gösterdi. Yeteneği ile kendini kabul ettirdi. Artık bundan sonra altmış yıl kadar hep karagöz oynattı. Eski karagözcülerin yer yer kaba ve açık saçık olan konuşturmalarını ele alıp düzeltti. Bu geleneksel Türk temaşa sanatını, özelliklerini bozmadan XX. yüzyılda yaşatmağa çalıştı. Derlediği *Karagöz* oyunları, 1969'da kitap halinde yayımlandı. (C. Kavcar)

KÜÇÜK ALMANYA, 1848'de Frankfurt - am - Main şehrinde toplanan Alman parlamentosunu ve bütün Almanları bölen, birbirlerine muhalif iki partinin biri. Öbürü Büyük Almanya partisi adını taşır. Almanca adları Grossdeutsche (= Büyük Almanyacılar) ve Kleindeutsche (= K. A.'cılar)'dır. Napoléon'un Ortaçağ'dan kalmış Kutsal Roma - Cermen İmparatorluğunu 1806'da yok etmesi üzerine Alman yurtseverleri, 38 bağımsız hükümdar tarafından idare olunan Almanları tekrar birleştirmek amacını benimsemişlerdi. Napoléon'un düşmesinden sonra bazı yurtseverler eski imparatorluğu tekrar kurmayı düşünmüşler ise de, çoğu, aslında çok gevşek bir hükümdarlar federasyonundan başka birşey olmayan bu devleti tekrar diriltmek istemeyerek, Alman milleti için daha modern bir birleşme şekli arıyorlardı. Bu ülkü, ancak birçok Alman devletlerinin Fransa'ya karşı yaptıkları ve Fransa'nın yenilgisi ile biten 1870 - 1871 harbinden sonra ve bunun sonucu olarak, Prusya kıralının 1871'de Versailles'da Almanya imparatoru ilân edilmesiyle gerçekleşmiştir. 1806 ve 1871 arasında Almanları birleştirmek amacıyla girişilen teşebbüslerin en önemlisi Frankfurt parlamentosu olmuştur. 1848'de Fransa'da çıkan ihtilâlin Almanlar arasında da doğurduğu ihtilâlci hareketler sonucunda, Alman ülkelerinde halk genel bir parlamento seçmeğe çağrılmış, bu da eski imparatorluğun merkezi olan Frankfurt'ta toplanmıştır. Milletvekilleri, büyük Fransız ihtilâl devrini açan Assamblée Constituante (= Anayasa meclisi veya kurucu meclis) (1789 - 1791)'i örnek alarak, kurulacak devletin anayasasını hazırlamak ödevini yüklendiler. Her şeyden önce şu sorunla karşılaşıldı: Devletin sınırları nerede çizilecekti, yani hangi Alman devletleri buna gireceklerdi? Çünkü en büyük iki Alman devleti olan Avusturya ve Prusya, Alman olmayan bazı halk topluluklarını da idare ediyorlardı: Prusya'nın Poznan (Posen) eyaletinde Polonya'lıları, Avusturya'nın da Macarları, Polonya'lıları, Çekleri, başka Slavları, İtalyanları ve Romenleri vardı. Prusya'nın Polonyalılarına göz yumulabilirdi, çünkü bu devlette Alman yurttaşları çoğunlukta idi. Avusturya'nın Almanları ise devlette bir azınlık durumundaydı. Söz konusu iki parti bu problemden doğmuştur. Büyük Almanya'cılar kurulacak federal Almanya imparatorluğu içine Avusturya'yı da almak istediklerinden, Avusturya imparatorunu Almanya imparatoru ilân etmeyi göze alıyorlardı. Bu yüzden Avusturya politikasına hizmet eden bir parti haline geldiler. K. A.'cılar ise, Avusturya'yı dışarda bırakıp Prusya kralını imparator ilân etmek istiyorlardı. Böylece, Prusya politikasının ajanları haline geldiler. Tartışmalar sonuçsuz kaldı ve K. A.'cıların planı ancak 1871'de gerçekleşebildi. (V. Örs)

KÜÇÜK ANLAŞMA : bk. KÜÇÜK ANTANT.

KÜÇÜK ANTANT (Fr. Petite entente, entente = anlaşma), Fransa, İngiltere ve Rusya arasında kurulan bir antlaşma (Büyük Antant)'dan sonra, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya arasında kurulan bir birlik. Büyük Antant ülkeleri I. Dünya Harbini kazandıktan ve Avusturya - Macaristanı parçaladıktan sonra, bu imparatorluğun mirascıları olan Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya, 1921 - 1922 yıllarında, özellikle Çekoslovakya dışişleri bakanı Beneš'in etkisiyle K. A.'ı kurmuşlardır. 1938 - 1939 yıllarında dağılmıştır.

KÜÇÜK ASYA (Asia Minor), Ön Asya'nın Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz arasında büyük bir yarımada meydana getiren en batı bölümü. Asia Minor veya Diyâr-ı Rûm (b. bk.) bugün Anadolu olarak adlandırılmaktadır. Bu ad geçen yüzyılın üçüncü çeyreğinden beri genellik ve politik bir değer kazanmıştır.

Aslında Osmanlı Türkleri de Anadolu deyimini Bizanslılar gibi, K. A.'yı meydana getiren 18 genel valilikten biri olan Anatolikon valiliğinin topraklarına, yani Phrygia, Lykonia, Pisidya ve bir kısım Likya'ya karşılık olarak kullanmışlardır.

Diyâr-ı Rûm deyimi ise bütün Orta Çağ boyunca, hattâ XVIII. yüzyıl sonuna kadar hemen hemen K. A. karşılığı olarak kullanılmıştır. K. A., üç tarafını çeviren Karadeniz, Ege Denizi ve Akdeniz gibi tabiî sınırlarla belli olmakla birlikte, Emevîler zamanında İslâm ülkelerine katılan Kıbrıs ve Girit gibi Akdeniz adaları da bu kavram içinde düşünülmekteydi.

Bizanslılar K. A.'da, 18 genel valilikten meydana gelen bir teşkilât kurmuşlar, doğu sınırlarını ise merkezi Antakya olan Suriye, Kharsianon (Kharsanti, Karaköy, Orta Fırat), Selevkeia (Çukurova), Mesopotamia (Yukarı Fırat), Koloneia (Erzurum, Van) tema'larından geçirmişlerdir. Bu sınırlar bu günkü Anadolu sınırlarına yaklaşık bir değerde idiler.

KÜÇÜK ÇEKMECE GÖLÜ, İstanbul şehrinin batısında bulunan iki gölden biri. Çatalca yarımadasının güney kıyılarındaki iki gölden K. Ç. G.'nün yüzölçümü 16 km², en derin yerleri 20 m kadardır. Büyük Çekmece gölünün yüzölçümü ise 11 km², derin yerleri 4 m dir. Bu iki göl, buradaki eski körfezlerin ağızlarının birer kıyı kordonu ile çevrilmesinden doğmuştur. Bu göllerin böyle oluşmalarında, kıyı akıntılarının, eski körfezlerin ağızlarına gelen kum, kil, çakıl gibi ufak taş parçalarını uzun diller biçiminde tortullanmalarının önemli yeri olmuştur.

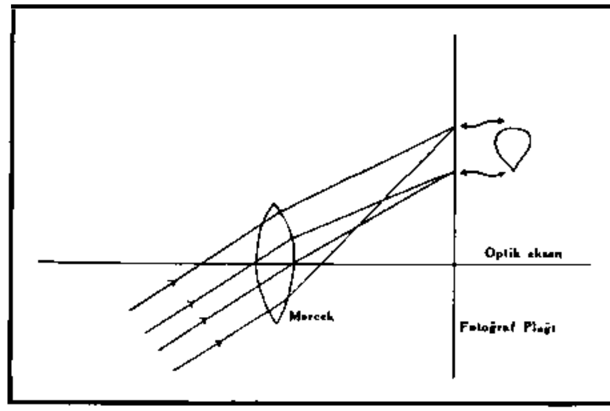
K. Ç. G. İstanbul'un 20 km batısındadır. Gölün uzunluğu 8 km, enliliği 2 - 3 km dir. İstanbul'un büyümesiyle bu göl ve çevresi şehrin kenar semtlerinden biri olmuştur. Gölün doğu ucundaki Küçük Çekmece, 25 000 nüfuslu bir küçük şehir durumuna gelmiştir. Gölün doğu kenarından Sirkeci - Bakırköy - Hadımköy demiryolu geçer ve Edirne'ye uzanır. Gölün kıyı kordonunun üzerinden ise İstanbul - Londra asfaltı geçer. Bu yolun iki yanında yeni yapılar çoğalmıştır.

Göle, kuzeyden gelen Sazlı deresi ve daha bazı dereler dökülür. Küçük Çekmece kasabasının yanındaki dar bir ağız ile göl, Marmara denizine bağlıdır. Gölün suyu, Marmara denizininki kadar olmamakla beraber, biraz tuzludur. Buraya dökülen akarsular, göldeki suyun tuzluluk derecesinin azalmasında etkili olmuşlardır. Gölde küçük deniz taşıtları işler, balık avlanır. (R. İzbırak)

KÜÇÜK ÇELEBİ MEHMED EFENDİ (Ölm. İstanbul 1706), II. Sultan Mustafa devri reisülküttablarından biri. 1689 yılında Köprülü Mustafa Paşa'nın sadrâzamlığı sırasında küçük tezkerecilikden Haremeyn muhasebesi'ne nakledilmiş olan K. Ç. M. E., Maliye tezkerecisi iken 1697 şubat'ında Râmi Mehmed Efendi (b. bk)'nin azli üzerine reisülküttab olmuştur. 1697 yılında çıkan Zenta = Sente fâciası üzerine, güçlü ve tecrübeli birisinin reisliğe getirilmesine lüzum görülerek, Râmi Mehmed Efendi tekrar reis, kendisi de başmuhâsebeci olmuştur. Daha sonra defterdar emîni tâyin edilen K. Ç. M. E., 1706 yılında ölmüştür. Atik Ali Paşa Câmii'nde gömülüdür. Râşid tarihi'ne zeyl (ek) yazan ünlü vakanüvis ve Şeyhülislâm Küçük - Çelebi - zâde İsmail Âsım Efendi, K. Ç. M. E.'nin oğludur. (F. Tevetoğlu)

KÜÇÜK FLÜT : bk. PİKOLO.

KÜÇÜK GEZEGENLER, Mars ve Jüpiter yörüngeleri arasında bulunan çok sayıda gezegen. 1 Ocak 1801 günü Palermo Rasathanesinde astronom Piazzi (Piazi) güneş etrafında dolanan küçük bir gök cisminin varlığını keşfetti. Bu tarihten itibaren bu gök cismine benzer daha bir çokları keşfedildi. Böylece gezegenler sistemi elemanlarına, Mars ve Jüpiter yörüngeleri arasında bulunan, K. G. de katıldı. Tutulma dairesi dolaylarında alınan resimler sayesinde bugüne kadar, 1 600 civarında küçük gezegen keşfedilmiştir. Önceleri bu K. G.'e isim verilmiş ise de, sayıları arttıkça bunları numara ile göstermek âdet olmuştur.

KÜÇÜK GEZEGENLER

Bu gezegenler o kadar küçüktür ki, gözlenmiş olanların 200'ünün çapı 50 ile 100 km, 670'inin çapı 20 ile 50 km arasında, diğerleri ise çok daha küçüktür. Bunlar arasında oldukça büyük olanlar da vardır. Meselâ Serez 770 km, Pallas 480 km, Vesta 385 ve Junon 195 km çapa sahiptir. Amerika'lı astronom Baad'e göre gözlenmesini bekleyen daha 44 000 küçük gezegen vardır. Bunların şimdiye kadar gözlenmemesinin sebebi, birkaç km veya birkaç yüz m çapa sahip olmalarından başka, güneşe çok yakın bulunmalarıdır.

Bu küçük gök cisimlerinin teker teker kütleleri hesap edilmemiştir. Bununla birlikte en büyüklerinden Serez'in kütlesi, yaklaşık olarak yer kütlesinin 1/8 000'idir. Bununla beraber K. G.'in toplam kütlesinin ay kütlesi kadar olduğu düşünülmektedir.

K. G.'in güneşe uzaklığı 2 ile 3.6 astronomi birimi (güneş - yer uzaklığı) arasında bulunmaktadır. Güneş etrafında dolanma süreleri ise 2,5 ile 12 yıl arasında bulunursa da ortalama süre 4,5 yıldır.

Bu gezegenler çok küçük oldukları için, hiçbir zaman bir atmosfere sahip olamamışlardır.

Bu gezegenlerin menşei hakkında birçok düşünceler ileri sürülmüş ise de, bilhassa Mars - Jüpiter arasında muhtemelen ay büyüklüğünde bir gezegenin, herhangi bir sebepten patlaması sonucu meydana geldiği üzerinde ısrar edilmektedir.

Nisbeten büyük olan K. G. bir kurs şeklinde gözlenirler ve hiçbir ışık değişmesi göstermezler. Halbuki daha küçük olan K. G.'in çoğu bir ışık değişmesi göstermektedir. Bu ışık değişmesi, bu gök cisimlerinin düzensiz büyük taş blokları olması sonucu meydana gelir. Işık değişiminin periyodu sadece birkaç saattir. (M. Dizer)

KÜÇÜK HATİB (- 1700 ?), Türk bestekârı. Kantemiroğlu (s. 81) bir Düyek Uzzâl Peşrevi'nin notasını vermektedir. Diğer eserleri Muhayyer ("Mürg - zâr") ve Müşkûye Peşrevleri ile Uzzâl, Hüseynî, Muhayyer ve Şinâver Saz semâîleri'dir. İsmini bilmiyoruz. (Y. Ö.)

KÜÇÜK HOCA (- 1850 ?), asıl adı unutulan Türk bestekârı. Bir Şevk-u Tarab Düyek Şarkı'sı elimizdedir. (Y. Ö.)

KÜÇÜK İMAM : bk. MEHMED AĞA.

KÜÇÜK İSMAİL (İstanbul 1854 (?) - İstanbul 1928), Türk ortaoyuncusu, tulûatçısı ve tiyatro yönetmeni. Ortaoyununda önceleri taklitli rollere, daha sonra da pişekâra çıktı. Bursa'da Ahmed Vefik Paşa'nın himayesindeki tiyatro çalışmalarına katıldı. Çeşitli tiyatro topluluklarında çalıştı, topluluklar kurdu ve birlikte Anadolu, Rumeli, Suriye ve Mısır şehirlerinde temsiller verdi. Kurduğu toplulukların en önemlisi *Temâşâhâne-i Osmânî* kumpanyasıdır. Opera, operakomik ve operet temsilleri verdi. Çalışmalarına Meşrutiyet yıllarında da devam etti. Kavuklu Hamdi ve Abdürrezzak'la da çalışmıştır. (M. Onarlıoğlu)

KÜÇÜK İSTANBUL : bk. FEODOSİYA.

KÜÇÜK KALORİ (Fr. calorie - gramme; İng. calorie, gram - calorie), 1 gram arı suyun sıcaklığını 14,5°C dan 15,5°C a yükseltmek için verilen ısı miktarı. Buna gramkalori adı da verilir (bk. ISI).

KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI : bk. KAYNARCA ANTLAŞMASI.

KÜÇÜK KEMAL (M. Kemal) (Girit 1901 - İstanbul 1936), Türk aktörü ve yazarı. Vefa İdadisi ve İtalyan Okulunda okudu. Daha çok genç yaşta iken ve ilk olarak Beyazıt Türkocağı'nda sahneye çıktı (1920). Amatör tiyatro topluluklarında çalıştı. Yetenekli bir oyuncu olarak kendini kabul ettirmeye başladı. Şehzadebaşı'nda oynadı, daha sonra Dârülbedayi'de *Kalbin Gençliği* adlı eser oynanırken yaver rolünü canlandırdı (1920). 1923 yılında bir süre Celâl Sahir operetinde, Raşit Rıza'nın yönettiği Türk Tiyatrosu'nda ve Fikret Şadi'nin Millî Sahne topluluğunda çalıştı, Anadolu turnelerine katıldı. Daha sonra da Kemal Film'de çalıştı. Muhsin Ertuğrul'un yönetmenliğini yaptığı Ferah Tiyatrosu'nda da bir süre çalıştıktan sonra yeniden Dârülbedayi kadrosuna girdi (1926) ve ölümüne kadar bu tiyatroda başarılı çalışmalarını sürdürdü. Özellikle komedi türünde güçlü bir oyuncu olan K. K., Alay köşkünde açılan tiyatro kursunda dersler verdi ve bu derslerin notlarını *Tiyatro* adlı bir kitapta topladı (1930). Cumhuriyet gazetesi ve diğer gazetelerde tiyatroya ilişkin eleştiri ve yazıları çıkan sanatçı, ülkemizde ilk çocuk oyunu yazanlardan biridir. Öteki eserleri: *Yumurcak* (1930, Nabi Zeki ile birlikte Arnold - Bach'tan adapte), *Mürâi* (Seniha Rauf ile birlikte Molière'den çeviri), *İnkılâp Sembolü* (sözsüz oyun), *Çınar* (12 tabloluk bir oyun), *Sarı Zeybek Oteli* (Hüseyin Kemal'le birlikte Oscar Blumenthal'den yaptıkları adapte). Başlıca filmleri: *Leblebici Horhor* (1923), *Ankara Postası* (1929). (C. Kavcar)

KÜÇÜK MECMUA, Ziya Gökalp tarafından Diyarbakır'da çıkarılmış haftalık dergi. 33 sayı çıkan K. M.'nın ilk sayısı 5 Haziran 1338 (= 1922)'de yayımlanmıştır. Dergi adının altında: "Haftada bir çıkar ilmî, edebî, siyasî, iktisadî mecmuadır" kaydı vardır. Dergi haftalık olmakla beraber, sayılar ilerledikçe, çıkış tarihinde gecikmeler olmuştur. 33 numaralı sonuncu sayının basım tarihi 5 Mart 1339 (=1923)'dur.

K. M.'da yer alan yazıların büyük çoğunluğu Gökalp'e ait makaleler, incelemeler ve şiirlerdir. Dergide, Gökalp'ten başka yazıları veya şiirleri yayımlananlar arasında sonradan isim yapmış olanlar, Ali Nüzhet (Göksel), Ali Canip (Yöntem) ve Yahya Saim'dir.

İlk sayının "Çınaraltı" başlıklı "musahabe" sinde Gökalp, daha önceleri İstanbul'da yayımlanmış olan Millî Mecmua'nın "ferdî ihtiraslardan nezih olan ruhu"ndan söz ettikten sonra, K. M.'nın "küçük yaprakları altında bir sükûn yuvası" yapmak isteğini dile getirmektedir.

Gökalp'ın K. M.'da seri halinde veya ayrı ayrı yayımlanmış makaleleri arasında önemli olanların başlıcaları şunlardır: *İlme doğru* (sayı: 2); *Dehâya doğru* (sayı: 3); *Ahlâka doğru* (sayı: 4); *Dine doğru* (sayı: 5); *Felsefeye doğru* (sayı: 6); *İktisada doğru* (sayı: 7); *Mefkûre nedir?* (sayı: 8); *Mefkûre ve Şe'niyet* (sayı: 9); *Mefkûrenin nevileri ve derecâtı* sayı: 11); *Mefkûrenin harikaları* (sayı: 12); *Tekâmül mefkûresi* (sayı: 13); *Türk Devletinin tekâmülü* (sayı: 4 - 28); *Tarihte usul* (sayı: 12); *Tarih usûlünde şâhitler* (sayı: 13); *Tarih usûlünde an'aneler* (sayı: 14); *Tarih usûlünde âbideler* (sayı: 15); *Usullere dâir: Vesikalar* (sayı: 16); *Usûllere dâir: Tarih ve kavmiyat* (sayı: 17); *Usûllere dâir: Halkiyat* (sayı: 18); *Hilâfetin hakiki mâhiyeti* (sayı: 24); *Hilâfetin istiklâli* (sayı: 25); *Hilâfetin vazifeleri* (sayı: 26); *Babanın vasiyeti* (sayı: 17); *Hocamın vasiyeti* (sayı: 18); *Pîrimin vasiyeti* (sayı: 19); *İngiliz ahlâkı* (sayı: 20); *İngilizin siyaseti* (sayı: 22); *Milletimizin tarihi nereden başlar?* (sayı: 22); *Millet nedir?* (sayı: 28); *Eski Türklerde felsefe* (sayı: 28); *Türk ailesinin tekâmülü* (sayı: 29); *İktisadî tekâmülün merhaleleri* (sayı: 30).

Gökalp'ın dergide yayımlanmış manzumeleri ise şunlardır: *Kara destan* (sayı: 4), *Kolsuz Hanım* (sayı: 5), *Büyük farz* (sayı: 5), *Karaca Dağ* (sayı: 12), *Ak Destan* (sayı: 15), *İzmir Bayramı* (sayı: 15), *İngiliz'e* (sayı: 15), *İzmir'de* (sayı: 15), *Yörük Ali* (sayı: 16), *İstidâ* (Gazi Paşa Hazretlerine) (sayı: 20), *Mektepli Hanım Kızların Marşı* (sayı: 21), *İkinci istidâ* (sayı: 21), *İpek kozası* (sayı: 23), *Niçin?* (sayı: 26). Birinci sayıda yayımlanan "*İktisadî vatanperverlik*" adlı manzumesi ise, "İşçi Kızı" takma adı ile çıkmıştır.

Gökalp'inkilerin dışında Ali Canip (Yöntem)'in "*İntikam*" başlıklı şiiri (sayı: 29) ile Yahya Saim'in birkaç manzumesi de dergiye renk veren şiirlerdir.

K. M., İstanbul'dan çok uzaklarda çıkmış ve saman kâğıdı üzerine çok ilkel bir baskı ile basılmış olmasına ve hattâ bazı sayılarda sayfaların bir tarafındaki yazıların boyası arka sayfaya çıkarak makalelerin okunmasını çok güçleştirmiş olmasına rağmen, fikrî yönü ile yurtta ve özellikle başkent İstanbul'un aydınları üzerinde büyük ve geniş bir tesir yapmıştır. Bu tesir, İstanbul'daki düşüncelerin, Diyarbakır'dan idare edildiği şeklinde nitelendirilmiştir. (N. Sancar)

KÜÇÜK MEHMED AĞA : bk. MEHMED AĞA.

KÜÇÜK MENDERES IRMAĞI (Küçük Menderes de denir), Ege bölgesinin ırmaklarından biri. Uzunluğu 140 km, beslendiği yağış alanı 3 000 km² dir. Ödemiş yakınındaki Bozdağ'dan çıkan bu ırmak, Ege Denizine dökülen ırmakların en küçüğüdür. Bölgenin öteki ırmakları gibi, bu ırmak da doğu - batı doğrultusunda uzanan bir tektonik çöküntü alanı (Küçük Menderes çöküntü hendeği) içerisinde akar, Selçuk yakınlarında bataklık ve küçük göllerin bulunduğu bir ovada, kumsal bir kıyıda sona erer. Kabarmaları ve çekilmeleri arasında önemli seviye farkları bulunan bir akarsudur. Birdenbire kabarır, özellikle kışın pek coşar, fakat kısa süre içinde çekilir. Kabarık zamanında yatağından bir saniyede 150 m³ su geçtiği halde, çekildiği zaman bazan kuruyacak duruma bile gelir. (R. İzbırak)

KÜÇÜK MEYVELİ TRABZON HURMASI : bk. TRABZON HURMASI.

KÜÇÜK MÜCENNEB, Türk Musikisi'nde 5 koma değerindeki aralık. Acem ve mâhûr perdeleri arasındaki aralık gibi. Tam değeri 2.187/2.048'dir. K. M. aralığı, Osmanlıca "mücenneb-i sagıyr" den alınarak "S" rumzu ile gösterilir. (Y. Ö.)

KÜÇÜK MÜCENNEB ARALIĞI : bk. KÜÇÜK MÜCENNEB.

KÜÇÜK MÜCENNEB BEMOLÜ, 5 koma değerindeki Türk Musikisi bemolü ki, şekli ve değeri, Batı Musikisi bemolünün aynıdır. Önüne geldiği notayı 5 koma pestleştirir (alçaltır, kalınlaştırır). (Y. Ö.)

KÜÇÜK MÜCENNEB DİYEZİ, 5 koma değerindeki Türk Musikisi diyezi ki, değeri Batı Musikisi diyezinin aynı, fakat şekli farklıdır. Önüne geldiği notayı 5 koma tizleştirir (yükseltir, inceleştirir). (Y. Ö.)

KÜÇÜK MÜEZZİNBAŞI : bk. MEHMED EFENDİ.

KÜÇÜK OSMAN BEY : bk. OSMAN BEY.

KÜÇÜK PLANETLER : bk. KÜÇÜK GEZEGENLER.

KÜÇÜK SUYILANI (Hydrus), Güney kutbu yakınında birkaç yıldızdan meydana gelmiş, bir küçük takım yıldız.

KÜÇÜK USÛL, Türk Musikisi'nde 15 zamanlıya kadar olan ve 15 zamanlı usûllerin topuna verilen müşterek ad. Küçük usûllerden yalnız 2 zamanlı Nîm Sofyân ile 3 zamanlı Semâî, basit, diğerleri mürekkep usûllerdir. Binaenaleyh küçük usûl ile basit usûlü karıştırmamak lâzımdır. Küçük usûllerden Müsemmen gibi ancak bir ikisi yeni, ekserisi çok eskidir. (Y. Ö.)

KÜÇÜK YÜZGEÇLİ YUNUS BALIĞIGİLLER (Delphinapteridae), Omurgalı hayvanlardan memeliler (mammalia) sınıfının balinalar (Cetacea) takımının dişlibalinalar (Odontoceti) alt takımına giren bir familyası. Küçük boyludurlar. Başları yuvarlak olup, sırt yüzgeçleri yoktur. Kuzey yarıküresinin soğuk denizlerinde yaşarlar. Ak balina, tanınan türüdür.

KÜÇÜK ZAP, Batı İran dağlarından çıkarak Dicle nehrine dökülen bir akarsu. Uzunluğu 250 km kadardır. Dicle'nin bu kolu, Kerkük ile Erbil arasındaki araziden geçerek Dicle'ye dökülür. (R. İzbırak)

KÜÇÜKA, Necip Ali (Denizli 1893 - İstanbul 1941), Türk hukukçusu ve siyaset adamı. Daha çok Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki çalışmaları ve yazıları ile tanınmıştır. Denizli İdadisi'nden sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'nde yüksek öğrenimini bitirdi, Denizli'de yargıçlık yaptı. Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri üzerine Denizli'de "Heyet-i Milliye" ye girerek çete hareketlerinde ve Kuvâ-yı Milliye'de etkili bir şekilde çalıştı. Sivas Kongresi'ne Denizli delegesi olarak katıldı. Daha sonra savcılıklarda bulunmuş ve Denizli milletvekili seçildikten sonra iki yıl İstiklâl Mahkemesi savcılığı, uzun yıllar miletvekilliği yapmıştır. "Hakikat" adlı bir gazete de çıkardı. Başlıca eserleri: *Kadın Hukuku* adlı bir kitabı ve *Çocuk Hukuku* adlı bir incelemesidir. (C. Kavcar)

KÜÇÜKASLAN, Kuzey yarıküresinde Büyükaslan ve Büyükayı takımyıldızları arasında yer alan, sönük yıldızlardan meydana gelmiş bir takımyıldızdır.

KÜÇÜKAYI, Kuzey yarıküresi takımyıldızlarından biri. Kuzey kutbuna çok yakın olduğundan, günlük hareketi çok azdır. Bu takımın en parlak yıldızı Alfa K. (Polaris kutup yıldızı)'dır. Bu yıldız kuzey kutbuna sadece 1° uzaklıktadır. Bu takım kutba yakın olduğundan hiç batmaz (sirkompolardır).

KÜÇÜKKÖPEK, Kuzey yarıküresinde küçük bir takım yıldız. Bu takımın en parlak yıldızı, Alfa K., Procyon (öncü) diye isimlendirilmiştir. Bu oldukça parlak bir yıldızdır, parlaklığı 0,5 değerdedir.

KÜÇÜKSU KASRI : bk. GÖKSU.

KÜÇÜM HAN, Şeybanî Özbeklerin Harezm koluna mensup bir han. Sibirya hanlarının sonuncusudur. 1563'de, amcasının katili olan ve Ruslarla işbirliği yapan Sibirya hanı Yadigâr'ı öldürüp Sibirya hanı oldu. Böylece İrtiş, Tobol boylarındaki ve Altaylardaki Türk boylarını idaresi altına aldı. Fin - Ogur kavimlerinden Vogol ve Ostyaklar da K. H.'a bağlandılar. Ural dağlarının doğusundaki Başkurtlardan Beket'in kabilesi de K. H.'a uyruk olmuştu. Bu hanlığa Türk boyları "Sibir hanlığı" demezler, "Tura hanlığı" derlerdi. K. H., ilk yıllarında Ruslara itaat eder gibi hareket etti. Moskova'ya gönderdiği elçi ile 1 000 samor hediye gönderdi (1571). Sibirya'da tam egemen olduktan sonra Rusların Perm şehrine kadar bir sefer yaptı. Onun bu seferi, Nogay ve Çermislerin Ruslara karşı ayaklanmalarına sebep oldu. 6 Ekim 1581'de K. H., Rus kazağı Yarmak kumandasındaki Rus öncülerinin hücumunu püskürttü. Fakat Yarmak Rus kuvvetlerini toplayıp yirmi gün sonra tekrar saldırdı ve K. H.'ın Esker denen bir kalesini işgal etmeyi başardı. Nihayet Rus hükûmeti mühim bir ordu gönderip 1595'de K. H.'a Çatgölü yanında büyük darbe indirdi, karargâhı, ailesi Rusların eline düştü, kendisi bozkıra çekilmek zorunda kaldı. K. H. Ruslara teslim olmadı, yine üç yıl Ruslara karşı çete savaşına devam etti. Nihayet 1598'de bir çarpışmada elindeki bütün kuvvetini kaybedip silâh arkadaşlarının ölüleri arasında dolaştı. Bu sırada Rus elçisi gelip teslim olmasını istedi. K. H., "son günlerimde rezil olmak için mi Rus esaretini kabul edeceğim? Ben bir kör ve sağır, bütün arkadaşlarını, ailesini kaybeden yoksul bir kişiyim. Ben hanlığımı, ailemi kaybettiğim için ağlamıyorum, Rusların eline düşen yurdum, vatanım için ağlıyorum" dedi. Yanında bulunanlara, oğul ve torunlarına, kanlarının son damlasına kadar, Ruslarla mücadele etmelerini söyledi. Bu büyük savaşçının oğul ve torunları, Ruslarla mücadeleyi uzun süre devam ettirdiler. K. H., batı Sibirya'da Tobol ve Irtış havzalarında birçok yeni kaleler yaptırdı. Buhara ve Hive hanlarının, bilhassa Şeytanî Abdullah Han'ın, bu ülkeye karşı derin ilgileri vardı. Buhara hanlığı buraya yüzlerce aile kolonist gönderip yerleştirdi. Bunlara yerli halk "sart" derdi. Halbuki bunların çoğu Özbeklerdendi. Sanatkâr ve iyi tarımcılardı. Bunlarla beraber şeyh ve mürşitler de gönderilmişti. Bunların görevleri şamanist Türk ve fin - ogur kavimlerinde islâm dinini yerleştirmekti, yani bunlar islâm "misyoner" leri idiler. Bu Şeybanî hanlarının, bilhassa K. H. ve babası Murtaza hanların imar ve göçebe boylarını yerleştirme çalışmaları çok önemli olmuştur. Eker, Tümen, İngrek, Sunak, Çigi - Tura, Biçik - Tura, Yavlı - Tura, Sözge - Tura, Kızıl - Tura, Çubar -

Tura, Kızım - Tura, Tarhankale v.b., bu Özbek hanları devrinde kurulmuş veya genişletilmiş şehir ve kasabalardı. Bu Özbek hanları, Sibirya'nın bu bölgesini bayındır bir ülke yapmışlardı. Bu ülkedeki şehir ve kasabalara "Tura" denmesi, bu kelimenin, eski türkçede "sığınak" anlamında olan "turag" kelimesinin Kıpçakça şekli olsa gerektir. K. H.'ın hanlık sürdüğü bu bölgede bir ırmağın adı da Tura'dır. Kırım hanlarının yarlık (ferman) larında bu ülkeye "Tura denilen ülkemiz" denilmektedir. (A. İnan)

KÜF, ekmek, peynir, elma, portakal, limon, tahta, kağıt ve bazı organik maddelerin üzerinde, nemlilik ve ısının etkisiyle meydana gelen mantar. K.'ün rengi çoğu zaman yeşil olup, mantarın cinsine göre başka renklerde de olabilir. K., genellikle atılmış ince bir pamuk tabakası görünümündedir. K.'lerin klorofili olmadığı için besinlerini başka bitki ve besinlerden alırlar. K.'ler ölü organizmaları, işe yaramıyan maddeleri bozup ayrıştırdıkları için faydalıdır. Penicilium notatum adı verilen ve K.'ten elde edilen penisilin tıpta kullanılır.

K.'ler "spor" denilen küçük zerreciklerin yardımıyle ürer. "Spor"lar nemli bir yere veya yiyeceğin üzerine konulunca büyümeye başlar ve köke benzeyen ince iplikcikler meydana getirir. K. genişleyip büyüdükçe iplikçiklerden bazılarında "spor" keseleri meydana gelir ve her kesede binlerce "spor" rüzgârın etkisiyle dağılır. Böylece başka yerlerde yeni K.'ler meydana gelir.

Bazı K.'ler, elma şarabı, bira, tam dolu olmayan fıçılar içindeki şarap gibi içkilerin ve alkol mayalanması geçirmiş bütün sıvıların yüzeyinde toplu halde oluşan beyazımsı hücrecikler halinde görülür. Bunlar deri mantarı hücreleridir. Bunlar açık havada oluşup, karbonik asitle suya dönüşen alkolle beslenir. Bu tip mantarların etkisiyle şarap, kekremsi bir tad alır. Bu K.'lerin faaliyetini durdurmak için şarap pastorize edilerek, kükürtle tütsülenmiş fıçılara konulmalıdır. Elma şarabı ise, önce K.'leri sıyrılmış sonra kükürtle tütsülenmiş bir fıçıya devredilmelidir. Şaraba taze ve nötr yağ konursa veya 10 dakika suda kaynatılmış 30 - 60 gr hardal unu katarak, kuvvetlice karıştırılırsa K. kokusu daha çabuk kaybolur. Beyaz şaraplarda K. tadı hektolitreye 75 - 100 gr bitkisel kömür tozu katılarak giderilir.

Çok yağışlı yıllarda K.'lenmiş otları yiyen hayvanlarda mantar anterotoksamileri adıyle anılan sindirim, sinir sistemi ve deri bozuklukları meydana gelir.

Tahta üzerine yapılan yağlıboya tablolarda da K.'ler görülebilir. Bu olaya "Kuru çürüme" adı verilir. Bu durumda tablo başka bir pano veya tuvale geçirilir. (P. Çelebi)

KÜFREVÎ Kasîm (doğ. Bitlis 1920), Türk ilim ve siyaset adamı. Şeyh Abdülbâki Küfrevî'nin oğludur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin klâsik Doğu dilleri kısmını bitirdi ve doktora yaptı. Doçent olacakken 1950 seçimlerine girdi. IX. (1950 - 1954), X. (1954 - 1957) ve XI. (1957-1960) Dönemler'de Demokrat Parti'den Ağrı milletvekilliği yaptı. Yassıada'da beraat etti. II. ve III. Dönemler'de (1965 - 1969 ve 1969 - 1973) tekrar Ağrı milletvekili oldu. 14 ekim 1973'te Adalet Partisi'nden Ağrı senatörü seçildi. Adalet Partisi'ne girmeden önce uzunca müddet bağımsız kaldı.

K., çok iyi Arapça, Farsça, Kürdçe ve İngilizce öğrendi. İslâm tasavvufu üzerinde ihtisas yaptı. 30 yaşına kadar dikkate değer araştırmalar ortaya koydu. Politikaya atılınca ilmî çalışmalarını hemen hemen bıraktı. *İslâm Ansiklopedisi*'nin ilk ciltlerine bilhassa İslâm tasavvufu ile ilgili maddeler yazdı. Gibb'in Osmanlı şiirine ait klâsik eserinin ilk cildinin ilk kısmını İngilizce'den tercüme etti; Edebiyat Fakültesi'nce yayınladı. Başka eserleri de vardır. Osmanlı, bilhassa Arab ve Fars kaynaklarını iyi inceliyerek yazan K., tetkiklerinde daima birinci elden me'hazları kullanmıştır. (Y. Ö.)

KÜHLUNG, Almanya'nın Mecklenburg bölgesinin kuzey bölümünde buzultaş (Fr. moraine)'lı ormanla kaplı tepelik bir saha. Yüksekliği 128 m deniz üstünde olup, Rostock ile Wismar arasında uzanır. Bukspiz burnunda bir kıyı feneri yükselir. K.'un eteğinde, ormanlarla çevrilmiş Kühlungsborn plajı (Baltık denizi) bulunur.

KÜKÜRT (S), kimyasal ana element, ametal. Atom numarası 16, atom ağırlığı 32,06, ergime noktası 118°C (rombüsal değişme), kaynama noktası 444,6°C, yoğunluğu 2,07 gr/cm^3 dür. K., dünya kabuğunda % 1 oranında, elemanter olarak, İtalya ve Japonya'da, volkanik kayalarda bulunurken, bilhassa metallerle kimyasal bileşimler durumunda, Teksas'da, tortul kayalarda bulunur. Meselâ sülfatlarda jips (Selenit $CaSO_4 2H_2 0$) ve barit ($BaSO_4$), sülfürlerde ise pirit (FeS_2), sfalerit (ZnS) ve galenit (PbS). Bundan başka kömürlerde ve kaplıca sularında (H_2S olarak) bulunur.

Üretilmesi: Elemanter K., ısıtılır ve içinde bulunduğu kayalardan sıvı halde ayrılır. K., sarı renkte, elektrik akımına karşı tecrit edici bir maddedir. Üç değişik durumda bulunabilir: Normal oda ısısında sabit hali ile rombusal sistemde, 95,5°C üzerinde ısıtıldığı zaman, monoklinal sisteme dönüşür (Bu durumda ergime noktası 119,2°C, yoğunluğu 1,96 gr/cm^3'e değişir). Sıvı halinde bulunan K., ısı'nın artması ile önce açık sarı, ince sıvı durumunda iken, daha sonra kahverengi kalın sıvı, ve ardından tekrar koyu kahverengi ince sıvı durumuna geçer. K.'ün çok çabuk olarak soğutulması sonucunda, zamanla tekrar kristalen hale dönüşecek, amorf K. elde edilir. Kristalen K., suda erimez, eter ve alkolde pek az erirken, kükürtlü karbon ve kloroformda iyice erir. Amorf K. ise hiçbirinde erimez. Gaz halindeki K.'ün molekülleri 1000°C altında sekiz atomlu (S_8), üstünde ise iki atomludur (S_2). Temizlenmesi için K., rafinaja tabi tutulur. Soğutulmuş K. buharı toz halinde süblime olur. Elemanter K., büyük miktarlarda K. klorürü içinde eritilir ve kauçuğun vulkanize edilmesinde kullanılır. Bundan başka tıpda, karabarut, kibrit yapımı, bitki ilâçlanmasında uygulanır. Bileşimleri: 2,4 veya 6 değerli K., birçok elemtneler birleşir. Bunlar arasında önemli olanlar: K.'lü hidrojen (H_2S), polikükürtlü hidrojen (H_2S_2), ve CH_2S_3) polisülfürler, K. dioksidi (SO_2), K. trioksidi (SO_3), sülfit asidi (H_2SO_3), sülfürük asit (H_2SO_4) natriyumtiosülfat ($Na_2S_20_3$), tiosülfirik asit ($H_2S_20_3$) tir. Birçok K.halojen bileşimlerinden K. klorürü (S_2Cl_2), elemanter K. eritkeni olarak önemlidir. Karbon sülfürü (CS_2), K., reçinalar, yağlar, lâstik eriticisi olarak kullanılır. Yurdumuzda K. yatakları Keçiborlu'da bulunmakta olup, yıllık saf K. üretimi 26.760 tondur (1970 yılı).

KÜL TEGİN (686 - 731), Gök Türk Hanedanı prensi ve kumandanı. Türk birliğinin korunması ve devletin yaşaması için uğraşan ve bu uğurda can veren büyük kahraman olarak tarihe geçmiştir.

Büyük Türk kağanlarından İlteriş Kutlug Kağan ile imparatoriçe İl Bilge Katun'un oğlu olarak 686'da doğdu. "K. T.", adı olmayıp resmî ünvanıdır. "Tegin", prens demek olup "kül" kelimesi de kuvvet ifade eden ve "kür", "kül", "küli" şekillerinde kullanıldığı bilinen bir sıfattır. Birçok Türk beğlerinin ünvanlarından önce kullanılmıştır (Kür Şad, Kül-Tegin, Küli Çur). Bu kelime bugünkü Türkçede "ses", "su" ve "saç" için kullanılan "gür" kelimesinin eski şeklidir. İlhanlılar çağında Anadolu'daki Uygur asıllı bir Moğol beğinin adı da "Kür Buğa" idi.

K. T.'in asıl adını bilmiyoruz. Babası öldüğü zaman 7 yaşında idi ve kendisini "Umay gibi" olan anası yetiştirdi.

16 yaşında iken, yani 702 yılında, amcası Kapağan Kağan'ın devletine bilfiil hizmet etmeye başladı. Mâverâünnehir'deki Altı Çub - Suğdaklar'a karşı yapılıp onların itaate alınmasıyla biten seferde bulundu.

706 yılında, K. T. 20 yaşında iken Ong Tutuk tarafından kumanda edilen 50 000 kişilik Çin ordusunun yok edildiği savaşa katıldı. Bu savaşta düşmana yayalarla hücum ederek Çin kumandanını tutsak etti ve silâhlarıyla kağana gönderdi.

707 yılında, 21 yaşında iken Çaça Sengün kumandasındaki 80 000 kişilik Çin ordusuyla yapılan savaşta mühim rol oynadı. Bu savaş pek sert oldu. K. T.'in üç atı öldü. Kendisinin de zırhlarına ve giyimlerine birçok ok deydiyse de zararı dokunmadı. K. T.'in, anıtta belirtilen yaman hücumlarıyla Çin ordusu yok edildi. Aynı yıl, kuzeydeki Yer - Bayırkular, Türgi Yargun gölü yanındaki savaşta yenildi.

Çinliler'in, Gök Türk devletini yıkmak için, Gök Türkler'e bağlı Kırgız ve Türgişler'i de ayaklandırarak giriştiği 710 - 712 savaşında K. T. yine temel şahsiyetlerden biri oldu.

26 yaşında iken, yani 712'de, kuzeydeki Kırgızlar'a karşı yapılan sefere katıldı. Bilge Tonyukuk'un başkumandanlık ettiği bu seferde süngü batımı karı söküp Kögmen Dağı'nı aşarak Kırgızlar'a baskın tarzında saldırdılar. Sunga ormanı yanında savaştılar. K. T. bu savaşta bir eri okla, iki eri kargıyla öldürdü. Bindiği atın uyluğu kırıldıysa da kağanları öldürülen Kırgızlar yenilerek devlete tâbi edildi. Aynı yıl batıdaki Türgişler'e karşı yüründü. Altın Yış'ı tırmanarak, İrtiş Irmağını geçerek ilerlediler. Bu mühim seferde de başkumandan Bilge Tonyukuk'tan başka Kapağan Kağan'ın oğlu İni El - Kağan (= Bögü Kağan), Mergen Tegin (yani sonraki Bilge Kağan) ve K. T. bulunuyordu. "Bolçu" denilen yerde, ateş ve bora gibi gelen Türgişler yenilerek kağanları öldürüldü ve Türgişler'le müttefik hareket eden Azlar'ın tutuğu (kumandanı, başı) tutsak edildi. K. T. kumandasındaki bir Gök Türk kolu, direnmekte devam eden Türgişler üzerine sevkolundu. Demir Kapı'yı geçip Suğdaklar'ı itaate alan bu kolun durumu kritikti. Yiyecekleri bitmiş, atları güçsüz kalmıştı. Fakat K. T. büyük bir savaş vererek Türgişleri itaate aldı. Buradan dönerken de Koşu Tutuk'la savaşıp yendi. Bu Koşu Tutug'un kim olduğu belli değildir.

713'te başlayan Karluk isyanı uzun sürdü. 716'da, K. T. 30 yaşında iken, Tamag denilen ve mukaddes sayılan, ırmak olması muhtemel bir yerin başında Karluklar'la yapılan savaşta onları yendiler. K. T. bu savaşta iki kişiyi kargıladı.

Aynı yılın yazında Kapağan Kağan, Bayırkular'ın isyanını bastırdıktan sonra ihtiyatsızlığı sebebiyle pusuya düşüp öldürüldüğünden kağanlık tahtı için Kapağan'ın oğlu olup İni El-Kağan ve Bögü Kağan unvanları taşıyan prensle İlteriş Kutluğ Kağan'ın oğulları Mergen ve K. T. arasında çarpışmalar oldu. Bu savaşları İlteriş'in oğulları kazandı. Bögü Kağan çarpışmada öldü. K. T.'den bir yaş büyük olan Mergen (nişancı demektir) Bilge Kağan ünvanıyla tahta çıkarak kardeşini ülkenin doğu bölümüne "şad" yaptı (= Tölis Şad). Aynı zamanda ona başkumandanlık verdi.

Kağan değişikliği ve taht kavgası, zaten türlü Türk budunlarının isyanlarıyla sarsılan ülkeyi büsbütün sarstı. 717'de, K. T. 31 yaşında iken, düşmanlıkta direnen Azlar'ı Kara Göl yakınında yenip İlteber (başkan)'lerini tutsak etti. Sonra da, atının düştüğü bir savaşta İzgiller'i yendi.

Bilge Kağan çağında K. T.'in en büyük savaşları güçlü ve gözüpek Dokuz Oğuzlar'a karşı yapılmıştır. 730 - 731'deki bu savaşlar 6 tanedir. 730'daki beş savaşın hepsini K. T. kazanmıştır:

Togu Balık'taki ilk savaşta K. T. atla Dokuz Oğuzlar'a dalıp altı eri kargılamış, göğüs göğüse gelindiği sırada yedinci eri kılıçlamıştır.

İkinci savaş Dokuz Oğuzlar'dan Edizler'le olmuş, Kuşlıgak'taki savaşta K. T. bir eri kargılamış, dokuz eri de çevirerek vurmuştur.

Andırgu'daki üçüncü savaşta Dokuz Oğuzlar'ı yine yenmiş, fakat Gök Türkler de çok zayıf düşmüştür.

Nitekim Çuş Başı'ndaki dördüncü savaşta Gök Türkler sarsılır gibi olmuşlarsa da K. T. düşmanı püskürtmeyi başarmıştır.

Ezgenti Kadaz'daki beşinci savaşta K. T. iki eri kargılayarak yine savaşı kazanmıştır.

O kışı Maga Kurgan'da kıtlık içinde geçiren Gök Türkler baharda Dokuz Oğuzlar'ın üç koldan yaptıkları hücuma uğramışlardır. Bu savaşta K. T. karargâhı korumaya memurdu. Dokuz Oğuzlar karargâha saldırınca K. T. sert bir savunma yaptı. Dokuz eri kargıladı. Karargâhı vermedi. Fakat hayatını verdi. 46 - 47 yaşındaydı.

Kahramanca ölümü Gök Türkler arasında büyük üzüntü ve heyecan yarattı. Bu üzüntü ve heyecan, K. T. anıtında Bilge Kağan ağzından âdeta şâirâne bir uslûpla söylenir: İnsan oğullarının ölmek üzere doğduğunu düşünerek, ağlamaktan milletin gözleri bozulacak diye korkarak eleme boğulduğunu anlatır ve o olmasaydı Gök Türkler mahvolacaktı diye hatırlatır.

K. T. adına 21 Ağustos 732'de dikilen anıt büyük kardeşi Bilge Kağan ağzından ve hükümdar ailesinden Yulug Tegin tarafından 20 günde yazılmıştır. (Atsız)

KÜL TEGİN ANIT VE YAZITI, gerek Kül Tegin, gerekse başkaları için dikilmiş bulunan anıt ve yazıtlardan ilk önce XIII. yüzyılın ünlü müverrihi Cüveynî, "Târîh-i Cihangüşâ" adlı mühim eserinde bahsetmiş, fakat bu kayıtlar dikkati çekmemişti.

1709 Temmuzunda, Poltava savaşında Ruslar'a tutsak düşerek Sibirya'ya sürülen ve orada serbestçe gezmesine izin verilen Von Strahlenberg adlı bir İsveç subayı gezintileri sırasında bu taşlardan bazılarını görmüş, kopyalarını almış ve 1722'de İsveç'e döndüğü zaman yayınladığı hâtıralarında bu yazıtlardan da bahsetmiş, hattâ bazılarının elle çizilmiş kopyalarını da vermişti. XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyıl başlarında bir takım araştırıcılar da bu yazıtlardan bahsedip kopyalarını yayınladılar.

Bunların Türkler'e ait olması gerektiğini ilk önce 1825'te Abel Rémusat ileri sürdü. Nihayet 1893'te Danimarkalı Thomsen dâhiyâne bir şekilde bu yazıları okumayı başardı. Ondan sonra gerek Thomsen'in ve gerekse başta Alman asıllı Rus Radloff olmak üzere diğer birçok türkologların bu anıtlar ve tabiî bu arada Kül Tegin anıtı üzerindeki araştırma ve çalışmaları devam etti.

Türkiye'de de bu konuda epey yayınlar yapılmıştır. Şemseddin Sami'nin yarım kalan teşebbüsünden sonra Kül Tegin yazıtı üzerinde şu çalışmalar olmuştur:

1. Necib Âsım, *Orhun Âbideleri,* İstanbul 1340. Bu 165 sayfalık eserde Kül Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarının transkripsiyonla metinleri, tercümeleri vardır. Arap harfleriyle yapılan transkripsiyonlar ve tercümeleri başarılı sayılamazsa da eserin ilk 100 sayfasını teşkil eden tarihî bölüm iyidir. Burada yazıtlardaki olaylar Çin tarihlerinin verdiği bilgilerle iyi bağdaştırılmıştır.

2. Atsız, *İkinci Türk Müverrihi: Yulız Tigin (Orhun,* 5. sayı, 21 Mart 1934). Bu yazı Kül Tegin yazıtının Türkiye Türkçesine çevrilmesinden ibarettir. Burada Thomsen'in birkaç tercüme yanlışı düzeltilmiştir.

3. Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları,* 4 cilt, İstanbul 1936 - 1941 (Türk Dil Kurumu Yayınları). Kül Tegin yazıtı birinci cilttedir. Yazıtlar hem Orkun alfabesiyle, hem transkripsiyonla, hem de bugünkü Türkçeye tercümesiyle verilmiştir. Açıklamaları da vardır. Büyük bir himmetin mahsulüdür. Fakat tercümeler pek başarılı sayılamaz.

4. Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri,* İstanbul 1970 *(1000 Temel Eser* Yayınları). Kül Tegin, Bilge Kağan ve Bilge Tonyukuk yazıtlarının metin ve tercümeleriyle Orkun yazılı metinlerin fotoğraflarını ihtiva eder. Geniş bir kitle için hazırlanmıştır.

Şimdiye kadar bulunmuş irili ufaklı birçok yazıt içinde en mühimleri olan Kül Tegin ve Bilge Kağan yazıtları Orkun ırmağına yakın bir yerde bulunduğu için bu taşlar Orkun anıtları veya Orkun yazıtları adıyla, yazılmış oldukları alfabe de Orkun veya Gök Türk alfabesi diye tanınmıştır.

Kül Tegin ve Bilge Kağan yazıtları birbirinden aşağı yukarı bir kilometre mesafede dikilmiştir. İkisi de Orkun Irmağı vadisinde ve Koşu Çaydam gölü yakınında, 47,5° enlem ve 102,5° boylam üzerinde bulunmaktadır.

Kül Tegin yazıtının boyu 375 cm dir. Kireç taşından yapılmıştır. Taşın alt bölümü üstünden daha kalındır. Doğu ve batı yüzlerinin alt bölümü 132, üst bölümü 122 cm genişliğindedir. Kuzey ve güney yüzlerinin ise altları 46, üstleri 44 cm dir.

Dört yüzü de yazılarla doludur. Doğu yüzünde 40, kuzey ve güney yüzlerinde 13'er satır vardır. Satırlar yukardan aşağıya doğrudur. İlk satırdan sonrakiler sırasıyla onun soluna dizilmiştir. Batı yüzünde Çince yazılar bulunuyor.

375 cm lik taşın 235 cm i yazılarla kaplıdır.

Çince bölümü Çin imparatorunun dostluk nişanesini bildiren, Kül Tegin'i öven yazılardır.

Son zamanlarda Kül Tegin anıtının bulunduğu alanda yapılan araştırmalarda yeni kalıntılar ortaya çıkmış, bunlardan birinin Kül Tegin'in başı olduğu iddia edilmiştir. Oralarda birçok heykel bulunduğu için bu heykel başının Kül Tegin'e ait olup olmadığı konusunda kesin bir hükme varmak için henüz erkendir.

Kül Tegin yazıtının dili dünya Türkoloji âleminde büyük tesir yapmış; dilin güzelliği, edebîliği ve kuvveti, çok eski bir dil olgunlaşmasına delâlet eder diye haklı bir sonuca varılmış, hattâ yazıda manzum parçalar olduğu bile ileri sürülmüştür. Bk. ORHUN ANITLARI.

Bir takım yerlerinin 1200 yılı aşan bir zamanın tahribatına uğraması dolayısı ile bozuk olması, iyi okunamaması bazı mühim cümlelerin anlaşılmasına engel teşkil etmekte, tarihî bakımdan mühim bazı noktalar belirsiz kalmaktadır. Buna rağmen Kül Tegin anıtı Türk tarihi, dili ve edebiyatı bakımından ölmez eserlerin başında gelenlerden biridir. (Atsız)

KÜLEBİ, Cahit (doğ. Zile 1917), Türk şairi. İlköğrenimini Niksar Gazi Ahmet Danişment İlkokulunda (1929), orta öğrenimini Sivas Lisesinde tamamladı (1936) ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne girdi. Yüksek öğrenimini bitirdikten (1940) sonra yedek subaylık görevini yapmış ve Antalya Lisesine edebiyat öğretmeni olarak atanmıştır (1942 - 1945). Daha sonra Ankara Devlet Konservatuvarı'nda (1945 - 1954) ve Ankara Gazi Lisesinde (1954 - 1956) edebiyat öğretmenliği yaptı. Ardından Millî Eğitim müfettişi oldu (1956). Kültür ataşesi ve öğrenci müfettişi olarak İsviçre'ye gitti (1960). Dört yıl sonra yurda döndü, Millî Eğitim Bakanlığı başmüfettişliği (1966 - 1969), Kültür Müsteşar yardımcılığı (1969 - 1971) yaptı. Gene Millî Eğitim başmüfettişi iken emekliye ayrıldı (1972).

Daha ilk şiirlerinden başlayarak halk şiirimizi özve ruh yönünden benimsemiş, basit, tabiatı ve Anadolu insanını esas alan şiirler yazmıştır. Açık ve arı bir dil kullanıyor, şiirlerini titizlikle meydana getiriyordu. İlk şiirlerini Nazmi Cahit imzası ile yayımladı (1938). Daha sonraki şiirleri *Sokak* (1940), *İnsan* (1941), *Varlık, Yaratış* (1944-1946), *Türk Dili, Kültür Dünyası* (1954) ve *Hisar* dergilerinde çıktı. Şair, Anadolu köy ve kasabalarında geçen çocukluk ve gençlik yıllarının bilinç - altında yarattığı birikimleri yansıttı. Yurt köşelerinin türlü görüntülerini ve insan gerçeklerini modern bir biçimde dile getirdi. Şiir kitapları: *Adamın Biri* [1946], *Rüzgâr* [1949], *Atatürk Kurtuluş Savaşında* (uzun şiir, 1952), *Yeşeren Otlar* [1954], *Süt* [1965]; bu beş kitap sonradan tek bir kitap halinde toplandı: *Şiirler* [1969]; *Türk Mavisi* [1973]. Şairin *Atatürk Kurtuluş Savaşında* adlı eseri, *Atatürk Oratoryosu* adı altında Nevit Kodallı tarafından bestelendi ve Millî Eğitim Basımevince yayımlandı [1953]. *Yeşeren Otlar* kitabı ise, 1955 Türk Dil Kurumu "Edebiyat ödülü" nü kazandı. (C. Kavcar)

KÜLKEDİSİ (Fr. Cendrillon; cendre = kül'den), Fransız yazarı Charles Perrault (1628 - 1703)'nun masallarından birinin adı ve kahramanı. Üvey anasından ve bunun iki kızından kötü muamele gören bir genç kız, ocağın külleri (adı burdan gelir) içinde, mutfakta kapalı, üzüntülü bir hayat sürer. Vaftiz anası olan bir perinin yardımıyle, kralın oğlunun düzenlediği bir baloya çok süslü elbiselerle katılır. Şehzade bu kıza âşık olur, onu, kızın düşürdüğü bir terlik yoluyle bulur ve onunla evlenir.

KÜLLÎ KÜLLİYÂT : bk. KÜLLİYÂT.

KÜLLİYÂT, Peşrev'in (b. bk.) hususî bir şekli. Mübalağalı olarak "küllî külliyât" ve bazan "küll-i külliyât" da denen bu peşrevler, bütün makamları veya birçok makamı ihtivâ eden veya bu iddiada bulunan büyük ve uzun saz eserleridir. Bunlar söz musikisinin kâr-ı nâtık ve saz musikisinin fihrist peşrev (b. bk.) şekillerinden daha ihâtalı eserlerdir.

Çünkü kâr-ı nâtık ve fihrist peşrevlerde bütün makamları içine almak gibi bir iddia yoktur; ancak beğenilen makamlardan seçme yapılır. K. peşrevlerde, bestekârın zamanında kullanılan bütün makamlar verilmeye çalışılır. Osman Dede'nin Küllî Küllîyât Fâhte Hüseynî Peşrevi ile buna nazîre olarak yapılan Muzaffer'in Nazîre-i Küllîyât Fâhte Hüseynî Peşrevi, bu şeklin zamanımıza kadar gelen iki örneğini teşkil eder. Fazla kullanılmamıştır. Peşrev, mülâzimede tekrarlanan makamın adını taşır. (Y. Ö.)

KÜLLİYE, büyük camilerin çevresine yapılmış medrese, kütüphane, hamam, aşevi gibi yapıların hepsine birden verilen ad. "Medrese, üniversite" anlamına kullanıldığı da olur: *Fatih külliyesi, Süleymaniye külliyesi...* Aslında K., çeşitli fonksiyonları olan birkaç yapıdan meydana gelen bir mimarî kompozisyondur. Bu yapılar genellikle büyük bir cami çevresinde bir araya gelirler. Selçuklular devrinde bir cami ve bir de medreseden meydana getirilip *imaret* adı verilen topluluklar, K.'lerin en eski örnekleridir. K.'lerin en gelişmiş şekilleri ise, Osmanlı İmparatorluğunun yükselme devrinde yapılmış olanlardır. Sultanların, vezirlerin, mevki ve para sahibi kimselerin dinî ve ekonomik bir kaygıyla, vakıf olarak yaptırdıkları K.'ler, Osmanlılarda sosyal hayatın odak noktaları durumundaydı. Genellikle toplum hizmetleri gören bütün yapılar, hastahaneler, okullar, hanlar, imaretler, çeşme ve sebiller vakıf olarak yapılmış, çoğunlukla da, bir camiin çevresinde oluşan K.'lerin parçaları olmuştur.

K., eski islâm toplumunda camiin gördüğü hizmetleri gören bir sosyal merkezdi. İlk islâm camisi, sadece namaz kılma yeri değil, aynı zamanda toplum için önemli kararlar alınan, mahkeme ödevi gören, öğretim yapılan, misafirleri barındıran çok fonksiyonlu bir yapıydı. Halkı günde beş defa bir araya getiren namaz, öğretimin dinî karakteri, toplum hayatının başlıca eylemlerini de cami etrafına çekiyordu. Zamanla sosyal teşkilât gelişince, değişik hizmetleri yerine getirebilmek için farklı yapılar yapılmış, fakat bunlar arasındaki yakın ilişkiler devam etmiştir. Sosyal bir merkez olan K.'nin odağını cami oluşturuyordu. Osmanlı devrinden önce Anadolu'da en çok cami ve medreseyi veya benzeri bir yapıyı yanyana getiren, bazan da yanlarına bir hamam katılan yapılar vardı. Divriği Ulucamisi ve Şifahanesi, Kayseri'de Huant Hatun camisi, medresesi ve hamamı; Manisa'da Ulucami ve medresesi gibi örnekler bulunuyordu.

Osmanlılarda ilk olarak Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Camii'nin çevresine yaptırdığı on altı medrese, misafirhane, kervansaray, dârüşşifa ve türbe ile düzgün bir mimarî kompozisyon içinde bir araya getirilmiş âbidevî K. fikrini uygulamıştır. Bunu II. Bâyezid'in Edirne, Amasya ve İstanbul'da yaptırdığı diğer K.'ler, Kanunî Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı *Şehzade* ve *Süleymaniye* K.'leri izlemiştir. Yaklaşık olarak 60 000 m² lik bir yer kaplayan Süleymaniye K.'sinde cami, türbeler, dört ayrı derecede medrese, bir hadis okulu, bir tıp medresesi ve bir hastahane, bir Kur'an okunan yer, bir sıbyan mektebi, bir imaret, bir misafirhane, bir han, bir hamam, bir kütüphane ve çok sayıda dükkân bulunmaktadır. Daha sonraki zamanlarda da, Süleymaniye çapında olmamakla birlikte büyük camilerin çevresinde bu tür yapılar görülür (Edirne'de Selimiye, Üsküdar'da Eski Valide, İstanbul'da Sultan Ahmed, Nuruosmaniye, Beşir Ağa K.'leri; Gebze'de Çoban Mustafa Paşa K.'si, Lüleburgaz ve Ilgın'da Sinan'ın yaptığı K.'ler...).

KÜLLU'D - DURÛB (Ar. "darbların hepsi"). Usul kâr-ı nâtıkı. Birçok usulde bestelenmiş uzun söz eseri. Elimizde örneği yoktur. (Y. Ö.)

KÜLLU'D - DURÛB va'n - NAGAM (Ar. "darbların ve nağmelerin hepsi"). Hem usul, hem makam kâr-ı nâtıkı. Birçok usul ve makamı içine alan söz eseri. Elimizde örneği yoktur. (Y. Ö.)

KÜLLU'N - NAGAM (Ar. "nağmelerin hepsi"). Kâr-ı Nâtık'ın (b. bk.) eski adı. Birçok makamı içine alan söz eseri. (Y. Ö.)

KÜLPE, Oswald (Candau (Kurland) 1862 - Münih 1915), Alman filozofu ve psikologu. Würzburg, Bonn (1909) ve Münih'te (1912) profesör olarak çalışmış ve Bühler ile O Selz'in de katıldıkları Würzburg Düşünce Ruhbilimi Okulu'nu kurmuştur. Anlayış teorisi (Erkenntnis theorie) bakımından Kritik realizm hareketinin temsilcisidir. E. Bloch, öğrencileri arasındadır. Eserleri: *Grundriss der Psychologie* (Ruh biliminin esası) [1893]; *Die Philosophie der Gegenwart in Deutchland* (Almanyada çağdaş felsefe) [1902]; *Immanuel Kant* (ad) [1907]; *Die Realisierung* (Gerçekleştirme) [1912 - 1923]; *Vorlesungen über Psychologie* (Ruhbilimi hakkında dersler) [1920]; *Grundlagen der Aesthetik* (Estetiğin temelleri) [1921]; *Vorlesungen über Logik* (Mantık hakkında dersler) [1923].

KÜLTELER, yerkabuğundaki iki veya daha çok sayıda mineralin birleşmesinden meydana gelen tabiî oluşlar. Bazılarının tek bir mineralden meydana gelmiş olduğu da görülür. Alçıtaşı (jips) ve kayatuzu bu çeşit K.'dendir. Külte terimi dar anlamda, metalli mineral yoğunlaşmalarını ifade eder. K.'i inceleyen bilim dalına petrografi denir. Yeni sayılan bu bilim dalı, XIX. yüzyılın ortalarına doğru, mikroskopla örnek incelemelerinin mümkün olmasıyle gelişmiştir. Petrografi; mineroloji ve kristalografinin bütün metodlarından, elde ettikleri sonuçlardan ve kimya analizlerinden çok yararlanır.

K., birbirinden minerolojik bileşimlerine göre ayrılır. Fakat bu, sınıflandırmalarında ikinci derecede rol oynar. Sınıflandırmada esas olan genetik metoddur. Buna göre bütün K. üç ana bölümde toplanır: Püskürük K., tortul K. ve başkalaşım K. Püskürük K., mağmanın doğrudan doğruya katılaşması sonucu oluşmuştur. Bunların içinde ana mineral olarak kuvars, feldspatlar, feldspatoidler, mikalar ve pirosenler vardır. Tortul K., önceden var olan K.'in fizikî ve kimyevî tesirler altında kalması sonucu meydana gelmiştir. Bunlar da, önceden var olan bir kültenin parçası olmayan mineraller, silis, kalsit, dolamit, kayatuzu, jips, anhidrit ve kömür gibi bitkisel kaynaklı organik maddelerdir. Başkalaşım K.'inde ise granit, epidot, turmalin, talk ve kaolin, ana minerallerdir.

Bir kültenin terkîbinde bulunan minerallerin hepsi aynı önemde değildir. Bazıları bir kültenin tanımlanmasında birinci derecede rol oynar. Buna, o kültenin ana minerali denir. Bunun varlığı veya yokluğu kültenin petrografik tanımlanmasını değiştirir. Bazı mineraller ise, belli bir taşın minerolojik bileşiminde bulunmakla beraber, o taşın ana vasıfları arasında bulunmadığından buna rastlama mineral denir. Ana minerallerin sayısı çok azdır.

KÜLTEPE, Kayseri'nin 20 km kuzey - doğusunda, Karahöyük (Karaev) köyünün güneyinde bir höyük ve adı Kaneş olan Hitit - Asur ticaret şehri. İç Anadolu'nun en büyük höyüklerinden biri olan K., oval biçimde, uzunluğu 550 m, genişliği 450 m, ovadan en yüksek yeri 20 m dir. K. höyüğünde III. bin yıldan başlayarak Roma çağına kadar yerleşme katları bulunmuştur. Höyüğü kuzey - doğu, doğu ve güney - doğudan çeviren "Kaneş Karumu" adlı ikinci bir küçük şehir daha bulunur. Daha çok Asurlu tacirlerin oturduğu bu şehrin uzunluğu 2 000 m, genişliği 700 m dir. Buranın Kaneş'ten sonra kurulduğu, 3,5 yüzyıl yaşadığı, ancak sonradan söndüğü yapılan kazılardan anlaşılmaktadır.

1881 yılından beri arkeolog ve asiriyologların ilgisini çeken K.'de ilk kazı, 1893 ve 1894 yılında arkeolog E. Chantre tarafından yapılmıştır. 1906'da H. Winckler burada bazı sondajlar yapmış, aynı yıl içinde H. Grothe çeşitli tabakalarda bazı buluntular ele geçirmiştir.

1925 yılında Çek arkeologu B. Hrozny de burada kazı ve araştırmalar yapmıştır. Türk bilgin ve arkeologlarının buradaki araştırma ve kazıları Türk Tarih Kurumu adına Tahsin Özgüç tarafından 1948 yılında başlamış 1952'ye kadar sürmüştür.

Bütün bu araştırma ve kazılar sonunda buradan şu sonuçlar elde edilmiştir:

Erken Bronz Çağı (M. Ö. 2700 - 2600): Son yapılan araştırmalar K.'nin Erken Bronz Çağı'nda önemli bir merkez olduğunu meydana çıkarmış, erken bronz çağı I, II (tabaka 13 ve 14) ve III. (tabaka 11 ve 12) bir yerleşme yeri olduğunu ortaya koymuştur. Bu çağa ait bilgiler daha çok seramik buluntularla saptanmıştır. Erken bronz çağı II'de bulunan boyalı kaplar yerli olup, daha sonraki koloni çağındaki seramikler ise bunların dış etkilerle gelişmiş şekilleridir. Bu çağın seramikleri Alişar (b. bk.)'daki çağdaşları ile benzerlik gösterir. Bu tabakanın üst katında kuzey Suriye'den getirilen kaplar bulunmuş, bunlar erken bronz çağı III'te ise fazlalaşmıştır. Bu ise K.'nin kuzey Suriye ile ilişkisi olduğu sonucunu ortaya çıkarır. K.'de erken bronz çağı III. devresinde görülen depas cinsi kaplar da buranın batı Anadolu ile ilişkili olduğunu gösterir.

K.'de 11. tabakadan itibaren Kappadokia veya Alişar III seramiği adı verilen yeni bir seramik türü görülür. Bu küçük buluntularla birlikte, erken bronz çağının geç devresine ait bir megaron bulunmuş, bu yapı Tahsin Özgüç tarafından tapınak olarak tanımlanmıştır.

Bu çağa ait evler, taş temel üzerine kerpiç tuğladan yapılmış olup, çok odalıdır. Bu çağda K.'de küp, toprak, taş, sanduka ve taşla örtülü yuvarlak mezarlar vardır.

Tarihî Çağlar: K.'nin tarihî çağları "Kappadokia tabletleri" denilen tabletlerin bulunduğu tabakadan başlar. Bu tabletler Asur çivi yazısı ile yazılmış tabletlerdir.

Erken bronz çağından, tarihî çağlara geçiş tabakalarında erken bronz çağının elle yapılmış monokrom seramik ve Kappadokia seramiği yanında çarkta yapılmış Eski Hitit seramiği de görülür. Karum'un IV. katında "Suriye seramiği" denen seramik de vardır.

Asur Ticaret Kolonisi Çağı [Karum Ib, ara tabaka ve Karum II devreleri]: Bu çağ Kaneş'te Karum'un II. ve Ib tabakalariyle höyükte bunlarla çağdaş tabakalar görülür. K. (Kaneş)'de yerliler, Karum'da ise Asurlu tacirler oturmaktaydı. Karum (II. tabakanın sonu) bir yangından sonra bir süre boş kalmıştır. Koloni çağında Kaneş bağımsız bir şehir olup, yakın komşularıyle ilişkilerde bulunmuştur. Bu konudaki bilgi, Ib tabakası ile çağdaş tabakada bulunan ve Mama kralı Anum - Hibri'den Kaneş kralı Varşama'ya yazılmış olan mektuptan öğrenilmektedir.

Bu çağda şehrin başında bir prens vardı. Prensten sonra yetkili kişi ise rabi - similtim (merdiven büyüğü) idi.

Kaneşliler evlenmede kadın ve erkeğe eşit hak tanıyor, yerli kadınlar Asurlu tacirlerle evlenebiliyorlardı. Ancak yerli kadınlarla evlenen Asurlu erkekler yerli geleneklere uymak zorunluluğunda bulunuyorlardı. Kaneş'te yerliler tarımla geçiniyor, bira yapımı ve bağcılıkla da uğraşıyorlardı.

Hitit Çağı: Bu çağa ait veriler, Eski Hitit Devleti çağından çok eskiye kadar gitmektedir. Koloni çağında kendini göstermeye başlayan bu kültür, bu çağın ikinci devresinde esas gelişimini bulmuştur. Eski Hitit Devleti çağında K.'de yerleşme olup olmadığı kesin olarak bilinmemekte, ancak Esken Hitit çağında ve Büyük Hitit Devleti çağında Kaneş'te oturulduğu bilinmektedir. Buradaki çanak çömlek ve madenî eşya, Büyük Hitit Devleti yerleşme yerlerinde (Boğazköy, Alacahöyük, Dündartepe)'kilerle aynıdır. Ayrıca burada bir de megaron bulunmuş, bu yapının uzun süre kullanıldığı, iki kere de onarım gördüğü yapılan incelemelerden anlaşılmıştır. Burası, Büyük Hitit Devleti sonunda (1190) yanınca terkedilmiştir. Bu yangın Büyük Hitit Devleti'nin yıkılışı ile de ilgilidir.

XIII. yüzyıldan önceki devirlerle ilgili arkeolojik buluntular dışında bu çağ tarihini aydınlatacak başka belge bulunmadığından bu devredeki şehir hakkında bilgi azdır. Ancak III. Ramses (1197 - 1165)'in Medinet Hebu'daki yazıtından, Büyük Hitit Devleti'nin 1190'dan sonraki bir tarihte deniz kavimleri tarafından yıkıldığı bildirilmekte, bu arada Kaneş'in de yıkılıp terkedildiği anlaşılmaktadır.

Frig çağından sonraki yüzyıllara ait tarihî belgeler olmadığından VIII. yüzyıla kadar uzanan devre karanlıktır. K.'de, Frig katında iki kapı seviyesi saptanmış, bunlardan birinde kare planlı, tek odalı bir ev bulunmuştur. Bu ev tipi Frig çağının erken ve geç zamanlarında görülen evlerin aynıdır. Şehir bu çağda bir duvarla çevrilmiş olup, 6 m kalınlığındaki bu duvar boyunca dört köşe kaleler, iç kısımda duvarın üzerine çıkmaya yarayan taş merdivenler vardır. Kimmerlerin Frigya'ya saldırısından ve Frig Kralı Midas'ın intiharından sonra Frig devleti Lydia'nın egemenliğine girmiş, bu arada diğer Frig şehirlerinde olduğu gibi K.'de de bir süre yine Frig halkı yaşamaya devam etmiştir.

Helenistik Çağ ve Roma Çağı: K. höyüğünde Frig katının üzerinde 75 cm kalınlığında bir toprak yığını bulunmuştur. Bundan şehrin kısa bir süre terkedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Helenistik devirde Mazaka (Kayseri)'nın önem kazanması sonucu Kaneş önemini kaybetmiş, ancak şehrin duvarlarında Helenistik devir onarımları görülmüştür. Ayrıca M. Ö. III. yüzyıla ait seramiklerin bulunması bu devirde de burada oturulduğunu kanıtlar.

Helenistik devirde Kaneş, demos (halk meclisi) tarafından yönetilmiş, yasaları prytanisler önermişler, yani demokratik bir anayasa ve tam bir Grek şehir devleti düzeni hüküm sürmüştür.

Roma devrinde, şehir duvarı yeniden onarılmış, yerleşme oldukça sıklaşmıştır. Nekropolis şehrin dışında Karum alanındaydı. Buralarda bulunan sikkeler geç Roma çağına kadar Kaneş'de oturulduğunu ortaya koyar, ancak Kaneş artık önemini tamamen kaybetmiş durumdadır.

K. kazılarının verdiği epigrafik ve arkeolojik bol malzemeden başka Anadolu arkeolojisi için yaptığı büyük ve önemli hizmet Alişar, Alacahöyük ve Boğazköy gibi kazı yerlerinin koloni çağındaki durumlarını kesin olarak aydınlatmış olmasıdır. Bu kazıların Anadolu tarihi için önemi, Anadolu'nun protohistorik devirlerin sonundaki halkını ve kültürünü tanıtması bakımından olmuştur. Asurlu tüccarların ilişkide bulundukları yerli halka ait kayıtlarda, bunların Anadolu şehirlerinde ayrı mahalleler kurdukları ve oralarda yaşadıkları; fakat kullandıkları eşyaların çoğunun yerli olduğu anlaşılmaktadır.

KÜLTÜR, Sosyal ilimlerin hemen hemen bir yüzyıldan beri üzerinde durdukları K., kullanılışının yaygın olması yanında, târifi çok güç olan bir kavramdır. XIX. yüzyıl ortalarında yapılan K., "bilgi, inanç, ahlâk ve töre ile ilgili olup, tarih boyunca fertlerin kazandıkları sosyal alışkanlıkları da içine alan bir mânevî kompleksdir" târifine, aradan uzun zamanlar geçmesine rağmen, yeni bir unsur ilâve edilememiştir, denebilir. Bununla beraber, 1871'de "İptidaî Cemiyet" adlı eserin yazarı F. Boas'ın yaptığı bu târife bazı tamamlayıcı ve açıklayıcı elemanların eklendiği, böylece kavramın vakit vakit değişik olarak yorumlandığı muhakkaktır. İngiliz antropoloğu C. Kluckholm, 160 kadar K. târifinin bulunduğuna işaret ediyor. XIX. yüzyıl başlangıçlarından itibaren sosyoloji ve sosyal psikolojiye yardımcı bir ilim olarak ileri sürülen "Beşer ilmi, Başeriyât, Antropoloji" nin iki şubesinden ikincisi, yâni sosyal antropoloji, aslında, târifine çalışılan bu K.'ün ilmi sayılmalıdır. Başka bir deyişle fizik antropoloji bedenle, sosyal antropoloji de — ki aynı zamanda kültürel antropoloji de deniliyor — beşer ırklarının vasıfları ile meşgul olmaktadır. İnsanın bedenî vasıfları organik kalıtımla gelecek kuşaklara geçerken, kültürel vasıfları da sosyal kalıtım ile geçmektedir.

Bu düşünceden hareket eden modern K. târiflerinden birkaçına burada işaret edebiliriz: — K., insanın doğuşundan sonra içinde yaşadığı cemiyetten aldığı çeşitli tesirlerin toplamıdır (A. Guudwin) — Sosyal hayatta fertler arasındaki münasebet kadrolarının içini dolduran muhteva K.'den ibârettir (R. Firth) — K., bir halkın hayat üslûbudur (C. Wissler) — K., günlük yaşayışımızda, dinî ve estetik telakkilerimizde, hattâ sevinç ve sıkıntılarımızda, kısacası, her çeşit sosyal münasebetlerimizde kendisini gösteren bir hayat tarzıdır (Mao Iver) — Sosyal ve kültürel sıfatları ile ifade ettiğimiz realite aynı şeydir: Cemiyet ve K. biribirinden ayrılmaz (D. Biddey).

Bu son târif kültürel antropoloji ile klâsik mânâdaki sosyolojiyi biribirine yaklaştıran, hattâ sosyal ilimlerle ilgili yayınlarda çoğunlukla "kültür antropolojisi, yahut sosyoloji", "sosyoloji, yahut kültür antropolojisi" gibi ikisi arasında eşlik gören metodolojik telâkkiye de zemin hazırlamaktadır. Bu eşliği Türk sosyolojisinin kıymetli uzvu olan Ziya Gökalp, Batı'da ve bilhassa Amerikan literatüründe K.'ü kültür antropolojisi konusu sayan sosyolog ve ideologlardan çok önce ele almıştır. Gerçekten Gökalp, K. kelimesinin sözlük anlamına tamamıyle karşılık olan "hars" i şöyle târif etmektedir: "Hars, bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, bediî, lisanî ve teknik yaşayışlarının âhenkli bir mecmuası olup, sun'î şekilde, fertler tarafından meydana getirilemez." Bu târifi sonradan Mehmed İzzet ve Mümtaz Turhan derinliğine ele almışlar, Türk sosyolojisi literatürü için olduğu kadar, tercüme edildikleri ve medenî dünyaya tanıtıldıkları takdirde çağdaş mukayeseli sosyoloji için de faydalı olacak araştırmaları ile işlemişlerdir. Hemen hemen son çeyrek yüzyılın başlarına kadar sosyal ilimler terminolojilerinde kullanılan "hars", şimdi yerini lâtince asıllı milletlerarası "culture" e bırakmış bulunmaktadır. (Ziya Gökalp'te Arapça "hars" kelimesi, "hırâset" ve "tahrîs" gibi türevlerinin bulunmasına, müslüman milletlerin kültürlerini de ifade etmesine rağmen, I. Dünya Harbi'nden sonra Türk K. çevresinden ayrılan bazı Arap memleketlerinde her nedense K. yerine "es - sikaafe" terimi kullanılmaktadır). Daha önceleri yeri düştükçe yazarlarımızın K. mânâsına "İrfân" kelimesini kullandıkları, bâzen "ilm-ü irfân" şeklinde ikili bir kullanışa başvurdukları görülüyor. Bu vaziyette, "İlim" i tamamlayıcı bir "İrfân" ın düşünüldüğü de ileri sürülebilir.

K., bizde ve hemen bütün medenî memleketlerde, merkezî bir rol oynayan sosyolojik terimler arasına girmiştir. Birçok sosyal problemlerin örgüsü içinde bu kavramın da yer aldığı görülmektedir. Alman sosyolojisinde K., ikili bir tasnifin ikinci unsurunu değerlendiriyor. Lâtin ve Anglo - Sakson menşeli dillerde K., daha ziyade, iptidaî cemiyetlerin medeniyetini karakterlendirirken Cermen K. çevresinde dünya halkları (Tabiat halkı - Naturvolk ve K. halkı - Kulturvolk) tâbirleri altına sokulmakta, genellikle iptidaî cemiyetler âdeta K. nimetlerinden mahrum imiş gibi düşünülmekte, K. halkları da medeniyet sahibi olarak gözönüne alınmaktadırlar. Herhalde Alman sosyologları "Tabiat halkı" terimi içinde toprağa yerleşmemiş, tamamiyle tabiata bağlı, ilk cemiyetleri düşünmüş olmalıdırlar.

Alman sosyologları bilhassa Max Weber, felsefî, dinî, estetik, ahlâkî, hattâ siyasî ve iktisadî müesseselerin sübjektif unsurlarını K., millî olmayan teknik taraflarını medeniyet diye adlandırmaktadırlar. Bizde hâlâ münâkaşaları vakit vakit devam eden K. ve medeniyet problemi ve batılılaşmanın mânâsı hakkında ileri sürülen yorumlar, Ziya Gökalp çığırına mensup olan sosyologlarımızın, hattâ bizzat Ziya Gökalp'in Alman Sosyoloji çığırlarının tesiri altında kaldıkları zannına meydan vermekte ise de Ziya Gökalp'in yaşadığı devirde kendisi üzerinde böyle bir tesir olduğuna dair işaret ve belirtiler yoktur. "Türkçülüğün Esasları" ndaki K. ve medeniyet ayırımının tamamiyle yerli bir düşünce mahsulü olduğu ileri sürülebilir. Ancak yüzyılımızın ikinci çeyreğinden sonra Alman ve Anglo - Sakson K. çevreleriyle münasebet kuran bazı sosyoloji mensuplarımız için böyle bir yabancı tesirden bahs etmek mümkündür. (Z. F. Fındıkoğlu)

KÜLTÜR SARAYI, İstanbul'un Taksim semtinde, konser, tiyatro, opera v.b. kültür faaliyetleri için yapılmış olan büyük bina. Yapımına 1946'da başlandı ve 12 Nisan 1969'da da hizmete açıldı. Binada 350 kişilik oda tiyatrosu, 700 kişilik konser salonu ve 1 320 kişilik büyük salondan başka, 350 kişilik bir çocuk tiyatrosu, sanat galerisi, altı tane podyumlu bir esas sahne ve 400 kişilik bir de lokanta bölümü; alt, arka, iki yan ve döner sahneleri vardır. Bu büyük ve modern binanın birçok kısmı 27 kasım 1970'de yandı, onarım çalışmaları devam etmektedir. Şimdiki adı "Atatürk Kültür Merkezi" dir.

KÜLTÜRPARK, İzmir'in içinde panayır, eğlence yeri, park. Bu parkın bulunduğu yer, Cumhuriyet döneminden önce İzmir'in kalabalık semtlerinden biriydi. Kurtuluş Savaşı sonunda Yunanlılar şehri boşaltırken, önemli semtlerin birçoğuyla birlikte burayı da yakmışlardı, 1927 yılına kadar yangın yeri olarak kaldı. Atatürk'ün emriyle, İzmir'in iktisadî ve ticarî hayatına yeni bir canlılık getirmesi amacıyle 1929 yılında, İzmir'in kurtuluş günü olan 9 Eylül'e izafeten, Cumhuriyet meydanı yanındaki yangın yerinde *9 Eylül Yerli Mallar Sergisi* açıldı.

K.'ın kuruluşuna hazırlık olan esas teşebbüsü, zamanın İzmir valisi Kâzım Dirik ile belediye başkanı Dr. Behçet Uz

yaptılar. Yerli özel ve kamu kuruluşlarının katılacağı bir 9 Eylül Panayırı kurulmasına karar verildi. Cumhuriyet meydanı yanındaki yangın yerinin 32 000 m² lik bölümü bu panayır için hazırlandı ve zamanın genel kurmay başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da ilk açılışı yaptı (19 Eylül 1933).

Bugünkü K.'ın kuruluşuna ise, 14 Mayıs 1934'te İzmir belediyesince karar verildi. 9 Eylül Panayırı'nın yeri daha da genişletilerek 46 000 m² lik bir alan üzerinde K.'ın temeli atıldı (1 Ocak 1936). Aynı yıl, 9 Eylül Panayırı yerine *İzmir Enternasyonal Fuarı* açıldı. Daha sonraki yıllarda bütün tesisler tamamlanarak, 20 Ağustos - 20 Eylül günleri arasında, yerli ve yabancı kurumların katıldığı büyük bir fuar haline getirildi. Burası, fuar günlerinden sonra da yıl boyunca gezilip eğlenilen canlı ve hareketli bir yer oldu.

Kültürpark Arkeolojisi Müzesi: İzmir'de K. içindeki müze. Burada kalkolitik çağdan Bizans devrine kadar olan eserler bulunur. Buradaki eserlerin büyük çoğunluğu Bodrum, Didima, Larissa, Knidos, Efes, Höyücek ve Bayrıklı kazılarında bulunmuştur. Bu müzede bir de zengin sikke koleksiyonu vardır. (M. Onarlıoğlu)

KÜLÜK, XII. yüzyılda yaşamış olan Konya'lı bir mimar. Selçuklu veziri Sahip Ata Fahreddin Ali (ölm. 1288)'nin azatlısı ve yetiştirmesidir. Yetenekli bir sanatkâr olan K., Mimar Sinan gibi geleneksel planlarda değiştirme ve geliştirmeler yapmıştır. Konya'daki ünlü Sahip Ata camii ve İnce Minareli mescid, K.'ün eserleridir.

Külük camii medresesi: Kayseri'de Danişmendliler devrinde yapılmış ve Anadolu'daki en eski medreselerden biri. 1335 yılında bir deprem sonucu yıkılan asıl binanın onarımını yaptıran K. Şemseddin'in adından dolayı bu ad ile anılır. Bu yapının Konya'lı mimar K.'le bir ilgisi yoktur.

KÜMBET veya KÜNBET, özel bir mezar yapısı. Osmanlılar bunun yerine "türbe" terimini kullanmışlardır. Kubbelerin şişkin ve kabarık olan dış biçimlerine, damı kubbe yani yarım - küre biçiminde olan yapıya K. denir. Eski türbelerin üstleri genellikle kubbeli olduğundan, K. kelimesi daha çok mezar yapılarına ilişkin olarak kullanılagelmiştir. Eski Türklere ait çadır sanatının mimarîye geçmiş örnekleri olan K.'lere, Türklerin yaşadığı veya geçtiği her yerde rastlamak mümkündür.

Sultanlar veya başka önemli kimseler için yapılmış olan bu mezar yapıları, dört köşeli, çok köşeli veya yuvarlak biçimlidir. Tuğla veya taştan yapılan K.'ler genellikle iki katlıdır. Merdivenle inilen alt kat, esas mezar bölümüdür. Ölü burada mumyalanarak bir lahite veya toprağa konulur. Üst kat ise mescit kısmıdır. Bu kısımda bazen bir mihrab vardır, senbolik olarak bir sanduka da bulunabilir.

K.'lerin birçok çeşitleri vardır: Dış yüzeyi yarı - küreden küçük olan kubbe, "basık K." diye adlandırılır. Doğu ülkelerinde, özellikle Türkistan, Hindistan ve Rusya'da çok kullanılan bir başka K. biçimi de, ortası şişkin ve kaidesi içeriye doğru giren, soğan başı biçimindeki "karınlı K." tir. Çokgen bir plan üzerine yapılan ve üst kısmı çeşitli yüzeylerden meydana gelen bir başka K. çeşidi de, "şataflı veya çalmalı K." diye anılır. "Yüksek K." de bir ayrı türdür. Bu, dış kubbesi yüksek kemer biçiminde olan K.'tir. İran'da, Büyük Selçuklulara ait önemli K.'ler vardır. Selçuklular ve Beylikler devirlerinde Orta ve Doğu Anadolu'da yapılmış olan K.'lerin en önemlileri, Kayseri'deki *Döner Kümbet*, Erzurum'daki *Emir Saltuk*, Kırşehir'deki *Melik Gazi*, Niğde'deki *Hüdâvend Hâtun* K.'leridir. Anadolu'daki K.'ler genellikle taştan yapılmıştır ve çokgen gövdelidir. Bunların bir özelliği de, daha çok dış kısımlarında görülen taş süslemeciliktir.

KÜME FASLI, Osmanlı devrinde saray-ı hümâyûnlarda musiki icrâ eden pek kalabalık musiki topluluğu, büyük fasıl hey'eti, meydan faslı ki, ince saz'ın büyüğüdür. (Y. Ö.)

KÜMES HAYVANLARI, etinden, yumurtasından ve tüyünden yararlanmak üzere, evcil olarak kümeste yetiştirilen tavuk, kaz, ördek, hindi gibi hayvanlar. K. H. genel olarak açıkta gezip dolaşmaktan hoşlanırlarsa da kümes hayatına kolayca alışabilirler. K. H.'nı yetiştirmenin hayvancılıkta önemli yeri vardır. Bu iş bilgi, devamlı bakım ve titizlik ister. Kümesin, hayvanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek biçimde yapılmış olması gerekir. İyi bir kümes, yağmuru, soğuğu içeriye geçirmemeli, beslenen hayvanlar rahatça sığmalı; bu cins hayvanlarda görülen asalak böceklerin üremesini önlemek için kireçle badana edilmelidir. Dişiler, yumurta kabuğunun oluşması için gerekli kirecin çoğunu duvarları gagalayarak sağlarlar. Bunun için kümesin duvarları zaman zaman kireçle badana yapılmalıdır. Hayvanların güneşlenmeleri ve gezip dolaşmaları için kümesin, dört yanı ve üstü sağlam bir telle kapalı bir avlusu olmalıdır. Yalnız bu avlular fazla geniş olmamalıdır. Çünkü geniş avlu, hayvanın çok dolaşmasına ve dolayısiyle yağ tutmamasına yol açar. Kümeslerin hem içinde ve hem de dışında su bulundurulmalı, bu sular sık sık değiştirilmelidir.

Kümes, beslenen hayvanın cinsine göre, onun yaşayışına elverişli biçim ve şartlarda yapılmalıdır. Tavuk kümeslerinde tünekler, yumurtlamak ve kuluçkaya yatabilmek için folluklar, kaz ve ördek beslenen yerlerde de yüzüp yıkanmaları için küçük havuzlar yapılmalıdır. Kümeslerin kedi, sansar, gelincik, tilki ve yılan gibi hayvanlardan da korunmasına dikkat edilmelidir.

KÜMÜLÜS (Lât. Cumulus, kümebulut), tabanı çok defa yatay ve esmer, üst kısımları beyaz ve kubbemsi bulut. Bu bulutlar güzel hava bulutlarıdır ve termik konveksiyonla oluşurlar.

KÜN (GÜN) HAN, Oğuz efsânelerine göre, Oğuz Kağan'ın ilk karısından doğan üç oğlundan yaşça en büyüğüdür. Elimizde ancak bir parçası bulunan en eski Uygurca Oğuz - nâme metninde K. H.'ın dünyaya gelişi şöyle anlatılmıştır:

"Yine günlerden bir gün, Oğuz Kağan, Tanrı'ya yalvarmakta idi. Karanlık bastı. Gökten bir gök ışık indi, Güneş'ten ve Ay'dan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki o ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Alnında ateşli ve parlak bir beni vardı. Demir Kazık (Kutup Yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse gök tanrı gülüyor, ağlasa gök tanrı ağlıyor sanılırdı. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti, sevdi, aldı. Onunla yattı ve dileğini aldı. Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra, gözleri parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Kün adını koydular, ikincisine Ay adını koydular, üçüncüsüne Yultuz adını koydular."

Oğuz Kağan'ın bu üç oğluna semavî varlıkların adlarının verilmesine paralel olarak, ikinci karısından dünyaya gelen diğer üç oğluna da Kök, Tağ, Tengiz gibi genellikle yeryüzü varlıklarının adları verilmiştir. Bu husus, oldukça dikkat çekicidir. İsimlerin büyük tabiat varlıklarından alınması, Oğuz

Türklerinin, eski dinlerinden natürizme geçiş devrelerinin izlerini taşımış olsa gerektir. Nitekim, aynı metinde, Oğuz Kağan'ın da Ay Kağan'dan dünyaya geldiği belirtilmiştir. Büyük bir ihtimalle, Oğuz Kağan'ın ilk üç oğlu gökyüzü tanrılarını, diğer üç oğlu ise yeryüzü tanrılarını temsil etmektedirler.

Câmi'ü't - tevârîh, Selçuk - nâme, Şecere-i Türkî ve Şecere-i Terâkime gibi tarihî ve menkıbevî eserlerde, Oğuz efsânesinin yanında, Oğuz Türklerinin şecerelerine de geniş yer verilmiştir. Bu kaynaklara göre Oğuz Kağan'ın altı oğlundan her birinin dörder oğlu olmuştur. Bu yirmi dört çocuktan yirmi dört oğuz boyu türemiş, her çocuk da kendi neslinden üreyen boya adını vermiştir. Böylece, yirmi dört Oğuz boyu kendilerini Oğuz Kağan'a bağlamış olmaktadırlar. Bunda da, Ata dininin izlerini bulmak mümkündür.

K. H.'ın dört oğlunun adları Kayı, Bayat, Alka - evli ve Kara - evli'dir. K. H. oğulları diğer Oğuz oğullarının büyükleri olup, Oğuz Kağan'ın vasiyeti gereğince, hanlık Oğuz oğullarından sonra K. H.'ın oğullarının olmuştur. *Selçuk - nâme*'de, bu husus üzerinde durulup, Oğuz töresi geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Oğuz töresinin böyle bir esas koyması, Oğuz Birliği'nin gerçekleşmesi ve devamı gâyesini taşımaktadır.

K. H.'ın oğullarından türeyen dört boy'un müşterek ongunu (totemi) şâhin kuşu olup, töreye göre kurban edilen hayvandan et hisseleri sağ karı yağrın'dır. Her boyun damgaları ise, başka başkadır. Kaynaklarda şekilleri çizilen bu damgalar arasında, az - çok, fark bulunduğu görülmektedir.

Oğuz Kağan'ın ilk karısından doğan üç oğluna Boz Oklar, ikinci karısından doğan üç oğluna da Üç Oklar denilmektedir. Boz Oklar'ın yeri sağ yan, Üç Oklar'ın yeri ise sol yandır. Oğuz oğullarının iki kola ayrılıp Boz Oklar ve Üç Oklar şeklinde adlandırılmaları, gerek Uygurca Oğuz - nâme'de ve gerekse yukarıda zikr edilen eserlerde bazı değişikliklerle hikâye edilmiştir.

Uygurca Oğuz - nâme'ye göre, uzun yıllar hanlık eden Oğuz Kağan ülkesini genişletir, hazinesini zenginleştirir ve Türk Birliği'ni kurmayı başarır. Bundan sonra büyük bir kurultay toplar ve bütün ülkesini, mallarını altı oğlu arasında taksim eder, herkese hediyeler verir. Kendinden sonra yerine K. H.'ı getirmeleri vasiyetinde bulunur. Diğer kaynaklarda, ülkenin Oğuz oğulları arasında taksimini, müşâviri Yeni Kent'li Irkıl Hoca'nın tavsiyesi ile, K. H.'ın yaptığı kaydedilmiştir.

Kaynakların bâzılarına göre K. H., yetmiş yıl hanlık ettikten sonra ölür ve yerine Ay Han geçer. (K. Erarslan)

KÜNDÜRÎ Ebû Nasr, Selçuklu sultanı I. Tuğrul Bey (1040 - 1063)'in veziri. Bu görevinden dolayı ona *Amîdü'l - Mülk* denir. Amid kelimesi başa getirilerek (Amidü'l - Mülk, Amîdü'd - Devle, Amîdü'd - Din, Amîdü'l - Cüyûş v. b.) çeşitli unvanlar ve görev adları meydana getirilmesi ilk olarak Samanoğulları (X. yüzyıl)'nda görülmüş ve daha sonra Büveyhoğulları, Gorlular ve Selçuklularda da devam etmiştir. İşte K.'ye de geniş yetkilere sahip vezir olarak Amîdü'l-Mülk denmiştir.

K., Mûtezile mezhebindendi ve bu yüzden de Eş'arî mezhebinden olanlara karşı sert ve yaygın bir sindirme hareketinin öncülüğünü yapmıştır. Şam, Irak, Hicaz ve özellikle Horasan yörelerinde Eş'arîlere göz açtırmayan K., Tuğrul Bey'in ölümü üzerine sultan olan Alp Arslan tarafından hapse atıldı ve yerine de ünlü vezir Nizâmü'l - Mülk tâyin edildi ve böylece Eş'arîler de hürriyete ve huzûra kavuştular.

KÜNYE, Arapça isim (künye veya kinye okunur). Araplar arasında bir şahıs adının baba (eb), ana (umm), oğul (ibn) ve kız (bint) isimleri ile tamlama yapılarak adlandırılması anlamınadır: Ebu Ali, Ümm-i Hâni, Bint-i Selîme, İbn-i Bezzâz gibi. Sâmî kavimler arasında özellikle erkek çocuklara verilen önemle ilgili bulunan K. vermek, hemen hemen bütün Arap adlarında yer alır. K.'ler gerçek oğul veya kızları tanıtmakta ise de, özel olarak, her ismin bir K.'si olmak da mümkündür. Meselâ Ahmed isminin K.'si Ebu'ş - Şaab, Muhammed isminin K.'si Ebü'l - Kasım, Ali isminin K.'si Ebu Türâb gibi. Ayrıca bir kimseye özel merakları, topluluk arasındaki seçik özellikleri ile de K. vermek mümkündür. Kedileri fazlaca sevmesinden ötürü tanınmış Sahâbî Ebu Hureyre (b . bk), islâmiyete karşı tutumları ile bilinen Ebu Cehl ve Ebu Leheb (b. bk.) gibi. Yahut vücuddeki özelliklere göre de K. verilebilir: Yüzdeki lekelerden ötürü Ebu Şâme, tek gözlü Ebu A'ver gibi. Yaptıkları işlere göre verilen K.'ler için de Ebu Midfa (topçu), Ebu Tummen (pirinç satıcısı), Ebu - Zeheb (banker, sarraf), Ebu Kelb (Felemenk dükası), Ebu Tâka (pencereci ve bir çeşit paranın adı) örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, Arap ülkelerinde, K. şeklinde yer adları da vardır. Meselâ: Ebu Kubeys (Mekke'deki kutsal dağ) (b. bk.), Ebu Tumeys (Lübnan'da bir dağ), Ebu Kir (Abukir Mısır'da bir liman), Ebu Şehreyn (b. bk.) (Irak'ta eski Eridu kalıntılarının bulunduğu yer), Ebu Simbel (b. bk.) (Mısır'da II. Ramses'in yaptırdığı anıtın bulunduğu kayalık), Ebu Habbe (b. bk.) (Buğday satıcısı ve Bağdad'ın güney - batısında Sümer devrine aid kalıntıların bulunduğu yer) gibi. *Türkçede K.*, bir kimseyi adı, soyadı, doğumu, memleketi, işi ve bütün özellikleri ile tespit eden resmî kayda denir. Çeşitleri: *Askerlikte K.* vatanî hizmete alınan mükellefin baba adını, doğumunu, memleketini, verildiği sınıf ve birlikle hizmete giriş tarihini gösteren kayıttır. Bu bilginin yazıldığı kâğıda *K. pusulası*, işlendiği deftere de *K. defteri* veya *kütük* denilir. *K. mimlemek.* Osmanlı ordusunda, sefer sırasında, cepheye varıldığı zaman yapılan yoklamada bulunmayan yeniçeri v. b. kapıkullarının K.'leri hizasına işaret koymak. *Kütüphanecilikte K.*, bir yazarın şöhreti, öz adı, baba adı, nisbeti, doğum ve ölüm tarihleri ile adını tespit etmek. Meselâ: Molla Câmî, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed. 817 - 895 H. gibi. *K. vermek* = kaydını yapmak, *K.'si bozuk* = sicili temiz olmayan kişi. K., Türkçede, lakab karşılığı da kullanılır (Bk. LAKAB). (İ. Parmaksızoğlu)

KÜP, Anadolu halk musikisinde, bir çeşit çömlek (b. bk.) ve darbuka. Küçük bir küpe gerilen deriden ibaret olduğu için bu ad verilmiştir. (Y. Ö.)

KÜPE, kulakların her birine asılan bir süs. Öyle görünüyor ki, bütün çağlarda, K.'ler süs olarak kullanılmıştır. Mısırlılar, Etrüskler, Yunanlılar da bunları kullanırlardı. Romalılar, Yunanlıların zevkini kabalaştırarak benimsemişlerdir. Romalı hanımların inauresleri yâni K.'leri bâzen o kadar değerli mücevherler idi ki, filozof Seneca, kadınların kulaklarından iki üç aileyi geçindirecek bir servetin sarktığını iddia etmiştir. Roma cumhuriyetinde erkekler K. taşımağa tenezzül etmiyorlardı. Fakat, imparatorluk çağında, imparator Aleksander Severus K.'yi erkeklere yasaklamak zorunda kalmıştır. Avrupa Orta Çağı'nda, K.'lere halka (fr. anneau) adı verilmiştir. Bu ad ise, onların şekillerini gösterir. Bunları erkekler de takardı. Sonradan doğan modaya göre, kadınlar K.'leri her iki kulaklarına da, erkekler ise yalnız bir kulaklarına takarlardı.

Türk ve Doğu büyüklerinin resimlerinde de sık sık K. görülür. XVII. yüzyılda, K.'nin şekli değişiyor: madenden yontulmuş K.'lerin yerine, kıymetli taşlar geçmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, yalnız kadınlarda K.'ye rastlanır. Bununla beraber, Fransa'da ve Almanya'da K. takan işçi ve köylüler hâlâ görülebilir. K.'ye Napoléon'un askerlerinde de sık sık rastlanırdı.

KÜPE ÇİÇEĞİ (Globularia), İki çenekli, ayrı taçyapraklı, kapalıtohumlulardan, otsu bir süs bitkisi. Ana yurdu, Meksika'nın yüksek dağları ve Güney Amerika ile Yeni Zelanda Adası'dır. Nemli, gölgelik ve rüzgârsız yerlerde yetişir. Çelikleme usulü ile üretilir, yetmiş kadar türü vardır. Kırmızı, pembe, mor ve beyaz, küpe gibi sarkık çiçekler açar. Çiçekleri, uzunca bir süre, dökülmeden kalır.

KÜPE ÇİÇEĞİ

K.'ni ilk olarak Avrupalılar, Güney Amerika'daki İspanyol sömürgesi Yeni Grenada'da görmüşler; önce İngiltere'ye, daha sonra da Fransa'ya (1830) getirmişlerdir. Kısa sürede yayılmış, parklarda, bahçelerde ve evlerde süs bitkisi olarak yetiştirilmeğe başlanmıştır.

KÜR (Farsca: Kura; gürcüce Mt. kuvari, - Eski adı: Kiyrus veya Cyrus), Kafkasya'daki ırmakların en büyüğü. Uzunluğu 1515 km olup, Kars yaylâsında, Türk toprağından çıkar, Küçük Kafkas Dağları'nı dar boğazlardan geçerek aşar ve Aragvi ağızından sonra baraja girer (Semo - Abçala elektrik santralı). Ovaya girdiği yerde K., 81 m yüksekliğinde ve 1540 m uzunluğunda bir barajla kesilmiş olup, 620 km² lik Mingeçur adını taşıyan büyük bir sun'î göl teşkil eder. Bu göl, suların akışının düzenlenmesine ve kuru siteplerin sulanmasına yarar. Santral 1955'de bitirilmiş olup, 357 000 KW elektrik üretir. K., Hazar Denizi'ne aktığı noktanın 236 km yukarısında kollarının en büyüğü olan Aras ile birleştikten sonra, sübtropik K. — Aras çukurundan geçerek (bu bölge çok sulamalı tarıma ayrılmıştır) teşkil ettiği delta'ya ulaşır. Yılda 36 milyon tonluk alüvyon getirir. K., Yevlaha'dan itibaren, gemicilik için de kullanılabilir. (V. Örs)

KÜR ŞAD, Gök Türk prensi ve Doğu Gök Türk Kağanlığı'nı Çin tutsaklığından kurtarmak için, delice denecek bir kahramanlıkla yapılan ihtilâlin kahramanı.

619 - 621 yıllarında Doğu Gök Türkleri Kağanı olan Çuluk Kağan'ın küçük oğludur. Çuluk Kağan'ın küçük kardeşi olup kendisinden sonra Kara Kağan unvanıyla Doğu Gök Türk kağanlığına çıkan hükümdarın küçük oğlu olduğu şeklinde de bir kayıt varsa da tarihî gidiş birinci söylentinin kuvvetli olduğunu gösteriyor.

Çin yazısıyla "Kiüe - şe" şeklinde yazılan "Kür Şad", bilindiği gibi resmî unvanıdır ve prensler arasında üstün bir yeri olduğunu gösterir. Asıl adı sinologlar tarafından "So" veya "Şoay" şeklinde okunuyor. Bunun Türkçe "Şu" olması muhtemeldir. Dîvânü Lugâti't - Türk'te, İskender'le çağdaş, "Şu" adında bir Türk hakanından bahsolunması Türkler'de böyle bir kişi adı olacağını gösteriyor.

630 yılında Kara Kağan, tab'asından 100.000 kadar Türk'le tutsak edilip Çin'e getirilince ve Türkeli'nin hâkimiyeti Gök Türkler'in Batı ulusları olan Sırtarduşlar'a geçince birçok Türk büyüklerine, askerî kabiliyetleri dolayısıyla Çin'de görevler verilmiş, K. Ş. da Çin hassa subaylarından olmuştu. Hassa subaylığına hangi yılda getirildiği bilinmiyor. 630 vukuatında ve daha önceki olaylarda adı geçmediğine göre pek genç olduğu ve hassa subaylığına 630'dan epey sonra getirildiği anlaşılıyor.

Tutsaklık ve Kara Kağan'ın kederden ölmesi, iki Türk büyüğünün intiharı, izzetinefislerine düşkün olan Gök Türkler'de bir şeyler yapmak düşüncesini doğurduğundan K. Ş. 639'da bir darbe hareketine girişmeye karar verdi: Her gece kılık değiştirerek, yanına muhafız almadan şehri gezmeye çıktığından haberdar olduğu Çin imparatorunu bir gece tutuklamak, gerekirse öldürmek ve Gök Türk prenslerinden Urku (Ho - loko) yu kaçırarak Gök Türk kağanı yapmak.

K. Ş.'ın bu düşüncesi uygulanabildiği taktirde Gök Türk türesine tıpatıp uygun olacaktı. Çünkü babası Çuluk Kağan'dan sonra kağanlığa geçmesi gereken Tulu Han'ı (ki K. Ş.'ın ağabeyi idi) Kurultay cılız diye bu makama getirmemiş, onun yerine amcaları Kara Kağan'ı geçirmişti.

639'da artık Kara Kağan da, Tulu Han da ölmüş olduğu için kağanlığın usulen Tulu Han'ın oğlu Urku'ya ait olması gerekirdi.

K. Ş. ihtilâli gerçekleştirmek için 40 Türk'le anlaşmıştı. Fakat darbeyi yapacakları gece fırtına çıkıp ortalık karardığından imparator sokağa çıkmadı. İhtilâli geciktirirlerse duyulacağından çekinen K. Ş. o gece imparatorun sarayına saldırmak gibi eşi görülmedik bir yiğitlik yaptı. Bu, yiğitliğin de ilerisinde bir delilik, hattâ çılgınlıktı. Keskin nişancı olan K. Ş.'ın okları saray muhafızlarından birçoğunu yere serdiyse de kalabalık karşısında başarı kazanamayarak imparatorun ahırına saldırıp seyisleri öldürdüler. Atları alıp kuzeye doğru çekildiler. Fakat Vey ırmağını geçemiyerek öldürüldüler.

K. Ş.'ın bu kahramanca davranışı başarısızlıkla bittiyse de Çinliler'i fena halde korkuttuğundan Türkler'i Çin'de alıkoyarak Çinleştirmek sevdasından vazgeçip onları unvanlar verdikleri bir Gök Türk prensinin idaresinde eski yurtlarına gönderdiler. Gök Türkeli, Sırtarduşlar'ın elinde olduğundan bu prens ülkenin güneyinde, Çin sınırına yakın bir yerde yurt tuttu.

K. Ş., tarihin nâdir yetiştirdiği insanlardan biridir. Hem milletini kurtarmak, hem de türeyi sayarak, kağan olmak hakkı da varken, bunu yeğenine vermeyi düşünmek gibi büyüklüklerle şeref kazanmıştır.

Destânî davranışı ile Çin'e dehşet salarak Türkler'in Çin' den kurtulmasını sağlamasaydı onlar zamanla Çinlileşip kaybolacak, Türkeli'nde hâkimiyet kuran Sırtarduşlar, Gök Türkler gibi kuvvetli ve devlet geleneğine sahip olmadıkları için Türk İmparatorluğunu yaşatamayacaklar, Türk ırkı daha sonraki tarihinde ulaştığı büyüklüğe kavuşmak imkânını kaybedecekti.

Bundan dolayı K. Ş., adı tek olaya karışan şahıs olmakla beraber bu olayın şümul ve sonuçları bakımından Türk tarihinde çok büyük rol oynamış en büyük şahsiyetlerden biridir. (Atsız)

KÜRDÎ, Türk Musikisi'nin "3" numaralı basit makamı. Elimizde 58 parça örneği vardır ki makamlar arasında 57. gelir. K. dörtlüsü ile bûselik beşlisinden ibarettir. K. dörtlüsü ile dügâh (lâ) perdesinde durur. Dörtlü ile beşlinin birleştiği 4. derece olan nevâ (re), güçlüsüdür. Donanımına kürdî dörtlüsünün si küçük mücenneb bemolü (K. perdesi) konur. Dizisi umumiyetle çıkıcıdır. Orta sekizlisindeki sesleri çıkıcı olarak - pestten tîze doğru - şöyledir: dügâh, kürdî, çârgâh, nevâ, hüseynî, acem, gerdâniye ve muhayyer. İsimli şedleri şunlardır: rast (sol) perdesinde Kürdî'li Hicâzkâr, yegâh (re) perdesinde Ferahnümâ ve aşîrân (mi) perdesinde Aşk - Efzâ. Dizisinde niseb-i şerîfe sayısı tam yani 9'dur. Bu dizi, eski kitaplarda başka adlarla geçmekte, "K." ise, bugünkü Bayatî makamına denilmekteydi. Bu yüzden seyri üzerinde bazı kitap ve eserlerde ihtilâfa düşülmüştür. (Y. Ö.)

KÜRDÎ BEŞLİSİ, Türk Musikisi'nde basit makamları teşkile yarıyan 6 çeşit tam beşliden 3.'sü. Asıl durağı dügâh (lâ)'dır. Aralıkları pestten çıkıcı olarak B T T T, tizden peste inici olarak T T T B şeklindedir. Yerinde olmak şartıyla sesleri tîze doğru şöyledir: dügâh, kürdî, çârgâh, nevâ ve hüseynî (lâ, küçük mücenneb bemolü si, do, re ve mi). (Y. Ö.)

KÜRDÎ DÖRTLÜSÜ, Türk Musikisi'nde basit makamların teşkîline yarıyan 6 çeşit tam dörtlüden 3.'sü. Asıl durağı dügâh (lâ) perdesidir. Kürdî makamındaki dörtlüdür. Aralıkları pestten tîze doğru çıkıcı olarak B T T ve tizden peste doğru inici olarak T T B şeklindedir. Yerinde olmak şartıyle sesleri pestten tîze doğru şöyledir: dügâh, kürdî, çârgâh ve nevâ (lâ, küçük müenneb bemollü si yani si b, do ve re). (Y. Ö.)

KÜRDÎ PERDESİ, Türk Musikisi'nde orta sekizlinin 20. perdesi. Pest sekizlide kaba kürdî ve tîz sekizlide sünbüle adlarını alır. Bûselik (si) perdesine bir küçük mücenneb bemolü konarak gösterilir ki, Batı Musikisi'nin si bemolüdür. Dügâha (lâ) bir bakıyye diyezi ve çârgâha (do) bir çifte bemol konarak da aynı ses elde edilir. Her ikisi de 1700 yıllarında yapılan Osman Dede'nin ebced notasında birleşmiş kef - vâv (kû) ve Kantemir'in ebced notasında ise sîn harfleri ile yazılmıştır. (Y. Ö.)

KÜRDÎ'Lİ HİCÂZKÂR, Türk Musikisi'nde bir şed makam. Makamın - aşağı derecede piyasa mahsulleri dışında - tesbit edilen eser sayısı 996 olup makamlar arasında 7. gelmektedir. Hacı Ârif Bey (b. bk.) tarafından yapılmış ve onun devrinden günümüze kadar şarkı formunda en çok kullanılan makamların başında gelmiştir. 1855 yıllarında ilk defa kullanıldığına göre 115 yıllıktır. Makam, Kürdî (b. bk.) makamının bir tam ses peste, rast (sol) perdesine nakledilmiş şeklidir. Çok güzel, şûh, geniş ve ifadeli bir makamdır. En çok şarkı, elimizdekilere göre, bu makamdandır. Güçlüsü 4. derecesi olan çârgâh (do) perdesidir. Niseb - i şerîfe sayısı - Kürdî'de olduğu gibi - tam yani 9'dur. Donanımına si, mi ve lâ için 3 tane küçük mücenneb bemolü konur (kürdî, nîm hisâr ve nîm zengûle için). Orta sekizlisindeki sesleri tîzden peste doğru yani inici olarak şöyledir: gerdâniye (sol), acem (fa), nîm hisâr (mi b), nevâ (re), çârgâh (do), kürdî (si b), nîm zengûle (lâ b) ve rast. Dizisinin seyri umumiyetle inicidir. K. H., başka şekillerde de kullanılmış ve "Hicâzkâr - Kürdî" de denmiştir. Esasen K. H. adının, Hicâzkâr makamındaki segâh perdesinin kürdî olması şeklinde düşünülerek konduğu da âşikârdır. Çeşitli eserlerde, Hicâzkâr ve Kürdî dizisi veya Hicâzkâr ile kürdî dörtlüsünün karışımı görülür. Bundan başka, makamda çok defa nevâ üzerinde Uşşak geçkisi yapılmak âdet hâline gelmiştir. Bu takdirde nîm hisâr perdesi koma bemolü alarak dik hisâr olmaktadır. Hicâzkâr geçen yerlerde de lâ bekar ve fa bakıyye diyezi (evc) ile si koma bemolü (segâh) yapılır. Bu makamdaki eserlerin çoğu şarkıdır. Bu makamdan elimizde 30 - 40 şarkısı bulunan bestekârlar vardır. Türkülerde görülmez, çünkü yeni bir makamdır. (Y. Ö.)

KÜRDÎ - AŞÎRÂN, Türk Musikisi'nde bir mürekkep makam. En az 3 yüzyıllıktır. Elimizde örneği yoktur. (Y. Ö.)

KÜRDÎ'DE BÛSELİK, Bûselik (b. bk.) makamının kürdî (küçük mücenneb bemollü si yani si bemol) perdesindeki şeddi. Batı Musikisi'nin si bemol minör'üdür. Donanımına si, mi, lâ, re ve sol için 5 tane küçük mücenneb bemolü konur. Yeden için nota içinde lâ sesi bekar yapılır. Orta sekizlisindeki sesleri pestten tîze doğru (çıkıcı olarak) şöyledir: kürdî, çârgâh, nîm hicâz, nîm hisâr, acem, evc, nîm zengûle ve sünbüle. Güçlü, 5. derece olan acem (fa) perdesidir. (Y. Ö.)

KÜRDÎ'DE ÇÂRGÂH, Çârgâh (b. bk.) makamının kürdî (küçük mücenneb bemollu si yani si b) perdesindeki şeddi. Batı Musikisi'ndeki si b majör'ün karşılığıdır. Donanımına si ve mi için 2 tane küçük mücenneb bemolü konur. Orta sekizlisindeki sesleri, pestten tîze doğru yani çıkıcı olarak şöyledir: kürdî, çârgâh, nevâ, nîm hisâr, acem, gerdâniye, muhayyer ve sünbüle (yeni si b, do, re, mi b, fa, sol, lâ ve si b). Güçlüsü, 5. derecesi olan acem (fa) perdesidir. Niseb-i şerîfe sayısı - Çârgâh'da olduğu gibi - tam yani 9'dur. (Y. Ö.)

KÜRDÎ'Lİ ÇÂRGÂH, Çârgâh (b. bk.) dizisinin kürdî'li şekli. Çârgâh beşlisine çârgâh dörtlüsü değil de bûselik dörtlüsü eklenerek yapılır. Bu durumda bûselik perdesi, kürdî yani küçük mücenneb bemollüsi olur. Arel ve Ezgi, bu diziye "Kürdî'li Çârgâh" adını vermişlerdir. Abdülkadir Merâğî, bu dizinin "Uşşak makamı" olduğunu söylemekte ve "Türkler'in millî makamlarıdır" şeklinde târif etmektedir. Bugünkü Uşşak'ın terkîbi ise bambaşkadır. Kürdî'li Çârgâh'dan zamanımıza kalmış örnek yoktur. Bu dizinin niseb-i şerîfesi de tam yani 9'dur. Orta sekizlisindeki sesleri pestten tîze doğru yani çıkıcı olarak şöyledir: kaba çârgâh, yegâh, aşîrân, acem - aşîrân, rast, dügâh, kürdî ve çârgâh (do, re, mi, fa, sol, lâ, si b ve do). Güçlüsü, 5. derecesi olan rast (sol) perdesidir. (Y. Ö.)

KÜRDÎ'Lİ HÜMÂYÛN, Hümâyûn (b. bk.) makamının kürdî'li şekli. Arel'in "100' numaralı Durak'ı, bu makamdandır. Hümâyûn'un kürdî dörtlüsü ile kalan şeklidir. (Y. Ö.)

KÜRDİSTAN, İran'da bir eyalet. bk. ERDELÂN veya ARDİLAN.

KÜRE, yüzünün her noktası, merkezinden aynı uzaklıkta bulunan hacimli bir geometrik cisim. Merkez adı verilen bir noktaya eşit uzaklıktaki noktaların birleştirilmesiyle veya bir dairenin herhangi bir çap çevresinde döndürülmesiyle K. elde edilir. K.'nin yüzeyi üzerindeki herhangi bir noktadan merkeze uzanan doğruya yarıçap, bu doğru, merkezinden geçerek karşı yüze ulaşırsa buna da çap denir. Yarıçap r ile gösterilir ve buna göre K.'nin yüzeyi (alanı) şu formülle bulunur: $S = 4\pi r^2$ K.'nin hacmi ise $V = \frac{4}{3} \pi r^3$ dür.

K.'nin herhangi bir düzlemle kesiti bir dairedir. Merkez-

den geçen düzlemle kesiti büyük daire, diğerleri ise küçük daire adını alır. Her büyük daire K.'yi iki yarı K.'ye ayırır. Bir K.'nin iki paralel düzlem arasında kalan parçasına K. kuşağı, bir küçük daire ile bunun bir tarafında kalan küçük K. parçasına da kapak denir.

K. yüzeyinin alanı, büyük dairenin alanının dört katıdır. K.'nin iki büyük daire düzlemi arasında kalan parçasına K. dilimi denir.

Gökyüzünü veya yeryüzünü, aslına sadık kalarak fakat büyük oranda küçültülerek yapılan K.'sel haritalara da yine K. denir. Mezopotamya, eski Mısır ve Yunanistan'da taş ve bakır üzerine kazımak suretiyle yapılmış gök K.'leri, en eski K.'lerdir. Gök K.'leri Müslüman astronomlar tarafından geliştirilmiş ve Orta Çağ'ın sonlarına doğru Avrupa'ya girmiştir. Aynı şekilde yer K.'leri de yapılmıştır. XV. ve XVI. yüzyıllarda yapılan büyük coğrafî keşiflerde bunlardan yararlanılmıştır.

K., Roma İmparatorluğu'ndan itibaren Avrupa'da, üzerinde bir anka kuşu, kartal, güvercin veya bir zafer işareti bulunan hükümranlık senbolü olarak da kullanılmıştır. Bundan başka tasavvufta özel bir makam niteliği taşıyan niyaz yerine de K. denir. Burası gerçek anlamda ocak, mecaz anlamda ise insanları hamlıktan kurtaran, olgunlaştıran bir makamdı.

KÜRE, Kastamonu iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 729 km²; nüfusu 2 130 (1970), merkez, Ağlı bucağı ve 52 köyü ile birlikte 21 391 (1970)'dir. Daha önce İnebolu'nun bucağı idi. K. dağlarının her iki yamacına yerleşmiş ilçe arazisi, ortalama 1300 - 1400 m yüksekliğinde, çok sayıda derelerle parçalanmış bir plato durumundadır. Her mevsimi yağışlı geçen ve yılda 750 mm yağış alan bu platolar köknar, ladin ormanlarıyle örtülüdür. Bu ormanlar, dağınık mahallelerde oturan köylüler tarafından, zıraat yapmak maksadiyle, yer yer tahrip edilmiştir.

Ormanda kazanılmış topraklarda mısır, bir miktar tahıl ve patates (90 ton) zıraatı yapılır. Bahçelerde bilhassa elma ve armut (300'er ton) ve kiraz (150 ton) yetiştirilir. Ancak Yayla, Koyunkırtık gibi yer adlarından anlaşılacağı gibi, ilçe köylerinin geçiminde hayvancılık önde gelir. Halk tiftik keçisi (28 000 baş) ve sığır (21 000 baş) besler.

İlçede zengin pirit yatakları bulunur. Piritler, II. Zaman tortularını kesen; fakat o sırada yeryüzüne kadar çıkamamış Yeşil külte indifalarıyle ilgili olarak teşekkül etmiştir. Az miktarda bakır (% 2 - 6) ve % 49 - 50 arasında kükürt, % 43 kadar demir ihtiva eden cevherler iki yatak halindedir. 252 yıldanberi çalıştırılan, Etibank'a ait yataklardan ilki Bâki Baba; diğeri de K.'nin 2 km batısındaki Aşiköy'de bulunur. Bâki

KÜRE : Bir görünüş

Baba yatağının rezervi 3 180 000; Aşiköy'ünkü 927 000 tondur. Açık işletmeler halinde çalıştırılan her iki yataktan yılda 100 - 130 bin ton cevher çıkarılmakta ve bu cevherler günlük taşıma gücü 100 - 120 ton olan havaî bir hatla, ihraç edilmek üzere, İnebolu'ya sevkedilmektedir.

İnebolu'yu 1000 m'lik Ecevit geçidini aşarak Kastamonu ve dolayısıyle İç Anadolu'ya bağlıyan yol üzerindeki K. kasabası, yarıdan çoğu tek katlı, bazan ahşap malzeme, bazan taştan yapılmış, kiremit örtülü 350 haneden ibaret bir yerleşme yeridir. Suyu ve elektriği vardır. (T. Yücel)

KÜRE veya İSFENDİYAR DAĞLARI, Devrekânî ve Kızılırmak aşağı çığırları arasında kuş uçuşu 250 km uzunluğa sahip K. dağları. Karadenize doğru dış bükey bir çıkıntı meydana getirirler. Güneyden Gökırmak oluğuyla sınırlanan K. D., 40 - 50 km genişliktedir.

K. D., kıvrım mihveri doğu - batı yönünde uzanan büyük bir antiklinaldir. Alp kıvrımlarının eseri olan bu antiklinal, uzun süren aşındırmalara maruz kalmış ve böylece dağın, II. Zamana (Jura - Kretase) ait çekirdeği yüzeye çıkmıştır. Daha çok batı bölümde kendini gösteren bu üstü açılmış antiklinalin çekirdeği, Çatak çay ötesinde derinlere dalıp Zindan Dağ'da yeniden görünmekte ve daralmış olarak bir takım kesintilerle doğuya doğru ilerlemektedir. Söz konusu çekirdeğin eteğini, kuzeye ve güneye gidildikçe gençleşen (Kretase, sonra Eosen) tortul kütleler örtmektedir. Ancak antiklinalin Ayancık - Hanönü arasında kalan bölümü, kuzeyden geldiği anlaşılan tektonik hareketlerin tesiriyle kırılıp Gökırmak oluğuna doğru yaslanmıştır. Güneye doğru bu kaymaların izlerini, batıdaki çekirdek bölümünde de görmek kabildir .

Çekirdeğin üzerindeki örtü tabakasını süpüren aşındırmalarla K. D. tesviye edilmiştir. Yumuşak külteleri süratle ortadan kaldıran erozyon, sert kültelerde aynı derecede müessir olamamış, bu yüzden çekirdekteki yaşlı ve dayanıklı külteler, birinciler üzerinde artık tepeler halinde kalmışlardır. K. D.'nın en yüksek noktasını teşkil eden Yaralıgöz (1985 m)'den başka Zından (1675 m), Karlık (1615 m), Çançal (1585 m) tepeleri, bunlar arasında sayılabilir.

Devrekânî deresinin, Azdavay'a ulaşmak için mendereslerini dağlık kitleye gömmüş olması, bize K. D.'nın tesviye faaliyetini takiben yükseldiğini anlatır. Böylece İsfendiyar sıradağları, her iki uca doğru alçalmakla beraber, ortalama 1500 m yükseklikte bir plato haline gelmiştir.

K. D., dik kıyılarla indiği Karadeniz ile iç kısımlar arasında iklim ve bitki örtüsü çeşitliliğine sebep olmuştur. Dağın kuzey yamaçları (İnebolu yıllık yağış ortalaması 1045 mm), içe bakan kısımlara nazaran (Kastamonu'nun yıllık yağışı 438 mm) bir misli daha fazla yağış alır. O itibarla Köknar, Ladin'den müteşekkil sık bir ormanla kaplıdır. İçe bakan daha güneşli, daha kuru kuşakta, devamlı orman örtüsü yerine yer yer çalılar bulunur. Dağ gerisi çukur alanlar, âdetâ, bozkır görünümündedir.

Kızılırmak gibi bir akarsu, İsfendiyar dağları engelini aşamadığından dolayı, denize ulaşmak için Durağan'dan sonra büyük bir kavis çizmek zorunda kalmıştır. O yüzden, dağı kesen kara yolları sayılıdır. Mevcutlarda belirli geçitleri takibe mecbur olmuşlardır. Nitekim İnebolu - Kastamonu şosesi Ecevit; Sinop - Boyabat yolu 1300 m lik Dranas gediğinden faydalanarak bir yakadan diğerine geçmeyi başarabilmiştir. (T. Y.)

KÜREK AYAKLILAR (Steganopodes), Omurgalı hayvanlardan kuşlar (Aves) sınıfının leyleksiler (Ciconiiformes) takımına giren bir alt takımı. K., küçük başlı iri su kuşlarıdır. Ayakları kürek biçiminde olup çok tipiktir. Ayak parmaklarının dördü, bir deri ile birleşmiştir. Gagaları yan oyuklu ve çok uzundur. Çok iyi yüzer ve dalarlar. Besinleri yalnız balıklardır. Düz renkteki yumurtaları kalkerli bir kabukla örtülüdür. Yavruları kör ve çıplak olarak dünyaya gelir. Sonradan praeplumea denilen tüyleri çıkar, yavrular yemlerini, başlarını ana ve babanın boğazına sokarak alırlar. Yuvada kalan kuşlardandır. Yuvalarını kaya ve ağaçlar üzerine yaparlar. Pelikangiller (Pelecanidae), Tropik kuşugiller (Phaëthontidae), karabatakgiller (Phalacrocoracidae), fregatgiller (Fregatidae), ve sümsükgiller (Sulidare) familyalarını içine alır. (P. Çelebi)

KÜRENÂY veya KERRENÂY, Türk Musikisi'nde eski bir nefesli saz ("kaf" ile "kurranay" imlâsı da görülmüştür). Nefîr'in (b. bk.) ucu kıvrık şeklidir. Bir çeşit borudur. Tunç veya gümüşten yapılırdı. Türkistan'dan İran ve Hindistan'a gitmiş, 1634 Revân Seferi'nde IV. Murad, bu sazı Mehter - hâne-i Hâkaanî'ye katmıştır. Zamanla terkedilmiştir. (Y. Ö.)

KÜRESEL REZONATÖR : bk. HELMHOLTZ REZONATÖRÜ, REZONATÖR.

KÜRİ DİLİ, Kafkasya'nın Dağıstan bölgesinin Güney - Doğu bölümünde, Samur ırmağının havzasında konuşulan bir Kafkas dili. Her ne kadar birkaç lehçeye ayrılıyorsa da, bu dili kullananların hepsi birbirlerini anlayabilirler. Bu dili kullamanlar kendilerine Lezgi (çoğul: Lezciar) adını verirler ve dillerine verdikleri ad lezciç'al'dır. Bu ad sonradan Dağıstan boylarının hepsine yayılmıştır. (V. Örs)

KÜRİTERAPİ (Fr. Curie thérapie; radyom'u bulan Curie ve Yun. therapeie = tedâvi). Rádyom'un tedâvide kullanılması. Buna fransızca radium - thérapie de denir. Platinden veya altından filitre edildikten sonra, radyom'un ışınlarının tedâvi bakımından etkisi, en çok içe geçen (pénétrant) X ışınlarınınki ile mukayese edilebilir. K. içten veya dıştan yapılabilir. İçten yapılanda, radyom ihtiva eden plâtin iğneleri kullanılır. Bunlar, tedâvi edilecek dokulara saplanır (bu ameliye Küriponktür adını da taşır); organizmanın tabiî boşluklarına radyom tüblerinin sokulması metodu da vardır. Dıştan yapılan K.'de, radyom ihtiva eden tübler, tedâvi edilecek bölgeye yakın yerleştirilir ve tesbit edilir. Bâzen de dış K.'si, önemli bir radyom miktarı (birkaç gram) kullanılarak, uzaktan yapılabilir.

KÜRİYUM, Cm, uraniyum ötesinde, sunî olarak yapılan kimya ana elementi. Atom numaraları 89'dan 98'e kadar olan aktinitler gurubunda yer alan K.'un atom numarası 96'dır. Uraniyum üzerinde yapılan çalışmalar sırasında, 1945 yılında bulunmuştur.

KÜRK ve KÜRKÇÜLÜK, bâzı hayvanların giyecek yapılmak üzere işlenmiş postu. Giyecek olarak kullanıldığı gibi, palto ve mantoların içine de kaplanır veya bunların yakalarına ve kenarlarına süs olarak tutturulur ve ayrıca, soğuk ülkelerde giyilen kalpak türünden bâzı başlıkların yapımında da kullanılır. Tarih - öncesi dönemin çok eski zamanlarında da, insanların hayvan postundan giysi yapmış olmaları muhtemeldir. M. Ö. 1500 yılında Çinliler K.'e büyük değer verirler, Eski Mısırlılar K.'ü baç ve haraç yerine kabûl ederler, Fenikeliler K. ticareti yaparlardı; Eski Romalı ve Yunanlı yazarlar da, çoğu zaman, K.'ten söz ederler. Eski çağlarda, dünyanın K. ticareti merkezi Anadolumuzdaki Toros yaylaları idi.

Orta Çağ Avrupası'nda, K. toplumun bütün sınıflarında giyilebilirdi. Asiller ve yüksek dereceli râhibler pahalı Rus samuruna ve sarı ve boz sincaplara rağbet gösterirler, çoğu zaman da, elbise kenarlarını kunduz veya tilki gibi hayvanların postu ile bezerlerdi. Halk ise tavşan, kedi, koyun ve kuzu gibi hayvanların postları ile yetinirdi. XIV. yüzyılda İngiltere'de kıral III. Edward, kakım (ermin) K.'ünün kullanılmasını kıral âilesinin tekeline almıştı. Bu güzel beyaz K. aynı zamanda yargıçlık alâmetleri arasına da girdi ve, sonuç olarak, kakım postu yargıçlığın alâmetlerinden biri hâlini aldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda da K.'ün, devlet yönetimine girişte ve devlet memurluğu hiyerarşisinde önemli denilebilecek yeri vardı. Pâdişah tarafından sarayda vezirlere giydirilen hil'atler, tamamıyle, samur K.'le kaplı olurdu; Bâbıâlî'de sadrâzamın yüksek dereceli devlet memurlarına giydirildiği hil'atler de K.'le donatılırdı. Bu usûller, II. Mahmud'un saltanat dönemine kadar devam etmiştir.

Avrupa ülkelerinde K.'ün çok revaçta olduğu ve pahalı K.'lerin yüksek sınıfların tekelinde bulunduğu devirlerde, K.'ler Kuzey ve Orta Avrupa ülkelerinden sağlanırdı. Şimdiki K. ticareti dönemi, Amerika'nın keşfi ile başladı. Fransızların Kanada'ya yaptıkları keşif seferlerinin başlıca bir hedefi de postlu hayvanlardı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru kurulan ünlü Hudson Körfezi Kumpanyası'nın K. alma merkezleri, Kanada'nın doğu kıyılarından batı kıyılarına ve kuzey doğrultusunda Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzanıyordu. Böylece, K. ticareti inanılmayacak derecede kârlı bir iş hâlini almıştı.

K., bugün de, özellikle kadınlarca çok sevilen bir metâdır. Orta Çağ'da olduğu gibi, pahalı K.'ler, çoğu zaman, kıymetli taşlar gibi, zenginlik alâmeti sayılır. Fakat artık K. giyme, toplumun herhangi bir sınıfının tekelinde değildir; şimdi, orta halli kimseler de, bütçelerine göre ödeyebilecekleri bir bedelle, câzip ve kullanışlı K.'ler alabiliyorlar.

En ağır ve sık tüylü K.'ler, yılın hiç olmazsa bir kısmında çok soğuk olan bölgelerde yaşayan hayvanlarda bulunur. Hayvanların postlarının en iyi durumda bulunduğu zaman, kış ortasıdır; post, daha ağır olduktan başka, daha parlak, daha ipeksi ve daha güzel renkli olur. Gerçekten, K.'lü hayvanların postlarında iki kat tüy vardır. "Dip tüyleri" denilebilecek olan alt kat, yumuşak ve ipeksi tüy liflerinden oluşmuştur; dip tüylerinin arasından çıkan daha uzun, düz ve sert "koruma kılları" üst tabakayı meydana getirir. Koruma kılları, yağmur ve kar sularını kaydırıp akıtmağa ve sıcaklığın çoğunu sağlayan dip tüylerini korumağa yarar. Fok ve kunduz gibi bâzı K.'lü hayvanların bu koruma kılları postun işlenmesi sırasında yolunarak çıkarılır, öteki hayvanlarınki olduğu gibi bırakılır.

Bugün en değerli K.'leri Kuzey Amerika'nın kuzey bölümü, Sibirya ve Hazer Denizi ile Batı Çin arasında, Türk soyundan insanların yaşadığı geniş bölge vermektedir. Başlıca değerli K.'lerin bulunduğu yerler ve vasıfları şöyledir :

Porsuk (Fr. *blaireau; İng. badger):* Koruma kılları uzun ve ipeksi olan mat ve yumuşak K. En iyi cinsi, Batı Kanada'da bulunur. Koruma kılları, çoğu zaman yolunarak, başka K.'lerin beneklendirilmesinde kullanılır.

Kunduz (Fr. *castor;* İng. *beaver):* Henüz işlenmemiş olan postunda, çirkin koruma kılları vardır; bunlar yolunur, çok sert olan dip tüyleri de kırkılır. İyi cins kunduzun postu mâvi yansımalı, kestane rengidir, karnı ise gümüşüdür. Bu K. de, en çok Kanada'da elde edilir.

Çinçila (İsp., Fr. ve İng. *chinchilla):* And Dağlarında (Peru, Şili ve Bolivya) yaşar; mâviye çalan parlak gri renkte, nâzik bir K.'ü vardır; Kuzey Amerika çiftliklerinde de üretilir. En nâdir ve pahalı K.'tür.

Misk kedisi (Fr. *civette;* İng. *civet):* Gerçek misk kedisi Güney Amerika'da yaşar. K. ticaretinde bu ad, genellikle, Kuzey Amerika'nın küçük benekli kunduzuna verilir. Beyaz benekli, siyah renktedir.

Kakım veya kakum (Fr. *hermine;* İng. *ermine):* yazın kestane, kışın ise kar beyazı renklerinde olan bir çeşit gelincik. Kuzey bölgelerinde, bütün yıl boyunca, beyaz kaldığı da olur. En güzel kakımlar, Güney - batı Sibirya'dadır.

Tilki (Fr. *renard;* İng. *fox):* Ala tilki'nin K.'ü, en önemli K.'lerden biridir; siyah ve gümüşü tilkiler, ala tilkinin renk çeşitlemeleridir. En iyi tilki cinsleri, Kuzey Amerika ve Kamçatka Yarım - adası'nda ürer. Beyaz ve mâvi tilkiler de arktik tilkinin renk çeşitlemeleridir. Plâtin rengindeki tilki, ilkin, 1935'te, Norveç'te bulunmuştur.

Astragan (Fr. *astrakan* veya *astracan;* İng. *persian lamb* = İran kuzusu): Özellikle Buhâra ve Afganistan'da yetiştirilmekle beraber, eskiden, Volga Nehri'nin Hazer Denizi'ndeki kavuşağında bulunan Astrahan şehrine getirip oradan sevk edildiği için astragan (veya astrakan) adı ile tanınır. Bu post yün gibi olmayıp, çok sık ve sıkı, parlak ve ipeksi kıvırcıklar hâlindedir. Genellikle siyaha boyanırsa da, tabiî rengi olan gri veya kestane renklerinde de kullanılır. En iyi cinsi Buhâra'da üretilir. Kuzunun doğduğu gün kesilmesi ile iri kıvırcıklı, ikinci gün kesilmesi ile orta kıvırcıklı, üç gün sonra kesilmesi ile de küçük kıvırcıklı kürk elde edilir. Herhangi bir sebeple normal doğum zamanından önce anasının karnından alınan kuzunun postu hâreli, menevişli (Fr. *moiré)* olur ve, nâdir oluşundan ötürü, çok değerlidir.

Karakul (Fr. ve İng. *karakul* veya *karacul):* Astragana oranla daha düz kıvırcıklı bir kuzu postundan yapılmış kürk. Adını Pamir Yaylası'ndaki Karagöl'lerden almış olan bu postlar, Sovyetler Birliği'ndeki Kırgızistan, Tacikistan ve Buhârâ'dan gelir. Bir de, ülkemizde yetişen karaman koyunları gibi ağır kuyruklu koyunların yavrularından yapılan bir brodteyl (İng. *broadtail* = geniş kuyruk) denilen kürk vardır ki tüyleri kıvırcık değildir ve bâzan bunlara da karakul denilmektedir.

Vizon veya Mink (Fr. *vison;* İng. *mink):* Kuzey Amerika'da üretilen en değerli kürk. Amerika Birleşik Devletleri ile Kanada'da büyük özel çiftliklerde üretilir. En makbul rengi, mâvi yansımalı kestane rengidir; gümüşü ve kar beyazı renklerinde minkler de yetiştirilmektedir. Çin vizonu sarı, Japon vizonu sarıya çalan kestane renklerindedir; bu son iki tür, dâima, boyanarak satılır.

Amerikan kokarcası (Fr. *putois d'Amérique;* İng. *skunk):* Bu cins kürkün en çok aranılanı, koyu duman (füme) renginde olanlarıdır. İyi vasıfta olmayanları siyaha boyanır.

Kolinski (İng. *kolinsky):* Çin vizonu yâni minki bu adla anılır.

Pars (Fr. *léopard;* İng. *leopard):* En iyi cinsi Somali'den gelir. Himalaya'larda, Çin dağlarında, Afrika cangallarında da değerli post taşıyan parslar avlanır.

Sırtlan (Fr. ve İng. *lynx):* Dip tüyleri ve koruma kılları uzun ve ipeksidir. En makbul ve değerli tabiî rengi, mâviye çalan kurşunidir.

Maskaret (Fr. *rat musqué;* İng. *muskrat* = misk faresi): Kürkçülükte çok büyük miktarlarda kullanılan bu postların çoğu Kuzey Amerika'dan gelir. Bu kürkler tabiî kestane renkleri ile de kullanılabilirse de, çoğu zaman, boyanmakta veya daha pahalı kürklere benzetilmek için karıştırılmaktadır.

Marmot veya Dağsıçanı (Fr. *marmotte;* İng. *marmot):* En iyi cins postları Moğolistan'dan ve Orta Çin'den gelir. Çoğu zaman, vizonu taklid edecek şekilde boyanır ve niteliği "vizon rengine boyanmış marmot" olarak belirtilir.

Sansar (Fr. *martre, fouine;* İng. *marten):* Dip tüyleri çok sık ve ipeksi, koruma kılları da güzel olan, çok makbul bir kürk. Kanada sansarına, çoğu zaman, Hudson samuru denilir. Avrupa'da üretilen Baum sansarı *(Baum marten)* Sibirya samuruna benzer. Yine Avrupa kökenli olan Stone sansarı *(Stone marten)* en dayanıklı sansar türüdür.

Koyun veya muton (Fr. *mouton;* İngilizcede de bu kürkün adı Fransızca gibi yazılır): İyi cins koyun postundan yapılmış kürklerin ticarî adı. Genellikle kunduza veya Alaska fokuna benzetilecek şekilde boyanır. Koyu kestane rengine boyanmış olanlarına parlaklığından ötürü mutondore (Fr. *mouton doré* = altın yansımalı koyun) denilir. En ucuz ve harcıâlem kürklerden biridir.

Lutr veya susamuru (Fr. *loutre;* İng. *otter):* Avustralya hariç olmak üzere, bütün kıtalarda ve özellikle Kuzey Amerika ve Asya sahillerinde yaşayan, çok iyi yüzen ve en çok balıkla beslenen, koyu kahve rengi ve çok parlak ve sık tüylü bir hayvan. Çoğu zaman, siyaha boyanır. En değerli kürklerden biridir.

Tavşan (Fr. *lapin;* İng. *rabbit):* Tavşan postlarının en iyileri Avustralya ve Yeni Zelanda'da üretilir. Bu postlar, en çok, başka kürkleri taklit etmek için kullanılır.

Samur (Fr. *zibeline;* İng. *sable):* En makbul kürklerden biri. Başlıca Sibirya'dan ve Kuzey Kanada'dan gelir. En iyi cinsleri Baykal Gölü'nün kuzey - doğusundaki bölgede avlanır.

Fok (Fr. *phoque;* İng. *seal):* En çok Alaska kıyıları açıklarındaki Pribilof Adaları'nda avlanır. Postu; kısa, yumuşak, ipeksi ve sık tüydür. Siyaha veya kesatne rengine boyanır.

Sincap (Fr. *écureuil;* İng. *squirrel):* En çok Avrupa ve Asya kıtalarında avlanır. En iyi cinsleri, sık tüylü ve çelik mâvisi renginde olanlarıdır.

Gelincik (Fr. *belette;* İng. *weasel):* Yumuşak ve parlak tüylüdür. Dip tüyleri sık ve kestane rengidir. Çoğu zaman, kakım (ermin) ile bir tutularak onun yerine sürülür. İyi cinsten olmayan gelincik postlarının renkleri ağartılır veya başka bir renge boyanır.

Genellikle, kürklü hayvanlar tuzak veya kapanla avlanır. Bu usul, postların delinmesine veya paralanmasına yol açan tüfekle vurmaya tercih edilir. Hayvan öldürüldükten sonra, mümkün olduğu kadar, vakit geçirmeksizin yüzülür; sonra, kürklü tarafı dışarıya gelecek şekilde ve biraz gerilerek, bir zemin üzerine çivilerle tutturulur ve kurumaya bırakılır. Bütün ham postlar bu kurutma işlemine tâbi tutulur; yalnız fokun postu tuzlanarak kurutulur. Kurumuş postlar, bu işlerle uğraşan tâcirler veya büyük şirketler tarafından toplanarak New York, St. Louis, Londra, Leipzig ve başka yerlerdeki kürk borsalarında ve genellikle arttırma ile satılır. Fiatlar, postun nadir oluşuna ve güzelliğine olduğu kadar, o mevsim modasının taleplerine de bağlıdır.

Şimdi makbul hayvanlar çiftliklerde yetiştirilerek, gitgide artan sayılarda, post elde ediliyor. Çiftliklerde üretilen hayvanlar tilki, samur, vizon (mink), kunduz, kokarca ve çinçila gibileridir. Bu hayvanların, kurşun veya saçma yarası taşımamak gibi bir üstünlükleri de vardır. Ayrıca, hayvanların kürklerinin ıslahı amacı ile ve ilmî usulle yetiştirilmeleri sâyesinde, herhangi bir hayvanın kürkü — renk ve kalite bakımından — değerlendirilebilmektedir. Nitekim, bu şekilde üretilen vizonların postlarında, çok değişik birçok renk nüansları gerçekleştirilebiliyor.

Kürkçüler sanatlarının sırlarını çok gizli tuttukları için, kürklerin terbiye edilme ve boyanma usûlü üzerine, ancak umumî bilgiler verilebilir. Kesin olarak bilinen bir husus, samur, çinçila, kakım ve vizon gibi pahalı kürklerin hâlâ çoğu zaman elle işlendiğidir. İlkin, postun yağı kör bir bıçakla kazınır; sonra, post suya sokularak ıslatılır; sonra, sıra deride kalmış etlerin sıyırılmasına gelir; bunun için, usta bir işçi ustura keskinliğinde bir bıçakla postun alt tarafındaki etleri sıyırır. Daha sonra, postlar kloridrik veya sülfürük asitlerden biri ile hazırlanıp şap da katılan bir eriyik içine daldırılır. Bu işlemlerden sonra tabiî yağlarla yağlanan postlar, çoğu zaman, siyaha veya kestane rengine veya — istenirse — başka bir renge boyanır.

Boyamadan geçen kürkler, kurutulur ve serilir, makbul olmayan koruyucu kıllar yolunur, veya kürk kırkılır. Kürklerin parlaklığı, tahta yongaları ve talaşları ile birlikte parlatma dolaplarında döndürülerek arttırılır. Ayrıca, liflerini düzeltip doğrultmak için, kürkler bir tarak makinesinden de geçirilir.

Bâzı kürklerin görünüşlerini daha güzelleştirmek için, tüylerin arasına elle başka tüyler yerleştirilir. Meselâ, benekli tilki denilen kürkü yapmak için, ilkin, ala tilkinin postu parlak siyaha boyanır; sonra, tüylerinin arasına, bir porsuğun gümüşü tüyleri tutturulur. Bu işte, genellikle, her bir tüy veya her bir küçük tutam, postun derisine, yapıştırıcı bir madde ile oturtulur. Anlatılagelen bu post terbiye etme ve boyama işlemleri, sâdece bir şemadan ibarettir. Bâzı kürkler için yüz kadar işlem gerekebilir. Ucuz kürklerin terbiye edilmesinde kullanılan makineler, bütün bu işler için gerekli zamanı çok azaltmaktadır.

Sahte yâni taklit kürklerden başka, özellikle endüstrinin sentetik elyaf üretmeğe başlamasından beri ortaya sentetik kürkler de çıktı. Bâzan, pahalı kürkleri taklit etmek için, tüyleri alınmış bir koyun postunun üzerine çeşitli renklerde plâstik tüyler tutturuluyor. Ayrıca, sentetik veya tabiî malzemenin post şeklinde dokunması ile, kürk şeklinde kumaşlar da üretilmektedir; kilt denilen bu dokumalarla karakul, çinçila, kakım ve başka pahalı kürkler taklit edilmektedir. Sentetik kürkler, tabiî kürkler derecesinde ısıtıcı değildir. (Z. İshan)

KÜRKAS, Euphorbiaceae (Sütleğengiller) familyasından bir bitki. Hint fıstığı da denir. Lâtince adı jatropha curcas olup, tropikal Amerika'da gelişir ve bazı tropikal ülkelerde yetiştirilir. Tohumlarından, çok şiddetli bir müshil etkisini yapan bir yağ (Hint yağı) kazanılır.

KÜRKÇÜZÂDE İBRAHİM EFENDİ : bk. İBRAHİM EFENDİ.

KÜRSİ, eski Arab Musikisi'nde, bugünkü peşrev yerine, fasıl başında çalınan saz eseri. (Y. Ö.)

KÜRTAJ (Fr. Curetage), hasta olan veya fazla zararlı sayılan dokuları özel âletlerle kazıyarak alma işi; dölyatağının içini kazıyıp dölütü alma işlemi. Dölyatağı K.'ı, sonradan kendi kendini yenileyen iltihaplı dölyatağı mukozasının özel bir âletle kazınmasıdır. Ayrıca rahim kanseri gibi hastalıkların teşhis ve tedavisinde de K. yapılır. Gebe kadınlarda K., çocuk, annenin sağlığını tehlikeye koyduğu, normal doğumun mümkün olamayacağı hallerde yapılır. Bazı kere anne yapısından gelen birtakım bozukluklardan ötürü, çocuk normal zamanı doldurmadan dışarıya atılır; bu durumda çocuğu dölyatağına bağlayan eten parçaları içerde kalıp şiddetli kanamalara sebep olabilir. Ana'nın sağlığını korumak için K. yapılması ve kalan parçaların kazınması zorunludur. Ana'nın hayatını tehdit etmeyen normal gebelik durumlarında K. yapılması yasalarımızca yasaklanmıştır.

KÜRTLER, Orta Asya menşeli bir kavim. Menşelerinin Türk olduğu hakkında kuvvetli deliller vardır. Böyle olmasa bile, Güneydoğu Anadolu'da Kürtçe konuşanların çok büyük çoğunluğunun aslen Türk olduğu, çevre tesiriyle yüzyıllar boyunca K.'çe konuşmaya başladıkları kesindir. Nitekim son nüfus sayımlarında K.'çe konuşanların yalnız sayı bakımından değil, Türkçe konuşanlara oran bakımından da çoğaldığı görülmektedir. Bu, yalnız fazla doğumla açıklanamaz. K. dilinin yayıldığını gösterir. Fakat halkın çoğu iki dillidir, yani hem Türkçe, hem K.'çe konuşur. Hiç Türkçe bilmeyen önemli sayıda bir toplum da vardır ki, eğitim sistemimizin yetersizlik ve aksaklığından bu vatandaşlara Türkçe öğretilememiştir. Türkiye halkından bir toplum ve Türk kavimlerinden bir boy olarak Türkiye'deki K.'lerin etnografisi ve tarihi TÜRKİYE maddesinde verilecektir. Çok ehemmiyetli K. toplumları, Kuzeydoğu Irak'ta ve Güneybatı İran'da yaşarlar. Bunlar için bk. IRAK ve İRAN. K.'çe, Türkçe'den alınmış binlerce kelimeyle yüklü, çeşitli lehçeleri olan bir Ârî dilidir.

KÜSBE (Fars.), hayvan yemi, gübre ve yakacak olarak kullanılan, yağlı tohum ve meyvelerin, yağı alındıktan sonraki kalıntıları. Gıda sanâyiinde, özellikle birçok içkilerin yapımında kullanılan meyvelerin artıkları, meyve K.'si adı ile aranılan bir maddedir. Üzüm K.'sinden tartarik asit elde edilir. Bâzıları damıtma cihazlarında yakacak olarak kullanılır. Büyük ölçüde hayvan yemi olarak, önemi gün geçtikçe daha da artmaktadır. Yem ve yakacak olarak kullanılmayanların çoğundan da gübre olarak faydalanılır. Selülozlu maddeler, fazla asitli olduğundan, her yerde kullanılmaz; azotlu ve mâdenî maddelerce zengin olan besinlerle beraber kullanılır. Şeker fabrikaları ve damıtma yerlerinde elde edilen K.'ler, daha çok, hayvan yemi olur. Bütün bu K.'ler, ya tâze olarak veya depolanarak, daha sonraları da kullanılır.

KÜSKÜT (küsküt otu) (Lat. Cuscuta; Arapça Küşut'tan), morumsu çiçekli, bir parazit bitki cinsi. Cuscutaceae familyasına bağlıdır. Bu cins, birçok türlere ayrılır. Yeşil renk göstermeyen bu otların sapı iplik gibi olup, bâzı bitkilerin etrafına sarılır ve bunları, bâzı besin suyu emme organları yoluyle, çok geçmeden kurutur. K., asmayı, birtakım ağaçları ve çeşitli bitkileri (yulaf, kaba yonca, yonca) de sömürür. K.'ün istilâ ettiği bir tarlayı temizlemek çok güçtür. (V. Örs)

KÜSTÜM - OTU (Mimoza), baklagillerden, güzel kokulu bir süs bitkisi. Sapları ince ve tüylü, yaprak saplarının dipleri dikenlidir. Yaprakları akasya yaprağına benzer. Çiçekleri sapsız ve başak biçiminde olup beyaz, sarı, penbe ve menekşe renklerinde olurlar; daha ziyade, kömeç hâlindeki yaprakların diplerinden çıkarlar. Meyvesi, yassı ve badıç şeklin-

dedir. Yaprakları çok hassasdır, dokunulunca pörsür ve diriliğini kaybeder, bir süre sonra da yeniden eski canlılığını kazanır. Bu özelliğindendir ki adına K. denilir. Buna yurdumuzda Küseğen ve küskün - otu gibi adlar da verilir. Ana yurdu Orta Amerika olan bu bitki, diğer sıcak ülkelerde de yetişir ve 350 kadar türü vardır.

KÜŞÂD (Fars. "açış"). XX. yüzyıl başlarında İsmail Hakkı Bey ve başkalarının "ouverture" ve "başlangıç aranağmesi" karşılığında kullandıkları, terkedilmiş terim. Meselâ Türk makamları ile bestelenmiş Türk operetlerinde uvertürlere "küşâd" denmiştir (bk. OPERET). Fantezi parçalarda güfteye girilmeden önceki aranağmeleri için de böyle yazıldığı, devrin Arab harfleri ile basılmış notalarında görülmektedir. (Y. Ö.)

KÜTAHYA, Ege bölgesinin İç - Batı Anadolu bölümünde bir il. XV. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarına katılmış, önceleri, merkezi Ankara olan Anadolu eyâletinin paşa sancağı haline getirilmiş, aynı yüzyılın ortalarına doğru, merkez Ankara'dan K.'ya nakledilmişti. O sırada K.'ya, yüzölçümleri toplamı 240 000 km²'yi bulan, 5,5 milyon kişinin yaşadığı 14 sancak bağlı bulunuyordu. Bu durum XIX. yüzyıl ortalarına kadar böylece devam etti. 1842'den sonra K., idarî bakımdan Hüdâvendigâr (Bursa) eyâletine tâbi olmuş; 1867 - 1915 devresini, müstakil sancak olarak geçiştirmişti. Bu devre boyunca Eskişehir, Uşak, Gediz, Simav, K.'nın idarî sınırları dahilinde bulunuyordu. 1915'te Eskişehir, 1953'de Uşak vilâyet haline getirilerek K.'dan ayrılmıştır. 1947'de Altıntaş, 1960'da Tavşanlı'dan ayrılan Domaniç ilçeliğe yükseltilerek K. idarî taksimatında yeni ayarlamalar yapılmış ve il, 482 533 (1970) kişinin (merkez nüfusu 62 060) yaşadığı, 11 875 km²'den ibaret bugünkü sınırlarına çekilmiştir.

K. ilinin sınırları, kabaca, doğuda Türkmen (1614 m), batıda Akdağ (2 089 m); kuzeyde Yırca, güneyde ise Murad ve Simav dağlarından geçer. Bu hudutlar dahilindeki yüzey şekilleri platolar; onların üzerinde seyreden dağ ve tepe zincirleri, platolar içine gömülmüş ovalar olmak üzere üç grupta gözden geçirilebilir.

İl arazisinin en büyük kısmı platolar halindedir. Geniş alanlara yayılmış 1000 - 1200 m yükseklikteki platolar, ortalama 50 m'lik bir basamaktan sonra yerini akarsularla fazlaca parçalanmış 1250 - 1450 m'lik platolara terkederler. Her iki plato yüzeyi akarsuların çeşitli yaş ve tabiattaki külteleri farklı zamanlarda, değişik kaide seviyelerine göre aşındırıp süpürdükleri yüzeylerdir.

KÜTAHYA : Genel görünüşü ve hisar

Bu tesviye ameliyesi sırasında aşındırmaya karşı daha dayanıklı eski külteler, III. Zaman tortullarından yapılı platolar üzerinde dağ ve tepe sıraları halinde belirmeye başlamışlardır. Nitekim Akdağ, Eğrigöz ve Katran dağları granitlerden; Simav (1801 m), Şaphane (2121 m) dağlarıyle Gediz, Porsuk, Banaz çaylarının kaynaklarını aldığı Murat dağları (2224 m) gnays ve mermerlerden; kuzeydeki Köylü, Yaylacık dağları da dayanıklı yeşil kültelerden yapılıdır.

Tesviye satıhlarının teşekkülünü yükselme hareketleri takip etmiş akarsular derine gömülüp aşındırılması kolay kısımları süpürürken, temelin kıvrım kabiliyetini kaybetmiş sert kısımları kırılıp çökmüştür. Kuzeydoğu - güneybatı yönlü bir hat üzerine dizilmiş Tavşanlı, Köprüören, Yoncalı, K. ovaları bu türlü olayların sonucunda vücut bulmuşlardır. Ancak K. ovasında görülen 10 ve 50 m'lik alüvyol taraçalardan da anlaşılacağı üzere, yükselmeler fâsılalı olmuştur.

Söz konusu ovalar arasında en büyüğü 25 km uzunluk ve âzamî 5,5 km genişlikteki K. ovasıdır. Alüvyal tabanı deniz seviyesinden 930 m yüksek olan, batı tarafı, üzerinde kaplıcaların sıralandığı bir fayla kırılmış K. ovası, Yoncalı ovasından önemsiz bir eşikle ayrılır. Yoncalı ovası, kaplıcaların varlığından da anlaşılacağı üzere, kuzey - güney yönlü tâlî faylar, Fellen çayının aşındırması ve kısmen karstik olayların müşterek eseridir. 1000 m'lik Yoncalı ovası ile aynı şekilde teşekkül etmiş Köprüören ovası arasında dar bir boğaz bulunur. Köprüören ovasının asıl önemi, Seyit Ömer linyit yataklarını barındırmasından ileri gelir. 228 milyon ton ihtiyatlı havzadan yılda çıkarılan iyi evsaflı 3,3 milyon ton kömürün bir kısmı K. Azot Sanayiinde ilkel madde olarak kullanılır; bir kısmı da 150 bin kilovatlık birinci ünitesi 1973'den bu yana enerji üreten Seyit Ömer Termik santralini besler. Daha batıdaki 840 râkımlı Tavşanlı ovası, akarsuların boşalttığı bir depresyon intibaını veriyor. Ovanın kuzeyindeki eski Küçükilet, şimdiki Tunçbilek'de diğer bir linyit yatağı yer alır. Bulucusu ve işleticisi Mehmet Tunçbilek adlı bir zâta izafetle Tunçbilek ismi verilen bu yatağın kömür ihtiyatı 252 milyon tondan ibarettir. Havzanın açık işletmelere sahne olan kısımlarında kalınlığı 10 m'ye varan linyit damarlarına, 30 m'lik kısır tabaka kaldırılmak suretiyle erişilir. Bazan bu iş galeriler açılmak suretiyle gerçekleştirilir ve yılda 3 650 000 ton kömür elde edilir. Müşteri bulamıyan kömür tozları, 32 şer bin kilovatlık birinci ve ikinci ünitesi 1956'da, 65 bin kilovatlık üçüncü ünitesi 1965'te devreye giren Tunçbilek Termik santralini çalıştırır.

Bugün çevresinin ticarî merkezi durumundaki Tavşanlı, leblebi imalâtıyle tanınırdı. Kasabada bu işi yürüten 200 - 300 imalâthane bulunurdu. Buna rağmen geçim imkânlarının sınırlı oluşu, pek çok kimseyi; başka şehirlerde iş aramaya sevketmişti. Durum şimdi tamamen değişmiş, Tavşanlı, orman işleri, krom, manganez ve linyit ocaklarının işletmeye açılması sayesinde süratli bir nüfus artışına (1927'de kasaba nüfusu 4688 iken 1970'de 15 855) sahne olmuştur. Çift katlı, cumbalı, bağdadî yapılı, çatıları kiremit kaplı evlerden müteşekkil Tavşanlı, halen güneydeki demir yolu istasyonuna doğru yayılmaktadır.

Güneyde aynı yönde uzanan ikinci bir tektonik oluğa rastlanır. 35 km uzunluk 9 km genişlik gösteren Simav, daha ötede Gediz ovaları bu çukura yerleşmişlerdir. Kuzeye doğru eyimli Simav ovasının en çukur kısmı, mevsimlere göre durmadan şekil değiştiren bir göl ile işgal edilmiştir.

Söz konusu kuzeybatı - güneydoğu iki oluk, kuzey - güney doğrultulu, kenarlarında kaplıcaların bir tesbih dizisi gibi sıralandığı tektonik çukurlarla birbirine bağlanır. Fay hatlarının

zaman zaman yerinden oynamasıyle bu oluklardan biri içerisindeki Emet, ciddî hasar görür. 1896 ve 1943 depremleri buna misal olarak gösterilebilir. Faylar, akarsu profillerinde meyil kesintilerinin teşekkülüne yol açmıştır. Emet çayı yukarı çığırında Kayaköy eğim kesintisine, 1966'da inşa edilen 3840 kilovatlık bir hidro - elektrik santrali şimdi Uşak, Simav, Şaphane kasabalarına cereyan gönderiyor. Aşağıda Hisarcık Kolamanit (bor bileşimleri) yatakları 1967'den beri çalıştırılıyor. 11 milyon ton rezervli bu yataktan her yıl çeşitli endüstrinin kullandığı 35 bin ton cevher çıkarılıyor.

K. ili, yüzey şekilleri bakımından, platoların hakim olduğu İç Anadolu'ya büyük ölçüde benzer. Fakat iklim itibariyle İç Anadolu, Ege ve Marmara bölgelerinden daha değişik bir karakter arzeder. Burada iklimden ziyade i k l i m elemanlarından bazılarının söz konusu üç bölgedeki elemanlara yakınlık gösterdiği ileri sürülebilir. Meselâ yıllık sıcaklık ortalaması bakımından K. (10,6 santigrat), Simav (12,3 santigrat) İç Anadolu istasyonlarını (Ankara 11,7 santigrat) andırır. Yaz sıcaklıkları için de aynı şeyler söylenebilir. Ama kışın durum değişir. İç Anadolu'nun aksine, kışın ortalama sıcaklık (K. Ocak ayı ortalaması 0,3; Simav 3 santigrat) sıfır derecenin altına inmez. Mevsimlik ise farklarının önemini biraz kaybetmesi sebebiyle K. da, İç Anadolu'ya nazaran daha az bir karasıcaklık rejimi hüküm sürer. Bu bakımdan K. (mevsimlik ısı farkı 20,2 derece), İç Anadolu (Ankara 23,4 derece) ile Ege bölgesi (İzmir'de 19,1 derece) arasında intikal vasfını gösterir.

KÜTAHYA : Çinilerden bir örnek

Kışları İç Anadolu'dan daha ılık geçen K.'da yağışlar hissedilir derecede artar. Meselâ İç Anadolu istasyonlarının yıllık yağış tutarı 400 mm'ye ulaşamaz iken K.'ya 556 mm yağış düşer. Fakat yağış Marmara bölgesindeki (Bursa'da 709,3 mm) seviyeye çıkamaz. K. yağışlarının İç Anadolu'yu hatırlatan tarafı, İlkbahar mevsiminde en yağışlı ayın Mayıs olmasıdır. Yaz'a isabet eden yağış miktarının artmasıyle Marmara; İlkbahar yağışları payının fazlalaşmasıyle İç Anadolu bölgesine yaklaşan K.'da her iki bölge yağış hususiyetleri yekdiğeriyle kaynaşır ve K. ilinin kurak bölgelerle nemli bölgeler arası bir alana girmesini temin eder.

K. toprakları hem İç Anadolu, hem de Ege ve Marmara'da gördüğümüz bitkileri barındırır. Karadeniz kıyılarını örten doğu kayını, kestane, ıhlamur, fındık, gürgen, sarıçam Marmara yoluyla ilin kuzey bölümlerine sokulma fırsatını bulur. Ege tesirlerine açık, güney, batı ve kuzeybatıda kızılçamlar, sakız ağaçları, katran ardıçları belirir. Tavşanlı'nın kuzeybatısına rastlıyan kızılçam tepesinde bu güneyli unsurları bulmak mümkündür. Şu farkla ki, Akdeniz'den 1200 m'ye kadar yükselebilen saydığımız türler, K.'da 800 m'ye güçlükle ulaşabilir. K.'da İç Anadolu bozkırına ait geven, çoban yastıkları gerçek step örtüsünün bulunması gereken depresyonlardan ziyade orman üst sınırında kendini gösterir. İlde bozkır manzarası, insan tahribinin çok ileri gittiği mahdut sahalara inhisar eder.

K.'da nüfus, yerleşme ve mesken tiplerini, intikal karakteri arzettiğini gördüğümüz iklim ile bitki örtüsü şekillendirmiştir. İlde ziraî nüfus yoğunluğu Ege ve Marmara bölgesi özelliklerini aksettirirken şehir ve kasaba sayılarında farkedilir bir azalış görülür. Yerleşmeler, ova kenarlarını seçmeleri, kerpiç evlerin toplu halde bulunmaları bakımından İç Anadolu'yu; yağışların artması sebebiyle ahşap malzemenin fazlalaştığı, kerpiçten meskenlerin kiremitle kapatılmış olması, dağlık yerler inşaatında taşın hâkim duruma geçmesiyle de Ege ve Marmara bölgesini hatırlatır.

İklimdeki geçiş hali, kendini ziraat hayatında da hissettirmekten geri kalmaz. K.'da ziraat hayatı ne İç Anadolu'daki gibi tahıla inhisar eder, ne de Ege ile Marmara'daki kadar çeşitlilik arzeder. Bu bakımdan ilin doğu ve batısı arasında da bazı farklılıklar belirir. Doğuda ziraatin temelini tahıl, endüstri bitkilerinden şekerpancarı ve bakliyat teşkil eder. Merkez ilçe ile Altıntaş, il buğdayının % 67'sini; şeker pancarının % 60'dan biraz fazlasını; fasulye, nohut ve patatesinin 1/3 nü karşılar. Batıda ise, meyve ve sebze ziraati ağırlığını hissettirir. Tavşanlı, Domaniç, Gediz ile bakla üretiminin % 97'sini; önem sırasına göre Emet, Gediz, Simav, K. armutunun % 90'nını; tek başına Gediz, elmanın yarıdan fazlasını sağlar ve onu Emet ile Simav takip eder. Vişne, en ziyade Emet ile Gediz'de; ceviz, üzüm ise Simav'da yetiştirilir. Gediz'e konserve fabrikası kurulması sebeplerinden biri budur. Onun yanı sıra yılda 54 bin çiftten fazla lâstik ayakkabı imâl edilen kasaba, hayli kalabalıklaşmıştır. Aynı büyüklükteki Simav'da, 160 ton pekmez yapan; 100 bin halı dokuyan, 88 ton halı ipliği hazırlayan ve 60 bin ton deri tabaklayan tesisler bulunur.

K. şehri geniş bir ova kenarında birden yükselen Yellice dağın (1773 m) eteğinde, nisbî yükseltisi 135 m'yi geçmeyen müdafaaya elverişli Hisar tepesinde kurulmuştur. Klâsik Çağda Kotíaeion (Kotys'in şehri) adı verilen bu ilk çekirdeğin Milâd'dan önce VI. yüzyılda mevcut olması gerekir. Şehir V. yüzyılda Keyhusrev'in, sonra sırasiyle Büyük İskender'in, Bergamalıların, Romalıların eline geçmiş ise de, en ziyade Bizanslılar zamanında gelişmiştir. Bizanslılar, İstanbul - İznik - Afyon - Konya yolu üzerindeki K.'yı, 3500 m uzunlukta, 70 burçlu iç ve dış surlarla çevirmiş, dinî ve ticarî bir merkez haline getirmiştir. XI. yüzyıl sonlarına doğru Kutalmuşoğlu S ü l e y man Şâh kumandasındaki kuvvetlerce Selçuk devletine katılan K., bir ara yeniden Bizanslara geçmiş ise de, 1234'de II. Keykubâd onu kesin olarak devletinin sınırları içine almıştır. Selçukluların Moğol istilâsı karşısında dağılmasiyle ortaya çıkan Germiyanoğulları, bu topraklara sahip çıkmış, adını Germiyan olarak (Şehr-i - Germiyân) değiştirdikleri K.'yı hükûmet merkezi seçmişlerdir. O sıralarda K. bağ ve bahçelerle çevrili orta büyüklükte bir kasaba idi. K. XIV. yüzyıl sonlarında Germiyanoğulları'na damat olan Osmanlı şehzâdesi Bâyezîd'e hediye edilmiş, bu hâl Timur'un Anadolu'yu istilâsına kadar devam etmiştir. Şehir 1402 - 1429 arasında, yeniden ona birçok eserler kazandırmış olan Germiyanoğulları'nın hükmü altına girmiştir. Bu eserlerden en önemlisi, Süleyman-Şâh'ın yaptırdığı, şimdi müze haline getirilen Vâcidiye medresesidir.

KÜTAHYA : Çinilerden bir örnek

K. ve havalisi, son Germiyan hükümdarı Yâkub Bey'in rızasiyle 1429'da Osmanlılar'a intikal etmişti. Osmanlılar zamanında XV. yüzyıldan itibaren K.'da sayıları 400'e yaklaşan çini imalâthaneleri açılmış, çinicilik halkın başlıca geçim kaynağı haline gelmişti. Bu sebeple şehir büyüdü. Evliyâ Çelebî, memleketi K.'nın o sırada 7000 toprak damlı evden ibaret olduğunu kaydediyor.

K.'nın tarihi boyunca önemini muhafaza etmesi, yollar kavşağında bulunmasından ileri geliyor. Şehir bu tarihî yollar üzerinde bir kavşak yeri olarak kalmıştır. Durum, bugün de öyledir. Domaniç ve İnönü'den gelen şoseler Marmara'yı K.'ya; Edremit - Balıkesir - Tavşanlı; İzmir - Sındırgı - Gediz ve İzmir - Salihli - Uşak - Gediz yolları K.'yı Ege bölgesine bağlar. K., Eskişehir üzerinden İç Anadolu; Afyon üzerinden Akdeniz ve İç Anadolu bölgeleriyle daimî irtibat halindedir. Ancak K., ana demir yolunun kenarında kalmış ve ona 1894'de tamamlanmış bir şube hattı ile (Alayunt - K.) bağlanmıştı. 1932 yılında hizmete giren K. - Balıkesir demiryolu, bu mahzuru da ortadan kaldırdı.

Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşının verdirdiği kayıplar, 13 ay süren Yunan işgali; halıcılık ve çiniciliğin gerilemesi şehri tenhalaştırmıştı. O yüzden 1927 sayımında K.'da yaşıyanlar sayısı 17 bini zorlukla geçiyordu. K., Cumhuriyet devrinin başlarında Afyon ve Eskişehire kadar süratle kalabalıklaşmadı. Sayıları 3'ü bulan çini, Sümerbank'ınki de dahil olmak üzere 3 tuğla - kiremit fabrikasına rağmen, 1950'ye kadar bu durum sürüp gitti. O tarihten sonra mevcutlara iki kiremit - tuğla, bir adet seramik fabrikasının eklenmesi; 1954'de Bilecik, K., Tavşanlı, Altıntaş, Emet bölgesi pancarlarını işleyecek şeker fabrikasının kuruluşu, K.'ya biraz canlılık getirdi. 1950'de 20 bini bulan şehir nüfusu, 1960'da 40 bine doğru yükseldi. 1962'de Seyit Ömer kömürlerini işleyerek önceleri yılda 60 bin ton amonyum nitrat, 80 bin ton amonyum sülfat üreten, sonra genişletilerek istihsali 340 bin tona çıkarılan azot sanayii sayesinde nüfus, 1965'te 50 bine yaklaştı; 1970'de de 60 bini aştı. Buna paralel olarak Hisar ve Hıdırlık tepelerinde dar sokaklar boyunca yanaşık düzende sıralanmış bağdadî evlerden yapılı iskân sahası, bir yandan Sultanbağ deresi geniş vadisi boyunca; öte yandan da ovaya doğru doğu - batı yönünde yayılmaya başladı. Beton ve çok katlı binalar sayısı arttı ve yerleşme sahası kaleyi kuzey, doğu ve güneyden bir at nalı gibi kuşattı. (T. Yücel)

Tarihi: Bugün kullanılan K. adının eski yazılış şekli "Kütâhiye" tarzındadır. İsmin menşei "Kotiaeion" dan gelir. "Kotys'in şehri" mânâsındadır. Kelimenin "Kotiaion, Cotyaeim, Cotyaeum, Cotyoium" gibi çeşitli yazılış ve telâffuzları vardır. Bu Yunanca adı Türkler, K. yapmışlardır.

K. bölgesi, eski çağlarda Hitit imparatorluğuna dahildi. Hititler'den sonra Frikya ve Lidya devletleri buraya hâkim oldular. M. Ö. VI. yüzyılda yaşayan Yunan masal yazarı Esop'un K. şehrinden olduğu sanılmaktadır. K. şehrine ait elimizdeki ilk kayıt budur. M. Ö. VI. yüzyılda bölge, bütün Lidya devleti ve Anadolu gibi, İran (Pers) imparatorluğuna geçti. M. Ö. IV. yüzyılda da bütün Anadolu gibi İran'dan Büyük İskender'in Makedonya devletine intikal etti. İskender imparatorluğu parçalanınca, Bitinya ve Bergama krallıkları, K. bölgesini paylaştılar. M. Ö. II. yüzyılda Roma, buraya da hâkim oldu. M. S. 395'te Roma ikiye ayrılınca, burası da bütün Anadolu gibi Doğu (Bizans) imparatorluğunun payına düştü. Piskoposluk merkezi olan K. şehri, daha da ehemmiyet kazandı. İstanbul - Konya yolu üzerindeki büyük konak yerlerinden biri olan K., bir hayli gelişti.

Müslüman Araplar'ın akınları bu bölgeden de geçtiyse de, K. ancak 1071 Malazgirt zaferinden sonra Kutalmışoğlu I. Süleyman - Şâh'ın Türk Selçuklu orduları tarafından fethedildi. Malazgirt'te Sultan Alparslan'a yenilip esir düştükten sonra serbest bırakılan Bizans imparatoru Romanos Diogenes'in gözleri, muhaliflerince, K.'da kör edildi.

1080 yıllarında Türkler'ce fethedilen ve 1077 yılında kurulan Selçuklu Türkiyesi'ne katılan K., bir müddet sonra Bizans tarafından geri alındı. 1158'de İmparator Manuel Komnenos'un Bizans kuvvetleri, K. civarında Türkler tarafından bozuldu. 1183 sıralarında K., tekrar Türkiye'ye, Anadolu Selçukluları'na geçti. Bir müddet sonra gene Bizans'ca geri alındı ve 1233 yıllarında Büyük Alâeddin Keykubâd tarafından kesin şekilde fethedildi.

Bu suretle birkaç defa Türkler'le Bizanslılar arasında alınıp verilen K., sonunda kesin şekilde Türkler'e geçmekle beraber, "uc" yani sınır bölgesi vasfını muhafaza etti. Germiyanoğulları bu bölgeye, Selçukoğulları'nın en büyük uc beyi olarak yerleştiler ve sınırı batıya, Ege'ye doğru genişletmeye başlıyarak şan ve şeref kazandılar.

Selçukoğulları'nın son devirlerinde K. bölgesi, Germiyanoğulları'na geçti. 1260 - 1390 ve 1402 - 1429 arasında 157 yıl kadar Germiyanoğulları, burada saltanat sürdüler. Beylik, 1390'dan 1402'ye kadar Osmanlı devletine katıldı. 1260-1308 arasında Selçuklu, 1308 - 1335 arasında İlhanlı hânedanlarının yüksek hâkimiyetini tanıyan, yani tam müstakil olmayan Germiyanoğulları, 1414 - 1429 arasında da Osmanlılar'a tâbî oldular. 1325 yıllarına kadar Aydınoğulları da Germiyan beyliğine bağlıydı. Hattâ Ertuğrul Gazi'nin son ve Osman - Gazi'nin ilk devirlerinde Osmanlı beyliğinin de Germiyan'a tâbî olduğu sanılmaktadır. Devletin merkezi K. şehri idi. 1381 - 1390 arasında Kula merkez oldu. 1381'den sonra K., Simav, Tavşanlı, Osmanlılar'a geçmiş, devlet küçülmüştü. Önceleri Karamanoğulları'ndan sonra en güçlü Türkmen beyliği olan Germiyan, sonraları Osmanoğulları'nın karşısında geriledi. Oğuzlar'ın Avşar boyundan olan Germiyanoğulları'ndan Süleyman - Şâh Bey (1360? - 1387), önce Umur Bey'in kızı ile, sonra da Mevlânâ Celâleddin'in oğlu Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hâtun'la evlendi. Mutahhara Hâtun'dan doğan Devlet Hâtun, Yıldırım Sultan Bâyezid'le evlenmiştir. II. Yâkub Bey (1387 - 1390 + 1402 - 1429) ki devletin 5. ve sonuncu hükümdarıdır, 1390'da devletini eniştesi Yıldırım'a bırakmaya mecbur oldu ise de, Ankara felâketinden sonra Timur tarafından tahtına iâde edildi. 1399'a kadar İpsala'da oturdu. I. Sultan Mehmed ve oğlu II. Sultan Murad'la pek iyi geçindi; onların yüksek hâkimiyetlerini tanıdı. 1428'de Edirne'ye gelip II. Murad'ı ziyaret etti. Anadolu birliğinin Osmanoğulları tarafından gerçekleştirileceğine şüphe etmediği için, ölümünde, devletinin Osmanlı topraklarına katılmasını vasiyet etti. 1429 şubatında pek yaşlı olarak ölünce, bu vasiyeti yerine getirildi.

1381 - 1389 arasında Yıldırım Bâyezid, K. sancak beyi yani valisi idi. Timur, 1402'de K. şehrine de geldi. II. Yâkub Bey devrinde kısa bir müddet Karaman istilâsına da uğrıyan şehir, Osmanlılar'a kesin şekilde geçince, sancak olarak, Umur Beyoğlu Osman Çelebî'ye verildi. Bu suretle II. Murad devrinde "Germiyan Tahtı" denen K. şehri, sancak (il) merkezi olarak Osmanlı birliğine kesin şekilde katıldı.

II. Murad'ın oğlu Alâeddin Ali Çelebî, K.'da sancak beyliği yaptı. 1451'de Anadolu beylerbeyliğinin (eyaletinin) merkezi Ankara'dan K.'ya alınınca, şehir bir kat daha ehemmiyet kazandı. Ancak K. sancak olarak bir şehzâdeye verildiği zaman, Anadolu eyaletinin merkezi gene Ankara oluyordu. 1542 - 1566 arasında Kanûnî'nin oğulları Şehzâde Bâyezid, sonra ağabeyi Şehzâde Selim (II. Selim), burada sancak beyliği yaptılar. Veliaht - Şehzâde Selim, babasının Sigetvar'da ölümü üzerine K.'dan gelerek İstanbul'da tahta oturdu. Yavuz ve oğlu Kanûnî, büyük Doğu seferlerinde, K.'ya da uğradılar.

XVII. yüzyılda Celâlî karışıklıklarına sahne olan K., XIX. yüzyılda âsî Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından kısa bir müddet işgal edildi. Mustafa Reşid Paşa, İbrahim Paşa ile 1833 K. anlaşmasını burada imzaladı. 1848 büyük Macar ihtilâlinin siyasî ve askerî liderleri Türkiye'ye sığınınca, Bâbıâlî bunlara K.'yı ikamet yeri olarak gösterdi; Kossuth ve arkadaşları, 1849'dan 1851'e kadar burada oturdular.

Tanzimat'tan sonra büyük Anadolu beylerbeyliği parçalanınca, K., Hudâvendigâr (Bursa) vilâyetine (eyaletine) bağlı 5 sancaktan (vilâyet = il) biri oldu; 5 kazâsı vardı. XIX. yüzyılda şehir çok geriledi. Halı, çini, dericilik sanayileri söndü. Hele Anadolu demiryolunun K.'dan geçmeyişi, o zamana kadar ticaret yollarının düğüm noktasında bulunan şehri felce uğrattı. Ancak 1931'de K. - Balıkesir demiryolu ile Marmara bölgesine bağlandı. Fakat gene de Eskişehir ve Afyon çapında gelişemedi. 1953'te K.'ya bağlı bir kazâ merkezi olan, fakat nüfusu K. şehrininkini geçmiş bulunan Uşak, ayrı bir il şeklinde K.'dan ayrıldı ve K. ili küçülmüş oldu.

K., 17 temmuz 1921'den 30 ağustos 1922'ye kadar 1 yıl, 1 ay, 14 gün Yunan işgalinde kaldı. Büyük Taarruz'da geri alındı; fakat şehir, yakılıp yıkılmıştı. Nüfusunun büyük kısmını kaybeden şehir, ancak son yıllarda yapılan sanayi tesisleriyle kalkınabildi.

Şehrin nüfusu 1650'ye doğru 70 000, 1767'ye doğru 110 000, 1825'e doğru 85 000, 1850'ye doğru 95 000 civarında tahmin edilmekte iken, 1875'te 50 000'e, 1915'te 45 000'e düştü. Cumhuriyet devrindeki nüfus sayımlarının neticeleri ise şöyledir: 1927'de 17 000, 1945'te 20 000, 1950'de 20 000, 1955'te 27 000, 1960'ta 40 000, 1965'te 49 000, 1970'te 62 060.

Tanzimat'a kadar K., Osmanlı devletinin en büyük eyaletlerinden biri olan Anadolu beylerbeyliğinin merkezi idi. 1520 - 1530 yılları arasında eyaletin nüfusu 5 410 000 Müslim, 45 000 Gayrı Müslim, toplam olarak 5 455 000 civarında idi. Eyaletin kapladığı arazi üzerinde bugün Türkiye'nin şu illeri bulunmaktadır: Afyon, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kastamonu, K., Manisa, Muğla, Sakarya, Uşak, Zonguldak. Eyaletin 14 sancağı (ili) vardı: Ankara, Germiyan (K.), Saruhan (Manisa), Aydın, Hudâvendigâr (Bursa), Kastamoni, Menteşe (Muğla), Bolu, Karahisâr-ı Sâhib (Afyon), Teke (Antalya), Çankırı, Hamîd (Isparta), Sultânönü (Eskişehir), Karası (Balıkesir). Bu, XVII. yüzyıl ortalarındaki durumdur. Eyaletin genişliği 240 000 km² idi. Beylerbeyisinin (umumî vali) rütbesi vezîr (mareşal), yıllık tahsisatı 1 000 000 akça (takriben 22,5 milyon TL.) idi. Eyalet, yalnız tımarlı sipahi (süvari) olarak 25 320 asker çıkarıyordu ve bu tımarlıların yıllık gelir toplamı 37 310 700 akça (takriben 840 milyon TL.) idi.

K.'da Türkler'den önceki devre ait pek az âbide kalıntısı vardır. Bunlar, Bizans devrine ait birkaç parçadan ibarettir. Selçuklu devri kalıntıları da azdır. Ancak Germiyanlılar ve Osmanlılar çağından zengin örnekler muhafaza edilebilmiştir.

K.'nın 50 km. kadar güneybatısında Karacaviran köyündeki rıbat, 1210 yılında Sultan Gıyâseddin Keyhusrev tarafından yaptırılmıştır. K.'nın 10 km. ötesindeki Yoncalı Hamam ise 1233 senesinde Sultan Büyük Alâeddin Keykubâd'ın emriyle inşâ olunmuştur. K.'nın Balıklı mahallesinde bulunan Emîr Sipehsâlâr yani savunma bakanı İmâdeddin Hezâr Dînârî'ye ait 1236 tarihli, bir cami kitabesi vardır.

Germiyanlılar çağına ait eserlerin en tanınmışları, 1341 tarihinde Vâcidiye Medresesi, 1377 tarihli Yukarı Kale veya Süleyman - Şâh Camii, Kurşunlu veya Kasım Paşa Camii, 1381'de yapılan Çatal Mescid, 1411 tarihli Yâkub Bey Medresesi'dir.

Osmanlı eserlerinin ilki, burada şehzâdeliğinde sancak beyliği yapmış olan Yıldırım Sultan Bâyezid'e ait Ulu Cami'dir. Bu âbide sonradan Kanûnî Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a tamir ettirilmiştir. 1433 tarihli İshak Fakih Camii, 1487'de yapılan Muslihuddin Mustafa Bey Camii, 1509'da yapılan Karagöz Ahmed Paşa Camii, 1550'de Vezîr-i âzam Dâmâd Rüstem Paşa'nın yaptırdığı Balıklı Hamamı ve Medresesi, 1651 tarihli Hâtuniye Camii, 1797 tarihli Alo Paşa Camii, 1812 tarihli Vahîd Paşa Kütüphanesi, 1855 tarihli Müftî - zâde İbrahim Edhem Bey Camii ve Kütüphanesi, Osmanlı çağının mühim mimari eserleri arasındadır. K.'da oturan Anadolu beylerbeylerinin çoğu, K.'da ya bir eser bırakmış veya eski eserleri onarmışlardır.

Son zamanlarda K. Mevlevî - hânesi ve Molla Bey kütüphanesindeki kitaplar da Vahîd Paşa kütüphanesine getirilerek bir tek kütüphane hâlinde birleştirilmiştir. K. Mevlevî - hânesi, XX. yüzyıla kadar büyük kültür müesseselerinden biriydi; burada değerli bilgin ve san'atkârlar şeyhlik etmiştir.

K.'da bir eski eserler müzesi vardır.

K.'nın tarihî mesire yerleri arasında Yoncalı Ilıcası, Hıdırlık, Sultanbağı ve Sultan Bâyezid mesireleri sayılabilir. Bu mesire yerlerini anlatan ve ataları K.'lı olan Evliyâ Çelebî, Seyâhat - Nâme'sinin IX. cildinde mühim bir kısmı, K. ve çevresine ayırmıştır.

K.'nın kalesi de ünlüdür. Bizans çağında yapılmış, Türkler'ce onarılmış ve genişletilmiştir. Şehre yukarıdan bakan yalçın bir tepenin üzerindedir. Çevresi 3 500 m kadardır. 70 kadar burcu vardır. Tanzimat'tan önce 2 cephane, 2 tophanesi vardı. Son devirlerde askerî ehemmiyeti kalmamıştı.

K. çinileri dünyaca ünlüdür. Bugün de Türkiye'deki en büyük çini sanayii K.'dadır. Bütün Türkiye'de satılan ve ihraç edilen K. çinilerinde, klâsik devrin, XVI. - XVII. yüzyılların motifleri taklîd edilmektedir. K.'da çini imali, XV. yüzyıla çıkmakta, XVI. yüzyılda büyük gelişme göstermektedir. Bu devir K. çinilerinde hâkim renkler kobalt mavisi, süt beyazıdır. XVI. yüzyıldan beri Haliç'teki imalâthânelerde yapılan çinilerde de bu ilk K. çinilerinin tesiri görülür. XVIII. yüzyılda İznik çinileri, K. çinileri ile geniş ölçüde rekabet etmiştir. XVIII. yüzyıl K. çinilerinde hâkim renkler beyaz, mavi, firuze mavisi, yeşil, manganez moru, sarı ve kırmızıdır. İstanbul'daki birçok âbidede K. çinisi kullanılmıştır. K.'da yalnız duvar çinileri değil, çini kapkacak ve tabaklar da yapılmış ve yapılmaktadır. Bunlar, bütün dünyaca meşhur ve aranan eserlerdir.

K., Anadolu'nun en büyük kültür merkezlerindendi. XIV. yüzyıldan zamanımıza kadar yüzlerce tanınmış ilim, san'at ve devlet adamının K. ile alâkası olmuştur. Bu şehrin Ger-

miyan devletinin taht şehri olması ve yüzyıllarca muazzam Anadolu beylerbeyiliğine merkezlik etmesi, pek çok tanınmış şahsiyetin K.'da yaşamasına vesile olmuştur. Osmanlı sadrâzamları içinde, Anadolu beylerbeyisi olarak K.'da umumî valilik edenlerin sayısı çoktur. K.'da doğmuş, doğmasa bile yaşamış ve ün kazanmış şairler ve san'atkârlar, sayılamıyacak kadar çoktur. Bunların en tanınmışları arasında büyük şair, bilgin ve hekim Ahmedî, büyük şairlerden Ahmed Dâî, Cemâlî, meşhur Mevlevî şeyhi Mevlânâ torunlarından Celâleddin Argun Çelebî, oğlu Burhâneddin İlyas Çelebî, Kasım İzârî, Harîmî, Rahîmî, ünlü lûgat sahibi Ahterî, Kara Fazlî, Firâkî, Ünsî gibi tanınmış şairler sayılabilir. Son devirlerde de K. hayli ilim, san'at ve devlet adamı yetiştirmiştir. Bunların biyografileri, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "K. Şehri" adlı büyük eserinde tesbit edilmiştir. (Y. Ö.)

KÜTAHYA TORBİTO BOTU, 1906 yılında İtalya'nın Ansaldo tezgâhlarında inşa ettirilen sekiz eş torpitobottan biri. 165 ton ağırlığında olan Kütahya'nın boyu 50 m, genişliği 5.7 m olup, 2.7 m su çekiyordu. Silâh olarak, iki tâne 3.7 cm'lik Hoçkis topu ve iki tâne de 45 cm'lik torpito kovanı taşıyordu. Dizayn sürati 26 mil idi. Donanmaya katılışından II. Meşrutiyet'in ilânına kadar, Haliç'te bağlı kaldı. Meşrutiyet'in ilânından sonra, Osmanlı bahriyesinin ıslâhı ve eğitimi için donanmanın başına getirilen İngiliz Amirali Gambel'in eğitim filosuna katıldı. 1910 yılında, Marmara Denizi'nde yapılan deniz tatbikatlarında büyük tonajdaki donanma gemilerine başarılı gece hücumları yaparak donanma kumandanı İngiliz Amiralı Williams'ın takdirini kazandı. Türkiye - İtalya Savaşı'nda, Çanakkale'de üslenmiş bulunan donanmanın emniyetini sağlamak üzere, Boğaz dışında karakol yapan filotillaya dâhil oldu. 18/19 Temmuz 1912 gecesi karanlık limanda yatarken, karşı kıyıdaki ışıldakların yanmaları ve tarama yapmaları düşman gemilerinin Boğaz'dan içeri girmekte oldukları kanaatini verdiğinden, onlara hücum etmek üzere, demirini keserek süratle hareket etmiş, ışıldak hüzmesinde teşhis ettiği geminin bir muhrip olduğunu görünce İtalyan büyük gemileri için 3.5 m ye ayar edilmiş torpitolarını kullanamamış, batmak tehlikesini de göze alarak İtalyan muhribini çarpışarak batırmak için üzerine atılmıştır. Muhribin sürati fazla olduğundan, K. T. B. ona yetişememiş ve ancak 3.7 cm'lik küçük topu ile ateş açabilmiştir. Balkan Savaşı'nda, yine Çanakkale'ye memur edilmiştir. Burada mayın geçitlerinin karakol ve kontrolü, donanma ile İstanbul arasında muhabere ve bağlantının sağlanması işlerinde görevlendirildi. Boğaz savunmasında kullanılmak üzere, Çanakkale'de üslendirildi. 1914 yılı yaz aylarında Avrupada'ki siyasî buhran sırasında, Yunanlıların Ege Denizi'nde ve bilhassa Boğaz önü adaları civarındaki askerî faaliyetleri ve Mondoros limanındaki savaş hazırlıkları üzerine, Osmanlı Bahriye Nezareti, Yunan donanmasının hareketlerini kontrol etmek üzere, Boğaz dışında karakol görevi yapmak üzere bir filotilla tahsis etmiş ve K. T. B. bu filotillada da görev almıştır. K. T. B., ağustos 1914 başından, Boğaz'ı abluka altına almış olan İngiliz donanmasına mensup bir muhribin, karakolda bulunan torpitobota yaklaşarak, Boğaz dışına çıkacak Türk savaş gemilerini düşman sayıp ateş açılması hakkında İngiltere hükûmetinden emir alındığı bildirdiği 26 eylül 1914 gününe kadar, Boğaz - dışı karakollarına devam etti. K. T. B., bu tarihten sonra da Boğaz Müstahkem Mevkii Kumandanlığı'nın emrinde kalarak, Boğaz'dan geçmeğe teşebbüs edecek düşman gemilerine karşı Boğaz savunmasına katılmak üzere Çanakkale'de kalmıştır. 10 Mayıs 1916 tarihinde, Başkumandan Vekili Enver Paşa'yı İstanbul'a götürmeğe memur edildi. Morto Koyu'ndaki İngiliz savaş gemilerine gece hücumu yapacak Muâvenet-i Milliye muhribinin hareketlerini gizlemek ve maskelemek üzere, onunla birlikte Boğaz'da yol aldı. 1916 yazında Ruslar'ın İstanbul Boğaz'ı ağzındaki mayın faaliyetleri artmış ve Boğaz önüne çok sayıda mayın dökülerek küçük gemilerin dahi İstanbul Boğazı'ndan giriş ve çıkışına mâni olunmuştu. Donanmanın ve İstanbul'un kömür ihtiyacını sağlamak üzere, mevcut mayın arama ve tarama gemilerine ilâveten, tarama işlerinde kullanılmak üzere, K. T. B. dâhil, bir kısım torpitobotlar ve ganbotlar İstanbul Boğazı'nda görevlendirilmişlerdi. Bu torpitobot ve ganbotların sürekli faaliyetleri sâyesinde, Boğaz dışındaki Rus mayın mânialarında geçit açılmış ve kömür gemilerinin karakterleri temin olunmuştur. 13 Eylül 1916 günü ise, K. T. B. Rumeli Karaburunu açıklarında tarama yaparken, kıç tarafından bir mayına çarparak büyükçe bir yara almıştı. Her ne kadar yaralı gemi civarındaki tarayıcı gemiler tarafından tel halatlarla askıya alınmış ise de, bu tel halatlar koptuğundan, askıya alma işi başarılı olamamış ve bölmeler su basıncına dayanamayarak patladığından, makine dâiresine hücum eden suların tesiri ile, K. T. B. kurtulamamış ve mayın sahası içinde batmıştır. K. T. B.'nun battığı gün, arama - tarama filotillası 157 Rus mayınını imha etmeye muvaffak olmuştur. (V. Z. Dümer)

KÜTLE (Ar. kitle, Fr. masse, İng. mass), bir cismin taşıdığı madde veyâ enerji miktarı. Bir cisim üzerine bir kuvvet uygulandığı vakit, bu cisim, uygulanan kuvvetin doğrultusunda ve yönünde bir ivme (a) kazanır. Bu ivme, kuvvet ile orantılıdır. Bu orantılık katsayısına, göz önüne alınan cismin K.'si (m) denir. $F = m\ a$ yahut $m = F/a$ (bk. kuvvet, Newton'un ikinci hareket kanunu, kinetik, dinamik). Her cisim için niteleyici olan, kuvvet ve ivmeye tâbi olmayan bu m sâbitine (relativite görüşleri dışında kalarak), göz önüne alınan cismin K.'si denir. Burada K., kuvvetler etkisinde cismin aldığı ivmelerle ters orantılı bir büyüklük olarak tanımlanmıştır. Buna göre K., yer değiştirmeğe karşı maddeye âid bir direnç katsayısı olarak ortaya çıkar. Bu sebeple, K.'ye *eylemsizlik K.'si* denir. K. evrensel çekim kanununa göre de târif edilir (bk. GENEL ÇEKİM KANUNU, EVRENSEL ÇEKİM KANUNU). Bu K.'ye de çekim K.'si denir. Eylemsizlik K.'si ile çekim K.'si biribirlerine eşittir. K., belli bir cisim için, sâbit ve pozitif bir sayıdır. Teraziler, cisimlerin ağırlıklarını karşılaştırmak suretiyle, onların K.'lerini ölçerler. Aynı bir yerde bütün cisimler için yerçekimi ivmesi aynı olduğu için, iki cismin ağırlıklarının oranı bu cisimlerin K.'lerinin oranına eşit olur. Bir cismin ağırlığı, bu cisim üzerine yerin uyguladığı yerçekimi kuvvetidir. Bir cismin ağırlığı G., K.'si m ve yerçekimi ivmesi g ile gösterilirse, $G = m\ g$ olur. Skaler bir kemiyet olan K., maddenin temel ve ayrılmaz bir özelliği; vektör bir kemiyet olan ağırlık ise, tâlî ve değişken bir özelliğidir (bk. AĞIRLIK, YERÇEKİMİ İVMESİ).

Relativite teorisine göre bir cismin K.'si cismin hızı ile artar :

$$m = \frac{m_0}{\sqrt{1 - \left(\frac{v}{c}\right)^2}},$$

Burada m_0 cismin dururken K.'si, $m =$ hareketteki K.'si, $v =$ cismin hızı, $c = 3 \times 10^{10}$ cm/s $=$ ışığın boşluktaki hızıdır (bk. K.-ENERJİ EŞDEĞERLİĞİ). Bir cismin K.'si, çok zaman, bu cismin ağırlığı ile karıştırılır. Yukarıda da açıklandığı gibi, ağırlık bir kuvvettir ve cisim üzerine yerin uyguladığı çe-

kim kuvvetine eşittir. Yer çekimi ivmesi (g) yükseklik ve coğrafî enlem ile değiştiği için, bir cismin ağırlığı, bulunduğu konuma tâbi olur. Halbuki, bir cismin K.'si sâbittir. Bir cismin ağırlığı iki etkene tâbidir: (1) cismin K.'si, (2) Arz. Aynı cisim başka bir gezegende bulunsa idi, ağırlığı başka olurdu, fakat K.'si aynı kalırdı. S I (milletlerarası) birim sisteminde K. birimi kg (kilogram), ağırlık veyâ kuvvet birimi N (newton)'dur (bk. BİRİMLER, BİRİM SİSTEMLERİ). (E. Erdik)

KÜTLE KAYBI (Fr. défaut de masse; İng. mass defect), bir izotopu kuran temel partiküllerin kütle toplamı ile bu izotopun gerçek atom kütlesi arasındaki fark. Buna *kütle noksanlığı* adı da verilir. Belli ve kararlı bir atom (bir izotop) un kurulmasına katılan *proton, nötron* ve *elektronların* kütlesi ve sayıları hakkındaki bilgimizle, bu izotopun kütlesini önceden hesap etmek mümkündür. Fakat izotopun deneyle bulunan gerçek atom kütlesi, bu hesaplanan kütlesinden dâima küçüktür. Bu K. K., izotopun, temel partiküllerinden kurulmasında açığa çıkan enerjinin kütlece eşdeğerini gösterir. Bu enerjiye izotopun *birleşme* veya *bağlanma enerjisi* adı verilir (bk. NÜKLEON). Bir izotopu, kurucu nükleonlarına parçalamak için, bu K. K.'nın enerji eşdeğerinin bu izotopa sağlanması gerekir (bk. KÜTLE - ENERJİ EŞDEĞERLİĞİ).

KÜTLE SAYISI (Fr. nombre de masse atomique; İng. atomic mass number), Bir atom çekirdeğindeki nükleonların (yâni proton ve nötronlar) toplam sayısı. K. S., A ile gösterilir ve buna atom kütle sayısı adı da verilir. K. S., elementlerde, *hidrojen* 1 dir ve uranyumun en ağır izotopu için 238'e kadar gider. K. S., bir izotopun atom kütlesine en yakın tam sayıdır (bk. kütle kaybı, nükleon). Bir atomda A kadar nükleon varsa, bunun Z kadarı proton ve $N = A - Z$ kadarı da nötrondur. Burada N, nötronların sayısı ve Z atom numarasıdır (bk. ATOM NUMARASI). (E. Erdik)

KÜTLE SPEKTROGRAFI (Fr. spectrographe de masse, İng. mass spectrograph), pozitif ışın analizi tekniği ile birey atomların doğru kütlelerini, yâni *izotop ağırlıklarını* tâyin etmeğe yarayan elektromagnetik bir âlet (bk. POZİTİF IŞINLARI, KÜTLE SPEKTROMETRESİ). (E. Erdik)

KÜTLE SPEKTROMETRESİ (Fr. spectromètre de masse, İng. mass spectrometer), saptırıcı elektrostatik ve elektromanyetik alanlar uygulaması ile, pozitif ışın demetlerini ayırmak için kullanılan bir âlet. Yük bölü kütle oranları veya bunun tersi (e/m, yahut m/e) farklı olan partiküllerden oluşmuş böyle bir demet bir kütle tayfına (kütle spektrumu) ayrılır. J. J. Thomson, paralel elektirik ve manyetik alanlar kullanarak, parabolik izler elde etti. Bu izlerin biçimi, partiküllerin yük bölü kütle oranlarına tâbi idi. Aston, K. S.'nde, biribirilerine dik alanlar kullandı. Manyetik alan, elektrik alanın verdiği sapmanın zıt yönlü iki katı bir sapma vermek üzere, ayarlandı ve kullanılan yarığın net bir görüntüsü elde edildi. İşaretlerin farklı konumları bir fotoğraf plağı üzerine alındı. Bu işaret veya izler, yük - kütle oranları farklı olan partiküllere karşılık idi.

Bu âletle herhangi bir elementin atom ağırlığının doğru olarak tâyin edilmesinde bir metot sağlandı. Yalnız, bu elementin bir pozitif ışın demeti vermesi gerekir. Bu yolla, izotoplar keşfedilmiştir (bk. ATOM AĞIRLIĞI, İZOTOP). (E. Erdik)

KÜTLE - ENERJİ EŞDEĞERLİĞİ (Fr. équivalence de l'énergie et de la masse, İng. massenergy equivalence), kütle bir enerji şeklidir. Bâzı şartlar altında kütle ve enerji biribirilerine dönüşebilirler. Einstein formülüne göre kütle'deki bir Δ m kadar azalma sonucu enerji'de bir ΔE kadar artma olur: ΔE $\Delta m.C^2$. Bu eşdeğerlik formülüne göre madde enerji'ye ve enerji maddeye dönüşebilir (bk. ATOM ENERJİSİ, ENERJİ). Burada $C = 300\,000$ km/S, ışığın boşluktaki yayılma hızıdır. (E. Erdik)

KÜTÜBİ, Salâhaddin veya Fahreddin Muhammed bin Şakir (ölm. 1363), Arap tarihçisi ve biyografi yazarı. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Öğrenimini Halep ve Şam'da yapmıştır. Sahaflık yapmış ve zengin olmuştur. Başlıca eserleri: *Fevâtü'l - Vefayât* (kolay ölümler); *Ravzatü'l - Ezkâr ve Hadîkatü'l - Eş'âr* (şiirler ve zikirler bahçesi); *Uyûnü't - Tevârîh* (tarihlerin kaynakları).

KÜTÜPHANE (Ar. "kütüb = kitaplar" ve Fars. "hâne = ev" den), kitapların bulunduğu salon veya bina, kitaplık. Başlıbaşına bir eğitim merkezidir. Bilinen en eski K.'ler, kil tabletlerden meydana gelen Asur - Babil kültür çevresine aittir ve bunların en tanınmışı, M. Ö. 626'dan kalma Ninova, Asurbanipal K.'sidir. Tapınaklara bitişik olan eski Yunan K.'lerinin en tanınmışları da İskenderiye, Bergama ve Efes'te bulunanlardır.

Orta Çağda kitaplar, genellikle manastırlarda ve piskoposluklarda toplanıyordu. Bu K.'lerdeki toplam kitap sayısı çoğunlukla 1000'i aşmazdı. XIII. yüzyılda Roma Papalık K.'sinde 500 kadar kitap vardı. Bazı yerlerde kitaplar büyük bir salonda rahleler üzerine konur ve zincirlerle rahleye bağlanırdı. Zincirli K.'lerden bazıları bugün müze olarak kullanılır.

Üniversitelerin kuruluşundan sonra üniversite K.'leri ortaya çıkmaya başladı. 1297'de Paris Üniversite K.'si kuruldu. Bunu Oxford, Prag, Viyana, Heidelberg üniversite K.'leri izledi. Hümanizm ve rönesans hareketleri de K.'ciliğe canlılık getirdi; Floransa, Roma, Venedik gibi şehirlerde yeni K.'ler açıldı. Reform hareketlerinden sonra da manastır K.'lerinin yerini şehir K.'leri aldı. Daha sonraları bunlardan da devlet K.'leri ve millî K.'ler doğdu.

Devletin, basılan bütün yayınların belli bir sayısına el koyarak bunları uygun K.'lerde toplanmasına ilişkin kanunların ilki, Paris Krallık K.'si için Fransa'da uygulandı (1536). Fransız devrimi ve kamulaştırmalarla XIX. yüzyıl sonlarında eski kitap hazineleri devlet K.'lerinde toplandı, hem kitapların, hem de bunlardan yararlananların sayısı çok arttı. Bu arada demokrasi ile birlikte Amerika'da yeni bir K. tipi, halk K.'leri ortaya çıktı, büyük bir hızla yayılıp gelişti. Bugün eğitim ve toplumsal hizmet bakımından halk K.'leri, okullardan sonra en etkili kurumlardır. En son ortaya çıkan ve hızla gelişen bir K. türü de, özel K.'lerdir. Bunlar, belli bir ilim alanının yayınlarını toplar.

İslâm ülkelerinin K.'leri, başlangıçta hükümdarlar veya özel kişiler tarafından kuruldu, sonradan vakıf durumuna sokularak genel K.'ler hâline getirildi. Bazen bir tarikat çevresinin yararlanması için de kitaplıklar düzenleniyordu. Daha sonraları telif eser sayısı, bunlara ilgi duyan meraklılar çoğaldı, çeşitli kitap koleksiyonları meydana getirildi. İslâm ülkelerinde ilk K.'ler, camilerde ve medreselerde kuruldu. Genel K.'lerin en eskisi, Emevîler devrinde Hâlid bin Yezîd bin Muâviye tarafından kurulandır. Yunan kaynaklı tıp ve kimya eserleri çevirilerek okuyucu hizmetine sunuldu. Daha sonra Abbâsî halifesi El - Me'mûn, Bağdad'da *Dârü'l - hikme* adıyle büyük bir genel K. açtırdı. Yunanca eserlerden tercüme yaptırarak K.'yi zenginleştirdi, çağının ilim eserlerinin yazmalarını

toplattı. Bu K., Moğol istilâsı sırasında yok oldu. Daha sonra, Fâtımî hükümdarlarının Kahire'de kurdukları ve çoğunlukla edebî eserleri toplayan K.'leri görürüz. 1043 - 1044 yıllarında vezirlik yapan Ebül Kasım Ali, K.'deki kitapların ciltlenmesini ve kataloglarının düzenlenmesini sağladı. Burada 6 500 kadar eser vardı. Selçuklular devrinde de yeni yeni K.'lerin kurulduğu, değerli yazmaların buralarda toplandığı görülür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra İslâm kültür çevresinin K.'leri çok gelişti. İstanbul'un fethinden sonra, önce cami, medrese ve tekkelerde kitap dolapları, daha sonra da başlıbaşına K.'ler meydana getirilmiştir. Fâtih Sultan Mehmed'in Eyüp ve Fatih Camilerine oldukça bol sayıda kitap sağladığı bilinmektedir. Fâtih ayrıca sarayda da bir "dârülkütüb" (kitaplık) kurmuş ve bu, daha sonra gelen padişahlar tarafından zenginleştirilerek, bugün "Topkapı Sarayı K.'si" diye anılan K. ortaya çıkmıştır. İstanbul'da başlıbaşına bir binaya sahip olmak üzere kurulan K.'lerin ilki, Köprülü - zade Fazıl Ahmed Paşa K.'sidir (Köprülü K.'si). Daha sonra gerek padişahlar, gerek devlet ileri gelenleri ve gerekse bilginler, İstanbul'da vakıf K.'ler yaptırdılar. Böylelikle İstanbul K.'lerinin sayısı çoğaldı. Köprülü K.'sinden sonra kurulan ayrı K.'lerin başlıcaları şunlardır: Amca - zade Hüseyin Paşa (1669), Şehid Ali Paşa (1715), Damad İbrahim Paşa (1719), Yeni Cami (1724), Ayasofya (1740), Fatih Camii (1742), Nuruosmaniye (1755), Ragıp Paşa (1762), Hâlet Efendi (1818), Selimiye (1836), Beyazıd (1882), Belediye (1931)...

Cumhuriyet'in ilânından sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma İstanbul K.'leri, üç büyük K. çevresinde toplandı: Süleymaniye K., Millet K. (bugün İl Halk K.) ve Beyazıt Genel K.'si (şimdi Devlet K.'si). Ayrıca Anadolu'nun hemen hemen bütün büyük merkezlerinde de İmparatorluktan kalma yazma K.'ler vardır. Bu K.'ler Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'ne bağlandı. Camilere vakfedilen kitaplar da yazma eser K.'lerine devredildi. Türkçe, Farsça ve Arapça elyazmalarının en zengin koleksiyonları da Türkiye'de ve özellikle İstanbul K.'lerindedir. Meselâ Süleymaniye K.'si 50 000 yazma kitabı, mikrofilm atelyeleri, modern tesisleri ile bütün yazma K.'lerinin en önde gelenidir. Bugün Türkiye'nin önemli ve modern K.'leri arasında Millî K., Türkiye Büyük Millet Meclisi K.'si; İstanbul, Hacettepe, Orta - Doğu Teknik Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu K.'leri sayılabilir.

Eski K.'ler, koleksiyonları ve yönetimleri bakımından K.'den çok müzeye benziyordu. XIX. yüzyıldan başlayarak bu alanda önemli gelişmeler ve düzenlemeler oldu. Birçok K.'lerin fihristleri düzenlendi, yararlanma kolaylıkları sağlandı. Bugün K.'ler çok çeşitlidir. Çağdaş gelişmelerin bunda büyük rolü vardır. Millet kavramının ortaya çıkışı ile millî K. türü meydana geldi. Demokrasi hareketi ile halk K.'leri doğdu. Geniş bir ilmî araştırma, teknik ilerlemeler ve ilim kollarında ihtisaslaşma, özel K. türünün ortaya çıkmasına yol açtı. Genel K.'ler, bütün ilim ve kültür alanlarının yayınlarını, özel K.'ler ise belli bir ilim alanının yayınlarını toplar. Millî K.'ler, üniversite K.'leri ve belediye K.'leri, genel K.'lerdir. Halk K.'leri, halkın genel eğitimine yardım etmek, okulda verilen öğretimi tamamlamakla görevli kuruluşlardır. Okul K.'leri ise, okul eğitim ve öğretimini desteklemek amacını güder.

Kitaplar, K.'lere üç yoldan sağlanır: 1. satın alma, 2. değişme (mübadele), 3. bağış. Kitap sayısını çoğaltma, kataloglama ve yararlandırma, her K.'nin üç ana görevidir. Gelen yeni yayınlar gerekli yerlere işlenir, kataloglar hazırlanır ve okuyucunun hizmetine sunulur. K.'den okuyucuyu yararlandırmanın türlü yolları vardır. Kitaplardan ya sadece K. içinde yararlanılır veya değerli ve az bulunan eserler dışındaki kitaplar ödünç olarak eve verilir. Bugün fotokopi ve mikrofilm yoluyle yurt dışı K.'lerden de rahatça yararlanılabilmektedir. Artık bugünün modern K.'si, yalnız yayınları sunarak değil, çeşitli yayınları sağlamak, bibliyografik kaynakları kullanıp yayınlar hakkında bilgiler vermek yoluyla da okuyucusuna yararlı olmakta, hizmet etmektedir.

Modern K.'lerde yayınlar, ilim kollarına göre sistematik olarak yerleştirilir. Birçok sistemler arasında bugün K.'lerin çoğunda kullanılan "Onlu sınıflama" sistemi, 1876'da Melvil Dewey tarafından geliştirilmiştir. Bu sisteme göre: a) Kitaplar 10 temel bölümde sınıflanır ve numaralanır, b) K.'ler, sınıflandırılmış kitaplar için bölümlere ayrılır. Her kitabın özel yeri, yer numarası denilen ve genellikle sayılar ve alfabe harfleri kullanarak meydana getirilmiş olan bir işaretle belirtilir. Modern K. binaları, yararlandırma, yönetim ve depo gibi ana bölümlere ayrılır. Ayrıca kitaplar, dergiler ve başvurma eserleri için iyi aydınlatılmış ve döşenmiş okuma salonları, bilginler için ayrılan özel çalışma yerleri, katalog salonları, ödünç verme, çoğaltma, kataloglama bölümleriyle, paketleme, ciltleme, foto atelyesi gibi iş yerleri bulunur. Büyük K.'lerde ayrıca, yazma eser, harita, eski basmalar, müzik bölümleri ve mikrofilm arşivleri de yer alır. Artık bugün K.'ler ve K.'cilik gittikçe önem kazanmakta, K.'lere duyulan ilgi artmakta ve en önemlisi, okuyucunun K.'den beklediği şeyler ve hizmet çoğalmaktadır. (C. Kavcar)

KÜTÜPHANECİ, kütüphanecilik öğrenimi yapmış veya bir kütüphanede kitap işleri ile görevlendirilmiş kimse, kitaplık memuru. Kitapların saklanıp korunması, okuyucu hizmetine sunulması, ödünç olarak verilmesi işlerini K.'ler yürütür.

KÜTÜPHANECİLİK, 1. Kütüphanecinin yaptığı iş. 2. Kitapları kataloglayıp sınıflandırmanın ve okuyucuları yararlandırmanın kurallarını tespit etmek, kütüphaneye ilişkin her türlü meseleye müsbet hal yolları bulmak ve kütüphane uygulamalarının teorisini yapmakla uğraşan bir bilgi kolu. K. alanında ortaya konan kurallar, uzun yıllar boyunca emek verilip şekillenerek oluştu. Bu konudaki çalışmalar, bütün dünya kütüphanelerinde birleştirici bir rol oynadı. Böylelikle, kütüphaneler arasında benzeşmeler, uygulama ve hizmete sunma bakımından ortak yönler doğdu.

XIX. yüzyıla kadar K. bir ihtisas alanı değil, bir ek görev olarak ve genellikle edebiyatçılar tarafından amatörce yürütülüyordu. Ama bu yüzyıldan sonra kütüphane hizmetleri, asıl görevi K. olan meslek elemanlarına verilmeğe başlandı, böylelikle de bir meslek olan K. doğdu. Yavaş yavaş dünyanın her tarafında K. okulları kuruldu. 1829 yılında Paris'te arşiv okulu olarak kurulan Ecoles de Chartes, K. alanındaki okulların ilki sayılır. 1887'de Kolombiya'da açılan School of Library Education, ilk Amerikan K. okulu oldu. Bugün Amerika'da 34 K. okulu vardır. 1893'te Almanya'da ilk K. okulu açıldı. Bugün Alman K. okullarında uzman kütüphanecilerle orta hizmetlerde çalışan kütüphaneciler, ayrı ayrı programlarla yetiştirilirler. Birçok Alman üniversitesinde ayrıca K. dersleri verilmektedir. Londra'da ilk K. okulu ise 1919'da açıldı.

İslâm genel kütüphaneleri, ilk zamanlarda "hâfız-ı kütüb" denilen kütüphaneciler tarafından yönetilirdi. Hâfızıkütüblerin sahip olmaları gereken kabiliyetler, görevleri, hakları ve sorumlulukları konusunda, Osmanlı İmparatorluğu zamanın-

dan kalma kütüphane vakfiyelerinde etraflı ve sağlam esaslar vardı. Sonraları hâfızıkütüblük mesleğinde birtakım gerilemeler oldu.

Türkiye'de modern K. tekniği, I. Dünya Savaşı'ndan sonra tanınmaya başladı. Paris'te K. öğrenimi yapan Fehmi Ethem Karatay, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde ilk defa Dewey'nin "Onlu sınıflandırma sistemi" ni uyguladı ve alfabetik katalog kurallarına ilişkin ilk kitabı yayımladı (1925). K. öğretimi de gene Fehmi Ethem Karatay'ın yönetimindeki kursla başladı. Bu kurs, 1925 eylülünde İstanbul'da açıldı ve dört ay sürdü. Aradan on yıl geçtikten sonra kurslar gittikçe arttı. En uzun süreli kurslar, 1942 - 1952 yılları arasında Adnan Ötüken yönetiminde yapıldı. İki ve dört sömestirlik olmak üzere iki grup (A ve B) hâlinde verilen bu kurslar, uzman kütüphaneci ve kütüphane memuru yetiştiriyordu. 1952 yılından sonra Millî Eğitim Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü (bu Genel Müdürlük şimdi Kültür Bakanlığına bağlıdır), İstanbul ve Ankara'da K. kursları açtı. Çocuk ve okul kütüphaneleri için çeşitli kurslar düzenlendi. 1961'den bu yana da okul, çocuk ve halk kütüphanecilerinin bilgilerini genişletmek, onları yeni usullere göre yetiştirmek amacıyle kurslar sürdürülmektedir. Bu arada K. alanında yüksek öğretim yapan, uzman kütüphaneci yetiştiren iki kuruluş çalışmalara başladı. Önce Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde *Kütüphanecilik bölümü* kuruldu (1954-1955 öğretim yılı). Bunu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi K. bölümü izledi (1964). Bu bölümler, modern kütüphanelerin gereklerini karşılamak üzere uzman kütüphaneciler yetiştirmektedir. (C. Kavcar)

KÜVEYT (Ar. *Al Kuvayt, "küçük kale, kalecik")*, Arap yarımadasının Basra Körfezi'ndeki en kuzey kıyısında yer alan Arap devleti. Doğusunda Basra Körfezi, kuzeyinde ve batısında Irak, güneyinde Suudî Arabistan ve Suudî Arabistan ile K.'in ortaklaşa mülkü olan, Tarafsız Bölge vardır. Bübiyân Adası ile biricik meskûn ada olan Faylaka'yı da içine alan K. topraklarının yüzölçümü 15 540 km², nüfusu da 733 000 (1969) kadardır. Başkenti, K. koyu girişindeki K. liman şehiridir. Basra Körfezi'ndeki birkaç küçük adanın mülkiyeti konusunda K. ile İran ve Suudî Arabistan arasında anlaşmazlık vardır.

K. toprakları, hurma ağaçları ile donanmış olan ve tahıl üretimine de elverişli bulunan dar ve düz bir kıyı şeridi dışında, genellikle, çorak ve çıplaktır. Ülkedeki bazı tepelerin yükseklikleri çok azdır. Yeraltı suları yetersizdir; yalnız kış ve ilkbahar mevsimlerinde yağan seyrek yağmurlar, çölün alçak yerlerde geçici göller, otluklar ve yabanî çiçeklerle kaplanmasını sağlarlar.

K.'in nüfusu II. Dünya Harbi'nden beri, çok artmıştır. Suudî Arabistan'ın orta yaylası olan Necid bölgesinden göç etmiş pek çok Arap âilesi, uzun zamandan beri, ülkede yerleşmiş bulunmaktadır. Müslüman bir ülke olan K. Şeyhliği'nde, islâmiyetin ilkeleri Suudî Arabistan'dan gelen Vahhâbî mezhebinin yorumlarına göre uygulanır ve genellikle sofuluk ve sâde yaşayış hüküm sürerdi. Fakat, petrol endüstrisi vesîlesiyle otuz yıla yakın bir zamandan beri süregelen dış etkiler ve gelişen refah, K. halkının dünya görüşünde de gelişmeler meydana getirmiş, Vahhâbî etkisi hayli zayıflamıştır. Petrol sanâyii ve bu sanâyi dolayısıyle çok gelişen mahallî iş hayatı, ülkeye pek çok yabancıyı ve bu arada birçok İran'lıyı, başka Arap ülkelerinin vatandaşlarını, Avrupalı ve Amerikalılar'ı çekmiştir. Nüfusunun üçte ikisine yakın bir bölümü başkent K.'te yaşar. K. Petrol Şirketi *(Kuwait Oil Company)* nin karargârı Al - Ahmadî'dedir. Bu şirketin ürettiği petrol, 50 - 60 km doğudaki Mînâ al - Ahmadî limanından ihraç edilir. K. petrolleri borularla taşınmaz. Tarafsız Bölge'de çalışan Bağımsız Amerikan Petrol Şirketi *(American independent Oil Company)* nin petrolleri K. topraklarındaki Mînâ Abd - Allah limanından sevk edilir.

Eskiden deniz tekneleri yapımı, denizciliği ve ülkedeki göçebe kabîlelerin çarşısı olarak önemi olan K., 1946 da petrol ihrâcâtı başlayınca, çabucak, dünyanın dördüncü petrol üreticisi durumuna geldi. Ülkenin petrol yatakları, Amerika Birleşik Devletlerininkinden çoktur. K. Petrol Şirketi'nin Burgan petrol imtiyazı alanı, şimdiye kadar keşfedilen petrol yataklarının en zenginlerini içine alır gibi görünmektedir. Bu şirketin sâhipleri, Körfez Petrolları Şirketi (*Gulf Oil Corporation)* ile İngiliz Petrol Şirketi *(British Petroleum Company)* adındaki firmalardır. Tarafsız Bölge kıyısı açıklarında hem K., hem de Suudî Arabistan hesabına çalışan ve Arabistan Petrol Şirketi *(Arabian Oil Company)* adını taşıyan bir Japon firması, zengin petrol yatakları bulmuştur, Shell Petrol Şirketi *(Shell Oil Company)* de, K. kıyıları açıklarında petrol arama imtiyazını almıştır.

Doğu Afrika kıyılarına kadar gidebilen çok zarif K. yelkenlileri (*dov*'lar), gitgide azalan sayıda olmakla beraber, hâlâ yapılmaktadır. İnci avcılığı eski parlak günlerini geride bırakmış, balıkçılık da artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaz hâle gelmiştir. Ülkede yalnız Al - Cahrâh mevkiinde gerçek bir vâha vardır. Hurma, tahıl ve öteki besin maddeleri, büyük miktarlarda olarak ithâl edilmektedir. Petrol endüstrisi sâyesinde mahallî ticaret çok gelişmiş, K. şehrinin batısındaki Şuvayh (Aş - Şuvayh)'ta modern bir liman ve yine K.'ın güneyinde uluslararası bir hava meydanı yapılmıştır. Başkent K., meselâ, 640 km kadar uzaktaki Suudî Arabistan başkenti Riyâd için de bir ithâlât limanı vazifesini görme gibi, çevresindeki bölgenin transit merkezi olma şeklindeki tarihî rolünü devam ettirmektedir. Petrol alanlarından alınan asfalt ülkede iyi yolların yapılmasını kolaylaştırmış, bu arada, Basra'ya varacak şekilde kuzeydeki Irak sınırına ulaşan bir yol da yapılmıştır. Şu an için K.'in en ciddî problemi, içme suyudur. Dünyanın en büyük deniz suyu damıtma tesisleri K. şehirinde kurulmuş olmakla beraber, Irak'taki Şattü'l - Arab'dan kanallar veya borularla tatlı su getirme projesinden vazgeçilmemiştir.

K. hükûmeti iktisadî gelişmeyi sağlamağa yönelen büyük gayretler göstermiş, K. Millî Petrol Şirketi, K. Millî Bankası ve K. Hava Yolları gibi millî kurumlar açılmasına özel bir önem vermiştir. Bir K. denizcilik şirketi de millî bir petrol tankerleri filosu kurmağa başlamıştır. Hükûmet, ülkenin geleceğini de emniyet altına almak amacı ile, Londra sigorta piyasasına çok büyük paralar yatırmıştır. Ayrıca, özel kişiler de öteki Arap ülkelerinde yatırımlar yapmaktadırlar.

Petrol gelirlerinden vatandaş başına yılda 15 000 dolar (1975) düşen K. bir "müreffeh devlet" örneği hâline gelmiştir. Her çeşit tahsil ve tıbbî yardım bütün vatandaşlar için ücretsizdir. Okur - yazarlık oranının bütün Arap ülkelerindekinden yüksek olması da muhtemeldir. Öğrencilerin sayısı, nüfusunun onda yedisi oranındadır. Geçmişte Arap ülkelerinde ve özellikle K.'te kadınların eğitim görmesi yasak idi ise de, bugün K.'te ne kadar erkek okulu varsa o kadar da kız okulu vardır. Modern hastahanelere çok geniş bir çevreden hastalar gelmektedir. Ülkede birçok mesken yapılmış olmakla beraber, bu konuda daha çok çalışılması gerekmektedir. K. şehrinin

gelişigüzel büyümüş bulunması, şehre uyumlu bir görünüş düzeni vermeğe çalışan plâncıları ümitsizliğe düşürebilecek durumdadır.

Tarih : K. şehrinin tarihi üzerine eldeki en eski bilgi, 633 yılında şehrin batısındaki Kazima koyunda ünlü Arap serdârı Hâlid Bin Velîd'in İran'ın Sâsânî hükümdarı Oharmazd (Hürmüz) yönetimindeki orduyu yenmiş olduğudur. Bugünkü K. şehrinde XVI. yüzyılda Portekizliler tarafından yapılmış olan bir kalenin kalıntıları görülür ve sanıldığına göre şehrin "küçük kale" anlamındaki adı bu kaleden ilerigelir. Asıl şehrin XVII. yüzyılda ve galip bir ihtimalle Necid'li Araplar tarafından kurulmuş olduğu sanılır. Bu yüzyıldaki şehir, balıkçılık, inci avcılığı ve ticaretle geçinen on bin kadar insanı barındırırdı. XVIII. yüzyılda Basra'nın İranlılar tarafından zaptedilmesi üzerine de Hindistan'dan gelip Irak, Suriye ve Türkiye üzerinden geçen ticaret yolu Basradan K.'e kaymış, şehir hayli işlek bir transit limanı hâlini almıştı. İngilizler sözü geçen ticaret yolunun kontrolünü Portekizliler'in elinden alınca Basra Körfezini de kontrolleri altına almışlar, 1793'te Basra'daki üslerini K.'e aktarmışlar, 1805'te K. şehrini himayeleri altına almışlardı ve 1821'de de Basra'daki siyasî temsilcileri Faylaka adasına yerleşmiş, İngiltere K. topraklarını Vahhabîler'e karşı korumayı taahhüt etmişti. 1829'da K. Türk hâkimiyeti altına girmeyi ve vergi ödemeyi kabûl etti ve Bağdad vilâyetimize bağlandı, 1845'te Şarttü'l - Arab mansabını korumakla görevlendirildi, 1853'te de doğrudan doğruya Osmanlı devletinin himayesi altına girdi. Bağdad vâlisi Midhat Paşa Al Hassa seferinde K. şeyhi Abdullah'ın yardımını sağlamıştı. XIX. yüzyılda K.'in Arabistan'da başgösteren hareketlere katılması şeyhliğin Osmanlı devletinden yavaş yavaş kopmaya başlamasının bir işareti oldu. Bu başlangıç XIX. yüzyıl sonlarında Şeyh Mubarak Sabâh'ın birtakım maddî menfaatler elde etmek amaciyle İngiltere'nin himayesini istemesiyle gelişti: Bâbıâlî 1897'de kendisine K. kaymakamı ünvanı verilmiş olmasına rağmen Basra vâlisinin sözünü dinlemeyen Şeyh Mûbarak Sabâh'ı devirmek istiyordu. K.'ten yola çıkan kervanların Arabistan'da saldırıya uğramaları sebebiyle Necrâr emîri Muhammed Bin Râşid ve daha sonra onun halefi Abdülaziz ile K. şeyhi arasında sürüp giden savaşlarda Bâbıâlî emirleri desteklemiş, K. şeyhi de İngiltereden yardım görmüştü. O sıralarda İstanbuldan gönderilen askerle dolu bir Türk fırkateyninin karaya asker çıkarmasına oradaki "Hint" deniz kuvvetlerinin komutanı izin vermedi. İstanbul - Bağdad demiryolunun K.'e kadar uzatılması tasavvuru da, Almanlar'ın Basra Körfezine inmeleri ve dolayısiyle Hindistandaki menfaatleri bakımından İngiltereyi endişelendirince, 1889'da İngilizler K. şeyhi ile gizli bir antlaşma imzalayarak kendi izinleri olmaksızın hiçbir yabancı ülke tab'asının siyasî veya ticarî maksatlarla veya sadece mülk edinme amaciyle K. topraklarına girmemesini sağladılar. İngiltere ile Osmanlı devleti arasında K. konusunda sürüp giden bu anlaşmazlık 1913 yılında varılan bir anlaşma ile sona erdi. K. Osmanlı devletine bağlı, bağımsız bir kaza olarak kabûl ediliyor, Osmanlı devleti de İngiltere ile K. arasındaki antlaşmanın bozulmamasına razı oluyordu. K. 1914'te İngiltere himayesi altında bağımsız bir şeyhlik hâlini aldı ve bu durum 1915'te Abdülaziz İbn Suud tarafından tanındı, fakat 1919, 1927 ve 1942 yıllarında İngiltere Suudî Arabistana karşı K.'te diplomatik ve askerî yardımlarda bulunmak zorunda kaldı. 1961'de İngiltere himayesinin sona ermesi üzerine Irak, Osmanlı devrinde şeyhliğin Basra vilâyetine bağlı kalmış olmasına dayanarak K. üzerinde hak iddia ettiyse de uluslararası petrol şirketlerinin büyük menfaatleri etrafında dönen siyasî manevralar bu iddianın olumlu bir sonuca ulaşmasına kesinlikle engel olmuştur. K. bağımsızlığını kesin olarak 19 haziran 1961'de ilân etmiştir. Sovyet vetoları yüzünden K.'in Birleşmiş Milletler'e girmesi ancak 1963 yılında mümkün oldu.

K. bugün Arab Emîrlikleri ve Katar'la beraber dünyanın per capita (kişi başına) en yüksek geliri olan 3 devletinden biridir. Petrol istihsalinde olduğu gibi fiatlarında da brütal artış K.'e yılda 10 milyar dolar kadar gayrı sâfî millî hâsıla sağlamıştır. (Z. İshan)

KÜVEYT ŞEHLİĞİ, Basra Körfezi'nde bir Arap prensliği. Küveyt, XVI. yüzyıl ortalarında Osmanlı devletine dahil olan bir çöl parçası idi. 1756'da bu çöl parçasında türeyen Sabâh ailesinden Sünnî/Hanefî mezhebinden şeyhler, Türkiye'nin Basra vilâyetinin (eyaletinin) Lahsâ sancağına (vilâyetine) dahil bir kazâ olarak Küveyt'i yönetmiye başladılar. Bilhassa Sultan Aziz devrinde Midhat Paşa, Bağdad valisi iken, Küveyt'i de imparatorluğa sıkıca bağladı. Sabâh (aslında: Sûba) ailesinde gelenek, ailenin en yaşlı erkeğinin şeyh olması idi. Önce ortaya Şeyh I. Sûba (1756 - 1762), sonra onun oğlu Şeyh I. Abdullah (1762 - 1812), onun tam yarım yüzyıllık idaresinden sonra oğlu Şeyh I. Câbir (1812 - 1859), onun da yarım yüzyıla pek yaklaşan idaresinden sonra oğlu Şeyh II. Sûba (1859 - 1866), sonra onun 3 oğlu, Şeyh II. Abdullah (1866 - 1892), Şeyh Muhammed (1892 - 1897) ve Şeyh Mübârek Paşa (1897 - 1916) idareyi ellerine aldılar. II. Abdullah'a Bağdad valisi Midhat Paşa 1872'de "kaymakam" sivil rütbesi tevcîh etti ve K. Ş.'leri, Basra eyaletinin Lahsâ sancağına bağlı resmî bir kazâ idarecisi hâline geldiler. II. Abdullah, kardeşi tarafından öldürüldü. Mübârek Paşa'ya ise II. Abdülhamid "paşa" unvânını verdi ki, bu paşalık, o zamanki askerî rütbelerden kaymakam (yarbay) rütbesine eşit olan en küçük sivil (mülkî) paşalık idi ve daha çok Arap, Arnavut vs. ileri gelenlerini "paşa" unvânı ile memnûn etmek için ihdâs edilmişti. 1915'te İngiltere, Küveyt'i işgal etti ve 24 temmuz 1923 Lozan Muahedesi ile Türkiye, Küveyt üzerindeki bütün haklarını resmen İngiltere'ye devretti. Devletcik, İngiltere'nin himayesine girdi. Mübârek Paşa'nın yerine 3 ocak 1916'da oğlu Şeyh II. Câbir ve 4 şubat 1917'de diğer oğlu Şeyh Sâlimu'l-Halîfe geçti; bunların Nâsır adında bir kardeşleri de vardı. X. şeyh, II. Câbir'in oğlu Ahmed'dir. 1885'te Küveyt'te doğmuş, 23 şubat 1921'den 29 ocak 1950'ye kadar saltanat sürmüş, velîahd iken 31 ekim 1919'da Londra'da V. George tarafından kabûl edilmiş, amcası Şeyh Sâlim'in kızı ile evlenmiştir. Petrol bunun zamanında bulunmuş ve Küveyt Şeyhlerini, dünyanın büyük milyarderleri arasına sokmuştur. Yerine Şeyh Sâlim'in oğlu Şeyh III. Abdullah Selîm geçmiş, 24 kasım 1965'e kadar saltanat sürmüştür. Küveyt onun zamanında 19 haziran 1961'de istiklâl kazanmış ve Birleşmiş Milletler'e girmiştir. 1951 mart'ında Bağdad'ı ziyaret etmiştir. 1933 doğumlu oğlu Emîr Abdullah ve 1935 doğumlu bir kızı vardır. Yerine Şeyh Ahmed'in büyük oğlu Şeyh Sabâhu's - Sâlimi's - Sabâh (III. Sûba) geçmiştir. XII. şeyhtir. 1905'te Küveyt'te doğmuştur. Kardeşleri Emîr Muhammed (1909), Emîre Münîre (1911), ağabeyinin veliahdi olan Emîr Câbiru'l - Ahmed (1926) ve Emîr Sûba (1928)'dır. Velîahd, aynı zamanda 30 kasım 1965'-ten beri başbakan ve kardeşi Şeyh Sûba, dış işleri bakanıdır. (Y. Ö.)

KÜYERİK'LER, Çulım Türkleri (b. bk.)'nin bir koluna verilen ad. K.'ler Kemerova bölgesinde, Mariinsk'in kuzeyinde, Kiya ırmağı boyunda uzanan bölgede yerleşmişlerdir. XVII. - XVIII. yüzyıllarda K.'lerin oturduğu bölgeye K. yon (Rusça Koryakovskaya volost') adı verilirdi: XIX. yüzyılda Mariinsk'in güneyindeki bölgede de Ketsik veya Keçik'ler otururlardı. 1863 yılında W. Radloff, Çulım ırmağı ve bu ırmağın kollarından Kiya ırmağı çevresinde dil araştırmaları yapmıştır. Onun toplamış olduğu bilgi ve veriler Radloff'un *Versuch eines Wörterbuches der Türk - Dialecte* [1893 - 1911] adlı sözlüğünde yayınlanmıştır. Bundan başka, Radloff, *Proben der Volkslitteratur der türkishen Stälumme Süd - Sibirilus* adlı dizide çıkan *Die Abakan - Dialecte (der Saganische, Koibalische Katsehinzische), der Kysyl Dialect und der Tscholym - Dialect (Küärik)* adlı eserinde de *Taska Mattır* başlıklı bir destan vermiştir [689 - 705.s.]. Radloff, *Phonetik der nordlichen Türksprachen* [1882] adlı eserinde de K. dilinin ses özelliklerini belirtmiştir. N? F. Katanov, *Opıt issledovaniya uryanḫayskogo yazıka* [Kazan, 1903] adlı eserinde Radloff'un topladığı bilgileri değerlendirmiştir. Bk. Omeljan Pritsak, *Das Abakan - und čulym türkische und das Schorische,* Philologicae Turcicae Fundamenta, I, 1959, 598 - 640; N. A. Baskakov, *Vvedenie izuçenie tyurkskih yazıkov.* Moskova, 1962. 692 - 694; A. P. Dul'zon, *Culimsko - tyurkskiy Yazık. Tyurkskie yaziki. Yaziki narodov SSSR,* II, Moskova, 1966, s. 446 - 466. (H. Eren)

KYAKSARES (M. Ö. 615 - 580), Med kral soyundan II. Fraort'un oğlu, Med siyasî birliğini kuran Daiakku'nun torunu (Herodotos 173). Bisütun kitabelerinde adı Huwakşatra, Babil kroniklerinde ise Umak - iştar olarak geçer. Kendisinden kalan belge olmadığı için, onun hakkında kısmen Grek yazarları, kısmen onun Babil'li çağdaşı Nabupolassar vasıtasıyle bilgi ediniyoruz. K.'in en büyük icraatı, Asur imparatorluğunu yıkmasıdır. Bu olay Nabupolassar'a ait Babil Kroniğinde teferruatı ile anlatılır. Asur kralının Babil valisi olan Nabupolassar, Asurbanipal'in sefih oğlu Aşşur - etil - ilani zamanında, Asur'a ait şehirleri ele geçirdikten sonra Nippur'u da zaptederek Babil'in bağımsızlığını ilân etmişti. Asur'un muazzam mirasını Nabupolassar'a yedirmek istemeyen K. Babil (Kalde) kralının 12. yılında (M. Ö. 612) Ninive'yi kuşatmıştı. Diğer taraftan Nabupolassar da Asur şehrini sarmıştı. Öyle ki, Asur kralı kuvvetlerini iki cepheye bölmek zorunda kalmıştı. Böylece 612 yılında Ninive ve Asur şehirleri düşmüş ve dünya tarihinin ilk imparatorluğu 1500 yıllık bir egemenlikten sonra tarihe gömülmüştü.

Asur imparatorluğunun kuzeyindeki topraklar Med kralının payına düşmüştü. Böylece Med devleti Anadolu'da artık Kızılırmak nehrine kadar uzanan memleketlerin de hâkimi olmuştu. Fakat bu sırada İskit kavimleri güneye doğru inmeğe başlamışlar, Media'yı istilâ etmişlerdi. K., İskitleri Media'dan çıkardıktan sonra batıya doğru takibe başlamıştı. Nihayet Zela (Zile, Sivas)'da yapılan muharebede İskitleri öyle bir yenilgiye uğratmıştır ki, bundan sonra Anadolu'da bir daha İskit adı duyulmamıştır.

K.'in Kızılırmak dolaylarına kadar sokulması Lydia kralını huzursuz etmişti. Herodotos'a göre (116, 73 - 74) iki devlet arasındaki savaşlar 5 yıl sürmüştür. Muharebe devam ettiği sırada bir gün ansızın ortalık kararıvermiş, güneş tutulmuştu. Bu olay her iki taraf için de semâvî bir ihtar sayılarak savaşa son verilmişti. Kilikyalı Syennesis ve Babil'li Labynethos'un aracılığı ile Lydia kralı Alyattes ve K. arasında barış yapılmıştı. Daha sonra Lydia kralının kızı Aryenes, K.'ın oğlu Astiag'a verilerek, barış akrabalık bağları ile de sağlamlaştırılmıştı. Barıştan az sonra K. öldü (aş. yu. 580). Böylece Media ve Lydia devletleri arasında vukubulan Kızılırmak savaşının tarihini mutlak kronoloji ile tespit etmek kabil olmuştur. Milethos'lu fizikçi, Thales'in vukuunu önceden haber verdiği bu küllî güneş tutulmasının hesapları M. Ö. 28 Mayıs 585 günü olmuştur. (F. Kınal)

KYD, Thomas (Londra 1558 - Londra 1594), İngiliz tiyatro yazarı. Adını taşıyan ancak bir piyesi vardır: *Cornelia* (kadın adı) [1595]. Bu da, Fransız tiyatro yazarı Robert Garnier (1535 - 1590) nin Cornélie adlı piyesinin tercümesidir. *The Spanish Tragedy* (İspanyol trajedisi) [1586]'nin de onun olduğu söylenir. Yine, bu trajedideki olaylardan önceki olayları sahneye çıkaran *The first part of Jeronimo* (Jeronimo'nun birinci kısmı, 1605) adlı piyesi yazmış olması da muhtemeldir. Shakespeare'den önceki iki büyük tiyatro yazarından biri sayılır (Ötekisi Christopher Marlowe (1564 - 1593)'dur).

KYBELE veyâ KYBEBE : bk. KUBABA.

KYKLAD'LAR (Yun. Kyklades; Lat. Cyclades), güney Ege Denizi'nde, aş. yu. 220 adadan kurulu bir adalar takımı. Peloponezos ile On İki Ada arasında, bunlardan biri olan Delos Adası'nın çevresinde, dâire şeklinde (Kiklos = dâire) serpilmiştir. Hepsinin yüzölçümü 2 577 km², nüfusu da 123 000 (1961)'dir. Eskiden Yunanistan'ın bir yönetim bölgesi olan K.'in merkezi Hermopolis'tir. Başlıca adaları şunlardır: Andros, Tenos, Naksos, Amorgos, Melos, Paros, Siros, Keos, Kitnos, Serifos, Jos ve Tera (Santorin). Adaların ekonomik hayatı balıkçılık, ticaret, küçük gemi yapımı ve mermer ihrâcâtına dayanır. Birçok küçük gemicilik şirketlerinin merkezleri bu adalardadır.

Tarih: En eski zamanlarda Kar'ların yaşadığı bu adalar, sonradan İyon'lar (Kuzey ve orta gurubu) ve Dor'lar (Güney gurubu) tarafından iskân edilmişlerdir. Başka adalarla ve kıta kıyılarında bulunan şehirlerle birlikte, İyon'larla meskûn adalar, merkezi Delos olan bir birlik teşkil etmişlerdir. K.'ın hepsi birinci Attik Deniz İttifakı'na bağlanmışlar; çoğu, ikinci Attik İttifakı'na da girmişlerdir. Daha sonraları, kısmen, Nesioten - Koinon adı altında bir adalar birliği kurmuşlar ve bâzan Makedonya, bâzan da Mısır krallarının hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Romalılar, K.'a bağımsızlık vermişler, sonradan da, adaların en çoğu onların Asya eyâletine bağlanmışlar ve Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi ile de (395) Bizans'a verilmişlerdir. Arap korsanların korkusu ile, deniz kenarındaki kasabalar Orta Çağ'da içerlerdeki dağlara alınmışlardır. 1204'ten sonra, adalarda, bir dereceye kadar bağımsız olan Venedikli bâzı devletlere rastlanır. 1579'da K. Türklerin hâkimiyeti altına geçmiştir. (V. Örs)

KYKLOPES (Yun. mit.) (Yun. = yuvarlak gözlüler; Lat. Cyclopes), Yunan mitolojisindeki devlere verilen ad. Homeros'a göre bunlar uzak batıda yaşayan tek gözlü devlerdir. Bunlardan biri olan Polyphemos, *Odisseia*'da büyük rol oynar. Hesiodos'un *Teogonia*'sında K.'ler Gaia'nın oğulları olup Brontes, Stereopes ve Arges adlarını taşırlar. Sanatları demircilik ve Zeus'un yıldırımlarını hazırlarlar. Sonradan, Hefaistos'un yardımcıları olarak çalışmışlardır. Megalitik (yâni büyük taşlardan ibâret) duvarların K.'lere aid oldukları söylenir.

KYOTO : bk. KİYOTO.

KYRENAİKE : bk. KİRENAİKE.

KYRENE : bk. KİRENE.

KYRİAKOS : bk. KİRİYAKOS.

KYRİLLOS : bk. KİRİLLOS.

KYRRHESTİKE : bk. KİRHESTİKẸ.

KYTHERA : bk. KİTERA.

KYZİKOS : bk. KİZİKOS.

KYRUS : bk. KURUŞ.

KYUİ veya CUI, César (Rus. **TSezar) Antonoviç** (Wilnjus 1835 - Wilnjus 1918), Rus istihkâm generali, bestekârı ve musiki münekkidi. Babası Fransız, annesi Litvanyalıdır. Petersburg (bugün: Leningrad) da Mühendis Akademisinde okumuştur. 1857'den başlayarak aynı akademide topografya ve istihkâm öğretim üyesi olarak çalışmış, 1878'de profesör olmuştur. 1877 - 1878 Türk - Rus harbinde Rusların bulundukları yerleri tahkim etmek üzere askerî harekât alanına gönderilmiştir. İstihkâm yapımı üzerine birçok yayınları vardır. Ancak, K. asıl ününü musiki alanındaki çalışmalarına borçludur.

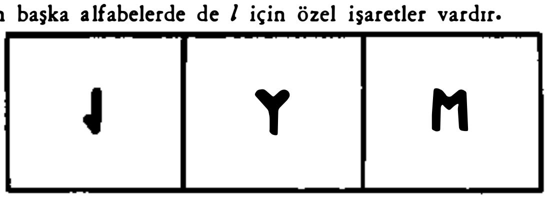
Bu alanda Polonyalı Moniuszko'nun öğrencisi olan K., M. A. Balakirev'in "Beşler grupu" nu kurmasına yardım etmiş ve bu grupun sözcüsü olarak sert bir dille musiki tenkitleri yazmıştır. Rimskiy - Korsakov'dan sonra bu grupun en verimli bestekârı sayılır. Piyano için pek çok eser yazdığı gibi, 300'den çok melodi ve on opera da bestelemiştir. Başlıca operaları: *Kavkazskiy plennik* (Kafkasya esiri) [1858, 1882]; *Sın mandarina* (Mandarinin oğlu) [1859]; *Vilyam Ratklif* (ad) [1861-1868]; *Andjelo* (ad) [1875]; *Kapitanskaya doçka* (Yüzbaşının kızı) [1907 - 1909]. Hayatının sonunda M. P. Musorgskiy'nin *Soroçinskaya yarmarka* (Soroçintsi panayırı) adlı operasının işlenmesini bütünlemiştir. (H. Eren)

L

L Türk alfabesinin on beşinci harfi; bizde bu harfin işaret ettiği ses. Le diye anılan bu harf, Arap yazı sistemine dayanan eski alfabemizde lâm adıyle adlandırılırdı. Fonetik bakımından ince ünlülerle ön damak, kalın ünlülerle ise art damak ünsüzlerinin yumuşak, yayvan ve akıcı olanıdır. Bu ses, kelime başlarında ve *y* sesinden önce hep ince söylenir, yani ön damaktan çıkarılır.

Yazı: Yunan alfabesinde bu ses için **λ** (*lambda*) harfi kullanılır. Bu harf Fenike yazı sisteminden alınmıştır. Fenike dilinde bu harfin adı "üvendi" mânâsına gelir. Harfin Mısır yazı sistemindeki biçimiyle Yunan alfabesindeki biçimi arasında büyük bir benzerlik göze çarpar.

Eski Türk kitabelerinde ince ve kalın *l* için iki çeşit işaret kullanılmıştır. Bunlardan başka, kitabelerde kelime sonlarında *ld* (veya *lt*) sesleri için özel bir birleşik harf kullanıldığını da biliyoruz. Soğd (veya Soğdak) aslından gelen Uygur alfabesinde de *l* sesi için özel bir işaret vardır. Bu yazı sistemini Uygurlar'dan almış olan Moğollar da bu işareti kullanmışlardır. Türkler tarafından kullanılmış olan başka alfabelerde de *l* için özel işaretler vardır.

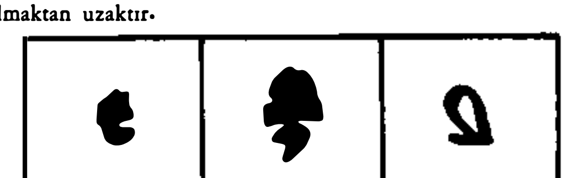
Göktürk alfabesinde ^1l, ^2l ve $ld = lt$

Türk fonetiği: *l* (ince ve kalın) sesi Ana Türkçeden beri bütün Türk diyalektlerinde kullanılan eski bir fonemdir. Bu ses Türkçede yalnız kelime ortasında ve sonunda kullanılır. Türkçe *al*, *el*, *kül*, *sol*, *dal* (< *tal*), *bilmek*, *bulmak*, *altı*, *kalmak*, *gelmek* (< *kelmek*), *göl* (< *köl*), *ölmek*, *kulak* (< *kulgak*), *dil* (< *til*), *yol*, *yel*, *yıl*, *yıldız* örneklerinde olduğu gibi. Buna karşılık, kelime başlarında bu sese yalnız yabancı dillerden alınma kelimelerde rastlanır. Örnekler: *lahana* (< Rumca), *limon* (< Farsça), *lüfer* (< Rumca), *likör* (< Fransızca), *lider* (< İngilizce), *lif* (< Arapça), *lisan* (< Arapça), *loğusa* (< Rumca), *lokanta* (< İtalyanca), *lâle* (< Farsça), *laboratuvar* (< Fransızca), *lokomotif* (< Fransızca), *çuval* (< Farsça). Bu bakımdan Türkçede *l* ile başlayan kelimelerin büyük bir bölümü yabancı dillerden alınmıştır. Yalnız ses taklidine dayanan birtakım Türkçe kelimelerde nadir olarak bu sese kelime başlarında da rastlanır: *lakırdı*, *lap*, *lıkır lıkır*, *lop lop*, *lopur lopur* kelimelerinde olduğu gibi. Yabancı kelimelerin başında rastlanan *l* sesini gidermek için halk ağızlarında bu kelimelere *i* (veya *ı*) gibi bir ses getirildiği görülür: halk arasında *limon* yerine *ilimon* veya *leş* yerine *ileş* (veya *üleş*, *öleş*) biçimlerinin kullanılması gibi. Türklerin yabancı kelimelerdeki *l*'yi gidermek için eskiden beri bu yola baş vurduklarını biliyoruz. Çinceden alınan ve "ejder" mânâsına gelen eski Türkçe (Uygurca) *luŋ* (> *luu*) kelimesi Türkler arasında bugün *ulu* biçimine girmiştir. Kelime içinde *l* sesi Türk diyalektlerinin büyük bir bölümünde bugüne kadar olduğu gibi muhafaza edilmiştir. Türkçe *alt*, *altı*, *altın*, *baldız*, *balık*, *bulut*, *dalak*, *elli*, *gömlek*, *kaplan*, *kılavuz*, *kolan*, *kulak* kelimelerinde olduğu gibi. Kelime sonunda da *l* sesi olduğu gibi kalmıştır: Türkçe *dil* (< *til*), *dul* (< *tul*), *göl* (< *köl*), *gönül*, *kol*, *kül*, *sol*, *yol*.

Türk diyalektleri arasında özel bir yer tutan Çuvaşçada *l* sesi kelime içinde belirli birtakım yerlerde düşer. Örnek olarak *ḫĕś* (∾ Türkçe *kılıç*), *kin* (∾ Türkçe *gelin* < *kelin*), *viś-* (∾ Türkçe *ölç-*), *utmăl* (∾ Türkçe *altmış*) gibi kelimelerde Çuvaşçada *l* sesi kelime içinde düşmüştür. Ancak kelime içinde (ve sonunda) *l* sesi Çuvaşçadada olduğu gibi kalmıştır. Örnekler: Çuvaşça *ală* ∾ Türkçe *el*; Çuvaşça *kĕl* ∾ Türkçe *kül*; Çuvaşça *ḫĕlĕḫ* ∾ Türkçe *kıl*; Çuvaşça *ḫălḫa* ∾ Türkçe *kulak* (< *kulgak*); Çuvaşça *uldă*, *ultă* ∾ Türkçe *altı*...

Bu örneklerde Çuvaşçadaki *l*'ler, Türkçe *l* sesinin karşılığıdır. Ancak, Çuvaşçadaki *l* seslerinin bir bölümüne karşılık olarak Türk diyalektlerinde *ş* sesinin kullanıldığı göze çarpar. İşte birkaç örnek: Çuvaşça *alăk* (= kapı) ∾ Türkçe *eşik*; Çuvaşça *tĕlĕk* ∾ Türkçe *düş* < *tüş* [= rüya]; Çuvaşça *kĕmĕl* ∾ Türkçe *gümüş* < *kümüş*; Çuvaşça *tul* ∾ Türkçe *dış* < *tış*, *taş*; Çuvaşça *pillĕk* ∾ Türkçe *beş*; Çuvaşça *utmăl* ∾ Türkçe *altmış*; Çuvaşça *śitmĕl* ∾ Türkçe *yetmiş*; Çuvaşça *śul* ∾ Türkçe *yaş* [= gözyaşı]; Çuvaşça *śul* ∾ Türkçe *yaş* [= yıl].

Eskiden Türkologlar Türkçedeki *ş* seslerini aslî ses olarak kabûl ediyorlardı. Buna göre, Çuvaşçaki *l*'ler ikincil bir ses sayılıyordu. Bu bakımdan *ş* > *l* olayına lambdaizm adı verilmişti. Ancak, sonradan G. J. Ramstedt (b. bk.) bu teoriye karşı çıkmış, Çuvaşçada (ve Moğolcada) gördüğümüz *l*'lerin aslî ses olduğunu ileri sürmüştür. Onun büyük otoritesi karşısında bu iddia Türkologlar arasında büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Bugün Türkolog ve Mongolistlerin büyük bir bölümü yukarıda verilen örneklerde *l* sesini aslî ses olarak kabul ediyorlar. Ancak, Türkologlar arasında *ş*'yi aslî ses olarak savunanlar da vardır. Bu yolda Türkoloji çevrelerinde eskiden beri sürüp gelen tartışmalar sona ermiş olmaktan uzaktır.

Uygur, Soğdak ve Mani alfabesinde *l*

İmlâ: Yabancı dillerden alınmış olan ve yabancılığını muhafaza eden kelimelerde *l* sesi Türkçede gerek kelime içinde gerek kelime sonunda ince söylenir. *Albüm*, *albümin*, *kontrol*, *petrol*, *rol*, *kemal*, *ikmal*, *istimal*, *kalp*... gibi. Bu kelimelerde *l*'nin ince okunacağını yazıda belirtmek için *a* harfine bir inceltme işareti (^) ilâve edilebilir (â). Ancak, yabancılığı artık açık olarak hissedilmeyen kelimelerde *l*'nin okunuşu Türkçe kelimelere uymuştur. (H. Eren)

LA, Lanthan'ın kimya senbolü.

LÂ, Lâedrî'nin (b. bk.) kısaltılmışı. Arapça'da nehiy edâtı, "hayır". (Y. Ö.)

LÂ, Diatonik dizinin 6. derecesi. Türk Musikisi'nde orta sekizlide "dügâh" ve tîz sekizlide "muhayyer" diye anılır. Bk. NOTA YAZISI. Sol ile si arasındaki sestir. Sola çifte diyez ve siye çifte bemol konarak da gösterilebilir. Anglo-Sakson ve Germen kavimlerinde "A" harfi ile gösterilir. "Lâ", Latin milletlerine hastır. (Y. Ö.)

LA BARRE, Chabaneau de, Fransız müzisyen ailesi. Bunların en ileri gelenleri şunlardır: III. Pierre (1594 - Paris 1656): Kralın özel kilisesinde orgcu ve kraliçe Avusturyalı Anne'ın épinette (bir nevi piyano)'cisi olmuştur. Joseph (1633 - 1678): Pierre'in oğlu, kraliyet kilisesi orgcusu, klâvsen (Fr. clavecin = bir nevi piyano) için parçalar bestelemiştir.

Pierre (1635 - 1710): Joseph'in kardeşi. Kralın utçusu ve kraliçenin viyola (yedi telli keman)'cısı. Anne (aş. yu. 1628 - aş. yu. 1688): Pierre ve Joseph'in kız kardeşi. Holanda, Danimarka, İsveç ve Fransa kraliyet sarayında ses sanatı ile ün kazanmıştır.

LA BOÉTIE, Etienne de (Sarlat 1530 - Germignan, Taillan - Médoc yakını 1563), Fransız yazarı. Bordeaux meclisinde Montaigne (b. bk.) ile birlikte çalışmış, Latince manzumeler yazmıştır. Montaigne L.'nin yirmi dokuz sonesini unutulmaktan kurtarmıştır. Ksenophon ve Plutarkhos'tan tercümeler yapan L.'nin başlıca eserleri: *Discours sur la Servitude Volontaire ou Contr'un* (Gönüllü kölelik üstüne nutuk veya bire karşı); *Mémoire sur l'Edit de Janvier 1562* (1562 Haziran buyrultusu üstüne, hâtıralar) [1917] (C. Kurt)

LA BOURDANNAIS, Bertrand François, Mahé Kontu (Saint - Malo 1699 - Paris 1753), Fransız denizcisi. Mascareignes adaları (Hind Okyanusu) valisi (1735) olarak, bunlardan biri olan Maurice adasının ekonomik gelişmesini sağlamıştır. Bir filo kumandanı olarak 1741'de Mahé'yi zaptetmiştir. Kendisinden Madras'ı alması istenince, buna ancak uzun tereddütlerden sonra girişmiş ve Dupleix'in emirlerini hiçe sayarak, şehrin surlarını yıktırmamıştır. Bunun üzerine Dupleix onu Fransa'ya geri göndermiştir. 1748'de Bastille'e hapsedilmiş, fakat 1751'de beraat etmiştir.

LA BOURDANNAIS, François Régis de (1767 - 1839), La Bretèche Kontu, Fransız devlet adamı. İhtilâl'de Fransayı terk etmiş, sonra koyu kral taraftarı milletvekili olarak Beyaz terör (Terreur blanche) devresinde önemli bir rol oynamıştır. Polignac kabinesinde içişleri bakanı olmuştur (1820).

LA BROSSE, Gui de (ölm. 1641), Fransız hekimi ve botanikçisi. Paris'teki Jardin des Plante (= bitkiler bahçesi)'ı kurmuş ve burada yetiştirmiş olduğu bitkilerin kataloğunu yapmıştır. Bu katalog'da 2 000'den fazla tür bulunur.

LA BROSSE veya LA BROCE veya LA BROUE, Pièrre de Tours'lu bir asilzade ve cerrah. Doğduğu zaman ve yer bilinmiyor. Montfaucon'da ölmüştür. Kral IX. Louis'nin hekimi (1278), II. Philippe'in müşaviri olup, Marie de Brabant etrafında toplanan grubun entrikalarına kurban giderek asılmıştır.

LA BRUYÈRE, Jean de (Paris 1645 - Versailles 1696), Fransız yazarı ve ahlâkçısı. Paris şehri gelirler kontrol memuru'nun oğlu idi. 1673'te Caen'de o zamanın âdeti üzere defterdarlık görevini satın almış, fakat bundan vazgeçerek 1684'te Büyük Condé'nin torunu Louis de Bourbon'un tarih öğretmeni olmuştur. Bu görevinden faydalanarak Chantilly'deki küçük saray halkını incelemeye koyulmuş, ve birtakım "portreler" yazmıştır. 1688'de çıkan eseri bunlara dayanır ve şu adı taşır: *Les Caractères de Théophraste traduits du grec, avec les caractères et les moeurs de ce siècle* (Théophrastos'un Yunancadan çevrilmiş karakterleri ile bu yüzyılın karakter, örf ve âdetleri). Bu eser çok ilgi görmüştür, çünkü okuyucular, birçok portrenin kime ait olduğunu bulmağa kapılmışlardı. Portrelerin "anahtarları" aranıyordu. L. B. bu başarı karşısında, Theophrastos'un karakterlerini eserin sonuna atar ve kendi portrelerini her yeni baskıda çoğaltır. 1688 - 1696 yıllarında eserin sekiz baskısı çıkar. L. B., 1693'te de Fransız Akademisine kabûl edilir. Orada söylediği nutuk o zaman Fransız ediplerini ayıran Anciens (eskiler, yani Yunanlı ve Romalılar) ile Modernes (modern Fransız yazarları) arasındaki tartışmayı kızıştırır. L. B. eskileri tutan akademi üyelerini över ve böylece, modernlerin tarafını tutan Thomas Corneille (Pierre Corneille'in kardeşi, o da sahne şiirleri yazmıştır) ve Fontenelle (Thomas Corneille'in yeğeni, biyografiler ve felsefî eserler yazmıştır)'i kızdırır.

J. de LA BRUYÈRE

Karakterlerin ilgi çekici yanı, tam bir değişme hâlinde bulunan bir topluluğun tasvirindedir. O zamana kadar hâkim olan ahlâkî ve dinî geleneklerin göçüp gitmesi, yüksek memurların yeni yeni örf ve âdetlerinin türemesi, iş adamlarının itibar ve kudretinin artması gibi konuları L. B. kısa ve enerjik bir uslûpla ele alıp işlemiştir. (V. Örs)

LA CAILLE, Abbé Nicolas Louis de (Rumigny, Champagne 1713 - Paris 1762), Fransız astronomu. Büyük jeodesik (yer ölçümüne ait) araştırmalar yaptıktan sonra, meridyen düzlemine dair incelemelere katılmıştır. Ümit Burnu'na giden bir astronomik geziye katılarak (1750 - 1754), burada güney yarımküresi göğünü tekrar gözden geçirmiş, 14 grup teşkil eden 10 000 kadar yıldızı ve birkaç yeni nebülözü incelemiştir. Berlin'de Lalande ile beraber çalışmış, ayın paralaksını ilk defa ve kesin olarak o hesaplamıştır. 1741'de Fransız Fen Akademisine üye seçilmiştir.

LA CALPRENÈDE, Gautier de Costes de (1610 - 1663), Fransız yazarı. Trajedi'ler yazmıştır. Bunların en tanınmışı *Le comte d'Essex* (Essex Kontu) [1639]'dir. Fakat şöhretini romanlarına borçludur. Bunlar, kahramanca hareketleri ve sevişme olaylarını ve aşkı konu alır. En ünlüleri *Cassendre* (Kadın adı) [1642 - 1660] ve *Cléopâtre* (Kadın adı) [1647 - 1658]'dır.

LA CASSAGNE, Alexandre (Cahors 1843-Lyon 1924), Fransız hekimi. Lyon fakültesi adlî tıp kürsüsünde görev almıştır (1880). Başlıca eserleri: *Précis de Médecine Judiciaire* (Adlî tıp özeti) [1878]; *Précis d'Hygiène* (Sağlık bakımı özeti) [1876]. (C. Kurt)

LA CÉCILIA (Tours 1835 - Kahire 1878), 1870 Paris Commune'ü hareketinin generali. Matematik profesörüdür. Paris'in 1870'te kuşatılması sırasında, franc - tireur (başıbozuk savaşçı)'lere katılmış ve Commune hareketi tarafından

generalliğe terfi ettirilmiştir. Paris kuşatmasında bir bölüğe kumanda etmiştir. Daha sonra Fransa'yı terk etmek zorunda kalmış ve sürgünde ölmüştür.

LA CHAUSÉE, Pierre Claude Nivelle de (Paris 1692-Paris 1754), Fransız tiyatro yazarı. İçinde komik (güldürücü) ve trajik (göz yaşartıcı) unsurlar birbirine karışık halde bulunan ve heyecanlı bir çerçeve içersinde ahlâk dersleri veren piyesler yazmıştır. L. C.'nin bu piyesleri, XIX. yüzyılın comédie de moeurs (örf ve âdet komedisi) veya orta sınıf trajedisinin öncüleri sayılabilir. En tanınmış piyesleri: *Le Préjugé à la mode* (Moda olan peşin hüküm) [1735] ve *Mélanide* (Kadın adı) [1741]'dir. *L'Ecole des mères* (Analar okulu) [1744] ve *Le Retour imprévu* (Beklenmeyen geri geliş) [1756] de çok sevilmiştir. L. C. 1736'da Fransız Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LA CONDAMINE, Charles Marie de (Paris 1701 - Paris 1774), Fransız jeodezyen (yer ölçümü bilgini)'i ve tabiatçısı. Afrika ve Asya kıyıları boyunca gemi ile birçok geziler ve bu fırsatla birçok gözlemler yapmıştır. 1735'te Peru'da Bougner ile beraber, meridyen yayının 1 derecelik bir kısmını ölçmüştür. Aynı zamanda Cordillera dağlarında, dağ kitlelerinin çekül, yani düşey yöneltisi üzerine etkisini gözlemiştir. Bu seyahatinden "quinquia" (kenkina) adı verdiği ağacın ilk tarifini getirmiştir (1738). Fransa'ya dönüşünde, İlimler Akademi'sine, *Sur une résine élastique nouvellement découverte à Cayenne* (Az önce Cayanne'de keşfedilen elastikî bir reçine hakkında) adıyle bir muhtıra sunmuştur (1751). Bu maddeye cahuchu (kauçuk) adını vermiştir. Bir genel ölçü sistemi hazırlamak için yaptığı araştırmalarda, gidip gelmesi ekvatorda 1 saniye süren sarkaçın uzunluğunu önermiştir. Çiçek hastalığı aşısı tartışmasına katılmıştır. 1735'te İlimler Akademisine, 1760'ta da Fransız Akademisine üye seçilmiştir.

LA FARE, Charles Auguste, Marquis de (Valgorge, Vivarais 1644 - Paris 1712), Fransız şairi ve hâtıra yazarı.

Paris'te eğlenceli bir hayat sürmüş, La Fontaine'in koruyucularından olan Madame de la Sablière'i sevmiş ve Chaulieu ile arkadaşlık etmiştir. Hafif ve âhenkli şiirlerle hayatın hoş yönlerini dile getiren sevgi şairi olarak dikkati çekmiş ise de, en çok hâtıralarıyle ün yapmıştır. Hâtıralarında çağdaşları ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu eserinin adı, *Mémoires et réflexions sur les principaux événements du règne de Louis XIV* (XIV. Louis'nin idaresinde cereyan eden başlıca olaylar hakkında hâtıra ve görüşler) [1715]'dur. Eserleri, *Oeuvres* (Eserler) adı ile 1733'te, şiirleri de *Poésies* (Şiirler) adı ile ayrıca 1755'te yayımlanmıştır.

LA FAYETTE, Amerika Birleşik Devletleri'nde şehir. Indiana eyaletinde, nüfusu 42 300 (1966)'dür. Üniversitesi ve tarım ürünleri pazarı vardır. L. F. William Digby tarafından 24 Mayıs 1825'te kurulmuş, Marquis de L. F.'in şerefine bu adı almıştır.

LA FAYETTE, Marie Madeleine Pioche de la Vergne, comtesse de (Paris 1634-Paris 1693), Fransız kadın yazarı. Vaugirard sokağındaki salonu ünlüdür. Buraya gelen yazarlar şunlardır: Ménage, Segrais, La Fontaine. L. F.'in kadın arkadaşı madame de Sévigné de sık sık bu toplantılara katılırdı. 1665'ten sonra salon'a gelenler arasında bulunan yazar La Rochefoucauld, L. F.'le derin duygulara dayanan bir arkadaşlık kurmuş, bu arkadaşlık, La Rochefoucauld'nun ölümüne kadar sürmüştür (1680). L. F. bu edebî hava içersinde yazmağa başlamıştır. İlk iki romanını Segrais'nin yardımı ile yazmış, bunlara Segrais ad vermiştir: *La princesse de Montpensier* (Montpensier prensesi) [1662] ve *Zaïde* (kadın adı) [1670]. 1678'de L. F., *La princesse de Clèves* (Clèves prensesi) adlı romanını çıkarmıştır. Bu, modern romanların birincisidir. L. F., tarihî kısa hikâyeler de yazmıştır. Lettres (mektuplar)'i de vardır. Hâtıraları, *Histoire d'Henriette d'Angleterre* (İngiltere prensesi Henriette) adı ile 1720'de çıkmıştır. Nihayet *Mémoires de la cour de France pour les années 1688 et 1689* (Fransa sarayından 1688 ve 1689'a aid hâtıralar) [1731] adlı bir eseri daha vardır. (V. Örs)

LA FAYETTE, Gilbert III Motier de (aş. yu. 1380 - 1462), Fransa Mareşali. Kral VII. Charles'in müşaviridir. İngilizlere karşı savaşlara katılmış ve ordunun reformunda rol oynamıştır. 1429 - 1433 yıllarında gözden düşmüştür.

LA FAYETTE, Marie Joseph Paul Yves Roch Gilbert Motier, Marquis de (Chavaniac, Auvergne 1757 - Paris 1834), Fransız siyaset adamı. 1773'te teğmen iken, Franklin ile arkadaşlık eder ve kral XVI. Louis'nin emirlerini hiçe sayarak Amerika'ya gider (1777), orada insurgent (yani İngiltereye karşı ayaklanmış Amerikalılar)'a yardım eder. Onlar da ona, ordularında tuğgenerallik rütbesini verirler. Virginia'da İngilizlere karşı savaştıktan sonra Fransaya geri döner ve orada Amerikan isyancılarına Fransa'nın resmen yardım etmesini sağlar (1779). Yine Amerika'ya giderek Yorktown savaşına katılır (1781). Sonra tekrar Fransa'ya döner ve burada tümgeneral olur. Sonraki yıllarda Prusya kıralı II. Friedrich ve imparator II. Joseph'in yanında oturur (1785). XVI. Louis'nin bakanı Necker'in arkadaşı olan L. F., mason olup, bütün yeni fikirlerin savunucusu idi. Paris'te liberallerle arkadaşlık eder. Bakan Lamoignon'un, parlamento'ların haklarını sınırlayan kararlarına karşı çıktığı için ordudan atılır(1788). 1789'da Riom'da asilzadeler milletvekili olarak seçilir. Versailles'da toplanan meclis'de bir Avrupa İnsan hakları beyannamesi teklif eder. 15 Temmuz 1789'da Paris Millet muhafızlarının kumandanı olur. Bastille hapishanesini yıktırır ve Hôtel de Ville (Paris Belediye sarayı)'de krala, Mavi - beyaz - kırmızı (İhtilâl renkleri) kokardı kabûl ettirir. Krallık ile ihtilâli bağdaştırmak istiyen L. F. Louis'ye, Paris'te yerleşmesini tavsiye eder. Fakat Mirabeau'nun kıskançlığı ve kraliçe Marie Antoinette'in kuşkusu buna engel olur. Barnave ile beraber Feuillants klübünü kurar. L. F., krala eski prestijini kazandırmak ümidi ile, onu harbi ilân etmeğe teşvik eder. 1792'de Armée du Centre (Merkez ordusu)'ın kumandasını alır, fakat Meclise dönerek, krala yapılan hakareti prostesto eder. Kralı bir hükûmet darbesine sürüklemeğe çalışır, fakat bunu başaramaz. Kuzey ordusu başında iken, Meclis tarafından vetan haini olarak suçlanınca, 19 Ağustos 1792'de Fransa'nın düşmanları tarafına geçer. Avusturyalılar tarafından göz hapsine alınır, fakat Leoben mütarekesinde (1797) serbest bırakılır. Almanya'da yerleşir, sonra Fransa'ya döner ve Brumaire (Bonaparte'ın Directoire'ı devirerek kendini Birinci Consul ilân ettirmesi) hükûmet darbesinden sonra, adını ihtilâlden kaçarak Fransa'yı terk eden asilzadeler listesinden sildirir (1800). Herhangi bir resmî görevi reddeder ve Grange - Bléneau şatosuna çekilir. "Yüz günler" de Seine et - Marne milletvekili seçilir ve Napoléon'un tahttan çekilmesini ister. 1818'de Sarthe milletvekili seçilir, fakat 1824'te tekrar seçilmez. Amerikaya gider

ve orada bir kahraman olarak karşılanır. 1830 ihtilâlinde Millî muhafızların başında idi. Louis Philippe'i Belediye sarayına kabûl etmiş, sonra, hânedâna bağlı solcular partisinde yer almıştır. (V. Örs)

LA FONTAINE, Jean de (Château - Thierry 1621-Paris 1695), Fransız şairi. Maître des eaux et forêts (Sular ve ormanlar memuru) olur (1652). Maliyeci Fouquet onun arkadaşı ve koruyucusu olmuştur. Ballade (nakaratlı, uzunca şiirler), épître (şiirli mektuplar) ve madrigal (kısa sevgi şiiri)'ler yazmış ve koruyucusu Fouquet kralın gözünden düşüp hapsedilince, *Elégie aux nymphes de Vaux* (Vaux'nun su perilerine mersiye) [1661] adlı uzun şiiriyle, duygulu ve cesur olduğunu göstermiştir. Kral IV. Henri'nin üçüncü oğlu Gaston d'Orléans'ın "Madame" olarak anılan dul karısı, L. F.'in ikinci koruyucusu olmuştur. *Contes* (Kısa hikâyeler) [1655, 1666, 1671] adı altında şiirli hikâyeler yazmış ve aynı zamanda fables (masal) adı altında, çoğunlukla hayvanları konuşturan kısa şiirlerinin ilk altı kitabını çıkarmıştır (1668). 1672'den 1693'e kadar, üçüncü koruyucusu Madame de La Sablière'in evinde yaşar. Bu yıllarda "Contes" larının iki derlemesini daha (1671 - 1674) ve masallarının VII. ve VIII. kitabını (1678 - 1679) çıkarır. Bunların başarısı o derece büyüktür ki, 1683'te Fransız Akademisine üye olmaya davet edilir, fakat kral XIV. Louis, tayinini bir yıl geciktirir. *Epître à Huet* (Huet'ye mektup) [1687] adlı yazısıyle, o zamanlar Fransa'da çok büyük bir önem kazanmış olan Eskiler ve Modernler tartışmasında Eskiler'in tarafını tutar (Eskiler = Yunanlı ve Romalı - yazarlar; Modernler = zamanın Fransız yazarları). Madame de La Sablière ölünce (1693), L. F., d'Hervart adındaki bir maliyeciyi koruyucu olarak seçer. 1694'te sonuncu masal kitabını çıkarır. Bu, kralın oğlu Bourgogne dukasına ithaf edilmiştir. L. F.'in eserleri birçok ressamlar ve ayrıca Oudry tarafından canlandırılmıştır. *Contes*'lar ise, Eisen (1762), Fragonard (1795), Percier, Grandville (1844) ve Gustave Doré (1867) tarafından resimlerde canlandırılmıştır. (V. Ö.)

J. de LA FONTAINE

LA HAYE, Holanda'da şehir. Güney - Holanda eyaletinin merkezidir. Kuzey Denizi boyunca uzanan dün'ler üzerinde, Rotterdam'ın kuzey - batısında bulunur. Nüfusu 550 613 (1970)'dür. L. H., Holanda'nın siyasî başkenti olmamakla beraber, kraliyet ailesinin, diplomatların, parlamento meclislerinin, Milletlerarası Adalet Divanı'nın, Daimî Yargıçlık Divanının ve Milletlerarası Hukuk Akademisi'nin merkezidir. XIII. yüzyıldan beri, esasen aristokratik bir şehir olan L. H., düzenli bir plana, birçok anıtlara, bahçe ve korulara sahiptir. Bu anıtların en ünlüleri şunlardır: Binnenhof (XIII. - XVIII. y. y.); Grotec Kork (= Büyük Kilise) (XIV. - XV. y. y.); Mauritshuis (XVII. y. y.) (bu yapı, eskiden bir prens sarayı olup, sonradan bir müze hâline getirilmiştir); Kraliyet Sarayı Voorhout (XVIII. y. y.); Eski Belediye Sarayı (XVI. - XVIII. y. y.); Barış Sarayı ve Yeni Belediye Sarayı (1935). Belediye müzesi, Bredius müzesi, Mesdag müzesi, Modern Sanat müzesi ile eski musiki âletleri müzesi ayrıca anılmalıdır. (V. Örs)

LA HAYE ADALET DİVANI : bk. MİLLETLERARASI ADALET DİVANI.

LA HAYE ANTLAŞMASI, La Haye'de toplanan birtakım konferanslarla bunlardan çıkan anlaşma ve düzenlere verilen ad (1899 ve 1907). Birinci La Haye konferansı (18 Mayıs - 29 Temmuz 1899), Çar II. Nikolay'ın çabaları ile toplanmış ve bunun sonucunda, kara harbinin uyulması gerekli ilkeleri hakkında, 22 Ağustos 1864 tarihli Cenevre anlaşmasının deniz harbine uygulanması hakkında ve milletlerarası anlaşmazlıkların La Haye'de kurulacak bir Daimî Hakemlik Divanı ile, bir milletlerarası Büro yoluyle çözülmesi hakkında kararlar alınmıştır. Bu konferans'ta, hava bombardımanları, boğucu gazlar ve patlayan mermilerin kullanılması yasak edilmiştir.

İkinci La Haye konferansı (15 Haziran - 18 Ekim 1907), Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Theodore Roosevelt'in öncülüğü ile toplanmış ve önceki konferansın kararlarını gözden geçirip tamamladıktan sonra, çarpışmaların başlamasından önce harbin ilânı gerektiği konusu üstünde durmuştur. Devletler, mecburî hakemlik prensipini ve silâhların sınırlanmasını kabûl etmemişlerdir.

LA JUSTICE, Georges - Benjamin Clémenceau (1841 - 1929)'nun Ocak 1880'de Paris'te kurduğu ve uzun süre müdürü olarak çalıştığı cumhuriyetçi ve "radikal" gazete. Burada yazıları çıkan kişiler arasında şunlar önem kazanmışlardır: Camille Pelletan, Stephan Pichon, Millerand, Georges Laguerre, Gerville Réache, Jules Roche, Charles Longuet. L. J. radikal'lerin başlıca organı hâline gelmiştir.

LA MARMORA, Alfonso Ferrero marquis de (Torino 1804 - Floransa 1878), İtalyan generali ve devlet adamı. 1848'de Sardunya kralı Carlo Alberto (1798 - 1849)'ya karşı Milano'da kopan ayaklanmada kralı kurtarmış ve 1849'da Cenova'da başlayan ayaklanmayı bastırmıştır. Bundan sonra kendini İtalya birliğini sağlayacak olan orduyu yeniden örgütlendirmeğe vermiştir. 1855'te Kırım harbine katılan ve sonra 1859 İtalya seferinde çarpışan Sardunya kuvvetlerinin başında bulunmuştur. 1859'da başvekil, 1865'te dışişleri bakanı olmuş ve bu sırada İtalya ile Prusya arasındaki birlik anlaşmasını imzalamıştır. 1866'da Avusturya'ya karşı çıkan harpte genelkurmay başkanı olmuştur. 1870'te Roma'nın İtalya'ya katılmasında, Roma'da kralın temsilcisi olarak bulunmuştur. Bundan sonra siyasî ve askerî hayattan çekilmiştir.

LA METTRIE, Julien Offroy de (Saint - Malo 1709 - Berlin 1751), Fransız hekimi ve filozofu. Jesuit okulunda okumuş ve Gardes françaises (Fransız muhafızlar) alayında hekim olmuştur (1742). Fontenoy ve Dettingen savaşlarına katılmıştır. Maddiyatçılığa dayanan eseri *Histoire naturelle de l'âme* (Ruhun doğa tarihi) [1745] çıkınca, işinden kovulmuş ve Prusya kralı II. Friedrich onu Berlin'e davet etmiştir. Descartes'ın makine - hayvan teorisini L. M. insana uyguluyordu. Başka eserleri şunlardır: *Traité du vertige* (Baş dönmesi teorisi [1737]; *Traité de la Petite vèrole* (Çiçek hastalığı ana kitabı) [1740] (bu iki eseri tıbba aittir), *Réflexions philosophiques sur l'origine des animaux* (Hayvanların kökü hakkında felsefî düşünceler) [1750]. (V. Örs)

LA PALICE, Jacques, II de Chabannes (aş. yu. 1470 - Pavia 1525), Fransa mareşali. Brötonya'da çarpışmış (1486) ve Ravenna'de yaralanmıştır (1512). Burada, Gaston de Foix'nın ölümünden sonra, Fransız ordusunun başına geçmiştir. Mareşalliğe yükselmiş (1515), Marignano muharebesinde büyük cesaret göstermiş, Calais konferanslarına katılmış (1521), La Bicoque'de çarpışmış (1522), Bourbon connétable (eski Fransa'da baş komutan)'ini Provence'den uzaklaştırmış (1524) ve Pavia muharebesinde ölmüştür (1525). İspanyollar ona, el gran mariscal de Francia (Fransa büyük mareşali) derlerdi.

LA PATELLIÈRE, Amédée Dubois de (Nantes 1890-Paris 1932), Fransız ressamı. 1910'da Académie Julian'ın resim bölümüne girmiştir. Resimlerinde, günlük realiteyi güçlü ve biraz hüzünlü bir sanatla ifâde etmiştir. Daha çok karanlık renkleri tercih etmiş ve, böylece "chiaroscuro" (aydınlık - karanlık tezadı) denilen etkileri elde etmiştir. Başlıca tabloları şunlardır: "Liseuse en robe jaune" (Sarı elbiseli okuyan kadın) [1927]; "la Vachère" (İnekçi kadın) [1929]; "Fenêtre à Machery" (Machery'de pencere) [1930]. Bu son eseri Musée d'Art Moderne (Modern Sanat Müzesi)'dedir.

LA PAZ, Bolivya'da şehir. Nüfusu 600 000'dir. 1900'den beri hükûmet merkezidir. Üniversitesi vardır. İklimi kurak ve serttir. Şehir 1548'de Alfonso de Mendoza tarafından kurulmuştur. Eğim fazladır ve bitki örtüsünün bollaşması iklimin değiştiğini gösterir. Yukarı kesime doğru yeni sanayiler (pamuk ve yün, besin sanayi) toplanmıştır. L. P. idare bölgesinin nüfusu: 1 590 000 (1971) dir. (C. Kurt)

LA PÉROUSE, Jean François de Galaup, Comte de (La Gua, Albi 1741 - Vanikoro adası 1788), Fransız gemicisi. Yedi Yıl Harbi'nde İngilizlere karşı çarpışmış, XVI. Louis tarafından keşif maksadı ile bir dünya gezisi yapmak üzere, 1 Ağustos 1785'te, boussole ve Astrolabe adlarındaki iki fırkateyn ile Brest'ten ayrılmıştır. 9 Nisan 1786'da Paskalya Adası'na, 29 Mayıs'ta Hawai Adaları'na varmış, Temmuz'da Amerika'nın kuzey-batı kıyısına ulaşmıştır. Bundan sonra, Pasifik Denizi'ni aşarak, Macao ile Filipin Adaları'na gelmiştir. Filipinler'den yola çıkıp kuzeye doğru ilerlemiş ve 2 Ağustos 1787'de Sahalin ve Hokkaido Adaları'nı ayıran boğazı incelemiştir. Bu boğaz hâlâ L. P.'un adını taşır. Eylülde Petropavlovsk - Kamçatski'ye varınca, ordan, gezisinde kullandığı günlük not defterini Fransa'ya göndermiş ve güneye doğru yol almıştır. Samoa Adaları'na ve 26 Ocak 1788'de Botany Bay (Avustralya)'a varan L. P., buradan Fransa'ya son raporunu göndermiştir. Bundan sonra, kırk yıl müddetle, izi kaybolur. Nihayet, Fransız gemicisi Dumont D'Urville, Vanikoro Adası (Yeni Hebridler) nın kıyısında Boussole gemisinin kalıntılarını bulur. L. P. ve arkadaşlarının gemisi, muhtemel olarak, batmış ve bütün içindekiler yerliler tarafından öldürülmüşlerdir. (V. Örs)

J. F. de G., Comte de LA PÉROUSE

LA PLATA, Arjantin'de bir şehir. 1952 - 1955 yıllarında Eva Perón (Arjantin cumhurbaşkanı Juan Domingo Perón'un eşi) un adı verilmiştir. Buenos Aires vilâyetinin başkentidir. Rio de la Plata ırmağının üzerinde bulunan bu şehirin nüfusu: 406 000 (1964). Şehir, demiryolu ve oto yolları ile, 55 km kuzey - batısındaki Buenos Aires'e bağlıdır. 1880'de Buenos Aires cumhuriyetin başkenti olunca, L. P., Washington örnek alınarak, 1882'de kurulmuştur. Düzgün bir sokak şebekesi, büyük meydanları ve güzel parkları vardır. Üniversitesi 1884'te kurulmuştur. Başka öğretim müesseseleri, büyük bir Tabiat İlimleri Müzesi, Sanat Müzesi, kitaplıkları ve iyi bir limanı (ihrâcât: buğday, ithâlât: petrol) vardır. Aynı zamanda bir endüstri merkezi olup, ülkenin en büyük petrol tasfiyehanesine, gıda maddeleri, tekstil ve makine fabrikalarına sahiptir. (V. Örs)

LA PORTE DU THEİL, François Jean Gabriel (Paris 1742 - Paris 1815), Fransız arşiv bilgini. İtalya'da yaptığı bir geziden 1779'da Fransa tarihini ilgilendiren 17 000 - 18 000 kadar arşiv vesikası getirmiş ve bunların bir kısmı 1791'de basılmıştır.

LA RÉVELLIÈRE LÉPEAUX, Louis Marie de (Montaigu Vendée 1753 - Paris 1824), Fransız politikacısı. Millî Parlamento (Etats généraux) Tiers ve Convention devirlerinde milletvekili seçilmiş ve Directoire'da Eskiler Meclisi (Conseil des Anciens)'nin başkanı olmuştur. Sonra, Directeur seçilmiş, İngiliz düşmanı bir politika gütmüş ve 18 Haziran 1799'da istifaya zorlanmıştır.

LA ROCHEFOUCAULD, François, Duc de (Paris 1613 - Paris 1680), Fransız asilzâdesi ve yazarı. İtalya Savaşı'na katılıp, Fronde iç harbinde hükûmete karşı çarpıştıktan sonra, Porte Saint-Antoine Muharebesi'nde yaralandığı için ordudan ayrılmıştır. Önce Madame de Sablé'nin, 1665'ten sonra da Madame de La Fayette'in salonlarına devam etmiştir. 1664'te *Réflexions ou Sentences et Maximes morales* (Düşünceler veyâ ahlâkî hikmetler) adlı eserini yayınlamıştır. Sonraki baskılarında, esere hâkim olan kötümser felsefe biraz daha hafifletilmiştir. Madame de La Fayette'in arkadaşı olan L. R., La Fayette, *Laide* [1670] ve *la Princesse de Clèves* (Klev Prensesi) [1678] isimli romanlarını yazarken, ona yardım etmiştir.

F., Duc de LA ROCHEFOUCAULD

LA ROCHEFOUCAULD, Liancourt François Alexandre (Roche - Fiyon 1747 - Paris 1827), Fransız hayırseveri. Fakir askerlerin çocukları için Liancourt kâşâne ve çiftliğinde bir okul kurmuştur. Bu okul Châlons'daki Sanat Okulu'nun ilk şeklidir. 1789'da milletvekili seçilmiş ve bundan sonra kendini hayırsever teşebbüslere vermiştir. 1792'de Fransa'dan ayrılmış ve Restorasyon devrinde Kral tarafından Yüksek Meclis Üyesi tâyin edilmiştir.

LA ROCQUE, François, Comte de (La R. Kontu), (Lorient 1886 - Paris 1946), Fransız siyaset adamı. 1907'de Fransız ordusunda, 1922 - 1924 Polonya'da ve 1925'te Rif

(Fas) de subay olarak hizmet gördükten sonra ordudan ayrılarak siyasî hayata atıldı. Croix de Feu (Ateş Haçı) siyasî grupunun başkanı olmuş (1931) ve 1933 de Millî Gönüllüler teşkilâtını kurdurmuştur. 1936'da bu teşkilâtı yasak edilince, Fransız Sosyal Partisi'ni kurmuş ve Le Petit Journal gazetesini idare etmiştir. 1940'tan sonra, partisini "Progrès Social Français" (= Fransız Sosyal ilerilemesi) adı altında tekrar kurmuş ve Almanlara karşı yapılan direnmeğe geçmiş, 1943'te Bohemya'ya sürülmüş ve 1945 de kaçarak Müttefikler'e katılmıştır.

LA RONCIÈRE, Charles Bourel de (Nantes 1870 - Gourin 1941), Fransız tarihçisi. Arşivci ve eski yazılar mütahassısı (arshiviste paléographe) ve Roma Okulu üyesi olan L. R., Registres d'Alexandre IV (IV. Alexander'in kayıt defterleri) isimli eserini çıkardıktan (1894 - 1895), sonra, Paris Bibliothèque Nationale (Paris Millî Kütüphanesi)'in Basılmış Eserler kısmının müdürü olmuş ve denizcilik tarihinde ihtisas yaparak şu eserleri çıkarmıştır: *Histoire de la marine française* (Fransız Denizcilik Tarihi) [7 cild, 1900 - 1932]; *Golbert* [1919]; *La Carte de Christophe Colomb* (Kristof Kolomb'un haritası) [1924]; *Histoire de la découverte de la Terre* (Dünyanın keşfi tarihi) [1938].

LA RUE, Pierre de (Tournai (?) aş. yu. 1460 - Courtrai 1518), Belçikalı bestekâr. Bois'da 1489'dan 1492'ye kadar Notre - Dame mûsiki derneğinde çalışmış, 1492 - 1516 yıllarında Bourgogne'daki küçük bir kilisede şarkıcılık etmiş ve 1516'da Courtrai'ye çekilmiştir. Zamanının büyük polifonistleri arasında yer alır ve Holanda - Belçika üslûbunun en karakteristik mümessilidir. Eserleri : 31 missa, 30 kadar motet, 7 magnificat ve 40 kadar şarkı.

LA SABLIÈRE, Marguerite Hessein Dame de (Paris 1636 - Paris 1693), açtığı salon ile ve La Fontaine'in koruyucusu olarak XVII. yüzyıl Fransız edebiyatında büyük rol oynamış bir asilzâde kadın. Bir protestan maliyeci Antoine Rambouillet, Sieur de L. S. (1624 - 1679)'in eşi olan bu kadın Latince, matematik, fizik ve anatomi okuyarak mükemmel bir tahsil görmüş ve salonda zamanın şâir, bilgin ve edibleri ile XIV. Louis'nin saraylılarını toplamıştır. 1673'te La Fontaine'i evine kabûl ederek onu 20 yıl müddetle bütün maddî sıkıntılardan kurtarmıştır. La Fontaine, "masal" larından birini ve Fransız Akademisi'ne kabûl edildiğinde söylediği nutku ona ithaf etmiştir (Discours à Mme de L. S. - Madame de L. S.'e nutuk adını taşır, 1684). Son yıllarında Paris'teki "Incurables" (Şifâ bulamayan hastalar) hastahanesinde hasta bakıcısı olarak da çalışmıtır. (V. Örs)

LA TOUR d'Auvergne - Lauraguais, (Hugues - Robert - Jean - Charles de Auzeville, Toulouse civarı, 1768 - Arras, 1851), Fransız Katolik din adamı. 1802'de Arras piskoposu, 1839'da da kardinal olmuştur.

LA TOUR du PIN ÂİLESİ, Dauphiné eyâletinden gelen ünlü Fransız âilesi. Üyeleri arasında şunlar sayılabilir: **Hector de L. T. d. P. - Montauban, Charce baronu** (Die 1585-1630), Kral XIII. Louis idaresinin başlarında Dauphiné Protestanları liderlerinden biri idi. **René L. T. d. P. Chamby de la Charce markisi** (Arrancy - sur - Crusne, Meuse, 1834 - Lausanne 1924), subay, din filozofu ve sosyal reformcu. 1870 - 1871 Fransız - Alman Harbi sonunda çıkan Commune ihtilâlinden sonra kendisini işçi sınıfına hasretmiş ve Albert de Mun ile birlikte işçiler için Katolik İşçi Birliklerini kurmuştur. Fransa'nın XIX. yüzyıl sonlarındaki Sosyal Katolik Okulu'nun filozofu olarak toplum yapısının temsilî rejime dayanması gerektiğini ifâde etmiştir. L. T. d. P., Monseigneur Mermillod ile birlikte Fribourg Birliği'ni kurmuş (1884) ve Papa XIII. Leo'nun Rerum novarum (yeni şeyler) genelgesini yayınlamasına yol açmıştır (1891). Başlıca eseri: *Vers un ordre social chrétien* (Hıristiyanlığa dayanan bir sosyal düzene doğru) [1907]. **Patrice de L. T. d. P.,** şâir (doğ. Paris 1911). Başlıca eserleri: *Une somme de posêie* (Bir şiir yığını) [1946]; *La Contemplation errante* (Serseri düşünce) [1948]; *La théâtre crépusculaire* (Alaca karanlık tiyatrosu) [1963]. (V. Örs)

LA TOUR MAUBOURG, Güney Fransa'nın Fay âilesinin eski Vivarais ilinde yaşayan bir dalı. Bu âile Christophe de Fay (ölm. 1548) ile Baron Malet de L. T. M.'un kızı Marguerite'den türemiştir. En şöhretli üyeleri şunlardır: **Marie Charles César Florimond de Fay, L. T. M., general** (Grenole 1757 - Paris 1831). Puy'den milletvekili seçilmiş olup, sonradan, La Fayette ile birlikte, Tiers Etat hükûmetine katılmıştır. 1791'de Kralı Varennes'den Paris'e geri getiren heyetin üyelerindendi. 1792'de tuğgeneral oldu. Yine La Fayette ile birlikte Fransa'dan Avusturya'ya göç etmiş ise de, orada göz hapsinde tutulmuştur (1792 - 1797). Serbest bırakıldıktan sonra Fransa'ya dönerek Bourbon'lara katılmış ve Fransa Yüksek Meclisi'ne seçilmiştir (1814). **Marie Victor Nicolas de Fay** (La Motte - Galaure 1768 - Farcy Lès - Lys, Melun, 1850), L. T. M. vikontu, sonradan markisi, general. Mart 1789'da krallık muhâfız alayına subay olup, 6 Ekimde kraliçeyi korumuş ve süvari albayı olmuştur. 1792'de Fransa'dan kaçmıştır. Fransa'ya döndükten sonra, general olarak, Napoléon'un bütün seferlerine katılmıştır. 1814'te önce kont ünvanını almış; sonra da Bourbon'ların tarafını tutarak marki olmuştur (1817). 1819'da Londra'ya büyük elçi olarak gitti. 1819 - 1821 yıllarında Millî Savunma Bakanı olmuş, Bourbon' lar Fransa'dan ayrılınca da onlara katılmış, sonradan da Bordeaux dükasının mürebbîsi olmuştur. (V. Örs)

LA TOUR, Maurice Quentin de (Saint-Quentin 1704- Saint Quentin 1788), Fransız ressamı. Genç yaşta Paris'e gelip Jean Jacques Spoede'in öğrencisi olmuştur. Vivien'i ve Rosalba Carriera'yı tâkib ederek, kendini pastele vermiştir. 1750' de saray ressamı olmuş ve birçok saraylı'nın, sanatkâr ve yazarın portrelerini yapmıştır. En meşhur portreleri: "XV. Louis", "Marie Leszynska", "Pompadour Markizi", "D'Alembert", "Jean - Jacques Rousseau". Hayatının sonuna doğru hayırseverlikleri ile de şöhret kazanmıştır.

LA VALETTA veyâ VALLETTA (İtal. La Valetta; Fr. La Valette), Malta Adası'nın kuzey - doğu kıyısında bir şehir. 1570'ten beri Malta'nın merkezi. Nüfusu 17 700 (1965)'dür. Çok mükemmel iki limana sâhiptir. Katolik baş-piskoposluğu ile Malta Şövalye'lerine âit bir sarayı ve bir de katedrali, 1769'da kurulan bir üniversitesi, müzesi ve Bitkiler Bahçesi vardır. Şehir, 1566'da, Şövalyeler'in başkanı Jean de La Valette (b. bk.) tarafından kurulmuştur.

LA VALETTE, Jean Parisot de (1494 - Malta 1568), Malta Şövalyelerinin başkanı. Fransız ve Toulouse'lu bir âileden olan L. V. Malta Şövalyeleri'ne katılmış, 1557'de bunların başkanı olmuş, 1565'te de Malta adasını Türkler'e karşı savunmuş, 1566'da da kendi adını taşıyan şehri kurmuştur.

LA VALLÉE POUSSIN, Charles de (Louvain 1866 - Boitsfort 1962), Belçikalı matematikçi. Louvain Üniversitesine profesör olan L. P., Tümler (ensembles) hakkında ve Fonksiyonlar Teorisi'nde önemli araştırmalar yapmış ve 1945'te İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LA VALLÉE POUSSIN, Louis de (Louvain 1869 - Brüksel 1938), Belçikalı tarihçi. Gand'da profesör olarak çalışmış (1894 - 1929), Ecole des Hautes Etudes de Belgique'te de ders vermiştir (1929 - 1938).

Başlıca eserleri: *Bouddhisme, Etudes et matériaux* (Buddhizm, Araştırmalar ve materyaller) [1898]; *La théorie des douze causes* (On iki Sebep teorisi) [1913]; *L'Inde au temps des Mauryas* (Maurya'lar zamanında Hindistan) [1930].

LA VAULX, Kont Henry de (Bierville - Seine Maritime 1870 - New Jersey 1930), Fransız havacısı. Uzak Doğu'da yaptığı gezilerle şöhret kazandıktan sonra, 1898'de serbest balonla bir hava gezisi yapmış ve 24 saat havada kalmıştır. 1898'de Aéro - Club de France adı altında bir havacılık kulübü kurmuştur. Yuvarlak balonla birçok başarılı hava gezileri yapmış (Paris - Brest - Litovsk, Paris Korosciçef, Paris - Hull), 1905'ten sonra yönetimli bir balonun plânlarını hazırlamış ve balon Zodiac Şirketi tarafından yapılmıştır. Bu balonla, I. Dünya Harbi'nin başlangıcına katılmıştır. 1906'da Uluslararası Havacılık Federasyonu'nu kurmuş ve 1927'de bunun başkanı olmuştur. Amerika'da yapmakta olduğu 25 000 km'lik bir uçak gezisinde, bir kazâ sonunda öldü.

LA VILLEMARQUÉ, Théodore Claude Henri Hersart (Luimperlé 1815 - Keransker, Luimperlé civarı 1895), Fransız bilgini. Bretagne ilinde konuşulan Kelt dilini ve edebiyatını araştırmıştır. Başlıca eserleri: *Essai sur l'histoire de la langue bretonne* (Bröton dilinin tarihi üzerine deneme) [1837], *Barzas - Breiz* (Halk türküleri) [1839], *Poème des bardes bretons du IV e siècle* (IV. yüzyıl Bröton ozanlarının şiiri) [1850]: Eserlerinde büyük bir ilmî titizlik göstermemiş ise de, dünyanın dikkatini Keltler üzerine çekmekte büyük başarı kazanmıştır.

LABADIE, Jean de (Bourg, Guyenne 1610 - Altona 1674), Fransız din reformcusu ve ilâhiyatçısı. Önce Cizvit, sonra da Oratorien katolik tarikatlerine bağlanan L., 1650'de Calvin'ci olmuş ve Protestan tarikatlerini ilk hıristiyanlığa döndürmek için çaba sarfetmiştir. Holanda'nın Middelburg şehrinde râhipliğe getirilen L., 1668'de, yerinden uzaklaştırılmıştır. Kurduğu tarikat, Labadizm adını almıştır. Sonuncu Labadistler, 1732'de dağılmışlardır. Başlıca eserleri: *Le hérault du grand Jésus* (Büyük İsa'nın tellâlı) [1667]; *Le chant - royal du roi Jesus Christ* (Kral İsâ'nın krallık şarkısı) [1670]; *L'Empire du Saint - Esprit* (Kutsal Rûh'un imparatorluğu) [1671].

LABARRAQUE, Antoine Germain (Oloron 1777-Paris 1850), mikropsuzlaştırma problemlerini incelemiş ve klorlu kirecin (kireç kaymağı) sodyum karbonata tesirinden meydana gelen bir mikrop öldüren ilâç bulmuştur. Bu ilâç fransızca eau de Javelle (Javelle suyu) adını taşıyan çamaşır suyundan çok farklı değildir. Eczacılıkta hâlâ eau de Labarraque (L. suyu) adı altında kullanılır. Hastahanelerin ve kışlaların sıhhî durumlarını iyileştirmeğe çalışmış ve 1832 yılında Avrupa'da başgösteren kolera salgınında önemli bir rol oynamıştır. (V. Örs)

LABARRAQUE SUYU : bk. LABARRAQUE, **Antoine.**

LABÉ, Louise (Lyon 1524 - Parcieux - en - Dombes 1556), [la Belle Cordière (güzel ipçi kadın) lâkabı ile de tanınır]. Çok güzel ve kültürlü olan bu kadın, oldukça serbest geçen bir gençlikten sonra, Ennemond Perrin adında zengin bir Lyon'lu ip tüccarı ile evlenmiştir. Sarayında parlak bir toplum buluşurdu. Nesir olarak bıraktığı eserinin adı: *Débat de Folie et d'Amour* (Çılgınlık ve Sevgi arasında tartışma)'dur. Şiirleri (1555) İtalyan şâiri Petrarca'nın şiirlerinin taklidi olup, derin bir aşkı anlatırlar. Bütün yazdıkları *Oevres* (Eserler) adıyle 1555 ve 1556'da Lyon'da yayınlanmıştır.

LABEO, Marcus Antistius (M. Ö. 42 veya 43 - M. S. aş. yu. 22), Romalı bir hukukçu. İmparator Augustus'un zamanında yaşamıştır. Öğrencisi hukukçu Proculus'un adını taşıyan hukuk ekolünün gerçek kurucusu olduğu sanılır.

LABERTHONNIÈRE, Lucien (Chazelet, Indre 1860-Paris 1932), Fransız ilâhiyatçısı ve filozofu. Oratoire tarikatına katılmış (1886), Juilly kolejinde felsefe profesörü olarak çalışmış ve sonra bu kurumun müdürü olmuştur. M. Blondel ile beraber, katoliklerin birçoğunun kabûl ettikleri ve Aristo ve Aquinas'lı Thomas'a dayanan din felsefesine karşı bir durum almış, Immanence (içkinlik) adını taşıyan bir din felsefesi ortaya çıkarmıştır. Başlıca eserleri: *Essais de philosophie religieuse* (Din felsefesine dair kalem denemeleri) [1903]; *Le réalisme chrétien et l'idealisme grec* (Hıristiyan realizmi ve Yunan idealizmi) [1904]; *Positivisme et Catholicisme* (Pozitivizm ve katoliklik) [1911]; *Esquisse d'une philosophie personnaliste* (Şahsiyetçi bir felsefenin ilk taslağı) [1942]. L.'e hıristiyan şahsiyetçiliğinin bir temsilcisi gözü ile bakılır.

LABİAL (Fr. Labiale) [Dil.] : bk. DUDAKSIL.

LABIAL ATRAKSİYON (Türkoloji) [Alm. Labial attraktion; Lat. labialis = dudağa ait; attractio = çekim], Ses uyumu (b. bk.)'nun bir olayı. Dudakların yuvarlak bir şekil alması sonucu meydana getirilen bir sesten sonra ancak gene bu özelliği gösteren bir ses gelebilir.

LABICHE, Eugène (Paris 1815 - Paris 1888), Fransız tiyatro yazarı. Çoğunluğu kaba alaya dayanan 300'den çok ahlâk komedisi ve vodvil yazmıştır. Bunların çoğunu başkaları ile beraber yazmıştır. Çok hareketli olan bu eserlerde hep Fransız orta sınıfından olup, sıhhatleri yerinde, zengin ve gülünç olan fakat gülünçlüklerinin farkına varamayan kişileri canlandırmıştır. Bunların hepsi, kahramanlıktan uzak, basmakalıp bir felsefeye sahip güldürücü karakterlerdir. En çok tanınan eserleri şunlardır: *Un Chapeau de paille d'Italie* (İtalya menşeli bir hasır şapka) [1851]; *Le voyage de M. Perrichon* (Bay Perrichon'un gezisi) [1860]; *La poudre aux yeux* (göz boyama) [1861]; *La cagnette* (Biriktirilmiş para) [1864]; *La grammaire* (Gramer) [1867]. L. 1880'de Fransız Akademisine katılmıştır. Birkaç komedisi Almancaya çevrilmiştir.

LABİRENT (Yun. labyrinthos, Fr. labyrinthe), yolları ve geçitleri çok karışık, çıkışı güç bulunacak biçimde yapılmış büyük yapı.

Tarihin en tanınmış L.'lerinden biri, Herodotos ve Strabo tarafından bildirilen bir karma yapıdır. Mısır'da IV. Sülâle tarafından Feyyûm çevresinde yapılmış olan L., bir mezar sitesi olarak kullanılmıştır. Etruskların da bu yapı türünü devam ettirdikleri anlaşılıyor. Plinius'un bildirdiğine göre, Chiusi ya-

kınında bu biçimde bir yapı vardı. Eski çağlarda Girit adasında, Knossos yakınında bulunan kral Minos'un sarayına da L. adı verilmiştir. Yüzyıllar boyunca bir masal gibi adı anılan bu sarayın gerçekten var olduğu, Girit'te yapılan arkeolojik kazılar sonunda tespit edilmiştir. L.'lerin insan eliyle düzenlenmiş, Akdeniz bölgesinde sık sık rastlanan tabiî yeraltı yapılarından ibaret olduğu da ileri sürülmektedir. (V. Örs)

LABISSE [*labis*], **Félix** (doğ. Douai 1905), Fransız ressamı. Teknik yönden daha çok klasik eserler vermiş, James Ensor'un tesirinde kalmıştır. Birçok önemli oyunların dekorlarını yapmış, bazı değerli eserleri resimlemiştir. Paris, Liège ve Lille müzelerinde eserleri vardır. 1949 yılında Dekoratif Sanatlar Yüksek Öğretmen Okulu profesörü olan L., 1966'da da Güzel Sanatlar Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

LABORATUVAR (Fr. laboratoire; Lat. laborare = çalışmak'tan), ilmî araştırmalar, endüstri denemeleri, grafik kopya işleri ve ince hesaplara dayanan karışımlar için gereken âletler ve maddeleri içine alan bir yer. Bir endüstri iş kurumunda böyle araştırma ve işlere ayrılan oda veya odalara da L. denir.

LABORDE, Jean de (doğ. Chantilly 1878), Fransız amirali. I. Dünya Harbi'nde bilhassa deniz havacılığında isim yapmıştır. Fransa'nın ilk uçak gemisi (Bearn)'nde kumandanlık yapan L., 1932 - 1936 yılları arasında tümamiral rütbesiyle Bizerte üssünün kumandanlığında bulunmuştur. 1938 yılında koramiral olmuş ve Batı Deniz Kuvvetleri kumandanlığına tayin edilmiştir. II. Dünya Harbi başlarında (Haziran 1940) emrindeki gemilerle İngiliz limanlarına gitmesi bildirildi. 1942'de Toulon'da toplanan Açık Deniz Kuvvetleri kumandanı olmuş, aynı yılın 27 Kasımında emrindeki donanmayı, düşman eline geçmemesi için batırtmıştır. 1947'de Yüksek Adalet Divanı'na verilen L., idama mahkûm edilmiş ve daha sonra cezası ömür boyu hapse çevrilmiştir. (V. Örs)

LABORDE, Jean Joseph (Jaca, Aragon 1724 - Paris 1794), L. markisi, Fransız maliyecisi. Paris'te Chaussée d'Antin adındaki semtin yapılmasında önemli rol oynamıştır.

Onun oğlu Alexandre Louis Joseph (Paris 1773 - Paris 1842), L. kontu. 1822 - 1841 yıllarında liberal milletvekili olarak çalışmıştır. Başlıca eseri: *Monuments de la France classés chronologiquement* (Fransanın tarih sırasına göre sınıflandırılmış anıtları) [1816 - 1826]. 1813'te Fransa Yazıtlar Akademisine üye olmuş, 1832'de de Fransa Manevî İlimler Akademisine seçilmiştir. (V. Örs)

LABORDE [*labord*] **Léon de** (Paris 1807 - Paris 1869), Fransız siyaset adamı ve sanat tenkitçisi. Alexandre Louis Joseph'in oğlu olan L., Göttingen Üniversitesinden ayrılmış, Mısır ve Arabistan'a yaptığı geziden sonra sanatla ilgilenmeğe başlamıştır. 1851'de Milletlerarası Londra sergisi Tatbikî Sanatlar bölümünde görev almış, 1854'te Louvre'daki İmparatorluk arşivleri müdürlüğüne tayin edilmiş, 1864'te de senatör seçilmiştir. Başlıca eserleri: *Histoire de la gravure en manière noire et de son application à l'imprimerie* (Siyah gravür tarihi ve matbaacılıkta kullanılışı) [1839]; *Commentaire géographique sur l'Exode et les Nombres* (Çıkış ve sayılar üzerine coğrafî yorum) [1840]; *Lettres sur les bibliothèques* (Kütüphaneler üzerine mektuplar) [1845]; *Catalogue raisonné des émaux* (Açıklamalı mineler kataloğu) [1850].

LABRADOR, Kuzey Amerika'da, Kanada'da yarımada. Atlantik denizi, Hudson ve Davis boğazları ve Hudson körfezi arasında uzanır. Çok geniş, soğuk ve verimsiz bir bölge olan L.'un ancak 20 000 nüfusu vardır. Kanada kalkanının doğu ucu olan L., aynı zamanda bütün bu bölgenin en yüksek dağlarına sahiptir (Tornat dağları, 1 800 m). Kuzeyde tundra bulunur, güneye doğru gidildiğinde bunun yerini büyük çam ormanı alır. L.'da önemli yeraltı kaynakları, özellikle demir madenleri bulunur. Bir demiryolu, demir madeni bölgesini limana bağlar. Beşkenti Battle Harbour'dur. Muhtemel olarak Vikingler ve Normanlar (XI. y. y.) tarafından keşfolunan L., tekrar Cabot Kardeşler tarafından (1497) keşfedilmiş, Portekizli gemici Corte Real (1500) ve Jacques Cartier (1534) tarafından ziyaret edilmiştir. Uzun zaman L.'da ancak geçici yerleşme yerleri kurulmuş ve buralarda ancak balıkçılar ve kürk avcıları yaşamıştır. 1763'te İngiltere'ye terk edilmiştir. 1927'de Newfoundland ile Québec arasındaki sınırlar tesbit edilmiştir. (V. Örs)

LABROUSTE, Henri (Paris 1801-Fontainebleau 1875), Fransız mimarı. Sainte - Geneviève kitaplığını yeniden yapmıştır (1843 - 1850) ve Bibliothèque Nationale (Millî Kitaplık)'de demiri bir eleman olarak kullanarak, şimdiki şeklini vermiştir. 1867'de Güzel Sanatlar Akademisine üye seçilmiştir.

LACÉPÈDE, Bernard Germain Etienne de la Ville (Agen 1756 - Epinay - sur - Seine 1825), Fransız tabiat bilgini ve yazarı. "Cabinet du roi" adını taşıyan tabiat bilgileri müzesinde çalışan L., Buffon'un *Histoire naturelle des animaux* (Hayvanların tabiî tarihi) adlı eserinin devamı olarak *Histoire générale et particulière des quadrupèdes ovipares et des serpents* (Yumurtlayan dört ayaklılarla yılanların genel ve özel tarihi) [1788 - 1789] adlı bir eser yazmıştır. Meclis başkanı, Museum'da profesör, 1801'de de Senato başkanı olan L., 1798 ile 1803 arasında *Histoire naturelle des poissons* (Balıkların tabii tarihi) adlı eserini yazmıştır; 1804'te de *Histoire naturelle des Cétacés* (Balinagillerin tabiî tarihî) yi yayımladı. Napoléon ona "Şeref Lejyonunun Büyük Kançıları" unvanını vermiştir. 1795'te İlimler Akademisine üye seçilmiştir.

LACHELIER, Jules (Fontainebleau 1832 - Fontainebleau 1918), Fransız filozofu. 1854'te edebiyat agrégé (lisenin yüksek sınıflarında öğretmenlik hakkı kazanmış kimse)'si olmuş, 1863'te felsefe agrégé'si, 1871'de *Du fondement de l'induction* (Tümevarımın temeli) adlı tezi ile doktor olmuştur. Filozofik tenkidinin başlıca problemi, dünyanın varlığının düşünce konusu olması ve şartlara uyması gerektiği problemidir. *Psychologie et métaphysique* (Ruhbilimi ve metafizik) adlı yazısı, ruhbiliminin tenkidini ele alan ilk eserdir.

LACHÉSIS : bk. BOTHROPS.

LACHNER, XIX. yüzyılda birçok müzisyen yetiştiren bir alman ailesi. Baba, Rain (Bavyera)'da orgcu olup, iki defa evlenmiştir.

Oğlu **Franz Lachner** (Rain 1803 - Münih 1890), 1822'de Viyana'da öğrenim görmüş ve orada Schubert'in yakın arka-

daşı olmuştur. 1834'te Mannheim Operası'nın orkestra şefi olmuş ve 1852'de Münih'te "genel musiki müdürü" olmuş ve emekliliği (1865)'ne kadar burada çalışmıştır. Birçok eserleri vardır. Zamanının müzisyenleri tarafından takdir edilmiştir.

LÂCİVERT TAŞI (Fr. Lat. lapis lazuli), tabiî aluminyum, sodyum ve kalsiyum silikati. Tabiatta bulunan L. T., az miktarda kükürt ve kloru da içine alır. Kübik sistemde billurlaşır. Rengi çok güzel bir mavidir. En çok Asya'da bulunur. Genellikle değerli vazoları süslemek için ve mozaiklerde kullanılır. Ezilerek toz haline getirilip, boya olarak da kullanılır. Toz halinde iken, Fr. outremer, Alm. ultramarinblau adını taşır. Lat. ultra mare (deniz ötesi)'den gelen bu adlar, L. T.'-nın denizaşırı, özellikle Akdeniz aşırı topraklardan, Asya'dan geldiğini bildirir.

LACLOS, Pierre Ambroise Choderlos de (Amiens 1741 - Taranto 1803), Fransız generali ve yazarı. Askerî meslek hayatı Fransa İhtilâlinden önce başlamıştır. İhtilâl zamanında Orléans dukası Philippe'in bir adamı olarak Jacobin'-ler klübüne katılmıştır. Topçu alaylarını yeniden örgütlendirmiş, "boulet creuse" (boş top güllesi) adını taşıyan cihazı icad etmiş, Pirene ordusunun komutanı olmuş ve 1792'de, Hindistan'daki Fransız sömürgelerinin genel valiliğine getirilmiştir. Şüpheli görülerek tutuklanmış, 1795'te serbest bırakılmış, 1800'de de tugay generali rütbesiyle tekrar orduya alınmıştır. Önce Rhein ordusunda, sonra İtalya ordusunda görev almıştır. Ordunun, hayatında oynadığı büyük role rağmen L. bir de roman yazmış ve bu eser ona edebiyatta büyük bir ün kazandırmıştır: *Les liaisons dangereuses* (Tehlikeli bağlantılar) [1782]. (V. Örs)

P.A.C. de LACLOS

LACORDAIRE, Henri (Recey - sur - Ource, Côte d'Or 1802 - Serèze 1861), Fransız din adamı ve hatibi. 1823'te kendisini dine vermiş ve 1827'de papaz olmuştur. La Mennais ile beraber "L'Avenir" dergisinde çalışmış ve öğretim serbestliği için savaşmıştır. Paris'te bir serbest okul kurmuş ve bundan meşhur bir dava çıkmıştır. 1832'de Mirari vos papalık genelgesine boyun eğmiş ve La Mennais'den ayrılmıştır. La Mennais ile onun arasında bir kalem kavgası çıkar. Bu çatışma, L.'in *Lettre sur le Sainte - Siège* (Papalık hakkında mektup) [1837] adlı yazısında anlatılır. L. 1835 ve 1836 Büyük Perhiz vaazlarını Paris'te Notre Dame kilisesinde verir. 1839'da Dominicuscular tarikatinin elbisesini giyer ve bu tarikatı tekrar Fransa'ya sokar. 1841'de ve 1843 - 1851 yıllarında Paris'te ve Fransa'nın eyaletlerinde avent (küçük perhiz) ve büyük perhiz yortularına ait vaazlar verir, 1848'de "l'Ere nouvelle" dergisinin müdürü olur ve Constituante meclisine milletvekili seçilir. Son yıllarını Fransa'da dominicuscuların idaresine verir ve kendisini öğretim işlerine veren "tiers ordre" tarikatini kurar (1852). Bu tarikat için Sozère Kolejini elde eder. 1860'ta Fransız Akademisine üye seçilmiştir. (V. Örs)

LACOUR - GAYET, Georges (Marsilya 1856 - Paris 1935), Fransız tarihçisi. Fransa denizciliğinin tarihine dair birkaç eser ve Talleyrand'ın önemli bir biyografisini yazmıştır. 1911'de Manevî İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

Oğlu L. - G. (Paris 1883 - Seengen, İsviçre 1953), bir *Histoire du Conmerce* (Ticaret tarihi) [1950] yazmıştır. 1946'da o da Manevî İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LACROIX, Alfred (Mâcon 1863 - Paris 1948), Fransız mineralojisti. Volkanlar hakkında birçok araştırmaları vardır. Volkanlardan çıkan taşları ve metamorfizm'in etkilerini incelemiştir. Birçok madenler keşfetmiş ve meteoritlerle de meşgul olmuştur. 1904'te Fenler Akademisine üye seçilmiştir.

LACROIX, Paul (daha çok P. L. Jacob, Bibliophile veya Le Bibliophile Jacob takma adları ile anılır) (Paris 1806-Paris 1884), Fransız bilgini. Birçok eseri vardır. Bunların bazıları tarihî roman, bazıları da eski Fransa'nın yaşayışı ve töreleri hakkında incelemelerdir. Eserleri arasında *Histoire du XVI. siècle en France* (Fransa'da XVI. yüzyılın tarihi) [1834]; *L'homme au masque de fer* (Demir maskeli adam) [1836], en tanınmışlarıdır.

LACROIX, Sylvestre François (Paris 1765 - Paris 1843), Fransız matematikçisi. Teknik üniversite, Paris Fen Fakültesi ve son olarak da Kolej'de (1815), matematik dersleri vermiştir. Eseri *Traité du calcul différentiel et du calcul intégral* (Diferansiyel ve integral hesap ana kitabı) [1791 - 1798], bu ilim dalının XIX. yüzyıl başlarındaki durumu hakkında tam bir fikir verir. 1799'da Fenler Akademisine üye seçilmiştir.

LACTONE : bk. LAKTONLAR.

LACTOSE : bk. LAKTOZ.

LACTO - SÉRUM : bk. LAKTO - SERUM.

LACZKÓ [*lıtskö*], **Géza** (doğ. Budapeşte 1884), Macar yazarı. "Nyugat" dergisi çevresinde toplanmış olan yazarlar arasında yer almıştır. Şiir, hikâye ve tenkitleri daha çok bu dergide çıkmıştır.

En tanınmış eseri, *Német maszlag - Török afium* (Alman beladonu - Türk afyonu) [1913] adlı tarihî romanıdır. XVII. yüzyıl dil ve üslûbuyle yazılmış olan bu romanın başkahramanı Zrinyi (b. bk.)'dir. (H. Eren)

LADĀK, Keşmir'in Hindistan tarafından işgal edilen bir bölgesinde bulunan bir idare bölümü. L.'ın kuzey sınırı onu Çin'den ayırır. Nüfusu 195 500'dür. İdare merkezi Leh'dir. Bu bölge L.'ı içine aldığı gibi, Skardu (Baltistan) bölgesini de içine alır. Halkı Moğol asıllıdır ve Tibetçe konuşur. Doğuda hâlâ budistler bulunur. L., uzun zaman kervan yoluyla yapılan ticarete ve toprağın büyük kısmına sahip olan budist manastırlar vasıtasıyle Tibet'e bağlı kalmış ve ona Küçük Tibet denmiştir. Fakat bölgenin batısı XVI. yüzyılın ortalarından beri islâmlaştırılmıştır. Halkın üçte ikisi müslümandır. L. XIX. yüzyılın ortasında Gulab Singh tarafından Keşmir'e verilmiştir. 1959 yılından beri, Çin ve Hindistan arasında L.'ın sınırları hakkında bir anlaşmazlık vardır.

LÂDEN [Lat. cistus; Yun. kistos, kisthos'dan. L. kelimesi laudanum, ladanum, ladanon = lâden reçinesi'nden alınmıştır], bir fundalık (ağaççık) cinsi. Akdeniz maki'sinin bir karakteristik bitkisi olup, iki çeşit yaprak, beyaz veya pembe çiçekler taşır ve ladanum adını taşıyan aromatik bir reçine verir. L.'giller (cistaceae) familyasına girer.

LÂDENLER (Lat. cistaceae familyası), kuru yerlerde gelişen küçük ağaç veya çalı boyunda bitkiler. Çiçekleri büyük olup, renkleri göze çarpar. Çiçekleri karşılıklı olarak döllenir. Bu familyanın en belirgin türü, cistus ladaniferus, ladanum adını taşıyan bir güzel kokulu reçine verir. Ladanum, kokuculukta bazen amber'in yerini alır.

LADES, kuşların göğsünün ön tarafında bulunan ve iki köprücük kemiğinin alt uçlarının birleşmesinden meydana gelen V şeklindeki kemik parçası.

İki kişi arasında L. kemiğinin iki ucundan tutulup iddiaya girişilerek oynanan oyun. İki kişi oyuna başladıktan sonra birbirlerinden bir şey alırken "aklımda" der. Eğer unutup demezse, oyunu kaybetmiş olur.

LÂDİK, Samsun iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 558 km², nüfusu 29 104 (1970), nüfus yoğunluğu 52. Şeyhli adlı bir bucağı, 53 köyü vardır. Köylerin çoğu 300 - 500 nüfusludur. 1925 yılına kadar Amasya iline bağlı olmuş bulunan L. bu tarihten sonra Samsun'a bağlanmıştır. İlçe arazisi ilin, güney bölümündedir. Çevresinde Havza, Kavak ilçeleriyle Amasya'nın Taşova, Suluova ve merkez ilçesi toprakları vardır.

İlçenin yeryüzü şekilleri güneyde orta Karadeniz bölgesinin en yüksek yeri olan Akdağ'ın (2 062 m) kuzey bölümü ile daha doğudaki Karaömer dağının (1 971 m) bir bölümü ve bunların kuzeydeki L. ovası ve daha kuzeydeki tepelik yerler (1 000 m)'dir. İlçenin alçak yerlerinden biri olan L. gölünün yüzü, denizden yüksekliği 8?0 m, ilçe merkezi olan kasabanın yüksekliği 950 m'dir. Ovayı çevreleyen dağlık tepelik yerlerin güneydekilerinin yapısı Eosen volkanik fasiyesli örtülerle Jura - Kretase kıvrımlı kırıklı tabakalarından (kalker, marn) bir yapı gösterir. Kuzeydekiler ise Üst Kretase volkanik fasiyesli örtülerle Kretase kıvrımlı tabakalarından oluşmuştur. Bunlar arasında boyu 18 km olan, eni 3 - 4 km'ye yaklaşan verimli aluvyonlarla örtülü L. ovası uzanır. Bu ovanın doğu bölümünde, yayvan bir çanak içinde L. gölü (3 km² kadar) vardır. Alabalık ve turna balığının yetiştiği bu gölün yanları sazlık ve kamışlık olup, bunlardan hasır dokunur. Göl, güneydeki dağlardan inen derelerle beslenir, ovadan geçen bu sular göle dökülür. Gölün ayağı olarak çıkan sular ise Tersakan çayı (b. bk.)'nı besler. 1951 - 1973 yılları arasında gölün düzenlenmesine çalışılmış, taşkından korunma ve ovanın ıslahı için, ayak bölümüne bir regülatör yapılmış, 16 km kanal açılmış, köprü ve 300 m kıyı koruma duvarı yapılmıştır. İlçe arazisi Kuzey Anadolu deprem kuşağı üzerindedir.

Denizden 20 km içeride bulunan ve yüksekliği 900-2 000 m arasında değişen ilçenin ikliminde dağların etkisi vardır.

LÂDİK : Genel görünüş

Burası, kıyı boyuna göre daha serin, yıllık yağış tutarı kıyı boyuna göre daha azdır. Dağlık yerlerde yer yer oldukça korunmuş ormanlarla fundalıklar vardır. Ağaç çeşitleri arasında meşe, çam, kayın bulunmaktadır. Kıyı boyunun bir kısım halkı, yaz sıcaklarında bu ilçeye serin havası ve kaplıcalarına dinlenmeye gelir.

Halkın başlıca geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Toprakların yarıya yakını ekilen ve dikilen yerlerdir. Otlaklar ve kayalık, bataklık yerler de çokçadır. Tarım ürünleri arasında tahıl, sebze ve meyveler, az miktarda tütün vardır. İlçede otlak ve yaylalara dayalı hayvancılık yapılır. Amasya Şeker Fabrikasının etkisiyle büyükbaş hayvan besiciliği gelişmiş, işletme niteliği kazanmıştır. Bu arada kümes hayvanlarının sayısı 50 000'i bulmuş, her yıl 2 milyondan çok yumurta elde edilmiştir.

İlçenin önemli bir varlığı da kaplıcalarıdır. Hamamayağı köyündeki bu kaplıca (36°C), pek eskiden beri tanınır. Havuzları, banyoları, konaklama yerleri (100 yatak) vardır. Bu kaynakların yanında, Kızgözü denilen yerde soğuk kaynaklar da çıkar. L. kaplıca suları, madeni az, çelikli bir su olup, sinir hastalıklarına ve çocuk felçlerine de iyi gelmektedir.

İlçe merkezi olan L., Akdağın kuzey eteğinde ve buradan düzlüğe doğru uzanan yerde, 950 m yüksekte bir kasabadır. Nüfusu 7 042 (1970)'dir. Yaylaları, suları, kaplıcaları (Hırlaz kaplıcaları da denir) ile tanınmıştır. Son 15 - 20 yıl içinde kasabada oldukça gelişme olmuştur. Samsun - Sivas demiryoluna 20 km'lik bir yol ile bağlıdır. Eski çağda Laodicea adıyle anılmış bulunan L., XIV. yüzyıl sonlarında Osmanlılara geçmiş, burada çeşitli Türk eserleri yapılmıştır. Bunlar arasında Davut Paşa Camii (1485), L. Medresesi (1700) vardır. Son zamanlarda Akpınar İlk Öğretmen Okulunun bulunduğu Akpınar Tepesi yönünde bir serpilme olmuştur. Kasabada lise, iki meslek okulu, ortaokul, beş ilkokul ve belediye (1860'ta kurulmuş) vardır. 1950'den beri elektrik enerjisi almaktadır. Bol ve temiz içme ve kullanma suları vardır. Akpınar Öğretmen Okuluna ve kaplıcalara otobüs işler. Düzgün bir çarşısı, pazar yeri vardır. (R. İzbırak)

LÂDİKLİ MEHMED ÇELEBİ: bk. MEHMED ÇELEBİ, Lâdikli.

LÂDİK GÖLÜ : bk. LÂDİK.

LÂDİN (Lat. epicea veya picea; Alm. fichte), çamgiller familyasına bağlı ve köknara yakın bir cins büyük çam ağaçları. Köknardan farkları şunlardır: İbreleri daha ince ve sivridir; bunların kesiti eşkenar dörtgen şeklinde olup dört yanı da yeşildir. L.'in kozalakları bükülgen dallarının ucunda meydana gelir. Olgunlaşınca dağılmadan yere düşerler. Ağacın tepesi koni şeklindedir. Kabuğu çatlaklı olup, grimsi kahverengidir. Jura dağlarında L., 850 - 1200 m yükseklikte kendiliğinden gelişir. Yüksekliği 30 - 40 m'yi, çapı da 1 m'yi bulur. Kerestesi marangozlukta, telli musiki âletleri yapımında, uçaklarda, direk ve maden ocağı destekleri yapmak için kullanılır. Kabuğu bazen tabakçılıkta kullanılır. Birçok türlere ayrılır. Bunların ikisi, picea orientalis Anadolu'da, picea omorica da Balkanlar'da bulunur.

LÂDİNÎ MUSİKÎ, dindışı musiki. Dinî musiki (b. bk.)'nin zıddı. Saz musikisi (b. bk.) ve söz musikisi (b. bk.) diye iki büyük kısma ayrılır. Türk musikisi'nde bütün ehemmiyet, bu ikincisine verilegelmiştir. (Y. Ö.)

LADİSLAS, Macaristan kralları. **Ladislas I** (aş. yu. 1040/1043 - Nyitra, Slovakya 1095). Macaristan kralı (1077 - 1095). I. Béla'nın oğlu ve I. Géza'nın halefidir. 1091'de Hırvatistan'ı almış ve Zagreb piskoposluğunu kurmuştur. 1198'de aziz ilân edilmiştir. Yortusu 27 Haziran'da yapılır. **Ladislas II** (1131-1162), Macaristan kralı (1161-1162). Kardeşi II. Géza'nın yerine geçmiş ve Bizans nüfuzunu Macaristan'a sokmuştur. **Ladislas III** (1199-Viyana 1205) Macaristan kralı (1204 - 1205). **Ladislas IV** (1262 - Köröshegy 1290), Macaristan kralı (1272 - 1290). V. Istvan'ın oğludur. Bohemya kralı II. Otakar'ı yenmiştir. Ayaklanan Kuman'lar tarafından öldürülmüştür. Bunlardan başka, 1516 yılına kadar Macar tarihinde yer alan üç L. daha vardır. (Ladislas V, VI, VII).

LADISLAS, Polonya duka ve kralları. **Ladislas I Herman** (1040 - Plock 1102), Polonya dukası (1079 - 1102). Kardeşi II. Boleslas'ın yerine geçmiştir. İmparatorluğu papalığa karşı desteklemiştir. **I. (veya IV.) L.** (Lokietek (= Arışcık) 1260 - Krakov 1333), Polonya dukası (1305 - 1320), Polonya kralı (1320 - 1333). Alman şövalyelerine karşı savaşmış ve Polonya'nın birleşmesinde büyük rol oynamıştır. **II. (veya V.) L. :** I. Jagellon (1348 - Gródec 1434), Litvanya büyük dukası (1377 - 1397), Polonya Kralı (1386 - 1434), Litvanya'lı Olgierd'in oğludur. Polonya mirascısı Anjou'lu Hedwige ile evlenmiş ve katolik olmuştur. Alman şövalyelerini Grunwald'ta yenmiştir (1410). **III. (veya VI.) L.:** II Jagellon (Krokov 1424 - Varna 1444), Polonya (1434 - 1444) ve V. L. adı altında Macaristan (1440 - 1444) kralı. II. L.'ın oğludur. Türklere karşı savaşmış ve savaş alanında ölmüştür. **IV. (veya VII.) L. :** (Krakov 1595 - Mereecz 1648), Polonya kralı (1632 - 1648), III. Sigismund'un oğludur. Dinî hoşgörüşüyle dikkati çekmiştir. Rusya'ya karşı sınırları destek kuvvetlerle korumuştur.

LADOGA (Rusça: Ladojskoe), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde bulunan büyük bir göl. Finlandiya körfezinin uzantısında bulunur. Dördüncü zamanda L. gölü ile Finlandiya körfezi bileşikti. Yüzölçümü 18 400 km² dir. Denizden yüksekliği 4 m'dir. Derinliği en çok 225 m'ye ulaşır. Svir ırmağı vasıtasıyla Omega gölünün, Volkhov ırmağı vasıtasıyla da lmen gölünün sularını alır. Neva ırmağı yoluyle denizle bağlantısı vardır. İçinde bulunan hayvanlar bakımından oldukça zengindir. Fok balıkları bulunur. L. gölü Baltık denizini, hem Beyaz denize hem de Volga'ya bağlayan su yolu elemanlarından biridir. (C. Kurt)

LÂEDRÎ (Ar. "bilmiyorum!"). Sahibi bilinmiyen eser. Türkçe'de şimdi "anonim" daha çok yerleşmiştir. "Lâ" şeklinde yazı dilinde kısaltılabilir. Türk musikisi'nde binlerce bestenin sahibi meçhuldür. Yun.'dan Lat. anonymus, Fr. anonyme, İng. ananymous. (Y. Ö.)

LAENNEC, René Théophile Hyacinthe (Quimper 1781 - Kerlauanec, Finistère 1826), Fransız hekimi. 1806'da Necker hastahanesine hekim olmuştur. 1805'te hidatik kistlerin gerçek yapısını açıklamıştı. Kendisine en büyük ün sağlayan keşfi, stetoskop aleti olmuştur (Fr. stéthoscope; Yun. stethos = göğüs; skopein = araştırmak, gözetlemek). Bu aletle ciğer hastalıklarında göğüs incelenir. Bu konudaki eseri *Traité d'auscultation médiate* (Dinleme yoluyla dolaylı araştırma ana kitabı) 1819'da çıkmıştır. Bunun dışında ve bunu tamamlayan bir keşfi daha vardır: Stetoskop'la bulduğu doku bozuklukları ile bütün organizmada beliren semptomlar arasında ilgiler kurmuş ve böylece sonradan anatomo - klinik metodun yaratıcısı olmuştur. Charité hastahanesi iç hastalıkları kliniği profesörü olarak çalışmış, veremden ölmüştür. 1820'de Tıp Akademisine üye olmuştu. Karaciğerin atrofisine götüren ve alkolizm'in sonucu sanılan akciğer siroz (Fr. cirrhose; Yun. kirrhos = kızıl)'u, onu ilk defa araştırmış olan L.'ın adını taşır.

LAERTE (Yun. Laertes), İthaka kralı ve Odysseus'un babası. Odysseus Troia harbinden geri gelince, L. mucizevî bir şekilde gençleşerek, oğluna, İthakalılar'ın ayaklanmasını bastırmakta yardım etmiştir.

LAETITIA, 3 numaralı küçük gezegen. Büyüklüğü bakımından onuncu önemli küçük gezegendir. Çapının 260 km olduğu sanılır.

LAFARGE, Joachim (Paris, aş. yu. 1750 - ölm. aş. yu. 1825), Fransız ekonomisti. Paris'te "tontine L." adını taşıyan bir nevi tasarruf sandığı kurmuştur. Delessert tarafından kurulan ilk tasarruf sandıkları bu modele uyar.

LAFAYETTE, Amerika Birleşik Devletleri'nden Indiana'da şehir. Wabash ırmağının üzerinde, demiryolu kavşak noktasındadır. Nüfusu 42 300 (1960)'dür. Purdue - University adını taşıyan üniversitesi, kereste fabrikaları vardır. L.'de otomobil parçaları yapılır ve Katolik piskoposluk bulunur.

LAFFITE, Pierre (Béguey, Gironde, 1823 - Paris 1903), Fransız filozofu. Auguste Comte'un öğrencisidir. "Politique positive" (müsbet politika) dergisinde çalışmıştır. 1878'de "Revue occidentale" (Batı dergisi) adlı bir dergi kurmuştur.

LAFRÉRI veya LAFRÉRY [*lafreri*] **Antoine** (Salins-les - Bains, aş. yu. 1512 - Roma 1577), Fransız gravürcüsü. 1543'te Roma'da yerleşmiş ve 1569'da Roma yapılarıyle ilgili bilgileri bütün Avrupa'da yayan gravürler çıkarmıştır.

LAGAŞ, Mesopotamya'da, Dicle ile Fırat ırmaklarını birleştiren Şattül - Hay yakınında, Tello'nun yerinde bulunan eski bir şehir. Şehir, 1877 - 1933 yılları arasında Fransız arkeologları tarafından yapılan kazılar sonunda bulunmuştur. L.'ın bulunması eski Sumer medeniyetinin tanınmasına yol açmıştır. L.'ta özellikle iki dönem temsil edilmiştir. 1. İlk Patesi'ler dönemi (III. binyılın ilk yarısında yaşayan hükümdarlar); 2. Yeni Sumer dönemi (III. binyılın sonu). Bu dönemde başlıca krallar olarak Gudea ve Ur - Ningirsu anılabilir. III. Ur ve Farsa sülâleleri devrinde L. şehri önemli bir yerleşme yeri olarak kalmış, ancak daha sonra şehir olarak değerini kaybetmiştir.

LAGERKVIST, Pär Fabian (doğ. Väsxjö 1891), İsveçli yazar. Hiçbir imanı bulunmayan bir insanın hayatında göze çarpan boşluk ve şefkatsizlik onu ümitsizliğe götürmüş, bu ümitsizliği ilk şiir derlemesinde ifade etmiştir: *Ångest* (yürek sıkıntısı) [1916]. Fransız şairleri Baudelaire ve Rimbaud ve İsveçli olmamakla beraber, büyük romanlarına derin bir kötümserlik katmıştır. Romanları şunlardır: *Bödeln* (Cellât) [1933]; *Dvärgen* (Cüce) [1944]; *Barabbas* (İncil'den

P. F. LAGERKVİST

alınmış insan adı) [1950]; *Sibyllan* (Kâhin kadın) [1956]. Dramları şunlardır: *Han som fick leva om sitt liv* (Hayatını tekrar yaşayan adam) [1928]; *Mannen utan själ* (Ruhsuz adam) [1036]; *Seger i mörker* (Karanlıkta zafer) [1939]. 1951 Nobel Edebiyat ödülünü kazanmıştır. Kitâb-ı Mukaddes'i taklid eden bir üslûp kullanmıştır ama felsefesi dinî düşüncelerden uzaktır. Romanlarının kahramanları bilhassa sevinç ve ıstırap arasında çalkanırlar. L. genel olarak hayatta ve ölümde hiçbir problem görmeyen sade insanlara karşı senpati duyar. (V. Örs)

LAGERLÖF, Selma (Mårbacka, Värmland 1858 - Mårbacka 1940), İsveçli kadın yazar. Başlangıçta Landskrona'da öğretmenlik yapmış, 1891'de yazdığı *Gösta Berlings saga* (Gösta Berling efsanesi) adlı romanıyle büyük bir ün kazanmıştır. 1895'ten itibaren kendini büsbütün edebiyata vermiştir. Şiir dolu bir dille yazılan eserlerinin ana konularını eski efsaneler, masallar, aile hâtıraları teşkil eder. L., İsveç edebiyatında romantik realist akımın en tanınmış temsilcileri arasında yer almıştır. 1909'da Nobel edebiyat armağanını kazanan L., daha sonra (1914) İsveç Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Roman, hikâye ve masal türlerinde birçok eserler vermiş olan L., milletlerarası kuruluşların çalışmalarına da katılmıştır. *Den Löwensköldska Ringen* (Löwensköld'lerin yüzüğü) [roman trilojisi], [1925]; *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (Nils Holgersson'un İsveç gezisi) [1906 - 1907]; *Charlotte Löwensköld* (ad) [1925]; *Anna Svärd* (ad) [1928] gibi eserleri anılmaya değer. Bunlardan başka, L. çocukluğundan başlayarak hâtıralarını da ayrı ayrı eserlerde kaleme aldığı gibi, tiyatro oyunları da yazmıştır. L.'ün birçok eserleri Türkçeye de çevrilmiştir. (H. Eren)

S. LAGERLÖF

LAGNY, Thomas Fantet de (Lyon 1660 - Paris 1734), Fransız matematikçisi. Rochefort'da hidrografi (Fr. hydrographie; hydor = su; graphein = tarif etmek: bir bölgenin sularının incelenmesi) profesörü olarak çalışmıştır (1691). Sonra kralın kütüphanesinin koruyucusu olmuştur. Yüksek dereceli cebir denklemlerinin rakamla çözülmesine kendini vermiştir. 1696'da Fenler akademisine üye olmuştur.

LAGON (İsp. lago = göl'den), Deniz kenarında bulunan ve açık denize doğru ağzı mercan kayalığı ile kapanan bir su birikintisi.

LAGOPUS, Orman tavuğugillerden, mevsime göre rengi değişen bir kuş. Parmakları tırnaklarına kadar tüylü olan L., yılda üç defa tüy değiştirir. Tüyleri yazın siyahlı beyazlı, kışın tamamiyle beyaz olur. L.'lar kuzey yarımkürenin soğuk bölgesinde yaşarlar, kışın kar altında buldukları yaprak, filiz ve meyvelerle beslenirler.

LAGOS, Nijerya devletinin başkenti (1900'den beri) ve aynı zamanda bir federal bölgenin merkezi. L. deniz kulağı (lagune)'ında bulunan küçük adalarda yer alır. Nüfusu 665 000 (1963)'dir. Bir Anglikan piskoposu ve bir Katolik başpiskoposu'nun merkezidir. 1962'den beri bir üniversitesi vardır. Önemli bir endüstri merkezidir (biracılık, zeytin yağcılığı, sabunculuk, tekstiller, yiyecek maddeleri, kauçuk) ve limandır.

LAGRANGE, Kont Louis de (Torino 1736-Paris 1813), Fransız matematikçisi. Torino'da matematik dersleri vermiş ve burada 1758'de bir fen derneği kurmuştur. Bu dernek sonradan Torino Fenler Akademisi adını almıştır. 1766'da Prusya Kralı II. Friedrich'in daveti üzerine Berlin'e gitmiş ve orada, Rusya'ya dönen Euler'in yerini almıştır. 1787'de Fransa kralı XVI. Louis'nin daveti üzerine Paris'e gelerek orada tartı ve ölçü sistemini kurmak için toplanmış olan bir komisyonun başkanı oldu. Bu komisyon metre sistemini kurmuştur. Ecole Normale (öğretmen okulu)'da (1795), ve Ecole Polytechnique (teknik üniversite)'de profesör olmuştur (1797). Napoléon, L.'ı senatör ve kont yapmıştır. Fen alanındaki çalışmaları çok geniştir: İzoperimetr'ler metodu; (calcul des variations=değişmeler hesabı); Taylor'un seri halinde gelişmelerinin sistematik bir kullanılmasına dayanan analiz şekli. İlk olarak, türev fonksiyonlarını f (a), f' (x) olarak gösteren matematikçi L. olmuştur. Başlıca eseri olan *Mécanique analytique* (Analitik mekanik), 1788'de çıkmıştır. Dinamik'e ait bir genel denklemler sistemi, L.'ın adını taşımaktadır. 1772'de Fenler Akademisine üye seçilmiştir. Panthéon'da gömülmüştür. (V. Örs)

K. L. de LAGRANGE

LAGRENÉE, Jean Louis François (Paris 1724 - Paris 1805) ("Büyük" lakabı ile anılır), Fransız ressamı. Holanda asıllı Fransız ressamı Carle von Loo'nun öğrencisidir. 1760'ta Rusya imparatoriçesi I. Ekaterina'nın ilk ressamı olmuştur. 1763'te Paris'e dönmüş ve kraliçe Marie - Antoinette için çalışmıştır (Trianon). Mitoloji konularında gerçekçilik (realizm) göstermiştir. *Enlèvement de Déjanire* (Dejanira'nın kaçırılması) Louvre müzesindedir. Oğlu Jean - Jacques Anthelme (Paris 1740 - Paris 1821), Petit Trianon sarayının tavanını yapmıştır. Louvre'de iki tablosu bulunur.

LAGUERRE, Edmond (Bar - le Duc 1834 - Bar - le - Duc 1886), Fransız matematikçisi. Yönelti geometrisi (géométri de direction)'nin bulucusu. En önemli araştırma konuları şunlardır: Cebir denklemleri; süreli kesirler (fractions continues); kvadratik şekiller (formes quadratique). Paris teknik üniversitesi'ne aday iken 1853'te önemli bir buluşu olmuştur: İki doğru arasındaki açıyı, bunların kesiştiği noktadan geçen izotop doğrulara dayanarak ifade etmiştir. Başlıca eserleri: *Note sur la resolution des équations* (Denklemlerin çözümü hakkında not) [1880] *Théorie des équations numériques* (rakamlı denklemler teorisi) [1884]; *Recherches sur la géométrie de direction* (yönelti geometrisi hakkında araştırmalar) [1885]. 1884'te Fenler Akademisine üye seçilmiştir.

LAGUNA, Brezilya'da, Santa Catarina eyaletinde, Atlas Okyanusu kıyısında bulunan bir şehir. Nüfusu 9 900'dür. Bir kömür limanıdır. Çelik fabrikası bulunur.

LAGÜN: bk. DENİZ KULAĞI.

LÂĞIM, pis suların şehirlerden uzaklaştırılması için yeraltında açılmış, geniş, su geçirmeyen kanal. Yerleşme bölgelerinde sağlık için mutfak, yağmur ve helâ sularının genel toplama ağına akıtılması gerekmektedir. Son yıllarda illerde nüfus yoğunluğunun artması üzerine L.'ın önemi anlaşılmıştır. Genel toplama ağının yapılışındaki ayırıcı sistemle yağmur suları ve pis sular ayrı ayrı toplanır, birleştirici sistemle de her iki su bir tek toplayıcıda birleştirilir. L.'ın yapımında çok dayanıklı maddeler kullanılır. Bk. KANALİZASYON.

Düşman ordugâhına zarar vermek ve kaleleri düşürmek maksadıyle kuşatan tarafından açılan yeraltı galerisi: L.'lar İlkçağdan beri bilhassa kuşatma savaşlarında kullanılmıştır. Kuşatan taraf bunlarla surları yıkmağa, savunan taraf da saldıranın ilerleyişini güçleştirmeğe ve onun getirip surlara karşı kullandığı savaş âletlerini tahribe çalışmıştır. Barut bulununca oyuklara barut doldurulup ateşlenerek gedik veya huni meydana getirilmiştir. Bu L. savaşı XII. yüzyılda devletlerin savunmasında müstahkem mevkilerin önemli bir rol oynaması sebebiyle çok yayılmıştır. I. Dünya Harbi'nde iki muhasım taraf sahra mevzilerinde karşı karşıya bulununca, önemli olduğuna karar verilen hedeflerin ele geçirilmesi için L.'lara baş vurulmuştur. Bk. LAĞIMCI OCAĞI.

LÂĞIMCI OCAĞI, Osmanlı İmparatorluğu devrinde ordunun ağırlıklarıyle geçirilmesi için mevcut köprüleri tamir etmek veya yenilerini yapmak, kale duvarlarını barutla atmak için lâğım denilen yeraltı yolları açmak, düşmanın yapmış olduğu lâğımları körletmek v.b. işlerle görevli olan kuruluş. L. O.'nın lâğımcıbaşı diye bir âmiri ve diğer zabitleri de vardı. Başlangıçta büyük yararları olan bu kuruluş zamanla bozulmuş, gelişen yeni teknik imkânlara göre kendisini yenileyememiştir. 1792 yılında L. O.'nın yeniden düzenlenmesine ait bir nizamnâme çıkarılmışsa da, umulan sonucu vermemiştir. 1826'da ilga edilmiştir.

LAHAN veya LEHAN, Elâzığ ilinin Karakoçan ilçesine bağlı Başyurt bucağının eski adı. Bu bucağın 23 köyü, 7 018 (1970) nüfusu vardır. Bk. KARAKOÇAN, AŞAĞI LAHAN.

LAHANA (Brassica oleracea), ikiçeneklilerin turpgiller familyasından bir bitki. Kelem de denir. Bir yıllık bitkilerdendir. L. kazıkköklü olup, yaprakları iri ve etlicedir, dıştakiler mavimtırak yeşil, içtekiler beyazdır. Çiçekleri sap üzerinde salkım biçiminde düzülmüştür; çiçeklerinin rengi soluk sarıdır. Dört çanak, dört taç yaprağı olan çiçekte altı erkek organ bulunur. Ayrıca, iki meyve yapraklı bir dişi organı vardır. Yaprak damarlarının içe bükülme özelliği olan L., geliştirilerek baş L.'lar, antosiyanin oranının arttırılmasıyle kırmızı L.'lar, yaprak koltuğundaki tomurcukların geliştirilmesiyle de Bruxelles L.'ları elde edilmiştir. Etli çiçekliklerin geliştirilmesiyle karnabahar (b. bk.), öz kısmının geliştirilmesiyle şalgam - L.'lar ve sap ve yaprakların geliştirilmesiyle kıvırcık L.'lar elde edilmiştir.

LAHANA

Sebze olarak yenen L. yapraklarının besin değeri az, fakat C, B, B_2 vitaminleri, kireç, demir ve selüloz bakımından zengindir.

L. genellikle her iklimde yetiştirilen bir bitkidir. Derin işlenmiş humuslu topraklarda daha iyi yetişir. L. topraktan en çok potas, azot ve fosfor gibi madenî tuzları alır. Bu sebeple toprağın çok iyi gübrelenmiş olması gereklidir.

L. tohumla üretilir; bunun için L. tohumları bahçelerde hazırlanan yanık çiftlik gübresiyle gübrelenmiş yastıklara, mart ayından itibaren ekilmeye başlanır.

Serpme suretiyle m^2 ye 5 gr tohum ekilir. Tohumlar çimlendikten sonra sık sık sulamak gereklidir. Tanınmış türleri kemer L.'sı, kırmızı L., kıvırcık L., iribaş L., Alman L.'sı, Bruxelles L.'sı, baş L.'dır.

Memleketimizde L.'dan çeşitli yemekler yapılır. Etli ve zeytinyağlı L. dolması, kapuska en çok yapılan çeşitlerdendir. Kırmızı L.'dan salata, beyaz L.'dan da turşu yapılır.

LAHANA KELEBEĞİ, siyah veya gri benekli beyaz veya sarımtırak renkte bir kelebek. Birçok türü tarım bitkileri için zararlı olmaktadır.

LAHC (LAHİC) EMİRLİĞİ, Güney Arabistan'da bir Arap prensliği. Prensliğin tarihi, 1728'den başlar. Daha önce L. emîrleri, Yemen'e tâbî nüfuzlu şeyhlerdi. 1728'den itibâren Osmanlı imparatorluğunun küçücük ve uzak bir parçası olarak L.'i ele geçirip hüküm sürdüler. Aile Sünnî/Şâfiî'dir. Alî b. Salâh b. Sellâm b. Alî, 1720 ile 1728 arasında L.'de Yemen Zeydîleri'nin valisi idi. Bunun oğlu I. el - Fadl, San'â'dan müstakil olarak 1728'den 1742'deki öldürülmesine kadar 14 yıl saltanat sürdü ve hânedânın kurucusu oldu. Yerine oğlu Abdülkerîm (1742-1753), yerine bunun 3 oğlu Abdülhâdî (1753-1777), II. el-Fadl (Fudayl) (1777-1826) ve I. Ahmed (1826-1827) geçtiler. Sonra II. Fadl'ın oğlu Muhsin (1827 - 30 kasım 1847) emîr oldu. Bunun zamanında 19 ocak 1839'da Aden limanı İngiltere tarafından işgal edilerek Türkiye'den ayrıldı ve İngiltere ilk defa olarak bir Arab ülkesine hulûl etmiş oldu. Emîr Muhsin'i şu 3 oğlu tâkîb etti: II. Ahmed Fadl (1847-1849), I. Ali - Muhsin (1849 - 1866) ve III. el - Fadl (1866-1900). II. Ahmed, 1351 (1932)'de Kahire'de basılan "Hediyyetu'z - Zamân fî Akhbâr Mülûk Lahc ve'Aden" in müellifidir. III. Fadl ise, 1867'den itibaren İngiliz nüfuzu ile karşı karşıya kaldı. İngiltere'ye, diğer Hadramût şeyhleri gibi imtiyazlar vermiye mecbûr oldu. Fakat Osmanlı devletinin tab'ası olduğunu unutmadı. Kendisine padişah tarafından vezîr rütbesi verildi ve Türk protokolünde "Seyyid Fadl Paşa" adıyle yer aldı. Vezirlik veren, 16 ağustos 1880'de II. Abdülhamid'dir. Yerine II. Ahmed'in oğlu II. Alî (1900 - 1915) geçti ve 1915 temmuzunda Birinci Cihan Harbi'ne Türkler'in yanında katıldığı için İngilizler tarafından kurşuna dizildi. Zira Bâbıâlî, 9 mart 1914'te L. ve diğer Hadramût devletcikleri üzerindeki hukukundan İngiltere lehine fiilen feragat etmişti (bu feragat, 1923, Lozan Muahedesi'nde kesin şekilde tekrarlandı). Ama L., fiilen 1918'e, savaşın sonuna kadar Türkiye'nin bir parçası olarak kaldı. Yemen vilâyetimize (eyalet) ait bir kazâ gibiydi. İngilizler'ce şehîd edilen II. Alî'nin oğulları Ahmed Mehdî ile Hasan Alî de 20 nisan 1951'de öldürülmüşlerdir. II. Alî'nin yerine Fadl Paşa'nın büyük oğlu II. Abdülkerîm Alî geçti. II. Abdülhamid, 20 ağustos 1885'de gerek bu Abdülkerîm'e, gerek kardeşleri Süheyl ve Hasan'a ve sonra en küçük kardeş Muhammed'e (buna 25 haziran 1899'da) paşalık verdi. Bu paşalık, askerî rütbelerden kaymakam (yarbay) rütbesine eşit

en küçük paşalık idi. II. Abdülkerîm'in yerine oğulları IV. el - Fadl ve III. Alî, 12. ve 13. emîr olarak tahta çıktılar. IV. Fadl, 20 nisan 1951'de Yemen'de Taizz'e sığındı ve İngilizler, geçici olarak L.'i işgal ettiler. 4 haziran 1952'de II. Alî tahta çıktı. 24 haziran 1969'da Hadramût'taki 17 şeyhlikten ibaret Güney Yemen Cumhuriyeti kuruldu. L. devletciği de kesin şekilde son buldu. (Y. Ö.)

LAHİN (Ar. "lahn", hâ ile, cem'i: "elhân", nâdiren "luhun"), ezgi, melodi. Birden fazla sesin ve ses gruplarının bir araya gelmesiyle ortaya çıkan kısa musiki cümlesi. Bk. NAĞME. (Y. Ö.)

LÂHİT (Fr. sacrophage), duvarları taş veya tuğladan örülerek üstü kapak taşlarıyle veya tonozla örtülen mezarlara verilen ad. Türklerde L.'ler toprak içine taşla veya tuğla ile örülerek yapılır. Putperest ve Hıristiyanların L.'leri üzerine kabartma resimler ve şekiller yapılırdı. İstanbul'da Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilen "İskender lâhdi", mermerden çok sanatkârane bir L. olup üzerinde kabartma resimler vardır. Bu L., dünyadaki eski L.'lerin en güzellerindendir.

Eski çağlarda yakılan ölülerin külleri L.'lerde saklanırdı. Sonradan L.'ler mezar olarak kullanılmıştır. L.'lerin oda veya ev biçiminde yapılması, ölülerin öbür dünyada yaşayacakları inancına dayanır. Bu tür L.'lerin en eski örneklerine Mısır'da rastlanmıştır. Bu tür L.'lere yurdumuzda da tesadüf edilmiştir. (H. Eren)

LAHMÎLER, bir Arap kabilesi. Eski Arap şiirlerinde sık sık sözü geçen Irak L.'inden başka, islâmlık öncesi tarihçeleri az bilinir ve efsanelerle doludur. Cuzâm ve Âmile kabileleri, L.'le aynı kaynaktan geldikleri, yani Lahm, Cuzâm ve Âmile adını taşıyan kabile reislerinin kardeş oldukları söylenir. Bu üç kabileden en çok tanınanı en eskisi L. olup, rivayete göre İbrahim'in torunlarından türemişlerdir. Yusuf'u, kardeşlerinin onu içine attıkları kuyudan kurtaran, bir Lahmî imiş. İslâmlığın başlarında Suriye L.'i, kardeş kabileleri Cuzâmîlerle karışmış ve onların içerisinde eriyip yok olmuşlardı. Lahmî adı da bir şeref unvanı hâline gelmiştir.

LAHMUT'LAR : bk. EVENLER.

LAHN, Almanya'da nehir. Batı Almanya'da şistli Ren masifinden doğar ve, Ren'in sağ kolunu teşkil ederek, Koblenz'in biraz üzerinde Ren'e karışır. Uzunluğu 240 km'dir. Giessen ve Vetzlar'dan geçer. Her iki kıyısında da demir mâdeni yatakları vardır. Aşağı kısımlarında ise, kurşun ve çinko bulunur.

LAHNDĀ veya BATI PENCABÎ, modern Hint dillerinin kuzeybatı kolunda yer alan bir dil. Batı Pencap'ta aş. yu. 9 milyon kişi tarafından konuşulur. Bu dilin birçok kolları vardır: Mūltānî, Thālī veya Jaṭkī Hindkō gibi. (H. Eren)

LAHNÎ ARALIK, (Fr. intervalle mélodique), birbirini müteâkıb işitilen iki ses arasında aralık. Bir lahin parçası teşkil eder. Çoksesli musikideki âhengî aralığın zıddıdır. (Y. Ö.)

LAHOR, Jean : bk. CAZALIS.

LÂHSA, Suudî Arabistan'da Necd emîrliğinde, Basra körfezi kıyısında bir il. Nüfusu 500 000; yüzölçümü 50 bin km², merkezi Hufuf'tur. L.'da geçici bataklıklar, yer yer daimî göller bulunur. Yeraltı sularının kaynakları birçok vâhayı besler. Bu vâhaların içinde en büyüğü Hufuf vâhası'dır. Burada hurma, meyve ve tahıl yetiştirilir. Bedevîler hayvancılıkla, kıyı halkı da inci avcılığıyla geçinir. L.'da önemli bir gelir kaynağı olan petrol yatakları bulunmaktadır.

LAHTI, Finlandiya'nın Häme eyâletinde bir şehir. 1905 yılında, Vesijärvi gölü'nün bir koyu üzerinde kurulmuştur. Nüfusu 66 600'dür. Orman endüstrisi (bıçkı tezgâhı, mobilya yapımevleri, kontrplak ve bobin fabrikaları) gelişmiştir. Mekanik avadanlık yapımevleri ve bira fabrikaları da vardır. Salpausselkä nehri üzerinde bulunan L., aynı zamanda, kış sporlarının yapıldığı bir merkezdir. Bundan başka L., bir radyo verici istasyonuna da sahiptir.

LÂHÛR (İng. Lahore), Batı Pakistan'daki Pencab bölgesinde bir şehir. Aynı adı taşıyan eyâletin başkentidir. Nüfusu: 1 296 000 (1961). Hindistan sınırında olan L., Pakistan'ın en önemli endüstri merkezidir. Çelik, yün, deri ve demiryolu melzemesi fabrikaları; mücevher, silâh, kumaş zanaatları vardır. Aynı zamanda önemli bir kültür merkezi olup, Pencab üniversitesi ve birkaç ilim enstitüsü buradadır.

Tarih : M. S. VII. yüzyıldan beri vesikalarda adı geçer. XI. ve XII. yüzyıllarda, Gaznelilerle Gôrîlerin ve Moğolların başkenti olmuştur (1584 - 1598 de Ekber; 1622 - 1627'de Cihangir; 1710 - 1712'de Bahadur Şah). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Marathalılar, Afganlar ve Sih'ler arasında el değiştirmiştir. 1799'da, Rancit Singh'in kurduğu Sih devletinin merkezi olmuştur. 1846'da İngilizler tarafından zaptedilmiştir. 1849 - 1947 arasında, Pencab eyâleti'nin merkezi olmuştur. Başlıca tarihî yapıları şunlardır: Cihangir'in ve Rancit Singh'in mezarları, Evrengzîb camii, İnciler camii.

LÂHÛT (Ar. Lâhût), Kelâmcılarca Tanrı'nın zâtına verilen ad; tanrıların âlemi, ilâhî âlem.

LAIBACH : bk. LJUBLJANA.

LÂİKLİK (Lat. *laicus*, râhib sınıfına mensup olmayan kimse), din ve devlet işlerini biribirinden ayırarak, kamu işlerinin düzenlenme ve yürütülmesini dinî ilkelerin etkisi dışında tutma.

L. ilkesinin tarihi, hıristiyanlık dünyasında, Papalık makamı ile krallar ve imparatorlar arasında yâni kilise ile devlet arasında geçmiş olan mücadelenin tarihidir. Hıristiyan kilisesi ile devlet arasında geçen bu savaşın çeşitli safhaları vardır. Başlangıçta, Roma'daki hıristiyanlar, imparatorlara Tanrı derecesinde saygı göstermeyi reddettikleri için sürekli baskı altında yaşamışlar ve, I. Constantinus'un kiliseye resmen bir hukukî durum vermesi ile, kilise özerklik kazanmış; fakat, IV. yüzyıldan itibaren, imparator din işlerinde gittikçe daha çok söz sahibi olmaya başlamıştır. Doğuda bu eğilim VI. yüzyılda imparator Justinianus'un hem devletin, hem de kilisenin başı hâline gelmesi sonucunu vermiş, Bizans imparatorluğundaki Doğu Ortodoks Kilisesi devletin emrine girmiştir. İmparatorluğun ikiye bölünmeğe başlaması ile beraber, devletin kilise üzerindeki egemenliği de zayıfladı. Osmanlı İmparatorluğu ise, İstanbul patriğine, kendi kilisesine bağlı kişiler üzerinde siyasî iktidar hakkı tanıdı. Bâb-ı Âlî'nin kendi siyasî yetkilerini bir hıristiyan gurubunun dinî liderine devretmesi, hıristiyanlık tarihinde eşi görülmemiş bir olaydır. Rusya'da bile, Ortodoks Kilisesi tamamen devletin egemenliği altında idi. Batı'da ise, bu oyunda çeşitli etkenler rol oynuyordu. 400 yılından sonra, Batı'da merkezî bir imparatorluk yoktu; sâdece,

Roma'da "Papalık Makamı" denilen ve başlangıçtan itibaren üstünlük iddia etmiş ve 300 yılından başlayarak Batı devletlerince üstünlüğü kabûl edilmiş bulunan, merkezî bir kilise iktidarı vardı. Barbar istilâları ve bu istilâların yarattığı anarşi, papalığın kudretini çok yükseltti. Avrupa'da güçlü siyasî iktidarların ve hele Kutsal Roma İmparatorluğu ile Fransa Krallığı'nın ortaya çıkması, papalarla hükümdarlar arasında, pek uzun sürecek olan bir mücâdeleyi başlattı. Bizzat papanın aynı zamanda siyasî iktidar sâhibi olması, bu mücâdeleleri daha da karışık hâle getiriyordu. Başlıca anlaşmazlık hükümdarların iktidarları konusunda idi. Çünkü, bunun altında, iktidarın paylaşılması gibi çok büyük bir sorun yatıyordu. Bâzı kurallara göre imparatorlar, veya krallar ülkelerini ilâhî haklara dayanarak yönettikleri için, devleti olduğu kadar, kiliseyi de kontrol edebilirlerdi; bazı kurallara göre de, Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olması bakımından, papanın devleti denetlemesi gerekirdi. Yüzyıllarca süren bu mücâdelelerin kahramanları: Papa VII. Gregorius — Almanya İmparatoru IV. Heinrich, Papa III. Innocentis — Almanya İmparatoru II. Heinrich ve Fransa Kıralı II. Philippe, Papa VIII. Bonifacius — Fransa Kıralı IV. Philippe oldu. Aynı mücâdeleler, başka hıristiyan ülkelerinde de daha aşağı sayılabilecek bir düzeyde, mahallî hükûmetlerle kiliseler arasında sürüp gitti ve bâzı dönemlerde devlet, bâzılarında da kilise üstünlüğünü kabûl ettirdi. Kiliseler, resmen Devlet Kilisesi sıfatını taşıdıkları zaman, devletin yönetiminde büyük söz sâhibi oldular. Kiliselere bu gücü sağlayan bir etken de, onun ve ona bağlı tarikatların büyük mülk sâhibi olmaları ve, dolayısıyle, ekonomiyi büyük ölçüde etkilemeleri idi.

XVIII. yüzyılda halk ve hükûmet üzerine geliştirilen ve Fransız Ansiklopedicileri tarafından yaygınlaştırılan yeni kuramlar, XIX. yüzyılın başında, "liberalizm" adını aldı. Liberalizm, kralların ilâhî haklarını reddediyor ve siyasî iktidarın halkın oyuna dayandığı ve halka karşı sorumlu olduğu düşüncesini savunuyordu. Böylece liberalizm, modern demokrasiye ve onun gerekleri olan vicdan, söz ve dernek kurma hürriyetlerine ulaşan yolu açıyordu. Devletin karakteri ve görevi konusundaki bu görüşün ışığı altında, artık din siyasî hayatta egemen bir etken olamazdı. Vicdan hürriyetinin anlamı, vatandaşların dinlerini kendilerinin seçmeleri veya hiçbir dini seçmemeleri hakkı idi. Bu ilkeleri benimseyen bir devletin izleyebileceği biricik siyaset, ancak dinî tarafsızlık olabilirdi; bu da, kilise ile devletin biribirinden ayrılması anlamını taşırdı.

Devlet Kilise ilişkileri problemi konusunda ilk köklü çözümü benimseyen ülke, Amerika Birleşik Devletleri oldu. Bu ülkenin federal anayasası devletin bir dine bağlanmasını veya vatandaşların medenî ve siyasî haklarını kullanırken dinî sebeplerle farklı muâmele görmelerini veya herhangi bir dini yasaklamayı öngören kanunlar çıkarılmasını yasakladı. Din hürriyeti ve kanun karşısında bütün dinlerin eşitliği ilkesi böylece, yeni devletçe kabul edilmiş ve devletin kilise ile olan çatışmaları ortadan kaldırılmış oluyordu. Fransız İhtilâli, düşünce ve din hürriyetlerini ilân etmekle beraber, başlangıçta, Katolik Kilisesi'ni reddetmeyerek onu yeniden örgütlemeyi denedi. Sonuç cesaret verici olmayınca, Jacobin'ler kiliseyi veya dini yok farzetmeyi uygun buldular. Napoléon'un Birinci Konsül olması üzerine, Katolik Kilisesi yeniden bir siyasî güç hâlini aldı; 1801'de Fransa Cumhuriyeti, Papalık ile yaptığı konkordatum gereğince, eskiden monarşi yönetiminin sâhip olduğu kilise üzerindeki kontrol hakkını kendine aldı ve, ondan sonra da, katoliklik resmî devlet dini olarak eski yerini alamadı. İhtilâl'de el konulmuş olan kilise malları geri verilmedi, papazlar ve piskoposlar Cumhuriyet'e bağlılık yemini etmekle yükümlü tutuldular, İhtilâl'in ortadan kaldırdığı rühbanlık imtiyaz ve muâfiyetleri de sâhiplerine iade edilmedi. XIX. yüzyıl boyunca, Napoléon'un düşüşünden sonraki gelişmeler içinde, Fransa'da kısa süren Restorasyon Dönemi dışında, Avrupa'daki modern lâik devletler, din hürriyeti ilkesi ile bu ilkenin gereklerini gelenekçi hukuk uygulamaları ile bağdaştırma yolunda adım adım ilerlediler. Fransa'da din ile devlet işlerinin biribirinden bütün bütün ayrılması, Aristide Briand'ın 1902'de hazırlayıp 1905'te parlamentodan geçirmeyi başardığı bir kanunla mümkün oldu.

Türkler, hüküm sürdükleri ülkelerde dâima din ve dolayısıyle vicdan hürriyetine ve bunların gerektirdiği bütün hürriyetlere saygı göstermişler; böylelikle, her konuda, taassuptan uzak kalmışlar ve zamanla medenî ülkelerde yeşerecek olan lâiklik ağacının meyvesini, sağlam bir tohum hâlinde, millî bünyelerinde muhâfaza etmişlerdir. Ne var ki, Türklerin bu toleranslı tutumu, birtakım tarihî sebepler yüzünden, hukuk alanında gerekli sonuçları verememiştir. Bu tarihî sebeplerin başlıcası sayılabilecek olan Hilâfet müessesesi, Türk devletlerine dinî bir nitelik vererek dünyevî hukukun gelişmesine engel olmuş, devlet için resmî din olarak islâmiyeti kabûl etme mecburiyetini doğurmakla kalmamış, kamu hizmetlerinin de dinî kurallara uydurulması zaruretini ortaya atmıştır. Çünkü islâmiyet yalnız îman, ahlâk ve ibâdetle ilgili kurallardan ibâret sayılmıyor, gerek özel hukuka, gerekse kamu hukuku konusuna girmesi gereken birtakım kuralları da içine almış sayılıyordu. Tanzimât hareketi de, Birinci ve İkinci Meşrûtiyet dönemleri de, devleti teokratik olmaktan kurtaramadı. Bu dönemlerde bâzı kamu hizmetleri dünyalaştırılmış, bâzı yeni kanunlar çıkarılmışsa da, yargılama işleri ile öğretim ve eğitim hizmetleri dinî niteliklerini kısmen muhâfaza etmişlerdi. Hilâfet döneminde, Halife tarafından seçilen bir şeyhülislâm kabineye girer ve kamu hizmetlerini dinî bakımdan denetlerdi. Devletin yargı gücü ve millî eğitim kısmen şeyhülislâm'a bağlı idi. Her ne kadar mahkemelerin bir kısmı lâikleştirilmiş ve Maarif Nezâreti kurularak bu nezârete bağlı okullar açılmış ise de, birtakım mahkemeler ve bütün medreseler Bâb-ı Meşîhat denilen Şeyhülislâmlık makamına bağlı kalmakta devam ediyordu. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, 1924'ten itibaren çıkarılan Hilâfetin İlgası, Tevhîd-i Tedrîsât, Şer'iye Vekâleti'nin İlgası ve Tekke ve Zâviyelerin Kaldırılması hakkındaki kanunlarla, Türk Medenî Kanunu'nun kabûl edilmesi ve, nihayet, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda 1937 yılında yapılan bir değişiklikte devletin lâik olduğunun belirtilmesi ile, Türkiye'de lâiklik ilkesinin temelleri atıldı. 1961 anayasası da, 2. maddesi ile, Türkiye Cumhuriyeti'nin lâik bir devlet olduğunu belirtti ve, 19. ve 57. maddeleri ile de, devletin bu niteliğini koruyan hükümler koydu. (Z. İshan)

LAIOS, Tebai Kralı. Oidipus'un babası. Oidipus (b. bk.) bilmeden babasını öldürerek, Tebai kralı olur.

LAISSE, Orta Çağ Fransız edebiyatında görülen, eş sayıda hecelerle (çoğunlukla 10 hece) yazılan ve belli bir ezgi ile okunan bir nazım şekli.

LAK DİLİ: bk. KAZİKUMUK DİLİ.

LÂKAB (Arapça isim: lâkab; Lat. cognomina), Türkçede lâkap veya lağap şeklinde de kullanılır. Kişiye, kendi adından ayrı olarak, sonradan konan ad. Üç çeşitte olur: 1. Medih yolu, 2. târif ve tanıtma için, 3. kötüleme ve hafife alma şek-

linde. L. da, öteki özel isimler gibi, kişiyi tanıtmağa, belirtmeğe yarayan bir ad olmak itibarıyle, kanunun adın korunmasına dâir hükümlerine tâbidir. Kişinin verilen L. üzerinde hak kazanabilmesi için, iki temel dayanak vardır. Bunlardan biri, çevrede kişinin bu L.'la tanınmış olduğunun ispâtı, öteki de hukukun yasakladığı L.'lardan olmaması keyfiyetidir. Medih yollu verilen L.'lar, tarihin eski çağlarına kadar uzanır. Muzaffer, galip, ülkeler açan, Güzel, Âdil, v. b. gibi medih yollu L.'lar, dinî ve dünyevî olarak, ikiye ayrılırlar. Meselâ hıristiyanlıktan dinî L.'lar arasında Hz. Îsâ'nın taşıdığı el - Mesîh, Rûhullah; Aziz İohannes'in Chrysostomos, Aziz Gregorcos'ın Théologos, Hazret-i Meryem'in Théotochos L.'ları yanında; müslümanlar da, Hz. Peygamber için Seyyidü'l - Mürselîn, Hâtemü'n - nebiyyin, Habîbu'llah; Hz. Ebu Bekir için es - Sıddîk; Hz. Ömer için el - Fâruk; Hz. Osman için Zü'n - nûreyn; Hz. Ali için Esedu'llah, el - Galib; Halîfelerden birçoklarının asıl adlarını unutturacak kadar yaygınlaşan el - Mütevekkil al - Allah, el - Muktedir bi'llah, el - Kâhir bi - Emri'llah veya devlet adamlarına verilen Hüsâmü'd - din, Seyfü'd - devle ve'l - Müslimîn; velî veya şeyhlere konan Ârif bi'llah, Kutbü'l - aktâb, Gavsü'l - a'zâm gibi, L.'larla birlikte en - Nâsır, Ebu'l - Muzaffer, el - Mansûr, Cihansûz, Cihanşâh, Huccetü'l - hak, Şucâ'ul - Mülk, Fahrü'l - Mülûk şeklinde dünyevî L.'lar da vardır. L. kullanmada, Romalılarla Osmanlı Türkleri arasında yakın bir benzerlik görülür. Romalıların Africanus, Turquatus, Asiaticus, Numidicus şeklinde bir başarı sonunda verilmiş olan L.'larına benzer olarak, Osmanlıların verdikleri meselâ, İstanbul'u alan Sultan II. Mehmed'in Fâtih veya Ebu'l - Feth, Sinan Paşa'nın Yemen Fâtihi, Kara Ahmed Paşa'nın Gürcistan Fâtihi, Tiryâki Hasan Paşa'nın Kanije Müdâfii gibi L.'ları gösterilebilir. Yine Romalıların Pulcher (güzel), Maximus (ulu), Brutus (budala), Dentatus (kocadiş) L.'larına benzeyen Güzelce Ali Paşa, Ulu Ârif Çelebi, Daltaban Mustafa Paşa, v. b. L.'lar da Osmanlı Türkleri arasında geniş ölçüde kullanılmıştır. Özellikle Osmanlı Türklerinde soyadı veya âile isimlerinin kullanılması yaygınlaşmadığından, aynı adı taşıyan kişileri ayırdetmek için L. vermek geniş ölçüde tutulmuştur. Bu sebepledir ki, medih yollu ve tanıtıcı L.'lar kullanılması düşünülmüştür. Ye'se ve hafife alan L.'ların kullanılması ise, aslında, din bakımından da yasak işlerden biridir (Kur'ân, XLX., el - Hücurât, 11).

Ayrıca, İslâm ve Türk dünyasının hükûmet merkezlerine veya önemli ve sevimli şehirlere de L. vermek, yazarlarca dikkatle uygulanan bir yol olmuştur. Meselâ Bağdad'a Dârü's - Selâm, Haleb'e eş - Şehbâ, Musul'a el - Hedbâ, Medîne'ye Münevvere, Mekke'ye Mükerreme, Edirne'ye Meymene, Belgrad'a Dârü'l - cihâd, İstanbul'a ise Der-i aliyye, Der-i Saâdet, Âsitâne, Derbâr-ı Saâdet - karâr, Derbâr-ı Şevket - karâr, Dârü'l - Mülk-i Osmanî, Darü's - saltana, Darü'l - hilâfe gibi (diğerleri için bk. A. S. Erzi, *Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar, Belleten,* 1950, XIV, 53). (İ. Parmaksızoğlu)

LAKE (Rugan) : bk. TEZHİP.

LAKERDA, palamut, torik, sivri veya zindandelen balıklarından yapılan salamura. Balığın baş, kuyruk, bağırsak ve yüzgeçleri çıkarıldıktan sonra üç parmak kalınlığında dilimlere ayrılır. İlikleri temizlenir, tuzlandıktan sonra kat kat bir fıçıya dizilip üstüne tahta veya taş konulup kapatılır. Bıraktığı su ve yağı bezle almak lâzımdır. Etler beyazlaşınca biraz suya konulup bekletilir.

LAKKADİV ADALARI (İng. Laccadive Islands): bk. LAKSHADWEEP.

LAKSHADWEEP (Eski Hintçe *Lakşa - divi* = 100 000 ada), Arap Denizi'nde Kerala kıyısının 300 km doğusunda yer alan adalara verilen ad. Bu adalara 1973'e kadar Lakkadiv Adaları adı veriliyordu. L., 27 adadan meydana gelmiştir. Bu adalardan 10'u ıssızdır. Kuzey bölümündeki adalara Amindivı adı verilir. Güney bölümündeki adalar ise Lakkadiv adıyle anılır. L. adalarının yüz ölçümü toplu olarak 32 km^2, nüfusu 31 810 (1971)'dur. Nüfusun hemen bütünü Müslümandır. Adalarda Malayalam dili kullanılır. Yalnız bu takımadaların en büyüğü (4,8 km^2) olan Minikoy (İng. Minicoy) adasında Mahl dili konuşulur. Adalar halkının başlıca geçim kaynaklarını balık ve Hindistan cevizi gibi tabiî ürünler meydana getirir. (H. Eren)

LAKTİK ASİT (Fr. acide lactique), renksiz, kokusuz, higroskopik, asit lezzetinde, şurup kıvamında bir sıvı. L. A. şekerlerin (laktoz, sakkaroz), nişastanın, süt basilinin etkisiyle mayalanmasından meydana gelir. Su, alkol, eterle her nisbette karışır. Kloform, petrol eteri ve karbon sülfür ile karışmaz.

Sülfürik asit L. A.'i asetaldehit ve karbon monokside ayrıştırır. Süt çocuklarının yeşil ishallerinin tedavisinde, haricen antiseptik ve kostik olarak kullanılır.

LAKTO - SERUM (Fr. lacto - sérum), sütün pıhtılaşması sonunda açığa çıkan sıvı. 1 litre L. - S.'da 2.5 gr laktoz vardır. Diüretik (= idrar söktürücü) ve bağırsak temizleyici olarak kullanılır.

LAKTON : bk. LAKTON'LAR.

LAKTON'LAR, bazı alkol asit ve fenol asit sınıflarının verdiği çevrimsel (Fr. cyclique) esterlere verilen genel ad. Tipik olarak L., asitlerin hidroksil ve karboksil gruplarından bir su molekülünün kaybı ile meydana gelir.

LAKTOZ (Fr. lactose; süt şekeri de denir), Memelilerin sütünde bulunan şeker. Formülü $C_{12}H_{22}O_{11}$'dir. Billurî beyaz sert bir toz olan L.'un hafif şekerli tadı vardır. Suda erir. İnsan sütünde % 6 - 8, inek sütünde % 4 oranında L. bulunur. Bir molekül billur su ihtiva eder. Polarize ışığı sağa çevirir. Ergime noktası 203°C'dır. Sulu asitler tesiriyle glikoz ve galaktoza parçalanır. Diüretik (idrar söktürücü) tesiri vardır. (C. Kurt)

LA'L, parlak kırmızı renkli, saydam, billûrlaşmış alüminyum oksidi olan değerli bir taş.

LALA (Farsça: Lâlâ, Azerîce: Lele), yetiştirici, bakıcı, eğitici. Eskiden, pâdişah saraylarında itibarlı olanların, ileri gelenlerin veya varlıklı kişilerin, çocuklarını yetiştirmek için tuttukları kişi. Genellikle Anadolu Selçuklu Sarayı'nda ve ondan sonra da şeh-zâdelerin kafese alınmalarına kadar Osmanlı Sarayı'nda geleceğin hükümdarlarını yetiştirmek üzere görevlendirilen ve çeşitli kabiliyet ve hünerlere sâhib bulunan kişiler L. adı ile anılırlardı. Bunlar arasında, Selçuklu devlet adamlarından Lala Ferruh Atabeg, Lala Hızırşah, Lala Karategin, Melikü'l - Ermen Lala Kamerüddin; Osmanlı devlet adamlarından Lala Şâhin Paşa, Lala Yörgec Paşa, Lala Mustafa Paşa, Lala Mehmed Paşa önde sayılabilir. Selçuklu döneminde L.'lar, gittikçe kuvvet kazanarak, siyasî iktidarın ele geçirilişi ile sona eren bir gelişme göstermişlerdir (bk. ATABEY). Osmanlı devrinde ise L.'lar, yetiştirdikleri şeh - zâdenin hükümdar oluşu ile nüfuz elde edebilmişlerdir (L.'ların hükûmet nezdinde

elde ettikleri nüfuz hakkında fikir edinmek için bk. Şerafettin Turan, *Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bâyezit Vak'ası*, Ankara, 1961: Şehzâde Bâyezid'in mektubu). Başarısızlığa uğrayan ve hayatını kaybeden şeh-zâdelerin L.'ları, ölümden kurtulabilirlerse de, siyasî hayatlarını kaybetmiş olurlardı. Bazen L.'lar, şahsî ihtirasları yüzünden, yetiştirdikleri şeh-zâdeleri tahrik ederlerdi: Meselâ, Kanunî'nin iki oğlu Bâyezid ile Selim arasındaki mücâdelede Lala Mustafa Paşa böyle bir rol oynamış bulunmaktadır. Şeh-zâdelerin kafeste yetiştirilmeleri ile bu ünvan, daha çok, saray tavâşîlerine hasr edilmiştir. Şeh-zâdeler Sancağa çıkarken, maiyetlerine tâyin edilen devlet memurları içinde, bir veya birkaç L. bulunurdu. Bunlardan en önde geleni, âdeta şeh-zâdenin vezîri derecesinde bulunanı Lala Paşa ünvânını taşırdı. L.'lık görevi, hassas ve tam bir güvene dayanan görevlerden biri idi. Şeh-zâdenin bir yandan iyi bir devlet adamı olarak yetiştirilmesi, bilgili bir hükümdar adayı olarak büyütülmesi görevi yanında; şeh-zâdenin pâdişaha karşı itâatinin devam ettirilmesi de gerekmekte idi. Bu bakımdan L.'lar hükûmet merkezinde kendilerine olan güveni devam ettirmek zorunda bulunuyorlardı. Güveni sarsacak olaylar, haberler veya ihbarlar sonunda L.'ların görevlerinden alınmaları yetkisi hükûmetindi. Ancak, şeh-zâdeler de, meyil ve zevklerine göre, L.'ları kabul edip etmemekte bir dereceye kadar hak sâhibi idiler. Nitekim, Yavuz Sultan Selim, şeh-zâdeliği sırasında, Trabzon Vâlisi iken, L. olarak gönderilen şahısları ümerâdan veya bilgili kimselerden olmadıkça kabûl etmez; birer bahâne ile, hükûmete iâde ederdi. Kafes usûlü îcad edildikten sonra ise, şeh-zâde bir yaşında sütten kesilince, kendisine bir maiyet tâyin olunurdu. Bu maiyetin üçü Has Odalılardan seçilir ve bunların en yaşlısı, en tecrübelisi Baş-lala ünvânı ile şeh-zâdenin yetiştirilmesinden sorumlu tutulurdu. Diğer hadım ağaları, sâdece L. ünvânını taşırlardı. L. deyimi, ayrıca, "eğitici" anlamında, halk arasında, konak ve evlerde durumuna göre çocukların yetiştirilmesi için seçilen kişilere verildiği gibi; saraylarda, acemilerin yetiştirilmesi görevinde bulunan kimselere de verilirdi. Aynı L.'nın halkasında bulunan acemiler Laladaş ünvânını taşırlardı. L.'ların acemileri yetiştirme sırasında onların kusurlarını düzeltmelerine ve nasihatte bulunmalarına "L. nizam etti"; bir konuyu inceleme, öğretme çabalarına "L. dîvan etti" denirdi. Saray koridorlarında, ileride yürüyeni geçmeğe izin istemek için "L. destur!" deyimi söylenirdi. L.'lık kuruluşu, Türkçeye birtakım deyimler daha kazandırmıştır. *Çocuk L.'sı:* Anlayışsızca, câhilce *L.'lık etmek;* herhangi bir zorunla bir kimseyi oyalamak, eylendirmek. *Lala Paşa eğlendirmek:* İstemeye istemeye vakit harcamak. *Lala Paşa oyununa çıkmak:* Boş yere vakit geçirmek, gibi. (İ. Parmaksızoğlu)

LALA MEHMED PAŞA : bk. MEHMED PAŞA, **Lala.**

LALA MUSTAFA PAŞA : bk. MUSTAFA PAŞA, **Lala.**

LALAPAŞA, Edirne iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 554 km², nüfusu 11 857 (1970)'dir. 28 köyü vardır. Bunlar orta büyüklükte köylerdir. İlçe merkezi olan L.'nın nüfusu 1 109 (1970)'dur. İlin en kuzey bölümünü içine alan ilçenin doğusunda Kırklareli'nin Kofçaz ilçesi, güneyinde Edirne merkez ilçesi, kuzey ve batısında ise Bulgaristan toprakları vardır. Daha önce Edirne merkez ilçesine bağlı bir bucak iken, 1945'te ilçe durumuna getirilmiştir.

LALAPAŞA : Cumhuriyet caddesi ve meydanı

İlçe arazisi, kuzeyde dağlık, güneyde düzlüktür. Yıldız (İstranca) dağlarının batı ucu buraya sokulur (500-600 m). Güneyde ise Ergene teknesinin kuzey ucu buraya uzanır (100-150 m). Burada yer yer 250 m kadar yükseklikte tepeler de vardır. L., 160 m yükseklikte ve bu arazidedir. Dağlık yerler gnays ve mikaşistler gibi eski, kıvrımlı, kırıklı, metamorfik taşlardan bir yapı gösterir. Sınır boyuna yakın yerlerde granitler de vardır. İlçe merkezinin bulunduğu yer ve güneyinde ise Eosen, Oligosen tabakaları (sırtlarla tepeler üzerinde kalkerler) uzanır. İlçe merkezi, kum ve çakıllarla örtülü Tersiyer marnları ile kalker ve kumtaşları üzerindedir. 10-15 m derinde tabansuyu vardır. Dağlık yerlerden kaynağını alan akarsular (Kocadere, Kayalıdere, Çoban deresi) Tunca ırmağına yönelirler. Bu derelerin vadileri boyunda genişçe ve alüvyonlu vadi tabanları uzanır. İlçede yazlar sıcak, kışlar oldukça soğuk geçer. Orman bakımından iyi durumdadır. Bunlar yarı bozulmuş ormanlardır. Çam, gürgen, meşe çeşitleri çok yer tutar.

İlçede başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. En çok tahıl (buğday, arpa...) ekilir, sebze ve bağ yetiştirilir. Meyveciliği de vardır. İlçede yayla ve otlak hayvancılığı yapılır. 53 000 koyun, 10 000 keçi, 6 500 sığır, 2 000 manda vardır. Süt üretimi ve bu ürüne dayalı ekonomi ile yün ve yapağı geçimde önemli yer tutar. Kümes hayvanları yetiştiriciliği (yılda 350-400 bin yumurta) ve arıcılık (yılda 10 bin kg bal) da vardır. İlçede Vaysal yöresinde yılda 50 ton kurşun, Hacı Danişment köyünden 650 ton kuvarsit elde edilir. İlçede fluorit, çinko, perlit de vardır. L., taş ocaklarından getirilen yapı taşlariyle Edirne'nin birçok tarihî sanat eserleri yapılmıştır.

L. yöresi, pek eski yerleşme yerlerindendir. Sanıldığına göre M. Ö. 3-4 bin yıllarından kalma birtakım mezarlar (dolmenler) ve tek tek yüksek taşlarla kurulmuş menhir görünüşünde kalıntılar, ilçenin Büyük Öğünlü, Hacılar ve Donköy yakınlarında bulunmuştur. Burada ilk yerleşme yerinin Çardakaltı yöresinde olduğu sanılıyor. 1959-1960'da burada çok sayıda seramik parçaları, taştan el değirmenleri, cilâlı baltalar bulunmuştur.

İlçe merkezi olan L., adını Osmanlı kumandanlarından Lala Şâhin Paşa'dan almıştır. Yöre, bu kumandan tarafından 1361 yılında Osmanlı ülkesine katılmıştır. Edirne'ye olan yakınlığı (20 km) sebebiyle burada küçük bir yerleşme yeri olarak kalmıştır. 1970 sayımına göre ilçe merkezi L. nüfus bakımından Türkiye'nin en küçük ilçe merkezlerinden biridir. İdarî kuruluşta önceleri merkezi şimdiki Hacıdanişment köyü (919 nüfuslu) olmak üzere bucak olarak yer almış bulunan

L., Balkan Harbi'nden sonra kaza (ilçe) olmuşsa da, bir süre sonra merkez L. olmak üzere bucak durumuna getirilmiş, 1945'te ilçe merkezi olmuştur. Bu küçüklüğüne rağmen, 1966'da ortaokulu belediye binasında öğretime açılmış, yeni okul binası 1967'de bitirilmiştir. Küçük bir çarşısı, içme ve kullanma suyu, elektriği vardır. Edirne'den buraya uzanan yolda düzenli taşıtlar işler. Bu yol, daha kuzeye ve başka yönlere uzanmamıştır. Belediyesi 1946'da kurulmuştur. (R. İ.)

LALA ŞÂHİN PAŞA (? - 1376 ?), Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve Rumeli fütûhâtında önemli hizmetlerde bulunan komutanlardan biridir. Kaynaklarda adı, Şâhin Lala veya Lala Şâhin Bey olarak geçmekte, Beylerbeyiliğe yükseltilmesi ile birlikte, Paşa ünvânını da almış bulunmaktadır. 749 Rebiyülevvel (Haziran 1348) tarihli vakfiyesinde babasının adı Abdülmuîn olarak tesbit edildiğine göre; L. Ş. P.'nın Müslüman - Türk topluluğuna, en geç, Orhan Gazi zamanında katılmış olduğu kabûl edilebilir. Gerçekte, 1333 veya 1339 yılında, Osmanlı Beyliği'ne katılan Kirmastı (bk. MUSTAFA KEMALPAŞA) kazasının Orhan Gazi tarafından fethinden sonra kendisine verilmiş olması ve onun bu kasabada câmi ve medrese inşâ ettirmesi, türbesinin burada bulunması, L. Ş. P.'nın bu kasabadan olması ihtimâlini ortaya koyduğu gibi; onun Osmanlı hizmetine girişinin de bu tarihten çok önce olduğunu göstermektedir. L. Ş. P., ilk şöhretini Orhan Gazi'nin dördüncü oğlu I. Murad'ın yetiştirilmesi ile yapmış ve bundan dolayı da, Lala lâkabını almıştır. I. Murad'ın lalası olarak, onun İzmit ve Bursa Sancak Beyliklerinde maiyetinde bulunduğu gibi; Rumeli fethinin başlaması üzerine, yine I. Murad'la birlikte ve Süleyman Paşa'nın emrinde görev almış, Çorlu ve Lüleburgaz fetihlerinde bulunmuştur. Süleyman Paşa'nın (b. bk.) 1357 veya 1359'da ölümü üzerine, Beylerbeyilik görevine atanarak, Paşa ünvânını almıştır. L. Ş. P.'nın bu göreve getirilmesi, Beylerbeyilik yetkilerinin Osmanlı âilesi dışında, diğer komutanlara da verilmesi usûlünü ortaya çıkarmış; bu da, Osmanlı devlet teşkilâtında önemli bir gelişmenin ilk işâreti olmuştur. Orhan Gazi'nin 1362'de ölümü üzerine, Rumeli'deki Türk kuvvetlerinin komutanı bulunan Murad Gazi'nin Bursa'ya dönmesi sonucunda, L. Ş. P. ordunun yönetimini ele almış ve bu siyasî gelişmeden istifâde eden, Bizanslıların saldırılarına Hacı İl Bey ve Evrenos Gazi ile birlikte soğukkanlılıkla mukavemet etmişse de, Lüleburgaz, Malkara ve Çorlu'yu boşaltmak zorunda kalmıştır. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı siyasî buhrâna rağmen (bk. MURAD I.), L. Ş. P.'nın cesaret ve azmi, Osmanlı birliklerinin Rumeli'den tamâmen çıkarılmasını engellemiştir. L. Ş. P.'nın Beylerbeyilik makamına getirilişini çok sonraki bir Osmanlı kaynağı (M. Mazhar Fevzi, *Haber-i Sahîh,* I, 99), Murad Hudâvendigâr'ın yetişkin oğlu olmadığından lalası Ş. P.'yı boşalan bu göreve tâyin ettiği, şeklinde belirtmekte ise de, asıl kaynaklar, L. Ş. P.'nın Beylerbeyi oluşunu Süleyman Paşa'nın ölüm tarihine yâni Orhan Gazi devrine mal etmektedirler. Gerçi L. Ş. P. bu dönemde yetiştirdiği şeh - zâdenin maiyetinde görev almıştır; ancak, Murad Gazi'nin hükümdar olması ile, fi'len komutanlığı da kabûl etmiştir. Murad Hudâvendigâr'ın siyasî buhrânı liyâkatle geçiştirmesi, Anadolu'daki muhâliflerini ortadan kaldırması sonunda, 1363'te, tekrar Rumeli'ye gelip başkomutanlığı ele alması üzerine, L. Ş. P. da pâdişahın maiyetinde, Bizans'ın eline geçmiş olan şehirlerin kurtarılmasında görev aldı. Lüleburgaz'da toplanan harb meclisinde, Edirne'ye karşı yapılacak taarruzun idâresi ona verildi. L. Ş. P. Bulgarların rumlara yardım etmeleri ihtimâline karşı, Hacı İl Bey'i Kırklareli yöresine; Serez'de bulunan Sırpların herhangi bir saldırıda bulunmalarını önlemek üzere de, Evrenos Gazi'yi o tarafa memur ettikten ve Dimetoka'nın batısında gerekli savunma tedbirlerini aldıktan sonra Edirne'ye doğru yürüyüşe geçti. Pınarhisar ile Babaeski arasındaki Sazlıdere'de toplanan rum kuvvetlerini ezdi. Bu başarı karşısında, Edirne'yi savunmakta olan rum kumandanı, Meriç yoluyla kaçtı ve şehir kendiliğinden teslim oldu (Bk. EDİRNE). Edirne'nin fethinden sonra L. Ş. P. Beylerbeyilik merkezini, bir süre için, bu şehre getirdi. Aynı zamanda Meriç vâdisinde fütûhâta devam ederek, Filibe ile Eski ve Yeni Zağra şehirlerini ele geçirdi. Ancak, Edirne ve Filibe'nin düşmesi, gerek Balkan devletlerinde, gerek papalık ve Macaristan'da, ortaklaşa bir kuvvetle Türklerin Rumeli'den çıkartılması gerektiği fikrini kuvvetlendirdi.

Osmanlı Devleti'ne karşı Hıristiyan Avrupa'nın ilk defa meydana getirdiği bu ittifak sonunda toplanan kuvvetlere karşı L. Ş. P., bir taraftan Anadolu'da bulunan Murad Gazi'ye haber göndererek yardım isterken, bir yandan da Hacı İl Bey komutasında 10 000 kişilik bir birliği keşif için düşman tarafına gönderdi. Hacı İl Bey, düşmanı, Meriç'in sol sâhilinde konakladığı sırada, gün ağarırken üç koldan yaptığı bir baskınla imhâ etti (bk. SIRP SINDIĞI). Bu önemli zaferi L. Ş. P., Murad Gazi, Kara Biga kalesini kuşattığı sırada pâdişaha bildirdi. Ancak, bâzı yazarlar (İdrîs-i Bitlisî, Hoca Sâdeddin, Müneccim - başı, Solak - zâde ve J. v. Hammer), bu zaferi kıskanan L. Ş. P.'nın Hacı İl Bey'i zehirletmek suretiyle öldürdüğünü bildirirler. Buna karşılık Âşık Paşa - zâde ile Neşrî Mehmed, Hacı İl Bey'in bu savaştan çok önce öldüğünü yazdıkları gibi; Oruç Bey, Neşrî ve Lûtfî Paşa da savaşı L. Ş. P.'nın yönettiğini ileri sürdüklerinden, bu konu henüz aydınlanamamıştır. Bundan sonra L. Ş. P.'nın İhtiman'ı ve Samakov'u feth ettiği görülür. L. Ş. P., 1366'da, bu bölgeye büyük bir akın yapmış; onun bu harekâtı, Sırp ve Bulgar krallarının tekrar birleşik bir cephe kurmalarına sebeb olmuştu. Bunun üzerine yeniden saldırıya geçen L. Ş. P., 1368/1371 (?) tarihinde Samakov'da bu müttefik orduyu imhâ edince, İhtiman ve Samakov kaleleri teslim oldular. Aynı zamanda, Kapulu Derbend yâni meşhur Porte Trajane Geçidi de Osmanlı kuvvetlerinin eline geçti. Bu suretle, Balkan Yarım - adası'nın kuzey kesimi Türk kontrolü altına girmiş oldu. Bunun sonunda Köstendil Bulgar Prensliği, Osmanlı Devleti'nin vasali hâline geldi. Aynı yıl Murad Hudâvendigâr'ın Bizans üzerine sefer yaptığı sırada, L. Ş. P. da henüz teslim olmamış bulunan Ferecik Hisarı'nı kuşatıp feth etti. Çirmen zaferinden sonra ise, Çandarlı Hayreddin Paşa maiyetinde, Gazi Evrenos ve Balaban beylerle birlikte, Makedonya fütûhâtına katıldı. Ömrünü yeni kurulan bu devletin genişlemesine ve Meriç vadisinin fethine harcayan L. Ş. P., 1375'te, Niş kalesinin kuşatılması sırasında öldü.

Başka bir söylentiye göre de, 1380 tarihinde vefat etmiştir. Ancak, halefi Kara Timurtaş Paşa'nın (b. bk.) Beylerbeyiliğe getirilmesi 1376 yılında olduğuna göre, en doğru tahminle, L. Ş. P.'nın ölümünden bu tarihte olduğu kabûl olunabilir. L. Ş. P.'nın Bursa'da bir medresesi olduğu, aynı şehirde kendi adı ile anılan bir mahallenin de bulunduğu ve Mustafa Kemal Paşa'da inşâ ettirdiği câmiin sadece minâresi kaldığı bilinmektedir. Türbesinin ise, kitâbesi düşmüştür. Ayrıca, burada, onun soyundan Bâli ve Züfer Bey câmileri ile Hamza Bey'in türbeleri de vardır. Hâtırası ise hem burada, hem de Edirne'de hâlâ yaşamakta, Edirne ilindeki bir ilçe de onun adını taşımaktadır. (İ. Parmaksızoğlu)

LALANDE, André (Dijon 1867 - Asnières 1963), Fransız feylesofu. Sarbonne'da profesör (1904 - 1937). *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* (Teknik ve kritik felsefe sözlüğü) [1902-1923] isimli büyük felsefe sözlüğünün müdürü ve baş - yazarı olarak çalıştı. Georges Dumas'ın müdürlüğü altında çıkarılan *Traité de psychologie* (Psikoloji ana kitabı)'ye de önemli katkıları vardır.

LALANDE, Le François de, Fransız astronomi âilesi. *Joseph Jérôme de L.* (Bourg - en - Bresse 1732 - Paris 1807), astronom Lacaille ile Ümit - Burnu'nda çalıştıktan sonra, 1751'de Berlin'de ay paralaksını ölçmüştür. 1753'te, Fen Akademisi'ne üye seçildi. Halley'in gezegenler ve kuyruklu yıldızlara âid cetvellerini geliştirdi (1759). 1768'de Paris Rasathanesi'nin müdürü oldu. 1801'de çıkan *Histoire céleste française* (Fransız gök tarihi) adlı eserinde, 50 000 yıldızın yerlerini gösterir. *Bibliographie astronomique* (Astronomi bibliyografyası) [1804] adlı eserinde, zamanının ilimlerinin tarihçesini yazmıştır. *Michel de L.* (Courcy, Coutances 1766 - Paris 1839) Fransız astronomu ve yukardakinin yeğeni. Amcasının *Histoire Céleste Française* (Fransız gök tarihi) adlı eserine katkılarda bulunmuş, Fransa'dan görülen gök parçasını anlatmış, Mars'ın yörüngesini kesin olarak tesbit etmiş ve Delambre'ın Paris çevresinde yaptığı üçgenleme (triangulation) çalışmalarına katılmıştır. 1801'de, Fen Akademisi üyesi olmuştur. (V. Örs)

LALANDE, Michel Richard : bk. DELALANDE, **Michel Richard.**

LALANDE PİLİ : bk. ELEKTRİK PİLLERİ.

LÂLE (tarih), adı, Farsça'dan dilimize geçen ve zanbak türünden olup soğanından üretilen, iri yapraklı bir çiçek. Çeşitli renk ve şekilde olanları vardır. Türk Süsleme San'atı'nda, bilhassa islâmiyetin kabulünden sonra, motif olarak kullanılan bu çiçeğin yurdunun İran olduğu sanılmaktadır. Eski Çağ'lardan beri Anadolu'da bulunan L., Holanda'ya Türkiye'den götürülüp orada tür yönünden daha çok geliştirilmiştir. Bâzı yazarlara göre L.'nin Türkiye'ye XVII. yüzyıl başında Sultan III. Mehmed zamanında Nemce (Avusturya) Elçisi Schmith Horn tarafından Holanda'dan getirildiği yazılmış ise de, gerçeğin bunun tamamıyle tersi olduğu son zamanlarda ele geçirilen belgelerden kesinlikle anlaşılmıştır. Kaldı ki, X. - XI. yüzyıl'dan beri Selçuk ve Osmanlı Süsleme San'atlarında motif olarak en önemli yeri L. aldığına göre, bu çiçeğin Anadolu'ya Avrupa'dan girmediği kolayca anlaşılır. İstanbul'un Fethi (1453)'nden sonra, şehir îmar edilirken, bizzat büyük Fâtih'in emri ile yeniden düzenlenen bahçeler (Park'lar) L.'lerle süslendiği gibi; Kanunî Devri'nde de, L. türlerinin geliştirilip çoğaltıldığı, yine belgelerle ortaya çıkmış târihî bir gerçektir. XVIII. yüzyılda, bilhassa Sultan III. Ahmed zamanında Türkiye'de, hele İstanbul'da, L.'ye daha çok önem verilmiş; bahçelerde bine yakın türde L. yetiştirilmiştir. L. meraklıları arasında hastalık derecesine varan büyük bir rekabet başlamış, başkalarında bulunmayan nâdir türde L. yetiştirilmesine çalışılmıştır. III. Ahmed'in ünlü sadrâzamı ve dâmâdı Nevşehirli İbrâhim Paşa'nın teşvîkı ile saray, kasır ve köşklerin bahçelerinde çok değerli L.'ler yetiştirilmesi, bu bahçelerde aklı durduracak derecede zengin eğlenceler düzenlenmesi, sonraları bu döneme "Lâle Devri" adının verilmesine sebep olmuştur. Her yıl, bahar başında, L. yetiştirme yarışmaları düzenlenir; hiç görülmemiş türde L. üretenlere özel olarak kurulmuş "Meclis-i Şükûfe" adlı jürice büyük ödüller ve

LÂLE

yarışmayı kazanan L.'ye de uygun bir ad verilirdi. O devirde, ün yapmış 300'den fazla L. türü bulunduğu, Ahmed Kâmil'in "Risâle-i Lâle" adlı kitabında yazılıdır. Bunların da en ünlüleri: Nîze-i Rümmânî, Muhayyirü'l - Ukuul, Gül - rîz, Sâhib - kırân, Pençe, Mir'ât, Zevk - bahş, Behâ - pîrâyî, İsmâil, Revnak - bahş, Hüseynî, Ferah - fezâ, Subh-i Bahâr, Gül - reng-i Feyz, İşve - bâz, Âlî - kadr, Turuncu - siyah, Hâlet - efzâ, Nûr-ı Cenân, Zîşân, Şevket - bahş, Âlî - şân, Cüce Moru, Mor Yûsufî, Turuncu, Uşşâk - zâde, Fürûzende, Nîze-i Sinân, Nîze-i Gül - gûn-ı Yek - renk, İbrâhim Bey Alı, Dil - sûz, Nâz - dâr, Nâzende Al, Ferah - engîz, Bezm-i Fezâ, Ahmed Efendi, Nahl-i Erguvan, Gül - ruhsâr, Fürûğ-ı Âsafî, Muattar, v.b... O devirde, eşi olmayan bir L. soğanına 500 altın verilmesi, L.'ye verilen önemin derecesini anlamağa yeter. L. kelimesi, Türk milletinin 1928'e kadar kullandığı Arab harfleri ile (لاله) şeklinde yazıldığında, ALLAH kelimesindeki bütün harfleri kapsadığından, câmi, çeşme, mezar gibi yapılarda süs motifi olarak en önemli yeri almıştır. Edirne'de, Türk San'at Dehâsı'nın en muhteşem eserlerinden biri olan, Selîmiye Câmii'nin Müezzin Mahfili'ni tutan mermer sütunlardan biri üzerinde kabartma ve baş aşağı olarak yapılmış ve mîmârî tarihimize "Ters L." adı ile geçmiş bir L. motifi vardır. Bunu, kör bir sanatkârın oyduğu rivâyet edilir. L., Arab harfleri ile yazılır ve tersinden okunursa (هلال = Hilâl = Ay) olur; Hilâl veya Ay da Osmanlı Devleti'nin amblemidir. Türk halk muhayyilesi, bu "Ters L." den derin anlamlı bir sonuç çıkarmıştır: Şâyet sözü geçen ters L. yâni hilâl yere düşerse, başka bir deyimle son bağımsız Türk Devleti batarsa, kıyâmetin kopacağı hakkında bir inanış vücud bulmuştur, ki 300 yıldan beri süregelmektedir. Tezyînî Sanatlarda motif olarak L.'ye verilen bu önem, Barok Üslûbu'nun Türkiye'ye yerleşmesinin başlangıç târihi olan XIX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiş; bu târihten sonra L. motifi "baroklaştırılarak" başka bir biçimde stilize edilmiştir. Uzun süre önem verilmeyerek kaderi ile başbaşa bırakılan bu ecdâd armağanı çiçek, 1956'dan sonra tekrar yerini almağa başladı. İstanbul Belediyesi'nin yerinde bir kararı ile, 1959'da açılan L. sergisi'nden sonra, Emirgân Korosu'nda, her yıl L. Festivali düzenlenmesi gelenek hâline geldi. (A. Çankaya)

LÂLE DEVRİ, III. Ahmed (1703 - 1730)'in ikinci saltanat devresine Yahyâ Kemal Beyatlı tarafından Meşrutiyet'ten sonra verilen ad. Ahmed Refik Altınay, aynı yıllarda bu isimle bir kitap yazınca tarih literatürüne bir terim mahiyetinde iyice yerleşmiş ve Batılılar'ca da kullanılmıştır. L. D., 12 yıl, 2 ay, 11 gün sürmüştür. İç huzur bakımından Türkiye tarihinin bahtiyar devrelerinden birini teşkîl eden bu renkli yıllar, İran savaşı dışında, sulh ve sükûnetle geçmiştir. Pasarofça Sulhu, L. D.'nin işaretidir. Fakat bu devir, asıl Nev-

şehirli Dâmâd İbrahim Paşa'nın (b. bk.) iktidar devresine verilir. Devrin tek şeyhulislâmı da Yenişehirli Abdullah Efendi'dir.

L. D., savaşlardan, ihtilâllerden bunalan İstanbul'un ve onu taklîd eden diğer şehirlerin, İbrahim Paşa'nın öncülüğüyle hayatın maddî zevklerinden faydalanmak istemesi şeklinde tarif edilebilir. 1712'de son büyük şairi Nâbî'yi kaybeden klasik Türk şiiri, Nedîm'le son büyük dehâlarından birini verdi. III. Ahmed, İbrahim Paşa ve çevresindeki devletlüler tarafından fevkalâde maddî şartlarla himaye edilen şâirler, artık zirveden inmeye başladığı açıkça sezilen klasik Türk şiirine yeni bir canlılık, bir zarafet, bir İstanbul inceliği kazandırmak için elele verdiler. Nedîm hâriç, hepsi gerçek şiir dehâsından mahrûm olmakla beraber, hâlâ üstatça gazel ve kasîde yazanlar eksik değildi. 1716'da Naîmâ'yı kaybeden klasik Türk tarihçiliği, İbrahim Paşa'nın himayesiyle değerli eserler ortaya koydu. Bunlarda Naîmâ'nın ince tahlilleri, Müneccimbaşı'nın hayran bırakan erüdisyonu görülmüyorduysa da, istifadeli ve güzel eserler olmak sıfatından da mahrum değillerdi. Coğrafyaya olan alâka devâm ediyordu. Müsbet ilimler, bilhassa askerlikle ilgili bulunanlar, belirli bir seviyede revaçtaydı. Türk mimarisi klasik azametini kaybetmiş olmakla beraber, Emetullah Gülnûş Vâlide Camii, III. Ahmed Çeşmesi, Üsküdar Çeşmesi gibi son şâheserlerini verebiliyordu. Sivil mimaride, ferahlık arttıran, zarif sahilsaraylar, yalılar, köşkler yapılıyordu. Bahçe mimarisi fevkalâde gelişiyordu. Çiçek, bilhassa lâle merakı, padişahından en fakir kayıkçıya kadar herkesi sarmıştı. Yüzlerce ve yüzlerce yeni çiçek çeşitleri elde ediliyordu. Türk musikisi, 1712'de Itrî'yi kaybetmekle beraber, Ebûbekir Ağa ve Mustafa Çavuş başta olmak üzere, bir seri büyük üstâdın elinde pek güzel eserler veriyordu. Kalabalık takımlarla muhteşem musiki fasılları icrâ ediliyordu. Osmanlı Türkü, şiirde, musikide, hattatlıkta, mimaride, çiçekçilikte ve her sahada, klasik İran medeniyetini geride bıraktığını biliyordu. Şâh Abbâs'ın Isfahân'ı belki I. Ahmed'in İstanbul'u ile rekabet edebiliyordu. Fakat artık III. Ahmed'in İstanbul'u ile rekabet hiçbir sahada mümkün değildi. Fikirler açıktı. Halk eğleniyor, geziyor, dinliyor, okuyor, seyrediyordu. Avrupa ile alâkalar fazlalaşmıştı. Régence devrinin Paris'i ve Versailles'ındaki ihtişamdan geri kalınmıyordu. Herkes hayatından memnun muydu? Şüphesiz hayır! İçin için kaynıyan bir tabaka dâima mevcuttu. Bunlar, İbrahim Paşa rejimine kin dolu nazarlarını çevirmişlerdi. Ancak büyük devlet adamının açtığı devir öylesine güzel, zevkli, canlı ve köklüydü ki, onun devrilmesinden sonra da gerçekte L. D., I. Mahmud zamanında (1730 - 1754), bütün hususiyetleriyle devâm etti.

Bu arada 1727'de, İbrahim Müteferrika ile Yirmisekizçelebî - zâde Said Efendi (müstakbel sadrâzam), İstanbul'da ilk Türk matbaasını açtılar. Matbaanın faydalı bir şey olduğuna dair fetvâyı, Şeyhulislâm Abdullah Efendi verdi. On binlerce hattatın işsiz kalmaması için, dinî kitapların basılması yasaklanmıştı. Ancak matbaacılık, Avrupa'daki hızlı gelişmesine Türkiye'de şahit olmadı. Bir yüzyıl kadar bir müddet, mahdûd eserler basıldı. Hattat ordusu, birden değil, pek tedricî şekilde ortadan kalktı ve hiçbir sosyal krize sebep olmadı.

İran Savaşı, L. D.'nin âhengini bozdu. Önce çok büyük fütûhâtla başlıyan savaş, Nâdir'in ortaya çıkması ve fütûhâtı geri almıya başlaması yüzünden kriz doğurdu. İbrahim Paşa rejimine katlanamıyanlar memnuniyetsizliği körükledi. 28 Eylül 1730'da çok aşağılık elemanlarla ihtilâl başladı ve gaflet yüzünden Kapıkulu Ocakları'na sirâyet etti. Edirne Vak'ası'ndan 27 yıl sonra gelen bu ihtilâl (bk. PATRONA İHTİLÂLİ), İbrahim Paşa'nın hayatının kaybına ve III. Ahmed'in saltanatının sona ermesine müncer oldu. L. D. de sona erdi. (Y. Ö.)

LÂLE - GÜL, Türk musikisi'nde bir mürekkep makam. Arel tarafından yapılmıştır. Arel'in Âyîn, Durak, İlâhî ve Saz Semâîsi, bu makama örnektir. Güzel bir terkiptir. Hüzzâm (b. bk.) ile Şedd-i Arabân (b. bk.) makamlarından yapılmıştır. Bu sonuncusu ile ve inici bir seyirle yegâh (re) perdesinde durur. Birinci güçlüsü, Hüzzâm'ın durağı olan segâh (si) perdesidir. Hüzzâm gibi si koma bemolü (segâh), mi bakıyye bemolü (hisâr) ve fa bakıyye diyezi (evc) ârızaları ile donanır. Şedd-i Arabân geçen yerlerde nota içinde si bekar ve bakıyye bemolü (dik kürdî), do bakıyye diyezi (nîm hicâz) kullanılır; mi bakıyye bemolü ile fa bakıyye diyezi, Şedd-i Arabân dizisinde de mevcuttur. (Y. Ö.)

LÂLELİ, İstanbul'da Eminönü ilçesine bağlı ve Bâyezid ile Aksaray arasındaki semtin adı. Bu adın, XVI. yy.'da o çevrede yaşamış olan Lâleli Dede'den geldiği söylenir. L., günümüzde, geniş ve düzgün caddelerinin geçtiği, modern yapıların bulunduğu bir semttir. Doğu yönünde, İstanbul Üniversitesi'nin Fen ve Edebiyat fakültelerinin bulunduğu geniş saha, kuzey yönünde Belediye Sarayı vardır. Bâyezid'den Aksaray'a uzanan geniş caddenin sağ yanında, dört yol ağzında, güzel bir sanat eseri olan Lâleli Camii vardır. Bu cami, 1763'te, Osmanlı pâdişahlarından III. Mustafa tarafından yaptırılmıştır. Yapılışı bakımından bu camii Osmanlı mimarlığının Barok çağına bağlayanlar olduğu gibi, Türk klasik mimarisine daha yakın bulunduğunu düşünenler de vardır. Lâleli Camii 1765 depreminden zarar görmüş, 1782'de onarılmıştır. Cami, kemerler üzerine kurulmuştur. Her biri tek şerefeli iki zarif minâresi vardır. Medrese ve sebilinden başka, yanlarında sütunlu iki galeri, ortasında büyük bir kubbe bulunmaktadır. 105 pencereli camiin iç duvarları renkli somaki mermerlerle kaplıdır. Son onarılmasında (1959 - 1961), avlu - altı daha da güzelleştirilmiştir. III. Mustafa'nın türbesi, camiin güney yönündeki dış kapının yanındadır. Oğlu III. Selim de burada gömülüdür (bk. İSTANBUL). (R. İzbırak)

LÂ'LÎ - ZÂDE ABDÜLBÂKİ (? - İstanbul 1746), Mesnevî şâiri Sarı Abdullah'ın yeğeni Lâ'lî Şeyh Mehmed'in oğludur. Medrese öğrenimini bitirip mülâzemet müddetinden sonra öğretim hayatına başlamış, aynı zamanda, Nakş - bendî tarikatinin ulularından Şeyh Murâd-ı Buhârî (b. bk.)'ye bey'at etmiş, Sadrâzam Şehid Ali Paşa'nın öğretmenliğine tâyin edilmiş, Ali Paşa'nın şehid düştüğü Varadin Savaşı (1716)'nda bulunmuş ve bu yüzden Limni'ye sürülmüştür. Af edildikten sonra İstanbul Kadılığı'na, sonra da Anadolu Kazaskerliği'ne yükselen L. A., birkaç ay sonra, memûriyetten ayrılarak inzivâya çekilmiştir. Bu inzivâdan altı yıl sonra ölen L. A., Eyüp'ten Defterdar'a giden yolun sağında, Yahyâ Efendi Tekkesi'nin karşısında yaptırdığı mektep ve kalender - hânenin bahçesine, kapının sağ yanına gömülmüştür.

L. A.'nin eserleri şunlardır: *Hediyyetü'l - Müştaak fî Şerh-i Meslekü'l - Uşşaak.* Dayısı Sarı Abdullâh'ın "Meslekül - Uşşaak" adlı yüzbeş beyitlik türkçe kasîdesinin türkçe şerhidir. Bu şerhi, 1129 yılı Muharreminde Limni'de sürgün iken (1716), 42 yaşında yazmıştır. *Zeyl-i Meslekü'l - Uşşaak.* Yine Sarı Abdullâh'ın "Meslekü'l Uşşaak" adlı kasîdesine aynı vezin ve aynı kafiyede eklediği 47 beyitle, Bayrâmî Melâmîleri (Hamzavîler) ne göre, Hz. Muhammed'den zamânına dek gelip geçen "kutub" ların adlarını bildirir.

Mebde'ü Meâd. Tasavvufla ilgili bâzı bahisleri ve Nakşbendîliğe giriş esaslarını ihtivâ eden bir eser, L. A.'nin "Sergüzeşt" ten sonra en mühim ve değerli eseridir.

Sergüzeşt-i Melâmiyye (1743), Melâmî tarikatinin esaslarından bahs eder. Hacı Bayram-ı Velî'ye kadar gelen Melâmî'ler hakkında kısa, ondan sonraki Melâmî'ler hakkında ise oldukça geniş bilgi verir. "Sergüzeşt-i Melâmiyye", İstanbul'da "Lâ'lîzâde Abdülbâki Efendi'nin bâzı kibâr-ı meşâyihin terceme-i hâlini mübeyyin risâleleridir" adı ile basılmıştır. Basım târihi yoktur.

Gıdâ-yı Rûh, Keşfü'z - Zünûn Zeyli'nde, Esâmî'l - Müellifîn'de ve Osmanlı Müellifleri'nde L. A.'in bu adda bir eseri olduğu kayd edilmekte ise de, üslûb ve edâ bakımından, bu eserin, L. A.'e âid olmadığı anlaşılmaktadır.

Zübdetü's - Sukûk. Fenn-i sakke âid olan bu eseri, Esâmî'l - Müellifîn ve Osmanlı Müellifleri bildiriyor.

Nevâdirü'l - Usûl tercemesi. Hakîm-i Tirmizî'nin eserinin özetidir.

Kîmyâ-yı Saâdet Tercemesi: Bu eseri de Osmanlı Müellifleri ve Esâm'i'l Müellifîn bildiriyor.

Nemûd u Bûd Tercemesi. Celâlüddin Mahmud'il - Çirihî'nin "Nemûd u Bûd" adlı eserinin tercemesidir.

Tercemetü Akleti'l Müstevfiz. Eserin arapça aslı, İbn Arabî'nindir.

Hakîkatü'l - Yakîn ve Zülfetü'l - Temkîn Tercemesi. 1365'de vefât eden Abdülkerîm-i Ceylî'nin eserinin tercümesidir.

El - İnsânü'l - Kâmil fî Ma'rifeti'l - evâhiri ve'l - evâil Tercemesi. Bu eser de Abdülkerîm-i Ceylî'nindir. Bu terceme, Sergüzeşt-i Melâmiyye kadar ehemmiyetlidir. Yazar, bu eserinde, babasının ve kendisinin hâl tercemesinden de bahs eder.

Risâle-i Ünsiyye Tercemesi: Ya'kûb-ı Cerhî'den tercümedir.

L. A.'in "Risâle-i Murâdiyye tercemesi" adlı bir eseri daha olduğu rivâyet edilir.

L. A.'in, bunlardan başka, âdetâ hâtıra tarzında, çoğunu babasından naklen yazdığı Melâmî kutuplarına ve onlara ulaşanlara dâir bilgi veren yazıları ayrıca "Yetîm" mahlâsı ile yazılmış şiirleri de vardır. Nesri pek güzeldir. Cümleleri kısa, ifâdesi oldukça açık ve düzgündür. Bilhassa "Sergüzeşt"-teki münâcatları pek içlidir. (A. Gölpınarlı)

LALO, Eduard (Lille 1823 - Paris 1892), Fransız bestekârı. Ana - babasının isteğine uymayarak kendisini musikiye vermiş ve her şeyden çok, geçmişin şâh - eserlerini inceleyerek yetişmiştir. Viyolaya istidâdı olan L., dörtlü bir topluluk kurmuş ve bununla ün kazanmıştır.

Başlıca eserleri: *Symphonie espagnole* (İspanyol senfonisi) [1873], *Norveç rapsodisi* (1881), *Le Roi d'Ys* (İs kralı) *(opera)* [1888], *Namouna* (bale) [1882]. Bunların dışında bir senfoni, birkaç konçerto ve oda müziği bestelemiştir.

LAMA [İsp. llama; Kiçua asıllı kelime], Güney Amerika'da, Peru ve Bolivya'nın And Dağları ile kaplı bölgelerinde yaşayan, evcil bir geviş getirici. Boynu uzundur, tüyleri de yünü andırır. Yük taşımağa çok elverişlidir. L.'lar, bacakları daha kısa olan Alpaka ve büyüklüğü bir koyununkini geçmeyen Viguna adlı benzer ve aynı bölgede yaşayan türlerle karıştırılmamalıdır.

LAMA

LAMAİZM (Fr. Lamaisme; Tibetçe *blama* = başkan, saygıdeğer öğretmen; *lama* Sanskrit *guru*'nun karşılığıdır), Buddhizm'in Tibet'te ve oradan yayılarak bütün Orta Asya'da aldığı özel şekil. L.'in kaynağı, Buddhist keşişi Padma Sambhava'nın M. S. VIII. yüzyılda kurduğu birinci lama (yani rahip) manastırıdır.

L.'in panteon (yani sayılan veya tapılan kutsal varlıklar topluluğu)'u çok zengin olup birçok buddha, bodhisattva (buddha'lığın eşiğinde bulunan kişilikler) ve çeşitli ruhları içine alır.

LAMARCK, Jean - Baptiste de Monet (Bazentin, Picardie, 1744 - Paris 1829), Şövalye ve Fransız tabiat bilgini. İlmî hayatı, 1778'de, *Flore française* (Fransa florası) başlıklı eserinin çıkması ile başlar. Bu eser, dikotomik anahtarlı ilk Fransa florasıdır. 1783'ten itibaren de *Encyclopédie botanique* (Botanik ansiklopedisi) başlıklı eserini çıkarmıştır. 1793'te Paris "Meseum" unda, omurgasızlar zoolojisi profesörü oldu. *Recherches sur les causes des principaux phénomènes physiques* (Fiziğin başlıca olayları üzerine araştırmalar) [1793], *Recherches sur l'organisation des êtres vivants* (Canlı varlıkların yapısı hakkında araştırmalar) (1802), *Philosophie zoologique* (Zooloji felsefesi) [1809] ve *Histoire naturelle des animaux sans vertèbres* (omurgasız hayvanların tabiî tarihi) [1815 - 1822] adlı eserleri vardır. Bu iki eserde, sonradan Lamarckcılık (lamarckisme) adını alan, canlıların gelişim teorisi'ni açıklar. Ama bu teori, çağdaşlarınca iyi karşılanmamış ve anlaşılmamıştır. L., biribiri ardınca üç eşini de kaybetmiş, kör olmuş ve büyük bir fakirlik içerisinde ölmüştür. 1795'te Fenler Akademisi'ne üye seçilmişti. (V. Örs)

J. LAMARCK

LAMARCKÇILIK, hayvanların ve bitkilerin yaşadıkları ortamda meydana gelen değişmelerin onların yapılarında da değişmeler yaptığı ve ana - babanın kazandıkları özelliklerin döllerine de geçtiği yolunda Fransız biyoloji bilgini L. (1774 - 1829)'ın ileri sürüp savunduğu kuram. L.'ın en önemli eseri olan *Philosophie zoologique* (Zooloji felsefesi) [1809]

de öne sürdüğü bu kurama göre, zoolojik zamanın uzun dönemleri sırasında, organik varlıklar bâzı gelişim safhalarından geçmişlerdir. L.'ın bu değişmelerin oluş tarzı konusundaki teorisi, sonradan Darwin'in ileri sürdüğü teoriden çok farklıdır. Fransız bilgininin inancına göre, organik varlıkların yaşadıkları ortamda meydana gelen değişmeler onların ihtiyaçlarında da birtakım değişmelere yol açar, ihtiyaçların değişmesi ise yeni davranışları gerektirir ve bu yeni davranışlar da organik yaratığın yapısında bâzı değişmeler meydana getirir. Ayrıca, ana - baba durumundaki organik varlıklarda meydana gelen bu değişmeler, kalıtım yolu ile, onların döllerine de geçer. L.'ın genel olarak "kazanılmış özelliklerin kalıtımı" diye anılan bu teorisi, zamanında, organik yaratıkların gelişirken değişmelerden geçmiş olabilecekleri düşüncesini uyandırmış olması bakımından, tarihî bir önem taşır.

Darwin, L.'ın görüşlerinden bâzılarını kabûl etmiş, fakat değişmelerin oluş tarzı hakkındaki düşüncelerini benimsememiştir. XX. yüzyıl'ın genetik ilimi (biyolojide soyaçekim olaylarını inceleyen bölüm), kazanılmış özelliklerin kalıtımla geçtiği yolundaki görüşü red ederek, organik bir yaratığın vücut gözelerinde meydana gelen değişikliklerin kalıtımla geçemeyeceğini ve yalnız irsî özellikleri taşıyan çim (Lat. *germen)* gözelerini etkileyen değişmelerin döllere geçebileceğini ileri sürmektedir. Bununla beraber, kazanılan özelliklerin geçtiği kuramı Sovyetler Birliği'nde Michurin ve Lysenko ile onları izleyenler tarafından desteklenmektedir. (Z. İshan)

LAMARTINE, Alphonse de (Mâcon 1790-Paris1869), Fransız şâiri ve yazarı. İtalya'da bir geziye çıkmış (1811-1812), 1814'te Gardes du corps (Muhafız alayı)'a girmiş, ama 1815 te ayrılmıştır. Ertesi yıl, Aix - les - Bains'de fizikçi ve havacı Charles'in eşi Julie Charles'a âşık oldu. 1820'de L., *Méditations Poétiques* (Şâirâne düşünceler) isimli bir şiir kitabı çıkarmış ve çok büyük rağbet görmüştür. Marianne Elisa Birch adında bir İngiliz kızı ile evlenmiş ve 1821'de, sefaret kâtibi olarak, Floransa'ya gitmiştir. O tarihten itibaren şu şiir kitaplarını çıkarmıştır: *Nouvelles Méditiaions Poétiques* (Yeni şâirâne düşünceler) [1823]; *la Mort du Socrate* (Sokrat'ın ölümü) [1823]; *le Dernier chant du pélerinage d'Harold* (Harold'un hacılığını anlatan şiirin sonuncu şarkısı) [1825] (Bu şiir'de Harold İngiliz şâiri Byron'u temsil eder; *(Harmonies poétiques et religieuses* (Şâirâne ve dinî âhenkler) [1830]. Bunlarda, ilk şiirlerini çok sevdiren özellikler olan, dilin akıcılığını ve duyguların güzel ifadesini buluruz. 1829'da Fransız Akademisi'ne üye seçilen L., Louis - Philippe tahta çıkınca, diplomatlıktan istifa etmiş ve Yunanistan, Türkiye, Filistin ve Lübnan'a bir gezi yapmıştır (1832 - 1833). Ancak, on yaşındaki kızı Julia'nın ölümü bu geziyi yaslandırır. Uzun bir manzûme olan *Iocelyn* (erkek adı) [1836]'den ve *La Chute d'un ange* (Bir meleğin düşüşü) [1838] adlı eserlerinden sonra, *Recueillements poétiques* (Şâirâne derlemeler) [1839] adı altında bir lirik şiir derlemesi de çıkarır. Bergues (Nord)'den (1833) ve Mâcon'dan milletvekili seçilir (1839). 1842'den sonra, hükûmetle olan ilişkisini geliştirir, 1847'de, *Histoire des girondins* (Jironden'lerin tarihi)'i çıkarır. Bu eser, cumhuriyetçilerce pek iyi karşılanır. 1848'de L., geçici hükûmetin dışişleri bakanlığına atanır. Ama kazandığı senpatiyi gittikçe kaybeder ve cumhurbaşkanı seçiminde ancak 7 900 oy alır. Bunun üzerine, politikadan çekilir ve şâirâne bir üslûbla otobiyografisini yazar: *Raphaël* (erkek adı) [1849] ve *Les Confidences* (İtiraflar) [1849]. Sonradan, *Graziella* adlı bir de roman yazdı [1852]. Ağır borçlarından kurtulmak için *Cours familier de littérature* (İddiasız bir edebiyat tarihi) [28 cilt, 1856 - 1869]'ü çıkarır. Ölmeden iki yıl önce III. Napoléon hükûmeti onu para sıkıntılarından kurtaran bir bağışta bulunur. (V. Örs)

A. de LAMARTINE

LAMB [*læm*] **Charles** (Londra 1775 - Edmonton 1834), İngiliz yazarı ve şairi. Birkaç şiir derlemesi çıkardıktan sonra, 1798'de meydana gelen *Rosamund Gray* (kadın adı) adlı dokunaklı bir hikâye ile başarı kazanmıştır. 1807'de çıkardığı *Tales from Shakespeare* (Shakespeare'den hikâyeler) çocuklara mahsus klasik bir eser olmuştur. 1820-1825 arasında, "London Magazine" dergisinde, Elia takma adı altında çıkan *Essays* (Kalem denemeleri) kendisine büyük ün sağlamıştır. Bu yazılarda her konuyu alaylı ve derin bir tarzda işler. *Essay*'ler, İngiliz *humour*'unun en mükemmel bir örneğidir. (V. Örs)

C. LAMB

LAMB [*læm*] **Harold** (doğ. New Jersey 1892), Amerikalı romancı ve tarihçi. Genç yaşta kendisini tarihe vermiş ve özel olarak Asya uluslarının tarihini incelemiştir. Aynı zamanda tarihî olayları canlandıran hikâyeler de yazmağa başlamıştır. Evlilik hayatında tam bir rahat ve saadeti bulan L., Amerika'nın çeşitli şehirlerinde yaşamış ve kendisini tarihî incelemelere vermiştir. Arapça ve Çince okumayı öğrenmiştir. 1932'de İran hükûmeti ona ilmî araştırmaları için bir nişan vermiştir. İlk eserleri: *Marching Sands* (Yürüyen kumlar) ve *House of the Falcon* (Şahinin evi) adlı romanlardır. Sonraki tarihî eserleri şunlardır: *Genghis - Khan* (Cengiz Han) [1927]; *Tamerlane* (Timurlenk) [1928]; *The Crusades-Iron Men and the Saints* (Haçlı seferleri. Demirden adamlar ve azizler) [1930]; *The Crusades - the Flame of Islam* (Haçlı seferleri - İslâmiyetin alevi) [1931]; *Nur Mahal* (ad) [1932]; *Omar Khayyam, a life* (Ömer Hayyam, bir hayat) [1934]; *The march of the Barbarians* (Barbarların yürüyüşü) [1940]; *Suleiman the Magnificent* (Muhteşem Süleyman) [1951]; *Alexander of Macedon* (Makedonyalı İskender) [1952].

LAMBDASİZM (Fr. lambdacisme), Türkçe, Moğolca, Tunguzca gibi dillerde *ş* (veya *š, j)* gibi birtakım seslerin *l*'ye dönüşmesine verilen ad. Bu ses olayına özellikle Çuvaşçada rastlanır. Türkologlar, Türk diyalektlerindeki *ş* sesinin kelime içinde veya kelime sonunda Çuvaşçada *l*'ye dönüştüğünü tespit etmişlerdir. Örnekler: Türkçe *gümüş* ~ Çuvaşça *kĕmĕl*; Türkçe *kış* ~ Çuvaşça *ḫĕl*; Türkçe *taş* ~ Çuvaşça *ç'ul;* Türkçe *eşik* ~ Çuy. *alăk* (= kapı); Türkçe *beş* ~ Çuv. *pillĕk*; Türkçe *altmış* ~ Çuv. *utmăl*; Türkçe *yetmiş* ~ Çuv. *šitmĕl*. Buna benzer ses değişmelerine Türkçe ile Moğolca (ve Tunguzca) arasında da rastlanır.

Başlangıçta ʃ sesi esas ses olarak kabûl ediliyor. Çuvaşça ve Moğolca gibi dillerde gördüğümüz *l*, ikincil bir ses sayılıyordu. Bu görüşü paylaşanlar arasında Zoltán Gombocz (b. bk.), Gyula Németh (b. bk.) gibi tanınmış dil bilginleri vardı. Ancak, daha sonra G. J. Ramstedt (b. bk.) bu görüşe karşı çıkmış, *l*'yi esas ses olarak savunmuştur. Ona göre, bu ses Türk diyalektlerinde sonradan ʃ'ye dönüşmüştür. Sonradan Gombocz da bu görüşü benimsemiştir. Ramstedt'in otoritesine sığınan Türkolog ve Mongolistlerin bir bölümü de *l*'yi esas ses olarak kabûl etmişlerdir. Bu görüşe katılanlar arasında M. Räsänen, N. Poppe gibi bilginler vardır. Ancak, Türk ve "Altay" dillerinin en önemli problemlerinden birini teşkil eden bu konu şimdilik kesin olarak çözülmüş olmaktan uzaktır.

Bu olaya paralel olarak Türk diyalektlerindeki *z* sesinin de kelime içinde ve kelime sonunda Çuvaşçada *r*'ye dönüştüğü göze çarpar. Bu olaya da rotasizm (Fr. rhotacisme) adı verilir. İşte birkaç örnek: Türkçe *otuz* ~ Çuvaşça *vä:är*; Türkçe *kunduz* ~ Çuv. *ḫändär*; Türkçe *kız* ~ Çuv. *hĕr*; Türkçe *sekiz* ~ Çuv. *sakär*; Türkçe *dokuz* (< *tokuz*) ~ Çuv. *täḫär*, *täḫḫär*; Türkçe *semiz* ~ Çuv. samăr. Türkçe ʃ sesini esas ses olarak kabûl edenlere göre, yukardaki örneklerde de *z* sesi esas sestir. Buna karşılık, *l* sesini esas ses sayanlar da bu örneklerde *r* sesinin esas ses olduğunu savunmaktadırlar. Bk. ROTASİZM. (H. Eren)

LAMBERT, Johann Heinrich (Mulhouse 1728 - Berlin 1777), Fransız asıllı Alman matematikçi, fizikçi, astronom ve filozof. 1759'da Augsburg'da profesör olmuş, 1764'te Prusya kralı II. Friedrich onu Berlin Akademisi'ne üye seçmiştir. 1761'de L., "L. sistemi" diye bilinen formülü yayınladı. Buna göre, bir gezegenin, yörüngesi üzerinde bir belirli yayı geçmek için sarf ettiği zaman ile bu yayın oku ve iki ucundaki yarı - çaplar arasında belirli bir orantı vardır. π'nin sayılarla tam ifade edilemeyeceğini (Fr. incommensurabilité) ispat etmiştir (1768). 1770'te, kürevî trigonometriyi kurmuştur. 1772'de, adını taşıyan seri'yi bulmuştur. Aynı yıl, paraleller postulat'ına dair araştırmalarını da tamamlamıştır. Fizik alanında L., fotometri'nin temel kanununu buldu. Felsefî yazıları arasında en önemlileri şunlardır: *Neues Organon* (Yeni metod) [1764] ve *Anlage zur Architektonik oder Theorie des Einfachen und Ersten in der philosophischen Erkenntnis* (Arkitektonik'e giriş veya felsefî anlayışta ilk prensipler teorisi) [1771]. (V. Örs)

LAMÉ [*lamẹ*], **Gabriel** (Tours 1795-Paris 1870), Fransız mühendisi ve matematikçisi. Clapeyron ile birlikte Rusya'da Çar I. Aleksandr'ın yol yapma işlerini idare ettikten sonra (1820) Fransa'ya dönerek, Ecole Polytechnique'te fizik profesörü oldu. 1832'de, Paris ile Saint - Germain ve Paris ile Versailles arasındaki demir yollarının yapılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Geometriye ve matematikli fiziğe eş odaklı (homofocal) yüzeyleri sokması ile ün kazanmış ve 1843'te İlimler Akademisi'ne seçilmiştir.

LÂMEKÂNÎ, Hüseyin Efendi, Bayrâmî melâmîlerindendir. Hamza Balı'dan sonra, melâmîlerin bâzıları tarafından kutub tanınan ve terzilikle geçindiği için "Kabâ-dûz" diye de anılan Bursalı Hasan'ın (1010 H. sonları. 1601 M.) halîfesidir. Peşte'de doğmuştur. İstanbul'da Davud Paşa câmii civarında Şahsultan mescidinin medresesinde oturan L.'yi, Kâtip Çelebi (b. bk.), "Fezleke" sinde, "dervîş-i ehl-i fenâ hânebe - dûş ve hevâ-yı tecerrüdde hem - sürûş merd-i kâmil, ârif-i ehl-i dil" diye över. Bu sözlerden, L.'nin ev - bark sâhibi olmadığı ve evlenmediği anlaşılmaktadır. Evliyâ Çelebî de, L. ile görüştüğünü övünerek bildirir. Mürîdlerinden şâir Hüsâmî ve Hâdî, L.'nin 1035 (1625)'te vefat ettiğini târih düşürerek tesbit etmişlerdir. L., Şahsultan mescidi avlusunda gömülüdür. Mezarının baş ve ayak uclarında, dikdörtgen biçiminde ve yazısız iki kalın taş bulunmaktadır.

L.'nin bir dîvânı vardır. Dîvânında, hepsi de aruzla yazılmış, yüze yakın gazel ve musammat'la; biri farsça olmak üzere, dokuz rubâî ve üç müfred yer alır. Semâ' ve devrânın aleyhinde bulunan Belgrad'lı Münîrî'ye (b. bk.) semâ'ın şer'en mezmûn ve menhî olmadığına dâir bir mektubunu Müstakıym - zâde, risâlesine aynen almıştır. Ayrıca; Aşağı Hisarlı İbrahim'in mektubuna cevabı, iki kere Sadâret'e gelen ve 1003'te (1594) idam edilen, İran Savaşları serdârı Ferhad Paşa'ya bir mektubu ile daha üç mektubu vardır. L.'nin, bunlardan başka, "Vahdet - nâme" adlı türkçe ve mensur, yedi sahîfelik bir risâlesi ile, "Küllü şey'in yerciu ilâ aslihî - Her şey dönüp dolaşıp aslına varır" sözünü şerh eden iki sahîfelik bir risâlesi ve mesnevî tarzında yazılmış "İnsân-ı Kâmil" adlı, beş yüz otuz beş beyitlik bir türkçe bir risâlesi daha vardır. Bu son manzum risâle, tahmîd'ten, sonra, mi'râciyeyi de ihtiva eden na't'la başlar ve Dört Halîfe'yi de över.

L.'nin şiiri, orta derecededir. Bütün şiirleri ve risâleleri, Vahdet-i Vücûd'a (Varlığın birliği) âid olmakla berâber, bu inançta şerîatin hududunu aşmaz. Temkinli bir zâttır ve "Ehl-i sünnet" inancına bağlı görünür. Eserlerinin hiçbiri basılmamıştır. Adlarını yukarıda andığımız Hüsâmî ve Hâdî'den başka, Ahmed-i Rûmî, Hakîkî Ali, Oğlanlar Şeyhi İbrâhim ve Va'dî adlı şâirler de L.'ye mensup olanlardandır. (A. Gölpınarlı)

LAMENTO (İt. = inilti), bir operanın dramatik çözümünü hazırlayan yanık ezgi. Claudio Monteverdi'nin Arianna (kadın adı) operasının L.'su ünlüdür.

LAMI, Giovanni (Santa Croce, (Floransa) 1697 - aş. yu. 1770), İtalyan bilgini ve yazarı. Pisa (1719) da hukuk doktorası yaptıktan sonra Floransa'da felsefe ve Yunanca üzerinde çalışmıştır. Cenova'da (1727 - 1728) Pallavicini kitaplığının müdürü olarak çalışmış, Viyana ve Paris'e gitmiş, Holanda ve İsviçre'de gezmiştir. 1732'de Floransa'ya dönmüş ve orada Biblioteca Riccardiana'nın müdürü olarak çalışmıştır. Aynı zamanda Studio'da (1733) kilise tarihi profesörü ve Büyük Duka'nın ilâhiyat müşaviri olmuştur.

Çok geniş bilgisi ve Katolik dinine bağlılığı ile büyük ün kazanmıştır. Latince ve İtalyanca olarak pek çok eser yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *De eruditione apostolorum* (Havarilerin geniş bilgileri) [1738]; *Deliciae eruditorum* (Bilginlerin zevkleri) [1736 - 1769]. "Novelle letterarie" [1740-1770] dergisinde çıkan yazıları üslupları ile ün kazanmıştır. *Memorabilia Ilaorum eruditione praestantium* (Bilginlikleriyle belirmiş İtalyanlar hakkında hatırlanması gereken bilgiler) [1742 - 1748]; *Sancta ecclesiae Florentinae monumenta* (Floransa kilisesinin kutsal anıtları) [1758]; *Lezioni d'Antichita Toscane* (Toscana eski eserleri üzerine dersler) [1766]. (V. Örs)

LÂMİ'Î (Bursa 1473 - Bursa 1532), Türk şâiri ve bilgini. Asıl adı Mahmud'dur. Babası Osman, dedesi İlyas oğlu Nakkaş Ali'dir. Nakkaş Ali, Timur tarafından Semerkand'a götürülmüş, orada nakkaşlık öğrenmiş, Bursa'ya dönmüş; vefâtında, yaptırdığı mescidin avlusuna gömülmüştür. L.'nin

LÂMİİ : Lâmiî'nin mezar taşı

babası Osman ise, Sultan II. Mehmed'in ve II. Bâyezid'in hazine defterdarlığında da bulunmuştur. Hicrî X. yüzyıl (XVI. yüzyıl) sonlarında ölen ve Ahaveyn (İki Kardeş) lâkabı ile anılan Muhyiddin b. Mehmed'den ve L.'nin gamz ü nifâkı ile azl edilen Mahmud b. Hacı Hasan - zâde'den okuyarak zamânının bütün bilgilerini elde etmiş olan L., tasavvuf yoluna da yönelmiş; 922'de (1516) vefât eden Nakş - bendî şeyhi Seyyid Ahmed b. Muhammed-i Buhârî'ye intisâb etmiştir. Nakş - bendîliğe girmesinde, İran şâir ve bilgini Abdurrahman Câmî'ye beslediği saygı ve sevginin büyük bir tesiri olduğu muhakkaktır. Nisâbü'l Belâga'da şeyhine yazılmış mektubları vardır ki bunlar, ona bağlılığının pek kuvvetli olduğunu gösterir. Fettâh-ı Nîşâbûrî'den (ölm. 1448) "Hüsn ü Dil" i, Yavuz Sultan Selim adına tercüme edince, otuz beş akça yevmiye ile mükâfatlandırılmış; "Ferhâd - nâme" yi yazınca da, kendine bir köy bağışlanmıştır. "Vîse vü Râmîn" i, Vezir İbrâhim Paşa'ya ithaf etmesi üzerine kendisine yirmi akça yevmiye bağlandı. L., 1512'de, dört bin akçalık bir vakıf kurmuş ve buna Muslihiddin Mustafa Fakîh'i (b. bk. MERKEZ EFENDİ) mütevellî tâyin eylemiş ve ölünce dedesi Nakkaş Ali'nin yaptırdığı mescidin avlusuna gömülmüştür. Mezarının yalnız baş taşı kalmıştır ve bu taşta, girift sülüsle "El - merhûm Şeyh L. bin Osmân" yazısı vardır. Kendisinin, oğlunun, torununun taşlarında da "Şeyh" diye anılmasında ve "Şakayık Tercümesinde" adının yine "Şeyh" diye geçmesinden anlaşılıyor ki, L. Nakşbendî tarîkatinde, şeyhlik pâyesini kazanmıştır. "Nefehât Tercemesi" nde, kendisine "Hadimü'l - Fukarâ" denmesi de bunu gösterir. L., Câmî'nin "Selâmân ü Ebsâl" ini, "Şevâhidü'n-Nübüvve" sini ve bilhassa "Nefehât" ını türkçeye çevirdiği için, daha zamanında, "Anadolu Câmî'si" anlamına "Câmî-i Rûm" diye şöhret kazanmıştır. L.'nin Mehmed, Ahmed ve Abdullah adlı oğulları ile Safiye adlı bir kızı vardır. 1550'de ölen L. Mehmed'in "Bahrü'l - Evzân" adlı arûz ve kafiyeye dâir bir eseri vardır.

L.'nin eserleri :

1. *Şerh-i Dîbâce-i Gülistân.* 1505'de yazılmıştır.

2. *Şevâhidü'n - Nübüvve li Takviyyet-i Ehli'l - Fütüvve* (1480). Câmî'den tercümedir. 1293'te İst. da basılmıştır.

3. *İbret - nâme* (1525). Bu eserini Bursa'da, Kanunî Süleyman adına yazdığını kendisi açıklar. Kitabın birinci bölümü (Bâb-ı Evvel) "İbret - nümâ" adı ile ayrıca basılmıştır.

4. *Hüsn ü Dil Tercemesi.* Kâtib Çelebi'ye göre bu eser, Fettâh-ı Nîşâbûrî'den, bâzı değişikliklerle yapılmış bir tercümedir. Âhî'nin de (ölm. 923 H. 1531) aynı isimde bir eseri vardır. L., "Hüsn ü Dil" i Yavuz'a ithâf etmiştir.

5. *Şerefü'l - insân* (1526). Kanunî Sultan Süleyman adına yazılmıştır. "Resâilü İhvâni's - Safâ "nın yirmi ikincisinin genişletilerek tercümesinden meydana gelmiş ise de, âdetâ, yepyeni bir eserdir.

6. *Fütûhü'l - Mücâhidîn li tervîh-i kulûbi'l - müşâhadîn (Nefehât tercümesi)* Câmî'nin "Nefehâtü'l - Üns min Hazarâti'l Kuds" adlı, hicrî birinci yüzyıldan kendi zamanına gelip geçen sofilerin biyografilerini ihtivâ eden bu eserini Engürus fethi (1521) münasebetiyle Kanunî Sultan Süleyman'a ithâf

LÂMİİ : Lâmiî mezarlarından: (Lâmiî - zâde Ahmedoğlu Murad Çavuş (Lâmiî'nin torunu)

etmiş, adını da bu münasebetle koymuştur. Bu zafere söylediği "Ey fâtih-i mülk-i Engürus" sözü ile "Bilâd-ı Engürus'in eyledi feth" mısraını da tarih düşürüp, önsözüne almıştır. Bâzı değişikliklerle yapılan bu tercümede tasavvufla ilgili birçok bilgi verilmiş ve son kısma da, Hamîd-i Velî, Hacı Bayram, Yunus Emre gibi Anadolu'da yetişen erenler alınmıştır.

7. *Münâzarât-ı Bahâr ü Şitâ.* Adından da anlaşıldığı gibi, bahar'la kış'ın karşılıklı konuşmalarını şâirâne bir tarzda tasvir eden bu eser basılmıştır.

8. *Münşeât-ı mekâtîb.* Mektuplarını toplayan bu eseri, "Nisâbü'l - Belâga" olsa gerektir.

9. *Muammâ-ı Mîr Hüseyn.* Muammâyî diye tanınan Mîr Hüseyn'in muammâya dâir bir risâlesinin tercümesidir.

10. *Risâle-i Tasavvuf,* 11. *Risâle-i Arûz,* 12. *Manâkıb-ı Üveysü'l - Karânî,* 13. *Risâle-i Es'ile min'el - Fünûn,* 14. *Mevlidü'r - Resûl* (Adları "Şerefü'l - İnsan"da geçer),

15. *Maktel-i imâm Hüseyn.* Vâiz Molla Arab (ölm. 1531), bu eserin okunmasının küfür olduğunu söylemesi üzerine, L. onu, kadı Aşçı - zâde Hasan Çelebi'yi ve şehrin büyüklerini Ulu Cami'ye çağırmış, eserini okuyup dinletmiş, bunun üzerine Molla Arab da iddiâsından vazgeçmiştir. Bu kitabı, dâmâdı Rûşenî - zâde tamamlamıştır. (Âşık Çelebi).

16. *Selâmân ü Ebsâl.* Câmî'den tercümedir. Ebsâl ü Selâmân da denen bu tercümeyi Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu şehzâde Selim (II. Selim)'e ithâf etmiştir.

17. *Şem'ü Pervâne.* Ehlî-i Şîrâzî'den tercümedir.

18. *Gûy ü Çevgân.* Bu eserini, Sahâbe'den ve Hz. Peygamber'in şâiri sayılan Hassân b. Sâbit'i rüyâda görmesi üzerine ve onun emri ile yazdığını söyler (Şerefü'l - İnsân).

19. *Ferhâd - nâme.* ("Şerefü'l - İnsân" da geçer).

20. *Vâmık u Azrâ.* 1039 da ölen İran şâiri Unsurî'den tercümedir. Kanunî Sultan Süleyman adına nazm etmiştir.

21. *Kıssa-i Evlâd-ı Câbir.* ("Şerefü'l - İnsân" da geçer. Hasan Çelebi ise, bu eserden "Câbir - nâme" diye söz eder).

22. *Lûgat-i Manzûme.* Farsçadan türkçeye pek küçük bir sözlüktür.

23. *Risâle-i Fâl.* "Şerefü'l - İnsân" da geçer.

24. *Şehr - engîz-i Burûsa.* Bursa'daki erkek güzellerini tasvir ettikten sonra, şehrin kaplıcalarını, gezinti yerlerini ve şâirliğin özelliklerini anlatır ki bilhassa bu bakımdan ehemmiyetlidir. Basılmıştır.

25. *Heft - Peyger.* Câmî'nin kızkardeşinin oğlu ve 927'de (1520) vefat eden Hâtifî Abdullah'ın "Heft Manzar" ından tercümedir.

26. *Vîse vü Râmîn.* 442'de (1050) vefat eden Fahr-ı Gürgânî'den tercümedir.

27. *Dîvân.* Dîvân'ında 3 tevhîd, 1 mi'râciyye, 2 na't, 1 Eshâb hakkında medhiye, I. Selim ve Kanûnî'ye yazılmış (biri musanna) 29 kaside, 3 tercî'i bend, şehzâdeler hakkında 3 mersiye, 5 tesliye, hazâna dâir 1 tercî-i bend, 1 müsebba, 65 murabba', 1 muhammes, 1 şerh, 135 gazel, 12 kıt'a, 7 lûgaz, 16 tarih ve 4 muammâ vardır (Sabri Kalkandelen'in Yazma Divanlar Kataloğu, İst. Üniv. K.).

Bunlardan başka İst. Üniv. K. T. Y. bölümünde 1190 No.da "Ferec ba'deş - şidde" adlı ve hikâyelerden ibâret, 319 yapraklık, başı ve sonu noksan bir eser, L. adına kayıtlıdır. Aynı bölümde, 762 No.da, "Latâif-i Lâmi'î" vardır. Beş bâba ayrılmış olan ve 47 yapraktan meydana gelen bu kitapta, Hz. Peygamber'e, diğer peygamberlere, Şeyh Vefâ'ya, Şeyh İlâhî'ye, Bühlûl'e, Ebû - Hanîfe'ye, Şâdî-i Şîrâzî'ye, Câmî'ye, Baysungur'a, şâir Kâtibî'ye ve diğer şâir, âlim ve şeyhlere âid lâtifeler vardır; bunların arasında Nasreddin Hoca ile Şeyyâd Hamza'ya âid lâtifeler, gene Şeyyah Hamza'ya âid başka bir lâtife, çağdaşlarına âid lâtifeler, târih bakımından değerlidir; kaplıcalara dâir olan lâtifeler ise, devrini göstermesi dolayısıyle, dikkate değer. Manzum lâtifeleri de ihtivâ eden bu eserin incelenmesi gerekir. Hasan Çelebi Tezkiresi'nde geçen "Mecma'l-Letâif", bu kitap olsa gerektir. Aynı tezkiredeki "Şerh-i Muammâi Esmâü'l Hüsnâ ve Câm-ı Cihan - nümâ", "Osmanlı Müellifleri" nde, Huseyn-i Nîşâbûrî'nin yüz beytinin genişletilerek tercümesi ve şerhi şeklinde sözü geçen "Mir'âtu'l - Esmâ ve Câm-ı Cihân - nümâ" olmalıdır. "Nefsü'l - Emr" adını taşıyan 7 sahifelik bir eser de L.'ye atf edilmiştir. İsmâil Paşa'nın "Hediyyetü'l - Ârifîn Esmâü'l - Müellifîn ve Âsârü'l - Musannıfîn" inde "Hired - nâme, Reşfü'n - Nesâyih ve Keşfü'l - Fezâyih, Miftâhü'n - Necât fî Havâssı's - Süveri ve'l - Âyât" adlı eserler de L.'nin eserleri arasında anılmaktadır (C. II. İst. Maarif Mat. 1955 s. 412) "Reşfü'n - Nesâyih ve Keşfü'l - Fezâyih", "Nefsü'l - Emr" olsa gerektir. Böylece, L.'nin eserleri kırka yaklaşmaktadır.

L., Nakş - bendî olduğundan, Câmî gibi, Ehl-i Sünnet inancına bağlıdır. Tasavvufî inançlarında aşırı bir kanâat görülmez. Böyle olmakla beraber, "Maktel-i İmâm Hüseyn" i, onun Ehl-i Beyt'e de candan bağlı olduğunu göstermeğe yeter bir delildir. Âşık Çelebi'nin dediği gibi, L.,'nin "gazelleri makbûl-i tab'-ı hiredmendân değildir"; fakat, zamanında ve zamanından sonra düzenlenen şiir ve nazîre kitablarında, şiirlerine yer verilmiştir. Nesri gerçekten de güzeldir. Çok defa sade, cümleleri kısadır; kullandığı dil, devrinin türkçesine bir örnek olacak kadar canlıdır. Nesir eserlerinde, zamanın töresine uyup, arada bir şiir de söyler. Tercüme ettiği eserlerde (Nefehât tercümesi'nde olduğu gibi), manzum olanları yine manzum olarak, hattâ, bâzı kere, aynı vezinle türkçeye çevirir ve bunda çok da başarılı olur. Bu bakımdan L., Türk edebiyatının, nesir ve tercüme olanlarında birinci dereceyi alan üstadlarından biridir. (A. Gölpınarlı)

LAMİNUVAR, bir maddenin kalınlığını, onu iki silindir arasından geçirerek, azaltmağa yarayan makine. Kâğıt yapımında, kitap ciltlemede ve bilhassa madencilikte kullanılır. Büyük basınçlara ve dolayısıyle çok karmaşık bir mekanizmaya lüzum gösteren bu işlem, demircilikten yâni bir maden kitlesini döverek şekillendirme işleminden çok daha yenidir. L. hakkında bildiğimiz en eski belgeler, Leonardo da Vinci'nin bâzı krokileridir. Avrupa'da kullanılan en eski L.'lar, kilise camlarının çeşitli renkteki parçalarını birbirine tutturmak için kullanılan kurşun çubuklarına belli bir kalınlık vermek için kullanılmıştır. XVIII. yüzyılda L.'lar, kızgın demir levhaları da işleyebilecek kadar geliştirilmiştir.

LAMONT, Johann von (Braemar, İskoçya 1805 - Bogenhausen 1879), Alman astronomu ve fizikçisi. Yıldız fotometrisi (ışık ölçüsü) üzerinde araştırmalar yapmış, bir yıldız kataloğu hazırlama çalışmalarına katılmış, Uranus'un kitlesini ölçmüş ve manyetik sapmaların devirli değişmelerini incelemiştir.

LAMOUREUX, Charles (Bordeaux 1834-Paris 1899), Fransız kemancısı ve orkestra şefi. Sonradan adını taşıyacak olan orkestrayı kurmuş, gerek klasik, gerekse modern musikiyi ve bilhassa Wagner'i tanıtmakta başarı göstermiştir.

LAMPEDUSA, Akdeniz'de, Malta ile Tunus arasında, İtalya'ya âid ve Sicilya'ya bağlı bir ada. Bu kalkerli adanın dik, sarp yokuşları vardır. Hemen hemen Afrika iklimi hüküm sürer. Halkı bağcılık, tahılcılık ve bilhassa balıkçılık (sünger ve hamsi balığı) ile uğraşır. Nüfusu 4 800'dür.

LAMUNIA, Phryg'ler döneminde bugünkü Bozüyük'ün yerinde bulunan bir yerleşme merkezi. Bk. BOZÜYÜK.

LAMUT'LAR : bk. EVEN'LER.

LANA, Francesco de (Brescia 1631 - 1687), Terzi Kontu, İtalyan fizikçisi. Roma'da 1647'de Cizvit okuluna alınan L., Ferrara'da 1677'de önce edebiyat, sonra da fen ve bilhassa matematik dersleri vermiştir. Barometre'ye dair gözlemleri ve Lombardiya madenleri hakkında bir incelemesi vardır. Yazılarının en ilgi çekeni *Prodromo overo saggio di alcune invenzioni nuove* (Bazı yeni buluşlara dair giriş veya kalem denemesi) [1670]'dir. Bu eserde, bir hava gemisinden söz edilir. Geminin yükselme gücü, içinin havası boşaltılmış metal kürelerle elde edilecektir. Bu gemiyi yapmak için teşebbüse geçilmemiş ise de, L.'nın düşüncelerinin havacılığın gelişmesinde önemli etkiler yapmış olduğundan şüphe edilemez. 1681'de *La Bella svelata* (meydana çıkarılan güzellik) başlıklı mistik bir kitap da yazmıştır. (V. Örs)

LANCASTER, İngiltere'de ve Birleşik Amerika Devletleri'nde iki şehir. 1. L., İngiltere'de Lancashire eyaletindedir. Nüfusu 48 200 (1961). Çeşitli endüstrileri vardır (Pamukçuluk, sun'î ipekçilik, tabiî ipekçilik, boyacılık, makine fabrikaları, dokumacılık, muşamba ve mobilya fabrikaları). Eskiden, kontluk idaresinin merkeziydi. 2. Birleşik Amerika Devletleri'nde, Pennsylvania devletinde bir şehir. Susquehanna ırmağının alt kısmına yakındır. Nüfusu 61 100 (1960). Verimli bir ziraat bölgesinin merkezi ve önemli bir ticaret yeridir (Canlı hayvan, tütün).

LANCASTER, İngiliz kral hanedanı. Kurucusu Aquitaine dükası ve İngiltere Kralı III. Henry'nin ikinci oğlu *Edmund Crouchbock* (Londra 1245 - Bayonne 1296)'tir. Bu zat, 1267'de L. kontu olmuştur. L. dükalığı 1362'de kurulmuştur. 1255'te Sicilya tahtına aday olmuştur. Krallığını elde etmek amacı ile sarf ettiği paralar, baron'ların ayaklanmasına ve Oxford Provisions (O. şartları) adını taşıyan anlaşmanın zorla kabulüne yol açmıştır. *Thomas* (aş. yu. 1277 - Pontefract 1322), L. Kontu (1298 - 1322), Edmund'un büyük oğlu. Baronlar kral II. Edward'ın keyfî idaresine karşı direnince, Thomas başlarına geçmiştir. II. Edward İskoçyalılar tarafından Bonnockburn'de yenilince, Th. bundan faydalanamamış ve ikinci bir ayaklanma (1321) esnasında yakalanmış ve idam edilmiştir. *John of Gaunt (Gand* [Gaunt] 1340 - Londra 1399), L. dükası (1361 - 1399), Kral III. Edward'ın dördüncü oğlu. John, babasının son yıllarında, İngiltere'yi fiilen idare etmiştir. Oğlu III. Henry, 1399'da, IV. Henry adı ile İngiltere tahtına çıkmıştır.

John of L. (1389 - Rouen 1435), Bedford dükası, IV. Henry'nin üçüncü oğlu. Kardeşi Kral V. Henry'nin savaşları esnasında (1415 ve 1417 - 1419) Krala vekâlet etmiş ve ölümünde de, Kral nâibi ve VI. Henry'nin vasîsi olmuştur. *Edward of L.* (1453 - 1471), Gal ülkesi prensi (veliaht). Kral VI. Henry'nin birinci oğlu. İki - Gül Harbi'nde Tewkesbury'de esir düşmüş ve savaştan sonra idam edilmiştir.

LANCASTER [*læŋkastər*], **Burt** (doğ. New York 1913), Amerikalı sinema oyuncusu. New York Üniversitesinde okumuştur. Başlangıçta sirklerde akrobat olarak çalışmıştır. II. Dünya Harbi'nden sonra sinema oyunculuğuna başlamıştır. Sinemada karakter oyuncusu olarak tanınmıştır. Başlıca filmleri: *The killers* (Katiller) [1946]; *From here to eternity* (İnsanlar yaşadıkça) [1953]; *The rose tatto* (Dövme gül) [1955]; *Trapeze* (Trapez) [1956]; *Elmer Gantry* [1959]; *The Judgement of Nuremberg* (Nüremberg muhakemesi) [1961]; *Il gattopardo* (Leopar) [1962]; *Seven days in May* (Mayısta yedi gün) [1963]. (H. Eren)

LANCELOT, Antoine (Paris 1675 - Paris 1740), Fransız bilgini. Mazarin kitaplığında memur olup, çeşitli eserlerin yazarları ile işbirliği yapmıştır. *Mémoires pour les pairs de France* (Fransa derebeylerine dair muhtıralar) [1720] başlıklı eseri önemli bir jenealoji (söz kütüğü) araştırmasıdır. 1719'dan itibaren bağlandığı Académie des Inscriptions (Yazıtlar Akademisi)'un Mémoires (Muhtıra)'larında da birçok yazılar vardır.

LANCIER (Fr. mızraklı; lance = mızrak'tan), bir dans türü. Fr. tam adı, quadrille des lanciers, yani "mızraklılar kadrili" dir. Quadrille = dört çift dansör ve dansözden kurulu gurup. İngiltere'den Fransa'ya geçen bu dansın özelliği şudur: Kadril'i kuran çiftler biribirini karşılıklı selâmlar ve paralel olarak birbirinin karşında geçit yaparlar.

LANÇEU [İng. Lanchow], Çin'de bir şehir. Kan - Su eyaletinin başkenti. Huang-ho ırmağının sağ kıyısındadır. Nüfusu: aş. yu. 1,2 milyon. Orta Asya'ya giden yolların kavşak noktası ve Kuzey - batı Çin'in büyük ticaret merkezi (Canlı hayvan, yün, ham ve işlenmiş deri). Şehrin endüstrisi hızla kalkınmaktadır (Yümen ham petrolünün tasfiyesi, kimya maddeleri yapımı, çimento fabrikaları). Yümen'i Karamay ve Tsaydam'a bağlayan demir yollarının tamamlanmasında sonra, şehrin önemi kat kat artmıştır.

LANDAU, Lev Davidoviç (Bakû 1908 - Moskova 1968), Sovyet fizikçisi. 1927'de Leningrad Üniversitesini bitirmiş, kuvanta mekaniği üzerine hazırlamış olduğu tezle doktor olmuştur. Bir magnetizma teorisi ortaya koyan L., kozmik ışınların incelenmesiyle uğraşmıştır. İsviçre, Almanya, Holanda ve İngiltere'de staj yapan L. Rusya'ya dönünce çalışmalarını yayımlamış, 1943'te Moskova Üniversitesinde kürsü profesörü olmuştur. Helyumun aşırı akışkanlığını da göz önünde tutan bir teori ortaya koymuştur. Çeşitli dillere çevrilen dokuz ciltlik bir fizik kitabı yazmış, 1962 Nobel fizik armağanını almıştır. (C. Kurt)

LANDEN, John (Peterborough, Northamptonshire 1719 - Milton 1790), İngiliz matematikçisi. Eliptik fonksiyonlar hakkında önemli araştırmalar yapmış ve kendi adını taşıyan teoremle, herhangi bir hiperbol yayının hesabının iki elips yayının hesabından ibaret olduğunu ispat etmiştir.

LANDER, Richard Lemon (Truro, Cornwall 1804 - Fernando Pó 1834), ngiliz gezgini. Hugh Clapperton (1788 - 1827)'un arkadaşı olup, bunun seyahatnamesi ile kendi hâtıralarını yayınladı.

Bundan sonra, küçük kardeşi John L. (Truro 1807 - Londra 1839) ile birlikte, Nijer ırmağının güney bölümünü inceledi ve ırmağın Gine Körfezi'ne döküldüğünü tespit etti. Böylece iki kardeş, Nil'in kaynakları gibi, bir tartışma ko-

nusu olan bu coğrafî problemi çözmüşlerdir. Bütün bu Afrika gezilerinin sonuçları şu eserlerde açıklanmıştır:

Clapperton Journal of a Second Expedition into the İnterior of Africa (İç Afrika'ya yapılan ikinci bir geziye ait Clapperton'un günlüğü) [1829], *Records of Captain Clapperton's last experidition to Africa* (Yüzbaşı Clapperton'un son Afrika gezisine ait notlar) [1830]. (V. Örs)

LANDES DEPARTMANI (Fr. Département des Landes; Keltçe landa = fundalık'tan), Fransa'nın eski Aquitaine eyâleti havzasında bir vilâyet. Atlas Okyanusu üzerinde olup yüz ölçümü 9 364 km^2, nüfusu 267 700 (1966) kişi ve merkezi Mont-de-Marsan'dır. Coğrafî anlamda, L. bölgesi, bu adı taşıyan departmanın sınırlarını geniş ölçüde aşar. Deniz kıyısı boyunca kumul (Fr. dune) kordonları uzanır ve deniz ile iç bölge arasında bir set teşkîl eder. Kumulların içinde gölcükler sıralanır (Lacanau, Cazaux ve Biscarrosse en önemlileridir); bunların gerisinde de, Aquitaine havzasının jeolojik bakımdan en çökmüş bölgesini kaplayan büyük bir ova yayılır. Eskiden verimli ve ormanlarla kaplı olan bu bölge, kontrolsuz ağaç kesimi sonucunda fundalık ve bataklıklarla kaplanmış ve nüfus gittikçe azalmıştır. Bataklıkların sebebi, az derin ve su geçirmez bir kırmızımsı kum-taşı (fr. alios) tabakasının bulunmasıdır. Bölgenin ziraî ve sıhhî yönlerden ıslâhı iki safhada yapılmıştır. XVIII. yy.'ın sonlarında, Brémontier'nin etkisi ile, kıyı kumulları üzerine ağaçlar dikilmiştir. Sonra, III. Napoléon'un zamanında, Chambrelent'ın idaresinde yapılan çalışmalarla, bataklıklar drenaj yolu ile yok edilmiş ve çam ağaçları dikimi büyük bir hızla devam etmiştir. O zamana kadar yapıldığı gibi, çok fakir bir sebze ve canlı hayvan yetiştirilmesi yerine, orman yetiştirilmesi yoluna gidilmiştir. O tarihten beri, maden ocaklarında kullanılan tahta levhalar ve direkler, demir-yolu traversleri, yapı kerestesi ve reçinadan çıkarılan terementi geniş ölçüde üretilmektedir. Fakat bir yandan sentetik terementi ile Afrika ve İskandinavya kerestelerinin rekabeti, öbür yandan da bâzı drenaj kanallarının bakımsızlığı ve 1940 ile 1950 arasında çıkan büyük orman yangınları, L.'da uygulanan monokültür'ün tehlikelerini belirtmiştir. Şimdiki halde çeşitli ziraî kültürler kurarak ve canlı hayvan yetiştirme işlerini de hızlandırarak, departmanın ekonomik hayatının güçlendirilmesine çalışılıyor. Parentis'e yakın noktalarda petrol bulunmuş ve işletilmesine girişilmiştir. Balıkçılık, istiridyecilik ve turizm, bu çalışmaları kolaylaştırmıştır. Vilâyetin güney parçasını teşkîl eden Chatosse tepelerinde birçok hayvan ve bitkiler üretilmiştir. Buğday, mısır, üzüm, fasulye yetiştirilmekte, domuz ve hepsinden çok kümes hayvanları üretilmektedir. Halkın en büyük kısmı, ziraatte ve ormancılıkta çalışır. Kerestecilik ve petrol dışındaki endüstri dalları da şunlardır: Makinecilik, kundura fabrikaları, kâğıtçılık. Centre d'essais des Landes (L. denemeler merkezi) adı altında, 1962'de, güdümlü mermileri denemeğe mahsus bir askerî kurum kurulmuştur. Buna ayrılan topraklar aş. yu. 15 000 ha. kadardır. (V. Örs)

LANDINO veya LANDINI, Francesco (Floransa 1325 - Floransa 1397), İtalyan müzisyeni. Kör olduğu halde birkaç âlet çalardı; ama bilhassa orgcu idi. 2 ve 3 sesli eserler bırakmıştır. İtalyan Trecento (XIV. yüzyıl) musikisinin en büyük mümessili sayılır.

LANDOLT, Hans (Zürih 1831 - Berlin 1910), İsviçre asıllı Alman kimyacısı. Arsenik ve antimuan'ın organik bileşiklerini incelemiştir. Kimya'da, kitlenin korunması (fr. conservation) kanununu doğrulamıştır.

LANDOR, Walter Savage (Warwick 1775 - Floransa 1864), İngiliz yazarı ve şâiri. Ömrünün büyük bir kısmını İtalya'da geçirmiştir. Romantizm devrinde klasik ideal'e bağlı kalmıştır. Ününü, *Imaginary Conversations of Literary men and statesmen* (Edebiyat ve devlet adamları arasında hayalî konuşmalar) [1824 - 1853] adlı, çok tatlı bir üslûpla yazılmış 150 parçaya borçludur.

LANDOWSKA, Wanda Alice (Varşova 1877 - Lakeville, Connecticut 1959), Polonyalı klavsenci. Eski musiki âletlerinin çalınışı problemlerine kendini vermiş ve klävsen sanatının tekrar dirilmesinde büyük bir rol oynamıştır. Başlıca eserleri: *Bach et ses interprètes* (Bach ve onu çalanlar) [1906] ve *Historire de la musique moderne* (Modern musiki tarihi) [1941]'dir.

LANDOWSKI, Marcel (doğ. Paris 1915), Fransız kompozitörü ve orkestra şefi. Senfonik eserler, konçertolar, oratoryumlar ve melodiler yazmıştır.

LANDOWSKI, Paul (Paris 1875 - Boulogne - sur - Seine 1961), Fransız heykeltraşı. İlk eserlerinde Rodin'in etkisi sezilmektedir. Paris'te Carrousel meydanında bulunan *Les fils de Caïn* (Kabil'in oğulları) adlı eser onundur. Birçok resmî siparişleri yerine getirmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır: 1. *La Réformation :* Bu esere Henri Bouchard ile beraber çalışmıştır. Eser Cenevre'de bulunuyor, 2. *Sainte Geneviève* (Azîze Geneviève): Bu heykel Paris'te Tournelle köprüsünün üzerindedir. Başka eserleri arasında Michelangelo'nun heykeli, Mimar Nenot ve Madame L.'nin büstleri vardır. 1937 - 1942 yıllarında Millî Güzel Sanatlar Yüksek okulu müdürü olmuştur. 1926'da Güzel Sanatlar Akademisine üye seçilmiştir.

LANDRU CİNAYETİ (1921), Henri Désiré Landru (Paris 1869 - Versailles 1922)'nün yol açtığı cinayetler. L., 1919'da tutuklanmış ve on kadını öldürmekle suçlanmıştır. Bunlara evlenme teklifinde bulunmuş ve Gambais (Seine et - Oise)'deki villasına davet etmişti. Bundan sonra o kadınların izleri kayboluyordu. Gambais'deki villada yapılan araştırmada, yakılmış insan cesetlerine ait kalıntılar bulunmuş ve bunun üzerine L. ölüm cezasına çarptırılmıştır. Fakat L., suçunu hiçbir zaman itiraz etmemiştir. (V. Örs)

LANDSBERGER, Benno (Frydek - Mistek, Moravya 1890 - Chicago 1968), Alman Samî dilleri bilgini. Leipzig Üniversitesinde okumuştur. Daha sonra aynı üniversitenin Samî Dilleri Enstitüsünde görev almış, 1929 - 1935 yılları arasında da bu enstitüyü müdür olarak idare etmiştir. 1935 yılında Almanya'yı terk etmek durumunda kalan L., Ankara'da yeni kurulan Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde Sumeroloji profesörlüğüne tâyin edilmiştir. L., Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde birçok öğrenci yetiştirmiştir. 1948 yılında Ankara Üniversitesinden ayrılan L., Chicago'da Doğu Enstitüsünde görev almıştır. 1948 - 1955 yılları arasında bu enstitüde çalışan L., ilmî araştırma ve yayınlarına devam etmiştir. Öğretim üyesi ve Sumerolog olarak L., dünya ilim çevrelerinde büyük bir ün kazanmıştır. Belli başlı eserleri şunlardır: *Fauna Mesopotamiens* (Mesopotamya faunası) [1934]; *Materialien zum sumerischen Lexikon* (Sumer sözlüğüne ait malzeme) [1937'den başlayarak]; *Sam'al* [1948]. L.'in "Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi" nde ve Türk Tarih Kurumunun "Belleten" inde de birçok yazıları çıkmıştır. (E. Bilgiç)

LANDSHUT, Batı Almanya'da, Bavyera'da Isar nehri üzerinde bulunan bir şehir. Nüfusu 47 000'dir. Bu eski şehrin sayısız eski evleri, Neustadt ve Altstadt meydanlarının etrafında toplanmış anıtları vardır. L.'da; gotik tarzda yapılmış bir kilise olan XIV. - XV. yüzyıla ait Saint - Martin kilisesi, Rönesans devrinde yapılmış saray ve Rönesans usulü ile süslü belediye binası (XIV. yüzyıl) bulunur.

L., bir ticaret ve yönetim merkezidir. Bira fabrikaları vardır. Gıda endüstrisi, mekanik ve elektrik inşaat, mobilyacılık, belediye binası (XIV. yüzyıl) bulunur.

LANDSMÅL, Norveç'te 1853'ten sonra, riksmål (devlet dili) ile birlikte konuşulan nordik yani kuzey cermen dil grubuna bağlı bir dil. Norveç'te konuşulan halk diline dayanır. 1853 reformunun amacı, yeni Norveççe denilen L.'i yavaş yavaş danca'nın yerine koymak idi. Bu hareketin başında Norveç lehçelerini araştıran dilci Jvar Asen (1813 - 1896) ve şâir Arne Garborg (1851 - 1924) bulunur. Norveç'te iki ayrı dil konuşulmaktadır.

LANDSTING, Danimarka'da yüksek meclis. 1. Eskiden, Danimarka'nın büyük il (bunlara land, yani ülke denirdi)'lerinin her birinde toplanan ve bunları temsil eden halk meclisleri. Bunlar hem yasama hem de yürütme kuvvetine sahip idiler ve 1805'te kalkmıştır. 2. Şimdi, L., Danimarka Rigsdag (parlamento)'ının Birinci Kamara (Forstekammer)'sına verilen addır. Bu meclis 76 üyeden meydana gelir, bunların 19'u L.'in kendisi tarafından seçilir. Öbürleri değişik seçim yolu ile 8 yıl için seçilirler. Dört yılda bir L. üyelerinin yarısı ayrılır ve yerlerine başkaları seçilir.

LANDTAG, Alman dilini kullanan ülkelerde diyet, yani siyasî meclis. Orta çağda Alman ülkelerinde mesleklere göre ayrılmış halk temsilciler meclisi, XIX. yüzyılda anayasalı Alman devletlerinde iki meclis sisteminin her ikisine birden verilen addır. 1919'dan sonra Almanya'nın ülkelerinde hep bu adı taşıyan meclisler bulunurdu. Bunlar 30.1.1934 tarihli yasayla Hitler tarafından kaldırılmıştır. Şimdi yine çalışmaktadırlar.

LANE [*leyne*] **, Edward William** (Hereford 1801 - Worthing 1876), İngiliz Arabisti. 1825 - 1828 ve 1833 - 1835 yılları arasında Mısır'da kalmıştır. *An account of the manners and custons of the modern Egyptians* (modern Mısırlıların usul ve âdetleri) [1836] adlı bir eseri vardır. L.'in *Arabic - English Lexicon* (Arapça - İngilizce sözlük) [7 bölüm, 1863-1892] adlı büyük eseri, Arapçanın en zengin sözlüklerinden biri olarak tanınmıştır. *Elf leyleve - leyle* (Binbir gece masalları)'yi İngilizceye çevirmiştir.

LANE - POOL [*leyn - pul*]. **Stanley** (Londra 1854 - Londra 1931), İngiliz nümizmatik (meskûkât ilmi) uzmanı, arkeoloğu ve dil bilgini. British Museum için yazdığı resmî *Catalogue of Oriental and Indian Coins* (Doğu ve Hint sikkeleri kataloğu) [14 cilt, 1875 - 1892] adlı eseriyle ün kazanmıştır. Edward William L.'in ölümünden sonra onun Arapça sözlüğünü tamamlamıştır. L. P.'un *Egypt* (Mısır) [1881]; *Studies in a Mosque* (Bir camide araştırmalar) [1883]; *The Art of the Saracens in Egypte* (Mısır'da Arap sanatı) [1886] gibi birtakım eserleri de vardır. *The Mohammadan Dynasties* [1898] adlı eserini, Halil Edhem (Eldem) *Düvel-i İslâmiye* [1927] adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Halil Edhem, bu eseri yalnız çevirmekle yetinmemiş, birçok bakımlardan da genişletmiş ve bütünlemiştir. (V. Örs)

LANGDON, Stephen Herbert (Monroe, Michigan 1876-Oxford 1937), İngiliz doğu bilimcisi. 1919'da Oxford'da profesör oldu. 1923 - 1933 yılları arasında kazılar yaptı. Başlıca eserleri: *Les Annales d'Assurbanipal* (Asurbanibal'in yıllıkları) [1904]; *Grammaire et chrestomathie sumeriennes* (Sümer grameri ve seçmeleri) [1911]; *Inscriptions royales néo - babylloniennes* (yeni Babil kraliyet yazıtları) [1912]; *Liturgies babyloniennes* (Babil din törenlerinde usul) [1913]; *Tammouz et Ishtar* (Tammuz ve İştar) (tanrı adları) [1914].

LANGE, Friedrich Albert (Wald, Solingen 1828 - Marburg 1875), Alman filozofu ve politikacısı. Köln, Bonn ve Duisburg'ta profesör olarak çalışmış ve bir süre siyaset ile uğraştıktan sonra tekrar profesör olarak Marburg'a gelmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Die Arbeiterfrage* (İşçiler sorusu) [1865]; *Geschichte des Materialismus* (Maddeciliğin tarihi) [1866]; *Logische Studien* (Mantık incelemeleri) [1877].

LANGELAND, Danimarka'da ada. Büyük Belt boğazının güney kısmındadır ve yüzölçümü 284 km² dir. 52 km uzunluğunda 3 - 11 km genişliğinde bir ada olup, nüfusu 17 700 (1968)'dür. Fyn adasının güney doğusunda, Fyn ve Lolland adalarının arasındadır. Tepelik ve verimli bir bölge olup, burada yaşayanlar en çok tarımla uğraşırlar.

Başkenti Rudköbing'dir. Buradan başlayan ve denizden yüksekliği 26 m olan bir köprü, Siö adası yoluyle L.'ı Taasinge ve Fyn adalarına bağlar. Ada feribotla Kiel (Almanya), Marstal (Danimarka'ya ait Erö adası), Korsör (Danimarka'ya ait Sjalland adası) ve Nakskov Danimarka'ya ait Lolland adası)'a bağlıdır. (V. Örs)

LANGENBECK, Bernhard von (Padingbüttel, Bremerhaven 1810 - Wiesbaden 1887), Alman cerrahı. 1848 - 1882 arası Berlin üniversitesinin cerrahlık kliniğinde müdürlük yaptı. Özel olarak üzerinde çalıştığı ve ilerlettiği konular harp cerrahlığı, konservatif uç cerrahlığı (Extremitätenchirurgie) ve plastik işlemlerdir. Bu son alandaki başarıları sayesinde bütün dünyada ün kazanmıştır. Başlıca eseri: *Vorlesunger über akichirurgie* (uç cerrahlığı dersleri) [1888]'dir.

LANGERHANS, Paul (Berlin 1847 - Funchal, Madeira 1888), Alman patoloji bilgini. Suriye ve Filistin'e gitmiş, cüzam üzerinde araştırmalar yapmıştır. R. Virchow'un öğrencisi olarak hazırladığı bir çalışmada, pankreastaki ensülin meydana getiren ve L. adacıkları denilen hücreleri incelemiştir (1869). (C. Kurt)

LANGEVIN, Paul (Paris 1872 - Paris 1946), Fransız fizikçisi. 1925'te Fizik ve Kimya Okulunun müdürü olmuştur Manyetizm (mıknatıslık) hakkında yeni bir teori meydana getirmiştir. Gazların iyonlaşması hakkında araştırmalar yapmış; elektrik ve manyetik çift - kırım (fr. biréfringence)'ı güç'ün bağıntılığı (fr. relativé) ve etkisizliği (fr. inertie)'ni incelemiştir. I. Dünya Harbi sırasında ses ötesi (fr. ultra-sons) dalgaların yayılması ve alınması tekniğini meydana getirmiş

P. LANGEVIN

ve bunu deniz sondalamasında ve denizaltıların bulunması alanında uygulamıştır. 1934'te İlimler Akademisi'ne girmiştir.

LANGIEWICZ, Marjan (1827 - İstanbul 1887), Polonyalı yurtsever. Samdomierz bölgesinde ayaklanan Polonyalıların kumandanı (1863) olup ordusu tarafından Polonya diktatörü diye adlandırılmıştır. Ruslara yenilmiş ve Avusturya'ya sığınmış, orada da hapsedilmiştir. Sonradan İsviçre'ye, ardından Langlé adı altında Fransa'ya sığınmıştır. Sonunda Türk ordusuna girmiş ve İstanbul'da ölmüştür.

LANGLAIS, Jean (doğ. 1907), Fransız müzisyeni. Kompozitör ve orgcudur. Sainte - Clotilde kilisesinde orgcu olarak çalışmış, virtüoz ve irticalci olarak belirmiştir. Org için parçalar, senfonik musiki ve ses musikisi parçaları bestelemiştir.

LANGILAND, [*læŋlend*], **William** (Ledbury, Shropshire aş. yu. 1332 - Londra, aş. yu. 1400), İngiliz şâiri. *The Vision of William concerning Piers the Plowman* (William'ın çiftçi Piers üzerine vizyonu) adlı mecâzî şiiri yazmıştır. Bir zamanlar L.'ın *Richard the Redeless* (Kararsız Richard) adlı ve kral II. Richard'a karşı yazılmış bir şiirin de yazarı olduğu sanılıyordu.

LANGLÉ [*laŋlẹ*] **veya NANGLÉ - LANGLOIS** [*laŋlą - laŋloą*], **Hororé François Marie** (Monaco 1741 - Villiers - le - Bel 1807), Fransız müzisyeni. Napoli Konservatuvarında musiki okuduktan sonra 1768'de Paris'e gelmiş ve Kraliçe Marie Antoinette'in şan öğretmeni olmuştur. Operalar yazmıştır. Bunların en önemlisi *Corisandre* (Kadın adı) olup, 1791'de Paris'te sahneye konmuştur. Konservatuvarda armoni profesörlüğü yapmış (1795 - 1800) ve teorik bazı eserlerle adını tanıtmıştır. Başlıca teorik eserleri şunlardır: *Traité d'harmonie* (Armoni anakitabı) *Traité de la fugue* (Füg anakitabı).

LANGLÈS [*langlẹs*], **Louis Mathieu** (Pérennes 1763- Paris 1824), Fransız doğu dilleri uzmanı. *Instituts politiques et militaires de Tīmūr Lang* (Aksak Timur'un siyasî ve askerî kuruluşları) [1787] adlı eseri çevirmiştir. Bundan başka, rahip Amiot'nun Mançu sözlüğünü yazmakla görevlendirilmiştir. *École spéciale des langues orientales* (Doğu dilleri özel okulu) [1795] ve *Société de géographie* (Coğrafya Birliği)'nin kurulmasında en büyük rolü oynamıştır.

LANGLEY [*læŋli*], **Pierpont Samuel** (Roxbury, Massachusetts, 1834-Aiken, Güne Carolina 1906), Amerikalı fizikçi ve astronom. Güneşte cereyan eden olaylar üzerinde çalışmış, havacılıkta öncülük etmiştir. 1866'da Annapolis denizcilik okulunda matematik profesörü, 1867'de Pennsylvania'daki Alleghany Rasathanesinin müdürü ve fizik ve astronomi profesörü olmuştur. 1887'den itibaren Washington'daki Smithsonian Institution'ın sekreteri olarak çalışmıştır. L. güneş spektrumunu incelerken 1881'de bolometre (İng. bolometre: Yun. *bolè* = ışık ışını; *metron* = ölçü) adını taşıyan âleti bulmuştur. Bununla spektrumun kırmızı ötesi (infrarouge) ışınlarını incelemek mümkün olmuştur. Kendi yaptığı bir uçakla 1896'da birkaç uçuş yapmıştır.

P. S. LANGLEY

LANGLOIS [*lˌngloą*], **Simon Alexandre** (Paris 1788 - Paris 1854), Fransız doğu bilimleri uzmanı. *Rigveda*'yı Fransızcaya çevirmiştir. Bundan başka *Harivamsha*'yı da Fransızcaya tercüme etmiştir [1834 - 1835].

LANGMUIR, Irving (Brooklyn 1881 - Falmouth 1957), Amerika'lı fizikçi. Columbia üniversitesinde (1903) ve Göttingen (Almanya) üniversitesinde okumuştur. 1909'dan sonra, Research - chemist (Araştırma kımyacısı) olarak Amerika'da çalışmıştır. Elektro-kimyasal valans teorisi ve gazların emilmesi yolu ile heterojen kataliz teorisi onun eserleridir. 1913'te gaz atmosferli elektrik ampullarını buldu. Bir moleküler boşluklu ve cıva buharında difüzyonlu tulumbayı yapmıştır (1916). Atomik hidrojeni de keşfetmiştir. Gilbert N. Lewis ile birlikte Lewis - Langmuir atom teorisini bulmuştur. Yüzey kimyası çalışmaları dolayısıyle 1932 Nobel kimya ödülünü almıştır.

I. LANGMUIR

LANGREO, İspanya'da Oviedo eyâletinde bulunan bir şehir. Nüfusu 65 900'dür. Maden ocaklarının bulunduğu önemli bir merkezdir. Maden kömürü boldur. Çelik fabrikası vardır.

LANGRES [*lãgr*], **YAYLASI** (Fr. Plateau de Langres), Fransa'nın kuzey - doğusunda bir yayla. Kireçli, ormanlık ve verimsizdir. Paris havzası (Côte-d'Or ile Haute - Marne departmanları)'nın doğusunda, Marne ırmağının yukarı kesiminin güney - batısında uzanır. Manş denizine akan sularla Akdeniz'e dökülen ırmaklar arasındaki su bölümü çizgisini içine alır. Bu yaylada yer alan L. şehri tarım merkezi olarak tanınmıştır. Tekstil ve metal endüstrileri gelişmiştir. Nüfusu 11 800 (1968)'dür.

LANGUE SPÉCIALE (Fr. = özel dil), bir dilin belli bir insan topluluğu tarafından kullanılan ve içinde özel kelimeler bulunan biçimine verilen ad. Öğrenci dili, balıkçı dili, gemici dili, tüccar dili gibi. Bu gibi çevrelerde kullanılan özel dile gizli dil (Fr. langue secrète) adı da verilir. Örnek olarak, hırsız argosu bir gizli dildir.

LANGUEDOC, Güney Fransa'nın bir bölgesi. XIII. yy.'da bu ad, oc dilini (yani oc = ok kelimesini "evet" anlamında kullanan dil) konuşan bütün bölgelere (yani genel olarak bütün Güney Fransa) verilir. XIII. yy.'dan sonra bu ad, yalnız Toulouse kontluğu bölgesinde kalmış yani Rhône ile Akdeniz'den Garonne'a kadar uzanan topraklara ve Velay, Gévaudan ve Vivarais kraliyet topraklarına (domaine royal) verilmiştir. Bugün coğrafya alanında L., ancak massif central (orta masif) ve Akdeniz arasında bulunan topraklar için kullanılır. İdarî alanda L., Aude, Gard, Hérault, Lozère ve Doğu Pyrénées bölgesini içine alır. Bölge, alçak platolar ve alüvyonlu ovalarla kaplıdır. Yazları kurudur. Bölge dört parçaya ay-

rılır: 1. Garrigue'ler (seyrek meşeler ve çalılarla kaplı olanlar); 2. Garrigue'ler kenarı; 3. Aude ırmağının alt seyrinden Camargue'a kadar uzanan topraklar; 4. Deniz kenarı. Garrigue'ler Doğu L.'ta bulunurlar. Bunlar kuru ve çok az nüfuslu kalker platolarıdır. Ancak Cevenne dağlarının eteğini teşkil eden bölge çok nüfusludur. Garrigue'ler kenarı olarak adlandırılan bölge, kuzeyde Rhône bayırlarını teşkil eder ve önemli bir bağcılık bölgesidir; Nîmes şehrinin güney doğusunda da Costière'de Saint Gille diye adlandıran topraklar uzanır. Aude'dan Camargue'a uzanan bölge, asıl bağcılık bölgesidir. Bağlar, XIX. yüzyıl sonundan beri bu bölgenin monokültürünü (tek tarım dalını) teşkil eder. Bölge şu üç kısma ayrılır: Batıda Biterrois ve Narbonnais ovaları, ortada Hérault ovaları, doğuda da Montpellier ovaları.

Tarihçesi: Eski L.'u teşkil eden topraklar, birçok tarihî gelişmelere sahne olmuşlardır. Bütün bölge Romalıların etkisi altında kalmıştır. Burada M. Ö. aş. yu. 120'de Gallia Narbonnensis eyaleti kurulmuştur. Sonra gelen Vizigot'ların ve Frankların hâkimiyeti az iz bırakmıştır. Şimdiki Alt L.'u teşkil eden topraklar Araplar tarafından işgal edilmiş, Araplar çekildikten sonra, bölge İmparator Büyük Karl tarafından Aquitaine krallığı adı altında oğlu Ludwig (Louis)'e verilmiştir (778). Fakat bölge, hep bir derecede muhtar kalmış ve Karolingler medeniyetinin etkisini hemen hemen hiç almamıştır. Orta Çağda büyük Toulouse kontluğunun kuruluşunu görürüz. Bu kontluk, Barselona kontları ve Aquitaine dukaları arasında bir çekişme konusu olarak yaşamıştır. Ülkenin örf ve âdetleri Roma hukukunun damgasını taşıyordu. Orada konuşulan lehçeler Latinceye yakın olup, gerek hukukî belgelerde ve gerekse edebiyatta (XI. yüzyıl) kullanılmakta idi. XII. yüzyılda burada katolik kilisesinden ayrılma hareketleri görülür. Bu hareketlerin en önemlisi Cathares hareketidir.

Troyes anlaşmasında (1420) yani tarihî gelişmenin en karanlık günlerinde, L. sonradan VII. Charles adı altında tahta çıkacak olan prense yardım etmiştir. L., Fransız İhtilâline kadar kendi kurumlarını korumuştur. Bunların en önemlileri şunlardır: L. parlamentosu (XIV. yüzyıl), Toulouse parlamentosu (1444). Bazı dinî çatışmalardan (Alt. L. ve Castres bölgesinde protestanlık, Carcassonne ve Toulouse'da katoliklik hüküm sürüyordu) ve L. valisi Montmorency, Krala karşı ayaklanıp (1632) yenildikten sonra, L. tam olarak Paris'in idaresine geçmiştir. (V. Örs)

LANJUINAIS, Jean Denis (Rennes 1753 - Paris 1827), Fransız siyaset adamı. Bennes'de avukatlık etmiş, Tiers - Etat (Soylu ve papaz sınıfı dışındaki halk) milletvekili seçilmiştir (1789). Sonradan Jacobin'ler kulübü adını alan Bretagne'lılar kulübünü kuranlar arasındadır. Constitution civile du clergé (Rahiplerin sivil yasası)'nin hazırlanmasında çalışmıştır (1790). Sicil işlerini papazların elinden alıp devlet memurlarına verme kararını L. teklif etmiştir. Montagnard (Robespierre etrafından toplanan koyu ihtilâlciler)'lara karşı cephe almış, Thermidor ihtilâli ve Robespierre'in ölümünden sonra kiliselerin yeniden açılmasını teklif etmiş ve kabûl ettirmiştir. Ille - et - Vilaine milletvekili seçilmiş, sonradan da senatör olmuştur. İmparator I. Napoléon onu "İmparatorluk kontu" yapmıştır (1808). Hukuk Akademisi (Académie de Législation)'nin kurucularından biridir. Yüz - günler (les Cent - Jours = Napoléon'un Elba'dan dönüşü ile Fontainebleau'da tahttan çekilmesi arasında geçen üç ay) süresinde milletvekili ve meclis reisi olmuş, Restorasyon'da Pair'ler meclisinin liberal liderleri arasında yer almıştır.

LANNES [Landes kelimesinin başka bir şekli], eski Gascogne (Fransa'nın güney batısı)'da bir bölge. Bu adın Latince şekli Vasconia olup, L., bu bölgeyi M. S. 507'de istilâ edip buraya yerleşen Vassco - Bask'lar, yani Romalılaşmamış İberlerden kalmıştır. Dax ve Saint - Sevor'a yakın yöreye L. adı verilir.

LANSING, Amerika Birleşik Devletlerinde, Michigan'ın başşehri. Grand River nehri üzerinde Detroit'in kuzey - batısında bulunur. Nüfusu 113 000'dir. Katolik piskoposluktur ve bir tarım pazarıdır. Otomobil endüstrisi, kimya endüstrisi ve metalürji gelişmiştir.

LANSING, Robert (Watertown, New York 1864 - Washington 1928), Amerikan devlet adamı. Bering meselesinde (1892), Alaska'nın sınırları meselesinde (1903) ve Kuzey Atlantik'te balıkçılık meselesinde (1910) avukatlık ve hukuk müşavirliği yapmıştır. 1914'te bakanlık hukuk müşaviri oldu. Sonra 1915'te Bryan'ın yerine dışişleri bakanı olarak geçti. Wilson ile barış konferansına katıldı. S. D. N. (Société des Nations = Milletler Cemiyeti)'un bir projesine karşı mücadele etti. Başkanla arası açıldı ve istifa etti (12 Şubat 1920).

LANZAROTE, İspanya'ya bağlı Kanarya takımadalarından biri. Nüfusu 30 000'dir. Puerto Arrecife ilin merkezidir. Toprak alçak olup volkanik kozalaklarla doludur. Aşırı derecede kuru bir topraktır. Ancak volkanik küllerde tarım yapılır (tahıllar, yer elması, bağcılık).

LAOAG, Filipinlerde bir şehir. Luçon'un kuzey - batısındaki bir bayır üzerinde bulunur. Nüfusu 21 200'dür. Bir pirinç pazarıdır.

LAODİCE (Lat., Fr., İng.; Yun. Laodike), Trua kralı Priamos ve kraliçesi Ekabe (Lat. Hecuba)'nin kızı Theseus'ın oğlu Akamas'ın sevgilisi. Mitolojiye göre, Akamas'tan bir oğlu olmuş; bu ölünce L. kendisini bir uçuruma atmış veya yer açılmış onu yutmuştur.

LAODİKEİA, eski Önasya'da Laodike adındaki kraliçelere izâfeten kurulmuş 8 - 9 şehrin adı. Appian'a göre, Seleukos I, beş tane L. şehri kurmuştur. Bunlardan bizce bilinenler şunlardır: 1. Deniz kenarındaki L., 2. Lübnanlardaki L., 3. Mezopotamya L.'sı, 4. Media'daki L., 5. Media - Persia sınırındaki L. Appian'ın I. Seleukos'un tesisleri hakkındaki ifadesine her zaman inanılmaz; fakat başka malzeme yokluğunda, bu ifadenin doğru veya yanlış olduğu da araştırılamaz. L. adı literatürde ve yazıtlarda çok defa "Ladikia" şeklinde geçer. Arabca'da L.'ya "Lâzıkıyye", Türkçe'de "Lâdik" denilmiştir.

1. *Deniz kenarındaki L.:* Seleukos I tarafından annesi Laodike adına kuzey Suriye sahilinde Apameia için liman olarak kurulmuştur. Malalas'a göre ise, Seleukos I.'in kızkardeşi kurmuş ve şehre kendi adını vermiştir. Pausanias III, 16'ya göre de Seleukos I, Sus Artemisini L.'ya getirmiş imiş. Hellenistik devirde önemli bir liman olmasına rağmen, şehrin tarihi hakkında pek az şey bilinmektedir. Yalnız Antiokhos Epiphanes zamanından beri L. kendi adına bronz sikkeler bastırıyordu. Roma konsülü Oktavius, filosunun yakılması ve fillerinin sakatlanması üzerine L.'lılara çok kızmıştı. Miladî II. yy.'da L. Suriye'nin en önemli şehirlerinden biri idi. 149 - 128 yılları arasında L. Apameia, Antiochia ve Seleukia şehirlerinin birleştiğini, ortak sikke basmalarından anlıyoruz. L., hinterlandının zenginliği ve toprağının bereketi ile ünlü idi. Özellikle şara-

bının ünü Hindistan'a kadar yayılmıştı, en büyük müşterisi de Mısır idi. Son Seleukid savaşları sırasında (M. Ö. 96) L. tekrar bağımsızlığını kazandı, fakat az sonra Pompeius zamanında da Roma eyâleti oldu. Roma'daki iç savaşlar sırasında Antiochia ve diğer Suriye şehirleri gibi Sezar'ın tarafını tuttu ve Pharsalia savaşı ile yeni bir devre girerek Juliapolis adını aldı. Sezar'ın öldürülmesinden sonra Cassius, Suriye'yi zaptettiği zaman, Konsül P. Cornelius Dolabella ona karşı çıktı, fakat L.'ya dönmek zorunda kaldı. L.'lılar Sezar'a olan saygılarından dolayı onu şehirlerine kabûl ettiler. Bunun üzerine Cassius L.'yı karadan ve denizden kuşattı ve şehri açlıktan teslim olmaya zorlamak için, şehrin bulunduğu yarımadayı karadan ayırdı. Bu taş duvar aynı zamanda şehrin düşmesinde kullanıldı. Bugün şehrin harabesi etrafındaki iki sıra sur arasında bulunan mezarlar, eskiden şehrin içinde bulunuyordu. Appianus (IV. 268)'a göre, L. bazı subayların ihaneti yüzünden düşmüştü. Konsül P. Cornelius Dolabella, kendi adamları tarafından öldürüldü, şehir yakılıp yıkıldı. Mâbedler ve resmî binalar yağmalandı. L.'lılar ağır cezalara çarptırıldılar. Partlara karşı kazandığı zaferden beri Suriye'de büyük bir şöhret kazanan Cassius, L.'nın düşmesiyle Şarkın kayıtsız şartsız hâkimi olmuştu. Fakat Antiochos, Dolabella'nın katillerinden Quintus'u yendikten sonra, Ephesos (Efes)'da onu cezalandırdı ve Cassius'a direndikleri için, L. şehrini imtiyazlı şehir ilân etti. Antiochos, Yahudi kralı Herod'u, Aristobul'un ölümü ile itham ettiği zaman, kendisi L.'da oturuyordu. Şehre bir sukemeri (aguadokt) yaptırmıştı. Roma imparatoru Verus da Part savaşları sırasında (M. S. 162 - 165) L.'da dört kış geçirdi. Pescennius Niger, Suriye'yi zapta kalkıştığında, L. ona da karşı koydu. Bunun üzerine şehir zapt ve tahrip edildi. Septimius Severus, İssos zaferinden sonra (M. S. 194) L.'yı yeniden imâr etti, buna karşı Nigere ittifak yapan Antiochia (Antakya) şehrine ağır vergiler koydu. L. artık Suriye eyâletinin merkezi olmuştu. Şehrin halkına "Tam vatandaşlık hukuku" tanındı. L.'lılara senator payesi verildi. İsa'dan sonra 221'de imparator Septimius Severus, şehre bir zafer anıtı, ayrıca hemşehrilerine bir hipodrom, bir arena ve bir hamam yaptırdı. L. sikkeleri üzerinde buğday başakları vardır. Aslen Suriye'li olan imparator Septimius Severus, özellikle L.'nın yolları için çok çaba harcamıştır. Hıristiyanlığın başlangıç yıllarında Suriye L.'sı hellenistik kültlere bağlı kalmıştı. Hattâ İmparator Hadrian zamanında L.'da hâlâ tanrılara insan kurbanı veriliyordu. M. S. 387'de Antiochia isyân ettiği zaman, Kaiser Theodosios da L.'yı Suriye'nin merkezi yapmıştı. Bütün Suriye kıyı şehirlerinde olduğu gibi, L.'da da önemli oranda Yahudi topluluğu vardı. 481 yılında L.'da bir Synod toplanmıştı. Bizans imparatoru Justinianus'un, L.'nın birkaç köyünü içine alan yeni bir Eparkia Theodoria şehri kurması üzerine L. önemini yitirmişti. L. kültür alanında birçok ünlü kişiler yetiştirdiği gibi, Roma devrinde ünlü araba yarışçıları ve keten kumaş dokumacılığı ile de tanınmıştı.

2. Anadolu'daki L. şehirlerinin en ünlüsü, Ephesos'tan Fırat'a giden "Kral yolu" üzerindeki L. olmakla beraber, yeri kesinlikle belli değildir. Amorion - İkonion yolu üzerindeki Lâdik olması muhtemeldir. İsa'dan sonra 41 yılında Klaudia - Laodikeia adını almıştır. Kadınhan ve Sarayönü'nde Laodikeia İkonium olduğu sanılmaktadır. Bilhassa Kadınhan bir kitâbede metropol olarak zikredildiği için, Kadınhan'da bir L.'nın bulunması muhtemeldir.

3. Lykos vâdisindeki L.: Buna Lykia L.'sı da denir. Eskiden Diopolis, sonraları Roes denilen şehrin yerine Antiochos II tarafından kurulmuş ve karısı, aynı zamanda kızkardeşi olan Laodike'nin adı verilmiştir. Antiochos'un kız kardeşini İsa'dan önce 240'da kovduğuna göre, şehrin kurulması bu tarihten önce olmalıdır. Sezar'ın öldürülmesinden sonraki iç savaşlara L. da katılmıştı. Fakat tarihçi Tacitus, L.'yı önemsiz şehirler arasında sayar. İmparator Neron zamanındaki bir zelzeleden sonra, kısmen harâb olan şehrin geri kalan kısmı da İmparator Tiberius zamanındaki zelzele ile tamamen harâb olmuştu. Fakat yeniden imâr edilmiş ve İmparator Hadrian L.'yı ziyâret etmişti. Ticaret yolu üzerinde olması sayesinde zengin bir şehirdi. Koyunculuk, burada bir kumaş endüstrisinin gelişmesine yol açmıştı.

4. Pontos L.'sı (Laodikeia Pontica): Sivas (Sebesteia) ile Samsun (Amisos) yolu üzerindeki Lâdik'dir. Bunlardan başka Anadolu'da, L. Combusta, L. Katakekaumene gibi daha başka L. adını taşıyan eski şehirler de vardır. (F. Kınal)

LAOMEDON, Troya (Truva) kralı. Kral Priam'ın babası. Mitolojiye göre deniz tanrısı Poseidon ile güneş tanrısı Apollo'nun yardımıyle Troya'nın surlarını yapmış, lâkin onlara vadettiği ücreti vermeyince, Poseidon L.'a karşı bir canavar göndermiştir. Herakles, canavarı öldürmüş, ama L. ona da vâd ettiği ücreti vermeyince, Herakles L.'u da öldürmüştür.

LAOS, güney doğu Asya'da bir krallık. Hind - Çin yarım adasında bulunur. Kuzeyde Çin, doğuda Vietnam, güneyde Kamboçya, batıda da Tayland ve Birmanya tarafından sınırlanır. Yüzölçümü 286 800 km², nüfusu aş. yu. 2,7 milyondur. Başkenti Vientiane (idarî başkent)'dır. Fakat kral Luang-Prabang'da oturur. Halkın dili: Laosca ve din de Buddhizmdir.

Coğrafya: Üst L. dağlık (Pou Bia'da 2 817 m) ve platolu bir bölgedir. Kuzey Vietnam ile ancak Nam Ngoua ve Nam Hou vadileri yoluyla, Tayland ile de, daha kolay olarak, alçak geçitler (650 m) yolu ile bağlıdır. Alt L. kalker masifler ile kumtaşlı ve volkanik platolardan ibarettir. Bu masif ve platolar, Mekong ırmağı ve kollarının meydana getirdiği alüvyonlu ovalara hâkimdir. Bütün ülke pek sık olmayan ormanlar ve savanalarla kaplıdır. Kasım'dan Mayıs'a kadar süren uzun bir kuru mevsimden sonra, yağmurların etkisi altına geçer. L. çeşitli milletlerce iskân edilmiş olmakla beraber nüfus yoğunluğu çok azdır. Bu milletlerin en önemlileri Thais, Khas ve Meos'lardır. Yoğunluğu ise km²'de 8 kişiyi geçmez. Thais'ler nüfusun yarısını teşkil ederler. Bunların en çoğu pirinç yetiştirilen ovalarda toplanmıştır. Öbür milletler dağlarda yaşarlar ve ray (fr. brûlis) adı verilen ve rekolteler arası zamanda tarlaları yakmakla verimlerini arttırma metodu ile tarım, yemiş toplama ve avcılıkla geçinirler. Ülkenin başlıca yiyecek maddesi pirinçtir. Ülkenin öbür ürünlerine gelince, bunlar lâka, teck kerestesi, tütün ve kahve'dir, fakat çok az ihrâç edilirler. Endüstri çok gelişmiş olmayıp genel olarak zanaat karakteri taşımaktadır (çanak çömlek, tekstil). Küçük kalay yataklarının ve Savannakhet pirinç tarlaları bölgesindeki bıçkı fabrikalarının işletilmeleri biraz daha gelişmiş olanlarıdır. Ülkenin başlıca şehirleri Mekong vâdisinde toplanmıştır. Bu ırmak her ne kadar gemicilik bakımından kolay bir yol teşkil etmiyorsa da, ülkenin birliğinin başlıca bağıdır. Harita için bk. VİETNAM.

Tarih: L.'un şimdi kapladığı toprakların büyük bir kısmı, XIII. yy.'a kadar Kamboç Krallığı'na bağlı idi. Bundan sonraları, Siyam Sukhotay krallığı Luang Prabang bölgelerini içine aldı. XIV. yüzyılda bağımsız L. meydana gelmiştir. L.'un birinci hükümdarı bir Thai olup, Fa Ngoum (1353 - 1373) adını taşımıştır. Yeni ülke türlü felâketlerle karşılaşmış-

tır: 1478'de Vietnamlıların istilâsına uğramıştır. 1556'da Chieng Mai, 1574'te de Vieng Chan, Birmanya kralı tarafından zaptedilmiştir. Ülke birkaç yıl bu kralın hâkimiyeti altında yaşamıştır. XVII. yüzyılda, kral Suliyavongsa'nın uzun ve iyi idaresi altında, Avrupalılar (Gerrit Van Wusthoff ve Rahip Leria) ilk olarak ülkeyi gezmiş ve hakkında kitap yazmışlardır. Sonra L. iki krallığa bölünmüştür: Vieng Chan ve Luang Prabang krallıkları. Siyam, Vieng Chan'ı yüzyıl sonra yok etmiş, 1778'de de Luang Prabang'ı hâkimiyetini tanımağa zorlamıştır. 1883'te Fransa Tonkin'i himâyesi altına alınca, Siyam L.'u, ordusuyla işgal etmiştir, fakat 1893'te Siyam ve Fransa arasında imzalanan bir andlaşma ile L. Fransa himâyesine girmiştir. 1941 - 1945 yıllarında, Tayland, Japonya'nın yardımıyle, Mekong'un batısındaki toprakları ilhak etmiştir. 1946 da L. bir birleşmiş krallık hâline getirilmiş, 1949'da da muhtar bir devlet olmuştur. Nihayet 1953'te Fransa Birliği çerçevesi içersinde bağımsız olmuştur. 1953 ve 1954'te Viet - Minh gerillaların istilâsına uğramıştır. 1954'te imzalanan Cenevre andlaşmaları kendisine tam bağımsızlığını vermiş ve tarafsızlığını garanti altına almıştır. 1960'tan sonra Pathet Lao adını taşıyan komünist hareket, ülkenin kuzey bölgelerine hâkim olmuştur. 1962'de bazı güçlüklere rağmen Prens Souvanna Phouma'nın başbakanlığı altında meydana gelen koalisyon hükûmeti, kralın taraftarlarını, Pathet Lao'cuları ve tarafsızları etrâfına toplamayı başarmıştır. 1 Nisan 1963'te sol kanad tarafsızı dış işleri bakanı Pholsena katledilmiş ve savaş yeniden başlamıştır. 19 Nisan 1964'te bir sağ kanad hükûmet darbesi yer almış, fakat Prens Souvanna Phouma, kısa bir müddet ev hapsinden sonra tekrar başbakanlığına devam etmiştir. Temmuz 1965'te yapılan seçimleri Pathet Lao boykot etmiştir. Bundan çıkan millî meclis, Prens Souvanna Phouma'nın millî birlik hükûmetine itimâdını belirtmiştir.

21 Ekim 1966'da general Thao Ma, Savannakhet'te bir ayaklanma tertib ederek Vientiane'ı bombalatmış, fakat Savannakhet hava üssü, hükûmet tarafından yeniden elegeçirilmiş, general de Thailand'a kaçmıştır. 1 Ocak 1967'de yapılan seçimler Prens S. Phouma'yı başbakan olarak yerinde bırakmıştır. 1967'den beri Kuzey Vietnamlılar L.'daki askerî hareketlerini arttırmışlardır. L. hükûmeti buna karşı tedbir almağa devam ediyor. L., anayasaya dayanan bir krallıktır. Anayasa 11 Mayıs 1947'de yürürlüğe girmiştir. Şimdiki kral Savang Vatthana, 29 Ekim 1959'da, babası kral Sisavang Vong'un ölümü üzerine tahta çıkmıştır. Millî bayrak, kırmızı zemin üzerinde, ortada, üç kafalı bir beyaz fil, 5 basamaklık bir kaide üzerinde durur. Üstünde 7 katlı bir beyaz şemsiye bulunur. (V. Örs)

LAO - TSEU veya LAO - TAN, Çinli filozof. Geleneğe göre Taoizm adını taşıyan tabiatçı ve huzurcu (quiétiste) felsefesinin kurucusudur. L. Tseu (= Lao üstad), L. Tan ise asıl adıdır. M. Ö. aş. yu. VI. veya V. yy.'da yaşamıştır. Çin geleneğine göre şimdiki Honan eyaletinde, M. Ö. aş. yu. 600'de doğmuştur. Çeu hükümdârlarının hizmetinde arşiv memuru olarak çalışmış, fakat zamanın kültür alanındaki gerileme belirtilerinden tiksinerek batıya doğru göç etmiş. Asıl ülkesinin sınırını geçerken, sınır bekçisine, bir vasiyetnâme olarak Tao-tö - King (= Yolun, yani doğru yolun ve onun verdiği kudret'e dâir klasik yazı) başlıklı yazıyı dikte ettiği söylenir. Sonra izi kaybolur. Taoculara göre bu eser, Buddhizm'in kaynağını teşkil eder. Kung - fu - tse'nin, L. T.'nun daha genç çağdaşı olup onunla tanıştığı söylenir. Kung - fu - tse başta gelmek üzere bu iki filozof Çin kültürü üzerinde eşi görülmemiş bir iz bırakmışlardır.

LAPA, nişastalı tanelerin genellikle pirinç suyunda kaynatılıp bulamaç hâline getirilerek yapılan bir yemek türü; bâzı hastalıkların tedâvisinde hâricen kullanılan bir madde. Yalnız L.'nın yapıldığı maddeler mikropların üremesine çok elverişli bir ortam meydana getirmiş olacaklarından açık ve mikroplu yaralara, sağlam ve sağlıklı olmayan derilere, tıbbî zarûret olmadıkça kullanılmamalıdır. Keten tohumu L.'sı, nişasta L.'sı, hardallı L., lavdanom L.'sı tedâvide kullanılanların başlıcalarıdır.

LAPICQUE, Louis (Epinal 1866 - Paris 1952), Fransız fizyologu. Kronaksi'yi keşfetmiş ve nöron'ların duyarlığını (Fr. excitabilité) incelemiştir. 1925'te Tıb Akademisi'ne, 1930'-da İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LAPIE, Paul (Montmort 1869 - Paris 1927), Fransız feylesofu ve idarecisi. Toulouse akademisi rektörü, sonra Paris akademisi rektörü olmuştur (1925). Brevet élémentaire ve Brevet Supérieur imtihanlarının reformu ve öğretmen okullarının yeniden örgütlenmesiyle ilgilenmiştir. Eserleri *La Logique de la volonté* (İrâdenin mantığı): doktora tezi olan bu eserde L., irâde'nin, zekânın bir şekli olduğunu göstermeğe çalışıyor. *Morale et pédagogie* (Ahlâk ve Eğitim) [1927].

LAPİNA (Crenilabrus pavo), Kemikli - balıklar (Teleostei) takımının lapinagiller (Labridae) familyasından bir balık türü. Uzunluğu 25 - 35 cm'dir. Rengi yeşil - sarı, vücûdu yassıdır. Kayalık kıyılarda, sığ sularda yaşarlar. Yumurtasını genellikle su yosunundan yaptığı bir çeşit yuvaya bırakır. Renkleri çok güzel ve canlı olmakla birlikte bulunduğu yere, cinsiyetine, yaşına ve mevsime göre değişebilir.

Türkiye kıyılarında da L.'lara rastlanır.

LAPİNAGİLLER (Labridae), Omurgalı hayvanlardan balıklar (Pisces) sınıfının, kemikli - balıklar (Teleostei) takımının dikenli yüzgeçliler (Acanthopterygii) alt takımına giren bir familyası. Parlak ve canlı renkli deniz balıklarıdır. Özellikle çiftleşme mevsimlerinde erkeklerinin renkleri böyle olur. Tropik ve ılık denizlerin kıyılarında yaşarlar. Yutaklarında parçalayıcı dişler bulunur, dudakları kalındır. Mercanlar arasında barınırlar. Bazısı etçil, bazısı otçuldur. Yosun v. b. dan yuva yaparlar. 400 kadar türü vardır. Ördek balığı (labrus mixtus), kikla (berggylta), lapina (crenilabrus pavo), çurçur balığı (C. mediterraneus), gün balığı (julis turcica) tanınan türlerindendir.

LAPIS NIGER (Lat. = Kara taş), Roma'da Forum Romanum'da, karataştan kapaklık döşeme. Bunun, birinci Roma kralı Romulus'un (veya Romulus ve kardeşi Remus'u, bunlar çocuk iken, evlât edinip büyüten çoban Faustulus'un veya III. Roma kralı Tullus Hostilius'ın) mezarını kapladığı rivâyet olunurdu. L. N.'in kalıntıları arasında bulunan bir sütunun üzerindeki yazıt, muhtemel olarak M. Ö. VI. yüzyıla âit bir dinî konunun metni idi.

LAPLACE [*laplas*], **Pierre Simon Marquis de** (Beaumont - en - Auge, Calados departmani 1794 - Paris 1827), Fransız fizikçisi, matematikçisi ve astronomu. Fakir bir çiftçinin oğlu olan L., filozof ve matematikçi J. B. d'Alembert tarafından teşvik edilmiş ve 1796'da *Exposition du système du monde* (Dünya sisteminin açıklanışı) adlı kozmogonik bir eser yazmıştır. Bu eserde işlenen hipotez, Alman filozofu Kant'ınkinden farklıdır. L.'ın başlıca eseri, beş ciltlik *Traité*

P. S. M. de LAPLACE

de mécanique céleste (Gök mekaniği anakitabı) [1799-1825] adlı eseridir. L. 1780'de A. L. Lavoisier (b. bk.) ile birlikte kalorimetrik ölçümler yapmış, genel bir kılcallık teorisi geliştirmiştir. 1812'de çıkan *Théorie analytique des probabilités* (İhtimallerin analitik teorisi)'de ihtimaller hesâbını sistemli bir şekilde geliştirmiştir. Bu eserde L., en küçük yanlışlıklar kareleri metodunu da anlatmış ancak daha önce bu metodu geliştiren A. M. Legendre ve C. F. Gauss'tan hiç söz etmemiştir. L.'ın başka eserleri şunlardır: *Théorie des attractions des sphéroïdes* (Yuvarlak cisimlerin çekişleri teorisi) [1782]; *Sur la chaleur* (Isı üzerine), A. L. Lavoisier ile birlikte; *Essai philosophique sur les probabilités* (İhtimaller üzerine felsefî deneme) [1814]. L.'ın sözü geçen *Exposition du système du monde*'unda geliştirdiği kozmogonik hipotez (buna Almanlar Kant - L. hipotezi adını verirler) şöyle özetlenebilir: Güneş sistemi, kendi ekseni etrâfında dönen, çok sıcak olan ve geniş ölçüde yoğunlaşmış bir çekirdeğe sâhip olan bir nebülözden doğmuştur. Dış katların soğuması ve nebülözün bir tek kütle olarak dönmesi, ekvatoryal düzleminde halkalar oluşturmuş, bunlar da gezegenler hâline gelmiştir. Orta kısım ise güneşi teşkîl etmiştir. V. Örs)

LAPLACE DÖNÜŞÜMÜ (Fr. transformation de Laplace; İng. Laplace transformation), sâbit katsayılı âdi diferensiyel denklemlerin ve teorik fiziğin bazı kısmî diferensiyel denklemlerinin çözümü için tertiplenmiş, büyük fayda sağlayan bir matematik teknik ve metodu. Bu metot, ilk defa Oliver Heavised (1850 - 1925) tarafından ortaya atılmış ve sonra daha fazla gelişmiştir. Şimdi bu metot, *Laplace transformasyonu* diye bilinir. Bu metotla, genel çözümün bulunmasında, zorluklar çekilmeden birçok problemler çözülür. Bu metodun temeli :

$$F(s) = \int_0^\infty f(t)\, e^{-st}\, dt = Lf$$

ile târif edilen dönüşümdür. Burada F (s) fonksiyonu f (t) nin Laplace dönüşümü ve f yi F ye dönüştüren L operatörü, Laplace dönüşümü operatörüdür. Meselâ, f (t) = e at olursa dönüşüm :

$$\int_0^\infty e^{at}\, e^{-st}\, dt = \int_0^\infty e^{-(s-a)t}\, dt = \left[\frac{e^{-(s-a)}}{-(s-a)}\right]_0^\infty = \frac{1}{s-a}$$

olur. Burada a, bir gerçek veya kompleks sâbittir. Görüleceği üzere, Laplace dönüşümü, gerçek bir t değişkeninin uygun bir f fonksiyonunu, bir gerçek s değişkeninin bağlı bir F fonksiyonuna çevirmektir. (E. Erdik)

LAPSEKİ (eski adları: **Pityusa** veya **Pityaessa, Lampsakos**), Çanakkale iline bağlı bir ilçe. Yüzölçümü 955 km², nüfusu 22 612 (1970), nüfus yoğunluğu 23, iki bucağı (Beyçayırı, Umurbey), 42 köyü vardır. Bunlardan Çardak köyünün (nüfusu 2 479) belediyesi ve PTT'si vardır. Öteki köylerin çoğu 300 - 500 nüfusludur. İlçe merkezi L.'nin nüfusu 3 341 (1970)'dir. L., eski ilçelerdendir. Çanakkale merkez ilçesi, Çan ve Biga ilçeleriyle çevrilidir. Batı ve kuzeyinde Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi vardır.

İlçe arazisi, Biga yarımadasının kuzey-batı bölümünde, tepelik bir biçim gösteren ve yüksekliği 400 - 500 m olan bir yerdedir. Burada sâdece Dede Dağı'nın yüksekliği 721 m yi bulur. Beyçayırı güneyinde de 671 m lik Kaplan Dağı vardır. Kıyı boyundaki arazi 200 - 300 m yükseklik gösterir, dalgalı ve tepeliktir. Arazinin batıdaki kıyı bölümünde Neojen devri kalker, marnları vardır. İçine Beyçayırı çevresini de alan geniş yerlerde genç volkanik örtü (andezitler, tüfler, aglomeralar) uzanır. Marmara kıyı bölümün gnays, mikaşist gibi metamorfik taşlardan ve eski devirlerin oluşuklarından bir yapı ve yer yer granit kütle ve damarları vardır. L. kasabasının kuzeydoğusunda karasal Oligosen tabakaları ve Beyçayırı'nın güneydoğusunda Eosen flişleri bulunmaktadır. Geniş vâdi tabanlarında ve akarsu ağızlarında alüvyonla örtülü düzlükler sıralanır.

İlçenin başlıca akarsuyu, kaynaklarını Dede ve Kaplan dağlarından alan ve Çanakkale Boğazı'na dökülen Umurbey çayıdır. Çay, 35 km uzunluktadır. Orta kesimine Uludere denilen bu çay, küçük dereler ile beslenir ve 5 km en ve boyunda bir delta oluşturarak Boğaz'a dökülür. Delta, Boğaz'ın bu bölümüne kilometrelerce sokularak burasını oldukça daraltmıştır. Akarsuyun eski yolu Çatalazmak denilen yerdedir. Deltanın ucunda Umurbey deniz feneri vardır. Kasabanın 4 km kuzeydoğusundaki Çardak kasabası yakınında uzun (3 km) bir kıyı dili gelişmiştir, arada bir lagün (deniz kulağı) oluşmuş, dilin ucuna deniz feneri kurulmuştur. Marmara ve Boğaz'a yönelen başka dereler de bulunmaktadır ki, L.'den geçen Çınarlı deresi bunlardandır.

İlçede iklim, Marmara Denizi çevresindekilere benzer. İlkbahar kısa geçer, güz daha uzun sürer ve ılımlı olur, yazlar sıcak ve kurak, kışlar serindir. Yıllık yağış tutarı 600 mm olup, tepelik yerlerde daha da çoğalır. En yağışlı aylar, Aralık ve Ocaktır. İlçe topraklarının dörtte bir kadarı çeşitli derecelerden bozulmuş orman ve çalılıktır.

İlçede başlıca geçim kaynakları tahıl tarımı ile sebzecilik ve meyveciliktir. Yer yer zeytinlikler de vardır. 1 000 ha toprak sulanır. Çanakkale ilinin en geniş bağları bulunan, şaraplık üzüm yetiştiren ilçelerinden biri L.'dir. Sebze yetiştirme bakımından da bu özelliktedir. En çok elde edilen ürün domates'tir. Bunların yanında sığır (boz sığır ve melezleri), koyun (kıvırcık - dağlıç melezleri) ile manda, keçi, kümes hayvanları, arıcılık, balıkçılık da vardır. İlçe arazisinde simli kurşun, bakır, manganez madenleri bulunmaktadır. L., Çardak ve Umurbey'de haftalık pazarlarla, ilk ikisinde Ağustosta panayırlar açılır.

İlçe merkezi olan L., Çanakkale Boğazı'nın doğu kıyısında, 3 341 (1970) nüfuslu bir kasabadır. Bu yerleşme yerinin pek eski bir geçmişi vardır. Çevrede eski eserler bulunmuş, bir kısmı müzelere gönderilmiştir. Burası 1356'da Osmanlılar'a geçmiş, bir Türk kasabası olarak gelişmiştir. Rumeli fâtihi Süleyman Paşa câmii, Gazi Yakup Bey câmii (Çardak'ta) bu devrin eserlerindendir. Kasaba bağlar, bahçeler ve zeytinlikler arasında serpilmiş, çarşısı, düzgün yolları, pazar ve panayır yerleri, orta ve ilkokulları, elektriği, içme ve kullanma suyu bulunan küçük bir şehir işleyişindedir. İlçede süt mâmulleri (peynir, yağ), başka besin maddeleri ve içki yapımevleri (8 kadar), 3 sinema, gençlik klübü, L. - Çardak kumsalları vardır. İl merkezine ve ilçelere düzgün yollarla bağlıdır. Oldukça işlek bir iskelesi vardır. (R. İzbırak)

LAPO : bk. ARNALTO DI CAMBIO.

LAPONYA, Avrupa'nın kuzeyinde bir bölge, IX. yüzyıldan sonra Finlandiyalı avcıların tâkipleri yüzünden birçok L.'lılar kaçmış veya ölmüş, ülkeleri de harâb olmuştur. XVI. yüzyılda kral Gustav Vasa, L.'yı İsveç'e bağlamıştır. Täyssinä (1595) ve Knäred (1613) antlaşmaları L.'nın İsveç, Rusya ve Danimarka arasında bölünmesini çabuklaştırmıştır. L.'nın çeşitli kısımları 1940 - 1945 yıllarında Almanya'nın işgali altında yaşamıştır. Norveç ve Finlandiya'ya âit L. toprakları, 1944 - 1945 askerî hareketlerden çok zarar görmüştür. L.'nin Finlandiya'ya âit kısmı Fince Lappi adını taşır ve Finlandiya'nın en kuzeydeki ilidir. Nüfusu 206 300 (1966) ve başkenti ise Rovaniemi'dir.

LAP'LAR veya LAPON'LAR, Kuzey Norveç'te ve İsveç'te yaşayan bir topluluğa verilen ad. Bundan başka, Finlanda'da ve Kola yarımadasında da L. topluluklarına rastlanır. Sovyetler Birliği'ne bağlı topraklarda da L.'ların yaşadığını biliyoruz.

L.'ların büyük çoğunluğu (19 000 kişi) Norveç'te toplanmıştır. İsveç'te yaşayan L.'ların sayısı 7 500'dür. Finlanda sınırları içinde ise 2 300 L. vardır. 1959 sayımına göre Sovyetler Birliği'nde yaşayan L.'ların sayısı 1 800'dür.

L.'lar dil bakımından Fin - Ugor dillerinin Fin koluna bağlıdırlar. L.'ların diline Sabme (veya Same) adı da verilir. L.'lar da daha çok Sabne adını kullanırlar. Bu adın menşei tespit edilememiştir. Bu bakımdan L.'ların menşei ve eski târihi şimdilik karışıktır. Eskiden *Sabne* adını *Suomi* (= Fin) adıyle birleştirmişlerdi. Ancak, bu birleştirmenin fonetik bakımdan kabûl edilemeyeceği anlaşılmıştır. Bunun üzerine Sjögren, Genetz gibi bilginler, L.'lara verilen *Sabne* adını Fin kollarından birine verilen *Häme* adıyle birleştirmişlerdir. Ancak, bu birleştirme de târihî yönden izâha muhtaçtır. Çünkü L.'larla Häme kabîlesi arasındaki bağlar şimdilik açıklanamamıştır.

L. dili ile Fin - Ugor dilleri arasındaki yakınlık, hem gramer yapısında, hem de kelime hazinesinde göze çarpar. Lapça ile Fin - Ugor dilleri arasında büyük sayıda ortak kelime vardır.

L. dili birçok kollara ayrılmıştır. Bu kollar arasında gerek ses yapısı ve gramer, gerek sözlük bakımlarından birtakım farklar vardır. E. Lagercrantz *(Lappischer Wortschatz.* Lexica Societatis Fenno - Ugricae, VI, 1938, 1195 - 1205) L. dilinin 29 kola ayrıldığını belirtmiştir. Ancak, uzmanlar bu dili bugün üç ana kolda (batı, güney ve doğu) toplarlar.

Norveç, İsveç ve Finlanda'da yaşayan L.'lar üzerinde dil bakımından J. A. Friis, J. K. Quigstad, K. Wiklund, E. Lagercrantz, F. Äimä, K. Nielsen, P. Ravila, B. Collinder gibi uzmanlar çalışmışlardır.

Kola yarımadasında yaşayan L.'ların dilini XIX. yüzyılın ikinci yarısında Macar dilcilerinden I. Halász araştırmıştı (1883). Halász, bu çalışmalarında A. Genetz'in yayınlarını da gözönünde tutmuştu. 1891'de Genetz'in Kola L. diyalektleri sözlüğü çıkmıştı *(Kuolan lapin murteiden sanakirja.* Helsingfors, 1891). Bu alanda E. Itkonen, T. Itkonen gibi Fin dil uzmanları da araştırmalar yapmışlardır. T. Itkonen'in Lapçanın Kola yarımadasındaki kollarını içine alan büyük sözlüğü *(Koltan - ja kuolanlapin sanakirja)* 1958'de çıkmıştır. (H. Eren)

LAPSİ (= Lapsus'lar; Lat. lapsus = düşmüş), Hıristiyanlığın ilk yıllarında, tâkipten korkup dinlerini inkâr eden Hıristiyanlara verilen ad. Pagan (put-perest)'ların tanrılarına kurban kesenlerin listelerine yazılanlar veya kurban kesmemiş iken, kurban kesmiş olduklarına dâir bir senet alanlara da bu ad verilmiştir. Özel olarak Roma İmparatorluğu'nun Afrika'daki topraklarında, en çok III. yy.'da, birçok Hıristiyan işkencelerden korkup Hıristiyanlık'tan uzaklaşmış ama sonra tekrar kiliseye girmek istemişler, fakat kilisenin sert başkanları, bunları kabûl etmemişlerdir. Kartaca piskoposu Aziz Syprianus'un etkisi ile kilise bunlara tekrar açılmıştır.

LAR (Lat., çoğul: Lares = Larlar), eski Romalılarda aile ocağını koruyan ilâh. Aile, ev ve eve ait tarla ve bahçeler de onun koruması altında idi. Her Romalı ailenin bir aile L.'ı vardı. Buna ocakta, tapılırdı ve onun resmi, Penat'lar ve Genius ile birlikte *Lararium* adını taşıyan bir sandıkta muhafaza edilirdi. Penat'lar (Lat. Penates) önce Kilar'ı koruyan ilâhlar olup, sonradan L.'larla bir araya getirilerek, onlarla karışmışlardır. Genius (aile reisinin erkekliğini koruyan ilâh), Pompei'de bulunan birçok tablolarda ve bronzdan heykellerde görülür.

LÂR EMÎRLİĞİ, Basra Körfezi'nde L. adasında 1198 yıllarından 1566 başlarına kadar, takriben 368 yıl, devâm eden bir İranlı prenslik. Tamâmiyle müstakil olmamış, sırasıyle Salgurlular'a, İlhanlılar'a, Celâyirliler'e, Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, Safevîler'e tâbî olmuş, sonunda Safevîler'ce ilhâk edilmiştir. L. E.'leri şunlardır :

1. Kutbüddin I. Müeyyed (1198? - 1240?).
2. Kâlîcâr I. (1240? - 1272?).
3. Kutbüddin II. (1272? - 1290?).
4. Alâülmülk I. (1290? - 1321).
5. Kâlîcâr II. (1321 - 1333).
6. Seyfüddin (1333 - 1373).
7. Alâülmülk II. Kerkân - Şâh (1373 - 1387).
8. Mübârizüddin (1387 - 1436).
9. Kutbüddin III. (1436 - 1457).
10. Cihân - Şâh (1457 - 1478).
11. Alâülmülk III. (1478 - ?).
12. Hârûn (? - 1531).
13. Muhammed (1531 - 1534).
14. Nûşîrvân (1534 - 1541).
15. İbrahim Han (1541 - 1566) (hal'). (Y. Ö.)

LARAMIE SIRADAĞLARI (İng. L. Range veya L. mountains), Amerika Birleşik Devletleri'nde (Wyoming) bir masif. En yüksek doruğu L. peak (3350 m)'dir. Jeoloji'de, Rockies (kayalık dağlar)'in doğusunda, L. S. kıvrılması zamanında oluşan göl çökellerine L. S. tabakaları adı verilir (L. S. kıvrılması, özel olarak kayalık sıradağları, İkinci zamanın sonunu teşkil eden Danien ve Üçüncü zamanın başlangıcını teşkil eden Ypresien arasında yer almıştır.)

LAREDO, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Teksas'ta bir şehir. Rio Grande ırmağı üzerindedir. Nuevo L. (Meksika) ile karşı karşıyadır. Nüfusu 60 200'dür. Petrol rafinerisi bulunur.

LARENJİT, birçok türü bulunan gırtlak iltihabı. Basit L.'lerin hat ve müzmin olmak üzere iki türü vardır. Hat L.'ler sesin fazla zorlanmasından, irkiltici gaz veya tozların solunmasından, soğuktan v.b. olur. Ağrılı öksürük, taneli balgam, seste değişiklik, hırıltı gibi belirtilerle meydana çıkar. İltihabı önleyici ilâçlar ve gırtlağın dinlendirilmesiyle hastalık kısa zamanda önlenebilir.

Müzmin L.'ler ise, ya doğrudan doğruya veya hat L.'lerin arkasından olur. Ses, kısık, bazan tamamen yok olabilir. Hastalığın önlenmesi veya giderilmesinde gerekli tedavilerle beraber gırtlağın dinlendirilmesi de ihmal edilmemelidir.

Hırıltılı L. veya krup, adenoid vejetasyonları fazla büyümüş olan çocuklarda soğuk alma sonucu görülür. Sakinleştirici ilâçlar, sıcak su veya lapalarla tedavisi yapılabilir.

Tüberküloz L.'i veya gırtlak veremi ise akciğer vereminden önce yahut beraberce, bazan böyle bir sebep olmaksızın kendiliğinden ortaya çıkar.

Daha birçok türü olan bu hastalık, önceleri çok ağır ve tehlikeli iken bugün için tedavisi kolaylaşmıştır.

LARGO CABALLERO, Francisco (Madrid 1869 - Paris 1946), İspanyol devlet adamı. Sosyalist partisine girmiş ve 1909 ile 1917 arasında dört kere sürülmüştür. İspanya'da Cumhuriyet'in ilânına katılmış ve Alcala Zamora hükûmetinde çalışma bakanı olmuştur (1931). 1933'te Union General de Trabajadores (İşçiler Genel Birliği) adı altında bir grup teşkil etmiş ve böylece Asturias eyâletinin ayaklanmasına sebep olmuştur. 1936'da Frente Popular (Halk Cephesi) ile birlikte tekrar seçilmiş (1936) ve iç harpte ihtilâlci tedbirler alan bir hükûmetin başında bulunmuştur (Eylül 1936 - Mayıs 1937). Franco'nun zaferinden sonra Fransa'ya sığınmıştır. Almanlar tarafından tutuklanıp Müttefikler tarafından kurtarılmış olması muhtemeldir.

LÂRÎ ABDÜLHAMİD ÇELEBÎ (ölm. İstanbul 1485), Türk hekimi. Fâtih Sultan Mehmed devrinde (1451 - 1481) İran'dan gelip İstanbul'a yerleşmiş ve padişahın hizmetine girmiştir. Edirne'de bir câmi yaptırmıştır.

LÂRÎ ACEMÎ, Mevlâ Muslihiddin (Lâr. - Diyarbakır 1571), İranlı yazar ve şâir. Devrinin meşhur bilginlerinden bilhassa Mir Kemaleddin Hüseyin ve Mîr Gıyas'tan ders alan L. A., İstanbul'a gelmiş birçok Osmanlı bilginleriyle ilişki kurmuştur. Arapça ve Farsça şiirler, hâşiyeler, tezkireler yazmıştır.

LÂRÎ ÇELEBÎ CAMİİ, Fâtih Sultan Mehmed'in hususî hekimi Abdülhamid Lârî Çelebî tarafından 1514'te Edirne'de yaptırılan câmi. Eşkenar dörtgen başlıklı on üç mermer sütun üzerinde oturur. Üç cephesi revaklıdır. Minâre câmi'e bitişik olmayıp revaktan sonradır.

LARİSSA (Coğ.) : bk. YENİŞEHİR.

LĀRİSTĀN, İran'da dağlık bölge (7. eyâlet). İran plâtosunun Ormuz boğazının doğusunda Basra Körfezi üzerindeki settini teşkil eder. Eskiden muhtar devlet olup XVII. yüzyılın başlarında İran tarafından ilhâk edilmiştir. Basra Körfezi'nin sıcak ve ıslak kıyılarının palmiyeleri, tahıl, tütün, tarım, dağların arasındaki havzalarda yetişen meyva ağaçları, hayvancılık (koyun) başlıca ekonomi kaynaklarıdır.

LARNAKA (İng. Larnaca; Türkçe adı: Tuzla), Kıbrıs'ın güney - doğu kıyısında bir liman şehri. Nüfusu 21 800 (1972)'dür. Eski Çağda Kition (Lat. Citium) şehrinin bulunduğu yerde kurulmuş olan şehir, XVII. yüzyıldan itibaren Lefkoşe'nin limanı olarak gelişmiştir. Bugün Kıbrıs'ın üçüncü limanı durumundadır. Şehirde Lusignan'lar devrinden kalma bir kilise vardır. L. kalesi Türkler tarafından inşâ edilmiştir. L.'nın güneyinde bulunan Tuz gölünden önemli bir ihraç maddesi olan tuz elde edilir. L.'nın su ihtiyacını karşılamak için Antalyalı Ebubekir Paşa, 1745'te çeşme ve su kemerleri yaptırmıştır. L.'nın güneyinde, Tuz gölünün batı kıyısında Hz. Muhammed'in halası Ummu Haram adına yapılan tekke, bugüne kadar önemli bir ziyâretgâh olarak kalmıştır. Hala Sultan Tekkesi adıyle anılan Tekke, 1760 yılında yaptırılmış, 1959'da onarılmıştır. (H. Eren)

LARNAKA : 1625'te yapılan Türk kalesi

LAROMIGUIÈRE, Pierre (Livinhac - Haut, Aveyron; Rouergue 1756 - Paris 1837), Fransız filozofu. Condillac'ın öğrencisi olmuş, fakat ondan ayrılmıştır. Önemli bir etkisi olmuş ve Victor Cousin ve Hippolyte Taine gibi ünlü Fransız filozofları ona hayranlıklarını ifâde etmişlerdir. 1833'de Académie des Sciences Morales (Manevî ilimler akademisi)'e üye seçilmiştir. Başlıca eserleri: *Projet d'éléments de métaphysique* (Metafizik elemanları hakkında proje) [1793]; *Les paradoxes de Condillac* (Condillac'ın paradoksları) [1805]; *Leçons de philosophie* (Felsefe dersleri) [1815 - 1818].

LAROUSSE, Pierre Athanase (Toucy 1817 - Paris 1875), Fransız gramerci, yazar ve ansiklopedisti. Doğduğu şehirde ilkokul öğretmeni olan L., öğretim metodlarını geliştirmeğe ve öğrencilerinin zekâsına hitab eden el kitapları hazırlamağa başlamıştır. Bu alandaki eserleri şunlardır: *Grammaire élimantaire lexicologique* (İlk gramer ve kelime öğretimi) [1849]; *Traité Complet d'analyse et de synthèse logiques* (Mantıkî analiz ve sentez'e dair ana kitap) [1852]; *Dictionnaire de la langue française* (Fransız dili sözlüğü) [1856]; *Jardin des racines Grecques* (Yunan kökenleri bahçesi) [1858]; *Jardin des racines Latines* (Latin kökenleri bahçesi) [1860]; *Miettes lexicologiques* (kelime bilgisi kırıntıları) [1863]. Bu sırada kendisi de yayımcı olmuş ve 1852'de Augustin Boyer ile birlikte okul kitapları satan bir kitapçı dükkânı açmıştır. 1859'da eğitim sorunlarına ait *L'école normale* başlıklı bir dergi çıkarmağa başlamıştır. Sonra, yalnız başına, *Grand dictionnaire universel du XIX e siècle* (XIX. yüzyılın büyük evrensel sözlüğü) [1866 - 1876] başlığı altında çok büyük bir teşebbüse girişmiş, fakat bu eserini bitiremeden ölmüştür. (V. Örs)

LARRA Luis Mariano de (Madrid 1830 - Madrid 1901), İspanyol yazarı, Mariano José de L.'nın oğlu. Pek çok yazmış ise de eserlerinin çoğu unutulmuş ancak libretist olarak sevilmektedir. Tanınan libreleri *El barberillo de Lavapiés* (Lavapiés berberciği), *Las campanas de Carrión* (C. çanları) ve *las hijas de Eva* (Havvanın kızları)'dır. Roman da yazmıştır.

LARRA, Mariano José de (Madrid 1809 - Madrid 1837), İspanyol yazarı. Gazeteci olarak şöhret kazanmıştır. 1835 - 1837 yıllarında yazdığı makaleleri toplayarak kitap hâlinde çıkarmıştır. Bunların birçokları çağdaş romantik eserlerle ilgili tenkitlerdir; XIX. yüzyıl İspanya'sına ait en mükemmel hicvî tablolar koleksiyonu teşkil ederler. 1834'te yazdığı *Macias* (ad) dramı romantik hareketten ilhâm almıştır. Çağdaşları ona Figaro adını vermişlerdir.

LARREY, Dominique Jean - Baron (Beaudéan, Bagnères - de Bigorre 1766 - Lyon 1842), Fransız askerî cerrahı. Napoléon'un Büyük Ordu (Grande Armée)'sunda cerrah olarak görevli olup, Napoléon'un Waterloo savaşına kadar bütün seferlerine katılmıştır. Val - de - Grâce hastahanesinde profesör, Gros Caillou ve Invalides'de başcerrah olarak çalışmıştır. Askerî cerrahlık hakkında eserler yazmıştır. 1820'de Tıb Akademisi'ne, 1829'da da İlimler Akademisi'ne üye olmuştur.

L.'in oğlu Hippolyte (Paris 1808 - Bievres, Seine - et - Oise 1895) III. Napoléon'un cerrahı ve İtalya seferinde, orduda başhekim (1859). I. Napoléon'un anası Letizia Ramolino hakkında bir eser bırakmıştır. 1850'de Tıb Akademisi'ne, 1867'de de İlimler Akademisi'ne üye olmuştur.

LARSA KRALLIĞI, Batı Sâmîleri'nin Güney Mesopotamya'nın Larsa şehrinde kurdukları (M. Ö. XX. - XIX. yüzyıl) küçük bir şehir devleti. Son kral Silli - Adad zamanında Elam kralı Kudur Marduk tarafından ortadan kaldırılmıştır.

LARSEN ETKİSİ (Fr. Effet Larsen) **veya MİKROFONİK ETKİ** (Fr. Effet microphonique), bir elektro - akustik sistemde, çıkan enerjinin bir kısmının tekrar girişe eklenince kendiliğinden hâsıl olan tepki olayı. Absalon Larsen'in 1871'de keşfettiği bu olay, bazan ses yükseltme düzenlemesinde mikrofon, hoparlör veya hoparlörlerin çıkardığı sesi alınca meydana gelir. İlk elektrik titreşimlerini bu suretle kuvvetlendirir ve çok acı bir çığlık hâsıl olur. Bazı elektronik tüplerde de L. E. meydana gelebilir.

LARSON, Carl (Stockholm 1853 - Sundborn, Falun 1919), İsveçli ressam. Göteborg'daki Fürstenbergska Galleriet adlı müzede yaptığı bir triptik (Rönesans, Rokoko, Çağdaş Sanat) bulunur: Renässans, Rokoko, Moderne Konst (Rönesans, Rokoko, çağdaş sanat) Stockholm operası ile millî müzesinde freskleri ve ayrıca portreleri de vardır.

LARVA, yumurtadan yeni çıkmış böcek. L.'lar büyürken deri değiştirip krizalit (b. bk.) safhasına geçerler. Bitkiler için zararlıdırlar.

LARYNX : bk. GIRTLAK.

LARZAC YAYLASI (Fr. Causse de larzac veya causse larzac), Güney Fransa'da, Massif Central (Orta Dağ grupu)'in Grands Causses adını taşıyan bölgesinin en güneyinde sathî karstik şekiller gösteren ve derin vâdilerle yarılmış kalker yayla. Burada bir ordugâh vardır. Bu bölgede koyun yetiştirilir.

LAS CASAS, Bartolome de (Sevilla 1474 - Madrid 1566), İspanyol din adamı, misyoner, ve tarihçisi. Kendisine Kızılderililer havârîsi adı verilmiştir. 1502'de Hispaniola (Haiti) adasına giderek plantasyonlarda çalışmıştır. 1510'da papaz olmuş (Yeni Dünya'da papaz olan ilk şahıstır), 1514'te Kızılderililer için çalışmağa başlamış, İspanyol hükûmetinin uyguladığı kölelik sistemini reddetmiş ve 1515'te İspanya'da Kızılderililer lehine savaşmıştır. 1542'de bunları koruyan kanunların kabûlünü sağlamıştır. 1544 - 1547 yıllarında Chiapas (Meksika) piskoposu olarak çalışmıştır. Sonra İspanya'ya dönmüştür. İki eser bırakmıştır: *La Destruccion de las Indias* (Kızılderililer ülkesinin yok edilmesi) [1552]; *Historia general de las Indias* 1475 - 1566 (Kızılderililer ülkesinin genel tarihi 1475 - 1566) [1875].

LAS CASES, Emmanuel (1766 - Passy - sur - Seine, 1842), Kont, Fransız yazarı. Napoléon'la Sainte - Hélène'e giderek, orada *Mémorial de Sainte Hélène* (S. H. muhtırası veya hâtıra defteri) [1823]'i yazar. Bu, Napoléon'un düşüncelerini içine alan bir eserdir.

LAS VEGAS, Amerika Birleşik Devletleri'nden Nevada'da bir şehir. Güney Rockies (Kayalı dağlar) sıra dağlarının eteğinde olup nüfusu 82 800'dür (1960). Atom araştırmaları ve denemeleri merkezidir. Atom denemelerine ayrılan meydan, 11 000 km² olup şehrin kuzey - batısındaki çöl bölgesinde bulunur. Tonopah Test Range adını taşır.

LASERPİTİUM (Bot.) (Lat. Lasserpicuum), Eski Dünya'da yetişen ve uzun yaşayan bir otsu bitki cinsi (Umbelliferae familyası); yetiştikleri yerler, güneşli kayalıklar, nemli çayırlar ve bataklıklar olmak üzere türlere göre değişiklik gösterir.

LASKER, Emanuel (Berlinchen, Neumark 1868 - New York 1941), Alman asıllı satranç oyuncusu ve yazar. Matematik ve felsefe öğrenimi görmüştür. Milletlerarası satranç turnuvalarında dokuz defa birincilik ödülünü kazanmıştır. 1894 ve 1896 yıllarında W. Steinitz'e karşı kazandığı oyunlar sonunda dünya birincisi olmuştur. S. Tarrasch, J. Marschall, D. Janowski ve K. Schlechter'i de yenen L., 1921'de Havana'da R. Capablanca'ya yenilmiştir.

L. satranç oyununu iki rakîp zekâ arasında psikolojik unsura dayanan bir mücadele saymıştır. 1935'te Almanya'yı terk etmek mecbûriyetinde kalan L., Moskova ve Londra'ya gitmiş, daha sonra New York'ta yerleşmiştir. Bergson'un öğretisine benzer metafizik bir hayat felsefesi kurmuştur. Hayatının son yıllarında siyasî problemleri satranç metodları ile çözümlemeyi denemiştir.

L. satranç ile ilgili eserler yazdığı gibi, felsefî eserler de kaleme almıştır. Belli başlı eserleri: *Common sense in chess* (Satrançta sağduyu) [1896; yeni bas. 1917, 1937]; *Lehrbuch der Schachspiels* (Satranç oyunu ders kitabı) [1926, yeni bas. 1928]; *Brettspiele der Völker* (Milletlerin tavla oyunları) [1931]; *The community of the future* (Geleceğin cemiyeti) [1940]. (H. Eren)

LASSALLE, [*lasal*], **[1846'ya kadar Lassal] Ferdinand** (Breslau 1825 - Cenevre 1864), Almanya'da sosyal demokrasi hareketinin kurucusu. Breslau ve Berlin'de eğitim görmüş, Hegel felsefesinin etkisi altında kalmıştır. Alman işçileri genel birliğini kurmuş, işçilerin genel seçimleri için mücadele etmelerini, devletin koruyuculuğunda kooperatifler kurmalarını savunmuştu. Marx'ın görüşlerinden ayrılarak, millî ve reformcu bir sosyalizmi savunmuştur. Prusya devlet

F. LASSALLE

düzenine bağlı kaldığı için Bismarck'ın dostluğunu kazanmıştır. Başlıca eserleri : *Kapital und arbeit* (Sermaye ve emek) [1864]; *System der erworbenen rechte* (Sistematik kazanılmış haklar teorisi) [2 cilt, 1861].

LASSELL, William (Bolton, Lancashire 1799 - Maidenhead 1880), İngiliz astronomu. Liverpool'a yakın Starfield'de çok büyük bir ekvatoryal ve çok kuvvetli bir teleskop kurmuş ve böylece 1846'da Neptün'ün birinci uydusu Triton'u keşfetmiştir. Bunun üzerine 1848'de Satürn'ün 7. uydusu Hiperyon'u ve 1851'de Uranus'un ilk iki uydusu Ariel ve Umbriel'i keşfetmiştir.

LASSUS, Roland de (Lat. Orlandus de Lassus, veya İtal. Orlando di Lasso), (Mons, Hainaut, 1530 - 1531 veya 1532 - Münih 1594), Holandalı kompozitör. Çok güzel bir sesi olan L., birkaç yıl, İtalya'da çeşitli prenslerin yanında bulunmuştur. Sonra Antwerpen'de yerleşerek, orada ilk eserlerini yazmıştır. Şöhreti artınca Münih'e çağrılmış ve hayatının sonuna kadar Bavyera prenslerinin hizmetinde, Münih'te yaşamıştır. Bıraktığı eserler pek çoktur: Birkaç yüz mottetto (Fr. motet) ilâhîler, mersiyeler (Fr. lamentation), magnificat'lar, pasyonlar, elli üç missa, İtalyan madrigal'leri, Alman lied'leri, Fransız türküleri. L., zamanının bütün musiki temâyüllerini de ifâde etmiştir. Tezatlar yaratmada çok kabiliyetli olan bu zat, ifâdesi kuvvetli bir musiki dili, koro'ların cevaplanmasında gösterdiği üstünlük ve güftedeki virtüozite'si ile XVI. yüzyılın polifoni sanatının en büyük mümesilleri arasındadır.

LASTİK: bk. KAUÇUK.

LATÉCOÈRE, Pierre (Bagnères de Bigorre 1883 - Paris 1943), Fransız endüstricisi. I. Dünya Harbi'nde, ordu için Salmson uçaklarını yapmıştır. Aynı yıllarda Fransa'yı Dakar (Senegal)'a bağlayan ve Brezilya'ya kadar uzanan bir hava yolu kurmayı düşünmüştür. Kendisi, Toulouse'dan Barselona'ya uçarak, bu hava yolunun ilk bölümünü açmıştır. Mayıs 1930'da Fransız pilotu Mermoz, L.'in yapmış olduğu uçakla, Dakar'dan Güney Amerika'ya uçmuştur.

LATERAL (Fr. latéral, Alm. seitenlaut), fonetikte kullanılan bir terim. Dildeki seslerin boğumlanma (b. bk., Fr. articulation)'sında, akciğerlerden gelen soluğun, ses yolu içinde, ucu veya sırtı dişlere veya damağa dayanan dilin yanından çıkması suretiyle meydana gelen bir takım fonemler vardır. Bu fonemler akıcı (Fr. liguide) konsonların L. sınıfını meydana getirirler. Bunlar *l* tipi seslerdir. Dilin dişlere veya damağa değme yerine göre *l* sesi türlü değerler alır. Akciğerlerden gelen soluk ağız boşluğunda dilin yalnız bir yanından veya her iki yanından akabilir. Soluğun, dilin yalnız bir yanından çıkması suretiyle meydana gelen seslere ünilateral (Fr. unilatéral) adı verilir. Soluğun, dilin her iki yanından akması sonunda çıkan seslere de bilateral (Fr. bilatéral) denir. (H. Eren)

LATERANO ANTLAŞMALARI, Roma sorunu'nun çözümü için 11 Şubat 1929'da, Roma'daki Laterano sarayında, Papalık ile İtalyan hükûmeti başkanı Mussolini arasında yapılan andlaşmalar. Bunların en önemli noktaları şunlardır: İtalya Papalık (Vatikan, Kutsal Makam)ı bir devlet olarak tanıyor. Roma'nın bir semtini teşkil eden Vaticano (Vatikan) Papalığın tam egemenliği altına giriyor. Ayrıca, Roma'daki bâzı kilise ve saraylar ve Castel Gandolfo'da bulunan ve Papa'ya âid olan Vila, İtalya devleti toprakları dışında sayılarak, Papalığa bırakılıyor. Papalığın, bütün dünyadaki katolik piskoposlarla ve bütün devletlerle yazışma ve ulaşım işlerini müdahelesiz yapabilmesi garanti ediliyor. Katolik mezhebi, İtalya'da, devletin resmî mezhebi sayılıyor. Buna karşılık Papa da, Roma'yı İtalya Krallığının başkenti olarak tanıyor. 13 Mayıs 1871'de Papalık ile İtalya arasında imzalanmış olan Garanti Kanunu kaldırılıyor. Mâlî andlaşmaya göre ise İtalyan devleti 1871'de Papalığa ödemeyi kabûl ettiği yıllık para yerine, bir defada olarak, 1850 milyon liret'in ödenmesini kabûl ediyor. (V. Örs)

LATERANO KONSİLLERİ (İt. Concili del Laterano veya Cancili Lateranensi), Latran (Laterano) bazilika'sına (kraliyet kilisesi) bitişik sarayda toplanan ve bütün katolik âlemini temsil eden 5 dökümenik toplantısı. I. Konsil (18 Mart-6 Nisan 1123), Papa II. Calixtus'un başkanlığı altında toplanmıştır. "İlâhî Ateş-Kes Andlaşması" adlı andlaşma ile kilisenin Orta Çağ'da askerlere zorla kabûl ettirdiği düzeni yürürlükte tutmuş ve Worms Konkordato (Devlet ile kilise arasında anlaşma)'suna onaylamıştır. II. Konsil (Nisan 1139), Papa II. Innocentius'un başkanlığında toplanarak, II. Anacletus'un Skhisma (kiliseyi bölme tehlikesini doğuran fikirler)'sını reddetmiş ve Gregorius Reformu'nu tekrar ilân etmiştir. III. Konsil (5 Mart - 22 Mart 1178), Papa III. Alexander'in başkanlığında toplanarak, III. Calixtus'un skhisma'sını reddetmiş, papa seçimi esaslarını düzenlemiş (2/3 çoğunluk) ve kathar mezhebinde olanları afaroz etmiştir. IV. Konsil (11-30 Kasım 1215), Papa III. Innocentius'un başkanlığında toplanmıştır.

Papalığın en kuvvetli zamanına rastlayan bu K.'de, müslümanlara karşı savaş açılması kararlaştırılmıştır (Haçlı seferi yapılması kararı). V. Konsil (10 Mayıs 1512 - 16 Mayıs 1517), Papa II. Julius'un, ondan sonra da Papa X. Leo'nun başkanlığında toplanmış ve din sapkınlığına yol açan Pisa Konsili (1511 - 1512)'ne karşı cephe alınmıştır. (V. Örs)

LÂTERNA (Lat. = fener; âletin şeklinden dolayı), taşınabilen veya araba üzerinde gezdirilebilen, mekanik bir org çeşidi. İçinde iki körük ve bakır sivri uçlarla donatılmış bir silindir bulunur.. Elle çevrilen bir manivela, hem silindiri çevirir, hem de hava akımı yaratır. Sivri uçlar taşıyan silindirin yerine delikli şeritler de kullanılabilir. Bunlar pnömatik bir şekilde supapları işletir. Eskiden delikli kurslar kullanılırdı. Bunların yerine bu şeritler geçmiştir.

L., sokak müzikçilerinin âletidir. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında İstanbul sokaklarında sık sık rastlanan L. tam olarak yok olmuştur.

LATHAM, Hubert (Paris 1883 - Fort Archambault (Afrika) 1912), İngiliz asıllı Fransız pilotu. Öğrenimini İngiltere'de yaptıktan sonra, 1909'da, kendi kendine, Antoinette adındaki monoplan uçağı kullanmayı öğrenmiş; pilotluk imtihânını daha vermeden, Fransa'da, havada uzun süre kalma rekorunu 1 saat 7 dakikaya çıkarmıştır. Bundan sonra, Fransa'dan Manş Denizi'ni geçmeğe çalışmış, 15 Temmuz 1909'da motoru durarak denize düşmüştür. Aynı uçuşu Blériot'nun başarması üzerine, birkaç gün sonra L. tekrar teşebbüse geçmişse de yine başaramamıştır. L., önce 300 m, sonra da 1000 m yüksekliğe erişen ilk pilottur. Afrika'da yaptığı bir av ve keşif gezisinde ölmüştür.

LATİ DİLİ, Çin'de, Yünnan ve Tongking sınırında konuşulan bir dil. Bu bölgede bağımsız bir ada teşkil eden L. D.'nin başka dillerle yakınlığı tespit edilememiştir. (H. E.)

LATİF AĞA (Suyolcu) (? - 1885?), Türk şarkı bestekârı. Enderûn'da yetişti ve orda hoca oldu. Yetiştirdiği talebe arasında İsmail Hakkı Bey, Kaanûnî Mehmed Bey, Guatelli Paşa, Medenî Aziz Efendi anılabilir. Ârif Bey ekolünün henüz yayılmadığı bir devrin şarkı bestekârıdır. Zamanımıza gelen eserleri arasında Mâhûr (Te'lîf - edebilsem...), Hicâzkâr (Yokdur zaman...), Sabâ (Nergisler...) Şarkılar gibi pek güzel parçaları vardır. 33 şarkı ve 1 ilâhî'si elimizdedir. (Y. Ö.)

LÂTİFE HANIM (soyadı: **Uşakî;** İzmir 1898-İstanbul 1975), Atatürk'ün eşi. Amerikan Kolejini bitirdikten sonra bir yıl Paris'te (1919), bir yıl da Londra'da (1920) hukuk öğrenimi yapmış ve sonra yurda dönmüştür (1921). Babası Muammer Uşakî ile uzun bir süre Paris'te kaldığı için Fransızcayı da iyi konuşuyordu. Atatürk, İzmir'in kurtuluşundan sonra 1922'de L. H. ile tanışmış ve 29 Ocak 1923 günü İzmir'de, Göztepe'de, Uşakîzadelerin köşkünde onunla evlenmiştir. L. H., Atatürk'ün yurt içi gezilerine katılmış, bu sûretle onun hayatında ayrı bir yer işgal etmişti. Ancak, bu evlilik uzun sürmemiş, anlaşamadıkları için boşanmışlardır (5 Ağustos 1925). (C. Kurt)

LÂTİFÎ, Abdülaziz Çelebî (Kastamonu 1491 - Mısır 1585), Türk tezkirecisi ve şâiri. Hatib - zâdeler diye anılan eski âileye mensuptur. Bilinen en eski atası, Fâtih çağı şâirlerinden Hamdî Çelebî'dir.

Pek küçük yaşlarda iken şiire ve öğrenim hayatına Kastamonu'da başlayan L., daha sonra kâtiplik ve muhasebe işlerinde vazife görmüştür. Defterdar İskender Çelebî'ye sunduğu bir bahâriye üzerine, kendisine Belgrat'ta imâret kâtipliği verilmiştir. Avrupa'daki Türk topraklarında hayli zaman vazife gören L., 1543 yılında İstanbul'a geldi ve orada da bâzı imâret kâtipliklerinde bulundu. Daha önce de İstanbul'da bulunan L., meşhur tezkiresine başkente bu ikinci gelişinde başlamış ve kendisine büyük şöhret kazandıran bu eserini 1546'da tamamlamıştır. Eserini Kanunî'ye takdim ettikten sonra da, Ebâ Eyyûb-i Ensârî vakfına kâtip tâyin edildi. Bir müddet sonra bu vazifeden azl olunarak, Rodos'taki Kanunî imâretine gönderildi. Daha sonra Mısır'a gitti. Hayatının bundan sonraki devresi hakkında bilgi pek azdır. Sadece, gençlik eserlerinden olan Risâle-i Evsâf-ı İstanbul'un, mukaddimesini değiştirmek sûretiyle III. Murad'a sunduğu ve bundan bir şeyler beklediği bilinmektedir. Ancak bir netice alıp almadığı mâlûm değildir. Bâzı kayıtlardan, hayatının son yıllarını İstanbul'da geçirdiği anlaşılmaktadır. Fakat bir diğer kaynakta da, Mısır'dan Yemen'e giderken, içinde bulunduğu geminin büyük bir fırtınaya tutulup battığı yazılıdır. Bir başka kayda göre ise, III. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında Mısır'da ölmüştür.

Eserlerindeki bâzı kayıtlardan, lâyık olduğu ilgiyi görmediği ve bundan dolayı da hayata küskün yaşadığı anlaşılıyor. Büyük ümitler ile geldiği İstanbul'da hayâl kırıklığı ile karşılaştığını da Evsâf-ı İstanbul adlı eserinde belirtmiştir.

Eserleri: Tezkire'sinde kendisinin bildirdiğine göre, yazdığı veya hazırladığı kitap, risâle ve münşeât mecmualarının sayısı 12 dir. Bunlar arasında en ehemmiyetlisi *Tezkiretü'ş - Şuarâ*'sıdır. Bu mühim eser bir "mukaddime", üç "fasıl" ve bir "hâtime" den meydana gelmiştir. Mukaddime'de, şâir ve şiir hakkındaki görüşleri ile eserini yazış sebebini anlatır. Üç "fasıl" dan birincisinde, Anadolu'da yetişen veya Anadolu'ya gelerek "rûmî" lik ile şöhret sâhibi olan şâir şeyhlerden; ikincisinde, Osmanlı hânedânı mensupları içinde şiir yazanlardan; sonuncu bölümde ise, II. Murad devrinden eserini hazırladığı zamana kadar yaşamış 300 kadar şâirden bahs eder. Bu bölümün bir husûsiyeti de, bu 300 kadar şâirin adının harf sırası ile ele alınmasıdır. Türk tezkireciliğinde alfabetik sıra, ilk defa, L.'nin bu eserinde görülmektedir.

L.'nin bu büyük eseri, sadece bu vasıfları ile değil, Türk tezkireciliğinde ilk defa edebî hükümleri ve tenkidleri ihtivâ etmiş olması bakımından da büyük bir ehemmiyet taşır. Bu yönü ile L.'nin tezkiresi, kendisinden sonra gelen tezkireciler için de bir örnek olmuştur. Eserin kaleme alınışından sonra pek uzun bir zaman geçmeden, hem de biribirinden hayli uzak yerlerde istinsah edilmeğe başlaması da, değeri hakkında verilecek hükümde rol oynayacak bir faktördür.

L.'nin bir başka mühim eseri, *Risâle-i Evsâf-ı İstanbul*'dur. Bu eser, sadece L.'nin şahsiyeti ve kalemi hakkında değil, aynı zamanda XVI. yüzyıl İstanbul'unun bir çok husûsiyetlerini dile getirmiş olması bakımından da önemlidir. Eser, bir "mukaddime" ile altı "fasıl" ve bir "hâtime" den meydana gelmiştir. L., bu eserinde, İstanbul'un maddî ve mânevî cepheleri ile birlikte, yaşayışını ve düşünüşünü de belirtmeğe çalışmıştır. Bu arada, beğenmediği cephelerini bâzan ince nükteler ile, bâzan da apaçık bir şekilde tenkid etmiştir.

L.'nin üçüncü bir eseri *Dîvân*'ıdır. Tezkire'sinde 500 kadar gazeli, 30'un üstünde kasîdesi ve başka şiirleri bulunduğunu kayd etmiştir. Fakat dîvân, bugüne kadar ele geçmemiştir.

Bunların dışında *Fusûl-i Erbaa, Rebî'iyye-i Ezhâr, Sübhatü'l - Uşşak, Nazmü'l - Cevâhir, Ahvâl-i İbrahim Paşa* gibi eserleri vardır.

Bütün bu eserlerin sâhibi olan L., orta çapta bir şâir, fakat bilgisi ve zevkı ile ön safta gelen tenkitçilerden birisidir. (N. Sançar)

LATİN AMERİKA EDEBİYATI, Amerika kıt'asının, İspanyol ve Portekizliler'ce feth edilip sömürgeleştirilen topraklarında, bu iki milletin dilinde meydana gelen edebî yazıların tümü. Burada "Lâtin" terimi, İspanyol ve Portekizliler'i de kapsayan genel bir terim olarak kullanılmıştır. Bu iki milletten başka, Fransız, İtalyan, Romen milletlerini ve daha başka milletleri de içine aldığına göre, çok geniştir. Bu iki milleti daha kesin olarak kapsayan "İberik" terimi ise, daha yerinde olmakla beraber az kullanılmaktadır. Konu, dile göre, ikiye ayrılır: 1. İspanyol dili, 2. Portekiz dili edebiyatları 1.'nin coğrafî temeli, kıtanın Chrèstophorus Columbus (Kristof Kolomb) tarafından 1492'de keşfinden sonra İspanyollarca sömürgeleştirilen topraklardır. Bu topraklar, kuzeyde Meksika'dan, Orta Amerika'yı da içine alarak Güney Amerika'nın batı kıyısı boyunca, büyük genişlikte, Horn burnuna kadar uzanan ve şimdiki durumda birçok devletler arasında bölünmüş olan topraklardır. 2.'nin coğrafî temeli ise, İspanyollar'dan bağımsız olarak Portekiz gemicisi Cabral tarafından 1500'de keşfolunan Brezilya'dır. *1. İspanyol dili Edebiyatı:* "Descubridores" (kâşifler) ve "conquistadores" (fâtihler) bol sayıda tarihî yazılar bırakmışlardır. Bunlar, Amerika İspanyolları kültürünün temel bir elemanını teşkil etmekle beraber,

edebiyat tarihçisinin dikkatini pek çekmezler. Edebî değer taşıyan ilk yazılarla karşılaşınca da, şöyle bir problem meydana çıkar : Bu edebiyatı, İspanya'da gelişen edebiyattan ayırmak güç, bazen de imkânsızdır. Esas bakımından bir dilde çok edebiyatın var olabileceği münakaşa mevzuudur. Durum şöyle: Dinî olsun dünyevî olsun, sahneye çıkarılan ilk piyesler Meksiko ve Madrid'de aynı piyeslerdir. Ruiz de Alarcón Meksika'lıdır, ama İspanya edebiyatından ayrılmaz bir elemandır; Ercilla İspanyoldur, ama Şili'nin millî destanını yazmıştır; Hojeda da İspanya'da doğmuş olmakla beraber, rahip olarak Peru'da yaşamış ve Lima'da, İspanyol dilinde yazılmış destanların en güzelini yazmıştır. Sor Juana Inés de la Cruz, İspanyol şâiri Góngora'nın ekolüne bağlı bir kadın şâirdir. Bunun gibi Volleyf Caviedes, İspanyol şâiri Quevedo'nun geleneğine bağlanmış olup, Madre Castillo da İspanya'nın büyük mistik yazarlarının izinde yürür. Karşılaştığımız ilk "melez" yazar olan Garcilazo el Inca bile, her ne kadar yerli Peru konuları üzerinde yazmış ise de, İspanya'da Córdoba dinine bağlı bir din adamı olup, Abarbanel (İtalyan yahudi filozofu, 1460 - 1535)'in neo-platonik *Dialoghi dell'Amore* (Aşk konuşmaları)'sini İspanyolcaya çevirmiştir. Her şeye rağmen yeni bir tarz göze çarpar: Amerika'nın manzaraları, tabiatı, İspanyol rûhunda tabiî güzelliklere karşı sevgi yaratmıştır. Bilindiği gibi tabiat duygusu İspanyol edebiyatında, Avrupa'nın öbür edebiyatlarına göre az gelişmiştir. Bu yeni tabiat Castellanos ile Landivar'da belirir. Romantik ve bundan sonraki devirde iyice yerleşmiş olarak karşımıza çıkar.

300 yılı aşan sömürge devresi, edebiyat tarihi bakımından, yuvarlak hesapla, 1550 - 1800 yıllarını doldurur. Bu zamanda yaşamış olan yazarların bâzılarını yukarıda andık. Daha başkalarını da saymamız gerekir :

Şâir Pedro de Oña da, Şili'nin millî şâiri sayılan Ercilla'nın temalarını işlemiştir. Rodriguez Freile, Bogotá (şimdiki Kolombiya'nın başkenti)'da yaşamış ve eğlendirici hâtıralar bırakmıştır; Peralta Barnuevo Peru'lu, Sigüenzay Góngora Meksika'lı olup, her ikisi de şâir ve bilgindirler, her ikisinin de üslûbu "barok" olarak nitelendirilebilir. Concolorcorvo, Santa Cruz y Espejo ve Lizardi nesir yazarı olarak, Terralla y Landa ve Garcia Goyena şâir olarak, XVIII. yüzyılı karakterize eden hiciv ustalarıdır. İlk dördü, insanların gülünç ve kötü taraflarını acı ve sert bir dille yererler; Goyena'nın tenkidi ise daha tatlı ve daha iyimserdir. Yeni klasisizmi şu yazarlar temsîl eder: Şâir Labardén, Bello, Olmedo, Quintana Roo ve bir dereceye kadar, Heredia ve Melgar. Bunların arasında Andrés Bello (Carácas 1781 - Santiago 1865), bilgin, eğitimci ve şâir olup, ona, Güney Amerika'nın şimdiye kadar yetiştirdiği en büyük dehâ gözü ile bakılır. 20 yıl Londra'da yaşamış ve orada İspanyol edebiyatının en eski yazılarını incelemiştir. Santiago üniversitesinin kurucusudur.

İspanyol Amerikası'nda romantizm bazı özellikler gösterir: ilk romantikler, siyasî bağımsızlık hareketinde bir rol oynamışlardır. Bunların başında gelen asker ve devlet adamı Simon Bolivar, XVIII. yüzyıl eğitiminin damgasını taşırdı ama yaşayış üslûbu rasyonalist olmayıp tam anlamda romantik idi. Gerek düşüncelerinde, gerek hareketlerinde tipik bir İspanyol olup İspanya'da görülen rûhî gelişmeyi yansıtır. Edebiyatta ise romatizm, İspanyol Amerikası'nın çeşitli ülkelerine çeşitli yerlerden ve çeşitli tarihlerde getirilmiştir. İlk olarak Meksika'da belirir ve kaynağı Fransa'dır. Güneydoğu'da, Rio de la Plata ülkelerinde, romantizm yine Fransa'dan gelir, ama daha geç belirir. Venezuela'ya İspanya'dan gelir; Kolombiya'ya geniş ölçüde İngiltere'den, Şili'ye ise Arjantin'den geçmiştir. Bununla beraber ülkeleri ayrı ayrı ele alırsak, romantizm pek parlak ve verimli bir edebî hareket olarak belirmez. Ancak Amerika'nın İspanyolca konuşulan topraklarına bir bütün olarak bakarsak, değerli adlardan oluşan bir grup toplayabiliriz. Şâirler arasında şu adlar sayılabilir: Arboleda, J. E. Caro, Garcia de Quevedo, Calcano, La Avellaneda, Zenea, Rodriquez Galván, Echeverria, J. M. Gutiérrez, Andrade; nesirciler ve özellikle romancılar arasında da en çok dikkati çekmiş olanlar şunlardır: Mármol, Blest Gana, Isaacs, J. V. González, Montalvo. Özellikle Isaacs'ın *Maria* (kadın adı) adlı romanı, Brezilya'lı romancı Taunay'ın *Innocencia* (Mâsûmiyet) adlı romanı ile beraber Güney Amerika'nın bu edebî türde yarattığı az sayıdaki şâheserler arasındadır. "Maria" 'nın 'Innocencia" 'dan daha da mükemmel olduğu söylenebilir. Bu romantizm, bir duygular, soyut ideal romantizmi olup, çağdaş İspanyol yazarları Rivas, Esproceda ve Zorilla'nın romantizminin aynıdır. Ancak Amerika romantizminin önemli bir özelliğini, Victor Hugo'nun etkisi teşkîl eder. Bu edebiyatı çağdaş İspanyol edebiyatından ayıran bir özelliği daha vardır: İspanya'da, XIX. yüzyılın ikinci yarısında roman çok gelişir; İspanyol Amerikası'nda ise yazarlar, genel olarak romanın tekniğine henüz hâkim değildirler; burada şiir bağımsız olarak birden bire gelişir ve çok zarîf eserler meydana getirir.

Modernismo (moderncilik) denilen edebî hareket, şüphesizki L. A. E.'nın dünya edebiyatına yapmış olduğu katkıların en değerlisi ve en orijinalıdır. Aynı zamanda büyük bir edebî olaydır. Başlıca karekteristikleri şunlardır: 1. Şiir duygusu derinleşir, samîmîleşir, 2. Bunu ifâde etmek için de İspanyol edebiyatında bulunan nazım şekilleri ustalıkla kullanılır. Modernista'lara Fransız nazım şekilleri de etki yapmıştır. Ama buna rağmen modernismo bütünüyle bir İspanyol hareketi olup, Fransız damgası taşımaz. Modernist şâirlerin en büyüğü sayılan Rubén Dario *Prasas Profanas* (Dünyevî nesir yazıları) [1896] adlı eseriyle İspanyol edebiyatını etkilemiştir.

Amerika'nın İspanyol edebiyatı, nesirden çok şiir bakımından zengindir.

Avrupa edebiyatlarında geniş yer tutan roman, Rio de la Plata bölgesinde ve modernismo'nun nesirdeki cephesi olarak bir grub yazarın elinde gelişmeye yeni başlamıştır. Bu yazarlar Reyles, Larreta ve Güiraldes'dır. Bunlardan sonra beliren ve bunlardan daha az "modernista" ve daha çok realist ve natüralist olan Gátvez, onlarla birlikte romanı olgun bir seviyeye yükseltmişlerdir. Bir süre sonra, Venezuela'lı Blanco Fombona, Gallegos ve Teresa de la Parra ile Kolombiya'lı Rivera bu listeye adlarını katmışlardır. Romancılar arasında şu üç yazarı da anmak gerekir: Barrios, Arévalo Martinez ve Hernández Catá. Bunların ilk ikisi konularının garipliği ile büyük ilgi uyandırmışlardır, üçüncüsü de bir hikâyeyi anlatmada büyük usta olup, kendisini kahramanlarının rûhî tahliline verir. Modernista nesirciler arasında denemeci Rodo'nun da adı anılmalıdır.

İspanyol Amerikası'nda az sayıda gerçek romancının bulunması, bu yazarlara şeref verir. Genellikle, daha çok gelişmiş edebiyatlarda gerçek romancı diye nitelendirilen yazarların seviyesine yükselmeye çalışmaktansa, kendilerini sosyal savaşa vermişler, birtakım göze çarpan adâletsizlikleri gidermek için tezli romanlarla son 30 - 40 yıl içinde mücâdeleye atılmışlardır. 1889'dan önce Clorinda Matto, Peru'nun yerli

köylüleri adına adâlet isteyen bir hikâye yazmıştı. Ondan sonra kalemlerini bu veya buna benzer asîl dâvâlara ayıran yazarların sayısı gittikçe artmıştır. Şu adları analım: Lillo, Lòpez Albujer, Azuela, Arguedas, Loveira, Cuzmán, Osorio, Lizarazo, Icaza ve Alegria. Bunlardan ancak Alegria'nın kullandığı edebî türün imkânlarını anlayıp lâyıkıyle kullanabildiği söylenebilir.

Modernismo'dan beri birçok şâirler meydana çıkmıştır: Barba Jacob, Maya, Huidobro, Borges, Neruda, Guillén, Pellicer, Cerrera Andrade... Bunlar edebî geleneğe bağlı kalmakla beraber, onu çağdaş duyguların ifâdesine uyguluyorlar. Bâzıları da, Batı dünyası edebiyatlarının hepsinde görüldüğü gibi, "avant - garde" şiir adı altında, son derece titizlikle seçilmiş kelimelerle anlaşılması güç bir düşünceler karmaşası ifâde ederler.

II. Brezilya Edebiyatı (Portekizce) :

İspanyol Amerikası'nda olduğu gibi, XVI. yüzyılın büyük bir kısmında Brezilya da, kâşif ve misyonerlerin seyahatnâme ve hâtıralarından başka hiçbir yayına sâhip olmamıştır. XVII. yüzyılda başlayan edebiyat, çağdaş Portekiz ve İspanya'da hüküm süren "Barok" u yansıtır. Brezilya'nın o zamanki başkenti ve edebî merkezi Bahia'dır. Brezilya'nın ilk destanını yazan Bento Teixeira Pinto olup, eserinin adı *Prosopopeya* (Cansızların konuşması) [1601]'dır. Birtakım küçük şâirler, saraylı üslûbunda kısa - uzun şiirler yazmışlardır. Asîl ruhlu jesuit rahibi Atónio Vieira (Lizbon 1608 - Bahia 1697), vaaz edip polemik yazıları yazmış ve zenci köleleri sömürgecilere karşı savunmuştur. Vieira'nın etkisi XVIII. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Portekiz'de doğan ve orada önemli bir siyasî rol oynadıktan sonra meslekî hayatının ikinci kısmını Brezilya'da geçiren Vieira, sömürge ile anavatan arasındaki sıkı bağların bir senbolüdür. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Portekiz'de başlayan yeni klasisizm hareketi, anavatanda olduğu gibi Brezilya'da da "Barok" un yerine geçer.

Yeni klasik devrede "akademi" ler kuruldu ve bunlar Lizbon'dakilerden farksız, soğuk çoban şiirleri yazıp durdular. Ouro Preto şehri yeni bir kültür merkezi olarak gelişti ve orada Escola Mineira (mâden ocağı ekolü) adı altında bir edebî grup toplandı. Bu yazarlardan birçoğu değersiz çoban şiirleri yazmağa devam etmişlerse de, ikisi, Da Gama ve Durao, yazdıkları destanlarda daha çok kuvvet ve realizm göstermişlerdir. XVIII. yüzyılın sonlarında ülke siyasî huzursuzluklara sahne olmuştur. O zamanın büyük siyasî ve mânevî lideri Andrade e Silva (1765 - 1838)'nın etkisi çok kuvvetli olmuştur. Hânedan, Lizbon'dan Rio de Janeiro'ya gelince (1807), bu şehir, kültür merkezi oldu. Bir Portekiz prensi Brezilya imparatoru ilân olunduktan sonra, Andrade ile imparatorun arası açılmış ve Andrade Brezilya'dan sürülmüştür. Sürgünde iken Byron'un etkisi altında yazdığı şiirler, Brezilya edebiyatına yaptığı en büyük katkıyı teşkîl eder.

1840'ta bir Fransız kültür misyonu Brezilya'ya gelmiştir. Böylece Fransa'nın mânevî prestiji ülkede son derecede kuvvetlenmiş ve yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Fransızlar 1840'tan sonra romantizmi Brezilya'ya sokmuşlardır. İlk romantik şâirlerde (bunların en parlağı Gonçalves Dias'tır), Chateaubriand'ın etkisi çok büyük olup, tabiata taparlardı. Aynı zamanda milliyetçi idiler. Biraz sonra, Musset'nin kötümserliği ve Byron'un hayâl kırıklığı moda hâline geldi. Bu hareketin temsilcileri, Alvares de Azevedo ve Abreu'dur. Çok geçmeden Victor Hugo keşf olundu ve bu şâirin mizâcı ile Brezilyalılarınki arasında bir yakınlık olduğundan, çok sevildi. Castro Alves ile arkadaşlarının kurdukları Escola Condoreira (Condor yükseklerde uçan bir çeşit akbaba olduğu için, bu şâirlerin soylu amaçlarını senbolize eder), romantizmin liberalliğini ve ahlâkî kalkınma yönünü temsîl eder. Bu ekol, 1870'e kadar ülkenin edebiyatına hâkim oldu. Romantizmin, Brezilya edebiyatında "endemik" olduğunu, yâni bu edebiyatın sürekli bir karakteristiğini teşkîl ettiğini söylemek doğru olur.

Romantik roman, Chateaubriand'a çok şey borçludur: Alencar, "asil kızıl deri" temini durmadan işlemiştir. O ve başkaları, bu yerlilerin örf ve âdetleri ve yaşadıkları yerlerin tabiî güzelliği üzerinde dururlar. Biraz sonra sertaõ motifi meydana çıkar. Sertaõ ülkenin içerisindeki dağlık toprakları kaplayan çalılıklar olup, burada çok ilkel insanlar yaşar. Bu insanları edebiyatta canlandıran ilk yazar Alencar olmuştur. Bernardo de Silva Guimaraes (1827 - 1884), aynı temayı halka hitâp eden bir şekle koymuş, Coelho Netto ve başkaları temayı geliştirmiş ve nihâyet Euclides da Cunho (1866 - 1909), *Os Sertões* (Çalılıklar) adı altında, hiçbir edebî kategoriye girmeyen, her yerde çok beğenilen ve Brezilya edebiyatının en büyük şâhaseri sayılan bir eser yazmıştır. En büyük romantik romancı Taunay'dır. Önce Fransa'da sonra bütün Avrupa ve Amerika'da büyük başarı kazanan Emile Zola'nın temalarını Brezilya'da çok başarı ile işleyen romancılar Machado de Assis, Azevedo, Graça Aranha'dır. Machado de Assis, şâir olarak daha da büyüktür. Fransa'nın Parnasse hareketini Brezilya'ya sokan o olmuştur. Şiirleri bu gayrı şahsî tekniği göstermekle beraber, bâzen de romantik duyguların etkisiyle kükrer, kaynarlar. Esâsen romantizm, yukarıda da söylendiği gibi, Brezilya yazarlarının dâimî bir karakteristiğidir. 1922'de Modernismo adı altında (ama bu İspanyol Amerikası'nda aynı adı taşıyan hareketten farklıdır), Graça Aranha yeni bir hareketin öncüsü olur. Bu hareketin amacı, çağdaş medeniyetin teknik ve ilmî gelişmelerini şiir dünyasına sokmaktır. Yeni Parnassien'ler arasında Bilac, modernistler arasında da de Lima ve Andrade, büyük şâirlerdir.

Çağdaş roman, ilgi uyandırıcı ve parlak eserler meydana getirmiştir. Regionalist (mahallî) bir manzara gösterir ve yabancı ülkelerden gelen etkilere açıktır. José Lins do Rego, ülkenin kuzey - doğusunda şeker kamışı plantasyonlarının romancısıdır; José R. de Almeida, ülkenin kuzeyinde bulunan ve ekonomik bunalımlarla yıpranmış dağlık bölgelerle uğraşır. Jorge Amado kendini ancak orta yaştan sonra edebiyata vermiştir. Konusunun sosyolojik cephesi onu çok ilgilendirir. Bahia'nın zenci topluluklarını canlandırır. Erico Verissimo çağdaş büyük şehir hayatının karmaşıklığını canlandırır; İngiliz romancısı Aldous Huxley'in etkisini taşır. (V. Örs)

LATİN AMERİKASI, İberya yarımadasında yaşayan Latin milletleri (İspanyollar, Portekizliler) tarafından sömürgeleştirilmiş Amerika topraklarına toplu olarak verilen ad. Bu ad bütün Güney ve Orta Amerika'yı, Kuzey Amerika'da da Meksika'yı içine alır. L. A. konuşulan dil bakımından iki kısma ayrılır: 1. İspanyolcayı kullanan ülkeler, ki bunlara İspanyol Amerikası da denir. L. A.'nın en büyük kısmını teşkil eder; 2. Portekizceyi kullanan ülke (Brezilya) daha küçük kısmı kapsar. L. A.'na İbero - Amerika adı da verilmiştir.

Tarih : İspanyol hizmetinde çalışan Christophorus Columbus 1492'de Antil adalarını keşfetmişti. Bu adalara, Columbus'un batıya doğru gitmekle Hindistan'a varıldığı düşüncesine dayanılarak Batı Hindistan adı da verilmiştir. 1510'da İspanyollar Tierra firme (Kıt'a) adını verdikleri Panama berzahının üzerinde yerleşmişlerdir. 1513'te V. Nünez de Balboa,

Pasifik Okyanusu'nu keşfetmiştir. 1519 - 1521 yıllarında Hernando Cortez, Kuba adasından yola çıkarak, Meksika'daki Aztekler devletini zaptetmiştir. Buna Yeni İspanya adı verilmiştir. Cortez'in bir subayı olan Pedro de Varado 1524'e kadar Guatemala'yı zaptetmiştir. 1531 - 1533 yıllarında F. Pizarro, Panama'dan yola çıkarak, Peru'daki İnka'lar devletini zaptetmiştir. Pizarro'nun subaylarından biri olan S. de Benalcazar 1533 - 1534 yıllarında Quito şehrini almıştır. Yine Pizarro'nun başka bir subayı (P. de Valdivia), 1540'tan başlayarak, Arauka'lılarla savaşarak Şili (Chile)'yi zaptetmiştir. Güney Amerika'nın kuzey kısmında, G. Jiménez de Quesada 1536 - 1539 yıllarında, Bogota yaylasında bulunan Chibcha devletlerini zaptetmiştir. Bunlara Yeni Granada adı verilmiştir. 1528-1546 yıllarında Venezuela, İspanya kralı tarafından zapt ve iskân edilmek üzere Augsburg'lu tüccar ve bankacı sülâlesi Welser'lere bırakılmıştı. Güneydeki La Plata topraklarını P. de Mendoza, 1534 - 1536 yıllarında ele geçirmeye çalışmıştır. Bu bölgeyi D. Martinez de Irala, Asuncion şehrinden itibaren iskân etmiştir. 1580'de Buenos Aires şehri kurulmuştur. İspanyollar, böylece Güney Amerika'yı sömürgeleştirdikten sonra, Kuzey Amerika'nın Florida, California ve Texas bölgelerini de ele geçirmişlerdir.

Amerika'nın İspanyollar tarafından zaptı Conquistador (= fâtih)'ların eseridir. Bunlar, İspanyol devletinin emrinde olmakla beraber, geniş ölçüde bağımsız olarak hareket etmiş ve toprakları altın elde etmek amacıyle almış ve sonra yerlileri köle olarak sömürmüşlerdir. İspanyol hükûmeti, Katolik kilisesi, yerlileri Hıristiyanlaştırmış ve korumuştur.

İspanya'dan sonra Portekiz de sömürgeci devlet olarak L. A.'na gelmiştir. İki devlet, Tordesillas (1494) antlaşmasında papanın aracılığı ile yeni kıtayı aralarında paylaşmışlardır. 1500'de Brezilya P. Cabral tarafından Portekiz toprağı ilân edilmiştir. Bahia ve Pernambuco kıyısı boyunca, önce yalnız şeker kamışı, sonradan pamuk ve tütün de yetiştiren zengin tropik plantasyonları kurulmuştur. Brezilya'nın iç bölgeleri (Sertao) Bondeirantes adı verilen keşif örgütleri tarafından taranmış ve zaptedilmiştir. XVIII. yüzyılda Minas Gerais'te altın ve elmas yatakları bulunmuş ve işletilmiştir.

Bütün dünyada olduğu gibi, L. A.'sında da İngilizler. Fransızlar ve Holandalılar, İspanyol ve Portekizlilerin izlerini takip etmişlerdir. XVIII. yüzyılda, İngiliz ve Fransız korsanları San Domingo'ya yakın bir adada bir korsan devleti (İng. free booters, Fr. flibustiers) kurmuşlar ve İspanyolların idare ettikleri kıyılara yağma akınları yapmakla yüzyılın sonuna kadar geçinmişlerdir. İngilizlerin aldığı en önemli yer Jamaika olmuştur (1655). İngilizler Orta Amerika'nın kıyısında bile tutunabilmişlerdir (İngiliz Honduras'ı). Fransızlar Haiti adasında yerleşmişler (1697 - 1795), Holandalılar ise bir zaman Pernambuco'ya hâkim olmuşlardır. Guyana (Kuzey Amerika'nın kuzey - doğu kıyısı)'da, bu üç devletin sömürgeleri gelişmiştir. Sonunda İspanyolların elinde Antil adalarından ancak Kuba ve Puerto Rico kalmıştır. Güney Amerika'daki İspanyol sömürgeleri kral naiplikleri teşkil etmiştir. Kuzeyde Yeni İspanya kral naipliğinin merkezi Meksiko, Peru kral naipliğinin merkezi ise Lima şehri idi. 1739'da Yeni Granada (Bogota) kral naipliği, 1776'da da Rio de La Plata (Buenos Aires) kral naipliği kurulmuştur. 1763 - 1800 yıllarında, Kuzey Amerika'daki Fransız Louisiane bölgesinin batısı da İspanyollara ait idi. İspanyol sömürgelerinin uc bölgeleri misyonerlik bölgeleri olarak dinî tarikatlara bırakıldı. Bunların en çok şöhret bulanı Paraguay'daki Jezuit devletidir. Amerika yerlilerinin köle olarak kullanılması 1542'de İspanyol Amerikası'nda, 1758'de de Brezilya'da yasak edilmiştir. XVII. yüzyılın başlarında Afrika'dan köleler getirilmeğe başlanmış ve bunlar plantasyon ekonomisinin başlıca elemanı hâline gelmişlerdir. Irk karışımı gelişmiştir. Gerek İspanyollar, gerek Portekizliler sömürgelerini anayurda bağlamışlar ve ticareti tekel usulüyle idare etmişlerdir.

Bağımsızlık savaşları (1809/1810 - 1824): Sömürgelerin bağımsızlığa kavuşmak için giriştikleri savaşlar yer yer çeşitli sebeplerden çıkmıştır. Anayurda karşı bir savaş olmakla beraber, bu hareket iç savaş karakterini de taşır. Napoléon'un harpleri, bu hareketi meydana getirmiştir. İspanyol Bourbon'larının Napoléon tarafından tahttan indirilmesi, sömürgeleri meşrû idareden mahrum bırakmış ve birtakım geçici idarelerin kurulmasına götürmüştür. 1810'da Kreol'ler (sömürgelerde doğmuş İspanyollar), Venezuela ve Yeni Granada'da, Buenos Aires ve Şili'de kral naiplerini ve benzer idarecileri kovmuş ve kendilerinden oluşmuş Junta'lar kurmuşlardır. Bunu tahttan indirilen İspanya kralı VII. Fernando adına yapmışlardır. Başlıca bağımsızlık liderleri şunlardır: Venezuela'da F. de Miranda ve Simon Bolivar, Arjantin'de de M. Belgrano ile J. de San Martin. Napoléon'a karşı girişilen savaşın sonunda, İspanya 1814'te Amerika'ya bir ordu göndererek, Venezuela, Yeni Granada ve Şili'de İspanyol idaresini tekrar kurmuştur. Ama San Martin, 1817 - 1818'de Arjantin'den Şili'yi kurtarmıştır. Aynı zamanda Venezuela'dan İspanyolları kovan Bolivar, 1819'da Yeni Granada'yı da zaptederek bu iki bölgeyi Büyük Kolombiya adı altında birleştirmeğe çalışmıştır. İspanya ile âsîler arasındaki son savaş Peru'da gelişmiştir. 1820'de San Martin bir ordu ile karaya çıkmış ve 1821'de ülkenin bağımsızlığını ilân etmiştir. 1822'de San Martin ve Bolivar, Guayaquil'de görüşmüşler, ama İspanyol Amerikası'nın düzeni hakkında anlaşamamışlardır. Sömürgelerin bağımsızlığı İngiltere tarafından tanınmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri 1823'te Monroe doktrinine dayanarak Avrupalıların Amerika'ya müdahalesini yasaklamıştır. 1825'te Peru'nun bir kısmı Bolivya Cumhuriyeti adı altında ayrılmıştır. Meksika'da da bir bağımsız imparatorluk kurulmuş (1822), 1824'te cumhuriyet ilân edilmiştir.

Brezilya'da Portekizli prens Pedro 1822'de kendini imparator ilân ettirmiştir. XIX ve XX. yüzyıllarda L. A. cumhuriyetleri, Brezilya parçalanmamışsa da, İspanyol sömürgeleri, Bolivar'ın 1826'da Panama kongresinde sarf ettiği gayretlere rağmen bir tek ülke teşkil edememişlerdir. Büyük Kolombiyo 1830'da Venezuela, Yeni Granada (sonra Kolombiya ve Ekvador cumhuriyetlerine ayrılmıştır. Kıtanın kuzeyinde Arjantin'in yanında Paraguay (1810 - 1811) ve Uruguay (1828) cumhuriyetleri meydana gelmiştir. 1839'da Orta Amerika federasyonu beş cumhuriyete ayrılmıştır. Bunlar El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua ve Kosta Rika'dır. Kıtanın iktisadî değeri meydana çıkınca, bu devletler arasında birtakım anlaşmazlıklar çıkmış, ama genel olarak harpsiz çözülmüştür. Amerika Birleşik Devletlerinin L. A.'nı Avrupa'ya karşı savunmasına rağmen, Meksika ile savaşmış (1846 - 1848) ve bundan Rio Grande'nin kuzeyinde Texas'tan California'ya kadar uzanan bölgeyi ilhak etmiştir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri, III. Napoléon'un 1860'ta Meksika'da bir imparatorluk kurma teşebbüsüne engel olmuştur.

L. A. cumhuriyetlerinin anayasaları genel olarak Fransa ve Amerika Birleşik Devletlerinin anayasalarını örnek almıştır. L. A. devletleri iç karışıklıklara rağmen iktisadî bakımdan gelişmişler ve önemleri gittikçe artmıştır. 1889'da Brezilya imparatoru II. Pedro tahtından indirilmiş ve orada da cumhuri-

yet ilân edilmiştir. İç karışıklıklardan ve bundan doğan diktatörlüklerden ilk olarak Şili kendisini kurtarmıştır. Cumhuriyetler İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletlerinin iktisadî ve malî yardımından faydalanmışlardır. Amerika Birleşik Devletleri aynı zamanda siyasî baskı yapmaya da çalışmış, İspanya'yı Kuba'dan kovmuş, Puerto Rico'yu da ilhak etmiştir. Ancak L. A.'nın direnmesi Amerika Birleşik Devletlerinin müdahalesini engellemektedir. (V. Örs)

LATİN ÇİÇEĞİ, Lat. Tropaeolaceae familyasına bağlı bir bitki. Bunun en çok sevilen türü Tropaeolum moius adını taşır. Kırmızı veya portakal rengi çiçekleri ve mavimsi yeşil yaprakları vardır. Bahçelerde yetiştirilir. Peru'dan gelmiştir. Salata olarak da yenir.

LATİN DİLİ (Lat. Lingua Latina), Eski Romalıların dili. Hint-Avrupa dilleri grubuna bağlıdır. Şimdiki Güney Avrupa'da kullanılan Fransızca, İspanyolca, Portekizce, İtalyanca, Katalanca ve Romence ile Romanşça'nın ana dilidir, yani bu diller, L. D.'nden doğmuşlar ve onun modern şekilleridir. En eski zamanlarda L. D., Orta İtalya'nın batı kıyısında yerleşmiş olan Latinlerin dili idi. Latinler birçok gruplara ayrılırlardı, ama tarihî çağlarda, bu grupların lehçeleri birbirine çok yakın bulunuyordu. L. D., Etrurya'nın güneyindeki Falerii lehçesiyle birlikte, Hint-Avrupa dilleri arasında ayrı bir grupçuk teşkil ederdi. Hint-Avrupa dilleri arasında en eski olan dillerden biridir. Bunun en yakın akrabaları Osk-Umbr dili, Venedik, Keltik, ve Cermen dilleridir. L. D. sonradan gelişerek edebî devresinde, Hint-Avrupa dillerinin ortak ses sisteminden birçok hallerde uzaklaşmış ise de, bu uzaklaşmayı gösteren kelimelerin, bu sisteme uygun daha eski şekilleri de bulunur. L. D.'nin kelime hazinesi gerek dilin doğurduğu kelimelerle gerek komşu dillerden aldığı kelimelerle zenginleşmiştir: Etruskça'dan kültür ve ticarete ait kelimeler aldığı gibi, komşu lehçelerden Galcadan (carrus = bir araba tipi) ve en çok Yunancadan (machina = makine, philosophia = felsefe) kelime almıştır. Bu kelimeler Güney İtalya'da yerleşmiş olan Yunanlılardan, bazıları doğrudan doğruya, bazıları da Etrusklaın aracılığı ile L. D.'ne girmiştir. Bu teknik ve ilmî terimler yanında Yunan örneğine göre yapılmış Latince kelimeler (essentia: Yun. ousia = öz'den) de vardır. Romalıların idaresi altına girmiş başka milletlerin dillerinden de kelimeler alınmıştır (sapo = sabun, Cermen kaynağındandır). Bugün de dilin en eski devirlerinden kalma şu özellikler göze çarpar: Ablativus ve vocativus (ismin "den" ve "çağırma" halleri); fiilerde "deponens" (Yun. mesos)'in kalıntısıdır. Bunun yanında gerindiyum (fiil-isim), plus-quamper fectum (geçmişte geçmişi ifade eden zaman) ve futurun exactum (gelecekte geçmiş zaman), Hint-Avrupa sistemi bakımından yeniliklerdir. Sentaks (sözdizimi), geniş ölçüde Yunancayı örnek alarak zengin bir şekilde geliştirilmiş ve düşüncenin ifadesinde kesinlik ve açıklığa dikkat edilmiştir. Klasik Latin nesir üslûbunun meydana getirdiği uzun ve bazen çok uzun karmaşık cümleler, her dilde taklit edilememekle beraber, açıklıklarını korurlar. Bunlara düşüncenin zarif ve mükemmel bir ifadesi gözü ile bakılmaktadır.

Yayılma: Roma devletinin genişlemesiyle, L. D. de fethedilen topraklara idare dili olarak girmiş ve çoğu zaman burada kullanılan başka dilleri yavaş yavaş ortadan kaldırmıştır. Bu gelişmeyi önce İtalya'da görürüz: L. D.'ne yakın olan Osk, Umbre gibi diller ortadan kalkar. Ancak Güney Yunanistan'da yaşayan (ve şimdiye kadar devam eden) Yunanca kalır. L. D. Batı Akdeniz adalarına, İberik yarımadasına, Gallia (şimdiki Fransa'ya), Alplerin güneyindeki bölgelere, nihayet Dakya (şimdiki Romanya)'ya yayılır ve İberik yarımadasının kuzeybatısında yaşayan Bask'ların dilinden başka bütün diller yok olur. Bütün bu topraklarda şimdi, L. D.'nden türemiş diller yaşamaktadır. Sonradan İspanyollar, Portekizliler ve Fransızların Amerika'da giriştikleri sömürgecilik sonucunda; İngilizcenin geniş ölçüde latinleşmesi ve İngilizlerin bütün dünyada sömürgeler kurmaları ile, bugün dünyanın büyük bölgelerinde, az çok L. D.'nden türemiş veya onunla bağlantıları olan diller kullanılıyor. Buna karşılık L. D., eski Akdeniz dünyasının doğu yarısında, bu topraklarda Yunancanın hâkim olmasından dolayı, devamlı bir tarzda tutunamamıştır. L. D., Cermenlerin toplu olarak yaşadığı topraklarda da yayılamamıştır. Latinleşmiş toprakları istilâ eden Cermenler (Batı Gotları, Burgundlar, Langobarlar, Batı Franklar ve Vandallar) ise çok geçmeden Latince öğrenip kendi dillerini unutmuşlardır.

Avrupa'nın batı yarısını hıristiyanlaştıran misyonerler L. D.'nin hâkim olduğu topraklardan geldiğinden ve yeni kazanılan bu topraklarda kurulan kiliseler Roma piskoposu (papa) ile sürekli ilişki kurduklarından, Batı Roma İmparatorluğunun düşüşü (476)'nden sonra da L. D. bu bölgelerde rahiplerin, kültürün ve idarenin dili olarak büyük önemini korumuş, Orta ve Yeni çağlarda da aydın gruplar için ülkeler arası dil sınırlarını aşan ideal bir anlaşma aracı olarak kullanılmıştır. Latince, okulların ve üniversitelerin hepsinde öğretim dili idi; Orta Çağ bilginlerinin düşünce ve kavrayışları hep Latince yazılır ve yayılırdı; din adamlarının tartışma, diplomatlar'ın görüşme, birçok şairlerin duygularını ifade etme dili, hep L. D. idi. Millî diller ancak yavaş yavaş onun yerine geçmişlerdir. Merkezi Roma olan Katolik Kilisesi (buna Latin Kilisesi de denir), L. D.'ni âyinlerinde başlıca kilise dili olarak kullanmış, modern mânâları ifade edecek latince terimler ortaya çıkarmıştır.

İlim dili olarak yazılı anlatımda L. D.'nin yerine, XVII. yüzyıldan beri millî diller geçmiştir. Bununla beraber tabibliğin, eczacılığın, zoolojinin ve botaniğin nomenklatürü (terim listesi), esas bakımından Latince olup, ona latinleştirilmiş birçok Yunanca terimler de karışır. Kimya ve tekniğin nomenklatürü de Latinceden gelir. Bütün ilimlerin dilinde, eski L. D.'nden birçok terimler göze çarpar. Gene L. D.'nin, bugün Avrupa dillerinin hemen hemen hepsinde, bunların kelimelerinde, sentaksında, imlâsında derin izleri görülür. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri, Roma hukukunun, Avrupa milletlerinin yargı ve yönetim dilinin temelini teşkil etmesidir.

L. D.'nin Çağları: L. D.'nin gelişmesinde şu safhalar görülür: 1. Edebiyat öncesi çağı (M. Ö. 240'a kadar): Bu zamandan bize ancak bazı yazıtlar, adlar ve metin aktarımları (Fr. citation) kalmıştır. 2. L. D.'nin eski edebî çağı (M. Ö. 240'tan aş. yu. M. Ö. 100'e kadar): Bu çağda kelimelerin birçok çift şekillerine rastlanır; sentaks sadedir. Cümlelerde koordinasyon hâkimdir; bu çağdan sonra ise subordinasyon hâkim olur (Fr. coordination, subordination), seslerde diftong (iki sesli heceler)'lar yavaş yavaş tek sese dönüşür (ei ī olur, ou da ū olur). 3. Klasik Latince (Lat. latinitas aurea), yani L. D.'nin altın çağı (aş. yu. M. Ö 100'den M. S. 14'e kadar): Çift şekiller tekleştirilir (normalizasyon), nesirde period adını taşıyan subordinasyon'a dayanan karmaşık cümleler yapılır; nazımda da klasik denilen üslûp kullanılır. Kelime seçiminde purismus (aşırı özleştirmecilik) hâkimdir. 4. Gümüş

Latinlik (Lat. latinitas argentea) (M. S. 14'ten 120'ye): Nesire önce yalnız şiirde kullanılan üslûp elemanları sokulur; şiirde retorik (tumturaklı söz söyleme eylemi) yerleşir. Klasik sentaks tarzı terkedilir ve bunun yerine kısa cümleli, nükteli bir üslûp geçer. 5. Arkhaist (eski dili tercih eden) devir (aş. yu. 120 - 200): Klasikten önceki zamanda kullanılmış olan kelimeler ve cümle şekilleri yine moda olur. 6. Eski zamanın son devri (aş. yu. 200 - 600): Gittikçe sun'îleşen, çoğu zaman çok süslü olan edebiyat dili ile halkın dili birbirinden ayrılır. Halk dili, halk Latincesi adı altında, Roman veya yeni Latin dilleri (İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Portekizce, Romence)' nin temeli olur. Öte yandan birçok yazarların ve özellikle hıristiyan yazarların dili, edebiyat dilinden halk diline doğru kayar (Vaazlar, Kitâb-ı Mukaddes tercümeleri...). Bu sırada telâffuzda yer alan değişmeler de göze çarpar. Meselâ C harfi eskiden daima K gibi telâffuz edilirken, ağzın ön kısmından çıkan sesli harfler (e, i, y, ae, oe) önünde ts veya buna benzer bir ıslıklı sese geçer. Cicero, eskiden "Kikero" diye telâffuz edilirken şimdi "tsitsero" telâffuz edilir. Halk latincesinin klasik dile göre değişmelerinin en çoğu, vurgu kuvvetinin artması (açık vurgu hecesinde sesli harf uzar; vurgusuz hecede ise yok olur) veya telâffuzu güç ses birleşmelerinin basitleştirilmesi olarak açıklanabilir. Halk latincesi edebiyatta kullanılmadığından, ancak yeni latince diller yolu ile incelenebilir. Böylece elde edilen bulguları ve akla gelen faraziyeleri yazıtlar ve bazen de edebî yazılar destekler.

7. Orta Latince: Yeni dillerin Latinceden ayrılmasından sonra, Orta Çağ'da Batı Avrupa'da milletlerarası haberleşme dili olarak kullanılmış olan Latinceye bu ad verilir. Bu dil eski zamanın son yüzyılları yazı Latincesinden çıkmış olup, kullananın isteğine ve eğitim seviyesine göre az veya çok, halk tâbirlerini de içine alır. Bunlar arasında (marchio = marki, sınır kontu), Cermenceden alınma terimler de bulunur. İlâhiyatcı ve filozof yazarlar bu dili kullanarak çoğu zaman organik birtakım kelimeler yaratmışlardır. Merovingler çağında Orta Latince bir tehlike atlatmıştır. Meroving latincesi denilen bu dil, halk latincesine doğru kayarak yeni Latince dilleriyle birleşmiş, parçalanmasına az kalmıştır. Karolingler rönesansı diye adlandırılan harekette Orta Latince, Eski Zaman Latincesine yaklaştırılarak normalleştirilmiş, Avrupa için mükemmel bir milletlerarası haberleşme dili haline gelmiştir. 8. Yeni Zamanlar Latincesi (XIV. yüzyıldan sonra): Humanistlerin altın latinlik (latinitas aurca) dilinde yazmak için harcadıkları çabalar, Cicero'nun dilini yeniden diriltmiştir. Ama böylece temizlenen ve düzenlenen dil, gelişme imkânlarından mahrum edilmiş ve tamamen bir ölü dil hâline getirilmiştir. Çağımızda Latinceyi hiç değilse bazı alanlarda tekrar kullanmak için çaba gösterilmiş ise de bu çabalar sonuç verememiştir.

Katolik Kilisesinin resmî dili olarak Latince: Katolik Kilisesinin Orta Çağda başka dilleri kullanan topluluklara hâkim olup, kendisi için âyin, yönetim ve ilim diline muhtaç olması, Latincenin Kilisenin resmî dili olarak seçilmesine yol açmıştır. Bu dili, Doğu Kiliseleri ile olan ilişkilerinde de kullanmıştır. Fakat Latincenin uygulanma sahası gittikçe daralmış, yönetim dili olarak önemini kaybetmiş ve katolik eğitiminde de, ancak Roma'da üniversite seviyesindeki Kilise yüksek okullarında eğitim dili olarak devam etmiştir. Kilise çıkardığı resmî yayımların bazılarında L. D.'ni kullanmakta devam ediyorsa da, 1963 (II. Vatikan Konsili)'ten beri âyinlerde kullanılması sınırlanmıştır. Hıristiyanlık Latincesi, çağdaş latinceden her zaman, gerek kullandığı yeni terimler, gerek eski terimlere verdiği yeni mânâ bakımından ayrılmıştır. Kelime hazinesinin hıristiyanlaşması, III. yüzyılda göze çarpar. Sonra gelen din adamları (Ambrosius, Augustinus, özellikle Hieronymus) bu eylemi kuvvetlendirmişlerdir. Orta Çağda scholastica adını taşıyan hıristiyan felsefesi Eski çağ felsefesiyle karşılaştığında, tekrar tâbir yaratma bakımından verimli bir çağ açılmıştır. Şimdiki zamanda Kilise Latincesi, yeni ilmî ve kültürel mefhumları içine almaya çalışmaktadır.

Üslûp bakımından Kilise Latincesinde başlangıçtan beri şu iki akım göze çarpar: Tertullianus'un temsil ettiği durum, klasik dilden ayrılma yönündedir. Minucius Felix'in temsil ettiği durum ise, mümkün mertebe klasik dile yakın kalma isteğini gösterir. Bu son eylem, şimdiye kadar hiçbir zaman kendisini empoze edememiştir. (V. Örs)

LATİN EDEBİYATI, Latince, yâni Romalıların dilinde yazılmış edebî eserlerin toplamı. Pagan Roma devleti, başkenti Roma ile birlikte, M. Ö. 754'te kurulmuş ve M. Ö. 510'a kadar yedi kral tarafından idâre edilmiştir. Bu ilk Kraliyet çağına, kısmen efsânevî gözü ile bakılır. Roma devleti tarihi, Cumhuriyet çağı (M. Ö. 510 - M. Ö. 31) ve İmparatorluk çağı (M. Ö. 31 - M. S. 476) olarak ikiye ayrılır. M. S. 476, Roma devletinin Cermenler tarafından yok edildiği tarih olup, Eski Çağın sonunu ve Orta Çağın başlangıcını gösterir. Ama hiristiyanlaşmış batı Avrupa'da Latince, merkezi Roma olan Katolik Kilisesi'nin resmî dili ve milletlerarası kültür dili olarak yaşamağa devâm etmiş ve L. E. bütün Orta Çağ boyunca hüküm sürmüş ve zamanımıza kadar gelmiştir.

L. E.'nin devirleri :

Başlangıç: Roma'nın kurulması (M. Ö. 754)'ndan Yunan edebiyatının Livius Andronicus tarafından Roma'ya sokulması (M. Ö. 240)'na kadar devam eder.

Bu devirden hemen hiçbir yazı kalmamıştır; ancak şiir kırıntıları, duâ formülleri, kanun ve anlaşma metinleri ile yazıtlara rastlanır; ama bunların hiçbirinin edebî değeri yoktur.

I. Meydana gelme çağı : M. Ö. 240'dan aş. yu. Sulla'nın diktatörlüğü (M. Ö. 84)'ne kadar sürer: Bu çağdan, komedi yazarları Plautus ve Terentius'un eserleri kalmıştır.

II. Olgunluk çağı: M. Ö. 83'ten İmparator Augustus'un ölümü (M. S. 14)'ne kadardır. İki kısma ayrılır :

1. Çiçero çağı: M. Ö. 83 - M. Ö. 43.
2. Augustus çağı: M. Ö. 43 - M. S. 14.

III. Çökme çağı : Augustus'un ölümü (M. S. 14)'nden Batı Roma İmparatorluğu'nun yok olma (M. S. 476)'sına kadar. Üç devreye ayrılır :

1. Julius hânedânı imparatorları çağı (M. S. 14 - 68).
2. Filavius ve Antoninus hânedanları imparatorları (180-476).
3. İmparator Marcus Aurelius'un ölümü (M. S. 180)'nden Batı Roma'nın sonu (M. S. 476)'na kadar.

IV. Orta Çağ ve Modern Çağ.

Başlangıç : M. Ö. III. yüzyılda Romalılar ile Yunan dünyası arasında yer alan ilk büyük siyasî ve askerî temaslardan önce, İtalya'da yaşayan milletlerin edebiyatı hiç gelişmemişti. O devrin kalıntıları, birkaç geleneksel ilâhî ve halk şiirlerinden, duâ formüllerinden, kehânetnâmelerden, sahne oyununa benzer metinler ile resmî, hukukî ve tarihî kayıtlardan ibâret idi. Şekil bakımdan daha düzgün edebî parçalar meydâna getirmek için ilk teşebbüsler destan ve sahne oyunu türünde yapıldı. Bu öncülerin hiç biri doğuştan Romalı değildi. Güney İtalyalı bir Yunanlı Livius Andronicus, Homeros'un Odysseia'-sını latinceye çevirdi. Kullandığı yerli Latin mısraı, versus Saturnianus'un yerine Yunan vezinleri geçerek L. E.'na hâkim

olacaktı (Bu gelişme, Osmanlı edebiyatında Arap vezinlerinin Türk hecesinin yerine geçmesini andırır). Yine Güney İtalyalı ama Roma asıllı bir şâir olan Naevius, Saturnianus'lu bir tarihî destandan başka, Yunan vezinli komedya ve tragedyalar yazmıştır. M. Ö. III. yüzyılın ikinci yarısında bunlardan daha önemli iki yazar olan Ennius ve Plautus ile karşılaşırız. Ennius, Yunan tragedya ve komedyalarını kısmen çevirmiş, kısmen adapte etmiş, kendisi de bir komedya yazmıştır. Tarihî destanında, Yunanlıların o türde kullandıkları hexametros (altı vurgulu - uzun heceli mısrâ)'u denemiş ve latince adıyla hexameter, lâtin destanının ve şiirli hikâyenin normal mısraı olmuştur. Bundan başka Ennius, latin şiir diline ve ifâde şekillerine önemli katkılarda bulunmuştur. Plautus, Yunanlıların entrika komedyasını latinceye sokmuş ve bunu uygulamada öylesine kabiliyet ve mahâret göstermiştir ki bu yolda hiçbir latin sahne yazarı ona yetişememiştir. Plautus çağının konuşma latincesini edebiyata sokmakta da başarılı olmuştur. Hareket, kavga ve döğüşmelerle dolu komedyaları, nisbeten kültürsüz olan Roma halkının, Plautus rakîbi Terentius'un daha nâzik bir dil kullanan ve daha yüksek duygular ifâde eden komedyalarından daha çok hoşuna gitmiştir. Terentius, bıraktığı altı komedyayı M. Ö. II. yüzyılın birinci yarısında yazmıştır. Bu yazar, Yunan edebiyatını ve düşüncesini Roma'da yaymayı amaç eden bir edebî birliğe bağlı idi. Pacuvius ve sonra Accius, Roma sahnesinde çoğu zaman Yunanlılardan aldıkları temalar üzerine yazılmış tragedyalar göstermişlerdir. Bunlardan sonra tragedya artık gelişmemiş, Roma'da tiyatro sanatı yavaş yavaş her şeyden çok göze hitâp eden bir gösteri hâline gelmiş, bir edebî tür olmaktan çıkmıştır. Şimdiki rövü (Fr. revue)'leri andıran ve mimus adını taşıyan bu gösterilerde Publilius Syrus ve Laberius şöhret kazanmışlar ve bu sahne oyunları, imparatorluk çağının ortalarına kadar çok rağbet görerek devâm etmiştir. En eski zamanlarda Satura adını taşıyan hicvî oyun Ennius tarafından bir edebî şekle sokulmuş, sonra da Lucilius tarafından geliştirilmiştir. Sonraki büyük hicviye şâirleri Horatius Persius, Juvenalis, Lucilius'a hicvin yaratıcısı gözü ile bakmışlardır.

Cumhuriyetin sonlarına kadar (aş. yu. M. Ö. 130) şiir nesre üstün idi. Bâzı tarihî yazılar ve Çiçero'nun Brutus başlıklı eserinde mühim birkaç nutuk var ise de, bunların değerini takdîr edemeyiz, çünkü bize kalan parçalar çok kısadır. Tam olarak elimize geçen nesir olarak yaşlı Cato'nun tarım hakkındaki eserini gösterebiliriz. Bunun öğretici değeri yüksek olmakla beraber, dil ve ifâde bakımından o derece düzensizdir ki, edebî eser sayılamaz. Cumhuriyetin son yüzyılında nesir, şiirden daha çok önem kazanır. Latin yazarları, Yunanlı öğretmenlerinden söz söyleme sanatının prensiplerini öğreniyorlardı. Bu incelemeler, üslûp meselelerini olduğu kadar kanunun taksîm ve organizasyonunu da içine alıyordu. Bunun Latin nesrini ve şiirini aynı derecede ve geniş ölçüde etkileyeceği âşikâr idi. Bu etki ile ilk olarak Çiçero'nun nutuklarında, söz sanatı hakkındaki yazılarında ve felsefî eserlerinde karşılaşırız. Çiçero'ya, bütün milletlerde ve yüzyıllarda yetişen söz adamlarının (Fr. orateur) en büyüğü gözüyle bakılır. Çağın siyasî hayatının şiddetli huzursuzluğu, gerek avukat, gerek politikacı olarak içinde bulunduğu yüksek mevkıi ve devlet işlerindeki çok geniş tecrübesi ile dile hâkimiyeti kendisine mükemmel bir saha hazırlamıştır. Çiçero, her şart altında, her konuda meramını eşsiz bir kuvvet ve etki ile ifâde ediyor, düşüncesini kabûl ettiriyordu. Zamanının söz adamları iki gruba ayrılmıştır: Asiani (Azyalılar) ve Attici (Attikalı, yani Atinalılar). Asiani, nutuklarda gösterişli, tumturaklı bir üslûbun kullanılmasını istiyordu; Attici ise daha sâde ve süssüz bir ifâde tarzını tercîh ediyorlardı. Çiçero, bu iki görüşten hiçbirisini tam olarak kabûl etmemiş, ses ve âhenkli bir dil, kıvrak ve uzun cümleli üslûp kullanmıştır. Çiçero'nun periodik (uzun cümleli) üslûbu bütün Avrupa'nın periodik nesir üslûbu üzerine derin bir etki yapmıştır. Ayniyle, Çiçero'nun felsefî yazıları, her ne kadar orijinal olmayıp eklektik (seçilip toplanmış) iseler de, Yunan felsefesini sonraki çağlara aktarmakta çok önemli bir rol oynamıştır. Söz sanatına dâir yazıları, bâzen çok teknik olmakla beraber, Romalıların konuşma ve yazı dili öğretiminin temelini kurmuştur. Klasik latin nesir üslûbu denilen üslûp, gerçekten Çiçero'nun kullandığı ve ana kitaplarında öğrettiği üslûptur. Mektubu da bir edebî tür olarak kullanan ve edebiyata sokan yine Çiçero'dur.

Çiçero'nun çağdaşları, tarihî, bir edebî tür olarak geliştirmişlerdir. Caesar, Gallia'yı fetih ederken ve rakîbi Pompeius'a karşı yaptığı iç harpte tuttuğu otobiyografik notlara dayanarak bu iki harbin tarihini yazmıştır. Üslûbu çok sâde, nefis ve canlıdır. Cornelius Nepos, bize gelmeyen birçok tarihî ve başka yazılardan gayrı, çoğu zaman Romalı olmayan askerlere âit kısa biyografiler yazmıştır. Gelişi güzel yazar, üslûbunu ihmâl eder. Sallustius, daha çok zevk ve duyguya sâhip olup, genel tekniğini Yunanlı tarihçi Thukydides'in yazdıklarına uydurur. Kahramanlarına, bunları gerçekten söylemiş olmasalar bile, çok parlak ve yerinde nutuklar söyletir ve mizaclarını canlandıracak küçük hikâyeler anlattırır. Cumhuriyetin son yıllarında söz söyleme sanatı en yüksek noktaya erişti. Bundan sonra ise gittikçe bozuldu, gerçek duyguların yerini yapmacık bir zariflik aldı. Tarihî yazılar da ancak bundan sonra en mükemmel şeklini buldu. Cumhuriyetin son yıllarında Varro'nun, Nigidius Figulus'un monografileri ve ansiklopedik ana kitapları L. E.'nda yeni bir eser tipi yarattı.

Aynı zamanda şiir, yeni bir yönde gelişmiş, yeni bir kuvvet kazanmıştı. Lucretius ve Catullus birbirinden çok farklı yollardan giderek L. E.'na yeni boyutlar kazandırdılar. Lucretius Yunan feylesofu Epikouros'un ilmî vaazları üzerine, *Denatura rerum* (Tabiat) başlıklı bir uzun şiir yazmıştır. Ennius'tan ilhâm alarak bâzen nazma pek uymayan bir konuyu büyük mahâret ve dehâ ile işlemiş ve latin hexameter'ini sonraki şiirler için etkili bir âlet hâline getirmiş ve şiir dilini geliştirmiştir. Catullus da çeşitli Yunan vezinlerini, latinceye sokmuş ve sevginin ateşli ifâdesine uygulamıştır. Yunan (Hellenistik) ve özel olarak İskenderiye'de gelişen medeniyetin ve edebiyatın etkileri, Catullus'un çağdaşları Calvus ve Cinna adındaki şâirlerde görülür. Bu etkinin önemi, şu noktada da kendini gösterir: Romalılar, İskenderiye'nin Yunan ediplerinden nazmın bütün inceliklerini ve şiir dilinin tekniğini ve şekillerini öğrenmişlerdir.

L. E.'nın teknik bakımdan yeniliğe yönelmesi I. Augustos'un yeni bir siyasî nizâmı kurması ile gerçekleşir. Bu L. E.'ı için çok iyi bir tesâdüf oldu. Topluluğa yeni bir mânevî ve ahlâkî kuvvet vermek isteyen imparator, kosmopolit Roma'ya büyük geçmişini, faziletlerini, enerjisini hatırlatmak ve cumhuriyetin son yıllarının hercümercini ve ahlâksızlığını unutturmak istiyordu. Edebiyat, bu isteği desteklemek için seferber edildi. Augustus ile arkadaşı ve yardımcısı Macennas, çevrelerine seçilmiş yazar ve şâirleri topladılar. Virgilius, İskenderiyeli Theokritos'un izinden giderek *Eclogae* (seçilmiş şiirler) başlığı altında çok zarif çoban şiirleri ortaya koymuştur. Kendisine, köylerden şehirlere olan korkunç hicreti ön-

lemek maksadı ile İtalya tarımını öven, köy hayatını sevdiren bir şiir ısmarlandı. *Georgiea* (köy hayatı) başlıklı destanımsı bir şiir çıktı. Hexameter ile yazılan bu şiir, dilin zarâfeti bakımından, Lucretius'tan da daha büyük ustalıkla tabiatın manzaralarını tasvir eder. İmparator, Virgilius'tan bir de millî destan istedi. Bu, Roma'yı kuran adamın ve arkadaşlarının kahramanlığını göklere çıkaran, Romalılar'ı onlara karşı sevgi ve hayranlık duymağa ve onları taklîd etmeğe sevk edecek bir şiir olmalı idi: *Aeneis* destanı meydana çıktı. Buna, latince yazılmış şiirin en mükemmeli gözü ile bakılır. Virgilius'un çağdaşı Horatius, özel olarak odae (şarkılar)'lerinin bâzılarında aynı siyasî ve sosyal maksada hizmet eder. Titus Livius, Roma'nın birinci büyük tarihçisidir. Delilsizlik, birbirini küçülten gelenekler, bilgisizlik ve pratik bakımdan tecrübesizlik onu bâzen yanlış yollara sevk etmiştir; ama gerçeğe bağlılığı, gerçeği bulup kesin ve güzel bir dille anlatmaya çalışması, Livius için L. E.'nda ve tarihçiler arasında yüksek bir yer sağlar.

Bununla beraber, bu çağın büyüklüğü, yalnız yarattığı eserlerin Augustus'un reformlarının başarısını şuurla sağlamaya çalışan asil vasıflarından ibâret değildir. Aynı zamanda bu çağda teknik mükemmelliğe ayrıca bir kıymet biçilirdi. Mersiyeci şâirler Propertius ve Tibullus — Tibullus aynı zamanda sevgiyi ve sâde kır hayatını öven bir şâirdir — İskenderiyeli Yunan şâirlerinin kullandıkları bir şiir şeklini başarı ile latinceye nakletmişler, Ovidius da bunu benimseyerek büyük kolaylıkla *Amores* (sevgiler), *Ars amatoria* (sevgi san'atı) ve *Fasti* (Takvim) başlıklı şiirlerinde uygulamıştır. *Amores*'in üç "kitabı" nda sevgi hülyâları ve sevgi mersiyeleri sıralanmıştır. *Ars amatoria* okuyanlara, nükteli bir ahlâksızlıkla bir kızın nasıl baştan çıkarıldığını öğretir. *Fasti* Romalıların folklorunu işleyen, yortularını tasvîr eden bir halk destanıdır. *Metamorphoses* (şekil değiştirmeleri) başlığı altında Ovidius bir mitolojik destan yazmıştır. Ovidius'un şâheseri sayılan bu şiir, muhayyile kuvveti ve dil zerâfeti bakımından L. E.'nın en büyük eserleri arasındadır. Ancak Horatius'un Carmina (şarkılar)'sı daha da büyük zerâfete erişmiştir. Bu kısa lirik şiirler, Yunan kalıplarına dökülmüş olup, işledikleri temalar ve ifâde şekli çoğu zaman orjinal değildir, ama bâzen büyük ciddiyete ve duygu derinliğine erişirler. *Sermones ve Saturae* (konuşmalar, hicivler) genel başlığı altında yazdığı şiirlerinde Horatius, bu edebî türün seviyesini yükseltir, onu ahlâkî öğütler ve çekici felsefî görüşlerle süsler. *Epistulae* (mektuplar) başlıklı şiirinin bâzıları da aynı karakteri taşır: Burada insanların tipik ahlâksızlıkları ve fazîletlerinden söz ederken, kendi tecrübelerini anlatır ve içini döker. Horatius, Epistulae'nin ikinci kitabında ve *Ars Poetica* (şiir sanatı) başlıklı şiirinde, Fransız Boileau ve İngiliz Alexander Pope'un taklîd ettikleri şiirli tenkitler yazmıştır. M. S. I. yüzyıl ile II. yüzyılın başlarında söz söyleme sanatı, ona, Çiçero'nun vermiş olduğu geniş felsefî karakterini kaybeder, sathî ve sun'îleşir. İmparatorların diktatörlüğe meyleden idâresi hatipliğin gelişmesine engel olmuştur. İhtiyar Seneca (M. Ö. 55 - M. S. 37/41), kendisi de hatip olup, zamanının hatiplerinden parçaları toplamış ve tenkitleri ile çıkarmıştır. Hatipliğin çöküşü ve bir boş oyun hâline gelişini burada görürüz. Gerek nesircilerin, gerek şâirlerin de aynı baskı altında kaldıkları âşikârdır. Velleius Paterculus ve Valerius, tarihî eserler bırakmışlar ise de bunların değeri yoktur. Genç Seneca (İhtiyar S.'nın oğlu) [M. Ö. 4 - M. S. 65] *Dialogi* (konuşmalar) ve *Epistulae Morales* (ahlâka ait mektuplar)'de çağın yeni üslûbunu mükemmel ve câzip şekilde kullanmıştır. Quintilianus, Genç Seneca'nın üslûbunu tenkit etmiş ve kendisi eski nesir üslûbunu bütün kuvvetiyle diriltmeye çalışmıştır. Ancak, bunda başarılı olmuşa benzemiyor. Genç Plinius (bunun amcası İhtiyar Plinius'dan aşağıda söz edilecektir) *Epistulae* (mektuplar)'sinde ince ve canlı bir üslûp kullanmış ve parlak tasvirler bırakmıştır. *Panegyricus* (methiye) adlı eseri velinimeti ve arkadaşı imparator Traianus'un methiyesi olup, mübalağalariyle iç sıkıcıdır. Gümüş latinlik çağı üslûbunun büyük üstâdı, tarihçi Tacitus olmuştur. *Historiae* (tarih) ve özel olarak *Annales* (kronik)'i bu çağ nesrinin en yüksek eseridir. Bâzen tarafgirlilikle ithâm edebilirse de, eserleri, tasvirlerinin canlılığı ve karakteri çizmedeki ustalığı bakımından eşsizdir. Tacitus, Livius'un azametinden uzak olmakla beraber, her iki yazara da Roma tarihçilerinin en büyükleri gözü ile bakılır.

Hatiplerin tumturağı şâirleri de etkilemişti. Bu yeni üslûp Iuvenalis'in acı hicivlerine yakışmıyor denemez. Ama Virgilius'un adını bütün dünyada meşhûr eden destanda haleflerinin hiçbiri kendisiyle boy ölçüşemez. Lucanus'un çok genç iken yazdığı *Bellum Civile* (İç harp; buna bâzen *Pharsalia* - Tesalya'da bir şehir - adı verilir), pek çok şiirli hitâbeti içine alır. Parlak yerleri de olmakla beraber Statius'un *Thebais* (Thebai şehri destanı)'i gibi çağın bozuk zevkının damgasını taşır. Valerius Flaccus, *Medea* ile Jason'un romantik hikâyesini işleyen destanında tasvir kabiliyetini göstermiştir; ama bu, gerçek destan şâirleri olan Homeros ve Virgilius'un asâlet ve azametinin yerini tutamaz. *Silius Italicus da Punica* (Kartaca harbi) başlıklı eserinde destan için kabiliyetsizliğini ortaya çıkarmıştır. Trajedi (tragediya), türünde Accius'tan beri L. E.'nda hiçbir değerli eser meydana getirilmemişti. Bu çağdan, Genç Seneca'nın nutuklar ve mübalağalı ifâde ile dolu, oynanmaya değil okunmaya mahsus, sahne eserleri kalmıştır. Bunların Avrupa'nın Rönesans sahne şâirleri üzerine derin bir etkisi olmuştur. Statius'un *Silvae* (ormanlar) başlıklı kısa şiirlerinde retorik'in kusurları fazîlet oluyor. Kezâ Martialis, epigramlarında, nükteli üslûp şâheseri yaratmıştır.

Retorikin yanı sıra, felsefî, filolojik, ilmî ve pratik hayata dâir yazılar da gelişmiş ve bunların bir çoğu değerlerini saklamış olup elimizde bulunuyorlar. İhtiyar Pilinius'un *Historia Naturalis* (Tabiat tarihi) ve Genç Seneca'nın *Naturales Quaestiones,* (Tabiat proplemleri) Manilius'un astrolojiye, gene Vitruvius ve Frontinus'un mimarlığa dâir kitapları ile Celsius'un tabâbete dâir yazısı bunlar arasındadır. Roma devletinin birkaç yüzyıl sonraki düşüşüne kadar ilmî eserler çıkmaya devâm etmiştir. Burada şu yazar ve eserleri analım: Aulus Gellius'un edebiyat ve tarihe dâir karışık denemeleri; Donatus ve Servius'un Virgilius'a dâir şerhleri; Martianus Capella'nın ansiklopedisi; Macrobius'un *Saturnalia* (Köleler bayramı) başlıklı ilmî mülâhaza ve tartışmaları. Bununla beraber bütün bu yazıların edebî değerinin eksik olduğu kabûl edilmelidir.

Roma tarihçiliği hiçbir zaman Livius ve Tacitus'un seviyesine tekrar yükselmemiştir. Suetonius'un *De Vita Caesarum*'u (İlk 12 imparatorun biyografyaları), iddiasız ve süssüz bir üslûbla yazılmış olmasına rağmen, ilgi ile okunur. Daha sonra anonim *Historia Augusta* (İmparatorlar tarihi) [M. S. 362] Suetonius'un biyografyalarına nazaran daha sönüktür. Bundan sonra gelen tarihçilerden yalnız Ammianus Marcellinus anılmaya değer. Biraz ağır üslûbuna rağmen, olayları anlatmada büyük ustalık gösterir. Tarihî yazıları bize kalmış olan Florus ve Eutropius, Marcellinus'un değerine yetişemezler. Julius hânedânı imparatorları çağının, son yıllarında yer alan ilgi uyandırıcı bir gelişme de nesirli romanın doğmasıdır. Bu türde iki roman elde mevcuttur. Nero'nun arkadaşı Pet-

ronius'a atf olunan *Şehvet verici bir bitki* başlıklı ilk roman, ancak birkaç parça hâlinde olup, İtalya'da aşağı tabakaların hayatını canlandırır. Bu romanın en güzel kısmı Trimalshio'nun ziyâfetidir (Tr. zamanın bir yeni zengini, bir türedidir). İkincisi Afrikalı bir yazar olan Apuleius'un eseri olup, *Metamorphoses* veya *Asinus Aureus* (şekil değiştirmeleri, altın eşek) başlığını taşır. Satyricon'dan bir yüzyıl sonra yazılmıştır. En zarîf epizodu Cupido ile Psyche'nin hikâyesidir.

Juvenalis'ten sonra latin şiiri ilhâmını kaybetmişe benzer. M. S. II.'den V.'ye kadar sıralanan şâirlerin hepsi oldukça kurudur. Nemesianus biraz hafif, ama hoş olan kabiliyetini, Virgilius ve Grattius'u taklîd ederek, çoban temaları işlemeğe hasr etmiştir. Ausonius, hoşça, ama önemsiz şiirler arasında, *Mosella* (Mosella ırmağı, Rhein'ın bir ayağı) başlığı altında, duygulu bir şiir yazmıştır. Claudianus bunlardan daha kuvvetli bir şâirdir. Tarihî şiirlerinde ara sıra gerçek bir muhayyile parıltısına rastlanır. Proserpina (Tanrıça adı) hakkındaki şiirinde zarîf tasvirler (söz tabloları) vardır. Aynı çağda, bilinmeyen bir şâir, *Pervigilium Veneris* (Venus'un gece bekçiliği) başlıklı kısa ama gerçek duygu ile dolu bir şiir yazmıştır. V. yüzyılda yaşayan Rutilius Namatianus'a L. E.'nda pagan şâirlerin sonuncusu gözü ile bakılır. *De reditu suo* (yurda dönüş) [416] Roma'dan Gallia'ya seyahatini mersiye şeklinde ve hoş bir dilde anlatır.

Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğunun bir eyâleti olan Filistin'de meydâna çıkmış, imparatorlukta yayıldıkça yayılmış, imparatorların bâzıları tarafından yıkıcı bir öğreti olarak şiddetle tâkib edilmiş, ama nihâyet M. S. III. yüzyılda kendisini empoze etmiş ve sonunda devletin resmî dini olarak paganlığın yerine geçmiştir. Bu, I. Hıristiyan Roma imparatoru Büyük Costantinus (ölm. 337)'un zamanına rastlar.

Pagan edebiyatı yavaş yavaş sönerken, Hıristiyanlar da kendi edebiyatlarını geliştirmişlerdi. Bu edebiyat, Orta Çağın latin edebiyatına bir geçiş teşkîl eder. Minucius Felix (M. S. 100) *Octavius* (ad) başlığı altında, konuşma şeklinde, hıristiyanlığı ustalıkla savunmuştur. Tertullianus (ölm. 220) *Apologeticus* (savunma) ve *De spectaculis* (manzaralar) adı altında hıristiyanlığa karşı alınan resmî durumu yermiştir. Arnopius (M. S. 300) *Adversus Gentes* (Paganlara karşı) başlıklı polemik yazısında, canlı bir üslûpla pagan inançlarının çılgınlığı ve ahlâksızlığı ile alay etmiştir. Prudentius (ölm. 410) ilâhîler, alegorik ve öğretici şiirler ve bir *Martyrologium* (din yolunda inançlarından dolayı öldürülen hıristiyanların medhiyesi) yazmıştır. Canlı ve dinî bir duygu ile dolu bu şiirler, pagan çağdaşlarının teknik ustalığına hiç değilse eşit bir ustalıkla yazılmıştır. Firmicus Maternus (aş. yu. 350) hıristiyanlığı benimsemeden önce *Mathesis* (bilgi) başlıklı bir astroloji anakitabı düzenlemiş, sonradan Paganlara ve batıl itikatlarına karşı ateşli hicviyeler yazmıştır. "Hıristiyan Çiçero" adı verilen Lactantius büyük kuvvet ve zerâfetle hıristiyanlığı düşmanlarına karşı savunmuştur. Hieronymus (ölm. 420) Latin Kilise Babaları (Hıristiyanlığı yazılariyle savunmuş olan ilk Yunanlı ve Romalı yazarlara Kilise Babası adı verilir)'nın en büyükleri arasında sayılır. Başlıca eserleri Kitâb-ı Mukaddes'in latinceye tercümesi ve *Chronicon* (Kronik) yâni hıristiyanlığın tarihidir. Bundan başka gezdiği yerler hakkında son derece ilgi uyandırıcı mektuplar (bunların birkaçı Ankara'dan yazılmıştır) da bırakmıştır. Sidonius Apollinaris, mektuplar ve şiirler yazmıştır. Bütün bunların değeri, edebî olmaktan daha çok çağdaş olay ve şahsiyetler hakkında verdikleri bilgidedir. Bunların gerek yazar olarak, gerek insan olarak en büyüğü Augustinus (ölm. 430)'tur. Pek çok yazmıştır, dile fevkalâde hâkimiyeti vardır. *Confessiones* (itiraflar) ve *De Civitate Dei* (Allah'ın Devleti) başlıca eserleri olup Latin Kilise Babaları'nın en büyüğü olarak şöhretini kazanmıştır. Boethius (ölm. 524)'un, tutuklu olup idâmını beklerken yazdığı *De consolatione philosophiae* (Felsefenin tesellisi) asîl bir ruhun eseridir. Orta Çağın eşiğinde yazılmış olduğu gibi hıristiyanlığın Eski Çağ felsefesi ile sentezini muhafaza ederek bütün Orta Çağı etkilemiştir.

Orta Çağ L. E. tarihi, Klasik L. E. tarihinin devamıdır. Hıristiyan imparatorluğunun ve Cermen krallıklarının kurulması bir kesintiye sebep olmadı; ancak kilise latincesi, Kitâb-ı Mukaddes latincesi ve halk latincesi diye adlandırılan kolları Orta Çağ edebiyatının latincesini zenginleştireceği yerde bozmaya yaramıştır. Uzun tarihi boyunca klasik ve sonraki yüzyıllar L. E., devamlı olarak incelendiği dinî veya dünyevî okullardan, toplulukları etkilemeye durmadan devâm etmiştir.

Bu sebeple latince, millî edebiyatlar geliştikten sonra bile, kültür dili olarak yaşamaya devâm etmiştir. Çünkü kanunların, kilisenin, âyînin, manastırların, okul ve üniversitenin dili latince idi. Gramer ve hitâbet okulları, gerek hıristiyanların, gerekse paganların çocuklarının yetiştikleri yerler idi. Böylece eski eğitim sistemi çok geniş ölçüde kilise tarafından devralındı.

IV. ve V. yüzyıllarda çıkan nesir yazılarına hâkim olan konu artık hıristiyanlığın paganlara karşı savunması olmayıp, daha çok papalığın, yâni Roma piskoposluğunun temsîl ettiği "doğru inancı" İskenderiyeli bir râhip olan Arios'a ve başka dinî "sapık" lara karşı savunmaktır. Bu yıllarda hıristiyan tarihçiliğinin temeli atılmıştır: Rufinus, Yunanlı Kilise Babası Eusebios'un Kilise tarihini *Historia Ecclesiastica* başlığı altında latinceye çevirmiş, Sulpicius Severrus da aynı konu üzerinde bir *Historia Sacra* (mukaddes tarih) yazmıştır. Arosius ise Paganlara hücûm etmiştir. Hagiographia (Azizler biyografyaları) bir edebî tür olarak bu yıllarda yeni başlar. IV. ve V. yüzyıllarda, latincenin hâkimolduğu Batı Avrupa'da şiir zengin bir gelişme göstermiştir. İspanyol Prudentius, kabiliyet ve orijinalite bakımından çağdaş şâirlerin en büyüğü olmakla beraber, Gallialı hıristiyan şâirleri destan geleneğini Kitâb-ı Mukaddes'ten aldıkları malzeme ile devâm ettirmişlerdir.

Afrikada, V. yüzyılda, Vandal kralların idâresi altında Dracontius, mersiyeler, öğretici şiirler ve destanlar yazmıştır. İtalya'da da Arator, *Ahd-i Cedîd*'in bir kısmı olan "Havârîlerin gördüğü işler" yazısına dayanan bir destan yazmıştır. Nalola Paulinus (ölm. 431) Ausonius'un öğrencisi olup hiristiyan mersiyesinin yaratıcısı sayılır. Konuları hıristiyanlığa âit olmakla beraber, şiirleri klasiklerin, özel olarak Virgilius ve Horatius'un etkisini gösterirler. Ennodios'un mektupları, şiirleri ve Aziz Epiphanius hayatı aynı karakteri taşıyorlar. V. yüzyılın en büyük şâiri olan Venantius Fortunatus, birçok şiirleri arasında şu üç ilâhîsi ile büyük şöhret kazanmıştır: *Vexilla regis prodeunt* (Kral'ın bayrakları ilerliyor); *Penge, lingua, gloriosi proelium certaminis* (Söyle, ey dil, şanlı yarışmanın çatışmasını) *Salve, festa dies* (Hoşgeldin bayram günü). Yaşayan çağdaşı Tours'lu Grégoire (ölm. 594) *Historia Francorum* (Frankların tarihi) eseriyle tanınmıştır. Cermen kırallıklarının kurulup Avrupa'nın yüzünü değiştirdiği bu huzursuz dünyada, yeni doğacak kültüre şekil vermekte en büyük rolü oynayacak iki kuvvetin meydana geldiğini görürüz. Bunların biri Benedictus tarîkatı, öbürü de Frank Krallığı'dır. Benedictus râhiplerine, Eski zamandan kalma ve sonraki edebî şâheserleri kopya edip yayma görevini ve kendi kültürlerini arttırarak

hıristiyanlığın kutsal yazılarını daha iyi anlayıp açıklayacak duruma gelmeleri görevi yüklenmiştir. Cassiodorus bu programı *Institutiones* (müesseseler) başlıklı eserinde tamamlayıp organize etmiştir. Cassiodorus, daha önce anılan Boethius ve Augustinus ile birlikte, Orta Çağ felsefe, kültür ve edebiyatına en büyük etkiyi yapmış olan şahsiyettir. Bunlara sonradan papa olan son Latin kilise babası Büyük Gregorius'u ve Sevillalı İsidorus'u katmak gerekir. Gregorius, mektupları ve piskoposluk görevleri hakkında yazılariyle kendisini kuvvetli ve zarif bir nesirci olarak tanıtmış, Isidorus ise *Etymologiae* (aslî bilgiler) başlıklı geniş ansiklopedisi ile Orta Çağ kültürüne büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Batı Avrupanın uzak batısında, Britanya ve İrlanda'da Gallia hıristiyanlığının yardımı ile, kilise gelişiyordu. İrlanda'da Aziz Patrick *Confessio* (İtiraf) başlıklı eseri, Britanya'da Gildas, *De excidio Britanniae* (Britanya'nın tahribi) başlıklı eseriyle ün kazanmışlardır. Bu sırada kafiye ve âhenkli şiir sanatı Avrupa kıtasında gelişmişti (Klasik Yunan ve Latin nazmında kafiye yoktur. Âhenk uzun ve kısa hecelerin bileşiminden yani vezinden doğar. Orta Çağ latin şiirlerinde ise kafiye kullanılır, âhenk ise eski zamana nazaran kuvveti çok artmış olan vurgunun yarattığı âhenktir. Kafiye bâzen nesirde de kullanılır). Kafiye ve âhenk, her yerden daha çok, İrlanda'da sevildi. Bu ülkede Columba, kafiye ve âhengi garip şekillere koymuştur. Columbanus ise eski vezinleri kullanmıştır. Anglo - Sakson İngiltere, kültürünü Kelt Britanya ile İrlanda'ya borçludur, ama her şeyden daha çok iki adama: Tarsuslu Theodorus ve Hadrianus. Hadrianus, Canterbury'de bir okul kurmuştur. Burda ve Northumbria'da Cassiodorus'un programı uygulanmıştır. Baeda ününü *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* (İngiliz milletinin Kilise tarihi) başlıklı eserine borçludur. Bu tarihe, bütün Orta Çağ eşsiz bir şâheser gözü ile bakmıştır.

Şimdi, sonradan Fransa adını alacak olan Frank krallığına geçersek, Karoling Rönesansı adını taşıyan kültür hareketinin hazırlandığını görürüz.

Büyük Karl, kilise adamlarının ve bütün halkın kültür sâhibi olması gerektiğini anlamış, önce Frank kilisesini reforma tâbi tutmuş, sonra sarayında bir okul açmıştı. Öğretmenleri, İngiltere ve İtalya'dan getirtti. Okulun başı Alcuinus bir İngiliz idi. Büyük bir pedagog olan Alcuinus, gerek nesir gerek şiir türünde eserler bırakmıştır. Tours, St. Gall ve Fulda manastırlarında da aynı şekilde çalışılıyordu.

İtalya'nın bu çağın ilim ve edebiyatına katkısı, şu üç ad ile olur: Paulus Diaconus, Pisalı Petrus, Aquilalı Paulinus. Paulus Diaconus, şiirlerinin ve leksikolojik çalışmalarının dışında Eutropius'un tarihinin devâmını teşkîl eden bir *Historia Romana* (Roma tarihi) bırakmıştır.

Orléans piskoposu Theodulf, İspanyalı bir Got olup, bu çağın şâirlerinin en büyüğü sayılır. Gloria, laus et honor (Şan, medh ve şeref) sözleriyle başlayan şiirinin bir kısmı, kilisenin âyin ilâhîlerinden biri olmuştur. Almanyalı Einhard, Suetonius'un etkisini gösteren meşhûr bir *Vita Caroli Magni* (Büyük Karl'ın hayatı) [aş. yu. 820]'yi bırakmıştır.

Karoling manastırlarında ve İtalya'da birçok âhenge dayanan şiirler meydana gelmiştir. En sevilen âhenk trokeik tetrametr'dir (/— ∪ /— ∪ /— ∪ /— ∪). Bu şiirlerin birçoğu dünyevî karakter taşımamakta, bâzıları da millî veya medenî yurtseverlik yansıtmaktadır.

IX. yüzyılda ilim merkezleri büyük manastırlardır. Önemli adlar şunlardır: Rabanus Maurus ve Walafrid Strabo. Fuldalı Gottschalk kafiyeyi geliştirmiştir.

Waltharius destanı (yazarın adı bilinmiyor) muhtemelen bu yıllarda meydana gelmiştir. İrlandalılar arasında Sedulius Scottus adı ünlüdür. Bu seyyah bilgin Liège'de bir İrlandalı yerleşimi kurmuştur.

X. yüzyılın edebiyatı hâlâ geniş ölçüde manastır edebiyatıdır. St Gall okulu büyük bir ilim merkezi idi, Notker Balbulus (ölm. 912) da o grubun en büyük adı. Sequentia adını taşıyan ilâhîleriyle meşhurdur. Notker'in çağdaşı Tutilo *Tropus* (mecâzlı hikâye'ler) yazmıştır. Âyinli sahne oyunları ise bir Paskalya bayramı mecazından çıkmıştır. *Casus S. Galli* (S. Gall'in durumu) başlığı altında bu manastırın efsâne ile karışık tarihçesini çok canlı bir dilde anlatır.

IX. veya X. yüzyılda *Ecbasis Captivi* (Hapsedilenin Kaçısı) başlıklı bir eğlenceli hayvan destanı meydana çıkar. X. yüzyılda râhibe Hrotsvitha sahne oyunları yazar.

Yine X. yüzyılda İtalya'da âhenge dayanan ve yazarları bilinmeyen şu nefîs şiir dikkati çeker: *O qui servas* (Ey sen ki kurtarırsın), *O Roma nobilis* (Ey asil Roma) ve *O admirabile Veneris idolum* (Ey hayret verici Venus resmi). Zamanının en tanınan yazarı Cremonalı Luitprand'dır.

X. yüzyılda çok sayıda Fransız yazarları ortaya çıktı. En ileri gelenleri Hildebert Baudri ve Marbod'dur. Şiirli mektuplar, kısa hicivler, her çeşit uzun şiirler ve ilâhîler yazmışlardır. Reims ve Chartres'daki kilise okulları büyük ilim merkezleri hâline geldi. Chartres okulunun ün kazanan öğretmenleri Bernard, Conches'lu Guillaume, Richard l'Evêque, Thierry ve Bernard Silvestris'dir. Silvestris'in *De mundi universitate* (Bütün dünya) başlıklı eseri nesir ve şiirin karışımı olup, Eflâtun'un felsefesine dayanan bir evrensel mit teşkîl eder. Lille'li Alain, *De Planctu naturce* (Tabiatın şikâyeti) ve başka şiirleriyle onun izinden yürümüştür.

İtalya'da da L. E. kuvvetle gelişmiştir. Bu ülkede dünyevî okullar açık kalmış, eski zamanda ölmemiş gibi idi. Monte Cassino büyük ilim merkezi olmuştur.

Guaiferius ve Alphanus o zamanın büyük şâirleri arasındadır. Ama en değerli yazar, Petros Damiani (ölm. 1072)'dir. Mistik şiirler, hicviyeler ve râhiplerin reformunu isteyen felsefî eserler bırakmıştır.

Almanya'da da L. E. İtalya'dakine benzer bir gelişme gösterir. Tegernsee'li Froumund ile Wipo karşılaştığımız başlıca adlardır. *Ruodlieb* (ad) başlıklı romantik destanın yazarı bilinmiyor.

XII. ve XIII. yüzyıllarda L. E. geniş ve çeşitli bir görünüş arzeder. Fransa, okulları yanında, Paris üniversitesi ile, bütün Avrupa'yı etkileyen bir kültür merkezi olur. XII. yüzyıl Rönesansından söz etmek ve bunun Aristo'nun mantığının ve başka eserlerinin yeniden keşfinden doğduğuna işâret etmek âdet olmuştur. Nesir ve şiirde dünyevî elemanın öneminin arttığını ve dinî elemanınkinin azaldığını görürüz. Manastırlarda yazılan kronikler tam mânâsı ile tarih hâline gelir. İngiltere'de Malmesburglu William, Hovedenli Roger ve Matthew, Fransa'da Saint - Denisli Suger, Nogentli Guibert, Almanya'da Freisingli Otto ve Helmold en önemli tarihçilerdir.

XIV. yüzyıl İtalya'sında Petrarca ve Boccacio hakkında, birincisinin İtalyan Rönesansının şiir dilini, ikincisinin de bunun nesir dilini yarattığı söylenmiştir. Lâkin bu iki yazar aynı zamanda L. E.'na ve Latin humanizmasına bağlıdır. Roma hu-

kukunun incelenmesi, gramerin yeniden bir felsefî konu olarak ele alınması, diplomasi ve politikada retorik'in kullanılması hep klasik edebiyatlara karşı duruşu etkilemiştir.

Rönesansın L. E., bunun kökleri Orta Çağda olmakla beraber, Eski zamanı kritik bir şekilde anlamak, onu arkeolojisinde, tarihinde, edebiyatında, felsefesinde ve iliminde anlamak için girişilen büyük teşebbüsün bir cephesidir. Bu hareketi, Avrupa'nın modern ve millî edebiyatlarını doğuran kuvvetlere karşı girişilmiş müessif ve aşırı bir reaksiyon olarak nitelemek yersizdir. Bu hareket hakikatte modern Avrupa dünyasını yaratan şekil verici etkilerden biridir. Floransa'da 1459 da Cosimo de'Medici tarafından kurulan Eflâtuncu Akademi, bir ilmî araştırmalar ve edebî ekoller merkezi oldu. Soggio, Ficino ve Picco della Mirandola burada karşılaştığımız büyük adlardır. Latince şiir yazanların sayısı çok yüksektir ve gösterdikleri kolaylık o kadar büyüktür ki latince tekrar bir canlı dil hâline geldi. Pontano, Sannazoro ve Mantovano'nun şiirleri bütün Avrupa'da okunmuş ve hâlâ okunmaktadır. Fransa da bir süre sonra, İtalya'nın izini takib ederek geniş bir L. E.'ı yaratmıştır. XVII. yüzyılda Jezuit Rapin'in *Hortorum libri IV* (Bahçeler, 4 kitap) başlıklı uzun şiir ayrıca dikkate değer.

Holanda'da gelişen L. E.'nın en parlak simâsı Erasmus (ölm. 1536)'tur. Etkisi bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Başka Holandalı şâirler Johannes Secundus ve Hugo Grafius'tur. İspanya'da Vives, Erasmus'un arkadaşı idi. İngiltere'de birçok şâir türemiştir: John Owen, John Barclay ve George Buchan'ın milletlerarası şöhreti vardı. Milton, Cowley ve Vincent Bourne'un şiirleri bugün de okunur. Papa XIII. Leo mükemmel latince şiirler yazmıştır.

1845'ten beri her yıl, *Carmina Hoeufftiana* (Hoeufft şiirleri) başlığı altında, Amsterdam'da *Academia Regia Disciplinarum Nederlandica* (Holanda Kraliyet İlimler Akademisi)'da yapılan bir müsabakada kazanan Latince şiirler ortaya çıkar.

Batı Avrupa'nın coğrafî bakımdan kenarında bulunan bâzı ülkelerde gelişmiş olan L. E.'na da kısaca işâret etmek gerekir:

İsveç: XII. yüzyılda hıristiyanlık İsveç'e o derece nüfûz etmişti ki, dili latince olan bir kültür ve edebiyatın gelişmesine yol açtı.

Bu çağ'ın doğurduğu başlıca iki eser şunlardır: Petrus de Dacia'nın *Vita benedictae virgini Christi Christinae* (İsa kızı Kutsal Christina'nın hayatı) başlıklı biyografyası ile Aziz Bridget (1303 - 1373)'in *Revelationes* (Açıklamalar) başlıklı yazıları.

Danimarka: Buraya da hıristiyanlık latinceyi kültür dili olarak soktu. Danimarka'da Orta Çağ'ın en kayda değer latince şâirleri, Anders Sunesen ve Morten Borup'tur, ama yazarların adları unutulmuş birçok büyük değerli şiirler kalmıştır. Birtakım kronikler, yıllık tarihler, aziz biyografyaları da latince yazılmıştır. Svend Aggesen ve Sasco Grammaticus XII. yüzyılın en önemli tarihçileridir. Grammaticus'un *Gesta Danorum* (Danlar'ın yaptıkları işler)'u Danimarka'nın dünya edebiyatına en önemli katkısıdır.

Polonya: XII. yüzyılda başlayan kronikler latincedir. Bunların en değerlisi Dtugosz'unkidir. Latince XVI. yüzyılın ortalarına kadar milletin edebî dili olarak lehçeden daha büyük önem taşımıştır. Rönesans yazarlarının bâzıları yalnız latince, bâzıları hem latince hem lehçe, bâzıları da yalnız lehçe yazmışlardır. Polonya'nın Ronsard'ı diye adlandırılan Kochanowski şiirlerinde her iki dili kullanmıştır. Sarbiewski yalnız latince şiir yazmıştır.

Macaristan'da latincenin 1848'e kadar, devletin resmî dili olarak kaldığını da eklemek gerekir. (V. Örs)

LATİN İMPARATORLUĞU, merkezi İstanbul olan, IV. Haçlı seferi neticesinde kurulan imparatorluk. 13 Nisan 1204'ten 25 Temmuz 1261'e kadar 57 yıl, 3 ay, 12 gün devam etmiştir. Bu müddet içinde Bizans imparatorluğu, İznik'e sığınmıştır. Neticede oradan gelen Paleologos hânedânına mensup Bizanslılar, Latinler'i İstanbul'dan kovmuşlardır. L. İ.'ları 5 tanedir ve hepsi Fransız Flandre (Courtenay) hânedânındandır. İlk imparator I. Baudouin (1204 - 1206), Hainaut kontu V. Baudouin'in büyük oğludur. V. Baudouin, 1070'ten beri Hainaut kontu olarak Mons'ta hüküm süren bir hânedânın 5.'sidir ve evlenme yoluyle Flandre'ı ele geçirip Gand'ı merkez edinmiştir. I. Baudouin, IV. Haçlı seferinin kumandanlarındandı. Bizans'ın feci şekilde yağmasından sonra tahta oturdu. Ortodokslar yerine Katolikler, İstanbul'a ve Bizans'ın Avrupa'daki topraklarına hâkim oldular. I. Baudouin, 34 yaşında çocuksuz öldürüldü. Hainaut kontu olarak "VI. Baudouin", Flandre kontu olarak da "IX. Baudouin" diye anılır. Yerine kardeşi I. Henri d'Angre geçti. 1216'ya kadar 10 yıl saltanat sürdü. Ağabeyinin son yılında saltanat nâibi idi. O da Belçika'daki iki kontluğu muhafaza etti. Bulgaristan'daki Asen hânedânından bir prensesle evlendi, çocuğu olmadı. 42 yaşlarında öldü. Yerine kızkardeşi Yolanda'nın zevci I. Pierre geçti. Flandre vs. kontu II. Louis'nin ve Capet'lerden Marguerite'in oğlu olan I. Pierre 2 yıl tahtta kaldı. Son yılını (1217 - 1218) esarette geçirdi ve bu müddet içinde İmparatoriçe Yolanda, nâibe oldu. Oğulları I. Robert, 4. imparator oldu. 1228'e kadar 10 yıl tahtta kaldı. Çocuksuz öldü. Son imparator II. Baudouin, ilk iki imparatorun küçük kardeşleri Pierre de Courtenay'nin oğludur. Bir Bulgaristan prensesi ile nişanlandıktan sonra, Brienne hânedânınından Marie ile evlendi. 1261'de İstanbul'dan kovuluncaya kadar 33 yıl saltanat sürdü ve daha 12 yıl yaşayıp 1273'te 56 yaşında öldü. Ertuğrul Gazi'nin çağdaşıdır. Oğlu son veliaht Philippe, kızı ise Sırbistan kraliçesi olan prensestir. 1229 - 1237 arasında 8 yıl Brienne hânedânından Kudüs kralı I. Jean, Bizans'ta âdet olduğu üzere ortak imparatorluk yaptı. Bk. BİZANS İMPARATORLUĞU. (Y. Ö.)

LATİN YELKENİ : bk. YELKEN.

LATINA, İtalya'da Latium bölgesinde Pontins bataklığında şehir. Vilâyet merkezidir. Nüfusu 50 000'dir. 1932'de, Mussolini tarafından kurulmuştur. L., ayrıca, kurutulmuş Pontins bataklıklarının da ticaret merkezidir. Nükleer santralı vardır. L. vilâyetinin nüfusu 320 700'dür. Albains dağlarında Gaète'e kadar uzanır ve eski Pontins bataklıklarını içine alır. Pontins bataklıklarının kurutulması ile tahıl üretimi (ot, saman) yapılması mümkün olmuştur. (C. Kurt)

LATİN'LER (Lat. Latini), tarihî çağlarda İtalya'nın Latium adını taşıyan geniş ovasında yaşayan bir ulusa verilen ad. Dili Hint - Avrupa dilleri grupuna ve özellikle dar mânâda İtalik dilleri ailesine bağlıdır. Bu aile iki kola ayrılır: 1. Latinafalisk; 2. Umbro - sabellik kolları (bu kola Osko - umbrik kolu da denir).

L.'ler, tarih öncesinde yarımadaya yerleşmiş olan bir İtalik boydan türemişlerdir. Bu olayın zamanı yaklaşık olarak bile tâyin edilemez. Ancak bu olayın Mâden çağının başlangıcından önce yer almış olduğu kesin olarak kabûl ediliyor. L.'lerin Latium'da çok eski zamanda yerleşmiş olduklarını gelenek de göstermektedir. Buna göre, Latium'un en eski sâkinleri Sicil-

yalılar olup, bunlar Aborijen'ler ve Pelasg'lar tarafından kovulmuşlardır. Bundan sonra Evander buraya gelmiş ve Palatin tepesinin üzerinde bir şehir kurmuştur. Herakles de buradan geçmiş, Troia'nın tahribinden sonra da Aeneas buraya gelip yerleşmiştir. Aeneas, Aborijen'lerin kralı Latinus tarafından kabûl edildiğini, bu kralın Aeneas'a kızı Lavinia'yı verdiğini ve Aeneas'ın eşi şerefine Lavinium şehrini kurduğunu biliyoruz. Aeneas'ın oğlu Ascanius, Alba Longa şehrini kurmuş ve burada Aeneas'ın sülâlesine bağlı birkaç kral hüküm sürmüştür. Bu krallar birer birer eski L. şehirlerini kurmuşlardır. Bu kralların biri (Numitor), küçük kardeşi Amulius tarafından tahttan indirilmiş, ancak Numitor'un kızı Rea Silvia, savaş tanrısı Mars'tan ikiz doğurmuştur (Romulus ve Remus). Roma'nın geleneksel kurucusu ve birinci kralı Romulus ile Roma tarihinin eşiğine gelmiş oluyoruz. L.'ler kudretli ve büyük bir topluluk olarak, Latium dağlarının ve Ager Romanus adını taşıyan bölgenin volkanik toprağını büyük gayretle işlemişlerdir. L., işlettikleri tarlalar arasında, ayrı ayrı kulübelerde değil, yüksek ve sıhhî yerlerde kurulmuş ve düşmanlara karşı surlarla korunmuş köylerde yaşarlardı. L.'ler Etrüsklerden ve Yunanlılardan savaş ve istihkâm sanatını öğrenmişler ve gerek yabancı sayılabilen Sabina bölgesi dağlılarına karşı harplerinde, gerek aralarında süregelen savaşlarda kullanmışlardır. Bu savaşlar, küçük L. topluluklarının büyük L. topluluklarınca ilhakına götürmüştür. Bunların en büyüğü hâline gelen Roma şehri de bütün L.'leri, daha sonra da bütün İtalya'yı hâkimiyeti altına almıştır.

Roma'nın karşısında yükselen öbür L. şehirlerinin en önemlileri şunlardı: Alba Longa, Tusculum, Aricia (şimdi Araiccia), Lanuvium. İkinci derecede önemlileri şunlardır: Tibur, Praeneste (şimdi Palestrina), Gabü, Pedo, Fidene, Ardea ve Laurentum.

L.'ler birbirleriyle rekabet hâlinde bulunmakla beraber, aralarındaki dil, din ve politik bağları unutmuyor ve belirli tapınaklarda toplanıyorlardı. Bu tapınaklar arasında Iuppiter Latiaris tapınağı büyük bir ün kazanmıştır. Albanus dağında yükselen bu tapınakta, ilkbaharda Feriae Latinae adını taşıyan törenler yapılırdı. Bu tapınak ve federal merkez Alba Longa'nın himayesi altında bulunurdu. Alba Longa Romalılara yenilip tahrip edildikten sonra, Roma kralı Servius Tullius Roma'da, Aventinus tepesinde başka bir tapınak kurmuş ve bu L.'lerin merkezi olmuştur. Zamanla bütün L.'ler Roma yurttaşlığına geçmişlerdir. (V. Örs)

LATİŞEV, Vasiliy Vasil'eviç (1855 - 1921), Rus bilgini. Özellikle Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Yunan kolonilerine ait epigrafik kalıntılar üzerindeki çalışmalarıyle ün kazanmıştır. *İzdanie svoda greçeskiḫ i latinskiḫ nadpisey naydenıḫ na yuge Rossii* (Rusya'nın güneyinde bulunan Yunanca ve Latince kitâbeler derlemesi) [1885 - 1901] adlı eseri, çağdaş epigrafik yayınlar arasında özel bir yer tutmuştur. *İzvestiya dreviḫ pisateley greçeskiḫ i latinskiḫ o Skifii i Kavkaze (*Eski Yunan ve Latin yazarlarında İskit ülkesi ve Kafkasya üzerine bilgiler) [2 cilt, 1893, 1906] adlı eseri de değerli bir çalışmadır. (H. Eren)

LATİUM (Lat., İtal. Lazio), İtalya yarım - adasının ortasında bir bölge, L., kuzeyde Bolsena Gölü, doğuda Abruzzi Sıradağları, güneyde ve batıda Tirenyen Denizi ile sınırlanır. Yüzölçümü: 17 203 km² nüfusu 4 501 600 (1967). Bölge, şu beş ile ayrılır: Frosinone, Latina, Rieti, Roma ve Viterbo. **Coğrafya:** L., ne tabiat, ne de nüfus bakımından bir birlik göstermez. Sınırları kesin değildir. Arazi biçimleri bakımından çok çeşitlidir: Abruzzi Dağları'nın kalker masiflerini (Terminillo doruğu 2 213 m), çok sayıdaki göller arasında yükselen volkanik tepeleri, deniz kıyısı boyunca uzanan kumlu ve killi ovaları içine alır. L.'un Roma çevresindeki bölümü olan Agro Romano (Fr. campagne romanie) da canlı hayvan ve tahıl yetiştirilir. L.'un her yerinde, 600-700 m yüksekliğine kadar, zeytin yetişir. Bağlar, daha çok, Albani Dağları yamaçlarının en alçak parçalarını kaplarlar (Frascati). Bütün L. bölgesinin beslenmesi, tarımdaki verimin elverişsizliğinden ötürü, Roma'ya bağlıdır.

Tarih : Eski L., güneyde Yunanlıların, kuzeyde Etrüsk'lerin etkisine açık olup, ilk defa tarihte Latin Birliği'nin kurulması ile ortaya çıkar (M. Ö. V. yüzyıl). Bu birlik, 30 küçük şehir - devlet'in Albani Dağları'nda bulunan Latin Jupiteri tapınağının çevresinde toplanmasından doğmuştur. Bu devletciklerin başlıcaları Alba, Lanuvium, Praeneste ve Tusculum'dur. Roma, bir süre bu birliğin müttefikı olduktan sonra, ona karşı cephe almış ve kısa bir savaştan sonra, kendisine tâbi kılarak, nihayet, M. Ö. 338 - 335 yıllarında, onu ortadan kaldırtmıştır. Roma'ya tâbi olan bu Latin'ler, Roma hukukundan faydalanan ilk sömürge halkı olmuşturlar. (V. Örs)

LATMOS (Şimdiki Beşparmak Dağı'nın yunanca adı), Milletos ile Herakleia kalıntıları arasında, Bafa Gölü'nün kuzey - batısında yükselir. Efsaneye göre Ay tanrıçası Artemis, buraya inip sevgilisi Endimion'la buluşurdu.

LATONA, Roma'lıların bir tanrıçası. Apollon ve Artemis (Diana)'nın anası ve Sağlık tanrıçası. Yunan tanrıçası Leto'nun benzeridir. Zeis'un sevgilisi olan L. Apollon ile Artemis'i Delos Adası'nda doğurmuştur.

LATOUCHE, Tréville, Louis René Madeleine de Vassor (Rochefort 1745 - Toulin 1804), L. - T. Kontu olan Fransız amirali. Amerika'da harb etmiş (1780), Montargis'te asil - zâdelerin temsilcisi seçilmiş (1789), tuğamiral olmuş (1792), Saint - Domingue seferinde Port - au - Prince'i zapt etmiş (1802) ve 1803'te tümamiralliğe yükselmiştir.

LATTRE DE TASSIGNY [*latr dö tasiñi*], **Jean de** (Mouilleron - en - Pareds, Vendée 1889 - Paris 1952), Fransa mareşali. Saint - Cyr okulunu bitirdikten sonra süvari olarak orduya girmiş, ancak I. Dünya Harbi'nde piyade olarak hizmet görmüştür. Fas'ta hizmet ettikten (1921 - 1926) sonra, Metz'de (1935) 151. piyade alayına kumanda etmiş ve 1939'da generalliğe yükselmiştir. 1940'ta Aisne ırmağı üzerinde 14. tümenin başında yararlık göstermiştir. 1942'de Almanlar mütarekeyi bozunca, L. T. tutuklanmış ve cezaya çarptırılmış, ancak kaçmış ve 1943'te Cezayir'e gelmiştir. 1944'te I. Fransız ordusunu Saint - Tropez'den Rhein ve Tuna'ya götürmüş ve 1945'te Berlin'de Alman ordularının teslim belgesini Fransa adına imzalamıştır. Kurmay başkanı ve ordu genel müfettişliği (1945 - 1946) ve Batı Birliği (Fr. Union Occidentale) kara kuvvetleri kumandanlığı yapmıştır (1948). 1950'de yüksek komiser ve başkumandan olarak Çin Hindi'ne gönderilmiştir. Ülkenin askerî durumunu kuvvetlendirdikten sonra, kendisini millî bir Vietnam ordusunun kurulmasına vermiştir. Ölümünden sonra L. T.'ye mareşal rütbesi verilmiştir. Hâtıraları 1949'da *Histoire de la 1ère Armée Française* (I. Fransız Ordusu tarihi) adı altında çıkmıştır. (V. Örs)

LATVIJA Letonya'nın Letonca adı : bk. LETONYA.

LAUBEUF, Maxime (Poissy 1864 - Cannes 1939), Fransız gemi mühendisi. 1899'dan itibaren denizaltı gemiciliğine ait araştırmalara başlamış ve 1904'te Fransız donanmasında hizmete giren denizaltı gemilerinin prototipini yani bilinen denizaltıların en eski şeklini yaratmıştır. 1906'da hizmetten ayrılmış ve kendisini özel olarak denizaltı gemilerinin yapımına vermiştir. 1920'de, Fransız İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

M. LAUBEUF

LAUBRY, Charles (Saint - Florentin 1872 - Flogny 1960), Fransız kardiyoloğu. Vaquez'nin öğrencisi olan L., mükemmelleştirilmiş bir tensiophone (yürcğin çıkardığı sesler yolu ile tansiyonu ölçme âleti) yapmış, "bruit de galop" (dört nal sesi)nun ve "souffles faibles" (zayıf üfürmeler)'in sebebini bulmuş ve angina pectoris (göğüs anjini)'in meydana gelmesinde yüreğin öz atardamarlarındaki bozuklukların oynadığı rolü göstermiştir. Paris'te kendisi için kurulan kardiyoloji kürsüsüne atanan ilk profesördür (1936). 1933'te Tıb Akademisi'ne 1945'te de İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LAUD, William (Reading 1573 - Londra 1645), İngiliz ilâhiyatçısı ve politikacısı. Anglikan kilisesinin piskoposu (1621), Londra piskoposu (1628), Oxford kançıları (1629), Canterbury başpiskoposu (1633) olmuş ve Kral I. Charles'ın dinî politikasını hazırlamıştır. Bu politikanın özellikleri, kralın dinî haklarının ve Anglikan temayüllerinin titizlikle savunulması idi. İskoçya'da o derecede şiddetli bir direnme ile karşılaşmıştır ki (1637), kral onu koruyamaz olmuş, L. ölüm cezasına çarpılmış ve idam edilmiştir.

LAUDANUM [asıl Lat. şekli ladanum = lâden reçinesi; Yun. ladanon], safran renginde afyon özü. Ağrı dindiricidir. Daha çok merhem olarak dıştan, bâzan da ağız yolu ile kullanılır.

LAUDONNIÈRE, René de Goulaine de (ölm. 1572?), Fransız denizcisi. Fransa hükûmeti tarafından Amerika'da coğrafya araştırmaları yapmak üzere gönderilmiş olup, Florida'nın keşfine katılmış ve burasını İspanyollara karşı savunmuşsa da başarı kazanamamıştır (1562 - 1565).

LAUE, Max Theodor Felix von (Pfaffendorf (Koblentz) 1879 - Berlin 1960), Alman fizikçisi. Nobel fizik ödülünü kazandı (1914). 1912'de, Röntgen ışınlarının kristaller tarafından kırılması hakkındaki ilk deneyleri yaptı. Bu araştırmalar hem Röntgen ışınlarının dalgalı yapısını ispatlamış, hem de kristallerin yapısına dâir bilgi vermiştir. 1951'de Berlin'deki fiziko - kimya araştırmaları yapan Max Planck Enstitüsü'nün müdürü olmuştur. L.'ın asıl konusu teorik fizik olup, Albert Einstein'ın İzâfiyet (Relativité) teorisini kabûl etmiş ve yaymağa çalışmıştır. Ayrıca Planck'ın Quantum Teorisi, Compton Etkisi (Röntgen ışınlarının frekans değiştirmeleri), Einstein - Bohr Denklemi ve atomların parçalanması ile de uğraşmıştır. Başlıca eserleri: *Das Relativitätsprinzip* (İzâfiyet prensipi) [1911]; *Die Relativitäts theorie* (İzâfiyet teorisi) [1911]; *Geschichte der Physik* (Fizik tarihi) [1946].

M. T. F. von LAUE

LAUE DİYAGRAMI (Fr. diagramme de Laue; İng. Laue's diagram), X - ışınlarının bir kristali geçmesinde ortaya çıkan bir kırınım şekli. X - ışınlarının dalga boyu, hemen hemen, 18^{-8} cm dir. Bir kristalde atom veya moleküllerin merkezleri aralığı da 10^{-8} cm kadardır. Buna göre bir kristal, X-ışınları için, bir *kırınım ağı* olabilecektir (bk. KIRINIM, KIRINIM AĞI, GİRİŞİM). X - ışınlarının bir sodyum klorür kristalinden geçmesinde Laue tipi bir kırınım şekli gözlenir. Bu şekle L. D. da denilir. Bu diyagramdan, kristalin tipini tanımak ve onun kristal yapısını hesaplamak mümkündür. L. D.'nı elde etmek için, çoğu zaman, K. radyasyonunu uyarmak üzere çok alçak bir voltaj ile çalıştırılan bir tunsten fitilden çıkan sürekli X - radyasyonu bir tek kristalin üstüne düşürülür. Farklı atomik düzlemler, bir fotoğraf plağı üzerinde, simetrik olarak tertiplenmiş bir seri lekelere sebep olurlar. İşte bu, L. D.'dır. KH_2ASO_4 kristalinin bir nötron demeti ile ışınlandırılmasında, kırınım yolu ile, yine bir L. D. elde edilir. (E. Erdik)

LAUENBURG, Almanya'da bölge, Eskiden bir dükalık olan bu bölge, Almanya'nın kuzeyinde Schleswig - Holstein devletine katılmıştrı.

LAUNAY, Louis de (Paris 1860 - Paris 1938), Fransız mühendisi ve jeologu. Modern maden yatakları hakkında önemli araştırmaları ve yazıları vardır. 1912'de, İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LAUNCESTON, Avustralya'ya yakın Tasmania adasının kuzeyinde şehir ve liman. Tamar ırmağının denize aktığı noktaya yakındır. Nüfusu 60 500 (1966). Melbourne ve Sydney ile sıkı ticaret ilgileri vardır. Tarım ürünleri ihraç eder. Çeşitli endüstrilere sahiptir. Hobart demir yolunun terminali buradadır.

LAURAGUIS veya LAURAGAIS, Fransa'da bir bölge. Güney Fransa'da Orta Masif (Massif Central) Dağları'nın güney - batı kenarını çeviren ve killi topraklarda meydana gelen büyük çöküntülerden ve molas'lı tepelerden ibâret olan bu bölge, çeşitli tarım ürünleri yetiştirir: Buğday, mısır, üzüm (şarap), patates. Sun'î çayırların ve hayvan yemi tarımının yayılması ile beraber sığır yetiştirimi de gelişmiştir. Aşağı Languedoc (b. bk.) ve Aquitaine havzası arasında büyük bir geçit bölgesi olan Seuil du L. (L. eşiği), XVII. yüzyılın sonlarında yapılan (1681) ve Akdeniz'i Atlantiğe bağlayan kanal, Güney Kanalı (Canal du Midi)'nın yolu üzerindedir. Bu bölgenin en yüksek noktası, Naurouze Geçidi adını taşır ve 190 m yüksekliğindedir.

LAUREL, Stan; asıl adı : Arthur Stanley Jefferson (Ulverston, Lancashire, İngiltere - 1890 - Santa Monica, Kaliforniya 1965), Amerikan sinemasının komik aktörü. Fred Karno'nun kumpanyasında, Charles Chaplin ile birlikte sahne hayatına girdi. 1927'de Oliver Hardy ile çalışmağa baş-

lamış ve her ikisi de büyük şöhret kazanmıştır. Beraber yaptıkları filmlerin komikliği, cüsselerinin arasındaki büyük farka ve birtakım mantıksız hareketlere dayanır. En başarılı filmleri şunlardır: L. ve Hardy Uzak Batı'da, The Devil's Brother (Şeytan'ın kardeşi) (1933), Block Heads (Kalın Kafalılar) (1939), Chump at Oxford (Oxford şampiyonu) (1941).

LAURENCIN, Marie (Paris 1885 - Paris 1956), Fransız ressamı. Picasso ve Apollinaire'in dikkatini çekti. En çok gri, pembe ve mavi renklerin hâkim olduğu ve yapmacıklı bir üslûb gösteren portreler ve kompozisyonlar meydana getirmiştir. Sulu ve yağlı boya resimler, gravürler, maketler, dekor ve kostümler (Comédie Française ve Rus baleleri için) yapmıştır. Musée National d'Art Moderne'de iki tablosu vardır: "Femme à la Colombe" (Güvercinli kadın) [1919], "Portrait de femme en rouge" (Kırmızılı kadın portresi) [1941].

M. LAURENCIN : Kafesli kadınlar

LAURENS, Fransız ressam ailesi. **Jean - Paul L.** (Pourquevaux, Haute - Garonne 1838 - Paris 1921). Akademik üslûpta eserler bırakmış ve 1879'da "Delivrance des emmurées de Carcassonne" (Carcassonne'da duvarla çevrilerek ölüme mahkûm edilenler) isimli tablosu ile şöhret kazanmıştır (Fransız Devlet koleksiyonu). Bundan başka, büyük duvar kompozisyonları da yapmıştır (Paris Belediye Sarayı, Panthéon, Toulouse Capitole'ü). Excommunication de Robert le Pieux (Dindar Robert'in aforoz edilmesi) adlı tablosu, Paris'teki Louvre Müzesi'ndedir. Güzel Sanatlar Akademisi'ne üye seçilmiştir (1891). **Paul Albert L.,** (Paris 1870 - Toulon 1934), Jean - Paul L.'in oğlu. Sâde ve kesin çizgili portreler bırakmıştır. Bunların en beğenileni, André Gide (Musée National d'Art Moderne)'in portresidir. 1933'te Güzel Sanatlar Akademisi'ne üye seçilmiştir. **Jean Pierre L.** (Paris 1875 - Fontenay aux Roses 1932), Paul Albert L.'un kardeşi. Portreci olarak şöhret kazanmıştır. En çok sevilen portreleri Charles Péguy (şâir ve filozof) ve Madame Charles Péguy'ninkilerdir. Güzel Sanatlar Akademisi'ne üye seçilmiştir (1930).

LAURENT, Auguste (La Folie, Arc, Haute - Saône 1807 - Paris 1853), Fransız kimyageri. İmid'leri, dülsit'i ve Dumas ile birlikte antrasen'i keşf etmiştir. Atomik işaretleme (notation)'nin öncülerinden biri olan L., sübstitüsyon teorisinin kurucularından biridir.

LAURENT, Mathieu - Paul - Hermann (Luxembourg 1841 - Paris 1908), Fransız matematikçisi. Kimyacı Auguste L. (1807 - 1853) (b. bk.)'ın oğludur. 1865'te şu iki tezle matematik doktorasını kazanmıştır: De la continuité dans les séries (Serilerde süreklilik) ve Sur les lignes isothermes (İzoterm çizgiler hakkında). Ecole Polytechnique (Paris Teknik Okulu) ve Ziraat Enstitüsü'nde matematik profesörlüğü yaptı. En önemli çalışmaları eliminasyon seriler ve hayalî sayılar hakkındadır. Yeni bir eliminasyon teorisi bulmuştur. Cauchy'nin öğrencisi olan L., öğretmeninin analiz metodlarından ilham alarak, şu eserleri yazmıştır: *Traité d'algèbre* (Cebir ana - kitabı) [1867]; *Traité de mécanique rationelle* (Rasyonel mekanik ana - kitabı) [1871]; *Traité d'analyse* (Analiz ana - kitabı) [1885 - 1891]. Bu son esere zamanının en mükemmel analiz ana - kitabı gözü ile bakılmıştır.

LAURENTIDES (Fr., İng. Laurentian veya Laurentide Hills veya Mountains), Kuzey Amerika'da Kanada'nın Québec eyaletinde yaylalar. Bunlar, Kanada Kalkanı'nın güney kenarını teşkil eder. Bölgenin tarım durumu zayıf olduğundan, burada zengin ormanlara dayanan ve hidro - elektrik tesislerden faydalanan endüstri gelişmiştir. 8 500 km^2'lik bir millî park vardır.

LAURENTIUS, papalık adayı (antipapa). 498 ve 501 - 505 tarihinde Roma'da başdiyakoz (archidiaconus) olan L., papa seçimi esnasında, iki defa papa Symmakhus'a karşı aday gösterilmiş, sonunda Roma'dan sürülmüştür.

LAURENTUM (Eski coğ.), Latium'da, Roma'nın güneyinde bir şehir. Lavinium şehrine yakın olup, bâzı bilginler bu iki şehrin bir tek şehir olduğunu ileriye sürmüşlerdir. İmparatorluk zamanında zenginlere mahsus bir deniz yazlığı idi. Efsaneye göre Aeneas, Troia'dan İtalya'ya geldiğinde şehre yakın bir yerde kıyıya çıkmıştır.

LAURIER, Sir Wilfrid (St. Lin (Québec) 1841 - Ottava 1919), Kanada'lı devlet adamı. 1871'de milletvekilliği; 1877 - 1878 tarihleri arasında Maliye bakanlığı yapmış; 1887'de Liberal Parti'nin başkanı olmuştur. 1896 - 1911 tarihi arasında da başbakanlık yapan L., Kanada'nın muhtariyetini kuvvetlendirmiş, bir donanma ve bir dışişleri bakanlığı kurmuş, ülkenin gelişmesine büyük önem vermiştir. 1911 seçimlerini kaybedince, istifa etmiş, lâkin ölümüne kadar muhalefet başkanı kalmıştır.

LAURISTON, Jacques Alexandre Bernard (Pondichéry, Hindistan 1768 - Paris 1828), Fransız mareşali. İtalya'da Bonaparte'ın yâveri olmuş ve 1805'te generalliğe yükselmiştir. 1805'te Martinique adası seferine katılan L., Dalmaçya imparatorluk komiserliğinde (1806); Venedik genel valiliğinde (1807) ve 1811'de Rusya büyük elçiliğinde bulunmuştur. 1808'de kont olan L., Leipzig savaşında esir düşmüştür (1813). 1814'te Bourbon'ların tarafını tutmuş ve Pair unvânını almıştır (1815). 1817'de marki olan L., kralın hassa askerleri (Maison du Roi) arasına girmiştir (1820 - 1824). 1823'te mareşalliğe yükselen L., İspanya seferinde Pamplona'yı aldıktan sonra Devlet Bakanı (Ministre d'Etat) rütbesini ve grand veneur (avcı başı) unvânını almıştır.

LAUSANNE [*lozan*], Batı İsviçre'de, Léman gölünün kuzey kıyısında bir şehir, Vaud kantonunun merkezi. Nüfusu 136 600 (1971)'dür. Şehir, Léman gölüne basamak basamak inen üç tepe üzerinde kurulmuştur. Göl kıyısındaki Ouchy mahallesinde şehrin limanı bulunur.

L. elverişli coğrafî durumundan dolayı kara ve demir yollarının kavşak noktası hâline gelmiştir. Bu bakımdan çok işlek bir ticaret merkezidir. Üniversitesi, çeşitli sanayi kuru-

LAUSANNE

luşları vardır. Çevresinde birçok dinlenme merkezleri kurulmuştur.

L.'da tarih ve sanat bakımlarından önem taşıyan birtakım yapı ve anıtlar vardır. XII. - XIII. yüzyıllardan kalma Gotik katedral, XIII. - XIV. yüzyıllardan kalma St. François kilisesi gibi. Güzel Sanatlar Müzesinde Fransız, Holanda ve İtalyan ressamlarının tablolarından meydana gelen zengin koleksiyonlar yer alır.

İstiklâl Harbi sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetiyle İtilâf devletleri arasında, yeni Türkiye devletinin dünya kamuoyu tarafından tanınmasının bir tescili sayılan L. Barış Antlaşması da bu şehirde imzalanmıştır (24.7.1923). Bk. LOZAN ANTLAŞMASI. (H. Eren)

LAUSANNE ANTLAŞMASI : bk. LOZAN ANTLAŞMASI.

LAUSITZ, Almanya'da bir bölge. Bu bölgenin en yüksek kısmı Saksonya'nın Bohemya masifinin kuzey kenarı boyunca Çekoslovakya'nın içine kadar uzanır. Üst L. rutubetli ve soğuk bir iklime sahiptir. Yüksekliği 500 ile 600 m arasında olup bünyesi granitlidir. Üst ve Alt L.'in birbiriyle birleştikleri sınır boyunca tekstil sanayii çok gelişmiş ve Görlitz, Löbau ve Bautzen şehirlerinde toplanmıştır. Alt L., kuzeyde, birçok gölcükle ve ormanla kaplı bir ovadır.

Tarih : Önceleri Sorab (bir Slav boyu) kabilelerinin yerleştiği L., X. yüzyıl sonlarında Cermenlerce sömürgeleştirilmiştir. Bunlar ülkeyi Üst ve Alt L. sınır kontluklarına bölmüşlerdir. Alt L. önce Polonya boyunduruğu altında yaşamış (1018 - 1031), sonra Alman İmparatorluğu'na verilmiş, nihayet Brandenburg'un eline geçmiştir (1303). Üst L. kâh Almanların, kâh Bohemya'lıların idaresinde yaşamış, sonra Brandenburg'a verilmiş (1253), sonradan Luxemburg hânedanının (1329) ve Macaristan'ın (1467 - 1490) hükümranlığına girmiştir. Alt L., 1373'te Bohemya ile birleştirilmiş ve XVII. yüzyıla kadar buna tâbi kalmıştır, 1346'da Altı Kentler Birliği (Bautzen, Görlitz, Zittau, Lauban, Löbau, Kassenz) kurulmuş ve bir dereceye kadar müstakil kalmayı başarmıştır. Prag antlaşması (1635)'nda her iki L., Bautzen bölgesi hariç, Saksonya'ya verilmiştir. 1815'te de L.'ler Prusya'nın eline geçmiştir. XX. yüzyılda Sorab'ların muhtariyeti sık sık mesele olmuştur.

LAUTRÉ AMONT, Comte de, asıl adı : **Isidore Ducasse** (Montevideo 1846 - Paris 1870), Fransız şâiri. L. A.'nun teknik üniversitede tahsil etmesini isteyen babası, onu Fransa'ya göndermiş, önce Tarbes, sonra Pau liselerinde okumuştur. Lise öğreniminden sonra L. A., Paris'te yerleşmiş (1867) ve kendisini edebiyata vermiştir. 1868'de *Chants de Maldoror* (Maldoror şarkıları) adıyle çıkan eserinin birinci şarkısını, adsız bir küçük şiir dergisi hâlinde çıkarmıştır. Bu şiirlerin tamamı 1869'da takma adı C. de L. (L. kontu) imzasiyle yayımlamıştır. Bu şiirlerin garip karakteri ve şâirin genç yaşta ölmesi, onu Fransız edebiyatında "Poètes maudits" (lânet olunan şâirler) adıyle sınıflandırılan, yaşadıkları sürece sevilmeyen ve çoğu zaman genç ölen şâirler gurubuna katmıştır. Sürrealistler L. A.'u mânevî atalarından biri kabûl etmişlerdir.

LAUTREC, Odet de Foix, L. Vikontu (1485 - Napoli 1528), Fransız mareşalı. 1511'de mareşal olmuş, Milano valisi iken, La Bicoque savaşı (27 Nisan 1522)'nda, maaşları verilmemiş olan İsviçreli askerlerin kendisini terk etmeleri üzerine ili boşaltmak zorunda kalmıştır. 1523'te Languedoc valiliğine getirilmiş, Fontarabie'yi kaybetmiş, 1527'de Milano'yu tekrar zaptetmiştir. Vebadan ölmüştür.

LAUZUN, Antonin Nampar de Caumont La Force, Duc de (Lauzun 1633 - Paris 1723), Fransız asilzâdesi ve askeri. Kral muhafızlarında yüzbaşı iken XIV. Louis'den, kralın yakını Mademoiselle de Montpensier ile evlenmesi için gereken izni elde etmiş, ancak küstahlığı ve sarayda kendisine karşı beliren kıskançlıklar 1671'de Bastille kalesine, sonra da Pignerol'e hapsedilmesine yol açmıştır. 1680'de Mademoiselle de Montpensier'nin ricası üzerine serbest bırakılan L., 1681'de onunla evlenmiş olsa gerektir. İngiltere'de çıkan ihtilâlde (1688) İngiltere kraliçesiyle oğlu Gal prensini Fransa'ya getirmiş, bu suretle XIV. Louis'nin tekrar gözüne girmiştir.

LAV (Fr. lave), yanardağların püskürmesi sırasında yeryüzüne çıkarak akan ve soğuyunca donan eriyik madde. Donmuş hâli delikli, camsı taşlar görünümündedir. Bunlara "püskürük taşlar" denir. Yanardağdan püskürtülen L.'ın aktığı yer düz ise L. seli yayılır, düzlüğü bir örtü gibi kaplar. Bu örtüye L. örtüsü denir. Çeşitli tabiat tesirleriyle aşınan L. örtüsü L. yayları biçiminde değişikliğe uğrar. Püskürtülen L.'ların ilerleyişine L. akıntısı veya L. seli denir.

L.'ın içinde fazla miktarda gaz bulunuyorsa püskürme sırasındaki düşük sıcaklıkta buharın yayılmasıyle katılaşarak L. yığını, L. kesekleri meydana gelir. Bunlar birbirine girmiş, birbiri üstüne binmiş büyük kaya yığınları görünümündedirler.

L.'ın içinde az miktarda gaz bulunuyorsa, yüksek sıcaklıkta akarken eğri büğrü uzanışta bulunurlar. Asit L.'lar koyu, bazik L.'lar ise daha yumuşaktır. Koyu L.'lar zor akar ve yer yer yığıntılar yaparlar. Yumuşak L.'lar ise, çamur seli gibi kolay akarak, önüne gelen engelleri aşar veya yanlarından geçerek yayılır.

L., yanardağın kraterinde, bir gölde suyun birikmesi gibi birikir; sonra bunun dayanıksız bir yerinde L.'lar, kaynaktan çıkar gibi akar, aşağılara yayılır ve geçtiği yerde katılaşır. Böyle L.'ların biriktiği yerlere L. gölü denir. Katılaşmış L.'ların arasında oyuklar hâsıl olur.

L.'lar öyle hızlı akar ki önünden hemen hemen kaçılamaz. Vezüv yanardağının 1805'teki patlamasında L.'ın hızı saatte 80 km'yi bulmuştur.

Bundan yüzbinlerce yıl önce patlayan yanardağlardan akan L.'lar dünyanın birçok yerini kaplamıştır. Bu gibi L.'ların bulunduğu bölgeler çok verimlidir. Çünkü L.'ların içinde bulunan birtakım madenler geçtikleri yerlerdeki toprağa karışmış, bu topraklara bitkileri besleyici maddeler bırakmıştır.

L.'ların birçok çeşidi Fransa'da inşaatçılıkta kullanılır. Volçiv L.'ı inşaat için en elverişli L.'dır. Toz hâline getirilen L., kireçle karıştırılarak yapı harcı elde edilir.

LAV, Ercümend Behzad (İstanbul 1903), Türk tiyatro oyuncusu ve şâiri. Kumkapı Fransız İlkokulu'nu ve İstanbul Sultanîsi'ni bitirdikten (1919) sonra Berlin'de Reinhardt Akademisi'nde ve Stern Müzik Okulu'nda okumuştur (1920). Darülbedâyî'de (1919 - 1921), Ankara Radyosu'nda (1935 - 1947) çalışmıştır. 1947'de tekrar İstanbul Şehir Tiyatrosu'na dönmüştür. 1951 - 1961 yılları arasında İstanbul Konservatuvarı tiyatro bölümünde öğretmenlik yapmıştır. L. şair olarak da tanınmıştır. İlk şiiri 1926'da "Servetifünun - Uyanış" dergisinde çıkmıştır. Sürrealizm, fütürizm, kübizm gibi yeni şiir akımlarını denemiştir. Belli başlı şiir kitapları: *S. O. S.* [1931, 1965]; *Kaos* [1934, 1965]; *Açıl kilidim açıl* [1940, 1965]; *Üç Anadolu* [1962]. *Karagöz stepte* [1940] adlı manzum bir oyun da yazmıştır.

LAVAL, Fransa'da Mayenne idârî bölgesinin merkezi. Paris'e 292 km uzaklıktadır. L. havzasının merkezinde, Mayenne nehri üzerinde bulunur. Nüfusu 43 196'dır. Vieux Château (Eski Şato) XIV. ve XV. yüzyıldan, burcu XII. yüzyıldan kalmadır. Neuf Château (Yeni Şato) Rönesans'tan kalma önemli bir yapıdır. Şehir, eski evlere, XIII. yüzyıldan kalma bir köprüye, istihkâm kalıntılarına ve kiliselere sahiptir. Kompozit bir eser olan Katedral Roman, Rönesans ve Modern uslûbun hususiyetlerini taşır. Notre - Dame d'Avénières XII. yüzyıldan (külâhı XVI. yüzyıldan, üçüz tablosu XV. yüzyıldan), Saint - Vénérand XV. yüzyıldan, Notre - Dame des Cordeliers de XIV., XV. ve XVII. yüzyıllardan kalmadır. Güzel sanatlar belediye müzesi, mahallî ressam Charles Landelle'in eserlerini ve Douanier Rousseau ile ilgili diğer dökümanları muhafaza eder. Vieux Château (Eski Şato)'nun kontrol ettiği belediye müzesi L. kontlarının mezar taşlarına, Clermont manastırının duvar resimlerine, Ambroise Paré'nin cerrahlığa âit alet çantasına sahiptir. Rönesans devrinde L. senyörleri şehirde kumaş fabrikaları kurmuşlardı. L.'da tekstil endüstrisi (pamuklu dokuma, takkecilik, çorapçılık) gelişmiştir. Bundan başka büyük bakır işleme, döküm, saç, optik âletler, çimento montaj fabrikaları, ayakkabı, boya fabrikaları ile mobilya, süt - peynir atölyeleri ve matbaalar bulunur.

Tarih : L. şehri, bilhassa Vieux Château (Eski Şato)'-nun etrafında gelişmiştir. Bu ona öylesine mühim bir önem kazandırmıştır ki L. şehri Bas Maine'in başşehri ve bölgenin başlıca pazarı olmuştur. Talbot tarafından 1428 yılında alınmış ve takibeden yılda bir kontluğun idare merkezi olmuştur. Din harpleri sırasında partiler arasında ele geçirilmek istenmiştir. Vandée'liler L.'a yakın bir yerde Westerman'ı 1793 yılında mağlûb etmişlerdir. (G. Kurt)

LAVAL, Pierre (Châteldon, Ruy - de - Dôme 1883 - Fresne 1945), Fransız devlet adamı. 1914-1919 tarihleri arasında sosyalist, 1924-1927 tarihleri arasında da bağımsız milletvekili, 1925'ten 1934'e kadar çeşitli bakanlıklarda bulunmuş ve Ocak 1931'den Ocak 1932'ye, sonra tekrar Haziran 1935'ten Ocak 1936'ya kadar başbakanlık yapmıştır. 1935'te Mussolini ile Roma antlaşmasını ve Hitler'e karşı cephe alan Stresa antlaşmasını imzalamıştır. Bunların yanında Moskova ve Prag ile bir karşılıklı yardım paktı akdetmiştir (Mayıs 1935). Etyopya harbinden sonra Stresa antlaşması resmen bozulmuştur (28 Aralık 1935). İç ekonomideki enflasyonist duruma karşı kanun değerinde kararnameler çıkarmış, fakat bunlar millete kendine karşı düşmanlık yaratmıştır. 1940 bozgunundan sonra Mareşal Pétain devresinde devlet bakanı (23 Haziran 1940), sonra da başbakan yardımcısı olmuştur (12 Temmuz 1940). Almanya ile güttüğü antlaşma siyaseti (Montoire'-da Hitler'le görüşmesi: 22 Ekim 1940) L.'ın tutuklanmasına sebep olmuştur (13 Aralık 1940). Abetz'in müdahalesi üzerine serbest bırakılan L., 18 Aralık 1942'de Darlan'ın yerine hükûmetin başına geçmiş ve Almanya ile işbirliği siyasetini daha da hızlandırmıştır. Müttefikler zaferi kazanınca, Fransa'dan kaçmış, önce Sigmaringen'de, sonra Avusturya'da saklanmış, Barselona'ya gitmiş, nihayet Innsbruck'a sığınmış ve buradaki Amerikalı otoriteler tarafından 1 Ağustos 1945'te Fransızlara teslim edilmiştir. Ölüm cezasına çarpılan L., kendini zehirlemeye teşebbüs etmiş, başaramamış ve kursuna dizilmiştir.

P. LAVAL

LÂVANTA ÇİÇEĞİ (Lat. lavandula; İtal. lavanda = yıkamaya yarayan'dan), dudakgiller (Labiaceae) familyasına bağlı yıllarca yaşayan, aromatik çalılar. Çiçekleri mavi, eflâtunumsu veya erguvanî olup, başak hâlinde toplanmıştır. Güzel kokusundan dolayı birçok ülkelerde yetiştirilir. Tuvalet suyu, esans (yağ), haşlama (Fr. infusion) hâlinde ve çamaşıra iyi koku vermek ve böcekleri uzaklaştırmak için keseler içinde kullanılır. Lavandula officinalis türü en çok sevilenidir. Lavandula spica türü ise kâfur ruhunu ve terementi (Fr. térébentie)'yi andıran kokusundan dolayı daha az sevilir ama aynı amaçlarla kullanılır.

LAVATER, Johann Kaspar (Zürih 1741 - Zürih 1801), İsviçreli filozof, şair, hatip ve Protestan din adamı. "Physiognomcnie" adı altında. bir insanın karakterini yüzünün çizgilerinden anlama sanatını kurmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Cheimes Tagebuch* (Gizli hâtıra defteri, 2 c.) [1772]; *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* (İnsanları daha iyi anlamak ve sevmek amacıyle yazılmış fizyognomonik parçalar, 4 c.) [1775-1778].

LAVELLE, Louis (Saint - Martin - de - Villieréal 1883 - Parranquet, Lot - et - Garonne 1951), Fransız filozofu. Paris'te Sorbonne ve Collège de France'ta profesör olarak çalışmıştır. "Philosophie de L'esprit" (Ruh felsefesi) adı altında kurduğu felsefesini şu eserlerinde açıklamıştır: *La dialectique du monde sensible* (Duygularımızı etkileyen dünyanın diyalek-

tiği) [1922]; *De l'être* (Varlık hakkında) [1928]; *La présence totale* (Tam huzur) [1934]; *Le mal et sa souffrance* (Kötülük ve onun ıztırabı) [1940]; *Du temps et de l'éternité* (Zaman ve ebediyet hakkında) [1945]. L. 1947'de Psikoloji Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LAVERAN, Alphonse (Paris 1845 - Paris 1922), Fransız hekim ve bakteriyologu. Strasbourg okulunu bitirdikten sonra 1867, 1870 - 1871 harbine Doğu Ordusu'na katılmış, 1874'te de Paris'te, Val - de - Grâce hastahanesine "agrégé" olarak katılmıştır. 1878'de Cezair'e giderek sıtma (Fr. paludisme)'yı incelemiş ve bunun hematozoer (Fr. hématozoaire)'ini bulmuştur. 1893-1894 yıllarında tekrar Val - de - Grâce'ta çalışmış, askerî sağlık ve hekimlik kliniği dersleri vermiştir. 1897'de ordudan ayrılarak, hastalık doğuran protozoer (Fr. protozoaiere)'lerin incelenmesi üzerinde çalışmıştır. Pasteur enstitüsüne girmiştir. 1893'te Tıp akademisine, 1901'de İlimler Akademisi'ne üye olmuş, 1907'de de Nobel ödülünü almıştır.

A. LAVERAN

Başlıca eserleri şunlardır: *Traité des maladies et épidémies des armées* (Ordu hastalıklar ve salgınları anakitabı) [1875]; *Traité d'hygiène militaire* (Askerî sağlık anakitabı) [1876]; *Traité des fièvres palustres* (Bataklıkların etkisiyle doğan ateşli hastalıklar anakitabı) [1884]; *Traité du Paludisme* (Sıtma anakitabı) [1897].

LAVERNA, Eski Romalı cehennem ilâhesi, hırsızların ve dolandırıcıların patroniçesi. Tapınakları, karanlık ormanlarda, sık sık gidilen kötü yerlerde kurulmuştur.

LAVIGNAC, Albert (Paris 1846 - Paris 1916), Fransız musiki bilgini. Birkaç öğretici eserden başka 1902'de *Encyclopédie de la musique et Dictionnaire du Conservatoire* (Müzik ansiklopedisi ve konservatuvar lugati) adlı büyük ve mühim eseri çıkarmağa başlamıştır.

LÂVİNÎ, Türk Musikisi'nde bugün elimizde örneği bulunmayan en az 7 yüzyıllık bir mürekkep makam. (Y. Ö.)

LAVINIUM, İtalya'da, Latium bölgesinde tarihî bir şehir. Efsaneye göre Aeneas tarafından kurulmuştur. O bölgenin kralı, Latinus'un kızı Lavinia önce Turnus'la nişanlanmış, sonra da Aeneas ile evlenmiştir. Aeneas kurduğu şehre eşinin adını vermiştir. Bu efsaneyi Romalı şair Virgilius, *Aeneis* adlı destanında anlatır.

LAVİS [*lavi*], bir resmi, sulandırılmış çini mürekkebi veya başka bir boya ile boyama usulü. Bunda esas, gösterilen şeylere gerçek renklerini vermek veya bu şeylerin gerçek şekillerini belirtmek için gölgeler katmaktır. Bu gölgeleri meydana getirirken şu ilke gözönünde tutulur: Işık soldan gelir ve yer çizgisiyle 45°lik bir açı yapar. Renkleri, daha kurumadan önce, çabuk sürmelidir, aksi halde kenarlarda kusurlar ortaya çıkar.

LAVISSE, Ernest (Le Nouvion - en Thiérache 1842-Paris 1922), Fransız tarihçisi. Sorbonne'da profesör olmuş (1888), Ecole Normale Supérieure (Yüksek Öğretmen Okulu)'ün müdürlüğünde bulunmuştur (1904 - 1919). Bir araştırıcı grupu tarafından yapılacak tarihî çalışmalar konusunda önderlik etmiş ve genel olarak tarihî araştırmaları yenilemiştir. *Histoire de France* (Fransa tarihi) adlı büyük bir tarihî eserin hazırlanmasını idare etmiştir (1900 - 1912; 10 cilt). 1892'de Fransız Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LAVOISIER, [*lavuazye*], **Antoine Laurent** (Paris 1743-Paris 1794), Fransız kimyacısı. Kendisini *Mémoire sur le meilleur système d'éclairage de Paris* (Paris için en iyi aydınlatma sistemi hakkında muhtıra) adlı eseriyle tanıttıktan sonra, fermier général (genel vergi tahsildârı) [1779] ve barut ve güherçile genel müfettişi olmuştur. 1789'da Parlamento'da yardımcı milletvekili olan L., yine ağırlık ve ölçü sisteminin hazırlanmasiyle görevli komisyona seçilmiştir. 1793'te Convention, genel vergi tahsildarlarının tutuklanmasını karar altına alınca teslim olmuş ve 8 Mayıs 1794'te yargılanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştır.

A. L. LAVOISIER

Terazinin sistematik kullanılmasını kabûl ettiren, kütle ve kimyevî elemanların muhafazasını belirten, L. modern kimyayı bir ilim olarak kurmuştur. Hava ile temasta bulunan metallerin oksidasyonunun mekanizmasını meydana çıkarmıştır. 1777'de çok büyük bir etki yaratan bir denemede (bir belirli civa miktarını bir belirli hava miktarı ile temas hâlinde ısıtmış), oksijen ve azotu teşhis etmiştir. L. suyun ve gaz karbonik'in kimyevî bünyesini meydana çıkarmıştır (1781). Laplace (b. bk.) ile birlikte ilk kalorimetri araştırmaları yapmıştır. Guyton de Morveau, Fourcroy ve Berthollet ile beraber 1787'de rasyonel kimyevî maddeler nomenklaturu (ad verme)'nu kimyevî eleman anlamına bağlayarak kurmuştur. Biyolojik kimya ile de uğraşmış ve hayvanî sıcaklığın hidrojen ve karbon'un organik yanmasına dayandığını ispat etmiştir.
1768'de İlimler Akademisine seçilmiştir. (V. Örs)

LAVOISIER DENEYİ, L.'nin ilk deneylerinden (1774) biri: kalayı hava içerisinde, kapalı bir kavanozda yakmış ve kavanozda yer alan olayların kavanoz içersindeki maddelerin toplu ağırlığını değiştirdiğini bulmuştur. Aynı deneyi 1777'de civa üzerinde tekrarlayarak, havanın analizini yapmıştır: havanın bir kısmı bir deneyde ısıtılan (yakılan) metal ile birleştiği, geri kalan kısmının da esas itibariyle azot olduğu tespit edilmiştir. Bu gazları yine karıştırarak havanın sentezi yapılmış ve böylece başlıca azot ve oksijenden mürekkep olduğu ispat edilmiştir.

LAVREINCE, Le Seune, Nicolos (asıl adı : **Nislas Lafrensen** (Stockholm 1737 - Stockholm 1807), İsveçli ressam. Minyatürcü Niclas Lafrensen (1698 - 1756)'ın oğludur. Bir süre Paris'te yaşamış ve çalışmıştır. En çoğu guaş'la yapılmış şakalaşma ve sevişme sahneleri ona büyük bir şöhret kazandırmıştır. En sevilenleri *Le Billet doux* (Sevgi mektubu) ve *la Comparaison* (Karşılaştırma) adlarını taşır.

LAVROV, Piyotr Lavroviç (Melekhovo, Pskov 1823 - Paris 1900), Rus sosyologu. Subay olarak hayata atılan L., *Russkiy entsiklopedijski slovary* (Rus ansiklopedik sözlüğü)'te çalışmıştır (1861). Sürüldükten sonra Mirtov takma adı ile *İstoriçeskie Pusyma* (Tarihî mektuplar) adlı bir eser yazmıştır. Kaçmağa muvaffak olunca, Internationale'e katılmış ve Paris Commune'ünde rol oynamıştır. Antropologisme (İnsan bilgisine dayanan felsefe) adı altında ferdin rolünü ve yaratıcı faaliyetini öven felsefesini tanıtmıştır.

LAVTA (tı ile), Türk Musikisi'nde bir mızrablı çalgı. Ud biçiminde ve şekli uddan daha fazla armuda benzer tarzdadır. Daha uzun saplıdır. Esasen aynı aileden ve menşe'den sazlardır. Uddan başlıca farkı, sapında - tanburda olduğu gibi- perdeler bağlanmış olmasıdır. Eskiden bilhassa köçekçe takımları (b. bk.) icrâsında kemençe ile beraber kullanılan sazdı. Bugün terkedilmiş gibidir. Bununla beraber ud ve tanbur çalanlar, az çalışma ile L. da çalarlar. Başta Cemil Bey olmak üzere Mes'ud Cemil, Lutfi Bey, Andon, Civan gibi sâzendeler, son yüzyılın ünlü L.'cılarındandır. L. çalana "lavtavî" değil, "lavtacı" denmiştir.

L.'nın geçmişi derinlerde ve mazisi parlaktır. İlkçağ milletlerinde (Sumerler, Eski Mısırlılar, Âsurlular, Bâbilliler, Yunanlılar, Romalılar vs.) bu sazın ilkel şekillerine tesadüf edilir. Sonradan Araplar'ca tekâmül ettirilmiştir. Kelime Arapça "el-û'd" dan gelir. Binaenaleyh aslında ud ile farkı yoktu. XVII. yüzyıla kadar Batı Musikisi'nin de mühim sazlarındandı. Tarihî için bk. UD. (Y. Ö.)

LAW [*lɔ̄*], **Bonar Andrew** (New Brunswick, Kanada 1858 - Londra 1923), İngiliz siyaset adamı. 1900'de muhafazakâr milletvekili olarak parlamentoya girmiş ve 1911'de partinin başına geçmiştir. İrlandalıların isteklerine karşı direnmiştir. 1915'te Lord Asquith'in hükûmetine girmiş ve 1916'da Lloyd George kabinesinde maliye bakanı olmuştur. 1922 - 1923 yıllarında başbakan olmuştur.

LAW, John (Edinburgh 1671 - Venedik 1729), İskoçyalı maliyeci. Londra'da servetini yedikten sonra (1691 - 1695) Avrupa kıt'asını gezmiş ve çeşitli maliye ve bankacılık sistemlerini incelemiştir. En iyi bilinen eseri: *Ononey and Trade considered, With a proposal for supplying the nation with money* (Para ve ticaret hakkında bir araştırma; millete para yetiştirmek için bir teklif ile) [1705]. Bu eserinde kâğıt paranın yaratılışını ve bir devlet bankasının kurulmasını tavsiye eder. Fransayı o zaman idare eden nâip, L.'a fikirlerini tatbika müsaade etmiş ve böylece 1718'de L., devlete ve Fransanın dış ticaretiyle ülkenin teşebbüslerinin en çoğunu kontrolü altında tutan Compagnie d'Occident (Batı Şirketi) ile sıkıca bağlı bir banka kurmuştur. Faal bir propaganda ve hükûmetin desteklemesi (kâğıt paranın çıkarılmasına müsaade, kâğıdın değerinin garanti edilmesi ve altınla ödemelerin yasak edilmesi) (1719) sayesinde sistemi çabuk başarı kazanmış ve Paris'te ateşli bir spekülasyon başlamıştır. Fakat bâzı hisse sahipleri hisse ve kâğıt paralarını satınca, panik olmuştur (Şubat 1720). Ocak 1720'de Maliye kontrolörü ve başkanı (Contrôleur et Surintendant des Finances) olarak tâyin edilen L., sistemini kurtarmağa çalışmış, fakat ayaklanma karşısında (Aralık 1720) kaçmak zorunda kalmıştır. Hayatını sürgün olarak İtalya'da bitirmiştir. Mississipi projesi altında geçen mâlî planının başarısızlığına rağmen, L. maliyeci dehâsına sahipti.

J. LAW

LAWRENCE, A. B. D.'nde bir şehir ve aynı adlı kasaba. 1. Massachusetts eyaletinde Boston şehrinin kuzeyindedir. Nüfusu 70 900 (1960) olan L., yün endüstrisi merkezidir. 2. Kansas eyaletinde, Kansas ırmağının kıyısında kurulmuş olan kasabanın nüfusu 32 900 (1960)'dir. Kansas üniversitesi buradadır. Konserve ve kâğıt fabrikaları vardır.

LAWRENCE, Ernest Orlando (Canton 1901 - Kaliforniya 1958), Amerikalı fizikçi. Foto - elektriğin tesirleri; termo - ionik emisyon ve biyolojik fizik sahalarında incelemeleri vardır. Siklotron'u icadetmiş ve bundan dolayı şöhret kazanmıştır. 1939 Nobel Fizik Ödülü'nü kazanmıştır.

E. O. LAWRENCE

LAWRENCE, Sir Thomas (Bristol 1769 - Londra 1830), İngiliz ressamı. Reynolds'un öğrencisi olan L., 1792'de kralın birinci ressamı unvanını almıştır. Çok beğenilen portreleri büyük bir ustalık göstermiş olan L.'ın Londra ve Dublin müzelerinde tabloları vardır.

LAWRENCE, David Herbert (Eastwood, Nottinghamshire 1885 - Vence 1930), İngiliz romancısı, deneme yazarı ve şâiri. İkinci romanı *The Trespassers* (Av hırsızları) [1912] büyük ilgi çekmiş ve başarı kazanmıştır. Bundan sonra L. medeniyetin endüstrileşmesine karşı savaş açmıştır: endüstrileşmede, gerek dilde, gerek tavır ve hareketlerde cinsiyetin çirkinleştirilmesi ve ezilmesine giden bir temayül görüyordu. Çiftleşmenin serbestliğini ve güzelliğini övmüştür. *Sons and Lovers* (Oğullar ve Sevgililer) [1913] ve *The Rainbow* (Gök kuşağı) [1915] başlıklı romanlarını çıkardıktan sonra 1919'da İngiltere'nin püriten havasından kaçmış ve önce Meksika'da, sonra İtalya'da yaşamıştır. Meksika'da *The Plumed Serpent* (Tüylü yılan) [1926], Floransa'da da *Lady Ccatterley's Lover* (Bayan Chatterley'nin sevgilisi) [1928] başlıklı romanlarını yayınlamıştır. Şiir kitapları: *The collected poems* (toplanmış şiirler) [1928] ve *The complete poems* (Tam şiirler) [1957]. "Lady Chatterley" 1960'a kadar İngiltere'de yasak idi.

D. H. LAWRENCE

LAWRENCE [*lǫrans*], **Thomas Edward** (Tremadoc, Wales 1888-Moreton, Donsetshire 1935), İngiliz arkeoloğu, diplomatı, casusu ve dil bilgini. 1914 - 1918 yılları arasında Fransa, Suriye, Mesopotamya ve Mısır'da arkeolojik kazılar yapmış, ancak daha çok Orta-Doğu'da oynadığı siyasî rolle tanınmıştır. I. Dünya Harbi'nde casusluk yapmış, Arapları Türklere karşı ayaklandırmak görevini üzerine almış, Araplardan kruduğu düzensiz çetelerin başında Osmanlı İmparatorluğu kuvvetlerine karşı çarpışmıştır. Arapların Osmanlı idaresinden çıkmalarında büyük bir rol oynayan L., Emîr Hüseyin'in danışmanı olarak Versailles konferansına katılmıştır. *The Seven Pillars of Wisdom* (Bilgeliğin yedi temel direği) [1926] adlı eserinde Arapların I. Dünya Harbi'ndeki mücadelesini dile getirmiştir. Başlıca eserleri: *Revolt in the Desert* (Çölde ayaklanma) [1927]; *The mint* (Darphane) [1955].

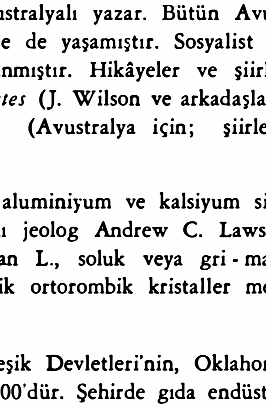
T. E. LAWRENCE

LAWSON, Henry Archibald (asıl adı : **Henry Hertzberg Larsen**) (Weddin Mountain, Yeni Güney Gal Ülkesi 1867 - Sydney 1922), Avustralyalı yazar. Bütün Avustralyayı gezmiş, sonra İngiltere'de de yaşamıştır. Sosyalist ve cumhuriyetci düşüncelere bağlanmıştır. Hikâyeler ve şiirler yazmıştır: *Joe Wilson and his mates* (J. Wilson ve arkadaşları; hikâye) [1901]; *For Australia* (Avustralya için; şiirler) [1913].

LAWSONİT, tabiî, sulu aluminiyum ve kalsiyum silikatı: $H_4Ca\ Al_2Si_2O_{10}$. Amerikalı jeolog Andrew C. Lawson (1861 - 1952)'ın adı verilmiş olan L., soluk veya gri - mavi renkli bir mineral olup prizmatik ortorombik kristaller meydana getirir.

LAWTON, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Oklahoma eyaletinde bir şehir. Nüfusu 61 700'dür. Şehirde gıda endüstrisi gelişmiştir.

LAXNESS, Halldôr Kiljan (asıl adı : **Guatjonsson** (doğ. Reykjavik 1902), İzlandalı yazar. *Vefarinn mikli frâ Kasmir* (Keşmirli büyük dokumacı) [1927] adındaki romanı ile din alanındaki denemelerinin sonucunu anlatır. Amerika'da bulunduktan sonra (1927 - 1930) komünizme meyletmeye başlayan L., *I austurvegi* (Doğu gezisi) [1933] adlı eseriyle Sovyetler Birliği'ne yaptığı geziyi anlatır. 1931 - 1932 yıllarında İzlanda'da meydana gelen sosyal gelişmeyi *Salka Valka* (ad) romanında inceler. Bundan sonra İzlanda köylüsünü öven şu romanları yazar: *Ljós heimsins* (Dünya ışığı); *Hus skaldsins* (Şâirin evi); *Fegurt himinsins* (Göğün güzelliği) [1937 - 1940]; *Islandsklukkan* (İzlanda çanı) [1943 - 1946]. 1955'te Nobel Edebiyat Ödülünü kazanmıştır.

H. K. LAXNESS

LAYAMON, İngiliz şâiri. Severn ırmağı üzerinde Ernley (Worcester) kilisesi rahibi idi. 1190'da, Anglo - Norman şâiri Wace (aş. yu. 1100 - aş. yu. 1175)'in eseri olan Fransızca yazılmış *Roman de Brut* (Brutus Romanı)'ü, 32 241 aliterasyonlu ve kısmen de kafiyeli mısraa çevirmiştir. Şiirli bir kronik olan bu eser, Britanya krallarının tarihini işler. Üçte biri, efsanevî kral Arthur (Arthus)'un hikâyesini anlatır.

LAYARD, Henry Austen (Paris 1817-Londra 1894), İngiliz diplomatı, siyaset adamı ve arkeoloğu. XIV. Louis'nin 1685'te Nantes fermanını kaldırması üzerine İngiltere'ye göçmek zorunda kalan eski bir Huguenot âilesinden gelen L., hem diplomat olarak hem de arkeolog olarak ün yapmıştır. 1845 - 1847 ve 1849 - 1851 yılları arasında Asurlular'ın başşehri Ninova'da yaptığı arkeolojik kazılar üzerine iki eser yazmıştır: *Nineveh and its Remains* (Ninova ve kalıntıları) [1849]; *Nineveb and Babylonia* (Ninova ve Babil) [1853]. Bundan başka, bu kazılarda elde ettiği buluntularla British Museum'daki Mesopotamya galerisini zenginleştirmiştir. Fransızlar Ninova'yı Fırat'ın sol kıyısında aramışlardı. L. ise sağ kıyıda yaptığı kazılarda Asurlular'ın başşehrini bulmuştur. Bunun üzerine Oxford Üniversitesi'nin fahrî doktorluk sanını kazanmıştı (1848). L., üç yıl Mesopotamya ve güney - batı İran'da dolaşmış, Bahtiyarî kabilesi arasında yaşayarak onların İran'la mücadelesine tanık olmuştur. Bu bölgelerde gördüklerini *Erly Adventures in Persia, Susiana, and Babylonia, including Residence among the Bakhtiyarî and other wild tribes before the discovery of Nineveh* (Ninova'yı bulmadan önce İran, Sur ve Babil'de ve Bahtiyarîlerle diğer âsî kabîleler arasında geçen eski maceralar) [1887] adlı kitabında anlatmıştır. L. arkeolojik çalışmaları yanında, Farsça ve Arapçayı da öğrenmiş, Suriye, Irak ve İran'ın durumunu da yakından tanımıştı. Bu bilgilerle İngiltere hükûmetine faydalı olacağı düşünülerek, İngiltere'nin İstanbul ataşeliğine tâyin edilmiştir. Ancak, L. İstanbul'da fazla kalmayarak Musul'a gelmiş ve burada bir diplomattan çok bir arkeolog olarak çalışmış, iki yıl içinde yeni eserler bulmuştur. 1852'de dışişleri bakanlığı müsteşarlığına getirilmişse de, hükûmetin istifası üzerine bu görevde kalamamıştır. Ancak 1860 seçimlerinden sonra tekrar bu göreve getirilmiştir. Bu defa müsteşarlıkta beş yıl kalan L., 1868'de Kraliyet Danışma Meclisine alınarak Bayındırlık Dairesi başkanlığına tâyin edilmiştir. 1869'da büyük elçi olarak Madrid'e gönderilmiş, 1875'te Doğu Meselesi'nin yeniden ortaya çıkması üzerine de 1877'de İstanbul büyük elçiliğine getirilmiştir. L. ataşe olarak İstanbul'da bulunduğu yıllarda birçok devlet memurlarıyle tanışmıştı. Bu arada Ahmed Vefik Paşa ile de sağlam bir dostluk kurmuştu. L.'ın İstanbul elçiliği üç yıl sürmüştür. İstanbul'daki çalışmaları, Londra ile temasları, Bâbıâlî'nin ileri gelen kişileriyle yaptığı görüşmeleri üzerine hâtıralarında geniş yer vermiştir. *Authobiography and Letters* (Otobiyografi ve mektuplar) [1903 - 1905] adlı eseri ölümünden sonra çıkmıştır. Bu eser L.'ın Madrid elçiliğine kadar hayatını ihtiva etmektedir. (H. Eren)

LAZ DİLİ (yerli adı : **Çamuri rena**), Kafkas dillerinin K'art'vel bölümüne bağlı bir dile verilen ad. Karadeniz'in güney - doğu kıyılarında küçük bir topluluk tarafından konuşulur. Bk. KAFKAS DİLLERİ.

LAZAREV, Lazar Emmanuiloviç (Manuiloviç) (1822 - 1884), Ermeni asıllı Rus bilgini. Tiflis (Tbilissi) Lisesinde okumuştur. 1842'de orta öğrenimini bitirmiş, 1842 - 1850 yılları arasında öğretmenlik yapmıştır. 1850'de L. Doğu

Dilleri Enstitüsü (b. bk.)'nde Türk ve Fars Dilleri Kürsüsünde Türkçe, Tatarca ve Farsça öğretmenliğine tâyin edilmiştir. 1856'da Petersburg Üniversitesinde ilim adayı sanını almış, 1862'de de *Razbor poêm Muḫammeda Fuzulî "Leyli i Medjnun"* (M. Fuzulî'nin "Leylâ ve Mecnun" mesnevîsinin tahlili) adlı tezini savunmuştur. 1868'de Moskova Arkeoloji Kurumunun muhabir üyeliğine seçilen L., 1871'de profesör sanını kazanmıştır.

L. Türkoloji alanında iki büyük eser vermiştir. *Turetsko-tatarsko-russkiy slovar,* (Türkçe - Tatarca - Rusça sözlük) [1864] adlı sözlüğü Osmanlı, Kırım ve Kafkasya (Azerî) diyalektlerini göz önünde tutmuştur. L. sözlüğünü yazarken T. X. Bianchi'nin meşhur eserini kullanmıştır. Bundan başka, Kâzım Bek'in 1854'te çıkan Türkçe ders kitabının sonundaki Rusça - Türkçe sözlükten de yararlanmıştır. L.'in sözlüğünün sonunda "Türk - Tatar dili" nin gramer kurallarını özetleyen bir bölüm de vardır. Gerek sözlükte, gerek gramer bölümünde Türkçe kelimelerin transkripsiyonunda Azerî Türkçesinin özellikleri göze çarpar. Bu sözlükten sonra L. *Sravnitel'naya ḫrestomatiya turetskogo yazıka* [1866] adlı eser daha yayınlamıştır. Bu eserde *Bâburnâme*'den, Ebülgazî'nin *Şecere-i Türk*'ünden, Nevâî'nin gazellerinden ve Azerî Türkçesinden örnekler verilmiştir. (H. Eren)

LAZAREV DOĞU DİLLERİ ENSTİTÜSÜ (Lazarevskiy institut vostoçnih yazıkov), 1815'te Moskova'da kurulan bir öğretim enstitüsü. Lazarev ailesinin maddî yardımıyle kurulan bu enstitüde başlangıçta lise düzeyinde bir öğretim yapılmıştır. 1830'da kabûl edilen yönetmeliğe göre, enstitüde Arapça, Farsça ve Türkçe öğretimi yer almıştır. 1835'te II. sınıf öğretim kuruluşları arasında yer alan enstitü 1848'de 8 sınıflık lise düzeyine çıkarılmıştır. Öğrenciler, Türkçe veya Farsça yanında yardımcı ders olarak Arapça da okumuşlardır. Bundan başka, enstitüde Latince, Fransızca ve Almanca da öğretilmiştir.

1864'te enstitü yönetmeliğinde yeni birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bunun üzerine 1864 - 1865 öğretim yılından itibaren klasik dillerin öğretimine önem verilmeğe başlanmıştır. Doğu dilleri yalnız özel sınıflarda okutulmuştur. Sonraki yıllarda da enstitü yönetmeliği bir takım değişiklikler geçirmiştir. Ancak 1872'de kabûl edilen yönetmelik 1918'e kadar ana çizgileriyle muhafaza edilmiştir.

1850'den itibaren enstitünün özel sınıflarında Türk dili dersleri L. E. Lazarev (b. bk.) tarafından verilmiştir. Lazarev daha sonra enstitüde "Türk - Tatar dili" kürsüsünün yönetimini de üzerine almıştır. Onun ölümünden sonra bu kürsünün yönetimi Staçvr Elevterieviç Sakov (1846 - 1921)'a verilmiştir. Anadolu'da (Ünye'de) doğmuş olan Sakov, bu enstitüde yetişmiştir. Enstitüde 1871 - 1908 yılları arasında çalışmış olan Sakov, Türk dili üzerine üç ders kitabı meydana getirmiştir. Derslerinde Azerî Türkçesi yanında Çağataycaya da büyük yer vermiştir. Bu bakımdan Sakov, *Şecere-i Türk, Bâburnâme* gibi Çağatayca eserlerden yararlanmıştır. Bunlardan başka, Ahmed Yesevî'nin şiirlerini de gözönünde tutmuştur. 1884 yılı sonunda Sakov'un teklifi üzerine Türk dili öğretiminde Azerî Türkçesi yerine Çağataycaya ağırlık verilmeğe başlanmıştır. 1901'den itibaren enstitüde okutulan Türk dillerinin sayısı üçe çıkmıştır (Türkçe, Azerî Türkçesi, Özbekçe). Bu tarihten sonra Azerî ve Özbek dillerinin öğretimini Mirza Abdullah Gaffarov üzerine almıştır. 1885'ten itibaren enstitüde Türkçe derslerini Semen G. T͡Serunian (veya Dzerunian) vermiştir. T͡Serunian 1860'ta İstanbul'da (Beşiktaş'ta) doğmuş, 1931'de Moskova'da ölmüştür. T͡Serunian, *Turetsko-russkie razgovori* [1909]; adlı bir eser yazmıştır.

XIX. yüzyıl sonunda Lazarev Enstitüsünde doğu ilimleri alanında önemli bir gelişme göze çarpar. Bu gelişmeyi sağlayanlar arasında Vseolod F. Miller (1848-1913), Fedor E. Korş (1843-1915), Agafangel E. Krımskiy (1871-1942), Vladimir A. Gordlevskiy (1876-1956) gibi bilginler vardır. Slavist ve İranist olarak Moskova Üniversitesinde profesörlük yapan Miller, 1897-1911 yılları arasında Lazarev Enstitüsünü müdür sıfatıyle yönetmiş, enstitüye akademik bir karakter vermiştir. Moskova Üniversitesi profesörlerinden Korş, Slavist, Iranist, Arabist, Türkolog, Sanskritolog, Mongolist olarak tanınmıştır. Korş, Rus Türkolojisinde özel bir yer tutmuştur. Eski Türk yazıtları üzerinde çalışmış, Türkolojinin belli başlı meseleleri üzerinde durmuş, Rusların "İgor destanı" nda kullanılan Türkçe kelimelerle ilgili tartışmalara katılmış, Türk dillerinin sınıflandırılması konusuna değinmiş, Türkçede uzun ünlüler meselesini ele almıştır. Lazarev Enstitüsünün eski öğrencilerinden olan Krımskiy (b. bk.), 1898 - 1918 yılları arasında Lazarev Enstitüsünde çalışmıştır. Krımskiy, Türkoloji alanında "Türkiye tarihi", "Türk edebiyatı" ve "Türk dilleri" gibi eserleriyle ün yapmıştır. Yine Lazarev Enstitüsünde okuyan Gordlevskiy (b. bk.) de Anadolu Türklerinin etnografyası, folkloru, edebiyatı, tarihi ve dili üzerinde çalışmıştır. Gordlevskiy, daha sonra Lazarev Enstitüsünün yerini alan Moskova Doğu İlimleri Enstitüsünde de görev almıştır (1921 - 1954).

Lazarev Enstitüsünün özel sınıflarında tanınmış Rus Türkologları yetişmiştir. Krımskiy ve Gordleviskiy bu enstitüde okumuştu. Onlardan başka, V. F. Minorskiy (b. bk.), A. A. Semenov (b. bk.), N. İ. Aşmarin (b. bk.), A. P. Potseluevskiy (b. bk.), M. S. Miḫoylov (b. bk.), da bu enstitüde okumuştur. 1918'de Lazarev Enstitüsü, Lazarev Önasya Enstitüsü adını almıştır. 7 eylül 1920'de yaşayan doğu dillerinin öğretimini sağlamak üzere, eski Lazarev Enstitüsü yerine geçici olarak Petrograd (bugün Leningrad)'da yaşayan Doğu Dilleri Merkezî Enstitüsü kurulmuştur. 1921'de bu enstitü yerine Moskova'da Moskova Doğu İlimleri Enstitüsü adıyle yeni bir kuruluş çalışmaya başlamıştır. Bu enstitünün çalışmalarına 1954'te son verilmiştir. (H. Eren)

LAZARİST'LER, bir Katolik tarikatı. L.'ler Paris'te 1625'te aziz Vincent de Paul tarafından köylerde yaşayan yoksulların Hıristiyanlıkla temasını sağlamak için kurulmuştur. L.'ler 1632'de Saint Lazare manastırında yerleşmişlerdir. Halk arasındaki misyonerlik vazifesinden başka papaz okullarını idare etmek, dünya işlerinden her yıl birkaç gün için çekilip dinî tefekküre davet va'zlari (retraite) vermek, dış ülkelerde Hıristiyanlığı yaymak gibi işler de görmüşlerdir. L.'lere Prêtres de la Mission (Misyoner papazlar) adı da verilir.

LÂZİKİYE (Ar. **al-Lādhiqiyya,** eski adı: **Laodikeia),** Suriye'nin bir kenti. Aynı adlı vilâyetin merkezi olup, Akdeniz kıyısındadır. Nüfusu 86 000 (1966)'dir. Suriye'nin en önemli limanı olup 1945'e kadar İskenderun ve Beyrut'un rekabetinin etkisi altında kalmıştır. 1950'den beri liman, modern bir şekil almış ve kent batıya doğru genişlemiştir. Sünger, tahıl ve ziraî mahsuller ihraç eder. L. vilâyetinin nüfusu 510 000 (1962) olup, deniz kıyısı ovasında Asi ırmağı (Orontes) çukuruna kadar uzanır.

LAZ'LAR, Karadeniz'in güney - doğu kıyısında yaşayan Güney Kafkasyalı bir topluluk. L.'ların eski tarihi çok karışıktır. Eski Yunan kaynaklarında onlardan söz edilmez. Bu topluluğun adına tarih kaynaklarında ancak Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden başlayarak rastlanır. Ancak, tarihleri hakkında derli toplu bilgi verilmez. Kaynaklarda L.'ların yaşadıkları bölge Lazika adıyla anılır. Bir süre Roma imparatorluğuna bağlı kalan L. kralları, Kafkasya'nın batı geçitlerini kuzey göçlerine karşı savunmakla görevlendirilmişlerdi: Daha sonra L. kralları Sasanî hanedanına yaklaşmaya başlamışlardır. 1204'te Aleksios Komnenos, Gürcistan kraliçesinin yardımıyle Trabzon imparatorluğunu kurmuştur. 1461 yılında Fâtih Sultan Mehmed, Trabzon'u fethedince L.'lar İslâmlığı kabûl etmişler ve Türkleşmişlerdir.

1519'da Trabzon beş sancaktan ibaret ayrı bir eyalet durumuna getirilmişti. Bu sancaklardan biri, Lazistan adıyle anılıyordu. Cumhuriyetin ilânından sonra bu ad kaldırılmış, sancak da vilâyet (il) hâline getirilmiştir.

Bugün kendilerine L. adını veren ve Lazca konuşan küçük bir topluluk, Hopa ve Pazar ilçelerinde yaşamaktadırlar. Batum'un güneyinde de az sayıda L. vardı. Ancak bunlar 16 mart 1921 tarihli Türk - Rus antlaşması üzerine Türkiye'ye getirilmişlerdir. L. adının, Karadeniz'in güney - doğu bölümündeki halk için fark gözetilmeden kullanılması ilmî bakımdan tamamiyle yanlıştır. Bk. LAZ DİLİ.

LAZZARI, Sylvio (Bozen, Güney Tirol 1857 - Suresne 1944), Fransız kompozitörü. Çok güçlü dramatik partisyonlar bestelemiştir. En çok şöhret kazanmış olan eserleri şunlardır: *La Lépreuse* (Cüzzamlı kadın) [1912]; *Le Sauteriot* (Ad) [1927]; *La Tour de feu* (Ateş kulesi) [1928].

LE BARGY (Seine 1858 - Nice, 1936), Fransız aktörü. Paris'in Comédie Française sahnesinde büyük başarılar kazanmıştır. Başlıca rolleri şunlardır: *Hernai* (ad), *Les Effrontés* (Utanmazlar), *Les Romanesques* (Hayata roman karıştıranlar), *L'Enigme* (Muamma), *Le Dédale* (Lâbirent), *Cyrano de Bergerac* (ad).

LE BEAU, Charles (Paris 1701 - 1778), Fransız hümanist ve tarihçisi. 1752'de Collège de France'ta hitâbet dersleri vermiştir. 1748'de Yazıtlar Akademisi'ne girmiş ve 1755'te bu kurulun sekreteri olmuştur. İyi Latince yazarı olan L. B., *Cardinal de Polignac'ın Anti - Lucrèce* (Lucretius'a karşı) başlıklı şiirini tamamlayıp yayımlamıştır. Fransızca olarak *Histoire du Bas Empire, en commençant à Costantin le Grand* (Bizans İmparatorluğu tarihi; Büyük Kostantinos'tan başlayarak) bir eseri vardır. Bu eser iyi düşünülmüş ve doğru olmakla beraber plan ve üslûbu bakımından zayıftır. Ameilhon bunun devamını yazmıştır.

LE BEAU, Joseph Jean Louis (Hoei (Huy) 1794 - Hoei 1865), Belçikalı devlet adamı. 1830 bağımsızlık çatışmalarında önderlik etmiştir. Geçici hükûmet üyesi olmuş ve Belçika Krallığına aday olan Leopold'u desteklemiştir. 1832 - 1834 yıllarında Adliye Nazırlığı yapmış, sonra da 15 yıl süre ile başkent Brüksel şehrini parlamentoda temsil etmiştir. 1840'ta homojen liberal hükûmet kurulmuş ve 1841'de dışişleri bakanı olmuştur. Eserleri: *Observations sur le pouvoir royal* (Kralın elindeki kuvvet hakkında görüşler) [1830]; *Souvenirs personnels* (Şahsî hâtıralar) [1883].

LE BEL, Achille (Pechelbronn 1847-Paris 1930), Fransız kimyacısı, tetraedrik karbon teorisinin bulucusu. 1874'te organik bileşiklerin ışıkla ilgili davranışlarını, asimetrik bir karbonun varlığı ile anlatmıştır. 1929'da İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LE BRUN, Charles (Paris 1619 - Paris 1690), Fransız ressamı. Rafael'in tekniğini incelemek ve Poussin ile çalışmak için uzun süre Roma'da bulunduktan sonra, 1646'da Fransa'ya dönmüş ve çevresine topladığı ressamlara kendi düşüncelerini benimsetmiştir. Bunlar 1663'te Academia adı ve L. B.'ün idaresi altında toplanmışlardır. Kral XIV. Louis, Versailles sarayını yaptırmak için Vaux'da çalışan sanatkârlara başvurmuştur. 1662'de L. B., kralın birinci ressamı oldu. 1663'te Manufacture des meubles de la Couronne (Taca âid möble fabrikası)'un müdürü olur. Yaratıcı dehâsı ile, yapılan sanat eserlerinde düzenlemeler yaptı. Colbert, 1666'da Roma'da bir Académie de Franca (Fransa Akademisi) kurunca, L. B. Gobelins okulunu kurdu. Maksadı, en ileri gelen öğrencileri Roma'ya yollamaktı. L. B., "belle nature" (güzel tabiat) (yani eski zaman normlarına göre düzenlenmiş tabiat) estetiğini kabûl ettirmeye çalışmıştır. Bu üslûp, L. B.'ün ölümüne ve pratik bakımdan XVIII. yüzyılın başlarına kadar hâkim olmuştur. L. B., Louvre müzesinde ve Versailles sarayında, gerek Fransa'daki gerek yabancı ülkelerdeki koleksiyonlarda birçok tablolarıyle temsil edilmiştir.

C. LE BRUN : Çarmıhın dikilişi

LE CAMUS, Sébastien (aş. yu. 1610 - Paris 1677), Fransız musikişinası, şarkıcısı ve viyolonisti. *Airs à deux et trois parties* (2 ve 3 kısımlı havalar) [1678] başlıklı bir eser bırakmıştır. Başka havaları, Ch. Ballard'ın çıkardığı *Airs de différents autheurs* (çeşitli müzikçiler havaları) başlıklı bir derlemede bulunur. Oğlu Charles L. C. viyolâcı olup babasının derlemesini çıkarmıştır.

LE CHAPELIER, Isaac René Guy (Rennes 1754 - Paris 1794), Fransız devlet adamı. Avukat olan C., 1789'da milletvekili seçilmiş, Barnave ile birlikte

Jeu de Paume salonunda içilen andı kaleme almıştır. Sonradan Jacobin'ler klübü adını alan Bretanya klübü (Clube Breton))'-nün kurucusudur. Robespierre'e karşı cephe almış ve 1794'te idam edilmiştir.

LE CHÂTELIER, Henri Louis (Paris 1850 - Miribel les Echelles, Isère, 1936), Fransız kimyacısı ve madencilik uzmanı, Fransa demiryolları inşasında büyük rol oynayan mühendis, Louis L. Ch. (1815 - 1873)'nin oğlu. Patlayıcı karışımları incelemiş ve kömür ocaklarında kullanılacak güvenilir patlayıcı maddeler meydana getirmiştir. İlk olarak metallerin ve metal alaşımlarının bünyesinin ilmî incelemesini yapmış ve böylece termik analizi ve mikroskoplu metallografiyi yaratmıştır. Fiziko - kimyevî dengelerin yer değiştirimine ait genel kanunu ifade etmiştir. Çanak - çömlekler hakkındaki araştırmaları, çimentolar hakkındaki ilk ilmî bilgilerin kurulmasına götürmüştür. Öbür yönden, Amerikalı Taylor'ın düşüncelerini Fransa'da yaymak için yazılar çıkarmış ve teşebbüslerin daha iyi örgütlenmesi için hareketlerin kurulmasına katılmıştır. Conférence de l'organisation française (Fransız örgütlenme konferansı) adı altında kurmakta büyük rol oynadığı kurum şimdi Comité national de l'organisation française (Fransız örgütlenmesi millî komitesi) adı altında faaliyetine devam etmektedir. 1907'de İlimler Akademisine üye seçilmiştir.

H. L. LE CHÂTELIER

LE COQ [*lö kok*], **Albert von** (Berlin 1860 - Berlin 1930), Fransız asıllı Alman etnoloğu, arkeoloğu ve uygurologu. Fransa'yı terk etmek durumunda kalan bir Huguenot ailesinden gelen L., Berlin'de Fransız Gymnase'ında okumuştur. Bu okulda F. W. K. Müller (b. bk.) ile arkadaşlık kurmuş, bu arkadaşlık bağları sonraki çalışmalarında büyük bir rol oynamıştır. L. 1881 yılında İngiltere'ye gitmiş, daha sonra da Amerika'ya geçmiştir. 1887'de Louiseville'de tıp doktoru sanını kazanan L., 1900'de Berlin'de yerleşmiştir. Berlin'de Museum für Völkerkunde'de gönüllü olarak Afrika - Okyanusya seksiyonunda çalışmış ve Seminar für orientalische Sprachen'da Türkçe, Arapça ve Farsça öğretmenliği yapmıştır. 1901-1902 yıllarında von Luschan ile birlikte çalışmıştır. 1904'te Dr. Leitner'in zengin Gandhara koleksiyonunu Museum für Volkerkunde için satın almıştır.

L. daha çok Turfan çevresinde yapmış olduğu araştırmalarla ün kazanmıştır. İç Asya'da İngiliz, Rus, Fransız ve Japonlar tarafından girişilen ilmî araştırma gezilerine paralel olarak Almanlar da birtakım çalışmalar yapmışlardır. Öbür araştırma kurullarından farklı olarak, Almanlar, bütün çabalarını yalnız bir yerde Turfan vâhasında toplamışlardır. Almanlar İç Asya'ya dört araştırma kurulu göndermişlerdir. Dördüncü araştırma kurulu Turfan'a uğramamışsa da, bu kurullar Turfan araştırma kurulları adıyle anılırlar. bk. TURFAN. 1902 - 1903 yıllarında çalışan Burinci Alman Turfan kurulunda Buddhist sanatı tarihçileri (Grünwedel, b. bk.), Tibet dili uzmanları (Huth) vardı. İkinci Alman Turfan kurulu 1904 - 1905 yılları arasında L.'un yönetiminde Turfan vâhasında faaliyet göstermiş, çalışmalarını Hami'ye kadar yaymıştır. L., 1902'de Çin Türkistanında ve özellikle Turfan çevresinde filolojinin ve arkeolojinin neler kazanacağını anlamıştı. Üçüncü Alman Turfan kurulu 1905 - 1907 yıllarında İç Asya'da çalışmıştır. Bu kurula Grünwedel de katılmıştır. L. bu kurulda onun yönetiminde çalışmış, ancak 1906'da sağlık durumunun müsaade etmemesi dolayısıyle çalışmalar sona ermeden Hindistan yoluyla Almanya'ya dönmüştür. L., 1913 - 1914 yıllarında çalışan Dördüncü Alman Turfan kurulunu da yönetmiştir. Siyasî şartlar dolayısıyle birçok güçlüklerle karşılaşan L., Kuça yakınlarında, Kiriş ve Kumtara'da da birçok kazılar yapmış, daha sonra da Tumşuk kalıntılarında çalışmıştır. Bu araştırma ve kazılar sonunda L., 156 sandık tutan buluntu ve kalıntı elde etmiştir. Ele geçirilen bu buluntuların müzede sergilenmesi yolunda yorucu çalışmalar yapan L., yalnız arkeolojik kazılar yapmakla kalmamış, bulduğu eski eserlerin bir kısmını büyük bir yetki ile yayınlamıştır. Eski arkadaşı F. W. K. Müller'in teşvik ve yardımı ile daha çok eski Uygur ve Mani yazılı Türkçe eserler üzerinde çalışmış ve Uygurolojinin kurucuları arasında seçkin bir yer almıştır. Bundan başka, L. İç Asya'da yaptığı gezilerde yerli Türk dilleri üzerine değerli malzeme de toplamıştır. Bu çalışmaları sonunda L. birçok yazı ve eser vermiştir: *Ein manichäisch - uigurisches Fragment aus İdikut - Schahri* ["Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften" de, 1908, 398 - 414]; *Köktürkisches Aus Turfan* ["Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften"de, 1909, 1047 - 1061]; *Ein christliches und ein manichäisches Manuskriptfragment in türkischer Sprache aus Turfan (Chinesisch - Türkistan)* ["Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften" de, 1909, 1202 - 1218]; *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditores, Gefunden in Turfan (Chienisch - Türkistan)* [1911]; *Sprichwörter und Lieder aus der Gegend von Turfan Mit einer dort aufgenommenen Wörterliste* ["Baessler - Archiv" de, Beiheft 1, 1911]; *Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tunhuang, being a confessionprayer of the Manichaean Auditores* ["Journal of the Royal Asiatic Society" de, 1911 - 277 - 314]; *Ein manichäisches Buchfragment aus Chotscho* ["Festschrift für V. Thomsen" Leipzig, 1912 - 145 - 154]; *Die Abdâl* ["Baessler - Archiv" de, 1912]; *Bemerkungen über türkisch Falk nerei* ["Baessler Archiv" de, 1914 - 1922]; *Volkskundliches aus Ost - Turkistan* [1916]; *Handschriftliche uigurische Urkunden aus Turfan* ["Túrán" dergisinde, 1918 - 449 - 460]; *Osttürkische Gedichte und Erzählungen* ["Keleti Szemle" dergisinde, XVIII, 1918 - 1919]; *Kurze Ein führung in die uigurische Schriftkunde* ["Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen" dergisinde, XXII, 1919, 93 - 109]; *Ein Chinesisch - türkischer Erlas aus dem Doppelfle cken Qara - chodschâ - Āstānā bei Turfan* ["Ostasiatische Zeitschrift" dergisinde, VIII, 1919 - 1920]; *Eine Liste osttürkischer Pflanzennamen* ["Baessler - Archiv" de 1922]; *Ein Chinesisch - türkischer Erlass aus Tuyoq (Oase von Turfan)'in Ostturkistan* ["Asia Maior" dergisinde, II, 1925]; *Das Lī - kitābi* ["Körösi Csoma - Archivum" dergisinde, I, 1925]; *Die buddhistische Spätantike in Mittelasien* [1922 - 1933; 7 cilt]; *Bilderatlas zur Kunst - und kulturgeschichte Mittelasiens* [1925]; *Auf Hellas Spuren in Ostturkistan* [1926; bu eserin adı, L.'un üzerinde önemle durduğu bir tezi yansıtır]; *Von Land und Leuten in Ostturkistan* [1928]. Bunlardan başka, *Türkische Namen und Titel aus Indien, Aus Indiens Kultur* [Festgabe für R. V. Garbe 1927. 1 - 7]; *Teppiche der Kara - Kirghisen aus der Gegend des Terek - Passes in Russisch - Türkistan* ["Ostasiatische Zeitschrift'" te N. F. 5 (1929), 15 - 17] gibi yazıları da anılabilir.

L.'un Uyguroloji (ve Türkoloji) bakımından en değerli eseri *Türkische Manichaica aus Chotscho* ["Abhandlungen

der Berliner Akademie der Wissenschaften" de, 1911 Anhang, Bln. 1912, 61 s.; 1919, 15 s; 1922 49 s.] adı altında çıkmıştır. Bu eser ve çalışmalarıyle L., F. W. K. Müller, W. Bang ile birlikte Uygurolojinin Alman kurucuları arasında yer almıştır. Alman Uygurolojí okulunun geleneklerini daha sonra A. von Gabain (b. bk.) sürdürmüştür. (H. Eren)

LE CORBUSIER (asıl adı : **Edouard Jeanneret Gris**) (La Chaux - de - Fonds 1887 - Roqubrune, Cap - Martin 1965), İsviçre asıllı, Fransız tâbiiyetine girmiş bir mimar. Paris'te yerleşmiş Perret kardeşlerle beraber çalışmıştır. İnsanların içinde yaşayacakları evler için öteden beri yeni bir üslup yaymağa çalışmıştır. Evin üstü taraça ile kaplı olarak, odalar yatay bir yönde duvardan duvara aydınlanacak ve betondan desteklere asılmış olacak. Böylece evin odaları, dağıtımları ve aydınlanmaları bakımından evin dış duvarından bağımsız olacaklar. Bu düşünceler, ilk defa olarak Marsilya'da (1946 - 1952) uygulanarak 1 600 kişiye mahsus bir Unité d'habitation de grandeur conforme (Uygun boyutlu iskân birimi) adı altında evler yapılmıştır. Nantes - Rezé (1952 - 1953); Pencab'ın merkezi Şandernagar'ın şehircilik planı (1954); Ronchamp'da Notre Dame du Haut chapalle'i (1955), Eveux'de Dominicanuscu'lar tarikatının çalışma merkezi (1960) gibi yerlerde mimarî anlayışına uygun binalar yaptırdı.

LE CORBUSIER

LE DANTEC, Félix Alexandre (Plougastel - Daoulas 1869 - Paris 1917), Fransız biyolojisti. Pasteur Enstitüsü'ne girmiş ve sarı sıtma (Fr. fièvre jaune) hakkındaki araştırmalarına önce Laos, sonra Brezilya'da devam etmiştir (1889 - 1892). Fransa'ya dönerek önce Lyon, sonra Paris'te profesör olarak çalışmıştır. Paris'te laboratuvar çalışmalarını bırakarak kendisini felsefî araştırmalara vermiştir. Lamarkizm'in ateşli bir savunucusu olan L., assimilation fonctionnelle nazariyesini kurarak bir ferdin hayatında kazandığı karakterleri kendi Sultundan gelenlere verebileceğini izaha çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *La Matière vivante* (Yaşayan madde) [1895]; *Théorie nouvelle de la vie* (Yeni hayat teorisi); *Lamarckiens et Darwiniens* (Lamarckcılar ve Darwinciler) [1900]; *La Crise du Transformisme* (Dönüşümcülüğün geçirdiği buhran) [1910]; *La Science de la vie* (Hayat ilimi) [1922]; *L'Athéisme (Allahsızlık)* [1906]; *L'Egoïsme, base de toute Société* (Her topluluğun esası olan bencillik) [1911].

LE FİGARO, Fransız günlük gazetesi (XVIII. yüzyıl Fransız komedi yazarı Beaumarchais'nin kahramanı, akıllı, nükteli ve düşündüklerini korkmadan söyleyen berber Figaro'dan). 1854'te H. de Villemessant tarafından haftalık hiciv gazetesi olarak kurulmuş, 1866'da günlük olmuş ve ılımlı cumhuriyetçi eğilimi benimsemiştir. 1940'da Lyon'da çıkmağa başlamış, 10 kasım 1942'den ağustos 1944'e kadar çıkmamıştır. 1934 - 1965 yıllarında P. Brisson, bu gazetenin müdürü olmuştur. L. F., bütün Fransız günlük gazeteleri arasında, tirajı en yüksek olanlardandır.

LE GENDRE, Adrien Marie (Paris 1752 - Paris 1833), Fransız matematikçisi ve geometri âlimi. İhtilâl sırasında başlanan yer ölçümü çalışmalarına hazırlık olarak düz ve küre trigonometrisini incelemiş ve derinleştirmiştir. 1784'te *sur la figure des planètes* (Gezegenlerin şekli) adlı bir risale çıkarmıştır. Bu çalışmalarında şimdi kendi adıyle bilinen polinomlar ilk defa tanıtılmıştır. Sayılar teorisine, çok şöhret bulan kvadratik kalıntılar karşılıklılık kanunu'nu ilâve etmiştir. En önemli eseri 1825 - 1832 yıllarında meydana getirdiği eliptik transsandantlar teorisidir. 1783'te İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LE JEUNE, Claude (Valenciennes aş. yu. 1530 - Paris 1600), Fransız bestekârı. Kalvinci olup Baïf'in akademisi'ne katılmış ve Kral IV. Henri'nin dâimî bestekârlığına tâyin edilmiştir. Polifonik (çoksesli) sanatın en güzel eserlerinden olan birçok eserlerden başka birkaç ilâhî ve melodiler külliyatı yazmıştır. Ayrıca *le Dodécacorde* (12 telli) ve *le Printemps* adlı iki eser bırakmıştır. Bu parçaların birçoğu musique mesurée (ölçülü musiki) prensiplerine uygun olarak yazılmıştır; yâni aynı heceler, bütün kısımlarda aynı zamanda okunur. Gerek melodinin zarifliği, gerek âhengin kıvraklığı bu eserlere büyük değer kazandırmıştır.

LE MONNIER, Pierre Charles (Paris 1715 - Herils, Maisons, Calvados 1799), Fransız astronomu. Kürenin kutuplardaki basıklığını doğrulamak için tertip olunan bir ilmî geziye katılarak, kutba yakın bir bölgede 1 derecelik bir meridyen yayını ölçmüştür. Paris'te kutbun yüksekliğini ölçmüş ve ekliptik'in eğikliğini hesaplamıştır. 1741'de İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LE NAIN (kardeşler), Üç Fransız ressamı. XVII. yüzyılda yaşamış ve bazı eserlerini birlikte yapmışlardır. 1. **Antoine L.** (Laon, aş. yu. 1588 - Paris 1648), portreler ve günlük yaşayış tabloları meydana getirmiştir. Bunların hepsi genel olarak ancak felemenkli ressamlarda görülen bir incelik, bir kesinlikle yapılmıştır. En şöhretli tabloları: *Réunion de famille* (âile toplantısı) ve *Portraits dans un intérieur* (Ev içersinde portreler). Bu eserler Paris'te Louvre müzesindedirler. 2. **Louis L.** (Laon, 1593 - Paris 1648). Bu ressam Fransız realizminin üstadlarından biridir. Köy hayatına ait sahneleri duygu ve sadelik ile yapılmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *La Charrette* (Yaysız yük arabası); *Le Repas des Paysans* (Köylülerin sofrası); *Le Retour du baptême* (Vaftizden dönüş). Bu eserler Louvre müzesindedir. 3. **Mathieu L.** (Laon 1607 - Paris 1677) Asilzadeliğe yükselmiş ve chevalier ünvanını almıştır. Portreler yapmıştır. Bunların en şöhretlileri şunlardır: *Le Corps de garde* (Karakol); *Portrait d'un jeune homme* (genç adam portresi). Bu eserler Laon, Le Puy'dedir. Günlük yaşayış sahneleri de yapmıştır. En tanınmışları şunlardır: *Les joueurs de Trictrac* (Tavla oyuncuları); *Réunion d'amateurs* (Meraklılar toplantısı). Bu tablolar Louvre müzesindedir. Bu eserler, her şeyden önce çok canlı portre gruplarıdır.

LE PLAY, Pierre Guillaume Frédéric (La Rivière - Saint - Sauveur, Calvados, 1806 - Paris 1882), Fransız mühendisi, ekonomisti ve sosyoloğu. "Interventionnisme" (müdahale) ve sosyalizm düşmanı olan L., zamanında "libéraux optimistes" (iyimser liberaller) adını taşıyan partiye de muhalif olmuştur. La Réforme Sociale (sosyal reform) [1864] başlıklı eserinde, teşebbüs, kilise ve Devlet alanlarında yetki (autorité)'nin lüzumunu isbat eder. XIX. yüzyılın ikinci yarısında beliren ve "paternalisme" (babavarilik) adını taşıyan bir iş verenler hareketine L.'nin büyük tesiri olmuştur. Ekonomik

ilimlerin gelişmesinde de büyük bir rol oynamıştır. Bu alandaki tesirleri doğrudan doğruya yaptığı anketler (bilhassa âile bütçelerine ait anketler ve bunları inceleyerek değerlendirmeler)'den doğmuştur.

LEANDROS (Yun. mit.), Abydos'lu bir genç olan L., Sestos'taki Aphrodite tapınağında rahibe olan Hero'yu sever ve her akşam Çanakkale boğazını yüzerek aşar, geceyi sevgilisiyle geçirirmiş (Abydos Asya'da, Sestos da Avrupa'da olmak üzere, Çanakkale boğazının en dar yerinde karşı karşıya yükselirlermiş, M. Ö. 480'de Yunanistanı istilâ teşebbüslerinde İranlılar bu noktadan Avrupaya geçmişlerdir). Efsaneye göre bir fırtınalı gece Hero'nun L.'a işaret olarak yaktığı lâmba söner ve L. da karanlıkta boğulur. Ertesi gün de Hero sevgilisinin cesetini görünce, kendisini denize atarak intihar eder. Bu romantik efsâne gerek eski, gerek yeni zamanlarda birçok şâirlere ilhâm vermiştir. Bunların en çok şöhret bulmuş olanları şunlardır: Romalı Ovidius (M. Ö. 48-M. S. 18); Yunanlı Mousaios (M. S. V. yüzyıl); İngiliz Marlove (1564 - 1593); Alman Schiller (1759 - 1805); İngiliz Byron (1788 - 1824); Avusturyalı Grill Parzer (1791 - 1872).

LEANDROS, Yunanlı gramerci ve tarihçi. Nikanor adı da verilen L., M. Ö. II. yüzyılda yaşamıştır. Afrika'da Libya'nın Kyrene şehrinde doğmuş, İskenderiye'de yaşamış ve ölmüştür. İskenderiye şehrinin tarihini yazmıştır.

LEBASQUE, Henri (Champigné, Maine - et - Loire 1865, Le Cannet, Alpes - Maritimes, 1937), Fransız ressamı. Sevimli sanatı "fauve"'lardan sonra yer alır. Paris'teki musée national d'Art moderne (Modern sanata mahsus millî müze)'de iki tablosu bulunur: *La Cigarette (Sigara)* [1921]; *Nu* (Çıplak) [1928].

LEBAUDY, Paul (Enghien 1858 - Rosny - sur - Seine, Seine - et - Oise 1937), Fransız sanayicisi. Kardeşi Pierre ile birlikte servetinin büyük bir kısmını havacılık alanındaki araştırmalarına harcadı. Mühendis Julliot'ya kısmen sert yapılı bir seri güdümlü balonlar yaptırmıştır. Bunlardan Jaune adını taşıyan birincisi ilk askerî güdümlü balondur. Morning - Post adlı İngiliz ordusunun ilk güdümlü balonu da L. tipindedir. Bu balon ilk defa 1910'da Manş denizini geçmiştir.

LEBBEYK : bk. TELBİYE.

LEBEAU, Paul (Boiscommun, Loiret 1868 - Massy, Seine - et - Oise 1959), Fransız kimyacısı. Öğrencisi Damien ile birlikte kendisini fluor'un hazırlanması ve incelenmesine vermiştir. 1915 - 1918 yıllarında harb gazları hakkındaki araştırmalarda büyük bir rol oynamıştır.

1937'de İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LEBEDEV, Pyotr Nikolayeviç (Moskova 1866 - Moskova 1912), Rus fizikçisi. 1901'de ışıldama (Fr. radiation)'nın basıncını keşfetmiştir.

LEBESQUE, Henri Léon (Beauvais 1875-Paris 1941), Fransız matematikçisi. Fransız matematikçilerinin parlak bir devresinde bu grupun en ileri gelen temsilcilerinden biri olmuştur. Analiz alanındaki çalışmalarının hemen hepsi, gerçek değişkenler fonksiyonları teorisiyle ilgilidir. L. integral anlamını genişletmiş ve buna geniş uygulama alanları açmıştır. 1922'de İlimler Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LEBİB EFENDİ, Mehmed (İstanbul 1785 - 1867?), Türk şâiri. İlk öğrenimini özel dersler alarak tamamlayan L. E. daha sonra, babasının çalıştığı mektupçuluk kalemine girmiş; daha sonra Şumnu Mühimmât-ı Harbiye Nezâreti'nde, Şûrâ-yı Bâbıâlî ve Zıraat Meclisi'nde çalışmıştır. Şiirleri Divan edebiyatı tarzında olup halk deyimlerine de yer vermiştir.

LEBİD (? - 661?), cahiliye devri Arap şâiri. İslâmiyetin ilk yıllarına da erişmiştir. Doğum tarihi belli değildir. Ölüm tarihi hakkında da kesin bir • rih kabûl edilememektedir. Sâdece çok uzun yaşadığı ve bir hayli yaşlı iken öldüğüne dâir bilgiler vardır. Bâzı şiirlerinde yaşının çok ilerlemiş olduğuna dâir îmâlar bulunması da bu hususu kuvvetlendirmektedir. Ölüm tarihi büyük bir ihtimal ile 661 ve bir ihtimale göre de 662'dir.

Çok genç yaşlarda iken al - Hira hükümdarı Abû Kâbûs Numan'ın sarayına giden kabilesinin heyetinde kendisine de yer verilmiş ve kabilesi aleyhinde duygulara sahip hükümdarı, yazdığı bir şiir ile kendi taraflarına meylettirmiştir. Kabilesine karşı olan büyük bağı, zamanla şöhreti etrafa yayıldıktan sonra da devam etmiş ve kabilesinden ayrılmamıştır.

L.'in üzerinde çok büyük bir tesir meydana getiren hâdise, Peygamber'in ortaya çıkışıdır. Bunun sonucu müslüman olmuştur. Ancak islâmiyete girişinin tarihi belli değildir. Hayatında büyük tesirler yapan bu hâdiseden hayli zaman sonra Kûfe'ye gitmiş ve orada ölmüştür. L.'in âilesi fertleri içinde kızının da şiir ile meşgul olduğu hakkında rivâyetler vardır.

L.'in şiirleri Araplar arasında çok şöhret kazanmıştır. L.'i büyük şâir olarak kabûl edenlerin yanında bizzat kendisi de meşhur Kays ve Tarafa'dan sonra Arapların üçüncü şâiri olduğunu iddia etmiştir. L. kaside, hicviye ve mersiye alanlarında başarılı bir şâır olmuştur. Tasvirlerinde de başarılıdır. Aşk konusunu ikinci plâna atmıştır. Divanının, en büyük Arap dilcilerinin tetkik konusu oluşu da L.'in Arap şiirindeki yerini ortaya koyan deliller arasında sayılır.

LEBLANC, Maurice (Paris 1857 - Paris 1923), Fransız mühendisi ve sanayicisi. Endüksiyon motörünün tam bir teorisini ortaya koyduğu gibi, aşağıda sayılan birçok teknik icadların mûcididir: faz ilerleticileri (Fr. avanceurs de phase), alternatörlerin birlikte işlemesini sağlamağa mahsus amortize edici sirküiler (Fr. circuits amortisseurs pour obtenir le synchronisme des alternateurs), alternatörlerin yerini alacak bir endüksyon makinesi (Fr. machine d'induction pour remplacer les alternateurs), alternatörün eksitasyonunu otomatik bir şekilde düzenlemek için bir eksitasyon mekanizması (Fr. excitatrice pour régler automatiquement l'excitation d'un alternateur), bir frekans ve tansyon transformatörü (Fr. transformateur de fréquence et de tension, (1891). Bir soğuk yapıcı makinenin de mucididir. Bu makineyi Fransız ve Rus donanmaları kabül etmişlerdir. Nihayet havanın soğuk yapmada kullanılmasını araştırmıştır.

1918'de İlim Akademisine üye seçilmiştir.

LEBLANC METODU (Fr. Procédé de Leblanc; İng. Leblanc process), soda (sodyum bikarbonat, Na_2CO_3) elde etmek için önceleri Fransa'da uygulanmış, fakat Solvay metodundan sonra tamamen terkedilmiş bir metod.

L. M. ile soda elde edilmesinde, önce sülfat fırınında tuz (NaCl) ve sülfürik asitten (H_2SO_4) sodyum sülfat yapılır:

$2NaCl + H_2SO_4 \longrightarrow Na_2SO_4 + 2HCl$; sonra döner fırınlarda sodyum sülfat (Na_2SO_4), sodyum sülfüre (Na_2S) indirgenir:

$Na_2SO_4 + 2C \longrightarrow Na_2S + 2CO_2$ ve kireçtaşı ($CaCO_3$) ile sodaya dönüştürülür:

$Na_2S + CaCO_3 \longrightarrow Na_2CO_3 + CaS$.

Reaksiyon sıcaklığı 900 - 1000°C dır ve reaksiyon ürününde % 36 - 45 Na_2CO_3, %27 - 33 CaS bulunur. Su ile ekstraksiyonda Na_2CO_3 çözünür. İşlem sırasında sodyum hidroksit, kalsiyum sülfür ve sodyum sülfür gibi yan ürünler de meydana geldiğinden ekstraksiyon çözeltisi buharlaştırılmadan evvel içinden karbondioksit geçirilerek bütün sülfürler karbonata dönüştürülür.

L. M., Solvay metoduna nazaran daha fazla sayıda hammadde gerektirmesi (kireçtaşından başka sülfürik asit ve kömür) ve hem de ham maddelerin tekrar kazanılmaması gibi sebepler yüzünden bugün tamamen terkedilmiştir. (E. Erdik)

LEBLEBİ, fırında kavrulup dış kabuğu çıkarılmış nohut. Eğlencelik olarak yenir. Tuzlu L., tuzsuz L., sakız L. (beyaz renkli ve kabuklu), kaba L. (esmer renkli ve kabuksuz) gibi çeşitleri vardır.

LEBLOND, Alexandre (Paris 1679 - Petersburg 1719), Fransız mimarı. Le Nôtre ve François Blondel'in öğrencisi olan L., Paris'te birkaç saray inşa etmiştir ki, bunların en iyi bilineni Hôtel de Clermont'dur. Sonra Rusya'ya gitmiş ve I. Pyotr (Deli Petro) L'u özel mimarlığına tâyin etmiştir.

LEBON, Philippe (Brachay, Champagne 1769 - Paris 1804), Fransız mühendisi ve kimyacısı. Hava gazı ile aydınlanmanın mucidi olan L., 1797'ye doğru, tahtanın damıtılması (Fr. distillation)'dan doğan gazın, aydınlanma ve ısınma için kullanılmasına dâir denemelerine başlamıştır. 28 Eylül 1799'da thermolampe (ısı lambası) adı verdiği âletleri için bir berat alan L., gazla işleyen bir motörün plânını da hazırlamıştır ki, bu motörde besleyici pompalar kullanılır ve motör bir elektrik makinesiyle ateşlenir (1801).

LEBOURG, Albert (Montfort - sur - Risle 1849 - Rouen 1928), Fransız ressamı. 1879 ve 1880'de 'Impressionniste' grupunun ekspozisyonlarına katılmıştır. Birçok peyizajlar bırakmıştır. Bunların birkaçı şunlardır: *Route du bord de la Seine* (Seine kenarı yolu); *Le Port d'Alger* (Cezayir şehri limanı) [1876]; *Bords de L'Ain* (Ain ırmağının kıyıları). Bunlar Louvre müzesindedir.

LEBRUN, Albert (Mercy - le - Haut, Meurthe - et - Mosselle 1871 - Paris 1950), Fransız devlet adamı ve cumhurbaşkanı. 1931'de senato başkanlığına, 1932 ve 1939'da da cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Mareşal Pétain devlet başkanı olunca, 13 Temmuz 1940'ta L. Vizille'e çekilmiştir.

A. LEBRUN

LEBRUN, Ponce Denis Ecouchard (Paris 1729 - Paris 1807), Fransız şâiri. Şiirinin lirik havası ve öğretici vasfı ona Pindare (Yun. şâiri Pindaros) adı verilmesine yol açtı. L., başka yazarlara kısa hicviye (Fr. épigramme) lerle sık sık çatardı. Buna rağmen sıra ile krallık, ihtilâl, konsüllük ve imparatorluk dönemlerinde itaatli bir yurttaş olarak hizmet etmiştir.

1803'te Fransız Akademisine üye olmuştur.

LECLAIR, Jean - Marie (Lyon 1697 - Paris 1764), Fransız keman virtüozu ve kompozitörü. Onu, kendisi gibi kemancı olan, iki erkek kardeşinden ayırd etmek için L. l'aîné (L. kardeşlerinin büyüğü) adı da verilmiştir. Bir katilin kurbanı olmuştur. Somis adındaki kemancıdan dersler almış, daha sonra dansör ve bale şefi olarak çalışmış, 1734'te de Musique du Roi (Kralın orkestrası)'ya girmiştir. 1746'da *Scylla et Glaucus* (İki ad) adlı bir opera yazmıştır. 1748'de, solo kemancı olarak, Grammont dukasının orkestrasında görev almıştır. Keman için yazdığı parçalardan başka bu âletin tekniğini geliştirmiştir.

J - M. LECLAIR

LECLANCHE, Georges (1839 - 1882), Fransız mühendisi. Elektrolit olarak amonyum klorürü ve kutuplaşmayı önleyici olarak da manganez bioksidi kullanarak, kendi adı ile bilinen, elektrik pilini yapmıştır (1871).

LECLANCHÉ PİLİ : bk. ELEKTRİK PİLLERİ.

LECLERC, Philippe (Belloy - Saint - Lèonard, Somme 1902 - Uçak kazasında 1947), Fransız mareşali. 1939'da 4. piyâde tümeni kurmayında hizmet görmüş, 1940'ta iki defa esir düşmüş ve kaçmayı başararak Londra'ya gitmiş, general de Gaulle'e katılmıştır. Kamerun'un Hür Fransa ile birleşmesinde önemli rolü olmuş ve Kamerun vâliliğine tâyin edilmiştir (1940). Fransız Ekvator Afrikası askerî kumandanı olmuş, Fizan'ı ele geçirmiştir. Tunus ve Trablusgarb savaşlarına katılmış, Normandiya çıkartmasını yapmıştır. Paris'in kurtuluşunda çok büyük yararlıklar göstermiş, Almanların Paris garnizonu kumandanını esir almıştır. Fransa mareşalı rütbesi, kendisine ölümünden sonra verilmiştir.

LECOCQ, Charles (Paris 1832 - Paris 1918), Fransız kompozitörü. Kültürlü bir müzikçi olan L., operet'in üslûbunu yükseltmekte önemli bir rol oynamıştır. En çok sevilen operetleri şunlardır: *La Fille de Mme Angot* (Bayan Angot'nun kızı) [1872]; *la Petite Mariée* (Küçük gelin) [1876]; *Le Petit Duc* (Küçük duka) [1878].

LECOMTE DU NOÜY (Paris 1883 - New York 1947), Fransız biyoloji âlimi. Alexis Carrell (1873 - 1944)'in etkisiyle yaraların kapanma hızı meselesini matematik açıdan ele alarak incelemiştir (1917). Bu çalışmaları onu *Le temps et la vie* (zaman ve hayat) [1936] adlı eserinde canlı maddeye has bir biyolojik zaman kavramı teklifine götürmüştür. Eserleri şunlardır: *L'avenir de l'esprit* (Ruh'un geleceği) [1942]; *L'homme et sa destinée* (İnsan ve mukadderatı) [1948]; *L'homme devant la science* (İlim karşısında insan) [1949].

LECONTE DE LISLE, (**asıl adı : Charles Marie Leconte**) (Saint-Paul, Réunion adası, 1818 - Louveciennes 1894), Fransız şâiri. 1846'da Paris'e yerleşerek bir zaman Fourier (1772-1837)'nin sosyal öğretimine katılmıştır. Politikaya da karışmış, ama 1848 seçimlerinde yenilince, kendisini şiire vermiştir. Birinci şiir derlemesi *Poèmes antiques* (Eski zaman şiirleri) [1852] başlığını taşır. Bu şiirlerin estetiği romantizm'e düşman olup, Yunan edebiyatı hayranlığına dayanır. L., bu edebiyatın başlıca şaheserlerini Fransızcaya çevirmiştir. 1860'tan sonra bazı öğrencilerini etrafına toplayarak bunları cumartesi günleri Boulevard Saint — Michel'deki salonunda kabûl etmiştir. Bu yazarlar şunlardır: L. Ménard, Catulle Mendès, Sully Prudhomme, François Coppée, José Maria de Heredia, Paul Verlaine, Villiers de l'Isle — Adam, Mallarmé. Sonradan bu grupa Paul Bourget, Anatole France, Maurice Barrès de katılmışlardır. 1862'de *Poèmes Barbares* (Barbarlık şiirleri) derlemesini çıkarmış ve az sonra le *Parnasse contemporain* adı altında bir genel derleme çıkararak buna kendi ve öğrencilerinin şiirlerini katmıştır. 1873'te *Les Erinnys* (İntikam tanrıçaları) başlığı altında Aishylos'un bir trajedisini taklid etmiştir. (adaptation). 1884'te üçüncü derlemesi çıkmıştır. *Poèmes tragique* (Feci şiirler). Ölümünden sonra, 1895'te, sonuncu bir şiir derlemesi çıkmıştır: *Dernier Poèmes* (Son şiirler). 1886'da Fransız Akademisine seçilmiştir. (V. Örs)

L. de LECONTE

LECOQ DE BOISBAUDRAN, Paul Emile (Cognac 1838 - Paris 1912), Fransız kimyacısı. Araştırma yapan serbest ilim adamı olarak Paris'te, özellikle Spektroskopi alanında önemli sonuçlara varmıştır. 1875'te spektral analiz yolu ile gallium elemanını (aluminium'a benzer bir metal) keşfetmiştir. Samarium, dysprosium, europium, holmium gibi seyrek bulunan elemanların keşfinde de rol oynamıştır.

LECOUVREUR, Adrienne (Damery, Epernay 1692 - Paris 1730), Fransız trajedi aktrisi. Maréchal de Saxe (1696 - 1750)'a olan sevgisi şöhret kazanmıştır. Mareşalın eşi, Bouillon düşesi, A. L.'ü zehirletmiş olmak şüphesi altındadır. Cenazesi dinî törensiz gömülmüştür.

LECTORIUM (Lat. okuma masası), batı hırsitiyanlığının büyük kiliselerinde rahiplerin âyinlerine ayrılmış kısmı kilisenin halka mahsus kısmından ayıran set. Bu set tavana kadar yükselmeyen bir duvar olup, Ortadoks kiliselerindeki eikonostasis adını taşıyan set'e benzer. L.'lar XII. yüzyıldan sonra kurulmuştur. Bunların en eski şekilleri, cancelli (parmaklık) adını taşıyan ve tahtadan, mermerden veya metalden yapılmış setler ile, ambones denilen tribünlerdir. Bu set'e sonradan İncil'i taşıyan masalar bağlandığı için L. adını almıştır.

LEDA (mit.), Sparta Kralı Tyndoros'un karısı. Zeus, L.'ya âşık olmuş ve ona kendini beğendirmek için bir kuğu kuşunun şeklini almıştır. Sonuçta L. iki yumurta yumurtlamış ve her ikisinden de ikiz çiftler çıkmıştır: Kastor ve Polydeukes; Helene ve Klytemnestra.

LEDA : Leda ve kuğu (Leonardo da Vinci'nin kaybolmuş tablosunun kopyası)

LEDRU, Nicolas Philippe (Paris 1731 - Paris 1807), Fransız fizikçisi. Eğlendirici fizik (Fr. physique amusante) denemeleriyle bütün Avrupa'da şöhret kazanmıştır. Kendisine Comus adı verilmiştir.

LEDRU - ROLLIN (**asıl adı : Alexandre Auguste Ledru**) (Paris 1807 - Fontenay - aux - Roses 1874), Fransız politikacısı. Cumhuriyetci avukat, Mans milletvekili (1841). Radikal partinin aşırı solunda yer almıştır. La Réforme (Islahat) başlıklı gazeteyi kurmuş ve "şölenler seferi" (Fr. campagne des banquets) adı altında yapılan gösterilerde demokratik bir cumhuriyet propagandası yaparak, halkta büyük sevgi kazanmıştır.

LEDRU - ROLLIN

1848 geçici hükûmetinde İçişleri bakanı olmuş ve genel oy hakkına dayanan ilk seçimleri tertib etmiştir. 10 Mayıs 1848'te İcrâî Komisyon üyesi seçilmiştir. Cumhurreisliğine namzet olmuş; ancak 370 000 oy toplayabilmiştir. Mayıs 1849'da beş departman tarafından milletvekili seçilmiştir. 13 Haziran'da Roma'ya Oudinof seferinin gönderilmesine karşı gösterilere katıldığından, Londra'ya kaçmak zorunda kalmış ve İmparatorluk devresinde 1859 ve 1869'da yapılan genel aflardan faydalanamamış ve ancak 1871'de Fransa'ya dönebilmiştir.

LEDUC, René (doğ. Corbeil 1898), Fransız mühendisi ve uçak yapıcısı. 1923'te Breguet atölyeleri hesaplama bürosu müdürü olmuş, 1927'de biçme şeklindeki kirişler hakkında bir doktora tezi vermiştir (Fr. poutres prismatiques). 1930-1937 yıllarında kendi kendine işleyen uçakalr (Fr. thermopropulsé) teorisi üzerinde çalışmıştır. Bu teoriye dâir denemeler ancak II. Dünya Harbi'nden sonra yapılabilmiştir. L., o zamandan beri sesi aşan uçaklar üzerinde çalışmaktadır.

LEE, Richard Henry (Stratford, Virginia 1732 - Chantilly, Westmoreland County, Virginia 1794), Amerikalı politikacı. Philadelphia kongresine Virginia delegesi olarak katılan L.'nin Amerika'daki ingiliz sömürgelerinin bağımsızlığına dâir teklifi (7 Haziran 1776), aynı yılın 4 Temmuzunda kabûl edilmiştir. 1784'te kongrenin başkanlığına seçilmiştir.

R. H. LEE

LEECH, John (Londra 1817 - Londra 1864), İngiliz karikatürcüsü. "Punch" dergisinde 3 000'den çok hümoristik resim yayımlamış ve birçok kitapları resimlemiştir.

LEEDS, İngiltere'nin Yorkshire (West Riding) kontluğunda bir şehir. Nüfusu 507 000 (1967)'dür. Üniversitesi ve müzeleri vardır. Büyük bir yün sanayi merkezi olan L.'de madencilik, kundura ve tarım makineleri endüstrileri de gelişmiştir.

LEFEBVRE, François Joseph (Rouffach 1755 - Paris 1820), Dantzig dukası ve Fransa mareşalı. 1773'de "gardes françaises" (Fransız muhafızları) alayına girmiş; 1789'da Paris Millî Muhafızları alayında teğmen olmuş, 1794'te de tümgeneral olmuş, Hoche ölünce (Eylül 1797), Sambre - ve - Meuse ordusuna kumanda etmiştir. 18 Brumaire'de Bonaparte'ı desteklemiştir. 1800'de senatör, 1804'te de mareşal olmuştur. Dantzig'i teslime zorlamış (24 Mayıs 1807) ve Napoléon'un 1808'den 1814'e kadar harplerine katılmıştır. Napoléon'un tahttan indirilmesi için oyunu kullandıktan sonra, Bourbon'lar L.'i "pair" yapmışlardır. Her ne kadar yüz - günler'de Napoléon'u desteklemiş ise de, 1819'da "pair" liğe tekrar sokulmuştur. 1783'te bir çamaşırcı kadın olan Catherine Hubscher ile evlenmişti. Fransız komedi yazarı Victorien Sardou (1831 - 1908) bu kadını, *Madame Sans - Gêne* (Patavatsız bayan) [1893] başlıklı piyesinin kahramanı yapmıştır.

LEFKE, Kıbrıs adasının kuzey - batısında ve Omorfo körfezi karşısında bir kasaba. Denizden 3 km içeride olan kasabanın nüfusu 5 000 (1969) olup halkı Türk'tür. Çevresinde zengin maden yatakları vardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde imar görmüştür. L.'de Pîrî Paşa'nın kendi adına yaptırdığı bir cami vardır.

LEFKELİ MUSTAFA PAŞA : bk. MUSTAFA PAŞA, Lefkeli.

LEFKOŞE (LEFKOŞA, NICOSIA), milâddan önce 4 000 yılları civârında Ledra ismiyle anılan Lefkoşe, Kıbrıs adasının en eski yerleşme merkezlerinden biridir. Ledra adı, milâddan sonra IX. yüzyıla kadar gelmiş, daha sonraları, Ledra'nın yanısıra Leucothea ve Leutheon isimleri de kullanılmıştır. Batılılar tarafından şehre verilen Nicosia; Kıbrıs Türk ve Rumlarınca kullanılan L. ile Lefkosia adlarının eski Leucothea ve Lefkosia'nın bozulmuş şekilleri olduğu anlaşılıyor.

L.'de şimdi harâbelerine rastladığımız Salamis'in Romalılarca başşehir olarak seçilen Baf (Paphos)'dan sonra devlet merkezliğine yükselmesi, Haçlı seferlerine katılmış Lusignan âilesinin Kıbrıs adasının idâresini ele aldığı XII. yüzyıl sonlarına rastlar. Bu âileye mensup krallar, hükûmet merkezi yaptıkları L.'yi, dış tehlikelere karşı, çevresi 12 mili (19.3 km) bulan surlarla muhâfaza altına aldılar. Yapımı bir yüzyıldan fazla (1217 - 1326) süren, Gotik (gothique) mîmârî tarzının en güzel örneklerinden biri sayılan L.'deki St. Sophia katedrali (şimdiki Selimiye Camii), Lusignan'lar devrinden (1192 - 1489) kalma eserlerin başlıcalarındandır.

LEFKOŞE : 1572 yılında yapılmış Büyük Türk Hanı

L.'nin o tarihlerde hükûmet merkezi seçilişini coğrafî özelliklere bağlamak gerekir. L., geniş bir ziraat alanı, aynı zamanda doğu - batı yönlü tabiî bir yol teşkîl eden "Orta Çukur" un doğu ile batı bölümlerini yekdiğerinden ayıran, bu iki bölümü de kontrol edebileceği bir subölümü sahasında yer alır. Karlı dağın doğu eteklerindeki gedikler ile Beşparmak dağlarındaki Girne boğazından (St. Catherine geçidi) faydalanarak adanın güney ve kuzey kıyılarını birleştiren diğer bir yol, doğu - batı yoluyla L.'de kesişir. L., yollar kavşağında yer almaktadır.

Ulaşım bakımından çağlar boyunca önemini muhâfaza etmiş olan bu şehir, zamanla gelişmiş, 1373'de Cenovalılar, 1426'da da Memlûkler tarafından yağma edilmiş ve 1489'da Venedikliler'in hükmü altına girmiştir. 80 yıllık idâreleri sırasında Venedikliler, 1573'te Osmanlılar'ın Bedestan hâline soktukları yapı dışında L.'ye fazla bir şey kazandırmamışlardır. Mâmafih bu arada sabrını tükettikleri Osmanlı ordusunun muhtemel taarruzlarına karşı, Lusignan'lar devrinde yapılmış surları yıktıklarını (1567) ve yerine toplara karşı daha mukavim 11 tabyalı, 3 mil çevreli (4.8 km) yeni bir sur inşâ ettiklerini unutmamak gerekir.

Ancak 3 yıl emek sarfedilerek devrinin icaplarına göre meydâna getirilen bu surlar, Larnaka üzerinden Lala Mustafa Paşa kumandasındaki Türk ordusunun 9 Eylül 1570'de L.'ye girmesini önleyememiştir. Osmanlılar, L.'yi Kıbrıs Beylerbeyliği'nin merkezi yapmış ve ilk beylerbeyliğe de Avlonya sancak beyi Muzaffer Paşa'yı tâyin etmiştir. L.'deki Büyük Han, fetih yılında Muzaffer Paşa tarafından XIV. yüzyıl Osmanlı kervansarayları örnek alınarak inşâ ettirilmiştir. Şehrin otel ihtiyâcının karşılanması, ticârî faâliyetlerinin yürütülmesi gayesiyle meydâna getirilen, daha çok Alanyalı tüccarları barındırdığından dolayı Alanyalılar hanı da denilen, Büyük Han; ortasında şadırvanlı bir mescidin yer aldığı geniş bir avlu etrafında sıralanmış, altkatları ahır veya depo; üst katları ticâret-

hâne veya otel odası gibi kullanılan çift katlı bölmelerden müteşekkildir. Büyük Hanın yakınında onun daha küçük ve sâde bir örneğini teşkîl eden, ancak avlusunda mescit bulunmayan Kumbaracılar veya Humbaracılar hanı ise XVI. yüzyıl sonlarında tamamlanmıştır. İlki 1962 yılında olmak üzere iki defa Rumlar tarafından bombalanarak ortadan kaldırılan Bayraktar Camiinin yapımı ise 1570 yılına rastlar. Türkler XVII. yüzyılda şimdi Türk Müzesi olarak kullanılan Mevlevî Tekkesini inşâ etmiş, XVII. - XVIII. yüzyıl arasında dinî ve hukukî bilgilerin öğretildiği 5 medrese açmış; XIX. yüzyıl başlarında II. Mahmud, Selimiye Camii karşısındaki kütüphâneyi yaptırmış; 1845'de kiliselerden biri Arap Ahmed Paşa Camii hâline sokulmuş, şehrin su ihtiyâcını karşılamak üzere tesisler vücûda getirilmiş ve böylece L., hakîkî bir Türk şehri olmuştur.

Bu durum, İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğunu Rusya'ya karşı koruma bahânesiyle adaya ayak bastıkları 1878 yılına kadar sürmüştür. İngilizler, Kıbrıs'ı 1914'te ilhak etmiş, bunu 1923 Lozan antlaşmasıyle Türkiye'ye kabûl ettirmişlerdi. Kıbrıs'ın yeni sâhipleri, adayı L.'den idâre ediyorlardı. Ancak Venedik surları dışına taşmış olan L., İngiliz hâkimiyetine geçinme gerilemeye başladı.

19 Şubat 1959 tarihinde Londra'da imzalanan ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ne vücût veren Zürih antlaşmasını tâkiben de, L. hükûmet merkezliği rolüne devâm etti. Şehir daha çok güneye (telsiz istasyonu civarındaki plato sathına) ve batıya (Aydemet'e doğru) genişleyerek kuzey - güney doğrultusunda 6; doğu - batı istikametinde 5 km lik bir alana yayıldı.

Rumlar'ın Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak gayesiyle yürüttükleri tedhiş olayları L.'de de patlak verdi. İki cemâat arasındaki çatışmaların önlenebilmesi için, Birleşmiş Milletlerin kararıyle 1963 yılında, hava alanının hemen kuzeyinden başlayan, Ledra Palas'ı doğuda bırakıp tarihî Baf kapısından geçtikten sonra, sur içinde Magosa yönüne giden yolu tâkip eden bir hat üzerine, tarafsız gözlemciler yerleştirildi. "Yeşil hat" adı verilen bu sınırla Türklerin oturduğu kuzey kısım, güneydeki Rum kesiminden ayrıldı. Fakat bu bölünme Venedik surları içinde kalan eski şehirle, onun dışına taşmış yeni şehrin manzarasında, büyük değişiklikler meydana getirmedi.

Surlar dâhilinde 162 hektarlık bir alana yayılmış eski şehrin Orta Çağdan kalma sokakları genişletildi. Eski ve yeni şehri birbirine bağlayacak yolların yapımında Baf, Girne, Magosa gibi kalenin tarihî kapıları kapatılarak, surların bazı kısımları yıkıldı. Bugün eski şehrin en işlek bölümünü, adanın kuzeyini-güneyine, doğusunu-batısına bağlayan yolların, kesiştiği bölge teşkîl eder. Türk kesiminin idarî, adlî, dinî ve kültürel faâliyetlerini yürüten tesisler, bu bölgenin biraz kuzeyinde Atatürk meydanı ile Sarayönü mevkıi arasında yer alır. Postahane, polis dâiresi, ilk ve orta seviyede çeşitli Türk okulları, evkaf dâiresi, Türkiye İş Bankası şubesi, şehrin en büyük Camii Selimiye'nin yanıbaşındaki bedesten, Büyük Han, hep bu alandadır. Atatürk Meydanı çevresinden başlayan Türk çarşısı da uzun yolu (Lydra Str.) tâkiben güneye ilerler. Dinlenme ve eğlence yerleri ise, Girne caddesi boyunca sıralanır.

Türk çarşısı, yeşil hattın ötesinde, aynı yönü muhafaza eden yol boyunca, Rum kesimi ticârethâneleriyle devam eder. Oteller, yolun surlara yakın kısımlarında toplanmıştır. Baf kapısı civârında, Ermeni ve Marunî azınlıklara âit olanlar da dahil, bu kesimde pek çok kiliseye rastlanır. Kıbrıs'ın yarı müstakil Rum Ortodoks Kilisesi'nin baş papazlık sarayı, Magosa kapısı yakınındadır. Askerî müze de bu bölümdedir.

L.'nin asıl idârî, ekonomik fonksiyon gören merkezleri ile otel, lokanta, gazino, sinema, park gibi dinlenme ve eğlence yerleri surlar dışındaki yeni şehirdedir. L.'nin devlet merkezi olarak oynadığı idârî ve siyasî fonksiyon merkezleri, yeni şehrin güney bölümündedir. Başkanlık sarayı, idârî diğer merkezler Kanlı Dere'nin kuru yatağı ile kuzey - güney doğrultulu bir cadde arasında yer alır. Şehrin meşhur müzesi, Büyük tiyatro ve hastahanesi, itfaiyesi de buradadır. Mâmâfih bâzı devlet dâireleri, şehrin başka semtlerine yerleşmiştir. Meselâ Ziraat ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı, ekseri elçilikler Kanlı Dere'nin batısındadır. Ticaret ve Endüstri Bakanlığı, Bayraktar Camii'nin 800 m güneyinde kalır.

L, bir ışık demeti gibi adanın her yanından gelen yolların birleştiği bir ulaşım merkezidir ve Yakın Doğu'nun işlek hava meydanlarından birine sâhiptir. L. hava meydanı, Avrupa ile Uzak Doğu arasında sefer yapan uçakların durak yeri; Türkiye, Yakın Doğu, Avrupa hava meydanlariyle muntazam bağlantısı olan bir meydandır.

L., Kıbrıs'ın endüstriyel merkezlerinden biridir. Şehirde mahallî ihtiyaçları karşılayan pamuklu dokuma, sigara, un, hafif içki, konfeksiyon, pabuç îmâl atölyeleri vardır. Şehrin nüfusu : 3/4 e yakını Rum, 1/4 den fazlası Türk ve 1/10 kadarı diğer unsurlar olmak üzere, 112 bin kişidir. (T. Yücel)

LEFRANC (Oise 1863 - Paris 1952), Fransız yazarı. Özellikle Rönesans devrinin büyük yazarlarını incelemiş ve *A la découverte de Shakespeare* (Shakespeare'in keşfine doğru) [1945 - 1950] adlı eserinde, Shakespeare'in eserlerinin gerçek yazarının Lord Stanley olduğunu öne sürmüştür.

1927'de Yazıtlar Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LEFUEL, Hector (Versailles 1810 - Paris 1881), Fransız mimarı. Visconti'nin ölümünden sonra yeni Louvre'u (1854 - 1857) eklektik (seçici) bir üslûpta bitirmiş ve Carrousel'in "guichet" leri paviyonlarını tekrar inşa etmiştir. 1855 Güzel Sanatlar Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LEGATUS, Romalılarda senato tarafından eyâletlerin idaresini kontrol etmekle görevlendirilmiş bir memura verilen ad. Sonraları bir eyaleti imparator adına idare eden bir memura da bu ad verildi. L.'un asıl anlamı "elçi" dir.

LEGENDA AUREA (Lat. = Altın efsane) (aş. yu. 1230 - 1298), Dominicusçu yazar. Jacobus a Voragine'nin toplamış olduğu bir menkıbe koleksiyonuna verilen ad. (H. E.)

LEGENDRE, Louis (Versailles 1752 - Paris 1797), Fransız politikacısı. Paris'te kasap olarak çalışırken, çeşitli ihtilâl gösterilerine katılmış ve Convention'a "montagnard" milletvekili seçilmiştir. Robespierre'e karşı düşmanca davranmış ve Robespierre'in düşmesine sebep olan Thermidor reaksiyonu hareketinde önemli rol oynamıştır.

LEGHORN TAVUĞU : bk. TAVUK.

LEGIO [Lat. legere = toplamak, devşirmek'ten], Roma ordusunun bir kolu. Aslında kelimenin etimolojisinin de gösterdiği gibi bütün Roma ordusuna verilen bir addır. O zamanlarda L., yani ordu 3 000 piyade eri ve 300 süvari (atlı)'den meydana geliyordu. Kral Servius Tullius, yurttaşları servetlerine göre centuria (100 kişilik grup)'lara ayırmış, bunlar da asker toplamanın temeli olmuştur. Tullius'un zamanında L., 4 000 askeri içine alıyordu. Cumhuriyetin ilk iki yüzyılında ordu dört L.'dan oluşuyordu. Daha sonra bunların sayısı durmadan artmıştır. L. manipulus'lara ayrılmıştı ve bunlar da M. Ö. III. yüzyılda ikişer centuriadan ibaret idi. Centurialar, anlam bakımından yüz askerlik bir grup olmakla beraber, gerçekte ancak 60 kişiyi içine alıyordu ve bir centurio (= yüz başı)'nun emri altında idi. Askerler, yaşlarına göre üç grupa ayrılırlardı: Hastati, principes, triari. Hastatus'lar ön sırada çarpışırlar,

principes'ler onların arkasında bulunur, son olarak da triarius'-lar gelirdi. L.'un asker sayısı 6 000 olarak tespit edildi. Marius, L.'ları meslek askerî birlikleri hâline getirdi. Silâh altına alınmayı yurtaşların hepsi için gerekli gördü ve hiç servet şartı koşmadı. Daha sonra gönüllüler, asker ihtiyacını karşıladı. Cumhuriyet çağında L., birbirinin yerine geçen altı tribunus tarafından kumanda ediliyordu. L. askerleri bir yandan da stratejik yol yapmada büyük ustalığa erişmişlerdi. Bu sayede Roma imparatorluğu, fetihlerini sağlamlaştırmıştır. İmparatorluk çağında yüksek sayıda olan L.'lar numaralanmış ve çeşitli eyalet (provincia)'lerde yerleştirilmişlerdir. Her L.'nun askerleri de o eyaletten alınırdı. Legionarius (L.'ya bağlı asker) yirmi yıl hizmet eder, iyi ücret alır ve ayrılırken kendisine, çok hürmet gören eski bir muharip (veteranus) sıfatını taşıyan bir diploma verilirdi. İmparatorluğun son çağlarında asker toplama işi yine güçlüklerle karşılaştı ve ordu bir ırsî kast hâline geldi. O zamanlarda, sayısı çok yüksek olan L.'lar çoğu zaman kuzey sınırları boyunca toplanmış olup, ancak 1 000 askerden meydana geliyordu. Bunların başında bir tribunus vardı.

LÉGION D'HONNEUR (Şeref tarikatı), Fransız millî nişanı. Beş sınıfa ayrılır: 1. Grand - croix (bu sınıfın adı 1805 ile 1815 arasında grand aigle idi); 2. Grand officier; 3. Commandeur; 4. Officier; 5. Chevalier. Tarikatin disiplini grande chancellerie (büyük kançılarya) adını taşıyan bir kuruma tabidir. Birinci Büyük kançılar Lacépède (1756 - 1825) olmuştur. Devlet reisi, tarikatin grand maître'i olup bu rütbeye ait gerdanlığı taşır. 1804'te L. D.'h.'ün 11 600 üyesi vardı. 1814'te 29 000; 1870'te 78 000; 1938'de 205 000; 1962'de 300 000. L. D'h.'ün senbolü 5 dallı bir yıldızdır. Bir resimle süslüdür. Bu resim Birinci ve İkinci İmparatorlukta, I. Napoléon'un resmi idi; Restauration'da bunun yerine IV. Henri'nin resmi geçmiştir; 1870'den beri resim Cumhuriyeti temsil eder. L. D'h.'e ait bütün metinler "Code de La L. D'h." başlığını taşıyan bir tek metin hâlinde 1962'de çıkarılmıştır.

L. D'h. tarikatı 1802'de birinci Konsül Bonaparte tarafından, askerî ve sivil hizmetleri mükâfatlandırmak için kurulmuştur.

LEGIS ACTIONES [Lat. = kanun hareketleri, yani kanunun müsaade ettiği hareketler], Roma hukukunda hareketler veya hareket hakları. Eski Roma'da praetor (en yüksek yargıç)'ların, bir dava açıldığında davayı bir yargıç veya hakeme havale etmekte kullandıkları formüller.

LEGNANI, Pierina, İtalyan bale oyuncusu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Petersburg (Leningrad)'daki İmparatorluk Tiyatrosu'nda, özellikle koreograf İvanov'un *Cendrillon* (Kül Kedisi) [1883] adlı balesinde parlamıştır.

LEGRENZİ, Giovanni (Clusone Bergamo, aş. yu. 1625 - Venedik 1690), İtalyan orgcusu ve müzisyeni. L.'nin sanat hayatı, Bergamo'da Santa Maria Maggiore Kilisesi'nde orgcu olarak başlar. İlk iki eseri şunlardır: *Concerti musicali a 3 e 4 voci von 2 violini (opus 1)* (3 ve 4 sesli ve 2 kemanlı müzik konçerto'ları) [1654] ve *Sonate a 2 e 3 (opus 2)* (2 ve 3 lü sonatlar) [1655]. Uzun zaman orkestra şefi olarak Ferrara'da çalışmış ve bu kentte, ilk operası olan, *Achille in Sciro* (Akhilles Skyros'ta) [1663]'yu temsil ettirmiştir. Bundan sonra Venedik'te yerleşmiş, orada San Marco kilisesinin orkestrasını ve bir konservatuvarı idâre etmiştir. XVII. yüzyıl İtalyan musikisinin büyük adlarından biridir.

LEGROS, Pierre Legros L'Ancien (Chartres 1629-Paris 1714), Fransız heykeltraşı. Sarazin'in öğrencisidir. Versailles parkı için L'Eau (su) ve la Vénus de Richelieu (Richelieu Venüsü) gibi bâzı heykeller yapmıştır. Kendisi tarafından yetiştirilen oğlu Pierre II. L. (Paris 1666 - Roma 1719) da Roma'nın bâzı kiliselerini süslemiştir. Cizvitler'e âit Gesù kilisesindeki La Religione abbatte L'eresia (Din, sapıklığı yere seriyor) adlı mermerden grup onu şöhrete ulaştırmıştır.

LEĞEN (Pelvis), kuyruk sokumu kemiği ile kalça kemeri arasında kalan boşluk. Yetişkin insanda L. dört kemikten meydana gelir: Arkada kuyruk - sokumu ve kuyruk kemiği, yanlarda ve önde kalça kemikleri. Bu kemikler önde çatı kemiği eklemi, arkada kuyruk - sokumu, kuyruk kemiği eklemi ve iki yanda kalça, kuyruk - sokumu eklemleriyle birbirine bitişiktir. Bu dört kemiğin oynaklığı çok sınırlı olmakla birlikte, kadınlarda doğum sırasında eklemler önemli derecede gerilerek genişleme sağlar. L.'in çeşitli parçaları birbirine kuvvetle bağlıdır. Birleşen bu parçalarla iki bölümlü geniş bir huni meydana gelir. Geniş ağızlı olan üstteki bölüme "büyük L.", daha dar olan alttaki bölüme "küçük L." denir. Büyük L. doğrudan doğruya karın boşluğu ile birleşir.

L.'in içinde gödenbarsağı, mesane ve cinsiyet organları bulunur. Kemik L., hareket hâlindeki dölütün geçeceği dar yoldur. Burası başlıca üç ayrı bölgeye ayrılır: Üst, orta ve alt darlık.

Üst darlık, önde çatı kaynağının üst kenarı ile yanlarda kemersi çizgiler, arkada ise sağrı - kuyruk - sokumu kabartısı ile sınırlıdır. Üst darlığın önden arkaya doğru çapı 11 cm, enlemesine en geniş yeri 13,5 cm, eğik çapları ise 12 cm dir. Orta darlığın çapı 11 cm'dir. L., özellikle doğumla yakından ilgilidir. Dölüt, üst darlığın tam orta yerinden gelmelidir, alt darlıkta ise L.'den tamamen ayrılır.

Doğum sırasında önemli olan husus dölütle L. arasındaki oran, yani çocuğun başının çapı ile L.'nin çapı arasındaki orandır.

Arka bacakları olan bütün omurgalıların hepsinde L. bulunur. Fakat biçimleri çok farklıdır. Genellikle memelilerde L. insanda olduğu gibidir. Sürüngenlerde L. şekli çok değişiktir. Balıklarda ise L. yoktur.

LEH DİLİ (yerli adı : **Polski**), Slav dillerinin batı kolunda yer alan büyük dillerden birine verilen ad. L. D. Polonya'da kullanılan resmî dildir. Polonya'nın siyasî sınırları dışında da Lehçe konuşanlar vardır. Bundan başka, Amerika Birleşik Devletlerinde de kullanılır (6 milyon kişi). Latin alfabesine dayanan bir yazı sistemi vardır. L. D. birçok lehçelere ayrılır: Mazov (veya Mazur), Malbor - Warm, Büyük Lehçe, Küçük Lehçe, Silezya (Slązk) Lehçesi, Merkez Lehçesi ve Doğu Lehçesi gibi. Bk. SLAV DİLLERİ. (H. Eren)

LEHÂR, Franz (Mac. Komárno 1870 - Bad Ischl 1948), Avusturya - Macaristanlı operet bestecisi. En çok sevilen eserleri şunlardır: *Die lustige Wilwe* (Şen dul) [1905]; *Der graf von Luxemburg* (L. kontu) [1909]; *Paganini (ad)* [1925]; *Zaretitsch* (Çarın oğlu) [1927]; *Das Land des Lachelns* (Tebessümler Diyârı) [1929]; *Giuditta* (ad) [1934]. Pek çok ve üstün rağbet gören operetleri ile Macar L., en büyük operet bestekârlarından biri, hattâ birincisi sayılır.

F. LEHAR

LEHİSTAN : bk. POLONYA.

LEHİSTAN VERASETİ HARBİ : bk. POLONYA, **tarih.**

LEHİT (Lechite), Slav dillerinin batı kolunda yer alan Pomorenya ve Wend dillerine verilen ad. Öbür koluna Çchit (Czechite) adı verilir. Pomorenya dilleri, Kaşub (yerli adı: Kasebski) ve Slovinte (yerli adı : Slovinç) olmak üzere iki kola ayrılır. Kaşub dili Gdansk (Alm. Danzig)'ın batı kıyılarında kullanılır. Slovints ise Pomorenya'nın iç bölümünde konuşulur.

Wend (veya Sorab, Lusats) dili (yerli adı: Luziski), Doğu Almanya'da, Saksonya bölümünde, Spree ırmağının yukarı kesimleri ve Bautzen ile Kottbus arasında kullanılır. Bu dil Çek diline benzer. Bu bakımdan Wend dilini Çekit grubuna bağlamak isteyen dil bilginleri de vardır. (H. Eren)

LEHİT DİLLER: bk. LEHİT.

LEHMANN-HAUPT, Carl Friedrich (Hamburg 1861 - Innsbruck 1938), Alman tarihçisi. 1911 - 1914 yıllarında Liverpool'da, 1914 - 1915'te Greifswald'da, 1915 - 1918'de İstanbul'da, 1918 - 1932'de Inssbrück'de profesör olarak çalışmıştır. L. Urartulular'a dâir araştırmaları ile dikkati çekmiştir. Başlıca eserleri: *Armenien ernst und jetzt* (Ermenistan, eskiden ve şimdi) [1910 - 1931]; *Griechische Geschichte biz zur Sshlacht bei Chäronea* (Khaeronea savaşına kadar Yunan tarihi) [1911].

LEI (bu şekil çoğul olup Romence "aslanlar" anlamındadır. Tekili: leu = aslan), 1867'den beri Romanya'da para değeri birimi. 1 Leu = 100 Bani'dir. Bu ad aslan resmini taşıyan ve XV. yüzyıldan beri yürürlükte bulunan Holanda'lı taler'leri hatırlatır. 1867'den önce Romanya'da bir L. kullanılırdı, 1 kuruş değerinde olup 40 para'ya ayrılırdı.

LEIBNIZ, bugüne kadar ay üzerinde ölçülebilen en yüksek tepeyi ihtiva eden sıradağlara verilen ad. Bu sıradağlar üzerindeki en yüksek tepe 8 200 m dir. Bu dağlar güney kutup bölgesinde hemen ay kursunun kenarında bulunur. Bu sebeple ancak salınım olayı sonucu görülebilir.

LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm (Leipzig 1646 - Hannover 1716), Alman feylesofu, matematikçisi, fizikçisi, teknik uzmanı, hukukçusu ve siyaset yazarı, tarihçi ve dil bilgini. Leipzig ve Jena'da hukuk ve felsefe okumuş, 1667'de Alfdorf'da hukuk doktorasını yapmış ama üniversite'de okutmak istememiştir. Önce Mainz (Mayence) Seçmen prensi Johann Philipp'in sarayında bir işe tâyin olarak protestan olduğu ve kaldığı halde Temyiz Mahkemesi (Revisionsgericht)'nde müşavir olmuştur. 1672'de arkadaş ve koruyucusu, eski seçmen prenstik bakanı Von Boineburg'un buyruğu ile Paris'e giderek orada özel olarak matematik ve tabiat bilgilerinde incelemeler yapmıştır. Paris'te Christian Huygens, Antoine Arnauld ve Nicolas Malebranches ile tanışmıştır. 1673 ve tekrar 1676'da Londra'ya yaptığı gezilerde de Robert Hooke ve Robert Boyle ile tanışmıştır. 1676'da Braunschweig - Lüneburg dukası Johann Friedrich, L.i müşavir ve kütüphaneci (Biblioteker) olarak Hannover'e yanına çağırmış, L. kırk yıl, ölünceye kadar burada çalışmıştır. Seçmen prenses Sophie ve sonradan Prusya kraliçesi olan bunun kızı Sophie Charlotte ile şahsî bir arkadaşlık kurmuştur. 1691'den sonra Wolfenbüttel'deki kitaplığı da idare etmiştir. 1696'da Geheimer Justizrat (Gizli hukuk müşaviri) ünvanını almıştır. 1700'de Kraliçe Sophie Charlotte'nin yardımiyle Berlin'de "Sozietät der Wissenchaften" (İlimler birliği) adı altında bir kurum kurmuştur. Bu, sonradan Preussische Akademie der Wissenschaften (Prusya İlimler Akademisi) adını almıştır. Bu kurum yolu ile L., ilim ve teknik ilerlemelerini, saf bir hıristiyanlıkla bağdaştırmak amacını güden kültür idealini gerçekleştirmek istiyordu. L., meselâ Dresden, Viyana ve Petersburg (Leningrad) gibi başka şehirlerde de benzer kurumlar meydana getirmek istemiş, ama çabaları başarısız kalmıştır. L. hiç evlenmemiştir. Ömrünün son yıllarında, şahsen yalnızlık içinde yaşayan, ama zamanının hemen bütün kültür merkezleriyle geniş ölçüde mektuplaşan bilgin, birçok şeref ünvanları ve ödüllerle taltif edilmiştir. Viyana ona Freiherr (Baron) ünvanını vermiştir. Duka Ernst August'un buyruğu ile L., Welf hanedanının bir tarihini yazmağa başlamıştır. Bu eser, *Annales imperii acc identis Brunsvicenses* (Batı imparatorluğunun Braunschweige ait vakayinamesi) başlığını taşır; tarihi kaynaklara dayanır ve 1005 yılına kadar gider. Bu yazının amacı, hanedanın veraset iddialarını desteklemek idi. L.'in siyaset alanında gösterdiği çok cepheli faaliyetin önemi mübâlağa edilmiştir. L. dinlerin birleştirilmesi, Rusya'nın 1713 Utrecht müzakerelerine katılması, Fransızların Mısır'a bir sefer tertib etmeleri ve dikkatlerinin Avrupadan uzaklaştırılması, İsveç Kralı XII. Karl'a karşı Alman İmparatorluğu tarafından siyasî afaroz (Reicsacht)'un ilânına dâir araştırmaları, kendisine verilen resmî ödev sonucunda değil, Barok devrinin "proje" üslûbunda hazırlanmış ve hiçbir halde ciddî hareketlere götürmemiştir. Ancak L. Welf hânedanınca seçmen prensliğin kazanılması amacıyle yapılan hazırlayıcı hukukî görüşmelere başarılı bir şekilde katılmıştır.

G. W. LEIBNIZ

L. tarihî kaynaklardan yaptığı derlemelerden başka ancak bir tek büyük eser çıkarmıştır: *Essais de théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme l'origine du mal* (Allahın iyiliği, insanın hürriyeti ve kötülüğün kaynağı hakkında, Allah'ın haklılığını isbata çalışan kalem denemeleri) [1710]. Fransızca yazılı olan bu eser XVIII. yüzyılda birçok defa yayımlanmıştır. Bundan başka çıkardığı araştırmalar genel olarak latince yazılı olup, kısmen ayrı, kısmen de ilmî dergilerde basılmıştır. Felsefî ve teorik fizik alanlarını ilgilendiren bu yazıların en önemlileri şunlardır: *Disputatio de principio individui* (Bireyin esası hakkında tartışma) [1663]. *Dissertatio de arte combinatoria* (Bileştirme sanatı hakkında araştırma) [1666]; *Ars combinatoria* (bileştirme sanatı), Katalan bilgini Ramón Lull (Lat. Raimundus Lullus) (aş. yu. 1235 - 1315)'un uydurduğu bir felsefî araştırma metodu: Amacı düşünceleri birleştirerek hep felsefî problemlerin çözümüne götürmek idi; *Theoria motus abstrocti* (Soyut hareket teorisi) ve *Hypothesis physcica nova* (yeni fizik hipotezi) [1671]; *Meditationes de cognitione, veritate et ideis* (Bilgi, gerçek ve düşünceler hakkında tefekkürler) [1684]; *Specimen dynamicus* (Bir kuvvet misali) ve *Système nouveau de la nature* (Yeni tabiat sistemi) [1695]. Matematik alanındaki başlıca eserleri Acta Eruditorum (Bilginler çalışmaları) derneğinde 1684 ve 1686'da diferansyel ve integral hesabın esaslarını bildiren iki yazısıdır. Teknik alanında şu yazısı önemli-

dir: *Descriptio machinae arithmeticae* (Hesap makinesinin tarifi) [1710]. Hukuka ait yazılarından şunlar önemlidir: *Nova methodus discendae docendaeque iuris prudentiae* (Hukuk ilmini öğrenmek ve öğretmek için yeni metod) [1667]; *Codese iuris gentium diplomaticus* (Diplomatik devletler hukuku kitabı)'a önsöz [1693]; Tarih ve dil bilgisi alanında: *Meditationes de originibus gentium* (Milletlerin kaynaklarına dair tefekkürler) [1710]; *Disquisitio de origine Francorum* (Frank veya Fransızların kaynağına dair araştırma) [1715]. Politikaya ait çok sayıdaki yazılarını L. daima bir takma "kalem adı" altında veya adsız olarak çıkarmıştır. Bunlar arasında en önemlileri şunlardır: *Tractatus Caesarini Furstenerii deiure suprematus ac legationis principum Germaniae* (Caesarinus Furstener'in Almanya prenslerinin hâkimiyet ve elçilik hukukuna dair araştırma) [1677]: Bu eserinde L. yeni bir hâkimiyet anlamı geliştirmiştir. *Mars Christianissimus* (Tam hıristiyanlığa uygun Mars, yani harp tanrısı) [1683]: Bu eseri, milletler hukukunu hiçe sayanlara karşı yazılmış bir hicviyedir. L. birçok düşüncelerini, mektuplarında veya arkadaş ve koruyucuları için yazdığı kısa araştırmalarda açıklamıştır. L. yeni zamanların bütün Avrupada şöhret kazanan ilk Alman feylesofudur. Yeni Okul (Neuscholastische) Alman felsefesinin kurucusu olup, düşüncesi ile bütün ilimleri kavramağa ve sistematik bir şekilde birleştirmeğe çalışmıştır. Rasyonalist - idealist sisteminin esas özellikleri, bir yandan evrensel ve sonsuzluğa yönelmesi öbür yandan da bireyselliğin özelliğinin üzerinde durmasıdır. Amaç olarak, olayları sağ duyusuyle tam olarak kavramağa çalışırken, aynı zamanda deneysel gerçekleri, irrasyonel ve şuur dışı elemanlara da sisteminde yer vermiştir. L. metafizik sistemini, mantikî, nazarî ilmî (Alm. Terkenntnistheoretisch) ve psikolojik esaslar üzerine kurmuştur. İlim teorisi ve ilimler iliminde (Alm. Wissenschaftslehre) L. ilim veya bilginin mantıkî, zarurî a priori temellerini aramıştır. En yüksek mantıkî prensipler olarak saydığı prensipler şunlardır: 1. Aynîlik prensibi (Satz der Identität); 2. Zıddiyet prensibi (Satz der Widerspruchs); 3. Yeter sebep prensibi (Satz des zureichenden grundes). Bunların yanında, ittisal kanunu (Gesetz der Kontinuität)'na da, önemli düzen prensibi olarak yer verir. Olaylar arasında yaptığı şu ayırım ayrıca önem taşır: Sağ duyu gerçekleri (Verités de raison)'ni olay gerçekleri (Vérité de fait)'nden ayırır. Sağ duyu gerçekleri zarurî gerçekler olup, birbirlerinin aynıdır veya birbirlerinden türemiştir. Olay gerçekleri ise tecrübeye dayanır ve tesadüfî bir karakter taşırlar. Rasyonalite ideali, bütün gerçeklere a priori olarak nüfuzdan ibaret olup, ancak tam anlamda ilâhî bilgi için mümkündür. İnsan zekâsı bu ideale erişemez. L. genel bir ilimler ilmi (Scientia universalis = evrensel ilim) kurmak istemiştir. Bunu ifade etmek için bir işaret dili (Characteristica universalis) aramıştır. Bu dilde, cebirde olduğu gibi, anlamların ilgileri, işaretlerin bileşimi ile ifade edilmektedir.

L.'in Metafizik'i şu iki esas düşüncenin damgasını taşır: Bunların biri Monad, öbürü de önceden kurulmuş âhenk (Alm. prästabilierte Harmonie) düşünceleridir. Monad'lar ruhî güç birimleri metafizik nokta'lar olup, bunlar tasvir (Alm. Perzeption) vasfına mâliktirler. Her bir monad öbür monadların hepsini tasvir eder, her biri kâinatın canlı bir aynasıdır. Her biri küçük; içersinde sonsuz, sınırsız; öbürlerinden ayrı bir bütün, bir mikrokozm'dur. Monad'ların arasındaki fark, her birine has tasvir dereceleri arasındaki fark'tır. Böylece, monade toute nue (çırılçıplak monad)'den ilâhî monad'a kadar bir monad'lar zinciri vardır. Çırılçıplak monad, faaliyetin en alçak derecesini temsil eder, sonra duyguya sahip monad gelir; bundan sonra da ruh monad'ı gelir; nihayet ilâhî monad gelir. İlâhî monad'da artık faaliyetsiz hiçbir eleman bulunmaz. İlâhî monad tam olarak faaldir. Böylece L., mekanik tabiat bilgisi bir felsefe ile amaç düşüncesi (Alm. zweckidee) damgasını taşıyan teolojik bir felsefe arasındaki tezadı yok etmeğe muvaffak olmuştur. Monad'ın sınırlı kuvvet (Alm. beschränkte Kraff) olduğu derecede, tabiat mekanizmasının etkisi altındadır. Ama monad'ın en derin varlığı bağımsızlık olduğuna göre, monad amaçlı sebep (Alm. Zweckursache)'lere bağlıdır. Bütün olaylar iki yoldan izah olunabilirler: Tabiat ülkesi yolu ile ve zekâ (veya amaçlı sebepler) ülkesi yolu ile. Bu iki ülkenin kanunları da birbirlerini bozmazlar.

Bu âhenk düşüncesi, beden ve ruh münâsebetlerinin yorumunda da L.'e rehberlik eder. L., çağında hüküm süren, beden ve ruh arası karşılıklı etkileme düşüncesi yerine önceden kurulmuş âhenk (Alm. prästabilierte Harmonie) öğretimini koymuştur. Buna göre beden'de ve ruh'ta birbirini takibeden olaylar zincirleri; birbirinden bağımsız olmakla beraber herbiri önceden kurulmuş bir paralelizme, bir âhenge tabidir. L., bütün felsefesine système de l'harmonie préétablie (önceden kurulmuş âhenk sistemi) adını vermiştir.

Bu fikri ilk defa olarak, Arnauld için yazdığı *Discours de métaphysique* (Metafizik araştırması) [1686] başlıklı eserinde izah etmiştir. Aynı konu ile sonradan yazdığı mektuplarında ve *Système nouveau de la nature et de la communication des Substances* (Tabiat hakkında ve madde parçalarının birbirleriyle münâsebetleri hakkında yeni sistem) [1695] başlıklı eserinde uğraşmıştır.

1704'te L. İngiliz feylesofu John Locke (1632 - 1704)'un uzun *Essay* (deneme) başlıklı eserine karşı bir tartışma yazmıştır. Konuşma şeklinde olan bu yazı, Locke ölünce, çıkarılmamıştır. Ancak 1765'te E. Raspe tarafından *Nouveaux essais sur l'entendemet humain* (İnsan zekâsına dair yeni denemeler) başlığı altında çıkarılmıştır. Bununla beraber bu eser L.'in sisteminin ancak bir kısmını, bilgi teorisini (Alm. Erkenntnis theorie) içine alır. L., S. Clarke'a yazdığı mektuplar (1715 - 1716)'da ancak özel sorular, feza probelmi ve ilâhiyatı araştırır. *Théodicéa* (Allahın haklı çıkarılması) başlıklı çok uzun eseri ise, L.'in bütün metafizikini içine alır. Ne yazık ki bu eserdeki öğretim, birçok ilmî ve polemik katkılar yüzünden, okunması yorucu ve genel çizgileri pek belirmeyen bir hâle gelmiştir. Bunu L. kendisi de anlamış olup, felsefesini kısa ve kesin bir şekilde bildirmeğe çalışmıştır. Böylece 1714'te Savoia Prensi Eugène için yazılmış *Principes de la nature et de la grâce* (Tabiatın ve ilâhî inayetin esasları) ve *Monadologie* (Monad ilmi) başlıklı iki eser meydana gelmiş, ama ancak L.'in ölümünden sonra yayınlanmıştır. Bunlara L.'in metafizik vasiyetnamesi gözü ile bakılır. L., sisteminde evrensel matematik ile ferdî metafiziki birleştirir. Dünya gerek kemmiyet, gerek keyfiyet bakımından sınırsızdır. Maddî, bölünmez birimler yani monad'ların en küçük madde parçasında sonsuz olduğu gibi, bütün kâinatta da sonsuzdur. Bunun için süreklilik kanunu (lex continui) gerekir. Bu kanun ise sayısız algı gücü (Perzeptions kraft) dereceleri ister. L. 8.5.1704 tarihinde Kraliçe Sophie Charlotte'a yazdığı mektupta kendi felsefesini şu sözlerle özetler: Dünyada kaç ruh varsa, Allah o kadar çok defa kâinata çeşitli şekiller vermek istemiş gibi görünüyor. Başka sözlerle Allah kaç ruh varsa o kadar çok küçük dünyalar yaratmış olsa gerek; bu dünyalar en derin esaslarına göre birbiriyle uymakla beraber görünüşte çeşitli şekiller gösterirler. Bu birkaç sözle bütün felsefemi ifade etmiş oluyorum. Matematikçi olarak L., infinitezimal he-

sapta zamanında bilinen briçok özellikleri toplamış, birleştirmiştir. Bu icadının ilhamını Fransız feylosofu, fizikçisi ve matematikçisi Pascal (1628 - 1662)'in "karakteristik üçken" inden almıştır. Bu düşünceyi genelleştirmiştir (1673). Bundan iki yıl sonra infinitezimal hesabın anlamlarını ifade eden senbolleri (dx∫: bu uzatılmış bir ∫ olup, summa, yani toplam, anlamını ifade eder) tesbit etmişti. Bu senbolleri, L., genel bir anlam yazısı (Alm. Begriffschrift)'nın örnekleri olarak göstermiştir. İnfinitezimal hesaptan seriler ilmi (Alm. Reihenlehre)'ne ilk araştırmaları zamanında geçmiştir. Ama bu konuda tecrübî yazılarının birincisini ancak 1648'te *Acta Eruditorum*'da çıkarmıştır. Bu yazı *Nova methodus...* (yeni metod) başlığını taşır. 1699 yılında İnfinitezimal hesabının mucidi hakkında başlayan ve birçok yıl devam eden tartışma şimdi sonuçlanmıştır: L.'in Newton ve J. Gregory'den bağımsız olarak infinitezimal hesabı bulmuş olduğu anlaşılmıştır. Esasen, bu hesaba götüren ilk düşünceler, her üç bilginden çok önce ortaya atılmıştır. L. önemli katkılarda bulunmuştur. Bunların ikisi şunlardır: 1. Sarıcı eğri (Alm. einhüllende Kurve) teorisinin esasını kurmuştur (1694); 2. Rasyonel fonksiyonların integrasyonuna dair genel bir metod bulmuştur (1702'den itibaren). Determinant anlamı ve topolojik sorularla karşılaşmıştır. İlk kademeli silindirli hesap mekanesini L. yapmıştır.

L.'in düşünceleri, bunlara Hhédicée'de verdiği şekilde, XVIII. yüzyıl Alman "Aydınlanma" (Aufklärung) felsefesinin önemli elemanları hâline gelmiştir. L.'in felsefe sistemi ise, çağdaşları ve sonraki kuşak tarafından bütün derinliği ile anlaşılmamıştır. Christian Volft, L.'in en önemli düşünceleri olan Monadlar ve önceden kurulmuş âhenk anlamlarını ödünç alarak bunların kuvvetiyle kendi sistemi için L.'inkinden daha büyük bir nüfuz sağlamıştır. L., klasik Alman edebiyatı üzerine nüfuz etmiştir. Etkisini alan başlıca yazarlar Herder, Lessing ve Goethe'dir. XIX. yüzyıl felsefesi L.'e pek dayanmamıştır, ama XX. yüzyılda Almanya, İngiltere ve Fransa'da L.'in etkisi artmıştır. L.'in düşüncelerini tekrar ortaya çıkaranlar arasında şunlar çok önemlidir: İngiliz Bertrand Russell, Fransız L. Couturat, Alman E. Cassier, P. Ritter, H. Heimsoeth, H. Pichler. Münster ve Hannover'da (Hannover'daki Niedersächsische Landesbibliothek adındaki kitaplık L.'in bıraktığı yazıların en büyük kısmını muhafaza eder). Bir L. Forschungsstelle (L. araştırma enstitüsü) vardır. 1953'ten beri Berlin'de bulunan İlimler akademisi (Akademie der Wissenschaften) L. nişanı (Leibnizmedaille) verir. Bu nişan, ilmî çalışmalarını resmî ödevleri dışında yapmış olan bilginlere verilir. Tübingen'de 1948'de kurulan bir L. Kolleg veya Collegium Leibnicianum bir yıllık kurslarla, L.'in Studium generalle'sinde ortaya attığı düşüncelere dayanarak ve en çok konuşma (colloquium) şeklinde ilimlerin metodları ve aralarındaki ilgiler hakkında öğretim ve araştırmalar yapar. (M. Dizer)

LEIBOWITZ, René (doğ. Varşova 1913), Polonya asıllı Fransız bestekâr ve orkestra şefi. Oda musikisi, piyano ve ses için parçalar ve operalar bestelemiştir. Dodekafonik musikisinin temsilcilerindendir.

LEICESTER, İngiltere'de şehir ve vilâyet merkezi. Leicestershire kontluğunun merkezi. Nottingham'ın güneyinde bulunur. Nüfusu 282 800 (1967). İlkel roman ve gotik üslûplarını gösteren Saint Nicholas kilisesine maliktir. Yine ilkel gotik üslûbunda bir katedrali vardır. XVII. yüzyılın sonlarında bu şehir tuhafiyeciliğin önemli bir merkezi idi. Bu endüstri, şimdiki halde bir dereceye kadar hayatiyetini kaybetmiştir. Makine ve kimya maddeleri fabrikaları vardır.

LEIDEN, Holanda'da bir şehir. Güney Holanda'da denizden 10 km uzaklıkta, Rijn (Rhein) üzerinde bulunan L.'in nüfusu 102 400 (1967)'dür. Tarihî bir merkez olan L.'de 1623'te kurulmuş bir rasathane, tekstil ve gıda maddeleri ile kâğıt fabrikaları, basımevleri vardır. Şehir, İspanyollara karşı 1574'te yapılan savaşta su setleri açılarak düşmana karşı korunmuştur. 1575'te kurulan üniversite çok çabuk şöhret kazanarak şehri büyük bir kültür merkezi hâline getirmiştir.

LEIGH, İngiltere'de Lancashire kontluğunda bir şehir. Manchester'in batısında bulunan L.'in nüfusu 42 600 (1961)'dür. Kömür ocakları, pamuk endüstrisi, elektrik ve ziraat makineleri fabrikaları ile elbise ve tuğla fabrikaları vardır.

LEIGH, Vivian Mary Hartley, Vivien de denir (Darjeeling 1913 - Londra 1967), İngiliz aktrisi. Çok genç yaşta, önce sinema sonra tiyatro hayatına atılan L. yavaş yavaş İngiliz aktrislerinin en tanınmışlarından biri olmuştur. *Gone With the Wind* (Rüzgâr gibi geçti) adlı filimdeki Scarlett rolü L.'e dünya çapında çok büyük bir ün sağlamıştır. Başlıca filmleri: *Fire over England* (İngiltere üzerindeki ateş) [1937]; *Waterloo Bridge* (Waterloo köprüsü) [1940]; *Lady Hamilton* (ad) [1941]; *Love for Love* (aşk için aşk) [1944]; *Caesar and Clepatra* (Sezar ve Kleopatra) [1946]; *Anna Karenina* (ad) [1947]; *A Streetcar Named Desire* (İhtiras tramvayı) [1951]. Tiyatro olarak *Hamlet*'te Ophelia rolünü oynıyan [1937] L. meşhur İngiliz oyuncusu ve yönetmeni Sir Laurence Olivier'le evlenmiştir. (C. Kurt)

V. LEIGH

LEİNE, Almanya'nın aşağı Saksonya bölgesinde bir ırmak. Aller'in sol kolu olan L.'nin uzunluğu 281 km'dir. Almanya'nın başlıca potas havzasının içinden akan L. vadisi Göttingen'den Hannover'e kadar, önemli bir sanayi anayoludur.

LEINO, Eino (asıl adı : Armas Eino Leopold Lönnbohm) (Paltamo, Ulu 1878 - Tuusula 1926), Finlandiyalı bir şâir. Yazdığı çok sayıdaki şiirler arasında meşhur olanı *Helkavirsiä* (Bayram şarkıları) [1903] adındaki şiir derlemesidir. L., dramlar da yazmıştır.

E. LEINO

LEIPZİG, Almanya (Doğu)'da kent; aynı adlı ilin merkezi. Nüfusu 591 500 (1968) (707 000: 1939). Üniversitesi vardır. Bir linyit yatağının üzerinde ve zengin bir tarım bölgesinin ortasında yükselen kent, uzun zamandan beri önemli bir ticâret merkezidir. Fuarı çok meşhurdur. XIX. yüzyılın başından beri aynı zamanda büyük bir sanayi merkezidir. Basımevleri, mekanik yapılar, tekstil, yiyecek maddeleri ile kimya maddeleri fabrikaları vardır. 1631'de İsveç Kralı Gustav Adolf, burada İmpara-

LEIPZIG : Eski hükûmet konağı

toru yenmiştir. Gene, 1813'te Napoléon burada Bennigsen, Bernadotte, Blücher ve Schwarzenberg'in orduları önünde çekilmek zorunda kalmıştır.

LEISHMAN, Sir William Boog (1865 - 1926), İngiliz ordusunda hizmet görmüş bir askerî cerrah. İnsan ve hayvan bedeninde parazit olarak yaşayan bir flagellat protozoer cinsine adını vermiştir (Leishmania). Bunlar küçük, yumurta biçiminde (oval) veya yuvarlak intraselüler organizmalar olarak özel şekilde deride ve iç organlarda bulunur.

Bunların meydana getirdikleri hastalıklara genel olarak "Leishmaniasis" adı verilir. Bu hastalıklar, burun ve boğaz mukozalarında ülser ve çıbanlara da sebep olurlar.

LEITHA (Alm.; Mac.: Lajta), Tuna'nın bir kolu. Avusturya ve Macaristan topraklarında uzanan L.'nın uzunluğu 178 km'dir. Eskiden L., Avusturya ile Macaristan'ı birbirinden ayırırdı. Coğrafî bakımdan bu bölümler Cisleithania (Avusturya) ve Transleithania (Macaristan) diye adlandırılırdı.

LEITMOTIV (Alm., "leit-motiv" imlâsı da doğrudur; "laytmotiv" ok.), bir musiki eserinde, bilhassa dramatik ve tasvirî musiki parçasında, bestekârın belirli bir fikrini izah eden tema (b. bk.)'nın esas nağmesi. Ehemmiyetli şekilde ilk defa Wagner'in operalarında kullanılmıştır. Mâmâfih Wagner'den önce — bu isim altında olmamakla beraber — Gluck'ün operaya getirdiği yeniliklerden hız alan Grêtry (1742 - 1813) tarafından da kullanıldığı görülür. Senfonik şiir (b. bk.) şeklinin büyük gelişmeye ve rağbete mazhar olduğu son devirde, bu gibi eserlerin en ehemmiyet verilen kısmı olmuştur. Bk. MOTİF. Wagner'in Tannhauser'deki leit-motiv'leri çok ünlüdür. Her şahıs, her fikir, bir musiki tema'sı ve leit-motiv'le izah olunmuştur. (Y. Ö.)

LEJYON, Roma İmparatorluğu dönemlerinde ve daha sonra yakın zamanlara kadar Avrupa devletlerindeki askerî birliklerin bir kısmına, bazan hepsine verilen ad. Roma L.'undaki askerler başlarına tuğlu bronz bir miğfer, gövdelerine de mâdenî levhalardan yapılmış bir zırh giyerlerdi; kalkanları uzun, kılıçlar ise düz ve geniş namlulu olurdu.

LEK, Arnavutluk'un 100 kentar'dan meydana gelen başlıca para birimi.

LELY, Poeter von der Faes (Soest, Vestfalya 1618 - Londra 1680), Alman asıllı İngiliz ressamı. 1641'de saray ressamı olarak Van Dyck'in halefi olan L., selefinden ilham almış olup çok zarif portreler bırakmıştır. Bunlarda ruhî gerçeği ifadeye çalıştığı görülür. Başlıca eserleri şunlardır: *I. Charles* (Buckingham Londra); *Cromwell* (Floransa); *Lady Bellasys,* (Hampton Court).

LEMÂ, Raksân (b. bk.) usülüne Arablar'ca verilen ad. (Y. Ö.)

LEMAIRE, Philippe Joseph Henri (Valenciennes 1798 - Paris 1880), Fransız heykeltraşı. Paris'teki Madeleine kilisesinin alınlığını (1836) ve Arc de triomphe de l'Etoile (Paris'teki zafer tâkı)'deki *Mort de Marceau* (Marceau'nun ölümü) grubunu yapmıştır. 1845'te Güzel Sanatlar Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LEMAÎTRE, Jules (Vennecy, Loiret 1853 - Travers, Loiret 1914), Fransız yazarı ve münekkıdi. Önce dergilerde yayınladığı *Les Contemporains* (Çağdaşlar) ve *Impressions de théâtre* (Tiyatro intibaları) [1885 - 1920] başlıklı makalelerinde edebiyat ve sahne eserlerinin tenkidlerini yapmıştır. Brunctière'in tenkid anlayışına zıddı olan tenkid örnekleri vermiştir. Büyük yazarlar hakkında verdiği konferanslarını toplayıp yayınlamıştır. Komedilerden başka, hikâyeler de yazmış ve bunları *En marge de vieux livres* (Eski Kitaplar Kenarlarında) [1905 - 1907] başlığı altında toplu olarak yayımlamıştır. Eserlerinde derin bir millî kültür ve mizahî unsur göze çarpar. 1898'den itibaren politika ile uğraşmağa başlamış ve Patrie Française (Fransız Yurdu) birliğinin başına geçmiştir. Bu hareket başarısız kalınca, "Action Française" adlı günlük gazetenin milliyetçi ve kralcı tezlerini kabûl etmiştir. 1895'te Fransız Akademisi'ne üye seçilmiştir.

LEMAN GÖLÜ, Fransa ile İsviçre arasında bir göl. Savoia Alpleri'nin kuzeyinde ve Jura dağları arasındadır. Uzunluğu 70 km; yüzölçümü 582 km dir. Güney kıyısının Nyon şehri karşısında teşkil ettiği büyük bir çıkıntı, gölü iki kısma ayırır; doğuda, le Grand Lac (Büyük göl), batıda da, Cenevre şehri tarafında, le Petit Lac (Küçük göl) veya Lac de Genève (Cenevre gölü) vardır. Dördüncü Çağ'ın buzulları tarafından şekillendirilen göl, bir tektonik bölgede bulunur. L. G.'nün dibi, aş. yu. deniz seviyesinde olup derinliği ise 375 m yi bulur. Gölden Rhône ırmağı geçer ve göle girdiği bölgede bir delta meydana getirir. L. G., iklim üzerinde yumuşatıcı bir etki yapar. Kuzeydeki meyilli kıyı (Vaud kantonu) bağlarla kaplıdır.

LEMAN GÖLÜ

Bölge bir turizm merkezidir. Fransa'ya ait olan kıyı da, Thonon ve Evian şehirleri bölgesinde, buna benzer karakterler gösterir.

LEMNOS, LİMNOS: bk. MİDİLLİ.

LEMONNİER, André (Güingamp 1896 - Cherbourg 1963), Fransız amirali. 1943 - 1950 yıllarında donanma kurmay başkanı olmuş; Fransız donanmasını müttefikler yanında harbe sokmuş ve İkinci Düyna Harbi'nden sonra da donanmanın tekrar inşasını idare etmiştir. 1952'de oramiralliğe yükselen L., meslek hayatını Atlantik kuvvetleri (NATO) kumandanının deniz kuvvetleri yardımcısı olarak S. H. A. P. E.'de bitirmiştir (1951 - 1956).

LENA, Mars ile Jupiter gezegenleri arasında güneşin çevresinde dönen bir küçük gezegen. 789 sayısı olup 1914'te bulunmuştur.

LENA, Sovyetler Birliği'nde, Orta Sibirya'da bir nehir. Baykal gölünün batı kıyısına hâkim olan sıra dağlardan inen L.'nın uzunluğu 4270 km'dir. Yakutistan (b. bk.)'ın merkezi Yakutsk'a kadar kuzey - doğuya doğru akar; sonra Verkoyansk dağlarının etekelrini takip eder ve Kuzey Buz Denizi'nin bir körfezi olan Laptef denizi kıyısında çok büyük bir delta meydana getirir. Yılın büyük bir kısmında, buzlarla kaplı olduğu için akışı yavaşlar. Vitim, Olekma, Aldan ve Vilyuy adlı kolları vardır.

LENARD, Philipp (Pressburg 1862 - Messelhausen, Baden - Württemberg 1947), Alman fizikçisi. Başlangıçta katot ışınlarının ışıkla ayrı yapıda oldukları iddiasını destekledi; sonra 1894'te bu ışınların üretici bir tüpten, ince bir alüminyum yaprağın arasından akabildiğini ve hava içinde belli bir uzaklığa kadar yayıldığını görmüş (Lenard ışınları) ve foto - elektrik etkinin kanunlarını tesbit etmiştir.
1905'te Nobel Fizik ödülünü almıştır.

N. LENAU

LENAU, Nikolaus (asıl adı: **Nikolaus Franz Niembsch Edler von Strehtenau**) (Csatád, Temesvar, Macaristan 1802 - Oberdöbling, Viyana 1850), Avusturya - Macaristanlı şâir. Aşırı hassas ve şımarık bir genç olan L., birbirini takiben felsefe, hukuk, tıb ve ziraat tahsiline başlamış, hiçbir alanda başarı kazanamamış, Amerika'da çiftçi olarak yaşamış ise de orada da başarısız olmuş, Avrupa'ya dönmüş ve mutsuz bâzı aşk maceralarından sonra sinir hastası olarak ölmüştür. Çektiği çileyi durmadan aklından geçiren ve mutsuzluğunu hatırlamaktan bir nevi acı zevk duyan L., 1832'de *Gedichte* (şiirler) adıyle kötümser şiirler yayımlamıştır. Amerika'dan dönüşünde tanıştığı Sophie Löwenthal ona çok güzel aşk şiirleri ilham etmiştir. Eserlerini Almanca yazmış olan L.'ın en çok sevilen eseri *Faust* [1836], Goethe'nin kahramanını bir devrimci olarak tasvir eden bir destandır. L., Avrupa'nın büyük bir romantik şâiridir.

LENCA, Orta Amerika'da, Honduras ve El Salvador'da yaşayan bir Kızılderili grubu; bunlar, dillerini bırakarak İspanyolcayı benimsemişlerdir.

LEND - LEASE BİLL (İng. dünç verme kiralama kanun tasarısı), Amerika Birleşik Devletleri'nin II. Dünya Savaşı'nda müttefiklere harp için önemli mallar vermesi faâliyetinin dayandığı kanun ve sistem. Verilen mallar şunlardı: Silâh, uçak, gemi, taşıt, yiyecek maddeleri, ilâç, ham maddeler, patentler. Bu mallar için bedel istenmiyor, karşılığında mal bekleniyordu. Karşılık mal gönderimleri ise % 17'yi bulmuştur. Birleşik Devletler, daha harbe katılmadan önce, 11.3.1941 tarihli kanun ile Cash and Carry (Öde ve taşı) sistemini kaldırmış ve İngiltere'ye, Commonwealth devletlerine, Orta doğu ülkelerine, Çin'e ve 6.11.1941'den sonra Sovyetler'e bu biçim yardımda bulunmuştur.

LENF SİSTEMİ (Lat. lympha = su'dan. Fr. système lymphatique, İng. lymphatic system), insanda ve yüksek hayvanlarda L. sıvısı ve damarları ile; L. düğümleri, dokuları, emolenf (hémolymphe), dalak ve thymus bezinden meydana gelen sistem. L. renksiz bir sıvıdır; içinde alyuvar yoktur ve plazmadan çok daha az miktarda protein vardır. L. bütün vücut hücrelerini besleyen bir sıvıdır; su, sindirilmiş besin maddeleri, akyuvarlar ve diğer kimyevî maddeler ile, hücrelerin attığı işe yaramayan maddelerden meydana gelir. L., vücudun diğer doku hücreleriyle kan arasında mutavassıt bir maddedir. L. besin ve oksijen taşıyan kan plazmasının kılcallardan dokuların içine süzülmesi sonucu meydana gelir. Daha sonra doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde, hücrelerden atılacak maddelerle toksik maddeleri taşıyarak kana karışır. Doğrudan doğruya kana karışacak olan L., kılcallara geri döner; dolaylı olarak dönecek olanlar da, önce kan kılcallarına çok yakın olan ince L. damarlarına geçer.

L. S. kan dolaşım sistemine benzeyen bir dolaşım sistemi meydana getirir. Lenfin, dokulardan süzülüp girdiği en ince lenf damarlarına lenf kılcalları (lymph capillaries) denir. Kılcal lenf damarları doku sıvısından endothelium denen bir tabakayla ayrılır. Endothelium tabakası protein gibi büyük moleküllerin geçmesine kan kılcallarına göre çok daha müsaittir. Bu lenf kılcalları ağından daha kalın duvarlı daha büyük damarlar çıkar. En ince lenf kılcalları bir tek endothelium tabakasından meydana gelir; daha büyük lenf damarları ise üç tabakadan meydana gelmiştir.

Lenf kılcallarının çapı, kan kılcallarınınkinden daha geniştir. Genişlikleri 20 - 60 mikron arasında değişir. Kan kılcalları ise 5 - 6 mikron genişliğindedir. Kılcallar hariç diğer lenf damarlarında kapaklar vardır. Bunlar çevreye doğru akışı önler. Organlardan gelen lenf damarları ana lenf damarlarına katılır. Ana damarlar başlıca kan damarlarının yolunu takib eder. Bu ana lenf damarlarında *lenf düğümleri* vardır. Bunlar lenf dokusunun birikim yerleridir. Bu düğümler kana karışacak olan toksik maddelerin ve bakterilerin oranını düzenler. Lenf düğümleri, yahut *bezeler* lenfosit yapımında da faal bir rol oynarlar. Bunlar en çok ensede, koltuk altında, akciğerler arasında (mediasten'de), kasıkta ve karın ve göğüs damarları boyunca bulunurlar. Lenf düğümlerinin bulaşıcı hastalıklara karşı oynadıkları rol de çok önemlidir. Mikropların çoğu bu düğümlerde tutulur ve yok edilir. Bu gibi durumlarda lenf bezleri şişer, ağrı verir. Meselâ elden alınan mikroplar koltuk altı bezlerinde, ayaktan girenler kasık bezlerinde tutulur. Lenf düğümleri sadece kanser karşısında âciz kalır. Buralara yerleşen kanser hücreleri zamanla gelişip büyür. Buna kanserin metastaz yapması denir. Bütün vücuttan gelen lenf, göğüs kanalı ve sağ lenf kanalı denilen damarlarla, göğüste, toplardamar sistemine katılır. Memelilerde lenf kalpleri (yani lenfi lenf damarları içinde pompalayacak bir organ) yoktur. Lenf damarlarının ritmik kasılması da pek az müşahede edilir (kobay ve farelerdeki bâzı lenf damarları gibi). Lenfin memelilerdeki akışı, damarları çevreleyen kasların kasılması yoluyla olur. Damarlardaki akış hızı saniyede 4 mm dir.

Merkezî L.'teki beyaz hücrelerin çoğunluğunu lenfositler meydana getirir; bunların da % 95'i küçük veya orta boy lenfosit tipindendir. Ayrıca monosit (monocyte) ve granülositlere de (granulocyte) rastlanır. Merkezî lenf üzerindeki araştırmaların çoğu göğüs kanalı lenfinde yapılmıştır. Mevcut hücrelerin sayısı zamana ve cinse göre değişmektedir. Genellikle hayvan ne kadar küçük olursa lenfosit yoğunluğu o kadar fazla olmaktadır. J. M. Yoffey ve C. K. Drinker köpek ve kedinin çevre lenfinde milimetre kübde 280 - 370 lenfosit bulmuştur. Halbuki göğüs kanalı lenfinde, yine milimetre kübde 7 800 - 12 000 lenfosit bulunmuştur.

Lenf damarları en çok deride, deri altı dokusunda, kaslarda ve çeşitli organların ve boşlukların cidarında bulunur. Kemik iliğinde ve sinir dokusunda lenf yoktur. Lenfin başlıca görevi sıvıları ve proteinleri dokulardan kana göndermektir. Bir başka önemli görevi de vücudun bir tarafındaki sıvıyı diğer taraflarına yeniden dağıtmasıdır. Barsaklardaki lenf damarları yağların emilmesinde önemli rol oynar.

Hemolenf düğümleri, lenf düğümlerine benzer, ancak bunların boşluğunda kan vardır. Koyun gibi geviş getirenlerde daha âşikârdırlar. İnsanda ise sadece karın boşluğunda rastlanırlar ve fizyolojik bakımdan fazla önemli değillerdir.

Timus (thymus), denilen bezin gerçek bir lenf organı olup olmadığı üzerinde tartışmalar vardır; çünkü bâzı durumlarda lenf dokusundan başka türlü tepki göstermektedir. Timus'ta timosit (thymocyte) denen küçük, yuvarlak hücreler vardır. Bunlar en küçük lenfositlerle benzerlik gösterirler.

Lenf sistemi hastalıkları: Bu konuyu incelerken doğrudan lenf sistemini etkileyen hastalıklarla L. S.'nin başka sistem veya sistemlerdeki hastalıklara reaksiyonunu birbirinden ayırmak gerekir. İkincisi tümörler ve bakterilerin meydana getirdiği hastalıklarla ilgilidir.

L. S.'nin başlıca hastalıkları adenit (lenfadenitis = lymphadenitis), adenit (lenfadenitis) tüberkülozu, lenfanjit (lymphangisi), fil hastalığı (elephantiasis), reticules, Hodkin hastalığı (lymphodenoma), reticulo - sarcoma ve lösemi (leukemia)'dir. (O. Yüksel)

LENFOGRANULOMA (Lat. Lymphogranuloma), lenf sisteminin bir hastalığı. Buna Hodgkin hastalığı adı da verilir (Thomas Hodgkin, İngiliz hekimi, 1798 - 1866). Lenf mod'larının, dalağın ve genel olarak lenfoid dokularının genişlemesi. Acı vermeyen, gittikçe ilerleyen ve ölüme götüren bu hastalık, çoğu zaman boyunda başlar ve bütün bedene yayılır.

LENFOGRANULOMATOZ [Fr. Lymphogranulomatose], Lenfatik sistemin bulaşıcı granuloma'sı. Avrupalılar bu adı, Hodgkin hastalığı için kullanmışlardır.

(Yirmiikinci Cildin Sonu)

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

YİRMİ İKİNCİ CİLTTE YAZILARI BULUNANLAR

A. Nihad AKAY, Haydar AKÇA, Tayyar ALTIKULAÇ, Doç. Dr. Metin AND, Âbidin ARA, Fırat ARGEŞO, Nihal ATSIZ, Prof. Dr. Ahmet CAFEROĞLU, Ali ÇANKAYA, Perihan ÇELEBİ, Muammer DİZER, Em. Aml. V. Ziya DÜMER, Yük. Müh. Enver EDİGER, Refik EPİKMAN, Prof. Dr. Enis ERDİK, Prof. Dr. Hasan EREN, Prof. Dr. Semavi EYİCE, Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri FINDIKOĞLU, Doç. Abdülbaki GÖLPINARLI, Uluğ İĞDEMİR, Prof. Abdülkadir İNAN, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşad İZBIRAK, Âtıf KAHRAMAN, Nusret KARCIOĞLU, Dr. Cahit KAVCAR, Prof. Dr. Firuzan KINAL, Prof. Dr. Abdullah KIZILIRMAK, Engin KORUR, Cazibe KURT, Mustafa ONARLIOĞLU, Mehmet ÖNDER, Dr. Vedad ÖRS, Atilla ÖZGÜÇ, Yılmaz ÖZTUNA, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Nejdet SANÇAR, Mehmet SANDIKÇIOĞLU, Zeki SOFUOĞLU, Engin SÖZER, Teoman ŞAMİLGİL, Fevziye Abdullah TANSEL, Hüseyin TAŞTAN, Prof. Dr. Ahmed TEMİR, Dr. Fethî TEVETOĞLU, Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi TOGAN, N. Turgut ULUTUĞ, M. Şakir ÜLKÜTAŞIR, Em. Kd. Alb. Tahsin ÜNAL, Doç. Dr. Turgut VARDAR, Prof. Dr. Talip YÜCEL.

YİRMİİKİNCİ CİLDDE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sahife	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
377	2	22	kurbay	kurmay
377	2	22	encümesi	encümeni
393	1	8	tamamamış	tamamlamış
393	1	36	yayınlanmıştır	yayınlamıştır

174. Fasiküldeki Kunfida Deniz Savaşı haritasındaki Kunfida kelimesi Kunfuda olacaktır.